TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XXV

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1977

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

YILMAZ ÖZTUNA
Başredaktör

Redaktörler : Prof. Kenan AKYÜZ, Prof. Dr. Hasan EREN, Tekin ERER, Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ, Orhan YÜKSEL.

Yardımcılar : Cazibe KURT, Dr. Vedad ÖRS, Dr. Hamza ZÜLFİKAR, Dr. İsmail PARLATIR, Şehap GENSOY, Mehmet ERİLTER, Muallâ DEMİRHAN, Neslihan ERDEM, Tomris TEVETOĞLU, Ahmet ÖÇTEN, Ahmet KANSU, Şenel PALA, Güler ÖNAL, Sevim EMEKLİ, Meliha TUÇ.

YİRMİ BEŞİNCİ CİLTTE YAZILARI BULUNANLAR

Prof. Kenan AKYÜZ, Doç. Dr. Metin AND, Erdoğan ARIPINAR, Mustafa Cahid ATASOY, Nihal ATSIZ, Tahir ÇAĞATAY, Ecz. Uğur DERMAN, Öz DOKUMAN, Em. Aml. Vehbi Ziya DÜMER, Yk. Müh. Enver EDİGER, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Prof. Dr. Muharrem ERGİN, Dr. Emel ESİN, Prof. Dr. Semavi EYİCE, Dr. Salâhaddin İÇLİ, Prof. Dr. Âfet İNAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN, Rıza KARDAŞ, Dr. Cahit KAVCAR, Prof. Dr. Firuzan KINAL, Av. Dr. Ergin KORUR, Cazibe KURT, Filiz ORTAÇ, Mehmet ÖNDER, Dr. Vedat ÖRS, Cahit ÖZTELLİ, Yılmaz ÖZTUNA, Dr. İsmail PARLATIR, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Av. Atâ TERZİBAŞI, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Ekrem ÜÇYİĞİT, Orhan YÜKSEL.

24. CİLTTE DÜZENLENMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
386	1	12	Peygamberliği sona eriyor	Vahy sona eriyor
463	2	8	Mûsevîlğiin	Mûsevîliğin
453	2	9	büyk	büyük
159	1	Mikroskop resmi ters basılmıştır.		

25. CİLTTE DÜZENLENMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
135	2	56	Nsîrü-d-dîn	Nasîrüddîn
333	başlık yazısı		NOTA YASISI	NOTA YAZISI
268	1	Nijerya'ya ait resim ters basılmıştır.		

M

MUT, İçel iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 2 554 km^2, nüfusu 45 445 (1975)'dir. Sarıkavak adlı bir bucağı ve 77 köyü vardır. Eski ilçelerdendir.

İlçe arazisi, Göksu ırmağının orta kesimindeki yerleri alır, doğusunda Silifke, güneybatısında Gülnar ilçelerinin toprakları uzanır. M. ilçesinin deniz kıyısında arazisi yoktur. İlçe arazisi, Göksu vâdîsine ve M. kasabasına doğru uzanan geniş bölümünde denizden az yüksek, dağlarla çevrili bir büyük çukurluktur. Burada, çok yerde, 200 - 300 m arasında değişen dalgalı düzlükler ve tepelikler uzanır. M. kasabasının da yüksekliği 275 m dir. Dağlarla çevrili bu arazide, yer yer, 400 - 500 m yüksekliğinde tepeler de vardır. Bu çukurluğun çevresinde 1 500 - 2 000 m lik dağlar yükselir. Avlanma Dağı, Kızıldağ (2 260 m) bunlardandır. Bunlar, Toros sıradağlarının buradaki bir bölümüdür.

İlçenin çok yerinde Miyosen devri kıvrımlı tabakaları ve özellikle kalkerler geniş yer tutar. Yağışın da bolca olduğu bu kalkerli arazide çeşitli karstik şekiller (düdenler, obruklar, dolinler, mağaralar, yeraltı su akışları, gür karstik su kaynakları, lapya şekilleri) oluşmuştur. Dağlık yerlerde pek derin ve dar vâdîler, güç geçilen boğazlar açılmıştır.

İlçenin Göksu vâdîsi boyundaki çukur bölümünde Akdeniz ikliminin etkileri belirgindir. Yazın sıcak, kışın ise ılımlı - serin olur. Yağış oldukça bol olup, kışın ve ilkbaharda yağar, yazlar kurak geçer. Yüksek dağlık yerlerde daha serin, hattâ kışın soğuk geçen yerler uzanır.

İlçede tarıma ayrılan ortadaki çukur, tepelik yerler dışında çok yer ormanlarla örtülüdür. Çeşitli çam ve meşe soylarının bulunduğu bu ormanların önemli bir bölümü iyi korunmuş ormanlar hâlinde, bir kısmı bozuk orman ve fundalık durumundadır. İlçede Göksu (b. bk.) dan başka birçok gür dereler daha vardır. Tarıma en elverişli yerler, ortadaki çukur bölümdür. Burada buğday, arpa, pirinç, pamuk yetiştirilir. Geçim kaynakları arasında hayvancılık ve bundan elde edilen ürünler (yağ, peynir, yün, kıl), bal ve yumurta yer tutar. Zeytinyağı, susam, fıstık da elde olunur. Burada iyi ve çevrede tanınmış bulgur yapılır.

MUT : Mut kalesinden bir görünüş

MUT : Kasabanın umumî manzarası

İlçe merkezi M., 11 437 (1975) nüfuslu ve Silifke - Karaman karayolu üzerinde işlek bir kasabadır. Nüfusu 1927'de 1 400, 1945'te 2 700, 1960'ta 4 600, 1965'te, 6 600 kadar iken, bu bölgenin başlıca yolu üzerinde bulunuşuyla hızlı bir gelişme göstermiştir.

Karaman'a uzaklığı 85, Turçucu iskelesine uzaklığı 95 km dir. Kasaba elektrikle aydınlatılmış, suyu kaynaklardan sağlanmıştır. Her hafta pazar kurulur. Orta ve ilkokulları, çarşısı, tarihî eserlerden iki camii, mesire yerleri vardır. (R. İzbırak)

MUTAHHARTEN, TAHARTEN, TAHİRTEN, MUTAHHARÜDDİN (? - 1403), XV. yüzyıl başlarında Anadolu tarihinde mühim siyasî tesirleri görülen bir Türk beyi ve Erzincan hâkimi. Moğol - İlhanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kuran Eretna Bey'in (b. bk.) kardeşi Barak Bey'in torunudur. Eretna Devleti dağıldıktan sonra, ona bağlı olan Erzincan ve Kemah'ta hükümdarlık etti. Ancak Yıldırım Bâyezid'in Malatya ve Darende'yi alarak Doğu Anadolu'ya doğru yayılmağa başlaması, M.'i tedirgin etti. Yıldırım Bâyezid'e karşı, Azerbaycan ve İran'a hâkim olan, Timur'un tarafını tuttu. Onun bu davranışı, Yıldırım Bâyezid ile arasının açılmasına sebeb oldu. Hele 1400 yılında Timur'un Sivas Seferi sırasında onun ordularına öncülük etmesi, Yıldırım'ı iyice gücendirdi. 1401'de Yıldırım, M.'in elindeki bütün şehir ve kaleleri aldı. Erzincan ahalisinin M.'i tutmaları üzerine Kemah kalesini bir Osmanlı ileri karakolu hâline koyduktan ve M.'in âilesini de rehin alarak Bursa'ya yolladıktan sonra, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak şartıyle, Erzincan'ın yönetimini M.'e bıraktı. Bu sonuçtan müteessir olan M., Timur'a iltica ile onu Anadolu seferine teşvik eden öteki beyler, arasına katıldı. Timur, Anadolu seferini, öteki sebebler yanında, M. âilesinin iâde edilmesi ve Kemah kalesinin boşaltılması isteğine dayamıştı. Timur, Ankara Savaşı'na giderken, Kemah kalesini de alarak eski sahibine iâde etti. 1402'de Bursa'yı işgal eden Timur kuvvetleri, M.'in âilesini de kurtarmış oldular. M., Timur'un Anadolu'dan ayrılışına kadar, Erzincan hâkimi olarak hükûmet sürdü. Ölünce yerine torunu Yar Ali Bey hükümdar oldu ise de, az sonra, Karakoyunlu beyi Kara Yûsuf bu şehri alarak Pîr Ömer Bey'e verdi. Böylece, Eretna Devleti'nin son kolu da tarihe karışmış oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

MUTASARRIFLIK : bk. SANCAK BEYLİĞİ.

MUTAVALLİ : bk. HİTİTLER.

MU'TEZİLE, Arapça'da : "İftiâl" bâbında î'tizâl, (= topluluktan ayrılma, kenara çekilme), masdarından sıfat-ı müşebbehe. "Topluluktan ayrılmacılık" anlamına gelen bu kelime, İslâm dini tarihinde kazâ ve kaderi inkâr edenlerden bir gruba verilen isimdir. Kendi inançlarına göre, Ehl-i Sünnet'den ve Hâricî'lerden (b. bk.) ayrıldıkları için bu adı almış bulunmaktadırlar. Ehl-i Sünnet geleneğine göre M., Basra'da bir Kelâm (b. bk.) okulu kurmuş bulunan Hasan el - Basrî'nin öğrencilerinden Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd, onun fikir ve görüşlerinden ayrıldıkları için bu adı almışlardır, veya, Hasan el - Basrî (b. bk.) onları böylece tanıtmıştır. Ancak, Hasan el - Basrî'den ayrı düşünce taşımanın küçültücü bir hâl ve M.'nin Râfızî olduğu şeklinde yapılacak bir açıklama hiç bir zaman gerçekçi olmaz. Zîra M. görüşünü benimseyenler, bu ad ile iftihar etmekte idiler. Bu adı onların benimsemeyip de muhaliflerince kendilerine verildiği gerçek olsa idi, bununla öğünmelerine lüzum olmazdı. M, İslâm tarihinde, önce siyasî tarafsızlıkla kendini gösterdi. Bu düşünce sisteminin doğmasına yol açan olay, hiç şüphesiz, Hazret-i Ali'nin Hicrî 35 yılının Zilhicce ayında halîfe oluşu ile başladı ve İslâm tarihinde bir dönüm noktası oldu. Hazret-i Ali'ye bîat etmek istemeyen birçok sahâbe, olaylarda tarafsız kalmak istediler. Bunların başında Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme, Usâme b. Zeyd b. Sinân ve Zeyd b. Sâbit gibi ünlü kimseler bulunmakta idi. Genellikle, Medîne halkı ile Basra'daki bir kısım Temîm ve Ezd kabileleri mensupları da bunlara uymuşlardı. Bu siyasî i'tizâl, daha sonra bir Kelâm okulu hâline alan fikrî i'tizâle yâni M. fırkasının meydana gelişine öncülük etmiştir, denilebilir. VIII. yüzyılın başında doğan M., daha sonra mensupları arasındaki görüş ayrılıkları ile bölünmüş ve 20 - 24 kola ayrılmış bulunmaktadır. Ancak, genel olarak, bütün M. fırkalarının benimsedikleri 5 esas vardır.

Birinci esas, *el - Menziletün beyne'l - menzileteyn*'dir. İki taraf arasında bir durak, makam demek olan bu esas, M.'nin başlangıcında Vâsıl b. Atâ'nın Hasan el - Basrî'den ayrılmasını gerektiren ilk ayrı görüşü belirtir. Bu esasa göre, büyük günah işleyenler ne kâfir, ne de mü'mindirler. Onlar, kâfir ile mü'min arasında, mânevî bir dereceye sahiptirler. Daha doğrusu, fâsıktırlar. Günahları af olunmaz. Tevbe etmeden ölürlerse, cehenneme giderler. Tevbekâr olurlarsa, mü'min sayılırlar.

İkinci esas, *Tevhîd*'dir. Bunun içindir ki, kendilerine Ehlü't - tevhîd veya el - Muvahhid derler. Onlara göre "Kıdem", Allah'a mahsus bir sıfattır. Bunun için, Allah'ın varlığına âit öteki sıfatlara değer vermezler. Allah'ın zâtına başka sıfatlar eklemek, birçok varlığı kabûl etmek demektir. Bu da, Tevhîd anlayışı ile bağdaştırılamaz.

Üçüncü esas, *Adâlet*'tir. Bu sebeble, kendilerine Eshâbü'l - adl veya Adliyye adını da takarlar. M.'ye göre insan, kendi fi'linin yaratıcısıdır. Allah, insana bir işi yapıp yapmamak kudretini vermiştir. Böyle olmasaydı, insan yaptıklarından ötürü sorumlu olmazdı. İnsanın yaptıklarından sorumlu tutulması, tam ve kesin olarak, hareket hürriyetine sahip bulunmasından ileri gelir. Bir kimsenin, seçme hakkı tanınmadığı halde, yaptığı işten dolayı cezalandırılması Allah'ın adâletine aykırı düşer. Oysa ki Allah, kimseye zulm etmez, kimsenin hakkını çiğnemez. Bu görüş; kader diye bir şeyin olmadığı, insanın kendi kaderini kendisi için yarattığı ve bu sebeble bütün fiillerinden mesul bulunduğu sonucuna götürdüğü kendilerine Kaderiye yâni "kazâ ve kaderi inkâr edenler" adı da verilmiştir. Halbuki M. görüşünde olanlar, bu adı kabûl etmezler. M.'ye göre bu işin, daha çok, "hayır ve şer Allah'tandır" diyenlere uygun düşer. M.'nin Kaderiye adını sevmemesinin başlıca sebebi, Hazret-i Peygamber'in "Kaderiye, bu ümmetin Mecûsîsidir" ve "onlar, kaderde Allah'ın düşmanlarıdırlar" demesindendir.

Dördüncü esas, *el - va'd ve'l - va'îd*'tir. İman hususunda bocalamış, fakat tam anlamı ile küfre de sapmamış kimselerin yâni fâsıkların cezalandırılması ve mü'minlerin mükâfâtlandırılması Allah için vâcibtir. Bu da, Allah'ın adâletinin tecelli edeceği, onun kimseye zulm etmediği esasına dayanır.

Allah, insanlara, kötü ve iyi işleri ayırsınlar diye, bir lûtuf olarak, akıl vermiştir. Buna göre, insanın sevap kazanması yahut ceza ile karşılaşması kendi irâdesine bağlıdır. Kul hakkına âit fi'illerde, Allah'ın ceza hükmü kesindir. Ancak, ibâdetlerde gösterilen gevşeklik gibi, Hakkullah'a âit günahları hoş görüp hafifletmekte Cenâb-ı Hakk'ın müşfik ve merhametli olacağı kabûl edilebilir.

Beşinci esasa gelince, bu, *el-Emrü bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü'ani'l-münker* yâni insanları iyi ve doğru işlere yöneltmek, kötü ve çirkin şeylerden men'eylemektir. M. hemen hemen bütün İslâm îtikaadî mezheblerince benimsenen bu esasta yine akıl yolunun hâkim olduğuna inanırlar. Böylece, Ehl-i Sünnet'in, "iyi ve kötü şeylerin şer'an tesbit ve tasrîh edilerek öğretilenler" olduğu görüşünün dar bir görüş olduğu inancındadırlar.

M., bu beş esastan başka, Kur'ân-ı Kerîm'in ve ondaki emir ve nehiylerin mahlûk olduğuna; Allah'ın ise ne dünyada, ne de âhirette gözle görülemeyeceğine de inanırlar.

M. mezhebi, iki Basralı'nın faaliyeti ile yayıldı: Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd (b. bk.). Fikirlerini Emevî Halîfesi Hişâm (723-748) devrinde yaymağa başladılar. Ortaya ilk çıkan Vâsıl, görüşlerini daha sonra Amr'a da kabûl ettirdi. M.'nin bu dönemdeki görüşlerinin arkasında, bâzı siyasî konular da saklı bulunmaktadır. İlk esasın sadece nazarî olmadığı, temelde, Hazret-i Ali'nin etrafında çereyan eden mücadeleye katılan şahısları hedef aldığı görülmektedir. İki siyasî grup arasında kendine mahsus bir yer seçmek yâni ne Ali'ye taraftar olmak, ne de Ayşe, Talha ve Zübeyr gibi davranmak; böylece, bu iki gruptan hangisinin günahkâr olduğu sadece Allah katında bilindiğine ve bunlardan birine muhalefetin de sevap olup olmadığı meçhûl kaldığına göre, günaha girmemek için, onlarca, "bir kenara çekilme" yâni "i'tizâl eyleme" nin en doğru hareket olacağı kabûl edilmiştir. Amr, bu konuda daha da ileriye gitmiş, Cemel Olayı'na (b. bk.) katılan iki tarafı da suçlu (fussâk) ilân etmişti. Bu yüzden Amr ve Vâsıl, bâzan, Hâricîlerle karıştırılmaktadır. Öte yandan, Vâsıl'in ilk dört halîfeden Ebû Bekir ve Ömer hakkında müsbet kanaat taşıdığı, Ali'yi ise Osman'dan üstün tuttuğu da bir gerçektir. Bu temkinli değerlendirme ile müfrit Şîî'lerin davranışlarına ters düşen Vâsıl, öte yandan, Emevîler'e karşı amansız bir düşmanlık beslemekte idi. Şu halde Vâsıl ile Amr, ne Emevîler'in yanında, ne de. Ali'yi ifrat ile sevenlerin yâni Ehl-i Şîa'nın tarafında yer almakta idiler. Her iki tarafın dışındaki bir yerde kalmakta idiler. Bu da, onların Abbâsî propagandasını tercih ettiklerini göstermektedir. Abbâsîler, kendilerini gerçek Ehl-i Beyt add etmekle birlikte, Ali'ye karşı da çıkmamaktadırlar; fakat onu, müfrit Şîî'ler gibi yükseltmeyip, kendi derecelerine yaklaştırmakta idiler. İşte, bu sebeple, Vâsıl'ın el-Menzile esasını, Abbâsîler'in iktidara geldikleri devirde, onların propagandalarının dinî inanç sahasında beliren bir şekli olarak kabûl etmek yanlış olmaz. Nitekim, M. akîdesinin, en az bir yüzyıl boyunca, Abbâsî Hilâfeti'nin resmî akîdesi olduğu gerçeği de bunu isbat etmektedir. Vâsıl, Amr ve ilk M. mensuplarının Emevîler'e karşı Abbâsî propagandasına katıldıkları da bilinmektedir. Abbâsîler iktidarı ele alınca, onların yanında yer aldılar. Müfrit Şîa'nın, Râfızîler'in ve bir süre tesirinde kaldıkları Cehmiye'nin (b. bk.) düşmanları oldular. Kaderiye'yi benimsediler, fakat kendilerini râfızîlikle suçlayan Ehl-i Hadîs ile muhalefette kaldılar. Bu tarihte, Basra M. koluna paralel olarak, Bağdad kolu kuruldu. Bişr b. el-Mu'temir'in kurduğu bu kol, Ali taraftarı idi. Bişr, Ali'yi Ebû Bekir'den de üstün tutuyordu. Bu yüzden Hârûn ü'r-Reşîd tarafından idam edildi ise de, Ali taraflısı olan el-Me'mûn devrinde, Bağdad M. kolu Sumâme b. Eşrâs ve İbnü Ebî Duâd sâyesinde büyük bir nüfuz kazandı. Bu arada, Kur'ân'ın yaratılmış veya yaratılmamış olup olmadığı münakaşasında Bişr'e intisâb etmiş bulunan M., ağır hücumlara uğradı. Halîfe el-Mütevekkil'in onları terk etmesi ile de çöktü. Karmatî hareketinin başlaması da M.'yi sarstı. Artık sünnîliğin müdafaası, M.'den, Ehlü'l-Hadîs taraflılarının eline geçmiş oldu. Hele, 900'lere doğru, el-Eş'arî'nin (b. bk.) inançla desteklediği Basra M.'sinden ayrılıp Ehlü'l-Hadîs'e katılması, M.'ye en ağır darbelerden biri oldu. Ama bu katılış, Sünnî kelâmına, M. akıydesinin özelliklerini de kazandırdı. Ancak, X. yüzyılda Büveyhîler devrinde, M. kaybetmiş olduğu itibarı bir dereceye kadar kurtardı. M. kolları, Basra ve Bağdad'dan başka, Kahire, Kurtuba, Rey, Necef, Isfahan, Nîşâbûr ve Cürcân ile Horasan'ın birçok şehirlerine yayılmıştır. M.'nin eriyip kaybolmasına, muhtemelen, Moğol İstilâsı sebeb olmuştur. Bununla beraber, Bağdad koluna çok yakın olan Zeydîye içinde, M. akîdesi bugüne kadar devam etmiş bulunmaktadır. Kelâma dâir olan bu akîde, vahyleri müdafaa eder ve doğrudan doğruya Kur'ân'a dayanır. Kur'ân, Allah'ı tanımakta ve dinî ahkâmı öğrenmekte, tek kaynaktır. M. mensupları, fikir mücâdelecisidirler. Diğer dinleri ve İslâmda doğan diğer fırkaları ilzâm etmek için aklı, aklın bütün imkânlarını, felsefî düşünce ve tasarıları seferber ederler. Bu bakımdan M. mensuplarının, çoğu defa filozof, serbest düşünce yanlısı oldukları görüşü doğru değildir. Bunun tersine M., Sünnî müslümanlığı savunan, müsâmahakâr olmayan bir kelâm koludur. Felsefe, onlar için, ancak bir vâsıta idi. M., bu görüşleri ile, Kur'ân'ın tefsiri konusunda büyük rol oynamış; tefsir metodlarını getirmiş, fıkıh meselelerini hararetle münakaşa etmiş; nihayet, Ehlü'l-Hadîs ile olan çekişmeleri Hadîs ilminin gelişmesine hizmet etmiş bir akîde olarak değerlendirilmelidir. (İ. Parmaksızoğlu)

MUTKİ, Bitlis iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 068 km², nüfusu 27 883 (1975)'tür. Eski ilçelerden olan M.'nin üç bucağı (Geyikpınar, Kavakbaşı, Meydan), 43 köyü vardır. İlçe merkezi olan M., 2 835 (1975) nüfuslu bir küçük kasabadır.

İlçe arazisi, ilin batıya doğru uzanan bir bölümünü içine alır. Bu arazi, hemen bütüniyle, dağlık ve derin vâdîlerin çok yer tuttuğu engebeli bir yerdir. Muş güneyi dağları olan Karaçavuş dağlarının güneye doğru uzanan kolları, ilçenin dağlık yerleridir. Burada yüksekliği 2 000-2 500 m olan dağlar ve yüksek yaylalar geniş yer tutar. İlçe merkezinin bulunduğu yerin de yüksekliği 1 620 m dir. Bu dağ ve yaylaların yapısı gnays, mikaşist gibi matemorfik taşlarla Perm devri tabakaları ve yer yer serpantinlerden oluşmuştur. Hepsi kıvrımlı ve kırıklı karışık bir yapı gösterirler. Çevrenin dağlarından beslenen çok sayıdaki gür dereler ve çaylar bu araziyi derin bir şekilde yarmışlardır. Bütün dereler birleşerek güneyde Garzan Suyu'na (bk. YANARSU) dökülürler.

İlçe arazisi karlı, soğuk ve uzun süren kışlariyle kısa süren ve fazla sıcak olmayan yaz mevsiminin bulunduğu bir yüksek dağlık bölge iklimi (yayla iklimi) gösterir. Güz ortalarından başlayarak kış mevsimi içinde ve ilkbaharın bir bölümünde bu dağlara çokça kar yağar. Kimi zaman kalınlığı diz boyunu geçen kar örtüsü yüzünden köyler arasındaki bağlantılar güçleşir, zaman zaman, hattâ kesildiği olur. İlçenin dağlık yerlerinde bozuk orman özelliğinde ve çalılık görünüşünde ağaç toplulukları var ise de, arazinin çok yeri otluk ve çayırlıktır. Bu tabiî şartlara bağlı olarak, başlıca geçim kaynağı hayvancılık (koyun, keçi, sığır) olmuş, bundan çok sonra gelmek üzere de tarım (tahıl ve yer yer kendir, tütün) yer tutmuştur. Elde edilen kendirin liflerinden "harik" denilen çok sağlam ve dağlarda giyilebilen bir çeşit ayakkabı yapılır. Tütünleri sert ve iyi cinstendir. Burada "gilgil" denilen akdarı ile canlı hayvan, yağ, bal, tütün ve av derileri başka yerlere gönderilir.

İlçe merkezi M., Nizin deresi boyunda kurulmuş bir köydür. Daha önce ilçe merkezi şimdiki yerinden 5 km aşağıdaki Hur köyünde idi. İlçe merkezinde hükûmet konağı ile memur evleri yapılmış olup, daha önce memurlar eski merkezde oturur, bu yeni yere gelir giderlerdi. Memurların bir kısmı bir süre bu çevredeki Nizin, Mirtağ köylerinde de oturmuşlardır. Şimdi, ilçe merkezinin küçük bir çarşısı, ilkokulu vardır. İçme ve kullanma suları bol, iyi ve temizdir. Bucaklar ve köyler arasındaki toprak yollarda, en çok, hayvan sırtında taşımalar yapılır. İl merkezi olan Bitlis'e 24 km lik bozuk bir yol ile bağlıdır. (R. İzbırak)

MUTLAK (lat. absolutivum'dan, Fr. absolu, ing. absolute), Sanskritçe (Eski Hintçe) ve Eski İran dilinde kullanılan bazı fiil şekillerine verilen ad. M.'lar bükülmeyen sıfat - fiil olarak kullanılır ve cümlenin başlıca fiilinin gösterdiği olaydan önce yer almış ve özneleri aynı olan bir olayı gösterirler. Bazen de cümlenin bünyesi daha serbest olup, M. fiil ve başlıca fiil, başka başka özneye sahip olabilirler. Meselâ: Mama duhkhamutpannaam duştva yuşmana: Sizi görünce (gördükten sonra) kederim doğdu. Türkçe'de görünce veya gördükten sonra, görerek veya görmüş olarak fiil şekilleri ve benzerleri M. olarak adlandırılabilir. Bazı M.'lar ön takı olarak kullanılır. Meselâ: adaya = yanına alarak = birlikte; muktva = terk etmiş olarak = —dan başka. (V. Örs)

MUTLAK SICAKLIK VE MUTLAK SICAKLIK DERECESİ (Fr. échelle de température absolue; İng. absolute temperature scale veya Kelvin temperature), Kelvin sıcaklık ölçeği ile ölçülen sıcaklık (bk. KELVİN SICAKLIK ÖLÇEĞİ). Bu sıcaklığa mutlak termodinamik sıcaklık adı da verilir. M. S. D.'nin büyüklüğü Celsius ölçeğinin aynıdır, yalnız M. S. D. mutlak sıfırdan başlar. M. S. T ve Celsius (eski adı: santigrad) sıcaklığı t ile gösterilirse

$T = 273, 15 + t$ olur.

Buna göre T = 0°C derecesi T = 275, 15°K derecesine karşılık olur. Arı suyun normal atmosfer basıncı altındaki kaynama noktası t = 100°C ve T = 373, 15°K dır. M. S., Kelvin derecesi ile söylenir ve (K) ile gösterilir.

Mühendislerce kullanılan mutlak Fahrenheit sıcaklığı veya Fahrenheit derecesi üzerine dayanan M. S. (Rankine derecesi = R) $T_R = \frac{9}{5}$ olarak tanımlanır ve

$T_R = t_f + 459, 67$ olur (bk. FAHRENHEİT DERECESİ). M. S. ölçekleri, mümkün olabilen en alçak sıcaklıktan başlar ve bunun sonucu eski dereceler ihtiva etmezler. (E. Erdik)

MUTLU ADALAR (Fr. Îles Fortunées; Lat. Insulae Fortunae), Hesiodas'a göre eski Yunanlılar'ın Atlas Okyanusunda farz ettikleri bazı adalar. Bunlara ilâhlarca sevilen insanların ölümlerinden sonra gittikleri cennet gözü ile bakılırdı. İklimi çok iyi olduğundan ötürü, Kanarya adaları ile (b. bk.) bir tutulmuştur. (V. Örs)

MUTRİB, saz ve ses san'atçıları topluluğu. Mevlevîhânelerde âyin esnasında çalan ve söyleyen dervişler topluluğuna da "Mutrib" denir. (Y. Ö.)

MUTSU HİTO : bk. MEİJİ TENNO.

MUVAHHİD : bk. AHMED MUVAHHİD.

MUVAHHİD, Bedîa (İstanbul 1897), Türk aktrisi. Dame de Sion'da okudu; Fransızca öğretmenliği etti. Aktör Ahmed Muvahhid'le evlendikten sonra Bedîa Muvahhid olarak anılmaya başlandı. M.'in sahneye ilk çıkışı 1922 yılına raslar. Ertesi yıl, Atatürk'ün huzurunda sahneye çıkarak, cumhuriyet devrinde sahneye çıkan ilk Müslüman Türk kadını oldu. Daha sonra Dârü'l-Bedâyi'de (İstanbul Şehir Tiyatrosu) çalışmaya başladı. Eşi 1927'de ölünce, piyanist Ferdi Statzer'le evlendi. 1952'de ondan ayrıldı ve tekrar M. soyadını kullanmaya başladı. M.'in tercüme veya adaptasyon piyesleri vardır. Çeşitli filmlerde de rol almıştır. (O. Yüksel)

MUVAHHID, Bedîa

MUVAHHİDLER (MUVAHHİDÛN, MUVAHHİDİYYE, ALMOHADES) (1123 - 1269), Kuzey Afrika ve Endülüs'te dinî vecde ve tarîkat esaslarına dayanarak Murâbıtlara (b. bk.) bir tepki olarak doğan bir Berberî devleti. Devletin kuruluş esaslarını ortaya koyan, Ebû Abdullah Muhammed b. Tûmers (b. bk.) olmuştur. İbnü Tûmers, Murâbıt tarîkatı mensuplarının Mağrib'de iktidarı ele geçirmesinden sonra sahip oldukları servet ve yetkilerle gevşemeleri karşısında, din kurallarının kesinlikle savunucusu olarak ortaya çıktı. Bağdad'da öğrenimi sırasında tesiri altında kaldığı Eş'arî'nin görüşleri ve hele İmam Gazâlî'nin fikirleri ile nâs ve sünnet (b. bk.) esaslarını bir yana koyan, füru ve kıyâs usullerini esas alan Mâlikî ulemâsına karşı geldi. İbnü Tû-

mers nâs, sünnet ve icmâ ile elde edilecek sonuçları benimsiyor; ancak, kıyâs yoluyla varılacak hükümleri reddediyordu. Ona göre akıl, şerîat kanunlarına temel olamazdı. Fikirlerini ilk defa Fâtımî Mısır'da açıklamağa başlayan İbnü Tûmers, Mısır hükûmetlerince tehlikeli şahıs sayılarak, ülkeden çıkartıldı. Bunun üzerine, yurduna yâni Murâbıt hükümdarı Ebu'l - Hasan Ali'nin ülkesine geldi ve Tunus'tan itibaren tekrar fikirlerini yaymağa koyuldu. Murâbıtların kurmuş oldukları düzeni bu fikirleri ile sarsmağa başlayınca, Emîr Ali tarafından Merâkeş'ten sürüldü. Güneye giden İbnü Tûmers, buradaki Mesmûde Berberî kabîlelerini kendi tarafına çekmeğe muvaffak oldu. Mesmûde Berberîleri, bu tarihlerde siyâsî iktidarı ellerinde tutan Lemtûne ve Cedâle kabilelerinin tabiî rakiblerinden oldukları için, İbnü Tûmers'in dinî inançlarını benimsediler. Onun Murâbıtların akîdelerine muhalefetini, kendi siyasî mücadeleleri için bir dayanak olarak kabullendiler. İbnü Tûmers, Kur'ân'ın âyetlerinin harfî ve zâhirî anlamlarına göre hareket etmenin Allah'ın insanların şuûrunda yer almasına yol açacağını ileriye sürerek, Müşebbihe ve Mücessime tarîkatlerine şiddetle hücum ediyor; Eş'arî akîdesine dayanarak, vahdet-i ilâhiyye'yi yüceltiyordu. Bundan ötürü, kurduğu tarîkat Muvahhidîn (Allah'ın birliğine inananlar) adını almış oldu. Sürülmüş olduğu Huzâa kabîlesinin topraklarındaki Semlîl (Tinmâl - Tinmâlâl) dağında müstahkem bir kale inşa ettirerek, burada, kendisini on birinci kuşaktan Hazret-i Ali'nin torunu ve Mehdî (b. bk.) ilân etti. Bu gelişme onun büyük bir tehlike olacağını göstermekle, Emîrü'l - mü'minîn Ali idamı hakkında hüküm verdi ise de, geç kalınmıştı. İbnü Tûmers, Mesmûdeler'den başka, Benî Selâm ve Huzâa kabîlelerini de kendisine bağlamış bulunuyordu. Böylece, 1123 yılında Semlîl kalesinde doğan yeni devletin bir adı da Masâmide-i (Mesmûde'nin çoğulu) Aleviyye'dir. Bu tarihten itibaren Murâbıtlara karşı silâhlı mücadeleye girişen İbnü Tûmers, teşkil ettiği orduların başına Abdü'l - mü'mîn'i getirdi. 1128 yılında ölürken, Merâkeş her ne kadar daha zabt edilmedi ise de, M. devleti, Mağrib'te tutunmuş bulunuyordu. Onun yerini İmam ve Emîrü'l - mü'minîn ünvanları ile Abdü'l - mü'mîn aldı. 1147'de Murâbıtlar devletine son veren M., dış politikada Murâbıtların bir devamı oldular. Afrika'da iç huzuru sağlamak, kabîle anlaşmazlıklarını gidererek birliği sürdürmek, Endülüs'te ve Balear Adaları'nda ise bir yandan Murâbıt kalıntıları ile Endülüs Müslümanlarının muhalefetlerini söndürmek, bir yandan da Reconquista'ya karşı cihâda devam etmek ve devletin başlıca işi oldu. Murâbıtları çevresinde toplayan İbnü Sa'd ile Aragon ve Kastilya krallıklarına ve Normanlara karşı mücadeleyi devam ettirirken, Abdü'l - mü'mîn, öte yandan yeni devletin nizam ve teşkilâtını da tamamladı. Bilginlere düşünce hürriyeti tanıdı. Bunun sonunda, dinî hayatta olduğu kadar, ilim ve san'at hayatında da büyük bir gelişme kendini gösterdi. 20 yıl kadar süren çalışmaları ile, M. devletini, kendi yetiştirdiği genç ve kabiliyetli bir nesle tevdi etti. Aynı zamanda, hükümdarlık müessesesini kendi ailesine hasr eden kararlar aldı. 1163'te ölünce, hükümdarlık konusunda, veliahdlıktan uzaklaştırılmış bulunan Muhammed ile öteki oğulları arasında çıkan anlaşmazlık süratle giderildi. Ebû Ya'kub Yûsuf, M.'in hükümdarı oldu. İç muhalefeti bertaraf ettikten sonra Ebû Ya'kub, Portekiz üzerine yürüdü. 1184'te Lizbon (Uşbune)'u hedef alan bu taarruz, Şantarin kalesi önünde Ebû Ya'kub'un şehîd düşmesi ile neticesiz kaldı. Yerine geçen oğlu Abdullah el - Mansûr, Murâbıt kalıntılarının Balear Adaları'nda, Fas, Tunus ve Becâye'deki ayaklanmalarını 1188 yılında kesin olarak bastırdı. Bundan sonra, babasının öcünü almak üzere, Lizbon'a yürüdü. Büyük bir akın sonunda, pek çok ganîmet ve esirle Merâkeş'e döndü. Mağrib'i baştan başa dolaşarak, yoksullara yardım etmek; adaletsizlikleri, haksızlıkları gidermek; hafif suçluları afvetmek, vergi borçlarını bağışlamak gibi hareketlerle halk arasında büyük bir sevgi sağladı. Endülüs'de ise, onun Şantarin seferine karşı, Ren, Flandre, Loren ve İngiltere'den gelen Haçlılarla Portekiz kıralı Sanche saldırıya geçmiş, Yabure ve Şile kalelerini almıştı. Bu saldırıyı Kurtuba valisi Muhammed durdurmağa muvaffak oldu ve, 1191'de, iki taraf arasında mütâreke yapıldı. Bir süre sonra, el-Mansûr'un hastalanmasından yararlanan Kastilya kıralı II. Alphonso savaşa yeniden başladı. El - Mansûr, bu saldırıyı el - Arak meydan muharebesinde, temmuz 1195'te durdurdu ve büyük bir zafer kazandı. İspanyollar, ağır kayıplar vererek, on yıllık bir barış yapmak zorunda kaldılar. M. devletinin en büyük hükümdarı olan El - Mansûr, 1199'da öldü. Yerini alan oğlu En - Nasîr Ebû Abdullah, önce, muhalefette bulunan Murâbıt kalıntılarını temizledi. Balear Adaları'nı itâat altına aldı. Fakat Endülüs'te gittikçe kuvvetlenen Kastilya, Navarra, Aragon, Leon ve Portekiz kırallıklarının ortak Haçlı saldırısına karşı başarılı olamadı. 1212'de, El - Ukab (Las Navas de Tolosa) savaşında feci bir yenilgiye uğradı. Bu bozgunun suçlularını cezalandırmağa girişmesi Endülüs Müslümanları ile M.'in arasının açılmasına sebeb olduğu gibi, M.'in hâkimiyetini de temellerinden sarstı. M. tahtına oturan oğlu II. Ebû Ya'kub Yûsuf, henüz 15 - 16 yaşlarında bir çocuk olduğundan, devletin yönetimi yeni hükümların amcaları ile vezirlerin ellerinde kaldı. Bunlar şahsî çıkarları peşinde koştuklarından, M. devleti, bir anda iç karışıklıklara düştü. 1216'da Fas'ta Merînîler'in başkaldırması Mağrib'te de durumu sarstığı gibi, 1218'de Kasr Ebî Dânis savaşındaki yenilgi de, M. devletinin çöküşünü hızlandırdı. Ebû Ya'kub 1224'te ölünce, M. ailesi fertleri arasında saltanat kavgası başgösterdi. Onun yerini alan Ebû Muhammed Abdülvâhid el - Mahlû, 9 ay sonra eylül 1224'te öldürüldü. Emîrler ve şeyhler tarafından tahta oturtulan Ebû Muhammed Abdullah el - Âdil'i de, az sonra, diğer akrabaları tanımadılar. Bunun üzerine el - Âdil, İspanya Hıristiyanları ile anlaşmağa çalıştı. Bu da büyük tepkilere yol açtı ve İşbiliye (Sevilla) valisi ve kardeşi Ebû'l - Alâ el - Me'mûn, 1227'de başkaldırarak el - Âdil'i bertaraf etti. El - Me'mûn, M. devletinin son büyük hükümdarıdır. Sarsılan merkezî idâreyi güçlendirmek için artık birer zorba yatağı hâlini alan ve hükümdarların yetkilerini kısıtlayan Tabakatü'l - hamsîn ile seb'în (Elliler ve yetmişler) meclislerinin yetkilerini daralttı. Bunun üzerine bu meclislerin üyeleri, el-Me'mûn'u gayr-ı meşrû' sayarak, En - Nasîr'in oğlu Ebû Zekeriyyâ Yahyâ'yı, El - Mu'tasım ünvanı ile, hükümdar ilân ettiler. El - Me'mûn, Ebû Zekeriyyâ'yı Sidonia (Şazune) savaşında yenilgiye uğrattıktan sonra, Kastilya üzerine döndü ve, 1228'de, İspanyolları bir bozgunla geri çekilmeğe mecbur etti. Böylece, sınırlarda gerekli tedbirleri almak fırsatı doğmuş oldu. Ondan sonra Afrika'ya geçerek saltanatını burada da kabûl ettirmeğe çalıştı ise de, büyük bir başarı elde edemedi. Endülüs'e gelince, buradaki yerli Müslüman beyler birer birer ondan ayrılıyorlardı. Bunun üzerine El - Me'mûn, ağır şartlar altında, Hıristiyanlarla anlaşmak zorunda kaldı. Bu davranış, ondan çok, düşmanlarına yaradı. Septe valisi olan kardeşi bile onu terketti. Bu gelişme karşısında El - Me'mûn, Endülüs'ü boşaltmak zorunda kaldı ve 1232'de, yolda iken öldü. Bu

ölüm, M. devletinin çöküşü demek oldu. Yerine 14 yaşındaki Ebû Muhammed Abdülvâhid seçildi ise de, El - Mu'tasım onu tanımadı. Mu'tasım, ancak 4 yıl süren bir uğraşmadan sonra, bertaraf edilebildi. Ama, karışıklığın önü bir türlü alınamadı. Endülüs'te ise, M. hâkimiyeti İşbiliye bölgesine kadar çekilmiş bulunuyordu. Abdülvâhid er - Râşid, 1242'de ölünce, yerine geçen kardeşi El - Mu'tadıd Ebû'l - Hasan, Mağrib'de, Benî Zeyyân ve Benî Merîn gibi iki kuvvetli rakible uğraşmak zorunda kaldı. 1248'de, Tlemsen emîri Yahyâ b. Zeyyân ile savaşırken öldürüldü. Hükümdarlığa seçilen el - Murtazâ Ebû Hafs Ömer, devleti kurtarabilmek için, İbnü Tûmers'in unutulan dinî nizâmını canlandırmağa çalıştı ise de, değişen şartlar karşısında, bir sonuç alamadı. Endülüs'teki son M. toprakları da elden çıktığı gibi, Merînîlerle anlaşan Ebû'l - Alâ İdrîs (Ebû Debbûs), 1226'da, Merâkeş'i bir baskınlıkla zabt etti. el - Murtazâ kaçtı ise de, az sonra, adamlarının hıyânetine uğrayarak öldürüldü. Yerini alan Ebû'l - Alâ el - Vâsık Merînîlerle son ve kanlı bir mücadele verdi. 1269'da, eylül ayında, şeyhleri ile birlikte öldürülmekle, M. devleti de sona ermiş oldu.

M. devleti, selefi Murâbıtlara tepki olarak doğmuş; fakat, temel unsurlarda hem bu devletin bir benzeri, hem de devamı olmuştur. Her ne kadar iktidârları sırasında (Abdü'l-mümîn ve el - Mansûr) Murâbıtların hâtıralarını unutturmak için onların eserlerini yıktırıp yerlerine yenilerini yaptıracak kadar taassup göstermişlerse de, temel yapı her iki devlette de aynı olmuştur. M., Murâbıtların zıddına, siyah renk yerine beyaz rengi seçmek, dâirevî para yerine dört köşe para kestirmek, âlimlere ve san'atkârlara Murâbıtlardan daha fazla hürriyet tanımak gibi ayrı bir tutum içine girdiler. Ama, onlar da, basit, savaşçı ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı Berberî aşîretlerine dayanarak hükûmet ettiler. M. devletinde hükümdâr, Emîrü'l - mü'minîn ünvânını taşıyor; devleti Tabakatü'l - âşere, hamsîn ve seb'în adalarını taşıyan, yetkileri tesbît edilmiş meclisler yardımı ile idare ediyordu. Onlar (Aşere) meclisi, M. tarîkatinin en ileri gelen kişilerinden oluşuyordu. Bunlar, hükümdârın müşavirleri oldukları gibi, ordu komutanları ve dinî işlerde İmam'ın vekili olma hakkına da sahip bulunuyorlardı. Elliler (Hamsîn) meclisi, Berber kabîle reislerinin toplandığı meclisti. Yetmişler (Seb'în) meclisi ise ulemâ, meşâyih, şehirlerin eşrâfı ve bâzı kabîle reislerinden meydana gelmekte idi. Hükümdarların yanında Aşere'den 10 vezir bulunuyor ve bunların başı Hâcib ünvânını taşıyordu. Hükümdarlar güçlü iken, bu meclisler devlet işlerini yürüten organlar olarak kaldılar. Ancak, El - Mustansır'dan itibaren, büyük yetkiler elde ettiler. Bu yetki gelişmesi, M. devletini parçalamağa götüren bir sebeb oldu. El - Me'mûn bu durumu düzeltmek istediği içindir ki, büyük müşkilâtla karşılaştı ve bunların yetkilerini daraltmaktan ileri gidemedi. M. ordusu da, Murâbıtlar gibi, devletin esas kurucusu Mesmûde kabîlelerine dayanıyordu. Her kabîle, belli ölçüde, asker vermekle yükümlü idi. Ordu, yaya ve atlı birlikler ile deniz kuvvetlerinden meydana geliyordu. Devleti yürüten memurlar ise, Merâkeş'te kurulan M. medresesinden yetişiyordu. Bu medresede ve memleketin öteki eğitim kurumlarında, dinî ilimler derecesinde, idare, askerlik, tarım, tıb, tabiî ilimler, kimya, hendese ve matematik gibi konular da programa alınmıştı. Bu tutum, M. devrinde Mağrib ve Endülüs'te yeni bir gelişmeye imkân hazırladı. Bu gelişme ile artan devlet gelirleri sâyesinde Merâkeş, Mertûle, İşbiliye, Ribâtü'l - feth ve Hısnü'l - ferec şehirleri büyük bir ümrân devri yaşamış oldular. M. devri san'at ve kültürü ise, Mağrib ve Endülüs İslâm kültürü içinde, parlak bir yer tuttu. (İ. Parmaksızoğlu)

MUVAKKIT - HÂNE, görevleri zamanı tâyin etme olan muvakkıt'lerin çalıştıkları bina. Osmanlı - Türk medeniyetinde genellikle İmâret (b. bk.) adını taşıyan kamu binalarından biri. M.'ler; ay, gün, saat tâyininde ve bu işleri tesbîte yarayan usturlab, güneş saati, pusula, rub' tahtası, kıblenümâ ve saat ile benzerlerinin saklandığı, bakıldığı, korunduğu, onarıldığı bir yer olmakla ayrı bir değer taşırlardı. Bu kuruluşlarda nücûm, felekiyyât ve he'yet (astroloji, astronomi v. b.) ilimleri üzerinde tartışılır, incelemeler yapılırdı. M.'ler, bu dönemin küçük birer rasathânesi veya astronomi araştırma merkezleri durumunda idiler. Her Türk şehrinde, bir veya daha fazla M. vardı. Ancak, bunların pâyıtaht olan İstanbul'da en eskisi Sultan Selim, en yenisi de Nusretiye M.'leri olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda saat ve gün ayarı merkezi, İngiltere'deki Greenwich rasathanesi derecesinde değer taşıyan, Yeni Câmi M.'si idi. Ayrıca, Beykoz İskele, Kadıköy, Osman Ağa ve Şehzâde M.'leri de mahallî ayar merkezleri olarak kullanılmakta idiler. M.'lerin, Osmanlı - Türk mîmârisinde, ayrı bir yeri vardır. En mühim M. olan Yeni Câmi M.'si, Osmanlı Bankası tarafındaki avlu köşesinde bulunmaktadır. Bu küçük bina, bilhassa, tunç pencere şebekeleri ile dikkati çeker. Şebekelerin barok üslûbunda oluşu, bu M.'nin, yakın bir tarihte şimdiki şeklinde yenilendiğine işaret etmektedir. Ayasofya'nın avlu kapısında Fossati tarafından inşa edilen M. ise, kare şeklinde olup, içindeki ince sütunlar halka biçiminde sıralanmakta ve ortadaki yuvarlak kısmın üstünü küçük bir kubbe örtmektedir. En yeni M.'lerden olup tamâmen barok üslûbunda yapılan Nusretiye M.'si ise, vaktıyle caddenin karşı tarafında iken, caddenin genişletilmesi sırasında şadırvanın yanına kaldırılmıştır. Dalgalı hatlı mîmârisi ve şebeke motifleri, Türk barokunun bâriz örneklerini teşkil ederler. Sultan II. Abdülhamid devrinden itibaren Türk şehirlerinde saat kulelerinin inşa edilmeğe başlanması, M.'lere olan ilgiyi azaltmıştır. Öyle olmakla beraber, yakın yıllara kadar, Şirket-i Hayriyye târifelerinin başında, "Yeni Câmi ayarı iledir" kaydı, sözü edilen bu M.'nin, Osmanlı devrinde zaman ayarı bakımından taşıdığı değeri belirtmekte idi. Bugün, M.'lerin yerini TRT'nin saat ayarı anonsları almıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUYANLIK, hayrât külliyesi anlamında, Sanskritçe *punya*'dan bozulmuş, Türk Buddhist metinlerinde buyan şeklinde ve *Kutadgu-bilig*'de de rastlanan Türkçe bir söz (bk. MEDRESE). (E. Esin)

MUZ (Ar. Müz'den), sıcak iklimli ülkelerde yetişen muzgiller familyasından bir çenekli bir bitki. Gövdesi toprak altında bulunan M. çok yıllıktır. M. ağacının uzun yapraklarının boyu 2 - 3 m. eni 50 - 60 cm kadardır. M.'un meyvesinin kendine has bir kokusu vardır; besleyici, yumuşak, tatlı bir meyvedir. M. genellikle tropikal bölgelerde serin, nemli ve gölgeli yerlerde yetişir.

M., M. Ö. Hindistan'dan Avrupa'ya, oradan da Amerika'ya, Avustralya'ya getirilmiştir. Anadolu'ya ilk defa 1870 yılında süs bitkisi olarak İskenderiye'den getirilmiştir. Yetiştirilen üç tür M. vardır. Musa Paradi Siaca, Musa Sapientum, Musa nana.

Memleketimizde, Adana, Anamur, Antalya, Dörtyol ve Fenike'de M. yetiştirilmekte olup bilhassa Anamur bölgesindeki M. üreticiliğinde hızlı bir gelişme vardır (1970'te 12 600 ton M. yetiştirilmiştir).

MUZ : Bitkisinin gelişmesi ve meyve vermesi

MUZAFFERÎLER (1294-1393), Moğol - İlhanlı İmparatorluğu'nun Yezd, Kirman ve Isfahan'daki genel valileri olarak hüküm süren bir âile. M.'in menşei hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bir söylentiye göre, asılları Arap olup, ilk İslâm istilâsı sırasında Horasan'a gelerek yerleşen kabîlelere mensup idiler. Bir başka söylentiye göre de, Horasan'ın Fars halkındandırlar. M. sülâlesinin atası sayılan Gıyâseddîn Hacı, yaklaşmakta olan Moğol istilâsından daha emin bir yere çekilmek üzere, üç oğlu ile Yezd'e gelmiş ve Yezd Kâkeveyh atabeğlerinin hizmetine girmişti. Atabey Alâüddevle Moğol hâkimiyetine boyun eğince, Gıyâseddîn Hacı'nın oğulları da ona tâbi olarak, Moğollara hizmet arzında bulundular. Bunlardan Mansûr'un oğlu Şerefeddîn Muzaffer sivrilerek yükseldi ve M. sülâlesini kurdu. Şerefeddîn, önce, Alâüddevle'nin oğlu ve halefi Yusuf Şâh'ın hizmetinde olarak, 1294 tarihinde Yezd civarındaki Meybûd valiliğine getirildi. Yusuf Şâh'ın İlhanlı Argun Han ile bozuşması üzerine, bu defa, ondan ayrılarak Argun Han'ın hizmetine girdi. Gazan Han, kendisine Emîr-i Hezâre (binbaşı) rütbesi verdi. Olcaytu devrinde ise, Horasan ve Orta İran'daki yolların muhafazası ile görevlendirildi. Şerefeddîn 1313'de ölünce, yerine Mübârizüddîn Muhammed tâyin edildi. Yaşı küçük olduğu için bir süre Olcaytu'nun sarayına alınarak eğitilen Muhammed, 1316 da, fii'len görevine başladı. Ebû Said Bahâdır Han'ın itimadını kazanarak ve Yezd atabeylerini, Fâris'te hüküm süren Benî İncu âilesini yola getirerek, 1319'da, Yezd vâliliği ile serdarlığına tâyin edildi. 1336'da Ebû Saîd'in ölümü üzerine İlhanlı tahtında başgösteren iktidar kavgalarından yararlanan Muhammed'in karşısına, en büyük rakib olarak, Emîr Ebû İshâk b. Mahmûd Şâh İncu çıktı. 1352'de Penç - Engüşt (Beş parmak) vâdisinde Ebû İshak'ı yendikten sonra, 1353'te Şîrâz'ı ele geçirdi. Ebû İshak'ın 1357'de ölümü üzerine M., Fâris ve Kirman ile Cibâl'de hâkim duruma geldiler. Hattâ, Kafkaslar üzerinden inen Altun Ordu hükümdârı Cani Beg Han'ın Azerbaycan üzerindeki nüfuzunu da onun ölümünden sonra bertaraf etmeğe muvaffak oldular. Fakat Muhammed, son derece zâlim ve gaddâr bir kişilikte olmakla, 1358'de oğlu Şâh Şücâ' ve akrabalarının tertib ettikleri bir komplo sonunda emîrlikten alındı. Gözlerine mil çekilerek sürgün edildi ve, 1364'te, sürgünde öldü. Şâh Şücâ', 1384'e kadar, M. emîrliğinde kaldı. Ölümünden az evvel, oğlu Zeynelâbidîn'i Şîrâz'da yerine halef tâyin etti. Kardeşi İmâdeddîn'e Kirman vâliliğini verdi. Amcazâdesi Şâh Yahya ise, Yezd'e hâkim oldu. Böylece M., fii'lî olarak, üç kola ayrılmış oldular. 1386'da Timur, ilk defa, bir elçilik heyeti ile M. üzerinde baskıya girişti. İmâdeddîn, bu kudretli fâtihi gücendirmemek için tedbirler alırken; Şâh Yahya da, Timur ordusunun iâşesini sağlamak üzere, Isfahan halkına yeni vergiler yüklemiş bulunuyordu. Ama, Isfahanlılar Timur'un vergi memurlarını öldürdüler. Timur da, bu suçu Isfahan'da bir katli-âm yapmakla cezalandırdı. Daha sonradan İmâdeddîn'in Fars, Cibâl ve Kirman valiliklerini onaylayarak geriye, Semerkand'e döndü. Zeynelâbidîn ise, amcası Şâh Mansûr tarafından zindana atılınca, Şîrâz hükûmeti Mansûr'un eline geçmiş oldu. Gerçi Zeynelâbidîn az sonra kurtularak Isfahan'da Şâh Yahya ile birleşmiş ve bunlar İmâdeddîn'i de yanlarına alarak üçlü bir ittifak meydana getirmişler ise de, Şâh Mansûr'a yenildiler. Böylece, 1389 yılında, Şâh Mansûr M. ülkesinin tek hâkimi oldu. Timur'a karşı da mezbuhâne bir mücadele açtı. 1393'te Şîrâz yakınlarında Timur'la gece yarısına kadar süren bir savaşta, ordusunun büyük bir bölümü kendisini terk etmesine rağmen, döğüşüp Timur'a da iki kılıç darbesi vurmayı başardı ise de, öldürüldü. Timur'u, pek sağlam olan zırhı kurtarmış bulunuyordu. Şâh Mansûr'un bu şekilde ölümünden sonra yakalanan M. âilesi tamamen öldürülerek, hâkimiyetlerine son verildi.

Muzafferîler

Gıyâseddîn Hacı

Şâh Mansûr

Şerefeddîn Muzaffer 1294

Mübârizüddîn Muhammed 1313

Celâlüddîn Şâh Şücâ' 1364

Şâh Yahya (Yezd) 1384 - Mücâhidüddîn Zeynelâbidîn (Şîrâz) 1384 - İmâdeddîn Ahmed (Kirman) 1384

Şâh Mansûr b. Şerefeddîn Muzaffer 1389 - 1393

(İ. Parmaksızoğlu)

MUZAFFERÜDDÎN ALİŞÎR, Germiyan ulusunun beyi. Celâleddîn Harzemşâh, Moğol saldırısı başladığı sırada Anadolu topraklarına getirmiş ve Malatya yöresine yerleştirmişti. Bu arada Celâleddîn Harzemşâh hizmetinden ayrılan M., Anadolu Selçuklu sultanı Gıyâseddîn II. Keyhüsrev'in beyleri arasına katılmış ve Malatya sübaşısı olmuştu. Baba İshak Kefersutî'nin çıkardığı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen M., Babaîler'e karşı giriştiği her iki bastırma hareketinde de başarıya ulaşamadı. Bir süre sonra Anadolu Selçuklu devletinin iç işlerine müdahalede bulunmaları, M.'in oğlu Kerîmüddîn Alişîr'in beyi bulunduğu Germiyan ulusunu Batı Anadolu'ya göçürmesine sebeb oldu. 1283 yılları civarında olan bu olay, M.'in bu tarihten önce ölmüş olduğu zannını kuvvetlendirmektedir (bk. GERMİYANLILAR). (İ. Parmaksızoğlu)

MUZAFFERÜDDÎN ŞÂH (1853 - 1907), Kaçar hânedânından gelip İran tahtına oturan 5. hükümdâr. Nâsırüddîn Şâh'ın oğlu olup, 1853'te doğmuştur. Büyük kardeşi Zıllu's - Saltana ana tarafından soyca veliahd olma hakkına sahip olmadığından, M. veliahd ilân edildi ve, töre gereğince, şah oluncaya kadar Azerbaycan vâliliğinde bulundu. 1896'da babasının ölümü üzerine de, İran tahtına oturdu. Saltanatı süresince İran, İngiltere ve Rusya'nın hem ticarî, hem de siyasî nüfuz mücadele alanlarından biri hâline geldi. Bu dış müdâhaleler, İran'ın bir kat daha çökmesine yol açtı. M.'ın bu çöküşü durdurmağa gücü yetmediği gibi, şahsının ve sarayın israfları yüzünden de, ülkenin ekonomisi iyice bozuldu ve iflâsa doğru gitti. Ağır tâvizler karşılığında Rusya ve İngiltere'den alınan borçlar, en sonunda, İran maliyesini Avrupa devletlerinin kontrolü altına soktu. M. ise, elde ettiği borç para ile 1900, 1902 ve 1905 yıllarında Avrupa'ya pek masraflı geziler yaptı. 1900 yılındaki gezisinde İstanbul'a da gelerek, Yıldız Sarayı'nda Sultan II. Abdülhamid'in misafiri oldu. 1903'de İngiltere ile yapılan ticaret anlaşması, ülkedeki hoşnutsuzluğu iyice arttırdı. 1905'de din adamları, tüccarlar ve halk Vezîr-i âzam Aynü'd - devle'nin işten alınması için ayaklandılar. M., en sonunda, Aynü'd - devle'ye işten el çektirdi. Fakat hoşnutsuzluk, bu sefer, teşkilâtlanan gizli hürriyetçi derneklerce Şâh'a yöneldi ve bütün İran'a yayıldı. M., bu durumda, 5 Ağustos 1906'da, meşrutî yönetim de dâhil olmak üzere, halkın bütün isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. 7 Ekim 1906'da, İran'ın ilk parlamentosu M.'ın eliyle açıldı. Bu arada, hastalandı ve 8 Ocak 1907 günü öldü. M., zayıf bir hükümdâr olmakla birlikte, İran'ın demokrasi tarihinde parlamentoyu açan ilk hükümdâr olarak kalacaktır. (İ. Parmaksızoğlu)

MUZAFFERÜDDÎN ŞÂH

MÜCENNEBLER: bk. BÜYÜK MÜCENNEB, KÜÇÜK MÜCENNEB.

MÜCTEHİD, içtihad eden, edebilen ve bunu yapabilmek için gerekli üstün niteliklere sahip kişi. İçtihad, şer'î konularda doğru hükme varmak amacıyle gösterilen olağanüstü çabadır. Kaynağı Kitab ile Sünnet'tir. Bu kaynaktan hareketle ve kıyas yolu ile varılan sonuç netice itibarıyle kanaat niteliğinde olmakla nass ve hadis'ten ayrılır. Çünkü *Kur'an*'a paralel olarak peygamberlerin de hatadan ve günahtan münezzeh olduğu akîdesi vardır. Halbuki M.'in kanaatı dâima tartışılabilir. Bu sebeple İmam Şâfiî ictihadı kıyas ve rey terimleriyle eş anlamda kullanmıştır. Meselâ (Sûre II, 145)'e dayanarak herkesin kıbleyi tayin hususunda kendi hükmüne uyabileceğini ispatlamaktadır. Ona göre M. şahsî bir kanaat edinmek için gayret sarf eden kişidir ve bunun zıddı da mukallid (taklitçi)'dir. Mukallid "delillerini bilmeksizin başkasının re'yini kabûl eden kimsedir." Peygambere atfedilen bir hadîse göre, vardığı karar yanlış bile olsa, M. sarf ettiği çabaya karşılık mükâfata lâyıktır. Verdiği karar doğru olursa, o zaman iki katıyle mükâfat görecektir. Bu da hiçbir zaman hatadan kesin olarak sâlim sayılmayacağı anlamına gelir. İşte bunun içindir ki "İçtihadla içtihad nakzolunmaz" hükmü, fıkıh edebiyatında herkesin üzerinde birleştiği genel kurallardan biridir. Mantıkta bir önerme (kazıyye)'nin doğruluğu onunla çelişen önermenin yanlışlığını isbatladığı halde, M.'in vardığı hüküm onunla çelişen bir başka hükmün yanlışlığını ispatlayamaz. Çünkü birinci hükmün sıhhati daima tartışmamaya açıktır. Fıkıh tarihi boyunca geçerli olan bu genel kural, M.'ler arasında bir eşitlik kurmakta ise de, gerçekte bu eşitliğin yürümediği görülmektedir. Nitekim VIII. yüzyılın başlarıyle X. yüzyılın ortaları arasında yetişen büyük M. imamlardan sonra günümüze kadar uzanan bin yıllık dönemde ictihad kapısı hemen hemen kapalı kaldı. Halbuki bu dönemde M. vasfında çok sayıda fıkıh bilgini gelip geçti. "Ümmetimin ihtilâfı geniş bir rahmettir", "Eshâbımın ihtilâfı rahmettir" gibi hadîslere rağmen M. X. yüzyıldan sonra gelen müftîler daha önceki büyük imamlarla ihtilâf durumuna düşmekten son derece çekinmişlerdir. Bu yüzden eskilerin eserlerine zeyiller, şerhler, hâşiyeler yazılmış; ama yeni bir fikirle, orijinal bir yorumla onların karşısında yer almaya cesaret edilememiştir.

İçtihad ve icmâ ile varılan hükümler, aslında rey niteliğinde olduğu halde, tatbikatta nâs gibi muamele görmüştür. Bu hal toplumda hukukî istikrarın korunmasını kolaylaştırmışsa da, İslâm hukukunun büyük ölçüde katılaşmasına ve bütün müesseseleri ve değerleriyle İslâm şeriâtından etkilenen İslâm medeniyetinin her yüzyılda daha statik bir yapıya girmesine yol açmıştır. Bu statizm son yüzyıllarda

Batı medeniyeti karşısında büyük değişiklikleri kabûl etmek durumunda bulunan İslâm milletlerinin çağdaş medeniyete uyma imkânını güçleştirmiştir. Batı medeniyetine intibak ihtiyacının gittikçe ağırlaşan baskısı altında öteki İslâm memleketleri şerîatın sınırlarını zorlar, yani içtihad yolları ararken Türkiye laik hukuk düzenine geçmekle son adımı atmış ve M.'in kararını beklemek devrini kapatmıştır. Bk. MÜFTÎ. (E. Üçyiğit)

MUDÂFAA-İ HUKUK HEY'ETİ TEMSÎLİYYESİ : bk. ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ.

MÜEYYED-ZÂDE ABURRAHMAN EFENDİ (1456 - 1516), Osmanlı - Türk devlet ve ilim adamı. Ailesi Şeyh Ebû İshak Kâzerûnî'ye kadar uzanan köklü bir soydan olup, dedesi, Şeyh Ali Yâr Divrigî'nin oğlu Şemseddîn Müeyyed Çelebî'dir. Bu yüzden, M. lâkabı ile tanınmıştır. Amasya'da doğdu. Babası Yâkut Paşa zâviyesi şeyhi Alâeddîn Ali Çelebî'nin Amasya valiliğine getirilen Şehzâde Bâyezid'in nişancısı olması, M.'nin de şehzâdenin muhitine girmesine ve o tarihlerde kültürel gelişme bakımından en parlak günlerini yaşayan Amasya'da toplanmış bilgin, yazar ve sanatçılardan faydalanmasına imkân verdi. Gençlik yıllarının başıboş ve sorumsuz günlerinde, şâir Mihrî Hâtun (b. bk.) ile de bir gönül macerası geçirdi. Bu sırada Sivas kadısı Halîmî Çelebî'nin ihbarı ve Hamza Bey-zâde Mustafa Paşa'nın tahkikatı sonunda, Şehzâde Bâyezid'i, Has Mahmud ile birlikte afyon ve mâcun gibi keyif verici şeylere alıştırdığı, Şehzâdenin çevresine kötü kişileri toplayarak onu kötü yollara sevk ettiği tesbît olunmakla, her ikisinin de idamına hüküm çıktı. Ancak Şehzâde, M.'nin kendi yüzünden telef edilmesine imkân vermemek için, onun, 1479 yazında, Amasya'dan kaçmasını sağladı. Önce Memlûklerin idâresinde bulunan Haleb'e giden M., oradan Şîrâz'a geçerek, Celâleddîn-i Devvânî'nin derslerine devam etti. II. Bâyezid'in padişah olması üzerine, 1483'te Osmanlı topraklarına dönerek, Amasya'ya geldi. Üç ay önce ölen babasından kalan âilevî işlerini hallettikten sonra, İstanbul'a gitti. Bu defa, Hatîb - zâde tarafından, ilim ve fazilet sahibi bir bilgin olarak padişaha takdim olundu; ve 40 akça ile Kalender-hâne müderrisliğine tâyin edildi. Bu arada, Muslihüddîn-i Kastalânî'nin (Kestel'li) kızı ile evlendi.

1486'da, Sahn-ı Semân Müderrisi oldu. 1494'te Edirne kadılığına, 1501'de Anadolu ve 1505'te de Rumeli kazaskerliğine getirilerek, o tarihlerdeki ilmî ve hukukî mertebelerin en yükseğine ulaşmış oldu. 1511'de, Şehzade Ahmed taraflısı vezir ve ilmiye ricâline karşı yeniçerilerin İstanbul'da yaptıkları nümâyiş sırasında, M.'nin de konağı yağma edilerek kazaskerlikten azl edildi. II. Bâyezid ona 150 akça emeklilik maaşı bağlattı ise de, M. bunu kabûl etmedi. Yavuz Sultan Selim hükümdar olunca, kendisine muhalif olmasına rağmen, bu ünlü bilgini tuttu. Babasının verdiği 150 akçaya ilâveten, Karaferye kadılığını da arpalık olarak tahsis etti. Az sonra da, eylül 1513'te, tekrar Rumeli kazaskerliğine getirdi. Bu suretle Çaldıran Seferi'ne iştirâk eden M., sefer sonrası girişilen icraâtı tasvib etmeyince, yaşlandığı bahâne edilerek, ekim 1514'te, 200 akça maaşla emekliye çıkarıldı. Eylül 1516'da ise İstanbul'da ölerek, Eyüp türbesinin baş tarafına gömüldü. Büyük bir bilgin ve değerli bir idareci olan M.'nin, 7 000 cildlik bir kütüphanesi vardı. Öğrencileri arasında Kemal Paşa - zâde ile Ebussuûd, en tanınmışlarıdır. Ünlü şâir Necâtî'yi de himâyesine almıştı. İnşâ, hat, Arapça, Farsça, Türkçe şiir yazmakta başarılı olan M.'nin mahlâsı Hâtemî idi. Bu kadar şöhret sahibi olmakla beraber, ilim alanında büyük eser vermemiştir. Bâzı ufak risâleleri vardır. En meşhur eseri *Fetvâ Mecmuası*'ndan başka, *Sahîh-i Buhârî*'den faydalanarak meydana getirdiği *Risâle fî Ta'zîmi'n - Nebî* (Peygamberi yüceltici kitabçık) adını taşımaktadır. Türkiye'de Celâleddîn-i Devvânî okulunun temsilcisi olan M., felsefî konularda da bâzı risâleler yazmıştır. *Risâle fî halli'l - şübühâti'l - âmme* (Heskesçe şüpheye düşülen şeylerin halli hakkında kitabçık), *Risâle fi'l - cüz'ellezî lâyetecezzâ* (Parçalanmayan cüz' halkında kitabçık), *Risâle fî tahkıyki'l - Küre-i müdahrece* (Yuvarlak küre hakkında inceleme kitabçığı). Oğullarından Abdülvehhâb Çelebî, Ebussuûd Efendi'den mülâzim olduktan sonra, Kemal Paşa - zâde'nin delâleti ile, bir medreseye tâyin edilmiş ve Sahn-ı Semân'a kadar yükselerek 1562'de İstanbul'da ölmüştür. Edirne'de bulunan M. mahallesi ile câmi ve vakfının ise, Edirne kadısı olan Amasyalı iki M.'den hangisine âit olduğu ve bu tesislerin kim tarafından yaptırıldığı henüz aydınlığa kavuşturulamamıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜFİD RÂTİB (İstanbul 1887 - İstanbul 1917), Türk tiyatro yazarı ve tenkidçisi. Orta öğrenimini Galatasaray Sultanîsi (lisesi)'nde yaptıktan sonra, yüksek öğrenime devam etmedi. Evkaf Nezâreti (Vakıflar Bakanlığı)'nde memur olarak çalıştı. Genç yaşta yazı hayatına başlayarak, değişik dergilerde, "mensûr şiir" ler ve tiyatro tenkidleri yazdı. 1909'da, edebiyatımızda Fecr-i Âtî adı altında beliren edebî topluluğun üyeleri arasında yer aldı. Bu topluluğun da yayın organlığını yapan Servet-i Fünûn'da günün tiyatro eserleri üzerine yazılmış birçok tenkidleri çıktı. Ayrıca, kitap hâlinde basılmayan, sadece dergilerde yayınlanmış bazı küçük piyesler de yazdı: *Sayfiyede* (1908), *Zincir* (1920), *Zeki Çocuk* (1921). Fecr-i Âtî topluluğunun teknik bakımdan en kuvvetli tiyatro yazarı olan M. F., Fransız yazarı Guy de Maupassant'ın *Bel Ami* isimli romanını da *Güzel Dost* (1910) adı ile türkçeye çevirmiştir. (K. Akyüz)

MÜFİD RÂTİB

MÜFTÎ, fetva (b. bk.) verme (iftâ) yetki ve yeteneğine sahip kimse. Fetva fakîhin, kazâî mahiyeti olmayan şer'î meselelerde verdiği hükümdür. Bu sebeple kazâî hükmün sadece herhangi bir dâvada yer alan tarafları kapsamına karşılık fetva; hallettiği şer'î meselenin kapsamına giren bütün efrad ve emsali kapsar. Bu bakımdan kaazî (kadı), ulûl' emrin vekili olan bir memurdur. Halbuki M. ulûl'emir'den halka kadar herkesin sorularını cevaplandırarak şerîatın gösterdiği yolu bildiren kimsedir. Başka bir deyişle M., kanun koyucu (vazı-i kanun)'dan en basit reâyâya kadar, fetvanın konusuna giren herkesi kapsayan genel kanun ve kuralları bulmaya çalışır. Kaazî (kadı) ise önüne gelen dâvanın hangi kanun veya fetvaya irca edilebileceğini düşünen, bulan ve tarafları bu kanunun gerektirdiği hükme bağlayan kişidir. Her ikisi de şerîat hukukunda uzman (fakih) niteliğindedir.

Bu bakımdan bir fakih, kadı olduğu halde bu görev dışında ve müracaat vukuunda fetva da verebilir. Ama M. bir şer'î dâvayı ele alıp yürütemez. Çünkü dâvaya bakmak yalnız ilmî yeterlik değil, ayrıca ulûl'emir adına kazâ görevini ifaya memur edilmekle mümkündür.

Hz. Muhammed hem Resûl - Allah, hem de ulûl'emir (devlet başkanı) idi. Ayrıca dâvalara baktığı için kadı, dinî ve şer'î meseleleri halleden karar (fetva) lar verdiği için de M. idi. Bu fetvaların kaynağı doğruca Vahy idi. Ama daha sağlığında onun adına hüküm veya fetva veren sahâbeler vardı. Bu bakımdan Hz. Ali'yi ilk kadı, Hz. Ebubekr'i de ilk M. olarak gösterenlere karşılık Ahmed Hamdi Akseki "...İslâmda ilk M. de, ilk kadı ve hâkim de Peygamber'in bizzat kendisidir" görüşündedir. Peygamberin ölümünden sonra öteki sahâbeler arasında Hz. Ayşe'nin de fetva verdiğini biliyoruz. Ama bu, ancak İslâm tarihinin müstesna olayları arasında yer alabilir. Çünkü müderris, mahaddis ve vâiz olarak bazı örnekler varsa da, günümüze kadar ondan başka tarihte iz bırakmış bir kadın M. bilmiyoruz. İlk halîfelerin dördü de M. idiler. Buları izleyen Eshab ve Tâbiîn arasında çok sayıda M. çıkmışsa da, İslâm tarihinde en derin iz bırakanlar dört büyük Sünnî müctehid, Eimme-i Erbaa'dır. Bunlardan başka, altıncı Şîî imâmı Ca'fer-üs Sâdık'ı bu mezhebin en büyük müctehid M.'si ve İsnâ - Aşeriyye mezhebinin fıkıh imamı olarak hatırlamak gerekir.

Dört büyük Sünnî fıkıh mezhebinden Şâfiîlik Arabistanda, Mâlikîlik Afrika'da, Hanbelîlik Necd'de, Hanefîlik de Türkiye, Suriye ve Türkistan'da yaygındır. Sünnîliğe en yakın Şîî mezhebi olan Zeydîlik Yemen'de, Câferîlik İran'da hâkim durumdadır. Bu sebeple bu ülkelerin M.'leri bağlı oldukları mezheplerin imamlarının ictihadı içinde kalmışlar, fetvalarını buna göre vermişlerdir. M.'lerin Hanefî fıkhı içinde yürümelerine özellikle Osmanlı tarihi boyunca büyük dikkat gösterilmiş, "Mecelle" de bu çerçeve içinde tedvin edilmiştir.

Osmanlı tarihinde kazâ ve iftâ makamlarının zaman zaman birleştiği görülürse de, XVI. yüzyıl başlarından itibaren M.'liğin ayrı bir makam hâline geldiğini ve ilmiye sınıfı protokolünde en üstün duruma geçtiğini görüyoruz. Osmanlı toplumunda din asıl, devlet onun fer'i olarak görülmüş, gerçekte ise sadece böyle olduğu iddia edilmiştir. Bu sebeple devletin temeli olduğu kabûl edilen şerîatın en büyük temsilcisi olarak M. (Şeyhulislâm), Osmanlı protokolünde vezîriâzamla hemen hemen eşit tutulmuştur. II. Murad zamanından itibaren vezîriâzamların şeyhulislâmları ziyaretleri, bayramlaşma ve cülûs gibi törenlerde vezîriâzamların etek öpmelerine karşılık Müfti'l enâm'ın padişahın elini ve omuzunu öpmesi bunu açıkça göstermektedir. Ebussuûd Efendi'den başlayarak M. bütün ilmiye sınıfının başkanı olmuş, bütün müderrisler ve kadılar onun emrine verilmiştir. Müfti'l enâm (Şeyhulislâm)'dan başka vilâyet, sancak ve kazalarda halkın ve mahallî yöneticilerin şer'î sorularına cevap veren M.'ler de vardı.

Cumhuriyet döneminde, laik düzene geçildikten sonra Şerîatın tatbikatı itikat, ibadât ve ahlâkiyat alanlarına inhisar etmekte, bu da vicdan hürriyeti kaydiyle uygulanmaktadır. Bunun dışında kalan ve fıkıh dilinde muamelât diye adlandırılan bütün hukukî meseleler bugün laik kanunlar sistemi içinde halledildiğinden, M.'nin görevi dışındadır. Bugünkü hukukun temelleri kutsal değildir. Akıldan çıkmadır, kul yapısıdır. Bu sebeple ihtiyaç hâlinde temelinden değiştirilebilir. Halbuki şerîatın temelleri kutsal olduğu gibi, büyük müctehid ve M.'lerin fetvaları da zamanla nass'laştırıldığından M.'nin düşünce alanı büsbütün daralmış bulunuyordu. "Akıl nakilden sonra gelir" ilkesi M.'nin muhakemesinde hareket noktası idi. Laik hukuk ise bütünüyle akla dayandığından ve naklî bir unsur ihtiva etmediğinden dinamiktir. (E. Üçyiğit)

MÜHENDİSHÂNE-İ BAHRÎ-İ HÜMÂYÛN, Osmanlı İmparatorluğu deniz kuvvetlerine bilgili subay yetiştirmek maksadıyle XVIII. yüzyılda İstanbul'da açılmış olan ilk askerî denizcilik okulu. İmparatorluğun giriştiği savaşlarda uğradığı yenilgiler, bilgili ve kifayetli subaylara olan ihtiyacı meydana koyduğundan I. Mahmud'un saltanatı zamanında ve 1734 yılında Üsküdar mühendishanesi açılmış, fakat bu okul hiçbir yeniliği kabûl etmeyen, disiplinleri kaybolmuş yeniçerilerin tepkisi dolayısıyle kapatılmış idi. Daha sonra III. Mustafa zamanında aynı ihtiyaç tekrar hissedildiğinden 1765'te okul ikinci defa Haliç Karaağacında açılmış ise de, dersleri yarı gizli bir şekilde yapılan bu okulun da kısa bir süre sonra kapatılması zarureti hasıl olmuştu. Akdeniz kıyılarını dolaşarak, İspanya ve İtalya'yı görerek İstanbul'a gelmiş, 1770 Mora harekâtında Kapudâne olarak donanmada görev almış, Ruslar'la çarpışmış ve savaşlarda donanmanın subay kadrosunun kifayetsizliğini yakından görmüş olan Cezâyirli Gazi Hasan Paşa, kalyon devrinde donanmada görev alacak subayların ve komutanların matamatik, coğrafya, gemicilik ve navigasyon dersleri okutulan bir meslek okulundan mezun olmaları lüzumuna inanmış olduğundan Kapudân-ı deryâ olunca böyle bir okulun açılması için gerekli teşebbüslerde bulunmuş, III. Mustafa ile I. Abdülhamîd'e bu hususta tekliflerde bulunmuştu. Gazi Hasan Paşa'nın bu teşebbüsü, nihayet 1776' da tersane içinde dar ağacı denilen büyük maçunanın yakınında bir göz tadil ettirilmek sureti ile burada donanmaya hendese ve coğrafyadan anlar personel yetiştirilmek üzere bir hendese odası açılmak suretiyle tahakkuk etti. Bazı yazarlar M. B.'nin açılış tarihini III. Mustafa zamanında Türkiye'ye gelmiş ve 1763 - 1776 yılları arasında orduda fen müşaviri olarak bulunmuş ve boğazlardaki istihkâmların yapımı ile görevlendirilmiş olan Baron de Tott'un hâtıraları ile 1781 - 1786 yılları arasında İstanbul'da bulunarak Türkiye hakkında bir kitap yazmış olan rahip Gian Battista Toderini'nin eserine dayanarak 1773 olarak göstermektedirler. Osmanlı İmparatorluğu arşivinde M. B.'ye ait önemli bir belge olan Küçük Hüseyin Paşa'nın 26 Ocak 1797 tarihli lâyihasının birkaç yerinde mühendishânenin açılış tarihi H. 1190 (1776) olarak gösterilmiştir. Arşivlerde bu tarihi değiştirecek başka bir belge bulunana kadar lâyihadaki 1776 tarihinin okulun açılış tarihi olarak kabûlü uygun görülmüştür. M. B.'nin ilk açıldığı günlerdeki kadrosu bir öğretmen, bir öğretmen yardımcısı ve bir laboratuvar memuru ile on öğrenciden ibaret idi. Öğretmene 90, yardımcısına 30, laboratuvar memuruna 20 ve öğrencilere de 12'şer akça gündelik verilirdi. Öğretmen ve öğrencilere gündeliklerinden başka ayda 20'şer kuruş da yemek parası ödenirdi. Mühendishane açıldığında buraya öğretmen olarak Cezâyirli Hasan Hoca adında çok değerli bir denizci atandı. Arapça, İtalyanca, İngilizce ve Fransızca bilen ve bu dillerdeki geometri, gemi inşası ve topçuluğa ait kitapları okuyarak yetişmiş olan bu zat, bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra kapudânelikle donanmada görevlendirildiğinden okuldan ayrıldı ve yerine Seyyid Osman Efendi adında başka bir matematikçi başöğretmenliğe getirildi. Bu zâtın geometrideki bilgisi ve ilmî değeri zamanındaki yabancılarca da takdir olunuyordu.

İlk açıldığı tarihlerde M. B.'de matematik, coğrafya ve harita (gemi seyri) dersleri okunuyordu. Darağacı'ndaki okulda öğrenci sayısı çoğalınca bina küçük geldi ve mühendishane 1781'de kalyonların inşa kızakları ve tersane zindanı yakınında mühendishane olarak inşa olunan yeni bir binaya taşındı. Kadrosundaki öğrentmenlere ilâve olarak İstanbul'da bulunan bazı Fransızlardan da öğretmen olarak istifade edilmeğe başlandı. Ders programlarına deniz taktiği ve geometri dersleri de ilâve edildi. Hükûmetçe orduyu modernleştirme çalışmaları sırasında Fransa'dan getirtilmiş olan istihkâm ve kale mühendisleri o tarihte imparatorluk sınırları içinde ders verecek başka bir okul bulunmadığından M. B.'nin öğretmen kadrosuna verilmişlerdi. Bu sıralarda Mustafa Reşid Efendi M. B. nâzırlığına, bilgin ve matematik üstadı Gelenbevî İsmail Efendi ile Kasapbaşızâde İbrahim Efendi öğretmen kadrosuna atanmışlardı. M. B. bu değerli öğretmenleri ile genç deniz subay adaylarını yetiştirmeğe başladı. 1788'de Fransız öğretmenler okuldan ayrıldılar. Yabancıların derslerini Türk öğretmenler vermeye devam etti. Mustafa Reşid Efendiden sonra Kasapbaşızâde İbrahim Efendi M. B. nâzırlığına getirildi. Bu atamalarda başöğretmenliğe Palabıyık Mehmed Efendi getirildi; ondan sonra da bu göreve Behar Efendi atandı. 1795'te mühendishanede bir gemi inşa sınıfı açıldı. Bu sınıfa 10 öğrenci alındı. Gemi inşa sınıfı öğrencilerine öğretmenlik yapmak üzere Fransa'dan getirilmiş olan Brun adındaki bir gemi inşa mühendisi atandı. Ahmed Hoca ve Seyyid Mustafa Hoca da Brun'a yardımcı olarak verildiler. Öğrenciler teorik dersleri mühendishanede, tatbikî dersleri de haftada bir gün tersaneye giderek tezgâhlarda yapılmakta olan gemiler üzerinde yapıyorlardı. Bu suretle M. B.'de bir gemi seyri ve harita, diğeri gemi inşası olmak üzere iki sınıf öğrenci ders görüyordu. Gemi seyri kısmında 35, gemi inşa kısmında ise 10 olmak üzere okulda 45 öğrenci bulunuyordu. 1795 yılında Mühendishane-i Berrî açılınca her iki mühendishâne için yeni bir nizamname kabûl olundu. Bu nizamnameye göre mühendishânelerin eğitim sistemleri birleştirildi. M. B. öğrencileri perşembe ve pazartesi günleri olmak üzere haftada iki gün öğretmen yardımcıları ile birlikte mühendishâne-i Berrî'ye giderek bu okul öğretmenlerinden ders görmeğe başladılar. M. B. öğrencileri başlarına kalyoncu şalı sarmak, Mühendishâne-i Berrî öğrencilerini ilk üç sınıfı humbaracı kalpağı üzerine beyaz ipek, son sınıf öğrencileri ise kalpakları üzerine sırma şeritten işaretler koymak suretiyle birbirlerinden ayrılıyorlardı. Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa iki mühendishânenin birleştirilmesi ile esas maksadın ortadan kalktığını görerek donanmaya iyi gemi kullanan, denizde gemi seyrini mükemmel bilen, haritadan anlayan subaylar ile tersaneye gemi inşa edebilecek eleman yetiştirilmek maksadı ile açılmış olan M. B. öğrencilerinin derslerine kendi okullarında devam etmelerini sağlamak maksadıyle 1797'de bir lâyiha hazırladı ve bu lâyihayı III. Selim'e sundu. Padişah lâyihadaki istekleri tasvîb etti. Bu suretle M. B.'nin, Mühendishâne-i Berrî ile ilgisi kesildi.

Öğrenciler kendi okullarında okumağa, gemilerde ve tersanede tatbikat yapmağa başladılar. İhtiyaç dolayısıyle öğrenci kadrosu arttırılan mühendishâne için daha elverişli bir binaya ihtiyaç duyulunca havuzlar sahasında yeni bir binanın inşasına başlanıldı ise de, Kabakçı Mustafa isyanı bu binanın inşaatını durdurdu. İmparatorluğun bu isyan dolayısıyle maruz kaldığı buhranlar devresinde M. B. zindan yakınındaki eski binasında kaldı. XIX. yüzyıl başlarında M. B.'nin kadrosu bir başöğretmen, bir ikinci öğretmen, bir öğretmen yardımcısı, bir hattat, bir odacı ve 40 öğrenci idi. 1810 yılında başöğretmenliğe Sâkıb Efendi, ikinci öğretmenliğe Mehmed Emîn Efendi, öğretmen yardımcılığına da Şâkir Efendi atandılar. 1821'de Kasımpaşa'da çıkan büyük yangın mühendishâne binasını da yaktığından derslere bir süre ara verildi. 1822'de dîvânhâne yanındaki Parmakkapı mevkiindeki errehâne içinde tadilât ve ilâveler yapıldı ve mühendishâne burada açılarak derslere tekrar başlanıldı. 1833'te gemi inşa sınıfı öğrencilerinin sayısı 25'e çıkarıldı ve bir İspanyol gemi inşa mühendisi bu sınıfa öğretmen olarak atandı. 1836'da mühendishânenin gemi seyri ve harita kısmında 39 ve gemi inşa kısmında 29 öğrenci bulunuyordu. II. Mahmud'un Dîvânhâne'ye geldiği bir gün, M. B.'nin müsait olmayan bir yerde bulunduğu ve ihtiyaç dolayısıyle öğrenci sayısı arttırılacak olan bu ilim müessesesi için yeni bir binaya lüzum olduğu kendisine bildirildi. Yeni bina için Dîvânhâne arkasındaki sırt üzerinde bulunan ve vaktiyle Kapdân-ı Deryâ Gazi Hasan Paşa'ya ait olan harap konağın yeri uygun görüldü. Konak yıktırılarak mühendishane olarak kullanılmak üzere 400 öğrenci alabilecek büyüklükte yeni bir taş binanın inşasına başlanıldı. Öğrenci sayısı arttığından errehâne okul için kifayetsiz bulundu ve M. B., Prens adalarındaki asayişin muhafazası maksadı ile II. Mahmud tarafından 1828'de deniz erleri için Heybeliada'da yapılmış olan bahriye kışlasına taşındı. Kasımpaşa'daki yeni bina 1838'de tamamlandı ve Heybeliada'da bulunan mühendishâne, Mekteb-i Bahriye adı verilen yeni binaya taşındı.

Bu tarihlerde bahriye okulunda şu dersler okutuluyordu: Kaligrafi, Türkçe, kompozisyon, Arapça, Farsça, matematik, cebir, logaritma, geometri, düzlemsel ve küresel trigonometri, harita mesahası, navigasyon ve astronomi, gök küresi ve yıldızlar.

Okulda değerli öğretmenler görev aldıkları gibi yabancı dillerdeki meslek kitaplarını tercüme eden tercüman kadrosu vardı. Okulun çok zengin bir kitaplığı, kitap ve harita basabilecek bir de matbaası vardı. Zamanla yeni baskı makineleri ile donatılan okul matbasında pek çok kitap ve harita basılmıştır. Bahriye okulu matbaasında basılmış haritalar bugün müzelerde muhafaza edilmekte ve kıyılardaki şehir ve limanların o günlerdeki adlarını öğrenmek isteyen araştırmacılara değerli birer belge hizmeti görmektedir. I. Abdülmecîd 1847'de öğrencilerin sınavlarında bulunmak üzere okulu ziyaret etti. Bu tarihte Bahriye mektebi nâzırı olan Patrona Mustafa Paşa, okulda esaslı reform yaptı. Öğrenci kadrosunu 400'den 150'ye, yedi yıl olan öğrenim süresini dört yıla indirdi. Okulun bir ve ikinci sınıflarındaki öğrenciler mesleklere ayrılmadan bütün dersleri birlikte okumağa başladılar. Bu iki sınıfta *Kur'ân* okuma, din dersleri, kaligrafi, Arapça, aritmetik, cebir, resim ve Fransızca dersleri okunuyordu. Üçüncü sınıfa geçen öğrenciler güverte, makine ve gemi inşa mesleklerine ayrılıyor ve her sınıf kendi mesleğine ait dersleri okuyordu. Güverte sınıflarında düzlemsel ve küresel trigonometri, navigasyon ve astronomi, makine sınıflarında ise fizik, buhar makineleri, makine resmi, inşaiye sınıflarında tekne inşa, gemi resmi gibi derslere ağırlık veriliyordu. Bu tarihe kadar okulda yabancı dil olarak Fransızca okutulmakta idi. Reformdan sonra Fransızca ihtiyarî, İngilizce mecburî yabancı dil dersi oldu. Birçok dersler İngiliz öğretmenleri tarafından İngiliz bahriye okulundaki programlara göre verilmeğe başlandı. Okuldan iyi derece ile mezun

olan öğrenciler öğrenimlerini tamamlamak ve staj yapmak üzere İngiliz donanmasına gönderilmeğe başlandı. 1848'de Kasımpaşa'daki bu okul binasının deniz hastanesi olarak kullanılmasına ve bahriye okulunun da Heybeliada'ya nakline karar verilmesi üzerine adadaki kışlanın tadiline ve onarımına başlandı. Kışlanın okul hâline getirilmesi 1850'de sona erdi.

Bahriye mektebi bu tarihte Kasımpaşa'dan Heybeliada'ya taşındı ve o tarihten bu güne kadar da burada kaldı. Bahriye okulu ders programları matematik ve fizik gibi derslere daha fazla ağırlık verilmek üzere hazırlanmış olduğundan sivil okullardan okula girmeğe muvaffak olan öğrenciler dahi programların ağırlığı dolayısıyle dersleri güçlükle takip edebildiklerinden 1852'de Bahriye okuluna bağlı dört yıl süreli îdâdî öğrenimi yürürlüğe konuldu. Bahriye İdâdîsi'nde matematik, fizik, trigonometri, diferansiyel ve integral hesap, tasarı geometri, cebir, analitik geometri gibi derslere önem verildi. Abdülazîz Han zamanında (1865) bütün askerî îdâdîlerin ders programlarının birleştirilmesine ve bu okulların toplu bir halde Galatasarayı'nda ders görmelerine karar verilince Bahriye İdâdî sınıfları da harbiye, tıbbiye ve M. B. îdâdîleri ile birlikte tahsil etmek üzere Galatasarayı'nda Mekteb-i İdâdî-i umumî adıyle açılmış olan okula gönderildi. Fakat bahriye îdâdîsi bu birleşmeden çok zarar gördüğünden yapılan müracaatlar üzerine birleşmelerinden üç yıl sonra îdâdîler kendi okullarına döndüler. Bu yıllarda bahriye okulu tahsili; dört yıl îdâdî, dört yıl bahriye (harbiye karşılığı) olmak üzere sekiz yıl idi. Bahriye bir ve ikinci sınıflar okulda tahsil ederler, bahriye üç ve dördüncü sınıflar okul gemisinde hem teorik hem de tatbikî eğitim görürlerdi. Bahriye sınıflarında yüksek matematik esas olmakla beraber navigasyon ve astronomi, harita mesahası, gemi arması, tüfek, kılıç ve matrak mübareze eğitimi, topçuluk, torpido derslerine önem verilirdi. 1878'de bahriye îdâdîsine öğrenci yetiştirmek üzere Kasımpaşa'da bahriye rüşdiye mektebi açıldı. Bu okulu bitirenlerden isteyenler bahriye îdâdîsine alınmaya başlandı. Kasımpaşa'daki bahriye rüşdiyesine Heybeliada'dan gidemeyenler için de îdâdî sınıflarına hazırlanmak üzere bahriye okuluna bağlı rüşdiye tahsili yapan mübtedî sınıfları açıldı. Abdülazîz zamanında okul gemisi gezilerine önem verildi. Bahriye üçüncü sınıfları 1873'te okul gemisi olarak tahsis edilen "Hudâvendigâr" firkateyni ile Ege, Adriya ve Akdeniz'de eğitim gezisine çıktılar ve bu gezide Ege ve Adriya limanlarından başka Girit adası, Tunus ve Trablusgarp limanları da ziyaret edildi. "Hudâvendigâr" firkateyni bu eğitim gezisi süresinde fırtınalı havalar müstesna hep yelken ile seyretmiş, öğrenciler arma eğitimi, yelkenle gemi manevrası ve navigasyon ve astronomi tatbikatı bakımından çok istifade etmişlerdir. 1874'te ise "Muhbir-i Sürûr" firkateyni bahriye üç ve dördüncü sınıfların eğitim gezisine tahsîs edilmiş ve bu gezi, Ege, Akdeniz, Kızıldeniz, Umman denizi ve Hind Okyanusu yolu ile Hindistan'ın Bombay limanına kadar uzanmıştır. 1875'te bahriye üç ve dördüncü sınıfları kaldırıldı. Bahriye öğretimi iki yıla indirildi. Bahriye ikinci sınıfı bitiren öğrencilere mühendis denildi. Mühendislik kara ordusundaki mülâzim-i sânî (teğmen) rütbesinin karşılığı bir rütbe idi. Mühendisler eğitim gemisinde teorik ve tatbikî ders görürler ve sürelerinin sonunda yapılan sınavda başarı kazananlar mülâzim-i evvelliğe (üstteğmenliğe) yükselip Bahriye Nezareti personel başkanlığı emrine girerlerdi. İki yıl olan mühendislik süresi 1877 Türk-Rus savaşında bir yıla indirildi ve daha sonra tekrar iki yıla çıkarıldı. II. Abdülhamîd zamanında okulun eğitim sürelerinde bir değişiklik olmadı. Bahriye ikinci sınıfı başarı ile bitirerek mühendisliğe yükselen öğrencilerden sınıf birincisi ve ikincileri kurmay sınıfına ayrılır ve Bahriye Nezareti kurmay heyetinde staj yaparlardı. Bu devrede o zamanki tabiri ile mekteb-i fünûn-i bahriyye îdâdî ve bahriye sınıflarında şu dersler okunurdu: Kaligrafi, kompozisyon, Osmanlı grameri, Arapça, Farsça, din dersleri, resim, matematik, kimya, fizik, geometri, tasarı geometri, diferansiyel ve integral hesap, yüksek cebir, makine bilgisi, coğrafya, düzlemsel ve küresel trigonometri, gemicilik, gemi arması, topçuluk, torpido, mühimmat, analitik geometri, denizde savaş bilgisi, savaş kanunları, astronomi, navigasyon, karaya asker çıkarma, silâh eğitimi, makine hesabı, makine resmi, cisimlerin direnci, gemi inşa bilgisi, tekne resmi, İngilizce, ganâim-i bahriye kanunu, istihkâm. Deniz savaşları tarihi ve deniz hukuku gibi dersler bir süre okutulduktan sonra kaldırılmış ve bu derslerin yerine askerî terbiye, merasim ve teşrifât-ı bahriyye gibi dersler konulmuştur.

Bahriye Nezâreti, öğrencilerin iyi yetişmeleri için öğretmenlik yapabilecek en değerli subayları bahriye okuluna atamış, gerek asker gerek sivil yabancı öğretmenlerin okulda ders vermelerini sağlamıştır. Matematik bilgini Sâlih Zeki Bey, Hâlid Bey, Yusuf Bey gibi Türk eğitim hayatının ad yapmış bazı şahsiyetlerin bahriye okulunda ders vermelerini sağlamıştır. Öğrencilerin gemicilik ve arma eğitimleri için "Nüvîd-i Fütûh", mühendislerin gemicilik, gemi sevk ve idâresi ve silâh eğitimleri için "Heybetnümâ" armalı yelkenli gemileri okul gemisi olarak tahsis edildikleri gibi, Girit'te bulunan "Mehmed Selim" firkateyni de mühendislerin eğitimlerine tahsis edilmişti. II. Abdülhamîd'in hükümdarlığı süresinde "Ertuğrul" firkateyninin Japonya seyahati dışında okul gemileri ile yabancı ülkelere eğitim gezileri tertîb olunmadı. II. Abdülhamîd, Japonya ile iyi münasebetler tesis etmek ve bu arada Japonya imparatorunun amcasının yapmış olduğu ziyareti iade etmek ve Japonya imparatoruna verilecek murassâ imtiyâz nişânı ile diğer değerli hediyeleri teslim etmek üzere bu ülkeye bir savaş gemisi ile fevkalâde elçi göndermeyi tasarlamış, "Ertuğrul" firkateyni bu geziye tahsis edilmişti. Geminin yapacağı bu uzun seferden bahriye okulu mezunu öğrencilerin de istifadeleri düşünülerek gemiye 1888 ve 1889 yılı mezunu genç teğmenler verilmişlerdi. 1889 yılı temmuz ayının 14'ünde İstanbul'dan hareket eden "Ertuğrul" firkateyni Japonya'nın Nagazaki limanına ve buradan da Yokohama'ya vararak seferinin birinci kısmını tamamladı. 15 Eylül 1890 günü Yokohama'dan Türkiye'ye hareket eden "Ertuğrul" firkateyni Komononada denizinde tayfuna yakalandı. 18/19 eylül gecesi Oshima adasının Kashinozaki feneri civarındaki Funakara kayalık ve döküntülerine düşerek ikiye bölündü ve orada battı. Gemi personalinden ancak 63 kişi kurtuldu, geri kalanlar şehîd oldular.

Bahriye okulu uzun yıllar bir nâzır ve bir de müdür olmak üzere yüksek rütbeli iki kişi tarafından idâre edildi. Bahriye okulu nâzırlığı 1909 yılında kaldırıldı. Okul komutanlığı ihdas edildi. Komutanlık unvanı kısa bir süre sonra okul müdürlüğüne çevrildi. 1928'de Deniz Harp Okulu'nun ihdasına kadar okul müdürlükle idâre edildi. Eğitim işleri ise ders nâzırı tarafından yürütülürdü. 1911'de bu unvan ders müdürlüğüne tahvil olundu. Daha sonra bu makama atananlara sermuallim denildi. 1924'te sermuallimlik ile okul müdür muavinliği birleştirildi. 1908 meşrutiyet inkılâbından sonra bahriye rüşdiyesi ve Heybeliada'daki mübtedî sınıfları ile

İdâdî sınıfları kaldırıldı. Okul süresi dört yıl olarak kabûl edildi. 1910'da donanmayı ıslah maksadıyle İngiltere'den getirilmiş olan İngiliz amirali Douglas Gambel'in teklifi üzerine bu heyete dahil olmak üzere H. Herbert Holland adında bir öğretmen Bahriye Nezâreti Tedrîsât-ı Bahriyye müdürlüğü müşaviri ve Bahriye Okulu ders müdürü olarak görevlendirildi. Bu devrede okul tahsili dört yıl okulda, iki yıl deniz talebesi (harbiye karşılığı) olarak okul gemisinde, iki yıl da mühendislik rütbesi ile donanma gemilerinde olmak üzere sekiz yıl olarak uygulandı. 1910'da mezunların eğitim gezisi için "Âsâr-ı Tevfik" zırhlısı tahsîs olundu ve bu gemi Marmara Ege ve Adriya denizlerinde yaptığı yaz gezisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli limanlarını da ziyaret ederek tatbikat gezisini Preveze limanına kadar uzattı. Bahriye okulu ders müdürü Holland beyin teklifleri Bahriye Nezâreti'nd yeni kurulmuş olan Tedrîsât-ı Bahriyye müdürlüğünce tamamiyle yerine getirilmiş, okul fizik ve elektrik laboratuvarları bakımından Türkiye'nin en mükemmel bir okulu hâline gelmiş, öğretmenler İngiltere'den getirtilen bahriye okulu kitaplarından ders vermişlerdir. Bu devrede matematik, fizik, elektrik ve İngilizceye önem verilmiştir. 1913'te sivil okullardan gelen öğrencilerin okuldaki dersleri başarabilmeleri için Bahriye Okulu'na bağlı namzet sınıfları açılmıştır. Bu sınıflardaki programları, öğrencileri Bahriye Okulu programlarına hazırlayıcı bir şekilde tertîb olunmuştu. Namzet sınıfları ihtiyaca göre bir veya iki yıl süreli olmak üzere Bahriye Okuluda derslere devam ederlerdi. 1918 yılında evvelce Bahriye Nezâreti tarafından satın alınmış olan Heybeliada'daki Ruhban okulu bahriye nemzet okuluna tahsis edilmiş ve o yıl okula alınmış olan iki sınıf öğrencileri Bahriye nâzırı Cemal Paşa'nın da hazır bulunduğu açılış töreni ile dersler bu okulda başlamışlardır. Mondros mütarekesinin imzasını müteakıp Ruhban okulu eski sahiplerine iade edildiğinde nemzet okulu öğrencileri Bahriye Okuluna inerek bu okulda derslere devam etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Harbine girdikten sonra ders müdürlüğüne Dr. Heittich adında bir Alman öğretmen getirildi. Ders müfredat programlarında bir değişiklik yapılmadı. İngilizce yerine Almanca dersi konuldu. Bu ders Alman öğretmenler tarafından verildi. Okuldan mezun olan ve deniz talebeliğine yükselen öğrencilerle okul gemisi eğitimini bitiren mühendislerin Almanya'ya gönderilmesi ve orada Alman bahriye okulu mezunlarıyle birlikte eğitim görmeleri ve Alman donanmasında staj yapmaları planlandı. Almanya'ya gönderilmiş olan deniz talebeleri ve mühendislerin teorik derslerde yapılan sınavlarda Alman öğrencilere nazaran çok yüksek kifayette oldukları, özellikle matematik, astronomi ve navigasyon bilgilerinin daha yüksek derecede olduğu görüldü. Holland Bey zamanında kabûl olunan ve Bahriye Okulu deniz lisesi olduğu tarihe kadar ders müfredat programlarına nazaran pek az değişikliklerle şu dersler okutulmakta idi: Kaligrafi (namzet sınıflarında), din dersleri, edebiyat, biyoloji, matematik, geometri, cebir, fizik, kimya, tarih, coğrafya, elektrik, makine, makine resmi, fabrika, gemicilik, işaret, düzlemsel ve küresel trigonometri, navigasyon, astronomi, analitik geometri, diferansiyel ve integral hesap, askerî terbiye, piyade eğitimi, beden terbiyesi, İngilizce (I. Dünya Harbi içinde Almanca). Okulun zengin laboratuvarları her öğrencinin bütün deneyleri yapmasını mümkün kıldığından öğrenciler özellikle fizik ve elektrik derslerinde çok iyi yetişiyorlardı. Okulda mevcut çok sayıdaki sextant, sivalı sunî ufuk, kronometre ve deck watch sayesinde öğrenciler okul rıhtımında gündüz ve gece rasat yapmak, enlem ve boylam hesap etmek, kronometre tashihi yapmak imkânını buluyorlardı. Okulun çok zengin kitaplığı öğretmenlere araştırma yapma imkânını veriyordu. Okulun seçkin idareci ve öğretmenleri ileride alacakları görevleri göz önünde tutarak öğrencileri zamanında silâhını en iyi şekilde kullanabilecek, gemisini sevk ve idarede mahir, cesur ve atılgan birer komutan, zamanında yabancı ülkelerde bahriyesini ve ülkesini temsil edebilecek bilgilere sahip, yabancı dil bilir kibar, nazik bir salon adamı olarak yetişebilmeleri üzerinde önemle dururlardı. Üç devreden ibaret bir yıllık eğitim süresinde, iki devre sınavında düşük not alanlar okuldan çıkarılır, en ufak disiplinsizlikleri tekerrür eden öğrencilerin kayıtları silinirdi. Uzun yıllar okulda öğretmenlik yapmış subaylar, I. Dünya Harbi içinde donanmaya veya ihtiyaç görülen kara görevlerine atanmayarak okuldaki öğretmenliklerine devam etmişler ve bu öğretmenlere ilâve olarak Yusuf Akçora, Fâlih Rıfkı (Atay), Orhan Mithad Beyler Türkçe ve edebiyat Yahyâ Kemal (Beyatlı) tarih, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey Türk medeniyeti tarihi, sporcu Ali Sami (Yen), Seyfi ve Said Beyler beden terbiyesi öğretmenlikleri yapmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Harbine girmesi üzerine İstanbul klüplerinde bulunan yabancılara ait kotra, futa ve skiflere el konularak okul emrine verilmişler ve bu devrede deniz sporları daha mükemmel bir şekilde yapılabilmiştir. "Preveze" gambotu savaş içinde okul gemisi olarak görevlendirilmiş, deniz talebeleri bu gemi ile Marmara denizinde navigasyon, astronomi, ve gemicilik tatbikatı yapmışlardır. "Tîr-i Müjgân" fabrika gemisi bu devrede bahriye okulu öğrencileri ile çırak okulu (astsubay) öğrencilerini denize alıştırmak maksadıyle Marmara limanlarını ziyaret gezileri yapmıştır. Mütareke devresinde okul süresi dört yıla çıkarılmış, deniz talebeliği ve mühendislik süreleri aynı kalmıştır. Ders programlarında bir değişiklik olmamış, yabancı dil olarak Almanca yerine İngilizce konulmuştur. Okul gemisi olarak Haliç'e alınmış olan "Hamidiye" kruvazörü tahsis edilmiştir. Bu gemi mütareke şartları gereğince İtilâf devletleri tarafından göz altında bulundurulduğundan öğrenciler ancak gemiye intibak eğitimi yapabilmişler ve deniz talebeliği süresini bu gemide nazarî derslere devam suretiyle geçirmişlerdir. Donanmaya ve fabrikalara çarkçı subayı yetiştirmekte olan çarkçı ameliyât mektebi (haddehâne) bahriye tedrisat müdürlüğünün gösterdiği lüzum üzerine 1913 yılında kapatılmıştı. Bu okulun yerini almak ve donanmaya teorik bilgileri de kuvvetli makine subayı yetiştirmek üzere 1915'te Kasımpaşa'da tersane içinde Camialtı mevkiinde deniz hapishanesi yanındaki binada çarkçı bahriye okulu açıldı. Bu okul daha sonra hükûmetçe satın alınmış olan Heybeli'deki eski Rum ticaret okulu binasına taşındı ve mütarekeyi müteâkıp güverte bahriye okuluna nakledilerek derslere burada devam etti. Çarkçı bahriye okulunda navigasyon ve astronomi hariç güverte bahriye okulunda okutulan dersler aynen okutulurdu. Makine, elektrik ve fabrika dersleri hem saat itibariyle daha fazla hem de konu itibariyle daha yüksek okutulurdu. 1908 Meşrutiyet inkılâbından önce Kasımpaşa'daki bahriye rüşdiyesini bitirenlerden isteyenler bahriye kâtip subayı yetişmek üzere üç yıl daha okurlar, mezun olduktan sonra Bahriye Nezâretindeki dairelerde staj geçirdikten sonra bahriye kâtibi görevlerinde kullanılırlardı. Rüşdiye okulu kapatıldıktan sonra bahriye kâtiplerinin yetişme kaynağı kalmamıştı. 1916'da çarkçı bahriye okuluna bağlı olarak iki yıl süreli bir bahriye kâtip okulu açıldı. Bu okul da mütarekede çarkçı bahriye okulu ile birlikte güverte bahriye okuluna intikal ederek derslere bu okulda devam etti.

Kâtip okulunda iki yıllık tahsîli bitiren öğrenciler mühendisliğe yükselir, İstanbul bankalarında, Düyûn-ı Umûmiyye idâresinde ve Bahriye Nezâreti daire ve şubelerinde staja tâbî tutulurlar ve iki yıllık stajın sonunda üstteğmenliğe yükselerek bahriyenin subay kadrolarına atanırlardı. Deniz kâtip subay sınıfı 1929'da kaldırılmış ve bu sınıftan olan subaylar deniz levazım sınıfına geçirilmişlerdir. 1950'de deniz ikmâl okulu açılana kadar deniz levâzım subayları Deniz Harp Okulunu bitiren öğrencilerden ihtiyaç nisbetinde levazıma ayrılanlar kara ordusu levazım okulunda yetiştirilmişlerdir. Deniz ikmâl okulu açıldıktan sonra Deniz Harp Okulu'nu birenlerden bu okula tefrik olunan subaylar, deniz kuvvetleri ikmâl subayı kadrosunu doldurmaktadırlar. Mütareke devresinde bahriye okuluna öğrenci alınmadığından I. Dünya Savaşı sırasında okula alınmış olan güverte, makine ve kâtip sınıflarındaki öğrenciler öğrenim süreleri sona erene kadar okuldaki öğrenimlerine devam etmişlerdir. 1922'de okul süresi üç yıla indirildiğinden bu yıl iki sınıf birden mezun olmuş ve dört yıl okuyan öğrenciler bir yıl deniz talebeliği yaptıktan sonra mühendisliğe yükseltilmişlerdir. Abdülazîz zamanından beri bahriye okulu öğrencilerinden matematik ve teknik kabiliyeti yüksek öğrencilerden arzu edenler kadro ihtiyacına göre makine ve inşâiye sınıfına ayrılırlardı. Bu öğrenciler bahriye sınıflarında kendi mesleklerine ait dersleri okuduktan sonra mühendisliğe yükseldiklerinde tersanenin makine ve inşâiye resimhanelerinde tahsillerini ikmâl ederlerdi. 1908 inkılâbından sonra bu sınıflara bahriye okulundan ayırma usulü kaldırıldı. Donanma için lüzumlu olan makine subayları çarkçı bahriye okulundan yetiştirilmeğe başlandığı hâlde gemi inşâiyeciliği mesleğine subay yetiştirilemez oldu. Bu sebeple I. Dünya Savaşı içinde okula girmiş olan öğrencilerden kadro ihtiyacı nisbetinde istekli öğrenciler inşâiye sınıfına ayrılmış ve bu öğrenciler okulda gemi inşa mesleği ile ilgili dersler okumuşlar ve mühendisliğe terfilerinde fabrikalar inşâiye resimhanesine gönderilerek burada yetişmişlerdi.

Cumhuriyetin ilânından sonra 1942'ten itibaren bahriye okuluna yeniden öğrenci alınmağa başlandı ve 1928'e kadar eski programlar uygulandı. Bahriye okulu 1928'de tavhîd-i tedrîsât kanununa uyularak lise hâline getirildi ve sivil liselerin programları uygulanmağa başlandı. Deniz lisesinin bir meslek okulu olması dolayısıyle sosyal ilimlerin haftalık ders saatlerinde azaltma ve fen derslerinde çoğalma yapıldı ve programa gemicilik ile fabrika dersleri eklendi. Üç yıllık lise öğrenimini tamamlayan öğrenciler, deniz talebesi olarak iki yıl okul gemisi, er eğitim alayı ve donanma gemilerinde eğitim ve Harp Okulunda tahsil yaptıktan sonra mühendisliğe yükseldiler. 1939'da mühendislik rütbesi kaldırıldı ve bu rütbenin karşılığı olan asteğmen rütbesi kullanılmağa başlandı.

Deniz Lisesi ve Deniz Harp Okulu, II. Dünya Harbi içinde Genelkurmay Başkanlığının gösterdiği lüzum üzerine 1946 yılı eylül ayında tekrar İstanbul'a gelerek Heybeliada'daki binalarına yerleşmiştir.

1948'de Deniz Lisesi programlarında değişiklik yapılarak meslek dersleri arttırıldı ve okulun adı, Deniz Harp Okulu ve Koleji oldu. Ancak bu değişiklikten beklenen fayda hasıl olmayınca 1945 yılında meslek dersleri eklenmiş lise eğitimine dönüldü ve okulun adı tekrar Deniz Harp Okulu ve Lisesi oldu. Heybeliada'daki tarihî bahriye okuluna yeniden loboratuvarlar, yatakhane, yemekhane, spor salonları ve daha birçok lüzumlu binalar ilâve edildiği halde Deniz Harp Okulu mevcudunun arttırılması mecburiyeti karşısında, Deniz Lisesinin Harp Okulundan ayrılarak eski kurslar komutanlığı binasına nakline karar verildi ve bu karar 1963'te uygulandı.

Cumhuriyetin ilânından sonra "Hamidiye" kruvazörü sürekli olarak okul gemiliği görevini yapmış ve Deniz Lisesini bitirerek deniz talebeliğine yükselmiş öğrenciler törenle okul gemisine uğurlanmışlar ve bu gemide er ve astsubay görevlerinde çalıştıkları gibi, teorik bilgiler yanında tatbikî eğitim de görmüşlerdir. "Hamidiye" gemisi her yıl yaz gezilerine çıkarak yurdun çeşitli limanlarını ziyaret etmiş ve öğrencilere kıyıları tanımak ve seyir esnasında tatbikat yapmak imkânını vermiştir. 1951'de "Savarona" yatı okul gemisi olarak Deniz Kuvvetleri emrine devredilmiş ve öğrenciler bu gemi ile her yıl hem yurt kıyılarına hem de yabancı ülkelere ziyaret ve deniz tatbikatı yapabilme fırsatlarını elde etmişlerdir.

Deniz Harp Okulu eğitim sisteminde köklü değişiklik Birleşik Amerika Bahriye Okulu (Naval Academy) süre ve ders programlarının kabulü ve uygulanması olmuştur. 1953-1954 öğretim yılından itibaren eski Harp Okulu yönetmeliği yürürlükten kaldırılmış ve dört yıllık yeni öğrenim sistemi yürürlüğe girmiştir. 1973-1974 yılı sonuna kadar bazı değişikliklerle yürütülmüş olan bu sistem, 1974-1975 yılından itibaren Amerika Bahriye Okulunda değiştirilmiş olan uygulamaya paralel olarak yeni bir esasa bağlanmıştır. Deniz Harp Okulunda öğrenim iki sömestir bir akademik yıl esasına göre yapılmaktadır. Okul öğretmenlerinin bir kısmı yabancı ülkelerde yetişmiş subaylardan, bir kısmı yüksek mühendis subaylardan ve bir kısmı da akademik kariyere sahip öğretmenlerle üniversite öğretim üyelerinden müteşekkildir.

Bugün Deniz Harp Okulunda her daldaki öğrencilerin birlikte olarak okumağa mecbur oldukları dersler şunlardır: Gemi idaresi, gemi teknolojisi, matematik, kimya, fizik, deniz gücü, İngilizce, programlama, seyir (nevigasyon ve astronomi), gemi makineleri, İnkılâp tarihi, gemi elektrik mühendisliği, mikro ve makro ekonomi, teknik resim, gemi silâhları, bihriyede liderlik ve psikoloji, organizasyon ve yönetim, donanmaya hazırlık, silâh sistemleri. Öğrenciler ikinci ders yılının son sömestirinde iki yıl içinde gösterdikleri kabiliyet ve istidat, deniz kuvvetlerinin kadro ihtiyaçları ve kendi arzuları da dikkate alınarak okulda lisans eğitimi olarak yürütülmekte olan altı daldan birine ayrılırlar. Elektrik dalına ayrılan öğrenciler yukarıdaki derslere ilâve olarak, mühendislik matematiği, devre analizi, enerji dönüşümü, elektronik, kontrol sistemleri, malzeme bilgisi, komünikasyon elektriği, sayı hesaplayıcı, proje, su altı akustiği, sonar, radar. Makine dalına ayrılan öğrenciler, mühendislik matematiği, statik, dinamik, akışkanlar mekaniği, kontrol, termodinamik, malzeme, dizayn prensipleri, reaktör fiziği, cisimlerin mukavemeti, ısı transferi, gaz dinamiği, titreşim, makine dizaynı, soğutma ve havalandırma, proje.

Harekât analiz ve yönetim dalına ayrılan öğrenciler, ihtimalî istatistik, muhasebe teorisi, sistem analizi, harekât analizi, finansal yönetim, personel yönetimi, savunma ekonomisi, karar teorisi, lojistik, stratejik harp oyunu, bütçe ve planlama, proje. Gemi inşâ dalına ayrılan öğrenciler, malî bilgiler, gemi inşâatına giriş, mekanik, gemi konstrüksiyonu, gemi hidrostatiği, termodinamik, cismilerin mukavemeti, akışkanlar mekaniği, gemi teorisi, reaktör fiziği, kontrol sistemi, direnç ve sevk, gemi hareketleri, gemi inşâ, gemi mukavemeti, gemi dizaynı. Uluslararası ilişkiler dalına ayrılan öğrenciler,

siyasî ilimlere giriş, uluslararası ilişkiler, uluslararası kuruluşlar, Türk-Sovyet ilişkileri, siyasî tarih, mukayeseli devlet idâresi, sivil ve asker ilişkileri, milletlerarası iktisadî ilişkiler, deniz hukuku, jeopolitik, stratejik harp oyunu, siyasî partiler, Türk komşu ilişkileri. Oşinografi dalına ayrılan öğrenciler, mühendislik matematğii, genel meteoroloji, modern fizik, akışkanlar mekaniği, genel oşinografi, jeofizik, dalga fiziği, termodinamik, dinamik oşinografi, kıyı oşinografisi, ortam cihazları, dalga tahmini, sualtı akustiği, sonar, proje, bahriyede oşinografi uygulaması dersleri görürler. Öğrenciler teorik dersler yanında okulda mevcut fizik, kimya, elektronik, elektrik, silâh, seyir, gemi idaresi, yabancı dil, savaş harekât merkezi, laboratuvarları ve planetaryumda deneyler yaparak ve bilfiil çalışarak bilgilerini pekleştirmekte, okul emrindeki küçük teknelerde gemi kullanma, gemicilik, işaretçilik tatbikatları ile uğraşmakta ve her yaz "Savarona" gemisi ile açık deniz tatbikatı yaparak yurt ve yabancı ülke limanlarını ziyaret ederek görgü ve tecrübelerini arttırmak fırsatını elde etmektedirler.

Okulun 80 000 kitaplık zengin kütüphanesi ve 600 adet 16 mm lik eğitim filmi bulunan bir de film arşivi bulunmaktadır. Okul matbaasında saatte dört bin baskı yapılabilmektedir.

Deniz Harp Okulu öğrencilerinin vücut yapısı bakımından iyi bir şekilde yetişmelerini sağlamak üzere spora önem verilmekte ve öğrencilerin yaz ve kış her türlü sporu yapabilmeleri için gerekli tesisler mevcut bulunmaktadır.

Türkiye'nin batıya açılan ilk ilim penceresi olan ve bugünkü Deniz Harp Okulu'nun çekirdeğini teşkil eden M. B., açılışından beri sayısız meslek adamı, ilim adamı, devlet adamı, edip, şâir, yazar, ressam gibi şahsiyetler yetiştirmiştir. Bugün de Türkiye'nin en köklü ilim müesseselerinden biri olarak çalışmalarına devam etmekte ve her yıl Türk bahriyesine yüzlerce bilgili subay yetiştirmektedir. (V. Z. Dümer)

MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMÂYÛN, Osmanlı İmparatorluğu ordusuna topcu ve istihkâm subayı yetiştirmek maksadı ile III. Sultan Selim tarafından 1795 yılında İstanbul'da açılan askerî okulun adı. 1787 Türk-Rus ve 1788 Türk-Avusturya savaşları Ziştovi ve Yaş sulh anlaşmaları ile sona ermişti. Bu savaşlardaki yenilgilerin başlıca sebebinin Osmanlı ordusunu sevk ve idare eden komutan ve subayların, düşman ordusunun komuta heyetine nazaran daha bilgisiz, erlerin de eğitim bakımından kifâyetsiz oldukları sonucuna varılmıştı. Girişilmiş olan savaşlarda düşmanın stratejik ve taktik alanında gösterdiği üstünlüklere karşı, Osmanlı ordusu hâlâ yüz yıl önceki usullerle savaşıyor, her biri bir mesleğe sahip ve esnaflığı askerliğe tercih eden yeniçeriler ise, asla yeni usul eğitimi benimsemek istemiyorlardı. Memleketin askerî bakımdan ıslâha muhtaç olduğuna kanaat getirmiş olan ileri görüşlü, ıslâhatcı fikirlere sahip hükümdar III. Sultan Selim, 1792 yılında Haliç'te, Halıcıoğlu mevkiinde humbaracı kışlasını inşâ ettirdi. Burada humbaracılarla (topcular) lağamcıların (istihkâmcılar) yetiştirilmesine başlandı. Okul mâhiyetinde olan bu kışla eğitimlerinde, cebir ve geometri gibi dersler gösterilmekle beraber, daha çok arazî üzerinde uygulama yapılmakta ve öğrenciler pratik olarak yetiştirilmekte idiler. III. Sultan Selim daha 1789 yılında tahta cülûsundan bir müddet sonra Eyüp'te Bahariye'deki yazlık sarayda Mekteb-i Sultânî adını verdiği bir okul açmış ve kabiliyetli gençleri burada toplayarak onlara din dersi, Türkçe, Arapça, Farsca ve matematik gibi lüzumlu dersleri zamanının en muktedir öğretmenlerine verdirmeğe başlamış, humbaracı kışlasının açılmasından sonra da tahsillerini ilerletmek üzere okulun öğrencilerini buraya sevk ettirmiştir. III. Sultan Selim 1793 yılında da Nizâm-ı Cedîd adını verdiği yeni orduyu meydana getirdi. Bu yeni orduya bilgili ve kurmay subay yetiştirmek maksadiyle de humbaracı kışlasının Hasköy tarafındaki arazisi üzerine yeni bir askerî okul inşâsına başlattı. Bu yeni okula Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn adı verildi. Temel atma töreninde III. Sultan Selim de bulundu. M., her katta iki öğretmen odası ve iki dershanesi olan ve ayrıca bir de kitaplığı bulunan iki katlı bir bina idi. M.'nin kapısı üzerindeki tarih kitâbesini meşhur divan şâirlerinden Galata Mevlevî-hânesi şeyhi Gâlib Dede hazırladı. On dört mısrâdan ibaret olan kitâbenin son mısrâları şöyle bitiyordu :

İdip ez-cümle ihyâ fenn-i harbi
Mühendishâne bünyâd etti hâlâ
Kılıp te'sîs-i eşkâl-î mühimmât
Binâsî oldu kıstâs-î temâşâ
Bu mısrâ geldi bir târîh Gaalib
Mühendishâne-î nev-resm-i vâlâ
1210 (1795)

M.'nin açılması ile birlikte yeni bir nizamnâme yürürlüğe girdi. Bu nizamnâmeye göre lağamcı ocağından elli ve humbaracı ocağından otuz olmak üzere seksen kişi mühendishâneye öğrenci olarak verildi. M.'ye bir başöğretmen, başöğretmen yardımcısı, bunlardan başka bir de Fransızca öğretmeni ile bir tercüman atandı. Hassa mîmarbaşılığı mühendishâneye bağlandı. Ders programlarına, aritmetik, fizik, coğrafya, istihkâm, tarih ve Fransızca dersleri konuldu. Buradan Levend çiftiliği ile Üsküdar humbaracı ocaklarına mühendis subay yetşitirilmesine başlandı. Humbaracı ocağından ayrılan öğrencilere elli beş akça gündelik ve yüzer dirhemden ikişer ekmek, yılda ellibir kuruş elbise bedeli, lağamcılar ocağından ayrılanlara ise günde kırkbeş kuruş gündelik verilirdi. Ekmek ve elbise bedelleri istihkakları humbaracıların aynı idi. Daha sonraları M. B. H. için yeni bir kanunnâme hazırlandı ve üçüncü Selîm'e sunuldu. Padişah tarafından "İşbu kanunnâme-i hümâyûnumun aslı dîvân-ı hümâyûnum kaleminde mahfûz olmağla sureti hendesehânede hıfz olunup li mâşaallah düstûrü'l-amel tutularak mûcibince amel ve hareket oluna" ve "Sûret-i hatt-ı hümâyûn işbu kanunnâme-i hümâyûnum harf-be-harf icra ve ilâ mâşaallah düstûrü'l-amel tutularak hilâfına hareketten mücânebet oluna" şerhleri ile yürürlüğe giren bu kanunnâme ile Mühendishâne-i Bahrî ve Mühendishâne-i Berrî idare ve ders bakımından birleştirildi. M. Bahrî'nin (b. bk.) seyir ve sefâin öğrencilerinin mevcudu otuz beşten otuza indirildi. Gemi inşâsı öğrencilerinin mevcudu da ondan yirmiye çıkarıldı. Bu kanunnâmede M. Bahrî öğrencilerinin haftanın pazartesi ve perşembe günleri, seyir ve sefâin kısmının üç ve inşâiye kısmının iki öğretmen yardımcısı ile beraber M. Berrî'ye gelerek burada ders görmeleri yer aldı. M. Bahrî öğrencileri başlarına kalyoncu şalı sararlardı. Kendilerine mühendisân-ı bahriyye denilirdi. Maaşları tersâne-i âmire kanununda belirtilen miktarda verilirdi. M. B.'nin öğretmen yardımcılığına yükselmeden başka bir yere memur edilmeleri yasaklanmıştı. M. Berrî öğrencileri de humbaracı ve

lağamcı ocaklarından geldiklerinden, bu ocaklarla irtibatlarını devam ettiriyorlardı. Kanunnâme bu öğrencilerin de ocaklarla alâkalarının kesilmesini ve mevcutlarının seksenden kırka indirilmesini emrediyordu. M. B.'nin kırk öğrencisi onar, onar dört sınıfa taksim edilmişti. Bu sınıflar dörtten bire doğru yükselmekte, ilk sınıfa dördüncü, son sınıfa da birinci sınıf denilmekte idi. Okulun ders programlarında, kaligrafi, imlâ (düzgün yazı yazma), resim, Arapca, rakamlar ve Fransızca, coğrafya, cebir, geometri, trigonometri, topoğrafya, savaş tarihi, konikler bilgisi, diferansiyel ve integral hesap, mekanik, astronomi, atış bilgisi, istihkâm bilgisi, eğitim teorisi gibi dersler bulunuyordu. Öğrenciler iki senede bir sınava tâbî olurlar ve üst sınıfta boş yer olduğu takdirde bu sınıfa yükselirlerdi. M.'ye humbaracı ve lağamcı ocaklarından ayrılanlar dışında hariçten müracaat edenler olursa, hangi meslekten olurlarsa olsunlar onların da okula devam ile bilgi sahibi olmalarına müsaade olunurdu. Bu gibiler tahsillerinin sonunda yapılacak sınavda başarı gösterdikleri takdirde okulda öğretmen olabilirlerdi. M. B. H. öğrencilerinden sınavlarda başarı kazananlar arasından askerliğe intibak edebilen, ahlâkları iyi ve devlete hizmette sadakatle çalışacaklarına kanaat getirilenler, padişahın iradesiyle arabacı başılığa, topcu başılığa, Levend ve Üsküdar kışlalarındaki ortalara başbuğ ve ağa olarak atanabileceklerdi. Öğretmen yardımcılarının da yükselmeleri sınavla mümkün olacaktı. Ancak, öğretmen yardımcılarının sınavları savaş fennine dair Türkçe bir tez hazırlamak veyahut tanınmış kıymetli yabancı bir eserin Türkçeye tercüme edilmesi suretiyle yapılacaktı. M. öğrencilerinin büyük bir kısmı aslında mimar kalfası idiler. Bunlar haftada bir kaç gün derslere girmeyerek inşâ olunmakta olan beylik binaları görmek maksadı ile okuldan ayrılabiliyorlardı. Bu gibi öğrenciler mimarlığa lüzumlu olacak kadar resim, mesaha ve mesleklerine ait bilgilere sahip bulundukları halde diğer derslerdeki bilgileri çok noksan idi. Bu kanunnâme ile öğrencilerden lüzumlu miktarı ayrılarak mimar ağalığı emrine verildi. Geri kalanlar programlardaki dersleri aynen görmeğe başladılar. M. B. öğrencilerinin hemen hepsi lağamcı ve humbaracı ocaklarından ayrılarak okula geldiklerinden başlarına humbaracı kalpağı giymekte idiler. Bu kanunnâme ile öğrenciler humbaracı kalpağının üzerine, bulundukları sınıfları göstermek üzere beyaz ipekten işaretler koymağa başladılar. Son sınıf öğrencileri bulundukları sınıfı göstermek üzere kalpaklarına beyaz ipek yerine sırmadan işaret koyuyorlardı. Öğretmen yardımcıları ise başlarına kâtibî kavuk giyerler, fakat ders okuttukları sınıflara ait bir işaret kullanmazlardı. Öğretmenler ise muayyen bir elbise ve kavuk giymek mecburiyetinde değillerdi. Bu zevat kendi mesleklerine ait elbise ve kavukları giymekte serbest idiler. Kanunnâmede öğretmen, öğretmen yardımcısı ve öğrencilere verilecek maaş, elbise bedeli ve aynî tahsisat da teferruatlı olarak gösterilmişti. Öğretmenler ayrı odalarda oturdukları halde öğretmen yardımcılarının odaları öğrencilerin odaları ile aynı idi. Her odaya odun, kömür ve kahve gibi gerekli masraflar için iki yüz kuruş verilirdi. Kanunnâmede tercüman, kütüphane memuru, hademe ve diğer görevlilere verilecek maaş ve tayın da gösterilmişti. M.'de salı ve cuma günleri ders yapılmazdı. Öğretmen ve öğrenciler haftanın diğer günlerinde okulda bulunmak mecburiyetinde idiler. Öğrenciler perşembe ve pazartesi günleri öğretmen yardımcıları ile birlikte araziye çıkar ve tatbikat yaparlardı. M. B. açılınca buraya Abdullah Râmiz Paşa nâzır olarak atandı. Bu zat III. Sultan Selim'in itimadını kazanmış olduğundan, sık sık padişah tarafından kabûl olunur ve M. hakkında kendisine bilgi verildi. Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'nın lâyıhasının kabulünden sonra M. B.'nin ayrılışı tarihine kadar Abdullah Râmiz Paşa her iki mühendishâneyi kanunnâme çerçevesinde çok iyi idâre etmiş ve mühendishâneye vaktin en değerli öğretmenlerini toplamıştı. Zamanında M. mükemmel bir kitaplığa sahip bulunuyordu. Bu kütüphâneye III. Sultan Selim bir çok kitap ve ders âleti hediye ettiği gibi, yabancı devletler de kitap hediye etmişlerdi. Bu tarihlerde M. B. kütüphanesinde yabancı dildeki pek çok kitap arasında savaş fennine, fiziğe, topculuğa ve istihkâmcılığa ait dörtyüz Fransızca kitap da bulunuyordu. Bunlar arasında Fransız Ansiklopedisi de vardı.

MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMÂYÛN : II. Abdülhamîd tarafından esaslı bir şekilde onarılmış olan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn binası

Kırımlı Büyük Hüseyin, meşhur İshak, Abdurrahman, Sâkıb, Yahyâ ve Ömer Efendiler gibi devrin bilginleri M.'de görev almışlardı. Yabancı dil de bilen bu zevât tarafından bir çok kitap da yazılmıştır. Bu değerli zevattan başöğretmen Kırımlı Hüseyin Rıfkı Efendi M. B. H.'un açıldığı gün derse başlamış ve yirmi iki yıl öğretmenlik etmiştir. *Lağam risâlesi, usûl-i hendese, imtihanü'l mühendisîn,* humbara endahtına mahsus cetvel, *Telhîsü'l-eşkâl, İrtifâ Risâlesi* gibi önemli eserleri vardır. İshak Efendi ise Arapca, Farsca, Rumca, Fransızca, İbrânîce ve Latince'ye tam mânâsiyle vâkıf bir

MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMÂYÛN : Kapısı üzerindeki tarihî kitâbe

matematik bilgini idi. Dört ciltlik *Mecmû'a-i Ulûm-ı Riyâzıyye, Usûl-i İstihkâmât, Usûl-i İsaga, Deniz Lâğamı Risalesi, Aksü'l-Merâyâ fî ahzi'z-zerâyâ* (oktant ve sekstan ile irtifa almaktan bahseder), *Küre Risâlesi, Hikmet, Âlât-ı Kimyeviyye* (müvellidülmâ ve müvellidülhumuza terimlerini ilk defa bu zat kullanmıştır), *Tuhfetü'l-Ümerâ, Nasıbü'l-Hıyâm* gibi kitapları basılmıştır. Tercüman Yahya Efendi M. B. H.'da okunması faydalı yabancı dillerdeki kitaplardan pek çoğunu Türkçeye çevirmiş ve *Ceraskal* adlı bir de kitap yazmıştır. II. Sultan Mahmud zamanında ve 1826 yılında yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra teşkîl olunan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" taburlarına lüzumlu subaylar M. B. H. öğrencilerinin en değerlilerinden seçilirdi. Subay ihtiyacının fazlalığı dolayısıyle mühendishânenin kırk olarak tesbît edilmiş olan öğrenci kadrosu yüze çıkarıldı. 1847 yılında zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak kifayette subay yetiştirilebilmesi için M. nâzırlığınca hazırlanmış yeni bir lâyiha kabûl olundu. Bu lâyihada öğrenci miktarının artması dolayısıyle binanın büyütülmesi, yeni bir matbaa ve kütüphanenin inşâsı, tatbikî eğitim sahası vücuda getirilmesi isteniyordu. Bu işlerin yapılabilmesi için M. boşaltıldı. Öğrenciler humbaracı kışlasına naklolundu. M.'nin deniz tarafına dershane ve yatakhaneleri ihtiva etmek üzere yeni bir bina inşâ olundu ve bu kısmın denize bakan cephesine padişahlara mahsus bir kısım ilâve edildi. Bu inşaat sırasında M.'ye yeni bir mutbah ve kiler, kimya laboratuvarı, kütüphane, matbaa, yemekhane, modelhane gibi tesisler ilâve edildiği gibi, öğrencilerin tatbikat yapabilmelerini sağlamak üzere içinde kale topları bulunan iki mazgallı bir istihkâm da meydana getirildi. Bu sırada M. nâzırı bulunan Bekir Paşa yeni bina ve tesislerin inşası sırasında M. için bir de yeni nizamnâme hazırladı. 1848 yılında yürürlüğe giren bu nizamnâmeye göre M.'de dört îdâdî sınıfı ihdâs olunmuş ve bu okuldan mezun olanların topcu ve istihkâm harbiyelerinde tahsillerine devam etmeleri usulü konulmuştur. Bu tarihlerde öğrenciler arasında çok yaş farkları bulunuyordu. Yaşlanmış öğrenciler riyazî bahisleri anlamakta güçlük çekiyorlar ve sınavlarda başarı gösteremiyorlardı. M.'de yeni esasların uygulanmasına başlanmasından sonra yaşları küçük ve dersleri takip edebilecekler M.'de bırakıldı ve bu öğrenciler topcu ve istihkâm sınıflarına ayrılarak harbiye öğrencisi olarak tahsillerine devam ettiler. Yaşları ileri olanlar ise Tophâne-i Âmire'ye gönderilerek burada tatbikî olarak yetiştirildikten sonra kabiliyet ve istidadlarına göre binbaşılığa yükseltilerek kıt'alarda görevlendirildiler. Topcu harbiyesine veya kıt'alara verilmeyenlere ise "sınıf-ı atıyk" denildi. Bunlar da bir sınavdan geçirildiler. Kabiliyetlerine ve kifayetlerine göre yüzbaşı ve kolağası rütbelerine yükseltildiler. Askerî inşaat ve bina onarımı işlerinde görevlendirilmek üzere M.'de kaldılar. Sınıf-ı atıyk gündüzleri M.'ye gelir ve buradan işe gönderilir, geceleri evlerine giderlerdi. M.'nin asıl öğrencileri olan îdâdî sınıfları ile topcu ve istihkâm harbiyeleri ise geceleri okulda kalmağa mecbur tutulmuşlardı. 1847 yılından itibaren M.'yi iyi derece ile bitirenlere Avrupa'da tahsil yapma imkânları sağlandı. Sultân Abdülazîz zamanında ve 1864 yılında askerî îdâdîlerin Galatasarayı'nda bir araya getirilerek aynı tahsili yapmalarında fayda görüldü. M. îdâdîsi de, harbiye, bahriye ve tıbbiye îdâdî öğrencileri ile birlikte ders görmek üzere "Mekteb-i Îdâdî-i Umûmî" ismini alan Galatasarayı îdâdîsine gönderildi. Buradaki birlikte tahsil ancak üç yıl devam etti. Bahriye îdâdîsi ilgililerinin şikâyeti ve bahriye nezâretinin müracaatı üzerine bu usul terk olunarak, her sınıf îdâdî yine kendi okullarına döndü. 1871 yılında topcu harbiyesi öğrencilerinin piyade harp okulunda bulunmaları, bu sınıf öğrencilerinin Beyoğlu'ndaki topcu kışlasında top, hayvan ve malzemelerle kışla personelinden de faydalanarak tatbikî sahada daha iyi yetişebilecekleri kanaatini verdiğinden, mühendishâne, harbiye sınıfları idâre subayları ve öğrencileri ile birlikte Pangaltı'daki harp okuluna nakledildi. Her iki okulun sınıfları bir arada ders görmeğe başladılar, yalnız topculuk, piyadecilik ve süvariliğe ait dersler her sınıfa ayrı ayrı veriliyordu. Harp okullarının bir binada yerleştirilmelerinden sonra topcu, istihkâm ve süvari sınıflarından da kurmay yetiştirilmesine başlandı. Bu yıllarda M. binalarının onarılması lüzumlu görüldü. Halıcıoğlu'nda kalmış olan M. îdâdî sınıfları Maçka'daki harbiye îdâdîsine intikal etti ve M. boşaltıldı. 1877 - 1878 Türk - Rus savaşında M. binası askerî hastahane hâline getirildi ve bir müddet hastahane olarak kullanıldı. II. Sultan Abdülhamid M. B. H.'nun tekrar Halıcıoğlu'ndaki tarihî binasında açılmasını arzuladığından, Sultan Abdülmecid zamanında inşa olunmuş ve kısmen harap bir hâle gelmiş olan bina esaslı bir şekilde onarıldı. M.'nin îdâdî ve harbiye sınıfları tekrar Halıcıoğlu'na nakledilerek tahsillerine yine M. binasında devam etmeğe başladılar. 1881 yılında kurmay sınıflarına ilâveten bir de "mümtaz sınıf" adı ile yeni bir sınıf teşkîl edildi. M. harbiyesinin dört yıl olan tahsil süresi beş yıla çıkarıldı ve her yıl harbiye son sınıf öğrencilerinden daha yüksek tahsil yapmağa

MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMÂYÛN : 1848 (1264) yılında Sultan Abdülmecîd tarafından inşâ olunan yeni Mühendishâne binasının tarih kitâbesi

ve yabancı dil öğrenmeğe kabiliyetli olanlardan on iki topcu ve dört istihkâm öğrencisi beşinci yıl tahsîli için ayrılmağa başlandı. Yeni program ve nizamnâme gereğince M. harbiyesi üçüncü yıl sınavlarını başarı ile verenler teğmenliğe yükseltildiler ve dördüncü sınıfı teğmen rütbesi ile okumağa başladılar. Topcu ve istihkâm teğmenliğine yükselenlerden sınıf birincisinden itibaren disiplin, ahlâk, tavır ve hareketleri kurmaylığa elverişli olanlardan bir kısmı kurmay olarak ayrılırlardı. Harbiye dördüncü yılı sınavlarını başarı ile bitiren teğmenler üsteğmenliğe yükselirlerdi. Bunlardan kurmay sınıfına ayrılmış olanlar Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne (Harp Akademisine) gider, tahsillerine burada devam ederler ve tahsilleri sonunda topçu ve istihkâm yüzbaşılığına yükselirlerdi. M. B. H. harbiye sınıfları ders programları hazırlanırken yabancı ordular harp okullarının ders programlarından da faydalanılmış ve bilhassa matematiğe önem verilmiştir. Topcu ve istihkâm harp okulu öğrencileri teorik dersleri hemen hemen birlikte okurlar, tatbikî dersleri ayrı ayrı görürlerdi. Topcular da sahrâ ve ağır topcu (kale topcusu) olmak üzere iki sınıf olduklarından bu sınıfların da tatbikî ders programları değişik idi. M. harbiyesinde genellikle: Matematik, fizik, tasarı geometri ve uygulaması, arazi bilgisi, harita resmi teorisi, harita resmetmek, iç hizmetleri, piyade iç hizmetleri, Osmanlı silâhları, Osmanlı ordu teşkilâtı, Fransızca, Almanca, eğitim teorisi, hafif geçici istihkâmlar hakkında bilgi, istihkâmların şekli ve bunların resmedilmesi, topçu, piyade ve süvari taktiği, topografya, sefer hizmeti, sağlık hizmetleri, kale kanunnâmesi, hafif ve ağır silâhlar bilgisi, silâhların tarihi, istihkâm, taktik tatbikatı, askerî kitâbet, askerî coğrafya, analitik geometri, gibi dersler okutulurdu. Harbiye dördüncü sınıf ders programları ise daha üst seviyede ve ağır idi. Beşinci sınıfı teşkil eden mümtaz sınıfta ise, yüksek matematik, mekanik, fizik, kimya, savaş tarihi, yüksek balistik, silâh yapımı, Fransızca. Mümtaz sınıf için Almanca mecburî değil idi. Tatbikî dersler, sınıflar yükseldikçe ağırlaşmak üzere arazi üzerinde ve her sınıfın hususiyetine göre yapılırdı. Arazi üzerinde mühendislik san'atına ve istihkâm inşaatına dair tatbikat, projeler, planlar hazırlamak, telefon ve telgraf hatlarının çekilmesi ve bunların tahribinin fiilen yapılması, helyostalar hakkında bilgi, karayolları ve demiryolları ve köprüler hakkında bilgi, arazi üzerinde muhasara savaşına ve kalelerin tahkimine ve mevzilerin keşfine dair tatbikat, büyük inşaat ve fabrikaların gezilmesi v. b.

1900 yılında M.'nin tahsil süresi üç yıla indirildi. Dört yılda okutulan derslerden bir kısmı İdâdî sınıflarına aktarıldı ve bir kısmı da lüzumsuz görülerek kaldırıldı. Geri kalan dersler üç yıla taksim edildi. Topçu ve istihkâm harp okullarının üçüncü yıl sınavlarını başarı ile bitirenler mülâzim-i sânî (teğmen) rütbesi ile mezun oldular. 1905 yılında harp okullarının çok kalabalık olması dolayısıyle geniş bir ülkeye yayılmış olan imparatorluk şehirlerindeki gençlerden subay olmağa hevesli bulunanları teşvîk etmek maksadı ile askerî İdâdî bulunan Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdad şehirlerinde de birer harp okulu açıldı. Fakat bu okullar 1908'den sonra kapatıldı. Yalnız Pangaltı'daki ve Halıcıoğlu'ndaki harp okulları bırakıldı. 1908 meşrûtiyet inkılâbından sonra harp okulları kadrolarında da büyük değişiklikler yapıldı. General rütbesinde bulunan nâzır ve komutanlıkların kadroları binbaşılığa indirildi ve bu değişiklikle beraber öğretmen kadrolarında da büyük rütbeli öğretmen kadroları daha genç ve küçük rütbeli öğretmenlere verildi. M.'deki sınıf teşkilâtı da kaldırıldı. Yerine alay teşkilâtı kuruldu. Ağır topcu (kale topçuları) sınıfları ile istihkâm sınıfları ayrı ayrı birer bölüğü ve her iki bölük de bir taburu teşkîl etti. Sahrâ topçularının her sınıfı birer bölük itibar edilerek bunlardan da üç bölüklü bir tabur meydana getirildi. Her iki tabur M. alayını meydana getirdi. Evvelce teşekkül etmiş olan mümtaz sınıf da kaldırıldı. 1908 yılından sonra ders programlarında silâh, balistik, kanunnâmeler, sıhhî kaideler, topografya, topçuluk taktiği, spor, Fransızca ve Almanca derslerine önem verildi. Manej ve top başında eğitime ve bilhassa koşulu batarya eğitimine eskisine nazaran daha çok zaman ayrıldı. 1912 yılında Balkan savaşı başlayınca M. Topcu Okulunun öğrencilerinden bir kısmı Çatalca'daki bataryaların emrine gönderildi; bir kısmı da tophanede görev aldı. Bir kısım öğrenciler de Rumeli'ndeki Doğu ordusunun çözülmesi ve Çatalca'da yeni bir savunma hattının meydana getirilmesine karar verilmesi üzerine, topcu tümenlerinde çalışmak ve tahkîmat işlerinde görev almak üzere cepheye gönderildiler. Bu suretle Balkan savaşı süresince Halıcıoğlu M.'si kapalı kaldı. 1 Mart 1914'te M.'nin bağlı bulunduğu tedrisât-ı umumiye müfettişliği kaldırıldı ve yerine Askerî Mektepler Umummüdürlüğü teşkîl edildi. Balkan savaşı dolayısıyle kapatılmış olan okullar açılarak derslere tekrar başlandı. Hazırlanmış olan yeni talimata göre askerî liseleri başarı ile bitiren öğrenciler harp okullarına gönderilmeyip subay namzedi olarak altışar ay kıt'alarda er eğitimi görmeğe başladılar. Topcu okulu için de kısaltılmış bir ders programı uygulanmağa başladı. Halıcıoğlu'ndaki topcu ve istihkâm öğrenci miktarı ordu ihtiyacını karşılayamadığından Pangaltı'daki harp okulundan M.'ye öğrenci ayrıldı. Süvari sınıfından ayrılanlar sahrâ topcusu, piyâde sınıfından ayrılanlar ise ağır topcu ve istihkâm sınıfları öğrencilerine katıldılar. Bu öğrenciler kısaltılmış programlara göre yetiştirildikten sonra subaylığa yükseltildiler ve kıt'alara gönderildiler. İstihkâm için ayrılan subaylardan muhabere ve demiryolu sınıflarına da subay verilmesi lüzumu hâsıl oldu. Birinci Dünya Savaşı seferberliği ilân edildiği zaman Pangaltı Harbiyesi ile Mühendishâne Harbiyesi kapatıldı. Askerî liseleri bitiren öğrenciler Harp Okuluna ve M.'ye gönderilmeyerek subay namzedi olarak birliklere dağıtıldılar. Daha sonra da 1916'da, İstanbul'da açılan talimgâhlarda yetiştirilmeğe başlandılar. M.'nin kapalı kalış süresi ve topçu subaylarının talimgâhlarda yetiştirilme usulü Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti. Birinci Dünya Savaşı seferberliği dolayısı ile liselerden zabit vekili olarak kıt'alara gönderilen genç subaylardan bir kısmı Ağustos 1914 başlarında Pangaltı'da açılan İstanbul İhtiyat Zabit Namzetleri Karargâhı'na (Yedek Subay Okulu) öğretmen olarak atandı ve bu talimgâh harp okulu binasının hastahane hâline getirilmesine kadar burada kaldı. İhtiyat Zabit Namzedi Karargâhı 1915 yılı Nisan ayında Maltepe atış okuluna ve tekâlif-i harbiye usulüne göre el konan ve Pendik'ten başlıyarak Kızıltoprağa kadar yayılan münasip köşk ve binalara nakl edildi. Talimgâhlardaki öğrenciler 1920 yılı Şubat ayında Muhtelit Harbiye Mektebi adı altında Halıcıoğlu'ndaki M. binasına yerleştirildiler ve derslere burada devam etmeğe başladılar. 16/Mart/1920 tarihinde İstanbul'un itilâf devletleri tarafından işgaline başlandı. Bu yılın Nisan ayının ilk günlerinde Halıcıoğlu M.'si binası da işgal edildi. Öğrenciler Çengelköy'ündeki Kuleli Lisesi binasına taşındılar.

5/Temmuz /1920 tarihinde bu bina da işgal edilince, öğrenciler Kâğıthâneye gönderildiler. Bu sırada bir çok öğrenci Anadolu'daki millî orduya iltihak etmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Anadolu'da Millî ordu teşekkül edince subay ihtiyacını karşılamak üzere 1/Temmuz/1920 tarihinde Cebeci'de Âbidin Paşa köşkü civarında pavyonlarda ve barakalarda Sınıf-ı Muhtelife Zabit Namzetleri Talimgâhı açılmıştı. İstanbul'dan Anadolu'ya kaçan öğrenciler de bu talimgâha iltihak ettiler. Bu öğrencilerden topcu olanlar 1921 yılında Konya'da açılan topcu Zabit namzetleri Talimgâhına iltihak ettiler ve burada eğitim gördüler. 1922 yılında Konya talimgâhında eğitimlerini bitiren topcu subay namzetleri birliklere dağıldılar ve bir ay sonra asteğmenliğe yükseldiler. Konya'daki topcu talimgâhı bir devre subay yetiştirdi, daha sonra topcular da Ankara'daki talimgâhda yetişmeğe başladılar. 1/Nisan/1923 tarihinde Ankara talimgâhı Harp Okulu adını aldı ve 27/Eylül/1923 tarihinde Ankara'dan İstanbul'a gelerek Pangaltı'daki eski binasına yerleşti. Topcu, istihkâm ve muhabere subayları da Pangaltı'daki Harp Okulu'na bağlı meslek okullarında ders görmeğe başladılar. 1927 yılında sınıf okullarının açılması lüzumlu görüldü. Topcu okulu evvelâ diğer sınıf okulları gibi Pangaltı Harp Okulu binasında açılmış ise de daha sonra nakliye okulu ile birleştirilerek 1928 yılında Maçka kışlasına nakledildi. İki yıl süren topcu sınıf okulunda taktik, arazi bilgisi, savaş tarihi, hava ve gaz hücumlarına karşı korunma, uçaklara karşı gizlenme, ordunun silâhlanması, atış, balistik, matematik, topcu keşfi, malzeme ve mühimmat, motorlu topculuk, fizik, makine, kimya, topcu muharebe vasıtaları, binicilik, arabacılık, mekkârecilik, hayvan bilgisi, yabancı dil ve spor derslerine önem veriliyordu. 1935 yılında ordunun subay kadroları büyüyerek subay ihtiyacı fazlalaştığından topcu subaylığı için çok namzet ayrıldı. Maçka kışlası topcu ve nakliye okullarına kâfi gelmedi. Okul Orhaniye kışlasına nakledildi. Orhaniye kışlasındaki eğitim bir yıl sürdü. Pangaltıdaki harp okulu Ankara'da yeni inşâ edilmiş olan harp okulu binasına taşınınca, Halıcıoğlu'ndaki M.'de bulunan Yedek Subay Okulu, Pangaltı'daki eski harp okulu binasına, topcu ve nakliye okulu da yedek subay okulundan boşalmış olan tarihî Mühendishâne binasına nakledilmiştir. Topçu okulu 1941 yılında Ankara'ya nakl emri aldı. Bu okul, Metris çiftliğinde bulunan topcu atış okulu ile birleştirilerek topcu ve topcu atış okulu adını aldı ve 4/Mayıs/1941 günü İstanbul'dan ayrıldı, Polatlı'da Sakarya nehri kenarındaki elverişli alana çadırlı ordugâh hâlinde yerleşti. Polatlı'da inşâsına karar verilen yeni okulun inşaatının bitimine kadar derslere harp okulunun yanında bulunan bir binada devam olundu. 30/Kasım/1942 yılında yeni binasına taşındı. İstihkâm sınıfı subaylar ise, istihkâm, muhabere ve demiryolu subayları için açılmış olan fen tatbikat okulunda yetiştirildiler. Bu okul 1941 yılında İstanbul'dan Ankara'ya Mamak'a nakledildi. İstihkâm subayları 1948 yılında İstanbul'da Eyüp'te iplikhânede açılan İstihkâm Okulu'na geldiler. Bu okul 1953 yılında Kâğıthâne'de inşa olunan yeni binalarına geçti. İstihkâm okulu 1972 yılında da İzmir'e nakledildi.

Bu gün Cumhuriyet ordusunda subay yetiştirme esasları tamamen değiştirilmiş bulunmakta ve askerî liselerden mezun olan öğrenciler harp okulu tahsîli yapmak üzere Ankara'da bulunan Kara Harp Okulu'na gönderilmektedir. Harp okulu tahsil sistemi 1974 yılında köklü bir reforma tâbî tutulmuş, eğitim süresi dört yıla çıkarılmış, bu dört yıllık tahsili bitiren ve subay olarak mezun olan öğrenciler lisans üstü eğitimine hazır bir duruma gelmiş olmaktadırlar. Kara Harp Okulu, makine, elektrik - elektronik, inşaat, harita, endüstri bölümlerini içine almak üzere fen bilim dalları, ekonomi istatistik, işletme yöntemi, kamu yönetimi ve hukuk bölümlerini içine almak üzere sosyal bilim dalları üzerinde ders programları uygulamaktadır. Dört yıllık tahsilin üçüncü yılı sonunda öğrenciler muhtelif sınıflara muayyen dalda ders görmüş olanlardan ayrılırlar. Topcu ve istihkâm sınıflarına ayrılacak olan öğrencilerin üçüncü yıl sonunda ihtisasları belli olmakta ve dördüncü yılı başarı ile bitirip subaylığa yükselen öğrencilerden topculuğa ayrılanlar Polatlı'daki Topcu Okulu'na gönderilmekte, burada bir yıllık bir ihtisas eğitimi görmektedirler. İstihkâm sınıfına ayrılanlar ise İzmir'de Narlıdere'de bulunan istihkâm okuluna gönderilerek bir yıllık ihtisas eğitimi yapmaktadırlar. Topcu ve istihkâm eğitimlerini tamamlayan mütehassıs subaylar, Millî Savunma Bakanlığı emrine girerek orduda görevlendirilmektedirler.

Halıcıoğlu'ndaki Mühendishâne binası ise onarılarak 1932 yılına kadar Halıcıoğlu Askerî Lisesi olarak kullanıldı. 1932 yılında bina Halıcıoğlu İhtiyat Zabit Mektebi oldu. 1936 yılına kadar yedek subay okulu olarak kullanıldı. Bu tarihte topçu okulu tekrar eski binasına geldi. Topçu okulu 1941 yılında Ankara'ya nakledildikten sonra Mühendishâne binasına 52. tümen karargâhı yerleşti. 1945 yılına kadar 52. tümen karargâhı bu binada kaldı. 1946 - 1961 yılları arasında bu tarihî bina levazım deposu, İstihkâm Yedek Subay Okulu, olarak kullanıldı ve daha sonra da askerlik şubelerine tahsis edildi. 1961 yılında binanın levazım okulu olarak kullanılmasına karar verilmiş ve Mühendishâne, dış görünüşü aynı kalmak suretiyle esaslı bir onarım ve restorasyona tâbî tutulmuştur. Bina hâlen Levazım Okulu ve Eğitim Merkezi olarak kullanılmaktadır. (V. Z. Dümer)

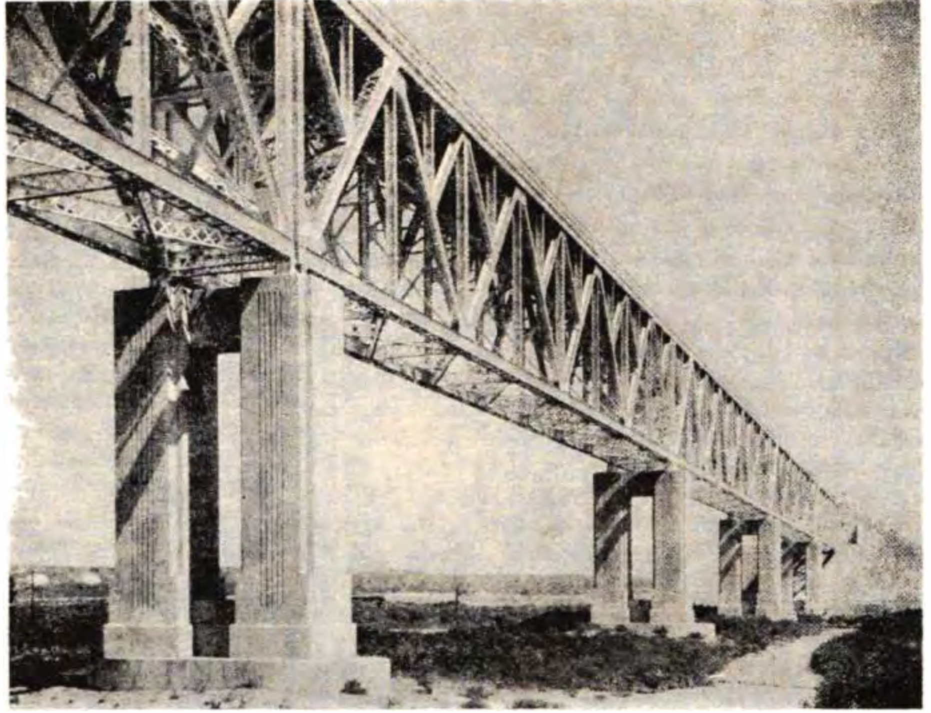
MÜHENDİSLİK (Ar. hendese'den), ilmî prensiplerin, inşaat, makine, elektrik, kimya, madencilik, metalürji alanında ve başka teknik alanlarda yaratıcı olarak tatbikı. Bunlardan tek tek veya birleşik olarak faydalanılmanın sağlanması; yahut bu alanlardaki her türlü malzemenin imâl ve inşâ edilerek çalışır hâle getirilmesi, muhtelif çalışma şartları altındaki davranışlarının önceden tesbiti, hepsinin mal ve can emniyeti bakımından ve ekonomik olarak istenen işi görmesinin sağlanması.

Medeniyet Aristotales'in ortaya koyduğu gibi "insan için iyi bir hayat" arayan cemiyetteki sürekli gelişme olarak da tarif edilir. Gerçekten böyle bir cemiyet sürekli olarak engelleri aşar, gittikçe çevreye hâkim olur; daima daha iyiyi aradıkça maddî ihtiyaçları artar, bunları karşılamak için başka başka alanlarda, yeni yeni şeyler yapmak, yeni metodlar bulmak zorunda kalır. İşte M., bütün bu ihtiyaç, araştırma ve gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış, çok geniş çerçeveli ve çok çeşitli kısımları olan bir meslektir. İlk bakışta göze çarpan başlıca kısımlarını şu şekilde sıralayabiliriz: İnşaat, karayolu, demiryolu, tünel, köprü, viyadük, baraj, hidrolik, motor, buhar makinesi, türbin, uçak, otomobil, gemi, metalürji, otomasyon, atom, elektrik, elektronik, kimya, fizik kimya, plastik, madencilik, sulama, çiftlik makineleri, tarım, orman vs.

M., medeniyet tarihiyle yaşıt bir meslektir. M. Ö. 3000 yıllarında Nil vâdîsinde çalışan bir üstad mimar, binalar yapıyor, sulama sistemini düzene sokuyordu. Madencilik ve

metalürji asırlar boyunca işçiden işçiye geçen metodlar ve tekniklerle sürüp giden bir meslekti. İlk insanlar âletlerinde ve silâhlarında çakmak taşı kullanıyorlardı. Mısırlılar ise insanoğluna çok faydalı olan bir ilk metal bakırı Sînâ yarımadasındaki maden ocaklarından çıkarıyorlardı. M. Ö. 2000 yılında, eski metalürjistler bu madeni kalayla karıştırarak bronz çağını açtılar. Bin yıl kadar sonra da demir, Hitit alanından güneye doğru yayıldı.

Âsurlular demiri ilk defa geniş ölçüde kullanan millet oldular ve askerî alanda geniş ölçüde faydalandılar. M. Ö. 700'lerde şehirlerinin su ihtiyacını seviye farkından yararlanarak sağlamayı başardılar. Âmme menfaatlerine karşı duyulan bu ilgi Eski Yunanlılar ve bilhassa Romalılar zamanında daha da arttı. Yunanlılar limanlar inşâ ettiler, şehirciliğe önem verdiler. Arkhimides'in muhtelif icatları oldu; bu arada savaş âletleri geliştirildi, mekaniğe olan ilgi arttı. Makara ve palanga sistemi bulundu, pistonlu tulumba icad edildi.

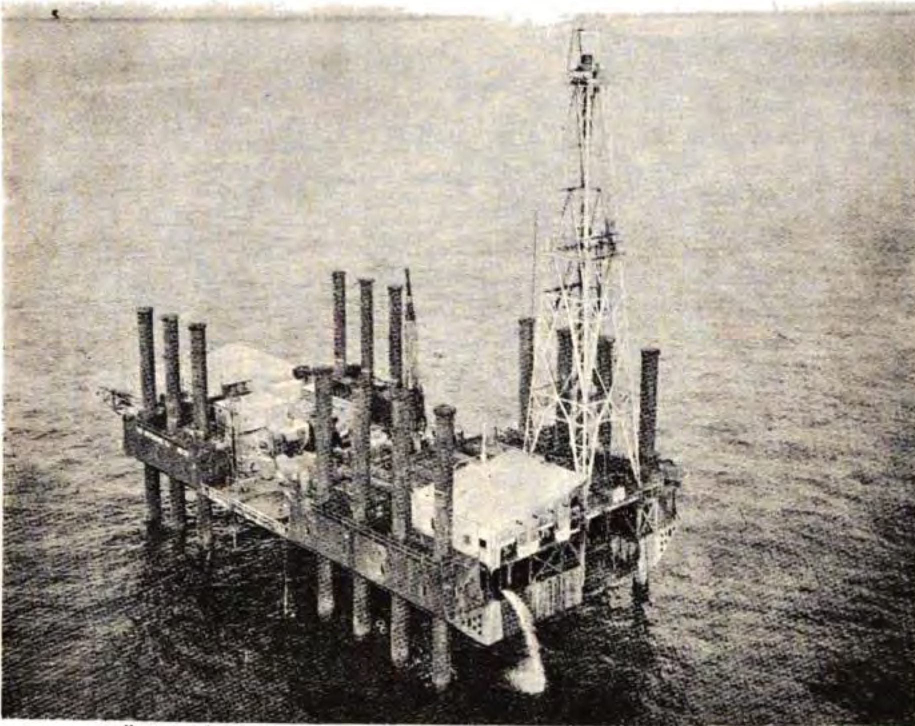

MÜHENDİSLİK : Cimarron ırmağı üzerinde demiryolu köprüsü

Eski Yunanlılar zamanındaki bu gelişmeler, Batı dünyasının Romalılar'ın kontrolü altına girmesiyle daha hızlı bir ilerleme gösterdi. Bununla beraber endüstriler tamamen el işlerine inhisar ediyordu. Bunlar bir bakıma köle medeniyetleriydi. İhtiyaç sahiplerinin her türlü talebi el işleriyle karşılanıyordu. Enerji sığır ve insan gücünden ibaretti. Çünkü o devirde at, henüz binek ve yük hayvanı olarak kullanılıyordu.

Karanlık Devir'de Romalılar zamanındaki gelişmeler iyiden iyiye geriledi; Akdeniz ülkelerinin geri kalanlarıyla ilgisi kesilen Batı Avrupa'da medenî hayat yeniden canlanınca teknik san'atlarda gelişmeler olmaya başladı. Charlemagne'ın kısa süreli imparatorluğunun IX. yüzyıl başlarında çökmesinden sonraki asilzâdeler çağında askerî meselelere daha fazla önem vermek lüzumu hâsıl oldu ve ilk defa mühendis = *ingeniator* (Lat.) sözü kullanılmaya başlandı. Daha M. S. 200 yıllarında Tertullian adlı Romalı bir yazar mancınıktan bir *ingenium* olarak bahsediyordu. M. S. 1000 yıllarından itibaren bu çeşit savaş âletleri yapanlar, Orta Çağ kalelerini inşâ edenlere *ingeniatores* veya *ingegnieurs* denmeye başlandı. Bu kökten gelme olarak bugün de mühendise Fr. ingénieur, İng. engineer denmektedir.

İlk endüstri : Orta Çağ, daha sonra, şehir hayatının yeniden doğuşuna, Akdeniz ticaretinin canlanmasına, tüccar iş adamlarının ortaya çıkmasına ve yeni bir ekonominin uyanışına şahit oldu. Ticaret maksadiyle imâl edilen malların çoğalması, Doğu ile ipek ve baharat ticaretinin başlaması yeni imkânlar yarattı. Yeni yeni maki-

MÜHENDİSLİK : Denizde petrol arama işlemi (petrol mühendisliği)

neler iş sahasına girdi. Su gücünden hem un öğütmekte, hem bıçkı işlerinde faydalanılmaya başlandı. XII. yüzyılda, suyun elverişli olmadığı yerlerde yel değirmenleri görülür oldu. O devirlerden kalma yazmalar bu çeşit yeni cihazların tasvirleriyle doludur.

Rönesans bu yeniliklerin devamına ve ilerlemesine şahit oldu. Leonardo da Vinci ve diğerleri mekanik alanına yeni fikirler, buluşlar getirdi, aynı zamanda mühendis olan san'atkârlar yetişti. Mekanik ilerlemelerin yanısıra barut ve topun meydana çıkışı sadece askerî M. alanında yeni bir çağ açmakla kalmadı, metalürji san'atlarının gelişmesine, yeni savunma imkânlarının aranmasına yol açtı. Saksonya'da madenciliğin gelişmesi 1556' da ilk madencilik ve metalürji eserinin yayınlanmasına sebep oldu: Bu, Agricola'nın ünlü *De re Metalica*'sıydı.

M. ve ilim: Bu arada doğrudan doğruya ilim alanında da gelişmeler oluyordu; ancak M. çalışmalarıyla ilmî çalışmalar arasındaki ilgiler henüz azdı. Nitekim ilmî çalışmalar çok geçmeden pratik ihtiyaçlarla az ilgili olan astronomi ve matematik alanında toplandı. M.'in en büyük yol göstericisi ise tecrübe idi. Nitekim Agricola'nın büyük eseri, önceki yüzyıllar boyunca geçirilen tecrübelerin sonucuydu. Eseri mineroloji ve jeoloji alanında öncülük ediyordu. Gerçi M.'teki ilerlemeler o devirde de sık sık ilmî araştırmalara yol açıyordu ama, ilimle M. arasındaki etkili bir ilginin kurulması için iki hattâ daha fazla yüzyıl geçmesi gerekti.

MÜHENDİSLİK : İngiliz, Fransız mahsulü Concorde uçağının yapılışı

XVII. yüzyılda Fransa Avrupa'da öncü millet durumuna gelmişti. M. çalışmalarının gittikçe gelişerek artması mekaniği de gelişmeye doğru itti. Makinelerin cinsinde olduğu kadar imâl tarzında da büyük yenilikler oldu. Fransız mühendisleri XVIII. yüzyılda da yeni teknikleri geliştirmeye devam ettiler, dizaynda mükemmelliği aradılar. Fransız M.'i için önemli bir devir olan bu asrın başlarında mimarlık ve M. birbirinden ayrıldı. Öte yandan Fransız İhtilâli'nden sonra çalışmaların çoğu pratik san'atlarla az ilgili ilim dallarına yöneldi. Bunun üzerine pratik ilimlerin ve M.'in gelişmesini daha ileri götürmek İngiliz M.'ine düştü. İngiltere'de mimar ve inşaat mühendisi daha eskiden beri ayırt ediliyordu. İngilizler XVIII. yüzyılda kanal ve köprü inşaatı ile mekanik ve metalürji alanlarında ilerlediler. Yüzyılın sonlarına doğru ilk pamuklu dokuma makinesi mekanik olarak imal edildi. İngiltere'nin dış ticaret hacmi bu ülkede endüstriye karşı olan ilgiyi arttırdı; özel teşebbüs büyük yatırımlar yapmaya başladı. Demir çelik ve döküm alanındaki endüstrilerle İngiltere gerçek bir metal çağına girdi. Bu alandaki çalışmaların gelişmesi muhtelif âletler, silâhlar ve köprü yapımına yenilikler getirdi; köprü yapımındaki yenilikler daha hassas dizayna ve hesaplara ihtiyaç hâsıl etti. Buharlı maden tulumbalarını çalıştırmakta kullanılan yakıtın azaltılması meselesi James Watt'ı ayrı kondansatörlü ve düşük basınçlı makinenin icadına götürdü.

M. ve endüstri: Bu ilerlemeler sayesinde İngiltere'de meydana gelen sınaî değişmeler hâliyle yeni bir hayat tarzına yol açtı. Bu yeni hayat tarzı da M.'in gittikçe artan bir rol oynamasına sebep oldu. Endüstri ihtilâli, İngiltere'de tarımdan, endüstriye doğru bir yönelme getirdi. Bu ülke, gittikçe artan sınaî maddeler ihracatı sayesinde hem ham madde, hem besin ihtiyacını karşılıyordu. Bu yeni ilerlemeler M. alanında da yeni ihtisaslaşmalara yol açtı.

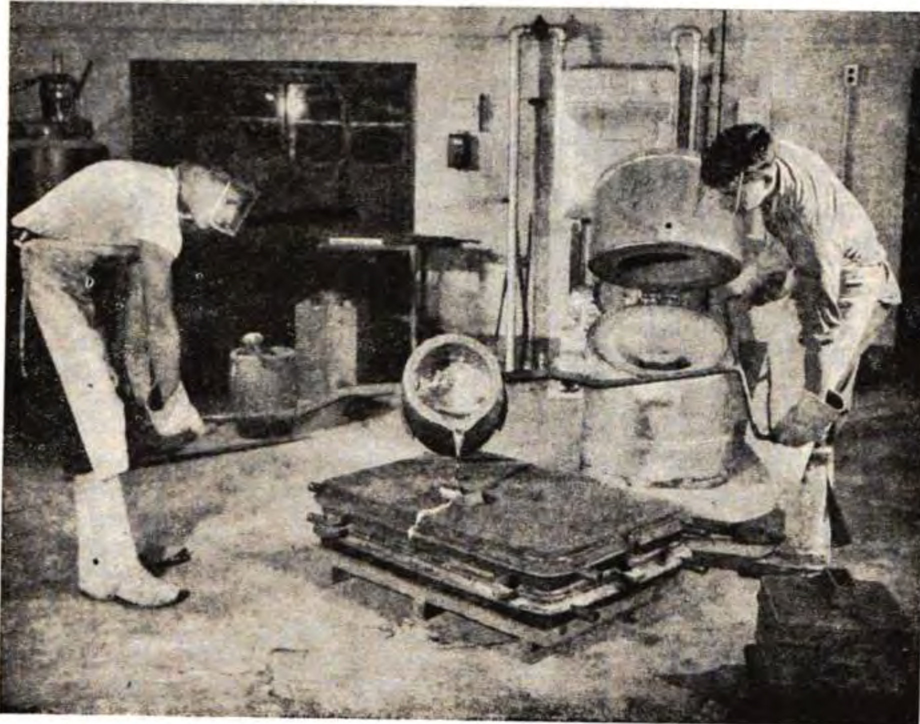
Bütün XIX. yüzyıl boyunca devam eden ve bir ihtilâli andıran ilerlemeler Batılı adamın günlük yaşayışını hayatî ölçüde etkiledi. İngiltere'de buhar gücüne tam anlamıyla hakim olunması, bu yeni kuvveti endüstrinin ihtiyaçlarında kullanmaya yöneltti. Sonunda M. ile endüstri arasında etkili ve gerçek bir bağ doğdu. Aynı yüzyıl içinde çelik yapımında büyük ilerlemeler olduğu gibi gittikçe ilerleyen M. çeliğin kullanılış alanında da büyük yenilikler getirdi. Fransız mühendisi G. Eiffel, Paris sergisi için yapılan ve kendi adıyla anılan ünlü kuleyi inşa ederek yüzyılın en büyük M. eserini meydana getirdi ve çeliğin taşıyıcı değerini ortaya koydu.

Makine çağının ve kullanılan enerjinin durmadan gelişmesi insana yepyeni bir değer kazandırıyor, onu sadece bilek kuvvetiyle çalışan bir yaratık olmaktan çıkartıyordu. Eskiden özel bir alanda ustalığı olmadığı için iş bulamayan milyonlarca kişi, yeni endüstrilerin şartları içinde iş sahibi oldular. Diğer taraftan insanlar daha fazla birbirlerine bağlı hâle gelmişlerdi. Bu bağlılık giyecekten besine kadar her alanda kendini gösteriyordu. Halbuki eskiden bunların çoğu aile yuvasının kendi imkânlarıyla halledilirdi. Modern ekonominin babası olan Adam Smith, 1776'da yayınladığı *Wealth of Nations* adlı eserinde ihtısaslaşmayı modern ekonominin temel karakteri olarak öne sürmüştü. İhtısaslaşma ve seri imâlât öyle bir hayat tarzı yaratmıştı ki, artık insanoğlunun kendi başına bir hayat tutturabilmesi mümkün değildi. Cemiyete büyük bir iş bölümü hâkim olmuştu ve herkes en mühim ihtiyaçlar için başkalarına bağlı bulunuyordu.

M. alanında Birleşik Devletler, Avrupa'dan çok daha sonra ileri bir seviyeye gelebildi. Bünyesi bakımından, bu ülkede M. en çok madencilik, petrol, kara ve demiryolları inşaatı alanında gelişti. Avrupa'daki M. daha çok medeniyetle birlikte gelişiyor, ancak ilerlemeler, ekseriya yerleşmiş eski müesseselerin menfaatine aykırı düştüğü için muhalefetle karşılaşıyordu. Bu muhalefet en çok tekstil makinelerinde, demiryolu, elektrik ışığı ve telefonda kendini gösterdi. Çünkü bütün bunlar, eski ve garantili işlerin yok olacağı endişesini yaratıyordu. Birleşik Devletler'de ise durum böyle olmadı. Orada M. yeni bir millet yaratmanın ayrılmaz bir parçası hâlinde gelişti. Çünkü ülkenin bilinmeyen kaynakları araştırılacak ve hiç yoktan yepyeni bir ülke yaratılacaktı. Usta işçi bulmak hem güçtü hem pahalıya mal oluyordu. Bu durum çalışmaları iş gücünden kazandıran makineleşmeye yöneltti; sür'atli imâlât da bu yeni memleketin gelişmesinin başlıca özelliği hâlini aldı. M.'teki en önemli ekonomik unsur, asgarî para, iş gücü ve malzeme ile, istenen sonucu elde edebilmektir. Mühendislerin çalışmasının ilk prensibi budur. Avrupa'da malzeme nisbeten pahalıydı ama usta işçilik nâdir değildi; bu bakımdan orada işin daha dakik olmasına, daha ince bir zevkle yapılmasına, daha sıhhatli teknik dizayna önem veriliyordu. İmâlâta daha çok emek veriliyor, daha çok zaman harcanıyor, ama buna karşılık malzemeden tasarruf sağlanıyordu. Birleşik Devletler'de ise, imâlâtta sür'ati sağlamak için malzeme sarfı dikkate alınmıyordu. Bu temel ekonomik mülâhazalar M.'in bütün dallarında etkili olmuştur.

Enerji Çağı: 1900'lerde şöyle tahmin ediliyordu: Kadın olsun, erkek olsun, çocuk olsun, her Amerikalı'nın emrinde, buhar gücünün yarattığı iki veya üç sessiz "köle" çalışmaktadır. Kullanılan enerji, özellikle endüstrinin çarklarını çeviren, lokomotifleri yürüten pistonlu motor ve makinelerden elde ediliyordu. XIX. yüzyılın sonlarında elektrik M.'inin doğuşu, bu enerjinin sadece aydınlatma için değil, endüstri makinelerinde ev ve çiftlik malzemelerinde de kullanılabileceğini gösterdi. Elektrik enerjisinin kullanılabilmesini sağlayan ana prensipler XVIII. ve XIX. yüzyıllarda keşfedilmiş bulunuyordu. Bu sayede XIX. yüzyılda haberleşme alanında (telefon ve telgraf), müzikte (gramofon) ve nihayet elektrik enerjisi üretiminde (dinamo), aydınlatmada (elektrik ampulü) büyük değişiklikler, ilerlemeler oldu. Elektrik konusu M. alanında yepyeni bir ihtisas olarak kendini gösterdi.

Yeni gelişmeler: I. Dünya Savaşı kimya endüstrisinde büyük gelişmelere yol açtı. Bu alandaki araştırmalar hızla ilerledi. Savaştan önce Almanya'nın büyük kimya maddeleri ithâlâtı vardı. Savaş başlayınca bu ithâlât durdu ama, bu kimyevî madde akımının da tesadüfî olmadığı, özel araştırma maksatlarıyla yapıldığı ortaya çıktı. Savaş sırasında ve savaştan sonra Birleşik Devletler'de olsun, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinde olsun, büyük ölçüde araştırmalar yapılmaya başlandı. Bu araştırma çalışmaları önceleri daha çok elektrik ve kimya alanına yönelmişti; sonradan diğer M. kollarına da yayılmaya başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu araştırmalar daha da hızlandı. Sistem M.'i ve biyonik (biyoloji - elektronik) gibi yeni M. dalları ortaya çıktı. M.'teki ihtisaslaşma çok daha arttı. Bugün bilhassa Birleşik Devletler'de özel endüstriler olsun, devlet olsun araştırma işlerine yılda milyarlarca dolar harcamakta. Bu harcamaların çoğu fizik ve kimya alanında yapılmaktadır. M.'teki ihtisaslaşmanın gittikçe artmasının başka meseleler de doğuracağından endişe edilmektedir. İlmî araştırmalara bu derece fazla önem verilmesi, buna karşılık M. ve sınâî kalkınmayı şartlayan başka âmillerin ihmal edilişi kritik bir durum yaratmıştır. Gerçi bir mühendisin yaratıcı fikirlerinin ihtisaslaşmış teknik ve ilmî imkânların yarattığı mütehassıs bilgisine istinad etmesi gerektiği bir gerçektir. Ancak bütün bu ayrı ihtisas

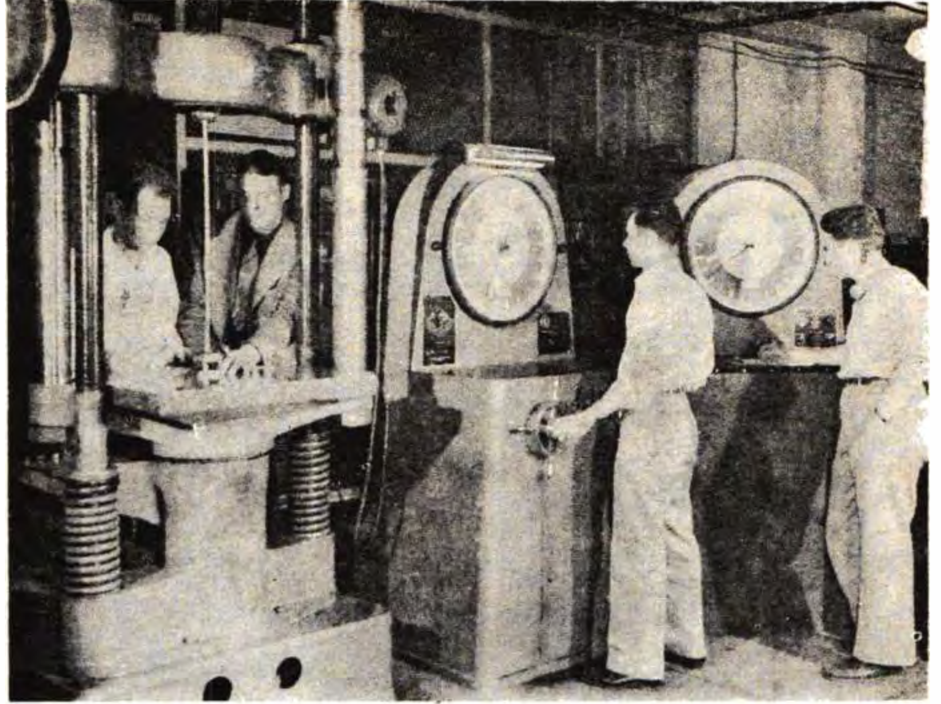
MÜHENDİSLİK : Erimiş metalin kalıplara dökülmesi

dallarını biribiriyle telif etmenin güçlüğü de bir gerçektir. Bu güçlük en fazla M. öğretiminde kendini göstermekte fazla ihtısaslaşma, muhtelif sistemlerin, muhtelif ihtısas kısımlarına âit bilgilerin müşterek taraflarını öğrenip, anlamayı gerektirmektedir. Nitekim sistem M.'i bu ihtiyaçtan doğmuştur.

Türkiye'de M.:

Türk M.'i, Selçuklular'la birlikte Türkiye'ye hâkim olmaya başlamış ve ülkenin her tarafındaki çeşitli bayındırlık eserleriyle kendini göstermiştir. En önemli Selçuklu mimarlık ve M. eserlerinin başlıcaları Türkiye'deki ilk Türk başşehri Konya'dadır. İbni Bîbî tarafından çok methedilen ve bugün izi kalmıyan Konya surlarının inşasına 1219'da başlanmıştır. Hamdullah Müstevfî de surların eski bir tasvirini yapmıştır. Osmanlılar zamanında sınırlardan uzak kalması sebebiyle terkedilen surlar zamanla harab olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında hâlâ kısmen ayakta duran surlarda 108 kule vardı. 1252'de yapılan Karatay medresesi, 1220'de tamamlanan Alâeddin camii XIII. yüzyılın en değerli Türk mimarlık ve M. eserleridir. Yine Selçuklu Çağı mimarlık ve M. eserleri bakımından en zengin olan şehirlerimizden biri de Erzurum'dur. Yakutiye ve Ahmediye medreseleriyle Çifte Minare medresesi bu eserlerin başında gelir. Bu medreseler aynı zamanda Avrupa'nın karanlık çağını yaşadığı dönemde hem M. ve mimarlığın gelişmiş olduğunu hem de şehrin bir yüksek öğrenim merkezi olduğunu göstermektedir. Antalya'da XIII. yüzyılın ilk yarısında yaptırılan Yivli cami, Karatay camiinin yanısıra Büyük Selçuklu Sultânı Alâeddin Keykubâd tarafından fethedilen Alanya'da aynı yıl inşasına başlatılan Alanya kalesi, o devir Türk inşaat M.'inin muhteşem eserleri arasındadır. Yine Sultan Keykubâd tarafından yaptırılan Alanya tersanesi Türk gemi inşa M.'inin o devirde ne derece ileri olduğunu gösteren en canlı delildir. Anadolu'daki XIII. yüzyıldan kalma sayısız Türk M. eserleri arasında Sivas'taki Çifte Minâre ile Bürûciye medresesini, Gök Medrese'yi; Kayseri'de Ulucami'yi, Melik Gazi medresesini, Gıyâsiye ve Şifâiye medreselerini, bir medrese, bir imaret, bir hamam ve bir türbeden ibaret olan Mahperî Hând Hatun külliyesini sayabiliriz. Örnek olarak saydığımız bu M. eserlerinin yanısıra yollar ve köprüler yapılmış, kervansarayların inşasına büyük önem verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, devletin yükselmesine paralel olarak M. alanında da zamanın Avrupa'sını aşan çok büyük ilerlemeler kaydedildi. Türk mühendisleri cami inşası, top ve savaş malzemeleri alanında Avrupa mühendislerinin çalışmalarını gölgede bırakan parlak çalışmalar yaptılar. Gemi inşası, silâh ve top yapımı; yol ve köprü inşasındaki büyük teknik üstünlüğün devlet idarecilerinin askerî ve siyasî dehâsıyle birleşmesi sayesinde Türkiye bir cihan imparatorluğu hâline geldi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki büyük M. eserlerini ve çalışmalarını saymak bu konunun sınırlarını aşar. Bu arada çağların en büyük inşaat mühendislerinden olan Mimar Sinan'ın yol, köprü, âbidevî mâbedler, su kemerleri gibi sayısız eserlerini hatırlamadan geçmek mümkün değildir. Gerçek şudur ki, Türkiye'de M., sistemli şekilde çok büyük gelişmeler göstermiş ve devletin yükselmesinde büyük rol oynamıştır. Türk donanmasının eşsiz başarıları Türk'ün askerî dehâsının olduğu kadar, gemiler başta olmak üzere eldeki malzemenin M. yapısı bakımından münakaşasız şekilde düşmana üstün olmasıyle gerçekleşmiştir. İnebahtı bozgunundan sonra birkaç ay içinde inşa edilen büyük bir imparatorluk donanması bunun benzerine hiçbir yerde rastlanmayan bir nümunesidir.

MÜHENDİSLİK : Malzeme direnişi deneme makinası üzerinde çalışma

XVIII. yüzyıldaki Batılılaşma hareketleriyle birlikte Türkiye'deki M. öğretimi de yeni bir şekle büründü. Mühendishâne-i Sultânî, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn (b. bk.), Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn (b. bk.), Hendese-i Mülkiye Mektebi gibi teknik öğretim müesseseleri kuruldu. Cumhuriyet'ten sonra çok çeşitli M. alanlarında öğretim yapan yüksek okullar kuruldu. Bunların başta geleni İstanbul'da kurulan ve sonradan Teknik Üniversite adını alan Mühendis Mektebi'dir.

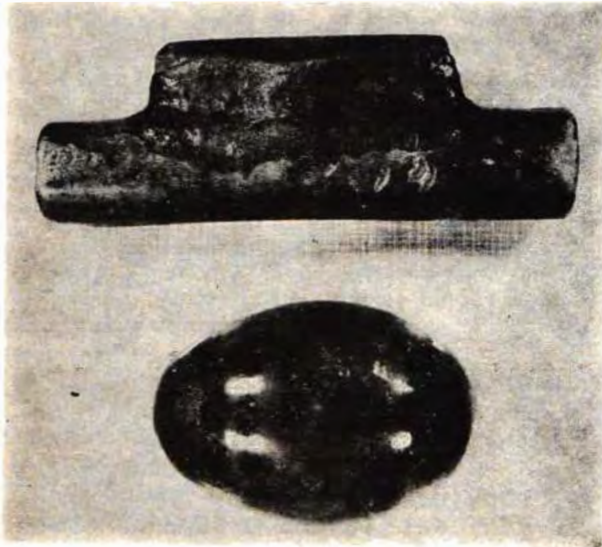
Türkiye'deki mühendisler ve mimarların sayısı 35 000 civarındadır ve bunların hepsi muhtelif odalar hâlinde Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'ne bağlıdır. (O. Yüksel)

MÜHİMME KALEMİ, Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlet işlerinin müzakere edildiği Dîvân-ı Hümâyûn'un başlıca bürolarından biri. Reîsülküttâb'ın nezâretinde, Beylikçi ve yardımcısı olan Beylikçi Kîsedârı'nın sorumluluğunda, 30 civarındaki mühimme-nüvîs (kâtib)'ten teşekkül eden büro. M.'nin görevi, Dîvân toplantılarındaki görüşmelerin zabtını tutmak, alınan kararları önce müsvedde ve sonra da temiz olarak yazmak, üzerinde uzlaşılamayan evrâkı ilgili dâirelere

havâle etmekti. M.'de tutulan defterlerin genel ve açık toplantılara âid olanları *Mühimme*, gizli toplantılara âid olanları *Mektûm Mühimme*, ordu seferde iken Serdâr-ı ekrem'in başkanlığında yapılan toplantılarda tutulanları *Ordu Mühimmesi*, yine sefer esnâsında İstanbul veya Edirne'de Rikâb-ı hümâyûn Kaymakamı başkanlığında yapılan toplantılarda tutulanları da *Rikâb Mühimmesi* adlarını almakta idiler. M.'nin XVI. yüzyıl başlarında kurulduğu, Dîvân-ı Hümâyûn eski ağırlığını kaybederek imparatorluğun yönetimi Bâb-ı âlî'ye geçince bu büronun da Bâb-ı âlî'ye taşındığı bilinmektedir. Bâb-ı âlî'de Reîsülküttâb'ın Dış İşleri ile görevli duruma gelmesi üzerine, M., yine Sadâret makamına bağlı olarak, Beylikçinin sorumluluğunda çalışan, daha mühim bir büro oldu ve Beylikçilik (b. bk.) nüfuz kazandı. 1837'de, büronun teşkilâtı yeniden düzenlendi ve yönetimi Mühimme Müdürlüğü'ne verildi. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜHRE, MÜHRELEMEK, kâğıdı ezerek düzelten bir el âleti ve buna bağlı olan ameliye. Eskiden, kâğıtlar bugünkü gibi pürüzsüz ve parlak imâl edilemedikleri için, önce âhârlenen ham kâğıt (bk. ÂHÂR) eğer bir hafta içinde M.'lenmezse, daha geç yapılacak M.'leme ameliyesi sırasında çatlamaya başlar, kâğıdın terbiyesi için verilen emekler boşa giderdi. Bu yüzden kâğıtlar, üzerlerindeki taze âhârin yerine tespiti için M.'lenmeye tâbî tutulurlardı. Kâğıdı M.'lemek maksadıyle kullanılan çakmak M., çıkıntılı yerine çok düzgün ve prizmatik şekilde bir çakmak taşı yerleştirilmiş, iki kollu bir âlettir. Ancak küçük işlerde kullanılan cam M. ise, yumurtanın 2 - 3 misli büyüklükte olup içi dolu veya boş olarak camdan yapılmıştır. XX. yüzyıl başlarına kadar Eğrikapı'daki şişhânelerde imâl edilen cam M., çakmak M. kadar kullanışlı değildir. Deniz kulağı denilen bir deniz böceğinin benekli, sert ve parlak kabuğu da cam M. gibi küçük işlerde, yani kâğıt üzerindeki ufak buruşuklukları gidermek için kullanılır.

M.'lenecek kâğıtlardan bir tabaka, M. tahtası veya pestenk denilen, damarsız olduğu için ıhlamur ağacından hazırlanması tercih edilen büyükçe bir tahta üzerine konur. Tahtanın çok düzgün, hafif kavisli ve eksiz olması şarttır. M.'nin rahatça kayabilmesini sağlamak maksadıyle kuru sabuna

MÜHRE: Çakmak mühre (üstte), Cam mühre (altta)

sürülmüş bir çuha parçası, M.'lenecek kâğıdın üzerinde gezdirilir. Sonra, çakmak M.'nin tahtadan yapılmış iki kolundan tutularak, çıkıntılı taraftaki çakmak taşı alta gelecek şekilde, kâğıda tazyikle sürülmeye başlanır. Kâğıt serbest bırakılarak, M. ileri geri muhtelif istikametlerde hareket ettirilir. Kâğıt hemen pırıl pırıl parlar ve ütülenmişçesine düzelir. M.'lenen kâğıtlar üst üste konarak ağırlık yardımıyle baskıya alınırlar. Bir yıl kadar dinlendirildikten sonra kalemgîr olurlar, yâni kalemin kaymadan rahatça yürüyüp yapabileceği bir hâle gelirler (bk. KALEM). Kazınarak veya yalanarak (bk. İS MÜREKKEBİ) yazının tashih olunabilmesi de bu müddetin geçişiyle doğar. Âhârli kâğıt üzerindeki yazılar bu şekilde değiştirilebileceği için, Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün resmî kayıtlar, âhârlenmeden, sadece M.'lenerek üstündeki pürüzleri giderilmiş kâğıtlara yazılmıştır. Âhârsiz olduğu halde M.'lenerek düzgün hâle getirilmiş bir kâğıda yazı yazıldıktan sonra, yalamak veya kazımakla çıkmaz. Resmî kayıtlarda kazıntı ve silinti kabûl edilmediği için, bu gibi evrak üzerinde tahrifat yapılması da söz konusu olamaz.

Yazı ve tezhip san'atında büyük bir yeri olan altın (b. bk.)'ın parlatılmasında kullanılan ve şekline göre yassı M. yahut sivri M. denilen zermühre (bk. HÂLKÂRÎ)'nin kâğıt üzerinde kolay yürümesi için, bu âlet yağlı cilde veya saça sürüldükten sonra altınlı sathın üstünde dolaştırılır. (U. Derman)

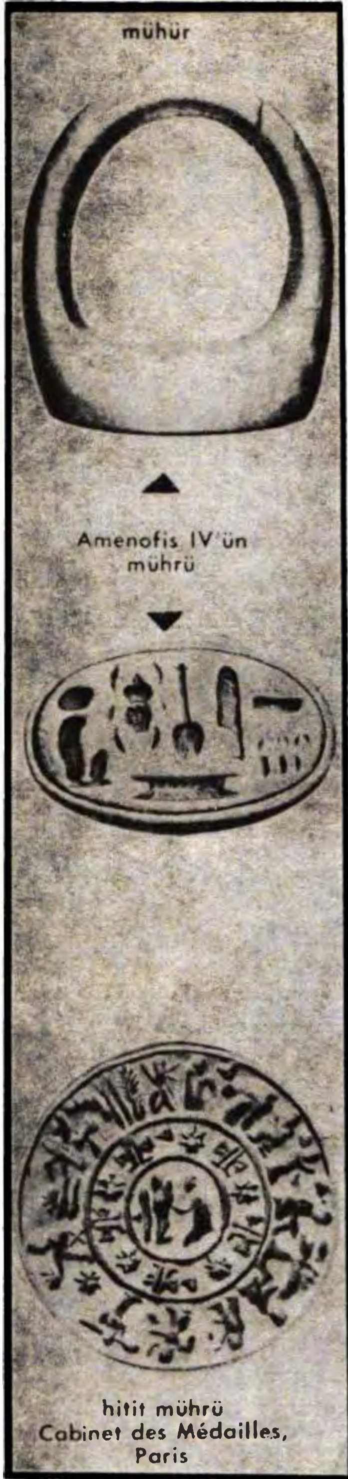
MÜHÜR VE MÜHÜRCÜLÜK, eski devirlerde imza yerine kullanılan ve basıldığı vakit düz çıkması için, üstüne ters olarak isim kazılmış olan küçük âlet ve bunun yapılma san'atı (bk. HAKKÂKLIK).

Eski M.'cülüğümüz gerek yazı ve tezyinatı, gerek şekil ve hâkki (kazılması) bakımından birçok özellikler ve güzellikler gösteren millî bir san'at kolumuzdur. Maden (altın, gümüş, pirinç, bakır, kurşun...) veya kıymetli taş (akîk, yakut, zümrüd, kantaşı, yıldız taşı, firûze, necef, yeşim, hattâ iri inci...) üzerine kazılarak hazırlanan M.'ler, istampanın kullanılmadığı eski devirlerde nemlendirilmiş kuru is mürekkebine (bk. İS MÜREKKEBİ) sürüldükten sonra kâğıda basılırlardı. M.'cülükte makbûl olan tarz, yazı ve tezyinatın kazılması, mürekkebe sürülüp kâğıda basıldığı vakit bu kısımların kâğıt renginde kalarak, etrafının siyah gözükmesiydi. Yazı ve tezyinatın kabartma olarak bırakıldığı nadirdir, ancak istampaya basılarak kullanılan lâstik M.'ler böyle hazırlanır. Bir değişiklik olmak üzere, eski M.'lerde bazan yazı oyuk, etrafındaki tezyînat kabartma veya bunun aksinin yapıldığına rastlanır. En çok dairevî (yuvarlak), beyzî (oval), köşeleri kesik murabbâ (kare), köşeleri kesik mustatil (dikdörtgen) biçiminde hazırlanan eski M.'lerin arka yüzünde, baş ve işaret parmaklarıyle tutulabilen süslü sapları mutlaka bulunur. Altın veya gümüş tellerden örülme yahut kıymetli kumaşlardan yapılma keselerde, bazan küçük kutularda saklanan M.'ün yer tutmaması için, bu sapların bükülebilir tarzda yapılanları çoktur. Bilhassa kıymetli taşa hâkkolunan M.'lerin yüzük şeklinde parmağa takılmak üzere halkalı olarak hazırlandığı da görülür.

Eskiden, geçimini bu yoldan sağlayan bir mühürkünan (= mühür kazıcılar) zümresi vardı (bk. HAKKÂKLIK). Bunlar san'atlarında yetişmeden önce veya yetiştikleri sırada sülüs, ta'lik gibi M.'cülükte en çok kullanılan hüsnühat verilerini ve tezyînî motifleri öğrenirlerdi.

M.'ün yazı kısmının gerek harfleri, gerek istifi (bk. HAT) bakımından estetiğe sahip olma şartı aranırdı. Bu istifin meşhur bir hattata hazırlatılıp, sonra M.'cüye kazdırıldığı da vâkidir. Nitekim Şevkî Efendi, Sami Efendi, Çarşambalı Ârif Bey gibi hat üstadlarının yazdığı M. istifleri kâğıt üzerinde zamanımıza kadar gelmiştir.

Bir M.'cünün, yazı istifini ve tezyinatı 1 - 2 cm² lik bir saha içine ters olarak sığdırmak, ayrıca hem sert, hem de kolay kırılabilen kıymetli taşlar üzerine kazmak melekesine sâhip olması icap ederdi. Bir üstâdın yanına çırak olan genç, liyakatine göre, birkaç yıl sonra kalfa olur, nihayet tarz-ı kadîm üzere bir câmide yapılan merasimle peştamal kuşanır, yani üstâdiyet mertebesine ererdi. Bu arada Serhakkâk (Hakkâkbaşı) riyasetinde, M.'cülerden kurulan bir jüri, genç M.'cüye san'atında imza olarak kullanacağı mahlâsı bildirirdi. Bu mahlâsın, aynı devirde iki kişiye verilmemesine de dikkat olunurdu. Ancak peştamal kuşanan M.'cünün M.'lerine imzasını da kazıyabilmek salâhiyeti vardı. Böylece san'atta lâubâliliğin önüne geçilebilmiştir. Bununla beraber, büyük san'atkârların yanı sıra, imzasını koymayan ve san'at endişesinden uzak M. kazan sokak arası M.'cülerine de her devirde rastlamak mümkündür.

MÜHÜR

XVIII. yüzyıla kadar gelişme gösteren M. san'atı bir ara duraklayıp XIX. yüzyıl ortalarında yeniden canlanmış; ancak eski M.'lerin üzerinde çok sayıda kelime ihtiva etmelerine ve büyük olmalarına karşılık, son yüzyıl içinde uzun ifadelerden vazgeçilmiş, yalnız isim kazılmaya başlanmış, dolayısıyle M.'lerin ebadı da küçülmüştür.

Her usta M.'cünün bir M.'lüğü vardır. Bunun içinde onun yapmış olduğu M.'lerinin basılmış birer nümûnesi bulunur. Müşteri bu M.'lerden bir tanesini seçer ve yazılacak ibareyi de söyler. Bedeli tesbît edildikten sonra M.'cü hâk işine başlar. Kütüphanelerde ve hususî koleksiyonlarda rastlanan M. cüzlerinden bir kaçının yerini kaydedelim: Beyazıt Belediye Kütüphanesi M. Cevdet Y., K. 45 B. 16. Âtıf Efendi Kütüphanesi, 792.

Bir M.'ün nasıl hazırlandığı meşhur hakkâklerimizden Mustafa Yümnî (ölm. 1918) şöyle anlatıyor: "Evvelâ M. kabza ismi verilen mengeneye kıstırılır, eğe ile tesviyesi icra edildikten sonra, M.'ün üstüne ezilmiş üstübeç soldan sağa tılâ edilir ve kurşun kalemle istenilen resim ve yazı yazılır, sonra Resim-kün tabir edilen ve kesmeyen mâdenî çelik sivrisi ile yazının ve resmin üstünden yürütülür ve bu suretle tesbît edilir. Bu ameliyeyi müteâkıb dörtköşe alaturka dört numara çelik kalemle hâkke başlanılır, hâkk bittikten sonra, sıfır numara cezb eğesi ile tesviyesi yapılır. Yeniden tashihe lüzum görülen noktalara dört numara ile kalemle dokunularak hâkk ikmal edilir".

Geçmiş yüzyıllarda, M.'cülerin emekleri karşılığı olarak aldıkları bedel birkaç kısım üzerinden hesap edilirdi. Meselâ XVIII. yüzyılda M. imaliyesi 6 kuruş, M. hakkâkiyesi 8 - 15 kuruş, yazma üstâdiyesi 5 kuruş, kuyumcu üstâdiyesi 15 kuruştu.

Osmanlı Padişahları içinde I. Sultan Mahmud'un bu san'atla meşgul olduğu, hattâ kazdığı M.'leri el altından sattırıp, alın teriyle kazandığı bu parayı sadaka olarak muhtaçlara dağıttırdığı bilinir.

Padişahın, vekili sıfatıyle sadrâzamına verdiği Mühr-i Hümâyûn üstünde kendi tuğra (b. bk.)'sı kazılıdır. Yüzük şekline getirilmiş bir diğer M.'ü de padişah parmağında taşırdı.

M.'cüler, tezgâhlarının başında, müracaat edenlerin istek ve seviyelerine göre M. kazarlar, yerine göre nükteli ve cinaslı beyitler hazırlayabilecek edebî zevke sahip olurlardı. Bu sebeple, tarihimizde incelenmeğe değer bir M. edebiyatı teşekkül etmiştir. Öyle ki, mısrâ veya beyitlerden vücûda gelen manzum M. örneklerinin sayısı tespit edilemiyecek kadar çoktur. Devrin icaplarından olarak Farsça ve Arapça ibarelı Osmanlı M.'leri de bir hayli yekûn tutar.

Manzum M.'lere bazı örnekler verelim :

Bende-i Rabb-i *Samed*
Ez'âf-ı ümmet *Ahmed*
Yâ ilâhî Hakk-ı Kur'ânü'l - *Mecîd*
Lutfuna mazhar ola *Abdülhamîd*
Andelîb-i çemen-i feyz-i Rahîm *İbrâhîm*
İki cihanda saîd eyle *Es'ad*'ı Yârab
Dâim emân-ı Hakdan *Muhammed Emîn* ola
İlâhî varıcak dâr-ı bekaaya
Şefî' ola *Muhammed Mustafâ*'ya
Ola ismim gibi Yârab, amelim de *Sâlih*

Osmanlı tebaasından olan azınlıkların da M.'leri aynı şekilde kazılırdı: *Aleksandır* da daim emân-ı Hak'da âsûde.

M.'lerin pek çoğunda yapılış tarihi de kazılırdı. Bu sebeple hayatları hakkında bir şey bilemediğimiz M.'cü san'atkârların hiç olmazsa yaşadığı devri kazılan tarihten anlamak imkânı doğmaktadır. Tesbît edebildiğimiz M.'cü isimlerini alfabetik sıra ile veriyoruz :

Aşkî, Azmî, Dânâ, Dürrî, Fehmî, Fethî, Fennî, Fettâh, Hakkî, Mamdî, Hilmî, Hüsnî, İhsân, İlmî, İrfân, İzzet, İzzetî, Mislî, Mecdî, Nahîfî, Nâdir, Nazmî, Nedîm, Rahmî, Resâ, Rızâ, Resmî, Rüşdî, Sâî, Safâ, Sâmî, Sırrî, Sezâî, Tevfîk, Vefâ, Yümnî, Zekâî, Zekî, Zıyâ.

Tarihimizde Evkaf mensuplarının ve resmî şahısların kullandıkları tatbîk M.'leri, bir karışıklık ve sahtekârlığı önlemek için, ayrı defterlere basılarak, daima göz önünde bulundurulurdu. Bir M.'ün tamamen aynı bir ikincisini yapmaktan da kaçınılırdı.

M.'ün yerini imza aldıktan sonra, san'at olarak M.'cülük tamamen yok olmuştur. Ancak, yazması olmayanlar için, kaba saba ve san'at endişesinden uzak M. kazanlara hâlâ rastlanmaktadır. (U. Derman)

MÜKRİMÎN HALİL YINANÇ : bk. YINANÇ.

MÜLÂZİME (Ar. lâzım olan, gerekli), Türk Musikisi'nde bir terim. Şarkı ve türkülerde kullanılan nakarat karşılığı. Bugün buna teslim de denilmektedir. Peşrev, saz semâisi, oyun havası gibi saz eserlerinde her hâneden sonra çalınması gereken hâne değerindeki bu bölüm aynı zamanda ait olduğu eserin makam örgüsünü tamamlar. (Y. Ö.)

MÜLÂZİMET RÜÛSU : bk. RÜÛS.

MÜLKİYE MEKTEBİ : bk. SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ.

MÜLKİYET, gerçek veya tüzel bir kişiye taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde en geniş yetkileri sağlayan temel aynî hak. 9.7.1961'de kabûl olunan Yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 36. maddesinin birinci fıkrasında: "Herkes mülkiyet ve miras haklarına sahiptir" denerek, M. hakkı teminat altına alınmış; ayrıca, 1926 tarihli Türk Medenî Kanûnu'nun 618. maddesi ile M.'in sahibine (mâlik'e) mâlik olunan şeyde kanun dâiresinde dilediği gibi tasarruf etme hakkı verdiği belirtilmiştir.

I. M.'in Konusu :

M.'in konusu : a. *taşınmaz* (gayrımenkul), b. *taşınır* (menkul) maddî mallardır. Fikrî haklar ile alacak hakları üzerinde M. bahis konusu olmaz.

a) *Taşınmaz (gayrimenkul) mal M.'i :* Medenî Kanun'un 632. maddesinin birinci cümlesine göre, "yerinde sâbit olan şeyler" üzerindeki M.'tir. Aynı maddenin bundan sonraki cümlesi, taşınmaz M.'e dâhil malları: 1. Arazi, 2. Tapu sicilinde müstakil ve dâimî olmak üzere ayrıca kayd edilen haklar, 3. Mâdenler olarak belirtmektedir (ancak, mâdenler 6309 sayılı Mâden Kanunu'nun kısıtlayıcı hükümlerine tâbîdir). Bunlara ek olarak, 634 sayılı Kat Sahipleri Kanunu'nun birinci maddesine göre bir yapının kat, daire, iş bürosu, dükkân, mağaza, mahzen, depo gibi başlı başına kullanılmağa elverişli bölümleri üzerinde de müstakil bir M. hakkı kurulabilir.

b) *Taşınır (menkul) mal M.'i :* Medenî Kanun'un 686. maddesine göre, taşınır mallar "bir yerden diğer yere taşınabilen eşya ile, taşınmaz M.'e girmeyen ve edinmeye elverişli tabiat kuvvetleri"dir. Meselâ mobilya, elbise, otomobil veya buzdolabı gibi eşya ile fabrika ve konutlara dağıtılıp satılabilen elektrik enerjisi taşınır mal M.'ine konu olabilir.

II. M.'in Kaplamı :

M.'in kaplamına taşınır veya taşınmaz malın aslı ile onun tamamlayıcı cüz'ü ve teferrüâtı girer. Mahallî örfe göre bir şeyin esaslı unsurunu teşkil eden ve o şey, telef veya tahrib veya tağyir edilmedikçe ondan ayrılması kabil olmayan cüz'ler o şeyin tamamlayıcı cüz'üdür (M. K. Md. 619). Meselâ, bir evin kapı ve pencereleri, bir otomobilin direksiyonu tamamlayıcı cüz'ü sayılır. Aynı şekilde bir hayvanın sütü, bir tarlanın ürünü gibi tabiî semereler de, asıl şeyden ayrılıncaya kadar, onun tamamlayıcı cüz'üdür (M. K. Md. 620). Mahallî örfe veya mâlikin sarih arzusuna göre bir şeyin işletilmesi, muhafazası veya ondan istifade olunması için, dâimî şekilde, asıl mala tahsis ve tâbî kılınan veya takılıp onunla birleştirilen taşınır eşya (meselâ bir gözlüğün kılıfı) teferrüâttır (M. K. Md. 621).

III. M.'in sağladığı yetkiler :

Bu yetkileri: a. *kullanma,* b. *faydalanma,* c. *tasarruf* yetkisi olarak özetleyebiliriz.

a) *Kullanma yetkisi :* Mâlik, kanunun belirttiği sınırlar içinde kalmak şartıyle, M.'e konu olan şeyi dilediği şekilde kullanabilir. Meselâ, bir binanın sahibi, binada tek başına veya başkaları ile birlikte oturabileceği gibi; gerekirse kiraya verebilir, depo hâline getirebilir, hattâ boş bırakabilir.

b) *Faydalanma yetkisi :* Mâlik, kanun dâiresinde, mülkiyet konusu şeyden dilediği gibi yararlanabilir. Meselâ, bir makineyi veya aracı işletmek, tarlasını ekmek, sürü yetiştirmek, parasını bankaya yatırmak ve bu şekilde elde ettiği gelir, ürün, semere ve fâizden istifade etmek yetkisine sahiptir.

c) *Tasarruf yetkisi :* Mâlike M. konusu malın hukukî geleceğini tâyin imkânını verir. Meselâ, mâlik malını satabilir, trampa edebilir, bağışlayabilir, üzerinde rehin tesis veya vasıyet edebilir.

IV. *Sorumluluk ve Kısıtlamalar :*

M., sahibine, aynı zamanda sorumluluk ve kısıtlamalar da yükler. Bunlar: *a. M. hakkını başkaların yararına,* b. *iyiniyet kaidelerine uygun,* c. *kanun dâiresinde kullanma* şeklinde özetlenebilir.

a) *Başkaların yararına kullanma:* M. hakkının kullanılması, başkaların yararına aykırı olmaz (Anayasa, Md. 36 Fk. 3). Meselâ, bina mâliki kendi binasını ateşe veremez veya para sahibi elindeki paraları yırtamaz. Böyle bir hareket, devir ve tedâvül imkânını yok ettiğinden, başkaları yararına aykırı düşer ve (ceza mevzuâtının hükümleri mahfuz kalmak şartıyle), her şeyden önce, Anayasa'nın 36. maddesinin üçüncü fıkrasındaki kaideyi ihlâl eder.

b) *İyiniyet kaidelerine uygun kullanma:* Herkes, haklarını kullanmakta ve borçlarını ödemede iyi niyet kaidelerine uymakla mükelleftir. Bir hakkın sırf başkasına zarar vermek için kötüye kullanılmasını kanun himâye etmez (Medenî Kanun Md. 2). Meselâ, bina mâlikinin komşuların dışarıya görüşünü kapatacak biçimde bahçesine on m lik bir duvar çekmesi veya atölye sahibinin âlet ve makinesini işletirken aşırı gürültü ve sarsıntılarla çevresinin huzurunu kaçırması Medenî Kanun'un ikinci maddesine aykırı düşer.

c) *Kanun dâiresinde kullanma :* Mâlik, M. hakkını kanuna uygun olarak kullanmakla mükelleftir. Nitekim Anayasa'nın 36. maddesinin ikinci fıkrası, M. hakkının kamu yararına hizmet maksadı ile kanunla sınırlandırılabileceğini

ifade etmektedir. Türk Medenî Kanunu'nun 618. maddesi ise, mâlikin, M. konusu şeye ancak "kanun" dâiresinde tasarruf edebileceğini belirtmektedir. Bundan dolayı mâlik, M. konusu şeyi kullanırken kamu yararı amacıyle çıkarılmış îmar, belediye ve istimlâk mevzuâtına; mâdenler, yeraltı suları, para, kira, fâiz, kıymetli evrak, vs. hakkındaki kanunların getirdiği kayıdlara uymak zorundadır.

V. M.'in İktisâbı (Edinim) :

M., a. *aslen* ve b. *devren* iktisâb olunabilir.

a) *Aslen İktisâb :* Kaide olarak, sahipsiz veya sahibi belli olmayan bir malın edinilmesidir. Taşınmazların iktisâbı sahipsiz araziyi işgal (M. K. Md. 635), sahipsiz yerlerde yeni arazi teşekkülü (Md. 636), zamanaşımı ile iktisâb (Md. 638 ve 639); taşınır malların iktisâbı ise, sahipsiz malı ihrâz (Md. 691), lukata (Md. 695), define bulma (Md. 696), hukukî tağyir (Md. 699), iki malın karışması ve birleşmesi (Md. 700) veya zamanaşımı (Md. 701) yolları ile olabilir.

b) *Devren İktisâb :* Sahipli bir malın sahibinin arzusu (satış, bağış, vasıyet veya mahkeme, ya da resmî bir merciin kararı (mahkeme ilâmı, istimlâk, cebrî icrâ) ile el değiştirmesi şeklinde iktisâbtır. Bir taşınmazın devir işleminin resmî şekilde (M. K. Md. 634) ve resmî merciler önünde (Tapu Kanunu Md. 26) yapılması, ayrıca tapu siciline tescili (M. K. Md. 633) gerekir. İşgal, mîras, istimlâk ve cebrî icrâ ve mahkeme ilâmı ile iktisâbta M., yeni mâlike tescilden önce geçmiş olur; ancak, yeni mâlik, tescil yapılmadıkça, onun üzerinde devr edici tasarruflarda bulunamaz (M. K. Md. 633 Fk. 2).

Taşınır malların devren iktisâbı, resmî şekle tâbi değildir. Taraflar devri alelâde yazılı şekilde, hattâ sözle kararlaştırabilirler. Devir işlemi, devir konusu malın yeni sahibine teslimi ile tamamlanır (M. K. Md. 687). Anahtar gibi, taşınır mal üzerindeki hâkimiyeti belirten alâmetlerin teslimi (M. K. Md. 890) veya taşıma senedinin teslimi (Ticaret Kanunu Md. 771), bilfiil teslim yerine geçer.

VI. M.'in Çeşitleri :

M.; a. *Münferit M.,* b. *Müşterek M.,* c. *İştirâk Hâlinde M.* şeklinde olabilir.

a) *Münferid M. :* Bir kimsenin M. konusu taşınır veya taşınmaz malın bütünü üzerinde tek başına te'sis ettiği M. hakkıdır. Münferid mâlik, M.'in kendisine sağladığı bütün yetkileri tek başına kullanabilir.

b) *Müşterek M. :* Birden çok kimsenin bir malın tamamı üzerinde belirli fakat bilfiil taksim edilmemiş hisselere sahip bulunduğu, birlikte M. şeklidir (M. K. Md. 623). Bir malın birlikte satın alınması veya bir malın birden çok kimseye bağışlanması gibi hallerde ortaya çıkar. Burada, her bir mâlik kendi belirli hissesi üzerinde tek başına tasarrufta bulunabilir.

c) *İştirâk Hâlinde M. :* Birden çok kimsenin arasındaki kanun veya akid bağı dolayısıyle ortaya çıkan ortak M. şeklidir (M. K. Md. 629). Eşler arasındaki mal ortaklığı (M. K. Md. 211) ve âdî şirket (Borçlar Kanunu Md. 520) halleri, iştirâk hâlinde M.'e misâl olarak gösterilebilir. Bu M.'te hisseler ayrılmadığı için bir mâlik ne kendi hissesi, ne de ortak malın tamamı üzerinde tek başına tasarrufta bulunamaz. Malın devri gibi tasarruflar ise, ancak, ortakların oybirliği ile yapılabilir.

VII. M.'in Korunması :

Medenî Kanun'un 618. maddesine göre, M. hakkı sahibi (mâlik), M. konusu mala el koyan herhangi bir kimseye karşı *istihkak dâvası açmak* ve *tecâvüzü men'etmek* hakkını hâizdir.

a) *İstihkak Dâvası :* Mâlikin elinden rızası dışında çıkan şeyin tekrar mâlikin eline geçmesini sağlayan dâvadır. Meselâ, mâlik hırsıza ve gasıba karşı istihkak dâvası açabilir. İstihkak dâvası zamanaşımına uğramaz, mâlik onu her zaman açabilir.

b) *Tecâvüzün Men'i Dâvası :* M. konusu şeye yapılan tecâvüzün def'ini sağlar. Meselâ, tarlasını sürmesine veya ekinlerini toplamasına başkaları tarafından engel olunan bir çiftçi, tecâvüzün men'i dâvasını açabilir. Mâlikin, ayrıca, uğradığı zararı tazmin ettirmek (Borçlar Kanunu Md. 41, Medenî Kanun Md. 656) veya, Gayrımenkule Tecâvüzün Def'i konusundaki Kanun'un 1 ve 4. maddelerine dayanarak, mülkî makamlardan tecâvüzün def'ini istemek hakkı saklıdır. (E. Korur)

MÜLLER (Friedrich Max) (Dessau 1823 - Oxford 1900), Alman asıllı İngiliz dilcisi ve müsteşrikı; Oxford'da mukayeseli filoloji profesörü (1868). Babası Alman şâiri Wilhelm Müller'dir (1794 - 1827). 1875'te öğretim işlerinden çekilerek kendini eski Doğu metinlerinin neşrine ve karşılaştırmalı mitoloji ve din araştırmalarına verdi. 1875'ten itibaren *Sacred Books of the East* (Doğu'nun Kutsal Kitapları) koleksiyonunu yayınladı (51 cilt). Başlıca eserleri : *History of Ancient Sanskrit Literature* (Eski Sanskrit Edebiyatı Tarihi) [1859]; *Science of Langauge* (Dil İlmi) [1861 - 1863]; *Science of Religion* (Din İlmi) [1870]; *Origin and Growth of Religion* (Dinin Menşei ve Gelişmesi) [1878]; *Natural Physical, Antropological and Psychical Religion* (Tabiî, Fizik, Antropolojik ve Ruhî Bakımdan Din) [1889 - 1893]; *Chips From a German Workshop* (Bir Alman atelyesinden kırıntılar) [1867 - 1875]. (H. Eren)

MÜLLER, Friedrich Wilhelm Karl (Neudamm, Frankfurt/Oder 1863 - Berlin 1930), Alman dil ve etnoloji bilgini. Türkoloji alanında Uyguroloji kolunun kurucusu olarak tanınmıştır. M. 1883 yılında Friedrich Wilhelm Üniversitesinin İlâhiyat Fakültesine girmiştir. Üniversite öğrencisi olarak Arapça, Süryanca ve Çince gibi dilleri öğrenmeye başlamıştır. Üniversiteyi bitirdikten sonra, Bastian tarafından kurulan Museum für Völkerkunde'de görev almıştır (1887). 1896'da müdür yardımcılığına, 1906'da da müdürlüğe getirilen M., bütün ömrünü bu kuruluşa vermiştir. Bu müzedeki zengin koleksiyonlardan yararlanan M., yaptığı çalışmalarla ilim çevrelerinde büyük bir ün kazanmıştır. Etnografya çalışmalarında yerli dillerin önemli bir yer tuttuğuna inanan M., Sumatra'da bulunan bir etnografik koleksiyonun Hind ile yakınlığını tesbît etmek üzere Hindustânî adıyle anılan dili öğrendiği gibi, müzenin Friedrich Hirth (b. bk.)'ten aldığı Payi ve Pa-po sözlüklerini değerlendirmek amacıyle Çin Hindi dillerini de öğrenmiştir. Bunlardan başka, O. Stübel'in topladığı Samoa dili metinlerini yaymak için Malaya dilleri üzerinde çalışmış, son olarak da Japonca öğrenmiştir. *Samoanische Texte. Unter Beihilfe von Eingeborenen gesammelt und übersetzt von O. Stübel (Veröffentlichungen aus dem Kgl. Museum für Völkerkunde,* IV. Bd, 1895, 55 - 246. s.) adlı eseri bu çalışmalar sonunda yazılmıştır. M. büyük bir ilgi uyandıran bu çalışmalarıyle Uzak Doğu alanıyle doğrudan doğruya bağlantı kurmuştur.

Çin Türkistanındaki arkeolojik araştırmalar ve özellikle Turfan çevresinde Alman araştırma kurullarınca yapılan çalışmalar M.'e dahi bir dil bilgini olduğunu isbat için imkân vermiştir. 1904'te çıkan *Handschriften reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan (Sitzungsberichte der kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften,* 1904, IX, 5 sayfa; II. bölüm: *Anhang zuden Abdandlungen der Kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften,* 1904, 117 s.) adlı yayınları uzmanlar arasında büyük bir ilgi toplamıştır. M.'in "Estrangelo yazısı" adını verdiği yazı, Süryânî eserlerinde normal olarak kullanılan alfabe değildir. Bu, yeni bir yazı sistemidir. Bu yeni yazıyı M. çözmüş ve onun Mani karakterini de tesbît etmiştir. Bu yazmaların dili karışıktı (İranca, Türkçe). Bu ilk yayından sonra gerek M., gerek başka uzman ve bilginler bu yolda verimli çalışmalar yapmışlardır. Böylelikle ilk defa olarak büyük Mani dinine ait orijinal eserler elde edilmiştir. Mani yazısıyle yazılmış olan bu belgeler, dil bakımından Orta Farsça'dır. Ve Pehlevî yazısıyle belirtilmeyen okunuş özelliklerinin tesbîtine yaramıştır. Bundan başka, M. o zamana kadar meçhul kalmış bir İran diyalektinde yazılmış birkaç metin de vermiştir (M.'e gelinceye kadar bu diyalektin yalnız adı biliniyordu: Soğd veya Soğdak). Son olarak M., Mani yazısıyle tesbît edilmiş birtakım Türkçe metinler de yaymıştır. Böylelikle M., Türk dili alanında V. Thomsen (b. bk.)'in Orhon yazıtlarını çözmesinden sonra en büyük keşfi yapmıştır.

M.'in çalışmalarında zengin veriler göze çarpar. Biçim bakımından bu yayınlar ölçülü, hattâ tıkızdır. Bu bakımdan M. kitap yazmamıştır. Çalışma sonuçlarını birkaç sayfalık yazılarında özetlemekle yetinmiştir. Pek çok dil bilen M., kelimenin teknik anlamıyle bir dilci sayılamaz. Ancak, eski metinleri çözen, açıklayan, yorumlayan eşsiz bir uzmandır. Doğu yazıları ve edebiyatları alanında derin bilgilere sahip olan M., titiz bir uzman olarak birçok yazılarını yaymaktan çekinmiştir.

M., *Handschriftenreste in Estrangelo-Schrift aus Turfan* adlı çalışmalarının çıkması üzerine Berlin İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

1913'te ağır bir hastalık geçirmiştir. Karısının kaybı sağlığını büsbütün sarsmıştır.

M.'in adı aydın çevrelerce bilinmez. Ancak, uzmanlar arasında M., büyük bir yetki ve geniş bir bilgi sahibi olarak ün yapmıştır. Türkoloji alanında ise Uygurcanın en büyük uzmanı olarak özel bir yer almıştır.

M.'in belli başlı çalışma ve yayınları şunlardır: *Über die kultur-und sprach-geschichtliche Bedeutung eines Teils der Turfan-Handschriften* ("Zeitschrift für Ethnologie" 37 [1905], 414-415); *Beitrag zur genaueren Bestimmung der unbekannten Sprachen Mittelasiens* ("Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften", 1907, 958-960. s.); *Uigurica, I.* ("Abhandlungen der Kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften", 1908, 60 s.); II. ("Abhandlungen...," 1910 [1911], 110 s.); III. ("Abhandlungen...", 1922, 92 s.); IV. ("Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften", 1931, 675-727. s.; yazarın ölümünden sonra A. von Gabain tarafından yayınlanmıştır); *Ein iranisches Sprachdenkmal aus der nördlichen Mongolei* ("Stzungsberichte der Kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften", 1909, XXVII); *Der Hofstaat eines Uiguren-Königs* ("Festschrift für Vilhelm Thomsen. 1912. 207-213. s.); *Ein Doppelblatt aus einem manichäischen* Hymnenbuch (Mahrnamag) ("Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften", 1912 [1913], 40 s.); *Soghdische Texte. I.* Abhandlungen der Kgl. Preussischen Akademie der Wissenschaften", 1913. 111 s.); II. ("Sitzungsferichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften", 1934, 504-606. s.; W. Lentz tarafından yayınlanmıştır.); *Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften.* 1915, 38 s.); *Maitrisimit und "Tocharisch" (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften,* 1916, 395-417. s.); *Toxri und Kuisan (Küsan) (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften,* 1918, 566-586. s.); *Uigurische Glossen (Ostasiatische Zeitschrift,* 1920, 310-324. s.); *Eine soghdische Inschrift in Ladakh (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften,* 1925, 371-372. s.); *Reste einer soghdischen Übersetzung des Padmacintamani-dhârani Sütra* ("Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften", 1926, 2-8. s.); *Ein uigurisch-Lama istisches Zauberritual aus den Turfanfunden (Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften,* 1928, 381-386 s.). (H. Eren)

MÜLLER, Gerhard Friedrich (1705 - 1783), Alman asıllı gezgin ve tarihçi. Sibirya'da yaptığı gezi ve araştırmalarla ün almıştır. Johann Georg Gmelin (1709-1733) ile birlikte V. Bering (b. bk.)'in Büyük Kuzey (veya 2. Kamçatka) Araştırma Kurulu (1732-1743)'nun kara bölümüne başkan olarak katılmıştır. Rus İlimler Akademisi'nden aldıkları direktife uyarak M. ve çalışma arkadaşları Sibirya'da tarih, coğrafya ve etnografya alanında çalışmışlar, değerli belge ve bilgiler topladıkları gibi, Sibirya dilleri üzerinde de durmuşlardır. M. ile arkadaşları Sibirya'da 30'dan çok yerli dil üzerine küçük sözlükler düzenlemişlerdir. Bu diller arasında Türk dilleri de vardır. M.'in yazdığı Latince-Türkçe ve Rusça-Türkçe sözlükler arasında özel bir yer tutan *Vocabularium Harmonicum*'da Tatarca ve Çuvaşça veriler de yer almıştır. Bu sözlük, M.'in *Nachricht von dreyen im Gebete der Stadt Kasan Wohnhaften Heidnischen Völkern den Tscheremischen, Tschuwaschen und Wotiacken* adlı yazısında *(Sammlung Russischer Geschichte,* Bd. III, 4. Stück, 1759, 305-412. s.) çıkmıştır (382-409. s.).

1739'da Büyük Kuzey (veya 2. Kamçatka) Araştırma Kurulu kara bölümü başkanlığına Johann-Eberhard Fischer (1697-1771) getirilmiştir. M., Fischer'e gönderdiği bir yazıya aş. yu. 700 kelimelik bir "Vocabularium" eklemiştir. Bu "Vocabularium" un Fischer'e isnat edilen bir kopyesi *(Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quator gentium, maxima ex parte Sibiricarum)* bize kalmıştır. Fischer'in topladığı veriler August Lüdwig Schlözer (1735-1809, b. bk.) tarafından kullanılmıştır. "Vocabularium" un Leningrad ve Göttingen'de bulunan yazmalarının başında "Nomina propria" adlı bir bölüm vardır. Bu bölümde Sibirya ve Volga boyunda bulunan ırmak, şehir ve yerleşme yerlerinin adları sıralanmıştır. "Vocabularium" un Türkçe bölümünde (49-61. yaprak) birçok Türk dilleri üzerine bilgi ve veriler vardır: 1. Francia; 2. Bucharia; 3. Tatarorum kaczensium; 4. Teleutorum et Tatarorum kuznecensium; 5. Tatarorum tomensium; 6. Tatarorum tobolensium et tarensium; 7. Tatarorum kazanensium; 8. Czuwaszorum. Bu bölümde 19+16 +486 (= 521) kelime vardır. (H. Eren)

MÜLLER, Hermann (Mannheim 1876 - Berlin 1931), Alman politikacısı. 1899'dan 1906'ya kadar Görlitzer Volkszeitung adındaki sosyalist gazeteyi yayınladı, 1906'dan sonra Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin yönetim kuruluna girdi. 1916'dan 1918'e kadar Reichstag üyesi oldu. I. Dünya Savaşı'nı önlemek amacıyla Fransa'ya yaptığı seyahat başarısız geçti. 1919 yılı haziranında dışişleri bakanlığına getirildi, Versailles anlaşmasını imzaladı. Gustav Bauer kabinesinin düşmesi üzerine 1920 yılından marttan hazirana kadar başbakanlık etti. Seçimlerden sonra çekildi. 1928 seçimlerinden sonra yeniden başbakanlığa getirildi ve bir koalisyon kabinesi kurdu (mayıs 1928 - mart 1930). (O. Yüksel)

MÜLTECİLER MESELESİ, Macar ve Leh vatanperverlerinin Osmanlı topraklarına ilticâ etmeleri sonunda Osmanlı İmparatorluğu bir yanda, Rus Çarlığı ve Avusturya İmparatorluğu da bir yanda olmak üzere ortaya çıkan diplomatik buhran. 1848 tarihinde başka devletlerin hâkimiyetlerine yahut oligarşik idârelere karşı küçük milletler sosyal haklar, hürriyet ve istiklâl talepleri ile ayaklandılar. Önce Fransa'dan başlamak üzere kendini gösteren bu ayaklanmaların Macaristan'a da sirâyeti üzerine, M. M. ortaya çıktı. Macarlar, Viyana halkının hürriyet isteklerine paralel olarak, "Macaristan'ın öteden beri sahip olduğu bâzı hakların daha genişletilmesini, Macaristan'da sadece Macar asıllı memur, asker ve subayların çalıştırılmalarını, ülkenin bir Macar kabinesi mârifetiyle idâresini" İmparator Ferdinand'tan istediler. İmparator buna önce uygun cevap verdi ise de, Rus çarı I. Nikola'nın tesiriyle, bu kararından döndü. Hırvat banı Yellayiş'i Macaristan'a başkomutan tâyin ederek, bir baskı rejimi kurdu. Bunun üzerine Macarlar, Layos Kossutt'un çevresinde toplanarak, mukavemete kalkıştılar. 1840'ta İmparator olan Franz Joseph, anlaşmazlığı daha da derinleştiren bir karar aldı. Macaristan'ı Avusturya topraklarına kattı. Macar Diyet Meclisi de, Macaristan Cumhuriyeti'ni ilân ederek, Kossut'u cumhurbaşkanı seçti. Kossut, Avusturya ordularını yenilgiye uğratınca, ayaklanmanın Lehistan'a da sıçramasından endişe eden Çar, Macar ihtilâlcileri arasındaki Lehli subayları bahâne ederek ve Avusturya İmparatorunun yardım isteğini ileriye sürerek, 200 000 kişilik bir Rus ordusunu Eflak'a gönderdi. Böylece, Osmanlı Devleti de Macar ihtilâline karışmış oldu. Durumun tahkiki için, Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn Fuad Efendi (Paşa) Bükreş'e gönderildi. Fuad Efendi, Bükreş'te, Ömer Paşa ile birlikte Ruslarla iyi münasebetler kurmağa, işgal kuvvetlerinin (Rus ve Osmanlı) denk olmasına çalıştı. İki ateş arasında kalan Macar milliyetçileri ise, daha fazla mukavemet edemediler. Kafile kafile, sınırları aşarak, Osmanlı topraklarına ilticâya başladılar. İlk kafile, 1 120 kişi idi. Fuad Efendi, bunlardan 36 Rus teb'ası subayın dışında kalanların Vidin'e sevk edilmesi hususunu Bâb-ı Âlî'ye bildirdi. Sadrâzam Mustafa Reşid Paşa ise, bir dereceye kadar Londra sefiri Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın raporlarına güvenerek, kimsenin iâdesine taraftar değildi. Padişaha sunduğu mâruzâtta, Ruslarla yapılan 1774 tarihli Kaynarca ahidnâmesinin 2. ve Avusturyalılarla yapılan 1739 tarihli Belgrad muâhedesinin 18. maddeleri karşısında, mültecilerin iâdelerinin mümkün olamayacağı görüşünü savundu. Bu temel anlaşmalara rağmen, Rus ve Avusturya elçileri, mültecilerin iâdesinde ısrar ettiler. İstekleri olmazsa, siyasî münasebetleri keseceklerini bildirdiler. Mustafa Reşid Paşa, İngiltere ve Fransa hükûmetlerinin desteğini sağladıktan sonra, daha da direndi. Sadece son bir temas için, o sırada Varşova'da bulunan Çar'ın nezdine Fuad Efendi'yi fevkalâde elçi olarak gönderdi. Çar'ın arkasından Petersburg'a giden Fuad Efendi, Rus Dışişleri Bakanı Nesselrod ile M.'nde ahidnâmelerin tefsiri ile işe girişmektense, bunu Padişah ile Çar arasında zâtî bir mesele saymanın daha doğru olacağı görüşünü ileriye sürmekle, ilk anda Çar ile görüşmeğe muvaffak oldu. 4 Ekim 1849'da, Çar'a Padişahın mektubunu takdim etti. Çar, Fuad Efendi'ye, namusunu çiğnetmemek durumunda olduğunu ileriye sürerek, vereceği kararı Nesselrod'dan öğrenebileceğini bildirdi. 2 - 3 ay kadar Nesselrod ile yapılan görüşmeler sonunda Fuad Efendi, Çar'ın 14 Ocak 1850 tarihli mektubunu alarak, Türkiye'ye döndü. M., bu suretle, tamâmen Osmanlı hükûmetinin görüşüne uygun olarak, halledilmiş oluyordu. Ruslarla Avusturyalıların isimlerini verdikleri bir kısım isyan erbâbı hudud dışı edilmek, geri kalanlardan ve asıl mültecilerden Lehlilerin Halep'te, Macarların da Kütahya'da ikamet ettirilmeleri şartıyle, M. kapanmış oldu. M. M.'nin hallinde, Mustafa Reşid Paşa'nın direnişi ve iki büyük Avrupa hükûmetini Osmanlı hükûmetinin yanına alması kadar, Fuad Paşa'nın da Petersburg'taki müsbet faaliyetlerinin rolü büyük olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜLTEZİM, Arapça İltizâm'dan ism-i fâil olup, "bir işi kendi üzerine alan kimse" anlamında olan bu kelime, Osmanlı Maliye terimlerindendir. Devlete âid bir gelirin yine devletçe tahmin edilen tutarını ya peşin olarak toptan veya taksitle ödeyerek gelirin tahsilini taahhüd eden kimse, demektir. Osmanlı devletinde genellikle mukaata'a (b. bk.)'ların nâzır ve emînler tarafından iltizâma çıkartılarak bir yıllık veya daha ziyade bir süre ile parça parça satılması üzerine, M. olan kişi, bu kaynağın gelirini tahsil etmeyi belli bir para karşılığında satın alırdı. M.'lerin kontrolü, Başbakıkulu ile Başdefterdarın yetkileri arasında bulunuyordu. Bâzı mukaata'a'lar, vezir ve valilerce iltizâm edilir, bu gibi devlet memuru M.'ler de Muhassıl adı ile anılırdı. İltizâm usulünün 1839 Tanzîmât fermânı gereğince vergi tahsil usullerinde yapılan değişiklikle kaldırılması üzerine, M.'lik de lağv edildi. Ama, az sonra, tekrar kabûl edilen bu sistem 1855, 1858, 1861, 1871 yıllarında çıkartılan ferman ve nizamnamelerle ıslah edilmeğe çalışıldı. 1879 da ise A'şâr Emâneti'ne bağlandı. 1897'den itibaren, yavaş yavaş lağvı cihetine gidildi. 1905'te ise, bütünü ile kaldırıldı. M.'lik görevleri mal ve tapu memurlarına bırakıldı. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜ'MİN, çoğulu Mü'minûn. İmân eden. İnanan. İslâm dininde, Allah'ın birliğine inanmakla başlayan ve bütün İslâm esaslarına inanan kimseye verilen sıfat. M., "Allah'a ve sıfatlarına, meleklere, kitaplara, peygamberlere, âhirete ve kadere imân eden kimse" demektir. M.'in, inancını, kalb ile tasdik ve dili ile söylemesi gereklidir. Böyle bir kişi, içi ve dışı ile, M.'dir. Hâricîlere ve Mu'tezileye göre, bu iki unsurdan başka, M. olabilmek için, bunlarla fiilen amel etmek de gerekir. Söz gelimi, kalbi ile tasdik ve dili ile söylediği hâlde, bunlarla amel etmeyen kimse M. sayılmaz. Hâricîlerde, kâfir sayılır. M., takî olan yâni, nefsin haramdan ve şüpheli şeylerden saklayan kimsedir. Mu'tezileye göre ise, fâsıktir. İmam Mâlik, Şâfiî ve Evzâî gibi mezheb imamları da, M.'de bu üç vasfın olması gerektiğini söylerler. Ehl-i Sünnet ulemâsının çoğuna göre, bir kimseye M. denilebilmesi için, "Allah'ın birliğini, Hazret-i Muhammed'in pey-

gamberliğini, Allah'ın peygamberine indirdiklerinin doğru olduğunu" yürekten tasdik etmiş olması yeter. Dil ile açıklama, inanmanın bir parçası veya doğruluğun şartı olmayıp, insanlar arasında bilinmesi için gereken bir şarttır. Bâtınîlerde ise, bu mezhebe inanan, ahde vefâ gösteren ve dâî'ye tâbî olan kimseye M. denir. M. ve Mü'minûn, aynı zamanda, Kur'ân-ı Kerîm'in 40. ve 23. sûrelerinin adlarıdır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜ'MİN AĞA, XVII. yüzyıl Türk musikisi bestekârı. Zamanımıza Düyek usûlünde Hisar makamında "Kûh-pâre", Düyek usûlünde Muhayyer makamında, Sakîl usûlünde Nikrîz makamında ve yine Sakîl usûlünde Pencgâh makamında 4 peşrevi kalmıştır. (Y. Ö.)

MÜNÂCÂT, Allah'ı öven, onun nitelik ve yüceliklerini anlatan şiir türü. Kelime anlamı "Allah'a yakarma, yakarış" tır. M., Divan edebiyatında özel bir şiir türü idi ve genellikle kasîde, terkîb-i bend, tercî-i bend düzeninde yazılırdı. Yazılış maksatlarına göre ad alabilen kasîdelerden Allah'ın birliğini konu edinenlere tevhîd, Allah'a yakaranlarına da M. denir. Mesnevî şeklinde düzenlenen M.'lar da vardır. M.'ın nesir türünde olanına tazarruât veya tazarrû-nâme denir. Klasik Türk edebiyatının ilk süslü nesir yazarlarından biri olan Sinan Paşa (XV. yüzyıl)'nın Tazarrû-nâme'si, tipik örneklerden biridir.

M., İslâm dininin doğuşundan sonra ortaya çıkmış ve önce Arap edebiyatında gelişmiştir. Arap şâirlerine özenen İran şâirleri, X. ve XI. yüzyıllardan sonra M. yazmağa başladılar. Bu tür, Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiş ve XII.-XIII. yüzyıllardan sonra gelişmeğe başlamıştır. Divan şâirlerinin, yazıp düzenledikleri divanlarının başına M. koymaları bir gelenekti. (C. Kavcar)

MÜNÂFIK, Arapça Nifâk'dan ism-i fâil. Kararsız. Mütereddid. İki yüzlü. Kalbi hasta olan, yâni sarsılmaz iman sahibi mü'min'in tersi. Allah'a ve Peygamber'e inanmadığı halde inanmış gibi görünen. Bunların erkeklerine çoğul olarak Münâfikûn kadınlarına da Münâfikât denilir. Bu deyim, İslâmın başlangıcından beri, Peygamber'e mecbûren ve isteksiz olarak katılmış olanlar; bâzan da, ilk anda imân ettikleri halde, sonra tereddüde düşen kimseler hakkında kullanılmıştır. M.'ın târifi, muhtelif fırkalara göre, farklı olmuştur. Hasan el-Basrî ve Bekriye mensupları, "Kebîre (Büyük günah) işleyenler M.'tır" derler. Kerrâmiye, bunların, "yeryüzünde kendilerini kurtaracaklarını; ama, âhirette ebedî cezaya müstehak olacaklarını" ileriye sürer. Mu'tezile ise, "M.'ların müslüman gözükmeleri, hattâ namaz kılmaları onların ebedî cezadan kurtulmalarına yetmez" kanaatindedir. Hazret-i Peygamber, büyük mücâdelesinde, M.'lardan çok çekmiştir. Bunların başı olarak tanınan Abdullah Ubeyy'in muhalefeti, Peygamber'in Medîne'ye gelişi ile kendi durumunun sarsılmasından ileriye geliyordu. Bunlar, yalnız oldukları zaman, bir mesele teşkil etmiyorlardı. Ancak, Uhud, Hendek, Tebük gibi zorlu günlerde bir araya geldiklerinde açıktan açığa güçlükler çıkartıyorlardı. Peygamber, bunların topluca düşman safına geçmelerine meydan verecek bir davranıştan dikkatle kaçındı. İslâmiyet başarıya ulaştıkça da, M.'ların muhalefeti zayıfladı. Hele, Abdullah'ın ölümü ile güçlerini iyice yitirdiler. Ancak, M. sözü kaldı ve çeşitli fırkalar arasındaki mücadelede hakaret sözü olarak kullanılmağa başlandı. Kur'ân-ı Kerîm'in 43. sûresi Münâfikûn adını taşır. Onlar hakkındaki ilâhî hükümleri açıklar. Ayrıca, Âl-i İmrân (161-162), Nisâ (50, 137-142), Mâide (57), Enfâl (51), Tevbe (65-69, 74, 78, 102), Ra'd (1), Ahzâb (12-24, 60, 73), Feth (6, 22, 31), Rahmân (11), Hadîd (8-13), âyetleri M.'larla ilgilidir. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜNCHEN (Tr. Münih), Federal Alman Cumhuriyeti'nde (Batı Almanya) Bavyera'nın başşehri. Almanya'nın Berlin ve Hamburg'dan sonra en büyük şehri olan M., Isar nehri üzerinde, ünlü bir kültür, ticaret ve endüstri merkezidir. Nüfusu: 1 338 924 (1972).

MÜNCHEN : Bir kilise ve Ferdherrnhalle

M.'in kuruluşu Orta Çağ'ın başlarına kadar uzanır. Arslan Heinrich, 1157-1158'de burada pazar kurulmasına izin vermiş ve böylece şehrin gerçek kurucusu sayılmıştır. M., 1255'te Wittelsbach âilesinin merkezi olmuş, 1918'e kadar Bavyera'da hüküm sürmekte devam eden bu âile 700 yıl boyunca şehrin kaderine hâkim olmakta devam etmiştir. M.'in tarihinde önemli rol oynayanlar arasında Bavyeralı diye tanınan IV. Ludwig (XIV. yüzyıl, Bavyera elektörü I. Maximilian (XVII. yüzyıl ve Bavyera Kralı I. Ludwig'i (XIX. yüzyıl) sayabiliriz. M., Otuz Yıl Savaşları'nın başlangıcına kadar ekonomik bakımdan müreffeh bir şehir olarak yaşamakta devam etmiş, 1632'de kısa bir süre için İsveç Kralı Gustavus Adolphus tarafından işgal edilmiş, 1634-1635'te de veba salgınına uğramıştır. Bu

süre içinde şehrin, nüfusunun üçte birini kaybettiğini biliyoruz. XVIII. yüzyılda ise Bavyera dükleri şehri bir kültür merkezi olarak geliştirdiler. 1800'de, M.'in nüfusu 40 000 kişiydi. Ertesi yıl, o zamana kadar katıksız Katolik olan şehre ilk Protestanlar kabûl edilmeye başlandı. Şehrin gelişmesi XIX. yüzyılda da devam etti. 1854'te nüfusu 100 000'i, 1900'de 500 000'i buldu.

M., 1920'lerde Hitler'in siyâsî faaliyetlerine sahne oldu. Hitler burada Nationalsozialistiche (Nazi) Neutsche Arbeiter Partei'ye girdi ve partinin lideri oldu. Partinin ilk büyük gövde gösterileri burada yapıldığı gibi ilk parti ordusu da burada kuruldu. Şehir İkinci Dünya Savaşı'nda yarı yarıya yıkıldı. Bu arada en eski kilise olan Peterskirche de yerle bir olduysa da, savaştan sonra eski şekline tamamen uygun olarak yeniden yapıldı. Wittelsbach âilesinin en eski ikametgâhlarından olan Alte Hof (XV. yüzyıl) büyük ölçüde Orta Çağ görünüşünü korumaktadır. Aynı şekilde eski şehre hâkim olan bir XV. yüzyıl kilisesi Liebfrauenkirche de savaşta büyük hasar gördüyse de sonradan restore edildi. M.'te, günümüzde de birçok tarihî eser ayakta durmaktadır.

M., XIX. yüzyılın yarısından itibaren gittikçe artan bir şekilde, bir sergiler ve kongreler şehri olmuştur. Aynı zamanda önemli bir endüstri merkezi olan M., imâl ettiği, hassas âletler, taşıtlar, kimyevî maddeler, optik ve elektrikli cihazlarla olduğu kadar sigara ve bira imalâtıyla da tanınır. Şehir demir ve karayollarıyla Almanya ve Avusturya'nın en büyük şehirlerine bağlıdır. Isar nehriyle, güneyde Tuna arasında da su ulaştırması yapılır. Öte yandan şehir, turizm bakımından da büyük önem taşımaktadır. Tarihî eserlerin dışında her yıl yapılan *Oktoberfest* büyük ölçüde turist çekmektedir.

MÜNCHEN : Marienplatz'tan bir görünüş

MÜNECCİMBAŞI ŞEYH AHMED DEDE - EFENDİ : bk. AHMED DEDE - EFENDİ.

MÜNEVVER KARI (KAARÎ') ABDÜRREŞÎDHÂNOĞLU (Taşkent 1880 - 1933), asrımızın başında Türkistan Türkleri'nin cedîdcilik adı altında başlayan millî hareketlerinin liderlerinden. Buhârâ medreselerinde yetişmiştir. Fakat, muâsırlarının aksine olarak çağdaş hayat şartlarının gerektirmelerini anlamak husûsunda da gecikmemiştir. Türkistan Türkleri arasındaki uyanış ve yenileşme hareketleri hangi zâviyeden ele alınırsa muhakkak olarak şu veya bu şekilde onunla karşılaşılır. O herşeyden önce mükemmel bir eğitimci ve öğretmen idi. Buhârâ medreselerinde iken Gaspıralı İsmail Bey'in bütün Türkler'e ısrarla tavsiye edegelmekte olduğu cedîd mektebi öğretim sistemlerini takip ve tetkika koyulmuş bulunuyordu. Buhârâ medresesi tahsilini bitirip doğum yeri olan Taşkent'e dönünce şehrin Mîrâbâd semtinde bir mescide imam tayin olundu. Derhal bu mescit yanında usûl-i cedid ile öğretim

yapmak üzere bir mektep açtı. Bir süre sonra mektebi şehrin merkezî kısmında Şeyhavente hur'a nakletti. Cedîd mektebi öğretim usullerini tetkik için İdil boyu istikametinde seyahat ederek bu gezisini Finlandiya'ya kadar uzattı. Cedîd mektebi kurma işine ondan daha önce başlamış olan kimseler de bulunmakla beraber, bu usulle öğretim yapılmasında ve onun yayılmasında esaslı rolü M. A. oynamıştır. Çünkü, o öğretim sistemini sağlam bir temel üzerine oturtmasını bilmiş ve başarmıştır. Usûl-i cedîd mektebinin gelişmesi kolay olmamıştır. Bu işi geliştirmek için iki cephede şiddetli savaşlar vermek zorunda idi. Düşmanların biri Çarlık Rusyası idâresi, diğeri de medreseli kadîmci ulemâ zümresi idi. Bir taraftan Çarlık Rusyası misyonerlerine karşı savaşırken diğer taraftan birçok hususlarda misyonerleri destekleyecek duruma düşmüş olan ulemâ zümresine karşı savaş veriyordu. Bu şiddetli mücadelelerin sonunda Cedîd mektebini memlekete yerleştirip yaymak işini başarmıştır.

İyi bir yazardı. Bu memleketin cedîd mekteplerinde okutulan ders kitaplarının çoğunluğu onun eseriydi *(Edîb-i Evvel, Edîb-i Sânî, Havâyic-i Dîniyye* v. b.).

Taşkent'te çıkan ilk millî gazetenin sahibi ve başyazarı yine odur. Şu da bir gerçektir ki, onun çıkardığı gazetelerin hiçbirisi uzun ömürlü olamamıştır. Çünkü, temsîl ettiği millî dâvâ yolu, Çarlık idâresince hoşgörülmüyordu. Bu duruma rağmen o birbiri ardınca çeşitli isimlerle gazetelerini çıkarmaya ve fikirlerini yaymaya devam etti. İlk çıkardığı gazete *Hurşîd* adını taşıyordu.

Bu çekişmeler devam ederken 1917 Şubat İhtilâli vuku buldu ve muvakkat hükûmet komitesi kuruldu. Türkistan vilâyeti gazetesi adı resmî yayının yerini almak üzere *Necât* gazetesi çıkarıldı. Bu gazetenin başında yine M. K. bulunuyordu. Şubat ihtilâlinin sağladığı hürriyet havası içinde bu gazete de millî davanın esas problemlerini açıklıyor ve millî muhtâriyet fikrini yaymaya çalışıyordu. Millî muhtâriyet hükûmeti, Rus Bolşevikleri tarafından yenilgiye uğratılınca bu istikametteki faaliyet durmuş oldu.

M. K. büyük bir teşkilâtçı idi. Çarlık idâresi çağında millî anlamdaki siyasî teşekküller yasaklanmıştı. Onun için Cem'iyyet-i Hayriyye, Tûrân Cem'iyyeti gibi isimler altında kurumlarla bütün millî faaliyetler yürütülüyordu. Bunların hepsinin başında M. K.'nın esaslı rehberlik rolü vardı. Şubat ihtilâli ile birlikte ortaya çıkan Şûrây-ı İslâmiyye ve Türkistan Millî Şûrâsı gibi resmî mahiyetli kuruluşlarda M. K. en esaslı rolü oynayan şahsiyetler arasında bulunmaktadır. Bolşeviklik çağında millî dâvâyı yürütmek üzere kurulan gizli Türkistan millî birliği teşkilâtı da onun eseridir. Bu millî dâvâ esasındaki hareketleri ile suçlandırılarak 1933 senesi sonunda Sovyet Hükûmeti tarafından idam ve şehîd edilmiştir. (T. Çağatay)

MÜNİF PAŞA (Mehmed Tâhir) (Ayntab (Gaziantep) 1828 - İstanbul 1910), Türk devlet adamı ve bilgini. 1828'in ikinci yarısında veya 1829'un ilk yarısında doğdu. Tâhir Efendi'nin torunu ve Abdünnâfî Efendi'nin oğludur. Babası ve dedesi de bilgin ve şâirdi. Eski bir Ayntablı âiledendir. Ayntab'da Nûr-i Osmânî Medresesi'nde Arabca ve Farsça öğrendi. Sonra babası, kardeşi ve kızkardeşi ile Kahire'ye gitti. Orada Arabca ve Farsca'sını, dinî ilimlerle beraber, hususî hocalardan, mükemmel hâle getirdiği gibi, Kahire'de Kasrü'l-Âlî ve Şam'da Emeviyye Medreseleri'nin de yüksek kısımlarını bitirdi. 1851'de devlet memuru oldu. İlk görevi Şam (Suriye) eyâleti meclis-i kebîr kâtibliğidir. 1852'de İstanbul'a ilk defa geldiği zaman 24 yaşında idi. Bâb-ı Âlî Terceme Odası, Arabca ve Farsca mütercimi oldu. Bâb-ı Âlî Fransızca muallimi Emîn Efendi'nin derslerine de yıllarca devâm etti, bu dili de öğrendi. 1854'te Gelibolu garnizonu başkâtibi, ertesi yıl Berlin sefâreti 2. kâtibi oldu. 3 yıl Berlin'de kaldı ve bu müddet içinde Berlin Üniversitesi'ne devâm ettiği gibi, Almanca da öğrendi. Berlin sefîri Kemal Paşa, bu genç istîdâdın üniversiteye devâm etmesi, Almanca öğrenmesi için izin verdikten başka, sefâret konağında oturmasına da müsaade ederek M. Efendi'yi yetişmesi için bütün gücüyle destekledi. 1858'de Karadağ sınırı için çalışan hey'etin başkâtibi, ertesi yıl — ikinci defa — Bâb-ı Âlî (İmparatorluk Hükûmeti) Arabca ve Farsca mütercimi, 1860 sonunda İstanbul Ticâret Mahkemesi reis muâvini oldu. *Cerîde-i Havâdis*'te çıkan yazıları, bilhassa bu gazeteye gündelik 2 sahife ilâvesi *(Rûz - Nâme-i Cerîde-i Havâdis)* ile şöhret kazanmıya başladı. 1862 sonunda Bâb-ı Âlî başmütercimi oldu. Bir çeşit hususî akademi olan Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'yi kurarak, bu müessesenin neşir organı olmak üzere ilmî *Mecmû'a-i Fünûn*'u neşre başladı (aylık, ilk nüsha: temmuz 1862). 1867'de ûlâ sânîsi (tümgenerale eşit mülkî = sivil rütbe) rütbesine yükseldi ve zabtiyye nezâreti müsteşârı, ertesi yıl da Mahkeme-i Temyîz reîsi oldu. 1869'da ûlâ rütbesi verildi (korgenerale eşit) ve Meclis-i Maârif reisliğine getirildi (bugünki Talim - Terbiye başkanlığı). Türk eğitiminin köklü reformunu istediği, fakat Meclis üyesi arkadaşlarını buna iknâ edemediği için, — kendi tâbîriyle — "maârifi değil, maârif meclisi resmî kâğıtlarının başlığını bile değiştirmeye muvaffak olamadan" başka bir göreve naklini istedi. 1872'de Tahrân büyükelçisi oldu ve az sonra rütbesi bâlâ derecesine (orgenerale eşit) yükseltildi. Osmanlı ulemâsının ekserisi gibi Farsça'yı yalnız kitâbî şekilde bilmekle kalmayıp çok iyi konuştuğu için, bu görevinde muvaffak oldu. 5 yıllık büyükelçilikteki başarısı üzerine 1 şubat 1877'de Maârif nâzırı olarak İstanbul'a çağrıldı ve bu suretle 48 yaşında olarak ilk defa imparatorluk bakanlar kuruluna dâhil oldu. Bu sırada II. Abdülhamîd (1876 - 1909), tahta geçmiş bulunuyordu. Ekim 1877'de ticâret nâzırı oldu ve 3 ay sonra kabineden çekildi. 19 mart 1878'de 2. defa maârif nâzırlığına getirildi ve 23 şubat 1880'de en yüksek mülkî rütbe olan vezir (mareşale eşit) pâyesi verilerek M. Efendi, M. P. diye anılmıya başlandı. 12 eylûl 1880'de nezâretten ayrıldı. Bir yıl, bir ay — belirli bir maaşla — açıkta kaldıktan sonra Meclis-i Sıhhiyye reîsi, 25 eylûl 1885'te 3. defa maârif nâzırı oldu ve 4 ağustos 1891'e kadar bu defa 6 yıl bu nezârette kaldı. 4 yıl kadar açıkta kaldı. 1895'te Nâsırüddin Şâh'ın 50. cülûs yılını tebrîke ve nişan götürmeye padişah tarafından memur edilerek Tahrân'a gönderildi ve az sonra 2. defa Tahrân büyükelçisi oldu (Paşa, Nâsırüddin Şâh öldürüldüğü zaman Kazvîn'de idi ve henüz Tahrân'a varmamıştı). Tahrân'da iken kızlarından birinin ölümünü haber alarak büyük sarsıntı geçirdi. Bunun üzerine emekliliğini istiyerek İstanbul'a döndü.

9 şubat 1910'da 81 yaşında Erenköyü'ndeki köşkünde öldü. Sahrây-ı Cedîd'e gömüldü. Murassâ Osmânî, murassâ Mecîdî, Almanya, İtalya, İran, Rusya, Papalık, Romanya, Yunanistan'ın birinci rütbe nişanlarını, başka nişan ve madalyaları hâizdi. XIX. asrın büyük Türk bilginlerinden biridir. Fakat meselâ Cevdet Paşa gibi bilgisi nisbetinde yazar olarak da

doğmadığı için, mühim bir eser bırakmadı. II. Abdülhamîd'e ekonomi politik okutmuştur. 27 eserinden yalnız 5'i basılmıştır. Eserleri hukuka, iktisada, tarihe, edebiyata ve başka sahalara aittir. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de (Hukuk Fakültesi) yıllarca hukuka giriş, hukuk felsefesi, psikoloji, iktisat, edebiyat ve belâgat okutmuştur. Konağına Fas'tan Japonya'ya kadar İslâm âleminin her tarafından ziyaretçiler gelirdi. Fikirlerinde ısrâr etmesi ve onları sert bir üslûpla söylemesi, konağında gece meclislerinde oturacak yer bulunmıyacak derecede dünyanın her tarafından adamların bulunması, II. Abdülhamîd'in gittikçe hoşuna gitmemeye başladı. Büyük maârif nâzırlarındandır. II. Abdülhamîd, eğitime en büyük ehemmiyeti verdiği için, padişahla mutâbık olduğu hususlarda onun arzularını yerine getirerek mühim işler yapmış, padişahın doğru bulmadığı arzularına karşı ise direnmiştir. Bu durum, üstelik padişahın hocası da olması, II. Abdülhamîd'i gittikçe sıkmaya başlamış ve sonunda onu maârif nâzırlığından alarak Tahrân'a uzaklaştırmıştır. Batı ve Doğu dillerindeki yazma ve basma kitaplardan müteşekkil kütübhânesi çok değerli idi. Hayli şiir de yazmıştır. (Y. Ö.)

MÜNİH : bk. MÜNCHEN.

MÜNİR MUSTAFA AĞA, XVIII. yüzyıl sonlarında yaşamış Türk Musikisi bestekârı. Zamanımıza sadece şu çok güzel Isfahânek yürük semâîsi kalmıştır: "Sevdimse senî fikr-i visâl eylemedim ben". (Y. Ö.)

MÜNİR PAŞA (Çorlulu - zâde Sâlih) (İstanbul 1859-İstanbul 1939), Türk diplomatı, devlet adamı ve yazarı. Meşhur devlet adamlarından, bestekâr ve tarihçi Vezir Mahmud Celâleddin Paşa'nın (b. bk.) büyük oğludur. Babası 20 yaşında iken doğdu. Sadrâzam (1706 - 1710) Çorlulu Silâhdâr Ali Paşa'nın 6. kuşaktan torunudur. Çok mükemmel bir tahsil gördü, bilhassa Fransızca'yı fevkalâde şekilde öğrendi. Çocukluğunda, Şehzâde Abdülhamîd Efendi'nin (II. Abdülhamîd) hizmetinde bulundu. Âmedî Odası kâtib yardımcısı olarak sadârette (başbakanlık) göreve başladı. Sadrâzam Ahmed Vefik Paşa'nın kâtibi oldu. Ticâret nezâreti mektupçusu (genel sekreteri), sonra hâriciye nezâreti mektupçusu oldu. 1899'da babasını kaybetti. 3 aralık 1895'te Paris büyük - elçiliğine getirildi. 1903'te vezir (mareşale eşit en yüksek mülkî = sivil rütbe) pâyesini aldı. 15 eylûl 1908'e kadar 13 yıla yakın Paris'te Türkiye'yi çok büyük başarı ile temsîl etti ve bir aralık Paris'teki büyük - elçilerin en kıdemlisi olarak doyen'likte bulundu. İlâveten Brüksel ve Bern elçisi de oldu. II. Abdülhamîd'in en itimat ettiği diplomatlardan biri idi. Meşrûtiyet'te (1908 sonu) emekli oldu. Târîh-ı Osmânî Encümeni üyeliğine seçildi. Paris Siyasî Tarih Kurumu'nun da üyesi idi. Diplomasi ve tarih üzerinde Türkçe ve Fransızca eserleri vardır. *Târîh-ı Siyâsî*'si ise basılmamıştır. 80 yaşında öldü. Son parlak Osmanlı diplomatlarındandır. Son yıllarında geçim sıkıntısı çekti; kalabalık bir ailesi vardı.

MÜNİR PAŞA (Çorlulu - zâde Sâlih)

Büyük şarkı bestekârı Şemseddin Zıyâ Bey'in (b. bk.) ağabeyi ve eski dış işleri bakanlarından Melih Esenbel'in amcasıdır. (Y. Ö.)

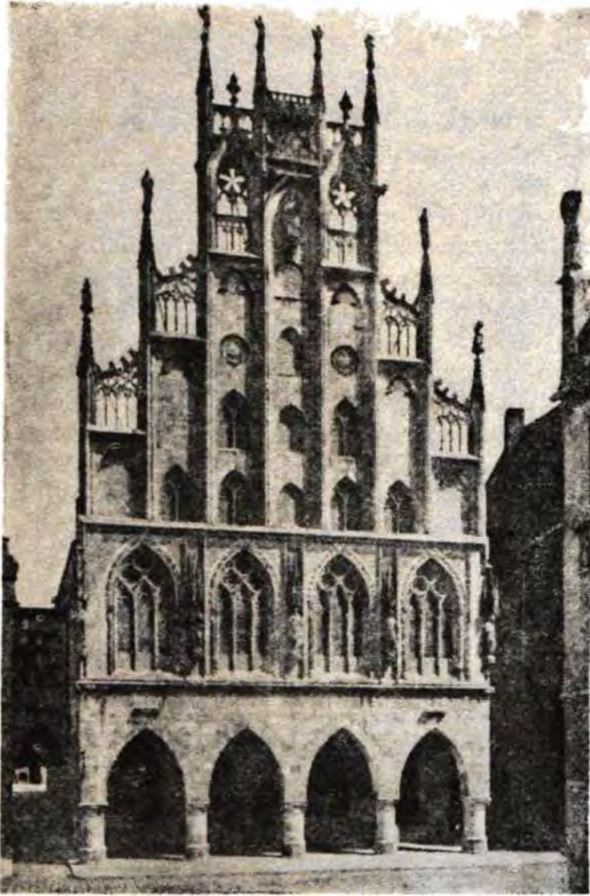
MÜNKER ve NEKÎR, ölen bir kimseyi kabre indirildiği gece sorguya çeken ve eğer kâfir ise veya günahkâr bir Müslümansa, sıkıştırmak suretiyle, bâzı açıklamalara göre de döğerek cezalandıran iki meleğin adı. Kerrâmiye inancında, bunlar, her insanın hayır ve şer amellerini yazan iki kâtib melekle aynıdırlar. M., inkâr edilen; N., bilinmeyen anlamlarındadır. Kabir sorgusu ve azâbı hakkında vârid olan hadîslerde de isimlerine pek tesadüf edilmez. Bâzan bu görevi alan her hangi bir melek, bâzan görevli bir melek, daha sonra iki melek, en sonunda da M. adları tasrih edilmiş bulunmaktadır. Bu gelişmenin VIII. yüzyılda olduğu ve konuyu İmam Ebû Hanîfe'nin inceden inceye işlediği görülür. "M.'in mezarda soru sormaları doğrudur. Ruhlar, mezarlarında, cesedlerine iâde edilirler. Bu, haktır. Kabir azâbı bütün kâfirler ve bâzı isyankâr mü'minler için vâki olur" demekle konuyu aydınlatmıştır. Fıkh-ı Ekber şerhlerinde, bu konu İmâm'ın görüşüne uygun olarak açıklanmış ve, Mu'tezilenin âhiret tasvirlerine benzetilmemek için de, pek çok itina gösterilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜNNICH, Burkhardt Christoph, Kont (Oldenburg'da Neuenhuntorf, 1863 - Saint Petersburg, 1767), Alman asıllı Rus askeri ve devlet adamı. Önce Fransa, Almanya ve Polonya'da hizmet etti, daha sonra 1721'de, Büyük Petro tarafından Rusya'ya çağırıldı. 1732'de feldmareşal olan M., 1734'te Danzig'i alarak Stanislas Lezsczynski'yi Polonya tahtından uzaklaştırdıktan sonra 1736'da Türkiye'ye karşı savaşarak ününü arttırdı. Kırım'dan itibaren Karadeniz kıyılarında başarılı savaşlar verdi, 1737'de Ochakov'u aldı, 1739'da Stavutschina savaşını kazanarak sağlam bir şekilde Moldavya'ya yerleşti. Mareşal M., daha sonra Kurland Dükü Biron ile siyasî rekabete girişti. 1741 ihtilâlinde ölüme mahkûm edildiyse de affedilerek Sibirya'ya sürüldü, 1762'de serbest bırakıldı. Baltık limanları ve kanallarının umum müfettişliğine tayin edildi. (O. Yüksel)

MÜNSTER, Federal Alman Cumhuriyeti'nin (Batı Almanya) kuzey batısında bir şehir. M., Rheinland - Westfalen bölgesinde, M. veya Westfalen ovasının ortasındadır. Nüfusu : 200 509 (1972).

M., Ruhr sanayi bölgesini Ems nehri ve Emden limanına bağlayan Mittelland - Kanal sisteminin bir kısmını teşkil eden Dortmund - Ems kanalı üzerinde bir limandır. Çeşitli demir ve kara yollarıyla memleketin başka taraflarına bağlı olan M., Ruhr kömür havzasının kuzey sınırında bulunmakla beraber, çevredeki maden kömürü yatakları çok derin olduğundan, buradaki yataklar, ancak II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren işletilmeye başlanmıştır. M.'in ticareti tahıl ve kereste üzerinedir; makine, çimento, seramik ve yiyecek maddeleri başlıca endüstrileri teşkil eder.

M., 800 yılı civarında, Saksonya fütuhatına çıkan Frank İmparatoru Charlemagne tarafından piskoposluk olarak kuruldu. O zamanki adı Mimegardevoorde idi. Burası, kurulan manastırın çevresinde dinî bir merkez olarak gelişti; adı da M. (Alm. "minster" yahut "manastır kilisesi") olarak değiş-

MÜNSTER : Belediye Sarayı

ti. XIII. yüzyılda Hansa birliğinin önde gelen bir üyesi ve Kuzey Avrupa, doğu-batı yolunun başlıca merkezi hâline geldi. Napoléon savaşlarına son veren Viyana Kongresi sonunda M., Prusya'nın Westphalia eyâletine katıldı. II. Dünya Savaşı sonunda 1945 nisanında Müttefikler tarafından alındı ve barıştan sonra İngiliz işgal bölgesinde kaldı. M.'deki Orta Çağ eserlerinin çoğu, II. Dünya Savaşı'ndan büyük zarar görmüştür. Ancak, şehir, bugün yine de Orta Çağ karakterini muhafaza eder. Bunu bilhassa Prinzipal - Markt ve diğer meydanlarda görmek mümkündür. (O. Yüksel)

MÜRCİE, İslâm îtikadî mezheblerinden birinin adı. Arapça Recâ' kökünden gelen İrcâ' masdarından ism-i fâildir. Te'hîr eyleyen anlamına gelir. Bir mezhebe isim olması bakımından, M. sözü üzerinde çeşitli görüşler vardır. M. fırkası, Hazret-i Ali ile Hz. Osman arasındaki rekabetten doğmuştur. Medîne'deki rekabet dışında kalanlar ne Hazret-i Ali'den, ne de Hz. Osman'dan kaçındılar. Her iki tarafa da dostça davrandılar. Onlar hakkındaki hükmü Allah'a bırakmak "yerinde olur" dedikleri, konuyu tehir ile geriye bırakmış oldukları için, M. adı ile anıldılar. Mu'tezile, siyasî plânda, bu anlamda olarak M.'ye dâhil olmaktadır. Başka bir açıklamada ise M., Hazret-i Ali'nin imâmette olan hakkını birinci dereceden dördüncü dereceye tehir edenlerdir. Bu hâli ile M., Şîa'nın da karşısındadır. Îtikadî yönden, Kebîre (büyük günah) işleyenlerin hükmünü kıyâmet gününe tehir eden anlayışta olanlar M.'yi teşkil ederler. Bir söylentide ise M., İrcâ'dan "ümîd verme" anlamına gelmekle günahkârlara ümit kapılarını açık tutan anlayışta olanlara M. denilmiştir. Nitekim M.'den olanlar, "mü'minlere günah zarar vermez" derler. Ebû Hanîfe'nin karşı çıktığı bu görüşten ötürü, M.'ye, Mu'tezile'nin zıddına, Ehli'l - va'd (Ümîd ehli) adı da verilir. M., amel ile imanı biribirinden ayırır. İmana değer vererek, amelden doğan hatâ ve kusurların kıyâmet gününde değerlendirilmesi gerekmekte olduğu inancını benimser. Ancak, M.'yi müstakil bir mezheb olarak ele almak da mümkün değildir. İrcâ' görüşünü benimseyenlerin isimlerine bakılırsa, bunların çoğunun diğer fırkalara mensub kişiler oldukları ve İrcâ' görüşünü de kabullendikleri görülür. Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib, Hammâd b. Süleymân, Mukaatil b. Süleymân, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf bile, bazılarına göre, M.'dendirler. M., aslında, Hazret-i Ali zamanında Müslümanların karşılaştıkları "insanın durumu" problemine, Hâricîlerin müfrit iddiaları karşısında, bir yol aramadan başka bir şey değildir. Mürcia mezhebinin görüşlerine daha sonraları Hâricîlerin, Kaderiye ve Cebriye ehlinin fikirleri de karışmış ve bu fırka birçok kollara bölünmüştür. Bunların başlıcaları Yûnusiye, Gassâniye, Tumâniye, Sevbâniye, Mersiye ve Ubeydiye'dir. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜREKKEB MAKAM, Türk Musikisi'nde, basit makamda bulunması lâzım gelen şartları hâiz olmayan her makama "M. M." denilir. Basit makam'ın şartları için bk. BASİT MAKAM. Türk Musikisi'ndeki bütün makamlar, 13 basit makam ile bunların şedleri (dizinin inici ve çıkıcı hallerini de dahil etmek lâzımdır) hâricinde, mürekkep addedilirler. M. M.'lar, Türk Musikisi'ne sonsuz bir zenginlik verirler. Zaten basit makam itibariyle pek muhteşem olan Türk Musikisi'nde, M. M.'ların da ilâvesiyle, tüketilmez bir hazine mevcuttur. Bu mürekkepler içinde bazılarının dizileri, basit makam'ın manzarasına pek yakındır. İfade kabiliyetleri de, basit makamlardan aşağı kalmaz. Gerçek zenginliği, bunlar teşkil eder. Bir de gösteriş zenginliği tarafı vardır. Şöyle ki: M. M.'ların çok mühim bir kısmı, gerçek bir musiki zenginliği getirmedikleri halde, hattâ bazıları tutunmaya muvaffak olmuşlardır. Bunun bir sebebi, "geçki" meselesinin Türk Musikisi'nde oldukça sınırlı bir çerçeve içinde telâkki edilmiş olmasıdır. Diğer bir sebep, bir makam terkîbini müzisyenin şeref sayması, böylece adını musiki tarihine tescîl ettirmek arzusudur. Diğer bir sebep, bilhassa hükümdarların, yeni terkiplere alâka göstermeleri ve terkip sahiplerini mükâfatlandırmalarıdır. Başka bir sebep, yeni yollar araştırmak meselesidir. Meselâ bütün musikimizde III. Selim derecesinde fazla terkip yapan müzisyen yoktur. III. Selim'in ne mükâfata, ne tarihe geçmeye ihtiyacı olamıyacağına göre, bu işi, zemin yoklaması mahiyetinde yaptığı âşikârdır. 14 makam yapmıştır ki, bunlardan ikisinin, Evcârâ ile Şevk - Efzâ'nın, hayatiyet taşıdıkları söylenebilir. Bu suretle yüzlerce M. M., hiç bir gerçek musiki ihtiyacı olmaksızın ortaya çıkmış, en mühim kısmı batıp gitmiştir (bk. MAKAM). Bazı terkipler de, zamanla unutulmuş, sonra aynı terkipte, başka isimde makamlar ortaya çıkmıştır.

M. bir M.'da, donanıma, makamın bünyesindeki dizilerin en mühiminin işaretleri yazılır. Diğer dizilerin işaretleri, nota içinde halledilir. İzahat için, M. M.'lara ait maddelere bk. Dizisi bir sekizli içinde gösterilebilen M. M.'larda, bütün ârızalar donanımda bulunur (hemen aşağıya bk.). Eski nazariyatçılar M. M.'a "terkîb" derlerdi. M. M.'lar için şöyle bir tasnif şekli sunuyorum :

1. Dizisi, bir sekizli içinde gösterilebilen M. M.'lar, (bunların neden basit makam sayılmadıkları için bk. BASİT MAKAM). Bunlar, istisnasız, herbiri bir kıymet ifade eden makamlardır: Evc ve Irak, Hüzzâm, Segâh, Nev - Eser ve Nikrîz.

2. Bir basit makam ile bir dizi parçasından (ekseriya dörtlü veya beşli) veya iki basit makamdan müteşekkil M. M.'lar (terkiplerinde birinci çeşitten sayılan M. M. bulunanlarla beraber): Sabâ, Bestenigâr, Şehnâz, Yegâh, Ferahfezâ, Bayatî - Arabân, Dilkeş - Hâverân, Gerdâniye, Zâvil, Gül'izâr, Mâye, Acem, Muhayyer - Sünbüle, Şevk-u Tarab, Müsteâr, Sûz-i Dilârâ, Pesendîde, Hisâr, Râhatu'l - Ervâh, Kûçek, Rûy-i Irak, Hüzzâm-ı Cedîd, Revnaknümâ, Rehâvî, Şevk-ı Dil vs.

2a. İkinci çeşidin pek çok kullanılmış bir şekli olarak, basit bir makam ile bûselik beşlisi (veya dizisi) birleşerek meydana gelenler: Hicâz - Bûselik, Hüseynî - Bûselik, Muhayyer - Bûselik, Nevâ - Bûselik, Tâhir - Bûselik, Bayatî - Bûselik, Evc - Bûselik, Hicâzkâr - Bûselik, Mâhûr - Bûselik, Aşîrân - Bûselik (son zamanlarda Bûselik - Aşîrân denmiştir ki yanlıştır). Aşağıdaki 3. çeşide dahil olmakla beraber, birliği kaybetmemek için, ikinci çeşit bir M. M.'a eklenmiş Bûselikler'i de burada gösterelim: Hisâr - Bûselik, Gerdâniye - Bûselik, Sabâ - Bûselik, Bayatî - Arabân - Bûselik, Acem - Bûselik, daha da mürekkep olan Arazbâr - Bûselik ve Dügâh - Bûselik (ölü makamlar olarak: Zengûle - Bûselik, Mâye - Bûselik, Hûzî - Bûselik, Nevrûz - Bûselik, Geveşt - Bûselik).

2b. Yukarıdaki 2a'da görülen çeşidin bir başka türlüsü olmak üzere, sonuna kürdî dörtlüsü (bazan dizisi) takılan M. M.'lar: Rast - Kürdî, Hüseynî - Kürdî, Muhayyer - Kürdî, Nevâ - Kürdî, Tâhir - Kürdî, Sabâ - Kürdî, Şehnâz - Kürdî, Tâhir - Kürdî, Aşîrân - Zemzeme (Aşîrân - Bûselik - Kürdî demek daha doğru olurdu), Tarz-ı Nevîn (Şevk - Efzâ - Kürdî demek daha doğru olurdu, fakat bu makamda kürdî, rast perdesindedir), Acem - Kürdî (Acem - Aşîrân - Kürdî demek daha doğru olurdu), Arabân - Kürdî veya Şevk-ı Cedîd veya Zevk-u Tarab (Bayatî - Arabân - Kürdî demek doğru olurdu), Hicâz - Zemzeme (yani Hicâz - Kürdî) ve Sabâ - Kürdî ile Hüseynî - Kürdî için son zamanlarda kullanılan Sabâ - Zemzeme, Hüseynî - Zemzeme (vaktiyle: Hisâr - Kürdî, Arabân - Zemzeme, Kûçek - Zemzeme).

2c. Yukarıdaki iki maddede görülen çeşitlerin bir başka türlüsü olmak üzere, uşşak dörtlüsü (bazan dizisi) takılan M. M.'lar: Hüseynî - Aşîrân (dörtlü, mi perdesine nakledilmiş haldedir), Râhatfezâ (Hicâz - Aşîrân), Mâye (birinci nev'i), Hûzî - Aşîrân (mi'ye nakledilmiş hüseynî beşlisi) (vaktiyle: Evc - Aşîrân, Gerdâniye - Aşîrân, Kürdî - Aşîrân, Mâhûr - Aşîrân, Nevâ - Aşîrân, Nevrûz - Uşşak, Sabâ - Uşşak (Kûçek'in tersi), Sipihr - Uşşak, Şehnâz - Uşşak).

3. Terkîbinde ikiden fazla makam bulunan M. M.'lar: Arazbâr, Şerefnümâ, Dügâh, Ferahnâk, Şevk - Efzâ, Güldeste, Beste - Isfahân, Isfahân, Isfahânek, Nühüft, Sultânî - Segâh, Sâzkâr, Çehâr - Âgâzîn, Pençgâh, Tarz-ı Cedîd, Büzürg (Nigâr), Şevk - Âver, Şîve - Nümâ, Zîrefkend, Nîşâbûr, Vech-i Arazbâr, Vech-i Şehnâz vs.

M. M.'ların hangileri yaşar? Hangileri hayatiyeti haizdir? Hangileri gerçekten terk edilemiyecek, kıyılamıyacak derecede hususî bir güzellik ifade ederler? Hangileri, yalnız kendisine mahsus bir duygu hamûlesi, bir tasvir kabiliyetiyle yüklüdür? Böylesine bir estetik bahis açmak ve kesin karara bağlamak kolay değildir. M. M.'ların yüzlercesi bugün ölü haldedir, elimizde tek canlı örnekleri yoktur. 150 - 200'üne de yaşıyor demek zordur. Elimizde çeşitli yüzyıllardan kalma bir kaç örnekle temsil edilirler veya çok uzun zamandan beri kullanılmamışlardır yahut fantezi meraklılarından başka kimse rağbet etmemiştir.

En büyük otorite olan Sâdeddin Arel, şu M. M.'ları "yaşamıya gerçekten lâyık ve yaşıyacağı muhakkak" şeklinde tavsîf ediyor: Hüzzâm, Nîşâbûr, Nikrîz, Nev - Eser, Irak, Evc, Ferahnâk, Sabâ, Şehnâz, Segâh, Bestenigâr, Isfahân (Nîşâbûrek'i, Rast'ın şeddi saydığımız için bu listeye almadık), hepsi 12 makam.

"Yaşaması ancak muhtemel" diye de 7 makam sayıyor: Pençgâh, Gerdâniye, Dilkeş - Hâverân, Müsteâr, Yegâh, Beste - Isfahân, Segâh - Mâye.

"Kendi zevkime baksaydım" diye tavsîf ettiği 9 M. M. da şunlardır: Şevk - Efzâ, Bayatî - Arabân, Râhatfezâ, Revnaknümâ, Şerefnümâ, Rûy-i Irak, Hüzzâm-ı Cedîd, Lâle - Gül, Acem'li Yegâh.

Bu suretle 28 makam saymış oluyor ama, kesin olarak karar verdiği sayı 12'den ibarettir.

Şu 21 M. M.'ın, başka makamlar ve geçkilerle yerleri doldurulamıyacak derecede şahsiyet sahibi olduğuna, tasvirî Türk Musikisi'nde renklerinden vazgeçilemiyeceğine inanıyoruz: Hüzzâm, Sabâ, Segâh, Bestenigâr, Evc, Isfahân, Ferahnâk, Acem - Kürdî, Şehnâz, Şevk - Efzâ, Ferahfezâ, Tâhir - Bûselik, Nikrîz, Dilkeş - Hâverân, Hisâr - Bûselik, Muhayyer-Kürdî, Nev - Eser, Zâvil, Hisâr, Sabâ - Zemzeme, Lâle - Gül. (Y. Ö.)

MÜREKKEB USÛL, Türk Musikisinde birden fazla usûlün birleşmesinden meydana gelen usûl. Meselâ; Aksak M. U.'ü Sofyân ve Türk Aksağı usûllerinin, Devr-i Revân M. U.'lü iki Devr-i Hindî usûlünün, Frençin M. U.'ü iki Semâî ve üç Nîm - Sofyân usûlünün birleşmesinden meydana gelmiştir. (Y. Ö.)

MÜREKKEP, başlıca, yazı ve baskıda kullanılan; birleşiminde Pigmentler veya boya maddeleri bulunan sıvı veya macun. M., başlıca iki temel maddeyi ihtiva eder: 1) bir pigment veya boya, 2) bu pigment veya boyanın içinde eritildiği bir sıvı. Özel maksatlarla kullanılmak üzere M.'e başka maddeler de katılabilir. M.'ler daima yazı ve matbaa M.'leri olarak iki kısımda mütâlaa edilir.

Yazı mürekkepleri :

Yazı için kullanılan M.'ler, boya maddeleriyle başka maddelerin sudaki eriyikleridir. İlk M.'ler M. Ö. 2500 yılından itibaren eski Mısır ve Çin'de kullanılmaya başlanmıştır. Bunların esası zamklı bir mahlûl içinde eritilmiş lâmba isiydi. Bu karışım çubuklar hâlinde dökülür ve kurutulurdu. Muhtelif bitkilerden elde edilen renkli özsular, hayvanî ve nebatî maddeler de M. olarak kullanılmıştır; bunların arasında sepya, kırmız, çiviti sayabiliriz. Eriyebilir bir demir tuzu da tanen maddesiyle birlikte koyu renkli bir birleşim meydana getirir ki, bunlar asırlar boyunca mürekkep olarak kullanılmıştır, bugünkü mavi mürekkeplerin esasını da bunlar teşkil eder.

Eski Türk hattatları bezir yağından yapılan M. kullanırdı. Fitille yakılan bezir yağının isinden elde edilen M. kalemden yavaş akar, koyu siyah iz bırakır, rengini asırlarca muhafaza ederdi.

Genel özellikler: Yazı M.'i net ve okunabilir bir iz bırakmalıdır. Sabit bir M.'in bıraktığı iz, suda ıslatıldıktan ve kuvvetli bir ışığa maruz bırakıldıktan sonra da okunabilmelidir. M.'in bıraktığı izin kâğıdı tahrib etmemesi de gereklidir. M.'in kâğıt üzerinde oldukça çabuk kuruması, kâğıdı lekelememesi, yayılmaması, kenar hatlarının bulanık olmaması lâzımdır. Ayrıca kâğıda derinlemesine nüfuz etmemeli, hele alttaki tabakaya asla geçmemelidir. M.'in yazı evsafının da iyi olması gerekir, bunların başında kalemden yeknesak olarak, tam kararında akması, yani fazla akıp kâğıdı kirletmemesi veya donup kalemi tıkamaması gelir. M. uzun süre şişede beklediği hâlde dahi bozulmamalı, tortu yapmamalıdır. Bütün bunların dışında kalemlerin yapısına da zarar vermemesi gerekir.

M. yapılırken, renk maddesinden başka maddeler de ilâve edilir. Bu sâyede yukarıda sayılan özellikler sağlanmış olur. Mavi - siyah M.'lerde demir tuzu olarak demir sulfat kullanılır.

Bilya uçlu dolma kalemlerin icadı M.'lere yeni özellikler kazandırılmasını gerektirmiştir. Bildiğimiz dolma kalemlerde M., kalemin ucundaki özel bir kanaldan akar. Bilya uçlu kalemlerde ise M., bilya ile, kalemin cidarı arasındaki 0.025 mm lik bir aralıktan akar; bu bakımdan çok daha akıcı olması gereklidir. Bunların M.'i de, kâğıdın dokusuna bir mikdar nüfuz etmek suretiyle kurur.

Istampa M.'leri terkip itibariyle bilya uçlu M.'lere benzer. Bunların akıcılığı azdır, bir veya birkaç organik boya maddesi ve organik bir polimer ihtiva ederler .

İmâlât: Yazı M.'lerinin imâlâtı başlıca, suyun damıtılması, deiyonize edilmesi, büyük tanklarda boya maddelerinin ve başka maddelerin eritilmesi, filtreden geçirilerek santrifüjlenmesi ve paketlenmesi safhalarından geçer.

Paketleme, genellikle otomatik makineler vasıtasıyle yapılır. Bu makineler her şişeye ölçülü miktarda M. koyar, kapağını geçirir, vidalar; etiketi yapıştırır ve şişeyi karton mahfazasına yerleştirir. Bu sistemle sekiz saatlik bir iş gününde 50 000 küçük şişeyi paketlemek mümkündür. Ekonomik bakımdan, paketleme ve paketlenen şişelerin depolanması ve nakli M. imâlâtının en önemli safhası sayılır, çünkü maliyetin büyük kısmını paketleme vs. meydana getirir.

1960'ların ortalarından itibaren, dolmakalem M.'leri kaleme kolayca takılabilen kartuşlar içinde satılmaya başlanmıştır.

Matbaa M.'i :

Matbaa M'leri kâğıt, deri, parşömen, ağaç, mantar, metal, selofan, kauçuk, kumaş, cam, seramik, plastik maddeler vs. üzerine baskı yapmaya yarar. Bunlar, yazı M.'lerine göre daha az akıcıdır; hattâ bazı çeşitleri hemen hemen macun kıvamında olur. Matbaa M.'inin yoğunluğu, akıcılığı, uçuculuğu, kuruma sür'ati, baskı hızına ve üzerine baskı yapılacak maddelere göre değişir.

Asya'da, Çinliler hiç değilse Gutenberg'den 1 000 yıl önce baskı denemeleri yapıyorlardı. O devirde M. olarak renkli topraklar, is, bitkilerden elde edilen maddeler kullanılırdı. Gutenberg 1440'ta matbaayı icad ettiği zaman bile M.'ler lâmba isinin keten tohumu yağı veya vernikle karıştırılmasıyle yapılıyordu. Bu M., matbaanın icadından sonra daha 300 yıl kullanıldı.

İlk renkli M. patenti, İngiltere'de 1772'de alındı. XIX. yüzyılın sonlarında ise renkli ve siyah M. imâlâtında büyük gelişmeler oldu. Sür'atli baskı makinelerinin yapılması, ofset ve tifdruk tekniği M. imâlâtını çok geliştirdi ve XX. yüzyılda M. yapımı, kimyaya dayanan büyük bir endüstri hâline geldi.

Bugün, matbaa M.'lerinin esasını karbon isi teşkil eder. Renkli baskılarda kullanılan renkler ise, sarı, kırmızı ve mavidir. Ayrıca siyah da kullanılır. Bunların muayyen nisbetlerde birbirine karıştırılmasıyle bütün renkler elde edilebilmektedir. Renkli M. M.'lerinde saydamlık çok önemlidir. Çünkü üste basılan rengin altından, alttaki rengin de görünmesi gerekir.

Çini M.: Daha çok teknik çizgi işlerinde, resimde kullanılan bir M.'tir. Önce Çin'de yapıldığı için bu adla anılır. Çin'de bu M.'in M. Ö. 2500 yılından beri kullanıldığı bilinmektedir. Çini M. susam yağından elde edilen isle yapılır. Bu is hayvanî bir tutkalla karıştırılarak macun hâline getirilir, sonra su ile karıştırılır.

Görünmeyen M.: Yazılı bulunduğu satıhta normal olarak gözle görülmeyen, ancak kimyevî bir işlem sonunda yahut hararet karşısında görünen M.'tir. Görünmeyen M. eski çağlardan beri bilinmektedir. Şâir Ovid, bu M.'in aşk mektuplarında kullanılmasını tavsiye eder. Genellikle savaşlarda gönderilen haberlerde kullanılır. Ayrıca haberleşmelerini gizli tutmaya çalışan kanun dışı kimseler de bu M.'i kullanma yoluna başvururlar.

Görünmeyen M. günümüzde daha çok eğlence maksadiyle kullanılmaktadır. Çünkü mütehassıslar bu çeşit M.'leri kolayca farkedebilmektedirler. Görünmeyen M.'in en yaygını limon suyudur. Sıcağa tutulunca, limon suyu kahverengine döner. Kobalt kloridin suda eritilmesiyle yapılan görünmeyen M. de çok kullanılmıştır. Görünmeyen M.'te kullanılan diğer bir madde bakır oksittir. Nişasta eriyiği ise iyot ve alkolle muamele edilince mor bir renk alır.

Fluoresan M.: Çok dikkati çekici bir renk parlaklığı istendiği zaman fluoresan M. kullanılır. Bu çeşit M.'ler ultraviyole ve başka çeşit görünmeyen ışınları emer ve bunları da görünebilir ışık hâlinde yansıtırlar. Bunların pigmentleri normal renkli pigmentlerden üç ilâ beş defa daha parlak olur; çinko, kadmiyum veya stronsiyum sülfitten yapılırlar. Fosforesans, sülfid pigmentlerini radyoaktif uranyum tuzlarıyla muamele ederek elde edilir. Fluoresan M.'ler bu özelliklerini maruz kaldıkları ışığın şiddetine göre 30 günden bir seneye kadar muhafaza ederler. (O. Yüksel)

MÜREKKEP BALIĞI, yumuşakçaların kafadanbacaklılar sınıfından, ahtapotla akraba bir deniz hayvanı. Bu tabir Sepidaee familyasın herhangi bir üyesi için kullanılabilirse de M. B. sözüyle *Sepia officinalis* kastedilir.

M. B. ılık ve sıcak denizlerde yaşar, Türkiye sularında bulunur. Hayvanın vücudu yassıdır. Başının etrafında sekizi kısa ve vantuzlu, ikisi uzun olmak üzere on tane kol vardır. Hayvan kısa kollarla kayalara tutunur. Normal olarak kıvrık duran uzun kollarını da ansızın ileri uzatarak avını yakalamakta kullanır. Bunların da ucu vantuzludur. Vücudunun iki tarafında başından kuyruğuna kadar uzanan iki yüzgeç vardır. Hayvanın sırtında sert ve yassı bir kemik bulunur; sırt derisinin içinde de özel boya maddeleri vardır. Gerekince, bu maddeler sayesinde bulunduğu yerin rengine uyarak düşmanlarından korunur. M. B.'nın düşmanlarından korunmasını sağlayan bir başka silâhı da çıkardığı siyah boyadır. Hayvan karın boşluğundaki bir kesede bulunan

ve *sepya* denen siyaha yakın renkte bir sıvıyı tehlike ânında dışarıya püskürtür. Böylece etrafını karartıp düşmanından kurtulur. Esasen adını da bu maddeden almıştır.

M. B. tepki ile hareket eder. Hayvanın karın boşluğunda, ağzı öne doğru, huni biçiminde bir organ vardır. Karnındaki suyu bu huninin ağzından püskürtür ve meydana gelen tepki vasıtasıyle hareket eder.

M. B. yumurta ile ürer. Yumurtaları 1 mm uzunluğundadır. Hayvan bunları taşların, yosunların arasına bırakır ve çıkardığı mürekkeple siyaha boyar. Yumurtalar salkım hâlinde, toplu olarak durur.

M. B. dünyanın birçok yerinde yiyecek maddesi olarak kullanılır. Çin'de balıkçılığın önemli bir kısmını teşkil eder; yılda binlerce ton avlanır. İtalya ve Yunanistan'da da eskiden beri yenir. İspanya ve Portekiz'de konservesi yapılır.

Bu hayvanın salgıladığı mürekkep, kahverengi pigment bakımından çok zengindir. Eskiden mürekkep yapımında çok faydalanılırdı. Ancak ışıkta solduğundan bugün bazı sulu boyalarda kullanılmaktadır.

Sırtındaki kemik, bütün veya toz hâlinde diş temizleme maddesi olarak kullanıldığı gibi, ince cilâ işlerinde ve gübre olarak da kullanılır. Bu madde eskiden Uzak Doğuda ilâç olarak da kullanılıyordu. Kafes kuşlarının (kanarya, muhabbet kuşu vs.) kalsiyum ihtiyacını karşılamak için kafeslere konan madde de budur. Tunus, yılda 100 tondan fazla M. B. kemiği ihrac eder. (O. Yüksel)

MÜRİDOĞLU, Zühdü (İstanbul, 1906), Türk heykeltraşı. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nden (Sanâyî-i Nefîse Mektebi) mezun olduktan sonra Paris'e gitti. Collarosi akademisinde öğrenimini ilerletti. Türkiye'ye döndükten sonra resim öğretmenliği yaptı. Müzeler genel müdürlüğü'nde, İstanbul'da Heykel ve Mulaj Atölyesi şefliğinde bulundu. Başlıca eseri New York Modern Sanat Müzesi'ndeki *Meçhul Politika Mahkûmu* ile, A. H. Bara ile birlikte yaptığı Beşiktaş Barbaros anıtıdır. (O. Yüksel)

MÜRTET OVASI, Ankara çevresinin başlıca ovalarından biri. Şehrin 20 km batısındaki bu ovanın kuzey - güney doğrultusundaki boyu 18 km, enliliği 2 - 3 km, yüzölçümü 350 km², yüksekliği 850 m kadardır. Ova verimli olup, alüvyonlarla örtülülür. Ova seviyesinden 100 - 150 m yükseklikteki yakın çevre arazisi, çok yerinde, Neojen (Pliyosen) tabakalarından bir yapı gösterir. Kuzeydeki Yıldırım ve Kavak dağlarından (1 500 - 1 600 m) inen akarsular (Kışlacık çayı, Kurtboğazı deresi) birleşerek, ovayı boydan boya geçer (burada buna Ova Çayı, Zir Çayı adı da verilir), daha güneyde Ankara Çayı (b. bk.)'na dökülür. Bunlardan Kurtboğazı deresi boyunda (Ankara'dan 60 km uzakta), büyük şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere Kurtboğazı Barajı (b. bk.) yapılmıştır.

M. O., kenarlarından düzgün ve pek işlek yolların geçtiği, büyüyen Ankara şehrinin banliyösü durumuna gelmiş bir arazidir. Burada sulama işlerinin düzenlenmesiyle tarım ürünlerinin verimi de artabilecektir. Ovanın bir bölümünde Mürtet hava alanı yer tutmuştur. Çevresiyle birlikte ova, Ankara ilinin Yenimahalle ilçesi içindedir. Yerleşme yeri olarak kuzeyinde eski adı Halkavun olan Kazan (eski adı: Halkaçun; alışveriş yeridir), güneyinde Yenikent (eski adı: Zir 2 000 den çok nüfuslu) vardır. (R. İzbırak)

MÜSEDDES (Ar.), her bendi altışar mısrâdan meydana gelen manzûme. Dîvân edebiyatında yaygın olarak kullanılan nazım şekillerinden biridir. Konu serbestliği içinde 4 - 9 bent (altılık) uzunluğunda olabilir. Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiş ve daha çok XV - XVI. yüzyıllarda ilgi görmüştür.

M.'in iki çeşidi vardır: 1. *Müseddes-i mütekerrir* (bentlerinin son beyitleri nakarat hâlinde tekrar edilen M.), 2. *Müseddes-i müzdevic* (son beyti, öteki bentlerin son beyti ile aynı kafiyede olan M.). Bunun kafiye düzeni, aaaaaa — bbbbaa — ccccaa, ...'dir. Bazı M.'lerde her bendin mısrâları kendi aralarında kafiyeli olur. Bir şâir, başka bir şâire ait olup da beğendiği bir manzûmenin beyitlerinin başına dörder mısrâ ekleyerek *tesdîs* (altılama, altıya çıkarma) yapabilir. (C. Kavcar)

MÜSELLEM, Osmanlı Devleti'nde ilk teşkil edilen atlı kuvvetlere verilen ad. İlk fütuhâtı yapan Kayı Boyu yiğitlerinin yetmez hâle gelmeleri üzerine, Orhan Gazi zamanında, Bursa kadısı Cendereli (Çandarlı) Kara Halil'in projesi gereğince, muhtemelen 1329 tarihinde kurulmuştur. M. sınıfı, ilk defa, 1 000 atlı olarak tesbît edildi ve Bursa sancağında yaşayan Türk gençlerinden teşkil olundu. Her 30 neferi bir "ocak" sayıldı. Bunların beşi be-nevbet eşkinci yâni sefere gitmekle görevli olup, 25'i yamak add edildi. Sefer boyunca günde 2 akça tâyinleri olup, Avârız-ı dîvâniyye'den de 50 akça harçlık alırlardı. Sefer olmadığı sıralarda kendilerine tahsis edilen çift yerini işlerler, yetiştirdikleri zahirenin öşrü (onda biri), resm-i tîmâr kayd edilirdi. M.'ler, Kapukulu süvarilerinin teşkili ve yeter sayıya ulaştıkları tarihe yâni XV. yüzyılın ortalarına kadar, Osmanlı ordularının atlı birliklerini oluşturmuşlardır. Devlet toprakları genişledikçe, bilhassa Anadolu'nun her sancağında M. teşkilâtı kurulmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yayınlanan bir kanunda, her on beş hâneye bir eşkinci hesap edilmekte idi. Yine bu kanuna göre, M.'lerin çiftliği alınıp satılamaz, tapulanamazdı. Bu çiftlikler öşürden ve öteki vergilerden söz gelimi âdet-i ağnâmdan muâf bulunuyorlardı. Çocukları da yamak yazılır ve eşkinci olan M., ihtiyarlığı veya hastalığı yüzünden sefere katılamıyorsa oğlunu, oğlu yoksa bir cebelü'yü sefere göndermekle mükellefti. Kendi çiftliği dışında timar topraklarından ekmiş ise, iki dönüme bir akça hesabıyle, timar sahibine bir resim ödemek zorunda idi. Burası bağ ise, o takdirde, her dönüme 10 akça vermek mecburiyeti vardı. M.'ler, savaş dışı bırakılınca, Osmanlı ordusunun eyâlet birlikleri arasına katıldılar. Balta ve kürekle sefere giden M.'lerin görevi yol ayırtmak, zahire nakl etmek, kale, tersâne, metris onarmak, top ve benzeri techizâtı korumak, mâdenleri işletmek gibi işler oldu. XVII. yüzyılda sayıları 6 009 eşkinci, 20 491 yamak olmak üzere 26 500 kişi idi. Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu'da giriştiği tenkil hareketi sırasında, çoğunlukla ya Celâlî veya onlarla işbirliği etmiş olan M. ocağı da 1611 yılında kaldırıldı. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜSEMMEN (sekizli, sekiz parçadan meydana gelmiş, sekizgen), Türk Musikisi'nde bir usûl. Bir Semâî ile bir Türk Aksağı usûlünün birleşmesinden meydana gelmiştir. 8 zamanlı, 3 vuruşludur. Zamanları 3 - 2 - 3 şeklinde sıralanmıştır. Düm 3, tek 2, tek 3 olarak vurulur. Şarkı formunda eserlerin ölçülmesinde kullanılır. Hacı Ârif Bey'in Isfahan: "Düşme ey âşık hayâlê yağma yok", yine Hacı Ârif Bey'in Kürdî'li Hicâzkâr: "İftirâkındır sebeb bû nâle vû feryâdıma"

ve Kanûnî Hacı Ârif Bey'in Mâhûr: "Gösterip ağyâre lutfun bizlerê bîgânesin" güfteli şarkıları bu usûlün en güzel örneklerinden birkaçıdır. (Y. Ö.)

MÜSENNÂ, hat san'atımızda bir yazı tarzı. Lûgat mânâsı "ikili" demek olan M., hat san'atında evvelce celî yâni iri, büyük yazı mânâsına kullanılmakta iken, daha sonra karşılıklı yazılan sülüs, celî sülüs ve celî ta'lîk yazıları için kullanılagelmiştir. Bilhassa celî sülüs hattı, Mustafa Râkım (b.bk.) eliyle XIX. yüzyıl başlarında erişilmez bir dereceye ulaştıktan sonra, müsennâ denilen bu simetrik tarzın en güzel örnekleri verilmiş ve celî sülüsle uğraşan büyük hattatlar, bu vâdîde mükemmel eserler vücûda getirmişlerdir. Râkım Efendi, Şerif Bey, Çarşanbalı Ârif Bey, Sâmi Efendi, Nazif Bey, Ömer Vasfi Efendi, Tuğrâkeş İsmail Hakkı Altunbezer, Halim Özyazıcı, Hâmid Aytaç gibi üstâdlar bu vâdîde ilk akla gelenlerdir. Sağdan yazılan bir ibârenin, soldan da aynen yazılarak ortada birbirleriyle kesişmesi esasına göre hazırlanan M. tarzına İstanbul'da en eski ve güzel örnek, Fâtih devri hattatlarından Ali bin Yahyâ Söfî tarafından yazılıp, Bâb-ı Hümâyûn üstüne mermere hâkkolunarak konulan celî sülüs yazılardır. M. yazılırken, yazı önce sağdan tamamlanır. Sonra kâğıt, yerine göre ortasına yakın yerden ikiye kıvrılarak aynı yazı sol tarafa da tersine geçirilir. M.'yı bir hat cinsi değil, hat tarzı olarak kabûl etmek lâzımdır. (U. Derman)

MÛSEYLİME (Ebû Sumâme Mesleme b. Habîb, Rahmânu Yemâme), Hazret-i Muhammed'in vefâtından biraz sonra, başka bir söylentide de, son yıllarında Yemâme bölgesinde Benî Hanîfe arasında peygamberlik iddiası ile ortaya çıkmıştır. Asıl adı olan Mesleme yerine, küçültme kasdı ile, M. (Meslemecik), adının sonuna "çok yalan söyleyen" anlamındaki "Kezzâb" sıfatı da eklenerek Müseylimetü'l - Kezzâb kullanılır. Gençliğinde, Benî Hanîfe'den bir heyetle, Hazret-i Peygamber'i ziyaret etmişti. Daha sonra kendisinin de peygamber olduğunu sanmış ve Benî Hanîfe arasında, Hazret-i Muhammed'in Medîne halkı üzerindeki nüfûzuna benzer bir nüfûz te'sis etmişti. Bu duruma ulaşınca, Hazret-i Muhammed'e, Arabistan'ı aralarında bölüşmeyi veya ona halef olmayı teklif edecek kadar cesaret bulmuştu. Benî Temîm kabîlesini de kendisine bağlamak için, burada kendini peygamber ilân eden Secâh (b. bk.) adlı kadınla ilgilendi. Arabistan'ın orta bölgesindeki bu rakib topluluk İslâmiyet için büyük bir tehlike görünüşü alınca, onu bertaraf etmek için girişilen ilk teşebbüsler bir sonuç vermedi. Hazret-i Ebû Bekir, bunun üzerine, Rahmânu Yemâme'nin ortadan kaldırılması görevini Hâlid b. Velîd'e verdi. 634 yılında Yemâme'deki Akraba savaşında M. ve tarafdarları öldüler. Bu savaşta, Müslümanlar da pek çok şehid vermişlerdi. Bu arada, Kur'ân'ı hıfz etmiş birçok sahâbe de öldü. M.'nin sözleri, zamanımıza kadar, bölük pörçük olarak ulaşabilmiştir. Bunlar, kısa ve seci'li cümleleri, yeminli ve te'kîdli şekilleri ile, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk âyetlerini andırırlar. Ancak M.'nin Gökler Saltanatı'ndan söz etmesi, göklerden inecek olan Mehdî'den haber vermesi, beş vakit namaz yerine üç vakit namazı getirmesi ve bir erkek çocuk doğduktan sonra evlilik münasebetlerini men etmiş olması, onun Hıristiyanlığın etkisi altında kalmış olduğunu göstermektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

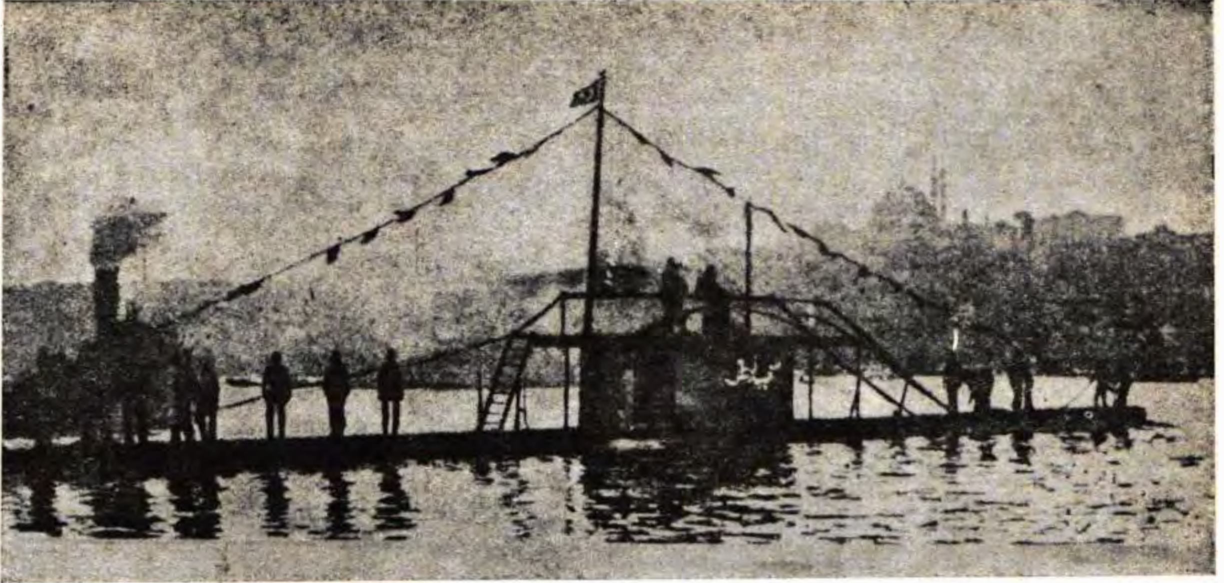
MÜSTEÂR (Ar. müste'âr, "takma, eğreti"), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam.

Bu makamdan elimizde 136 parça eser vardır ki, makamlar listesinde 40. sıraya girer. Takrîben en az 5,5 asırlıktır. Segâh (b. bk.)'dan yegâne farkı, "müsteâr dörtlüsü" denen segâh perdesindeki uşşak dörtlüsü (inici olarak dik hisâr, nevâ, nîm hicâz, segâh) kullanmasındadır. Aynen Segâh'da olduğu üzere, şu ârızalarla donanır: si koma bemolü (segâh), mi koma bemolü (dik hisâr), fa bakıyye diyezi (evc). Segâh'ın lâ bakıyye diyezi (kürdî) ve Segâh perdesindeki uşşak dörtlüsünün do bakıyye diyezi (nîm hicâz), nota içinde gösterilir. İşte Müsteâr'ı Segâh makamından tefrik eden, bu do bakıyye diyezi, yani nîm hicâz perdesidir. Orta derecede kullanılmış bir makamdır. Uşşak dörtlüsü, makamın karakterini, Segâh'a nisbetle, yumuşatır.

Ahmed Irsoy ve Sâdeddin Arel, M.'dan 2 Mevlevî Âyîni bestelemişlerdir. Behlûl Efendi'nin, Sâdeddin Arel'in ve Fehmi Tokay'ın Durak'ları da anılabilir. Tanbûrî İsmet Ağa'nın bu makamdan bestelediği Mevlevî Âyîni ise, bugün unutulmuştur. (Y. Ö.)

MÜSTECİP ONBAŞI DENİZALTI GEMİSİ, I. Dünya Harbi'nde Çanakkale Boğazında esir alınmış ve Osmanlı donanmasına katılmış bir Fransız denizaltı gemisi. 1908 yılında Fransa'nın Toulon tezgâhlarında inşa edilen altı denizaltı gemisinden biri olup "Turquoise" adı ile Fransız Akdeniz denizaltı filosuna katıldı. Su üstünde 390, su altında 450 ton ağırlığında olan bu denizaltı gemisinin boyu 44.6 m, genişliği 3.9 m, çektiği su 3.7 m idi. 23 kişilik mürettebatı olan geminin sür'ati su üstünde 12, su altında en çok 9 mil idi, Silâh olarak 6 tane 45 cm lik torpido kovanı bulunuyordu.

I. Dünya Harbi'nin başında Çanakkale'ye gönderildi. Çanakkale kara savaşlarında Türk ordusunun personel, erzak ve cephane ikmali deniz yolu ile yapılıyor ve Marmara denizinde İstanbul, Bandırma ve Karabiga ile Gelibolu arasında büyük bir deniz trafiği bulunuyordu. Kara savaşlarında ağır zayiat vermesine karşılık Türk ordusunun devamlı takviye alması sayesinde sebatla yapmakta olduğu savunmayı kırmak üzere ikmâl nakliyatına denizaltı gemileri ile taarruz etmek mecburiyetini duyan İtilâf donanması komuta heyeti, Marmara'ya İngiliz denizaltı gemilerini sevk etmeğe başlamış ve birkaç denizaltı gemisi kaybetmesine rağmen başarılı sonuçlar almağa başlamıştı. İngiliz denizaltı gemilerinin Marmara'da kazandıkları başarılar Fransız denizaltı gemisi komutanlarını da boğazdan Marmara'ya geçmek ve Türk gemilerine hücûm ederek başarılar elde etmek hevesine sürüklemişti. Bu maksadla Marmara'ya geçmeğe teşebbüs eden Fransız denizaltı gemilerinden "Joule", "Mariotte", "Saphir" adlarındaki gemiler teşebbüslerinde muvaffak olamamışlar ve boğaz sularında batmışlardı. "Turquoise" denizaltı gemisi ise 20 Ekim 1915 günü boğazda birçok tehlike ile karşılaştı, fakat Marmara'ya geçmeğe muvaffak oldu. 21 Ekim günü evvelce Marmara'ya girmeyi başarmış olan İngiliz denizaltı gemisi "E 20" ile buluştu. Marmara'daki durum üzerine bu gemiden bilgi aldı ve yeni randevu günleri tesbît edildi. O günü ve müteâkıb günleri Marmara'nın sert dalgaları ile boğuşarak geçirdi. Gemide yangın çıktı, akümülatör bataryalarında ârızalar meydana geldi, dümeni bozuldu. 30 Ekim 1915 tarihine kadar hiçbir iş göremedi. Ancak bozulmuş cayroskoplu pusulasını onardıktan sonra dönmeye karar verdi. Nara ile Akbaş arasında bulunan denizaltı ağ mâniasına kadar gelebildi. Akbaş önünde

MÜSTECİP ONBAŞI DENİZALTI GEMİSİ

karaya oturdu. Kurtulmak için manevra yaparken satha yükseldi. Daha önceden karadaki gözcüler tarafından görülmüş ve tüfek ateşine tutulmuş olan geminin kulesi deniz üzerinde görülünce kıyıda mevzilenmiş olan topun nişancısı Bursa'nın Yenişehir ilçesinden Ferhatoğullarından Necip oğlu Müstecip onbaşının attığı mermilerle kulesinden isabet alan gemi Türkler'e teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Gemi personeli gönderilen bir filika ile kıyıya alındı. Periskopu ve kulesi atılan mermilerle yaralanmış olan "Turquoise", "Nusret" mayın gemisinin yedeğinde ve "Samsun" muhribinin refakatinde Çanakkale'den İstanbul'a hareket ettirildi. Kafile Marmara adasının Platı limanına vardıktan sonra "Gayret-i Vataniyye" muhribi "Turquoise"ı yedekleyerek İstanbul'a getirdi ve 5 Kasım 1915 günü Halice soktu. 28 Kasım 1915 günü Kasımpaşa'da tersane içindeki Camialtı meydanında büyük bir askerî tören tertîb edildi. Direğine üst tarafa Türk ve altına Fransız bayrakları çekilmiş ve alay sancakları ile donatılmış olan "Turquoise" meydan önündeki iskeleye yanaştırıldı. Yapılan duâyı müteâkıp Başkomutan vekilî Enver Paşa denizaltı gemisine geçti ve kulede bulunan örtüyü açtı, "Müstecip Onbaşı" yazılı ad levhasını meydana çıkardı. Fransız bayrağı indirildi. Bu sırada meydanda bulunan muzıkalar marş-ı sultânîyi çalıyorlardı. Tören, Camialtında toplanmış olan astsubay okulları, yeni erat okulu öğrencileri ile Türk ve Alman kıt'alarının Başkomutan vekili Enver Paşa, Donanma komutanı Alman amirali Souchon Paşa, mülkî ve askerî erkânın önünde yaptıkları geçit resmi ile son buldu. "Müstecip Onbaşı" gemisine Yüzbaşı Bolulu Ali Rıza Bey komutan verilmişti.

Törenden sonra gemi Taşkızak rıhtımına bağlandı ve burada İstanbul tersânesi tarafından onarıldı. Mütehassıs mühendislerce yapılan fennî muayenesinde "Müstecip Onbaşı" gemisinin cephede görev alabilmesi için gerekli onarım masrafı fazla bulundu ve geminin kurs öğrencileri için lâboratuvar olarak kullanılmasına karar verildi. Mondros mütarekesinin imzasına kadar Türk bayrağını taşıyan ve I. Dünya Harbi'nde Osmanlı bahriyesinin tek denizaltı gemisi olan "Müstecip Onbaşı", mütarekenin imzasından sonra İstanbul'a gelen Fransızlar tarafından geri alındı. (V. Z. Dümer)

MÜSTEKFÎ Bİ'LLÂH EBÜ'L-KASIM ABDULLAH (905-949), Abbâsî halîfelerinin 22 ncisi olup, babası Halîfe el-Müktefî'dir. 905'de, Fidde (Gümüş) adlı bir câriyeden doğmuştur. Ekim 944'de Halîfe Müttakî'yi Emîrü'l-ümerâ Tozon hılâfet makamından uzaklaştırınca, yerine M. halîfe ilân edildi. Bir yıl dört ay kadar süren halîfeliği sırasında, devlet işleri Tozon'un ve onun ölümünden sonra da Türk askerlerinin seçtikleri Şîrzâd'ın oğlu Ebû Câfer ile Halîfe'nin musâhibesi Kahramâne adındaki kadının elinde kaldı. Şîrzâd oğlu Ebû Câfer devrinde Bağdad büyük bir kıtlığa uğrayınca, Ehvâz'da bulunan Ahmed b. Ebî Şücâ; bu durumdan yararlanarak, hılâfet merkezi üzerine yürümeğe kalktı. Türk askerleri Musul'a doğru çekilirlerken, M. ile Şîrzâd Oğlu da şehirde saklanmışlardı. Büveyhî kuvvetleri, el-Muhallebî komutasında, 945'de Bağdad'a girdiler. Halîfe, gizlendiği yerden çıkarak, el-Muhallebî ile görüştü. Bu sefer, emîrü'l-ümerâlık görevine, Müizzüddevle unvânı ile, Ahmed'i getirdi. Muizzüddevle, Mûnis'in sarayına yerleşerek, Abbâsî halîfeliğini himâyesine aldı. Bunun üzerine Kahramâne, kaybettiği iktidarı ele geçirmek için, Deylem askerlerini Muizzüddevle'ye karşı tahrik etmek istedi. Onların ileri gelenleri ile temasa geçti. Bunu haber alan Muizzüddevle, M.'yi halîfelikten uzaklaştırarak, ocak 946'da gözlerine mil çektirdiği gibi; Kahramâne'nin de dilini kestirdi. M., kör olarak bir süre daha yaşadı ve 46 yaşında iken, ekim 949'da öldü. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜSTEŞAR, bakanlıklarda ve bazı önemli merkezî kuruluşlarda, belli branşlarda tecrübeli ve uzmanlaşmış memur statüsünde ve memur teminatından yararlanan, hizmet kadrolarında yükselmiş, kendisine iş danışılan ve kendisinden bilgi alınan kimse.

M.'lık siyasî veya idarî olur. Fakat Türkiye'de siyasî M.'lık uygulanmamaktadır. Bu tür M.'lar parlamentodan seçilir; görev ve kuruluş bakımından geniş olan bakanlıklarda olur, kabine değişikliklerinde bunlar da değişebilir.

İdarî M.'lık ise teknik nitelikte olup, kamu hizmetlerindeki sürekliliği ve kararlılığı sağlamakta önemli rolü olmaktadır. Bunlar memur statüsündedir ve Cumhurbaşkanlığınca

onanan kararname ile tayin edilirler. Kural olarak bakanlık kadrolarında çalışırlar. Bakanların bunları görevden alması veya sık sık değiştirmesi mümkün değildir.

Dışişleri bakanlığında M.'lık görevini, genel sekreter adıyle, görevin gerektirdiği nitelikte bir memur yapar. Başbakanlığa bağlı bazı önemli kuruluşların başındaki görevlilere de M. denir.

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki devlet kuruluşlarında M.'lık görevinin ilk uygulanması II. Mahmud (b. bk.) zamanında olmuştur. Batılı devletlerdeki kuruluş ve yönetim göreneğinden yararlanılarak girişilen reform hareketleri sırasında bakanlık (nâzırlık)'lara ve önemli kuruluşlara M.'lar tayin edilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜSTEVFÎ, Gazneliler'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu dışında teşekkül eden bütün Müslüman Türk devletlerinde, gelir ve giderleri kontrol eden, devlet hazinesinden sorumlu bulunan memura verilen unvandır. Bunların illerde bulunanı Müstevfî/Defterdar, devlet merkezindeki baş sorumlu ise Müstevfî-i memâlik veya Müstevfî'l - memleke/ Başdefterdar unvânı ile tanınmakta idi. M., hükûmet merkezinde, çoğunlukla, Maliye Dîvân-hânesi'nin de (Abbâsîlerde Dîvânü'z - zimâm) başı idi. Bâzan da, Fatımîlerde ve Memlûklerde olduğu gibi, başka bir Dîvân'a da (söz gelimi Dîvânü'l - ceyş'e) başkanlık edebilirdi. Selçuklularda ve, genelleme yapılırsa, bütün devletlerde M., vezirden sonra, devletin ikinci derecedeki memuru sayılırdı. Hattâ Kaçarlarda M., başvezirin yetkilerini de taşırdı. İllerdeki M.'ler ise, yetkileri bakımından, bâzan alelâde bir kâtib derecesine inebiliyordu. Kimi yerde arâzi müfettişi, muhasebeci, timarlar nâzırı ve Moğollar devrinde de maliye müfettişi anlamına geliyordu. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜSTEZÂD (Ar. *ziyâde*'den), Dîvân edebiyatında uzunlu kısalı dizelerden meydana gelen bir nazım şekli. Uzun mısraın vezninden, ilk ve son cüz'ü ele alınarak *ziyâde* adı verilen kısa mısrâ oluşturulurdu. Meselâ "mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün" vezninde ki uzun mısrâdan sonra kısa mısrâ, "mef'ûlü feûlün" kalıbıyle yazılırdı. Bu şeklin uzun mısrâları kendi aralarında gazel gibi, kısa mısrâları da yine kendi aralarında (gazel gibi) kafiyeleniyordu:

———————————————— a
———————— b
———————————————— a
———————— b
———————————————— c
———————— d
———————————————— a
———————— b

M. denilen bu nazım şekli yalnız yukarıdaki vezinle yazılır ve oldukça az kullanılırdı. Bu şekil, daha sonraları arûz vezniyle serbest nazım yapmak isteyenlerin işine yaradı. Meselâ Servet-i Fünûn şâirleri, Fransız şiirinin de etkisiyle M.'ı arûzun başka kalıplarına da uygulayıp tek vezin kuralını kaldırdılar. Tevfik Fikret'in *Zelzele* şiirinde yaptığı gibi, arûz kalıplarını daha serbest bir tarzda, istedikleri biçimde kullandılar. Uzunluk ve kısalıkları arasında bir kural bulunmayan, büyük ölçü farkları olan mısrâlarla yeni manzûmeler yazdılar. Uzunlu kısalı mısrâları uygun gördükleri şekilde sıraladılar, kafiye dağılımında bir kayıt ve sınır tanımadılar. Daha çok *geniş müstezâd* diyebileceğimiz bu nazım düzeni, o sıralarda geniş ilgi gördü. Bol ve tipik örnekleri en çok Tevfik Fikret ve Cenâb Şehâbeddin'de görülen bu tarz, zamanla çok daha genişletilerek, Ahmed Hâşim'de *serbest müstezâd*, hattâ *serbest nazım* hâlini aldı. (C. Kavcar)

MÜŞÎR, Arapça İşâre'den ism-i fâil olup, devlet işlerinde yol gösteren, işârette bulunan, nasihat eden anlamında; mülkî sınıflarda vezir derecesine eşit, askerî rütbelerin de en yükseğine verilen unvân. Mareşal. M. unvânı, Abbâsîlerin ilk yıllarına kadar uzanan, köklü unvânlardan biridir. Müşîrü'd - devle ve's - saltana, Müşîrü's - saltana deyimleri Selçuklular yoluyla Osmanlılara da geçmiş ve başlangıçtan beri, vezirlerin parlak unvânları arasına katılmıştır. Müşîr-i mufahham, ayrıca, Düstûr ve Sipehsâlâr unvânları ile de denk tutulmuştur. Eski insâda, nâme-i hümâyûn'larda, sadrâzam mektuplarında M. unvânının sık sık kullanıldığı görülür. M. unvânının gerçek bir rütbeyi işâret etmesi, Sultan II. Mahmûd'un orduda giriştiği ıslâhât ve modernleştirme ile olmuştur. 1832 yılında, ilk defa, Ahmed Fevzi Paşa'ya Müşîr-i Asâkir-i Hâssa rütbesi tevcih edildi. 1833'de ise, Halil Rif'at Paşa'nın Tophâne Müşîri unvânı ile bu rütbeye yükseltildiği görülür. 1835 de M., derece itibariyle, vezârete denk hâle getirildi. Seraskerlik makamı ise, Asâkir-i Mansûre-i şâhâne Müşîri'ne mahsus tutuldu. Böylece Osmanlı Devleti'nde, Hâssa, Mansûre ve Tophâne olmak üzere, üç M.'lik rütbesi ihdâs edilmiş oldu. 1836'da, Hâriciye, Mülkiye (İş İşleri), Darbhâne ve Mansûre defterdarlıkları; Sivas, Rakka ve Diyarıbekir eyâletleri; Kapdân-ı Deryâ'lık, Hudâvendigâr (Bursa), Ankara, Konya, Kastamonu, Erzurum, Van, Trablus - Garb, Aydın ve Niş valilikleri de M.'lik rütbesine çıkartılmıştı. Sultan Abdülmecîd'in saltanatının ilk yılında devletin başlıca icra organı olan Meclis-i Hâs'da, Vezîr-i Âzam'dan başka, 11 M. vardı. 1842'de yapılan idârî ıslâhâtta ise, her eyâlette, mülkî ve malî sorumluluklar birleştirilerek bir M.'in yetkisine verilmişti. Bir süre sonra M., sâdece askerî bir rütbe hâline getirilmiş; mülkiye'de vezîr, ilmiye'de kazasker pâyesine denk tutulmuştu. 1865'de, Meclis-i Hâs üyelerinin hepsi, Meclis-i Vâlâ-yi Ahkâm-i Adliyye'nin başkandan başka 6 üyesi M. rütbesinde oldukları gibi; Zabtiye Nâzırı ile Seraskerden başka I., II., III., IV., V., VI. ordu komutanları; Kapdân-ı Deryâ ve Tophâne-i Âmire Nâzırı da M. rütbesinde âmirlerce yönetilmekte idi. 1891'de, bunlara, Mâbeyn-i Hümâyûn M.'liği eklendi. Ayrıca, 8 Yâver-i Hazret-i Şehriyârî ile Hâssa Ordu-yi hümâyûnu komutanı, bir kısım Teftîş-i Askerî Komisyonu üyeleri de M. rütbesini taşıyorlardı. 1896 yılında ise, 7 vilâyetin daha valileri ile, M. sayısı 24'e ulaşmış idi. İkinci Meşrûtiyet'in ilânından sonra yapılan tasfiyelerde, M.'lerin bir kısmı emekliye sevk edildiği gibi, yeniden M.'lik rütbesi tevcihi de durduruldu. 1909'da orduda 4, Âyân Meclisi'nde de 3 M. vardı. Birinci Dünya Savaşı'nda ise, Osmanlı ordusunda bir tek M. bile görevde bulunmuyordu. Mahmud Şevket Paşa, İzzet, Sâlih ve Ali Rızâ Paşalar'a M.'lik rütbesinin verilişi, Sadrâzam bulunduklarından ileri gelmişti. İstiklâl Savaşı'nda Sakarya Zaferi elde edilince, Batı Cephesi Komutanı İsmet ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne cepheden çektikleri telgraf üzerine, 19 Eylül 1921 günü, Meclis kabûl ettiği bir kanunla Mustafa Kemal Paşa'ya, M. rütbesi ile birlikte, Gazîlik unvânını da tevcih etti. Büyük Zafer'in sonunda ise, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa da M. rütbesine yükseltildi. 4850 sayılı kanunla, bir orgenerale M. yâni mareşal rütbesinin

tevcihi için, savaş sahasında bir muvaffakıyetle temâyüz etmesi esası getirildi. Bu sebeble Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın rütbesi birinci ferikliğe (orgeneralliğe) yükseltildi ise de, kendisine bir üst rütbe daha verilemedi. Cumhuriyet tarihinde, böylece, iki M. kaldı. Bunların ölümünden sonra, 1947'de, Gaziantep Milletvekili General Âşir Atlı'nın mareşallik rütbesinin Genel Kurmay Başkanlarına tevcihi imkânını verecek kanun teklifini Büyük Millet Meclisi 28 Kasım 1947 günkü toplantısında kabûl etmedi. Türkiye Cumhuriyeti'nde M.'lik rütbesinin tevcihi, yukarıda açıklanan esasa bağlı kalınarak, T. B. M. M.'nin yetkisi dahilinde bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜT'A, bâzı İslâm ülkelerinde yaygın olan muvakkat evlenme. Zevk için evlenme. M., bir ücret (mihr) ve zaman kaydı ile muteberdir. M.'nın İslâm hayatında da yer alması, bu âdetin Câhiliye Devri'nden kalmış olmasındandır. Bâzı fıkhî mezheblerin M.'ya müsaade etmeleri de, Nisâ sûresinin 24. âyetinin te'vîl ve tefsîrînden ileri gelmektedir. Ehl-i Sünnet, bu hususta kesin tavır almış ve, yalnız İmam Şâfi'î'nin te'vîli dışında, M.'ya müsaade etmemiştir. Buna karşılık, İmâmiye ve Zeydiye'de, M., değişik kayıtlarla bağlı bir evlenme şekli olarak kabûl edilmiştir. Genellikle iş seyahatlerine çıkan erkeklerce uygulanan M.'da, sürenin belli olması şarttır. Bu süre, en az üç gün olmalıdır. Evlenmeden doğan hukukî durumda, taraflar arasında, mîras söz konusu değildir. Ancak, doğacak çocuk erkeğe âittir. M.'da, ücret şartı kesindir. Ücretin mikdarı, taraflar arasındaki anlaşmaya bağlıdır. Vesâyet altındaki kızların ve câriyelerin M. ile evlenmeleri vasînin veya sahibinin iznine bağlı bulunmaktadır. M., ancak, temiz Müslüman kadınlarla yapılabilir; kâfir veya başka dinden olan kadınlarla M. yasaktır. Fakat, İmâmiye mezhebinde, Ehl-i kitâb yâni Hıristiyan veya Yahudi bir kadınla M. câizdir. M., tesbît edilen zaman sonunda nihayete erer, uzatılamaz. Ancak, yeni bir ücretle yeniden akd edilebilir. M. bittikten sonraki iddet, iki devir yâni 45 gündür. Hazret-i Ali'nin rivâyetine göre, Hazret-i Peygamber, M.'yı ilk defa Hayber seferinde; bir söylentiye göre de, Huneyn gününde ve son defa da Mekke'nin fethinde yasaklamıştır. M.'nın Câhiliye zamanında Mekke'de epeyce yaygın olduğu, bunun da Hacc için çevreden Kâbe'ye gelen erkeklerin barınma ihtiyacından doğduğu; Caetani'ye göre ise, üç günlük evlenmenin dinî fuhuşla ilgili bulunduğu ileri sürülür. Ama incelemeler, Mekke dininde dinî fuhuş olmadığını ortaya koymuştur. Mekke kadınlarının, fetih sırasında, bu müddeti Peygamber'den 10 gün ve 10 gece olarak tesbît etmesini istedikleri; fakat, Peygamber'in daha ilk geceden itibaren bunu yasakladığı bilinmektedir. Ancak, bu yasağın pek tutulmadığı Hazret-i Ömer'in M.'yı tekrar yasaklamasından, bu âdeti zinâ ile denk tutmasından ve yapanları recm ile tehdid etmesinden anlaşılmaktadır. Halîfe el-Me'mûn, Şî'î hayranlığı ile M.'ya müsaade etmiş ise de, bu, halk arasında pek itibar bulmamıştır. M., bugün, İran'da kanunî fuhuş olarak devam etmektedir. Mekke'de de, hâlâ, ilgili âyetin (*Nisâ*. 24) "istemta'tum" (yararlanırsınız) ve "ucûr" (ücretler=mihr'ler) kelimeleri söylenmeden, sâdece "talâk" tâbiri kullanılarak, M. ile evlenmeler yapılmakta olduğu bilinmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜŞTERİ : bk. JÜPİTER.

MÜTÂREKE (Fr. Armistice), savaşan devletlerin, savaş hareketlerini belirli bir süre için karşılıklı olarak durdurmalarını sağlayan anlaşma. M., devletlerarası örf ve âdet hukukunun eski bir kuralıdır. Bu anlaşmanın en önemli sonucu, savaş hâlini devâm ettirmekle birlikte çarpışmaları ertelemesidir.

M.'nin kısmî ve genel olmak üzere iki tür uygulaması vardır. Kısmî M., savaş bölgelerinin belli bir kesiminde ve savaş birliklerinin belirli bölümleri arasındaki çarpışmaların durdurulması amacıyle yapılan anlaşmadır. Genel M. ise, savaşan orduların bütün kuvvetlerinin bütün savaş bölgelerinde hareketi durdurup ateşkesin kabûl edilmesidir. Bu anlaşma, barış antlaşması için bir başlangıç sayılabilir; fakat savaşın sona ermesi demek değildir.

M.'ler yazılı belgelere dayanır. Kısmî M.'yi başkomutanlar veya komutanlar imzalar ve anlaşma metninde belirtilmişse imzadan sonra yürürlüğe girer. Genel M.'yi ise savaşan devletler adına yetkili temsilciler veya başkomutanlar imzalar ve hükûmetlerce onanır.

M., belgelerinde M.'nin başlayacağı gün saat ve süresi; M. hattı; tarafsız bölge; halkla ilişkiler; yasak fiiller; esirlerin durumu; karşılıklı ilişkilere dair askerî, iktisadî, siyasî hususlar tesbit edilir. M. imzalandıktan sonra ateş kesilir. Taraflardan biri M. şartlarını açık ve ağır bir biçimde hiçe sayıyorsa, diğer tarafın M.'yi hükümsüz sayarak savaşa devam hakkı olur.

Bir de savaş süresi içinde, ölülerin toplanması, gömülmesi, yaralıların toplanması, teslim şartlarının görüşülmesi ve M. hazırlıkları amacıyle ateşkes anlaşması yapılır ki bu, M.'den daha dar anlamda bir uygulama olup yukarıda belirtilen amaçlar için savaşın belirli bir süre için dar bir bölgede durdurulması anlaşmasıdır.

MÜTASYON (Fr. Mutation, Lat. "değişmeli" anlamından mutare'den), bir hayvan veya bitki soyunda yeni bir karakterin meydana çıkması. Birbiriyle kan ilişkisi bulunmayan birçok fertte aynı M. görülür. Bir M.'un sıklığına yâni frekansına, penetrans (Fr. pénétrance) adı verilir. Penetrans'ı arttıran fizik veya kimyevî faktörlere mütajen (Fr. mutagène) denir. Bunlar arasında özel olarak şunlar sayılabilir: Kısa dalgalı ışınlar (ültraviyole ve ötesi); parçacıklar bombardımanı, fenol gibi organik maddeler. Ama bu faktör selektiftir, meselâ: Drizofil sineğinde incelenen 600 çeşit M.'lar hepsini de arttırır. Jenetikciler M.'larda, kromozomların bünyesinde oluşan değişmelerin etkisi olduğunu göstermişler ve M. teriminin anlamını genişleterek, görünüşte hiçbir fark meydana gelmediği durumlarda, irsî kromozom değişmelerine de M. adını vermişlerdir. (V. Örs)

MÜTENEBBÎ (Ebû't-Tayyib Ahmed B. El-Huseyn El-Cûrî) (915 - 965), Peygamberlik iddiasında bulunan kimse anlamına gelen M., büyük bir Arap şâirinin lâkabıdır. Kûfe şehrinde doğmuştur. Ailece, Kinde boyunun Cûf kolundan gelmektedir. İlk öğrenimini Kûfe'de yapmış ve, küçük yaştan itibaren, kuvvetli hâfızası ve şiir kabiliyeti ile dikkati çekmişti. Kûfe'nin Karmatîler tarafından yağma ve tahrib edilmesi üzerine M., ailesi ile birlikte, Semâve'ye, çöle çekilmek zorunda kaldı. Bedevîler arasında yaşayış ona, Arap dilinde, gurur duyduğu derin bilgisini kazandırmağa yaradı. 927'de tekrar Kûfe'ye gelen M., bundan sonra, kendini tamâmen şiire verdi. Burada, Ebü'l-Fazl adında, Karmatî inancında birinin tesiri altında kaldı. Çocukluğundan beri Şî'î ve Karmatî düşünce sistemlerinin baskısı altında yetişen

M., en sonunda, kendini dinî bağlardan kurtardı; ve, üstün Arap ırkının bir temsilcisi olarak, büyük bir gururla, yabancı ırklardan iş başına geçenleri hor görerek, şiir yolu ile dünyayı avuçları içine alabilecek bir kudrette olduğunu zann eden bir kişi hâline geldi. Onun 928 yılında başlayan seyahatlerini adım adım tesbît etmek mümkün değildir. Ancak, bu dönemde kendisini tesir altında tutan Ebû Temmân ve el-Buhturî gibi şâirlerin (b. bk.) tarzında kasîde ve medhiyeler yazdığı bilinmektedir. Fakat şâirliğin dünyaya hükm etmek için yetmediğini anlayan M., çağın anlayışına uygun olarak, din faktörünü de kullanmak suretiyle, 930'larda, Lazıkıye'de bir ayaklanma çıkarmağa teşebbüs etti. İsyan hareketi, Semâve batısında, kendi kabilesi Benî Kelb tarafından da desteklendi. Başlangıçta görülen bir iki başarıdan sonra, 933'te yakalanarak, Hums'ta zindana atıldı. İki yıl süren bir hapis hayatından sonra, hatâ ettiğini ikrâr etmekle, serbest bırakıldı. Onun M. lâkabını alması, bu isyan sırasında olmuştur. Tekrar şiire dönen M., medhiye san'atında gittikçe tanınarak, kendini sevdirdi. 939'da, Emîrü'l - ümerâ Muhammed b. er - Râik'i'n (b. bk.) ve Suriye valisi Bedr el - Harsânî'nin resmî şâiri oldu. Aradan iki yıla yakın bir zaman geçmeden hâmisi ile arası açılınca, çöle kaçmak zorunda kaldı. 948 yılı başında ise, Haleb'de, Hamdânîler'in sarayına girmeğe ve Seyfüddevle'nin şâiri olmağa muvaffak oldu. M., Haleb'de 9 yıl kaldı. Başlangıçta Seyfüddevle, onun değerini takdir etmekle beraber, şâirin sonsuz kibir ve azametinin getirdiği bıkkınlıkla, en sonunda, onu himâye etmekten vazgeçti. Düşmanlarının kendisini öldürecekleri korkusuna kapılan M., önce Şam'a, oradan da Fustât'a giderek Ihşidîlerin nâibi Kâfûr'un himâyesine girdi. Fakat kendisine vaad edilen Sayda valiliği verilmeyince, Kâfûr'u hicv ettikten sonra, Irak'a kaçtı. Bağdad'da yerleşti. Burada Vezir el - Muhallebî'ye intisâb etmek istedi ise de, muvaffak olamadı. Hayatını dersler vermek, o zamana kadar yazdığı şiirleri öğrencilerine şerh etmekle geçirdi. 964'te, Errecân'a giderek, Vezîr İbnü'l - Amîd'-in himâyesine mazhar oldu. Az sonra, kendisini dâvet eden Büveyhî hükümdarı Adudüddevle'nin yanına, Şîrâz'a gitti. Orada ilgi ile karşılandı ise de, muhtemelen vatan hasreti ile, Irak'a dönmeğe karar verdi. Yolda bedevîlerin hücumuna uğradı ve, oğlu ile birlikte, bu çarpışmada öldü.

M., Arap şiirinin en büyük üstadlarından biridir. Kasîde ve medhiye sanatında onun ölçüsünde başka bir şâir daha yoktur, denilebilir. Şiirinde de, hayatına paralel olarak, dört safha görülür. En son safhada M., klâsik kasîde çerçevesinde, hülyalarını, hayâl kırıklıklarını felsefî ve lirik girişlerle aks ettiren, hassâs bir şâir olarak görünür. Seyfüddevle'nin himâyesinde geçen 9 yıl, onun hayatında en parlak, şiirinin de zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. M., Seyfüddevle'nin teveccühünü kaybetmenin ızdırâbını ölünceye kadar çekti. Hele, Kâfûr'dan gördüğü muâmele onu yıktı. M., daha hayatta iken, ateşli hayranları tarafından çevrildiğini görmüştür. Buna karşılık onu hem davranışları, hem de şiiri bakımından tenkid edenler de çoktur. Fakat aradan zaman geçip de sâdece şiirleri ortada kalınca, bütün aydınlar onun hayranı oldular. Öyle ki, lâkabı "büyük şâir" anlamına gelmeğe başladı. Arab edebiyatında, şiirleri ile kendisinden sonra yetişen şâirleri M. kadar tesiri altında bırakan başka bir şâir yoktur. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜTESELLİM veya MÜSELLİM, Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra görevlerine Beylerbeyi, Sancakbeyi, Muhâfız v. b. olarak tâyin edilen vezir veya beylerin, görevlerini teslim almak üzere, kendi hareketlerinden önce gönderdikleri memur. Vâli vekili. M., doğrudan doğruya, teslim alacağı göreve tâyin edilen tarafından vazifelendirilir ve söz konusu görevi asıl sorumlu ve yetkili adına halefinden devir alırdı. Bir çeşit vekil olan M.'lerin memuriyetleri hükûmet merkezinde tasdik olunurdu. Bunların azil ve tâyinleri, sicilleri ile ilgili defterler Reîsülküttâb kaleminde işlem görürdü. XVII. yüzyıldan itibaren mâzul vezirler ve mevâlî, kendilerine tahsis edilen Hâs veya Arpalıklara gitmeyip, İstanbul'da ikamet imkânı buldukları takdirde, bu yerlerin kendilerine ayrılan gelirlerini toplamak ve bakımlarını kontrol etmek üzere görevlendirdikleri vergi memurları da M. adını taşımakta idiler. Sultan II. Mahmud devrinde, 1826'dan sonra, iller idâresinin tasfiyesinde M.'lik ortadan kaldırılmış, merkezî sistem hâkim kılınmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜTEVEKKİL AL'ALLAH EBÛ'L - FAZL CA'FER B. EL - MU'TASIM (822-861), Abbâsî halîfesi. Şücâ' adında Hârezmli bir câriyeden 822 yılında doğmuştur. Kardeşi el - Vâsık'ın 847'de ölümü üzerine, halîfe oldu. M., sünnîliği hâkim kılan halîfe olmakla, Mu'tezile tarafından sevilmez. Ayrıca, Hıristiyan ve Yahudiler'e karşı aldığı sert tedbirler yüzünden, Avrupalı tarihçiler tarafından da ona ikinci bir Neron gözü ile bakılır. Halîfe olur olmaz, müstakil kalabilmek için, kendisinin bu makama çıkmasında yardımcı olan Türk komutanı İtah ile eski vezirlerden İbnü Zeyyâd ve Vâsıf'ı ortadan kaldırmıştı. Kur'ân üzerinde her türlü münâkaşayı yasaklamış, Mu'tezileden kadı Ahmed b. Ebî Duâd'ı azl ederek Sünnî İbnü Aksâm'ı iş başına getirmişti. Şiî'lere karşı tepkisini ise, Hazret-i Hüseyn'in türbesini yıktırmakla gösterdi. Hıristiyanlar'ın ve Yahudiler'in haklarını kısıtladı, kiliselerini ve havralarını yıktırdı. Bu sert tutumu, Azerbaycan, Suriye, Bağdad v. b. yerlerde ayaklanmalara sebeb oldu. Ancak Şerâbdâr Boga (eş - Şerâbî) ve Büyük Boga (el - Kebîr) gibi Türk komutanlarının sâyesinde bu isyanlar bastırılabildi ise de, Sicistân'da Saffârîlerin ayrı bir devlet kurmalarını önleyemedi. 860'da, Büyük Boga Samsat'a kadar ilerleyen imparator Michael'i ağır bir yenilgiye uğratarak, Bizans saldırısını durdurabildi. 858'de hılâfet merkezini Sâmerrâ'dan Şam'a nakl etti ise de, iki ay sonra tekrar Sâmerrâ'ya dönmek zorunda kaldı. Şehrin surları dışında, büyük masraflarla, el - Ca'ferî adını verdiği sarayı inşa ettirdi. Âlim ve şâirlere fevkalâde cömert davranan M., müsrifliği, keyfî davranışları ve zulmü ile tanınmıştır. Çocukları ile arasında çıkan ihtilâf, daha sonra, Türk muhâfızların kendisini terk etmelerine yol açtı. El - Muntasır tarafına geçen ve Feth b. Hâkan eliyle organize edilen bu muhâfızlar, ocak 861'de, M.'i sarayında öldürdüler. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜTEVELLÎ, bir vakfın yönetimi ve bu vakıfla ilgili her türlü konuların çözümü işleriyle görevli kimse. Bu göreve M.'lik denir ve vakfiyede belirtilen şartlara veya şer'î kurallara göre yerine getirilir. M., ya vakfı yapanın koyduğu şartlara göre veya hâkim (kadı) tarafından tayin edilir. Buna kayyim veya mütekellim, hattâ velî veya vasî denilirdi.

Vakıfnâmede M.'nin kim olacağı veya tayin ile ilgili bir kayıt yoksa hâkim, bu göreve uygun birini tayin edebilir. Eğer vakfı yapan, M.'liği kimseye vermemişse, yaşadığı sürece vakfı kendisi yönetir; öldükten sonra da vârislerine tayin ettiği vasî M. olur. Şayet vakfın seçilmiş vasîsi yoksa, hâkim tayin yapar.

Vakıfta tasarruf hakkı M.'ye aittir. M. varken hâkimin tasarruf hakkı olmadığı gibi, vakıfta istihkakı bulunan (merkufun aleyh) kimsenin de, M. olmadıkları takdirde vakıfta bir tasarrufları olamaz.

M., işlerini vakıf nâzırının direktifleriyle halleder, gerekirse ona danışır ve onun denetimine bağlıdır. M.'nin kaybolduğu veya vakfın işlerinin çok olduğu durumlarda hâkim, M. yerine veya işlerin bir kısmını yönetmek üzere birini tayin eder (kaymakam). Denetleme işlerini müşrif-i vakıf denen görevliler yapar.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de vakıfların denetleme işlerinin âmiri, hâkim (kadı)'lerdi. M.'lerin görevlendirilmelerini hükûmet adına onlar tasdîk eder veya gerektiğinde görevlerine son verip bir başkasını tayin edebilirlerdi. Daha sonra Evkaf Nezâreti'nin kurulmasıyla bu hak Evkaf nâzırına geçmiştir.

Önceki devirlerde zenginlerin bazıları, servetlerine devletçe el konulması korkusu ile, paralarını gelir getiren yatırımlara bağlayarak bunların M.'liklerini de çocuklarına vasiyet ederlerdi. Gelirin bir kısmını hayır işlerine ayırır ve geri kalanından da vârislerinin yararlanmalarını sağlarlardı. (İ. Parmaksızoğlu)

MÜZDELİFE, Hac menâsikinde bir makam. Mînâ ile Arafât arasında, aşağı yukarı ortalarında bir yer olup, hacılar Zilhiccenin 9. gecesini burada geçirirler. M.'de geceleyen hacılar, Câhiliye Devri'nden kalma bir âdete uyarak, mukaddes M. ateşi ile aydınlanırlar. M.'deki geceleme âdeti, Câhiliye Devri'nde, Hz. Peygamber'in atalarından Kusey tarafından mukaddes ateşin yakılması ve rehberlik görevinin de Advân soyuna verilmesi ile başlar. Câhiliye Devri'ndeki asıl mukaddes yer, fırtına ilâhı Kuzah'ın makamının bulunduğu arka taraftaki Cebel-i Kuzah idi. Hz. Peygamber, M. gecelemesini bu inançtan ayırmak için, bütün M.'yi durak ilân etmişti. Öyle olmakla beraber Kuzah, mukaddesliğini günümüze kadar korumuştur. Hârûn er-Reşîd zamanında, mukaddes ateş burada inşa ettirilen bir kulede yakılan odunlardan elde ediliyordu. Aydınlanma daha sonra mumlarla sürdürülmüş, günümüzde ise elektrikle yapılmağa başlanmıştır. M., önce, bir namazgâh ile bir kule ve bir kuyudan ibâret küçük bir durak idi. Şimdi ise, sözü edilen kuleden 400 adım kadar ötede, bir mescid de bina edilmiş bulunmaktadır.

MÜZE (Fr. musée, İng. museum), muhtelif bakımlardan değeri olan eşya koleksiyonlarının muhafaza ve teşhir edildiği yer. Bazı M.'ler san'at, arkeoloji, tarih, ilim ve endüstri gibi bir veya birkaç genel konuyu içine alır; bazıları özel bir konuya (Çini Eserler Müzesi — Konya; Cam Müzesi Corning, N. Y./A. B. D.) veya bir tek san'atkâra (Rodin Müzesi — Paris) ait olabilir.

Amaçlar ve faaliyetler :

Dünyanın her yerinde her M.'de üç ana unsur vardır: M.'nin sahibi, teşhir edilen eşya ve halk. Ancak, hayatın temel felsefesi yüzyıllar boyunca nasıl değişmişse, M.'lerin amaçları ve bu üç unsur arasındaki ilgiler de değişmiştir. Her hâlû kârda bir M. için en önemli şey amaçtır.

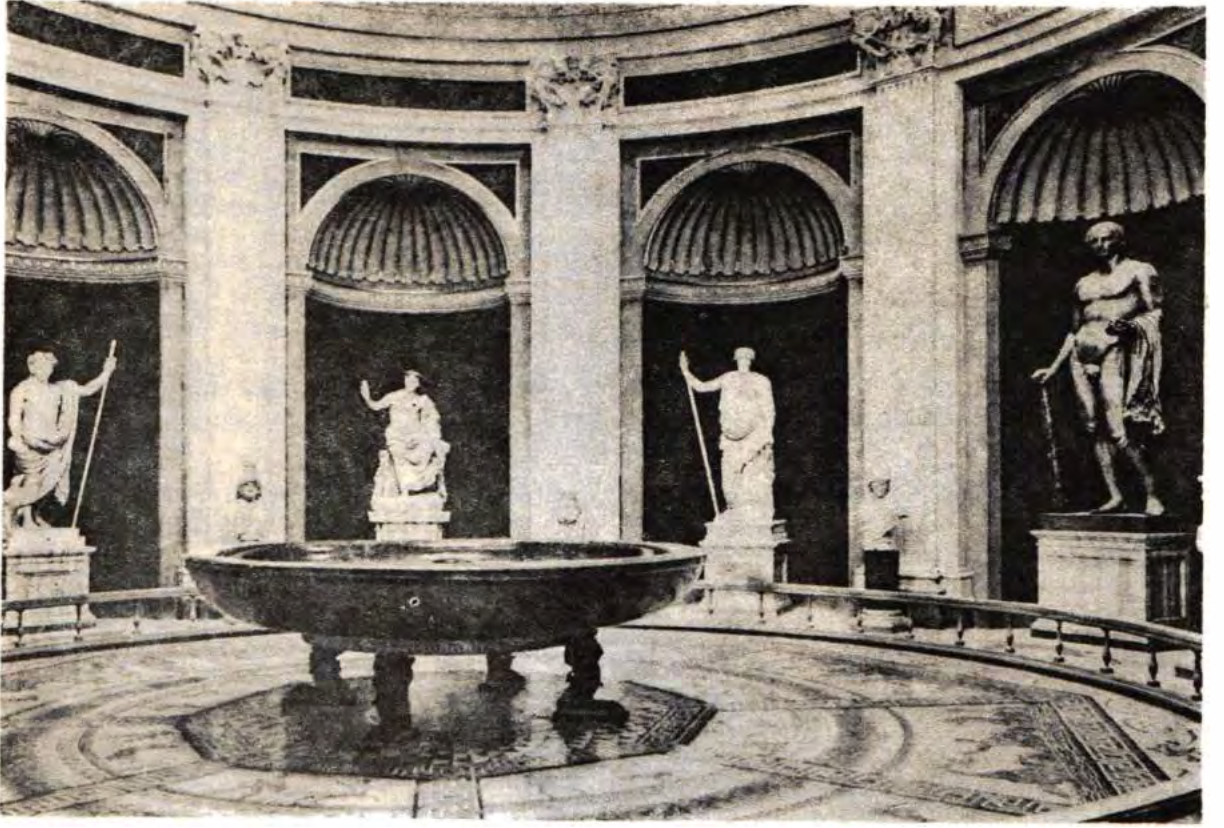
Bir M.'nin amacı olarak akla gelen en önemli konu eğitimdir. M.'ler, kendi kadrolarının sürekli araştırmaları ve kendi koleksiyonları üzerinde çalışmaları olmadan bu amacı gerçekleştiremezler. Bu çalışmaların vüs'ati M.'nin büyüklüğüne ve konusuna göre değişir; ancak en küçük bir M.'nin bile, M. yönetiminde ve ilmî çalışmada tecrübe sahibi olan bir M. muhafızının ferdî ve bağımsız görüşüyle idare edilmesi şarttır. Öte yandan eğitim amacı koleksiyon için tek amaç olamaz. Aynı zamanda teşhir edilen eşyanın bir albenisi, bilhassa estetik bir albenisi olması lâzımdır. Bu yalnız san'at M.'lerinin değil, bütün müzelerin başlıca özelliğidir. Bir M.'nin aynı zamanda değerli, nâdir, mânâlı, yahut araştırmalar için değerli olduğu için zâyî olmasından korkulan şeylerin saklandığı bir arşiv vazifesini de görmesi lâzımdır. Yeni bir malzemenin M.'ye alınışı, mevcut malzemenin tertibi ve birbiriyle bağdaştırılması M. muhafızının sorumluluğunda olmalıdır.

Eşyanın seçimi ve teşhirinin yanısıra, M. muhafızının, halkın, müzesi ve koleksiyonları ile ilgi kurmasını sağlayacak çalışmalarda da bulunması gerekir. Bu çalışmalar M.'nin muhtevasına ve büyüklüğüne göre değişir. Bir M.'nin yayınlayacağı basılı malzemeler, bilgi verici basit bültenlerden, pahalı kataloglara kadar büyük çeşitlilikler gösterebilir. Genellikle Avrupa M.'leri başka M.'lerde rastlanmıyacak şekilde, hattâ M.'nin büyük mâlî güçlüklerle karşı karşıya kalması pahasına tam kataloglar neşretmektedirler.

Özel sergiler de halkın M.'ye dikkatini çekmeye yarar. Bu sergilerin çoğunda özel şahısların ödünç olarak verdiği malzemeler çok müsbet rol oynar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, M.'lerin zarar gördüğü veya M. malzemelerinin henüz depolarda muhafaza altında bulunduğu sıralarda bu çeşit ödünç vermeler çok faydalı olmuştur.

1) *Eğitim fonksiyonu:* Her müzenin hizmetinde bulunduğu toplumun eğitimi için kendine mahsus bir program geliştirmesi şarttır. Müzelerin eğitim faaliyetleri, öğrenciler ve yetişkinler için olmak üzere iki grupta toplanır. Öğrencilerin eğitiminde öğrenciler aynı eğitim seviyesinde ve aynı öğrenme aşkıyla dolu oldukları takdirde, M.'lerde sınıf metodu tatbik edebilir. Eğer, M. idaresi kendi personeli içinden veya özel ihtisası sayesinde M.'yi tanıtabilecek öğretmenler arasından öğretmen bulabilirse; ayrıca okul idâreleriyle de sıkı temas hâlinde bulunursa öğrencilerin eğitimi mesele olmaktan çıkar. Büyükler için ise durum başkadır. Çünkü yetişkinler M.'ye gitme mecburiyetinde değildir. Onları cezbetmek için başka metotlara başvurmak, ilgilerinin devamını sağlamak için de çok daha fazla gayret sarfetmek gerekir. Burada en önemli hususlardan biri zaman unsurudur. Çünkü M. her şeyden önce ziyaretçinin geniş ölçüde zamanını almaktadır. Ziyaretçi toplayabilmenin kabûl edilmiş en geçerli metodlarından biri, onu, bilgi sahibi olmanın eğlenceli bir şey olduğuna ikna etmek, M. idâresinin yeni fikir ve bilgileri en cazip ve sür'atli şekilde sunabilmek için her gayreti sarfettiğine inandırmak lâzımdır. Diğer taraftan, bilhassa büyük M.'ler, cazip bir şekilde dekore edilmemiş olursa, yorulan ziyaretçilerin dinlenme imkânını sağlıyamazsa kimse gelmez. Ayrıca, insanların, entelektüel bir hedefe yönelen bir çalışmaya karşı gittikçe artan bir ilgisizlik gösterdikleri bir devirde, M. idârelerinin ziyaretçiye karşı daha özel bir itina göstermesi gerekir; ziyaretçiler okudukları etiketteki lâflarla yetinmiyebilirler; gerekli bilgileri vererek, onların fikirlerini dinleyerek kendilerine yardımcı olmakta da fayda vardır.

Mevcut sergi tekniklerinin en iyisini tatbik etmek, M.'yi ilgi çekici hâle getirmenin başlıca şartlarından biridir. Ancak, bundan daha önce, teşhir edilecek M. eşyasının çok iyi seçilmesi ve bir koleksiyonu bütüniyle tanıtacak vasıfta olması lâzımdır. Bu hâl küçük M.'lerde de büyük M.'lerde de değişmez. San'at M.'lerinin eğitim görevi ayrıca zordur. Çünkü

MÜZE : Vatikan Müzesi'nde Yuvarlak Salon

san'at objeleri bulunduğu orijinal yerden ayrıldığı zaman etkisinin bir kısmını kaybeder, estetik görünüşünü muhafaza etmekle birlikte anlaşılması güç hâle gelir. Uzun etiketler de M.'cilere yardım edemez, çünkü zaman kıtlığı, gelip geçici ziyaretçinin bunları okumakla uğraşmasına imkân vermez. Hem zaten önemli olan sadece etiketleri okumak da değil, bunları sindirmektir. Bazı M.'ler bu meseleyi özel bir odayı san'at konuşmalarına ayırmakla halletmek yoluna gitmiştir. Şüphesiz ki bu bir hâl çaresidir; ancak bunun da faydasının yanısıra, mahzurlu tarafları vardır. Çünkü bu gibi konuşmalar son derece basitleştirilmiş bir şekilde yapılmakta ve meselelere basit çözüm yolları getirmektedir. Halbuki san'at M.'leri, diğer M.'lerden ziyade yetişkin ziyaretçileri cezbetmeli ve bu ziyaretçiler de kendi öğrenimleri, özel çalışmaları ve belki de M. ziyaretleri sayesinde san'at konusunda fikir sahibi olmalıdır.

Diğer taraftan bir M.'ye şehrin her tarafından kolayca gidip gelmek mümkün olmamaktadır. Bu müşkülü halletmek için M. şubeleri açmak, şehrin muhtelif yerlerinde sergiler tertiplemekte fayda vardır. Ayrıca büyük endüstri merkezlerinde, ve şüphesiz okullarda da sergiler açmak lâzımdır. Bunun mahzuru değerli M. eşyasının götürülüp getirilirken zarara uğrama tehlikesi ve korunması güçlüğüdür. Ziyaretçi çekmekte en kalıcı ve etkili yollardan biri, şüphesiz televizyon yayınları ve filmlerdir. Bu gibi filmler bilhassa tarihî yerler hakkında bilgi vermekte çok faydalı olur. Bir arkeolojik bölgeyi görmek isteyen ziyaretçiler daha önce televizyon ve sinema filmleriyle o yer hakkında aydınlatılmış olursa, ziyaretleri ancak o zaman yararlı olur. Ziyaretçilere yararlı olabilmek için büyük Avrupa ve Amerika M.'lerinde ziyaretçilere portatif kulaklıklı bir izah tertibatı kurulmuştur. Kulaklığı takan ziyaretçi karşısında durduğu M. eşyası hakkında bu sayede etraflı bilgi alabilmektedir.

M.'ler, amaçlarına basın ve diğer vasatlarla düzenli ve âhenkli ilişkiler kurmak suretiyle ulaşabilir. Bazı gazete ve dergiler M.'ler hakkında haberler yayınlayabilirler. Bazıları ise yayınlamaz. Bu şekilde yayın yapılmaması, yayın organlarının M.'ler tarafından sağlanan malzemeyi yeterli bulmamasından ileri gelir. Temin edilecek malzemenin ve haberlerin basının ilgisini çekecek şekilde olması M. idarelerinin sorumluluğu altındadır. Diğer taraftan, M. idaresinin kendi M.'sinin konusundaki her türlü faaliyetten haberli olması da lâzımdır. Bunu sağlamanın en emin yollarından biri, M. sorumlularından birinin, M. teşkilâtlarının yıllık toplantılarına katılmasını sağlamaktır. Meselâ Birleşik Devletler'de American Association of Museums, College Art Association ve daha başka kuruluşlar vardır. Bunlar toplantılar düzenler ve toplantı raporlarını yayınlarlar. Bu tip eserler bütün M. kütüphanelerinde bulunmalıdır. Büyüklüğü ne olursa olsun, her M.'de bir de mutlaka ihtisas kütüphanesi olması lâzımdır.

2) *M. kadrosu :* Bir M.'nin kadrosu 3 ilâ 300 arasında değişebilir. Genellikle küçük müzelerdeki personel muhtelif görevleri birden yürütür. M. müdürü, M.'nin politikasını tesbit eder ve faaliyetlerini yönetir. M.'ler Türkiye'de olsun Avrupa'nın başka taraflarında olsun devlet tarafından yönetilir; Birleşik Devletler'de ise özel olarak idare edilirler.

M. kadrosunda çalışacak kimselerin üniversite mezunu olması lâzımdır. Bu gibi kimselerin İngiltere'de ayrıca özel M.'cilik kurslarına katılmış olması şarttır. Bu kursları Bri-

tish Museums Association düzenler. Birleşik Devletler'de de American Association of Museum bu alanda çalışmaktadır. Amerika'daki bâzı M.'ler de üniversitelerle iş birliği yapılarak M.'cilik kurları tertip ederler.

Marangoz ve boyacı gibi elemanlar M.'nin teknik eleman kadrosundadır. Ayrıca M.'lere bir de fotoğrafçı lâzımdır. Fotoğrafçı hem M.'deki bütün malzemeyi fotoğraflarla tesbit eder, hem de dışarıdan vaki olacak fotoğraf taleplerine cevap verir. M.'deki eşyanın muhafazasından bakım ve tamirinden başta müdür olmak üzere ilgili personel sorumludur. İlim M.'lerinin ayrıca özel atölyelere, muhtelif san'atkârlara ihtiyacı vardır.

Koleksiyonlar :

1) Koleksiyonların kazanılması : Avrupa ülkelerinin çoğundaki koleksiyonlar, yüzyıllar süren bir biriktirme sonucu kazanılmış, Birleşik Devletler'deki M.'ler ise muhtelif şahısların bağışlarıyla kurulmuştur. Ancak bu bağışların en önemli tarafı M. masraflarına katkıda bulunacak bir fonun da birlikte bağışlanmasıdır. Birleşik Devletler'de M. etiketlerinde isimlerinin görülmesini isteyenlerin çoğu böyle bir fonu bağışlamaktan kaçınmaktadırlar ve bu, M. idarelerini güç durumda bırakmaktadır. Öte yandan Birleşik Devletler'deki M.'ler, Avrupa'dakilere göre daha çok genç olmalarına rağmen, yapılan bağışlarla inanılmayacak kadar büyümüşlerdir. Bunun en büyük örneği Washington (D. C.) şehrindeki National Gallery'dir. Andrew Mallon tarafından verilen 30 resim galerinin çekirdeği olmuş, bunu başkalarının yaptığı bağışlar takib etmiştir. Bu bağışların çokluğunda menfaat gözetmiyen müesseselere yapılan bağışların o şahısların vergisinden düşülmesinin rolü olduğu şüphesizdir.

MÜZE : Floransa (Firenze) Tabiat Müzesi Galilei kürsüsü

M.'lere eşya kazanılması, bağışların dışında satın alma yoluyla olur. Avrupa M.'leri M.'lik eşyayı müzayedelere katılarak alırlar. A. B. D. M.'leri ise bir mütevelli hey'etin yönetiminde olduğundan, bir müzayededen önce, mütevelli hey'etin tasvibini almak zor olmaktadır. Bu bakımdan A. B. D.'leri daha çok dünyanın her tarafındaki satıcılar vasıtasıyle dünya pazarlarından alımlar yapar. Türkiye M.'lerindeki eşyayı ise muhafaza edilmiş tarihî eserler teşkil eder. Arkeoloji M.'leri yapılan kazılardan elde edilen malzemeyle her geçen yıl daha da zenginleşmektedir.

2) Koleksiyonların bakımı : M.'ye gelen her yeni eserin, hemen dikkatli bir kontrolden geçirilerek özelliklerinin tesbit edilmesi gerekir. Daha sonra numarası verilir ve eserin özelliklerini havi fiş, dosyasına konur. İlgililer yeni eşyanın bakımı için ne şekilde hareket edileceğini tesbit ederler. Sergiye çıkmadan önce fotoğrafları çekilir, restore edilir. Sergiye konduktan sonra da ayarlı atmosfer basıncı, temizleme vs. gibi bakımı hiç ihmal edilmeden yapılır.

M.'lerin her çeşit hırsızlığa ve manyakların yaptığı beklenmedik tecavüzlere karşı dikkatle korunması ihtiyacı âşikârdır. Ayrıca M. eşyasını ihmal dolayısıyle harabiyyete uğratmamaya dikkat etmek gerekir ki, maalesef bütün dünya M.'lerinde bu yüzden zarar görmüş eşyaya rastlanmaktadır.

Savaşlar sırasında M. eşyasının korunması için özel tedbirler alınır. Bunların başında taşınabilir eşyanın tehlikeli bölgelerden çıkarılarak muhafaza altına alınması gelir. Tehlikeli bölgeden çıkarılamıyanlar da mahzenlerde saklanır. Tarihî anıtların korunmasına özel dikkat gösterilir. II. Dünya Savaşı'nda değerli M. eşyaları Anadolu'da emniyetli yerlere sevkedilmişti. Ancak atom savaşı ihtimali durumu çok değiştirmiştir. Bir atom savaşı hâlinde tehlikeli bölgelerin tesbiti ve bunun vaktiyle yapılmış olması önemlidir. Aksi hâlde bir yıldırım atom savaşında M. eşyasını koruma ümidi ortadan kalkar.

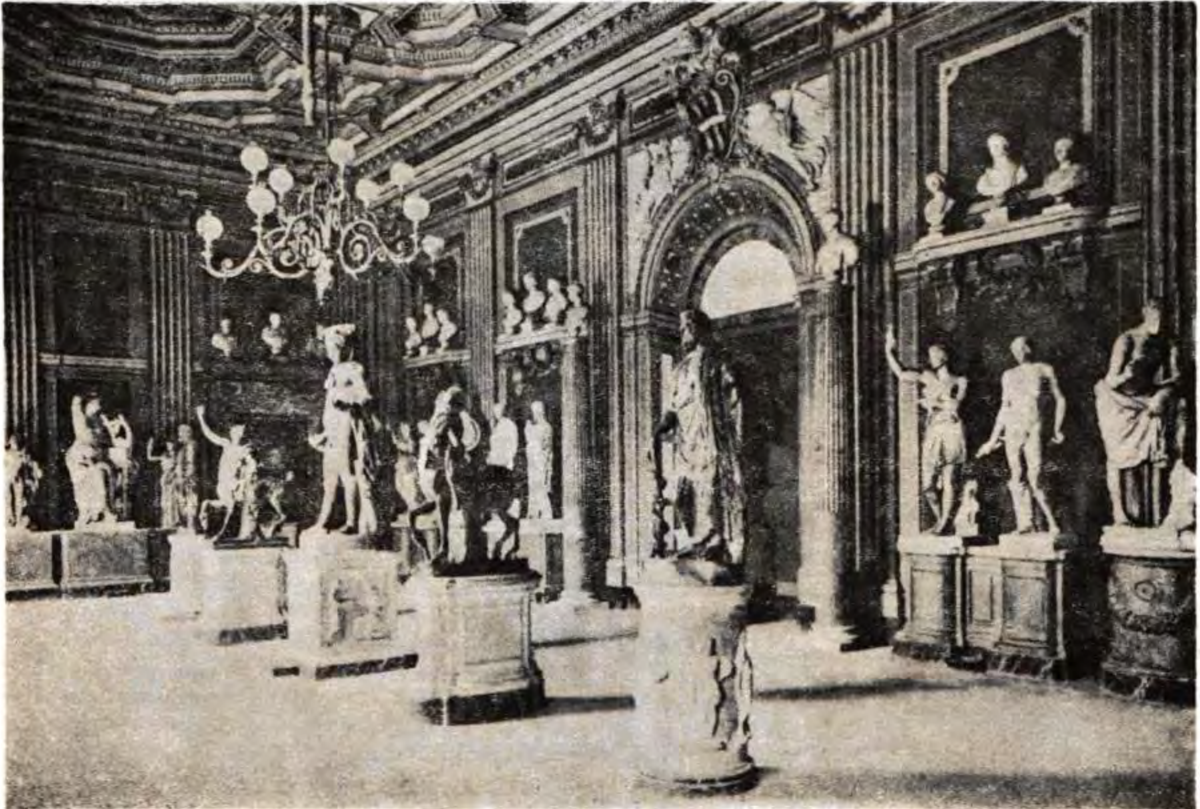
3) Koleksiyonların takdimi: Takdim, bir M.'nin varlığının asıl sebebidir. Bu bakımdan M. eşyasının ziyaretçiye takdimi büyük önem taşır. Türkiye'de M.'ler saraylara (meselâ Topkapı sarayı), camilere (Ayasofya), tarihî değeri olan binalara (meselâ İstanbul'da Âşiyan M.'si), yerleşmiştir. İstanbul Arkeoloji M.'si gibi M. binası olarak yapılan binalara yerleşen M.'ler de vardır. Avrupa'da da M.'ler kiliselere (meselâ Köln'de Schnütgen - Museum); manastırlara (meselâ Almanya'da Augustiner Kloster Museum); ve bilhassa saraylara (meselâ Paris'te Louvre, Floransa'da Pitti Sarayı, Cenova'da Palazzo Bianco, Londra yakınlarında Hampton Court gibi) yerleşmiştir. Napoli'deki XVIII. yüzyıldan kalma Capodimonte sarayı 1957'de, binanın esası değiştirilmeden M. hâline getirilmiş ve Avrupa'nın en etkileyici M.'lerinden biri hâline gelmiştir. Tarihî binaların eski günleri hatırlatan romantik havasının, tarih ve san'at koleksiyonları için çok uygun bir ortam yarattığı muhakkaktır; ancak yeni binalar modern ilim ve endüstri M.'leri için daha uygun düşmektedir.

Bir M. binası ne olursa olsun, her şeyden önce teşhir için yeteri kadar yer sağlayabilmeli, bürolar, depolama, halkın dinlenmesi için imkânlar temin etmelidir. Esasen bugünkü M. ziyaretçileri, eski ziyaretçilere göre daha fazla şeyler taleb etmektedir. Bugünün insanı ticaret ve endüstri alanından beklediklerini bir M. idaresinden de beklemekte ve kendisiyle daha fazla ilgilenmesini, kendisini daha fazla rahat ettirmesini istemektedir. Bunların başında kusursuz bir ışık, eşyaların akıllı bir şekilde sergilenmesi ve okunaklı, az ve öz etiketler gelir. Ayrıca ziyaretçiler M.'de oturup dinlenecek yerlerler bulabilmeli hattâ bir kafeterya kısmında oturup dinlenebilmeli, bir şeyler yiyebilmelidir. Bu şüphesiz Topkapı sarayı M.'si gibi büyük M.'ler için söz konusudur.

M.'deki eşyanın düzenli bir şekilde, bir sıra üzerine takdim edilmesi, dekorasyon san'atının inceliklerinden faydalanılarak ziyaretçiye sunulması da önemlidir.

Etiketler: M.'lerdeki etiket işi, üzerinde en büyük dikkatle durulması gereken meselelerden biridir. Çünkü M. eşyası ancak bu sayede ziyaretçiye tanıtılmış olur. Tanıtıcı perakende etiketlerin yanısıra, bazı eşyaların niçin bir arada teşhir edildiğini açıklayan etiketler kullanmakta da fayda vardır. Genellikle bütün etiketlere hâkim olan kurallar yoktur. Ancak etiket ister uzun, ister kısa olsun, ister elle, ister matbaa harfleriyle yazılsın herkes tarafından kolayca okunabilecek tarzda hazırlanmalı, görme kabiliyeti azalmış olan pek çok ziyaretçinin durumu hesaba katılmalıdır. Bunun dışında genellikle, estetik sebeplerle yapıldığı gibi, etiketler gizli olmamalıdır.

Depolanan eşya: Bir M.'de, gelen eşyanın gittikçe çoğalması hepsinin birden teşhirini imkânsız hâle getirir. Bu bakımdan birçok büyük M.'ler, eşyalarını teşhir edilecek olanlar ve depolanacak olanlar şeklinde ikiye ayırırlar. Bu ikili tanzim fikri ilk defa, 1830'da açılan Berlin müzesinde K. F. Schinkel tarafından tatbik mevkiine kondu. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren ilim M.'lerinde tatbik edilmeye başlandı. Ne var ki, eski M.'lerin çoğunda yer kifayetsiz olduğundan, depolanacak eşyaya yer bulmak güç olmaktadır. Diğer taraftan bu eşyanın da ziyaretçilere gösterilmesinde elbette ki fayda vardır. Bu bakımdan teşhir edilen eşyanın sâbit olması asla arzu edilen bir şey olarak görülmemekte, depolanacak eşya ile teşhir edilecek eşyanın devretmesi en uygun yol olarak kabûl edilmektedir.

MÜZE: Capitolino Müzesi "Salon"

Nihayet depolanan M. eşyası bile zamanla, muhafaza edilemiyecek kadar çoğalır. O zaman da M. için artık tamamen değersiz hâle gelen bir kısım eşyayı tasfiye etmekten başka çare kalmaz.

M.'lerde takdim :

San'at M.'leri : San'at eserlerinin, san'at M.'lerindeki teşhir tarzı, dahilî dekorasyonunun üslûbunu aksettirmeye mütemayil olmakta yahut da bu iş için genellikle modern teşhir camekânları kullanılmaktadır. Mimarın da, iç dekorasyonu yapanın da kendine has bir görüşü olacağı muhakkak olmakla birlikte, bir M.'nin kendine has bir takdim prensibi olmalı ve değişik sunma şekilleri, dışarıdan alınacak yardımlar, ancak özel sergilere inhisar etmelidir. Sâbit koleksiyonların sürekli teşhirinde, eksantrik takdim şekillerine başvurulması makbûl karşılanmaz. San'at M.'sinde teşhir edilecek bir eser bizatihî teşhire lâyık olmalı, teşhir şeklinin onun değerine bir katkıda bulunması ümid edilmemelidir.

Öte yandan eserlerin takdimi için özel bir hazırlığın gerekeceği tabiîdir. Hasar görmüş eserler işin ustaları tarafından san'atkârane bir şekilde restore edilmelidir. Resimlerin teşhirinde çerçevenin önemi büyüktür. Yeknesak çerçeveler başarılı olmamıştır. Bir çağı ifade eden çerçeveler ise ancak o çağın eserleri için kullanılırsa tatmin edici olmaktadır. Çıplak ağaç çubuklardan yapılan çerçeveler Cenova'daki Palazzo Bianco'da başarıyla kullanılmıştır ve bu usulün benimsenmesine doğru bir temayül görülmektedir.

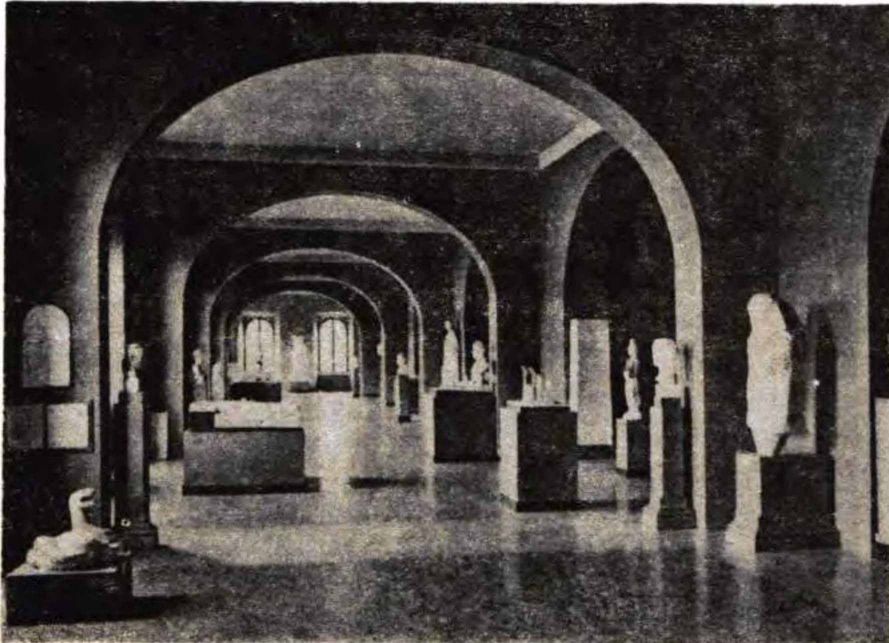
Eskiden M. mobilyasının en önemli olanı mahfazalardı. Bunlar o derece standard hâle gelmişti ki, ziyaretçi her salonda aynı şeyleri görmekten bıkıp usanıyordu. Günümüzde uygulanan yeni metodlarla, standard mahfazaların kullanılması artık son bulma yoluna doğru girmiş, M. idareleri şahsî ihtiyaca göre ayarlanabilen mahfazalar kullanmaya başlamışlardır. Meselâ incecik bir metal iskeletten meydana gelen mahfazalar hem fazlaca göze çarpmakta, hem de eserlerin daha iyi görülmesine imkân verdiği gibi, eşyanın kolayca değiştirilmesini de sağlamaktadır. Açık rafların kullanılması bazan büyük avantajlar sağlamakla beraber bu tip raflar emniyet ve temizlik bakımından mahzurlu bulunmaktadır. Teşhir malzemesinin üst üste raflar hâlindeki dolaplara konması eşyanın muhtelif seviyelerden görülmesine imkân vermesi bakımından uygun görülmektedir. Ancak bu metodda aşırı gidilirse o zaman da ziyaretçi dikkatini hangi rafa toplayacağını şaşırmaktadır. Bilinen gerçek şudur ki, eşyanın takdimi ne kadar standard hâle getirilirse, takdîm edilen eşyanın câzibesi o derece azalmaktadır.

San'at M.'lerinde özel aydınlatma tekniğinin büyük önemi ve rolü vardır. Avrupa'da genellikle gün ışığını (yandan ve tepeden) tercih etme temayülü hâkimdir. Birleşik Devletler'de ise daha çok sun'î ışıktan yararlanılmaktadır. Her iki metod da uygun görülmekle beraber, şurası unutulmamalıdır ki, ışığı altındaki bir salon sun'î ışık altındakine göre çok daha dinlendiricidir ve güneş ışığının kıvılcımları, sun'î ışıkta görülemiyen güzellikleri ortaya çıkarabilir.

San'at eserlerinin yerleştirilmesi tarzı günün modasına göre değişmektedir. Eserlerin topluca bulundurulması veya teker teker dağıtılması; simetri veya dengeli bir asimetri tatbik edilmesi teşhirin amacına göre değiştiği gibi, salonu tertipleyenin şahsî anlayış ve zevkine göre de değişmektedir. Aynı şey fonda kullanılacak renk için de söylenebilir. Nötr bir renk olabileceği gibi kesin kontrast bir renk de kullanılabilir. Genellikle bu gibi unsurlarda M.'ler birbirlerini etkilemektedirler.

Tarih, ilim ve endüstri M.'leri : Tarih, ilim ve endüstri M.'leri için takdim meselesi san'at M.'lerininkinden pek farklı değildir. Ancak bu M.'lerin meseleyi halletmek için konuya lâyık dekoratör ve desinatörler bulması lâzımdır. Çünkü bir M. idaresi her zaman iyi bir san'atkâr olmıyabilir; bu bakımdan teşhir salonlarını düzenlemek için zevk sahibi bir mimar, usta bir dekoratör bulmak gerekir. Eğer bu gibi kimseler bulunabilirse teknik yardımlarla çok ilgi çekici teşhir şekilleri bulunabilir. Bu gibi teşhirlerde eğitim amacını, teknik ihtiyaçları, çekiciliği ve yakındaki diğer eşyalarla koordinasyonu bir arada sağlayabilmek çok güçtür. Öte yandan gelişmelerin merhale merhale gözler önüne serilmesi, baştan başlayarak ileri doğru gidilmesi lâzımdır. Bu gibi M.'lerde şifahen bilgi verecek ilgililerin bulunması, ziyaretçilerin dikkatini daha fazla toplamaya yarar. Tarih M.'lerinde eğer teşhir edilen malzeme asıl değilse, bu, etiketle belirtılmelidir. Ne yazık ki Paris'teki Musée de l'Homme gibi sistemli bir şekilde organize edilmiş tarih müzelerine nadiren rastlanmaktadır.

Dekoratif san'at M.'leri: Bu müzeler çok çeşitli malzemeyi sergilemek durumunda olduğu için, dekoratif san'at M.'lerinde takdîm oldukça güçtür. Bu çeşitli eşyayı bir araya getirirken bir çağın üslûbu veya bir bölgenin hayat tarzına dikkat etmek lâzımdır. 1930'larda o çağın bir salonunu canlandırmanın yeterli olduğu sanılıyordu. Daha sonraki gelişmeler bunun yeterli olmadığını ortaya koydu. Bunun üzerine bir çağın mâmûllerini modern anlayışla ve kronoloji

MÜZE : Roma'da imparatorluk Müzesi "Afrika Eyâleti Salonu"

sırasına da dikkat ederek bir araya getirme yoluna gidildi. Londra'daki Victoria anda Albert Museum, Amsterdam'da Rijkmuseum gibi. Dekoratif san'at eşyasını bir araya getirmekte kullanılan bu teknik M.'nın amacına en fazla yaklaşmasını sağlayan usul olarak kabûl edilmektedir.

İnsanların eskiden nasıl yerlerde, nasıl evlerde yaşadığını, odaların, salonların tanzimini ve kullanılan mobilya vesaireyi gösteren en iyi hâl şeklini, Art Institute of Chicago'nun bulduğu kabûl edilmektedir. Burada odaların, salonların ve bir binanın diğer kısımlarını küçük ölçüde örnekleri yapılmıştır. Kronolojik sıraya göre yapılan bu Avrupa ve Amerika enteriyörlerinde, mobilyalar, elde bulunan en iyi örneklere göre ve tam mikyasında küçültülerek yapılmış ve işlem başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

MÜZE: Napoli Millî Müzesi "Bronz eserler salonu"

Enteriyörlerin muhtelif çağlardaki gelişmesinin yanısıra dekoratif san'at M.'leri bazı mâmûllerin tarihiyle ilgili eşyayı da sergiler. Meselâ cam veya porselen gibi. Bu gibi M.'lerde M.'lik eşyanın bir tek muayyen gaye için muhafaza edilip sergilenmesine de lüzum yoktur. 1952'de Paris'te açılan Cluny M.'si bu alanda ne derece geniş bir görüşle davranılabileceğini ortaya koymuştur. Bu M. Orta Çağ'ın zenginliklerini ifade eden, akla gelebilecek her çeşit malzemeden kurulmuştur. Öyle ki, M.'ye giren bir ziyaretçi, yalnız kendisini ilgilendiren şeylerle meşgul olabilmekte ve M.'de aradığını bulmaktadır. Daha sonra M.'ye yeniden gelişinde daha başka teşhir eşyası dikkatini çekmekte, böylece yeni şeyler keşfetmiş gibi ilgi duymakta, zamanını değerlendirmektedir. M., sonradan karakterini değiştirmiş ve sadece Orta Çağ medeniyetini dile getiren bir şekle sokulmuştur.

Tarih : *Eski Yunan ve Roma :* Dünyada ilk M., Rönesans'ta, İtalya'da açılmıştır. M. sözü Yunanca *mouseion*'dan gelir. Kelime eski Yunan mitolojisinde *muse* (mousai, maisai) diye anılan tanrıçalara adanan tapınak için kullanılmıştır. M. sözü o zamanlar sanat eserleri koleksiyonları için kullanılmıyor ve bugünkü anlamda M. bilinmiyordu. Ancak halka açık koleksiyon fikri yine de mevcuttu. Yunanlı yazar Pausanias (M. S. II. yüzyıl) Atina'daki Akropol'de Propylaea'ya bitişik bir bina olduğunu bu binada Pinakotheke denen bir salonda resim koleksiyonu olduğunu ve salonun halka açık bulunduğunu yazar (Münih'teki Pinakothek'in adı da buradan gelir). Roma'da böyle bir şey bilinmiyor; ancak Yunanistan'ı talan eden Romalı generallerin birçok heykeli memleketlerine götürerek umumî bahçelere veya evlrin koydukları biliniyor.

Orta Çağ : Bu dönemde, manevî kuvvetleri san'at eserleri vasıtasıyle görülebilir hâle getirmenin bilgi ve ilham kaynağı olacağı fikri Hıristiyan kilisesi tarafından yeniden canlandırıldı. Bunun sonucu olarak Orta Çağ kiliseleri ismen olmamakla birlikte bugünkülere bir bakıma benzeyen M.'ler hâline geldiler. Tipik iki misal Venedik'teki San Marco katedraliyle Almanya'daki Halle katedralidir. Birincisinin duvarları mozaiklerle kaplıydı ve özel vesilelerle efsanevî hazineler gözler önüne serilirdi. İkincisinde ise Brandenburglu Kardinal Albrecht harikulâde bir eski eserler koleksiyonu tesis etmiş ve bunların resimli bir katalogunu yaparak bastırmıştı (Heiltumsbuch, 1510).

Rönesans : Mousseion sözünün İtalyan'da, İtalyanca'laşmış hâliyle *museo* olarak kullanılışı XVI. yüzyıla rastlar. Rönesans boyunca İtalyan hükümdarları güzel san'atlara ve her türlü beşerî ilimlere karşı ilgi duymaya başlamışlardı. Böylece *guardaroba* denen hazine dairelerindeki nâdir eşyaları yerlerinden çıkarmaya, yakınlarına göstermeye başladılar. Halbuki o zamana kadar bu gibi eşyanın yalnız muhafazası düşünülürdü. Çok geçmeden önemli kimselerin, sahip oldukları bu gibi eşyayı dostlarına teşhir etmeleri onlara prestij kazandırmaya başladı. Çalışma odalarında muhafaza edilen bu koleksiyonlara *museo, studiolo, scrittijo* denir, daha başka isimler de kullanılırdı.

İtalya'da koleksiyonlarını bu şekilde teşhir eden hükümdar aileleri arasında Floransalı Medici, Mantualı Gonzaga, Ferraralı Este ile Urbino (sonradan Gubbio) dükü Montefeltro'yu sayabiliriz. Bütün bunları hazineleri, sonraki M.'lerin çekirdeğini teşkil etmiştir. 1482'den sonra Gubbio dükü olan, Urbino Dükü Federigo Montefeltro bunların en fazla dikkat çekici olanıdır.

M. sözü Alpler'in ötesinde başka kelimelerle ifade ediliyordu. I. François'nın, Fontainbleau'da bir *cabinet de curiosité*'si vardı. Duc d'Orléans Baptiste Gaston'un da (1608 - 1660) Paris'teki Luxembourg sarayında bir koleksiyonu bulunuyordu. Mukaddes Roma imparatorluğunda ve bütün İskandinavya'da *Kunst und Wunderkammer* tâbiri kullanılmaktaydı. Bu koleksiyonlardan biri Avusturya arşidükü Ferdinand'a (1529 - 1595) aitti; bugün Viyana Müzesi'ndedir. Kopenhag'da Ole Worm (1588 - 1654) adlı bir ilim adamına ait olan bir koleksiyon bilinmektedir. İngiltere'de XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşayan baba oğul Tradescant'lar Musaeum Tradescantianum'u kurdular. Bu koleksiyon Oxford'daki Ashmolean Müzesi'ne katılmıştır.

Çeşitli isimler altında Bologna'dan Kopenhag'a kadar uzanan bu M.'ler karakter itibariyle birbirlerine benziyorlardı. Rönesans devri İtalyan *museo*'larında, portreler, madalyalar, küçük boyda natürmort ve nü vs. gibi ufak yapılı sanat eserleri bulunuyordu. Mitolojiye veya dinî konulara ait büyük tablolar ise uzun *galeria*'lara konurdu. XVI. yüzyıldan itibaren bu galeriler İtalyan hükümdar saraylarının bir parçası hâline geldi. Galeri fikrini ilk ortaya atan mimarın Sebastiano Serlio (1475 - 1554) olması muhtemel görülmektedir. Eski galerilerin en meşhuru Floransa'daki Uffizi sarayının üst katına Bernardo Buontalenti tarafından yapılan (1581) ve bugün de mevcut olan galeridir. Tablolar ve heykellerle süslenen bu çeşit gezinti galerileri, kısa bir süre içinde Avrupa hükümdar saraylarının vazgeçilmez bir unsuru hâline geldi ve XIX. yüzyıl san'at galerilerinin öncüsü oldular. Bunların öncekilerden farkı galerilerin yan pencerelerden gelen ışık yerine tavandan gelen gün ışığıyla aydınlanmasıydı. 1793'te halka açılan Louvre M.'si galerileri bu tarzdadır.

MÜZE : Ermitaj Müzesinde XVII ve XVIII. yüzyıl İtalyan Sanatı Salonu

Sonraki gelişmeler : Museo ve *galleria*'lar bugünkü san'at M.'lerinin öncüleridir. M. fikri teşekkül ettikten sonra bu alanda çeşitli fikrî çalışmalar oldu ve eserler yayınlanmaya başladı. M.'ler hakkında ilk eseri yazan Bavyera dukası V. Albert'in hizmetinde çalışan Samuel van Quicheberg'dir. Quicheberg 1665'te yazdığı *Inscriptiones* adlı eserin ideal bir M.'nin sistemli bir tasnif vasıtasıyle bütün kâinatı temsil etmesi gerektiğini ileri sürer. Bu eser çok ilgi görmüş, okunmuş ve neşrinden 100 yıl sonra John Tradescant tarafından, ilmî koleksiyonunun kataloglanmasında faydalanılmıştır.

Quicheberg'den sonraki önemli nazariyatçıların başında C. F. Neicklius gelir. 1727'de yayınlanan *Museographia* adlı eseri M.'lik eşya toplama ve M.'cilik alanında yazılan ilk el kitabıdır. Bu gibi yayınlar çoğaldıkça koleksiyonculuğa karşı duyulan merak gittikçe artmış, bu iş, belirli şahısların inhisarından çıkmıştır.

Fransız ihtilâlinden sonra M. fikrinde büyük bir değişme olduğunu ve M.'lerin eğitim amaçlarıyla kullanılması alanında önemli bir temayül belirdiğini görüyoruz. Çünkü ancak ihtilâlin sonunda birkaç kişinin faydalanmasına değil halkın faydalanmasına açıldığı takdirde, değerli koleksiyonların asıl mânâsını kazanacağı anlaşılmıştır. Bu yeni anlayışın yanısıra M.'lerin yeniden düzenlenmesi gerekiyordu.

Fransız ansiklopedi yazarlarının beşerî bilgileri tasnif yolundaki çalışmaları modern M.'cilik alanında atılan önemli bir adım oldu. Fransa'da örnek M.'ler kurulmaya başlandı. Sömürgeci ülkeler için etnoloji önemli bir konu hâline geldi ve bu alanda daha XVIII. yıldan itibaren malzeme toplanmasına başlandı.

Fransız İhtilâli, modern M.'ciliğe öncülük etmesine mukabil, çok değerli M. eşyasının Fransa'dan kaçırılmasına da sebep oldu. Fransız asilzâdelerinin sahip olduğu nâdîde koleksiyonlar darmadağın oldu ve İngiltere'deki özel koleksiyonlara akmaya başladı. Bu akışın durdurulması ve hasar gören yerli eserlerin korunmasıyle Alexandre Lenoir görevlendirildi. Lenoir, Musée National des Monuments Français'yi kurdu. Onun çalışmasından daha da gösterişli ve muazzam bir faaliyetle eski Louvre sarayında bir M. kuruldu ve burası sonradan Napoléon M.'si adını aldı. Napoléon tarafından Avrupa'nın bütün memleketlerinden elde edilen paha biçilmez hazineler burada halka teşhir edilmeye başlandı. Dünyanın en değerli san'at hazineleri bir çatı altında sergileniyordu. Musée Napoléon gerçekten sonsuz derecede önemliydi, ancak savaş ganimetlerinden meydana geliyordu. Bu bakımdan çok geçmeden bunların asıl sahipleri çalınmış san'at eserlerini ısrarla geri istediler. Bunun üzerine öncelikle millî kaynaklara dayanan M.'ler kurma fikri yayılmaya başlandı. XIX. yüzyılın başlarında başka Avrupa ülkelerinde de M. anlayışı gelişmiş ve çeşitli M.'ler kurulmaya başlanmıştı. Bunlar arasında sayabileceğimiz başlıca M.'ler şu şehirlerde kuruldu: Budapeşte (1802), Prag (1818), Madrid (1819), Londra (1814), Berlin (1830), Münih (1836).

San'at M.'lerinin yanısıra dekoratif eşya M.'leri üzerinde durulmaya başlanmıştı. Bu tip M.'lerin ilki Paris civarında Alexandre de Sommerard tarafından 1830'da kuruldu. Bu M.'de daha çok Orta Çağ eserleri yer alıyordu. Sommerard'ın kurduğu koleksiyon 1842'de Fransa hükûmeti tarafından alındı ve bu koleksiyon bugünkü Cluny M.'sinin çekirdeğini teşkil etti.

Öte yandan 1851'de Londra'da yapılan Christal Palace sergisinde takdim şeklinin kötülüğü makine çağı dekoratif eşyasının dizayn (design) bakımından kötü olduğunu ortaya koydu. Durumu halletmek amacıyle Victoria and Albert Museum kuruldu. Berlin, Münih, Paris, Viyana, Brüksel, Stockholm ve New York gibi şehirlerde de benzer M.'ler kurulmaya başlandı. Daha sonra Fransız empresyonist ressamlarının Doğu'yu konu alan eserlerini sergilemeye başlaması üzerine koleksiyon meraklıları ve M.'ciler de gözlerini Doğu'nun zenginliklerine diktiler. Bu alandaki bilgiler ve çalışmalar arttıkça Avrupa menşe'li olmıyan san'atları gösteren M.'ler kuruldu.

MÜZE : Poldi Pezzoli Müzesi (Yaldızlı Salon)

XX. yüzyıl :

A. B. D. : XIX. yüzyılın ikinci yarısında Birleşik Devletler'de M. boş vakitleri eğlenerek geçirmek için gidilecek yer olarak düşünülüyordu. Ancak 1853'te New York'ta yapılan American Industrial sergisi bu alanda büyük bir fikir değişikliğine sebep oldu. M.'nin artık boş vakitleri değerlendiren bir yer değil, aksine eğitici bir unsur olarak kullanılması fikri gelişti. Muhtelif kimselerin gayretleri, kısa bir süre sonra neticelerini verdi ve 1870'ten itibaren bu yeni anlayışa uygun M.'ler kurulmaya başlandı. Halkın ilgisinin de gittikçe artmaya başlaması, kurulan M.'lerin sayısını arttırdı. XX. yüzyılla beraber A. B. D. M.'leri de Avrupa M.'leri gibi yeni asrın san'at eserlerini toplama yoluna girdiler. Meselâ New York'taki Whitney Museum of American Art ile Museum of Modern Art çalışmalarını XX. yüzyıl san'atı üzerine yoğunlaştırdılar. Guggenhein Müzesi öncelikle mücerret san'atı meşgale edindi. Amerikan müzeciliği eğiticilik alanında Avrupalılar'ı geride bırakmaya başladı. Baltimore, Boston, Chicago, Cincinnatti, Cleveland, Kansas City, Los Angeles, Minneapolis, New York, Philadelphia, San Fransisco, St. Louis, Toledo ve Washington'dakilerin yanısıra Buffalo, Cambridge, Dallas, Seattle, Springfield gibi birçok küçük şehirde de çok değerli küçük M.'ler kuruldu. Bu arada Boston, Chicago, Philadelphia gibi büyük şehirlerdeki M.'ler, üniversitelerle münasebet tesis ettiler. Bazı üniversiteler, özel keşif heyetleri kurdular. Bu alanda en önde gelenlerden biri olan Philadelphia'daki University Museum, etnoloji ve arkeoloji alanında başta gelen M.'lerden biri hâline geldi. Kuzey ve Güney Amerika ile Asya'dan getirilen malzemelerle eşsiz bir kolleksiyon teşkil etti. Aynı şey Chicago üniversitesindeki Oriental Institute için de söylenebilir.

Diğer taraftan şahısların yaptığı bağışlarla M.'lerin sayısı gitgide arttı. Ardından çocuk M.'lerinin kurulmasına başlandı. İlk çocuk M.'si 1899'da Brooklyn'de kuruldu ve o tarihten itibaren de çocuk M.'lerinin sayısı gittikçe arttı. Bu M.'ler çocukların ilgisini çekebilmek için çok faydalı bir çalışma gösterdiler. 1958'de Metropolitan Museum of Art'ın çocuk kısmı açıldı. Çocuk M.'lerinde özel konulardan ziyade muhtelif olayları birbirine bağlayan genel konular tercih edildi; buralarda çocukların maharetlerini geliştirmeleri için özel atölyeler bile kuruldu.

Almanya : Alman M.'leri Wilhelm von Bode'nin tahrik edici gayretleri sayesinde hızla gelişti. Öyle ki, kısa bir süre içinde sadece Avrupa eserleri bakımından değil, Doğu ve A. B. D. eserleri bakımından da ön sırayı aldılar. Ancak II. Dünya Savaşı ve Berlin'in ikiye bölünüşü başlatılmış olan çalışmaları büyük ölçüde aksattı. Esasen savaştan önce de, Alman M.'lerindeki çalışmalar Nazi rejimi tarafından kesilmişti. M.'ler, doktrine aykırı düştüğü iddiasıyle birçok eserden mahrum edilmiş; aksine bazı malzemeyi de doktrini teşvik eder mahiyette tanıtarak sergilemek zorunda kalmıştı. Bu hâl II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Doğu Almanya'da Komünistler tarafından devam ettirildi. Bu tip M.'lerin başlıcası Berlin'deki eski *Zeughaus*'da açılandır. Bu M.'de Alman tarihinin akışı "Demir Perde" nin ardından görüldüğü şekilde aksettirilmektedir.

Batı Berlin'de ise savaştan hemen sonra toplanan M. malzemesi depo edilmeye başlandı. Daha sonra hemen hemen her Alman şehri kendine mahsus bir M. kurdu. Münih'in Alte Pinakothek denen resim galerisi yeniden yapıldı. Projesi Ludwig Mies van der Rohe tarafından yapılan Millî Galeri ise 1968'den sonra tamamlandı. Bu eser XX. yüzyılın

ikinci yarısında yapılan M. binalarının en etkileyicilerinden biri olarak dikkati çekmektedir.

Doğu Almanya II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu alanda büyük kayıplara uğradı. Sovyet otoriteleri, depolarda saklı olan veya M.'lerde bulunan sayısız eşyayı Rusya'ya taşıttılar. Ancak, Batı âlemince bilinmemekle beraber, Leningrad, Kiev ve Moskova M.'lerine götürülen bu değerli M. malzemesi çok dikkatli bir bakım gördü. Savaştan on yıl sonra, Sovyet hükûmeti bu malzemeyi geri vermeyi kararlaştırdı ve 1955'ten sonra bu kararını tatbik mevkiine koydu. Bu işin büyüklüğünü anlamak için yalnız Hermitage M.'sinde Alman M.'lerine ait 500 000'den fazla eşyanın bulunduğunu belirtmek yeterlidir.

Fransa: Bu ülkenin san'at M.'leri geniş ölçüde Paris'te toplanmıştır. Louvre M.'si sık sık yapılan büyük özel bağışlar sayesinde san'at dünyasının en büyük âbidelerinden biri hâline geldi. Cluny M.'si yalnız en değerli malzemeyi sergileyecek şekilde yeniden düzenlendi. Bu arada Paris'teki Le Jardin des Plantes'dan da bahsetmek ve muhtemelen en eski ilim M.'si olduğunu belirtmek lâzımdır. Burası 1626'da tıbbî maksatlarla bitki yetiştirmek için kurulmuştu. Bugünkü koleksiyonda 1739 civarında Buffon tarafından toplanmış örnekler de bulunmaktadır. Le Jardin des Plantes XVIII. yüzyılın başlarından itibaren eğitim maksadıyle faydalanılmaya başlanmış, zamanla M.'ye canlı hayvan nümuneleri de katılmıştır.

1900 sergisinden sonra Paris'teki eski saraylar, malikâne ve konaklar, uzun süre Paris koleksiyonlarını muhafaza için yeterli olarak düşünülmüştü. Ancak M. malzemelerine daha geniş yer verme mecburiyeti ortaya çıkıyordu. 1937 sergisi bu meseleyi halletti. Muhteşem bir şekilde organize edilen Musée de l'Homme ve Musée National des Monuments Français'yi barındırmak üzere Chaillot Sarayı inşa edildi. Musée National d'Art Moderne de yeni bir bina kazandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız taşra M.'leri yeniden teşkilâtlandırıldılar.

İngiltere: Cambridge'deki Fitzwilliam M.'si, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tamamen yeniden yapılan ilk M. oldu. 1925'te Ashmolean M.'si tarih ve ilmi aksettiren bir M. olarak yeniden düzenlendi. Cardiff'teki National Museum of Wales de I. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar tanzim edildi. II. Dünya Savaşı'nda sonra National Gallery, Victoria and Albert Museum ve Tate Gallery de tekrar düzenlendi.

İtalya: M.'ciliğin beşiği olan İtalya'nın hemen her önemli şehrinde bir M. vardır. Floransa, Milano, Napoli, Roma, Torino, Venedik gibi şehirlerde ise birinci sınıf M.'ler yer alır. Bunlara ilâve olarak ülkenin her tarafına yayılmış bulunan kiliseler de kendiliklerinden birer M. durumundadır. İtalya II. Dünya Savaşı'ndan sonra M.'leri yeniden teşkilâtlandırmakta öncülük etmiştir. Meselâ Cenova'daki Palazzo Bianco'da bulunan resimler öyle tertiplendi ki (1950) uzun süre münakaşa konusu oldu. Milano'da savaş sırasında ağır hasara uğrayan Brera Galerisi nisbeten daha muhafazakâr ama çok hoşa giden bir şekilde yeniden tanzim edildi. Milano'da Castello Sforzesco'da bulunan resim, heykel ve dekoratif san'atlara ait malzeme alışılmamış bir şekilde tekrar gözler önüne serildi. Napoli'de 1957'de açılan Capodimonte M.'si son derece büyük bir itina ile düzenlendi; ziyaretçiyi

MÜZE : Louvre Müzesinin genel görünüşü

MÜZE : Louvre Müzesi : Rubens Salonu

en az yoracak, buna karşılık ona mümkün olduğu kadar estetik zevk verecek şekilde hazırlandı; burası, bugün dünyanın en iyi düzenlenmiş M.'lerinden biri sayılmaktadır.

Sovyetler Birliği: Rusya'daki eski resimler, aslında bir saray M.'si olan Leningrad'daki Hermitage M.'sinde sergilenir. Günümüzde bu M.'de modern Avrupa resimleri, Batı dekoratif san'at nümuneleri sergilendiği gibi, İskit san'atı, Yunan san'atı, Yakın ve Uzak Doğu san'atlarıyle ilgili M. malzemesi de teşhir edilmektedir. 1950'lerin yarılarına kadar Devlet Puşkin Güzel San'atlar M.'si zengin koleksiyonunda bulunan modern eserleri teşhirden nefret ediyordu. Ancak o yıllarda bu politika değişti ve M. Van Gogh, Cézanne, Matisse gibi san'atkârların eserlerini de sergilemeye başladı. 1956'dan sonra ise Kremlin halka açıldı. Kiliseleri, bazı binaları ve vaktiyle çarlara ait olan ve çoğunlukla Batı san'atının eseri olan hazineleri teşhire kondu.

Diğer Avrupa Ülkeleri: İskandinavya ülkelerinin bütün başşehirleriyle bazı büyük şehirlerinde Kopenhag, Stockholm, Oslo, Göteborg, Lund ve Malmö'de XVIII. yüzyıla ait çok önemli san'at koleksiyonları vardır. Finlandiya'nın başşehri Helsinki'deki Millî M. etnografya bakımından önemlidir.

Holanda'nın san'at zenginlikleri Amsterdam, Arnhem, Lahey, Rotterdam gibi şehirlerde, Belçika'nınkiler Anvers, Bruges, Brüksel, Ghent, Liège ve başka şehirlerde teşhir edilir. İrlanda'nın başşehri Dublin'deki Millî M. 1731'de kurulmuştur.

MÜZE : Ankara'da Etnografya Müzesi'nin giriş bölümü

Avrupa'nın en önemli M.'lerinden biri olan del Prado İspanya'da, Madrid'dedir. Geçmiş günlerden miras kalan san'at eserleri belki de hiçbir M.'de, Prado'da olduğu kadar çok bir araya getirilmemiştir. Bu M.'ye Escorial'in en iyi resimlerinden bazıları da ilâve edilmiş bulunmaktadır. Portekiz'deki Millî Araba M.'si Avrupa'nın en müstesna ihtisas M.'lerinden biridir.

Avusturya M.'lerinde imparatorluk zamanından miras kalan muazzam hazineler muhafaza edilir. Ülkenin başlıca M.'leri Viyana'dadır. Graz, Innsbruck, Linz, Klagenfurt ve Salzburg'da da M.'ler vardır.

Polonya'nın en önemli M.'si Varşova'daki Millî M.'dir. Bu M.'de aynı zamanda, eski Almanya'nın doğusundaki M.'lerde bulunan Silezya san'atına ait eserler de vardır. Macaristan'ın başşehri Budapeşte ve Çekoslovakya'nın başşehri Prag'daki Millî M.'ler bu ülkelerin en önemli M.'leridir. Sırp an'anesinin merkezi olan Belgrad'da birçok M. vardır. Ljubljana'da Sloven, Zagreb'de Hırvat kültürüyle ilgili M.'ler açılmıştır.

Yakın Doğu: Irak'ın Bağdad'da bulunan Arkeoloji M.'si (1923'te kurulmuştur) ünlüdür. İsrail'in millî koleksiyonu Kudüs'teki Bezalel Millî M.'sinden teşhir edilir. İran'da 1936'da Tahran'da Arkeoloji M.'si, 1938'de de Antropoloji M.'si kurulmuştur. Mısır'daki Kahire M.'sinde Mısır, İslâm ve Kopt san'atının hazineleri teşhir edilir.

Japonya: Eski İmparatorluk M.'sinin yerini alan, Tokyo Millî M.'si Japon san'atını en iyi bir şekilde gözler önüne seren bir kuruluştur. 1873'te kurulan bu M.'den sonra kurulan Nara Millî M.'sinde (1895) çoğunlukla tapınaklardan elde edilen heykeller teşhir edilir. Kyoto Millî M.'si de 1889'da kurulmuştur. Daha çok tablolar sergilenmektedir.

Güney Amerika: Arjantin'de Buenos Aires'teki M.'lerin dışında, Córdoba'da da önemli bir M. vardır. Brezilya'nın

eski başşehri Rio de Janeiro'daki Modern San'at M.'si 1951'-de yapılmış olan çok modern bir binaya yerleşmiştir. Brezilya'nın önemli bir başka M.'si de Sao Paulo'daki san'at M.'sidir. Eski ve yeni bir çok üstâdın eserlerini ihtiva eden bu M. için, Avrupa san'atını, Güney Amerika'da en iyi ifade eden M. demek mümkündür. Bolivya'nın başşehri La Paz'da 1925'te kurulan Tihuanacu Millî M.'si bir arkeoloji ve ilim M.'sidir. Şili'de ilk kurulan M., Tabiî Tarih M.'-sidir (1830). Bu M. ve diğer önemli M.'ler ülkenin başşehri Santiago'da toplanmıştır. Ekvator'un başşehri Quito'da Museo Unico National 1916'da kurulmuş bir M.'dir. Peru'nun başlıca üç M.'si Museo Nacional de la República, Museo Nacional de Bellas Artes ve Museo de Historia Natural "Javier Prado" (1918) başşehri Lima'dadır. Paraguay'ın en önemli M.'si ise başşehir Asunción'da bulunan Museo de Historia Natural y Etnografia'dır. Uruguay'ın üç büyük M.'si Museo Histórico Nacional (1900), Museo Historia Natural (1837) ve Museo Nacional de Bellas Artes (1911), başşehir Montevideo'dadır. Venezuela'nın başşehri Caracas'ta da Museo de Arte Colonial (1942), Museo de Bella Artes (1938) ve Museo de Ciencias Naturales (1940) vardır.

Orta Amerika: Guatemala'nın başlıca M.'si, başşehir Guatemala'da 1935'te kurulan Museo Nacional de Historia y Bellas Artes'tir. Honduras'ın tek M.'si Museo Nacional (1925) başşehir Tegucigalpa'da bulunur. Nikaragua'nın başşehri Managua'da Museo Nacional de Nicaragua vardır. Panama'nın başlıca M.'si Museo Nacional de Panama (1925) da, başşehir Panama'dadır. Kostarika'nın başşehri San José'de bulunan M.'si Museo Nacional, 1885'te kurulmuş bir M.'dir.

Kuzey Amerika: Kanada eskiden beri M. alanında büyük bir faaliyet göstermiştir. Ottawa'da 1842'de kurulan National Museum of Canada bir ilim M.'sidir. Toronto'da Uzak Doğu san'atlarını gözler önüne seren çok önemli bir M. vardır. Halifax ve Montreal'de de XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş M.'ler vardır.

Meksika M. alanında büyük faaliyet göstermiş ve daha 1785'te Meksiko şehrinde bir resim galerisi kurmuştur. Bu galeriyi 1822 ve 1825'te kurulan M.'ler takip eder. Ülkenin başlıca M.'leri başşehri Meksiko şehrinde toplanmıştır.

Kuzey Amerika'nın başlıca ülkesi A. B. D. hakkında daha önce gerekli bilgi verilmiştir.

Türkiye'de M.:

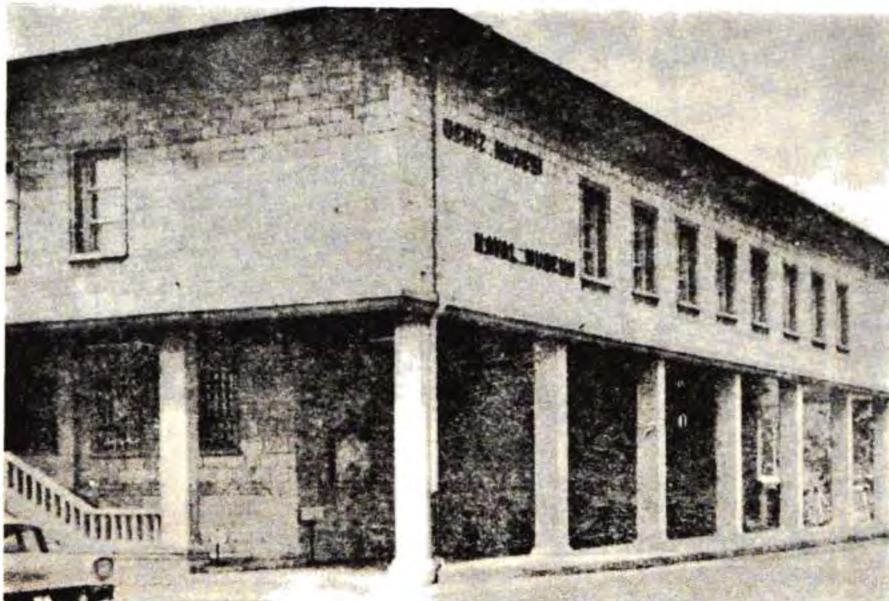
Türkiye'de M. kurulması alanında ilk adım XIX. yüzyılın ilk yarısında atıldı. Daha önce, büyük maddî ve manevî değeri olan eski eserler, sarayın Hazîne-i Enderûn denen dairesinde muhafaza edilirdi. Hz. Muhammed'e ait olan Hırka-i Saâdet ile Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği diğer mukaddes emanetler, Topkapı Sarayındaki özel dairede büyük bir titizlikle saklanıyordu. Mübarek sayılan ecdad yâdigârı eşya da yine titizlikle korunurdu.

Ancak, bütün bunlar M. fikrine bağlı olmayan şeylerdi. Eski eserlerin M.'cilik anlayışıyla korunması hususunda bir faaliyet yoktu; bu yüzden M.'cilik fikrine daha önce sahip olan Avrupa'lı ülkelerin, İmparatorluk sınırları içindeki bir kısım tarihî ve arkeolojik eşyayı yurt dışına kaçırmaları bir süre önlenemedi.

Türkiye'de M. alanında atılan ilk adım, Dâmâd Fethî Paşa'nın seraskerliği (millî savunma bakanlığı) zamanında eski eserlerin ve silâhların Ayasofya'nın yanındaki Aya İrini kilisesinde toplanmasıyle atıldı (1846). Tanzimat'ın getirdiği yeni fikirlerle burasının M. hâline getirilmesi düşünüldü; ve ilk kuruluştan yirmi yıl kadar sonra eski eserlerin depo edildiği Aya İrini'ye, Müze-i Hümâyûn adı verildi. 1869'da Mekteb-i Sultânî öğretmenlerinden Mr. Gold buraya müdür tayin edildi. Maârif Nâzırı Saffetî Paşa, valilere gönderdiği bir tamimle vilâyet sınırları içinde bulunan eski eserlerin bu M.'ye gönderilmesini istedi. Ancak Âlî Paşa'nın sadrâzamlıktan uzaklaştırılmasından sonra iktidara gelen yeni sadrâzam Mahmud Nedim Paşa, M. müdürlüğünü kaldırdı. Onun ardından sadrâzamlığa gelen ileri görüşlü fikir adamı Ahmed Vefik Paşa Müze-i Hümâyûn'u yeniden kurdu; müdürlüğe de M. Dethier getirildi. M. Dethier ölüm tarihi olan 1881 yılına kadar M. müdürlüğüne devam etti. Dethier'nin en büyük hizmeti bir *âsâr-ı atıyka* nizâmnâmesini çıkarmış olmasıdır. 1874'te çıkan bu nizâmnâmeyle eski eserlerin toplanıp saklanması ilk defa bir düzene girmiş oluyordu. Yine M. Dethier zamanında Müze-i Hümâyûn ikiye bölündü. M.'deki arkeolojik eserler, tadil edilen Çinili Köşk'e taşındı; bu suretle arkeoloji M.'si, askerî M.'den ayrılmış oldu.

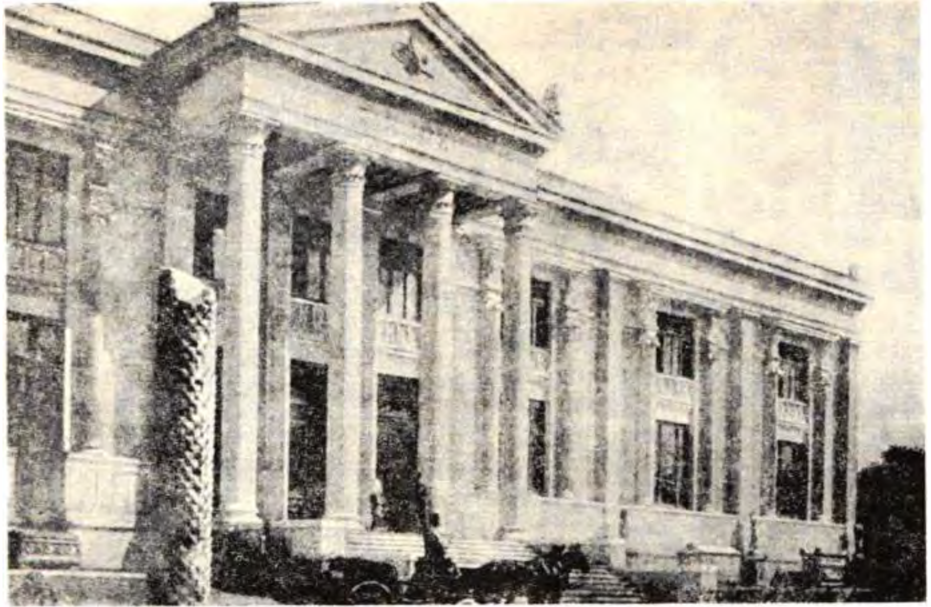
M. Dethier'nin ölümünden sonra, Türk M.'ciliğine büyük katkılarda bulunacak olan Osman Hamdi Bey (b. bk.) müdürlüğe getirildi. Osman Hamdi Bey'in ilk işi yeni bir âsâr-ı atıyka (eski eserler) nizâmnâmesi çıkarmak oldu. 1883'ten itibaren tatbik edilmeye başlanan bu yeni nizâmnâme sâyesinde yurt içindeki birçok eski eserler, bilhassa arkeolojik malzeme, İstanbul'a akmaya başladı.

Millî eğitim çalışmalarına büyük önem veren ve bu hususu açtırdığı yeni okullarla teşvik eden II. Sultân Abdülhamid, M.'cilik çalışmalarıyla da

MÜZE : İstanbul'da Deniz Müzesi (Beşiktaş)

yakından ilgileniyordu. Bilhassa Sayda lahitlerinin bulunmasından sonra, onun emriyle bir arkeoloji M.'si binasının yapılmasına başlandı. Mimar Valaury, klasik mimarîden aldığı ilhamla bugünkü İstanbul Arkeoloji M.'si binasını yaptı. Burası Türkiye'de M. binası olarak yapılan ilk eser oldu. 1891'de açılan M.'ye daha sonraki yıllarda iki ilâve daha yapıldı.

MÜZE : Istanbul Arkeoloji Müzesi

Osman Hamdi Bey, vefat tarihi olan 1910'a kadar müdürlük görevini büyük bir başarıyla yerine getirdi. Onun ölümünden sonra yerine Halil Edhem Bey tâyin edildi. Onun zamanında Milet, Didim, Efes, Sard ve Priene'de yapılan kazılardan elde edilen arkeolojik eserler İstanbul'a taşındı. Ancak bulunan eserlerin gittikçe çoğalması yeni M.'lere ihtiyaç gösterdi. Bir Şark Eserleri M.'si kuruldu. M. malzemesinin gittikçe çoğalması artık hepsinin birden İstanbul'da muhafaza edilmesini imkânsız hâle getiriyordu. Bunun üzerine bulunan malzemenin memleketin muhtelif yerlerinde toplanmasına başlandı. Böylece M.'cilik İstanbul'dan memleketin içlerine kaydı. Cumhuriyetin ilânından sonra da yeni yeni M.'ler açılmaya başlandı. Bugün Türkiye'deki M. sayısı yüze yakındır. Bunlar müdürlük ve memurluklar hâlinde idâre edilmektedir. Başlıcaları şunlardır :

İstanbul'da : *Topkapı Sarayı M.'si* (Emânât-ı Mukaddese, Çin porselenleri, Türk silâhları, Türk cam işleri, Türk arabaları, kitabeler, vs.), *Arkeoloji M.'si* (Sayda lahitleri, heykeller, meskûkât vs.), *Eski Şark Eserleri M.'si* (Âsûr, Sümer, Bâbil, Akad, Elam, Hitit, Ârâmî, Mısır, Nebâtî, Himyerî, Frikya, Lidya eserleri), *Türk ve İslâm Eserleri M.'si* (halı, yazı, tesbih, minyatür vs.), *Resim ve Heykel M.'si* (Türk ressam ve heykeltraşlarının eserleri), *Deniz M.'si* (Türk denizcilik tarihiyle ilgili eserler), *Askerî M.* (Türk askerlik tarihine ait zengin eserler), *Ayasofya M.'si* (Bizans mozayikleri, Osmanlı eserleri vs.). Diğer önemli M.'ler: *İnkılâb, Belediye, Tanzimat, Edebiyat-ı Cedîde, Yahyâ Kemal, Yedikule* M.'leridir.

Konya'da :

Mevlânâ M.'si (çok zengin el yazmaları, yazı levhaları, halılar, kumaşlar vs.), *Arkeoloji M.'si* (klasik devre ait eserler), *Mezar Anıtlar M.'si* (Osmanlı çağı ve daha önceki devreye ait mezar taşları), *Selçuklu Devri Taş ve Ahşap Eserleri M.'si, Çini Eserler M.'si* ve *Etnoğrafya M.'si.*

Ankara'da :

Etnoğrafya M.'si, Arkeoloji M.'si, Eski Büyük Millet Meclisi, Anıt-Kabir.

Diğer bazı M.'lerimiz de şunlardır : *Amasya M.'si, Antakya M.'si* (zengin mozayikler), *Antalya M.'si, Bergama M.'si, Bursa M.'si* (Frikya, Bitinya Roma, Bizans eserleri, yazmalar), *Sultan Murâd'ın Evi;* İzmir'de *İzmir ve Efes M.'leri; Kütahya M.'si;* Samsun'da *Atatürk ve Arkeoloji* M.'leri; Sivas'ta *Sivas ve İnkılâb* M.'leri. (O. Yüksel)

MÜZİK : bk. MUSİKİ.

MÜZİKALİTE, bestekârlık ve icrâda derin ve ince musiki hissi, musiki kabiliyet ve duyarlığı. Devamlı iyi musiki dinlemek bu hassayı geliştirir. (Y. Ö.)

MÜZİKOLOJİ, musiki nazariyâtı ve musiki tarihi ilimleri. (Y. Ö.)

MYKALE (bugünkü adı : Samsun dağı), Anadolu'nun Ege kıyısında, Sisam adasının karşısında, bir dağ. M. Ö. 439 yılında Yunanlılar İranlılar'a karşı bir savaşı bu bölgede kazanmıştı. M. bir dinî merkezdi; bir Poseidon tapınağı vardır. (V. Örs)

MYKENAI, Argos ovasının kuzeyinde eski bir Grek şehri. Homeros'ta Agamemnon'un yurdu olarak geçer. M.'da ilk defa 1876 yılında Alman araştırıcısı Heinrich Schliemann tarafından kazı yapılmış ve Akalar devrine ait bir şatonun ve kalenin harabeleri meydana çıkarılmıştır. Yontulmamış "Kyklopik" (iri) taşlardan yapılmış olan kale duvarları ve Aka krallarına ait "kubbeli mezarlar" bulunmuştur. Bu mezarların yanında bir de "kuyu mezarlar" vardı. Bu mezarlarda bulunan altından ölü maskeleri, kupalar, ibrikler, madenî silâhlar ve süs eşyaları, bu mezarların krallara ait olduklarını gösteriyordu. Bu kültürün M. Ö. 2000'lerde Hellas'a göç eden Akalara ait olduğu anlaşılmıştır, fakat Aka kültürünün Doğu Akdeniz'deki yayılışını Kıbrıs adasında yapılan kazılar ve Ugarit (Ras Şamra) kazıları ortaya koymuştur. (V. Örs)

MYLIUS - ERICHSEN, Ludvig (Viborg 1872-Grönland 1907), Danimarkalı kutup seyyahı. Grönland'a geziler tertîbetti. 1902 - 1904 yıllarında adanın kuzey - batı kıyısına, 1906'da kuzey - doğu kıyısına iki gezi yaptı. Bu gezilerde her şeyden önce Eskimolar (bilhassa efsaneleri) araştırılmıştır. Başlıca eserleri: *Grönland - 1906* (H. Molteke ile birlikte); *Danmark Ekspeditionen til Grönlands Nordöstkyst 1906 til 1908* (Grönland'ın kuzey - doğu kıyısına 1906'dan 1908'e kadar yapılan Danimarka gezileri) [1910 - 1917]. (V. Örs)

MYRIA (Yun. myrias = 10 000'den), Batı dillerinde kullanılan bir katsayı ön eki. Fr. myriamètre = 10 000 m'lik, az kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Fr. myriapode (10 000 ayak) = kırkayak. Fr. myriophylle (10 000 yaprak) = akvaryumda yetiştirilen bir su bitkisi. (V. Örs)

MYRIOKEPHALON MUHAREBESİ : bk. MİRİYOKEFALON MUHAREBESİ.

MYSİA DİLİ, eski Küçük Asya dillerinden birine verilen ad. Bu dil eskiden Bergama - Edremit - Bayramiç - Balıkesir - Bursa - Kütahya bölgesinde konuşulurdu. Bu dilden kalan biricik yazıt 1926 yılında eski Mysia - Phrygia sınırında, bugünkü Kütahya'nın Tavşanlı ilçesine bağlı Üyücek köyünde bulunmuştur. M. Ö. V. yüzyıldan kalan bu yazıtı J. Friedrich (*Kleinasiatische Sprachdenkmäler,* 1932) yaymıştır. Bk. ESKİ KÜÇÜK ASYA DİLLERİ. (H. Eren)

MYSTÈRE (Fr., Lat. mysterium; Yun. mysterion), Orta Çağ'da gelişmiş bir sahne oyunu cinsi. Bu oyun XIV. yüzyılın sonlarında meydana çıktı; en çok XV. yüzyılda rağbet gördü. M., XIII. yüzyılın dinî veya yarı dinî dramının, *miracle* (mûcize) dramının aldığı son şekildir. X. yüzyılda manastırlarda gelişti. Âyinlerdeki sualli cevaplı konuşmalardan meydana çıktı. Önce Latince ve mensur olarak yazılan bu konuşmalar, Tevrat ve İncil'e dayanarak akıl ile anlaşılmayacak dinî gerçekleri bir dereceye kadar aydınlatmak ve yortuları kutlamak amacına dönüktü. Hıristiyan dininin bu gizli, yâni akıl ile anlaşılmıyacak unsurlarının başlıcaları şunlardır: Incarnatio (bedene girme) ve Resurrectio (öldükten sonra dirilme). Birincisi Allah gözü ile bakılan İsâ'nın, insan olarak dünyaya gelmesi, ikincisi de öldükten sonra tekrar dirilmesidir. Bu unsurlara mysterium denmesi, bunlara dair oyunlara da bu adın verilmesine yol açmıştır. Başlıca yortular Noël yani İsâ'nın doğumu ve Paskalya, yâni İsâ'nın dirilmesine ait yortulardır. Jeu d'Adam et Eve (Âdem ve Havvâ oyunu) M.'lerin en meşhurudur. M.'ler, kısmen halk dilinde yazılmış olup, din ile hiçbir bağlantısı olmıyan bazı kısımları da içine aldığından, sonunda kiliseden dışarı çıktı. Kiliselerin önündeki meydanda temsil edilmeye başlandı. Miracle (Lat. miraculum = insanların hayran olduğu bir olay, mûcize) adını taşıyan dram ise, sahneye konmuş bir dinî hikâye olup, bir azizin veya H. Meryem'in mûcizevî müdâhalesini gösterirdi. Miracle de Théophile (aş. yu. 1260), bunların en çok şöhret kazanmış olanlarından biridir.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda miracle sahneye hâkimdir. M.'in asıl amacı insanın bütün hayatının ilâhî kuvvetlerle ilişkilerini göstermektir. Sahnesinde cennet ve bu dünya, Allah ve Şeytan, azizler ve hırsızlar, büyükler ve fakir insanlar görülür. Mûcizeler ve en aşağı gerçekcilik yan yana gösterilir. Metin bazan pek uzun (20 000 mısraı geçebilir) olup, genel olarak sekiz heceli mısrâlardan ibârettir. Bunlar gruplar hâlinde toplanır. Her grubun birinci mısraı öncekinin son mısraı ile kafiyelidir. Hikâye, seyircileri durmadan dünyanın bir yerinden öbürüne, bir zamandan başka bir zamana götürür. Sahneler arasına bazan musikili eğlenceler ve baleler sokulur. Oyun birkaç gün sürer. Aktörler çok sayıda olup, "confrérie" (kardeşlik) hâlinde toplanmıştır. Sabit ve dâimî olan dekorlar kilisenin önündeki meydanda kurulmuştur. Bu confrérie'ler repertuarının en eski M.'i, *La Passion de Palatinus* (Platinus'ün çilesi) başlığını taşır. Çok eski olan şu iki M.'in de başlığını biliyoruz: *Passion de Semur* (Semur'ün çilesi) ve *Passion d'Autun* (Autun çilesi) (Autun bir şehirdir). Ama bunların asıl metni bize kadar gelmiş değildir. Biz ancak oyunların XV. yüzyılda yapılmış adaptasyonlarını biliyoruz.

M.'ler çok defa, işlenen konulara göre üç gruba ayrılır: Eski Ahid, Yeni Ahid ve Elçiler grupları. Eski ve Yeni Ahidler, Kitâb-ı Mukaddes'in iki kısmıdır. Elçiler ise, İsâ'nın doktrinini yaymak için uzaklara gönderdiği on iki havârîsine verilen addır. *Mystère de la Passion* (İsâ'nın Çilesi M.'i) bunun örneklerinden biridir. Bazı M.'ler, Hıristiyanlık'la ilgisi olmıyan ve eski zaman tarihine bağlı veya çağdaş tarihten alınmış temaları işler. Meselâ: *Le Destruction de Troie* (Truva'nın yok edilmesi) (aş. yu. 1450); *Le Siège d'Orléans* (Orléans'ın Muhasarası) [1438]. Ama seyircilerin zevkı değişiyor ve M. yazarları zaman geçtikçe oyunlarına maskaralık ve kabalıklar katıyordu. Reform, M.'lere karşı cephe almış ve bu oyunların yok olmasına yardım etmiştir. Zaten Katolik kilisesi de yavaş yavaş M.'lere, Hıristiyanlığa uymaz gözü ile bakmaya başlamıştı. 1548'de Paris Parlamentosu bunları yasak etti. Bu son yıllarda Orta Çağ tiyatrosunu tekrar diriltmek için bazı gayretler sarfedildi ve Greban'ın *Mystère de la Passion*'u Notre Dame kilisesinin önündeki meydanda temsîl edildi. Bavyera'da Oberammergau şehrinde de her on yılda bir böyle oyunlar yapılırdı. (V. Örs)

MYSTERION (Yun. mystes = ikrar vermiş, bir dine alınmış; myo = gözlerini veya ağzını kapamak'tan), ancak ikrar vermiş olanların bilmesi gereken dinî öğreti veya âyinlerin topluluğu. Yunanistan - Roma çağına ait M.'ların başlıcaları şunlardır: Eleusis, Dionysos, Hekate, Demeter, Orphaios, İsis, Kybele, Mithars. İkrar vermiş olanlar, tapınaklarda yer alan âyinler (kesilen kurbanlar, kutsal şölenler) ve kendilerine öğretilen gizli mitoloji hakkında hiçbir açıklama yapmamaya söz verirlerdi. (V. Örs)

MŽIK [*mjik*], **Hans von** (doğ. Rzeszöw / Galiçya 1876), Avusturyalı Arabist ve coğrafya uzmanı. 1903 yılında Viyana'da Millî Kütüphane'de görev almış, 1929'da Viyana Üniversitesinde profesörlüğe tayin edilmiştir.

Eski Arap gezginlerinin eserleri üzerinde duran M., Arap coğrafyacılarının birçok eserlerini yayınlamıştır:

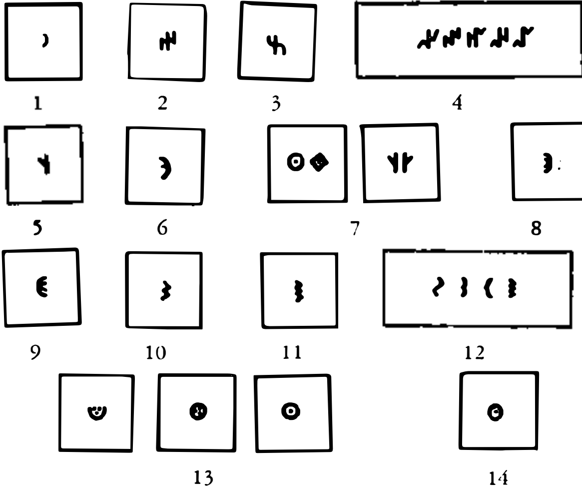
Die Reisen des Arabes Ibn Batuta (Arap gezgini İbnü Batûta'nın yolculukları) (1911); *Afrika nach der arabischen Bearbeitung des Ptolemäus* (Ptolemaios'un Arapça çevirisine göre Afrika) (1916); *Das Kitâb ağaib al akalim des Suhrâb* (Suhrâb'ın Kitâbü 'Acâibi'l - Ekaalîm'i) (1930). *Bibliothek arab. cistoriker und Geographen* (Arap tarihçi ve coğrafyacıları kitaplığı) (1926'dan beri) ve *Beiträge zur histor. Geographie* (Tarihî coğrafya üzerine katkılar) (1929'dan beri) adlı dizileri yönetmiştir. (H. Eren)

N

N Türk alfabesinin on yedinci harfi; bu harfin işaret ettiği ses. Adı *ne*'dir. Ses olarak *n* patlamalı, titreşimli bir diş ve geniz ünsüzüdür.

En eski biçimine göre Güney Sâmî alanında bu harfe *nahas* (= yılan) adı verilmiştir. Ancak, daha sonra Ârâmî alanında — yılanın verdiği korkudan dolayı — *nun* (= balık) adını almışsa da, bu harfin biçim bakımından balıkla bir benzerlik veya yakınlığı yoktur.

Eski Türk alfabesinde *n* sesini belirtmek için özel bir işaret vardı; bundan başka, *ŋ* ve *ń* sesleri için de ayrı harfler kullanılırdı. Bu yazı sisteminde kelime sonundaki *-nç, -nt* ses düğümlerini belirtmek için ayrı işaretler kullanılırdı. Bu işaretlerin *-nç* ve *-nt* olarak mı, yoksa *-nc* ve *-nd* biçiminde mi okunması gerektiğini kesinlikle bilmiyoruz. Uygur alfabesinde normal *n* sesinin yanında genizsi *ŋ* ünsüzü de özel bir harfle belirtilmiştir. Uygur alfabesinde, Arap yazısında olduğu gibi, kelimenin başında, içinde ve sonunda bulunduklarına göre harflerin biçimleri çok defa biraz değişir. Arap alfabesine dayanan eski Türk yazı sistemlerinde nun harfi normal *n* ünsüzünü, sağır kef (bazan üç nokta ile belirtilen kef) harfi genizsi *ŋ* ünsüzünü belirtmek için kullanılmıştır. Bundan başka, Türkler bu ünsüzü belirtmek için nun ve kef harflerini birleşik bir işaret olarak da kullanmışlardır.

Eski Türk Yazısı

1. Orhon I, II : ^{1}n; 2. Orhon I, II : ^{2}n; 3. Orhon III : ^{2}n; 4. Yenisey: ^{2}n; 5. Orhon I, II: *ŋ*; 6. Orhon III: *ŋ*; 7. $^{1}ŋ$ ve $^{2}ŋ$; 8. Orhon I, II : *ny;* 9. Yenisey : *ny;* 10. Orhon I, II : *nç, nc;* 11. Orhon III : *nç, nc;* 12. Yenisey : *nç, nc;* 13. Orhon I, II : *nt, nd;* 14. Orhon III : *nt, nd.*

Latin alfabesine dayanan yeni Türk yazı sisteminde yalnız bir *n* harfi vardır. Anadolu ağızlarında yer yer saklanmış olan *ŋ* ünsüzü için yeni alfabemizde özel bir işaret düşünülmemiştir.

Türk fonetiği: Ana Türkçeden beri kullanıldığını bildiğimiz *n* sesi Türkçede ana sesler arasında yer alır. Bununla birlikte, bu sesin daha çok kelime içinde ve sonunda kullanıldığı göze çarpıyor. Türkçede kelime başında bu sese yalnız *ne* soru zamirinde (ve türevlerinde) rastlanır. G. J. Ramstedt (*Keleti Szemle,* XVI, 66) bu kelimenin bir benzeşme (assimilation) sonunda meydana geldiğini ileri sürmüştür (<**ye-n*). Ancak, onun bu görüşü W. Bang (*Über das türkische Interrogativpronomen.* Vom Köktürkischen zum Osmanischen. I) tarafından tartışılmıştır. Bu duruma göre eski ve yeni Türk dil ve diyalektlerinde kullanılan *n*-'li kelimeler daha çok yabancı dillerden alınmıştır. Örnekler: *nadas* 'sürülerek dinlendirilmeye bırakılmış tarla' (<Rumca), *nakış* (< Arapça), *nakit* (< Arapça), *nam* (< Farsça), *namaz* (< Farsça), *namlu* (< Rumca), *naz* (< Farsça), *nehir* (< Arapça), *ney* (< Farsça), *nikâh* (< Arapça), *nişan* (< Farsça), *nişasta* (< Farsça), *not* (< Fransızca), *nüans* (< Fransızca), *nüsha* (< Arapça) > *muska.* Anadolu ağızlarında da *n* ile başlayan birçok yabancı kelime vardır. *Nahır* sığır sürüsü' (Kafkasya dillerinden alınmıştır), *nöker* 'yardımcı, uşak; ortak, kuma' (Moğolcadan alınmıştır), *nüğü* 'iki yüz dirhemden ibaret ağırlık ölçüsü' (Rumcadan alınmıştır) kelimeleri gibi. Türk diyalektlerinde arasıra *n* ile başlayan birtakım kelimeler de tespit edilmiştir: Sagayca *naŋmır,* Şorca *namır, nağür nağbır* 'yağmur', Sagayca *nağı* 'yeni', Şorca, Sagayca, Beltirce, Kızılca *nan* 'dönmek', Şorca *naŋız,* Kızılca *nağız* 'yalnız', Şorca *nıbak* 'masal', Şorca *nuburtka, nıbırtka, nurtka* 'yumurta', Kırgızca *nan-* 'inanmak'... Bu örneklerin büyük bir bölümü benzeşme (assimilation) sonunda meydana gelmiştir: *yağmur> yaŋmur> naŋmır (>namır, nağür, nağbır), yaŋı> naŋı> nağı, yalnız> yaŋız> naŋız (>nağız), yumak> nıbak, yumurta (>yumurtka)> nuburtka, nıbırtka.* Kırgızcada kullanılan *nan-* biçimi ise Türkçe *ınan- (>inan-)* kelimesinden çıkmıştır. Kırgızcada kelime başındaki *ı-* sesi düşmüştür (elision).

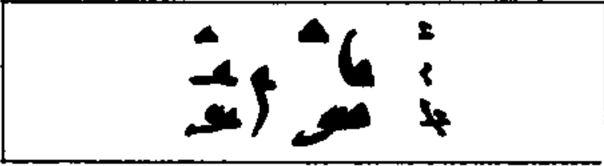
Kelime başında *l* sesinden *n* sesinin çıktığına da tanık oluyoruz. Anadolu ağızlarında *lor* 'bir çeşit taze, yumuşak ve tuzsuz beyaz peynir' kelimesi birçok yerlerde *nor* olarak kullanılır. Anadolu ağızlarında *loda* 'üzerine toprak örtülmüş yığın' kelimesi yanında *noda* biçimi de tespit edilmiştir.

Kelime içinde *n* sesi normal olarak saklanmıştır: Türkçe *enik* 'köpek yavrusu', *inek, kanat, kendir...* Kelime içinde *n* sesi seyrek olarak düşer. Şorca *koş* (< Türkçe *konç*) kelimesinde olduğu gibi. Bunun gibi, Sagayca *sas-,* Şorca *şaş-* kelimelerinde de *n* düşmüştür (< *sanç-*). Buna karşılık Türkçe *tunç* kelimesindeki *n* ikincil bir sestir (< *tuç*). Eski ve yeni bütün Türk dillerinde bu kelime *tuç* biçiminde kullanılır. Eskiden *kılıç* kelimesi de daha çok *kılınç* biçiminde yazılırdı. Anadolu ağızlarında da buna benzer birtakım örneklere rastlanır. Örnek olarak Türkçe *piliç* kelimesi Anadolu'nun birçok yerlerinde *pilinç* biçimini almıştır.

Kelime sonunda da *n* sesi Türk dil ve diyalektlerinde normal olarak olduğu gibi kalmıştır. Örnekler: Türkçe *kan*~ Yakutça *χan* ~ Çuvaşça *yun;* Türkçe *kın* ~ Çuvaşça *yana;* Türkçe, Kazakça, Kırgızca *on* ~ Tatarca, Başkurtça *un* ~ Yakutça *uon* ~ Çuvaşça, *vun;* Türkçe *un* ~ Altayca, Şorca, Sagayca *un* ~ Çuvaşça *ǝ̆nǝ̆χ*; Türkçe *gön* ~ Kazakça, Türkî *kön* ~ Tatarca *kün.* Balkan ağızlarında *-n* sesinin seyrek olarak *-m*'ye çevrildiğini biliyoruz: Türkçe *kurşun* kelimesi bu ağızlarda *kurşum* biçimine girmiştir. Bulgarca *kurşum* kelimesi de bu özelliği saklamıştır.

Türkçe *kurum* kelimesinin eskiden beri *kurum* olarak kullanıldığını biliyoruz. Ancak, bu kelime Sagaycada *kırun* biçiminde kullanılır. Bu biçimin ikincil bir biçim olduğu anlaşılıyor. Macarcada kullanılan *korom* kelimesi de Türkçe *kurum*'un eskiliğini ispat eden bir veridir.

Kelime sonundaki *n*'lerin Türk dil ve diyalektlerinde normal olarak saklanmasına karşılık, bu sesin Çuvaşçada birçok hallerde *m*'ye çevrildiğine tanık oluyoruz: Türkçe *karın* ~ Çuvaşça *χırǝ̆m*; Eski Türkçe *san* 'sayı' ~ Çuvaşça *sum* 'sayı' (Martti Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen,* Helsinki 1949, 205. s.). Bu özellik Macarcadaki Türkçe alıntılarda da göze çarpar: Türkçe *san* kelimesi Macarcada *szám* biçimini almıştır (Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache.* Helsinki, 1912). Buna göre Çuvaşçada gördüğümüz bu gelişme-

Uygur, Soğd ve Mani yazılarında *n, -n* ve *ŋ*

nin çok eski bir tarihe çıkması gerekir. G. J. Ramstedt *(Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, I. Lautlehre,* Helsinki, 1957, 132. s.) ve J. Benzing *(Das Tschuwaschische, Philologiae Turcicae Fundamenta,* I, 1959, 713. s.) de bu gelişme üzerinde durmuşlardır. Ancak, son yıllarda bu olay üzerinde duran Gerhard Doerfer (Türkisch *-n*> tschuwaschisch *-m?* "Ural-Altaische Jahrbücher" XXXIX, 1967, 53-73) bu görüşe katılmamıştır. Yazar, yazısında bu yolda birçok örnekler de vermiştir.

Deorfer, Tschuwaschisch *-m* <urtürkisch *-m* (>gemeintürkisch *-n* ["Ural-Altaische Jahrbücher" XLV, 1973, 174-212] adlı yazısında da bu sese değişmiştir. E. Hovdhagen (Some Remarks on the Development of Nasal Phonems in Chuvash. "Ural-Altaische Jahrbücher" dergisinde, XLIV, 1972, 208-212) ve Zsuzsa Kakuk (Zur Frage des tschuwaschischen *-n* und *-m.* Tractata Altaica. Wiesbaden, 1976, 325-335) da bu ses üzerinde durmuşlardır. Son olarak Doerfer, *Die türkischen und mongolischen Elemente im Neupersischen* (Wiesbaden, 1975, IV, 320 ve 550. s.) adlı eserinde de bu olaya değinmiştir.

Kelime sonundaki *n* sesinin *l*'ye çevrildiğini de biliyoruz. Örnekler: Türkçe *saman,* Tarançı *saman*> Kırgızca *samal;* Türkçe *armağan* > *armağal;* Türkçe *kurban,* Kazakça *kurman*> Kazakça *kurmal;* Türkçe *kumran*> Türkçe *kumral.*

Ana Türkçede *n* sesi yanında *ŋ* sesinin kullanıldığı da anlaşılıyor (bk. G. J. Ramstedt, Az *ŋ* hang a mongolban és a törökben, "Nyelvtudományi Közlemények", XLII, 228-238). Ancak, *n* sesi gibi, bu ses de Türkçede kelime başında kullanılmamıştır.

Kelime içinde *ŋ* sesi Yakutçada olduğu gibi kalmıştır. Birkaç örnek: Türkçe *sinir (<*siŋir),* Orta Türkçe *siŋir,* Kazakça, Oyrotça, *siŋir,* Tatarca *sǝnǝr,* Balkarca *siŋŋir,* Soyotça, Sagayca *sïr* ~ Yakutça *iŋir;* Türkçe *yanak (<* yaŋak),* Türkmence *yaŋak,* Kazakça, Tatarca *caŋak,* Soyotça *çaŋak,* Oyrotça *yāk,* Kırgızca *cāk* ~ Yakutça *sıŋaχ;* Türkçe *tanrı (<* teŋri),* Oyrotça *teŋeri,* Türkî *teŋri* ~ Yakutça *taŋara,* Türkçe *dünür (<* tüŋür),* Eski Türkçe, Orta Türkçe *tüŋür* ~ Yakutça *tüŋür* (>*tügür, tümür).*

Yakutça gibi, birçok Türk diyalektinde de *ŋ* sesi saklanmıştır: Türkçe *sinek (<*siŋek),* Orta Türkçe *siŋek,* Türkmence *siŋek,* Soyotça, Sagayca, Beltirce *sēk*; Türkçe *deniz (<*teŋiz),* Orta Türkçe *teŋiz,* Türkî *teŋiz,* Oyrotça *teŋis;* Türkçe *gönül (<*köŋül),* Orta Türkçe *köŋül,* Kazakça, Türkî *köŋül,* Tatarca *küŋil.*

Bu örneklerden anlaşıldığına göre, Türkçede kelime içinde *ŋ* sesi *n*'ye çevrilmiştir. Ancak, *domuz, gömlek, omurga* gibi birtakım kelimelerde bu sesin *m*'ye dönüştüğüne de tanık oluyoruz: *toŋuz* > *domuz; köŋlek* > *gömlek; oŋurga* > *omurga.* Bu örneklere Türkçe *komşu* kelimesi de ilâve edilebilir. Türk diyalektlerinde *konşu (< konşu <: konuşmak)* biçiminde kullanılan bu kelime, Türkler arasında *koŋşu (~ koŋşı)* biçimini almıştır. Türkçe *komşu* kelimesinin bu biçimden çıktığı anlaşılıyor.

Türk diyalektlerinde *yağmur (<: yağmak)* kelimesi *yaŋmur, caŋbır* gibi birtakım biçimlere girmiştir. Bu biçimlerdeki *ŋ* sesinin de ikincil bir ses olduğu açıktır.

Anadolu ağızlarında da buna benzer birçok ikincil *ŋ*'ler vardır. Bunun gibi, Azerî alanında da birtakım ikincil olaylar göze çarpar (bk. M. Ş. Şiraliev, Nosovıe glasnıe: *Turcologica,* Leningrad, 1976, 181-183. s.). Tebriz ağzında kelime içindeki *ŋ* sesi birkaç örnekte *g*'ye çevrilmiştir *(toŋuz>doğuz; köŋül>*kögül> köyül).* Bunun gibi, Mişercede ve Karaimcede de *ŋ*'nin *w*'ye dönüştüğü göze çarpıyor: Mişerce *süwek* 'kemik', Karaimce *süwek, suwak.* Balkarca, Kazakça, Tatarca (Ufa), Başkurtça gibi diyalektlerde ise *ŋ* sesi *y*'ye çevrilmiştir: Balkarca *süyek,* Kazakça *süyök,* Tatarca *söyek,* Başkurtça *hüyek,* Mişerce *ceyek.* Tümence, Kazakça gibi birkaç diyalektte ise *ŋ* sesi düşmüştür: Tümence *süek,* Kazakça *süök.* Son olarak bu sesin düşmesi sonunda kelime içindeki ünlünün uzadığını görüyoruz: Kırgızca, Oyrotça, Şorca, Sagayca, Kızılca, Beltirce, Karagasça, Soyotça *sök, cāk, çāk, sēk (<siŋek* 'sinek'), *sïr (< siŋir* 'sinir').

Kelime sonundaki *ŋ*'lere gelince: Ana Türkçedeki *ŋ*'ler kelime sonunda genel olarak olduğu gibi kalmıştır. Çuvaşçada bu ses *m* veya *n*'ye çevrilmiştir. Anadolu Türkçesinde ise *ŋ*'ler *n*'ye dönüşmüştür. Örnekler: Türkçe *bin (< biŋ),* Eski Türkçe *bıŋ,* Orta Türkçe *miŋ,* Özbekçe, Balkarca, Kırgızca *miŋ,* Türkmence *müŋ,* Kazakca *mıŋ,* Tatarca, Başkurtça *mǝŋ,* Oyrotça, Şorca, Sagayca *muŋ:* Türkçe *derin,* Orta Türkçe *teriŋ,* Sartça *teriŋ.* Soyotça, Oyrotça, Şorca, Kızılca, Beltirce, Karagasça *tereŋ,* Kazakça, Sagayca *tireŋ.* Yakutça *diriŋ,* Tatarca, Başkurtça *tiren;* Türkçe *değin* 'sincap', Eski Türkçe *teyiŋ,* Oyrotça, Şorca, Yakutça *tiŋ.* Tatarca *tiyǝn,* Kazakça, Sagayca *tīn.* Türkçe *kayın* (ağaç), Soyotça, Karagasça *kadıŋ,* Sagayca, Şorca, Kızılca, Beltirce *kazıŋ.* Kazakça, Kırgızca, Oyrotça, Tölösçe *kayıŋ,* Sartça, Tatarca, Başkurtça *kayıŋ,* Çuvaşça *χurǝ̆n*; *Türkçe* (Anadolu) *kalın* 'gelin olacak kıza erkeğin verdiği para veya armağan', Eski Türkçe, Orta Türkçe, Kırgızca, Kazakça, Oyrotça, Şorca *kalıŋ,* Tatarca *kalıŋ,* Sagayca, Tatarca *kalım,* Çuvaşça *χulăm, χulǝn.*

Ana Türkçede *n* (ve *ŋ*) sesi yanında *ñ* sesinin bulunduğu da savunulmuştur. (G. J. Ramstedt, *Die Palatalisation in den altaischen Sprachen, Annales Academiae Scientiarum Fennicae,* Series B, XXVII, 239 - 251). Bu bakımdan Türkçe *güneş* (< *küneş*) kelimesinin tanıklığı göz önünde tutulabilir. Bu kelimenin Türkler arasında eskiden beri *kuyaş* biçiminde kullanıldığını biliyoruz. Türkçede kullanılan *güneş* biçimi ise Uygurca *küneş*'e çıkar. Altay çevresinde de *küneş* biçimi kullanılır. Sibirya Türkleri arasında ise *küyöş* (>*köyöş*) biçimine rastlanır. Buna göre, bu kelimenin **kuñaş'tan* çıktığı anlaşılıyor. Bunun gibi, Orta Türkçede *kayak* 'tereyağı' (~*kıyak*) kelimesi yanında *kañak* biçimi de kullanılır. Bu biçimlerin tanıklığına göre, kelimenin eski biçimi *kañak*'tır. Orta Türkçede kullanılan *kon* ve *koy* 'koyun' biçimlerinin de **koñ*'dan çıktığı anlaşılıyor. Moğolca *konin* 'koyun' kelimesi de bu bakımdan göz önünde tutulmaya değer.

İmlâ : Eskiden Arapça, Farsça gibi yabancı dillerden alınmış olan bütün kelimelerde *n* sesi yazıda da *n* olarak belirtilirdi. Ancak, Latin alfabesine dayanan yeni yazı sistemimizde *b* ve *p*'den önceki *n*'ler, *m*'ye dönüşür. Örnek olarak eskiden *anbar, çenber, tenbel* olarak yazılan yabancı kelimelerin bugün *ambar. çember, tembel* biçiminde yazılması kabûl edilmiştir. Farsçadan alınan *çarşamba* (<*çarşanba*) ve *perşembe* (<*perşenbe*) gibi kelimelerde de *n*'li biçimler eskimiştir. Yalnız *İstanbul* adında bu kurala uyulmaz. (H. Eren)

NAAT : bk. NA'T.

NABATÎ veya NIBTÎ (Nabatça), Samî dil ailesinin batı koluna giren Aramî diller arasında yer alan bir dil. Filistin Aramcasına yakın olan bu dil, Şam'ın güney - doğusundaki Harran, Bostra ve Dumer'den Sayda'ya, Nabatların eski merkezi Selâ'a (= Petra, bugünkü Vadi - Musa)'ya, kuzey Hicaz vahalarındaki Teyma'ya, el - Hicra (bugünkü Medâin Salih)'ya, Dedân (El - 'Ula)'a, Mısır'a ve Anadolu'ya, hattâ İtalya'ya yayılmıştır. Bu yerlerde bu dilde yazılmış mezar ve adak taşları kalmıştır (M. Ö. I - M. S. IV. yüzyıllar). Tur-i Sina'da kalan biçimine Tur-i Sina Nabatçası adı verilir. Bk. ARAMÎ DİL VE DİYELEKLER. (H. Eren)

NABIZ (Tıb), kalb atışının sağladığı kan basıncı sonucu atardamarlarda, parmakla basılınca duyulan kımıldama, atım. Bilek oluğunda parmakların ucu ile üzerine basılan bilek atardamarında duyulan atımın bir dakikadaki sayısı, o kimsenin o andaki N. sayısıdır. N. yumuşak, orta, sert, geniş, küçük, ipliğimsi, zayıf, hızlı, yavaş, düzenli, düzensiz gibi çeşitli sıfatlarla anılır. Kalb karıncıklarının kasılması ile meydana gelen kan basıncı değişiklikleriyle, atardamarların esnekliğinden doğan N., İbnü Sînâ çağından günümüze kadar tıb tarihinde değerini sürdüren bir teşhis aracıdır. N. alınabilmek için, atardamarın sert bir kemiğe yaslanması ve deriye yakın bulunması lâzımdır. El ve ayak bileğinde, şakak veya uyluk'ta alınan N.'lar gibi.

Genel olarak bilekten sayılan N., ortalama erkekte dakikada 72 ve kadında 80'dir; çocuklarda hızlı, yaşlılarda yavaştır. Bâzı insanlarda 40 - 50'nin üzerine çıkmaz. N. sayısı ateşle artar, 120 - 130'a, hattâ daha yükseğe çıkabilir. Yeni doğmuş çocukta N. sayısı 140 - 150 olur. Sağlam kimsede de idman, koşma, yokuş veya merdiven çıkma, kuvvetli heyecan, şiddetli soğuk ve sıcak hava ile N. sayısı değişir. N., sfigmograf, sfigmometre gibi adlar taşıyan çeşitli âletlerle incelenir ve değerlendirilir. N.'ın sayısı, vasfı, düzenli, düzensiz oluşu; çift veya dikrot oluşu, sekerek, eksik atımı çeşitli hastalıkların teşhisinde önem taşır.

Koyun, köpek, kedi gibi hayvanlarda N., uyluk atardamarının kasık kemerine yakın kısmından alınır. Sağlam, erişkin hayvanlarda ortalama N. sayısı kedide 120 - 130, köpekte 95 - 100, koyun ve keçide 75 - 80, atta 38 - 40'tır.

NÂBÎ, Yûsuf (Urfa 1642 - İstanbul 1712), klasik Türk edebiyatının büyük ve şöhretli temsilcilerinden biri. Soy kökünde bilginlerin yer aldığı bir âilenin — muhtemelen Hacı Gaffar - zâde'lerin — çocuğudur. Çocukluğu ve erginlik çağları hakkında açık bilgimiz yoktur. Fakat sağlam bir eğitim ve öğretim gördüğü, Arapça ve Farsçayı, bu dillerde şiir yazabilecek kadar öğrendiği rahatça belirtilebilir. Söylendiğine göre gençliğinde iş hayatına dilekçe yazmakla (arzuhalcılık yapmakla) başlamış, dikkatini çektiği Urfa mutasarrıfı tarafından İstanbul'a giderek gelişme imkânları elde etmesi kendisine tavsiye edilmiştir.

N., 24 yaşlarında iken İstanbul'a gelmiş, zamanın bu büyük başşehrinde önceleri hayat kırıklığına uğramış, sonra Vezir Musâhib Mustafa Paşa tarafından korunmuştur. Bu paşanın divan kâtipliğini yapan şair, IV. Mehmed (1648-1687)'in de iltifatlarına nail olmuş, Edirne dolaylarındaki av partilerinde de hazır bulunmuştur. Ayrıca Lehistan (Polonya) seferine de katılan N.'nin Kamaniçe (şiirde Kamençe) kalesinin fethi üzerine yazdığı şiirin tarih beyti kale kapısına işlenmiştir. O, bu sıralarda *Fetihnâme-i Kamaniçe*'yi kaleme aldığı gibi, daha sonraları da, şehzâdeler için Edirne'de tertîb edilen muhteşem sünnet düğünü vesilesiyle de bir *Sûrnâme* nazmetmiştir. Tabiatıyle bütün bu gibi faaliyetler N.'nin padişah ve devlet ricali tarafından daha iyi tanınmasına, aydınlar arasında şöhretinin daha fazla yayılmasına hizmet etmiştir.

N., bir ara hacc farîzasını edâ arzusunu duymuş ve buna muvaffak da olmuştur. Padişah, Mısır valisi Abdurrahman Paşa'ya, N.'nin bu din görevini ifasında her türlü kolaylık ve yardımın gösterilmesini ferman eylemiştir. Şâir Yûsuf Nâbî, 1089/1679 (Zilhicce/Ocak) tarihinde "hacı" olmuş ve dönüşünde *Tuhfetü'l - Haremeyn* adlı eserini yazmıştır.

Musâhib Mustafa Paşa'nın kedhudâlığına da yükselen N., bir süre sonra, kendi isteğiyle bu görevden ayrılmıştır. Ama paşa ile araları açılmamıştır. Ancak onun bu ayrılışı üzerine sevinenler, kendisinden yüz çevirmeğe yeltenenler karşısında şâir, eski edebiyatımızın şâheserlerinden biri olan *Azliyye Kasîdesi*'ni söylemiştir. N., eski koruyucusu ve devamlı dostu Mustafa Paşa, Kapdân-ı deryâlık'la Mora'ya gönderildiğinde onu yalnız bırakmayıp beraberinde gitmiştir. Bu vefalılık örneği Paşa'nın vefatına kadar sürmüştür.

Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra N., suyunu ve havasını pek beğendiği — Urfa'nın da o çağda mülhakâtı arasında bulunduğu — Haleb şehrinde yerleşmiştir. Burada evlenen şâir, kendisine sağlanan imkânlar sayesinde, oldukça rahat bir hayat yaşayabilmiştir. Yaklaşık olarak ömrünün üçte biri burada geçmiştir. Oğulları Ebülhayr Mehmed ile Mehmed Emin, Haleb'de doğmuşlardır.

N., Haleb'de padişahlar değiştikçe "cülûsiyye" ler yazmakta itina gösteriyordu (meselâ II. Mustafa ve III. Ahmed için). İstanbul'daki dostları ile de, bu arada Hacı Ali Paşa, Amca - zâde Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa ve manevî evlâdı Râmî Mehmed Paşa gibi zatlarla mektuplaşmaktan uzak kalmıyordu. Eserleri arasında en başarılı mesnevîlerden sayılan *Hayriyye* ve *Hayr - âbâd,* Haleb meyvası olduğu gibi, *Dîvân*'ının tertibi de bu zamanların mahsulüdür.

N. bir ara oldukça huzursuz günler de geçirmiştir. Vaktiyle bozuşmuş bulunduğu Çorlulu Ali Paşa, sadrâzam olunca, daha önceleri devletçe N.'ye verilmiş bulunan mâlikâneyi onun elinden aldırmıştır, gelirlerini kestirmiştir. Fakat eski dostlarından Baltacı Mehmed Paşa'nın Haleb valiliğine atanması üzerine, bir ölçüde sıkıntılardan kurtuluvermiştir. Baltacı, ikinci defa sadrâzamlıkla İstanbul'a dönerken, 70'lik N.'yi de yanına almış ve İstanbul'a getirmiştir. Burada çok iyi ve dostça karşılanan N., oldukça önemli sayılabilecek görevler de yüklendi. Ömrünün sonbaharını nisbeten rahat yaşama şartları içinde geçirdikten sonra 3 Rebîülevvel 1124/12 Nisan 1712 cumartesi günü dünyaya gözlerini yumdu. Karacaahmed mezarlığına gömülen N.'nin mezarı, II. Mahmud (1808 - 1839) ve II. Abdülhamid (1876 - 1909) devirlerinde onarım görmüştür. Ölümü üzerine yazılan tarihlerden en yaygın olan biri şöyledir: "Gitdi Nâbî Efendi cennete dek".

N. hoşsohbet, kolay kavrayışlı, konuşması tatlı ve tesirli olmakla tanınmıştır. Geniş kültürü, Arapça ve Farsçadaki konuşma ve yazma yeteneği çevresindekilerde hayranlık uyandırmıştır. Ayrıca musikideki mehareti ve besteleri de daha hayatında ün kazanmıştır.

Şâirin 6'sı manzum, 4'ü mensur olmak üzere 10 eseri vardır. Manzum olanlar: *Türkçe Dîvân, Farsça Dîvânçe, Hayriyye, Kırk Hadîs Tercümesi, Hayr-âbâd, Sûrnâme*'den ibarettir. Mensurlar ise: *Tuhfetü'l - Haremeyn, Fetihnâme-i Kamaniçe, Zeyl-i Siyer-i Veysî* ve bir de *Münşeât*'tır.

Bir huzursuzluk ve kararsızlık döneminde, muazzam bir imparatorluğun çöküntüye yöneldiği, sosyal ve siyasî düzenin sarsılışlarla bozulduğu yıllarda yaşayan N., her şeyi âdetâ oluruna bırakan bir tevekkülle olayları, ibret aynasından temaşa ederek şiirine geçirmiş bir şâirdir. Edebiyatımızda hikmetli ve atasözlü şiir yazmak geleneğinin en güçlü temsilcisi de odur, denebilir. N., lirik bir san'atkâr olmaktan çok didaktik niteliği üstün, oldukça gerçekçi ve nüktedan bir şâir - düşünürdür. Onu, çağdaşlarından başlayarak birçokları "Anadolu şâirlerinin en mükemmeli" saymıştır. Özellikle "gazel" alanında şiirimizin kusursuz üstâdıdır. Dile olan güçlü hâkimiyeti, akıcı üslûbu, duygularındaki sıcaklık ve hayallerindeki zenginlik, onun bütün vasıflarının başında gelir. Halkımız "Nâbî gibi söylüyor" deyimi ile de bu büyük şiir dehâsı hakkındaki hükmünü belirtmiştir. O, aynı zamanda bir edebî ekol sahibi olmuştur. Koca Ragıb Paşa'dan Zıyâ Paşa'ya kadar birçok şâir üzerinde N. ekolünün izlerini tesbît güç değildir. (A. Karahan)

NÂBİGA (Ebû Akreb veya Umâme Ziyâd b. Muâviye ez-Zubyânî) (VI. yüzyıl), İslâmdan önce Câhiliyye Devri'nde yetişmiş dört büyük Arab şâirinden biri. Atîka bint Uneys el - Eşcaî adlı bir kadından doğmuştur. N.'nın mensûb olduğu Zubyân kabîlesi, VI. yüzyılda Doğu'da Hîre, Batı'da Gassânî emîrlikleri arasında anlaşmazlık konusu olan Necd ve Bâdiyetü'ş - Şâm topraklarına konup göçüyordu. N.'ın doğum tarihi de, ölüm tarihi gibi, kesin olarak bilinmez. Doğumunun en erken 515, en geç de 535 yılları arasında olması gerektiği bâzı şiirlerinden ve bunlarla ilgili olaylardan çıkarılmaktadır. Câhiliyye Devri Arap kabîleleri arasındaki çekişmelerin bir sonucu olarak, rakib kabîlelere karşı yapılan savaşların yanında, öğünmek ve düşmanları yermek için kullanılan şiir, N.'nın genç yaşlarda parlamasına yol açtı. N., ilk defa, 554 yılında kendisini gösterdi. Kınnesrîn civarında Hîre (Lahmî) hükümdarı Nu'mân b. el - Münzir'in ölümü ve Gassânî emîri Hâris el - Âreç'in zaferi ile biten Yevm Halîme'de Zubyânîler'in müttefikleri olan Benî Esed'den birçok kimse esir düşünce N., Hâris'i hem nesir, hem de şiirle öğmek suretiyle bunları kurtarmış ve ilk şöhretini yapmıştı. Ancak bu savaş Hîre ile Gassânî emîrlikleri arasındaki mücadeleyi daha da kızıştırdı. N., bu durumda, kabîlesinin iki ateş arasında ezilmesini önlemek için iki tarafı da kollayan şiirler söylediği gibi, kabîleyi yönetenleri de bu hususta uyarıyordu. Ama kabîlesinin reisi Hısn, onu dinlemedi. 581'de, Zû Ukur bölgesini ele geçirmeğe çalıştı. Bunun üzerine Amr b. Hind, Zubyân kabîlesini mağlûb ederek, Hısn'ı esir aldı. Şeyhi kurtarmak yine N.'ya düştü. N., 583 yılında Hîre sarayında, III. Nu'mân'ın nedîmleri arasına katıldı ve hükümdarın fevkalâde alâkasına mazhar olarak, bir süre refah içinde yaşadı. Ancak, saraylara mahsus desîse ve entrikalar yüzünden, huzuru bozuldu. Nu'mân ile aralarının açılmasında hükümdarın karısını veya bir câriyesini bir şiirinde çıplak olarak tasvir etmesinin, yahut Gassâni emîrlerini öğmesinin tesiri olduğu söylenir. Bu yüzden N., Nu'mân'a özürlerini açıklamak için, Arap şiirinde ayrı bir yeri ve değeri olan *el - İ'tizâriyyât*'ı yazmak zorunda kalmıştı. Bu şiirlerinde N., hıyânete ve iftirâya uğradığını, üzüntülü bir edâ ile anlatır. Nu'mân ise bu iddialara inanmış ve, bunu vesile ittihaz ederek, Zubyân kabîlesini tehdide girişmişti. Zubyân ileri gelenleri kabîlelerinin şerefini, varlığını korumağa ömrünce çalışmış olan N.'yı, bu durumda, yüz üstü bıraktılar. N., bu çaresizlikle Gassânî emîri IV. Amr'a iltica etti. O günlerde Benî Kelb'in Zubyân'a yaptığı bir seriyyede, N.'ya künyesini veren kızı Akreb tutsak düşmüştü. Ama N.'nın şiirdeki şöhreti, Akreb'in hemen salınmasına ve hediyelerle yurduna iâde edilmesine yetmişti. Nu'mân, aradan bir süre geçip de hastalanınca, eski dostu ve şâiri N.'yı yeniden Hîre'ye dâvet etti. İki eski dostun barışması, gerçekten de, pek heyecanlı ve hissî oldu. Bundan sonra yeniden yurduna dönen N, kendi kabîlesini küçük düşüren Âmir b. Sa'sa'a kabîlesine yazdığı şiirlerle, gerekli cevapları verdi. Halbuki bu günlerde dostu Hîre hükümdarı III. Nu'mân, Sâsânî İran hükümdarı II. Husrev tarafından yenilgiye uğratılmış ve feci bir şekilde öldürülmüştü. Bu olay, yaşı 80'i bulan şâiri fena halde sarstı. Duyduğu yeis ve usançla belki de, nereye gittiğini bilmeden, Yemen'e doğru yola çıktı. Bu yolculuk sırasında, yaşlı vücudu aldığı pek fazla içkiye tahammül edemedi ve N. alkol komasından kurtulamıyarak öldü. Öldüğü tarih ve yer belli değildir. Ölümünün 595 ile 604 yılları arasında olması muhtemeldir. Arap şiirinin bu büyük şâiri halîm, iffet ve nâmus sahibi, âlicenab ve iyilik sever bir yaradılışta idi. Şiirlerinden, yüksek bir ahlâkî rûha sahip olduğu, atalarının ilâhlarına inandığı anlaşıldığı gibi, bir söylentiye göre Ehl-i Hanîf'ten bulunduğu, bu yüzden de bâzılarının onu Hıristiyan bildikleri sanılır. Şiirlerinin dîvân hâline ne vakit konulduğu kesin olarak bilinmiyor. Şiirlerini, ilk defa, en mükemmel şekilde derleyenin Ebû Amr b. el - Alâ olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, el - Asmaî'nin derlemeleri de değer taşır. N.'dan günümüze Hâris el - Âreç için yazılmış küçük bir nesir parçası ile bir dîvân gelmiştir. Onun şiirini takdir edenlerin başında ise Hazret-i Ebû Bekir, Hazret-i Ömer, Peygamber'in şâiri Hassân b. Sâbit ve Arap dilinin üstadlarından Ebû Esved ed - Düelî gelmektedirler. Şüphe yok ki N., Necd ve Hicâz Araplarının en büyük şâirlerinden biridir. N., yüzyıllardan beri, şiir çevrelerinde zevkle okunan ve taklid edilen şâirler arasındaki yerini muhafaza etmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

NÂBİ - ZÂDE, Nâzım : bk. NÂZIM BEY.

NABLUS, Ürdün'ün, "muhafaza" denen 8 idâre bölgesinden ve başlıca şehirlerinden biri. Ülkenin kuzeyinde, Şerîa nehrinin batı yakasında bir vâdîde kurulmuştur. Samiriyye bölgesinin başlıca ticaret merkezlerinden olan N.'un ticareti zeytin, üzüm, buğday, yün ve canlı hayvan üzerinedir. Şehir 46 000 (1969) nüfusludur. XII. yüzyılda Haçlılar'ın yaptığı bazilika N.'un başlıca camiidir.

Tarih : N. şehri milâdî I. yüzyılda Roma imparatoru Vespasian tarafından kuruldu. Kurulduğu yer, eski Filistin'in en önemli şehri Şekem'in yakınlarında ve Kudüs'ün 60 km kadar kuzeyindedir. N. kurulduktan sonra, önemli bir şehir olarak varlığını devam ettirdi. Haçlı seferleri sırasında bazan Hıristiyanlar'a, bazan Müslümanlar'a geçti. N. bölgesi Yavuz Sultan Selim'in 1516'daki Mısır seferi sırasında Osmanlı İmparatorluğuna katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda, İngilizler tarafından işgal edilinceye kadar Türk hâkimiyetinde kaldı. Son Arab - İsrail savaşında, bu sonuncu devlet tarafından işgal edildi, hâlâ öyledir. (O. Yüksel)

NABOKOV [*naebɔkæf*], **Vladimir** (doğ. St. Petersburg 1899), Rus asıllı Amerikan yazarı. Meşhur bir liberal politikacının oğludur. İhtilâlden sonra Rusya'dan ayrılmış; Cambridge Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra 1940'ta Amerika'ya göç etmiş; 1945'te vatandaşlık hakkını kazanmıştır. Amerika'ya gidinceye kadar, V. Sirin takma adının kullanarak Rusça eserler yazmıştır. San'at hayatının başlangıcında şiir türüne aşırı bir heves göstermişse de, kısa bir zaman sonra roman ve drama bağlanmıştır. İlk mühim eseri *Luzhin's Defence* (Luzhin'in müdafaası)'dır. Bir sâbit - fikir hastası satranç şampiyonunu konu alan bu eserde, N.'un şuur altını hünerli ve akıcı bir üslûpla aksettirdiği görülür. N., 1948 - 1956 arasında Cornell Üniversitesi'nde Rus Edebiyatı profesörlüğü yapmış, İngilizce eserler vermeğe başlamıştır. Romanları genellikle, şahısların toplumla olan bağlantıları açısından uğradıkları psikolojik ve patolojik durumların tasvirlerine dayanır. Roman ve hikâyelerinde ayrıca mânâsız, mantıksız dünyada, tâciz edilmiş insanın uğradığı büyük din ve mezhep gruplarının baskısını da dile getirmiştir. 1941'de *The Real Life of Sebastian Knight* (Sebastian Knight'ın hakikî hayatı), 1944'te Nikolay Gogol'e ait bir incelemesi, 1951'de şahsî hâl tercümesi, *Gonclusive Evidence* (Katî delil) adlı eserleri basılmıştır. 1959'da da satış rekoru kıran *Lolita* adlı eseri çıkmıştır. Bu eser, 11 yaşındaki üvey kızına âşık ve sapık arzularının esîri olan, Humbert Humbert'in hikâyesidir. Büyük skandallara sebep olan bu eserin Amerikan toplumuyla ustaca alay eden bölümleri, hiciv san'atı bakımından çok değerlidir. Hiciv türünde, 1957'de yazdığı bir romanı da *Pnin*'dir. (F. Ortaç)

NABOKOV, Vladimir

NABUKADNEZAR, NABUKODONOSOR (Bâbilce Nabu - Kudurri - Usur; Ar. Buhtunnasr), iki Babil hükümdarının adı:

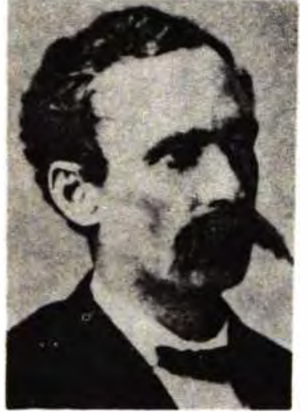
I. N. (hükümdarlığı : M. Ö. 1124 - 1103), Elam ülkesini istilâ etti. Elam ordusuna karşı öyle bir zafer kazandı ki düşmanları yıllarca kendilerini toparlıyamadılar. Bir süre Âsur krallığı etti.

II. N. (Tevrat'ta adı geçen N.) (hükümdarlığı : M. Ö. 605 - 562), Nabupolassar'ın büyük oğlu, Babil'deki Kalde hânedânının kurucusu. Daha veliahtliğinde Mısır ordusunu yenerek Suriye ve Filistin'i zabtetti. Babasının ölümü haberi gelinde Babil'e dönerek tahta çıktı. Batının kontrolünü elinde bulundurmak politikasına şiddetle devam etti. 13 yıl süre ile Tyre'i muhasara etti ve M. Ö. 597'de Kudüs'ü fethetti. Kralla birlikte sayısız Yahudi esir alınarak Babil'e gönderildi.

II. N., ertesi yıl Elam'la savaştı, M. Ö. 595'te ülkesindeki bir isyanı bastırdı. Babil kaynaklarında II. N.'ın ilk 11 yıllık hükümdarlığından sonraki kısım yoktur ve geri kalan kısım Tevrat'a dayanılarak tamamlanmaktadır. Bu hükümdarın devrinin Babilonya'nın en parlak çağı olduğu bir gerçektir. Ünlü Asma Bahçeler, saraylar, Ziggurat, onun zamanında yapılmıştır.

N. adı I. Dârâ'nın hükümdarlığında iki sahtekâr tarafından III. ve IV. N. olarak kullanılmışsa da, her ikisi de birkaç ay içinde öldürülmüştür. (V. Örs)

NACHTIGAL, Gustav (Eichstedt 1834 - Gine Körfezi'nde bir gemide 1885), Alman gezgini. 1863'te askerî doktorluk mesleğini bırakarak, ayaklanan kabîlelere karşı sindirme hareketine geçen Tunus Beyi'nin birliklerine katılan N., 1869'da başlayıp 1874'te sona eren Afrika gezisinde Trablus'dan Fizân'a gitmiş ve o tarihe kadar hiçbir Avrupa'lının ayak basmadığı Tibesti'ye girmiştir. Blima'dan yola çıkarak, Bornu'nun merkezi Kuka'ya ulaşan N., Çat gölü kıyılarıyla komşu Bornu, Bagirmi gibi ülkeleri dolaşmış; sonra Vaday, Dârfûr ve Kordofan yolu ile Mısır'a varmış ve 1875'te Avrupa'ya dönmüştür. Büyük yolculuğunun notlarını topladığı *Sahara und Sudan* (Sahrâ ve Sûdan) adlı eserinin ilk iki cildi Berlin'de 1879 - 1881 yılları arasında yayımlanmış; üçüncü cildi ise ölümünden sonra 1889'da çıkarılmıştır. Bu eserdeki ilgi çekici topografik krokilerden, daha sonraki Avrupalı Afrika seyyahları çok yararlanmışlardır. Tasvirlerinin gerçeğe uygunluğu sebebiyle N., başlıca Afrika kıt'ası kâşiflerinden sayılmıştır. 1884'te, Almanya'nın Togo ve Kamerun üzerindeki himâye idaresinde temsilci olarak görevlendirilen N., burada Almanya'nın yönetimindeki toprakların sınırlarını tesbit işini yerinde gerçekleştirmeğe çalışırken yolda gemide ölmüştür. (V. Örs)

NACHTIGAL, Gustav

NÂCİ, Kasım (Hoy 1884 - İstanbul 1963), Türk yazarı ve kitapçısı. İlk Türk kitapçılarından Hacı Kasım Bey'in oğludur. 1895'te, babasının Bâyezid Sahhaflar Çarşısı'ndaki kitabevinde kitapçılığa başlayan N., altmış yıl ara vermeden

Ankara Caddesi'nde kitapçılık ve yayımcılık yapmıştır. Hürriyet mücâhidi aydınların kitaplarını yayımlamış, Millî Mücâdele'yi eserleriyle desteklemiştir. *Saatli Maarif Takvimi*'ni çıkaran N.'nin başlıca eserleri şunlardır: *Hazîne-i Mektûbât* (1901); *Ordumuzun Zafer Kitâbeleri* (1925); *Türkün Altın Kitabı - Gazi'nin Hayâtı* (1938); *Öz Türk Diline Anahtar - Osmanlı Dilinde Kullanılan Kelimelerin Türkçe Karşılığı* (1934); *İcrâda Para Te'diyesinin Islâhı* (1938); *Türk Alfabesinin Islâhı, Türk Dili ve Türk Dili Diksiyoneri* (1939); *Teşkili Temenni Edilen Çocuğu Koruma Cemiyeti Nizâmnâmesinin Anahatları* (1940).

NÂCÎ, Muallim Ömer (Efendi) (1850-1893), dil, edebiyat ve edebiyat tarihi çalışmaları, tercümeleri, tenkitleri ile Tanzimat devrinin en çok şöhret kazanmış şâirlerinden biridir. Aslen Varnalı olan annesi Fatma Zehrâ Hanım 1829'da, Türk-Rus harbinin sebep olduğu göç sırasında, İstanbul'a gelmiş, sonra At-Pazarı'nda bir me'mûrun yanında evlâtlık olarak büyütülmüş, 1839'da saraç Ali Ağa'nın oğlu Ali Bey ile evlenmiştir. Fâtih'te mütevâzî bir âile yuvası kuran Ali Bey'in ilk çocuğu Sâlim 1840'ta dünyaya gelmiş, ikinci oğlu Ahmed pek az yaşamış, Ömer adını verdiği Nâcî ise, 1850'de doğmuştur.

NÂCÎ, Muallim Ömer

Fevziye mektebinde *Kur'ân*'ı ezberleyen ve büyük kardeşi Sâlim'in yardımı ile türkçe ilm-i hâl, bâzı risâleler okuyan N. 1858'de ticâret için İstanbul'a gelen dayısı kalaycı Ahmed Ağa'nın dönüşünde annesi ile Varna'ya gitmiş ve pek memnûn kaldığı bu seyâhatinden bir yıl sonra babasını kaybetmiştir; tesâdüfen İstanbul'da bulunan dayısı kendilerini tekrar Varna'ya götürmüş, onun yardımı ve İstanbul'daki evlerinden aldıkları kirâ ile burada yerleşip geçinmeğe çalışmışlardır. Varna'da rüşdiye mektepleri henüz açılmamış olmakla berâber, N.'nin tahsili Fevziye mektebindeki üç yıl ile kalmadı; Hâfız Mahmud Efendi ona *Gülistân*'ı okutuyor, kendisi de geceleri Hâfız dîvânını okuyor, üç aylarda İstanbul'dan gelen Kavalalı Hüseyin Hoca'dan telhîs ve arûz öğreniyor ve bu kalıpların her birinde arapça birer beyit yazarak, hocasının takdirini kazanıyordu. N. Varna'da resmî tercüman Komyano Efendi'den fransızca, Müftî-zâde Abdülhalim Efendi'den sülüs ve nesih yazısı ile arabî ilimlere âit mukaddemâtı öğrendi; bu tahsili sırasında hattatlık icâzeti alan N. (kendisine bu sebepten "hattat hoca" denilmekte idi) yazdığı levhalarda Ömer Hulûsî mahlasını kullanmıştır; bir *Mushaf-ı şerîf*'te de bu imzasının bulunduğu kendisi kaydeder.

Varna'da rüşdiye mektebi açılıp, Müftî-zâde Abdülhalim Efendi muallimliğe getirilince, "muallim-i sânî" olarak, Nâcî de bu mesleğe girdi (1867). Giridî Aziz Efendi'nin şark hikâyelerinden meydana getirdiği ve 1867'de İstanbul'da basılan *Muhayyelât*'ını bu sırada okuyan Ömer, *Kıssa-i Nâcî bi'llâh ve Şâhide* hikâyesini mübâlağalı vak'aları bakımından beğenmemekle berâber, kahramanını benimsemiş ve Nâcî'yi kendisine mahlas almıştır.

8 yaşından önce *İbrahim ile oğlu Edhem hikâyesi*'ni, 10-11 yaşlarında eski ve müzehhep bir mecmuadaki, Hâfız'-ınkiler de dâhil, bütün şiirleri ezberleyen N., çocuk denilecek yaşta *Kur'ân*'ı hıfza çalıştığı sırada, dinî hislerini ifâde eden bir kıt'a da yazmıştır. Yazıldığı tarih belli olan şiirleri arasında en eskisi 1866 yılına âittir. Şiir yazmak, Fransızca öğrenmek bir muallime yakıştırılmadığı, rehberlik edecek kimsesi bulunmadığı için, bedbin ve münzevî bir hayata girmiş ise de, kendini okumağa, yazdıklarını neşretmeğe vererek, bu hâlinden çabuk kurtulmuştur. Rusçuk'ta çıkan *Tuna* gazetesine gönderdiği yazılarında okumanın fikir inkişâfındaki te'siri, bulunduğu yerde kırâathânelerin azlığı üzerinde durur. Talebelerine okuma zevkı aşılamak gayesi ile yazdığı bir mektubu, *Tuna*'dan naklen, İstanbul'da *Basîret* gazetesinde de çıkmıştır. *Kalem* redifli kasîdesi *Tuna* okuyucularına parasız dağıtılmış ve tanınmış bir şâir tarafından tanzîr edilmiştir. Bağdad'lı Rûhî ve Ziyâ Paşa'ya nazîre olmak üzere yazdığı bir *Terkîb-i bend* neşredilmiş (1874), her vesîle ile tarih düşürerek, "Sürûrî-i zamân" lakabını kazanmağa heveslenmiştir.

N. Varna rüşdiyesinin teftişi sırasında tanıştığı ve Varna mutasarrıflığından Tulçı'ya tâyin edilen Kürt Said Paşa'nın husûsî kâtipliğini kabûl ederek, hocalıktan ayrılmıştır; Tulçı'ya gittikten az sonra, 1877 Türk - Rus harbi yüzünden, bu hudut şehri boşaltılınca, Said Paşa ile birlikte Osman - Pazarı'na ve Tırnova'ya geçti; *Bir asker lisânından* başlıklı kıt'ası, gördüğü harp sahnelerinden mülhemdir. Said Paşa İstanbul'a dönünce, N.'nin annesi ve büyük kardeşi de Varna'dan ayrılarak, Cibâli'ye yerleşmişler ise de, N., Said Paşa'nın Üsküdar'daki evinde kalmıştır. Said Paşa, Yenişehir - Fener'e tâyin edilince, N.'yi de berâberinde götürdü. N. oradaki güzellere dâir yazdığı şiirleri toplanacak olsa, âşıkane bir mecmua meydana geleceğini söyler. Goloslu Mehmed Kemâleddin'in *Terâne-i tıflâne* adlı eserindeki kıt'ası, N.'nin şiirleri ile nasıl şöhret kazandığını, gençleri nasıl teşvik ettiğini gösterir. Mevlânâ'ya ve *Mesnevî*'sine hayranlığını kaydeden N., burada tanıştığı Yenişehirli Avnî Bey'in teşviki ile Usûlî'ye bir nazîre yazmıştır. Avnî Bey'in, N.'nin kendisine ithâf ettiği kıt'ayı *Dîvân*'ının başına yazacağını söylemesi, onu takdir ettiğine delîldir. N.'nin buradaki cinâyet mahkemesi kâtipliğinden hiç hoşlanmaması, mahkeme reisi ile anlaşamaması yüzünden, istifâ edip, İstanbul'a gitmesinden az sonra, Said Paşa'nın da Siird mutasarrıflığından döndüğünü, Anadolu müfettişliği dolayısı ile, Nâcî'yi de berâberinde götürdüğünü görüyoruz. Şâirin 29 Haziran 1880'de Erzurum'da yazdığı bir mektubundan bu seyâhatin 9 ay sürdüğü anlaşılır. Bu seyâhatinden mülhem olarak, *Dicle, Şâm-ı garibân, Nusaybin civarında bir vâdî* adlı meşhûr şiirlerini yazmış; İstanbul'a döndüğünde kalenderce hayatı çok sürmemiş, 1881 haziranında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valiliğine tâyin edilen Said Paşa ile Sakız'a gitmiştir. *Firkat* başlıklı şiiri bu ayrılışın mahsûlüdür. 11 Eylûl 1881'de zelzeleden harâp olan Sakız'da *Feryâd, Mehtâb yahut âlem-i âb*, "infirâd âleminde söylenilmiştir" dediği *Sehâbe, Sakız'da bir harâbede bir sevdâ - zede, Kebûter, Serzeniş* ve *Kuzu* başlıklı şiirlerini yazmıştır. Şekil ve mevzû bakımından bu yeni, realist şiirlerinden başka, eski ve yeni tarz gazeller de kaleme alıyordu. Şahsiyeti artık tamâmiyle teşekkül eden N., *Nedir o nevha şu vîrânenin civârında* mısraı ile başlayan meşhûr gazelinde Said Paşa'nın maiyyetinde oradan - oraya dolaşmakla geçen hayatını düşünerek, kendisini kaderin önüne katılmış kuru bir yaprağa benzetir; sonu gelmeyen zelzeleler

ile harâbeye dönen Sakız'da yaşamaktansa, ölmeği tercih etmekte, daha 32 yaşında olduğu hâlde, mezarında rahat yatan rindlere imrenmekte, Yenişehir'de olduğu gibi, Sakız'da da istidatlı gençlere yol göstermektedir.

1882 mayısında Said Paşa hâriciye nâzırlığına nakledilince, N., hâriciye mektûbî kalemi halîfeliğine tâyin edildi ise de, bu vazifeden kendisini çekemeyenlerin târizleri üzerine, istifâ etti; Said Paşa, Berlin sefiri olunca N. bu sefer İstanbul'da kaldı. N. Sakız'da iken, 1881/1882'de *Tercemân-ı Hakıykat*'e bâzan imzasız, bâzen *Ahmed Mes'ûd, Bir hâne-berdûş, Bir firkat-zede* ve N. imzâları ile şiirleri göndermiştir. Son vazifesinden istifâ ettikten sonra, Ahmed Mithat'ın bu gazetedeki *Edebî ihtar* başlıklı yazısında bildirildiği üzere, N. san'at eserlerini teşvik ve tenkit maksadı ile, edebiyat sütûnunu idâreye başlamıştır. Neşrettiği kendi şiirleri arasında *Sehâbe*, Victor Hugo'dan *Tazarrû-nâme*, Sully Prudhomme'dan *Kırlangıç, Şebnem;* Gilbert, Bertaut ve Somaize'den bir çok manzûm ve mensûr tercümeleri vardır. Esâsen Ahmed Midhat da şiirlerindeki realistlik, ifâdesindeki âhenk ve tabi'îlik bakımından, onu yenilik getiren bir şâir saymakta idi; fakat başkaları tarafından gönderilen şiirlerin pek azı yeni tarzda olup, çoğu N.'nin gazellerine nazîre ve tahmisler idi. Bu arada *Mes'ûd-i harâbâtî* mahlası ile kendi şiirini de tanzîr eden N.'ye hitâben varakalardaki *Meyhâne, Gark-ı nûr, Gözlerin* redifli v. b. gazellerine nazîrelerdeki lâubâlî ifâdeler ve böylece edebiyat sütûnunun aşk ve şarap mevzûlu şiirlere münhasır kalması kayın pederi (N. bu zâtın kızı Medîha Hanım ile evlenmiş idi) Ahmed Midhat'ı bu neşriyâtı önlemeğe sevketti; gazetesinde Recâî-zâde Ekrem'in şiir hakkında ve N. aleyhindeki fikirlerini içine almış olan III. *Zemzeme* mukaddimesinin aynen neşrinden sonra, edebiyat sütûnunda N.'nin hiç bir yazısına rastlamıyoruz. Ahmed Midhat, *Bir mülâhaza gayr-i edebâne* adlı yazısında Abdülkerim Sâbit'in N.'nin bir gazelini tahmîsini yayınlamış, mecâzî mânâlara hakikat süsü verip, N. ve tarafdarlarını tahkir etmiş (nr. 2150, 29 Ağustos 1885), gazetesinde mey ve mahbûba âit gazellerdeki fikirlerin akıl ve edebe uymadığına dâir fıkralar ile Ahmed Râsim'in Fransızca'dan *Yolcu* başlıklı nesir tercümesi ve Kâzım Paşa'nın *Arılar* adlı manzûmesini yeni tarza örnek olarak neşretmiştir. N. bunlara karşılık vermemiştir.

N., *Tercemân-ı Hakıykat*'ten ayrılmadan önce *Hamiyyet, Âteşpâre, Şerâre* adlı eserleri ve bir de kırâat kitabı yayınlamış bulunuyordu. Mevzuu islâm tarihinden alınan ve Peygamberin doğumunu tasvir ile başlıyan *Hamiyyet yâhût Mûsâ b. Ebi'l-Gâzân* adlı dramatik şiirinin tabiata uygun mübâlegalar, telkin ettiği vatanî hisler dolayısı ile Recâî-zâde Ekrem *Tâlîm-i Edebiyyât*'a bundan örnekler almıştır. Tanzimat'tan sonra yetişenlerin hemen hepsinin ilk şiirleri eski, fakat garp te'sirinin gelişmesi sebebi ile daha sonra ele aldıkları mevzû, fikir ve şekilce yeni olduğu hâlde, N.'de bunun aksini görürüz. İlk kitabı *Âteşpâre*'de bir tek gazele rastlanılmaz. Şöhretini sağlayan *Kuzu, Dicle* v. b. yeni tarz şiirlerini bu eserde buluruz. Adını, *Meşâhîr-i İslâm* müellifi Hamîd Vehbî'nin verdiği *Şerâre* (İstanbul, 1301)'deki şiirleri ise, şekilce tamâmiyle eskidir; terbi', kıt'a, rubâî ve şarkılardan sonra, gazeller, dîvân tertibinde olduğu gibi, sıralanmıştır. Elifbâ öğrenen çocuklara kolayca okuma alışkanlığı, lüzûmlu bilgi, terbiyevî fikirler vermek maksadı ile hazırladığı *Tâlîm-i kırâat, Mâlûmât-ı ibdidâiye ve nesâyih-i nâfia*'yı da *Tercemân-ı Hakıykat*'ten ayrılmadan önce, neşretmiş bulunuyordu.

Tercemân-ı Hakıykat'ten sonra *Vakit* gazetesinde çalışmak isteyen N., bu gazetenin kurucusu Filip Efendi'nin evhâmı yüzünden, kabûl edilmemiş, *Saâdet ve Mürüvvet* gazeteleri hey'etine katılmıştır. Şeyh Vasfî, Necib Nâdir ve Abdülkerim Sâbit'in çıkardığı *İmdâd-ül-midâd* mecmuasının kurucuları arasında N. de var idi. Hayatını Mekteb-i sultânî ve Mülkiye'deki hocalığı ile, buradan istifâ edince (1888), Mekteb-i hukuktaki dersleri ile kazanan N. için, 1885-1891 yılları çok verimlidir. *Tercemân-ı Hakıykat*'ten ayrıldıktan sonra, neşrettiği ilk eseri *Fürûzân*'da, dîvân edebiyatı an'anelerine bağlı kalarak şiirlerini harflere göre sıralamamakla berâber, gazel yazmakla, meyperestlikle ithâm edilmesi onu yeni tarz şiirler yazmaktan uzaklaştırmış, bu eserinde mevzû ve şekil itibârı ile eski tarz şiirlerine yer vermiştir. Recâî-zâde Ekrem'in III. *Zemzeme* mukaddimesindeki târizlerine cevap vermeyen N., bunların *Takdîr-i elhân*'da daha şiddetli tekrarı üzerine, *Saâdet* gazetesinde tefrika edilen *Demdeme* adlı eseri ile, mukabele etti. *Tâlîm-i Edebiyyât* dolayısı ile *Saâdet* ve *Tercemân-ı Hakıykat* arasında 1882'deki münâkaşaların canlandığı sırada neşrettiği *Demdeme*'de, bilhassa Recâî-zâde Ekrem'in tenkidlerindeki hissîlik üzerinde durmuş, Ali Kemâl'in ifâdesine göre, Celâl Bey'in Recâî-zâde Ekrem hakkındaki hicviyesini de nakletmiştir; bu hicviyedeki edep dışı ifâdeler yüzünden, matbuat müdürlüğü tarafından *Demdeme*'nin neşri durdurulmuş, N. de tefrika olunan kısmı kitap hâlinde bastırmıştır. *Mîzân* gazetesinde kendi aleyhinde yazılan makaleye cevabını *Saâdet*'te neşretmiş ise de, bunun Murad Bey tarafından yazılmamış olduğunu öğrenince, devam etmeyip, basılan kısmı *Mîzân gazetesi ile aleyhinde neşrolunan bâzı fıkarâta karşı Muallim N. Efendi tarafından yazılan müdâfaanâmedir* adı ile, kitap hâlinde neşretmiştir. 3 yıl kadar *Saâdet*'te çalışan N., *Yâdigâr-ı Aynî* adlı eserinin Selânikli Tevfik ile çıkardığı ve 16 kânûn I. 1886 tarihli 22. nüshadan itibâren ayrıldığı *Teâvün-i aklâm*'da tefrika edilen kısmını tamamlanmamış olarak, kitap hâlinde de neşretti. *Yazmış bulundum*'da *Tercemân-ı Hakıykat*'te muharrirliğinden önce yolladığı 14 mektup ile, gazetenin bunlara dâir mülâhazaları yer alır; *Mecmûa-i Muallim*'deki 6 mektubu buna zeyildir. *İ'câz-ı Kur'ân*'da *Kur'ân*'ın ifâdesindeki güzellik ve vuzûh üzerinde durmuştur; son kısımda müellif ile bu makalesi hakkında fikirleri, *Kur'ân*'ın mânâ derinliğini anlatan Arapça, Farsça ve şâirimize âit beyitler buluyoruz. *Şöyle böyle*'de Şeyh Vasfî ile karşılıklı 6 mektubu vardır. Tahsil çağlarında okuduğu eserlerde rastladığı veya duyduğu beyit, vecîze ve fıkra v. b. şeylerdeki esâs fikirlere dayanarak, çok sâde dil ile yazdığı 17 bentten ibâret *Medrese hâtıraları*, tıpkı *Ömer'in çocukluğu* gibi, zevkle okunan bir eser olup, önce *Tercemân-ı Hakıykat*'te tefrika edilmiştir. 23 Farsça metnin asılları ile tercüme ve izahlarını içine alan *Hurde-fürûş* neşredilir edilmez, Şemseddin Sâmî, N.'yi şuûrlu bir şekilde taklîd ederek, mevzû ve tertibi aynı tarzda *Hurde-çîn* adlı eserini yazmıştır. Râzî'nin *Mafâtîḥ al-ġayb*'ından faydalanarak, te'lif ettiği *Muammâ-i ilâhî yahut bâzı suver-i kur'aniyenin evâilindeki hurûf-i teheccî* adlı eseri ile aynı yılda *Mekteb-i edeb*'i yayınlandı; bu daha önce basılan *Elifbâ-i osmânî* ve *Tâlîm-i kırâat*'e zeyildir. Noktalama işâretlerine, eserin lugatça ve mâhiyetine dâir Arakel'in bir mukaddimesini ihtivâ eden *Mekteb-i edeb*, yabancı bir dilden, bâzı yerleri değiştirilmek sûretiyle, hazırlanmıştır. *İmdâd-ül-midâd*'da tefrika edildikten sonra bastırdığı *Sâib'de söz*'ü, Tebrizli Sâib'in eserlerinden parçalar seçerek, güzel bir dîvançe meydana getirmek düşüncesi ile, hazır-

ladı. *Sânihât-ül-arab*'da arap atasözleri, bunlardan kimleri hangi eserlerinde faydalandıkları tercüme ve izah edilerek, alfabe sırasına göre, tertiplenmiştir. Tertip bakımından buna benzeyen *Emsâl-i Alî*'de, ʿAlī'ye atfedilen 280'den fazla vecîze, yine tercüme olunarak, alfabe sırasına konulmuştur. Çoğu tarihsiz olup, en eskisi 1875'e âit bulunan *Mektuplarım*'-da, neşrinden bir iki ay öncekiler ile birlikte, 10 sene evvel yazılanlar da vardır. Bu eser çok sâde ve tabi'î bir ifâde ile yazılmıştır. Nâcî'nin *Tercemân-ı Hakıykat*'in edebiyat sütûnunda çıkan yazılar ile bunlara dâir mütâlealarını *İntikad* adı ile neşredeceği ilân edilmiş, hattâ bunun Ahmed Midhat'ın yenilik tarafdarlığından, edebiyatımıza hizmet ve gençleri teşvikından bahseden mukaddimesi aynı gazetede basılmış ise de o sonra bu mukaddimeye yer vermeyerek, eserini *Muallim* adı ile bastırmıştır. *Saâdet* gazetesinin edebiyat sütûnunda çıkan Arapça ve Farsçadan tercüme ettiği parçaları, aynı yılda bastırdığı *Nevâdir-ül-ekâbir* adlı kitabında toplamıştır. Arapça, Farsça ve Fransızcadan manzûm, mensûr tercümelerini içine alan *Mütercem*. Ebüzziyâ Tevfik'ın teşviki ile yazdığı ve ilk cüz'ünde Ḥāfiẓ'ın, ikincisinde Ḥakīm Sanāī'nin atasözü kıymetindeki şiirlerini tercüme ve şerhettiği *Sânihat-ül-acem* gibi eserleri, şark ve garp edebiyatından örnek almak maksadı ile tercümeye ne kadar çok önem verdiğini gösterir. *Vazâif-i ebeveyn yâhût lâbika-i tâlîm-i kırâat ve mekteb-i edeb* ile, *İntikad* da 1304'te basılmıştır. Âile, mürebbî, muallim v.b. mevzûlarda makalelerden ibâret *Vezâif-i ebeveyn*'in sonuna kendi imzâsı ile imâm Gazzālī'nin *Iḥyā' al-ʿulūm*'undan tercüme bir makalesini de eklemiştir. *Victor Hugo* adlı eseri münâsebeti ile Beşir Fuad ile karşılıklı yazdıkları üç mektuptan ibâret *İntikad*'da N.'nin şiirde mânâ, tabi'îlik v.b. fikirlerine rastlarız; eski iyi, yeni fenâ veya bunun aksi olmayacağı, yeni eserlerin en fenâ tarafını mânâsızlık teşkil ettiği, böyle giderse, iktidar sâhiplerinin hazırlayacağı Osmanlıca lugatinde şiir kelimesi karşılığı, "mânâsını kailinin dahi anlamadığı söz" izahı bulunacağı düşüncesindedir. Zâkânlı ʿUbayd'in *Risāla-i dilguşā*'sından seçip, *ʿUbaydīya* ismi ile neşrettiği eserini N., gençleri lisan öğrenmeğe teşvik, onlara şark edebiyatının güzel örneklerini tanıtma maksadı ile hazırladı. Seçtiği fıkralar, Molière'in komedileri, La Fontaine'in masalları gibi, her millete uygun, beşerî zaafları mizah perdesi altında canlandıran hicviyelerdir.

N.'nin 1885 - 1889 arasında neşrettiği eserler umûmiyetle mektup, hâtıra, tercüme sâhasındadır. Bu arada bir nevî İran edebiyatı antolojisi olan *Nümûne-i suhan*'ı neşretmiştir. N. tercümelerinin hemen hepsinde muayyen bir usûl tâkip eder: 1. metnin aslı, 2. aynen tercümesi, 3. izah ve tefsiri. Bu son kısımda metnin ne münâsebetle yazıldığı, aynı fikre kimlerin ve hangi eserlerinde rastladığı, kıymeti hakkında ileri sürdüğü tenkidî fikirler onun şark edebiyatındaki bilgisinin derinliğini gösterir. Tercüme eserlerinin sonuncusu, terbiyevî bulmadığı bâzı yerleri çıkarmak suretiyle, Émile Zola'nın *Tbérèse Raquin* adlı romanıdır. *Mecmûa-i Muallim*'in devam etmemesi yüzünden, yarıda kalan tefrika kısmına 9 sahife daha ilâve ederek, *Térèse Raquin*'i aynı yılda tamamlanmamış hâlde neşretmiştir.

N., Mekteb-i sultânî'den başka 1887'de Mekteb-i hukuk'-ta da vazife aldı. Bu yıllar san'at hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. Bundan sonraki eserleri mektup, hâtırât, tercüme, müntehabât v.b. tarzda kendisi için kolaylıkla hazırlanıvermiş şeyler değil, dersleri ile ilgili dil, edebiyat ve edebiyat tarihi sâhasındadır; çoğu, 1887'den itibâren yayınlamağa başladığı ve 57 sayı çıkan *Mecmûa-i Muallim*'de neşredilmiştir. N.'nin eserleri arasında bulunan *Mehmed Muzaffer Mecmûası*'nın önsözünde bu eserin kendisi tarafından Sahhaflar çarşısından alındığı kaydedilmiş ise de, kitabın üzerinde N. adı "muharrir" olarak gösterilmiştir. Mukaddimesinden 1308'de yazıldığı veya tamamlandığı anlaşılan *Esâmî* (İstanbul, 1308), zeyil kısmı dâhil, İslâm milletlerine mensûp 850 şahsiyetin adlarının ilk harfine göre tertip edilmiş bir ansiklopedidir. Önsözüne göre, sultânî talebeleri için yazılan *Osmanlı şâirleri* (İstanbul, 1307)'nin birinci kısmında *Mecmûa-i Muallim*'de *Nümûne-i intibâh* başlıklı yazıdaki 26 şâirden 13'ünün hayatı daha genişletilerek alınmış, ikinci kısmındakiler sonradan yazılmıştır. Bâkî, Nâbî, *Hilye* müellifi Hâkânî'nin mezar taşlarını inceleyip, verdiği yeni bilgi, yanlışlara işâret etmesi, bâzı şâirlerin eserlerini fikirce tahlili, metinlerin zevk ile seçilmiş olması N.'nin bu eserini değerlendirmektedir. Türk edebiyatında kullanılan ve ileride değerini kaybetmeyeceğine inandığı ıstılahlara dâir *Istılâhât-ı edebîye* (İstanbul, 1307)'nin, dîvân şâirlerinden ziyâde çağdaşlarından, garp edebiyatından örnekleri içine alması, yeni bir görüş ile hazırladığını gösterir. Verilen bilginin doğruluğu ve ifâdesindeki açıklık bu eseri değerlendiren husûsiyetlerdendir. Yine 1307'de yayınladığı *Sünbüle*'nin birinci kısmı manzûm, mensur yazılara göre, ikiye ayrılmıştır: Fransızcadan tercüme, *Vefâ ile Safâ beyninde muhâvere* gibi realist şiirlerin de bulunduğu nazım kısmında, Servet-i fünûn devrinde gelişen ictimâî, manzûm küçük hikâyelerin ilk örneği sayabileceğimiz *Küçük bir mudhike* kayda değer. Nesir kısmı, bir kaç mektup dışında, Şark ve Garp edebiyatından tercüme, iktibas ve hulâsalardır. *Sünbüle*'nin N.'ye şöhret kazandıran ikinci bölümü *Ömer'in çocukluğu*'dur. İfâdesindeki sâdelik, düzgünlük ve samimiyetle dilimizin en güzel nesir örneklerinden biri olan bu eser kendisinin sekiz yaşına kadar hayatını canlandırır ve Almanca, Rusça ve başka dillere tercüme edilmiştir. 11 Nisan 1306'da bitirdiği *Zât-ün-Nitâkayn*'da Abū Bakr'in, bir rivâyete göre, Zāt al-Nitāḳayn unvânı verilen kızı Asmā ile, onun oğlu ve Emevîler ile mücâdele sonunda şehîd düşen ʿAbd Allāh b. Zubayr'in hayatı mevzû olarak alınmıştır; bu manzum eser, Fransız klasik trajediler tarzında bir çığır açma gayesi ile yazıldığından kayda değer.

N.'nin *Tercemân-ı Hakıykat*'ten ayrıldıktan sonra bu kadar çok eser neşri, bir az da maddî ihtiyaçlarını karşılamak içindir. Vefâtından önce basılan sonuncu eseri *İ'câz-ı Kur'ân'*-ın ikinci tab'ı ile, 22 ahlâkî öğüdü ve *al-Risālat al-Ḥamidīya'*-den tercüme bir bahsi muhtevî *İnşâ ve İnşâd*'dır.

Ertuğrul Bey Gaazî adlı eserini II. Abdülhamîd'e takdîm etmesi üzerine, 27 şâban 1308 tarihli mâbeyn tezkiresinden anlaşıldığına göre, N.'ye Osmanlı tarihini yazma vazifesi, *târîm-nüvîs-i âl-i Osmân* unvânı, rütbe ve nişan verilmiş, büyük maaş bağlanmıştır. 1892 şubatında annesini kaybedince, 1891'de dünyaya gelen kızı Fatma Nigâr'dan, büyük kardeşi Sâlim'den başka kimsesi kalmayan N., hocalıktan istîfâ etmiş idi. Kendisine tarih yazma işi verildiğinden beri, münzevî bir hâlde yaşıyordu. 25 ramazan 1310 (13 Nisan 1893)'da ölmüş, cenâze masrafları Hazîne-i hâssadan ödenerek, Sultan Mahmud türbesi hazîresine gömülmüştür. Bu münâsebetle Ahmed Râsim'in, Ali Ekrem'in, Salâhî'nin ve daha bir çok şâirlerin düşürdükleri tarihler ile Feyzî'nin güzel bir mersiyesi vardır.

N.'nin ölümünden sonra basılan ilk eseri *Ertuğrul Bey Gazi* 176 beyittir; sonunda II. Abdülhamîd'e yazdığı medhiye vardır. Fırat nehrine âit tasvirler, Süleyman-Şâh'ın ölümünde oğlu Ertuğrul ve tebeasının duyduğu acıyı canlandıran hissî kısımlar en güzel parçalardır. 90 beyitten ibâret, münâcât ve nâattan sonra 54 beyit II. Abdülhamîd'e medhiye olan *Mir'ât-ı bedâyî* adlı mesnevîsini, *târih-nüvîs-i selâtıyn-i âl-i Osmân* unvânını bildiren tezkire tarihinden 9 gün sonra, 15 Nisan 1891'de yazmıştır. Ahmed Midhat ile daha tanışdığı zamana âit ve *Tercemân-ı Hakıykat'te Muhâberât ve muhâverât* adı ile tefrika edilen 12 mektup, ölümünden sonra aynı isim ile, basıldı. *Yâdigâr-ı Nâcî* gazete ve mecmualarda dağınık hâlde kalan ve çocukluğunda söylediği bâzı şiirleri de içine alır; Şeyh Vasfî'nin neşrettiği bu eser, N.'nin dağınık şiirlerinin hepsini ihtivâ etmediği gibi, basıldığı devr icâbı *İrcâ-i nazar* adlı şiirlerindeki zulüm ve istibdâd aleyhindeki kısımlar da çıkarılmıştır. *Çocuklar için lugat kitabı*'nın *fetvâ* kelimesinden sonrası Müstecâbî-zâde İsmet Bey tarafından tamamlanmıştır. *Heder* adlı trajedisinde esâs ve biribirine bağlı vak'alar yok gibidir. İstibdad ve buna karşı aksül'ameller ile yolsuz hareketler yüzünden çekilen ıztıraplar, şarlatanlık ve tenbelliğin teşvik gördüğü, yeni şâirlerin eserlerinde yaratıcılık kudreti bulunmadığı gibi fikirler, birer münâsebet ile, müdâfaa edilmekte, eser, Sıvas'a sürülüp, orada ölen bir babanın oğlu olan vak'a kahramanı Hâzım'ın vakitsiz ölümü ile sona ermektedir. Hâzım'ın şahsında bâzan N.'yi, bilhassa ikinci faslın birinci meclisinde Sakız'da geçen hayatını, maiyetinde çalıştığı kimse ile geçinemediğini canlandıran sahneler buluruz; bu mesele ile ilgili hicviyelerde, şâir Hâzım tarafından yazılmış gösterilen şiirlerine de rastlıyoruz. N.'nin yalnız Ertuğrul Gaazî bahsini tamamladığı, tarih yazma vazifesi verilmesi sebebiyle teşekkür mektubunu ve medhiyesini içine alan *Târîh-i Selâtıyn-i âl-i Osmân*'ının yalnız Ertuğrul Gaazî bahsi yazılmıştır. Bundan başka, *Nevbâve, Taktî yahut arûz nümûnesi, Necm-i Saâdet. İnşâ ve inşâd* adlı eserleri de vardır. Ayrıca haber verdiği hâlde neşretmediği *Âheng-i millî, Müsâmahât-ı Râgıb, Ferâid-i târîhıyye, Tercemeden terceme* de kaydedilir.

N., kendisini tanıyanların kaydettiklerine göre, uzunca boylu, esmer, şehlâ gözlü, hâfızası kuvvetli, zekî, nüktedân, içkiye biraz düşkün, çok çalışkan, iyi kalpli ve münzevî yaşayan, dalkavukluktan nefret eden, kuvvetlilerin hücumlarına gayet şiddet ile, gençlere, zayıflara pek yumuşak davranan bir şahsiyet idi. Edebî, resmî nesrin en sâde, açık, selis, tabi'î ve külfetsiz bir ifâde ile en güzel örneklerini verdiği, bu sâhada çığır açtığı, Ahmed Midhat tarafından taklit edildiği kökleşmiş bir kanâattir. Şiirde hakîkatten, tabi'îlikten uzaklaşmamak şartı ile, hayâle, mübâlegaya tarafdar olduğundan bu husûsta dîvân değil, Garp edebiyatından faydalanılması ve dîvân şâirlerinin hakîmâne şiirlerinin örnek alınması fikrinde idi. Ziyâ Paşa gibi, N. de, çocuk iken Âşık Ömer'in şiirlerini okumuş, saz şâirleri tarzında şiirler yazmış, yüksek sınıf edebiyatını tanıdıktan sonra, halk şâirlerinin dâimâ aleyhinde bulunmuştur, bununla berâber, *Nişanlı kız* adlı şiirinde bu te'sirin bir cephesi yok değildir.

N.'nin dağınık şiirleri dışında, manzûm eserleri dâhil, 440 şiir vardır. 35'i Garp nazım şeklindedir; dîvân nazım şekillerinin hepsini denemiş, en çok gazel, kıt'a ve mesnevîyi kullanmış, fakat dîvân edebiyatı kaidelerine pek bağlı kalmamıştır. Bu şâir en çok remel, hecez, kısmen kâmil, recez ve mütekârib bahirlerini kullanır.

N. yalnız Şark'ı değil, Garp medeniyetini de müdâfaa eder; ancak iyiyi kötüden ayırt edebilmek, millî görünüşten uzaklaşmamak fikrindedir. Körü-körüne Garp taklitçiliğini önlemek için, Şinâsî, Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl'in eserlerindeki yeni sayılan fikirlerin daha önce şark edebiyatında mevcut olduğunu sırası geldikçe misâller ile gösterir. Bu sebeple Arapça ve Farsçadan başka Garp dillerinden, kısmen romantik, daha çok klasiklerden tercümeler yapmış, millî bünyemize uygun, ahlâk ve zevk bakımından yükseltici eserleri seçmiştir. *Âteşpâre*'de dikkati çeken parçalar Hugo, Sully Prudhomme ve Parny'den tercüme manzûmelerdir. A. Râsim, onun tercümelerinde gösterdiği başarıya Hâlid Ziyâ da, *Térèse Raquin* tercümesindeki aslına uygunluk ve güzelliğe, Prudhomme'dan manzûm tercümelerindeki ustalığına ve yaratacılığına hayrandır.

Tercemân-ı Hakıykat'ten ayrıldıktan ve Recâî-zâde Ekrem ile münâkaşalarından sonra, N. âdetâ eski tarzın mümessili olarak gösterilmiştir. Kendisinin de kaydettiği gibi, yeni fikirlerine kıymet vermeyip, eski tarz şiirlerini taklit edenlerin mes'ûliyeti şahsına âit olmamakla berâber, hemen hemen dâimâ eskiyi devam ettirenlerin, bilhassa Hersekli Ârif Hikmet, Leskofçalı Gaalib ve Yenişehirli Avnî Bey'lerin lehinde, müceddit sayılan Tanzimat muharrir ve şâirlerinin aleyhindedir. Bu münâkaşalar N.'nin ölümünden sonra eski-yeni mücâdelesi hâlinde kendini gösterir. Abdülhalim Memduh, Menemenli-zâde Tâhir, Ali Ferruh, Mustafa Reşid, Tepedelenli Kâmil, Ahmed Reşid, sonradan bu tarafa geçen Ali Ulvî, Ali Kemâl, Mehmed Celâl, her yeniliğin mümessili olarak, Recâî-zâde Ekrem, Kemâl ve Hâmid'i tanır; eserlerinde onların te'sirinde kalmış, aleyhlerinde bulunmamıştır. Şeyh Vasfî, Ali Rûhî, Üsküdarlı Sâfî, Abdülkerim Sâbit, Alaybeyi-zâde Nâcî, Ahmed Hamdî, Kör Hakkı, Üsküdarlı Sâlim, Halil Edib, Andelib Fâik Es'ad, Müstecâbî-zâde İsmet v.b. N.'nin peykleridir. Yalnız bunların değil, N.'nin ölümünden sonra şöhret kazanan Nigâr Hanım, Dâmâd Mahmud Paşa (Âsaf), Yaşar Nezîhe, Ali Nusret gibi şâirlerin de eserlerinde nazîre ve tahmislere rastlanır. 1895'te Hâlid Ziyâ, Sezâî, ilk şiirlerinde N. te'sirinde kalan Cenab Şehâbeddin, Fikret v.b.'larını Recâî-zâde Ekrem ve *Servet-i fünûn* mecmuası etrafında birleştiren sebeplerin biri de N.'ye karşı müşterek cephe almalarıdır. Cenâb'ın "senbolik" şiirlerinden doğan "dekadanlar" meselesi (1897), Hüseyin Câhid ile Halil Edib arasındaki klasikleri tercümenin yerinde olup-olmadığı hakkında münâkaşalar (1898) Ekrem-N. münâsebeti ile yakından ilgilidir. Şiire teşvik ettiği İsmail Safâ bile, onun fazîletli, çalışkan, lisana hâkim, fakat şiirlerinin, tamamiyle Ekrem'in fikirlerini tekrarlayarak, te'sirsiz olduğu kanâatindedir. Hakkındaki menfî düşünceler 1908'den sonraki nesle de te'sir etti. Ömer Seyfeddin, N. aleyhindeki fikirlere kapılarak, okumadığı apaçık anlaşılan *Heder* vesîlesi ile, onun geri fikirli olduğundan bahseder. Fuad Köprülü'nün ilk tetkik yazısı N. hakkındadır; *Âteşpâre*'deki Hugo, Sully Prudhomme, Parny'den tercümelerinin değerinden bahsetmekle beraber, onun edebiyatımızın tekâmül devrinde fenâ te'sir icrâ ettiğini ileri sürer. Zaman, ciddî bir fikre dayanamayıp, şahsî kırgınlıklardan doğan zayıf hükümleri silip götürünce, N. hakikî hüviyeti ile ayakta kalmıştır; nitekim aynı müellif Tanzimat devrinin mühim simaları arasında N.'yi de zikrederek, onun eski tarzı devâm ettirenlerin mümessili gösterilmek istenildiği gazelleri yanında yeni tarz şiirleri de bulunduğunu, *Ömer'in çocukluğu*'ndaki sâde ve güzel nesri ile böyle bir cereyânın hiç bir zaman önderi olmadığını, Recâî-zâde Ekrem

ile münâkaşalarının şahsî sebeplere dayandığını kaydeder. N.'nin talebesi olan ve ilk şiirlerinde onun te'sirinde kalan Mehmed Âkir, İstanbul Dârülfünûnu'ndaki ilk dersinde *Tevhîd*'ini yazdırıp, ezberletmiş, dil ve vezin sâhasında tenkidlerinin Türkçe için faydalı olduğu, lisanımızın onun sâyesinde kıvrak hâle getirilebildiğini ileri sürmüştür. Abdülhak Hâmid de, önce N. aleyhinde idi; bâzı mübâlağalarını tasvip etmemek, biraz da yaratıcılık kabiliyetini kâfî görmemekle berâber, sonraları âlimliğinden, nazmının mükemmelliğinden, şâirliğinden şüphe edilemiyeceğinden bahseder. 1924'te Varna Müslümanları'nın yaptırdığı bir mektebe Muallim N. adı verilmesi ve şimdi Edirnekapı'da Muallim N. adı ile bir ilkokulun bulunması da şöhretini gösterir. Muallim N. iyi bir nâzım ve pek hissî bir şâir olmamakla berâber, fikirce ileri, yeni tarz eserlerinde millîliği dâimâ göz önünde tutan, muhitin te'sirlerinden kurtularak ileriyi gören mühim bir şahsiyettir. (F. A. Tansel)

NÂCÎ, Ömer (İstanbul 1878 - Kerkük 29 temmuz 1916), Türk hatîb, şâir ve hürriyet mücâhidi. Anne ve babasının Kafkasyalı Türk göçmenlerden olduğu sanılan N., Beylerbeyili Defterdar Cemâl Bey'le eşi Hayriye Hanım tarafından evlâd edinip büyütülen bir yetimdir. Babalığının Bağdad defterdarlığı sırasında hususî öğretmenlerden Arabca, Farsça ve Fransızca öğrenmiş, küçük yaşda Doğu ve Batı edebiyâtına ve düşüncelerine merak sardırmıştır. Bağdad, Bursa Işıklar ve daha sonra sürüldüğü Manastır Askerî İ'dâdîleri ile Harbiye'de öğrenimini tamamlayan ve 10 şubat 1902'de piyâde teğmeni rütbesiyle orduya katılan N., öğrenim hayâtında Nâmık Kemâl'in şiirlerini ve yasak Jöntürk yayınlarını okumuş, okutmuş; sık sık kavga ve döğüşlere katılmış, hür fikirleri yüzünden okul hapishanelerinde yatırılmış ve sürülmüştür. Manastır Askerî İ'dâdîsi'nde tanıştığı Mustafa Kemâl (Atatürk)'in en yakın arkadaşı olan N., onda şiir, edebiyat ve hitâbete ilgi uyandırmış, ona Nâmık Kemâl ve Tevfik Fikret'i sevdirmiştir.

NÂCÎ, Ömer

1906 yazında Selânik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (b. bk.)'nin kurucuları arasında bulunan N., az sonra Şam'dan Selânik'e gelen arkadaşı Mustafa Kemâl'in Vatan ve Hürriyet Cemiyeti (b. bk.)'ne girmiştir. Bu gizli ihtilâl komitesinin ömrü uzun olmamış, Mustafa Kemâl'in vazifesine dönmesi, N.'nin bir de *Çocuk Bahçesi*'nde çıkan bir yazısı üzerine Hüsrev Sâmi ile Paris'e kaçmaları ve orada Ahmed Rızâ ile uyuşmaları, Dr. Nâzım (b. bk.)'la anlaşmaları sonucu İttihad ve Terakkî Cemiyeti (b. bk.) adı altında son şeklini bulmuştur.

İttihad ve Terakkî'nin kurucuları arasında bulunan, onun Teşkîlât-ı Mahsûsa'sında çalışan ve partinin "Millî Hatîbi" diye anılarak hatibliğini, yöneticiliğini, kısa bir süre de (1912) Kırkkilise (Kırklareli) Meb'usluğunu yapan N., İran'da meşrutî ihtilâl hazırlanmasına çalışmış; Trablus, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nda, Kafkaslarda büyük yararlıklar göstermiş ve en son İran Azerbaycanı'nda Ruslara karşı destanlar yaratarak kahramanca çarpışırken tifüse yakalanmış ve tedâvi için getirildiği Kerkük'te vefat etmiştir. Kerkük'ün ünlü Köprübaşı mevkiine "Ömer Nâcî Bey Meydanı" adı verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. yılında, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, "Atatürk'deki gizli kudret ve dehâyı ilk keşfeden" Ömer N.'nin hayâtı hakkında bir kitap yayınlamıştır (1973). (F. Tevetoğlu)

NÂCİM EFENDİ, Abdurrahman (İstanbul 1833 - Harput 1895), Türk şâir ve yazarı. Öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli maarif hizmetlerinde bulundu, müddeiumumîlik etti. Yazdığı şiirlerle birlikte dinî konularda da eserler verdi. Başlıca eserleri: *Hediyyetü'l-Ümem ve Hulâsatü'l-Hikem* (Ümmetlerin Hediyesi ve Hikmetlerin Özeti), *Teshilü'l-Tahsil* (Tahsilin Kolaylaştırılması), *Gül-zâr-ı Edeb* (Edebin Gül Bahçesi).

NÂCİYE SULTAN (Emîne) (28.XI.1896 - 5.XIII.1957), I. Abdülmecîd'in (1839 - 1861) oğullarından Şehzâde Süleyman Efendi'nin (1860 - 1909) tek kızı ve harbiye nâzırı ve başkumandan vekili Enver Paşa'nın (1881 - 1922) zevcesi. Çocukları vardır. İstanbul'da doğdu ve gene burada 61 yaşını 7 gün geçe öldü. Mahir pianistti. (Y. Ö.)

NAÇOV, Nikola (Kalofer 1859 - Sofya 1940); Bulgar edebiyat bilgini ve yazarı. Bulgar milletinin eski ve yeni geçmişine âit hikâyeler yazmış, küçük şehir ve köy hayatını tasvir etmiştir.

Başlıca eserleri şunlardır: *Buntovnitsi* (Ayaklananlar) [1898]; *Dyado Genko Sevdata ot Sofiya* (Sofya'lı Dede Genko Sevda) [1902]; *Tsaryuvets* (kent adı) [1910]. Bulgar edebiyatı ve kültürüne dair eserler de bırakmıştır.

NADAB [İbran. (Tanrının) eli açıktır].

1. Mûsâ'nın kardeşi Hârûn'un büyük oğlu. Tanrıya "Yabancı ateş" arz ettiğinden yanarak ölmüştür (Kitâb-ı Mukaddes, Ahd-i Atîk, 10. böl.).

2. Eski İsrail'in ikinci kralı. I. Yerobeam (veya Yeroboam)'ın oğlu. Babasından sonra tahta çıkarak (M. Ö. 907 - 906) ülkesini idare etmiştir. Kitâb-ı Mukaddes'e göre o da, babası gibi doğru inançtan ayrılmıştır.

NADAR, Félix (Paris 1820 - Paris 1910), Fransız ressamı ve yazarı. 1854'te meşhur kişilerin resimlerini *Panthéon Nadar* adlı albümde toplamıştır. Géant (Dev) adlı 6 000 m^3 hacmindeki balonu yaptırmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Les mémoires du Géant* ("Dev"in hatıraları) [1863]; *Quand j'étais photographe* (Fotoğrafçılık yaptığım zamanlar) [1900].

NADAR, Félix

NADAS, yabanî otlardan temizlemek amacıyla, tarlaların sürülüp altüst edilmesi. N., tarlaların yabanî otlardan temizlenmesinin yanısıra, fazla killi toprakların ekilebilir hâle getirilmesi amacıyla da yapılır. N. edilen tarlalar genellikle bir yıl ekilmez; böylece toprak havanın azotundan, yağan yağmurlardan faydalanmış olur. Ertesi yıl yeniden sürülerek ekime elverişli hâle gelir. Ancak N., bir tarlayı uzun süre bağladığı için masraflı bir yoldur; mahsûlün fiyatının yükselmesine yol açabilir. Bu bakımdan artık sık sık başvurulan bir usul değildir. N., bazan bol yapraklı bir bitki ekildikten sonra yeşeren bitkiler olgunlaşmadan da yapılır; bu sâyede toprağın iyice beslenmesi sağlanmış olur. (O. Yüksel)

NADASDY [*nādɔsdi*], Batı Macaristan'da bir asılzâde âilesi. M. S. XIII. yüzyıldan beri biliniyor. 1625'te Kont unvânını almıştır. Bu âileden Palatinus Thomas N. (1498-1526), Protestanlığı yayan yazarları korumuş ve ilk Macar basımevlerini kurmuştur.

Franz N. (1625-71), Zrinyi-Frankopani komplosuna katıldığından îdam edilmiştir.

Franz N. (1708-83), Avusturya mareşalidir (1757'de bu rütbeyi almıştır). Avusturya Verâset Harbi'nde ve Yediyıl Savaşı'nda kendini göstermiş, 1756'da Hırvatistan Ban'ı olmuştur. (V. Örs)

NA-DENE DİLLERİ, Kuzey Amerika'da konuşulan bir yerli diller âilesine verilen ad. Bu âile üç dil grubunun birleşmesinden oluşmuştur. Bunlar Athabaska, Haida ve Tlingit gruplarıdır (E. Sapir, *The Na-Dene Languages. A Prelinary Raport.* "American Anthropologist" dergisinde, yeni seri, XVII, 1915, 534-558).

Athabaska, Kuzey Amerika dil gruplarının en genişi olup, kullanıldığı topraklar Kuzey Buz Denizi'nden Kuzey Meksika'ya kadar uzanır. Bk. KUZEY AMERİKA DİLLERİ. (V. Örs)

NÂDİR ALİ ŞÂH, Afşar, Tahmasb Kulı Han (1688-1747), İran Şâhı. İran devletinin toprak bütünlüğünü sağlayan son devir Türk cihangirlerinden biri. Afşar ilinin Kıruhlu (Kırıklı) uruğunun reisi İmam Kulı Han'ın oğlu olup, 1688'de Horasan'da Ebîverd'e bağlı Kubkan köyünde doğmuştur. N.'ın babası kendisi küçük yaşta iken ölmüş ve o, annesi tarafından yetiştirilmiştir. On sekiz yaşına gelince Ebîverd Hâkimi olan Afşar Beyi'nin kızı ile evlendi ve bu evlenmeden Rıza Kulı Mirzâ, eşinin ölümünden sonra aldığı aynı beyin ikinci kızından da Nasrullah Mirzâ ile İmam Kulı Mirzâ adındaki çocukları olmuştur. Ebîverd Hâkimi'nin ölümünden sonra ise N., onun dâmâdı sıfatı ile; Ebîverd hükûmetine el koyduğu gibi; Afşar ilinin de beyi oldu. Afşarlardan başka Calayır Türkmenleri ve çevredeki Kürd boyları da ona bağlandılar. Böylece kuvvetlenen N., bu tarihlerde İran Safevî devletini tehdit etmekte olan Afgan saldırılarına karşı kendiliğinden harekete geçti. Meşhed üzerine yürüyerek Horasan'ı işgal etmeğe kalkışan Melik Mahmud Sistânî'yi yenilgiye uğrattı. Onun bu başarısı ve Horasan'ı kurtarışı birdenbire şöhrete ulaşmasına yetti. Safevî şâhı II. Tahmasb'a hizmet arz etti ve, bundan sonra, şahlığa getirilinceye kadar Tahmasb Kulı Han unvânı ile tanındı. Bu yüzden, uzun süreden beri II. Tahmasb'ın serdârlığını yapan, Feth Ali Han Kaçar ile araları açıldı. N., Kaçar ilinden Feth Ali Han'a muhâlif bâzı kimselerle gizlice anlaşarak, onu öldürttü. Meşhed'e yerleştikten sonra Horasan serdârlığına getirilen N., Afganlı Abdalîlerin ve Melik Mahmud'un giriştikleri ikinci saldırıyı da def'etti. Bunlarla işbirliği eden II. Tahmasb'ın Esterâbâd ve Mâzenderân vâlilerini de işten uzaklaştırdı. Eşref Gılcâî (Gılzay)'nin Horasan'a yönelttiği kuvvetleri ise, 1730'da, Damgan civarında Mihmandost ırmağı kenarında verdiği savaş sonunda dağıttı. Bu başarıları üzerine II. Tahmasb, ona İ'timâdü'd-devle ünvânını vererek yâni Vezîr-i âzamlığa getirerek, ülkeyi âsîlerden temizlemekle görevlendirdi. N., aldığı bu yeni görevde de başarı gösterdi. Buna karşılık, Horasan'dan başka, Mâzenderân, Yezd, Kirmân ve Sistân vâlilikleri de kendisine tevcih edildiği gibi; Şah, kızkardeşi Gevher Şâd Hanum'u N. ile, kızı Fâtıma Sultan'ı ise onun oğlu Rıza Kulı Mirzâ ile evlendirmek suretiyle, yakın alâkalar kurdu. Böylece İran'a hâkim olan N., bundan sonra, İran'ın komşuları ile olan münasebetlerine el attı. Gerek Osmanlılar'a, gerek Ruslar'a karşı tâkib edilecek hareket tarzını tesbît etti. İran'daki kargaşalıktan yararlanarak saldırıya geçen ve batı eyâletlerini Nihâvend, Hemedân, Kirmânşah, Hoy, Gence, Tiflis, Revân ve Tebriz'i işgal eden Osmanlılar'a karşı savaşa devam etmeyi ve kaybedilen toprakları geri almayı tasarladı. Bunun için de, 1727'de, Eşref Şâh'ın kabûl ettiği andlaşmayı fesh etti. Osmanlı Devleti ile yeni bir anlaşma yapmak üzere oğlu Rıza Kulı Mirzâ'yı İstanbul'a gönderirken, Cibâl'e yöneldi ve Nihâvend ile Hemedân'ı kolayca ele geçirdi. Bu sırada Rıza Kulı İstanbul'da Gence, Tiflis, Revân Osmanlılarda kalmak, öteki İran toprakları tahliye edilmek şartıyle bir anlaşmaya varmıştı. Ancak N., kolayca elde ettiği bu başarılara güvenerek, Tebriz üzerine yürümüştü. Tebriz muhafızı Kara Mustafa Paşa ise, Rıza Kulı ile varılan anlaşmaya dayanarak, bu kaleyi boşaltmıştı. Böylece yeniden başlayan Osmanlı-İran savaşının ikinci safhasında N., Horasan'da Abdalîlerle uğraşmakta iken, Şâh II. Tahmasb'ın kuvvetleri Bağdad vâlisi Eyyûbî Ahmed Paşa'nın önünde 1731'de Kurıcan'da ağır bir yenilgiye uğradılar. Osmanlı orduları Ahmed Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa komutasında ilerileyerek Kirmanşâh, Hemedân ve Urmiye bölgesini yeniden işgal ettiler. İran şâhı, daha büyük kayıplara uğramamak için, 1732'de Ahmed Paşa Barış Anlaşması adı verilen barış şartlarını kabûl etmek zorunda kaldı. Buna göre Cibâl, Tebriz, Huveyze ve Lûristan İran'da; Gence, Tiflis, Revân, Şirvan ve Şemahı Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmak üzere sulh yapılıyordu. Ne var ki, bu anlaşmayı ne Padişah I. Mahmud, ne de N. tasvib etti. Savaşlar, bu yüzden, daha bir süre devam etti. Bu arada N., Ruslar'la anlaşmaya varmış ve, 1732 Reşt Muâhedesi'ne göre, Sâliyân bölgesinin Rus kuvvetlerinden tahliyesini sağlamış ve Bakû yöresinde tarafsız bir idâre kurulmasını gerçekleştirmişti. Öte yandan, uğradığı mağlûbiyeti behâne ederek, II. Tahmasb'ı da tahtından indirmiş ve henüz beşikte bulunan Abbas Mirzâ'yı III. Abbas unvânı ile şâh ilân ederek, kendisi de vekilü's-saltana rütbesi ile devlete el koymuştu. N., bu tedbirleri gerçekleştirdikten sonra, Osmanlılar'a karşı harekete geçti. Kerkük üzerinden Bağdad'a gelerek, bu şehri kuşattı. Ahmed Paşa'nın mâhirâne davranışları ve dirâyeti ile

NÂDİR ALİ ŞÂH, Afşar

ve Doğu Serdârı Topal Osman Paşa'nın Bağdad'a yetişmesi sonunda, Dicle kenarındaki Dücûm'da N. ağır bir yenilgiye uğradı. Hattâ, bu savaşta, kolundan yaralanarak canını zor kurtardı. Böylece Bağdad kuşatması N.'ın başarısızlığı ile son buldu ama, Osmanlı komutanlarının gevşekliği onun tekrar saldırıya geçmesine fırsat verdi. Hele, Topal Osman Paşa'nın kuvvetlerini kışlaklara dağıtarak Kerkük'te kalması N.'a bir baskın yapma imkânını sağladı (Bk. OSMAN PAŞA, Topal). Bu başarısından sonra N., tekrar Bağdad üzerine yürüyüşe geçti ise de, Mahmud Han Beluç'un Şîrâz'da ayaklanması onu geriye dönmeğe zorladı. 1734'te N.'ın Dağıstan Seferi'ni yaptığını ve Gazi Kumuk önünde başarısızlığa uğrayınca bu defa Gence üzerine yöneldiğini görüyoruz. Genç Ali Paşa tarafından müdâfaa edilen bu kale kendisini koruduğu gibi, Kars kalesi de Doğu Serdârı Köprülü-zâde Abdullah Paşa tarafından savunuldu. Ne var ki Arpaçay'da Osmanlı kuvvetlerinin dağılması üzerine Tiflis, Gence ve Revân kaleleri N.'a teslim olmak zorunda kaldılar. Bu başarılardan sonra N., 1736'da Muğan'a geldi. Burada bütün İran ileri gelenlerini ve vâlileri toplayarak, bir meclis kurdu. Onlara, İran'ın istiklâlini ve ülke bütünlüğünü sağlama görevini yerine getirdiğini ve artık Horasan'daki aslî görevine dönmek istediğini, buna göre de, hâlen sağ bulunan II. Tahmasb veya oğlu III. Abbas arasında bir tercih yapmalarını bildirdi. Meclise katılanlar, onun bu tekliflerine karşılık, kendisinin şahlığını ileri sürdüler. N., bu teklifi hemen kabûl etmedi. Bir ay mehil istedi ve en sonunda İran tahtına kendi âilesinin tevârüs etmesini, Safevî hânedânının verâset haklarının ilga edilmesini ve, kendi atalarının inançlarına ters düşen, İmâmiye mezhebinden ilk üç halîfeye lânet edilmesi usûlünün kaldırılarak Ca'ferî mezhebinin Ehl-i sünnet inançlarına göre yeniden düzenlenmesini ve beşinci mezheb olarak ilânını kabûl ettikleri takdirde şahlığı üstüne alacağını bildirdi. Meclis bu istekleri benimsemekle N., 8 mart 1736'da, İran tahtına çıktı. Bu sırada barış görüşmeleri için Muğan'a gelmiş bulunan Genç Ali Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti ile Kasrışîrin Muâhedenâmesi esaslerına göre bir anlaşma zeminine varılmışken N., yeni mezhebine âid fikirlerin de üç şart hâlinde andlaşmaya konmasını istedi. Bu şartlar, yeni Ca'ferî mezhebinin Osmanlı Halîfesince tanınarak tasdik edilmesi, Kâbe'de İranlı hacılara bir Rüka (bk.) tahsis edilmesi ve İranlı hacı kafilesinin Suriye üzerinden Mekke'ye gitmelerinin sağlanması idi. Genç Ali Paşa, buna yetkili olmadığını bildirince, konu Bâb-ı Meşihat'ça müzâkere edilmek üzere, İstanbul'a nakl edildi. Osmanlı ulemâsının N.ın tekliflerini şer'î ve siyasî bakımdan mahzurlu görüp redd etmeleri üzerine, Türk-İran savaşları daha bir süre devam etti. N. ise, bu sırada, Kandehâr üzerine hareket etmişti. 1738'de bölgeyi kendisine bağladıktan sonra, ordu yeri olan Surhaşîr'de Nâdirâbâd adı ile bir şehir inşâsına girişmişti. Oradan da, yıllardan beri süren iç ve dış savaşlarla boşalan İran hazinesini doldurmak maksadıyle, Hindistan Seferi'ne çıktı. 1738-1740 yılları arasında gerçekleşen bu sefer, gerçi, N.'a istediğinden büyük servetler toplama imkânını vermiştir. Ama, bu akın Türk-Hind İmparatorluğu için çok kötü sonuçlar getirmiş ve bu imparatorluk bundan sonra bir daha kendisini toparlayamamıştır. Muhammed Şah, bu sefer sonunda, İndus ırmağının kuzeyinde kalan bütün ülkelerini N.'a bırakmak zorunda kaldığı gibi; 6 000 000 rupi değerinde para, başta Kûh-i nûr elması ve Taht-ı Tâvûs olmak üzere, 500 000 000 rupi değerinde kıymetli taş ve mücevherât vermişti. Bunun yanında İran askerlerinin Hindistan'dan ne topladıkları bilinmiyor. Ancak, bu seferin İran'a olan etkisi, İran halkının üç yıl boyunca her çeşit vergiden muâf tutulmaları olmuştur. N., Hind Seferi'nden dönüşte, Buhârâ Hanlığı üzerine yürümüş ve iki devlet arasında Âmûderyâ ırmağının sınır kabûl edilmesini Buhârâ Hanı'na dikte ettirmişti. Bu başarılardan sonra tekrar Osmanlı sınırlarına dönen N., Ca'ferî mezhebini bu imparatorluğa savaş gücü ile kabûl ettirmeyi denedi. Fakat, Musul önünde Abdülcelîl-zâde Hüseyin Paşa'ya yenildi. (bk. MUSUL ve KERKÜK). 1743'de ise, Bağdad vâlisi Ahmed Paşa'nın müsâadesi ile Irak'taki Şîî makamlarını ziyaret etti. Necef'de topladığı bir ulemâ meclisinde Safevî Şîî inancını redd ettirerek kendi Ca'ferî görüşünü onlara te'yîd ettirdi. N.'ın Osmanlılar'a karşı son tecâvüzî hareketi, 1744 yılında oldu. Kars kalesi Çeteci Abdullah Paşa'nın celâdeti eseri olarak kendisini savunduğu halde, Osmanlı ordusunun Serdâr-ı ekrem Yeğen Mehmed Paşa'nın Arpaçayı Savaşı devam ederken ölümü sonunda dağılması üzerine N., yine bir tâlih eseri, muzaffer olmuştu. Ama, bütün bu başarılara rağmen, kapıldığı gurur ve kibirle İran halkına karşı aldığı tutum hem ekonomik, hem de sosyal gerilimlere yol açmış, devlet idâresi büyük bir çıkmaza girmişti. Vilâyetlerde başgösteren ve biribirini kovalayan isyanlar, onun sadece mevkiini değil, hayatını bile tehdid etmeğe başlamıştı. Bu yüzden, Osmanlı devletine, pek hassas olduğu sınırlar ve Câferî mezhebi konularında dahi fazla direnmeden, barış teklifinde bulundu. Böylece iki taraf Kazvin'de Kasrışîrin Andlaşması esaslarına uygun bir barış yaptılar. Bundan sonra N., âsileri yok etmek üzere, önce Kirman'a oradan da Meşhed'e geldi. Burada, kendisini günahsızların kanını dökmeğe vakf etti. Bu, artık, apaçık bir cinnet işareti idi. Bu davranışlarında, onun sünnî temâyülüne karşı, Şîî'lerin gösterdikleri direncin de rolü olmuştur, denilebilir. Ülke ise ağır vergiler, zorla para toplamalar, ihbarlar sonunda, arkası gelmeyen îdamlarla büyük bir buhrânın içine girmişti. Bu durumda, N.'ın yeğeni Ali Kulı Mirzâ, Sistân'da halkın başına geçti. N.'ın en güvendiği adamlardan Tahmasb Kulı Han Calayır da onunla birleşti. Oğlu Rızâ Kulı Han'ın ise, hiyânet suçu ile, gözlerine mil çekilmişti. Bu karışıklık içinde, ayaklanma süratle Horasan'a yayıldı. Bu gelişmeler karşısında birleşen Afşar ve Kaçar reisleri, N.'ı Fethâbâd civârındaki ordugâhında bastılar ve, aralarından Sâlih Han Afşar, 5 Temmuz 1747 günü, onu bir kılıç darbesi ile öldürdü. Ali Kulı Mirzâ, şâh ilân edildi ve âilenin öteki fertleri kılıçtan geçirildi. N.'ın dinî reform teşebbüsü, böylece, fecî bir âkıbete uğradı. Kurduğu hânedân da bu kargaşalık arasında söndü ama, bugünkü İran'ın bütünlüğü de bu kanlı mücadelelerin ve böylece bir cihangîrin gayretleri sonunda sağlanmış oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

NÂDİR ŞÂH, Muhammed (1880 - 1933), Afganistan hükümdârı. Babası Muhammed Yusuf Hân'ın Hindistan'da sürgünde bulunduğu sırada 1880'de Dehrâdum'da doğdu. İlk öğrenimini Hindistan'da yaptı. 1901'de, Habîbullah Hân'ın Afgan hükümdârı olması üzerine memleketine döndü ve onun hizmetine girerek en yakın müşâvirliklerinden biri oldu. Habîbullah Hân'ın Hindistan seyahatine katıldı ve

NÂDİR ŞÂH, Muhammed

generalliğe yükseldi. 1919'da Habîbullah Hân'ın öldürülmesi üzerine, Celâlâbâd'da bulunan ordu mensupları ve genç subaylar, emîrin nedîmlerinden olup, onun seyahatlerinde yanından ayrılmayan ve Başkomutan ünvânını taşıyan N.'ı, bu cinayetten sorumlu tutarak, tevkif ettiler. Ama, kardeşi Nasrullah Hân'ı bertaraf ederek Afgan Emîri olan Emânullah Hân, onu bu ithamlardan kurtardı, ona âilesine eski itibarını kazandırdı. N., Emânullah Hân'ın tahta çıkması ile yeniden başlayan İngiliz - Afgan Savaşı'nda, güney cephesi komutanlığında bulundu. Elindeki kuvvetlerle sınırı aşarak, Vezîristân'ı işgal etti. Bu başarısı üzerine, tekrar harbiye nâzırlığına ve başkomutanlığa getirildi. Ancak, muhafazakâr görüş sahibi olmakla, Emânullah Hân'ın Afganistan'da sosyal hayatta, devlet teşkilâtında ve orduda yapmak istediği reformlara karşı cephe aldı. Bu yüzden, 1924 tarihinde, Paris büyükelçiliği ile Afganistan'dan uzaklaştırıldı. Az sonra da, hastalığını ileriye sürerek, elçilikten istifâ etti ve Güney Fransa'da yaşamağa başladı. 1929 yılında Beççe-i Saka'nın Emânullah Hân'a karşı açtığı mücadele ve onun kardeşi İnâyetullah Hân adına saltanattan ferâgat etmesi üzerine N., işe müdahale etmek maksadıyle, Bombay'a gelerek Güney Afgan kabîlelerini kendi tarafına çektikten sonra, ülkeye girdi. Onun bu hareketinden, Emânullah Hân kendisine yardım edeceği ümîdine kapılmıştı. Ama N., Emânullah Hân'ın bir an önce Afganistan'dan ayrılmasını isteyince, o da, önce Hindistan'a, oradan da İtalya'ya gitmek zorunda kaldı. Bundan sonra Beççe-i Saka ile mücadele eden N., nihayet, Vezîrî kabîlesinin desteği ile duruma hâkim olarak Kâbil'e girdi ve 16 ekimde Afganistan padişahı ilân edildi. N., padişah olur olmaz, muhafazakâr programını yayınladı (Hatt-ı meşyî). Ulemâ ve softalardan meydana gelen ve hükûmetin icrââtını dinî yönden kontrol etmekle görevli olan bir Cem'iyyet-i Ulemâ teşkil etti. N., böylece, ülkedeki mürteci ve muhafazakâr grubu tatmin etmiş oluyordu. Bu cemiyet mensuplarının müsaadesi ile, ülkedeki modern mekteplerin yeniden açılmasını sağladı ve Türkiye'den getirttiği uzmanlarla, Tıb Fakültesi ile birlikte Sanayi, Harbiye ve Yüksek Öğretmen okullarını kurdu. Bütün bunlara ve N.'ın muhafazakâr politikasına rağmen, Afganistan'da huzur ve sükûn sağlanamadı. Onun iktidarda kalabilmek için bâzı nüfuzlu kimseleri öldürtmesi, hoşnutsuzluğa ve onlara bağlı kabîlelerin ayaklanmalarına sebeb oldu. Şinvârîler'in isyanını, Bedahşân'da İbrahim Bey'in başkaldırması tâkib etti. Hele Gulâm Nebî Hân'ın öldürtülmesi, Der-i Hel kabîlesinin isyanından başka, Kâbil'de de aydınlar arasında yeni bir temizleme hareketine başlangıç oldu. İşte bu ortamda iken, liseler arası bir futbol gösterisinde, Dilküşâ sarayında öğrencileri taltif ederken, Abdülhâlik adında bir öğrenci tarafından, 8 Kasım 1933 günü, vurularak öldürüldü. Yerine, oğlu Muhammed Zâhir Şâh Afganistan kralı oldu.
(İ. Parmaksızoğlu)

NÂDİRÎ, Ganî-zâde Mehmed (1570-1627), XVII. yüzyıl Türk devlet adamı, şâiri ve hattâtı. Âilece Bolu'ludur. Büyük dedesi Bâyezid Efendi, Bolevî Çelebî unvânı ile tanınmış bir kadı idi. Babası Abdülganî Efendi de, Anadolu Kazaskerliği'ne kadar yükselmiş ilmiye ricâlinden idi. Ganî-zâde adı, işte bu dedesinden gelmektedir. Yine âilece, Nakşıbendî tarîkatine mensûb idiler. Şiirde Nâdirî mahlasını kullanan Mehmed Efendi, bir söylentiye göre, öldüğü tarihte 56 yaşında (bk. *SİCİLL-İ OSMÂNÎ)*, bir söylentiye göre de "ibî - günâh" terkîbinin karşılığı olan 88 yaşında (bk. *TUHFE-İ HATTÂTÎN)* bulunuyordu. Bu durumda, 1568 veya 1570 yıllarında İstanbul'da doğmuş olmalıdır. Yaşadığı yıllara en yakın kaynak olan *Fezleke*'de Kâtib Çelebî, onun 1572 yılında doğduğunu ifâde etmektedir. N., ilk öğreniminden sonra, Hoca Sâdeddin Efendi'nin derslerine devam etti ve onun en başarılı öğrencilerinden biri oldu. 1592'de rüûsunu alıp müderrisliğe başladı ve, birçok medreselerde hizmet gördükten sonra, 1597'de Sahn müderrisi oldu. Kadılığa geçtikten sonra ise Selânik, Kahire ve Edirne kadılıklarında bulundu. Bu arada, yazı (hat) san'atını da Ahî - zâde Abdülhalîm Efendi'den öğrenmişti. Ocak 1607'de İstanbul Kadılığına getirildi. Bir buçuk yıl sonra, bu görevden alındı. 1610 ocak ayında ise, Galata kadısı oldu. Ekim 1612 de Anadolu Kazaskerliği'ne yükseltildi. Sultan I. Ahmed'in Edirne seyahatlerine katıldı. Eylül 1619'da, Rumeli Kazaskerliği'ne getirildi. Temmuz 1622'de görevinden uzaklaştırıldığı halde kendisine arpalık olarak, o zaman için çok mühim bir mevki olan Galata kadılığı verildi. Mart 1624'de, ikinci defa, Rumeli kazaskeri oldu. Temmuz 1625'te, inme geldiği için, görevinden afvedildi. 1627 şubatında felçten vefât ederek, Fâtih'te evi civarında bulunan Nakşıbendî pîrlerinden Mevlânâ - zâde Hoca Âbid Çelebî Mescidi'nin mezarlığına gömüldü. XVII. yüzyıl Osmanlı - Türk edebiyat ve san'atının en parlak temsilcilerinden biri olan N., hat san'atında Sülüs, Nesih, Rık'a, Celî ve Ta'lîk'te çağının üstâdları arasında yer almıştır. İlmî çalışmaları arasında, mezuniyet risâlesi (tezi) olan fe-lâ tec'al-ullâhe endâdâ (*Bakara*, II, 22) âyet-i kerîmesinin tefsiri ile, Beyzâvî tefsirine yarım kalan bir hâşiyesi vardır. Edebî alanda daha geniş bir şöhret yapan N.'nin eserleri arasında 800 beytlik bir *Mi'râciyye*'si, *Dîvân*'ı, *Münşeât*'ı, *Risâle-i Kalemiyye*'si ve *Mahzen-i Bahr* adlı bir mesnevîsi vardır. Tarih sahasında ise, Sultan II. Osman'ın emri ile, bilhassa II. Mehmed ile I. Ahmed devirlerini tasvir eden 2 000 beytlik bir *Şeh-nâme*'si, bir de *Târîh-i Şâm-ı Şerîf* adlı eseri bulunmaktadır. N., Türk edîbleri arasında, daha çok, Mi'râciyye'si ve Şeh - nâme'si ile şöhret yapmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

NADJAKOV, Georgi (Stanke Dimitrov 1896), Bulgar fizik bilgini ve siyaset adamı. Paris'te Paul Langevin'in laboratuvarında ve Mme Curie'nin Radyum Enstitüsünde çalışmıştır (1925 - 1926). 1932 yılında Sofya üniversitesinde profesörlüğe tayin edilen N., tecrübî fizik kürsüsünü yönetmiştir (1937 - 1963). 1947 - 1952 yılları arasında rektörlük yapmıştır. 1947'de Bulgar İlimler Akademisine bağlı Fizik Enstitüsü müdürlüğüne getirilmiştir. Milletvekilliği de yapmış olan N., fizik alanında birtakım keşiflerde bulunduğu gibi, Bulgaristan'da yüksek öğretimin geliştirilmesine de yardım etmiştir. 1950 yılında Dimitrov armağanını kazanmıştır.

NADOR, 1) Kuzey - batı Afrika'da, Fas devletinde il merkezi. Melilla'nın 14 km güneyindedir. Nüfusu: 18 000 (1966). Tarım ürünleri ticaret merkezidir. Bir demir ve çelik fabrikası vardır.

2) Fas'ın kuzeyinde, Akdeniz kıyısında bir il. Yüzölçümü: 6 085 km^2 nüfusu: 397 600.

NAFAKA, kanun gereğince bakıp yetiştirmek veya yardım etmek zorunluğunda olduğu şahıslara karşı yükümlülüğünü yerine getirmeyen kimseden yargı kararıyle alınan para. N.; yoksulluk, iştirak, tedbir ve yardım N.'sı şekilde olabilir.

Yoksulluk nafakası: Boşanmada kusursuz olan eşin büyük yoksulluğa düşmesi hâlinde diğer tarafın boşanmaya kusuruyle sebebiyet vermemiş olsa bile bir yıl müddetle ödemek

zorunda olduğu N. (Medenî Kanun Md. 144). Yoksulluk N.'sı, boşanma dâvasına bakan asliye hukuk mahkemesinden istenir.

İştirak nafakası: Boşanmada bir eşin çocuğun bırakıldığı tarafa çocuğun büyütülüp yetiştirilmesi masraflarına katılma payı olarak ödediği N. (M. K. Md. 148). Dâvaya bakan asliye hukuk mahkemesi tarafından kararlaştırılır.

Tedbir nafakası: Eş ve çocukların günlük ihtiyaçlarını karşılamak için verilen N. (M. K. Md. 161). Boşanma dâvasından önce N.'yı isteyenin bulunduğu yerin sulh mahkemesi; dâva açıldıktan sonra dâvaya bakan asliye mahkemesi tarafından kararlaştırılır (M. K. Md. 162).

Yardım nafakası: Yardım edilmediği takdirde yoksulluğa düşecek ana, baba, çocuk ve kardeşe ödenen N. (M. K. Md. 315). Bu N. için N.'yı isteyenin bulunduğu yerdeki sulh mahkemesine müracaat edilir. (E. Korur)

NÂFİA NEZÂRETİ: bk. TİCÂRET VE NÂFİA NEZÂRETİ.

NÂFİZ BEY (Hâfız Hacı) (19.XI.1849 - I.1898), Türk ilâhî bestekârı. Durak okumaktaki üstadlığı sebebiyle "Durakcı" diye de anılır. İstanbul'da Aksaray'da Kazancı Sâdi mahallesinin Sülüklü Caddesi'nde, 14 numaralı evde doğdu. Babası İshâk Efendi, onun babası Mehmed Emin Efendi b. Erzurumlu İshak Efendi'dir. Erzurumlu İshak Efendi, XVIII. asır sonlarında Erzurum'dan İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Oğlu, yani bestekârımızın büyük babası Mehmed Emin Efendi, 1806'da İstanbul'da doğdu, 20 yaşında tabur kâtibi iken 1826'da Yunan ihtilâlindeki bir muharebede şehîd oldu. Oğlu, yani bestekârımızın babası İshak Efendi, 3 yaşında yetim kaldı. 1823'te doğan İshak Efendî, maliye kâtibi olarak 31 Ocak 1877'de 53 - 54 yaşında İstanbul'da öldü. Bu tarihte Nâfiz Bey, 27 yaşında idi.

İlkokulu bitiren bestekârımız, az sonra hâfız da oldu. Sesi hârikulâde güzeldi. Ses güzelliği padişahın kulağına kadar gitti. Musikiye çok meraklı, bizzat iyi bestekâr ve iyi sâzende olan Sultan Abdülazîz (1861 - 1876), yeni tahta geçmişti. Çocuk Nâfiz'i çağırtarak huzurunda bir *Aşir* okuttu. Çok beğendi ve musiki öğrenmesi için 3 Ocak 1863'te Enderûn'a alınmasını emretti. Bestekârımız, 12 yaşında idi. 2 ay Enderûn'da saray terbiyesini öğrendikten sonra, mâbeyn-i hümâyûna, yani padişah hizmetine alındı. Az sonra, 3 Nisan 1863'te Sultan Azîz, Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılınca, yanına Nâfiz'i de aldı. Maiyetinde bir çok değerli müzisyen, bu arada Neyzen Yusuf Paşa vardı. İmparatorluğun en seçkin eyâleti olan Mısır'da iyi Türk Musikisi dinletmek, Nâfiz'e de Türk üslûbunda ezan ve *Kur'ân* okutmak istiyordu. Dinî musikide en üstün okuyucu olarak Nâfiz Bey, büyük başarı gösterdi. Fakat 1867 ocağında sesi kısıldı ve henüz 17 yaşında olduğu hâlde, okuyuşundaki bütün parlaklık söndü. Bu ses kaybı, 32 yaşına kadar 15 yıl devam edecektir. Sultan Abdülazîz, fevkalâde üzüldü. 14 Ocak 1867'de bu yüzden mâbeyn-i hümâyûn'dan çıkartılarak Enderûn-ı Hümâyûn'a iâde edildi. Müteessir olan Nâfiz Bey, saray hizmetinden istifâ etti. 19 Mayıs 1868'de Mâliye Nezâreti masârifât muhâsebesi'ne kâtib oldu. 28 Eylûl 1880'de hacca gitmek üzere İstanbul'dan hareket etti. Hacı olup döndü. 4 Eylûl 1882'de 33 yaşında evlendi. 25 Haziran 1891'te Mâliye Nezâreti'nde mümeyyizliğe yükseldi ve 23 Ekim 1894'te rütbesi sâniye'ye çıktı (askerî rütbelerden kaymakam = yarbay'a tekabül eden sivil rütbe). Birkaç günlük bir hastalıktan sonra 48 yaşını 2 ay geçe öldü. Seyyid Nizâm Dergâhı civarına gömüldü. Oğlu, İstanbul asliye mahkeme başkâtibi Ahmed Berker, onun oğlu da Ercümend Berker'dir.

Nâfiz Bey, dinî musikide otorite ve çok sağlam me'haz olarak bilinirdi. En doğru bilenden doğru olarak meşk eder ve öğrendiğini aynen öğretirdi. Şeyh Mes'ud Efendi'den ilâhî meşk etmiş ve ona durak meşk etmiştir. Mes'ud Efendi'nin kardeşi Şeyh Said Özok, Fehmi Efendi, Hâfız Şekerci-zâde Hayreddin Bilgen, Nâfiz Bey'in talebesi arasındadır. 22 Eylûl 1871'de Üsküdar'da Nalçacı Şâbânî dergâhı şeyhi Mustafa Enver Efendi'ye (ölm. 22 Eylûl 1872) kapılandı. 1871 mayısında bir cuma günü Sünbül Efendi Dergâhı'nda bir durak okudu. Fevkalâde beğenildi. Bundan sonra durak okumakla eşsiz bir şöhret yaptı. Zâkir olarak Sünbül Efendi, Ramazan Efendi, Seyyid Nizâm, Hüdâyî, Nalçacı, Nasûhî dergâhlarında ölünceye kadar okudu. Mayıs 1889'da ilâve vazife olarak II. Abdülhamîd'in büyük kızı ve Gazi Osman Paşa'nın gelini Zekiye Sultan'ın sarayının müezzini oldu. Devrinde bilinen bütün Durak (b. bk.)'ları (100'den fazla) öğrenen Nâfiz Bey, bunları talebesinden Fehmi Efendi'ye geçmiş, Fehmi Efendi de Dr. Subhi Ezgi'ye notaya aldırmıştır. Durakların ehemmiyetli kısmı, bu şekilde elimizde bulunmaktadır. Nâfiz Bey, çok güzel ilâhîler de bestelemiştir. Fakat emsâli gibi nota bilmediği için, çoğu unutulmuştur. Bugün elimizde 5 Mâhûr, birer Bayatî, Ferahfezâ, Şedd-i Arabân, Uşşak İlâhî'si vardır. Bunlardan Düyek usûlündeki 3'ü çok tanınmıştır: Mâhûr (Yâr yüreğim yar, gör ki neler var, Yûnus), Mâhûr (Tecellî şevk-ı dîdârın banâ ağyârı yâr etdi, Nasûhî), Uşşak (Aşkınla çâk olsa bu ten, Seyfullah). (Y. Ö.)

NÂFİZ PAŞA, Hacı (Tırnova 1839 - İstanbul 1929), Türk doktoru. Askerî Tıbbiye'den 1864 yılında kolağası rütbesiyle mezun olan N., 1868'de bu okulda iç hastalıklar ve genel hastalıklar hocalığına getirilmiştir. 1899'da Saray'a tıbbî müşavir atanan N. P., daha daha II. Abdülhamid Han'ın özel doktoru olmuştur. Tıp alanındaki tercümeleriyle Türk tıb dilinin ve terminolojisinin Türkçeleşmesine yardımcı olmuştur.

NÂFİZ PAŞA, Hacı

NAFTA, Rus petrollerine verilen ad. (E. Ediger)

NAFTALİN veya NAFTALEN (Fr. naphtaline veya naphalène), Formülü $C_{10}H_8$ olan hidrokarbon. Taşkömürünün kuru kuruya damıtılmasıyle elde edilen maddelerden çıkarılır; taşkömürünün koklaşma gazında az miktarda bulunan N., 200 ile 250°C arasında toplanan taşkömürü katranının soğutulmasıyle çökelir. Renkli olan katı madde, ham N.'dir. Süblimleştirilerek renksiz hâle getirilir. Bu süblimleşmiş N., sanayi uygulamalarında ve diğer alanlarda kullanılan ticarî N.'dir. Saf N. elde etmek için, özellikle alkol içinde sayısız billûrlaşma işlemleri gerekir. N., keskin ve karakteristik kokulu parlak yaprakçıklar meydana getirir. Yoğunluğu 1,15'dir, 80°C'ta erir, 217°C'ta kaynar; fakat 100°C'

tan itibaren bol miktarda buhar vermeğe başlar. Suda hemen hemen hiç erimez; sıcak alkolde çok, soğuk alkolde az erir.

N., bir benzobenzendir. Yâni iki ortak karbon atomu olan iki benzen çekirdeğinden meydana gelir. N.'nin kimya bakımından benzenle pek çok benzerliği vardır. Eskiden güvelere karşı kullanılan N., az tesirli olduğu için bugün bu amaçla pek kullanılmamaktadır. N., az miktarda oksijenle yanınca, siyah bir boyar madde verir. Sıvı haldeki tetralin ve dekalin, eritici ve yakıt olarak kullanılır. Naftoller ve naftilaminler özellikle eczacılıkta, kokulu ve boyar maddeler yapımında hammadde olarak kullanılırlar. N.'den elde edilen ftalik anhidrit, birçok sentezin önemli bir hammaddesini teşkil eder. (E. Ediger)

NAFTAZİNLER (Fr. naphtazines) (Kim.), formülü C_{10} $H_6 = N_2 = C_{10}$ H_6 olan bileşikler. Fenazin'in benzenden türemesi gibi, N. de naftalen'den türer. (E. Ediger)

NAFTENAT (Fr. naphténate) (Kim.), bir naftenik asidin tuzu. N.'lar kurutucu olarak boyalara, katkı maddesi olarak petrol yağlarına katılır. Petro - kimyada ara ürünü olarak kullanılır. (E. Ediger)

NAGALAND, Hindistan'da eyâlet. Doğu Hindistan'da, Birmanya sınırındadır. Naga dağlarıyla Patkay dağlarının bir kısmını kaplar. Yüzölçümü 16 527 km², nüfusu 516 449 (1971), idâre merkezi Kohima'dır. N. halkı, sayı çokluğu sırasıyla Angami, Ao, Sema, Konyak, Çekisang, Lotha ve daha 8 kabîleden meydana gelir. Eyâlet toprakları yedi idârî bölgeye ayrılmıştır. Kohima'nın dışındaki şehirler Mokokçung, Tuensang ve Dimapur'dur. Büyük çoğunluğu Hıristiyan olan halkın % 80'i geçimini tarımdan sağlar. En çok pirinç (1974'te 90 000 ton) ve mısır yetişir. 1971 saymına göre okur yazar oranı % 27,4 idi. Eyâlette 2 resmî, 2 de özel kolej vardır (1974).

N. arazisi Birlik Hükûmeti tarafından 1962'de kuruldu. Burası 1957'de merkezî idâre altında bulunan özel bir bölge hâline getirilmişti. Assam valisi vasıtasıyle cumhurbaşkanı tarafından idâre ediliyordu. 1961'de bölgenin adı değiştirildi ve Hindistan Birliği içinde eyâlet statüsüne tâbi tutuldu; 1 aralık 1963'te de eyâlet resmen kurulmuş oldu. Bundan sonraki yıllarda bir kısım Naga liderleri bağımsızlık kazanmaya çalıştılar. Çatışmalar 1964'e kadar sürdü. O tarihte Hindistan hükûmeti temsilcileriyle âsîler arasında başlayan görüşmeler sırasında ateşkes yapıldı. Görüşmeler 1965'te kesildiyse de barış süresi uzatıldı ve İhtilâlci N. Hükûmeti 1973'te feshedildi. (O. Yüksel)

NAGANO, Japonya'da bir şehir ve il.

1. Honşu (Honshu) adasında bir şehir, N. ilinin merkezi. Nüfusu 173 000 (1965)'dir. Pirinç ve elma yetiştiren bir ovanın ortasında bulunan şehir aynı zamanda tapınakları ile ün kazanmıştır.

2. Honşu adasının ortasında bir eyâlet. Yüzölçümü 13 581 km², nüfusu : 9 000 000 (1965)'dur.

NAGANO, Osami (1888 - 1947), Japon amirali. Savaş donanmaları konferanslarında ve Cemiyet-i Akvâm'da ülkesini temsil etmiştir. 1936 - 1937 yıllarında Deniz Kuvvetleri bakanı olmuştur. 1937'de Japon deniz kuvvetlerinin başkumandanı; 1941'de Deniz Kuvvetleri kurmay başkanı, 1943'te büyük - amiral olmuştur. Savaş suçlusu olarak muhakeme edilmiştir. (V. Örs)

NAGAOKA, Japonya'nın Honşu (Honshu) adasında bir şehir. Nüfusu 155 000 (1965)'dir. Ken Nügata bölgesinde bulunur. Makina ve kimya maddeleri fabrikaları vardır. N.'nın kuzeyinde Higaşicama petrol alanı bulunur.

NAGARCUNA, NAGARJUNA veya NAGASENA (Orta Hindistan'ın şimdiki Berar eyâletinde doğmuştur; M. S. II. yüzyılın 2. yarısında yaşamıştır), Buddhist filozofu ve öğretmeni. Kuzey Buddhizminin Mahāyāna (= büyük taşıt) okulunun kurucusu olan N., kral Kanişka'nın çağdaşıdır. Başlıca eseri: *Mādhyamıka - kārikā* (Orta öğretim şiirleri)'dır. (V. Örs)

NAGASAKİ, Japonya'da bir liman şehri. Nüfusu 427 000'dir. Ülkenin güney - batısında, Kyuşu adasının Doğu Çin Denizi'ndeki uzantısında, Nişi = Sonogi yarımadasındadır. XII. yüzyılda kurulan N., XVI. yüzyılın ortalarında, yabancı gemilerin uğradığı önemli bir liman olduktan sonra hızla gelişmiştir. Japonya'lı, Holanda'lı ve Portekiz'li tüccarlar, Çin, Filipin ve Siamlılar'la ticareti bu limandan yapmışlardır. 1637'de liman sadece Holanda'lı ve Çin'li tüccarlara açık olduğu halde onlar da gemilerini iç limana sokmaktan men edilmişlerdir. İç liman, Amerika'dan gelen tüccarlara 1854 yılında, diğer milletlere de bundan 5 yıl sonra 1859'da açılmıştır. Böylece N., doğunun sayılı limanlarından biri olmuştur. Asya kıt'asına yakın olan bu limanın, anavatanı Japonya ile ulaşım bağlantıları az olmuştur. Çin ile ticaretin kesilmesi ve mazotlu gemilerin kullanılması limanın ilerlemesine azçok te'sîr etmiş, ticarî bir gerileme baş göstermiştir. 1857'den sonra gemi inşaatı endüstrisinin çok ilerlemiş olması, N.'yi Japonya'nın ve yakın zamanda dünyanın en önemli gemi inşaat merkezlerinden biri hâline getirmiştir. Bu endüstriye bağlı olarak çelik, makine, âlet ve dizel motor endüstrileri de gelişmiştir. Bütün bu endüstriler, büyük Mitsubisihi planının dallarıdır. Ayrıca N., dokuma, çimento, kâğıt, plastik, sun'î gübre ve gıda (bilhassa konserve balık) endüstrilerine sahiptir. Endüstri merkezleri, körfezin üzerindeki kemer şeklinde

NAGASAKİ : 1914'de inşa edilmiş Japonya'nın en büyük Hıristiyan kilisesinin harâbeleri

uzanan düzlükte kurulmuştur. Şehir halkı ise etraftaki yamaçlarda yerleşmiştir. Japonya'nın 1914'te inşâ edilen en büyük Hıristiyan kilisesinin kalıntıları bu şehirdedir. Hiroşima'dan iki gün sonra atılan ikinci atom bombası (9 Ağustos 1945), şehrin üçte birini tamamen yok etmiş, halkın büyük bir kısmı (150 000 kişi) ölmüş ve yaralanmıştır. (F. Ortaç)

NAGAYBAK'LAR veya NOGAYBAK'LAR, Çelyabinsk ülke (oblast)'sinin Nagaybak ve Çebarkul bölüm (rayon)'ünde yaşayan Hıristiyan Tatarlara verilen ad. Tatarların bu kolu XIX. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar Ufa il (guberniya)'inin Belebeev ilçesinde oturuyordu. 1842 yılında N.'lar eski Orenburg ilinin sınırları içine giren bugünkü yurtlarına göç etmişlerdir.

Tatarlar'ın bu kolunun kökeni üzerine türlü tahminler vardır. P. İ. Rıçkov (1762) ve V. N. Vitevskiy (1891), N.'ları Kazan Tatarlar'ının, Kazan hanlığının çökmesinden sonra Hıristiyanlığı kabûl etmiş bir kolu saymışlardır. F. M. Starikov (1884) ve P. Nebol'sin (1852) ise N.'ları Hıristiyan Nogay ve Mişerler'le birleştirmek istemişlerdir. S. A. Tokerev *(Étnografiya narodov SSSR,* Moskova, 1958, 180 - 181. s.) de N.'ların, Kazan Tatarlarının bir kolu olduğunu savunmuştur.

Arşiv belgelerinde N.'lar Başkurt ayaklanmaları dolayısıyle 1736 yılından başlayarak anılmışlardır. Nagaybak adının Belebeev ilçesinde bulunan Nagaybak kalesinden geldiği anlaşılıyor.

N. ağzının Tatarca'nın bağımsız bir kolu olarak oluşması Ufa ilinin Gelebeev ilçesinde başlamıştır. Bu ağız ile Minzele ağzı arasındaki ortak özellikler bu bakımdan sağlam bir tanıktır. Ancak, bu ağzın kesin olarak oluşması, N.'ların bugünkü yurtlarına yerleşmelerinden sonraki döneme rastlar.

N. ağzı ana özellikleri bakımından Tatarcanın orta koluna benzer. Buna göre, N.'ların soy bakımından Kazan Tatarlarından geldikleri açıktır. (Bk. F. Yu. Yusupov, *Urta dialektnın nagabaybak seylaşe: Materialı po tatarskoy dialektologii,* 3 (1974), 74 - 91. (H. Eren)

NÄGELİ, 1) Hans Georg (Wetzikon, Zürich 1773-Zürich 1836), İsviçreli müzik pedagogu ve bestecisi. N., modern koro hareketinin kurucularından biridir. G. M. Pfeiffer ile birlikte bir *Gesangbildungslehre nach Pestalozischen Grundsätzen* (Pestalozzi'nin prensiplerine dayanan bir şan öğretim metodu) [1810] yazmıştır. Zürich'te bir musiki yayınevi ve mağazası kurmuş, şarkılar yazmıştır.

2) Karl Wilhelm von (Kilchberg, Zürich 1817 - München 1891), İsviçreli botanikçi. Zürich (1855) ve München (1858)'de profesör olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Zur Entwicklungsgeschichte des Pollens bei den Phanerogamen* (Çiçekli bitkilerde polen'in gelişme tarihi hakkında) [1842]; *Die neueren Algensysteme und Versuch zur Begründung eines eigenen Systems* (Yeni kurulan su yosunu Alga sistemleri ve yazarın, ayrı bir sistem kurmak teşebbüsünün yerinde olduğunu ispatı) [1847]; *Entstehung und Begriff der Naturhistorischen Art* (Tabiat bilgisinde "tür" teriminin meydana gelmesi ve anlamı) [1865]; *Untersuchung über niedere Pilze* (İlkel mantarlar hakkında araştırma) [1882]; *Mechanisch - physiologische Theorie der Abstammungslehre* (Gelişme hakkında bir mekanik fizyolojik teori) [1884].

3) Otto (Ermaningen, Thurgau, Zürich 1938), İsviçreli iç hastalıkları mütahassısı. 1918'den başlayarak Zürich'te profesör olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Blutkrankheiten und Blutdiagnostik* (Kan hastalıkları ve kan teşhisi) [1908]; *Die Hämatologische Technik* (Hemotolojik teknik) (H. Schridde ile birlikte) [1910]; *Leukamie und Pseudoleukamie* (Lösemi ve sahte lösemi) [1913]; *Allgemeine Konstitutionslehre* (Genel vücut yapılışı hakkında dersler) [1927]. (V. Örs)

NAGORNO - KARABAĞ, S. S. C. B.'de, Azerbaycan S. S. C. içinde muhtar bölge. Yüzölçümü 4 400 km², nüfusu 154 000 (1974), idâre merkezi Stepanakert'tir. N. K. Küçük Kafkas dağlarının güney - doğu ucunda, Karabağ dağlarının kuzey yamacındadır. Toprakları Kura nehri vâdîsine kadar uzanır. En yüksek yeri 3 720 m yüksekliğindeki Gora Gâmış tepesidir. N. K.'da Stepanakert'ten sonra Şuşa adında bir şehir daha vardır. Halkın ancak % 21'i şehirlerde yaşar; bunların da çok büyük kısmı Stepanakert'te oturur. Başlıca tarım ürünleri kış buğdayı, üzüm ve pamuktur. Endüstrisi ipek, şarap, inşaat malzemesi üzerinedir. İdâre merkezi olan Stepanakert 33 000 nüfuslu bir şehirdir. N. K., Rusça Yukarı Karabağ demektir.

Tarih : Eski adı Arran olan bölge Türkler zamanında Karabağ adını aldı. Burası Sultan Alp Arslan zamanında kışlık idare merkezi olarak kullanılıyordu. Türkler'in, bu bölgeye yerleşmesi, daha sonraki devirlerde devam etti. İlhanlılar zamanında yaylak, Akkoyunlular tarafından kışlak olarak kullanıldı. Safevîler zamanında buradaki Türkler daha kuvvetlendi. Kanunî Sultan Süleyman'ın kuvvetleri Nahcuvân sefer-i hümâyûnu sırasında Karabağ'a geldiler. Bölge, III. Murad zamanında Osmanlı imparatorluğunun idâresi altına girdi. XVIII. yüzyılda, burada, ayrı bir hanlık kuruldu. N. K. 1813'te Rusya'ya geçti, 1923'te muhtar bölge hâline getirildi. (O. Yüksel)

NAGOYA, Japonya'nın en büyük adası olan Honşu'da bir şehir ve Ayçi bölgesinin merkezi. Nüfusu 2 051 000'dir. Japonya'nın üçüncü büyük şehri ve dış ticaret açısından dördüncü büyük limandır. N., İse körfezinde Şonay nehrinin ağzında yer alır. Üç yanı alüviyonlu topraklarla kaplıdır. Güneyinde geniş bir kanal ağı vardır. Doğusunda Yagota dağının alçak tepeleri uzanır. Çevresiyle nüfus 3 milyonu aşar.

N., XVI. yüzyılda bir kıyı şatosunun etrafında kurulmuştur. Gelişmesi 1610'dan sonra Tye Yasu Tokugawa'nın buraya muhkem bir kale yaptırması ile başlamıştır. Şehir 1867'den sonra gerilemiş; 1886'da pamuklu dokumacılığı ve demiryolu nakliyatı sâyesinde yeniden gelişmeğe başlamıştır. 1907'de, Atsuta kasabasını da içine alarak bir liman şehri olmuştur. N.'nın birçok yerden gelen demiryollarının birleştiği bir noktada oluşu, limanın önemini daha da arttırmıştır. N.'da deniz trafiği yoğundur; ithal edilen ham madde nak-

NAGOYA : Televizyon kulesi (aşağı yukarı 183 m)

liyatı ihrâcâttan fazladır. N.'nın, Büyük Okyanus ile Japon Denizi'ne Biwa gölünden geçecek bir kanalla bağlanması tasarlanmaktadır.

II. Dünya Savaşı'nda yarısı bombalanmış olan şehir, yeniden modern bir şekilde inşâ edildiğinden, eski görünüşünü kaybetmiştir. Bu arada, Japonya'nın II. yüzyıldan kalma en kutsal tapınağı olan Ise'den sonra gelen, Iyeyasu ve Şinto tapınakları da yeniden inşâ edilmiştir. N., üniversite ayarında dokuz kuruluşa sahiptir.

N., XIII. yüzyıldan beri porselenleri ve çinileri ile ün salmıştır. Bugün seri imâlat hâkimdir. (F. Ortaç)

NAGPUR [*nągpur*], Hindistan'ın merkezinde, Maharaştra eyâletinde bir şehir. Nüfusu 866 000 (1971)'dir. Godavari nehrinin geçtiği ve deniz seviyesinden 320 m yükseklikteki Kanhan vâdîsinde kurulmuştur. Kalküta - Bombay demiryolu üzerinde mühim bir istasyon olan N., Bombay'ın 420 mil kuzey - doğusundadır.

XVIII. yüzyıl başlarında kurulan N., asıl 1743'de Mahratta krallığının başşehri olduktan sonra önem kazanmaya başladı. En parlak dönemi Kral II. Raghuci zamanına rastlar. Son kral III. Raghuci vâris bırakmadan ölünce N., kral nâibinin, dolayısıyle İngilizler'in hâkimiyetine girdi. 1861'de yeniden Merket eyâletlerinin başşehri oldu.

Şehir, ülkenin pamuk ve hubûbât üretiminin merkezidir, bölgenin portakal ve mandalinini ihrâç eder; tekstil endüstrisi gelişmiştir. Bunun yanı sıra boyacılık, kauçuk, patlayıcı madde, kibrit, gıda, tahta, kâğıt ve seramik imalâtları ile komşu demir ve manganez yataklarına dayanan mâden sanayiine sahiptir. (F. Ortaç)

NAGUMO, Çuiçi (Yamagata 1886 - Saipan 1944), Japon amirali. II. Dünya Savaşı'nda Pearl Harbor Baskını (b. bk.)'nı gerçekleştiren Japon filosunun kumandanı olarak tanınmıştır. Daha sonra Midway savaşında I. Filoya kumanda etmiştir (haziran 1942). Marian adalarında görev alan N., Amerika'nın Saipan'a düzenlediği saldırıda intihar etmiştir (haziran - temmuz 1944).

NAGY, Ferenc (doğ. Bisse, 1903), Macar siyaset adamı. Babası küçük köylü sınıfındandı. 1930'dan sonra küçük çiftçiler partisinin genel sekreteri olarak çalışmış, 1939 - 1942 yıllarında milletvekili, 1945'te parlemento başkanı ve şubat 1946'da başbakan olmuştur. 1944'te devlete karşı bir suikast hazırlamakla suçlanmış, A. B. D.'ne kaçmış ve orada yerleşmiştir. Başlıca eseri : *Struggle behind the Iron Curtain* (Demir perde arkasında çatışma) [1948].

NAGY [*nod'*], **Imre** (Kapsovár 1896 - Budapest ? 1958 ?), Macar devlet adamı ve politikacı. Bir köylü âilesinin oğludur. Önceleri Sosyal Demokrat, daha sonra komünist olan N., 1921 - 1928 yıllarındaki köylü hareketinde faal rol almış; 1929'da Sovyet Rusya'ya göç ederek Moskova'daki Macar Zirâî Araştırma Enstitüsü'nde çalışmıştır. 1944'te Rus askerleriyle birlikte Macaristan'a dönmüş, 1944 - 1953 yılları arasında kabinede birkaç defa bakanlık aldıktan sonra 1953'te başbakan olmuştur. Stalin (b. bk.)'in ölümünden sonraki yıllarda siyâset atmosferinin gevşekliğinden istifâde ederek, rejim üzerindeki askerî baskıyı halka, yokmuş veya azmış gibi göstermeye çalışmıştır. 1955'te iktidardan düşmüş ve partiden ihrâç edilmiş; ekim 1956'da tekrar partiye alınmış ve başbakan olarak bir ay sonraki Macar İhtilâli'nde öne sürülmüştür. Hâlen aydınlığa kavuşmamış olan husus, "ihtilâlin Sovyet kolektivizmine karşı mı, yoksa N.'un sert komünist doktrinini sarsma arzusu ile mi yapıldığı" dır. Hangi sebeple yapılmış olursa olsun, ihtilâl başarılı olamamış; Rus askerleri ülkeyi istilâ ederken, N. de Yugoslav Sefâretine ilticâ etmiştir. Kendisine verilen emniyet garantisine rağmen, bu politik sığınaktan ayrılır ayrılmaz tevkif edilmiş ve iki yıl,

NAGY, Imre

hakkında hiç bir bilgi alınamamıştır. 1958'de gizlice muhâkeme ve îdama mahkûm edildiği sonradan açıklanmıştır. (F. Ortaç)

NAGY ALFÖLD [*nod' olföld*] (Macarca = Büyük Alföld), Macaristan'da bir bölge. Tuna'nın güney seyriyle Karpatlar'ın ilk tepeleri arasında uzanır. Eskiden ikiye ayrılırdı: Alföld ile puszta. Alföld'de toprak normal bir şekilde işlenir ve tahıl üretilir; puszta ise hayvanların otladığı steptir.

Bugün ekim alanlarının genişlemesi ve büyük ölçüde hayvan yetiştirilmesi sonucunda puszta (b. bk.) hemen hemen yok olmuştur. Bk. ALFÖLD.

NAGYKANİZSA [*nod'konijo*], güney-batı Macaristan'da, Zala il (megye)'inde bir şehir. Nüfusu 39 400 (1970)'dür. Hızla gelişen bir endüstri ve ticaret merkezi olup, özel olarak 1938'de çevresindeki petrol ve yer gazı işlenmeye açılmasından beri çok büyümüştür. Bundan başka, yiyecek maddeleri fabrikaları, mobilya yapımı ve cam endüstrisi gelişmiştir. Bk. KANİJE.

NAGY - SZENT - MIKLÓS [*nod - sent - miklôş*] **DEFİNESİ**, Romanya'da, Banat (Mac. Bánság, Rum. Banatul) bölgesinde, Temeş (Mac. Temes, Rum. Timiş) ırmağına dökülen Aranka suyu üzerinde bulunan N. - S. - M. (Rum. *Sînnicolaul - Mare,* Alm. *Gross - Sankt - Nikolaus)*'ta bulunan bir defineye verilen ad. Yirmi üç parça altın kaptan meydana gelen bu define 1799 yılında bulunmuştur. Bu define Macar halkı arasında Attila definesi adıyle tanınmıştır. N. - S. - M.'ta bulunan bu define daha sonra iki Rum tüccarı tarafından satın alınarak Budapeşte'ye getirilmiş, burada bu defineyi haber alan İmparator, bunların devlet hesabına satın alınmasını emretmiştir. Böylelikle Avusturyalıların eline geçen define, bugün Viyana Müzesinde saklanmaktadır.

N. - S. - M.'ta bulunan altın kapların ağırlığı 10 km'a yakındır. Bu altın kaplar arasında yedi muhtelif sürahi, yumurta biçiminde bir düz tabak, daire biçiminde dört tabak, iki kadeh, yumurta biçiminde iki tabak, iki içki kabı, küçük bir tas, birbirine benzer iki kadeh, iki yuvarlak tabak vardır.

Bu defineyi ilk defa olarak Stephan Schoenvisner görmüş, 1801'de Budin'de çıkan eserinde definenin bir demir sandık içinden çıktığını bildirmiştir. Definenin saklandığı müzenin müdürü Steinbüchel, 1827 - 1829 yıllarında altın kapların resimlerini çizdirmiş, ancak bu resimler daha sonra halefi Arneth tarafından yayınlanmıştır *(Die Gold - und Silbermonumente des k. k. Münz - und Antiken - Cabinets.* Wien, 1850).

Bu define üzerinde bugüne kadar arkeoloji, san'at tarihi ve dil bilginleri durmuşlardır. Bu kaplarla ilgili ilmî problemler, Macaristan arkeolojisinin en ilginç ve aynı zamanda en karanlık meseleleri arasında yer almıştır (Joseph Hampel, *Der Goldfund von N. - S. - M., sogenannter Schatz des Attila,* Budapest, 1885; Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelaeters in Ungarn,* I, 153 - 161, II, 401 ve d., III, 288 ve d.). Altın kapların üzerindeki motiflerin Sâsânî, Bizans ve Orta Asya motiflerine dayandığı arkeologlarca tesbît edilmiştir (Hugo Mötefindt, *Ungarische Jahrbücher,* V, 1925, 361 ve d.; G. Fehér, *Les monuments de la culture protobulgare,* 124 ve d., 130). Bu kapların Karadeniz - Volga bölgesinde yapıldığı inancı da yaygındır. Hampel ilk olarak bu kapların IV veya V. yüzyıldan kaldığını ileri sürmüştür. Yalnız Strzygowski definenin daha eski bir çağdan kaldığını söylemiştir. Ancak, Hampel daha sonra eski görüşünden vazgeçerek definenin VIII. yüzyıldan kaldığını savunmuştur. Ondan sonra N. P. Kondakov *(Geschichte und Denkmäler des Byzantinischen Emails,* 40) kapların 864'ten sonra yapıldığını kabûl etmiştir. Zimmermann *(Kunstgewerbe des frühen Mittelalters,* 106) kapların 870 - 890 yılları arasında yapıldığını ileri sürmüştür. Son olarak Vilh. Thomsen *(Une inscription de la trouvaille d'or de N. - S. - M.,* Kopenhagen, 1917) definenin IX. yüzyılın son çeyreğinden kaldığı düşüncesini ortaya atmıştır. Ona göre, bu define Bulgarlardan kalmıştır. Buna göre, definenin Bulgarlar'ın Hıristiyanlığı kabûl etmelerinden sonraki yıllarda yapılmış olması gerekir. Çünkü bu definede ele geçen kaplar arasında iki vaftiz tası da vardır. Thomsen'in görüşü, definenin rastladığı yerin, Macarlar'ın bugünkü yurtlarına gelmelerinden önce Bulgarlar'ın hâkimiyetinde bulunduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu problemin ışığa kavuşturulması, kaplar üzerindeki yazıların okunmasına bağlıdır.

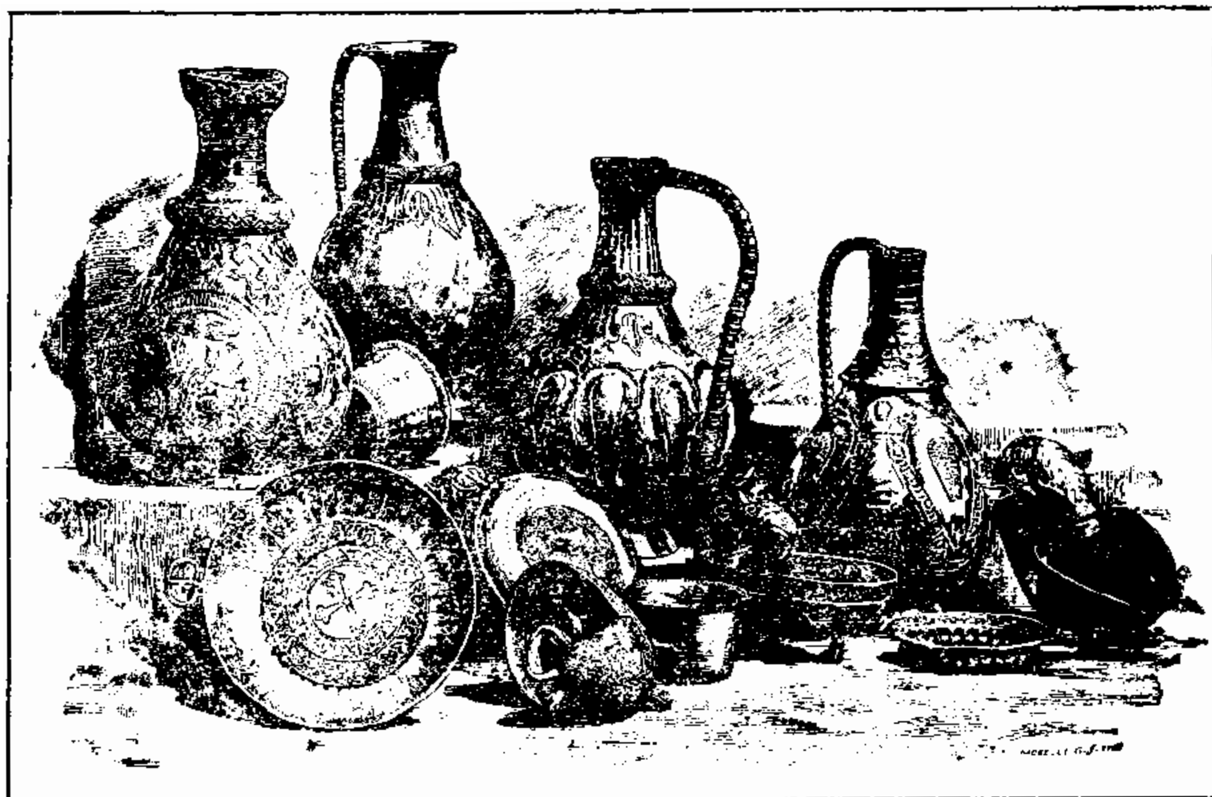
N. - S. - M.'ta bulunan kaplarda rastlanan kitâbeler üç türde toplanabilir. 9 ve 10 numaralı kaplarda Yunan harfleriyle yazılmış Yunanca bir kitâbe göze çarpar. Hampel ve Bruno Keil *(Repertorium für Kunstwissenschaft,* XI, 1888, 256), bu kitâbenin Yunanca olduğunu tesbît etmişlerdir. Buna göre, bu iki kabın vaftiz tası olduğu anlaşılmıştır.

21 numaralı kapta da Yunan harfleriyle yazılmış bir kitâbe vardır. Ancak, bu kitâbenin dili Yunanca değildir. Eskiden bu kitâbeyi çözmek için birtakım denemeler yapılmıştır. Thomsen, 1917'de çıkan çalışmasında, bu kitâbenin Türkçe olduğunu tesbît etmiştir. Onun bu açıklaması Stefan Mladenov tarafından eleştirilmiştir *(Zur Erkärung der sogenannten Buela - Inschrift des Goldschatzes von N. - S. - M., Ungarische Jahrbücher,* VII, 1927, 331 - 337). Ancak, J. Németh *(Die Inschriften des Schatzes von N. - S. - M.,* Budapest, 19032) Thomsen'in açıklamasına düzeltmeler yapmıştır. Németh, bu kitâbede geçen kişi adlarını göz önüne alarak N. D.'nin Peçeneklerden kaldığı hükmüne varmıştır. Ona göre, kitâbelerde geçen kelimeler de Peçenekçe (ve Kumanca) gibi eski Türk dillerinin damgasını taşımaktadır (Thomsen, yukarıda adı geçen çalışmasında definenin Bulgar Türklerinden kaldığını kabûl etmişti). Bundan başka, Németh, kitâbede geçen adın Konstantinos Porphyrogennetos'un *De administrando imperio* adlı eserinde de anıldığını tesbît etmiştir. Gardizî ve El - Bekrî, Peçeneklerden söz ederlerken bunların altın ve gümüş kaplar kullandıklarını bildirmişlerdir. Bu bilgiyi değerlendiren Németh, N. D.'nin bulunduğu yerde Árpád hânedanı zamanında Peçeneklerin yaşadığını belirtmektedir. Bu noktalardan hareket eden Németh, definede bulunan kapların kitâbelerini okumuştur. Ona göre, bu kitâbeler Peçenek harfleriyle yazılmıştır. Eski Türk alfabesi ile Peçenek yazısı arasında büyük benzerlikler vardır. Bu iki yazı ssiteminde birtakım ortak işaretler de kullanılmıştır.

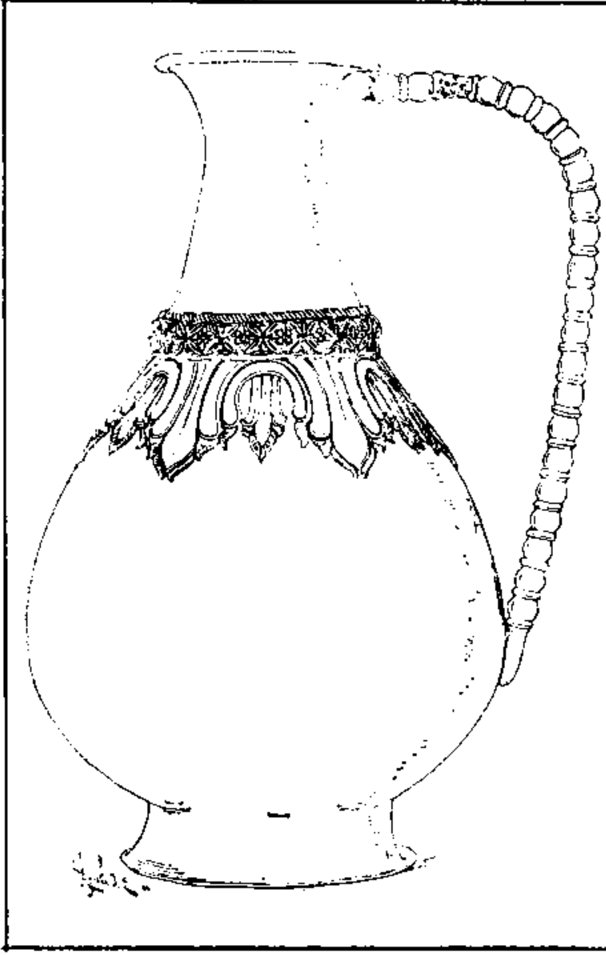
Németh'in bu yoldaki çalışmaları dil ve arkeoloji uzmanları arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. S. A. Malov, S. A.

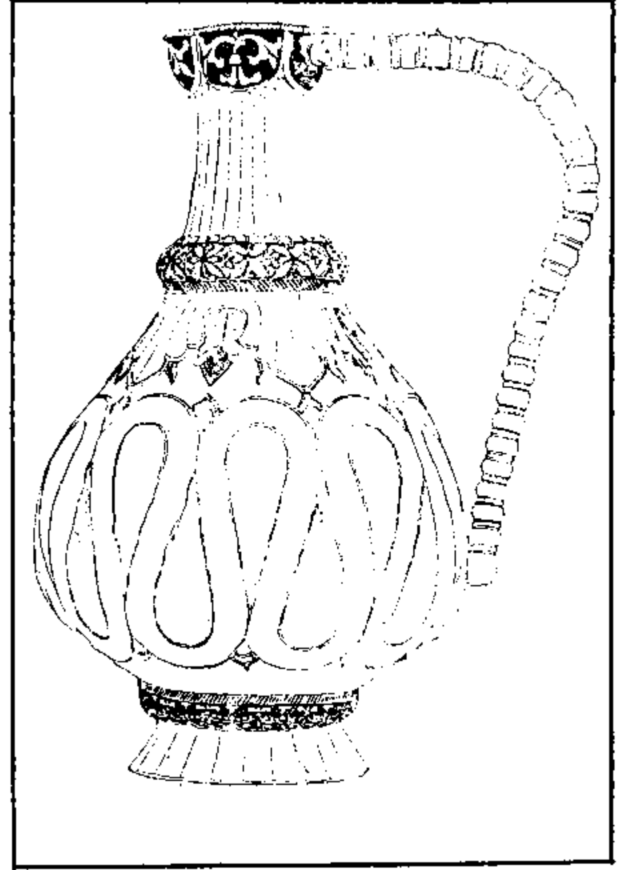
NAGY - SZENT - MIKLÓS DEFİNESİ I

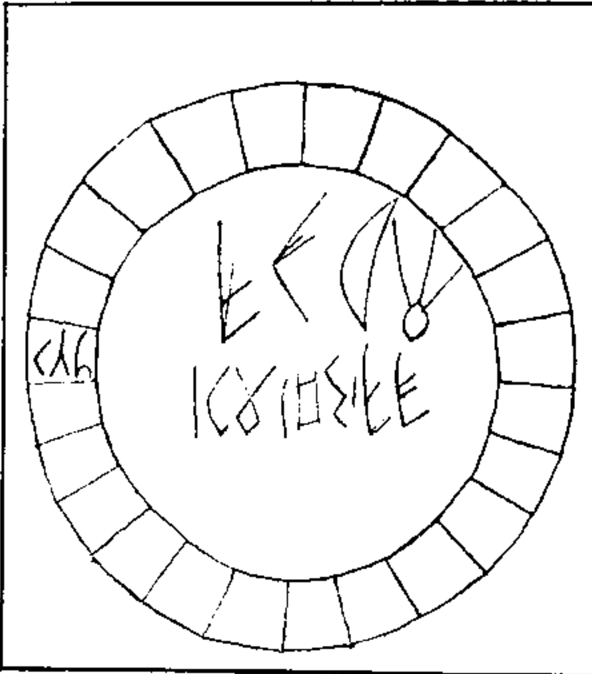
NAGY - SZENT - MIKLÓS DEFİNESİ II

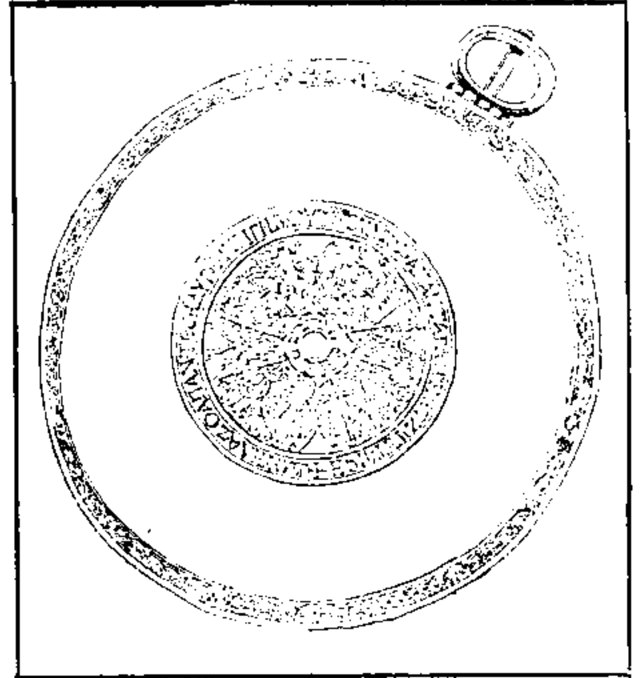
NAGY - SZENT - MIKLÓS DEFİNESİ : 5 numaralı kap

NAGY - SZENT - MIKLÓS DEFİNESİ: 6 numaralı kap

NAGY - SZENT - MIKLÓS DEFİNESİ: 6 numaralı kabın üzerindeki yazı

NAGY - SZENT - MIKLÓS DEFİNESİ : Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe yazıyı ihtiva eden 21 numaralı tas

Kiselev, A. M. Şçerbak, K. H. Menges, A. Sauvageot, V. Beşevliev, Ettore Rossi gibi ilim adamları onun çözümleri üzerinde durmuşlardır. Bu yoldaki çalışmalarını sürdüren Németh, son olarak 1971'de *The Runiform Inscriptions from N.-S.-M. and the Runiform Script of Eastern Europe* ["Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae", XXI, 1971, 1-52] adlı yeni bir yazı daha vermiştir. Németh'in bu yazısı, bu yolda yeni bilgiler veren bir katkıdır. (H. Eren)

NAGYVÁRAD [*nọd'vārəd*], Romanya'da bulunan Oradea şehrinin Macarca adı. Bk. ORADEA. (H. Eren)

NAĞME, (Ar., c. nagam, cem'u'l-cem'i: nagamât), aslında "ses" demektir. Türk Musikisi'nde ekseriya "motif" (b. bk.) mânâsında kullanılmıştır. Bu şekilde, bir lahin parçasının teşekkülüne esas olan kısım demek olur. Seslerden N., N.'lerden cümle, cümlelerden hâne, hânelerden müstakil musiki eseri inşâ edilir. Türk ezgi, ır, Fars, nevâ, Yun. melos, Fr. mélodie, İng. melody, Alm. Melodie, İt., İsp., Port. melodia (bu mânâda Ar. ve Fars'da pek çok kelime vardır). — Melodik, N.'ye âit, nağmevî: Fr. mélodique, İng. melodic, Alm. Melodisch, sangbar, İt., İsp., Port. melodico. — Bâriz karakter taşıyan musiki cümlesi parçası, N. karakteri bâriz ses topluluğu: Fr. mélodieux, se, İng. melodious, Alm. Melodisch, lieblich, İt., İsp., Port. melodioso. — Zarf olarak: Fr. mélodiquement, İng. melodiously, Alm. melodisch, wohlklingend, İt., İsp., Port. melodiosamente. — Mélodieux'nün zarfı: mélodieusement. (Y. Ö.)

NAĞME-İ KÂBİL (Fars. "Kâbil Nağmesi"), Türk Musikisi'nde zamanımıza örneği gelmemiş eski bir mürekkep makam. (Y. Ö.)

NAHÇİVAN, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı muhtar bir cumhuriyet. 2 Şubat 1924'te kurulmuştur. N. toprakları Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve İran'la olan sınırında uzanır. Sovyet Ermenistanı'yla ayrılmış olmasına rağmen, Azerbaycan'ın bir kısmını teşkil eder. Yüzölçümü 5 500 km², nüfusu 219 000 (1974), idare merkezi N. (36 000)'dır. Nüfusun çoğunluğunu Azerbaycanlılar teşkil eder. N.'ın ekonomisi ipek, giyim eşyası, pamuk, konservecilik üzerinedir. Halkın % 70'i tarımla uğraşır. En çok yetişen tarım ürünü pamuk ve tütündür. Meyve ve üzüm üretimi de gittikçe artmaktadır.

Tarih: N.'ın tarihi 1500 yıl öncesine kadar uzanır. Bölge İranlılar, Araplar, Selçuklu Türkleri, Moğollar, Osmanlı Türkleri ve çağdaş İran'ın elinde kalmış, 1828'de Rusya'ya katılmıştır. N. dört halîfenin üçüncüsü olan Hz. Osman zamanında Araplar tarafından fethedildi, daha sonra Selçuklu Türkleri'ne geçti. Ardından Moğol istilâsına uğradı. Türkiye'ye tâbî oluşu Kanûnî zamanına rastlar. O devirde N. şehrinde 10 000'den fazla ev, birçok cami, han ve hamam vardı.

Kanunî Sultan Süleyman, N. seferi de denen üçüncü İran seferine 1553 yılı ağustosunda çıktı. Bu sefer-i hümâyûn sırasında Veliaht-Şehzâde Mustafa, Haleb'e giderek kışı orada geçirdi. Padişahın en küçük şehzâdesi Cihangir orada öldü; cenazesi İstanbul'a gönderildi. 1554 nisanında Haleb'den hareket eden ordu Diyarbekir'de konakladı. Burada bir harp dîvânı toplandı ve İran seferinin esasları kararlaştırıldı. Daha sonra harekete geçildi. Şah Tahmasb ordusunu Türk ordusuna karşı çıkarak bir meydan savaşına girişmekten dikkatle kaçınıyordu; bu bakımdan önemli çarpışmalar olmadı ve sefer bir akın mahiyetini aldı. Osmanlı kuvvetleri N. şehrini ele geçirdiler. Akıncılar Aras nehrini geçerek Azerbaycan'a aktı. Kanunî de N.'dan öteye geçmişken, Şah Tahmasb'ın yüzlerce kilometre uzaktaki Lûristan'a çekildiğini öğrenince geri döndü ve seferi durdurdu. (O. Yüksel)

NAHHÂS PAŞA, Mustafa (1876 - 1965), Mısır devlet ve siyaset adamı. Kahire'de doğmuştur. Öğrenimini tamamlayıp hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra, hâkimlik mesleğini seçmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra politikaya atıldı. Sa'd Zağlûl Paşa'nın liderliğinde gelişen Mısır'ın bağımsızlığı, hürriyet ve demokrasi isteyen yeni cereyana katıldı. Zâğlûl Paşa'nın iki kere sürgün edilmesi üzerine, onun bıraktığı boşluğu başarı ile doldurdu. Aynı zamanda mesleğinde de yükselerek, Yüksek Hâkimler Kurulu'na üye oldu. Bu arada 1921'de Vafd Partisi'nin kuruluşunda görev aldı ve, bu partinin Mısır'ın ilk seçimleri olan 1924 seçimlerinde kazanması üzerine, Zağlûl Paşa kabinesinde yer aldı. 1927'de, Zağlûl Paşa'nın ölümü üzerine, onun yerine Vafd Partisi'nin lideri ve başbakan (Reîsü'n-nüzzâr) oldu. Mısır'a bağımsızlığını sağlama yolunda didinen N. P., 1936 antlaşması ile, İngiltere'nin Kanal bölgesinde 10 000 asker ve 400 pilot bulundurma hakları dışında ülkeyi tahliye etmesini sağladı. 1937 Montreux andlaşması ile de kapitülasyonların kaldırılmasını te'min etti. Bununla beraber, yeni hükümdar Kral Faruk'la anlaşamamakta idi. Saray, anayasaya dayanarak meclisi fesh edince N. P. da iktidardan düştü. Bu gelişme Vafd Partisi'nin ikiye bölünmesi sonucunu doğurdu. N. P., 1938 seçimlerinde, ancak 12 milletvekili çıkaran bir partinin lideri durumuna düştü. Ali Mâhir Paşa'nın ve daha sonra da Hasan Sabri ve Sırrı paşaların 1938, 1940 ve 1942 kabineleri Mihver devletlerine yakın bir politika izlediklerinden, İngiltere hükûmeti, eski düşmanı N. P.'ya yakınlık gösterdi. Kral Faruk'un arzusu hilâfına N. P., İngiltere'nin desteği ile, tekrar başbakan oldu. Bunun sonunda, 1942 seçimlerinde Vafd Partisi, kahir bir ekseriyetle, mecliste yer aldı. Böylece meclisin de desteğini sağlayan N. P., İngiltere'ye mütemâyil politikasını yürütmek için, memlekette örfî idâre ilân ettiği gibi; basına da sansür koydu. Rommel'in başarılarına rağmen, İngiltere'yi destekledi. Ne var ki, el-Alemeyn zaferinden sonra, N. P.'nın siyâsî istekleri, hele Sûdân'ın geleceği konusunda İngiltere ile ters düşmesi, onun bu kuvvetli desteği kaybetmesine sebeb oldu. Bu durumdan yararlanan Kral Faruk, sevmediği ve çekindiği N. P.'yı iktidardan uzaklaştırdı. N. P.'nın yerini alan iktidarlar, Mısır'ın savaş sonrası problemlerinin hiçbirini çözemediler. Hele pek çok umudlar bağlanan Mısır ordusunun 1948 İsrail Savaşı'ndan yenik çıkması ve 1949 Rodos Andlaşması'nın Faruk hükûmetlerince kabûlü, N. P.'yı ve partisini yeniden güçlü hâle getirdi. 1950 seçimleri sonunda, Vafd Partisi Meclise tamamen hâkim oldu. N. P., üçüncü defa ele aldığı iktidar döneminde, İngiltere'ye karşı kesin bir cephe aldı. 1936 andlaşmasını fesh ettiği gibi, Süveyş kanalına fi'len el koymak üzere, 1952'de

NAHHÂS PAŞA, Mustafa

Kanal Savaşı dediği mücadeleyi açtı. Mısır kuvvetleri Tellü'l-kebîr'de bulunan İngiliz garnizonuna karşı saldırıya geçerlerken, Kahire'de bir anda büyük sabotajlar kendini gösterdi. Şehirde yer yer yangınlar çıktı. Bütün bu olaylardan N. P.'yı sorumlu tutan Kral Faruk, onu tekrar başbakanlıktan azl etti. Fakat az sonra, temmuz 1952'de, Yarbay Nâsır'ın (Abdünnâsır) liderliğinde başgösteren ihtilâl sonunda, Mısır'da krallık rejimi devrilmiş oldu. İhtilâl sırasında N. P. da, öteki siyasî liderler gibi, göz altına alındı. 1953 başında Vafd Partisi kapatılmakla, siyasî hayattan çekilmek zorunda kaldı. Nâsır rejimi onun İskenderiye'de ikametine izin verdiğinden, hayatının son yıllarını burada geçirdi ve 1965 yılında öldü. N. P., modern Mısır'ın kuruluşuna katkıları olan değerli bir politikacı olarak tanınmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NAHİFÎ (ölm. İstanbul 1738), Türk şâiri. Asıl adı Süleyman olan N., Kâtip Sâlih adında bir zatın torunu ve vâız Abdurrahman Şeyh Muhyî'nin oğludur. İyi bir tahsil gördüğü Arapça ve Farsça'ya hakkıyle vukufu bulunmasından ve eserlerindeki geniş islâmî kültürden anlaşılmaktadır. Büyük hattat Hâfız Osman (1642 - 1698)'dan güzel yazı dersleri ve icâzet almıştır.

Bir süre hattatlık ve bazı küçük görevlerde bulunan N., Yeniçeri kalemine girmiştir. Babası da ocaklı (Yeniçeri) idi. Kavukçu Mehmed Paşa 1100 - 1689 tarihinde elçilikle İran'a gittiğinde yanında - Kâtiplikle - N. de bulunuyordu. Revan, Tebriz, Nahçivan, Kazvin, Kâşân ve Isfahan şiir ve edebiyat çevreleriyle dostluklar kurmuş, zekâsı, ince mazmunları çözmedeki mahareti ve Arapça ve Farsça beyitleri ezberinde bulundurmaktaki hâfıza kuvveti ile takdir ve hayranlık toplamıştır.

1130 - 1718'de Avusturya ve Venedik murahhaslarıyle imzalanan Pasarofça andlaşmasında başdelege Şıkk-ı Sânî İbrahim Ağa maiyetinde görev yapan N., daha sonraları başka memuriyetlerde de bulunarak o da Şıkk-ı Sânî Defterdarlığına yükselmiştir. 1138 - 1725'ten itibaren oldukça uzun bir süre kaldığı bu önemli vazifesinden kendi arzusu ile emekliye ayrılmıştır. Nihayet doksan yaşını geçkin bir ihtiyar olarak 1151 - 1738 tarihinde vefat etmiş, İstanbul'da Topkapı dışında gömülmüştür. Ancak, mezarı 1944'ten sonra yok olmuştur.

Şehid Ali Paşa (1667 - 1716)'nın tavsiyesi ile evlenmişse de, bu evlilikten memnun kalmamış ve boşanmıştır. Bir daha evlenmediği, ancak bir iki defa başından bir bakıma aşk sayılabilecek arzu ve eğilimler geçtiği söylenir.

Şâirin Mehmed Emin adında bir kardeşi olduğu bilinmektedir. Kendisinin Mustakıym - zâde Süleyman Sâdeddin (1718 - 1787)'in akrabası olduğu da malûmdur. Onun kemal sahibi olduğu, kültürlü ve anlayışıyle etrafını tesiri altında bıraktığı ve çok eser, özellikle dinî konularda ve Hz. Muhammed ile ilgili alanlarda bereketli meyvalar verdiği de kaynaklarda kaydedilmektedir. Bir hayli kabarık yekûna varan eserleri arasında şunları zikretmek yerinde olur: *Türkçe Dîvân*, manzum *Mesnevî Tercümesi, Âdâb-ı Tarîkat ve Kavâid-i Hakıykat, Hilyetü'l - Envâr, Mîrâciyye, Mevlidü'n - Nebî, Hicretü'n - Nebî, Manzûme-i Akaaid, Tevhîd-i Hakk, nasîhatü'l - Vüzerâ, Fazîletü's - Sıyâm* vb.

N.'nin en güçlü ve şöhretli yönü Hz. Peygamber medhinde samimî ve canlı şiirler yazabilmesi, O'nun *mevlid, mirâc* ve *hicreti* gibi konuları işlemesi, *"Bânet Suâd"*, *"Kasîde-i Bür'e"* gibi şöhretli kasîdeleri tahmîsi ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini bütünüyle manzûm olarak tercümeyi başarmasıdır, denebilir. Yaşadığı çağa göre oldukça sade sayılabilecek temiz bir Türkçe ile yazabilen, duygulu, nezaketle işlenmiş üslûp sahibi olan şair, velûtluğu ve samimiyeti ile tanınmıştır. (A. Karahan)

NAHİL, NAKİL (Ar. en - Nahl), hurma ağacı. En - Nahl, Arapça'da, aynı zamanda "atıyye, çeyiz (cihaz) ve ihsan" anlamlarına da gelmektedir. Demir bir iskelet üzerine genellikle hurma veya servi ağacı biçiminde balmumundan işlenen ve çeşitli hayvan, çiçek, bitki mulajları arasında gelinin cihazının teşhir edildiği bir araç olan N., Osmanlı Türklerine Mısır'dan intikal eden bir düğün malzemesidir. Bâzı tarihçilerin bu âdeti eski Frigya ve İonya dinlerinden özellikle tanrı Dionisos adına yapılan törenlerden kalma ve onunla ilgili görmeleri (bk. DİONİSOS, BACCHUS ve PHALLOS), o devirlerden gelen bir mahallî gelenek olarak Osmanlı Türklerine geçtiği kanatini belirtmeleri, her halde, bir yakıştırmadan ileri geçemez. Halk arasında "düğün mumu" veya "nakıl" adıyle tanınan N.'ler, zengin düğünlerinde, hele Saray düğünlerinde büyük değer taşımakta idiler. Gerek sultanların evlenmelerinde, gerek şehzâdelerin sünnet düğünlerinde Eski Saray'da hazırlanan N.'ler, sergiden sonra, acemi oğlanları ve yeniçeriler tarafından düğün mahalline törenlerle taşınırdı. Bu törene "mum alması" denilirdi. Düğünde çeyiz taşınırken en iri N. önde gider, onu daha küçükleri, arkalarından da şekerleme ve tatlı sinileri, cihaz bohçaları, para keseleri ve mücevher kutuları tâkib ederdi. Osmanlılar'ın N.'lere, Mısır'da olduğu gibi, cihaz asma yerine aynalar, yaldızlar, parlak teller ve mumdan yapılma plakalar takmayı tercih etmişlerdir. Sûr-nâme, Şeh-nâme ve Vekayi'-nâme'lerde, N.'lerin gerek hazırlanması, gerek bunlara gösterilen ihtimam ve yapılan törenler en ince teferruâtına kadar anlatılmıştır. Osmanlı tarihinde Dâmâd İbrahim Paşa'nın düğünü, Sultan III. Mehmed'in sünnet düğünü ile ilgili haberlerde N. mühim bir yer tutar. XIX. yüzyılın ortalarına, yani Batı kültürünün Türk toplumunu etkilediği devre kadar bir düğün âdeti olarak devam eden N.'ler, zamanla terk edilmiştir. XVII. yüzyılda İstanbul'da N. yapma ile geçinen bir esnaf grubu vardı ki bunlara Nahilbend veya Nakilciyân adı verilirdi. (İ. Parmaksızoğlu)

NAHİMOV, Pavel Stepanoviç (Smolensk 1802 - Sivastopol 1855), Rus amirali (1845). 1853'te Sinop şehrini bombalayarak Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasını batırmış ve Sinop'u kısmen yakmıştır. Bu olay Fransa ve İngiltere'de kamu oyunu Rusya'ya karşı çevirmiş ve bu devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri olarak savaşa girmelerine yol açmıştır. (V. Örs)

NAHİV (Arapça en - Nahv), "Yön, taraf, yan" anlamınadır. Bu anlamda, tekil olarak Türkçede hiç kullanılmamış; sâdece, çoğulu olan "enhâ" kullanılmıştır. İkinci anlamı ile yâni dilbilgisinde geçen bir terim olarak, Arapçada olduğu gibi, son zamanlara kadar Türkçede de yer almıştır. N.'in yerine bir ara Fransızca Syntaxe terimi getirilmiş, sonradan onun da yerine Sözdizimi denilmeğe başlanmıştır.

Dilbilgisi terimi olarak N., gramerce değişik fonksiyonlardaki kelimelerin bir cümlenin içinde veya bir cümleler takımında nasıl yer almaları ve birbirlerine nasıl bağlanmaları gerektiğini belirten bölüme verilen addır. Bu sebeble N.'e, bugün Cümle Bilgisi de denilmektedir. N. üzerinde çalışan bilginlere Nahviyyûn adı verilir. (K. Akyüz)

NÂHİYE (Ar. = yöre), bir ordugâhın gerisinde kalan bölge. Osmanlı devlet teşkilâtında değişik anlamlarda kullanılmıştır. Bâzı yerde ve zamanda bir eyâletin bir kesimi (Nâhye-i Tokat an eyâlet-i Rûmiyye-i Sugrâ) veya vilâyet karşılığı (Nâhiye-i Sivas), yahut da bugünkü anlamına yaklaşık olarak (Nâhiye-i Dömeke an kazâ-i Çatalca der livâ-i İnebahtı gibi) değişik anlamlarda kullanılmıştır. İlk defa Fuad Paşa'nın sadrâzamlığı sırasındaki Batı anlamında vilâyet teşkilâtının kurulması çalışmaları sonunda, N. terimi bir idârî ünite kavramına ulaşmıştır. 1864 yılında, Tuna vilâyetinin teşkili esnasında, birkaç köyden meydana gelen bir idârî dâireye N. adının verilmesi ve bu idârî birimin bir müdür tarafından yönetilmesi kabûl edilmişti. Daha sonra yayınlanan 1869 tarihli Vilâyât-ı Umûmiyye Nizamnâmesi ve buna ek olarak çıkartılan İdâre-i Nevâhî Nizamnâmesi ile N., Osmanlı devlet teşkilâtında en küçük idarî birim olarak yerleşti. N.'ler, bu nizamnâmeye göre, bir müdür ile seçilmiş dört üyeden oluşan bir heyetçe idâre edilecekti. Üyelerden biri müdür yardımcısı, biri de kâtip unvanını taşıyordu. 1911'de yayınlanan İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyât Kanunu, N. yönetimini daha merkezî bir biçime koyarak, müdürlerinin tâyin ve azillerini valilerin yetkilerine bağladı. Seçim usulünü kaldırdı. 1924 Cumhuriyet Anayasası da bunu böylece benimsedi. Bugün bucak adı ile devam eden N. kuruluşu, vali tarafından tâyin edilen ve kazâ kaymakamına bağlı olan bir müdür eliyle idâre edilmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

NAHTIGAL, Rajko (Novomesto 1877 - Ljubljana 1958), Sloven dil bilgini ve Slav dilleri uzmanı. 1901'de felsefe doktorasını yapmış ve Rusya'da tahsiline devam etmiştir. 1911 - 1913 yıllarında Viyana Üniversitesinde Rusça lektörü olarak çalışmıştır.

1913 - 1917 yıllarında Graz Üniversitesinin Slav dilleri bölümünde Sloven filolojisi profesörü olarak çalışmış ve 1917' de Graz'da ordinaryüs profesör olmuştur.

Başlıca eserleri: *Ein Beiträg zu der Forschungen über die sogenante Besjeda treh Svjatiteljej* (Üç azizin tartışması adını taşıyan belge üzerindeki araştırmalara katkı); *Die Frage einer einhaitlichen albanischen Schriftsprache* (Homojen bir Arnavutça yazı dili sorusu) [1917]; *Slavenski eziki* (Slav dilleri) [1938]; *Russkaja gramatika* (Rus grameri) [1942]. (V. Örs)

NAHUA veya NAUA, Orta ve Güney Meksika'da yaşayan yerlilerce kullanılan diller grupu. Toltek adını taşıyan bu topluluk, M. Ö. I. yüzyılın 2. yarısında Kuzey Amerika'dan Meksika'ya göç etmiş ve Teotihuacán adı altında toplanmış ve bu bölgede yerleşmiş olan medenî uluslara hâkim olmuştur. Toltekler (b. bk.)'in İspanyollar öncesi zamanlara ait en önemli temsilcileri Aztekler olmuştur. N. dilinin asıl adı Nahuatl'dır. Bu dil günümüzde aş. yu. 2,1 milyon kişi tarafından kullanılır. Bunlar Meksika'da köy halkının büyük bir kısmını teşkil ederler. Bk. AZTEKLER, AZTEK DİLİ, AZTEK - TANO DİLLERİ. (V. Örs)

NÂİB (çoğulu **nuvâb, isim olarak niyâbet**), Arapça NVB kökünden ism-i fâil. "Birinin yerini alan, birinin yerini tutan" anlamında olup, İslâm kültüründe idarî, dinî ve hukukî bir terim olarak kullanılmıştır.

Genellikle N., İslâm monarşilerinde, reşîd (ergin) yaşta olmayan çocuk hükümdarlar adına devlet başkanlığını ya askerî güce dayanarak veya bir niyâbet meclisinin seçimi ile üzerine alan kimseye verilen unvândır. Söz gelimi, Sa'diye imamlarından Hâmid b. Said (1792 - 1804) Yemen'de, Hâşimî Abdülilâh (1939 - 1954) Irak'ta N. sıfatıyle hükûmet etmişlerdir. Ayrıca N. unvânı, çeşitli İslâm devletlerinde bir idarî unvân ve makam olarak, yetkileri bâzen çok genişleyen, bâzen da daralan bir rütbe olmuştur. Söz gelimi, Murâbıtlarla Muvahhidlerde, en mühim eyâlet olan Endülüs genel valileri N. unvânını taşımakta idiler. Aynı zamanda veliahd olan Endülüs N.'leri Gırnâta, İşbiliye veya Kurtûba'da hüküm sürerlerdi. Eyyûbîlerde ise N., eyâlet valilerinin unvânı idi. Bunların sayıları devletin kuruluşu sırasında altı iken, daha sonra yeni teşkil edilen eyâletlerle artmıştı. Şam Nâibi, rütbe bakımından bunların hepsinden üstün tutulmakta idi. Memlûklerde Nâibü's - saltana, umumî vali ile eş anlamda idi. Yetkileri de hemen hemen aynı oluyordu. Nâibü'l - gaybe ise, saltanat kaymakamı derecesinde bir unvân idi. Sultanın Kahire'de yokluğu sırasında onu temsil ediyor ve Kahire genel valisinin yetkilerini taşıyordu. Hindistan'da Delhi sultanları devrinde N., vezir rütbesinde olup, hükümdara vekâlet eden kimse demekti. Hind - Türk İmparatorluğu'nda ise, çoğul şekli ile Navâb, sultan nâibi ve bir vilayetin valisi anlamına gelmekte idi. Bundan bozularak İngilizceye geçen "Nabeb", doğu ülkelerinde servet yapıp anavatana dönen İngilizlere verilen bir unvân olmuştu. Bugün Arap ülkelerinde N., genellikle "parlamento üyesi, millet vekili" anlamına kullanılmaktadır.

Dinî yönden N., Ehl-i Sünnet'te gerek Abbâsî hilâfetinde, gerek Osmanlı saltanatında İmâmü'l - müslimîn olan Emîrü'l - mü'minîn veya padişahın cami ve mescidlerdeki görevini üstlenen, onun vekâletini alan kimse, yani İmam efendilere şer'an verilen yetki demekti. Ca'feriye veya İsnâaşeriye'de ise N., gaybet-i sugrâ'da imama vekâlet eden dört şahsın unvânıdır. Ebû Amr Osman b. Said, Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman, Ebü'l - Hasan Ali b. Muhammed ve Ebü'l - Kasım Hüseyn'e bu unvân tevcîh edilmişti. Gaybet-i kübrâ'da ise, bu mezhepte N. yoktur. Hukukî bakımdan Osmanlı devleti teşkilâtında N., kadı vekili anlamına gelen bir memuriyetin adıdır. Mevâlî (b. bk.)'ye tevcih edilen hizmetlerin bütününü veya bir kısmını üstlenen, arpalık olarak verilen kazâlarda arpalık sahibi adına kadılık eden kimselere N. denilirdi. N.'ler, beşinci derecede kadılar olmakla, bu göreve arpalık sahibi veya asıl görevli tarafından getirilir; tâyinleri, görevin bulunduğu yere göre, Anadolu veya Rumeli kazaskerleri tarafından tasdik edilirdi. N., şerîat bakımından veliyyü'l - emr'in, yani hükümdarın vekili bulunmakla, niyâbetini eylediği kadı efendi veya mevâlîden olan kimse öldüğü veya azledildiği vakit işinden ayrılmazdı. N.'in görevi, ancak mevleviyet veya kazâların yetkili kadılarınca işine son verilmek suretiyle kalkardı. Buna göre, çok zaman, N.'lik uzun müddet için verilmiş demek oluyordu. N.'lik emânet veya iltizâm suretiyle verilir, mahallî masraflar çıktıktan sonra, kalan gelir N. ile onu memur eden arasında özel anlaşmaya göre paylaşılırdı. Genellikle N., arpalık sahibine şehriye (aylık) bir meblâğ ödemek zorunda idi. Fakat zamanla arpalık ve mevleviyetler, iltizâm usulünün açık kapıları yüzünden o kadar yolsuzluğa uğradı ki, rüşvet ile alınıp satılan, hattâ müzâyedeye çıkarılan bir gelir kaynağı hâline döndü. Bunu önlemek için III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim devirlerinde alınan tedbirler bir fayda sağlamadı.

II. Meşrûtiyet'te ise, N.'lerin mahkeme harcı ile geçinmeleri yasaklanmış, bunlar maaşa bağlanarak devlet memuru hâline getirilmişlerdi. Cumhuriyet'te, Medenî Kanun'un kabûlü ile adlî ıslahat yapılınca, şer'î mahkemeler de lağv edilmiş ve bu suretle N.'lik tarihe karışmıştır. N.'lerin yetişmeleri için ilk defa 1854'te Meşreb-zâde Ârif Efendi'nin meşîhatinde açılan Muallimhâne-i Nuvâb (Mekteb-i Nuvâb/Medresetü'l-kuzât) ise, bu adlî ıslahat zamanında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine devredilmişti. (İ. Parmaksızoğlu)

NAİDU, Sarocini (kızlık adı : **Cattopadhyay**) (Haydarâbâd 1879 - Lucknow 1949), Hindli kadın şâir ve siyasî lider. Soylu bir âilenin kızı olan N., yüksek öğrenimini Madras Üniversitesi'nde ve Londra'da tamamlamış, 1898'de Dr. M. G. Naidu ile evlenmiştir. Rabindranath Tagore (b. bk.)'dan sonra Hindistan'ın en ünlü modern şâiri olan N., yıllarca Hind kadının sosyal durumunu ıslaha çalışmıştır. Siyasî ve sosyal reform faâliyetlerine 1905'te başlayan N., 1908'de Haydarâbâd'ı sel felâketinden kurtarma yolunda büyük çaba harcamıştır. 1914'te Royal Society of Literature'e üye seçilen N., 1919'da Mohandas K. Gandhi'ye bağlanmış ve birkaç defa hapse atılmıştır. 21 Ağustos 1922'de Bombay'da Muzafferâbâd salonunda Menzil Begam Sultan'ın başkanlığında toplanan Müslüman kadınlarına, Hindû olduğu hâlde N. da teşvik edici bir konuşma yapmış ve Hindli kadınların Anadolu'daki millî mücâdeleyi desteklemelerini istemiştir.

1925'te Hindistan Millî Kongresi'ne ilk kadın başkan seçilen N., II. Dünya Savaşı'nda Gandhi'nin savaşa karşı tutumunu desteklediği için İngilizler tarafından yeniden tutuklanmıştır (1942-1943). 1947'den ölümüne kadar Birleşik Eyâletler başkanlığı görevinde bulunan N.'nun kızı da yıllarca Kalküta genel valiliği yapmıştır. N.'nun Hintçe basılmış birçok eserlerinden başka, İngilizce olarak yayımlanmış dört şiir kitabı vardır: *The Golden Threshold* (Altın Eşik) [1905]; *The Bird of Time* (Zaman Kuşu) [1912]; *The Brocken Wing* (Kırık Kanat) [1915]; *The Feather of the Dawn* [1960]. (F. Tevetoğlu)

NAIGEON, Jacques André (Paris 1738 - Paris 1810), Fransız yazarı ve filozofu. Diderot ve d'Holbach'ın arkadaşı olan N., Montaigne'in Essai(deneme)'lerini asıl elyazısına dayanarak çıkarmıştır. Başlıca eserleri : *Recueil philosophique* (Felsefî külliyyât) [1770]; *Dictionnaire de philosophie ancienne et moderne* (Eski ve Yeni felsefe lugati) [1791]; *Mémoires sur la vie et les oeuvres de Diderot* (Diderot'nun hayatı ve eserleri hakkında hatıralar) [1823]. 1795'te Institut'ye, 1803'te de Fransız Akademisi'ne girmiştir. (V. Örs)

NÂİLÎ (ölm. 1666), Manastırlı Sâlih Nâilî (ölm. 1876)'den ayırt edilmesi maksadıyle **Nâilî-i Kadîm** diye tanınan ve XVII. yüzyıl Osmanlı edebiyatının ön planda gelen bir şâiri. **Mustafa Nâilî,** Pîrî Halîfe adlı bir Maden Kalemi kâtibinin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi kesinlikle bilinmemekle beraber, bâzı ip uçlarına dayanılarak, XVII. yüzyıl başlarında doğduğu kuvvetle söylenebilir.

Öğrenimini tamamladıktan ve Farsçayı da çok iyi öğrendikten sonra Dîvân-ı Hümâyûn'da ve Maden Kalemi'nde çalışmıştır. Mesleğinde ilerleyerek adı geçen kalemde serhalîfeliğe yükselmiştir. IV. Murad (1623 - 1640), İbrahim Han (1640-1648) ve IV. Mehmed (1648-1687) devirlerinde gerçekten eski edebiyatımızın lirizmle yüklü ve *Sebk-i Hindî* denilen — çağına göre memleketimizde yeni — bir üslûbu aksettiren orijinal buluşlu şiirler yazmış olmasına rağmen, anlaşıldığına göre, yeterince değeri takdir edilmemiş ve maddî anlamda rahat bir hayat yaşayamamıştır. Devrin padişahlarına, devlet erkânına sunduğu *kasîde*'lerin de yeterince iltifat ve ihsanlarla karşılanmadığı sanılabilir. Ömrünün sona yaklaştığı sıralarda gazaba uğrayıp İstanbul'dan sürülmüş ve Edirne'ye gönderilmiştir.

N.'nin hastalıklı ve zayıf bir bünyesi olduğu anlaşılıyor. Belki bunda onun henüz küçük yaşta iken anne ve babasını kaybederek yetim büyümüş olmasının da tesiri vardır. Hattâ şiirlerinde o derecede duygulu oluşunun da bu yetimlik ve astenik bünye ile ilgisi olabilir. Ondaki tasavvuf görüşü, zaman zaman zaruret içindeki yaşamasına, acılarını yumuşatmaya yaramış, bir nevi tevekkülle dünyaya bakmasına yardımcı olmuştur.

Edebiyatımızda Nef'î (b. bk.) ile başladığını söyleyebileceğimiz İran şiiri tesirinden sıyrılmak ve şekilde olsun, muhtevâda olsun millî rûhun heyecanlarını, ince duygularını da güçlü bir üslûpla ifadelendirmek çabasının başarılı bir temsilcisi de N.'dir. Bu çaba Nâbî (b. bk.) ve Nedîm (b. bk.) ile daha ustaca ve daha mahallî şiir bahçelerinde yerli çiçeklerin açılması imkânını doğurmuştur.

N.'nin yalnız bir tek eseri vardır : *Dîvân.* Şâirin sağlığında tertip eylediği bu *Dîvân*'ın İstanbul kütüphanelerinde otuza yakın yazma nüshası vardır. Yeni yazı ile — yazma nüshalar karşılaştırılmak suretiyle — *Nâilî-i Kadîm Dîvânı,* İstanbul'da 1970'te basılmıştır.

N., kasîdelerinde genellikle hayattan şikâyetçidir, değerinin yeterince takdir edilmemesinden üzgündür. Sarıldığı tasavvufta da dünya bağlılığı yüzünden aradığı ve umduğu huzuru bulamadığı izlenimini vermektedir. Esasen onun en değerli şiirlerini gazelleri teşkil eder. Kısa ve veciz ifadeli olan bu gazeller, derin anlamlı, güçlü üslûplu, zengin hayalli ve geniş tesirlidir. Kelime istifindeki titizliği, mısrâlarına verebildiği âheng, mânâya kazandırdığı yoğunluk ve özellikle dilinin güzelliği N.'yi büyük san'atkârlar arasına katmıştır. (A. Karahan)

NÂİLÎ ABDULLAH PAŞA (ölm. 1758), Osmanlı devlet adamı ve sadrâzam. Hacı Halil Ağa'nın oğlu olup, İstanbul'da Davud Paşa semtinde doğmuştur. İlk öğrenimini Davud Paşa mektebinde yaptıktan sonra, Dîvân-ı Hümâyûn'a girmiş ve zamanla yetişerek 1730'da Beylikçi Kîsedârı olmuştur. 1736 seferinde Ordu-yı Hümâyûn'la savaşa katılmış ve Babadağı'nda iken Beylikçiliğe getirilmişti. İran savaşlarında İstanbul'da kalmış ve Rikâb Beylikçisi olarak görevini yürütmüştür. 1745'te, Beylikçilik üzerinde kalmak şartıyle, Teşrîfâtî oldu. Bu görevde iken, pek karışık bir hâl alan, Osmanlı saray teşrîfâtını yeniden düzenledi. Onun kurduğu yeni düzen, Tanzîmât'a kadar devam etti. 1747'de Dîvân-ı Hümâyûn'da kendisini yetiştiren ve himâye eden Koca Mustafa Efendi yerine Reîsü'l-küttâb oldu. 1752'de Şıkk-ı Evvel Defterdarlığı'na, 1754'te ise Başdefterdarlığa getirildi. 1755'te de vezîr-i âzam oldu. N.'nın vezîr-i âzamlığı III. Sultan Osman'ın Hekimoğlu Ali Paşa'nın şahsiyetinden ve saltanat makamına yaptığı mânevî baskıdan kurtulmak, asıl nedîmi Nişancı Ali Paşa'yı (Bıyıklı/Silâhdar) bu makama getirmek için padişah tarafından düşünülen bir ön tedbirden ibâretti. Nitekim, görevinde herhangi bir kusur görülmediği ve sadâreti

süresince olağanüstü bir olay olmadığı halde, 91 veya 99 gün sonra azledilerek sürgüne gönderildi. Az sonra afvedilerek Kandiye Muhâfızlığı'na, 1757'de de Kavala sancağı arpalığı da eklenmek suretiyle, Selânik sancağına tâyin edildi. Bir süre sonra, Cidde eyâletinin boşalması üzerine buraya tâlib oldu ve ocak 1758'de isteği yerine getirilerek Cidde valiliğine gönderildi. Hac mevsimi geldiğinde, bu farzı da yerine getirmek için Cidde'den hareket ettikten az sonra, ânî olarak hastalandı ve ağustos 1758'de yolda öldü. Cenazesini Mekke Şerîfi karşılayarak, çağın törelerine göre gereken tören yapıldıktan sonra, Hazret-i Hadîce'nin türbesi civarına gömüldü. N., genç yaşta iken Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Peçevî Ahmed Dede'nin kızı ile evlenmiştir. N., edebiyat, şiir, kırâat ve tefsir gibi ilimlerle meşgul olmuştur. Boş zamanlarını okumak ve incelemekle değerlendirdiği, sesinin güzel olduğu, musikiye âşinâ bulunduğu, şiirde Nâilî mahlâsını kullandığı ve şiirlerinin edebî çevrelerde beğenildiği söylenir. Kırâatten *el-İfâdetü'l-mukni'a fi'l-erba'a* adlı bir risâlesi ile Dîvân'ı vardır. Topkapı Sarayı Türkçe Yazmalar Kataloğu I, 601'de kayıtlı bulunan Teşrîfât risâlesi ise, "Türk Tarih Encümeni Mecmuası"nda yayınlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

NÂİLÎ MUSTAFA PAŞA (1798 - 1871), Osmanlı devlet adamı ve Sadrâzam. Manastır vilâyetinin İlbasan sancağına bağlı Kesriye kazâsının Polyan köyünde doğmuştur. Uzun yıllar Girit'te hizmet ettiği için halk arasında **Giritli** sanı ile tanınmıştı. Daha çocuk yaşta iken aile fertlerinin sayılı bir ocak olarak Mısır olaylarında istihdam edilmesi sebebiyle dayısı Tâhir Paşa'nın maiyetinde Mısır'da silâhşor olarak yetiştirildi. Onun ölümünden sonra öteki dayısı Hasan Paşa ile birlikte Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hizmetine girdi. Vaehhâbîler'e karşı girişilen harekâtta bulundu ve beş yıl Mekke'de kaldı. Mehmed Ali Paşa'nın itimadını kazandı. Bunun sonunda sergerde olduktan sonra 1821'de yine dayısı Hasan Paşa ile birlikte Girit isyanını bastırmak üzere Kandiye'ye geldi. Hasan Paşa'nın ölümü üzerine de Kavalalı Mehmed Ali Paşa, pek genç yaşta olan N. M. P.'ya mîrmîrânlık rütbesini tevcih ettirdiği gibi, daha 28 yaşında iken 1826'da ona Kandiye muhâfızlığını verdirdi. Bu sırada Cebel-i Lübnan'da çıkan kargaşayı bastırmak üzere 1838'de bir miktar askerle Şam'a gelen N. M. P., burada İbrahim Paşa kuvvetlerine iltihak etti. Dürzî ve Mârûnîler'in çıkardıkları ayaklanmayı altı ay içinde bastırmada yararlık gösterdi. Bu başarısı üzerine 1840'ta vezâret rütbesi ile Girit vâliliğine tayin edildi. Mehmed Ali Paşa'nın sadece Mısır vâliliği ile yetinmek zorunda kalması üzerine N. M. P., Osmanlı merkez idâresine sadık kalarak eski efendisinden ayrıldı. Onun devlete ve Osmanlı hânedânına bağlılığı takdîr edilerek 1842'de İstanbul'a çağrıldı. Padişahça iltifata mazhar oldu ve kendisine murassâ tasvîr-i hümâyûn ihsân edildi. 1849'da ise yine sadakatine karşılık fahrî vükelâ zümresine dahil edildi. Sultan Abdülmecîd'in Adalar Denizi gezisine refakat ederek padişahı Girit'te kendi konağında ağırladı. 1851'de İstanbul'a çağrılarak önce Meclis-i vâlâ üyeliğine, sonra da başkanlığına getirildi. 1853'te de Dâmâd Mehmed Ali Paşa yerine vezîr-i âzam oldu. Ancak Mustafa Reşid Paşa gibi kudretli bir siyasînin N. M. P. kabinesinde hâriciye nâzırı olarak bulunması ve bu sırada Türkiye - Rusya savaşına müncer olacak ihtilâfın iyice kızışması N. M. P.'nın sadarette kalmasını zorlaştırdı. Mustafa Reşid Paşa ile düştüğü anlaşmazlık ise onun tam bir yıl sonra 1854 mayıs sonunda sadâretten ayrılmasına sebep oldu. 2 Ağustos 1857'de Boğdan seçimleri dolayısıyle Fransa, İtalya, Rusya ve Prusya elçilerinin giriştikleri sert çıkışları yumuşatmak için daha zayıf bir şahsiyetin iş başına geçmesi gerekli görüldüğünden, Abdülmecîd tarafından Reşid Paşa yerine ikinci defa sadrâzam oldu. Gerçi N. M. P., birinci sadâretinde 1853 Kurban bayramı günü muâyede merasiminden sonra sebepsiz olarak azledilmiş ve bayramın üçüncü günü sadâreti ibka edilmiş bulunmakla bazı tarihçiler onun üç defa vezîr-i âzam olduğunu ileri sürerler. N. M. P.'nın bu defaki sadâreti padişahın siyasî bir problemi muslihâne yoluna koyma düşüncesine bağlı bulunduğundan uzun sürmedi. Üç ay sonra 22 ekimde azledilerek Mecâlis-i âliye'ye memur edildi. 1866'da ise Girit'teki eski tecrübelerine güvenilerek bu adada baş gösteren ayaklanmayı bastırmaya memuren Kandiye'ye gönderildi. Ancak, zamanın değişmeler göstermiş olduğu ve Girit Rumlarının da Yunan krallığınca desteklenmekte bulunmaları karşısında eski Osmanlı vüzerâsı havası içinde yetişmiş olan N. M. P.'nın başarı göstermesine imkân olmadı. N. M. P., Girit isyanının ancak Yunanistan krallığının yola getirilmesiyle bastırılabileceği kanaatinde olduğunu bir raporla Bâb-ı âli'ye bildirdi. Halbuki Sadrâzam Âlî Paşa Bâb-ı âli'nin o tarihlerdeki politikasının yabancı devletlerle yumuşaklık esasına dayanmakta olduğunu göz önünde tutarak, birdenbire Yunan hükûmeti üstüne düşülmeden adada bir çözüm yolu bulunabileceği görüşünde idi. Bu sebeple N. M. P., İstanbul'a çağrılarak problemi çözmek üzere Âlî Paşa Girit'e gitti. N. M. P. ise Mecâlis-i âliye'ye yeniden memur edildi ve 29 Aralık 1871'de öldü. Cenazesi Fâtih türbesi civarına defnedildi.

NÂİLÎ MUSTAFA PAŞA

N. M. P., Osmanlı hânedânına sâdık bir vezîr ise de, silâhşorluk ve sergerdelikten yetişmiş olmakla Tanzimat devri gibi Osmanlı imparatorluğunun idâresinde çok girift iç ve dış problemlerle dolu bir dönemde devlete hâkim olacak bir güçte olmadığından, bu dönem sadrâzamları arasında ikinci, hattâ üçüncü derecede kalmıştır. Bunu dâmâdı Memduh Paşa da *Asvât-ı Sudûr* adlı eserinde Paşa hakkındaki mütâlaaları arasında belirtmek zorunda kalmıştır. Oğlu Veliyüddin Rif'at Paşa ise vezirliğe ve Paris büyükelçiliğine kadar yükselmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

NÂİLÎ-İ CEDÎD (Manastır 1823 - Kahire 1876), Nâilî-i Kadîm'den (ölm. 1666) ayırt edilebilmesi için N. C. diye anılan ve asıl adı **Sâlih** olan bir şâir. Babası Manastırlı Kazzaz Şehâbeddin Ağa'dır. Çocukluğunu memleketinde geçirmiş ve burada *Kur'ân-ı Kerîm* hıfzına ve hüsn-i hatta (güzel yazı yazmağa) çalışmıştır. Yazıyı, Hattat Arnavut Ali Ulvî Efendi'den meşk eylemiştir. Kısa bir süre de Arapça okumuştur. Sonra da öğrenimini ilerletmek için İstanbul'a gelmiştir (1843).

İstanbul'da önce Nuruosmaniye, müteâkıben de Mehmed Paşa medreselerinde öğrenimini geliştirmiştir. Bu sıralarda, aynı zamanda, arzu edenlere *Kur'ân-ı Kerîm* ile bazı eserleri istinsah ediyor, ayrıca bazı kibar aile çocuklarına da ders veriyordu. Böylece geçimini sağlıyordu.

Daha sonraları Mısır'a gitmiş olan N. C., orada Farsça okutmuş ve yazı öğretme yolunda da çaba harcamıştır. Ama anlaşıldığına göre pek de memnun olmamış, hattâ bir beytinde Mısır halkını yermiştir.

Kahire'de ölen N. C. hiç evlenmemiştir. Bahâriye Mevlevîhânesi şeyhi Yenişehirli Nazîf Dede'nin müridlerinden olup Mevlevî'dir. Son derecede nüktedan, zarif, bilgili bir şâir ve hattattır. Özellikle hiciv ve mizah alanında, çağına göre başarılı ve ustaca manzumeleriyle de ün almıştır. Bazı fıkraları aydın meclislerde bugün de tekrar olunmaktadır.

Güzel yazı yazmakta en çok *sülüs* ve *nesih* çeşitlerinde maharet gösterdiği eldeki eserlerinden anlaşılmaktadır. Kendisi de bir beytinde yazı ve şiirdeki yeteneğini şöylece belirtmiştir:

Hüsn-i hat hüsn-i beyan sâhibi nâdir bulunur
Nâilî gibi suhanver tarafeynî câmi.

Otuz kadar *Mushaf-ı Şerîf* istinsah ettiği kaynaklarda kaydedilmiştir.

Dîvân ve *Kenzü'n - Nesâyih* gibi manzum iki eser sahibi olan N. C.'in ikinci eseri Mısır'da basılmıştır. *Dîvân* nüshası eski Trabzon valilerinden Kardri Bey'de olup vaktiyle yanmıştır. 75 parça manzumesi keçeçi-zâde Reşad Bey'den alınarak İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnal tarafından istinsah edilmiştir. Ali Emirî Kütüphânesindeki nüshanın nereden alındığı ve ne zaman kopya edildiği belli değildir. Bu nüshada 35 gazel, 1 müstezad, 2 kıt'a, 4 beyit ve 3 tarih mevcuttur. (A. Karahan)

NAİM BEY, Babanzâde Ahmed (Bağdad 1872 - İstanbul 1934), Türk âlimi. Bağdad'lı Babanzâde Zihni Paşa'nın büyük oğlu olan N. B., Galatasaray Lisesini ve Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Okulu)'yi bitirmiş, ardından değişik devlet dâirelerinde görev almıştır. Önce Hâriciye Nezâretinde, daha sonra Maârif Nezâreti Yüksek Tedrisât Umum Müdürlüğünde çalıştı. Telif ve Tercüme Dâiresi ile Maârif Meclisi üyeliklerinde de bulunan N. B., felsefe alanındaki çalışmaları ile dikkati çekti. Dârülfünûn (İstanbul Üniversitesi)'da felsefe profesörlüğü de yaptı. Halvetî tarîkatı mensuplarından olan N. B. dinî konularda da eserler vermiş, ayrıca hadisler üzerinde çalışmıştır. İki cildlik *Buhârî Hülâsası tercümesi* [1924] bu yoldaki çalışmalarının ürünüdür. Batıdan çevirileri ise Paul Janet'nin *Felsefe İlim Midir?* [1924]'i ve Georges Fonsegrive'in *İlmü'n-nefs* [1911]'idir. Ayrıca, *Felsefe Dersleri* ile *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları* [1923] adlı kitapları da vardır. (İ. Parlatır)

NAİM MEHMED EFENDİ, Teşrifatî (ölm. 1798), Osmanlı devlet adamı. İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini yaptıktan sonra Dîvân-ı hümâyûna intisap etmiş ve zamanla yükselerek 1775'te Teşrifatî kisedarı, 1781'de de Teşrifatçı olmuştu. 1787'de Rikâp teşrifatçısı olarak İstanbul'da kalmış ve Koca Yusuf Paşa'nın ordu-yi hümâyûnla çıktığı sefere katılmamıştı. Ordunun seferden avdetinde N. M. E., ikinci defa teşrifatçı, az sonra da Başmukataacı oldu. Uzun süren bir kalın bağırsak iltihabından 16 Mart 1798'de öldü. Cenazesi Şehzâde Camii hazîresine defnedildi. Oğlu Saîd Efendi ise taşra kadılıklarından birinde görev almıştı. N. M. E.'in III. Selim'in cülûsundan biraz önce I. Abdülhamîd tarafından Vak'anüvis vekilliğine, az sonra da asaleten Vak'anüvisliğe getirildiği ileri sürülerek 1788 - 1792 (1203 - 1206) yılları vekayiini zaptettiği iddiası ortaya atılmıştır. Buna göre Pertev Paşa 464 numarada kayıtlı vekayinâme nüshasının zahriyesindeki Tarih-i Teşrifatî Naîm Efendi kaydına bakılarak eser, N. M. E.'ye izâfe edilmiş ve "Tarih Vesikaları Dergisi", İstanbul, 1944, XIII. sayısından itibaren bu adla yayımlanmaya başlanmıştır. Ancak hata kısa zamanda fark edilmekle yayım durdurulmuştur. Halbuki söz konusu Vekayinâme 1788 tarihinde Teşrifatçı ve Vak'anüvis vekili olarak, İstanbul'da Vak'anüvis Enverî Efendi yerine görevi yürüten Mehmed Emin Edîb Efendi'nin (ölm. 1801) eseridir. Bk. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. 3220. (İ. Parmaksızoğlu)

NAÎMÂ, Mustafa Efendi (1655 - 1716), Türk tarihçisi. Haleb'de doğmuş, genç yaşta İstanbul'a gelerek Saray-i hümâyûnun Baltacılar koğuşuna girmişti. Küçük yaştan beri ilim ve irfana karşı büyük bir ilgi duyan N. M. E., gerek Saray'da, gerek İstanbul'da bulduğu imkânlarla tarih, astroloji ve edebiyat konuları üzerinde bilgisini genişletti. Baltacılar ocağından Dîvân-ı hümâyûn kâtipleri arasına katılması da bu sayede oldu. Az sonra da Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın Dîvân Efendi makamını ihrâz etti. Reîsülküttab Râmî Mehmed Efendi (Paşa), Rumeli kazaskeri Hekimbaşızâde Yahya Efendi ile dostluk kurdu ve onların tavsiyesi ile Amcazâde Hüseyin Paşa'ya intisâb etti. 1702 yılında Vak'anüvis tayin olunarak Şârihü'l - Menâr-zâde Ahmed Efendi'nin müsvedde hâlindeki tarihi esas olmak üzere bir Osmanlı tarihi yazması kendisine verildi. Ünlü tarihinin bir kaç bölümünü Hüseyin Paşa'ya sununca Paşa onun çalışmalarını takdir ederek maaşına İstanbul gümrüğünden 120 akça zam yaptırdı. Amcazâde'den sonra Râmî Mehmed Paşa, Edirne vak'asını (b. bk.) müteâkıben de Dâmâd Moralı Hasan Paşa, Kalaylıkoz Ahmed Paşa gibi hamilerinin vezâret makamlarına gelişleri, Kızlarağası yazıcısı Muşkaralı İbrahim (Dâmâd İbrahim Paşa) gibi yakın ahbaplarının devlet idâresinde söz sahibi oluşları N. M. E.'nin hem çalışmalarını kolaylaştırmakta, hem de hayatının bir düzen içinde geçmesini sağlamakta idi. Bu dönemde onun Dîvân-ı hümâyûn hâcegânı arasına katıldığı görüldüğü gibi, Anadolu muhasebeciliğine kadar da yükselmesi mümkün oldu. Fakat 1706'da birdenbire gözden düştü. Bu düşüş ya dilini tutmayarak idareciler hakkında ileri geri konuşmaları yüzünden ya da devlet ricâline hoşlarına gitmeyecek zâyiçe (b. bk.)'ler düzenlemesi sebebiyle oldu ve Hanya kalesine sürgün edildi. Çorlulu Ali Paşa'nın sadâretinde sürgün yeri Bursa'ya çevrildi ve az sonra da afvedilerek İstanbul'a döndü. Önce Nîmetî Efendi yerine Kalyonlar deftardarlığı da üzerinde olmak şartıyle Teşrifatçılığa getirildi. Dâmâd Şehîd Ali Paşa'nın dâiresine intisâb etti ve ilm-i nücûma meraklı olan Paşa'nın gözüne kolayca girdi. 1709'da tekrar Anadolu muhasebecisi oldu. 1712'de Defter eminliğine, 1713'te de Başmuhasebeye getirildi. Ali Paşa'nın en yakın ve güvenilir adam-

NAÎMÂ, Mustafa Efendi

larından biri hâline geldi. Onun vezîr-i âzama böylece yaklaşması başta sadâret kedhudâsı İbrahim Ağa olmak üzere etrafında pek çok düşmanının ortaya çıkmasına yol açtı. Bu sırada Ali Paşa'nın tasavvur ettiği Mora seferine N. M. E. karşı çıkmış, seferin âkibetinde doğacak problemleri işaret etmekle savaş taraftarları ile ters düşmüştü. Bundan yararlanan Kedhudâ İbrahim Ağa onu Ali Paşa'nın gözünden düşürecek tedbirleri aldı. Bu arada N. M. E.'yi tahkir kasdiyle aşağı derecede olan hizmetlerden silâhdar kâtipliğine bir çeşit tenzîl-i rütbe ile nakledildi. Gelir kaynakları dağıtılan Anadolu muhâsebesini de tezyîfen onun uhdesinde bıraktılar. Mora seferinin sonunda ise Sadrâzam, N. M. E.'nin fethedilen yarımadanın tahriri için Defter emâneti vekâleti görevi ile Mora'da kalmasını buyurdu. Bu davranışlar gün görmüş, düşünen ve duygulu N. M. E. üzerinde ağır izler bıraktı. Bu üzüntü ile az sonra Balyabadra (Patras)'da 1716'da vefat ederek Fethiye camii hazîresine defnedildi.

N. M. E., Türk edebiyatında, yazmış olduğu ve Amcazâde Hüseyin Paşa'ya ithâf eylediği *Ravzatü'l - Hüseyn fî Ahbâri'l - Hâfikayn* adlı eseri, yani "Naîmâ Tarihi" ile tanınmıştır. Bir mukaddimeden sonra III. Sultan Murâd'ın cülûsundan 1065 (1656) yılına kadar bir dönemi ihtiva eden ilk şeklini (bk. Revan Odası 1169) daha sonra 1000 Hicrî tarihinden başlamak suretiyle 1115 yılına kadar yeni bir metin hâlinde hazırlamayı tasavvur etmişti. Ancak 1070 yılına kadar gelen bölümünü birinci cild addederek bu kısmı Amcazâde Hüseyin Paşa'ya ithaf etmiş ve metnin başına da Karlofça andlaşmasını koymuştu. 1070 - 1115 vekayiini ise yine aynı şekilde Moralı Hasan Paşa'ya ithâf etmiş ve bu cildin başına da Feyzullah Efendi (Edirne) vak'asını almıştı. Fakat N. M. E., bu ikinci tasavvurunu gerçekleştirememiş ve Feyzullah Efendi vak'ası ayrı bir risale olarak kalmış bulunmaktadır. Eserin bugün, çeşitli baskılarla yayımlanan şekli budur. N. M. E., eserinin mukaddimesinde her ne kadar İbnü Haldûn'un *Mukaddime*'sine, Âlî'nin *Nasîhatü's - selâtîn* ve Kâtib Çelebî'nin *Düstûrü'l - amel*'ine dayanarak tarih görüşünü açıklamışsa da, Türk tarih yazarlığına bazı yeni görüşler getirmekle bu bölümün de ayrı bir değer ve önem taşımasında fikrî mesai sarfetmiş bulunmaktadır. İlm-i nücûma ve bu ilmin insanlar ve toplumun kaderi üzerindeki tesirlerine inanmış bir düşünür olmakla hâdiseleri açıklamada çoğu bu unsuru da kullanmıştır. Şârihü'l - Menâr-zâde Ahmed Efendi'nin müsveddelerine dayanarak yazdığı eserinde onun yanı başında yazılı metinlerden, bu arada Kâtib Çelebî, Peçevî İbrahim Efendi, Vecîhî Hüseyin ve Kara - Çelebî-zâde Abdülazîz Efendi'lerin ve Nişancı Abdi Paşa'nın v. b. eserlerden de yararlandığı gibi, olayların şahitlerinden Maan oğlu Hüseyin Bey ve devrin ricâlinden, kendisiyle dostluk kuran vezîrler ve Dîvân-ı hümâyûn hâcegânından da faydalanmıştır. Böylece eserinde olayları tenkidçi bir gözle incelemeye, çeşitli görüş ve rivayetleri değerlendirmeye itina göstermiştir. Bunun içindir ki, "Naîmâ Tarihi" intikadî tarihler arasında yer alır. Bu özelliğiyle Hoca Sâdeddin Efendi'ye yaklaşmakla birlikte, onun kadar realist ve misyon sahibi olmuştur denilemez. "Naîmâ Tarihi" böyle olmakla beraber Türk aydınları ve dünya tarihçileri tarafından çok beğenilmiş ve tutulmuştur. Türkiye ve dünya kütüphânelerinde pek çok yazma nüshaları vardır. Bk. *İstanbul Kütüphâneleri Tarih - Coğrafya Yazmaları Kataloğu;* F. E. Karatay, *Topkapı Müzesi Kütüphânesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* ve Babinger, *GOW*. Eser, Türkiye'de dört defa Arab harfleri ile yayınlanmıştır (son baskılar 6 cilttir). (İ. Parmaksızoğlu)

NAÎME SULTAN (Fatma) (1876 - 1945), II. Abdülhamid (b. bk.)'in 2. kızı. İstanbul'da doğdu, 69 yaşında Tirana'da öldü. Diğer kardeşleri gibi iyi Batı musikisi öğrendi. Gayet mahir bir piyanist idi. Annesi Bîdâr Kadın - Efendi'dir. Gazi Osman Paşa'nın 2. oğlu Müşir Kemâleddin Paşa ile evlendi; ondan Âdile Hanım - Sultan adlı kızı oldu. Sonra ayrılarak Vezir İşkodralı-zâde Mahmud Celâleddin Paşa ile evlendi. 5 mart 1924'te Türkiye'den çıktı ve Arnavutluk'a gitti. (Y. Ö.)

NAİROBİ, Kenya'nın başşehri. Nüfusu 509 286 (1969) (19 000 Avrupalı, 67 000 Asyalı)'dır. Adını aldığı Nairobi nehri üzerindedir; kuzey ve batısı Ngong dağlarıyle çevrilidir. Afrika'nın büyük bir şehri olan N., denizden 1 500 m yükseklikteki bir yayla üzerinde kurulmuştur. Ekvator'a 150 km yakınlıkta olmasına rağmen, hava sıcaklığı 50° - 58° F ve en fazla 69° - 79° F arasında değişir. Bol yağışlar mart, mayıs, kasım ve aralık aylarına rastlar.

NAİROBİ : Hükûmet Yolu

N., 1899 yılında güney - doğu yönünde Uganda'ya kadar uzanan demir yolu üzerinde kurulmuş, 1920 yılında modern şehirciliğe göre yeniden inşâ edilmiştir. Şehirde besin, giyim eşyası ve hafif makina endüstrileri kurulmuştur.

Hızla gelişmekte olan N., İngiliz te'sîrinde modern bir görünüşe sahiptir. Çeşitli ırklardan insanlar bu şehirde yerleşmiştir. Merkezinde devlet daireleri ve iş yerleri bulunan şehir, aşağı yukarı bir dikdörtgen şeklindedir. Merkezin batı ve kuzeyinde ormanlara kadar uzanan Parklands'e Avrupalılar, güney - doğuda Eastands'e Afrikalılar, doğuda Pumurani'ye yerliler yerleşmiştir. Endüstri alanı doğuda yer alır. Şehrin güneyindeki Millî Park (yüzölçümü 115 km²)'ta Afrika'da yaşayan vahşî hayvanlar yetiştirilmekte ve korunmaktadır. (F. Ortaç)

NAJJARA, Israel ben Moses (Safed 1555 - Gazze 1628), İbrânî mistik aşk şâiri. 1579'dan sonra Şam'da yaşamıştır. Hahambaşı ve Kabbala (Tevrât'ın mecâzî anlamlarının incelenmesi, bilgini olarak XVI. yüzyılın en önemli Yahudi şâiri olmuştur. İbranca ve Aramca yazmış ve yazdığı dünyevî şarkılar ve ilâhîlerle Piyut (dinî şiir)'u yenilemiştir. Isaate Lurja'yı örnek alarak Tanrı hasretine aşk dilinden alınmış bir ifade vermiştir. N.'nın şiirlerinin bir çoğu özel olarak İtalya'da ve Yakın Doğu'da Yahudi âyinlerine alınmıştır.

En çok sevilen şiiri, Sabt (cumartesi) günü sofrada söylenen ve Jah ribbon alam wealmaja (Ey Tanrı sen ki dünya ve ebediyete hâkimsin) başlığını taşıyan şarkıdır.

Başlıca eseri: *Semirot Yisrael* (İsrail şarkıları) [1586]'dir. (V. Örs)

NAKARÂT (Ar., Fr. refrain, İng. refrain), şiirdeki mânâsıyle, bir manzumenin belirli yerlerinde daima tekrar edilen mısrâ veya mısrâlar. Bu mânâsından alınarak güfteli bir musiki eserinde, güftenin tekrar edilen kısmı. Türk musikisindeki terim mânâsı ise, şarkı (b. bk.) ve türkü (b. bk.) formlarında, aynı musiki cümlesi ile birden fazla söylenilen güfte parçasıdır (güfte değişebilir). Murabbâ (4 mısrâlı) bir şarkı'da nakarat, 2 ve 4. mısrâlardır. Bk. ŞARKI. Türk musikisinde, diğer güfteli şekiller için N. yerine başka terimler kullanılır (bk. TERENNÜM). (Y. Ö.)

NAKAVT: bk. BOKS.

NAKIŞ (Ar. nakş), beste (b. bk.) ve samâî (b. bk.) formlarının hususî bir şekline verilen isim. Eğer beste ve semâî, 4 hâne değil de 2 hâne olursa, "N. beste" ve "N. semâî" denilir. N. besteler az kullanılmışsa da, semâîler'in çoğu N.'tır. Bu şekilde, güftenin dört mısraından ilk ikisi arka arkaya bestelendikten sonra terennüm gelir; 3. mısrâ meyân olur, fakat derhal 4. mısraa geçilerek, tekrar terennüm (b. bk.) kısmı gelir. Bu şekilde, parçada yalnız iki terennüm, binaenaleyh yalnız iki hâne mevcud olur. Böylece eserin çok kısa olmaması için, tabiatiyle terennüm kısmı uzatılır ve parça uzun uzun süslenir (bundan dolayı "nakış" denilmiştir). Halbuki N. olmıyan semâîlerde terennüm ekseriya kısa olur; çünki eser 4 hânelidir, yani 4 defa, her mısrâdan sonra terennüm vardır; terennüm uzatılırsa, parça çok büyür. (Y. Ö.)

NAKIŞ (Ar. *nakş* resim; Fr. Brodenie; İng. Embraidery; İtal. Ricamo; Alm. Stickerei), iğne ile çoğu zaman dokuma veya kumaş üzerinde, bazen de deri, hasır v.b. maddeler üzerinde, yün, keten, ipek ve başka iplikle yapılan süs. Çin'de yapılan dokuma ve N.'larda, ipekten önce, muhtemel olarak altın veya gümüş yıldızlı kâğıt veya pamuk ipliği üzerine sarılmış altın kullanılmıştır. Batıda ise, bütün Orta Çağ boyunca altın ve inci ile N. yapılmıştır. N. iğne (Fr. point)'leri (yani kumaşta iğne yerleri) o kadar çoktur ki Garzoni, *Piazza Universale* (Dünya meydanı) başlıklı eserinde, bunların kırkının adını saydıktan sonra "bir iğne daha vardır" der.

Eski Çağda N.'ın kullanıldığına emin olabiliriz, ama kalitesine dâir hemen hemen hiç bilgimiz yoktur. Hattâ metinler ve san'at eserleri, tarif ettikleri veya gösterdikleri nesnelerin dokuma mı, yoksa N. mı olduğunu açıklığa kavuşturamamışlar. Ancak, Suriye, İran ve Mısır'da kalan yontmalar duvarlara çizilmiş resimler ve en eski boyalı çömlekler üzerinde de kumaş resimleri vardır. Bunlar yıldızlarla, grek (Fr. grecgue)'lerle, dalgalarla, dâirelerle süslü olup, bu süsler dokuma olabildikleri gibi, iğne ile yapılmış veya aplikasyon'lu veya didiklenmiş dokuma üzeri N. da olabilirler. *Kitâb-ı Mukaddes*'te sık sık N.'lı örtü ve peçelerden söz edilir (Çıkış, XXVIII, 6; Ezekiyel, XXVII, 24). Virgilius, *Aeneis*'te, av sahnesi tasvîr eden bir N.'lı hırka'dan söz eder. Homeros ise, Paris'in beraberinde Fenikya'dan N. için kadınlar getirdiğini bildirir. Torino Müzesinde Mısır'dan gelmiş M. Ö. XII. yüzyıldan daha eski bir sargı saklanır ki süs olarak başa sarılmış olması muhtemeldir. Ketenden olup, delikli yolları vardır. Çok canlı yeşil bir renkte keten ipliği ile işlenmiş küçük dâirelerle süslüdür. Aynı müzede, Kha'nın mezarında, kaba kahverengi iplikle işlenmiş işaretler gösteren çamaşır da saklanır (M. Ö. XVI. yüzyıl). Mısır halkının muhafazakârlığı hatırlanırsa, bu cins N.'ların Mısır'da daha eski zamanlarda da yapılmış olması tahmin edilebilir. E. Schiaparelli'ye göre Mısırlılar, dokumaları renkli marokenle süslerlerdi. Bu maroken kırmızı, yeşil veya sarı idi. Bunun dışında süs olarak tanrı resimleri, cam boncuklarla yapılmış muskalar da kullanılırdı. Bunlar aplik olarak keten dokumanın üzerine tutturulmuştur. Yunanistan'a N. san'atının Phrygyalılar sokmuştur. Athena heykelinin taşıdığı, beş yılda bir yenilenen poplum (uzun pelerin)'un, N.'lı olduğu sanılmaktadır. Bazı bilginlere göre bunun kumaşı resimlerle süslü idi. Her halde, Leningrad'da saklanan, M. Ö. IV. yüzyıldan kalmış, erguvan rengindeki yün parçalarının birinde, yapraklar

NAKIŞ: Altın sırma nakışlı kilise örtüsü

NAKIŞ: Sırma ve ipek ipliği nakışı

arasından görülen bir atlının resmi, çeşitli renkte yün ipliklerinle işlenmiş olup iğne san'atının o zamanlarda bile varlığını gösterir. Roma'da bu san'at Phrygyalılar'ın adını taşır. Romalılar'da, görevlilerin tunica (gömlek)'lerine, işlerine âit senbolik yollar işlenmişti. Çin'de, bu ülkenin binlerce yılık medeniyetinin başlarından beri, büyük sarayların elbiselerinde kâinatı senbolize eden motifler vardı. Bunlar arasında güneş, ay, yıldızlar, dağ, ejder, sülün gibi resimler, karakteristik bir çizgiler dalgalanması içerisinde gösterilirdi. Çin N.'ındaki renkler, çok canlı olup kendilerine has bir âhenk gösterir. En çok rastlanan senbol ejder, en sevilen çiçek de şakayıktır. Bunların dışında en çok kullanılan motifler, feniks (bir masal kuşu), tavus kuşu ve bir vazo içinde çiçek demetidir. Çiçekler gerçekçi veya hayalî bir şekilde çizilirdi. Çeşitli usullerle işlenmiş olan bu motifleri, elbiseler, perdeler, cenaze örtüleri ve bayraklar süsler. Japonya N.'ı, Çin'den ancak M. S. VII. yüzyılda öğrenmiş olup, bunu en mükemmel şekline XVI. yüzyılda eriştirebilmiştir. Japonlar, genel olarak Çinliler'den daha az geleneğe bağlı olup, N.'da kendilerine has olan hayâl güçlerini kullanarak, şekileri mümkün mertebe sâdeleştirmeye çalışmışlardır. Altın yaldızlı kâğıt, biraz donuk parıltısını ipeğin ince fırça ile yayılmış boyayı andıran parlaklığı ile karıştırır. N.'ların en çoğu ferdîdir, veya küçük atelye veya laboratuvarlarda yapılmış olup, her N. işi başından sonuna kadar bir tek san'atçının eseridir. Batıda N. san'atı uzun zaman Doğudan geldiğini belgeleyen özellikler taşımıştır.

Orta Çağda, bilhassa Haçlı seferlerinde ticaretin artması Doğu N.'larının bütün Avrupa'da yayılmasına yardım etmiştir. Özel olarak İtalya'da bunlar çok aranırdı. XIII. yüzyılın başlarından beri Batı dünyası genel olarak dokuma san'atları ve özel olarak N. işleriyle ilgilenmiştir. Şatolarda, geniş salonların duvarları ve tavanları halılar, altın ve gümüş telleriyle dokunmuş N.'lar ile süslenirdi. Bir salonu öbüründen ayırmak için, iki yüzlü ağır ipek kumaşlar sarkıtılır. Bunlar, resim gibi N.'larla süslenmiştir. Dinî olaylar, şövalye efsaneleri ve av sahneleri de N. konusu olmuştur.

X. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar, her şeyden çok görülen motif, Tristan ve Isolde'ün efsanesini canlandıran N.'lardır. Forslar ve büyük bayraklar için, ayrıca yapılmış ve zemine dikilmiş veya yapıştırılmış N.'lar kullanılır. Envanterlerde

NAKIŞ: İpekli nakış örneği

NAKIŞ : GIULIO ROSSO'nun resimlerine göre yapılmış nakışlar

bu nevi N. "opus consutum" (= dikilmiş N.) adını taşır. Keseler, şapkalar, eldivenler, atkılar böyle süslenir. Bu mükemmel ve değerli malzemede en çok parlayan, en çok dayanan renkler seçilir; san'atçılar eserlerinin ebedî olmasını isterlerdi. Burada en eski Bizans N.'ları arasında St. Césaire (501 - 542)'e âit olup Fransada Arles şehrinin Notre Dame de la Major kilisesinde saklanan N.'lı elbiseyi de zikretmek gerekir. Ravenna Müzesinde saklanan ve IX. yüzyılda yapılmış bir N.'lı örtü, Roma etkisi taşır. Bu N.'ın özelliği zemini küçük altın lamelerle kaplı olması idi. Bundan başka, ipek N.'ı yaparken açık bırakılmış yerler, altın pullarla kaplı gibi parıldar. Bizans N. san'atının başka önemli bir eseri de Vatikan'dadır. Büyük Karl'ın gömleği adını taşır. Zemini ipektir. Bunun üzerine dâireler içerisinde, küçük istavrozlar serpilmiştir. Bu süs, Cenova'da Palazzo Rosso'da saklanan ve Paleologaslar'a âit olan N.'ı andırır. Gömleğin bir tarafındaki N., tahtta oturan İsa'yı gösterir, öbür tarafında da İsa'nın yüzünün parlaması tasvîr edilmiştir. Bu eserin VIII veya IX. yüzyılda yapıldığı ileri sürülmekte ise de, bundan çok daha sonra, muhtemel olarak, XV. yüzyılda işlendiği kabûl edilir.

1000 yılında doğru N. san'atın tanınmış bir merkezi İtalya'nın Palermo şehrinde idi. Burada Araplar, Arapça, "tırâz" adını taşıyan bir N. atelyesini kurmuşlardı. Böyle atelyeler kurmak, Sâsânî, Bizanslı ve Müslüman hükümdarlarının geleneği idi. Palermo'daki bu atelye çok gelişmişti. II. Ruggiero 1250'de Thebi ve Korinthos'tan Palermo'ya N. ustaları getirtti. Böylece Palermo bütün Avrupa'da meşhur oldu ve bütün hükümdarlar ve yüksek kişiler kullandıkları süslü elbise ve eşyayı buradan almaya başladılar. Viyana'da saklanan imparator mantosunda, Milâdî 1133 yılına tekabül eden Hicrî yılı, Kûfî üslûpta belirtildiği gibi, Sicilya'nın başşehrinden geldiği de yazılıdır. Kırmızı ipek zemin üzerinde uzun ve yüksek bir palmiyenin önünde iki arslanın iki deveyi parçalaması şeklinde bir olay resmedilmiştir. XIII. yüzyılda, İtalya'nın başka kısımlarında da çok nefis N.'lar yapılıyordu.

Bu sırada İngiltere'de N.'ta, ve özel olarak N.'lı kilise kıyafetlerinde dünyanın en önemli merkezi Durham katedralinde Bizans karakterleri taşıyan, ipekli keten üzerine işlenmiş İngiliz N.'ları XIV. yüzyıllarda her yerde aranır oldu. İspanya ve Almanya'nın katedrallerinde, Roma, Anagni, Ascoli, Piceno, Bologna'da XIV. yüzyıla âit İngiliz N.'ları saklanır. Molinier tarafından çıkarılan Vatikan Hazinesi Envanterinde İngiliz N. san'atına âit 21 parça târif edilmiştir.

Almanya'da, ipek ve altınlı N. san'atı 1000 yılına doğru başlar. Renkli kilise camlarını andıran bir üslûpla çizilmiş resimlerin çerçeveleri siyahtır. O devirden itibaren birbirinden ayrı N. merkezleri gelişmiştir.

Bazı bilginlere göre elimizdeki Orta Çağ N.'larının en eskisi bir Fransız N.'ıdır. Sens katedralinin hazinesinde, ince keten üzerine kaba iplikle işlenmiş bir resim saklanır. Meryem Ana'nın havârîler arasında iken göğe çıkışını gösteren bu resim, bazı uzmanlara göre Merovingler zamanında yapılmıştır. Her halde Fransa'da da N.'ın en parlak devri XI ve XII. yüzyıllardır. XI. yüzyıldan itibaren san'atçı lonca'ları listesinde "N.'çı erkek ve kadınlar"ın adı geçer. Fransa'ya özel olarak "tasque" adını taşıyan N.'lı keseler, Tours ve Caen'da imâl edilirdi. Burada da renkli kilise camlarının ve genel olarak mîmârinin etkisi göze çarpar. En çok kullanılan konular, şövalyeliğe âit olup, sık sık savaşçı azizler resmedilir. Bunlar arasında en çok rastlanan sîmâlar, Georgios, Mauritios, Martinos ve bilhassa Mikhael'dir.

Felemenk XIV ve XV. yüzyıllarda, işlerinin inceliği ve üslûbunun asilliği bakımından İtalya'nın en büyük rakibi idi. Van Eyck kardeşlerin san'atı N.'cılarca taklîd edilmiştir.

İspanya'da, ülkenin Araplar tarafından işgali ve Afrika ile temas hâlinde bulunması, N. san'atı üzerine iyi bir etki yapmıştır. Bu san'at, İspanya'da, başka ülkelere göre daha derin bir Doğu damgası taşır.

İtalya'da N. san'atı Orta Çağ'ın başlarında Bizans'tan alınan örneklere ve bunlardan yapılan kopyalara dayanırdı. Bu usul, sonradan Araplar'a da geçmiştir. XIII. yüzyılın 2. yarısında, Venedik'in, İstanbul, Antakya ve Şam ile olan ilişkileri, onların her cins lüks eşyaya ve özel olarak halı, kumaş ve N.'a ilgilerini körüklemişti. Venedik hakkında

NAKIŞ : GIULIO ROSSO'nun resimlerine göre yapılmış nakışlar

NAKIŞ : GIOVANNI GUERRINI'nin resimlerine göre organdi üzerine yapılmış nakış

söylenilen, Milano için de geçerlidir. Milano'nun kumaş ve N. endüstrisi o kadar gelişmişti ki, iğne işleri Şam iğne işlerinden daha çok rağbet buluyordu. Bütün İtalya'da Doğu san'at eserleri taklîd edildi durdu. Arapça yazılar da, birçok senboller için olduğu gibi, anlaşılmadan kopya ediliyor ve süs motifleri hâline geliyordu.

XIX. yüzyılda N., özel olarak millî kostümlerde rağbet görmüştür. XX. yüzyılın başından beri makine ile yapılan N.'lar el ile işlenen N.'ların yerini almıştır. Türk nakışı için bk. İŞLEME. (V. Örs)

NAKIŞ AĞIR AKSAK SEMÂÎ, 2 hâneli ve 10/4 usûlünde ağır aksak semâî. (Y. Ö.)

NAKIŞ AĞIR SENGÎN SEMÂÎ, 2 hâneli ve 6/2 usûlünde ağır sengîn semâî (Y. Ö.)

NAKIŞ AĞIR YÜRÜK SEMÂÎ, 2 hâneli ve 6/2 usûlünde ağır yürük semâî. (Y. Ö.)

NAKIŞ AKSAK SEMÂÎ, 2 hâneli ve 10/8 usûlünde aksak semâî. (Y. Ö.)

NAKIŞ BESTE, 2 hâneli beste (b. bk.) ki, semâîlerin aksine, az kullanılmıştır. Bir an'ane olarak hemen daima lenk - fâhte usûlü ile bestelenirler. Bk. NAKIŞ. Devr-i Revân usûlü de görülür. Diğer büyük usûller, bir mânî olmamasına rağmen, hemen hiç görülmez. (Y. Ö.)

NAKIŞ SEMÂÎ, 2 hâneli semâî (ağır veya yürük semâî). (Y. Ö.)

NAKIŞ SENGÎN SEMÂÎ, 2 hâneli sengîn semâî (6/4 usûlünde semâî). (Y. Ö.)

NAKIŞ YÜRÜK SEMÂÎ, 2 hâneli yürük semâî (6/4 usûlünde yürük semâî). Umumiyetle 2 hâneli yürük semâî mânâsında da kullanılabilir ve bu takdirde 6/2, 6/4, 6/8 usûllerinde bütün yürük semâîleri içine alır. (Y. Ö.)

NAKIŞ YÜRÜK YÜRÜK SEMÂÎ, 2 hâneli yürük semâî (6/8 usûlünde yürük semâî). (Y. Ö.)

NAKIYBÜLEŞRÂF (Nakıybü'l-eşrâf), Osmanlı devlet teşkilâtında Hazret-i Peygamber'in soyunun, torunlarının (Bk. SEYYİD ve SÂDÂT) doğum - ölüm kayıtlarını tutan ve onlara devletçe ayrılan ödenekleri, sağlanan sosyal hakları dağıtan kuruluşun başı olup, Bâb-ı Meşîhat'e bağlı bulunmakta idi. Nakîb Arapça halkın seçkini, bir topluluğun başı, nâzırı, ahvallerinin kefili ve işlerini gören kimse anlamında NKB kökünden faîl veznindedir. İslâm tarihinde N.'lık müessesesine, ilk defa, Abbâsîler'de rastlanmaktadır. Halîfeden sonra en mühim bir mânevî makam olan bu göreve getirilenler Bağdad'da Dîvân-ı Mezâlim'e yâni, Adalet Dîvânı'na başkanlık ederler; hac mevsiminde ise, Mekke'de dedelerinin Sikâye (b. bk.) hizmetini görürlerdi. Osmanlı Devleti'nde, Hazret-i Peygamber'in soyuna daha devletin kuruluşundan itibaren ayrı bir saygı ve ilgi gösterilmiş ve, her türlü resim ile vergiden muâf tutularak, onlara halkın seçkin zümresi gibi bir muâmele yapılagelmişti. Bunu sağlamak için de her birinin durumlarının tesbîti zarûrî olmada, 1400 yılında, Yıldırım Bâyezid'in dâmâdı Emîr Buhârî hazretlerinin öğrencilerinden Ali-i Bağdâdî (Seyyid Nattâ)'yi Bursa'da yaptırmış olduğu İshâkıyye (Kâzerûniyye) zâviyesine yönetici olarak tâyin etmekle, Memlûk ve İlhanlılar'da olduğu gibi, bir Nekâbetü's-sâdât dâiresi kurdurmuştu. Bu görev, sebebi belli olmayan bir kararla Fâtih Sultan Mehmed tarafından kaldırılmışsa da, 1479'da İshâkıyye dergâhı yeniden onarılmakla, Sâdât nekâbetinin tekrar te'sis edildiği anlaşılmaktadır. Seyyid Ali'den sonra bu görevi oğlu Zeynelâbidin yapmış, 1494'te ise II. Bâyezid'in hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud bu işe tâyin edilmişti. Seyyid Mahmud Arap ülkelerinde bu işle görevli olanlara nakıybüleşrâf unvânının tevcih edildiğini arz ederek görev adının buna göre düzeltilmesini istemiş, bu teklif kabûl edilmekle de N.'lık devlet merkezinde Müfti'l - enâm ve şeyhulislâm'dan sonra, hattâ kazaskerlerden üstün mânevî değeri olan, bir kuruluş olarak itibar bulmuştur. Her kazâda da, orada yaşayan seyyid ve sâdâtın durumunu tâkib eden N. kaymakamlarının tâyini usul ittihaz edilmişti. N. olabilmek için ulemâdan olmak yeterli ise de, çoğunlukla, bu makama kendi aralarından en seçkin ve belirli kimseler getirilirdi. Yeni N., Paşa Kapısı'na dâvet olunur, Teşrifatçı Efendi aracılığı ile Sadrâzamın huzuruna girerek onun eteğini öper ve samur kürk giydirilmek suretiyle N. ilân olunur, eline de memuriyet berâtı verilirdi. N.'ların resmî binişleri kazasker kıyafeti olup, başındaki örfî kavuğa yeşil sararlardı. N.'ın konağı aynı zamanda resmî dâiresi olmakla, burada seyyid ve sâdât arasında kabahatlilerin haps edildiği, dayak v.b. cezalara çarptırıldığı bir tevkifhâne de vardı. Bu hapishanenin müdürü, N. Başçavuşu idi. N.'ın maiyetinde Sancâğ-ı Şerîf-i muhafaza eden ve Alemdar unvânını taşıyan kimse en mühim memur idi. Padişahlar sefere çıktıkça N. da, yanında bir kısım sâdât olduğu halde savaşa giderdi. N.'ların başlıca görevleri arasında, cülûslarda bî'at töreninde en önce bî'at eylemek, bayram törenlerinde duâ etmek, muharebe esnâsında Sancâğ-ı Şerîf'in dibinde duâ, salavât ve Kur'ân okumak, Kılıç Alayı'nda yeni padişaha kılıç kuşandırmak bulunurdu. N.'lar, doğrudan doğruya Sadrâzama muhatap olup, yazışmalarını onunla yaparlar; teşrifatla ilgili dâvetleri de ondan alırlardı. Tanzîmât'tan sonra bilhassa II. Abdülhamîd devrinde imparatorluğun dış politikasında tâkibe başlanan İslâmcı siyaset sırasında, N.'lar daha da değer

kazandılar. Onlar için Yıldız Sarayı civarında özel bir konak inşa ettirildiği gibi, büroları da genişletildi. Fakat, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra, değerlerini kaybettiler ve 5 000 kuruş maaşlı bir küçük memuriyet hâline getirildiler. Yanlarında da, sadece, 1 000 kuruş maaşlı bir kâtipleri bulunuyordu. N.'lık kuruluşu, Osmanlı Hilâfetinin lağvı üzerine, tarihe hâl olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

NAKİ EFENDİ, Ali (Trabzon 1850 - Trabzon 1923), san'at ve edebiyat adamı. Trabzon eşrâfından Saraç Ali Efendizâde Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Öğrenimine mahalle mektebinde başlayan N. E. daha sonra Trabzon'un ileri gelen ilim adamlarından özel dersler almıştır. 1857 yılında İstanbul'a gönderilen N. E. öğrenimini orada tamamlayarak (1872) maarif işlerinde görev almış; önceleri İstanbul'da kalmış, daha sonra Trabzon'a dönerek emekli olmuştur. Ölümüne kadar da orada kalmıştır. N. E. bir yandan maarif işleri bir yandan da hocalık görevlerini yürütürken edebiyatla da uğraşmaktan geri kalmamıştır. Doğu ilimleri ile yakından ilgilenmiş; Doğu edebiyatına da vâkıf olmuştur.

N. E. edebiyatımızda nesir türündeki yazıları ile tanınır. Üslûbundaki itina ve pürüzsüzlük oldukça dikkat çekicidir. Hele eskilerin "san'at-ı ihmâl" diye vasıflandırdıkları noktasız harflerle şiir veya nesir türündeki yazıları meşhurdur. Bir de gene noktasız harflerle yazdığı mektupları, onun bu yoldaki ustalığını gösterecek niteliktedir. (İ. Parlatır)

NAKİYE HANIM, Hatîce (İstanbul 1816 - İstanbul 1899), Tanzîmat dönemi kadın şâirlerinden. Müneccimbaşı Osman Sâib Efendi'nin kızıdır. İlk öğrenimini sıbyan mektebinde tamamlayan N. H., küçük yaşta anne ve babasını kaybedince Dârü'l-muallimât (Kız öğretmen okulu)'a girmiş, oradan mezun olduktan sonra Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Salâhaddîn Efendi'den *Mesnevî* okumuştur. Ayrıca, o dönemin en değerli hocalarından olan Hoca Mecîd Efendi'den Farsça öğrenmiştir. Farsçayı iyi bilen ve 1880'de Ali Fuad Bey'in maarif nâzırlığı zamanında Dârü'l-muallimât'a Farsça ve tarih öğretmeni olarak tâyin edilen N. H., bir de *Lûgat-i Fârisiyye* çıkarınca, gümüş iftihar madalyası ile taltîf edilmiş, hocalığındaki başarısından dolayı da kendisine üçüncü dereceden "Şefkat" nişânı verilmiştir (1897). Bu arada bâzı paşaların kızlarına Farsça dersleri veren N. H., şehzâde ve sultanların öğrenimi ile de görevlendirilmişti. Yenikapı Mevlevîhânesi Çınaraltı kabristanında teyzesi Şeref Hanım'ın yanına defnedilmiştir.

N. H. Türkçe ve Farsça güzel şiirler söyler ve yazardı. Ancak, yazdıklarını bir araya toplamamıştır. Dîvân edebiyatı geleneğine uyarak yazdığı şiirlerin birkaçı "Mâlûmât" gazetesinde yayımlanmıştır. (İ. Parlatır)

NAKKAARE, vurma sazlardan biri, davul, bir çeşit davul. Bk. TABL, DAVUL. "Mehter-hâne" yerine "Nakkaare-hâne" ve "Tabl-hâne" de kullanılmıştır. Bu Arapça kelime bir çok dile geçmiştir (meselâ: Orta Çağ Fransızcasında anacaire, sonra nacaire, Hindcede nagar, nagara, Habeşçede nagârit vs.). Menşei pek eskidir. Hâlen mahallî musikide kullanılan şekli, basık iki dümbelekten ibarettir. Elle ve daha fazla iki küçük değnekle vurularak çalınır, zurnaya refakat eder. İki tane yan yana ve birbirine bağlanmış şekline — iki ekseriya bu görünür — "çifte N." (halk ağzında: çifte nağra) denilir. Eskiden Türk harb musikisinde kullanılır ve katır üzerine konularak çalınırdı. Bu küçük davulu vurana "nakkaare-zen" denirdi. (Y. Ö.)

NAKOU [*naku*], **Lilika** (doğ. Atina 1903), Yunan kadın yazarı. Yoksul insanların hayatını tasvîr eden eserleriyle Yunan sosyal romanında yeni bir hamle yapmıştır. Başlıca romanları: *Aldatılan kız* [1933]; *Doğru yoldan ayrılmış insanlar* [1935]; *İnsanların kaderi* [1955]. (H. Eren)

NAKŞBENDÎLİK, Ehl-i Sünnet inançlarına uygun Bakrîye kolunda bir Müslüman tarîkati. Kurucusu Hâce Bahâüddîn Nakşbend adı ile tanınmış Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (1318-1398)'dir. N. tarîkatinin esaslarını, Hâce Bahâüddîn'den önce, Gezne ve Buhârâ çevresindeki dinî cereyanlarda görmek mümkündür. Bu dinî cereyanlara bakılarak, N.'liğin, Hâcegânîye veya Tayfûrîye'den çıktığı söylenir. Ama, genellikle, N. üzerinde Yesevîye (b. bk.)'nin büyük tesiri olduğu ve bu tarîkatin hazırladığı ortam içinde Mâverâünnehr ve Horasan halkı arasında süratle yayıldığı kabûl edilir. Gerçekten de, Hâce Bahâüddîn Nakşbend'in (b. bk.) yetişmesinde Yesevî şeyhlerinden Kassâm Şeyh ile Halil Ata'nın rolü büyük olmuştur. Fakat tarîkate değişmez karakterini kazandıran, yine, Yesevî halîfesi Yusuf-i Hemedânî ile Hâce Abdülhâlik Gucdevânî'nin telkinleri olmuştur. Bahâüddin Nakşbend, Guodevânî'nin koyduğu esasları canlandırmakla, Ehl-i Sünnet inançlarını sıkı sıkıya telkin etmekle tarîkatin halk arasında tutunmasını sağladı. Esâsen, tarîkatinde, dinî amellerin îfâsına ek olarak, sabahları yapılan zikirler de (farz ve vâcib olmayan ibâdetler) (Zikr-i hafî) ve bâzı nevâfil'den başka bir şey de getirmiş değildi. Ama bu basit telkin şekli, N.'in köylere kadar kolayca yayılmasını sağlamıştır. N.'te, Şeyhden alınan zikri devamlı olarak tekrarlamak, zikr ederken Allah'tan başka bir şey düşünmemek, alçak gönülle Allah'a yönelmek, tefrikadan sakınmak, her akşam günlük işlerin mânevî hesabını görmek, ilâhî vasıflar elde edebilmek için kalb ile nefes alma arasında dâima tek sayılarla son bulan tekrarlarda bulunmak gibi esaslardır. N., Ubeydullah el-Ahrâr (1403-1490) aracılığı ile Hindistan'a girdiği gibi, Abdullah İlâhî-i Simâvî vasıtasıyle de (ölm. 1490) Anadolu'da yayıldı. Hilâfet konusunda icmâ'ı (b. bk.) desteklediği için Hind-Türk, Osmanlı ve Özbek imparatorlukları gibi Sünnî devletlerce de himâye edilmekle, Afrika hâriç, bütün Sünnî Asya Müslümanları arasında itibar buldu. N.'ten ayrılan kollar arasında; I. Şeyh Ubeydullah el-Ahrâr b. Mahmud-ı Taşkendî'nin kurduğu Ahrârîye başta gelmektedir. Ahrârîye'den ise, Müceddid-i Elf-i Sânî veya İmâm-ı Rabbânî Bedreddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed el-Fârûkî el-Kabûlî es-Serhendî'nin (ölm. 1624) kurduğu Ahmedîye veya Müceddidîye, Hind-Türk hükümdarı Ekber'in dinî reformuna karşı İslâmiyeti (Sünnîliği) savunan ve ona tam bir tepki olarak ortaya çıkan bir tarîkat olmuştur. Ahmedîye'den de, Şah Şemseddîn Habîbullah Cân-ı Cânân'ın kurduğu Müceddidiyye-i Dihlevîye yahut Mazharîye Hindistan'da; Ebü'l-Bahâ Ziyâüddîn Hâlid b. Ahmed el-Osmânî eş-Şehrizôrî'nin kurduğu (ölm. 1827) Hâlidîye ise Irak, Suriye ve Doğu Anadolu'da yayılmıştır, 1826'da Vak'a-ı Hayriyye sonunda kapatılan Bektaşî dergâh ve tekkeleri ile bektaşîlerin kontrolü bu tarîkatin postnişinlerine bırakılmıştı. Hâlidîye'den İstanbul'da Çarşanba Dergâhı şeyhi Mehmed Murad Efendi'nin kurduğu Murâdîye, İstanbul'a mahsus bir tarîkat olarak gelişmiştir. Yine Ahrârîye'den Mahmûd-i A'zam Hâce Şemsüddîn Ahmed el-Kasânî (ölm. 1543) Kasânîye, Tâcüddîn b. Zekerîyyâ el-Hindî ise (ölm. 1640) Tâcîye kollarını kurmuşlardır.

II. Son devirde Melâmîye-i Nakşbendiyye adı ile önce Rumeli'de, sonra da bütün Anadolu'da yayılan Seyyid Muhammed Nûrü'l-Arabî'nin (ölm. 1888) kurduğu tarîkat ayrı bir değer taşır ve bugün Doğu Anadolu'da devam eden Hâlidîye yanında geniş bir yer tutar. Bu tarikatten ayrılan çeşitli kollar ise tarîkatlerin kaldırılmasına dâir yayınlanan 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı kanuna rağmen, Türk halkını geniş ölçüde etkilemektedirler. N.'in, ayrıca, Esâdîye, Reşîdîye, Câmîye gibi küçük kolları da bulunmaktadır. Melâmîye'nin bir kolu olan Bayramîye ise, N. ile Halvetiye'nin kaynaşmasından meydana gelmiştir. 1890'da yayımlanan Bandırmalı-zâde Ahmed Münîb'in Mecmûa-ı Tekâyâ'sına göre, o tarihlerde, İstanbul'daki N. tekkelerinin sayısı 64'ü bulmakta idi. (İ. Parmaksızoğlu)

NAKŞ-I DİL VÂLİDE-SULTAN (? - 1818), Sultan II. Mahmud'un (b. bk.) annesi ve Sultan I. Abdülhamîd'in (b. bk.) kadınlarından biri. Cezâyir Beylerbeyi (Dayısı) Mehmed Paşa (Muhammed b. Osman) tarafından Sultan Abdülhamîd'e takdim edilen 51 kadar fireng esiri arasında bulunmakla, Harem-i Hümâyûn'a alındığı ve Saray'da terbiye edilerek padişahın câriyeleri arasına girdiği söylenirse de, Gürcü asıllı olduğu daha doğrudur. 1785'de şehzâde doğurmakla (II. Mahmud), padişah kadınlarından oldu. 1789'da Abdülhamîd'in ölümü üzerine, yine Saray törelerine göre, Eski Saray'a nakl edildi. Oğlu şehzâde ve veliahd Mahmud'un Alemdar Mustafa Paşa (b. bk.) Vak'ası ve Sultan III. Selim'in şehâdeti üzerine, Sultan IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ile Osmanlı tahtına oturması neticesinde, 6 Temmuz 1808 pazartesi, günü Vâlide Sultan sıfatıyle, Eski Saray'dan alınarak, mûtad törenle Yeni Saray'a nakl edildi. Sultan II. Mahmud, bu tören sırasında, annesini Orta Kapı'da karşılayarak ona gerekli saygıyı gösterdi. Böylece, Mehd-i Ülyâ-yi Saltanat olarak, daha on yıl kadar yaşayan N.'ın son günlerde sinirleri bozulmuş olmakla baygınlıklar geçirdiği ve kuruntu içinde yaşadığı görülür. Hekimbaşı Mes'ud Efendi ile iki Rum hekimin uyguladıkları tedâvi bir sonuç vermedi ve N., 18 Temmuz 1818 de vefat ederek, cenazesi Fâtih Camii caddesi üzerinde inşa ettirdiği, Barok üslûbundaki türbesine gömüldü. N.'ın Cezâyir Dayısı Mehmed Paşa tarafından Saray'a sunulan fireng esirleri arasında bulunması, Fransız tarihçi ve yazarlarının, onun Martinique'li Rivery âilesinden Aimée de Rivery olduğunu iddia etmelerine sebeb olmuştur. Böylece, N. hakkında efsanevî romanlar yazılmış, torunu Sultan Abdülmecîd ile İmparator III. Napoléon arasında dahi bâzı fıkraların doğmasına yol açmıştır. Türk kaynaklarında, bu iddiayı gerçekleştirecek belgelere henüz rastlanmamıştır. Kaldı ki sözü edilen Aimée de Rivery, 1778 yılında Martinique adasında doğmakla aynı kadın olmuş bulunsa idi, oğlu ile arasında 7 yaş kadar bir fark bulunacaktı ki bunun imkânsız olduğu da ortadadır. Mehmed Paşa'nın Sultan Abdülhamîd'e takdim ettiği bu hediyenin, her halde, Cezâyir-İspanyol Savaşı ganîmetlerinden olması ihtimali daha kuvvetlidir. (İ. Parmaksızoğlu)

NAKŞ-I DİL VÂLİDE-SULTAN

NAKŞ-I RÜSTEM, Akhaimenid krallarının Persepolis (b. bk.) yakınlarında gömüldüğü mezarlığa verilen ad. I. Dârâ (Darajavahuş)'nın mezarı kayalığa oyulmuştur. Bu mezarın kapısı gösterişlidir. Kapının iki yanında yüksek kabartmalı dört sütun vardır. Sütunlar yukarıdan bir kornişle birleştirilmiştir. Kornişte arslanlı bir kenar süsünün altında iki sıra insan figürü vardır. N. R.'de kare tabanlı, kule biçiminde başka bir mezar da vardır. Duvarları dikdörtgen biçiminde oymalarla süslüdür.

N. R.'de Sâsânî döneminden kalma alçak kabartmalar da vardır. Bunlar arasında, esir aldığı Roma İmparatoru Valerianus'u kabûl eden I. Şahpur'un zaferini tasvir eden alçak kabartma anılmaya değer. (H. Eren)

NAKŞÎ DEDE - EFENDİ (Neyzen Şeyh Mustafa) (ölm. 1854), Türk Mevlevî bestekârı. Edirne'de doğdu, 60 yaşlarında Kahire'de öldü. Edirne'de tasavvuf, musiki, edebiyat, hat, Arapça ve Farsça öğrendi. Edirne'den ayrıldı. Gelibolu ve Afyon yoluyle Konya'ya geldi. Burada çilesini tamamlayıp dede oldu. Konya Dergâhı'nda Mevlevî tarîkatının başı Hemdem Çelebî Efendi'ye Arapça ve Farsça okuttu. 1825'te Mısır'a giderek Kahire Mevlevî-hânesi'ne kudümzenbaşı oldu. 1838'de Kahire dergâhının şeyhi Fikri Dede'-nin ölümü üzerine, Konya'daki Hemdem Çelebî tarafından şeyh tayin edildi. Kahire dergâhında 13 yıl kudümzenbaşılıktan sonra, 16 yıl da şeyhlik yaptı. Bu suretle hayatının son 29 yılı Mısır'da geçmiş oldu. Kahire Mevlevî-hânesi türbesine gömüldü. "Allah - Allah dêyü gitdin vahdetê Nakşî Dede" mısraını mücevher tarih (1270) olarak kendi ölümüne kendi düşürmüş ve rivayete göre yıllar önce yazmıştır. Yerine İbrahim Rüşdî Dede, şeyh oldu. 1870'e kadar 16 yıl şeyhlik yaptı. Azmî Dede (1816-1894), 24 yıl için (1870-1894) Kahire şeyhi oldu ki, hem N. D.'nin, hem Dede Efendi'nin musikide talebesi idi. Azmî Dede'nin yerine büyük oğlu Ahmed Bahâeddin Dede (küçük oğlu Galata şeyhi Ahmed Celâleddin Dede'dir), Kahire şeyhi oldu.

Şişman Ahmed Dede, Mehmed Subhî Bey, Şeyh Azmî Dede, bestekârımızın musiki talebesi arasındadır. Hâfız Şeydâ'nın Hicâzeyn Âyîn'ini son bilen N. D. idi. Kimse meşkına tâlip olmadığı için, onunla beraber unutulmuştur. N. D., büyük bir bestekâr, şair, neyzen ve hattattı. XIX. asrın gerçek ney virtüozlarından biridir. Okuyuşu da üstâdâne idi. Çok güzel şiirler, bilhassa 74 Türkçe ve Farsça rubâî yazmıştır. N. D.'nin zamanımıza yalnız Şedd-i Arabân Âyîn'i, Devr-i kebîr Arabân Peşrevi ve Şevk-Efzâ Saz Semâîsi gelmiştir. Gençliğinde Edirne'de bestelediği ve ilk mukabelesi 1843'te Kahire dergâhında yapılan Âyîn'i, Türk musikisinin şâheserlerindendir. N. D. hiç İstanbul'a gelmemiş, Edirne'de doğup yetişmiş, Kahire'ye giderken yolda birkaç ay Gelibolu ve daha kısa müddet Afyon mevlevî-hânelerinde kalmıştır. Bu müktesebatta bir adamın taşrada yetişmesi, henüz klasik Türk kültürünün çok sağlam olduğunu gösterir. (Y. Ö.)

NAL (Ar. *na'l* = ayakkabı), at, eşek, katır, öküz gibi hayvanların tırnağına çakılan kabaca U biçiminde olan demir. Hayvanlar, tırnaklarıyla yere basar. Gövde ne kadar bakımlı olursa olsun, tırnaklar bozuldu mu, hayvan işe yaramaz hâle gelir; tırnakların korunması da ancak N. ile mümkün olur. İnsanlar için ayakkabı ne ise yukarıda adı geçen hayvanlar için de N. odur. Eskiden, hele atların, katırların ordularda büyük önemi olduğu devirlerde tırnak bakımı çok dikkat isterdi. Çünkü bir mıh bir N.'ın, bir N. bir

atın ve süvarisinin mahvına sebep olabilirdi. Eski devirlerde, atların tırnağını korumak için keçeden, bezden, köseleden ayaklık kullanılıyordu. Bunların dayanıksız olması, tırnaklara madenî levha çakma ihtiyacını doğurdu. Böylece daha ekonomik ve daha dayanıklı olan demir N.'lar kullanılmaya başlandı. Atların tırnağı ayda 1,5 cm uzar. Hayvan N.'larının da 1,5 ayda bir yenilenmesi gerekir. Yeni N. çakılacağı zaman, eski N. çıkarılır; tırnak yontulup düzeltilir, eski N. fazla aşınmamışsa yeniden çakılır. Buna *kayar yapma* denir. Genellikle, atların N.'ı üç ayda aşınıp incelir. O hâlde N.'ın üç ayda bir değişmesi gereklidir.

N., ya fabrikasyon olur, belirli numaralara göre dökme olarak yapılır veya çubuktan, atın tırnağına göre dövülüp şekil verilerek yapılır. Bu sonuncular ısmarlama ayakkabı gibi, daha uygun ve düzgün olur. Türkiye'de kullanılan N.'lar iki çeşittir. Birincisi saç veya demirden kesilir, ortasında bir deliği vardır. *Kapalı N.* denen bu N.'lar çok mahzurludur. Hayvan yere bastığı zaman tırnak esneyemez, bozulur. Üstelik N.'da tırnağın N.'a uydurulması mecburiyeti vardır. Diğer N. çubuk demirden tırnağın şekline göre yapılır. *Alafranga* N.'larda kapalı N.'lardaki mahzurlar olmaz. Aksine usulüne göre yapılmış N.'larla kusurlu tırnakları bile düzeltmek mümkündür. Bu çeşit N.'ların kısımları şöyle adlandırılır: *Alın, kollar, kol uçları, alt ve üst yüzler, dış kenar, iç kenar ayar, oluk, mıh delikleri, yaprak ve mahmuz.* N.'lar mahmuzlu veya mahmuzsuz yapılabilir. Mahmuz arka ayak N.'ına konur.

Nallama: N. mıhı denen özel çivilerle tırnağa çakılır. N.'lamadan önce eski N. sökülür. Bunun için önce perçinleri açmak, sonra mıhı yerinden oynatmak, sonra da kerpetenle mıhı çekmek gerekir. Mıhlar, doğrudan doğruya çekiliverirse, tırnak parçalanır. Kayar yapmadan önce, mıhlar çekilirken, hayvanın herhangi bir mıh çekilirken gocunup gocunmadığına, mıhlarda kan lekesi, iltihap kokusu olup olmadığına dikkat etmek lâzımdır. Daha sonra tırnak ayağın dikliğine göre yontulur. Bu, çok önemli ve ancak usta nalbantların yapabileceği bir iştir. N. sıcak veya soğuk olarak tatbik edilir. N.'ı sıcak tatbik etmek daha uygundur. Çünkü sıcak nallanan tırnaklar daha az kusurlu olur. N. yuvasına tamamen oturacağından tırnak ile arasında boşluk kalmaz. Bu çalışma sırasında nalbant önce N.'ı kızdırır ve tırnağa şöyle bir bastırıp çeker. Bu sayede N.'da uygun olmayan taraflar varsa meydana çıkar, ona göre düzeltme yapmak imkânı olur. Mıh çakılırken canlı dokuya kaçırmamaya çok dikkat etmek gerekir. Eğer mıh bu kısma gelir, hattâ buraya basınç yapacak derecede yaklaşırsa o zaman *N. vurması* denen yürüyüş bozukluğu ortaya çıkar. Çakılan N.'ların uçları tırnağın hemen üstünde bükülür; sonra hepsi birden perçinlenir. Daha sonra törpülenerek tırnak düzgün hâle getirilir. N.'lamada kullanılacak mıhların mutlaka fabrika malı olması gereklidir. Elde imâl edilen mıhlar mahzurludur. Buzlu yerlerde yürüyecek hayvanlar için *buz mıhı* kullanılır. Buz mıhları, ön tırnaklarda ikisi alın deliklerine, diğer ikisi de ökçe deliklerine çakılır. Arka tırnakta ise yalnız alın deliklerine tatbik edilir. Çünkü arka N.'da mahmuz vardır. N.'lama bittiği zaman, mıhlar 1,5 - 2 cm yükseklikte ve bir hizada tırnağın üstüne çıkmış olmalı ve perçinlenmelidir. Bir N.'ın tekrar kullanılabilmesi için kalınlığının yarısından fazlasının aşınmamış olması lâzımdır. Kullanılacak N.'ın biçimi gövdenin büyüklüğüne ve gördürülecek işe göre değişir. Kol uçları kalın, alın tarafı ince olan bir N. birkaç hafta içinde kırılır, tırnağı bozar; bir kolu geniş diğeri dar olan N.'lar taban ezikliğine sebep olur. Aynı şekilde kol uzunlukları aynı olmayan ve ayar çukurluğu olmayan N.'lar yine taban ezikliği yapar. Mıh başı yuvaları düzgün açılmamış, kolları dar, alnı geniş N.'lar topallama, tökezleme ve taban ezikliğine sebep olur.

Yarış atlarında N.'ın ve tırnak bakımının büyük önemi vardır. Yarış atı sahipleri: "Tırnak olmayınca at da yoktur" derler. Tırnak, atın can alacak noktasıdır. Bir bakıma yüzlerce kiloluk vücudu taşıyan bir amortisör vazifesi görür. Tırnağın korunması, atın rahatça koşabilmesi de kusursuz bir N.'lama ile mümkün olur. Kusursuz bir elastiklik elde etmek için yarış atlarının tırnağı özel bir itina ile yontulur ve hafif N.'lar çakılır. Yarış pistlerindeki kumun devamlı sürtünmesiyle aşınan taban çok inceldiğinden, hayvanların tabanını korumak için ya terementi macunlarına sarılı meşin plaklar veya alüminyum plaklar çakılır. Yarıştan sonra bu plaklar çıkarılır. Normal yarışlar için, yarış atlarında kullanılan en uygun N., alüminyum N.'dır. Çok hafif olduğu için bu N.'lar tercih edilir. Yarış atlarına soğuk N. çakılır. Sıcak N. tırnağı kemirdiği için bunlarda kullanılmaz. Ancak, soğuk N. çakmak da büyük ustalık ister (bk. NALBANTLIK). (O. Yüksel)

NALANDA, Hindistan'daki tarihî ilim müesseselerinin en büyüğü. Kuzey - doğu Hindistan'da, Bihar'da kurulan bu müessese, Hindistan'da bulunan "eski üniversiteler" in en büyüğü kabûl edilir. I. Kumaragupta tarafından bir Buddhist manastırı olarak kurulmuş, 800 yıl boyunca gelişmiştir. Asya'nın birçok yerlerinden buraya tahsile gelen talebeler olurdu. Aradan geçen zamanla yıkılıp harâb olmuştur. Bugün arkeolojik bir bölge durumundadır. (O. Yüksel)

NALBANTLIK, nal takma işi ve mesleği. Ustaca takılmış bir nal, hayvanın rahatça yürümesini, çalışmasını sağlayacağı için N. önemi küçümsenmeyecek bir meslektir. Eskiden, ordumuzda süvari sınıfı varken üzerinde önemle durulan bir san'at idi. Nalbant ustaları yetiştirmek için İstanbul'da Askerî Baytar Tatbikat Mektebi'nde Nalbant okulu açılmıştı. Ayrıca her kolordunun hayvan hastahanesinde de Nalbant erleri yetiştirmek için açılmış, kursları vardı. Orduda çalışan hayvanların tırnakları usulüne göre ölçülür ve hayvanın kayıt defterine geçirilirdi. Nalbantlar, atlı kıtalardaki nalbanthânelerde çalışır, hayvanlar daima en iyi şekilde nallanmış olarak bulundurulurdu.

Günümüzde N. en çok yarış atlarında önemlidir. Bu alanda çalışan Nalbantlar gerçekten büyük ustalardır, çok aranırlar. Yarış atlarında soğuk nal kullanıldığından, Nalbantın işi çok zordur. Yarış atları ahırlarında genellikle İngiliz usullerine uyulur ve Nalbantlar yardımcısız çalışır; Fransa'da ise Nalbantların yardımcısı vardır (Bk. NAL). (O. Yüksel)

NALDÖKEN DAĞI, Türkiye'nin türlü yerlerinde sarplığı ve çıkış - inişteki güçlüğü belirten "Nal döken" adının verilmiş bulunduğu dağlar. Uzunyaylanın doğusunu çeviren dağlardan biri bu ad ile söylenir. Yüksekliği 2 100 m kadar olan bu sıradağ, bulunduğu yer için fazla yüksek olmamakla beraber, ârızalı ve çetin bir görünüştedir. Yamaçları, bazı çalılıklar dışında çıplaktır. Bu arada Elâzığ'ın Baskil ilçesi yöresinde 1 350 m yüksekliğinde Naldöken geçidi vardır. Böylece "Naldöken", yerine göre dağa, geçide, yamacı dik boğaza verilmiş addır. Munzur Dağları'nın Kemah'a dönük yanında Naldöken Boğazı adıyle sarp bir boğaz vardır. Taşeli yarımadasının güney bölümünde ve Anamur'un 30 km kuzeyinde de N. D. bulunmaktadır. Yüksekliği 1 500 -

1 600 m olan ve çok yeri iyi ormanlarla, bazı yerleri de çalılıklarla örtülü bulunan bu dağın da yamaçlarında dik ve geçilmesi güç yerler vardır. Memleketin türlü yerlerinde, küçük de olsa, çevresinde dikliği ile tanınmış dağlar bu adla anılmıştır. Sözgelişi, Kırşehir'in kuzey - batısında, yüksekliği 1 555 m olan küçük bir dağ sırası vardır ki, bu da N. D. adıyle anılır. Yine bu arada İzmit körfezinin güneyini çeviren dağların orta bölümünde, yüksekliği 1 000 m'yi geçen N. D. vardır. Bu dağ, Gölcük'ün 15 km güneyinde, çok yeri ormanlık bir arazidir. Yine Elâzığ şehrinin 25 km kuzey - batısında N. D. adıyle anılan dağlık bir yer vardır ki, yüksekliği 1 500 m'yi bulur ve çıplaktır. (R. İzbırak)

NALİVKİN, Vladimir Petroviç (Kaluga 1852 - 1918), Rus subayı ve dil uzmanı. 1873 yılında topçu okulunu bitirdikten sonra Taşkent'te görev almış ve Hıyve seferine katılmıştır. Bir süre Nemengân'da kumandan yardımcılığı yapan N., yerli halkın dili, yaşayışı ve âdet ve geleneklerine karşı büyük bir ilgi duymuş ve Fergana bölgesinde, Nemengân'da, Nanay kışlağında yerleşmiştir. Burada birkaç yıl kalan N., köklü olarak Özbekçe, Tacikçe ve Arapça öğrenmiştir. N., 1884'te Taşkent'te açılan okulda öğretmenlik yaptığı gibi, 1890'a kadar Taşkent Öğretmen Okulunda da çalışmıştır. 1890 - 1895 yılları arasında Sırderyâ, Fergana ve Semerkand bölgelerinde Müslüman okulları müfettişliği yapan N., Fergana bölgesinde vali (gubernator) yardımcılığı görevine de getirilmiştir. Bir süre milletvekili olarak II. Rus Duma'sına da giren N., 1917'de geçici hükûmetin koalisyon komitesine başkanlık etmiş, Menşevikleri tutmuştur.

N., Ruslar arasında Türkistan'ı her bakımdan tanıyan seçkin bir uzman olarak ün yapmıştır. Türkistan'ın etnografyası ve tarihi üzerine eserler verdiği gibi, Sartça (Özbekçe) ve Farsçanın gramerlerini de yazmıştır. Bunlardan başka, Rusça - Sartça ve Sartça - Rusça sözlükler de meydana getirmiştir *(Russko - sartovskiy i sartovsko-russkiy slovar')* [Kazan, 1884]. Bu sözlüğün yazılmasına karısı Mariya Nalivkina (kızlık adı : Sartoriy) da katılmıştır. *Sartça - Rusça Sözlük*'ün 2. bölümü (161 sayfa) de karısının eseridir. N., pratik bir Sart dili grameri de yazmıştır *(Rukovodstvo k praktiçeskomu izuçeniyu sartovskogo yazıka.* Semerkand, 1898). *Oçerk bıta jenşçini osedlogo tuzemnogo naseleniya Ferganı* (Fergana'da yerleşik otokton kadınların hayatı üzerine bir taslak) [Kazan, 1884, 244 sayfa] adlı eseri de ortalk bir çalışmadır. N. İ. Veselovskiy ve W. Barthold gibi tarihçiler bu esere büyük değer vermişlerdir. N., *Kratkaya istoriya Kokandskogo hanstva* (Hokand hanlığının kısa tarihi) adlı bir eser de yazmıştır (Bu eser Fransızcaya da çevrilmiştir) [1889]. (H. Eren)

NALLIHAN, Ankara iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 978 km², nüfusu 32 492 (1975), nüfus yoğunluğu 22, bucak sayısı 2 (Beydili, Çayırhan), köy sayısı 79'dur. Cumhuriyetten önce kurulmuş ilçelerdendir.

İlçe toprakları, ilin batıya uzanan bölümü içindedir. Kuzeyinde Bolu, güneyinde Eskişehir illeri bulunur. İlçenin doğusunda Beypazarı ilçesi vardır. Arazi, güneyde Sakarya vâdîsine doğru alçalan az yüksek dağların bulunduğu, yer yer tekne biçimli düzlük ve hafif dalgalı yer şekillerini içine alır. Başlıca dağlar Karakiriş (1 425 m), Kocadağ, Kartal Dağı (1 720 m) ve daha batıda Manastır Dağı'dır. Çok yerde üstleri tepelik ve dalgalı düzlük olan bu dağlar arasında geniş tabanlı vâdiler ve batı bölümünde Beydili teknesi uzanır. Bütün bu arazi, N. ile Mudurnu arasındaki dağlardan Sakarya'ya doğru inen birçok akarsularla (Aladağ çayı, Sorgun çayı, Kızıldere ve bunların kolları) kuzey - güney doğrultulu vâdiler hâlinde yarılmıştır. İlçenin Eskişehir ili sınırı boyunca doğu - batı doğrultusunda derin vâdîsi içinde akan Sakarya'nın bu kesiminde son 20 yıl içinde büyük değişiklikler olmuş, burada Türkiye'nin en büyük barajlarından Sarıyar Barajı (b. bk.) ile Gökçekaya Barajı (b. bk.) yapılmıştır. Sarıyar baraj gölünün (80 km²) yarısı ve 25 km lik bir kıyı bölümü N. ilçesindedir.

İlçe arazisinin Sakarya vâdîsine kadar uzanan güney bölümü çok yerinde metamorfik taşlardan oluşmuş eski, kıvrımlı ve kırıklı bir yapı gösterir. Kasabadan geçen çay, vâdîsinin aşağı kesimini bu arazi içinde açmıştır. Bunun kuzeyinde kasaba çevresinden batıda Beydili bucağı ötelerine kadar uzanan karasal oluşumlu Alt Eosen ve Paleosen kıvrımlı ve kırılmalara uğramış tabakalar serisi uzanır. N. kasabası böyle bir arazide kurulmuştur. Bu tabakalar arasında yer yer genç volkanik taşlar (andezitler) bulunmaktadır. Daha kuzeyde Kretase oluşukları ve Beydili batısında granitler, yer yer Jura - Kretase tabakaları bulunur. Çayırhan bucağı arazisinde karasal Miyosen tabakaları ile Pliyosen oluşukları yer tutar. İlçede aluvyonlarla örtülü arazi azdır, bunlar vâdî tabanlarında ve Beydili çevresinde görülür.

N. arazisi, Karadeniz bölgesinin nemli iklimiyle İç Anadolu'nun kurak iklimi arasında geçiş yerindedir. Yaz mevsimi İç Anadolu'ya göre daha az sıcak, kışlar daha az şiddetli geçer. Yağış, İç Anadolu'dan daha çoktur (450 - 500 mm). Kışın dağlara bolca kar yağar. İlçenin zengin ve çeşitli bir bitki örtüsü vardır. Dağlarda yer yer iyi korunmuş çam ormanlarıyle yarı bozulmuş ormanlar vardır. Bütün ormanları 70 000 ha dır. Orman dışı yerlerden tarım alanları ve otlak olarak yararlanılmaktadır.

Başlıca geçim kaynağı toprak ürünleri ve hayvancılıktır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa ve pirinçtir. Daha az olarak susam, keten tohumu, meyve ve sebze elde edilir. Beslenen hayvanlar arasında tiftik keçisi başta gelir, sığır ve koyun da beslenir. Tiftik, yün, yapağı, ham deri başlıca ürünlerdir. Tahıl, hayvan ürünleri, kasaplık ve kümes hayvanları, yumurta başka yerlere de gönderilir. N., ipekçilik bakımından Ankara'nın en ileride ilçesidir. İlçede çeltik fabrikası, 3 000 dokuma tezgâhı (bez, yatak çarşafı), kilim ve kaba yünlü el dokumacılığı vardır. Alışverişini Ankara, Eskişehir, İstanbul, Bursa, Adapazarı ve Mudurnu ile yapar. Kasabada her hafta pazar kurulur. En çok Geyve istasyonu ile Göynük üzerinden mal gönderilir ve getirilir. Ankara ile bağlantısı çoktur. Ankara - Ayaş - Beypazarı karayolu N.'ı Mudurnu üzerinden Adapazarı ve İstanbul'a bağlamıştır. Dar bir yolla da Beydili üzerinden Eskişehir'e bağlıdır.

İlçe merkezi olan N., kendi adıyle söylenen dere boyunda, İç Anadolu'yu Marmara bölgesine bağlayan eski bir yol boyunda kurulmuş güzel bir kasabadır. Nüfusu 7 323 (1975), yüksekliği 625 m dir. 1927'de nüfusu 940, 1955'e kadar 1 500 - 2 500 nüfuslu küçük bir kasaba iken, son 20 yılda gelişmiştir. Kasabanın adı, içinden geçen Nal deresi boyunda XV. yüzyıl sonunda yapılmış büyük bir handan alınmıştır. Bu yol boyunda daha birçok hanlar yapılmıştır. Yeri 3 000 m² olan bu han zamanla kısmen yıkılmış, bir bölümü uzunca süre alışveriş yeri olmuştur. Bu han ile birlikte cami ve hamam

NALLIHAN : Genel görünüş

da yaptırılmıştı. Eski bölümünde dar sokakların, 1 - 2 katlı ahşap evlerin bulunduğu kasabada yeni ve birkaç katlı yapılar da çoğalmış, düzgün caddeler açılmıştır. Pek yakın bir geçmişe kadar kasaba lambalarla aydınlatılırken, 1956'da Sarıyar Barajından alınan elektrik enerjisi evlere de verilmiş, sokaklar aydınlatılmıştır. Belediyesi 1866'da kurulmuştur. 12 000 m² lik belediye fidanlığı, içme suyu, ilkokulları ve lisesi, yakınındaki Hoşebe çamlığı, çarşısı, pazarı ile temiz havalı, güzel bir küçük şehir özelliği almıştır. (R. İzbırak)

NALLINO, Carlo Alfonso (Torino 1872 - Roma 1937), İtalyan İslamisti. Torino Üniversitesi'nde, *Şehnâme*'yi İtalyancaya çevirmiş olan tanınmış İranist Italo Pizzi'nin yanında yetişmiştir. 1894 - 1902 yılları arasında Napoli Doğu Enstitüsü (Istituto orientale di Napoli)'nde, 1902 - 1913 yıllarında da Palermo Üniversitesi'nde Arap dili profesörü olarak çalışmıştır. 1913'ten başlayarak da Roma Üniversitesi'nde İslâm tarihi ve İslâm müesseseleri tarihi profesörlüğü yapmıştır. 1909'dan sonra sık sık Mısır'a giderek Kahire Üniversitesi'nde Arapça dersler vermiştir. N., 1921'den başlayarak Doğu Enstitüsü (Istituto per l'Oriente)'nün ilmî müdürlüğünü yapmıştır. Bu enstitünün organı olarak "Oriento Moderno" dergisini kurmuştur (1921). Doğu dünyasındaki olaylar, siyasî ve kültürel gelişmeler üzerine toplu bilgi veren bu dergi, yurdumuzdaki inkılâp hareketlerini ve kültürel gelişmeleri de takip etmiştir. Alessio Bombaci, Ettore Rossi gibi İtalyan Türkologlarının bu dergide birçok yazı ve katkıları çıkmıştır.

1932 yılında İtalyan Akademisi üyeliğine seçilen N., Arap coğrafyası ve astronomisi üzerine birçok yazılar yazdıktan sonra, İslâm astronomu el - Battânî için büyük bir eser vermiştir. Bu eser bu yolda yeni bir çığır açmıştır. Bundan başka N., Arap astronom tarihi üzerine Arapça bir eser de yazmıştır (Roma, 1911). Tarih, din ve dil araştırmaları da yapan N., 1893'te *Chrestomathia Qorani Arabica* adlı bir eser yazmıştır. Daha sonra (1900) *L'arabo parlato in Egitto* (Mısır Arapçası) adlı eserini yaymıştır (2. bas. 1913). Kısa bir süre içinde İslâm medeniyetini köklerinden bugüne kadar kavrayan bu bilgin, İslâm araştırmalarının en büyük ünleri arasında yer almıştır. "Rivista degli Studi orientali" dergisinde Arap şâirleri üzerine birçok yazılar yazdığı gibi, İbnü Sînâ'nın felsefesi üzerinde de durmuştur. Ancak, N. daha çok İslâm hukuku ve Doğu hukuku üzerindeki çalışmalarıyle ün almıştır. İslâm hukuku, Roma hukuku, Doğu Hıristiyan hukuku ve eski Doğu hukuku arasında karşılaştırmalar yapmıştır (*Sul libro romano e sul presunto diritto siriaco,* Studi in onore di P. Bonfante, I, Pavia, 1929). Böylece yalnız Doğu ve Roma kaynaklarını köklü olarak bildiğini değil, aynı zamanda sağlam bir hukukî görüşe sahip olduğunu da ispât etmiştir. N., *Enciclopedia Italiana*'da İslâm dünyası üzerine birçok maddeler yazmıştır. (H. Eren)

NALYAN, Agop (Zimara aş. yu. 1695 - Üsküdar 1764), Ermeni ilâhiyatçısı. İstanbul ve Kudüs patriği (1741). İlk zamanlar millî kilise düşüncesini savunan N., sonradan Ermeni kilisesinin Roma ile birleşmesi için savaşmıştır.

Başlıca eseri : *Gerçeğin Işığı* [1756]. (V. Örs)

NAMAZ : İslâm dininde iman şartlarının altı ve İslâm şartlarının da beşten ibaret ve bunların da "Savm Salât, Hac, Zekât ve Kelime-i Şehâdet"ten meydana geldiği

malûmdur. Arapça *salât* kelimesinin Farsçada karşılığı *namâz'dır. Salât* sözünde, sadece "dua" anlamının hudutları çerçevesinde kalmak hatalıdır. Onda "dua" lardan çok fazla Allah kelâmı olan *Kur'ân-ı Kerîm* okunur ve günde beş defa — günün muayyen saatlerinde — yerine getirilmesi "farz" olan kutsal bir din görevidir.

Salât kelimesine ilk önce *Kur'ân-ı Kerîm*'de tesadüf edilir (as - Salât 70 kadar yerde zikr olunmuştur). Salât'ın yanında en çok emredilen de Zekât'tır. *En - Nisâ* sûresinin 103. âyeti sonundaki Allah emri şu meâldedir: "namaz, mü'minler üzerine vakitleri belli bir farz olmuştur". *El - Ankebût* sûresinin 45. âyetinin de anlamı şöyledir: "(Resûlüm) Sana vahy edilen Kitabı oku. Namazı da dosdoğru kıl (ve kıldır). Çünkü namaz edepsizlikten ve akıl ve şerîata uymayan her şeyden alıkoyar. Allah'ı zikretmek elbette en büyük (ibâdet)'tir. Ne yaparsanız Allah bilir". Nihayet bir başka misal olmak üzere *El - Hacc* sûresinin 78. son âyetinin son kelimelerinin meâlini nakledelim: "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah'a sarılın. O, sizin Mevlânızdır. İşte ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcı".

İslâm Peygamberi de hadîslerinde N. üzerinde birçok defa durmuş ve onun önemini açıklamıştır. Bir hadîslerinde: "N., dinin direğidir" buyurmuşlardır. Bir başka hadîste de: "N., kişinin kalbinde bir nûrdur. Sizden dileyen nûrlansın, gönlündeki nûrunu arttırmaya çalışsın" tavsiyesi yer almıştır.

İmândan sonra vâcip olan N.'ın ifâsıdır. N.'ın ibadetlerin en erdemlisi olduğu üzerinde birleşilmiştir. N. öteki ibadetlerden önce gelir. Çünkü imândan sonra hangi amel en faziletlidir sorusuna verilen karşılıkta: vaktinde kılınan N. sözleri kullanılmıştır. İslâm inanışında, N.'ın, insanın rûhunu temizlediği, gönlünü aydınlattığı, onu yüce duygularla süslediği, kötülüklerden koruyucu olduğu, hayra, iyi düşünmeye, tevazua alıştırdığı samimiyetle belirtilmiş ve kabûl edilmiştir.

Beş vakit N. — tercih edilen kavle göre — Peygamberin hicretinden on sekiz ay önce Recep ayının 27. gecesinde vukua gelen Mi'râc gecesinde farz kılınmıştır. *Kur'ân*'da beş vakit olarak N.'ın açıkça belirtilmemiş olduğu ve bu sebeple onun beş vakit olarak, hattâ Peygamberden sonra tesbit edildiği yolundaki mütalâalar tatmin edici değildir. Gerçi Peygamber, Allah tarafından görevlendirilişinin ilk yıllarında, güneşin doğmasından önce ve batmasından sonra olmak üzere sadece iki vakte münhasır şeklinde N. kılmıştır. Fakat Mi'râc gecesinden sonra N. günde tam beş vakit olarak edâ edilmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de de *(El - Bakara* sûresi, âyet 238) meâlen şöyle buyurulmuştur: "N.'lara ve orta N.'a (vakitlerinde rükünleri ve şartları ile) devam edin. Allah'ın (dîvânına) tam huşû' ve itaatle durun". Bu âyete dikkat edilirse N.'ın hem farz olduğu, hem de beş vakit olarak belirtildiği anlaşılabilir. Çünkü burada bütün N.'ların edâsı emrolunduğu gibi, *salât-ı vustâ*'ya devam da emrolunmuştur. Bir *"as - salât al vustâ"* (orta N.) tasavvur olunabilmesi için sayının en az dört olması gerekli olduğu ve bu dördün ortasında *"vustâ" (orta)*'nın bulunması gerektiği, İslâm bilginlerce tartışılmış, açıklanmıştır. Bilginler, bunun da ikindi N.'ına işaret olduğunu kaydetmişlerdir. Gündüz N.'ları olan sabah ve öğle, gece N.'ları olan akşam ve yatsı N.'ları arasındaki ikindi N.'ı, orta N. kabûl edilmiştir. Hadîslerde de günlük N. adedinin beş olduğu belirtilmiştir. Bir hadîslerinde Hz. Muhammed'in bu konudaki açıklaması şu anlamdadır: "Allahu Taâlâ bütün erkek ve kadın Müslümanlara her gün ve gece beş vakit namazı farz kılmıştır." Ayrıca "icmâ" ile de Peygamber zamanından günümüze kadar kimse (tabiatiyle Müslüman olanlardan bahsedilmektedir) N.'ın günde beş vakit farz olduğunu inkâr etmediği ve bu hususta *fakihler* (İslâm hukukçuları) zümresi ittifak hâlinde bulunduğundan, N.'ın beş vakitten ibaret olduğu sâbittir.

NAMAZ NASIL KILINIR : 1 - 2 — Erkek ve kadının namaza duruş şekilleri; 3 - 4 — Namaz sırasında erkek ve kadının el bağlayış şekilleri; 5 - Rükû; 6 - Secde; 7 - Oturma; 8 - Selâm

N.'ın şekli hadîslerde belirtildiği gibi, Peygamber zamanından günümüze kadar da değişmeden devam ettiği cihetle, esasen şekli malûm ve muayyendir. Bir kişinin N.'la mükellef olması için aranan şartlar üçtür: Müslüman olmak, bü-

lûğ çağına (erginlik devresine) gelmek, aklı başında bulunmak.

N.'lar dörde ayrılır: *Farz, vâcib, sünnet* ve *müstahab.* Eski deyimi ile âkıyl ve bâliğ olan her Müslümanın günde beş vakit edâ ettiği muayyen vakitli N.'lar farz-ı ayndır. Cuma N.'ı da böyledir. Vitir ve bayram N.'ları ise vaciptir. Farz N.'ları kılarken, farzlardan önce veya sonra, yahut da hem önce, hem sonra edâ edilen bir kısım N.'lar ise sünnettir. Terâvih N.'ı da sünnettir. Başka zamanlarda, sadece Allah rızası için kılınan ve *nâfile* veya başka adlarla da ifade edilen N.'lar ise ya sünnet ya da müstahabdır. Meselâ kuşluk N.'ı, gece yarısından sonra kılınan *teheccüd* N.'ı v. s. gibi.

N.'ın farzları, şartları ve rükünleri vardır. Bunlara Müslümanların dikkat etmeleri önemle tavsiye olunur. On iki sayıyı bulan N. farzlarının altısı henüz N. başlamadan yerine getirilmek gereken hususlardır. Bunlar İslâmî terimleriyle şöylece sıralanmıştır: Hadesten tahâret, necâsetten tahâret, setr-i avret, istikbal-i Kıble, vakit ve niyet. Bunlar N.'ın şartlarını teşkil eder. Asıl öteki altısı ise N.'a başlamadan itibaren yerine getirilmesi zorunlu olan görevlerdir: şu sırayı izlerler: İftitah tekbîri, kıyam, kıraat, rükû, sücûd, ka'de-i ahîrede *"teşehhüd mikdarı"* oturmak.

Hadesten tahâretten maksat, boy abdestini veya sadece abdesti gerektiren şeylerden temizlenmektir. Necâsetten tahâret ise maddeten pis bulunan şeylerden temizlnmek anlamınadır. Böylece N. kılacak kişinin bedeni, elbisesi ve N.'ını edâ edeceği yer temizlenmiş olmaktadır. Setr-i avretten amaç: N. esasında örtülü olması gereken, başkasının bakması uygun olmayan organların çıplaklıktan kurtarılması, örtülmesidir. Erkeklerin avret yerleri, göbeklerinin altlarından dizlerinin altlarına kadar olan yerleridir. Hür kadınların — yüz ve elleri dışındaki — bedenlerinin örtülü olması gereklidir. Kadın ayaklarının da avret sayılmaması uygun görülmüştür. İstikbâl-i Kıble, N.'larda Kâbe'ye yönelmiştir. Bu, sadece Mekke'deki kutsal yapıya yönelmekle yetinmeyip, binanın yerini içine almak anlamını da taşır. Farz N.'larda, vitir, terâvih, bayram N.'larında, farz N.'ların sünnetlerinde vakit şartı da önemlidir. Sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı N.'larının belli vakitleri vardır. Cuma N.'ı ise, öğle N.'ı yerine kılınır. Vakitsiz N., muteber sayılmaz. Farz N.'lar vakti geçirilirse, kazâ edilir. Vakitleri geçirilirse cuma, bayram ve sünnet N.'larının kazâsı olmaz. N.'ın şartlarından biri de niyettir. Niyet kesin bir irâdedir. Bir görevin ne için yerine getirildiğinin açıkça bilinmesidir. N. konusunda niyet şu demektir: "Allah için temiz gönüllü N. kılmayı arzulamak ve hangi vakit N.'ının kılınacağını bilmek". Peygamber: "Amellerin değeri, niyetlere göredir" buyurmuştur. Böylece yapılacak ibadetin şuuruna varmanın zorunluluğu da belirtilmiş olmaktadır. Niyetin kalp ile yapılması ve dille de tekrarı gereklidir. Gerçi kalp ile yapılan niyetle kılınan N. da câiz sayılır. Ama evlâ olanı "şu vaktin farzını yahut sünnetini edâya Allah rızası için niyet ettim" tarzında dil ile de ifadede bulunmaktır. Niyetin, tekbir getirileceği zamana yakın yapılmış olması tercih olunmuştur. İşte N.'a henüz başlamadan yerine getirilmesi gerekli olan hususlar bunlardan ibarettir.

Şimdi de N.'ın başlaması ile yerine getirilmesi mecbûrî olan farzlara kısaca temas edeceğiz: Bunlar iftitah tekbîri ile başlar. Bu da "Allahü Ekber" demektir. Buna tahrîm de denilir. Böylece N.'a girilmiş olur. Dış âlemle ilgi kesilir. N.'da kıyam, ayakta durmaktır. N.'ın rükûnlarından biri olan bu farz görevi, gücü yeten bir kişi için yerine getirilmesi zarûridir. Ancak, gerçekten hasta olup da ayakta durmasında mahzur bulunan veya ayakta durmağa gücü yetmeyen Müslüman, N.'ını oturarak kılabilir. N.'da kıraata gelince: bu, N.'ı edâ edenin kendisi duyacak şekilde *Kur'ân* âyetlerinden bir mikdar okumasından ibarettir. Ancak imama uyan kimse — *Fâtiha* müstesna — âyet okumaktan istisna edilmiştir. Bir de kıraatın ne mikdarda olacağı meselesi üzerinde durulmuştur ki genellikle kısa üç âyet veya bu mikdarda uzunca bir âyetten ibarettir.

N.'daki farzlardan biri de rükû'dur. Bu kıraatten sonra eğilerek baş, arka ile düz bir istikamete getirilmek görevidir. Eller de dizlere kadar varıp oraya konur. Secde, rükû'dan sonra gelen bir farz olup alnı, yüzü, iki ayağı ve iki dizi ile iki eli yere veya yere bitişik bir şey üzerine koymaktır. Secde, her rek'âtte birbiri arkasından iki defa tekrarlanır. Allah'a tazim ödevidir. Rükû ve sücûd'da sırasıyle *Sübhâne Rabbiye'l-azîm* (Çok büyük olan Rabbim, her türlü noksandan uzaktır) ve *Sübhâne Rabbiye'l - a'lâ* (Pek yüce olan Rabbim, her türlü noksandan âzâdedir, münezzehtir) denilir. Bunları üçer defa tekrar etmek sünnettir. Secde, N.'ın en önemli bir rüknüdür. Ve nihayet son rükün de N.'ların sonlarında teşehhüd mikdarı oturmaktır. Ka'de-i ahîre, yani son oturuş adını alan bu farz, "et - Tahiyyât" okuyacak kadar kısa bir müddeti ifade eder.

N.'ların bu sayılan farzlarından başka, vâcipleri, sünnetleri âdâbı da vardır. Vâciplere riayetle, N.'ın farzları tamamlanmış, noksanları giderilmiş olur. Sünnetler ise vâcipleri tamamlar. Fazla sevaba da yol açar. Ancak, sünnetin terki, N.'ın bozulmasına veya yeniden kılınmasına da sebep teşkil etmez.

N.'ın yalnızca kılması mümkün olduğu gibi, cemaatle edâsı daha faziletlidir. Özellikle ergin, akıllı, hür ve güçlük içinde bulunmayan erkek Müslümanların toplanıp hep birlikte cemaatle cuma N.'ı kılmaları farzdır. Diğer N.'ları da böylece edâ etmeleri de müekked (berkitilmiş) bir sünnettir, Peygamber yöntemi, tavsiyesidir. İslâm dininde cemaatle N. kılmaya çok önem verilmiştir. Cemaatin kalabalık oluşu da çok istenmiş, fazlaca sevap kazanma yolu sayılmıştır. Bir hadîse göre, cemaatle N. kılmak, tek başına kılmaktan yirmi yedi defa daha efdaldir. Bu suretle Müslümanların birliği, bütünlüğü, düzeni, saygısı, kardeşliği daha çok belirmiş olur.

Cemaatle kılınan N.'da, kendisine uyulan zata "imâm" adı verilir. Yapılan göreve de "imâmet (imâmlık)" denilir. İmâma uymaya "iktidâ" veya "ittibâ" tabir olunur. Peygamber, ashâbına imâmlık etmiştir. Bu bakımdan imâmlık dinen yüksek bir görevdir. İlk halîfeler de bizzat imâmlıkta bulunmuşlardır.

İmâmda aranan başlıca şartlar: akıllı olması, ergin bulunması, inancının sağlamlığının bilinmesi, erkeklere imâmlık edecekse erkek olması, N.'ı sahîn durumda edâ edecek kadar *Kur'ân-ı Kerîm*'den âyetler veya sûreler ezberleyebilmiş bulunması, vücudunda ciddî bir özür sahibi olmaması. İmâmın da, cemaatin de camide, imkân ölçüsünde tertemiz giyinmiş olması, ağız kokutan yiyeceklerden sakınmış bulunması, insanın maddî ve manevî kişiliğini gölgeleyecek davranışlardan sakınması gereklidir. Camide, safların düzgünlüğüne dikkat etmek ve imâma dikkatle uymak da önemli bir görevdir. N. kılınırken, kılanın önünden geçmek mekruhtur. Ancak, önde bir sütre (perde, örtü ve benzeri) yahut ağaç veya direk gibi

bir engel bulunursa, zararı yoktur. İmâmın önünde sütre varsa, cemaat için de yeterli sayılmıştır.

Günlük farz N.'ların rek'âtları da şöyledir: sabah N.'ının iki rek'âtı sünnet, ikisi farzdır. Öğlenin dört rek'ât ilk sünneti, dört rek'ât farzı, iki rek'ât da son sünnetidir. İkindi N.'ında ilkin dört rek'ât gayr-i müekked (Peygamberin her zaman kılmadığı) sünnet, sonra da dört rek'ât farzdır. Akşam N.'ında ilk üç rek'ât farzdır, son iki rek'ât sünnet. Yatsıya gelince: önce dört rek'ât gayr-i müekked sünnet, sonra dört rek'ât farz, onu müteâkıp iki rek'ât son sünnet ve üç rek'ât da vitir vardır. Böylece günlük beş vakit N.'da farz ve vâcip (çünkü vitir vâciptir) rek'ât sayısı 20 olduğu gibi, müekked ve gayr-i müekked sünnet rek'âtları sayısı da yine 20'dir. Cuma N.'ının ilk dört rek'âtı sünnettir. Hutbeden sonra imâmla kılınan iki rek'âtı farzdır. Sonra dört rek'ât son sünnettir. Dört rek'ât da zuhre-i âhir adıyle kılınır. Son iki rek'at da sünnet-i vakt adı altında edâ edilir. Bâzı İslâm ülkelerinde cuma N.'ında ezandan sonra hutbe dinlenir ve sadece iki rek'ât farzdan sonra duâ edilip dağılındığı da olur.

Bayram N.'ları sadece ikişer rek'âtten kuruludur. Terâvih N.'ları, genellikle yirmi rek'ât olarak kılınır. Nâfile N.'ları ise, en az ikişer rek'ât olarak kılınır.

Misafir kelimesiyle ifade edilen yolcuların N. hususunda bâzı kolaylıklara sahip bulunduğuna da işaret edilmelidir. İslâm hukukçuları 18 saatlik mesafeyi üç günlük yol sayıp bu uzaklıkta bir yere gitmeye niyet eden ve yolculuğa çıkana misafir, yani "yolcu" demişlerdir. Zamanımızda trenle, araba ile, uçakla bu kadar yola gidenlere de, genellikle, misafir denilmektedir. Ancak, gidilen yerde 15 gün veya daha fazla kalınacaksa, misafirlik durumu olmaz.

Yolcu, dört rek'âtten ibaret olan farzları sadece iki rek'ât olarak kılar. Üç veya iki rek'âtlıları da yine üç veya iki rek'ât olarak edâ eder. Yolda güvenli olduğu, konakladığı yerlerde, geniş vakti de olursa, sünnetleri de yerine getirir. Cemaat hâlinde de yine farzları ikişer rek'at olarak kılar. Yolcu, Ramazan ayında oruç tutup tutmamakta serbest bırakılmıştır. Yalnız, sonradan yurduna dönünce gün başına bir gün oruç tutması, yani kazâ yapması şarttır. Bk. ORUÇ.

Son olarak rükû ve sücûd'u olmayan cenaze N.'ından da söz açmak lâzımdır. Bu N., farz-ı kifâyedir. Yani bir kısım Müslüman bu ödevi yerine getirirse, diğerleri bu borçtan kurtulur. Ölünün cenazesi temizlenmiş olarak ön tarafta bulunur. Müslümanlar abdestli ve kıbleye yönelmiş durumda, cemaatle, imâma uyarak bu N.'ı edâ ederler. Bunun şartı niyettir. Rükünleri de dört tekbîr ile kıyamdır. Bu N.'da *Kur'ân-ı Kerîm* okumak, rükû ve sücûd yoktur. N.'ı bozan şeylerin, cenaze N.'ını da bozduğunu belirtmelidir.

Hz. Peygamber, N.'a pek çok önem vermiştir. N. için: "Gözümün nûrudur, en çok sevdiğim şeydir" buyurmuşlardır. N.'ın önemine dair risaleler, Kırk Hadîs kitapları meydana getirilmiştir. N.'ın tasavvufî yönü üzerinde duranlar da olmuştur. İslâmın beş şartından, *Kelime-i şehâdet*'ten sonra en önemli esasını temsil eden N. çok anlamlı bir ibadettir. (A. Karahan)

NAMAZGÂH, namaz kılınmak üzere hazırlanan yer. Arapça Musallâ (b. bk.). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı kültüründe, ayrı mîmârî değeri olan yapılardır. Genellikle şehrin çevresindeki mesire yerlerinde ve şehirlerin çıkış noktalarında yapılan bu eserler, bugün, son derecede azalmış bulunmaktadırlar. Bunların ilk örnekleri arasında Konya'da Gömeç Hâtun, veya Kızkulesi ve Mezarlık N.'ı ile Akşehir, Antalya, Amasya, Kayseri N.'ları sivri kemerleri ve kalem işleri ile Selçuklu devri mîmârîsinin parlak örneklerinden sayılırlar. Beylikler devri ve ilk Osmanlı N.'ları ise Balıkesir, Gelibolu, Edirne ve Bursa'da, Kastamonu, Tire, Aydın, Ayaslug (Söke) v.b. yerlerde bulunmaktadır. Taş bir zemin ve temel üzerine oturan, duvarları tuğla örülü bu N.'larda bâzan minber ve mihrab bulunduğu gibi, bâzan da sâdece bir kıble taşı konulmakla yetinilmiştir. Namaz kılınmağa mahsus yeşilliklerde ise, gölgelik etmek üzere, ağaçlar yetiştirilirdi. İstanbul'da ilk N., geleneğe göre, Fâtih Sultan Mehmed tarafından Anadolu Hisarı'na yaptırılan, etrafı çevrili, mihrab ve minberli büyük N.'tır. At Meydanı'ndaki Üçler Dergâhı ise, önce İsmâil-i Ma'şûkî'nin öldürüldüğü yerde, onun mürîdlerinden Hasan Efendi tarafından inşâ edilmişti. Osmanlı devrinde İstanbul N.'larının en güzel örnekleri, 1950'den sonra şehrin gösterdiği büyük gelişme sonunda, gün geçtikçe kaybolup gitmişlerdir. Bunlardan Aynalıkavak Kasrı karşısında bulunan N. 1956'da, Hacı Ömer Efendi N.'ı 1960'ta, Ayrılık çeşmesi, Bostancıbaşı, Üsküdar, Paşa Limanı, v.b. N.'lar da bu arada yok olmuşlardır. İstanbul N.'larında bir âile sofası (aile kabristanı), çeşme, kuyu, hattâ ufak bir meşrûta ile bunların bir sosyal hizmet kurumu hâline gelmiş oldukları anlaşılmaktadır. Cinci Meydanı'ndaki Esmâ Sultan N.'ı ise, meydan çeşmesinin üstünde kurulmakla, orijinal bir mîmârî anlayışın örneği olmuştur. Bu N.'a benzer, Kabataş'ta Hekimoğlu Ali Paşa çeşmesi üzerinde, Küçüksu'da Mihrişah Vâlide Sultan çeşmesi üzerinde, Ihlamur'da Kara Vezir Mehmed Paşa çeşmesi üzerinde, Dolmabahçe'de Hümâşah Sultan çeşmesi üzerinde yapılan N.'lar örnek olarak anılabilir. Anadolu Hisarı ve Ok Meydanı N.'ları ise, minberli N.'ların en güzel örneklerini teşkil ediyorlar, âdetâ birer açık hava camii manzarası arz ediyorlardı. Bu N.'larda,

NAMAZGÂH: Bir namazgâh ve kıble taşı

yağmur duası (İstiska) töreni de icra ediliyordu. Osmanlı mîmârîsinin, gerek Bursa ve Edirne ve gerekse İstanbul'da meydana getirdiği N.'larla, öteki İslâm ülkelerine göre daha ileri bir anlayışa ulaştığı böylece tesbît edilmektedir. (İ. Parmaksızoğlu)

NAMRUN YAYLASI, Tarsus'un 70 km kadar kuzeyindeki yaylalar. Burası, daha kuzeyde yükselen ve Çukurovayı bu yönden çeviren Toros Dağlarının (3 000 - 3 500 m) güneye bakan yamaçlarındadır. Yaklaşık olarak bu yaylaların yüksekliği 800 - 1 000 m kadardır. Ovadaki Tarsus şehrinde yaz sıcakları hüküm sürerken, bu yaylalarda serin bir hava olur, geceleri serinlik daha da artar. Bu sebeple ormanlarla kaplı bulunan bu yaylalar, ovadaki yerleşme yerlerinin ve bu arada Tarsus'un yaz aylarında yazlık (sayfiye) yeri olarak faydalanılan bir yöresi olmuştur. Burada evler yapılmış, gereken ihtiyaçlar karşılanmıştır. Yazın yayla çok kalabalıklaşır, şehirlerle burası arasında motorlu taşıtlar işler.

Bu yöredeki Namrun bucağı, İçel ilinin Tarsus ilçesine bağlıdır. Yol yakını güzel bir yerleşme yeri olan ve nüfusu 2 080 (1970) bulunan Namrun'un şimdiki adı Çamlıyayla'dır. (R. İzbırak)

NÂMIK İSMAİL (İstanbul 1890-İstanbul 1935), Türk ressamı. İlk öğreniminden sonra Galatasaray Lisesi'ne devam etmiş; bu yıllarda edebiyatın yanısıra resme karşı da yakın bir ilgi duymağa başlamıştır. Bu sebeple Sanâyi-i Nefîse (Güzel san'atlar) mektebine girmiş, burayı bitirdikten sonra da âilesi tarafından Fransa'ya gönderilmiştir. Paris'te Julian akademisine ve École Nationale des Arts Décoratif'e devam etmiş; ayrıca Cormon'un atelyesinde çalışmıştır. İstanbul'a âilesinin yanına dönünce, I. Dünya Savaşı patlak vermiş ve yedek subay olarak orduya katılmıştır. Kafkas cephesinde bulunduğu sıralarda savaş resimleri yapan N. İ., bu yoldaki çalışmalarını arttırarak meydana getirdiği eserlerini Celâl Esat (Arseven) ile birlikte Viyana ve Berlin'de sergilenmiştir. Sergi dolayısı ile Berlin'de bulunduğu sırada Liebermann ve Corynth'in atelyelerinde çalışma imkânı bulunan ressam, bu arada müzelerde de çalışma yoluna gitmiştir. İki yıl Almanya'da kaldıktan sonra İstanbul'a dönen N. İ., resim öğretmenliğini tercîh etmiş; bir süre sonra Güzel San'atlar Akademisi'nde görev almış ve Millî Eğitim Bakanlığı'nda müfettişlik yapmıştır. Bir ara yeniden Paris'e giden ressam, çalışmalarını orada sürdürmüştür. 1928'de Güzel San'atlar Akademisi müdürlüğüne getirilen N. İ., resmin yanında öteki güzel san'atlarla da yakından ilgilenmiş, onların ülkemizde yayılması ve tutulması yolunda büyük gayretler sarf etmiştir.

NÂMIK İSMAİL

N. İ.'in san'atında daha çok empresyonist (izlenimci) akımının izleri görülür. Eserlerinde devamlı yenilik ve değişiklik arayan ressam, realist figürler, peyzajlar ve portreleri ile de tanınmıştır. Realist bir çizgide yer alan savaş resimleri yanında "Lâle Devri", "Harman", "Tifüs girdâbı" adlı eserlerinde anlatımcı bir havanın izleri görülür. San'at üzerine yazdığı birçok makaleleri yanında bir de *Mikelanj* [1931] adlı Fransızca'dan tercüme kitabı vardır. N. İ.'in resimleri, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde, Millî Eğitim Bakanlığı'nda ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır. (İ. Parlatır)

NÂMIK İSMAİL : Ankara'da Bahar

NÂMIK KEMÂL, Mehmed (Tekirdağı, 21 Aralık 1840 - Sakız, 2 aralık 1888), Türk edebiyatı'nın, XIX. asrın ikinci yarısında yetiştirdiği, şiirleri, hemen her nevi'deki nesirleri kadar, hürriyet ve vatanseverlik yolunda mücâdeleleriyle, siyâsî hayâtıyle de en çok ün kazanan şahsiyetlerindendir.

A. Hayâtı: Mustafa Âsım Bey'le Fatma Zehrâ Hanım'ın evlenmesiyle, 26 şevvâl, 1256'da dünyâya gelen N. K., bir mektubunda, 1256'da Tekfurdağı (Tekirdağı)'nda doğduğunu, o zamânın şâirlerinden Ârif Efendi'nin *İrdî şeref bu dehre Muhammed Kemâl ile* mısrâını târih düşürdüğünü yazmıştır. Baba tarafından soyu, şecere'sinde görüldüğü üzre Konyalı Bekir Ağa'ya dayanır (Atsız, *Türk Tarihinde Mes'eleler,* İst., 1966, s. 144 v. d.); bu husustaki târih bilgimiz, bir ara sadrâzamlığa kadar yükselen, Erzurum vâlisi bulunduğu sırada, Bağdad'ı kuşatan Nâdir Şâh'a karşı Musul Seraskerliği'ne getirilen, onu yenilgiye uğratmışsa da, sonunda hastalanan ve şehit düşen (1733), Topal Osman Paşa'ya kadar dayanabiliyor. Devlet idâresinde mühim yerlere yükselen, müderris ve şâirlerin bulunduğu baba soyundan gelenler arasında K.'in en çok bağlandığı, askerlik yolundaki kahramanlığı ve hayâtının şehitlikle sona ermesi dolayısıyle Topal Osman Paşa, Mustafa Âsım'ın istinsâh ettirdiği Dîvân'ını bir ân önce görmek için can attığı, şiirlerine nazîre yazacağı Ahmed Râtib Paşa ile, yine şâirliği sebebiyle, Âsaf Mehmed Paşa'dır. Annesi, Abdüllâtif Paşa ile Mahdûme Hanım'ın evlenmesinden doğan Fatma Zehrâ Hanım'dır. Abdüllâtif Paşa önceleri, Sadrâzam Selim Paşa'nın Mühürdâr'ı idi; Rusya'nın memleketimize harb açması, tecâvüzü üzerine, 1829 mayıs'ında Bâb-ı Fetvâ'da Meclis-i Umûmî toplanmış, az sonra, Selim Paşa Mevkib-i Hümâyûn'la sefere me'mur edilmiş, Mühürdârlık'a getirilen Reşid Bey (Paşa)'i berâberinde Şumnu'ya götürmüş, Abdüllâtif Efendi'ye de bu ta'yin dolayısıyle Kesedârlık vazifesi verilmiştir (M. Salâhaddin, *Bir Türk Diplomatı'nın Evrâk-ı Siyâsîyesi,* İst., 1306, s. 11). Sonraları taşrada Muhassıllık, Mütesellimlik vazifelerinde çalışan Abdüllâtif İstanbul'da bulunduğu sırada, zekâsı, târih, tasavvuf, bil-

NÂMIK KEMÂL : Tasvîr-i Efkâr Muharriri

hassa nücûm ilmindeki bilgisiyle dikkati çeken Mustafa Âsım'la tanışmış, kızı Zehrâ Hanım'ı onunla evlendirmiş, Mütesellim'i bulunduğu Tekirdağı'na giderken, dâmâdını da yanında götürmüştü. İşte K., dedesinin bu me'murluğu sırasında Tekirdağı'nda dünyâya gelmiştir.

Edib Âlî Bakı'nın, Afyon Karahisarı'nda, *Şer'iye Sicilleri* üzerindeki araştırmalarına dayanarak verdiği bilgiye göre, Gelibolu Mütesellimi Abdüllâtif, Tırhala sancağı Mal Müdürlüğün'de bir süre kaldıktan sonra, İstanbul'da Dîvân-ı Hümâyûn'a alınmış, 17 Şubat, 1846'da Karahisâr-ı Sâhib (Afyonkarahisar) Kaymakamlığı'na tâyin edilmiş, 5 Mart'ta bu vazifesine başlamıştır. Bunlar, K.'in altı yaşına kadarki çocukluk hayâtını Tekirdağı, Tırhala, İstanbul'da geçirdiğini anlatmaktadır. İkibuçuk yıla yakın Afyon'da çalışan Abdüllâtif, 21 Temmuz, 1848'de Kütahya Kaymakamlığı'na getirilmiştir. Bu vazifeye başladığı tarih tesbît edilememiş ise de, azlinin 17 Ekim 1848 tarihine rastladığını biliyoruz. Bu sırada, K. henüz sekiz yaşında iken, annesi Fatma Zehrâ Hanım 1264 Şevvâli'nde, bayram gecesi (30/31 Ağustos, 1848) ölmüş, burada, evlerine bitişik Mevlevî Dergâhı bahçesine gömülmüş, H. 1291 ve 1318 yangınlarında dergâh'ın yanmasıyle harab olan mezardan, 1934'te kabirlerin kaldırılması yüzünden, câmi avlu ve bahçesine bırakılmış kitâbesiyle bâzı taşlarından başka birşey kalmamıştır (Edib Âlî Bakı, *Nâmık Kemâl'in Annesi Nerede Yatar. Cumhuriyet,* nu. 588, 24 Birincikânûn, 1940; *Nâmık Kemâl Afyon'da,* Ankara, 1949, s. 8 v.d.). K.'in kayınbirâderi Tahsin Paşa'nın yeğeni Mustafa Râgıb, şâirimizin annesini kaybettiği zaman bebek yaşında bulunduğuna dâir âile arasında yaygın rivâyete dayanarak, Afyon'daki mezarın Zehrâ Hanım'a âitliğinin ihtiyatla karşılanması fikrinde ise de *(Nâmık Kemâl'in Anası - Afyon Karahisarı'ndaki Mezar Kime Âittir, Akşam,* nu. 7964, 21 Kânûnıevvel, 1940), K.'in babasına Rodos'tan yolladığı 13.IV.1887 tarihli mektubu, E. Âlî Bakı'nın sağlam vesikalara dayanarak verdiği bilgiyi, daha kuvvetlendirmektedir: Afyon Mevlevî Dergâhı Şeyhi Kemâleddin Çelebî'nin İstanbul'a gelip Mustafa Âsım'la görüşmesi sebebiyle, herhâlde 1291'deki yangın yüzünden zarar görmesinden dolayı, mezârı ta'mir ettirmek istediğinden, kendisine masrafın bildirilmesinden bahsi, kabrin orada bulunduğuna kuvvetli delil teşkil eder (T. T. Kurumu, nu. 636).

Abdüllâtif, bir me'murluktan ayrılıp ötekine ta'yin edilerek vazifesine başlayıncaya kadar arada geçen zamanda, İstanbul'da Fil - Yokuşu'ndaki konağında oturuyor, İstanbul'da me'mur bulunan Mustafa Âsım, bu sıralarda oğlunun fikir terbiyesiyle meşgûl oluyordu. 17 Ekim, 1848'de Kütahya Muhassıllığı (Kaymakamlığı)'ndan azledince İstanbul'a gelmişti. K.'in bu zamana kadarki öğrenimine dâir kesin birşey bilmiyoruz; Afyon'da, o çevrede söylenildiğine göre, Mevlevî Dergâhı Neyzen - başısı Coşkun Dede'den semâ' öğrenmiş, Buhâralı âlim Abdülvâhid Efendi'den Farsça dersi almıştı. Abdüllâtif'in cesurluk, zariflik, cömertlik, doğruluk v.b. husûsiyetlerini, irfan sâhibi olduğunu, Mevlevî Dergâhı'na bağlılığını aydınlatan o çevre şâirlerinin yeni yıl tebrikleri, onun tarafından ölen kızı Zehrâ adına buradaki Gedik Ahmed Paşa Kütüphânesi'ne Feridüddin Attâr'ın *Mantıku't - Tayr*'ının, Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin *Ma'rifet - Nâme*'sinin vakfedilmesi, K.'in mânevî - fikrî hayatının, dinî - tasavvufî fikirlerle, şiir ve mûsıkıyle beslenen bir gelişmeğe başladığını anlatmaktadır. Sekiz - dokuz yaşında bir süre — rivâyetlere göre bir - iki, beş ay kadar — Bâyezid Rüşdiyesi'ne devâmı, herhâlde, Abdüllâtif'in Kütahya Kaymakamlığı'nda, 17 Ekim, 1848'de azli üzerine İstanbul'a gelmesinden sonradır. Ömer Fâruk Akün'ün gazetelerden faydalanarak verdiği bilgiye göre, Abdüllâtif'in, 5 Şubat 1849'da Kıbrıs Kaymakamlığı'na ta'yini, 29 Temmuz, 1850'de azli, 15 Temmuz, 1851'de Lâzistan Sancağı Mutasarrıflığı'na getirildiği, 21 Ocak 1853'te bu vazifeden azledildiği bildirilmiştir *(İ. A., Nâmık Kemal* mad., 1960, s. 55b). Elimizdeki vesikalar, onun, dedesiyle birlikte oralara gidip gitmediği hakkında kesin birşey söylememize imkân vermemektedir; Ebüzziyâ'dan başlayarak, hakkındaki eserlerin hemen hepsinin birleştikleri, K.'in oniki yaşında iken kısa süre, Bezm-i Âlem Vâlide Sultan tarafından yaptırılıp, 21 Mart, 1850'de açılan Dârü'l - Maârif'e devam ettiğidir *(İ. A., aynı madde,* s. 55b; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı,* İst., 1338, s. 40, 97); bu, dedesi Abdüllâtif'in, bir buçuk yıl kadar Lâzistan sancağı Mutasarrıfı olarak vazifelendirildiği zamana rastlar.

M. Fahreddin Kırzıoğlu'nun *1855 Kars Zaferi* ile, *Kars Tarihi* adlı eserlerinden de faydalanılarak yazılan araştırmaya göre, Mîr-i Mîrân rütbeli Abdüllâtif, 1853 Mart'ında Kars'a gelmiş, bu Kaymakamlık vazifesinden 1854 Temmuz'u sonlarında azlolununca, İstanbul'a dönmüştür. Birçubuk yıla yakın kaldıkları Kars'ta, nakıybü'l - eşrâf'tan müderris ve şâir, vaız Es - Seyyid Mehmed Hâmid Efendi'den, K., edebiyat ve şiir, tasavvuf felsefesi hakkındaki bilgilerini arttırmak yolunda

faydalanmıştır [Banı Çiçek Kırzıoğlu, *Nâmık Kemâl'in Kars'taki Hocası Büyük Hâmid Efendi (1779?-1854), Türk Kültürü*, 2 (22), Ağustos, 1964, s. 204 v. d.]. Ali Ekrem Bolayır'ın, hatırladıklarına dayanarak yazdığına bakılırsa, Dârü'l-Maârif'te iken hocası bulunan Şâkir Efendi'nin teşvikıyle okuma zevkı kuvvetlenen K., Kars'ın Kır-serdârı (Jandarma Kumandanı) Veli Ağa'dan avcılık, binicilik öğrenmiş, burada âlimliği ile ün salan bir şeyhten ders almış, bu sâyede Muhyiddin Arabî'yi tanımış, *Mesnevî*'den parçalar, Nâbî ve Sünbül-zâde Vehbî *dîvânları*'nı okumuş, şiire de yabancı olmayan bu şeyhin terbiyesi altında, duygu ve düşünce hayatı gelişmiştir (Nâmık Kemal, İst., 1930, s. 9 v. d.); B. Ç. Kırzıoğlu'nun araştırması sâyesinde, Ali Ekrem Bolayır'ın adını bilemediği bu meşhur şeyh'in, Müderris Hâmid Efendi olduğu aydınlanmış bulunuyor.

Abdüllâtif'in Kars Kaymakamlığı'ndan azli üzerine onunla İstanbul'a dönen K., on ay kadar sonra, 1854 Mayıs'ı sonlarında, Abdüllâtif'in Sofya Kaymakamlığı'na ta'yini dolayısıyle Sofya'ya gitmiş, 1856 Eylül'ü başında azline kadar burada kalmıştır. Onaltı yaşında iken, Niş Kadısı Mustafa Râgıb Efendi'nin kızı Nesîme Hanım'la evlendirilmesi bu zamâna rastlar (O. F. Akün, *İ. A., aynı mad.*, s. 56). Mustafa Âsım Bey, Kayınpederi'nin sözünü tutarak Filibe Malmüdürlüğü'nü kabûl ettiği için, K.'den çok uzakta bulunmuyor, ara sıra Sofya'ya gidip geliyordu. Ali Ekrem Bolayır'ın, Kars'ta iken şiir yazmağa başladığını söylediği K., Sofya'da, kendisinin manzûmeleri ile, başkalarından seçtiği şiir ve nesirleri içine alan bir defter meydana getirmişti. Eşref Paşa, Nâmık mahlasını vermesi dolayısıyle yazdığı *Kıt'a-i Tahallusiyye*'sinde, onun "mücessem kemâl" olduğundan, Kemâl-i Hucendî'yi okuduğundan, Âl-i Abâ'ya sevgisinden ve *mersiye* söylemekteki ustalığından söz etmiş, sonraları, Eşref Paşa'nın 1277 (1861)'de *Dîvân*'ını tertibi üzerine K., onu, "Kemâl İkliminin Sultânı" olarak vasıflandırmıştır (*Eşref Paşa Dîvânı*, İst. 1278, s. 109, 200). Dedesinin birbuçuk yıl kadar kaldığı Sofya Kaymakamlığı'ndan azledilmesi üzerine, K., âilesiyle yine İstanbul'a dönmüş, çok geçmeden, önce anne-annesi Mahdûme, ardından dedesi Abdüllâtif'in acısıyle karşılaşmıştı. Abdüllâtif'in borçlarını kapatmak için Fil-Yokuşu'ndaki konağı satılmış, K., eşiyle birlikte, kendisinden sonra evlenen babası Mustafa Âsım'ın ikinci eşi Dürriye Hanım'ın Hubyar'daki evinde yerleşmişti.

Onyedi yaşında ve evli bulunan K.'in me'murluk hayatına ne zaman başladığını kesinlikle tesbitimize, elimizdeki vesikalar şimdilik imkân vermiyor; bildiğimiz birşey varsa, o da 1859'da Bâb-ı Âlî'de kâtib olarak çalışmakta bulunduğudur: Sadâret Mektûbî Kalemi'nde me'mur olan Leskofçalı Galib'in, H. 1276 yılı başında (Ağustos-Eylül 1859) Emtia Gümrüğü Tahrirât Başkâtibliği'ne, 26 Şa'ban, 1276 (19 Mart 1860)'da bu me'murluk adının, gösterdiği gayret sebebiyle, Gümrük Tahrirât müdürlüğü adıyle değiştirildiği ve K.'in Muâvin olarak çalıştığıdır; Leskofçalı Galib'in Sadâret Mektûbî Kalemi'nden Emtia Gümrüğü'ne geçmesi, 1276 Safer'inde (Ağustos-Eylül 1859) Kânî Paşa'nın Emtia Gümrüğü Eminliği'ne getirilmesi, bu müesseseyi yoluna koyma husussundaki çalışmaları ile alâkalıdır. M. Kemal İnal'in, Selânik'li Fâik'ten naklen verdiği bilgiye göre, Galib Bey, Selânik'li Fâik, Hâlet, Mehmed Sa'dî, Edhem (Paşa, Sadrâzam)'i de berâberinde götürmüştür ve K. muâvin olarak, ötekiler gibi yazı işlerinde Leskofçalı Galib'in yanında çalışıyordu. Leskofçalı Galib'in 1278 Sefer (Temmuz-Eylül 1861)'inde Garp Trablusu Gümrük Eminliği'ne getirildiğini gözönüne alarak, K.'in en geç bu sırada, Bâb-ı Âlî'deki vazifesine döndüğünü söyleyebiliriz. Rebi' 11., 1278 (Eylül-Ekim 1861) sonlarında basılan *Eşref Paşa Dîvânı*'ndaki tarih kıt'asını 1277 (1861)'de yazması, bunun başındaki Bâb-ı Âlî Terceme Odası Hulefâsı kaydı da, bu fikri kuvvetlendirmektedir. Âlî Paşa'nın *Mecmûa-i Fünûn*'daki bir tercemesinde geçen ta'bir dolayısıyle (Nu. 2, Safer 1279/Ağustos 1862), arkadaşlarıyle alay ettikleri; *Mir'ât* mecmuasının Mart Nisan, Mayıs, 1863 tarihli sayılarındaki yazılarında adı yanındaki ifâde, 9 Ağustos 1863'te Terceme Odası hulefâlığına ta'yin edilen Nasûhî Bey'in (Mahmud Cevad, *aynı eser*. s. 112) yanında çocuk denilecek yaştaki Hâmid'i ilk görüşü; rütbe tevcihi (*Tasvîr-i Efkâr*, nu. 209, 29 Muharrem 1231/4 Temmuz 1861), hep Mektûbî-i Hâriciye hulefâsı bulunduğu sıradadır. Bu vazifesinde, Erzurum Vâli Muâvinliği'ne ta'yinini bildiren 20 Mart 1867 tarihine kadar aralıksız çalıştığı anlaşılıyor. Bu arada, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'de Paris'e gidinceye kadar, imlâ dersi de vermiştir: Dâire-i Askeriye Rûz-nâmecisi Yusuf Zıyâ Bey (Paşa)'in, Vidinli Tevfik, Ahmed Muhtar (Gazi)'ın teşebbüsüyle bu mektebin, kurucuları arasına, sonraları K. ile başkaları da girmiştir (Mahmud Cevad, a. e., 97; Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*. c. II., İst., 1940, s. 406). Maksadı, vaktiyle tahsil imkânı bulamayanlara dinî akıydeleri, okuma yazmayı öğretmektedir; Maârif, izniyle açılacak bu mektebe, Örücüler semtindeki bir binâyı ayırmışsa da, burası yandığından, Sırmakeş Hanı'nın yanındaki mektebi vermişti. Hocalar gönüllü çalışacak, ders malzemesi parasız dağıtılacaktı. Okuma yazmayı teşvik düşüncesiyle

NÂMIK KEMÂL: Zıyâ Paşa ile Kaanûn-i Esâsî Encümeni'nde

çarşının açılıp kapanmasında önce ve sonra verilecek derslere geleceklerin kaydına, 13 Mart 1865'te, başlanacağı bildirilmiş, okuma yazma bilenler hesap dersinden başlatılmıştır (*Tasvîr-i Efkâr,* nu. 208; nu. 285,30 Mart 1865). Mektep inkişâf edince, imlâ dersinde başarı kazananlara kitâbet dersi de veriliyordu (*T. E.,* nu. 365; 13 Şubat, 28 Haziran 1866). K.'in buradaki hocalığına imlâ dersinin konulmasından sonra, 1866'da başladığını söyliyebiliriz. Yeni mekteplerin açılacağından, eskilerin ıslahından, Arap harflerinin okuma yazmayı güçleştirdiğinden söz eden bir yazıya cevâbından, suçu Arap harflerine değil, tâkip edilen öğretim usûlünün bozukluğuna yüklüyor, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'de, yeni öğretim metodları sâyesinde altı ayda okuma yazma öğretildiğini, kitâbet dersinin verimli olduğunu v.b. mes'eleleri, ancak bu işin içinde bulunanlara mahsus vukufla anlatmıştır (*T. E.,* nu. 402, 6 Temmuz; *Pâyitaht,* imzâsız, nu. 403, 10 Temmuz 1866).

Nâmık Kemâl'in el yazısı (babasına bir mektup)

K.'in Sofya'dan İstanbul'a döndükten sonra, eserlerinde yer yer yeni fikirlere rastlanılmakla berâber, daha çok, Dîvân edebiyâtı husûsıyetlerini yansıtan Leskofçalı Galib'in te'sirinde kalmıştır; Hersekli Ârif Hikmet'in, Müstecâbî-zâde İsmet'e mektubundan, K.'in yeni yetiştiği o çağlarda Leskofçalı Galib'i üstad tanıdığı, Nâilî-i Kadîm yolunu tutmasını onun öğüt verdiği, anlaşılıyor. 1864 Ekim'inde Midhad Paşa, Tuna Vilâyeti Vâliliği'ne getirildiği zaman berâberinde götürdüğü Leskofçalı Galib'i, Meclis-i İdâre Başkâtibi, *Tuna* gazetesi muharriri olarak vazifelendirmişti. Giderken kitaplarını K.'e bırakan Leskofçalı Galib'le dostlukları bundan sonra mektuplaşma yolu ile sürüp gitmiştir. Her ikisinin biribirlerine nazîreleri, takdirleri, şâirimizin onun *Dîvân*'ından fal açması, bu mânevî bağlılık ve hayranlığın ifâdesidir.

K.'in fikir hayatının gelişmesi, iç ve dış hâdiseler dolayısıyle memleketimizde hemen her sâhada yenilik ve ıslahatın başlayıp tatbik edildiği devreye rastlar. Doğumundan bir yıl kadar önce, 3 Kasım 1839'da, yapılacak ıslahatı anlatan *Fermân,* Topkapı Sarayı'nın Gülhâne Bahçesi'nde halka okunmak sûretiyle bildirilmişti; bu tarihten sonra, bâzı yeniliklerin yanı sıra, kanunlar hazırlanmış, 18 Şubat 1856'da bildirilen *Fermân*'la, devletin iç işlerine karışma yolları kapatılmaya çalışılarak, iç ve dış siyâsetimizde tatbik edilen, yapılacağı söz verilen ıslahat ilân edilmişti (A. Cevad Eren, *İ. A., Tanzimat* mad.). O, henüz onyedisine bastığı bu sırada, muhtelif sâhalardaki yeniliklerin tatbikine başlanılmış olması, bu hareketli çevre, fikirlerinin gelişmesi için elverişli bir yer hazırlamış oluyordu. Bu zamana kadar, memleketimizde azınlıkların çıkardığı kendi dilleriyle gazeteleri bir yana bırakırsak, 1 Kasım 1831'denberi neşredilmekte olan resmî *Takvîm-i Vekaayi'* ile, ilk sayısı 31 Temmuz 1840'ta basılan yarı-resmî *Cerîde-i Havâdis*'ten başka, memleket haberlerini yansıtan gazetemiz yoktu. Âgâh Efendi ile Şinâsî, sermâye ve idâresi devlete değil, şahsa âit olan Türkçe ilk gazeteyi, *Tercemân-ı Ahvâl*'i, 22 Ekim 1860'da neşre başladılar. Bu gazetenin *Mukaddime* adı ile ilk başmakalesini yazan Şinâsî, bir toplulukta yaşayan, kanunların emrini yerine getirmek vazifesi olan halkın, kendi vatanının menfaatlerine dâir fikir ileri sürmesinin hakkı olduğunu, bunu, bilgi kuvvetiyle, fikirce ileri milletlerin gazetelerinin isbatladığını, iç ve dış haberleri, muhtelif sâhada faydalı bilgileri içine alacak olan bu gazetede, halka hitâb ettikleri için sâde Türkçe, onların anlayacağı dille yazacaklarını anlatıyordu. Böyle bir gazetenin neşri, tebrik maksadıyle yazılan pek çok *tarih kıt'aları*'nda "vatan hizmeti" sayılıyordu. Şinâsî bunlara karşılık şiirlerinde "millet şerefi", "millî gayret", "vatan şâiri" v.b. terkipler kullanmakta idi. Bu gazetede siyâsî, içtimâ'î, edebî makaleler yazan Şinâsî, *Tefrika İstılahının Mânâ ve İzâhı* adlı yazısıyle bu husustaki neşriyâtın ehemmiyetine dikkati çekmiş, *Şâir Evlenmesi* komedisiyle bunun bir örneğini vermişti (N. 2-5, 29 Ekim-18 Kasım 1860). *Tercemân-ı Ahvâl*'de, 12 Mart 1861 tarihli sayısından sonra Şinâsî imzâsını görmüyoruz; o, bu tarihten bir buçuk yıl kadar sonra iç, dış haberler,

faydalı bilgiler ve tefrika olmak üzre dört kısma ayrılabilen, ikinci husûsî gazetemiz *Tasvîr-i Efkâr*'ı kendi başına çıkarmıştır (Nu. 1, 28 Haziran, 1862). *Mukaddime*'sinde, hükûmetin, temsil ettiği topluluğun devâmıyle ayakta durabileceğini, halkın menfaatlerine hizmetle kuvvetlenebileceğinin apaçık bir gerçek olduğunu, halkın ise kendi menfaatlerini ne dereceye kadar düşündüğü o memleketin gazetelerinden belli olacağını yazıyordu. K.'in yirmi - yirmi iki yaşında bulunduğu bu yıllarda, Şinâsî ona makale nev'inin en başarılı örneklerini tanıtmış oldu. Bu gün için de, bu nev'in en iyi örneklerinde görüldüğü gibi, Şinâsî, mantıklı ve fikirlerin kolayca kavranılmasına, te'sir ve sürümüne elverişli bir planla yazıldığını gördüğümüz makalelerinde hemen dâimâ, önce, müdâfaa edeceği haberi ortaya koyuyor, bunun aksi düşünceleri de tahlilden sonra, üzerinde durduğu fikri ispatlayıcı delillerle sözlerine son veriyordu (F. A. Tansel, Şinâsî - *Makaleler, Külliyât - IV.*; Şinâsî - *Şâir Evlenmesi, Külliyât - II.*, Ankara, 1960). K.'in fikir hayâtının gelişmeğe başladığı bu yıllarda, *Tasvîr-i Efkâr*'ın hemen ardından Münif Paşa tarafından *Mecmûa-i Fünûn*'un (Nu. 1., Temmuz 1862), *Tercemân-ı Ahvâl* yazarlarından Refik Bey'in *Mir'ât* mecmuasını (Nu. 1., Mart 1863) çıkarmağa başladıklarını da hatırlatalım. K. için, bu fikir organları dışında, devrin mühim şahsiyetlerinin toplandığı canlı muhitler de yok değildi. 1277 yılı sonunda (1861 yaz aylarında), Hersekli Ârif Hikmet'in Lâleli'de Çukur - Çeşme'deki evinde Encümen-i Şuarâ teşkil edilmişti. Her salı toplanan

NÂMIK KEMÂL: Avrupa'dan döndüğü zaman

Encümen'in Şeyh Osman Şems, Nâmık Kemâl, Zıyâ ve Kâzım Paşa'lar, Lebib Efendi esas âzâlarından, Manastırlı Hoca Nâilî, Hâlet ve Recâî - zâde Celâl v. b. buraya her zaman gelen kimseler idi. O hafta yazdıkları şiirleri K. okuyordu. Devrin aydınlarının toplandığı bir başka yer, Reşid Paşa'nın ölümünden (21 Cemâdâ 1., 1274/7.1.1858) az sonra, türbesi karşısında açılan Uzun - Kahve idi; sonra Okçular - Başı, daha sonra Sarafim Kırâat - hânesi adını alan bu kahvede, Sarafim Efendi, ilk zamanlarda, müşterilerinin okuması için *Takvîm-i Vekaayi', Cerîde-i Havâdis*'i, sonraları *Tercemân-ı Ahvâl, Tasvîr-i Efkâr, Mecmûa-i Fünûn, Mir'ât*'ı bulunduruyordu. Okuma salonu hâlini alan bu kahveye K., Sa'dullah, Hâlet, Âyetullah, Hasan Subhî, Âlî, Refik, Yusuf ve Aziz Beyler, Vidinli Tevfik, Ahmed Muhtar, Süleyman (Paşalar), *Cerîde-i Askeriye* yazarlarından Kol - ağası Râşid, Kırımlı Dr. Aziz, sonraları Maârif Nazırlığı'nda da bulunan Yusuf Paşa v. b. devrin aydınları geliyor, burası bilhassa Ramazan aylarında şâir ve edebiyatçıların toplantı yeri oluyordu. Siyâsî hâdiselerin çok hareketli olduğu 1283 (1866) Ramazan'ında, en parlak devrini yaşamış, siyâsî - içtimâ'î bir kulüb hâlini almıştı. Yine bu sırada, Okçular - Başı'ndan biraz ötede, Karakulak - Hanı avlusunda, saz takımının da bulunduğu gazinoya gelenler arasında K., Sa'dullah, Hersekli Ârif Hikmet, Leskofçalı Galib, Ebüzziya'nın da bulunduğunu, sonuncunun *Kahvehâneler* adlı yazısından öğrenmiş oluyoruz. 1866'da, K. *Tasvîr-i Efkâr*'ı idâreye başladıktan sonra, bu matbaa, onun etrâfını çevirenlerin toplantı yeri hâlini almıştı; Âyetullah, Reşad, Nûrî, Musullu Sâmî, Küçük Fâik, Terceme Odası hulefâsından Rıfkı, buraya devamlı olarak gelenlerdi; adı geçen bu aydınlardan Rıfkı Bey dışındakiler, Sa'dullah, Âyetullah, Kânî Paşa - zâde Rif'at, K.'in, Terceme Odası'ndan da yakın arkadaşları idi. Terceme Odası'nın eski hulefâsından Makedonyalı, sonradan ihtidâ eden Mehmed Mansur Efendi'den Fransızcasını ilerletmek için ders alıyordu. Yetiştiği çağlarda oldukça kalabalık aydınlar çevresi bulabildiği için talihli sayabileceğimiz K., taşraya, sınır dışı memleketlere me'murlukla giden arkadaşlarıyle mektuplaşmak sûretiyle de dostluklarını devam ettiriyordu; 1865 - 1866 arasında, Diyâribekirli şâir Na'cim'e, Leskofçalı Galib'e, Kânî Paşa-zâde Rif'at'e gönderdiği mektuplarından bâzıları elimize geçmiş bulunan K., 6.IX.1864 tarihli bir gazetede Petersburg Sefâreti Kâtibliği'ne getirildiği bildirilen Kânî Paşa - zâde Rif'at'e gönderdiği mektuplarından birinde, Terceme Odası'ndaki dostluklarını, onların Yeniköy'deki yalılarındaki toplantıları hasretle anıyordu.

Tasvîr-i Efkâr'ın neşre başlanılmasından dört ay sonra, 27 Ekim 1862 tarihli 35'inci sayısında zencilerden bahseden tercüme bir fıkrası basılan (Ö. F. Akün, *İ. A., aynı mad.)* K.'in, elimizdeki vesikalara göre şimdilik bu ilk yazısına dayanarak, yirmi iki yaşında iken gazetecilik hayatına başladığını söyleyebiliriz. *Tasvîr-i Efkâr*'ın imtiyaz sâhipliği, 1865'te Avrupa'ya gidinceye kadar Şinâsî'nin üzerinde bulunuyordu; 263'-üncü sayısından (30 Ocak 1865), başlayarak, imzâsına rastlanılmayan Şinâsî'nin yerini Râşid adı almıştır; 305 - 600'üncü sayıları (9 Haziran 1865 - 17 Haziran 1868) arasında, bu adın yanında imtiyaz sâhibi vekili yazılıdır. Ş.'nin *Tasvîr-i Efkâr*'ın imtiyazını Râşid'e devri, Avrupa'ya kaçtığı zamana rastlamaktadır. Ş.'nin Avrupa'ya kaçmasının sebebi, önceleri orada tahsilde iken, yakın dostu Tiran hânedânından Said Sermedî'-nin 1865'te Âlî Paşa'ya karşı tertiplediği sû-i kasdin hükûmetce haber alınması, habsi, arkadaşlıkları yüzünden kendisinin de ta'kibe uğrayacağı korkusudur. K.'in Londra'dan baba-

NÂMIK KEMÂL

sına yazdığı bir mektubunda, o zaman ört-bas edildiğinden söz ettiği Said Sermedî hâdisesi hakkında çok şey bilmediğimiz için, Şinâsî'nin, *Tasvîr-i Efkâr*'ın yazı işlerini idâreyi K.'e bıraktığı tarihi kesinlikle tesbit edemiyoruz. Ebüzziya, *Tasvîr-i Efkâr*'ın yazı işleri K. tarafından 200-465'inci sayıları arasında idâre edildiğini yazıyorsa da, bu, 4.VI.1864-5.II.1867 tarihlerine rastladığından, bu tarihlerden ilkinin ihtiyatla karşılanması lâzım gelir (F. A. T., *Şinâsî - Makaleler*. s. XV. d.). Kesin olarak söyleyebileceğimiz, *Tasvîr-i Efkâr*'ın, K. için, 1863'te *Mir'ât*'ta basılan birkaç yazısı dışında, 27 Ekim 1862-7 Mart 1867 arasında fikirlerini yaydığı biricik gazete olduğudur. Aşağıdaki *Eserleri* bölümünde üzerinde duracağımız bu yazılarından, burada, hayâtıyle ilişkisi bakımından kısaca bahsetmekle yetineceğiz: K.'in *Tasvîr-i Efkâr*'daki makalelerinden ehemmiyetli olanlar, 1865'ten itibâren yazdıklarıdır. 1866 Eylül'ünde başgösteren Girid isyânına kadarkiler kolera salgını, Hocapaşa yangını, bir kadın hastahânesi yaptırılması lüzûmu, Tuna Vilâyeti'ndeki Menfaat-i Umûmiye Sandıkları, öğretim metodlarındaki aksaklıklar, dil, edebiyat, v. b. çoğu memleketimizin iç mes'eleleriyle alâkalıdır. Girid isyânının ardından yazdıklarının ise hemen hepsinde bu hâdise, dolayısıyle Şark mes'elesi, üzerinde durduğu başlıca mevzûu teşkil etmektedir. Azınlıklardan Rumlar'ın, Girid ayaklanması üzerine taşkın hareketlerini, söyledikleri şarkılarla Yunanlılar'ı aleyhimize silâh kullanmaya çalıştıklarını tenkidi yüzünden, *Tasvîr-i Efkâr*'a, Bâb-ı Zabtiye'den, kullanılan ifâdenin sertliği sebebiyle Tenbih - Nâme gönderilmişti (Nu. 425, 427, 2 ve 9 Ekim 1866). K.'in, siyâsî yazılarının gittikçe sertleşmesinde, Fâzıl Paşa ile münâsebetinin mühim te'siri vardır.

Abdülmecid Han devrinde imzâlanan *Fermân*'a göre, Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın Vâliliği zamânında, Osmanlı hânedânında olduğu gibi, sülâlenin yaşca en büyüğünün idâreyi ele alacağı kâbûl edilmişken, Abdülaziz devrinde Mısır verâset kanunu değiştirilerek evlât vârisliği hâkim olmuş, böylece Mustafa Fâzıl Paşa'nın kaybettiği bu hak, Hidiv İsmâil Paşa'nın oğluna geçmişti. Bu karâra 1867 Mayıs'ı başında varılmış, Mustafa Fâzıl Paşa, daha önce, 1866 Nisan'ında Avrupa'ya gitmiş bulunuyordu. Paris'te, Fransızcadan Türkçeye tercümesi bu yılda basılan ve Abdülaziz'e hitâben on sekiz sayfalık *mektub*'unda bu pâdişah aleyhinde birşey yoktur; devlet müesseselerinde yapılacak ıslahattan, bunun gerçekleşebilmesi için Vekiller'in değiştirilmesi lüzûmundan bahsetmiştir. Hâdiselere yol açan bu mektubu değil, *Nord* gazetesinin 1 Şubat 1867 tarihli sayısındaki yazıya verdiği cevâbıdır. Tercümesi *Muhbir*'den alınarak *Tasvîr-i Efkâr*'da da basılan bu yazıda, bir sarraf şirketi kuracağı, yabancı bir kumpanya ile alış-verişi olduğu haberlerini yalanlayan Mustafa Fâzıl Paşa, böyle zamanda şahsî işlerini değil, memleketimizdeki kargaşalığı düşündüğünü, insan olanda vatan gayreti bulunmak lâzım geldiğini, kendisiyle aynı düşüncede olan "efkâr-ı cedîde" sâhiplerinin ye'se ve ümidsizliğe kapılmadıklarını, Girid ihtilâli ve başka karışıklıkların, bunların sebât ettikleri fikri değiştiremeyeceğini bildirmişti. Bu cevâbın altında K.'in yazısı yer alıyordu: Mustafa Fâzıl Paşa'nın, *Türkistan'ın erbâb-ı şebâbı* ta'biriyle ifâde ettiği ve şahsî menfaatlerine umûmun menfaatlerini üstün tutan "efkâr-ı cedîde" sâhiplerinden bahsi, Osmanlılar'ı *gerilik*'le suçlandıran, Şark Mes'elesi v. b. dolayısıyle resmî teşebbüslere kalkışan Avrupalılar'ı şaşırtacağını, bu gençlerin milletin geleceği olduğunu, vatanı yaşatmak ümidinin günden güne kuvvetlendiğini, az zamanda göstereceği ilerleyişle âlemi hayran bırakacağını yazmıştı (*Mülâhaza*. nu. 461, 23 Şubat 1867). Bundan onbeş gün sonra, *Tasvîr-i Efkâr*'da, Avusturya Hâriciye Vekili'nin Şark Mes'elesi'nin Avrupa'yı umûmî harbe sürükleyeceğinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatını tehlikeye sokacağından, bunu önlemek için alınacak tedbirden bahseden ve sefirlere gönderilen mektubunun tahlili mâhiyetinde bir makale basılmıştır (Nu. 464, 7 Mart, 1867); sonraları *Hürriyet*'te çıkan bir yazıda, sadrâzam Âlî Paşa'nın, bu makaledeki, Devlet-i Aliyye'nin şark mes'elesinden dolayı şiddetli buhran içinde bulunduğunu anlatan cümlenin yanına, "Devlet'in aczini ahâlisine bildirmek, hamiyyete muvâfık değildir" cümlesini kırmızı kalemle yazdığı kaydedilmiştir (Nu. 23, 3 Kasım 1868). *Tasvîr-i Efkâr*'da bu makalenin ardından, K.'in *Şark Mes'elesi'ne Dâir Lâyiha*'sı basılmıştır (Nu. 465, 10 Mart 1867). Bu yazının basımından sonra, Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nden gazetelere gönderilen yazıda, neşredilen zararlı fikirler, yalan haberler dolayısıyle devlet ve millet menfaatine aykırı hareket ettikleri, *Matbûât Nizam - nâmesi*'nin dışında olarak hükûmetçe, geçici bir süre için, bu gibi yazıların basımını önleyici tedbirler alınmağa karar verildiği bildirilmiştir (*T. E.*, nu.466, 14 Mart, 1867). K.'in bir mektubundaki, "Şark Mes'elesi üzerine en sonra yazdığım *Lâyiha* üzerine zulmen *Tasvîr-i Efkâr* muharrirliğinden men'olunduğu" nu anlatan ifâdesi (*Hürriyet*, nu. 3, 13 Temmuz 1868), bu hususta ayrıca bir emir aldığını da gösterir. Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin resmî yazısının îlânından on gün sonra, Terceme Odası Hulefâsı'ndan K.'in Rütbe-i Sâniye Sınıf-ı Evvel-i Mütemâyizi ile Erzurum Vâli Muâvinliği'ne ta'yini, bu haberin altındaki *İhtar* başlıklı yazıda, ta'yin sebebiyle *Tasvîr-i Efkâr* muharrirliğinden ayrıldığı,

NÂMIK KEMÂL: Bolayır'da bulunan kabri

bundan böyle, *Tasvîr-i Efkâr*'ın, 466'ncı sayısında basılan resmî emre uyacağı yazılmıştır (Nu. 469, 24 Mart 1867). K.'-in, bir vazife verilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmasında, *Tasvîr-i Efkâr*'daki yazılar kadar, mensûbu bulunduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin, bu sırada, hükûmetin dikkatini çeken siyâsî çalışmalarının da te'siri vardır.

Ebüzziya'nın verdiği bilgiye göre, Nûrî, Reşad, Mehmed, Âyetullah Beyler'in kurduğu, sonradan K.'in de katıldığı Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1865'te gizli çalışmalarına başlamıştır; başka âzâları Refik, Süleyman Hüsnü Paşa, Şirvânî-zâde Rüşdî, Zabtiye Nâzırı Mustafa Âsım, Ömer Nâilî Paşalar, reisleri Reşad, mâlî ve siyâsî işlerini idâre eden ise Mustafa Fâzıl Paşa'nın kethudâsı Azmî Bey'dir. Abdurrahman Şeref, bunlara Ziya Paşa'yı ilâve etmiştir. Gizli bir toplantıda Azmî Bey'-in, Vekiller'in katli, Mahmud Nedim Paşa'nın Sadâret'e getirilmesi yollu konuşması, Âyetullah Bey vâsıtasıyle Subhî Paşa'ya duyurulmuş, Subhî Paşa bu haberi Ser-asker Rüşdî Paşa'ya haber vermiş, bunun üzerine varlığı öğrenilen gizli cemiyet mensupları hükûmetçe ta'kibe başlanılmıştır. Mehmed Bey, yalısının aranmasından bir gece önce Avrupa'ya kaçmayı, Reşad Bey'le birlikte başarmış, bu sırada K. Erzurum Vâli Muâvinliği'ne, Ziya Paşa Kıbrıs Mutasarrıflığı'na ta'yin edilmiştir. K., cedlerine âit vakıflardan faydalanmak için açtıkları dâvânın neticelenmesini beklediğini öne sürerek, vazifesine başlamasını savsaklamış, Evkaf Nâzırı Mahmud Celâleddin Bey'in, Âlî ve Fuad, Yusuf Kâmil Paşalar'ın, kendisine Erzurum'a gitmesi için atıyye tertîb ettiklerinden bahseden yazısına, 16 Mayıs 1867 tarihli mektubuyle, vakfa âit açtıkları dâvânın sona ermek üzere olduğunu, alınacak para borçlarını ödemek, yol masrafını karşılamak için yeteceğinden, şimdilik, sözü edilen atıyyeye ihtiyâcı olmadığını bildirmiştir; işin gerçek tarafı, Avrupa'ya kaçmak için bu arada Mustafa Fâzıl Paşa ile anlaşmağa varmış olmasıdır. Mektuplarından anlaşıldığına göre, Erzurum Vâli Muâvinliği'ni, Mustafa Fâzıl Paşa'nın emriyle bırakmış, bu kaybının karşılığı fazlasıyle ödenmiştir; yalnız kendilerinin değil, âilelerinin geçimleri de te'min edilmiştir. Maksatları halkın haklarını elde etmesine, onlara vazifelerinin neler olduğunu bildirmeğe, Millet Meclisi'nin açılmasına çalışmaktır; bu fikirlerini, Avrupa'da çıkaracakları gazetede yaymak kararına varmışlardır. Ziya Paşa, K., 17, Ali Suâvî 26 Mayıs, 24 Mayıs'ta Divân-ı Muhâsebât'taki vazifesinden çıkarılan Âgâh Efendi 12 Haziran'da Avrupa'ya kaçmışlar, sonuncusu dışında, hepsi, 30 Mayıs'ta Paris'e gitmiş bulunuyorlardı. K.'e göre bu hareketlerini haklı kılan sebepler Vekiller'e galebe için Paris'te tertipleyecekleri, vatan ve devletin, Cemiyet mensuplarının hayatına bağlı toplantı yapılmasa da, yine aynı uğurda çalışacaklarıdır; V. Murâd'ın tahta geçme hakkı elinden alınırsa, kendilerini ta'yin edildikleri yerlere gitseler, kimse geri getirtmeyecekti; K., Abdülaziz Han'la Velîahd'in Paris seyahatinin, fikirlerinin gerçekleşmesinde faydalı olacağını umuyordu. 30 Haziran'da Abdülaziz ve berâberindekiler Paris'e girmeden önce, alınan emniyet tedbirleri dolayısıyle buradan uzaklaştırılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları, Avrupa'nın muhtelif yerlerine dağılmışlar, Sultan'ın birlikte dönmeyi teklif ettiği Fâzıl Paşa, bu teklifi kabûl etmiyor görünmüş, onlarla Şinâsî İstanbul'a dönmüştür. K.'-in, Ekrem'e, 1867 Temmuz'unda yazdığını tahmin ettiğimiz mektubunda, Fâzıl Paşa ile V. Murad'dan gelecek teklifleri kabûl etmemesi, *Tasvîr-i Efkâr*'a yazmaması, fedâ edecek adam aradıkları husûsunda onu uyandırmağa çalışması, Avrupa'ya gittikten az sonra ümitsizliğe düştüğünü anlatır. 31 Ağustos'ta *Muhbir*'i çıkarmağa başlamışlar, 20 Eylül'de İstanbul'a dönen Mustafa Fâzıl Paşa, K.'e birlikte dönmelerini, V. Murâd'ın da aynı fikirde olduğunu söylemiş, fakat o, kendilerine güvenemediği için Avrupa'da kalmıştır. Bu dönüşten, K. bir bakıma memnundur; çünkü, önceleri, 6 Ekim 1865'te Meclis-i Âlî-i Hazâin Reisliği'ne getirilen Fâzıl Paşa, Fuad Paşa ile aralarındaki soğukluk yüzünden bu me'murluğundan ayrılmış, Mısır Vâlisi İsmâil Paşa'nın ziyâreti sebebiyle, bir süre için İstanbul'dan uzaklaşması Bâb-ı Âlî'ce tavsiye olununca, 4 Nisan 1866'da Avrupa'ya hareket etmiş, o zamandanberi pek çok para harcadığı hâlde İstanbul'a girmeğe muvaffak olamamış, ancak, iki-üç karşı koyanın Avrupa'ya gelmesiyle İstanbul'a dönmeyi başarabilmişti. Bu hâdise K.'i, Meclis'in açılacağına, Vekiller'in yerlerinde kalmayacağına, *Muhbir* yoluyle halkın gözünü açacaklarına inandırmakta idi; bu yüzden, Suâvî'nin Fâzıl Paşa aleyhinde, Abdülaziz lehindeki yazılarını K. ile Ziya Paşa iyi karşılamadılar. 1868 Nisan veyâ Mayıs'ında Suâvî'ye bir mektup göndererek, *Muhbir* adı altındaki Yeni Osmanlılar Cemiyeti damgasının, bu cemiyetin fikirlerini temsil etmediğinden kaldırılmasını kendileri ve arkadaşları adına bildirdiler. Kânî Paşa-zâde Rif'at, Nûrî, Reşad Beyler de K. ile Ziya Paşa tarafını tutuyorlardı; Cemiyet, böylece ikiye bölünmüş oldu. *Muhbir*'e karşılık, ilk sayısı 28 Haziran, 1868'de basılan *Hürriyet*'i çıkarmağa başladılar. K., *Hürriyet*'in ilk sayısındaki *El Hakku Ya'lû ve lâ Yu'lâ Aleyhi* başlıklı makalesinde, Abdülaziz Hân'ın Hicrî sene başı münasebetiyle Şûrây-i Devlet ve Ahkâm-ı Adliye Âzâları'na 10 Mayıs, 1868'de Bâb-ı Âlî'de verdiği nutkunu tahlil etmiş, hürriyete aykırı fikirleri üzerinde durmuş, Ziya Paşa da, bu nüshadaki mektubunda ve ikinci sayısındaki aynı nutku tahlilinde, Abdülaziz hakkında şiddetli ifâde kullanmıştır. Bu yüzden olsa gerek, *Hürriyet*'in tahsisâtı, maaşları kesileceğine, hattâ habsolunacaklarına dâir söylentiler alıp yürümüş, bir ara maaşları da kesilmiştir. Fâzıl Paşa'dan susmazlarsa maaşları kesileceği emri gelince, Paşa'nın, bir adamı vâsıtasıyle Jön Türkler'den ayrı gibi görünmek maksadında olduğunu öğrenen K., bu emre pek aldırmasa da, *Hürriyet*'in devam edipetmeyeceğinde endişeli idi. 1868 Ağustos'unda Avrupa'ya giden Nâfia Nâzırı Dâvud Paşa aracılığıyle, Jön Türkler'le Hükûmet'in anlaşması yoluna gidilmiş, aleyhte yazılara yer verilmezse, 2 - 3 sayısı satın alınacağı, bir de makale yazılması bildirilmiştir. Ismarlanan makale, yanılmıyorsak, K.'in *Devlet-i Aliyye'ye Bâis-i Tenezzülü Olan Maârifin Esbâb-ı Tedennîsi*'dir başlıklı yazısıdır; bunda, *Türkistan'ın Esbâb-ı Tedennîsi* adlı Ziya Paşa'nın yazısında (Nu. 5 - 6; 27 Temmuz, 3 Ağustos, 1868), Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf düşmesi sebeplerinin, Bâb-ı Âlî'nin düştüğü hatâlar, kanunlar tenkid edilmeksizin, bilgi sâhasındaki gerilikte aranması lâzım geldiği ileri sürülüyordu. İstanbul'a döndükten sonra iki yıl kadar bir yere tâyin edilmeyen Fâzıl Paşa, Âlî Paşa ile uzlaştığından, 25 Temmuz, 1869'da Mecâlis-i Âlîye Âzâlığı'na getirilmişti. K. ile arkadaşları, *Hürriyet*'ten ayrılmazlar, Osmanlı Hükûmeti ve Âlî Paşa aleyhinde yazıların basımına devam ederlerse tahsisatları kesileceği gibi, İstanbul'a dönmek için afvedilme kapıları da kapanacaktı. Dayanak noktası, kendilerine yardımda bulunan V. Murâd idi; ondan beklenilen müsbet cevâbı alamayınca, "*Hürriyet*'in ne tahririnde, ne efkârında" iştirâkleri olmadığını kendisi ve adlarını yazmadığı arkadaşları nâmına, 7 Ocak 1870 tarihli mektubuyle *Hürriyet*'e bildiren K.'in bu *i'lân'ı*. *Hürriyet*'te basılmadı; 10 Mart 1870 tarihli *Terakkî*'de neşredilmiştir.

K.'in önceden tahmin ettiği gibi, bu *i'lân*, arkadaşlar arasındaki anlaşmazlıkların açığa vurulmasına yol açtı; biri-

birleri aleyhinde neşriyâta başladılar. Suâvî, Âlî, Fâzıl Paşa, Kemal, Ziyâ, Reşad, Mehmed, K. Paşa-zâde Rif'at aleyhinde; Ziya ise, Âlî ve Fâzıl Paşa aleyhinde, Hidiv İsmâil Paşa lehinde yazıyordu. Fâzıl Paşa, Hidiv hakkında yabancı muharrirlere risâleler yazdırıp bastırmakta idi. Âlî Paşa'nın İngiltere Sefâreti'yle anlaşıp tevkif ettirdiği Ziya, Londra'yı terke mecbur edildiğinden İsviçre'ye gitmişti; 28 Şubat 1870 tarihli *Hürriyet*'e, Ziya'yı perişan etmekle, kendince tehlikeli bulduğu bu çalışmaları önleyemeyeceği, çünkü Osmanlı Devleti'nin idâresindeki bozukluğu görüp değişiklik isteyen herkesin Yeni Osmanlı olduğu yazılmıştır. 1870 Mayıs'ı başındanberi, Abdülaziz'e sû'-i kasd suçundan Avrupa'ya kaçan Hüseyin Vasfî Paşa ile Mehmed Bey, İsviçre'de, maddî yardım görmeksizin *İnkılâb* gazetesini çıkarmağa başlamışlardı. K.'e göre, Murâd Efendi ile Fâzıl Paşa bunlardan faydalanmasını bilselerdi çok iş görülebilecekti; *Muhbir*, Suâvî'nin mecnuncasına fikir değiştirmesinden dolayı her gün bir kalıba girmiş; *Hürriyet* ise, Ziya'nın üstünlük iddiasından, Fâzıl Paşa'nın korkusundan; Abdülaziz'e dalkavukluktan, Vekiller'e garazkârlık ve dil uzatmak yüzünden muvaffak olamamıştır. Bütün bunlardan sonra, K.'in artık ümit bağladığı, yurdun dört bucağına dağıtılan *İnkılâb* gazetesi, uyuşmuş İstanbul halkı değil, taşra halkı ve asker sınıfı idi. Osmanlı Hükûmeti'nce Londra'da yerleşmesi istenilmeyen K., *Kur'ân-ı Kerîm*'in basımıyle uğraştığı için burada kaldığını yazıyordu. *Hürriyet*'ten ayrıldığını bildiren 7 Ocak 1870 tarihli *i'lân*'ın basımından yedi ay geçtiği hâlde afvedilmemişti. F. Paşa'nın, 14 Ağustos 1870'de Mâliye Nâzırlığı'na getirilmesinden bir ay kadar sonra, Zabtiye Nâzırı Hüsnü Paşa tarafından, 19 Temmuz tarihli yazıyla, o *i'lân*'ın kendisine âit olup olmadığı sorulmuştur. K., buna müsbet cevap vermiş olacak ki, aynı Nezâret'in 10 Ağustos 1870 tarihli resmî yazısıyle İstanbul'a döneceği kendisine bildirilmiştir. 25 Kasım 1870'de İstanbul'a dönmüş bulunuyordu.

K., Avrupa'dan döndükten sonra, sadrâzam Âlî Paşa'nın 7 Eylül 1871'de ölümü üzerine yerine getirilen Mahmud Nedim Paşa zamanında resmî bir vazifeye başlamış değildir. Bir süre sonra, ilk sayısı 12 Kasım, 1870'de yurda dönmek üzre bulunduğu sırada çıkan *Diyojen* gazetesinde yazmağa başladı. 13 Haziran 1872'de, arkadaşlarıyle birlikte *İbret*'i çıkardılar; bu sayıdaki ***mukaddime*** mahiyetinde yazıdan, *İbret*'i neşretmekten maksatlarının, gazetelerin esas vazifeleri gereğince, halka siyâsî kaidelere, medenî ilerlemelere dâir bilgi ve havâdis vermek olduğu, bu yazının sonundaki imzâlardan müdürünün Mâhir (K.'in üveği dayısı), Ebüzziya Tevfik, Nûrî ve Reşad Beyler'in muharriri, K.'in muharrir-i evvel (baş-muharrir) bulunduğu anlaşılıyor. K., aşağıda, makalelerinden bahsederken vereceğimiz bilgiden anlaşılacağı üzre, *İbret*'in ilk sayısından başlayarak, memleketimizin hemen her türlü mes'eleleriyle alâkalı, yer yer tenkidlerini de içine alan neşriyâtta bulundu. *Garaz Marazdır* adlı yazısında, bilhassa, *Hakayık* gazetesinin, tenkidlerini Mâliye ve Adliye Nâzırları'na yöneltip, devlet dâireleri arasında en karışık ve nizamsızı olan Maârif ve Evkaf Nâzırlıkları'ndan söz etmeyişini, dolayısıyle taraf tutmasını tenkid etmişti. *İbret*, bu yazının basıldığı 19 Temmuz 1872 tarihli sayısından başlayarak, devlet menfaatlerine, "umûmî âdâba" karşı tuttuğu yolda ısrar ettiği sebep gösterilerek ta'til edilmiştir. 31 Temmuz'da Mahmud Nedim Paşa'nın azlinden, sadrâzamlığa Midhat Paşa'nın getirilmesinden sonra, 13 Ağustos tarihli *Cerîde-i Havâdis*'te K.'in Gelibolu Mutasarrıflığı'na ta'yin edildiği bildirilmiştir. Ertesi günü, *Diyojen*'de, M. Nedim Paşa'nın hemen azlinden sonra neşrini Ahmed Midhat'in de iyi karşılamadığı *(Herkes Uyanmalı, Tercemân-ı Hakıykat*, 11 Ağustos 1908), *Hirre (Kedi)-Nâme* adlı manzûm, mizâhî hicviyesi, ardından buna nazîre *Köpek Mersiyesi* basılmış, bu yüzden, Tercemân-ı Dîvân-ı Hümâyûn Sa'dullah imzâlı resmî yazı ile, bu gibi şiirlerin basımı durdurulmazsa, *Diyojen*'in kapatılacağı hatırlatılmıştır (Nu. 128, 132, 133; 14, 28 ve 31 Ağustos, 1872); *Diyojen* buna aldırmamış, hattâ bu *İhtâr*'ı basarken, *Hirre-Nâme*'yi, basıldığı nüsha tükendiği kaydiyle yeniden neşrettiği gibi, bestelendiğini, notasının dağıtıldığı yerleri, yakında *Şerh*'i de basılacağını yazmıştır (Nu. 137, 139; 13, 20 Eylûl, 1872). İşte, K., ta'yin edildiği Gelibolu'ya gitmek üzre bulunduğu günlerde *İbret* kapatılmış, *Diyojen* ise kapatılmak tehdidiyle karşılaşmıştı. 26.IX.1872'de Gelibolu'ya gittiğini (M. C. Kuntay, *a. e.*, c. II., Kısım I., s. 126) biliyoruz.

İbret'in ta'til süresi sona erdiği zaman, K., Gelibolu'daki vazifesine başlamış bulunuyordu; ilk sayısında, bu gazetenin haksız yere kapatıldığını, muharrirlerinin bir me'murluk kabûlleri için zorlandıklarını, kendisinin ve arkadaşlarının makalelerinden söz ederek, bunların, umûmun menfaatine hiç de aykırı olmadığını yazdı (*İfâde-i Merâm*, nu. 20, 30 Eylül 1872). *İbret*'ten başka, Ebüzziya Tevfik'ın 9 Kasım 1872'de ilk sayısını çıkardığı *Hadîka* gazetesinde de yazan K., Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Merkez Mutasarrıfı Âsım Paşa'nın Gelibolu Mutasarrıflığı'na ta'yini 6 Aralık 1872 *(Ceride-i Havâdis*, nu. 2 056, 5 Şevvâl, 1289)'de bildirildiğine göre, bu sırada vazifesinden alınmış demektir; azlinin İrâde tarihi, 11.XII.1872'dir (M. C. Kuntay, *a. e.*, c. II., Kısım I., s. 134-5). 22 Aralık 1872'den az önce, İstanbul'a dönmüş bulunuyordu *(Hadîka*, nu. 28, 21 Şevvâl 1289).

K., Gelibolu'dan İstanbul'a döner dönmez, *Medeniyet* adlı makalesinden i'tibâren (Nu. 84, 1 Ocak, 1873) *İbret*'te yazmağa devam etti. Kendi ifâdesinden anlaşıldığı üzre, bu gazetedeki yazılarının *Evrâk-ı Perîşân* adıyle iki cilt hâlinde *Hadîka* Matbaası'nda basımına Meclis-i Maârif'in izin vermesini yersiz bir hüküm sayıyordu (Nu. 100, 103, 24, 28 Ocak 1873); bu fikirleri yüzünden kendisinin "te'dib" edileceğine, gazetenin kapatılacağına dâir rivâyetlerden söz ederek Meclis-i Maârif'i tenkidlerine devamla, bir kimsenin muhâkemesiz cezâlandırılamayacağını, Pâdişâh'ın irâdesiyle basılan bir gazetenin yine muhâkemesiz kapatılamayacağını yazdı ise de, bu yazının neşredildiği günün tarihini (Nu. 110, 6 Şubat 1873) taşıyan emirle, *İbret* bir ay ta'til edilmiştir; bu süre dolunca çıkan ilk sayısında da (Nu. 111, 8 Mart 1875), aynı eserin basımının önlenmesinin yersizliği üzerinde durulmuştur. Bu sırada, azledilen Mahmud Nedim Paşa'nın yerine 14 Şubat, 1873'de ta'yin edilen Ahmed Es'ad Paşa Sadâret mevkiinde bulunuyordu. 1 Nisan 1873'de Salı gecesi, Gedikpaşa Osmanlı Tiyatrosu'nda temsiline başlanılan, iki def'a oynanan *Vatan-yâhut-Silistre* dolayısıyle halkın K. ve eseri hakkındaki taşkın gösterileri, Şehzâde Murâd'ın tahta geçeceğini îmâ eden sözler, *İbret*'te, her iki temsili öğen yazıların basılması (Nu. 130, 131; 3, 4 Nisan 1873), gazetenin süresiz olarak kapatılmasının başlıca sebepleridir; *İbret*, 5 Nisan 1873'te çıkan 132'nci sayısından sonra, 7 Safer, 1290-25 Mart 1289 (6 Nisan 1873) tarihli resmî emirle kapatıldığı gün K. ve arkadaşları tevkif edilmiş, 9 Nisan, Çarşamba günü İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Ahmed Midhad'la Ebüzziya Tevfik Rodos'a, Nûrî, Bereket-zâde Hakkî Akkâ'ya, K. Magosa'ya sürülmüştür. 11 Safer 1290 (10 Nisan 1873) târihli *Fermân*'a göre, K.'in sürülmesine sebep, zararlı neşriyâta ibtilâsından, "te'dibi" lâzım geldiği-

dir; bundaki "tavkıyf-i askerî" ta'biri yanlış anlaşıldığı için, önce, kışlanın alt katındaki hücrede sıkı göz-habsinde, çok kötü şartlar altında yaşamışsa da, 6 Haziran tarihli mektubundan, bura Mutasarrıfı Veys Paşa'nın yardımıyle üst kattaki geniş bir odaya nakledildiği anlaşılıyor. Veys Paşa, K.'e gazeteleri gönderiyor, İstanbul'dan yollanılan kitap, yiyecek, giyecek v.b. şeylerin te'minine aracılık ettiği gibi, maiyyetindeki doktorlar, mülâzimler, mektuplarını getirip götürüyor, her türlü havâdisi günü gününe eriştiriyordu. Kendisini serbestçe sık sık ziyâret eden bu güvenilir dostlarıyle tavla oynuyor, rakı içiyor, yazdığı eserlerini dikte ediyor, onların eserlerini tashihten geçiriyordu. K., bir asra yakın zamandan beri tekrarlandığı üzre, Magosa'da, sürüldükten sonra geçen kısa zaman dışında, çürütücü zindan hayatı yaşamış değildir. V. Murâd, İstanbul'daki âilesinin rahatça geçimini te'min ettiği gibi, türlü vâsıtalarla para, hediyeler de yolluyordu; âilesinden, Veys Paşa konağından gönderilen hediyeler de, kâğıt kaleminden, içkisine kadar az değildir; bu bolluk dolayısıyle etrâfındakilere bâzı şeyler, hattâ altun saat hediye ettiği mektuplardan anlaşılıyor. Eserlerinin birçoğunu Magosa'da yazmış, bunlardan bir kısmını, *İstikbâl* ve *Sadâkat*'te makalelerini bile gizlice bastırma imkânı bulmuştur. Veys Paşa, 1873 Kasım'ında Kıbrıs Mutasarrıflığı'ndan alınmış, Moralı İbrâhim Paşa, bu vazifeyi kabûl etmeyince, yerine, Nazif Paşa tâyin edilmiştir (28 Şubat 1874). K., onun on ay kadar süren bu memurluğu sırasındaki sıkı kontrollerinden zaman zaman şikâyet ediyorsa da, güvendiği dostlarının aracılığıyle, her türlü haberleşme ve yardım imkânlarından yoksun kalmamıştı. Nazif Paşa'dan sonra bu me'murluğa getirilen Aziz Paşa (18 Aralık 1874), yakın dostu olduğundan, hemen hemen Veys Paşa zamânındaki kadar serbest yaşayabiliyordu; on ay kadar sonra, 1875 Ekim'i sonunda Kıbrıs Mutasarrıflığı'na getirilen Tosun Paşa ile K.'in hiçbir yakınlığı yoksa da, haberleşme, para v.b. şeylerin gönderilme işini yoluna koymuş olduğundan, bu hususta himâyeye, ilk zamanlarda olduğu kadar, ihtiyâcı pek kalmamıştı. Bütün bunlara rağmen, resmen ihtilâttan men'edilmişti; rahat ve geniş odasına gelip gidenlerin çokluğu bu hükmü az-çok hafifletmişse de, serbestçe çıkıp dolaşamayışı, böyle bir sürgün hayâtı şüphesiz çok güç geliyordu. K. ve arkadaşlarının sürülmesinden hemen sonra, bu gibi emirleri iyi karşılamadığı için sadrâzam Es'ad Ahmed Paşa vazifesinden alınarak, yerine 16 Nisan 1873'te Şirvânî-zâde Rüşdî Paşa getirilmişti. K.'in, bu yılın Ekim-Kasım aylarına rastlayan Ramazân'ından sonra, oğlu Şirvânî-zâde Hakkî'ya yolladığı mektubundan, ihtilâttan men'edilmiş ve yine "habs-i askerî" altında bulunarak bir eve çıkmasının mümkün olup olmadığını yerli hükûmetten sormuş, cevap gelmediğine göre, mektubu ile de isteğine erişememiştir. Hüseyin Avnî Paşa'nın Sadâret'i (14 Şubat 1874-15 Nisan 1875) sırasında, 1874 Haziran'ında, Zabtiye Müşîri Hüsnü Paşa'ya uzun bir mektup yazarak aynı isteğini tekrarlamıştır. Es'ad Ahmed Paşa'nın ikinci def'a Sadâret'e getirilişi üzerine, K.'in böyle bir teşebbüse geçip-geçmediğini bilmiyoruz; Es'ad Paşa yerine 28 Ağustos 1875'de sadrâzam ta'yin edilen Mahmud Nedim Paşa'ya, henüz yedi-sekiz yaşındaki oğlu Ali Ekrem eliyle bir *dilekçe* verilmişse de, bu teşebbüslerin hiçbiri verimli olmamıştır. Yanılmıyorsak, Mahmud Nedim Paşa kabinesinde 21 Ağustos 1875'te Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Nâzırlığı'na getirilen Ahmed Midhat Paşa'ya yolladığı mektubunda, Magosa'ya sürülmesini bildiren *Ferman*'daki, "Muzir neşriyâta ibtilâsı cihetiyle teb'id ve terbiyesi lâzım" geldiği ifâdesine ta'rizle, İstanbul'da yerleşebilmek meziyyetini kazanacak kadar terbiye edildiklerine henüz inanılmıyorsa, taşralarda, şimdi içinde bulundukları öldürücü şartlardan uzak, kendisi ve arkadaşlarının iyi havalı bir yere ta'yinleri, Pâdişah'ın merhametiyle mümkün olabileceğini, böylece beş kişinin ve âilelerinin sıhhat ve servetçe harâb olmaktan kurtulabileceklerini yazıyordu. Magosa'da sıtmaya tutulan K.'in, bu teşebbüsü de müsbet netice vermemişti. Ancak, 31 Mayıs 1876'da V. Murâd'ın tahta geçmesinden az sonra afvedilmişlerdir; Kıbrıs'ın Tuzla merkezinden çekilen 14 Haziran 1876 tarihli telgraftan K., Nûrî, Hakkî Beyler'in İstanbul'a hareket ettikleri bildirilmiştir. Bu telgraftan, K.'in, Ali Ekrem'den naklen hemen bütün tedkiklerde tekrarlandığı üzre Magosa'da tam üç yıl değil, otuzsekiz ay kadar kaldığı anlaşılıyor.

K. ile arkadaşları, İstanbul'a gelmeden önce İzmir'de Menekşeli-zâde Emin Efendi'nin evinde bir süre konuk kalmışlar, Midhat Paşa'nın konağındaki bir toplantıda, sadrâzam Hüseyin Avnî, Hâriciye Nâzırı Râşid Paşalar'ın, v.b. kimselerin katledildiği 16 Haziran'a rastlayan Çerkes Hasan Vak'ası'nı burada haber almışlardı. 20 Haziran'da İstanbul'a dönmüş bulunuyorlardı. 18 Eylül'de (M. C. Kuntay, a. e., c. II., Kısım II., s. 19), V. Murâd'ın hastalığı dolayısıyle II. Abdülhamîd'e bi'at edilmesinden (11 Eylül 1876) bir hafta kadar sonra ülâ rütbesiyle Şûrây-i Devlet Âzâlığı'na ta'yin edildiği, 20 Eylül tarihli gazetelerde bildirilmiştir. Bu vazifesinde beş ay kadar çalışan K.'in, bu arada geçen bâzı hâdiseler, İstanbul'dan yine uzaklaştırılmasına yol açtı: Ziya Paşa'nın reisliğinde kurulan Terceme Cemiyeti, daha ilk toplantısında, Suâvî'nin de alınması teklif edildiği, bunu K.'in istemediği II. Abdülhamîd'e bildirilince, dağıtılmış (Kasım, 1876), bir daha toplanmamıştı. Magosa'dan döndükten sonra, Temmuz sonlarında, İstanbul'un hemen hemen bütün tiyatrolarında temsil edilen *Vatan* piyesinin gelirini Karadağ isyanları üzerine kurulan İâne-i Harbiye Cemiyeti'ne bağışlayan K., Asâkir-i Milliye Cemiyeti'nin fa'al âzâlarındandı. Aynı savaş dolayısıyle asker ve levâzım toplamak maksadıyle kurulan bu cemiyetin, 1876 Aralık'ında âzâ sayısı yirmi üçü bulmuştu; azınlıklar da dâhil, kaydedilen vatanseverler ta'lim görüp yetiştiriliyordu. Asker sayısının kabarık yekûna varması Hükûmet'i endişelendirdiğinden, reisliğe Vefik Paşa getirilmiş, âzâlarının çoğu İstanbul dışındaki yerlere ta'yin edilmiş, veyâ K. gibi isti'fâ etmiş, sonunda cemiyet dağıtılmıştır. 2 Kasım 1876'da *Kanûn-ı Esâsî*'nin tanzimi için, Şûrây-i Devlet dâiresinde toplanan Meclis-i Umûmî Âzâlığı'na ta'yin edilen K., bâzı hükümlerine, bilhassa 113'üncü maddesine karşı koymuş, bu hususta Midhat Paşa ile anlaşamamıştır. *Kanûn-ı Esâsî*, 24 Aralık 1876 tarihli ve Midhad Paşa'ya yazılan *Ferman*'la tasdik, ertesi günki gazetelerde resmen i'lân edilmekle berâber, hemen ardından sıkı bir baskının hüküm sürdüğü görülür. 12 Şubat 1877 tarihli gazetelerden K.'in tutuklandığı haberini alıyoruz; sorguya çekilmesi neticesinde, "âsâyişi ihlâl eden bâzı hâlde bulunduğu" anlaşıldığından, muhâkemesine karar verilerek Bâb-ı Zabtiye'de tevkif olunmuştur. Muhâkemesi 10 Temmuz 1877'de sona erdiğine göre, mevkufluğunun, maaş almaksızın, beşbuçuk ay sürdüğünü söyleyebiliriz. K., mektuplarında, tutuklanması sebeplerini anlatan çok mühim bilgiler vermektedir: "İstanbul'da bir vak'a zuhûruna âlet olmaklığı" ndan korkulduğu, Meb'us seçilmesinin önlenmesi, Midhat Paşa aleyhinde ağzından söz alınması, dolayısıyle şubat başında sadrâzamlıktan azledilen Midhat Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması hâdisesinin haklı olduğuna delil aramak için tutuklanmıştır; bir toplantıda

okuduğu beyitle, Abdülaziz ve V. Murâd gibi II. Abdülhamîd'in de tahttan indirileceğini îmâ etmekle de suçlandırılmıştır. 19 Temmuz 1877'de, gösterilen birkaç yerden kendi seçtiği Midilli'ye, "ikamete me'mur" olarak İstanbul'dan hareket eden K.'e, 15 000 kuruş yol harçlığı, 5 000 kuruş ihsân-ı seniyye verilmişti; Şûrây-i Devlet Âzâlığı'ndan biriken maaşlarını da alacaktı.

K., Midilli'ye gidince, Avrupa'ya kaçacağından korkulduğu, Meb'ûsân Meclisi'nde konuşulacak şeyleri yazıp yolladığı duyulduğu için, sekiz ay kadar sıkı göz - habsine alınmıştır. Böyle de olsa, Avrupa ve Magosa'da bulunduğu zamanlarda olduğu gibi, haberleşmek için güvenilir aracılar bulabilmişti; Rodos'a sürülen Medrese-i Ulûm ve Harbiye talebeleriyle bile haberleşebiliyordu. Bu sürgünlük devresinde, 19 Mart 1877'de açılan Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nın 13 Şubat 1878'de süresiz olarak kapatılıncaya kadarki çalışmaları, 23 Nisan 1877'de başlayan Türk - Rus savaşı, 3 Mart 1878'de sonuçlanan Ayastafanos Andlaşması, imzâlanması 13 Temmuz, 1878'e rastlayan Berlin Kongresi, bu arada ve aynı yılın 20 Mayıs'ında geçen Suâvî Vak'ası v. b. siyâsî hâdiseleri dikkatle ta'kip etmekte idi. Midhad Paşa tarafından Saray'a sunulan *Kanûn-ı Esâsî* müsveddesine sonradan eklenen ve padişahın, zâbıta tahkikatı neticesinde istediği kimseyi sınır dışı edebileceği hakkındaki 113. maddeye, padişahın haklarını önleyici bâzı ifâdelere karşı çıkan fikirlerini takdim ettiği *arîzalar*'la anlatan K., hazırlayan komisyonda da bulunduğu için, bütün maddeleri en ince noktalarına kadar âdetâ ezberden biliyordu. Meclis'in henüz açılmasından önce, ne gibi mes'elelerin müzâkere mevzûu olabileceğini, lehte ve aleyhte ne gibi fikirler yürütülebileceğini, bu hususta en yetkili olanlara, uyandırmak düşüncesiyle yazıyor, *Kanûn-ı Esâsî*'ye yazdığı *Zeyil*'den bahisle, böyle birşey eklenirse, Usûl-i Meşveret idâresi çarhının tamamlanacağını bildiriyordu. Sâdık Paşa'nın, Terceme Odası'ndan tanıdığı Ahmed Hilmî'nin, Menekşeli - zâde Emin'in, v. b. yakından tanıdıklarının meb'us seçilmiş bulunmaları, K.'i, Meclis müzâkerelerinde onlar vâsıtasıyle yol gösterme imkânı elde ettiğinden sevindiriyordu; Ayastafanos ve Berlin sözleşmeleri, Ruslar'ın Ayastafanos'ta karârgâh kurmalarıyle aynı zamana rastlayan ve Ruslar'ı İstanbul'a sokmak için, Rusya menfaatine yapıldığından şüphe etmediği Suâvî Vak'ası gibi hâdiseler ise, başladığı eserlere devam edemeyecek kadar derinden üzmekte idi. İşte, K.'in, Midilli'de ikamete me'murluğu sırasında, memleketimizin hayatıyle alâkalı bu gibi hâdiseler biribirini ta'kip etmişti. Bunlar yatışıp, Ârifî Paşa Kabinesi düşüp yerine Said Paşa Kabinesi geçince, Cevdet Paşa'nın Adliye, Mahmud Nedim Paşa'nın Dâhiliye Nâzırlığı sırasında Midilli Mutasarrıflığı'na tayin edildiğini görüyoruz; Başvekâlet Arşivi'ndeki vesikalardan, ta'yinin 17 Aralık 1879'da yapıldığı, 18 Aralık'ta İrâde-i Seniyye'nin alındığı anlaşılıyor. Maaşı, 5 000'den 7 200 kuruşa yükseltilen K., bunu, daha önce öğrenmiş, dâmâdına 16 Aralık tarihli mektubunda, Midilli'de Cemiyet-i İlmiye'nin kurulduğundan, Dârü'şşafaka v. b. müesseselerde olduğu gibi dersler tertip edeceklerinden, hoca bulmak için yardım istediğinden söz ettiğine göre, henüz ta'yin emri gelmeden çalışmalarına başlamıştı. II. Abdülhamîd'e 27.XII.1879 tarihli mektubuyle, bu ta'yini dolayısıyle teşekkür ve bağlılık duygularını bildirmeği de ihmâl etmemiştir.

Midilli'de ikibuçuk yıl kadar göz - habsinde, beş yıla yakın Mutasarrıf bulunan K., pek çok şikâyetlerle karşılaşmıştır. Bunlara yol açan sebeplerin başında, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vâlisi Kürd Said Paşa'nın tahrikleri, Rumlar'ın muhtâriyet istemeleri ve bunu önlemek bahâsına Midilli Despotu'nun kendisine düşman oluşu, Yunanlılık iddiasındaki zengin, nüfuzlu Rumlar'ın ancak habsedilmeleri sûretiyle askerlik bedellerinin alınması, Midilli'ye uğrayan Yunan zırhlısı münasebetiyle Rumlar'ın Despot tarafından gösterilere teşviki ve K.'in bunu Yunan Konsolos - hânesi'ne şikâyeti, bu yüzden, zengin Hıristiyanlar'ın, milliyetlerine dokunulduğu bahânesiyle ayaklanmaları, Nâib Es'ad Efendi'nin, K.'in sürekli hastalıklardan kurtulamayacağını, "ayş-ü işretten" başka işe bakmadığını anlatan mazbata tertipleyerek imzâ toplaması ve Hıristiyanlar'ı ayaklandırması, 1884 Ekim'inde, Rodos Mutasarrıfı Âgâh Efendi ile yer değiştirmesine sebep olan başlıca hâdiselerdir. Yanılmıyorsak, 1884 Kasım'ında, Âgâh Efendi'ye yazdığı *Muhtıra*'sında bu hâdiselerden kısaca söz eden K., ona, Midilli'ye âit idârî Hıristiyanlık - İslâmlık mücâdelesi yüzünden ortaya çıkan işler, çözülmesi gerekli mes'eleler, bunların ne dereceye kadar ilerlediği, maiyyetindeki me'murlar ve karakterleri hakkında etraflı bilgi vermiştir. 20 Ekim'de Rodos'a giden K.'in, yazdığı 26 Ekim 1884 tarihli mektubundan, burada çalışmaktan memnun olmadığı anlaşılıyor; Hükûmet'in, Vilâyet'in idâresizliği yüzünden, Müslümanlar çokluk teşkil etmedikleri için dâimâ Hıristiyanlar'ın ayaklanmalarıyle karşılaşmaktadır ve Rodos'ta Mutasarrıflık, eli kolu bağlı bir me'mur olmak demekti (T. T. Kurumu, nu. 650). Rodos'a âit işleri yürütebilmek için, İstanbul'daki güvendiği kimselerin aracılığından faydalanıyor, başta II. Abdülhamîd olmak üzere, sözü geçer kimselere arîzalar, dilekçe ve husûsî mektuplar göndererek çözüm yolları bulmağa çalışıyordu. II. Abdülhamîd'e 25 Aralık 1884 tarihli *Arîza*'sında Rodos'un coğrafî yerini gözönüne alarak siyasî ehemmiyetinden, ne hâlde bulunduğundan, Hıristiyanlar'a göre nüfusca az olan Müslümanlar'ın fikir bakımından geriliğinden, karyelerinden üçünde câmi bulunmadığından, tedbir alınıp takviye edilmezse, ileride baş gösterecek menfî neticelerden bahsetti (*Arîza* metni için bk., İ. H. Uzunçarşılı, *Belleten*. c. XI., nu. 42, Nisan, 1947, s. 295 v. d.; Es'ad Çınar, *Defter*, s. 79 v. d.). Aynı şahsa, 27 Ekim 1886 tarihli mektubundan, Ertuğrul, Tîr-i Müjgân, Hamîdiye adlı üç câmi'in yaptırılıp açılmasını, iki yıl içinde başardığını öğreniyoruz (E. Çınar, *Defter*, s. 77). İlk sayısı 1886 Eylül'ünde basılan İzmir'deki *Hizmet* gazetesini çıkaranlardan birine yazdığı 2 Ocak 1887 tarihli mektubunda, Rodos'un siyâsî ve tarihî ehemmiyetinden, tabi'î güzellik ve zenginliklerinden bahseden K., C. B. S. Vilâyeti'ne bağlı adalardaki adâlet cihâzının bozukluğu üzerinde durmuştur; Rodos'taki İngiliz Konsolos Muâvini'nin Yunanlılar tarafını tutan İngiliz siyâsetinden şikâyetçidir (E. Çınar, *Defter*. s. 20). Bu yılda onu, bilhassa tütün, sünger v. b. kaçakçılık işlerinin ta'kibi çok uğraştırmıştır. Nâfia Nâzırı Köse Râif Paşa'ya mektubundan, esas serveti ziraat olan Rodos'un maddî kalkınabilmesi için, eğer desteklenilirse, bura limanının serbest hâle getirilmesi için teşebbüse geçeceğinden bahseden K. (M. C. Kuntay, *Namık Kemal*, c. II., Kısım II., s. 667, 678, mektup metni ve klişesi), Aralık, 1887 tarihli mektubundan öğrendiğimize göre, iki gün önce, Mutasarrıflık vazifesine başlamak üzere Sakız'a gidivermişti; ilk fırsatta âilesi de hareket edecekti (T. T. Kurumu, nu. 103).

K., kendisine büyük vâlilerin yolunda yürüyerek halkı kışkırtmamasını, artık ta'yin edilecek ada da kalmadığını, işlerini soğuk - kanlılıkla idâre etmesini öğüt veren babasına, 22 Aralık 1887 tarihli mektubunda işi şakaya boğarak Limni

adasının bulunduğunu, barbunya balığı olmadığına göre Anadolu'da da Mutasarrıflık verilebileceğini, bu ta'yininde, C. B. S. merkezinin Sakız'dan Rodos'a naklinin te'siri olduğunu yazıyordu (T. T. Kurumu, nu. 633). Âkif Paşa, 5 Kasım 1885'te C. B. S. Vilâyeti Vâliliği'ne ta'yin edilmiştir. (*Sicil-i Osmânî,* c. III., s. 297 v. d.), Vilâyet merkezi'nin nakli, onun, muhtelif resmî mürâcaatleri sebebiyledir; K.'in de kaydettiği gibi, kendisinin Sakız'a ta'yini, bu mes'ele ile de alâkalıdır. Husûsî ve resmî mektupları, bir yıl kadar süren Sakız Mutasarrıflığı sırasında ne gibi işleri ele aldığını, mücâdelelerini aydınlatmaktadır: C. B. S. Vilâyeti'nin mâlî işlerinden memnun olmayan, bu yüzden her işin bozuk gittiğini ileri süren K., bu yılın Şubat'ında, Sakız Limanı'nın ta'miri mes'elesini ele aldı; askerî, ticârî ehemmiyeti olan bu limanın ta'miri için daha önce karar alınmışsa da, 3 ve 11 Nisan 1881'deki şiddetli Sakız zelzelesi yüzünden pek çok yerler harâb olduğundan, liman ta'miri bir yana bırakılmıştı. K., Sakız'daki arsaların satılmasını, elde edilecek paranın limanın ta'mirine harcanmasını, gelirinin hazineye bırakılmasını, bu hususta geçmek istediği teşebbüsün Hükûmet'çe nasıl karşılanacağını 10 Şubat 1887 tarihli dâmâdına mektubunda yazmış, bunun iyi karşılandığını öğrenince bâzı haritalar yaptırmış, harcanacak parayı tesbît ettirmiş, nihâyet, 21 Haziran 1888 tarihli mektubundan öğrendiğimize göre, limanın temizlenmesi ve ta'miri hakkındaki *Lâyiha*'yı yazıp İstanbul'a göndermişti (T. T. Kurumu, nu. 368, 640, 658). Sakız'a bağlı Kalimnoz'a Bâb-ı Âli'ce ta'yin edilen Hıristiyan kaymakam, II. Abdülhamîd tarafından uygun görülmemiştir; K., Besim Bey'e, 15 Mart 1888 tarihli mektubunda (İ. H. Uzunçarşılı, *aynı makale, Belleten,* nu. 42, s. 297), aracılığını rica ederek, bu vazifeye Reşid Bey'in getirilmesini tavsiye etmiş, isteği yerine getirilmiştir. K., Midilli ve Rodos'ta olduğu gibi, Sakız'da da, Yunanlılar'ın, giriştikleri sünger ticâretinde, nizamlara aykırı olarak makineli kayık kullanmalarıyle mücâdele etti; bunun önlenemeyişini Dâhiliye Nezâreti'nin idâresizliğine veriyordu. Bu münâsebetle, Dâhiliye Nezâreti'ne, C. B. S. Vilâyeti aracılığıyle resmî bir yazı göndermiş, fakat Vâlî Âkif Paşa, bunu yollamayarak, K.'e, şiddetli bulduğu ta'birler yüzünden daha yumuşak ifâde kullanmasını tavsiye etmiştir. K., bunun üzerine Âkif Paşa'ya 27.X.1888 tarihli mektubunda (M. C. Kuntay, *Son Posta,* 11 Kasım 1948), sakalından ileriyi görmeyen sadrâzam Kâmil Paşa'nın kendisini resmî telgraflarla tehdit ettiğini, Dâhiliye Nâzırı Münir Paşa'nın ise sünger kayıkları bahânesiyle hakarette bulunduğunu, nâmusu yüzünden hapis ve sürgüne uğradığı için gelecek belâlardan da korkmadığını yazıyor. Arası, bunlardan başka, Hıristiyan kaymakam yerine ta'yin ettirdiği Reşid Bey'i beğenmeyen Âkif Paşa ile de oldukça açıktı. Bu sıkıntılı resmî işler arasında K.'in, para sıkıntısı da çektiği anlaşılıyor. 16,19 Ekim 1888 tarihli mektuplarından, Ali Ekrem'le Nesîme Hanım'ı İstanbul'a göndermek karârında olduğunu öğreniyoruz; bunun sebebi, Ali Ekrem'in İstanbul'da tahsili, Nesîme Hanım'ın hastalığı, Midilli ve Rodos'tan gelen yatılı misâfirlerin çokluğu yüzünden maddî vaziyetinin bozulmuş olmasıdır. 19 Ekim'de yazdığı mektubu ile, Sezâî'den, san'at eserlerine yabancı değilse de realistleri sevmediğini, Balzac'ın romanının bütününü okumayıp yarıda bıraktığını anlattığı oğluna, realistleri tavsiye ve sevdirmesini istiyordu. (T. T. Kurumu, nu. 215, 623, 75). K. de, bu sırada yirmibir yaşındaki oğlu gibi, aynı yaşta ciddî bir tahsile başlamıştı; onu Mart'ta Sakız'a getirtecek, mesleğini o zaman ta'yin edecekti. Mustafa Âsım, Şûrây-i Devlet, veyâ Hâriciye Nezâreti'nde çalıştırılması için resmî mürâcatta bulunduğu Ali Ekrem'e, hakkında bâzı tasavvurları bulunduğunu söyleyen II. Abdülhamîd tarafından rütbe verilmesi K.'i çok sevindirmişti; bunu, 2 Kasım 1888 tarihli mektubundan, bu rütbeyi kendisi için de teveccüh saydığını, Kâmil, Münir, Âkif Paşalar'ın kendisiyle uğraştıkları böyle bir zamanda i'tibârının arttığını, etrâfındakilerin fark edilecek kadar değiştiklerini yazmasından anlıyoruz (T. T. Kurumu, nu. 624, 652). Kendisi de, Akdeniz Adaları'nda geçen me'murluk hayâtında, 1881, 1883 ve 1886'da Bâlâ rütbesi, iki def'a da Osmânî Nişânı verilmekle mânen mükâfatlandırılmıştı (*Cerîde-i Havâdis,* nu. 4739, 27 Eylül 1881, *Bahr-i Sefîd,* nu. 29, 15 Ağustos 1883; *Ferman* klişeleri, M. C. Kuntay, *Nâmık Kemâl,* c. II., Kısım II. 351, 732 v. d.; *Mektup,* T. T. Kurumu, nu. 632).

Magosa'da iken sıtmaya, Midilli'de zâtürrieye tutulduğunu bildiğimiz K.'in göğsünde müzmin bronşit kalmıştı; Ali Ekrem, havası mu'tedil, rutubetten uzak, Rodos'ta, sıhhatinin tamâmıyle düzeldiğini, Sakız'da ise yazların çok sıcak, kışların çok soğuk olması yüzünden sıhhatinin bozulduğunu yazıyorsa da (*Nâmık Kemâl,* s. 70 v. d.), K., buradan gönderdiği mektuplarında şiddetli soğukların kendisine yaradığını, Rodos'a göre sıhhatce daha iyi olduğundan bahsediyordu. Ömrünün son zamanlarında, aşağıda hakkında bilgi vereceğimiz *Osmanlı Tarihi*'nin basılan birinci cildinin toplattırılması onu maddî, mânevî sarsmıştı. Âilesini İstanbul'a yolladığı için, bir aydanberi yapayalnız yaşıyordu. Ölümünden (2 Aralık 1888) üç-dört gün önce babasına, dâmâdı ve oğluna, Ebüzziya'ya 29 Kasım. 1888 tarihli mektuplarında on gündenberi hasta olduğundan, bronşitinin tekrarladığından, bağırsaklarının bozulduğundan bahseden K., vaktinde yetişen Dr. Ornstayn'ın, sağ tarafındaki zâtürrie ile mide ve bağırsak rahatsızlıklarını önlediğini yazıyor; Ebüzziya'ya mektubunda ise, bu âile mektuplarında olduğu gibi gerçeği saklamış değildir: Çektiği ıztırap yüzünden ağladığını, hastalığının nüksedeceğinden endişesini, kendisini çok bitkin hissettiği için mektubunu kısa kestiğini anlatmıştır. Hastalığını âilesinden saklamak isteği için, ancak, son dakikalarında çekilen telgraftan ağır hasta olduğu öğrenilmişti; oğlu Sakız'a gittiği zaman, kendisini 1889 Mart'ında Sakız'a getirtip mesleğini tâyin edeceği babasını, oradaki bir câmi kapısının önüne gömülmüş olarak bulmuştu. Ertesi günü, Bolayır'a defni için İrâde-i Seniyye çıkmıştır; bunun sebebi, Gelibolu'yu çok seven K.'in, bura topraklarına gömülmek isteğini vaktiyle Ebüzziya'ya söylemiş olması, onun bu hususta II. Abdülhamîd'e haber vermesidir. Kabri, Ali Ekrem'in II. Abdülhamîd'e mürâcaatı üzerine, ölümünden birkaç yıl sonra, Hazîne-i Hassa tarafından yaptırılmıştır. Planını Tevfik hazırlamış, sandukasının baş tarafındaki levhaya "Nâmık Kemâl'in Kabridir" yazılmıştır (Mektup, T. T. Kurumu, nu. 306, 956; *Kemâl,* s. 69 v. d.; S. N. Ergun, *Nâmık Kemâl, Hayatı ve Şiirleri,* İst., 1933, s. 73 v. d.).

B. Eserleri ve Şöhreti: Tanzimat devrinin mühim şahsiyetleri gibi, K. de, yaşadığı zamanın edebî an'aneleri icâbı, hemen her nevi'de eser vermiştir; bu, yeni fikirleri geniş ölçüde yayma, yeni nevi'leri tanıtma ihtiyacının tabiî neticesidir.

I. Şiirleri: K.'in san'at hayatı şiir yazmakla başlamıştır. Bâzı cönk ve yazma mecmualarda kaydedilen, *"Gelip mektûb-ı mergûbun..."* ifâdesiyle başlayan anonim

beytin, Ali Ekrem Bolayır, oniki yaşında iken K. tarafından yazıldığını haber veriyor; bu beyit ona âit olmasa bile, çocuk denilecek yaşta şiir yazmağa başladığını birçok vesikalara dayanarak kesinlikle söyleyebiliriz. Biri, ondört yaşında iken yazdığı, ehemmiyetsiz sekiz - on gazeli, öteki yine çocukluk şiirlerini içine alan iki mecmuadan sonuncusunda, Sofya'dan dönünceye kadarkiler, Hâfız Müşfık, Eşref Paşa, v. b. nâsir ve şâirlerden seçtiği metinler vardır. *Dâstân-ı Sofya* adlı şiirinden başka, çevresiyle alâkalı târih kıt'alarını, hicviyelerini, Hz. Muhammed hakkındaki *Na't*'ını, Mevlânâ, Âl-i 'Abâ'ya dâir medhiyelerini de içine alan bu mecmuadakiler âilesinden aldığı dinî, tasavvufî terbiyeyi, muhitindeki hâdiselere karşı nasıl uyanık bulunduğunu gösterir; onaltı yaşındayken yazdığı, kaaime alış - verişini tezyiften ibâret, Ziya Paşa'nın *Tahrîb-ı Harâbât*'a aldığı beyitleri de bu mecmuadadır ve K., sonraları tertîb ettiği şiir mecmualarına, beğenmediği bu çocukluk şiirlerinden pek azını almıştır. Yirmi yaşında iken, Bâyezid Câmi'inde Ziyâ Bey (Paşa)'i, Manastırlı Nâilî aracılığıyle tanımış, bir gazelinin matla' beytini çok beğenen Ziyâ Bey, mükemmel bir şâir olabileceğini müjdelemişti. Çok yazan bir şâir olan K.'in bu yoldaki eserleri, yaklaşık olarak 1859 - 1864 arasında yazdıkları Tiran elçisi Ali Türkgeldi, ayrıca Muallim Cevdet, Ali Emirî, Fahrî Bilge nüshalarında, T. T. Kurumu'ndaki biri Terceme Odası'nda çalıştığı sırada tertiplediği, öteki ise bunu tamamlayan, Avrupa'ya gitmesinden sonraki şiirlerini içine alan yazmalarda bulunmaktadır; Magosa'ya gitmeden önce Kürd Hasan Bey'e verdiği *Nazîreler Mecmuası*'nı tertiplemişti. Altıyüz kadar şiiri vardır. Nef'î, Nâbî, Fehîm, Nâilî, Ragıb Paşa, Sâmî v. b. Dîvân şâirlerine, çağdaşlarından hemen hepsine *nazîre*'ler; Hersekli Ârif Hikmet, Leskofçalı Galib, Deli Hikmet, Rif'at, Hâlet, Menemenli Tâhir'le, Kâzım ve Memduh Paşa ile müşterek şiirler; *Cülûsiye,* devrinin ileri gelenleri için *Medhiyeler, hicviye*'ler, *fahriye*'ler, yakınlarının resimleri için *kıt'alar,* ayrıca *târih kıt'aları,* iç kafiye bakımından zengin *Musammat Gazel,* hattâ noktasız harflerle de *gazel* yazan K., Dîvân edebiyâtının her nazım şekli ve nev'inde örnekler vermiştir. Şinâsî'nin, yaşadığı çağın fikir temâyülleri te'siriyle, 1862 yılı sonlarında *Tasvîr-i Efkâr*'da makaleler neşrine başlayınca çevresiyle alâkası daha artmıştır; bu tarz yazılarında yer yer vatanî, içtimâ'î şiirlerine rastlarız. Girid halkına yardımı teşvik için meşhur kıt'asına, Edward Goen'in İstanbul'u öğen şiirinin tecrübesini bu arada neşretti (*Tasvîr-i Efkâr.* nu. 474, 420, 7 Mart 1867, 12 Eylül 1866). Farsça düzgün bir gazeli, Türkçe-Arapça mülemma'ları da bulunan K.'in, *Marseillaise* tercemesi (*Hürriyet,* nu. 57, 14 Ağustos 1869), kafiye düzeni bakımından yeni şiirlerinin, yanılmıyorsak, ilkidir; Garp nazım şekliyle şiirlerinin bol bol örneklerini, 1879 yılı başında, şekil bakımından Hâmid'in *Sahrâ*'sına nazîre *Vâveylâ*'sından sonra vermiştir. Türk - Rus savaşında uğradığımız bozgundan duyduğu derin üzüntüleri yansıtan vatanî şiirlerinin çoğunu Midilli'de yazmıştır; lâzımsa redifli ve bâzı gazelleri, *Plevne marşı.* Sezâî'nin nazîre yazdığı *Bir Muhâcir Kızının İstimdâdı.* Deli Hikmet'le müşterek *Vatan Mersiyesi, Murabba'ı,* Hâmid'e nazîre *Selîmiye* bu yoldaki şiirlerinin en meşhurlarıdır. *Sâkıy - Nâme*'si, uzun manzum mektupları da bulunan K.'in en çok ün kazanan şiiri diyebileceğimiz *Vatan Kasîde*'nin bâzı beyitleri Avrupa'da iken *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar*'ında (*Hürriyet,* nu. 18, 22, 7 Kasım, 5 Aralık 1869), *Rüyâ*'nın sonunda, *Askerlik* adlı makalesinde (*İbret,* 21 Ekim 1872), neşredilmiştir; ne zaman tamamladığı hakkında şimdilik kesin birşey söyleyemiyoruz. Hece vezninin ancak halk edebiyâtı tarzında şiirler için elverişli olduğu düşüncesinde olduğu için, bunu, çoğu bu te'sir altındaki on şiirinde kullanmıştır. *Vatan* piyesindeki şiirlerinden biri Müezzinbaşı Mîralay Rif'at, *Vatan Mersiyesi* Muzaffer Yalıncık, "Sâkî yetişir", "Sunma elin", "Zevkın ne ise" ifâdeleriyle başlayan şarkıları, sırasıyla, Hacı Ârif, Ortaköy Câmi'i Hatibi Mehmed, Lem'î Atlı tarafından bestelenmiştir; muhtelif *şarkı* mecmualarında besteli başka şiirlerine de rastlamış bulunuyoruz. Din, tasavvuf, aşk, tabiat, cemiyet, hakkında şiirler yazan K.'in en çok ün kazanan, memleket mes'elelerini, millî ıztırapları yansıtan vatanî manzûmeleridir. Bütün manzûmelerinde, his ve hayâlden çok, kuvvetli fikirler hâkimdir; fakat o, bu yoldaki eserlerinden çok, fikirlerini daha geniş ölçüde, halk tabakaları arasında da yaymağa elverişli makale ve tiyatro nev'indeki yazılarıyle ün kazanmıştır.

II. M a k a l e l e r : K.'in gazetecilik hayâtı, 1862 yılı sonlarında *Tasvîr-i Efkâr*'daki neşriyâtıyle başlar. Onu, meslek edindiği bu yola hangi te'sirlerin yönelttiğinden, bilhassa Şinâsî'nin te'sirinden, çevresine âit mühim mes'eleleri ele aldığı ve tenkidlerini içine alan makalelerinden; hayâtının akışı üzerinde, ehemmiyetli rolü bulunduğu için yukarıda bahsetmiştik. Gazetecilik hayâtının, 1862'den başlayıp, 1873' te Magosa'ya sürülünceye kadar, onüç yıllık devresi bulunduğunu söyleyebiliriz. Şiirleri gibi, makaleleri de mevzû bakımından çok zengindir. Yazılarının çoğu başlıksızdır; *Tasvîr-i Efkâr*'dakilerde *Mülâhaza, Pây-i Taht, Pây-i Taht'ın Hâli* başlıklarını da kullanmıştır. Cemiyet-i Tedrîsiye'nin açılması, dil ve edebiyat, v.b. kültür mes'eleleri, Hoca Paşa yangını, kolera, İstanbul'da bir kadın hastahânesinin açılması lüzûmu, Girid isyanları İstikrâz'ın zararları, ve Şark Mes'elesi gibi günlük hâdiselerle alâkalı yazılarında, sâde ve açık ifâdesiyle, muhtelif idâre müesseselerinin, hükûmetin güttüğü siyâseti cesurcasına tenkidin, biraz da, devlet idâresinde bir me'murluğa ihtiyâcı kalmadığından, Fâzıl Paşa'nın himâyesiyle Avrupa'ya kaçmaya kararlı olduğundan ileri geliyordu. *Hürriyet*'teki yazılarında, Avrupa'ya kaçma sebebine bağlı olarak, Meşrûtiyet idâresinin kurulması lüzûmuna, Kabine'yi teşkil edenlerden çoğunun idârî za'af ve yetersizliklerine, muhtelif devlet müesseselerindeki aksaklık ve yolsuzluklara dâir tenkidlerine yer vermekle beraber, Arap harflerinin ıslahı, imlâ v. b. kültür mes'elelerini de, kısmen ele almıştır. En verimli zamanı, Avrupa'dan döndükten sonra baş - muharriri bulunduğu *İbret*'te, bu arada *Diyojen*'de, *Hadîka*'daki çalışmalarıdır. Bağlandığı Sultân Abdülazîz'in tahttan indirilmesi, V. Murâd'ın tahta geçirilerek Meşrûtiyet'in ilânı fikrini değiştirmemişti. Artık Avrupa'yı yakından tanımış, onların Türkiye hakkındaki bilgi ve düşüncelerini daha iyi öğrenmişti; *İbret*'teki, memleketimizin hemen her müessesesine âit yazılarında, aksak taraflarının şiddetli tenkidlerini, bunların nasıl giderileceğine dâir fikirlerini buluruz. Çok zekî olduğu için, çevresindeki hâdiseleri bütün incelikleriyle görebiliyor, devlet ileri gelenlerini, yüksek mevkı'deki me'murların çoğunu yakından tanıdığından verdiği haberler, tahminleri gerçekleşiyordu; bu, mevzûlarını seçmesindeki ustalığı, fikirlerini cesâretle açıkça müdâfaası makalelerinin şöhret kazanmasının başlıca dayanağıdır. Bunların *Evrâk-ı Perîşân* adıyle topluca basımına Meclis-i Maârif'in izin vermeyişi de, K. için yeni bir tenkid mevzû'u yaratmış, *İbret*'in kapatılmasında bu husustaki yazılarının mühim te'siri olmuştur. Çoğu yine başlıksız, *Âfâk-ı Sohbet* başlığıyle de basılan mizâhî musâhabelerinin en güzel örneklerini *Diyojen*'de buluruz. *İbret*'ten sonra, Ebüzziyâ'nın çıkardığı *Hadîka*'da epeyi makalesi basılan K.'in Magosa'ya sürül-

mesi sebeplerinden biri de, 10 Nisan 1873 tarihli Ferman'da bildirildiğine göre, zararlı neşriyâta düşkünlüğü, "te'dibi" lâzım geldiğidir; buna rağmen, Magosa'da iken de onun bâzı yazıları imzâsız olarak *Sa'y, Musavver Medeniyet Mecmuası*'nda (Yıl 3, nu. 9, 1 Ocak 1875), *Çanta'da (Terâcim-i Ahvâl - Şehzâde Süleyman Paşa,* nu. 4, 1291), *Muhabbet, Muharrir'de Haysiyyet* (C. 1., nu. 5, 5 Haziran 1875) başlığıyle basılmıştır; Magosa'dan *İstikbâl* ve *Sadâkat* gazetelerine de yazı gönderdiğini biliyoruz. Afvedilerek, 20.VI.1876'da İstanbul'a dönmüş bulunan K., İstanbul'da esâsen yedi ay kadar serbest kalmış, 12 Şubat 1877'de tevkif edilmiş, 19 Temmuz 1877'de sürgün olunduğu Midilli'ye hareket etmişti. Bu arada, Bosna - Hersek isyanları dolayısıyle kurulan Hediye-i Askeriye, Asâkir-i Milliye cemiyetlerinde fiilen çalışmıştı; 2 Kasım 1876'da Kanûn-ı Esâsî'nin tanzimi için Şûrây-i Devlet'te toplanan Meclis-i Umûmî âzâlığına ta'yin edilince, içinde bulunduğu bu çalışmalardan söz ettiği yazıları *İttihâd*'da basıldı *(Havâdis-i Dâhiliye; Meclis-i Umûmî,* nu. 75, 76 - 79; 25 ve 24 - 28 Ekim 1877). Midilli'de iken yazılarının basılması men'edilmişti; sürgünlük devresini ta'kip eden Mutasarrıflıklar'ı, resmî işlerinin çokluğu, ardı ardına günlük hâdiseleri ele alıp tenkidli makaleler yazmasına imkân ve zaman bırakmıyordu. Ona en çok ün kazandıran makalelerinin, dolayısıyle gazeteciliğinin 1862 - 1873 yılları arasındaki o altın devri, Magosa'ya sürüldükten sonra, ölümüne kadar bir daha geri dönmemiştir.

III. Târihleri: K.'in târih nev'indeki eserleri, Osmanlı devrinin ünlü zaferleriyle büyük kahramanları hakkında monografiler ile, *Târih-i Askerî* ve *Osmanlı Târihi*'dir. 1. Fâtih'in İstanbul'u fethi hakkındaki *Bârika-i Zafer*'i, 8 Eylül 1877 tarihli mektubundaki ifâdesine göre bir günde yazmıştı; seci'li, san'atlı cümleleri, yer yer beyitleri içine alan bu eserini, bu yoldaki nesirlerde mânâ bulunmadığını, âhenkli bir sesten ibâret, mûsikide taksim dinlemeğe benzediğini ileri sürerek beğenmiyor. Öte yandan, Dîvân edebiyatı san'atlı nesrinin güzel bir örneği saymakta, Dîvân edebiyâtını tutanların buna nazîre yazmak kudretinde olmadıkları düşüncesinde olduğunu, 21 Ocak 1882 târihli mektubundan öğreniyoruz. Eser, K.'in bu yoldaki ustalığını (Kaya Bilgegil, *Harâbât Karşısında Nâmık Kemal,* İst., 1972, *İndeks),* göstermek bakımından kayde değer (İst., 1289, 1305). 2. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Kanûnî devrinin sonuna kadarki pâdişahların bilhassa fütûhâtı üzerinde durulan *Devlet-i Aliyye'nin Devr-i İstilâsına dâir Bir Makaledir* adlı risâle, *Tasvîr-i Efkâr*'da tefrikadan (6 Şa'bân - 7 Ramazan, 1283/13 Aralık 1866 - 13 Ocak 1867) sonra, K.'in 21 Ocak, 1867 tarihli yazısından anlaşıldığına göre *(T. E.,* nu. 453), bâzı tertip yanlışları düzeltilerek 1867'de kitap hâlinde basılmıştır; bunda yazanın adı, basım yeri ve tarihi yoktur. *Evrâk-ı Perîşân*'dakiler dâhil, beş basımını gördük (İst., 1289, 1301, 1304/1886). Basılı eserlerinin ilki olan bu risâlenin neşri için 1303 Mart'ında (Mart - Nisan 1887) Meclis-i Maârif'çe izin verilmişse de (Murad Bey, *Devr-i Hamîdî Âsârı,* s. 72), bu, gerçekleşmemiştir. 3. Eyyûbî Hânedânı'nın kurucusu, İslâm kahramanlarından Salâhaddîn Eyyûbî'nin hayat çizgisini, bilhassa Haçlı seferlerini ele aldığı *Salâhaddîn Eyyûbî* adlı monografisi, *Devr-i İstilâ* ile birlikte, *Evrâk-ı Perîşân*'ın ilk cildi olarak *Tasvîr-i Efkâr* Matbaası'nda basıldı (H. 1289/1872; i'lânı: *Diyojen,* nu. 140, 24 Eylûl 1872. İst. Bedir Yayınları-15, 1964). 4. Ahmed Râsim'in, Ebüzziyâ'nın Yeni Osmanlılar *Târihi*'nden faydalanarak verdiği bilgiye göre, *Salâhaddîn Eyyûbî* birkaç gün içinde yağma edilircesine satılmış, *Fâtih* adlı monogrifisi dizgiye verilmişti *(Şinâsî,* İst., 1927, s. 43). Eserlerinin bu sırada bu kadar çok aranmasında, şüphesiz, 19 Temmuz 1872 tarihli *İbret*'teki *Garaz Marazdır* adlı yazısı yüzünden *İbret*'in ta'tilinin, Gelibolu Mutasarrıflığı'na ta'yinle İstanbul'dan uzaklaştırılmasının da te'siri olmuştur. 5. *Silistre Muhâsarası*'nı, Magosa'da iken yazmış, İstanbul'la haberleşmesinde aracılığına güvendiği Yüzbaşı Ahmed Nâfiz adıyle bastırmıştır (İst., Teodor Kasab Matbaası, 1290/ 1873; Hakkı Tarık Us tarafından 1946 Ocak'ında *Vakit*'te tefrikaya başlanılmış, aynı yıl bu gazetenin matbaasında basılmıştır). 1853'te İstihkâm Birinci Alayı'nda Birinci Çavuş bulunan Ahmed Nâfiz'in gördüğü, işittiği hâdiseler, onun ağzından, cesur askerlerimize anlatılmak maksadı ile yazılan bu savaş hâtıraları, oldukça sâde Türkçe ile, zevkle okunan alâka çekici kahramanlık vak'alarını içine almaktadır. 6. *Kanije* de, ilk basımında Ahmed Nâfız adına neşredilmiştir. *Mukaddime*'sinden, ondan sonra basıldığı anlaşılıyor: III. Mehmed devrinde Kanije kuşatılması ve fethinin, Tiryâkî Hasan Paşa'nın kahramanlıkları anlatılmasından maksat, askerlerimize Osmanlı askerliğinin öğünülecek zaferlerini hatırlatmak, böylece, onların millî gayretlerinin artmasına hizmettir. Fâizî'nin *Hasenât-ı Hasen*'inden, o günün Türkçe'sine göre sâdeleştirilerek nakillerde bulunulmuştur (İst., Hayâl Matbaası, 1290/ 1873; Matbaa-i Ebüzziya, 1303, 1311; Âsâr-ı Müfîde Kütüphânesi, 1335; adı *Kanije Muhâsarası* şeklinde değiştirilerek, sâdeleştirilmek sûretiyle Hakkı Tarık Us basımı: *Vakit*'te 24 Mayıs 1941'de başlayarak tefrikası, aynı yılda bu matbaada basımı). 7. Moğol istilâsında, İslâmlık ve insanlık uğruna savaşan Emîr Nevrûz'un hayat çizgisini, mücâdelelerini içine alan *Terceme-i Hâl-i Emîr Nevrûz*'un basım izni Meclis-i Maârif'ten K. Magosa'da iken alınmış, müteâkıben afvedilmesinden bir yıl kadar önce N. K. (nûn kef) rumuzu ile neşredilmiştir (İst., *La Turquie* ve Şark Matbaası, 20 Safer 1292/28 mart 1875). 1300 nisan ve ocak'ında iki defa Maârif'ten basım izni alınmış (Murad Bey, *a. e.,* s. 72, 125), H. 1302 (1885)'de, biri kitapçı Arakel, öteki Ebüzziyâ tarafından olmak üzere iki def'a basılmıştır; bu ikinci basımlarının dış kapağında ve iç sayfa başlıklarında *Evrâk-ı Perîşân* kaydı bulunan eserin, daha sonraki neşrinde (İst., Matbaa-i Ebüzziyâ, 1305), böyle bir ifâde yoktur. 8. *Evrâk-ı Perîşân,* K.'in, bu eserinin başında anlattığına göre, tertibinde intizâma bağlı kalınmaksızın, tarih, siyâsî bilgiler, manzûm, mensûr başka nevi'de eserleri, bâzı mektup ve tercemelerini içine alacak olan "cüzdân kabîlinden" dir. Görebildiğimiz iki basımı vardır: *Devr-i İstilâ* (4. bsm., 1289), *Terâcim-i Ahvâl-Salâhaddîn. Fâtih* (S. VI - 168), *Terâcim - Ahvâl - Sultân Selîm* (İst., 13 Numarada Ahmed Midhat Matbaası, 102 sayfa). Bu dört monografinin birlikte başka basımı (İst., Matbaa-i Osmâniye, 1301, 380 s.). *Devr-i İstilâ* ile *Fâtih* Arapça'ya, *Fâtihatü'l - Fütuhât-ı Osmâniyye ve Sîretü'l - Fâtih fî Târihi's - Sultân Mehemmedi'l - Fâtih* adıyle çevrilmiştir (Hayfa, 1908, 1910; *E.S., Mu'cemü'l - Matbû'âti'l - Arabiye,* c. II., Mısır, 1931, s. 1298). 9. *Osmanlı Târihi*'nin yazma nüshaları, K.'in, T. T. Kurumu'nca âilesinden satın alınan evrâkı arasındadır. a) *Târih-i Askerî*'yi, Magoso'da iken, Harbiye Mektebi'nin târih ders kitabı müsâbakası üzerine yazmağa başlamıştı. İstanbul'a dönüp, 1877 Şubat'ında tevkif edildiği zaman, ikinci cildini yazmış bulunuyordu. Birinci cildi, Sultan Osman'dan Kanûnî Sultan Süleyman devri sonuna kadardır. İkinci cildi, II. Selim devrinden başlar; 1657'de Bozcaada ve Limni'nin zabtı vak'ası ile sona erer. Eser, bu cildin son dört sayfası dışında, K.'in

kendi el yazısıyledir. b) K., Rodos'ta iken, 1886'da *Târih-i Askerî*'yi genişletmek sûretiyle, *Osmanlı Târihi*'ni yazmağa başlamıştı. *İfâde-i Merâm*'dan sonra, *Medhal* kısmı, kuruluşundan başlayarak Roma İmparatorluğu'na, İslâm tarihine âit, H. 227 - 228'e kadarki vak'aları içine almaktadır. *Osmanlı Târihi* kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan, Yavuz Selim devri sonuna kadar yazılmıştır. K.'in el yazısıyle, bu müsveddeden başka, yalnız Fâtih, Bâyezid, Yavuz devirlerinin temize çekilmiş nüshaları da T. T. Kurumu'ndadır; Bâyezid devri kendisinin, diğer ikisi bir başkasının yazısıyledir. 17 Aralık 1886 tarihli mektubunda, tarihin basımı için Ebüzziyâ'ya yazdığından, para da bulabileceğinden bahsediyordu. 1303 Mart'ında (1887), *Medhal*'in basım izni alınmıştı (Murad Bey, *a. e.*, s. 72); aynı yılda, resimli olarak dört forması basıldı (*Osmanlı Târihi*, c. I. *Medhal*, İst., Matbaa-i Ebüzziyâ, 1305). 9.XI.1877 tarihli mektubuyle II. Abdülhamîd'e sunduğu bu eseri jurnal edilmiş, müellifimize, içine aldığı bâzı ta'bir ve sözler dolayısıyle basımının durdurulduğu, nüshalarının ortadan kaldırılacağı bildirilmiş, bu hâdise onun için maddî yıkım, üzüntü kaynağı olmuştur. 1908'den sonra, Ali Ekrem Bolayır tarafından *Külliyât-ı Kemâl* serisinde basılan *Osmanlı Târihi* (İst., 1326, 1327; İst., 1971), *İfâde-i Merâm*'la, Osmanlılar'ın zuhûrundan, kısmen Fâtih devrine âit bahisleri içine almaktadır; yazma nüshaya bütünüyle uygun ve güvenilir bir basım değildir. Bâzan kaynaklar gösterilmişse de, monografileri gibi, umûmiyetle hikâyeci târih metodunun tatbik edildiği bu eser, âit olduğu nev'in başarılı örneklerinden sayılmaz (Bk. F. A. T., *Nâmık Kemâl'in Osmanlı Târihi'ne dâir Bilgimizi İkmâl Eden Yeni Notlar, Belleten*, c. XXIV., nu. 94, Nisan, 1960, s. 269-90). Zaferlerimizi, Türk ve İslâm büyüklerinin hayat ve kahramanlıklarını canlandıran, edebiyâtımızda böyle eserlerin yoksunluğundan yakınarak bu yolda örnek verme düşüncesiyle yazdığı monografileri, geçmişe bağlılık, millî ve dinî duyguları kuvvetlendirme bakımından te'sirli olmuştur; târih nev'indeki eserlerinden ona ün kazandıranlar da bu monografileridir.

IV. Tiyatro Eserleri: K., Orta-oyunları'nı, Karagöz'ü terbiyevî bulmuyor, tiyatro eserlerinin, ahlâkı ıslaha yaraması lâzım geldiğini ileri sürüyordu. Paris'teki tiyatroların âdetâ bir ahlâk mektebi olduğunu görmüş, Londra'da, Hugo'nun *Les Misérable*'sinden çıkma dramı seyretmiş, çok beğenmişti. Tiyatro eserlerinin, romana göre hayâtı daha iyi canlandırdığı, daha te'sirli olduğu fikrinde idi. Gelibolu Mutasarrıflığı'na tâyin edildiği 1872 yılı sonlarında, İstanbul'da, tiyatromuz için eserler hazırlamak, artistlere telâffûz, *diction* bakımından yardımcı olmak maksadıyle kurulan Encümen'i, gazetelere yolladığı yazılarıyle desteklemekte idi (M. N. Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. İst., 1938, s. 208 v. d.). Gelibolu'daki memurluğundan azledilip İstanbul'a döndükten sonra, bu nevi'deki ilk eseri *Vatan*'ın, 1 nisan, 1873'de temsili, Magosa'ya sürülmesinin başlıca sebeplerindendir. Tiyatro eserlerinden bitmemiş olanı Magosa'da tamamlamış, yenilerini de, *Celâl* dışında, burada yazmıştır. 1. *Vatan - yahut - Silistre*'nin kısmen mevzûu, bâzı kahramanları hayâl verimi değildir. Mektuplarında dikkatimizi çeken iki notundan, II. Mahmud zamanındaki Şumnu kuşatmasında nakl olunan bir hikâyeyi genişleterek, tesirli olması için daha yakın zamanda, Silistre savaşında geçmiş gibi göstermiştir. Bosna - Hersek isyanlarının belirmeğe başladığı 1873'te böyle bir eseri yazmaktan maksadı, tiyatro nev'inde ustalık göstermek değil, millette mevcut vatan - severlik duygularını canlandırmaktı; Kırım Savaşı'nda, "Bir kürt kızı nişanlısının arkasına düşerek gönüllü nefer yazılmış, Kars'a kadar gelmiş, bir taburun tırampeteciliğinde bulunduğu hâlde şehit olmuştu; cenâzesini gözümle gördüm" diyen K. için, bu vak'a, Zekiye'yi yaratmasında ilhâm kaynağı olmuştur. Asıl adı Mustafa olan Abdullah Çavuş ile İslâm Bey de, 1853 Silistre Savaşı'nın yaşayan kahramanlarıdır. Magosa'dan dönüşünden başlayarak muhtelif zamanlarda, bilhassa 1908'den sonra yurdun birçok yerlerinde temsil edilen *Vatan*, edebiyatımızın en çok basılan tiyatro eseridir (İst., 1289, 1307, 1308; hazırlayan: M. N. Özön, 1940 - 72 arasında sekiz defa; hazırlayan Kenan Akyüz, Ankara, 1960; *1000 Temel Eser*, 1968, 1969). Şeyh Muhammed İbni'l - Hayyât'ın Arapça'ya (*Osmanlı Müellifleri*, c. 11., İst., 1333, s. 397), *Das Vaterland* adıyle Heinrich Hartt, ayrıca L. Pekotsch'un Almanca'ya çevirdikleri eser, V. D. Smirnof tarafından Rus basınına 1876'da tanıtılmış, *Novce Vremye* adlı Rus gazetesinde tenkid edilmiştir (*Nâmık Kemâl Hakkında*, İst., 1942: Hulûsî, *Nâmık Kemâl'in Eserleri*, s. 318; Abdül Kadir İnan, *Rus Matbûâtında Nâmık Kemâl ve Eserleri*, s. 297 v. d.; N. Kemâl, *Mektup, Mecmua-i Ebüzziya*. c. V, nu. 52, 53; 1304). Mübâlağalı san'atlı ifâdeleri, tiyatro tekniğine uymayan oldukça uzun hitâbeleri içine alan *Vatan*, sonraları Murad Bey'in tenkidine uğradı (*Mîzân*, nu. 41, 42, 26 ocak, 2 Şubat 1888; bu yazının tahlîli, imzâsız, *Sa'y* mec., nu. 9, 15 şubat 1303/27.11.1888). 3 şubat tarihli mektubunda, Murad Bey'in tenkidlerini hezeyân olarak vasıflandıran K., cevâbının, ancak, *Osmanlı Târihi*'nin basımına izin çıkarsa neşredilebileceğini yazmıştı. Ne denilirse denilsin, kendinin de yazdığı gibi, daha önceki tiyatro eserleri, başka milletlerin âdet ve ahlâkını, aşk duygularını, hikemî muâhazeleri aksettirmekte idi; *Vatan*'a ise, anlatılan Osmanlı kahramanlıkları dolayısıyle, geçmişteki öğünülecek vak'aları, millî faziletlerimizi yansıtan levha gözüyle bakılmıştı ve bu yönden, tiyatro edebiyatımızda bir başlangıç, bir ilerleyiştir (*Celâl Mukaddimesi*, İst., 1309, s. 22; Yz., T. T. Kurumu, v. 19). Neşrinden az sonra, genç san'atkârlar üzerinde tesirini göstermiştir; Manastırlı Rifat'in, kahramanı, vak'aları hakikî olan *Ya Gaazî Ya Şehîd*'indeki (*Çanta*, III., İst., 1291) bilhassa askerî hitâbelerde *Vatan*'ın te'siri kuvvetle hissedilir. *Vatan*'a nazîre, *Tuna - yâhut - Zafer* adlı bir eser de vardır (Arakel Kütüphânesi - *Esâmî-i Kütüb*, İst., 1301, s. 161). Bütün bunlar, Abdullah Çavuş'un yaşadığı Menemen'e bağlı köyde yeni *Tasvîr-i Efkâr* vâsıtasıyle toplanılan yardım parasıyle *Vatan - yâhut - Silistre* adlı bir mektebin yaptırılması teşebbüsü (Nu. 96 - 98, 102, 107, ağustos - eylül, 1909), ne kadar çok ün kazandığını isbât eder. 2. K., mevzûunu önceden hikâye olarak tasarladığı *Âkif Bey* piyesini Magosa yolculuğu sırasında düşünmüş, kahramanlarından Süleyman Kapdan'ı bu esnâda tasarlamıştı (F. A. T., *Magosa Hâtıraları, Ülkü* mec., birincikânun, 1940, s. 332). 1827'deki Yunan isyânı üzerine açılan, İngiliz - Fransız müttefik devletlerinin Osmanlı donanmasını yaktıkları Navarin savaşı'nda bulunan Süleyman Kapdan'ın bir gemi reisi olan oğlu Âkif'in, 1853'te Kırım Savaşına yol açan, Sinop'ta Çürüksu Harbi'nde gemisi yanmış, fakat kendisi kurtulmuştur. Dönüşü, kendisinin öldüğü yalanını uydurarak evlenecek olan hafif - meşreb karısı Dilrübâ'nın düğününe rastlar; eser, iki rakîbin biribirini vurması, Süleyman Kapdan'ın da Dilrübâ'yı öldürmesi fâciasıyle son bulur. K., *Dâniş Bey - yâhut - Fâhişe-i Nâibe* adını verdiği bu hikâyesini, Magosa'ya sürüldükten iki ay kadar sonra, tiyatro eseri hâlinde tertip etmiştir. Bestelenmiş şarkılarını da içine alan bu hissî piyesi,

aynı yılda, Maârif'in izniyle, müellif adı konulmaksızın, gördüğü rağbet dolayısıyle iki defa basılmış (İst., Hayâl Matbaası, 1290/1873, 1876), 1885'te basım izni alınmışsa da (Murad Bey, *a. e.*, Kânûnıevvel, 1300), K.'in 31 ocak 1885 tarihli mektubunda basılacağından söz ettiği piyesinin bu basımına rastlamış değiliz. Reşad Nûrî Güntekin'in sahneye konulmak üzere hazırladığı *Âkif Bey* (İst., Millî Eğitim Basımevi, 1966), 1874'de Selânik'te İtalyan Tiyatrosu'nda tiyatroya meraklı gençler tarafından; 1883'te Şehzâdebaşı'nda Güllü Agob'un tiyatrosunda, 1908 ağustos ve eylül'ünde Selânik'te Vatan ve Beyaz Kule İttihad Bahçesi'nin kışlık tiyatrosunda temsilinin heyecanla seyredildiğini, taradığımız gazete ve mecmualardan aldığımız notlara dayanarak söyleyebiliyoruz. 3. Yine Magosa'da yazılan *Zavallı Çocuk*'ta, Tanzîmât Devri'nde üzerinde çok durulan, birçok edebî eserlere mevzû teşkil eden, evlenecek gençlerin isteklerine aykırı düşünen ana babaların buna engel olmasından ne gibi fâcialar doğabileceği mes'elesi ele alınmıştır. Bu hususta aynı fikirde olmayan ana babanın münâkaşalarını, bir genç kızla tıbbiyeli sevgilisinin aşk ıstıraplarını, ölümle sona eren üzüntülerini anlatan bu düşündürücü ve duygulandırıcı eser, o devir hayatının içtimâ'î bir yönünü yansıttığı için çok tutunmuştur. Mektuplarından, *Hâyâl*'deki mizâhî reklam ve i'lân'dan çok satıldığı, yeni baskısının yapılacağı anlaşılıyor (Nu. 17, 48; 19 Kânûnıevvel, 1289/31 Aralık 1873; nu. 48, 23 Mart 1290/4 Nisan 1874). İmzâsız basılan eser (Hayâl Matbaası, 1290/1837; 1290/1874; 112 numaralı Şark Matbaası, 1290/1873), yeni harflerle de neşredilmiştir (hazırlayan: M. N. Özön, İst., 1940, 1947; K. Akyüz, Ankara, 1960). Osmanlı Tiyatrosu'nda 1873-1874'te oynanacak eserleri bildiren ilânda adı geçen *Zavallı Çocuk*, 1909'da İstanbul'da Göksu'daki Komedi, Vodvil, Dram Kompanyası tarafından, 1913'de Diyâribekir'de *Dicle* gazetesi yararına Belediye Tiyatrosu'nda sahneye konulmuştur (*Eşref*, nu. 18, 15 temmuz, 1909; *Dicle*, nu. 108, 15 kasım, 1913). 4. *Gülnihâl*'de hürriyet ve adâlet, zulüm mefhumları, bunları temsil eden karakterler vâsıtasıyle tahlîl edilmiştir; K., hak ve hürriyetin temsilcisi Muhtar Bey'de kendi şahsiyetini yaşatmış, onun, zulmü temsil eden Kaplan Paşa'ya zaferini, muhtelif vak'alarla, konuşmalarla canlandırmıştır. *İbret*'teki 31 Mart 1873'de basılan yazısında, "Âsâr-ı âcizânemden *Râz-ı Dil* nâmında güzel bir oyun var" diyen K., (M. N. Özön, *a. e.*, s. 210), *Vatan*'ın oynanmak üzere provaya verildiği sırada yazdığını, Magosa'da iken basıldığını, en güzel ibârelerinin tashih edilip çıkarıldığı, bu isimle basılmasına izin verilmediğinden, imzâsız, *Gülnihâl* adıyle neşr edildiğini kaydetmiştir (*Celâl Mukaddimesi*, Yz., T. T. Kurumu, vr. 21 v.d.). Dört defa basılan eserin (İst., 1292, 1327; hazırlayan K. Akyüz, Ankara, 1960; *1000 Temel Eser*, İst., 1969), *İstikbâl*'deki ilândan, 1875 eylülünde satışa çıkarılmış bulunduğu anlaşılıyor (Nu. 27, 20 Şâ'bân, 1292). Rodos Mutasarrıfı iken, 1300 Kânûnıevvel'in basım izni alınmış ise de (Murad Bey, *a. e.*, s. 143), bu gerçekleşmemiştir. 5. K.'in, mevzû bakımından diğer tiyatrolarından ayrılan *Kara Belâ*'sı, Bir Hind hükümdârının bir şehzâdeyi seven kızına, bir harem-ağasının ihtiraslı aşkının, her üçünün ölümüne yol açan fâcianın hikâyesidir. Magosa'da yazdığını, neşr etmeği düşündüğünü kaydettiği bu eser (*Celâl Mukaddimesi*, Yz., vr. 23), 1911'de basılmasından (*Külliyyât-ı Kemâl*, İst., 1326) hemen sonra, Şehâbeddin Süleyman'ın, her bakımdan kıymetsizliğini ileri sürdüğü şiddetli tenkidlerine hedef olmuştur (*Tenkıydât-ı Edebiyye-Nâmık Kemâl, Kara Belâ*. İst., Cihân Matbaası, 1329). 6. Mevzûu XIII. asır İslâm ve Moğol târihinden alınan *Celâleddin Hârezmşâh* piyesinde İslâm Birliği, bu gerçekleşmediği için baş gösteren siyâsî hâdiseler, meydana getirdiği zararlar anlatılmıştır. Hakkında verilen bilgilerin hemen hepsi yanlış, birbirini yalanlamakta ise de, husûsî mektuplarının tetkiki, eserin yazıldığı zaman, yer, tamamlanması, basımı husûsunu aydınlatmaktadır. Midilli'ye sürülmesinden üç ay kadar sonra yazmağa başlamış, onbeş perdelik piyesinin dördüncü faslına kadarını 1878 temmuzunda kaleme almıştı. Türk-Rus Savaşı'nda uğradığımız bozgunlardan duyduğu üzüntü, buraya mutasarrıflığı sırasındaki resmî işleri, tamamlamasına engel olmuştu. 27 Ağustos 1881 tarihli mektubunda *Celâl*'i, biraz değiştirerek bitirdiğini haber veriyordu. Yazmaları elden ele dolaşan piyesin bir nüshasını II. Abdülhamîd'e sunmuş, bu münâsebetle kendisine Rütbe-i Bâlâ verilmiş, 2 Ekim 1881 tarihli mektubu ile, bu lutfundan dolayı padişaha teşekkür etmiştir. K., "mevzû'u sırf din üzerine" olduğu için, basılamayacağını tabiî bulduğu bu eserine, 2 Mart 1885 tarihli mektubunda, ruhsat alınmasını istemediğini yazmıştı. Ruhsat kaydından kurtarıp mecmuada parça parça basımından sonra kitap hâlinde neşri düşünülerek *Mecmua-i Ebüzziyâ*'da, kendisinden habersiz tefrikaya başlanılmış (C. V., nu. 49, 50, 31 ağustos, 14 eylül, 1886) ise de, K.'in, 9 Ekim 1886 tarihli mektubundan buna "hayır" dediği, böylece, tefrikasına neden devam edilmediği anlaşılıyor. Çoğaltmakta fayda görmediğimiz bu gibi deliller, kapağında El-Kahire-1292 yazılı basılı nüshasındaki bu kaydın uydurma ve sahte olduğunu, eserin K. hayatta iken neşredilmediğini kesinlikle göstermektedir; bunun, Matbaa-i İctihâd'da *Celâleddin Hârezmşâh*'ı neşredeceğini yazan (*Ru'yâ ve Magosa Mektûbu, Mısır, Matbaa-i İctihâd*, 1908, s. 8). Abdullah Cevdet tarafından, 1908'den sonra basıldığını sanıyoruz (İ'tinâsız yeni basımı, hazırlayan: Hüseyin Ayan. İst., Hareket Yayınları-9, 1969). Tanzîmât devrinde, dil yeteri kadar sâdeleşmediği, nazım şekli kayıtlarına bağlı kalındığı için, K., Hece vezni ile, mesnevî şekliyle manzûm, dil bakımından tabiî bir tiyatro yazılabileceği düşüncesinde değildi; bu sebeple, diğer tiyatro eserleri gibi, *Celâleddin Hârezmşâh* da nesir hâlindedir. Bunun ötekilerden ayrılan tarafı, sahneye konulmamak maksadıyle yazılmış olmasıdır. Bunun başlıca sebepleri, daha 1874 yılı sonunda, rastgelenin tiyatro yazdığı, halkı bu nevi'deki eserlerden nefret ettirdikleri; ayrıca, bu eserinde İslâm Birliği fikrini müdâfaası, kendisinin siyâsî vaz'iyyeti, sahne hayatımızdaki aksamalar da, sahneye konulmayacak tarzda tertibine yol açmıştır. Bütün bunlara rağmen, eserin, 1908 Meşrûtiyeti'nden sonra sahneye konulduğunu da söyleyelim (*Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, nu. 37, 1 Nisan 1332, s. 50).

V. Romanları: K., romanlarının ilki olarak, iyi yetiştirilmiş bir gencin, uygunsuz bir kadına tutulması yüzünden maddî ve mânevî yıkımını, kendine geldiği zaman artık iş işten geçtiğini hikâye ettiği *Son Pişmanlık*'ı Magosa'da yazmış, basım izni için epeyi uğraşıldıktan sonra, adı *İntibâh-Ali Bey'in Sergüzeştini Hâvîdir* şeklinde değiştirilmiştir. Kendisinin de, istediği kadar başarı gösteremediğini yazdığı bu içtimâ'î, oldukça romantik eserin imzâsız, tarihsiz iki-üç basımının, 1875 nisanında basım izni alınmadığı, husûsî mektuplardan anlaşıldığı üzere, bu tarihten sonra neşredildiğini söyleyebiliriz. Magosa'dan afvedilip İstanbul'a döneceği günlerde, K.'in menfâsında yazdığı eser olduğu bildirilerek, forma forma basılıp satışa çıkarılmıştır (*Sabah*. nu. 109, 18 Haziran 1876; *Sadâkat*, nu. 32, 11 Aralık 1876). Âit bulunduğu nev'in ilk örneklerinden olan bu ro-

man, kendi ifâdesine göre çok tutunmuşsa da, tiyatro eserlerine verilen ehemmiyet dolayısıyle, temsil edilmeyen tiyatroları bile, *İntibâh*'tan daha çok rağbet kazanmıştı. Fransızcaya tercemesi (H. Bedreddin Ülgen, *Namık Kemal Sergisinde Neler Var, Vakit,* 21 Aralık 1940), sâdeleştirilmiş basımları vardır (Fâzıl Yenisey, İst., 1969; M. N. Özöm, İst., 1971). 2. K., mevzû'unu XVI. asır Osmanlı, Kırım, İran târihinden aldığı, İslâm Birliği fikrini müdâfaa ettiği *Cezmî*'yi Midilli'de, aralıklı zamanlarda yazmış, *Celâleddin Hârezmşâh*'la birlikte, 1881 ağustos'unda birinci cildini tamamlamıştır; basım izni, daha önce, 1296 zilka'desinde (Ekim - kasım, 1879) alınmıştı (Murad Bey, *a. e.,* s. 125). 1880 şubatında i'tibâren cüzler hâlinde basımına başlanılmış, daha ilk cüz'ü çıkar çıkmaz, ele alınan vak'aların târihî gerçeklere uymadığı hakkında *Vakit* ile *Terceman*'da münâkaşalar kendini göstermişti. İkinci cildi yazılamayan, oldukça şâirâne ifâdeyle kaleme alınan *Cezmî*'nin, o devirde zevkle okunan, kazandığı ünü sonraları da devâm ettiren bir roman olduğunu, mevcûdu tükendiği için yüksek fiyatla satılması, hayâtında ve ölümünden sonra birçok defa basılması (İst., 1297, 1299, 1304, 1305, 1335; sâdeleştiren: Fâzıl Yenisey, İst., 1969) isbat etmektedir.

VI. Tenkidleri: Hemen her nevi'deki yazılarında muhtelif mes'elelere âit tenkidlerine rastladığımız K.'in, baştan başa bu husustaki düşüncelerini içine alan risâleleri de vardır. 1. Magosa'ya sürülmesinden az sonra, gönül eğlendirmek için yazdığı *Bahâr-ı Dâniş*'tir. *Bahâr-ı Dâniş,* Şeyh İnâyetullah Kanbû'nun 1061 (1651)'de Urdu diliyle yazdığı hikâye ve masalları içine alan *külliyât*'ının adıdır. En güzel kısmını, Cihandâr Sultan ile Behrever Bânû'nun aşk hikâyeleri teşkil eder; K., muhtelif dillere çevrilen bu ünlü hikâyelerden birini dilimize çevirmiştir. Eseri kıymetlendiren, pek sâde Türkçe ile tercüme ettiği bu hikâyesinden çok, Dîvân ve Garp edebiyâtına dâir fikirleridir. Bir iki asırdanberi, Garp medeniyeti te'siriyle meydana gelen inkılâpların en şiddetli sadmesine uğrayan edebiyâtımız olduğunu, halkın anlayacağı tarzda yazılmayan, tabiî dilden uzak, birtakım san'atlara boğulmuş eserlerin alâka uyandırmadığını, bu gibi eserlere karşı duyulan soğukluk yüzünden yeni devir edebiyatçılarının Acemceden bir eser naklinden kaçındıklarını, hâlbuki Sa'dî'nin *Gülstân*'ı, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si gibi Acemce çok kıymetli eserler bulunduğunu ve bunların Türkçeye çevrilmesini, memleketimizi bu gibi san'atkârların yazılarından yoksun bırakmanın ise, Dîvân edebiyâtımıza kıymet vermemek, Fuzûlî, Nâbî v.b. şâirlerimizi inkâr demek olduğunu ileri sürüyor. Bu düşünceyle, Şark edebiyâtının ünlü bir hikâyesinin, nasıl zevkle okunabileceğini anlatmak için, herkesin anlayabileceği sâde Türkçe ile tercüme etmiştir. Magosa'da iken basıldığından ilki imzâsız, öteki yayımları kendi adıyledir (İst., 1290/1873; 1303, 1311). 2. K., Magosa'da iken, Recâî-zâde Ekrem, İtalyan şâiri Silvio Pellico'nun *Le Mie Prigiono* adlı ve mahbes hâtıralarını içine alan eserini Fransızcasından dilimize çevirmiş, 1874'te kitap hâlinde neşretmişti. K., bu münâsebetle yazdığı *Mes Prisons Muâhazesi*'nde eserin aslı ve tercümesi hakkında tenkidlerine yer vermiş, Silvio'nun habs olununca duyduğu pişmanlığı, ağlayacak kadar za'f göstermesini vatanseverliğe yakıştırmadığından söz ettiği gibi; seci'leri, zincirleme terkipleri içine alması ve ilk bahisleri ile sonundakiler arasında dil bakımından uygunluk bulunmadığı için de Recâî-zâde Ekrem'i tenkid etmiştir. *Muâhazeyi* kıymetlendiren, dil hakkındaki fikirlerini, karakter ve eserlerini aydınlatan ve yer yer Magosa hâtıralarını içine alan kısımlarıdır. Hâtıralara âit kısımlarını neşrettiğimiz *(Ülkü,* nu. 94, aralık, 1940), Magosa'da yazılan *Meprizon Muâhazesi*'nin muhtelif yazmaları elden ele dolaşmış, önce, Magosa hâtıralarının mühim kısmı, inkılâp v.b. kelimeler çıkarılarak, Meşrûtiyet'ten sonra tam şekliyle *Mecmua-i Ebüzziyâ*'da tefrika olunmuştur (Nu. 45-47, Gurre-i Cemâdâ I - Cemâdâ II., 1302/16 Şubat-18 Mart, 1885; nu. 129 - 34, 21 Muharrem - 4 Rebi' I, 1330/11 ocak-22 Şubat 1912). 3. *Tahrîb-ı Harâbât,* Ziyâ Paşa'nın 1874 eylülünde basılan, Arap ve Acem, Türk şâirlerinin kasîdelerinden seçtiği örnekleri içine alan *Harâbât*'ın birinci cildine dâir tenkidleridir; bilhassa, bâzı bilgi yanlışları, metinlerin iyi seçilmediği üzerinde durmuş, Ziya Paşa'yı, böyle bir antoloji ortaya koyduğu için Dîvân edebiyâtı tutmakla suçlandırmıştır. Bu yılın kasımında hemen tenkidini yazmağa başladığını mektuplarından öğreniyoruz. Adından belli olduğu gibi, tenkid nev'inin iyi örneği sayılamayan eser, şahsiyâta dökülen fikirleri de içine aldığından birçok yazmaları elden ele dolaşmış, 1299 Receb (1882 mayıs - haziran)'inde basım izni alınmıştır (Murad Bey, *a e.,* s. 98). Ziya Paşa'nın *Muhrib* adıyle cevap yazdığını bildiğimiz *Tahrîb-i Harâbât*'ın manzum *Mukaddime*'si, geri kalan mensur kısmı *Mecmua-i Ebüzziyâ*'da tefrikadan (Nu. 11, 15 Safer, 1298/17 ocak, 1881; nu. 19 - 24, 15 Cemâdâ II., 1298 - Gurre-i Ramazan, 1299/15 mayıs, 1881 - 17 temmuz 1882) sonra kitap hâlinde basılmıştır (İst., 1301, 1304. Tahlili için bk. Kaya Bilgegil, *Harâbât* karşısında Nâmık Kemal, İst., 1972). 4. *Ta'kîb, Harâbât*'ın kasîde ile mesnevî dışındaki Dîvân nazım şekillerinden seçmeleri içine alan ikinci, yine her üç dilin edebiyâtından mesnevîlerin yer aldığı üçüncü cildlerinin tenkididir; bu iki cilt, 1875 Ekiminde basılmış bulunuyordu. Magosa'ya gönderilmesini istediği bu ciltler hakkında tenkid yazmağa, eseri henüz görmeden, 1875 kasımında niyet etmişti. *Ta'kîb,* bu yılda yazılmıştır; kendisinden yalnız, çocukken yazdığı tasavvufî bir şiirinin (C. II., s. 165) seçilmesi çok asabîleştirdiği anlaşılmaktadır. Birçokları tarafından yazmasından kopya edilen eserin basım izni *Tahrîb-i Harâbât*'la birlikte alınmış, tefrikadan *(Mecmua-i Ebüzziyâ,* nu. 30 - 36, 15 Rebi' I - 15 Cemâdâ II., 1300/24 Ocak - 23 Nisan 1883) sonra, kitap hâlinde yayınlanmıştır (İst., 1301, 1312). 5. Vak'a - nüvis Şefik Efendi'nin, Edirne seferini ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi vak'asını anlatan *Şefik - Nâme* adlı eseri, Çorlulu Ali Paşa torunlarından Mahmud Celâleddin Paşa tarafından şerh edilerek, K.'in Magosa'ya gittiği sırada, 1873'de *Ravzatü'l-Kâmilîn - yâhut - Şerh-i Şefik - Nâme* adıyle basılmıştır (İst., 1290), Mektuplarında *Şefik - Nâme Muâhazesi,* bâzan *Ravzatü'l - Kâmilîn Muâhazesi* diye sözünü ettiği bu tenkidi 1875 yılı sonlarında yazmağa başlamış, bitirdiği kısımlarını İstanbul'daki bir dostuna da yollamıştı; beğenmediği için, ileride daha iyi tarzda yazmak kararıyle bir süre ara verdiğini kendi ifâdesinden öğreniyor, tamamlayıp tamamlamadığına dâir şimdilik birşey söyleyemiyoruz. 6. İrfân Paşa, 1287'de basılan *Mecmua-i İrfan Paşa* adlı eserinde şiir ve mektuplarını toplamış, bunun başındaki yazısında yeni nesli söz anlamazlık, eskiyi beğenmedikleri için kadir - bilmezlikle suçlandırmıştı; bu eserinde, K.'i hicveden bir beyti de vardır (S. 51). K., bu yüzden, 1874'de yazmağa başladığı *İrfan Paşa Mektûbu* adlı tenkidini, yine tahminimize göre 1875 mayısında bitirmişti. Bir eser, gerçeği yansıtmadıkça, şâirâne hayâlleri, edebî san'atları içine alsa da bedi'î kıymet ifâde edemeyeceği, Dîvân şiirinde san'at uğruna mânânın fedâ olunduğu mübâlağalara yer verildiği üzerinde duran, İrfan Paşa'nın düştüğü yanlışları gösteren, yeni neslin Dîvân şiirini küçümsemediğine âit örnekler veren K.'in bu eserinin basımı

için *Tahrîb-i Harâbât* ve *Ta'kib*'le aynı zamanda, 1882 mayıs-haziranında izin alınmış, daha önce *Mecmua-i Ebüzziyâ*'da (Nu. 7, 15 Zi'lhicce, 1297/18 Kasım 1880), ayrıca kitap hâlinde neşredilmiştir (İst., 1304, 1309, *Külliyyât-ı Kemâl - Makalât-ı Siyâsiyye*, Cüz - 5, İst., 1327). 7. K.'in Terceme Odası'ndan yakın arkadaşı, Avrupa'da birlikte bulunduğu, sonraları araları açılan Kânî Paşa - zâde Rif'at, Pradié Fodéré'nin *Principes généraux de droit de Politique et de Législation* (Paris, 1869) adlı eserinin *Hukuk-ı Umûmiye* adıyle iki ciltlik tercemesini neşretmiş (İst., 1290), bunu duyan K., kitabı görmeden tenkid yazmağı kararlaştırmıştı. *Mukâtebât-ı Siyâsiye* başlığıyle basılan, ilki 29 Mart 1875 tarihli iki mektubu, Magosa'da iken, imzâsız olarak *Muharrir* mecmuasında (Cüz-2, 3; 1292, s. 33, 66 v.d.), tahlil edilerek tarafımızdan da basılmıştır (Fuad Köprülü, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c. I., Ankara, 1944, s. 51 - 66). 8. K., Magosa'da iken, Fâik Reşad'ın Dîvân edebiyâtı tarzındaki eserleri küçümseyen, Garp edebiyatı te'sirinin yayılmasını ileri sürerek bu yoldaki eserleri öğen makalesi üzerine, günlük gazetelerde karşılıklı münâkaşalar açılmıştı. Magosa'dan Fâik Reşad'a yolladığı mektubunda, onunla aynı düşüncede olduğundan söz ederek, yakında basılacak *İntibâh* adlı romanının önsözünde bu mes'ele üzerinde duracağını yazıyordu. *İntibâh*'ın muhtelif basımlarında yer almayan bu *Mukaddime*, K. Midilli'de iken Şark mecmuasında (Cüz - 5, 1297), Fâik Reşad tarafından basılmıştır (*Edîb-i A'zam Kemâl*, İst., 1326, s. 12 v.d.; klişesi, M. C. Kuntay, *Nâmık Kemal*, c. II., ksm. 1., İst., 1940, s. 573 v.d.). 9. Tenkidlerinin çoğunu Magosa'da yazan K., Midilli'de de, bu nevi'de, bu kadar çok değilse de yine eserler verdi. Ahmed Midhat'ın, *Üss-i İnkılâb* adlı eserinde K.'in *Kanûn-ı Esâsî* hakkında fikirlerinden, kısmen aleyhinde olarak bahsedilmişti. Ahmed Midhat'a cevaplarını içine alan, bu yoldaki çalışmaları kendisinin o zaman ileri sürdüğü fikirleri aydınlatma bakımından çok mühim olan 24 Ağustos, 13 Eylül 1878 tarihli uzun iki mektubunun yazmaları, bu sırada kendisi neşriyâttan men'edilmiş olduğundan basılamamıştı. Tarafımızdan tahlil edilerek neşredilen bu iki mektup, önce, *Tanîn*'de, *Mecmua-i Ebüzziyâ*'da tefrikadan sonra *Edîb-i A'zam Nâmık Kemâl Bey'in Gayr-i Matbû Âsârından - Ahmed Midhad Efendi'ye Yazdığı İki Mektup* adıyle (İzmir, Tanıkyan Matbaası, 1324) kitap hâlinde basılmıştır. 10. K., husûsî mektuplarında *Latîfe*, Pilevne Muâhazesi adlı bir yazısından söz etmektedir; dâmâdına yolladığı 2 Haziran 1878 tarihli mektubunda bunu yazdırıp gönderdiğinden bahsediyor. *Gayret*'te, ne münâsebetle, kime yazıldığı bildirilmeksizin basılan uzun bir mektubunun muhteviyâtını, Hikmet'in eseriyle karşılaştırınca, bunun hakkında, yer yer mizâhî ifâdeleri içine alan tenkidi olduğunu öğrenmiş olduk (Nu. 17 - 20; 1302 - Krş., *Pilevne Kahramânı Gâzi Osman Paşa Şânındadır*. Hikmet Bey, Birinci Orduy-ı Hümâyûn Başkâtibi, 11 Mart 1294/22 Mart 1878). 11. K., husûsî mektuplarında, Recâî-zâde Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ı hakkında yazdığı, *Mütâlaa-Nâme* adlı bir eserinden söz eder; Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l - İnşâ*'sı gibi edebiyat kitaplarına artık ihtiyaç bırakmayacağını, bâzı yerlerini *Celâl*'den "parlak", baş kısımlarını eserlerinin en güzeli saydığı bu tenkidinin muhtelif yazmaları bulunduğu anlaşılıyor. Eksik bir yazması, yazıldığı zaman kesinlikle tesbit edilemeyerek basılmıştır (N. Halil Onan, *Nâmık Kemâl'in Ta'lîm-i Edebiyat Üzerine Bir Risâlesi*, Ankara, 1950). Bâzı kısımları karşılıklı konuşmalar hâlinde tertiplenen, zihin, fikirde sâdelik, âhenk, incelik, tasvir bahislerini içine alan eser, K.'in ve çevresindekilerin hayat ve eserlerine dâir bâzı bilgileri de içine aldığından mühimdir. 19 Eylül 1878 tarihli mektubundan *Mütâlaa-Nâme'yi Recâî-zâde Ekrem*'e yolladığını öğrenmiş, dolayısıyle, yazıldığı zamanı tesbit etmiş oluyoruz. 12. K.'in Dîvân edebiyâtı, Tanzîmât'tan sonra meydana gelen siyâsî makale, roman, tiyatro nev'indeki eserlere, dilde sâdelik, *Celâleddin Hârezmşah*'da gerçeğe uygun ve aykırı vak'alar hakkındaki tenkidli düşüncelerini içine alan *Celâl Mukaddimesi*. Midilli'de bu piyesle aynı sırada yazılmış, ondan önce tamamlanmıştır; mektuplarından, 1878 eylülünde bitirdiği anlaşılıyor. Mecmualarda tefrikadan (*Şark*, Cüzı, 2, 1297/1880; *M. Ebüzziyâ*. nu. 38-44, 4 Kasım 1884 - 2 Ocak 1885) sonra kitap şeklinde basılmıştır (İst., 1305, 1309). 13. *Renan Müdâfaa - Nâmesi*, Fransız Akademisi âzâsından Ernest Renan'ın 29 mart, 1883'de Sorbonne'da verdiği *L'Islamisme et la Science* adlı konferansı üzerine yazılmıştır. Renan'ın İslâmiyet, bu dinin maârifin ilerlemesine engel olduğu v.b. fikirlerini tenkid edip cevaplandıran K., heyecanla yazdığı bu eserini bitirdikten sonra beğenmemiş, uğrayacağı tenkidlerden çekindiği için yazmalarının çoğaltılmasını istememiştir. 1883 temmuz'unda yazmağa başlamış, bu yılın eylülü başında bitirmiş bulunuyordu (*Külliyyât-ı Kemâl*, İst., 1326; Nâmık Kemal, *Renan Müdâfaa - Nâmesi (İslâmiyet ve Maârif)*, yayınlayan, Ord. Prof. Dr. Mehmed Fuad Köprülü, Ankara, 1962).

Yaşadığı çağın başta gelen üstadlarından olduğu için Hasan Subhî'nin *Gencîne - i Hüner*, Sâfî'nin *Cidâl-i Sa'dî bâ-Müdde'î*, Atâ'nın *Enderûn Târihi*, R. Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât* adlı eserlerine, neşrî tasarlanan *Hurdabîn* mecmuasına *takriz*'leri de, adından anlaşıldığı gibi yalnız lehte fikirlerini içine alan tenkidleridir. Magosa'da, Midilli'de sürgün bulunduğu zamanlarda, yazılarının basımı men'edildiğinden, tenkidlerine, kopyaları elden ele dolaşan husûsî mektuplarında da yer vermiştir; bunlarda, o devrin hemen bütün meşhur yazarlarının çok defa kendilerinin yolladığı tercümelerine, roman, tiyatro, şiir v.b. sâhalardaki eserlerine dâir, haklı olduğu için çoğu aynen kabûl edilen tarafsız, samimî sayfalarca tenkidlerine rastlarız. Bunlar, o devrin edebî, siyâsî, her türlü münâkaşalar dolayısıyle ileri sürülen fikirlerin tahlil ve tenkidini de içine almaktadır. Resmî iş ve mes'elelere âit tenkidlerini yansıtan, II. Abdülhamîd'e, o işin başında bulunanlara sunduğu *lâyiha*'ların da, bu nevi'deki yazıları arasında ihmâl edilmemesi lâzım gelir.

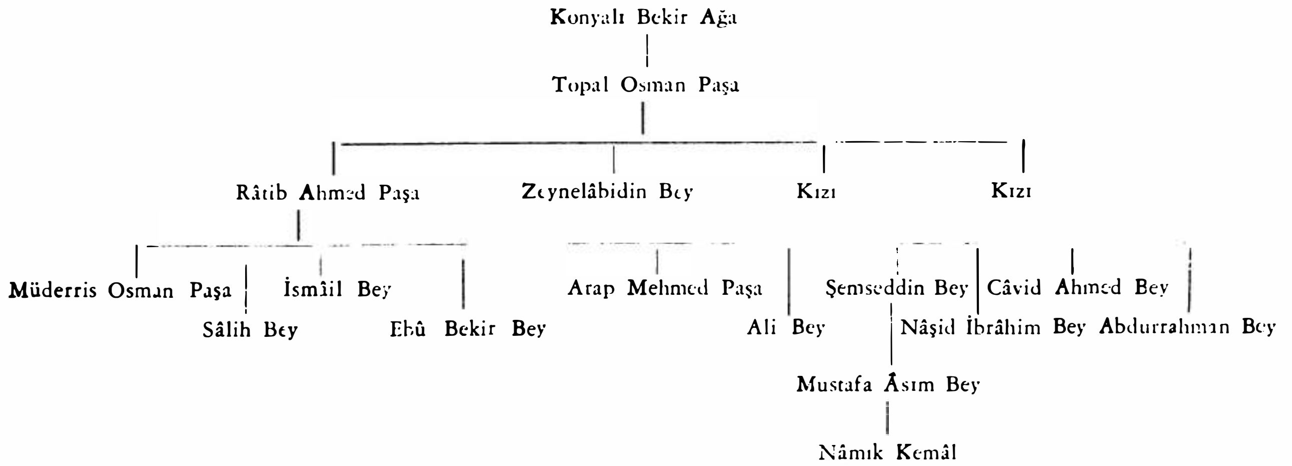
VII. Başka Eserleri: Fransızcadan, edebî ve siyâsî, pek de mühim sayamayacağımız tercümeleri bulunan K.'in, bâzıları basılmış olan başka eserleri de vardır. *Tenzîrü'l - Hınzîr*. 1865'te Diyâribekirli Na'îm'e yazdığı, onun hakkında hicviyelerini içine alır (İst., 1307/1890); bunun gibi yine tarafımızdan da basılan *Sergüzeşt*, Kânî Paşa-zâde Rif'at'e hitâb eden mektup tarzında tertiplenmiş, tahminimize göre, 1866'da yazılmıştır (İst., 1327). *1289 Senesi Safer'inin Ondördüncü Gecesi Görülmüş Bir Ru'yâ* adlı eserini, K., bu tarihte (23 Nisan 1872) gördüğü ru'yâmış gibi tertiplemiştir. *Hürriyet*'i, bir bulutun içerisinden çıkan, etrâfına parça parça zincirler döken güzel bir genç kız hâlinde tasvirden sonra, onun ağzından istibdat aleyhinde nutuklara yer verir; bu hayâl sonra, Osmanlılar'ın ikbâl bayrağının *hürriyet*'in elinde olduğunu anlatan bir bayrak şeklini almıştır. Bundan sonra, memleketin erişmesini tasarladığı aydınlık günleri canlandırdığı *Ru'yâ*'yı, kendi ifâdesine göre vaktiyle yazmış, Magosa'da tamamlamıştır. N. K. (nûn kef) rumuzu ile, basım yeri ve târihi yazısız neşrinden başka, muhtelif basımları vardır.

Mısır'da *İçtihad*'da tefrikadan sonra, *Ru'yâ ve Magosa Mektubu* adlı basımının (1908) sonuna *Bir Mubâcir Kızının Feryâdı* isimli şiiri eklenmiştir (İst., 1326, 1932; sâdeleştirilmiş metni, *Kıvvet,* nu. 14, 3 Ocak 1947 v. d. Arapçaya yeni bir tercemesi: *Ma'rûfe'r-Rusâfî,* Bağdad, 1909). *Vâreyla - Vatan Kasîdesi* ile birlikte, İst., 1326. *Seyf-ü Kalem İlâvesi - 2,* bu isimli mecmuanın neşrettiği *İmtizâc-ı Akvâm* ile *Vefây-i Ahd* makalelerini içine almaktadır (İst., 1327). 1881'de, daha sonra 1885'te mecmualarda tefrika edilen *Hikmetü'l - Hukuk* te'liftir; kitap şeklinde basılmış değildir. 1884'te, Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'yle alâkalı evrâkı, buraya bağlı yerlere çekilen telgrafları, konsolos - hânelerle haberleşmeleri, mahrem vesikaları içine alan *Mecmua-i Siyâset* adlı bir eser yazmakta idi; bu sırada üzerinde çalıştığı bir başka eseri, Midilli'ye âit husûsiyetlerden, göz açacak hâdiselerden söz edeceği, Âkif Paşa'nın *Tabsıra*'sı benzeri, fakat ondan ayrı olarak ifâdece san'atlı, II. Abdülhamîd'e sunmayı tasarladığı *Midilli Risâlesi*'dir. Mektuplarından her iki eserin birçok kısmını yazdığı, bitirmek azminde olduğu anlaşılıyorsa da, bunlar, elimize henüz geçmiş değildir.

K.'i ayakta tutan tarafı, hangi nevi'de olursa olsun hemen bütün eserlerinde birçok yönleriyle ele aldığı vatan - severlik duygu ve fikirlerini müdâfaa etmesi, bu yolun başta gelenlerinden olmasıdır; bu uğurda atıldığı siyâsî mâcerâlarla dolu hayâtının da, eserlerinin alâka uyandırmasında mühim te'siri olmuştur. Sürgün olduğu zamanlarda eserlerinin okunması, basımı men'edilmişti; hattâ ölümünden sonra, 1318 (1902)'de Matbaa-i Âmire'de basılan risâlenin de, memleketimize girmesi ve neşri zararlı kitap listesinin başında onun eserleri de geliyordu. Böyle olduğu hâlde, Tanzîmât devri sonlarında, Millî Edebiyat devrinde yetişen nesil, hâtıralarından ve muhtelif yazılarından anlaşıldığı gibi K.'in eserlerini gizli gizli okuma imkânı buluyordu; basılı olmayan eserlerini, K., kendi ifâdesine göre, yazmalarının birçok kopyaları vâsıtasıyle, matbaalara rahmet okutacak kadar geniş ölçüde yayma imkânına sâhipti. Bu sebeple, çağdaşlarından başlayarak günümüze kadar te'sir ve şöhreti sürüp gitmektedir. Nesir üslûbunu taklit edenlerin sayısı çok değildir; şiirlerine yazılan nazîreler, tahmis ve tazminler, hakkındaki manzûmeler, bir kitap meydana getirecek kadar kabarık yekûn tutmaktadır. M. Cemal Kuntay'ın *Kemal* adlı piyesinin (İst., 1328), Rızâ Nûr'un *Cehennemde Bir Celse* operasının başlıca kahramânı olan *(Hayat ve Hâtıratım,* c. IV., İst., 1968, s. 2003) K.'in *Vatan Kasîdesi*'nin N. S. Bodamyalı-zâde tarafından nazmen İngilizce'ye çevrilen metni, müze hâline getirilen Magosa kalesinin duvarında çerçeve içinde asılı durmakta, vatan - severlik fikirleri yanında, orada geçen sürgünlük hayâtının izlerini de yaşamaktadır. Sözlerimizi, üzerinde çok müessir olduğu Abdülhak Hâmid'in, üstâdının gerçek şahsiyetinin özünü ortaya koyan, şöhretinin neden sürüp gitmekte olduğunu anlatan beytiyle bitiriyoruz: *Sen esîr-i feyz-ı hürriyyet iken - Kaabil olmaz nâmın etsin irtihâl!*

Bibliyografya: K.'in hayâtından bahseden eserlerde verilen bilgiye, umûmiyetle, Fâik Reşad'ın *Edîb-i A'zam Kemal,* Ebüzziya Tevfik'in *Kemal Bey'in Terceme-i Hâli* (İst., 1326) ile, *Tasvîr-i Efkâr*'da tefrika hâlinde kalan *Yeni Osmanlılar Târihi* kaynak teşkil etmektedir; bunlar ve oğlu A. Ekrem Bolayır'ın *Namık Kemal*'i (İst. 1930), araştırmadan çok, hatırda kalanlara dayanılarak yazılmıştır. S. Nüzhet Ergun, *Namık Kemal, Hayatı ve Şiirleri*'nde (İst., 1933), A. E. Bolayır'ın, atalarına dâir verdiği bilgiyi, tezkirelerden, tarihî kaynaklardan faydalanarak oldukça zenginleştirmiş, şâirlik cephesini epeyi aydınlatmıştır. İ. E. M. Kemal İnal'in, *Son Asır Türk Şâirleri*'yle (C. V., 1938, s. 819 v. d.), K.'in Sofya'da tertip ettiği şiir defteri kendisinde bulunduğu, Yıldız Sarayı evrâkından, hâtıra ve bâzı mektuplardan, v. b. kaynaklardan istifâde ettiği için, ilk şiirleri, resmî hayâtı bakımından, önceki yayınlara göre daha çok bilgi edinmiş oluyoruz. K.'in annesi, çocukluğunu yanında geçirdiği dedesine dâir ilk araştırma, Edib Âlî Bakı tarafından neşredilmiş *(Namık Kemal'in Annesi Nerede Yatar, Cumhuriyet,* Birincikânûn, 1940; *Ülkü,* c. XVII, nu. 101, Temmuz, 1941), bundan, önce İhsan Sungu faydalanmıştır (Namık Kemal mad., *Aylık Ansiklopedi,* nu. 8, Aralık, 1944). S. N. Ergun, başlıca beş yazma nüshadaki şiirlerinin, nazîreleri de işâret ederek tenkidli ikinci basımını hazırlamış, eserinin başında Rızâ Nur neşrine *(Namık Kemal, Türk Bilig Revüsü,* c. VI., İskenderiye, şubat, 1936) dâir tenkidlerine yer vermiştir. Ali Ertem basımı, S. N. Ergun'un çalışmalarına yeni birşey katmamaktadır *(Namık Kemal'in Şiirleri,* İst., 1957). Bâzı makaleleri, Ebüzziyâ'nın neşrettiği üç ciltlik *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr*'da (İst., 1301, 1311), A. E. Bolayır'ın hazırladığı *Külliyyyât-ı Kemâl* serisinde (İst., 1327), M. Nihad Özön'ün *Nâmık Kemal ve İbret Gazetesi*'nde (İst., 1938) mevcuttur; bunlar dışında pek çok makale ve musâhabesi gazete ve mecmua sütunlarında dağınık kalmıştır; bunlara, *İbret*'teki, adı geçen eserde bulunmayan birkaç yazısını da katabiliriz. Aslında pek çoğu başlıksız olan makalelerinin sonraki basımlarında başlıklar konulmuş, bâzan, muhtelif kimseler tarafından neşredilen aynı yazıya başka başka adlar da verilmiştir; *Amerika* ve *Maârif* ile, *Londra* ve *Terakkî,* aynı yazının iki ayrı adıdır. İmzâsız makale ve musâhabelerinin ise nasıl tesbit edilebileceğini, bu yolda karşımıza çıkan güçlükleri ancak, çalışmalarında bu gibi mes'eleleri gözönünde bulunduranlar çok iyi bilirler. Şiir ve makaleleri dışındaki eserlerinin çoğu, sürgün olarak, me'murluk dolayısıyle uzak bulunduğu İstanbul'da basılmıştır; sansür tarafından bâzı kısımları çıkarılmış, bâzı ifâdeleri değiştirilmiş, tertip yanlışlarını içine almaktadır. K.'in, husûsî ve resmî mektuplarından, hattâ, bâzan izni de alınmaksızın eserlerinin başkaları tarafından tefrikasından, kitap hâlinde bastırılmasından üzüntü duyduğunu, asabîleştiğini öğreniyoruz. Bâzı eserlerinin muhtelif yazmaları bulunduğu gibi, tertip yanlışları düzeltilmiş, çıkarılan kısımlar ilâve edilmiş basılı nüshaları da vardır. Ölümünden günümüze kadar, eserlerinin birçok basımları yapılmış, fakat bu hususlar gözönüne alınmamıştır. Bütün bunlar, ciddî çalışmalarla hazırlanacak eserlerinin basılması lâzım geldiği mes'elesini ortaya koymaktadır.

K.'in Türk Tarih Kurumu'nca âilesinden satın alınan, bâzıları başkaları tarafından ona yazılanlar olmak üzere, 744 mektubu, ayrıca resmî yazılarını içine alan iki defter, resmî evrak, bâzı eserlerinin yazmaları, basılı nüshaları, iki şiir defteri vardır. Biz, onun husûsî mektuplarının sayısını, kendi derlediklerimizle, yaklaşık olarak 1000'e yükseltmiş bulunuyoruz. İçindekileri izah sûretiyle tenkidli basımını hazırladığımız, dört cilt tutacak bu mektupların üç cildi basılmıştır. (Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan, Ankara, 1967, 1969, 1973). Bu maddeyi yazarken, bilhassa bu çalışmalarımızdan faydalandık; bunlarda, hayatı ve eserlerine dâir yeni bilgiler, araştırmalarda düşülen hatâlar, v. b. hakkında îzâhat mevcuttur. Umûmî İndeksi'ne bakılmak suretiyle, bahsettiğimiz hususlarda oradan faydalanılabilir; bu sebeple, ancak pek zarûrî hâllerde bibliyografya vermiş bulunuyoruz. Birçok mühim şah-

siyetlerimiz gibi, K.'i de, hayâtı ve eserleri bakımından yakından tanımış sayılamayız; bu, eserlerinin, *Umûmî İndeks*'lere de yer verilecek esaslı tenkidli basımlardan sonraki ciddî çalışmalarla mümkün olacak; K., ancak o zaman, Türk edebiyâtı tarihi ve fikir hayatımızdaki hakikî mevkı'ine oturtulmuş olacaktır. (F. A. Tansel)

NÂMIK PAŞA, Mehmed (1804 - 1892), Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşayan bir asker, devlet adamı ve bakan. 1804'te ve başka bir söylentiye göre de 1797 yılında Konya'da doğan N. P., genç yaşta İstanbul'a gelerek, Asâkir-i Mansûre'ye katıldı. Mühendishâne-i Berrî'yi bitirdikten sonra, yüzbaşı olarak, yeni ordunun saflarında yer aldı. Bilgisini arttırmak üzere Fransa'ya gönderildi ve 1830'da Fransa dönüşünde albay ve 1832'de de generalliğe yükseltildi. Fransa'dan edindiği bilgilerle, subay yetiştirmek üzere, bugünkü Harb Okulu'nun ilk kurucusu oldu. Bu arada, Mütercim Ahmed Rüşdi Efendi (Paşa) ile, bâzı askeri nizamnâmeleri Türkçe'ye çevirdi. 1834'te, Londra elçiliği ile, İngiltere'ye gönderildi. 1835'te, ferik rütbesi verildi ve bir yıl sonra Trablus-Garb Komutanlığı'na tâyin edildi. 1843'te, mareşal rütbesi ile, Arabistan Müşîrliği'ne gönderildi. 1849'da, Hicaz ve Irak Müşîrliği ile birlikte, Bağdad valisi oldu. 1852'de İstanbul'a çağrılarak, önce Tophane Müşîrliği'ne, sonra da Ticaret Nâzırlığına getirildi. 1954'te, Bursa (Hudâvendigâr) valiliğinin teşkilinde, ilk vali olarak tâyin edildi. Arkasından, Kastamonu ve Cidde valiliklerine getirildi. Bu sırada, ikinci defa Arabistan Müşîrliği'ne atandı ise de, bir hafta sonra İstanbul'a çağrılarak Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi, onu tâkiben de Hâssa Müşîri ve, temmuz 1861 de, ilk defa Serasker oldu. 1862 de, tekrar Bağdad valiliğine tâyin edildi. Bu sırada sadârete getirilmesi düşünüldü ise de, mart 1867'de yeniden Seraskerliğe getirilmekle, bu tasavvurdan vazgeçilmiş oldu. 1871'de Şûrâ-yı Devlet Reisi, ekim 1875'te ise Bahriye Nâzırı oldu. Nisan 1876 da görevinden alınarak, tekrar Şûrâ-yı Devlet Reisliğine tâyin edildi. İlk Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'na A'yân üyesi olarak katılan N., milletvekillerinin sâdece Müslüman teb'adan seçilmesini istemişse de, Mütercim Rüşdi Paşa onu aşırılıkla itham ederek bu fikrini redd eyledi. 93 (1293/1877) savaşında, başlangıçta, toplanan ve Midhat Paşa, Hayrullah Efendi, Safvet Paşa, Mahmud Paşa, Redif Paşa ile Said Paşa'dan oluşan, savaş kararını alan komisyonda bulundu. Osmanlı ordularının gerek sayı, gerek teçhizat noksanına rağmen, "kem fietin kalîletin... Nice az bir topluluk kalabalık kuvvetleri yendi" (Bakara sûresi, âyet: 249) âyet-i kerîmesini delil olarak kullanarak, savaş kararı alınmasına taraftarlık etti. Bozgun sonunda ise, mütâreke şartlarını görüşmek üzere, ikinci delege olarak, Hâriciye Nâzırı Server Paşa'nın yanında Kızanlık'a gitti ve mütârekeyi Grandük Nikola'nın dikte ettirdiği şekilde Edirne'de imzalayanlardan biri oldu. Dönüşünde, Kıbrıs'ın İngiltere'ye terki konusunda Başvekil Sâdık Paşa'yı destekledi. Savaş sonrası problemlerini çözmek için, Rusya çarı nezdine gönderildi. Ancak, bu temaslarından, ne Halil Rif'at Paşa, ne de Fuad Paşa gibi sonuçlar alabildi. 1883'te, Şeyhü'l-vüzerâ unvânî verildi. Yâver-i Ekrem olarak, Mecâlis-i Âliye'ye memur edildi. 16 Eylül 1892'de İstanbul'da ölerek, Karaca Ahmed kabristanına gömüldü. II. Mahmud, I. Abdülmecîd, Abdülazîz Han ve II. Abdülhamîd gibi dört padişah devrinde hizmette bulunan N. P., bilhassa II. Abdülhamîd'in güvenini sağlamıştı. Cuma selâmlıklarında onun arabasında yer alır ve görüşlerini açıkça hükümdara bildirirdi. Ahmed Vefik Paşa'nın başvekilliğe getirilişini böyle bir tören sırasında tenkid etmiş ve Vefik Paşa'nın azlinde bu görüşmenin etkisi olmuştur. Arapça, Fransızca, İngilizce bilen N. P., cesur, sâdık ve dürüst bir Osmanlı vezîri idi. Konağı Fındıklı civarında bulunuyordu. (İ. Parmaksızoğlu)

NÂMIK PAŞA, Mehmed

NAMLU, ateşli silâhların boru biçimindeki parçası. Bazısı düz, bazısı da yivli olur. Mermi, boru biçimindeki bu kısımdan fırlar. Av tüfeğinin bazısı düz olur; düz namlulu av tüfeklerinde saçma kullanılır. Namlunun yivli olması, merminin döne döne gitmesini sağlamak içindir. Bu sâyede mermi daha büyük bir hızla hedefe saplanır ve tesirli olur. Yivli namludan atılan mermiler, düz namlulu silâhlardan atılan mermilerden daha uzağa gider.

NAMRUN YAYLASI, Tarsus'un 70 km kadar kuzeyindeki yaylalar. Burası, daha kuzeyde yükselen ve Çukurova'yı bu yönden çeviren Toros Dağları (3 000 - 3 500)'nın güneye bakan yamaşlarındadır. Bu yaylaların yüksekliği yaklaşık olarak 800 - 1 000 m kadardır. Ovadaki Tarsus şehrinde

yaz sıcakları hüküm sürerken, bu yaylalarda serin bir hava olur, geceleri serinlik daha da artar. Bu bakımdan ormanlarla kaplı bulunan bu yaylalar, ovadaki yerleşme yerlerinin ve bu arada Tarsus'un yaz aylarında yazlık (sayfiye) yeri olarak faydalanılan bir yöresi olmuştur. Burada evler yapılmış, gereken ihtiyaçlar karşılanmıştır. Yazın yayla çok kalabalıklaşır, şehirlerle yaylalar arasında motorlu taşıtlar işler.

Bu yörede Namrun bucağı, İçel ilinin Tarsus ilçesine bağlıdır. Yol yakını güzel bir yerleşme yeri olan ve nüfusu 2 080 (1970) bulunan Namrun'un şimdiki adı Çamlıyayla'dır. (R. İzbırak)

NAMUR : 1. [*namür*], Belçika'nın güneyinde, Fransa sınırında bir eyâlet. Yüzölçümü 3 660 km², nüfusu 385 705 (1973)'tir.

Kuzeyi verimli topraklarla kaplıdır; burada meyve ağaçları yetiştirilir, hayvancılık yapılır. Güney kesimler ise ormanlıktır. Sambre ve Meuse nehirlerinin suladığı eyâlette maden kömürü ve demir ocakları vardır, ayrıca önemli mikdarda mermer istihsal edilir.

2. (Flamanca adı : Namen), Belçika'da bir şehir, N. eyâletinin merkezi. Nüfusu 31 963 (1973)'tür. N., Sambre ve Meuse nehirlerinin birleştiği yerde, Bruxelles'in 60 km kadar güney - doğusunda, stratejik bir noktadadır. İki nehrin birleştiği yerdeki kayalık çıkıntı üzerinde N. kontlarının kalesi vardır. Kale, askerî maksatlarla terk edilmiş, bulunduğu yer park hâline getirilmiştir. N.'u kaleye bağlayan köprülerden biri XI. yüzyıl yapısıdır ve Meuse üzerinde bugün ayakta kalan tek tarihî köprüdür. Şehrin tarihî eserleri arasında XVIII. yüzyılda yapılan St. Aubain veya Albin kilisesi ile kırmızı mermerden sütunlarıyle tanınan ve XIX. yüzyıl eseri olan St. Loup kilisesi sayılabilir. Şehir işgal ettiği yer dolayısıyle XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli savaşlara sahne olmuş, I ve II. Dünya Savaşları'nda da şiddetli savaşlar geçirmiştir. Şehirde bıçakçılık ve cam imalâtı gelişmiştir. (O. Yüksel)

NANA SÂHİB (Hindistânî dilinde "büyük baba" anlamına gelir), Dandu Ranth'a verilen bir ad. Bu zat Marathlıların son Peşva (hükümdar)'sı tarafından, kendi halefi İngilizler tarafından hizmete alınınca evlât edinilmişti. 1857-1858 askerî ayaklanmalarında liderlerden biri o idi. 1858'de Nepal'a kaçarken kaybolmuştur. (V. Örs)

NANAK (Lâhor yakını 1469 - Kartapur 1538), Sikh'ler hareketinin kurucusu. Asılzâdelerden bir Hintlinin oğlu idi. Hindî ve Pencâbî dillerinde yazılmış ilâhî ve dualar bırakmıştır. Bk. SİH'LER. (V. Örs)

NANAY'LAR, Gold adını taşıyan ve Mancu - Tunguz grupuna bağlı olup av ve balık avı ile geçinen topluluğun kendi dilindeki adı.

Amur ırmağının aşağı bölümü ile Sungari ve Ussuri ırmakları boyunda yaşarlar. Sovyetler Birliği'nde yaşayan N.'ların sayısı aş. yu. 8 000, Çin'de ise aş. yu. 1 500'dür. Kültür ve dil bakımından en yakın akrabaları olan Olçalar, Oroklar, Oroçlar ve Udehelere çok benzerler. Som ve sazan balıkları derisinden elbise yaparlar, bunları boya ve takılarla süslerler. Bu sebeple Çinliler bunlara "balık derili Tatarlar" adını vermiştir. Dinleri Şamanizm'dir. Vahşî hayvanlar arasında ayı ve kaplanlara karşı saygıları vardır. N. dili, Tunguz dilleri topluluğunun Güney veya Mançu grupuna bağlıdır. Kazan'daki Rus Ortodoks misyonerleri 1880 yılına doğru bu dilde birkaç kitap yayınlamışlardır. Bu dil şimdi yavaş yavaş yok olmaktadır. Tunguzcanın incelenmesi için çok önemlidir. (H. Eren)

NANCY [*nãsi*], Kuzey-doğu Fransa'da, Lorraine bölgesinde bir şehir. Nüfusu 123 428 (1968)'dir. Meurhe-et-Moselle departmanının merkezi olan şehir, Meurthe ırmağı ile Marne - Rhin kanalı üzerinde, Paris'e 308 km mesafededir. N. XII. yüzyılda Lorraine dükalığının merkezi olmuş, surlarla çevrilmiş ve bu tarihten itibaren büyük bir gelişme göstermiştir. Şehir 1633'te Fransızlara geçmişse de, 1697'de Dük Léopold'e verilmiştir. Léopold akademiler, imalâthaneler kurmuş, şehri imar etmiştir. Ancak, şehrin asıl imarında, tahtından indirildikten sonra 1736'dan 1766'ya kadar Lorraine dükü olan Polonya kralı Stanislaw Leszczińsk'nin büyük payı vardır. 1766'da şehir Fransa'ya katılmış, 1814-1815'te Müttefikler tarafından işgal edilmiştir. Fransa - Almanya savaşından sonra şehre büyük ölçüde Alsaslı göçü olmuştur.

Şehir Ville - Vieille (Eski Şehir - kuzey - batıda) ve Ville - Neuve (Yeni Şehir - güney - doğuda) diye anılan iki kısımdan müteşekkildir. Bu ikisinin arasında Place Stanislas vardır. Bu meydanı XVIII. yüzyılın en güzel mimarlık eserleri kuşatır. Stanislas tarafından XV. Louis şerefine yaptırılan zafer tâkı, Place Stanislas'tan, Place de la Carrière'e giden yol üzerindedir. Ville - Vieille'deki Cordeliers kilisesi XV. yüzyıldan kalma çok önemli bir mimarlık eseridir. XVI. yüzyıla ait Gotik üslûbunda bir yapı olan dükalık sarayı da bugün çok değerli bir müze hâlindedir.

NANCY : Eski Polonya kralı Stanislas Leszczynski'nin 1757'de yaptırdığı Zafer Tâkı

N.'de bugün bir üniversite, akademi ve resim ve heykel müzesi vardır. Şehrin ekonomisi matbaacılık, dokumacılık, tütün, ayakkabı, hasır şapka, makine, otomobil ve yedek parça, çiftlik malzemesi ve demir sanayii üzerinedir. Banliyöleri ile nüfusu 257 829 (1968)'dur. (O. Yüksel)

NANÇANG (İng. Nanchang), Çin'in doğusunda bir şehir, Kiangsi eyâletinin başşehri. Şanghay'ın 450 km kadar güney - batısındadır. Boyang gölüne akan Kankyang nehrinin, deltaya yakın kısmının sağ sahilinde önemli bir liman şehri ve önemli bir denizyolu kavşağıdır. Nüfusu 508 000 (1965)'dir.

Kiangsi, Çin'in ticaret ve sanayi merkezlerinden biridir; bölgenin verimli topraklarında yetişen tütün, pirinç ve çay, N. limanından sevk edilir. Çin'in an'anevi el sanatlarından porselen ve cam işlemeciliğinin merkezi olan N.'da bugün kâğıt, sabun ve tarım araçları sanayii gelişmiştir. Bir üniversitesi ve bir tıp fakültesi vardır. XII. yüzyılda Güney Sung hânedânı tarafından kurulmuş, 1939 - 1945 yılları arasında Japon yönetimi altında kalmıştır. (Ö. Dokuman)

NANÇAY, Fransa'da bir radyoastronomi rasathânesi. Paris havzasının güneyindeki Cher departmanında, Bourges bölgesindedir. Muhtelif tesislerin bulunduğu N.'nin nüfusu 1 000 kişi civarındadır.

NANÇUNG, Çin'de bir şehir, Sziçuan eyâletindeki N. idarî bölgesinin merkezi. Nüfusu 170 000'dir N., Çungking'in 130 km kuzey - batısındadır. Kialing nehrinin sağ yakasında uzanan şehir, pirinç, tütün, patates, buğday ve pamuk gibi ürünlerin alım satım merkezidir. Şehrin adı, 1913 yılına kadar Şunking idi; bu tarihten sonra N. olarak değiştirildi.

NANGAL, Hindistan'ın Pencâb bölgesinde bir şehir. Nüfusu 50 000 civarındadır. Pencâb'ın nehirlerinden olan Satleç üzerindeki N. barajı, bir kanalla yine aynı nehir üzerindeki Bhakra barajına bağlıdır. Önemli hidroelektrik tesisleri vardır.

NANE (Mentha), ballıbabagillerden, çok kokulu (aromatik), eflâtun veya kırmızımsı çiçekli otsu bir bitki. Orta Avrupa'da bunun altı yabanî türü bulunur. Bunların ilmî adları: Mentha arvensis (tarla N.'si); Mentha aquatica (su N.'si), su ve yol kenarlarında 50 cm boyunda düşey saplar taşır ve hemen hemen bütün Avrupa'da, Batı ve Kuzey Asya'da, Kuzey ve Güney Afrika'da bulunur; Mentha longifolia veya silvestris (uzun yapraklı N. veya orman N.'si), gri kıllar taşır, düşey sapını bir m ye kadar geliştirir ve akar sular kenarında ve ırmak kıyılarındaki ormanlarda bulunur; Mentha pulegium, eskiden tıpta kullanılırdı. Küçük yapraklı olup yusyuvarlak çiçek demetleri taşır ve Avrupa'nın sele açık bölgelerinde bulunur; Mentha spicata, Akdeniz bölgesinin yerli bitkisidir. Mehtha rotundifolia (yuvarlak yapraklı N.), dışarıdan getirilmiştir. Tıpta kullanılan Mentha piperata (biberli N.) muhtemel olarak iki tür melezi olup Avrupa ve Amerika'da çok yetiştirilir. Bunun yaprakları bir eter ihtivâ eder. Yapraklardan çıkarılan bir yağ da baş eleman olarak mentol ihtivâ eder. Mentol mevziî duygusuzluk hâsıl etmek için kullanılır N. yağı safrayı teşvik eder. N. çayı ishal, karın ağrısı ve gazlara karşı kullanılır. Serinlik verici tadından ötürü N. yağı diş macunlarında, şekerleme ve likörlerde kullanılır. N. ılık ve nemli iklimleri ve orta ağırlıkta, killi ve kumlu toprakları sever. Tohumları veya çelik ve köklü piçleri ile yetiştirilir.

NANE : Tat ve koku verici özelliğinden dolayı, yemeklerde çok kullanılır

Tarih : Eski Mısırlılar, Eski İsrailliler ve Romalılar bazı N. türlerini ilâç olarak kullanırlardı. Eski Mısırlılar ve Yunanlılar bira katkısı olarak ve kosmetik olarak N.'den yararlanırlardı. Yunan efsanesine göre, küçük tanrıça Minthe, Persephone tarafından N. hâline getirilmiştir. Orta Çağda N. yetiştirilirdi. Japonya'da çok eski zamanlardan beri yetiştirilir. (V. Örs)

NAN - KİNG veya NANKİN (=Güney başşehri), Doğu Çin'de, Kiangsu eyâletinin merkezi. Nüfusu 1 419 000 (1957)'dir. N., Pekin ile Kanton arasında Şanghay'ın 370 km kuzey - batısındadır. Yang - TSekiang nehrinin sağ sahilinde kurulmuş olan şehir, eyâletin güney - batısındaki göller ve tepeler bölgesinde yer alır. Şehrin duvarları dışındaki Siakwan limanı, aynı zamanda bir demiryolu ve feribot terminalidir. N., yakın zamanlara kadar siyaset merkezi olmuş bir şehirdir; ticaret ve endüstrinin kalkınması yeni yıllara rastlar. Şehrin an'anevî ticareti porselen ve dokuma üzerinedir. Ayrıca, yüzyıllar boyunca Çin'in çeşitli yerlerine ipek, halı, yelpaze v.b. ihraç edilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında şehir bu özelliğini kaybetmeye başlamış, son zamanlarda hafif imalât işleri gelişmiştir.

NAN - KİNG : Sun Yat - sen Anıtı

N., yüzyıllar boyunca çeşitli isimler altında mahallî devlete başşehir olmuştu. İlk Ming imparatoru Yung-Wu, 1368'de buraya Yingtien adını verdi ve kendisine başşehir yaptı. Şehir bundan sonra halk arasında Uan-King (Güney başşehri) diye anılmağa başlandı. Daha sonra başşehir, Pekin'e (Pe-King = Kuzey başşehri) nakledildi; N.'e de Kianning adı verildi. Şehrin kuzey-doğusundaki dağın eteklerinde ilk Ming hükümdarlarının mezarları ve Çin cumhuriyetinin kurucusu Sun Yat-Sen'in anıt-kabri vardır.

N., 1927'de milliyetçi Çin kuvvetlerinin eline geçti. 1928 yılında burada milliyetçi bir hükûmet kuruldu; N., millî başşehir olarak Pekin'in yerini aldı, böylece hayatında yeni bir refah dönemi başladı. İdarî binalar, yollar, ikamet mahalleleri yapıldı. 1937'deki Çin-Japon savaşı sırasında milliyetçi hükûmet N.'i terk ederek Çung-King'e taşındı. Şehri ele geçiren Japonlar son derece gaddar davrandılar. Milliyetçilerin başşehri II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Çung-King'de kaldı. Bu arada Japonlar'ın kurduğu kukla hükûmet 1940-1945 arasında N.'de çalıştı. 1946'da milliyetçiler tekrar N.'e döndülerse de, 1949'da şehri komünistler ele geçirdi, başşehir tekrar Pekin'e nakledildi, burası da eyâlet başşehri oldu. Vaktiyle ülkenin edebiyat merkezi olan N.'de bugün bir üniversite, çeşitli ilmî enstitüler, kütüphaneler ve bir müze vardır. Bugün nüfusunun 4 milyona yaklaştığı tahmîn edilebilir. (O. Yüksel)

NANSEN, Fridtjof (Christiana-Osla yakınında Gut Store-Fröen 1861 - Lysaker 1930), Norveçli ilim ve devlet adamı, kâşif. Christiania Üniversitesinde zooloji tahsil etti. 1882'de "Viking" adlı gemiyle Grönland'a bir seyahat yaptı. Bu seyahatin etkisiyle adayı karadan geçmeye karar verdi. Yapacağı seyahate, adanın meskûn olan batı tarafından değil, doğu tarafından başlamayı düşünüyordu; böylece geri dönüş imkânı ortadan kalkacaktı. N. ve beraberindekiler 1888 mayısında Norveç'ten ayrıldılar. Çeşitli güçlüklerden sonra ağustos ortasında geçme işine başlandı. Şiddetli fırtına ve soğuklara göğüs gererek 5 eylülde Grönland'ın en yüksek noktasına (2 720 m) vardılar. 26 eylülde Ameralik fiyoruna ulaşarak geçme işini tamamladılar. Kışı Gothaab'da geçirdiler. N. bu arada "Eskimo hayatı" adlı eseri için malzeme topladı.

NANSEN, Fridtjof

N. daha sonra Kuzey Kutbu'na bir seyahat yapmayı tasarladı. Kuzey Buz Denizi akıntılarının, büyük buz kitlelerini, Sibirya sahillerinden Spitsberg adalarına doğru sürüklediğini daha önceki incelemeleri sonunda öğrenmişti. Norveç hükûmetinin yardımıyla "Fram" (İleri) adlı özel bir gemi yaptırdı. Gemi, buzların basıncına karşı koyacak şekilde inşa edilmişti. "Fram", 13 kişilik mürettebatıyle 1893 yılı haziranında Christiania'dan hareket etti. 22 eylülde gemi 78°50° kuzey enleminde buzlar arasına sıkıştı. Artık akıntı etkisiyle devam edecek olan uzun yolculuk başlamıştı. "Fram" 1895 yılı martında 84°4° kuzey enlemine ulaştı. N. artık geminin emniyetle yola devam edeceğine kanaat getirdiği için "Fram" dan ayrıldı, arkadaşı Hjalmar Johansen'le birlikte, köpeklerin çektiği kızaklarla yola koyuldu. 8 nisanda 86°14° kuzey enlemine vararak o zamana kadar insanların gidebildiği en kuzey noktaya ulaştıktan sonra geri dönerek 1896 haziranında Norveç'e ulaştı. "Fram"da 85°55° kuzey enlemine kadar sürüklendikten sonra, aynı yılın eylül ayında geri döndü.

N., kâşifliğinin yanısıra, tanınmış bir ilim adamıdır. Çeşitli ilmî eserler vermiştir. Daha 1882 yılında Bergen zooloji müzesine müdür tâyin edilmişti. Histoloji ve zooloji konularında, kusursuz resimlerle süslü değerli araştırmalar yayınladı. 1896 yılında "Fram" ın yaptığı seyahatten döndüğü zaman Christiania Üniversitesinde zooloji profesörü oldu. Ama artık N., oseanografi ile ilgileniyordu. 1908'de oseanografi profesörlüğüne getirildi. 1896-1917 arasında kendisini tamamen ilmî çalışmalara verdi; bu süre içinde Atlas okyanusunun kuzeyine, Spitzberg'e, Asor adalarına, Kara ve Barents denizlerine araştırma seyahatleri yaptı ve bu seyahatlerinin sonuçlarını yayınladı.

N., yaşı ilerledikçe, insanlar arasındaki münasebetlerle daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. 1905'te Norveç ve İsveç'in birbirinden ayrılması çalışmalarında faal bir rol oynadı ve Norveç krallığının kurulmasından sonra Londra sefaretine tayin edildi (1906-1908). 1917'de Birleşik Devletler'deki Norveç heyetine başkanlık etti (1920). Aynı yıl 500 000 savaş esirinin yurtlarına dönmesini sağlamak için kurulan komisyona başkan tayin edildi. Rusya, Milletler Cemiyeti'ni tanımadığı halde N.'in başkanlık ettiği bir komisyonla iş birliği yapmayı kabûl etti. 1922'de Nobel barış mükâfatını kazandı. 1927'de St. Anrews Üniversitesi rektörlüğüne seçildi. (O. Yüksel)

NANTES [*nāt*], Batı Fransa'da, Loire-Atlantique departmanının merkezi. Atlas okyanusundan 50 km içeride olan şehir, Loire nehri üzerinde büyük bir liman ve sanayi merkezidir. Nüfusu 259 208 (1968)'dir. Erdre ve Sèvre Nantaise ırmakları şehrin eteğinde Loire'a karışır. Gemiler Loire nehri ve gemi kanalı vasıtasıyle N.'a ulaşır. N., önceleri Nannettes'lerin başşehriydi. Romalılar zamanında büyük bir ticarî ve idarî merkez olarak gelişti. IX. yüzyılda Normanların eline geçen şehir, yüz yıla yakın süre onların idâresinde kaldı.

NANTES : Limandan bir görünüş

Orta Çağ'da Brötanya düklerinin merkezi oldu. Yüzyıl Savaşları boyunca birçok defa el değiştirdi. 1499'da Fransız hânedanına geçti. IV. Henri N. fermânı (b. bk.)'nı 1598'de burada yayınladı. Şehir XVIII. yüzyılda Fransa'nın en önemli limanlarından biri oldu, gelişti, refaha kavuştu. Fransız İhtilâli sırasında ise büyük zarar gördü; Terör devrinde burada 9 000 kadar insan boğduruldu. II. Dünya Savaşı'nda Almanlar'ın eline geçen şehrin limanı tahrîb edildi.

N.'daki çeşitli tarihî mimarlık eserlerinin en önemlileri N. kalesi, katedral, Büyük Tiyatro'dur. Arkeolojik eserlerin toplandığı Dobrée müzesi ile Güzel San'atlar müzesi ünlüdür. Şehirde çeşitli öğretim müesseseleri vardır. N.'ın ekonomisi petrol ve şeker rafinerisi, teneke kutu, porselen ve cam eşya, gemi yapımı, dokumacılık, kimyevî maddeler, halat, fırça, makine imalâtı üzerinedir. Limandan ham petrol, maden kömürü, fosfat, şarap v.b. ithal edilir. Başlıca ihracatı ise rafine edilmiş petrol, makine, demir, yiyecek maddeleri üzerindedir. Banliyöleri ile nüfusu 393 731 (1968)'dir. (O. Yüksel)

NANTES FERMÂNI, Kral IV. Henri tarafından 1598 yılında yayınlanan ve Fransız Protestanlarına (Huguenots) bâzı haklar tanıyan bir ferman. Bu hukukî vesikayla Fransız Protestanları, sınırlı da olsa, din hürriyetlerini elde ettiler. Kanlı din savaşlarından sonra IV. Henri'nin yayınladığı N. F. mucibince Fransız Protestanları, dinî vecibelerini serbestçe yerine getirme imkânına kavuştular. O tarihe kadar Protestan din adamlarının kilisede görev almaları yasaklanmıştı. N. F. ile mahallî meclislerde, Katoliklerle aynı sayıda sandalyeye de sahip oluyorlardı. Bunun yanı sıra Huguenot'lar, her türlü saldırıdan masûn olarak, dinî vecibelerini ifa edebileceklerdi.

N. F., Fransız Protestanları'na sahip oldukları dinî hürriyetleri gerekirse silâhla savunma hakkını da tanıyordu. Ancak, bu husus fermanda zımnen yer almıştır. Parlamento, uzun bir süre, fermanı onaylamadı. Sonunda kral IV. Henri'nin ısrarıyle N. F. tasdik edildi. N. F.'nın Protestanlara tanıdığı dinî hürriyet ve haklar sınırlıydı; bununla beraber, bu hususta ileri bir merhale sayılmaktadır.

NANTEUIL, Célestin François (Roma 1813 - Marlotte, Paris 1873), Fransız ressamı ve gravürcüsü. Fransız romantiklerinin yazılarını resimleriyle canlandırmıştır.

NANTEUIL, Robert (Reims 1623 - Paris 1678), Fransız ressamı ve gravürcüsü. 221 portre gravürü olan N. Nicolas Pognesson'un öğrencisiydi. 1653'te Mazarin'in, 1657'de kralın resmî portrecisi olmuştur. *Maximes et reflexions* (Vecizeler ve düşünceler) adlı elyazması eseri vardır. Ünlü portreleri: "Turenne"; "Jean Dorien", "Colbert", "Ménage".

NANTEUIL, Robert : General Turenne (Uffizi Sarayı Floransa)

NAOM PAŞA (İstanbul 1850 - Paris 1911), Türk hariciyecisi. Önce hariciye tahrirat kalemine girdi, ardından Petersburg elçiliğine birinci kâtip tayin edildi. Çeşitli hariciye görevlerinden sonra 1892'de Cebelilübnan (Lübnan sancağı) mutasarrıfı, bir süre sonra hariciye müsteşarı oldu. Paris sefiri iken öldü.

NAOM PAŞA

NAPALM, 1942'de L. Fieser tarafından bulunan bir madde. Bu madde yangın bombası, yangın mayınları ve ateş püskürten silâhlarda kullanılır. Palmitat, naftenant ve jelatin gibi sıvıların %5-%12 oranında petrolle karıştırılmasından meydana gelir. Beyaz buğulu jelatine benzeyen bir maddedir. En kolay beyaz fosforla ateşlenir. Ağır ağır 2 060°C'da yanar. Bu yanma derecesi erimiş demir hararetinden bir hayli yüksektir. Patlama sonucu fosfor, çok küçük zerrecikler hâlinde N.'ın içine dağılır; dolayısıyle N. genişler ve en büyük hacmine ulaşır. Havayla temas eden fosfor zerrecikleri bir anda patlayarak tek ve çok kuvvetli bir alev hâline gelir. N. değdiği yere yapışır ve devamlı yanar. Fosfor parçaları, insanlarda vücûdun derinlerine kadar saplanıp yanmaya devam eder. N., ateşlendiği zaman yüksek yoğunlukta karbonmonoksit çıkardığından, sığınak gibi kapalı ve küçük yerlerde kesin ve çabuk bir öldürücüdür. Ateş püskürten yakıt olarak N., 130 m'lik sürekli bir alev meydana getirir. Bu mesâfe, daha önce elde edilen benzeri maddelerinkinden beş misli fazladır. (F. Ortaç)

NAPATA, Sudan'da, dördüncü Nil çağlayanında bir yer. M. Ö. 1500'den beri Mısır topraklarının Nubya'daki güney sınırını teşkil eder; M. Ö. 1000'den beri kültür bakımından Mısır'a bağlı Hebeş devletinin merkezi olmuştur. Doğu Hâmî N. kralları M. Ö. 712 - 664/56 yıllarında 25. hânedân olarak Mısır'ı idare etmişlerdir. M. Ö. VI. yüzyıldan beri bunların ağırlık merkezi Meroe'ye kaymıştır. Buna rağmen M. Ö. 250'ye kadar mezarlarını piramid şeklinde N.'ya yakın bir yerde yapmağa devam etmişlerdir.

NAPIER OF MAGDALA (Colombo, Seylan 1810 - Londra 1890), İngiliz mareşali. Subay çıktıktan sonra Hindistan'da vazife aldı. Daha çok Lâhûr ve Bengal bölgesinde hizmet gördü. Sipâhî İhtilâli'ni bastırmakta başarı gösterdi. 1860 yılında Fransızlarla beraber düzenlenen Çin sefirinde kumandan yardımcılığı vazifesini yüklendi. Hindistan'daki son vazifesi Hindistan ordusu kumandanlığıydı. Daha sonra Cebelitârık valiliği yaptı, ordudaki hizmetlerinden dolayı 1883 yılında mareşalliğe yükseltildi.

NAPIER, Sir Charles (Merchiston Hall 1786 - Londra 1860), İngiliz amirali. Fransız kuvvetlerine karşı savaştı. 1833'te Portekiz donanmasına girdi. 1836'da İngiltere'ye döndü ve "Powerfut" gemisinde görev aldı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa (b. bk.)'nın Osmanlı devletine baş kaldırması üzerine vaki olan İngiliz müdahelesi sırasında Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine karşı başarılı savaşlar verdi; Akkâ'yı bombardıman etti, İskenderiye'yi bombardıman etmekle tehdit etti; Mısır'la anlaşma yapılmasında katkısı oldu. Daha sonra 1842 - 1846 döneminde parlamentoya seçildi. Kırım Savaşı sırasında filo kumandanlığında bulundu. 1855'te Southwark bölgesinden tekrar milletvekili seçildi. (Ö. Dokuman)

NAPOLÉON I (Ajaccio, Korsika, 15 Ağustos 1769 - St. Helena adası 5 Mayıs 1821), Fransız imparatoru. 1804 - 1814 yılları arasında ve 1815'te yüz gün hüküm sürdü. Korsika'nın Cenovalılar tarafından Fransa'ya bırakılmasından üç ay sonra doğdu. Carlo Buonaparte ile Letizia Ramolino'nun sekiz çocuğundan biri ve yaşayan ikinci oğlu idi. Carlo Buonaparte İtalyan asıllı bir hukukçuydu. Toskana menşeli olan âilesi XVI. yüzyılda Korsika'ya göçmüştü. Fransızlar'ın, Korsika'yı işgali sırasında mukavemetçiler arasında yer almış, daha sonra Fransızlar'la anlaşma yolunu tutmuştu. Bunun sonucu olarak 1778'de iki büyük oğlu Joseph ve Napoléon'u Fransa'da Autun kasabasındaki Collège d'Autun'e gönderdi.

N. Korsikalı olduğundan, kendisini Fransa'da ecnebî gibi hissediyordu. Ama bu his, yine de dokuz yaşından itibaren, Fransa'da, Fransız çocuklarıyla birlikte öğrenim görmesini engellemedi. Autun'den sonra Brienne'deki askerî kolejde beş yıl okudu, bir yıl da Paris'teki askerî akademide öğrenim gördü. Talebeliği sırasında vasatın altındaydı. Paris'teki akademide 51 öğrenci arasında ancak 42. olabilmişti. Okulu bitirince teğmen olarak La Fère'deki topçu alayına katıldı. Öğrenimine burada da devam etti ve birçok kitap okudu. 1791'de Valence'daki 4. topçu alayına tayin edildi. Bu arada Jacobin'lere katıldı. 1793'te Toulon'da İngilizler'in yardımıyla mukavemet eden kralcılara karşı girişilen harekete topçu kumandanı ve başarısı üzerine 24 yaşında general olarak Ropespierre'in dikkatini çekti. 1794 şubatında İtalya seferine çıkacak orduya topçu kumandanı tâyin edildi. Daha sonra Nice civarındaki hareketlere katıldı. Robespierre'in iktidardan düşmesi üzerine ihanet suçuyla tevkif edildiyse de bir ay kadar sonra serbest bırakıldı, fakat eski görevine verilmedi. 1795'te Batı ordusunda topçu kumandanlığı teklif edildi, ancak bu işi geleceği için uygun bulmadı ve Paris'e geldi. Aynı yıl Convention meclisine karşı kralcıların giriştiği ayaklanma hareketi üzerine, onu kumandan muavinliğine getirdiler. Bonaparte, emrindeki topçuyu en uygun şekilde mevziledi ve 5 ekim (13 Vendémiaire) günü top ateşiyle âsîleri dağıttı. Bu zafer üzerine dahilî ordu kumandanlığı görevini muhafaza etti. Artık Fransa'nın bütün siyasî meselelerine eğiliyor, Directoire hükûmeti, zaman zaman askerî konularda onunla istişare ediyordu. Bu arada Joséphine Tascher de la Page ile tanıştı. Bu kadın Terör devrinde giyotinle idam edilen General Alexandre de Beauharnais'nin dul iki çocuklu karısıydı ve çeşitli aşk hikâyelerine adı karışmıştı.

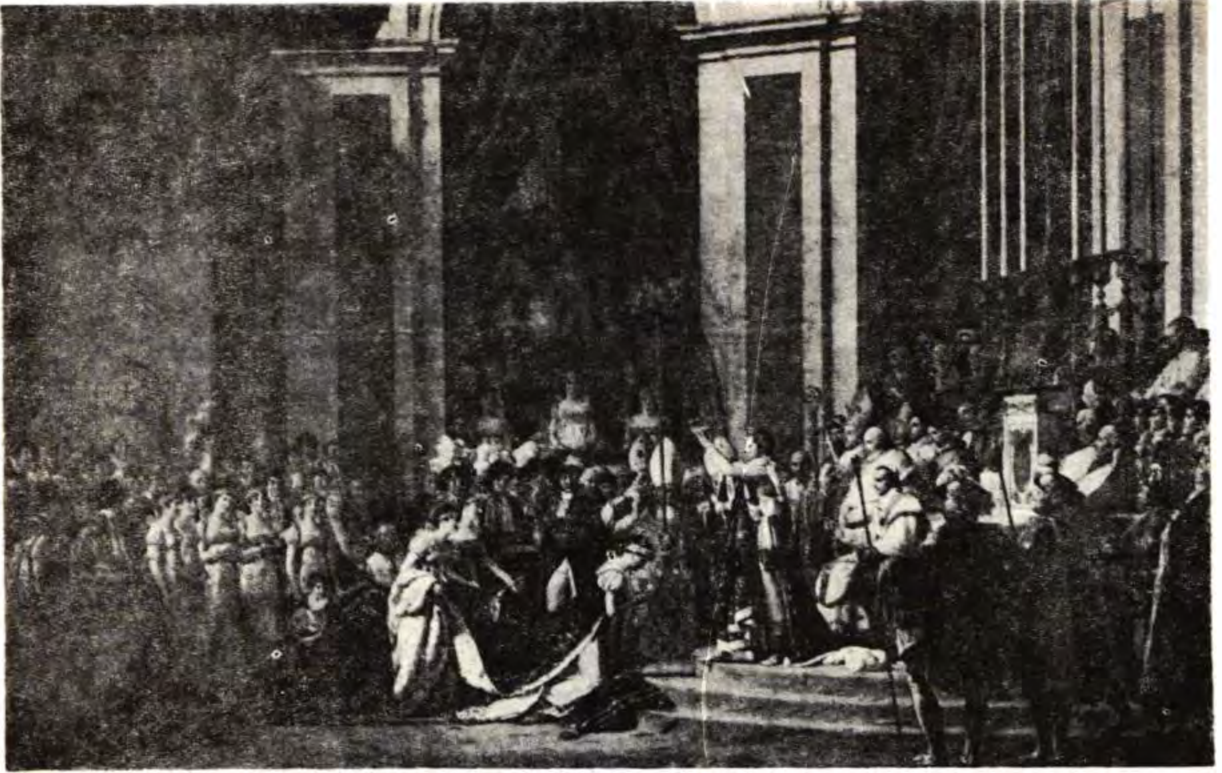

NAPOLÉON I: Fransız imparatoru ve İtalya kralı olarak

Napoléon Bonaparte, 1796 yılı mart ayında İtalya seferine çıkacak olan İtalyan ordusuna başkumandan tâyin edildi, aynı ay içinde Joséphine'le evlendi, iki gün sonra da sefere çıktı. 12 nisanda taarruza geçerek Montenotte, Dego, Millesimo ve Mondovi zaferlerini kazanarak Avusturya ve Sardinya ordularını yendi. Bu iki orduyu birbirinden ayırarak Torino üzerine yürüdü. Kral III. Vittorio Emanuel'le mütareke istedi ve mütareke 28 nisanda imzalandı. Bundan sonra Avusturyalılar'ın üzerine yürüyen Bonarparte, Milano'yu işgal ettiyse de Mantua'da durduruldu; önce mahallî düklerle, sonra da Papa VI. Pius ile mütareke yaptı. 1797 ocak ayında Avusturya üzerine yürüyerek Viyana'ya 100 km. mesafeye kadar yaklaştı. Avusturyalılar mütareke istemek zorunda kaldılar. Aynı yıl kralcılar yapılan seçimde Directoire idâresine karşı başarı kazanınca, Bonaparte kumandanlarından birini bir kısım adamlarıyla birlikte göndererek kralcılara karşı 18 Fructidor (4 eylül) darbesini yaptırdı. Böylece itibarı daha da arttı ve 1798'de İngiltere üzerine sevkedilecek orduya başkumandan tayin edildi.

Mısır seferi ve Brumaire darbesi (1798 - 1799): İngilizler'le süregelen deniz savaşları devam ediyordu. Directoire idâresi, Britanya adalarını işgal etmeye karar verdi ve bu ordunun başına tabiî olarak Bonaparte'ı getirdi. Ancak Bonaparte İngilizler'in kaynaklarını kesmenin ve Hindistan yolunun kapatılmasının daha etkili olacağını düşünerek, bu seferin Mısır üzerine yöneltilmesini sağladı. 1798 yılı 10 haziranında Malta zaptedildi, 1 temmuz İskenderiye işgal edildi ve bütün Nil vâdîsi sür'atle Fransızlar'ın kontrolüne girdi. Ancak 1 ağustos'ta Ebûkir'de demirli bulunan Fransız donanması Amiral Horatio Nelson tarafından tamamen tahrib edilince, Napoléon Bonaparte, âdetâ fethettiği topraklarda mahsur kaldı. Bu arada lâfzen Mısır'ın sahibi olan Türkiye, Fransa'ya harp ilân etti. Bonaparte, Türkler'in Mısır'ı geri almasını önlemek ve belki de Anadolu üzerinden bir çıkış yolu bulmak için şubat 1799'da Suriye'ye yürüdüyse de Akkâ'da Cezzâr Ahmed Paşa'ya yenildi. ve aynı yılın mayısında Mısır'dan ric'ate başladı.

Türkiye, Rusya ve İngiltere, Fransa'ya karşı bir birlik kurmuşlardı. Öte yandan İtalya'daki ordu da yenilmiş, bunu 30 Prairial (18 haziran 1799) darbesi takîb etmişti. Bu darbe ile mutedil görüşlüler Directoire meclisinden uzaklaştırılıyor, yerlerine Jacobin'ler getiriliyordu. Yeni direktörlerden Emmanuel Siyès: "Bana bir kılıç lâzım" diye konuşmuştu. İngiliz amirali Smith bütün kargaşalık haberlerini gazeteler vasıtasıyle Mısır'a ulaştırarak ordunun moralini bozmaktaydı. Sieyès: "Bana bir kılıç lâzım" diyerek askerî diktatörlük istediğini belirtmesi üzerine N. ordusunu bırakıp Fransa'ya

NAPOLÉON I : Taç giyme merasimi

hareket etti ve büyük bir şans eseri olarak İngilizler'in eline düşmeden hedefine ulaştı. O, Paris'e varınca Sieyès istediği "kılıç"ı bulduğunu anlamıştı. Napoléon Bonaparte vakit geçirmeden 18 - 19 Brumaire (9 - 10 kasım 1799) darbesini gerçekleştirerek direktörleri istifaya mecbur etti, teşriî konsey dağıldı ve Bonaparte üç konsülden mürekkep yeni bir hükûmet kurdu. Birinci konsül kendisiydi ve artık Fransa'nın efendisi olmuştu.

Konsüllük (1799 - 1804): Napoléon Bonaparte henüz 30 yaşında, dinamik bir askerdi, birçok zafer kazanmış büyük kumandan ünü kazanmıştı; düzensizliğe bir son vereceği umuluyordu. Fransa'da askerî bir diktatörlük kurmuş, fakat bunu Sieyès'in hazırladığı VIII. yıl (1799) anayasasıyla maskelemişti. Bu anayasa 1800 şubatında halk oyuna sunuldu. Gerçi oylamada baskılar olmadı değil ama, netice yine de müthişti: 1 500'e karşı 3 000 000 oy. Böylece Napoléon Bonaparte on yıllık bir süre için birinci konsül oldu. Görünüş sözde cumhuriyetti ama, tatbik edilen şekil tam bir diktatörlüktü, çünkü senato üyelerini birinci konsül tâyin ediyordu. *Tribunat* ve teşriî meclisin üyeleri de senato tarafından tayin edilmekteydi. Tribunat 100, teşriî meclis 3 000 üyeden kuruluydu. Birincilerin görevi oy vermeden konuları tartışmak, ikincilerin görevi de tartışılan konular hakkında — fikir yürütmeden — oy kullanmaktı. Bunlara ilâve olarak Devlet Konseyi üyelerini de bizzat Bonaparte tayin etmişti.

Napoléon Bonaparte, idarî teşkilâtta değişiklikler yaptı. Hükûmet mekanizmasındaki reformlar sonucunda idareye sıhhat ve düzen geldi. *Département*'ların yöneticilerini kendisi tayin etti ve hepsine tam yetki verdi. Bunlar yalnız kendisine ve Devlet Konseyi'ne karşı sorumlu olacaklardı. O zamana kadar seçimle hâkimlerin hükûmet tarafından tâyin edilmesi esasını getirdi. Polis teşkilâtını kuvvetlendirdi. Vergi sisteminde reform yaparak Banque de France'ı kurdu. Frank dengeli bir hâle getirildi (Germinal frangı).

Bonaparte dinine bağlı bir insan değildi. Mısır'dayken bir ara Müslüman olmak istediğini bile belirtmişti. Ancak halkın dinine saygılıydı. Papalık ve ruhban sınıfıyla devlet anlaşmazlığına bir son verme yolunu tuttu. Papa VI. Pius'un yerine geçen VII. Pius ile bir konkordato imzaladı. Buna göre Papalık Fransa cumhuriyetini tanıyordu, eski ruhban sınıfı işlerini bırakacak, yenileri birinci konsül tarafından tayin edilecek ve bunlar papa tarafından nasbedileceklerdi. Ayrıca kilise emlâkini satma yetkisini de alıyordu; buna karşılık halka ibâdet hürriyeti tanınacaktı. Napoléon Bonaparte, 1802'de *Légion d'Honneur*'ü kurdu. An'anevî hukuk yapısını ihtilâl meclislerinin yaptığı kanunlarla bağdaştırarak Napoléon Kodu'nu ortaya çıkardı.

Bu dönemde Bonaparte kültür alanına da yöneldi. Fransa Üniversitesi'ni, Ecole Polytechnique'i kurdu. Burası dünyada mühendislik ve ilim alanında daha yüksek öğretim yapan ilk müessesedir. Öte yandan Institut National yeniden organize edildi. Napoléon Bonaparte en büyük önemi orduya verdi. Mecburî askerlik usulünü koydu, St. Cyr akademisini kurdu.

Napoléon Bonaparte 1799'dan itibaren ordusunu yeniden teşkilâtlandırıyor, düzene sokuyordu. 1800 yılında, henüz karlar erimeden ordusunu Büyük St. Bernard geçidinden aşırarak, Cenova'yı kuşatmış bulunan Avusturya ordusunun arkasına düşürdü. Haziran'da Avusturyalılar'ı yendi. Aralık ayında da bir başka Fransız ordusu Almanya'daki Hohen Linden'de bulunan Avusturya ordusuna karşı zafer kazandı. Avusturya 1801'de Lunéville barışını imzalamak zorunda kaldı. Artık yalnız İngiltere, Fransa ile savaş hâlindeydi. Bu savaşa da

1802 martında Amiens'te imzalanan barışla son verildi. Aynı yıl yapılan yene bir halk oylamasıyla 10 000'e karşı 3 500 000 oyla ömür boyu konsül olma ve kendinden sonra yerine geçecek olanı tayin etme hakkını aldı.

1803 yılının 16 mayısında İngiltere'yle yapılan barış ona hayat boyu konsüllüğü sağlamıştı, yeniden çıkan savaş ise imparatorluğun kurulmasına yardım edecekti. İngilizler, Bonaparte'ı ortadan kaldırmayı düşünüyorlardı. Fransız kralcılarını yeniden destekleyerek bir suikast hazırladılar. Suikastçıların biri Georges Cadoudal, diğeri eski bır general olan Charles Pichegru idi. Gen. Pichegru 18 Fructidor darbesinden sonra Fransa'dan Guyana'ya kaçmış, oradan da İngiltere'ye sığınmıştı. Polis 1804 yılı şubatında Pichegru'yü, martında da Cadoudal'ı yakaladı, Cadoudal idam edildi, Pichegru de esrarengiz bir şekilde hapishanede öldü. Öte yandan polis bütün bu işlerin başında huduttan birkaç kilometre ötedeki Baden dükalığında ikamet eden genç Duc d'Enghien'in olduğuna inanıyordu. Napoléon Bonaparte, Talleyrand ve polis şefi Joseph Fouché'nin rızasını alarak dükü tarafsız bölgeden kaçırttı. Duc d'Enghien, Vincennes'de muhakeme edilerek kurşuna dizildi (12 mart).

NAPOLÉON I: Ordusu ile Mayıs 1800'de Alpler'i geçişi

İmparatorluk (1804 - 1815) :

Joseph Fouché artık kendi durumunu büsbütün kuvvetlendirmek maksadıyle, bu gibi suikast teşebbüslerine son vermenin tek yolunun Bonaparte'ın imparatorluğunu ilân etmesi olduğunu telkin ediyordu. Böylece bir vâris de ortaya çıkacak, başkalarının iktidarı ele geçirmesi bahis konusu olmıyacaktı. Bu fikir vakit geçirilmeden tatbik sahasına kondu; 18 Mayıs 1804'te imparatorluk ilân edildi ve yapılan bir halk oylamasıyle de durum kesinleşti.

N. I. imparator olunca eski rejiminkine benzeyen yeni müesseseler kurdu. Her şeyden önce papa tarafından takdis edilmeyi istiyordu. VII. Pius buna razı olarak Paris'e geldi ve tören 2 Aralık 1804'te Notre - Dame katedralinde yapıldı. N. I. son anda tâcı papanın elinden alarak eliyle başına koydu. İmparatorluk rejiminin kendine göre unvanları ve senbolleri de olmalıydı. Roma kartalı yeni hânedânın işareti olarak bayrağa kondu. 1805 yılı mart ayında da N. I. İtalya kralı ilân edildi ve Milano'da taç giydi.

Öte yandan imparatorun İngiltere'yi istilâ fikri devam etmekteydi. Bu maksatla Grande Armée (Büyük Ordu), Boulogne'daki ordugâhta toplandı. Ancak İngilizler'in denizlere olan münakaşasız hâkimiyeti N.'u düşündürüyordu. Sonunda İspanya ile anlaştı. İspanya ile Fransa donanması birleşirse aşağı yukarı İngiliz donanmasına denk bir kuvvet meydana gelebilirdi. Ama İngiliz donanması Trafalgar savaşında (b. bk.) Fransız - İspanyol donanmasını yendi.

Avrupa'daki zaferler (1805 - 1807) : Bu arada İngiltere iki yıl süren gayretlerden sonra Avrupa'da yeni müttefikler bulmuştu. Bunlar Avusturya, Rusya, İsveç ve Napoli'ydi, hepsi de Fransa'ya karşı birleşmişti. N. I., Trafalgar savaşından üç ay önce Grande Armée'nin Boulogne'dan Tuna'ya hareket etmesini emretmişti. Yani Trafalgar'da Fransızlar kazansaydı bile, bunu İngiltere'nin istilâsı takip etmiyecekti. Trafalgar'dan bir hafta önce Grande Armée, Avusturyalı General Karl Mack'ın kuvvetlerine karşı büyük bir zafer kazandı. Avusturya ordusu teslim oldu ve N. I. 13 Kasım 1805'te Viyana'ya girdi. 2 ocakta ise Austerlitz'te birleşik Avusturya - Rusya orduları bozguna uğratıldı. Bu N.'un hayatı boyunca kazandığı en büyük zaferdir. Daha sonra Bourbon'lar Napoli tahtından indirildi; 1806'da da bütün Batı Almanya'yı Fransa himayesine alan Ren konfederasyonu kuruldu.

1806 eylülünde Prusya, Fransa'ya harp ilân etti. Ama 14 ekimde Prusya orduları Jena ve Auerstadt'ta yenildiler. 8 Şubat 1807'de Ruslar Eylau'da iyi bir mukavemet gösterdilerse de 14 haziranda Friedland'da bozguna uğradılar. N. I. Varşova'da Polonyalı Kontes Marie Walevska'ya âşık oldu, ondan bir oğlu oldu: Alexandre Walevski.

Rusya Çarı Alexandre, İngiltere ile olan ittifakından memnun değildi. N. I. ile Kuzey Prusya'da Rusya sınırı yakınlarındaki Tilsit'te, Niemen nehri üzerindeki bir salda buluştu ve Fransa-Rusya barış anlaşması imzalandı (7 Temmuz 1807). Aynı gün Fransa ve Rusya arasında gizli bir ittifak anlaşması yapıldı. Barış anlaşmasında, Çar Alexandre, İyonya adalarını Fransa'ya bırakıyor ve N.'un Almanya ve İtalya üzerindeki planlarına razı oluyordu. 9 temmuzda da Fransa - Prusya anlaşması imzalandı. Buna göre Prusya krallığına bağlı olan Polonya eyâletleri Prusya'dan ayrılıyor ve Varşova Dükalığı'nı meydana getiriyordu.

İlk yenilgiler: N. I., İngiltete'yi istilâ etmenin imkânsız olduğunu anlayınca onu abluka yoluyla dize getirmeye karar vermişti. Düşüncesi İngiltere'nin mallarını satmasını

önlemek, istihsal maddelerinin limanlarda yığılıp kalmasını sağlamak, dolayısıyle işsizliğe sebep olarak işçileri hükûmet aleyhine ayaklandırmaktı. 21 Kasım 1806 Berlin, 17 Aralık 1807 Milano fermanlarıyla kıt'a sistemi kuruldu. Bu sistem, Avrupa'nın İngiltere ile olan her türlü alış verişini menediyordu. Ablukanın başarılı olabilmesi, bütün Avrupa'da eksiksiz tatbik edilmesine bağlıydı ama Portekiz ablukaya karşı çıktı. Bu ablukaya razı olması ticaret bakımından mahvı demekti. N. I. Portekiz'e karşı zor kullanmak istedi, İspanya Kralı V. Carlos Fransız kuvvetlerinin İspanya'dan geçmesine izin verdi. Fransız birlikleri Lisbon'u aldılar. Ancak halk İspanyanın kuzeyinde yerleşip kalan Fransız askerlerinden nefret etmeye başlamıştı. Sonunda V. Carlos oğlu Ferdinand lehine tahttan feragat etti. Ferdinand, N.'dan durumun yine eski hâline getirilmesini istedi, ama Avrupa'yı son Bourbon'lardan temizlemek için bunu fırsat bilen N. I. hem Carlos'u hem de Ferdinand'ı tahttan feragat ettirdi. Madridliler'in ayaklanması kanlı bir şekilde bastırıldı.

Anacak ayaklanmalar yayılıyor, İspanyollar Joseph Bonaparte'ı kral olatarak kabûl etmiyorlardı. Artık İber yarımadası Fransa'ya karşı birleşmişti. Endülüs'teki ayaklanmayı bastırmaya giden ordu Bailen'de teslim olmak zorunda kaldı. N.'un prestijine vurulan bu ağır darbeyi, Portekiz'deki Andoche Junot birliklerinin İngilizler'e teslim olması takib etti. Artık İber yarımadasındaki İngiliz - İspanyol ve Portekiz kuvvetleri Fransız kuvvetlerine karşı kesin başarılar sağlıyordu. 1808'de Grand Armée'nin büyük kısmı İspanya'dan atılmıştı.

N. I. zirvede: İspanya ve Portekiz'deki başarısızlıklara rağmen, 1810 yılı N.'un en parlak devrini teşkil eder. İmparator kendini Charlemagne'ın vârisi kabûl ediyordu. Çocuğu olmıyan Joséphine'den boşanarak Avusturya imparatoru I. Franz'ın kızı Marie Louise'le evlendi. Ondan bir oğlunun (Roma kralı) olması imparatorluğun kaderini belirtmişe benziyordu. İmparatorluk ise en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Sadece Illirya eyâletlerini değil, bazı papalık ülkeleri ile Kuzey Denizi sahillerindeki Alman ve Holanda devletlerini de içine alıyordu. İmparatorluğun etrafında ise N.'un akrabalarının yönetiminde bulunan vasal devletler vardı: Westphalia krallığı (Jérôme Bonaparte), İspanya krallığı (Joseph Bonaparte), İtalya krallığı (Joséphine'in oğlu Eugène de Beauharnais kral nâibiydi), Napoli krallığı (N.'un eniştesi Joachim Murat), Lucca ve Piombino prensliği (başka bir kayınbiraderi Félix Baciocchi). Ayrıca diğer ülkeler de anlaşmalarla imparatorluğa sıkıca bağlanmış bulunuyordu: İsviçre Konfederasyonu, Rhine Konfederasyonu, Varşova dükalığı, ve nihayet Avusturya bile Marie Louise'in N. I.'la evlenmesi üzerine Fransa'ya bağlanmış gibi görünüyordu. 1796'dan önce çok karışık olan Avrupa haritası artık büyük ölçüde sadeleşmişti.

NAPOLÉON I : At sırtında tipik bir portresi (1810'da Chabord tarafından yapılmıştır)

Rusya faciası (1812): Rusya Çarı Alexandre'ın Tilsit anlaşmasının hükümlerini yerine getirmekte kendisini gittikçe daha az sorumlu saydığı görülüyordu. N. I. ona bir ders vermek üzere 453 000 kişiden mürekkep kuvvetlerini Polonya'da topladı. Bu orduyu meydana getiren askerler, imparatorluğun her tarafından toplanmıştı, içinde Prusyalı ve Avusturyalılar bile vardı. Bu Grande Armée haziranın son haftasında Niemen'i geçerek Rusya topraklarına girdi. Ruslar, geride işe yarar bir şey bırakmadan çekiliyorlardı. İkmal işlerindeki gecikmeler yüzünden N.'un ordusu eylül başlarına kadar Moskova önlerine gelemedi. Rus başkumandanı Kutuzof 7 eylülde savaşı kabûl etti. Kanlı, vahşî bir savaş oldu; Fransızlar başarı kazandı. N. I. 14 eylülde Ruslar tarafından terkedilmiş olan Moskova'ya girdi. Aynı gece çıkan yangın şehrin büyük bir kısmını tahrib etti. N.'un ümidi aksine Çar Alexandre anlaşma teklifini reddedince geri çekilmekten başka çare kalmadı. Geriye dönüş, açlık, soğuk ve Rus hücumları yüzünden tam bir felâket oldu. Rusya'ya giren kuvvetlerden geri dönenlerin sayısı 100 000'den azdı. Bu arada bir hükûmet darbesi teşebbüsü haberini alan N. I. sür'atle Paris'e döndü ve diktatörlük yönetimini daha sıkılaştırdı.

1813 yılında, imparatorluğa bağlı milletler kendi hürriyetleri için savaşmaya başlamışlardı. Fransa artık kendi sınırlarına dönmeliydi. Avusturya 10 Ağustos 1813'te savaş ilân etti. Fransa'nın karşısındaki kuvvetler günden güne artmaya başlamış, İspanya'daki ordu geri çekilmeye zorlanmıştı. Aynı yılın ekiminde İngilizler Pireneler'in kuzeyindeki savunma mevzilerine karşı taarruza geçtiler. Avusturyalılar da İtalya'da ilerlemeye başlamış, kendisini Napoli kralı yapan imparatora açıkça ihanet eden Murat, Viyana sarayıyla görüşmelere girişmişti.

Kayıtsız şartsız teslim: 1814 yılı ocak ayında Fransa, bütün cephelerden taarruza uğramış bulunuyordu. Fransa'ya karşı savaşan müttefikler akıllıca bir davranışla Fransız halkına karşı değil, yalnız N. I.'a karşı savaştıklarını ilân etmişlerdi ve bütün istekleri Fransa'nın kendi sınırlarına çekilmesiydi. İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya, İsveç ve İspanya N. I.'a cephe almıştı. İmparatorun bütün stratejik kabiliyeti düşmanlarının 1814'ün ilk üç ayı içindeki ilerlemelerini engelliyememişti. 1814 martında Avusturya, Rusya, Prusya ve İngiltere bir anlaşma yaptılar (Chaumont anlaşması) ve N. I. tamamen düşürülünceye kadar Fransa ile ayrı bir anlaşma yoluna gitmemeyi kararlaştırdılar ve Paris üzerine yürümeye başladılar.

Müttefik kuvvetler, 30 martta Paris'in kapılarına varmış bulunuyordu. N. I. daha güneye çekildi. Paris'teki makamlar

NAPOLÉON I : Mezarı (Paris'de)

ise imparatora aldırmadan kendi başlarına düşmanla müzakereye giriştiler; Talleyrand'ın başkanlığında geçici bir hükûmet kuruldu. Talleyrand ardından imparatorun tahttan indirildiğini ilân etti ve şahsen, Fransız halkına danışmadan, XVIII. Louis'ye müracaat etti. Vitré'ye çekilmiş bulunan N. I. ise 6 nisanda tahttan feragat etti.

11 nisanda Fontainbleau'da yapılan anlaşma ile, N.'un ikametgâhı olarak Akdeniz'deki Elbe adası seçildi ve bu adanın bütün hâkimiyeti kendisine verildi: N. I. 400 gönüllü ile birlikte oraya gidecekti. XVIII. Louis ona yılda 2 000 000 franklık bir gelir tahsis etmişti, ayrıca imparator unvânını da muhafaza edecekti. İmparatoriçe Marie Louise'e İtalya'daki Parma, Piacenza ve Guastalla dukalıkları veriliyordu. N. I. başarısız bir kendini zehirleme teşebbüsünden sonra yola çıkarak 4 mayısta adaya vardı.

Yüz gün (1815) : N.'un yaşadığı ve hükümran olduğu adanın yüzölçümü 12,5 km²'den ibaretti. Henüz 45 yaşında olan ve bütün enerjisine sahip bulunan bir insanın burada hayatını devam ettirmesi mümkün müydü? Fransa'da ise Bourbon hânedânının dönüşü bazı memnuniyetsizliklere yol açmıştı. Çok geçmeden krallığa karşı olan eski kin depreşti, eski kinler canlandı ve mukavemet teşkilâtları kuruldu. N. I. ise Elbe adasında olup bitenleri dikkatle takip ediyordu. Elbe adası Fransa ve İtalya'ya çok yakındı. Bu arada hükûmet kendisine yaptığı maddî ödemeyi kesmeye karar vermişti. N. I. sonunda harekete geçmeye karar verdi. 1 Mart 1815'te, bir muhafız birliğiyle birlikte Juan körfezinde Fransa'ya çıktı. Alpler'i geçerken köylülerin tezahüratıyla karşılaştı. Grenoble yakınlarındaki Laffrey'de onu tevkife gelen birlikleri emrine aldı ve 20 martta Paris'e vardı.

N.'un Paris'e gelişi, bir yıl önce tahttan indirilen bir imparatorun dönüşü gibi değil, ihtilâlin en büyük senbolünün canlanışı gibi karşılanmıştı.

N. I. bu defa XVIII. Louis'ninkinden pek az farklı olan siyasî bir rejim kurabildi. Halkta, onun dönüşüyle uyanan ilk heyecan çabucak geçti. Öte yandan N. I. sınırlara yığılmaya başlayan müttefik kuvvetleriyle uğraşmak zorundaydı. Belçika üzerine yürüyerek 16 Haziran 1815'te Ligny'de Prusyalılar'ı bozguna uğrattı. İki gün sonra Waterloo'da Wellington kumandasındaki İngiliz birlikleriyle karşılaştı. Bu savaşı da kazanmak üzereyken Blucher kumandasında yetişen Prusyalılar zaferin öbür tarafa dönmesine sebep oldular: N. I. yenildi.

St. Helena (1815 - 1821) : Paris'e dönen N. I., oğlu II. Napoléon lehine tahttan feragate zorlandı ve öyle yaptı (22 Haziran 1815). 3 temmuzda Rochefort'da, Birleşik Devletler'e gidecek bir gemiye binmeye hazırlanıyordu. Ancak bir İngiliz filosu limana gelerek hiçbir Fransız gemisinin limanı terketmesine izin vermedi. N. I. 15 temmuzda Bellarophon adlı İngiliz gemisine çıkarak teslim oldu. İngilizler onun Birleşik Devletler'e gitmesine izin vermediler. 30 temmuzda İngiltere hükûmeti General Bonaparte'ın kıtanın barışını yeniden bozmasına izin verilmiyeceğini ve St. Helena adasında ikamete memur edildiğini açıkladı. Bellarophon, 10 ağustosta Plymouth limanına vardı. Oradan Northumberland gemisine nakledilen N. I., 15 ekimde St. Helena'ya vardı.

N. I.'in beraberinde gönüllü olarak General Bertrand ve karısı, Comte de Montolon ve karısı, General Gourgaud, eski mâbeynci Las Cases ile birçok hizmetkâr vardı. Önce William Balcombe adlı İngiliz'in malikânesinde kaldılar, sonra kendileri için hazırlanmış olan Longwood'a taşındılar (10 aralık).

Bundan sonra N. I., hep birbirine benzeyen günler geçirmeye başladı. Geç kalkıyor, saat 10 civarında kahvaltı ediyor, fakat nadiren dışarı çıkıyordu. Adada dilediği yere gitmekte serbestti ama, refakatinde daima bir İngiliz subayı bulunduğu için Longwoood arazisinden çıkmamayı tercih ediyordu. Çok yazıyor, çok konuşuyordu. Önceleri Las Cases sekreterlik etmekteydi. Bu notlar sonradan ***Mémorial de Sainte - Hélène*** başlığıyla yayınlandı (ilk neşri 1823). Akşamları 7 - 8 arasında akşam yemeğini yiyor, sonra yüksek sesle okuyordu. Klasikleri dinlemekten hoşlanırdı. Daha da sonra kâğıt oynanır ve gece yarısına doğru N. I. yatağına çekilirdi.

St. Helena'nın iklimi çok iyiydi. N. I.'a ve yanındakilere çok iyi ve bol yemek çıkıyordu. Ancak yirmi yıl boyunca dünya tarihinde son derece faal bir rolü olan onun gibi bir insanın, bir adanın bir köşesindeki monoton hayata fazla tahammül edemiyeceği âşikârdı. Ayrıca bedbaht olmak için başka sebepleri de vardı. Marie Louise ona tek kelime yazmamış, üstelik Kont A. A. von Neipperg adlı Avusturyalı subayla ilişki kurmuş, hattâ kocasının ölümünü beklemeden onunla gizlice evlenmişti. Viyana'da Reichstadt Dükü ünvanıyle oturmakta olan, oğlu eski Roma kralından da bir haber alamıyordu.

N.'un hastalığının ilk belirtileri 1817'de başladı. Mide ülseri veya kanseri olması muhtemeldir. Hayat şartlarının değiştirilmesinin sağlığı için gerekli olduğunu söyleyen doktorlar görevden alındı. Son doktorunun tatbik ettiği tedavi de bir sonuç vermedi. Maamâfih, XIX. yüzyılın metodlarıyla tedavisinin mümkün olup olmadığı belli değildir. 1821 yılında hastalık birden şiddetlendi. Marttan itibaren yataktan çıkmamaya başladı, nisanda da son arzusunu yazdırdı: "Küllerimin, son derece sevmiş olduğum Fransız halkının arasında, Seine sahilinde kalmasını istiyorum..." 5 mayıs günü anlaşılmaz bazı şeyler söyledi: "Allahım... Fransız milleti... oğlum... ordunun başı." Aynı gün saat 17.49'da öldü. En sevdiği üniforması giydirilerek sade bir cenaze töreni yapıldı; cenazesi sağlığında arada bir gittiği Ruppert vâdîsindeki, derenin sahilinde, iki söğüt ağacının bulunduğu bir yere gömüldü. Mezar taşına ise (Burada yatıyor) ibâresinden başka hiçbir

şey yazılmadı. Cesedi 1840'ta Paris'e getirildi ve yapılan muhteşem bir cenaze töreniyle Hôtel des Invalides'e defnedildi.

Sonuç: N. I.'a karşı yapılan hücumların en ağırı milyonlarca insanın hayatını kendi ihtirasları uğruna feda etmesidir. Kesin hesaplara göre 1804 - 1815 arasında devam eden N. I. savaşları sırasında yalnız Fransız olarak 500 000 kişi ölmüştür ki, bu, nüfusun altmışta biridir. Üstelik bunların genç olması doğum oranına da çok tesir etmiştir. Sosyal yapı, imparatorluk zamanında çok az değişmiş, daha çok İhtilâl'in getirdikleriyle kalmıştır. Asilzâdeler mevkilerini hızla kaybetmeye başlamışlardır. Harbin tahrikiyle endüstri gelişmiş, 1815'ten itibaren kır bölgelerinden şehirlere doğru göçler başlamıştır. Diğer taraftan N. I. yaşayan önemli müesseseler de bırakmıştır: Departmanların idâre sistemi, hukuk alanında getirilen Napoléon Kodu, Banque de France ve malî teşekküller, üniversite ve akademiler... N. I. Fransa ve dünya tarihinde, yaşayan bir iz bırakmıştır. (O. Yüksel)

NAPOLÉON II (François Joseph Charles Bonaparte) (Paris 20 mart 1811 - Viyana 22 temmuz 1832), I. Napoléon ile Marie Louise'in oğlu. Doğumunda Roma kralı ilân edildi. Babasının ilk tahttan ayrılışına kadar bu unvânı muhafaza etti. Sonra Parma Prensi, daha sonra Reichstadt Dükü oldu. Hiçbir zaman gerçekten hüküm sürmedi, N. II. unvânını da sadece Bonapartçılar tanıdı. N. II., çok küçüklüğünden itibaren hayatını Viyana'daki Schönbrunn sarayında geçirdi; Avusturyalı akrabaları onun Fransa'dan ve babasının hâtırasından nefret etmesini istiyordu. 21 yaşında veremden öldüğü tarihe kadar Reichstadt Dükü unvânını taşıdı. Külleri 1940'ta Paris'te I. Napoléon'un mezarına kondu. Edmond Rostand'ın *l'Aiglon* adlı piyesi N. II.'nin trajik çocukluğunu ve gençliğini konu edinmiştir. (O. Yüksel)

NAPOLÉON III (Paris, 20 nisan 1808 - Chislehurst, İngiltere, 9 Ocak 1873), Fransız imparatoru (1852 - 1870). I. Napoléon'un, 1806'dan 1810'a kadar Holanda kralı olan kardeşi Louis Bonaparte ile Hortense de Beauharnais'nin üçüncü oğlu. Asıl adı Charles Louis Napoléon'dur. Gençliği sürgünde geçti. I. Napoléon'un düşmesinden sonra bütün Bonaparte'lar, Fransa'dan kaçmak zorunda kalmışlardı. Annesiyle birlikte Almanya, İsviçre ve İtalya'da yaşadı. Çok itinalı öğrenim gördü; özel dersler aldı, daha sonra İsviçre ordusunda askerî eğitim gördü. Önce amcası gibi asker olmak isterken, sonradan politikaya yöneldi, İtalya'da bazı siyasî hareketlere katıldı. Bir kardeşi, Napoléon Charles 1807'de, diğeri Napoléon Louis 1831'de ölmüştü. Reichstadt Dükü (II. Napoléon) de 1832'de ölünce, N. III. kendisini I. Napoléon'un vârisi saydı. Çünkü babası da, amcaları Joseph ve Lucien de bu dâvâya sahip çıkmıyordu. Kendi ümidi ise bir hayalden ibaret değildi. I. Napoléon'un kötü tarafları unutulmuş, Louis Philippe'in burjuva monarşisi yönetimindeki halk onun zaferlerini hasretle hatırlamaya başlamıştı. Charles Louis Napoléon, *Rêveries Politiques* adlı eserinde (1832), Fransa'nın beklediği ihtişamı ancak bir imparatorun yaratabileceğini belirtiyordu. 1836'da *Manuel d'Artillerie*'yi yazdı ve askerî bilgisini göstererek dikkatleri üzerine çekmek amacıyla geniş ölçüde dağıttı. Topçuluk tarihi üzerine Albay Ildefonse Favé'yle birlikte yazdığı topçuluk tarihi üzerindeki çok ciltli eseriyse 1846 - 1871 yılları arasında yayınlandı.

Charles Louis Napoléon, önce hükûmet darbesiyle iş başına gelmeyi düşündü. Düşündüğü askerî hükûmet darbesini gerçekleştirmek için Strasbourg'daki 4. topçu alayının komutanıyla anlaşmıştı. Ancak 30 ekim 1836'da giriştiği bu teşebbüs akim kaldı ve kral Louis Philippe onu muhakeme etmeden bir gemiye bindirip Birleşik Devletler'e yolladı.

1837'nin ilkbaharında geri dönerek İsviçre'ye yerleştiyse de Fransa hükûmetinin baskısıyle oradan çıkarıldı ve İngiltere'ye gitmek zorunda kaldı. Londra'da siyasî çevrelerle yakın ilişkiler kurdu. 1839'da *Des Idées Napoléoniennes* veya *The Napoléonic Idea* adlı kitapçığını Fransızca ve İngilizce olarak bastırdı. I. Napoléon'un küllerinin Fransa'ya getirildiği 1840'ta yeni bir hükûmet darbesine teşebbüs ettiyse de başarıya ulaşamadı, yakalanarak XIII. yüzyıldan kalma Ham kalesine hapsedildi. Hapiste bulunduğu sırada *L'Extinction du Paupérisme* (Sefâletin Yok Edilmesi) adlı eserini yazdı (1844); 26 mayıs 1846'da ise işçi kılığına girerek, dramatik bir şekilde hapisten kaçtı.

Cumhurbaşkanlığı: Tekrar Londra'ya giden Louis Napoléon halkın desteğini kazanmanın büyük önemini artık

NAPOLÉON III

anlamış bulunuyordu. Bu desteğin tam anlamıyla gerçekleşmesi için sabırla çalışmaya ve beklemeye başladı. Nitekim 1848 ihtilâli ona yeni imkânlar hazırlamış oldu. Dostlar (kendi rızası olmadan) onu milletvekilliğine aday gösterdiler. Dört departmanda birden büyük bir başarıyla seçildiyse de milletvekilliğini kabûl etmedi ve durumun daha çok kendi lehine dönmesini bekledi. Nitekim 1848 yılının sonlarında cumhurbaşkanlığına aday gösterildi ve rakiplerinden L. Eugène Cavaignac'ın 1 448 107, Ledru - Rollin'in 370 119 oyuna karşılık 5 434 226 oyla cumhurbaşkanlığına seçildi. Ona oy vermiyenler cumhuriyetçiler, kendisini destekleyenler de kralcılardı.

Cumhuriyet anayasasına göre dört yıl için cumhurbaşkanlığı edecek ve tekrar seçilemiyecekti. Millet meclisindeki kralcılar üç yıl sonra bir hükûmet darbesini gerçekleştirdiler. Louis Napoléon 2 Aralık 1851'de parlamentoyu feshederek başlıca liderleri tevkif ettirdi. Ayrıca Louis Philippe'in düşmanlarından 20 000'i de hapse atıldı. 20 aralıkta yapılan bir halk oylaması 650 000'e karşı 7 500 000 oyla ona on yıl için diktatörlük yetkileri verdi.

İkinci İmparatorluk : 1852 kasımında yapılan yeni halk oylamasıyle imparator seçildi ve 2 Aralık 1852'de resmen III. Napoléon unvânını aldı. 1853 yılı ocak ayında güzel İspanyol kontesi Eugénie de Montijo ile evlendi.

N. III., sadece bir Fransız milliyetçisi değil, aynı zamanda idealist bir insandı. Memleketini tekrar 50 yıl önceki dev devlet seviyesine yükseltmek istiyordu. Harplerle Fransa'nın topraklarını genişletmek niyetinde değildi; ancak dünyaya yapacağı hizmetlerin mükâfatsız kalmıyacağına ve Avrupa dengesinin Fransa'nın hudutlarının genişletilmesiyle sağlanacağına inanıyordu. Uzun sürgün yıllarında I. Napoléon'u incelemiş, bu büyük adamı mahveden sebeplerin ne olduğunu araştırmıştı. Bu sebeplerin en önemlisi şüphesiz onun İngiltere'yle savaşmış olmasıydı. Kendisi asla aynı hataya düşmiyecekti. Şahsî temayülü de, Avusturya ve Rusya'nın katı idâresine karşı onu liberal İngiltere'yle ittifak yapmaya sevketti. Elbette amcasının mahvedici savaşlarına girmiyecek, ancak onun yapmak istediği şeyleri barışçı yollarla başarmaya çalışacaktı. XIX. yüzyılın en büyük sevk gücünün milliyetler prensibi olduğuna inanmıştı. Başka ülkeleri bu yolla etkilemesi mümkündü.

Ne var ki, idealizmle gerçekler arasındaki tereddüt N. III.'un dış politikada başarısız olmasına sebep oldu. Projelerini gerçekleştiremedi. Birinci ve en önemli başarılı macerası Kırım Harbi'dir (1854 - 1856). İngiltere'yle müttefik olarak, Rusya'nın Akdeniz'e doğru genişlemesini önledi, Romanya istiklâlinin temellerini attı. 1856'da sulh şartlarının görüşüldüğü Paris Kongresi, Fransa'yı yine Avrupa'da önder duruma yükseltmiş görünüyordu.

Ancak imparatorun başarısı kısa ömürlü oldu. İtalyan meselesini halletme konusunda ciddî güçlüklerle karşılaştı. 1859'da Avusturya'ya harp ilân etti. Amacı Avusturyalılar'ı İtalya'dan çıkarmak ve Papa IX. Pius'un yönetiminde dört devletten mürekkep bir konfederasyon kurmaktı. Ancak birkaç küçük zaferden sonra kan dökülmesinden ürktü (hayatında ilk defa kan görüyordu) ve Prusya'nın Rhine bölgesindeki hazırlıklarından da korkarak barışın ön anlaşmalarını imzaladı. İtalya'daki milliyetçi hareket artık onun kontrolünden çıkmıştı. Nice ve Savoie'yı, İtalyan birliğinin öncüsü Piemonte devletinden kopardığı zaman da İngiltere'nin sempatisini kaybetti.

Öte taraftan Avusturyalı Arşidük Maximillian'ın yönetiminde Meksika'da kurmak istediği Latin imparatorluğu, başını büsbütün derde soktu (1862), Birleşik Devletler'in husûmetine sebep oldu ve bu macera Maximilian'ın idamıyla son buldu.

Almanya'ya karşı takib ettiği siyaset de başarısızlığa uğradı. İtalya gibi Almanya'nın da birleşmesini istiyordu. Bunun sonucu olarak Prusya, 1866'da Avusturya'ya harp ilân edince tarafsız kaldı. Bu iki kuvvetin birbirini tüketeceğini, sonunda işe karışıp dilediği hal şeklini kabûl ettireceğini düşünüyordu. Ancak Prusya sür'atle zaferler kazanınca hâdiseler kontrolünden çıkmış oldu, üstelik Fransa - Prusya savaşına yol açacak bir husûmetin de belirmesine sebebiyet verdi.

Bu arada Koşinşin'i Fransa'ya ilhak ederek (1862), imparatorluğun Uzak Doğu'da yayılmak arzusunu ortaya koydu. Bunun dışında Fransız bahriyesini istimli ve zırhlı savaş gemileriyle öylesine takviye etti ki, an'anevî İngiliz üstünlüğüne meydan okur hâle geldi.

Müstakbel imparator, gençliğinde: "Napolyoncu fikir, bir savaş fikri değil, sosyal, endüsriyel, ticarî ve beşerî bir fikirdir", diyordu. İkinci imparatorluk Fransa'da endüstri ihtilâli devrine rastladı. N. III., yeni kredi müesseselerinin kurulmasına, demiryolları inşasına, kurutma işlerine ve büyük toprakların halk yararına kullanılmasını sağlamaya büyük önem verdi. Âmme hizmetlerini de genişletti, yeniden inşa edilen Paris, bu çalışmaların bir âbidesi oldu. İşçi sınıfının teşkilâtlanması onun zamanında oldu. 1864'te görev, kanunî hâle getirildi. Onun çağı, daha önce benzeri görülmemiş bir refah devri oldu. N. III., 1852'den itibaren ülkeyi tam bir mutlakıyyetle idâre etmeye başladı. Memleketteki siyasî faaliyet hemen hemen tamamen durduruldu. Muhalefet ancak edebî gazetelerde dolaylı şekilde ifade edilebilir hâle geldi. Bu durum, anarşi ve sosyalizm tehlikesini bertaraf etmesi bakımından önceleri halk tarafından benimsendi. N. III.'un vali ve belediye reislerinin etkisi altında olan ve büyük bir seçmen kitlesi teşkil eden köylü, imparatordan yanaydı; çünkü en çok istedikleri şeylere kavuşuyorlardı: maddî refah, günlük hayat şartlarında düzelme, köy okulları, kara ve demiryolları.

Bu sistem 1860'a kadar iyi yürüdü. Daha sonra 1852'nin "kızıl tehlike"si unutuldu, muhalefet partileri hükûmetin zayıf noktalarını silâh olarak kullanmaya başladılar. 1859 İtalya savaş ise, artık muhalefeti teşkil eden Katolik kralcıların, imparator'la aralarının açılmasına sebep oldu.

N. III., 1858'den sonra halka bazı hürriyetleri vermeye başlamıştı. Şöyle diyordu: "Son zaferi daima efkâr-ı umûmiye kazanır. Çağınızın fikirlerinin önünde yürürseniz onlar sizi takib eder ve sizi destekler. Ardından yürürseniz, sizi, istemeseniz de arkalarından sürükler, karşı çıktığınız taktirde de alt edilirsiniz." 1867'de hürriyet fikrini daha da ileriye götürdü liberal muhalefet liderini parlamentoya çağırdı. Mutlakıyyet idâresi böylece meşrûtî bir monarşi hâline geldi. 8 Mayıs 1870'te yapılan bir halk oylaması 7 359 000 oyluk kahir bir ekseriyetle "Liberal" imparatorluğu tasvib etti.

N. III., rejimine yeni bir hayat vermiş gibiydi. Muhalefetin arzularından çoğunu gerçekleştirerek onların silâhlarını ellerinden almıştı. Eğer Fransa - Prusya savaşı çıkmasaydı Liberal imparatorluk ilgi çekici bir deneme olacaktı.

Esaret ve sürgün : Milletlerarası durum son derece sâkin görünürken, İspanya'nın bir Alman prensi olan Hohenzollern-Sigmaringen hânedânından Leopold'u kral olarak davet etmesi, durumu birden karıştırdı. Bu davet Fransa'nın emniyeti için bir tehdit olarak kabûl ediliyordu. Fransa, Prusya kralından prensin adaylığının durdurulmasını ve — yapılmaması gereken hata — bir daha da bu meselenin canlanmasına meydan verilmemesini istedi. Bu isteğin imparatorca reddi, Bismarck tarafından bir hakaret hâline getirildi. Gerçekte savaş isteyen Prusya idi. Harb başladı. Mesanesinden rahatsız olan ve güçlükle yerinden kalkabilen N. III. ordusunun başında harbe gittiyse de Sedan'da kuşatıldı ve 2 eylülde teslim oldu. 4 eylülde de Paris'te üçüncü cumhuriyet ilân edildi.

N. III. Almanlar tarafından serbest bırakıldıktan sonra İngiltere'de Chislehurs'ta oturmaya başladı ve aynı yerde öldü. Tek oğlu Napoléon Eugène Louis'nin (1856 - 1879) genç yaşta ölümü ise hânedânın bu dalının sonu oldu. (O. Yüksel)

NAPOLİ (İtal. Napoli, Lat. Neopolis), İtalya'nın üçüncü büyük şehri ve aynı adla anılan eyâletin idare merkezi. N., İtalya'nın güney - batı sahilinde, kendi adını taşıyan körfezin kuzey kıyısında kurulmuş, tarihî zenginlik ve tabiî güzellikleriyle tanınan bir şehirdir. Nüfusu 1 234 228 (1971), çevresi ile 2 milyondan fazla.

N.'nin adını taşıyan körfezin kuzey batıdaki Capo di Miseno'dan, güney - doğudaki Punta della Campanella'ya kadar olan uzunluğu 60 km kadardır. Körfezin kuzey girişindeki Ischia ve güney girişindeki Capri adaları da sayılırsa, bu uzunluk 80 km'yi geçer. Şehir, denizden bakınca anfiteatr gibi yükselen bir seri volkanik tepelerin eteklerinde ve yamaçlarında kurulmuştur. Güney - doğusundaki Vesüv yanardağına doğru, 20 km'yi aşan bir şerit boyunca uzanır. St. Elmo kalesinin bulunduğu tepeden başlayan bir sırt, denize kadar uzanarak şehri, tabiî iki hilâl şeklinde iki bölüme ayırır. Chiaja diye bilinen batıdaki hilâl bölümü, denizle Vomero tepesi arasında uzanan dar bir şeritten ibarettir; burası şehrin modern bölümüdür. Doğudaki hilâl ise şehrin eski bölümünü teşkil eder. Burası aynı zamanda şehrin en büyük kısmıdır.

N.'nin en ünlü caddesi tarihî Toledo (şimdiki adıyla Via Roma) caddesidir. Bu cadde kuzey - güney doğrultusunda şehri ikiye ayırır. Bunun batısındaki en önemli caddeler Corso Vittorio Emanuele ile Riviera di Chiaja, doğusundakiler de Corso Umberto I ile Corso Garibaldi'dir.

Çok eski bir tarihi olan N.'de pek çok mimarlık eseri vardır. Bütün şehre hâkim bir tepede bulunan St. Elmo kalesi XIV. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Bugün askerî hapishane olarak kullanılmaktadır. Liman yakınlarında çok güzel bir yapı olan Castel Nuovo 1279 - 1282 arasında yapılmıştır. Yapılışına 1600'de başlanan, 1837'de yanan ve tamir edilen, daha sonra genişletilen Kraliyet Sarayı sahilde geniş bir alanı kaplar. Bugün, bu binada ünlü Millî Kütüphane (Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III) bulunmaktadır. N.'de 237 kilise vardır. Bunların çoğu mimarî güzelliklerinden ziyade dahili tezyinatiyle tanınmıştır. St. Januarius katedrali 1294 - 1313 arasında yapılmıştır; şehrin koruyucusu St. Januarius (San Gennaro)'un mezarı buradadır. II. Charles tarafından 1289'da kurulan San Domenico Maggiore, daha sonra tamamen restore edilmiştir. Burası Rönesans heykelleri bakımından zengindir. Beyaz mermerden cephesiyle tanınan San Filippe Neri veya dei Gerolomini 1592 - 1619 arasında yapılmıştır. Kraliyet Sarayı'nın karşısında bulunan San Francesco di Paola Roma'daki Pantheon'un bir taklididir. Certosa San Martino kilisesi (XIV. yüzyıl) bugün resim ve heykel müzesidir. Şehrin kuzeyinde San Gennaro katakombları (II. yüzyıl) vardır ki, bunlar, Roma'nın ünlü katakomblarından geri kalmaz.

N.'deki müzelerin en ünlüsü eskiden Museo Borbonico diye anılan Millî Müze'dir. Burası 1586'da süvari kışlası olarak yapılmıştı. 1790'dan itibaren müze olarak kullanılmaya başlandı. Burada Pompeii ve Herculaneum'da ele geçen eşyanın yanısıra eşsiz antik eserler muhafaza ve teşhir edilir, dünyanın en önemli müzeleri arasındadır. 1 000 kişilik San Carlo operası Avrupa'nın en büyük opera binalarından biridir. N. üniversitesi 1224'te II. Frederick tarafından kurulmuştur. Üniversitenin hayvanat, jeoloji, mineraloji müzeleri, botanik bahçesi vardır. Villa Nazionale'de bulunan akvaryumda deniz canlıları teşhir edilir.

N. İtalya'nın en başta gelen limanlarından biridir. Şehirde belli başlı ilk limanın yapılmasına 1302'de başlanmıştır. 1740'da yeni rıhtımlar eklenmiş, mendirek yapılmıştır.

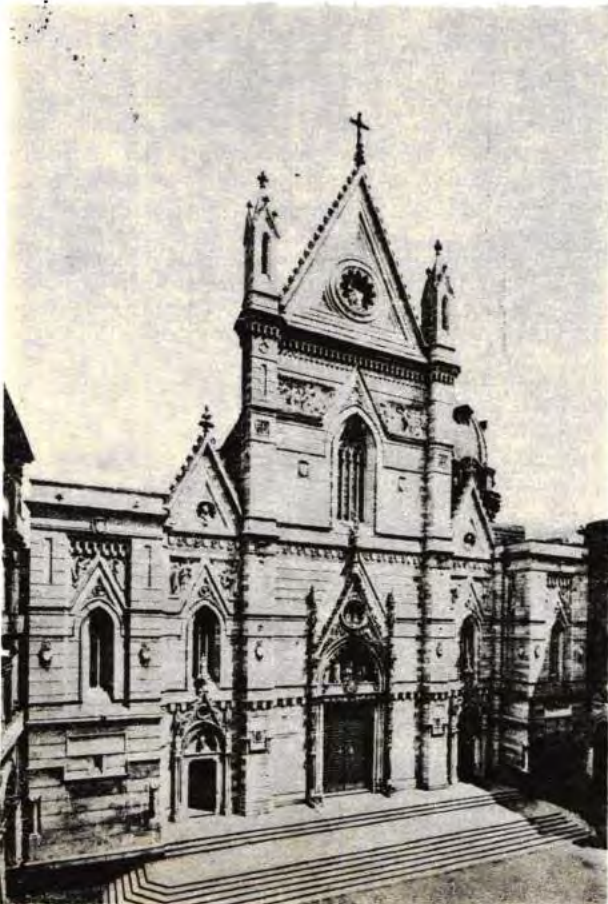

NAPOLİ : Castel Nuovo

Cenova'dan sonra gelen N. limanından büyük ölçüde ithalât ve ihracat yapılır. Liman, aynı zamanda turistler için İtalya'nın önemli giriş kapılarından biridir. Liman da şehir gibi II. Dünya Savaşı'nda büyük zarar görmüş, savaştan sonra âdetâ yeni baştan yapılmıştır. Buna paralel olarak şehirde büyük bir endüstri bölgesi doğmuştur. Bugün birçok ipek, pamuk, yün eğirme fabrikaları, gemi inşası, otomobil ve demiryolu malzemeleri imalâtı çok gelişmiştir. Dokumacılık, kimyevî maddeler, besin maddeleri (bilhassa makarna) ve nihayet turizm sanayiinin şehrin ekonomisinde önemli yeri vardır.

Tarih : Bütün eski kaynaklar, N.'nin bir Yunan yerleşme merkezi olduğunu yazar. İlk yerleşme Pithecusa'da (Ischia) idi. Ancak yerleşenler kısa bir süre sonra depremlerden yılarak Ischia adasını bırakıp ana karaya geçtiler. Sonraları bugünkü N.'nin yerinde Parthenope veya Palaepolis'i kurdular. Daha sonra buradaki koloni Atina'dan gelenlerle kalabalıklaştı. Bunun üzerine kendilerine *Neapolis*'i (Yeni şehir) kurdular. Şehir, M. Ö. 328 yılında Romalılar'ın eline geçti. O tarihten itibaren Palaeopolis kesin olarak tarih sahnesinden silindi. Öte yandan Neopolis, uzun süre Yunanlı özelliğini korudu. Romalılar burasını yazlık olarak kullandılar. Birçok Roma imparatoru da N.'de oturmuştur. Bunlar arasında Titus, Hadrian ve Neron'u sayabiliriz. Ünlü şâir Virgil burada yaşamış ve burada gömülmüştür.

N., Roma imparatorluğunun düşmesinden sonra, Gotik savaşlarından büyük zarar gördü. Belisarius, uzun bir muhasaradan sonra, yeraltı su yollarından birinin mecrasını değiştirerek oradan girip 536'da şehri aldı ve şehirlilerden çoğunu kılıçtan geçirdi. N., daha sonra uzun süre Ravenna eksarhlığına bağlı kaldı. VIII. yüzyılda Papa III. Gregorius tarafından teşvik gören N. halkı kendi tâyin ettikleri bir dükün idaresinde bir cumhuriyet idaresi kurdular. N. bu rejim altında 400 yıl kadar bağımsız olarak yaşadı. Diğer taraftan Normanlar, yavaş yavaş İtalya'nın güneyine hâkim olmuş ve Müslümanlar'ın ilerlemesini engellemişlerdi. O tarihten sonra N.'nin tarihi, aynı adı taşıyan krallığın tarihiyle birlikte gelişti. 1860 yılında İtalya'ya katıldı. N. II. Dünya Savaşı'nda A. B. D. uçakları tarafından ağır şekilde bombalandı. 1943 yılı ekim ayında da A. B. D. ve İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi. (O. Yüksel)

NAPOLİ : Katedralin cepheden görnüşü

NAPOLİ KRALLIĞI, eski İtalya'da bir devlet. Yarımadanın güneyinde olup, papaya ait toprakların güneyinde bulunurdu. Bazan ayrı bir siyasî birim teşkil etmiş ise de, uzun zaman Sicilya adasına bağlı olarak "İki Sicilya = Sicilyateyn Krallığı" adını taşımıştır. Napoli şehri bu krallığın merkezi idi.

XII. yüzyıldan sonra, İtalya'nın güneyi Normanların kurdukları Sicilya krallığının bir kısmını teşkil ederdi. 1266'da Anjou hânedânına bağlı I. Charles (Carlo) bu krallığın tacını giymiştir. 1282'de Fransızlar'a karşı yapılan Vespro Siciliano katliâmından sonra Sicilya'yı kaybetmiş, ama İtalya kıtasındaki topraklarını idareye devam etmiştir. Bu topraklar N. K. adını almıştır. Anjou hânedânının Sicilya'ya hak iddiası, Aragon'lular tarafından idare edilen adada birtakım harplere yol açmıştır. Nihayet Napoli kraliçesi I. Giovanna bu haktan vazgeçmiştir (1372). N. K.'nda Anjou, Durazzo ve sonradan Aragon hânedanları arasında birtakım kanlı çatışmalar devam etmiş ve ancak 1443'te Aragon kralı V. Alfonso'nun Anjou'lu I. René'yi mağlûp etmesiyle son bulmuştur.

Bu haklara dayanarak Fransa kralları VIII. Charles ve XII. Louis, Napoli'yi istilâ etmiştir.

Son Aragon'lu kral 1501'de tahttan indirilmiştir. XII. Louis mağlûp olduktan sonra imzaladığı Blois barış antlaşmasıyle hem Napoli, hem de Sicilya İspanya'ya verilmiştir.

İspanya, 1504 - 1707 yıllarında, bu iki krallığı naipler eliyle idare etmiştir. Bu zaman ticaret, ekonomi ve kültür bakımından duraklama ve gerileme yılları olmuş, fakirlik, cahillik ve bâtıl itikatler hüküm sürmüştür. 1647'de Napoli'de, Masaniello'nun liderliği altında çıkan bir halk ayaklanması şiddetle bastırılmıştır. İspanya Verâset Harbinde N. K. Avusturyalılar'ca fethedilmiştir, ama Bourbon hânedânına bağlı Charles (sonradan III. Carlos adıyle İspanya kralı olmuştur) 1734'te hem Napoli'yi, hem de Sicilya'yı tekrar eline geçirmiştir.

İspanya Bourbon (Borbón)'ları bu toprakları kendi hânedanlarının küçük oğullarınca idare ettirirlerdi, ama bu sistem de öbüründen daha iyi sonuçlar vermiyordu. Bazı reformlar yapılıyor, ama ilk fırsatta yine geri alınıyordu.

1799'da Napoli'de Fransızlar'ın desteklediği liberal bir ihtilâl yapılmış ve kısa ömürlü Parthenope cumhuriyetinin kurulmasıyle sonuçlanmıştır (Parthenope, Napoli'nin en eski adıdır). 1805'te kral IV. Fernando (Ferdinando) Fransızlar'ın baskısı altında Napoli'den Sicilya'ya kaçmak zorunda kalmış ve adayı Napoléon döneminin sonuna kadar idare etmiştir.

Napoléon, Napoli tahtına önce kardeşi Joseph'i, sonradan da eniştesi Joachim Murat'yı çıkarmıştır. Napoléon'un mağlûbiyetinden sonra Fernando (Napoli kralı IV. Fernando ve Sicilya kralı II. Fernando adlarını taşımıştı) Napoli'ye döndü ve 1816'da iki krallığı resmen birleştirerek iki Sicilya kralı I. Fernando adını aldı. 1860'da sonuncu Bourbon (Borbón) kralı II. Francesco, Garibaldi tarafından mağlûb edildi ve Napoli İtalya'ya katıldı. (O. Yüksel)

NAR AĞACI (Lat. *punica granatum*), bükük ve kıvrık dallı, çoğu zaman dikenli küçük ağaç veya çalı. İki çenekli (dicotyledoneae) n. a. âilesindendir. Çiçekleri katmerli erguvânî renkte, bazan da beyaz veya sarıdır. N. denilen olgun meyvesi, büyüklük ve görünüş bakımından aş. yu. elmaya benzer. Derimsi sert bir kabuk içinde çok sayıda köşeli katı tohumları vardır. Tohumların dış tabakası peltemsi, sulu ve tatlı olup, yenir.

NAR AĞACI : Hem meyvesi, hem de çok güzel olan çiçekleri için yetiştirilir

Bunlardan çıkan su şurup veya şerbet olarak, sitrik asit ve şeker ile içilir. Bitkinin kabuğu (Cortea granati) eskiden solucan ve tenyaya karşı kullanılan bir ilâç idi. N. A.'nın Ön-Asya'dan gelmesi muhtemeldir. N. A. Fenikeliler'de kutsal âyin bitkisi olarak önemli idi. Bunu Mısırlılar da bilirlerdi. Mısırlılar meyveleri ölülere verirlerdi. Mısır fresklerinde sık sık N. A. ve meyvelerine rastlanır. Yahûdîler bu bitkiyi Ken'an'da bulmuşlardı. Âyinlerinde önemli bir rol oynar ve şiirlerinde zikr edilir. Yunanlılar N. A.'nı Fenikeliler'den almışlar ve meyvenin tohumlarının çokluğunda bir velûdiyet senbolü görüp, bunu Demeter ve Persephone'ye atfetmişlerdir. Hippokrates, Dioskurides ve İhtiyar Dlinius bundan hem yiyecek, hem de ilâç olarak bahsederler.

NAR ÇİÇEĞİ

Romalılar meyveyi Kartacalılar'dan almışlar (bu sebeple "punica" adını vermişlerdir) ancak, N. A.'nı İtalya'da yaşayan Yunanlılar yetiştirmiştir. N. A.'nın dalı, eski Roma âyîninde de rol oynamıştır. Araplar ağacı ve meyvesini Güney Japonya'ya getirmişlerdir. Albertus Magnus, Dalladius'a dayanarak N. A.'nın yetiştirilmesini tavsiye eder. Orta Çağ'da bu bitki iyi koku ve görünüşü sebebiyle senbolik bir rol oynamıştır. (V. Örs)

NAR GÖLÜ, Niğde ilinin Aksaray ilçesine bağlı Güzelyurt (eski adı *Geleri*) bucağının 11 km kuzey-doğusunda volkanik bir göl. Bu ad, gölün 2 km güney-batısındaki köye göre söylenir. Ayrıca, gölün 3 km kuzey-batısındakı Sofular köyüne göre de Sofular gölü denildiği gibi, Acıgöl veya bazı haritalarımızda "Hamam Gölü" ve "Acıgöl" şeklinde geçer. Göl, 1 700-2 000 m yükseklikteki volkanik yapılı dağlık bir yerin kuzey bölümündedir. Oval şeklinde olan gölün boyu 700 m, eni 500 m kadardır. Gölün suyu biraz acı, dışarıya akıntısı olmayan, kenarları yer yer sazlıktır. Ortasına doğru derinleşir. Kenarında sıcak sular çıktığından burası "Hamam" olarak da geçer. Bu dağlık yerin güney yamacında ve Nar gölünden 3 km uzakta Kötü Yayla adı verilen yerde aynı biçimde, fakat daha küçük bir volkanik göl daha vardır. (R. İzbırak)

NARA, Japonya'da bir şehir, Honşu (Honshu) adasındaki Ken ilinin merkezi. Nüfusu 168 000 (1966)'dir. N. M. S. 710'da Heijo-kyo adı ile Japonya'nın birinci başşehri olarak kurulmuştur. Osaka'nın doğusunda, bir sıra tepelerin yamacında yer alır. Çok geniş ve güzel bir parka sahiptir (Japonya'nın en büyük parkıdır). Bu parkta birçok tarihî yapılar ve tapınaklar bulunur. Tapınaklar arasında, Todaiji adını taşıyan ve 16 m yüksekliğinde, yaldızlı bir Buddha heykeline sahip olan bir tapınak vardır. Bu heykel (daibutsu) Kamakura'daki Buddha heykelinden ancak biraz daha küçüktür. N. aynı zamanda büyük bir endüstri merkezi olup 600 kadar fabrikaya sahiptir.

N. 710-784 yıllarında Japonya'nın başşehri idi. İmparator Kwammu 784'te sarayı Nagaoka'ya nakledince, N., önemini kaybetmiş ve küçülmüştür.

N.'nın merkezi olduğu Ken ilinin yüzölçümü 3 692 km², nüfusu 481 000 (1965)'dir. (V. Örs)

NARA : Horinji mâbedine giriş

NARA, Pâkistan'da iki akar suyun adı :

1. Doğu N., 400 km'lik bir seyirden sonra Rann of Cutch adını taşıyan tuzlu su bataklığına dökülür.

2. Batı N., İndus ırmağının 220 km uzunluğunda eski bir yatağıdır. (V. Örs)

NARA, 1. Sovyetler Birliği'nde bir ırmak. Uzunluğu 170 km'dir. Oka'nın bir kolu olan N., Orta Rusya bataklıklarından kaynağını alır, Moskova ve Kaluga illerinden geçerek Serpuhov'a yakın bir noktada Oka ile birleşir.

2. Moskova ilinde, N. ırmağı üzerinde, Vereisk'ten 40 km uzaklıkta küçük bir şehir. (V. Örs)

NARAİ veya PHRA NARAİ (ölm. 1688), Siyam (Thailand) kralı (1657 - 1688). XIV. Louis ile elçi teati etmiş ve Fransa'ya bazı imtiyazlar vermiştir. Phetracha 1688'de N.'yı devirmiş ve yerine geçmiştir. (V. Örs)

NARAM - SİN,, Babil kralı. M. Ö. aş. yu. 2550'de yaşamıştır. Akkad hânedânının büyük hükümdarlarından biri olan N.'in, I. Sargon'un oğlu olması muhtemeldir. İdaresi zamanında yer alan olaylar hakkında az bilgimiz vardır. Eldeki kayıtlara göre, Arabistan ve Suriye'yi istilâ ederek geniş topraklar zaptetmiştir. Başşehri Susa idi. (V. Örs)

NARAM - SİN : Dikili Taşı (Louvre Müzesi, Paris)

NARBADA (NARMADA, NERBUDDA), Hindistan'da nehir. Merkezî Hindistan'dadır. Bazan Kuzey Hindistan ile Deccan (yarımada Hindistan'ı) arasında sınır kabûl edilir. Madhya Pradesh'te, Amarkantak yakınlarında Maikala sıradağından çıkarak batıya doğru akar ve Cambay körfezinde denize dökülür. Uzunluğu 1 288 km dir. N. Satpur dağlarının kuzey yamaçlarının sularını toplar. Gücarat eyâletinde genişliği artarak 800 m ilâ 1 600 m yi bulur. Cambay körfezine döküldüğü yerdeki genişliği ise 20 km kadardır. N., sulama işlerinde kullanılmaz, yalnız aşağı kısmında ulaştırma işlerinden faydalanılır. N. nehri, Ganj'dan sonra Hindistan'ın en kutsal nehridir. Sahilleri boyunca Suklatirtha ve Nemawar gibi hac yerleri vardır. Hac ziyaretlerinin en değerlisi ise deniz kenarından nehrin kaynağına kadar yürümek, sonra öbür sahilden geri dönmektir. (O. Yüksel)

NARBONNE, Güney Fransa'da tarihî bir şehir. Büyük bir ovanın ortasında bulunan N., Aude departmanındadır. Nüfusu: 36 000. N., Romalılar'ın Galya'da kurduğu ilk kolonidir. M. Ö. 118 yılında kurulan koloninin adı, o zamanlar Narbo Martius idi. Romalılar, şehrin limanını geliştirdiler, su baskınlarından korumak için tertibat aldılar. Böylece Gallia Narbonensis'in başkenti olan Narbo Martius büyük bir gelişme gösterdi, zamanın en büyük liman şehirlerinden biri oldu. Daha sonra Vizigotlar, 719'da Araplar tarafından işgal edildi. Charlemagne tarafından dükalık merkezi yapıldı. 1507'de Fransa tâcına bağlandı. III. yüzyılda kurulmuş olan başpiskoposluk 1790'da kaldırıldı. Midi kanalının bir kolu olan Robin kanalı, şehri *Bourg* ve *Cité* olmak üzere ikiye böler. Şehrin en önemli tarihî mimarlık eserleri Saint - Just katedrali (XIII ve XIV. yüzyıllar) ile Saint - Paul - Serge kilisesidir (XII ve XIII. yüzyıllar). Eski başpiskoposluk sarayında ise zengin bir müze vardır, bir kısmı da belediye dairesidir. N. büyük bir şarap pazarıdır. Bakır işleri, kükürt, içki damıtımı, konfeksiyon, tuğla ve kiremit imalâtının da N. ekonomisinde yeri vardır. (O. Yüksel)

NARBONNE : Saint Just Katedrali

NARCISSUS (Lat.) veya NARKİSSOS (Yun.), Kephisos ırmak tanrısının güzel oğlu. Suda kendi resmini gören N., kendine âşık olmuş, üzüntüsünden hastalanarak sonunda şimdi adını taşıyan nergis çiçeğine dönüşmüştür. Ovidius'a göre, bu dönüşme; N.'un kendisine âşık olan Ekho adındaki bir periye sırt çevirmesinin sonucudur. N., kabartma, mozaik ve Pompei'deki fresklerde görülür. Elinde mızrak ve su kenarında oturmuş olarak tasvîr edilir.

N. masalı, Ovidius'un *Metamorphoses* (Şekil değişmeleri) başlıklı şiiri dolayısiyle Orta Çağ'da da biliniyordu. Fransız yazarlarından Guillaume de Lorris *Roman de la Rose* (Gül Romanı) [XIII. yüzyıl], Robert de Blois ve Christine de Pisan bunu anlatmışlardır. Orta Çağ ve Rönesans şiirlerinde N.'un adı ümitsiz sevginin senbolü olarak geçer. Nitekim Provanslı şâir Bernard da Ventadorn, Alman şâiri Heinrich von Morungen, Fransız Pierre de Ronsard, İngiliz E. Spenser bu hikâyeden söz ederler. Çoğu zaman bu hikâyelerde Ekho baş rolü alır. Keza XVII. yüzyıl şiirlerinde de N., ön plana geçer. İspanyol - Portekiz şâiri M. de Faria y Soua'nın *Eco y Narciso* (Ekho ve N.) [1620]; İngiliz J. Shirley'in *Narcissus or the self Lover* (N. veya kendini seven) [1618]; İspanyol Lope de Vega'nın *Lourel de Apolo* (Apollon'un defnesi) [1630]; İtalyan G. Marino'nun *Echo* (Ekho) şarkısında; İspanyol Calderon'un *Eco y Narciso* (E. ve N.) [1661] şiirinde de böyledir. Bundan başka XVII. yüzyılda N. hikâyesi, hiciv ve mizah edebiyatında da ortaya çıkar. Fransız Jean Jacques Rousseau, N. rolünü kendisi oynamıştır (1752). Romantik devirde, kendi resmine âşık olan N., san'at ve edebiyattaki sübjektivizm'in senbolü hâline gelmiş ve Ekho hikâyeden kaybolmuştur. Konuyu bu şekilde işleyen başlıca şâirler şunlardır: A. W. Schlegel, F. Schlegel, P. D. A. Attermon, J. Keats, P. B. Shelley, F. Rückert. XIX. yüzyılın sonlarında bu san'atkâr senbolüne, sevgi duymayan bir egosantrizm karakteri de katılmıştır: O. Wilde, *The*

NARCISSUS (nergis)

Picture of Dorian Gray (Dorian Gray'ın portresi) [1890]; Poul Valéry, *Narcisse parle* (N. konuşuyor) [şiir, 1891] v.b. Bazan da tabloya bir çilecilik (Fr. ascétisme) karakteri karışır: A. Gide, *Le traité du Narcisse* (N. anakitabı) [1891]; R. M. Rilke, *Gedicht* (Şiir) [1913] gibi. Böylece N.'un edebiyattaki sîmâsı, Fr. narcissisme denilen psikoloji teorilerine yaklaşır. Bu teoriler H. Hasse'nin *Narziß und Goldmund* (N. ve G.) başlıklı romanını [1930] etkilemişlerdir. (V. Örs)

NARDINI, Pietro, tanınmış İtalyan bestecisi ve keman virtüozu. Küçük yaşta keman çalmaya başladı; İtalya'nın ünlü hocalarından ders aldı. 31 yaşındayken, 1753 yılında Stutgart saray orkestrasında birinci viyolonist olarak çalışmaya başladı. 1767 yılına kadar bu vazifede kalan N. daha sonraları Floransa sarayında da san'atını icra etti.

N., viyolonistliğin yanında besteleriyle de büyük bir şöhret kazanmıştır. Daha çok yaylı sazlar için besteler yapan N., devrinin ünlü bestecilerinin, bu arada Franz Schubert'in takdirini kazandı.

Besteleri arasında şunlar sayılabilir: 6 keman konçertosu, 6 keman sonatı, 6 sonat (iki keman için), iki keman için birçok düolar. (Ö. Dokuman)

NÂRENCİYE (Farsça "nâreng"den Arapçalaşmış "nârenc" kelimesinden. Fr. ve İng. "orange" sözü de aynı kökten gelir), ayrı taç yapraklı iki çeneklilerin bir alt familyası. Turunç, portakal, greypfrut, mandalina ve limon bu familyaya girer. Bu familyadan olan ve yapraklarını dökmeyen ağaçların anavatanı Asya'nın tropik ve subtropik bölgeleridir. N. meyvaları yeryüzünün en yaygın ve en aranılan meyvalarıdır. Çeçitli olmaları, yüksek besin değerleri, saklamaya ve başka yerlere taşımaya çok elverişli olmaları bunların önemini daha da arttırmaktadır. Önem sırasına göre başta gelen nârenciye meyvaları portakal, limon, greypfrut, mandalinadır. Bunlardan, melez meyvalar da türetilmiştir.

N. ağaçlarının yetiştirilmesi hemen hemen bütün cinslerde birbirlerinin aynıdır; ancak dona hiç tahammülü olmayan bazı cinsler daha özel bir bakım ister. Amerika'nın portakal ve greypfrut bahçelerinde donu önlemek için özel ısıtma yoluna başvurulur. Diğer taraftan teknik çalışmalarla soğuğa daha dayanıklı cinslerin yetiştirilmesine de çalışılmaktadır. N. ağaçları dondan başka mantar, bakteri, virüs hastalıkları ve böceklerden de zarar görürler. Bunların N. bitkilerine yaptığı zarar, genellikle diğer ağaçların gördüğü zarardan daha azdır.

Dünyanın N. üretimi yılda 15 000 000 ton kadardır. En çok N. üreten ülke A.B.D.'dir (dünya üretiminin % 46'sı). Kaliforniya, Florida, Teksas, Arizona ve Louisiana Birleşik Devletler'in başlıca büyük N. merkezleridir. N. üretiminde Birleşik Devletler'den sonra İspanya (% 9), Brezilya, sonra Orta Doğu ülkeleri gelir.

N.'nin Türkiye'ye M. Ö. IV. yüzyılda, Büyük İskender'in Hindistan'dan dönen askerleri tarafından getirildiği sanılmaktadır. Osmanlı imparatorluğu zamanında daha çok Filistin, Suriye gibi güney eyâletlerinde yetişir ve memleketin başka taraflarına oradan getirilirdi. Cumhuriyetten sonra N. yetiştirilmesine önem verilmeye başladı; buna paralel olarak N. üretimi artmaya başladı Bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra N. bahçeleri hızla gelişmeye başladı. Öyle ki, o sırada 10 000 hektarı bulmayan bahçeler 1969'da 35 000 hektarı geçti. Yeni yeni N. cinsleri ve çeşitleri geliştirildi. İhracat artmaya başladı. N. bahçelerinin gelişmesi daha sonra da devam etti. Öyle ki 1969'da Türkiye'nin N. üretimi yılda 600 000 ton iken, 1971'de yalnız portakal ve limon üretimi 600 000 tonu geçti (Bk. LİMON, PORTAKAL, TURUNÇ, MANDALİNA). (O. Yüksel)

NARGİLE, tömbeki denen tütün çeşidini içmeye mahsus takım. N. sözü Farsça hindistancevizi anlamındaki *nârgil*'den gelir. N. aslında bu meyvanın kabuğundan yapıldığı için bu adla anılagelmiştir. N.'nin genellikle camdan yapılan bir şişesi vardır. Bu şişenin ucunda lüle bulunur. Lüle çömlekçi çamurundan yapılır, tömbekiyi koymaya yarar, üzeri deliklidir. Şişenin üst kısmına takılan marpuçun ucunda imâme vardır, duman bu kısmından emilir. Lülenin alt tarafındaki boru, şişedeki suyun içine kadar iner. Ucu şişenin üst kısmına bağlı olan marpuç emildiği zaman, tömbekinin dumanı suyun içine girerek süzülür, sonra suyun yüzüne çıkıp marpuç vasıtasiyle içenin ağzına gelir. (O. Yüksel)

NARGİLE : Türk san'at eserlerinden bir nargile (marpuç yan taraftaki memeye takılır).

NARH, millî ekonominin fiat dalgalanmalarından zarar görmesini önlemek amacıyle satılan mallara resmî makamlarca konan fiat. 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun 15. maddesinin 43. fıkrasına göre belediyeler ete, ekmeğe, yaş

meyve ve yaş sebze ile odun ve maden kömürüne doğrudan doğruya; kesin lüzum hâlinde ise mahallî idare kurullarınca tasdik edilmek şartıyle diğer gıda ve ihtiyaç maddelerine toptan ve perakende âzamî satış fiyatları ve yaş meyve ile sebzeye münhasır olmak üzere kâr hadleri tesbît edebilirler. Ayrıca "endüstriel mamullerin mâliyet ve satış fiyatlarının tesbît hakkında" 3003 sayılı kanun ile ilgili bakanlıklara sanayi ürünlerinin fiyatını tesbît yetkisi verilmiş bulunmaktadır. (E. Korur)

NARKİSLİK (Fr. Narcissisme < Yun. *Narkissis)*, insanda erotik duyguların kendi bedenine ve kendi şahsına yönelmesi; daha geniş bir anlamda da insanın kendisine karşı duyduğu şehvetli sevgi. Psikanaliz bu duyguların bir "gerileme" teşkil ettiğini kabûl eder, çünkü küçük çocukların kendi bedenlerinden şehvet duyguları almaları normaldir. Buna göre, psikanalizde küçük çocuklardaki N.'e ilkel N., büyüklerdekine de ikincil N. (Fr. narcissisme primaire, secondaire) adı verilir. Bu görüş P. Näcke tarafından kurulmuş, Siegmund Freud tarafından da kabûl edilmiştir. Ancak yalnız sapıklık durumlarına değil, şuuraltı, gizli temayüllere de bu ad verilmiştir. (V. Örs)

NARKOZ, genellikle cerrahî ameliyatlarda, acı hissinin duyulmaması maksadıyle, şuurluluk hâlini ortadan kaldırma. Genel anestezi. (O. Y.)

NARMAN, Erzurum iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 863 km², nüfusu 25 081 (1975)'dir. N. Cumhuriyetten önce kurulmuş eski ilçelerdendir. Merkez bucağından başka, Kışlaköy adlı bir bucağı, 43 köyü vardır. Yüksek bir bölgede olan ilçe arazisinde, N. kasabasının denizden yüksekliği 1 700 m dir. İlçe toprakları, Erzurum ilinin kuzey bölümünde olup, Tortum, Oltu, Horasan, Şenkaya ve Pasinler ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe arazisi, batıda yüksekliği 2 900 m ye ulaşan güneybatı - kuzeydoğu doğrultulu Karadağ ile doğuda 2 450 m olan Güllü Dağ ve bunlar arasında 1 800 - 2 000 m yüksekliğindeki çukur bir yöreyi içine alır. Burası güneydeki dağlık yerlerin eteğinden N. kasabasına doğru alçalan ve en çukur yerinde 1 750 m ye inen dalgalı düzlüklerdir. Bu arazi birkaç dere ile yarılmıştır. Dağlarla çevrili bu çukurluk, kuzeyde İd deresinin açtığı N. - Ayyıldız boğazı yoliyle Oltu yöresine açılır. Karadağ, Kretase tabakaları ile Mezozoik ofiolitli serisi ve içpüskürük taşları (granit) bulunan kıvrımlı, kırıklı bir yapı gösterir. Güllüdağ, andezit ve volkanik tüflerden oluşmuş bir dağ yapısındadır. Bu ikisi arasındaki N. çukurluğu ise, Oligo - Miyosen yaşta jipsli seriden oluşmuştur. Bunun güneyinde de Eosen devri arazisi ve flis oluşukları uzanır. Aluviyonlarla örtülü vâdî tabanları da vardır. İlçenin başlıca akarsuları, çevredeki dağlardan beslenen Eğrek deresi ile üzerinde N. kasabasının bulunduğu dere ve bunların birleşmesinden doğmuş İd deresidir. Bu dere, Oltu kasabası güneyinde, Çoruh ırmağının kollarından olan Oltu Çayı'na karışır. Dağlardan inen ve bazı kesimlerinde hızlı akışlı olan dereler boyunda değirmenler sıralanmıştır.

İlçede kışlar soğuk, sert ve karlı geçer, yazlar ise yüksek yerlerde serince olur, çukur bölümlerde oldukça sıcak bulunur. İlçe topraklarının dağlık yerlerinde ve özellikle kuzey taraflarında yer yer bozulmuş ormanlar (meşeler çok yer tutar) ve çalılıklar vardır. Dağların yamaçlarında, yazın davarların otlatıldığı yaylalar bulunmaktadır. Alçak ve hafif dalgalı, düzlük yerler tarım alanlarıdır. Başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

İlçede nüfus yoğunluğu 30 kadardır. Köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. İlçe merkezi olan N. 4 620 (1975) nüfuslu küçük bir kasabadır. Dere boyunda bulunan kasaba, Erzurum'a 100 km uzaklıktadır. Erzurum'dan Tortum'a uzanan karayolundan ayrılan dar bir yol N.'a, oradan da Oltu'ya uzanır. Kasabanın küçük bir çarşısı, ortaokulu, ilkokulu vardır. (R. İzbırak)

NARSEİN (Fr. Narceine; Yun. *narke* = uyuşukluk), acı, billûrlaşan, uyku verici (hipnotik) bir alkaloid. Formülü: $C_{22}\ H_{27}\ O_8$ N. Afyondan elde edilir. Suda ve alkolde biraz erir. Morfin gibi bir uyuşturucu madde olarak kullanılır. Pekliğe yol açmadığı ileri sürülür.

NARSES (Ermenistan 480 - Roma 574), Bizans İmparatoru I. Justinianos'un generali, İmparatoriçe Teodora'nın nedîmi ve haremağası. N., General Belisarios ile iş birliği yaparak Nika ayaklanmasını bastırmıştır (532). Belisarios'a yardımcı olarak İtalya'ya gönderilmiş (538); Belisarios, Bizans'a geri çağrılınca, İtalya'da başkumandan olmuştur (548 - 552). Ostrogot'ların önderi Totila ve Teja'yı ezerek İtalya'daki son Got ordusunu yok etmiştir (552). Alman ve Frank'ları da yenerek (553 - 555) İtalya'yı tekrar Justinianos'un idâresi altına sokmuştur. Daha sonra İtalya valisi (praefectus) olmuş (554 - 567) ve II. Justinos kendisini bu görevden uzaklaştırıncaya kadar (567) orada kalmıştır. (V. Örs)

NARSES veya NARSAH, Sâsânî hânedânına bağlı bir İran imparatoru (saltanat: M. S. 293 - 302). I. Şâpûr'un oğlu olan N., kardeşinin torunu olan III. Behrâm'ı tahttan indirerek yerine geçmiştir. N., Roma'ya karşı harp etmiş ve Galerius'u yenmiştir. Fakat, Ermenistan'da büyük bir yenilgiye uğradıktan sonra, Romalılar'la barış antlaşması imzalamıştır. (V. Örs)

NARUSZEWICZ [*naruşeviç*], **Adam Stanisław** (Pińszyzna, Litvanya 1733 - Janów Podlaski 1796), Polonyalı şâir ve tarihçi. 1748'den itibaren Jesuit rahibi olarak çalışmıştır. Kral Stanislaw August Poniatovski'nin saray şâiri ve tarihçisi olarak ün yapmıştır. 1788'de Smolensk piskoposu, 1790'da da Luzk piskoposu olmuştur. Şâir olarak şarkılar, idiller, masallar ve hicivler yazmıştır. Yazdığı Polonya tarihi 1386'da sona erer: *Mistoria narodnu polskiego* (Polonya milleti tarihi) [1780 - 1786]. Başka eserleri: *Satyry* (Hicviyeler) [1962]; *Liryki wybrane* (Seçilmiş lirik şiirler) [1964].

NARVA, Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kuzey - doğu kısmında, N. ırmağının sol kıyısında bir şehir. Nüfusu 53 000 (1969)'dir. Tekstil endüstrisi (pamuk ve keten); mobilya fabrikaları, elektrik santralları vardır.

Tarih : N. 1290'da kurulmuştur. Liman ve sınır kalesi olarak Danimarka'ya bağlı idi. 1346 - 1558 yıllarında Alman şövalyelerin elinde bulundu. Kısa bir süre Ruslarca idare edildi ve 1581'de İsveç'e bağlandı. N.'da İsveç kralı XII. Karl 1700'de Rusları yendi. 1704'te I. Petr (Deli Petro) şehri aldı. N. 1918'e kadar Rus idaresinde kaldı. Şehrin Baltık Denizi limanı olarak en parlak devri XVIII. yüzyıla rastlar.

NARVA : Bir görünüş

Bu yıllarda ticaretten başka, deri, kereste ve halat endüstrileri ekonomide önemli bir rol oynuyordu. XIX. yüzyılda önemli bir tekstil endüstrisi gelişti. 1918 - 1940 yıllarında N. Estonya cumhuriyetine bağlı idi.

XVII. yüzyılın 2. yarısında çıkan bir yangında yok olan eski şehir, Alman mimarları tarafından Barok ve Erken Rönesans üslûplarında yeniden yapıldı. Eski şehrin çevresinde istihkâmlar vardı. Bunlar II. Dünya Savaşı'nda tekrar tahrîb edildi. Ancak, 1668 - 1671'de yapılan belediye binası tekrar onarılmıştır. Şövalyeler sarayı ve büyük prens III. İvan tarafından 1492'de N. ırmağının doğu yakasında yapılan Rus kalesi ağır hasar gördü. (V. Örs)

NARVAEZ, Ramón Maria (Loja, Endelüs, 1880 - Madrid 1868), Valencia dukası (1844'ten beri), İspanyol mareşali ve siyaset adamı. Miguel Gomez'in önderliği altındaki Carlist'leri 1838'de yendi ve mareşal oldu.

NARVAEZ, Ramon

Başlangıçta Espartero'nun tarafını tutan N. sonradan, Espartero nâip olunca, ona karşı cephe aldı ve 1843'te onu düşürdü. Bundan sonra N. bütün ordunun başkumandanı oldu.

Otoriter 1845 anayasasını uyguladı. Diktatörce idaresi 1868 ayaklanmasına ve II. İsabel'in düşmesine sebep olmuştur. (V. Örs)

NARVİK, Norveç'in kuzeyinde liman şehri. Nüfusu 13 000. Demir filizi ihraç edilir. N. limanı 9 Nisan 1940'ta Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Almanlar İngiliz - Fransız birliklerin çıkarmalarını önleyememişlerdir.

NAS (Ar. nass, çokluk şekli nusûs), bir haberi dayanakları ile birlikte bu sözü söyleyene kadar götürmek mânâsında birinci bâbdan masdar. Dinî deyim olarak, başka hiç bir açıklama veya te'vîl yapmaya imkân vermeyen kesin söz ve hüküm demektir. Nassü'l - Kur'ân, nassü'l - Hadîs, nassü'l-fukahâ gibi. Bazılarınca da mânâ verme veya bulma demek olur. Ayrıca, hüccet, delîl, haber, bürhân gibi mecazî mânâları da vardır. *Nass-ı katı'* : mânâsı açık olan *Kur'ân-ı Kerîm* âyetlerinde delîl olarak gösterilen âyet. (İ. Parmaksızoğlu)

NASIR (Lat. Callus), vücudun belirli bir yerinde, en çok el ve ayakta sürekli sürtünme sonunda üst derinin kalınlaşması ve sertleşmesiyle oluşan küçük ur. Bu durum uzun süren sürtünme ve baskı sonunda meydana gelir. Ayak parmaklarındaki N.'lar dar ayakkabı giymekten ileri gelir. Katılaşan kısım içeriye gömülerek N.'ın kökünü meydana getirir. N.'ın derinliği değişik olabilir. N. köklerinin ilâçla öldürülerek veya N. bıçağı ile kesilerek çıkarılması gerekir.

NÂSIR, Cemâl Abdün (Beni Mor, Asyut eyâleti 1918 - Kahire 1970), Mısırlı ihtilâlci ve devlet adamı. 1937'de Harb akademisi'ne girmiş; orduda beliren İngiliz düşmanlığı akımını benimseyerek 1942'de Hür Subaylar adlı gizli teşkilâtı kurmuştur. 1948'de Filistin yenilgisinin de verdiği hırsla milliyetçi bir harekete girişen Yarbay N., rütbesinin küçüklüğünü dikkate alarak, orduya hâkim olabilmek için 1951'de, kısa bir süre kullanmak üzere, General Ali Muhammed Necîb (b. bk.)'i dâvâsını kazanmış ve 22-23 Temmuz 1952'de Kahire olaylarından da faydalanarak, Hür Subaylar'la birlikte iktidara el koymuştur. Kurduğu "İhtilâl Konseyi" 26 Temmuz 1952'de Kral Faruk'u yurd dışına sürgün etmiş; yaptığı Toprak Reformu, siyîsî tasarruflarının gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Vefd dâhil, bütün siyasî partiler kapatılmış; haziran 1953'te Cumhuriyet ilân edilmiş; 1954'te Süveyş Kanalı bölgesinin boşaltılması için İngiliz - Mısır andlaşması yapılmıştır. 1953'ten itibaren ihtilâlci kuvvetleri tamamen kontrolü altına almayı başaran N., Nisan 1954'te başbakan olmuş; kasım 1954'te rakîbi General Necîb'i de iktidardan uzaklaştırarak Devlet Başkanlığı mevkiine gelmiştir. 1954'te yayımladığı *Felsefetüs - Sevre (Mısır İhtilâlinin İçyüzü)* adlı eserinde siyonizm tehlikesini ileri sürerek, Arap Birliği'nin kurulmasında Mısır'ın oynaması gerekli rolü belirten N., yurdunda ve Arap dünyasında hızla artan bir prestij kazanmıştır. Doğu ile Batı arasında "olumlu tarafsızlık" denilebilir bir denge politikası güden N., 1955'te, Bağdad paktını karşılayan, Bandung Asya - Afrika Konferansı'na katılmıştır. 1956 temmuzunda İngiliz ve Amerikan kredi ve yardımlarının kesilmesi üzerine, Süveyş kanalını millîleştirme kararı alan N., ekim - kasım 1956'da İngiliz - Fransız - İsrail ortak müdahalesinde ağır yenilgiye uğramışsa da, millileştirme hareketini başardığından, itibârını yitirmemiş, aksine arttırmıştır. 1956 - 1957'de çıkarttığı yeni bir anayasa ile kişi haklarını güven altına almadığı ve kısıtladığı hâlde devlet şefinin yetkilerini arttıran esaslar getirerek, Mısır Millî Birlik Partisi adlı tek siyasî partiyi de tamamen kendi yönetimi altına almıştır. 1 Şubat 1958'de Mısır ile Suriye'nin birleşmesini sağlayarak Birleşik Arab Cumhuriyeti (B. A. C.)'ni gerçekleştirmeğe çalışan N.'ı Doğu Avrupa devletleri desteklemişlerse de, diğer Arap devletleri onun bu teşebbüsünden te-

NÂSIR, Cemâl Abdün

lâşa düşmüşler ve Arap dünyasının N. yönetimi altında birleşmesi çağrısına pek yanaşmamışlardır. 1958 devriminden sonra Irak, Sovyet blokuna yönelerek B. A. C.'ne karşı çıkınca, N. da Rusya'nın himâyesini reddetmiştir. Böylece B. A. C. denemesi kısa sürmüş; 1959'da Yemen'in ayrılması, 1961'de Suriye'nin yeniden bağımsızlığına kavuşması ve Arap devletleri arasında geçimsizliklerin artması, Arap birliğinin dağılmasına ve suya düşmesine sebeb olmuştur. Mısır, Irak ve Suriye arasındaki üçlü birlik denemesi de nisan 1963'te başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Kahire, Afrika ülkeleri yöneticilerinin buluşma yeri olmuştur. Tito ve Nehru ile Üçüncü Dünya ülkeleri grubunu teşkile ve hiçbir pakta girmemiş bulunan bütün Afrika bağımsız ülkelerini bu grubda toplamaya çalışmıştır. N., Arap ülkeleri ile ilişkilerini düzeltmeğe büyük çaba harcamış; 1965 ve 1967 yıllarında, Suudî Arabistan Kralı Faysal ile Yemen konusunda anlaşmaya teşebbüs etmiş; 1965 ve 1966'da Irak'taki N. hükûmet darbesi hareketlerini benimsemekten kaçınmış; haziran 1967'de Ürdün Kralı Hüseyin ile antlaşma imzalamıştır.

21 Mayıs 1962 Millî Yasası, Toprak Reformu, 1961 ve 1963'te alınan diğer sosyalleştirme tedbirleriyle halkın sevgisini kazanmış, 1965 martında yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve 1967 haziranında İsrail karşısında uğranılan ikinci yenilgiye rağmen, milletinin güven ve bağlılığını kaybetmemiştir. 11 Haziran 1967'de yerini Zekeriya Muhiddin'e bırakarak cumhurbaşkanlığından çekilen N., çok kalabalık halk kitlelerinin katıldığı genel istek üzerine, bir gün sonra istifasını geri almış ve 12 Haziran 1967'den ölümüne kadar cumhurbaşkanlığı, Arap Sosyalist Birliği Genel Sekreterliği ve Hükûmet Başkanlığı görevlerini bir arada yürütmüştür. Ânî bir kalb sektesi ile beklenmedik bir zamanda ölen N., Mısır'da eşi görülmemiş bir millî mâtem töreni ile toprağa verilmiştir. (F. Tevetoğlu)

NÂSIRA, İsrail sınırları içinde Celîle'de bir şehir. Esedrelon ovasının kuzeyinde, çok eski din merkezlerinden biridir. Nüfusu 23 000 civarındadır. N., 636 yılında Araplar tarafından ele geçirildi. 1099'da Haçlı orduları N.'yı zaptetti. Burası Hıristiyanlar için önemli bir din merkeziydi; Hazreti Îsâ'nın yaşadığı şehirdir (Nasrânî = Nâsıralı, Hıristiyan mânâsına da gelir). Sonra Müslüman Araplar şehri önemli ölçüde imar ettiler. Bugün Katolikler'den kalma pek çok eser ve kalıntı vardır. N., küçük bir şehir olmakla beraber, tarım ve el san'atları, oldukça gelişmiştir. (V. Örs)

NÂSIR-I HUSREV, Ebû-Muîn Nâsır b. Husrev Kubâdyânî el - Belhî (Belh, Kubâdiyân 1004 - Kökçe 1061?), İran şâiri ve düşünürü. Horâsân'ın varlıklı bir âileden gelir. Ailesi Şîî'liğe mütemâyil olduğundan zamanının en üstün Şîî bilginlerince yetiştirildi. Olgun yaşa geldiğinde Horâsân hükümdâr ve emîrleri maiyyetinde hizmetlerde bulundu; önemli mevkîler işgal etti. 43 yaşında iken, değişen ruh hâleti ve memleketindeki anarşiden (Selçuklu - Gazneli mücâdelesi) duyduğu bıkkınlık dolayısıyle, vatanını ve o güne kadar elde ettiği yüksek mevkıi bir yana terkederek Irak, Suriye yolu ile Hicaz'a gitti. 7 yıl Mekke'de kaldı. Kâbe'yi 4 defa tavâf ettikten sonra, Kafkasya'dan Sûdan'a ve Tunus'a kadar bütün İslâm ülkelerini gezdi. İslâm dünyâsının düşmüş olduğu karışıklığı gözleriyle gördü. En son Mısır'da yerleşerek üç yıl kaldı. Fâtımî hâkimiyeti altında bulunan bu ülke, onun Şîî telâkıylerini de okşadığından onda bir sükûn beldesi tesîri yaptı. Gerçi Fâtımî halîfesi el - Mustansır Bi'llâh (b. bk.)'ın vezîri Yâzûrî'nin dikta rejimi altında Mısır nisbî bir sükûn içinde bulunmakta idi. N. H., bu dönemde Şîî - İsmâilî akıydesinin ideal bir sistem olarak bütün insanlık için geçerli olacağına samimî olarak inandığından bu mezhebi benimsedi ve İsmâilî merâtibini aşarak bir Şîî dâisi oldu. Hüccet-i Horâsân rütbesi ile memleketi Belh'e döndü. Ancak, ülkeye hâkim olan ve Sünnî - Hanefî akıydesini savunan Selçuklular, onun propagandaya girişmesine meydan vermediler. Sünnî ulemâ ise onun katli için gerekli fetvâyı vermekten çekinmedi. N. H., hükûmetçe de tâkip edildiğinden, Bedahşan'a kaçtı. Kendisini burada da emniyette hissetmediğinden, Nişâpûr ve Mâzendenân'da bir süre dolaştıktan sonra dağlık Yumgan vâdîsine sığındı. Burada ırmağın yukarı mecrâsında yaptırdığı kalede 25 yıl yaşadı ve İsmâilî akıydesini yaymaya çalıştı. Ülkeye getirdiği Şîî akıydesi, adından bozma olarak "Şo Nosir" şekliyle ve küçük bir toplulukla günümüze kadar ulaşmıştır. Mezarının Kökçe'de bulunduğu söylenir.

N. H.'in, İran edebiyatında ve düşüncesinde mühim bir yeri vardır. Sayılı şâirlerden biri ve düşünür olarak şöhreti dolayısıyle belki de yazmadığı bazı metinler bile ona izâfe edilmektedir. En tanınmış eseri olan *Sefer-nâme*'yi nesren yazmıştır. Bu eser, XI. yüzyıl İslâm dünyâsını, bu ülkelerde yaşayan toplulukları, dînî ve fikrî dalgalanmaları, halkın âdetlerini, törelerini tasvir ettiğinden ayrı bir önem taşır. Mekke seyahatini de anlatan eser Şîî'ler tarafından pek çok tahrîf edilmiş olmakla birlikte yine de büyük değeri vardır. N. H.'in, bundan başka İbnü Sînâ felsefesi paralelinde nazmen yazdığı *Rûşenâî-nâme*'si ile, tam bir tenkidci gözüyle toplumu ve devleti yönetenleri hırpaladığı *Saâdet - nâme*'si ve İran dili için önemli bir kaynak olan *Dîvân-ı Eş'âr*'ı vardır. Dîvân'ı, edebî san'atlar yanında felsefî görüşlerinin de aksettiği bir metin olduğundan ayrıca değerlidir. Bunların yanında, İsmâilîlerce ona izâfe edilen bir çok risâle ve kitap arasında *Zâdü'l - Müsâfirîn, Vech-i Dîn, Hân-ı Ihvân, Güşâyiş-ü Râhâyiş* ve *Câmi'ül-Hikmeteyn* adlı eserleri de ayrı bir yer tutar. (İ. Parmaksızoğlu)

NÂSIRUDDEVLE, Müslüman devlet adamlarından iki hükümdarın lâkabıdır.

1. Nâsıruddevle Ebû Muhammed el - Hasan b. Abdullah, Hamdânîler (b. bk.) sülâlesinin Musul şûbesini kuran hükümdar (929 - 968). Abbâsî emîrlerinden Ebû'l-Heycâ el - Hüseyn'in oğlu olup, babası 920/21 tarihinde Musul valiliğini üzerine alınca, ona vekâleten bu ili yönetti. Babasının ölümünden sonra da, Abbâsî Halifesi el - Muktedir, babasına vermiş olduğu bütün yetkileri ona da tanımakla, el - Hasan Musul valisi oldu. N., Abbâsîlerin kudret ve nüfuzlarının za'fa uğramasından yararlanarak, kendi hâkimiyet sahasına Diyâr-ı Mudâr ve Rebîa'ya da almaya; hattâ, Azerbaycan'ı kontrol etmeğe çalıştı. Fakat, mahallî emîrlerin mukavemeti ile karşılaştı. Öte yandan, Abbâsî emîrülümerâları ile de ilişkilerini belirli ölçüde devam ettirmek zorunda bulunuyordu. Muktedir'in ölümünden sonra, Halîfe er - Râzî'nin Emîrülümerâ Mûnis'i ortadan kaldırmasında Halîfeye yardımcı oldu ama, bu destekleme kendi aleyhinde sonuçlar verdi. Er - Râzî, N.'yi Musul valiliğinden aldı. N., Abbâsî ordusunun kendi lehindeki tutumu sonunda, elinden alınan valiliğini kurtarabildi. Bu davranış karşısında da, Halîfeye göndermeğe mecbur olduğu haracı vermemeğe kalkıştı.

Fakat, Emîrülümerâ İbnü Râik ile onun yerini alan Beckem'-in baskısı karşısında, buna imkân bulamadı. İbnü Râik'in az sonra tekrar iktidarı ele geçirmesi üzerine N., Halife el-Muttakî'nin yanında, ona karşı mucadeleye girişti. Bu arada Muhammed b. Râik'ı ortadan kaldırmağa muvaffak olunca, Halîfe ona N. unvânını vermeğe ve oğlunu N.'nin kızı ile evlendirmeğe mecbur oldu. Böylece emîrülümerâlığa yükselen N., Tozon (b. bk.)'un ve onun emrindeki Türk askerlerinin karşı mücadelesi sonunda, Halife ile birlikte, Musul'a çekilmek zorunda kaldı. Tehlikeyi sezinleyen N., Tozon'u Musul üzerine yürümekten vezgeçirmek için, Halîfe'yi Rakka'ya gönderdi. Tozon, Halîfe el-Muttakî'yi hal'edip el-Müstekfî'yi bu makama getirince, N. ona karşı yeniden harekete geçti. Tozon'un 945'te ölümü üzerine de, Abbâsî hilâfeti Muizzüddevle el-Büveyhî'nin kontrolü altına girmiş oldu. Bundan sonra N., Musul ve çevresindeki hâkimiyetini sürdürebilmek için, Büveyhîler'le devamlı mücadeleye girişti, 957'-de, daha fazla direnme gücü kalmadığından, hutbede Halîfenin adından sonra üç Büveyhî hükümdarının isimlerini okutmak, Rebîa ve Suriye toprakları için ayrı harac ödemek şartları ile barış yaptı. Fakat az sonra, Muizzüddevle'nin İran'da meşgul olmasından yararlanarak, oğulları komutasındaki bir orduyu Bağdad üzerine sevk edince anlaşma bozulmuş oldu. Irak'a dönen Muizzüddevle, Musul üzerine yürüdü. N., bu durumda Haleb'e, kardeşi Seyfüddevle Ali (b. bk.)'nin yanına kaçmak zorunda kaldı. Böylece Seyfüddevle, Hamdânî âilesinin lideri durumuna yükselmiş oldu. N. ise, bütün nüfuzunu yitirmiş bulunuyordu. Nitekim Seyfüddevle, Büveyhî hükümdarı ile hemen anlaşma yaptı. Muizzüddevle, de, bu anlaşmayı tanımak istemeyen, N.'nin oğlu Ebû Talib el-Gazanfer ile mücadele etmek zorunda kaldı. 967'de Seyfüddevle ile Muizzüddevle'nin ölümleri, N.'ye yeniden politikaya girme imkânını verdi. Fakat, bu sefer de, başta karısı olmak üzere, oğulları bu hasis ve haris hükümdara karşı cephe almış bulunuyorlardı. N. ise, çok sevdiği Seyfüddevle'nin ölümü ile iyice sarsılmıştı. Bundan yararlanan muârızları, nihayet, onu Erdamuşt kalesinde zindana attılar ve, bir yıl sonra da, 968'de zehirleyerek öldürdüler. N., siyasî hayatında iki yönlü bir politika izlemiştir. Bir yandan Elcezîre ve Suriye üzerinde Hemdânî hâkimiyetini yaymağa çalışırken, bir yandan da, emîrülümerâ sıfatıyle, Abbâsî hilâfetine hâkim olmayı emel edinmişti. Ancak, Büveyhîler'in ortaya çıkması ile, politikada hayal kırıklığına uğramış ve siyâsî nüfuzunu da kaybetmiştir. Onun ihtirası, hâkim olduğu topraklar üzerinde yaşayan insanlar için, çok acı olmuştur. Orduların devamlı harekât sahası hâline gelen Musul ve çevresi ağır tahribata uğradığı gibi, bizzat N.'nin mal ve para hırsı da bu zor hayatı bir kat daha ağırlaştırmıştı. Öyle ki, soyulan ülkede en çok mal toplayan bir kimse olarak zindana atılmış ve bu para onun ölümüne sebeb olmuştur.

2. Nâsıruddevle Şehriyâr, İran'ın Taberistan bölgesinde uzunca bir süre saltanat süren Bâvendîler (Bâvendiyân) sülâlesinin Kinzâriye kolundan S. hükümdarın (1296-1315) lâkabıdır. Tâcüddevle Yezdicerd'in oğlu olup, kardeşi Sikender'in ölümü üzerine, hükümdar oldu. Zamanında Mâzenderân tam bir sükûn ve huzur içinde kalmış, ülkede eğitim alanında büyük gelişme görülmüştür. Zamanında, yalnız Mâzenderân'da 70'den fazla medrese kurulmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

NÂSIRÜDDÎN ŞÂH (1831 - 1896), İran'da hükûmet eden Kacar hânedânından 4. hükümdar. Babası Muhammed Şâh'ın vefatında veliahd olarak Azerbaycan valiliğinde ve henüz 16 - 17 yaşlarında olan N., 1831 yılında doğmuş olmalıdır. Bu durumda, annesi devletin yönetimine el koymuş ve İ'timâdüssaltana'yı vezir yaparak oğlunun Tebriz'den gelişini beklemeğe başlamıştı. N., 20 Ekim 1848'de Tahran'a geldi ve resmen tahta çıktı. Emîr Mîrzâ Takî Hân'ı, Atabeğ-i A'zam lâkabı ile, kendisine vezir tâyin etti. Bu kararı, İran ileri gelenleri arasında anlaşmazlıklara vesile oldu. Bilhassa, Mîrzâ Aka Hân Nûri ona karşı cephe aldı. Emîr-i Kebîr, N.'ın gençliğinden ve tecrübesizliğinden yararlanarak gittikçe nüfusunu arttırırken, bu mücadele daha da kızıştı. Emîr-i Kebîr, hem N.'ın annesini, hem de İ'timâdüssaltana Mîrzâ Aka Hân Nûri'yi ortadan kaldırmağa kalkıştı ise de, başarıya ulaşamadı ve vezirlikten uzaklaştırılarak Kâşân valiliğine gönderildi. Aka Hân Nûri vezir oldu. Onun vezâreti sırasında, İran'da, Avrupa usullerine göre bakanlıkların yâni kabinenin teşekkülü ilk defa gerçekleştirilmiş oldu. Ayrıca, modern devlet kuruluşlarının da temeli atılmış oldu. İran'ın modernleşme yolunda aldığı tedbirlerde, N.'ın biribiri ardına yaptığı üç Avrupa gezisi (1871, 1878, 1888), etkili olmuştur. Bu gezilerinden ilkinde İstanbul'a da uğrayan N., Sultan Abdülaziz'le de görüşmüştü. N. devrinde İran'ın dış politikası ise, İngiltere ile Rusya'nın nüfuz çekişmeleri arasında geçmiştir. 1855'te Ruslar'la yapılan anlaşma ve Herât'ın işgali, İngilizler'in Basra körfezine asker çıkarmalarına sebep oldu. Bu durum karşısında, İran kuvvetleri Herât'tan çekilmek zorunda kaldılar. 1857 Paris andlaşması ile İran, Afganistan ve Belûcistan üzerindeki haklarından vazgeçti. Ruslar ise, Buhârâ ve Hîve üzerinde nüfuzlarını kurdular ve 1889'da Merv'i işgal ettiler. Bu arada, 1849 ile 1852 yılları arasında, ülkede Bâbîler'e (b. bk.) karşı sıkı bir mücadele açıldı. Molla Hüseyin, taraftarları ile birlikte, açlık yüzünden teslim olmak zorunda kaldı. 1850'de Kal'a-i Ali Merdân'a sığınan Bâbîler de, tamâmen kılıçtan geçirildiler. Seyyid Yahyâ Dârabî ise, Neyrîb'de daha fazla bir mukavemet gösteremedi. Ama, 16 Ağustos 1852'de, N.'ın bir suikaste uğraması, Bâbîler'in bütün ülkede tâkibe tutulmalarına sebeb oldu. Subh-i Ezel lâkabı ile tanınan Mîrzâ Yahyâ Nûri ile kardeşi Bahâullah (b. bk.), Osmanlı İmparatorluğu'na ilticâ etmek mecburiyetinde kaldılar. N.'ın bu vesile ile şiddetlendirdiği müstebid idare ise, İran aydınları arasında hürriyet fikirlerinin yayılmasına yol açtı ve bölük pörçük, teşkilâtsız olan İran hürriyetçileri Meşrûta-hâhân (Meşrutiyet isteyenler) adı altında teşkilâtlanmaya giriştiler. Bu gelişme de, İran'da parlamanter idarenin kuruluşu için başlangıç oldu. Bu iç kargaşalık sırasında, nihayet, 1 Mayıs 1896 da N., Mîrzâ Rızâ Kirmânî adlı bir fedâî tarafından tabanca ile vurularak öldürüldü. (İ. Parmaksızoğlu)

NÂSIRÜDDÎN ŞÂH

NASÎRÜDDÎN-İ TÛSÎ, Hâce Ebû-Câ'fer Muhammed b. Hasan (1201 - 1274), İranlı filozof/astronom ve Şiî Kelâm bilgini. Kum şehrine bağlı Cehrûd kasabasında dünyaya gelmiştir. Tûs şehrinde yetiştiği ve öğrenimini burada

tamamladığı için Tûsî (Tûslu) olarak şöhret yapmıştır. Zamanının ünlü bilginlerinden, bu arada Ferîdüddîn-i Nişâbûrî'den felsefe, Kemâlüddîn Hasîb'den matematik ve astroloji, Burhâneddîn-i Hemedânî'den de hadîs okudu. Genç yaşta, zekâ ve bilgisi ile kendisini tanıttı. İmâmiye mezhebi liderlerinden ve Kûhistan valisi bulunan Nâsırüddîn Ebü'l-Feth ile kurduğu dostluk üzerine Kazvîn'e gitti. Ancak, İsmâilîlere karşı olmakla, onların tâkibine uğradı ve yakalanarak Alemût kalesine haps edildi. 1256'da, Hülâgû'nun bu kaleyi zapt etmesi üzerine, kurtuldu ve Atamelik Cüveynî'nin aracılığı ile ünlü Moğol serdârının teveccühünü kazandı. Bâtınîlerin 400 000 cildlik zengin kütüphanelerinin Merâga'ya taşınması işi N.'ye verildi. Aynı zamanda, Hülâgû'nun müşâvirleri arasında yer aldı. N.'nin şöhreti, daha Mengü Kaan zamanından beri, Moğol yöneticileri arasında yayılmış bulunuyordu. Büyük Kaan onun Karakurum'a gönderilmesini istediği halde, Hülâgû yanında alakoydu ve Merâga'da onun için büyük bir rasadhâne yaptırarak, Halep'ten alıp getirdiği Arap astronom Muhyiddîn el-Mağribî ile, Çin'den getirtilen astronomları onun emrine verdi. N., bu imkânlarla, Hülâgû adına, *Ziyc-i İlhânî*'yi hazırladı. Abaka Han zamanında da mevkiini ve şöhretini koruyan N., bu dönemde, kendini daha çok eserlerini yazmağa verdi. Eserlerinin çoğunu Arap dilinde yazan N., bu arada, Şîî kelâmında mühim bir yer tutan, *Tecrîdü'l-Akaaid*, matematik ve ostronomide *Ziyc-i İlhânî*'den başka *Tahrîr-i Mecestî*, *Tahrîrü'l-Oklides*, edebî neviler üzerinde *Mi'yârü'l-eş'âr*, felsefe, ahlâk ve mantık konularında *Ahlâk-ı Nâsırî*, *Şerh-i İşârât*, *Evsâfü'l-eşrâf*, *Tezkire-i Hayât* ve *Esâsü'l-iktibâs* gibi, günümüze kadar gelen kitaplarını kaleme aldı. N., felsefî alanda İbnü Sînâ'ya bağlı biri olarak tanınır. Akıl ile Şîî akıydelerini bağdaştırmağa büyük değer veren N., insanın, bütün davranışlarında, akla uymanın gerekliliği inancında idi. İnsanın yetişmesinde ise, çevreye ve eğitime öncelik tanımakta, insanı, canlı bir varlık olarak, bir ahlâk habercisi vasfı ile belirtmekteydi. Felsefî kanaatleri ve matematik ile astronomideki buluşları, onun gerek doğu, gerek batıda uzun süre okutulmasını sağlamıştır. N., 1274'te Bağdad'da öldü. Oğlu Asîlüddîn de, ünlü bir ilim adamı idi. (İ. Parmaksızoğlu)

NASR b. SEYYÂR EL-LEYSÎ (663-748), Emevî hilâfetinin, Kuteybe b. Müslim (b. bk.)'den sonra, Horasan'da en büyük valisi ve bir Arap devlet adamı. Leys kabîlesinden olan N.'ın gençliği hakkında kesin bilgilerimiz yoktur. Onu, ilk defa, Kuteybe b. Müslim'in maiyetinde, Horasan'da Türklere karşı yürütülen savaşlarda tanıyoruz. 724'te, Horasan valisi Müslim b. Said el-Kilâbî'nin Fergana üzerine açtığı savaşta bir kanad komutanı olarak görülen N., Yemenlilere dayanarak, Ezd ve Rebîa kabîlelerinin gösterdikleri sebebsiz muhalefeti ezmekle kendisini tanıttı. Savaş sonunda, Belh valiliğine getirildi. Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin ölümü üzerine de, Halîfe Hişâm tarafından, 738'de genel valiliğe yükseltildi. Vilâyet merkezini Merv'e nakl ettikten sonra, Türklere karşı bir süredenberi sürdürülen savaşlara yeniden başladı. 739'da, Üsrüşene üzerinden, Şâş'a kadar ilerledi. Türgiş kaanı Sulu-Çor'u yenilgiye uğrattı ise de, Emevî hâkimiyetine başkaldıran Arap liderlerinden ve Mürci'e (b. k.) inancında olan el-Hâris b. Suriye ile işbirliği yapan Kül-Çor (Kursul) adındaki Türgiş komutanı karşısında tutunamadı. Ancak Kül-Çor'un öldürülmesinden sonra, ileri yürüyüşüne devam edebildi. Fergana'ya kadar geldi ise de, bir sonuç alamadı ve, Şâş beyi Yağma Han ile, el-Hâris'i topraklarından çıkartmak şartıyle, 740'ta anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre; gerek Türk, gerek Soğd asıllıların vaktiyle İslâmiyeti kabûl ettikten sonra eski dinlerine dönmelerinden ötürü doğan suçları afv olunarak, eski yurtlarına dönmeleri kabûl ediliyordu. Ayrıca bunların şahsî borçları ile eski vergi borçları da afv ediliyor, Arap tutsaklar ile Türk tutsaklar karşılıklı olarak iâde ediliyordu. Anlaşma, Müslüman Arapların Mâverâünnehr'e girdikleri tarihten beri, yerli Soğd ve Türkler lehine kazanılmış en mühim başarı idi. Bunda, Şaş Hâkimi Yağma (Yamga) Han'ın rolü büyük olmuştur. Nitekim bu anlaşma, Horasan'a yerleştirilmiş Araplar'da olduğu kadar, Halîfe Hişâm üzerinde de hoşnutsuzluk yarattı. Ama N., Horasan ve Mâverâünnehr'de İslâmîyetin yayılmasını sağlayacak öteki tedbirlerini de bu andlaşmaya dayamakla, emellerini gerçekleştirmiş oldu. Böylece, burada yaşayan Türkler, Soğdlar, Toharlar v. b. ile Arap Emevî Hilâfeti arasındaki yüz yıllık anlaşmazlık sona ermiş oldu. Bununla beraber N., Arap kabîleleri arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmağa muvaffak olamadı. Önce, Kûfe genel valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafî'nin onu Halîfenin gözünden düşürmek için giriştiği entrikalarla uğraşmak zorunda kaldı. Hişâm bu iddialara değer vermemekle beraber, yerine geçen II. Velîd, az sonra, söylenenlere kanarak onu Şam'a çağırdı. N., bu emri biraz oyalanarak yerine getirdiğinden, Velîd öldürüldü ve yeni Halîfe III. Yezîd onu eski görevine iâde etti. Ancak, Horasan Arapları arasında da anlaşmazlıklar iyice kızışmıştı. İnsafsızca temizlenen el-Muhalleb taraftarları Cudey b. Ali el-Kirmânî etrafında toplandıkları gibi, uzun süre Türkler arasında kalmış olan el-Hâris de Horasan'a dönmüş bulunuyor ve, Mürci'e inancından en küçük bir fedakârlıkta bulunmayarak, Emevî hilâfetini temsil eden N.'a karşı harekete geçmeğe hazırlanıyordu. Bu durumda N., ne kadar tâviz verdi ise de, Kirmânî ile Hâris'in birleşmelerini önleyemedi. Merv'den Nîşâbûr'a çekilmek zorunda kaldı. Sâdece Mudâr araplarına dayanan N., batıda da Irak Hâricîleri ile Alevîlerin başı olan Abdullah b. Muâviye'nin saldırıları ile karşılaşmıştı. Halîfe II. Mervân ile onun Irak genel valisi İbnü Hübeyre'den yardım talebinde bulundu ise de, bir cevap alamadı. Bu sırada ortaya çıkan Abbâsî taraflısı Ebû Müslim'e karşı, Kirmânî ile anlaşma çâreleri aradı. Fakat önce el-Hâris'in, ardından da el-Kirmânî'nin öldürülmeleri, N.'ın durumunu iyice sarstı. Bütün dayanaklarını kaybeden N., Ebû Müslim'in Ocak 747'de Merv'e girerek, Peygamber sülâlesinden olup ismini açıklamadığı bir halîfe adına haktan bîat alması üzerine, kaçmak zorunda kaldı. Serahs ve Tûs üzerinden, Nîşâbûr'a gitti. Oğlu Temîm'in Ebû Müslim'in komutanı Kahtaba önünde Tûs'ta yenilmesi ve öldürülmesi karşısında Kumis'e, oradan da Cürcân'a çekildi. Ağustos 748'de, Kahtaba'ya karşı bizzat yaptığı savaşta ordusu dağılınca, Kahtaba'nın oğlu Hasan'ın önünden kaçmağa çalıştı. Rey'den Hemedân'a gelirken, yolda hastalandı ve Sâve'de kasım 748'de öldü. Onun ölümü Emevî hilâfetinin zevâlinin de ilk işaretlerinden biri oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

NASREDDİN HOCA (Ar. Nsîrü-d-dîn) (Hortu, Sivrihisar 1208-Akşehir 1284), Türk cemiyetinin yarattığı, Türk zekâsını, esprisini, dünya ve hayat görüşünü temsil eden ünlü halk filozofu. Onun, Abbâsî halîfelerinden Hârûn ü'r-Reşîd veya Hârezmşahlar'dan Alâeddin Tökiş zamanında yaşadığı, yahut Çobanoğullarından Kastamonu Beyi Yavlak

NASREDDİN HOCA : Nasreddin Hoca'nın doğduğu Hortu Köyü yakınındaki heykeli

Arslan'ın oğlu Nasîrü'd-dîn Mahmûd olduğu, yahut da Yıldırım Bâyezid ve Timur'la çağdaşlığı hakkındaki iddia ve rivayetler ciddî sayılamaz. N. H. hakkında, son yıllarda, sağlam belge ve bilgilere dayanan pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalara göre, N. H., Anadolu Selçukluları devrinde, Sivrihisar'a bağlı Hortu köyünde (bugünkü N. H. köyü) doğmuştur. N. H.'nın babası köy imamı Abdullah, annesi Sıddıka Hâtûn'dur. İlk öğrenimini, köyünde babasından gören N. H., daha sonra Sivrihisar ve Konya medreselerinde okumuştur. Onun, Konya'da türbeleri bulunan Pîr Abî ve Hâce Cihân gibi ünlü kişilerle dost olduğu, birlikte, mutasavvıf Seyyid Mahmûd Hayrânî'den ders aldıkları, Seyyid Mahmûd Hayrânî'nin Akşehir'e göçmesi ile, 1237 yılında N. H.'nın da Akşehir'e göçtüğü söylentisi kaynaklarda belirtilmektedir. Konya'da ve Akşehir'de kadı yardımcılığı (gölge kadılığı), medrese hocalığı, imamlık eden; gösterişsiz, fakir hayatı içinde gerçek bir halk adamı olan N. H.'nın, Akşehir'de birkaç defa evlendiği, ikinci evliliğinden sonra, kızlarının dünyaya geldiği fıkralarından ve günümüze kadar ulaşan belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim, son yıllarda, biri Sivrihisar'da Eski Mezarlık'ta, diğeri Akşehir N. H. Mezarlığı'nda bulunan kitâbeli iki mezar taşının, N. H.'nın kızlarına âit olduğu tesbit edilmiştir. Sivrihisar'da bulunan ve bugün Akşehir Müzesi'nde sergilenen mezar taşı üzerindeki kitâbede, taşın, 1326 yılı şubat ayında ölen N. H. kızı Fâtıma Hâtûn'a âit olduğu yazılıdır. Öteki mezar taşı ise yine Akşehir Müzesi'nde Selçuklu devri figürlü mezar taşları arasındadır. Üzerindeki kitâbeye göre, taş, N. H. kızı Dürr-i Melek'e âittir. Tarihi bilinmemekle birlikte, taşın yazı ve şeklinden en geç XIV. yüzyıl başlarına âit olduğu anlaşılmaktadır.

En eski yazma N. H. fıkralarına göre, N. H.'nın, Kösedağı bozgunundan sonra (1243), kısa bir süre Akşehir'de karargâh kuran Moğol emîrlerinden biriyle (muhtemelen Anadolu'da sekiz yıl kalan Moğolları temsîl eden Şehzâde Keygatu ile) görüştüğü, sonradan Timur'a mal edilen fıkralardaki olayların aslında kendisi ile bu Moğol emîri arasında geçtiği sanılmaktadır. Latıyfî Tezkiresi'ne göre, şâir Ahmedî ile Timur arasında geçen benzer olaylar, Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesi'nde N. H.'ya izâfe edilmiş, böylelikle N. H., Timur'un çağdaşı olarak gösterilmiştir. Oysa Akşehir'de N. H. Türbesi'nin kubbesini tutan mermer sütunlardan biri üzerine siyah mürekkeple Arapça bir cümle yazılmıştır. Bu cümlede, 1398 yılında Yıldırım Bâyezid'in ordusu buradan geçerken Mehmed adlı bir askerin bunu hâtıra olarak yazdığı belirtilmektedir. Bundan da anlaşıldığına göre, Yıldırım Bâyezid ve Timur devrinde, N. H. çoktan ölmüş, mezarı üzerine de türbesi yapılmıştır. Aslında, N. H.'nın Selçuklular devrinde (XIII. yüzyılda) yaşadığı tartışma kabûl etmeyecek kadar kesindir. Bugün, Akşehir N. H. Türbesindeki sanduka kitâbesi üzerinde, Hoca'nın ölüm tarihi tuhaflık olsun diye ters olarak (386 Hicrî) yazılmıştır. Doğrusu 683 H. olacaktır. Bu da Milâdî tarihle 1284'tür.

NASREDDİN HOCA : Türbesindeki sanduka kitabesi

NASREDDİN HOCA : Akşehir'deki türbesi

Hocası Seyyid Mahmûd Hayrânî'den geniş şekilde etkilenen cemiyet olaylarını, olayların düzensiz yönlerini bir psikolog ve sosyolog gözüyle ve tenkıydî bir nükteyle yüze çıkaran N. H., Hayrânî'nin ölümünden sonra, Akşehir'de yerleşmiş; onun türbesi yakınındaki küçük bir evde sade bir hayat geçirmiştir. Öldüğü zaman, mezarı üzerine hemen bir türbe yapılacak kadar da halkın saygı ve sevgisini kazanmıştır.

Türbesi: N. H., öldükten sonra, Akşehir Kalesi'nin güney - doğu yönünde bulunan mezarlığa gömülmüştür. Akşehir'in en eski mezarlığı olan ve bugün N. H. Mezarlığı adıyle tanınan bu mezarlıkta, N. H.'dan daha önce ölmüş, birçok ünlü kişilerin de mezarları vardır. N. H.'nın ölümünden kaç yıl sonra türbesinin yaptırıldığı, kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, bugün saçaklı, sivri kümbetin altında bulunan mermer 6 sütunun tuttuğu kubbeli ilk türbe yapısının, Selçuklu devri mimarîsi üslûbunda olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Bu türbenin, Akşehir'i ellerinde bulunduran Hamîdoğulları ve Karamanoğulları devrinde asıl şeklini koruduğu sanılmakta, Osmanlılar devrinde yıkılmaya yüz tuttuğu için onarılmaya, çevresine ek binalar yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Osmanlılar devrinde Türbe'yi ziyaret edenlerin, mermer sütunlar üzerine, çıkmaz mürekkeple yazdıkları hâtıralar bugün de görülmekte ve okunmaktadır. Türbe içerisinde N. H.'ya âit ilk mezar taşı veya sanduka bulunmakta, ancak sonradan yapıldığı anlaşılan mermer bir sanduka kubbenin tam altında yer almaktadır. Bu sondukanın baş ucunda N. H.'ya âit, imlâ yanlışları olan Arapça bir kitâbe vardır. Kitâbedeki tarih yukarıda belirttiğimiz rakamla ve ters olarak yazılmıştır. Türbenin sonradan eklenen sütunla ve demir parmaklıklı revâkı üzerindeki 4 satırlık Türkçe kitâbede ise, İkinci Abdülhamid'in saltanat yıllarında Konya valisi Faik Bey'in 1905 yılında türbeyi onardığı ve bu saçaklı çatıyı yaptırdığı yazılıdır. Bugün, Akşehir Belediyesi, eski şeklini bozmadan, buradaki mezarlıkla birlikte N. H. Türbesi'nde yeni bir değerlendirme çalışması yapmaktadır.

Fıkraları: N. H., hayatı ve kişiliğinden çok fıkraları ile tanınan, kişiliğini fıkraları içinde ortaya koyan, ünlü bir nüktedandır. Yüzyıllardanberi, Türk dilinin konuşulduğu her yerde, ağızdan ağıza dolaşan fıkraları ülkeleri aşmış, bu fıkralar Türkçe ve çeşitli dillerde yayınlanmıştır. İnce zekâsı ve kavrayış derinliği ile insanı ve insanların oluşturduğu cemiyeti iç ve dış yapısı ile çok iyi tanıyan N. H., insanlığın aksak ve hasta yönlerini bir nükte havasına büründürerek gözler önüne sermiştir. Bundan dolayı N. H.'yı, sosyal hayatımızı, âile, komşuluk, ticaret, dostluk ilişkilerimizi çok iyi bilen, eğriyi göstererek doğrunun varlığını ortaya koyan, gerçekleri espri büyülteciyle yüze çıkaran usta bir sosyolog olarak düşünebiliriz. Onun, söz karikatürleri demek olan zarif fıkraları her zaman bir gerçeği ortaya koymuştur. Bu yüzden N. H. fıkralarına "güldüren gerçekler" de diyebiliriz. Yaşadığı cemiyetin günlük olaylarına dev aynasıyle bakan N. H., olayları nükteli bir biçimde eleştirirken, hiçbir yorum gerektirmez. Ayrıntılara girmeden kısa bir diyalogla sonuca ulaşır. Son söz daima N. H.'nındır. Cevapları, kesin bir gerçek ifade eden atasözlerine benzer. Bir gün birisinin : "Hocam, cenaze giderken ardında mı, önünde mi, yoksa sağında, solunda mı bulunmalı?" sorusuna karşı : "Tabutun içinde bulunma da nerede bulunursan bulun" cevabı bunun bir örneğidir. Yine birisinin : "Hocam, sabah olunca halkın kimi o yana, kimi bu yana gidiyor; nedendir?" sorusuna verdiği cevap kesindir: "Eğer herkes bir yöne gitseydi, dünyanın dengesi bozulurdu da ondan". Vermek istemediği urganını ödünç isteyen komşusuna: "Kusura bakma komşucuğum, urgana un serdim" demesi, komşusunun: "A Hoca, urgana hiç un serilir mi?" diye sorması üzerine: "Canım, komşu, vermeğe gönlüm razı olmadıktan sonra, urgana un da sererim, bulgur da" diye cevap vermesi, onun bir nükteyle sonuca ulaşmasının örnekleri sayılır. Bir ziyafete yeni kürküyle gittiği gün, gördüğü olağanüstü itibar üzerine "Ye kürküm ye!" deyişinde insanı yalnızca dış görünüşü ile değerlendiren "cemiyeti", doğuran kazan hikâyesinde "aç gözlülüğü" eleştirmekte, Akşehir gölüne yoğurt çalarken: "Göl yoğurt tutar mı?" diyenlere karşı: "Ya bir tutarsa!" cevabıyla insanoğlunun sonsuz ümîdini dile getirmektedir. Onun: "Parayı veren düdüğü çalar" "Fakirin malı gözünün önünde gerek" "Bilenler bilmeyenlere öğretsin" gibi, her biri hikmet dolu fıkralarındaki cevaplar, her devirde tazeliğini muhâfaza etmiştir.

N. H. fıkraları, XV. yüzyıldan sonra toplanarak *Letâif-i Nasreddin Hoca* adıyla kitap hâline getirilmiş, bu kitaplara zamanla yeni fıkralar eklenmiştir. Türkiye ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde bu kitabın pek çok yazmaları vardır. Basılmış fıkraların en eskileri 1837 yılına kadar çıkar. Bunların bir kısmı da taşbasması hâlindedir. Taşbasması olanlar 1875'ten yeni harflerin kabûlüne kadar (1928), sayısız örnekler verir. Mehmed Tevfik'ın *Letâif-i Nasreddin* adıyle 1885 yılında yayınladığı eser, bu konuda yazılmış olanların en büyüğü sayılır. N. H., (Molla Nasreddin) adıyle Azerbaycan, İran gibi doğu ülkelerinde, Arap memleketlerinde de tanınmış, fıkraları yayınlanmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yayınlanmış N. H.'lar da vardır. Bunlar arasında 1892 yılında M. Basset'nin Paris'te, 1899 yılında Dr. Kunos Ignacz'ın Budapeşte'de, 1911 yılında Wesselski'nin Weimar'da yayınladıkları N. H.'lar en önemlileridir. Son olarak, Jean - Paul Garnier'nin 1958 yılında Paris'te yayınladığı *Nasreddin Hodja et ses histoires Turques* adlı eseri, bir araştırma niteliğindedir. Türkiye'de Fuad Köprülü ve Veled Çelebi'nin *Nasreddin Hoca*'larından sonra pek çok *Nasreddin Hoca* kitabı yazılmış, bâzı fıkralar manzûm hâle getirilmiştir. (M. Önder)

NASRILER, Benî Nasr veya Benî Ahmer, Endülüs (İspanya)'ün Gırnata bölgesinde bir süre hükûmet eden bir hânedan (1231 - 1492). N. devletinin kurucusu Benî Nasr âilesi, Arap kabîlelerinden Hazrec kabîlesine mensup bulunmaktadır. En eski atalarının, İslâmın Medîne'de yerleşmeğe başladığı sırada, Ensâr'ın (b. bk.) önde gelenlerinden Sa'd b. Ubâde olduğu kabûl edilir. Devleti kuran ve eş - Şeyh lâkabı ile tanınan Muhammed b. Yusuf b. Ahmed b. Nasr b. el - Ahmer, Muvahhidîler'in Endülüsteki hâkimiyetlerinin sarsılmasından ve çevrede Balensiye (Valencia)'de Benî Merdâniş, Mursiye'de (Murcia) Benî Hûd gibi emâretlerin doğmasından yararlanarak, kendi âile ve kabîlesi ile Askilule aşîretinin de desteğini sağlamak suretiyle harekete geçti. Argune'de (Arijona) devletin temellerini attıktan sonra, 1232'de Jaen, Kadis ve Baza şehirlerini de hâkimiyeti altına aldı. 1237'de Gırnata'yı (b. bk.) ele geçirerek bu şehrin üzerindeki kayalığın düzlüğünde bir kale saray (Bk. ELHAMRÂ) inşasına girişti ve devletin merkezini bu müstahkem kaleye taşıdı. Daha sonra, Malaga ve Meriye ile Luraka'yı da zabt ederek, Güney İspanya'da oldukça kuvvetli bir devlet meydana getirdi. Müslüman rakiplerine karşı Hıristiyan Kastilya ile işbirliği yapmaktan çekinmeyen I. Muhammed,

1248'de, Kastilya krallığını metbû tanımakla ve bu devlete oldukça ağır bir harac ödemekle kendini emniyet altına aldı. Yarımadanın içerlerinde Ronda ve Elvira dağ silsilesine kadar uzanan N. devletinin tarihi, hânedân üyeleri arasındaki kavgalar, çekişmeler ve Hıristiyan İspanyolların reconquista savaşlarına mukavemet kaygıları içinde geçmiştir. İspanyollara karşı, Fas'ta Muvahhidlerin yerine iktidara geçen Merînîler'in (b. bk.) desteğini sağlamak zorunda kalan N., bu yardım ve destekten çoğu kere zararlı çıkmışlardır. İspanya'nın güney-doğu köşesine sıkıştırılan Müslümanlar, bütün Müslüman Endülüs tarihinde olduğu gibi, bir türlü ittifak edememenin yarattığı buhran içinde, adım adım geri çekilmek zorunda kaldılar. Yerli Arap, Murâbıt ve Muvahhid Berberî artıkları, Merînî şeyhleri (Şeyhü'l-guzât), Sağrî (Serhadli) ve Guzât (Gâzîler) unvânlarını taşıyan mücâhid Müslüman tarîkatlere mensup askerler N. devletinin yaşatılmasına, her grup kendi çıkarları ve anlayışları ölçüsünde, katılmakta idiler. Bu dağınıklık ise, daha çok, Kastilya krallığının işine yaramakta idi. Kastilya kralları, Gırnata'daki Müslüman devleti iç mücadelelerle eritmek hususundaki tasarılarını hiç aksatmadan yürüttüler. II. Muhammed, 1309'da, Hıristiyanların Kadis ve Mersiye üzerine yaptıkları saldırıyı durdurmağa; I. İsmail ise, Şeyhü'l-guzât Ebû Saîd Osman b. el-Merînî'nin de desteği ile, 1319'da, XI. Alphons'u yenilgiye uğratmağa muvaffak oldu ise de, IV. Muhammed, 1333'te Ronda, Elcezîre, Marbella ve Cebel-i Târık'ı kaybetti. 1340'ta Merînî sultanı Ebû'l-Hasan'ın Elcezîre (Aljesiras) civarında Rio de Salado'da ağır bir yenilgiye uğraması, Endülüs Müslümanları'nın ve N.'in Kuzey Afrika'dan artık istikbal beklemelerinin sona ermesi demek oldu. Merînî sultanı, bozgundan sonra Fas'a çekilirken; N. hükümdarı I. Yusuf da, Gırnata'ya kaçmak zorunda kalmıştı. Böylece, Hıristiyanlar Elcezîre'ye kesinlikle yerleştiler. Hıristiyanlar Gırnata çevresindeki kale ve kasabaları birer birer ellerine geçirirlerken, N. sülâlesi de aralarındaki geçimsizlikleri daha büyük boyutlara çıkarıyorlardı. VIII. Muhammed el-Eyser, Benî Sarrâc ile olan mücadele sonunda, Tunus'a iltica etmek gibi bir durumla karşılaştı. Yerine IX. Muhammed es-Sağîr geçti ise de, az sonra geriye döndü. Fakat, 1431 tarihinde, Gırnata civarındaki Higurella mevkiinde, III. Juan karşısında yenilgiye uğradı. Eldeki son Müslüman kasabalar ve bu arada Cebel-i Târık kesin olarak elden çıktı. Aragon kralı Ferdinand ile Kastilya kraliçesi Isabella'nın evlenip N.'e karşı ortak bir plan uygulamaları, beklenen âkıbeti yaklaştırdı. Bûabdil şöhretiyle tanınan XI. Muhammed İspanya krallığını yeniden metbû olarak tanımak zorunda kaldı ise de, Hıristiyanlar'ın ileri yürüyüşlerini bu gibi tedbirler önleyemedi. 1486 ile 1489 yılları arasında biribiri ardına Loja, Meriye, Malaga ve Baza düştüler. Bu durumda, Gırnata için, kapılarını galiplere açmaktan başka çare kalmadı. 2 Ocak 1492'de şehir teslim olmakla, Kardinal Don Pedro de Mondaza, Elhamrâ'nın baş kulesi Alkazaba'ya gümüş haçı dikerek İspanya'daki son Müslüman hâkimiyetinin de bitmiş olduğunu ilân etti. N.'in sonuncu hükümdarı XI. Muhammed ise, Padul tepesinden ultimo suspiro del Moro (Arab'ın son iç çekişi) denilen noktadan atalarının ülkesini son bir defa seyr ederek, sefâlet içinde geçecek olan gurbet yolculuğuna çıktı. Böylece Târık b. Ziyâd'ın (b. bk.) mayıs 711'de Cebel-i Târık'a ayak basması ile başlayan, Müslüman Endülüs tarihi kapanmış oldu. N.'in siyasî tarihleri, devamlı iç kavgalar ve yenilgiler arasında geçmiş olduğu halde, onlar, Müslüman Endülüs kültürünün bu yarımada üzerinde daha 260 yıl yaşamasını sağlamışlardır. İbn el-Mahrûk, Lisânüddîn İbn el-Hatîb gibi ilim adamları bu devirde yetişmiştir. Bunların yanında ise, başta Elhamrâ sarayı ve kalesi olmak üzere, Bâbü'ş-Şerîa adı ile tanınan ön kapı, Gırnata câmii kebîri ve ünlü medresesi, N.'in meydana getirdikleri Müslüman kültürün maddî kalıntıları olarak dâima anılacaklardır.

Nasrî Hükümdarlarının Listesi :

I. Muhammed Ebû Abdullah el-Gâlib Bi'llâh	1232 - 1273
II. Muhammed Ebû Abdullah el-Fakîh	1273 - 1302
III. Muhammed Ebû Abdullah el-Mahlû'	1302 - 1309
Nasr Ebû'l-Cüyûş	1309 - 1314
I. İsmâil Ebû'l-Velîd	1314 - 1325
IV. Muhammed Ebû Abdullah	1325 - 1333
I. Yûsuf Ebû'l-Haccâc en-Neyyâr	1333 - 1354
V. Muhammed Ebû Abdullah el-Ganî Bi'llâh	1354 - 1359 (Birinci defa) 1362 - 1391 (İkinci defa)
II. İsmâil Ebû'l-Velîd	1359 - 1360
VI. Muhammed Ebû Saîd	1360 - 1362
II. Yûsuf Ebû'l-Haccâc el-Müstağnî Bi'llâh	1391 - 1392
VII. Muhammed Ebû Abdullah el-Musta'în Bi'llâh	1392 - 1408
III. Yûsuf Ebû'l-Haccâc en-Nâsırü'd-dîni'llâh	1408 - 1417
VIII. Muhammed Ebû Abdullah el-Mütemessik Bi'llâh	1417 - 1427 (Birinci defa) 1429 - 1432 (İkinci defa) 1432 - 1444 (Üçüncü defa)
IX. Muhammed Ebû Abdullah es-Sağîr	1427 - 1429
IV. Yûsuf Ebû'l-Haccâc	1432
X. Muhammed Ebû Abdullah el-Ahnef	1445 (Birinci defa) 1446 - 1453 (İkinci defa)
Sa'd Ebû'n-Nasr Müsta'în Bi'llâh	1445 - 1446 1453 - 1461 (İkinci defa)
Ali Ebû'l-Hasen	1461 - 1482 (Birinci defa) 1483 - 1485 (İkinci defa)
XI. Muhammed Ebû Abdullah Bûabdil	1482 - 1483 (Birinci defa) 1487 - 1492 (İkinci defa)
XII. Muhammed Ebû Abdullah ez-Zagal	1483 - 1487

(İ. Parmaksızoğlu)

NASÛH PAŞA (Dâmâd) (? - 1614), Osmanlı devlet adamı ve vezîr-i âzamı. Aslında Hıristiyan Arnavudlar'dan Drama veya Gümülcine'ye gelip yerleşen birinin oğlu olup, Enderûn-i Hümâyûn'a verilmiş ve Zülüflü Baltacılar ocağında yetişmişti. III. Murad devrinde, Müsâhib Mehmed

Ağa'nın hizmetine kadar yükselmişti. Mehmed Ağa'nın ölümü üzerine, Dîvân-ı Hümâyûn çavuşluğu veya müteferrikalık ile, taşra hizmetine çıktı ve uzun süre Zile voyvodalığında bulundu. 1598 de Kapucular kedhudâlığına, sonra da Küçük Mîr-âhurluğa getirildi. Yahudi Kira'nın öldürülmesi ile ilgili kargaşada yeniçerilerin isteği üzerine görevinden alındı. Yemişçi Hasan Paşa'nın sadâretinde, Kapucu-başı, az sonra da Haleb Beylerbeyi oldu. Yavuz Ali Paşa'nın sadâretinde Sivas Beylerbeyliğine nakl edildi. Lala Mehmed Paşa'nın vezirliği sırasında, Anadolu Muhâfızlığı ile, Celâliler'e karşı gönderildi. Bolvadin köprüsü civarında, 1605 kasımında, Tavîl Halil ile yaptığı çarpışmada yenilgiye uğradı ve, bunun suçunu Anadolu Beylerbeyi Gejdehan Ali Paşa'ya yükleyerek onu öldürttükten sonra, işi kapatmak için, İstanbul'a geldi ve Padişah I. Ahmed'i iknâ ettiği gibi, onun Bursa seyahatine çıkmasına ve Celâliler'e karşı bir gösteride bulunmasına da sebep oldu. 1606'da, Cizre Hâkimi ve Rakka Beylerbeyi Mîr Şeref'in damadı olması göz önünde tutularak, Cığala-zâde Sinan Paşa'nın ölümü üzerine boşalan, Doğu Serdarlığına getirildi. Bu görevi, Vezîr-i âzam Lala Mehmed Paşa'nın Üsküdar ordugâhında ölümü sonunda, fi'len deruhde etti. Serdar ve Bağdad Beylerbeyi olarak Birecik'e geldiği zaman, Tavîl Ahmed oğlu Mehmed'in Bağdad kalesini ele geçirdiğini öğrenince, derhal Nusaybin'e gitti. Ancak Kürt beylerinden Seyyid Han ile Söhrab Bey ve Arap şeyhlerinden Ebû Rîş oğlu Emîr Ahmed'in kendisini oyaladıklarını fark edince, Şehrizor Beylerbeyi Veli Paşa, kaynatası Mîr Şeref ve Basra'dan mâzul Piyâle Paşa ile, Bağdad üzerine yürüdü. Fakat, sekbanlarının ihâneti sonunda, ocak 1606'da Bağdad önünde yenilgiye uğradı ve Cizre'ye çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra Diyarbekir Beylerbeyliğine getirildi. Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlîler'den Canbulatoğlu'na, Kalenderoğlu'na ve Tavîl Ahmed oğlu Mehmed'e karşı giriştiği harekâta seyirci kaldı. Ancak Murad Paşa'nın Tavîl Halil'in kardeşi Meymûn'u te'dib etmesi sırasında, ordu-yı hümâyûn Bayburd'da iken, Kuyucu Murad Paşa'ya iltihak etti. Murad Paşa da, vezirler arasında yiğitliği ile ün yapmış olan, N.'yı cezalandırmadı. Hattâ onun, ertesi yıl, padişaha, "vezîr-i âzamlığa getirildiği takdirde, 40 000 altın nakid ile birlikte, ordunun zahîresini kendi kesesinden sağlayacağını" yazdığı mektubu Murad Paşa kendisine gösterdiği zaman suçunu itiraf etti ise de, Kuyucu Murad Paşa "bu adam devlete lâzımdır" diyerek onu öldürtmedi. Sâdece, padişaha vaadettiği parayı ve zahîreyi almakla yetindi. Kuyucu Murad Paşa'nın N.'yı, iki defa suçlu olarak yakaladığı halde, öldürtmemesinde onun padişah katındaki tesirinin, Doğu Anadolu beyleri ve âyânı arasındaki nüfûzunun rol oynamış olduğu söylenebilir. Bundan sonra Mısır valiliğine tâyin edildi ise de, Kuyucu Murad Paşa'nın hastalanması üzerine, Sadâret Kaymakamlığı'na getirilerek, ordu-yı hümâyûnla Diyarbekir'de kaldı. Az sonra da, Murad Paşa'nın vefatı neticesinde, 22 Ağustos 1611'de vezîr-i âzamlığa getirildi. N., bu göreve başladığı sırada, İran'la barış görüşmeleri bir hayli ilerlemiş olmakla, sefere çıkmaktan kaçındı. Şah Abbas'la müzakereleri ilerleterek, İranlılar tarafından işgal edilen topraklara karşılık bir çeşit tazminat olmak üzere, yıllık 200 yük ipek haracı almak ve 1555 Amasya andlaşmasındaki sınırlar esas olmak üzere, Nasûh Paşa Müsalâhası adı ile tanınan barış andlaşmasını yaptıktan sonra, İstanbul'a gelmek üzere, Diyarbekir'den Haleb'e hareket etti. Burada Dürzî emîri Ma'an oğlu Fahreddîn ile Tarablus-ı Şâm âyânından Seyfoğlu'nu vergiye bağladı. Diyarbekir'e Bağdad valisi Mustafa Paşa'yı, Bağdad'a da Cığala-zâde Mahmud Paşa'yı tâyin ettikten sonra, İstanbul'a doğru yola çıktı. Yolda karşılaştığı Celâlî döküntülerini, suhte (softa), Kürt ve Türkmen eşkiyâsını temizleyerek, İran elçilik heyeti Kadı Han, Muizz-i Isfahânî ve Hüseyn-i Yezdî de yanında olduğu halde, İstanbul'a geldi. Devletin idaresine kesin olarak el koyduktan sonra, Sultan I. Ahmed'i âdetâ elinde tutmaya çalıştı. Üç yaşındaki Ayşe Sultan'ın eşi yâni, dâmâd-ı hazret-i şehriyârî olmak sıfatı ile de, sarayla sıkı teması vardı. Bu arada, kendisine rakib olabilecek vezirleri, devlet adamlarını aradan çıkarmak, hiç olmazsa payitahttan uzaklaştırmak başlıca işi oldu. Öte yandan kendi adamlarına, seyisine varıncaya kadar, büyük imkânlar sağlamakta; onların açıkça rüşvet almalarına, haksız yere pek çok kan dökmelerine göz yummakta idi. Garez duyduğu veya kıskandığı kimselerin başında gelen Defterdar Ekmekçi-zâde Ahmed Paşa'yı önce Karaman, sonra da Haleb valilikleri ile uzaklaştırmış; Kuyucu Murad Paşa'nın dâmâdı Budin Beylerbeyi Kadı-zâde Ali Paşa ise, yiğitliği ile Sultan I. Ahmed üzerinde yarattığı sevgi sâyesinde ölümden kurtulabilmişdi. N., Müfti Hoca-zâde Mehmed Efendi'ye karşı da derin bir kin besliyordu. Hâce-i Sultânî Mustafa Efendi ve Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa'nın Müfti Efendi ile birleşmeleri, N.'nın da âkıbetini tâyin etti. N.'nın vezîr-i âzamlığında, Lübnan işlerine müdahaleleri dolayısıyle Malta ve Floransa filolarına karşı yapılan ve Kapdân-ı Deryâ Öküz Mehmed Paşa ile Halil Paşa tarafından başarı ile yürütülen deniz harekâtından başka, Lübnan'da Ma'an oğlu Fahreddîn'in bastırılması ve Bethlen Gabor'un Erdel Beyliğine tâyinini gerçekleştirmek için İskender Paşa ile Ketenci Ömer Paşa komutasındaki bir seferî kuvvetin Eflak içinden Kazakları cezalandırmak bahânesi ile sevk edilmesi gibi olaylar dışında mühim bir şey olmamıştır. Yalnız 1613 yılının yaz aylarında, Kazakların şaykalarla Sinop limanını basmaları ve bu şehri tamâmen tahrip etmeleri gibi mühim bir olay olmuştur. Bunlara karşı, 60 gemiden oluşan bir filo ile Şakşakî İbrahim Paşa derhal gönderilmiş ve Kazaklar Kırım askerlerinin de yardımı ile Don ırmağı ağzında sıkıştırılarak tepelenmişlerdi. Ama, Sultan Ahmed'in Edirne gezilerine katılan, Boğaziçi safalarına iştirâk eden, av ve cirit eğlencelerinde padişah ile birlikte bulunan N., tedbirsizlikten doğan bu olayı padişahın gözünden düşmemek için gizlemekle hatâ etmiş ve Sultan Ahmed kendisini aldatmak ve atlatmak isteyen vezîrine beslediği güveni kaybetmişti. Bunu fırsat bilen muhalifleri, Edirne gezisinde, Kırım hanlarından Mehmed Giray'ın padişah av sürerken ansızın birtakım süvarilerle bir çalılıktan çıkışını, N.'nın Osmanlı hânedânı yerine Girayları padişahlık makamına getirmek tasavvurunda olduğu ve bu olayın o planın küçük bir gösterisi bulunduğu yolunda Sultan Ahmed'de şüphe uyandırdılar. Ayrıca, bir cuma selâmlığında, N.'nın temâruz ederek namaza gelmediği halde misafir kaldığı bir ağasının evinde karısına tecâvüz ettiğini de bir seyyid cemide ayağa kalkarak padişahın önünde alenen ilân edip şikâyette bulununca ve Nişancı Hızır Efendi'yi Paşa'nın sırf garezinden ötürü öldürttüğü ortalıkta yayılınca, N., durumunun sarsıldığını anladı. Arnavutluk yolu ile İtalya'ya kaçmayı tasarladı ve hazırlıklarda bulunması için kedhudâsı Behrân Ağa'ya gizlice tâlimat verdi. Fakat Behrâm Ağa, bu tasavvurun yaratacağı tehlikeyi sezinleyerek, durumu padişaha arz etti. Bu sırada N. da tekrar teminat almak için, padişaha "istedikleri yapılmazsa ve sözleri dinlenmez ise istifa edip kendisini zehirleyeceğini" söyledi. Bu sözleri ile

Sultan Ahmed'in vesvesesini iyice tahrik eden paşa, yine temâruz ederek Selâmlık resmine katılmayınca, padişah katlini fermân eyledi. 17 Ekim 1614 günü, konağı Yeniçeri Ağası tarafından sarıldıktan sonra, Bostancı-başı Hüseyin Ağa verilen görevi yaptı. Cenazesi, bir söylentiye göre, Ok Meydanı civarında Makbûl ve Maktûl Dâmâd İbrahim Paşa'nın mezarı yanına; bir söylentiye göre, Şahkulu mezarlığına; başka bir söylentiye göre de, Galata'da Canfedâ Kadın dergâhı sahiline gömüldü. Fakat sarayının mutfak, kiler ve harem bölümleri dağıtılmayarak, eşi Ayşe Sultan'a ve adamları da onun kapısına bağlandılar. Hazinesi ise, hazinedarbaşı eliyle, iç hazineye aktarıldı. N., tamahkârlığı ve para canlılığı ile tanınmış olduğundan, hazinesinde sandıklar dolusu inci, mücevherât, altın ve gümüş evânîden başka; 1 000 000 duka altını, 1 018 adet nâdir ve kıymetli kılıç, 800 cins at, 300 deve ve 100 katır ile nâdîde İran halıları, ipekli ve kadife kumaşlar çıktı. N.'nın idâmına, İran şahı ile gizlice yürüttüğü muhâberâtın Cığala-zâde Sinan Paşa'nın eşi ve padişahın hemşiresi tarafından ortaya çıkartılmasının da rol oynadığı söylenir. Oğullarından Hüseyin Paşa (ölm. 1643), IV. Murad ve Sultan İbrahim devirlerinde mühim görevlerde bulunmuş bir Osmanlı vezîridir. İkinci oğlu Mehmed Çelebî, 1639 - 1670 yılları olaylarını bir vekayinâmede toplayan kıymetli bir tarihçi olarak bilinir. Üçüncü oğlu Ömer Bey ise (ölm. 1675), Kapıcıbaşılık ve Nişancılık gibi hizmetlerde bulunmuş, fakat daha çok şâir, hattat ve musikişinas olarak tanınmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

NASÛHÎ BEY, Abdülhâlik (İstanbul 1836 - İstanbul 1912), Osmanlı devlet adamlarındandır. Tarihçi Hayrullah Efendi'nin oğlu olan N. B., ilk öğrenimini Vâlide ve Bâyezid rüşdiyesinde tamamladıktan sonra Harbiye Mektebi'ne girmiş; Paris Mekteb-i Osmânî'sinde de okumuş; Paris'te Saint - Cyre Harb Okulunu bitirerek memlekete dönmüştür. 1854'te fahrî binbaşılık ile askerî göreve başlayan N. B., 1856'da kaymakamlık ile erkânıharb sınıfına girmiş; 1863'te ordudan ayrılarak Bâb-ı Âlî Tercüme Odasına memur olmuştur. Bu tarihten sonra mâliye, maârif ve belediye komisyonlarında birçok görevler almıştır. Daha sonra İçel, Lâzistan, Beyrut, Canik mutasarrıflıklarını yapmış; üç ay Beyrut vâli vekilliğini yürütmüş; arkasından Haleb ve Mâmûretülazîz vâliliklerinde bulunmuş; Tahran'a sefîr olarak gönderilmiş; oradan dönüşünde önce Adana, daha sonra da Beyrut vâliliklerine tâyin edilmiştir. Bir süre Bulgaristan komiserliği de yapan N. B., 1908'de yeniden İran sefâretine tâyin edilmişse de bu görevi kabûl etmemiş, II. Meşrûtiyet'in ilânından sonra âyân âzâlığına getirilmiştir. Bu görevleri sırasında kendisine, "Bâlâ" rütbesi, birinci dereceden "Rütbe-i Osmânî" ve "Mecîdî", Rusya'nın yine birinci dereceden "Sent Stanislas", Bulgaristan'ın "Merit Sivil", papalığın "Pinöf", İran'ın "Şîr ü hurşîd", İtalya'nın ikinci dereceden "Kuron d'İtali", Fransa'nın üçüncü dereceden "lejyon" nişanları verilmiştir. N. B., ölümü üzerine Sultan Mahmud Türbesi içinde, büyük babası Abdülhak Molla'nın kabrinin yakınına gömülmüştür.

Tanzîmat döneminin tanınmış şâirlerinden Abdülhak Hâmid'in ağabeyi olan N. B., Arapça, Farsça, İtalyanca, Almanca, Fransızca bilirdi. Dilimize Fransızca'dan *"Hareket-i askeriyyede eski ve yeni nizâmât"* adlı tâbiye kitabı çevirmiştir. Ayrıca, edebiyata olan yakın ilgisinden dolayı da Vaulney'nin *Tedmür harâbeleri*'ni gene Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmiştir. Bu ikinci tercümesi için Hâmid, "Benim ilk defa edebiyata heves edişime birâderimin bu tercümesi sebeb olmuştur; onu okuya okuya edebiyatla uğraşmaya başladım" diyor. Gene Hâmid, *Hâtırât*'ında ağabeyinin şiir hevesine temas etmiş, birçok manzûmeler yazdığını belirtmiş ve "Bir Fransız filozofundan ders aldığından hem alafranga bir felsefe - sâz, hem de tarîkat-ı nâzenînde bir ehl-i niyâz idi" diyerek onun yetişmesini ve şahsiyetini belirtmeye çalışmıştır. Zâten alafrangalık onu derbederliğe kadar götürmüş; yüksek derecede bir memur olmasına rağmen, çok zaman, beş parasız kaldığı da olmuştur. (İ. Parlatır)

NASÛH-İ SİLÂHİ, Matrakçı (?-1537?), Osmanlı kültürünün en tipik ilim ve san'at adamlarından biridir. Belgelerde babasının adı Abdullah olarak geçmekle devşirme olması, muhtemel ise de, hayatı hakkında sarîh bilgilere sahip bulunmamaktayız. Matrakçı ve Silâhî şöhretlerinden onun Silâhhâne'ye mensup bulunduğu ve matrak adı verilen fındık kurşunu atan bir çeşit silâh yapmada usta bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren gerek Yavuz Sultan Selim'e, gerek Kanûnî Sultan Süleyman'a sunduğu matematik, cağrafya ve tarih eserleri ile ün yapmış olduğunu biliyoruz. Ayrıca, silâhçılık ve oyuncakçılık alanındaki şöhreti yanında, Çeb denilen Dîvânî yazının daha okunur biçimde Osmanlı yazı san'atları arasına katılmasına ve bu yazı çeşidinin Osmanlı resmî yazışmaları arasında kabûl edilmesine öncülük etmiştir. N., Yavuz Sultan Selim devrinden itibaren, eserlerini yazmaya başlamıştır. Bunlardan matematikle ilgili olanların başında, Sultan Selim'e ithaf ettiği, *Cemâlü'l - küttâb ve Kemâli'l - hisâb* adlı, iki bölüm ve yirmi iki bâb üzerine yazdığı eseri 1517 yılında tamamlamıştır. Yine aynı konuda, Sultan Selim adına telif ettiği *Ken'âniyye fi'l - hisâb* ile *Umdetü'l - hisâb* adlı iki eseri daha vardır. *Umdetü'l - hisâb* uzun yıllar matematik öğretmen ve öğrencilerinin el kitabı olarak ilgi görmüştür. Tarih alanında ise, Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferleri hakkında biri büyük, biri de küçük iki *Selîm-nâme*'si ile Sultan Süleyman adına yaptığı *Târîh-i Taberî* tercümesi yâni *Mecmâ'ü't-Tevârîh* ile genel tarih dışında Kanûnî'nin Kara - Boğdan seferini anlatan *Fetih-nâme-i Kara-Boğdan* adlı eserleri vardır. Ayrıca, Kanûnî Sultan Süleyman'ın cülûsundan itibaren 1547 yılına kadar geçen olayları yazmaya da teşebbüs ettiği ve birinci cildini tamamladığı bir tarihi ile, *Tuhfetü'l - guzât* isminde savaş usullerini anlatan musavver (resimli) bir de gazavât-nâmesi vardır. Anadolu'nun topografyasını tanıtan ve coğrafî bir eser olarak değerlendirilen *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkayn-i Sultân Süleymân* adlı hem ilim, hem de san'at bakımından büyük değer taşıyan eseri, A. Gabriel tarafından *(Les étapes d'une Campagne dans les deux Irak d'après un manuscrit du XVI. siècle.* Paris 1928, *Extrait de la Revue Syria)* yayımlandığı gibi, Prof. Hüseyin Yurdaydın tarafından hazırlanan baskısı da Türk Tarih Kurumunca yayınlanacaktır. (İ. Parmaksızoğlu)

NASYONAL SOSYALİZM veya NAZİZM, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında Almanya'da gelişen, Hitler (b. bk.)'in yönettiği millî halk - inkılâbı hareketine ve Alman Nasyonal - Sosyalist İşçi Partisi "Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei" (NSDAP)'nin programına temel olan doktrin. Bu görüş ve teori, ilk olarak 1920'de Feder'in kaleme aldığı parti programında ve 1923 - 1924'te Hitler'in hapiste yazıp 1925 - 1927'de yayımladığı *Mein Kampf* (Kavgam) adlı kitabında; ayrıca 1930'da yayımlanmış Rosenberg'in

Mythus des 20. Jahrhunderts (20. Yüzyılın Ruhu) adlı eserinde açıklanmıştır. Alman milliyetçilerinin, enternasyonalist olmakla ve millî bütünlüğü bozmakla suçladıkları sosyalizmden halk kitlelerini korumak ve saptırmak için giriştikleri millî - inkılâb hareketine N. S. adı verilmiştir. (NSDAP)'nin ilk nüvesini teşkil eden "Die Deutsche Arbeiterpartei" (DAP) Alman İşçi Partisi, 1918'de Münih'te Yahudi aleyhtarı "antisemitist" bir grubun başlattığı hareketle gelişmiş ve 5 Ocak 1919'da çilingir A. Drexler tarafından Münih'te kurulmuştur. Hitler, bu partiye eylûl 1919'da yazar D. Eckart, mühendis G. Feder, subay E. Röhm ve A. Rosenberg, J. Streicher gibi arkadaşlarıyla birlikte girmiştir. Bütünüyle, I. Dünya Savaşı sonunda siyâsî, ekonomik ve politik iç ve dış zorluklara uğrayan Almanya'nın bunalımlarına çâre sayılan sloganlardan oluşan ve N. S. adı verilen nazi doktrini, Kasım (Bolşevik) İhtilâli'nin sonuçlarını red, Versay Muâhedesi'ni tanımamak, Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne muhâlefet ve Yahudiler'in Almanya'ya fenalıklarını önlemek gibi bâzı prensipleri öngörürse de, esası, daha eski yıllara uzanır ve yerli, yabancı çeşitli yazar ve düşünürlerin fikir ve eserlerinden ilham alır. Büyük Alman Reich'ı fikri, Alman Birliği taraftarlarının düşüncelerinden alınmıştır. Germen ırkının üstünlüğü nazariyesi, Kont J. A. Gobineau (b. bk.)'dan *(İnsan ırklarının eşitsizliği üstüne deneme)* [1853 - 1855] ve H. S. Chamberlain'den *(19. Yüzyılın Temelleri)* [1899] alınmış ve Friedrich W. Nietzsche (b. bk.)'nin savunduğu "Über - Mensch = üstün - insan" nazariyesi kendi çıkarlarına uydurulmak sureti ile de Nazi doktrini meydana getirilmiştir. Çok eski bir gelenek olan Yahudi aleyhtarlığını Hıristiyan Sosyal Parti lideri ve Viyana Belediye Başkanı K. Lueger, 1914'ten önce büyük bir şiddetle uygulamıştır.

ADOLF HİTLER

N. S.'i belirli bir prensip ve ideal olarak ifâde ve târif etmek mümkün değildir. Irkçılığa dayanan aşırı bir milliyetçilik ile Yahudi aleyhtarlığını hareket noktası ve esas kabûl eden N. S., bu mihver etrafında geliştirilmiş ve millî çıkar temeli üzerine oturtulmuş bir kollektivizm'dir. N. S.'deki savaş ve şiddet taraftarlığı ile kuvvetin yüceltilmesi görüşlerine E. M. Arndt'ta, Hegel'de ve Prusya Genelkurmayının bâzı nazariyecilerinde rastlanmaktadır. İlk devlet nasyonalizmi örneğini, Marksçılarla daha iyi mücadele etmek isteğiyle Bismarck vermiştir. Otoriter ve totaliter devlet fikri de Fichte ve Hegel tarafından ortaya atılmıştır. Mussolini'nin faşizmini de kendisine örnek alan ve fakat örneğini aşan Hitler'in fikirlerinde ise, bütün bunlardan başka, kendi mizacından ve 1918 mütarekesini izleyen bozgun ve bunalımdan gelme ayrı bir kin, intikam ve hırs mevcuttur. Bu beklenmedik bozgundan şaşkına dönmüş Hitler'e göre sorumlu ve suçlu, Kuzeyli uzun boylu sarışın Ârîler'in üstün ırkını karıştırıp bozan; bünye tahribatı kadar moral ve düşünce bozukluğu yaratarak, marksçılık, beynelmilelcilik, savaş aleyhtarlığı v. b. gibi zararlı ideolojilerini yayarak Almanlara bulaştıran Yahudilerdir.

N. S.'in temelleri üstün ırk, kuvvete tapma ve şiddettir. Germen ırkından olmayanlarla evlenmeler yasaklanarak, karma evlilik mahsulü melez nesiller önlenmeli; Alman olmayanlar, her çeşit kamu görevinden uzaklaştırılmalı; dejenereler, akıl hastaları başta olmak üzere tedavisi mümkün olmayan hastalıklara tutulmuşlar kısırlaştırılmalıdır. Bu radikal tedbirlerle Yahudilerden ve her çeşit hastalıklardan arınacak, Ârî kanla yenilenecek ve Führer prensiplerine göre Almanlar'ın sadâkat yeminiyle bağlanacakları Führer tarafından yönetilecek olan Reich, Versailles andlaşması sonuçlarını ortadan kaldıracak bir güce kavuşacaktır. Avusturya ve Macaristan'dan alınmış monarşi örneği, N. S.'de Führercilik diktasına çevrilmiştir. Marksçılık ve kapitalizme karşı ilkelerle partisinin programını 24 Şubat 1920'de 25 madde içinde toplayan Hitler, Avusturya'nın ilhakı, eski Alman kolonilerinin geri alınması, I. Dünya Savaşı galipleri ile Almanya'nın eşit haklara sahip kılınması ve Yahudilerden alınacak arazinin Alman asıllı vatandaşlara taksimi suretiyle bir toprak reformu yapılması gibi çekici vaadleri ile kısa zamanda büyük senpati ve taraftar kazanmıştır. Özellikle, millî kuruluşların barınağı olan Bavyera'daki parti üyelerinin desteği ile güç kazanan Hitler, Aralık 1920'de partinin yayın organı *Völkischer Beobachter* gazetesini ve partinin toplantılarını koruyacak, hasımlarının toplantılarını ise dağıtacak "Sturmabteilung" (SA) veya Karagömlekliler teşkilâtını kurmayı başarmıştır. Kısa zamanda Alman İşçi Partisi'nin yönetimini eline geçirerek Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (N. S. D. A. P.) adını veren Hitler, 29 Temmuz 1921'de bu partinin lideri olmuştur. Bu hızlı gelişme karşısında diğer büyük devletler de, Hitler'in, Alman dili konuşan bölgeleri iltihak ederek Büyük Almanya'nın yaratılmasına ve hızla çoğalan Alman ırkına Avrupa'da bir ekonomik yararlanma bölgesi "Lebensraum = Hayat sâhası" meydana getirmesine göz yummuşlardır.

Başlangıçta, Naziliğin az belirli olan sosyalist yönleri, zamanla büyük ölçüde değişmiştir. Fâize, büyük mülkiyete ve milletlerarası tröstlere karşı fakir halk kitlelerini, işçi, küçük esnaf ve büyük yekûn tutan işsiz aşağı tabakayı büyüleyen ütopik formül ve uygulamalarla işe başlayan Hitler, önce büyük sanayicilerin desteğini sağlamıştır. Sonra, sosyal çatışmaların ve sınıf kavgalarının yaratıcısı marksçılığa, Alman ırkını sömüren Yahudilere ve güçsüzlük kaynağı parlamenter düzene karşı şiddetli hücuma geçmiştir. Planlı ekonomiyi yönetici gruplara benimseterek savaşa hazırlanmayı başarmıştır. Disiplinli, totaliter bir sistem içinde yediden yetmişe bütün halkı seferber ederek, dünyada bugün de örnek sayılan, autobahn (geniş otomobil yolları), köprü, geçit ve tünellerden, demiryolu ve hava meydanlarından ibâret yurdun temel yapısını hızla tamamlamış; ormancılık ve tarımda, özellikle ağır harp sanayiinde, çok kısa zamanda, çok büyük ilerleme sağlamıştır.

9 Kasım 1923'te Münih'deki darbe denemesinden sonra yasaklanan parti, 1925'den bu yana önemli rol oynamağa başlamıştır. Kuzey Almanyalı üyeler arasında çok tutulan nazi yöneticilerinden Gregor Strasser, 1926'dan sonra Hitler'i çok temkinli davranmakla suçlamıştı. Bunun üzerine Führer, o tarihe kadar seçimle iş başına gelen bölge başkanlarını (Gauleiter) kendi tâyin etmeğe başlamış ve "Schutzstaffeln" (S. S.) muhafız birliklerini kurarak 1929'da kuruluşun başına Himmler'i getirmişti. 1930'da rakip teşkilât Kara Cebhe'nin kurucusu Otto Strasser, (S. A)'ları ayaklanmaya kışkırtınca,

Hitler, Röhm'ü (S. A.)'ları yola getirmekle görevlendirmiştir. Gittikçe güçlenen (N. S. D. A. P.), 1930'dan sonra patlak veren ekonomik ve politik bunalımın yol açtığı hoşnutsuzluğu istismar etmesini iyi bilmiştir. 1924'te Reishtag'a ancak 10, 1928'de ise 12 milletvekili sokabilen Nazi Partisi, 1930'da 107, 1932'de 196 ve 1933'te ise 228 milletvekili çıkararak Hitler'in zaferini sağlamıştır. (S. A.)'larla birlikte (S. S.) "Schutz - staffel"ler, Almanya'da siyasî hâkimiyet mücadelesi yapan özel güçlerin en tehlikeli ve tesirlisi hâline gelmişlerdir. 30 Ocak 1933'te Hitler şansölye olunca, (S. A.)'lar polisin görev ve yetkilerini üzerlerine almış ve partinin 23 Mart 1933 seçimlerini %43.9 gibi üstün bir nisbetle kazanmasını sağlamışlardır. Bu tarihten sonra Hitler, bütün yetkileri eline almış; propaganda bakanlığına getirdiği Goebbels'e, basın, yayın, sinema ve radyoyu da denetleterek, nazizmi yaymağa başlamıştır. Mart 1933'te (KPT) ve 22 Haziran 1933'te (SPD) kapatılınca, diğer partiler de kendiliğinden fesih kararı almışlardır ve Haziran 1933'ten bu yana (NSDAP), tek parti olmuştur. 1932'de ancak 1 300 000 üyesi varken, Hitler'in her yeni kayıt kampanyasında, başlarına bir felâket gelmesinden korkan ve ilerisi için ön hesaplar yapan kimselerin de katılmasıyle 1939'da 8 milyon ve 1945 başlarında 11 milyon üyeye sahip olmuştur.

NASYONAL SOSYALİZM : Hitler, Berlin spor alanında konuşurken

(NSDAP)'da hiyerarşi, aşağıdan yukarıya şöyle kurulmuştur: 500 000 kadar blok şefleri; 4 - 8 bloka kumanda eden (zelle = hücre) şefleri; 50 - 500 üyeyi yöneten bölge grup şefleri; parti içi görevlerinin yanısıra devlet memurlarını da denetleyen seçim çevresi şefleri (Kreistleiter); 1933'te sayıları 32 olan ve aynı zamanda devlet temsilcisi (Reichsstatthalter) sayılan bölge şefleri (Gauleiter). Führer'den sonra gelen 20 Reichsleiter ve piramidin başı Führer.

Hitler, doğrudan doğruya partinin yönetimini 1941'e kadar parti başkanı bulunan Rudolf Hess'e ve daha sonra Martin Bormann ile emrindeki parti yönetim kurulu (Reichsleitung)'na bırakmıştır.

Almanya'da N. S. ideolojisini benimseyen kadınlar, (N. S. Frauenschaft) Nasyonal Sosyalist Kadınlar Kuruluşu'na yazılmışlardır. Başlarına V. Lutze, W. Scheppman gibi kimseler getirilen ve siyasî önemlerini kaybeden (S. A.) (Sturmabteilungen)'lar, askerî eğitimle yetinmeğe zorlanmışlardır. (S. S.) (Schutzstaffeln)'ler ise 1934'ten beri, toplama kamplarının muhafızlığını, Yahudiler'in ortadan kaldırılmasını ve Reich'ın iç güvenliğini sağlamakla görevlendirilmişlerdi. Üyeleri titizlikle seçilen ve 1939'da 240 000 üyesi olan bu kuruluş, Himmler'in yönetiminde büyük önem kazanmıştır. Wehrmach'ta çalışmak isteyen (S. S.)'ler, (Waffen S. S.) S. S. kuvvetleri tümenlerinde yer almışlar; 1931'de (S. S.) teşkilâtını gözetlemek için kurulan (S. S. Sicherheitsdienst) S. S. Güvenlik Servisi'nin başı R. Heydrich, 1936'da güvenlik polisi şefi olmuş ve Devlet Gizli Polisi (Geheime Staatspolizei veya Gestapo)'ni de denetlemeğe başlamıştır.

Alman halkını N. S.'e bağlamak için bir yandan propagandaya, öte yandan da eğitime başvurulmuştur. Alman gençliğine yıllarca öncülük yapan Baldur von Schirach tarafından 1926'dan bu yana kurulup geliştirilen (Hitler - Jugend) ve (Der N. S. - Deutsche Studentenbund) adı verilen büyük kuruluşlarda Alman gençliği ve öğrencileri N. S. rejime bağlan-

mışlar; (Deutsche Arbeitsfront, N. S. - Lehrerbund, N. S. - Beamtenbund, N. S. - Deutscher Arztebund v.b.) gibi adlarla işçi cepheleri; öğretmen, memur, doktor v.b. gibi meslek kuruluşları hızla teşekkül etmiş ve yayılmışlardır. Parti'nin resmî sözcüsü ve merkez yayın organı: *Völkischer Beobachter* gazetesi olmuştur. Başlangıçta ancak Reich'ın bir mensubu sayılan genç Almanlar, tam vatandaşlık hakkını ancak askerlik hizmetinden, eğitim sonucunda başarı sağladıktan sonra kazanıyorlardı. Bu sebeple, 1933'ten itibaren kurulmuş ve devamla geliştirilmiş doktrin yayma cebhe ve teşekkülleri, her yaş ve meslekteki Almanlar'ı kadrolarında toplamışlardır.

Hitler Gençliği (Hitler - Jugend), üç grupta sınıflandırılmıştır: (Deutsches Jungvolk) 10 - 14 yaş arası erkek çocukları; asıl (Hitler - Jugend) 14 - 18 yaş arası delikanlıları; (Bunddeutscher Mädchen) ise 10 - 21 yaş arası kızları bünyelerinde topluyorlardı. Ayrıca, Ev Kadınları (W. S. Frauenwerk), Çiftçiler (W. Darre yönetiminde Bauernschaft), işverenler ve işçiler çeşitli adlar altında kurulmuş cephe ve teşekküllerde yer almışlardır. Her yıl, partinin uğur şehri sayılan Nürnberg'de yapılan büyük kongrelerde milyonları aşan bütün parti üyeleri bir araya getirilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı, (N. S. D. A. P.) hiyerarşisinde değişmelere yol açmıştır. Göring, 1940 kışında Alman Hava Kuvvetleri'nin uğradığı bozgun ve yenilme üzerine gözden düşmüş; Hess, 1941'de İngiltere'ye gitmiş; parti yöneticiliğine getirilmiş Martin Bormann, Himmler ile çatışmıştır. Hitler'in Lettland, Nederland, Charlemagne tümenleri gibi yabancıları ve (S. S.) eğitiminden geçmemiş atletik Alman gençlerini de soktuğu (Waffen S. S.), 37 tümene varmıştır.

İçişleri Bakanı da olan Himmler, 1943'te, S. S. Haberalma Servisi şefi General Schellenberg'in Abwehr teşkilâtından yararlanmıştır.

1945 Mayısında Hitler rejimi yenilgiye uğrayınca, Müttefikler, toplama kamplarını bulmuşlar ve nazilerin işlediği çeşitli cinayetleri bütün açıklığı ile ortaya koymuşlardır. Savaş suçlularını yargılamak için Amerikalılar, İngilizler, Fransızlar ve Ruslar tarafından teşkil olunan Nürnberg Mahkemesi, Parti Genelkurmayını, Gestapo'yu, S. S. ve S. A.'yı suçlu bulmuş; (NSDAP) ve ona bağlı bütün kuruluş ve faâliyetlerin yasaklanmasına karar vermiş; Hitler, Göring, Goebbels, Himmler ve Ley'in intihar ettiklerini kabul ve tesbit etmiş ve 1 Ekim 1946 tarihli kararıyla da Frang, Frick, Kaltenbrunner, Ribbentrop, Rosenberg, Seyss - Inquart, Streicher gibi ileri gelen Nazi liderlerini ölüm, diğerlerini müebbet ve 20'şer yıl hapis cezasına çarptırmıştır.

II. Dünya Savaşı sonunda Almanya'da parlamenter bir demokrasi rejimi kurmak; halkının yüzde altmışından fazlası Nasyonal Sosyalist partiye girmiş bir ülkede naziliğin tamamen ortadan kaldırılması, başlıbaşına zor bir mesele olmuştur.

Hitler ve rejiminin yenilmesi ve yok olması, komünizmin ise korunma, gelişme ve yayılması ile sonuçlanan II. Dünya Savaşı'ndan sonra N. S., İngiltere, Arjantin, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya ve Batı Almanya'da yeniden ortaya çıkma örnekleri vermişse de, bunlar, bir özenti olmaktan ileri gidememişlerdir. Bu ülkelerdeki birçok millî hareketleri ve komünizmin karşısındaki her kuruluşu nazilik veyâ faşistlikle suçlamak, komünist probagandasının getirdiği bir moda olmuştur. Nitekim Almanya'da, küçük sağcı bir topluluğun 28.11.1964'te Bavyera'da kurdukları (National - Demokratisshe Partei Deutschlands [N. P. D.]) adlı sağcı parti, solcular tarafından N. S.'in tekrar doğması olarak değerlendirilmiştir. Eski bâzı nazilerle orta sınıftan bâzı kimselerin de üye bulunmaları bu partinin programındaki bâzı maddelerin N. S. prensiplerini andırdığı iddiasına sebeb olmuşsa da, kanunların şiddetle yasaklandığı Nazizmin tekrar doğduğunu kabûl etmek imkânsızdır. Nitekim, faâliyetlerine müsâade olunan N. P. D., 1965 milletvekili seçimlerinde Bundestag'a girebilmek için gerekli olan yüzde beş oyu sağlayamamıştır. Alman Federatif Cumhuriyeti eyâlet ve belediyeleri seçimlerinde bâzı küçük başarılar sağlamış ve Hessen'de oyların yüzde 8'ini (1966), Bavyera'da yüzde 7.4'ünü (1966), Aşağı-Saksonya'da yüzde 7'sini (1967) ve Bremen'de yüzde 10.5'-ini almıştır.

Nazizm'e karşı son derece hassas ve sıkı olan Batı Almanya'nın ağır müeyyideli kanunları karşısında sağcı, milliyetçi N. P. D.'ye ve benzerlerine N. S. veyâ nazilik izâfesi, mantık dışı zorakî bir yakıştırmadan ibarettir. Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrasındaki şartlarına göre Hitler'le doğan N. S., II. Dünya Savaşı sonunda Hitler'le birlikte batmıştır. (F. Tevetoğlu)

NASYONALİZM (Fr. nationalisme, İng. nationalism), milliyetçilik, millî gelenekleri, siyasî ve fikrî esas olarak kabûl eden görüş (bu maddede yalnız yabancı ülkelerdeki milliyetçilik ele alınmıştır. Türkiye'deki milliyetçilik için bk. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ).

Millî geleneklere ve anavatana bağlılık, bütün tarih boyunca bilinmekle beraber, genellikle, XVIII. yüzyıldan itibaren hem milletlerin, hem şahısların hayatına şekil veren; tarihin, nihâî neticeye götüren büyük faktörlerinden biri, belki de en büyüğü oldu. Böylece modern bir hareket olan milliyetçilik, kısa bir süre içinde o kadar çok etkili hâle geldi ki, sık sık, tarih boyunca var olduğunu sanmak hatasına düşüldü.

N. XVIII. yüzyılda Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da doğdu. Amerikan ve Fransız ihtilâlleri bunun ilk büyük belirtisidir. Batı dünyasından Latin Amerika ülkelerine sıçradıktan sonra XIX. yüzyılın başlarında orta Avrupa'ya, yüzyılın ortalarına doğru, güney ve güney - doğu Avrupa'ya sıçramış, XX. yüzyılın başlarında da Asya ve Avrupa'nın eski ülkelerinde kendini göstermiştir.

Milliyetçi görüş, devleti, yahut milletle halkı aynı şey olarak ele alır. Milliyetçilik çağında — fakat yalnız milliyetçilik çağında — her milliyetin bir devleti, kendi devletini kurması ve devletin, bütün milliyeti içine alması prensibi tanınmıştır Eskiden bir tek idare altında bulunan devletler veya topraklar, milliyet sınırlarıyla sınırlanmış değildi. Fertleri devlet - millete değil, başka siyasî teşekküllere bağlıydı: Meselâ şehir devleti, derebeyi, hânedan, dinî bir grup veya mezhep gibi. Tarihin büyük bir kısmı boyunca devlet - millet yoktu; üstelik, uzun bir süre boyunca bir ideal olarak da kabûl edilmedi.

N. çağından önce, siyasî bağlılık milliyete göre olmadığı gibi, medeniyet de milliyete göre tâyin edilmiyordu. Bütün Orta Çağ boyunca medeniyet din esasına göre değerlendiriliyordu. Çünkü, Müslümanlık veya Hıristiyanlık için bir tek medeniyet vardı: İslâm veya Hıristiyan medeniyeti; bir tek kültür dili vardı: Arapça yahut Farsça; Latince veya Yunanca. Sonraları Rönesans ve klasisizm devirlerinde eski Roma ve Yunan medeniyetleri bütün milletler için geçerli norm olarak kabûl edildi. Daha da sonra, Fransız medeniyeti, bütün Avrupa'da her milletten eğitim görmüş kimseler için temel

sayıldı. Medeniyetin milliyetlere göre düşünülmesi, insanların ancak kendi kültürü ve kendi ana diliyle eğitilebileceği, bu işin başka milletlerin dili ve kültürüyle olamıyacağı, ancak XVIII. yüzyılın sonlarına doğru anlaşıldı. Bu fikirler eğitimden başlayarak, yavaş yavaş devletlerin ve siyasetin millîleştirilmesine yol açtı. Edebiyatçılar ve ilim adamları, milliyetçi fikirleri dile getirdiler. Millî dil birinci derecede önem kazandı. Halkın hükümranlığı ve insan hakları üzerindeki yeni teorilerin etkisiyle halk, hükümdarı milletin merkezi olarak görmeye başladı. Artık hükümdar, millet veya devletin kendisi değildi; devlet, halkın devleti, millî devlet; ülke, anavatan olmuştur.

İngiltere'de N.: İngiltere'deki modern N., XVII. yüzyıldaki Püriten ayaklanmasıyle ilk defa kendini gösterdi. İngiltere o devirde ilim, ticarî faâliyet, siyasî fikirler ve siyasî faâliyet bakımından dünyaya öncülük etti. Bu yeni çağa gönülden inanan halk, kaderlerinin değiştiğini, yeni bir hürriyet devrinin başlayacağını hissetti. İngiliz ihtilâlinden optimist bir ümanizma ve Kalvinist bir ahlâk doğdu. Tevrat, İngiliz halkını eski İsrâil'le birleştirerek yeni milliyetçiliğe şekil verdi. John Milton, yazılarıyla yeni milliyetçiliği ifâde etti. İngiliz milliyetçiliği böylece daha sonraki milliyetçiliklere göre din menşeine daha yakın kaldı. XVII. yüzyılda ise halk bunun yanısıra hürriyet heyecanını yaşadı. İngiliz N.'i, Locke'ın siyasî felsefesinde son ifadesini buldu ve bu hâliyle daha sonraki yüzyıldaki Amerikan ve Fransız N.'ini etkiledi.

İngiliz Kuzey Amerikası: Amerika'ya yerleşen İngilizler'in ayaklanmasında, hem Püriten ihtilâlinin hem de Locke'ın etkisi olduğu gibi, İngiltere'deki hürriyet hakkında çağdaş Fransız filozoflarının yaptığı tefsirlerin de etkisi oldu.

Amerikan N.'i tipik XVIII. yüzyıl mahsûlüdür. Amerika'ya yerleşen göçmenler hürriyet ve ferdî haklar için dövüşen bir millet hâline geldiler. Bu mücadeleler, Thomas Jefferson ve Thomas Paine'in ifâde ettiği siyasî fikirler üzerine oturdu. XVIII. yüzyılın fikirleri, ilk politik ifâdesini bağımsızlığın ilânında ve Amerikan milletinin doğuşunda buldu. Fransız İhtilâli'nde bunun büyük tesiri görüldü.

Fransa: Rousseau, milliyetçiliğin yeşereceği zemini hazırladı; halkı, medeniyetin gerçek sahibi olarak görüyor, halkın hâkimiyetine inanıyordu. Onun tesiriyle Herder, folklorun milleti yaratıcı kuvvetini canlandırarak, san'at ve medeniyete yeni bir anlayış getirdi. Mâziyi hatırlatmakta Rousseau'yu da geçti; millî an'aneleri dile getirdi; bunları yaratıcı ilhâmın en değerli kaynakları olarak gördü. Diğer taraftan Fransız İhtilâli'nin milliyetçiliği, insanlığa ve hür terakkiye olan inancın muzaffer bir ifâdesiydi. Ünlü "hürriyet müsâvât, uhuvvet", (hürriyet, eşitlik, kardeşlik) sloganı ve İnsan Hakları Beyannâmesi, sadece Fransızlar için değil, bütün insanlar için geçerli olarak kabûl edildi. Bu sözler bütün liberal ve demokratik N.'in temel taşı oldu. Fransız halkı monarşiyi devirerek dünyaya örnek verdi. Milliyetçilik fikirleri Avrupa'da yayılmaya başladı.

Almanya ve diğer ülkeler: Napoléon'un orduları milliyetçi fikirleri bütün Avrupa'ya, hattâ Orta Doğu'ya götürdü. Fakat, onun saçtığı milliyetçilik tohumları, sonunda Avrupalılar'ın kendi aleyhine dönmesine sebep oldu. Almanya'da milliyetçilik mücadelesini yürüten yazarlar ve entelektüeller, Amerikan ve Fransız ihtilâllerini hazırlayan bütün prensipleri, milliyetçiliğin liberal ve ümaniter temellerini reddettiler. Alman milliyetçiliği akla karşı içgüdüyü, his yolunu; rasyonel terakkî teşebbüsleri yerine tarihî an'anenin kuvvetini; milletlerin müşterek taraflarına karşı tarihî farkları getirdi. Fransız İhtilâli, liberalizm ve eşitlik sapıklık olarak düşünüldü. Sosyal nizamın ebedî düzeni bunlara galip gelmeliydi.

XIX. yüzyıldaki gelişmeler bu tefsirlerin hatalı olduğunu ortaya koydu. Liberal milliyetçilik kendisini yine kabûl ettirdi. 1848'deki ihtilâl dalgası, demokratik yollar ve milletlerin kardeşliğiyle, İtalyan birliğini kurmaya çalışan Mazzini benzeri milliyetçilerin ümitlerini gerçekleştirecek gibi oldu. Ancak, ilk ümitleri boşa çıktı. 1859'dan 1871'e kadar III. Napoléon'un gayretleriyle İtalya ve Romanya birleşti; Almanya birleşti; 1860'lar her tarafta, hattâ Rusya ve İspanya'da bile liberalizmin terakkisine şâhit oldu. Liberal milliyetçiliğin bu muzaffer akışı, Almanya'da Bismarck tarafından tersine çevrildi. O, Almanya'yı otoriter ve muhafazakâr bir temel üzerinde birleştirdi. Hele Alsace-Lorraine'in, içinde yaşayanların iradesi aksine ilhâk edilmesi, milliyetçilik prensipleri ve insanlar hür iradesiyle tezat teşkil etti.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, milliyetçilik, Habsburglar ve Osmanlılar gibi devletlerin dağılmaya başlamasına yol açtı. Bu devletlerin her ikisi de milliyetçilik öncesi bağlılıklar esasına göre kurulmuştu. Rusya'da bazı milliyetçiler Batılı anlamda bir kültüre yönelmeyi isterken, bazıları din ve eski mutlakıyyet esaslarına göre yaşamak gerektiğini, bunun, Rusya'nın kendine has özelliği olduğunu ileri sürdüler.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, milliyetçilik Orta ve Doğu Avrupa'da kendini gösterdi. Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya gibi millet-devletler doğdu. Aynı şekilde Habsburglar'ın ve Romanoflar'ın harâbesinden geniş bir Romanya ortaya çıktı.

1917'de Lenin'in Rusya'daki zaferi, milletlerarası komünizmin, Rus milliyetçiliği üzerindeki zaferidir. İtalya ve Almanya'daki Faşizm ve Nasyonal-Sosyalizm, otoriter N.'in daha önce benzeri görülmeyen bir şeklini ortaya çıkardı. Bunlar, komünizmin eski totaliter hareketini etkilediler. II. Dünya Savaşı'nda komünist liderler, milliyetçiliği kendi çıkarlarına kullanmak yoluna gittiler. Bu savaşın sonunda, I. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana çıkan milletler komünizm boyunduruğuna girdi; ama komünistlerin kontrolü altındaki bu ülkelerde, milliyetçilik, komünist idareye karşı daima başkaldırdı. Tito'nun Yugoslavya'da ortaya koyduğu, sözde milliyetçi-komünizm, 1956'larda Polonya ve Macaristan'da kurtuluş hareketlerine yol açtı.

Asya ve Afrika: I. Dünya Savaşı Asya'da milliyetçilik hareketlerinin başlamasına sebep oldu. Türkiye'de Kemal Atatürk (bk. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ), Mısır'da Saad Zaglûl, Arabistan yarımadasında İbnüssuûd, Hindistan'da Gandi, Çin'de Sun-Yat-Sen milliyetçilik hareketlerine öncülük ettiler. Arap birliği çalışmaları Afrika ve Asya'da İngiliz emperyalizmi, Afrika'da Fransız emperyalizminin tesirleriyle geri kaldı. İngilizler yine de Mısır'a 1922'de (1936'da tamamen), Irak'a 1932'de bağımsızlık verdiler. Hindistan bağımsızlığının yolunu açtılar. Çin'de Sun-Yat-Sen, ölümünden (1925) evvel komünist Rusya ile iş birliği teklif etti. Yalnız Japonya, Almanya modeli üzerine otoriter milliyetçiliği kuvvetlendirme yolunu seçti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti (Cemiyyet-i Akvâm) Almanya ve Türkiye gibi merkezî kuvvetlerin topraklarını başka ülkelerin mandasına verdi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milleter Teşkilâtı, Afrika ve Asya'daki milletlerin bağımsızlıklarını kazanmasına yardımcı oldu.

1945'te kurulan Birleşmiş Milletler'in, kuruluştaki 51 üyesinden sekizi Asya'lı (Çin, Hindistan, Irak, İran, Lübnan, Suudî Arabistan, Suriye ve Türkiye), dördü Afrikalı'ydı (Güney Afrika Birliği, Liberya, Mısır ve Habeşistan). Birleşmiş Milletler'in kuruluşunun üzerinden çeyrek yüzyıl geçmeden 66 yeni millet katıldı. Bunların 55'i Asyalı'ydı.

Komünistler, daha baştan itibaren, Asya ve Afrika'da yeni kurulan devletlere el attılar. Batı'ya karşı olan mücadelelerinde onlara yardım ettiler; bağımsız olduktan sonraki teknik ve mâlî yardım sırasında da Batılı ülkelerle âdetâ yarışa giriştiler. II. Dünya Savaşı'nda, Çan - Kay - Şek zamanındaki Çin milliyetçiliği, komünistlerin iktidarı almasıyle zayıfladı. Ancak, 1956'da Kruşçef'in de - Stalinisation ilânı üzerine Çin komünizmi kendi ülkesinin dışarıyla olan ilgisini kesti; daha sonra Çin ve Rusya birbirlerini "revizyonizm" ile suçladılar. Çin komünizmi gittikçe içine kapandı, bu da bu ülkenin yeni doğmuş Asya ve Afrika milletleri üzerindeki tesirini Rusya'ya nisbetle zayıflattı. (O. Yüksel)

NÂŞİD : bk. ÖZCAN.

NÂŞİD PAŞA, Hacı (ölm. Şam 1887), Türk vezîri. Defterdarlık ve mutasarrıflık yapmış, Haleb, Adana, Ankara ve Suriye valisi olmuştur. Maliye'den yetişen N. P. 1880'de Aydın (İzmir) valiliğine getirilmiştir.

NÂ'T (Ar.'da "tavsif, vasıflandırmak"), Peygamberimiz'in vasfı üzerinde söylenen şiir. Klasik Türk şiir ve musikisinde bir şekildir (Form). Şiirde kaside (b. bk.) şeklinde yazılır. Yalnız mevzuu dolayısıyle "N." adını alır. Mevzuu, Peygamber'in medhidir. Şöyle ifade edilebilir: N., memdûh'u Hazret-i Peygamber olan kasîdeye verilen isimdir. Türk dinî musikisinde hem cami musikisi, hem de tekke musikisinde bu şekil mevcuddur. Gene Türk dinî musikisindeki bir çeşit N. için bk. TEVŞÎH. Itrî'nin Rast makamında ve Darb-ı Türkî usûlündeki meşhur eseri, bu şeklin Türk Musikisi'ndeki şâheseridir. İlâhî usûlleri ile bestelenir, az kullanılmış bir şekildir. İlâhîden daha uzun, daha tantanalı, daha tumturaklı, daha ağır ve daha yüksek üslûbda olmasına dikkat edilir. (Y. Ö.)

NATANYA, İsrail'de Akdeniz kıyısında bir şehir. Nüfusu 35 000. İsrail'in en canlı sanayi merkezlerinden biri olan N. turunçgil bahçeleriyle çevrilidir.

NÂ'T - HÂN (-khwân, Fars. "Nâ't okuyan"), cami veya tekkede nâ't okuyan hânende veya zâkir. Bilhassa nâ't okumakla şöhret yapanlar vardı. Dede Efendi bunlardandır. Bk. bir de: SEMÂ. (Y. Ö.)

NATAL, Güney Afrika Birliği'nin en küçük, nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık eyâleti. Drakensberg dağlarıyla Hint Okyanusu arasındadır. Yüzölçümü 86 967 km², nüfusu 4 236 770 (1970). Nüfusun 3 780 000'ini beyaz olmayan halk teşkil eder. Bunların 1 114 184'ü Bantu, 515 000 Asyalı'dır. Beyazların sayısı 456 770'tir. İdâre merkezi Pietermaritzburg, 159 000 (1970) nüfuslu bir şehirdir. N.'in Hint Okyanusu'nda 580 km lik bir sahili vardır. En büyük limanı Durban, aynı zamanda Güney Afrika Birliği'nin en hareketli limanıdır ve üçüncü büyük şehridir: 843 000 (1970). N., subtropikal sâhil kuşağı üzerindedir, bu kuşaktan sonra bir otlak ve ormanlık kuşak, ondan sonra dağlık Drakensberg bölgesi gelir. Eyâlet, Güney Afrika Birliği'nin en fazla yağmur alan mıntakasıdır. Nüfusun büyük çoğunluğu tarımla uğraşır. Sâhil bölgelerinde en çok şeker kamışı ve nârenciye yetişir. Bu bitkiler, N. tarımının temelini teşkil eder. Ayrıca, çoğunluğunu darı teşkil etmek üzere her çeşit tahıl, meyva ve sebzeler, pamuk, çay, tütün yetiştirilir, hayvancılık yapılır. N. endüstrileşmiş bir eyâlettir: Metalürji, kimya, kâğıt, tekstil, petrol mâmulleri, süt ve konserveciliği, endüstrilerinde ileridir. Mâdencilik de N.'in ekonomisinde önemli bir yer tutar. Elde edilen başlıca mâdenler, manganez ve kalaydır. Kuzeyde zengin mâden kömürü yatakları işletilir.

NATAL : Durban Limanı

Tarih : N., Portekizli seyyah Vasco de Gama tarafından 1497 Noel'inde keşfedildi. Bu yüzden kâşif, bu yeni toprağa Terra Natalis (Doğum Toprağı) adını verdi. İngiliz tüccarları 1824'te bölgeye Zulu sâhili boyunca yerleştiler. Ancak, çok geçmeden yerli şefi Dingaan bunları N. topraklarından çıkardı. Bunun üze-

NATAL : Bir Zulu âilesi

NATIONAL GALLERY (Londra)

rine gelen Boerler, 1837'de Dingaan'ı bozguna uğrattılar. 1838'de burada bir cumhuriyet kurulduysa da burası 1844'te Cape sömürgesine katıldı; 1845'te de sınırlı salâhiyetli bir hükûmete izin verildi. N., 1856'da koloni hâline getirildi, 1897'de Zulu toprakları da koloniye katıldı. Boer savaşı sırasında (1899 - 1902) N., şiddetli savaşlara sahne oldu. 1910'da Güney Afrika Birliği'nin bir eyâleti (state = devlet) hâline getirildi. (O. Yüksel)

NATANSON, Thadée (Varşova 1868 - Paris 1951), Fransız gazetecisi ve kritikçisi. Anatole France, Mallarmé, Renoir'ın bulunduğu grupla tanınmış ve bu grubun çıkardığı *La Revue Blanche* (Beyaz dergi) adlı derginin başyazarlığını yapmıştır. (V. Örs)

NATIONAL GALLERY, millî san'atkârlarca yapılan eserlerin bulunduğu müze. N. G.'nin en büyükleri Londra, Berlin, Washington, Roma (Galleria Nazionale)'dadır ve en eskisi ve en meşhuru Londra'dakidir. N. G.'in London 1824'te Parlemento'nun Angerstein koleksiyonunu satın alma kararıyle kurulmuştur. 1838'de W. Wilkins'in Trafalgar Square (T. Meydanı)'da yaptığı binaya yerleştirilmiştir. 1879'da N. G.'nin modern san'at eserleri Tate Gallery'ye götürülmüş ve N. G. daha ziyade bir sanat müzesi karakterini almıştır. İngiltere asil âilelerinin sattıkları veya verdikleri eserlerle N. G. Avrupa ressamlığına ait en değerli koleksiyonlardan biri olmuştur.

Millî müze düşüncesi Fransa'da Büyük İhtilâl'de doğmuştur. Asılzadelere ve kiliseye âit san'at eserleri millet adına toplatılmış ve Musée des Monuments Français'de halka açılmıştır.

NATKOWSKA, Zofia (Varşova 1854 - Varşova 1954), Polonyalı kadın yazar. I. Dünya Harbi'nden önce senbolisi üslûpta romanlar ve hikâyeler yazmıştır. Bu yazılarında, sosyal bakımdan rüşde erişen kadının psikolojik problemlerini araştırmıştır. 1935'te çıkardığı *Granica* (Sınır) başlıklı romanında, çağdaş Polonyalı aydınlar örnek alınarak, insanların sosyal hürriyetinin sınırları çizilmiş, ahlâkî izâfiyeti (Fr. relativité) gösterilmiştir. *Medaliony* (Madalyonlar) [1946] başlığını taşıyan hikâye kitabında ise Nazilerin Polanya'da yaptıkları vahşetler tesirli bir şekilde canlandırılmıştır.

Öteki eserleri şunlardır: *Kniaze* (Prens) [1908]: *Narcyçe* (ad) [1911]; *Romans Teresy Hannert* (Teresa Hennert'in romanı) [1923]; *Choucas* (Ala kargalar) [1927]; *Niedobra mitosc* (Belâlı Sevgi) [1937]; *Wezly zycia* (Hayatın düğümleri) [1948]; *Pisma wybrane* (Seçme eserler) [1954]. (V. Örs)

NATTA, Giorgio (Asti ? - Casale Monferrato 1495), İtalyan hukukçusu ve yazarı. 1468 - 1478 yıllarında Pavia ve Pisa üniversitelerinde profesör olarak çalışmıştır. Monferrato markisinin danışmanı olmuş ve bu zat onu önemli işlerde elçi olarak kullanmıştır. Eserlerinden birkaçı şunlardır: *De represaliis* (Dengiyle karşılamalar) [1479]; *De tabellionibus* (Noterler) [1479]; *De statutis feminas esecludentibus successione estantibus mesculis* (Erkekler bulunduğu takdirde kadınları kabûl etmeyen yasalar) [1581]; *De pactis* (Mukaveleler) [1493]; *De modo studendi* (Öğrenme usulü) [1476]. (V. Örs)

NATO (İng. North Atlantic Treaty Organization), Kuzey Atlantik Antlaşması Kuruluşu'nun İngilizce adının kısaltılmışı olup 4 Nisan 1949'da Washington'da imzalanmış ve birtakım ülkelerin katılması ile 24 Ağustos 1949'da kurulmuştur. NATO Antlaşması'nı imzalayan müttefik devletler, kendi güvenliklerini ve barışı korumak amacıyla, iktisadî durumlarını sarsmadan silâhlanmalarını sağlamak ve silâhlı kuvvetlerini bir kumanda altında toplayarak herhangi bir saldırıya karşı tek ve

tesirli bir savunucu güç hâlinde hazır bulundurmak için N.'yu kurmuşlardır. 1945 sonrasında Sovyetler Birliği ile askerî güçleri zayıflamış Avrupa devletleri arasında bir silâhlı kuvvetler dengesi kurmak, Avrupa ve Kuzey Amerika'yı herhangi bir silâhlı saldırıya karşı güvene almak zorunlu olmuştur. Bu ihtiyacı karşılamak için N.'ya ilk katılan devletler şunlardır: Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Danimarka, Fransa, Holanda, İngiltere, İslanda, İtalya, Kanada, Lüksemburg, Norveç, Portekiz.

Daha sonra Türkiye, Yunanistan ve Federal Almanya da N.'ya girmişlerdir. Bu devletlerden herhangi biri, silâhlı bir saldırıya uğradıklarında, bütün N. kuvvetleri tek bir güç hâlinde o devletin savunmasına koşacaklardır.

Türkiye'nin N.'ya girişi 18 Şubat 1952'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Kemâl Atatürk, hiçbir medeniyetin tek bir milletin eseri sayılamıyacağı ve hâkim medeniyetin Batı medeniyeti olduğu görüşü ile hareket ederek, Türk devletinin Batı topluluğuna girmesi esasını kabûl etmiştir. Bugün Türkiye'nin N. topluluğu içinde bulunmasının temel sebebi, Türkiye'yi muâsır medeniyet seviyesine ulaştırmayı hedef olarak göstermiş Atatürk'ün prensiplerini benimseyip gerçekleştirmeğe çalışmış Türk hükûmetlerinin iç ve dış politikaları icâbıdır. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonuna kadar Atatürk'ün "yurda sulh, cihanda sulh" prensibine uyarak herhangi bir cephe ittifâkından kaçınmıştır. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeler ve özellikle Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos 1946 tarihli Boğazların hukukî statüsüne ilişkin notası ve Kars, Ardahan, Artvin üzerindeki haksız ve yersiz istekleri, temel felsefesi hür ve demokratik Batı milletlerinin teşkil ettiği Batı medeniyeti topluluğuna bağlı olan Türkiye'yi kesinlikte Batı devletleriyle aynı cephede bulunmağa yöneltmiştir. Bunda, Truman doktrini gereğince Yunanistan ile birlikte Türkiye'nin, Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım ve destek görmesi de mühim bir sebeb olmuştur. Önce, Ağustos 1949'da, Türkiye ve Yunanistan Avrupa Konseyi'ne kabûl edilmişler; sonra da bu iki devletin N. ittifâkı içine alınmaları yolundaki istekleri tartışılmağa başlanmıştır. N. ittifâkı bakımından Akdeniz bölgesi güvenliğinin önemi ortaya çıkmış ve N.'ya dahil bütün üyeler, Türkiye'nin bu ittifâka alınmasının fayda ve gereğini kabûl etmişlerdir. 1951'de N. güney - doğu kanadının güvenliği için Türkiye ile Yunanistan'a, bütün hak ve yükümlülükleriyle N. üyeliklerinin verilmesi, stratejik bakımdan kabûl edilmiştir. Demokrat Parti Hükûmeti'nin cesur ve yerinde teklifinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce karara bağlanarak Türk Tugayı'nın Kore Harbi'ne sevkedilişi ve Mehmetcik'in bu savaşda da yarattığı eşsiz kahramanlık destanı, Türkiye'nin N. topluluğuna alınması zarûretini büsbütün perçinlemiştir. İngiltere'nin de Ortadoğu'nun güvenliği hakkındaki görüşlerinin gelişmesi ve Türkiye'nin N. üyesi olmasının en iyi çözüm yolu sayılacağını kabûl etmesi üzerine, 21 Eylül 1951'de Ottawa'da, NATO Konseyi, Türkiye ile Yunanistan'ın N.'ya girmesini karar altına almış; giriş protokolü 17 Ekimde imzaya hazır duruma getirilmiştir. Böylece andlaşmanın 6. maddesi Türkiye ve Yunanistan'ı da içine alacak şekilde değiştirilmiş ve genişletilmiştir. 29 Ocak 1952'de A.B.D. Senatosu ve diğer N. üyesi devletlerin parlamentoları Türkiye ile Yunanistan'ın N.'ya girmelerini onaylamışlar; 18 Şubat 1952'de T.B.M.M. de hükûmetin giriş kararını onaylamıştır. 20 - 25 Şubat 1952 tarihinde Lizbon'da yapılan IX. NATO Konseyi Toplantısı'na bu iki yeni üye de katılmışlardır. 1954'de N. Konseyi'nin Paris toplantısında varılan kararla Federal Alman Cumhuriyeti de N.'ya alınmıştır. N.'da bulunan milletlerin çoğu, silâh, cephane ve malzemelerini standartlaştırma yolu ile bu maddelerin daha büyük ölçüde mübâdelesine imkân bulmaktadırlar (bk. LOJİSTİK). N. ittifâkı, bütün üyeleri gibi Türkiye'ye de birtakım yükümlülüklerle birlikte toplu bir savunma garantisi de sağlamaktadır. Bu amaçla, çeşitli altyapı tesislerinin kurulması için yardımlar yapılmış; ayrıca, N. üyesi devletler arasında karşılıklı ve çeşitli yardım andlaşmaları gerçekleştirilmektedir. 1961 Türk Anayasası'na göre, silâhlı kuvvetlerin kullanılmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne âittir. Ancak, yine Anayasa'da belirtildiği gibi, Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların gerektirdiği durumlar bunun dışındadır ve Kuzey Atlantik Andlaşması, bu cins andlaşmaların başında gelmektedir. Fransa 1966'da, Yunanistan da 1974'te Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs Türklerinin haklarını korumak zorunluğu ile yaptığı müdahale üzerine N. ile siyasî ilişkisini kesmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'nun Türkiye'ye askerî yardım konusundaki olumsuz tutum ve kararı da, Türkiye'de N. müşterek savunma ve haberalma üsleri konusunda haklı tepkilere yol açmıştır. Son zamanlarda Portekiz ile İtalya'da gelişen hükûmet bunalımı da N. bakımından ciddî bir önem taşımaktadır. Avrupa, Akdeniz ve Ortadoğu'da gün geçtikçe aleyhte gelişen tehlikeli ciddî durumlar karşısında, değer ve önemi büsbütün artmış bulunan N.'nun zayıflamasını önlemek, bilâkis daha kuvvetli ve tesirli bir hâle getirilmesini sağlamak için, Federal Alman Cumhuriyeti başta, bâzı üye devletlerce çalışma ve çabalar sürdürülmektedir.

Kuzey Atlantik Konseyi'nde Genelsekreter olarak vazife gören kimseler şunlardır: P. H. Spaak (1957 - 1961), D. Stikker (1961 - 1964), M. Brosio (1964 - 1971), J. Luns (1971 - 1975) ve Waltheim (1975 -). Fransa'nın 1966'da N. ile siyasî ilişkilerini kesmesinden bu yana, N. Genelsekreterliği ve Kuzey Atlantik Antlaşması Birleşik Kuvvetleri Üst Komutanlığı ve karargâhı Paris'den Brüksel'e taşınmış bulunmaktadır. (F. Tevetoğlu)

NATO KONSEYİ (The North Atlantic Council), 15 üye ülkenin hükûmet temsilcilerinden teşekkül eder ve sivil ve askerî açıdan kuruluşun en üst yetkiye sahip otoritesidir. 1952 Nisanından 1967 Ekimine kadar N. K., Paris'de devamlı toplantılar düzenlemiştir. Daha sonra merkezini Brüksel'e nakleden N. K., yılda iki veya üç defa Bakanların katılması ile bu toplantı ve faaliyetlerini sürdürmektedir. Genelsekreter, N. K.'nin başkanıdır. Kuruluşun çalışmalarını düzenlemek ve yürütmekte, genelsekreter yardımcısı, Daimî Konsey Komitesi ve muvakkat çalışma gurupları ile birlikte Genelsekreter sorumlu ve yükümlüdür. İlk Genelsekreter Lord Ismay (İngiltere) olmuş; Mayıs 1957'de M. Paul - Henri Spaak (Belçika) bunun yerine gelmiştir. Nisan 1961'de Mr. Dirk Stikker (Holanda), Ağustos 1964'de Mr. Manlio Brosio (İtalya) ve Ekim 1971'de Mr. J. M. A. H. Luns (Holanda) genelsekreter olmuşlardır. 1975'te bu makama Waltheim gelmiştir. (F. Tevetoğlu)

NATOIRE, Charles (Nîmes 1700 - Castel Gandolfo 1777), Fransız ressamı ve gravürcüsü. 1721'de Roma ödülünü kazanan N. 1734'te krallık resim akademisine üye seçilmiştir. 1737'de resim akademisine profesör olmuş, 1751 - 1774 yılları arasında Roma'da bulunan Fransa akademisi müdürlüğüne getirilmiştir. Başlıca tabloları: "Venüs" "Vulcanus'tan Aeneas için silâh isterken". (C. Kurt)

NATROLİT, zeolit gurupundan olup, bileşimi Na_2 (Si_3 Al_2O10). $2H_2O$ olan renksiz ya da beyaz, cam parlaklığında, rombusal kristal sisteminde kristalleşen bir mineraldir. Genellikle bazalt kayaçlarının boşluklarında bulunur. (E. Ediger)

NATSUME, Soseki (Tokyo 1867 - Tokyo 1916), Japon edîbi. 1903'e kadar İngiliz edebiyatını incelemiştir. Tokyo üniversitesinde öğretim üyesi olmuş, Asahi gazetesinde çalışmağa başlamıştır.

Başlıca eserleri: *Wagahii Wa neko de aru* (Ben bir kediyim) [1905]; *Gubijinso* (Kızıl haşhaş) [1907]; *Kusamakura* (Ot yastık) [1906]; *Kokoro* (Yürek) [1914]. V. Örs)

NATTA, Giulio (doğ. Imperia, Liguria, 1903), İtalyan kimyacısı. Torino'da teknik kimya profesörü olarak çalışmış, alçak ve yüksek basınçlar altında katalitik reaksiyonları incelemiştir. Metanol, formaldehid ve karbonhidratların sentezini yapmayı başarmıştır. Ayrıca, optik faal polimerlerin asimetrik sentezini gerçekleştirmiştir. Bu başarılar için 1963'te, K. Ziegler ile birlikte Kimya Nobel ödülünü almıştır. (V. Örs)

NATTIER, Jean Marc (Paris 1685 - Paris 1766), Fransız ressamı. "Phinée changée en pierre" (Taş haline gelen Phineus) adlı tablosuyla resim akademisine kabûl edilmiştir. 1740'tan sonra kral âilesinin ve bilhassa XV. Louis'nin kızlarının özel ressamı olmuştur. 1752'den sonra akademide profesör olan N.'nin en güzel portreleri: "Madame Victoire" "Marie Leszczynska" "Madame Louise" "Madame Adélaïde" hayatının son günlerini üzüntü ve sefalet içinde geçiren N. bugün Fransız portreciliğinin çok mühim kişilerinden biri sayılmaktadır. (C. Kurt)

NATÜRALİZM (Fr. naturalisme, İng. naturalism), edebiyatta ve felsefede bir ekol. Edebî N., Fransa'da kurulmuştur. Gerçek temsilcisi Emile Zola'dır (1840 - 1903). Edebî N.'in gayesi, müsbet ilimlerin vardığı neticeleri edebiyata da tatbik etmek ve gerçeği bütün cepheleriyle aksettirmektir. Yazar, *Roman expérimental* (Tecrübî Roman) adlı eseriyle yeni okulun nazariyatını ortaya koydu. Zola, edebiyatının bir ahlak endişesine düşmeden, ilimlerin ortaya koyduğu gerçekleri aksettirmesini istiyordu. Tıbda ortaya atılan irsiyet (kalıtım) teorilerini esas olarak 20 ciltlik *les Rougon - Macquarts* (Rougon Mackuart Ailesi) genel başlığı altındaki romanlarını yazdı. E. Zola'nın etrafında Guy de Maupassant, Huysmans, Léon Hennique gibi yazarlar toplandı. Médan Grubu diye bilinen bu yazarlar, 1880'de ortaklaşa olarak *Les Soirées de Médan*'ı yazdılar. Bu eserler bir hikâyeler külliyatı idi. Edebî okulun görüşlerini ifade ediyordu. N.'in Fransa'da kurulmasından Goncourt Kardeşler'in romanlarının etkisi olmuştur. Gustave Flaubert'in de bu yeni ekolün kurulmasında etkisi vardır. Natüralist Fransız edebiyatçıları arasında Octave Mirbeau, Alphonse Daudet ve Jules Renard'ı da sayabiliriz. N., daha sonra, hikâye ve romandan tiyatroya geçti. Bu arada Henri Becque'in eserlerini de zikredebiliriz. İsveçli Strindberg ve Norveçli H. İbsen de N. alanında tiyatro eserleri verdiler.

N., Alman edebiyatında da kendini gösterdi. Ludwig Anzengruber (1839 - 1889) Avusturya köy hayatını, Theodor Fontane (1819 - 1898) Berlin hayatını ustalıkla dile getirdiler.

Güzel hikâyeleri ile Nobel edebiyat mükafatını kazanan Paul von Heyse (1830-1914), Gustav Frenssen (1863-1945), Heinrich Mann (1871 - 1950) gibi yazarları sayabiliriz. Bunlardan Thomas Mann, 1929 yılı Nobel edebiyat mükafatını kazandı. Gerhart Hauptmann (1862 - 1946), Hermann Sudermann (1857 - 1928) Frank Wedekind (1864-1918) ve özellikle Sigmund Freud Alman edebiyatının önde gelen natüralist tiyatro yazarlarıdır.

Felsefede N., tabiatı en üstün kuvvet sayan görüştür. Felsefî N.'e göre "Var olan her şey kendi kendisinin yaratıcısıdır ve bunların izahını tabiatın kendi kanunları bulur, tabiat dışı bir kuvvet yoktur."

Güzel san'atlarda N. tabiata sadık kalmayı hedef tutar. Fransız ressamı Roger Bissière 1888-1965)'in kurduğu soyut N. hem müşahedeyi, hem de hissî âlemini aksettirmeyi hedef tutar. J. Bazain, A. Manessier onun ekolündedir. (O. Yüksel)

NATUREL (Fr.), diyez veya bemol ile tizleştirilip pestleştirilmemiş (yükseltilip alçaltılmamış) olan tabiî ses. Tafsilât için bk. DEĞİŞTİRME İŞARETLERİ ve NOTA YAZISI. (Y. Ö.)

NATÜRİZM (Fr. Naturisme, İng. Naturism), dinin kaynağını tabiat kuvvetlerinin tanrılaştırılmasında bulan görüş, her şeyi tabiat kuvvetlerinden bekleyen kişilerin düşüncesi. N. 1897'de Maurice Le Blond ve Saint - Georges de Bouhélier tarafından sembolizme bir tepki olarak ortaya çıkarılmıştır. Emile Zola edebiyatta, Edouard Manet resimde, Auguste Rodin heykelde N.'in önde gelen temsilcileridir.

NATÜRMORT (Fr. nature morte, İt. natura morta = ölü tabiat), san'atta, cansız veya hareketsiz şeyler (çiçek, meyve veya her cins âlet)'in bir resmin "başlıca teması" olarak gurup hâline getirilmiş tasvîri. İnsan veya hayvanlar da, resmin başlıca temasına katılabilirler. N. M. şu kategorilere ayrılır: Çiçek, mutfak âletleri, kahvaltı manzarası, ava ait şeyler. Avrupa'da, XVII. yüzyıldan beri, N. M. ayrı resim türü olmuştur.

N. M. kendini eski çağ sonlarına doğru, süs (dekorasyon) ressamlığında göstermiştir. Orta Çağda bağımsız bir san'at şekli olarak mevcut değildir; fakat resimlerinde, çiçek vazolarına ve kitaplara bir katkı unsuru olarak sık sık rastlanır. XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarından beri, resimlerde, âletler ve bitkilerin toplanışı tam bir N. M. karakteri taşır. Bunlara, meselâ Meryem Ana resimlerinde artık süsleyici katkı gözü ile bakmak hemen hemen imkânsızdır. Taşıdıkları, senbolik anlamla, resmin asıl konusunun açıklanmasına yararlar; Jan van Eyck, Flemaelle ustası, Rogier van der Weyden, Carlo Crivelli; Hugo van der Goes'in resimlerinde görüldüğü gibi. XVI. yüzyıldan başlayarak N. M.'lar bağımsızlaşır gibi görünürlerse de, çok zaman, bunları ayrı birer resim olarak meydana gelmiş olduklarından emîn olmayız. Bu takdirde, başka resimlerle birlikte geniş bir gurup teşkîl etmiş oldukları düşünülebilir. Bu husus bilhassa "Gossaert Mabuse" [1517] ve "Bartel Bruyn" [1524]'nün mihrap arkalık (Fr. rétable)'larının dış kanatları için söz konusudur. Baccio Pontelli [1476]'nin resimlere de N. M.'lar süs unsuru olarak katılmış olmalıdır. Müstakil N. M. olarak yapılan ilk eser, 1504'te Jacopo de Barbari'nin fırçasından çıkmıştır. Münih'te "Eski Pinakotek"'te bulunan bu tablo bir kekliği, bir zırhı, bir de tatar okunu gösterir.

NATÜRMORT: Paul Cézanne'ın bir natürmort'u

Çiçek resimlerinin, aş. yu. 1530'da Anvers'de çalışan Pawel van Aelst tarafından yapılmış olduğu söylenir. Bu resimleri bize kadar gelememiştir. Yalnız, L. van Ring'in resimlerinde, vazolar içinde çiçekler görürüz. Simgeli (Fr. emblématique) resimlerle birlikte N. M. da XVII. yüzyılda bilhassa Holanda'da parlak bir devre yaşamıştır (Frans Snyders [1614], R. P. Claesz, J. Brueghel, W. C. Heda, A. Boschaert, W. Kalf). Fransa'da N. M., gösterilen şeylerin değeri olmadığından pek takdîr edilmemiştir. Buna rağmen XVII. yüzyılda bazı ressamlar ün yapmış, XVIII. yüzyılda ise, Chardin bütün Avrupa'da büyük bir şöhrete ulaşmıştır. XIX. yüzyıl ressamlarının N. M.'a gösterdikleri ilgi, her şeyden önce bu san'at cinsinin teknik bakımdan gösterdiği çeşitliliğe dayanır. G. Courbet, E. Manet, L. Corinth bu konuda büyük eserler bırakmışlardır. Rağbet bugüne kadar sürmüştür. Paul Cézanne, H. Matisse, P. Picasso, G. Braque, G. Morandi bu alanda meşhur tablolar yapmışlardır.

Doğu Asya'da Çinliler'in Sung çağında (960 - 1278) N. M. tâlî motif olarak işlenmiş, XIII. yüzyılın Ch'an ve Buddhist senboliğine dayanan resimlerinde de başlıca motif rolünü oynamıştır. Avrupa'da kullanılan anlamda, Japonya'nın en eski N. M.'ları 1600'den kalma resimlerdir ("Tagasode").

Japonlar'ın XVIII. ve XIX. yüzyıllarda tahta üzerine çizdikleri resimlerde de (Surimono) N. M. geniş ölçüde kullanılmıştır. (V. Örs)

NAUMANN, Friedrich (Störm, Saksonya 1860 - Travemünde 1919), Alman siyaset adamı. 1896'da Millî Sosyal partiyi kurmuş, fakat başarı sağlıyamamıştır. Avusturya - Macaristan birliğinin güçlendirilmesi için çalışmıştır. *Mitteleuropa* (Orta Avrupa) [1915] adlı eseri bu amaçla yayımlanmıştır. (V. Örs)

NAUMANN, Friedrich

NAUMBURG [*naumburg*], **Naumburg an der Saale** (Neuenburg=yeni kale'den galat), Orta Almanya'nın Halle Bezirk'in bir şehir. Saale ovasının güney kıyısında Unstrut ırmağının Saale ile birleştiği noktanın karşısında bulunur. Deniz seviyesinden 128 m yüksektedir. Nüfusu 37 900 (1970)'dür. Halkın çoğu Protestan'dır. Yiyecek maddeleri ve tekstil endüstrisi ile çeşitli âlet, makina fabrikaları ve oyuncak endüstrisi vardır. XIX. yüzyılın sonlarından beri sevilen bir ikamet yeridir. Leuna ve Buna endüstri bölgesinde çalışan birçok işçi N.'da oturur. Kendi kendine geliştirdiği endüstriye sahiptir.

NAUMBURG : Katedral

Tarih : 1000 yılında, Meissen markgrafı 1. Ekkehard'ın Saale'nin sağ kıyısında N. kalesini yaptırdığı sanılıyor. Piskoposluğun Zeitz'ten N.'a naklinden sonra, tüccarlar da eski yerleşme yeri Kleinjena'dan N.'a taşınmışlar ve XII. yüzyılda, büyük pazar yerine sahip Altstadt (Eski - kent veya Ratsstadt) meydana gelmiştir. Kente piskoposlar hâkim idi.

Bürgerstadt (orta sınıflar kenti) ile Dombezirk (kilise kısmı) açıkça birbirinden ayrılır. Kent, elverişli durumu sayesinde önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Burada yapılan Peter - Paul panayırı, Güney Almanya ile Doğu arasındaki ticareti geliştirmiş; fakat Leipzig ile Erfurt N.'u gölgelemiştir.

Kent'in görünüşü N. Katedrali ile, Rönesans ve Barok yapıların damgasını taşır. Katedral (Naumburges - Dom)'e, Piskopos Engelhardt (1207 - 1242) tarafından başlanmış, Dietrich (1245 - 1273) tarafından geliştirilmiş ve 1330'da bitirilmiştir. Bu Katedral, Roman üslûbundan Gotik üslûba geçişi aksettirir. Rönesans ve Barok tipi yapılar, 1517 ve 1532 tarihlerinde çıkan büyük yangınlardan sonra inşâ edilmiştir. Pazar yerinde yükselen belediye sarayı (1517 - 28), sonradan eklenmiş (1621) çok büyük bir kapı ile süslüdür. Kent bir kaç nefis eski kiliseye sahiptir. Marientor adını taşıyan kapı (1446) surların bir kalıntısıdır. (V. Örs)

NAUPAKTOS (Lepanto), İnebahtı kasabasının bugünkü adı. Bk. İNEBAHTI.

NAVARİN, Mora yarımadasının Mesenya bölgesinde ve güney - batı kıyısında bir liman. En eski adı Pylos olup, bugün Yunancadaki adı Neo Kastro'dur. Hilâl biçiminde bir koyun güneyden ve batıdan korunan kayalık iki burun içinde, Pylos, Halgios Nikolaos kaleleri ve körfez önündeki Çamlıca (Sphakteria) adası ile çevrilmiş olduğundan, N. limanı, en eski çağlardan beri, gemiciler için mühim barınaklardan biri olmuştur. Mesenya bölgesinin Dor akınları sonunda Ispartalıların egemenliğine düşmesi ile, Pylos'un da yeni galipler tarafından zabt ve yeniden inşa edildiği bilinmektedir. Bir ara Atina'nın hâkimiyetine giren Pylos, Roma devrinde oldukça gelişme göstermiş ve bakır para kesme hakkına sahip limanlardan biri olmuştu. Pylos'un, kavimler göçü sırasında, ne zaman terk edildiği kesinlikle bilinmiyor. Ancak, Ostrogot akınlarının bunda müessir olduğu ve daha sonra Avarların Mora'da 509'dan 807'ye kadar süren hâkimiyetlerinin açık bir izi ve hâtırası olarak, bu eski sitenin Navarin, Avarine, Avarino ve Anavarin adaları ile şöhret bulmasından anlaşılmaktadır. Avarların kurdukları yeni şehir Pylos üzerine değil körfezin güneyine yapılmış; fakat Pylos, terk edilmiş bir kale olarak (Kal'a-i atîk) kalmıştır. 1281'de Mora Latinlerin eline geçince, N. de, Thebe hâkimi olan Achaia kontlarına bağlanmıştı. 1381'de, kale Navarre kontlarının hükmüne girdi. 1417'de ise, Venedik buraya hâkim oldu. Fâtih Sultan Mehmed'in 1460 Mora seferinde N. de, bütün Arkadiya kaleleri gibi, Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu. Fakat, 1479 andlaşması gereğince, Venediklilere iâde edildi. 1500 Modon seferinde Hadım Ali Paşa'ya teslim olan N., ertesi yıl bir Venedik filosunun baskınına uğradı ise de Kemal Reis tarafından geri alındı. Böylece Mora sancağına bağlanan N. kalesi, 200 muhâfız ve bir dizdar eliyle korunmakta idi. 1573'te Dizdar Mustafa Ağa'nın Dîvân-ı Hümâyûn'a yaptığı devamlı müracaatler üzerine, N. kalesi (Kal'a-i cedîd/Neo Kastro) yeniden inşa edildi ve Osmanlı donanmasının mühim üslerinden biri haline getirildi. 1685'da N., Venediklilerin saldırısına uğramış, baruthanenin ateş alması ile Kale muhâfızı Sefer Paşa ve 120 nefer şehit düşmüş, kale de bu kargaşalık arasında Venediklilerin eline geçmişti. 1715 ağustosunda ise Dâmâd Şehid Ali Paşa, Venediklilerce tahliye edilen kaleyi savaş vermeden geriye almıştı. N., 1770'de bir kere daha düşman saldırısına mâruz kaldı. Prens Alexis Orloff, kaleyi 6 günlük bir kuşatmadan sonra teslim aldı, fakat, aynı yılın haziran başlarında, tahliye etmek zorunda kaldı. 1821'de Yunan isyanı başlayınca N., eşkiyanın ilk saldırdıkları Osmanlı kalelerinden biri oldu. N. kalesi, 4 aydan fazla bir zaman direndi; fakat, mühimmât, asker ve zahire yardımı gelmediğinden en sonunda teslim olmak zorunda kaldı. Anlaşmaya rağmen, Yunanlı eşkiya Türk ahâlinin büyük çoğunluğunu katli âma tâbi tuttular; halkın küçük bir kısmı, firenk gemileri ile kaçarak Anadolu'ya, Kuşadasına çekilebildiler. Mora isyanını bastırmak şartıyle bu eyâletin valiliğine getirilen Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı bu işle görevlendirdi. 26 Şubat 1825'te Modon'a çıkan İbrahim Paşa, sıkı bir kuşatmadan sonra, 18 mayıs günü N. kalesini tekrar kurtardı. Ancak, N. Deniz muharebesi sonunda yapılan anlaşma gereğince, kaleyi tahliye mecburiyetinde kaldı. 28 Ağustos 1828 de, Fransız generali Maison N.'i işgal etmekle, bütün Mora yarımadasında olduğu gibi, N.'de de Türk hâkimiyeti sona ermiş oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

NAVARİN DENİZ MUHAREBESİ (20 Ekim 1827), Navarin limanını dünya denizcilik tarihinde tanıtan deniz savaşı. Yunan isyanını (b. bk.) bastırmak üzere Bâb-ı âlî'ce Mora valiliği (Bk. MORA ve MEHMED ALİ PAŞA, KAVALALI) kendisine verilerek görevlendirilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı (b. bk.) Mora seraskerliğine getirmişti. İbrahim Paşa'nın emrine, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinden başka, 50 - 60 parça savaş ve 100 - 150 parça nakliye gemisinden oluşan Mısır filosu ile 17 - 18 000

kadar da asker verilmişti. İbrahim Paşa, 26 Şubat 1825'te, Modon'a çıktı. 18 Mayıs 1825'te de, Navarin'i aldı. Muharrem Bey komutasındaki Mısır filosu ile Çengeloğlu Tâhir Paşa (b. bk.) emrindeki Osmanlı donanması da Navarin limanına girip demirlediler. Öte yandan kara harekâtı devam etmekle, yarımadanın merkezi Tripoliçe âsîlerden temizlendiği gibi, Rum eşkıyânın son dayanağı Misolongi de 23 nisanda teslim olmak zorunda kalmış bulunuyor ve Yunan isyanı söndürülme safhasına ulaşmış oluyordu. Bu gelişme, eski Yunan ve Hellen kültürü hayranı Batı Avrupa ülkelerinde derin yankılar yaptı. İngiltere, Fransa ve Rusya hükûmetleri; bir yandan yeni bir Yunanistan kurma politikalarını kurtarmak, bir yandan da tahrik edilmiş bulunan kendi halklarını yatıştırmak için yaptıkları toplantılar sonunda, 16 Temmuz 1827 tarihinde, aralarında bir ortak harekât plânı tespit edip bunu bir protokole bağladılar. Buna göre Batılı devletler, bir çeşit baskı unsuru olmak üzere, Mora sahillerine birer filo gönderdiler. Önce amiral Condrington komutasındaki İngiliz, arkasından amiral Rigny komutasında Fransız, 18 ekimde de amiral Heyden komutasındaki Rus filoları Navarin önüne geldiler. Daha önce, İngiliz ve Fransız amiralleri İbrahim Paşa ile temasa geçmişler ve 25 Eylül 1827 de bir mütareke akd etmişlerdi. Buna göre, Osmanlı donanması Navarin limanını terk etmeyecek ve taraflar Bâb-ı âlî'nin son kararını bekleyeceklerdi. Müttefik filolar, bunun üzerine, Zanta ve Milo adalarına çekildiler. Fakat bir süre sonra, İbrahim Paşa'ya baskı yapmak için, Osmanlı donanmasının limandan çıkıp Çamlıca adasına hareket etmekte olduğunu bahâne ederek, 20 ekim sabahı, limanın giriş yerine dizildiler. Öğleye doğru, hiçbir muhalefet görmeksizin, kendileri de, dostane bir davranış içinde imiş gibi, limana girdiler. Bu arada Rigny, ateş gemisinin yerinin değiştirilmesini Osmanlı amiralliğinden istedi ve, bir Mısır gemisinden ateş açıldığını bahâne ederek, bütün gemilerine ateş emri verdi. Bunu İngiliz ve Rus amiralleri de destekledi. Öğleden sonra saat iki buçuk sularında başlayan ateş, tam üç saat kadar sürdü ve büyük bir kargaşalık yarattı. Osmanlı donanması ise, bu olay başlarken, Çengeloğlu Tâhir Paşa'nın bütün ikazlarına rağmen, limandan çıkıp denize açılamamış ve, İbrahim Paşa'nın eniştesi Muharrem Bey'in yanlış taktiği neticesi, üç sıra halinde ve hilâl biçiminde demirlemiş, böylece açık hedef teşkil etmiş bulunuyordu. Baskın sonunda, Osmanlı donanmasının zâyiâtı ağır oldu ve olay bir fâcia olarak kapandı. Osmanlı zâyiâtı, Mısır gemileri ile birlikte, 57 gemi ve 6000 denizciyi bulmuş; müttefik filonun kaybı ise 1000 civarında kalmıştı. Bu fâciada Kûh-i Revân, Burc-i Zafer kalyonları, Keyvân-ı Bahrî, Feyz-ı Mevvâc, Kaaid-i Zafer ve Mecrâ-yi Zafer firkateynleri muattal hâle getirilmiş; Gurre-i Fütûh, Feyz-bahşâ korvetleri ile iki gemi batmış, Fâtih-i Bahrî kalyonu ile sekiz firkateyn, on beş korvet, iki gemi de yanmıştı. Navarin fâciasının sorumluluğu başta Osmanlı - Mısır komutanlarına yüklenmek istenmişse de, bu apaçık tecavüzün başlıca sorumlularından olan amiral Codrington görevinden hemen alındığı gibi, İngiltere hükûmeti de parlamentoda olayı "meş'ûm hâdise" olarak tavsif etmek zorunda kalmıştı. Öte yandan, bâzı Türk tarihçilerinde İbrahim Paşa'nın, Mora'da daha fazla tutunamayacağını ve bunun sonunda prestijini yitireceğini hesaplayarak, eniştesi Muharrem Beyi böyle bir olaya teşvik ettiği görüşü vardır. Fakat şu bir gerçektir ki, Navarin fâciası, Batı medeniyeti adına yapılan haksız bir tecavüzdür. Bu fâcia, Osmanlı hâkimiyetinin Mora yarımadasındaki bitişinin de bir işareti olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

NAVARRA, Kuzey İspanya'da eyâlet. Batı Pireneler'den Ebra nehri steplerine kadar uzanır. Yüzölçümü 10 421 km², nüfusu 465 000 (1970), idare merkezi 147 000 nüfuslu Pamplona şehridir.

Bir sınır eyâleti olan N. topraklarının dörtte üçü dağlıktır. Halk, ormanlarla (çam, gürgen) kaplı olan dağların vâdîlerinde dağınık olarak yaşar. Bu bölgenin yaz iklimi mutedildir; koyun, sığır beslenir, geri kalan dörtte birinde ise buğday, zeytin, üzüm yetiştirilir. Bu kısımda yazlar sıcak geçer.

İspanya'nın eski, bağımsız krallıklarından biri bu bölgede bulunuyordu. Bölgeye ilk yerleşenler Vaskonlar'dır (Basklar ve Gaskonlar). N. tarihinin ilk devreleri karanlıktır. VII. yüzyılda adı Vaskonya diye geçer. Bilinen ilk kralı 905 - 925 yılları arasında hüküm sürmüş olan Sancho Garcés'tir. O sırada burası Pamplona Krallığı diye biliniyordu. Sancho Garcés'ten sonra Pamplona krallığı genişlemeye başladı. Büyük Sancho (III. Sancho) zamanında (1005 - 1035) Navarralılar kısa bir süre bütün Hıristiyan İspanya'ya hâkim oldular. Daha sonra Aragonlu Ramirez (1063 - 1094) Pamplona'yı işgal etti. N. 1134'e kadar Aragon tâcı altında idare edildi; XIII. yüzyılda ise hânedânlar arasındaki evlenme neticesinde Fransa'nın bir kısmı hâline geldi. 1512'de Katolik Ferdinand, N.'nın İspanya kısmını işgal etti. Ülke 1515'te Kastilya tâcına katılmakla birlikte kendi statüsünü, müesseselerini ve hukukunu, bağımsız bir krallık olarak XIX. yüzyıla kadar muhafaza etti. Hâlen eyâlet olarak da kendine mahsus bir sivil idâresi ve hukuku vardır. Fransız N.'sı da 1589'a kadar bağımsız bir krallık olarak kaldıktan sonra o tarihte IV. Henri tarafından Fransa'ya katıldı. (O. Yüksel)

NAVLUN, gemi ile yük taşıma karşılığında taşıyana mukavele, örf veya kanun hükmüne göre ödenmesi gereken taşıma ücreti. Akdî N., pişmanlık N.'u ve mesafe N.'u şeklinde olabilir.

1. *Akdî Navlun:* Taşınmak üzere teslim alınan mallar için taraflar arasında mukavele ile kararlaştırılmış olan N.'dur (Ticaret Kanunu Md. 1016). N. miktarı mukavelede belirtilmemişse yükleme zaman ve yerinde mutat olan N. ödenir (Tic. K. Md. 1073). Gönderilen, taşınan malı teslim alınca N.'u ödemekle mükellef olur (Tic. K. Md. 1069).

2. *Pişmanlık Navlunu:* Taşıtanın mukaveleden cayması hâlinde ödemekle mükellef olduğu N.'dur. Taşıtan, yolculuk başlamadan önce mukaveleden cayarsa kararlaştırılmış N.'un yarısını (Tic. K. Md. 1040); yolculuk başladıktan sonra cayarsa tam N.'u (Tic. K. Md. 1041) ödemekle mükelleftir.

3. *Mesafe Navlunu:* Geminin yolculuk başladıktan sonra Ticaret Kanunu'nun 1082. maddesinde belirtilen batma, el konma gibi umulmayan bir hal yüzünden elden çıkması hâlinde emniyet altına alınmış veya kurtarılmış olan mal nisbetine göre ödenen N. (Tic. K. Md. 1084). Mesafe N.'unun hesaplanmasında aşılmış mesafe ile kalan mesafe arasındaki nisbet ile birlikte vasatî olarak masraflar, zaman, rizikolar ve zahmetler itibarıyle yolculuğun aşılan kısmı ile kalan kısmı arasındaki nisbet göz önünde tutulur (Tic. K. Md. 1085). (E. Korur)

NÂY: bk. NEY.

NÂY-I BALABAN, XV. yüzyıl Türk Musikisi'nde mey'le zurna arası bir nefesli saz. Bk. BALABAN. (Y. Ö.)

NÂY-I CÂVÛR, XV. yüzyıl Türk Musikisi'nde bir nefesli saz. (Y. Ö.)

NÂY-I TANBÛR, eski Türk sazlarından biri. Bugünki yaylı tanbur. (Y. Ö.)

NAYIR, Yaşar Nabi (doğ. Üsküp 1908), Cumhuriyet dönemi şâir ve yazarı. İlk öğrenimini Üsküp Fransız okulu ve orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yapan N., bu öğreniminden sonra değişik memuriyetlerde bulundu; bir ara Ulus gazetesinde (1934 - 1940) çalıştı. Türk Dil Kurumu'ndaki kısa memuriyetinden sonra Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda görev aldı (1943 - 1946). Bir süre sonra da kendi kurduğu Varlık yayınevinin yönetimine eğildi, hâlen bu yayınevinde çalışmaktadır.

San'at hayatına şiirle giren yazar, ilk denemelerini *Servet-i Fünûn, Yeni Kitap, Hayat, Muhit, Çığır, Ülkü* gibi değişik dergilerde yayınladı. 1928 yılında ortaya çıkan *"Yedi Meşale"* topluluğunun üyeleri arasında şâir olarak görüldü. Sonraları hikâye, roman, tiyatro gibi edebî türlerde de eserler veren N., 1946'dan sonra da daha çok makale ve denemeler yazmaya başladı. Bu yolu tutmasında kendi çıkardığı *Varlık* Dergisi (15 Temmuz 1933)'nin payı büyüktür. Edebiyatımızda en uzun ömürlü dergilerden olan *Varlık* yanında bir de aynı adlı yayınevi kurdu (1946). Ayrıca, her yıl bir de *Varlık Yıllığı* çıkarmakta olan yazar, kasım 1966 - mart 1969 yılları arasında *Cep Dergisi* adlı ayrı bir seri yayınlamıştır. Eserleri: Şiir kitapları; *Kahramanlar* (1929), *Onar Mısrâ* (1932), bu iki kitap ile *"Meşaleler"* bölümü de eklenerek *Kahramanlar* (1970) adıyle yeniden yayınlanmıştır. Romanları: *Bir Kadın Söylüyor* (1931), *Âdem ile Havvâ* (1932), Hikâye: *Bu Da Bir Hikâyedir* (1935). Tiyatroları: *Mete* (manzum, 1933), *İnkılâp Çocukları* (manzum, 1933), *Beş Devir* (manzum, 1933), *Köyün Namusu* (1933). İncelemeleri: *Balkanlar ve Türklük* (1936), *Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri* (1937), *Nereye Gidiyoruz* (1948). Düşünce kitapları: *Yıllar Boyunca* (1959), *Atatürkçülük Nedir?* (1963), *Atatürk Yolu* (1966), *Yıllar Boyunca Edebiyat Dünyamız* (1971). (İ. Parlatır)

NÂYÎ (Ar., Fars. neyzen), nây (ney) çalan (san'atkâr) (Fars. nây - zen). Bk. NEYZEN. "Ney'e âit" mânâsına da gelebilir. Bu saza sevgilerinden dolayı bu adı mahlas alan şâirler vardır. Meşhur Kutb-ı N. Osman Dede bunlardandır. Eski metinlerde ney çalıcılar için daha çok bu kelime kullanılırken, son asırlarda terkedilmiş ve Farsça'sı olan "neyzen" yerleşmiştir. (Y. Ö.)

NAYLON (Fr., İng. nylon), sanayide ve başka alanlarda kullanılan sun'î elyâf. Sanayide geniş ölçüde kullanılışı ancak 1939 yılından sonra olmuştur. N.'un pek çok müştâkı vardır ve kumaş sanayiinden plastik sanayiine kadar geniş bir alanda ham madde olarak kullanılmaktadır.

N. aslında bir sun'î elyâfın ticarî adıydı; kelime sonradan bu tür sun'î elyâf için yaygın şekilde kullanılır oldu.

N., bir tesadüf sonucu, du Pont de Nemours ve ortakları firması tarafından 1938'de bulundu. Du Pont firmasının araştırma lâboratuvarlarında, uzun zamandır, polimer denen moleküllerin teşekkülü üzerinde çalışılıyordu. Bu araştırma sırasında, parlak, esnek ve uzun bir elyâf bulundu. Kimya bakımından esası poliamidrecinendir.

N. elyâfından yapılan iplikler çoraptan kumaşa kadar çeşitli giyim eşyasının ham maddesi olarak kullanılır. Sağlam ve esnek olan N. iplik önceleri, kadın çoraplarında kullanılmaya başlandı ve kısa zamanda tutundu. Daha sonra paraşütlerde kullanılan ipek ipliğinin yerini aldı. Ardından kadın iç çamaşırında da kullanılmaya başlandı. Bugün, değişik kimyevî formüllerle elde edilen N.'un birçok çeşidi giyim - kuşamda kullanıldığı gibi sert ve sağlam çeşitleri de otomobil lâstiklerinde, döşemelik kumaşlarda, halı imâlâtında kullanılmaktadır.

N. elyâfının başlıca üç ana tipi vardır. İlk geliştirilen N. 66, yüksek erime noktasına sahiptir. N. 6 daha yumuşak ve esnektir. N. 610 ise, sert olup genellikle balık ağı yapımında, diş fırçası, saç fırçası, cerrahî iplik îmâlinde kullanılır. (O. Yüksel)

NAYMAN, XII - XIII. yüzyıllarda bugün Moğolistan denilen ülkede hâkimiyet için çarpışan Kereyit, N., Merkit, Ongut (Aktatar), Tatar, Oyrat ve başka birçok boy ve ulusların soyu meselesi aşağı yukarı yüz yıldan beri tartışma konusu olmuştur. Bunlardan Kereyitlerle N.'ların Türk soyundan oldukları ve XIII. yüzyılda Türkçe konuştukları tarihçi Howorth tarafından kesin olarak iddia edilmiştir *(History of the Mongols,* Part I, p. 694). Rus bilginleri ise Çingiz'in meydana çıktığı devirde Moğolistan'ın baştan başa Moğol soyundan olan boylarla işgal edilmiş bulunduğunu iddia ediyorlardı, şimdi de bu fikirde ısrar ediyorlar. Yukarıda adı geçen boylardan N. boyunun soyu ve dili meselesi son yıllarda Japon bilgini S. Murayama tarafından tekrar ortaya konulmuştur. S. Murayama, N.'ların Türk soyundan olduklarını ve Türkçe konuştuklarını, şüpheye yer bırakmayacak şekilde ispat etmektedir. O, Howorth'ın delillerini naklettikten sonra Reşideddin ve "Moğolların gizli tarihi" nde bulduğu delilleri de buna eklemektedir.

Howorth, N. ve Kereyitlerin Türk olduklarına delil olarak hanlarının ve kumandanlarının adlarının Türkçe olduğunu (İnanç Bilge Buka Han, Tay Buka, Köksev, Yedi Tuğluk...) gösteriyordu. Howorth'tan sonra bu meseleyi Rus bilgini N. A. Aristov, daha geniş bir şekilde ele aldı. Onun araştırmasına göre IX. yüzyılda Uygur devletinin dağılışından Çingiz'in zuhuruna kadar bütün Moğolistan baştan başa Türk boylarıyle meskûndu; Moğollar ise ancak kuzeyde bulunuyorlardı. Aristov, Karahıtay ve Cürcenler devrine ait Çin kaynaklarının verdiği bilgilerle "Moğolların gizli tarihi" ve Reşideddin'in verdikleri bilgileri karşılaştırarak IX. yüzyılın ortalarından Çingiz devrine kadar Moğolistan'ın etnografik durumunu şöyle tasvir ediyor: Güney - doğuda Ongut (yahut Tatabı) boyu, onların kuzeyinde kalabalık Tatar boyları, bunlardan daha kuzeyde, biraz batılarında Kereyitler, Calayırlar ve Moğollar bulunuyordu; bunların çoğu Onon ve Kerülen ırmaklarında idiler. Bu boyların batısında, Tamır ve Orhon ırmaklarından İrtiş boyuna kadar N.'lar, bunların kuzeyinde Selenge ırmağı boyunda Merkitler, Kosogol ve Tannuula'da Oyratlar, Tubalar ve türlü "orman ulusları" bulunuyordu. Aristov bu boylardan Ongut, N., Kereyit ve Tatarlar'ın Türk soyundan olduklarını kesin olarak iddia ediyor. Ona göre, bu Türk boylarının büyük bir kısmı, Moğollar tarafından sıkıştırılıp batıya göç ettiler, bir kısmı da Moğolistan'da kalıp Moğollaştılar. "Ongut, Calayır, kısmen Kereyit ve N.'ların alınyazısı böyle oldu".

Çingiz Han'ın meydana ilk atıldığı sırada Moğolistan'da iki kuvvetli hanlık vardı: N. ve Kereyit hanlıkları. Her ikisi

de sözde Nesturî Hıristiyan sayılırlardı. Moğolistan'ın en kuvvetli hanlığı N. hanlığı idi. Berezin'in fikrine göre *nayman* Moğolca "sekiz" demektir. Buna göre bu sayı adı sekiz boydan kurulmuş olan bir boylar birliğini bildirmiştir. N. adının Moğolca "sekiz" demek olduğu malûmdur. Orhon harfleriyle yazılan Sine Uygur kitabesinde "Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar" boyları anılmaktadır. Orta Asya kavimlerini çok iyi tanıyan Cemal Karşî N.'ların son hanı olan Küçlük'ten bahsederken "el - Küçlük hanhanes-segizî en-nasranî" diyor. Yani onlar kendilerine "N. değil" "sekiz boy" demişlerdir.

S. Murayama, N. ulusunun Türklüğü veya Moğolluğu üzerine yazılan yazıların özetini verdikten sonra N.'ların Türk soyundan olduklarını ispat için "Moğollar'ın gizli tarihi"nden aldığı şu kişi adlarını sıralıyor: 1. İnança Bilge Kan (Reşideddin'de: İnanç Bilge Buka Han). 2. Tayang Kan, İnanç Bilge Kan'ın oğlu. Reşideddin'e göre Tayang Çince *tay-wang*'dan olup "hükümdar oğlu" demektir, yine ona göre Çin hükümdarı tarafından verilen bir unvân olup "büyük hükümdar" demekmiş, Tayang'ın adı Taybuka idi. 3. Buyruk Kan, İnança Bilge'nin oğludur; Tayang'ın küçük kardeşidir. 4. Küçlük Kan, Tayang'ın oğludur, Reşideddin'e göre Küçlük "kuvvetli" demektir. 5. Kürbesü, İnança Bilge'nin karısı, Reşideddin'e göre Tayang'ın karısıdır (S. Murayama bu adın Türkçe olduğunu, açıklamadan, kabûl etmiştir). Reşideddin bu kelimenin etimolojisini vermiyor. 6. Kökse'ü (Köksegü) Sabrak. Tayang Han'ın uyruklarındandı. Bu ad Reşideddin'de Köksü şeklindedir. Ona göre Köksü "öksürük ve göğüs hastalığı ile sesi kısık adam" demektir. Köksev - köksü bütün Türk lehçelerinde de aynı anlamdadır. 7. Kori Sübeçi. Bu da Tayang Han'ın uyruklarından biri idi. Bu adam Kereyit hanı Toğrul'u Titig Sakal denilen yerde esir aldı. S. Murayama bu Sübeci adı eski Türkçedeki "suvçi" (Pilot) kelimesiyle izah edilemez mi? diyor. 8. Yedi tubluk. Bu da Tayang'ın uyruklarından biridir. Reşideddin'e göre: Yedi tuğluğ, yani "yedi sancaklı" demektir.

Murayama, N. meselesinin izahı için çok önemli bir delil olarak N. hanı İnança Bilge Han'ın oğlu Tayang için söylediği sözleri gösteriyor. "Moğollar'ın gizli tarihi"nde bu sözler N. emîri Kökseü Sabrak tarafından şöyle nakilediliyor: "İnança Bilge qan ügüelele"eui. Ere bi ötölbe. Ene Tayang-yi elbesü'er töre'üle'e. Ai Torluq töregsen köün minü törülmişi. Olon doromjin ma'uni ulus minu asarju barin çidaqui-u? ke'ele'e". Bu parçayı Haenisch şöyle tercüme ediyor: "İnanç Bilge Han bir zaman demişti: "Karım gençtir, ben ise ihtiyarım. Bu Tayang'ı ancak dua ile türettim. Hey, benim zayıf doğmuş oğlum Törilmiş kötü ve bozuk ulusumu idare edebilecek ve sıkı tutabilecek mi?". Metindeki *törilmiş* kelimesini Haenisch, Tayang Han'ın bir lâkabı diye anlamıştır ki bu, gerçeğe uygun değildir. Murama'ya göre *torluk* kelimesi de Türkçedeki "torlak" kelimesiyle karşılaştırılmalı idi. *Törilmişi* kelimesi Türkçe "doğmuş" demektir; elbesü kelimesi de Türkçedir. "Gizli tarih" yazarı İnança Bilge Han'ın sözlerini olduğu gibi doğru vermek istemiş olsa gerektir. Bu sözler gösteriyor ki N. hanı ve ulusu Türkçe konuşmuştur. *Elbesü* kelimesini Türkçe sayan yazar bunun için bir kaynak göstermemiştir. Her halde Televüt Türkçesindeki *elbi* (Radloof, Wb. I, 831) kelimesini göz önünde bulundurmuş olsa gerektir. Bu kelime "ilâhın ve şaman duasının kudreti, kuvveti" anlamındadır ("kamın elbisi bolbodı - Kamın duası bir şey yapamadı"). Bu kelimeyi Kâşgarlı'daki "yelwi" (sihir, afsun) kelimesiyle (DLT, III, 31) de karşılaştırmak mümkündür.

N.'ların Türk olduklarına delil olarak S. Murayama, Reşideddin'in Baytarak belçir denilen bir yer adı hakkında verdiği bilgiyi naklediyor. Bu adı Reşideddin şöyle açıklıyor: "Bu yerin Baytarak belçir tesmiye edilmesinin sebebi şudur ki bir vakit N. hanı Ongut Han'nın kızıyle evlendi. Bu kızın adı Baytarak idi. N.'larla Ongutlar beraber bu yere gelip düğün yaptılar. Belçir "otu bol, bereketli step" demekti. Bu iki isimden bir isim (Baytarak belçir) teşkil edildi. Moğollar bu yer adının mânâsını anlamadıkları için Baytarak kelimesini Baztarak şeklinde söylediler". Murayama'ya göre N.'larla Ongutların dilini Moğollar bilmiyorlardı, çünkü N.'lar ve Ongutlar Türktü ve Türkçe konuşuyorlardı.

N.'ların Türk ırkına mensup olduklarına delil olarak Murayama'nın (s. 96-97) gösterdiği delillerden biri de Çin'deki Moğol sülâlesinin son zamanlarda yaşamış olan T'aotsungi'nin Cho-keng lu adlı eserinde verdiği imparatorluktaki ulusların etnik tasnifidir. Bu tasnife göre Karluk, Kıpçak, Tangut, Asut, Tuba, Kanglı, Uygur, Sartagul, N., Serkes, Töböt, Ongut, Karakıtay, Kamul... ulusları Moğol olmayan uluslardandır. Buna göre N.'lar da Moğol değildir.

N. hanı Tayang Han'ın anası N. kraliçesi Gürbesü'nün Moğollar hakkında söylediği sözler N. meselesi bakımından dikkate değer. O, Moğollardan bahsederken şöyle diyor: "Onları (Moğolları) ne yapalım? Moğol ulusu pis pis kokar, kara [kirli] giyim giyer. Şimdilik bizden uzakta bulunuyorlar, orada kalsınlar." Gürbesü Hatun'un bu sözleri N.'ların Moğollardan başka bir ulus olduğunu ispat eder. N.'larla Kereyitlerin bulundukları sahadaki yer adlarının çoğu Türkçedir. Kuba Kaya, Ulug Tag, Kara Buka, Yedi Kurkan, Titig Sakal, Argal Geyögi (geyiği), Buğra Keer, Kızılbaş... gibi birçok adlar vardır.

Aristov'un Türk uluslarının etnik menşeleri hakkında yazdığı eser birçok bilginlerin dikkatini çekmişti. W. Barthold bu eserin eleştirme ve çözümlemesini yapmıştı. Barthild, eleştirmesinde bu eserin etnografya bakımından çok değerli bir ürün olduğunu takdir etmekle beraber yazarın N., Kereyit, Ongut v.b. boylara dair mütalaa ve hükümlerini kabûl etmiyor, ilmî gerçeklere aykırı buluyor ve şöyle diyor: "Aristov'a göre VI. yüzyılda Türk devletini kuran Tukyu'ların komşuları olan Tatabi (Ongut) ve Tatarlar da Türk ırkındandı... Yüzyılımızın (XIX. yüzyılın) başlarında yazan müsteşriklerin çoğu, XIII. yüzyıl Moğolistan'ının etnografik durumu bugünkü durumundan farksız olduğunu, Çingiz'den önce de bütün Moğolistan'ın Moğol menşeli uluslarla meskûn bulunduğunu zannederlerdi. Sonra bazı etnograflar bu uluslardan birçoğunun Türk ırkına mensup olduklarını ispata çalıştılar; bu meselede Howorth herkesten ileri giderek Moğolistan'ın kudretli uluslarını, hele Kereyit, N., Merkit boylarının Türk olduklarını kabûl etti. Aristov ise daha ileri giderek Howorth'un Moğol veya Tonguz saydığı Tatar ve Ongut uluslarını bile Türk saymaktadır... N.'lar Moğol idi."

Barhold'un bu kesin hükümlerinden kırk yıl geçtikten sonra Moğolistan'da yapılan arkeolojik araştırmalarla Ongutların Türk olduklarını kesin olarak ispat eden belge bulundu. Bu belge Süryânî harfleriyle Türkçe yazılan Ongut mezar taşıdır. Demek oluyor ki arkeoloji araştırmaları Barthold'u değil, Aristov'u haklı çıkardı. Çingiz'in hâkimiyetini kendi isteğiyle kabûl eden Ongut beyinin adının Alakuş Tigin olması da bu boyun Türk olduğuna delâlet ediyordu. Moğolistan'da arkeoloji araştırmaları ilerledikçe N.'lara ait bu gibi yazıtların bulunması da pek mümkündür.

Barthold'un Moğol saydığı Tatar boyunun da Türk olduğunu Kâşgarî kesin olarak belirtmiştir. Barthold onları da Moğol sayardı. XIV. yüzyıl tarihçisi Reşideddin N.'lar hakkında şu bilgiyi veriyor: "İbir Sibir'de ve dağlık bölgelerde N. kavmi oturuyor. Onları bu zamanda Moğol sayarlardı. Fakat onların aslı Moğol değildir. Şimdi birçok Türkleri Moğol sayarlar, nasıl ki Tatarlar hâkim oldukları zaman hepsini Tatar sayarlardı". (A. İnan)

NÂZ (Fars.), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Takrîben 175 yıl önce Abdülbâki Nâsır Dede (b. bk.) tarafından terkib edilmiştir; onun yaptığı 7 makamdan biridir. Daha önce bu isimde, fakat başka terkipte bir makam vardı. Abdülbâki Dede'ninki Uzzâl + Pençgâh yapısındadır ve rast (sol) perdesinde kalır. Zamanımıza gelen örneği yoktur. (Y. Ö.)

NAZAR (Ar. = bakış), bazı insanların bakışlarında bulunduğuna inanılan zararlı güç. Halk arasında bazı kişilerin, sebebi bilinmeyen, olağanüstü ölçüde N. güçleri olduğuna inanılır: Bakışıyle bir atı birkaç yüz metreden "çatlatabileceğini" ileri süren kimseler üzerine hikâyeler anlatılır.

Bu güce sahip bir kimsenin, bir insana, özellikle bir çocuğa bakmakla durup dururken hastalık, sakatlık, ölüm gibi bir olayın meydana gelmesine yol açacağı sanılır.

Herhangi bir olay böyle bir sebebe bağlandığı zaman "N. değdi, N.'a geldi, N.'a uğradı" denir. "Göz değdi, göze geldi, kem göze uğradı" gibi deyişler de bu anlama gelir.

NAZAR: bir nazarlık örneği

Mutlu bir âile içindeki düzen, iki dost arasındaki bağlılık bozuluverince veya sapsağlam bir çocuk hasta düşüverince N.'dan söz edilir.

Halk arasında açık, çiğ mavi (gök) gözlerde N. gücü olduğu sanılır. Bu inanca dayanılarak mavi gözlülerin kötü niyetli, kıskanç, başkalarına zarar vermekten hoşlanan kimseler olduğu söylenir.

Kıskançlık duygusunun N.'a yol açtığı inancı yaygındır. Ancak, N. yalnız kıskançlık gibi kötü duygulardan gelmez. Çevrenin yakınlık ve sevgi duyguları da N.'a yol açabilir. Bu türlü N.'dan en çok çocuklar zarar görürler. Bu bakımdan ananın, babanın çocuğuna fazla düşkünlüğü iyi sayılmaz.

N.'a uğramaya en elverişli kimseler çocuklarla, güzellikleri, hünerleri herkesin hayranlığını uyandıran kişilerdir. Çünkü çocuklar güçsüz yaratıklardır, kolay etkilenebilirler; güzeller, hünerliler, mutlular da insanların kıskançlık duygularını çabuk kamçılarlar. Bu olumsuz duygular göz yoluyle amacı baskı altına alır ve sakatlar.

NAZAR: bir nazarlık örneği

N.'a uğrama yalnız insanlara vergi bir olay değildir. Hayvanlar, (özellikle at, inek gibi hayvanlar), mal, mülk, ev bark, çeşitli eşyalar (özellikle kolay kırılabilecek, bozulabilecek şeyler) da N.'a uğrayabilir.

Durup dururken hastalanan veya sakatlanan at, sütü azalıveren inek v. b. için "N.'a geldi", "N.'a uğradı" hükmü verilir. Toprak mahsulleri de N.'a uğrama sonunda bozulabilir.

N.'dan korunmak için birçok çarelere baş vurulur. Bu bakımdan ilk akla gelen korunma çaresi, zarar görmesi ihtimali olan kişiyi "kem gözler" den kaçırmaktır. Bu sebeple, sıhhatli ve güzel çocuklar, N.'ı dokunacağı düşünülen kimselere gösterilmemeye çalışılır.

Çocukların yakınlarının sevgi bakışlarının, sürekli okşamalarının kötü sonuçlara yol açabileceği inancı ile, onları tatlı sözler yerine "çirkin", "maskara" gibi kelimelerle sevmek tavsiye edilir; arada bir "maaşallah" demek, bu kelimeye "tü, tü, tü" sesleriyle tükürme taklidi eklemek gerekir. Bu sözlerle kötü gözlerin etkisini dağıtıp kaçırmak amacı güdülür. "Elemtere fiş, kem gözlere şiş" gibi anlamları daha açık sözler söylemek de N.'ı önleyici bir çaredir.

Çocukları N.'dan korumak için en yaygın araç N.'lık (Fr. amulette)'tır. N.'lık olarak çok kimse yalnız bir mavi boncuk kullanılır.

N.'lıklar, ufak bir şap parçası, yeşil kahve tanesi, eski para, kurşun, çitlenbik ağacı kabuğu, akik, kurt dişi, sarmısak, leylek pisliği, üzerlik otu, kaplumbağa yavrusu kabuğu gibi şeylerdir. Bunlara altın veya gümüş çenberler geçirilir, küçük bir ince püskül eklenebilir. N.'lıklarda kullanılan mavi boncuğun üstüne bir göz resmi de yapılır. Bazen maddî değeri yüksek ve bir san'at eseri olan N.'lıklar eski toplum hayatında küçük çocukların ilk süsü olurdu. Bundan başka, bu türlü N.'lıklar sünnet çocukları için takılması gereken bir süs görevini de görürler. N.'lıkların daha gelişmiş biçimleri, altından veya gümüşten yapılmış maaşallahlardır.

N.'a uğrama sonucunda hastalanan, zayıflayan çocuk veya büyük kimse, hocaya okutulur. N.'ın zararlarını gidermenin yollarından biri de kurşun dökmedir. Kurşun, bu işte denenmiş ocaklık ve izinli yaşlı kadınlar tarafından dökülür. Bundan başka, N.'a karşı çok sık kullanılan bir yol da üzerlik yakmadır. Üzerlik tohumları ateşe atılır; N. değmiş veya N.'dan korunmak istenen kimseye üzerliğin dumanı koklatılır. Tütsü için üzerlikten başka çörek otu, kuru karanfil, Kâbe süpürgesi, günlük de kullanılır. Üzerlikle veya arasında üzerlik bulunan tertiple tütsü yapılırken tütsüyü yapan:

Üzerliksin, havasın
Her dertlere devasın
Ak göz, kara göz
Mavi göz, yeşil göz
Sarı göz, elâ göz
Hangisi nazar etmişse
Onların nazarını boz

sözlerini çabuk çabuk söyler. Bu sözler yerine:

Elem tere fiş
Kem gözlere şiş
Üzerlik çatlasın
Nazar eden patlasın

sözleri de söylenir. N.'a karşı tütsü için tuz, biber, soğan ve sarımsak kabukları da kullanılır.

N.'a karşı sık sık kullanılan bir yol da tuz çevirmektir: N. değmesiyle hasta olduğu sanılan kimse, tuz çevirerek ocaklı kadının önüne oturur. Kadın, sağ eliyle bir tutam tuz alır; hastanın başı etrafında çevirerek dualar okur. Daha sonra elindeki tuzun bir kısmını hastanın alnına sürer; bir kısmını da ateşe atar. (H. Eren)

NÂZENÎN (Fars.), Türk Musikisi'nde en az 2 asırlık, zamanımıza örneği gelmiyen bir mürekkep makamı. Hüzzâm + Dügâh şeklindedir ve dügâh (lâ) perdesinde kalır. (Y. Ö.)

NAZIM: bk. **ŞİİR**.

NÂZIM (Ar.), eski nazariyatçılara göre, makam dizilerinin ayrıldığı 3 gruptan biri. Diğer gruplar: Râsim ve Lâvini (meselâ: *Fâtih Anonimi,* I, V). (Y. Ö.)

NÂZIM BEY (Kaanûnî ve Kemençeci Âmâ) (İstanbul 1884 - İstanbul 11.IX.1920), Türk kaanun virtüozu. Üsküdar'da Karacaahmed'de doğan N. B., Yüzbaşı İbrahim Efendi'nin oğludur. Çok küçük yaşta annesi ile babası öldü. 5 yaşında da bir kazâ neticesinde iki gözü kör oldu. Halasının himayesine girdi. Aksaray'da Koska'da körler ve dilsizler okulunda okudu. 13 yaşında Ûdî Hasan Bey'den kanun ve musiki öğrenmiye başladı. O sıralarda halasını da kaybetti ve mektebe yatılı verildi. Sonra İsmail Hakkı Bey'in talebesi oldu. İyi bir kaanûnî olarak tanındı. 1908'de Mûsikî-i Osmânî Cemiyeti (sonra: Mektebi), 1912'de Dârü't-Tâlîm-i Mûsikî'de kanun hocası ve çalıcısı oldu. Tanbûrî Cemil Bey'den kemençe de öğrendi ve son yıllarında virtüoz derecesine yükseldiği kaanûnu bırakarak, kemençeye düştü. Ud da çalıyordu. "İnâs Mûsikî Mektebi"'ni kurarak hanımlara mahsus küçük bir konservatuar vücuda getirdi. Çok talebe yetiştirdi. Kalb sektesinden 36 yaşında öldü. Silivrikapısı'na gömüldü. Koyu esmer, tıknaz, orta boylu, mütevazı, temiz kalpli bir adamdı. Zevcesi Lutfiye Rukiyye Yentür, 28.9.1960'da ölmüş, N. B.'in yanına gömülmüştür. Büyük kızı Nebile Soyak, hânende ve santûrî idi. Diğer kızları Firdevs Yentür ve İstanbul Radyosu kaanûnîlerinden Naîme İspahi, oğlu 1884'de — babasının ölümünden sonra doğan — Nâzım Yentür'dür. Naîme İspahi, merhum Dr. Tümgeneral Cemal İspahi ile evlenmiştir, Gülseren, Gülbiz ve Füsun adlı 3 kızı vardır. Ölümünden sonra talebesinden Şeref Hanım, eserlerini külliyat hâlinde Şamlı İskender'de bastırmıştır. Eserlerinde ince bir melâl vardır. (Y. Ö.)

NÂZIM BEY, Doktor (Selânik 1873 - İzmir 13 Temmuz 1926), Türk politika adamı, İttihad ve Terakkî Cemiyeti (b. bk.) kurucu ve yöneticisi. İstanbul Tıbbiye'sinde başlayan yüksek öğrenimini Paris'te tamamlayan N. B., orada Ahmed Rıza Bey (b. bk.)'le birlikte İttihad ve Terakkî'nin Paris gurubu idâre heyetinde çalışmış; "Hoca Mehmed Efendi" takma adı ile kılık kıyafet değiştirerek Selânik'e gelmiş; cemiyetin Selânik ve Paris şubeleri arasındaki ilk bağlantıyı 27 Eylûl 1907'de sağlamıştır. Paris'teki "Terakkî ve İttihad Cemiyeti" ile Selânik'teki "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" nin ve Mustafa Kemâl (Atatürk)'in başında bulunduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" nin birleşmelerine ve adlarının "İttihad ve Terakkî"ye çevrilmesine başlıca âmil ve aracı olmuştur. Anadolu'da da İttihad ve Terakkî'nin yayılmasına ve kökleşmesine büyük çaba harcayan N. B., "Tütüncü Yâkub Ağa" takma adı ile İzmir'e yerleşerek yeraltı faaliyetlerinde bulunmuştur. 1918 yazında İzmir'de Mahmud Celâl (Bayar) ve Vâli Rahmi beylerle birlikte "Halka Doğru Cemiyeti"'ni kurmuşlar, bu adla bir de dergi yayınlamaya başlamışlardır. İttihad ve Terakkî Fırkası'nın yıllarca Murahhas Âzâ'lığını ve müfettişliğini yapan Doktor N. B., Meştûtiyet'in ilânından sonra bir süre Selânik Hastahânesi Başhekimi olarak çalışmıştır. İttihad ve Terakkî Umûmî Merkez Komitesi'nin yıllarca üyesi ve bir ara Genelsekreteri olan N. B., Tal'at Paşa kabinesinde 21 Temmuz 1918'den 12 Ekim 1918'e kadar 2 ay 24 gün süre ile Maârif Nâzırlığı yapmıştır. Son İttihad ve Terakkî Cemiyeti Umûmî Merkezi toplantısında alınan karar ile 1-2 Kasım 1918 gecesi bir Alman torpidosu ile Sivastopol'a hareketle yurdlarından uzaklaşan "Tal'at, Enver, Cemâl Paşalar'la, Dr. Bahâeddin Şâkir, Dr. Rusûhî, eski vâlilerden Azmi ve Bedri Beyler" arasında Doktor N. B. de bulunuyordu.

Millî Mücâdele sırasında Kafkasya'da Enver Paşa, Halil Paşa ve Küçük Tal'at Bey'le birlikte bulunan N. B., sonra yurda dönmüş; Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir Sûikasdi ile ilgili bulunduğu iddia olunarak 13 Temmuz 1926'da İzmir'de asılmıştır. (F. Tevetoğlu)

NÂZIM BEY, Nâbî-zâde (İstanbul 1862 - İstanbul 1893), Türk yazarı. İstanbullu Nâbî Efendi'nin oğludur. 1884'de Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn İdâdîsini bitiren N., daha sonra Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne girerek erkân-ı harb kolağası rütbesiyle bu okulu da bitirmiş ve orduya girmişdir. Bir süre matematik ve tâbiye dersleri okutan N., daha sonra Erkân-ı Harbiye'de görevlendirilmiş ve iki yıl Suriye'de vazife görmüştür. Konularını köy hayatından seçen N., ilk yazılarının yayımlandığı Ser-

NÂZIM BEY, Nâbî-zâde

vetifünûn (b. bk.) dergisinde ve Servetifünûncular arasında edebî şöhretini yapmış; *Karabibik* ve *Zehrâ* adlı eserleriyle Türk edebiyatında realist (gerçekçi) cereyanın öncüsü olmuştur. Başlıca eserleri: *Yâdigârlarım* (1886); *Zavallı Kız* (1889); *Bir Hâtıra* (1890); *Karabibik* (1891); *Hâlâ Güzel* (1891); *Sevdâ* (1891); *Seyyie-i Tesâmüh* (1892); *Bahtiyar Mıdırlar; Zehrâ* (1895).

NÂZIM HİKMET: bk. RAN.

NÂZIMÂ BEY, Mehmed Ali (İstanbul 1861 - İstanbul 1935), fikir adamı. Doktor ve kaymakam Ahmed Servet Bey'in oğludur. İlk öğrenimini Melekhoca ve Üsküdar Doğancılar Mektebi'nde yapmış; bir ara Mahrec-i Aklâm'a devam etmiş; orta öğretimini 1882'de Galatasaray Sultânîsi'nde tamamlanmıştır. Mekteb-i Mülkiyye'nin son iki sınıfına da devam eden N. B., öğrenimini tamamladıktan sonra Galatasaray'da hocalığa başlayarak Türkçe, Fransızca derslerini okutmuş, özellikle tercüme derslerine ağırlık vermiştir. Yöneticilik görevlerinde de bulunan N. B.'nin başlıca hizmetleri şöyle sıralanabilir: Galatasaray Sultânîsi'nde ders nâzırlığı yanında Aşîret Mektebi Müdürlüğü, Mekteb-i Mülkiyye'de ve Dârülfünûn'da müdür yardımcılığı, Mercân İdâdîsi, Dârülmuallimîn, Vefâ İdâdîsi'nde Fransızca ve tercüme dersleri ile Dârülfünûn'da Türkçe dersleri hocalığı; Kadastro Mektebi müdürlüğü (1910), Maârif Te'lîf ve Tercüme Hey'eti üyeliği (1919), Mercân Sultânîsi müdürlüğü ve Fransızca hocalığı; 1924'ten sonra Dâvud Paşa, Kadıköy, Gazî Osmanpaşa mektepleri Fransızca hocalığı. 1925'te emekli olan N. B., Amerikan kız-erkek kolejleri, Saint-Benoit Fransız mektebi gibi özel okullarda da görev almıştır.

NÂZIMÂ BEY, Mehmed Ali

Uzun meslek hayatında, sayıları 120'nin üstünde olan, Türkçe ve Fransızca gramer, sözlük ve okuma kitapları niteliğindeki ders kitapları da önemli bir yer tutar. Ayrıca tarih, coğrafya ve dinî konularda da eserler vermiştir. 1925'te İstanbul Muallimler Birliği tarafından "Fazîlet" mükâfâtına aday olarak gösterilmiştir. (İ. Parlatır)

NAZIMİYE, Tunceli iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 553 km², nüfusu 12 415 (1970)'dir. Cumhuriyetten önce kurulmuş eski ilçelerdendir. 2 bucağı (Büyükyurt, Dallıbahçe) ve 32 köyü vardır. İlçe merkezi N. 1 848 nüfusludur. Nüfusun % 90'ı köylerde oturur. Köylerin çoğu 200 - 300 nüfusludur. Bucak merkezleri de birer köydür.

İlçe arazisi, ilin doğu bölümündeki ilçeler arasındadır. Kuzeyinde Pülümür, güneyinde Mazgirt ilçeleri vardır. Arazi, dağlık, derin vâdîlerin ve dik yamaçların çok bulunduğu engebeli bir biçimdedir. Burada Düzgünbaba dağı (2 083 m), Boncuk dağı (1 947 m) ve bu yükseklikteki başka dağlar bulunur. Bu pek inişli çıkışlı arazinin jeolojik yapısında Eosen devri tabakaları ve flişlerle yer yer volkanik örtü (çoğu andezit), Neojen devri tabakaları ve temelde de Perm oluşukları vardır. Başlıca akarsular, kaynaklarını kuzeydeki dağlardan alan ve Murat ırmağının kollarından Peri Suyuna dökülen Kalman deresidir. Kuzeyde Büyükyurt bucağı taraflarının sularını toplayan dereler de vardır. Buradaki akarsular, dağların karlarıyle beslendiklerinden, yıl içinde uzunca bir süre bol ve normal akışlıdırlar.

Arazinin çok parçalı ve dağlık oluşu, burada dağınık bir kırsal yerleşmeye yol açmıştır. Bütünüyle Türkiye'nin güzel manzaralı ve temiz havalı yerlerinden biri olan N. ilçesi topraklarında oba, kom, mahalle şeklindeki yerleşmeler de vardır. Başlıca geçim kaynaklarından olan hayvancılık, burada yaylalara çıkmayı da gerektirmiştir. Dağlık yerlerde çayırlar, otlak yerleri, fundalık ve çalılıklar vardır. Yaz aylarında sürüler buralara çıkarılır. Buralarda keçinin de beslenmesi ormanların zararına olmuş, eski ormanlar zamanla bozulmuştur. Bugün oldukça iyi ormanlar, ilçe topraklarının beşte birini tutar. Ekilebilecek topraklar az olduğundan, tarım ürünleri, yerindeki ihtiyacı karşılayacak kadardır. En çok buğday, arpa, çavdar ile bazı hayvan yemleri yetiştirilir.

Bu yüksek bölgede kışlar sert, bolca kar yağışlı geçer, yazın ise serin ve ılımlı, sağlam ve temiz bir yayla havası olur. Burada şiddetli tipiler belirir, kar savrulmasıyle yer yer kalın kar yığıntıları oluşur, yolların kardan kapandığı da çok olur. Bu sebeple ana yollarda kar temizleme ve arasıra beliren çığ yığılmalarını açma makineleri çalışır. Uzun süre iyi yollardan yoksun kalmış bulunan bu ilçe, merkezi Elâzığ'da bulunan karayolları bölge merkezince devamlı çalışılarak 20 - 25 yıl önce yollar açılmış, Elâzığ yönünden gelen, Erzurum ve Erzincan'a uzanan düzgün ve geniş karayolu Tunceli'nden de geçmiştir. Bu yolun bir kesiminden ayrılan 13 km lik dar bir yol N.'yi bu yola bağlamıştır. Bucaklara ise, buradan toprak yollar uzanır.

İlçe merkezi olan N., Boncuk dağının güney - batısında, Kalman deresi vâdîsinde büyükçe bir köy görünüşündedir. Yüksekliği 1 555 m dir. Eski adı Kızılkilise olan N.'nin iki mahallesi vardır. Kuzeydeki mahalle toplu, güneydeki ise dağınık bir yerleşme şekli gösterir. İl merkezi olan Kalan'a 39 km lik iyi bir yol ile bağlıdır. 1927'de Erzincan iline bağlı bir ilçe merkezi bulunduğu sırada nüfusu 984 olan bu yerleşme yerinin nüfusu 1970'te 1 547 olmuştur. Kasaba çevresinde biraz meyve (elma, armut, ceviz) yetişir. Pek küçük bir kasaba

NAZIMİYE: Genel görünüş

olmakla beraber, Kiği ilçesinin de kendisine yakın köyleri için bir alışveriş yeri durumundadır. Küçük bir çarşısı, içme ve kullanma suyu, ortaokulu, ilkokulu vardır. 1949 yılında kasabadaki eski bir kışla binasında Kız Tatbikat Okulu adıyle ve o zamanki Malatya Akçadağ köy enstitüsüne bağlı bir okul kurulmuş, buraya, daha çok, Tunceli, Bingöl, Erzincan ve Elâzığ illerinin okulsuz köylerinin kız çocukları alınarak ilkokul kültürü verilmesi işine girişilmiştir. (R. İzbırak)

NAZİF (SÜLEYMAN) : bk. SÜLEYMAN NAZİF.

NAZİK GÖLÜ, Van gölünün batısındaki üç gölden biri ve en büyüğü. Öteki iki gölden biri kuzeyde Haçlı gölü (b. bk.), güneyde Nemrut gölü (b. bk.)'dür. N. G. bu ikisi arasındadır. Gölün adı, batısındaki bir köyden alınmadır. Bazı eserlerde gölün kuzeyindeki Kirs (şimdi adı Kırıkkaya) köyüne göre Kirs gölü veya Kers gölü olarak adlandırılmıştır. Göl, Van gölü kenarındaki Ahlat kasabasının 17 km kuzey - batısındadır. Yüzölçümü 47 km², yüksekliği 1 816 m, uzunluğu 10 km, en geniş yeri 8 km dir. Volkanik olaylar sonucu oluşmuş bulunan ve bir set gölü olan N. G.'nün kuzey - doğu bölümü dışında, çok yeri kayalıklarla çevrilidir. Göl çanağı ve çevresinin başlıca taşları bazaltlardır. Gölün derinliğinin en çok 50 m kadar olduğu sanılmaktadır.

Göl, çevresindeki dağlardan (2 200 - 2 500 m) inen küçük derelerle beslendiği gibi, kenarlarındaki ve dibindeki kaynaklarla da beslenir. Gölde çok seviye değişikliği olmaz, fazla suları güney - doğu kenarından oldukça bol akımlı bir ayakla çıkar, ileride Soğaz suyu ile birleşerek ve daha ileride Alâdin çayını alarak büyür ve Karmuç suyu adıyle Van gölüne dökülür. Gölün duru ve tatlı bir suyu vardır. Kışın göl donar, üzerinde kalın bir buz örtüsü oluşur. Bu sıralarda insanlar ve bazı taşıtlar buradan geçer. Gölde bol ve lezzetli sazan balığı vardır. Bu göldeki balıkçılık işleri bazı yıllarda mültezimlere (kesimcilere) verilmiştir. Elde edilen balıklardan çevrede yararlanıldığı gibi, Muş ve Bitlis taraflarına da gönderilir. Gölün kenarlarındaki küçük düzlüklerde ot ve çayır yetişir, buğday ve arpa ekilir. Gölün çevresindeki dağların bir kısmı bol otluktur. Buralardaki yaylalara yazları yaylacılar davarlarıyle çıkarlar. (R. İzbırak)

NÂZİK - EDÂ BAŞ-KADIN - EFENDİ (1851? - 10.II.1895), II. Abdülhamîd'in (b. bk.) birinci zevcesi. 1867'de Dolmabahçe Sarayı'nda 2. Veliâhd Abdülhamîd Efendi ile evlenmiş, ertesi yıl Ulviye Sultân'ı doğurmuş, 44 yaşlarında Yıldız Sarayı'nda ölmüştür. Zevcinden 9 yaş kadar küçüktü. Batı Musikisi öğrenmişti ve çok iyi piano çalıyordu . (Y. Ö.)

NAZİLİK : bk. NASYONAL SOSYALİZM.

NAZİLLİ, Aydın iline bağlı bir ilçe ve Ege bölgesinin başlıca sanayi ve ticaret merkezlerinden biri. Yüzölçümü 665 km², nüfusu 84 831 (1975), nüfus yoğunluğu 128'dir. N., eski ilçelerdendir. İlçeye bağlı köy sayısı 56'dır. Nüfusun 52 000 kadarı şehirde, 32 000'i köylerde yaşar. İlçe merkezi olan N., 52 019 (1975) nüfusuyle Ege bölgesinin orta büyüklükteki şehirlerinden biridir.

İlçe, Aydın ilinin doğu bölümündedir. Doğusunda aynı ilin Kuyucak, batısında Sultanhisar, güneyinde Bozdoğan ilçeleri vardır. İlçe toprakları, doğu - batı uzanışlı Büyük Menderes ovasının bir bölümü ile bu ovayı kuzeyden çeviren Oyukdağ ve Karlıkdağ (1 000 - 1 400 m) gibi dağların güney bölümlerini içine alır. Büyük Menderes ırmağının güneyindeki ova bölümü bazı haritalarda Çerkeş Ovası adıyle geçer. Yüksekliği 80 - 90 m olan bu ovanın güneyinde her iki yanı 700 - 1 000 m yüksekliğinde dağlarla çevrili Bozdoğan ovası uzanır. İlçenin dağlık bölümleri, metamorfik taşlardan oluşmuş, çok kıvrımlı ve kırıklı eski bir kütlenin birer parçasıdır. Burada mikaşistler, mermer ve gnayslar görülür. Kuzeydeki dağların daha alçak güney bölümünde, N. şehrinin hemen kuzeyinde boydan boya Neojen devri tabakaları (konglomera, marn, kalker) uzanır. Ova bölümü ise genç (Kuaterner) aluvyonlarıyle örtülüdür. Bu ovanın bulunduğu yer, kristalin kütle dağları arasındaki büyük çöküntü alanının bir bölümüdür. Bu çöküntüler, zamanımıza yakın devirlerde oluşmuştur. Ovadan Büyük Menderes ırmağının bir bölümü geçer, buraya kuzey ve güneydeki dağlardan inen birtakım dereler karışır. Irmak, zaman zaman taşkınlar göstermiş olduğundan, taşkın kanalları yapılmıştır.

İlçede Akdeniz ikliminin çeşitli özellikleri vardır. Ana çizgileriyle burada yazlar kurak ve sıcak (aylık ortalamalar 25 - 28°C), kışlar yağmurlu ve ılık (aylık ortalamalar 8° - 10°C) geçer. Deniz kıyısından 90 - 100 km içeride bulunan ilçe arazisinde Akdeniz ikliminin karasal bir çeşidi vardır. Yazın bazı günlerde sıcaklığın 42°C yi geçtiği olur (10.8.1948'de 42,8°C), kışın sıcaklığın 0°C nin altına düştüğü, bazan — 5°C yi bulduğu, hatta nadir olmakla beraber — 11°C olduğu (4.1.1942'deki gibi) görülmüştür. İlçede ova ile dağlık yerler arasında da yıl içinde farklı sıcaklıklar olur; dağlarda yazın ovaya göre daha serin, kışın daha soğuk yayla iklimi hüküm sürer, gece ile gündüz arasında da daha çok farklılık görülür. İlçede yıllık ortalama yağış tutarı 630 mm dir. Yağmurlar en çok kış aylarında olur (bu üç ayda 350 mm). Yaz ayları, özellikle temmuz ve ağustos kurak geçer (her iki ayda 5 mm yağış). İlkbaharda ve güz aylarında ise, orta derecede bir miktar gösteren yağış olur.

İlçenin dağlık yerleri, yer yer bozulmuş ormanlarla fundalıklar şeklinde bir bitki örtüsü gösterir. Buralarda meşeler, palamut meşesi, karaçam, kızılçam başlıca ağaç çeşitleridir. İlçenin alüvyonlarla örtülü verimli ve geniş ova bölümünde ise çok çeşitli bitkiler yetişir. Buradaki tarım alanlarında pamuk (akala), incir, portakal, üzüm, zeytin, susam, mısır, buğday, arpa, kenevir, meyankökü ile pek çeşitli sebze ve meyve bol miktarda elde edilir. Irmağın her iki yakasında açılmış bulunan kanallar, sulamanın yapılmasına, taşkınlardan korunmaya ve üretimin artmasına çok etkili olmuştur. Burada Pamuk Islah ve Üretme Çiftliği, tarım kredi ve satış kooperatifleri, meyankökü alım yönetimi ve depoları, ilçenin bu alandaki ekonomisine katkıda bulunmuştur.

İlçe merkezi olan N., Aydın ilinin ve Ege bölgesinin başlıca şehirlerinden biri, çevresinin sanayi ve ticaret merkezidir. İlçe nüfusunun yarıdan çoğu bu şehirde toplanmıştır. 1 000 - 2 000 nüfuslu 9 köy vardır. 10 - 15 yıl öncesine kadar N. şehri, il merkezi Aydın'dan daha çok nüfuslu idi (1960'ta N. 36 660, Aydın 35 527 nüfuslu idi). N. şehri, Büyük Menderes ovasının kuzey kenarında kurulmuş, ovada da gelişmiş, işlek yol uğrağı bir eski yerleşme yeridir. Şehrin kuzey bölümünde Neojen konglomeraları ve marn tabakaları, güney bölümünde alüvyonlu arazi uzanır. Bu arazi içerisinde birkaç tabansuyu seviyesi vardır. Şehir, depremlerin etkili olduğu bir kuşak içindedir. 1895, 1897, 1904 depremleri başlıcalarıdır.

NAZİLLİ : Bir görünüş

Önceleri şimdiki N.'nin serpilmiş olduğu yerde bulunan birbirine yakın üç köyden büyüğü gelişerek bugünkü şehir olmuştur. Selçuklular ve Osmanlılar zamanında büyümüş, bir kasaba olmuş bulunan N.'nin 1863'te çıkan bir yangında yukarı bölümünün çok yeri yanmıştır. 1897 depremiyle birçok yapıları ve bu arada Ağa Camii ve Çarşı Camii yıkılmıştır. Şehirde eskiden kalma eserlerden Yahyâ Paşa Camii ile depremden sonra onarılmış bulunan Çarşı Camii vardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra düşman istilâsına uğrayan N. türlü zararlara uğramış, yer yer yanmıştır. Şehrin gelişmesi Cumhuriyet devrinde olmuştur. 1927'de 9 bine yakın nüfuslu bir kasaba olan N.'nin nüfusu 1935'te 12 bin, 1940'ta 16 bin, 1945'te 19 bin olmuş, gittikçe büyüyerek günümüzde 53 bine yaklaşmıştır.

N., çok yerinde planlı olarak gelişmiş, birkaç katlı birçok yapıları, düzgün caddeleri, parkları ile modern şehirlerdendir. İçinden geçen demiryolu ile karayolu yeşillikler arasındaki bu güzel şehre canlılık vermiştir. Demiryolu ile iki bölüme ayrılmış bulunan şehrin kuzeyine Yukarı N., ovaya doğru uzanan bölüme Aşağı N. (yüksekliği 87 m) denir. Şehir, son 30 - 40 yıl içinde ovadaki bölümünde büyümüş ve serpilmiştir. Aşağı N. ile Büyük Menderes ırmağı arasındaki Bozdoğan yolunun geçtiği geniş bir alana kurulmuş bulunan ve 1937'de işletmeye açılan Sümerbank Dokuma Fabrikası bu semtin güzelleşmesine önemli katkıda bulunmuştur. İplik, dokuma ve çok desenli iyi basma bölümlerini içinde toplayan bu büyük fabrikanın kurulmasıyle ilçe ekonomisinde gelişmeler olmuştur. Şehrin güneyindeki Pamuk Islah ve Üretme Çiftliği'nde de bir pamuk işleme fabrikası vardır. Bu pamuk tohumu ıslah istasyonunun kurulmasıyle pamuk üretimi artmış, eskiden sabanla yapılan pamuk tarımı traktör, mibzer, pulluk gibi araçlarla en yüksek verimine ulaştırılmıştır.

Şehirde sağlık kuruluşları (hastahaneler, sıtma savaş ve eradikasyon çalışmaları), eczahaneler, yeter derecede hekim, evlere verilen basınçlı su, elektrik enerjisi, eğitim alanında lise, ortaokul, kız san'at enstitüsü, ilkokullar, kitaplık, temiz ve modern oteller, lokantalar vardır. N., il içinde Aydın'dan sonra en geniş incir bahçeleri olan ilçedir. Portakal ve üzüm bakımından ise ilde başta gelir. Zeytin, pamuk, incir, portakal, palamut, sebze, tahıl ve baklagiller ürünleri, kısmen fabrikasyona tâbi tutularak tarımın yanında bunlara dayanan sanayi de gelişme göstermiştir. İlçe sınırları içinde dokuma sanayii ve ham maddelerin işlenmesi üzerinde çalışan 20 kadar fabrika ve imalâthane vardır. İlçenin ticareti, İzmir üzerinden yapılır. Şehirde banka şubeleri, kooperatifler bulunmaktadır. Yeşillikler içine gömülmüş olan N.'de halk, gezilecek birçok yerleri bulunmakla beraber, daha çok incir bahçelerine giderek dinlenir. İlçenin türlü yerlerinde tarihî eser kalıntıları vardır. (R. İzbırak)

NAZÎM (Yahyâ Nazîm Çelebî) (1650 - II. 1727), büyük Türk bestekâr ve şâiri. İstanbul'da Kumkapı'nda doğdu. Aynı şehirde 77 yaşlarında öldü. Mezarı bilinmiyor. Babası Ali Çelebî 1692'de N. 42 yaşlarında iken ölmüştür. 1703'te 53 yaşlarında iken annesini, 1707'de 57 yaşlarında iken de kardeşi Hüseyin Çelebî'yi kaybetti. Gedikpaşa'da büyürken, şiire ve musikiye fevkalâde istidâdı sebebiyle Enderûn-ı Hümâyûn'a alındı. Daha çocuktu. Burada mükemmel bir tahsil ve terbiye gördü. Çok iyi Türkçe, Farsça ve Arabça öğrendi. Kilâr-ı Hâssa nöbetçibaşılığına yükseldi. Galata Mevlevî-hânesi şeyhi (1653 - 1665a) Arzî Dede'ye kapılandı ve lisan, şiir, musiki bakımından çok istifade etti. Şeyhi 12 yıllık bir meşîhatten sonra öldüğü zaman, 15 yaşlarında bir çocuktu. Sonra Edirne'ye gitti. Buradaki Mevlevî-hâne'nin şeyhi (1670 - 1674) Neşâtî Dede'ye kapılandı. Türk dilinin büyük şâirlerinden olan Neşâtî öldüğü zaman da 24 yaşlarında ve Edirne'de idi. Neşâtî'nin edebî bakımından büyük te'sirinde kaldı ve ondan çok istifade etti. Diğer istifade ettiği bir üstâdı da, Türk şiirinin dehâlarından olan Nâilî'dir. Nâilî 1666'da, N. 16 yaşlarında iken ölmüştür. Nâilî'nin N.'i Edirne'ye Neşâtî'ye tavsiye etmiş olması muhtemeldir. N., şiirde üstadları Nâilî ve Neşâtî gibi dehâ derecesine çıkamamakla beraber, dehâ çizgisine çok yaklaşmış bir büyük şâirdir. Genç yaşında hânendeliği, bestekârlığı, şâirliği ile büyük ün yapmış, "Nazîm Yahyâ Çelebî" veya "Efendi" şeklide ismini duyurmuş, padişah huzurundaki fasıllarda okumuş, takdir görmüş, câize almıştır. Bu sırada Türkiye tahtında IV. Mehmed (1648 - 1687) bulunuyordu ki, N.'in idrâk ettiği 5 padişahtan ilkidir. IV. Mehmed öldüğü zaman bestekârımız 37 yaşlarında idi. Neşâtî'nin 36 gazeline nazîre söyleyip bir gazelini de tahmîs eden N., "Beğendirdim Neşâtî gibi bir üstâda eş'âr" mısraıyle, hocasının takdîrini kazanmış olduğunu ifade etmektedir. Zâten ilk mahlası "Halîm" iken, Neşâtî şâirimize 20 yaşlarında iken "Nazîm" mahlasını vermiştir. N. ilk *Dîvân*'ını 1668'de 18 yaşlarında tertîb etmiştir. N. geçinebilmesi için meyve pazarbaşılığına tâyin edilmişse de, buradan geliri fazla değildi. Hânendelik edip şiir yazarak geçimini sağlıyordu. Ona bu sıfatlarla ihsan verenler arasında IV. Mehmed ve halefleri III. Süleyman (1687 - 1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695 - 1703), III. Ahmet (1703 - 1730)'den başka bilhassa bizzat şâir ve bestekâr olan büyük Kırım Hanı

Hacı Gazi I. Selim Giray (1634 - 1704) bulunuyordu. Diğer memduh ve hâmîleri arasında Sadrâzam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (1635 - 1675), Sadrâzam Amca-zâde Hüseyin Paşa, 2. Vezîr Dâmâd Musâhib Mustafa Paşa (ki şâir ve bestekârdı), Sadrâzam Râmî Mehmed Paşa (büyük şâir ve münşî), 3. Vezir tarihçi, şâir ve âlim Abdî Paşa, Osman Paşa, Lâlî-zâde Mehmed Efendi, nihayet son hâmîsi Sadrâzam Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa (1670? - 1730) zikredilebilir. N., musikiyi 1678'de ölen Nefîrî Ahmed Çelebî'den, 1694'te ölen Hâfız Post'tan öğrenmiştir. Musiki ve şiirde Itrî (1640? - 1712) ile Nâbî'den (1642 - 1712) faydalanmış olması da mümkündür. Hiç olmazsa bu iki zâtın, N.'in arkadaşları oldukları ve bestekârımızdan 8 - 10 yaş büyük bulundukları muhakkaktır. Leh mühtedîsi Santûrî Ali Ufkî Bey'in de N.'in arkadaşlarından olduğunu bir kaynağımız tasrîh ediyor. "Dêdi Yâ Hayy göçdü Yahyâ-î Nazîm" mısraı, ölüm tarihidir (1139 = 1727). N.'in hayatının son safhası Lâle Devri'ne (1718 - 1730) tesadüf eder.

Şâir olarak N., yüzlerce nâ't yazmasıyle tanınmıştır. Onun kadar nâ't (Peygamber vasfında kasîde) yazan hiç bir şâirimiz yoktur. Hacca da gitmiştir. 500 küsur sahifelik büyük *Dîvân'ı* basılıdır (İstanbul, 1257 = 1841), 5 *Dîvân* hâlinde topladığı şiirleri bu baskıda bir araya getirilmiştir. 56 kadar kasîde, 120 kadar rubâî, pek çok nâ't ve gazel, 4 terkîb-i bend, 4 müseddes, 226 kadar kıt'a, 35 kadar târîh yazmış, diğer şekilleri de kullanmıştır. Bu arada murabbâ formuna, türkü şeklinden de ilhâm ederek şarkı (b. bk.) şeklini verenlerden biri N.'dir ki, genç çağdaşı Nedîm ile bu şekil, klasik şiirimize iyice yerleşmiştir. Gazellerinde Neşâtî'nin, kasîdelerinde Nef'î'nin te'sirleri vardır. *Dîvân*'larını 1668 (18 yaşında), 1678 (28 yaşında), 1682 (32 yaşında), 1687 (37 yaşında) yıllarında tertîb etmiş, bu tarihten sonraki şiirlerini de sonuncu *Dîvân'*ında toplamıştır. Üslûbu açık ve çağdaşlarına göre ağdasızdır. Şarkı formundaki şiirleri 9 kadardır.

Es'ad Efendi, çağdaşı olduğu N.'in 500'den fazla eser bestelediğini bildiriyor. Daha da fazla olması muhtemeldir. 300 kadar eserinin güfteleri elimizdedir ki, bunların bugün besteleri unutulmuş bulunuyor. Çok büyük bir bestekâr olması yanında, musiki ilmine hakkıyle vâkıf bir şahsiyetti. Sesi çok güzeldi ve hânende olarak da büyük şöhret yapmıştı. Siması mânâlı idi. Es'ad Efendi, eserinde çok az bestekâr hakkında kullandığı kelimelerle bestelerini öğmekte, tamamen şahsî, çok parlak bir üslûbu olduğunu bildirmektedir. Beste ve semâî bestekârıdır. Şarkıları, dinî parçaları daha azdır. Bayatî makamına sevgisiyle tanınmıştır. Elimizdeki güfte mecmualarında bu makamdan yaptığı 20'den fazla Beste ile 10'dan fazla Semâî'sine tesadüf ediyor. Aynı makamdan 20'den fazla Beste yapan başka hiç bir bestekârımız yoktur. Güftelerinin haylisi kendisine âittir. Onun şiirleri bir çok başka bestekârımız tarafından da rağbet görerek bestelenmiştir. Kendi meşhur nâ't'larının bazılarını da bestelemiştir. En çok Çenber, sonra Remel ve Sakıyl usullerini kullandığı, şarkılarında Devr-i Revân ve Yürük Semâî usullerini tercîh ettiği, güfte mecmualarından anlaşılıyor. Pek çok makamdan eser bestelemiştir.

Bir bestekâr Nazîm Efendi daha vardır ki, o da aynı zamanda şâirdir. Fakat ne şiirde, ne de bestekârlıkta Büyük N.'e erişememiştir. Yalnız pek çok sazı çok üstâdâne çalmakla devrinde büyük şöhret olmuş, 15'den fazla güzel eser de bestelemiş, zamanımıza hiç biri gelmemiştir. Şeyhulislâm Bahâyî Efendi'nin fetvâ emîni Şeyh-zâde Mehmed Efendi'nin oğlu ve Mîrgûn-zâde'nin dâmâdıdır. Aynı zamanda hattât, âlim, çok hünerli bir adamdı.

N.'in şu çok üstâdâne ve pek parlak eserleri zamanımıza gelebilmiştir:

1. Hüseynî Nâ't (Ey ledün mektebinin hâce-i ümmî-lakabı, kendisinin). — 2. Bayatî Ağır Çenber I. Beste (Nâle etmezdim, mey-î aşkınla pür-cûş olmasam, kendisinin), 3. Bayatî II. Çenber Beste (Kaldı cân-û dilimiz kâkül-i cânânede bizim), 4. Bayatî III. Sakıyl Beste (Hatt zâil-etdi hüsnünü, ben kaşdayım dahî), 5. Bayatî IV. Nîm Devir Beste (Değil câm-î mey âçıldî gül-î bağ-î tarab şimdi, kendisinin), 6. Bayatî V. Hafîf Beste (Ey Fuzûlî, eyledî her derde dermân-ol tabîb, değişmeli, Fuzûlî), 7. Bayatî Nakış Aksak Semâî (Didî çi kerdî, çi kerdî), 8. Acem Muhammes Beste (Ol kim misâl-i hâle meh-î mihrbânı var, kendisinin), 9. Arazbâr Muhammes Beste (Gönül ki sînede sensiz garîb-imiş cânâ), 10. Bûselik Zencîr Beste (Gönül, o turra-i müşgin-kemende düşmüşdür, kendisinin), 11. Muhayyer Zencîr Beste (Gönül düşüp hat-ı gîsûy-i yarda kalmışdır, 1692'de ölen Sırrî), 12. Nevâ Aksak Semâî (Def gibi sînemî edem nâle-i dil rebâbiken), 13. Şahnâz Nakış Ağır Sengîn Semâî (Dîdem yüzünê nâzır, nâzır yüzünê dîdem, kendisinin), 14. Hisâr Nakış Yürük Semâî (Farsca). (Y. Ö.)

NAZİMOVA, Alla (1879 - 1945), Rus asıllı tiyatro san'atçısı. Kırım'da doğmuştur. Sahneye ilk defa 1904'te Petersburg'da çıkmıştır. Beş yıl sonra New York'ta Ibsen'in *Hedda Gobler* temsilinde ün sahibi olmuştur. Yalnız Ibsen'in değil, aynı zamanda Çehov ve Turgenev'in de eserlerindeki karakterleri büyük bir ustalık ve san'atla canlandırmış, Avrupa ve Amerika sahnelerinde yıllarca başarılı temsiller vermiştir. 1910'da New York'ta "39. Sokak Tiyatrosu"nu devir alarak adını "Nazimova" koymuştur. Sessiz filmlerin aranan bir aktrisi olan N., ölümünden kısa bir süre öncesine kadar sesli filimlerde de rol almıştır. (F. Ortaç)

NAZİMOVA, Alla

NAZÎRE, Nazîr'in dişisi. Arapça'da mübalâğa ismi ve Türkçe'de de sıfat olarak kullanılıp, "çok benzeyen" mânâsına gelir.

Bir edebî terim olarak N., başkasına âid bir manzûmeyi örnek olarak alıp, vezin, kafiye, nazım şekli ve konu yönlerinden ona benzer yeni bir mazûme yazmak demektir. Bu şartları yerine getirmek suretiyle şiir yazmaya tanzîr (etmek) denildiği gibi, N. yazanlara da *nazîre-gû* (nazîre söyleyen) denir. N., bilhassa Acem ve Türk edebiyatlarında rağbet görmüş ortak bir geleneğin sonucudur. N. terimi, Türkçede, "söylemek, yazmak" yardımcı fiilleri ile birlikte kullanılır: N. söylemek, N. yazmak :

Engüşt-i hatâ uzatma öyle,
Beş beytine bir nazîre *söyle!*

Şeyh Galib

N.'cilik, Türk şiirinde, Servet-i Fünûn Devri'nin sonuna kadar rağbetini korumuştur. Bu tarihe kadar, Türk şiirinde

pek çok N.'ler yazılmıştır. Tanzîmât Devri'nde Recâî - zâde Ekrem'in "Hilâl-i seher" adlı şiiri ile, Servet-i Fünûn şâirlerinden Ali Ekrem'in "güzelsin" redifli gazeli çok beğenilerek kendilerine birçok N.'ler söylenmiş şiirlerindendir. Bir N.'nin örnek aldığı şiirden güzel olup olmaması, N.'yi söyleyenin şâirlik ve san'at gücüne bağlıdır.

N., konuşma diline de geçmiş, zamanla terimlikten çıkarak deyim hâline gelmiş ve "bir davranışın aynını yapmak, onun tam karşılığını vermek" anlamında kullanılmağa başlanmıştır. Burada ele alınan unsur söz veya yazı olmayıp "fiil" olduğu için, N. ile birlikte kullanılan yardımcı fiil de "yapmak" tır. Bir kimsenin hareketinin bir başkası tarafından aynen tekrarlanması veya ona tam bir karşılık teşkîl eden hareketi için: "Ona N. yapıyor" denir. Ağır hicivleri ile zamanında birçok kimseleri kırmış olan XVII. yüzyıl şâirlerinden Nef'î, bir söylentiye göre, hicivlerini topladığı *Sihâm-ı Kazâ* (Kazâ Okları) adlı eserini IV. Murâd'a okurken, saraya çok yakın bir yere yıldırım düşünce, bunu hicivlerin uğursuzluğuna yoran padişah, şâiri resmî görevlerinden uzaklaştırdığı gibi, bir daha hiç kimseyi hicv etmeyeceği hakkında ona yemin de ettirmiş. Olayı duyan rakîb bir şâirin söylediği:

Gökden nazîre indi *Sihâm-î Kazâ*'sına,
Nefî diliyle uğradı Hakk'ın belâsına!

beytinde de N., "yapılan kötülük kadar ağır bir kötülüğe uğrama" anlamında, deyim olarak kullanılmıştır. (K. Akyüz)

NAZMÎ (Edirneli), Osmanlı askeri ve şâiri. Asıl adı "Mehmed" ve doğum yeri Edirne olan "Nazmî", Yavuz'un Çaldıran savaşında orduda bulunduğuna göre XV. yüzyılın sonlarında doğmuş olacaktır. Edirneli Nazmî, "Kuloğlu" zümresinden yani Yeniçeri oğlu idi. Dîvânındaki bir şiire göre Çaldıran'dan başka Mısır seferinde ve Kanûnî Sultan Süleymân'ın birçok savaşlarında bulunmuş, bir süre Ahkâm Kâtibliği yapmış, daha sonra Silâhdar sınıfına geçmiştir.

Hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Sadrâzam Rüstem Paşa'nın adamlarından sayılıyordu. Rüstem Paşa'nın intisâb etmiş olduğu Nakşıbendî Şeyhi Rızâî (=Filibeli Mahmud Efendi) ile de münasebeti olduğu ona yazdığı manzumelerden anlaşılmaktadır.

Ölüm tarihi de belli değildir. Fakat, 1555'ten sonra olduğu muhakkaktır.

N. çok şiir yazmış, pek çok hâdiseler için tarih manzumeleri düşürmüştür. Fakat o, orta çapta bir şâirdir.

Onun asıl ehemmiyeti "Mecma'ü'n - Nezâ'ir" adlı nazîreler kitabı ile "Türkî-yi Basît" yani sade Türkçe ile yazdığı şiirlerden ileri gelmektedir.

"Mecma'ü'n - Nezâ'ir" eski şâirlerin nazîrelerini bir araya toplayan bir dergidir. Bugün başka kaynaklarda adı geçmeyen, yahut adı bilinip de eserleri ortada olmayan birçok şâir hakkında, bu nazîreler dergisi sâyesinde bilgi edindiğimiz için N.'nin bu eseri Türk Edebiyatı Tarihi bakımından gayet mühimdir. Eser 1525 - 1540 yılları arasında toplanmış olmalıdır. 243 şâirin şiirlerini, kendisinin de 203 nazîresini ihtivâ eder.

Türkî-yi Basît ile yazdığı şiirler, aşağı yukarı elli bin beyitlik olan büyük dîvânının arasına serpiştirilmiştir. Türkî-yi Basît yalnız Türkçe kelimelerle, Türkçe teşbih ve temsillerle yazılan şiirlere verilen addır. XV. yüzyıl sonlarında Aydınlı Visâlî ile başlayan bu edebî cereyan herhalde o devirde Türkçeyi bürüyen Arapça - Farsça kelime ve terkiplerle temsillere karşı millî bir tepki olarak doğmuştur. Bu cereyan kuvvetli mümessiller yetiştiremediği için yaşamamış, fakat XVIII. yüzyılın ünlü şâiri Şeyh Galib dahi bu tarzda bir şiir kaleme almıştır.

Edirneli Nazmî'nin Türkî-yi Basît'le yazdığı 282 manzume Fuad Köprülü tarafından toplanarak 1928'de Türkiyat Enstitüsü yayınları arasında "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Dîvân-ı Türkî-yi Basît" adı altında neşredilmiştir. Bu şiirlerde, XVI. yüzyılda artık kullanılmayan veya edebî Türkçeden atılmış olan pek çok kelimeye yer verilmiştir. Albız (şeytan), bayımak (zengin olmak), bendeş (müşabih), biliş (ahbap), çav (şöhret), dibelik (tamamile), dügeli (hepsi), gözgü (ayna), kanmış (cilve), saçı (hediye), yendek (daima) bunlardan bazılarıdır.

Şiirlerdeki benzetmeler de Dîvân Edebiyatınınkilere uymamaktadır. Meselâ sevgilinin gözleri "badem"e, "oklu yaylı yağmacı ve kesici Türk" e, "yıkıcı Tatar" a; dudakları "şeftali" ye, "şeker" e, "taze hurma" ya, "bal" a; yanağı "elma" ya; gövdesi "pamuğ"a; göğsü "sütlac"a benzetilmektedir.

Edirneli Nazmî'nin basit Türkçe ile yazdığı şiirlerde Yûnus Emre ile *Mevlid* şâiri Süleyman Çelebî'nin tesiri gözükmektedir.

Halk edebiyatında kullanılan ve daha çok Mâniler'le Horyatlarda görülen "cinas"a çok yer vermiştir. (N. Atsız)

NAZOR, Vladimir (Postire - Brac adası 1876 - Zagreb 1949), Hırvat şairi. Tabiat bilgileri tahsilinden sonra liselerde öğretmenlik yapmıştır. Şâir olarak Batı Avrupa edebî hareketlerinin tesiri altında kalmış, fakat kendi orjinalitesini korumuştur. Millî tarih ve Slav mitolojisinden konular seçen N., kısa hikâyelerinde ve romanlarında lirik bir şâir olarak tanınır. Dante, Shakespeare, Goethe, Heine, Hugo, Baudelaire, Leopardi ve Pascoli gibi Batı şâirlerinin eserlerini kendi diline çevirmiştir.

NAZOR, Vladimir

Başlıca eserleri: *Slavenske legende* (Islav efsaneleri) [1900]; *Lirika* (Lirik şiirler) [1910]; *Ahasver* (ad) [1946]; *Pastir Loda* (Çoban Loda) [1949]. (V. Örs)

NAZRUL - İSLÂM (doğ. Bengal 1899), Hindli Müslüman şâir. Orta halli bir Müslüman âilenin çocuğu olarak dünyaya gelen N. İ., ondokuz yaşında Kalküta'ya yerleşmiş ve İngiliz sömürgeciliğine açılmış mücadeleye katılmış ve kurtuluş yolundaki ateşli şiirleriyle ün kazanmıştır. Kurtuluş savaşlarının örnek kahramanı saydıkları (Mustafa Kemal) ve Türkler için yazılmış (Savaş Türküsü) başlıklı iki şiiri ile ilk büyük şöhretini yapan N. İ., Türkler'in hayranı idi. Yirmi yıl kadar süren kısa edebî hayatında hep Hindistan'ın istiklâlini savunmuş N. İ., tedavisi imkânsız bir akıl hastalığına tutulmuştur. Cevâhir-i-lâl Pandit Nehru (b. bk.) tarafından tedâvî için Londra'ya gönderilmişse de iyileşemiyeceği kesinlikle öğrenilince tekrar Kalküta'ya getirilmiş ve yıllarca hususî doktorlar ve hemşireler nezâretinde ihtimam ile baktırılmıştır. Hindce, Urduca ve İngilizce olarak şiir kitapları yayınlanmış N. İ.'ın 1970'de Kalküta'da 21. baskısı yapılan Türkler ve Müslümanlar için yazılmış *(Yanık Karal)* veya

NAZRUL - İSLÂM

(Ateşten Flüt) adlı en ünlü eserinde (Feverân, İsyancı, Ateşten Gömlekli Ana, Haberci, Kuyrukluyıldız, Kemal Paşa, Enver Paşa, Savaş Türküsü, Şattü'l - Arab, Sırat Köprüsünden Geçiş, Kurban, Muharrem) parçaları toplanmıştır. Kahramanlık şiirleri kadar lirik şiirler, şarkılar, gazeller, masallar, roman ve tiyatro eserleri, hivicler, tehzîller v. b. çeşitli edebî türlerde de eserler vermiş velûd şâirin başlıca eserleri şunlardır: *Üzüntünün Hediyesi, Çağın Mesajı, Sarı Çiçek, Mahkûmun Savunması, Zulmün Şarkıları, Hür İnsan, Zulmün Alevi, Ölümün Açlığı, Hazret-i Ali'nin Kılıcı.* (F. Tevetoğlu)

NEANDER, Joachim (Bremen 1650 - Bremen 1680), 1674'te Düsseldorf'ta Latince Okulunun müdürü, 1679'da da Bremen'de râhip olmuştur.

N. 57 şarkı (ilâhî) yazmış ve bunların bazılarını kendisi bestelemiştir. Bunlar arasında *"Lobe den Herren, den mächtigen König der Ehren"* (Şerefler Kralı Tahtının şerefine) sözleriyle başlayan ilâhîsi meşhurdur. Yazıları *Glaub - und Liebes - übung* (İman ve sevgi talimi) (1680, ilâvelerle 1707 ve 1721) başlıklı külliyatta çıkmıştır. N., Düsseldorf'tan geçen Nüssel ırmağının vâdîsinin bir kısmını çok sevdiğinden, orasına "Neandertal" adı verilmiştir. Sonradan (1856) burada, "Neandertal insanı" adı verilen bir tarih öncesi insan iskeleti kalıntıları da bulunmuştur. (V. Örs)

NEANDRİA veya NEANDREİA veya NEANDRİON, Troad (Çanakkale) bölgesinde bulunan eski bir Yunan kenti. Denize yakın bir noktada, Skamandros'un (şimdiki Küçük-Menderes ırmağının) güneyinde bulunan bir tepenin üzerinde yükselirdi. Kentin bir Aiol sömürgesi olmuş olması muhtemeldir; ancak, Strabon zamanında yok olmuştur.

Bugün aş. y. 502 m. yüksekliğindeki Çağrı dağı'nın üzerinde kalıntıları bulunur. Alman arkeologu Robert Koldewey 1889'da burada önemli kazılar yapmıştır. (V. Örs)

NEANDERTHAL ADAMI veya NEANDERTAL İNSANI, Batı Almanya'nın Düsseldorf ile Wuppertal - Elberfeld kentleri arasındaki Düssel vâdîsinin Neandertal kısmında bulunan eski insan kalıntıları.

Burada, 1856'da, Feldhofer Kirche diye adlandırılan bir mağradan çıkarılan toprakta, öğretmen J. C. Fuhlrott tarafından bir insan iskeleti parçası bulunmuş ve bunun Diluvium'a ait olduğu bildirilmiştir. İngiliz anatomi uzmanı King, 1864'te bu iskeletin bir eski insan ırkına ait olduğunu anlamıştır. Bu ırka "Homo sapiens (neanderthalensis King)" adı verilmiştir. Bu ırkın karakteristikleri şunlardır: Alın yassı, göz üstü kemerleri kalın, yüz sivri (göz evi altında çukur yoktur), az beliren (kaçan) (Fr. fuyant) çene, koni şeklinde arka kafa, oldukça büyük beyin, kaba iskelet, uyluk kemiği (lât. femur) ile öbür uzun kemikleri hafifçe iğri. (V. Örs)

NEARKHOS (doğ. Girit, M. Ö. aş. yuk. 360 - ?), Yunanlı amiral. Gençlik arkadaşı olan Büyük İskender'in idaresi altında subay olarak Asya'da hizmet etmiş ve orada vâlî olarak çalışmıştır. 326'dan itibaren Makedonyalıların Indus ırmağındaki donanmasına kumanda ederek 325/324 yıllarında Indus'tan Fırat'a giden deniz yolunu araştırmıştır. *Paraplous* (Deniz Gezisi) başlıklı eseri Arrianos'un Hindistan hakkındaki yazısının kaynağını teşkîl etmiştir.

NEBATAT BAHÇESİ, botanik ilminde, incelemeye ve öğretime yarayan bir bahçe. Bu bahçelerde çoğu zaman bitki sistemine ve bitki coğrafyasına ait bilgiler elde edilebilir. Bu bahçeler birkaç kısma ayrılmış olup, alpinum adını

NEANDERTHAL ADAMI: Vahşî hayvanlara karşı savunmak için silâhlarına sarılan Neanderthal adamları

taşıyan kısımda dağ bitkileri, başka bir kısımda çiçekler, başka kısımlarda da bataklıklarda, sularda, steplerde, çöllerde, taşlık yerlerde, ormanlarda yetişen bitkiler yer alır.

Eski Çağ'da bazı bilginler özel bahçelerden faydalanarak bitkileri incelemişlerdir. Orta Çağ'da Araplar bahçelerde kültür bitkileri yetiştirmişler, manastırlarda yaşayan Hıristiyan rahipleri de manastır bahçelerinde yenilen ve tababette kullanılan bitkiler yetiştirmişlerdir. Bu bahçelerden ilmî araştırmalar için de faydalanılmıştır. Bu araştırmalara Rönesans'ta da geniş ölçüde pratik ihtiyaçlar için kurulan özel bahçeler ve amme bahçelerinde devâm edilmiştir. XVI. yüzyılda, Batının büyük üniversitelerinde yalnız ilmî araştırma ve öğretime yarayan bahçeler kurulmağa başlanmıştır: Padua 1545; Bologna 1568; Leyden 1577; Leipzig 1580; Montpellier 1593; Heidelberg 1597; Giessen 1610; Jena 1626. Eski bitki bahçelerinde muhtemel olarak bulunmayan limonluklar XVII. yüzyılda başlar. XVI. yüzyılda W. Turner tarafından Londra'ya yakın Kew'da kurulan bahçe büyük şöhret kazanmıştır. XVIII. yüzyılın başlarında bu bahçe kral tarafından satın alınmış ve Royal Botanic Garden adını almıştır. XIX. yüzyılda Sir William Hooker bunu dünyanın en büyük N. B. haline getirmiştir. Şimdi Kew bahçesine müzeler, bir herbaryum ve sistematik botaniği incelemeye yarayan bir enstitü katılmıştır. Bu enstitü, dergiler çıkardığı gibi, bu son zamanlara kadar bütün dünyada takdir edilen bir bitki listesi (Index Kewensis) de çıkarır.

Ayrıca tropikal bitkilere mahsus iki meşhur bahçe vardır: Seylan adasında Paradeniya'da ve 1817'de Cava'da kurulan Buitenzorg bahçeleri. Almanya'nın en meşhur N. B.'leri şunlardır: Berlin-Dahlem'de A. Engler tarafından kurulan bir bahçe ile K. Goebel tarafından kurulan München'daki Naymphenburg bahçesi. (V. Örs)

NEBATÎ YAĞLAR, tabiatta, normal ısı derecelerinde hemen hepsi sıvı hâlinde olup suda erimeyen, alevle temasta ateş alan ve birbirine pek yakın olmamakla beraber "yağ" adı altında toplanan maddeler arasında, bitkiler'den elde edilenlere verilen ad. Bunlar üç grupa ayrılır: 1) Kurutucu yağlar; 2) yarı kurutucu yağlar; 3) kurutmayan yağlar.

1. *Kurutucu yağlar:* Bu grupa keten tohumu yağı, Çin'den gelen tung yağı, haşhaş tohumu yağı ve daha az bilinen N. Y. girer. N. Y. açık havaya bırakıldıklarında, önce yapışkan bir madde hâline gelirler, sonunda da düz, cilâyı andıran bir yüzey teşkîl ederler. Bu sebeple keten yağı uzun zaman kurşunlu boyalar ile ince boyaları teşkîl için kullanılmıştır. Bu boyalarla pratik bakımdan evler boyanır, bunlar toz boyalar (pigment)'la karışık olarak süs işleri için kullanılırdı. Bunun kaynağı keten fidanının tohumları idi. "Çin tahta yağı", "Japon tahta yağı" veya sâdece tahta yağı adını taşıyan Çinliler'in tung yağı, Avrupa'da 1735'te yalnızca Çin sarı verniğine katılarak bunun sâfiyetini bozan bir madde olarak tanınmıştır. Kaynağı aleurites cordata olup, Çin'de yetişen bir ağaçtır. Bunun meyvesi ceviz ve fındık gibi sert ve kabukludur. İçinde yağlı çekirdekli 3-5 tohum bulunur. Bu sebeple Çin'de bu yağa çoğu zaman "nut oil" (ceviz veya fındıkımsı yemiş yağı) denir. Tohumlar tavamsı bir âlette açık ateş üzerinde kızartılır, sonra taşlar arasında parçalanır ve eti kaba bir tahta mengenede ezilerek suyu çıkarılır. Çekirdekleri aş. yu. % 53 yağ ihtivâ eder. Ancak, pratik bakımdan % 40-41'den daha çok elde edilemez. Tortu (pestil)'su zehirli olup yalnız gübre olarak kullanılır veya yakılarak kandil isi hâline getirilir. Bu yağın özel karakteristiklerinden biri de ısıtılınca jelatin hâline gelmesidir.

2. *Yarı kurutucu yağlar:* Bunlar, birçok hallerde iki grupa ayrılır. Bunların birine pamuk tohumu yağı denir. Pamuk yağından başka mısır yağı, susam yağı, soya yağı ve birkaç daha az bilinen bitkilerin yağlarını içine alır. İkinci grupa kolza yağı grupu adı verilir. Bu grupa her çeşit düşük kaliteli kolza yağı (İng. ravison), ile beyaz, kara ve Hindistan hardalı tohumlarından kazanılan yağlar girer. Bu grupun yağları eskiden makina ve lamba yağları olarak kullanılırdı. Şimdi bu amaçlar için geniş ölçüde saf madenî yağlar ile (makina için) madenî ve sâbit yağ karışımları (ışık yapmak için) kullanılmaktadır. Yarı kurutucu yağların bazıları, özel olarak soya yağı, yeni plastiklerin imâlinde kıymet kazanmışlardır. Soya yağının, otomobil emayi yapmak için de kullanıldığı da biliniyor.

3. *Kurutmayan yağlar:* Bunların en iyi bilinenleri zeytin, yer fıstığı ve hint yağlarıdır. Hemen hemen olmuş zeytinlerin etli yerlerinden elde edilenler, olgunlaşmış ve olgunluk hâlini biraz aşmış zeytinlerden kazanılan yağdan üstündür. Zeytinyağı el ile toplanan ve çekirdekleri çıkarılan zeytinlerden elde edilir. En mükemmel yağlar ise el ile toplanan zeytinleri soyup çekirdeklerini çıkardıktan sonra hafifçe sıkılarak elde edilir. Sıkılmış etler çeşitli yöntemlere göre işlendikten sonra sofra yağları arasında daha düşük kalitelileri kazanmak için kullanılır. Bu düşük kaliteli yağlar makinalar için de kullanılır. Hint yağı Ricinis communis'in tohumlarından elde edilir. Bütün bu yağların en önemli kaynakları şu ülkelerdir: Hindistan, Cava, Akdeniz bölgesi, Meksika ve A. B. D. Tıbda kullanılan yağlar soğukta sıkılarak hazırlanır. Cendereden akan yağ iyice kalaylanmış kaplara dolar, burada durur ve çökelti bırakır. Bundan sonra kalaylanmış tavalarda, kaynamakta olan suyun üzerinde ısıtılarak tasfiye edilir, albumen'i pıhtılaşıp ayrılır, sonra süzülür ve tenekelerde satılır. Sonradan tortu ısıtılır ve sıkılır. Böylece makina yağları elde edilir. Hintyağının başka sâbit yağlardan farklı olan özelliği, alkolde erimesi ve petrollerde hemen hemen hiç erimemesidir. Yer fıstığı, amerikan fıstığı yağı genel Arachis hypogeia bitkisinin tohumlarından elde edilir. Yeni yöntemlere göre bundan salata yağı da hazırlanır. Rengi beyazdır, yer fıstığı gibi kokmaz. (V. Örs)

NEBÂTİLER, M. Ö. VI-M. S. II. yüzyıllarda Arabistan'ın kuzey-batı kesiminde güçlü bir devlet ve medeniyet vücude getiren bir Arap kavminin adıdır. N. adına en eski Âsur ve Yahudi tarihi ile ilgili belgelerde rastlanmakta ise de, bunun, Mezopotamya'da yaşamış başka bir kavmin adı olduğu ileri sürülegelmektedir. N. medeniyetini meydana getirenler, M. Ö. VI. yüzyılda Doğu Ürdün çölünden hareketle, Edom'luların topraklarını yâni Vâdî-i Mûsâ'yı ele geçirerek, burada Petra (b. bk.) şehrini merkez yaptılar ve, zamanla, güneyde Hicâz'a, kuzeyde Şâm'a ve doğuda da Fırat vâdilerine kadar yayıldılar. N. devleti, siyasî bakımdan, İskender imparatorluğunun parçalanışından sonra büyük bir gelişme göstermiş ve politikasını Mısır'a hâkim olan Ptolemaioslar ile Suriye'de hüküm süren Selefkhoslar arasındaki çekişmeye dayatmıştı. N.'in asıl rolü, siyasî alandan çok, kültür alanında olmuştur. Çağın gereği, resmî dil olarak önce Arapçayı yazıp söyleyen N., zamanla, Kuzey Arapçasını kullanıp bir de alfabe (Nebatî yazısı) meydana getirerek, harfleri değirmi biçimindeki bu alfabeleri ve dilleri ile Kur'ân-ı Kerîm'in diline tesir etmişler ve böylece, bugünkü resmî Arap dilinin ve

yazısının temellerini atmışlardır. Ayrıca N., Basra körfezi ile Yemen ve Kızıl Deniz ticaret yollarının mühim bir kesimini ellerinde tuttuklarından, kara ve deniz ticaretinin de koruyucusu oldular. Bu ticaretle zenginleştiler ve savaşçı bir kavim oldukları halde, ticarete verdikleri değerle dikkati çektiler. N. hakkında ilk gerçek bilgileri Sicilyalı tarihçi Diodoros'tan edinmekteyiz. İskender'in halefi ve onun kumandanlarından biri olan Antigonos, M. Ö. 312'de Petra üzerine yaptığı iki seferde de pek başarılı olamamıştı. M. Ö. 169'da ise, Ptolemaios Philomater ile Antiochos Epiphanes arasındaki savaşta, N. Selefkhosların yanında yer almışlardı. Bâzan Selefkhoslara, bâzan da Ptolemaioslara bağlı durumda olan N. devletinde resmen ilk para kestiren hükümdar, III. el-Hâris/Aretas (M. Ö. 85-60) olmuştur. Onun, böylece, N. devletini bağımsız hâle getirdiği ve buna da Selefkhosların hükümdarı III. Antiochos'u Kana savaşında yenilgiye uğratıp öldürmek suretiyle ulaştığı söylenir. Ayrıca Adida'da Yahuda kralı Alexandre'ı da mağlûp eden Hâris, N.'in bölgeye hâkim olmalarını sağlamıştı. Ama, Roma İmparatorluğu'nun Suriye'ye yerleşmeğe başlaması, N.'in bölgedeki üstünlüklerinin süratle ortadan kalkmasına yol açtı. Pompeius, M. Ö. 66'da Şâm'ı işgal ettiği gibi, 62 yılında da bir Roma ordusunu Petra üzerine sevk etti. N. kralı el-Hâris, Roma ordusunu ancak 300 talent tutarında bir para ödemekle durdurabildi. M. Ö. 31 yılında ise Antonius, Yahuda kralı Herod'u yeniden N.'e karşı savaşa zorladı. Fakat, bu sefer, Herod acı bir yenilgiye uğradı. N.'in Roma İmparatorluğu ile dostça temaslara geçmesi, Julius Caesar'ın M. Ö. 27'de İskenderiye üzerine yaptığı seferle gerçekleşmeğe başladı. N. hükümdarı III. Ubeyde/Obudas (M. Ö. 27-9), Roma ile yaptığı anlaşma sonunda elde ettiği imkânlarla, ülkesinin sınırlarını bütün çöl Arabistan'ını içine alacak şekilde genişletti. Bunun bir sonucu olarak da Petra, halefi IV. Hâris zamanında (M. Ö. 9-M. S. 40) en parlak günlerini yaşadı. N. devleti kuzeyde Şâm'a kadar uzanmış ve bütün Suriye Çölü bu devletin hükmüne bağlanmıştı. Avgustus devrinde N. krallığı, tekrar bağımsızlığını kaybederek, Roma İmparatorluğu'na bağlı mahallî devletler arasına katıldı. M. S. 24'te Romalılar'ın Aeilius Gallus komutasında Yemen üzerine yaptıkları sefer, Necrân'a kadar ilerlendiği halde, N. kralı III. Ubeyde'nin beceriksizliği yüzünden başarıya ulaşamadı. Bu yıllarda, N. tahtında ve devletin yönetiminde kadınların da nüfuz sahibi olmağa başladıkları görülür. II. Mâlik'in kızkardeşi Şâkile/Şukailat ile II. Ribâl'in karısı Cemile/Gamilat, bunların en tanınmışlarıdır. Trajan'ın Suriye Genel Vâlisi Cornelius Palma 106 yılında Petra'yı kesin olarak işgal etmekle, N. devletini ortadan kaldırdı ve bölge bir Roma eyâleti hâline kondu. Yeni rejim N. halkının da dağılmasına ve diğer topluluklar içinde erimesine yol açtı. N.'in din, dil ve kültürleri hakkında bk. ARABİSTAN ve ARAP DİLİ.

Nebâtî Hükümdarları :

I. el-Hâris/Aretas	M. Ö. 169
I. Ribâl/Rabbel	M. Ö. 149
II. el-Hâris	M. Ö. 120-96
I. Ubeyde/Obudas	M. Ö. 96-85
III. el-Hâris	M. Ö. 85-60
II. Ubeyde/Obudas	M. Ö. 60-59
I. Mâlik/Malikho	M. Ö. 59-27
III. Ubeyde	M. Ö. 27-9
IV. el-Hâris	M. Ö. 9-M. S. 40
II. Mâlik	M. S. 40-71
II. Ribâl	M. S. 71-106

(İ. Parmaksızoğlu)

NEBÎ : bk. RESÛL.

NEBİLOĞLU (İsmail Hakkı) (1893 - 20.II.1965), Türk şarkı bestekârı. İstanbul'da Teşvikiye'de doğdu. İstanbul'da 72 yaşında öldü. Üsküdar'da Karacaahmed'e gömüldü. Enderûn-ı Hümâyûn müdürlerinden Hacı Mehmed Nebil Bey'le Fatma Melek Hanım'ın oğludur. Kabataş lisesini, hukuk fakültesini bitirdi. Birinci Cihan Savaşı'nda (1914-1918) yedek subay olarak Kafkas ve Çanakkale cephelerinde vuruştu, bölük kumandanı oldu. Nihayet Keşan'da düşman topçu ateşinden gözleri ârızalandı ve bir müddet sonra kör oldu. Bir müddet okullarda öğretmenlik yaptı. Annesinin çaldığı ûd'a merak sararak ûd öğrendi ve Türk Musikisi ile alâkalanmaya başladı. Ûdî Âfet'ten 3 defa aldığı ûd dersi dışında bir musiki hocası olmadı. Musiki üstadlarının muhitine girerek istifade etti. Bunların arasında Tanbûrî Cemil Bey'le İsmail Hakkı Bey de vardır. Bir kızı vardır. Son yıllarında ikinci defa evlenmişti. 500'den fazla şarkı bestelediğini ifade etmişse de, bunların çoğunun notası olmadığını da son yıllarında söylemişti. 1943'te Yegâh'dan son derecede parlak bir şarkı bestelemiş, bunun dışında dikkate değer hiç bir eserine rastlanmamıştır. Hattâ şarkılarının hemen hepsinde üslûp zevksizliği olduğu söylenebilir. (Y. Ö.)

NEBRASKA, Amerika Birleşik Devletleri'nin merkezî devletlerinden biri. Kuzeyde Güney Dakota, doğuda Iowa ve Missouri, güneyde Kansas, güney-batıda Colorado, batıda Wyoming ile sınırlıdır. Yüzölçümü 200 018 km², nüfusu 1 483 791 (1970), başşehri: Lincoln'dür (kısaltılmışı : Nebr.).

NEBRASKA : Nebraska City'de Arbor Lodge adlı bina

N.'nın toprakları batıdan doğuya doğru alçalan bir ova hâlindedir. Doğudaki arazinin beşte dördü Birleşik Devletler'in Büyük Ovalar kısmına girer. Missouri'ye dökülen Platte nehri N. topraklarını batı-doğu doğrultusunda ikiye böler. Bu nehir kuzey ve güney Platte nehirlerinin birleşmesinden meydana gelir. N. topraklarını sulayan diğer önemli nehirler Niobrara, Ekhorn, Pepublican nehirleriyle Platte'nin çeşitli kollarıdır. Missouri nehri de N.'nın doğu sınırını meydana getirir. N.'da 2 000 tabiî göl ve birçok baraj gölü vardır. İklim, sert bir kara iklimidir, aşırı sıcak ve soğuklar olur.

N.'da oturanların yarıdan fazlası şehirlerde yaşar. Ahalinin % 97,4'ü Beyaz, % 2,1'i Zenci, % 0,4'ü Kızılderili'dir. Geri kalan % 0,1 çeşitli ırklardandır. N.'nın en büyük şehri Omaha'dır, bunu büyüklük bakımından başşehir Lincoln takib eder. Diğer önemli şehirler Kimball, Grand Island, Hastings'dir. Ülkede çeşitli üniversite ve yüksek okullar vardır. Bunların en önemlisi Lincoln'daki N. üniversitesidir; 1869'da kurulmuştur. Ayrıca çeşitli şehirlerde öğretmen okulları vardır. Halk kütüphanelerinin sayısı 260'ı geçer.

N.'nın ekonomisinde tarım büyük yeri tutar. Arazi çok verimlidir. Toprağın verimli üst tabakasının kalınlığı, ülkenin büyük bir kısmında 30-250 cm. arasında değişir. Rutu-

beti devamlı olarak koruyan bir özelliği vardır. Ülke topraklarının %97'si çiftliklerle kaplıdır. Çalışan nüfusun %20 - %25'i tarımla uğraşır. Elde edilen tarım mahsullerinin başlıcaları mısır, baklagiller, soya fasulyesi, yulaf, çavdar, kuru ot ve saman, şeker pancarı, buğdaydır. Çiftliklerde geniş ölçüde büyük baş hayvan yetiştirilir, buna paralel olarak süt mamulleri ekonomide önemli yer tutar.

N.'nın mineral üretiminin başında petrol ve tabiî gaz gelir. Akarsu bakımından çok zengin olması ülkeye hemen hemen sınırsız bir elektrik enerjisi sağlamaktadır. Ayrıca atom enerjisi merkezi de vardır. N. endüstrisinde önemli yeri olan başlıca kollar kimyevî maddeler, çiftlik makineleri, konserve, inşaat malzemesi, basılı malzemeler, ulaştırma malzemeleridir.

Tarih: Batılılar'ın gelmesinden önce N. topraklarında yaşayan başlıca Kızılderili kabîleleri, Siou'lar, Pawnee'ler Omaha'lar, Cheyenne'ler, Comanche'ler, Iowa'lar, Missouri'lerdi. Bölgeye ilk gelen Francisco V. de Coronado adlı İspanyol'dur (1541). XVIII. yüzyılın başlarında ise Fransızlar gelmiş ve Pawnee'lerle iyi münasebet kurarak 1720'de P. de Villasur'un komutasındaki İspanyol kuvvetleriyle yaptıkları savaşı kesinlikle kazanmışlardır. Birleşik Devletler'in Louisiana'yı satın almasından sonra XIX. yüzyılın başlarında, bu bölge kürk ticaretinin merkezi hâline geldi. 1854 yılında Birleşik Devletler'e bağlı "arazi" statüsüne girdi. Bu tarihten sonra da önemli yerleşme hareketleri başladı. Kıt'ayı bir baştan bir başa geçen demiryolunun yapılmasıyla bu hareket hızlandı ve N., 1867'de 37. devlet olarak birliğe katıldı. N.'nın 49 üyeden kurulu bir meclisi vardır. Federal mecliste 2 senatör ve 3 milletvekili ile temsîl edilir. (O. Yüksel)

NEBÜLÖZ (Fr. nébuleuse; Lat. *nebula* = sis, bulut), dış boşlukta, yani dünya atmosferinin dışında, gökte görülen, hafif parıltı saçan sis veya bulutu andıran bazı nesneler. Bu ad üç çeşitli görüntüye verilmiştir:

1. Bu nesnelerin bazılarına teleskop ile bakılınca, yıldızlardan ibaret olup, gerçekte içinde bulunduğumuz galaksi (samanyolu) gibi birer dünyayı teşkîl ettikleri anlaşılır. Bunlara uzun zaman galaksi dışı N.'ler (Fr. nébuleuses extragalactiques), bazan de gösterdikleri şekle dayanılarak sarmal N.'ler (Fr. nébuleuses spirales) adı verilmiştir. Şimdi ise bunlara galaksi (Fr. galaxie) adı verilir.

2. Asıl veya gerçek N.'ler ki bunlara galaktik N. (Fr. nébuleuses galactiques) de denir. Boşlukta, yıldızlararası kozmik maddenin ortalamadan daha yüksek bir yoğunluk gösterdiği yerlere tekabül eder. Çoğu zaman bu N.'ler beyazımsı (pleyad'lar takım yıldızları N.'ü) veya yeşilimsi (Orion takım yıldızı N.'ü) bir ışık gösterirler.

3. Nihayet bazı yuvarlak bulutumsu şekillere de bu ad verilir (Fr. nébuleuses plantéaires). Fakat bu doğru değildir. Bu nesneler, büyük ölçüde ionize edici, ültraviyole ışınlar saçan çok sıcak bir merkezî yıldız tarafından etrafa atılan maddelerden teşekkül etmiştir. Bu maddeler, yıldızın çevresinde bir duman sorgucu gibi görünür. Modern astronomiye göre 1 ve 3. N. adına lâyık olmayıp bu ad ancak 2.'ye verilmelidir. (V. Örs)

NECÂHLAR, Benû Necâh, Âl en - Necâh (1021 - 1159), Zebîd'de hükûmet süren Habeş asıllı bir kölemen sülâlesi. Bu sülâlenin kurucusu Necâh, son Ziyâdî (b. bk.) hükümdârı Abdullah (Ziyâd/İbrâhim) b. İshak'ın vezîri Mercân'ın kölelerinden olup, 1011'de Abdullah öldürüldüğü vakit valilik derecesine yükseltilmiş bulunmakta idi. Mercân'ın 1021'de diğer bir köle yâni, Nefîs tarafından öldürülmesi üzerine harekete geçmiş ve şubat 1022'de Zebîd'e (b. bk.) girerek hükümdarlığını ilân etmişti. Kendi adına para bastıran ve hutbede ismini Abbâsî Halîfesi'nden sonra okutmağa başlayan Necâh, Halîfe'den el - Müeyyed Nâsırüddîn unvânını almağa da muvaffak oldu. Ülkesini Tihâme'ye kadar genişletti. Ancak, Şi'îliği destekleyen ve Suleyhîler sülâlesinin kurucusu (bk. SULEYHÎLER) olan Ebû'l - Kâmil Ali karşısına rakîb olarak çıktı. N. sünnî olduklarından, bu iki âile arasındaki iktidar mücadelesi dinî bir renk almaktan da geri kalmadı. Necâh, bir söylentiye göre, 1061'de Ali'nin ona gönderdiği bir câriye tarafından zehirlenerek öldürüldü. Bu olayı fırsat bilen Ebû'l - Kâmil, Zebîd'e girdi, N.'ın oğulları ise, Dahlek adasına kaçmak zorunda kaldılar. Burada tarafdarlarını hazırladılar ve, 1082 de, tekrar ortaya çıktılar. Ebû'l - Kâmil, Mekke Şerîfi ile savaş hâlinde bulunduğundan, Saîd el - Ahvel b. Necâh ile kardeşi Ebû't - Tâmi' Ceyyâş b. Necâh önce başarıya ulaştılar ve Ebû'l - Kâmil'i yenilgiye uğratıp öldürdülerse de, onun eşi Esmâ, oğlu el - Mükerrem'e yardım etmekle N.'ı tekrar bozguna uğrattılar. Onlar da, yeniden, Dahlek adasına çekildiler. Saîd el - Ahvel, 1086'da, Zebîd'de tekrar iktidarı ele geçirebildi. Ama, Suleyhîlerden el - Mükerrem'in eşi Seyyide'nin Şi'îleri tahrik etmesi sonucunda, öldürüldü. Bunun üzerine Ceyyâş, Hindistan'a kaçmak zorunda kaldı. Bir süre sonra bir Hintli kılığında Zebîd'e döndü ve, tarafdarları ile temas kurarak, 1089'da, kolay bir darbe sonunda iktidarı Suleyhîler'den geri aldı. 1105'te ölünce, geride kalan çocukları arasında, daha önce Ziyâdîler'de olduğu gibi, kardeş kavgaları başgösterdi. Bu çeşit kavgaları çevredeki küçük emâreler tahrik ve teşvik ettikleri gibi, vezîr pâyesine kadar yükselen muhteris devlet memurları da bu iktidar mücadelesine katılmışlar ve N. sülâlesinin tarihi böyle mücadeleler içinde son bul-

NEBÜLÖZ: Bir çubuklu sarmal nebülöz fotoğrafı. Bu fotoğraf 1921 yılında Wilson gözlemevinin teleskopuyle çekilmiştir. Nebülözler görünüşlerine göre sınıflandırılmaktadırlar.

muştur. Ceyyâş'ın oğlu I. Fâtik 1109'da ölünce, kardeşi el - Mansûr hükümdar oldu. Ancak, ergen yaşta bulunmadığından, devlete Seyyide'nin gözdesi el - Muzaffer hâkim olmuş ve el - Mansûr âdetâ Suleyhîler'in tâbii durumuna düşmüştü. Bununla beraber el - Mansûr, rüşdünü ispat eder etmez, el - Muzaffer'i ortadan kaldırdı. Bu sefer vezîr olan Menn'Allah iktidara el koydu ve, el - Mansûr'u 1123'te zehirleterek, yerine II. Fâtik'i hükümdar ilân etti. Bu arada, Zebîd önüne kadar ilerileyen bir Fâtımî ordusunu da yenilgiye uğrattı. Menn'Allah'tan sonra Âlem ve daha sonra da İkbâl adlı köle vezîrler N. devletinde iktidarı ellerinde tuttular. Bunlardan İkbâl, II. Fâtik'i 1137'de zehirleterek yerine Ceyyâş'ın torunu III. Fâtik'i hükümdarlığa getirdi. Az sonra iktidarı yeni bir vezîr, Sürûr eline geçirdi. Fakat, Tihâme'de gittikçe kuvvetlenen Ali b. el - Mehdî'nin karşısında başarısız kaldı. 1156'da, Ali'nin gönderdiği bir hâricî tarafından öldürüldü. Bunun üzerine, N.'ların Habeş kölelerden oluşan askerleri Zeydî imamı el - Mütevekkil'i Zebîd'e davet ettiler. Ama Ali b. el - Mehdî, daha erken davranarak, 1159'da Zebîd'e girdi ve III. Fâtik'i öldürterek N. devletine son verdi. N. da, Ziyâdîler gibi, Habeş askerlere dayanıyorlardı. Bunlar ise ülkede dâimî bir kargaşalık unsuru olduklarından, Ceyyâş, onlara karşı tıpkı Abbâsî halîfelerini taklîd ederek, Oğuz Türklerinden ayrı bir ordu kurmağa çalıştı. Fakat iklim şartları Türkler'in Zebîd'de barınmalarına imkân vermediğinden, bu tecrübe sonuçsuz kaldı ve N. sülâlesi ömrünü tamamladı.

Necâh Sülâlesi

el - Müeyyed Necâh	1021 - 1063	
Suleyhîler hâkimiyeti	1063 - 1081	(Ebû'l - Kâmil Ali b. Muhammed)
Saîd el - Ahvel	1081 - 1086	
Suleyhîler hâkimiyeti	1086 - 1089	
Ebû't - Tâmi' Ceyyâş	1089 - 1105	
I. Fâtik b. Ceyyâş	1105 - 1109	
el - Mansûr b. Fâtik I.	1109 - 1123	
II. Fâtik b. el - Mansûr	1123 - 1136	
III. Fâtik b. Muhammed	1136 - 1159	

(İ. Parmaksızoğlu)

NECÂŞÎ, Araplar tarafından Etyopya (Habeşistan) hükümdarlarına verilen unvân. N. kelimesinin menşei üzerinde ihtilâf vardır. Bâzı lugatçiler bu sözün saf Arapça olduğunu ileri sürerlerse de, bâzıları bunun Habeşçeden alınma, muarreb (arabcalaştırılmış) kelime olduğu kanısındadırlar. N. sözüne, ilk defa hadîslerde rastlanır. Kur'ân-ı Kerîm'de böyle bir söz geçmez. Bir anlamda "kayser, kisrâ" gibi Habeş imparatorlarının özel unvânı, bir anlamda da Hz. Peygamber zamanında hükümdar bulunan imparatorun adıdır. Habeşistan'a ilk hicretten Hz. Peygamber'in çevre hükümdarlara yazdığı mektuplara kadar, N. ile ilgili 7 haber vardır. Bunlar, Habeşistan'a yapılan ilk hicret Hz. Peygamber'in N.'yi İslâma dâvet mektubu, N.'nin Hıristiyanlığı bırakıp Müslüman oluşu, ikinci hicret, Hz. Peygamber'in zevceliğe kabûl ettiği Ümmü Habîbe'ye N.'nin verdiği çeyiz, Arabistan'a dönecek olan muhacirleri getirecek iki geminin donatılması ve Ca'fer b. Ebî Tâlib'in Habeşistan'dan dönüşü ile ilgili haberlerdir. En son olarak da Hz. Peygamber'in Hicretin 9. yılı ramazanında N.'nin ölümünü önceden bildirmesi ve onun namazını Medîne musallâsında kıldırması olayı gelir. N. kelimesi, bu geleneklerle, ondan sonraki bütün Habeş imparatorları için de bir unvân olarak kullanılmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

NECÂŞÎ, Kays b. Amr el - Hârisî, Sadr-ı İslâm'da yaşamış bir Arap şâiri. Necrân'da (b. bk.) doğmuş ve yetişmiştir. Adını, ilk defa, Hassân b. Sâbit'in oğlu Abdurrahman'a karşı açtığı edebî münakaşada duyurmuştu. Abdurrahman'la yaptığı şiir karşılaşmalarında, her defasında, ondan üstün olduğunu gösterir. Ondan sonra, Benî Aclân'ın şâiri İbnü Mukbil ile çatıştı. Bu edebî münâzarada o kadar ileri gitti ki, Hazret-i Osman, Hassân b. Sâbit ile Hutey'a'nın görüşlerini alarak, onu haps ettirmek zorunda kaldı. Hazret-i Ali'nin hılâfeti sırasında ona intisâb eden N., bilhasa Sıffîn (b. bk.) günlerinde, Muâviye'nin şâirleri ile müşa'arelerde bulundu. Fakat, sefih bir hayat yaşamadığı için Hazret-i Ali'nin tekdîrine uğrayınca, onu bırakarak Muâviye'nin saflarına katıldı. Ancak, Hazret-i Ali'yi gerçekten sevenlerden olduğu için, memleketi olan Yemen'e döndü. İmam Hazret-i Hasan'ın ölümüne güzel bir mersiye söyledikten sonra, 669'da, Lahc'de öldü. N., Câhiliye ve Sadr-ı İslâm şiirinin sayılı sîmâlarından biridir. (İ. Parmaksızoğlu)

NECÂTÎ (**asıl adı : İsâ**) (Edirne ? - İstanbul 1509), Klasik Osmanlı şiirinin, XV. yüzyılda tanınmış mümessillerinden biri. Doğum tarihi kesinlikle tesbît edilmiş değildir. Fâtih Sultan Mehmed (1451 - 1481)'in ilk saltanat yıllarında doğduğunu kaydetmek hatâlı olmaz.

İnandırıcı görünen bir söylentiye göre N., Abdullah adında birisinin oğludur. Çocukluğunda Edirne'li bir hanım tarafından köle olarak büyütülmüş; eğitim ve öğretimine îtinâ gösterilmiştir. Genç yaşlarında iken Kastamonu'ya gitmiş, orada güzel yazı (hüsn-i hatt) ve şiirle uğraşmış; daha sonra yavaş yavaş dar muhîtini aşarak memleketin diğer bölgelerinde de tanınıp, sevilmiştir. Bu arada, çağının ünlü şâiri Ahmed Paşa'ya (ölm. 1497) gazellerini beğendirmiş; daha sonra şiirleri Fâtih'in takdîr ve teveccühünü kazanmıştır. Kasîde ve gazellerini beğenen Fâtih Mehmed Hân, onu Dîvân Kâtipliği'ne tâyin etmiştir.

İstanbul'a gelen N., Fâtih'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu II. Bâyezid (1481 - 1512)'in de takdîr edip değer verdiği, bir şâir olmuştur. Pâdişâh, büyük oğlu Şehzâde Abdullâh'ı Karaman sancak beyliğine gönderirken, N.'yi de onun Dîvân Kâtibi olarak göreve yollamıştır. Ancak, şehzâde Abdullâh genç yaşta vefât edince, N. de, 1483'te, İstanbul'a dönmüştür.

Daha sonra II. Bâyezid, oğullarından Şehzâde Mahmûd'u Manisa sancağına yollamış; N.'yi de, onun nişancılığı ile görevlendirmiştir. Ancak, bir müddet sonra bu şehzâde de ölmüş; böylece N.'nin Manisa'daki rahat, güzel ve mutlu günleri 1507 tarihinde sona ermiştir.

Yeniden İstanbul'a dönen şâir, artık başka bir görev almamıştır. Kendisine bağlanan aylıkla Vefâ semtindeki evinde yaşamış ve burada 25 Zilka'de 914 (17 Mart 1509) tarihinde vefât etmiştir. İstanbul Belediyesi'nce yaptırılmış olan mezarı şimdiki Yeni Manifaturacılar Çarşısı İlk İstanbul Kadısı Hızır Bey'in mezarı ile yanyanadır.

N.'nin elde bulunan ve edebî bakımdan büyük değer taşıyan tek eseri *Dîvân*'ıdır. Onun *mesnevî* tarzında eserleri bulunduğuna dair şuarâ tezkirelerinde kayıtlar mevcut ise de, bu hususta kesin bir şey söylenemez.

Necatî Dîvânı'nın İstanbul kütüphânelerindeki nüshalarının sayısı yirmiyi aşar. Bu dîvânın son zamanlarda tenkidli bir basımı yapılmış olduğu gibi, tahlîli de bir doktora konusu olmuştur. Ayrıca dîvândan yapılan seçmeler genç kuşakların da istifâdesine sunulmuştur.

Dîvân, Şehzâde Mahmûd adına tertîb olunmuştur. Buradaki kasîdeler de, gazeller de gerçekten başarılıdır. Dil sâde, üslûp güçlü ve tesirlidir. Bir "gazel şâiri" olarak, çağının en şöhretli san'atçısı sayılan Ahmed Paşa ile mukayese etmek mübâlâğalı olmaz. Ayrıca şiirlerinde, tabiatıyle belli bir ölçüde, mahallî renk ve özelliklerin de aksetmekte olduğuna dikkat çekilebilir.

Dîvân-ı Necâtî'de 40 beyti Farsça olmak üzere 6554 beyit vardır. Yalnız gazeller 4786 beyittir (650 gazel). Hazret-i Peygamber ve Hazret-i Alî vasıflarında 2 Nâ't dışında Fâtih, II. Bâyezid, Şehzâde Mahmud, Mesih Paşa, Abdurrahman Efendi, Ali Paşa, Kasım Paşa, Mustafa Paşa vasıflarında hayli kasîde, Şehzade Abdullah için 2 ve Şehzâde Mahmûd için bir mersiye söylemiştir.

N.'de haylı canlı tabiat tasvirlerini, halk diline ve halk psikolojisine oldukça yakın bir ifâdeyi ve güçlü bir dile hâkimiyet hassasını müşâhede etmek güç değildir. Ona çağının diğer şâirlerine daha üstün olmak meziyetini kazandıran da daha çok bu vasıflarıdır. N.'nin XV. yüzyılın ikinci yarısında klasik Türk şiirinin gelişme ve olgunlaşmasındaki payı büyüktür. O kendinden öncekiler olduğu gibi, kendi zamanındaki şâirlere de nazîreler yazmıştır. Hayallerindeki incelik ve renklilik, kelime hazînesindeki zenginlik, ifâdesindeki rahatlık ve rintçe davranış; sırası düştükçe söylemek istediklerini atasözleri ve halk deyimleriyle, güçlük çekmeden, yazabilmek yeteneği, N.'yi üstün ve başarılı şâir yapan diğer vasıflarıdır.

N.'yi Anadolu diyarının şiir pâdişâhı "husrev-i Rûm", "melikü'ş-şuarâ" sayanlar olmuştur. Şâirimizin kendi çağdaşları üzerinde olduğu gibi, kendinden sonra gelenler üzerinde de tesir ve nüfûzu az değildir. Bilhassa Mihrî Hâtûn (ölm. 1506) gibi bazı çağdaşlarının ona hayranlık derecesinde takdirkâr olduğu ancak, onun böyle şeylerden pek hoşlanmadığı bilinmektedir. N.'nin şiirlerine nazîre yazanlar arasında büyük şâir Bâkî (1526-1600) gibi bir üstâdın da bulunuşu yeter derecede anlamlıdır, denebilir.

Sonuç olarak denebilir ki, N., Fâtih devri sonlarıyle II. Bâyezid'in saltanat yıllarında, Osmanlı şiir tarihinde, kendine has yeri ve değeri olan ön planda bir san'atçıdır. (A. Karahan)

NECÂTÎ, Mustafa (İzmir 1892 - 1 Ocak 1929), Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sicil Arşivi'nde bulunan 370 sıra numaralı dosyasındaki bilgilere göre 1892'de İzmir'de doğmuştur. Dârende eşrâfından Halil Bey'in oğludur. İzmir İ'dâdîsi'nden sonra bir süre İstanbul Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. İzmir muallim Mektebi'nde öğretmenlik; arkadaşı Vâsıf çınar ile birlikte de Şark Mektebi'nde 1915-1918 yılları arasında idârecilik yapmıştır. Bundan sonra kısa bir süre İzmir Hukuk Müşavirliği'nde çalışan ve avukatlık yapan N. Bey., 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Balıkesir Cephesi'nde kurulan Millî Çeteler'e katılmıştır. N., Anzaur kuvvetlerine ve Yunanlılar'a karşı girişilen savaşlarda kahramanca vazifeler görmüştür. Yine arkadaşı Vâsıf Çınar'la birlikte çıkardıkları İzmir'e Doğru gazetesinde Millî Mücâdele'yi destekleyen heyecanlı, ateşli başyazılar yazmıştır.

NECÂTÎ, Mustafa

I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Saruhan Meb'-usu olarak seçilen N. Bey, 1920'de Karadeniz bölgesindeki Pontus Rum teşkilâtını tahkika me'mur Samsun İstiklâl Mahkemesi'nde ve T. B. M. M.'nde kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubu kâtipliğinde çalışmıştır. Sonra Kastamonu ve çevresi İstiklâl Mahkemesi Başkanı olan N. Bey, Meslis'in II. döneminde İzmir meb'usu olmuş; 1923'de Mübâdele, İmâr ve İskân Vekilliği; 1924'de Adliye Vekilliği yapmıştır.

Kabinenin istifâsı ile görevinden ayrılmış; Şeyh Said ayaklanması üzerine Doğu'da kurulan İstiklâl Mahkemesi'nde bir hafta kadar savcılık yapmış; iki yıl kadar bir süre de (1923-1925) Muallimler Birliği Reisliği'nde bulunmuştur.

2. İsmet Paşa (İnönü) Hükûmeti'nde 20 Aralık 1925'te Maârif Vekili olan N. Bey 1 Ocak 1929'dan ölümüne kadar 3 yıl 13 gün bu vazifede bulunmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde kabûl edilmiş Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu'nun ilk uygulanması N. Bey'in Maârif Vekilliği devresine rastlamıştır. Çalışkan, teşkilâtçı bir eğitimci olarak ün kazanmış N. Bey hakkında İbrâhim Alâeddin Gövsa (Türk Meşhurları Ansiklopedisi) adlı eserinde şunları yazmaktadır:

"Tahsili eksik olmakla beraber kavrayışlı bir zekâsı, kuvvetli bir şahsiyeti vardı. Bir inkılâp adamı için çok faydalı vasıflara sahipti. Zamanında maârife karşı büyük bir dikkat ve ehemmiyet uyandırmış olması faâliyetlerinin en esaslı vasfıdır."

1 Ocak 1929'da vefat eden N. Bey, Ankara'da Cebeci mezarlığına gömülmüştür. 3 Haziran 1935'te Moskova'da ölen yakın arkadaşı Vâsıf Çınar'ın cenazesi yurda getirilerek N.'nin yanına gömülmüştür.

N. Bey'in Meclis Sicil Arşivi dosyasında "Uğural" diye bir soyadı görülmektedir ki, hangi târihte, âilesi efrâdından kimler tarafından alındığı tesbît edilememiştir. (F. Tevetoğlu)

NECATİGİL, Behçet (doğ. İstanbul 1916), Cumhuriyet dönemi şâirlerindendir. İlk öğreniminden sonra Kabataş Lisesini, daha sonra da Yüksek Öğretmen Okuluna bağlı olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiştir (1940). Önceleri Kars ve Zonguldak'ta edebiyat öğretmeni olarak görev alan N., daha sonra İstanbul'da Kabataş Lisesi'nde bu görevini sürdürmüş, ardından İstanbul Eğitim Enstitüsüne geçmiştir. Şiir denemelerine önceleri "Varlık" dergisinde başlayan şâir, "Yeditepe",

NECATİGİL, Behçet

"Türk Dili" ve "Yeni Dergi" de devâm etmiştir. Yeni Türk şiirinin gelişmeye başladığı sıralarda edebiyat çevresine giren N., serbest nazım şeklini benimseyenlerdendir. Şiir yazmaya başladıktan sonra hiçbir edebî topluluğa katılmamış olmakla beraber Orhan Veli'nin açmış olduğu yeni şiir akımından da uzak kalamamıştır. Bundan dolayı şiirlerinde daha çok sosyal konulara yönelmiş; bu alanda da günlük yaşayışın ufak örneklerini şiirinde vermeye çalışmıştır. Onun şiirinde insanın işlenişi daha ağır basar. Buna bir de "çevre" eklenir. Böylelikle "insan - çevre" kompozisyonu ortaya çıkar. Ancak, şâir bu konuda içe dönüktür. Onda, yer yer hayattan kaçış, bezginlik ve karamsarlık kendini gösterir.

1961'den sonra radyo oyunları da yazmaya başlayan N., bu türdeki eserlerini "Türk Dili" dergisinde yayınlamıştır. Ayrıca, Batı edebiyatından yaptığı çeviriler otuzun üzerindedir. Bunlardan sekizini Knut Hamsun'dan yapmıştır. Şâir, *Eski Toprak* ile "Yeditepe" şiir armağanını [1957]; *Yaz Dönemi* ile Türk Dil Kurumu şiir ödülünü [1964] kazanmıştır.

Şiir kitapları: *Kapalı Çarşı* [1945] *Çevre* [1951 - 1960], *Evler* [1953]. *Eski Toprak* [1956, 1965], *Arada* [1958], *Dar çağ* [1960], *Yaz Dönemi* [1963], *Divançe* [1965], *Yürümek* [1968], *Encam* [1970]; radyo oyunlarından: *Yıldızlara Bakmak* [1965], *Kadın ve Kedi* [1965] ile beş oyundan meydana gelen *Gece Aşevi* [1967] ve *Üç Turunçlar* [1970] kitap olarak çıkmıştır. Ayrıca, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* [1960, 1964, 1966, 1967, 1969, 1972], ile *Edebiyatımızda Eser Sözlüğü* [1971] adlı iki çalışması ve *Atatürk Şiirleri* [1963, 1973] adlı bir derlemesi vardır. (İ. Parlatır)

NECD, Suûdî Arabistan krallığının orta kısmı. Kızıldeniz'e bakan Hicaz dağlarından doğuya doğru gittikçe alçalarak uzanan yayla bölgesini içine alır. Kuzeyde Nüfûd, doğuda Dehna, güneyde Rub'ül-hâlî çölleriyle sınırlıdır. N.'in, Yukarı N. diye bilinen batı kısmının ortalama yüksekliği 1 200 m'dir. Doğuda, Riyad eyâleti içinde, yükseklik 600 m'ye düşer. Akarsu doğuya doğru ve ancak mevsimden mevsime suyu olan vâdî sistemlerine münhasırdır. Başlıca vâdîler Rümme, Devâsir, Hanîfe, Sahbe'dir; bunlar N.'i çevreleyen çöllerde kaybolurlar. Bölgenin en kuzeyinde Şamar, Mekke - Riyad yolunun hemen güneyinde de Nir dağı vardır. Güneyde Tuvayk dağları yer alır. Uzunluğu 1 200 km'yi bulan bu dağ zenciri N.'in yerleşme merkezlerinin en fazla olduğu kısmını teşkil eder. Dağların sarp batı tarafında yükseklik 240 m'yi bulur. Burada muhtelif vâdîler vardır; bunların en önemlisi olan Birk, Vâdî Sahbe'nin bir koludur.

N.'in nüfusu 3 - 4 000 000 kadardır. Başlıca şehirleri Riyad (400 000 kadar), Burayda (70 000), Anayza (25 - 30 000), Hâil, Cevf ve Sakaka'dır. Krallığın başşehri olan Riyad, Arid mıntakasıyle birlikte, Harc, Mahmal, Vaşm ve Sudeyr mıntakalarının idaresini elinde bulundurur. Diğer idarî bölgeler Aflac (idare merkezi Layla), Vâdî'ü-d-Devâsir (merkezi Hamâsin), Kasım (merkezi Burayda) ve Cebel Şamar'dır (merkezi Hâil).

N. kabîleleri arasındaki birlik, karışık olan Hicâz'a göre daha fazladır. 1920'lerin sonlarına kadar Kahtan, Uteybe, Harb, Şamar, Mutayr, Devâsir, Subay ve Suhul gibi büyük N. kabîlelerinin önemli bir askerî ve siyasî nüfuzu vardı. Bunların etkileri sonradan zayıfladı. Şehirlerdeki yerleşik halkın çoğu da ya bu kabîlelerin şehir hayatı yaşayan kısımları, yahut eskiden beri şehir hayatı yaşayan Beni Tamam gibi kabîlelere mensuptur.

Tarih : N.'in tarihinin ilk safhaları meçhuldür. Arab kabîlelerinin buraya ne zaman yerleşmeye başladıkları bilinmemektedir. Hıristiyan'lıktan önce ve Hıristiyan'lık sırasında gelişen Güney Arabistan medeniyeti Hadramut ve Yemen'den gelen ticaret yolları N.'den geçerek Basra körfezine uzanıyordu. Sonradan güneyli bir kabîle olan Kinde burada kısa ömürlü bir krallık kurdu. Hıristiyanlık Orta N.'e kadar nüfûz etti. Ancak İslâm'ın yayılışını engelleyecek kadar kuvvetlenemedi. Karmatlar X. yüzyılda Arabistan'ı birleştirdikleri zaman, N., bu krallığın bir kısmını teşkil etti.

Karmatlar'ın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra N., çok defa birbirleriyle savaş hâlinde olan bağımsız kabîlelerin yurdu oldu. Osmanlı devleti, Arabistan'a XVI. yüzyılda, Kanûnî zamanında hâkim olduysa da, orta kesimler yerli kabîle reislerinin idaresi altında kaldı. Başka taraflarda çıkan kargaşalıkların da etkisiyle Osmanlı hâkimiyeti buralarda ancak aralıklı bir şekilde devam edebildi. Bölgede Müslüman'lığın zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkan Abdülvehhâb adındaki bir din adamı 1740'lardan itibaren İslâm'ın şerîat prensiplerine dönülmesi hususunda vaazlar vermeye başladı (bk. VEHHÂBÎLİK). 1744'te, Der'iyye şehrinin hâkimi Muhammed'üs - Suûd onun başlıca destekleyicisi hâline geldi. Vehhâbîlik hareketi gittikçe yayıldı, ayaklanmalar şiddetlendi. Vehhâbîler N. dışına taşmaya başladılar. Hicaz'ı ve bu arada Mekke'yi işgal ettiler (1803). Osmanlı devleti Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı bu hareketleri bastırmakla görevlendirdi. Vehhâbî hareketi 1811 - 1818 yılları arasında güçlükle bastırıldı, idare merkezleri Ed - Der'iyye zabtedilerek tahrib edildi. Ancak Suûd 1824'te Riyad'ı yeni idare merkezi hâline getirdi. Dahilî mücadeleler ve Osmanlı hükûmetine karşı ayaklanmalar bir yüzyıl kadar devam etti. Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşı'ndan mağlûp çıkması üzerine, İbnüssuûd, 1921'de kendisini N. sultanı ilân etti. 1924 - 1925 yıllarında da Hicaz mıntıkasını ele geçirdi. 1932'ye kadar her iki ülkenin de kralı olarak hüküm sürdükten sonra o tarihte birleşik Suûdî Arabistan krallığını ilân etti. Hükûmetin başşehir olarak Riyad'da merkezleşmesi ise ancak 20 yıl sonra gerçekleştirilebildi (bk. ARABİSTAN, SUÛDÎ ARABİSTAN). (O. Yüksel)

NECDÎ (Ar. "Necd'e ait"), Arab Musikisi'nde Rast (b. bk.) makamının bir ton peste, acem - aşîrân perdesine nakline verilen ad. Bu basit şed makam, Türkler'ce kullanılmamıştır. (Y. Ö.)

NECD-İ HÜSEYNÎ (veya **Necdî Hüseynî**), Türk Musikisi'nde bir kaç asırlık bir makam. Hüseynî'den (b. bk.) farkı, evc perdesi yerine acem kullanmaktan ibarettir. Bu suretle, güçlüsü nevâ (re) yerine hüseynî (mi) olan bir Uşşak şeklinde de târîfi mümkündür. Basit bir makamdır. Bu makamdan 9 eser elimizdedir: Eyyûbî Mehmed Çelebî'nin (Sakıyl), İsak'ın, Lâ (Fâhte) Peşrev'leri, Lâ Nefes, E. Karadeniz'in Saz Semâîsi, Sirto ve 2 Şarkı'sı (Aksak ve Devr-i Hindî). (Y. Ö.)

NECEF, Güney Irak'da Kûfe'nin 10 km kadar batısında Hazret-i Ali'ye izafe edilen makamın kutsallığından ötürü zamanla şehirleşen bir yer. Hazret-i Ali'nin Abdurrahman b. el-Mâl'um tarafından 21 Ocak 661 (17 Ramazan 40) günü sabahı Kûfe camii'nde namaz kıldırmak üzere mihrapta bulunduğu sırada katli üzerine babasının cenazesinin Muâviye taraftarlarınca tahkire uğramaması için İmam Hasan b. Ali'nin gizlice götürüp gömdüğü yer (bu kısımdaki doğru makamlar ve söylentiler hakkında bk. ALİ). Bu yüzden N.'in bir diğer adı da Meşhed İmam Ali'dir. Emevîler devrinde bu mezar ancak Ali dostları tarafından bilinmiş ve gizli tutulmuş idi. 749'da Irak'ta Abbâsîler'in iktidarı ellerine almaları ve Irak'ın idarî merkezini önce Hâşimiye'ye sonra da Bağdad'a (Dârü's-Selâm) taşımaları üzerine Kûfe'nin siyasî önemi kalmayınca Meşhed İmam Ali, Alevîlerce kutsallığı ile önem kazanmaya ve bu mezarın çevresinde yeni bir şehir doğmaya başladı. N. özellikle Hazret-i Ali soyundan Muhammed b. İbrahim veya İbnü Tabâtaba (815) ve yine onun torunlarından Ali b. Zeyd (870)'in çıkardıkları isyanlarla ayaklananların başlıca dayanak noktalarından oldu ve Tâibe çevresinde doğan şehir ilk defa Karamatîler'e karşı savunma amacıyle surlarla çevrildi. 945'te Bağdad'da Abbâsî halîfelerini kontrol altına alan Büveyhîler ve Musul Hemdânî hükümdarı Ebu'l-Heycâ Hüseynî bu türbeye ve dolayısıyle N.'e büyük ilgi gösterdiler. Şehir, Kûfe'nin Karmatîler tarafından tahribi yüzünden onun yerini almak üzere gelişti. Büveyhîler'den Şerefüddevle ile Adududdevle burada gömüldükleri gibi Hasan b. el-Fazl, N.'in surlarını yeniden yaptırdı. Moğol istilası vuku bulduğunda artık Kûfe tamamen terk edilmiş ve N. onun yerini almıştı. Ancak N., Kûfe gibi hiçbir zaman siyasî yahut fikrî bir merkez olmamış, daha çok kutsal bir makam olarak varlığını sürdürmüştür. Şehrin daha fazla gelişmemesi ise İlhanlıların ünlü valisi Hasan Büzürg'ten itibaren Sultan Hasan, Ahmed Celâyir, Şâh İsmail-i Safevî, Kanûnî Sultan Süleyman, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Eyyûbî Ahmed Paşa, Büyük Süleyman Paşa ve nihayet Sultan II. Abdülhamid gibi idarecilerin Fırat ırmağından N.'e getirdikleri su kanallarının mütemadiyen çölden gelen kumlarla örtülmesiyle şehir etrafında tarım alanlarının kurulamaması olmuştur. N., Büveyhî hükümdarlardan sonra Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın, İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han'ın, Celâyirli beylerinin, Şâh İsmail ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilgisini çekmiş ve bu hükümdarlarca ziyaret olunmuştur. 1535'te Irâkayn seferinden sonra Osmanlı hâkimiyetine giren şehir, 1623'te İran işgaline uğramışsa da aynı yıl içinde yeniden Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştır. 7 Mart 1917'de İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilen N., Osmanlı idaresinin son yıllarında Kerbelâ sancağına bağlı bir ilçe idi. Bugünkü Irak Cumhuriyetinin Kerbelâ livâsına bağlı bir ilçe olarak yönetilmektedir. Burada Şi'î fıkhının öğretildiği bir medrese ile kütüphanesini hâlâ muhafaza etmektedir. Bugün de N., ekonomik yahut siyasal etkinliğinden çok hattâ İran'dan taşınan cenazelerin defnedildiği kutsal hüviyeti ile tanınmaktadır. Maamâfih son ziraî reformlarla N. çölü sulanma imkânlarına kavuşmakla ve güneydeki kırlarda yaşayan Sargavîler buraya iskân edilmekle şehir gelişmiş ve nüfusu 70 000 civarına yükselmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

NECEF TAŞI (Fr. Cristal de roche veya quark hyalin), kristalleşmiş silisyum oksidi (Si O_2). Katı ve berrak bir madde olup, ilkel durumunda altı köşeli biçimler gösterir. Değerli taş sayılan N., Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılarca kullanılmış ve işlenmiştir. Orta Çağ'dan beri çeşitli eşya yapmak için kuyumculukta, cevâhircilikte ve sofra takımlarında kullanılır. (V. Örs)

NECÎB, Osmanlı-Türk yazar, şâir ve san'atkârlarından altı şahsın mahlâsıdır.

1. N. bk. AHMED III. SULTAN, Osmanlı padişahı.

2. Necîb b. Suyolcu-zâde Mehmed Efendi (ölm. 1758), İstanbul'da Eyüp semtinde doğmuştur. Dedesi, pek çok hat san'atkârının üstâdı olan, Suyolcu-zâde Mustafa Efendi'dir. San'atkâr bir âilenin çocuğu olmakla, iyi yetiştirildi ve o da hat san'atında büyük şöhret yaptı. Aynı zamanda, şiirde de kendisini tanıttı. 1737'de, Bâbü's-saâde Ağası muhâsibi İsmail Ağa'nın isteği üzerine, Nefes-zâde İbrahim Efendi'nin yazmış olduğu *Gülzâr-ı Savâb* adlı hat san'atkârlarının terceme-i hallerini ihtiva eden esere zeyl olarak *Devhatü'l-küttâb* adında bir eser kaleme aldı. Bu eser, Kilisli Muallim Rifat tarafından 1942'de İstanbul'da yayımlanmıştır. N.'in ayrıca bir de dîvân'ı vardır. 1758'de vefat eden N., Eyüp'te, Kazasker Ârif Efendi medresesi karşısındaki âile kabristanına gömüldü. Hat san'atı ile ilgili eserlerinden bâzıları Necmeddin Okyay koleksiyonunda bulunmaktadır (El yazısı için ise bk. Topkapı Sarayı Revân Odası kitapları, No. 1953. Bursalı M. Tâhir, N.'i dedesi Mustafa Efendi ile karıştırmıştır. Bk. *Osmanlı müellifleri,* II, 457).

3. Necîb, Hoca Abdullah Efendi (ölm. 1804), Gaziantep'li olup, öğrenimini burada yapmış ve uzun yıllar müderrislik etmiştir. Öğrencilerinden en şöhretlisi, Mütercim Âsım Efendi (b. bk.)'dir. Ömrünün sonuna doğru Medîne'ye göç eden N., 1804'te, Tebük'te vefât etmiştir. Şemâil-i şerîfe, Hadîs ve Kelâm konularında eserler kaleme alan N.'in *Kenzü'l-vefâ fî şerhi'ş-şifâ, Şerh-i şemâil-i şerîfe, Şerh-i Devrü'l-alâ, Şerh-i arâis, Şerh-i mefâtihü'd-dürriyye, Nazm-ı nefîs* ve *raz'ıyye risâlesi şerhi* gibi kitapları vardır.

4. Necîb, Köse Mustafa Efendi (ölm. 1832), İstanbul'lu olup, ilk öğrenimini yaptıktan sonra Bâb-ı âlî'ye girmiş ve burada yetişmiştir. Çeşitli bürolarda hizmet görmüş ve en son Rûznâmçe-i evvel iken görevinden alınmış, az sonra da vefât etmiştir. N., Sultan III. Selim devrini tasvir eden tarihçesi ile tanınmıştır. 1802-1808 yılları olaylarını ihtiva eden bu eserine Ordu-yı Hümâyûnda vak'a-nüvîs vekili olarak bulunan Ali Râif Efendi'nin cerîdesini de eklemekle bir ciltlik bir tarihçe hâline koyduğu eseri, yâni *Vak'a-i Selîmiyye,* 1280 (1863)'de İstanbul'da yayınlanmıştır.

5. Necîb, İbrahim Bey (1823 - 1902), şâir ve hukukçu. Reîsü'l-ulemâ ve ve Nakîbü'l-eşrâf Kıbrıslı Hasan Tahsin Bey'in oğludur. Medrese tahsilinden sonra, çeşitli nâibliklerde bulundu. Adliyeye geçerek, Bidâyet ve İstînâf mahkemeleri reislikleri yaptı. İstanbul pâyesini ihraz etti. Son görevi, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyâleti İstînâf Mahkemesi reisliği idi. Bu görevde iken Rodos'ta öldü. Rind-meşreb bir şâir olan N., Dîvân şâirleri tarzındaki şiirleri ile tanınmıştır.

6. Necîb, Nâmık Onur (1882-1935), şâir ve yazar. Gümüşhacıköy'e bağlı köylerden birinde doğmuştur. Babası, Sarıoğlu Ali Ağa'dır. İstanbul'a gelerek askerî okullardan birine girmiş, sonra sivil hayata geçerek, basın mesleğine intisâb etmişti. 1905'te, hürriyetçi fikirlerinden ötürü tutuklanarak, Hakkâri'ye sürgün edildi. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra sürgünden dönerek Sivas ve Amasya vilâyetlerinde nahiye müdürlüğü, ilk öğretim müfettişliği, il genel meclisi

üyeliği, özel idâre saymanlığı ve evkaf müdürlüğü gibi görevlerde bulundu. Üç yıldan fazla bir süre, Amasya vilâyet gazetesinin yazı işlerini yürüttü. Şiirlerini "Târîh" adlı dergide topladı. Sürgün hayatını anlatan *Geçmiş Günlerim* adlı eserini yayımlayamadı. 1935 yılında İstanbul'da öldü. (İ. Parmaksızoğlu)

NECÎB ÂSIM (soyadı : **Yazıksız;** Kilis 1861 - Kadıköy - İstanbul 1935), Türk dil bilgini. İlk öğrenimini Kilis'te yapmış, daha sonra Harp okuluna girmiştir. 1880 yılında Harp okulundan piyade mülâzım (teğmen)'ı olarak çıkmıştır. Askerî rüşdiyelerde ve Harp okulunda Türkçe, Fransızca ve tarih dersleri vermiştir. Mîralay (albay) olarak emekliye ayrıldıktan sonra, Meşrutiyet yıllarında İstanbul Dârülfünûnu'nda Türk tarihi ve Türk dili tarihi muallimliği yapmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü döneminde Erzurum milletvekili olarak çalışmıştır. 1934'te Yazıksız soy adını almışsa da, eski yazılarında Balhasanoğlu adını da kullanmıştır. Bundan başka, Balkanoğlu imzasını da kullanmıştır.

NECÎB ÂSIM

N. A., II. Abdülhamîd döneminde Türkçe ve Türkçeci olarak ün almıştır. O dönemde Ahmed Midhat ve Şemseddin Sâmi gibi yazarlar da Türkçeciler arasında yer almışlardı. N. A., Veled Çelebî (İzbudak, b. bk.) ve Fuad Köserâif ile birlikte *Türk* adını eski yazıyle vav'la yazmaya başlamıştı. Bu sebeple, yazarlar arasında "vav'lı Türk" olarak tanınmıştır.

Daha öğretmenlik yıllarında yazı hayatına atılan N. A., öğrenciler için birçok kitaplar yazdığı gibi, Fransızcadan birtakım tercümeler de yapmıştır. 1890'dan sonra Türkçülük akımına katılmış, "İkdâm" gazetesinde ve "Musavver Mâlûmât" ve "Servet-i Fünun" dergilerinde "Lisan bahisleri", "Dilimize hizmet" ve "Dilimiz" gibi başlıklar altında dil yazıları yazmıştır. Bu yazılarında N. A., Türkçenin Arapça ve Farsçanın baskısından kurtarılması yolunda birtakım görüşler ileri sürmüştür. Örnek olarak, yabancı terkiplerin çözülmesini savunmuştur. Ona göre: "Arabî ve Fârisîden aldığımız kelimelerin lüzumlularını, taammüm edenlerini çıkarmak lisânı züğürtleştirir".

II. Meşrutiyetin ilânından sonra N. A., Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer almış, derneğin başkanlığına getirilmiştir. "Türk Yurdu" dergisinin yazarları arasında yer alan N. A., daha sonra "Bilgi", "Edebiyat Fakültesi Mecmuası" ve "Türk Tarih Encümeni Mecmuası" gibi dergilere de yazmıştır. 1890'dan başlayarak Osmanlıcanın grameri üzerine birçok eser vermiştir: *Yeni tertiple muhtasar Osmanlı sarfı* [1890]; *Muhtasar Osmanlı nahvi* [1892]; *Lûgat-i ilmiye ve fenniye* [Hasan Tahsin'le birlikte, 1892]; *Osmanlı sarfı* [1894]; *Mükemmel sarf* ve *nahv-i Osmânî* [1895]; *Osmanlı sarfı* [2. baskı, 1897].

N. A. Anadolu diyalektolojisi alanında da çalışmıştır. Anadolu ağızlarının Türk dili bakımından büyük ve zengin bir hazine olduğunu anlayan N. A., bu yolda birkaç yazı yazmıştır: *Dialecte turc de Kilis* ["Keleti Szemle", III, 1902, 261 - 273, Balkanoğlu imzasıyle]; *Dialecte de Behesni:* ["Keleti Szemle" IV, 1903, 125 - 127, Balkanoğlu imzasıyle]; *Dialecte turc d'Erzerum* ["Keleti Szemle" V, 1904, 126 - 130, Balhassanoğlu imzasıyle].

Eski Türkçe üzerinde de duran N. A., bu yolda *Pek eski Türk yazısı* [1897, 2. bas. 1911] adlı bir eser yazmıştır. *Orhon âbideleri* [1924] adlı kitabı da bu yolda verilmiş yeni bir eserdir. Bundan başka, *Eski satırlar* [1924] adlı çalışması da bu alanda yapılmış bir toplamadır. N. A., Ayasofya Kitaplığında *Hibetü'l - Hakayık* adlı Uygur yazısıyle yazılmış bir yazma bulmuştur. 1906'da "Keleti Szemle" dergisinde (VII, 1906, 257 - 279) N. A. Balhassanoğlu imzası altında ve *Un texte ouïgour du XII - ième siècle* adlı bir yazı yazarak *Hibetü'l - Hakayık*'ın bir bölümünü Latin harfleriyle ve Fransızca tercümesiyle vermiştir. W. Radloff, 1907'de *Ein uigurischer Text aus dem XII Jahrhundert* ["Bulletin de l'Académie des Sciences de Saint - Pétersbourg 1907, 377 - 394"] adlı bir yazı yazarak bu yolda birtakım tenkitler yapmıştır. N. A., Yüknek'li Edîb Ahmed'in eseri olan *Hibetü'l - hakayık*'ı 1918'de yayınlamıştır (55 + 112 s.). Bu yazma çıktıktan sonra Kilisli Rifat (Bilge), Ayasofya kitaplığında yeni bir risale bulmuştur. Yine Uygur yazısıyle yazılmış olan bu risale de *Hibetü'l - hakayık*'ın başka bir yazmasıdır. N. A. yeni yazmayı gözden geçirerek iki yazmanın farklarını tespit ettiği gibi, bu yazmanın değerini de belirtmiştir *(Uygur yazısıyle Hibetü'l - hakayık'ın diğer bir nüshası.* "Türkiyat Mecmuası" I, 1925, 227 - 233]. Bu yazmaya göre adının *Aybetü'l - hakayık* olduğu anlaşılan bu eski Türkçe eser, ilim çevrelerinde büyük bir ilgi görmüştür. Yurdumuzda M. Fuad Köprülü, bu eser üzerinde durmuştur ["Millî Tetebbûlar Mecmuası", S. sayı, 369 - 380; "Türkiyat Mecmuası" I, 1925, 255 - 257; II, 546 - 549]. Bu yazılar Köprülü'nün Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar [İstanbul, 1934]. adlı kitabında da çıkmıştır. Bu kitapta Köprülü'nün *Hibet al - Hakayık hakkında yeni bir vesika daha* ve *Hibet al - Hakayık tetkiklerinin bugünkü hali* adlı yazıları da yer almıştır. Köprülü'den sonra Tadeusz Kowalski ["Körösi Csoma - Archivum" I, 1925, 422 - 430] ve Jean Deny ["Revue du Monde Musulman" LX, 1925, 189 - 234] gibi Türkologlar da bu eski eser üzerinde durmuşlardır. Son olarak, Reşit Rahmeti Arat 1951'de bu eserin yeni baskısını yapmıştır *(Atabetü'l - Hakayık,* 1951).

N. A., dil ilmi ve özellikle Ural - Altay dilleriyle de uğraşmıştır: *Ural ve Altay lisanları* [1895]; *İlm-i lisan* [1917].

N. A., Târîh-i Osmânî Encümeni üyesi olarak Türk tarihi alanında da çalışmalar yapmıştır. Osmanlılardan önceki Türk tarihini içine alan eserini yazarken Léon Cahun (b. bk.)'ün *Introduction à l'histoire de l'Asie. Les et les Mongols* [1896] adlı eserinden yararlanmıştır. N. A., Cahun'ün *La Bannière bleue. Aventures d'un musulman, d'un chrétien et d'un païen à l'époque des Croisades et de la conquête des Mongoles* [1876] adlı romanını da Türkçeye çevirmiştir *(Gök sancak,* 1912).

Türk dili alanında uzun yıllar çalışmış olan N. A., Türkoloji alanında kendi kendini yetiştirmiş bir bilgindir. Kilisli Muallim Rifat (Bilge, b. bk.) ile birlikte, Kilis'te yetişmiş değerli bir dil uzmanıdır. İstanbul Dârülfünûnu'nda Türk dili tarihi kürsüsünün ilk muallimi (profesörü) olarak yurdumuzda Türkolojinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bundan başka, Türk dilinin kendi imkânları içinde gelişmesi ve Arapça ve Farsça'nın baskısından kurtarılması yolunda da verimli çalışmalar yapmıştır. (H. Eren)

NECİB, Ali Muhammed (doğ. Hartum 1901), Mısırlı general ve devlet adamı. 1948 - 1949'da Filistin'deki savaşlara katılan N., 1950'de generalliğe yükseldi. N., Kral Faruk yönetimine karşı olan Cemâl Abdün - Nâsır (b. bk.) ve arkadaşları ile Hür Subaylar Birliği teşkilâtını kurmuştur. 15 Mayıs 1952'de bu birlik mensubları yaptıkları toplantıda N.'i lider seçmişlerdir. 19 Temmuz 1952'de Yarbay Nâsır, Albay Amr ve N. Paşa, 23 temmuzdaki darbenin planını kararlaştırmışlardır. Darbe günü N., Kral Faruk'a bir ültimatom vererek, 48 saat içinde yurdu terk etmesini istemiştir. Kral Faruk bu ültimatoma karşı koyamamış ve Mısır'dan uzaklaşmak zorunda kalmıştır. N.'in başkanlık ettiği ihtilâlciler, darbeden bir yıl sonra, 19 Temmuz 1953'te cumhuriyeti ilân etmişler ve N.'i Mısır'ın ilk cumhurbaşkanı seçmişlerdir. 25 Şubat 1954'te Nâsır ve Hür Subaylar Birliği, yeni bir askerî darbe ile N.'i cumhurbaşkanlığından uzaklaştırmışlar ve emekliye sevk etmişlerdir. (F. Tevetoğlu)

NECİB, Mustafa (Gümüşhacıköy 1879 - İstanbul 1913), Türk subayı ve ihtilâlcisi. Türkmenoğlu Sâdık Ağa'nın oğludur. Öğrenimini Aksaray Vâlide Rüşdiyesi ile Manastır Askerî İ'dâdîsi'nde gören N., 1903'te Harbiye Mektebi'ni piyâde teğmeni olarak bitirip ordu saflarına katılmıştır. Manastır'da Bulgar çeteleri ile devamlı çarpışan N., İttihad ve Terakkî'ye girmiş ve hürriyet mücadelesinin ateşli savunucularından biri olmuştur. Meşrûtiyetten sonra Ömer Nâci (b. bk.) ile birlikte İran'a gitmiş; dönüşte İttihad ve Terakkî Cemiyeti müfettişi sıfatıyle Anadolu'yu kasaba kasaba dolaşmıştır. Son derece cesur, merd ve atılgan bir ihtilâlci olan N., Balkan bozgunu üzerine, İttihad ve Terakkî'nin yaptığı Bâbıâlî Baskını sırasında vurularak öldürülmüştür. (F. Tevetoğlu)

NECİB DEDE - EFENDİ (? - 1883), Türk bestekârı. "Selânikli" diye tanınmıştır. Herhalde Selânik Mevlevî - hânesi'ndendi. Sûznâk Âyîn-i Şerîf'i kaybolmuştur. (Y. Ö.)

NECİB PAŞA (Yesârî - zâde Ferîk Ahmed) (1812? - 28.IV.1883), Türk bestekâr, yönetici ve nota koleksiyoncusu. İstanbul'da doğdu ve 71 yaşlarında aynı şehirde öldü. Babası çok büyük tâlik hattâtı Kazasker Hacı Mustafa İzzet Efendi'dir. Aynı zamanda şâir ve müzisyen olan, fakat zamanımıza bir bestesi gelmeyen bu meşhur hattât Kazasker Mustafa İzzet Efendi ile, "Yesârî - zâde" olmayan diğer bir çok büyük hattat ve büyük bestekâr, hânende ve neyzen Kazasker Mustafa İzzet Efendi'yi (b. bk.) karıştırmamalıdır (bir çok eserde karıştırılmıştır). Yesârî - zâde Kazasker Mustafa İzzet Efendi (İstanbul, 1776? - İstanbul, 23.VI.1849 = 73?), 1826 sonunda Mekke (Haremeyn), 1829'da İstanbul pâyelerini almış, 1837'de kazasker (mareşale eşit en yüksek dinî - ilmî - kazâî rütbe), 1840'da Rumeli kazaskeri ve az sonra fiilen sadr-ı Rûmeli olmuştur, babasının yanında gömülüdür. Öldüğü zaman oğlu Necib Paşa, 37 yaşlarında ve binbaşı idi. Mustafa İzzet Efendi'nin annesi Haciye Hadice Hanım, 10 Mart 1820'de İstanbul'da ölmüş ve Rumeli Hisârı kabristânına gömülmüştür. İzzet Efendi, annesinin ölümünden 44, babasının ölümünde ise 22 yaşlarında idi. 1792'de babası ile hacca gitmiştir. Babası Hacı Yesârî Mehmed Es'ad Efendi, tâlik hattâ Türk hattatlarının en büyüğü sayılan bir yazı dehâsıdır. İstanbul'da doğmuş, bu şehirde 19 Aralık 1798'de ölmüş, Fâtih'te Gelenbevî Caddesi'ne gömülmüştür. Kara Mahmud Ağa'nın oğludur. Sol elle yazdığı için "Yesârî" denen Es'ad Efendi, 1755'de Enderûn-ı Hümâyûn'a hat hocası olmuştur. Necib Paşa, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin büyük oğludur. Küçük oğlunun yani Necib Paşa'nın kardeşinin oğlu Avukat Yesârî - zâde Servet Bey (b. bk.) de müzisyendi. Necib Paşa'nın çocukları, subay olan Emin Bey, 1928'de henüz hayatta bulunan Hulûsi Bey, 2 kızdan ibarettir. Kızlarından biri mâhir pianistti ve Giridî - zâde İzzet Paşa ile evlenmiştir.

Necib Paşa, Reşid Safvet Atabinen'in kaydına göre, 1824'te, yani 12 yaşlarında iken Enderûn-ı Hümâyûn'a alındı. Babası ve dedesi Enderûn'da hoca, kendisi de kabiliyetli olduğu için, Saray üniversitesine kolaylıkla girmişti. Ancak *Letâif-i Enderûn*'da 1235 ve 1239 (1820 ve 1824) yıllarına ait iki kayıtta, bir "Tanbûrî Necîb Ağa" dan bahsedilmekte, Keçi Ârif Ağa'nın tanbur ve musiki talebesi olarak Enderûn'da bulunduğu, her iki yıla ait kayıtta da çocuk olduğu zikredilmektedir. Bunun, bestekârımız Necib Paşa olup olmadığı hakkında şimdilik bir şey söyliyecek durumda değiliz. 1831'de Mızıkay-ı Hümâyûn kurulunca Necib, Enderûn'dan çıkarılıp bu saray teşekkülüne verildi. O zamana kadar Türk Musikisi öğrenmişti. Burada Donizetti'den ve başka Avrupalılar'dan Batı Musikisi, flüt, armoni, biraz da piano ve keman öğrendi. 1846'da mülâzım rütbesiyle saray bandosuna flütist olarak girdi. Birer ikişer ay arayla yüzbaşı, kolağası ve binbaşı oldu. 8 yıl binbaşılıktan sonra 1854'te kaymakam (yarbay), birkaç ay sonra mîralay (albay), 1855'te de hocası Donizetti Bey'le aynı zamanda mîrlivâ (tümgeneral) oldu. 1859'da ferîk (orgeneral) oldu. I. Abdülmecîd'in (1839 - 1861) fevkalâde takdirini kazanmıştı. Ancak haziranda onun yerine kardeşi Sultan Abdülazîz (1861 - 1876) tahta geçince, ağabeyinin aksine Batı Musikisi yerine Türk Musikisi'ni tutan bu padişah, onu hemen Saray'dan ayırdı. Necib Paşa, Meclis-i Rüsûmât âzâsı oldu. Askerî rütbesi de alınarak yerine sivil (mülkî) rütbelerden "mîr-i mîrân" pâyesi verildi. II. Abdülhamîd'in (1876-1909) tahta geçtiği sıralardaki olaylara fiilen katılan, Çırağan Baskını'nda hizmet gören, Midhat Paşa'ya cephe alan Necib Paşa, ferik rütbesi iâde edilerek 1876 sonunda hem Mızıkay-ı Hümâyûn kumandanı, hem de buna ilâveten 20 Eylûl 1876'da yüksek bir saray görevi olan Mâbeyn-i Hümâyûn ferîkı oldu. Hemen Hamîdiyye Marşı'nı besteledi. 33 yıl Türk imparatorluğunda millî marş olan bu bestesi için Sultan Hamîd, kendisine bir konak bağışladı. II. Abdülhamîd de — amcası Sultan Azîz'in aksine — babası gibi Batı Musikisi'ne bağlı olduğu için, Necib Paşa, Mızıkay-ı Hümâyûn'da mühim ıslahat yaptı ve gelişmeler sağlandı. Ölümünde büyük askerî cenaze merasimi yapıldı ve Sultan Mahmud Türbesi bahçesine gömüldü. Babası Kazasker gibi zayıf, esmer, boyluca, hafif sakallı, pos bıyıklı idi. Sultan Mecid devrinde Harem-i Hümâyûn'da cariyelere de ders veren N. P., pek çok talebe yetiştirmiştir. Türkiye'de Batı Musikisi'nin gerçek kurucularındandır. Yöneticiliğinin yanında mühim vasfı, Türk Musikisi koleksiyonculuğudur. Zamanına kadar gelen Türk Musikisi repertuarını çok büyük maddî fedakârlıklarla notaya aldırarak toplamıştır. Çeşitli zamanlarda yapılan Türk Musikisi koleksiyonları içinde hem zenginlik, hem de doğruluk ve sağlam me'haz teşkîl etme bakımından "N. P. Koleksiyonu" en mükemmeli sayılır ve Arel Koleksiyonu'nun mühim kısmı, bu koleksiyona dayanır. Paşa'nın ölümüyle dağılan bu koleksiyonun mühim kısmını sonradan Arel toplamıştır. Piano için yazılmış bir takım polka, mazurka gibi parçalardan başka saz eserleri ve şarkılar bestelemiştir. (Y. Ö.)

NECİL KÂZIM AKSES (doğ. İstanbul 1908), Türk bestekârı. Babası Harbiye Nezâreti Karargâhında Posta Telgraf Müdürü Mehmed Bey'dir. Annesi Emine Hanım uzun yıllar liselerde edebiyat öğretmenliği ve müdürlükler yapmıştır. Çok küçük yaşta babasını kaybettiği için kendisini annesi büyüttü ve yetiştirdi. Daha ilkokuldayken kemana başladı. İstanbul erkek lisesine devam ederken Mesut Cemil'den viyolonsel, İstanbul Konservatuarı'nda o zamanki adıyle Dârülelhân'da Cemal Reşit'den armoni dersleri alıyordu. Liseyi bitirdikten sonra müzik tahsilini ilerletmek için Avrupa'ya gitti. 1926'da gittiği Viyana'da beş yıl tahsilini sürdürdü. Viyana Müzik Akademisi'nde Kleinecke'den violonsel ve aynı zamanda Konservatuar müdürü olan Joseph Marx'dan armoni, kontpuan ve kompozisyon dersleri aldı. 1931 yılında buradan mezun oldu. Bundan sonra Çekoslovakya'ya geçti. Orada Prag Devlet Konservatuarına Josef Suk'un kompozisyon sınıflarına devam etti. Bu sırada aynı konservatuar hocalarından Alois Haba'dan çeyrek ses ve altıdabir ton sistemlerine göre kompozisyon bilgileri edindi. 1934'de Türkiye'ye döndü. Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde öğretmenliğe tâyîn olundu. Daha sonra burada müdür yardımcılığı da yaptı. Musiki Muallim Mektebi 1936 yılında Devlet Konservatuarı'na dönüştürüldükten sonra burada Paul Hindemith'in asistanlığına getirildi. 1948 yılına kadar, askerlik için ayrıldığı zaman hariç, burada öğretmenliğe devam etti. 1948 yılında Devlet Konservatuarı müdürü oldu. 1949'da ise Güzel San'atlar Genel Müdürlüğü'ne getirildi. 1954'de Bern ve bundan sonra Bonn kültür ataşeliklerinde bulundu. Ve bu arada öğrenci müfettişliği yaptı. 1958'de Ankara Devlet Operası Genel Müdürlüğü vazifesiyle Türkiye'ye döndü. Hâlen Ankara Devlet Konservatuarı kompozisyon öğretmenidir.

Piyano için prelüd ve fügler, sonatlar, Minyatürler adı altında parçalar yazmıştır. Keza flüt için sonat. Birer perdelik Mete ve Bayönder operaları. Yaylılar için üçleme ve dörtleme. Keman ve piyano için poem. Viyolonsel ve orkestra için poem. Ankara Kalesi adlı senfonik şiiri gibi parçaları vardır. En son Cumhuriyet'in 50. yıldönümü münasebetiyle, güftesi Bekir Sıtkı Erdoğan'a âit olan "Müjdeler var yurdumun toprağına, taşına", diye başlayan 50. Yıl marşını yazmış bulunmaktadır. (M. C. Atasoy)

NECİS, NECES, NECS, Arapça'da Necâset masdarından isim. Pislik, murdarlık. Dinî açıdan, mü'minlerin dokunmaları, kullanmaları, yemeleri ve içmeleri yasaklanmış olan, pis sayılan canlı ve cansız varlıklar için kullanılır.

Genellikle, Sâmî dinlerde, bâzı maddelerin N. sayılarak yasaklandığı bilinmektedir. Sözgelimi, Nebâtîler şarap kullanmaktan kaçınırlardı. Bir yazıtta, ilâhlarından birine "şarap içmeyen iyi Tanrı" diye hitâb edilmektedir. Semâvî dinlerden Yahudilikte de, kendilerini Yahuva'ya nezr etmiş olan erkek ve kadınların, âyîne girecek olanlar gibi, şarap içmekten ve sarhoş edici öteki içkileri kullanmaktan kaçınmaları buyurulmuştur. Hıristiyanlıkta ise, bâzı tarîkatlerde, keşişlerin şeytanî hâssalar taşıyan bu gibi içkileri içmeleri yasaklanmıştır. İslâmiyete gelince N., hem kelâmî, hem de fıkhî yollardan gereğince incelenerek, birtakım kurallar ile sâbit hâle getirilmiştir. Nass'a (Sûre-i Mâide), sünnet'e ve icmâ'a dayanan bu kurallara göre, şarap ve sarhoşluk veren her türlü içki, domuz, köpek, dışkı, idrar, kan, lâşe, yenmeyen hayvanların sütü, hayız ve nifâs ile cünûb hâli N.'tir. Ancak, Sünnî ve Şî'î mezheplerde, bunların pislik dereceleri ve değerlendirilmeleri farklı olup; hattâ, sözgelimi, nebîz (müselles, boza, tükenmez) gibi içkileri veya ölmüş hayvan derisini kullanma gibi tutumları N. saymayarak mübâh gören mezhepler de vardır. Nitekim, öteki alkollü içkileri Hanefîler şarap gibi saymamışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de köpek N. gösterilmediği halde (Ashâb-ı Kehf ve köpekleri Kıtmîr), hadîslerde köpek hakkında sert ifâdeler bulunmakla, bâzı Sünnî ve İmâmiyye mezheplerinde köpek N. sayılmıştır. Buna karşılık, Mâlikî mezhebi canlı domuzu N. saymamaktadır. Ama Şî'î mezhepler, tavşan'ı da N. grubuna dâhil ederler. Yine bâzı mezhepler, pislik yiyen kurt, böcek ve hayvanların, kuşların ancak bağlanarak içleri temizlendikten sonra N. olmaktan kurtulacakları ve ancak o zaman yenebilecekleri görüşündedirler. İnsan ve hayvanların vücudundan çıkan her çeşit salgının necâsetinde, İslâm mezhepleri ittifak hâlinde oldukları gibi, öteki semâvî dinler de bu konuda birleşmektedirler. Şîîler ise, kâfirleri de N. olanlar arasına katarlar. Onları böyle bir ifrâta götüren, müşriklerin N. olduklarını bildiren "Ey îmân edenler, şu gerçektir ki, puta tapanlar pistirler" (et-Tevbe sûresi, âyet: 28) hükmü olmuştur. Sünnî müfessirler, bu âyeti Şîîler gibi anlamamakta ve başka açıdan tefsîr etmektedirler. "N. sayılan maddeler temizlenemez" görüşü hâkim ise de, pislenen bir kuyu veya havuzun yahut da herhangi bir kabın şer'î bakımdan nasıl temizleneceğini anlatan hükümler, bu görüşün kesin olmadığını göstermektedir. Nitekim, bunlardan şarabın sirke hâline getirilmek suretiyle temizleneceği üç mezhepçe kabûl edildiği halde, Hanbelîler ve Şîîler bu anlayışa yaklaşmamaktadırlar. Yine, ölmüş (lâşe) hayvanın derisinin kullanılması konusunda da görüş ayrılıkları vardır. N. konusunda, her çeşit mezhep ve fıkıh kitaplarında geniş açıklamalar bulmak mümkündür. (İ. Parmaksızoğlu)

NECKER, Jacques (Cenevre 1732-1804), Fransız bankeri ve mâliyecisi. İsviçre asıllı olan N.'in Fransız İhtilâlini hazırlayan olaylarda büyük rolü olmuştur. Bankacılığa 1747'de Paris'te başlamış, daha sonra kendi hesabına serbest olarak çalışmağa devam etmiştir. 30 yaşına gelmeden Yedi Yıl Harbi'nden büyük servet sahibi olmuştur. 1776'da keşmekeş içinde olan devlet hazinesini düzeltmesi için Ticaret Bakanlığı'na getirilmiştir. Bakan olarak yaptığı reformlar ve harcama sınırlamaları hazineyi güçlendirmiş, ancak aldığı tedbirlerin sertliği, kendisini gözden düşürerek 1781'de bakanlıktan alınmasına yol açmıştır. Yürüttüğü mâliye politikasında haklı olduğunu ispat etmek için yazdığı ve olaylar yaratan kitabı *(Compte-rendu présenté au Roi)* yayınlandıktan sonra İsviçre'ye inzivâya çekilmiştir. Kendisinden sonra getirilen bakanın beceriksizliği anlaşılınca 1788'de N. başbakanlığa çağrılmıştır. XVI. Louis'ye, içinde bulunduğu ümitsiz mâlî durumdan geçici borçlanmalar veya hesap oyunlarıyle kurtulamayacağını ve kendisini kurtarması için meclisi toplantıya çağırmasını tavsiye etmesi üzerine tekrar başbakanlıktan uzaklaştırılmıştır. Bu ikinci olay, N.'in idareciliğine inanan ve gelecek için ona ümit bağlamış Paris halkının Bastille'e hücum

NECKER, Jacques

etmesine ve ayaklanmalara yol açmıştır. Kral tarafından Millet Meclisi kararı üzerine bir kere daha İsviçre'den çağrılmış, en nihayet 1790'da siyasî hayattan ve hükûmetin prestijini kurtarmak çabalarından vazgeçerek istifa etmiştir. Fransız kadın yazarı Madam de Staël (b. bk.)'in babasıdır. İngiliz asıllı ve Protestan olan N., ihtilâl öncesi Fransa'sının mühim simalarındandır. (F. Ortaç)

NECKER DE SAUSSURE, Albertine - Adrienne de dame (Cenevre 1766 - Cenevre 1841), Fransız kadın yazarı. Tabiat bilgini Benedict de Saussure'ün ve Mme de Staël'in kuzeni. Kadını, düşünen, serbest, âilede ve toplumda önemli bir rol oynayan bir insan olarak görmek isteyen N.'in başlıca eserleri: *Notice sur le caractère et les écrits de Mme de Staël* (Mme de Staël'in karakteri ve yazıları hakkında bilgiler) [1820]; *L'éducation progressive* (tedricî eğitim) [1828]. Ayrıca, *Cours de littérature dramatique* (Sahne edebiyatı dersleri) [1804 - 1814] adlı W. Schlegel'den tercüme bir eseri vardır. (V. Örs)

NECMEDDİN, Ebû'l - Cennâb Ahmed b. Ömer el - Hârezmî (1145 - 1226), Kübreviyye yahut Zehebiyye adını taşıyan tarîkatin kurucusu olan mutasavvıf. Hârezm'in Heyvek kasabasında dünyaya gelen N., ilk öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra, büyük bilginlerden ve mutasavvıflardan bilgi derlemek ve çağın öğrenim usullerine uygun bir şekilde bu eğitimi tamamlamak amacı ile, İslâm dünyasını dolaşmıştır. Kahire'ye geldikten sonra Rûzbehân el - Vezzân'ın halkasına dâhil olmuş ve onun nezaretinde sıkı bir perhiz sonunda bu şeyhten el almıştır. Aynı zamanda Rûzbehân'ın teveccühünü de kazanarak, onun kızı ile evlenmiş ve bu evlilikten iki oğul sahibi olmuştu. Daha sonra, yine bilgisini arttırmak için Tebriz'e giden N., burada Ebû Nasr Hafda ile Baba Ferec-i Tebrîzî'nin derslerine devam etmiş, Şeyh Ammâr-ı Yâsir'e intisâb ile, onun tavsıyesi üzerine de Şeyh İsmail-i Kasrî'den okumuştur. Şeyh Rûzbehân'ın elinden sonra bu zâttan da hırka-i teberrükü giyen N., Kahire'ye dönünce, kayın babasının verdiği salık üzerine, âilesi ile birlikte yurduna dönerek tasavvufî görüşlerini Hârezm halkına yaymağa başladı. Çevresine kalabalık bir derviş gurubu toplandı. Bunlar arasında, XIII. yüzyılın büyük mutasavvıflarından Mecdüddîn-i Bağdâdî, Sa'deddîn-i Hamevî, Baba Kemâl-i Cendî, Necmüddîn-i Râzî, Şeyh Ali Lala ve Seyfüddîn Bâherzî bulunmakta; hattâ, Mevlânâ'nın babası Bahâüddîn Veled'in de ona intisâb ettiği söylenmektedir. Hârezm devletinin himayesine mazhar olan N., bu devletin hükümdarlarından Tökiş ve Alâeddin Muhammed Hârezmşah devirlerinde büyük itibar gördü. Ancak, Sultan Muhammed'in N. in en sevgili halifesi Şeyhü'ş - şüyûh unvânını taşıyan Mecdüddîn-i Bağdâdî'yi öldürtmesi, aralarının açılmasına sebeb oldu. Bu sırada başlayan Moğol istilâsına karşı Harezm şehrinin savunmasını da üzerine aldı ve, söylentilere göre, 1226'da Hârezm'i elinde kılıç bizzât savunurken Moğol askerleri tarafından şehîd edildi. Tasavvufî görüşleri ve kelâm üzerindeki kanaatleri ile N., daha sonra Muhyiddîn b. el - Arabî (b. bk.) ve onu izleyenlerin fikirleri üzerinde etkili olmuş ve eski tasavvuf ile yeni anlayış ve açıklama arasında bir köprü olmak sıfatını kazanmıştır. Kurduğu Kübreviyye tarîkati (b. bk.) Türkistan, Horasan, İran, Anadolu ve hattâ Mısır'a kadar bütün Ön Asya'da ilgi görmüş ve ondan sonra yetişen mutasavvıflar N.'in fikir ve eserlerinden geniş ölçüde yararlanmışlardır. N., tasavvufla ilgili birçok değerli risâle bırakmıştır. En yaygın eseri *Usûlü'l - Aşere*, tasavvufun on temel esâsını özetlemektedir. Bu eser, Türkçe şerhleri ile birlikte, 1256 (1840)'da İstanbul'da yayınlanmıştır. Ayrıca daha yedi sekiz risâlesi ve rübâîleri vardır. (İ. Parmaksızoğlu)

NECMEDDİN ERBAKAN (doğ. Sinop 1926), Türk ilim, siyaset ve devlet adamı. Anadolu'nun çeşitli illerinde 40 yıl hâkimlik yapan Kozanoğlu Mehmed Sabri Erbakan'ın oğludur. Babasının görevli bulunduğu Sinop'ta doğdu. Kayseri'de ilkokula başlayıp Trabzon'da bitirdi. Ortaokul ve liseyi İstanbul Erkek Lisesi'nde okudu. 1948'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nden makine yüksek mühendisi olarak çıktı. Aynı yıl Makine Fakültesi'nde Motörler Kürsüsü asistanlığına getirildi. Motör konusundaki tezi üzerine Almanya'ya gönderildi. Akchen - Technisches Hochschule (Yüksek Mühendis Mektebi)'de doktora yaparak doktor - mühendis unvânını aldı. Klüchner Hunbolt Deutz Motör Fabrikası'nda araştırma mühendisi olarak çalıştı. Doçentlik tezini de Almanya'da hazırladı. 1953'te İstanbul Teknik Üniversitesi'ne, Makine Fakültesi Motörler Kürsüsü doçenti olarak döndü, 1965'te profesörlüğe yükseldi. Üniversite'den izinli olarak 1956 - 1960'ta İstanbul'da Gümüş Motor fabrikasını kurdu ve Türkiye'de ilk defa motör imal etti (% 100 Türk malı olarak 25 beygir gücünden küçük dizel motörleri). 1956 - 1966 arasında bu fabrikanın umum müdürlüğünü yaptı. 1966'da Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Borsalar Birliği'nde Sanayi

NECMEDDİN ERBAKAN

Dâiresi başkanı ve 1967'de aynı teşkilâtın genel sekreteri oldu. 1968'de Birlik yönetim kurulu üyeliğine, 1969'da Odalar Birliği genel başkanlığına seçildi. Odalar Birliği'nde, Anadolu tüccar ve sanayicisini koruyan tutumu ile dikkati çekti. 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçilerek politikaya atıldı.

Milletvekili seçildikten az sonra 17 arkadaşı ile Millî Nizam Partisi'ni kurdu (2 milletvekili Adalet Partisi'nden ayrılarak bu partiye geçti). Bu partinin Anayasa Mahkemesi'nce kapatılması üzerine 11 Ekim 1972'de Millî Selâmet Partisi (b. bk.) kuruldu (genel başkanlığa önce Süleyman Ârif Emre, 1973 seçimlerinden sonra N. E. getirildi). N. E., MSP ile 1973 ekim seçimlerine girdi ve bu partiden tekrar Konya milletvekili seçildi. MSP seçimlerde genel oyun % 11,8'ini (1 265 771 geçerli oy) alarak 48 milletvekili çıkardı (aynı gün yapılan senato üçte bir yenileme seçimlerinde: genel oyun % 12,3'ünü teşkîl eden 516 882 geçerli oyla 3 senatör). AP ve CHP'nin hükûmet teşkîl edebilmeleri için anahtar parti hâline geldi. Uzun kriz ve müzâkereler neticesinde 1974 şubatında Bülent Ecevit'in başkanlığında CHP - MSP koalisyon hükûmeti kurulabildi. Bu hükûmet, koalisyon ortaklarının anlaşamamaları üzerine aynı yılın eylül ayında dağıldı. Gene uzun kriz ve müzâkerelerden ve Sadi Irmak'ın güven oyu alamıyan hükûmetinden sonra, 4 Milliyetçi Parti (AP, MSP, MGP ve MHP), Süleyman Demirel'in başkanlığında yeni bir koalisyon hükûmeti kurdular; DP'den ayrılan bazı milletvekillerinin ve Celâl Bayar'ın dıştan desteği ile bu hükûmet, güven oyu aldı. N. E., gerek Ecevit, gerek 4. Demirel hükûmetlerine, devlet bakanı başbakan yardımcısı olarak, başbakandan sonra 2. sırada yer aldı.

Evli, iki çocuk babası olan N. E., Almanca ve İngilizce bilmektedir. Arab ve İslâm ülkeleri ile yakın kültürel, politik ve iktisâdî ilgileri savunmuş ve bunun için çalışmıştır. Sanayileşmiş bir Türkiye'nin İslâmî bir milliyetçi görüşle yöneltilmesi fikrini savunmaktadır.

NECRÂN, Yemen'in kuzeyinde, Hicâz ile Yemen sınırı üzerinde bir vâdî olup, eski coğrafyacılardan bâzılarınca, bir şehir adı olarak da anılmıştır. Yemen'in doğu yamaçlarından inen suların toplandığı N. vâdîsi önce kuzeye, sonra da doğuya doğru uzanır ve meydana gelen ırmak, en sonunda, doğudaki kum çölleri arasında kaybolur. Vâdî-i Devâsir ve Habuna ile birlikte Arabistan yarımadasının en bereketli topraklarından olan N.'ın tarihi açıklıkla bilinmemektedir. Ancak, bu münbit vâdînin çok eski zamanlardan beri iskân edildiği bir gerçektir. Hamdân kabîlelerinin yerleşmiş olduğu bu vâdîde en büyük iskân merkezi Medînetü'l - Hudûd (Bk. UHDUD)'dur. Aynı zamanda Hadramût ile Hicâz arasında uzanan ve Akdeniz şehirlerine giden kervan yolu da, pek eski tarihlerden beri, N.'dan geçmekte idi (bk. MA'RİB). Ayrıca, Yemen'den başlayıp Yemâme üzerinden Bahreyn ve Irak'a uzanan ticaret yolu da N.'ın ekonomik gelişmesinde rol oynamıştır. İlk Çağ'da N., M. S. 24 tarihinde Aeilius Gallus komutasında Yemen'e yürüyen bir Roma ordusunun işgaline uğradı. İslâmiyetin zuhurunda ise N. halkının, büyük çoğunlukla, hıristiyanlaşmış olduğu görülür. Monofizit Hıristiyanlığın bu bölgeye nereden ve nasıl geldiği, yayılış şekli hakkında kesin bilgiler yoktur. Ancak, bunun, monofizitlere karşı girişilen büyük zulümler sırasında, Irak'a (Lahmî) kaçan bâzı monifizit keşişlerin Hîre ve Yemâme yolu ile buraya gelip yerleşmiş olmaları sonunda gerçekleştiği ihtimâl dâhilindedir. Burada bulunanlar aynı yıllarda Habeşli hıristiyanların N.'lılara karşı giriştikleri zulümler, hele Zû Nuvâs (Ölümü 525)'ın faâliyetleri, Hıristiyanlığın N.'a bu tarihlerden önce gelmiş olduğu zannını kuvvetlendirmektedir. Hazret-i Peygamber, Hâlid b. Velîd'i 400 atlı ile N.'ın Hâkimi bulunan Hâris b. Kâ'b kabîlesinin reisi İbnü Sa'd nezdine göndermiş ve bu kabîlenin İslâmiyeti kabûl etmesini sağlamıştı. İbnü Sa'd bundan sonra Hz. Peygamber'e bir elçilik heyeti göndererek bağlılığını bildirdi. Bunun üzerine de Amr b. Hazm, N.'a vali olarak gönderildi. Hazret-i Ali de, onun yanında, zekât toplamağa memur kılındı. Öte yandan Hazret-i Peygamber, bu gelişme arasında, N. Hıristiyanları ile bir anlaşma yapmış; onlara, belli bir harac karşılığında, din ibâdet hürriyeti ile mal canları için amân'ı kabûl etmişti. Bu anlaşma, Hazret-i Ebû Bekr ve Ömer zamanında da uygulandı. Ancak, Hazret-i Ömer'in, Arap yarımadasındaki başka dinlere mensup olanların (Yahudi ve Hıristiyanlar) çıkartılması kararının ne derecede gerçekleştirildiği bilinmiyor. Zîra, Hazret-i Ali'nin komutanı Cerîre, 661 yılında N.'ı tahrîb ettiği zaman, burada ona mukavemet eden çok sayıda Hıristiyan ve Yahudi'nin bulunmakta olduğu belgelere sâbittir. Bu olaydan sonra N. vâdîsinin merkezi el - Hacer şehrine kaymış ve N. (Medînet el - Hudûd), sâde, ayakta kalan Hazret-i Ömer camii ile, harabeye dönmüştür. 800 yıllarında, Yemen'de Zeydiyye mezhebinin teşekkülünde, N. din kavgalarına sahne oldu. Bundan sonra Yemen Zeydî imamlarına bağlı olarak siyasî olaylar dışında kalan N., bugün Devâsir kabîleleri tarafından iskân edilmekte ve Suûdî Arabistan krallığına bağlı bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NEÇAEV, Sergie Gennadieviç (Ivanovo Vladimir 1847 - Petersburg 1882), Rus ihtilâlcisi ve suikastçısı. Kendisinin yazdığı sanılan bir devrimcilik el kitabının prensiplerine göre hayatını düzenlemeğe çalışmıştır. Birkaç kere Almanya, ve İsviçre'ye gitmiştir. Marx ve Engels, N.'i sert bir dilde eleştirmişlerdir. On yıl Pyotr - Pavel Kalesinde tutuklandıktan sonra ölmüştür. F. M. Dostoyevskiy, *Besi* (Şeytanlar) romanında P. Verhovenskiy adı altında N.'i tasvir etmiştir. (V. Örs)

NEDÎM, Ahmed Efendi (İstanbul 1680? - İstanbul 1730), XVIII. asır Türk şiirinin en büyük şiir üstâdı. Köklü ve tanınmış bir soydan gelir. Şeceresine göre baba tarafından ataları, Fâtih Sultan Mehmed devrinde (1541 - 1481) yaşamış Mevlevî tarîkatına bağlı bir âiledendir. Sadece dedesi Muslihiddin Efendi, kazaskerlik pâyesine yükselmiş olmasına rağmen iyi isim bırakmamış bir kimsedir. N.'in babası Mehmed Efendi, kadılık yapmış bir aydındır. Annesi de Kara - Çelebi - zâde âilesinin kızı olan Sâliha Hâtun'dur. Doğum yılı kesin olmamakla beraber, bazı ip uçlarına ve kayıtlarına dayanılarak 1680 hudutlarında kabûl edilebilir. Ancak, doğum yerinin İstanbul olduğu şüphesizdir.

İlk gençliğinde ve erginlik çağlarında iyi bir eğitim ve öğretim gördüğü muhakkaktır. Bu medrese öğreniminden sonra Ebe - zâde Abdullah Efendi'nin şeyhulislâmlığı sırasında girdiği imtihanı kazanarak o zamanki pâyelerden hâriç medresesi müderrisliğiyle taltif edilmiştir. Ancak, müderrislik gibi öğretim üyeliği niteliğinde olan yetkisine rağmen beklediklerine, ilk yıllarda kavuşmadığı, hattâ Şehid Ali Paşa'nın sadrâzamlığı günlerinde de paşaya sunduğu kasîdelerin talihin kendisine gülmesine yeteri kadar yarar sağlayamadığı anlaşılmaktadır.

N., Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa'yı tanıdıktan, onun tarafından korunmağa başladıktan sonra hayatın tadını almağa, gönlünce yaşamağa ve şiirlerinde kendi iç dünyasının havasını sızdırmağa başlamıştır. Gerek İbrahim Paşa'nın mîrâhûrluğa atanması sırasında, gerek vezirlik rütbesiyle rikâb-i hümâyûn kaymakamlığına getirilmesi günlerinde, gerek Fatma Sultân ile evlenmesi tarihinde ona yazdığı kasîdelerde hem ümitlerini dile getirmekte, hem sevincini terennüm etmektedir.

N.'in, 1720 yılı hudutlarında İbrahim Paşa'nın kütüphane muhafızlığına atandığı sanılmaktadır; aynı zamanda, *Sahâifü'l - Ahbâr*'ı tercüme ile görevlendirilen hey'ette de bulunmakta idi. N., İbrahim Paşa'nın sadrâzamlığı yıllarında ilim hayatında da yükselmeye başlamıştır. İlmî bazı toplantılara katılmış ve bazı yararlı hizmetler de görmüştür. Ramazan aylarında, İbrahim Paşa'nın huzurunda verilen tefsir derslerinde de hazır bulunuyordu. Artık huzursuzluğu arkada bırakmış bir hâli vardı. Padişah III. Ahmed (1703 - 1730) de şâiri tanımıştır. Bir ara başka görevlere de atanmıştır. Mahmud Paşa Mahkemesi nâipliğine getirilmiştir (1138 - 1726). Müverrih ve fakih Aynî (1360 - 1451)'nin meşhur *Ikdü'l - Cumân* eserini tercüme ile görevlendirilenler arasında N. önemli bir yer işgal eder. Şâir 1139/1727' de Molla Kırimî Medresesine atanmıştır. 1140/1728'de terfi suretiyle Sâdî Efendi Medresesi müderrisliğine nakledilmiştir. Daha sonra Eski Nişancı Paşa Medresesi ve bir süre geçince de Sahn-ı Seman Medreselerinden birine getirilmiştir. Son görevi Sekban Ali Medresesi müderrisliği olmuştur. Tabiatıyle bütün bunlar kıdem ve liyakat derecesine göre olup birer yükselme anlamındadır.

NEDİM (Münif Fehim)

N.'in ölüm tarihinin 1730 ihtilâlinden pek az sonraya tesadüf ettiğine kesinlikle hükmolunabilir. Belgelerden çıkarılabilecek sağlam bilgiye dayanılarak, onun ömrünün sonlarında içkiye kendini çokça vermiş olduğu, bunun sonucu olarak titreme illetine tutulduğu, ihtilâlin sinirleri üzerine yıpratıcı tesirler yaptığı ve bir buhran sonucu öldüğü rahatça söylenebilir. Evinin Beşiktaş'ta Ortaköy'e giden yolda Tekerlek Mustafa Camii Mahallesinde bulunduğu, ele geçen tereke suretinden anlaşılmıştır.

N.'in eşinin Ümmü Gülsüm adını taşıdığı, kızının Lebâbe diye adlandırılmış olduğu, Rukıyye, Hamîde ve Ayşe adlarıyle bilinen üç kız kardeşinin de mevcudiyeti v. b. yine bu tereke suretinden öğrenilmektedir. N.'in mezarı Üsküdar'da Tunus Bağı kabristanına yakın yerdeki Çiçekçi mevkiindedir.

N., çağının büyük şâiridir. Fakat bu, onun nesirle uğraşmadığını göstermez. Müneccimbaşı Ahmed Dede (1631 - 1702)'nin *Sahâifü'l-Ahbâr* (Câmiü'd-Düvel) adlı umumî tarihinin tercümesi tamamiyle onun değilse de, hiç olmazsa onun içinde bulunduğu ve çevirmesinde ilk safta rolü olduğu bir eserdir. Aynî (Bedreddin)'nin yukarıda adı geçen *Ikdü'l - Cümân* eserinin tercümesinde onun da emeği az olmamıştır. Bunlardan başka, N.'in istida, takriz, mektup v. b. gibi küçük mensur yazıları da vardır. Ancak, bu gibi parçalar N.'in kişiliğine yeni şeyler kazandıracak vasıfda değildir.

N.'in asıl hüviyetini, değerini, önemini tarihe mal eden Türkçe *Dîvân*'ıdır. N. Dîvânı eski yazı ile 1340 ve tarihsiz olmak üzere üç defa basılmıştır. Yeni harflerle de 1951'de yayımlanmıştır. Yeni yazı ile yapılan yayıma göre Dîvân 38 kasîde, 22 kıt'a, 60 tarih, 13 şiir, 157 gazel, 29 şarkı, 1 rübaî, 27 beyit ve müfred ihtiva etmektedir. Bundan başka, onun 14 Farsça gazeli, 14 rübâîsi, 2 kıt'ası, 1 müfredi ve 5 Arapça şiiri de yayımda yer almıştır. İstanbul kütüphanelerinde N. Dîvânı'nın sayısı, yazma olarak, *İstanbul Kütüphâneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nda 20 adet olarak tesbît edilmiştir.

III. Ahmed, Sadrâzam Şehid Ali Paşa, Sadrâzam Dâmâd İbrahim Paşa, Kapdân-ı Deryâ Mustafa Paşa, şâirin haklarında kasîdeler yazdıklarının başında gelirler. *Dîvân*'da birçok da tarih vardır. Çeşmeler, köşkler, saraylar, camiler, yeni yıllara girişler, sebiller, medreseler, kervansaraylar, hamamlar, tarih şiirleri için vesile teşkil etmişlerdir. N.'in en çok dikkat çeken ve başarılı olan şiirleri gazelleridir. Hemen her harften kafiyeli gazelleri vardır. "A" dan başlayarak "Ye" 'ye kadar çeşitli kafiyelerle biten gazeller arasında "r", "n" ve "y" ile kafiyelenmiş gazeller çoktur. N.'in bir yönü de şarkı adı ile eski edebiyatımızda yeri ve değeri olan tarzın en tanınmış üstâdı olmasıdır. Ondan daha güzel şarkı söyleyenin olmadığını ehli takdir etmiştir. Gerçekten daha XV. yüzyılda "murabbâ" adıyle şâirlerimizde tesadüf ettiğimiz nazım şekli — ki ayrıca sade ifâdesi ve samimî edasıyle de dikkati çeker — XVIII. yüzyılda mahallîleşme eğilimlerinin de te'siri altında iyice gelişmiş ve N.'de en büyük san'atçısını bulmuştur. Ayrıca N.'in hece vezni ile bir de türkü yazmış olduğunu da belirtmeliyiz. N.'in şarkı ve gazelleri, tanınmış musiki üstadları tarafından bestelenmişlerdir.

N., canlı, arzulu, heyecanlı üslûp ve ifâdesiyle Lâle Devri diye adlandırılan zevk ve safa yıllarının (1718 - 1730) tam bir san'atçısıdır. Dünya nimetlerini, zevklerini, yaşama sevincini eski edebiyatın verdiği imkân ölçüsü içinde en başarılı şekilde terennüm eden XVIII. yüzyıl şâiri odur. Duygularını cesaretle ve te'sirli bir dille söylemesini bilmiştir. Aşkı ve tabiatı, arzuyu son derece maharetle şiirlerinde işleme yeteneğine onun kadar sahip görünen şâirimiz azdır. Çağının güzellerini, bütün nezaket ve nazeninlikleri içinde, el dokunmamış mazmunlarla şiirde işlemiştir. Ama bayağılığa düşmemeyi, kendini fazlaca tekrar etmemeyi, yeni hayaller bulmayı da bilmiştir.

N. İran şiirinin büyük bazı üstadlarına karşı saygılıdır. Bunlar arasında Hâfız, Câmî, Urfî, Sâib, Hâkanî ilk hatıra gelenlerdendir. Türk şâirleri içinde de gazelde Bâkî ve Yahyâ'yı, kasîdede Nef'î'yi, rübâîde Hâletî'yi, mesnevîde Atâyî'yi beğenir ve üstad sayar. Ayrıca, onun Fuzûlî'nin bir mısraını tazmîn ile yazdığı bir gazeli bulunduğu gibi, Neşâtî, Nedîm-i Kadîm, Râsıh gibi şâirlere nazîreleri, taştir ve tahmisleri de vardır. Ama kasîde ve tarihlerinde en çok Nef'î'yi beğendiği ve onun bir ölçüde te'sîri altında bulunduğu sezilmektedir. Bir de Mîr Ali Şir Nevâyî'den de övgü ile söz açtığına, Çağatayca da yazabildiğine de işaret edelim.

Kolayca açıklanamayacak bir hususa da değinelim: N., kendi yaşadığı devir içinde, çağının en başarılı şâiri olmasına rağmen, öyle sayılmamıştır. Meselâ çağdaşları Seyyid Vehbî, Osman-zâde Tâib, İzzet Ali Paşa gibi şâirlerden üstün olmasına rağmen, yaşadığı günlerde, öyle sayılmadığı seziliyor.

Ama kendinden sonraki nesiller üzerinde çok te'sîri olmuştur. Zamanla o, çağdaşlarını gölgelemiştir. Koca Râgıb Paşa, Şeyh Gâlib gibi büyük şâirler üzerinde ve daha sonraları, hattâ günümüze kadar N.'in te'sîri açıktır. (A. Karahan)

NEDÎM, Ebü'l - Ferec Muhammed b. İshâk el - Bağdâdî (IX. yüzyıl), ünlü bir Arap bibliyografya bilgini. Hayatı hakkında etraflı ve fazla bir bilgi yoktur. Bağdad'da, bir söylentiye göre de Musul'da doğmuştur. Babası gibi onun da hayatını kitapçılıkla kazandığı, bu yüzden el - Verrâk lâkabını aldığı bilinmektedir. Ama N. unvânının şöhreti olan İbnü'n - Nedîm dikkate alınırsa babasından kendisine intikal ettiği söylenebilir. N., mesleği icabı, Irak, Hicaz, Suriye ve İran'da birçok gezilerde bulunmuş, es-Sayrafî, İbnü'l-Müneccim, İbnü'n - Nahvî, Ebû - Süleymân el - Mantıkî gibi üstadlardan okuduğu gibi, yine mesleği icabı Müslim veya Gayri Müslim pek çok bilgin, filozof, edip ve şâirle de münasebetler kurmuştur. Dinî temayülünün ise Şiî ve Mu'tezile olduğu anlaşılmaktadır. N.'in İslâm kültürüne en büyük armağanı *el - Fihrist* adını taşıyan bibliyografyayı derlemiş olmasındadır. Bu eserden bugün pek çoğu kaybolmuş bulunan birçok eserleri tanımak imkânı bulunmaktadır. N., kitapçı olduğu için işine sadık ilmî usulün değil, zamanında yaşayan pek çok şâirin dîvânlarını, kıssa ve hikâye kitaplarını, ev idaresinden büyü ve fal kitaplarına kadar ne kadar yazılı mahsul varsa hepsini almıştır. *Fihrist*'in bu gün bilinen iki metni vardır. Her ikisi de 987 tarihinde kopye edilmiştir. İkinci metin ötekine kıyasla 10 makale daha fazladır. İlk defa 1871 - 1872'de Flügel tarafından önsöz ve açıklamalarla birlikte Leipzig'de yayımlanmıştır. İkinci baskısı 1348'de Kahire'de yapılmıştır. Son bulunan yazma nüshaların da incelenerek hazırlanan baskısı merhum Prof. Muhammed Tancî'nin eseri idi. N., İslâm kültürünün ilk dört yüzyıllık mahsullerini tamamen bibliyografya usullerine göre kaleme almakla ilim âlemine büyük hizmette bulunmuş bir bibliografyacı olarak daima anılacaktır. (İ. Parmaksızoğlu)

NEDÎM AĞA (— 1850?), Türk bestekârı. Zamanımıza yalnız Çifte Düyek Sultânî - Yegâh Peşrevi ile Saz Semâisi kalmıştır. Dede'nin faslı için ilk defa olarak bestelenen bu saz eserlerini, Kaanûnî Ârif Bey'inkiler unutturmuştur. (Y. Ö.)

NEDÎM BEY (Üsküdarlı Hânende, "Boğaziçi Bülbülü") (öl. İstanbul 1910?), pek tanınmış Türk hânendesi. Fevkalâde bir sesi vardı. Prens Vezir Mehmed Abdülhalim Paşa'nın (b. bk.) (b. Kavalalı Mehmed Ali Paşa) büyük kızı ve Sadrâzam Prens Said Halim Paşa'nın kızkardeşi Prenses Zehrâ Hanım'ın (Kahire, 1863 - Nice, 1922 = 59) 2. zevcidir. Bu prenses, N. B.'in ölümünden sonra Ali Rif'at Çağatay (b. bk.) ile evlenmiştir. Babası ve kardeşleri gibi Türk Musikisi'ne çok meraklı ve bu san'atın hâmîsi idi. (Y. Ö.)

NEDÎM ŞÜKRÜ BEY (Kemençeci) (— 1920?). Türk müzisyeni. Şu çok güzel Hicâz Yürük Curcuna Şarkı onundur: Yüceldikçe yüceldi yüce dağlar. (Y. Ö.)

NEDÎM-İ KADÎM (asıl adı : Mehmed) (ölm. 1670), müderris-şâirlerden ve başarılı bir san'atkâr olduğu halde, XVIII. yüzyılın 1. yarısında büyük şöhret kazanmağa başlayan Ahmed Nedîm (b. bk.) ile aynı mahlâsı taşıdığı için gölgede kalan Türk şâiri. Ailesi ve doğum tarihi hakkında belirli bir bilgimiz vardır, denemez.

M. N.'in XVII. yüzyılın ilk çeyreği içinde İstanbul'da doğduğu tahmin edilebilir. İyi bir öğrenim görmüş ve İslâm dünyasının üç dilinde (Türkçe, Arapça ve Farsça) şiir yazabilecek kadar yüksek bir kültür ve dilbilirlik meharetini kazanmıştır. Genel olarak müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Vazife gördüğü medreseler arasında Cenâbî Efendi Medresesi, Sa'dî Efendi Medresesi zikredilebilir. Kaynaklar onun 1081 saferinde (1670 Haziran) öldüğünü kaydeder. Ölüm tarihi Ebced hesabıyle şu mısrâda da işâret olunmuştur.

Nedîm-î kıldı Mevlâ bezm - gâh-î vaslınâ da'vet

Faziletli, senpatik, geniş bilgili, şiirden başka nesirde de başarılı bir zât olduğu da, kendi çağına yakın tarihlerde yaşamış olan şuarâ tezkirecilerinin ifâdesiyle sâbittir. Bu bakımdan ve şahsiyetinin sahip olduğu başka özellikler hasebiyle erkân-ı devlet tarafından takdir görmüş ve onların sohbetlerinde bulunmuş, ikramlarına nail olmuştur.

Mezarî, her halde, Ayas Paşa mahallesinde Alman Sefâreti (Başkonsolosluğu) karşısındaki eskiden var olan mezarlıkta idi.

N.'i, adaşı Ahmed Nedîm de takdirden geri kalmamıştır. Bir gazelini *taştîr* etmiş ve bunda onun hakkında şu mısrâ ile kanaatini de — bir ölçüde — açıklamıştır :

Hem - mahlasım ki nazm ile etmişdi sell-i seyf.

Eğer ikinci Nedîm gelmemiş olsaydı, büyük bir ihtimal ile, bu Mehmed Nedîm daha geniş bir şöhrete kavuşurdu. Aynı mahlâsın kendinden 62 yıl sonra ölen dâhî bir şâir tarafından kullanılmış olması, onu biraz arka plana itmiştir, denebilir.

N. K.'in *Dîvân*'ı İkdam Matbaasında 1338 - 1340 tarihinde basılan *Nedîm Dîvânı* sonlarına eklenen *Lûgatçe* muhteviyatı arasında, *Dîvânçe-i Nedîm-i Kadîm* unvânı altında yayınlanmıştır. Bu *Dîvânçe*'nin İstanbul kütüphanelerinde 5 nüshası vardır. Umumiyetle 7 kasîde, 6 rübâî, 9 - 12 beyit, 2 muammâ, 30 kadar gazelden ibarettir. Şiirlerine özen gösterilerek okunursa samimî dile hâkim, oldukça lirik, klasik edebiyatın kurallarına vâkıf, üstad ve başarılı bir şâir olduğu kolayca görülebilir. (A. Karahan)

NÉEL, Louis Eugène Félix (doğ. Lyon, 1904), Fransız fizikçisi. 1937'de Strasbourg'da profesörlüğe tâyin edilmiş, 1945'ten başlayarak Grenoble'de profesörlük yapmıştır. 1956'dan beri de Grenoble'deki Nükleer Araştırmalar Merkezinde müdürdür. Ferromagnetizm ve katı cisimler fiziği alanındaki araştırmalar için H. Alfvén ile birlikte 1970 Nobel fizik ödülünü almıştır. Fransa Denizcilik Bakanlığında müşavirlik yapan N., NATO'nun İlmî Konsey'inde Fransa'nın mümessilidir.

N. ısı derecesi ve N. noktası kavramları antiferromagnetik maddeler fiziğinde önemli rol oynar. Bu maddelerin süseptibilitesi özel bir ısı derecesinde (N. ısı derecesi) ve özel bir anda (N. noktası) tersine çevrilir. Bu değişme esnasında, antiferromagnetik durum paramagnetik duruma geçer.

NEES VON ESENBECK, Christian Gottfried (Erbach - Odenwald 1776 - Breslau 1858), Alman botanikçisi, tabiat filozofu ve siyaset adamı. Önce hekimlik yapmış, 1818'den sonra Erlangen'da, 1819'dan sonra Bonn'da, 1830'dan

sonra da Breslau'da profesör olarak görev almıştır. Ronge'nin kilise hareketine katılmış, 1848'de de Breslau İşçi Birliğinin kurucularından biri olmuştur. Prusya Kurucu Meclisi üyesi olarak Berlin'e gitmiş, ama 1849'da "tehlikeli sosyal teşebbüslere giriştiği" öne sürülerek oradan sürülmüştür. 1852'de de Breslau Üniversitesinden emekli maaşı bağlanmaksızın uzaklaştırılmıştır. Botanikçi olarak otlar, mantarlar, yosunlar ve başka bitkiler üzerinde çalışmış ve *Bryologua Germanica* (Almanya yosunları bilgisi) [1823 - 1831] başlıklı büyük bir eser bırakmıştır. Goethe ile ilim konuları üzerinde mektuplaşmış ve *Handbuch der Botanik* (Botanik elkitabı) [1820 - 1822] başlıklı eserini ona armağan etmiştir. *System der spekulativen Philosophie* (Teorik felsefe sistemi) başlıklı eserinin ancak *Naturphilosophie* (Tabiat felsefesi) [1841] adlı bir cildi çıkmıştır. (V. Örs)

NEF, John Ulric (Herisau, İsviçre 1862 - Carmel, California?), Amerika'lı kimyacı. 1868'de A. B. D.'ne gelmiş 1884'te Harvard Üniversitesi'nde okumuş ve orada Kirkland Traveling Fellowship bursunu kazanmıştır.

1896'dan itibaren Chicago üniversitesi kimya bölümünü idare etmiştir. Bivalent karbon'un ve fülminat'ların ilk araştırıcıları arasındadır. (V. Örs)

NEF, Karl (Sant Gallen 1873 - Basel 1935), İsviçreli müzik bilgini. 1909'dan itibaren Basel'da profesör olarak çalışmıştır.

Başlıca eserleri : *Einführung in die Musikgeschichte* (Müzik tarihine giriş) [1920]; *Geschichte der Suite und Sinfonie* (Senfoni ve Süit'in tarihçesi) [1921]; *Die neun Sinfonien* (Beethoven'in dokuz senfonisi) [1928]. (V. Örs)

NEFELİN (Eleolit), NaAlSi O_4, cam gibi beyaz, gri veya sarı renkte, sertlik derecesi 6 olan ve heksagonal kristal sisteminden kristalleşen bir mineral. Görünüşü donuk parlaktır. Kısa kolon veya iğnemsi olan N., çok iyi yarılır, özgül ağırlığı 2,73 olup klor asitle jelatinleşir, hamlaç deneyinde küre oluşturarak ergir. Bazı fonolit, bazalt ve lavların içinde bulunur. (E. Ediger)

NEFELİNİT, bazen çok büyük nefelin ve augit kristallerinden oluşan volkanik kayaçlara verilen ad. (E. Ediger)

NEFERTİTİ (M. Ö. XIV. yüzyıl), Mısır kraliçesi. Mısır firavunu IV. Amenhetep'-in (İkhnaton veya Akhenaton) karısı. Muhtemelen din konusundaki bir anlaşmazlık yüzünden Amarna'daki saltanatın on ikinci yılından sonra hükümdardan ayrıldı. Amarna'da öldüğü sanılıyor. Berlin müzesindeki büstü dünyaca ünlüdür. (O. Yüksel)

NEFERTİTİ

NEFES, Türk tasavvuf musikisinde bir şekil. Bektaşî tarîkatinde ilâhî'ye (b. bk.) verilen isim. Güfteleri Bektaşî (ve daha Hurûfî, Melâmî, Babaî vs.) şâirlerinin hece vezni ve açık, sade, samimî bir dille yazılmış şiirlerinden seçilir. Mevcut 100 kadar Nefes'i Raûf Yektâ Bey neşretmiştir. Bunların yalnız 4 tanesinin bestekârı malûm, diğerleri meçhuldür. Bu husus, Bektaşî tarîkatinin kapalı bir tarîkat olmasıyle ilgilidir. Tabiî Raûf Yektâ Bey'in toplayamadığı başka Nefesler de vardır. Bu eserlerde, Bektaşî Devr-i Revânı (b. bk.) ve Bektaşî Raksânı (b. bk.) gibi hususî usuller de görülür. Üslûp, ilâhîlere nisbetle daha basittir. Halk musikisine daha yakındır. Gene ilâhî gibi nefes de, Türk tasavvuf şiirinde bir şekildir. Yûnus'un pek çok ilâhîsi nefes şeklindedir. Şâh İsmâîl-i Safevî'nin "Hatâyî" mahlası ile yazdığı nefesler de meşhurdur. Bazı nefesler, Osmanlı düzenine karşı Safevî düzenini savunur ve müthiş bir propaganda vâsıtası olarak kullanılmış, Halîfe'ye karşı İmâm'ın otoritesini destekleyici, çok açık Türkçe ile yazılmış manzumelerdir. (Y. Ö.)

NEFES : bk. SES, NOTA YAZISI.

NEFESLİ SAZLAR, insan nefesi ile üflenerek çalınan sazların hey'et-i umûmiyesine verilen isim. Bunların orkestradaki mevkı ve rolleri için bk. ORKESTRA. Fr. instruments à vent, İng. wind instruments, İt. stromenti da fiato, Alm. Blasinstrumente, İsp. istrumento de viento. Bu sazlar, dilli ve dilsiz olarak ikiye ayrıldıkları gibi, tahta ve madenî (yahut bakır veya teneke) olarak da ikiye ayrılırlar. Tahta nefesli: Fr. instrument de bois, İng. wood instrument, Alm. Holzinstrument, İt. strumento di legno, İsp. instrumento de madera. Madenî nefesli: Fr. instrument de cuivre, İng. metal instrument, Alm. Blechinstrument, Messinginstrumente, İt. strumento di metallo, İsp. instrumento de metal. Dilli nefesli : Fr. instrument à anche, İng. reed instrument, Alm. Rohrinstrument, İt. strumento a becco, İsp. instrumento de lengueta. — Türk Musikisi'ndeki ney, nısfiye, girift, tahtadan değil kamıştan yapıldıkları için, bunları ayrı bir sınıf veya tahta nefeslilerin müstakil bir şubesi olarak telâkki etmek lâzımdır. Yalnız zurna, hautbois'nın ibtidâî şekli olduğundan da anlaşılacağı üzere, bir tahta nefesli sazdır. Fagot, klarinet ve obua (hautbois), dilli tahta nefeslilerdir. Diğerleri dilsizdir. Dilsiz tahta nefeslilerin başında flüt ve pikolo gelir. Fakat klarinet ve flütün madenîleri de yapılmıştır. Çok olmakla beraber orkestradaki rolleri daha sınırlı olan madenî nefeslilerin başlıcaları: saksofon, trombon, trompet, korno, kornet, sarusofon... Bunların her birinin hususiyetleri için, ait oldukları maddelere bk. (Y. Ö.)

NEF'Î (Hasankale 1572? - İstanbul 1635), Türk şâiri. Asıl adı Ömer'dir. Doğum tarihi - yaklaşık olarak - 1572 yılı etrafındadır. Gelibolulu Âlî (1541 - 1600)'nin *Mecmâ'ü'l - Bahreyn* adlı eserine göre, N.'nin babası Mehmed Bey ve dedesi de Mirza Ali Paşa'dır. El yazması bir mecmuaya göre de soy bakımından Şirvanlı olduğu anlaşılmaktadır. Babası Mehmed Bey'in şiir yazabildiği ve çevresinde de tanındığı, Ömer N.'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı hiciv mecmuasındaki bir manzumeden sezilmektedir.

N., erkenden şiir yazmağa başlamış, çağının klasik medrese bilgileriyle Arapça ve Farsça'yı iyi öğrenmiştir. O, ilk defa mahlas olarak Darrî (=zarara mensup ve müteallik) adını seçmiş, sonra tarihçi Mustafa Âlî'nin tavsıyesi üzerine onun uygun gördüğü, N. adını kullanmıştır. Gençlik yıllarında, kendi çağının diğer gençleri gibi, Hâfız (ölm. 1388) ve Sa'dî (ölm. 1294) gibi büyük üstadların eserlerini okumuştur. İlk şiirlerinden biri olan *Suhan* redifli kasîdesinde kendisi de bu hususa değinir.

N.'nin babası, oğlu henüz küçükken âilesini yüz üstü bırakıp Kırım hânının yanına gitmiş ve ona nedîm olmuştur. Orada bir dereceye kadar rahat yaşayan ve arkada bıraktıklarını düşünmediği anlaşılan Mehmed Bey'i şâir evlât hicvetmekten geri kalmamıştır.

N.'nin İstanbul'a ilk defa varış tarihi ve bu yer değiştirme sebepleri iyice anlaşılmış değildir. Eldeki belgelerin verdiği imkâna göre bu tarihin, I. Ahmed (1603 - 1617)'in tahta çıkışını takip eden ilk yıllardan az sonra olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kısa bir süre Edirne'deki ikameti bir tarafa bırakılırsa, N. 30 yılı bulan uzun bir süre İstanbul'da yaşamıştır. İçlerinden üçü aynı zamanda şiir de yazmış bulunan dört padişah devrini idrak etmiştir: I. Ahmed (1603 - 1617), II. Osman (1618 - 1622), I. Mustafa (ilk defa 1617 - 1618, ikinci defa 1622 - 1623) ve IV. Murâd (1623 - 1640).

I. Ahmed Bahtî, II. Osman Fârisî ve IV. Murâd da Murâdî mahlaslarıyle şiir yazmışlardır. Şâir, bu padişahlardan en çok ilkiyle sonuncuyu sevmiş ve en fazla da bunlara kasîdeler sunmuş, bunlardan da iltifat ve ihsanlara kavuşmuştur. Ama her halde rahat günlerini I. Ahmed devrinde yaşamış olmalıdır.

N. bu yılların sadrâzamlarına, vezirlerine, diğer devlet erkânına da kasîdeler sunmuştur. Özellikle Kuyucu Murâd Paşa (ölm. 1611), Nasûh Paşa (ölm. 1023/1614), Dâmâd Mehmed Paşa (ölm. 1620) bu arada başta hatırlanabilir.

Türk edebiyatının kasîde ve hiciv alanındaki en ünlü şâirinin en fazla iltifat gördüğü, fakat hayatını da bir buyruğu ile kaybettiği padişah, Sultan Murâd olmuştur. Öyle ki padişah bir ara N.'yi büyük şâir saydığını ve onun izine uyulmak gerektiğini belirten bir kıt'a yazıvermiştir. Ancak bir olay, durumu değiştirmiştir. 14 Zilkade 1039 (24 Haziran 1630) günü İstanbul'da gök gürültüleri arasında bardaktan boşanırcasına yağan yağmurlar sırasında çakan şimşeklerin peşi sıra bir yıldırım, Beşiktaş Sarayı'nda *Sıhâm-ı Kazâ*'yı okumakta olan IV. Murâd'ın hemen yanı başına düşer. Bunu uğursuzluk sayan padişah, derhal N.'nin bu şiir mecmuasını yırtar ve şâiri görevinden uzaklaştırır. Üstelik bir daha hiciv ile uğraşmayacağına dair ondan tövbe etmesini de ister. Ancak bu azil süresi kısa sürmüştür. N., Edirne'de Murâdiye mütevelliliğine atanmıştır. Daha sonra da afvedilerek tekrar İstanbul'da görevlendirilmiştir. Böylece bildiğimiz son memurluğu olan Cizye Muhâsipliğine getirilmiştir.

Şâir hayat hikâyesi dramatik bir surette son bulur. Kaynaklardan çoğu, onun Bayram Paşa'yı hicvetmesi sebebiyle hem tövbesini bozmuş olmasının, hem de bu paşanın padişaha yaptığı ısrarlı şikâyetlerin tesiriyle boğdurulduğunu yazar. Fakat IV. Murâd'ın daha önemli bir sebeple — ve bir el yazması mecmuada geçen ve padişahı ağır ithamlar altında bulunduran kıt'anın yazarı olmak yüzünden — onun katlini emretmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. N., kementle boğdurulduktan sonra denize atılmıştır. Ölümüne değişik tarihler düşürülmüştür. Ölüm günü, güvenilir belgelere dayanılarak belirtildiğine göre, 8 Şâban 1044 (27 Ocak 1635)'tür.

N.'nin sadece üç eseri vardır: a. *Türkçe Dîvân*, b. *Farsça Dîvân* ve c. *Sıhâm-ı Kazâ*. Onun *Münşeât*'ı olduğu söylentileri varsa da, bugüne kadar böyle bir eser ele geçmemiştir.

Şâirin *Türkçe Dîvânı*'nın İstanbul ve Mısır baskıları olduğu gibi bir hayli de elle yazılmış nüshaları vardır. Dîvânı'nda kasîdeler, gazellerden çok daha fazla yer kaplamıştır. *Farsça Dîvânı*'nın aslı henüz bütün olarak yayınlanmış değildir. Ama Türkçe tercümesi basılmıştır. Bu eser, şâirin, Yavuz Selim ve Fuzûlî gibi Farsça'ya kuvvetle hâkim olduğunu gösterir.

Sıhâm-ı Kazâ, ünlü bir hiciv mecmuası olmakla beraber, içindeki ağır ve çok sert yermeler ve sövmeler dolayısıyle, edebî değeri tartışma konusudur. Yazmaları pek az olduğu ve bunlar da farklı özellikler taşıdığı için muhteviyâtı tam olarak tespît edilmemiştir.

Çağdaşlarından başlayarak zamanımıza kadar birçok yazar, N.'nin kasîde ve hiciv alanlarında Türk edebiyatının en büyük şâiri olduğu üzerinde birleşmiştir. Onun taze bir dille yazdığı, bâkir mazmunlar kullandığı, güzel bir üslûp ve orijinal bir ifade sahibi olduğu tekrarlanmıştır. Gerçekten de N., edebiyatımızın en gür sesli, en taşkın, aynı zamanda ateşli, atak ve tok sözlü san'atçısıdır. Kendine güveni bakımından hiçbir Türk şâiri ondan üstün gözükmez. San'atında görülen ilk nokta, şiir tekniğine olan hâkimiyetidir. Vezin ve kafiyeyi onun kadar kendi duygu ve düşüncesi emrinde kullanabilen şair yok gibidir. Sözlüğü çok zengindir. Hemen hiç işitilmemiş, el değmemiş deyimler, tamlamalar kullandığı anlarda bile, bunları okuyucuya yumuşak göstermesini, yadırgatmamasını bilir. O, Türk dilini en güzel, en etkili ve en az işitilmiş sözlerle süslemenin sırrına ermiştir. Kelimelere sanki yeniden canlılık verir, hayallere zenginlik ve genişlik getirir. Mübalâğa san'atında da eşi yoktur. Ancak, arasıra bu mübâlağa gücünde aşırılığa kaçar ve san'at değeri bütün mahâretine rağmen gölgelenir. Kendinden her vesile ile söz açması ve bu yolda aşırılığa düşmesi onun şâirliğini zedeleyen bir husustur. Başarısını sürdüren bir yönünü de konularını arzuladığı biçimde işleyebilmesi ve daima tok ve erkek ses tonunu koruyabilmesinde aramalıdır.

N.'nin san'atında iki esas vasfa dikkati çekmekte yarar vardır. Bunlar mübalâğa ve beyân âhengidir. Klasik Türk edebiyatında kahramanlığı, savaş tasvirini ve at sevgisini, bahar mevsiminin rûha mutluluk veren güzelliğini, aşk ve şarap zevkini âdetâ büyüleyici bir üslûpla dile getirebilen en başarılı san'atçı odur. O, aynı zamanda anlama en çok bağlı kalmayı da başaran şâirdir. Eski şâirlerimiz arasında Fahriyye türünden güçlü şahsiyeti ve ona en çok yer ayıranı da N.'dir. Yaratılışındaki özellik, doğup büyüdüğü çevrenin de geliştirdiği kendine güven duygusu, ondaki fahriyye eğilimini beslemiştir. Sosyal çevrelerdeki ataklığı, zekâsının ve zevk üstünlüğünün kendine sağladığı kolay başarı ve çağdaşlarının çoğuna göre dil ve kültür bakımından da daha ileri bir aşamaya varabilmesi N.'deki bu kendine aşırı derecedeki güvenme eğilimini hayatı boyunca beslemiştir. (A. Karahan)

NEFÎR, Türk Musikisi'nde 2 yüzyıldan beri terk edilmiş bir nefesli saz. Abdülkaadir Merâğî'nin *Câmi'u'l - Elhân*'da söylediklerinin Farsça'dan tercümesi şudur: "Nefîr, bütün nefesli sazların en uzunudur. Bunun biraz daha uzununa "burgu" denilir. Ucu eğri olursa "kürenây" adını alır. Sade bir borudan ibaret olup, parmak basacak delikleri yoktur. Kullanılması zordur". Nefîr, mehter musikisinde, askerî musikide işaret, ilân ve hücum borusu olarak kullanılmıştır. Türkçe'si "boru" dur ve çeşitleri vardı. Osmanlı Türkleri'nde pirinçten yapılırdı. "Boru - zen" le "nefîrî" aynı şeydir ve nefîr çalan san'atkâra verilen addır. Hindistan'da sazın adı "nefîrî" olmuştur. Abdülkaadir'e göre boyu 2 gez (168 cm)'dir. (Y. Ö.)

NEFİS (Ar. en-Nefs), kendi, özü, rûh, kalb, hevâ, heves, can, gerçek gibi anlamlara gelen N., aslında Arap dilinde zamirdir. Şer'î örfte ise şehvet ve gazabın özü olan kuvve-i nefsâniyyeyi anlatan bir deyimdir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de N., nefsen, nefsûke, nefsuhu, nefsiha, nefsî, nüfûs, enfüsühüm, enfüsünâ, enfüsühim, enfüsühinne biçimlerinde çeşitli yerlerde geçer. N., aynı zamanda rûh anlamına gelir. N.'in anlama yakınlaşması ise bilginin ilk derecesini oluşturur. İnsan N.'i ile *nefs-i kudsî-i nebevî* çok farklıdır. Peygamberlerin N.'i hem zekâ ve fetânette, hem de cismen yücelmede çok ileri bir derecede bulunmaktadır. Yaradılışta Allah, *nefs-i nâtıka-i kudsiyye* cevherini bu maddî dünyaya göndermiş, ona gördüğümüz akıl ve düşünceyi yani, *âlât-ı cismâniyye* ve *edevât-ı cesedâniyye*'yi kazandırmıştır. Allah önce bir nefs yani, ilk beşeri, Âdem'i, ondan da insanları halk etmiştir. İnsanın N.'inde rûh ile bedenin anlaşılması güç bir bağlantısı vardır. Vicdânî kalb ile vahdet-i nefsiyye bu bağlantı ile oluşur. Vahdâniyyet bilinci de bu oluşma sonunda belirgen bir hâl alır. Bu bağlantı dolayısıyle rûhta meydana gelen bir eser, bedene tesir ettiği gibi, bedende hâsıl olan bir eserin sonuçları da rûha yükselir. Söz gelimi, ekşi bir maddeyi düşünmek dişlerin kamaşmasına yahut da en az ihtimalle tükürük bezlerinin çalışmasına yani, ağız sulanmasına yol açtığı gibi, bedence sürekli bir takım melekelerin kuvvetlenmesine imkân sağlar, yani insanda kendine güveni kazandırır. Bu iki örnekten biri rûhun bedene tesiri, öteki de bedenin güçlenmesiyle rûhun güven bulmasını göstermektedir ki, sözü edilen bağlantıyı açıklamaktadır. Bu suretle düşünmeye engel olmayacak şekilde insan tahayyülünde bir eser husûle gelir ve bundan rûha bir ilham yükselir. Sonra bu ilham ruhtan dile, dilden hayâle, hayalden de akla akseder. Bu karşılıklı alış veriş biribirini desteklediği gibi, bunda biri ötekini kullanmada âdetâ yarış ederler. Bu gelişmenin ve kademeleri aşmanın sonu yoktur. İşte bu hâle *sefer-i ma'rifet* denilir ki, böyle bir gelişmede amac Hakk'a ulaşmaktır. Bu seferin gemisi N., dümeni de *zikru'llah*'tır. Tasavvufta N., deyim olarak kulun azgın yaradılışı ve zemme lâyık olan ahlâkı anlamında kullanılır. Bu azgın yaradılışın vasıflarından başlıcası isyankârlıktır ki, şer'î emirlere karşı gelmek gibi kulun davranışlarından doğan şeylerdir. Onun bâzı vasıfları da kötü ve düşük ahlâkî yapısından oluşan ve zemm edilmesi gereken şeylerdir. Bunlar mücâhede, sa'y-ü gayret ve devamlı tekrarlarla ortadan kalkabilir ve ilâhî lutf ile seyyieler hasenâta, güzel ahlâka dönüşebilir. Burada söz konusu edilen isyan hâli, şerîatçe yasaklanmış olan necis şeyler, zinâ, kumar v. b. gibi olanlar demektir ki, her biri fıkıh kitaplarında belirtilmişlerdir. Zemme lâyık olanlar ise, ahlâkın kötüsü olan kibir, gurur, nahvet, kıskançlık ve haset gibilerdir ki, bunlar da tasavvuf ve ahlâk kitaplarında geniş biçimde tanıtılmışlardır. Tasavvuf ehli N.'i, *emmâre, levvâme, mutmainne, râziyye, mülheme* ve *zekiyye* olmak üzere yedi dereceye ayırmışlardır. Bu dereceler N.'in mücâhede yolu ile aşağıdan yukarıya doğru yükselme kademelerini gösterir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bunlardan emmâre (fenalığı emreden N.), levvâme (kendi kendini suçlayan, itâb eden N.), ve mutmainne (tatmîn olmuş, kandırılmış) N.'in adları *Yûsuf*, XII, 53; *el-Kıyâme*, LXXV, 2; *el-Fecr*, LXXXIX, 27. âyet-i kerîmelerinde bildirilmişlerdir. Bu üç N.'in üstündekiler yani, râzıyye (rızâ gösteren, boyun eğen), marziyye (beğenilmiş, hoşa giden), mülheme (Allah'ın ilhâmına ulaşan) ve zekiyye (temiz, sâf, hâlis) N. dereceleri insanın özünü saflaştırmasıyle *beka-bi'l-lah* ve *fenâ-fi'llah* makamlarına ulaşmadaki aşamaları işaret eder. (İ. Parmaksızoğlu)

NEFRİT (Mg, Fe), $CaSi_4O_{12}$, yeşil, beyaz veya gri renkte, sertliği 6 olan bir mineral. Serpantinleşmiş gabro kayaçlarında bulunur. Tarihten önceki devirlerde taş silâh olarak kullanılırdı. Zamanımızda ise, özellikle doğu ülkelerinde, süs taşı olarak kullanılır. (E. Ediger)

NEFROZ (Fr. Néphrose; Yun. *nephros* = böbrek), böbrek epitelinin soysuzlaşmasından doğan ve yangı (iltihap)'sız gelişen böbrek hastalıkları. N. veya çoğul olarak N.'lar, Alman klinik doktoru Fr. Müller tarafından patoloji sözlüğüne sokulan bir terim'dir. Bunun bir örneği böbreğin amiloid soysuzlaşmasıdır. N.'lara nefropati adı da verilmiştir. Yangı hâlinde tıpta nefrit (b. bk.)'ten söz edilir. (E. Ediger)

NEGATİF (Lat. *negare* = inkâr etmek), bir şeyin olmadığını ifâde eden. Aritmetikte, pozitif sayılara karşıt olan sayılar. Örnek olarak 1-2-3... Aynı mutlak kıymete sahip olan pozitif ve N. sayılar birbirlerini yok eder: $2-2=0$. Burada 2 bir N. sayı gözü ile görülmelidir. Bu anlamı genişletirsek, tabiat ilimlerinde, onlara benzer büyüklükleri kaldıran, yok eden nötralize eden büyüklüklere N. adı verilmiştir. Elektrik ilminde N. ve pozitif yüklerden söz edilir. Bu kuvveti yok eden başka bir kuvvete N. denir. Kimyada tepki (Fr. réaction), bir tepki öbürünü bozarsa, N. adını alır. Fotoğrafçılıkta, beyazları siyah, siyahları da beyaz gösteren ilk resme N. adı verilir. (E. Ediger)

NEGRI, Ada (Lodi 1870 - Milano 1945), İtalyan kadın şâir. Bir işçi âilesi çocuğu olarak dünyaya gelmiş, öğretmen olmuş, F. Garlanda ile evlenmiştir. Lirik şiirleri Almanca'ya çevrilmiş ve Almanya'da da şöhretini yaymıştır. 1924'te siyasî sosyalizmden ayrılarak Katolik kilisesine geri dönmüş ve dinî şiirler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Fatalità* (Mukadderat) [1892]; *Tempeste* (Fırtınalar), [1896]; *Maternità* (Analık) [1904]; *Dal Profondo* (Ta Dibinden) [1910]; *Il libro di Mara* (Mara'nın Kitabı) [1918]; *Vespertina* (Akşama Ait) [1931]; *Il dono* (Armağan) [1936]; *Fons amoris* (Sevgi Kaynağı) [1945]; *Poesie* (Şiirler) [1951]; Roman: *Stella matutina* (Sabah Yıldızı) [1921]; *Le solitaire* (Yalnız Kadınlar) [1917]; *Finestre alte* (Yüksek Pencereler) [1923]; *Le strade* (Sokaklar) [1926]. (V. Örs)

NEGRI, Ada

NEGRİTO'LAR (İsp. = küçük zenci), kısa boylu, cüce bedenli ama birbirine orantılı uzuvlu, çok koyu renk derisi ve kıvırcık saçlarıyle zenci görünüşe sahip bir insan grupu. Malay yarımadasındaki Semang'lar ve Senoi'ler, Filipin'lerdeki Aeta'lar ve Andaman adalarının yerlileri bu grupu teşkil ederler. Bazan Avustralya'nın kuzey-doğu bölümünde, Yeni Gine'de ve Sunda adalarında yaşayan kısa boylu ırk da N.'a katılır.

Eskiden çoğu zaman N., Negritid adını taşıyan bir doğu grupu ve Afrikalı Bambutidler'le birlikte Pigme'lere katılırdı. Ama son zamanlarda, özel olarak serolojik belirtilere dayanılarak Afrikalı ve Asyalı cüce ırkların birbirinden bağımsız olarak meydana gelmiş oldukları düşüncesi hâkim olmuştur.

NEGROS (İsp. = Zenciler), Filipin adalarının en büyüğü. Visayas takımadalarına bağlıdır. Yüz ölçümü 13 672 km², nüfusu 2 464 000 (1967)'dir. Adanın en büyük bölümü ormanlarla kaplı olup, dağların oluşumu Tersiyer (III. Zaman)'e âittir. Adanın en yüksek tepelerinden biri Magasu volkanı (1 900 m)'dır. Canlaon veya Malaspina volkanı ise 2 497 m dir. Deniz boyunca uzanan ovada şeker kamışı yetiştirilir.

N. adası iki ile ayrılmıştır. 1. *N. Occidental* (yüz ölçümü 7 926 km², nüfusu 1 701 000 [1967]), başşehri ve limanı Bacolod; 2. *N. Oriental* (yüz ölçümü 5 746 km², nüfusu 763 000), başşehri ve limanı Dumaquete.

NEHİL ÇAYI, Hakkâri bölgesinde Büyük Zap (b. bk.) ırmağına soldan karışan bir akarsu. Uzunluğu 75 km dir. N. Ç., Yüksekova (b. bk.)'yı çeviren dağlardan inen derelerle beslenir. Bu çay, kaynağını ovanın doğusundaki Sıpirez dağları (2 500 - 2 600 m)'ndan alır, kuzeyden inen birçok dereleri ve özellikle Yüksekova kasabasının yakınından geçen ve Mordağ (3 810 m)'dan beslenen Diryan deresini, daha batıda Kızılkaya dağı (2 924 m)'ndan kaynağını alan Esbihan deresini alır, güneydeki dağlar (2 800 - 3 000 m)'dan inen dereleri ve özellikle Buzul Dağları (eski adı: Cilo dağları)'nın kuzey yamaçlarından inen uzun Uş deresi (30 km) ni ve büyük Çiftlik köyü yanından ovaya inen dereyi aldıktan sonra büyür ve Büyük Zap'a gür bir çay olarak karışır. N. Ç., uzun bir kesiminde Yüksekova (1 950 - 2 000 m)'dan akar, Kerem Köprüsü harabeleri yakınında bir boğaza girer, 15 km boyundaki bu boğazı geçerek ırmağa dökülür. Ovadaki bölümünde yer yer bataklık ve sazlıklardan geçen çay, yazın çevrenin yüksek dağlarındaki karların ağır ağır erimeleriyle beslenerek bu mevsimde de oldukça bol sulu akar. Birdenbire beliren kar erimeleri ve sağanak yağmurlarının yağması hâlinde suları kabarır, yer yer taşmalar olur. N. Ç. ova için önem taşıdığı gibi, Büyük Zap'ın beslenmesi ve yıl içindeki seviyesi bakımından önemli katkıda bulunur. (R. İzbırak)

NEHİR: bk. IRMAK

NEHRU, Cevâhir-i Lâl (Allâhâbâd 1889 - Yeni Delhi 1964), Hintli devlet adamı. On altı yaşındayken İngiltere'ye giderek tabiî ilimler ve hukuk tahsil etti. İngiltere ve Avrupa edebiyatını ve tarihini etraflı bir şekilde inceledi. 1912'de Hindistan'a dönerek, Allâhâbâd barosunda, babası gibi, avukat olarak çalışmaya başladı. Daha sonra, Hindistan Millî Kongresi'ne katıldı.

1919 yılındaki Amritsar katliâmı, Cevâhir-i Lâl'in görüşlerinde köklü değişikliklere yol açtı. Parlak bir şekilde yürüttüğü mesleğini bırakarak tamamen siyasete atıldı. Mahatma Gandhi'nin en dikkate değer yardımcısı oldu; kısa bir süre sonra adı, Gandhi'ninkinden sonra anılmaya başlandı. İç kargaşalıkların sebep olduğu olaylar neticesinde ilki 1922'de, sonuncusu 1942 - 1945'te olmak üzere birçok defa hapse girdi. Hapisteyken kızı İndira'ya yazdığı mektuplar *Bir Babanın Kızına Mektupları* (1930) adıyle yayınlandı. 1934'te de *Dünya Tarihine Bakışlar'ı* neşretti. 1929'da, artık aşırı hâle gelmiş olan Kongre'nin başkanlığına seçildi. Babasının yerine getirildiği bu görevde 1936 - 1937, 1946 ve 1951-1954 yıllarında aralıklı olarak bulundu. N., Gandhi'ye daima bağlı olmakla beraber, onun muhafazakâr ve barışçı fikirlerini benimseyemiyordu. Tarım reformu, ve kitlelerin refahıyle yakından ilgileniyor, gençlik arasında büyük destek sağlıyordu.

NEHRU, Cevâhir-i Lâl

N., 1946'daki geçici hükûmet sırasında başkan yardımcılığı (başbakanlık) etti; ertesi yıl, Hindistan bağımsızlığını kazanınca başbakan ve dışişleri bakanı oldu. 1950 yılında Hindistan'da cumhuriyet ilân edilince iktidarı kazandı. 1951 - 1952 ve tekrar 1957'de yapılan genel seçimlerle iktidâra geldi.

N.'nun dış politikası müstemleke aleyhtarlığına dayanıyor, dünya konferanslarında komünist Çin'in avukatlığını yapıyordu. Sovyet blokundan veya Batı blokundan yana olma taraftarı değildi; hepsiyle gerçek bir dostluk istiyordu. Marksizm ve Taoizm'i incelemiş, Rusya ve Çin'e çeşitli seyahatler yapmıştı. Ülkeler arası dostluk görüşlerini şu beş noktada topluyordu: Hükümranlık haklarına hürmet; mütecaviz olmamak; iç işlerine karışmamak; eşit ve kardeşçe menfaatleri korumak; barış içinde birlikte var olmak. (O. Yüksel)

NEIDHART, von Reuenthal (? - ölm. 1237'den sonra), Almanca'nın Orta Yüksek Almanca (Mitttelhochdeutsch) devresinde şövalye lirik şiirleri yazan Bavyeralı bir şâir.

Viyana sarayına bağlı olup "Kavgacı" (der Streitbare) lâkabını taşıyan duka II. Friedrich'den, Tulln civarında bir dirlik almış ve bir Haçlı seferine katılmıştır. Şiirlerini yazmağa en geç 1210'da başlamış olması gerekir (bunu, Wolfram von Eschenbach'ın *Willehalm* başlıklı eserinden öğreniyoruz), N.'ın gerçekçi lirizmi, yüksek Minnesang (Saray sevgi şiiri san'atı)'ın konvansyonlarını hiçe saymış ve asılzâde nezaketine köylü kabalığını katarak alaylı (Parodie) etkiler elde etmiştir. "Yaz ve Kış şarkıları" olarak adlandırdığı Dans şarkıları'ndan tabiata yönelmiş giriş (Tanzlieder)'lerden ve saray sevgi şiirine âit unsurlardan başka, dramatik ve hareketli sahnelere de rastlanır. Bu şarkılarda, dansa hazırlık olarak, ana ile kız veya kendini beğenmiş köy delikanlıları ile köylü kızları arasında canlı tartışmalar geçer. N.'ın lirik şiirleri, birçok hallerde yeni şekillere sokularak, genişletilerek veya taklîd edilerek XVI. yüzyıla kadar rağbet görmüştür. N.'ın kendisi Alman köylü komedilerinde, bir köylü düşmanı asılzâde rolündedir. Bu sahneler *Neidhart Fuchs* (N. Tilki) (XV. yüzyılın sonları) başlığını taşıyan komedi koleksiyonunda ve toplamı da *Neidhartspiel* (N. Oyunu) adını taşıyan XIV. yüzyıldan kalma bir komedide yer alır. (V. Örs)

NEIPPERG, Frankonyalı asil bir Alman âilesi. Aileyi kuran asılzâdenin Birtilo von Schwaigern olduğu (adı ilk defa 1120'de geçer) sanılıyor. Bu âile, önce "Schwaigern" adı altında 1241'de meydana çıkmış; 1726'da imparatorluk kontluğuna yükselmiş, nihayet 1766'da "Schwaben Kontları" arasına dâhil edilmiştir. Ailenin şöhret kazanan üyeleri şunlardır:

1. **Kont Wilhelm Reinhard von N.** (1684 - 1774), İmparatorluk feldmareşalı olarak Prusya Kralı II. Friedrich'e karşı yaptığı Mollwitz muharebesini (1741) kaybetmiştir.

2. **Kont Adam Adalbert von N.** (Viyana 1775 - Parma 1829), W. R. N.'in torunu, Avusturya generali ve diplomatı olan bu zat, 1816'da I. Napoléon'un eşi Arşidüses Marie Louise'i "Obersthofmeister" (Saray başmürebbîsi veya saray başmâbeyncisi) sıfatıyle Parma dukalığına götürmüş (bu dukalık Marie Louise'e verilmişti); 1821'de Napoléon ölünce Marie Louise ile evlenmiştir (morganatik). Bu evlenmeden doğan erkek çocuklara önce "Kont" ve 1864'ten sonra "Montenuova dükası" denmiştir. Sonuncu Montenuovo dükası 1951'de çocukken ölmüştür. Bugün âileyi yalnız kadınlar devâm ettirmektedir. (V. Örs)

NEIPPERG

NEKAHAT, hastalık devresi ile tam sağlığa dönüş arasında geçen devreye verilen ad. Bir hastanın iyi olmasından sonra kendisine bırakılan dinlenme zamanı.

NEKRASOV, Nikolay Alekseeviç (Nemirov 1821 - Petersburg 1878), Rus şâiri. Başlıca eserleri: *Meçtı i zvuki* (hülyalar ve sesler) [1840]; *Korobeyniki* (sepetçiler) [1861]; *Poslednie pesni* (Son türküler) [1877]. (V. Örs)

NEKROPOLİS (Yun. = ölüler kenti), mezarlık, kabristan. Özellikle Eski Çağdaki ve Hıristiyanlıktan önceki mezarlıklara verilen ad. (V. Örs)

NEKRİS : bk. DAMLA HASTALIĞI.

NEKROZ (Fr. Nécrose; Yun. *Nekrosis* = öldürme), bir dokuyu oluşturan organik yapının, özellikle hücrelerin ölümü ile ortaya çıkan doku ölümü. N.'un tesbîti için, çevrede daha ölmemiş olan dokunun gösterdiği hayat reaksiyonu incelenir. Bu reaksiyon, mahallî kan dolanımı bozuklukları, lökositlerin kaçışı ve enzimatik dağılma olaylarından ibârettir. N.'lar infarkt bölgelerinde bulunur. "Mumifikasyon" (organların uçlarında bulunan dokuların kuruyup dökülmesi) ve "Gangren" (dokunun çürüyüp cerâhatlenmesi) de N. anlamına girer.

NEKTAR (Yun.), balözü. Çiçeklerin ballık veya balözülük (Fr. nectaire) adını taşıyan organlarınca salınan tatlı bir sıvı. Bu sıvıyı arılar ve öbür çiçek sever böcekler toplar ve bunu yaparken üstleri çiçektozu (Fr. pollen) ile tozlanır ve böylece bitkilerin üremesine yardım ederler.

Mitolojide N., tanrıların içtiği ve her içene ölümsüzlük veren bir içki olarak geçer. (V. Örs)

NÉLATON, Auguste (Paris 1807 - Paris 1873), Fransız cerrahı. 1862'de, N. sondası diye adlandırılan elastikî sonayı îcâd etmiştir. Yaralanmış olan Garibaldi'yi başarı ile tedâvî etmiştir.

Başlıca eserleri: *Traité des tumeurs de la mamelle* (Memenin urları hakkında ana kitap) [1839]; *Eléments de Pathologie chirurgicale* (Cerrâhî patolojinin temelleri) [1844 - 1860]. (V. Örs)

NELSON, Horatio, Viscount (Burnham Thorpe, Norfolk 1758 - Trafalgar açıkları 1805), en büyük İngiliz amirali. Babası Edmund N., o bölge kilisesinin papazı idi. Annesi Catherine Suckling, Sir Robert Walpole'un akrabasıydı.

NELSON, Horatio, Viscount

N., Norvich, Downham ve North Walsham'da okudu. 1770'de, İspanya ile savaş üzerine, amcası Kaptan Suckling "Raisonnable" a atandığı zaman 12 yaşında olan N. da beraberinde idi. İspanya ile anlaşmazlık halledilince Kaptan Suckling, Chatham'da muhafız gemisi "Triumph" a atandı ve yeğenini de yanına aldı. Limanda yatan bir gemide edinebileceği tecrübe ve uygulamadan daha fazlasını öğrenebileceğini düşünen amcası, çocuğu bir süre sonra bir tüccar gemisiyle Batı Hind (Antiller)'e gönderdi. Dönüşte de kendisini gemi işlerinde sürekli bir göreve atadı.

1773'te N., Kaptan Phips'in komutası altında Kuzey Kutbu'na yapılan sefere katılan "Carcass" gemisinde Kaptan Lutwidge'in yanında çalıştı. Kuzeyden dönüşünde "Sea horse" gemisiyle Hindistan'a ve Doğu Hind adalarına gönderildi.

Hayat boyu arkadaşlık ettiği Troubridge'le işte bu gemide tanıştı. Daha sonraları, bu yolculuğun dönüşü sırasında geçirdiği ruhî çöküntüyü şöyle anlatır: "Öyle uzun, öyle kederli, düşünceli ve karanlık bir dalgınlığa yuvarlanmıştım ki kendimi denize atmayı düşünüyordum. Sonra birden içimde bir vatanseverlik ateşi parladı; kralımı ve vatanımı gözümün önüne getirdim. Bu düşünce kafamda bir uyanış, bir coşkunluk yarattı. "Pek âlâ! diye bağırdım. Bir kahraman olacağım. Allahın takdir ve inâyetine güvenerek her tehlikeyi göğüsleyeceğim". Bu saatten îtibaren önünde hiç eksilmeyen ve daima ışık saçan bir yuvarlak cisim belirdiğini ve onu devamlı olarak şan ve şöhrete doğru koşturduğunu arkadaşlarına söylediğini biliyoruz.

Dönüşte "Worcester" firkateyniyle yaptığı kısa sefer sırasında, 9 Nisan 1777'de geçirdiği imtihan sonunda teğmen oldu. Kaptan Locker'la birlikte "Lowestoff" firkateyniyle Batı Hind adalarına gitti; oradan Sir Peter Parker'ın sancak gemisine nakledildi. Daha sonra sür'atle ilerleyerek önce "Badger" adlı brik'ın, az sonra da "Hinchinbrook" firkateyninin komutanı oldu. 1779 yılı içindeki son atama ile 20 yaşında "post captain" oldu. Bu dereceden sancak rütbesine geçiş sadece bir kıdem meselesiydi.

1780'de N., Nikaragua'da San Juan'a yapılan seferin gerektirdiği çetin mücadele içinde tutulduğu ağır bir hastalık sebebiyle yurda döndü. 1781'de "Albermarle" firkateynine atandı. Kuzey ve Baltık denizlerinde bazı konvoy hizmetlerinden sonra Newfoundland'a; daha sonra da Kuzey Amerika bölgesine gönderildi. Oradan Batı Hind adalarına gitti ve bu seferde Amiral Lord Hood'la tanıştı. Amiral onu Clarence dükü (daha sonra IV. William)'ne, kendisine deniz stratejisini öğretecek bir subay olarak takdîm etti.

Versailles barışı (1783) N.'a Fransa'yı görmek için gerekli boş zamanı kazandırır. 1784'te, deniz subaylarından birçoğunun kıyılarda işsizliğe mahkûm durumda bulunduğu sıralarda, N. Batı Hindistan'da görevli "Boreas" firkateyninde komutandı. O tarihte bu bir mutluluktu, emsali arasında tercih edildiğini gösteriyordu. Bu hizmet bölgesindeyken denizcilik kanunlarını Amerikalılar aleyhine çevirmek için ısrarla çalıştığını görüyoruz. Çünkü onlar bağımsız olmakla ecnebî de olmuşlardı. Aynı zamanda Antigua tersanesinde alıp yürüyen rüşvet ve yolsuzluğa da hükûmetin dikkatini çekmekteydi. Ruhsatsız ticarete karşı aldığı sert tedbirler, başına çok işler açılmasına sebeb oldu. Batı Hindistan'da N., dul kalan Frances Nisbet'le Nevis'te 1793'te evlendi.

Fransa ile savaş çıktığı zaman N. 64 toplu "Agamemnon" a atanmıştı. Gemisine katıldığı 1 Şubat 1793'ten Haziran 1800'e kadar geçen zaman içinde hemen hemen aralıksız faal hizmette çalıştı. Bu dönem meslek hayatının en değişik, en yüklü, en şanlı ve en tartışmalı bölümü oldu. Bu dönem üçe bölünecek bir mahiyet gösteriyor. I. dönem, "Agamemnon" a kaptan olarak atandığı günden 24 Temmuz 1797'de Santa Cruz de Tenerife'e yaptığı başarısız taarruz içinde kolunu kaybederek görevden çekildiği tarihe kadar uzanmaktadır. Bu süre içinde Akdeniz'de kaptan veya komodor olarak çalıştı. II. dönem yarasının iyileşmesi için evinde geçirdiği 9 aylık fâsıladan sonra başlamaktadır. Akdeniz'e dönen N. derhal Mısır'ın zaptı için General Bonaparte komutasında Toulon'dan hareket eden Büyük Fransız kuvvetinin tâkibine gönderildi. 1 Ağustos 1798'de kazandığı Nil zaferi savaşla dolu bir devrin muharipleri arasında ona en üstün düzeyde bir yer sağladı. III. dönem, Nil Muharebesi ardınca Napoli'ye dönüşünden 1800 yazında İngiltere'ye avdetine kadar sürmektedir. Bu dönemde özellikle Napoli ve Sicilya kıyıları çevresinde merkezleşme eğilimi gösteren Akdeniz meselelerine âdetâ batmış bir durumdadır.

Bu üç dönemden birincisi olaylarla doludur. 1793 Haziran'ında Amiral Hood'la birlikte Akdeniz'e yelken açmış ve bu amiralin emrinde, Britanya - İspanya birleşik kuvvetleri tarafından Toulon'un işgali hareketine katılmıştı. Eylül ayında Toulon'daki garnizona yardımcı birlikler tedarik etmek üzere Napoli'ye gönderildi. Napoli sarayında ortaelçi Sir William Hamilton'un eşi Emma Hamilton'la bu görevde tanıştı.

Müttefikler (İngiltere ve İspanya) Toulon'dan çıkarıldıktan sonra Korsika'nın işgali ile ilgili hareketler N.'un başlıca meşgalesi olmuştu. Nisan, Mayıs 1794 ayları Bastia'nın zaptı; Haziran ve Temmuzla Ağustos'un bir kısmı da Calvi'nin alınması ile geçti. Calvi'deki harekât sırasında N. sağ gözünden yaralandı. Yara çirkin bir iz bırakmaksızın iyileşti ise de, bu gözde görme gücü sönmüştü. Korsika'nın işgali tarihinden adanın boşaltılmasına (1794 - 1796) kadar geçen zaman aralıksız bir faaliyetle geçti. Bu dönemde N., Hood'un yerine geçen William Hotham'ın emrinde kesin sonuç vermeyen hareketlere katılmıştı.

Bu sıralarda Genova Riviera'sına gönderildi ve orada önce kaptan, sonra da komodor olarak bağımsız komuta imkânı buldu.

Hotham'a halef olan Sir john Jervis'te kendi mizâcına uygun bir lider buldu. İspanya, önce Fransa ile barış yaptıktan sonra İngiltere'ye savaş açınca ve donanma da Jervis'in emrinde Akdeniz'den çekilince N. tehlikeli bir görevle Elba adasına gönderildi. Oradaki küçük garnizonla birlikte donanmaya ait malzemeyi alıp getirecekti. "Minerve" ve bir başka firkateynle birlikte denize açılan N. iki İspanyol firkateyni ile şiddetli bir savaştan ve İspanyol gemilerinden oluşan bir filodan kıl payı sıyrıldıktan sonra tekrar Jervis'in sancağına katıldı. Hemen ertesi gün başlayan büyük St. Vincent Burnu muharebesi N.'un müstakil karar verme yeteneğini bir daha ortaya koydu ve onu donanmanın kahramanlarından biri yaptı.

Zaferden birkaç gün sonra N. amiral oldu, ama "Earl of St. Vincent" unvânı ile asalet kazanan Jervis'le birlikte çalışmaya devam etti. N.'un hizmetleri "knight of the Bath" asalet derecesi ile ödüllendirilmişti. Donanmadaki hoşnutsuzluğun "Spithead" ve "Nore" gemilerinde isyana doğru gittiği aylarda N., Cadiz ablukasında sancak altında kaldı.

Temmuz 1797'de Santa Cruz de Tenerife'e gönderildi ve buranın zaptı için çok büyük bir çaba gösterdi. Hizmetin yürütülmesi için gerekli birlikler yoktu. İspanyollar tetikte idi. Hücum, 24 Temmuz gecesi yapılmış ve ağır kayıplarla püskürtülmüştü. Gemilerden bazıları karanlıkta dalgakıranı seçememiş ve dalga etkisiyle çarpıp delinmiş, ötekiler İspanyolların ateşiyle dağılmıştı. N. sağ dirseğinden vurulmuş, hücumu yönettiği gemi de arka üstü yatmıştı. Kolu yarı karanlıkta kesilmiş, evine dönmüş, Londra ve Bath'da ıztıraplı aylar geçirmişti. 1798 Nisan'ında 74 toplu "Vangiard" a çektiği sancağı ile yine Cadiz açıklarındaki donanmaya döndü.

O sırada N. donanmasının en önde gelen emirallerinden biriydi. Bundan sonraki altı ay içinde çağdaşlarının çok üstüne yükselecekti. Bilinmeyen bir maksad için Toulon limanında büyük bir hazırlık vardı. Niyetini keşfetmek ve yenmek amacıyle Britanya hükûmeti bir deniz kuvveti göndermeğe karar verdi. Komutan olarak N. seçilmişti.

30 Nisan'da Cebelüttârık boğazı dışında yine St. Vicent'ın sancağı altına giren N., 2 mayısta ana kuvvetten ayrılarak Akdeniz'e gönderildi. Amaç, Toulon'daki silâhlanmanın mahiyetini keşfetmekti. Bununla beraber Napoléon hazırlığın gizli tutulması için çok sıkı tedbirler aldırtmıştı. Bu durumda N. çok güçlü bir birleşik kuvvetin Toulon limanında toplanmış olmasından öteye bir şey öğrenemezdi. 20 Mayısta "Vanguard"ın fırtınadan direği kırılmıştı.

Fırtınanın sebep olduğu hasarı telâfî için büyük gemiler göndermek gerektiği gibi yanlış bir inançla emrindeki firkateynler Cebelüttârık'a geri alındı. Haziranda N. yine Toulon açıklarına geldiği zaman Fransızları gitmiş buldu. Firkateynlerinin yokluğu yüzünden en iyi bilgi sağlama araçlarından yoksun bir halde gezinirken Kaptan Troubridge on yelkenli ile kendisine katıldı. Sardunya'dan Napoli'ye, Napoli'den Mesina'ya, Mesina'dan İskenderiye'ye, limanı boş bulduğu İskenderiyeden'de geriye, Sicilya'ya ve oradan da tekrar İskenderiye'ye gitti.

Büyük Nil zaferi (1 Ağustos 1798) N.'a bir yara daha getirdi. Bu defa alnından vurulmuş ve bir süre için alt güverteye inmek zorunda kalmıştı. Bu zafer sonunda lord (baron) oldu.

Fransız donanmasından geri kalan kısmın ablukası için İskenderiye'de gerekli kuvveti bıraktıktan sonra N. Napoli'ye hareket etti ve 22 Eylülde oraya vardı. Pitt'in Fransa'ya karşı tertiplemekte olduğu ikinci ittifak o tarihte tamamlanmak üzereydi. Napoli, Fransa'nın kendi sınırları üzerindeki tutumunun tabiî sonucu olarak, krallığın savunma ihtiyacı ile

Avusturya ve Rusya tarafında yerini almaya hazırlanıyordu. Gerçekten de Napoli bir ordu teşkiline çalışıyordu. Ama bu birliklerin nasıl kullanılacağı hakkında ortada henüz varılmış bir karar yoktu. N. hemen işleri canlandırmaya koyuldu. Napoli ordusunun Fransız cephesine doğru ilerleyebilmesi için tatbiki mümkün en mükemmel planının ne olabileceği üzerinde tavsiyelerde bulundu. Donanma da bu arada Livorno'yu zaptedecek, Fransız ulaştırma yollarını kesecekti.

Livorno vaktinde alındı, ama ordu savaş gücü olarak çok az yetenek gösterebildi ve az sonra Fransızlar tarafından kovalanan düzensiz bir kalabalık hâline geldi. Bu, memleketteki bütün Jacobin'lerin ayaklanmasına sebep oldu. Velvele o kadar büyüdü ki kral âilesi Palermo'ya çekilmek zorunda kaldı. Boşaltma N. ve gemileri tarafından yürütüldü. N. Palermo'dan iki ablukayı yönetiyordu. Donanmanın bir bölümü kaptan Ball yönetiminde Malta'ya, diğer bir bölümü de kaptan Troubridge emrinde Jacobin'lere karşı hareket etmek üzere Napoli körfezine gönderilmişti. Kral ve kraliçe ise bu tür baskı metodunu çok yavaş buluyorlardı. Bu bakımdan tab'alarından birçoğunun muhafazakâr içgüdülerinden yararlanmak amacıyle, Ruffo adlı bir kilise adamının aracılığına baş vurmaya karar verdiler. Kardinal Ruffo İtalya'ya çıktı ve halkı "Din ve İman Ordusu"na çağırdı. Davet binlerce insan tarafından benimsendi. Bu olaylar olurken 26 gemiden oluşan bir Fransız donanması Amiral Bruix emrinde Brest limanından açıldı. Cartagena'da 17 İspanyol gemisiyle birleşen bu donanma, N. için gerçek bir tehlike idi. Malta ve Napoli'deki gemilerini hemen geri çağırdı. Bununla beraber küçük gemilerden oluşan bir hafif filoyu kaptan Foote'un emrine vererek Napoli ablukasının sürdürülmesini başardı. Bu, Ruffo'nun başarı ile başlayan girişiminin desteklenmesi bakımından önemliydi. Fransız - İspanyol tehdidinin etkisiz olduğu anlaşıldı ve sonra da geri çekildi. Bu sırada Ruffo önüne çıkan engelleri silip süpürüyordu. Nitekim işin sonunda Fransızları Napoli şehrinde St. Elmo şatosuna, ayaklanan yerli Jacobin'leri de deniz kıyısındaki Uovo ve Nuovo şatolarına kapanmaya mecbur etti. Bu durumda düşmanla görüşmeye başlandı, ama bu kez de olanları işiten ve kardinalin neler yapabileceğini düşünen kral tedirgin olmuştu. Zâten kardinale barış şartlarını tâyin yetkisi de verilmişti. Kral N.'dan Napoli'ye hareket etmesini ve işlere el koymasını istedi.

Sir William Hamilton'la Lady Hamilton'u gemiye alan N., Haziranın 21'inde Napoli'ye hareket etti ve 24'ünde oraya vardı. Orada hem şatolar, hem de kendi filotillasını beyaz bayrak çekmiş buldu. Bunun bir ateşkes anlaşması olacağını düşünen N. muhâsemâta devâm işâreti verdiyse de, kaptan Foote, kendisine bir barış antlaşması imzalanmış olduğunu bildirdi. Buna göre yerli âsîlerin, sığınaklarını terketmelerine müsaade edilecek ve onları kabûle istekli memleketlere gemiyle taşınacaklardı.

Böyle bir antlaşma yapmak Ruffo'ya verilen talimatın sınırlarını aşmış bulunuyordu. N. Ruffo'nun mârûzâtını dinlemeye yanaşmadığı gibi, taahhütlerinin geçerliğini de reddediyordu. O, ateşkesin geçerli olmasını uygun buluyor, ama bu sürenin sonunda kayıtsız şartsız teslim bekliyordu. Ruffo bunu kabûl etti ve âsîler gemilere yerleştirildi. Bu arada, Carraciolo adlı bir âsî kaçmış, yakalanmış ve Ruffo'nun önüne getirilmişti. Carraciolo'nun deniz subayı olması sebebiyle Ruffo onu N.'a göndermiş, o da Napoli'li subaylardan oluşan bir dîvân-ı harbe göndermişti. Mahkeme Carraciolo'yu çoğunluk kararıyle ölüme mahkûm etti ve karar derhal infâz edildi.

Ruffo'nun barış şartlarını reddetmesi ve Carraciolo'nun idamını ertelemek üzere müdâhale etmeyişi tenkitlere yol açmıştı.

N.'un Napoli'deki hareket tarzı Lady Hamilton'la dostluğu ile de ilgilidir. Bu kadına karşı dostluğu bu sırada olgunlaşarak yakınlığa dönüştü ve neticede karısından ayrılmasına sebep oldu.

Bu olaylar Fransızların çekilmesi ve Napoli'de krallık âilesinin Temmuzda yerine oturması ile sonuçlanmıştı. Aynı ay içinde N. amirallik dairesinden, Akdeniz komutanlığında Lord St. Vincent'ın yerine tâyin edilen Lord Keith'in emirlerine itaatsizlik sebebiyle sert bir tekdir aldı. Fransız - İspanyol filosu hayaline kendisini fazlaca kaptırmış olan Keith Minorca'nın tehlikede olmadığını düşünmüş ve gitmemişti. Kararı doğruydu ama itaatsizliği de mazur görülemezdi. 1800 ocağında Napoli kralı tarafından Brontë Dükü yapılan N., Korsika'ya karşı girişilen harekete iştirak etmek üzere Livorno'da Keith'e katıldı ve Nil muharebesinde elinden kurtulan "Le généreux" yü bu defa ele geçirdi. Az sonra sılaya dönmek üzere izin aldı. Bir savaş gemisini donanmadan ayırmamak için bu yolculuğu Sir William ve Lady Hamilton'la birlikte karadan yaptı. Büyük kutlama törenleri ile geçen bir seyahat sonunda İngiltere'ye ayak bastı.

İzni çok kısa sürmüştü, ama bu kadarı bile karısından ayrılmasına yetti. 1801 Ocak ayında koramiral oldu ve hemen sonra da Sir Hyde Parker'ın yanında ikinci amiral oldu. Donanma Kuzey devletlerinin silâhlı tarafsızlığını bozmakla görevliydi. N. gibi göz alıcı bir amiralin sıradan bir adam olan Parker'ın maiyetinde çalıştırılmasının sebebini anlamak güçtür. Bununla beraber N., Parker'a incelikle muamele etti. Kopenhag'a vardıkları zaman N. başkomutanını bir ölçüde avucunun içine almış bulunuyordu. Bu sebeple donanmanın yarısından büyük bir kısmını emrine alarak bu şehre ve tahkimatına karşı yapmayı düşündüğü hücuma müsaade edildi. Kopenhag muharebesi N.'ın bir savunma sistemindeki zayıf noktayı bulup vurmaktaki yeteneğini olanca açıklığı ile ortaya çıkardı. Çarpışmanın tam ortasında Parker'dan geri çekilmesini emreden sinyalleri aldığı zaman buna verdiği karşılık sonradan meşhur olmuştur: Dürbünü görmeyen gözüne yerleştirerek bakmış ve işaretleri görmediği karşılığını vererek işine devam etmişti. Donanmanın çok ağır kayıplara uğramasını göze almadan böyle bir emre itaat edilemezdi ve etmedi. Mayıs ayında Parker geri çağırıldı ve donanma komutanlığını N. ele aldı. Ama artık silâhlı tarafsızlık başlamış, N.'a da yapacak pek az iş kalmıştı. Sıhhati de bozulduğundan haziranda yurda döndü. Bu defa hizmetleri "Viscount" unvânı ile ödüllendirilmişti. Amiens Barışından önceki süre içinde Napoléon'un istilâ tehdidine karşı koymak üzere küçük gemilerden çok kamu oyunu tatmin amacıyle Boulogne'a bir hücum yapıldı. Hedef limandaki altı düz çıkarma gemilerini tahrîb etmekti; ama bir N. için bile sert ve güçlü denilecek şekilde savunulmuştu.

Amiens Barışı (1802 - 1803) sırasında N., Sir William ve Lady Hamilton'la birlikte, Surrey'de, Merton'da satın aldığı mâlikâne içindeki evinde oturdu. Burada taşra hayatının sakin işleriyle vakit geçirdi. Babasıyle barışması da mutluluğunu arttırmıştı. Çünkü Mr. Edmund N. başlangıçta oğlunun Lady Hamilton'la ilişkisini umursamazlıktan gelememişti. Hayatının bu mutlu dönemi kısa sürdü. Mayısta harp yeniden başladı. N. hemen Akdeniz komutanlığına seçilmişti.

1803 Temmuzunda Toulon açıklarına gelen N. bu limanı sıkı bir abluka altına aldı. Latouche — Tréville komutasındaki Fransız kuvvetleri sürekli olarak onu neticesiz hareketlerle oyalayıp usandırmak ve gemilerinin bazılarını yaralayarak çekilmeye mecbur etmek istiyorlardı. Ama N. bu tür oyunlara bulaşmayı daima reddetti. O zaman Fransız Amirali Napoléon'a, muharebe için yaptığı girişimler karşısında İngilizlerin çekildiğini yazdı. N. eline geçirirse o mektubu Tréville'e yedireceğini ilân ettiyse de, bu fırsatı bulamadı. Çünkü Tréville ölmüş, yerine Villeneuve geçmişti. 1805 baharında Fransızlar ablukadan sıyrılıp Batı Hind sularına hareket ettiler. Bu hareket İngiltere istilâsını hedef alan büyük planın sadece bir kesimiydi. N. Akdeniz'i aradıktan sonra, başka her şeyden çok seziş gücüyle Villeneuve'ün Batı Hindistan'a gittiğini düşünerek kendisini orada izledi. Düşmanın geldiğini işiten Villeneuve çarçabuk Avrupa'ya döndü. Ardında N.'la önce Ferrol, sonra Cadiz'e gelen Fransız donanması bu defa Collingwood tarafından abluka edildi. Bu sırada izinli olarak yurda dönen N.'ın kır safaları kısa sürdü. Çünkü az sonra birleşik Fransız - İspanyol donanmasının Cadiz'de olduğu haberi gelmişti. O zaman N., Lady Hamilton'un da teşvikıyle "M. Villeneuve'e bir temiz dayak atmak" üzere hizmet arz etti. Teklif hemen kabûl edilmişti. 13 eylülde Merton'u son defa terketti; ayın 29'unda Cadiz açıklarındaydı.

Ekim ayının 21. günü kazanılan Trafalgar zaferi N.'ın şöhretini perçinledi. Taktik açısından bu bir şâheserdi. Donanma muharebeye girerken verdiği meşhur sinyal: "İngiltere herkesten görevini yapmasını bekler" ve nihayet zafer ânındaki dramatik ölümü şöhretine ayrı bir ihtişam kattı. Amiral gemisi "Victory", Fransız harp saffını yararak "Bucentaure" ve "Redoutable" gemileriyle harbe tutuştu. Bu sırada, geminin arka güvertesinde donanmasının sancak kaptanı Thomas Hardy ile gezinirken "Redoutable" in tepesinden bir keskin nişancının attığı kurşunla vurularak hasta odasına taşındı. Belkemiği kırılmıştı ve çok ıztırap veriyordu. Orada muharebenin gürültüsü arasında birkaç saat ölümle pençeleşti. Son âna kadar savaşla ilgisini kaybetmedi. Hardy zaman zaman kendisine muharebenin seyri hakkında bilgi verdi. Gözleri kararmaya, görüşü bulanmaya başlamıştı. Sonunun yaklaştığını anladığı zaman Hardy'yi çağırdı ve öptü. "Artık müsterîhim" dedi "Allaha şükür, vazifemi yaptım". Cesedi Londra'ya gönderildi ve St. Paul katedraline gömüldü.

İngiltere tarihinin belki en büyük muharebesini kazandığı sırada ölmesi, zaferin her bakımdan hakk edilmiş ihtişâmını yaşayamadan sadece onun getirdiği ölümü tatmış olması Britanya halkının gözünde millî kahraman olarak değerini en az iki katına çıkarmıştır. Yaşadığı mücadeleli devrin birbirini izleyen olayları içinde kazandığı zaferler, aldığı yaralar ve nihayet ölüm sahnesiyle N. bir millî kahraman olmak için lüzumlu vasıfların hepsini nefsinde toplamıştı. Milleti de onu son zaferinin (Trafalgar) adını taşıyan bir meydanda, muhteşem bir sütunun üzerinde ödüllendirdi. N. için egoist olduğu, gösterişi sevdiği söylenmiştir. Hakikatte, dâhîlerde görülmesi olağan bu çeşit kusurlar onda da vardı.

N.'ın şöhretini yapan harp ve hareketlerin asıl büyük kısmı Akdeniz'de geçmiştir. St. Vincent ve Trafalgar muharebeleri bile Akdeniz'in yanıbaşında olmuştur. Bu açıdan kendisini Akdeniz tarihi içinde değerlendirmek yerinde olur. İlk ve orta çağlarda büyüklü küçüklü sayısız deniz muharebeleri içinde dâhî amiral deyimine hak kazanacak kimse yoktur. Bu çağların dâhî denilebilecek komutanlarının hepsi de generaldir. Akdeniz tarihinde dâhî amiraller XVI. yüzyılda görülür. Bunlar da bilhassa Barbaros ile Turgut'tur. Daha sonra Akdeniz'in gördüğü dâhî amiral N.'dır. N. aynı zamanda yelkenli donanma döneminin son dâhî amiralidir. Kazandığı muharebeler Napoléon savaşların seyrini değiştirmiş, İngiltere tarihinin en büyük devrinin başlangıcı olmuştur.

Türkiye tarihinin N. adı özellikle Nil (Ebuhor) muharebesinde değerlenir. General Bonaparte'ı ve ordusunu Mısır'a hapseden bu muharebe, Fransızlar'ın bu vilâyetimizde tutunmalarını çok zorlaştırmış ve bu seferin neticesini tâyin eden başlıca âmil olmuştur. (E. Üçyiğit)

NEM, hafif ıslaklık, hafif bir yaşlılık anlamına gelir; yakın vakitlere kadar ve kısmen günümüzde de N. yerine rutûbet kelimesi de kullanılmıştır. Havada, yeni yapılarda, binaların bodrum katlarında, yarı kurumuş çamaşırlarda N. vardır. Havadaki N. için "hava N.'liliği" terimi kullanılır ki, havanın rutûbeti demektir. Havanın N.'i, hava içindeki su buharının mikdarıdır. Bu, önemli bir iklim âmilidir. Havada su buharı her zaman bulunur. Bütün renksiz gazlar gibi, bu da görülmez. Bulutlar, yağmur, kar gibi yağışlar, havadaki su buharının yoğunlaşmasından doğar. Havadaki su buharı, yer yüzündeki (denizler, göller...) buharlaşmadan doğar. Bu mikdâr ölçülebilir ve türlü şekillerde belirtilir. Bunlardan biri havanın mutlar N.'i (salt N.) olarak ifâde edilir ki, 1 m^3 havadaki su buharının gram olarak değeridir. Bir başka deyişle, hacım ünitesi olarak alınan 1 m^3 havanın içinde veya ağırlık ünitesi olarak alınan 1 kg havada gram cinsinden bulunan su buharı mutlak N. olarak belirtilir. Mutlak N. mikdârı, havayı etkileyen sıcaklığa bağlıdır. Havanın kazanabileceği en yüksek N. mikdârı 0° sıcaklıkta 4,85 (yaklaşık olarak 5) gramdır. + 10° sıcaklıkta 9,39 gram, — 10° de 2,17 gram, + 20° de 17,19 gram, — 20° de 1 grama yakındır.

Rasat ânında havanın içinde bulunan su buharı mikdârı ile bunun aynı sıcaklıkta kazanabileceği en çok su buharı miktârı arasındaki nisbete nisbî N. (rölatif nem) denir. Nisbî N. 0 ile 100 arasında değişen tam bir sayıdır ki, doyma noktasından ve dolayısıyle yoğunlaşmadan ne kadar uzak bulunulduğunu gösterir, umumiyetle yüzde (%) ile belirtilir. Meselâ, "nisbî N. % 50 dir" demek hava doymak için (işbá hâline gelmek) gereken su buharının yüzde ellisini taşıyor demektir. Sözgelişi, bir meteroloji istasyonunda havanın sıcaklığı + 20° gram olsa, nisbî N.'i bulmak için, havanın aynı sıcaklıkta kazanabileceği N. miktârî olan 17,19 gram göz önüne alınır ve bu nisbî N.in % 58 olduğu anlaşılır.

Mutlak N. ile nisbî N. gün içinde değişebildiği gibi, yıl boyunca da değişir. Mutlak N.'in yıllık değişmesi, ana çizgileriyle, sıcaklığın yıllık değişmesine benzer. Orta enlemler'de önemli olan bu değişmede minimum kışa, maksimum yaza düşer. Nisbî N.'in yıllık değişmeleri ise, umumiyetle, sıcaklığın yıllık değişmesinin tersine olur.

Belirli sıcaklıkta bir buharın tansiyonu (elastik gücü), maksimum tansiyon denilen herhangi bir haddi geçemez. Su buharı bu hadde ulaşınca, "hava doymuştur" denir. Doymuş havanın nisbî N.'liliği % 100 dür. Nisbî N., havanın sıcaklık derecesine bağlıdır. Eğer doymuş hava bir mikdar daha su buharı alırsa yoğunlaşma olur.

İnsanlar, havanın nemine karşı hassastırlar. Soğuk bir havanın içindeki su buharı, insanda N.'li hava intibaı bıraktığı halde, daha çok su buharının bulunduğu, fakat sıcak ve

böylece doyma noktasından uzak bulunan bir havayı insan kurak bulur. Kış mevsimi nisbeten kurak geçse bile yazdan daha N.'li gibi görünür.

Mutlak N.'in günlük değişmesi rasat yapılan yere ve aynı yerde mevsimlere göre türlü özellikler gösterir. Bu değişme kışın azdır. Mutlak N.'lilik güneşin doğması sırasında minimum, öğleden sonra maksimumdur. Moleküler difüzyon, türbülans ve rüzgârla, atmosferin aşağı katına yayılan su buharı mikdarı, sıcaklığın günlük değişmesi ile ilgilidir. Yazın, sıcakların günlük değişmesinin oldukça önemli bulunduğu yerlerde, ekseriyetle mutlak N. iki maksimum (sabah ve akşamın geç vakti) ve iki minimum (sabaha doğru ve ikindiden sonra) gösterir. İkindiden sonraki minimum, gündüzün sıcak saatlerinde, toprak yakınındaki su buharını atmosferin yukarı katlarına yayan yükselme cereyanlarından ileri gelir.

Nisbî N. ise, yazın ve kışın güneşin doğması sırasında maksimum, ısınmanın en çok olduğu öğleden sonraki saatlerde minimumdur.

Mutlak N.'liliğin yıllık değişmesi, ana çizgileriyle, sıcaklığın yıllık değişmelerine uyar. Tropikal ülkelerin deniz iklimlerinde sıcaklığın yıllık değişmesi pek az olduğundan, mutlak N.'in yıllık değişmesi de pek önemsizdir.

Belirli bir anda mutlak N.'in yükseklikle değişmesi düzensizdir. Atmosferde, türlü hızda ve türlü doğrultularda hareket eden üstüste hava tabakaları vardır ki, bunların sıcaklığı ve nemliliği aynı değildir. Serbest atmosferde 1 000 m yükseklikte mutlak N., ortalama olarak, deniz yüzündekinin üçte ikisi, 3 000 m'de dörtte biri, 5 000 m'de onda biri kadardır. Bu azalış, yüksek dağlık yerlerde daha ağırdır. Nisbî N. değişmesi ise, dağlarda farklı durumlar gösterir. Bulutlarla kaplı bir dorukta nisbî N.'lilik % 100 olduğu hâlde, daha ileride bulutsuz bir dorukta bu değerden çok daha az olabilir.

Yeryüzünün geniş bölgelerinde mutlak N. miktârı, genellikle, ekvatoral kuşakta maksimum değerdedir. Bunun kuzey ve güneyinde cağrafî enlem arttıkça bu değer azalır. Mutlak N. sıcaklıkla ilgili olduğundan, bunun maksimum olduğu sâha, güneşin hareketiyle yer değiştirir. Mutlak N. minimumları ise, çöl bölgelerinde (Büyük Sahrâ, Arabistan, Kalahari, Avusturalya'nın iç bölgeleri) ve yüksek enlemlerde kıt'aların iç bölgelerinde, özellikle kışın yüksek basınç rejiminin hâkim bulunduğu yerlerde (Sibirya, Kanada)'dir. Nisbî N. maksimumları okyanuslar üzerinde olup, çok vakit, % 80'i geçer. Sıcak ve soğuk deniz akıntılarının karşılaştığı yerlerde nisbî N. değeri çok büyüktür. Nisbî N.'in minimum değerleri, büyük kıt'aların iç bölümlerinde ve çöllerdedir. Cezâyir Büyük Sahrâsı'nda nisbî N. kışın % 60'a çıkabildiği halde, yazın % 25 ve daha aşağısına düşer, yıllık ortalama % 45 kadar olur.

Suyun buharlaşması nisbî N.'e göre olduğundan, canlılar, ve bu arada insan yaşayışı üzerinde bunun önemli yeri vardır. Havanın N.'liliği, toprağın N.'liliği kadar bitki hayatını ilgilendirir. Havanın nisbî N.'indeki değişmeler, bitkilerde terleme üzerine etkili olduğu gibi, bitkilerin yapraklarının biçim ve bünyesi üzerine de etki yapar. N.'li bir havada sıcaklığın biraz azalması veya artması, insanlar ve hayvanlar üzerinde etkisini gösterir. Kurak havada ise, ekstrem sıcaklıklara dayanma durumu çoğalır. Eğer insanlar Sibirya ve Kanada'nın çok fazla soğuklarına (kışın - 40°) ve Büyük Sahrâ, Arabistan çöllerinin yakıcı sıcaklarına (yılın çok zamanında 30°C nin üstünde) dayanabiliyorlarsa, bu ancak o zamanlarda nisbî N. değerinin çok düşük olmasından ileri gelmektedir.

Türkiye'de nisbî N. ve değişmeleri, türlü iklim bölgelerine göre çeşitlilik gösterir. Nisbî N.'in en yüksek bulunduğu yerler Karadeniz ve Marmara bölgeleri, en alçak olduğu yerler Güney - doğu Anadolu, İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleridir. Türkiye'nin Karadeniz bölgesi N. bakımından zengindir. Sıcaklığın umûmiyetle ılımlı oluşu, denizden karaya doğru gelen hava kitlelerinin getirdikleri bol N., bitki örtüsünün gürlüğü bu durumu oluşturmuştur. Bölgenin yıllık N. ortalaması % 75'tir. Bazı yerlerde bunu da geçer. Marmara bölgesinin yıllık nisbî N. ortalaması % 72'dir. Nisbî N. kışın yüksek, temmuzda ise alçaktır (Yeşilköyde % 21). Ege bölgesi bunlara göre az miktar gösterir. Burada yıllık nisbî N. ortalaması % 65'tir. Bu değer, aralık ayında yüksek (% 77), temmuzda düşük (% 49)'tür. En düşük nisbî N. ortalaması ise % 15 kadardır. Nisbî N., ilkbahar sonlarıyle yazın düşüktür. Akdeniz bölgesinde yıllık nisbî N. ortalaması % 66'yı bulur.

İç Anadolu'da N.'lilik oldukça düşüktür. Yıllık nisbî N. ortalaması, % 63 civarındadır. Nisbî N. kışın artar, yazın azalır. En düşük nisbî N.'in bu bölgede % 10'a, hattâ bâzı yerde daha da aşağı düştüğü olmuştur. Türkiye'de bölgeler içinde nisbî N. bakımından en fakir olduğu görülen bölge Güney - doğu anadoludur ki, yıllık ortalama değeri % 54'tür. Bu değer, Gaziantep'te % 59, Urfa'da ise % 49'dur. Bu bölgede aylık nisbî N. ortalamaları temmuz ve ağustos'ta düşük (% 25), ocakta ise yüksektir (% 81). Doğu Anadolu'da nisbî N., Güney - doğu Anadolu'dakinden çok, fakat öteki bölgelerden azdır. Bölgenin nisbî N. ortalaması % 62'dir. Yıl içinde nisbî N.'in en yüksek olduğu zaman güz sonu ve kış (% 68)'tır (Bk. ATMOSFER, HAVA, YAĞIŞ, YAĞMUR, BUHARLAŞMA, BULUTLAR). (R. İzbırak)

NEMÇE, NEMSE, Osmanlı Türkleri'nce Avusturya arşidukalığında, daha sonra da Avusturya imparatorluğunda yaşayan halka ve bu devlete verilen ad. N., Batı Türkçesi'ne Hırvatça'dan "Nemetes/Slav dilini bilmeyen kimse" deyiminden geçmiştir. İlk defa 1493'te Bosna sancak beyi Yâkub Paşa'nın Slovenya üzerinden Güney Stirya'ya kadar uzanan akınından bahseden haberlerde *N.'lü* sözüne rastlanmaktadır. Osmanlı resmî kayıtlarında ise II. Bâyezid devrinde 1503 yılında Rod'da Macar krallığı ile yapılan andlaşmada (7 yıllık mütareke) Avusturya'dan idhâl edilecek mallar konusunda N. sözü yer almış bulunmaktadır. Bundan sonra Dîvân-ı Hümâyûn kayıtlarında N. elçisi, N. Kapukedhudâsı, N. tercemânı, N. konsolosu, N. tüccârı v.b. görevlilerin adlarına rastlanır. N. elçisinin İstanbul'da 37 kişilik bir kadro ile çalıştığı bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Dîvân-ı Hümâyûn'da Reîsülküttâb kaleminde Avusturya ile yapılan andlaşmaları tutan bir büro vardı ve bu büro N. defteri adı ile anılmakta idi. Kanunnâmelerde ise N.'den gelen ıskarlat, dimi, nemç dilenç, desplum, hırdavat v. b. maddelerden alınan gümrük resimleri münasebetiyle 1541 - 1545 yılları arasında yayınlanan Budin, Estergon, Hatvan, Novigrad, Pojega kanunlarında söz edilmektedir. N. sözü 1815 Viyana kongresi mukarrerâtı ile Avusturya imparatoru elçisi, imparatorluğu tamlamaları ile bir süre daha birlikte eş anlamda kullanılmış, 1867'de bu imparatorluğun resmen Avusturya - Macaristan imparatorluğu

adını alması üzerine tamamen terk edilmiştir. Ancak, N. adı halk arasında daha bir süre yaşamıştır. N. arpası (bir çeşit beyaz arpa), N. horozu veya tavuğu (Nemse) gibi özel deyimler ise hâlâ kullanılmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NEMECKY BROD [*nemeţski brod*] (Alm. **Deutsch-Brod; bugünkü Çekçe adı : Havličkův Brod),** Sazawa ırmağı üzerinde bir Çek şehri (Brod = Çekçe = ırmak geçidi). Çekoslovakya'nın Batı bölümünde, Bohemya'nın güney-doğusunda bulunur. Deniz seviyesinden 420 m. Nüfusu: 14 900 (1960) (1930'da 10 657 idi). Kilisesi, tekstil ve makine fabrikaları ile tarım deneme kurumu vardır. N. B. eski Moravya yolu üzerinde kurulmuştur. Huss'cu harplerinde yıkılmış, sonra yeniden kurulmuş ve 1637'de imparator III. Ferdinand tarafından Kraliyet kenti hâline getirilmiştir. Teuton Şövalyeleri tarafından yapılmış Dekanlık Kilisesinin çan kulesinde, Bohemya'nın en eski çanlarından biri olan "Wilhelm Çanı" (1300) asılıdır. Kompozitör Johann K. Stamitz bu kentte doğmuştur. (V. Örs)

NEMERTİN'LER (Lat. Nemertini, olan Nereid'lerden (deniz tanrıçaları) biri olan Nemertes'ten), Protestom'lar kald (büyük grup)'na bağlı omurgasız hayvanlar. Bunların bedeni kurtlarınkine benzer ve genel olarak silindiriktir. Bazan yassıdır. Bedenin uzunluğu 5 mm - 30 m'dir. Derileri birçok bez içine alır ve kıllıdır. Baş ucunda, ağızın üzerinde, uzun, iç çeperi dışarıya çıkabilen bir hortum bulunur. Bu hortum yiyecek avına yarar ve bütün bedenden uzanan bir hortum kılıfında yer alır. Birçok hallerde hortumun ucu kalkerden yapılmış sivri âletlerle silâhlanmıştır. Bu sivri âletler bir zehir bezine bağlı olup, avlanan hayvanı felce uğratır veya öldürür. Gerçek bir iç boşluk bulunmaz. Bunun bulunacağı yerde katı bir doldurucu doku (parenchlm) bulunur. İç organlar bu dokuya gömülmüştür. N.'e yakın olan platod (yassı kurt)'lardan farklı olarak, N.'lerin uçtan uca uzanan bir bağırsağı ve kapalı bir kan dolaşım sistemi vardır.

Kanları bazan renksiz, bazan da kırmızı veya yeşil olup, çoğu zaman yumurta şeklinde (oval) yuvarlar ihtivâ eder. Genel olarak erkek ve dişiler ayrıdır. Gelişme, bir başkalaşma (métamorphose) yolu ile oluşur. Böylece bir kıllı kurtçuk (pilidium) meydana gelir. Bu, başka kurtların kurtçuğu (larva)'na benzer. N.'de başka bir cins larva da hâsıl olur (desor larvası). Platodlarda olduğu gibi, N. de yüksek rejenerasyon kabiliyeti gösterirler.

Aş. yu. 100 tür bilinir. Bunların en çoğu avcı olarak veya ölü hayvan yiyerek yaşarlar. Yedikleri hayvanlar kırmızı kurt (Ringelwurm), sümüklü böcek ve küçük istakozlardır. Deniz kıyılarında, taşlar veya deniz yosunları arasında, çamur veya kuma gömülmüş olarak yaşarlar. Bazıları denizde yüzer, bazıları da kabukların konuğu olarak yaşar, meselâ malacobdella grossa, Cyprina islandica'nın kabuğunda bulunur. Az sayıda bazı türleri tatlı suda veya nemli toprakta yaşar. Orta Avrupa'da şu türler bulunur: Prostoma graecense çamurda yaşar, akan veya durgun suların kenarındaki bitkiler üzerinde bulunur. Geonemertes chalicophora sıcak serlerde yaşar. Bunların tropik bitkilerle birlikte Avustralya'dan Avrupa'ya getirilmiş olmaları muhtemeldir. (V. Örs)

NÉMETH [*nēmet*], **Gyula** (Karcag 1890-Budapeşte 1976), Macar Türkoloğu. Lise öğrencisi olarak Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Bu amaçla İstanbul'a gitmiş, daha sonra Aydın ve İzmir çevresinde bir gezi yapmıştır. 1908'de "Budapesti Hirlap" gazetesinde çıkan *Kisázsiában* (Küçük Asya'da) adlı ilk yazısında bu gezisinden söz etmiştir. *Kóborlások Kis-Ázsiában* (Küçük Asya'da geziler) [1913] adlı kitabında da Anadolu'da yapmış olduğu gezilerini anlatmıştır. Lisede okurken klasik filolojiye ve yabancı dillere karşı büyük bir ilgi duyan N., Anadolu'da yaptığı gezilerinin tesiriyle Türk-Macar ilişkileri ve Türkoloji alanında çalışmaya karar vermiştir. 1909'da Karcag'da liseyi bitirdikten sonra Kırım'da da bir gezi yapmıştır. Bu gezi üzerine yazmış olduğu bir yazı (*Tatár földön* [Tatar yurdunda]) "Budapesti Hirlap" gazetesinde çıkmıştır (1909). Kırım'da Tatarlar'la karşılaşması onun Türkler'e ve Türk diline karşı duyduğu ilgiyi bir kat daha arttırmıştır. 1909'da Budapeşte Üniversitesine girerek Alman (ve Macar) filolojisi derslerine devam etmiştir. Bu dersler yanında Türk filolojisi alanında da çalışmaya başlamıştır. Eötvös Collegium'da Géza Bartoniek ve Zoltán Gombocz (b. bk.) gibi profesörlerin yönetiminde çalışmıştır. Üniversitede de Ázmin Vámbéry (b. bk.), Ignáce Goldziher (b. bk.), János Horváth, Ignác Kúnos (b. bk.) gibi profesörlerin derslerini takip etmiştir. N. Türkoloji ve dil bilimi alanında en çok Gombocz'un ilmî baskısı altında kalmıştır. Öğrenci olarak profesörlerin takdirini kazanan N., 1910'da Milletlerarası Orta ve Doğu Asya Kurumunun maddî yardımıyle Kafkasya'da Balkar ve Kumuklar arasında çalışmıştır. Bu çalışmaları sırasında topladığı kelime ve metinleri "Keleti Szemle" dergisinde yaymıştır: *Kumük és bal-*

NÉMETH, Gyula

kár szójegyzék (Kumukça ve Balkarca sözlük) ["Keleti Szemle" XII, 1911, 91 - 153]; *Proben der kumükischen Volksdichtung* (Kumuk halk edebiyatı örnekleri) ["Keleti Szemle XII, 1911, 274 - 308; XIII, 1912, 129 - 173]. Sonraki yıllarda Kuzey Kafkasya Türkleri arasında Vilmos Pröhle (b. bk.) de ilmî araştırmalar yapmıştır. Pröhle, Karaçay ve Balkar diyalektleri üzerinde durmuştur. Bu bakımdan N.'in Kumukça alanındaki çalışmaları büyük bir boşluğu doldurmuştur. 1911 ve 1912'de bir süre Leipzig'de H. Stumme'nin yanında çalıştığı gibi, 1913 - 1914 öğretim yılında da Leipzig, Berlin ve Kiel üniversitelerinde verilen derslere devam etmiştir. Bu üniversitelerde özellikle Georg Jacob (b. bk.) ve H. Stumme (b. bk.)'nin yanında yetişmiştir. Bundan başka, M. Hartmann, Wilhelm Wundt ve Karl Brugmann'ın derslerini de takip ederek "Yeni Gramerciler" okulunun dil ilmî alanında açtığı yeni yollar üzerine bilgi almıştır. Almanya'dan sonra Fransa, İtalya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Polonya'ya da ilmî geziler yapmıştır. 1912'de Milletlerarası Orta ve Doğu Asya Kurumunun desteğinde yararlanarak Rusya'da bir geziye çıkmıştır. N. bu gezisinde Ufa'da yaşayan Çuvaşlar ve Başkurtlar arasında çalışarak diyalektoloji örnekleri toplamıştır. 1914'te Doğu Sibirya Türkleri arasında dil araştırmaları yapmak istemişse de, I. Dünya savaşının çıkması üzerine bu gezisini gerçekleştirememiştir. Tanınmış Macar Türkoloğu Ármin Vámbéry'nin ölümü (1913) üzerine Budapeşte Üniversitesinde Doğu Dilleri Kürsüsü boşalmıştır. Ancak, üniversite konseyi 1914'te yaptığı toplantıda kürsüye yeni bir profesör tâyin etmemiş, kürsünün Türk Filolojisi Kürsüsü olarak kurulmasına karar vermiştir. 1914'te üniversiteyi bitiren N., doktorasını yaptıktan sonra profesör sanını almış (1915) ve profesörlüğe getirilmiştir (1916). Onun girişimiyle 1920'de Budapeşte'de Körösi Csoma Társaság adlı bir dernek kurulmuştur. Macarların ana yurdunu bulmak üzere Asya'da bir geziye çıkan ve Tibet'te ölen tanınmış Macar bilgini Körösi Csoma (b. bk.)'nın adını taşıyan bu dernek, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Macaristan'da doğu ilimleri ve özellikle Türkoloji alanında önemli bir rol oynamıştır. Türkoloji çalışmalarının gelişmesinde önemli bir yer tutan "Keleti Szemle" dergisinin yayımı I. Dünya Savaşını takip eden yıllarda aksamıştı. Bunun üzerine N. 1918'de "Túrán" adlı bir dergi çıkarmıştı. Bu dergi Turan Derneği'nin yayın organı olarak kurulmuştu. Körösi Csoma Derneği, yayımını durduran "Keleti Szemle" dergisi yerine "Körösi Csoma - Archivum" adlı bir yayın organı çıkarmaya başlamıştır. Bu derginin yönetimi N.'e verilmiştir. "Zeitschrift für türkische Philologie" (Türk Filolojisi Dergisi) ikinci adı altında çıkan ve iki dünya savaşı arasındaki yıllarda Türkolojinin en önemli milletlerarası organları arasında yer alan bu dergiyi de N. yönetmiştir. Türkoloji alanındaki çalışmaları ilim çevrelerinde büyük takdirle karşılanmıştır. Bunun üzerine N. 1922'de Macar İlimler Akademisi muhâbir üyeliğine seçilmiştir. Bu yoldaki çalışmalarını sürdüren N. 1935'te Macar İlimler Akademisi aslî üyeliğine getirilmiş, daha sonra da (1941) akademinin yönetim konseyine girmiştir. N. Budapeşte üniversitesinde doğu dilleri ve özellikle Türkoloji öğretiminin geliştirilmesinde de önemli bir rol oynamıştır. Onun girişimiyle 1930'da Budapeşte Üniversitesinde Türk Filolojisi Enstitüsü kurulmuştur. Daha sonra da üniversitede İç Asya ve Doğu Asya enstitülerinin kurulmasını sağlamıştır. N. iki dönem dekanlık yaptığı gibi, iki dönem rektörlük de yapmıştır. 1932 - 1933 öğretim yılında dekan olarak üniversite reform tasarısını hazırlamıştır. Bu tasarı, Macar üniversitelerinde modern öğretimin kurulması yolunda sağlam bir adım olarak kabûl edilir.

Akademi ve üniversitede aldığı görevler, onun ilim alanındaki çalışmalarını aksatmamıştır. Macar Türkolojisinde Macarlarla Türkler arasındaki ilişkiler özel bir yer tutar. Macar türkologlarının tutumuna sadık kalan N., ilim yolundaki çalışmalarına başladığı günden beri Macar - Türk ilişkileri üzerinde büyük bir tutku ile durmuştur. Onun bu alanda yazdığı en büyük eser, *A honfoglaló magyarság kialakulása* (Yurt tutan Macarlar'ın oluşumu) [1930] adı altında çıkmıştır. N. bu eserinde, en eski çağlardan başlayarak Macarlar'la Türkler arasındaki ilişkileri gözden geçirerek bu yoldaki bilgilerimizi yeni verilerle arttırmış, zenginleştirmiştir. N., eski Macarlar'ın oluşumunu aydınlatmaya çalışırken Türk kabîle birlikleri üzerine bilgi verdiği gibi, Hazar ve Bulgar dillerinin özelliklerini de ana çizgileriyle belirtmiştir. Bu bakımdan bu eser Türkoloji açısından değerli gözlemlerle doludur. Macarlar'ın oluşumu üzerinde dururken N., Székely'ler (b. bk.)'in kökeni problemini ele aldığı gibi *(A székelyek eredetének kérdése.* "Századok" LXIX, 1935, 129 - 156. s; *La question de l'origine des Sicules.* "Archivum Europae Centro - Orientalis" VI, 1940, 208 - 241. s.) eski Macar yazısının kökeni üzerinde de durmuştur. Eski Türk kitabeleri üzerinde yaptığı çalışmalara dayanan N., eski Macar yazısının Türklerden alındığını ispat etmiştir *(A régi magyar írár eredete.* "Nyelotudomáryi Közlemények XLV, 1917, 21 - 44. s.).

N. Türk dillerinden alınan Macarca kelimeler üzerinde de durmuştur. Türkoloji alanındaki yeni araştırmalara dayanan N., bu yazılarında, bir yandan yeni birleştirmeler ileri sürmüş, bir yandan da eski etimolojileri yeni verilerle bütünlemiş veya düzeltmiştir. Bu yazılarında eski Çuvaş özelliklerini gösteren alıntıları ele aldığı gibi, Kumancadan alınan kelimeleri de tespite çalışmıştır. *Török jövevényszavaink középsö rétege* (Macarcadaki Türkçe alıntıların orta katı) ["Magyar Nyelu" XVII, 1921, 22 - 26. s.] adlı yazısında bu bakımdan birçok gözlemler vardır.

Macarcada kullanılan Kumanca kelimeler, Macar topraklarında yerleşen Kumanlar'ın kalıntısıdır. N., yalnız bu kelimelerle uğraşmakla yetinmeyerek, Kumanca kişi ve yer adlarını da gözden geçirmiştir. Bundan başka, *Codex Cumanicus*'un bilmecelerini çözmüş, Nagy - Szent - Miklós buluntusunda çıkan altın kapların yazılarını da okumuştur *(Die Inschriften des Schatzes von Nagy - Szent - Miklós* 1932). Bu çalışmalar yanında Peçenek dilinden kalma kelime ve adları göz önünde tutarak, Peçenekçenin belli başlı özelliklerini belirtmiştir.

Eski Türk kitabeleri alanında da çalışan N., bu yolda birçok yazılar yazmıştır. *Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan* (Türkistan'da Talas vâdîsinde bulunan Gök Türk mezar kitabeleri) ["Körösi Csoma - Archivum" II, 1926, 134 - 143. s.], *Zur Erklärung der Orchoninschriften* (Orhon kitabelerinin açıklanması üzerine) ["Die Welt des Islams, Sonderband, Festschrift Friedrich Giese", 1941, 35 - 45. s.] gibi.

N. Türklerin ana yurdu problemini de ele almıştır. *A törökség öskora* (Türklerin eski çağı) ["Beszeviczy - Emlékkönyv", 1934, 158 - 174. s.] ve *Probleme der türkischen Urzeit* ["Analecta Orientalia memoriae Alexandre Csoma de

Körös dicata", 1942 - 1947, 57 - 102. s.] adlı yazıları, bu yolda yapılmış özlü çalışmalardır. *Az uráli és a török nyelvek ösi kapcsolata* (Ural ve Türk dilleri arasındaki eski bağlantılar) ["Nyelutudományi Közlemények" XLVII, 1928, 62 - 84. s.] adlı yazısı da bu çalışmalar yanında anılabilir.

Macar İlimler Akademisi kitaplığında pek çok Eski Osmanlıca yazma vardır. N. bu yazmaların kataloğunu yapmak istemişse de, bu tasarısını gerçekleştirememiştir. Ancak, çalışmalarının başlangıç yıllarında, bu konu üzerinde durmuştur. *Das Ferah - nâme des Ibn Hatib. Ein osmanisches Gedicht aus dem XV. Jahrhundert* ["Le Monde Oriental" XIII, 1919, 145 - 184. s.] adlı yazısı bu çalışmaların ürünüdür. Bu yazıda XV. yüzyıl başındaki Türk şâirlerinden İbn Hatîb'in 1425 - 1426 yılında yazmış olduğu *Ferahnâme* adlı mesnevîsi üzerine toplu bilgi veren N., Eski Osmanlıcanın özelliklerini tesbîte çalışmıştır. *Zum Begriff der tawba. Ein Beitray zu den christlich - mohammedaniszhen Beziehungen* ["Festschrift für Georg Jacob, 1932, 200 - 208. s.] adlı yazısında da İbn Hatîb'in eserinden birtakım parçalar daha yazmıştır.

Arap yazısının eksikliklerini göz önünde tutan N., başka alfabelerle tesbît edilen Türkçe metinlere özel bir değer vermek gerektiğini belirtmiştir *(Zu den türkischen Aufzeichnungen des Georgievits,)* "Charisteria Orientalia" 1956, 202-209. s.). Bu bakımdan Osmanlı Türkçesi üzerinde çalışırken, XVI. yüzyılda yaşayan Macar şâiri Bálint Balassa'nın Türkçe şiirlerine özel bir değer vermiş ve birçok yazılarında bu büyük Macar şâirinin Türkçe şiirlerini Türk dili bakımından değerlendirmeye çalışmıştır: *Balassa Bálint és a török költészet* (Bálint Balassa ve Türk şiiri) ["Magyar századok", 1948, 80 - 100. s.]; *Die türkischen Texte des Valentin Balassa* ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" II, 1952, 23 - 61. s.]; *Balassi Bálint török verseihez* (Bálint Balassi'nin Türkçe şiirleri üzerine) ["Irodalomtörténeti Közlemények" LVIII, 1954, 386 - 392. s.]; *Türkische Balassa Texte in Karagöz - Spielen* ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" V, 1955, 175 - 180. s.].

N., Balkan diyalektolojisi alanında da çalışmıştır. *Emphatische Formen in der türkischen Mundart von Vidin* ["Scritti in onore di Luigi Bonelli", Annali, N. S. I, 1940, 87 - 95. s.], *La cérémonie du tewhid á Vidin* ["Ignace Goldziher Memorial Volume", I, 1948, 329 - 335. s.], *Die Zeremonie des Meulud in Vidin* ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" I, 1950, 134 - 140. s.], *Ein türkische Text aus Vidin über die Pilgerfahrt* ["Documenta islamica inedita", 1952, 273 - 277. s.], *Le passage* ö > ü *dans les parlers turcs de la Roumélie nord - ouest* ["Rocznik Orientalistyezny" XVII, 1953, 114 - 121. s.] gibi yazıları bu alanda değerli katkılardır. *Zur Kenntnis der Mischsprachen (Das doppelte Sprachsystem des Osmanischen)* ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" III, 1953, 159 - 199. s.) adlı yazısı da bu çalışmalara dayanmaktadır.

Balkan ağızları alanındaki çalışmaları arasında *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens* [1956] adlı eseri özel bir yer tutar. Bulgaristan'da yaptığı diyalektoloji gezilerinde edindiği gözlemlerin ürünü olan bu eserde, Bulgaristan'da konuşulan Türk ağızlarının iki kola ayrıldığını tesbît etmiş ve Balkan ağızlarının kökeni üzerine bilgi vermiştir. *Traces of Turkish Language in Albania* ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" XIII, 1961, 9 - 20] adlı yazısı da Balkan Türkçesi bakımından önemli bir çalışmadır. *Die "Lebensrute" in einem türkischen Närchen von Vidin* ["Oriens" XV, 1962, 304 - 314] adlı yazısı da Vidin ağzıyle ilgilidir. *Die Türken von Vidin. Sprache, Folklore, Religion* [1965] adlı eseri Balkan diyalektolojisi için büyük bir kazançtır.

N., Türk dilleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşça ve Yakutça üzerinde de çalışmıştır. Macar - Türk ilişkilerinde büyük bir rol oynayan Çuvaşça üzerine birçok yazılar yazdığı gibi, Yakutça üzerinde de durmuştur. *Az ösjakut hangtan alapjai* (Ana Yakut fonetiğinin esasları) ["Nyelutudomáryi Közlemények" XLIII, 1914, 276 - 326, 448 - 476. s.] adlı yazısı Yakutça üzerine yazılmış sağlam bir çalışmadır.

Nagy - Szent - Miklós buluntusu üzerine yazmış olduğu eserin 2. baskısı 1964'te çıkmıştır. 1971'de çıkan *The Runiform Inscriptions from Nagy - Szent Miklós and the Runiform Scripts of Eastern Europe* ["Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" XXI, 1 - 52. s.] adlı çalışması bu yolda yeni bir katkıdır.

Die türkische Sprache in Ungarn im siebzehnten Jahrhundert [1970] adlı eseri Osmanlı hâkimiyeti döneminde Macaristan'da konuşulan Türkçenin özelliklerini belirten bir çalışmadır.

N.'in çalışmaları yalnız Türkoloji alanında kalmamıştır. Dil bilgisindeki derin ve sağlam kültürüne dayanarak arasıra Türkolojiye yakın alanlarda da köklü çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak *Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen* [1958] adlı eserini gösterebiliriz (Bu eser 1960'ta Rusçaya da çevrilmiştir: *Spisok slov na yazıke yasov, vengerskih alan).* Bu eserde 1957'de Budapeşte'de Millî Arşiv'de (Országos Levéltár) bulunan Alanca bir yazma değerlendirilmiştir. Macaristan'a Kumanlarla birlikte gelen Alanların artık Kumanca konuştukları sanılıyordu. 1422'de yazıldığı anlaşılan bu belge, bu inancın köksüz olduğunu ve Macar kaynaklarında *jász* adıyle anılan Alanların XV. yüzyılda Alanca konuştuklarını ortaya koymuştur.

N.'in çalışmaları arasında *Der Volksname* türk ["Körösi Csoma - Archivum" II, 1927, 275 - 281. s.], *La provenance du nom* bulgar ["Symbola grammatica in honorem Ioannis Rozwadowski II, 1927, 217 - 222. s.; "Onomastica" 28, 1964], *Die Herkunft der Namen* Kobrat *und* Esperüch ["Körösi Csoma - Archivum" II, 1932, 440 - 447. s.], *Über den Ursprung des türkischen Wortes* tabur ["Ungarische Jahrbüches" XV, 1936, 541 - 547. s.],*Das Volk mit scheckigen Pferden* ["Körösi Csoma - Archivum" I. Erg. Bd. 1938, 345 - 352. s.], *Zur Kenntnis des geschlossemen e im Türhischen* ["Körösi Csoma - Archivum" I. Erg. Bd. 1939, *Die Volksnamen und* gun ["Körösi Csoma - Archivum" III, 1940, 95 - 109. s.], *Neuere Untersuchungen über das Wort* tábor *'Lages'* ["Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" III, 1953, 431 - 446. s.], *Wanderungen des mongolischen Wortes* nökür 'Genosse' ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" III, 1953, 1 - 23. s.], *Zur Geschichte des Wortes* tolmács 'Dolmetscher' ["Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricea" VIII, 1958, I - 8. s.], *Reise um zwei kiptsehakische Ortsnamen in Ungarn* ["Ural - Altaische Jahrbücher" XXXIII, 1961, 122 - 127. s.], *Eine Benennung für scheckige Tiere bei Türken und Ungarn* ["Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" XV, 1965, 79 - 84. s.], *Das Zimmerhandwerk der Turko - Bulgaren, im Spiegel*

der alttürkischen Lehnwöster der ungarischen Sprache ["Acta Orientallia Academine Scintiarum Hungaricae" XVIII, 1965, 55 - 60. s.], *Ungarische Stammesnamen bei den Baschkiren* ["Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" XVI, 1966, 1 - 21. s.], *Das russische Wort* karandaş 'Bleistift' ["Acta Linguistica Academiae Scintiarum Hungaricae" XVII, 1967, 211 - 221.s.], *Überalttürkische Starnnamen* ["Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" XVIII, 1 - 6.s.], *Der Volksname Karluk und* seine *semantische Gruppe* ["*Acta Linguistica Acedemiae Scintiarum Hungaricae*" XIX, 13 - 18. s.], *Zoltán Gombocz et la théorie des mots d'emprunts turks bulgares du hongroie* ["Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot pour son soixante - quinzième anniversaire" 1971, 203 - 212. s.], *Noms ethniques turcs d'origine totémistique* ["Studia Turcia", 1971, 349 - 359. s.], *Das ungarische Zeitwort* gyöz-ni *'siegen'* ["Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" XXIV, 1974, 273 - 275. s.], *K voprosu ob avarab* ["Turcologica", 1976, 298 - 304. s.] gibi yazılar da vardır.

N., Macaristan'da ve Avrupa'da Türklük'le ilgili çalışmaların gelişmesinde büyük bir rol oynamış, Türkoloji alanında birçok öğrenciler yetiştirmiştir. "Túrán" (1918) ve "Körösi Csoma - Archivum" (1921 - 1941) dergilerini yönetmiş olan N., "Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" ve "Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" gibi dergileri yönetmekle de Türkoloji çalışmalarının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Türk Dil Kurumu, bu büyük bilginin 70. doğum yıl dönümünde bir armağan çıkarmıştır *(Németh armağanı.* 1962). Buna paralel olarak, "Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" dergisinin iki cildi de N.'e 70. yıl dönümü armağanı olarak sunulmuştur. Son olarak, N.'in doğumunun 85. yıl dönümünü kutlamak üzere Loránd Eötrös Üniversitesi Budapeşte'de yeni bir armağan daha yaymıştır *(Hungaro - Turcia. Studies in Honour of Julius Németh.* Budapest 1976, 364 sayfa). (H. Eren)

NÉMETH [*nēmet*], **László** (Nagybánya 1901 - Budapeşte 1974), Macar yazarı ve düşünürü. Tıp öğrenimi görmüş, ancak birkaç yıl okul doktorluğu yaptıktan sonra kendisini büsbütün edebî çalışmalara vermiştir. Yazı hayatına muhafazakâr çevrelerde başlayan N., özellikle deneme yazarı olarak ün kazanmıştır. Bir süre "Nyugat" (= Batı) dergisinde çalışmışsa da, çok geçmeden bu dergiden ayrılmış, 1932 yılında "Tanú" (= Tanık) dergisini kurmuştur. Bu derginin bütün yazılarını kendisi yazmıştır. Bu çalışmaları sonunda N., Macar edebiyatında "halkçı akım"ın en seçkin ve en güçlü ideologu, eleştiricisi ve temsilcisi olarak tanınmıştır.

NEMETH, László

1930 - 1940 yılları arasında düşünce dünyasının mihverini, irrasyonalist felsefeye dayanan bir kültür teorisi teşkil eder. Bu teori, Spengler, Ortega gibi düşünürlerin öğretisine yakındır. Sosyal programı "kalite sosyalizmi"ne dayanır. Bu sosyal programda Marxçılığa yer vermez. Ona göre, Macaristan bu sosyal programı gerçekleştirmek yoluyle küçük üreticilerin hür bir topluluğu hâline gelecektir. N., Macar edebiyatını da "sathî" ve "köklü" Macarlık bakımından ikiye bölmüştür. Onun bu görüşü sürekli tartışmalara yol açmıştır. Daha sonra N.'in düşünce dünyasında "üçüncü yol" unsurları güç kazanmıştır. Böylelikle N. siyasî hayatta da pasif bir tutumu savunmuştur.

N. düşünce ve öğretilerini yazı ve kitaplarında yaymıştır. Geniş bir kültüre sahip olan yazar, bu yoldaki yazı ve çalışmalarını 6 ciltte toplamıştır.

Edebî eserlerinde daha çok otobiyografik yönler ağır basar. Otobiyografik bölümlerde derin bir içtenlik göze çarpar. Ancak, bu romanlarda çağdaş toplumun, özellikle aydınlar katının ve orta sınıfın tasvîri de yer alır. N., Batı realist yazarlarının zaman tekniğini ustalıkla kullanmış, psikolojik tahlillere de büyük değer vermiştir. Belli başlı romanları arasında *Kocsik szeptemberben* (Eylülde arabalar) [1937], *Alsóvárosi búcsú* (Alsóváros yortusu) [1939], *Szerdai fogadónap* (Çarşamba kabul günü) [1946], *A másik mester* (Öbür usta) [1941] gibi eserler vardır. *Gyász* (Matem) [1935] adlı romanında çağdaş köy ahlâkının problemlerini trajik bir tutum içinde sergilemiştir. *Bün* (Suç) [1936]adlı romanında ise sosyal vicdan problemleriyle uğraşmıştır.

N. en büyük romanlarını 1945'ten sonra yazmıştır.*Iszony* (Korku) [1947] adlı romanında, frijid bir kadının itiraflarında aile ve ahlâk problemi üzerinde durmuştur. *Égetö Eszter* (ad) [1956] de büyük bir romandır. Bu eserde üç Macar neslinin hayatı çizilmiştir.

N. sahne oyunlarında da düşünce sistemini yansıtmaya çalışmıştır. Bu eserlerinde bu sistemin eleştirisine de yer vermiştir. Tarihî dramlarında *(Galilei* [1953], *Husz* [1948], *II. József, VII. Gergely* [1937], *Széchenyi* [1943], *A két Bólyai)* büyük kişiliklerle tarih yaratan güçler arasındaki karşılıklı ilişki üzerinde durmuştur. Sosyal dramlarında da kendi yolunu eleştirmiştir. Bu dramlarında rol alan aydın kahraman, kurduğu ütopinin güçlükleri, yaşadığı âile çevresinin ağır şartları veya kendi kişiliğinin korkunç çizgileri dolayısıyle başarısızlıkla karşılaşır.

N. eğitim ve kültür konuları yanında tabiat ilmiyle de uğraşmıştır. Bunlardan başka, çevirici olarak da büyük eserler vermiştir. Shakespeare'i Macarca'ya çevirdiği gibi, Çekçe ve Rusça'dan da tercümeler yapmıştır (Tolstoy, Jirácek v. b.). (H. Eren)

NEMF (Fr. Nymphe < Yun. *nymphe) :* 1. Vahşî tabiatı temsil eden tanrıça. N.'ler, genç kızların lutufkâr koruyucuları idi. Bilhassa Romalılarda N.'ler özel olarak kaplıcalara ait tanrıçalardır. İnsanlara kehanet telkin edebildikleri gibi, akıllarını da bozabilirlerdi.

2. Böceklerde, tam olgunluk durumu (imago)'ndan hemen önce gelen durum. N., çekirge, ağustos ve çiçek bitleri gibi paurometabol (başkalaşımı kısa süren) böceklerde hemen hemen kurtçuk (larva)'tan farklı değildir. Yusufçuk ve su sinekleri gibi hemimetabol (başkalaşımı yarı kısalıkta olan) böceklerlerde N. suda yaşar ve çok faal olup kurtçuğa benzer, ama tam olgun böcekten çok farklıdır. Nihayet, tam başkalaşım yapan böceklerde hem kurtçuktan, hem de

olgun böcekten, özel olarak davranışıyle ayrılır. N. hareketsiz kalır, hiç yiyecek yemez ve gitikçe hafifler. Bedeninde büyük bir değişme yer alır. Hayatın devamını sağlayan ancak birkaç organ çalışır. Kelebeklerin N.'i krizalit (Fr. chrysalide) adını alır.

NEMİROV [*nemirof*], **Dobri (asıl adı : Dobri Haralamiev;** Rusçuk 1882 - Sofya 1945), Bulgar yazarı. Gençler için yazmış olduğu hikâyelerini *Kogato byah malık* (Çocukluğumda) [I, 1934; II, 1937; III, 1943] adı altında toplamıştır. Bunlardan başka, birkaç roman da yazmıştır. *Bratya* (Kardeşler) [1927], *Pırvi brazdi* (İlk çiziler) [1929], *Prez ogınya* (Ateş arasından) [1931]. N. eserlerinde Bulgaristan'daki esnaf sınıfının ve aydınların durumunu tasvîr etmiştir. (V. Örs)

NEMİROVİÇ - DANÇENKO Vasiliy İvanoviç (Tiflis 1848 - Prag 1936), Rus yazarı. Memiroviç Vladimir'in (b. bk.) kardeşidir. Çok rağbet gören romanlar, hikâyeler, seyahatnâmeler yazmış ve harp röportajları yapmıştır. 1921'de Rusya'dan ayrılmıştır.

Başlıca eserleri: *Çari birji* (Borsanın hükümdarları) [1886]; *Sobraniye soçinemiy* (Toplu yazılar) [1887]. (V. Örs)

NEMİROVİÇ - DANÇENKO Vladimir İvanoviç (Osurgety, Gürcistan 1858 - Moskova 1943). Rus münekkıdi, dram yazarı ve rejisörü. Nemiroviç Vasiliy'in (b. bk.) kardeşidir. K. Stanislavskiy ile birlikte 1898'de Moskova San'at Tiyatrosu'nu kurmuş; bu tiyatroyu idarî ve edebî bakımdan yönetmiştir. Stanislavskiy'in ölümünden sonra (1938), görevine müdür olarak devam etmiştir. 1919'da opera stüdyosu olarak kurduğu Moskova Tiyatrosu'na 1926'da kendi adı verilmiştir.

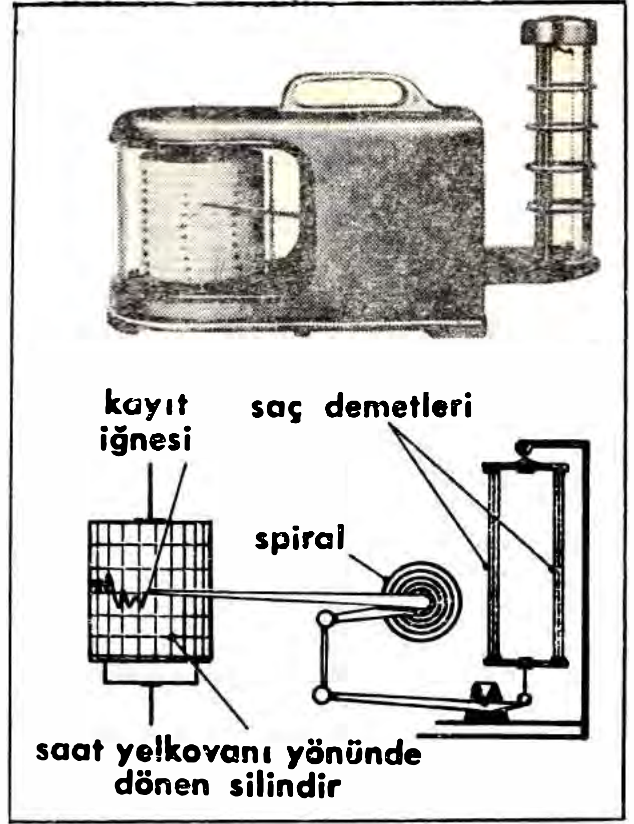
Çehov'un arkadaşı olan N., özellikle bu yazarın piyeslerini sahneye koymakta başarı göstermiştir.

Başlıca eseri: *Teatral'noe nasledie* (Tiyatroya ait mîrâs) [1952]'dır. (V. Örs)

NEMOURS, Fransa'da Seine - et - Marne departmanında bir şehir. Nüfusu: 8 195. Gatinais bölgesinde, Loing kanalı üzerinde olan N., eski bir şehirdir. Adını orman anlamında "nemora" sözünden alır. Şehirde bir şato (XII, XV ve XVII. yüzyıllar) ve XVI. yüzyıldan kalma Saint - Jean - Baptiste kilisesi, ayrıca arkeoloji ve fayans müzeleri vardır. N.'un tarihî önemi N. kontlarından gelir. (O. Yüksel)

NEMÖLÇER (başka bir adı: **higrometre,** Fran. **Hygromètre,** Alm. **Feuchtigkeitsmesser veya Hygrometer, eski terim mikyâs-ı rutûbet),** havanın nemliliğini doğrudan doğruya gösteren araçlar. Bu araçlardan en çok kullanılanları saçlı N. (saçlı, higrometre) ve psikrometre'dir. Nisbî nemi sürekli olarak kaydeden N.'ler de vardır ki, bunlara "kaydedici N." veya "kaydedici higrometre" denir.

Havanın nisbî neminin doğrudan doğruya bulunmasında saçlı higrometre (Grekçe hygros = nemli, ıslak) veya saçlı N., içindeki saç telinin veya saç demetinin, havanın nemine uyarak uzayıp kısalması esâsına dayanır. Havanın nemine uyacak şekilde uzayan veya kısalan saç telinde beliren değişiklikler büyültülerek âlet üzerinde 0 - 100 taksîmatlı kadranda bir ibre vasıtasıyle gösterilir. Kaydedici saçlı N.'ler de ayrı esâsa dayanır. Ötekinden farkı, saç telinde meydana gelen değişikliklerin bir manivela yolıyle hareket hâlindeki silindir üzerine sarılı taksimatlı kâğıda aksettirilmesidir.

NEMÖLÇER

Nem ölçmeye yarayan araçlardan biri de psikrometre (Fransızca Psychromètre, Almanca Psychrometer; Grekçe psukhros = soğuk kelimesinden alınarak yapılmış bir kelime)'dir. Bu araç, biri kuru, ötekisi ıslak olmak üzere yanyana konulmuş iki termometreden oluşmuştur. Bu iki termometrenin gösterdiği değerler arasındaki fark, o yerde buharlaşmayı, buharlaşan suyun miktarı da havadaki nemi gösterir. Araçtaki kuru termometre, cıvalı âdî bir termometredir ki, havanın sıcaklığını verir. Islak termometrenin hazînesi, ıslak bir pamuk fitil ile kaplıdır. Bu pamuk fitilin suyu, yandaki tüp içindeki sudan sürekli olarak tazelenir. Islak termometreye etki yapan sıcaklığın çoğu, termometre üzerindeki suyun buharlaşmasına harcandığından, ıslak termometrenin göstereceği havanın sıcaklığı kuru termometreninkinden daha düşük olacaktır. Buna göre, bu iki termometrenin gösterdiği değerler arasındaki fark, o yerdeki buharlaşmayı gösterecektir. Bu fark ne kadar büyük ise, buharlaşma o kadar çok demektir. Buharlaşan suyun miktarı da o yerde havadaki nemi verir. Böylece psikrometre yolıyle havanın nisbî nemini bulmak da mümkün olur. Bunun için bu aracın kuru ve ıslak termometrelerinin gösterdikleri sıcaklıklar arasındaki fark göz önüne alınır. Sözgelişi, kuru termometrenin gösterdiği sıcaklık 30°C, ıslak termometreninki 20°C olsa, aralarındaki fark 10°C'dir. Bu farkın tekabül ettiği nisbî nem, bu iş için yapılmış özel tablolar yardımıyle bulunur (bk. NEM, BUHARLAŞMA). (R. İzbırak)

NEMRÛD, NİMRÛD, NİMRÛZ, Peygamber kıssalarında geçen ve Allah'a başkaldıran, kendisini Tanrı gibi insanlara taptıran, zalim ve gaddar hükümdarlardan birinin adıdır. Mısır hükümdarlarından Fir'avn gibi Mezopotamya hükümdarlarından da N., eş değerde bir günahkâr ve âsîdir. N. kıssası, çeşitli mitolojik kahramanların, söz gelimi İran kahramanlarından Dahhâk, Roma kahramanlarından Romulus - Remus v. b.'larının, karakteristik özelliklerini taşımaktadır. İnanca göre N., Hazret-i Süleyman (Yahudi kralı Süleyman b. Davud), Zu'l - karneyn (Büyük İskender), Buhtunnasır (Nabu kad - nezar) ile birlikte cihana hâkim olan dört hükümdardan biridir. Annesi Sulha, N.'a hâmile iken babası Kena'an b. Kuş'u bir gece rüyasında kâbus basar. Ertesi gün kâhinler bunu oğlunun kendisini öldüreceği yolunda yorarlar. Bu arada N. doğar ve o anda burnuna bir yılan girer, çocuğun yüzü korkunç bir şekil alır. Kena'an oğlunu öldürmek isterse de annesi Sulha onu kaçırır ve bir çobana verir. Ama çobanın sürüsü bu çirkin yaratıktan ürker ve dağılır. Bunun üzerine çobanın karısı onu ırmağa atar. Sular çocuğu kıyıya iletirler ve N.'u burada Adu Nemrud denilen bir dişi kaplan süt emzirterek büyütür. N.'un adı bu dişi kaplandan gelmektedir. Kıssanın buraya kadar olan bölümünde Hazret-i Mûsâ, Dahhâk ve Romulus - Remus kıssalarının izlerini görmek mümkündür. N. böylece büyüyüp genç bir adam olunca bir çete kurarak haydutların başına geçti. Babası Kena'an'ı tanımadığından öldürerek annesi ile evlendi ve ülkeye hâkim oldu. Hazret-i İbrahim'in babası Âzer onun için salonlarında yapma kuşların cıvıldaştığı, çeşmelerinden süt, yağ, bal ve şarap akan görkemli bir saray yaptı. N. ise İdris'in (Hermes) öğrencilerinden ölüm tehdidi ile ilm-i nücûma, yıldızlara dair bilgileri öğrendiği gibi, Şeytân da (İblis) ona sihir bilgilerini gösterdi. Böylece iyice güç kazanan N., insanları kendisine zorla taptırmaya kalkıştı ve tanrılık iddiasıyla ortaya çıktı. İşte bu sırada artık Şeytân'ın esîri olan N., korkunç rüyalar görmeye, acâyip sesler duymaya başladı. Bu sıkıntılardan kurtulmak için aldığı bütün gaddarca tedbirler onu sağlığına kavuşturmadı. Bu arada ise Âzer'in oğlu yetişmiş ve olgunlaşmış bulunuyordu. Hazret-i İbrahim ortaya attığı fikirlerle halkın N.'a olan inancını sarsmaya başlayınca N., onunla din konularında tartışmaya girişti. N. ile Hazret-i İbrahim arasındaki tartışmanın mahiyeti *Kur'ân-ı Kerîm*'de *el - Bakara,* II, 258 âyet-i kerîmesinde açıklanmıştır. N. ise kendisine tapmaktan vazgeçip Allah'a iman edenleri yıldırmak için vahşî hayvanlara attı. Ama hayvanlar mü'minlere dokunmadılar. Bunun üzerine onları aç ve susuz çöllere sürdü. Bu defa çöldeki kumlar buğday tanelerine dönüştüler ve kum tepeleri arasından pınarlar kaynamaya başladı. İbrahim'le baş edemeyeceğini anlayan N., bu defa Şeytân'ın tavsıyesi üzerine on uateşte yakmaya kalkıştı. *Kur'ân-ı Kerîm*'de bu olay şöyle tasvîr edilir: "Eğer iki elin böğründe kalmak istemiyorsan onu ateşe at dedi. Biz (Cenâb-ı Hakk) ateşe şöyle buyurduk: Ey ateş, soğuk ol ve İbrahim'i selâmete çıkar" *(el - Enbiyâ,* XXI, 68, 69). Bu konudaki başka açıklamalar ise *el - Ankebût,* XXIX, 24 ve *as - Saffât,* XXXVII, 97. âyetlerde bulunmaktadır. N. kıssasında, onun İbrahim için harlı bir ateş yaktırdığı, Şeytân'ın da bir mancınıkla İbrahim'i bu ateşin içine fırlattığı fakat, onun düştüğü yerin hemen gül bahçesine dönüşerek serin kaynaklarıyla İbrahim'in en güzel anlarının bu ateşin ortasında kaldığı süre içinde geçtiği tasvîr edilir. Bu başarısızlık üzerine N., Allah'ı öldürmeye kalkıştı. Göğe çıkmak için Fir'avn'ın vezîri Hâmân'a yaptırdığı gibi önce bir yüksek kule (Bâbil kulesi) inşa ettirdi. Sonra da dört aç kartalın taşıdığı bir sandık içinde göğe uçtu. Allah'a attığı ok kanlara bulanmış olarak yere düştü. O da böylece Allah'ı öldürdüğünü sandı. Saçları ağarmış ve ihtiyarlamış olarak yere döndü. Kendisini Allah'ı öldürecek güce erişmiş sanarak kibirlendiği bu sırada küçücük bir sivri - sinek onu soktu ve öldürdü.

Bu olayın kesin doğuş mahalli Güney - doğu Mezopotamya'da Hıyre bölgesidir. Hıyre eski çağda doğu ile batıdan gelen kervanların kavşak yeri olmakla N. kıssası burada doğmak imkânını bulmuştur. Kıssanın ilk biçimine *Siyret Antere*'de rastlanır. Burada N. bir masal kahramânı olarak gözükür. Aynı kıssayı Yahudiler'in Midras hikâyesinde bulmak da mümkündür. Taberî ise, *Târîh*'inde bu olayı daha etraflı bir şekilde kaleme almıştır. (V. Örs)

NEMRUT DAĞI, Van Gölü'nün batı yakasında bir volkan dağı. Halka biçimli olan dağın yüksekliği kuzey kenarında 3 050 m, batıda 2 910 m ve güney kenarında 3 000 m dir. Ortasında 8 - 10 km çapında büyük bir çukurluğun bulunduğu bu dağın tam doruğu yerine, çenberimsi uzanan bir dağ biçimi görülür. Dağın kuzey - güney uzunluğu Ahlat düzlüğünden Rahva düzüne kadar 25 km, doğu - batı enliliği 12 km dir. Bu durumuyle yanındaki Van Gölünden 1 400 m ve Muş Ovasından 1 500 m yükseklikte yassı görünüşlü bir dağdır. N. D. genç volkanik olaylarla oluşmuştur. Doruk bölümünden 400 - 500 m aşağılardaki krater tabanı ve bunun bir bölümünü kaplayan gölün (bk. NEMRUT GÖLÜ) bulunduğu asıl volkan konisinden başka, dağın göğsünde başka tepeler de vardır.

N. D. yukarı bölümü şiddetli patlamalarla kaybolmuş, bu bakımdan eski yüksekliğini yitirmiş büyük bir volkan konisidir. Bu geniş ölçülü patlamalar sonucu, şimdiki büyük kaldera (patlamalarla genişlemiş krater) oluşmuştur. N. D. strato - volkan (tabakalı volkan) soyundan, sönmüş bir genç yanardağdır. Dağın şimdiki doruğundan (büyük krateri çevreleyen 3000 m lik yerler), yanlara doğru eğimli lav ve tüf örtüleri birbiri üstüne ve yerine göre yan yana gelecek şekilde kat kat sıralanmıştır. Bunlar, türlü püskürmeler sırasında, aralıklı olarak, volkanın bacasından püskürülmüşlerdir. Bu büyük yanardağın faaliyeti, bilhassa şiddetli patlamalarla başlamış, bu sırada küller, lapilli denilen tırtıklı volkan çakılları, volkan bombaları fırlamış, böylece dağın türlü yerlerindeki tüf yığınları oluşmuş, daha sonraki püskürmelerde bunların üstleri lavlarla örtülmüştür. N.'un oluşmasının sonuna doğru çok şiddetli patlamalarla birlikte püskürmeler olmuş, bazı yerlerinde tüf yığınları belirmiş, dağın yukarı bölümü tahribe uğramıştır. İlk oluşmasında yanındaki Süphan dağı gibi 4 000 m'nin üstünde bir yüksekliği bulunmuş olan N. D.'nın üst bölümünün ortadan kalkmasıyle dağ çok alçalmış, krateri pek genişleyerek şimdiki kaldera biçimi doğmuştur.

Böylece, N. D. Kuaterner içinde türlü şiddetteki aralıklı püskürme ve patlamalarla oluşmuş, biçimi değişikliğe uğramış, canlılığı gittikçe azalarak sönmüştür. Bu yanardağın son püskürmesinin pek küçük ölçüde 1440 yılında olmuş bulunduğu (Oswald'e göre), şimdiki kraterin kuzey ucunda küçük bir çukurluğun belirdiği, bunun içinde suyu sıcak bir gölcüğün oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu yerin yanındaki çatlaklardan günümüzde de sıcak sular çıkmaktadır.

N. D., sönmüş volkan olarak, Türkiye'nin turistik değerlerindendir. Dağın doruğundan Van Gölü'nün görünüşü, pek derinlerdeki Nemrut Gölü'nün renklerin kaynaştığı bir tablo gibi uzanışı, dağın eteğinde "Nemrut'un deve kervanı" adı ile anılan kayalar dizisi bu değeri arttırmıştır. (R. İzbırak)

NEMRUT GÖLÜ, Van Gölü ile Muş Ovası arasındaki Nemrut Dağı (b. bk.)'nın pek geniş kraterinin bir bölümündeki göl. Yarım ay biçimindeki gölün yüzölçümü 13 km², denizden yüksekliği 2 247 m (bazı kaynaklarda 2 400 m), uzunluğu 6 km, enliliği 2 km'dir. Batı bölümünde gölün bulunduğu Nemrut çukurluğu 10 km çapında Türkiye'nin en büyük ve dünyanın da sayılı kalderalarından biridir. Önceleri yanındaki Süphan Dağı (b. bk.)'dan da yüksek olan Nemrut Dağı, yanardağ patlamaları sırasında üst bölümü ortadan kalkmış bir volkan harâbesi özelliğindedir ki, bunun pek geniş krater çukuru vardır. Bu volkanik büyük çukurun yanlarındaki en yüksek yerleri 3 000 - 3 050 m dir ki, bu yükseklik Nemrut Dağı'nın da doruk bölümüdür.

Kalderanın büyük bir bölümünün dibi, son püskürmeler sırasında volkanik maddelerle örtülmüştür. Kalderanın geriye kalan üçte bir bölümünde Türkiye'nin en büyük krater gölü oluşmuştur. Bu gölün derinliği kesin olarak bilinemiyorsa da, derin bir göl olduğu sanılıyor. Göle yakın bir yerde sıcak su kaynakları vardır. Göl, kar suları ve kaynaklarla beslenir. Kuzey kenarındaki ılıca gölcüğünün suları da buraya karışır. Gölün seviyesi mevsimlere göre değişir, yaz sonunda seviye çokça iner. Gölün yanları birkaç yüz m yüksekliğindeki dimdik yamaçlarla çevrilidir. Gölün açıktan bir akıntısı yoksa da, gölün dipten akıntısı bulunduğu ve batı yanından sızan suların Gölbaşı denilen yerde (Nemrut Dağı'nın batı eteği) yüze çıktığı sanılmaktadır. Göl, hemen bütün kış donar. Gölün yamaçlarında kat kat ve renk renk volkanik taşların (obsidiyen veya volkan camı, Bimsstein veya volkanik sünger taşı, çeşitli lavlar ve tüfler) bulunması, göle özellik vermiş, bu derin çukurluğa güneş ışınlarının vurması sonucu turistik değeri çok olan görünüşler belirmiştir. Suyu tatlı olan gölde balık yoktur. Büyük kraterin doğu yanından göle oldukça kolay inilebilmektedir. Bk. NEMRUT DAĞI. (R. İzbırak)

NENE HATUN (Erzurum 1857 - Erzurum 1955), Türk kadın kahramanı. 1877 - 1878 Türk - Rus savaşı sırasında Erzurumlular, düşmanın eline geçen Azîziye Tabyaları'nı geri almak için sopalar, taşlar, kazma ve küreklerle Ruslar'a saldırmışlardır. O zaman 20 yaşında, yeni evlenmiş genç bir köylü kadını olan N. H., küçük kızını ve oğlunu evde bırakarak savaşa katılmış ve Azîziye Tabyaları'nın Ruslar'dan geri alınmasında düşmanla gırtlak gırtlağa çarpışarak Türk kadınının kahramanlık örneğini vermiştir. 1955 yılındaki Anneler Günü'nde "Anneler Annesi" seçilen N. H.'un kahramanlık destanı, Erzurum'daki Zafer Anıtı'nda, bir Rus erini boğazlayan tasvîri ile de canlandırılmış ve ebedîleştirilmiş bulunmaktadır. (F. Tevetoğlu)

NENFOMANİ (Fr. Nymphomanie; Yun. *nymphai* = küçük dudaklar; mania = delilik), kadında veya dişi hayvanlarda cinsî isteklerin abartılmış bir şekli. Afrodizi (Aphrodisia) de bu anlamda kullanılır.

NENNI, Pietro (doğ. Faenza, Ravenna eyâleti 1891), İtalyan siyâset adamı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Cumhuriyetçi Parti'ye bağlı idi. 1911'de, Benito Mussolini ile birlikte Libya Harbi'ne karşı bir genel grev, 1914'te de anarşist E. Malatesta ile birlikte "Settimana Rossa" (Kızıl Hafta) ayaklanmasını tertiplemiştir. 1921'de Sosyalist Parti'ye girmiş, 1923'te bu partinin idare meclisi üyesi ve parti gazetesi "Avanti" (İleri)'nin müdürü olmuştur. Faşizme karşı sert bir direnişte bulunmuş ve 1926'da Fransa'ya göçmüştür. Burada, 1931'den itibaren, İtalyan sosyalistleriyle İtalyan komünistlerini tek cephede birleştirmeğe çalışmıştır. 1931 - 1939 yıllarında Milletlerarası Sosyalist İcra Organının üyesi olmuştur. Gestapo tarafından tutuklanıp İtalya'ya teslîm edilmiş ve İtalya'da hapsedilmiştir. Hapisten çıktıktan sonra, 1943 ağustosundan itibaren, Sosyalist Parti'nin sekreteri olarak bu partiyi yeniden düzenlemiş, direniş hareketini merkezden temsîl etmiştir. 1946'da Millet Meclisi üyesi olmuştur. 1945'ten 1947'ye kadar başbakan yardımcısı olarak çalışmış; 1946'da dışişleri bakanı da olmuştur. 1948 seçimlerinde, İtalyan Komünist Partisi Genel Sekreteri P. Togliatti ile birlikte, bir solcu partiler bloku kurmuştur. N.'nin komünistlerle dostluk politikası, 1949'da Sosyalist Parti'nin ikiye bölünmesine sebep olmuştur. 1956/1957 yıllarında N. tedrîcen komünistlerden uzaklaşmış, 1960 yılı başlarında A. Fanfani'nin ilk Orta - Sol hükûmetlerini desteklemiştir. 1963 - 1968 yıllarında A. Moro'nın Orta - Sol hükûmetinde başbakan yardımcısı olarak çalışmış; 1968 - 1969 yıllarında dışişleri bakanı olmuştur. 1949'da parçalanan sosyalistlerin Birleşmiş Sosyalist Partisi adı altında yeniden birleşmesinde (1966) N.'nin rolü olmuştur. 1966 - 1968 yıllarında bu partinin başkanı olarak çalışmıştır. Ne var ki, sosyalistler 1968'de tekrar ayrılmışlardır.

NENNI, Pietro

Başlıca eserleri: *Storia di quattro anni: 1919 - 1922* (Dört yılın tarihi: 1919 - 1922) [1926]; *Sei anni di guerra civile* (Altı yıl süren iç harp) [1930]; *Dal Patto Atlantico alla politica di distensione* (Atlantik Paktından uzlaşma politikasına kadar) [1953]. (V. Örs)

NEODYMIUM (Sembolü Nd.), Lanthanid'ler grupundan kimyasal bir eleman. Bu grupta, Cerium ve Lanthanium'dan sonra, en çok karşılaşılan elemandır. Sıra sayısı 60; kitle sayısı (sabit) 142 - 146, 148, 150; atom ağırlığı 144, 24'tür. N. nisbeten as, asil bir metal olup, eriyiş noktası 1 020°C'dir. Yoğunluğu 7,0 g/cm³'tür. Bileşimlerinde oksidasyon sayısı daima + 3'tür. Nd ionları, çözeltilerine soluk kırmızı eflâtun bir renk verir; bunların emme yolları karakteristiktir.

Açık mavi olan Neodymoxyd (Nd_2O_3), cam, mine ve çini cilâlarına renk vermede kullanılır. N. ihtiva eden camlar, meselâ neofan camı, infraruj ve ültraviyole ışınlarını emdiklerinden güneş gözlüklerinde kullanılır; ayrıca, kırmızı ve yeşili iyi gösterirler. Sodyum ışını (D çizgisi)'nı kuvvetle emerler. N. camları son zamanlarda ışın takviye âletlerinde kullanılmıştı. N. ve Praseodym 1885'te ilk defa C. Auervon Welsbach tarafından eskiden "didym" adını taşıyan bir karışımdan elde edilmiştir.

NEOEMPRESYONİZM (Fr. Néoimpressionisme), empresyonizmden itibaren geliştirilen yeni bir resim üslûbu. N.'in kurucusu G. Seurat olmuştur. Seurat'nın görüşlerini benimseyen P. Signac, bu yolda teorik bir araştırma yazmıştır: *D'Eugène Delacroix néoimpressionisme* (Eugène Delacroix'den N.'e) [1899]. Resim tekniğinde boyalar, noktalar hâlinde, birbirine karışmadan yan yana konulmasından bu tekniğe pointillisme (nokta tekniği) de denmiştir.

NEOJEN (Fr. Néogène), Üçüncü Zaman (Tersiyer)'ın iki sisteminden en yenisi, Eojen (Fr. Éogène) ile Pleistosen (Fr. Pléistocène) arasında bulunan N., Miosen (Fr. Miocène) ve Pliosen (Fr. Pliocène) diye bölünür. M. Ö. aş. yu. 25 milyondan M. Ö. aş. yu. 1 milyona kadar sürer. (V. Örs)

NEOKLASİK, modern mimarînin klasik üslûptan etkilenen cephelerine verilen ad. N. mimarî, klasik düşünceleri, plan, simetri, doğru açı ve âbidevî olma (Fr. monumentalité) bakımlarından benimsemekle yetinir; süs bakımından bundan uzak kalır.

A. Perrent, T. Garnier, L. Mies van der Rohe, A. Loos ve Le Corbusier meslek hayatlarına klasik planlarla atılmışlardır. V. Horta, J. Hoffmann, P. Behrens, D. Burnham, G. Asplund, Th. Fischer ve P. Bonatz ise klasik düşünceleri ancak meslekî hayatlarının sonunda benimsemişlerdir. Birçok genel yapılar 1950'ye kadar klasik esaslara göre planlanmıştır. Totaliter rejimli devletlerde klasiklik hâlâ teşvik görmektedir. Modern mimarînin dayandığı teorik yazılarda, meselâ A. Loos ve Le Corbusier'nin eserlerinde, klasik şekillere estetik norm'lar gözü ile bakılır. (V. Örs)

NEOLINGUISTIK veya **AREALLINGUISTIK,** dilbiliminin İtalya'da kurulan yeni bir dalı. Bu ilim dalında benzer dil olayları coğrafî bakımdan karşılaştırılarak dil gelişmelerinin zamanına dâir sonuçlar çıkarılır. (V. Örs)

NEOLİTİK (Y. yeni anlamındaki *neos* ile taş anlamındaki *lithos*'dan Fr. néolithique, İng. neolithic), Dördüncü Zaman içinde bir çağ. Tâbiri ilk defa 1865'te kültür istihâlesini tasvîr eden Sir John Lubbock kullandı. John Lubbock, N. sözüyle Tunç devrinden hemen önce olan ve cilâlanarak şekil vermiş taş âletleri kullanan tarihöncesi insanlardan kalan şeyleri kastediyor, bu suretle N.'i daha önceki paleolitik'ten yahut yontma taş devrinden ayırmış oluyordu. Lubbock'un tarifinden bu yana N. tarifine yeni yeni ilâveler yapıldı. Tariflerde genellikle üç unsur yer almaktadır: 1) cilâlı taş âletler, 2) çanak, çömlek, 3) hayvanların evcilleştirilmesi ve (yahut da) bahçe işlerini nefsinde toplayan arkeolojik buluntular.

N. devir, muhtelif mıntakalarda çalışan mütehassısların meydana koyduğuna göre, dünyanın her tarafında başka şekillerde tezâhür etmektedir. Meselâ Avrupa'da, N. denince, tarihöncesi insanların cilâlı taştan âletler kullandığı, tarıma dayanan avcılık ve balıkçılıkla desteklenen bir ekonomi geliştirmiş oldukları anlaşılır. İçlerinden bazıları köylerde otururken, bazıları göçebedir. Bunun aksine Rusya'da çalışan mütehassıslar, içinde metal olmayan fakat çanak çömlek bulunan kalıntıları N. devir içine sokmaktadır. Bunların hayatı avcılık ve balıkçılık sâyesinde devam eder ve paleolitik insanın hayatına çok benzer. Aksine Amerika'da N. unsurların hepsine sahip olsa bile, yerli kültür için N. tâbiri nâdiren kullanılır.

Öte yandan N. denen arkeolojik buluntular muayyen bir zamanla kayıtlı değildir. Meselâ N.'in unsurlarından biri olan tarım, Orta Doğu'da M. Ö. 7 000'lerde başlamıştır ki o sırada Doğu Avrupa mezolitik devri yaşıyordu. Tarım ancak M. Ö. 3 000'lerde Avrupa'ya girmiştir. Diğer taraftan Orta Doğu'da M. Ö. 3 000'lerde şehir medeniyeti başlamıştı; o devirden kalan arkeolojik buluntulara da N. denmektedir. Zaten dünyanın birçok yerlerinde tarımın av ekonomisinin yerini alması son birkaç yüzyıl içinde olmuştur.

Çok iyi bir tarif yapmadan N. tâbirini kullanmak hatalıdır. Lubbock'un zamanından bu yana arkeologlar insanın tarihöncesi devrinin sanıldığından çok daha karmaşık olduğunu ortaya koymuşlardır.

NEOLOJİZM (Fr. Néologisme; Yun. neo = yeni, logos = söz), bir dile yeni girmiş kelime. Başka bir kelime çıkarılmış olabileceği gibi, iki kelimeyi birleştirerek yapılabilir, başka bir dilden alınabilir veya olduğu gibi uydurulabilir. Öngörme, ekoloji gibi.

NEON (Ne), asil gazlar grupundan kimyasal bir ana madde. Sıra numarası 10, atom ağırlığı 20,18, ergime noktası —248,6°C, kaynama noktası —246°C, özgül ağırlığı $0{,}900.10^{-3}$ gr cm^3'dür. N., havada, ağırlık itibarıyle %,00086 oranında bulunur ve argon elde edilmesi usulüne benzer biçimde elde edilir. N., elektrik lambalarında kullanılır. Bk. NEON LAMBALARI. (E. Ediger)

NEON LAMBALARI, düşük, vatlı olup, bilhassa, gösterge ışığı veya bir elektronik devre elemanı olarak kullanılır. N. L., alçak basınçta neon gazı ihtiva eden bir ampul içine yerleştirilmiş iki elektrottan oluşur. Bazı küçük ampullerin, onları doğrudan doğruya şebekeye bağlayabilir iletken çıkışları vardır. Neon gazı ortamı içindeki elektrotlar, aralarında yeterli bir voltaj farkı sağlandığı takdirde, elektronlar çıkarmaya başlar. Elektronlar akımı hızı, belli bir düzeye ulaşınca, katot yakınındaki neon gazı ionize olur ve kırmızımsı portakal renginde ışık vermeye başlar.

N. L., bilgisayar, voltaj ayarlayıcı, mültivibratör ve röle ile benzer cihazların kullanılmasına imkân sağlayan tetik devrelerinde uygulama bulur. Lambalar küçük ve hafif olduklarından kullanılmaları çok elverişlidir. (E. Ediger)

NEOREALİZM (Lat. Neorealismus; İta. Neorealismo; Neoverismo da denilmiştir), "Yeni gerçekçilik" anlamını taşıyan bu kelime, İtalya'da ortaya atılmış ve iki konuda kullanılmıştır:

1. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, İtalya'da toplumu tenkıyd eden bir edebî tür. Burada çığır açan yazarlar şunlardır: E. Vittorini, C. Pavase, C. Levi, V. Pratolini, P. P. Pasolini. Bu terim başka ülkelerde, gelişen topluluğu tenkıyd eden yazılar için de kullanılmıştır.

2. Yine İtalya'da, toplum tenkıydi yapan filmlere de bu ad verilmiştir. N., film san'atının gelişmesinde kullanılır. (V. Örs)

NEOTERİK'LER (Yun. daha yeni'ler), M. Ö. 1. yüzyılda Roma'da ve Valerius Cato'nun önderliğinde İskenderiye'de gelişen şiir san'atı idealini (poeta doctus = bilgin şâir) latin edebiyatına sokmağa çalışan bir grup şâir. Bunların en iyi bilinenleri Catullus, Calvus, C. Helvius Cinna, Furius Bibaculus'tur. Bu şâirleri, İtalyan yazarı L. Alfonsi ile Fransız yazarı H. Bardon incelemişlerdir.

NEOZOİK (Fr. néozoïque; Yun. *neo* = yeni, *zoe* = hayat; *ikon* = sıfat son eki), Üçüncü Zaman'a verilen bir ad.

NEPAL, Güney Asya'da, Tibet'le Hindistan arasında bir devlet. Kuzeyde Çin; doğu, güney, batı ve kuzey - batıda Hindistan tarafından sınırlanmıştır. Yüzölçümü 140 000 km², nüfusu: 11 290 000 (1971), başkenti: Katmandu'dur. Harita için bk. HİNDİSTAN.

Toprak ve iklim: Kabaca bir dikdörtgen biçiminde olan N.'in toprakları, Himalayalar'ın güney yamaçlarında, kuzey batı - güney doğu doğrultusunda uzanır. Uzunluğu 850 km kadardır. Genişliği de 140 - 225 km arasında değişir. Himalayalar'ın en sarp ve en yüksek bölgesinde yer alan N.'in kuzey kesiminde dünyanın en yüksek tepeleri yer alır. Tibet sınırında Everest (8 848 m), onun doğusunda, Sıkkım sınırında Kançencunga (8 583 m) vardır. N. topraklarında bulunan ve yüksekliği 8 000 metreyi geçen diğer tepeler Davalagiri (8 180 m) ve Makalu'dur (8 515). Ülkenin kuzey-doğusundaki Gaurisankar'ın yüksekliği de 7 145 m'yi bulur. Bu yüksek dağlar, N.'in sınırları içinde, güney yönünde alçalarak tropik ovalara kadar iner. Bu ovalar ve dağlar, N.'i iki belirli bölgeye ayrılır. Güneydeki ovalık kesime *Tarai* denir. Yüksek tepelerin bulunduğu bölge ile yüksekliği ancak 100 m civarında olan ovalar arasında Mahabharat sıradağlarıyla Churia tepeleri yer alır. N., üç nehir sistemiyle sulanır. Kosi, Gandak ve Karnali. Bunların üçü de Ganj nehrine akar. Kosi ve Gandak arasındaki kâse biçimli, verimli vâdî de kutsal Baghmati nehriyle sulanır.

N.'in iklimi yükseklik ve yağış durumuna göre değişerek tropik ormanlardan tundra iklimine kadar çeşitlilik gösterir. Yağışlar muson örneğine göredir. Kışlar kurak, yazlar yağışlı geçer. Muson yağmurları haziranda başlar. Çok şiddetli fırtınalar, depremler sık sık görülür. Yıllık sıcaklık ortalaması, bölgeye göre 18,5° - 33° arasında değişir.

Tabiî kaynaklar ve halk: N.'in güneydeki alçak kesimlerinin büyük bir kısmı balta girmemiş ormanlarla kaplıdır. Ormanlık olmayan yerlerde tahıl, pamuk, pirinç, şeker kamışı, tütün, haşhaş yetiştirilir. Ormanlardan, değerli orman mahsulleri alınır. Yüksekliği 1 200 m'ye kadar olan bu bölgeden sonra, 3 000 m'ye kadar olan orta kesim, yine ormanlarla kaplıdır. Bu bölgenin de ormansız yerlerinde sebze, meyva ve tahıl yetiştirilir. Daha yüksek kesimlerde kozalaklı ormanları ve Alp bitkileri yaşar. N.'deki hayvanların dağılışı da bu bölgelere göre değişir. Aşağı kesimlerde kaplan, leopar, çakal, sırtlan, kurt, fil, gergedan, çeşitli geyikler yaşar. Orta kesimde leopar, Himalaya siyah ayısı, yaban kedisi ve köpeği, sincap, tavşan, çeşitli geyikler yaşar. Her iki bölgede de çeşitli kuşlara rastlanır. Ülkenin yüksek bölümündeki üçüncü bölgede kahverengi ayı, yak, misk geyiği, yaban keçisi ve yine çeşitli kuşlar yaşar.

NEPAL: Katmandu Ovası'nda bir köy

N.'in orta kesimi mineral bakımından zengindir. Kireçtaşı, bakır, çinko, kurşun, demir, sülfür bakımından zengindir. Bakır birçok yerlerde hemen hemen yüzeydedir. Yüksek bölgede eser hâlinde altın ve gümüş vardır.

N., tarihin çok eski zamanlarından beri Tibet'ten yapılan çeşitli göçlerin yolu üzerinde bulunmuştur. Ülke halkının çoğunluğunu Gurkalar teşkil eder. Bunlar Moğollar'la karışmış bir kavimdir. Ülkede yaşayan diğer topluluklar arasında kuzeyin dağlık kesimlerindeki Tibetliler'i, batıdaki Gurung ve Magarlar'ı sayabiliriz. Orta kesimde Gurkalar'la birlikte Murmi ve Nevar'lar yaşar. Doğu'da Kiranti, Limbu ve Lepçalar vardır. N.'de yaşayan çeşitli topluluklar çeşitli dil, hiç değilse çeşitli lehçeler konuşurlar. Çoğunluk Hindçe'nin 7 lehçesinden biri olan Nepalce konuşur. Halk, Buddhist, ve Hindu'dur. Ülkenin başlıca şehirleri başşehri Katmandu (123 000 - 1970), ve Katmandu'nun hemen yakınındaki Bhatgaon (95 000) ve Patan'dır (135 000). Şehirlerdeki evler iki ilâ dört katlıdır. Tuğladan yapılmıştır. Çatılar kiremit kaplıdır. Bütün şehirlerde zarîf tapınaklar vardır. Bunların çoğu pagoda biçimlidir ve kiremitten yapılmıştır.

Şehirlerde ilk ve ortaokullar, Katmandu'da Katmandu Koleji ve başka yüksek öğretim müesseseleri vardır.

Ekonomi: N.'in ekonomisi tarıma dayanır. Yamaçların eteğindeki Tarai bölgesinde yılda iki defa mahsul alınır. Bu bakımdan burası tarım alanında büyük önem taşır. Başlıca pirinç, şeker kamışı, tütün yetişir. Vâdî bölgelerinde, 1 200 - 1 500 m'ye kadar olan yerlerde, sulama yardımıyla tarım yapılır. Muson mevsiminde pirinç, kurak mevsimde tahıl, soğan, yer fıstığı yetiştirilir. Ülke yol bakımından zayıftır. Katmandu ile Hindistan arasında, ilk otomobil yolu 1953'te yapılmıştır. Katmandu ile Kalküta arasında hava seferleri yapılır.

Tarih: N. de, Keşmir gibi, tarihî bir edebiyatı olan Hindu devletlerinden biridir. N.'in *Vamsavali*'si, tarihi bugünkü vâdînin henüz bir göl olduğu *Satya Yuga*'dan başlatır. Tarihin başlangıcı Satya ve Treta Yuga'lara tahsis edilmiştir ve efsanelerle karışıktır. *Vamsavali* bu iki Yugo ile Dwapara Yuga süresinde binlerce yıl geçtiğini anlatır.

Kali Yuga'nın başlangıcında ise Ne - Muni tarafından Gupta hânedânının kurulduğu söylenir ki, N. adını bundan almıştır. Daha sonra çeşitli racaların hükümdarlık çağları gelir. Adı geçen hânedanlar: Grupta, Ahir, Kirati, Somanvanşi, Suryavanşi, Takuri yahut ilk Rajput, Vayşya Takuri yahut ikinci Rajput ve Karnataki'dir. Daha sonra ülke Mukundasena tarafından işgal edilmiş, onun ülkeden kovulmasından sonra Vayşva Takuri hânedânı 225 yıl iktidarda kalmıştır. Ancak *Vamsavali*'nin verdiği kronoloji karışık ve yer yer hatalıdır. Bilgiler Simraun mihrâcesi Harisinha - deva'nın 1324'te ülkeyi işgalinden sonra daha sarîh bir hâl almaktadır. Bundan sonra yine çeşitli hânedanlar geçmiş, XV. yüzyılda Yakşa - Mala'nın hükümdarlığı sırasında N. dört devlete bölünmüştür: Banepa, Bhatgaon yahut Bhaktapur,

Kantipur yahut Katmandu ve Lalitapur yahut Patan. Mala hânedânının diğer üç kolu ülkenin 1768'de Gurka'lar arafından fethine kadar iktidarlarını sürdürmüştür.

Gurkalar, Hindistan'a yerleşen Türk - Moğollar tarafından kuzeye sürülmüştü. Bunlar, burada, güneyin verimli ovasına yerleştiler. Zamanla Moğollar'la karıştılar. N. topraklarında, böylece çeşitli krallıklar kuruldu. N. sadece bunlardan birinin adıydı. XIX. yüzyılın başında İngilizler, ülkeyi tehdit edince Gurkalar silâhla karşı koydularsa da 1816 antlaşmasıyla verimli Tarai bölgesi İngilizler'e geçti. Bir süre sonra da N., İngiltere'nin himayesinde bir devlet oldu.

Öte yandan 1846 yılında Rana hânedânı, iç iktidar mücadelelerinden galip çıkarak iktidara geldi ve 1950 - 1951 ihtilâline kadar iktidarda kaldı. Bu arada yine de çeşitli iktidar mücadeleleri oldu. N., I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye geniş ölçüde Gurka birlikleri verdi. Savaştan sonra da 1923'te bağımsızlığı şeklen tanındı. Ancak, Hindistan'da başlayan bağımsızlık hareketlerinden sonra N.'de de bu alanda faaliyetler ve kargaşalıklar, iktidar değişiklikleri oldu. Sonunda 1951 yılında kral, anayasayı kabûl etmeyi ve çeşitli reformları vaadetti. Ne var ki, bundan sonra da iktidar alanındaki çatışma ve karışıklıklar eksilmedi. 1960'ta iktidârı ele geçiren kral Mahendra, parlamentoyu feshedip başbakanı tevkif eti. Kendi başkanlığında yeni bir bakanlar kurulu teşkil etti. Aynı zamanda siyasî faaliyetleri de durdurdu. 1962'de dört seviyeli bir hükûmet sistemine dayanan bir anayasa ilân edildi. (O. Yüksel)

NEPER veya NAPIER, John (Merchiston, Edinburgh 1550 - Merchiston, Edinburg 1617), Merchiston baronu, İskoçyalı matematikçi. Hesabı kolaylaştırmak amacıyle üzerinde sayılar yazılı cetvelcikler, düzenledikten sonra, 1614'te logaritmaları îcad etmiştir. "N. logaritmaları" adını taşıyan bu logaritmalar, iki dizinin karşılaştırılması esasına dayanır. N., daha sonra, Briggs ile işbirliği yaparak ondalık log. cetvellerini meydana getirmiştir. Eserlerinden birindeki esaslar sonradan hesap molsinelerinin yapımında kullanılmıştır.

NEPOS, Cornelius (Kuzey İtalya M. Ö. 100 - M. Ö. 32'den sonra), Gallia asıllı Romalı biyografi yazarı. *De viris illustribus* (Büyük adamlar) başlıklı 16 bölümden meydana gelen Yunan ve Romalı biyografyaları yazmıştır. Bu eserin ancak bir bölümü bizde kalmıştır: *De excellentibus ducibus exterarum gentium* (Yabancı milletlerin beliren önderleri) başlığını taşıyan bu yazı, her şeyden çok Yunanlı generallerle uğraşır. Bunun dışında N.'un Roma tarihçilerine âit yazısından İhtiyar Cato'nun ve N.'un arkadaşı olan Atticus'un *vitae* (Hayatları) ile Cornelia'nın oğlu G. Sempronius Gracchus'a yazdığı mektuplardan iki parça kalmıştır.

NEPTÜN (Lat. Neptunus, Etrüskçe Nethuns, Fr., İng. Neptune), Roma mitolojisinde tatlı su tanrısı, sonradan (en azından M. Ö. 399'da) Yunan mitolojisindeki Poseidon'a olan benzerliği görülmüş böylece deniz tanrısı olmuştur. N.'-ün dişi karşılığı Salacia'dır. Salacia muhtemelen ilkbaharda coşkun akan suların tanrıçasıydı.

En eski takvimlerde, Neptunalia denen, N. festivalinden bahsedilir. Bu festival, suyun en fazla azaldığı yazın (23 temmuz) kutlanırdı.

N.'ün Roma'da Circus Flaminius'ta bir tapınağı vardı. Bu tapınak M. Ö. 32 yılında konsül olan Gnaeus Domitius Ahenobarbus tarafından yaptırılmış veya yeniden yapılırcasına tamir ettirilmiştir. Tapınağın başlıca özelliği Poseidon ve Thetis'in idaresinde deniz tanrılarını temsil eden heykel grubuydu. Güzel san'atlarda N., Yunan tanrısı Poseidon'la aynıdır; işareti üç çatallı zıpkın ve yunus balığıdır.

NEPTÜN, güneşten uzaklık itibâriyle sekizinci gezegen; dört dev gezegenin sonuncusu. Yörünge Uranus ile Plüton arasındadır. N., çıplak gözle görülmez; zayıf teleskoplarla ancak bir yıldız gibi, büyük teleskoplarla bakınca mavimsi bir disk hâlinde görünür. Diğer dev gezegenler gibi, N.'ünün de geniş ölçüde hidrojen ve hidrojen birleşiklerinden meydana gelmiş olması muhtemeldir. Atmosferindeki başlıca unsur metandır. Çok kuvvetli teleskoplarla bakılınca bile yüzey şekilleri belirli bir şekilde görülememektedir. Yüzel sıcaklığı - 180 santigrad derecesi civarındadır ve gezegende hayat olmasına ihtimal verilmemektedir.

N.'ün hareketleri: N., güneş etrafındaki dönüşünü 164,8 yılda tamamlar. Yörüngesinin uzunluğu 4,5 milyar (4 450 000 000 km ile 4 530 000 000 km arasında değişir) km kadardır. Bu mesafeyi 165 yıla yakın bir sürede alan N. keşfedildiği 1846 yılından bu yana henüz bir dönüşünü tamamlamamıştır. Dünyanın dört katından daha büyük olan bu gezegen kendi etrafındaki dönüşünü 15 saat 48 dakikada tamamlar.

N.'ün uyduları: N.'ün bilinen iki uydusu vardır. Bunlardan büyüğü Triton 1846'da İngiliz astronomu William Lasell tarafından keşfedilmiştir. Bu uydunun büyüklüğü Dünya'nın yarısına yakındı (çapı 5 000 km kadar). Keşfi, N.'ün keşfinden hemen sonra olmuştur. Triton'un N.'den uzaklığı 350 000 km civarındadır ve gezegenin etrafındaki dönüşünü 5 gün 21 saatte tamamlar. Dönüş istikameti, gezegenin dönüş yönünün aksine, doğudan batıya doğrudur.

İkinci uydu Nereid ise, 1949'da G. P. Kuiper tarafından keşfedildi. Birincinin aksine bu uydu çok küçüktür (çapı 320 km). Üstelik gezegenden çok uzaktır (5 000 000 km kadar). Gezegenin etrafındaki bir dönüşünü 359 günde tamamlar.

N.'ün keşfi: Bu gezegenin keşfi matematik ilminin eşsiz bir başarısı ve astronomi tarihinin en ilgi çekici olaylarından biridir. Çünkü, böyle bir gezegenin varlığı ve yeri doğrudan doğruya matematik hesaplarla tesbit edilmiş; yapılan astronomik müşahede sonunda gezegen tesbit edilen yerde bulunmuştur.

Uzun süre, astronomlar Uranus gezegeninin yörüngesinde bazı aksamalar olduğunu biliyor ve bunun sebebini bulmaya çalışıyorlardı. Çünkü Uranus, 1781'de keşfedilmiş, ancak keşiften hemen sonra, tahmin edilen yörüngesinde sapmalar görülmüştü. Önce Jüpiter ve Satürn'ün çekim alanlarının etkisi dikkate alındıysa da, bunlar sapmaları açıklamaya yetmedi. Bunun üzerine Uranus'tan daha uzaktaki bir gezegenin bu sapmalara sebep olacağı düşünüldü. Bunun üzerine İngiliz matematikçisi J. C. Adams ile Fransız matematikçisi Urbain Le Verrier muhtemel gezegenin yerini bulmak için çalışmalara başladılar. İkisi de birbirinden tamamen ayrı olarak çalışıyorlardı. Ancak, vardıkları sonuçlar hemen hemen aynı oldu. J. C. Adams, hesapları neticesinde vardığı sonucu kraliyet astronomu Sir George Airy'ye gönderdi, ama buluşu dikkate alınmadı. Öte yandan Le Verrier, vardığı sonucu Fransız Akademisi'ne bildirdi. Aynı zamanda Almanya'da

Johann Encke'ye göndererek Uranus'u etkileyen yeni gezegenin nerede bulunması gerektiğini açıkladı. Berlin rasathanesi astronomlarından Johann Galle ve Heinrich d'Arrest, Encke'nin direktifleriyle hareket ederek Le Verrier'nin verdiği bilgilere göre yeni gök cismini aramaya başladılar ve kısa bir süre içinde yeni gezegen Le Verrier'nin söylediği yerde keşfedildi. Adına, Roman mitolojisinde deniz tanrısı Neptune'ün adına izâfeten N. dendi.

N. hakkında genel bilgiler:
Çapı: 44 650 km
Güneşten uzaklığı:
En az: 4 450 000 000 km
En çok: 4 540 000 000 km
Güneşin etrafında dönüşü: 164,8 yıl
Kendi etrafında dönüşü: 15 s. 48 d
Kitlesi: 17,30 (Dünya: 1)
Dönüş hızı: 5,5 km/saniye
Yoğunluğu: 2,3 (su: 1)
Dünyadan ortalama uzaklığı: 5 000 000 000 km
(O. Yüksel)

NEPTÜNİYUM (Np), aktinitler grupundan olan sun'î olarak yapılmış radyoaktif bir kimyasal ana madde olup aslında transuraniyumdır. N., plütoniyum üretimi sırasında cüzî miktarda bir ara ürün olarak elde edilir. Sıra numarası 93 olup atom ağırlığı 237'dir. Özellikleri uraniyumunkine benzer, birleşimleri genellikle dört değerlidir. (E. Ediger)

NEPTÜNİZM (Fr. Neptunisme; Lat. Neptunus = Eski İtalya'nın akar sular, sonradan da denizler tanrısı), Alman mineraloji uzmanı. Abraham Gottlob Werner (1750-1817)'in bir jeolojik terosi. Buna göre, faal yanardağlardan çıkan kayalardan başka kayaların hepsi, kristalizasyon yolu ile eski okyanuslardan hâsıl olmuştur. Bu teori çağdaş bilginlerce benimsenmez. Werner'e göre, volkanizm, mahallî olup ancak şimdiki zamana aittir. Werner'in zamanında N.'i benimseyen bilginler Plutonizm'i savunurlardı. Goethe (b. bk.) de N.'e meylederdi. (V. Örs)

NEREİS'LER (Yun. bir deniz tanrısı olan Nereus'tan), 1. Büyük deniz tanrısı Poseidon'un fok sürülerini güden Uereus'un denizde yaşayan 50 kızına verilen ad: Nereus kızları. Bunlardan Amphitrite, Thetis ve Galateä ayrıca bilinir.

2. N. veya Nereyis'ler: Denizde, yaşayan, gezici, çok kıllı, Halkalı-kurtlar (Annelida polychaeta) âilesine bağlı kurtlar.

Bunların iki çift anteni ve dört çift dokunaç (Fr. tentacule) kaide (Fr. appendice)'leri vardır. Bunların en iyi bilineni ve balık avında olta veya tuzak yemi olarak kullanılanı Nereis Versicolar adını taşır.

NERGİS

NERGİS (Fars. nergis, Fr. narcisse, İng. narcissus), Nergisgillerden bir süs bitkisi. Soğandan üretilir. Kahverengi bir kabukla kaplı bulunan ve zehirli olan soğanların ekim mevsimi sonbahardır. Gölgelik yerde iyi yetişir, ilkbaharda çiçek açar. N.'in çiçekleri sarı veya beyazdır, bir sapın tepesinde, biraz eğik olarak açar; güzel kokuludur. N.'in muhtelif türleri vardır. Evlerde yetiştirilebilir. Yabanî N.'ler ılık iklimli yerlerde tabiatta, kendiliğinden yetişir.

NERGİSÎ (Mehmed Nergisî) (Saray-Bosna 1580?-1635), XVII. yüzyıl Osmanlı Edebiyatı'nın hayli ağır üslûblu, tasannua düşkün ve anlaşılması güç örneklerini veren nesir üstâdı. Babası Nergisî Ahmed Efendi, Rumeli'de ve Saray-Bosna'da kadılık etmiş bir zattır. İlk ve orta öğrenimini doğduğu şehirde yapmış, İstanbul'a göç edince de Kazaskerliğe yükselen Kaf-zâde Feyzullah Efendi'ye talebe olmuş; ondan hem güzel yazı dersleri almış, hem de mülâzım olmuştur.

M. N. bir süre müderrislik görevinde bulunmuş, sonra da kadılık mesleğini seçmiştir. Memuriyeti ekseriyetle İstanbul ve Rumeli'de, özellikle doğup büyüdüğü bölgede geçmiştir. Bir ara Selânik'de kadı olan Kaf-zâde Fâizî'nin dâveti üzerine oraya gitmiş ve kendisine nâib olmuştur. Kadılık yaptığı yerler arasında Gabela, Çaniçe, Mostar, Yeni-Pazar, Elbasan ve Banaluka kadılıkları sayılabilir. Tabiî zaman zaman o devrin usûlüne uygun olarak azil belâsına uğramış, sonra da yeni bir yere atanmıştır. Böylece her defâsında zamanın geleneği ve uyarak İstanbul'a dönüp beklemiş, tavassutlar aramış ve bulmuş, yeniden görev almıştır. Son görevi IV. Murad (1623-1640)'ın takdîrini kazanmak suretiyle elde ettiği Manastır kadılığıdır. Nihayet Revan seferi başlarken Pâdişah N.'yi ordu vak'a-nüvisliği görevi ile taltîf etmiş, o da bu sebeple İstanbul'a dönmüştür. Ancak tâlihi kendisine yâr olmamış, daha seferin başlarında iken ve ordu İzmit'e doğru ilerlerken yolda atından düşerek vefât etmiştir (Mart 1635).

N.'nin şiir yazdığı da bilinmekte ise de onun şâirlik kudreti hakkında açık bir mütâlâada bulunmak güçtür. Her ne kadar kasîde, gazel ve mersiye türünden birkaç manzûmesi bilinmekte ise de bunlarla hüküm vermek doğru olmaz. Esasen onun asıl şöhreti mensûr eserlerindedir. O, eskilerin "müzeyyen uslûb" dedikleri uslûbla yazan, edebî san'atlara meraklı, ağdalı, terkipli, Arapça ve Farsça kelimelerle fazlaca karışmış bir yazı tarzının ustasıdır. Onun inşâsı kendi devrine göre tam anlamı ile san'atkârane sayılmıştır. Bu münşî, klasik nesrimizin uslûbcuları arasında kendine has bir yeri olan ve san'atkârane nesri kendinden sonra da taklîd edilen bir şahsiyettedir. Onun aşırı münşîlik hevesi, zengin hayallerine ve geniş kültürüne rağmen hem iyi anlaşılmasını engellemiş, hem de yavaş yavaş rağbetten düşmesine sebep olmuştur denebilir. Bununla beraber nisbeten itinâlı bir dille kaleme alınmış parçaları da yok değildir.

N.'nin mensûr eserlerinin başında onun orijinalitesini temsîl eden mensur *Hamse*'si gelmektedir. Bu *Hamse,* Mısır'da-Bulak'ta ve İstanbul'da ayrı ayrı basılmıştır. Beş müstakil eserden meydana gelen bu külliyatta yer alan kitaplar şunlardır:

1. *Meşakkul-Uşşâk,* 2. *İksîr-i Saâdet,* 3. *el-Kavlü'l-Müselleme fi gazavâti Mesleme,* 4. *Kaanûnü'r-Reşâd* ve 5. *Nihâlistân.* Bunlardan sıranın baş ve sonunda yer alan *Hamse* kitapları, N.'nin en başarılı eserleri sayılmıştır. Ancak, bu sıra koronoljik değildir. Bu eserler genellikle 1030-1042 Hicret yılları arasında yazılmışlardır.

N.'nin *Münşeât*'ı da bazı bakımlardan önem taşır. Şeyhulislâm Yahyâ Efendi'ye ithâf edilen bu eser 50 kadar mektup ihtivâ etmektedir. N.'nin başka eserleri de var ise de bunlar üzerinde ayrıca durmak gerekmez. (A. Karahan)

NERI, Pompeo (Floransa 1706 - Floransa 1776), İtalyan siyaset adamı ve ekonomisti. 21 yaşında iken Pisa Üniversitesi'nde yeni kurulan amme hukuku kürsüsü kendisine verilmiştir. 1735'te Toscana büyük dukası onu devlet hizmetine almış ve Medici hânedânının sona ermesine kadar bu hizmette kalmıştır. Lorraine hânedânı Toscana tahtına geçince, N., hükümdarları reformlar yoluna getirmek ve onlara rehberlik etmek bakımından büyük rol oynayanlar arasında yer almıştır. N., arkadaşı Siena'lı ekonomi uzmanı Sallustio Bandini'yi II. Francesco'ya tanıtmış ve her ikisi de yeni liberal kanunların çıkmasını sağlamışlardır. II. Francesco Toscana'dan ayrıldıktan sonra, N. devletin maliye işleriyle de uğraşmış, Maremma ve Valdichiana bataklıklarının kurutulması problemini başkalarıyle birlikte incelemiş, Siena Üniversitesi'ni yeniden planlamış, medenî hukuk ve ceza hukukunun kodifikasyonuna başlamıştır. Bu işin planını birtakım etüdlerle tespit etmiştir. Bu yazıların bazıları çıkmış, bazıları çıkmamıştır. Planın bütünü uygulanmamışsa da, N. önemli birtakım kanunlar hazırlamış ve kabûl ettirmiştir. 1748'de İmparatoriçe Maria Theresia'nın emriyle Milano'ya giderek burada on yıl süre ile kadastro, idare ve maliye işleriyle uğraşmış ve önemli reformlar uygulamıştır. Nakit problemi ile de uğraşarak buna dair bir eser yazmıştır. Burada ifade ettiği bazı önemli fikirler ancak çok sonra yabancı bilginlerce benimsenmiştir. Büyük Duka Pietro Leopoldo Floransa tahtına çıkınca, N. oraya çağrılmış ve burada içişleri bakanı ve sonradan başbakan olmuştur.

Edebiyatla da uğraşan N., Voltaire'in *Candide* adlı romanına dayanarak bir komedi yazmıştır. (V. Örs)

NERNST, Walther Hermann (Briesen 1864 - Ober-Zibelle, Muskau 1941), Alman fiziko - kimyacısı. Akkorluklu bir elektrik lâmbası icat etmiş, pillerin elektrolitlerin iyonlaşmasına dayanan bir teori geliştirmiş, kalorimetride elektriğe dayanan bir metod hazırlamış ve çok alçak ısı derecelerinde özgül ısı dereceleri ölçmüştür. 1920 Nobel kimya ödülünü almıştır.

NERNST, Walther

NERON (Nero Claudius Caesar) (Antium 37 - Roma 68), Roma imparatoru. Annesi Küçük Agrippina, babası Gnaeus Domitius Ahenobarbus asıl adı da Lucius Domitius Ahenobarbus'tur. Üç yaşındayken babası öldü, teyzesi Domitia tarafından büyütüldü. Annesi Agrippina 49 yılında imparator Claudius ile evlendi. Cladius, o tarihte sürgünde bulunan Seneca'yı Roma'ya çağırdı ve N.'a hoca tayin etti. 14 yaşına gelince üvey babası İmparator Cladius tarafından Senato'ya takdim edildi. Agrippina'nın, Cladius üzerinde büyük bir nüfûzu vardı, kocasını ikna ederek N.'u, Roma tahtına vâris kabûl ettirmeyi başardı. 52 yılında Cladius'un kızı Octavia ile evlenen N., Roma Prefecti oldu.

Agrippina çok muhteris bir kadındı, gizli gizli oğlunu bir an önce Roma imparatoru yapmanın planlarını kuruyordu. 54 yılında İmparator Cladius öldü. Agrippina tarafından zehirlendiği söylenir. Bunun üzerine Senato, N.'u Roma İmparatoru Augustus'un izinden ayrılmayacağına, ülkede barış ve huzuru sağlayacağına söz vermesi üzerine imparator ilân etti.

NERON

Hükümdarlığının ilk yıllarında oldukça başarılı sayılır. Senato'da verdiği sözü tuttu, vaadlerinin önemli bir kısmını yerine getirdi, ülkede iç barış sağladı. Bu başarılarında hocası ve müşaviri Seneca'nın büyük rolü vardır. O tarihlerde Roma imparatorluğunda yer yer karışıklıklar başgösteriyordu. N. bu karışıklıkları bastırdı, vergi nisbetlerini indirdi, bazı malî reformlar yaptı.

N., ilk icraat yılları geçtikten sonra kendini zevk ve safaya vermeye başladı. 58'de Otho'nun karısı Poppea'ya âşık oldu. Bu alâkaya karşı çıkan annesini hâin ilân ederek öldürttü. Seneca bile onun hâinliğini ve öldürülmesinin yerinde olduğunu istemiye istemiye tasdik etti.

N. artık kendini sadece şâir değil, araba yarışçısı ve lir çalgıcısı olarak da bir üsdad görüyordu. 59 - 60 yıllarında halkın huzurunda çalıp söylemeye başladı, daha sonra sahneye de çıktı. Seneca, artık bütün etkisini kaybettiğini görüyordu. 62 yılında N.'dan tamamen uzaklaştı. N. aynı yıl zinâ ile itham ederek karısı Octavia'yı boşadı ve kısa bir süre sonra da öldürttü. 62'de Poppaea ile evlendi. 65'te Poppaea ölünce bu defa Statilia Messalina'yı aldı.

Roma'da 64 yılındaki büyük yangın, şöhretinin ne dereceye düştüğünü açıkça gösterir. Gerçi evsizlerin sıkıntısını gidermek, şehri daha iyi bir plan üzere yeniden yapmak istiyordu. Ancak, kesin delil olmamakla beraber, Roma'yı yaktığı sanılır. Maksadı da kendi estetik görüşlerine göre şehri yeniden yapmaktı. N. yangının suçunu Hıristiyanlar'ın üzerine attı, büyük bir kıyıma girişti. St. Paul ile St. Peter de bu arada öldürüldüler. Bununla beraber Roma'nın Hıristiyanlar'ca yakıldığı da söylenir.

Herkes tarafından nefret edilen N., dolayısiyle çok şüpheci olmuş, daha 62 yılından itibaren tehlikeli gördüğü kimseleri ortadan kaldırmaya başlamıştı. 65 yılında Gaius Calpurnius Piso'nun çıkardığı bir isyan bir kan deryâsı içinde bastırıldı. İçinde subayların da bulunduğu isyancılar N.'u açıkça "anasını ve karısını öldürmek, araba yarışçılığı, aktörlük ve kundakçılık" etmekle suçluyorlardı. Artık Roma'da tam bir tedhiş havası hüküm sürmeye başlamıştı.

N., 67'de san'atkârlığını göstermek üzere Yunanistan'a gitti. Muhtemelen Yunanistan'dayken bir ayaklanma oldu. N. acele Roma'ya çağrıldı. Diğer taraftan eyâletlerde de homurdanmalar başlıyordu. Britanya'daki kötü idare daha 60 yılında Boudicca isyanına yol açmıştı. Yahudilerin sabrı ise 66'da tükendi ve çıkan isyan 70'e kadar sürdü. N.'un saray masrafları da inanılmayacak kadar çoktu. Yaptırdığı saraylar, sevdiklerine verdiği pahalı hediyelerin tutarının 2 200 000 sesters olduğu söylenir ki, bu, Roma imparatorluğu ordusunun beş yıllık masrafına eşittir. Nitekim N. öldüğü zaman hazine tamtakırdı.

N. her türlü icraatıyle, Roma'da hüküm süren sınıfın; eski geleneklere bağlı olan ve subaylardan çoğunun mensûb olduğu Roma orta sınıfının; eyâletler halkının ve nihayet askerlerin nefretini kazandı. 68 yılı martında Gallia Lugdunensis'in valisi olan Galyalı Senatör Julius Vindex, isyan etti. Ordusu yoktu ama, hem Galyalılar'a, hem Romalılar'a, hem de eyâlet halkına güveniyordu. Yakın İspanya Valisi Galba da bu harekete katıldı; Galba asılzâdeydi ve büyük bir ünü vardı. Öyle ki, Vindex'i Besançon'da ezen Rhine lejyonları ona iltihak ettiler. Hareket Roma'ya sıçradı. Senato da kendisini hâin ilân edince N. 9 temmuzda boğazını keserek intihar etti. (Ö. Dokuman)

NERONI, Bartolomeo (Il Riccio adıyle tanınır, ? - 1571), İtalyan ressam, heykeltraş, mîmar ve minyatürcüsü. Il Sodoma'nın öğrencisi olmuş; Monteoliveto manastırı freskinde, bu ressamın üslûbunu taklîd etmiştir. Bu freske, iki râhibin, Mauro ile Placido'nun San Benedetto'dan vedalaşması gösterilmiştir. N.'nin mimarîye olan ilgisi yine o freskte, Bramante ve Peruzzi'nin ilhâmıyle işlenmiş hafif, ince ve karmaşık tapınak örneğinde belirir. Şahısların tapınağın çevresinde toplanışı biraz soğuk ve sun'î olmakla beraber çok âhenklidir. Il Sodoma'nın daha olgun çağında kullandığı üslûp N.'nin yine Monteoliveto'da bulunan başka bir tablosunda da kendini gösterir. "L'Adultera" (Zinaî işleyen kadın) adını taşıyan tabloda Vinci'nin ve Beccafumi'nin etkisi görülür. Sodoma ve Beccafumi'nin etkileri N.'nin Carmine di Siena'daki "Nativita" (Îsâ'nın doğuşu) tablosunda da göze çarpar. Burada N.'nin mimarî duygusu hâkim olmuştur. 1541'de, Carmine'deki manastırın planını çizmiştir. Ancaiano (Siena), Asciano, San Casciano kiliselerinde ve Floransa'daki Galleria Pitti'de birçok eserleri saklanır.

NERŞEHÎ (Ebû - Bekr Muhammed b. Câfer) (? - 959), Arap tarihçisi olmakla birlikte Orta Asya Türk tarihini aydınlatan eseri, *Târîh-ı Buhârâ* ile Türk tarihinin temel kaynaklarından birini meydana getirmekle değerli bir Türk tarihçisi olarak kabûl edilmeğe değer bir ilim adamıdır. Hayatı hakkında sarîh bilgi yoktur. Sâmânoğulları'ndan Nûh b. Nasr adına yazdığı eserini Arapca kaleme almış ve 944'te tamamlamıştır. *Târîh-ı Buhârâ* yazıldığı tarihten itibaren ilgi görmüş, Ebû - Nasr Ahmed b. Muhammed Kubavî tarafından Farsça'ya çevrildiği gibi, Muhammed b. Zufer de onu ihtisâr ederek yeniden kaleme almıştır. 1892'de ise Ch. Schefer sonraki devirlere âit tarihî ve coğrafî bâzı metinler ilâvesiyle bu önemli eseri *Description Topographique de Boukhara* (Paris, 1892) adıyle yayınlanmıştır. 1317 Şemsî yılında ise Radavî tarafından eski metindeki yanlışlıklar hiç düzeltilmeden olduğu gibi Tahran'da bastırılmıştır. F. Frye ise metnin dikkatli bir tercümesini İngilizce'ye kazandırmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

NERUDA, Jan (Praha 1834 - Praha 1891), Çek şâiri ve gazetecisi. Yoksul bir âilenin çocuğu olan N. 1853'te orta öğrenimini bitirmiş ve 1858'e kadar filoloji ve felsefe tahsil etmiştir. 1860'ta öğretmen mesleğini bırakarak 1861'den ölümüne kadar tefrika yazarı ve tiyatro eleştiricisi olarak liberal demokratik "Národni listy" gazetesinde çalışmıştır. Evlenmemiş, ama kadın yazarı K. Svêtlá ile beraber yaşamıştır. Uzun geziler yapmış ve intıbâlarını empresyonist bir karakter taşıyan gezi yazılarında yansıtmıştır. 1879'dan sonra ağır hastalanmıştır. Gençliğinde Máj adını taşıyan kozmopolit ve romantik birliğe katılmış, ama sonraları bütün kuvvetiyle millî uyanış için çalışmıştır. Çek gerçekçiliğini kurmuş ve 1860 - 1891 yılları arasında 2 260 tefrika yazmış, Çek diline tefrikayı sokmuştur. 1857'de mezarlık lirizmine başlamış, sonra 10 yıl boyunca gerçekçi bir üslûpla Praha'lı yoksulları tasvir etmiştir. 1878'de lirizme dönmüş ve felsefî şiirler, halk balad'ları ve romanslar yazmıştır. Komediler de kaleme almıştır.

Başlıca eserleri : *Arabesky* (Arabeskler) [1864]; *Malostránské povidky* (Küçük taraf hikâyeleri) [1878]; *Kosmicke pisné* (Dünyevî şarkılar) [1878]. Şilili şâir Pablo Neruda (b. bk.), onun soyadını almıştır.

NERUDA, Pablo (asıl adı : **Neftali Ricardo Reyes Basualto)** (doğ. Parral 1904) (Çek yazarı Jan Neruda'nın soyadını almıştır), Şilili şâir. Bir lokomotif makinisti ile bir kadın öğretmenin oğludur. Çok genç yaşta şiir yazmağa başlamıştır. Öğrenimini bitirdikten sonra 1921'de Santiago Pedagoji Enstitüsü'nde öğretmen olmuştur. Diplomat olarak Siyam, Birmanya, Çin, Japonya ve Hindistan'da çalışmıştır. 1934'te Barselona'da, 1935'te Madrid'de konsolos olmuştur. 1936'da Şili'ye dönmüştür. Komünist Partisinden senatör olmuş, partinin yasak edilmesinden sonra 1952'ye kadar Avrupa'da, Rusya ve öbür Demir Perde gerisi ülkelerde yaşamış, 1952'de Santiago'ya dönmüştür.

NERUDA, Pablo

N., şimdiki Güney Amerikalı lirik şâirlerin en büyükleri arasında yer alır. Çok şahsî ve orijinal bir üslûba sahiptir. Çeşitli safhalarda geniş bir faaliyet göstermiştir. Dili tam anlamda modernist ve konvansiyoneldir: *La canción de la fiesta* (Şenlik şarkısı); *Crepusculario* (Alaca karanlıkta). Bâzen daha az edebî, ama daha içten şiirler yazmıştır: *Veinte Poemas de amor* (Yirmi sevgi şiiri). *Tentative del hombre infinito* (Sonsuz insanın teşebbüsü) başlıklı yazısında, geleneği artık üzerinden attığını açıklar. Bu şiiri, güç anlaşılır, kekelemeye benzer sürrealist, otomatik rüya çağrışımları ihtivâ eden bir dille yazılmış şiirlerinin birincisidir. Hüzün, korku, ümitsiz bir dünya görüşü, ölüm, harabeler, çöküntü: bu fikir elemanları özel olarak *Residencia en la tierra* (Dünyada yaşayış) şiirinde yansıtılır.

N., siyasî şiirlerinde komünizmi savunur: *Tercera residencia* (Üçüncü yerleşme). *Cento general* (Genel şarkı) adlı şiiri Amerika kıt'asının tabiatı ve tarihi üzerine bir medhiyedir. Burada Amerika'nın milletlerini, ırklarını, denizlerini ve Columbus'tan önceki Amerika'yı tasvir eder. Başlıca eserleri: *Espana en el corazón* (Yürekteki İspanya) [1937]; *Las furias y las penas* (Şiddetler ve cezalar) [1930]; *Odas elementales* (Elemantal şarkılar) [1954]; *Las uvas y el viento* (Üzümler ile rüzgâr) [1954]; *Navegaciones y regresos* (Deniz gezileri ve dönüşler) [1959]. (V. Örs)

NERVAL, Gérard de (Paris 1808 - Aynı yer 1855), Fransız edebiyatçısı Gérard Labrunie'nin kalem adı. Babası askerî doktordu. Ona Grekçe ve Latince'nin yanı sıra modern

dilleri de öğretti; Arapça ve Farsça hakkında fikirler verdi. N., daha çok Mistisizmle ilgileniyordu. Daha Charlemagne kolejinde okurken *La France Guerrière* (Savaşçı Fransa) adlı ilk eserini yayınladı. 1828'de Goethe'nin Faust'unu tercüme etti. 21 yaşına geldiği zaman üç komedi ve çeşitli manzum piyesler yazarak ün kazanmıştı. Aktris Jennie Colon'a çılgınca âşık oldu, kadının evlenmesi ve ölümü onun ruh âlemini altüst etti. Tutarsız bir hayat yaşamaya başladı. 1841'de bir delilik buhranı geçirdi. Bu arada Fransa, İtalya, Almanya ve Avusturya'ya seyahat etti. 1843'te Türkiye'ye yaptığı bir seyahatten sonra *Voyage en Orient* (Doğu'ya Seyahat) adlı eserini yazdı (1851). N., sık sık delilik krizleri geçiriyordu. Bir sabah Paris'te Vieille - Lanterne sokağında bir parmaklığa asılı bulundu. N., muhayyilesinin yarattıklarını büyük bir ustalıkla, tamamen tabiî imiş gibi ifade etme özelliğine sahip bir san'atkârdı. Muhayyilesi geniş, üslûbu sade idi. Başlıca eserleri *Les Filles du Feu* (Ateş Kızları), *Sylvia, Scènes de la Vie Orientale* (Doğu Hayatından Sahneler), *La Bohème Galante* (Kibar Bohem) ve Alexandre Dumas ile ortaklaşa yazdığı *L'Alchimiste*'tir (Simyacı). Bütün şiirleri *(Poésies Complètes)* 1877'de yayınlanmıştır. (O. Yüksel)

NERVAL, Gérard de

NERVI, Pier Luigi (doğ. Sondrio 1891), İtalyan mimarı. Modern İtalyan mimarisinin en renkli simalarındandır. N. betonarme ve öngerilimli beton tekniği kullanarak örttüğü büyük ve orijinal çatılarla adını dünyaya duyurmuştur. Bologna'da tahsilini tamamladıktan sonra, ilk önemli görevi 1927'de Napoli'de bir tiyatro binasının yapımı olmuştur. Buna Floransa'daki Stadyum (1930 - 1932) takip etmiştir. Bu inşaat, yapımında uygulanan ileri mimarinin bir türü olan brüt beton tekniği sayesinde mimari çevrelerce çok başarılı görülmüş ve büyük takdir kazanmıştır. N. 1935'ten sonra seri hâlinde uçak hangar projeleri çizmiştir. Bu hangarlardan birkaçı 1936 - 1941 yılları arasında inşa edilmiş, ancak daha sonraları yok olmuşlardır. Geniş, yekpâre ve büyük hacimli alanlar elde edebilme ihtiyacı, beton yapımda karşılaşılabilecek problemleri önleyebilmek için N.'yi bu konuda araştırma ve denemelere itmiştir. Alışılagelen hangarlarda çatının ağırlığı köşelerde bulunan tek parça konsollarla taşınmakta idi. N. çalışmalarının sonunda destek için bu biçimde büyük ve hantal kolonlara lüzum kalmadan, destekleri yapının tamamına âhenkli bir biçimde uyan projeler meydana getirmeğe çalışmış ve başarılı olmuştur. Birbiri ardına inşa ettiği büyük depo ve fabrika binalarından edindiği tecrübeler, 1948'de Torino'daki Sergi Sarayının yapımını üzerine alabilmesini sağlamış ve böylece kendisinin uluslararası alana adım atmasına imkân vermiştir. Bu sergi sarayının çok geniş açıklıktaki çatısının ondüle prefabrike parçalardan meydana getirilmiş olması, söz konusu binanın, 1851'de yapılan Kristal Saray'dan sonra ortaya çıkarılan en zarif sergi sarayı olarak nitelendirilmiştir. 1957'de Annibale Vitellozzi ile Roma'daki Küçük Spor Sarayını ve 1960'ta Olimpiyat oyunları için yapılan Spor Sarayının Marcello Piacentini ile birlikte inşa etmiştir. Milano'daki Pirelli binasının (1958) betonarme plaklarında kullandığı metod da ona büyük ün sağlamıştır. Gio Ponti ile birlikte yaptığı bu binanın beton plak döşemeleri iki büyük kolondan incelerek uzanan ve yalnız bir yerden destekli konsollar halinde dökülerek meydana getirilmiştir. 1953 - 1957 yılları arasında Paris'te inşa edilen UNESCO binasının konferans salonu için çağrılmış ve burada Marcel Brever ve Bernard Zehrfuss ile çalışmıştır. Yapılarında kullandığı ve tek başına da güzel olan beton mesnedi kirişlerinin mütemadi olarak yerleştirilerek kullanılması, onun binalarının bütününe haşmetli bir görüntü vermektedir.

NERVI, Pier Luigi : Floransa'da şehir stadyumunun bir tribünü

N. 1947'den beri Roma Üniversitesindeki mimari profesörlüğü yapmaktadır. *Arte o Scienza del construire* (Bina yapma san'atı veya ilmi) [1945] adlı eseriyle tanınmıştır. (F. Ortaç)

NERVÜR (Fr. nervure; Lat. nervus = sinir'den), bir düzeyin üstünde yükselen, bir dereceye kadar derinin altında kabaran, bir kiriş (Lat. tendo)'e benzeyen ve çıkıntı teşkîl eden bir çizgi; damarlı (Fr. vasculaire) bitkilerin yaprağındaki *damarsal - odunsal demet* (Fr. faisceau libéro - ligneux). Yaprakayası (Fr. limbe)'nın şekli nervasyon (Fr. nervatin)'un yani N.'lerin şekline bağlıdır. Birçenekliler (Fr. monocotylédones)'i karakterize eden N.'ler paralel olup, iki çenekliler (Fr. dicotylédones)'i karakterize edenler dallıdır.

Mimarîde N. adı, yuvarlak, çıkıntılı, sâde veya mürekkep bir silme'ye verilir. N. gotik mimarîde önemli bir rol oynar. Strüktürel (pencerelerin sivri kemerlerinde görülen) N.'ler olabildiği gibi, sadece süsleyici N.'ler de (kemer ve sütunlarda) vardır. (V. Örs)

NESÂ, NESE, bugün, Türkistan'da Aşkâbâd'ın batısındaki Nese ırmağı üzerinde Bezme tren istasyonundan 13 km uzaklıkta bulunan Bağır köyü civarında harâbeleri kalmış bir Orta Çağ şehri. İran mitolojisine göre, Fîrûz tarafından kurulmuş ve ilk adı Fîrûz - şehr olmuştur. Yunan

coğrafyacıları ise, bu şehrin, Türk atlarının menşei olarak kabûl edilen Nesaion veya Nesaia ile aynı olduğu zannındadırlar. Ayrıca, Büyük İskender'in burada Alexandrapolis adı ile bir şehir kurduğunu da ileriye sürerler. Deregez vâdîsinde kurulan şehir, geniş bir tarım alanının merkezi olmak itibariyle, ekonomik bakımdan süratle gelişmişti. Orta Çağ'da, Merv'in yarısına varan büyüklüğü bakımından, Serahs ile boy ölçüşecek bir duruma gelmişti. Bir iç kale ve dış surlar ile çevrili olan şehrin evleri bahçelerin ortasında yapılmış, her evden su kanalları geçirilmiş, yeşilliklere bürünmüştü. Öyle ki, şehrin yedi kapısı da yeşilliklerden görünmez olmuştu. Bütün vâdî ise, zengin köylerle çevrili bulunuyordu. Burada ve Ebîverd'de dokunan kadın kumaşları bütün Mâverâünnehr'de şöhret yapmıştı. Şehirde bakımlı ve zengin çarşılar bulunuyor, zarif yapılı camii ve pek çok olan türbeleri, hânıkahları dikkati çekiyor; N., 'bölgenin Şâm'ı' diye anılıyordu. Ancak, N. vâdîsinin fazlaca sıcak olması dolayısıyle, Türkler'in buraya kışlamak üzere indikleri ve yaz gelince bölgeden çekildikleri kaynaklarda açıklanmaktadır. N.'nin tarihi, bölgenin tarihine bağlıdır. Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'yu tevkif edince, Oğuz boy ve oymaklarını dağıtırken, bir kısmını da buraya iskân etmişti. Fakat N. halkı bu Oğuz Türkmenlerinden şikâyette bulununca, bu sefer, Tûs vâlisi Arslan Câzib'i onların üzerine göndermiş ve Oğuzların N.'den Dihistân'a çekilmelerini buyurmuştu. 1035'te ise Gazne sultanı Mes'ud, N. ve çevresini Oğuzlar'ın başı bulunan Tuğrul Bey'e iktâ'etmek zorunda kalmıştı. Muhammed Hârezmşâh'ın, Otrar olayından önce dağıtıp kaçırdığı Moğollarla ilk çarpışması da N.'dedir. Ancak bu çarpışmada savaşın Naymanlar (Küçük Tatarlar)'la, veya Moğollarla olup olmadığı henüz kesinlikle açıklanmış değildir. N., Moğol istilâsı ile harâbeye dönmüş ve bir daha da kalkınamamıştır. Ayrıca bir de I. Darius yazıtlarında adı geçen Nesaia yâni N.'nın harâbeleri de Hemedân bölgesinde bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NESEFÎ, Fıkıh ilminde ve daha çok Hanefî fıkhında ün yapmış üç bilginin sanı.

1. Ebû'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed (?-1114), Hanefî mezhebinde bir kelâm bilginidir. Fars Nesâ'sında yetişmiştir. Kelâm alanında, Abdülkadir-i Bağdâdî okuluna mensuptur. *Temhîd li - Kavâidi't - tevhîd, Tabsıratü'l - edille* ve *Bahrü'l - kelâm* veya *el - Akaid* adlı eserleri olup, *Bahrü'l - Kelâm* 1329'da Kahire'de yayınlanmıştır.

2. Necmüddîn Ebû Hafs Ömer (?-1142), Hanefî fıkıh ve kelâm bilginidir. O da Fars Nesâ'sında yetişmiştir. Hadîs, mantık ve cedel alanlarında da tanınmıştır. Cedel'de verdiği örnekler mesel hâline gelmiştir. Dinî esasları açıklayan *el - Akaadü'n - Nesefiyye* adlı eseri, uzun yıllar, medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu gibi, pek çok kimse tarafından da şerh edilmiştir.

3. Hâfızüddîn Ebû'l - Berekât Abdullah b. Ahmed (?-1310), Horasan Nesâ'sında doğmuş, Hâher-zâde, Kerderî ve Hamîdüddin Darîr gibi değerli bilginlerden ders almıştır. Çeşitli medreselerde müderrislikte bulunduktan sonra, Kirman'da Kutbiyye müderrisi iken, Bağdad'a yaptığı bir yolculuktan döndüğü sırada Hûzistân'daki İzâc'ta ölmüştür. N., pek çok eser yazmıştır. Bıraktığı eserlerden günümüze kadar gelenler arasında, *el - Menâr fî usûli'l - fıkh* en değerlisidir. Bu eserini iki ayrı şerh ile daha da büyüten N., el - Hidâye'ye nazîre olarak *el - Vâfî*'yi kaleme almış, bunu da *el - Kâfî* adı ile şerh etmiştir. Diğer mühim bir eseri ise, *Kenzü'd - Dekaayık*'tır. Hanefî fıkhında Necmüddîn Ebû Hafs'ın tâkibçisi olan N., ayrıca, tanınmış birçok fıkıh eserlerine yaptığı şerhlerle de ün kazanmıştır. Eserleri XX. yüzyılın başlarına kadar en büyük medreselerde ders kitabı olarak okutulduğu dikkate alınırsa, N.'nin İslâm kültüründe ve hele Hanefî fıkhında sahip olduğu yer daha kolay anlaşılmış olur. (İ. Parmaksızoğlu)

NESEÎ, Hâfız Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (840 - 915), Büyük İslâm bilgini. Nesâ'da doğup yetişmiştir. Daha sonra, mühim İslâm merkezlerini gezmiş; Horasan, Irak, Hicaz ve Fustat'ta bulunarak ilmî çalışmalarını sürdürmüştür. Mısır'da Abbâsî vâlileri ile ve bilhassa İsâ en - Nusârî ile yakın ilişkiler kurarak, onların Bizans'a karşı yürüttükleri gazâlara katıldı. 914'te, Fustat'tan ayrılarak, Filistin'deki Remle'ye yerleşmişti. Bu arada, Şam'da Emeviyye camiinde ders verirken, Hazret-i Ali'yi medh ve senâ ettiğinden ve Muâviye hakkında sorulan soruları sükût ile geçiştirdiğinden halkın galeyanına sebeb olmuş, camiden çıkartılarak yerleştiği kasabaya yâni Remle'ye sürgün edilmişti. Başka bir söylentide ise, Muâviye'yi de medh etmemesi üzerine, camide feci şekilde döğülmüş, isteğine uyularak Mekke'ye gönderilmiş, bu dayaktan hastalanmakla orada ölerek Safâ ile Merve arasında bir yere gömülmüştür. Bu sebeble N., Şehid sanı ile tanınır. N., büyük Hadîs bilginlerinden okumuş, kendisi de bu alanda değerli bilginler yetiştiren bir öğretmen olmuştur. Aynı zamanda pek kıymetli bir Kur'ân tefsiricisi de olan N., bâzılarına göre, Müslim'den daha güçlü bir hâfız olup, Hadîs ricâli hakkındaki kayıtları iki büyük Hadîs imamından daha ağır olmakla, bu konuda verdiği eserler en sağlam kaynaklardan sayılmaktadır. Hadîs ilminin altı büyük bilgini arasında yer alan N., sıralamada Tirmizî'den sonra, Ebû Mâce'den önce gelir. Yazdığı eserler Hadîs'te Kütüb-i sitte'ye dâhil olduğu gibi, başka bir sıralamada, Kütüb-i hamse'den sayılır. *Sünen*'inde, fıkhî yönü yanında, ahkâm hadîslerinin tertibi bakımından da büyük bir boşluğu doldurmuştur. En güvenilir hadîsleri ihtiva eden *Sünen el - kübrâ* adlı eserinden başka, *el - Müctebâ* adlı bir hadîs mecmuası daha vardır. Hadîs ilminde pek değerli bir münekkid olan N., hadîs uyduran belli - başlı yalancılar olarak, Medîne'de İbrahim b. Yahyâ, Bağdad'da el - Vâkıdî, Horasan'da Mukaatil ve Şam'da da Muhammed b. Saîd olmak üzere, dört kişiyi göstermektedir. Cerh ve ta'dîl konusunda ise, *ez - Zuafâ ve'l - metrûkîn* adlı bir eseri vardır. Hazret-i Ali'ye olan sevgisini yansıtan *Kitâb fî fazli Ali* adlı eseri, *Hasâisü Emîrü'l - mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib* adı ile, 1308'de Kahire'de yayınlanmıştır. Hadîse dâir eserlerinin de çeşitli baskıları vardır. (İ. Parmaksızoğlu)

NESEP, çocuk ile ana ve babası arasındaki hısımlık bağı. Tabiî, akdî, sahih veya gayrısahih N. şeklinde olabilir.

1. *Tabiî nesep:* Çocukla ana ve babası arasında doğumla meydana gelen N. ilişkisidir.

2. *Akdî nesep:* Evlât edinmede çocukla ana baba durumunda olan şahıslar arasında hukukî muamele sonucunda meydana gelen N. ilişkisidir. Evlâtlık senedinin muteber bir şekilde tanzimi ile evlâtlık evlât edinenin N.'ine geçmiş olur (Medenî Kanun Md. 256 ve 257).

3. *Sahih nesep:* Evlilik içinde veya evliliğin son bulmasından itibaren üç yüz gün içinde doğan çocuğun ana ve babası ile N. ilişkisidir (M. K. Md. 241). Evlilik dışında doğan çocuğun babasına karşı N.'i ancak ana babanın evlenmesi ile sahih olur (M. K. Md. 247).

4. *Gayrısahih nesep*: Evlilik dışında veya evliliğin son bulmasından üç yüz gün sonra doğan çocuğun babası ile arasındaki N. ilişkisidir. Ancak, böyle bir ilişkinin hukukan mevcut sayılabilmesi için ya babanın çocuğu resmî senet veya ölüme bağlı tasarruf şeklindeki sarih bir irade beyanı ile tanımış olması (M. K. Md. 291) veya mahkeme kararıyle babalığına hükmedilmiş bulunması (M. K. Md. 295 ve 310) gerekir. (E. Korur)

NESEVÎ, Şehâbüddîn Muhammed b. Ahmed el-Münşî, Harezmşâhlar devrinin ünlü tarihçisi. Horasan Nesâ'sının Hârendîz köyünde dünyaya gelen N., muhtemelen, bu bölgenin en köklü hânedânından birine mensuptur. Ailesinin mâlikânesi, Nesâ ile Nîşâbûr arasındaki Karandar kalesi çevresinde bulunuyordu. Nese'de yetişti ve gençliğinden itibaren bölgedeki idarî ve siyasî olaylara katılarak kendisini tanıttı. Bir ara Mâzenderân'a hâkim olan İnanç Han ile sıkı ilişkiler kurdu. 1221'de Moğol istilâsı başladığı sırada N., artık babasının yerini almış ve mâlikânesinin yağmalanmasını da Moğollar'a verdiği büyük bir vergi karşılığında önlemişti. Aynı zamanda es-Sam'ânî'yi Hârezm'e kaçırmağa muvaffak olmuş, bunun karşılığını da Uzluğ Şâh'ın bâzı toprakları almakla elde etmişti. Nese'de Nusretüddîn Hamza vâliliğe getirilince N., onun nâibliğine tâyin edildi. Bu sıfatla, İnanç Han'ın maiyetinde, Moğollar'a karşı savaştı. Ama yeni şartlar karşısında, İnanç Han'la ve oğlu Tülek ile anlaşamadı. Nusretüddîn'i İnanç Han'ın elinden kurtarmak için, Muhammed Hârezmşâh'ın yerine iktidara gelen, Gıyâsüddîn Hârezmşâh'ın otağının bulunduğu Isfahân'a gitti. Yanında getirdiği 1 000 dînârı Hârezmşâh'a teslim edinceye kadar iki ay geçmiş ve bu arada İnanç Han Nusretüddîn'i ortadan kaldırmıştı. N., bu durumda, yurduna dönmeğe cesaret edemedi ve Merâga'ya inmiş olan Celâlüddîn Hârezmşâh Mengübirdi'ye iltica etti. Celâlüddîn onu kendi Dîvân-ı inşâ'sına memur etti. Bundan sonra yazar ile Sultan arasında büyük bir yakınlık hâsıl oldu ve N., Celâlüddîn'i çok sevdi. Celâlüddîn de ona önce Nesâ vâliliğini, daha sonra da vezîrlik pâyesini verdi. Celâlüddîn, 1230'da, Hani civarındaki baskında kaçmak zorunda kalınca, iki dost biribirinden ayrı düştüler. Baskın üzerine N. bir mağarada üç gün gizlendi ise de, yakalanarak iki ay Diyarbakır'da haps edildi. Serbest bırakılınca, bütün varlığını yitirmiş olarak, fakat gönlünde sâdece Sultanın sevgisi yaşayarak, Azerbaycan'a doğru yola çıktı. Meyyâfârıkîn'e gelince, Celâlüddîn'in bir Kürt tarafından öldürüldüğünü öğrendi ve yıkıldı. Bu keder içinde yurduna döndü ve, on yıl sonra, 1241'de, hâtıralarını canlandıran *Siyretü's-Sultan Celâlüddîn Mengübirdi* adlı dâsitanî eserini yazdı. Kimi tarihçiler onun bu eseri yazarken Utbî'nin *Târîh-ı Yemînî*'sinden faydalandığını söylerlerse de o, eserini Ibnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'inden ilhâm alarak yazmıştır. 108 bâb'dan oluşan *es-Siyre*, esas itibariyle, Celâlüddîn'in kahramanlıklarla dolu hayatını tasvir etmek üzere kaleme alınmış ise de, dolayısıyle, Moğol ve Hârezmşâhlar tarihi için değerli bir kaynak olmak niteliğini de kazanmıştır. Aynı zamanda o devrin sosyal yapısını, Saray hayatını, Saray mensuplarının davranışlarını ve İsmâîlî-Bâtınî gruplarını tanıtan pasajları ile de değerlidir. 1891'de Paris'te O. Houdas tarafından Arapça metin, 1895'te ise Fransızca tercümesi yayınlanmıştır. Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

NESÎB DEDE-EFENDİ (Mehmed) (?-11.XI.1869), Mevlevî bestekâr. Konya Dergâhı aşçıbaşısı Emîr Hasan Dede-Efendi'nin oğludur. Babasının yerine bu dergâha aşçıbaşı olmuş, yarım yüzyıldan fazla bu görevde kalmış, bir ara ilâveten tarîkatçilik de yapmıştır. Konya'da Hadîkatu'l-Ervâh'da gömülüdür. Taşında destârlı bir sikke vardır. Aynı zamanda şâirdir. Bestelediği Sûz-i Dil Mevlevî Âyîn-i Şerîfi, Konya'dan İstanbul'a gelmemiş ve unutulmuştur. (Y. Ö.)

NESÎB EFENDİ (Şeyh Abdurrahman) (? - 1842), Türk bestekârı. Şu nefîs Mayatî İlâhî'si elimizdedir: Gönül hayrân olupdur aşk elinden (Hayâlî). Bir Devr-i Kebîr Segâh Peşrevi de elimizdedir. Şiirler de yazmış, meselâ bir şiirini oğlu Şeyh Rûşen Efendi, Rast İlâhî olarak bestelemiştir. Oğlu da bestekârdır, bk. RÛŞEN EFENDİ. *Dîvân'ı* Üsküdar'da Selim Ağa Kütüphânesi'ndedir (Şeyh Hüdâyî Yazmaları, no. 34, (kendi elyazısı ile). Mahlası "Seyyid" dir. Celvetî tarîkatini anlatan bir risâle de yazmıştır. Üsküdar'da doğdu. Babası Celvetî dergâhı Hüdâyî tekkesi şeyhi Mehmed Şihâbeddin Efendi'dir. Onun babası da 1795'te ölen aynı tekkenin şeyhi Büyük Rûşen Efendi'dir. Onun da babası Mudanyalı Şeyh Abdurrahman Efendi'dir ki 1736'da İstanbul'a gelip Kapıağası tekkesine şeyh olmuştu. Bestekârımız Nesîb Efendi, 1819'da şeyh olmuş, ölünceye kadar 23 yıl meşîhatte kalmıştır. Zâik'ın 2 beyitli kıt'asının son tarih mısraı şöyledir: Hüdâyî post-nişînî Seyyid-î â'lî-neseb göçdü (1258 = 1842). (Y. Ö.)

NESÎBE GEVHER HÂTUN (ölm. 1206'dan önce), Anadolu Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı. Hayatı hakkında, bugüne kadar, vasıyyeti üzerine Kayseri'de kardeşi Gıyâseddin Keyhusrev (b. bk.) tarafından inşâ ettirilen Çifteler, Gıyâsiyye ve Şifâiyye adları ile anılan hastahane üzerindeki kitâbeden başka bir belge bulunamamıştır. Kitâbenin ifadesinden anlaşıldığı gibi Şifâiyye (Tıb medresesi) Hicrî 602 yâni 1206 tarihinde tamamlandığına göre N., bu tarihten önce ölmüş bulunuyordu. Gerek mîmârî yapısı, gerek inşâ sebebi ile Anadolu Selçuklu kültürünün ulaşmış olduğu seviyeyi gösteren bu eser, iki medreseden ibaret olmakla, halk arasında Çifteler adı ile tanınmıştır. Gıyâseddîn Keyhusrev, kendi adına, Gıyâsiyye adını verdiği medreseyi; kız kardeşinin vasıyeti üzerine de, bir sağlık kurumu olarak Şifâiyye'yi inşâ ettirmiştir. Şifâiyye'nin, tıb programını ne zamana kadar yürüttüğü bilinmiyor. Belki de, normal bir medrese hüviyeti alması XVII. yüzyıldan sonra olmuştur. Ancak, 1890 yılına kadar faaliyetine medrese olarak devam eden bina, o tarihten sonra terk edilmiştir. İlim âlemince yeniden tanınması, Halil Edhem Bey'in *Kaysariyye Şehri* (İstanbul 1334) adlı eseri ile olmuş, Prof. A. Gabriel 1931'deki, Prof. S. Ünver de 1932'deki yayımları ile bu medreseyi Orta Çağ'ın en eski Tıb kurumlarından biri olarak tescil ettirmişlerdir. N.'un Şifâiyye'si Türkiye'de Tıb öğreniminin yapıldığı ilk bina olarak kabûl edildiği için, tarihî değeri bir kat daha arttırmıştır. Böylece, yapılışından 750 yıl sonra, 1955'te restore edilmiş ve Hâcettepe Üniversitesi'ne bağlı olarak Kayseri'de kurulan Tıb Fakültesi Temel İlimler Enstitüsü'nün merkezi hâline getirilerek yeniden hizmete konmuştur. Bu suretle, N.'un büyük bir erdemle vasıyet ettiği eser canlandırılmıştır. Şifâiyye'nin plan ve resimleri ile N.'un musavver bir boy resmi için bk. *Âfet İnan, Kayseri Gevher Nesibe Şifâiyyesi*, Hâcettepe Üniversitesi yayınları: 8, 1969. (İ. Parmaksızoğlu)

NESÎBE SAFVET HANIM: bk. SAFVET.

NESİH (NESH), lugat mânâsı, genellikle bir şeyi hükümsüz bırakmak, bir hükmün yerine yenisini koymak, iptâl etmek, bozmak, tebdîl eylemek, kaldırmak gibi - birbirine yakın - başka kelimelerle açıklanabilir. Terim anlamı ve İslâmda kullanılışı ise, önce indirilmiş bir âyet hükmünün, daha sonra gelen bir başka âyetle değiştirilmesi, kaldırılması, yeni bir şekle konulmasıdır.

İslâm âlimleri, N.'in aklen ve naklen câiz ve vâki olduğunu anlatmışlar, tartışmışlar, kabûl etmişler ve bu konuda anlaşmışlardır. Çünkü Allah'ın kulları üzerinde dilediği gibi tasarrufunda kimsenin şüphesi olamaz. O, istediği zaman kullarını bir hükme, daha sonra da başka bir hükme tâbî tutabilir. Allah yaptığından sorumlu değildir. Kimsenin böyle düşünmesine bile imkân yoktur. O, eski deyimi ile, "lâ yüs'el ammâ yef'al"dir. N., yalnız İslâm dinine de has değildir. İslâmdan önceki şerîat hükümlerinde de N. vardır. Lâğvedilen ve yerine başka hükümler konan daha eski zamanlara ait ilâhî hükümlerin mevcudiyeti meçhul değildir.

N., Hıristiyanlarca kabûl edildiği halde, Yahûdîler bunun vukuunu kabûl etmezler.

N., bazı konularda cârî olduğu halde, bazılarında geçerli olmaz. Meselâ geçmişe, şimdiki zamana veya geleceğe dâir haberde N. geçerli değildir. Sonra inanç (îtikaad) ile ilgili şerîat hükümlerinde de N.'e rastlanmaz. Çünkü bunlar zamanla değişmeyen, birer sabit gerçektir. Sözün gelişi Cenâb-ı Hakk'ın sıfatı asla değişmez.

N.'in şartları vardır: Bunlar da nâsihin ya kitap olmasıdır, yâhut sünnet. Ayrıca nesheden hüküm, neshedilenden daha sonra olmak gerekir. Yalnız kıyas veya icmâ yolu ile, bir şerîat hükmünün neshedilmesine imkân ve cevaz yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de vâkî olan N.'ler dört bölüme ayrılmıştır: 1. Tilâveti de, hükmü de neshedilmiş olanlar. 2. Okunması neshedilmiş olmamakla beraber hükmü kaldırılmış olanlar. 3. Hükmü yürürlükte olmakla beraber okunması neshedilmiş olanlar. 4. Nihayet asıl hükmü yürürlükte olmakla beraber bir niteliği neshedilmiş olanlar. N. genellikle âyetler hakkında, bilginleri düşüncelere, açıklamalara ve bazı tartışmalara sevketmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de N. hakkında şu anlamda bir Allah emri vâkî olmuştur: "Biz, herhangi bir âyeti nesheder yahut unutturursak, ondan daha hayırlısını, yahut ta onun benzerini getiririz".

Bir âyetin, yahut bir hükmün neshedici veya neshedilmiş olduğunu rey ve ictihâd ile belirtmek olamaz. Bunun tesbîti ancak sahih bir nakl ile, bir tarih ile mümkündür. Neshedilen ve nesheden âyet sayısının, bazılarının sandığı gibi, fazla olmadığı, yirmi sayısı etrafında olduğu kaydedilmiştir. (A. Karahan)

NESÎM (Ar. "hafif rüzgâr"), Türk Musikisi'nde en az 6,5 yüzyıllık bir mürekkep makam. Zamanımıza kalmış örneği yoktur. Durağı dügâh (lâ) idi. Sabâ'ya yakın bir makamdı. (Y. Ö.)

NESÎMÎ (Kul -) (XVII. yüzyıl), Tekke şâiri. Yakın zamanlara kadar Bağdad'lı Nesîmî (b. bk.) ile karıştırılan N.'nin hayatı yine kendi eserlerinden anlaşılmaktadır. Buna göre iyi bir öğrenim görmüş, hece ve arûz ile şiirler yazmıştır. Hurûfî ve Bektâşî tarîkatlarına bağlanmıştır. Bir şiirinden XVII. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır.

Asıl adı Ali'dir. Soyu XIII - XIV. yüzyılda Yûnus Emre takipçilerinden Saîd Emre'ye varmaktadır. İran Safevî devleti ile Osmanlı devleti arasında geçen siyasî olaylarda Safevî'ler tarafını tutmuş, birtakım olaylara karışmış, kovuşturmalara uğramış, belki de ölümü bu yolda olmuştur. Yine şiirlerinden çok ateşli bir derviş olduğu anlaşılıyor.

Şimdiye kadar yüzden çok şiiri ele geçmiştir. Kudretli bir şâirdir. Arûzu ustalıkla kullanmaktadır. Bâzı şiirleri bestelenmiştir. Bunlardan en meşhuru "kime ne" redifli ilâhîsidir. Bu ve başka birkaç nefesi günümüzde de müzik toplantılarında ve mevlid törenlerinde okunmaktadır. C. Öztelli, 100 şiirini toplayıp biyografisi ile beraber yayınlamıştır. (Ankara, 1969). (C. Öztelli)

NESÎMÎ, Seyyid (1340? - 1418), Azerî alanının XIV. yüzyılın 2. yarısında yetiştirmiş olduğu coşkun serâzâd — ve eski deyimi ile — serbülent şâirlerden biri. Şiirlerinin geniş Türk dünyasına yayılış ve okunuşu bakımından Türk tasavvuf edebiyatının öncülerindendir.

NESÎMÎ (Münif Fehîm)

N.'nin asıl adının İmâdüddin (= Dinin direği) olduğu yaygın bir görüştür. Ancak, bunun ad değil de, saygı unvânı olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Adının Muslihiddin yahut Ali olabileceği, bazı kayıtlara bakılarak söylenebilirse de, bu husuta mütalâa yürütmek yerinde olmaz. Asırlardan beri devam edegelen şekli ile Seyyid İmâdüddin N. şeklinde belirtmekle yetinmek, daha doğru olsa gerektir.

N.'nin doğum yeri de, doğum tarihi de - inanılmağa değer belgelere dayanılarak - tesbît edilebilecek kesinlikle belli-dir, denemez. Onun Diyarbakırlı, Bağdadlı, Tebrizli, hattâ Şirazlı veya Şamahili olduğu üzerinde durulmuş, ama bütün bu ihtimallerin hiçbiri ispatlanamamıştır. Bazı ip uçlarına dayanmakla da kesin hükümlere varılamayacağı şüphesizdir. Doğum yılı için de ileri sürülenler tatmin edici değildir. Bu kabîl tarihler arasında akla en yatkın olanı ve hayatının sonraki seyri ile uyuşur gözükeni 1340 yılı hudutlarıdır.

N.'nin adının başında *seyyid* kelimesinin bulunmasına ve genellikle bu sıfatın Hz. Peygamber neslinden gelenler hakkında kullanıldığının meçhul olmamasına rağmen, onun gerçekten *seyyid* olup olmadığı, bir özentiyi aksettirip ettirmediği sorunu çözümlemiş değildir. Şüpheye düşmeden söylenebilecek olan husus *Nesîmî* adının, onun şiirde kullandığı mahlas (takma ad) olduğudur.

Azerî edebiyatının bu büyük simasının çocukluğu ve ilk gençliği hakkında yeterli bilgi mevcuttur da denemez. Kaynaklar, genellikle N.'nin Esterâbâdlı Fazlullah (ölm. 1402)'ın yaymağa gayret ettiği Hurûfîliği gönülden benimsediğini, onun halîfesi olarak bu mezhebin en hararetli bir baş taraftarı olarak elden gelen çabayı harcadığını kaydederler. Yine kaynaklardan ve eserlerindeki bazı işaretlerden anlaşıldığına göre, N., İran, Irak ve Anadolu'da seyahatlerde bulunmuş, bazı çevrelerle temaslar kurmuş, kendine göre bir muhit edinmiş ve bazı şiirlerini bu göçebelik yıllarında çeşitli yerlerde

yazmış, okumuş, okutmuştur. Nihayet Suriye'de yerleşmiştir. Anlaşılan ondan önce Anadolu'da iken Maraş'ta da bir süre kalmış ve Maraş beyi ile de ilişki kurulmuş, ama yeteri kadar ve umduğu ölçüde iltifat görmemiştir. Çünkü birkaç "tuyuğ" 'unda Maraş'ta, halkına ve beyine târizde bulunmaktadır. Ayrıca Bursa ve Lârende'de de kaldığına dair bir gazelinde îmâ vardır. Denebilir ki dolaştığı yerlerde mezhebinin propagandasını da ihmal etmediği ve başına da insanları topladığı için pek o kadar hoş karşılanmamıştır. Hattâ Şah Handan (ölm. 1426) adında kendisinden yaşlı bir kardeşinin bulunduğu ve bunun N.'ye açıkladığı sırları halka telkinden vazgeçmesini yazıp yolladığı bir beyitle tavsiye eylediği, fakat şâirin meşhur:

"Deryâ-yi muhît cûşa geldi — Kevn île mekân hurûşa geldi" beyti ile başlayan mesnevîsi ile karşılık vererek yolundan dönmediği de rivayet edilir.

N.'nin etrafına toplananlar ve şiirlerindeki tesir ve nüfûz itibarıyle az çok çağının idaresi için huzursuzluk sebebi olduğu düşünülebilir. Böyle sebepler ve şiirlerinde sezilen İslâmın din emirlerine aykırı ifadeler yüzünden olacak ki Mısır Çerkes Kölemenleri hükümdarı El - Müeyyed Şeyh (1412 - 1421)'in emriyle Haleb'de "derisi yüzülmek ve yedi gün de teşhir edilmek" suretiyle hayatına son verilmiştir.

N.'nin başlıca eserleri *Türkçe Dîvân*'ı ile *Farsça Dîvân*'ıdır. *Türkçe Dîvân*'ı memleketimizde dört defa basılmıştır (iki defa 1260, bir defa 1286 ve bir defa da 1298). Ancak, basılmış metinler arasında hiçbir fark göze çarpmamaktadır. *Dîvân,* ayrıca 1926'da Bakû'da da yayınlanmıştır Son yıllarda doğumunun 600. yıldönümü dolayısıyle Azerbaycan'da törenler düzenlenmiş, eserlerinin yeni baskıları yapılmıştır (1973). N.'nin *Türkçe Dîvân*'ının İstanbul kütüphânelerinde dokuz nüshası tesbît edilmiştir. Bu rakama Topkapı - Hazîne Kütüphânesindeki yazma dahil değildir. Anadolu kütüphânelerinde de N.'nin *Türkçe Dîvân* el yazmaları vardır.

N., kendi çağını aşan ve şiirde üslûbunun canlılığı, ifadesinin coşkunluğu, heyecanlarının âdeta kontrol edilmez taşkınlığı ve Azerî şivesini bütün güzelliğiyle aksettirmedeki başarısı bakımından üstünlüğü kabûl edilen bir şâirdir. Bu idealist ve lirik san'atkâr şöhretini yüzyıllar boyunca aydınlar arasında olduğu kadar geniş halk tabakaları arasında da korumuştur. (A. Karahan)

NESİN, Aziz (doğ. İstanbul 1915), Cumhuriyet dönemi yazarlarından. Öğrenimini askerî okullarda tamamladı. Önce Kuleli Askerî Lisesini (1935), daha sonra Harp Okulunu (1937) bitirdi. 1944 yılında ordudan ayrılarak yazı hayatına atıldı. *Yedigün, Tan, Karagöz* dergilerinde mizahî yazıları çıktı. *Markopaşa* adlı dergiyi çıkardı. Düşün Yayınevini kurdu. Bazı edebî türlerde birincilikler aldı. Mizah hikâyeleri yarışmasında iki birincilik *Çiçu* ile T. D. K. tiyatro ödülünü kazandı. Aziz Nesin vakfını kurdu.

Başlıca eserleri: *Yedek Parça* [1955]; *Fil Hamdi* [1955]; *Koltuk* [1957]; *Saçkıran* [1959]; *Gıdı Gıdı* [1959]; *Biz Adam Olmayız* [1962]; *Şimdiki Çocuklar Hârika* [1967].

NESLE, Blondel de, XII. yüzyılın sonlarında Fransa'nın Pikardi ilinde yaşamış olan bir trouvère (âşık, gezgin şâir). Aşk şiirleri yazmıştır. Adı, tarihî bir esasa dayanmayan ve *Richard Coeur de Lion* (Aslan Yürekli Richard) operasıyle yayılan bir efsaneye bağlı kalmıştır. Buna göre N., Avusturya'da hapsedilmiş olan Kral Richard'ın kaçmasına yardım etmiştir.

NESOTRAGUS, geviş getiren memelilerin antilop alt familyası (Antilopinae)'na bağlı bir cins. N. cinsi, küçük cüsseli hayvan türlerini içine alır. Bunların boynuzları doğru olup boynuzların diplerinde sarmal eğri (spirale) şeklinde bir sırt (arête) bulunur. Bu cinsin tipi Antilope saltiana'dır. Bu hayvanın tüyü kulamsı renkte olup gri benekler taşır. Etyopya'da yaşar. Zanzibar ve Mozambik'te yaşayan N. moschatus (Duben), Somali'de yaşayan N. Kirkii ve Batı Afrika'da yaşayan N. damariensis de bu cinse bağlıdır. Bu küçük antilopların burnu Saiga (b. bk.)'nınki gibi kemerlidir. Antilopların en küçüğü Buffon'un Chevrotain pygmée adını verdiği, tavşan büyüklüğünde bir hayvandır. Gine'de ve Mozambik'e kadar bütün Güney Afrika'da ormanlarda yaşar. (V. Örs)

NESSELRODE, Karl Robert (Lisbon 1780 - Petersburg 1862), N. kontu, Alman asıllı Rus diplomatı. 1814'te Rus çarını Viyana Kongresi (b. bk.)'nde temsil etmiş, 1816 - 1856 yıllarında dışişleri bakanı olmuştur. Her şeyden çok Avrupa problemleriyle ilgilenmiş ve Rus diplomasisinde Almanya dostluğu temayülünü temsil etmiştir.

NESSLER, Julius (Kehl 1827 - Karlsruhe 1905), Alman kimya bilgini. İcad ettiği bir amonyak ayıracı (Fr. réactif)'na adı verilmiştir. Nesslers Reagens adını taşıyan bu madde, potasyum civa iodürü çözeltisidir. İçilen suda ve başka sularda az miktarda amonyak bulunup bulunmadığını bildirir. Var ise sarı bir renk hâsıl olur. Bu renk Millon bazına bağlı iodür koloidi tarafından meydana getirilir.

NESTLÉ [*nestlẹ*], **ALİMENTẠNA A. G., Cham ve Vevey** (İsviçre), dünya yiyecek endüstrisinin başında bulunan bir firma. 40 ülkede bulunan 208 fabrikaya sahiptir. Anglo - Swiss Condensed Milk Co. (İngiliz - İsviçreli Yoğunlaştırılmış Süt Ortaklığı kuruluşu 1866)'nin 1905'te Henri Nestlé S. A, Vevey (kuruluşu 1867) adlı firma ile birleşmesinden meydana gelmiştir. 1947'de A. G. Alimentana, Kempttal firmasıyle birleşerek bugünkü adını almıştır. (V. Örs)

NESTLE, Eberhard (Stuttgart 1851 - Maulbronn 1913), Alman ilâhiyatçısı ve doğu ilimleri uzmanı. 1883'te Ulm'da, 1898'de Maulbornn Protestan Seminerinde profesör olmuştur. N. ve oğlu Erwin N. tarafından çıkarılan *Novum Testamentum Graece* (Yunanca Yeni Ahit) [1898 - 1969] en güvenilir yazmalara dayanır. Diğer eseri: *Die Einführung in das griechische Neue Testament* (Yunanca Yeni Ahit'e giriş) [1897]. (V. Örs)

NESTLE, Wilhelm (Stuttgart 1865 - Stuttgart 1959), Alman filozofu ve filoloğu. 1932'den itibaren Tübingen'de profesör olarak kalmıştır. Yunanlılar'ın fikir hayatını incelerken her şeyden önce mitik düşüncelerin yerine rasyonalist düşüncelerin geçişini belirtmiştir. Başlıca eserleri: *Geschichte der griechischen Literatur* (Yunan edebiyatı tarihi) [2 cilt, 1923 - 1924]; *Griechische Religiositot* (Yunanlılarda dinî duygular) [3 cilt, 1930 - 1934], *Vom Mythos zum Logos* (Efsaneden mantıkî düşünceye) [1940, 2. bas. 1942]; *Griechische Weltanschauung* (Yunan dünya görüşü) [1946]; *Die Krisis des Christentums* (Hıristiyanlıkta bunalım) [1947]. (V. Örs)

NESTOR (Mit.), efsânevî Pylos (Yunanistan'ın Messenia bölgesi) kralı. Ömrü çok uzun olup, Troi savaşına katılmıştır. Homeros'un *İliyada'sında* N. uzun ömrünün tecrübesine dayanan birtakım nasihatler eder.

NESTORIUS, 428 - 431 yılları arasında İstanbul Patriği olan Suriyeli din adamı. Toros dağları eteğinde Germanica (bugünkü Kahramanmaraş)'lıdır. Doğum yılı bilinmiyor. Antakya'da eğitim gören Nestorius'un Mopsuestia'lı Theodore'un talebesi olduğu sanılmaktadır. Civardaki Eurepius manastırında önce papaz, daha sonra da münzevî olarak hem akîdesinin sağlamlığı ve sıkı perhizkârlığı, hem de hitabet yeteneği ile az zamanda ün yaptı. İmparator II. Theodosius tarafından İstanbul Patrikliğine atanarak kutlandı (10 Nisan 428). Hemen işe koyulan N. bölgesindeki sapık akımlara karşı mücadeleye girişti ve çevredeki Ariusçuların toplantılarını basmakla işe başladı. Cür'etkâr bir politika uygulayarak onların toplandıkları binaları ateşe verdi. "Yangıncı" lâkabı alan yeni Patrik'in bu tür baskı hareketleri Sard ve Milet'te ciddî kargaşalıklara yol açtı.

Macedonius ve O'nu izleyenlerin uzun süreden beri yararlandıkları hoşgörü de böylece son buluyordu. Yalnız son zamanlarda yatışmış bulunan Pelagian'lar biraz nefes alabilmişlerdi. N.'un hücum ettiği âdetlerden biri de o sıralarda İstanbul'da pek yaygındı: Hazreti İsâ'nın annesi Meryem'e "Tanrının Anası" denmekteydi. N., Antakya'dan Anastasius adlı kendisinin güvenini kazanmış bir rahip getirmişti. Bu papaz bizzat N. tarafından hazırlandığı söylenen bir vaaz verdi. Şöyle diyordu: "Hiç kimse Meryem'e Allah'ın anası demesin. Çünkü Meryem insandı ve Allah'ın bir insandan doğması imkânsızdır."

İskenderiye'li Kyrillos fırsatı kaçırmadı, muhalifleri teşvik ve kendi papazlarını da tahrik ettikten başka saraya da sokuldu. Durumu İmparatorun karısı ile kızkardeşine anlattığı gibi saray memurlarına rüşvet de verdi. N.'un vaaz ve hutbelerinden dikkatle seçilmiş bazı örnekleri de Roma'ya gönderdi. Öte yandan N. da boş durmuyordu. Papa I. Celestine'e Palagian'lar hakkında yazdığı mektuplar, Patriklik bölgesinde son zamanlarda olup biten çekişmeleri kendi görüş açısından hikâye etti. İstanbul'un nüfuz ve yetkisinin büyümesini zaten çekemiyen Celestine bu meselede fikrinin sorulmasına da ayrıca kızmış bulunuyordu. Bu sebeple 430'da toplanan bir ruhânî mecliste "Allah'ın anası" deyimini savunan bir karar çıkararak N.'u, yanlış öğretisini geri almaya dâvet ve aksi takdirde derhal aforoz edileceği uyarısı ile tehdid etti. Kararın icrası görevi de İskenderiye Patriğine verilmiş bulunuyordu.

İşlerin bu duruma gelmesi karşısında bütün Hıristiyanlığı kapsıyan genel bir toplantının yapılması kaçınılmaz bir hal almıştı. Bu sebeple II. Theodosius ve II. Valentinianus, Katolik kilisesinin bütün metropolitlerini, yardımcı piskoposlarını da yanlarına alarak, Efes'te toplanmaya çağırdılar (431). N. onaltı piskopos ve silâhlı bir maiyetle geldi. Kyrillos elli piskoposla gelmişti. Ayrıca Kudüs'ten Juvenal, Selânik'ten Flavian, Antakya'dan Yohu da katılmışlardı. 22 Temmuzda Kyrillos ve arkadaşları Theotokos kilisesinde toplanıp N.'un akîdelerini açıklamaya davet ettiler. N. bu daveti reddetti. Bunu izleyen günlerde 159 piskoposun katıldığı bir toplantıda N. ile akîdeleri aforoz edildi, lânetlendi ve piskoposluktan atılmasını öngören bir karar alınarak bütün ruhanî meclis tarafından imzalandı. Birkaç gün sonra gelip toplantıya katılan (26 27 Haziran) Antakya piskoposu Johu, alınan karara karşı çıkarak Efes ve İskenderiye p iskoposlarının azli hakkında 53 imzalı bir karar çıkarttı. Uzun toplantı ve oturumların sonunda karşılıklı azil kararlarının hepsini uygulayan Theodosius; Kyrillos, Memnon ve N.'un her üçünü de tutuklattı. İki tarafın temsilcileri bu defa Kadıköy'de imparatorun önünde toplandılar.

Apaçık çoğunluğun duygu ve düşüncesi nihayet ağır basarak ortodoks akîdesi lehinde karar verildi ve *Efes konsili* böylece son buldu. Bundan sonra N. İstanbul'da bugün artık mevcud olmayan bir cemaat tarafından temsil edilmiştir.

Ancak Antakyalı'lar Kürillos ve akîdesine karşı aleyhtarlıklarını daha bir süre sürdürdüler. Yerlerinden atılan piskoposlar da bu muhalefete katılıyorlardı. Bunların Urfa'da kurdukları okul 489'da İmparator Zenon tarafından kapatılmıştır.

Azlinden hemen sonra Antakya'daki eski manastırına çekilen N. 435'e kadar orada kaldıysa da bu tarihte imparatorun emriyle Petra'ya sürüldü. Az sonra ikinci bir fermanla Yukarı Mısır'da, Büyük Vâha denen şehre sürüldü. Sokrates'in "Kilise Tarihi"ni yazmakta olduğu 439'da, orada ve henüz hayatta olduğu biliniyor. Burada göçebe Blemmu kabîlesi tarafından esir edildi. Salıverildiği zaman, bu defa da Mısır'lı Papaz Schenute'un eline geçip yeniden zulm gördü. Katılamadığı Kadıköy Konsiline dâvet edildiği hakkında bazı kanıtlar vardır. "Heraklit Papazları" adlı eserinin sonlarında, 449'da yine Efes'te toplanan ruhanî meclis hakkında geniş bilgi verdiği gibi, İmparator II. Theodosius'un Temmuz 450 tarihine rastlayan ölümünden de haberdardır Ayrıca Kadıköy Konsilinin tutunaklarından ve İskenderiye'de Kyrillos'un halefi Dioscurus'un kaçısından da haberdar olduğu anlaşılıyor. Bu tarihte zaten ihtiyar ve hasta olan N.'un az sonra ölmüş olması gerekir. Güney - doğu Anadolu'da Nestûrî Hıristiyanlar hâlâ mevcuttur. Süryânî kilisesi Nestûrî teolojisi içinde olduğu gibi, Orta Çağ'da Nestûrî misyonerleri tarafından Asya'da kurulan kiliseler de yine bu mezhebi sürdürmüşlerdir.

Urfa Okulunun kapanması (489)'ndan sonra Nestûrîler Nisibis'te ayrı bir okul ve kilise kurarak Bizans kilisesinden tamamen ayrıldılar. Nestûrî adını taşıyan bu yeni kilise N.'un bağlı olduğu Antakya okulunun aşağıda özetlenen akîdelerini sürdürmüştür:

I. İnsan özüyle ilgili nitelik ve özellikler cisimleşen kelâm (İsâ) için kullanılamaz.

II. Hz. Meryem hakkında "Theotokos" deyimi kullanılamaz. Çünkü O Allah'ın değil, ancak bir insan olan İsâ'nın anasıydı.

Modern Görüş: N. hakkında hüküm verirken Kyrillos'un suçlamaları ve bunlardan çıkarılan sonuçlardan daha başka kanıtlar üzerinde yürümek doğrultusunda çabalar, ancak son zamanlarda görülmektedir. Bu kanıtların bir kısmı N.'un mektuplarından ibarettir ki, bunlar yazıldığı kimselerin eserleri içinde yer almaktadır. Bir kısmı, çekişme ve tartışma sırasında İstanbul'da bulunan Marius Mercator adlı Afrikalı bir tüccarın toplıyarak Latince'ye çevirdiği dînî öğütlerdir. Süryânî yazmalarından derlenmiş belgeleri de bunlara eklemek gerekmektedir. Dr. F. Loofs tarafından 1905'te yayımlanan *Nestoriana* adlı koleksiyon bu konuda bilgi edinmek istiyenlere yardımcı olacak niteliktedir. Burada, bunların ne değerlisi ve N.'un kendi eseri ve hikâyesi olan "Şamlı Marakli-des'in Papazı" adlı eseri bulmaktayız. Bu eserin Süryânîce bir

çevirisi de N.'u izleyenlerin yerleştiği Fırat vâdîsinde bulunmuştur. (E. Üçyiğit)

NESTÛRÎLİK, Süryânî papazlarından Nastorius'un kurduğu mezhep. N. diye anılan ve Mesîh Îsâ'dan söz eden teolojik fikirler ilkönce Suriye ve İran'da, Urfa piskoposu İlbas ile (435) Nizip piskoposu Basumas tarafından yayıldı. Merkezleri Dicle üzerinde işlek bir ticaret merkezi olan Ktesifon (Medâyin) şehrindeydi. Bu kilisenin doktrini Nestorius'tan çok Mopsuestia'lı Theodore'a uzanmaktadır. Bu doktrine bağlananlar ne çeşit olursa olsun yeni telkinlere katılmaya isteksiz olduklarından başlangıçta Nestorius'un ad ve mezhebini de reddetmişlerdi. VII. yüzyılın ilk yarısında, Yakın - Doğu ve İran'da gerçekleşen İslâm fütûhâtından başlayarak N.'ler fâtihlerle uzlaşmayı başardılar. Bazan sert, bazan yumuşak muamele görmekle berâber, N.'ler İslâm topraklarında beş asır, resmen tanınmış bir müesseseye, Nestûrî Kilisesine bağlı bir cemaat hayatı yaşadılar. Moğul istilâsı İslâm dünyasını temelinden sarsarken N.'ler üzerinde de etkiler yaptı.

1258'de Hülegü Han, sonradan 1400 sıralarında da Timur Bağdad'ı aldı ve yağmaladı. Orta Çağ'ın en zengin, en kalabalık ve renkli şehri, tarihinin en ağır sarsıntıları altında ezilirken N.'ler N. Kilisesi ve dinî ve manevî bakımından ağır sarsıntı geçirdi. Timur'un elinden kurtulabilenler İran dağlarına kaçtılar. Mezopotamya tarihinde bir yıldan beri varlığını sürdüren bir cemaat böylece dağılmış oldu. N.'lerle Roma arasında birlik kurmak ve bunu kuvvetlendirmek için XVI. yüzyıl boyunca gösterilen gayretler de verimli olmadı. Ancak, Roma Kilisesi bu kadîm cemâatı kendine katmak doğrultusundaki çalışmalarına asla ara vermedi. Böylece küçük N. cemâatleri, Ortodoks Hıristiyan âleminin ufak parçalar olarak, son asırlara, hatta zamanımıza kadar hayatlarını devâm ettirdiler.

N.'ler, İncili ve Hıristiyanlığı öğretmek ve yaymak için büyük bir şevkle çalıştılar. Bir boydan bir boya Asya'nın çeşitli memleketlerinde bu gayretin etkileri oldu. Yalnız Suriye, Ermenistan, Arabistan ve İran'da değil, aynı zamanda Batı İran'da Hılvan'da, Horasan'da Merv'de; Herat, Taşkent, Semerkant Baluk, Kâşgar ve hattâ Çin'de Hanbaluk (Pekin) ve Singan - Fu'da; ve Hindistan'da Kalyana ve Kranganore'da piskoposluklar kurdular. Moğol istilâsı ve Müslüman yayılışı bunlardan birçoğunu silip süpürdü. Malabor'da yaşıyan 400 000 Hıristiyan, St. Thomas Hıristiyanları varlıklarını ve kaynağını Nestûrî misyonerlerine borçludur. Hıristiyanlığın Hindistan'daki yayılışı hakkında Aziz Thomas ve Bartholomeus'a atfedilen hikâyeler tarih açısından temelsizdir. İskenderiyeli Tantaenus'un gösterdiği faaliyet de hiçbir sonuç vermemiştir. Suriye menşeli Hıristiyan teolojisi ile Nestûrî Hıristiyanlığı aynı niteliktedir. VI. yüzyılda yaşıyan Cosmos İndicopleustes, Seylan ve Malabar'da bulduğu Hıristiyanların İran'dan gelmiş olduklarını ileri sürmekle isâbet etmektedir. Bunlar, muhtemelen gördükleri zulüm ve baskıdan kaçan mültecî göçmenlerdir. Durumları Fransa'dan İngiltere'ye sığınan Huguenot'ların veya Amerika'ya göçen İngilizler (Pilgrim Fathers)'in durumuna çok benzemektedir. Madras civarında St. Thomas dağında ve Travancore'da, Kottayam'da bulunan haçlar üzerindeki pehlevîce yazılar, buralardaki Hıristiyanlığın hem eskiliğini (VII ve VIII. yüzyıllar), hem de Nestûrî Hıristiyan akîdesinin özelliği olan ve çarmıhta ıztırap çeken Îsâ'nın üçlü kişiliğini belirten delillerdir. 745 tarihinde Kana'lı Thomas Bağdad ve Ninova'dan yeni bir göçmen kafilesi getirdi. "St. Thomas Hıristiyanları" adının işte bu adamla, Aziz Thomas'ın biribirine karıştırılmasından çıkmış olması mümkündür. 822'de İran'da cemâatı güçlendiren yeni kafileler gelmesine rağmen, Malabor kilisesi fikrî bir canlılık gösteremediği gibi misyonerlik alanında da dikkate değer bir çaba gösterilememiştir. Bunlar, kendi kralları tarafından yönetilen kapalı bir kast içinde yaşadılar ve hattâ Hinduları taklîd ederek yiyeceklerde ve gündelik hayatta kast düzeninin gerektirdiği tahditlere uydular. 1330'da Papa XXII. Jean, Jordanus adında Dominiken bir Fransız râhibini Quilon piskoposu olarak tâyin ettiğine ve bütün Nestûrîleri "Hıristiyan Kilisesi"ne katılmaya davet ettiğine dâir bir emirnâme çıkardı. Fakat, bu dâvet reddedildi. Suriyeli Hıristiyanlar XVI. yüzyılda Müslüman baskısına karşı Portekiz'li göçmenlerden yardım istemek zorunda kaldılar. Çok geçmeden beklenen yardım yerine Müslüman baskısından daha şiddetli bir düşmanlığa ve engizisyona mâruz kaldılar. 1599 tarihli Diamper Synod'unda Suriyeliler Roma'ya boyun eğmişlerdi. Ama bu, zor karşısında çâresizlikten gelen bir itaatti. Nitekim Babylon katolikosu tarafından gönderilen Suriyeli piskopos tutuklanınca isyan patladı. Çünkü, eski akîdelerinden vazgeçemezlerdi. Nitekim, bir kısmı Roma Kilisesini Roma - Suriye kilisesi olarak kabullenmişlerdi. Ötekiler ise tamamiyle eski Suriye itikadına dönmüşlerdi. Günümüzde bütün cemâatin dörtte üçü işte bunlardan oluşmaktadır.

Misyoner faaliyetinin yayılış alanı: Çin'deki misyoner çalışmalarının en eski izleri Şansi eyâletinde, Sian'da 625'te bulunan tablet üzerinde görülmektedir. Tablet, "Orta İmparatorluk döneminde çıkarılan Tat'sin fermânını takdîm ve ta'zîz ederek anmaktadır. Bunun altında, oyulmuş bir haçın üzerinde, Hıristiyan akîdelerinin Çince ve Süryânîce bir özeti görülmektedir. Ayrıca Yâkudiye'den 636'da gelen Olopan'ın gördüğü hüsnü kabûl anlatılmaktadır. İki kuşak boyunca bu dâvâ başarıyla yürüdü. 699 ve 813 mezâliminden sonra da yaşadı. Daha sonra ikinci bir misyoner hey'eti geldi. Birçok kilise yapıldı. Bâzı imparatorlar bu dîni himâye ettiler. X. yüzyılda Nestûrî'ler Hıristiyanlığı özellikle Moğolistan'a soktular. 1274'te Marco Polo bunların kiliselerinden iki tanesini gördüğünü yazmaktadır. Prester John (Râhib Jan) menkıbesi; Karith adlı Moğul aşîretiyle bu kabîlenin reisi Ung Han'ın nasıl Hıristiyan olduklarını, bu aşîret beyinin vaftizden sonra nasıl Malek Juchana (Kral John) unvânını aldığını anlatmakta ve bu temel fikir üzerinde oluşmuş bulunmaktadır. Nestûrîler'in faâliyeti denilebilir ki bütün kıt'ayı içine alıyordu. Açtıkları kampanya şuurlu bir fütûhat hareketine benzemektedir. Hıristiyanlığın planladığı en büyük misyoner faaliyetlerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Bağdad'dan Pekin'e kadar uzanan ticaret yolları üzerinde sıralanmış Nestûrî kiliselerine Marko Polo tanıklık etmektedir.

Eski âdetlerine olağanüstü bir bağlılık göstermektedirler. V. yüzyıldan beri Hıristiyan dünyasının geri kalan kısmından hemen hemen kopmuş bir haldedirler. Bütün bu halleriyle kilise tarihi ile ilgilenenler için hayli ilgi çekici bir konu teşkîl ederler. Loş ve kaba yapılardan ibaret kiliselerinde resim ve sûret bulunmaz. En derin saygı ile bağlı oldukları haçtan başka şey görülmez. Hıristiyan dini azizlerine, Theodore'a ve Nestorius'a ait olmak üzere üç tane din kitapları vardır. Birincisi hayli eski tarihlere belki 431'den önceki yıllara âittir ve Nestûrî etkisinden uzaktır. Hıristiyan dünyasında kullanılanların en eskisi muhakkak ki bu kitaptır. Öteki ikisi de eski olmakla beraber şüphesiz daha sonraki tarihlere

âittir. Nestûrîlerin kitap ve şerîatları tam bir kesinlik göstermediği gibi, âyinleri de kesin kaidelere ve şekillere bağlanmış değildir. XVII. yüzyılda Roma Katolik Kilisesine bağlananlar Mar Şimun unvânı verilen bir patrik tarafından yönetilmekteydiler. Bunlar bazan Kuçanis, bazan da Çölemerik'i merkez edinerek teşkilâtlanmışlardı.

Sultan II. Abdülhamîd zamanında çevrelerindeki Kürd aşîretleriyle aralarında çalışmalar başladı. Bu mücâdeleli hava içinde I. Dünya Savaşı da başlayınca, 400 000 kadar Nestûrî Ruslar'a sığınarak İran'ın Hoy, Selmas ve Urmiye bölgelerine yerleştirildi. 1917 İhtilâli ile Rus ordusunun buralardan çekilmesi üzerine, bir süre Türkler'e karşı savaştılarsa da fazla dayanamıyarak Irak'a çekildiler ve 1918'de buraları işgal eden İngilizler'e sığındılar. 1932'de bağımsızlığına kavuşan Irak hükûmetine karşı ayaklandılar. Hareket başarılı olamayınca bu defa da Suriye'ye göçtüler. (E. Üçyiğit)

NEŞÂTÎ (öl. Edirne 1674), Türk şâiri. Ahmed Dede diye tanınan ve XVII. yüzyıl Osmanlı edebiyatının temsilcileri arasında kendisine has bir yeri bulunan şairin hayatı hakkındaki bilgi bir hayli yetersizdir. Edirneli olduğunda kaynakların birleşmesine karşılık soy kökü hakkında bilgimiz yoktur. Doğum tarihi için de yaklaşık olarak XVII. yüzyılın ilk yılları üzerinde durmak mümkündür. İyi bir öğretim gördüğü ve zamanında aydınlar için gerekli görüldüğü üzere Arapça ve Farsçayı öğrendiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Adı Ahmed olmakla beraber, genellikle, Ahmed Dede denmesinin sebebi, Mevlevî Dedesi olması hasebiyledir. Çocukluğu ve gençliğinin doğum yerinde geçtiği anlaşılmaktadır.

N., Gelibolu'ya gitmiş, orada Mevlevîhâne şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede'ye derviş olmuş, onun eğitim ve öğretiminden feyz almıştır. Şeyhinin vefatından sonra da seyahatlerle bir süre gezip dolaşmış, bir taraftan şiirler yazarken, diğer taraftan da bilgide ve görgüde kemalini bulmuştur. Bu arada Konya'ya da gitmiştir. Süresini tâyin edemediğimiz bir zaman fâsılası içinde orada kalmış ve 1081 - 1670 tarihinde Edirne'deki Murâdiye Mevlevîhânesi'nin şeyhliğine atanmıştır.

Edirne'deki Mevlevîhâne postnişinliği uzun sürmemiş, esasen bir haylı yaşlı olduğu halde, orada 1085 - 1674 yılında vefat etmiştir. Mezarı, Edirne Mevlevîhânesi'ndedir. Ölümüne birçok şâir tarih düşürmüştür. Bunlar içinde Nâbî (1640 - 1712)'nin ve Fasîh Dede (ölümü 1699)'ninkiler meşhurdur. Nâbî "*Neşâtî gitdi devrânın*" ve Fasîh Ahmed Dede de "*Neşâtî gitmegilê eyledî mahzûn ahbâbı*" mısraı ile tarih söylemişlerdir.

Ahmed Dede, ilk başta şiirde, Semendî mahlâsını kullanmıştır. Hattâ bu takma adı ile zamanın şeyhulislâmına bir kasîde sunduğu ve bunun pek beğenilmesi üzerine kendisine "bu mahlâsı bırak da Neşâtî mahlâsını kullan" denildiği, onun da bunu kabûl ederek Semendî'yi Neşâtî'ye tebdîl eylediği rivayet olunur.

N.'nin *Dîvân'ı, Hilye-i Enbiyâ*'sı olduğu gibi Urfî (ölm. 1591)'nin bazı kasîdelerine şerhi ve Farsça kavaid hakkında da bir eseri bilinmektedir. Ancak, ona şöhretini temin eden *Dîvân*'ıdır. İstanbul Kütüphânelerinde 9 nüshası tesbît edilmiş bulunan bu şiir mecmuasının muteviyâtı şöyledir: 3 *na't*, 1 *Mîrâciyye*, 2 *mersiyye*, 1 *Mevlâna Türbesi medhiyyesi*, 1 *muhammes*, 1 *şehrengiz*, 100'e yakın *gazel* ve 10 kadar *rübâî* ile 2 de *tarih*.

N., klasik edebiyatımızın estetik ölçülerini pek iyi bilen ve başarılı bir biçimde kullanan şâirlerdendir. Zamanında üstad sayılmıştır. Nâilî, Nâbî gibi büyük şâirlerin onu pek beğendiği bilinmektedir. Dili pek ağdalı sayılmaz. Güçlü bir üslûbu olduğu ve ince hayaller sahibi bulunduğu da, bilhassa gazellerinde rahatça müşahede edilebilir. Duyuşlarındaki zerafet, sıcaklık ve samimiyet, çok defa, okuyucuyu etkisinde bulundurur. Kasîdelerinde Nef'î tesiri, zaman zaman hissedilir. Ama Nef'î'nin caşkunluğu, ataklığı, üslûp ustalığı ondan daha yüksektir. Bir bakıma Nef'î ile Nedîm arasındaki edebî gelişmenin temsilcilerinden biri olarak da düşünülebilir. (A. Karahan)

NEŞ'ET, Hoca Süleyman (Edirne 1735-İstanbul 1807), Türk şâiri. Babası Enderûn'dan yetişmiş ve III. Ahmed (1703 - 1730) ile I. Mahmud (1730 - 1754)'un musâhiblerinden Ahmed Refiâ Efendi'dir. Bu zât İstanbullu olup şâirlik yönü de bulunan bir aydındı. Süleyman N., babasının, yazıp bestelediği bir şarkı sayesinde, afvedilip İstanbul'a dönüşü sırasında henüz iki yaşında idi.

Ahmed Refiâ, 1750 tarihinde, kaftanağalığı ile hacca gittiğinde genç oğlunu da beraberinde götürmüştür. Hicaz dönüşü baba oğul Konya'ya uğramışlardır. Orada Çelebi Efendiden Mevlevî sikkesi giymiştir. Böylece Mevlevî tarîkatına da bağlanmış oluyordu. Aradan az zaman geçince babasını kaybeden N., öğretimini daha da ilerletmeğe özen göstermiştir. Sarı Ali Efendi ve Yâsîn - zâde'den ders ve yazı çeşitleri görmüştür. Bu arada Nakşbendî Şeyhi Bursalı Emin Efendi'ye de intisâb eyleyerek ondan halîfelik de almıştır. Böylece hem derviş, hem de şeyh olmuş, ancak tarîkat elbisesi giyememiştir. Buna karşılık kendini Mevlânâ'nın ölmez eseri *Mesnevî*'yi çok iyi anlamağa vermiş ve Farsçasını ilerletmek uğrunda çok emek harcamıştır. Tahmasb - Kulı Han'ın hekimi İstanbul'a geldiğinde ondan Farsça okumuştur. Böylece Farsça ve Arapça şiir yazabilecek yüksek bir kültür seviyesine yükseldi. Türkçe'de şiir yazmakta kendisine Dâye-zâde Cûdî Efendi yol göstermiştir. Ona Neş'et mahlâsını veren de bu zattır.

Az zaman sonra N., *Mesnevî* okumakla şöhret kazanmış ve birçok öğrenci sahibi olmuştur. Ondan Farsça ders alan ve şiir kuralları öğrenenler arasında, çağında şiirde isim yapan şahsiyetler az değildir. Bunlar arasında Şeyh Galib (b. bk.) başta gelir. Galib'e Es'at mahlâsını veren de odur. Daha birçok kişiye de mahlâs vermiş ve onlara *mahlâsnâmeler* de armağan eylemiştir (Reis Pertev, Beylikçi İzzet gibi).

N., 1768'deki Rus savaşında Osmanlı ordusunda, zeâmet erbabı sıfatıyle hizmet etmiş, yararlık göstermiş bir gazidir de. Molla Gürânî semtindeki konağı, bir çok tanınmış şahsiyetin de ziyaret ettiği âdetâ edebî bir mektep gibi idi. Mezarı Topkapı dışında Sakızağacı denilen yerdedir. *Divan*'ından başka *Tercüme-i Şerh-i Beyt* (İstanbul, 1263), *Tûfân-i Ma'rifet, Tercümetü'l-Aşk* (biricik yazması özel kitaplığımızdadır) gibi eserleri de vardır.

Divan'ının İstanbul Kütüphânelerinde bilinen nüsha sayısı 9 adettir. Eser Bulak'ta 1252'de de basılmıştır. İçinde en dikkate değer olan şiirler *na't*'ler ile *mahlâsnâme*'lerdir. Bunlardan başka kasîdeler oldukça azdır. En çok *gazel* ve *tarih*'ler yer almaktadır. N., ilk planda gelen bir şâirdir, denemez. Fakat dinî şiirleri gerçekten dokunaklı, samimîdir. Nezîh, içli ve selîs bir üslûbu canlandıran şiirlerini takdîr edenler az olmamıştır. (A. Karahan)

NEŞ'ET MOLLA - BEY GİRAY (Avukat Neyzen Kırımî - zâde) (1843-1906), Türk bestekârı. Rumeli Kazaskeri Kırımlı - zâde Ahmed Reşîd Efendi'nin oğlu ve Kırım Hanları (Giraylar) hânedânındandır, yani Cengiz Hânedânı'nın Cuci Ulusu'ndan inmiştir. Edhem Paşa (b. bk.) Türk Musikisi repertuarı nota koleksiyonunun en mühim kısmını, Paşa'nın ölümünden sonra o satın almıştır. Kadılık yapmış, büyük kadılara mahsus "molla" lakabını kazanmış, sonra avukatlık yapmıştır. 1892'de başladığı avukatlık hayatı, Türk hukuk hayatında bir başlangıç sayılır. *Fihrist-i Ahlâk* ve *Kırımî - zâde Mecmû'ası* adlı iki eseri vardır. Hayli de nota bastırmıştır. Türk Muşikisi'nin hâmîlerindendi. Hüzzâm Şarkı'sı çok tanınmış ve sevilmiştir. Elimizde yalnız şu 2 şarkısı vardır: Hüzzâm Yürük Aksak (Gelincê bezme mestâne) ve Nihâvend (Neler çekdim zamânê dilberinden). İstanbul'da doğup burada 63 yaşında ölmüştür. Hayatının son 14 yılını avukatlıkla geçirmiştir. Türk avukatlarının pîri sayılmaktadır. (Y. Ö.)

NEŞ'ET MOLLA BEY GİRAY (Avukat Neyzen Kırımî - zâde)

NEŞ'ET ÖMER PAŞA (1844 - 1902), son devir Osmanlı ordu komutanlarından müşîr ve yâver-i ekrem. İstanbul'da, Beşiktaş'ta doğmuştur. Öğrenimini askerî okullarda yapmış, 1858'de Harbiye'ye girmiş ve 1864'te kurmay yüzbaşı olarak orduya katılmıştır. Çeşitli askerî görevlerde bulunduktan ve bir ara İskenderiye'de çalıştıktan sonra ferikliğe (korgenerallik) yükselmiş, Giresun ve Balıkesir tümen komutanlıklarında bulunmuştur. 1885'te ise, Tesalya'da, Yunanistan sınırında İkinci Tümen komutanlığına atandı. 1897 Osmanlı - Yunan savaşında tümeni ile Tesalya ordusuna katıldı ve bu savaşta başarılı hizmetlerde bulundu. Savaştan sonra Hudûd-ı Yûnâniyye Komutanlığı'na getirildi. 1900'de, rütbesi müşîrliğe (mareşal) yükseltildi. Ölümünden pek kısa bir zaman önce ise, Yâver-i ekremlik pâyesi verildi. 1902'de ordu merkezi olan Tesalya'nın Nasliç kasabasında vefat ederek, orada gömüldü. Çalışkan, dürüst ve başarılı bir Türk komutanı olan N., Bağdad vali ve komutanı Müşîr Ahmed Tevfik Paşa'nın kızı Nebiye Hanımla evli idi. İki oğlu ve bir kızı olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

NEŞ'ET ÖMER PAŞA

NEŞÎD (veya Neşîdu'l - Arab), Eski Arab Musikisi'nde — Maya'da ve Uzunhava'da olduğu gibi — usulsüz bir kısımla başlayan formlar *(Kitâbu'l - Agaanî,* VII, 188) (c. neşâid, aynı tarzın diğer farklı çeşitleri: neberât, şedharât) (Fârâbî, III, II). *Fâtih Anonimi*'ndeki *(Hâtime,* I, I) târîf ise şöyledir: Arabça 2 usulsüz mısrâ + Arabça 2 usullü mısrâ, her iki kısımdan birine "şatr" (tı ile) denir. Abdülkaadir Merâğî'ye göre ise güfte Farsça ise "neşîdu'l - 'acem" denir. (Y. Ö.)

NEŞİR : bk. YAYIM.

NEŞRÎ, Mehmed, ünlü bir Osmanlı tarihçisi. Doğum yeri ve hayatı hakkında kesin bilgi yoktur. Çağdaşı kaynaklarda mahlâsı olan N. sanı ile anılan yazarın asıl adının Mehmed olduğu üzerinde araştırmacılar birleşmekte iseler de, bu ad da kesinlik kazanmış değildir. Doğduğu ve yetiştiği yerde, bâzılarına göre Karaman, Germiyan veya Edirne'dir. Ama gençliğinde Bursa'da oturmuş ve tahsil etmiş olması ve Bursa subaşısı Koca Nâib ile olan tanışıklığı, onun, daha yakın bir ihtimalle, Germiyanlı olabileceği kanâatini kuvvetlendirmektedir. N.'nin II. Murad devrini görmüş olması, Fâtih zamanını bütünüyle yaşamış bulunması ve hele onun ölümü üzerine çıkan kargaşalığa şâhid olması ve, nihayet, II. Bâyezîd'in son yıllarında Bursa Sultnâniye'sinde müderris olarak bulunduğu hakkındaki kayıt, hayatının Bursa etrafında geçtiğini anlattığı kadar, uzun sayılacak bir ömür sürdüğünü de göstermektedir. Ünlü eserinin yıl bakımından iki ayrı bitiş tarihi göstermekte oluşu, ölüm tarihi hakkında da tereddüdlere yol açmıştır. Bâzıları onun, en erken, II. Bâyezîd'in saltanatının son yılı olan 1512 tarihinde ölmüş olacağı kanâatini ileri sürdükleri halde, Babinger 1519 yılında ölmüş olduğu ihtimalini kabûl etmektedir. Tezkirelerde görülen bâzı beyitleri ile aynı zamanda şiire de meraklı olduğu tesbît edilen N.'nin en mühim eseri, elimizde sâdece Osmanlı tarihi bölümü bulunan, *Cihân - nümâ* adlı tarihidir. Yazar tarafından genel Türk tarihi çerçevesi içinde hazırlandığı tahmin edilen *Cihân - nümâ*'nın Oğuz Han ve çocukları ile Türk devletlerine, Büyük Selçuklu Devleti ile Anadolu Selçukluları'na âit bölümlerinin yazılıp yazılmadığı dahi bilinmemektedir. Eserin elde mevcut bulunan kısmı asıl kitabın altıncı bölümü olup, o da sâdece Osmanlı tarihini ihtivâ ettiğinden, aynı zamanda *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adı ile de tanınmıştır. Daha yazıldığı günlerde ilgi gören bu eser, İdrîs-i Bidlisî, Hoca Sâdeddîn Efendi, Rüstem Paşa, Âlî, Solak - zâde ve Müneccimbaşı gibi büyük tarihçilerin faydalandıkları başlıca kaynak olduğu gibi, XIX. yüzyıldan itibaren de, gerek yerli, gerek yabancı tarihçilerin dayandıkları eserlerden biri olarak tutunmuştur. Metin, Türk Tarih Kurumu'nca iki cilt hâlinde yayınlanmıştır. Tahlil ve tenkidleri ihtivâ edecek olan üçüncü cildi henüz yayınlanamamıştır. Faik Reşit Unat - Mehmet A. Köymen, Mehmed Neşrî. *Kitâb-ı Cihân - nümâ.* I - I., Ankara, 1949, 1957. N. tarihinin, biri 1492 yılında Sultan II. Bâyezid'e takdim edilen: biri, 1492'den sonra 1517 yılına kadar geçen olayları içine alan ve N. tarafından özetlendiği sanılan ve aynı zamanda Yavuz Sultan Selîm'e sunulmuş bulunan (Paris nüshası); biri de, Firdevsî'nin yaptığı ve 1548 yılına kadar geçen olayları ihtivâ eden üç ayrı metni vardır. (İ. Parmaksızoğlu)

NEŞTER BALIĞI (Alepisaurus), ince uzun, yassı, gümüş gibi parlak bir balık. Uzunluğu 90 cm'dir. Ağzı pek büyük ve Barracuda'nın dişlerini andıran, çeşitli boyda bıçak biçiminde korkunç dişleri vardır. Çok yüksek olan sırt yüzgeci hemen bütün sırtı boyunca uzanır. Bu bakımdan, kılıç balığına benzeyen ve İngiliz'lerin Sailfish dedikleri balığı

andırır. Sırt yüzgeci ile iki uçlu kuyruk yüzgeci arasında bir küçük yağlı yüzgeç daha bulunur. Bu küçük yüzgeç, alabalık ve som balığını hatırlatır. Bu cins birkaç türe ayrılırsa da, bunlar birbirine pek yakındır. Bunların okyanusta çok derin sularda yaşadıkları sanılır. Bazan dalgalar bu balıkları Kuzey Amerika'nın Pasifik kumsallarına atar. A. aesculapius'a Aleut adaları kıyılarında çok rastlanır. Burada muhtemel olarak daha küçük balıkları avlarken kıyıya sürüklenir. En iyi bilineni Kuzey Atlantik türü A. ferox'tur. (V. Örs)

NEUBAUER, Adolf (Nagybicse, Macaristan 1831 - Viyana 1907), Yahudi asıllı Doğu ilimleri uzmanı. 1884-1900 yıllarında Oxford Üniversitesinde okutman olarak çalışmıştır. Bodley kitaplığında da görev almıştır. Başlıca eserleri : *Aus der Petersburger Bibliothek* (Petersburg kitaplığından) [1866]; *La géographie du Talmud* (Talmud'un coğrafyası) [1868]; *Catalogue of the Hebrew manuscripts in de Bodleian Library* (Bodley Kitaplığının İbrânîce yazmalarının kataloğu) [1886]; *Mediaeval Jewish Chronicles* (Orta Çağ'dan kalma Yahudi kronikleri) [1887 - 1895]. Bodley kitaplığının İbrânîce yazmalarını içine alan kataloğunda 2 500 yazmayı tanıtmıştır. (V. Örs)

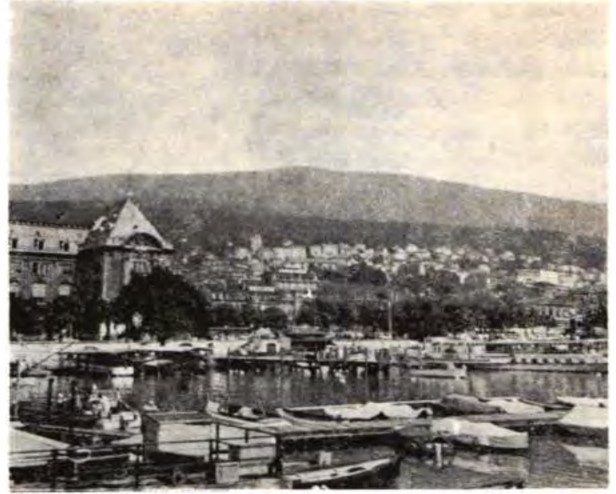
NEUBRANDENBURG, Doğu Almanya'da, Mecklenburg - Strelitz bölümünde, Tollense ırmağının Tollensese adlı gölden çıktığı noktada bir şehir. Nüfusu 42 900 (1970)'dür. Denizden yüksekliği 15 m'dir. Nüfusun büyük çoğunluğu Protestandır. 1248'de Brandenburg Markrafı (uç kontu) tarafından kurulan şehrin surları ve şehir kapıları olduğu gibi durmaktadır ve çok güzel bir Orta Çağ görünüşe sahiptir. Başlıca yapıları, sarayı ve XIII. yüzyıldan kalma Gotik kilisesidir. Piyano, makina, kâğıt fabrikaları vardır. Şehir merkezinde, 55 m yükseklikte Haus der Kultur und Bildung (Kültür ve bilgi evi) yer alır. (V. Örs)

NEUBURG, Batı Almanya'da Tuna kıyısında bir şehir. Nüfusu 17 000'dir. 1808'de kesin şekilde Bavyera'ya bağlanmıştır. N.'da XVI - XVII. yüzyıldan kalma bir şato vardır.

NEUBURG : Champ - de - Bataille Şatosu

NEUCHÂTEL (Almanca adı : **Neunburg**), İsviçre'nin kuzey - batısında, N. gölünün sol kıyısında, Jura sıradağlarının yamacında bir şehir ve kanton merkezi. Nüfusu 36 800 (1970)'dür. Şehrin denizden yüksekliği 438 m'dir. N.'lilerin dili Fransızca olup Protestan mezhebine bağlıdırlar. Şehirde 1909'da kurulmuş bir üniversite, liseler, bir ticaret yüksek okulu, bir saatcilik okulu, bir konservatuvar, bir rasathane, bir katedral, bir şato, birçok Rönesans ve Barok yapıları, bir güzel san'atlar müzesi (Rönesans üslûbu üzere) vardır. Saatçilik endüstrisi çok gelişmiştir. Birinci Thallium atom saati

NEUCHÂTEL : İsviçre'nin bu kentinden bir görünüş

burada yapılmıştır (1963). Süs endüstrisi, çikolata fabrikaları (Suchard) vardır.

Tarih : N.'nin bugün uzandığı yerde tarihöncesi yerleşme yerleri vardı. Bir konta âit eski bir şato N. gölünün batı kıyısı boyunca gemiciliğin emniyetini sağlardı. Bu şatonun yerine yeni bir şato geçmiş ve buna Latince Novum Castellum (= yeni şato) denilmiştir. Şehrin adı buradan gelir. N. kontları XII. yüzyılda, şato ile göl arasındaki yerleşme yerini bir şehir hâline getirmişlerdir. Hukuk işleri bakımından şehir Fransa'daki Besançon'a bağlanmıştır. XII. yüzyılın 2. yarısında Roman üslûbunda yeni bir şato yapılmıştır. Bunun kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. XII ve XIV. yüzyıllarda kontlar Gotik şatoya gömülmüşlerdir. Büyük Notre - Dame kilisesi kont II. Ulric (1147 - 1191) tarafından kurulmuş ve 1276'da açılmıştır. Revak XV. yüzyılda yapılmıştır.

Maison des Halles (Hal evi, yani sebze ve meyve satılan yer) 1570'te, Belediye binası (Hôtel de Ville) da 1784 - 1790 yıllarında yapılmıştır. Marval adını taşıyan ev (1609) N. Rönesansının güzel bir örneğidir; Hôtel Du Peyrou (1764 - 1771) ise Barok'u temsil eder. N. Kantonunun yüzölçümü 797 km² olup nüfusu 169 173 (1970)'tür.

Kanton : Kanton dili Fransızcadır. Kantonun yüzeyi Orta İsviçre Jura katları bölgesinde olup şu kısımlara ayrılır: Montagne adını taşıyan dağlık bölge, birkaç vâdî (Les Vallés : Val de Ruz, Val de Travers, Vallés de la Brévine) ve N. gölü boyunca uzanan Vignoble (bağlık bölge). İklim, yüksekliğe göre değişir.

Kontluk IX. yüzyılda Bourgogne krallığına, 1033'-de Alman imparatorluğuna bağlanmıştır. 1406'da hukuk bakımından daimî olarak Bern'e bağlanmıştır. Bern'in baskısı altında 1530 - 1533 yıllarında G. Farel hemen her ilçeye Protestanlığı sokmuştur. 1504'te ülke Orléans - Longueville hânedânının eline geçmiş, bu soy 1707'de sönünce, 1648'de prenslik olan ülke Prusya kralı I. Friedrich'e bağlanmıştır. 1805'te Fransa'ya bağlanmış ve 1806 - 1813 yıllarında N. prensi ve dukası unvânı altında mareşal Berthier tarafından idare edilmiştir. Napoléon düşünce N., Prusya'ya geri verilmiş, ama 1848'de çıkan bir ihtilâl sonucunda İsviçre'ye bağlanmıştır. (V. Örs)

NEUCHÂTEL [*nöşātęl*] **GÖLÜ** (Fr. Lac de Neuchâtel), Eski - Latince adı Lacus Aburodunensis olan bu göl, İsviçre'nin Jura sıradağları boyunca görülen göllerin en büyüğüdür. Deniz seviyesinden 429 m yüksekliktedir. Doğudaki Molas yükseklikleri ile batıdaki birinci Jura sıradağları arasında bulunur. Yüzeyi 218 km² olup uzunluğu 38 km., eni en çok 8 km, derinliği de 153 m'dir. Thièle (Alm. Zihl) ırmağı içinden geçer. Göl, gemiciliğe açık kanallarla (Broye ile Thièle kanalları) Bienne (Alm. Biel) ve Morat (Alm. Murten) göllerine bağlanmıştır. 1868 - 1881 yıllarında seviyesi sun'î olarak alçaltılmıştır. Böylece kıyılardaki, tarihten önce kazıklar üzerinde kurulmuş olan köyler meydana çıkarılmıştır. Gölün kuzey - doğu ucunda, La Tène'de Keltler'den kalma bir silâh deposu da bulunmuştur. Buna dayanarak, geç demir çağına âit "Kültür Laténe" adı verilmiştir.

NEUILLY - SUR - SEINE [*nöyi sür sen*], Fransa'da, Hauts - de - Seine departmanında, Paris'in batısında bir endüstri banliyösü. Nüfusu 71 200 (1968)'dür. Madencilik ilerlemiştir; otomobil fabrikaları, kimya maddeleri fabrikaları bulunur. Burada, I. Dünya Savaşı sonunda, Bulgaristan ile Müttefikler arasında 27 Kasım 1919'da N. antlaşması imzalanmıştır. Bk. BULGARİSTAN.

NEUKOMM, Siegmund (Salzburg 1778 - Paris 1858), Alman bestekârı. Michel ve Joseph Haydn'ın öğrencisi olarak birkaç yıl Viyana'da okumuştur. İsveç ve Rusya'da gezdikten sonra Paris'e yerleşmiştir. Piyanist olarak Talleyrand'ın evine bağlanmış, onunla Viyana Kongresine gitmiş ve bu şehirde XVI. Louis'nin hâtırası için bir Requiem (Kilise musikisi) yazmıştır. Bu eserinin ödülü olarak XVIII. Louis N.'u asılzâde yapmıştır. 1816'da Brezilya'ya giderek imparator Dom Pedro'ya bağlanmıştır. Avrupa'ya dönüşünde Londra'da Mendelssohn (b. bk.) ile karşılaşarak onunla arkadaşlık kurmuştur. Bundan sonra hayatı Fransa ve İngiltere'de geçmiştir. Chevalier N. olarak anılan bestekâr, binden çok eser bırakmış, ancak bunlar şimdi icrâ edilememektedir. Saf, nazik ve çok kültürlü bir adam olarak tanınmıştır. Yeğeni Edmund N., musiki üzerine eserler yazmıştır. (V. Örs)

NEUMANN, Balthasar (1687 - 1753), Alman mimarı. Güney Almanya'nın en tanınmış Barok mimarıdır. Gençliğinde geometri, kadastro ve mühendislik tahsili yapmıştır. 1717'de orduda mühendis olarak hizmet etmiştir. 1720'de Würrzburg'a dönmeden önce Milano ve Viyana'ya seyahat etme ve bu şehirleri tanıma fırsatını bulmuştur. O sıralarda Würzburg başpiskaposu muhteşem bir saray inşa ettirme hazırlıkları içindeydi, ve N. bu tasarının başmimarı olarak çalışmalarına başladı. Vatikanlı bir mimarın Heidelberg'de yapılmak üzere hazırladığı bir saray planından ilham alarak muhteşem planını çizdi. Bu projeye göre bina, iki büyük kanadın birleştikleri kısmın, yan tarafından üçüncü kanada bir şeref madalyası biçimini alacak şekilde birleşmesinden meydana gelmiştir. Başpiskoposun halefi tutumlu bir idareci olduğundan, bütün planlar tekrar gözden geçirilip tashih edilirken inşaata bir süre ara vermek zorunda kalınmıştır. Planların son şekli 1735'te tasdik edilmiş ve 1750'de ilerlemiş olan inşaata Giovanni Battista Tiepolo büyük merdiveni süslemek üzere çağrılmıştır. Sarayın en önemli ve en çok övülen özelliklerinin başında, Tiepolo'nun muhteşem freskleri gelmektedir. N.'ın bir başka şâheser merdivenine Bruchsal

NEUMANN, Balthasar : Würzburg Sarayı

sarayında (1731) rastlanır; Köln yakınlarındaki Bruhl sarayındaki merdiven onun ufak çapta da olsa mimari tarzının ne kadar cismanî olduğunun bir örneğidir. N.'ın muvaffakıyetlerinin en başında Alman Barok üslûbunu çok güzel ifade ve temsil eden kiliseleri gelmektedir. Yüzyılın ortalarına doğru güneydeki çağdaş meslekdaşlarının daha fantezi olan Rokoko üslûbuna dönmelerine rağmen N., Alman Barok üslûbuna yakından bağlı kalmıştır. Bununla beraber, Dientzenhofer familyası kiliselerinin gelişmesinde onun ileri teknik ve artistik buluşlarının dikkate değer tesiri inkâr edilemez. Vierzehnheiligen'de, Main nehrinin kenarında yükselen, hacılara ait bir kilisesinin yapımına 1743'te başlamıştır. Bu bina, bindirme kuleleri bulunan dar ön cephenin arkasında birbiriyle ilgili yedi oval ve daire biçiminde kısımdan meydana gelmiş bir kilise planına göre inşa edilmiştir. Neresheim manastır binasının iç taksimatı için de aynı plan genişletilerek uygulanmıştır. Her iki kilisenin yapımı ancak N.'ın ölümünden sonra tamamlanmıştır. Hayatının son yıllarında, Würzburg'da işler durgunken, seri hâlinde saray planları çizmiştir; bunlardan en önemlileri; Vienna Hofburg sarayının ana merdiveni (1747) ve Stuttgart Sarayı (1747)'dır; ancak her iki tasarı da sonuçlanmamıştır. (V. Örs)

NEUMANN, Franz Ernst (Joachimathal, Uckermark 1798 - Königsberg 1895), Alman fizikçisi ve mineraloji uzmanı. Königsberg'de profesör iken kurduğu seminer yolu ile Almanya'da matematik fiziğin kurucusu olmuştur. Öğrencileri arasında G. Kirchhoff ayrıca anılmaya değer. N. ışığın dalga teorisi üzerinde çok önemli araştırmalar yapmıştır. Maxwell'den önceki elektrodinamiği incelemiş ve kristalografiye lineer projeksiyon yolu ile yeni tasvir yöntemi uygulamıştır.

Eserleri 3 ciltte toplanmıştır (*Gesammelte Werke,* 1906 - 1928). (V. Örs)

NEUMANN [*nǫyman*], **Kral Friedrich** (Reichmansdorf, Bavyera 1793 - Berlin 1870), Alman müsteşriki. Heidelberg, Münih ve Göttingen'de tahsîl etmiş, Hindistan ve Çin'e geziler yapmış (1829 - 1831), bu ülkelerden birçok Hint ve Çin dillerinde kitaplar getirmiş; Münih'te doğu dilleri profesörü olarak çalışmıştır (1833 - 1852). Siyâsette liberal idi, bu görüşü profesörlükten uzaklaştırılmasına sebep olmuştur. Pek çok eser bırakmıştır. Başlıcaları şunlardır: *Mémoires sur la vie et les ouvrages de David Philosophe Arménien* (Ermeni feylosofu David'in hayâtı ve eserleri hakkında notlar) [1829]; *Geschichte der armenischen Literatur* (Ermeni

edebiyatı tarihi) [1836]; *Asiatische Studien* (Asya araştırmaları) [1837]; *Geschichte des englischen Reichs in Asien* (Asya'daki İngiliz İmparatorluğu tarihi) [1857]; *Geschicte der Vereinigten Staaten von Nordamerika* (Kuzey Amerika Birleşmiş Devletlerinin tarihi) [1863 - 1866]; *Hoen - Schein or the discovery of America by Buddhist monks* (Hoen - Schein veya Buddhist keşişleri tarafından Amerika'nın keşfi) [1874].

NEUMARK, Fritz (doğ. Hannover 1900). Alman ekonomi bilgini. 1932-1933 yılları arasında profesör olarak Frankfurt'ta çalışmış, 1933 - 1952'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde görev almış, 1952'de tekrar Frankfurt'a dönmüştür. 1958-1960 yıllarında Wissenschaftsrat (Bilgi Konseyi) üyesi olmuş, 1958 - 1962 yıllarında da Verein für Sozialpolitik (Sosyal Politika Birliği)'in başkanı olmuştur. 1960 - 1962 yıllarında Avrupa Ekonomik Topluluğunun Vergi ve Maliye Komitesi başkanlığına getirilmiştir. 1965'ten beri Federal Alman Maliye Bakanlığı müşâvirler Konseyinin başkanı olarak çalışmıştır.

NEUMARK, Fritz

Başlıca eserleri: *Konjunktur und Steuern* (Konjonktür ve vergiler) [1930]; *Wirtschafts und Finanzprobleme des Interventionsstaates* (Müdaheleci devletin ekonomik ve malî problemleri) [1961]; *Grundsätze der Besteuerung in Vergangenheit und Gegenwart* (Geçmişte ve şimdiki zamanda vergilendirme ilkeleri) [1965]; *Fiskalpolitik und Wachstumschwankungen* (Devlet geliri politikası ile gelişme dalgalanmaları) [1968]; *Grundsätze gerechter und ekonomisch nationaler Steuerpolitik* (Âdil ve ekonomi bakımından rasyonel vergi politikasının ilkeleri) [1970]. (V. Örs)

NEUMAYER, Fritz (doğ. Kaiserslautern 1884), Alman siyaset adamı. Önce FDP (Freie Demokratische Partei: Serbest demokratik parti) sonra F. V. B. (Freie Volkpartei: serbest Halk partisi)'ye bağlanmıştır. Önce avukat olarak hayata atılmış, 1947 - 1949 yıllarında Rheinland - Pfalz meclisine üye seçilmiştir. 1947 - 1948'de Rheinland - Pfalz'ta ekonomi ve ulaştırma bakanı olmuş; 1949 - 1957 yıllarında Federal Meclis üyesi olmuş, 1952 - 1953 yıllarında Federal Mesken inşaat bakanı olarak, 1953 - 1956 yıllarında da Federal Adalet bakanı olarak çalışmıştır.

NEUMAYER, Georg von (Kirchheimbolanden, Pfalz 1826 - Hamburg 1909), Alman hidrografı. 1875'te Hamburg'ta Deutsche Seewarte (Deniz rasathanesi) müdürlüğüne getirilmiştir. N. çalışmalarıyle bu müessesenin bütün dünyada ün kazanmasını sağlamıştır.

NEURATH, Konstantin Freiherr von (Klein Glattbach, Württemberg 1873 - Enzweihingen 1956), Alman diplomatı. 1908'den itibaren dışişleri bakanlığı hizmetinde bulunan N. 1919'da Kopenhag'da elçi olmuştur. 1922'de Roma'da (Quirinale), 1930'da da Londra'da büyükelçi olmuştur. Haziran 1932'den şubat 1938'e kadar, F. von Papen, K. von Schleicher ile birlikte, ve Hitler'in idâresinde dışişleri bakanı olarak çalışmıştır. Sonradan koltuksuz devlet bakanı ve gizli kabine başkanı olarak çalışmış; ancak, siyâsî bir etkisi olmamıştır. 18 Mart 1939'da Bohemya ve Moravya devlet koruyucusu olmuştur. 27 Eylül 1941'de izin istemiş; Ağustos 1943'te resmen işten çekilmiştir. Nürnberg mahkemesinde harp suçluları için açılan davalarda 15 yıl hapse mahkûm edilmiş, Spandau'da bir süre hapiste yattıktan sonra 1954'te serbest bırakılmıştır. (V. Örs)

NEURATH, Konstantin Freiherr von

NEUREUTHER [*noyroyter*], **Eugen Napoleon** (Münih 1806 - Münih 1882), Alman ressamı. Tahsiline Münih'te başlamış, Paris'te devam etmiş (1830), daha sonra Roma'ya giderek (1838) Peter von Cornelius'un te'sîrinde kalmıştır.

1848'de Nymphenburg'daki Kraliyet Çini Fabrikasının müdürü olmuş, bu müessesenin 1856'da satılmasına kadar bu görevde kalmıştır. 1868 - 1877 yıllarında Kraliyet Endüstri San'atı kurulunda resim ve planlama profesörü olarak çalışmıştır. Ev dekoratörü, gravör, ressam ve endüstri ressamı olarak kabiliyet göstermiş ve büyük başarılar kazanmıştır. Goethe'nin *Balladen und Romenzen* (Şiirli hikâyeler ve şarkılar) başlıklı şiirlerinin kenar resimlerini (1820 - 1840) N. yapmıştır. *Souvenir du 27, 28, 29 juillet 1830 - 1831* (27, 28, 29 Temmuz 1830 - 1931) başlıklı bir metin çıkarmıştır. 1835'te Münih'teki Kraliyet Sarayı için Christoph Nartin Wieland'ın *Oberon* (ad) başlıklı şiirinden sahneler canlandırmıştır. Johann Gottfried von Herder'in *Cid* (ad, İspanyol kahramanı) başlıklı eseri için 70 resim yapmıştır. Mottman'ın fresklerine dayanan gravürleri mükemmeldir. Yağlı boyaları arasında Münih'te, "Schack gallerie" de saklananlar şunlardır: "Portia'nın rüyâsı", "ölen râhibe", "Mills villası", "Malta villası" ve "Goethe'nin *Hermann und Dorothea* (ad) başlıklı şiirinden bir sahne". Münih'te Endüstri San'atı Okulu ile Münih Teknik Üniversitesi'nin kubbesi ve merdiveni için resimler yapmıştır. (V. Örs)

NEURON (Fr. Neurone, sinir, Yun. = kiriş), sinir hücresi: İnsan ve hayvanda, sinir sisteminin hücre birimi. Bu birimler asıl sinir hücresi ile bunun uzantı (dendrit, neurit)'larından oluşurlar. Mikro derivasyonlar yolu ile özel N.'ların faaliyeti incelenebildiğinden beri, N. teorisi neurolojide ve neurofizyolojide, atom teorisinin kimyadaki önemine benzer bir önem kazanmıştır. N. teorisine göre N., anatomik, jenetik (oluş), fonksiyon (işleyiş) ve besleme bakımlarından bir birim teşkil eder, diğer N.'lardan küçük aralıklarla ayrılmıştır. Elektrik potansiyelleri, bu iş için özelleşmiş ve sinaps adını taşıyan zar bölgelerinden geçerek nakl olurlar. N.'ların pek çok (100 - 1 000) sinaps'ı olduğundan, N. çoğu zaman birkaç yerinden aynı zamanda potansiyeller alır. Bu potansiyellerin zamanda ve boşlukta toplamı N.'un bünyesi ve zar

özelliğine tâbî olup N.'un kendi integratif (tamamlayıcı) gücünü teşkil eder. Eğer zar potansiyeli N.'un uyarma eşiğine erişirse, bir itiş hâsıl olur, bu itiş de neurit yolu ile birkaç başka N.'u etkiler. Böylece, N.'lar arasında çok karmaşık bir etki oluşur.

İki çeşit N. vardır: kısa uzantılı N.'larla uzun uzantılı N.'lar. Uzun uzantılı N.'lar, beyin ve omurilik yollarını ve periferik (çevresel) sinirleri teşkil eder. Sinir hücreleriyle omuriliğin ön boyunuzunda bulunan ve uzun nevritleri kaslara götüren sinirler motör sinirler adını da taşır. Duyu sinirleri ise, tek kutuplu (Fr. unipolaire) sinir hücrelerine mâliktir ve bu hücreler omurilik boğum (Fr. ganglion)'larında bulunur. Duyu sinirleri çok uzun iki uzantı taşır; bunların biri, aferent (getirici) olup duyu uçlarından gelir, eferent (götürücü) uzantı ise arkadaki kök yolu ile omuriliğin en yakın sinaps'ına kadar gelir. Bu N.'lardan, sinir hücresinin kendisi, aferent'ten eferent'e geçen uyarı nakli fonksiyonunda hiç rol oynamaz. Uyarı, kesintisiz çevresel uçtan merkezî uca kadar geçer. Beyinde ve omurilikteki sinirlerin en çoğu kısa uzantılı, oraya katılan sinirlerdir. Bu uzantılar birkaç başka sinire uzanır. Bunlar yol çizme ve kesinti yapma, integrasyon (tamamlama) ve diferensiyasyon (ayırt etme) yolu ile sinir uyarmaların karmaşık düzeni ve koordinasyonuna yardım ederler.

N. teorisi XIX. yüzyılın sonlarında geliştirilmiştir. Bir zaman neurofibril (sinir lifleri) teorisi ile çatışma durumunda idi. Bu teori N.'larda görülen ince sinir liflerinin kesintisiz bir ağ teşkil ettiğini iddia ederdi (Retikülarizm, ağcılık). Sonradan bu teori morfolojik ve fizyolojik bakımlardan çürütülmüştür.

NEUSTRIA (=Yeni Batı Ülkesi; Lat. Francia occidentalis=Batı Franklar ülkesi), Merowing'ler çağında, I. Chlotarius (561'de ölm.)'un oğulları arasında paylaşılan Franklar ülkesinin batı bölgesi. Öbür bölgeler Austrasia ve Burgundia idi. N.'nın başlıca kentleri Paris, Soissons, Orléans ve Tours idi.

NEUTRA, Richard Josef (Viyana 1892 - Wuppertal 1970), Avusturya asıllı Amerikalı mimar. Viyana'da tahsil etmiş ve orada O. Wagner ile A. Loos'ın etkisi altında yetişmiştir. 1921'den itibaren N. E. Mendelsohn ile birlikte çalışmış ve 1923'te Amerika Birleşik Devletlerinde yerleşmiştir.

NEUTRA, Richard Josef: Los Angeles'da Griffith Park'da sağlık evi .

Orada ilkin F. L. Wright'in yardımcısı olarak çalışmış ve sonra bağımsız olarak, 1925'ten itibaren Los Angeles'ta R. Schindler'le temas ederek çalışmıştır. N. konutlar ve okullar inşa etmiş ve ekolojik ve biyolojik şartlara uygun yerleşme yerleri projeleri hazırlamıştır. Milletlerarası üslûbu, 1930'dan sonra daha serbestçe geliştiren ilk mimar N.'dır. Böylece modern mimarinin planlama ilkelerinin genel olarak benimsenmesine hizmet etmiştir. Düşünceleri Zürich ve Los Angeles'daki Ricard N. Enstitüleri tarafından temsil edilip geliştirilmektedir. Eserleri: *Los Angeles'ta Lovell'ın evi* [1927 - 1929], *California, San Fernando Valley'de Sternberg'in evi* [1936]; *California, San Pedro'da Channel Heights projesi* [1942 - 1944]; *California, Palm Springs'de, Kaufmann'ın evi* [1946 - 1947]; *California, Santa Barbara'de, Tremaine'in evi* [1947 - 1948]; *Düsseldof'ta Schauspielhaus* (tiyatro) *projesi* [1960]. Yazıları: *Wie baut Amerika* (Amerika nasıl inşa eder) [1927]; *Neues Bauen in der Welt: Amerika* (Dünyada yeni inşa şekli: Amerika) [1930]; *Wenn wir weiterleben wollen* (Eğer yaşamağa devam etmek istersek) [1956]; *Welt und Wohnung* (Dünya ve konut) [1962]; *Auftrag für morgen* (Yarın için sipariş) [1962]; *Naturelles Bauen* (Tabiî inşa) [1969]; *Naturnahes Bauen* (Tabiata yakın inşa tarzı) [1970]. (V. Örs)

NEUVILLE, Alphonse de (Saint - Omer 1863 - Paris 1885), Fransız ressamı. Picot ve Eugène Delacroix'nın öğrencisi olan N.'in başlıca eserleri: *Les dernières cartouches* (Son fişekler); *le cimetière de Saint - Privat* (Privat mezarlığı).

NEUVILLE [*növiy*], **Jean Guillaume** (Charité - sur - Loire, 1776 - Paris 1857), Hyde Baronu ve Fransız devlet adamı. Genç yaşta, sürgün Bourbon prenslerinin bir ajanı olmuştur. 1799'da Napoléon ile bir görüşme yaparak, XVIII. Louis'in tekrar Fransa tahtına çıkması konusunu tartışmıştır. Bundan sonra mülkü müsâdere edilmiştir. 1806'da A. B. D.'ne sürgün olarak gitmeyi kabûl edince, Napoléon N.'in mülkünü kendisine geri vermiştir. 1814'te XVIII. Louis tahta çıkınca, N. Fransa'ya dönmüş ve 1815'te Milletvekilleri Meclisi'ne girmiştir. 1816 - 1821 yıllarında A. B. D.'nde elçi ve başkonsolos olarak çalışmıştır. Bundan sonra büyükelçi olarak Portekiz'e gitmiştir. 1828'de bahriye nâzırı olmuştur.

NEVÂ, Türk Musikisi'nin "7" numaralı basit makamı. En eski makamlardan biridir. Safîüddin'de geçtiğine göre en az 7,5 asırlıktır. Uşşak dörtlüsüne rast beşlisi katılarak yapılmıştır. Seyri çıkıcıdır, inici şekline Tâhir (b. bk.) denir. Durak dügâh (lâ) ve güçlü — dörtlü ile beşlinin birleştikleri 4. derece olan — nevâ (re) perdeleridir. Donanımına si koma bemolü (segâh) ve fa bakıyye diyezi (evc) konur. İlk ârıza uşşak dörtlüsü, ikincisi rast beşlisi içindir. Orta sekizlideki sesleri — pestten tîze doğru — şöyledir: dügâh, segâh, çârgâh, nevâ, hüseynî, evc, gerdâniye ve muhayyer. Dizisinde niseb-i şerîfe'den 8 tane bulunur, binâenaleyh mülâyim'dir. Bazı eserlerde inici - çıkıcı olarak da kullanılmıştır. Eski asırların en rağbette olan makamlarından iken, son zamanlarda az kullanılmaya başlanmıştır. Elimizde bu makamdan 261 parça vardır ki makamlar arasında 19. gelir. Halk musikisinde nâdiren görülür. (Y. Ö.)

NEVÂ PERDESİ, Türk Musikisi'nde tîz sekizli'nin 5. perdesi. Portenin 4. çizgisine yazılan re sesi. Bir pest sekizlisine "yegâh", bir tîz sekizlisine ise "tîz nevâ" denir. Çârgâh (do) perdesine çifte diyez ve hüseynî (mi) perdesine çifte bemol konularak da göstermek mümkündür. Türk Musikisi'nde en çok bu perde, makamlarda güçlü olarak kullanılır. Osman Dede'nin ebced notasında nûn, eski ebced notasında ise ha, Kantemir'de he harfleri ile gösterilmiştir. Nevâ perdesinin XV. asırdan önce kullanılan klasik adı "pençgâh perdesi" dir (XV. asırdan önce perdelere şöyle deniyordu: bugünkü rast = yegâh, dügâh = dügâh, segâh = segâh, çârgâh = çârgâh, nevâ = pençgâh, hüseynî = şeşgâh, evc = heftgâh, gerdâniye = tîz yegâh). (Y. Ö.)

NEVÂ - ACEM, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Takrîben 3 asırlıktır ve zamanımıza gelmiş örneği yoktur. Nevâ + Acem şeklinde bir terkiptir. (Y. Ö.)

NEVÂ - AŞÎRÂN, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, takrîben 6 asırlık bir mürekkep makam. Aşîrân perdesinde kalan bir uşşak dörtlüsü ile karar veren Nevâ. (Y. Ö.)

NEVÂ - BÛSELİK, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Bu makamdan elimizde 29 eser vardır ki makamlar arasında 79. gelir. III. Selim'in (b. bk.) yaptığı terkiplerden biri olduğuna göre takrîben 190 yıllıktır. Fakat XVII. asırda da kullanılmıştır. Tâhir - Bûselik'in (b. bk.) rengine mâlik olmadığı için, onun kadar tutunamamıştır. Nevâ (b. bk.) makamına bûselik beşlisi veya tam dizisi ilâvesinden ibarettir. Bûselik ile dügâh (lâ) perdesinde kalır. Güçlüler birinci derecede Nevâ'nın güçlüsü nevâ (re), ikinci derecede de Bûselik'in güçlüsü hüseynî (mi) perdeleridir. Donanımına Nevâ gibi si koma bemolü (segâh) ile fa bakıyye diyezi (evc) konulur. Bûselik için nota içinde si bekar (bûselik), fa bekar (acem), yedende de sol bakıyye diyezi (nîm zengûle) kullanılır. (Y. Ö.)

NEVADA, Amerika Birleşik Devletleri'nin batısındaki devletlerden biri. Kuzeyde Oregon ve Idaho, doğuda Utah, güney - doğuda Arizona, batıda Kaliforniya ile sınırlanmıştır. Yüzölçümü 286 675 km², nüfusu 488 738 (1970), başşehri: Carson City'dir. "Nev." şeklinde kısaltılır.

N.'nın toprakları, batıda Sierra N. dağlarıyla doğudaki Kayalık Dağlar arasında bulunan ve Büyük Havza diye anılan bölgeyi kaplar. Ayrıca, ülkede kuzey - güney doğrultusunda uzanan dağ zincirleri vardır. N.'nın en yüksek yeri, güneybatıda, Kaliforniya sınırı yakınlarındaki Boundary Peak'tir (3 630 m). Utah sınırındaki Wheeler Peak'in yüksekliği de buna yakındır. N.'yı kaplayan dağlar arasında, vâdîler, yahut çöküntü alanları yer alır; bu çöküntü alanlarının bazısı göl hâlindedir. Kuzeyde Columbia, güneyde Colorado nehirlerine akan ırmakları saymazsak, N.'nın akarsuları Büyük Havza'nın dışına çıkmaz. Bazıları kaybolur gider, bazıları da, çıkış yeri olmayan göllere dökülür. Bütüniyle havza içinde kalan nehirlerin en önemlisi Humboldt'tur. Carson nehri Sierra N.'lardan doğup ülkeye girer, Lahontan barajını meydana getirdikten sonra havzada kaybolur. Truckee nehri de Pyramid gölüne akar. Ülkedeki göllerin en büyüğü Pyramid gölüdür. N. Tahoe gölünü Kaliforniya, Colorado nehri üzerindeki Hoover ve Davis barajlarını da Arizona ile paylaşır.

NEVADA : Reno'da mackay madencilik okulu

Okyanustan esen rüzgârları tutan Sierra N. dağları N.'yı kurak bir ülke hâline getirmiştir. Yazlar sıcak geçer, kış aylarında ise pek fazla soğuk olmaz.

N.'da oturanların % 70'i şehirlerde yaşar. Ahalinin % 92,3'ünü beyazlar, % 4,7'sini zenciler, % 2,3'ünü Kızılderililer meydana getirir. Bir miktar da Çinli ve Japon vardır. Ülkenin en büyük iki şehri Las Vegas ve Reno'dur. Diğer önemli şehirler Kuzey Las Vegas, Sparks'tır. Başşehir Carson City ise küçük bir kasabadan ibarettir. Reno'daki N. üniversitesi, ülkenin tek, yetkili yüksek öğrenim müessesesidir.

N.'nın ekonomisi tarım ve madenciliğe dayanır. Ülkede yaklaşık olarak 2 000 hayvan çiftliği vardır. Bütün çiftlik gelirlerinin beşte dördü hayvancılıktan elde edilir. En çok sığır ve koyun beslenir. Et ve süt mamulleri istihsali çok ileridir. N.'da elde edilen tarım mahsulünün çoğunu buğday, patates, arpa, yulaf, mısır, şeker kamışı ve soğan teşkil eder. N., madencilik bakımından Birleşik Devletler'in en başta gelen eyâletlerinden biridir. Ülkede elde edilen madenlerin en önemlileri bakır, manganez, barit, manyezit, kükürt, antimuan, civa ve tungstendir. N.'dadaki imalat işleri elde edilen madenlerin ve tarım mahsullerinin işletilmesine yöneltilmiştir.

NEVADA : Bir rodeo gösterisi

Tarih: N. topraklarından ilk geçenlerin XVIII. yüzyılın sonlarında Kaliforniya'ya yeni yollar arayan İspanyollar olduğu sanılıyor. Bu bölgeye Avrupalılar'ın girdiğini kesin olarak belirten kayıt 1825 tarihini taşımaktadır. Ancak, ilk yerleşmeler 1849'dan itibaren başlayabilmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar N. bölgesi Kızılderililer'in elinde bulunuyordu. Güneyde yaşayanlar araziyi sulamasını biliyor, pamuk, mısır ve sebze yetiştiriyorlardı. Kuzeydekiler ise çok ilkeldi, bitkilerin tohum ve meyvalarını yiyerek yaşıyordu. Kürk avcıları burada zengin kaynaklar buldular. Bölgeye çeşitli keşif seferleri yapıldı. 1851 yılında ilk sabit yerleşmeler başladı. Mormonlar'ın kurduğu bu ilk yerleşme merkezi 1855'te Cenoa adını aldı. 1857'de Mormon devri sona erdi. 1861'de ülke A. B. D.'nin bir arazisi hâline getirildi, 1864'te de 36. devlet olarak birliğe katıldı. N. Meclisi temsilciler meclisi ve senatodan meydana gelir. Temsilciler meclisi 47 temsilci, senato, 17 senatörden meydana gelir. Ülke, federal mecliste 2 senatör ve 1 temsilci ile temsil edilir. (O. Yüksel)

NEVÂ - GERDÂNİYE, Türk Musikisi'nde, takrîben 5,5 asırlık, zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam: Nevâ + Gerdâniye. (Y. Ö.)

NEVÂ - GEVEŞT, Türk Musikisi'nde, takrîben 5,5 asırlık zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam: Nevâ + Mâhûr. (Y. Ö.)

NEVÂÎ: bak. ALÎ ŞÎR NEVÂÎ.

NEVÂ - MÂYE, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği kalmamış, takrîben 5,5 asırlık bir mürekkep makam: Nevâ + Mâye ve Nevâ'da kalan Mâye. (Y. Ö.)

NEVÂ - KÜRDÎ, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. *Tedkıyk-u Tahkıyk*'te açıkça yazıldığı gibi, III. Selim tarafından yapılmıştır ve takrîben 190 yıllıktır. Elimizde 19 eser vardır ve makamlar listesinde 94. sıraya girer. Nevâ (b. bk.) makamına kürdî dörtlüsü eklenerek yapılmıştır. Kürdî dörtlüsü ile — Nevâ'nın da durak perdesi olan — dügâh (lâ) perdesinde kalır. Güçlüler, birinci derecede Nevâ'nın güçlüsü olan nevâ (re), ikinci derecede de çârgâh (do) perdeleridir. Nevâ gibi si koma bemolü (segâh) ve fa bakıyye diyezi (evc) ile donanır. Kürdî dörtlüsü için nota içinde si bekar ve si küçük mücenneb bemolü (kürdî) kullanılır. (Y. Ö.)

NEVÂ - NEVRÛZ, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, en az 5,5 asırlık bir mürekkep makam: Nevâ + Nevrûz. Bütün bu çeşitten terkipler gibi II. Murad zamanında yapılmış yüzlerce mürekkep makamdan biridir (1421-1451). (Y. Ö.)

NEVÂ - SELMEK, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, 5,5 asırlık bir mürekkep makam: Nevâ + Selmek. Bu da II. Murad zamanında (1421 - 1451) yapılmış yüzlerce terkipten biridir. (Y. Ö.)

NEVÂ - ŞEHNÂZ, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, 5,5 asırlık bir mürekkep makam: Nevâ + Şehnâz. Bu da, emsali gibi, II. Murad zamanında (1421 - 1451) yapılmış yüzlerce mürekkep makamdan biridir. (Y. Ö.)

NEVÂY-I HÜSEYNÎ (sonradan : **Nevâ - Hüseynî**), Türk Musikisi'nde bir kaç asırlık bir mürekkep makam: Nevâ + Hüseynî. Sonradan "Nevâ - Hüseynî" denenin terkîb ise, Hüseynî makamının nevâ (re) perdesindeki şeddidir. (Y. Ö.)

NEVÂY-I SÜNBÜLE, Türk Musikisi'nde bir kaç asırlık, zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam: Nevâ + Sünbüle. (Y. Ö.)

NEVÂY-I UŞŞAK (Fars. **"âşıkların sesi"**), Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, bir kaç asırlık bir mürekkep makam: Nevâ ve Uşşak makamlarının terkîbi. Son zamanlarda "Nevâ - Uşşak" denen makamsa, Nevâ'da Uşşak'tır ve Nevâ makamı ile ilgisi yoktur. (Y. Ö.)

NEVÂZİŞ (Fars. **"okşama"**), Türk Musikisi'nde eski bir mürekkep makam. Tek örneği, Hanparsum - Mandoli'deki (35) Mandoli Artin'in Peşrev'idir. (Y. Ö.)

NEV - BAHÂR (Fars. **"ilkbahar"**), Türk Musikisi'nde en az 6,5 asırlık bir mürekkep makam. Zamanımıza örneği gelmemiştir. Karar perdesi dügâh (lâ) idi. "Nev - bahârî" ise, Eski İran (Sâsânî) Musikisi'nde bir makamdır. Bârbed'in ihtirâ ettiğine inanılan 21. makamdır. "Nevây-ı Husrevânî" de Bârbed'in makamlarından biridir. (Y. Ö.)

NEVBE, Türkçe'de "nöbet" şeklini alan Ar. asıllı kelime. Cem'i: nevbât. Bir çok dillere de geçmiştir. Meselâ Rusça'da "nabat", "büyük askerî davul" demektir. Türkler'de günün belirli zamanlarında ve belirli yerlerde (hükümdar sarayları önü, kaleler vs.) verilen askerî konser bu adı taşır. Türk devletlerinde mehter hey'eti, bu şekilde her gün imparatorluğun pek çok, fakat belirli yerinde halka askerî konser verir, "nevbet urur" du ki, bu husus, sancak ve sikke ile hutbe gibi istiklâl alâmetlerindendi. En eski Türk devletlerinden gelen bu âdet, İslâm Türk devrinde Karahanlılar'a, Selçuklular'a, Osmanlılar'a geçti. Karahanlılar zamanında XI. asrın 3. çeyreğinde *Kutadgu Bilik*'ten 86. beyitten bir mısrâ: Bulut kökredi, urdu nevbet tuğu (gök gürledi, nöbet davulu vurdu) (Kâşgar). Türkler'den Abbâsîler'e, Arab, Hind devletlerine ve sonra Avrupa'ya da bu askerî musiki, nevbe an'anesi geçmiştir. (Y. Ö.)

NEVBET-İ MÜRETTEB (E), Arabca'da "fasıl" mânâsında kullanılan bu kelime, XIV - XV. asırlar Türk Musikisi'nde de çok geniş ve büyük bir formun adı idi. Meselâ Abdülkaadir Merâğî, bir çok nevbet-i mürettеb (e) bestelemekle iştihâr etmişti. Bu şekle kısaltılarak "nevbe" de denirdi ki, askerî nevbe ile karıştırmamalıdır. Bu şekil, arka arkaya sıralanan güfteli parçalarla saz eserlerinden müteşekkil bir suite hâlindeydi. Zamanın büyük bestekârları arasında bu formdan eser verebilmek, mühim bir ölçü sayılıyordu. Mağrib'de (Batı Arab Âlemi) kelime bugün, "fasıl" mânâsındadır. XV. asrın 3. çeyreğinde bir Osmanlı müellifi tarafından yazılmış ve d'Erlanger tarafından *Fâtih Anonimi* denen (eser Fâtih Sultan Mehmed'e ithâf edilmiştir) *Edvâr*'a göre klasik bir nevbet-i mürettеb (e) 5 güfteli parçadan müteşekkildir ve bu parçalara sırasıyle "kavl, gazel, terâne, müstezâd, fürûdâşt" denir. (Y. Ö.)

NEV - EDÂ (Fars. **"yeni tavır"**), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Notacı Emin Efendi (b. bk.) tarafından takrîben 90 yıl önce yapılmış, başka bir bestekâr tarafından kullanılmamıştır. Emin Efendi'nin Peşrev'i, Saz Semâîsi, bir Şarkı'sı makama örnektir. (Y. Ö.)

NEVERS, Orta Fransa'da, Nièvre departmanının merkezi. Nüfusu: 41 000. Paris'in 232 km güney-doğusunda Loire nehri ile Nièvre adındaki küçük kolunun birleştiği yerde bulunan şehir, ilk defa M. Ö. 52 yılındaki büyük isyanın merkezi olarak tarihe geçmiştir. O sırada *Noviodunum* olan adı sonradan *Nebirnum* olarak değişti. V. yüzyılın sonunda piskoposluk merkezi oldu. Daha sonra kontluk hâline gelen N., kontlar tarafından güzelleştirildi, surlarla çevrildi. 1538'de dükalık olan şehir Büyük İhtilâl'e kadar düklerin kaderini paylaştı.

NEVERS : Eski Dükalar sarayı

N.'de çeşitli tarihî mimarlık eserleri vardır. Eski bölümdeki daracık sokaklarda XIV ilâ XVII. yüzyıllardan kalma birçok eski evler görülür. St. Cyr katedrali biri Roman (XI. yüzyıl) diğeri Gotik (XIV. yüzyıl) üslûbunda iki kilisenin birleşmesinden meydana gelmiştir. XV ve XVI. yüzyıllarda yapılmış olan dükalık sarayında bir seramik müzesi vardır. Burası aynı zamanda adliye olarak kullanılmaktadır. Şehirdeki diğer önemli eserler güney kesimdeki kule ile (XVI. yüzyıl), XI. yüzyıl eseri olan St. Etienne kilisesidir. N., günümüzde faal bir sanayi merkezidir; mekanik ve elektrik malzemeleri, buzdolabı imalâtı gelişmiştir. Tekstil, matbaacılık, kimya endüstrileriyle fayans işleri ekonomide önemli yer tutar. (O. Yüksel)

NEV-ESER (se ile, Fars. "yeni eser"), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Elimizde bu makamdan 110 parça vardır ve makamlar listesinde 47. sırayı alır. Hammâmî-zâde Büyük İsmâil Dede'nin (b. bk.) (Hâşim Bey bunu açıkça kayd eder) terkîbidir ve 1,5 asırdan daha eskidir. Çok güzel, değerli, hayal ve melankoli tasvirlerine müsait bir makamdır. Şedd-i Arabân ile Nihâvend arasında bir te'sir bırakır, daha çok birincisine benzer. Dizisi bir sekizli içinde ifade edilebilen mürekkep makamlardandır. Nikrîz beşlisine (b. bk.) hicâz dörtlüsünün (b. bk.) ilâvesiyle yapılmıştır. Durağı rast (sol) ve güçlüsü —beşlinin dörtlü ile birleştiği 5. derece olan— nevâ (re) perdeleridir. İnici-çıkıcı olarak seyreder. Donanımına si ve mi bakıyye bemolleri (dik kürdî ve hisâr) ile fa ve do bakıyye diyezleri (evc ve nîm hicâz) konur. Si bemol ile do diyez nikrîz beşlisi, mi bemol ile fa diyez de hicâz dörtlüsü içindir (aynen Şedd-i Arabân donanımı). Orta sekizlideki sesleri, pestten tîze doğru, şöyledir: rast, dügâh, dik dürdî, nîm hicâz, nevâ, hisâr, evc ve gerdâniye. Bu dizide niseb-i şerîfe'den 6 tane olduğu için, gizli mütenâfir'dir. Araplar bu makamı bazan bu isimle, daha çok Hayyân (b. bk.) adıyle kullanmışlardır. (Y. Ö.)

NEVEVÎ, Muhyiddîn Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (1233-1277), XIII. yüzyılın en değerli din bilginlerinden biridir. Şam'ın güneyindeki Nevâ kasabasında doğmuştur. Daha küçük yaşta iken üstün zekâsı kendini göstermekle, babası onu Şam'a götürerek Revâhiye medresesine yazdırmıştı. N., önce, tıp öğrenimi yapmağa niyet etmiş iken, sonra kendisini dinî bilgilere vermiş ve kısa zamanda ve bilhassa Şâfi'î mezhebinde otorite hâline gelmiştir. Bu sebebledir ki, 1266 yılında, Ebû Şâmme'den boşalan ve Şâm'ın en ünlü medresesi olan Eşrefiye müderrisliğine getirildi. Son derece kanaatkâr bir hayat süren N., evlenmekten dahi kaçınarak, ömrünü 50'yi bulan eserlerini yazmakla geçirmiştir. Halk arasında da büyük bir saygıya mazhar olan N., Şamlılar'ın veya Suriyeliler'in sorunlarını devrin hükümdârı Sultan Baybars'a duyurmak üzere, âdetâ halk temsilcisi olarak seçilmişti. Böyle bir temiz ömürden sonra N., 1277 de, doğduğu Nevâ kasabasında öldü ve oraya gömüldü. Türbesi, halk için bir hâcet kapısı olarak ziyaret mahalli haline geldi. N., Şâfi'î fıkhı yanında, büyük bir hadîs bilgini olarak da tanınır. İmam Müslim'in *Sahîb*'ine en büyük şerhi yazmış, bu eser 5 cilt olarak 1283'te Kahire'de yayınlanmıştır. Şâfi'î fıkhı üzerine kaleme aldığı *Minhâcü't-Tâlibîn* ise, İbnü Hacer'in *Tuhfe*'si ve Remlî'nin *Nihâye*'si ile birlikte, bu mezhebin temel kitabı sayılmaktadır. Hayatı için birçok menkıbe kitapları yazılan N.'nin öteki eserlerinin tam listesi için bk. Heffening, *Zum Leben und zu den Schriften al-Nevavi, Der Islâm,* 1935, XXII; 1937, XXIV. (İ. Parmaksızoğlu)

NEV'Î (**asıl adı : Yahyâ;** Malkara 940 [1533-1534]-İstanbul 1007 [1599]), Türk şâiri. Babası Halvetî şeyhi Pîr Ali'dir, Malkara'da imamlık ve sıbyan mektebi öğretmenliği yapmıştır. 12 yaşında iken babasını kaybeden N., bir süre daha doğum yerinde kalmış, sonra da öğretimine devam etmek üzere İstanbul'a gitmiştir. Ahaveyn (iki kardeş) şöhretiyle anılan Karamanlı Ahmed ve Mehmed Efendiler'den ders görmüştür. Özellikle Fâtih'te Sahn-i Semân müderrisi bulunan Mehmed Efendi'nin N.'yi etkisi altında bulundurduğu bilinmektedir. N. ile bu sıralarda ders arkadaşı olanlar arasında —büyük şâir Bâkî de dahil olmak üzere— 14 şâir yetiştiği kaynaklarda kaydedilir.

Mehmed Efendi, N. henüz 22 yaşında iken, Edirne'de Bâyezid Medresesine tâyin olununca, o da hocasıyle birlikte oraya gitmiş ve yine hocası, 8 yıl sonra (1563) İstanbul'da Süleymâniye Müderrisliği ile değerlendirilince yine beraberinde dönmüştür. Mülâzimlikten başlayan N.'nin müderris rütbesiyle ilk gördüğü vazife 1566'da (Nisan ayı) 20 akça ile Gelibolu'da Balaban Paşa Medresesi müderrisliğidir. Sonra değişik medreselerde görev almış ve maaşı da —günlük akçalar artarak— yükselmiştir. Bunlar arasında şunları zikredebiliriz: Mesih Paşa (aynı şehirde), İstanbul'da Şah Kulu, Murad Paşa, Cafer Ağa, Mihr ü Mah Sultan ve Sahn-i Semân'dan Çınarlı medreseleri. Bu vazifede iken Bağdad kadılığına atanmıştır (1590). Fakat henüz vazife yerine hareket etmeden III. Murad tarafından Şehzâde Mustafa'nın öğretmenliğine getirilmiştir. Az aralıkla şehzâdelerden Bâyezid, Osman ve Abdullah'ın da öğrenimi kendisine tevdi edilmiştir. Bu görevde III. Murad'ın ölümüne —ve onun yerini

alan III. Mehmed'in kardeşlerini öldürmesine — kadar (1595) kalmıştır. Padişah, N.'ye büyük iltifat göstermiş ve zaman zaman onunla sohbetten zevk almıştır. Ancak, anlaşılan şehzâdelerin öldürülmesi, kendisini pek saygılı bir şekilde karşılayan III. Murad'ın ölümü, — maaşlarında bir eksilme olmamasına, hattâ bâzı yeni tahsisat eklentilerine rağmen — şâiri çok müteessir eylemiştir.

Yahyâ N., 30 Zilkade 1007 (24 Haziran 1599) tarihinde ölmüş ve Şeyh Vefâ hazîresinde gömülmüştür.

N. ilmi, fazileti, tarafsızlığı, tevazuu ile tanınmış olgun bir âlim - şâirdir. Padişah ihsanları dışında, kimseden hediye bile kabûl etmeyecek kadar dikkatli ve tesir altında kalmaktan çekinen bir karakter sahibidir. Eline çok para geçtiği halde, ölümünde malı mülkü olmadığı görülmüş ve cenaze masrafları padişah tarafından ödenmiştir. Tezkireler onun meziyetlerini överler. Derviş - meşreb, rind edâlı, zühd ve takvâya mail, mutasavvıf davranışlı olduğu da belirtilir.

N. oldukça çok ve değerli eserler yazan bir bilgin şâir olmakla tanınır. Önemli eserlerini şöylece kaydetmek mümkündür: 1. *Dîvân*. Henüz yazma durumunu muhafaza eden ve İstanbul'da dört nüshası kütüphânelerde bulunan *N. Dîvânı*'nın Üniversite Kütüphânesi'ndeki nüshasının muhteviyâtı şöyledir: Bir dîbâceden sonra 13 kasîde, 4 tercî-i bend, 1 murabbâ, 2 tahmîs, 3 tesdîs, 358 gazel, ve 21 kıt'a. N.'nin kasîdelerinde girizgâhlar san'at bakımından imrenilmeğe değer bir güzelliktedir. Bunlar arasında özellikle Şehzâde Mehmed'in sünnet düğünü münasebetiyle yazdığı *Sûriyye* şöhretli kasîdelerinden biridir. Ancak N.'nin şöhreti ve asıl başarısı gazellerindedir, demek daha doğru olur. Şuarâ tezkireleri N.'nin gazellerindeki hayal ve mânâ inceliği üzerinde durmuş ve buna dikkati çekmişlerdir. N. külfetsizce yazan, edebî san'atlara ve mazmunlara fazla düşkünlük göstermeyen ince duygulu bir san'atçıdır.

2. *Hadîs-i Erbaîn tercümesi:* Bildiğimiz biricik el yazma nüshası Selîm Ağa Kütüphânesi'nde mevcut olup — mensur mukaddemesi müstesnâ — manzumdur. Yazar, mukaddimede, hadîs ilmindeki salâhiyetsizliğine rağmen, erbaîn hâfızı olma arzusunu taşıdığını, 40 hadîsin anlamını manzum olarak Türkçeye çevirip dört küçük bölüm halinde düzenlediğini açıklar. Bunlar hikmet ve mev'iza; tevâzu ve mahabbet, sıdk ve sadakat, fevâid ve avâid konularındadır. N., bu eserini, sonundaki tarih kıt'asına bakılırsa, 977 (1569 - 1570) tarihinde — yani Gelibolu'da Mesih Paşa Medresesi müderrisi bulunduğu sırada — yazmıştır. Hadîsler kıt'alar halinde olup *bahr-i remel*'in *fâilâtün fâilâtün fâilün* vezniyledir. Bunlardan bir kısmı Câmî tarafından tercüme edilmiş olanlardan seçilmişlerdir. Tercümeler başarılıdır.

3. *Netâyicü'l - Fünûn ve mehâsinü'l - Mütûn:* Kütüphânelerde birçok el yazma nüshaları bulunan bu kitap, N.'nin mensur eserleri arasında en önemli sayılan bir kitap olup din, tarih, çeşitli ilimlere dair bilgileri ihtivâ eden bir ansiklopedi karakterindedir. Mukaddimesinde yazar, ilme ve fenne tutkunluğundan, İslâm menkabelerine olan sevgisinden bahseder. Eserin bâzı muteber kaynaklara baş vurulmak suretiyle hazırlandığına değinir. Kitap 12 fenni içine almaktadır. Bunlar: tarih, hikmet, heyet, kelâm, fıkıh usulü, hilâf, tefsir, tasavvuf, rüya tâbiri, remil, efsun ve tıp, felâhat, nücum, fal ve zîç gibi ilimlerdir. Eser III. Murâd'a ithâf olunmuştur.

4. *Fusûsu'l - Hikem tercümesi:* Üniversite Kütüphâne'sinde olup III. Murâd'ın emriyle hazırlanmıştır. 1002 (1594) tarihinde ikmâl edilmiştir.

N.'nin bunlardan başka eserleri de vardır. Oğlu Atâyî, babasının 30 kadar risalesi olduğunu yazarsa da, bunlardan çoğu ele geçmiş değildir. (A. Karahan)

NEVRALJİ (Fr. nevralgie; Yun. neuron = sinir, algos = ağrı'dan), sinir ağrısı, sıkıcı, bazan da işkence edici, ama çoğu zaman hiç bir objektif sebebe dayanmayan, veya pek önemsiz görünen bir objektif sebebe dayanan ağrı. N.'ler bazan belirli bir sinir bölgesine münhasır kalır, meselâ Trigeminus N.'si interkostal (kaburgalar arası) N. ve iskias N.'si gibi; bazan da dağınık bir karakter alır ve difü (Fr. diffus) adı verilir. Başlıca sebepleri şunlar olabilir: 1. Sinir kökünün mekanik sıkışması (omur kemiğinin yerinden oynaması hallerinde olduğu gibi) veya 2. Hafif gelişen yangılar, bazan mikroptan ileri gelen hastalıklar da bir rol oynayabilir.

Bazı romatizma hastalıkları N.'den kolayca ayrılamaz. N.'ler bazan bir sinir yangısının ilk gösterileridir: Havaya karşı hassas olan bir çok insan N. hastalarıdır. N.'lerin tedavisi doktor tarafından tesbit edilecek başlıca sebebe bağlıdır. Bir çok hallerde N. acısı çeken insanlar hassas olup, kolayca etkilenen bir sinir sistemine sahiptirler. Bunlar doktor tarafından, özel olarak ruh tedavisi ihtiyacı gösterirler.

NEVRES, Abdürrezzak (ölm. Bursa 1762), divân edebiyatı şâiri. Asıl adı: Abdürrezzak, mahlası Nevres'tir. Kendisinden sonra gelen Osman Nevres'le karıştırılmamak için Nevres-i Kadîm diye anılır. Babasının adı *Esmâü'l - Müellifîn'*de Abdullah, *Tuhfe-i Hattâtîn*'de Mehmed olarak geçer.

Gençliğini doğduğu Kerkük şehrinde geçiren şâirin olgun bir medrese tahsili gördüğü ve henüz bu dolaylarda iken çok kuvvetli bir kaleme sahip olduğu, Bağdad'da bir zâta mürekkep ve kalem isteğiyle yazdığı bir mektubundan ve bu mektuba Bağdad'dan Mevkufâtî Mehemmed tarafından yazılan takdirli cevaptan anlaşılmaktadır.

N., bir ara Doğu Anadolu'da serdarlık ve valilik yapan Hekimoğlu Ali Paşa'ya intisap ederek onun ilk sadâretinde H. 1144 (1732)'te İstanbul'a gitmiş, Paşa'nın hâfız-ı kütübü olmuştur. İstîdât ve çalışkanlığı sebebiyle aynı yılda müderrislik pâyesine ermiş ve Kadıasker Hoca-zâde Abdullah Efendi'ye dâmâd olmuştur. Bir ara Tokat ve Filibe kadılıklarında bulunmuştur. Çağının büyüklerine dil uzatmak suçuyle 1162'de vazifesinden atılarak önce Edirne'ye, sonra da Girit adasında Resmo kasabasına sürgün edilmiş, Resmo'da altı yıl kaldıktan sonra Bursa'ya sürülmüştür. Bu şehirde de iki yıl dokuz ay sürgün hayatı yaşadıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.

1758'de vezîr-i Âzam Râgıb Mehmed Paşa'nın yardımiyle Kütahya kadılığına tâyin edilmiştir. Ancak, siyasî sebeplerle bu vazifesinden de uzaklaştırılan şâir, tekrar İstanbul'a dönmüştür. 1761/62'de yine büyüklere dil uzatmak suçuyle şâir Haşmet'le birlikte Bursa'ya sürgün edilmiş, oraya ulaştıktan birkaç gün sonra ölmüştür. Mezarı, Bursalı Tâhir'in ifadesine göre Pir Üftâde camiinin karşısındaki kabristandır.

N.'in manzum ve mensur, telif ve tercüme olmak üzere sekiz tane eseri vardır. Henüz basılmamış Türkçe ve Farsça dîvânlarının yazma nüshalarına İstanbul kütüphânelerinde rastlanmaktadır. Bunlardan en eskisi, Üniversite Kütüphânesi'nde (I, 159) olan nüshadır ki şâirin ölümünden iki yıl

sonra (1 Receb 1177) yazılmıştır. Bu dîvânlardan başka, Bedir gazâsına dair 373 beyitlik bir mesnevîsi, lugaze dair Farsça bir eseri, Abdullah Ensârî'nin *Ey derviş* adlı Farsça kitabının *Mebâliğü'l-hikem* adıyle Türkçeye tercümesi, "Tebrîz'in istirdadına dair risale" si, Hindistan Şâhı Celâleddin Mehmed Ekber Şâh'ın oğlu Cihangir Nûreddin tarafından yazılan "Cihangir Şâh Tarihi" nin Türkçe tercümesi, ayrıca bazı mensur mektuplarını içine alan *Münşeât'ı* vardır. Bu eserlerden sadece *Mebâliğü'l-hikem'i* 1302 yılında İstanbul'da basılmış olup, geri kalanları hep yazmadır.

N., XVIII. yüzyılın ilk yarısında yetişen tanınmış şâirler arasında önemli bir yer işgal ettiği gibi, bu çağın kuvvetli bir san'atkâr yazarı ve olgun bir bilgini sayılır.

Ana dili Türkçeyi çeşitli lehçeleriyle kullandığı gibi, Farsça ve Arapçayı da mükemmel bir surette bilmekteydi. Ayrıca, Hint dillerinden birini de az çok bildiğini, Türkçeye çevirdiği adı geçen tarih kitabı için yazdığı önsözünden anlıyoruz. Yazarlardan bir kısmı, N.'in kendine mahsus edâsı olduğunu söylemekle onun, Irak Türkleri'nin yerli dil özelliklerinin tesirinden tamamıyle kurtulamamış olduğunu ifade etmek istemişlerdir.

Nâmık Kemal, Mehmed Celâl, İbrahim Alâaddin (Gövsa) ve başkalarının Kerkük'lü N.'i, haklı olarak Osman Nevres'ten daha üstün ve daha san'atkâr bir şâir olarak görmeleri pek yerindedir. Çağdaşı Râgıb Paşa, Belîg, Fıtnat ve daha sonraları İzzet Molla gibi tanınmış şâirlerin, değerlendirdikleri N.'in birçok şiirine nazîreler yazdıkları bilinmektedir.

Eserlerinden öğrendiğimize göre, zamanında büyük devlet adamlarıyle sıkı ve sağlam yakınlıklarda bulunan şâir, siyasî nüfuz bakımından kuvvetli bir şahsiyet ve otoriteye sahipti. Mensur eserlerinde hürriyet aşkını ifade eden siyasî tenkitleri, kendisinden yüzyıl sonra gelen büyük vatan şâiri Nâmık Kemâl için âdetâ bir ilham kaynağı olmuştur. (A. Terzibaşı)

NEVRES, Osman (Sakız 1810?-İstanbul 1876), Türk şâiri. Aslında Rum olup Sakız'da doğmuştur. Abdürrezzak Nevres'le karıştırılmaması için Nevres-i Cedîd adıyle anılır.

Yazarlar, Ârif Hikmet'in *Mecmûatü't-Terâcim*'de geçen bir kaydına dayanarak şâirin doğum tarihini H. 1236 (1820) olarak tesbît etmektedirler. Oysa, Ali Rızâ Paşa'nın Bağdad valiliği yaptığı (8 Rebîülevvel 1247 - Şaban 1258) sıralarında methi için şâir tarafından yazılan kasîdeler, N.'in o vakitler 11 - 22 yaşlarında olmasını gerektiriyor. Ancak, bu yaşta bir şâirin Irak muhitinde bu kadar sağlam bir ifade tarzına malik olması şüphe ile karşılandığından doğum tarihini on yıl daha geriye, yani 1226 (1810) tarihlerine götürmek mümkündür.

N., henüz çocuk denecek bir yaşta iken Ali Rızâ Paşa'nın kölelerinden Süleyman Efendi tarafından satın alınarak birkaç yıl talim ve terbiyesine bakıldıktan sonra efendisine sunulmuştur. Medrese tahsilini ve edebî inkişâfını Ali Rızâ Paşa'nın himayesinde yapan şâir, vilâyet kâtipliği görevinde bulunmuştur. Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a giderek hâriciye mektûbî kalemine devam etmiştir.

1 Şaban 1265 (1849)'te Müşîr Abdülkerim Nâdir Paşa'nın Bağdad'a vali tâyin edilmesi üzerine kendisine önceden intisâb etmiş olan şâir de Bağdad'a gitmiştir. Daha sonra ordudan başkâtip ve 1275 (1858)'te de muhâsebeci olan N., vazifede lâübâlîliği yüzünden adının karıştığı bir hırsızlık olayı sebebiyle işinden atılmıştır. Perişan bir durumda kalan şâirin dimağı bozulduğundan Haydarpaşa hastahanesine yatırılmıştır. 1291 (1874)'de iyileşerek Zabtiye Nezâreti mektupçuluğuna tâyin edildiyse de, eski hastalığı tekrar başladığından bu vazifesine de son verilmiştir. Nihayet H. 1293 (1876)'te Üsküdar'daki evinde ölmüş, Karacaahmet kabristanına gömülmüştür.

N.'in Türkçe, Farsça ve bazı Arapça şiirlerini içine alan büyük dîvânı H. 1290 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu dîvânda mesnevî tarzında yazılı olarak geçen bazı parçalardan adının "Perî ile Cüvân" olduğu anlaşılır ve Fuzûlî'nin *Leylâ vü Mecnûn* hikâyesinin âdî bir taklidi sayılan manzum hikâyenin tamamı bugün için meçhulümüzdür. Yine dîvânı ile birlikte ve ilk defa olarak da 1289'da İstanbul'da basıldığı bilinen *Destâr-i hayâl* adlı mesnevîsi de bir kıymet ifade etmemektedir. N.'in edebî mektuplarını içine alan bir *Münşeât'ı* ve serdâr Abdülkerim Nâdir Paşa'ya ithâf ettiği *Eser-i nâdir* adlı manzum ve mensur bir eseri daha vardır.

Edebî inkişâfını daha çok Bağdad'daki edebî çevrede yapan şâir, bu şehri gazellerinde kendisine vatan saymaktadır. San'at değeri bakımından Kerkük'lü N.'e ulaşmamakla beraber, Irak Türkleri arasında daha geniş bir şöhrete sahiptir. Türkçe bir kısım gazelleri bu dolaylarda uzun hava tarzında çeşitli makamlarla okunmakta, bazı eserleri Tenzile (ilâhî) biçiminde bestelenerek Kerkük'te dinî alanda, özel olarak tekke çevrelerinde eskiden beri icra edilmektedir. Ayrıca, Türkiye'de bestelenmiş bazı şarkıları da meşhurdur.

Şiirlerinde ifade tarzı Osmanlıca'nın doğru düzgün şekliyledir. Bazı manzumelerini, söz gelişi "var" redifli gazelini yerli Türkmen lehçesiyle yazmıştır. Şiirleri umumiyetle kuvvetli sayılmamakla beraber düşük ve mübtezel manzumeleri yanında güzel ve değerli olanları da vardır.

N.'in takdirkârları arasında Muallim Nâci ve Zıyâ Paşa bulunduğu gibi, tenkitçileri arasında da başta Nâmık Kemâl olmak üzere birçokları vardır. İbnülemin'in anlattığına göre, Kerkük'lü Şeyh Rızâ ile aralarında geçen edebî bir tartışmada N.'in Şeyh Rızâ tarafını tutması Kemâl'in N.'le dargınlığına yol açmıştır.

N.'in Arapça şiirleri, ifade ve üslûp bakımından düzgün olup öteki bazı Türk şâirlerinin, söz gelişi Fuzûlî'nin Arapça şiirlerinden üstündür. Türkçe'de olduğu gibi, Arapça şiirlerinde de hatasız bir nâzım sayılır. Mazmun ve san'at değeri bakımından ise dîvân edebiyatının taklitciliğini yapmaktan kendini alamamıştır. Çağının Arapçası'nı mükemmel bir surette kullanan N., Irak'ta çağdaş Arap şâirlerinin başta gelenleri (Abdülbâki el-Ömerî ve başkaları) ile edebî münasebetler kurmuştur. (A. Terbizaşı)

NEVRES BEY (Ûdî) (**soyadı : Orhon**) (1873 - 21.1.1937), Türk ûd virtüozu. Malatya'da doğdu, 64 yaşında İstanbul'da öldü. Fakir bir adam olan babası, 1880 yıllarında iş bulmak için İstanbul'a geldi. Bir paşaya kapılandı. Bir kaç yıl sonra da, annesi zâtürrieden ölen oğlu N.'i Malatya'dan İstanbul'a getirtti. N., paşanın ihtimâmıyle tahsil ve terbiye gördü. Kendi kendine ûd öğrendi. Tanbûrî Cemil'le tanıştı ve onun te'sîrinde kaldı. Büyük şöhret yaptı, konserlere katıldı. Birinci Cihan Harbi'nde (1914 - 1918) Almanya'ya gidip musiki görgüsünü arttırdı. Anadolu'yu dolaşıp halk türküleri topladı. Fakir bir ömür yaşadı. Bu durumda gırtlak kanserinden Cerrahpaşa Hastahanesi'nde öldü. Yakacık'a gömüldü. Aynı zamanda okurdu. Mağrur, münzevî, titiz ve

alıngandı. Çok yüksek müzikalite ile çalan N. B., Türk Musikisi'nin tanıdığı en büyük sâzendelerden biridir. Şerif Muhiddin Targan'dan sonra, Türk Musikisi'nin yetiştirdiği en iyi ûdîdir. Müzikalitesi, Şerif Muhiddin'den üstündü. Pek çok şarkıya çok güzel aranağmeleri yapmıştır. Meselâ Mustafa Çavuş'un Hisâr - Bûselik'ten "Dök zülfünü..." diye başlayan şarkısının meşhur aranağmesi onundur. Pek çok plak doldurmuş, bazı plaklara aynı zamanda okumuş, bazılarında Cemil Bey'in kemençesine refakat etmiştir. Güzel bir kaç eser de bestelemiştir. (Y. Ö.)

NEVRES PAŞA (Vezir Mehmed) (14.VIII.1826 - 13.XII.1872), Türk devlet adamı ve bestekârı. İstanbul'da Beşiktaş'ta doğdu, Viyana'da 46 yaşını 4 ay geçe öldü. Kanlıca İskelesi mescidinin kabristanına gömüldü. Babası Basra gümrük müdürü Mustafa Bey, onun babası da Varna muhâfızı (kale kumandanı) Derviş Hasan Paşa'dır. Beşiktaş'ta büyüdü. 11 yaşında iken aile dostları bestekâr Musâhib-i Şehryârî Saîd Efendi'nin tavsiyesiyle 1837'de Enderûn-ı Hümâyûn'a alındı. II. Mahmud (1808 - 1839), çocuk Nevres'i bizzat gördükten sonra, ikinci oğlu Şehzâde Abdülaziz Efendi'nin hizmetine verilmesini söyledi. O sırada Abdülaziz Efendi 7 yaşında ve Nevres'ten 4 yaş küçüktü. Birlikte tahsil ve terbiye gördüler. 2 yıl sonra I. Abdülmecid (1839 - 1861) tahta çıkınca, 13 yaşındaki Nevres'i, kardeşi Velîahd Abdülaziz Efendi'nin hizmetinden aldı. N., Enderûn'da tahsiline devam etti. Aziz Efendi'den Arabça, başka bir müderristen Farsça öğrendi. Hayli musiki kültürü de edindi. Bu arada meşhur bestekâr Kemânî Rızâ Efendi'ye dâmâd oldu. Rızâ Efendi'den hem musiki, hem de keman öğrendi. 1 Haziran 1855'te, 16 yıl önce çocukken 2 yıl hizmetinde bulunduğu Velîahd Abdülaziz Efendi'nin maiyetine verildi. Bu defa Sultan Abdülaziz (1861 - 1876) tahta geçinceye kadar 6 yıl maiyetinde bulundu. Efendisi 25 Haziran 1861'de padişah olunca, 2. mâbeynci oldu. Fakat vaktiyle arkadaşlık yaptığı Sultan Aziz'le lâubâlîlik ettiği için, bir ay mâbeyncilikten sonra, 21 Temmuz 1861'de Çatalca kaymakamlığına sürüldü. Bu göreve mîrmîrân rütbesiyle tâyin edildi ki, askerî rütbelerden "kaymakam = yarbay" a eşit sivil (mülkî) rütbe idi ve bu rütbe sahipleri "paşa" diye anılırdı. Fakat Sultan Aziz'in, N. P.'ya büyük teveccühü vardı, çok yakın adamıydı. Bir ay bile Çatalca kaymakamlığında bırakmadı. Bir kaç haftalık bir Saray'dan uzaklaştırma cezasını kâfi gördü. N. P., 12 Ağustos 1861'de Istabl-ı Âmire (saray ahırları) müdürü oldu ve az sonra rütbesi Rumeli beylerbeyiliğine yükseltildi ki, askerî rütbelerden korgenerale eşit sivil rütbeydi. Paşa, 35 yaşındaydı. 22 Mart 1862'de, 7 ay, 11 gün bulunduğu Istabl-ı Âmire'den alınarak padişaha 3. mâbeynci oldu. Bu görevde 22 gün tutunabildi. Gene padişahla lâubâlîlik ettiği için 14 Nisan 1862'de Saray'dan çıkarılarak Meclis-i Vâlâ üyesi oldu. 3 hafta sonra oradan da alınarak 5 Mayıs 1862'de Bursa mutasarrıfı (valisi) yapıldı. 38 gün bu görevde kaldı. 12 Haziran 1862'de, çok yüksek bir görev olan başmâbeynciliğe getirildi. 49 gün bu vazifede bulundu. 3 Ağustos 1862'de mâliye nâzırı oldu. Bu görevle beraber vezir (mareşale eşit en yüksek sivil rütbe) pâyesi verildi. O zamana kadar 3., sonra 2. rütbe Osmânî nişânı almıştı. Nâzır olduktan 10 gün sonra tedbîlen birinci rütbe Osmânî nişânı verildi. Kısa nâzırlığında yaptığı başlıca işler şunlardır: "Kaaime" denen kâğıt paraların tamamını halktan toplatarak yerine altın verdi ki, bu, halkı son derece memnun etti. Tütüne vergi koydu. En mühimmi, Türkiye'de ilk defa olarak posta pulu ihdâs etti. O zamana kadar mektuplardan pul yapıştırılmaksızın alınan ücret karşılığında pul yapıştırılması mecburiyetini koydu. Türk pulculuğu da bu şekilde başlamış oldu.

NEVRES PAŞA
(Vezir Mehmed)

12 Ocak 1863'te, 5 ay, 10 günlük mâliye nâzırlığından sonra maârif nâzırı oldu. Prens Vezir Mustafa Fâzıl Paşa, yerine mâliyeye getirildi. Maârifte 24 şubata kadar 43 gün kalabildi. 2. defa Bursa mutasarrıfı (valisi) oldu. Taşrayı sevmediği için 19 Eylûl 1863'te istifa etti. Bursa'da 6 ay, 23 gün kalmış oldu. 9 ay, 24 gün mâzûl (açıkta) kaldı. 13 Temmuz 1864'te 2. defa Meclis-i Vâlâ üyesi, 58 gün sonra 10 Eylûl 1864'te Mâbeyn-i Hümâyûn'a memur, 47 gün sonra 27 Ekim 1864'te 3. defa Meclis-i Vâlâ üyesi, 3 ay, 23 gün sonra 2. defa maârif nâzırı (19 Şubat 1865), 3 ay, 3 gün sonra 24 Mayıs 1865'te tekrar Mâbeyn-i Hümâyûn'a memur, 20 gün sonra 13 Haziran 1865'te 4. defa Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye üyesi, 5 ay, 11 gün sonra 24 Kasım 1865'te Kastamonu mutasarrıfı (valisi) oldu. 15 gün sonra istifa etti. 20 Şubat 1866'da tekrar Mâbeyn-i Hümâyûn'da görevlendirildi. 8 ay, 19 gün sonra 30 Ekim 1866'da 2. defa başmâbeynci oldu. 6 ay, 8 gün sonra 5. defa Meclis-i Vâlâ üyesi oldu (8 Mayıs 1867). 6 ay, 27 gün sonra istifa etti (4 Ocak 1868). 2 ay, 23 gün sonra 26 Mart 1868'de yine Mâbeyn-i Hümâyûn'a memur oldu. Bu sırada padişahın bazı emirlerini tebliğ etmek üzere Kahire'ye Mısır hıdîvi İsmail Paşa'ya gönderildi. 6 Kasım 1869'da 1 yıl, 7 ay, 11 gün kaldığı Mâbeyn'den çıkarıldı. 27 Mayıs 1870'e kadar 6 ay, 21 gün mâzûl (açıkta) kaldı. Bu tarihte 3. defa başmâbeynci oldu. 2. defa Hıdîv İsmail Paşa'ya emir tebliğ etmek üzere Kahire'ye gönderildi. 1 yıl, 2 ay, 7 gün sonra hastalığını ileri sürerek istifa etti (3 Ağustos 1871). Karaciğer rahatsızlığından (siroz) 23 Kasım 1872'de Viyana'ya tedaviye gitti. Fakat 20 gün sonra Viyana'da öldü. Hayatının son 1 yıl, 4 ay, 11 gününde mâzûl (açıkta) idi. Birinci rütbe Mecîdî, birinci rütbe Osmânî nişanları, Avusturya imparatorluğunun Demirtac ve İspanya krallığının Elizabeth nişanlarının büyük kordonları ve başka nişanları vardı. Feyzî, 8 beyitli kıt'asının son mısraını şu şekilde ölümüne tarih düşürdü. Nûş kıldî ecelin câmını Nevres Pâşâ (1289). Mezar kitabesine 7 beyitli başka bir manzume, fakat bu ölüm tarihi kazınmıştır. Mezar taşı şimdi Süleymâniye'de Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir.

Fevkalâde şen, güzel konuşur, hazırcevap, nüktedan, kültürlü, Mâbeyn'de büyük şâir Zıyâ Paşa'nın arkadaşı, şişman, güzel bir adam olan N. P.'yı Sultan Aziz, arada kızmakla beraber çok severdi. Devrin büyük devlet adamı Âlî Paşa da onu tutardı. 2 Ocak 1863'te Keçeci - zâde Fuad Paşa'nın istifası üzerine N. P.'nın sadrâzam olmasına ramak kaldı. Fakat Paşa, Saray adamı olduğu için, Bâb-ı Âlî'nin reaksiyonundan çekinen Sultan Aziz, Yusuf Kâmil Paşa'yı sadrâzam yaptı. Çok kaprisli bir hanım olan, Paşa'nın çok sevdiği ve üzüldüğü Rızâ Efendi'nin kızı bulunan zevcesinden çocuğu olmadı. 30 Mart 1869'da ilk Kahire seyehatinde Hıdîv'in büyük kızı Prenses Tevhîde Hanım'ın düğününe padişah hediyesi götürdüğü zaman büyük hediye almıştı. İkinci Mısır'a

gidişinde de İsmail Paşa kendisine mühim hediyeler verdi. Avusturya imparatoru ve Macaristan Kralı Franz Joseph, İstanbul'u resmen ziyaret ettiği zaman, Paşa'ya, ölümünden sonra ailesinin 1 000 altına sattığı bir inci tesbih hediye etmişti. Yüksek maaş aldığı gibi (mâliye nâzırlığına tayininde maaşı ayda 600 altındı), Sultan Aziz'den de pek çok ihsan ve atıyye almıştır. 1857'de yaptırdığı Beşiktaş'taki konağını beğenmemiş, Kanlıca'da kendisine bir kâşâne yaptırmıştı. Bu kâşâneye Fatîn tarih söylemiştir (bu yalı çok zaman önce yanmıştır). N. P. şiir de yazmıştır. Cenazesi vasıyeti üzerine Viyana'dan İstanbul'a getirilmiştir.

İçki de içen, keyif ehli bir devlet ve saray adamı olan, musikiyi çok seven N. P., keyfi için bir kaç parça bestelemiştir. Bu parçalardan, çok büyük istidat taşıdığı anlaşılıyor. Musiki ile daha fazla uğraşmamış olması teessüfe şâyandır. Zamanımıza, biribirinden güzel şu 3 eseri gelmiştir :

Şehnâz Düyek Dîvân (Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş, Zihnî, 4 kıt'a), Uşşak Aksak Müstezâd Dîvân (Hasretle bu şeb gâh uyudum, gâhi uyandım, Pertev Paşa), Muhayyer Düyek Şarkı (Gözden cemâlin çün ırâğ oldu). 1899'da Muhayyer Şarkı için, A. A. Konuk, *Hânende*'ye şu notu düşmüştür: "Bazı mecmualarda N. P. nâmına gösterilmiş ise de, eski bir notada Rif'at Bey nâmına mukayyeddir". Bu not, N. P.'nın ölümünden 27 ve Rif'at Bey'in ölümünden 11 yıl sonra yazılmıştır. Aradan bir jenerasyon geçmeden bestekârlarımızın eserleri üzerinde nasıl ihtilâfa düşüldüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Sonradan bu Muhayyer Şarkı, bazı kitaplarda Ûdî Nevres Bey'in olarak gösterilmiştir. Şarkı, sehl-i mümtenie örnek gösterilecek derecede fevkalâde parlak olduğu için, gerçek bestekârının bulunması lâzımdır. Üslûp bakımından N. P.'nın şahsına has orijinal ifade tarzına yakındır. Kaynaklarımız da Paşa'ya âit gösterdiği için, şimdilik Rif'at Bey'e isnâdına lüzum yoktur. (F. Tevetoğlu ve Y. Ö.)

NEV - RESÎDE, Ahmed Irsoy'un (b. bk.) takrîben 90 yıl önce yaptığı bir mürekkep makam. (Y. Ö.)

NEVROLOJİ, sinir sisteminin yapısını ve fonksiyonlarını inceleyen ilim dalı. Sinir sisteminin şekillerini, çalışma şartlarını sağlık ve hastalık hallerinde inceler. Bu sistemin patolojik durumları, bu durumların tıbbî tedâvîsi ve sinir sisteminin sağlığının devamı için yerine getirilmesi gerekli şartlar (hijiyen) N.'nin başlıca konusudur.

NEVROTOMİ (Fr. Neurotomie; Yun. Neuron = sinir; tomme = kesme'den), cerrahlık yolu ile bir sinirin kesilmesi. Buna ancak çok şiddetli ve başka yoldan teskin edilmeyen ağrılar görülünce başvurulur ve bir sinir dalı kesilir. Nitekim trigeminus nevraljilerdinde bu sinir dalı kesilir.

NEVROZ (Fr. Névrose; Yun. Neuron = Neuron = sinir'den), sinir sisteminin, organik değişmelerle alâkası almayan fonksiyonel bozukluğu. N.'ları sınıflandırmak güçtür. Sınıflandırma teşebbüslerinin en başarılısı Avusturyalı nevrolojist Sigmund Freud (1856 - 1939)'unkidir. Freud, N.'ları gerçek N.'lar ve psikon'lara ayırır : Birinci bölümde, N.'u doğuran ruhî faktör'den başka, bir de fizyolojik bozukluk vardır. Bu bozukluk sürekli veya geçici olabilir. Gerçek N. bölümünde şu türler ayırd edilir: 1) Korku N.'u; 2) Nörasteni (kara sevda); 3) hipo kondri (merak hastalığı), 4) tromatik N. (yaralanma veya vurulmadan doğan N.). İkinci bölümde çocukluk fiksasyon (saplanıp kalma)'larına bir dönüş (regresyon) görülür. Bu sebeple bu grupa regresyon veya fiksasyon N.'ları adı verilir. Bu grupa giren hastalıklar şunlardır: 1) Konversiyon isterisi, 2) korku isterisi ve 3) obsessif - kompülsif durumlar (zorlayıcı saplantılar). Bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Karışık N.'lara da çok rastlanır. Klinik bakımdan bunlar şu kategorilere ayrılır : 1) Duyu ve hareket sinirleriyle iç organlarda bünyevî bir değişme olmaksızın meydana gelen ve hastanın bilmediği mânevî bir sebebe dayanan bedenî hastalık; 2) bedenî hastalıktan doğmayan korku, sabit fikir ve motorik hareketlerle beliren ve hastanın izah edemediği, anormal olarak hissettiği bir mânevî bozukluk. Bedende yer alan hissî değişmeler, his kabiliyetinin artması, azalması veya patolojik bir karakter alması hâlindedir. Bu bozukluklar sinir ağrıları (nevrotik ağrılar) verir. Motorik değişmeler şu karakterleri gösterir: felçler; anormal hareketler; duruşta, yürüyüşte ve konuşmada beliren anormallikler. İç organlardaki bozuklukların belirtileri de övürme, ishal (diyare), bağırsak tıkanması (konstipasyon), çarpıntı (taşıkardi), vasomotör değişmeler şeklinde kendini gösterir. Mânevî bozukluklar şöyle belirir: Hasta yükseklikten, hastalıklardan, açık meydanlardan fazlasiyle korkar, unutur (yerleri hatırlayamaz), nöbetlere kapılır, hâkim olamadığı düşünceler onu korkutur ve bazı hareketlere zorlar. II. Dünya Savaşı'nda bu harpten doğan N.'lar için "harp bitkinliği" (combat exhaustion), fonksiyon yorgunluğu (operational fatique), ve I. Dünya Savaşı'nda ise "öbüs şoku" (shall shock) tesirleri kullanılmıştır.

NEVRÛZ, Eski Orta Asya ve Ön Asya kavimlerinin yılın başı saydıkları gün. Yeni gün. Arapça Neyrûz, Güneş'in (Neyyir-i â'zam) Koç (Hamel) burcu bölgesine (i'tidâl-i rebî'î) girdiği günün yâni 22 mart gününün adıdır. Güneş'in kuzey yarım küresine yönelmeğe başladığı dönemin ilk günü, demektir. N.'un kullanılmağa başlandığı tarih epeyice eskidir. Ahamenidler döneminden beri, bir kısım vergilerin yıllık toplanma tarihinin de başlangıcı sayılmıştır. Geleneğe göre Cenâb-ı Hak, insanı N.'da yarattığı gibi, Hamel'de toplu olarak bulunan bütün yıldızlara kendi feleklerine (göklerine) gitmelerini ve dönmeğe başlamalarını da bu gün buyurmuştur. İran mitolojisine göre N., biri âm (genel), biri de hâs (özel) olmak üzere iki güne verilen addır. Genel anlamda N., Cemşîd'in bütün dünyayı dolaştıktan sonra, Azerbaycan'da karar kılarak burada yaptırdığı sarayın salonunda tahta oturduğu gün demektir ki, bu parlak günü bayram olarak ilân etmiştir. Bu olay, Ferverdîn ayının ilk gününe rastlar. Ondan sonra da, yılbaşı olarak kabûl edilmiştir. Özel anlamda ise, Cemşîd'in İran tahtına çıktığı güne denir. Cemşîd 6 Ferverdîn tarihinde tahta çıktığına göre, 1 - 6 Ferverdîn günleri N. bayramı olarak kutlanmıştır. Bu günlerde, İran şahları teb'alarının vergi borçlarını, hapis cezalarını afv etmeyi âdet edinmişlerdi. İslâmiyetten sonra, bilhassa Abbâsîler devrinde de bayram olarak kutlanan N., aynı zamanda, Sâsânîlerde olduğu gibi, yeni yıl vergilerinin toplanmasının da başlangıcı idi. Ancak, N.'un hasad mevsiminden çok önce olması bâzı güçlüklere sebeb olmakla, Halîfe el - Mütevekkil 859' da N. gününü 17 hazirana aldırmıştı. Ama bu değişiklik devlet memurlarınca benimsenmediğinden, el - Mu'tadıd, N. gününü 11 hazirana almak zorunda kaldı. Büyük Selçuklu vezîri Nizâmülmülk ise, toplandığı astronomlara hazırlattığı ve Sultan Melikşâh'a ithâf eylediği takvimde N. gününü, eski

geleneklere bağlı olarak, Takvîm-i Celâlî'nin yâni güneş takviminin ilk günü olmak üzere tesbît ettirdi. Vergi tahsilâtını ise, tarım ürünlerinden alınan vergileri hasad mevsimi sonuna, öteki vergileri de yine N. tarihine bağlayarak iki takside ayırdı. Bu sistem, Büyük Selçuklular'dan sonra, aynı bölgede kurulan bütün devletlerce de uygulanmıştır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu da, Doğu ve Güney-doğu Anadolu'yu kendi topraklarına kattığı zaman, Hasan Padişah yâni Akkoyunlu kanunlarını kaldırmamış, Diyarbekir, Âmid, Hani, Siverek, Ergani, Arapgir, Urfa, Adana gibi eyâlet ve sancaklarda resm-i hâne, aded-i ağnâm (koyun, keçi), şahnegi, valicek, ırgadiye, îdiye, tütüncek, nâibcek, bayramcek, tümercek ve resm-i yatak gibi vergilerin tahsilini yine N. tarihine bağlamıştı. N.'un bayram olarak kutlanması ise, gelenek hâlinde devam edegelmiştir. Sâsânîler, Abbâsîler, Büyük Selçuklular, Moğollar, Safevîler ve Osmanlılar devirlerinde İran'dan Mısır'a kadar bütün Ön Asya halkları bu günü ve onu izleyen haftayı bayram olarak kutlamışlardır. Yalnız Anadolu ve Rumeli'de bu bayram daha sonra yerini Hıdırellez (Bk. HIZIR-İLYAS) gününe bırakmıştır. Bugün de, Irak'ta ve bilhassa Musul bölgesinde N., Mehrecânu Rebî'î adı ile resmen kutlanmakta; İran devletinin ise, Safevîlerden beri resmî bayramı olarak devam etmektedir. N. günlerinde halk sokaklarda gösteriler, fener alayları, at koşuları yaparak eğlenmekte idiler. Güneş'in Koç burcuna geçiş saatinde ise, hükümdarlarının dîvanhanesinde toplanan ileri gelen devlet memurları ve vezirler armağanlarını (Bk. NEVRÛZİYE) sultan veya padişahlara sunarlar, karşılığında da onlardan para veya kaftan gibi hediyeler alırlardı. Bu saatte halk ise, biribirilerine su serpmek suretiyle bayramlarını kutlarlardı. Bu gün yapılan mâcun kıvâmındaki tatlıya da Nevrûziye denilirdi. Bu tatlı yedi çeşit ve her biri Sin harfi ile başlayan malzemeden yâni sumak, sebze (yeşillik), sünbül, semek (balık), sirke, sîr (sarımsak), senced (iğde) ve şekerle pişirildiğinden Heft-Sin adı ile de tanınmıştır. Balık, tatlı piştikten sonra üzerine garnitür olarak konulmakta idi ve bereket alâmeti anlamını taşıyordu. N. bayramı, bu gün de, İran'da dinî bayramlardan yâni Ramazan (Fıtr/Şeker) ve Kurban (Adhâ/Ekber) bayramlarından daha fazla bir özenle kutlanmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NEVRÛZ (Fars. nev-rûz = yeni gün, İranlılar'ın bayram günü, 6 ay kasımın bittiğini gösteren gün), Türk Musikisi'nde bir makam. En eski makamlardan biridir. Hiç olmazsa 7 yüzyıldan fazla bir mazisi vardır. Tîz durakta yani acem (fa) perdesinde kalan Acem-Aşîrân (b. bk.) makamına (binâenaleyh basit bir şed makam) bu isim verilmiştir. Fakat geçen asrın sonlarında İsmail Hakkı Bey bu makamı canlandırmak istemiş, dügâh (lâ) perdesinde kalarak kullanmıştır. Elimizde bu makamdan 20 parça vardır ve 92. sıraya girer. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-BAYATÎ, Türk Musikisi'nde en az 5,5 asırlık bir mürekkep makam: Nevrûz + Bayatî. Zamanımıza bir örneği gelmemiştir. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-BÛSELİK, Türk Musikisi'nde en az 5,5 asırlık bir mürekkep makam: Nevrûz + Bûselik. II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce makamdan biridir. Zamanımıza gelen örneği yoktur. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-BÜZÜRG, Türk Musikisi'nde II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Büzürg. Zamanımıza gelen örneği yoktur. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-HİCÂZ, Türk Musikisi'nde II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Hicâz. Zamanımıza gelen örneği yoktur. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-HÜSEYNÎ, Türk Musikisi'nde II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Hüseynî. Zamanımıza gelen örneği yoktur. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-IRAK, Türk Musikisi'nde II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Irak (yani ırak dörtlüsü ile kalan Acem-Aşîrân). Zamanımıza gelen örneği yoktur. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-ISFAHÂN, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmiyen, II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Isfahân. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-KÛÇEK, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Kûçek. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-NEVÂ, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmiyen, II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Nevâ. (Y. Ö.)

NEVRÛZ PERDESİ, A. A. Konuk'un dik acem (b. bk.) perdesine verdiği ad (koma diyezli fa). (Y. Ö.)

NEVRÛZ-REHÂVÎ, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmeyen, II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Rehâvî. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-SABÂ, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmeyen, Fâtih (1451-1481) zamanında yapılmış bir mürekkep makam: Nevrûz + Sabâ. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-UŞŞAK (veya: **Nevrûz-ı Uşşak** = Âşıkların Bayramı), Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, II. Murad'ın (1421-51) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Uşşak. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-ZENGÛLE, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, II. Murad'ın (1421-1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Zengûle. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-I ACEM (bazan: **Nevrûz-ı Acemî**), Türk Musikisi'nde takrîben 5,5 asırlık bir makam. II. Murad'ın (1421-1451) zamanına âit bir isim olması ihtimali kuvvetlidir. Lâ bir Nakış Yürük Semâî, Ali Hoca'nın Peşrev ve Saz Semâîsi, bu makamın elimizdeki örnekleridir. Makam acem (fa) perdesinde kalmaktadır. Onun için asıl Nevrûz (b. bk.) makamının diğer bir adı olması muhtemeldir. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-I ARAB, Türk Musikisi'nde en az 6,5 asırlık, zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-I ASL, Nevrûz'un diğer bir adı. Bk. NEVRÛZ. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-I HÂRÂ (hı ile), Türk Musikisi'nde takrîben 5,5 asırlık, zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam. II. Murad (1421 - 1451) veya oğlu Fâtih (1451-1481) zamanında yapılmıştır. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-I RAST, Çağdaş Arab Musikisi'nde Nevrûz - Rast (b. bk.) makamına verilen ad. (Y. Ö.)

NEVRÛZ - RAST, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, II. Murad'ın (1421 - 1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri: Nevrûz + Rast. Yeni Arab Musikisi'nde de kullanılmıştır. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-I RÛMÎ (Fars. "Anadolu Nevrûz'u"), Türk Musikisi'nde II. Murad'ın (1421 - 1451) yaptırdığı yüzlerce mürekkep makamdan biri. Zamanımıza gelen örneği yoktur. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-I SULTÂNÎ, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Nevrûz - Rast (b. bk.) makamına XVIII. asırda verilen ad: Nevrûz + Rast. Zamanımıza kalmış örneği yoktur. (Y. Ö.)

NEVRÛZ-I UŞŞAK : bk. NEVRÛZ - UŞŞAK.

NEVRÛZİYE, Nevrûz dolayısıyle padişahlara ve derece derece büyüklere sunulan armağanların toplu adı. Edebiyatta Nevrûz münasebetiyle şâirlerin yazdıkları kasîde ve medhiyeler de N. adı ile tanınmıştır. Şâirler, bu medhiyelerine karşılık, çeşitli câizelerle memnun edilirlerdi. N. pişkeşi ise, eyâlet valilerinin İstanbul'a, Kubbe vezirlerine ve ricâline, sadrâzama ve padişaha gönderdikleri yılbaşı armağanlarına verilen ad idi. Ayrıca, İstanbul'da da, başta sadrâzam olmak üzere, Kubbe vezîrleri ile bir kısım devlet ricâlinin, söz gelimi Büyük Mîr-i âhur'un, devrin padişahına N. adı altında hediyeler takdîm etmeleri de kanun icabından idi. Böyle bir N.'nin mâhiyeti hakkında İşbir Mustafa Paşa'nın armağanlar için bk. Naîmâ, Tarih, VI, 64 ve ondan naklen İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilâtı,* Ankara, 1945, 76; ondan da naklen M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, 1953, 689. Ayrıca, Hekimbaşılar da, bu gün münasebetiyle hazırladıkları N. macunlarını sırça kâseler içinde padişaha, şehzâdelere, kadınefendilere ve sultanlara, sadrâzama ve vezîrlere sunmakla görevli idiler. Anber, afyon ruhu, çeşitli bahârat ve kokularla yapılan bu mâcunlara karşılık hekimbaşı kürk giyerdi. Büyük Mîr-i âhur ise, padişaha, pek itina ile yetiştirilmiş bir at takdîm ederdi. XVII. yüzyıldan itibaren, eyâletlerde, doğrudan doğruya vali veya sancakbeyine ödenen resm-i N. adlı bir de vergi çıkarılmıştı. Daha sonraları, sözü edilen N. mâcunları halk arasında bir çeşit kudret ve şehvet mâcunu olarak itibar görmüş ve eczahanelerde yapılan bu mâcunların Nevrûz gününde hediye olarak takdîm edilmesi âdet olmuştu. N. mâcunları, son zamanlara, İkinci Meşrutiyet günlerine kadar kullanılagelmiş ve daha sonra halkın ilgisi kalmamakla terk olunmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

NEVŞEHİR, İç Anadolu şehirlerinden biri, aynı addaki ilin merkezi. 23 yıl öncesine kadar Niğde iline bağlı bir ilçe iken, 1954'te 6429 sayılı kanunla, coğrafî durumu, ekonomik şartları ve kamu hizmetleri göz önüne alınarak il durumuna getirilmiştir. Yüzölçümü 5 467 km², nüfusu 248 971 (1975)'dir. İl, merkezi olan Nevşehir, 30 204 (1975) nüfusludur. İl toprakları İç Anadolu'nun güney - doğu bölümünde olup, Kayseri, Niğde, Kırşehir ve Yozgat illeriyle çevrilidir. Merkez ilçeden başka 6 ilçesi (Avanos, Derinkuyu, Gülşehir, Hacıbektaş, Kozaklı, Ürgüp), bunlara bağlı 5 bucak, 156 köy ve 26 belde (belediyesi bulunan yerleşme yeri)'si vardır.

Yeryüzü şekilleri: N. ili arazisi, ortasından geçen Kızılırmak vâdîsi ile bunun kuzey ve güneyindeki dalgalı platolar ve tepeliklerle alçak dağlardan oluşmuştur. Ortalama 1 100 - 1 200 m yüksekliğindeki bu arazi, Kızılırmak'a her iki yandan karışan derelerle (Kızılöz, Sulusaray deresi, Gülşehir deresi, Acısu ve kollarıyle) derince yarılmıştır. Kızılırmak vâdîsinin tabanı, il arazisi içindeki kesiminde 850-900 m yükseklik gösterir ve çevresindeki platolardan 100 - 150 m derinde bulunur. Irmağın vâdî tabanı, özellikle Avanos ile Gülşehir arasında ve daha batıda yer yer çok genişler. Plato üzerinde birtakım alçak dağlar bulunur ki, başlıcaları Göbek tepesi (1 343 m), Oyludağ (1 622 m), Aşıklı tepesi (1 610 m), Alaşar dağı (1 418 m) ile ırmağın kuzeyinde Hıka dağı (1 670 m), İdiş dağı (1 564 m)'dır. İlin kuzeyindeki Kozaklı ilçesinde ise, Boğazlayan çayına karışan derelerle oldukça yarılmış geniş düzlükler (1 100 - 1 150 m) şeklindedir.

İl toprakları genç volkanik örtülerin (tüfler, lavlar) pek geniş yer tuttuğu ve yerine göre tortul tabakalara önemli katkı hâlinde bulunduğu bir Neojen arazisidir. Burada bu devrin bazalt ve andezit tüfleri, aglomeraları ile ara tabakalı volkanik fasiyes yer tutmuştur. Bu arada yer yer (N.'in ve Avanos'un hemen kuzeydoğusundaki gibi) iç püskürük taşlar da bulunmaktadır. Ana çizgileriyle bu volkanik dolgular Erciyes dağı ile Hasan Dağı arasındaki bölgede çok çeşitlilik gösteren ve kısa mesafeler içinde pek değişen bir volkanik ara tabakalı örtüdür. Bu örtünün altında yer yer kalker, kumtaşı gibi tortular (göl tortuları) yer alır. Daha altta ise çok eski oluşuklar bulunur. Bu eski oluşuklar, matemorfik seriler halinde Kızılırmak vâdîsinin kuzeyinde daha yüzde görülür.

Bu değişik volkanik dolgu arazisinde, özel birtakım şartların doğurduğu "peribacaları" oluşmuştur. Boyları 30 - 40 m'ye ulaşabilen kule biçimli, birçoğu bir arada ve yan yana, kimisinin tepesinde başlığı bulunan bu ilginç görünüşlü arazi şekilleri, N. ilinin Ürgüp, Göreme, Uchisar yörelerinde bütün çeşitlilikleri ve güzellikleriyle bulunurlar. Turistik büyük değeri bulunan ve içlerinde eski yerleşme yerlerinin bugün de iyi kalmış kalıntıları ve bu arada yüzyıllarca önce tüfler içinde oyulmuş düzgün yerlerin duvarlarındaki renkli büyük tabloların da görüldüğü bu peribacaları yöresi, volkanik bir yapısı olan, üzerlerinde de lav örtülerinin bulunduğu yamaçlarda suların süpürmesi şeklindeki işlemeleriyle oluşmuşlardır (bk. PERİBACALARI, GÖREME, ÜRGÜP, UCHİSAR).

Akarsular, göller: N. ilinden geçen başlıca akarsular, Kızılırmağın buradaki kesimi ile (100 km) buna karışan birkaç dereden ibarettir. Her iki yanındaki platolar arasında, tarım alanları ortasında derinde ve geniş bir vâdîde akan ırmağın çok değişen akımı vardır. Gülşehir önündeki şose köprüsünde 1959'dan beri yapılan su ölçümlerine göre buradaki ortalama akım 75 m³/sn dir. Bazı yıllarda bu miktar 90 - 100 m³'ü de bulur. İlkbaharda karların erimesi ve yağmurların etkisiyle sular çok artar, ırmak çok kabarır, taşkın yapar. 12.9.1967'deki kabarmada ırmağın buradaki akımı 754 m³'ü

NEVŞEHİR : Bir görünüş

bulmuştur. Buna karşılık, yazın ve güz başlarında ırmak çok çekilerek bir çay görünüşü alır, ortasındaki kum adaları sıra sıra su yüzüne çıkar, yine de bulanık akar. 1.9.1967'de akım 24 m³'e inmiştir. Irmak ve buna karışan dereler çok yerde derinde aktığından, sulamada yararlanılmaları güç olmuştur. Sularını Hacıbektaş taraflarından toplayan Kızılöz, Ürgüp güneyindeki dağlardan beslenen Damsa çayı (burada Damsa Barajı yapılmıştır), Nevşehir yöresinin sularını toplayan dere, Tatların köyü güneyinden inen Acısu çayı (burada Tatların Barajı vardır)'dır. Bu akarsuların akımı yıl içinde çok değişir, ilkbaharda kabarır, yazın çekilir.

İldeki toprakların sulanabilmesi için iki baraj yapılmıştır. Biri, Ürgüp ilçesinde Damsa Barajı (1956'da yapılmış, kapasitesi 3,5 milyon m³, suladığı topraklar 6 000 dekar), ötekisi, Nevşehir merkez ilçesinde Tatların Barajı (1966'da yapılmış, kapasitesi 1,2 milyon m³, sulayacağı arazi 1 880 dekar)'dır. İlde küçük krater gölleri vardır ki, başlıcası Acıgöl'dür. Suyun az ve pek değerli olduğu bu iç bölgede şehir ve köy suları kaynak, dere ve yeraltı sularından sağlanmış, Nevşehir için de iki su deposu yaptırılmıştır. Kozaklı ilçesinde bol sulu sıcak kaynaklar vardır ki, burada modern kaplıca kurulmuştur.

İklim, bitki örtüsü: İlin İç Anadolu'ya özgü kurak ve karasal bir iklimi vardır. Yazlar kurak ve sıcak, kışlar kar yağışlı, sert ve soğuk geçer. Meteoroloji istasyonu 1960'ta kurulmuştur. Ortalama sıcaklık 11°C dır. En düşük sıcaklıklar —24°C yi bulduğu olur, donma olayı güz ortalarından ilkbahar ortalarına kadar zaman zaman belirir. Temmuz ortalama sıcaklığı 28°, şubat 1°C dir. Yağışlar en çok ilkbahardadır. Yıllık yağış tutarı 380 mm dir. Bu değer bazı yıllarda 300 mm ye indiği gibi (1961'de), 438 mm ye çıktığı da (1960'ta) olmuştur. Kar yağışı kasım ortalarında başlar, ocak ve şubatta çoğalır, yer yer 10 - 20 cm kar kalınlığı olur, bazan bunu da geçer. İlkbaharda yağmurların başlaması ve karların erimesiyle seller ve su taşkınları belirir.

N. ili toprakları İç Anadolu bozkırlar bölgesinin bir bölümüdür. Çok bozulmuş haldeki orman ve çalılıklar dağların yüksek yerlerindedir (6 000 ha kadar). Köylerin çevreleriyle sulak yerlerde ve bazı vâdîlerde kavak ve söğüt ağaçlıkları vardır. Bunların dışında kalan geniş arazide otluk, dikenlik, seyrek ve bodur çalılıkların yer tuttuğu bozkırlar uzanır. Buralardaki bitkiler ilkbahar yağmurlarıyle yeşerir, toprak renk renk çiçeklerle süslenir, bu durum yaz başlarına kadar sürer. Yaz sıcakları ve kuraklığı ile bunlar sararır, toprak yeşilliğini yitirir. Yamaçlarda keven veya geven denilen yastık görünüşlü dikenler çok yer tutar. Koyunlar bozkırın otlarıyle beslenirken, keçiler çalıların yumuşak filizlerini yerler. İlin çok yerinde volkanik arazi olarak sarı, kırmızı, kahve renginin çeşitliliği içinde değişen yassı tepeler arasındaki vâdîlerde gür yeşillikler (bahçeler, kavaklıklar, bağlar) en çok görülen bitki örtülerindendir.

Tarım, hayvancılık: İlin topraklarından tahıl tarlaları, bağ, sebze ve meyve bahçeleri olarak yararlanılır. İlde meralar da geniş yer tutar (264 000 ha). Toprağın dörtte üçü hayvan gücünden faydalanılarak, dörtte biri traktörle işlenir. Bağlar, başta N. merkez ilçesi olmak üzere, Ürgüp ve Gülşehir'de çok yer tutar. Meyvelikler ise Ürgüp'te çoktur. İlde tahıl tarımı (başta buğday olmak üzere arpa, çavdar) geniş yer kaplar (218 000 ha, 173 bin ton). Çapa bitkileri ve sınaî bitkiler, tahıla göre daha üstün yer tutmuştur. Başta patates olmak üzere soğan, pancar, baklagiller, fiğ, burçak, ayçiçeği yetiştirilir. İlin başta gelen faaliyetlerinden biri bağcılıktır

(42 000 ha). Bağlar, yamaçlarda ve sulama imkânı olmayan yerlerde yapılır. Önemli bir bağcılık potansiyeli bulunan ilde, üzüm ürününün (140 bin ton) yarısı kurutularak, geri kalanı da şaraplık ve sofralık olarak değerlendirilir. Meyveler arasında en çok elma ve armut elde edilir. Antep fıstığı, badem, ceviz, kavun, karpuz da elde edilir. Sebzecilik vâdî tabanlarında yer tutmuştur. Sebze ürünü yerinde tüketildiği gibi, başka yerlere de gönderilir.

N.'de hayvancılık, çevre illerine göre daha dar ölçüdedir. Bunun başlıca sebebi, ilde bol ve gür otlu meraların ve çayırların azlığıdır. Sığır (100 bin), koyun (397 bin), tiftik keçisi (85 bin), kıl keçisi (80 bin) başta gelir. Kümes hayvancılığı ve arıcılık son yıllarda gelişme göstermiştir.

Madencilik, sanayi: İlde küçük ölçüde madencilik ve sanayi kuruluşları vardır. Bu arada Gülşehir ilçesinin Tuzköyü (3 000 nüfuslu) kasabasında kaya tuzu çıkarılmaktadır. Bu ilçede iki kömür ocağı vardır. Biri Gülşehir'in Dadağı köyünde (1 000 ha lık arazi; 1951'den beri işletiliyor; yıllık üretim 3 - 4 bin ton), ötekisi Arafa köyünde (6 300 ha arazi; 1953'ten 1965'e kadar işletilmiş, şimdilik bırakılmıştır; yıllık üretim 2 - 3 bin ton)'dir.

Memleketimizde Hacıbektaş taşı adıyle tanınan ve bir çeşit onyx mermeri olan taş çoktur. Su kaynaklarında kalsiyum karbonatlı sulardaki çökelmelerden oluşmuş bulunan, işlenip cilâlanabilen, yarı saydam, sarımsı, yeşilimsi renkteki bu taştan turistik değeri bulunan çeşitli süs ve ev eşyası (sigara tablası, şekerlik, vazo, masa takımları, biblo...) yapılmakta, büyük şehirlere ve dış ülkelere gönderilmektedir.

İldeki sanayi kuruluşları arasında Sümerbank Dokuma Fabrikası (1968'de işletmeye açılmış; 17 500 iğlik) ile Tekel İdaresinin Ürgüp Şarap Fabrikası başta gelir. İlin şarap fabrika ve imalâthaneleri N. Tasko Birlik (Ürgüp - Çökek, Avanos, Gülşehir) ile belirtilen Ürgüp Tekel şarap fabrikasıdır. Başka şarap yapımevleri de vardır. Bunların üzüm elde etme alanları çevre köyleriyle kasabalarıdır. Ürgüp Şarap Fabrikasının yılda işlediği üzüm 1 100 tondur. İlde yılda çok miktarda beyaz ve kırmızı şarap elde edilir.

NEVŞEHİR : Dâmâd İbrahim Paşa Camii

NEVŞEHİR : Maçan (Avcılar)'da Peri bacaları, oyma mağaralar

Ürgüp ve Avanos ilçelerinde yaygın olan halıcılık, önemli bir gelir kaynağıdır. Halıcılık kooperatifi vardır. El san'atları hâlinde testi ve küp yapan 100 kadar fırın çalışır. Avanos ilçesinin % 70'i çanakçı esnafıdır. Çanak, çömlek, testi ve küpler Türkiye'nin birçok yerlerine gönderilir.

Nüfus, yerleşme, yol: N. ili, Türkiye'nin nüfus yoğunluğu çokça olan yerlerindendir: Merkez ilçede km² ye 72 kişi, Ürgüp'te 52, öteki ilçelerde 30 - 35. Şehir ve kasabalardaki nüfus 58 000, köylerde 172 000'dir. İlde nüfusu 1 000'i geçen köylerin sayısı 54'tür. Bunlar arasında da nüfusu 2 000 - 3 000 olan köy sayısı 20'dir. Bunlar büyük kırsal yerleşmeler olup, bir kısmının çarşısı, belediyesi, PTT si vardır ve birer kasaba özelliği almışlardır. Bu türlü kasabalar N. merkez ile Ürgüp ilçesinde çoktur. İlçe merkezleri ile merkez ilçenin Özkonak bucak merkezi 4 500 - 7 000 nüfuslu kasabalardır. Bunların çarşıları, pazar yerleri, birkaç katlı modern yapıları vardır. İlin en büyük yerleşme yeri ise 30 204 (1975) nüfusuyla N.'dir. Nüfusun çoğu (% 85) tarımla uğraşır. İldeki köy evlerinin çoğu 1 - 2 katlı, taş ve kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Yeni yapılar da çoğalmıştır. Yapı malzemesi arasında yonutaşı adı verilen kolay işlenebilir volkan külü taşları duvar yapılmasında çok yer tutmuştur. Arazinin yapısıyle ilgili olarak, Ürgüp, Ortahisar, Uçhisar, Avcılar, Çavuşin ve biraz da Avanos'un bazı yerlerinde kolayca oyulabilen

tüfler içine de yerleşilmiş, bodrum, zemin kat, hattâ birinci katlar hâlinde oyularak, önleri taş duvar ile çevrilerek ilgi çekici ev tipleri ortaya çıkmıştır.

N., çevre illerinden uzanan karayollarının birleştiği bir dörtyol ağzıdır. İlde 300 km iyi karayolu vardır. Bu yollarda otobüs işletmelerince yolcu ve yük taşınır. Motorlu taşıtlar, bu önemli turistik bölgeyi her yana bağlamıştır.

Sağlık, kültür: N.'de elektrik şebekesi 1936'da kurulmuş, 1955'te yenilenmiş, 1965'te Hirfanlı hidroelektrik ağına bağlanmıştır. İl merkezinin ve kasabaların içme ve kullanma suları çevre kaynaklarından ve yeraltı sularından sağlanmıştır. Derelerin akımının zayıf olması, kanalizasyon işlerini güçleştirmiştir. N. halkı, eskiden beri kış yiyeceğini güzden hazırladığı ve proteinli besin maddeleriyle (peynir, kavurma) yağ ve pekmezini serin kilerlerde depoladığından, beslenmeden doğmuş hastalıklar burada hemen hemen yoktur. N. Devlet Hastahanesi, kasabalardaki sağlık kuruluşları (sağlık merkezleri) halk sağlığı üzerinde çalışırlar.

İlde okuma yazma bilenler bütün nüfusun yarısını, Ürgüp'te ise % 90'ını bulur. Şehir ve kasabalarda 32 olmak üzere, ilde 200 ilkokul vardır. İl merkezinde lise, kız ilköğretmen okulu, kız enstitüsü, ticaret lisesi, erkek sanat enstitüsü, imam - hatip okulu, şehrin yakınındaki Nar kasabasında (3 000 nüfuslu) ve merkez ilçedeki Kaymaklı köyünde (3 300 nüfus) ortaokul vardır. İlçelerde birer ortaokul bulunduğu gibi, Avanos ve Ürgüp'te akşam kız sanat okulu, Hacıbektaş'ta "köy kadınları gezici kursu öğretmeni yetiştirme merkezi" kurulmuştur.

N. ile 6 ilçe merkezinde ve Ortahisar kasabasında (3 200 nüfus) birer halk kütüphanesi, büyük köylerde kitaplık vardır. Şehirde Dâmâd İbrahim Paşa müzesi, Göreme açık hava müzesi, Hacıbektaş müzesi kültür kuruluşlarıdır. N.'de her gün çıkan iki gazete, Gülşehir ve Avanos'ta haftalık birer gazete vardır. Şehirde iki, kasabalarda birer sinema bulunmaktadır.

Turizm: N. ili, Türkiye'nin en çok turist çeken yerlerindendir. Turizm ve Tanıtma Bakanlığınca 1965'ten beri N. Turizm Planlaması adı altında incelemeler yapılmış, bir kısım bilgiler yayınlanmıştır. İlin türlü yerlerinde peribacalarının bulunuşu, Üzengi derisi boyundaki güvercin yuvaları, kaya kiliseleri (Göreme, Çavuşin kilisesi, Zelve), yaraltı şehirleri (Derinkuyu, Kaymaklı, Özkonak), tarihî ve san'at değerleri bulunan cami ve türbeler, Hacıbektaş türbe ve müzesi, Dâmâd İbrahim Paşa külliyesi, Gülşehir Açıksaray harabeleri, Kozaklı kaplıcaları, Ürgüp ve Yeşilöz kiliseleri gibi turistlerin büyük merakla görmek istedikleri eserlerin bulunuşu, ilin turistik değerini arttırmıştır. Dış ülkelerden gelen turistlerin en çok gezdikleri yerler Hacıbektaş, Göreme, Ürgüp ve çevreleridir. Işıklandırılmış bulunan yeraltı şehri Derinkuyu ile Gülşehir ve Kaymaklı'nın turistik önemi artmıştır. Göreme'yi (açık hava müzesini) her yıl gezenlerin sayısı 35 000'i bulmuştur. Her yıl 17 ağustosta başlayıp üç gün süren Hacı Bektaş'ı anma törenlerine 10 000 kişi katılır. Turizm mevsimlerinde konaklama yerleri (otel, pansiyon, ev pansiyonları) ziyaretçilerle dolar. İlde birçok eski Anadolu eserleri (hüyükler, Acıgöl yazılı kayası, eski kiliseler, sayıları 30'u geçen Selçuklu ve Osmanlı çağları eserleri) vardır.

Nevşehir şehri: Aynı addaki ilin merkezi olan bu şehir, Türkiye'nin yeni sayılabilecek şehir yerleşmelerindendir. XVIII. yüzyıla kadar burada Muşkara adlı küçük bir köy bulunurken, bu köyde doğmuş bulunan Osmanlı sadrâzamlarından N.'li Dâmâd İbrahim Paşa (b. bk.)'nın burasını

NEVŞEHİR : Kale

bir şehir durumuna getirmesi ve o devirde *Nevşehir* (= yenişehir) adının verilmesiyle büyümüş, günümüzde orta büyüklükte bir şehir olmuştur. Nüfusu 1927'de 13 445 iken, 1970'te 25 685'i bulmuş, kuzeyindeki Narköy'e (3 000 nüfus) uzanmıştır. Şehir, Kızılırmağa soldan karışan derenin vâdîsindedir. Yüksekliği 1 194 m dir. Önceleri kale yakınında ve yamaçta kurulmuş bulunan şehir, daha sonra vâdîde gelişmiş, 2 km kuzeydeki yazlık Narköy'e doğru yayılmış, düzgün caddeler açılmış, birkaç katlı modern yapılar çoğalmıştır. Şehir yamaçtaki bölümünde sokaklar dar ve yukarılara doğru diktir. Bu bölümde merdivenli yokuşlar da vardır. Şehrin ortasında Dâmâd İbrahim Paşa meydanı ve burada bu kurucunun heykeli bulunmaktadır. Şehirde çeşitli öğretim ve sağlık kuruluşları, çarşı ve pazar yeri, oteller bulunur.

Nevşehir ili: Bu il, en yeni illerimizden biri olarak 20.7.1975'te kurulmuştur. Bu bölge, uzun süre Karaman Beylerbeyiliğinin bir sancağı olan Niğde'ye bağlı kalmış, XIX yüzyıl başlarında sancak olmuş, sonradan yine Niğde'ye bağlı bir ilçe durumuna getirilmiştir. 20 yıl öncesinde bu ilçenin Acıgöl (eski adı: Dobada) ve Derinkuyu (Melegübü) adlı iki bucağı ve 32 köyü vardı. İl olunca merkez ilçe arazisine Kırşehir ili ile Avanos, Kozaklı, Hacıbektaş, Gülşehir, Derinkuyu ve Ürgüp eklenmiştir. Daha sonra Kırşehir yeniden il olunca, Mucur ilçesi buraya bağlanmış, böylece N. merkez ilçe ile birlikte 7 ilçeden (merkez, Avanos, Gülşehir, Derinkuyu, Hacıbektaş, Ürgüp, Kozaklı) oluşan bir il durumuna gelmiştir. Tarih için bk. KIRŞEHİR. (R. İzbırak)

NEVZAD ATLIĞ (doğ. Sarayköy/Denizli, 14.X.1925), Türk koro şefi. Süvari albayı Nazmi Atlığ (ölm. İstanbul, 3 temmuz 1968) ile Senîha Atlığ'ın 3 oğlunun büyüğü olarak, babasının görevle bulunduğu Sarayköy'de doğdu. Edirne şehrinden bir aileye mensuptur. Şarkı ve fantezi besteliyen, keman çalan babasının çevresinde musiki ile ilgilendi. Keman ve musiki öğrendi. İstanbul Üniversitesi Tıb Fakültesi'ni bitirdi ve sonradan röntgen teşhis ihtisası yaptı. Üniversitede talebe iken İstanbul Üniversitesi Türk Musikisi Korosu'nda keman çalmıya başladı ve bu koronun şefi oldu. İstanbul Konservatuarı Türk Musikisi İcrâ Hey'eti (Korosu) şefliğine tayin edildi. Bir müddet sonra, piyasada çalan ve okuyanların bu hey'ete dâhil bulunmalarına muhâlif olduğu için istifa etti. İstanbul Radyosu'nda keman çaldı, burada önce Türk Musikisi şûbe müdürü, 1954 - 1958 arasında da İstanbul Radyosu müdürü oldu. Aynı zamanda Küçük Koro'yu yönetiyordu. 31 ekim 1963'te Mes'ud Cemil ölünce, Türk Musikisi'nde icrâkârlığın zirvesi sayılan Klasik Koro şefliğine geldi. Sonra bu koro "TRT Klasik Türk Musikisi Korosu" adını aldı. Hâlen (1976) radyo ve televizyon için bu koro ile konserler vermektedir. 3 yıl için TRT yönetim kurulu üyesi seçildi. Üç yılını tamamlayınca, Talû hükûmetinin TRT'ye derhal genel müdür tayin etmemesi, kurumun vekâletle idare edilmesinde mahzur bulunduğu ve yönetim kurulunun salâhiyetlerinin çok sınırlı olması sebepleriyle, yeni seçimde adaylığını koymadı ve kendi yerine bir arkadaşını seçtirmek için çalıştı. İstanbul Belediye Konservatuarı icrâ heye'ti şefliğinden istifa edince, bu müessesede Türk Musikisi solfej ve üslûp dersini aldı ve 1976'ya kadar devâm ettirdi. Bu müddet içinde Konservatuar San'at Kurulu başkanlığını da yaptı. 1967'de İstanbul Radyosu'nda repertuar dersi verdi. TRT'de denetleme kurulu

NEVZAD ATLIĞ

üyeliğinde ve bunun gibi san'atla ilgili faaliyetlerde bulundu. 1969 başında Millî Eğitim Bakanlığı Türk Musikisi'ni Araştırma ve Değerlendirme Komisyonu'nu kurdu ve başkanı oldu. Bu komisyonun yayınladığı *Türk Musikisi Klasikleri* fasiküllerinde başkan olarak çalıştı. Komisyon, Kültür Bakanlığı'na devr edilince, bu bakanlığın Türk Musikisi Kurulu'na da başkan oldu ki bu görevi devâm etmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı 1000 Temel Eser Komisyonu'nda da üye olarak çalıştı. Unesco Türk Musikisi temsilciliğinde bulundu. Şimdi Kültür Bakanlığı'nın kurduğu Klasik Türk Musikisi Devlet Korosu'nun şefidir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın kurduğu Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'na yönetim kurulu üyesi ve repertuar öğretim üyesi olarak getirildiyse de, bu görevleri, Devlet Korosu'ndaki faaliyetine yeterli zaman ayıramamak endişesiyle kabûl etmedi. Evli ve 2 çocuk babasıdır.

N. A., Türk Musikisi'nin en muktedir, titiz, klasik musikiyi en iyi anlayıp ifade eden yöneticisi (şefi) olarak kabûl edilmektedir. Musiki faaliyetlerinin bütün ağırlığını da sahneye, konsere, koro şefliğine vermiştir. Bir çok Klasik Türk Musikisi konserleri de vermiş, 1969'da ilk defa çağdaş anlayışla klasik musiki plakları yapmıştır. İstidat ve iktidar sahibi gençleri, Türk Musikisi'nde ön saflara getirmek ve yetiştirmekle tanınmış, çoğuna hocalık etmiştir. Bunların içinde çok yüksek icrâcılar bulunmaktadır. İzahlı musiki programları da yapmıştır. 1966 başından beri 2 yıl müddetle ayda 45 dakika seyirci önünde İstanbul Radyosu'nun yayınladığı izahlı Klasik Türk Musikisi programları ile son yıllarda televizyonda yaptığı aynı mahiyetteki programlar, bunların en tanınmışlarıdır ve Türk Musikisi'ni geniş kitleye tanıtmak, gerçek ve kaliteli musikiyi sevdirmek bakımlarından çok başarılı olmuşlardır. (Y. Ö.)

NEW BRUNSWICK, Kanada'nın Atlas Okyanusu sahilindeki eyâletlerinden biri. Kuzeyde Quebec eyaleti ve Chaleur Bay; doğuda St. Lawrence körfezi ve Northumberland boğazı (Nova Scotia ile N. B. arasında); güneyde Fundy körfezi; batıda, Birleşik Devletler'in Maine eyâleti; kuzey - batıda yine Quebec ile sınırlıdır. Yüzölçümü 73 437 km², nüfusu 635 000 (1971), idare merkezi Fredericton'dır.

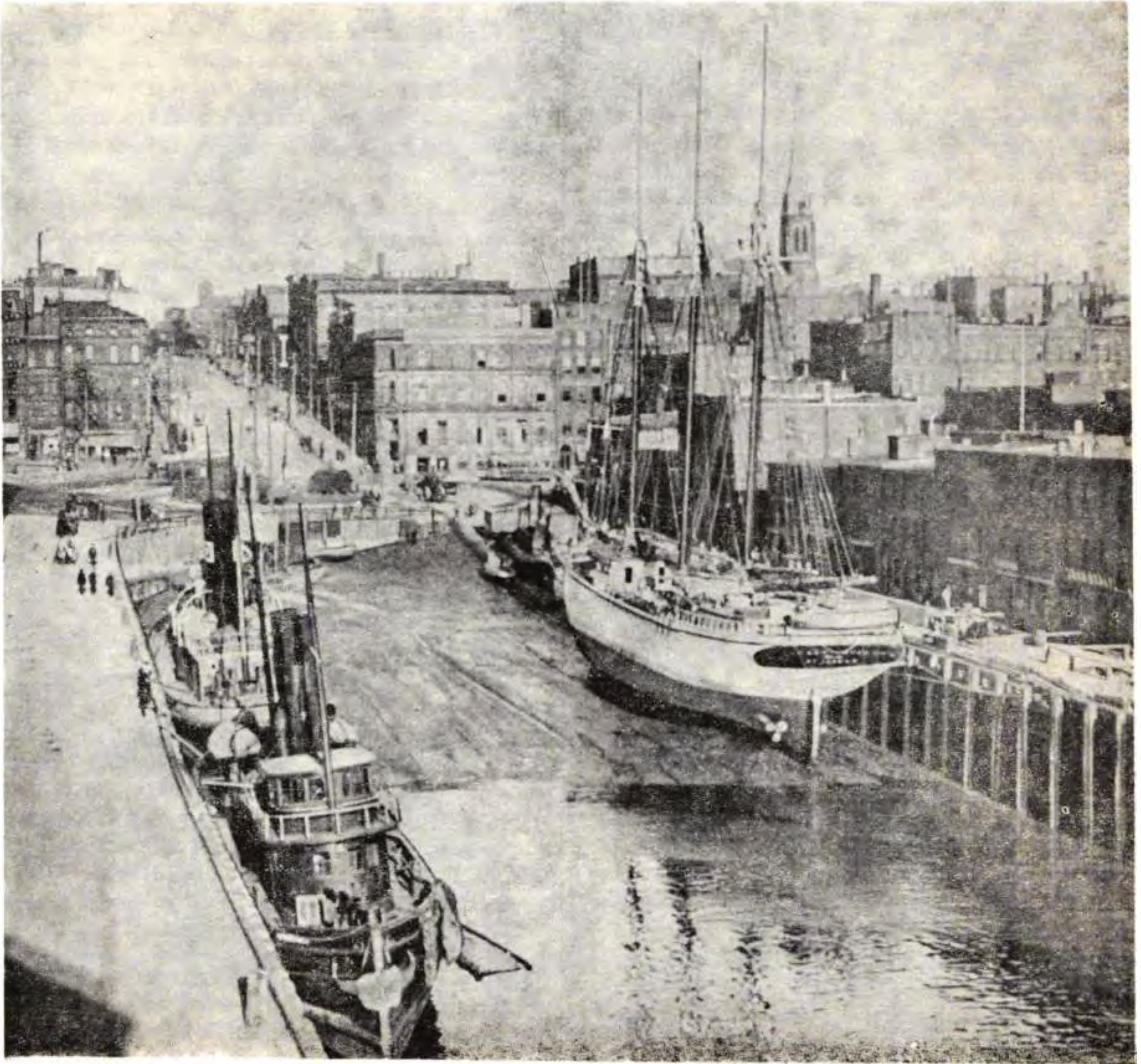
N. B. Kuzey Amerika'nın büyük Apalaş mıntıkasının kuzey - doğu uzantısını teşkil eder. Arazinin büyük kısmı ovalıkda iki yayla bölgesi vardır. Güneydeki bölgenin yüksekliği 430 m civarındadır; kuzey - batıda ise nisbeten daha dağlık bir

bölge yer alır. Eyâletin en yüksek yeri olan Carleton tepesinin (820 m) bulunduğu bu bölge, aralarına granit serpiştirilmiş sert sedimanter kayalardan meydana gelmiştir. N. B.'in akarsularının bir kısmı Fundy bir kısmı da St. Lawrence körfezine akar. En önemli akarsu 724 km uzunluğundaki St. John nehridir; Fundy körfezine dökülür. St. Lawrence körfezine dökülen başlıca akarsular da Restigouche ve Miramichi'dir. St. John nehri sisteminin bir parçası olan Grand Lake'in yüzölçümü 168 km²'dir Ülkede deniz ikliminin yanısıra kara iklimi özellikleri görülür. St. John vâdîsi ve kıt'ayla doğrudan doğruya teması olan kısımlar için kara iklimi bilhassa dikkati çeker. St. John'da ortalama yaz ve kış sıcaklıkları arasındaki fark 23°C civarındadır (ocak + 7,2°C — temmuz 16,1°C). Yayla bölgelerinde yaz sıcaklığının 32°C'ye çıktığı, kışın da sıcaklığın —34°C'ye düştüğü olur. Düzenli olan yağışların yarısı kar hâlinde düşer.

N. B. topraklarının büyük kısmı ormanlarla kaplıdır. 1960'larda ülke topraklarının beşte dördünden fazlası (5 665 800 ha) yeniden ormanlandırılmıştır. En yaygın av hayvanı geyik, sülün, keklik, ördektir. Denizlerinde ve tatlı sularında zengin balık çeşitleri yaşar.

N. B.'in başlıca şehirlerinin 1971 nüfusları şöyledir: Saint John (106 744), Moncton (71 416), Fredericton (37 684), Bathurst (20 000). Halkın % 57'si İngiliz, % 38'i Fransız asıllıdır. Geri kalanını diğerleri teşkil eder. Kızılderili oranı % 0,5'tir; üniversite ve yüksek okul, 20 kütüphane vardır.

Ekonomi : N. B. ekonomisinin başlıca unsurları balıkçılık, madencilik, tarım, ormancılık ve muhtelif endüstriler teşkil eder. Önemli temel endüstrilerden biri balıkçılıktır. 6 000 kadar balıkçı vardır. 40'a yakın balık ve kabuklu türü ticarî maksatla avlanır. Eyâlette çok çeşitli madenler bulunur, başlıcaları kurşun, çinko, bakır, kalay, tungsten, molibden, antimuan, manganez, demir, maden kömürü ve petroldür. Ülkenin 130 000 hektarlık alanı tarım işlerinde kullanılır. Bunun dışında 50 000 hektar kadar da otlak vardır. Başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, patates, keten tohumu,

NEW BRUNSWICK : Önemli bir ticaret merkezi olan St. John'da bir rıhtım.

soya fasulyesi, şeker pancarıdır. En çok sığır, koyun, domuz beslenir. Tavukçuluk yapılır. Ormancılık; buna bağlı olarak kâğıt ve kereste endüstrisi gelişmiştir. İstihsale elverişli orman alanı 6 000 000 hektardan fazladır. Bunun yarısına yakın kısmı devlet mülkiyetindedir.

İmâlât alanında 600'den fazla fabrika ve imâlâthane faaliyet göstermekte; buralarda 30 000 kişi çalışmaktadır. Başlıca endüstri kolları yiyecek ve içecek maddeleri, sun'î gübre, levha metal mamulleri, ayakkabı, fırça, süpürge, petrol rafinerisi, şeker fabrikaları vs.'dir. Turizm endüstrisinin önemi de gittikçe artmaktadır.

Tarih: N. B.'e ilk gelen Jacques Cartier'dir. Cartier, 1534'te St. Lawrence körfezinde dolaşmış, 70 yıl sonra Samuel de Champlain ve Pierre du Guast, Fundy körfezine bir keşif seferi düzenlemişlerdir. Aynı yıl (1604) bölgede beyazlara âit ilk yerleşme merkezi yine bu iki kâşif tarafından kurulmuşsa da ertesi yıl burası terkedilmiştir. N. B.'in tarihi, ilk safhalarda komşuları Nova Scotia ve Prince Edward adalarının tarihiyle birlik gösterir. Bütün bu bölgeye o zamanlar Acadia deniyordu. Ticaret ve avcılık bakımından Acadia, İngiltere ile Fransa arasında çekişilmekteydi. Nitekim 1613'te İngiltere'ye, 1632'de Fransa'ya verildi. XVIII. yüzyıla kadar İngiltere ile Fransa arasında müteaddit defa el değiştirdi. Nihayet 1713'teki Utrecht anlaşmasıyle Fransa, Acadia'dan kesinlikle el çekti. 1755'te Acadialılar sürülüp çıkarıldı. 1762'de İngilizler tarafından küçük bir iskân hareketinde bulunulduysa da asıl yerleşme 1783'te 12 000 kişinin iskâniyle başladı. Daha sonra bölge, Nova Scotia'dan ayrıldı ve Kral III. George'a izâfeten (Brunswick hânedânı) isimlendirildi. O sırada kürk ticareti önemini kaybetmiş, kerestecilik ve gemi inşaatı ilerlemişti. N. B. 1867'de Kanada dominyonunu meydana getiren eyâletlerden biri oldu. (O. Yüksel)

NEW BRUNSWICK, A. B. D. New Jersey eyâletinde 40 000 nüfuslu (1960) bir şehir. Raritan nehri üzerinde New York şehrinin 48 km güney - batısındadır. Şehrin bulunduğu yere ilk defa 1686'da yerleşildi. Birleşik Devletler'in en eski şehirlerinden biridir. 1724'te, aynı zamanda Brunswick dükü olan Kral I. George'un adına izâfeten N. B. diye adlandırıldı. N. B. bir endüstri merkezidir. Başlıca imâlâtı cerrahî malzeme, ilâç, otomobil parçaları üzerindedir. Şehir önemli bir endüstri ve tarım bölgesinin ticaret merkezidir. 1766'da Queen's College olarak kurulan Rutgers Devlet Üniversitesi N. B.'tedir. (O. Yüksel)

NEW DEAL, Franklin Delano Roosevelt tarafından Birleşik Devletler'de yapılan reformlara verilen isim. N. D. sözü ilk defa 2 Temmuz 1932'de Demokrat Parti başkan adaylığını kabûlü dolayısıyla yaptığı konuşmada kullanıldı. Konuşmayı yazan müşaviri ve iş arkadaşı Raymond Moley idi. Nitekim ilk defasında bir felsefeyi veya politikayı ifade etmek maksadıyla kullanılmamıştı. Daha önce Başkan Theodore Roosevelt'in, *New Nationalism* veya *Square Deal;* Başkan Woodrow Wilson'un, *New Freedom* sözlerinde olduğu gibi, bunu da basın tebârüz ettirerek ortaya çıkardı.

Bu tâbir, sonradan Başkan Roosevelt'in 1932'deki ilk seçim kampanyasında ortaya attığı teklifler, tâkib edilecek yollar, kanun teklifleri için kullanılır oldu. Başkan Roosevelt'in 1932'den 1935'e kadar yaptığı teklifler, takib ettiği politika belirli bir ekonomik veya politik felsefeye bağlı değildi; bununla beraber bunların çoğu, federal hükûmetin iktidar ve otoritesinin artması yoluyla özel menfaatlerin, kolektif menfaatlere tâbî olması lüzumunu açıkça ortaya koyuyordu. Zirâî yardımlar, yüksek vergi vesaire, servet ve gelirde önce olduğundan daha fazla bir eşitlik getirdi. Roosevelt'in teklif ettiği bazı kanunlarda, federal iktidar vasıtasıyle mıntaka ve millet ölçüsünde ekonomik bir planlama olduğu dikkati çeker.

İlk N. D. bilhassa zirâî kalkınma ile, iktisadî kalkınmayı sağlamak için endüstriler arasında iş birliği sağlama esasına göre düşünülmüştü. Roosevelt'in maliye ve para politikası dahildeki fiyatları arttırmayı hedef aldığından millî bir tutumdu ve başka milletleri de ilgilendiriyordu. Roosevelt bunu Londra'da 1933 temmuzunda biten Dünya Ekonomik Konferansı'ndaki "bomb-shell' denen meşhur mesajıyla açıkladı.

Roosevelt'in iktidarının başlarında çıkardığı önemli kanunlar: National Industrial Recovery Act, Agricultural Adjustment Act'dir. Ayrıca tahvillerin satışını düzenleyen kanunlarda, millî bankacılığın yapısında geniş bir reform yapıldı. Zirâî ve sınâî reformları planlayan kanunlar, sonradan Yüksek Mahkeme tarafından iptal edildi. Ancak iptal edilen planlama reformlarının yerini tutacak başka bir plan teklif edilmiyordu. Bununla beraber sınâî ilişkilerde federal hükûmetin otoritesini geniş ölçüde arttıran, ortaklıkların organizasyon gücünü kuvvetlendiren bir lâyiha meclislerden geçti ve 1935'te başkan tarafından tasdik edildi. Bu kanun, teklif eden New York senatörü Robert F. Wagner'in adına izafeten Wagner Kanunu diye anıldı. İptal edilen Agricultural Adjustment Act mukabili olarak da, başkan toprak muhafazası hususunda bir kanun teklif etti ve kongre tarafından kabûl edildi.

Wagner kanunu ile Social Security kanununun kabûlü üzerine Roosevelt'in politikası zirâî reformlardan iş ve şehir gruplarının kalkınmasına yöneldi. Böylece ikinci N. D. başlamış oldu. Bu dönem, 1939'daki Avrupa krizi dolayısıyle, Birleşik Devletler'in yeniden silâhlanmaya başlamasına kadar devam etti. A.B.D., 1941'de II. Dünya Savaşı'na girince Roosevelt'in yurt içinde yaptığı reformlar son buldu. Roosevelt halka "Dr. New Deal"in yerini, bundan sonra "Dr. Win the War"un (Savaşı Kazan), tutacağını açıkladı. Roosevelt'in reformlarının A. B. D. ekonomisinde ve devletin sosyal yapısında sürekli etkisi olmuştu. Bunun sonucu olarak federal hükûmetin otoritesi geniş ölçüde arttı, dolayısıyle eyâletlerinki azaldı. Hükûmet özel iş sahalarında da otoritesini kabûl ettirdi. Tarım, ufak iş alanları, kır yerleşme merkezleri ve nakliye alanında federal hükûmetin yardımları sağlandı; sosyal sigorta ve ihtiyarlık sigortası, işsizlik yardımı gerçekleştirildi; halk menfaatine büyük hidroelektrik projeleri, yüksek vergi sistemi gerçekleştirildi ve hükûmet ortaklaşa çalışmanın gelişmesini teşvik etti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Başkan Truman, savaştan önceki Roosevelt idaresinin politikasını Fair Deal adı altında devam ettirdi. (O. Yüksel)

NEW ENGLAND (İng. = Yeni İngiltere), Amerika Birleşik Devletleri'nin captain J. Smith tarafından 1614'te bu adla anılan kuzey - doğu bölgesi. Bu bölgenin İngiliz Puritan'ları tarafından iskânına, biri Plymouth (1620)'dan diğeri daha geniş ölçüde Massachusetts Bay (Boston 1630)'dan; hareket edilerek başlanmıştır. "Büyük Gezi" (1630 - 1640).

Connecticut (1630), Rhode Island (1636), New Hampshire (1638), Maine (1640) ve daha sonra Vermont, N. E. için karakteristik olan "township" usulüyle iskân edilmiştir (Bunlar, muhtar kentlerdir). Holandalılar'ın ve yerli Kızılderililerin taarruzlarına karşı direnebilmek için bu sömürgeler New England Confederation (1643-1684) adı altında bir ittifak kurmuşlardır.

Böylece King Philip's war (Kral Felipe Savaşı) adını taşıyan 1675 - 1676 Kızılderili savaşında, kendilerini savunabilmişlerdir. N. E.'da, erkenden, Puritinizm damgasını taşıyan orijinal bir kültür gelişmiştir. Burada ekonomik ve sosyal gelişme de orijinal bir karakter taşımıştır.

Yankee (b. bk.) adını taşıyan insan tipi burada meydana gelmiş ve sonradan bütün Kuzey Amerika'ya yayılmıştır. İngiltere'den ayrılma hareketinde N. E., Virginia ile birlikte en büyük rolü oynamıştır. Sonradan birçok önemli dinî, siyasî ve ahlâkî hareketler, özel olarak Abolitionism (köleliği yok etme) hareketi buradan çıkmıştır. XIX. yüzyılda N. E. kültür bakımından bir yükseliş çağı yaşamıştır.

N. E.'ın sosyal yapısı iç harpten sonra ülkede de yerleşen İrlandalı, İtalyan ve Yahudi elemanlarının etkisiyle çok değişmiştir. (V. Örs)

NEW ENGLAND : Farmington'da (Connecticut) tipik bir eski ev.

NEW GEORGİA, Batı Pasifik Okyanusu'nda, Solomon takım adalarında bir grup ada. Bu grup şu adaları içine alır: New Georgia, Vella, Lavella, Ganongga, Kolombangara, Rendova ve Vangunu. N. G. adası 1942'de Japonlar'ın eline geçmiş ve Ağustos - Kasım 1942'de Guadalcanal'a karşı saldırılarda üs olarak kullanılmıştır. Haziran - Ağustos 1943'te Amerikalılar tarafından fethedilmiştir. N. G. adaları İngiltere'ye aittir. (V. Örs)

NEW HAMPSHIRE, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzey - doğusundaki devletlerden biri. Kuzeyde Kanada, doğuda Maine ve Atlas Okyanusu, güneyde Massachusetts, batıda Vermont ile sınırlıdır. Yüzölçümü 24 192 km², nüfusu 737 681 (1970), başşehri: Concord'dur. N. H. şeklinde kısaltılarak yazılır.

Birleşik Devletler'i meydana getiren ilk 13 devletten biri olan N. H., Appalache dağlarının kuzey - doğuya doğru uzayan kolu, Beyaz Dağlar'ın bulunduğu toprakları kaplar. Birleşik Devletler'in kuzey - doğusunun en yüksek yeri bu dağlardaki Presidential Range'de bulunur. Presidential Range'deki Washington tepesinin yüksekliği 2 000 m'ye yakındır. Ülke toprakları güney - doğuya doğru bir alçalma gösterir. Başlıca akarsular Connecticut ve Merrimack nehirleridir. Connecticut, kuzeyde, aynı adla anılan göllerden çıkar ve Vermont ile sınır çizer. Pemigewasset ve Winnipesauke ırmaklarının birleşmesinden meydana gelen Merrimack, N. H.'ın orta kesimini sular, güneye doğru akarak Massachusetts'e geçer.

N. H.'da yazlar oldukça ılık; kışlar ise sert olur, uzun sürer. En büyük sıcaklık farkları dağlık bölgelerde görülür. Bütün ülkede ortalama yağış 100 cm.'dir.

N.H.'da yaşayanların % 99,6'sı beyazdır. Nüfusu % 71'ini doğrudan doğruya ülkede doğanlar meydana getirir. Ahalinin yarıdan fazlarsı şehirlerde yaşar. Başlıca şehirler Manchester, Nashua, başkent Concord, Portsmouth ve Dover'dir. N. H.'da yedi üniversite ve kolej vardır. Bunlardan Dartmouth Koleji 1769 yılında Hanover'de kurulmuştur ve bütün ülke ölçüsünde ünlüdür. Durham'daki N. H. üniversitesi de 1866'da kurulmuştur ve devletin kontrolü altındadır. N. H.'da 250 kütüphane, çeşitli müzeler vardır.

N. H. ekonomisi imalâta dayanır. Birleşik Devletler'in en fazla endüstrileşmiş eyâletlerinden biri olan N. H.'da bütün nüfusun % 14,8'i fabrikalarda çalışır ve eyâletin gelirinin % 28'ini imalât maddeleri teşkil eder. N. H. kendisi için gerekli olan yakıt, besin ve işlenmiş eşyanın hemen tamamını ithal eder; madencilik endüstrisi yok gibidir. Tarımdan elde

NEW HAMPSHIRE : Franklin civarında Daniel Webster'in doğduğu ev.

edilen gelir, bütün gelirin ancak % 5'ini sağlar, bunu da % 40'ı süt mamullerinden elde edilir. N. H.'ın başlıca kaynaklarından biri de orman mahsulleri, keresteciliktir. Kâğıt ve mobilya imalâtı gelişmiştir. Tavukçuluk ve balıkçılık da N. H.'ın ticaret hayatında yer tutar.

Tarih : Beyazların gelişi sırasında N. H. topraklarında Algonkian dil ailesinden Kızılderililer yaşıyordu; bunların hayatı zor şartlar altında geçiyordu ama, düzenli bir köy hayatları vardı. N. H.'a ilk gelen Avrupalı Martin Pring'dir (1603). Captain John Smith de 1614'te N. H. sahillerinin haritasını çıkarmıştır. 1623'te, bu bölgeyi kolonileştirme amacıyla bir seyahat yapıldı. Edward William Hilton 1626'da ilk sabit yerleşme merkezini kurdu. Ülke çeşitli siyasî çekişmelerden sonra 1741'de bir İngiliz kraliyet eyâleti hâline getirildi. İhtilâl sırasında N. H.'ın nüfusu 82 000'e yükselmiş bulunuyordu. Ülkede 143 kasaba vardı. İhtilâlde, bir devlet anayasası kabûl eden ilk âsî koloni N. H. oldu (1776) ve aynı yıl İngiltere'den bağımsız olduğunu ilân etti. İhtilâlde 21 000 N. H.'lı savaştı. 1788'de Birleşik Devletler anayasasını kabûl ederek birliğe katılan 9. devlet oldu. Teşriî meclis 24 üyeden kurulu senato ile âzamî 399 üyeden kurulu temsilciler meclisinden meydana gelir. N. H., A. B. D. parlamentosuna 2 senatör ve 2 milletvekili gönderir. (O. Yüksel)

NEW JERSEY, Amerika Birleşik Devletleri'nin Atlas Okyanusu sahilindeki devletlerinden biri. A. B. Devletleri'ni meydana getiren 50 devletin küçüklük bakımından beşincisi olan N. J.'in yüzölçümü 21 300 km², nüfusu 7 168 164 (1970), başşehiri: Trenton'dır. New York'la olan kuzey sınırı dışında sınırlarını tabiî su yolları meydana getirir. Bu su yollarının 500 km'ye yakın kısmı nehir ulaştırmasına elverişlidir. N. J., kuzey ve kuzey - doğuda New York, doğuda Atlas Okyanusu ile sınırlıdır. Güneyde Delaware körfezi ve nehri ile Delaware'den, batıda yine Delaware nehri ile Pennsylvania'dan ayrılır. Kısaltılmış şekli N. J.'dir.

N. J.'in beşte üçü sahil ovalarıyla kaplıdır. Kuzeye doğru gidildikçe arazi yükselir. Ama en yüksek yeri 600 m'yi bulmaz. Bu kesim Appalache dağlarının bir kısmıdır. N. J. topraklarının % 46'sı ormanlarla kaplıdır. Ülkenin bütün batı sınırını teşkil eden Delaware nehrine dökülen akarsular, bütün N. J. nehirlerinin üçte birini meydana getirir. Güney ve güney - doğuya akan ırmakların eğilimi az olduğundan mecrâlarında yer yer bataklıklara rastlanır. Kuzeyde Raritan körfezine dökülen Raritan nehri, N. J. topraklarının yedide birini sular. Kuzey - doğuda, New York'la sınır teşkil eden Hudson nehri ise N. J.'in ticaret hayatında birinci derecede önem taşır. N. J.'de yüzlerce ufak göl vardır. Bunların en büyüğü Hopatcong gölüdür.

N. J.'in güney kesimleriyle kuzey ve kuzey - batısı arasında büyük iklim farkı vardır. Bütün bölgelerde yaz ve kış arasında önemli sıcaklık farkı görülür. Genellikle güney daha serin, kuzey daha sıcaktır.

N. J.'in ekonomisinde tarım birinci derecede rol oynar. Ülke topraklarının % 40'ı çiftliklerle kaplıdır. Geniş ölçüde meyve, sebze yetiştirilir, tavukçuluk ve hayvancılık yapılır. Bol sebze ve meyve istihsali konserveciliği geliştirmiştir. Süt mamullerinin de ülke ekonomisinde önemli yeri vardır. Petrol rafinerileri, kimya endüstrisi, elektrikli makineler imâlâtı, kâğıt, dokuma, ulaştırma malzemeleri imâlâtı N. J. sanayi hayatının başta gelen kollarıdır. İşçilerin % 26'sı kimya ve elektrikli makineler endüstrilerinde çalışır.

N. J.'de yaşayanların % 90'a yakın kısmı şehirlerde oturur. Başlıca şehirler Newark, Jersey City, Paterson, Camden ve Trenton'dur. Ahalinin % 91'ini beyazlar, % 8,5'ini zenciler teşkil eder. Kalanlar çeşitli ırklardandır. Ülkedeki en önemli eğitim kuruluşları 1746'da Princeton'da kurulan Princeton üniversitesi ile 1766'da Queen's College adı altında kurulan Devlet Üniversitesidir. Bunlardan başka daha iki üniversite, birçok yüksek okul vardır. N. J.'deki halk kütüphanelerinin sayısı 300'dür.

NEW JERSEY : Atlantic City'den bir görünüş.

Tarih : Bugünkü N. J.'in sahil kesimi 1534'te Giovanni Verrazano tarafından keşfedildi. Ancak, bölge bu tarihten sonra uzun süre unutuldu. 1609'da Henry Hudson, Holanda Doğu Hindistan Şirketi adına yaptığı seyahatte Delaware nehri ve New York körfezlerinde dolaştıktan sonra kendi adıyla anılan nehirde (Hudson nehri) seyahat etti. Avrupalılar'ın bu bölgeye gelmesi bu seyahatten bir süre

NEW JERSEY : Dünya'nın en uzun çelik kemerli köprüsü, Bayonne ve Staten adalarını bağlar.

sonra başladı. Holandalılar ilk yerleşme merkezlerini kurdular. Bu arada 1618'de Bergen'de (bugünkü Jersey City) bir ticaret merkezi ve 1623'te Fort Nassau'da (bugünkü Cloucester City yakınlarında) bir yerleşme merkezi kuruldu. Ancak buralar düşman Kızılderililer'in davranışları yüzünden 1660'a kadar gelişemedi. Daha sonra kurulan İsveçli yerleşme merkezi Holandalılar karşısında fazla dayanamadı. Ancak İngilizler 1664'te bu kesimi ilhak ettiler. N. J. 1776'da bağımsızlığını kazandı ve 1787'de federal anayasaya imza koyan ilk on üç devletten birini teşkil etti. N. J.'in 60 üyelik bir temsilciler meclisiyle 21 üyeden meydana gelen bir senatosu vardır. Birleşik Devletler federal meclisine 14 temsilci ve 2 senatör gönderir. (O. Yüksel)

NEW MEXICO, Amerika Birleşik Devletleri'nin güney - batısındaki devletlerden biri. Kuzeyde Colorado, doğuda Texas, güneyde Texas ve Meksika, batıda Arizona ile sınırlanmıştır; kuzey - batı noktasında da Utah'la komşudur. N. M.'nun yüzölçümü 317 600 km², nüfusu: 1 016 000 (1970), başşehri : Santa Fe'dir. Eyâlet adı N. Mex. şeklinde kısaltılır.

N. M. dağlık bir ülkedir. Bilhassa orta kesim yüksek dağlarla kaplıdır. Dağların arasında, nisbeten düz olan vâdîler çöllerle kaplıdır. Ülke toprakları doğuya doğru alçalır. Birleşik Devletler'in batı kesimindeki Kayalık Dağlar zincirinin güney kesimindeki dağlar, N. M. topraklarını içine alır. Başlıcaları : Colorado'ya doğru taşan Sangre de Christo dağları, San Andres ve Sacramento dağlarıdır. Ülkenin en yüksek yeri güney - doğusundaki Sacramento dağlarında, Sierra Blanca tepesidir (658 m). N. M. toprakları, kuzey - güney doğrultusunda Rio Grande nehriyle ikiye bölünmüştür. Bu nehir güney sınırından Meksika topraklarına geçer. Diğer bir önemli nehir, Rio Grande'ye Meksika'da katılan Pecos nehridir. N. M. topraklarını kuzey - güney - doğu doğrultusunda keser.

N. M. kurak bir ülkedir. Sayılmaya değer tabiî gölü yoktur; buna karşılık irili ufaklı baraj göllerine sahiptir. İklim, güneşli ve kurudur. Yılın büyük bir kısmında yağış görülmez. Yıllık yağış ortalaması 20 cm.'dir Sıcaklık, büyük değişiklikler gösterir.

N. M.'da yaşayanların % 30'u İspanyolca konuşur. Beyaz olmayanların oranı 1900'den beri hemen hemen değişmemiştir ve % 8'e yakındır. Ülkedeki Kızılderili nüfusunun bütün nüfusa oranı ise % 6 kadardır. Şehirlerde yaşalanlar günden güne artmaktadır. Halkın üçte iki kadarı şehirlerde yaşar. N. M.'nun başlıca şehirleri Albuquerque, Roswell, Santa Fe ve Las Cruces'tir. N. M.'da devlet kontrolünde altı üniversite ve çeşitli yüksek okullar vardır. Albuquerque'teki New Mexico Üniversitesi eyâletin büyük yüksek öğretim kurumudur. Ülkede, üniversite ve yüksek okul kütüphaneleri dışında 38 halk kütüphanesi vardır.

NEW MEXICO : Santa Fe'de New Mexico san'at müzesi

N. M.'nun ekonomisinde madencilik, kereste imalâtı, konservecilik, petrol rafineri işleri ile tarım ve turizm önemli rolü oynar. N. M. madencilik bakımından Birleşik Devletler'de yedinci sırayı tutar. Elde edilen başlıca madenler maden kömürü, bakır, kurşun, manganez, petrol, tabiî gaz, uranyum ve çinkodur.

Ülkede en çok sığır ve koyun beslenir, mısır, pamuk, sebze ve meyve, yer fıstığı, patates yetiştirilir.

Tarih : Bugünkü N. M. topraklarında önce İspanya, sonra Meksika bayrakları dalgalanmıştır. N. M.'ya ilk gelen Alvar Nunez Cabeza de Vaca'dır (1536). Dört yıl sonra, 1540'ta Francisco Coronado'nun yaptığı büyük keşif seyahatinden sonra İspanya buraya sahip çıktı. Daha sonra ülke çeşitli mücadelelere sahne oldu. 1821'de Meksika, İspanya boyunduruğundan kurtulunca N. M.'yu sahiplendi. Ancak

bu sahiplenme sadece çeyrek yüzyıl sürdü. 1846'da Meksika'ya savaş açan Birleşik Devletler burasını ele geçirdi. Bundan sonra çeşitli siyasî mücadeleler oldu ve N. M., nihayet 1912'de 47. devlet olarak A. B. D.'ne katıldı.

II. Dünya Savaşı'nda 60 000 N. M.'lu silâh altına alındı. İlk atom bombası savaş sırasında Los Alamos'ta geliştirildi ve 1945 yılı temmuzunda Alamogordo'da patlatıldı. Bügün N. M. teşriî meclisi 32 üyelik senato ile 66 üyelik temsilciler meclisinden kuruludur. Birleşik Devletler parlemantosuna 2 senatör ve 2 milletvekili gönderir. (O. Yüksel)

NEW ORLEANS, A. B. D.'nde Louisiana eyâletinin en büyük şehri ve en büyük limanı. Nüfusu 593 471 (1970) olmakla beraber çevresiyle bir milyonu geçer. Mississippi nehrinin denize döküldüğü yerden 170 km kadar içeride, nehrin doğu sahilinde, hilâl biçimindeki bir kıvrımın içinde kurulmuş, bu yüzden "Hilâl Şehir" diye anılagelmiştir. Daha sonra Pontchartrain gölüne kadar genişlemiş ve nehirle göl arasındaki şeridi tamamen kaplamıştır.

Şehrin Fransızlar tarafından kurulmuş olması ve Vieux Carré diye anılan bu ilk bölümünün muhafaza edilmesi N. O.'a kendine has bir özellik verir. Bu bölümün dar sokakları parmaklıklarda demir işçiliğinin çeşitli örnekleri görülen, balkonlu ahşap evleri, yeni N. O. ile büyük bir tezat teşkil eder.

N. O. deniz trafiği bakımından Birleşik Devletler'in altıncı limanı, büyük bir endüstri şehridir. 900 çeşit maddenin imal edildiği N. O.'ta en çok şeker kamışı, turunçgiller, çilek yetişir. Orman kaynakları da önemlidir.

Şehir 1718'de Jean Baptiste Lemoyne tarafından kurulmuş ve Fransa kral nâibi Duc d'Orléans'ın adına Nouvelle Orléans diye adlandırılmış, sonra bu isim New Orleans olarak değişmiştir. N. O. 1808'de bütün Louisiana ile birlikte Birleşik Devletler'e satılmış, bu tarihten sonra, göçlerle gelişmiş, Güneyliler'in elindeyken bir süre New York'la rekabet bile etmiştir.

Şehirde birçok üniversite ve yüksek okul vardır. Zencilerin ve beyazların okulları ayrıdır. Üniversiteler arasında ikisi (Dillard ve Xavier) zencilere mahsustur. Louisiana Devlet üniversitesi de N. O.'dadır. N. O.'da çeşitli büyük kütüphaneler, ve Devlet Müzesi vardır. Şehir, büyük eğlencelerle kutlanan Mardi Gras bayramıyla tanınmıştır.

N. O.'ın nüfusu 1950'de 570 445 (banliyöleriyle birlikte 659 768); 1960'ta 627 525 (banliyöleriyle birlikte 845 237) idi. (O. Yüksel)

NEW SOUTH WALES, Avustralya federasyonunu meydana getiren devletlerden biri. Yüzölçümü: 801 431 km², nüfusu: 4 231 000 (1966)'dır. Nüfusun % 60'ı başşehir Sydney'-

NEW ORLEANS : Bir görünüş.

NEW SOUTH VALES : Sydney'de Millî Sanat Galerisi

de toplanmıştır. N. S. W.'ın kuzeyinde Queensland, güneyinde Victoria bulunur. Kıyılarının uzunluğu 1 400 km'dir. N. S. W. dağlık ve tepelik bir ülkedir. Newcastle ile Wollongong arasındaki kıyı bölgesinde kömür, gümüş, kurşun, çinko ve bakır madenleri vardır. Sydney çevresi endüstrileşmekte olup, tarım önemini muhafaza eder.

Tarih : 1770'te J. Cook tarafından keşfedilen N. S. W. İngiltere'nin Avustralya'daki en eski sömürgesidir. 1820-1830 yıllarında Avustralya'nın bütün bu bölgesi incelenmiş ve tarıma açılmıştır. Bölge önce koyun otlakları olarak kullanılmıştır. İngiltere'de Yorkshire yün fabrikalarına yün yetiştirmek N. S. W. ekonomisinin temeli hâline gelmiştir. 1859'da Queensland N. S. W.'den ayrılmıştır. İngiliz sistemine göre bir vali, bir parlemanto ve bir başkanlar meclisi tarafından idâre edilir. (V. Örs)

NEW YORK, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeydoğusundaki devletlerden biri. Kuzeyde Kanada, doğuda Vermont, Massachusetts ve Connecticut; güneyde Atlas Okyanusu, New Jersey ve Pennsylvania, batıda Pennsylvania, Erie gölü ve Niyagara nehri ile sınırlanmıştır. Birleşik Devletler'in büyüklük bakımından 30. devleti olan N. Y.'un yüzölçümü 127 433 km², nüfusu: 18 241 266 (1970), başşehri: Albany. Eyâlet adı N. Y. şeklinde kısaltılır.

N. Y. topraklarının büyük bir bölümü Appalache yaylasında kalır. Güney - doğusu Atlas Okyanusu kıyı ovaları; kuzey - batısı ise kuzey Amerika'nın büyük iç ovaları bölümüne girer. En yüksek yeri kuzeyde Adirondack dağlarındaki Mont Marcy'dir (1 628 m). Adirondack dağları N. Y. yüzölçümünün dörtte birini kaplar. Bu kesimin güneyinde doğu - batı doğrultusunda uzanan ve Albany'nin kuzeyinden Ontario gölüne kadar uzanan ovalık bir kesim vardır. Bunun güneyinde Appalache yaylaları başlar. Bunların yüksekliği Adirondack dağlarınınki kadar değildir.

N. Y.'un en önemli akarsuyu Adirondack dağlarından çıkarak güneye doğru akıp New York körfezinde denize dökülen Hudson nehridir. Bunun başlıca kolu Mohawk nehri ülkenin orta kesimlerini sular. Diğer akarsular Oswego, Genesee ve nihayet ünlü Niyagara şelâlelerinin bulunduğu Niyagara nehridir. Birleşik Devletler'in en büyük göllerinden olan Erie ve Ontario gölleri Kanada ile sınır teşkil eder, Ontario gölünün tamamının güney yarısı, Erie gölünün de doğu ucunun güney yarısı N. Y. sınırlarında kalır. Ülkenin diğer önemli gölü kuzey - doğudaki Champlain gölüdür. Bu göl de N. Y. - Vermont sınırında bulunur. N. Y.'un dağlık kesimlerinde çeşitli küçük göller vardır.

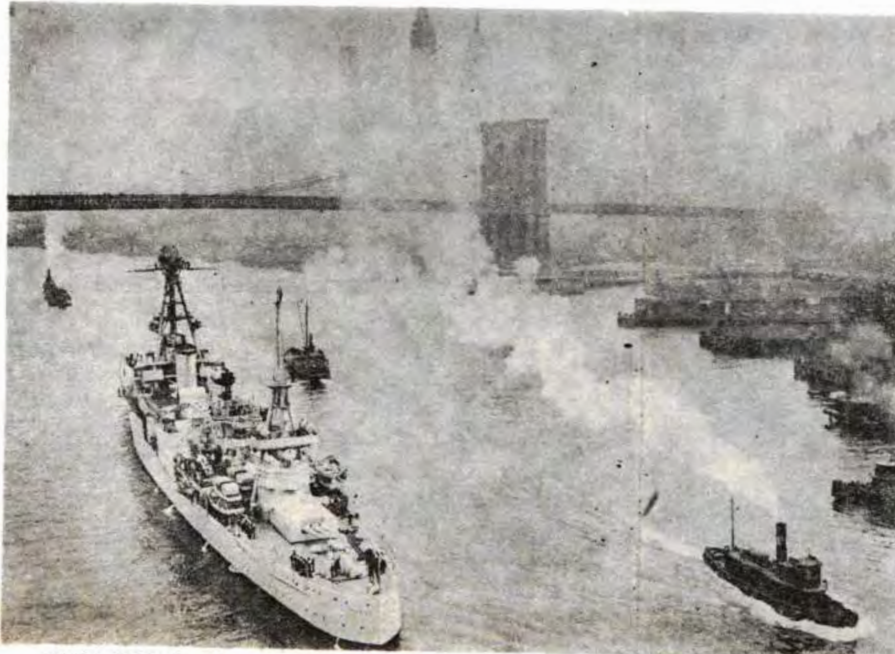
N. Y. iklimi yer yer değişiklikler gösterir. Büyük göller ve Atlas Okyanusu kıyıları çevresinde iklim, orta güney kesimlere göre daha mutedildir. Ülke topraklarının yarısı ormanlarla kaplıdır. Ormanlık olmayan bölgelerde de perakende ağaçlıklara rastlanır.

N. Y., Birleşik Devletler'de şehirleşmenin en fazla olduğu bir devlettir. Ülkede yaşayanların % 85'i şehirlerde oturur. Nüfusun % 91'ini beyazlar, % 8,4'ünü zenciler, % 0,2'sini Çinliler ve % 0,1'ini Kızılderililer meydana getirir. Kalan % 0,2 çeşitli ırklardandır. N. Y.'un başlıca şehirleri New York, Buffalo, Rochester, Syracuse, Albany, Utica'dır.

N. Y.'un ekonomisi, imalât, ticaret ve çeşitli hizmetler ve tarıma dayanır. Ormancılık ve balıkçılığın da ekonomide yeri vardır. En çok elma, soğan, patates, çeşitli sebzeler ve buğday yetiştirilir. Tavukçuluk yapılır, sığır beslenir süt mamulleri istihsal edilir. N. Y., A. B. D.'nin en önemli sanayi merkezlerinden biridir. Ülkede imal edilen eşyanın çeşidi son derece kabarıktır. Başlıca endüstriler arasında basın ve yayın sanayii, besin maddeleri, elektrikli ve elektriksiz makineler imalâtı, fotoğraf malzemeleri, çeşitli bilimsel âletler sanayilerini sayabiliriz.

N. Y.'un en büyük mineral zenginliği taş, kum, çakıl ve demirdir. Talk ve tuz istihsalinde de B. D. içinde önemli bir yer tutar. Başka mineraller de elde edilir. St. Lawrence nehri yakınlarındaki Massena'da, ithal baksit işleyen alüminyum tesisleri vardır.

Ülkedeki en önemli eğitim kuruluşları New York şehrinde ve Rochester'dadır.

NEW YORK : East River üzerindeki Brooklyn Köprüsü'nün bir görünümü.

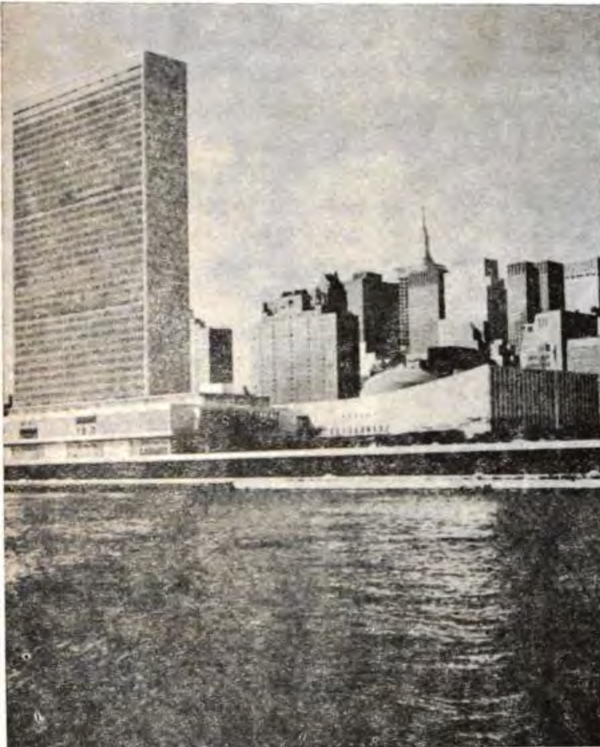
Tarih: New York körfezi 1524'te Giovanni Verrazano tarafından keşfedilmiş, o tarihten 85 yıl sonra da Henry Hudson adını taşıyan ve Holandalılar hesabına seyahat eden bir İngiliz tarafından ziyaret edilmiştir. Holandalılar önce Albany'de (1614), sonra da Manhattan adasında (1615) ticaret merkezleri kurdular. 1624'te Fort Orange'da (bugünkü Albany) ilk sabit yerleşme merkezi kuruldu. Bu bölge, aynı yıl, yerleşenler henüz 30 âileden ibaret olduğu halde koloni statüsüne sokuldu. 1626'da Manhattan adası satın alınarak Yeni Amsterdam kolonisi teşkil edildi. İngiltere koloniyi 1664' te ilhak etti. İngiltere kralı II. Charles bütün bu bölgeyi York dükü olan kardeşi James'e verdi ve bu yeni eyâlet böylece New York adını aldı. Yüz yıl sonra 1776'da eyâlet kongresi bağımsızlığını ilân etti. A.

B. D. ihtilâl savaşlarının hemen hemen üçte biri N. Y. topraklarında geçti. 1788'de 11. devlet olarak Birleşik Devletler'e katıldı. Eyâlet 150 temsilci ve 58 senatörden kurulu bir meclis tarafından idare edilir. Federal meclise 43 temsilci ve 2 senatör gönderir. (O. Yüksel)

NEW YORK (New York City), Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük limanı ve en büyük şehri. Dünyanın en büyük şehirlerinden biri, belki de birincisi olan New York, Birleşik Devletler'in aynı adla anılan eyâletinde, Atlas okyanusu kıyısında Hudson nehri ağzında kurulmuştur. Nüfusu: 7 895 563 (1970). Bununla beraber bu asıl New York City nüfusudur. Gerçekte "Great New York" denen şehir, geniş ölçüde New Jersey eyâletine de taşarak 18 milyon nüfusun yaşadığı (1977) bir şehirler birliği vücude getirmektedir. Newark (381 930), Jersey City (260 350), Yonkers (204 297), Paterson (144 824), Elizabeth (112 951), N. Y. banliyölerinin ünlüleri arasındadır.

N. Y., "borough" denen beş idarî bölgeden meydana gelir: Manhattan, The Bronx, Queens, Brooklyn ve Richmond. Bunlar Long Island'ın doğu kesimi ile Manhattan ve Statten adalarını kaplar.

Manhattan: N. Y.'un kalbi, asıl N. Y.'tur. İdarî bölgelerinin en küçüğü olan Manhattan'ın yüzölçümü 58 km²'dir. Hudson nehrinin ağzında, nehrin Doğu ve Batı diye anılan kollarının arasında bulunur. Holandalılar'a âit olan Batı Hint Şirketi'nin müdürü Peter Minuit tarafından 1626'da Kızılderililerden tamamı 24 dolar değerinde elbise vs. karşılığında satın alınan Manhattan, bugün, dünyanın en yüksek binalarının, en büyük limanının, en büyük okulların bulunduğu bir yerdir. Dünyaca ünlü Fifth Avenue (Beşinci Cadde) de Manhattan'dadır. Washington anıtından başlayan bu 10 km. uzunluğundaki cadde üzerinde en ünlü mağazalar, oteller, kilise ve müzeler vardır. Fifth Avenue, N. Y.'un bir dinlenme merkezi olan ünlü Cenral Park'ın önünden geçer. Eğlence yerleri dünyaca ünlü olan Broadway caddesi de Manhattan'dadır. Bu cadde Fifth Evenue'yü çaprazlama keser. Manhattan'ın güneyinde Bowery vardır. Bunun batısında Chinatown (Çin mahallesi), doğusunda da ünlü East Side (Doğu Yakası) yer alır. Bunlara benzeyen bir başka mahalle de Manhattan'ın yüzeyindeki Harlem'dir. Burada sadece Zenciler ve Porto Riko'lular yaşar. Manhattan'ın en güneyindeki Wall Street, büyük malî müesseselerin bulunduğu caddedir.

NEW YORK CITY: Birleşik Milletler binası.

The Bronx: 112 km² yüzölçümü olan bu bölüm Manhattan adasının kuzey kesimini kaplar. İkametgâh semtidir.

Queens: N. Y.'taki idarî bölgelerin en büyüğü olan Queens'in yüzölçümü 293 km²'dir. Burası Long Island adasının batı ucunu meydana getiren Brooklyn'in doğusundadır. Dünyaca ünlü La Guardia hava alanı buradadır.

NEW YORK CITY · Rockefeller Center.

Brooklyn: 197 km² yüzölçümü olan Brooklyn, Long Island'ın batı ucunu kaplar. Bir endüstri ve ikamet bölgesi olduğu kadar dinlenme yeridir de. Ünlü Coney Island ve Long Beach buradadır.

Richmond: Hudson nehrinin batısında, Jersey City'nin güneyindeki Statten adasını kaplar. Yüzölçümü 156 km²'dir. Burası diğer bölümlere benzemez. Küçük çiftlikler ve bahçelerin bulunduğu, az nüfuslu bir bölgedir.

Dünyanın en büyük şehirlerinden birinde yaşayan insanların bu saydığımız bölgelere sığmasına imkân olmadığından, halkın önemli bir kısmı, komşu eyâletlerden New Jersey ve Connecticut'ta oturur. Zaten New Jersey'in en önemli şehri

olan Jersey City, N. Y.'la karşı karşıya, iç içedir. Nehirde feribotlar çalışır, iki de tünel vardır. Ünlü Hürriyet Anıtı, Jersey City ile Long Island'ın batı ucu arasındaki minik Bedloe adasındadır.

N. Y.'ta yaşayanlar: N. Y. çok çeşitli milletten çeşitli insanların yaşadığı bir şehirdir. Daha 1700 yılında, şehrin 7 000 sâkini, on sekiz dil konuşurdu. Bugün, dünyada en fazla yabancının yaşadığı şehir yine N. Y.'tur. Şehirde yaşayan ve "yabancılar" denen nüfus, N. Y. nüfusunun yarısına yakındır; bunların da yarısı yabancı doğumludur. N. Y.'ta yaşayan yabancılar arasında en kalabalık olanlar İtalyanlar'dır. N. Y. şehrinde Cenova'dakinden fazla İtalyan, Bremen'dekinden fazla Alman, Dublin'dekinden fazla İrlandalı'nın yaşadığı söylenir. 60 milletten insanın yaşadığı N. Y.'ta Zenci nüfusu da kalabalıktır. Yahudiler ise bütün nüfusun % 30'unu meydana getirirler. Bu çeşitli halklar, çeşitli işlerde ortaklaşa çalıştığından, sanayi alanında nüfusa göre bir gruplaşma yapmak mümkün değildir. Buna karşılık şehirde bazı kültür grupları vardır ki, kesin sınırlarla, bir koloni hâlinde kendilerini ayırmışlardır. Bunların başında Little Italy (Küçük İtalya) denen bölüm ile Lexington caddesinde toplanan İspanyol kolonisini sayabiliriz. Lower East Side bölümünde ise binlerce Yahudi, İtalyan, Polanyalı, Yunanlı, İspanyol, Rus, Litvanyalı yaşadığı gibi Türkler, İranlılar ve Çinliler de yaşar.

Kültür ve San'at: Dünyanın en büyük okullar sistemi N. Y.'tadır. Şehirde 700'den fazla okul, bir milyona yakın öğrenci vardır. Şehirdeki dünyaca ünlü iki öğretim müessesesi Columbia ve N. Y. üniversiteleridir. Columbia üniversitesi, Kuzey Amerika'daki üniversitelerin en eskilerinden biridir. Bunlardan başka Fordham ve St. Jones üniversiteleriyle pek çok kolej ve yüksek okul vardır. Ayrıca kiliselere ve çeşitli cemaatlere ait de yüzlerce okul bulunur.

NEW YORK : Manhattan'dan bir görünüş.

NEW YORK : 1895'de yapılan Washington Tâkı.

N. Y.'taki kütüphanelerin en büyüğü N. Y. Halk Kütüphanesi'dir. 5 000 000'dan fazla kitabın bulunduğu bu kütüphanenin, şehrin başka kesimlerindeki kollarının sayısı yüze yakındır. Bundan başka pek çok genel ve özel kütüphane vardır. Şehirdeki en büyük müze ünlü Metropolitan Museum of Art'dır. Muazzam bir binayı işgal eden müzede bütün ülkelere ait resim, heykel, kitap vs. dışında eski Mısır, Yunan ve Romalılar'a ait eserler de teşhir edilir. Aynı derecede ünlü bir başka müze de American Museum of Natural History'dir (Amerika Tabiî Tarih Müzesi). Bu müzede doldurulmuş hayvanlardan mürekkep harikulâde koleksiyonlar vardır. Çeşitli kolları olan bu müzeden başka önemli müzeler Museum of the American Indian (Amerikalı Kızılderililer Müzesi) ve N. Y. Museum of Science and Industry (N. Y. İlim ve Sanayi Müzesi) ve Museum of Modern Art'tır (Modern San'at Müzesi).

Şehirde çeşitli san'at galerileri vardır. N. Y. filarmoni orkestrası dünyaca ünlüdür. Broadway'de Metropolitan operası vardır. Şehirdeki tiyatro ve sinemaların sayısı 500'ü geçer.

N. Y. Birleşik Devletler'in basın yayın merkezidir. Ülkenin başka taraflarındaki büyük yayın müesseselerinin de N. Y.'ta mutlaka şubesi vardır. Şehirde yayınlanan ilk gazete *N. Y. Gazette*'tir. 1725'te çıkmaya başlamıştır. Bugün dünyaca ünlü Amerikan gazeteleri, Times, Herald Tribune, Daily News, Daily Mirror, gibi gazeteler N. Y.'ta çıkar. Şehirde çeşitli dillerde yüzlerce gazete ve dergi yayınlanır.

N. Y.'un dünyaya ün salan bir başka özelliği gökdelenlerdir. Şehirdeki ilk gökdelen olan 21 katlı Flatiron, sonradan yapılanların yanında çok küçük kalmıştır. 1931 yılında Fifth Aveneu'da 33 ve 34. Sokaklar arasına yapılan Empire State binası 102 katlıdır ve dünyanın en yüksek binasıdır. Binanın üzerindeki televizyon kulesiyle birlikte yüksekliği 441 m dir. 77 katlı Chrysler binası, 60 katlı Woolworth, 70 katlı R. C. A. binası şehrin en yüksek gökdelenleridir. 14 binadan

NEW YORK CITY: Central Park

meydana gelen Rockfeller Center ise "şehir içinde şehir" diye ün salmıştır.

Ekonomi ve ulaştırma: N. Y. büyük bir endüstri şehridir. Giyim ve basın-yayın N. Y.'un en büyük sanayileri arasındadır. İmalât sanayiinde çalışan işçi sayısı 1 000 000'a yakındır. Bundan sonra en çok işçi çalıştıran kesim ticarettir. Bu alanda çalışan işçi sayısı 750 000 kadardır. Daha sonra besin maddeleri sanayii gelir. Ayrıca kimyevî maddeler ve madenî eşya, dokuma, elektrikli ve elektriksiz makineler sanayileri de vardır.

N. Y. aynı zamanda dünyanın maliye merkezidir. Büyük Göller bölgesine kanalla bağlı olması şehri büyük bir ihracat merkezi hâline getirmiş; gelişen ticaret sayesinde N. Y. millî ve milletlerarası para borsası olmuştur. N. Y. bir borsalar ve bankalar şehri olduğu gibi, aynı zamanda Birleşik Devletler'deki sigortacılık faaliyetlerinin de merkezidir. Şehirdeki sigortacıların sayısı 100 000'den fazladır.

N. Y.'ta, şehrin içindeki yolların uzunluğu 10 000 km, metroların uzunluğu 380 km dir. Günde bir buçuk milyondan fazla yolcu metrolarda seyahat eder. Otobüs hatlarının uzunluğu 140 km'dir. Her gün, banliyölerden şehre gelen bir milyona yakın insanın yarısı kendi otomobilleriyle, gerisi demiryolu ve otobüsle seyahat eder. Şehirden gelip geçen birçok karayolu şebekesi vardır. Asma köprü ve tüneller şehrin çeşitli bölümlerini birbirine bağlar.

Dünyanın en büyük limanlarından biri olan N.Y. limanındaki rıhtımların uzunluğu 1 330 km'dir. Limanın kapladığı deniz alanı 1 100 km^2, kara alanı da 2 800 km^2'dir. Limandan yılda 80 000 000 tondan fazla ticaret malzemesi geçer.

Tarih: 1524 yılında, İtalyan kâşifi Verrazano'nun bugünkü N. Y.'un bulunduğu yere geldiği bilinmektedir. Daha sonra Holandalı denizci Henry Hudson, bugün kendi adıyla anılan nehir boyunca ilerledi. 1613'te Holandalılar bir ticaret şirketi kurdular. Manhattan'da kurulan bu şirketin yanına, 1621'de yeni bir Holanda şirketi kuruldu. Daha sonra bir kale yapıldı ve Manhattan, Kızılderililer'den satın alındı. Bu tarihten üç yıl önce 1623'te burası New Netharland adıyla bir eyâlet olarak kabûl edilmiş, idâre merkezine de New Amsterdam adı verilmişti. 1647'de idâreci olarak gönderilen Peter Stuyvesant'ın zamanında N. Y. hızla gelişti.

1664'te İngilizler'e geçen şehrin adı New Amsterdam'dan N. Y.'a çevrildiği gibi, eyâletin adı da New Netherland'dan N. Y.'a çevrildi. Daha sonra Holandalılar kısa bir süre için şehri tekrar aldılarsa da, uzun süre elde tutamadılar ve N. Y. Amerika İstiklâl savaşının sonuna kadar İngilizler'de kaldı.

N. Y., Amerika istiklâl savaşında çok önemli bir rol oynadı. İlk muharebe bugünkü John Street'in bulunduğu yerdeki Golden Hill'de yapıldı (1770). G. Washington, Kıta ordusu komutanlığını burada aldı (1776). Manhattan'ın hemen hemen her adımı, İstiklâl savaşının hâtırasını taşır. Ama İngilizler, burasını Cornwalis'in, Yorktown'da teslim olmasına kadar elde tuttular. Sonunda N. Y., Amerikalılar'ın oldu. George Washington'un A. B. D.'nin ilk cumhurbaşkanı oluşu burada ilân edildi (1789).

N. Y., İstiklâl savaşından sonra da büyümeye devam etti. 1800 yılında nüfusu 60 000'i bulmuş, şehirdeki yabancıla-

NEW YORK: General Sherman'ın heykeli.

rın sayısı da artmıştı. 1825'te, Erie kanalı'nın açılması, N. Y.'un daha büyük bir hızla gelişmesini sağladı. Beş idarî bölgeyi (borough) içine alan Greater New York (Daha Büyük New York) 1898'de kuruldu. XX. yüzyılda dünyanın en önemli şehirlerinden bir hâline geldi. Şehrin nüfusu 1871'de 1 000 000'u bulmuştu, 1920'de ise 5 000 000'u geçiyordu. (O. Yüksel)

NEWARK, Birleşik Devletler'in New Jersey eyâletinin kuzey - doğusunda bir liman şehri. Passaic nehri ve Newark körfezinin batı sahilinde, New York şehrinin 12 km batısındadır. Nüfusu 382 000 (1970) olan N., New York, Jersey City, Paterson, Clifton ve Passaic'le birlikte 16 000 000 nüfuslu (1970) şehirler topluluğunun bir parçasını teşkil eder.

N. 1666'da, Robert Treat'ın idaresinde Connecticut'tan göçen Püritenler tarafından kuruldu. Arazi, Hokensack Kızılderililerinden silâh, cephane, kumaş, üniforma ve içki karşılığında satın alınmıştı. Şehre önce Pesayak Towne, daha sonra Connecticut'taki Milford'a izâfeten New Milford dendi, çok geçmeden N. olarak değiştirildi. N., bir asırdan fazla bir süre, nüfusu 1 200 olan bir köyden ibaretti. Sonradan gelişmeye başladı ve bilhassa 1850'den 1920'ye kadar hızlı bir gelişme gösterdi. Bu süre içinde nüfusu 38 000'den 414 000'e çıktı.

N. önemli bir hava, kara ve deniz ulaşım merkezidir. Hava alanı, Birleşik Devletler'in ilk hava alanları arasındadır. 1939'da La Guardia'nın tamamlanışına kadar, New York'un hava alanı görevini yapıyordu. N.'ın ekonomisi elektrik malzemeleri, kimyi, boya, makine, mücevherat, deri eşya, et konserveciliği endüstrilerine dayanır. (O. Yüksel)

NEWCASTLE, Avustralya'nın 6. büyük şehri. Nüfusu 354 630 (1972)'dur. New South Wales'ın 2. şehridir. Sydney'in kuzeyinde bir limandır.

NEWARK: Essex kontluğunda yargıtay.

NEWCASTLE (NEWCASTLE - UPON - TYNE), İngiltere'de bir şehir. Tyne nehri üzerinde, Kuzey Denizi sahilinden 16 km içeride kurulmuş olan şehir, Northumberland'ın merkezidir, nüfusu: 299 800 (1973) olmakla beraber, çevresindeki South Shields, Sunderland ve Gateshead şehirleri ile birleşip 600 000 nüfusa erişir. İngiltere'nin İskoçya sınırına yakın en kuzeydeki önemli bir şehridir.

N. önemli bir ticaret merkezi ve Doğu İngiltere'de önemli bir nehir limanıdır. Bir üniversite şehri olan N.'da, çeşitli tiyatrolar, eğitim müesseseleri, alış-veriş merkezleri vardır. Tyne üzerindeki beş köprü şehri Gateshead'e bağlar. N., Tyne kıyısı endüstri ve gemi yapımı bölgesinin de merkezidir. Ağır sanayi gelişmiştir. Türbin, lokomotif, türbojeneratör ve elektrik transformatörleri yapılır.

Tarihî bir şehir olan N.'ın yerinde eskiden Pons Aelii diye tanınan bir Roma karakolu vardı. Şehir, adını William the Conqueror'un oğlu Robert tarafından 1080'de yaptırılan kaleden alır (New Castle = Yeni Kale). Kale 1172 ve 1177' de yeniden, taş olarak yapılmıştır, bugün de ayakta durmaktadır. Hadrian Duvarı şehrin içinden geçer; ayrıca Tyne nehrindeki köprüyü koruyan bir Roma kalesi kalıntısı vardır. (O. Yüksel)

NEWCASTLE DÜKALARI, bir asır içinde İngiltere'de yaşamış olan dört Newcastle dükası. Devonshire birinci kontunun yeğeni olan *William Cavendish*'e 1665'te Newcastle upon Tyne düklüğü verildi. Onun oğlu ve vârisi Henry (1630 - 1691)'nin yalnız kız çocukları olmuştu. Bunlardan biri Clare kontu *John Holles* (1662 - 1711) ile evlendi, John Holles sonradan Newcastle dükası oldu. Bu dük de erkek vâris bırakmadan ölünce dükalık kız kardeşinin oğlu *Thomas Pelham*'a geçti. Thomas Pelham 1715'te Newcastle dükası unvânını aldı, 1756'da da kendisine Newcastle - under - Lyme dükalığı unvânı verildi. Birinci dükalık onun ölümüyle son bulduysa da, ikinci dükalık Lincoln kontu olan *Henry Finnes Clinton* ile devam etti, o tarihten itibaren de dükalık Clinton âilesine geçti.

William Cavendish (1593-1676), Sir Charles Cavendish ile, Ogle lordu Cutbert'in kızı Catherine'in hayatta kalan tek oğlu. 1610'da Bath şövalyesi, 1620'de Mansfield vikontu, 1628'de Newcastle kontu oldu. Son derece zengindi. Kendi parasıyle kurduğu ordu ile I. Charles'a yardım etti. 1642 ve 1643'te iç savaşta bazı zaferler kazanmasına rağmen sonunda yenildi ve İngiltere'yi terketmek zorunda kaldı. Hamburg, Paris, Roterdam ve Anvers'te kaldı. Restorasyon'dan sonra İngiltere'ye döndü ve eski mülkünün büyük kısmına tekrar sahip oldu. Ancak ağır borç altına girmişti. Karısı savaştaki maddî kaybının 941 303 sterlin olduğunu beyan etmiştir. William Cavendish 1665'te dük oldu; bununla beraber faal çalışma hayatından çekildi, at yarışları düzenledi, atçılıkla ilgili eserler yazdı. William Cavendish'in muhtelif komedileri ve Molière tercümeleri vardır.

NEWCASTLE, William Cavendish

Thomas Pelham Holles (1693 - 1768), Pelham birinci lordu Thomas ile, ikinci karısı Lady Grace Holles'ın oğludur. Holles âilesi de Pelham âilesi de XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaptıkları iyi evliliklerle servetlerini ve topraklarını çok genişletmişlerdi. Son derece zengindiler. Thomas Pelham Holles, büyük bir siyaset adamı olarak tanınmıştır. 1714'te İngiltere'nin en büyük toprak sahibiydi. Âilevî durumu, büyük zenginliği, seçmen oylarını etkileyebilmesi onu zamanının en başta gelen politikacıları arasına sokmuştu. I. George'un tahta çıkmasını sağlaması ona 1715'te düklüğü kazandırdı. 1724'te Robert Walpole kabinesine bakan oldu. 30 yıl bakanlık etti. 1743'te kardeşi Henry Pelhalm başbakan oldu; onun bir yıl sonra ölümü üzerine 1754'te başbakanlığa getirildi ve 1756'ya kadar hizmet etti. 1757'de Newcastle-under - Lyme dükü oldu. Aynı yıl tekrar başbakanlığa getirildi. Yedi Yıl Savaşları onun zamanında kazanıldı. 1762'de genç kral III. Georg'un yakınlarından Lord Bute başbakanlığa getirilince, Holles, muhalefete geçti.

NEWCOMB, Simon (Wallace, Nova Scotia 1835 - Washington 1909), Amerikalı astronom. 1861'den itibaren Washington'daki Denizcilik Rasathanesinde profesör olarak bulunmuş, 1877 - 1897 yıllarında American Ephemeris and Nautical Almanac (Gezegenleri gösteren ve denizciliğe âit Amerikan takvimi bürosu)'ın genel müdürü olmuştur. Burada çalışırken herkesin anlayabileceği bir dille, ay ve gezegenlerin hareketlerine, sabit yıldızların bulundukları yerlere ve astronomik sabitlere dair kitaplar yazmıştır.

NEWCOMB, Simon

NEWCOMEN, Thomas (Dartmouth 1663 - Londra 1729), İngiliz demircisi. J. Calley ile birlikte 1712'de sarkaçlı bir atmosferik buhar makinası yapmıştır. Bu makina, XVIII. yüzyılda suyun maden ocaklarında naklinde kullanılmıştı.

NEWFOUNDLAND (Yeniel, Fr. Terre - Neuve), Kanada'nın onuncu eyâleti. 1 Nisan 1949'da konfederasyona katıldı. Ülkenin kuzey - doğusunda bulunan eyâlet N. adasıyle Labrador yarımadasının sahil kısmından meydana gelir. N. adası kabaca üçgen biçimindedir. Kuzey - batıda, dar bir boğaz olan (genişliği 17 km) Belle Isle; güney - batıda geniş Cabot boğazıyla Kanada kıt'a topraklarından ayrılır. Cabot boğazının genişliği 109 km'dir. N. adasının yüzölçümü 112 299 km², Labrador kısmının yüzölçümü 292 219 km²'dir. Ada yüzölçümünün 1 618 km²'lik kısmı göllerle kaplıdır. N. adası kuzey, doğu ve güneyde Atlas Okyanusu; batıda St. Lawrence körfeziyle sınırlıdır. Ladrador sahili kısmı ise kuzeyde ve doğuda Atlas Okyanusu'nun Labrador denizi diye bilinen kısmı, güneyde ve batıda Quebec eyaletiyle sınırlıdır. Başşehri St. John, nüfusu 522 000 (1971) kişidir.

Labrador sahili kısmı Belle Isle boğazından itibaren kuzeye doğru 1 126 km boyunca uzanır. N. adasının sahilleri

gibi, Labrador sahilleri de çok girintili çıkıntılıdır. N.'ı meydana getiren Labrador sahili ile N. adası birbirinden farklı yüzey şekilleri gösterir. N. adası başlıca, güney - doğu istikametinde meyilli bir yayladan meydana gelir. Yer yer yüksekliği 600 m'yi geçen Long Range dağları batı kısmındadır; iç kesimin güney - batısında Annieopsquotch dağları bulunur. Sahil ovasının uzandığı kısımlar dışında, kıyı sarp, kayalık yamaçlar hâlindedir. En önemli göller Deer Lake ve Grand Lake'dir. Güney - doğudaki başlıca yarımadalar Avalon, Burin ve Bonavista; kuzey - doğudakiler de Baie Verte ve Great Northern yarımadalarıdır. Batı sahilindeki belli başlı yarımada da Port au Port'dur. Coğrafî mevkiler genellikle adanın geniş körfezlerine göre belirtilir. Bunların başlıcaları güneyde Espoir ve Hermitage, Fortune, Placentia ve St. Marie; kuzey - doğuda, Concepcion, Trinand, Bonavista, Notre Dame, White, White ve Hare; batıda Island ve Bonne, Port au port ve St. George körfezleridir.

Labrador kısmı, yüksekliği 500 m'yi geçer yaylalarla kaplıdır. En kuzey ve kuzey - doğu kısımlarında Kiglapait, Kaumajet, Torngat ve Corque dağları vardır. N.'ın en yüksek yeri, Cirque dağının, yüksekliği 1 700 m'ye yaklaşan tepesidir. İç kesimin güney - doğusunda Mealy dağı vardır, bu dağın yüksekliği de 1 300 m'yi geçer. Labrador sahili çok girintili çıkıntılıdır ve küçük adalarla kaplıdır. Kuzeydeki dağlar fiyorlar teşkil ederek denize iner. Sayısız koy ve körfezlerin başlıcaları Hamilton koyu ile Sandwich körfezidir.

N. adasının başlıca akarsuyu Exploita (246 km) ve Gander (164 km)'dır. Başlıca göller Grand Lake (362 km), Red Indian (168 km), Gander (126 km) ve Deer'dir (62 km).

NEWFOUNDLAND : Placentia Koyu'nda bir balıkçı köyü

Eyâletin Labrador kısmının başlıca akarsuyu 330 km uzunluğundaki Hamilton nehridir. Hamilton, Melville gölüne dökülür. Melville, 3452 km lik yüzölçümüyle N.'ın en büyük gölüdür. 244 km uzunluğundaki Naskaupi nehri de bu göle dökülür. Atlas Okyanusu'na dökülen başlıca nehir 223 km uzunluğundaki Canairiktok'dur. Melville'den sonra ülkenin en önemli gölü 1465 km yüzölçümü olan Michikamau gölüdür.

N. bir deniz ülkesi olduğu halde daha çok kıt'a ikliminin etkisindedir. N.'dan geçen hava kitleleri batıdan gelir ve kıt'a ikliminin etkisini getirir. Diğer taraftan doğu sahil boyunca güneye doğru inen soğuk Labrador akıntısı iklimi bir derece kadar etkiler. Yazın fazla sıcak, kışın fazla soğuk geçmesini önler. Ocak ayındaki ortalama sıcaklıklar - 4°C ilâ - 9°C arasında değişir. Temmuz ayı ortalarama sıcaklığı da 10°C ilâ 15°C arasındadır. Sis pek fazla görülür. Yağışlar güney - doğuda başka yerlere nazaran fazladır, yılda 500 cm'i bulur.

Labrador'un kuzey kısımları hariç, bütün N. ormanlıktır. Ormanlık alanların yüzölçümü 230 000 km²'dir. Ağaçlar daha çok siyah köknar ve balsamdır; beyaz köknar ve çam da vardır. Ormanlık olmıyan alanlar çıplaktır. Yabânî hayvanlar, geyik çeşitleri, tavşan, siyah ayı, vaşak, tilki, kunduz, kurt vesairedir. Ülke kuş ve balık çeşitleri bakımından zengindir.

N.'ın başlıca şehirleri N. adasının güney - doğusundaki başkent St. John's (131 000 - 1971), ile Corner Brook'tır. (26 000 - 1971). Ülkede başka şehir yoktur. N.'ın önemli kasabaları ve 1971 nüfusları şöyledir: Stephenville (7 748), Grand Falls (7 677), Windsor (6 644). Memorial üniversitesi sana't, ilim, mühendislik ve eğitim dallarında öğretim yapar.

Ekonomi : N.'n ekonomisi hemen hemen bütüniyle tabiî kaynakların işletilmesine dayanır. Balıkçılık ülke ekonomisinin temelidir. 1973'te N.'da 15 000 balıkçı vardı, avlanan balıkların hazırlanması işlerinde 9 000 kişi çalışıyordu. Aynı tarihte 50 dondurma merkezi, 65 tuzlu balık imâlâthanesi vardı. N. ekonomisi için hayatî önemi olan bir başka endütri de ormancılıktır. Elde edilen ağacın mühim bir kısmı kâğıt hamuru yapımında kullanılır, kereste imâli pek gelişmemiştir. Madencilik N.'ın ekonomisinde gittikçe artan bir rol oynamaya başlamıştır. Ülkedeki başlıca mineraller demir, bakır, çinko, amyant, kurşun, gümüş, altın, kireçtaşıdır. Demir bilhassa önemlidir ve N., Kanada demir istihsalinin yarısını karşılar. Tarımın N. ekonomisindeki rolü fazla önemli değildir. Ancak ülke içindeki ihtiyaçları karşılar ve tarım işleri daha çok orman işçileri ve balıkçılar tarafından vakit geçirmek için yapılan bir meşgale olarak yürütülür. Bunun başlıca sebebi iklimin uygun olmamasıdır.

Tarih : İlk defa Normanlar'ın, XI. yüzyılda N.'a gelmiş olması muhtemel görülmektedir. Aynı şekilde Bask balina avcılarının XIV. yüzyılda N. sularında dolaşmış olması mümkündür. John Cabot'nun 1497'de buraya ilk seyahatini yapmasından önce bölgedeki balık av alanlarının bilindiği kuvvetle tahmin ediliyor. 1500'lerden itibaren Portekizli, Fransız, İngiliz ve İspanyol balıkçıları her yıl N. sahillerinde görülmeye başladılar. 1583'te ise Kraliçe Elizabeth tarafından görevli olarak gönderilen Sir Humphrey Gilbert bugünkü St. John's'un bulunduğu yerde kısa bir duraklama yaparak ülkenin İngilizler'e ait olduğunu şeklen ilân etti. Bu bakımdan N., İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki en eski kolonisi sayılmıştır.

N.'da ilk yerleşme merkezini 1610'da John Guy kurmuş, 1637'de Sir David Kirke ilk N. valisi unvânını almıştır. Öte yandan Fransızlar da N.'ın güney sahiline yerleşmiş bulunuyordu. 1662'de Plaisance'ı (bugünkü Placentia) tahkim ederek buraya vali tayin ettiler. 1697, 1705, 1708 yıllarında Fransızlar'ın kuzeye doğru yayılarak adayı fethetmek için İngilizler'e karşı giriştikleri taarruzlar sonuçsuz kaldı. Sonunda 1713'teki Utrecht anlaşmasıyla N.'ı İngilizler'e terkettiler; ancak Cape Bonavista ile Point Riche arasındaki balıkçılık imtiyazlarını elde tutmuşlardı. Bu imtiyaz meselesinin halli iki asır sürdü. Yedi Yıl Savaşları (1756 - 1763) sırasında N. yine savaş yeri oldu. Amerikan ve Fransız İhtilâli savaşlarında sahiller tekrar tahrîb edildi.

Öte yandan N.'da çalışan balıkçılar kışın memleketlerine dönüyordu. XVII. yüzyılın sonlarında burada sürekli olarak kalanların sayısı 120 kişiden ibaretti. XVII. yüzyılın ortalarında sürekli olarak N.'da oturanların sayısı 3 400'e, 1774'te de 12 000'e yükseldi. 1804'te bu rakam 20 000'e çıktı. Aynı tarihlerde N.'ın koloni hâline getirilmesi için çalışmalar başladı ve 1824'te ülke bir İngiliz kolonisi oldu. 1832'de temsilî hükûmet şekli kabûl edildi; iki kamaralı bir teşriî meclis kuruldu. Kanada federasyonunun kuruluşu sırasında N.'lılar Kanada'ya katılmayı reddederek kendi başlarına bir İngiliz kolonisi olan statüsünü muhafaza ettiler. 1927'de Labrador'un büyük bir kısmı N.'a verildi. 1931'de Westminster Statüsü, N.'ı İngiliz Milletler Câmiası'nın bağımsız bir üyesi olarak kabûl etti. Ancak o yıllarda hüküm süren ekonomik çöküntü, ülkeyi iflâs durumuna düşürmüştü. Bunun üzerine bir süre kendi kendilerini idare etmekten vazgeçerek, memleketi İngiltere hükûmetince tâyin edilecek bir komisyonun idâresine terketmeye karar verdiler. Bu komisyon 1934'ten 1949'a kadar ülkeyi yönetti. 1948'de ülkenin bu idare şeklinde kalması veya Kanada'ya bağlanması için bir plebisit yapıldı. Kesin bir sonuç alınamadı. Sonradan tekrarlanan plebisitte, ikinci şıkka oy verenler çoğunluğu teşkil etti ve N. 31 Mart 1949'da Kanada'nın bir eyâleti oldu. (O. Yüksel)

NEWMAN, Alfred (New Haven, Connecticut 1901- Hollywood, California 1970), Amerikalı film kompozitörü. 1939 - 1960 yıllarında 20 th Century Fox firmasının musiki direktörü idi. 400'den çok filmin musikisini yazmıştır.

NEWMAN, John Henry (Londra 1801 - Birmingham 1890), İngiliz ilâhiyatçısı ve kardinali. Anglikan kilisesine bağlı olarak Oxford hareketinin liderlerinden biridir. Bu hareket İngiltere'yi Katolikliğe yaklaştırmak istiyordu. Bu hareketin yaydığı "Tracts for the Times" (Bu zamanlar için gereken bildiriler) [1833-1841] başlıklı 90 yazının 34'ünü N. yazmıştır. Anglikanlığın, Katolikliğin üç dalından biri olduğu görüşündeydi. Bu görüş Anglikan piskoposlarınca reddedilmiş, bu çatışmaların sonucunda da N. Katolik'liği benimsemiştir (1845). Roma'da tahsil edip (1846 - 1847) papaz olduktan sonra Birmingham'da St. Filippo Neri'ye ithaf edilmiş ilk kilisesini kurmuştur. 1851 - 1858 yıllarında Dublin'deki yeni Katolik Üniversitesi'nin rektörü olmuştur. N. ile H. E. Manning arasında çıkan anlaşmazlık, Manning'in N.'i Roma'da "İngiltere'nin en tehlikeli adamı" olarak suçlamasına yol açmışsa da, N.'in *Apologia* (Savunma) [1864]'sından sonra bunalım yatışmış ve N.'in, mezhep değiştirmiş olmasına rağmen, hem Anglikan, hem de Katolik kilisesi üzerinde büyük etkisi olmuştur. N., tarihî düşünceyi ilâhiyata sokmuştur. Zamanın düşünce akımlarının kilisenin öğretimini etkilemelerini benimsemiştir. N.'in bu görüşü birçok ilahiyatçıları etkilediği gibi, İkinci Vatikan Konsili'ne kadar etkisini göstermiştir.

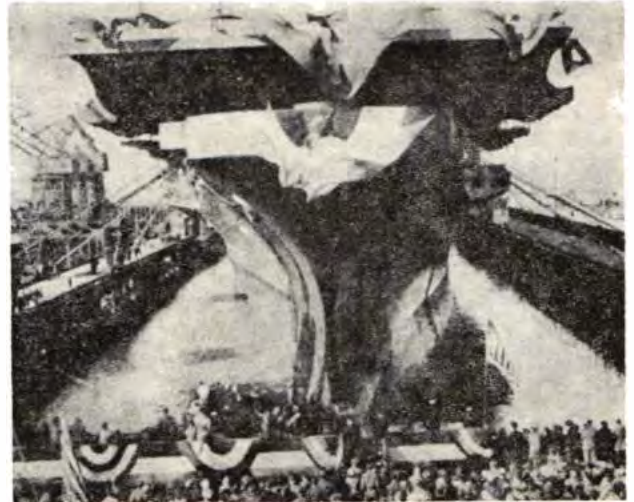

NEWMAN, John Henry

N. yalnız ilâhiyatçı ve fikir adamı olarak değil, İngiliz yazarı olarak da yüksek bir yer alır. *Apologia* adlı eseri İngiliz edebiyatının bir şâheseridir. Çok zarif olan şiirlerinin bazıları bestelenmiştir. *Lead, kindly light* (Bize önderlik et, nazik ışık) ve *Dream of Gerontius* (Gerontius'un rüyası) gibi N.'in yazar olarak faaliyeti her şeyden çok çağdaş insanlara karşı duyduğu sorumluluktan doğmuştur. Vaızları, konuşmaları ve mektupları (20 000) şahsiyetinin insanlar üzerine yaptığı derin etkiyi göstermektedir. Toplu eserleri 40 cilttir. Şimdiye kadar 21 cildi çıkmıştır. (V. Örs)

NEWMAN, Paul (Cleveland, 1925), Amerikalı sinema artisti. San'at hayatına tiyatro artisti olarak atıldı. Televizyon programlarında rol aldıktan sonra 1956'da ilk filmini çevirdi. Beyaz perdede kendisine geniş bir şöhret sağladı. Bazı filmleri şunlardır: *Somebody up There Likes me* (ilk filmi, 1956), *Exodus* (1960), *The Hustler* (1961), *Sweet Bird of Youth* (1961).

NEWMAN, Paul

NEWPORT NEWS, Birleşik Amerika'nın Virginia devletinde bir liman. James River ile Chesapeake Bay arasında Okyanus'a uzanan bir burnun ucunda, ulaşım bakı-

NEWPORT NEWS: 45.000 tonluk uçak gemisi Midway'in denize indirilişi

mından pek elverişli bir yerde bulunur. Nüfusu 137 000 (1970). Önemli gemi inşa kızakları vardır.

N. N. petrol ve kömür ithal eder ve balık konserveleri fabrikalarına sahiptir. 7 km uzunluğundaki bir köprülü yol ile Norfolk ve Portsmouth'a bağlıdır. (V. Örs)

NEWTON, Sir Isaac (Woolsthorpe, Lincolnshire 25 Aralık 1643-Londra 20 Mart 1727), İngiliz fizik ve matematik âlimi; bütün ilim tarihinin en büyük simalarından biri. Çiftçi olan babası, onun doğumundan birkaç ay önce ölmüştü. Annesi de üç yıl sonra evlendi ve N.'u kendi annesine terketti. Tahsil hayatı gelince okula başlayan N. normal bir talebe olarak 14 yaşına kadar okula devam etti. O tarihte yeniden dul kalan annesi onu okuldan alarak çiftliğe götürdü. Ancak N., çiftlik işlerine karşı son derece beceriksizdi; her fırsatta bir kenara çekilip matematikle uğraşıyordu. Burton kolejinin müdürü olan amcası William Ayscough'un tasavvutu ile, N. 1660'da Cambridge'deki Trinity kolejine gönderildi. 1665'te veba salgını dolayısıyle okul kapatılınca çiftliğine çekilerek 18 ay müddetle fizik ve matematik üzerinde çalıştı. Fizik ve matematik alanındaki keşif ve icatlarının temelinin bu dönem içinde atıldığı sanılmaktadır. Binominal teoremi bu dönemde geliştirdiği gibi diferansiyel hesabının ilk şeklini de bu sırada buldu. N. 1667'de aynı kolejin öğretim kadrosuna alındı. Cambridge'e ve Trinity'ye dönen N. keşiflerini hemen neşretmedi. Ancak okulun matematik profesörü Isaac Barrow — ki, kendisi de optik ve matematik alanında seçkin bir bilgindi — N.'un başarılarından haberdardı. Aynı yıl neşrettiği bir optik kitabında N.'dan "müstesna bir kabiliyet" olarak bahsediyordu. Barrow, 1669'da istifa edince, yerine N. profesör oldu: 26 yaşındaydı.

NEWTON, Sir Isaac

Teleskop ve optik üzerinde çalışmalar: O sırada N.'un en fazla ilgilendiği konu optik idi. Mercekler ve prizmalar üzerinde çalışıyordu. Bunun sonucu olarak yansıtıcı teleskobu icad etti. Bu teleskopta ışığı toplayan unsur mercek değil, ayna idi. Bu icadın haberleri Londra'daki Royal Society'ye geldi; N. teleskobunu yaptı; cemiyete gönderdi ve üye seçildi.

Bir hafta sonra N., yeni bir ilmî keşfini takdim edeceğini bildirdi. Bu yeni keşfin esas noktaları şunlardı: N., beyaz ışığı, meselâ güneş ışığını, bir yarıktan geçirerek dar bir ışın hâlinde bir prizmaya düşürdüğü takdirde ışığın tayf renklerine ayrıldığını, ancak bunun, o zamana kadar sanıldığı gibi prizmanın "renk verme özelliği" nden değil, beyaz ışığın aslında bu tayf renklerinin birleşmesinden meydana geldiğini söyledi. Bunun basit bir isbatı vardı: Meydana gelen tayf renklerinden birini üzerinde bir yarık bulunan bir karton parçasıyle diğerlerinden ayırıp, yalnız o ışığı başka prizmadan geçirince rengin artık değişmemesiydi. Bu esasa dayanarak, N., birçok renk fenomenini de açıklıyordu. Meselâ bir baka beyaz kâğıt üzerine tek renkli (yani sarı, kırmızı, yeşil vs.) bir ışık düşürüldüğü takdirde kâğıt artık beyaz görünmemekte, sarı, kırmızı, yeşil vs. renklerde görünmektedir. O halde cisimlerin rengi, yansıttığı ışığın rengiyle ilgilidir ve hangi renkteki ışık altında bulunuyorsa rengi ona göre değişir. Başka bir deyişle cisimlerin rengi izâfîdir. Çünkü "tabiî cisimler.... genellikle bir tek çeşit ışığı yansıtacak özelliktedir." Renk ilmi ve tayf tahlilleri tekniği bu araştırma üzerine oturtulmuştur.

N. başka bir tecrübeler serisiyle renk inhirâfı (sapması) olayını inceledi. Prizma tecrübeleri her rengin kendine göre bir kırılma endeksi olduğunu göstermişti, N. buna dayanarak, her renk için ayrı bir odak olduğundan, beyaz ışığın aydınlattığı cisimlerin tam anlamıyla net olamıyacağını ileri sürdü. O halde iki tarafı da dış bükey olan bir merceğin meydana getireceği hayalin kenarlarının minik bir gökkuşağı gibi renkleneceğini, dolayısıyle net olamıyacağını ileri sürdü. Sonra da yaptığı tecrübelere dayanarak ve hatalı olarak, renk inhirâfını ortadan kaldıracak bir mercekler sistemi yapmanın mümkün olamıyacağını ileri sürdü. Ama bunda yanılmıştı, çünkü muhtelif cins camlardan yapılan prizma ve mercek sistemleri renk inhirâfını kesinlikle ortadan kaldırmaktadır.

Ancak bu düşünce tarzı onu aynalı (yansıtıcı) teleskopu icad etmeye götürmüştü. Çünkü asıl elemanı içbükey, yani büyütücü bir ayna olan bir teleskopta renk sapmalarının olmıyacağına inanıyordu. Ancak, Christian Huygens'in ileri sürdüğü gibi, yansıtıcı teleskopun tam verimli olması parabolik aynaların yapılıp cilâlanması tekniğinin geliştirilmesinden sonra oldu. N.'un Royal Society'ye sunduğu teleskobun uzunluğu 22 cm idi, aynasının çapı da 5 cm'den ibaretti. Ancak N.'un iddiası sonradan kesinlik kazandı. Bugün dünyanın en büyük teleskopları Mount Wilson ve Palomar rasathanelerindeki teleskoplar yansıtıcı tiptedir.

N.'un ışığın kırılması ve renklere ayrılması hakkındaki teorisi âlimler arasında fikir ayrılıklarına, büyük tartışmalara yol açtı. 1675'te bu tartışmalar hâlâ devam ediyordu. N., aynı zamanda ışığın mahiyeti ve hareketi üzerinde de çalıştı. Çağdaşı olan Huygens *Micrographia* adlı eserinde ışığın uzayı dolduran evrensel esîr (universal ether) içinde bir seri dareban (pulses) ile hareket ettiğini ileri sürmüştü. N. ise gerek ilk yazılarında, gerekse *Optics* (ilk baskısı 1704) adlı eserinde ışığın, ışık saçan cisimlerden yayılan zerrecikler olabileceği üzerinde duruyordu. Bu zerrecikler esîr içinde seyahat ederken dalgaların meydana gelmesine yol açıyordu. Bu izah tarzı **XIX.** yüzyılda rağbet görmedi; ama Einstein'ın 1905'de fotonlar hakkındaki yazısı üzerine birçok yazarlar N.'un iki asır önce ileri sürdüklerine dikkati çekmek lüzumunu duydular.

Câzibe ve astronomi: Daha Woolsthorpe'deki ilk yıllarından itibaren N. hareketin ana problemi üzerinde düşünüyordu: "Gezegenleri güneş etrafında döndüren kuvvet nedir"? N., Kepler'in kanunlarına göre gezegenleri güneş etrafında eliptik bir yörünge üzerinde döndüren şeyin cihanşümûl câzibe (universal gravitation - evrensel çekim) olabileceğini düşünüyordu. Ayı dünyanın etrafında döndüren kuvvet de, mesafenin karesi nisbetinde kuvveti azalan bu çekim idi.

N. bu keşfine bir elmanın düşmesinin yol açtığını anlatmıştır. Ne demek istiyordu? Eğer ay, dümdüz bir çizgi üzerinde uzaklaşıp gideceği yerde, dünyanın etrafında dönüp duruyorsa bu, dünyadan aya yönelen bir kuvvetin varlığını gösterir. Bir ipin ucuna bağlı olan topu çevirdiğimiz zaman meydana gelen durum bunun aynıdır. Eğer ip koparsa, topu bağlayan kuvvet ortadan kalkar ve top bir mümas hattı (tangent) boyunca uçup gider. Bunu başka şekilde şöyle ifade edebiliriz: Ay, sürekli olarak bir kuvvet tarafından dünyaya doğru çekilmektedir. Bu kuvvet ayın düz bir hat üzerinde gitmesini durmadan engellemekte, düz hareketinden saptırmakta ve bildiğimiz yörüngede dönmesini sağlamaktadır. Sonunda ayın yerçekimi kuvveti sayesinde yörüngede kaldığı, bu kuvvetin mesafeyle ters orantılı olarak değiştiği sonucuna vardı. O hâlde dünyadaki maddelerin düşme hızını da bulmak mümkündü. Nitekim yapılan denemeler N.'un hesapla bulduğu sonuçlara "hemen hemen" tamamen uydu. Câzibe kanunu pek çok fizik olayını vuzûha kavuşturuyordu. Aynı kanunla, güneşle gezegenler, gezegenlerle uyduları arasındaki kuvvet açıklanabildiği gibi, okyanuslarla ay ve güneş (yani med ve cezir, inme ve kabarma veya gelgit) arasındaki ilişki de açıklanıyordu. Kâinattaki her şey, her maddenin arasında câzibe kuvvetinin etkisi olduğu artık anlaşılmıştı.

O devirde Londra'da gezegenlerin hareketleri ve yörüngeleri hakkında önemli tartışmalar oluyordu. Tartışmalar Royal Society'de, veya Sir Christopher Wren, Hooke, Edmund Halley gibi üyelerin evinde devam edip gidiyordu. Bu tartışmalar 1684 yılı ocak ayına kadar sürdü. O tarihte, Halley (kendi adıyla anılan meşhur kuyruklu yıldızı keşfeden astronom), Wren (Londra'daki St. Paul katedralinin mimarı) ve Robert Hooke (katı cisimlerdeki elastikiyyet kanununu bulan astronom, matematikçi) buluştular. Hooke "onun uzayda hareket eden cisimlerle ilgili bütün kanunları bulduğunu" söyledi. Halley bundan haberi olmadığını belirtti ve N.'la görüşmek üzere Cambridge'e gitti. Çok geçmeden N.'un gerçekten meseleyi hallettiğini bildiriyordu.

N. 1684 yılının sonbahar veya kışında *Principia* adlı eserini yazmaya başladı. Eser, 1687 yılı yazında *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Tabiî Felsefenin Riyâzî Esasları) adı altında neşredildi. O sırada Royal Society maddî sıkıntı içindeydi ve Halley eserin neşri için gereken bütün masrafları üzerine almıştı.

Principia, N.'un şöhretini tescîl etti. Bu eser ilk defa bir tek matematik kanunu ile uzaydaki hâdiseleri, denizin kabarıp inmelerini, yeryüzündeki cisimlerin hareketlerini açıklıyordu. Onun fikirleri 200 yıldan fazla bir süre hükümrân oldu. N. mekaniği astronomları, ilim adamlarını yönetti.

Dinî inancı: N., dinî konularla çok yakından ilgiliydi. İlk Hıristiyan yazarların eserlerini dikkatle incelemiş, kendi itikad esaslarına destek aramıştı. N., teslîse (trinité) inanmıyor, tek Tanrı'ya inanıyordu; bu yüzden, simya üzerindeki çalışmalarını olduğu gibi dinî inancını da kesinlikle gizli tutmuştur; bu arada şunu söyleyebiliriz ki, simyaya ayırdığı zaman muhtemelen fizik ve matematiğe ayırdığı zamandan daha az değildir. N. din ve simya alanındaki faaliyetlerini öylesine gizli tutmuştur ki, bu konuda ne yaptığı kesin olarak bilinmemektedir.

1687'den sonraki hayatı: 1687 yılında II. James, bir Benediktin papası olan Alban Francis'in, san'at hocası olarak üniversiteye alınmasını istedi. N. buna şiddetle karşı çıkarak Cambridge'in dâvâsını müdafaa etti. Böyle bir işte gösterdiği başarı üzerine 1689'da üniversite üyesi olarak parlamentoya seçildi; ertesi yıl meclisin feshine kadar bu görevde kaldı, 1701'de tekrar seçildiyse de siyasette önemli bir rol oynamadı.

1690'da parlamentonun feshinden sonra Cambridge'e dönerek matematik çalışmalarına devam etti. Bu çalışmalar 1692 - 94 yıllarında, geçirdiği ciddî bir hastalık dolayısıyle kesintiye uğradı. Uykusuzluk ve asabiyetten şikâyetçiydi. Bir ara aklını kaybedeceği bile söylendi. Ama sonradan iyileşti. Fransız İlimler Akademisi'ne, sekiz yabancı üyeden biri olarak seçildi. İsviçreli meşhur matematikçi John Bernouilli 1696'da Avrupa matematikçilerine iki problem yollamış, bunları altı aydan önce kimsenin çözmiyeceğini iddia etmişti. N. 26 Ocak 1697'de problemleri aldı ve çözümlerini ertesi gün Royal Society'ye teslim etti.

N. 1699'da darphane müdürü oldu ve Cambridge'deki vazifelerine devam ettiyse de 1701'de profesörlükten istifa etti. Sonra Londra'ya dönerek ölünceye kadar müdürlük vazifesine devam etti. N. 1703'te Royal Society'ye başkan seçildi, ölünceye kadar, her yıl tekrar seçilmek suretiyle başkanlık etti. Kraliçe Anne 1705'te Cambridge'i ziyareti sırasında N.'a şövalyelik verdi. Böyle büyük bir insanla aynı devirde yaşamaktan gurur duyduğunu beyan etti. 1705 yıllarında *diferantial calculus* (tefâzulî hesap) konusunda Leibniz'le N. arasında münâzaa çıktı. Leibniz adı geçen hesabı kendisinin bulduğunu ileri sürüyor, N. ise bunun bir intihâl olduğunu iddia ediyordu. Ancak, sonradan genellikle, Leibniz'in bunu N.'dan tamamen ayrı olarak bulduğu kabûl edildi. 1727 yılı başlarında ciddî şekilde hastalanan N. birkaç ay sonra öldü. Düzenlenen büyük bir cenaze töreniyle kral ve kraliçelerin gömüldüğü Westminster Abbey'e defnedildi.

Eserleri: *Principia,* 1687'deki neşrinden sonra birçok defalar Latince basıldı. İngilizce tercümesi 1729'da *Mathematical Principles of Natural Philosophy* adıyla yayınlandı; 1803'te gözden geçirilmiş olarak yeniden neşredildi. Aynı eseri Florian Cajori yeniden gözden geçirilmiş olarak ve Newton'un *System of the World*'üyle birlikte 1934'te tekrar neşretti.

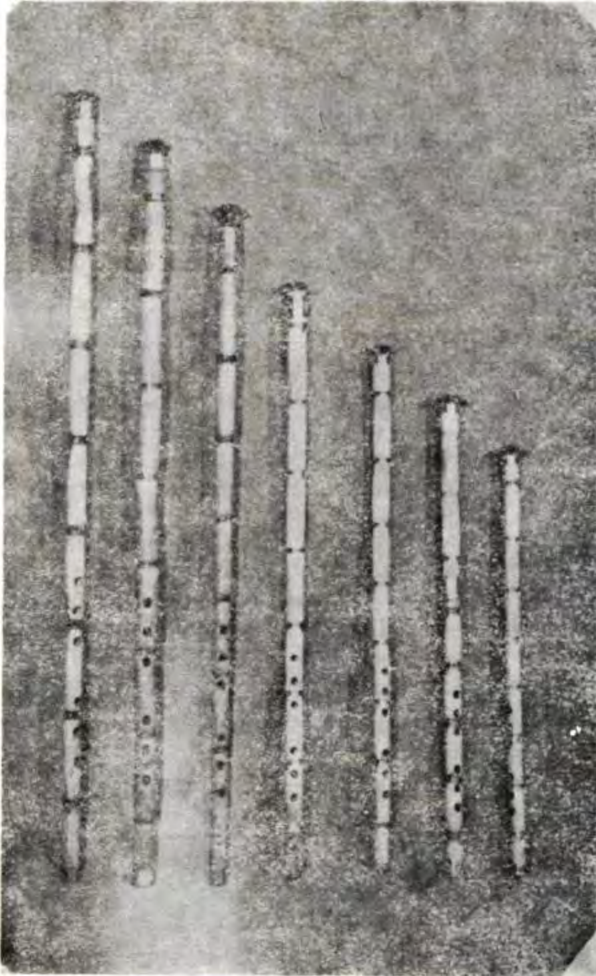
Newton'un sağlığında üç defa basılan *Opticks* adlı eseri, 1954'te yeniden neşredildi.

N.'un sağlığında neşredilen ilmî evrak 1958'de *Isaac Newton's Papers and Letters on Natural Philosophy* adıyla neşredildi. Newton'un yazılarının S. Horsley tarafından beş cilt hâlinde *Opera Quae Extant Omnia* (1779 - 1785) adıyle basılan en yeni tab'ı tamam değildir. *The Matemathical Papers of Isaac Newton* son olarak 1967 - 1968'de iki cilt hâlinde yayınlanmıştır. Bunun dışında 1962'de *Unpublished Scientific Papers of Isaac Newton* yayınlandı. Newton'un birçok mektubu *Correspondence of Sir Isaac Newton and Professor Cotes, Including Letters of Other Eminent Men* 1850'de yayınlandı, 1967'de tekrar basıldı. N.'un dinî yazılarından seçmeler *Theological Manuscripts* (1950) adlı eserde, H. McLachlan tarafından neşredildi. Daha önce neşredilen diğer dinî yazıları ise şunlardır: *Chronology of Ancient Kingdoms Amended* (1728) ve *Apocalypse of St. John* (1733).

Royal Society, N.'un mektuplarını *The Correspondence of Isaac Newton* adı altında neşretmeye başladı, eserin ilk üç cildi 1959 - 1961 yıllarında, dördüncü cildi 1967'de yayınlandı. (O. Yüksel)

NEY, Türk Musikisi'nin en mâruf nefesli sazı. "Ney", Farsça "nây" kelimesinin muhaffefidir ve "kamış" demektir. Arablar "mizmâr" derler, fakat bu kelimenin mânâsı ney'den şümullüdür; üflenerek çalınan bir grup sazı içine alır. "Ney" kelimesi — Türkçe gibi — Arabça'da da kullanılmış ve "nâyât" şeklinde cem' hâline getirilmiştir. Türkçe'den birçok Avrupa diline de geçmiştir. Meselâ, Romenler "naiu" derler. Batı'da tipik bir Türk sazı olarak tanınmış ve "Turkish flute = Türk flütü" denmiştir. Kelimenin menşei çok eskidir ve Sümerce'de bir nefesli saza verilen "nâ" dan türediği ileri sürülmüştür. Gerçekten düdük (mizmâr) çeşidinden sazların menşei, binlerce yıla çıkar. Ney çalana "nâyzen" ve muhaffef olarak "ney - zen" (Fars.) denir. Arabça'da "nâyî" kullanılır ki, eskiden Türkçe'de de çok kullanılmış, şimdi bırakılmıştır. Osmanlı Türkleri'nde "nâyî" mahlasını alacak derecede bu saza âşık olanlar çıkmıştır. Meşhur Şeyh Osman Dede bunlardandır. Klasik Türk şiirinde bu saz, sonsuz mecâzlara ve edebî san'atlara mevzu olmuştur, çok geçer.

Sarı ve budaklı bir çeşit kamıştan yapılır. Bu kamış Türkiye'nin bâzı yerlerinde de mevcuttur. Ortaçağ'da ehemmiyet kazanan ney, Mevlevî tarikatinde bir çeşit kutsal saz olmuş ve çok itibar kazanmıştır. XVII. asra âit bir Osmanlı vesikasında, bir dervişin ney çalıp çalamamasından Mevlevî olup olmadığının tayin için miyar gösterildiği görülür. *Mesnevî,* "Bişnev ez - ney... = Dinle ney'den..." diye başlar. Ney, Türk Musikisi'nde, yalnız tasavvuf musikisinde değil, askerî musiki hariç, dindışı musikide de en ehemmiyetli nefesli saz hâline gelmiş ve diğer nefesli sazları âdetâ silip süpürmüştür. Pek çok çeşidi olmuştur. Girift'de, nısfıye'de olduğu gibi ney'de de, çeşitler, âhenk'lerin (b. bk.) adını taşır. Sazın ehemmiyeti bu hususta da ortaya çıkar. Zira Türk Musikisi'nde diapazon gibi kullanıldığı anlaşılır. Bugün bütün ney çeşitleri kullanılmamaktadır. Mâbeynli neyler bırakılmış gibidir. İleride çoksesli Türk Musikisi'nde ney grubunun maksatlı şekilde kullanılması mümkündür. 12 çeşit ney vardır: mansûr (dügâh), mansûr mâbeyni (kürdî), şâh (segâh), dâvûd (çârgâh), dâvûd mâbeyni (hicâz), bolaahenk (nevâ), bolaahenk mâbeyni (hisâr), sipürde veya ahterî (halk dilinde: süpürge) (hüseynî), müstahsen (acem), müstahsen mâbeyni (evc), kızneyi (gerdâniye), kızneyi mâbeyni (şehnâz).

1 2 3 4 5 6 7

Neyler
1 - Dâvûd
2 - Şâh
3 - Mansûr
4 - Kızneyi

Nısfiyeler :
5 - Müstahsen
6 - Sipürde
7 - Bolaahenk

NEY : Niyâzi Sayın ney üflerken

N., çok hisli, tesirli bir sazdır. Nâilî, Türk şiirinin bedîalarından olan bir matlaında: "Nâyın ki çıkar zemzeme sûrâhlarından - Bülbüller öter sanki gülün şâhlarından" demiştir. Saz hey'etinde sesi daima yükselir ve diğer sazlarca bastırılamaz. Onun için falsosu hemen sırıtan bir sazdır. Oldukça basit bir âlet olduğu için, fosurtusuz ve falsosuz çalmak zordur. Kamışın üzerindeki deliklere parmaklar basılarak çalınır. Ses çıkması için baş sola eğilerek üflenir ki, bu position çok meşhurdur. Muhtelif çeşitleri, muhtelif ka-

lınlıkta ve uzunluktadır. Küçüldükçe sesi tizleşir. Kalın seslilerinin çalınması daha fazla hüner işidir ve geniş nefes ister. Böyle basit bir kamıştan bu derecede tesirli ses çıkması, hayretlere sezâ görülmüştür. 3 sekizli kadar ses sahası vardır. Meselâ çok kullanılan bolaahenk N.'in ses sahası kaba rast ile tîz acem arasıdır. Diğerleri de buna göredir. Mansûr N., bundan bir dörtlü pesttir. Elimizde 2 N. metodu vardır: Zıyâ Santûr (1947) ve Avni Zâimler (1948). İkincisi, Türk Musikisi'nin ilmî esaslarına göre yazılmıştır. Her ikisi de Arel Kütüphanesi'ndedir. N.'in bir sekizlik tiz seslisine "nısfiye" (b. bk.) denir. Her N.'in nısfiyesi vardır. Meselâ mansûr N.'in nısfiyesi, onun bir sekizli tizidir. Diğerleri de öyledir. Nısfiyeler tabiatiyle küçük (kısa) olduğu için, bazı neyzenler, nısfiyeyi tercih etmişlerdir. N., Mevlevî mukaabelesinde, Âyîn icrâ eden sazların - kudüm'den sonra - en mühimmidir. Mutrıb'ı kudümzenbaşı idare eder. Fakat bir kaç - çeşitli - N. de vardır. Bunları idare edene "ser - neyzen", "ser - nâyî", "neyzen - başı" denmiş ve her dergâhın neyzenbaşısı, mühim san'atkârlardan seçilmiştir. Aslen Mevlevî mutrıbında yalnız âyîn - hân ve kudüm - zen ile neyzenler vardır. Kemençe, tanbur, kaanun gibi diğer sazlar sonradan Mevlevî mutrıbına girmiştir.

N.'in delikleri kızgın demirle veya hususî şekilde yapılmış keski ile dâirevî açılır. Bazı neyzenler N. de imal ederler. Niyâzi Sayın bunlardandır. Ağıza alınan kısmına "baş - pâre" (b. bk.) denilir. Biri altta olmak üzere 7 deliklidir. Her iki elin parmakları bu delikler üzerindedir. Başpâreler fildişi, abanoz veya daha az değerli maddelerden yapılır. Murassâ (mücevher gömülmüş) N.'ler de vardır. Kamışın boğumlarına, çatlamaması için, gümüş tel de sarılabilir.

Türk Musikisi'nde son zamanlarda yetişen N. virtüozlarının başlıcaları: Şeyh Yusuf Dede (? - 1670), Kutb-ı Nâyî Şeyh Osman Dede (1652? - 1730), Çalılı Mehmed Dede (? - 1798), Şeyh Mustafa Nakşî Dede (1794? - 1854), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1801 - 1876), Deli İsmail Dede (1808? - 1860?), Şeyh Abdülhalim Efendi (1824 - 1897), Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede (1854 - 1911), Süleyman Erguner (1902 - 1953), Niyâzi Sayın (1927). (Y. Ö.)

NEY, Michel, Elchingen Dükü ve Moskova Prensi, Mareşal (Saarlouis 1769 - Paris 1815), Fransız askeri. Bir varilcinin oğludur. Annesi Alman'dı, kendisi de Almanca'yı çok iyi konuşurdu. N., 1788'de askerlik mesleğine girdi; İhtilâl savaşlarında kendisini göstererek gözde bir subay hâline geldi. 1796'da general oldu. Arka arkaya gösterdiği başarılar üzerine 1804'te mareşallığa yükseldi. 1805'te, Avusturyalılar'ı Elchingen'de bozguna uğrattı. Bu başarı sayesinde kendisine 1808'de, Elchingen Dükü unvânı verildi. Jena ve Eylau savaşlarında başarılı olmamasına rağmen Friedland hücumunda Ruslar'a karşı kesin bir zafer kazandı ve Bonaparte tarafından "Kahramanlar Kahramanı" diye taltif edildi.

NEY, Michel

Rusya seferinde N., cephenin merkez kesimine komuta ediyordu (1812). Bu sefer sırasında "Moskava Prensi" unvânını aldı. Geri çekilme sırasında askerlerinin başında büyük bir cesaretle dövüştü, onların kaderini paylaştı ve Fransız ordusunun bir kısmının kurtulmasını sağladı.

Napoléon Bonaparte 1814'te iktidardan uzaklaştırıldığı zaman Bourbonlar'a katılarak XVIII. Louis'yi destekledi. 1815'te, Napoléon Elbe adasından kaçtığı zaman Mareşal N., krala bağlı olduğunu ilân etti. Hattâ krala, Paris'e doğru yürüyen Napoléon'u demir kafese koyarak getireceğini söyledi. Ancak, Napoléon günden güne büyüyen bir orduyla Paris'e yaklaşıyordu. N., Napoléon kuvvetlerini karşıladı. Fakat eski şefiyle karşı karşıya gelince, heyecanına yenildi, Napoléon'u kucakladı ve Paris yürüyüşünde ona katıldı. Kral, çareyi kaçmakta bulmuştu. N. ve Napoléon, Tuileries'ye birlikte girdiler. 100 gün sonra ise, Waterloo savaşında her şey kaybedildiği zaman, N., Paris'e döndü. Daha sonra bir İsviçre pasaportuyla Paris'ten ayrıldıysa da yolda tevkif edildi. Yapılan muhakemesi sonunda ölüme mahkûm edildi. 7 Aralık 1815'te, Luxembourg parkında, Observatoire yakınında, kurşuna dizildi. Ölümü büyük bir vakarla karşılaması, siyâsî hatalarını unutturdu ve onu Napoléon'dan sonra çağının en büyük kahramanı hâline getirdi. (O. Yüksel)

NEYÇEV, Minço Kolev (Eski Zağra 1871 - Sofya 1956), Bulgar siyâset ve devlet adamı. 1906 - 1908 yıllarında İsviçre'de felsefe ve hukuk okumuş, 1923 ayaklanmasına katıldığından 1924'e kadar tutuklanmıştır. 1934'te onu Komünist Partisi, siyâsî dâvâları savunmakla görevlendirmiştir. 1944'ten sonra adâlet bakanı, Komünist Partisi Merkezî Komitesi ve Politbüro üyesi olmuştur. Başka bakanlıklarda da bulunmuştur. Dört defâ milletvekili seçilmiştir.

NEYLÎ (asıl adı: **Mirzâ-zâde Ahmed**) (İstanbul 1673-İstanbul 1748), Türk şâiri ve ilim adamı. Babası Mirzâ Mehmed Efendi, İstanbul Kadılığında da bulunmuş olan değerli bir bilgindir. Daha küçük yaştan itibaren öğretim ve eğitimine çok dikkat edilmiş, esasen ilmiyye sınıfına bağlı bir zâtın oğlu olduğu için de kolayca din ilimlerinde yetişmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra müderrislikle göreve başlamıştır. İstanbul'un değişik medreselerinde ders okutmuştur. Süleymâniye Medreselerinden birinde müderrisliğe kadar yükselmiştir.

1130 - 1718 tarihinde 45 yaşlarında iken İzmir Mevleviyetine yükseltilmiştir. Mısır ve Mekke Mevleviyetlerinde de bulunmuştur. Böylece öğretimden kazâ mesleğine, hocalıktan kadılığa geçmiştir. Burada da mesleğin yüksek pâyelerine erişmiştir. 1149 - 1736'da Anadolu ve 1159 - 1746'da da Rumeli Kazaskerliği rütbesine erişmiştir. Sağlığı elvermediği için son zamanlarda görevden ayrılmıştır. Üsküdar'da Tunus Bağı'ndan Selimiye'ye dönen caddenin sağ yönüne gömülmüştür.

N., bilgin, şâir ve tarihle uğraşan değerli bir şahsiyettir. Çağdaşları ve meselâ tezkiresini yazarken N.'nin İzmir Mevleviyetinden mâzûl olduğunu da kaydeden Sâlim, onun, ahlâk üstünlüğüne işaret ettiği gibi, şiir ve inşâsının da kusursuz, yegâne olduğunu belirtir.

N. ilk önce bir şâir olarak düşünülmesi gereken bir zattır. *Dîvân*'ının İstanbul kütüphânelerinde varlıklarına işaret edi-

len yazma nüshalarının sayısı 13'ü bulmaktadır. Muhteviyatlarında, az çok, sayı ve tür bakımından farklılıklar var ise de, aş. yu. bir rakamla şu açıklama yapılabilir: 1 *Besmele manzumesi*, birkaç *rübâî*, *Kâ'be*, *Mevlânâ* ve *Mekke Mevlevî-hânesi* için *övgü şiirleri*, *1 mersiye*, *13 na't*, birkaç *kasîde*, birkaç *musammeat*, *2 terkîb-i bend*, 180 kadar *gazel*, birçok *tarih*, 20 civarında *lügaz*, 90'dan fazla *matla'* vs.

Geçmiş yıllarda, hattâ zamanımızda bazı aydınların dillerinde atasözleri gibi dolaşan bazı beyitlerin N.'ye âit olduğunu kaydedip bunlardan iktibaslarda bulunanlar vardır. Bu gibi durumlar şâirin şöhretini ve yazmaktaki hünerini gösteren deliller arasında sayılabilir. Belgrad'ın yeniden fethi sebebiyle Kale Kapısına hak edilen bir tarih gazeli de N.'nindir. N., eski deyimi ile, münekkah yazan, ince duygulu, geniş düşünceli, çekici üslûplu şâirlerimizdendir.

N.'nin başka eserleri de vardır. Bunlar arasında İbn ü'l-Cevzî'nin bir eserinin tercümesi *(El Vefâ fî Fazâili'l-Mustafâ tercümesi)*, Şeyh Muhammed b. Muzaffer'in *El Cânibü'l-Garbî...* (Farsça) kitabının çevirisi, ahlâk ilmi ile ilgili *Fazîletnâme*, *Hâcetü'l-Arûs fî Târîh-ı Engürûs*, Vassâf Tarihi'nin şerhi niteliğinde olan *Mâ lâ Büdde li'l-Eribi mine'l-Meşhûri ve'l-Garîb*, burada zikredilebilir. Bunlar şâirin ilim ve tarih alanlarında da, Arapça ve Farsça'da da güçlü, ehil ve kâmil olduğunun delilleri arasında sayılabilir. (A. Karahan)

NEYYİRE NEYİR (İstanbul 1902 - İstanbul 1943), Türk tiyatro artisti. İstanbul'da Çapa Kız Öğretmen Okulu'nu (Dârü'l-muallimât) bitirdi. Bir süre Amerikan kolejinde okuduktan sonra 1923'te o zaman adı Dârü'l-bedâyî olan İstanbul Şehir Tiyatrosu'na girdi. Ateşten Gömlek filmini de aynı yıl çevirdi. Daha sonra özel bir kuruluş olan Millî Sahne'de ve Muhsin Ertuğrul'un kurduğu tiyatro topluluğunda çalıştı. Muhsin Ertuğrul ile evlendi. Birlikte Rusya'ya gittiler. N. N. Türkiye'ye dönünce tekrar Şehir Tiyatrosu'na girdi, hayatının sonuna kadar burada çalıştı. Rol aldığı piyeslerin bazıları *Hulleci, Othello, Mackbeth, Mum Söndü*'dür.

NEYYİRE NEYİR

NEYZEN TEVFİK (soyadı Kolaylı) (Bodrum 1878 - İstanbul 1953), Türk şâiri ve neyzeni. Aslı, Bafra'nın Kolay köyünden olan rüşdiye muallimi Fehmî Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Bodrum'da yapan N. T., babasından *Gülistan* okumuştur. Bir ara İzmir İ'dâdîsine devam etmiş; Urla'da bir berberden ney üflemeyi öğrenmiştir. Kendisini şiir ve musikiye veren N. T., ünlü heccav Şâir Eşref (b. bk.) ve Tokadîzâde Şekib (b. bk.) gibi çağının san'at ve fikir üstadları ile yakınlık kurmuştur. İstanbul'a gelince Mehmed Âkif (bk. ERSOY) ile dost olmuştur. 1908'de Mısır'a gitmiştir. Ney üflemekte gösterdiği üstün başarı dolayısıyle kısa bir süre içinde büyük ün kazanan N. T., düzenli bir öğrenim görmediği hâlde, çevresindekilerin yardımıyla tasavvuf alanında geniş bilgi edinmiştir. Alkole olan iptilâsı da eklenince tipik bir san'atkâr yaşayışı içinde ömür sürdüren N. T., çoğu başarılı hiciv örnekleri olan şiirlerinde belli bir görüşü savunmamıştır. Genellikle tasavvuf konularını bâzen coşkun ve derin, bâzen de sığ ve yavan bir ifâde ile işlemiştir. Arûz vezni ile yazılmış olanlarda bâzı vezin ve kafiye düşüklüklerine rastlanır. Hicivleri, derin zekâ ve esprisinin de örnekleri olan N. T.'in şiirlerinde, kendinden önce gelmiş Nef'î ve Eşref gibi büyük hiciv üstadlarından farklı olarak, hissî ve şahsî kızgınlıkların, öfkelerin yeri yoktur. Hicivleri san'at bakımından fazla bir yenilik göstermemekle beraber, son derece samimidir. Hayatın ortaklaşa paylaşılan ve duyulan acılarını, başından geçen üzücü olayları örnek vererek başarı ile anlatan N. T., çağının bozuk taraflarını, millî çöküntülerini acı bir tenkid ile dile getirmiştir. Kitap hâlinde yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Hiç* [1919]; *Azâb-ı Mukaddes* [1949]. (F. Tevetoğlu)

NEYZEN TEVFİK

NEY - ZEN - BAŞI, Mevlevî - hâneler'de, Âyîn sırasında çalan neylerin başında bulunan neyzen. "Ser - neyzen" ve "ser - nâyî" de denmiştir. Dergâhların mukaabele günleri aynı olmadığı için, Istanbul gibi bir kaç Mevlevî dergâhı bulunan bir şehirde, bazan bir san'atkâr, bir kaç Mevlevî - hâne'nin neyzenbaşısı olurdu. Mühim müzisyenler ve hünerli neyzenler arasından seçilirdi ki, bazıları virtüozluk mertebesine çıkmış san'atkârlardı. Çok defa bu vazifeye tâyin kayd-ı hayât ile olurdu. Bk. SEMÂ. (Y. Ö)

NEZLE (Tıp), burun boşluğu ve solunum yolları mukozalarının soğuk algınlığından ileri gelen iltihaplanması ve sıvı salması. Patojenisi pek iyi bilinmeyen N.'nin sebebi bir grip virüsü olabilir; bakteri florası kısa sürede zenginleşir. N., daha çok kışın ve ilkbaharda, havanın nemli olduğu veya hızla soğuk - sıcak değişikliği gösterdiği hallerde, genellikle hâd bir şekilde ortaya çıkar. Kolaylıkla yayılır, anneden bebeğe ve bir öğrenciden bütün sınıfa geçer. Burun kanadlarının ve çukurlarının kuruması, kaşınması ve yanma hissi ile başlar; hapşırmak ve sürekli akıntı ile devam eder. Başlangıçta hafif ateş yapar; başağrısı ve kırıklık verir. Ortakulak iltihabı ve sinüzit gibi komplikasyonlara yol açabilir. Burun çukurlarındaki iltihap, yutak bölgesine, bronşlara yayılabilir ve göğüs N.'de denilen hâd bronşite sebep olabilir. Duruma göre değişik birçok tedavi uygulanır.

Mayıs ayında veya sonbahar başında ateşsiz olarak meydana çıkan ve bahar nezlesi diye adlandırılan mevsimlik N., çiçek tozlarına karşı allerjiden ileri gelir. Çiçek tozlarının havada bol miktarda bulunduğu sürece devam eder. Hasta, burnunda karıncalanma hisseder; aksırık başlar ve burun su gibi akar. Işık ve sıcak ile rahatsızlık artar; karanlık ve serinlikle hafifler. Hasta solunum darlığı duyar ve bol balgam çıkarır ki, bu durum, bronşlardaki mukozanın hastalandığına işarettir. Başvurulan çeşitli tedavi yolları bâzen iyi sonuç verir; çok defa hastalık hükmünü sürdürür ve seyrini tamamlar. Çeşitli çiçek tozu hülâsaları ile hastayı veya allerji noktalarını duyarsızlaştırma, allerjiye karşı kullanılan sentetik antihistaminik ilâçların alınması, iklim değiştirmek ve kaplıca tedavisi, seçilen başlıca tedavi yollarıdır. (F. Tevetoğlu)

NEZVAL, Vitězslav [*nezval vîtezlav*], (Biskoupky, Trebitsch, Moravya 1900 - Prag 1958), Çek yazarı. Prag'da felsefe tahsîl etmiş, Fransa, İtalya, Moskova (1934)'yı gezmiş, tekrar Paris'te (1935, 1938, 1954) ve Sovyetler Birliği'nde (1947, 1957) bulunmuştur. Poésie pure (saf şiir) hareketini benimseyerek ve «Devětsil» (Ön saf) (1922) grupuna bağlı olarak edebî hayâta girmiş ve Çek edebiyatında, dil san'atçısı olarak "Protismus" hareketini temsîl etmiştir. 1924'te Komünist Parti'ye girerek parti organı olan "Rudé právo" gazetesinde ve 1936 da da "Surrealismus" dergisinde çalışmıştır. Z. Nejedlý N.'i korumuş, ve ona yardım etmiştir. Bu sâyede N., anarşist temâyüllerinden vazgeçmiştir. 1956'da formalist (anlamdan daha çok ifâdeye dikkat eden yazar) olarak suçlandırılmış, Yazarlar Birliği'nden ve partiden atılmıştır. Ölümünden sonra 1962'de hakları kendisine geri verilmiştir.

NEZVAL, Vitězslav

N., lirik, sosyal ve aşk yazıları yazmıştır. Yazılarında çağrışımlara, mecazlara düşkünlük göstermiş, burjuva (orta sınıf)'ya karşı cephe almış, işçilerin ve san'atkârların hayatından motifler seçerek bu çağın Çek şâirlerine örnek olmuştur. Yabancı ülkelerde de dikkati çekmiştir (P. Eluard, Pablo Neruda, Nâzım Hikmet).

Başlıca eserleri: *Most* (Köprü) [1922]; *Pantomima* (Pantomim) [1924]; *Básně noci* (Gecenin şiirleri) [1950]; *Sbohem a Šateček* (Yine görüşelim ve mendil sallanması) [1934]; *Podivuhodny kouzelnik* (Hayran olunacak sihirci) [1963, ölümünden sonra çıkmıştır]. Bunların hepsi de şiir derlemeleridir. Şiirleri: *Diabolo* (ad) [1926]; *Akrobat* [cambaz] [1927]; *Edison* (ad) [1928] *Historický obraz* (Bir tarihî tablo) [1939]; *Stalin* (ad) [1949]; *Zpěvmíru* (Barışı övüyorum) [1950]. Piyesleri: *Manon Lescaut* (ad) [1940]; *Nový Figaro* (Yeni Figaro) [1936]. Hikâyeleri: *Ulice Git-le-Coeur* (ad) [1936]; *Pražký chodec* (Prag'da yaya gezen) Kalem tercümeleri: *J. Wolker* (ad) [1925]; *Manifeste des Poetismus* (Poetizm'in ilânı) [1928]; (K. ile birlikte); *Surrealismus* (Sürrealizm) [1934]; *Co je surrealismus* (Sürrealizm nedir?) [1936]. N. birçok yabancı yazarları Çekçeye çevirmiştir. Başlıcaları şunlardır: Poe, Rimbaud, Mallarmé, Eluard, H. Nizâmî, Heine, Mao - Tse - Tung. (V. Örs)

NEZÂRET, 1. 1830'dan sonra Osmanlı devlet teşkilâtında bugünkü "bakanlık" karşılığı olarak tesis olunan makam. Sultan II. Mahmud devrinde meydana gelen 1826 yeniçeri ayaklanması ve 1828 - 1829 Osmanlı - Rus savaşından sonra yapılması gerekli görülen idarî ıslahat sonucunda eski Dîvân teşkilâtı kaldırılmış, Dîvân üyeleri bundan böyle nâzır; makamları ise N. olarak adlandırılmıştır. Bu arada reîsülküttâblık "hâriciye N.'i"; sadâret kedhudâlığı "dâhiliye N.'i" adını almıştır.

2. Vakıf işlerinde mütevelliye yol gösteren üst daire (bk. VAKIF).

3. Ev reisinin; riyaseti altında bulunan küçük, mahcur ve akıl hastası üzerindeki gözetim yetki ve sorumluluğu. N.'te durumun gerektirdiği dikkat ve ihtimamı göstermeyen ev reisi, bu kimselerin üçüncü şahıslara verdiği zarardan sorumlu olur (Medenî Kanun Md. 320). (E. Korur)

NGAN - ÇAN veya AN - ÇAN (İng. söylenişi Anshan), Kuzey - doğu Çin'de bir şehir. Çin - yang (Mukden)'ın güneyinde bulunur. 1919'dan beri Çin'in en önemli madencilik ve demircilik merkezidir. Nüfusu 620 000 (1963)'dir. (V. Örs)

NGAN - HUİ, Ngan - Hwei veya Anhui, Çin'in doğusunda bir eyâlet. Yang - tse - Kiang ırmağı, eyâletin içinden geçer. Doğuda Okyanus'tan Che - kiang ve Kiang - su eyâletleri ile ayrılır. Kuzey - batıda Ho - nan, batıda Hu - peh, güneyde de Kiang-si eyâletleriyle sınırlanmıştır. Başlıca ırmağı Yang-tse kiang olup, eyâlet içine bu yoldan ulaşılır. Eyâlet verimlidir. Büyük bir kısmı ormanlıktır. Kömür ve demir başlıca madenleridir. Nüfusu aş. yu. 19 800 000 (1954)'dir. Merkezi Ngan - king - fu'dur. (V. Örs)

NGAN - YANG veya AN - YANG, Çin'in Honan eyâletinde bir şehir. Tay hang - çan dağının eteğindedir. Pekin'e demiryolu ile bağlıdır. Nüfusu: 123 900 (1963)'dür. Kömürcülük, tekstil endüstrileri merkezidir.

İkinci Çin hânedânı olan Çang'ların son beşşehri (M. Ö. 1384 - 111) burada bulunduğundan, 1928'den itibaren yapılan kazılarda arkeolojik eserler ve tarihten önceki devre âit çanak çömlek meydana çıkarılmıştır. (V. Örs)

NGO, Dinh Diem (Kwang Binh 1901 - Saigon 1963), Vietnamlı politikacı. Güney Vietnam cumhurbaşkanı iken 1 Kasım 1963'te yapılan askerî darbe harekâtı sırasında öldürülen N., Katolikti. 1933'te içişleri bakanı olmuştur. Fransa ile anlaşamadığı için istifa etmiştir. Fakat ardından Japonlar'a ve Vietminh'e karşı çıkmış ve 1945'te hapsedilmiştir. Haziran 1945'te ülkesi bağımsızlığa kavuşunca, Güney Vietnam'da Prens Buu - Lok'un yerine başbakanlığa getirilen N., temmuzda yapılan Cenevre Andlaşması'ndan sonra, Kuzey Vietnam göçmenlerinin yerleştirilmesi işlerini başarı ile düzenlemiştir. Kendisine karşı zorluklar çıkaran dinî tarikatların muhalefetine karşı sırtını kardeşi Ngo Dinh Nhu'nun millî koalisyon akımına dayayan Diem, 1955'te Bao Dai'nin bir referandum sonucu uzaklaştırılması üzerine devlet başkanlığına getirilmiş ve ilk olarak Ekim 1955'te cumhuriyeti ilân etmiştir. Nisan 1956'da, Fransa'dan uzaklaşarak birliklerinin çekilmesini istemiş ve Amerika'dan yardım sağlamıştır. N., 26 Ekim 1956 anayasası oylaması sonucu Güney Vietnam devlet başkanlığı ve başbakanlığına getirilmiştir. Ağustos 1959'da seçimle bir parlamentonun kurulmasını sağlamış ve 9 Nisan 1961'de yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kuzeyden göç etmiş Katoliklere dayanan N., kardeşi Nhu ve yengesi başta olmak üzere, Güney Vietnam'ı âilece yönetmeğe koyulmuştur. Ngo Dinh Nhu polis teşkilâtının başında bulunuyor, karısı da birçok kız ve kadın kuruluşlarını yönetiyordu. Öteki kardeşi Ngo Dinh Can, siyasî danışman sıfatı ile Merkezî Vietnam valiliği yapıyordu. Hue başpiskoposu bulunan Ngo Dinh Thuc ise, Katolikleri devlet başkanının siyasî çıkarlarına hiz-

met ettirmekle meşguldu. Batı ile ilişkileri de, Londra Büyükelçisi olan en küçük kardeşi Ngo Dinh Luyen ile, Madam Nhu'nun babası Washington Büyükelçisi Tran Van Chuong tarafından yürütülmekteydi. Bu "Ngo klanı", bir yandan Aralık 1960'ta kurulmuş ve etkisi gitgide bütün ülkeyi kaplamış Millî Kurtuluş Cephesi'nin ve diğer yandan ayrı ayrı milliyetçilerin, Buddhistlerin ve askerlerin muhalefetlerine karşı koymak zorunda kalmıştır. 11 Kasım 1960 ve 26 Şubat 1962 hükûmet darbesi teşebbüsleri çok güçlükle bertaraf edilebilmiştir. Fakat çeşitli muhalefet gruplarının faaliyetleri devam etmiş, özellikle Buddhistlerin "din hürriyeti tehlikede" sloganı ile kendilerini yakmak suretiyle yürüttükleri muhalefet ve protesto, büyük hız ve şiddet kazanmıştır. 1963 mayısındaki Hue kargaşalıklarından ve birçok Buddhist rahibin halk önünde kendilerini kurban etmelerinden sonra, askerlerin de muhalefetlerini şiddetlendirmeleri, bir askerî komite tarafından desteklenen general Duong Van Minh'e 1 Kasım 1963'te Diem iktidarını devirme imkânı sağlamıştır. Sabahın erken saatlerinde sarılmış cumhurbaşkanlığı sarayına barikatlardan açılan şiddetli ateş ve havadan atılan bombalarla sarayın yıkılması sırasında N., Çin mahallesindeki bir Katolik kilisesine kaçarak sığınabilmişse de kısa bir süre sonra burada da yakalanarak öldürülmüştür. Kardeşi Ngo Dinh Nhu da 1964'te Saigon'da öldürülmüştür. (F. Tevetoğlu)

NGUYEN DUY TRİNH (doğ. Nghe An eyâleti 1910), Vietnamlı siyâset adamı ve ekonomist. 1927'de İnh'de öğrenci iken milliyetçi ve devrimci olaylara karışmış, Çin-Hindi Komünist Partisine girmiş, 1945'te Ninh ve Hue ayaklanmalarını hazırlamış, 1951'de Vietnam Komünist Partisi Genel Yönetim Kurulu üyesi olmuş, 1956'da da partinin siyâsî bürosuna girmiştir. 1960'da Demokratik Vietnam Cumhuriyeti başkan yardımcısı olmuştur. Ülkesini Sovyet-Çin çatışmaları dışında tutmağa çalışmıştır.

NGUYEN DUY TRİNH

NGUYEN KAO Kİ veya **NGUYEN CAO KY** (doğ. Son Tay 1930), Güney Vietnamlı general ve siyâset adamı. Fransız ordusunda avcı uçak pilotu olarak yetişerek (1963-1967) yıllarında Kuzey Vietnam'ın hava kuvvetlerinin kurulmasını idare etmiştir. Vietkong'a karşı sert bir savaş isteyenlerin lideri olarak 1965-1967 yıllarında başbakan olarak çalışmıştır. Kasım 1967'de Güney Vietnam'ın cumhurreisi yardımcısı olmuştur.

NGUYEN KAO Kİ

NISFİYE (Ar. nısfiyye, sâd ile), Türk Musikisi'nde bir nefesli saz. Ney'in (b. bk.) bir çeşidi. Ney'in bir sekizli tîzine verilen ad. NEY maddesinde sayılan 12 çeşit neyin herbirinin birer nısfiyesi vardır. "Nısfiyye", "yarımlık, yarısı" demektir. Meselâ "mansûr nısfiye", mansûr ney'in bir sekizli tîzidir. Diğerleri de öyledir. Neyden farkı yoktur. Ney çalanlar, nısfiye de çalarlar. Tabiatiyle neyden kısa ve küçüktür. Türk Musikisi'nde bu şekilde 12 çeşit ney + 12 çeşit nısfiye vardır. Böyle 24'lük bir ney koleksiyonu, Sâdeddin Arel'de mevcuttu. Bunlardan son derecede değerli ikisini, bir ney virtüozu almış, iâde etmemişti. (Y. Ö.)

NİAGARA, Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada arasında bir nehir ve şelâleler. Erie gölünde, Ontario gölüne doğru kuzey yönünde akan nehir A. B. D. — Kanada sınırının bir bölümünü teşkil ederek, New York devletini Ontario eyâletinden ayırır. Uzunluğu 54 km.'dir. N. şelâleleri tabiî güzellik ve büyüklükleriyle tanınmıştır. Her yıl 2 000 000 kişinin ziyaret ettiği N., Kuzey Amerika'nın en büyük turistik merkezidir. Şelâleler iki kısımdır. Bu iki kısım Goat (Keçi) adasıyle birbirinden ayrılmıştır. İsimleri At Nalı (Horseshoe) şelâlesi ve Amerikan şelâlesidir. At Nalı şelâlesinin yüksekliği 48,2 m. genişliği 900 m.'dir. Amerikan şelâlesinin de yüksekliği 59,9 m. genişliği 300 m.'dir. N., şelâleleri, 1950 yılında A. B. D. ve Kanada arasında yapılan bir anlaşma ile iki ülke arasında paylaşılmıştır. Kuzey Amerika'nın en büyük hidroelektrik tesisleri buradadır (2 190 000 kw). (O. Yüksel)

NİAGARA ŞELÂLESİ, A. B. D. ile Kanada arasında, dünyaca ünlü şelâle. N. Ş. Kanada'nın Ortario eyâleti ile A. B. D.'nin New York eyâleti sınırındadır. Her yıl 2 000 000 zâyaretçi çeken bu büyük ve güzel şelâlenin suları iki kısım hâlinde düşer. Şelâlenin iki kısmı arasında Goat Island (Keçi Adası) vardır. Kanada topraklarına komşu olan taraftaki şelâle asıl meşhur olandır. Biçiminden dolayı Horsshoe (At nalı) diye anılan bu şelâlenin suları 158 ayak (48,19 m). yüksekten düşer. Suların döküldüğü yer 2 600 ayak (793 m) derinliğindedir. Birleşik Devletler'de kalan diğer şelâle Amerikan Şelâlesi diye bilinir. Bu şelâlenin suları 167 ayak (50,93 m) yüksekten düşer. Suların döküldüğü yer 1 000 ayak (305 m) derinliğindedir.

Akan suyun çok berrak olması şelâlenin güzelliğini arttırır. Dünyanın en güzel tabiî manzaralarından biri olan bu şelâlenin önemini göz önünde tutan Kanada'nın Ontario ve A. B. D.'nin New York eyâletleri, şelâle çevresindeki toprakları umumî park hâline getirmişlerdir. Şelâlenin en güzel manzarası Kanada tarafından Queen Victoria Parkından, A. B. D. tarafından da, Amerikan şelâlesinin ucundaki Prospect noktasında ve bu noktadan 300 m kadar aşağıdaki Rainbow (Gökkuşağı) köprüsünden görülür. Ziyaretçiler A. B. D. kıyısından Keçi adasına bir köprüden geçerek gidebilirler. Oradaki bir asansörle şelâlenin dibine inmek ve dökülen suyun örtüsünün ardından Cave of Winds (Rüzgâr Mağarası) denen tabiî teşekküle geçmek mümkündür.

N. Ş. Buzul çağında meydana gelmiştir. Bazı jeologlar Niagara boğazının 7 000, bazıları 10 000, bazıları ise 25 000 yaşında olduğunu tahmin etmektedir. A. B. D. ve Kanada arasındaki bir anlaşmaya göre, suyun ancak belirli bir kısmı

elektrik enerjisi istihsali için kullanılır. Nehrin hidroelektrik kapasitesi 3 600 000 kw olarak tesbit edilmiştir.

Kanada tarafındaki şelâle yılda 90 sm, Amerikan şelâlesi ise yılda 12 sm kadar gerilemektedir. (O. Yüksel)

NİAGARA ŞELÂLESİ: Amerikan kıyısından görünüşü

NIBELUNGEN (Alm. Nibelungenlied=Nibelung'ların şarkısı), 1200'lere doğru yazılmış bir Alman destanı. N.'i meydana getiren çeşitli unsurların menşei, üzerinde kesinlikle anlaşmaya varılmamış bir konudur. Eskiden genellikle Kral Lachmann'ın fikri kabûl ediliyordu. Buna göre destanın menşei Kuzey tanrılarının bir miti idi; Hıristiyanlık'tan sonra değişen iş ve bâzı tarihî unsurlarla karışmıştı. 1783 yılında Johannes von Müller efsanedeki tarihî şahsiyetlere dikkati çekti. Ona göre Etzel, Hunlar'ın kralı Attila; Dietrich von Bern, Gotlar'ın kralı Theodoric idi. Ayrıca adı Gunther'e benzeyen muhtelif Burgond kralları da vardı. 1820'de Julius Lechtlen de efsanenin tamamen tarihî esaslara oturduğunu belirten bir eser yayınladı (*Neuaufgefundenes Bruchstück des Nibelungenliedes,* Freiburg - im - Breisgau). Theodor Abeling, *Das Nibelungenlied* (1907) adlı eserinde Siegfried'in, Burgond kralı Sigimund'un oğlu Segerio, Brunhild'in de, tarihî Brunichildis olabileceğini ileri sürdü. Bu görüşlere göre destanın temeli mitolojik değil tarihîdir. Çekirdeği Gundahar'ın Burgond krallığının 436'da Hunlar tarafından ortadan kaldırılmasıdır.

Konusu: Siegfried harikulâde kuvvetli bir kimsedir. Öldürdüğü Schilbunc ve Nibelunc adlı iki Nibelung kralından zengin bir hazine elde etmiş, aynı zamanda yine onlara âit bir pelerini ele geçirmiştir. Buna gece pelerini denmekte ve sırtına alan kimseyi görünmez yapmaktadır. Siegfried bir başka defasında da bir ejderhayı öldürmüş ve onun kanıyla yıkanmıştır. Bu sayede derisi mızrak ve kılıçtan etkilenmez hâle gelmiştir. Ancak, ejderhanın kanıyla yıkandığı sırada sırtına yapışan bir ıhlamur yaprağının bulunduğu yere kan gelmemiş ve Siegfried'in buradan yararlanabilme imkânı kalmıştır. Siegfried, merkezi Worms'da bulunan Burgond kralı Gunther'in güzel kardeşi Kriemhild'e âşık olur. Öte yandan İslanda'da güzelliğiyle olduğu kadar eşsiz kuvvetiyle de tanınan bir prenses vardır ve kral Gunther ona âşıktır. Ancak prensesin evlenebileceği erkekte aradığı özelliklerin normal bir insanda bulunmasına imkân yoktur. Bunun üzerine Gunther, eğer kendisinin Brunhild'le evlenmesine yardımcı olursa, kız kardeşi Kriemhild'le evlenmesine izin vereceğini söyler. Siegfried razı olur ve kendisini görünmez kılan pelerinini giyerek, Gunther'in prensesle yaptığı yarışmalarda başarı kazanmasını sağlar. Böylece Brunhild onlarla birlikte Worms'a gider ve orada muhteşem bir ikili düğün yapılır. Ancak Brunhild izdivacından memnun değildir ve kendisini aslında Siegfried'e lâyık görmektedir. Nitekim günün birinde Krimhild'den gerçeği öğrenince Siegfried'den intikam almaya karar verir. Gunther'in yakınlarından Hagen'e Siegfried'in zayıf tarafını söyler. Hagen, zaten Siegfried'in kudretinin karşısında efendisinin ikinci planda kalmasına içerlemektedir. Böyle bir fırsat çıkınca Gunther'e şerefinin ancak Siegfried'in kanıyla yıkanabileceğini telkin ederek onu ikna eder. Tertib edilen bir av sırasında Hagen, Siegfried'i gafil avlayarak sırtından vurup öldürür.

Siegfried'in ölümünden sonra Krimhild, Hunlar'ın Kralı Etzel'den (Attila) evlenme teklifi alır. Bu teklifi kabûl ederek onunla evlenir. Ancak Siegfried'i unutamamaktadır. Bir gün Gunther, Hagen ve diğerlerini yeni kocasının sarayına davet eder, orada hepsini öldürtür. Sonunda kendisi de öldürülür. (O. Yüksel)

NICE, Güney - doğu Fransa'da, Akdeniz kıyısında bir şehir. Alpes - Maritimes departmanının idare merkezi. Nüfusu: 392 635 (1968). Côte d'Azur kıyısında, Baie des Anges körfezinin kuzey ucunda bulunan şehir, Paillon (Paglione) ırmağının ağzında kurulmuştur. Şehrin tarihî merkezi sahilden geride bir kireçtaşı tepesidir. Vaktiyle burada bir kale vardı. Kalenin güney - batı köşesinde V. yüzyıldan kaldığı söylenen bir kule bulunur. Şehrin eski bölümü tepenin batı eteğinde uzanarak Paillon'a doğru yayılır. Irmağın kuzey - doğu, kuzey ve batısında da modern şehir yer alır. Tepenin doğusundaki ticarî bölgeler, limanı çevreler. Şehrin bütün sahilleri ve Paillon kıyıları geniş caddeler ve gezinti yollarıyla çevrilidir. Bunların en ünlüsü Promenade des Anglais'dir.

Şehrin en önemli tarihî mimarlık eserleri 1650 tarihli Ste. Réparate adındaki katedral, bazı küçük kiliseler ve modern bir Gotik yapı olan Notre Dame du Voeu kilisesidir. Bundan başka XII. yüzyıldan kalma Sainte - Marie katedralinin harabeleri ve şato harabeleri dikkati çeker. N.'teki başlıca müzeler, ünlü Tabiî Tarih müzesi (Museum d'Histoire Naturelle), Eski ve Modern San'at Müzesi (Musée de l'Art Ancien et Moderne), Massena Müzesi (Musée Massena) ile arkeoloji eserlerine tahsis edilen Musée du Vieux - Logis'dir.

Nice dünyaca ünlü bir turizm merkezidir. Kuzeyini örten dağlar yüzünden iklimi çok ılıktır. Kış aylarında kar hemen hemen hiç bilinmez, sadece birkaç gece don olur. Dünyanın en sevilen sayfiye merkezlerinden biri olan N., her yıl tekrarlanan karnavalı ve "çiçek savaşı" ile de çok ünlüdür.

NICE

Tarih : N. (Nicaea), M. Ö. V. yüzyılda Marsilyalılar tarafından kurulmuş, M. Ö. 154'te Romalılar'a geçmiştir. Romalılar Galya'nın istilâsına buradan başlamışlardır. N., VII. yüzyılda Ligürya şehirlerinin kurduğu Cenova birliğine katılmış; daha sonraki yüzyıllarda Müslümanlar'ın hâkimiyetinde kalmıştır. XIII ve XIV. yüzyıllarda şehrin Provence kontlarının eline düştüğünü görüyoruz. Bundan sonra 1388'de Savoia kontlarının himayesine sığındılar. Şehir XVI. yüzyıldaki I. François ve Charles - Quint çekişmesinden büyük zarar gördü. Barbaros Hayreddin Paşa, 1543 yılında, I. François'nın kuvvetleriyle işbirliği yaparak, Charles - Quint'in elinde bulunan N.'e karşı bir hücum düzenledi. Kaleyi denizden ve karadan kuşatarak düşürdü. N., 20 ağustosta teslim oldu. Şehir af talebinde bulundu. Bunun üzerine Türk kuvvetleri şehri Fransızlar'a teslim ederek ayrıldılar. Ancak Fransızlar N.'i feci şekilde yağmaladılar; Türk düşmanı Batılı kaynaklar bunu Barbaros'un kuvvetlerinin yaptığını ileri sürdülerse de Türkler, çoktan şehri Fransızlar'a devredip, N.'ten ayrılmış bulunuyordu. Şehir XVII ve XVIII. yüzyıllarda birkaç defa Fransa ile Savoia hânedânı arasında el değiştirdi. Nihayet 1792'de Fransa kuvvetleri tarafından işgal edildi ve 1793'te Fransa'ya katıldı. 1814'te Sardinya'ya geçen N., 1860'da Fransa'ya bırakıldı. (O. Yüksel)

NICCOLO dell'Arca (Niccolo da Bari) (Bari 1440 - Bologna 1494), İtalyan heykeltraşı. Arca lâkabı, San Domenico Kemeri'ne yaptığı heykellerden gelmektedir. Muhtemel olarak 1463 veya 1464 ile 1468 arasında Venedik'de çalışmış ve burada *Presepe* (Yemlik, İsa'nın doğumunda içine yatırıldığı Yemlik) adı ile bilinen bir kabartma ve sonra 1463'de, Bologna'da Santa Maria della Vita kilisesinde bir Santo Sepolcro (Kutsal Mezar yâni İsa'nın mezarı) yapmıştır. 1469'da da, Nicola Pisano ve Fra Guglielmo tarafından XI. yüzyılda başlanan fakat biritilemeyen *Arca di San Domenico* (Aziz D. Kemeri)'yu tamamladı. Başka eserleri şunlardır : Bologna'da *Madorna di Piazza* adını taşıyan Meryem Ana heykeli ile San Giovanni in Monte Kilisesi'nin kapısındaki kartal kuşu. Kuvvetli bir şahsiyete sahip olan N., ölürken, artık hoşuna gitmeyen ve kusurları gözüne çarpan eserlerini kırmak istedi. Borselli, onu "phantasticus e barbarus (hayali perest ve vahşî) bir san'atkâr" olarak vasıflandırır. (V. Örs)

NICHIFOR [*nikifor*], **Ion Dobre Cranic de** denir (doğ. Bulbucata, Vlaşca 1889), Romanya'lı şâir. 1926'dan itibaren Gandirea dergisinin yazarı ve idârecisi olmuştur. Başlıca eserleri : *Sesuri Natale* (doğduğum ovalar) [1916]; *Puncte Cardinale in Haos* (Kaos'ta ana yönler) [1936]; *Nostalgia Paradisului* (Cennet özlemi) [1940]. (C. Kurt)

NICHOLS, Ernest Fox (Leavenworth, Kansas 1869 - Washington 1924), Amerikalı fizikçi. 1923'te Tear ile birlikte radyo - elektrik ışınları ile enfraruj ışınlarını birbirine bağlamıştır.

NICHOLS "Red", Ernest Loring (Ogden, (Utah) 1905- Las Vegas 1965), Amerikalı kornet çalıcısı. 1923'ten itibaren New York'ta çeşitli senfonik caz orkestralarında ve 1925'ten sonra da Dixieland Art (Dixie ülkesi san'atı) topluluğunda çalıştı. İlk şöhretini Red N. and his Five Pennies isimli gurupla kazandı. N.'un, caz'ın yayılmasında ve sevdirilmesindeki rolü büyüktür. Bu rolü, bilhassa üslûp bakımından Beidesbecke'e bağlanmasından sonra göze çarpar. (V. Örs)

NICHOLSON, Ben (doğ. Denham 1894), İngiliz ressamı. Sir William N.'un oğludur. Kübizm'in etkisi altında kara kalem ve yağlı boya resimler yaptı. Bilhassa, nature morte üzerinde çalıştı. 1933'ten sonra da geometrik şekillere dayanan resimler yaptı. (V. Örs)

NICHOLSON, Norman Cornthwaite (doğ. Milom (Cumberland) 1914), İngiliz şâiri, tiyatro ve roman yazarı. Tabiat manzaralarından ilhâm alan dinî şiirler yazdı. Romanlarında, doğum yeri olan Lake District (Göller mıntıkası)'e bilhassa yer vermiştir. Piyeslerinin konularını ise Mukaddes Kitab'dan alır.

Şiirlerini : *Five rivers* (Beş ırmak) [1944] adı ile yayınladı. Piyesleri : *Rock face* (Kaya yüzlü) [1948], *The pot geranium* (Saksıdaki sardunya) [1954], *The old man of The mountains* (Dağların yaşlı adamı) [1946], *Prophecy of the wind* (Rüzgârın kehâneti) [1950], *A match for the devil* (Şeytanın bir eşi) [1955], *Brith by drowning* (Boğularak doğmak) [1960], Romanları : *The fire of the Lord* (Tanrı'nın ateşi) [1944], *Portrait of the Lakes* (Göllerin portresi) [1963], *Enjoying all* (Hepsinden zevk alarak) [1964], *Greater Lakeland* (En büyük göl ülkesi) [1969]; tenkid eserleri : *Man and literature* (İnsan ve edebiyat) [1943], *William Cowper* (ad) [1951], *H. G. Wells* (ad) [1951]. (V. Örs)

NICHOLSON [*nikîlsn*], **Reynold Alleyne** (Keighley, (Yorkshire) 1868-Chester 1945), İngiliz Doğu ilimleri uzmanı. 1926 yılında Cambridge Üniversitesi'nde profesörlüğe tâyin edilmiştir. Arap edebiyatı alanında çalıştığı gibi, İslâm mistisizmi üzerinde de durmuştur. Özellikle Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin en eski yazmalarına göre sağlam bir baskısını yapmakla ün kazanmıştır : *The Mathnawi of Jalâl - ud - din Rumî, edited from the oldest manuscripts available : With critical notes, translations and commentary.* E. J. Gibb Memorial, New Series, 1924 - 1933. N.'ın *Mesnevî* üzerindeki çalışmaları 16 yıl sürmüştür. 8 büyük cilt tutan bu eserin üç cildinde altı defterin metnini, üç cildinde İngilizce tercümelerini, iki cildinde de üçer defterin kapsadığı güç kelimelerin İngilizce açıklamalarını vermiştir. *A literary history of the Arabs* (Arap edebiyatı tarihi) [1907,

yeni bas. 1953] ve *Studies in Islamic mysticism* (İslâm mistisizmi üzerine araştırmalar) [1921] gibi eserleri de anılabilir. *Rumî, Poet and Mystic* (Şâir ve mutasavvıf olarak Rûmî) adlı eseri ölümünden sonra çıkmıştır. (H. Eren)

NICHOLSON, William (Newark on Trent 1872 - Blewbure 1949), İngiliz ressamı, tahta kalıp basmacı (ksilografyacı)'sı ve taş basmacı (litografyacı)'sı. Portre ve peyizajları ile şöhret kazanmış ve tahta kalıp basmalarıyle İngiltere dışında da tanınmıştır. En sevilen tahta kalıp basma derlemeleri şunlardır: *The square book of animals* (Hayvanlara âit kare kitap) [1896], *An alphabet* (Bir alfabe) [1898], *An Almanac of twelve sports* (On iki spora âit takvim) [1898], *London types* (Londra tipleri) [1898], *Characters of romance* (Romantik Şahsiyetler) [1900].

NICOLA, asıl adı : Nicolas Isouard (Malta 1775 - Paris 1818), Paris'te büyümüş, ve piyano tahsil etmiştir. Floransa'da *L'avviso ai maritati* (Evlilere ihtar) [1795] operası ile meslek hayâtına atılmış, orkestra şefi olarak Malta şövalyelerinin hizmetine girmiş ve birkaç opera daha yazmıştır. Malta'nın Fransızlar tarafından zaptından sonra Paris'e giderek orada Rodolphe Kreutzer ile birlikte şu iki operayı yazmıştır: *Le petit page ou la prison d'Etat* (İçoğlanı veya devlet hapishânesi) [1800]; *Flaminius à Corinthe* (Korintos'ta Flaminius) [1801]. Bundan sonra Paris Opéra - Comique tiyatrosuna verdiği birçok eser arasında Michel - Ange (ad) [1802] kendisine büyük şöhret sağlamıştır. Komik opera türünün en büyük adlarından biridir.

NICOLA, Pisano (Puglia ? 1220'ye doğru-Pisa 1287), İtalyan heykeltraş. 1264 - 1267 yılları arasında talebeleri ile beraber San Domenico kemerini yapmıştır. Roma çağının büyük heykeltraşlarından olan N. ayrıca Pisa vaftiz yeri ve Siena katedralinin gotik tarzındaki vaız kürsülerindeki figürleriyle büyük başarı kazanmıştır. (C. Kurt)

NICOLA, Pisano: Siena katedrali kürsüsü

NICOLAI [*nikolay*], **Friedrich** (Berlin 1733 - Berlin 1811), Alman yazarı, kitapçısı ve yayımcısı. 1749 - 1752 yıllarında Frankfurt (Oder)'ta kitapçı çırağı olarak çalışmış, 1752'de de babasının Berlin'deki yayımevi ve kitapçı dükkânına geçerek 1758'de müdürlüğe getirilmiştir. N.'nin en iyi eserleri, Lessing ve M. Mendelssohn ile yaptığı iş birliğinden doğmuştur: *Briefe über den jetzigen Zustand der schönen Wissenschafden in Deutschland* (Alman edebiyatının şimdiki durumu üzerine mektuplar) [1755] (Bu çalışma, zamanının Alman edebiyatını hiç peşin hükümsüz aydınlatır); *Abhandlung vom Trauerspiele* (Trajedi üzerine araştırma) [1757]; N.'nin, Lessing ve Mendelssohn ile trajedi üzerine teati ettiği mektuplar R. Petsch tarafından 1910'da yayınlanmıştır [yeni bas. 1967].

N., arkadaşlarıyle birlikte "Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste" (Edebiyat ve san'atlar dergisi)'yi [12 cilt, 1757 - 1765] çıkarmıştır. *Briefe, die neueste Litteratur betreffend* (En yeni edebiyat üzerine mektuplar) [1759 - 1765] ve 1765'ten sonra kendi yayımevinde *"Allgemeine deutschbe Bibliothek"* (Genel Alman Kitaplığı) adlı bir dergiyi çıkarmıştır.

NICOLAI, Friedrich

N., Sturm und Drang (b. bk.) şiirini, klasik ve romantik edebiyatı ve idealist felsefeyi eleştirir ve reddederdi. Goethe, Schiller, Kant ve Fichte'ye saldırmış ve onlarla alay etmiştir. Herder ve Bürger'ın halk şarkıları derlemesine karşı yazdığı alaylı eser, *Feyner kleiner Almanach vol schönerr echterr liblicherr Volckslieder, lustigerr Reyen vundt kleglicherr Mordgeschichte* (Güzel gerçek sevimli halk şarkıları, neşeli danslar ve ağlatıcı katil hikâyeleriyle dolu zarif, küçük takvim) [1777 - 1778] adı altında çıkmıştır. Goethe'nin *Verther* romanına ve bu eserin yol açtığı heyecana karşı *Freuden des jungen Werthers* (Genç Werther'in sevinçleri) [1775] başlıklı eseri yazmıştır. Pietizm, santimentalizm ve kilisenin "doğru imamına" karşı *Leben und Meinungen des Magisters Sebaldus Nothanker* (Üstad Sebaldus Nothanker'ın hayatı ve düşünceleri) [1773 - 1776] adlı bir roman yazmıştır. Goethe ve Schiller'in birlikte çıkardıkları "Xenien" başlıklı kısa şiirlere karşı N., *Anhang zu Fr. Schillers Musen - Almanach für das Jahr 1797* (Fr. Schiller'in 1797 yılı için ilham perileri takvimine bir katkı) [1797] adlı bir yergi yazmıştır. Kant'ın felsefesine karşı N. şu romanları yazmıştır: *Lebensgeschichte eines dicken Mannes* (Şişman bir adamın tercüme-i hâli) [1794]; *Leben und Meinungen Sempronius Gundibert's eines deutschen Philosophen* (Alman filozofu Sempronius Gundibert'in hayatı ve düşünceleri) [1798] ve *Philosophische Abhandlungen* (Felsefî araştırmalar) [1808]. Nihayet romantizme karşı *Vertraute Briefe von Adelheid B. an ihre Freundin Julie S.* (Adelheid B.'nin kadın arkadaşı Julie S.'e gizli mektupları) [1799] adlı romanını yazmıştır.

İnsanların ve olayların keskin çizgilerle tasviri sayesinde N. topografik tarihî edebiyatın büyük bir üstâdı sayılır. Bu bakımdan şu iki eseri son derece değerlidir: *Beschreibung der Königlichen Residenzstädte Berlin und Potsdam* (Kraliyet ikamet şehirleri Berlin ve Potsdam'ın tasviri) [1769]; *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781* (1781 yılında Almanya ve İsviçre'de yapılan bir gezinin hâtıraları) [1783 - 1796].

N., Berlin "Aufklärung" (Aydınlanma) hareketinin kurucusu ve merkezi idi. Aydınlanma rasyonalizminin ötesine geçen edebî eserlerin hepsine karşı açtığı kalem harbinden ötürü Goethe ve Schiller, "Xenien" lerinde [1796], Fichte de *Pasquill, F. N. Leben und sonderbare Meinungen* (Pasquill, F. N.'nin hayatı ve garip düşünceleri) [1801] başlıklı eserinde onu ağır bir dille eleştirmişlerdir. Sonraları da olumsuz yargıların kurbanı olmuştur. Ancak, bâzı hallerde karakterinin sağlamlığı ve göze çarpan teşkilâtçı kabiliyeti üzerine dikkat çekilmiştir. (V. Örs)

NICOLAI, Laurent (Osla 1538 - Vilnius 1622), Norveç asıllı ilâhiyatçı. Önce Protestan papazı olmuş, 1564'te Katolik'liği benimsemiş, İsveç'e misyoner olarak tâyin edilmiş, orada ilâhiyat profesörü olmuştur. Önce kimliğini saklamış, kral Katolik olunca kimliğini açıklamış ve görevden ayrılmıştır. Kuzey Avrupa'da hayatının sonuna kadar Reform'la mücadele etmiştir. (C. Kurt)

NİDA, Güney Polonya'da, Krakow'un kuzey - doğusunda bir ırmak. Moskorzow (Wlosezow bölgesi)'a yakın bir noktada yerden fışkırır. Sol kıyı kolu hâlinde Vistül ırmağına akar. Uzunluğu 179 km'dir. N. ırmağı, Bela (beyaz) N. ile Czarna (kara) N. adını taşıyan iki ırmağın birleşmesinden meydana gelir. Diğer kolları Lipnica, Lasocina ile Mierzawa'dır. Havzanın yüzeyi 3 748 km² dir.

NIEBUHR, Carsten (Lüdingworth/Hannover 1733 - Meldorf 1815), Alman gezgini ve araştırıcısı. 1761 - 1767 yıllarında bir Danimarka ilim heyeti ile birlikte Mısır, Cidde, Yemen, Süveyş ve Suriye'yi içine alan bir araştırma gezisine çıktı. Sonra, Hindistan'a geçti ve orada bir yıldan fazla kalarak İran, Irak, Kıbrıs ve Anadolu'yu da dolaşarak, İstanbul yolu ile Danimarka'ya döndü. Eserleri: *Beschreibung von Arabien* (Arabistan'ın tasviri) [1772], *Reisebeschreibung nach Arabien und Anderen umliegendeu Ländern* (Arabistan'a ve onun çevresindeki ülkelere âit gezi notları) [1774 - 1778]. (V. Örs)

NIEBUHR, Reinhold (Wright City 1892), Alman asıllı Amerikalı Protestan ilâhiyatcı. Başlangıçta ilâhiyat konusunda A. von Harnack'ın ve Rauschenbach'ın social gospel (sosyal incil)'inin etkisinde kalmıştır. 1915'ten sonra, Detroit'te bir işçi topluluğunun rahibi olarak, sosyal ve politik tenkidlere başladı. 1928'de, New York'taki Union Theological Seminary (Birlik İlâhiyat Okulu)'de Hıristiyan ahlâkıyâtı ve din felsefesi profesörü oldu. 1954 - 1956 yıllarında, Amerika ve Kanada'daki ilâhiyat öğretimi hakkında araştırmalar yaptı. Kültür ilerilemesi ile Tanrı hükümranlığını eşit anlamda kabûl eden harekete karşı bir durum aldığı gibi, Hıristiyan muhafazakârlığını da tenkid etti. Böylece Amerikan ilâhiyatında yeni bir çığır açan N., Amerika dışındaki araştırma komisyonlarında da çalışarak, kilise, millet ve devlet'in ekonomik düzenle olan ilişkilerini inceledi.

NIEBUHR, Reinhold

Başlıca eserleri: *Moral man and immoral Society* (Ahlâklı insan ve ahlâksız cemiyet) [1932], *An interpretation of Christian ethics* (Hıristiyan ahlâkıyâtının bir yorumu) [1935], *Surope's catasrophy and the Christian faith* (Avrupanın felâketi ve Hıristiyan imanı) [1940], *The Nature and destiny of man* (İnsanın tabiatı ve kaderi) [1941 - 1943], *The children of light and the children of darkness* (Aydınlığın çocukları ile karanlığın çocukları) [1944], *Faith and history* (İman ve tarih) [1949], *Christ and Culture* (İsa ve Kültür) [1952], *Christian realism and political problems* (Hıristiyan gerçekçiliği ve siyasî problemler) [1935], *The godly and the ungodly* (Tanrıya bağlı olanlar ve Tanrısızlar) [1959]. (V. Örs)

NIEDERLE [*niderle*], **Lubor** (Klattau 1865 - Praha 1944), Çek bilgini. 1904 yılında Praha (Prag) Üniversitesinde profesörlük görevine tâyin edilmiştir. 1929'a kadar bu görevde kalan N., Slavların eski tarihi ve arkeolojisi alanında çalışmıştır. Bu alanda çıkan en büyük eseri *(Slovanské starozitnosti* [1902 - 1934], 11 cilt) Fransızcaya da çevrilmiştir *(Manuel de l'antiquité slave* [1923 - 1926], 2 cilt). Bu eserde Çekoslovak'da ve Rusya'da yapılan arkeolojik kazılara dayanılarak eski Slav kültürü üzerine toplu bilgi verilmiştir. (H. Eren)

NIEDERMEYER, Ernst (Schönberg, Lauban 1920), Amerikalı sinir doktoru. 1960'da, Innsbruck'da profesör oldu. 1960 - 1965 yıllarında, Iowa City (A. B. D.) elektro - ansefalografi laboratuarında çalıştı ve 1965'te Baltimore'daki John Hopkins Hastahanesi elektro - ansefalografi laboratuarı direktörü oldu.

N.'in başlıca araştırma konuları şunlardır: Klinik elektroansefalografi, epilepsi (sar'a) ve beyin damar hastalıkları. Elektro - ansefalogram'la, yaygınlaşmış sar'a ile şuur uyanıklığı arasındaki bağıntıyı ilk olarak ispatladı.

Başlıca eseri: *Epilepsy* (sar'a) [1970].

NIEDERWALD, Batı Almanya'nın batısında, Rhein ırmağının sağ kıyısında, Rüdesheim ile Assmannshausen şehirleri arasında Taunus'un ırmağa doğru uzanan bir çıkıntısı (Taunus, Rheinisches Schiefergebirge dağlarının güney - doğu kısmının adıdır). Yüksekliği 349 m olan Germania millî anıtı bu tepe üzerinde kurulmuştur. N.'ın yüksekliği 265 m'dir. (V. Örs)

NIELLO (İt.; Lat. nigellus = siyahımsı'dan), bir kuyumculuk işi. Hakk edilmiş bir resmin (gravürün) derin kısımlarını bir kara mine ile doldurmakdan ibârettir. Beyaz zemin üzerine yapılmış kara kakma işlerine de bu ad verilir. Lüks silâhlar da böyle süslenir. Üzerine N. uygulanabilen biricik metal gümüştür. Bunun üzerine yapılan kakmalarda kullanılan mine genel olarak şu maddelerin karışımından yapılır: 38 kısım ince gümüş, 72 k. kırmızı bakır, 50 k. kurşun, 384 k. kükürt, biraz boraks. Bu maddeler eritilip karıştırıldıktan sonra toz hâline getirilir. N. adı verilen bu toz, zamklı suda eritildikten sonra çukurlara dökülür ve bu muâmeleyi görmüş olan nesne mineci fırınında N. eriyinceye kadar ısıtılır. Taşan kısımlar sonradan rendelenir ve böylece gravürün çıkıntı göstermemesi sağlanır. Tarihte en çok şöhret bulmuş N. san'atkârlarından biri Finiguerra (Maso veya Tommaso di Antonio)'dır. Floransa'da doğan ve ölen (1426 - 1464) Finiguerra, heykelci olarak san'at hayatına atılmış ve sonradan N.'çu olmuştur. Eserlerinin bir kısmı Paris'te (Millî Kütüphâne), bir kısmı da Floransa'da (Uffizi)'dir. (V. Örs)

NIELSEN, Asta (doğ. Kopenhag 1885), Danimarkalı aktris. Hâlen Kopenhag'da oturmaktadır. İlk başarılarını Urban Gad'ın rejisörlüğünü yaptığı filmlerde kazanmıştır. İkinci evliliğini Gad ile yapmıştır. 1911 - 1914 yıllarında ve 1919'dan sonra Berlin'de film yıldızı ve 1925'ten sonra Alman sahnelerinde aktris olarak çalışmıştır. Duygulu oyun tarzı san'at

başarısını zirveye çıkarmıştır. *Den Tiende Muse* (Sessiz Musa) [1945] adlı bir eser yazmıştır.

En önemli filmleri şunlardır: *Afgrunden* (Uçurumlar) [1910]; *Engelein* (Melekçik) [1913]; *Rausch* (Sarhoşluk) [1919]; *Hamlet* (ad) [1920]; *Fräulein Julie* (Genç bayan Julie) [1921]; *Vanina Vanini* (ad) [1922]; *Die Freudlose Gasse* (Sevinçsiz sokak) [1925]; *Dirnentragödie* (Fâhişe trajedisi) [1927]; *Unmögliche Liebe* (Akıl almaz sevgi) [1932]. (V. Örs)

NIELSEN, Carl (Nörre - Lyndelse - Fynen adası 1865 - Kopenhag 1931), Danimarkalı bestekâr. Romantik armoni ve yeni Kontrpuan arasını tutan bir üslûpta çalışmıştır.

NIELSEN, Carl

Eserleri: Beş senfoni; Orkestra fantezisi, *Pan ve Syrinx* [1926]; Keman konçertosu; yaylı dörtlemeler; iki keman sonatı; piyano için parçalar. Operalar: *Saul ve David* (ad); *Maskerade* (Maskara alayı) [1907]; tiyatro musikisi ve türküler.

Yazılı eserleri: *Levende Musik* (Canlı musiki) [1925]; *Min fynske Barndom* (Fynen adasında geçen çocukluğum) [1927]. (V. Örs)

NIELSEN, Konrad Hartvig Isak Rosenvinge (Helgelands Vik 1875 - 1953), Norveçli Lappolog ve Türkolog. 1892 - 1896 yılları arasında teoloji öğrenimi görmüştür. Norveç topraklarında yaşayan Lappların dili onun ilgisini çekmiş, bunun üzerine Lapp ve Fin dilleriyle uğraşmaya başlamıştır. 1898 - 1899 yıllarında Helsinki Üniversitesi'nde, çalışmalarını sürdürmüş, burada E. N. Setälä (b. bk.) gibi büyük dil bilginleriyle ilişki kurmuştur. Finnmark'ta bir araştırma gezisi yapan N., Oslo'da Fin ve Lapp dilleri doçentliğine tayin edilmiştir (1899). Helsinki'de Fince, Kolozsvár (Rum. Cluj) ve Budapeşte'de Macarca ve İstanbul'da Türkçe öğrenmiştir. 1911'de Oslo'da profesörlüğe getirilen N., özellikle Lappoloji alanındaki çalışmalarıyla ün kazanmıştır. Lapp dilinin Fin - Ugor dilleri arasında özel bir yer tuttuğunu tespit eden N., bu yolda 40 yıl çalışarak değerli eserler vermiştir: *Zur Aussprache des Norwegisch - lappischen* ["Journal de la Société Finno - Ougrienne" XX, 1901]; *Die Quantitätsverhältnisse im Polmaklappischen* ["Mémoires de la Société Finno - Ougrienne" dergisinin XX, XXIV. ciltlerinde]; *Die wissenschaftlichen Bedeutung des Lappischen* [1913]. Bu yolda verdiği en büyük eser, *Lærebok i lappisk* I - III [1926 - 1929] adlı çalışmadır (I. Grammatik; II. Tekster; III. Glossar). *Lappisk Ordbok - Lapp Dictionary* [1932 - 1938] ise Lapp dilinin en zengin (2327 sayfalık) üç dilli sözlüğüdür. *Sprösmaalet om den lappiske torvgammes oprindelse* [1906], *Vårt prolarfolk* [1930] ve *Norjan lappalaisista* [1948] gibi eserlerinde Lappların etnografyası üzerine değerli veriler toplamıştır.

NIELSEN, Konrad

N. Türk dili alanında da çalışmıştır. 1906'da *Akcentueringen i tyrkisk - osmanisk* ["Christiania Videnskabs - Selkabs Forhandlinger"] adlı bir yazı yazmıştır (Bu yazının Macarcası Budapeşte'de "Nyelvtudományi Közlemények" dergisinde çıkmıştır: *A török hangsúly kérdéséhez* [1907]). N. 1936'da çıkan bir yazısında Türk dili reformu üzerinde durmuştur (*Die türkische Sprachreform.* "Norsk Tidsskrift for Spogvidenskap", VIII). Son olarak, 1940'ta tekrar Türkçede vurgu problemine değinmiştir. *(Druck und Tonbewegung in Reichstürkischen)*. (H. Eren)

NIEMANN, George (Hannover 1841 - Viyana 1912), Alman mimarı ve arkeoloğu. 1872'den başlayarak Viyana San'atlar Akademisi (Wiener Kunstakademie)'nde profesör olarak çalışmıştır. Eski yapı kalıntıları üzerinde çalışmalar yapmıştır. Eserleri: *Archäologische Untersuchungen auf Samothrake* (Semadirek'te arkeolojik araştırmalar) [1875]; *Reisen in Lykien und Karien* (Likya ve Karya'da geziler) [1884]; *Der Palast Diokletians in Spalato* (Diocletianus'un Spalato'daki sarayı) [1910]; *Das Theater in Ephesos* (Efes'teki tiyatro) [1912]. (V. Örs)

NIEMCEWICZ, Julian Ursyn (Skoki, Litvanya 1757-Paris 1841), Polonyalı siyaset adamı ve yazar. Kosciuszko (b. bk.)'nun yâveri olup, Maciejowice yenilgisinden sonra onunla birlikte tutuklanmıştır (1794). Varşova Büyük Dukalığı senatosunun sekreteri olmuş (1807) ve 1831 ihtilâlinde Polonya'dan ayrılmıştır. Piyesler ve şiirler yazmıştır. (V. Örs)

NIEMEYER, August Hermann (Halle 1754 - Halle 1828), Alman Protestan ilâhiyatçısı. 1779'dan başlayarak Halle'de profesörlük yapmış, 1808 - 1816 yıllarında üniversitenin kançıları ve rektörü olmuştur. 1799'dan sonra Francke tesislerini idare etmiştir. Gerek üniversiteyi, gerek Francke tesislerini Napoléon zamanının karışıklarına karşı koruyabilmiştir.

Başlıca eserleri: *Charakteristik der Bibel* (Kitâb-ı mukaddesin karakteristiği) [1775 - 1782]; *Grandsätze der Erziehung und des Unterrichts* (Eğitimin ve öğretimin ilkeleri) [1796]; *Ausgewählte pädagogische Schriften* (Seçilmiş eğitim yazıları) [1888]; *Über den Begriff der Erziehung* (Eğitim kavramı üzerine) [1965]. (V. Örs)

NIEMEYER, Soares Filho (Oscar) (doğ. Rio de Janeiro 1907), Brezilyalı mimar. 1940'ta Pampulha sitesini yapmıştır. 1943'te Le Corbusier (b. bk.) ile birlikte Rio de Janeiro'daki Sağlık ve Millî Eğitim Bakanlığının planı üzerinde çalışmıştır. Yeni başşehir Brasilia'nın başlıca mimarlarından biridir. (V. Örs)

NIEPCE, Joseph Nicéphore (Châlon - sur - Saône 1765 - Chalon - sur - Saône 1833), Fransız fizikçisi ve fotoğraf çekmeyi icad edenlerden biri. Önce ruhban sınıfına girdi. İhtilâlden sonra asker olmaya karar verdi. Gözleri zayıfladığı için 1794'te askerlikten ayrılmak zorunda kaldı. İki yaş büyük ağabeyi Claude (1763 - 1828) ile birlikte kendini ilmî

araştırmalara verdi. 1807'de patlamalı bir motor icad ettiler. Bu motor bir tekneye yerleştirildiyse de, N., maddî imkânsızlıklar yüzünden araştırmalarını tamamlıyamadı. 1812'de taş basmacılığına başladı. Gravürlerin ve resimlerin negatifini elde etmek için ışıkta kararan gümüş klorür kullanıyordu. Bu çalışmalar onu fotoğrafı icad etme çalışmalarına yönetti. 1827'de metal bir levha üzerine bir fotoğrafı tesbit etmeyi başardı. Daha sonra L. J. M. Daguerre'in de aynı alanda çalıştığını öğrendi. İki bilgin 1829'da çalışmalarını birleştirdiler. (O. Yüksel)

NIEPCE, Joseph Nicéphore

NIEPCE DE SAINT VICTOR, Claude, Felix-Abel (Saint-Cyr/Châlon-sur-Saône 1805, Paris 1870), Fransız fizikçi ve kimyacısı. Fizikçi Joseph Nicéphore Niepce'in kuzeni. 1842'de Montauban'da subay iken, Fransızca fustet adlı küçük bir ağaçtan çıkardığı renkli madde ile kumaşları boyama yöntemini bulmuştur. 1845'te heliyogravür ile uğraşmağa başlamış; 1847'de Fen İlimleri Akademisi'ne gönderdiği büyük dikkat çeken bir muhtırada buharların etkilerini incelemiş ve bir nişasta tabakası ile cam üzerine fotoğraf çekme yöntemini târif etmiştir. Ertesi yıl bu yöntemi akademiye bir mektupla tafsilâtlı olarak açıklamıştır. 1853'te N. bir fotoğrafı çelik üzerine aktarma yöntemini bulmuş, daha sonra da bu yöntemi mükemmelleştirmiştir. N., heliyografik gravür san'atının ilerlemesine yardım eden pek te'sirli bir cilâ da îcâd etmiştir. Birçok tebliği dışında şu eserleri önemlidir: *Recherehes Photographiques* (Fotoğrafcılığa dâir araştırmalar) [1855]; *Traité pratique de gravure héliographique sur acier et sur verre* (Çelik ve cam üzerine heliyografik gravürler san'atına dair pratik ana kitap) [1856]. (V. Örs)

NIEPCE DE SAINT VICTOR

NIETZSCHE, Friedrich (Rökken, Lützen yakını 1844 - Weimar 1900), Alman filozofu. Pforta kolejinde, Bonn ve Leipzig üniversitelerinde okuduktan sonra, 1869 - 1878 yılları arasında Basel üniversitesinde felsefe profesörlüğü yapmıştır. Richard Wagner ile dostluk kurmuş, 1889'da ilk delilik nöbeti geçirmiş ve bundan sonra 11 sene konuşamadan yaşamıştır. Hayat sevgisi, felsefesinin ilk prensibidir. Bu sevgiyi önce san'atta bir teori olarak izah eder. N.'e göre san'at plastik san'atlarda, hitabette, dialoglarda olduğu gibi apolloncudur veya müzikte, dramlarda olduğu gibi dionysos'çudur. N.'nin ahlâk prensibi, karamsarlığı, Hıristiyanlığın acıma ve kadere boyun eğme düşüncelerini bırakıp, hayatı sevinçle istekle kabûl etmektir. Karamsarlıktan kahramanca bir irâde ile kurtulunulur.

Başlıca eserleri: *Die Geburt der Tragädie aus dem Geiste der Musik* (Trajedinin doğuşu) [1872]; *Unzeitgemäsen Betrachtungen* (Zamansız düşünceler) [1873 - 1876]; *Der Wanderer und sein Schatten* (Gezgin ve gölgesi) [1880]; *Morgenröte* (Sabah kızıllığı) [1881]; *Die Fröhliche Wissenschaft* (Sevinçli ilim) [1881 - 1887]; *Also Sprach Zarathusra* (Böyle buyurdu Zerdüşt) [1885]; *Jenseits Von Gut und Böse* (İyi ile kötünün ötesinde) [1886]; *Genealogie der moral* (Ahlâkın şeceresi) [1887]; *Antechrist* (Îsâ'ya karşı) [1888]. (C. Kurt)

NIETZSCHE, Friedrich

NIEVO, Ippolito (Padova 1831, Napoli ile Palermo arasındaki bir deniz felâketinde 1861), İtalyan yazarı. Mantova, Pavia ve Padova'da yaptığı hukuk tahsilini 1855'te bitirerek, Colloredo'ya yerleşti. Önce cumhuriyetcilere katılmış, sonra kıralcı olmuştur. 1860'da Garibaldi ile Sicilya'ya gitmiş ve oradan dönerken denizde boğulmuştur. En sevilen eseri otobiyografik bir romandır: *Le confessioni di un Italiano* (Bir İtalyan'ın itirafları). Bu eser, sonradan, *Le confissioni di un ottuagenario* (Seksenlik bir adamın itirafları) [1867] adı altında basıldı. Bu romanda N., Napoléon'dan Garibaldi'ye kadar geçen yıllarda yaşayan, bir ideal İtalyan millî kahramanını tasvir eder. N., bundan başka, birçok şiir, küçük hikâye ve roman da yazmıştır.

Başlıca eserleri: *Versi* (Mısrâlar) [1854], *Le Lucciole* (Ateş böcekleri) [1858], *Novelliere campagnuolo e altri racconti* (Kır hikâyeleri ve başka hikâyeler) [1956]. (V. Örs)

NIÈVRE, Fransa'da bir departman. Eski Nivernais eyâletiyle, Orléanais'nin küçük bir bölümünden meydana gelmiştir. Kuzeyde Loiret ve Yonne, doğuda Côte-d'Or ve Saône-et-Loire, güneyde Allier, batıda Cher departmanlarıyla sınırlıdır. İdare merkezi Nevers, yüzölçümü 6 837 km², nüfusu: 248 700 (1973).

N.'in doğusu, Fransa'nın en güzel manzaralı yerlerinden olan Morvan dağlarıyla kaplıdır. Bu kesimdeki Prénelay tepesinin yüksekliği 800 m'yi geçer. Batısı Loire ve Allier vâdîlerini de içine alan alüvyonlu ovalarla kaplıdır. Kuzey ve orta kesim ise yüksekliği 400 m'yi ancak geçen bir yayladır.

N.'in başlıca mahsulü çavdar, buğday, patates, üzümdür. Geniş ölçüde sığır, koyun ve araba beygiri yetiştirilir. Bölge orman bakımından da zengindir. N.'in an'anevî endüstrisi metalürjidir. Bu iş için yerli madenlerden elde edilen demir kullanılır. Metal sanayii son zamanlarda özel çelik ve kaliteli mâmûller yapımına yönelmiştir. Ayrıca tarım âletleri, çömlekçilik, fayans ve porselen eşya da yapılır. Morvan bölgesinde ise kereste sanayii öndedir. (O. Yüksel)

NİF ÇAYI, Kemalpaşa Çayı'nın eski adı. Uzunluğu 60 km, yağış alanı 690 km²'dir. Bir bölümünde ovadan geçer. Ortalama akımı 4 m³/sn, âzamî akımı 175 m³/sn'dir. Yazları suyu çok çekilen küçük bir akarsudur (Bk. KEMALPAŞA, GEDİZ IRMAĞI). (R. İzbırak)

NİGÂR (Fars. resim; (resim kadar güzel) sevgili), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Fâtih devrinde (1451 - 1481) yapıldığı anlaşılıyor. Binâenaleyh 5 asırdan eskidir. Büzürg (b. bk.) ve Sûz-i Dilârâ (b. bk.) makamlarının aynı gibidir. Bu makam adı taşıyan bir kaç eser vardır. Bk. SÛZ-İ DİLÂRÂ. Sûz-i Dilârâ'ya daha yakın olan bu makam, başka bir isimle II. Murâd (1421 - 1451) devrine âit Abdülkaadir'in *Câmî'u'l - Elhân*'ında vardır. (Y. Ö.)

NİGÂR HANIM (İstanbul 1856 - İstanbul 1918), XIX. yüzyılın 2. yarısında yetişen kadın şâirlerimizdendir. 1848 Macar ihtilâli sonucu İstanbul'a yerleşen Macar asıllı Osman Paşa'nın kızı olan N. H., ilk öğrenimini Fransız mektebinde sürdürürken, özel olarak Türkçe, Arapça, Farsça dersleri aldı. Ayrıca, Almanca ve Rumca da öğrendi. Böylelikle, hem doğu hem de batı kültürünü yakından tanımış oldu. Özellikle, yaşadığı dönemde ün yapmış san'at ve edebiyat ustaları ile yakından ilgi kurmuş; yerli ve yabancı san'atçıların katıldığı san'at ve edebiyat sohbetleri düzenlemiştir. Bununla da kalmamış, doğu ve batı musikisi ile uğraşmıştır.

NİGÂR HANIM

Şiire küçük yaşta başlayan N. H., evlilikte aradığı mutluluğu bulamamanın verdiği eziklikle daha çok lirik konuları işlemiştir. Ancak, onun bu yolda pek başarılı olduğu söylenemez. Bunda, bir yandan sosyal şartların, bir yandan da kadın yaradılışından gelme bir ürkekliğin payı büyüktür. Gene de zamanının kadın şâirleri arasında en bol ve en özlü şiirleri o yazmıştır. Şiir kitapları: *Efsûs I* [1877], *Efsûs II* [1891], *Nîrân* [1896], *Aks-i sedâ* [1900]. Bir gönül hikâyesini, mektuplar şeklinde anlattığı kitabının adı ise *Safahât-ı kalb* [1901]'dir. (İ. Parlatır)

NİGÂRÇEK (Fars. "küçük nigâr"), Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş, en az 3 asırlık bir mürekkep makam. Şeyh Abdülbâki Dede, "Nigâr'a çok yakın" olduğunu ifade eder. (Y. Ö.)

NİGÂREK (Fars. "küçük nigâr"), Türk Musikisi'nde, en az 5,5 asırlık, zamanımıza örneği gelmiyen bir mürekkep makam ki, sonradan "Nigârçek" (yk. bk.) denmiş olabilir. (Y. Ö.)

NİGÂRHÂNE (nigâr = Fars. resim, resim gibi güzel, sevgili; hâne = ev, "Nigâristân" da aynı mânâyı verir), resim ve heykellerle süslenmiş yer, puthâne, tapınak; güzelleri çok olan yer; resim yapanların çalıştıkları atölye. (V. Örs)

NİGÂR-Î NÎK, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam. Fâtih devrinde (1451 - 1481) yapılmıştır. (Y. Ö.),

NİGÂR-Î NÎK - ACEM, Türk Musikisi'nde, zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam: Nigâr-ı Nîk + Acem. En az 2,5 asırlıktır. Belki de "Nigâr-ı Nîk"e sonradan verilmiş addır. (Y. Ö.)

NİGÂRÎ, İran ve Türk şâir ve san'atkârlarından üç kişinin mahlasıdır:

Nigârî-i Şirvânî (ölm. 1887), Azerbaycanlı bir şâir olup Abdullah-i Şirvânî'nin oğludur. Mahallî bir şâir olarak şöhret yapmıştır.

Nigârî Haydar Reis (ölm. 1572), İstanbul'da Galata'da doğmuştur. Genç yaşta Tersâne-i Âmire'ye girmiş ve burada gemi inşâiye mühendisliği tahsil etmekle resim, nakış ve hat san'atlarında maharet kazanmıştır. Nakkaş Haydar Çelebî sanıyla da şöhret yapan N., bir yandan kadırga kapudanlığına (gemi süvariliği) kadar yükselirken bir yandan da II. Sultan Selîm'e musâhiblik etmiştir. Günümüze kadar gelen san'at eserlerinden II. Selîm'e ve Barbaros Hayreddin Paşa'ya âit olanları yayınlanmıştır. Ressam ve şâir olan N.'nin Tophane'deki evi ve Eyüp sırtlarındaki köşkü zamanının edebî mahfellerinden biri idi. Hayatı hakkında bk. Prof. Dr. S. Ünver, *Ressam Nigârî, Hayatı ve Eserleri* İstanbul 1946.

Nigârî Seyyid Mir Hamza (1805 - 1886), Türk şâir ve mutasavvıfı. Karabağlı olup Dağıstanlı Seyyid Emir Paşa ile Hayrünnisâ Hanım'ın oğludur. Şemahı ve Şeki'de öğrenimini yaptıktan sonra tasavvufa meylederek çağının ünlü mutasavvıfı Nakşbendî'i Hâlidî tarîkatinin kurucusu Mevlânâ Hâlîd'ten nasîb almak üzere Harput'a gitti. Şeyhin öldüğünü öğrenince yurduna döndü ve Mevlânâ Kürd Emir'den, sonra da Şirvânî - zâde Rüşdî Paşa'nın babası İsmail-i Şirvânî'den tarîkatte icâzet aldı. Bu sırada Ruslar'ın giriştikleri baskı üzerine Karabağ'ı terk etti. Önce Sivas'a, sonra da Amasya'ya yerleşti. Bir süre kendini ünlü İslâm beldelerini, bu arada, Konya, Mekke, Medîne, Şam, Kudüs v.b. gezmeye verdi. Tekrar memleketine döndüğünde Hâlidiye tarîkatini yaymakla meşgul oldu. 1853 - 1856 Kırım savaşında Şeyh Şâmil'in maiyetinde müridleri ile birlikte Ruslar'a karşı savaştı. Savaş sonrası Erzurum, İstanbul, Amasya'da kaldı. En son Harput'a yerleşerek orada öldü. Cenazesi Amasya'ya götürülerek defnedildi. Kabri üzerine bir türbe ve yanına bir cami yapıldı.

N., mahlasını Karabağ hânedânından ilâhî aşk ile kendinden geçmiş, Nigâr Hanım'ı rüyasında görmekle seçmiştir. *Nigârnâme*'yi de bu hanım için kaleme almıştır. Ayrıca Farsça ve Türkçe Dîvânı vardır. Türkçe Dîvânı 1301 (1884) de İstanbul'da basılmıştır. Tasavvufta Şeyh Hamza adıyle tanınan N.'nin bir de *Fütûhât-i Mekkiyye*'ye açıklamaları vardır. Amasya'da Bâyezid mahallesindeki türbesi hâlâ bir ziyaret yeridir. (İ. Parmaksızoğlu)

NİGER - ÇAD DİLLERİ, Sudan - Gine dilleri arasında yer alan bir grup. Bu grupta 34 dil toplanmıştır. Başlıca diller: 1. Yedina (Çad gölünün kuzey ve kuzey - doğu kıyıları ile bu bölgedeki adalarda), 2. Kûri (Çad gölünün güney - doğu kıyıları ile bu bölgedeki adalarda), 3. Kotoko (Çad gölünün güneyinde, Kamerun - Nigerya sınırında), 4. Musgu (Çad Cumhuriyetinde, Kotoko dilinin güneyinde), 5. Mandara (Nigerya - Kamerun sınırında, Kotoko dilinin batısında), 6. Gamergu (Mandara dilinin güney - batısında), 7. Bola (Nigerya Cumhuriyetinin kuzey - doğu bölümünde, Gamergu dilinin batısında) ve 8. Hausa (Cezâyir ve Libya'nın güney vâhalarında, Nijer, Nigerya, Çad, Sudan ve Kamerun'un birçok bölgelerinde ve Büyük Sahrâ'da). Hausa dili, Sudan - Gine dilleri arasında özel bir yer tutar. Bu dil, 6 000 000 kişi tarafından konuşulur. Bk. SUDAN - GİNE DİLLERİ. (H. Eren)

NİGER - KAMERUN DİLLERİ, Sudan - Gine dilleri arasında yer alan bir grup. Bu grupta 66 dil toplanmıştır. Başlıca diller: 1. Diyukun (Nigerya'nın doğu bölümünde), 2. Vute (Kamerun'un kuzey bölümünde, Çad - Orta Afrika Cumhuriyeti sınırlarında), 3. Munşi (Nigerya'nın doğu bölümünde), 4. Tiker (Kamerun'un merkezinde), 5. Mon veya Bamum (Kamerun'un batı bölümünde, Tiker dilinin kuzeyinde), 6. Ki (Nigerya'nın güney - doğu bölümünde), 7. Koy (Kamerun'da), 8. Efik veya Fi (Nigerya kıyılarında), 9. Gbari (Nigerya'nın merkezinde), 10. Nupe (Nigerya'da), 11. Gara (Nigerya'da), 12. Bo veya İbo (Nigerya'da), 13. Yoruba (Nigerya, Dahomey ve Togo cumhuriyetlerinde). (H. Eren)

NİGER - SENEGAL DİLLERİ, Sudan - Gine dilleri arasında yer alan bir grup. Bu grupta 36 dil toplanmıştır. Başlıca diller: 1. Zerme (Mali Cumhuriyetinin güney - doğu ve Nijer Cumhuriyetinin güney - batı sınırlarında 100 000 kişi tarafından konuşulur), 2. Songay (Mali Cumhuriyetinin güney bölümünde, Timbuktu bölgesinde 300 000 kişi tarafından konuşulur), 3. Dogon (Mali Cumhuriyetinde), 4. Sarakolle (Mali Cumhuriyetinin güney - batı bölümünde), 5. Azer (Moritanya Cumhuriyetinin güney bölümünde), 6. Manding (Senegal, Gambiya, Mali ve Gine Cumhuriyetlerinde 2 500 000 kişi tarafından konuşulur), 7. Kuranko (Gine Cumhuriyetinin güney bölümünde), 8. Vay (Liberya Cumhuriyetinin batı bölümünde), 9. Lo (Fildişi Kıyısı Cumhuriyetinin kuzey - batı bölümünde), 10. Lo (Fildişi Kıyısı'nın kuzey - batı bölümünde), 11. Toma (Gine Cumhuriyetinin güney - doğu bölümünde), 12. Mende (Sierra Leone ve Liberya Cumhuriyetleri sınırında), 13. Loko (Sierra Leone Cumhuriyetinin batı bölümünde), 14. Susu (Gine Cumhuriyetinin batı bölümünde). Bk. SUDAN - GİNE DİLLERİ. (H.Eren)

NIGHTINGALE [*nayt:ŋgeyl*], **Florence** (Floransa 1820 - İngiltere 1910), İngiliz hastabakıcı. Floransalı asil ve zengin bir âilenin kızıdır. Floransa'da doğduğu için kendisine Florence adı verilmiştir. İngiltere'de hastabakıcılığın küçümsendiği, yalnız fakir alt tabaka mensuplarının girdiği bir meslek olarak kabûl edildiği devirde, idealist Florence'ın evlilik yerine hastabakıcılığı seçmesi âilesi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Fakat N., idealinde ısrar etmiş ve 1845'te kesin olarak bu mesleğe başlamıştır. Önce İngiltere'de, sonra birçok Avrupa ülkelerinde hastahaneleri gezmiştir. Bu gezileri sırasında en çok, dinî müesseselerce desteklenen ve idare edilen hastahanelerdeki rahibe hastabakıcıların, disiplinli çalışmalarının etkisi altında kalmıştır.

NIGHTINGALE, Florence

İlk dört aylık stajını 1851'de Almanya'nın Kaiserswerth şehrinde, Theodor Fliedner Enstitüsünde görmüştür. Bundan sonra ilk resmî başhemşirelik görevi Londra'da Kibar Hanımlar Hastahanesi'nde olmuştur. 1854'te çıkan Kırım Harbi dolayısıyle, o devrin Savunma Bakanı Sidney Herbert, kendisine 52 hemşireye başkanlık ederek Kırım'a gitmesini teklif etmiştir. Bu teklifi kabûl ederek 4 Kasım 1854'te İstanbul'da Üsküdar Selimiye Kışlası'na gelmiştir. Devamlı ısrarları üzerine İngiltere'den gıda ve tıbbî malzeme getirtmeyi başarmış; şefkati ve bilgili bakımı ile hastahanedeki ölüm oranını büyük ölçüde düşürmüştür. Her gece bütün hastaları, elindeki lambası ile tek tek yoklaması ona "Lambalı Kadın" adının takılmasına sebep olmuştur.

Millî kahraman unvânına kavuştuktan sonra İngiltere'de çeşitli çevrelerce adına bir milyon liraya yakın para toplanmıştır. N. bu paraları St. Thomas Hastahanesinde hastabakıcılık okulunun kurulmasında kullanılmak üzere bağışlamıştır. 1856'da harbin bitmesi üzerine resmen emekliye ayrılarak memleketine dönmüştür. Bundan sonra kendini tamamiyle hastabakıcılık mesleğini bilgili ve yüce bir meslek hâline getirecek çalışmalara vermiştir. Evinden hiç çıkamayan, hattâ aylarca yataktan kalkamayan bir hasta olmasına rağmen ilgililere yazdığı tavsiye mektupları ve raporlar sayesinde İngiliz ordusunda hastahane disiplin ve temizliğini yüksek seviyeye getirmiştir. İngiltere'de hastabakıcılık mesleğini cemiyete kabûl ettiren ve bölge sağlık memurluklarının kurulmasına öncü olan N.'dir. 1870'ten sonra sağlığı büsbütün bozulmuş, sosyal çalışmaları çok azalmıştır. 1907'de şeref nişânı aldıktan üç yıl sonra ölmüştür. 1961'de sağlık ve sosyal yardım bakanlığı tarafından İstanbul'da, Şişli'de açılan Hemşirelik Yüksek Okuluna onun adı verilmiştir. (F. Ortaç)

NİĞBOLU (**Bulgarca : Nicopol**), Eski Niceapolis kalesi olup, 1396'da vuku'bulup Türk ordusu ve Haçlı kuvvetleri arasında geçen meydan muharebesi ile tanınmıştır. Bulgaristan'da, Osma çayının Tuna'ya karıştığı yerde bir iç liman ve müstahkem mevki olarak da şöhret yapmıştır. Bizans imparatoru Herakleos tarafından 629'da inşa ettirilen N., Bulgarlar'ın Tuna boylarına inerek bu bölgede bir krallık kurmalarına rağmen, bir Bizans kalesi olma durumunu uzun süre korumuştur. Ancak, şehir ve çevre halkı çoğunlukla Slav halk tarafından iskân edilmiş olduğundan, burası, Türk hâkimiyetine kadar, İstanbul patrikliğine bağlı kalmıştır. 1081'de Uz'ların N. üzerine yaptıkları saldırıyı, yine bir Türk kavmi olan fakat Bizans hizmetine girmiş bulunan Kıpçaklar (Kuman) durdurmuşlardır. N.'nun, merkezi Tirnova olarak teşekkül eden Bulgar krallığına ne zaman katıldığı bilinmiyor. Ancak I. Murâd, Bulgaristan fütûhâtına giriştiği zaman, bu kale Bulgar kralı Şişman'a tâbî kalelerden idi. Osmanlı kuvvetleri, 1376'da N. önünde Şişman'ı yendikleri hâlde, N.'yu zabta teşebbüs etmemişlerdi. Sâdece Bulgar krallığını haraca bağlayarak, bu yöreden çekilmişlerdi. Fakat 1387'deki Ploşnik vak'ası ile Şişman, tâbî olduğu Osmanlı beyine muhalif duruma düşünce ve Çandarlı Ali Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen Silistre kalesinin teslimini geciktirince, Ali Paşa, kuvvetli bir müfreze ile, N.'ya çekilen Şişman üzerine yürüdü ve kaleyi Tuna'nın karşı sahilindeki Küçük N. (Turnu/Nicopai/Nicopolis Minor)'nun muhafızlarının gözleri önünde feth etti. Ali Paşa, Bulgar kralı Şişman'ı tutsak aldığı gibi, N.'yu da ciddî bir şekilde tahkim ederek, buraya Türk muhâfızlar yerleştirdi. Fakat Eflak beyi Mircea'nın (b. bk.) gerek N. ve gerekse Silistre üzerindeki ihtirasları daha bir süre devam etmiştir. 1391'de Yıldırım Bâyezid, N.'nun güvenliğini sağla-

mak için karşı yakadaki Turnu kalesini de feth ederek N. bölgesini teşkilâtlandırmış, burayı Rumeli Beylerbeyiliği'ne bağlı bir sancak hâline getirmiş ve kaleyi daha da tahkim ederek Eflak, Buğdan ve Erdel içlerine uzanan akınlar için bir uc olarak düzenlemişti. Böylece N. kalesi sekban, akıncı, derbend bekçileri ve voynukları ile güçlü ve müstahkem bir mevki olmuştu. Bilindiği kadarı ile, N.'nun ilk sancakbeyi Doğan Bey'dir. 1396 Niğbolu savaşından sonra da (aş. bk.) N., askerî değerinden ötürü çeşitli saldırılara uğramıştır. 1444'de Kıral I. Ladislas N.'yu kuşattığı gibi, Fâtih devrinde Kazıklı Voyvoda Vlad da N.'ya saldırmış, bu saldırıda sancakbeyi Çakırcıbaşı Hamza Bey şehid düşmüştür. XVI. yüzyılın sonunda Avusturya savaşlarının başlaması üzerine Eflak voyvodası Mihal başkaldırınca, N. yeniden savaş alanı içine girdi. Hâfız Ahmed Paşa Tuna yalıları serdarlığına getirilince, ilk iş olarak, N. kalesinin zamanın gereklerine göre tahkimini ele aldı. Nitekim, Mihal Voyvoda 1598'de kaleyi 20 gün kadar kuşattı ise de, bu tahkimâtı yaramadı. Zağra'dan yetişen imdad kuvvetleri karşısında da, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. N. ve çevresi bundan sonra Havâss-ı hümâyûn'a alınmakla, hemen hemen yüzyıl, tam bir sükûn içinde gelişti ve güzelleşti. Sancakbeyinin maiyetinde dizdar, kedhudâ yeri, sipâh ağası, derbend ağası ve Tuna kapudânı olmak

NİĞBOLU KALESİ (XVIII. asır).

üzere 33 kişilik bir yönetici kadro ile zenberekçi, okçu, topçu ve voynuklardan oluşan kuvvetler emri altında bulunuyordu. N. sancağının gelirleri; 60 zeâmet, 344 tîmâr ve 80 cebelü ile birlikte Havâss-ı hümâyûn da katıldığı takdirde, 400 000 akçayı aşıyordu. Bu sancağa İvrece, İzladi, Lofça, Tırnova, Çernova, Hezargrad, Şumnu, Yanbolu, Eski ve Yeni Zağra kazâları bağlanmışlardı. N., 1798'de Pazvandoğlu'nun adamlarından Emin Ağa'nın eline düştü ise de, aynı yıl içinde karadan ve Tuna'dan girişilen harekât sonunda, tekrar hükûmet kuvvetlerinin kontrolüne alındı. Fakat, bu eşkıyâlık hareketi şehrin iki yüz yıldan beri süregelen ümrânına son vermiş, liman ve kale içi ağır tahribâta uğramıştı. 1810'da ise, Rus kuvvetleri komutanı Kemensky N.'yu işgal eden ilk yabancı oldu. Bunu, 1829'da, yine Rus kuvvetlerinin başında ilerleyen Gavorov'un işgali ile temmuz 1877'de Krüner kuvvetlerinin kaleye girmeleri tâkib eder. Ayastefanos ve onu tâkib eden Berlin Kongresi kararları gereğince de Osmanlı Devleti, N. kalesini yeniden kurulan Bulgaristan prensliğine terk etmek zorunda kaldı. İdarî bakımdan ise, XVI. yüzyılın sonunda III. Mehmed zamanında Rumeli Beylerbeyiliği'nden alınarak Silistre eyâletine bağlanan N. sancağı, Sultan Abdülaziz devrinde teşkil edilen Tuna vilâyetinin Rusçuk sancağına bağlı bir kazâ hâline getirilmiş iken, bu defa, Bulgaristan prensliğinin Pilevne vilâyetine bağlı bir kazâ olmuştu. Bugün ise, yine Pilevne idarî bölgesi içinde bir liman şehridir. Şehirden ve çevreden devam eden Türk göçlerine rağmen, nüfusunun 2/3'si hâlâ Türktür. Tarım ve balıkçılık yanında, son yıllarda kurulan akümülatör, pil ve şarap fabrikaları ile yeni bir gelişme içinde bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NİĞBOLU MEYDAN MUHAREBESİ, Osmanlı Türkleri ile geniş bir Haçlı koalisyonu arasındaki Orta Çağ'ın en büyük meydan muharebesinden biri. Tek başına Türkiye ile girişeceği bir harbden hiçbir şey elde edemiyeceğini, bilâkis birçok zarara uğrayacağını, Türkler'i ise Büyük-Macaristan'ın istikbali için Tuna'dan uzaklaştırmanın şart olduğunu bilfiil tecrübe ile anlayan kıral Sigismund, Osmanlı Türkleri'ne karşı IV. Haçlı seferinin hazırlıklarına girişti. Bu sefer, diğerleriyle mukayese edilemiyecek gücde tertip edilecekti. Avrupa'da hava, buna müsaitti. Can çekişen Bizans da ittifaka dahildi; fakat va'dine rağmen, sefere birliklerini gönderememiş veya göndermek istememişti. Papa ve Fransa Kıralı, seferin öncülerinden bulunuyordu.

1935 yaz ayları boyunca devam eden Bizans'ın Osmanlı Türkleri tarafından 2. muhasarası, Avrupa'yı ayaklandırmıştı. Her şey, Bizans'ın can çekiştiğini gösteriyordu. Timurtaş-Paşa-zâde Yahşı Bey, 1395 yazında Şile'yi 2. defa fethetmişti. Gene bu sıralarda Yıldırım, Güzelce-Hisar'ı (Anadoluhisarı) yaptırmıştı. Boğaz'da bir kale, Bizans'ı tehdit eden en mühim bir silâhtı (Güzelce-Hisar'ın N.'dan az sonra 3. muhasara esnasında yaptırıldığı rivayeti de mevcuttur).

N. Haçlı seferinin hazırlığı birkaç sene sürmüştür. Hemen bütün Avrupa devletlerinin iştiraki ile, Avrupa'nın çıkarabileceği âzamî, en seçkin ve en iyi teçhiz edilmiş ordu meydana getirilmiştir. Bu ordunun 130 000 kişi olduğunda Türk (*Tâcut-Tevârih,* I, 143) ve Batı (Gibbons, 191) kaynakları arasında hemen hemen ittifak vardır. Sefere katılan büyük devletler Macaristan krallığı, Fransa krallığı, İngiltere krallığı, Almanya imparatorluğu, Lehistan krallığı, Venedik cumhuriyeti, orta ve küçük devletler ise Kastilya krallığı, Aragon krallığı, Rodos Şövalyeleri, Papalık, Türkiye'ye baş kaldırmış olan Eflâk prensliği idi. Bizans imparatorluğu da İstanbul'un muhasarası dolayısıyle Türkiye ile harb hâlinde sayılıyordu. Bunlardan başka Töton Şövalyeleri, Norveç ve İskoçya krallıkları, küçük İtalyan devletleri, küçük senbolik birliklerle bu Haçlı seferine iştirak ediyorlardı.

Venedik, istemeye istemeye Haçlılar'a deniz kuvveti tahsis etmişti. Türkiye ile çok mühim ticarî münasebetlerini bozmak bahasına bunu göze almış, Papa'nın davetlerine ve bütün Avrupa'yı saran mânevî havaya muhalefet edememişti. Rodos Şövalyeleri, Papa'nın davetine can atanların başında geliyordu.

Seferin aslî hedefi bir asır önce Memlûkler tarafından ortadan kaldırılan Kudüs krallığını ihya idi. Bu maksat, bu teşebbüsü, eski Haçlı seferlerinin tam bir devamı mahiyetinde gösteriyordu. N. seferini en iyi incelemiş olan tarihçi A. S. Atiya şöyle diyor: "1396 Haçlılar seferi için yola çıkan Fransız şövalyeleri ve yardımcı yabancılar, sadece Macaristan'ı ve Bizans'ı kurtarmak için değil, Türkler'i Asya'daki müstahkem yerlerinde ezmek, Mukaddes Makamlar'ı Mısır sultanının pençesinden kurtarmak fikriyle oralara gidiyorlardı. Bunlardan bazıları şüphesiz N.'dan öteye de gittiler. Fakat bir fâtih, bir halâskâr olarak değil, köle ve esir olarak" (Türkçe trc., 34).

Yalnız Fransa'da, Fransız kontenjanını tertip etmek, silâhlandırmak ve hazırlamak için şimdiki rayiçle 1,5 milyar TL. kadar bir para sarfedilmiştir ki, Ortaçağ Fransası için pek muazzam bir rakamdır. En kalabalık değilse de, en zengin ve en gösterişli birlik, Fransız tümeni idi. Teçhizat ve eşyanın mühim kısmı, sırf bu büyük ve zaferle neticeleneceği muhakkak görülen sefer için, hususî şekilde imal edilmişti. Eski Haçlı seferlerindeki rolünü ve Yakın Doğu'da kurduğu küçük Haçlı devletlerini Fransa, unutamıyordu (XX. asrın başlarına kadar da unutamıyacaktır). Yeşil kadife çadırlar, sancaklar ve at örtülerine, Burgonya Dukası'nın armaları, altın Kıbrıs teliyle çekilmişti. Büyük senyörlerin at takımları, fildişi, altın, gümüş, hattâ kıymetli taşlarla bezenmişti. 300 flâma "sîm" (gümüş) telden çekilmişti. 4 büyük sancakta ise, Hazret-i Meryem'in resmi bulunuyordu. Kont armaları, zer (altın) tellerden çekilmişti. Bu, bir harb kıyafeti değil, olsa olsa bir zafer alayı kıyafeti idi. Fransızlar, Bursa ve Kudüs'te bu şekilde geçit resmi yapmayı tasarlıyorlardı (Atiya, 42).

Fransa'da harbe katılmak isteyenlerin sayısı çok yüksek olduğu için, aralarından seçme yapılmış ve en yüksek 1000 şövalye, yani asılzâde ile 1000 subay bu şerefe lâyık görülmüş, bunlara bölüklerinin tanzimi emredilmişti (Atiya, 43).

Fransız tümenine Fransa'nın kıraldan sonra en büyük hükümdarı olan ve aynı Capet hânedânından bulunan Burgonya dukalığı veliahti ve müstakbel duka, Jean Sans Peur (Korkusuz Jean) kumanda ediyordu. Bu Prens, sonradan Ortaçağ Fransası'nın en mühim şahsiyetlerinden biri olmuştur. Babası Burgonya dukası Philippe le Hardi (1364 - 1404 = 40), Fransa kıral nâibi de olmuştur. Jean Sans Peur, 1404'te babasının yerine Burgonya dukası (merkezi Dijon) olacak ve 1419'da öldürülünceye kadar 15 yıl, Fransa'nın en mühim adamı mevkiinde bulunacaktır. Prens'in maiyetinde Fransa kırallık orduları başkumandanı Eu Kontu Philippe d'Artois vardı ki, o da Capet, yani Fransız kırallık hânedânına mensup bir prensti. Gene Prens'in (resmî adı o zaman Nevers Kontu idi) maiyetinde Mareşal Boucicault, Amiral Jean de Vienne, gene kırallık hânedânı (Capet) prenslerinden Marche kontu Jacques de Bourbon, Lorraine hânedânından Bar kontu Prens Henri, Coucy kontu Prens Enguerrand, Guy de Trémouille bulunuyordu.

2000 Töton şövalyesine — ki Avrupa'nın en seçî askerleri sayılıyordu — kumanda eden Hohenzollern prensi Friedrich, Rodos Şövalyeleri üstâd-ı âzamı Philibert de Noillac da Haçlı ordusunda bulunuyordu. Bütün bu şöhretli prenslerin başkumandanı yani Haçlı ordularının en büyük kumanda mevkiini ihraz eden zat, Macaristan kıralı Sigismund idi. I. Sigismund, o sıralarda 28 yaşında idi ve 36 yaşında bulunan ve daha 29 yaşında iken Kosova'da muzaffer olan Yıldırım Bâyezid gibi çok büyük bir askerin karşısında yer alıyordu. I. Sigismund, aslen Alman ve Luxemburg imparatorluk hânedânına mensuptu (1410 - 1437 arasında aynı zamanda Almanya imparatoru olacak, Almanya ve Macaristan taçları, 27 yıl, aynı şahsın başında birleşecektir).

Büyük harb meclisi, I. Sigismund'un riyasetinde Budapeşte'de (Ofen/Buda) toplandı. Meclise katılan hükümdar ve prenslerin içinde Türkler'i harb meydanında tanıyan yegâne şahsiyet, Macaristan kıralı idi. Onun için, asla Türkiye hududunun geçilmemesini, Macar topraklarında düşmanın beklenmesini, Türk ordusunun mümkün olabildiği kadar yıpratılmasının zafer için şart olduğunu ileri sürdü. Bu teklif, bütün meclis âzâsının itirazları ile karşılandı. Maksadın Türk ordusunu ezmek değil, fütuhat olduğu, eldeki ordunun, Avrupa'nın çıkarabileceği en mükemmel kuvvet bulunduğu ileri sürüldü. Muasır Batılı tarihçi Froissard, filhakika maksadın "bütün Türkiye'yi fethetmek" olduğunu yazmaktadır.

Bu hazırlıklardan çoktan haberi bulunan Yıldırım, şubatta Macaristan'a resmen harb ilân etmiş, mayısta Macar hududunu geçeceğini kırala tehdit yollu bildirmişti. Halbuki haziran girdiği halde, Türk ordusundan eser yoktu. Fransız prenslerinin kuvvetli ısrarlarına ve icabında kendisini dinlemiyeceklerine binaen I. Sigismund, Türkiye hududunu geçmek emrini vermeye mecbur kaldı (Atiya, 58).

Haçlı ordusu, Macaristan Kıralı ve Nevers Kontu (Burgonya Veliaht - Prensi) idaresinde iki kol hâlinde Türkiye'ye girdi. Belgrad'a gelen Macaristan Kıralı, Demirkapı'ya kadar Tuna'nın kuzey kıyısını takip etti ve oradan yani Transilvanya ile Eflâk'ı ayıran Orsova civarından nehri geçti, Türk topraklarına dahil oldu. Fransızlar ise, Eflâk'a girdiler. Ahaliye görülmedik zulümler yaparak Tuna'yı güneye doğru atladılar. Onlar da Türkiye'ye girmiş oldular (Gibbons, 191). Adakale'den (Orsova'nın karşısında Tuna üzerinde ve bugün Romanya'ya âit bulunan adacık) ve Vidin'den Haçlılar günlerce Tuna'yı geçtiler.

Bu sıralarda İstanbul muhasarasını kaldıran Yıldırım, ordusu ile Edirne'ye gelmiş, kuzey - batıya yürüyerek Balkan Dağları'nı kuzeye doğru geçmiş, Tırnova'ya, Bulgar kırallığının eski başkentine vâsıl olmuştu. Bu sıralarda Haçlılar'ın öncü birliklerinden bazıları da Tırnova'ya kadar inmişlerdi. Türk ordusu, 70000 kişi kadardı. Anadolu'da ve Balkanlar'da birçok yerlerde Türk garnizonlarında asker bırakmak mecburiyetinden dolayı, daha büyük bir ordunun muharebe meydanına sürülmesine imkân hâsıl olamamıştır.

Bütün yol boyunca halk, Katolik mezhebindendi. Öyle olduğu halde yerli halka reva görülen zulüm, orduda disiplinin derecesini ispat etmişti. Bu hal, I. Haçlı seferini hatırlatıyordu. I. Kılıç - Arslan'ın yerine şimdi Türkler'in başında Yıldırım Sultan Bâyezid bulunuyordu. Demirkapı'dan sonra Türk topraklarına girildi ve halkın mezhebi artık Ortodoks idi. Zulüm ve rezalet, son dereceyi buldu. Sefere iştirak eden Fransız tarihçilerinin anlattığı vahşet ve ahlâksızlık, gerçekten nefret vericidir. Tuna yalıları kana boğulduktan sonra Haçlılar nehri geçti ve nehir sahilindeki N. kalesi önlerine vâsıl oldu (Atiya, 59).

Tuna, Vidin civarından geçilmişti. Vidin zaptolundu ve Bulgar olan ahalisi, Hıristiyanlar'ı Türk idaresinden kurtarmak amacıyle hareket ettiği iddiasında bulunan Haçlılar tarafından, en şenî tecavüzlere lâyık görüldü. Bu şehirde bir Türk garnizonu ve henüz Türk ahali yoktu. Yalnız bir manga Türk askeri bulunuyor ve şehirde Türk hâkimiyetini temsil ediyordu. Bu birkaç Türk asker, işkencelerle şehit edildi. Bu büyük muvaffakıyet üzerine, 300 Fransız subayına asılzâdelik (şövalyelik) tevcih olundu (Atiya, 60).

N. kalesinde ise mühim bir Türk garnizonu olduğu gibi, şehir ahalisinin ekserisi de Türk'tü. Ahali, derhal kaleye alındı. Kale çok müstahkemdi. Erzak ve silâh boldu. Fakat tabiî bu derecede büyük bir orduya mukavemet ümidi zayıftı. Kale kumandanı Doğan Bey, Sultan Murad'ın en iyi kumandanlarındandı. Garnizonda fevkalâde bir disiplin vardı. Sûrların haricindeki muhasara ordusunda ise disiplinsizlik, son haddinde idi. Avrupa'nın her tarafından devşirilmiş alaylar, biribirinin dillerini anlamıyorlardı. Başkumandan olan

kıral Sigismund'un bu kuvvetler üzerinde nüfuzu mahduttu. Hattâ Burgonya Veliahti'nin nüfuzunun yanında ikinci derecede kalıyordu. 10 eylülde, N. kalesi çepçevre sarılmış bulunuyordu (Atiya, 63).

Sultan Bâyezid ve ordusuna dair hiçbir ciddî haber alınamaması, nedense Haçlılar'a büsbütün cesaret vermişti. Muhasarayı bile ciddî tutmayıp, kaledeki Türk muhariplerinin gözlerinin önünde içki içip türlü rezaletler yapıyorlar, onlarla alay ediyorlardı (Atiya, 64).

Haçlılar tam 15 gün, biribirlerine ziyafet vermekle, yağma ettikleri Hıristiyan mallarını ikramla vakit geçirdiler. Bu sıralarda Türk Hakanı'nın yaklaşmakta olduğu haberleri geldiyse de, bu derece muazzam bir ordunun üzerine padişahın yürümeye yüreklenmesi ihtimali, kumandanlar arasında kahkahayla karşılandı. Hattâ, bunun mümkün olduğunu, Türkler'i, Avrupa'da döğüştükleri diğer düşmanların hiçbiriyle mukayese etmemeleri lâzım geldiğini ihtar eden kıral Sigismund, teselli edildi. Mareşal Boucicault, Türkler'in yaklaşmakta olduğunu iddia eden birkaç öncü askerin kulaklarını kestirmek gibi ciddiyetsizliklerde bulundu. Bilâkis bütün orduda, Türkiye Hakanı'nın, devletini savunmaktan ümit keserek Kahire'ye kaçtı ve Memlûk Sultanı'na sığındı kanaati hâkimdi. Gerçek bunun tamamen aksi olup, Yıldırım, yaz aylarında kandisine has süratle ordusunu büyük bir meydan muharebesine hazırlamıştı ve Türk topraklarını çiğnetmeye hiçbir niyeti yoktu. En seçkin alayları yanına alan padişah, Balkanlar'da birçok garnizonu da takviye etmişti. Üstelik Macaristan Kıralı ile Bizans İmparatoru arasında teati edilen mahrem muhaberatı ele geçirmiş, Haçlı ordusunun teşkilât planlarına vâkıf olmuştu. Haçlı ordusu Macaristan'da toplanmaya başladığı anda, İstanbul muhasarasını kaldırmış, küçük birliklerle şehri göz önünde bulundurmakla iktifa etmişti (Atiya, 65).

Hıristiyan tarihçi Leunclavius ile Türk tarihçilerinin müttefikan yazdıkları üzere, N.'ya fevkalâde yaklaşan Yıldırım, büyük bir cüret göstererek Macar kıyafetine girip kalenin önüne kadar gelmiş ve sûrların altında muhteşem beyaz atının üzerinde Doğan Bey'le görüşmüştür. Bu, muhasaranın ne derece gevşek tutulduğunu ve Hıristiyan ordusundaki sarhoşluğu gösterir. Bu vaka da kumandanlara bildirilmişse de, ele'usûl iddiada bulunanların kulakları kesilmiştir (Atiya, 67).

Sultan, son hazırlıklarını Tırnova'da yaptıktan sonra, hızla N.'nun güneyinde görünmüş ve Türk kuvvetleri, mavi Tuna ile karşı karşıya mevki almıştır. 24 eylül gecesi, Tuna'nın 6 km. güneyinde nihâî karargâhın kurulması, Türkiye Hakanı tarafından irâde edilmiştir (Atiya, 68).

Muharip olmıyanlar hariç 130 000 kişilik hemen hepsi atlı olan Haçlı ordusunun 60 000'ini Macar kuvvetleri teşkil ediyordu (Macar olmayıp Macaristan kırallığına dahil kavimlerin kuvvetleri buna dahildir) (Atiya, 70 - 71). Yıldırım, Şıpka geçitinde, 20 000 kişilik bir süvari kuvveti bırakmıştı. Bunlar, muharebeye katılmamıştır. Türk ordusunun harp gücü ve mânevî durumu, tek kelime ile fevkalâde olup, Haçlılar'ın akıllarından geçiremiyecekleri bir mertebede idi (Atiya, 88).

Türkler'in vâsıl olduğu gözle görülüp tahakkuk edince, Rahova'da esir edilmiş birkaç Türk, katlolundu. Bu gayrimâkul hareketten sonra ordu, muharebe nizamını aldı (Atiya, 90).

Türk ordusu, hilâl şeklinde mevzi almıştı. Hilâlin iki ucu kapanınca, Haçlı ordusundan eser kalmıyacaktı. 25 eylül sabahı, arkasını Tuna'ya dayamış ve düşmemiş olan Doğan Bey'in idaresindeki N. kalesi, Tuna cihetinden de düşman donanması tarafından sarılmış bulunuyordu. Batıda Osma çayı, Tuna'ya karışıyordu. Haçlılar, kalenin güneyinde mevzilenmişlerdi. Güney - doğularında Türkler bulunuyordu. Doğan Bey'in mukavemeti ve yüksek strateji bilgisinden yoksun bulunan Haçlılar'ın N. kalesi önünde mıhlanmaları, Yıldırım'a lâzım olan zamanı kazandırmıştı (Hammer, Fr. trc., I, 329). Fransızlar'ın, Boğaz'ı geçmeye asla cesaret edemiyeceğini söyledikleri Türkiye Hakanı şimdi karşılarında idi (Hammer, I, 328).

Türk meydan muharebesi taktiğine tamamen yabancı olan ve zaten büyük çapta meydan muharebesi görmemiş olan Haçlılar, Türk hatları kıskacını daralttıkça, geriye doğru saflarını açıp düşmanı içine aldıkça şaşırdılar. Yalnız, Türk muharebe usullerini bilen Sigismund vaziyeti kavradı. Ancak Fransızlar, muharebeyi kazandık zannıyla alabildiğine Türk saflarının derinliklerine dalıyorlardı Fransızlar ve diğer Haçlı kuvvetleri, Avrupa'nın seçkin ve tecrübeli muharipleri idiler, cesurdular. Fakat 5 - 10 bin kişi karşı karşıya vuruşmaya alışmışlardı. Büyük çapta meydan ve imha muharebesi nedir, nasıl sevk-u idare edilir, nasıl netice alınır? Bu meselelere tamamen bîgâne idiler. Hiçbirinde Yıldırım'daki büyük askerlik dehâsı yoktu. Üstelik Türk ordusunda başkumandan, en uzak cenahların en küçük birliklerine kadar hâkimdi; her hangi bir emri dakika öldürülmeden ve körükörüne yerine getiriliyordu. Haçlı başkumandanı olan Sigismund bu tarzda değil bütün orduya, kendi Macar tümenlerine bile hâkim değildi. Her Haçlı birliği, diğerinden habersiz, kendi başına savaşıp kahramanlık göstermeye çalışıyordu.

Sol cenaha kumanda eden Şehzâde Mustafa'nın saflarını yardıklarına kanan Haçlılar, ancak korkunç kıskacın içine düşüp imha edilmeye başladıkları anda kendilerine geldiler ki, artık tamamen iş işten geçmişti. Türkler'i tanıyan âsî Eflâk Prensi Mirçe, daha muharebenin ortasında Türk zaferini hiçbir kuvvetin durduramıyacağını anlayıp kuzeye doğru Tuna'yı atlayarak Romanya'ya kaçtı.

Bozgun başlayınca Hıristiyanlar, Tuna'ya can atmak istediler. Fakat nehrin Türk atlıları tarafından tutulduğunu teessürle gördüler. Türkler'in meydan muharebelerinde ülke kazanılıp devlet battığını iyi bildiklerinden ve bu bilgileriyle hiçbir tedbiri ihmal etmediklerinden Haçlılar, haberdar değillerdi. Haçlı kumandanları ricâti hatırlarına getirmedikleri için, çekilme yolunu tahtı temine almayı bile düşünmemişlerdi. Tuna istikametinde kaçan düşmanı Türkler, teslim olmadıkları takdirde derhal öldürüyorlardı. En şiddetli mukavemeti, Fransız tümeni gösterdi. Fransız büyük sancağı, askeri teşvik için, Fransa deniz kuvvetleri kumandanı Amiral Jean de Vienne tarafından tutuluyordu. Sancak, altı defa yere düştü ve Amiral tarafından altı defa yerinden kaldırıldı. Türkler, ancak Amiral'in ölüsünün elinden sancağı ganimet olarak aldılar. Onun yanında Prens Philippe de la Bar da maktul düştü. Prens Jean, silâhlarını atarak teslim olmaktan başka çare göremedi. Bu dakikadan itibaren de muharebe bitmiş oldu.

Kıral Sigismund, muharebe meydanının Haçlılar için hazin olan manzarasını büyük teessürle seyretti. Yanına Nuremberg Burgravı'nı, Cilly Kontu'nu ve Rodos Üstâd-ı âzamı'nı,yani 3 küçük hükümdarı, Gran Başpiskoposu gibi ileri gelenleri aldı; her türlü maiyetten mahrum bir şekilde güçlükle Tuna'yı geçip kaçtı (Atiya, 98).

Tuna üzerindeki Haçlı filosunun büyük kısmı, Türkler tarafından batırıldı. İntihar edercesine kendilerini Tuna'ya atan Haçlılar'ın hepsi, zırhlarının ağırlığı ile bu geniş ve derin nehirde boğuldu. Justinger'e göre Haçlı ordusundan 100 000 kişi ya Türk kılıcı altında veya Tuna'da boğularak can vermiş, kalanı esir edilmiş, ancak birkaç kişi firara muvaffak olabilmiştir. Muharebede esir düşen Schiltberger'e göre esir düşenlerin sayısı 10 000'dir. Şu halde 20 000 kişinin sağlam veya yaralı olarak kaçabildiklerine hükmetmek lâzım geliyor (Atiya, 99).

Muharebede bulunmuş olan Saint-Denis Râhibi, yazdığı eserde Türk zayiatının 30 000 kişi olduğunu iddia etmektedir (Atiya, 100).

Kaçanlar arasında İngiliz kuvvetlerine kumanda eden müstakbel İngiltere kıralı IV. Henry de vardır.

Macaristan Kıralı ile maiyetindekileri Tuna'daki Venedik Amirali Mocenigo gemisine alıp kaçırdı. Bunlar, Tuna Deltası'ndan Karadeniz'e çıktılar, oradan İstanbul'a geldiler ve Çanakkale Boğazı'ndan geçip Mora güneyinde Venedik üssü Modon'da dinlenip Dalmaçya'da Macar topraklarına çıktılar. Adriyatik'e kadar olan bu deniz yolculuğu, pek acıklı geçti. Kıral'ın kaçtığından haberi olmayan Yıldırım, Haçlı başkumandanının cesedinin aranması için emir vermişti (Gibbons, 199).

Muharebenin kumandanlarından olan Timurtaş-Paşa-zâde Umur Bey, sonradan Türk tarihçilerine, N.'da Sultan Bâyezîd'in an'anevî Türk imha sistemi ile iktifa etmediğini, kendine mahsus bir tâbiye kullanarak zaferi elde eylediğini söylemiştir (Âşık-Paşa-zâde, 66; Neşrî, 326-8; *Tâcu't-Tevârîh,* I, 143).

Esir düşenler arasında 27 büyük Fransız asılzâdesi bulunuyordu. Bunların en mühimleri N.'da gösterdiği cesaretten dolayı "Korkusuz = Sans Peur" diye tarihe geçen Fransa kıralı V. Charles'ın amcasının oğlu Nevers Kontu ve Burgonya Veliahti Prens Jean de Capet-Bourgogne (henüz 22 yaşında idi), Fransa seraskeri (connétable) yani başkumandanı gene kıraliyet hânedânından Eu Kontu Prens Philippe de Capet-Artois, gene kırallık hânedânından De la Marche Kontu Prens Jacques de Capet-Bourbon, Lorraine hânedânından (Habsburglar'ın bir koludur) Bar Kontu Prens Henri, Coucy Senyörü Enguerrand, Guy de la Trémouille, Mareşal Boucicault (ki sonradan hâtırâtını yazmıştır), De Roye, Saint-Paul, Montruel ve Sampi Senyörleri idi. Bunlardan Prens Philippe d'Artois ile Coucy Senyörü esir olarak bulundukları Mihaliç'te ölmüştür. Diğer milletlerden alınan esirler arasında en mühimmi Töton Şövalyeleri grand prieur'ü Hohenzollern Kontu Friedrich (müstakbel Alman imparatorluk hânedânına mensup) idi. Fransız olmıyan esirler hakkında elimizde bir liste yoktur (Atiya, 101). Alman esirleri içinde 16 yaşındaki Münihli Schiltberger bulunuyordu ki, 1427'ye kadar 33 yıl Türkler'in yanında yaşadıktan sonra memleketine dönmüş ve orada Türkler hakkında mühim malûmat veren meşhur tarihini yazmıştır (Hammer, I, 327). Bavyera hükümdarı olan Palatin Elektörü'nün, Nurembergli Mumpelgarde Kontu'nun, Cilly Kontu ve Stirya alayının kumandanı II. Herman'ın kurtulduğu anlaşılıyor. Viyana'da ilk defa toplanan Haçlı meclisinin kararı ile Tuna üzerinden sevkedilen 70 büyük gemi dolusu erzak ve mühimmâtın çoğu Türkler'in eline geçmiş veya batmıştır.

Esirlerden en seçkin 300'ü ayrılarak Edirne'de 2 hafta, Gelibolu kalesinde 2 ay kaldıktan sonra Bursa'ya sevkedilmişlerdir. 10.000 esir ise, Türkler arasında paylaşılmıştır. Bir kısmı kalebendliğe mahkûm olmuş, pazarda satılmış ve hediye olarak İslâm hükümdarlarına yollanmıştır (Atiya, 102).

Bursa'da 6.000 zağarcı, 7.000 doğancı ile, köpeklere "canfes" denilen fevkalâde kıymetli çuhalar örtülüp yarı ehlîleştirilmiş parslara mücevherli tasmalar takılan bir av gösterisi düzenlenmiştir. Fransız Prensleri, bu ihtişam karşısında şaşırmışlardır.

Grenard'ın "tarihin en mühim hâdiselerinden biri" dediği bu çok mühim muzafferiyet, zafer-nâmeler ile İslâm devletlerine bildirilmiş ve hediye olarak esir alınan şövalyelerden 60'ı zırhlarını giymiş ve silâhlarını kuşanmış olarak gönderilmiştir. İslâm âlemini galeyana getiren bu zafer üzerine, Mısır'daki Abbâsî halîfesi I. Mütevekkil, Sultan Bâyezîd'e "Sultân-ı Iklîm-i Rûm" yani Türkiye imparatoru olarak hitap etmiştir. Bu sıralarda Anadolu birliği gerçekleşmek üzere bulunuyordu.

Niğbolu'dan sonra Türk akıncıları Macaristan'ı, Eflâk'ı ve Bosna'yı taramışlardır. Âsî Eflâk bu suretle cezalandırılmıştır. İlk defa olarak Stirya yarımadasına girilmiştir (kuzeybatı ucunda Trieste'nin bulunduğu yarımada). Drava ile Sava arasındaki ülke (Esklavonya) taranmış, 16 000 seçkin esir alınmıştır. Avusturya'ya kadar olan topraklar, müthiş bir şekilde akına mâruz kalmıştır. Stirya'da Pettau kasabasının yağması hayret vericidir. Çünkü burası, Türk hududundan 600 km. idi (Hammer, I, 338-9). Bu akınlar, Yıldırım'ın emriyle Niğbolu zaferinden 3 gün sonra (28 eylül) başlamıştır. Sultan Bâyezîd'in müdafaasız kalan Macaristan'ı fethe teşebbüs etmemesi, muntazam bir siyaset takip eylediğine, imparatorluğa Fırat ile Tuna arasında iyice tarsîn etmeden yayılmak istemediğine açık bir delilidir. Bu sıralarda daha Yunanistan ile Mora fethedilmediği gibi, Anadolu fütuhatı da tamamlanmamıştı. Bizans tarihçisi Chalcocondylas ise, Türkiye Hâkanı'nı Budapeşte'ye girmekten meneden tek sebebin, — Osmanoğulları'nda irsî olarak mevcut — nikris hastalığının ânî bir krizi olduğunu iddia eylemektedir (Atiya, 102).

Ocak 1396 başlarında, Batı Avrupa'da, Haçlılar'dan Türkler'in kılıç artığı olan zavallılar görünmeye başlamıştır (Atiya, 104). Paris'te Haçlılar'ın bozulduğu haberi önce istihfaf ile karşılanmış ve bu haberi getiren zavallılar, bozgunculukla itham edilip kıral VI. Charles'ın (1380-1422 = 42) emriyle Seine'de boğulmak üzere Châtelet kalesine hapsolunmuştur. Ancak sağlam bir kaynaktan, Lorraine hânedânından Bar dukalığı veliahti Prens Henri'nin esir, küçük oğlu Prens Philippe'in de esir veya maktul olduğu haber alınınca, işin ciddiyeti, bütün Batı Avrupa'da anlaşılmıştır (Atiya, 105). Hattâ Châlelet'de mahpus olan idam mahkûmları, kıralın emniyle serbest bırakılmıştır. Bilhassa Fransa'da teessür, çok büyük olmuştur. Paris'te ahali, hükûmet aleyhtarı tezahürat-ta bulunmuştur. Niğbolu'da ölenlerin rûhu için, Notre Dame'da büyük âyinler yapılmıştır. Bu hâdiselerin şahidi olan Eustache Dechamps: "Gece ve gündüz, kederden, göz yaşından ve cenaze alaylarından başka bir şey görmüyorum" demektedir (Atiya, 106).

Fransa kıralının kardeşi, Orléans dukası ve sabık Fransa veliahti Prens Louis de Capet-Valois, pek sevgili yeğenleri prenslerin serbest bırakılmaları için, Sultan Bâyezîd'e pek yakarıcı bir nâme yollamıştır (Atiya, 108).

Fransa Kıralı'nın sefaret heyeti Bursa'ya gelmiş, Yıldırım'a yalnız Fransız esirlerinin ileri gelenleri için 200 000 duka fidye-i necât ile bunun yarısı (100 000 duka) kıymetinde

hediye takdîm eylemiştir (300 000 dukanın bugünkü râyici aşağı yukarı 1,5 milyon TL'dır). Fransa, bu Haçlı seferi için çok para harcadığından, fidye-i necâta para tedarik edememiş, başta Avrupa'nın bankası olan Venedik olmak üzere, Macaristan ve Kıbrıs kırallarından borç almıştır. Esirler Venedik'e gelince, Venedik hükûmeti, bunlardan 8 Fransız prensini, borcun tediyesine kadar alakoymuş, böylece Fransız kırallık hânedânının haysiyeti iyiden iyiye sarsılmıştır (Atiya, 111). Bu türlü müşküllerden sonra seçkin esirler, 22 şubat 1398'de, yani Niğbolu'dan 1 yıl, 5 ay sonra Burgonya dukalığının taht şehri Dijon'a varmışlardır (Atiya, 113). Prens Korkusuz Jean, 10 mart 1398'de Paris'e gelmiş ve amcasının oğlu olan VI. Charles'a seferin feci tafsilâtını vermiştir (Atiya, 114). Fidye-i necat borçlarını Fransa, rahipler sınıfına vergi tarhetmek ve tekaüt maaşlarından indirme yapmak suretiyle ödiyebilmiştir (Atiya, 115). Bununla beraber Venedik'e olan Fransız borcunun ödenmesi yıllar sürmüş, VI. Charles ile Burgonya dukası Philippe, Venedik Cumhuriyeti'nin tahkir edici mektuplarına hedef olmuşlardır (Atiya, 117).

Macar esirlerinin belli başlıları için de I. Sigismund, ağır bir fidye-i necât ödemiştir (Atiya, 117).

Yıldırım'ın Bursa'da yurduna dönmek üzere vedâ etmek için huzûruna gelen Korkusuz Jean'a söylediği şu sözler tarihe geçmiştir (Hammer, I, 337): "Bana karşı bir daha silâh kaldırılmıyacağına dair ettiğin yemîni, sana bağışlıyorum. Bilâkis, şerefini kurtarmak üzere, bana karşı Hıristiyan'lığın bütün kuvvetlerini topla. Yeniden gel! Bana, şân-u şerefimi arttırmak için yeni fırsatlar bahşet!"

Ortaçağ, şövalyelik devri idi.

Niğbolu'da alınan ganimet o kadar büyüktü ki, bunlardan 5'te 1 padişah hissesi ile Yıldırım, Anadolu ve Rumeli'nde birçok hayır eserleri ve bu arada Niğbolu'daki Yıldırım Camii'ni yaptırmıştır.

Niğbolu'yu hulâsa edelim: Slavlar, Macar idaresinden nefret ediyorlardı. İstiklâllerini muhafaza mümkün olamadığı takdirde, Türk idaresini, Macar, Venedik veya başka bir Katolik idaresine tercih ediyorlardı. Bu tercih, kesindi ve aralarında münakaşa edilmiyordu. Macarlar'ın ve diğer Katolikler'in Tuna'ya geçince müdafaasız Sırplar'a ve Bulgarlar'a yaptıkları tecavüz ve işkenceler, iki idare arasındaki farkı açıkça gösteriyordu. Türkler, Kosova'ya giderken, Sırp tarihçilerinin itiraf ettikleri gibi, yerli halktan tek kişinin burnunu kanatmamışlardı. Kosova'dan sonra artık Türkiye'nin kuzey sınırı Tuna idi. Macaristan'ın Tuna güneyinde her hangi bir hareketi, Türkler'i ürkütecek ve sinirlendirecek en birinci hâdise idi. Tuna'yı iyice tutabilmek için Türkler, Tuna'nın öteki sahilini de hâkimiyetlerine almak, Romanya ve Macaristan'ı fethetmek icap ettiğini gittikçe daha fazla düşünüyorlardı. Fakat bu derece büyük bir yayılma için, geniş Türk nüfusuna ihtiyaç vardı. Bu da Orta Anadolu'nun Fırat'a kadar Türkiye birliğine katılması ile, Kadı Burhâneddin devletinin ortadan kaldırılması ile mümkündü. Bu mesele tahakkuk etmedikçe Sultan Bâyezîd'in Macaristan'a yürüyüşü göze alamaması, bu yüzdendir.

Türkler, Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri'ni okşamaktan, lüzumu olmadıkça, para kazanmaktan başka hiçbir gayeleri olmıyan bu devletlerle çatışmaktan itina ile kaçınmışlardı. Halbûki bu Cumhuriyetler, Avrupa'nın umumî havasına uymuşlar, 44 galerlik büyük bir donanmayı N. sırasında Haçlılar'ın emrine vermeye istemiyerek mecbur kalmışlardı. Rodos Şövalyeleri'nin gemileri de bunlara katılmıştı. Haçlı donanması, Venedikli Amiral Tomaniçe Niko'nun idaresinde Türk sularına girmişti. 13 Nisan 1396'da Fransız kuvvetleri Dijon'da toplandıkları zaman, diğer Haçlı kuvvetleri gibi bu donanma da hazırdı ve Türkiye üzerine yürüyordu. Müttefikler, önce Viyana'da, sonra Budapeşte'de toplandılar. 28 ağustosta Vidin'i alan ve burada 300 asker bırakan Haçlılar, bu tarihte, fiilen Türkiye hududunu tecavüz etmiş bulunuyorlardı. Türkiye, zaten evvelce Macaristan'a harp ilân etmişti. 2 eylülde Rahova'ya gelip burada da 200 asker bırakan Haçlılar, 8 eylülde N.'ya vâsıl oldular. Türk ordusu, ancak eylülde Edirne'yi terketmiş, hazırlıklarını bitirmeden hareket eylememişti. Filibe - Şıpka Geçiti - Tırnova yoluyla az zamanda N. önlerine gelmişti. Bu sıralarda Haçlılar, haber alma işini tamamen ihmal ettikleri için, Türk ordusunu ve padişahı Anadolu'da sanıyorlar, hattâ Boğazlar'ı atlayıp Rumeli'ne geçmesini ihtimal hârici sayıyorlardı. Haçlılar, en kıymetli zamanlarını N. önünde harcamışlardı. 8 eylülden 25 eylülle kadar N. önünde vakit kaybetmeleri, bütün askerlik kaidelerine aykırı idi. Bu hayrete şayan hatâ, diğer hatâları ile birleşince, düşmanı Tuna'ya dökmek azminde olan Yıldırım'a, zafer yolları açıldı. (Y. Ö.)

NİĞDE, İç Anadolu şehirlerinden biri ve aynı addaki ilin merkezi. Yüzölçümü 14 857 km², nüfusu 460 928 (1975), nüfus yoğunluğu 31, ilçe sayısı 5 (Aksaray, Bor, Çamardı, Ortaköy, Ulukışla), bucak sayısı 11, köy sayısı 288, belde (belediyesi bulunan yerleşme yerleri) sayısı 31'dir. İl merkezinin yüksekliği 1 229 m'dir. N. ili toprakları, güney - doğuda Toroslar'a yaslanır, kuzey - batıda Tuzgölü'ne ve Hirfanlı Barajı yakınlarına uzanır. Bu uzunluk 200 km'yi bulur. İlin çevresinde Konya, Ankara, Kırşehir, Nevşehir, Kayseri, Adana ve İçel illeri vardır.

Yeryüzü şekilleri: N. ili, yüksek dağların çok yer tuttuğu, ovaların da geniş olduğu bir ildir. Burada kıvrımlı dağlarla volkanik dağlar yan yana bulunur. Bunlar arasında da genç çöküntülerle oluşmuş alüvyon ovaları uzanır. İlin güney ve güney - doğusunda uzanan ve Toros dağ sıralarının birer bölümü olan 3 000 - 3 500 m yüksekliğindeki Bolkar dağlarının ve 3 700 m'yi geçen Aladağların kuzeye olan uzantıları ve bölümleri yer tutmuştur. Bu yüksek dağlar, il sınırında uzanır ve Akdeniz'in ılımlı ve daha bol yağışlı etkilerinin iç bölgeye sokulmasını önler. N.'nin Ulukışla ve Çamardı ilçeleri bu dağlık bölümdedir. İlin bu bölümünde, Çamardı kuzeyinde, çok kıvrımlı ve kırıklı, metamorfik taşlardan ve bu arada mermerlerden, kristalin kalkerlerden oluşmuş tabakalarla bunların arasına girmiş granit damarları çok yer tutar. Bunun hemen güneyinde ve güney - batısında Mezozoik ofiolitli seri ile Eosen ve Oligosen tabakaları, Neojen volkanik arazisi uzanır. Bu kıvrımlı ve kırıklı oluşukların kuzeyinde alüvyonlarla örtülü geniş Bor ovası bulunur. Bu ovanın kuzeyinde, bütünüyle il topraklarında, volkanik oluşumlu Melendiz (2 936 m) ve Hasan Dağı (3 253 m) yükselir, bunların çevrelerinde ve yamaçlarında volkanik tepelerle lav ve tüf platoları bulunur. İlin kuzey - batı bölümünde Neojen tabakalarının uzandığı düzlüklerle alüvyal Aksaray Ovası geniş yer tutar. N.'nin kuzey - doğusunda ise volkanik malzeme ile örtülü Misli Ovası'nın bir bölümü bulunur. Melendiz dağlarının kuzeyinde, yüksekliği 1 570 m olan bir küçük ova (45 km²) vardır ki, Melendiz Ovası adıyle anılır.

NİĞDE : Niğde şehrinden genel görünüş.

Akarsular, göller: İlin başlıca akarsuları Uluırmak, Karasu ve Ecemiş çayıdır. Melendiz Çayı adıyle de söylenen Uluırmak, bol sulu Melendiz Dağları'nın kuzey yamaçlarından doğar, Melendiz Ovasında birleşen birçok dereler bu çayı oluştururlar. Bu çay, yolu boyunda Kızılkaya ve Köstük boğazlarından geçer, Aksaray'ın doğusunda Karasuyu da alır, buradan sonra Uluırmak adıyle anılır (yağış alanı 2 000 km², uzunluğu 100 km), yolu boyunda birçok bağ ve bahçeleri sular, Tuzgölü'ne doğru uzanır. Bu göle kışın dökülür, yazları ise sulama dolayısıyle suyu çekilir, göle ulaşamaz olur. Karasu, N.'nin kuzeyindeki Andaval bağları denilen yerden kaynağını alır, N. ve Bor'dan geçer, bazı kollarla da beslenir, Ereğli bataklıklarına yönelir. Ecemiş çayı, Çamardı ilçesindeki yüksek dağlardan kaynağını alır, derin vâdîsinden geçer, daha aşağılarda kol derelere büyük ve Görgün (Körkün) ırmağı adıyle Seyhan ırmağına (şimdi baraja) yönelir. Alabalıkları ve tabiî güzellikleriyle tanınmış gür bir çaydır. İlde en çok mayıs, haziran ve bazan da temmuzda beliren su taşkınları, yolları boyundaki topraklara zarar vermiştir. Bu arada 1936 yılının 21 temmuzunda şiddetli sağanaklar sonunda Gümüşler ve İtulutmaz derelerinden inen seller çevreyi basmış, çok zarar vermiştir. 20 haziran 1964'te Uluırmak'ın taşkınları da can ve mal kaybına yol açmıştır.

N. ilinde pek küçük birtakım volkanik göller ile Tuzgölü'nün güney bölümü vardır. Ayrıca, son 30 - 35 yıl içinde barajlar yapılarak bunların gerilerinde baraj gölleri (gölet'ler) oluşmuştur. Başlıcaları Mamasun, Gelbere, Akkaya, Gümüşler göletleridir. 1961'de bitirilmiş olan Mamasun barajı (beslenme alanı 1440 km²), sulama ve taşkınlardan koruma düşüncesiyle Uluırmak üzerinde yapılmıştır. Aksaray'ın 12 km kuzeydoğusundadır. Kışın sular biriktirilerek kaynak tarafında yapılmış bir regülatör ile sağ ve sol kıyı sulama kanallarıyle Aksaray ovasını sular (13 800 ha). N. şehrine 13 km uzakta bulunan ve 1941'de bitirilmiş olan Gebere toprak dolgu barajı, Melendiz dağlarından beslenir, yolu üzerindeki köylerin toprakları ve N.'nin Kayaardı bahçeleri (başta elma) bununla sulanır (350 ha). Sularını N. çevresinden alan Akkaya barajı (1967'de bitirilmiştir; beslenme alanı 500 km²), Bor ovasının sulanması (650 ha) için yapılmıştır. N.'nin güneydoğusundaki Gümüşler barajı (beslenme alanı 70 km²; toprak dolgu baraj)'ndan Gümüşler köyleri yararlanır ve 350 ha arazi sulanır.

İklim, bitki örtüsü: N. ilinin iklimi, hemen bütünüyle İç Anadolu iklimi özelliğindedir. Güneyde Toros dağ sıralarının uzanışı dolayısıyle deniz etkileri içerilere giremediğinden burada kurak bir iklim oluşmuştur. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar sert ve kar yağışlı geçer. Yağmurlar ilkbaharda ve güzün yağar, kış ayları karlı olur. İlde uzunca süren karlı bir kış, kısa ve serin bir ilkbahar, sıcak ve kurak bir yaz, kuru ve uzunca bir güz mevsimi vardır. Gece ile gündüz, yaz ile kış arasında önemli sıcaklık oynamaları olur. N.'de yıllık ortalama sıcaklık 11 °C, en yüksek sıcaklık temmuzda 37°C, en düşük sıcaklık ocakta - 27°C olmuştur. Yıllık yağış 350 mm'dir. Yağışın en çok olduğu ay mayıs (52 mm), en az olduğu ay temmuz (5 mm)'dur. Kar yağışları aralıklı olarak kasımda başlar, nisana kadar sürer, kar örtüsünün 30 - 35 cm'yi bulduğu, dağlarda bunu da geçtiği olur.

Bu iklime bağlı olarak ilin çok yerinde bitki örtüsü olarak bozkırlar vardır. Bu bozkırların çoğu eski ormanların

tahribe uğramasıyle belirmiştir. Buralarda sert çayırlarla otların, bunlar arasına serpilmiş dikenlerle çalıların bulunduğu bir bitki örtüsü vardır. Buraları ilkbaharda birden yeşerir, her taraf çayır, ot ve çiçeklerle bezenir, otlar bazı yerde diz boyu olur. Bu görünüş yaz başlarına doğru değişmeye başlar, kırlar sararır, yaz ortalarında arazi boz bir renge bürünür. Bu mevsimde sadece akarsu boylarında ve sulak yerlerde ağaçlıklar, bahçeler yeşillik kümeleri olarak kalır. İlin dağlık yerlerinde ve özellikle güney bölümünde yer yer meşe ve çam ormanları vardır. İlde iyi korunmuş ve kısmen bozulmuş olarak 40 bin ha. orman vardır. Bor, Ulukışla ve Çiftehan'da orman şeflikleri bulunmaktadır. Bu ormanlardan odun ve kereste elde edilir.

Tarım, hayvancılık: N. ili halkının başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. İlin batı ve güney bölümlerinde hayvancılık ve nadasa dayalı ekstansif tahıl tarımı, kuzey ve doğu bölümlerinde ise entansif tahıl tarımı ile bağcılık, meyvecilik, sebzecilik (56 bin ha) önemli yer tutar. Tarla tarımının çok yer tuttuğu ilde (700 bin ha) ekilen toprakların çoğu kıraç olup, yer yer sulama tesisleriyle toprağın daha verimli olmasına çalışılmaktadır. Elde edilen başlıca ürünler buğday, arpa, çavdar, fasulye, nohut, mercimek, fiğ, burçak ve patates, pancar, ayçiçeği, keten ve soğandır. Meyve ve sebzelikler akarsu boylarındadır. Son yıllarda yeraltı sularından da yararlanılarak pancar, patates ve sebze yetiştirme alanları genişlemiştir. Bor, Çamardı, Ulukışla ilçelerinde meyvecilik önemli yer tutmuştur (20 bin ha). İlin birçok yerlerinde bağcılık (30 bin ha) gelir kaynaklarındandır (özellikle N. merkez, Bor, Aksaray ilçeleri).

N., Türkiye'nin en çok ve çeşitli elmalarının yetiştirildiği bir ildir. Elma ağaçlarının sayısı 4 milyonu geçmiş, yılda elma üretimi 300 - 500 bin tonu bulmuştur. Bu durumu korumak için elma yetiştiricilere bu ürünün gerektirdiği metodları göstermek ve zararlı böceklerle savaşmak için, 1958'de Konya ve Ankara'daki teşkilâta bağlı tarım mücadele çalışmaları kurulmuştur. Bu arada öteki meyve ve sebzelerle ekinler de en yeni usullerle korunmaktadır.

NİĞDE : Aksaray - Sivrihisar köyü yakınındaki Kızıl Kilise.

NİĞDE : Niğde - Sungurbey Camii kuzey kapısı (M. 1335).

İlde meralar geniş yer tutar (280 bin ha), bunun küçük bir bölümü de çayırlık olarak görülür. Sulanan toprakların gittikçe artması, yem bitkileri ekiminde de etkisini göstermiş, hayvancılığın gelişmesine imkân sağlamıştır. İlde hayvancılık önemli yer tutar: 1 milyon koyun, 130 bin kıl keçisi, 350 bin tiftik keçisi, 150 bin sığır, 12 bin manda, 16 bin at, 58 bin eşek, 20 bin merinos koyunu, tavukçuluk ve arıcılık. Mera hayvancılığı yaygındır. Yazın sürüler yaylalara çıkarılır, kışın yetersiz bir besleme durumu olur. Karaman koyununu merinosa çevirme çalışmaları yapılmıştır. Başlıca koyun soyu akkaramandır. İlde iki türlü keçi soyu vardır: Biri, bozkırdan

NİĞDE : Niğde - Aksaray Sultanhanı iç kapısı.

hoşlanmayan ve dağlık yerlerde ağaçların filizlerini yiyen, böylece ormanların bozulmasına yol açmış bulunan kıl keçisidir. Bunların sayıları azalmaktadır. Ötekisi, yaşayışı ve beslenişi biraz koyuna benzeyen tiftik keçisidir. En çok Aksaray, Bor, Ortaköy ve merkez ilçenin ova köylerinde yetişir.

Madencilik, sanayi: N. ili, maden bakımından oldukça zengin olup, civa, antimuan, wolfram, bakır, kurşun, çinko, krom, demir madenleri küçük ölçüde işletilmektedir.

İlde sanayi henüz gelişmemiştir. Bunun nedenlerinden biri ili çevreleyen Adana, Kayseri, Ankara ve Konya'da sanayileşme alanında çok daha erken atılımlar olmuş bulunmasıdır. Bugün N.'de bir çimento fabrikası, biri Aksaray'da, ötekisi N.'de iki un fabrikası, N.'de bir iplik ve dokuma fabrikası vardır. Ayrıca, küçük sanayi olarak N., Aksaray ve Bor'da iplik, dokuma, un, şarap, helva ve şekerleme, ağaç işleri yapımevleri (25 kadar) çalışmaktadır. Aksaray ve Bor köylerinde hasır örücülüğü, Ulukışla'da çavdar sapından sepet

NİĞDE : Osmanlı İmparatorluğu Arması (Aslı Niğde Müzesi'ndedir.)

ve çanta yapıcılığı, türlü yerlerde halıcılık, Aksaray'da 10 tuğla ocağı, Bor, Ulukışla ve Aksaray çevrelerinde çömlekçilik, Bor'da dericilik vardır. N., kısmen elektrik enerjisi ağına bağlanmış olup, bazı yerlerinde tek tek santraller de vardır.

Nüfus, yerleşme, yol: N., nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalamasından (km² ye 45 kişi) az olan illerdendir (km² ye 31 kişi). Yalnız bir ilçede km² ye 43'ü bulur. Çamardı ilçesinde 14'e düşer. Şehir, kasaba ve çevreleriyle sulak vâdî boyları kalabalık yerlerdir. İl nüfusunun 322 bini köylerde (köy sayısı 288), gerisi şehir ve kasabalarda yerleşmişlerdir. İlde büyük köyler vardır. Bunların 76'sı 1 000 - 2 000 nüfuslu, 23'ü 2 000 - 3 000 nüfuslu, 11'i 3 000 - 3 500 ve daha çok nüfusludur. Nüfusu çok olan bu kır yerleşmelerinin hemen hepsi birer küçük kasaba özelliği almış ve belde (belediyesi bulunan yerler) durumuna gelmişlerdir. Böyle köylerin sayısı 17'dir (ilde böylece şehir ve kasaba belediyeleriyle birlikte 31 belde). 1970 sayımı verilerine göre, Aksaray'a bağlı bucak merkezi olan Sultanhanı'nın nüfusu 4 831 ve buraya bağlı Eskil köyünün nüfusu 8 792 dir. Burası bütün işleyişiyle bir kasabadır. Belediyesinin yıldaki gelirleri yarım milyon lirayı geçmiştir.

NİĞDE : Kızıl Minare (Eğri Minare) (M. 1221 - 1236).

İlin başlıca şehir yerleşmeleri, yaklaşık nüfus değerleriyle, N. (32 bin), Aksaray (46 bin), Bor (17 bin), Ulukışla (7 bin)'dir. İl nüfusunun % 82'si tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Köy evlerinin çoğu 1-2 katlı, taş ve kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Şehir ve kasabalarda da böyle evler çok ise de, son zamanlarda buralarda birkaç katlı tuğla ve beton yapılar çoğalmıştır.

N. ili, Güney ve İç Anadolu ile Kuzey ve Batı Anadolu'ya uzanan demiryolu ve karayolları üzerindedir. İlçe ve bucaklara da iyi yollarla bağlıdır.

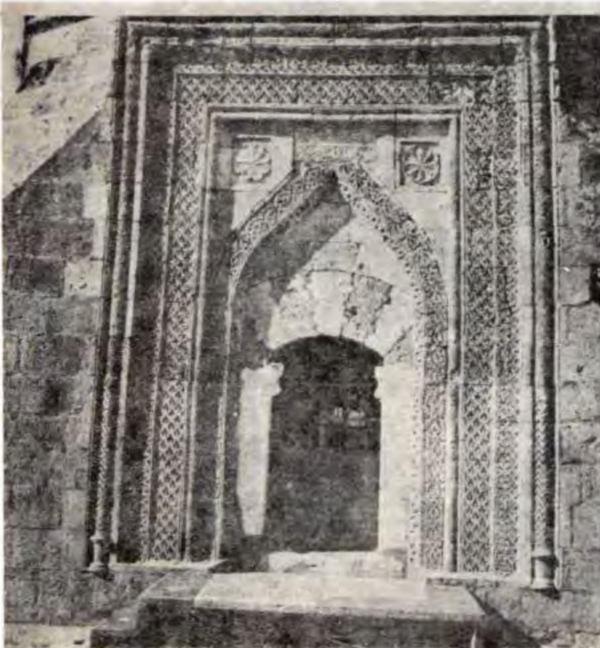
NİĞDE : Niğde - Aksaray Ihlara Yılanlı Kilise'den Melek Mikâil'in freski.

İlden geçen karayollarının boyu 430 km'dir. Bu yollarla N., çevre illerine bağlanmıştır. Ayrıca il yolları 360 km'dir. N.'de iki otobüs işletmesi, Aksaray ve Bor'da nakliyat işletmeleri vardır. Ulukışla - Pozantı demiryolu bölümü 1914'te, Ulukışla - Kayseri bölümü 1933'te işletmeye açılmıştır. İlde 150 km demiryolu, 3 gar, 7 istasyon vardır. Ulukışla garı, üç demiryolunun kavşağıdır.

Kültür, sağlık: Selçuklu ve Osmanlılar devrinde Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olmuş bulunan N., sayıları 100'ü geçen ünlü kişiler (şâir, yazar, halk ozanı, hattat, ilim adamı, devlet ve idare adamı...) yetiştirmiş, medreselerinde o zamanların ilim ve fen dersleri okutulmuştur. N., yüzyıllar boyunca yerleşmiş Türk gelenek, görenek ve folklorunun merkezlerinden biridir. Günümüzde il nüfusunun yarıdan çoğu okur yazardır. İlde 350 ilkokul (bunun 290'ı köylerde) vardır. İlde 17 ortaokul, 3 lise (N., Aksaray, Bor) bulunmaktadır. İlde 8 meslekî ve teknik okul (N. şehrindeki ticaret lisesi, kız ilköğretmen okulu, kız enstitüsü, sanat enstitüsü, imam - hatip okulu; Aksaray'da kız sanat enstitüsü, erkek sanat enstitüsü; Bor'da kız enstitüsü) vardır. N. merkezinde sağlık okulu, yetiştirme yurdu, Aksaray'da tarım okulu vardır. İlçelerde halk eğitim merkezleri, bazı köylerde halk dershaneleri, gezici kurslar bulunmaktadır. Sungurbey İl Halk kütüphanesi (120 bin eser), Bor'da Halil Nuribey Kütüphanesi (10 bin cilt) vardır.

İl merkezinde ve Aksaray'da birer devlet hastahanesi, ilçelerde sağlık merkezleri, sıtma eradikasyon çalışmaları bulunmaktadır.

Turizm: N. ili, görülmeye değer tabiî varlıkların, tarihî eserlerin bulunduğu turistik bölgelerdendir. Çamardı - Demirkazık dağlık yerleri dağcılık ve avcılık sporlarının yapılmasına elverişli yerlerdir. Aksaray'ın Ihlara vâdîsindeki peri bacaları ve kaya kiliseleri, birçok yerlerdeki Türk eserleri turistik değer taşır. Çiftehan, Ulukışla - Şekerpınar kaplıcaları sağlık yerleri olarak değer taşır. Yalnız modern Çiftehan kaplıcalarına yılda 120 bin ziyaretçi gelir.

NİĞDE : Niğde - Gündoğdu Türbesi'nin kapısı (M. 1344).

NİĞDE : Kalesi (XV. yüzyıl).

Turistik yerlerden biri N. kalesidir. Bu eski kalenin şimdi iç bölümü ile bir kısım dış duvarları bulunmaktadır. N. arkeoloji ve etnografya müzesi, sanat değeri bulunan camiler, Ihlara vadisinde kayalara oyulmuş ve resimlerle süslü yerler ve daha birçok turistik yerler vardır.

Niğde şehri: Şehrin bulunduğu yer, kuzey - batıda Melendiz dağları ile güneydoğudaki Toroslar arasında bulunan tek geçit yeridir. Burada Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri kurulmuştur. Şehrin yayıldığı yer, kısmen alüvyonlarla örtülü volkanik taşlar (aglomera, tüf, lav)'dan bir yapı gösterir. Şehrin önündeki ova, yeni alüvyonlarla kaplıdır. N. yakınındaki höyükler, buralarda M. Ö. 3000 yıllarında yerleşilmiş bulunduğunu 2 ve 1. binlerde gelişme olduğunu göstermiştir. Bu sıralarda Nahita veya Nikida adını taşımış olan şehir, sonraları Nigdah, Nikde, Nigde şeklinde geçmiş, 1928'de yerindeki söyleniş göz önüne alınarak N. şeklini almıştır.

Şehrin çekirdeği bir tepe üzerinde, iç kalenin bulunduğu Alâeddin mahallesinde ve bunun hemen kuzeyinde Tepeviran mahallesindedir. Bu eski çekirdeğin batısındaki cadde boyunda ve çevrede şehir yayılmıştır. N., geçmişteki en parlak devrini XIII. yüzyılda Selçuklular zamanında yaşamıştır.

N. şehri 31 908 nüfuslu (1975) olup, yükseltisi 1 229 m'dir. 1927'de 9 463 nüfuslu idi. Bugün bu geçit yerinden yollar geçmekte, Çukurova bölgesini İç Anadolu'ya bağlamış bulunmaktadır. Son 20 - 30 yılda düzgün cadde ve sokakların açıldığı, parkların ve pazar yerlerinin yapıldığı, birkaç katlı modern yapıların çoğaldığı bu şehir büyümüş ve güzelleşmiştir. Yeşillikler arasındaki şehrin kaleden görünüşü güzeldir. Şehrin hemen kuzeyinde Kayaardı Bağları denilen tüfler içersine oyulmuş elma yerleştirme inlerinin sıralandığı vâdî, görülmeye değer yerlerdendir. Eski eserler (kale, camiler, künbetler, bedesten, saat kulesi) şehrin tarihî değerleridir. Türlü derecelerden okulları, müze, kütüphane, hastahane, fabrika, yapımevleri, işlek çarşısı, ticaret ve sanayi odası, sinemaları, otel ve lokantalarıyle N., orta büyüklükteki şehirlerimiz arasına girmek üzeredir.

NİĞDE : Kemerhisar (Tyana) Roma devri su kemerleri.

Niğde ili: N., Osmanlılar zamanında Karaman Beyliğine, sonra Konya eyâletine bağlı bir sancak merkezi olmuş, 1924'teki idarî düzenlemede N. ve Aksaray vilâyet (il) adını almış, 1933'te Aksaray'ın vilâyeti kaldırılarak bir kaza (ilçe) hâlinde N.'ye bağlanmıştır. 1927'de N. vilâyeti merkez kazadan başka, Ürgüp, Ulukışla, Bor, Nevşehir kazalarından (ilçelerinden) oluşuyordu. 1935'te N. merkez ilçesinden başka, Aksaray, Arapsun (bugün Gülşehir), Bor, Nevşehir, Ulukışla ilçelerini içine alıyordu. 1954'te Nevşehir ilçesi il durumuna getirilince bu ilçe ve Gülşehir N.'den ayrılmıştır. (R. İzbırak)

Tarih : N. bölgesi, Hitit İmparatorluğu'na dahil olmuştur. M. Ö. VIII. yüzyılda Frikya Devleti, bu bölgeyi de almış, sonra burası, bütün Anadolu ile beraber, İran (Pers) İmparatorluğu'na geçmiştir. M. Ö. IV. yüzyılda Makedonya'lı Büyük İskender, İranlılar'ı Anadolu'dan atmış, ölünce bu bölge, Selevkos (Asya) imparatorları ile Kapadokya kıralları arasında çekişilmiştir. M. Ö. I. yüzyılda Roma, burasını da almış ve M. S. 395'te Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca, bütün Anadolu gibi, N. bölgesi de Doğu (Bizans) İmparatorluğu'nun payına düşmüştür. Bu çağlarda N. şehrinin yerinde mühim bir iskân merkezi yoktu. En önemli şehir, şimdiki N.'nin 23 km güney-batısındaki Tyana idi. Araplar bu şehre "Tavânâ" demişlerdir. N. bölgesi 707'de Müslüman Araplarca feth edilmiş, fakat uzun müddet muhafaza olunamayıp Bizans tarafından geri alınmıştır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Kutalmışoğlu Süleyman-Şâh kumandasındaki Türk orduları, bütün Anadolu ile beraber bu bölgeyi de Bizans'tan feth etmişlerdir. II. Sultan Kılıç-Arslan, N. şehrini ve bölgesini oğullarından Melik Arslan-Şâh'a vermişti. N. şehri XII. yüzyılın sonlarında gelişmeye başlamış ve XIII. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'nin büyük şehirlerinden biri hâline gelmiştir. Sultan İzzeddîn Keykâvus ve kardeşi Büyük Sultan Alâeddîn Keykubâd çağlarında N. valisi olan Zeyneddîn Beşâre, şehri olağanüstü imar etmiştir. Beşâre bir müddet sonra idam edilince, yerine Harzem Türkleri'nden İlan Yabgu getirilmiştir. Bu sıralarda N. şehri, Selçuklu Türkiyesi'nin en mühim askerî merkezlerinden (ser-leşkerî) biri idi. Zaman zaman Selçuklu sultanlarının, bu arada III. Keyhusrev'in gelip oturdukları N., XIII. yüzyıl sonlarında, bütün Türkiye İmparatorluğu gibi, İran'daki İlhanlılar'ın yüksek hâkimiyetine girdi. 1308'de Selçuklu hânedânı ortadan kalkıp Türkiye parçalanınca, İlhanlılar, Anadolu genel valileri vasıtasıyle bu topraklarda tam bir hâkimiyet kurmak istediler. Orta Anadolu, önce İlhanlı umumî valisi iken sonradan istiklâlini ilân eden Eretnaoğulları'nın eline geçti. Eretnaoğulları zamanında N. valisi olan Sungur Bey, şehri imar etti. Büyük Tancalı Arap seyyâhı İbnü Battûta, bu sıralarda, 1333'e doğru N.'yi ziyaret etmiş ve büyük bir şehir olarak tavsif eylemiştir. XIV. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra N. bölgesi Eretnaoğulları ile Karamanoğulları, sonra Eretnaoğulları'nın yerine geçen Kadı Burhaneddîn ile Karamanoğulları arasında çekişilmiştir. Sonunda Osmanoğlu Yıldırım Sultan Bâyezid, N.'yi de almış; Karamanlı Devletini, diğer Anadolu Türk devletleri gibi, ortadan kaldırmıştır. 1402 Ankara felâketinde Türkiye birliği parçalanmış, yeniden ortaya çıkan Karamanoğulları, N.'yi de elde etmişlerdir. 1419'da Mısır-Suriye Türk-Memlûk imparatoru Sultan Müeyyed'in oğlu İbrahim, N.'yi almışsa da muhafaza edememiştir. Bu yıllarda Karamanoğulları, Osmanlılar'ın yüksek hâkimiyetini tanıyorlardı. Fakat şehrin kesin şekilde Osmanlılar'a geçmesi ancak 1470'te, yani Fâtih Sultan Mehmed devrindedir. Bu sıralarda Karamanoğulları, Anadolu birliğini gerçekleştirmeye azmetmiş olan Osmanlılar tarafından tamamen yutulup haritadan ve tarihten silinmemek için, tarihin akışını durdurmak istercesine ümitsiz bir çabaya girişmişlerdi. Osmanoğulları'nın büyük rakîbi ve Türkiye tâcını onlardan koparmak isteyen Akkoyunlu Türk İmparatorluğu'na sığınmışlardı. Yanlarına Karamanlılar'ı da alan Akkoyunlular, N. topraklarına girmişler, fakat Fâtih'in oğlu Şehzâde Mustafa tarafından büyük bir yenilgiye uğratılıp doğuya sürülmüşlerdir. Bu yıl İshak Paşa, N.'yi Karamanoğulları'ndan almış, Karaman Türk kırallığı tarihe karışmış, Toroslar'a ve Fırat'a kadar Anadolu, Osmanlı idaresinde birleştirilmiştir. Karamanoğuları çağında tekrar parlıyan N., Osmanlı idaresinde Kayseri ve Konya gibi iki büyük

şehrin arasında ikinci dereceye düşmüştür. N., XVII. yüzyılda Karaman (Konya) beylerbeyiliğinin (eyâletinin) 7 sancağından (vilâyetinden) 2'sini içine almıştır; bu sancaklardan biri N., diğeri Aksaray idi. XX. yüzyıl başlarında ise N., Konya vilâyetinin (eyâletinin) 5 sancağından (vilâyetinden) biri idi; 7 kazâsı vardı. Ortaçağdaki genişliğini ve büyüklüğünü kaybetmekle beraber, N., düşman istilâsı görmemiş bir Orta Anadolu şehri olarak hayatına devam etmiştir. 1932'de N.'den demiryolu geçirilmiş ve bu suretle şehir, Ankara ve Kayseri'den gelip Konya ve Adana'ya giden demiryolu üzerinde bir istasyon olmuş, fakat Aksaray şehri, kenarda kalmıştır. N.'nin güneyinde Ulukışla'da demiryolu ikiye ayrılmakta, biri batıya Ereğli - Karaman - Konya'ya, diğeri de güney - doğuya Adana ve Mersin'e gitmektedir.

N.'nin 3 katlı sûrları ile iç kalesinden (hisârından) bugün ancak küçük harabeler kalmıştır. Bu sûrlar ve hisar, Büyük Sultan Keykubâd tarafından yaptırılmış, bilhassa XV. yüzyıldan sonra N., Türkiye'nin bir iç şehri olduğu için, hiçbir askerî ehemmiyeti kalmamış ve ihmal edilmiştir. N. kalesi son defa Fâtih Sultan Mehmed devrinde, İshak Paşa'nın emriyle tamir edilmiş, Akkoyunlu ve Safevî tehlikelerinin kesin şekilde XVI. yüzyılın ilk yıllarında uzaklaştırılması üzerine bir daha tamire lüzum görülmemiştir.

Kale içinde bir camiin yerine yapılmış olan Rahmâniye Camii, 1747 tarihlidir; Abdurrahman Şeref Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Bunun güneyinde Alâeddin Camii veya Ulu Cami vardır. 1223'te Sultan Alâeddîn Keykubâd tarafından yaptırılan bu eserin planı dörtgen şeklindedir. Camiin mimarı Mahmud oğlu Sıddık'tır. Doğu tarafındaki büyük kapısı bir şâheser olan bu âbidenin sekiz köşeli bir kaideye oturtulmuş güzel bir minaresi vardır. Alâeddin Camii şimdi ibâdete kapalıdır. Fakat pek kötü vaziyette değildir; restore edilirse, Selçuk Çağı Türk eserlerinden bir şâheser kazanılmış olacaktır. Şehrin güney kapısında Sungur Bey Camii vardır. 1335'te yaptırılan ve bânisinin adını taşıyan bu âbide, Eretnaoğulları çağına âit nâdir eserlerden biridir. Fakat Karamanoğulları'ndan Kasım ve Pîr Ahmed Bey'ler tarafından onarılmıştır. Camiin eskiden iki minaresi vardı; şimdi yıkılmış olan bu minarelerin yerine sonradan yaptırılmış tek minare ayaktadır. Bu cami yakınlarında XVII. yüzyıl Osmanlı Türk eseri olan bedesten yer alır. Bu yapı son zamanlarda askerî depo ve mezbaha olarak kullanılmış ve bozulmuştur. Şehrin ortasındaki Ak Medrese, 1409'da Karamanoğulları tarafından yaptırılmıştır. İki katlıdır. Karaman Devri Türk mimarisi'nin şâheserlerindendir. Son zamanlarda restore edilen bu eser, bugün N. Müzesi olarak kullanılmaktadır. Şehrin kuzey-doğusunda 3 künbet (türbe) vardır. Bu eserler, N. lisesini içine alan geniş bahçenin içinde kalmaktadır. En mühimleri Hudâvend Hâtun Künbedi'dir. 1312'de yaptırılmış ve Selçuklu prenseslerinden olan Hudâvend Hâtun, buraya 1331'de gömülmüştür. Türbenin içinde üç kabir daha vardır. Şehrin kuzeyinde Paşa Camii yer alır. XV. yüzyıl Osmanlı eserlerinden olan bu âbide, Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ali Paşa'nın oğlu Murad Paşa, camii biraz daha genişletmiştir. Eser 1909'da onarılmıştır. Dış Camii, daha büyük bir mâbettir; XVI. yüzyıl Türk - Osmanlı eserlerindendir. Bunun doğusunda Hanım Camii yer alır; XV. yüzyıl Karaman eserlerinden küçük bir binâdır. (Y. Ö.)

NİĞDE : Hudâvend Hâtun Türbesi (Lise bahçesindedir).

NIGDE : Alâeddin Camii Taç Kapısı (M. 1223).

NİHAL ATSIZ : bk. HÜSEYİN NİHAL ATSIZ.

NİHÂVEND (he ile, İran'da, Irâk-ı Acem'de, Lûristân eyâletinde, Hemedân'ın güneyinde mâruf tarihî şehir), Türk Musikisi'nde çok kullanılmış bir şed makam. Bu makamdan elimizde 1 176 parça vardır ve makamlar listesinde — Hicâz ve Uşşak'tan sonra — 3. sıraya girer. II. Murâd devrinde (1421 - 1451) yapılmış ve "Nihâvend-i Kebîr" ile "Nihâvend-i Rûmî" ye ayrılmıştır. İkincisinin sonundaki Sabâ atılarak, bugünkü Nihâvend doğmuş, fakat Sabâ geçkisi, uzun zaman, bir alışkanlık hâlinde bu makamda kullanılmıştır. Bugünkü Nihâvend, Bûselik (b. bk.) makamının bir ton peste alınmış şeddidir. Eskiden kürdî dörtlüsü kullanan Nihâvend'e "Nihâvend-i Cedîd" denmişse de, bugün, bûselik beşlisinden sonra hicâz dörtlüsü de, kürdî dörtlüsü de kullanan makama "N." denilmektedir. Tabiatiyle esas, hicâz dörtlüsü kullanmaktır. Ama her iki dörtlü karışık da kullanılmaktadır. Rast (sol) perdesinde duran, inici - çıkıcı olan makamın güçlüsü, — Bûselik'de olduğu gibi — 5. derecesi, nevâ (re) perdesidir. Donanımına si ve mi için 2 tane küçük mücenneb bemolü (kürdî ve nîm hisâr) konulur. Yedende kullanılan fa bakıyye diyezi (ırak), nota içine konur. Orta sekizlideki sesleri — pestten tîze doğru — şöyledir: rast (sol), dügâh (lâ), kürdî (si b), çârgâh (do), nevâ (re), nîm hisâr (mi b), evc (fa bakıyye diyezi), gerdâniye (sol). Dizisinde niseb-i şerîfe'den 7 tane olmakla, mülâyim sayılır. Âzerî bölgesi dışında halk musikimizde pek kullanılmayan N. — Avrupâî edâsı dolayısıyle — son asırda çok büyük rağbetle kullanılmıştır. XX. asırda Türk Musikisi'nde en çok kullanılan 2 makam, Nihâvend ile Kürdî'li Hicâzkâr olmuştur. Tabiatiyle her iki makam da şarkı formunda kullanılmışlar, diğer formlarda fazla gelişememişlerdir. Nihâvend'den, bir tek bestekârın 10'dan, hattâ 20'den, 30'dan fazla şarkı yaptığı görülmüştür. (Y. Ö.)

NİHÂVEND-İ CEDÎD (Fars. "Yeni Nihâvend"), kürdî dörtlüsü kullanan Nihâvend (yk. bk.) makamına III. Selim Ekol'ünün verdiği ad. Şimdi bu tipte eserlere de "Nihâvend" denmektedir. Hasseten "Nihâvend-i Cedîd" denen makamdan elimizde 7 parça vardır. (Y. Ö.)

NİHÂVEND-İ KEBÎR (Fars. "Büyük Nihâvend"), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Bu makamdan bugün elimizde 9 parça vardır (makamlar arasında 121.). Fâtih devrine aittir (1451 - 1481). Bûselik'in (b. bk.) iki şeddi olan Nihâvend (b. bk.) ile Sultânî - Yegâh'dan (b. bk.) mürekkeptir ve bundan dolayı "Nihâvend-i Kebîr" denmiştir; çünki Nihâvend, bir yerinde, bir de re perdesinde kullanılmaktadır. Nihâvend ile rast (sol) perdesinde kalır. Güçlüleri, birinci derecede, Nihâvend'in güçlüsü ve Sultânî - Yegâh'ın tîz durağı olan nevâ (re), ikinci derecede Sultânî - Yegâh'ın güçlüsü olan dügâh (lâ)'dır. Donanımına Nihâvend gibi si ve mi için 2 tane küçük mücenneb bemolü (kürdî ve nîm hisâr) konulur. Nihâvend'in yeden fa bakıyye diyezi (ırak) gibi Sultânî - Yegâh'ın mi bekar ve do bakıyye diyezi de nota içinde kullanılır. Sultânî - Yegâh'ın si bemolü müşterektir. Bu makamın tersi Anber - efşân'dır (b. bk.) ki, önce Nihâvend, sonra Sultânî - Yegâh gelir. (Y. Ö.)

NİHÂVEND-İ RÛMÎ (Fars. "Anadolu Nihâvendi"), Türk Musikisi'nde Fâtih devrinden (1451 - 1481) beri kullanılan bir mürekkep makam. Hicâz dörtlüsü kullanan Nihâvend'den sonra Sabâ ile karar verir. Sonra Sabâ'sız, bugünki Nihâvend'e de bu ad verilmiştir. (Y. Ö.)

NİHÂVEND-İ SAGIYR (Fars. "Küçük Nihâvend"), Türk Musikisi'nde, bugünki Nihâvend'e (b. bk.) Fâtih devrinde (1451 - 1481) verilmiş olan ad. Bu şekilde önce Nihâvend-i Kebîr'den, sonra Nihâvend-i Cedîd'den ayırmak için bazan kullanılmıştır. Hicâz dörtlüsü kullanan Nihâvend'dir. Fakat XVII. asırda çârgâh (do), XVIII. asrın ilk yarısında ise dügâh (lâ) perdelerinde kalan Nihâvend'e bu isim verilmiştir ki, Bûselik makamının bu tonlardaki şeddi olacaktır. (Y. Ö.)

NİHİLİZM (Lat. nihil = yokluk'tan), genel olarak, bir görüşün, varlığın, kıymetin veya toplum düzeninin inkârına dayanan düşünüş tarzı. Felsefî N., idrâk imkânının inkârına veya ontoloji, metafizik ve ahlâk ilminde (ethik) edilecek şeyin inkârına dayanır. Burada Ağnostisizm, Septisizm ve Relativizm ile eşanlamlıdır. Toplum düzeni öğretimi alanında ise N.'in eşanlamlı kelimesi Anarşizmdir. N., bu anlamlarıyle, birçok hâllerde polemik bir tarzda kullanılmıştır. F. H. Jakobi, Fichte'nin prensipe bağlı idealizmine bu adı verir [1799]; çünkü, iddiasına göre, hiç bir şey kendi kendini kuran "ben" den ayrı değildir. Kezâ F. von Baader [1824] Tanrı'nın ve vahy-i ilâhînin inkârına bu adı verir. Jean Paul Richter şiirde, N.'den söz etmiştir. L. S. Mercier'ye göre Nihilistler, Fransız *Encyclopédie*'sinin kötü felsefesinden türemişlerdir. Mercier'den ayrı olarak Turgenyev, *Babalar ve Oğullar* başlıklı romanında [1862], Rus anarşistlerine Nihilist adını vermiştir. Bunlar da bu adı kabûl ederek onu yaymışlardır. Nietzsche için N., eski kıymet ve duygu prensiplerine olan inancın çürümesinden doğan durumdur. Bu prensiplerin yerine Nietzsche "Ewige Wiederkehr" (Ebedî tekerrür)'i koyar, ve bunun N.'in en had şekli olduğunu söyler. Bundan çıkan sonuç "etik immoralizm" (ahlâkî ahlâksızlık)'dir. Bu ise Nietzsche için bir kıymet değiştirme (Umwertung) anlamını taşır. Bu kıymet değiştirme onu, "Unschuld des Werdens" (var oluşun suçsuzluğunun idrâki yolu ile hayatın kabûlüne), iktidar isteğine ve üstün insan fikrine götürür.

I. Dünya Harbi'nden sonra E. Junger tarafından harp ruhunun ve milliyetçiliğin hiçbir hülyâya kapılmaksızın kabulü'ne, "kahramanca N." (Heroischer Nihilismus) adı verilmiştir. Varoluşçuluk (eksistansiyalizm)'ta "yokluk" (Das Nichts) mutlak hürriyete bağlı görünür Çünkü önceden kurulmuş her kıymet hürriyete engel olur. Burada bir antropolojik N.'den söz edilebilir. K. Jaspers, N.'in tipolojisini yapmıştır. Bugün ferde değer vermeyen siyasî totalitarizm de N. adını taşır. (V. Örs)

NİJER, Batı Afrika'da nehir. Nil ve Kongo'dan sonra, kıtanın en büyük nehri. Uzunluğu 4 200 km kadardır. N., Atlas Okyanusu sahilindeki Gine ve Sierra Leone sınırındaki Loma dağlarından çıkar ve kuzey - doğuya doğru akarak Karusa ve Siguiri kasabalarını geçtikten sonra, aynı istikamette Mali topraklarında akar; Milo kolunu aldıktan sonra Sansanding'de Macine denen bataklık bir iç delta teşkil eder. Mali cumhuriyeti Sansanding yakınlarında yaptırdığı barajla, nehir sularını Macina ve Sahel kanallarına alarak geniş bir alanı sular. Bamako yakınlarında Aigrette'te de bir baraj vardır.

N. nehri Timbuktu yakınlarında tekrar tek bir yatakta akmaya başlar ve Burem'den itibaren güney - doğuya yönelir ve Nijer cumhuriyeti topraklarına girer. Batı sınırı yakınlarında akıp, Dahomey - Nijer cumhuriyeti sınırını çizdikten sonra Nijerya'ya geçer ve önce Sokoto, ardından en büyük kolu olan Benue'yi aldıktan sonra güneye yönelir ve sahilden 130 km önce deltasına girer. Birçok kollara ayrılır ve Gine körfezine dökülür. Bu kollardan Forcados, Nun, Brass, Sombrero ve Calabar, nehir ulaştırmasına elverişlidir. Bonny kolu ise büyük gemilerin seyredebileceği kadar geniştir. Nijerya'da nehir üzerinde Kainji barajı vardır.

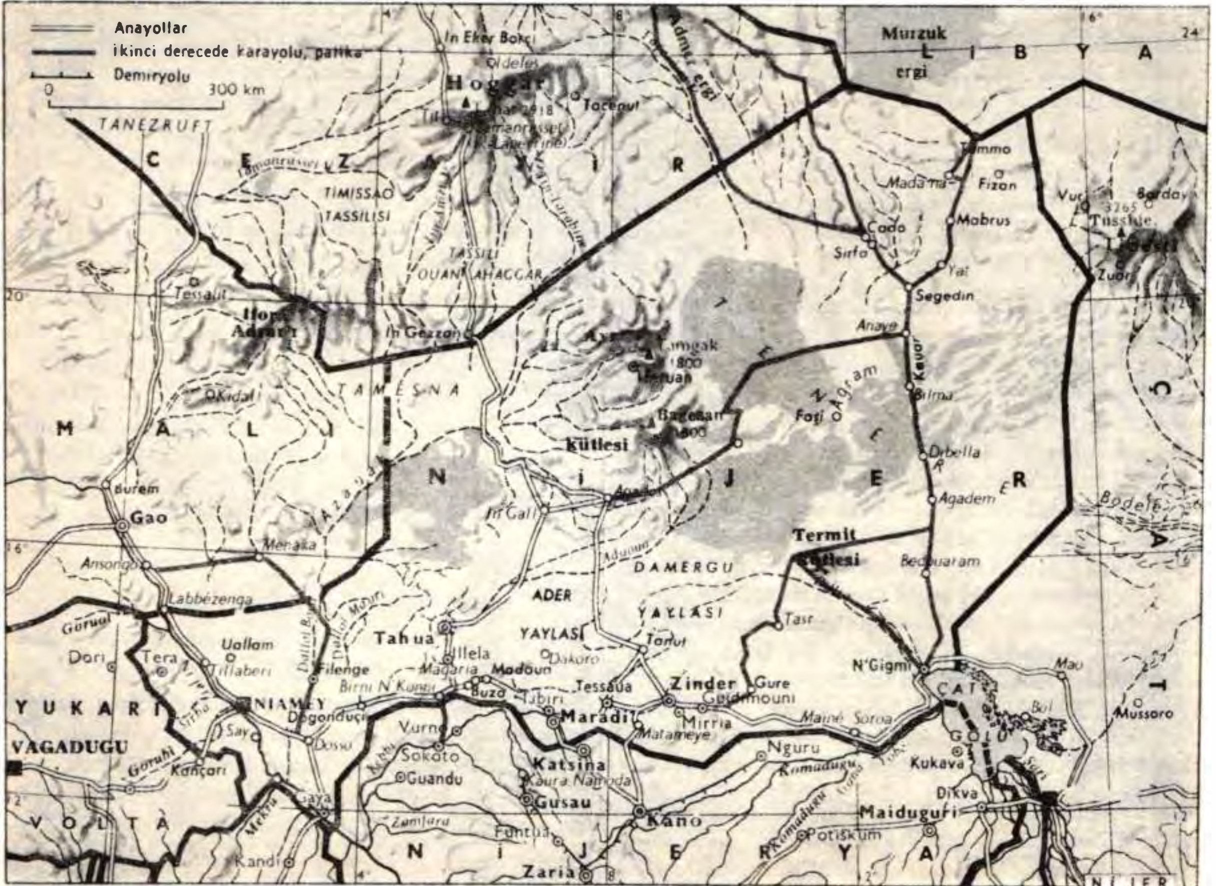
1 500 000 km^2 lik bir alanı sulayan N.'in taşıdığı su yağışlı ve kurak mevsimlere göre büyük değişiklik gösterir. Nehrin akışı yer yer çavlanlarla kesilir.

Tarih: N., Mungo Park tarafından 1795 - 96'da keşfedilmiştir. Mungo Park 1805 - 6'da yeni bir keşif seferi daha düzenlemiştir. Ancak nehrin varlığı eskiden beri biliniyor ve burası Zenciler Nehri diye anılıyordu. İngilizler ve Fransızlar, XIX. yüzyılda nehrin aşağı ve yukarı kısımlarını keşfettiler. (O. Yüksel)

NİJER CUMHURİYETİ, Batı Afrika'da bir devlet. Kuzeyde Cezâyir ve Libya; doğuda Çad cumhuriyeti; güneyde Nijerya, Dahomey ve Yukarı Volta; batıda Yukarı Volta ve Mali ile sınırlandırılmıştır. Yüzölçümü 1 187 000 km^2, nüfusu : 4 243 000 (1972), başkenti : Niamey'dir.

N. C.'nin topraklarının büyük bir bölümü çöllerle kaplıdır. Başlıca yükseltiyi kuzeydeki Air dağları (1 800 m.) teşkil eder. Ülkenin oturmaya elverişli bölgesi, güneyde Çad gölü ile, Nijer nehri arasındaki şerittedir. Nüfusun çoğu, bu kesimdeki köylerde yaşar; kuzeye doğru bitkiler azalır. Bu kesimde göçebeler yaşar. Daha kuzey ise Büyük Sahrâ'nın çölleriyle kaplıdır. N. C.'nde yaşayanlar siyahîdir. Bunlar Cerma'lar, Songay'lar ve Hausa'lardır. Göçebe olan Tuareg'ler ise beyaz ırktandır. Ülkede Sudancanın çeşitli lehçeleri konuşulur. Resmî dil Fransızca'dır. Halkın % 99'u Müslüman'dır. N. C.'nin başlıca şehirleri, batıda, Nijer nehri kıyısındaki beşşehir Niamey ile, güney'deki Zinder, Maradi ve Tahua'dır. İmkânları çok dar olan ülkede, eğitim geridir. Öğretmen azdır.

N. C.'nin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Ancak her ikisi de yeni gelişme yolundadır. Üretilen tarım mahsullerinin başında darı ve süpürge darısı gelir. Pirinç, mısır, soğan ve sebze de yetişir. Bu kurak ülkede tarımı geliştirmek, zaman zaman başgösteren kıtlıkları önlemek için sulama ve toprağın muhafazası çalışmalarına önem verilmeye başlanmıştır. Hayvancılık tarımdan daha geridir. Ancak bu alanda çalışmalar yapılmakta ve hayvancılığın bir gelir kaynağı olmasına çalışılmaktadır. Bu maksatla soğuk hava depoları kurulmuş, hayvan yetiştirme işinin modern çiftliklerde yapılması yoluna gidilmiştir. N. C.'nin Marad keçi derisi ünlüdür. Ülkedeki başlıca madenler Air dağlarından çıkan kalay ve tungstendir.

NİJER CUMHURİYETİ

NİJER CUMHURİYETİ : Ülkenin güney - batısında tipik bir köy.

Tarih : Bugünkü N. C.'nin bulunduğu toprakların Avrupalılar'ca tanınması XIX. yüzyılın başına rastlar. İlk gelen, 1806'da Bousso yakınlarında öldürülen İskoçyalı kâşif Mungo Park'tır. Yüzyılın ortalarına doğru Almanlar, 1890'larda da Fransızlar buraya gelmiş, Fransızlar ilk defa, 1896'da bir deniz subayı olan Hourst vasıtasıyle Tâlibiyye'de bir merkez kurmuşlardır.

Kısa süren Fransız askerî idâresinden sonra 1921'de sivil idare kurulmuş ve Nijer kolonisinin teşkilâtlandırılmasına başlanmıştır. Sarfedilen ilk gayretler yol yapımı, kıtlıkla mücadele, şehirler kurulması alanında olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra müstemleke siyasetinde değişiklik yapmak zarureti anlaşıldığından, General de Gaulle bir Fransız Birliği kurulması yolunda ilk adımı atmış ve Fransız siyaseti, müstemleke ülkelerinin kendi işlerini demokratik yolla yapması cihetine yönelmiştir. N. C. önce Fransa'nın denizaşırı bir arazisi olmuş, 3Ağustos 1960'ta da tam bağımsızlığına kavuşmuştur. Bugün Fransız Birliği'ne dahildir; 60 üyeden kurulu millet meclisi vardır. Fransa parlamentosunda 9 üye ile temsil edilir. (O. Yüksel)

NİJERYA, Batı Afrika'da bir federasyon. Afrika'nın en çok nüfuslu devleti olan N., kuzeyde Nijer cumhuriyeti, kuzey - doğuda Çad, doğuda Kamerun, güneyinde Gine körfezi, batıda Dahomey'le sınırlanmıştır. Yüzölçümü : 923 773 km², nüfusu : 57 974 122 (1973), başşehri : Lagos'tur.

Toprak ve iklim : N.'nın okyanus sahilindeki güney kesiminde, genişliği 15 - 100 km arasında değişen sahil ovaları

NIJERYA

vardır. Yer yer bataklıklar ve çeşitli derelerle kaplı olan bu kesimden sonra yamaçlar gelir. Ortalama 130 km genişliğinde olan bu bölgede arazinin yüksekliği 450 m'ye ulaşır. Sadece Nijer ve Nijer'in başlıca kolu olan Benue nehri vâdîleriyle yarılmış olan bu bölge baştan başa ormanlarla kaplıdır. Daha ötede, deniz yüzeyinden 180 - 200 m'den itibaren başlayan geniş Bauchi yaylası vardır. Burası ülkenin orta ve doğu kesimine doğru yükselerek ortada 1 769 m'yi bulur. Doğuda ise Kamerun sınırındaki Adamawa dağlarına doğru yükselir. Nihayet ülkenin kuzey - doğusundaki Bornu bölgesinde, arazi Çad gölüne doğru tatlı bir eğilimle alçalır. Bauchi yaylasının kuzeyi çöl özelliği gösterdiği halde, güney kesimi ormanlıktır. Kuzey - batıdan N. topraklarına giren Nijer nehri ile, doğudan gelen Benue nehri ülke topraklarını sular. Nijer'in diğer önemli kolları, Sokoto ile Bauchi yaylasından çıkan Gurara'dır. Nehir, denize 200 km kala kollara ayrılmaya başlar ve gittikçe labirent hâline gelerek 35 000 km²'lik bir alana yayılan karmakarışık kanallar hâlinde denize dökülür.

NİJERYA : Sapele'de bir kereste limanı.

Sahil boyunca sıcaklığın çok yüksek, nemliliğin de fazla olması kötü bir iklim yaratır. Nemlilik % 95, % 100'den aşağı düşmez. Lagos'ta yıllık yağış 175 sm.'dir; doğuya gidildikçe 400 sm.'i bulur, Kamerun sınırında ise büsbütün artar. Buna karşılık iç kesimlerde iki farklı iklim görülür: kasımdan nisana kadar süren ve Büyük Sahrâ'dan esen kuru ve sıcak rüzgârın etkisiyle kurak geçen mevsim; mayıstan ekime kadar da Atlas okyanusundan esen rüzgârın etkisiyle sıcak ve nemli mevsim.

Tabiî kaynaklar ve halk : N.'nın zengin orman kuşağında çeşitli maymunlar, dereler ve göllerde su aygırları yaşar. Daha kuzeyde, ormanlık olan ve olmayan bölgelerde fillere rastanır. Kuzey N.'nın savan bölgesinde ise pek çok aslan ve leopar yaşar, zürafa ve gergedan da raslanır. Ülkede çok çeşitli kuş, balık ve sürüngen yaşar.

N.'da yaşayanlar, sayıları 20 000'e yaklaşan Avrupalılar'ı saymazsak, tamamen zencidir. En çok konuşulan Afrika dilleri Yoruba, Hausa ve İbo dilleridir. Kuzeyde Hausa, memleketin en büyük şehirlerinin toplandığı güney - batı kesiminde de Yoruba dili konuşulur. Resmî dil İngilizce'dir. N.'nın en büyük şehri güney - batıdaki İbadan'dır. Başkent Lagos büyüklük bakımından ikinci gelir. Diğer önemli şehirleri Obgomosho, Oshogbo, İfe, İvo ve Kano'dur. Kano, kuzeyde, diğerleri güney - batıdadır. Başkent Lagos ile Nijer deltasının doğusundaki Port - Harcourt ülkenin başlıca limanlarıdır.

NİJERYA : Ibadan'da üniversite binaları.

Her iki liman da demiryoluyla Kano'ya bağlıdır. Halk çoğunlukla Müslüman'dır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra eğitime önem verilmeye başlanmış, birçok ilk ve ortaokuldan başka teknik okullar, öğretmen okulları açılmıştır. Ayrıca yüksek öğretim müesseseleri ve üniversiteler vardır.

N.'nın ekonomisi palmiye yağı, kakao, kauçuk, kereste, maun, yerfıstığı ve hayvancılığa dayanır. Sığır, koyun ve keçi ülkenin her yanında olmakla beraber en çok kuzeyde kesimlik olarak ve deri için yetiştirilir. Zengin kalay ve maden kömürü yatakları işletilir. Endüstri zayıftır, ilâç, her çeşit cam eşya vs. ithal edilir. Son yıllarda petrol ülkeye refah getirmiş, N. dünyanın 8. petrol müstahsili durumuna yükselmiştir.

Tarih : N.'nın XV. yüzyıldan önceki tarihi hakkındaki bilgiler pek azdır. XIV. yüzyılda, bu devlet bölünüp parçalanmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda çeşitli küçük krallıklar ve kabîle devletleri yüzyıllar boyunca birbirleriyle savaşıp, birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışarak bölgede yaşamaya devam etmiştir. N.'ya gelen ilk Avrupalılar, Portekizliler'dir. Bunlar esir ticaretini geliştirmiştir. Ancak XVIII. yüzyılda İngiliz esir tüccarları hâkimiyeti ele geçirmiştir. 1807'de İngiltere'nin esir ticaretini kaldırmasından sonra, buraya gelen palmiye yağı vs. tüccarları İngiliz nüfusunun artmasını sağlamış, İngilizler XIX. yüzyılın ikinci yarısında N.'ya hâkim olmaya başlamış, XX. yüzyılın ilk yarısı boyunca bu hükümranlığı devam ettirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan milliyetçilik akımları etkisini N.'da da göstermiş, ülke 1 Ekim 1960'ta tam bağımsızlığını kazanmıştır.

Ne var ki, iç karışıklıklar, bağımsızlığın kazanılmasıyla son bulmadı. Sürekli anlaşmazlıklar, hükûmet darbeleri oldu. Federasyonun yapısında değişiklikler meydana geldi. Çeşitli siyasî topluluklar durmadan çatışıyor, çatışmalar sosyal hayatta da kendisini gösteriyordu. Bunun sonucunda, iktisadî durumu zaten müşkül olan ülkede grevler çıktı. Bir ara federal sistem kaldırıldıysa da tepki daha da büyük oldu. Nihayet 30 Mayıs 1967'de Hıristiyan İbo'ların yaşadığı doğu bölgesi Biafra Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını ilân etti. Tanzanya, Gabon, Zambiya, Fildişi Kıyısı'nın bu yeni devleti tanıması büyük güçlüklere sebep oldu. N. kuvvetleri Biafra'ya karşı şiddetli bir savaş açtılar. Biafra'da, ülkenin içlerine kaçan yüzbinlerce insan aç kaldı. B. M.'in yardımı, N.'nın hava ablukası yüzünden yeterli olmadı. Barış için yapılan çeşitli teşebbüsler boşa gitti. 1970'e kadar devam eden şiddetli çarpışmalardan sonra, aynı yıl, Biafra gene N.'ya katıldı. (O. Yüksel)

NIJHOFF, Martinus (Haag 1894 - Haag 1953), Holandalı şâir, oyun yazarı ve denemeci. Amsterdam'da hukuk öğrenimi görmüştür. Avukatlık ve redaktörlük yapan N., ilk şiir kitabını 1916 yılında vermiştir *(De wandelaar)*. İlk şiirlerinde Charles Baudlaire'in etkisi altında kalmıştır. Daha sonraki şiirlerinde gerçeklik âlemi ile hayal dünyası arasında büyük bir gerilim göze çarpar. Onun şiirinde gelenek ve yenilik birleşmiştir. Günlük konuşma diliyle dinî sahne oyunları yazdığı gibi, dinî duyguları dile getiren şiirler de vermiştir. *Vormen* (Biçimler) adlı şiir kitabı 1924'te çıkmıştır. *Nieuwe gedichten* (Yeni şiirler) [1934] ve *Het uur U* (U saati) [1937] adlı şiir kitapları yanında *De vliegende Holander* (Uçan Holandalı) [1930] adlı oyunu da anılabilir. Eserleri 1954'te çıkan üç ciltte toplanmıştır. (H. Eren)

NİJİNSKİY, Vatslav (Kiev 1890 - Londra 1950), Rus bale san'atçısı. 1907'de Petersburg Tiyatro Okulunu bitirmiştir. Petersburg'da bir tiyatroda görev alan N., kısa bir süre içinde büyük bir ün kazanmıştır. Klasik rollerde olduğu kadar karakteristik oyunlarda da kusursuz bir teknik kabiliyeti gösteren N., bestekârla koregrafın tasarılarını uyumlu bir biçimde birleştirmiştir. N., yarattığı kişi ile musiki arasında organik bir birlik sağlamıştır. Daha çok kerografisini Fokin'in düzenlediği balelerde rol alan N., arasıra koregrafi denemeleri de yapmıştır. 1911'de Petersburg'dan ayrılarak S. P. Dyagilev'in bale topluluğuna katılmıştır. Rusya dışında çalışan bu topluluğun en tanınmış san'atçısı olan N., Avrupa'da san'at çalışmalarını başarı ile sürdürmüştür. Avrupa ülkelerinde modernizm ve formalizmin baskısı altında kalan N., 1917'de ağır bir akıl hastalığına yakalanmış ve sahne hayatını terk etmiştir. (H. Eren)

NİJİNSKİY, Vatslav

NİKA İHTİLÂLİ, Bizans'ta imparator I. İustinianos (b. bk.) idâresi altında 11 - 18 Ocak 532'de çıkan ve amacı imparatoru devirmek olan bir ihtilâl. Adını ihtilâlcilerin kullandıkları "nika" (veya "nike" = zafer) parolasından almıştır. İmparatoriçe Theodora'nın cesareti, general Belisarios'un ordusu ve general Narres'in diplomatik kabiliyeti, durumu ve imparatorun tahtını kurtarmıştır. (V. Örs)

NİKÂH (Ar.), bir erkekle bir kadının evlilik birliği kurması için yapılan işlem. Bk. EVLENME.

Hukuk bakımından N. için gerekli şartlar ve uygulanan usuller ülkeden ülkeye, çağdan çağa değişmiştir. Roma ve İslâm hukukunda N. için aranan şartlar çok değişiktir. Roma hukukunun etkisinde kalan kontinental hukukla Anglo - Sakson hukukunda N., kadın ve erkeğin, ölüme kadar hayatlarını birleştirmek amacıyla icra edilirdi. Ancak yakın zamanlarda N.'ın kanunî biçimde bozulması kuralı kabûl edilmiştir.

Medenî kanun (MK) kabûl edilmeden, yani 1926'dan önce Türkiye'de Mecelle yürürlükteydi ve N. Mecelle hükümlerine göre icra edilirdi. MK'dan çok değişik hükümleri ihtiva eden Mecelle'ye göre, N. icrası oldukça basit idi. Bugün yürürlükteki MK'da ise N.'ın icrası ve takip edilen usul ve merasim epey karışıktır.

Nikâh için ehliyet ve engeller: MK'un 88-129. maddeleri arası düzenlenen N. için önce erkek ve kadında ehliyet aranır. MK'un 88. maddesi erkek on yedi, kadın on beş yaşını ikmal etmedikçe evlenemez diyerek ehliyet için başta yaş şartını aramıştır. Ancak fevkalâde hâllerde hakim, on beş yaşını ikmal etmiş erkek ve on dört yaşını ikmal etmiş kadın için N. izni verebilir.

N.'ın icrası için aranan ikinci şart, tarafların mümeyyiz olmalarıdır. Akıl hastalıklarından birine mübtelâ olan kimse için N. câiz değildir. Mümeyyiz küçükler ve hacir altına alınmış kimseler için N. icrası ancak ana babalarıyla vasîlerinin iznine bağlıdır. Yalnız MK'un 91. maddesi, N. için gerekli izni vermiyen vasî aleyhinde mahcûrun mahkemeye başvuracağını ve gerekirse hâkimden izin talebinde bulunacağını belirtmiştir. Zaten bu hükümler Mecelle'de de vardı.

N. için başlıca mânî hısımlıktır. Nesebi sahih olsun olmasın usûl ve fürû arasında, bir kimseyle amca, dayı, hala ve teyze arasında, üvey kardeşler arasında, N. zâil olsa bile karı koca arasında, N. icrası câiz değildir. Ayrıca evlât edinen ile evlâtlık arasında da N. icra edilemez. Mecelle de bütün bu hükümlere yer vermiştir.

Ehliyet ve kanunun saydığı mânî hâllerden birinin varlığı N. akdinin fesatla mâlûl olması sonucu doğurur. MK'un 112. maddesiyle 128. maddesi arasında, N.'ın hangi şartlar ve hâllerde bâtıl olacağı gösterilmiştir. 112. maddeye göre, karı kocadan biri, N.'ın icrası sırasında evli ise, veya akıl hastası veya daimî bir sebep neticesi gayrı mümeyyiz ise N. mutlak butlanla bâtıldır. Bu durumda doğacak butlan dâvâsı savcı tarafından re'sen açılır. Hattâ ilgililerden her biri de butlan dâvâsı açabilirler.

115. maddede hangi durumlarda nisbî butlan sebeblerinin doğacağı belirlemiştir. Buna göre:

N.'ın icrası sırasında geçici bir sebeple temyiz kudretinden mahrum bulunmuş olan karı veya koca, akdin feshini dâvâ edebilir. Kendisinin veya yakını olan bir kimsenin hayat, sıhhat veya namusuna karşı vahîm ve o sırada mevcut bir tehlike altında N.'ı kıyılan karı veya koca, N. akdinin feshini dâvâ edebilir (MK madde 118). Tehdit altında icra edilen N. mislû butlan sebebiyle bâtıldır.

Mutlak butlanla mislû butlan sebebleri arasında şu fark vardır ki; nisbî butlanda taraflardan biri, zaman aşımı süresinde dava açmadıkları takdirde N. muteber sayılır. Ancak mutlak butlan sebeplerinden biriyle mâlûl olan bir N. akdinin feshi için, her hâl ve safhada ilgililer veya savcı tarafından dâvâ açılabilir.

Butlan sebeblerinden mâlûl olan bir N. akdi, feshedilse bile doğacak çocukların nesebi sahihtir yani evlilik içi doğmuş kabûl edilir.

Fâsid bir N. akdinin fesih dâvâsı mirasçılara intikal etmez (MK mad. 127). Ancak dava açılmışsa, mirasçılar dâvâya devam edebilirler. Bu arada, karı veya kocanın kusurlu hareketli sebebiyle mutazarrır olan taraf, butlan davasıyle birlikte maddî veya manevî tazminat dâvâsı da açabilir. N. akdinin feshine ilişkin dâvâ ile maddî veya manevî tazminat dâvâları için MK'un 129. ve daha sonraki boşanma hükümleri uygulanır.

N. akdinin icrası sırasında gerekli usul ve merasime uyulmamasından doğan bâtıl N. bu eksikliklerin tamamlanmasıyle hukukça geçerli hâle gelebilir. Müddetlere riayetsizlik ve N. akdi sırasındaki şekil noksanları sebebi, N.'ın butlânını gerektirmez. (Ö. Dokuman)

NİKARAGUA, Orta Amerika'da bir devlet. Kuzeyde Honduras, doğuda Karayip denizi, güneyde Kostarika, batıda Büyük Okyanus ile sınırlıdır. Orta Amerika'daki devletlerin en büyüğü olan N.'nın yüzölçümü 148 000 km², nüfusu 2 210 000 (1971), başkenti Managua'dır.

N.'nın doğusu ovalık, geri kalan bölümleri dağlıktır. Orta Amerika dağları Honduras'tan N.'ya girer. Kuzeydeki dağlar Cordillera Isabelia, güneydekiler Cordillera Dariense'dir. Orta kesimdeki N. yaylasının yüksekliği yer yer 2 000 m.'yi geçer. Ülkede sönmüş ve faal yanardağlar vardır. Güney - doğuda Cosiguina'dan, N. gölünde Madera'ya kadar 30 yanardağ yer alır. En yüksek yanardağ Viejo'dur. Yüksekliği 1 600 m'yi geçer. N.'nın batısındaki sahil ovaları, Büyük okyanusa, Managua ve N. göllerine dökülen akarsularla sulanır. Orta kesim oldukça ârızalıdır. Bu bölgeden çıkan akarsular doğudaki sahil ovasını sulayarak denize dökülür. Başlıca akarsular Rio Grande, Escondido, Coco'dur. Karayib denizine dökülen bu nehrilerin aşağı mecralarının bir kısmı ulaşıma elverişlidir. N. gölüne dökülen San Juan nehrinin de bir kısmında su ulaşımı yapılır. N.'nın en büyük gölü olan N.'nın yüzölçümü 8 430 km²'dir. Bunun kuzeyinde Managua gölü bulunur. Managua'nın suları Tipitapa ırmağıyla N. gölüne akar.

N.'nın iklimi sıcak ve yağışlıdır. Yıllık sıcaklık ortalaması, doğudaki ovalık bölgede 26°C'dır. Batı ovalarda ise aylık sıcaklık 26°C - 30°C arasında değişir. Yıllık yağış, San Juan del Norte'de 630 sm'i bulur. Başka bölgelerde daha azdır. Yanardağların bulunduğu bölgelerde ise 45 - 65 santime kadar düşer.

Tabiî kaynaklar ve halk: N.'nın doğu ovaları ve orta kesimdeki yaylanın doğusu, balta girmemiş ormanlarla kaplıdır. Orta yaylanın batısında ve volkanik dağların orta yamaçlarında ağaçlık bölgeler vardır. Batı ovaları, nehir boyları hariç ormansızdır. N.'nın meşe, çam, balsa, sedir ve maun ormanlarında güzel tüylü çeşitli kuşlar, puma, jagar, gibi yırtıcı hayvanlar, maymunlar yaşar. Ülkede ayrıca, armadilo, pekari ve geyiklerden başka timsahlar ve bâzıları çok zehirli yılanlar yaşar. Göl ve sularda çeşitli tatlı ve tuzlu su balıkları bulunur.

N. mineral kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Ancak altın ve gümüş madenleri dışındakiler — bakır, demir, antimuan, tungsten gibi — işletilmez. Altın ise koloni devrinden beri elde edilmektedir.

N.'da yaşayanların % 85'i "Mestizo" dur; yani Kızılderili ve Avrupalı beyaz melezidir. Nüfusun geri kalan kısmının % 10'unu Zenciler, Zambolar (Kızılderili ve Zenci) ile Mulatto'lar meydana getirir. Saf kan Kızılderililer ise ancak nüfusun % 5'idir. Resmî dil İspanyolca'dır ve halkın hayat tarzı da, büyük ölçüde İspanyol kültürüne dayanır.

Kültür ve ekonomi: N.'lılar çoğunlukla Katolik'tir. Protestanlar ve başka din grupları çok azdır. 1950 anayasası ilk, orta ve yüksek öğrenimi millî eğitim bakanlığına bağlamıştır. Ülkedeki okur yazar sayısı nüfusun ancak % 40'ını teşkil eder. Okullar ve okuma imkânları yetersizdir. N. üniversitesi Leon şehrindedir. Bazı bölümleri Managua ve Granada'da öğretim yapar.

Nüfusun en önemli kısmı, yaşamaya en elverişli olan N. ve Managua gölleri çevresinde toplanmıştır. Doğudaki önemli kesim sağlığa elverişli değildir. Ülkenin en büyük yerleşme merkezleri de bu göller bölgesindedir. Başlıca şehirler başkent Managua, Leon, Granada, Rivas, Masaya bu bölgede bulunur. Doğu kıyısındaki en önemli şehir ise Bluefields'dır. Ülkedeki demiryollarının uzunluğu 500 km.'yi bulmaz, karayollarının uzunluğu da 3 000 km. kadardır. Pan - Amerikan karayolu ülkeden geçer. Ancak bunun da bir kısmı bozuktur.

N.'lılar tarımla uğraşır. Ülke ekonomisinin başlıca unsuru pamuk ve kahvedir. Bu iki madde ihracatın % 75'ini

NİKARAGUA

teşkil eder. Ayrıca susam, şeker kamışı, pirinç, muz, kakao, orman mahsulleri istihsal edilir, sığır yetiştirilir; altın madenleri işletilir. Halkının % 70'inin tarımla uğraştığı N.'nın endüstrisi, tamamen ülkede kullanılmak üzere yapılan besin maddeleri imalâtına dayanır.

Tarih : N.'nın Karayip sahili, Christophe Colombe'un 1502'de yaptığı son Amerika seyahatinde İspanya adına keşfedildi. Daha sonra Gil Gonzales Davila, sonra da Hernandez de Cordoba, N.'ya geldi. Granada ve Leon, 1524'te Francisco Hernandez de Cordoba tarafından kuruldu. Bu şahıs Panama valisi olan Pedro Arias de Avila'nın (Pedrarias Davila) emriyle hareket ediyordu. Ancak Pedrarias, 1526'da Leon'a geldiği zaman, onu, o sırada Honduras'ta bulunan Hermando Cortes ile işbirliği yapmakla itham ederek idam etti. N. 1821'e kadar İspanya idâresindeki Guatemala'ya bağlı kaldı.

NİKARAGUA : Granada'da Nikaragua gölü.

N., 1821'den sonra kurulan Orta Amerika Federasyonu'na katıldı. 1838'de de federasyondan ayrıldı. O sırada Leon başşehir kabûl edilmişti. Ancak liberal Leon ile, muhafazakâr Granada arasındaki uzun süreli rekabet, sonunda kargaşalığa ve mücadeleye yol açtı. 1854'te, Tennessee'li macereperest bir asker, William Walker duruma hâkim olarak Managua'yı başşehir yaptı ve kendisini başkan ilân etti. Uzaklaştırıldığı 1857'ye kadar bu görevde kaldı. Daha sonra, İngilizler'in burada bir himaye idâresi kurma teşebbüsü Birleşik Devletler tarafından önlendi. 1893'ten 1909'a kadar idârenin başında kalan başkan José Santos Zelaya, ülkenin Sivrisinek diye anılan doğu kesimini ilhak etti. 1909 - 1912 arası iç karışıklıklarla geçti. Geçici başkan Adolfo Diaz'ın daveti üzerine Birleşik Devletler, hem sükûneti sağlamak, hem kendi menfaatlerini korumak amacıyla buraya asker gönderdiler. Bu askerler, 1925 - 1926 hariç, 1933'e kadar N.'da kaldı. Daha sonra General Anastazio Somoza duruma hâkim oldu. 1937'de de cumhurbaşkanlığına getirildi. N. iki meclisli millî kongre tarafından idâre edilir. Senato 16, millet meclisi 54 üyelidir. (O. Yüksel)

NİKEL (Ni), değerleri 0, 1, 2, 3 olabilen kimyasal ana madde, metal. Atom numarası 28, atom ağırlığı 58,71, ergime noktası 1 453°C, kaynama noktası 3 177°C, yoğunluğu 8,9 gr/cm^3'dür. Meteor demiri içindeki muhtevâsı dışında, tabiatta N. cevherleri içinde, bileşimler durumunda bulunur. Bunlar arasında en önemlileri Gernierit (Ni, Mg) H_2 Si O_4, içinde N. bulunan Magnetopirit (Fe, Ni) S, N.'li Arsenopirit ve Kalkopirit'tir. Başlıca N. üreticileri Kanada, Sovyet Rusya, Yeni Kaledonya ve Birleşik Amerika Devletleri'dir.

N. üretiminde cevher, kavurma yolu ile zenginleştirilir, NiO durumuna getirilen ve çağunlukla, kömür yardımıyle redüksyona tâbi tutulur. Artık olmayan bu N.'in arıtılması için, bir ara kademe olarak, sıvı hâlinde N. tetrakarbonil Ni $(CO)_4$ kullanılır ve termik yöntemle % 99,8 arık N. elde edilir. Daha çok Birleşik Amerika'da kullanılan bir yöntem ise elektrolizdir.

Element olarak N., parlak beyazdır, genleşebilir, kaynak yapılabilir, ve bazı alışımları gibi ferromagnetiktir. N., gaz ve özellikle karbonmonoksidi kolaylıkla masseder, rutubetli hava, alkali ve organik sıvıların, hemen hemen hiçbirinden etkilenmez. Yoğun olmayan asitler ancak uzun sürede N.'e etki yapabilir. Yoğun hidroklorik ve nitrik asitler ise N. üzerinde ince bir oksit tabakası meydana getirdikten sonra, etkilerini kaybederler. Metal eşyanın nikelajında, N. amoniyum sülfatı, elektrolit görevini sağlar. Artık N. tozu, özellikle hidrojenasyonda, katalizör olarak önem taşır. N. alışımları çok olup, ısı, korozyon ve asit etkilerine karşı dayanıklı olduklarından, madenî para, kimya araç ve gereçleri, mutfak eşyası v. b. için öncelikle kullanılır. (S. Ediger)

NİKELAJ (Fr. nickélage) : Dış etkenlerle korozyona karşı korunması gerekli bir metalin koruyucu nikel tabakası ile, elektroliz yolu yardımı ile kaplanması. N. ile kaplanacak madenî eşya, bir kap içinde nikel tuzu çözeltisine sarkıtılır ve doğru akım kaynağı katoduna bağlanarak kap içindeki anot plakalarından gelen iyonlar akımına mâruz bırakılır. Kaplamayı sağlayacak nikel metali, önce, çözeltiden sağlanır ve eksileni, sürekli olarak, anottaki nikel metalinden tamamlanır. Kaplama tabakasının kalınlığı, akım gücü ve süresi ile orantılıdır. (E. Ediger)

NİKELİN, 1. Elektrik dirençlerinde kullanılan, % 68'i bakır ve % 32'si nikelden oluşan bir bakır - nikel alaşımı maddesi.

2. NiAs, açık bakır kırmızısı renginde, sertliği 5, porselen üzerinde kırmızımsı kahverengi çizgi bırakır, gevrek, heksagonal kristal sisteminde kristalleşir, özgül ağırlığı 7,5 olan bir mineral. (E. Ediger)

NİKEPHORİON, Orta Fırat'ın kuzey kıyısında eski bir Yunan şehri. Plinius'a göre bu şehir, Büyük İskender tarafından kurulmuştur. Askerî ve iktisadî bir merkez olarak büyük bir rol oynayan bu şehir, M. Ö. 250'ye doğru Romalıların eline geçmiştir. İmparator Gallianus devrinde (M. S. 260 - 268) Sofist Kallinikos Sutorios şerefine şehre Kallinikon adı verilmiştir. 540 yılında Sâsânîler tarafından tahrîb edilmişse de, İustinianos tarafından yeniden onarılmıştır. (H. Eren)

NİKEPHOROS, Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans)'nda üç imparatorun adı:

1. **I. Nikephoros** (ölm. 811), İmparatoriçe Eirene'nin maliye nâzırı iken 802 yılında imparatoriçeyi devirerek onun yerine geçmiştir. İmparatorluğu 811'e kadar sürmüştür. 806'da Hârûnü'r-Reşîd tarafından yenilgiye uğratılmıştır. 811'de Bulgarlara karşı harbe girmiş, başlangıçta başarı kazanmış, sonradan Kurum Han tarafından muharebede öldürülmüştür.

2. **II. N., Phokas** (913? - 969) (imparatorluğu: Han 963-969), İmparator VII. Konstantinos ve II. Romanos idaresinde asker olarak Girit'i Araplar'dan almış (960 - 961); Romanos ölünce, iki genç prens (II. Basileios ve VIII. Kostantios) ile birlikte nâib olmuştur. Prenslerin anası Theophano ile evlenmiş, Kuzey Suriye ve Kilikya'yı almıştır (964 - 966); daha sonra da Antakya ile Haleb'i ele geçirmiştir (969). Yeğeni İoannes Tsimiskes tarafından öldürülmüştür. En büyük Bizans imparatorlarındandır.

3. **III. N., Botaniates** (ölm. 1081), 1078 - 1081 yılları arasında imparatorluk yapmıştır. Asya ordusu tarafından imparator olarak seçilmiştir. I. Aleksios Komnenos onu tahttan çekilmeğe zorlamıştır. (V. Örs)

NİKEPHOROS II : XI. yüzyıl Bizans minyatürü.

NİKEPHOROS III : XI. yüzyıl Bizans minyatürü.

NİKOGOS (Hânende ve Tanbûrî **Nikogos Ağa Taşcıyan)** (1836 - 9.IX.1885), Ermeni asıllı şarkı bestekârı. İstanbul'da Hasköy'de doğdu, aynı yerde 49 yaşında öldü. Kapriel Eranyan'dan musiki öğrendi. Ermeni kilise musikisi, aynen Türk Musikisi makam ve usullerini kullandığı için, Türk Musikisi de öğrenmiş oldu. Çocukluğunda Dede Efendi'den bir miktar meşk etti. Sonra Dede'nin talebesi olan Dellâl-zâde İsmail Efendi'den ders alarak ilerledi. Bu arada müstakbel sadrâzam Ahmed Vefik Paşa'dan edebiyat öğrendiği de söylenir. Sultan Mecid devrinin (1839 - 1861) sonlarına doğru, Dellâl-zâde'nin tavassutu ile musiki hocası olarak Enderûn-ı Hümâyûn'a girdi. Sadrâzam Âlî Paşa'nın konağında çalıştı. Musiki meraklılarından Dâmâd Müşir Edhem Paşa (b. bk.) da, N.'u himaye edenlerdendir. Bir çok eski eseri, N.'un okuyuşundan notaya aldırtarak meşhur koleksiyonuna kattı. Bu eserlerde mehaz, onları N.'a geçen Dellâl-zâde ve Dellâl-zâde'ye geçen Dede Efendi'dir. N., bu iş için Edhem Paşa'dan büyük para aldı. Bu arada N., 1910'da ölen kardeşi Agop Taşcıyan'la beraber *Nıvak Osmanyan* (Osmanlı Musikisi) adlı iki haftada bir çıkan bir musiki dergisi yayınladı. 1861'de çıkan bu dergi veya gazete, henüz incelenmiş değildir. 1873'te Rusya'da Ermenistan'da Eçmiadzin'de oturan Ermeniler'in en büyük patriği IV. Kevork, N.'u davet etti. Eçmiadzin'e giden bestekâr, Ermeni kilisesinin şarakan'larını notaya aldı ve bu eser 1875'te Ermenice olarak basıldı. N., 1879'da Kumkapı Meryem Ana kilisesine baş muganni oldu. İyi bir Türk Musikisi hânendesi olan bestekâr, tanbur da çalışıyordu. Topkapı Ermeni mezarlığına gömüldü. Agop Taşcıyan'dan başka Kapril (b. bk.) ve Sînekemânî Nişan (b. bk.) adlı kardeşleri de müzisyendir. Hıristiyan olmasına rağmen Mevlevî-hâneler'e devâm eder ve Âyîn okurdu. Meşhur Şeyh Ahmed Celâleddin Dede (b. bk.), N.'un talebesidir. 200'den fazla şarkı besteleyen N.'un zamanımıza 63 şarkısı gelebilmiştir. Güfteleri elimizde olan Sultan Aziz'e (1861 - 1876), annesi Pertev-Niyâl Vâlide-Sultân'a, efendisi Sadrâzam Âli Paşa'ya bestelediği medhiyeler ve emsali, unutulmuştur. Nota yazan bir bestekârın eserlerinin unutulması, musikimize mahsus garabetlerdendir. Maamafih Ermenice musiki kitapları henüz Türk müzikolojisi bakımından çok az incelendiği için, buralarda, N.'un ve başka bestekârlarımızın bilinmeyen eserlerine rastlanacağı hemen hemen muhakkaktır. Yukarıda verilen biografi, daha çok Ermeni kaynaklarına dayanmakla beraber, doğruluğu kesin şekilde iddia edilemez. Başka N.'ların biografileri ile karışmış olmak ihtimali vardır. Fakat bugün için, daha kesin bir biografi tesbît etmemiz mümkün olmamıştır. Zira bir de Kemânî Nikogos vardır ki, Kemânî Sebuh'un talebesidir, "Hudâverdi" lakabıyle tanınmış ve padişah huzûrunda çalmıştır. Hattâ bir müzisyen N. daha olacağını tahmîn edilebilir. 1863'te bir han odasında musiki dershânesi açan N., 2 ay sonra bu müesseseyi kapatmıştır. Zira tedrisat işi bu sıralarda Enderûn-ı Hümâyûn'da, Harem-i Hümâyûn'da, Mızıkay-ı Hümâyûn'da, başta Mevlevî dergâhları olmak üzere tekkelerde, nihayet mâruf üstadların evlerinde, musiki meraklısı ricâlin konaklarında yapılıyordu. İyi bir şarkı bestekârı olan N.'un bâzı eserleri çok parlaktır. Tabiî çağdaşı Ârif Bey, onu da emsali gibi gölgede bırakmıştır. Hüseynî Yürük Aksak, Ferahnâk Düyek, Acem-Kürdî Ağır Aksak (Sevdi gönlüm...), Muhayyer-Kürdî Düyek, Şevk-Efzâ Yürük Aksak Şarkılar'ı, en güzel eserleri arasındadır. N.'un 21 makamdan elimizde bulunan 63 şarkısı vardır. (Y. Ö.)

NİKOLAOS DAMASKENOS (Yun.; **Lat. Nicolaus Damascenus = Şamlı Nikolaus)** (M. Ö. I. yüzyıl), Yunanlı tarihçi. Roma imparatoru Avustus ile Yahudiye kralı Büyük Herodes'in arkadaşıdır. Bir dünya tarihi yazmış, ama bunun ancak bazı parçaları bize gelmiştir. (V. Örs)

NİKOLAY, iki Rus çarının adı.

1. **N. I, Pavloviç** (Tsarskohe Selo 1796 - Petersburg 1855) (çarlık süresi: 1825 - 1855), 1817'de Prusyalı Prenses Charlotte ile evlenmiştir. Bu prenses, III. Friedrich Wilhelm'in kızı olup Rusça Aleksandra Feodorovna adını almıştır. N., 1825'te ağabeyi Çar I. Aleksandr'ın halefi olmuştur. Dekabrist ayaklanmasını bastırdıktan sonra, kendini monarşik prensipin koruyucusu olarak kabûl etmiştir. Rusya'da manevî hayatı da kontrol altında tutmuştur. Emriyle, yapılması tasar-

NİKOLAY I

lanan bir toprak reformuna dair öngörüşmeler uzun zaman sürdürülmüş ise de, küçük kanunî tedbirlerden başka bir sonuç vermemiştir. İran'a (1826 - 1828) ve Türkiye'ye (1828-1829) karşı yaptığı seferler başarı ile sonuçlanmış; Rus topraklarını genişletmiştir. Polonya ayaklanması (1830 - 1831) bastırıldıktan sonra Kongre, Polonya'nın yarı - devlet durumunu kaldırmış; Avusturya kendisinden Macaristan'daki ayaklanmanın bastırılması için bir ordu gönderilmesini rica edince (1849), büyük kuvvetlerle Macar millî ihtilâlini bastırmıştır. Doğu siyaseti N.'ı Kırım Harbi'ne sürüklemiş ve başarısız kalmıştır.

NİKOLAY II

2. N. II, Aleksandroviç (Petersburg 1868 - Ekaterinburg 1918) (çarlık süresi: 1894 1917), I. N.'ın oğlunun torunu. 1894'te İngiliz eğitimi görmüş olan Hessen Prensesi Alice ile evlenmiştir. İç siyâsette II. N., önce babası III. Aleksandr'ın otokratik idaresini sürdürmüştür. Ancak, Rusya için başarısız geçen Rus - Japon Harbi sırasında (1905) patlak veren ihtilâl, çarı kendi görüşüne aykırı harekete zorlamıştır. 1905 tarihli Ekim Manifestosu'nda (17 - 30 Ekim) halka genel seçim hakkı, Duma adını taşıyan ve halkı temsîl eden parlamentonun açılması gibi önemli haklar bahşetmiştir. Ancak, iki yıl sonra 1907'de, P. Stolopin'in desteği, Duma üyelerinin seçimini muhafazakârlar lehine sınırlamıştır. Çarın şahsî inisiyatifiyle birinci Haag Barış Konferansı toplanmıştır (1898 - 1899). Diğer işlerde dışişleri bakanlarının tavsiyelerine uyarak, geleneksel dış siyâsetinin temâyüllerine bağlı kalmıştır. Bu siyâset, 1914'te, Rusya'nın Balkanlardaki nüfûzunu sürdürmek için harbi bile göze almasını gerektiriyordu. Harp patlayınca, devlet kasasına yılda hiç değilse 800 milyon ruble getiren, ancak halk için çok kötü sonuçlar doğuran nokta tekelini kaldırmıştır. Bakanlarının sözüne uymayarak 1915'te N. orduların başkumandanlığını kendi eline almıştır (General M. Alekseev yüksek karargâh başkanı idi). Karargâh'ta N., Rusya'nın iç durumunu iyice bilmediği ve kısmen sorumsuz ve beceriksiz müşavirlerin de etkisinde kaldığı için halk beslenmesinin ve ulaşımın çöküntüsüne mânî olamamıştır. İhtilâl çıkınca, generallerinin baskısı altında tahttan feragat etmiştir (15.3.1917). Önce tutuklanmış, İngiltere hükûmeti İngiltere'ye sığınma ricâsını reddedince, Sibirya'ya sürülmüştür. Bolşevik idâresi altında, imparatoriçe, 14 yaşındaki veliaht ve 4 kızı ile birlikte, Yekaterinburg'un Bolşevik düşmanı askerler tarafından işgalinden önce katledilmiştir. (V. Örs)

NİKOLAY NİKOLAEVİÇ, Rusya büyük dukaları. Bu adı iki büyük duka taşımıştır:

NİKOLAY NİKOLAEVİÇ (1856 - 1929)

1. Nikolay Nikolaeviç (Tsarskoye Selo 1831 - Alupka, Kırım 1891), İmparator I. Nikolay'ın üçüncü oğlu ve İmparator II. Aleksandr'ın küçük kardeşi. 16 yaşında ordu hizmetine girmiş, 1855'te kısa bir süre için Kırım savaşında Sevastopol kuşatmasında bulunmuş, sonradan Kafkasya savaşına katılmıştır. Yüksek ordu hizmetlerinde bulunmuştur. Türkiye'ye karşı yapılan 1877 savaşında Tuna ordusuna kumanda etmiş ve Balkan dağlarını geçmiştir. Seferin sonuna doğru istifa etmiş ve yerine Totleben (b. bk.) tayin edilmiştir.

2. Nikolay Nikolaeviç (Petersburg 1856 - Antibes Fransa 1929), I. N. N.'in oğlu, İmparator II. Nikolay'ın amcası. 1877 - 1878 Türk Rus savaşına genel kurmay subayı olarak katılmış ve bundan sonra yüksek ordu hizmetlerinde çalışmıştır. 1914 seferberliğinde Rus ordularının başkumandanı olmuştur. I. Dünya Savaşında Rusya'nın birinci askerî şahsiyeti idi. Ağustos 1914'te Doğu Prusya'ya karşı taarruza geçmiş ve Masur göllerindeki yenilgisine rağmen, Narev ırmağı üzerinden saldırısını sürdürmüştür. 1915'te Rus ordusu ülkenin batısını boşaltmak zorunda kalınca, N. N. başarılı bir manevra sayesinde orduyu bir felâketten kurtarmıştır. 8 Eylül 1915'te başkumandanlıktan uzaklaştırılmış ve Kafkasya'ya gönderilmiş, Kafkasya genel nâibi ve Kafkasya ordusu başkumandanı olmuştur. 1919'da bir İngiliz savaş gemisiyle Rusya'yı bırakmış ve Fransa'da yerleşmiştir. (V. Örs)

NİKOL'SKİY, Nikolay Vasil'eviç (Yurmikeykino, Yadrinsk 1878 - 1961), Çuvaş Türkoloğu. Kazan'da Ruhanî Akademisinde okumuştur. 1903 yılından başlayarak Kazan Ruhanî Akademisinde misyonerlere Çuvaşça dersleri vermiştir. Buna paralel olarak, Ortodoks Misyoner Derneğine bağlı Tercüme Kurulunda da görev almıştır. 1905'te Kazan Üniversitesinde Arkeoloji, Tarih ve Etnografya Derneği üyeliğine seçilmiştir. 1906'da Kazan Ruhanî Akademisinde tarih dersleri verdiği gibi, 1907'de de Çuvaşça öğretimine başlamıştır. 1915'te Kazan Üniversitesinde doçentlik sanını kazanan N., Volga uluslarının tarihi ve etnografyası üzerinde dersler vermiştir. 1922'de Kazan Üniversitesi Sosyal İlimler Fakültesinin kapatılması üzerine Doğu Pedagoji Enstitüsünde çalışmaya başlamıştır. 1928'de bu enstitüde Çuvaş tarihi, etnografyası ve folkloru profesörlüğüne getirilmiştir. Bu enstitüde Çuvaş dili, tarihi ve folkloru dersleri veren N., 1940'ta Mari Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlmî Çalışmalar Enstitüsünde görev almıştır. Son olarak, N. 1948 - 1950 yıllarında Yoşkar - Ole'de Pedagoji Enstitüsünde çalışmıştır. Türkoloji alanında N., *Russko - çuvaşskiy slovar'* (Rusça-Çuvaşça sözlük) [1909] adlı eserin yazarı olarak tanınmıştır. (H. Eren)

NİKOMEDES, Bitinya'da üç kıralın adı:

I. Nikomedes (kırallığı: M. Ö. 278 - 250), 264'te Bitinya'yı birleştirmiş ve Nikomedia'yı kurmuştur (Nikomedia sonradan İznikmid ve en son olarak İzmit adını almıştır).

II. Nikomedes (Epiphanes lâkabını almıştır) (kırallığı: M. Ö. 142 - 91).

III. Nikomedes (kırallığı: M. Ö. 91 - 74), Pontos kıralı Mitharidates'e karşı savaşmış ve Romalılar'a karşı dostluk politikası gütmüştür. Ölümünden sonra Bitinya, Roma İmparatorluğu'nun bir vilâyeti olmuştur. (V. Örs)

NİKOTİN, formülü $C_{10}H_{14}N_2$ olan ve tütünde bulunan bir alkaloid. Adını, Fransa'da tütünü yaymağa çalışan Fransız diplomatı ve bilgini Jean Nicot (aş. yu. 1530 - 1600)'dan almıştır. Tütün, malat ve sitrat şeklinde ihtiva ettiği N.'den başka, daha küçük miktarda nikotein, nikotellin ve nikotimin de ihtiva eder.

N., 1828'de Posselt ve Reimann tarafından izole edilmiştir. Pinner ise terkibini bildirmiş, Pictet de sentezini yapmıştır. Tütün % 1 - 8 N. ihtiva eder. Değeri düşük tütünlerin N. yüzdesi, makbul tütünlerinkinden yüksektir. Sade N., renksiz bir sıvıdır. Kokusu iğrenç olup, tütününkini hatırlatmaz. Havanın etkisiyle kahverengi olur ve kısmen reçine hâline gelir. Yoğunluğu 1,009, kaynama noktası 247'dir. Su, alkol ve eterde kolayca çözülür. En şiddetli zehirlerden biridir. N.'in kendisi bitersiyer bir baz olup polarize ışığı sola çevirir; N. tuzları ise bunu sağa çevirirler.

NİKOV, Petăr (Burgaz 1884 - Sofya 1938), Bulgar tarihçisi. München ve Viyana üniversitelerinde okumuştur. 1920 yılında Sofya Üniversitesi'nde görev almış, 1923'te profesörlüğe tayin edilmiştir. Bulgar İlimler Akademisi muhabir üyeliğine seçilen (1923) N., daha sonra asıl üyeliğe getirilmiştir (1937). Ölümüne kadar Sofya Üniversitesi'nde Bulgar tarihi profesörü olarak çalışan N., Balkan ülkelerinin tarihi üzerinde durmuş, özellikle Bulgar tarihi alanında birçok eser vermiştir. Çalışmalarında tarihî olayları gerçeğe en yakın bir biçimde yansıtmaya büyük değer verdiği gibi, kronolojiye de bağlı kalmıştır. Bu bakımdan Bulgar tarihçileri arasında özel bir yer tutmuştur. N. Orta Çağda Tatarlarla Bulgarlar arasındaki tarihî ilişkileri araştırmış, Bulgar - Macar ilişkilerine de değinmiştir. Bulgaristanın Osmanlı Türkleri tarafından fethi üzerinde de durmuştur. Vidin çarlığı ve Şişman ailesinin sonu konusunda da bir çalışma yapmıştır. (H. Eren)

NİKRİS, damla hastalığına verilen eski bir ad. Bk. DAMLA HASTALIĞI.

NİKRÎZ, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. N.'den elimizde 138 parça vardır ki, makamlar listesinde 39. sırayı alır. Tam imlâsı "Nîkrîz" ve eski imlâsı "Nîrîz"-dir. Bir çok makam gibi, Türkler'in bir an'anesi olarak, coğrafya adıdır. Bugün İran'da kalan, Fars eyâletindeki bir şehirdir (Şîrâz ile Kirmân arasında). En eski makamlardan, en az 7 asırlıktır. "Nikrîz-i Kebîr" ve "Nikrîz-i Sagıyr" diye menşeinden beri ikiye ayrılmıştır. Birincisi, bugünkü N.'dir ki, XV. asrın 2. çeyreğinde Hızr b. Abdullah, "Hicâz âgaaze eder, döner râst karâr eder" şeklinde yazar. Dizisi bir sekizli içinde gösterilebilen (yani bir beşli ile bir dörtlü birleşerek yapılmış) basit görünüşlü mürekkep makamlardandır. N. beşlisi (b. bk.) ile rast dörtlüsünden (b. bk.), ikinci şekli ise yine N. beşlisi ile bûselik dörtlüsünden (b. bk.) müteşekkildir. Bu bûselik dörtlüsü, nevâ (re) perdesindedir (nevâ, hüseynî, acem, gerdâniye). İkinci çeşit N., eskilerin "Nikrîz-i Sagıyr = Küçük Nikrîz" dedikleridir. Dizisi inici - çıkıcıdır. Umumiyetle sonlara doğru inici bir seyir tâkîb ederek N. beşlisi ile rast (sol) perdesinde durur. Güçlüsü — beşli ile dörtlünün birleştiği ses olan — nevâ (re) perdesidir. Donanımına si bakıyye bemolü (dik kürdî) ile fa ve do bakıyye diyezleri (evc ve nîm hicâz) konulur. Hicâz'daki gibidir. Farkı, hicâz beşlisinin yerini N. beşlisinin almasıdır. Bûselik dörtlüsü kullanan N.'de ise fa, bekar (acem) yapılır (Hümâyûn gibi). Dizisinde niseb-i şerîfe'den 5 tane bulunduğu için, gizli mütenâfir sayılır. Orta sekizlideki sesleri, pestten tîze doğru, şöyledir: rast, dügâh, dik kürdî, nîm hicâz, nevâ, hisâr, evc (veya acem) ve gerdâniye. Orta derecede kullanılmış, hususiyeti olan, güzel bir makamdır. Kederli bir azamet, esrarlı bir hüzün duygusu verir. (Y. Ö.)

NİKRÎZ BEŞLİSİ, Türk Musikisi'nde, Nikrîz (yk. bk.) makamının teşkîlinde kullanılan beşli. Ayrıca bir dörtlüsü yoktur. Rast perdesindeki nikrîz beşlisi şudur: rast, dügâh, dik kürdî, nîm hicâz, nevâ (sol-lâ-si bakıyye bemolü-do bakıyye diyezi-re) (T+S+A+S). (Y. Ö.)

NİKSAR, Tokat iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 072 km², nüfusu 77 936 (1975)'dır. İki bucağı (Çamiçi, Gökçeli), 100 köyü vardır. Bu köylerin sekizi 1 000 - 2 000 nüfuslu, üçü 2 000 - 3 000 nüfusludur. Bunlardan Başçiftlik köyünde ortaokul vardır. N., XIX. yüzyıl ortalarından beri ilçedir. Köylerin çoğu 300 - 600 nüfusludur.

İlçe arazisi, ilin kuzeydoğu bölümünde, Reşadiye ile Erbaa arasındadır. Kuzey ve güney bölümleri dağlık ve tepelik (1 000 - 1 500 m) olup, bunlar arasında geniş N. Ovası vardır. Bu ovada Kelkit ırmağının bir kesimi uzanır. Uzunluğu 50 km ye yaklaşan, en geniş yeri 10 km kadar olan ve genç çöküntüler sonucu oluşmuş bulunan bu ova, alüvyonlarla ve verimli topraklarla örtülüdür. Ovadaki bataklık ve sazlıklar, çok yerinde, kurutulmuş, Fatlı regülatörü ve kanallar yardımıyle sulama işleri düzenlenmiş, burası türlü ürünlerin yetiştirildiği (tahıl, meyve ve sebze bahçeleri, sanayi bitkileri) bir tarım alanı olmuştur. Ovanın yakın çevresindeki tepelikler ise Üst Kretase flişlerinin çok yer tuttuğu kıvrımlı bir yapı gösterir. Kuzeydeki dağlar Üst Kretase volkanik fasiyesli arazidir ki, bunun bir ucu N. şehrinin kurulu olduğu yere doğru uzanır. Ovanın güneyinde metamorfik taşların çok yer tuttuğu eski arazi bulunur. İlçe arazisi, Kuzey Anadolu deprem kuşağı içinde bulunduğundan burada türlü tarihlerde yer sarsıntıları olmuş, bunların bazıları önemli zararlara yol açmıştır (1939 ve 1942 depremleri gibi).

İlçenin başlıca akarsuyu, Kelkit ırmağının buradaki bölümü ile buna kuzey ve güneyden karışan birkaç deredir. Kelkit ırmağı burada geniş ve derince olup, yazın da pek geçit vermez. Ovanın türlü yerlerinde sazlık ve bataklıklar oluşmuştur.

İlçe topraklarında Karadeniz ardı iklimi olarak adlandırılan iklim hüküm sürer. Kışlar soğuk veya serin, yazlar oldukça sıcak geçer. Yıllık yağış tutarı 450 - 500 mm kadardır. Bu yağışların yarıdan çoğu kışın ve ilkbaharda olur, yazın da aylık ortalama olarak 15 - 30 mm kadar yağmur düşer. Dağlık ve ormanlık yerler, ovaya göre yazları daha az sıcak olur.

NİKSAR : Bir görünüş.

İlçenin dağlarında yer yer iyi korunmuş ormanlarla kısmen bozulmuş ormanlar vardır (55 bin ha. kadar). Burada Devlet Orman İşletmesi müdürlüğü bulunmaktadır. Başlıca ağaç çeşitleri meşeler (Quercus), çamlar (Pinus) ve kayın ağaçları (Fagus)'dır. Bazı yerlerinde yabanî zeytin ağaçları bulunduğu gibi, yer yer incir ve nar da yetişir. İlçenin orman ve fundalıkları dışındaki yerleri tarım alanlarıdır (50 bin ha. kadar). Otlaklar da vardır. Bu ekilen ve dikilen topraklarda tahıl, tütün, baklagiller, meyve, sebze, bağ yetiştirilir.

İlçe merkezi olan N., Kelkit ırmağına karışan Çanakçı deresi boyunda, volkanik malzemeden oluşmuş kuzeydeki dağlık yerin ovaya uzanan bölümünde kurulmuştur. Nüfusu 19 082 (1975)'dir. 1927'de 6 000 kadar nüfuslu idi. Bu küçük şehir, Tokat ve ötelerini Çamiçi, Akkuş ve Tekkiraz üzerinden Ünye'ye bağlayan pek dönemeçli karayol üzerindedir. Kasabanın denizden yüksekliği 375 m dir. Bu yol uğrağı yerin pek eski bir yerleşme merkezi olduğu üzerinde durulmuş, burada bir Eski Çağ şehri olarak Kaberia veya Kabira'nın bulunmuş olduğu, bu yerin adının Neocaesarea (Neokaisaria) olmuş bulunduğu, daha sonra Nigissar olduğu, Selçuklular çağında N. adının kökleştiği anlaşılmaktadır. N.'daki en eski eserlerden biri kaledir. Günümüzde bir bölümü ayakta duran bu kale, şehrin çekirdeği durumundadır. N.'da eski ve san'at değeri bulunan, günümüze kadar ulaşabilmiş olan eserlerin hemen hepsi Dânişmendliler ve Selçuklular devrinden kalmadır. Başlıcaları Ulucami (Anadolu'nun en eski camilerinden biri), Yağıbasan medresesi ve camii (kalenin eteğinde), (Çöreğibüyük camii, Melik Gazi, Kulak, Hacı Çıkrık, Kırkkızlar türbeleridir.

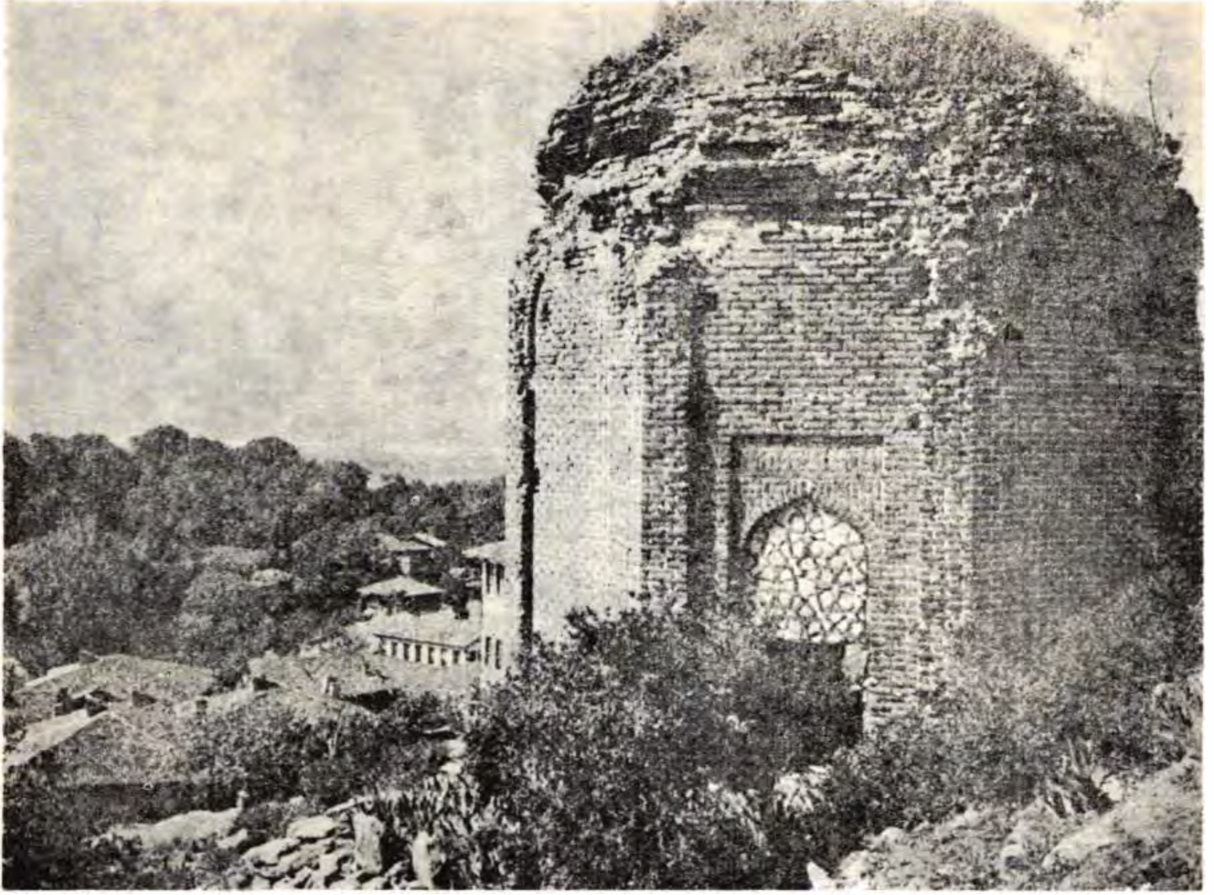
N. belediyesi 1876'da kurulmuştur. Yakın tarihlerde geçirmiş olduğu depremlerde yer yer yıkılmış, mal ve can kaybı olmuş bulunan N.'ın bir vâdî içinde, dik yamaçlı yerlere dağılmış olması belediye işlerini zorlaştırmıştır. Bununla beraber, şehir bahçeler arasında 2 - 3 katlı ahşap yapıların çok bulunduğu ve son yıllarda tuğla ve beton yapıların çoğaldığı güzel görünüşlü bir yerleşme yeridir. Şehirde 25 yataklı bir sağlık merkezi, iki eczahane, çevrede tuğla ve kiremit fabrikası, beton büz, ayakkabı yapımevleri, 4 ilkokul, ortaokul, kız san'at okulu, 2 km güney - doğusunda Ayvaz menbâ suyu, işlek bir çarşısı, pazarı vardır. Şehrin Tokat, Reşadiye, Erbaa ve Ünye'ye iyi yollarla bağlantıları bulunmaktadır. Haftada bir gün pazar kurulur. Şehrin içme ve kullanma suyu çevre kaynaklarından sağlanarak pik borularla getirilmiştir. Aydınlatma işleri hidroelektrik enerjisiyle sağlanmaktadır.

Tarih : N., hattâ onun az batısındaki Lâdik, Selçuklular çağında Anadolu'nun ikinci derecede mühim kültür merkezleri idi. N. âbideleri, 1939'dan önce Türk mimarî tarihi mütehassısı Albert Gabriel (b. bk.) tarafından incelenmiştir.

N.'ın Türklerce orijinal adı *Nik Hisâr* (= iyi hisâr) dan geldiği söylenmekle beraber, aslında şehrin klasik ismi olan "Neocaesarea (= Yeni Kayseri)'den bozulduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyanlık tarihinde adı geçen yerlerdendir. 1071'den az sonra Türkler tarafından fethedilmiştir. 1140'ta imparator İoannis Komnenos kaleyi 6 ay kuşatmakla beraber Türklerden geri almamıştır. 1185'e doğru II. Kılıçarslan'ın oğullarından Me-

NİKSAR : Çöreğibüyük türbesi kapısı.

NİKSAR : Kırgızlar Türbesi (arka planda Kelkit Çayı vâdîsi).

lik Berkyaruk, buraya vali tâyin edilmiştir. 1512'de Safevîler şehri tahrîb etmişlerdir.

N. kalesi bir Bizans eseridir. Selçuklu ve Osmanlılar tarafından şimdiki şekline getirilmiştir. Ulucami, 1145'te Dânişmendliler tarafından yaptırılmıştır. "Melik Gazi Camii" de denmektedir. XV. asırda Osmanlılar tarafından onarılmıştır. N., bir ara Dânişmendoğullarının başşehri idi. Bu hânedân mensuplarının bir kısmı burada gömülüdür, Melik Gazi, Hacı Çıkrık, Kulak Künbetleri, Melik Yağıbasan türbesi, hep XII. yüzyıl Dânişmendli eserleridir. Yağıbasan camii, 1157'de Dânişmendli melîki Yağıbasan tarafından yaptırılmıştır. Sungur Bey, Karanlık Türbeleri ile Işık Tekkesi de bu yüzyıla âittir. Kırkız Türbesi, XIII. yüzyıl Selçuklu eseridir. Tek Kemerli Taşköprü, Roma eseri olmakla beraber, bugünkü şeklini Osmanlı çağında almıştır. N.'ın Ayvaz yazlık yeri, manzarası, havası ve nefis karpuzları da meşhurdur. (R. İzbırak)

NİL (Lat. Nilus, Yun. Neilos, Ar. el - Bahr veya en - Nîl, el - Bahrü'n - Nîl), Afrika kıt'asının kuzey - doğusunda bir nehir. N., muhtemelen dünyanın en uzun nehridir. Eskiden Mississippi - Missouri nehirlerinin dünyanın en uzun nehri olduğu sanılıyordu; ancak A. B. D. ordu mühendislerinin yaptığı en son ölçmeler, bu iki nehrin uzunluğunun eskiden sanıldığından daha az olduğunu gösterdi. Öte yandan Amazon nehrinin N. ile boy ölçüşebileceği düşünülürse de, bu nehrin boyu ancak 1/1 000 000'luk haritalardan ölçülmüştür. Halbuki N. nehrinin uzunluğu 1/250 000 ilâ 1/100 000'lik haritalardan çıkarılmıştır. Amazon'un uzunluğu daha detaylı haritalardan ölçülürse, tahmin edilen uzunluğunda artma görülebilir. N. nehrinin, en uzak kolu olan Rosetta'dan Akdeniz'e kadar olan bütün uzunluğu 6 700 km.'dir.

N. nehrinin havzası 2 800 000 km²'yi geçer, Afrika yüzölçümünün onda birine yakındır. Siyasî bakımdan, Burundi, Ruanda, Tanzanya, Kenya ve Kongo'yu kısmen sulayan nehir, Etyopya'nın batı bölümü ile Uganda, Sudan ve Mısır'ı sular. N., başlıca üç nehrin birleşmesinden meydana gelir: Ak N., Gök N. ve Atbara.

Ak N. : N.'in en uzun kolu olan Ak N., nehrin taşıdığı suyun yedide dördünü getirir. Ak N.'in ana mecrası Doğu Afrika'daki Victoria gölü çevresinde başlar. Burada, iki ayrı nehir sistemi vardır : Victoria N.'i ve Albert gölü sistemi. Bu sistemdeki akarsulardan ikisi Ruvuvu ve Niavarongo (Nyawarongo), N.'in başlangıcı sayılabilir. Çünkü bunlar birleşerek Kagera'yı meydana getirirler. Kagera, Voctoria gölüne dökülen akarsuların en önemlisidir. N., bir iç deniz büyüklüğündeki Victoria gölünden Ripon çavlanlarıyla ayrılır. Bu çavlanlar, şimdi, Owen çavlanlarında yapılan baraj yüzünden, su altında kalmıştır. Bu kesimde nehre Victoria N.'i denir. Victoria N.'inin mecrasının ilk 80 km'si kayalıktır ve çavlanlarla doludur. Namasagali'den sonra ulaşıma elverişli hâle gelir. Kuzeydeki Kioga gölünden sonra, batıya dönünceye kadar N.'de yine ulaşım imkânı vardır. Daha sonra Murchisson çavlanları meydana gelir ve nehir bundan sonra Albert gölüne dökülür. Albert gölünden sonra Bahrü'l - Cebel adını alan nehir, kuzeye doğru akışına

NİL : Hartum'da Beyaz ve Mavi Nil'in birleşmesi.

devam eder. Bu kesimde nehir ovaya indikten sonra bataklıklar içinde kalır ve taşıdığı suyun yarısını kaybeder; bu bataklık bölgenin yarısına doğru ayrılan bir kol müstakil olarak kuzeye doğru akıntısına devam eder. Bu kola Bahrü'z - Zürâf denir. Bahrü'l - Cebel, bataklık bölgesindeki mecrasının sonunda batıdan gelen Bahrü'l - Gazâl ile birleşir, daha sonra Bahrü'z - Zürâf da bunlara katılır. Böylece birleşen nehirler Ak N. adını alır ve Malakal'dan itibaren kuzeye doğru akmaya başlarlar. Bahrü'l - Gazâl nehri de, batıdan gelen Bahrü'l - Arab ile, güney - batıdan gelen Lol kollarından meydana gelir. Ak N., Malakal'dan biraz önce, hemen hemen kuzeye dönme noktasında, doğudan Sobat kolunu alır. Buradan itibaren Hartum'a kadar nehrin akışı durgundur. Burada Gök N. ile birleşir.

Gök N.: N. nehrinin taşmalarının sebebinin % 70'i Gök N.'dir. Nehir Etyopya'da Tana gölünden çıkar. Doğu, güney ve batıya doğru bir kavis çizdikten sonra güneyden Didessa kolunu alarak kuzeye yönelir. Nehrin çıktığı Tana gölünün yüksekliği 1 840 m'dir, ama çevresi yüksek dağlarla kuşatılmıştır. Nehir, gölden çıktıktan sonra, yaylanın genel seviyesinden 1 200 m derinlikte dar bir boğazdan akmaya başlar. Bu kesimde nehrin mecrası boyunca ilerlemek imkânsızdır. Boğazın bir kıyısına geçmek üzere nehrin katırlarla mecrasına inip, karşı tarafa çıkmak iki gün sürer. Nehrin küçük kolları da aynı şekilde dar ve sarp boğazlardan akar. Addis Ababa'yı Gocam'a bağlayan yol, Şafartak'taki bir köprü ile boğazı aşar. Gök N.'in sularının az bir kısmı Tana gölünden çıkar. Taşıdığı suyun önemli mikdarını Guder, Didessa, Jamma, Başilo gibi kollar getirir. Bunlar, sularını bazı kaynaklarda belirtildiği gibi eriyen karlardan değil, Etyopya yaylasından toplarlar. Nehrin kuzeye doğru olan yolunda Sennar barajı vardır. Bu baraj sayesinde Ak ve Gök N.'ler arasındaki "Cezîre" bölgesi sulanır. Gök N., Hartum'dan önce Dinder ve Rahad kollarını alır. Arapçada Bahrü'l - Azrak diye anılan nehir, Hartum'da Ak N. ile birleşir.

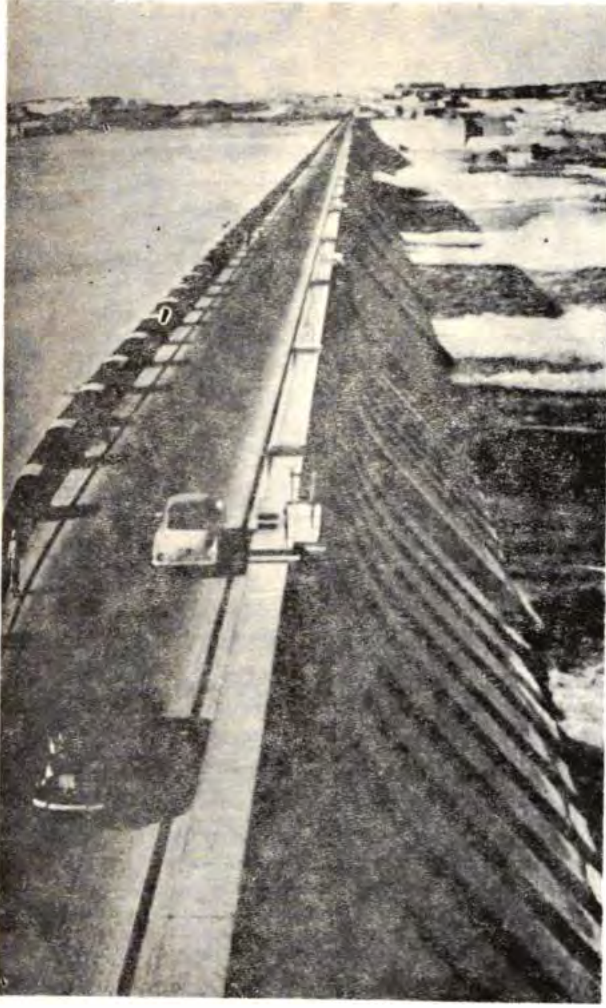
Asıl N. ve Atbara: Hartum'dan sonra asıl N. başlıyarak, dar bitki şeridi arasında, çöl içinde, kuzeye doğru akar. Bu kesimde N.'in sularından doğrudan doğruya faydalanmak mümkündür. Bu durum Atbara'ya kadar devam eder. N., burada son kolu olan Atbara'yı alır. Atbara'nın başlıca kolları Setit yahut Takazze ile Bahrü's - Selâm'dir. Ebû Hamid'den sonra güney - batıya yönelen nehir, Debba'dan sonra tekrar kuzeye dönerek Sudan topraklarından Mısır'a geçer. Nehrin ünlü altı çavlanı, Hartum ile Mısır'daki Asvân arasındadır. 1902'de Asvân'da yapılan baraj iki defa yükseltilmiş, yüksekliği 1950'de 53 m'yi bulmuştu. Daha sonra Seddü'l - Âlî denen çok büyük bir barajın yapımına başlandı. Asvân barajı 1. çavlan hizasına yapılmış, biriken sular Vâdî Halfa'ya kadar gelmiş ve 2. çavlan, baraj gölünün içinde kalmıştır.

Asvân'dan sonra, N.'in iki kıyısı boyunca şerit hâlinde alüvyonlu bir ova uzanır. Burası nehrin taşmaları sonucu meydana gelmiştir. Genişliği gittikçe artar ve en geniş yerine 20 km'yi bulur. Sulama yoluyla tarım yapılan bu ovanın iki yanında çöller yer alır. N., Kahire yakınlarında, sahile 170 km kala, iki büyük kola ayrılarak deltasına girer. Batıdaki kolu (el - Garbî) Reşid (Rosetta); doğudaki kolu (eş - Şarkî) da Dimyat (Damiet) şehrinden geçerek denize dökülür. Bu iki kolun arasında kalan bölge kanallarla sulanır. N.'in sularından faydalanabilmek için, kanallarla akmasını sağlamak amacıyla, seviyesini yüksek tutmak gerektiğinden çeşitli barajlar yapılmıştır. XIX. yüzyılın sonundan itibaren deltadaki tarımda, Kahire'nin altında, deltanın başındaki Mehmed Ali barajından faydalanılmaktadır. XX. yüzyılda, yukarı Mısır'da Siyut ve Nag Hamâdi barajları yapılmıştır. Güneyde ise Asvân barajı vardır. Nehrin başlangıç tarafında ise Victoria N.'in üzerindeki Owen çavlanları barajı nehrin akışını düzenler. Hartum yakınlarında ise Cebel Ulyâ barajı vardır. Hartum'un 360 km güneyinde de Sennar barajı bulunur.

N. taşmaları (feyezân) : N. nehrinin en büyük özelliği her yıl düzenli bir şekilde meydana gelen taşmalardır. Mısır toprakları verimliliğini bu olaya borçludur. Kahire'de haziran ortalarında en alçak seviyesine inen nehir, o tarihten sonra yükselmeye başlayarak ekim başlarında en yüksek seviyesine erişir. Tarih çağları boyunca, bu kabarmalar N. kıyılarındaki tarlaların en tabiî şekilde sulanmasını sağlamış, köy ve şehirler halkı arasında bayram vesilesi olmuş, taşkınlar ilâhî sebeplere bağlanmıştır. Araplar'ın Mısır'ı fethi sırasında bu ülkede "N. gelininin kurban edilmesi" âdeti vardı. Her yıl gelin gibi süslenmiş bir genç kız, bol bir taşma sağlaması için nehre atılırdı. Müslümanlar bu âdeti derhal yasak ettiler.

NİL : Asvân civarında Nil'in birinci şelâlesi.

NİL : Nil üzerinde Asvân Barajı.

N. taşmalarının sebebi Etyopya'ya yağan yağmurlardır. Her yıl aynı zamanda yağan yağmurlar Gök N.'i kabartmakta, bu da N.'in belirli zamanlarda taşmasını sağlamaktadır. Etyopya'daki yağmurlar ise Muson yağmurları veya başka tropik yağmurlar gibi nemli hava taşıyan atmosfer akıntılarıyla ilgilidir.

N. nehrinin su verimi yıldan yıla değişiklik gösterir. 1870-1962 yılları arasında, Asvân'daki su verimi ortalaması yılda 92 000 000 000 m^3'dür. Ak N.'in su verimi en az 405 m^3/s, en çok 1 388 m^3/s'dir. Gök N.'in ise, âzamî su verimi eylül başlarında 7 500 m^3/s'yi bulur.

N. üzerindeki araştırmalar: N. boyunca en eski kalıntı 100 000 yıl kadar öncesine âit olduğu tahmin edilen bazı taş âletlerdir. Yeni araştırmalarda M. Ö. 4500 yıllarına kadar uzanan çömlek eşya bulunmuştur. N. boyunun tarihi ise M. Ö. 3400 yılından başlar. Bu bilgi ele geçirilen çömlek eşya ve âletlere dayanmaktadır. Herodotos'un M. Ö. 460 yıllarında Mısır'a gittiği ve 457 yılında Birinci Çavlan'a kadar ilerlediği bilinmektedir. M. S. I. yüzyılda Neron N. boyunu keşfetmek için bir heyet göndermiş, II. yüzyılda İskenderiye'de yaşayan Claudius Ptolemaeus Ak N.'in Orta Afrika'daki karlı dağlardan çıktığını, göller arasından geçtiğini yazmış ve bu dağlara Ay Dağları adını vermiştir. Ayrıca nehrin haritasını da çıkarmıştır ki, genellikle bugünkü haritalara uymaktadır. XV ve XVI. yüzyıllarda Portekizliler'in Etyopya'ya yaptığı seferler sonunda N. hakkında daha kesin bilgiler sağlanmış, 1613 yılında Portekizli bir Jezuit papazı olan Pedro Paez, ilk defa Gök N.'in kaynağını görmüştür. James Bruce 1770'te Gök N.'in kaynağını inceleyerek Tana gölüne kadar gitmiş, John H. Speke 1858'de Victoria gölünü keşfederek, bu gölün, N.'in asıl deposu olduğunu belirtmiştir. Albert gölü 1864'te Samuel Baker, Edward gölü de 1877'de Henry M. Stanley tarafından keşfedilmiştir. Nehrin geri kalan bölümlerinin keşfi XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında, İngiliz, Amerikan ve İtalyan'lar tarafından keşfedilmiştir. (O. Yüksel)

NİL TURNASI *(Gnathonemus),* Nilturnasıgiller *(Mormyridae)* familyasına bağlı ve bu familyanın tipini oluşturan kemikli tatlı su balığı. Hortuma benzer uzun burnundan dolayı Almancada *Elefantenfisch* (fil balığı) adını taşır.

NİL TURNASIGİLLER *(Mormyridae),* kemikli balık familyası. Bu familyanın sınıfı ve 110 türü vardır. N. T. bir yandan ringa öbür yandan sazan balıklarıyle benzerlik taşır. Çok sayıda eski karaktere sahiptir. Gaz kesesi (Fr. vessie natatoire) açık bir boru ile dışarıya bağlanır. Solungaç yarıkları üzerinde ince bir deri bulunur. Bu derinin solumayı mümkün kılan bir küçük deliği vardır. Bâzı türlerin kuyruklarının her iki yanında bir elektrik organı bulunur. Birçok türlerin burnu hortum gibi uzun olup, balıklar bununla su dibinde yiyecek ararlar. Bu balıklar tatlı su balığı olup, tropikal Afrika'da yaşarlar. Nil'in üst yatağında da bulunurlar. Bazı türler akvaryumlarda yetiştirilir.

NİL - ÇAD DİLLERİ, Sudan - Gine dilleri arasında yer alan bir grupa verilen ad. Bu grupta 35 dil toplanmıştır. Nūba, Barya, Kunama, Zagāwa, Nāba, Tubu ve Kanuri veya Bornu dilleri bu grupta yer almıştır. Nūba dili Asvân'dan Hartum'a kadar uzanan alanda yayılmıştır. Kordofan ve Darfur'da da konuşulur. Yeni Nūba dili, asıl Nūba (veya Deyr), Midob, Kenuz, Dongola, Dulman, Kolfan, Kargo gibi birçok kollara ayrılmıştır. Barya dili Sudan'ın kuzey-doğu bölümünde konuşulur. Kunama dili Kuzey Habeşistan'da, Takaze ırmağı boyunda kullanılır. Zagāwa dili Libya'nın güney-doğu, Çad'ın doğu ve Sudan'ın kuzey-batı çöllerinde konuşulur. Nāba dili Sudan'da, Tubu dili de Sudan-Çad sınırında yer tutmuştur. Son olarak, Kanuri veya Bornu dili, Çad gölünün doğu, batı ve kuzey kıyılarında yayılmıştır. (H. Eren)

NİL - EKVATOR DİLLERİ, Sudan - Gine dilleri arasında yer alan bir grupa verilen ad. Bu grupta 24 dil toplanmıştır. Bari, Turkana, Suk, Dorobo gibi diller bu grupta yer almıştır. Bari dili Sudan'ın güney bölümünde konuşulur (konuşanların sayısı 30 000'dir). Turkana dili Kenya'da, Rudolf gölünün batısında, Suk dili ise Kenya'da, Rudolf gölünün güneyinde kullanılır. Son olarak, Dorobo dili Kenya'nın güney bölümünde, Nairobi'nin güneyinde konuşulur. Bk. SUDAN - GİNE DİLLERİ. (H. Eren)

NİLGAU ANTİLOPU veya NİLGHAİ (Boselaphus tragocemelus), Ön Hindistan'da yaşayan ve asıl sığırlara çok

yakın olan bir tür. Erkeklerin gri mavi tüyleri ve kısa dik boynuzları vardır.

NİLGAU

NİLGİRİ TEPELERİ veya NİLGİRİLER (anlamı: mavi dağlar), Hindistan'ın batısında, Westghat sıradağlarının bir kısmı. N. geniş bir yayla teşkîl eder. Güney ve batı yamaçları sarptır. Ortalama yüksekliği 2 000-2 400 m olup, Dodabetta zirvesi 2 670 m'ye yükselir. Bitkileri bakımından N. özel bir ehemmiyet taşır. N. yaylasında, Hindistan'da ve Himalaya dağlarında da bulunan rododendron'dan başka, ökaliptus ve kinin ağacı gibi dışardan getirilmiş ağaç türleri de yetişir. Ayrıca servi *(cypressus)*, kara çam ve akasya bulunur. Yaylada sayfiyeler vardır.

NİL - HABEŞ DİLLERİ, Sudan - Gine dilleri arasında yer alan bir grupa verilen ad. Bu grupta 20 dil toplanmıştır. Şiluk, Nuer, Aniwak ve Dinka gibi. Şiluk dili, Sudan'da, Ak Nil'in batı kıyısında, Kodok şehrinin güneyinde ve Bahrü'l - cebel ile Habeşistan'da Omo ırmakları arasında konuşulur. Nuer dili Sudan'da, Bahrü'l - cebel ile Sobat ırmaklarının aşağı kesimlerindeki bataklık alanlarda yayılmıştır. Aniwak dili Habeşistan - Sudan sınırında kullanılır. Dinka dili ise Sudan'da, Kodok şehrinin güneyinde, Bahrü'l - cebel'den Gök Nil'e kadar uzanan geniş alanda konuşulur. Bk. SUDAN - GİNE DİLLERİ. (H. Eren)

NİL - KONGO DİLLERİ, Sudan - Gine dilleri arasında yer alan bir grupa verilen ad. Bu grupta 20 dil toplanmıştır. Kongo'da, Albert gölünün batısında konuşulan Mangbetu ve Uganda'nın batı, Kongo'nun da kuzey - doğu bölümlerinde, Albert gölünün güneyinde konuşulan Mbuba dilleri bu grupta yer alır. Bk. SUDAN - GİNE DİLLERİ. (H. Eren)

NİLOT DİLLERİ, Nilot'lar (b. bk.)'ın dillerine verilen ad. Bu diller Bahrü'l - Gazâl ve yukarı Nil bölgesinden başlayarak güneye doğru uzanan alanda, Victoria gölünün doğusunda, Tanganyika'da Masai çölüne kadar yayılan alanda konuşulur. N. D. ile komşu diller (Sudan, Kuşî ve Bantu) arasında yapı ve kelime hazinesi bakımından büyük farklar vardır.

N. D. adı, asıl Nilot dillerine verilir. Ancak, bu ad Nilot - Hamî (Hamî - Nilot) dilleri için de kullanılır. Kelime hazinesine ve her şeyden önce bu sonuncu grupun birçok özelliklerine dayanılarak yapılan bu sınıflama, A. N. Tucker ve Margaret A. Bryan *(Distribution of the Nilotic and Nilo - Hamitic languages of Afrika.* Londra 1948) tarafından muhafaza edilmiştir. Buna karşılık O. Köhler *(Die Ausbreitung der Niloten.* "Festschrift für R. Thurnwald", 1950; *Geschichte der Erforschung der nilotischen Sprachen,* 1955) birinci grupa Batı Nilotça (Luo, Dinka, Nuer), ikinci grupa doğu veya güney Nilotça (Bari, Masai, Teso, Nandi) adını vermiştir. J. H. Greenberg *(Studies in African linguistic classification,* 1955), N. D.'ni iki alt gruptan oluşan bir güney kolu olarak Doğu Sudan dilleri ailesine katmıştır. (H. Eren)

NİLOT'LAR, Yukarı Nil bölgesinde, Kodok ile Albert gölü arasında yaşayan zenci kavimlere verilen bir ad. Bu kavimler soy (Nilotid'ler), dil (bk. NİLOT DİLLERİ) ve kültür bakımından birçok ortak çizgi ve özelliklere sahiptir. En büyük ve önemli N. kavimleri arasında Şilluk, Dinka ve Nuer'ler anılabilir. Bu kavimler birçok kollara ayrılmıştır. N.'lar daha çok hayvan (sığır, koyun, keçi ve eşek) beslemekle uğraşırlarsa da, onların hayatında çiftçilik de önemli bir yer tutar. (H. Eren)

NİLSSON, Nils Martin Person (Balinigslöv, Kristianstad 1874 - Lund 1967), İsveçli dilci ve din tarihçisi. 1909'da Lund'da klasik arkeoloji ve Eski Çağ tarihi profesörlüğü yapmış (1909 - 1939); bütün meslekî hayatını bu kentte geçirmiştir. Daha çok Yunanlıların dînini incelemiş ve dînî etnolojiden çıkardığı sonuçlar bu alana uygulanmıştır. Din etnolojisi konusunda da araştırmalar yapmıştır.

Zikre değer başlıca eserleri şunlardır: *Studia de Dionysiis atticis* (Atik Dionysios'lar hakkında araştırmalar) [1900]; *Griechische Feste* (Yunanlıların bayramları) [1906]; *Primitive Religion* (İlkel dîn) [1911]; *Primitive Time - reckoning* (Zaman ölçmenin en eski şekli) [1920]; *Den Grekiska Religionens Historia* (Yunanlılarda din tarihi) [1921]; *Primitiv Kultur* (İlkel kültür) [1924]; *Die Griechen* (Yunanlılar) [1925]; *The Minoan - Mycenian Religion and its Survival in Greek Religion* (Minoslu ve Mikenli dînî ve bunun Yunanlıların dînindeki kalıntıları) [1927]; *Grekisk religiositet* (Yunanlıların din duygusu) [1947]. (V. Örs)

NİLTAVA, bir cins ötücü kuş. Sinekkapangiller *(Muscicapidae)* familyasına bağlıdır. Cinsi teşkîl eden türler (sayıları aş. yu. 60'tır.) tropik Asya ve buna bağlı takımadalarda (Sond adaları ve Filipinler) yaşarlar. N.'ların siyahımtrak mavi renkli zemin üzerinde açık renkli benekleri vardır.

NİLÜFER, Nilüfergiller familyasından çok yıllık bir su bitkisi. Yuvarlak geniş yaprakları, çeşitli renklerde de çiçekleri vardır. Çiçekler ortalama 25 cm çapında daire biçimindedir. Bazıları gündüz açılır gece kapanır. Bazıları da gündüz kapanır gece açılır. Çiçeklerde 5 çanak yaprak bulunur. N. temmuz ayında çiçek verir. Kökleri çamura gömülüdür. Yaprakları suyun üzerinde yüzer gibi durur.

NİLÜFER : Çiçek ve yaprakları

Bazı memleketlerde N.'in meyvesi yenilir. Eski Mısırlılarca N. kutsal bir bitki sayılmaktaydı. (C. Kurt)

NİLÜFER ÇAYI, Güney Marmara bölgesinin akarsularından ve Susurluk ırmağının kollarından biri. Uzunluğu 120 km dir. Bu çay, Uludağ'ın (2 500 m) güney - doğusunda uzanan Tepel dağı (2 000 m)'nın güney - batı yamaçlarından doğar, burada birkaç büyük kaynak ile beslenir, Uludağ'ın güneye dönük yamaçlarından ve daha güneydeki dağlardan inen on beş kadar dereyi (Aras Suyu, Madendere, Soğukpınar...) alır, dağın etek bölümüne indiği zaman kuzey - batıya yönelir, vâdîsi derinleşir. Buradan sonra Bursa Ovasına iner ve yayılır, daha ileride keskin bir dirsekle batıya yönelir, buralarda Uludağ'ın kuzey yamaçlarının sularını toplayan Deliçay'ı alır. N.'in bu kolu birdenbire kabaran ve yazın pek

çekilen bir çaydır. Bundan sonra N., Mudanya güneyinin tepe sıralarına (250 - 500 m) paralel şekilde batıya doğru dalgalı bir arazide yer yer genişleyen vâdîsinde akar, Susurluk ırmağının aşağı bölümü olan ve Kocadere adıyle anılan ırmağa karışır, böylece Marmara denizine açılır. Bu yol boyunda N. Ç., kuzeyden ve güneyden 8 kadar dereyi alarak büyür.

N. Ç. yazın çok çekilen, ilkbaharda ve kışın kabararak ovaya taşan bir akarsudur. Susurluk ırmağı havzasının bir bölümü olan bu çayın yağış alanı 1 300 km² dir. Bursa - Mudanya yolunun 15. km sinde, Geçitköy yakınında 1953'ten beri yapılmış olan ölçümlere göre, çayın ortalama akımı saniyede 15 m³ dür. Fakat çayın ânî kabarmalarında akımın 355 m³'ü bulduğu (19.12.1963'te), çok çekilmelerinde 1 m³'e indiği (6.8.1967) olmuştur. Çay, fazla kabardığı zaman yatağına sığmamış, yolu boyunda yer yer tıkanmalar olmuş, bu yüzden Bursa Ovasının çok yerinin taşkınlarla su altında kaldığı olmuştur. Ovadaki su taşkınlarını önlemek için, 80 yıl kadar önce Bursa belediyesince türlü girişimlerde bulunulmuşsa da, bu iş başarılamamış, ancak 30 - 35 yıl önce projeleri yapılarak bu çayın ve kollarının taşkınlarını engelleme yoluna gidilmiştir. Bu arada ovayı sulama işlerinin de yapılmasına, taşkınlardan doğmuş sazlık ve bataklıkların kurutulmasına girişilmiştir. Bunun için ovanın kuzey bölümünde, doğu - batı doğrultuları bir sıra çukurlukları sularını toplamak ve düzenlemek üzere bir ana kanal açılmış, böylece Serme, Iğdır, Kazıklı, Kelesen, N. boyu bataklıklarının kurutulması işleri ve kanallar yapılmıştır. (R. İzbırak)

NİLÜFER HÂTUN, Orhan Gazi'nin eşi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili efsânelere de karışan N.'un asıl adı Olievera veya Holofira'dır. Bursa civarındaki Yarhisar tekfurunun kızı olup, Bilecik tekfuru yahut da bu tekfurun oğlu ile nişanlanmıştı. Kayı boyu türkmenlerine ve bunların başbuğu Osman Gazi'ye düşmanlık besleyen Bilecik tekfuru bu düğünü fırsat bilerek bir pusu hazırlamış ve Osman Gazi'yi bu maksatla düğüne çağırmıştı. Fakat Osman Gazi'nin dostu bulunan Harmankaya hâkimi Köse Mihal (b. bk.), pusudan haberdar olunca, durumu Osman Gazi'ye bildirmiş; o da, yaylaya çıkılırken boyun ağırlıklarını ücret karşılığında bırakmayı âdet edindiği Bilecik kalesine, kaleden tekfur ayrıldıktan sonra, 40 kadar cengâveri kadın kılığında sokup bu kaleyi feth ettikten sonra (bk. BİLECİK) düğün alayını da bir söylentiye göre Kaydırakdere'de, bir söylentiye göre de Çakırpınar'ında basarak dağıtmış ve gelin Holofira'yı da bu arada tutsak almıştı. Bundan sonra N. adını alan Holofira'yı, 17 yaşındaki oğlu Orhan ile evlendirdi. Bu evlenmeden, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda büyük hizmetleri geçen, Süleyman Paşa (b. bk.) ile Murâd-ı Hudâvendigâr (Bk. MURAD I.) dünyaya gelmişlerdir. N.'un Orhan ile düğünleri 1298'de yapılmıştır. N., bundan sonraki hayatını hayır işleri ile geçirmiştir. Bursa'da Odrises çayı üzerine yaptırdığı köprü ile, bu çaya da kendi adını vermiştir. Ayrıca Bursa kalesindeki Darphane'de bir mescid, kalenin Kaplıca kapısında da bir tekke inşa ettirmiştir. 1331'de İznik'in fethinden sonra bu şehirde oturmayı tercih eden N., 1335'de İznik'e gelen ünlü gezgin İbnü Battûta'yı kabûl etmişti. İbnü Battûta, onu Buyun ve Bayalun Hâtun adı ile anmaktadır ki, bâzı tarihçilere göre, bu kadın N. olmayıp, Orhan Gazi'nin İmparator Andronichos'un kızı Teodora (Asporça Hâtun)'dan sonra evlendiği üçüncü eşidir. N. adına oğlu I. Murad, İznik'te Osmanlı mimarisinin ilk örneklerinden sayılan ünlü imâreti inşâ ettirmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

NÎM (Fars., "yarım", Ar. nısf), Türk Musikisi'nde biribirinden farklı 3 mânâda kullanılan bir teknik kelime: 1. Usul isimlerinin başına gelirse, o usûlün yarısına eşit bir usûl teşkîl eder: Nîm Berefşân, Nîm Çember, Nîm Devir, Nîm Evsat, Nîm Hafîf, Nîm Sakıyl, Nîm Sofyân, Nîm Zencîr, Nîm Fâhte ki, bu usuller sırasıyle Berefşân, Çenber, Evsat, Hafîf, Sakıyl, Sofyân, Zencîr, Fâhte usullerinin yarısıdır. Yalnız Nîm Devir, Nevr-i Kebîr'in yarısı değildir; hususiyeti çin bk. NÎM DEVİR. Ekseriya "Lenk - Fâhte" ve "Aksak Fâhte" denen Nîm Fâhte de, Fâhte'nin yarısıdır. Kezâ Fer', daha tam adıyle "Fer'i Muhammes" de, Muhammes'in yarısıdır ve "Nîm Muhammes" de denmiştir. 2. Perde isimlerinin gelirse, o perdenin bir koma pestindeki perdeyi işaret eder: nîm hicâz, nîm hisâr, nîm zengûle, nîm şahnâz. 3. "Nîm kavî" (b. bk.) ise, kavî zaman ile zayıf zaman arasında, orta kuvvette bulunan zaman ve darbdır. (Y. Ö.)

NÎM BEREFŞÂN, Türk Musikisi'nde bir büyük usul. 16 zamanlı ve 13 darblıdır. Berefşân'ın (b. bk.) yarısıdır; yani her darbı, Berefşân'daki mukabilinin yarı değerindedir. Son "te ke te ke" de, Nîm Berefşân'da sadece bir "te ke" şeklinde bulunur. 16 zamanlı diğer usuller şunlardır: 14 darblı Nîm Hafîf, 12 darblı Fer' (- i Muhammes), 8 darblı Çifte Düyek ki, bu 16 zamanlı usuller, en küçük büyük usul (b. bk.)dürler. Bu usûl ile Peşrev ve Besteler ölçülmüş, 16/8 Yürük Nîm Berefşân mertebesi de kullanılmıştır. Son asırlarda kullanılmıyan bu usûlün yerine tamamen Berefşân geçmiştir. Sırasıyle Semâî + Türk Aksağı + Sofyân + Sofyân'dan mürekkeptir. Darbları şöyledir: Düm (2 zaman, kuvvetli), tek (1, zayıf) + düm (2, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (2, kuvvetli + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, nîm kavî, düm (1, zayıf) + tâ (1, kuvvetli), hek (1, zayıf), te (1, nîm kavî), te (1, zayıf). (Y. Ö.)

NÎM ÇENBER, Türk Musikisi'nde bir küçük usul. 12 zamanlı ve 8 darblıdır. Çenber'in (b. bk.) yarısı olup, onun yarı yarıya sadeleştirilmiş şeklidir. 12 zamanlı diğer usuller şunlardır: İkiz Aksak, Firenkçîn, Devr-i Remel. Bu usûl ile bir kaç asır evvel Peşrev ve Besteler ölçülmüştür. Bugün elimizde bir örneği yoktur. İki ayrı şekilde vaz'edilmiş 2 tane Yürük Semâî'den yapılmıştır. Darbları şöyledir: Düm (2, kuvvetli), tek (1, nîm kavî), ke (1, zayıf), düm (2, kuvvetli); tâ (2, kuvvetli), hek (2, zayıf), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf). (Y. Ö.)

NÎM DEVİR, Türk Musikisi'nde bir büyük usul. 18 zamanlı ve 9 darblıdır. Devr-i Kebîr'den (b. bk.) farkı, son 4 küçük zamanlı darbdan evvelki 3 uzun zamanlı darbın burada mevcud olmamasıdır; başka bir farkı yoktur. 18 zamanlı olarak bir de 13 darblı Darb-ı Türkî (b. bk.) vardır ki, bu iki usul biribirine çok benzer. N. D. ile Peşrev, Beste, İlâhî gibi şekiller ölçülmüştür. Başta bir Sengîn Semâî, sonra iki çeşitli şekilde vaz'edilmiş 3 tane Sofyân'dan mürekkeptir. Arablar, 36 zamanlı ve 20 darblı olarak, velveleli şekilde kullanmışlardır. 18/4 mertebesi ile yazılır. 18/8 mertebesi Yürük N. D.'dir. Darbları şöyledir: Düm (2, kuvvetli), tek (2, nîm kavî), tek (2, nîm kavî) + düm (4, kuvvetli) + düm (4, kuvvetli) + te (1, kuvvetli), ke (1, zayıf), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf). Velveleli şekli şöyledir: Düm (2), düm (2), tek (2) + düm (1), tek (1), te (1), ke (1) + düm (1), tâ (2), hek (1) + te (1), ke (1), te (1), ke (1). Bu şekilde darb sayısı 14'e yükselmektedir. Mevlevî - hâneler'de bu ikinci şekil kullanılmıştır. (Y. Ö.)

NÎM EVSAT, Türk Musikisi'nde bir küçük usul. 13 zamanlı ve 6 darblıdır. Evsat'ın (b. bk.) şu şekilde yarısıdır ki, Evsat'taki ilk 4 darb ile son 3 darb arasındaki 7 darb, burada yoktur. 13 zamanlı olarak bir de Şarkı Devr-i Revânı usûlü vardır. Eskiden İlâhî, Beste, Peşrev gibi şekillerde kullanılmış olan bu usul, sonradan yerini Evsat'a bırakmıştır. Elimizde yalnız bir kaç örnek vardır. Bir Türk Aksağı ile 2 tane Sofyân'dan mürekkeptir. Darbları şöyledir: Te (1, kuvvetli), ke (1, zayıf), te (1, nîm kavî), kâ (2, kuvvetli); düm (4, kuvvetli); düm (4, kuvvetli). (Y. Ö.)

NÎM HAFÎF, Türk Musikisi'nde bir büyük usul. 16 zamanlı ve 13 darblıdır. Hafîf'in (b. bk.) şu şekilde yarısıdır ki, Hafîf'in 8 aded Sofyân'ından ortada bulunan 4'ü burada yoktur; yalnız ilk ve son ikişer Sofyân muhafaza edilmiştir. 16 zamanlı diğer usuller şunlardır: 13 darblı Nîm Berefşân, 12 darblı Fer' ve 8 darblı Çifte Düyek. Eskiden Peşrev, Beste, İlâhî gibi şekillerin ölçülmesinde kullanılan bu usulden günümüze örnek kalmamıştır. Fakat Darb-ı Fetih (b. bk.) ve Hâvî (b. bk.) usullerinin son kısmında N. H. aynen mevcuddur. Üç muhtelif şekilde vaz'edilmiş 4 tane Sofyân'dan mürekkeptir. Darbları şöyledir: Düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), tek (2, kuvvetli) + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), tek (2, kuvvetli) + düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, nîm kavî), düm (1, zayıf) + tek (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf). Son "tek", "tâ-hek" şeklinde vurulursa, darbların sayısı 14'e çıkmaktadır. Velveleli şekli, her zamana bir darb olmak üzere şöyledir: düm, tek, tek, düm + tek tek düm tek + düm düm tâ hek + te ke te ke. (Y. Ö.)

NÎM HEZEC, Hezec (b. bk.) usûlünün yarısı. 14 zamanlı bir küçük usul. Örneği yoktur. Arablar, 28 zamanlı ve 14 darblı olarak yazmaktadırlar. (Y. Ö.)

NÎM HİCÂZ, Türk Musikisi'nde, tîz sekizli'nin 2. perdesi. Bakıyye diyezli çârgâh (do) veya küçük mücenneb bemollü nevâ (re). Batı Musikisi'ndeki re b perdesi. Eski ebced notlarında bu perde ekseriyâ hicâz perdesi ile aynı şekilde gösterilmiştir. (Y. Ö.)

NÎM HİCÂZ'DA BÛSELİK, Bûselik (b. bk.) makamının N. H. perdesindeki şeddi. Batı Musikisi'nde, Minör'ün bu şeddi (yani re b minör) kullanılmaz; onun yerine müterâdifi olan do diyez minör kullanılır. Donanımına si için çifte bemol olmak üzere, sırasıyle 7 tane bemol (küçük mücenneb bemolü) sıralanır. Yeden için do bekar kullanılır. 5. derece olan nîm zengûle güçlüdür. Orta sekizlideki sesleri -tîze doğru- şöyledir: kaba nîm hicâz, kaba nîm hisâr, kaba dik hisâr, ırak, nîm zengûle, dügâh, çârgâh ve nîm hicâz. (Y. Ö.)

NÎM HİCÂZ'DA ÇÂRGÂH, Çârgâh (b. bk.) makamının nîm perdesindeki şeddi. Batı Musikisi'nin re b majör'ü. Do diyez majör'ün (Hicâz'da Çârgâh) — enharmonique olarak — aynıdır. 5. derece olan nîm zengûle güçlüdür. Donanımına 5 tane küçük mücenneb bemolü sıralanır (si, mi, lâ, re, sol). Orta sekizlideki sesleri şöyledir: Kaba nîm hicâz, kaba nîm hisâr, acem - aşîrân, ırak, nîm zengûle, kürdî, çârgâh ve nîm hicâz (pestten tîze). (Y. Ö.)

NÎM HİCÂZ'DA HÜZZÂM, Hüzzâm (b. bk.) makamının nîm hicâz perdesindeki şeddi. Sâdeddîn Arel'in 104 no.lı Durak'ı, bu şeddendir. Donamında şu bemoller vardır: si çifte, mi bakıyye, lâ küçük mücenneb, re küçük mücenneb, sol çifte, do bakıyye, fa bakıyye. (Y. Ö.)

NÎM HİSÂR, Türk Musikisi'nde, tîz sekizli'nin 6. perdesi. Orta sekizlide "kabâ nîm hisâr", en tîz sekizlide "tîz nîm hisâr "adlarını alır. Nevâ (re) sesine bakıyye diyezi veya hüseynî (mi) sesine mücenneb bemolü konarak gösterilir. Mi b'dür. Mi'ye çifte bemol konarak da aynı ses elde edilir. Eskilenin bazan "şûrî" dedikleri perdedir. Osman Dede'de noktasız be - tı ile, Kantemir'de başı çekilmiş vâv ile gösterilmiştir. (Y. Ö.)

NÎM HİSÂR'DA BÛSELİK, Bûselik (b. bk.) makamının nîm hisâr perdesindeki şeddi. Batı Musikisi'nin mi b minör'ü. Güçlü, 5. derece olan kürdî'dir. Donanım 6 tane küçük mücenneb bemolü sıralanır (si, mi, lâ, re, sol, do). Yeden için re bekar kullanılır. Orta sekizlideki sesleri — tîze doğru — şöyledir: Kaba nîm hisâr, acem - aşîrân, ırak, nîm zengûle, kürdî, segâh, çârgâh ve nîm hisâr. (Y. Ö.)

NÎM HİSÂR'DA ÇÂRGÂH, Çârgâh (b. bk.) makamının nîm hisâr perdesindeki şeddi. Batı Musikisi'nin mi b majör'ü. Donanımına si, mi ve lâ için 3 bemol (küçük mücenneb) konulur. 5. derece olan kürdî güçlüdür. Orta sekizlideki sesleri — tîze doğru — söyledir: kaba nîm hisâr, acem, ırak, dügâh, kürdî, çârgâh, nevâ ve nîm hisâr. (Y. Ö.)

NÎM HİSÂR'DA KÜRDÎ, Kürdî (b. bk.) makamının nîm hisâr perdesindeki şeddi. S. Arel'in bu makamda bir Saz Semâîsi ile bir Gazel'i vardır. Donanımına 7 tane küçük mücenneb bemolü konulur. Güçlü, 4. derece olan nîm zengûle'dir. Kürdî gibi 9 niseb - i şerîfeli mülâyim bir makamdır. Orta sekizlideki sesleri, — pestten tîze doğru — şöyledir: kaba nîm hisâr, dik hisâr, ırak, nîm zengûle, kürdî, segâh, nîm hicâz ve nîm hisâr. (Y. Ö.)

NÎM KAVÎ ("yarım kuvvetli"), Türk Musikisi'nde, usûl'ün kuvvetli ile zayıf arasında bulunan darbı. Bk. USUL. (Y. Ö.)

NÎM SAKIYL, Türk Musiki'nde bir büyük usul. 24 zamanlı ve 17 darblıdır. Sakıyl (b. bk.) usûlünün yarısı çıkarılarak elde edilmiştir. 24 zamanlı olarak bir de 15 darblı Çenber vardır. Kâr, Beste, İlâhî, Peşrev gibi eserler ölçülmüştür; Itrî'nin meşhur Nevâ Kâr'ı, bu usûl ile başlar. Muhtelif şekillerde vaz'edilmiş sırasıyle Sofyân + Sengîn Semâî + Sengîn Semâî + Sofyân + Sofyân'dan mürekkeptir. Darbları şöyledir: Düm (2 zamanlı, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) + düm (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf), tek (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) + düm (2, kuvvetli), tek (2, nîm kavî), tek (2, nîm kavî) + tâ (2, kuvvetli), hek (2, zayıf) + te (1, kuvvetli), ke (1, zayıf), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf). Darbların 7'si uzun, 10'u kısadır. 24/4 ile yazılır. 24/2 Ağır ve 24/8 Yürük mertebeleri görülmemiştir. (Y. Ö.)

NÎM SOFYÂN, Türk Musikisi'nde bir küçük ve basit usul. 2 zamanlı ve 2 darblıdır. En küçük usul ve 2 basit usul (b. bk.)'den biridir. Sofyân'ın (b. bk.) yarısıdır. Tabiî mertebesi 2/4 ile yazılır. 2/8 Yürük N. S.'dır (krş.

MERTEBE). Bu usûl ile Oyun Havaları'nın çoğu ve nâdiren Şarkılar ölçülmüştür. Darbları şöyledir: Düm (1 zamanlı, kuvvetli), tek (1 zamanlı, nîm kavî). Bu ad, Dr. Subhi Ezgi tarafından verilmiştir. Fakat bu usul, XV. asır ve daha önceki nazariyat kitaplarında yazılıdır. (Y. Ö.)

NÎM ŞEHNÂZ, Türk Musikisi'nde, tîz sekizli'nin 16. perdesi. Orta sekizlide nîm zengûle ve en tîz sekizlide tîz nîm şehnâz adlarını alır. Gerdâniye (portenin üzerindeki sol) notasına bakıyye diyezi veya mukayyer (portenin üzerindeki birinci ek çizginin üstündeki lâ) notasına küçük mücenneb bemolü konarak gösterilir. Lâ bemol'dür. (Y. Ö.)

NÎM ZENCÎR, Türk Musikisi'nde bir büyük usul. 60 zamanlı ve 36 darblıdır. Zencîr'in (b. bk.) yarısıdır: Zencîr'deki Çifte Düyek yerine Ağır Düyek, Fâhte yerine Lenk - Fâhte, Çenber yerine Nîm Çenber, Devr-i Kebîr yerine Devr-i Revân, Berefşân yerine Nîm Berefşân kaim olmuştur. 60/4 ile yazılır ve 60/8 mertebesi Yürük Nîm Zencîr, 60/2 mertebesi Ağır Nîm Zencîr olur. 60 zamanlı olarak bir de Darbeyn usûlü vardır (Devr-i Kebîr + Berefşân). Eskiden bu usûl ile Peşrev, Beste, İlâhî gibi şekiller ölçülmüş, zamanla yerini tamamen Zencîr'e terk etmiştir. Muzaffer'in bu usûl ile ölçülmüş Hüseynî Peşrevi, bugün elimizdeki tek örneğini teşkîl eder. Darbları şöyledir: Düm (1 zamanlı, zayıf), tek (2, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (2, zayıf), tek (2, nîm kavî) (Ağır Düyek) + Düm (2, nîm kavî), tek (3, kuvvetli), düm (1, zayıf), tek (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) (Lenk - Fâhte) + Düm (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf), düm (2, nîm kavî), tek (tâ - hek de olabilir) (4, kavî), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) (Nîm Çenber) + Düm (3, kuvvetli), düm (2, kuvvetli), tek (2, nîm kavî), düm (3, kuvvetli), tek (2, kuvvetli), tek (2, nîm kavî) (Ağır Devr-i Revân) + Düm (2, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (2, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (2, kuvvetli), düm (1, kuvvetli), tek (1, zayıf), düm (1, nîm kavî), düm (1, zayıf), tek (2, kuvvetli), te (1, nîm kavî), ke (1, zayıf) (Nîm Berefşân) (buradaki son tek, "tâ - hek" de olabilir). Sırasıyle 8 + 10 + 12 +14 +16 zamanlı usuller birleştirilerek yapılmış ve ortadan 30'ar zamana bölünebilir şekilde dizilmiştir. Darbların 1'i 4, 3'ü 3, 15'i 2, 17'si de 1 zamanlıdır. (Y. Ö.)

NÎM ZENGÛLE (veya : Zîrgüle), Türk Musikisi'nde, orta sekizli'nin 16. perdesi. Pest sekizlide kaba N. Z., tîz sekizlide nîm şehnâz adlarını alır. Rast (portenin 2. çizgisindeki sol) notasının bakıyye diyezi veya dügâh (portenin 2. aralığındaki lâ) notasına küçük mücenneb diyezi konarak gösterilir. Lâ b'dür (Y. Ö.)

NÎM ZENGÛLE'DE BESTENİGÂR, Bestenigâr (b. bk.) makamının nîm zengûle perdesindeki şeddi. Mi b perdesindeki bu mürekkep şed, S. Arel tarafından "102" no. lı Durak'ta kullanılmıştır. (Y. Ö.)

NÎM ZENGÛLE'DE BÛSELİK, Bûselik (b. bk.) makamının nîm zengûle perdesindeki şeddi. Batı Musikisi'nin lâ b minör'ü. Donanımına 7 tane küçük mücenneb bemolü sıralanır. Yeden sesi için nota içinde sol bekar kullanılır. Orta sekizlideki sesleri — tîze doğru — şöyledir: nîm zengûle, kürdî, segâh, nîm hicâz, nîm hisâr, dik hisâr, gerdâniye ve nîm şehnâz. Burada 5. derece olan nîm hisâr güçlüdür (Y. Ö.)

NÎM ZENGÛLE'DE ÇÂRGÂH, Çârgâh (b. bk.) makamının nîm zengûle perdesindeki şeddi. Batı Musikisi'nin lâ bemol majör'ü. Donanımına 4 tane küçük mücenneb bemölü dizilir (si, mi, la ve re). Orta sekizlideki sesleri — tîze doğru — şöyledir: nîm zengûle, kürdî, çârgâh, nîm hicâz, nîm hisâr, acem, gerdâniye ve nîm şehnâz. Burada 5. derece olan nîm hisâr güçlüdür. (Y. Ö.)

NÎM ZENGÛLE'DE HÜZZÂM, Hüzzâm (b. bk.) makamının nîm zengûle (mi b) üzerindeki şeddi ki, S. Arel, 108 numaralı Durak'ında bu şeddi kullanmıştır. Donanımına fa çifte diyez, sol bakıyye diyezi ve re bakıyye diyezi konulur. (Y. Ö.)

NÎM ZÎRGÜLE : bk. NÎM ZENGÛLE.

NIMÈGUE (Fr. *Nijmegen),* Holanda'da Waal nehrinin sol kıyısında bir şehir. Nüfusu 136 100'dür. Karolenj devrinde imparatorluk şehri olan N.'de XV. yüzyıldan kalma büyük kilise, XVI. yüzyıldan kalma belediye sarayı vardır. Bir üniversitesi olan N.'de metalürji, makine yapımı, sun'î dokumacılık, besin sanayii gelişmiştir. 1678'de N.'de Holanda savaşına son veren antlaşmalar yapılmıştır. 10 Ağustos 1678'deki ilk antlaşma Fransa ile Birleşik Eyâletler arasında yapılmıştır. Buna göre Birleşik eyâletler hiç toprak kaybetmiyor, Fransa'nın Birleşik eyâletlere uyguladığı gümrük tarifesi uygulanmıyordu. 17 Eylül 1676'daki ikinci N. antlaşması ile daha çok İspanya, Fransa'ya bâzı toprakları terk ediyordu. 5 Şubat 1679'daki üçüncü N. antlaşması Philippsburg'un imparatora iadesini, buna karşılık Fribourgen Brisgau'nun Fransa'ya verilmesini öngörüyordu. (C. Kurt)

NÎMES [*nîm*], Fransa'nın güneyinde şehir. Gard eyâletinin merkezidir. Verimli bir ovanın ortasında bulunur. Deniz seviyesinden 39 m yukarıdadır. Nüfusu 129 900'dür (1968). Katolik piskoposluğu (IV. yüzyıldan beri)'dur. N., önemli bir şarap ticareti merkezidir. Endüstrisi hızla gelişmekte olup halı, giyim eşyası, kundura, elektrik âletleri, yiyecek maddeleri fabrikalarına sâhiptir. Languedoc bölgesinin gelişmesi sonunda tarım ürünleri için önemli bir satış yeri hâline gelmiştir. Fransa'nın büyüklük bakımından üçüncü kasaplık et merkezidir.

NÎMES : Bir Roma mâbedi (Maison Carrée).

N., M. Ö. IV. yüzyıldan beri bir yerleşme yeri hâlindeydi. Adını, Galya'lıların su kaynakları tanrısı Nemausus'tan almıştır. Şehrin kuzey-batısında bulunan bir kaynak, bu tanrının kült merkezi idi. Önemli yolların kavşak noktası olduğundan şehir çabuk genişlemiş, M. Ö. 121'de Romalıların eline geçmiş; İmparator Augustus da burada bir sömürge kurmuştur. Şehirde imparatorun emriyle 6 km uzunluğunda surlar yapılmış ve 80 kule ile tahkîm edilmiştir. Bugün bunlardan 30'unun yeri tesbît edilmiştir. Maison Carrée (Dört köşeli ev) adını taşıyan binâ şehre ayrı bir değer katmakta idi. Korinthos üslûbunda bir tapınak olan bu binâ M. S. 1-14 yıllarında yapılmış olup şimdi bir müze hâlindedir. Bu binâ vaktiyle revaklarla çevrili bir bölgenin ortasında idi. Şehrin Forum'u (toplantı meydanı), "Arena" adını taşıyan eski hayvan güreşleri tiyatrosuna yakın bir noktada bulunuyordu. Arena, Roma'nın "Colosseum" unu andıran bir anfiteatr (çevresi kapalı tiyatro) olup, 133 m uzunluğunda, 101 m eninde ve 21 m derinliğinde, 30 000 seyirci alan bir binâdır. Burada hâlâ temsiller ve bâzan boğa güreşleri yapılır. Eski kaynak tapınağının çevresinde başka tapınaklar da yükselirdi. Bunlardan biri bir Augustus tapınağıdır. XVIII. yüzyılda restore edilmiş olan bu tapınak, "Nymphaeum" (Doğu tanrıçaları tapınağı) adını taşır. Bir diğeri de "Diana" tapınağıdır. "Diana" kemerli bir salona sâhiptir. Şimdiki şekli M. S. II. yüzyıldan kalmadır. Şehrin suyu 49 km uzunluğunda ve "Pont du Gard" adını taşıyan bir su yolu ile sağlanırdı. N.'in en parlak devri M. S. II ve III. yüzyıllardadır. N., o günlerde Galya'nın en büyük ve güzel şehirleri arasında yer alırdı. M. S. V. yüzyılın başlarında surları daraltılmıştır. Frankların eline geçince de tahrîb edilmiştir. Buna rağmen, Alplerin kuzeyinde bulunan en büyük Roma şehri kalıntıları N.'dedir. Daha yeni binâlar arasında şunlar sayılabilir: Roman üslûplu Saint Castor Katedrali (bu katedrali XIX. yüzyılda önemli ölçüde restore edilmiştir); Saint-Paul ve Sainte Perpétue (XIX. yüzyıl) kiliseleri. (V. Örs)

Nİ'METULLAH-İ VELÎ, Nî'metî-i Kirmânî (1334-1431), İran'ın ünlü velîlerinden biri olup, tasavvuf ve edebiyat alanlarındaki eserleri ile tanınmıştır. Ni'metî tarîkatinin kurucusu. Soy itibarıyle, İmam Muhammed Bâkır'ın torunlarındandır. Doğum tarihi ve yeri ihtilâflıdır. 1329'da Haleb'te doğduğu kabûl olunursa da, asıl memleketi Kirmân'dır. Tam adı Seyyid Nûrüddîn Şâh Emîr Ni'metullah-i Velî b. Mîr Abdullah'tır. Bağdad'da Şeyh Rüknüddîn-i Şîrâzî'den ilk bilgileri aldıktan sonra, Şemsüddîn-i Mekkî'den belâgat, Seyyid Celâlüddîn-i Hârezmî'den tefsîr ve Kadı Abîdüddîn el-İycî'den kelâm ve usûl okumuş; 24 yaşında iken Mekke'ye giderek Kutbüddîn-i Râzî ile öğrenimine devam etmiş ve Şeyh Abdullah-i Yâfi'î'nin mürîdleri arasına katılmıştı. Halîfelik iznini alınca Horasan'a dönmüş, Semerkand'da yerleşmişti. Timurlulardan Şâhruh Mirzâ'nın pek çok iltifatlarına mazhar olan N., daha sonra Herât, Yezd ve Şîrâz'da da oturmuş, burada Seyyid Şerîf-i Cürcânî ile samîmî münasebetler kurmuştu. Nihayet memleketi olan Kirmân'a gelerek, bu şehre 8 fersah mesafede Môhân'da bir zâviye kurmuş ve tarîkatini yaymağa devam etmişti. N.'nin kurduğu tarîkat, İran'daki umumî temayüle rağmen, Haksârî tarîkati gibi, görünüşte Ehl-i sünnet akîdesine bağlıdır. Bunun, N.'nin yaşadığı siyasî ortamın, Timurluların dinî görüşlerinin etkisi ile olduğu meydandadır. Ama o, yine de, tarîkatine Ali sevgisini ve Ehl-i beyt'e bağlanmayı temel ilke olarak koymuştur. Böyle olduğu için N., İran halkı tarafından gönülden sevilmiştir. Kabri bugün bile mühim ziyaret yerlerinden biri olmakta devam etmektedir. N., tasavvuf konularında, 500'ü aşkın risâle yazmıştır. Fakat bunların ancak 100 kadarı günümüze ulaşabilmiştir. Şiirlerinde ise, çok samîmî bir ifadeye sahip olan N.'nin dîvânı 1276'da (1897) Tahran'da taş basması olarak yayınlanmıştır. Ölüm tarihi üzerinde de anlaşmazlık vardır. Bâzı yazarlar, bu arada Devlet-Şâh Tezkiresi 827 de (1424) yılında öldüğünü kayd eder. (İ. Parmaksızoğlu)

NIMITZ, Chester William (Fredericksburg/Tex. 1885-Yerba Buena/Cal. 1966), Amerikan amirali. Annapolis Deniz Akademisi'sini bitirmiş. (1905), I. Dünya Savaşı'nda Atlantik Amerikan Denizaltı Kuvvetleri kurmay başkanı tayin edilmiştir. 1936'da ise Amerikan Deniz Kuvvetleri Harekât Dairesi başkanı olmuştur. Aralık 1941'de Pearl Harbor saldırısından sonra oramiralliğe terfi etmiştir. Bundan sonra Amerikan deniz kuvvetlerinin yeniden kurulmasıyle görevlendirilmiştir. Önce, Amerikan donanmasını Japon saldırılarına karşı savunmaya hazırlamış, daha sonra hücuma geçmek üzere hazırlık yapmıştır.

NIMITZ, Chester William

Midway (1942), Solomonlar (1942-1943), Gilbert (1943), Marshall ve Marians adaları, Palaus ve Filipinler (1944), Iwo Jima ve Okinava (1945) deniz savaşları onun kumandasında yapılmıştır. 2 Eylül 1945 tarihinde, Tokyo körfezinde Japonlar'ın teslim belgesini kumanda ettiği "Missouri" amiral gemisi'nin güvertesinde alarak görevini yerine getirmiştir. Savaştan sonra Deniz Kuvvetleri kumandanlığı yapmıştır (1945-1947). Daha sonra Pakistan ve Hindistan'da Birleşmiş Milletler komisyonu üyesi olarak bulunmuştur. (F. Ortaç)

NİMONİK, güç ergiyen bir halita. % 80 nikel ve % 20 krom karışımından elde edilir. Bâzan bunlar % 2 titan ve % 3 demir de katılır. Nadir olarak % 15 oranında da kobalt katılır. Uçak endüstrisinde kullanılır.

NIN (Hırvatça = Nin; İt. Nona), Hırvat Sosyalist Cumhuriyeti (Yugoslavya)'nde, Zadar'ın kuzeyinde bir liman şehri. Nüfusu 2 000 (1967)'dir. Arkeoloji bakımından Yugoslavya'nın en önemli yerlerinden biridir. Burada Romalılar öncesine, Romalılar devrine ve eski Hırvatlara âit kalıntılar meydana çıkarılmıştır. Bir Roma şehri olarak *Aenona* adını taşır. Şehir İlirya'nın Liburn'lular ülkesinde idi. M. S. 800'de Hırvat prenslerinin merkezi, IX. yüzyılda da piskoposluk oldu. Önceleri 1328'e kadar, daha sonra da 1358-1409 yıllarında Macar krallığına bağlı olan N. 1420-1797 yıllarında Venedik'e bağlanmıştır. (V. Örs)

NIN, Anais (doğ. Paris 1914), Amerikalı kadın yazar. 1940'tan beri A.B. D.'nde oturmaktadır. J. Joyce ve S. Freud'un tesirinde kalmış; Henry Miller ile arkadaşlık kurmuştur. Eserlerinde itiraf şeklinde, sürrealist bir dille, rüyâ'ya

benzer, şuuraltı olaylar anlatılmıştır. Bunların başlıca temaları mahremler arasındaki zinâ ve insanın sevgi ânında bile yalnız olmasıdır.

Eserleri: *The house of incest* (Mahremler arasında zinâ evi) [1936]; *The winter of artifice* (Sun'îlik kışı) [1939]; *Ladders to fire* (Yangına götüren merdivenler), [1946]; *Children of Albatross* (Denizkuşu çocukları) [1947]; *The four-chambered heart* (Dört hücreli yürek) [1950]; *Solar barque* (Deniz kayığı) [1958]; *A spy in the house of love* (Sevgi evinde bir casus) [1959]. Bu eserlerin hepsi de romandır. Kısa hikâyeleri şunlardır: *Under the glass bell* (Cam kapağın altında) [1944]; *D. H. Lawrence, an unprofessional study* (D. H. L. hakkında meslek dışı araştırma) [1961]; *Seduction of the Minotaur* (Minotourus'un baştan çıkarılması) [1961]; *Collages* (Yapıştırmalar) [1964]; *The diary of A. N.* (N. A.'in hâtıra defteri) [1966]; *The novel of the future* (Geleceğin romanı) [1968]. H. Miller, N. A.'ya yazdığı mektupları kitap hâlinde çıkarmıştır [1968]. (V. Örs)

NINČIČ [*ninçiç*], **Momčilo** (Jagodina 1876 - Lausanne 1949), Yugoslav siyaset adamı. Belgrad'da okumuş, Paris'te hukuk tahsili yapmıştır (1899). Meslek hayatına maliye bakanlığında sekreter olarak başlamış, 1903'te iktisat ve maliyecilik profesörü olmuş, 1912'de de Sırp Radikal Partisi milletvekilliğine seçilmiştir. 1915 - 1919 yıllarında maliye bakanı olarak çalışmış ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Yugoslavya devletinin malî organizasyonunda çok önemli bir rol oynamıştır. 1920'de adliye bakanı, 1921 - 1922'de de ticaret bakanı olmuştur. 1922'de dışişleri bakanı olarak Pašič'in halefi olmuştur. Cenevre'de Milletler Cemiyeti'nde Yugoslavya'yı temsil etmiş ve birkaç kere komisyon başkanlığına seçilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Tito ile anlaşamayarak sürgüne gitmiştir. Başlıca eserleri: *La règlementation légale du travail souterrain des femmes et des enfants* (Kadın ve çocukların yer altında çalışmasının hukukî düzenlenmesi) [1899]; *Istorija agrarno-pravnih odnosa srpskih težeka pod Turcima* (Türk idaresinde Sırp köylülerinin ziraî-hukukî münasebetlerinin tarihçesi) [1920]. (V. Örs)

NİNGİRSU, Bâbil mitolojisinde, eski tanrılardan biri. Harp ve Tarım Tanrısı olup Lagaş şehrinin koruyucusu idi.

NİNİGİ NO MİKOTO, Japonlar'ın Şinto dinine âit bir tanrı. Bu tanrıya Japonya hânedânının kurucusu gözü ile bakılır. İnanışa göre Tanrıça Amaterasu'nun torunudur. Japonya'yı feth etmiştir. Torunlarından Cimu Tenno ilk Japon imparatorudur.

NİNİVE, Assur (Âsûr) devletinin dört idâre merkezinden biri. Musul şehrinin karşısında Dicle'nin sol sahilinde bugünkü Kuyuncuk, Ninive harâbeleri. N., 4,2 km uzunluğunda, 2,1 km genişliğindedir. Kuyuncuk ile Nebî Yûnus denilen iki tepe üzerine yayılmıştır. N. harâbeleri ilk defa Jones ve Rich tarafından araştırılmış, sonra Botta (1845 - 1847), A. H. Layard (1849 - 1851) ve nihayet Rassam ve W. K. Loftus tarafından sistemsiz kazılar yapılarak sadece antik eser toplamaya önem verilmiştir.

N. modern metodla ve sistematik bir şekilde ancak iki cihan savaşı arasında (1931 - 1932) British Museum adına Mallowan tarafından kazılmış (AA, XX, 71 - 186) ve 5 kültür katı tesbit edilmiştir. Güney Mezopotamya'nın Uruk ve Cemdet Nasr kültürleri zamanında (M. Ö. 3200 - 2800) N. III ve IV. kültürleri yaşanmıştır. N. V. kültürü ise güneyin Er Sülâleler I. devrinden Akkad çağına (M. Ö. 2800 - 2350) kadar uzanan zamanı içine alır. Böylece, N.'nin Kuzey Mezopotamya'nın en eski yerleşmelerinden biri olduğu anlaşılıyor. Fakat şehrin tarihî devirlere ne zaman girdiğini bilmiyoruz. I. Tiglat-pileser (M. Ö. 1114 - 1074) ve Assur-bel-kala (M. Ö. 1073 - 1056) zamanlarında N. idâre merkezi idi. Bu durum M. Ö. IX. yüzyıla kadar sürdü. IX. yüzyılda II. Assur-nasir-pal (M. Ö. 884 - 859) idâre merkezini Kalah (bugünkü Nimrud harâbeleri)'a nakletmişti. Daha sonra imparatorluk devrinde Sanherib (M. Ö. 705 - 681) N.'yi yine başşehir yaptı ve imparatorluğun M. Ö. 612'de yıkılmasına kadar da öyle kaldı.

N.'nin baş tanrıçası Ninni veya İştar idi. Amarna çağında (M. Ö. 1400 - 1350) Mitanni kralı Tuşratta, eniştesi ve dâmâdı olan Mısır firavunu III. Amenofis'e şifâ sunması için N.'ye İştar'ın heykelini göndermişti (EA). N.'deki E miş-miş mâbedi onun tapınağı idi. Assur kralı I. Adad-Nirari de N.'de Bâbil'in baştanrısı Marduk ve Nabu mâbetlerini yaptırmıştı. Sanherib burada büyük bir saray inşâ etmiş, oğlu Asarhaddon da Nebî Yûnus tepesine yeni bir saray yaptırmıştı. Asurbanipal'in inşâ ettirdiği Kuzey sarayının içindeki Nabu mâbedinde Asurbanipal'in meşhur kitaplığı keşfedilmiştir. Asurbanipal kütüphânesinin esasını kralın Kalah (Nimruh)'tan getirttiği râhib Nabu-zukub-kenu'nun koleksiyonu teşkîl eder. Sonra kral kardeşi Bâbil kralı Şamaş-şum-ukin'in isyânını bastırdıktan sonra Bâbil mâbetlerinde saklanan tabletleri de N.'ye naklettirmiştir. Böylece muhtelif kişiler tarafından bulunan 25 357 adetlik Asurbanipal'in tablet koleksiyonu bugün British Museum'da bulunmaktadır. Asurbanipal kitaplığının en büyük tableti (K 4 349) King tarafından CT 20 - 46'da neşredildiği zaman, bu tabletteki yazının M. Ö. VII. yüzyıldaki Âsûr çivi yazısına benzemediği görülmüş ve bu tabletin Asurbanipal'den 450 sene evvel yaşayan Âsûr krallarından I. Tiglatpileser'in Âsûr'daki kütüphânesinden N.'ye getirildiği anlaşılmıştır. Asurbanipal kütüphânesinin önemi, kitaplıktaki eserlerin kataloglarının ele geçmesidir. Bu sayede Sümerce birçok eserin isimleri öğrenilmiştir.

Bu kataloglardan Philadelphia Üniversite müzesinde bulunan katalogta 62, Louvre müzesindeki katalogta ise 69 edebî eserin adı yazılıdır. Bunlar karşılaştırıldığında 53 eserin her iki katalogta yer aldığı anlaşılmıştır (S. N. Kramer, *History begins at Sumer*, London, 1959, s. 218). (F. Kınal)

NİNO veya NİNA veya NONNA, Theognosta (asıl adı: Christiana), Antakya'lı bir kadın. Harp esîri olarak Gürcistan'a sürülmüş ve inanışa göre Gürcistan'ın Hıristiyanlaşmasına önemli ölçüde yardım etmiştir. N., kral Mirrian'ı, (aş. yu. 337'de) ülkesine Yunanlı misyonerleri çağırmağa teşvîk etmiştir. Bunların gayreti ile, Hıristiyanlık IV. yüzyılın ortalarında ülkenin resmî dîni, N. da azîze ilân edilmiştir. N.'nun yortusu Gürcistan'da 14 ocak, Latin kilisesinde 15 aralık, Yunan kilisesinde de 27 ekim'e rastlar. (V. Örs)

NINO, Pisano (Pisa XIV. yüzyılın başları - Pisa 1368), İtalyan heykeltıraşı. Andrea da Pontedera'nın oğlu ve öğrencisi. Bir zaman Floransa'da yaşamış; 1349'da Orvieto katedralinde çalışmıştır. Hayâtının en büyük kısmını Pisa'da geçirmiş ve orada kuyumculuk da yapmıştır. Doge dell'angello (Venedik dükası)'nun anıtkabrini yapmış, ancak, bu eser

iz bırakmadan yok olmuştur. Kuyumcu olarak bıraktığı eserler de kaybolmuştur. N.'nun adını taşıyan ilk eserler *Madonna col Bambin* (Küçük İsa ile Meryem Ana) *grupu* ve *Santo Vescovo* (Aziz V.) heykelciğidir. N., yine Pisa'da çok meşhur olan *Madonna col latte* (Süt veren Meryem Ana) grupunu yapmıştır.

N., şahıslarına verdiği uzun bedenleri hafifçe bükmesini sever. Sîmâlara zarif bir dalgınlık ifâdesi verir. Bu özellikle en çok Pisa'da, Santa Caterina kilisesinde bulunan iki *Annunciazione* (Haber getirme) heykelinde görülür.

NINO, Pisano : "Madonna del latte"

NİNNİ, basit, monoton, ağır, hafif, sükûnet ve uyku verici karakterde kısa ve küçük saz ve daha çok söz musikisi parçası ki, hâssaten çocukları uyutmak için teganni edilir. Türk Musikisi'nde de ninniler vardır ki, en güzeli, Tanbûrî Cemil Bey'in Hümâyûn makamındaki zarif eseridir. Halk musikisinde de hayli ninni mevcuttur. Fr. berceuse, İng. lullaby, cradle song, Alm. wiegenlied, İt. nina, ninna, İsp. cancion de cuna, nana (kelime, İtalyanca'dan dilimize girmiştir. (Y. Ö.)

NİOBE, Mitolojide Frigyalı kraliçe. Tantalos'un kızı ve Amphion'un karısı olan N.'nin yedi kızı ve yedi oğlu olmuştur. Çok çocuğu olmayan Leto'yu küçümsemiş (Artemis ve Apollon Leto'nun çocuğudur), bu yüzden de Leto Manisa'daki Sipylos dağında N.'nin çocuklarını okla öldürmüştür. N.'nin acısı çok büyük olmuş, kendi isteği üzerine Zeus onu Sipylos dağında taş hâline getirmiştir. (C. Kurt)

NİOBE : Niobe ve kızı

NIORT [*niɔr*], Fransa'da Deux - Sères idarî bölgesinin merkezi. Paris'e 414 km uzaklıkta olan N.'un nüfusu 50 100 (1968)'dür. Maden sanayii, konfeksiyon, ayakkabı yapımı gelişmiştir. N. idâre çevresinin nüfûsu 173 719'dur.

Şehirde tarihî devirlerden kalma bâzı binalar vardır. Henri Plantagenet tarafından yaptırılmış olan sarayın kalıntısı durumundaki Donjou (XII. yüzyıl) ile Notre - Dame kilisesi (XV - XVI. yüzyıl) ve bugün bir müze olarak kullanılan belediye binası (XVI. yüzyıl) bunların başlıcalarıdır. (C. Kurt)

NIORT : Kale

NIPKOW, Paul (Lauenburg, Pomeranya 1860 - Berlin 1940), Alman mühendisi. Televizyonun öncülerinden olan N., 1884 yılında kendi adıyle anılan diski îcâd etmiştir.

NIPKOW, Paul : Nipkow diski

NİPPUR, Sümer panteonunun baştanrısı Enlil'in kült merkezi. N., bugünkü Niffer harâbe tepesinin yerinde idi. Vaktiyle buradan Kabaru kanalı geçiyordu. N.'da ilk defa 1889 - 1900 senelerinde yapılan kazılarda "N. tablet tepesinde" 40 000 tablet bulunmuştu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra (1948) Amerikalılar N.'u yeniden araştırmaya başladılar. "Tablet Tepesinin" vaktiyle Hilprecht'in zannettiği gibi bir mâbet kütüphânesi değil, râhip - kâtiplerin oturdukları bir mahalle olduğu ve N.'un yanındaki Bint-el Amir tepesinin, metinlerde E-duranki veya İmhursag denilen mâbet kulesinin harâbesi olduğu anlaşılmıştır. N.'daki Enlil mâbedi E-kurra idi.

N.'un önemi dinî bir merkez olmasından doğuyordu. Özellikle III. Ur Sülâlesi kralları N.'u, mâbetler ve zigguratlar yaptırarak îmar ettiler. Tıpkı Orta Çağ'da Roma - Cermen imparatorları gibi, III. Ur Sülâlesi kralları da N.'da tanrı Enlil'in mâbedinde, başrâhibin eliyle taç giyerek, krallıklarının meşrûluğunu tasdîk ettiriyorlardı. III. Ur Sülâlesi devleti yıkıldıktan (M. Ö. 1960) sonra, İsin - Larsa devrinde bu gelenek daha da kuvvetlendi ve bu iki şehir N.'a hâkim olmak için, iki yüzyıl birbirleriyle sonuna kadar mücadele ettiler.

N. şehrinin Akkad krallarından Naram-sin tarafından yıkıldığını "N.'un Tahrîbi üzerine Ağıt" adı verilen bir tabletten öğreniyoruz (bk. S. N. Kramer, *History begins at Sumer,* London, 1959, s. 228). Bu metne göre, Naram-sin'in N.'u tahrîbi üzerine, Sümer panteonunun sekiz büyük tanrısı (Sin, Ea, İnanna, Ninurta, İşkur, Utu, Nusku ve Nidaba) baştanrı Enlil'e müracaat ederek Akkad'ların idâre merkezi

NİPPUR : Eski şehrin sahasına bir bakış.

Agade'nin de aynı suretle tahrîb edilmesini isterler. Tanrı Enlil de bu iş için barbar Guti'leri Agade üzerine saldırtır, ve Guti'ler Akkad imparatorluğunu yıkarlar. Fakat yukarıda da işâret edildiği üzere, III. Ur Sülâlesi zamanında N. yeniden önem kazanır. N. bu önemini aynı zamanda bir ticarî panayır olmasına borçlu idi. Yani N.'a hac için gelenler, aynı zamanda ticaret de yapıyorlardı. N. arşivinde bulunan ekonomik vesîkalar bu ticaretin delilleridir. N. bu ticarî önemini Âsûr İmparatorluğu ile Yeni Bâbil (Kalde) devleti zamanlarında da korumuştur. (F. Kınal)

NIRENBERG, Marshall Warren (doğ. New York 1927), Amerikalı biyolog. Kalıtımla ilgili araştırmalar yapmış; dezoksiribonükleik asidin ilk "üçlüsünü" açıklamıştır. Geri kalan üçlüleri de diğer araştırmacıları ile çözmeğe çalışmıştır. 1968'de N., H. G. Khorana ve R. Holley ile birlikte Nobel tıp ve fizyoloji ödülünü kazanmıştır.

NIRENBERG, Marshall Warren

NIRVANAS (**Petros Apostolidis Paulos** denir) (Marioupol 1866 - Atina 1937), Yunan yazarı. Nietzsche ve Schopenhhauer'in tesirinde kalan N.'in başlıca eserleri: *Apo tin Physin kai tin Zoin* (Tabiat ve hayat üstüne) [1898]; *I Zoi Tu Oromu* (Sokak hayatı) [1920]; *To Khelidoni* (Kırlangıç) [1922].

NİSA, Partların eski başşehri. Şimdiki Aşkabad (Sovyet Türkmen Cumhuriyeti)'ın kuzey-batısına rastlar. Burada M. Ö. 220'de inşâ edilmiş bir kraliyet sarayı vardı. N.'da 1946 - 1949 yıllarında M. E. Masson ile G. A. Pugaçenkova tarafından kazılar yapılmıştır.

NISARD, Désiré (Châtillon - sur - Seine 1806 - San Remo 1888), Fransız edebiyat münekkıdi. Sorbonne'da profesörlük yapmıştır. Başlıca eseri: *Histoire de la Littérature Française* (Fransız edebiyatı tarihi) [4 cilt, 1844 - 1861].

NISARD, Désiré

NISARD, Thédule Normand (Quaregnon, Hainaut 1812 - Jacqueville, Seine et Marne 1888), Belçikalı müzik bilgini. 1842'de Saint-Germain-L.' - Auxerrois kapellasında idarecilik yapmış, birçok eserler yayımlamıştır. Başlıcaları: *Manuel des Organistes de la Campagne et le Bon Ménestrel* (Menestrellerin ve kır orgcularının el kitabı) [1840]; *De la Notation proportionnelle du Moyen Age* (Orta Çağ'ın orantılı notalamasına dair) [1847]; *Etude sur les Anciennes Notations Musicales de L'Europe* (Avrupa'nın eski müzik notalama sistemleri üzerine inceleme) [1849 - 1850].

NISSEN [*nisin*], **Rudolf** (doğ. Neisse 1896), Alman asıllı cerrah. Uzun süre E. F. Sauerbruck (b. bk.) ile işbirliği yapmış, 1933 - 1939 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde profesörlük yapmıştır. 1940 - 1952 yıllarında New York'ta Brooklyn Hastahanesi'nde görev almış, 1952 - 1967 yıllarında da Basel'da çalışmıştır. Esas çalışma alanı mide ve toraks, özellikle akciğer ve yemek borusu ameliyatlarıdır. On iki parmak bağırsağı ameliyatlarında yenilikler getirmiştir. Belli başlı eserleri: *Allgemeine Operationslehre* [1933, F. Sauerbruch ile birlikte]; *Cineplastic operations on the upper extremity* [1943, E. Bergmann ile birlikte]; *Operationen am Oesephagus* [1954]; *Die Behandlung von Hiatushernien* [1959, M. Rossetti ile birlikte]; *Lehrbuch der Chirurgie* [1957, 6. bas. 1970, H. Hellner ve K. Vosschulte ile birlikte]. 1969'da otobiyografisini de yayınlamıştır *(Helle Blätter - Dunkle Blätter)*.

NİSTAGMUS (Fr. Nystagmus; Yun. *nystazein* = uyuklamak, uykusu gelmiş olmak), gözün istek dışı bir gidip gelme hareketi. Bu hareket, yatay, dikey, dönmeli olabildiği gibi, bu üç tarzın bir karışımını da gösterebilir. Çoğu zaman yatay, nadir olarak da dikeydir. Bu hareket uyku zamanında durur; duyguların ve gayretlerin artmasıyle artar. Çoğu zaman, gözün doğuştan olan hastalıklarının etkisiyle meydana gelir. Bazan da sonradan edinilmiş olabilir. Bu durum, sinir merkezlerinin yaralanmasından doğar. N.'un tedavisi, gözün miyop, hipermetrop veya şaşılığını düzeltmekten ibarettir. N. genç köpeklerde, atlarda (menenjit) ve genel olarak uyuşturucu maddelerin etkisi altındaki hayvanlarda görülür.

NİRÎZ, Nikrîz (b. bk.) makamının eski ve asıl adı ki, İran'da kalan bir şehirdir. Bk. **NİKRÎZ** (Y. Ö.)

NİRÎZÎ (Ar. Nîrîz'e, Nikrîz'e veya Nîrîzli), Nikrîz (b. bk.) makamına eski asırlarda verilmiş diğer bir ad veya Nikrîz'in az değişik bir şekli. (Y. Ö.)

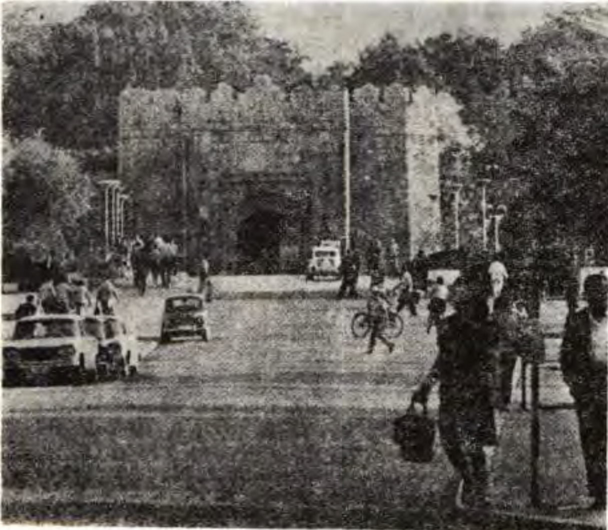
NİSEB-İ ŞERÎFE ("asîl, şerefli nisbetler, oranlar"), Türk Musikisi'nde, bir sekizlideki; tam sekizli (5 T, 2 B), tam beşli (3 T, 1 B) ve tam dörtlü (2 T, 1 B) sayısının yekûnuna verilen ad. "Şu makamın niseb-i şerîfesi 6'dır" veya "şu makamda niseb-i şerîfe'den 6 tane vardır" demek, o makamın sekizlisindeki tam sekizli, tam beşli ve tam dörtlü yekûnu 6'dır demektir. Bir sekizlide en çok niseb-i şerîfe'den 9 tane bulunabilir. Tam sekizli, beşli ve dörtlüler, kulakta iyi bir tesir bırakır. Binâenaleyh niseb-i şerîfe adedi fazla olan sekizliler, sükûnet ve istirahat duygusu verir, güzel bir musiki uyuşması yapar. Aksine, sekizli veya başka bir dizideki niseb-i şerîfe eksikliği, dizinin kulağa fena gelmesine, dimağda iyi tesir bırakmamasına, rahatsız etmesine sebep olur. Fakat bazan, niseb-i şerîfe'ye fazla mâlik olmıyan makamlar çok iyi ve güzel bir intıbâ bırakabilir; 7 niseb-i şerîfeli bir sekizli, 9 niseb-i şerîfeliden daha latif olabilir. Bunun bir sebebi de, dizilerde seslerin münasebeti hakkında fizik iliminin henüz kâfi malûmâtı olmamasıdır. Meselâ az niseb-i şerîfeli Sabâ, ifade hususiyeti bakımından, harikulâde bir hüviyet taşır.

Sekizlisinde 9, 8 veya 7 tane niseb-i şerîfe bulunan makamlara "mülâyim", 6 ve 5 tane bulunanlara "gizli mütenâfir", 4, 3, 2, 1 tane bulunanlara veya hiç bulunmıyanlara

"mütenâfir" denilir. Türk Musikisi'nde, mütenâfir bir makam kullanılmamıştır. Çünki mütenâfir bir dizi, dinlenilmesine tahammül edilemiyecek seslerden müteşekkildir. Bazan, mülâyim bir dizinin de iyi tesir bırakmadığı olur ki, buna "gizli mülâyim" denilebilir (Türk Musikisi'nde, böyle bir makam da yoktur). Türk Musikisi'ndeki 13 basit makamın hepsi mülâyimdir: Çârgâh, Bûselik ve Kürdî'de 9, Rast, Uşşak (Bayatî), Hüseynî (Muhayyer), Nevâ (Tâhir)'da 8, Hicâz, Uzzâl, Hümâyûn, Zengûle, Karcığar ve Sûznâk'de 7 niseb-i şerîfe bulunur. Tabiî bunların bütün şedlerinde de niseb-i şerîfe sayısı aynıdır. (Y. Ö.)

NİSYOROS (İtalyanca adı : **Nisiro**; Türkçe adı : **İncirli**), Oniki Adalar (Dodekanes)'da Yunanistan'a bağlı bir ada. Yüzölçümü 40 km², nüfusu 1 800 (1961)'dür (1936'da 1 339 idi). İstanköy (Kos)'ün güneyinde ve bu ada ile Piskopis adasının arasında bulunur. Adanın batısında birtakım adacıklar sıralanmıştır. N. volkanik bir ada olup kraterinin halka biçimindeki kenarları 698 m'ye yükselir. Kraterin dibi ise, denizden 100 m kadar yükseklikte uzanan bir ovadır. Başlıca ilcesi olan Mandraki'de eski zamandan beri insanlar yaşamıştır. Ada'da kaplıcalar vardır. (V. Örs)

NİŞ, Yugoslavya'da, Sırbistan Halk Cumhuriyetine bağlı bir idarî bölgenin merkezi. Osmanlı İmparatorluğu'nda önce Rumeli Beylerbeyiliği'ne, daha sonra Semendire eyâletine bağlı sancak ve en son olarak da bir vilâyet merkezi olan, Nişava suyu üzerinde kurulmuş şehir. N.'in kuruluşu, Trak kavimlerinin tarihine kadar uzanmaktadır. İlk ve Orta Çağlar'da Naisos, Naisus ve Niza adı ile tanınan N.'in, bir görüşe göre bugünkü eski kalenin, bir görüşe göre de şimdiki N.'in 15 km güney-doğusunda bulunan Brizbord (Pere) köyünün civarında kurulmuş olması gerekmektedir. Kuruluş tarihi kesinlikle bilinmemektedir. Hattâ, Makedonya krallığının şehri ve bölgeyi egemenliği altına aldığı dahi şüphelidir. İlk defa Romalılar M. Ö. 75 tarihlerinde bölgeye girdikleri zaman bu mevkiin stratejik değerini anladılar ve burada bir lejyon meydana getirdiler. Daha sonra bâzı mahallî imtiyazlar kazanan N., 260'ta imparator II. Claudius'un Gotlara karşı elde ettiği zaferle Roma İmparatorluğu içinde adını duyurdu. İmparator Diocletianus N.'i, Tuna boyunda teşkil ettiği Dardania eyâletinin merkezi yaptı. Ayrıca şehir, I. Kostantinus'un doğum yeri olduğu için de ilgi gördü ve onarıldı. Hattâ, bir ara, imparatorluğun doğu merkezi olarak düşünülen şehirler arasına da girdi. Orta Çağ'da N., Tuna'yı aşan Slav ve Türk kavimlerin devamlı istilâlarına mâruz kalmakla, ağır tahribâta uğradı. Attilâ 441'de, Gotlar 479'da ve 482'de, Avarlar 550'-de, Bulgarlar 809'da, Peçenekler 1054'de, Macarlar 1072'de N.'i ele geçirdiler. 1096'da ise N., Birinci Haçlı Ordusu'nun saldırısına uğradı. 1189'da Alman imparatoru Friedrich Barbarosa şehri aldı ise de, 1197'de N. yeniden Bulgar kırallığına bağlandı ve Osmanlılar bölgeye egemen oluncaya kadar Sırp ve Bulgar kıralları arasında el değiştirdi. Türk akıncıları, ilk defa, 1376'da Niş Boğazı (Klisura)'nı aşarak N. ovasına indiler ve şehri ele geçirdiler. Bu muvakkat işgali, 1386'da, kesin fetih tâkib etti. Timurtaş Paşa oğlu Yahşı Bey tarafından feth edilen şehir, bir uc olarak Rumeli Beylerbeyiliği'-ne bağlandı. Yıldırım Bâyezid zamanında Anadolu'dan getirilen göçebeler buraya yerleştirilerek, N. bir uc olmaktan çıkarıldı ve sancak beyliği hâline getirildi. Bu tedbirler üzerine, şehir yeniden gelişmeğe başladı. Emîr Süleyman'ın öldürülmesi ve Mûsâ Çelebî'nin Edirne tahtına padişah olması üzerine, Balkan yarımadası devletleri ile anlaşmalar yapan Çelebî Mehmed, mecbûren müttefikı Sırp despotu Stefan'a bâzı yerleri terk ettiği hâlde, stratejik değeri olan N.'i elinde tuttu. 1443 ekiminde, III. Vladisas (Ladislav) ile Hunyadi Yanoş (Jean Hunyad) komutasındaki bir Haçlı Ordusu N.'i aldı. O sırada Karaman seferinde bulunan II. Murad, bu beklenmedik saldırı üzerine, süratle Rumeli'ye döndü. İzladi derbendinde Haçlıları durdurduğu gibi, Krovitza savaşından sonra ocak 1444'te N.'i kurtarmağa da muvaffak oldu. Fâtih zamanında, 1459'da, Semendire kalesinin Mahmud Pâşâ-yı Velî tarafından fethinden sonra yeniden teşkil edilen Semendire Sancak Beyliğine bağlanan N., II. Bâyezid devrinde, idarî bakımdan tekrar düzenlendi. Bu tarihte 7 mahalleden oluşan şehrin kalesi onarıldığı gibi, artık iç-il durumuna gelen şehirde ekonomik ve sosyal gelişme de kemaline ermiş bulunuyordu. Burada askerî imâlâthaneler, bez ve üstüpü tezgâhları, silâh depoları tesis edilmiş; Osmanlı ordusunun mühim üslerinden biri hâline getirilmişti. Rumeli seferlerinde çevreden gelen kuvvetlerin Ordu-yı Hümâyûn'a katıldıkları konaklardan biri olmakla da, gittikçe gelişmiş ve büyümüştü. XVII. yüzyılın ikinci yarısında N., bütün vasıfları ile, bir Türk şehri olmuştu. Nişava suyu üzerinde taştan yapılma Mehmed Paşa köprüsü ve iki yakasındaki hamamı, köprü başındaki Hunkâr kasrı, bir dizdarın beklediği kalesi, Hudâvendigâr Gazi, Muslî Efendi ve Hüseyin Kedhudâ camileri, mescitleri, tekkeleri, sıbyan okulları, dükkânları ve 2060'ı bulan evleri ile voyvoda, sübaşı, nakîbüleşrâf, bacdar, muhtesib, yeniçeri serdârı ve sipah yeri gibi yöneticiler tarafından yönetilen bir kazâ olan N., mâmur ve bakımlı bir Osmanlı şehri idi. Ancak, Viyana kuşatmasından sonraki büyük bozgunda, 1689'da Belgrad düştükten sonra, N. kalesi Graf von Baden komutasındaki Avusturya ordusunun saldırısına uğradı. Sadrâzam Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa, kedhudâsı Mehmed Çelebî'yi N.'in imdâdına gönderdi ise de, şehir ve kale Avusturyalılar'ın eline düştü. Türk ahâli katliâma tâbi tutulduğu gibi, şehir tamâmen yağma edildi. Kale ve mahzenlerdeki pek çok askerî techizât düşman eline geçti. Böylece, Avusturyalılara Sofya yolu açılmış oluyordu. Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadrâzamlığa getirilmesi ile, aldığı tedbirler sonunda, savaş gücünü yeniden kazanan Osmanlı ordusu,

NİŞ : Tarihî İstanbul Kapısı.

Viyana bozgunundan beri süregelen yenilgi zincirini kırmış olduğundan, bir yıl sonra, Belgrad seferinde Mûsa Paşâ palankaları Fazıl Mustafa Paşa tarafından düşürülünce, 11 Eylül 1690 günü, N. muhâfızı Piccolomini aman dileyerek kaleyi vezîr-i âzama teslim etmişti. Varadin seferi sonunda, 1718'de imzalanan Pasarofça andlaşması üzerine Belgrad Avusturyalılara terkedilince N., yeniden bir serhad kalesi hüviyetini aldı. Kale, toprak tabyalarla tahkim edilerek kuvvetlendirildi. Bu tarihlerde kaleyi, bir ağa komutasında, 1 180 yeniçeri bekliyordu. 1736 yılında başlayan savaşta Avusturyalılar her ne kadar N.'i işgal ettilerse de, kısa bir süre sonra, Ahmed Paşa ekim 1737'de N.'i kurtarmağa muvaffak oldu. XIX. yüzyılın başında Vidin'de başkaldıran Pazvandoğlu ile Sırplara rağmen, N. halkı devlete sâdık kaldı. Kara Yorgi, bütün gayretlerine rağmen, ayaklanmayı N. sancağına yaymayı başaramadı. Fakat, Sırbistan'a muhtariyet verilince, N. bir sınır kalesi olma hüviyetini yeniden kazandı. 1834'de, eski Rumeli Beylerbeyiliği kaldırılıp onun yerine eyâletler teşkili kabûl edilince, N. de, kendi adını taşıyan eyâletin merkezi oldu. 1845 ve 1856 yıllarındaki Bulgar ayaklanmalarında, daha çok, N. civarı ve köyleri zarara uğradı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra, Osmanlı hükûmeti bu eyâlet içinde geniş ıslâhâta girişti. N. eyâleti, Osmanlı devletinde ilk defa olarak, Avrupa usullerine göre düzenlenen bir vilâyet hâline getirildi ve, Midhat Paşa bu yeni vilâyetin valiliğine tâyin edilerek ilk uygulama burada başarı ile yürütüldü. Daha sonra yeniden kurulan Tuna vilâyeti ile birleştirilen N., 1878 Berlin Kongresi'nde, Avusturya delegesinin teklifi üzerine kongrece Osmanlı Devleti'nden alınarak, istiklâli de tasdik edilmiş olan Sırbistan krallığına bağlandı. Bu kararla, N.'teki 492 yıllık Türk hâkimiyeti sona ermiş oldu. Osmanlı Devleti N.'i bırakırken, bölgedeki 80 000 kadar Türk nüfus da yabancı idâreye geçmiş oluyordu. Bu sırada, şehirde 19 cami, 4 hamam, 1 hastahane ve ıslâhhane, 15 fabrika, 15 ilkokul, 1 rüşdiye (ortaokul), hükûmet, adliye, istasyon, postahâne gibi resmî binalar ile 1 kilise ve 1 havra bulunuyordu. Türk ahâli, Sırbların ve ondan sonraki yabancıların idaresinde yaşamak istemediklerinden, o tarihten günümüze kadar, Türkiye'ye göçe devam etmişlerdir. Bugün, şehirde, biri harâbe halinde olan sâdece 2 cami kalmış ve Müslüman nüfus ise 2 500'e düşmüştür. N.'in Sırbistan'a terki, Sırbistan krallığı ile Bulgaristan prensliği arasında şiddetli bir çatışmanın doğmasına yol açmıştır. Bunun sonunda, 1885'de çıkan Sırp - Bulgar savaşında Sırp kuvvetlerinin ezilmesine rağmen, Avusturya - Macaristan imparatorluğunun müdahalesi ile N., savaş sonrası, yine Sırbistan'da bırakıldı. Bugün şehir 80 000'e ulaşan nüfusu ile, Sırbistan Halk Cumhuriyeti'nin Morova idarî bölgesinin merkezidir. (İ. Parmaksızoğlu)

NÎŞÂBÛR, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. "Nîşâbûr", Türkler'in makamlarına vermekten çok hoşlandıkları ve onların ufuk genişliğini ve cihangirlik vesfını gösteren coğrafya isimlerinden biridir. Horasan'da bir şehirdir. Bugün İran'da kalır; Meşhed'e ve tarihî Tûs'a çok yakındır. Kuruluşundan (1040) başlıyarak bir müddet Büyük Selçuklu imparatorluğuna taht şehri olmuştur. Horasan, aslında bir İran ülkesi iken, XI. asırda bir Türk ülkesi hâline gelmiştir. "Nişâbûr", Arab talaffuzudur. Fars talaffuzu ise (ki aslında bu doğrudur) "Nîşâpûr" şeklindedir (Arabca'da "p" yoktur). Fakat musikimize, Araz taraffuzuna uyularak girdiğinden kelimeyi "Nîşâpûr" ve "Nîşâpûrek" şeklinde değiştiremiyoruz. Aslında eski harflerle müzisyenlerimiz (Nişâpûr" ve "Nişâbûrek" olarak kelimeyi muhaffef ve yanlış yazmışlar, yani nûn'dan sonra ye koymamışlardır.

Makamın geçmişini —bugünki tetkiklerimize göre— Fâtih'ten (1451 - 1481) daha önceye çıkaramıyoruz. Fakat makamın daha eski olduğunu, hiç olmazsa aynı dizinin başka bir adla kullanıldığını sanıyoruz. Elimizde N.'dan 45 parça eser vardır ki makamlar listesinde 68. sıraya girer.

Dr. Subhi Ezgiye göre makam şöyledir: Dede Efendi'nin "Sultânî - Yegâh" dediği yegâh üzerinde Bûselik'in, bir tiz sekizlide, nevâ (re) perdesinden tîz nevâ'ya kadar uzanan şeddi. Bu şeddin pest tarafından eklenmiş bir küçük üçlü. Bu üçlüye Dr. Ezgi "nîşâbûr üçlüsü" demiştir. Peste doğru nevâ-nîm hicâz-bûselik perdelerinden yapılmış bir üçlüdür. Makam, bu üçlü ile bûselik (si) perdesinde kalır. Bu perdede kalan tek klasik makamdır. Donanımına Sultânî - Yegâh'da ve N. üçlüsü'nde (b. bk.) müşterek olan do bakıyye diyezî (nîm hicâz) konulur. Sultânî - Yegâh'ın si küçük mücenneb bemolü (kürdî), nota içinde kullanılır. Şu halde N. dizisi, tîz nevâ'dan bûselik'e inen bir onlu dizidir.

Sâdeddin Arel, bu izahı kâfi görmemiş, makamı şöyle târîf etmiştir: Bûselik perdesinde uşşak dörtlüsü (bûselik-nîm hicâz-nevâ-hüseynî) + tîz tarafına hüseynî'de kürdî dörtlüsü (hüseynî-acem-gerdâniye muhayyer) + acem perdesinde bir çârgâh beşlisi (acem-gerdâniye-muhayyer-sünbüle-tîz çârgâh) (yani Acem-Aşîrân makamının ilk beşlisi). Bu dizilerin birleşmesinden nevâ perdesinde Bûselik (Sultânî-Yegâh) de ortaya çıkar. Güçlü nevâ (re)'dır. Makam çıkıcıdır. Donanım, Dr. Ezgi'nin söylediği gibidir.

Arel'in çok beğendiği, yaşatılmıya lâyık, çarpıcı bir karakterde gördüğü bu makamın zamanla unutulduğu, A. A. Konuk'un 1899'da yayınladığı eserinde dügâh'da kalan makamlar arasında saymasıyle sâbittir. (Y. Ö.)

NÎŞÂBÛR ÜÇLÜSÜ, Dr. S. Ezgi'ye göre, Nîşâbûr (b. bk.) makamında kullanılan bir küçük üçlü (bûselik-nîm hicâz-nevâ). Arel, böyle bir üçlünün varlığını kabûl etmez. (Y. Ö.)

NÎŞÂBÛREK (Fars. "Küçük Nîşâbûr"), Türk Musikisi'nde bir şed makam. Bu makamdan 163 parça elimizdedir ve makamlar listesinde 34. sıraya girer. İsimsiz veya başka isimle N. dizisi, XIII - XV. asır Türk Musikisi nazariyat kitaplarında mevcuttur. Ancak "Nîşâbûrek" adı, III. Ahmed (1703 - 1730) veya az öncesine ait gibi görünüyor. 3 asırdan önce yapılmıştır. Maamâfih Şükrullah'da "Neşârerek" geçer.

Rast (b. bk.) makamının, bir ton tîze (dügâh = lâ perdesine) alınmış şeddidir. Basit bir şed makamdır. Maamâfih bu, Dr. S. Ezgi'nin târîfidir. Nîşâbûr makamında olduğu gibi, bu makamda da Arel, bu târîfi tâdîl etmiştir. Arel'e göre makam şöyledir: Dügâh perdesindeki rast beşlisinin tîz tarafına eklenmiş bir hüseynî'de bûselik dörtlüsü. Beşli ile dörtlünün birleştiği ses, hüseynî (mi), güçlüdür. Yani Arel'e göre makam rast beşlisi + bûselik dörtlüsü, Ezgi'ye göre ise rast beşlisi + rast dörtlüsü şeklindedir. Ancak Arel, târîf ettiği şekliyle makamın basit gibi göründüğünü, fakat gerdâniye kullandığı halde, pestte rast değil, zengûle (bakıyye diyezli sol) kullandığı için gerçekte mürekkep olduğunu söylüyor, fakat ne şekilde mürekkep olduğu hakkında fazla bir

şey söylemiyor. Fakat çok defa hüseynî'deki bûselik dörtlüsünün hüseynî'deki rast dörtlüsü hâline de gelebildiğine işaret ederek, Ezgi'yi te'yîd eyliyor. Sol diyezi yeden olarak kabûl ediyor, fakat bunun bir bûselik beşlisindeki yeden mi olduğu hakkında bir şey söylemiyor.

Ezgi'nin makamı basit şed olarak târîfi daha anlaşılır görünüyor. Bazı bestekârların hüseynî'de bûselik dörtlüsü göstermeleri, makamlarımıza mahsus an'anelerden biri şeklinde telâkki edilebilir. Dizisi inici-çıkıcıdır. Donanıma fa küçük mücenneb (mâhûr), do bakıyye (nîm hicâz), sol bakıyye (nîm şehnâz) konulur ki, Rast'ın ârızalarıdır. Pestten tîze sesleri şöyledir: dügâh, bûselik, nîm hicâz, nevâ, hüseynî, mâhûr, nîm şehnâz, gerdâniye. Hâşim Bey'in, makamı —Nîşâbûr gibi— bûselik perdesinde karâr eder göstermesi, N.'in o zaman kullanılmamasından mütevellid bir bilgisizliktir. (Y. Ö.)

NİŞAN, Osmanlı - Türk kültüründe üç ayrı kavramı yansıtan Farsça bir söz. N., Arapça Tevkî', Türkçe Tuğrâ. Alâmet, işaret, yazılı bir şeyin padişaha âid olduğunu bildiren "tuğrâ" biçimindeki imza demektir (Bk. TUĞRA, HÜKÜM, BERÂT, TEVKÎ' ve FERMÂN). Eski belgelerde "nişân-ı şerîf-i âlî - şân veya nişân-ı hümâyûn" denilen fermânın adı olmakla, Bâb-ı âlî'de bu hükümleri derleyip tasnif eden, düzenleyen büro da N. kalemi adı ile anılıyordu. N. kalemi, mevâlî-i kirâm, vezîr, beylerbeyi, sancakbeyi berâtları ile bunların zeâmet ve timarlarını ve bunlardaki değişmelerin işlemlerini yapan bir büro olmakla, aynı zamanda, Tahvîl Kalemi (b. bk.) veya Kîse adını da taşıyordu. Nişanlanmak deyimi ise, hazırlanan bir berât veya fermânın başına padişahın imzasının yâni tuğrânın çekilmesi demekti. Ayrıca, defterdarların imzaları da N. adını taşımakta idi (N. kalemi ve bu işlerden sorumlu olan görevli için bk. NİŞANCI, TUĞRÂÎ ve TEVKÎ'Î). N., aynı zamanda, yeniçeri ortaları ile bölüklerini belirten bir alâmetin de adı idi. Yeniçeri N.'ları yeniçerilerin kollarına döğme suretiyle işlendiği gibi, yeniçeri mezarlarında, bayraklarında, orta ve bölük kapılarında ve kayıtlı oldukları ortayı gösteren Sofa tezkirelerinde, çadırlarında kullanılan bir çeşit damga idi. Yeniçeriliğin bozulması ve bu teşkilâtın esnaflığa dönmesinden sonra ise yeniçeriler, açtıkları dükkânlara mensup oldukları bölük veya ortanın N.'ını asmayı âdet edinmişlerdi. Bunda, şüphesiz, güven sağlama duygusu hâkim idi. Herhangi bir ortadan Ocağ'a yazılan mektupların başına ortanın N.'ının konulması ise, kanun icâbı idi. XVIII. yüzyıldan sonraları yeni yapılan binalara, zahire, kömür, odun, kereste depolarına ve tüccar gemilerine yeniçeriler N. asmak suretiyle bu gelir kaynaklarından harac alırlardı ki, buna *balta asmak* denilirdi. Bir ortanın balta astığı bir gelir kaynağına başka bir ortanın göz dikmesi ise kanlı kavgalara yol açabilir ve bu duruma *balta olmak* denirdi. Bu gibi yerler, yeniçeri ortaları arasında en büyük anlaşmazlık konularını teşkil ediyorlardı.

NİŞAN : Atatürk'e âit nişan, Anıtkabir Müzesi (Ankara)

Batılı anlamda N., Osmanlı Devleti'nde ilk defa II. Selim zamanında verilmeğe veya kullanılmağa başlanmıştır. Batılıların Orta Çağ'dan beri uyguladıkları N. takma ve verme töresi, Osmanlı Devleti'nde, daha önceki yüzyıllarda Otaga, Sorguç, Çeleng ve Âvîze (b. bk.) sokunmak, kürk, hil'at veya kaftan giydirilmek suretiyle yapılmakta idi. Yalnız üstün başarı gösterenlere derecelerine göre verilen, göğüse takılan veya boyuna asılan N.'lar ise, ilk defa, Sultan III. Selim devrinde kullanılmağa başlanmıştır. 1798'de İngiliz amirali Nelson'un Fransız filosunu Ezû Kıyr'de yakması münasebetiyle padişah, bu amirale mücevherli bir çeleng göndermişti. Bugün National Maritime Muzeum'da saklanan bu çelengi, 1801'de İskenderiye savaşına katılan gemi süvarileri için yaptırılan, boyuna takılır biçimde, üzeri elmasla çevrili, ortasında bir hilâl bulunan nakışlı âvîzeler tâkib etti. Osmanlı Devleti'nde batılı anlayışla yaptırılan ilk N., bu hilâl âvîzelerdir. O tarihlerde buna Âvîze, daha sonra da Vak'a-ı Mısrıyye N.'ı adı verilmiştir. Sultan II. Mahmud'un, 1826 Vak'a-ı hayriyye'den sonraki günlerde çıkartılan, Tasvîr-i hümâyûnundan itibaren, N. verme âdeti gittikçe yaygınlaşarak imparatorluğun yıkılışına kadar kullanılan bir onur belgesi oldu. Başlangıçta Osmanlı padişahları yabancı hükümdarlardan N. almayı hâkimiyet ve üstünlük anlayışlarına uygun görmüyorlardı. Padişahlar N. almazlar, ancak verirlerdi. Bu anlayışı, liberal görüşlü bir hükümdar olan, Abdülmecîd kırdı. Fransa'dan ve İngiltere'den gönderilen bu ülkelerin en yüksek N.'larını kabûl etmekten çekinmedi. Tanzîmât'tan sonra, N. vermede kullanılan ölçülerin pek fazla sûistimâl edilmesi üzerine, 1848'de N. dağıtımı bir yönetmelikle düzene bağlandı. Cumhuriyet'in ilânından sonra ise, 2590 sayılı kanunla, N. ve madalyaların takınılması, İstiklâl Madalyası dışındakiler için, kesinlikle yasaklandı ve Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin ister askerî, ister idarî başarıları N.'la taltif etme usulü de kaldırıldı (bu konuda bk. MADALYA). (İ. Parmaksızoğlu)

NİŞAN : Hânedân-ı Âl-i Osman nişanı

NİŞÂN-I OSMÂNÎ

NİŞAN veya NİŞANLANMA, bir erkeğin ve bir kadının, yakınları ve arkadaşları, bazan da bir din adamı önünde birbirleriyle evleneceklerine dâir sözleşme töreni. N.

eski zamanda resmî karakter taşıyan ve çoğu zaman nikâh (evlenme)'dan önce yapılan bir tören idi. N. ve evlenme arasındaki zaman birkaç haftayı geçmezdi, ama evlenmenin birkaç yıl sonra da yapılması mümkün idi.

Katolik kilisesi iki tip N. ayırt eder: 1) Sponsalia de praesenti (şimdiki zamana âit N.) ve 2) Sponsalia de futuro (gelecek zamana âit N.). Birinci çeşit usulsüz olmakla beraber gerçek bir evlenme idi. İkinci çeşit sonradan yapılacak bir evlenmeye dair sözleşme idi. Trento Konsili (1545 - 1563) birinci tip N.'yi ahlâka aykırı olarak yok etmiştir. Kilise hiçbir zaman törenin şeklini tespit etmemiş, ancak serbestçe ve kanunî yaşta yapılmasını şart koşmuştur. Buna ilâve olarak kilise 7 - 12 yaşları arasındaki kızların ve 7 - 14 yaşları arasındaki erkeklerin N.'larına izin veriyor, ama evlenmelerini yasak ediyordu. Kanunların N. hakkında müphem kalması, özel olarak köylerde kötüye kullanmaları teşvik ediyordu. N. şu hareketlerden oluşuyordu: Yüzükler değiş tokuş edilir, öpüşülür, eller sıkılır ve tanıklar bu törenin yer aldığını imzalarıyle tasdik ederlerdi. Fransa'da bir rahibin hazır bulunması gerekirdi. Başka yerlerde çoğu zaman N.'larda gençlerin bağlı oldukları ruhanî çevrenin papazı törene tanık olarak davet edilirdi. Köylerde yüzüklerin yerini bir para alırdı. Bu, iki parça edilir ve nişanlılar birer parçasını saklarlardı. Birbirlerine verdikleri hediyeler de bu rolü oynayabilirdi. Törenin sonunda N.'lılar bir kadehten birbirinin şerefine şarap içerlerdi. N. töreninde verilmiş olan hediyeler, evlenmenin yapılmaması durumunda geri istenebilirdi. Kilise, bu cins sözleşmelerin yerine getirilmesine çok dikkat eder ve verilen sözün tutulmaması cezalandırılırdı. Şartlara uyularak yapılan N.'lar, her iki tarafın muvafakatı veya mukavelenin herhangi bir şartını yerine getirmeme yolu ile bozulabilirdi. Ama burada kilise işe karışır ve mevcut olan kanunu bir tarafa bırakarak, infacie ecclesiae *(kilise huzurunda)* evlenmeyi reddeden tarafı aforoz edebilirdi. İngiltere'de bu problem 1735 yılında çıkarılan bir kanunla çözülmüştür. Evlenmek istemeyen tarafa öbür tarafın "bereach of promise of marriage" *(evlenme sözünün yerine getirilmemesi)* davası açarak hakkını arayabileceği kararlaştırılmıştır.

Eski Yahudiler'de N., evlenme kadar resmî bir karakter taşırdı. Resmî N., Avrupa kıt'ası ülkelerinde eski önemini muhafaza etmektedir. Klasik Yunanistan'ın çeşitli devlet şehirlerinde engyesis adını taşıyan bir eylem vardır (Bu, Atina'da, Solon'dan daha eski idi). Buna göre Kyrios, yani kızın babası veya onun yerini tutan kişi, kızı onunla evlenmek isteyene verir. Bu eylemde bazı otoriteler evlenmenin baş safhasını görür, başkalarına göre N. mukavelesi yapılırdı. Roma'da en eski zamanda N. mukavelesi nişanlananlar ile ana babaları arasında akdolunurdu. Klasik zamanlarda N. özel şeklini kaybetmiştir, ama eski N.'ı bozmadan önce ikinci bir N. kanununa aykırı sayılırdı. Meşrû bir sebep göstermeden N.'ı bozan taraf, "arrhae sponsaliciae" *(N. hediyeleri)*'yi kaybederdi. Germen milletlerinde, birçok ilkel milletlerde olduğu gibi, erkek kızı babasından satın alırdı. Bu şekil, daha eski kız kaçırmanın yerine geçmiştir. Ama sonraları bu satın alma senbolik bir hâle gelmiştir. Kızı satın almak için ödenen miktar çok küçük idi.

Hukuk bakımından Nişan : Medenî Kanun'un ikinci kitabında, 82. ilâ 87. maddeler N.'a ayrılmıştır. N. ile nişanlıların sosyal ve hukukî statülerinde bâzı değişmeler meydana gelir. N. öylece taraflara bâzı hak ve yükümlülükler getirir.

Nişanlılık bir hâli, bir durumu belirtir. N. ise nişanlılık hâlini, statüsünü doğuran bir hukukî işlemi ifade eder.

N.'ın doğurduğu nişanlılık hâli, taraflara bâzı hukukî vecîbeler yükler. Bu arada nişanlıların evlenmeye ilk adımlarını attıklarından, yaşayışlarında ve hareketlerinde bâzı değişiklikler olacağı tabiîdir. Nişanlanan çiftlerin sosyal durumları da değişir. Bunların başında çiftlerin birbirine karşı daha bağımlı hareket etmeleri, evlenmeye hazırlanmaları gerekir.

N., evlenme vaadiyle olur; Medenî Kanun (MK) 82. maddesinde bu hususu belirtir. N. hukukî bir işlem olduğuna göre, tarafların tam ehliyetli olmaları yani medenî hakları kullanmaya yetkili olmaları şarttır.

Medenî hakları kullanma ehliyetinin şart ve unsurları kanunla belirlenmiştir. Buna göre, temyiz kudretine sahip olan reşid, medenî hakları kullanmaya ehildir. MK'umuz temyiz kudretini şöyle belirlemiştir: "Yaşının küçüklüğü sebebiyle, yahut akıl hastalığı yahut akıl zayıflığı veya sarhoşluk ve buna benzer sebeplerden biriyle mâkul surette hareket etmek iktidarından mahrum olmıyan her şahıs,Kanun-ı Medenî'ce mümeyyizdir."

MK'a göre rüşd on sekiz yaşın ikmaliyle başladığından, tarafların, geçerli bir N. akdini yapabilmeleri için, mümeyyiz ve reşid olmaları gerekir. Ancak N. evlenme vaadiyle olduğundan, evlenme için kanunca kabûl edilen yaşın N. için de geçerli olması icab eder. MK'un 88. maddesi uyarınca, evlenme yaşının erkek için on yedi, kadın için de on beş olacağı kuralı benimsenmiştir. Öylece, evlenme yaşını ikmal eden kadın ve erkek, hukukça geçerli N. akdini de oluşturabilirler.

MK'un 82. maddesinin ikinci fıkrası bu durumu açıklığa kavuşturmuştur. Küçüklerin N. akdini yapabilmeleri, ancak kanun temsilcilerinin iznine bağlı tutulmuştur. Aynı kural, hacir altına alınmış kişiler için de geçerlidir. Küçükler (reşid olmayanlar) ile mahcurlar (kısıtlılar) ana babalarının veya vasîlerinin açık muvafakatleri olmadan N. akdini yapmışlarsa, bu işlem hukukça gerekli değildir ve tarafları bağlamaz, sonuçta da nişanlılık hâli doğmamış olur.

Ancak, her nekadar N. evlenme vaadiyle yapılan bir akid ise de çiftlerin mutlak olarak evlenmeleri şartını getirmez. Nişanlanan çiftler istedikleri zaman akdi bozabilir, N.'lılık hâline son verebilirler. N., münhasıran şahsa bağlı haklardan olduğu için, başkaları tarafından kullanılamaz, ve bu hak hiçbir biçimde kısıtlanamaz. MK'un 82. maddesinin ikinci fıkrası, her ne kadar, küçük ve hacir altına alınmış kişilerin, kanunî temsilcilerinin izni olmadan N. akdinin hukukça geçerli sayılmayacağını belirtmişse de, buradaki izin, küçük ve mahcûrun, evlenme gibi önemli bir konuda hata yapabileceği görüşüyle benimsenmiştir.

MK'un 83. maddesi, N.'nın evlenme vaadiyle yapılmakla birlikte evlenmenin şart olmadığını ve evlenmek için de taraflara, birbirilerini evlenmeye zorlayacak bir dava hakkının tanınmadığını belirtmiştir. Buna göre, "Kanun, imtinâ eden nişanlıyı evlenmeye icbar için dava hakkı vermez" (MK mad. 83) ve taraflar, evlenmekten vazgeçtikleri takdirde tazminat verilmesini önceden kabûl etmiş olsalar bile, bu şart hukukça geçerli değildir. Kanun, münhasıran kişiye bağlı hakların kullanılmasında titizlik göstermiş, ve çiftleri, tazminat tehdidiyle evlenmeye zorlamayı evlilik gibi kutsal bir olayda toplumun hisleriyle bağdaşmıyacağı ilkesini benimsemiştir. Aynı hüküm İsviçre MK'nun 91, Alman MK'nun 1297 ve İtalyan MK'nun 79. maddelerinde de düzenlenmiştir.

Nişanın bozulması ve sonuçları: Kanun, çiftleri evlenmeye zorlamamıştır ama, haksız bir sebel olmaksızın veya taraflardan birinin kusuruyla nişanın bozulması hâlinde, karşı tarafa münasip bir tazminat verilmesini de şart koşmuştur. MK'un 84. maddesi "Nişanlılardan biri, muhik bir sebeb yok iken nişanı bozduğu veya iki taraftan birine atfedilecek bir kusur yüzünden nişan bozulduğu takdirde taksiri olan taraf; diğer tarafa ana ve babasına veya bu hususta onlar gibi hareket eden sair kimselere hüsnüniyetle ve nikâhın icra olunacağı kanaatiyle ihtiyâr ettikleri masârife mukabil münasip bir tazminat vermeğe mecburdur" demektedir.

MK'un 84. maddesinin öngördüğü tazminat, maddî tazminattır. Sadece, tarafların veya yakınlarının nikâhın yapılacağı kanaatiyle giriştikleri harcamaları kapsamaktadır. Maddî tazminat hakkının doğabilmesi için taraflardan birinin, hiç bir haklı sebeb yokken nişanı bozması gerekir. Kanun, haklı sebebin ne olduğunu açıklamamıştır, ancak toplumun o günkü değer yargılarıyla haklı sebeblerin tesbitini hâkime bırakmıştır. Bundan başka nişan, bir tarafın kusurlu davranışı veya fiiliyle bozulursa, kusurlu olmayan taraf için bir tazminat hakkı doğar. Nişanın bozulmasında hiç bir kusuru olmayan tarafın evleneceği düşüncesiyle yaptığı masraflar - tören için bir salon tutulması, N. için elbise diktirmesi veya ev eşyası sipariş edilmesi gibi - her hâlde nişanı bozan kusurlu tarafca ödenmek gerekir. Hak ve adalet bunu icap ettirmektedir. Bundan başka, sadece nişanlıların yaptıkları masrafların değil, ana babanın veya ailede nişanlılara yakın kabûl edilen akrabaların da nikâh akdinin icrası amacıyla yaptıkları masrafların, kusurlu tarafca ödenmesi gerekir.

Yalnız MK'un 84. maddesi, maddî tazminata konu olan bu tür masrafların hüsnüniyetle yapılması gerektiği şartını koşmuştur. Buradaki iyi niyet MK'umuzun 3. maddesinde belirtilen sübjektif hüsnüniyettir. Yâni, icabı hâle göre, kendisinden beklenen ihtimamı sarfetmiyen kimse, hüsnüniyet iddiasında bulunmaz."

Kanun, ne gibi masrafların maddî tazminata konu olabileceği hususunu tarafların masrafları yaparken hüsnüniyetle hareket edip etmediklerinin tesbitini hâkime bırakmıştır. Ayrıca yapılan masraflara karşı kusurlu tarafın ödeyeceği maddî tazminat miktarının da belirlenmesi gene yargı organının yetkisindedir.

Manevî Tazminat: MK, nişanın bozulması hâlinde maddî tazminattan başka manevî tazminatın isteneceği hükmünü de kabûl etmiştir. MK'un 85. maddesi, hangi hâllerde tarafların manevî tazminat isteyebileceğini hükme bağlar. Buna göre, nişanın bozulmasında kusuru olmayan taraf şahsen çok mutazarrır olmuşsa, karşı taraftan manevî tazminat isteyebilir. Bunun için, nişanı bozan tarafın, ağır bir kusuru bulunmalıdır. Nişanın bozulması, taraflardan birinin manevî şahsiyetini küçültmüşse, onu toplum içinde rencîde etmişse, o takdirde, kusurlu taraftan manevî tazminat adı altında bir ödeme isteyebilir. Miktarın tesbitini kanun, hâkime bırakmıştır.

MK'un 85. maddesinin ikinci fıkrası usul bakımından bir hüküm getirmiştir. Manevî tazminat, şahsen sıkı bağlı haklardan olduğu için, sadece o kişi tarafından kullanılan haklardandır. Bu sebeple mirasçılarına intikal etmez. Oysa maddî tazminat istemi, mirasçılara intikal edebilir. MK'un 85. maddesi "Manevî tazminat davası mirasçıya intikal etmez" demiştir. Nişanın bozulmasından mutazarrır olan kimse davayı şahsen açmalıdır. Ölümü halinde manevî tazminat davasının hakkı mirasçılara geçmez. Ancak, dava açılmış ise, mirasçılar davayı yürütebilirler.

Hediyelerin İâdesi: Nişanın bozulması halinde, tarafların birbirine verdiği hediyelerin geri istenmesi, temel bir hukuk kuralı olarak benimsenmiştir. MK'un 86. maddesi bu hükmü düzenler. Buna göre, nişanlılardan her biri, diğerine verdiği hediyeyi geri isteyebilir.

Ancak bu hediyelerin kullanılmış olması veya aynen mevcut bulunmaması hâlinde, haksız iktisap hükümleri uygulanır. Eğer verilen hediye, iyi niyetle kullanılmışsa, hâkim, hediyenin değerine tekabül eden münasip miktarı tazmin ettirir. Ancak suiniyet hâlinde haksız iktisap hükümlerine göre, hediyelerin iâdesi için dava hakkı söz konusu olamaz.

Nişan, ölüm sebebiyle sona ermişse, bu takdirde, MK'un 86. maddesi mûcibince hediyelerin geri alınması için istirdat davası açılamaz.

Zaman aşımı: MK, nişanlanmaktan doğan her tür dava için bir yıllık zaman aşımını kabûl etmiştir.

MK'un 87. maddesi "Nişanlanmaktan mütevellit davalar nişanın bozulduğu tarihten itibaren bir sene sonra sâkıt olur" demektedir. Aynı hüküm İsviçre MK 95, Alman MK'nun 1302. maddelerinde düzenlenmiştir. Ancak bizim MK'da tercümede sâkıt olur deyimi kullanılmıştır ama mehaz kanunda ve maddenin kenar başlığında mürûr-i zamân (se prescrivent, verjaehren, si prescrivono) ibaresi kullanılmıştır. Öylece, dava sırasında taraflardan biri zaman aşımı defini kullanabilir. (Ö. Dokuman)

NİŞAN (Sînekemânî Nişan Taşcıyan) (- 1900?), Ermeni asıllı müzisyen. Meşhûr Nikogos'un (b. bk.) kardeşlerinden biri. Zamanımıza bir Tâhir - Bûselik Saz Semâîsi kalmıştır. (Y. Ö.)

NİŞANCI, Osmanlı Devleti'nde Dîvân-ı Hümâyûn'un büyük memurlarından birinin unvânı. Erkân-ı devletten ve Menâsıb-ı sitte'den, sözü sayılır bir görev demek olan N.'lık, teşrifâtta Vezîr-i âzam ve Kubbe vezirlerinden sonra, tâyinlerinde rütbeleri vezir veya beylerbeyi ise üçüncü sırada, sancakbeyi ise defterdarlardan sonra, dördüncü sırada bir memuriyet olarak sayılmakta idi. N.'lar Dîvân-ı Hümâyûn'da Sadrâzamın sol ilerisinde oturma hakkını hâiz olup, Arz günlerinde vezirler ve Başdefterdardan sonra huzurda el - pençe dîvân tutarlar; Kapukullarının sadâkatlerini belirtmek üzere, Muhzırbaşı'nın Dîvân üyelerine takdim ettiği akîde şekerini vezirlerden sonra alma hakkına da sahip bulunurlardı. Yine Dîvân günlerindeki toplantıdan sonra yenen yemekte, Başdefterdarla birlikte oturup Vezîr-i âzamla birlikte yemek yemek, Vezîr-i âzam Dîvân'dan ayrılırken onun selâmını almak gibi imtiyazları vardı. Vezâret hatt-ı hümâyûnunun okunuşun da, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, Başdefterdar ile Şıkk-ı sânî ve sâlis defterdarlarından sonra ve Defteremîninden önce, Sadrâzamın sol yanında yer alırdı. Yeni Vezîr-i âzama vezâret divitini takdîm eder, karşılığında samur kürk ferâce, donanmış bir at ve 500 akça bahşiş alırdı. Tahvîl (b. bk.) kalemi, Reîsülküttâb ve Defteremîni bürolarının sorumluluğu N.'ların üzerinde idi. Reîsülküttâblık daha sonra, XVII. yüzyıldan itibaren dış münasebetleri idare eden bir büro hâline gelmiş olduğu halde, N.'ların nüfuz ve derecelerinde bir küçülme olmamıştır. XVII. yüzyıldan sonra vezir rütbesini de almağa başlayan N.'lara, bayramlarda, Yeniçeri Ağasının tebrike gitmesi usulden idi. Vezir rütbesinde olmayan N.'ları ise, Altı Bölük ağalarının tebrik etmeleri ka-

nun îcâbı idi. N.'lar, XVI. yüzyılın sonlarına kadar, Rikâb-ı Hümâyûn'dan ayrılmazlar ve Serdâr-ı ekremlerin sevk ettikleri seferlere katılmazlardı. Bu takdirde, Serdâr-ı ekremlere beyaz üstüne tuğralı ahkâm kâğıtları verirler ve sefer boyunca serdarların icraâtını bu suretle yürütmüş olurlardı. 1593'ten itibaren N.'ların da sefere eşmeleri usul ittihaz edilince, İstanbul'da Rikâb-i Hümâyûn'daki yerlerine bir vekil bırakmaları kabûl edildi. XVIII. yüzyıldan itibaren ise N.'lık, yıllık tevcîhâta tâbî memuriyetler arasına alındı. Yılı dolan N.'nın makamında bırakılarak görevine devam etmesinde her hangi bir engel yoktu. N.'lar, Osmanlı Devleti'nde, devletin kanunlarını iyi bilen, eski kanunlar ile yeniden hazırlanan kanunları ve şer'î hukuku te'lif etme gücüne sahip olan, Dîvân-ı Hümâyûn'da bu konularda mütâlâasına başvurulan bir hukuk müşâviri hüviyetinde olduğu gibi; sorumlusu bulunduğu Tahvîl (Kîse), Reîsülküttâb'lık ve Defteremînliği büroları ile devletin yayınlanan kanun ve emirlerine nezâret etmek, tîmâr, zeâmet, hâs ve arpalık tevcihlerinin yürütmek; yeniden feth edilen ülkelerde vergi matrahlarına, askerî teşkilâta, mahallî kuruluş ve devşirme işlerine esas teşkil eden sayım (tahrîr) işlerini yaptırmak, bu yerlerde uygulanacak mahallî kanunları hazırlamak gibi görevleri vardı. Ayrıca padişah tarafından hükümdarlara yazılan nâmelerin (bk. NİŞAN), valilere gönderilen ferman, buyuruldu, berat ve hükümlerin yazılışlarına nezâret ettiği kadar, üstlerini nişanlamakla da devletin en çok güvenilen memuru hüviyetinde idi.

N.'lık, Türk devletlerinde, İslâmdan önceki devirlere kadar uzanan, köklü gelenekleri bulunan bir görevdi. Aynı zamanda Abbâsî hilâfetinin Sâsânî teşkilâtından alıp geliştirdiği Dîvânü'l-inşâ ve bu dâirenin başı bulunan Tevkı'î (b. bk.) ile de yetkileri, hak ve görevleri geliştirilen bir hizmetti. N.'lık ilk Türk devletlerinde, Göktürklerde ve Uygurlarda görülen Tamgacı, Karahanlılar ve daha sonra da Moğollar da Uluğ-bitigçi'nin geleneklerini taşımakta idi. Büyük Selçuklularda bu görev Dîvânü't-tuğrâ'nın başı olan Tuğrâî (b. bk.)'de toplandığı gibi, Dîvânü'l-inşâ'da bu görevle kaynaşarak Türk-İslâm devletlerinde mühim bir gelişmenin örneğini vermiştir. Anadolu Selçuklularında ise, aynı işlerin Pervâne adını taşıyan memur tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Memlûklerde de bu görevi Muvakki veya Tevkı'î ünvânını taşıyan kimseler yapmakta idiler. Osmanlı Devleti'nde ise bu görev, N. adı altında, devletin daha kuruluşundan itibaren mevcud idi. N.'lar, bir yandan yazı yazmada kabiliyetli, bir yandan da mahallî örf ve töreleri bilen, bunları fıkıh bilgileri ve İslâm şerîatı ile te'lif eyleyen kişiler olmak zorunda idiler. Bu bakımdan, çok defa, Dâhil müderrislerinden veya Sahn-ı semân derecesine çıkmış müderris efendilerden seçilirlerdi. XVII. yüzyıldan itibaren, kanun bilgisi ve öteki bilgileri bakımından bu görevi yürütebilecek seviyede bulunan Reîsülküttâb efendiler için de N.'lık bir mahrec telâkki edilmiştir. N.'lığa sancakbeyi, beylerbeyi veya vezir rütbesi ile olmak üzere, her üç kademeden de tâyin yapılabilirdi. İlk devirlerde yalnız olarak çalışırlarken, daha sonraları, kendilerine yardımcı olarak tuğrâ çekme işlerinde bir Tuğrâkeş, seferler sırasında bir vekil tâyin etmeleri uygun görülmüştür. Dîvân günlerinde, yazı işleri çoğaldığı takdirde, vezîr-i âzamın müsaadesiyle Kubbe vezirleri de ona yardımda bulunurlardı. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda görevlerinden büyük bir kısmını Reîsülküttâblara bıraktıkları halde, yine de nüfuzları devam etmiştir. XIX. yüzyılın başlarında N.'lık, daha çok, Defterhâne'ye âit işlerden sorumlu olan bir görev hâline gelmişti. 1836'da N.'lık resmen kaldırılarak, üzerindeki hizmetlerden bir kısmı Bâb-ı âlî'nin ilgili bürolarına, tuğrâ çekmek hizmeti ise Defteremînliğinde bulunan Tuğrânüvîs'e bırakıldı. 1838'de, bu hizmet de Bâb-ı âlî'ye devr edildi. Tanzîmât'tan sonra ise, bu gibi görevler iyice terk edilerek, sorumluluklar, Mâbeyn Başkâtibliğine, Hâriciye ve Mâliye nâzırlıkları ile Defter-i Hâkanî dâirelerine, kanun yapma görevi ise Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye ve Mecâlis-i âliye'ye verildi. Osmanlı tarihinde N.'lıkta sivrilip, siyasî, idarî veya ilmî alanlarda ad yapmış pek çok kimse yetişmiştir. Şöhretli bir bilgin olan Ebû'l - Hayr Muhammed el-Cezerî, ünlü bir devlet adamı olan Karamanî Mehmed Paşa, iyi bir kanun bilgini olarak tanınan Leys-zâde Mehmed Çelebî, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebî, Koca Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Boyalı Mehmed Paşa, tanınmış bir tarihçi olan Nişancı Abdurahman Paşa, Ramazan-zâde Mehmed Efendi, Okçu-zâde ve iyi bir devlet adamı olarak bilinen Hamza Paşa bu arada anılabilir. (İ. Parmaksızoğlu)

NİŞÂPÛR: bk. NİŞÂBÛR.

NİŞÂPÛR: bk. TÛS.

NİŞASTA, polisaharit grupundan, kimyasal olarak karmaşık bir karbonhidrat $(C_6H_{10}O_5)n$. N., klorofil maddelerinde (kromatoforlar, N. oluşturucuları, amiloplastlar) özümleme olayı ürünü ve yeşil bitkilerin gözeleri içinde, N. taneleri hâlinde, rezerv maddesi olarak bulunur. Beyaz, tatsız ve renksiz N. tanesinin belli bir yapısı olup, dış tabakasında, tüm N. muhteviyatının % 15-20 amilopektin (N. granülozu), iç kısmında ise % 80-85 amiloz (N. selülozu) içerir. N., doğrudan doğruya mayalanmaz, ancak, meselâ diastazlar gibi mayalarla işlenebilir. Nihaî ürün maltozdur. Özellikle, sulandırılmış mineral asitleri ile ısıtılması hâlinde dekstrin oluşur. İnsan ve hayvan sindirimleri yolu ile basit karbonhidratlar durumuna dönüşen nebâtî N., karaciğerde, hayvânî bir N. olan glikojen'e dönüşüp depo edilir.

N., patates, mısır, pirinç, buğday v.b. N.'sı olarak, N. bakımından zengin bitki kısımlarının (yumrular, tohumlar, kök v.b.) ezilme, su ile alınma ve kurutulması ile elde edilir.

N., önemli bir besin olması yanısıra, ispirto damıtımında ham maddeyi oluşturduğu gibi, çamaşır kolalanması, kumaşların apre edilmesi, boyaların koyulaştırılmasında, yara tozu, pudra, macun ve N. tutkalı yapımında kullanılır. (E. Ediger)

NİŞÂVEREK, Nîşâbûrek (b. bk.) makamına bazı Edvâr'larda bu imlâ ile rastlanmıştır ki, eski haflerde be'nin düşmesi neticesi olduğu tahmin edilebilir. (Y. Ö.)

NİŞİNA (İng. Nishina), Yoşio (1890-Tokyo 1951), Japon fizikçisi. Niels Bohr (b. bk.)'un öğrencisi olarak II. Dünya Savaşı'ndan önce Tokya'da, Fizik ve Kimya Araştırmaları Enstitüsü'nde bir siklotron yaptırmıştır. Japonya'da fizik alanındaki çalışmaların gelişme ve yayılmasında büyük bir rol oynayan N., Fizik ve Kimya Araştırmaları Enstitüsü direktörlüğüne getirilmiştir. Klein ile yaptığı işbirliği sonunda 1928'de Compton teorisine dayanan Klein-N. formülünü ortaya atmıştır. Japonya'da ilk sunî uranyum 237'nin bu formüle dayanılarak elde edildiği sanılır. 1949'da Nobel fizik armağanını kazanan Hideki Yukawa (b. bk.), N.'nın öğrencisidir. (H. Eren)

NİŞİO (İng. **Nishio**), **Suehiro** (doğ. 1891), Japon sendikacısı ve politika adamı. 1925 - 1940 yılları arasında Japon Sendikaları Genel Federasyonu'nun genel sekreterliğini yapmıştır. 1940'ta federasyonun kapanması üzerine Japon Sosyal Demokrat Partisi'ni kurmuştur (1945). 1961'de Japon Demokratik Sosyalist Partisi'nin kurucu başkanlığına seçilmiştir. (H. Eren)

NITERÓI (eski adı : **Nictherov**), Brezilya'da, Rio de Janeiro estado (devlet)'sunda, Guanabara körfezinde, Rio de Janeiro şehrinin karşısında bir şehir, Rio de Janeiro estadosunun başşehri. Nüfusu 312 000 (1969)'dir. Ulaşım bakımından Rio de Janeiro'ya bağlı olan N., kalabalık bir memur ve işçi şehridir. Bundan başka, N. çok yanlı bir endüstri merkezidir (gemi yapımı, maden, dokuma ve yiyecek maddeleri fabrikaları). Rio de Janeiro'nun bir varoşu durumunda olan şehirde 1961'de bir üniversite de kurulmuştur. N. 1819 yılında Vila Real da Praia Grande adı altında kurulmuştu. (H. Eren)

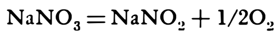
NİTRANİLİN, fenilamin, aminobenzol ($C_6H_5NH_2$). Kaynama noktası 184,4°C, kendine özgü tuhaf kokusu olan yağlı, renksiz, zehirli bir sıvıdır. Yoğunluğu 1,038'dir. Kömür katranından üretilen benzen (C_6H_6) elde edilen nitrobenzen ($C_6H_5NO_2$)'in demir veya çinko ve nitrik asitle indirgenmesiyle oluşur. Bütün aminlerin en önemlisi olup, anilin boyalarının ana maddesini teşkil etmesi yanısıra, ecza ve plastik gibi önemli maddelerin yapımında da kullanılır. (E. Ediger)

NİTRANİZOL, kimyasal formülü $NO_2 . C_6H_4 . OCH_3$ olan antizol'ün, azotlu bir türevidir. 265°C'ta kaynayan orto - nitranizol, dianizidin üretiminde hammadde olarak kullanılır. Orto - nitrofenol'ün, metil sülfatla metillendirilmesi ile elde edilir. (E. Ediger)

NİTRAT'LAR, nitrik asitin metallerle oluşturduğu tuzlara verilen ad. Tüm metal nitratları, suda kolayca erir ve oksit içinde kızdırılmaları hâlinde oksijen ve azot dioksite ayrışırlar.

Bu bakımdan N., yüksek ısıda, güçlü okside ediciler durumuna geçerler.

En dengeli olanlar alkali metal ve gümüş N.'ları olup, kızdırıldıklarında nitritlere dönüşür ve sadece oksijeni serbest bırakırlar.

$$NaNO_3 = NaNO_2 + 1/2O_2$$

N.'lar, asitli ve alkalen çözeltiler içinde kolayca indirgenebilirler.

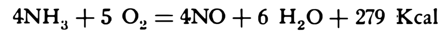
Alkalen çözelti içinde indirgeme, su oluşumu ile metal veya metal oksit, metal hidroksit ve amonyak'a kadar götürür. (E. Ediger)

NİTRATLAŞMA, organik ve özellikle hayvanânî maddelerin, bazik maddeler varlığında ve yeterli hava temasıyle çürüdükleri her yerde toprakta nitratlar oluşur. Çürüyen maddeler içinde bulunan azotlu bileşimleri nitratlaştıran birtakım küçücük organizmalardır (Bacillus nitrificans). Bu N. prosesi, organik hayat için son derece önemli olup bu sayede ölü bitki ve hayvanlarda birikmiş azot özümlenebilir durumda korunmuş ve yeniden hayatın akışına geri dönmüş olur. (E. Ediger)

NİTRİFİKASYON, çoğunlukla nitritler aracılığı ile amonyak ve amonyaklı tuzların nitratlar hâline dönüşmesini gerçekleştiren proseslerin tümüdür. N., doğal olabileceği gibi, yapay da olabilir. Doğal oluşum, gübre içinde özel bakteriler yardımıyle gelişir. Yapay olarak ise N., sentez yolu ile elde edilen amonyağın havadaki oksijen ile okside edilmesi (katalizör sayesinde) ve azot dioksidi (NO_2) durumuna dönüşmesi ile bu gazın da, su etkisinde nitröz asit ve nitrik asit durumuna geçmesiyle gerçekleştirilir. (E. Ediger)

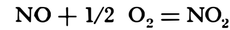
NİTRİK ASİT, kimyasal formülü HNO_3, özgül ağırlığı 1,52 olup 86°C de kaynayan ve bu arada kısmen ayrışan, — 42°C'da kristalleşen, su saydamlığında, keskin kokulu, tüten bir sıvıdır. Fosforu fosforik aside, kükürdü sülfürük aside dönüştürebilen çok güçlü bir oksitleyicidir. N. A., bu arada, genellikle, kendi kendini de azot oksidine kadar indirger. Çok değişik N. A.'in, azot dioksidi ile doyurulması hâlinde, kolay yanar maddeleri tutuşturabilecek, tüter türden, kırmızı renkte N. A. elde edilir. Normal N. A., altın ve platin dışında, tüm metalleri eritir. Sözü edilen bu iki metal ancak altın suyunda (bir kısım derişik nitrik asit ile üç kısım derişik hidroklorik asit karışımı) eritilebilir. Bâzı metaller, özellikle demir, sulandırılmış N. A. tarafından güçlü biçimde etkilendikleri hâlde, aşırı derecede derişik N. A. içinde erimezler.

N. A. üretiminde, önce amonyak üretilir ve daha sonra uygun katalizörler (platin) uygulanması ve hava kullanmak suretiyle azot oksidine dönüştürülür ve sonuçta N. A. durumuna getirilir (Ostwald yöntemi). Bu yöntemde amonyak, bol miktarda hava ile, 600°C'da yakılarak, katalitik olarak azot oksit hâline getirilir :

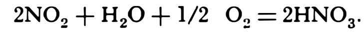
$$4NH_3 + 5\ O_2 = 4NO + 6\ H_2O + 279\ Kcal$$

Oluşan azot oksidi, yanma gazlarının soğuması sırasında henüz var olan oksijenle birleşerek azot dioksidе dönüşür :

$$NO + 1/2\ O_2 = NO_2$$

Daha sonra, elde edilmiş olan azot dioksit, üst taraflarından su serpilen kulelerde, hava ve suyun etkisi ile N. A.'e dönüşür :

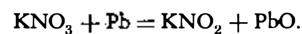
$$2NO_2 + H_2O + 1/2\ O_2 = 2HNO_3.$$

Eskiden, N. A., Şili küherçilesinin, derişik sülfürük asitle ısıtılması ile elde edilirdi.

N. A., metalleri eritmede ve asitle yakmada, patlayıcı madde ve boya maddeleri yapımında kullanılır. (E. Ediger)

NİTRİL, siyanür grupu CN'i, karbonlu artıklara bağlı olarak içeren ve iki defa su katılmasıyle, asit amitleri üzerinden asitlerinin, amonyak tuzlarına dönüşen organik bileşimlerdir. Örnek : Siyanürmetli $CH_3 - CN + H_2O = CONH_2$ (Asetamit). İkinci kez su katılmasıyle, amoniyum asetat durumuna dönüşür ($CH_3 - COO . NH_4$). Bu bakımdan da siyanürmetil, asetik asit ntrili olarak adlandırılır. (E. Ediger)

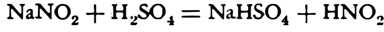
NİTRİT, nitroz asit (HNO_2)'in tuz veya esterleri olan N.'ler, ilgili nitratların indirgenmeleri yoluyle elde edilir. Böylece kurşunun potasyum nitratla (KNO_3) bir arada ergitilmesi ile kurşun, potasyum nitratın bir kısım oksijenini alır ve potasyum nitrit (KNO_2) oluşur :

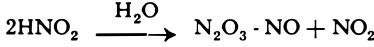
$$KNO_3 + Pb = KNO_2 + PbO.$$

Birer ayıraç (reaktif) olarak laboratuvarlarda bulunan potasyum ve sodyum N.'ler, katran boya endüstrisinde geniş uygulama alanı bulurlar.

N.'ler, suda ancak mûtedil derecede çözünen sarı renkteki kristalen gümüş nitrit dışında, suda pek kolay çözünürler. N.'lerin üzerine derişik sülfürük asit dökülünce kırmızımsı NO_2 gazı intişar eder:

$$NaNO_2 + H_2SO_4 = NaHSO_4 + HNO_2$$

$$2HNO_2 \xrightarrow{H_2O} N_2O_3 - NO + NO_2$$

N.'ler, nitratlardan böylelikle ayrılır. (E. Ediger)

NİTROBENZEN, kimyasal formülü $C_6H_5.NO_2$, acı badem kokulu, açık sarı renkli, saydam ve zehirli bir sıvıdır. Erime noktası 5°C, kaynama noktası 211°C, özgül ağırlığı 1,2'dir. Koyu sülfürük asitle nitrik asit karışımının benzen üzerine etkisi ile elde edilir. N., indirgeme ile, sentez yolu ile anilin ($C_6H_5NH_2$) üretiminde kullanılır. (E. Ediger)

NİTROFORM, kimyasal formülü CH $(NO_2)_3$ olan ve trinitro asetik nitril'in hidrolizi ile oluşturulan patlayıcı bir madde. Yapısal olarak kloforma ($CHCl_3$) benzer. N., su ve alkalilerde eriyebilir. (E. Ediger)

NİTROFOSFAT, asit nitrik ve ham fosfat'dan oluşturulmuş bir sunî gübre. (E. Ediger)

NİTROFOSKA, % 15 - 17,5 azot, % 15 - 26,5 potasyum ve % 11 - 30 asit fosforik ihtiva eden sunî gübre. (E. Ediger)

NİTROGLİSERİN, çabuk patlayıcı, yağlı, sarımtrak bir sıvı. Kimyasal formülü C_3H_5 $(NO_3)_3$'dür. N.-, güçlü bir soğutma, basınçlı hava verme ve devamlı karıştırma suretiyle, saf gliserin'in yoğun asit nitrik ile asit sülfürik karışımı üzerine dökülmesi yoluyle elde ediliir. Vurma, çarpma ile patlar.

N., 1847 yılında Pars'te, Sobrero tarafından bulunmuş, Alfred Nobel (1862) tarafından fabrikasyon usulü ile îmâl edilmiştir. N., dinamit'in ana unsurunu teşkil eder. (E. Ediger)

NİTROGUANİDİN, kimyasal formülü NH . C (NH_2) NH.NO olan ve 230°C'da ergiyen patlayıcı madde. N., guanidin sülfatının nitratlaştırılmasıyle elde edilir. Özellikle antigrizu karışımlarda, patlama sıcaklığını düşürmeye yarar. (E. Ediger)

NİTROLAMA (NO_2), nitro gruplarının organik bileşimler içine sokulmasıdır. Böyle bir işlemde, genellikle, derişik nitrik asitle sülfürik asit karışımı kullanılır. N., toprak içinde nitrifikasyonun son aşamasıdır. (E. Ediger)

NİTROLİN, kimyasal formülü $CCaN_2$, molekül ağırlığı 80,10 olan, alkol ve suda pek az eriyebilen taneli bir madde olup dezenfektan ve özellikle alkolizmle savaşta kullanılır. Bunun yanısıra N., amonyak üretiminde ve gübre olarak da kullanılır. (E. Ediger)

NİTRONAFTELİN, naftalin (S_{10} H_7 NO_2)'in azotlu bir türevidir. (E. Ediger)

NİTROSELÜLOZ, patlayıcı ya da çok sıcak alevde yanabilir sarımtrak - beyaz bir maddedir. Asit sülfürik ve asit nitrak karışımı bir asidin, kimyasal bakımdan saf selüloz (meselâ pamuk) üzerine etkisi ile elde edilir. Bu arada selüloz eteri ile asit nitrak oluşur. Az nitratlanmış selüloz dinitroselüloz, daha fazla nitratlanmış selüloz ise nitroselüloz (dumansız barut) oluşumunu sağlar. N., 1846 yılında Schönlein tarafından bulunmuştur. (E. Ediger)

NİTROSÜLFÜR, her ne kadar azot ile kükürt birbirleriyle doğrudan doğruya tepkimeye girmezlerse de, kimyasal formülü N_4S_4 olan çok ilginç ve son derece patlayıcı bir azotlu kükürt bileşimi N. adıyle mevcuttur. (E. Ediger)

NİTROTOLUEN, kimyasal formülü $CH_3 . C_6H_4 \cdot NO_2$ dir. Toluen ($C_6H_5CH_3$) içine nitro grupu NO_2'nin sokulması ile elde edilir. Bir sıvı olan N., aslında Nitrotoluen 2 ve Nitrotoluen 4 karışımıdır. N. 2'nin kaynama noktası 218°C'dür. N. 4 büyük kristaller hâlinde kristalleşir, ergime noktası 54°C, kaynama noktası 230°C'dir. (E. Ediger)

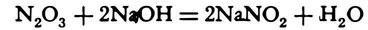
NİTROZAMİN, genel kimyasal formülü R_2N - NO olan ve ikincil bir amin'in azotlu türevidir. Nitroz asidin ikincil aminler üzerinde yaptığı etki altında oluşan bir bileşimdir. (E. Ediger)

NİTROZİL, özellikle halojenler ve sülfürük asitle türevler veren bir (1) birleşme değerli NO radikaldir. (E. Ediger)

NİTROZLAMA, toprakta bulunan bakterilerin (nitrosomonas) etkisiyle, amonyağın nitritlere dönüşmesi olup toprakta oluşan nitrifikasyonun ikinci aşamasını meydana getirir. (E. Ediger)

NİTROZONAFTOL, kimyasal formülü $C_{10}H_6NO$ - oh olan ve içinde NO nun bir (1) H atomunun yerine geçmiş bulunduğu naftoldür. (E. Ediger)

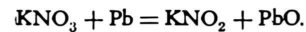
NİTRÖZ ASİT, tuzları nitritler olan ve ancak seyreltik soğuk çözelti hâlinde bilinen orta güçte bir asittir. Kimyasal formülü HNO_2'dir. Alkalen tuzlarının seyreltik çözeltilerine, sülfürik asidin etkisi ile oluşur. N. A.'in tuzları olan nitritler, genellikle çok sebatlıdırlar. Derişik sülfürik asit etkisiyle kırmızı renkte azot dioksit buharları meydana gelir. Tuzları olan nitritler ya eşit moleküler bir NO ve NO_2 karışımının alkaliye verilmesiyle:

$$N_2O_3 + 2NaOH = 2NaNO_2 + H_2O$$

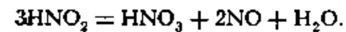
ya da

nitratların kurşun gibi zayıf bir indirgen varlığında ısıtılması ile elde edilir:

$$KNO_3 + Pb = KNO_2 + PbO.$$

Potasyum ve sodyum nitritleri, laboratuvarlarda ayıraç olarak kullanıldıkları gibi katranlı boyalar endüstrisinde uygulama alanı bulurlar. Çok çabuk nitrik asit, azot monoksit ve su olarak kısımlara ayrıştığından asiti ayırma imkânı yoktur:

$$3HNO_2 = HNO_3 + 2NO + H_2O.$$

(E. Ediger)

NİTRÜR, metal'in azotla bileşimi. Genellikle, azot veya gaz durumunda amonyağın, kızdırılmış metal üstünden geçirilmesiyle elde edilir. (E. Ediger)

NİTRÜRLEME, azotla semantasyon yöntemi. Bunun için çelikler üzerine, 500 - 520°C arasında, 90 saat süre ile amonyaktan doğum hâlinde elde edilen azotun çelik yüzeyine nüfuzu sağlanır. Böylelikle nitritlerden meydana gelen ince, çok sert ve aşınmaz bir yüzey oluşur. (E. Ediger)

NITTI, Francesco Saverio (Melfi, Potenza 1868 - Roma 1953), İtalyan siyaset adamı. Napoli Üniversitesinde iktisat profesörlüğü yapmıştır. 1904'te millet vekilliğine seçilmiş, 1911 - 1919 yılları arasında bakanlık yapmış, 1919 - 1920'de de başbakanlığa getirilmiştir. Liberal ve sosyalistler arasındaki tartışmalarda enerjik bir tutum gösterememiş, 1918'den sonra da birçok güçlükler (grev, huzursuzluk, faşist hareketleri) ile karşılaşmıştır. 1924'te memleketini bırakarak Fransa'ya sığınmıştır. Fransa'da İtalyan antifaşist muhalefetinin lideri olarak çalışmıştır. 1943'te Almanlar tarafından tutuklanmıştır. 1945'te V. E. Orlando, B. Croce ve I. Bonnomi ile birlikte Millî Demokratik Birlik (Unione Democratica Nazionale)'i kurmuştur. 1948'de senatörlüğe seçilmiştir. İktisat ve siyaset alanında birçok eserler yazmıştır: *Il partito radicale e la nuova democrazia industriale* [1907]; *L'Europo senza pace* [1921]; *Scritti politici* [2 cilt, 1965]. (H. Eren)

NITTI, Francesco Saverio

NITZE, Max (Berlin 1848 - Berlin 1906), Alman üroloji uzmanı. Heidelberg, Würzburg ve Leipzig'de öğrenim görmüştür. 1874 - 1878 yılları arasında Dresden'da devlet hastanesinde görev almıştır. Viyana ve Berlin'de araştırmalar yapan N., modern ürolojinin kurucusu olarak tanınmıştır. Bu alanda özellikle elektrikle aydınlatılan sistoskop (1877) ile ameliyatta kullanılan sistoskopu (1896) bulmuştur. *Lehrbuch der Cytoscopie* (Sistoskopi ders kitabı) [1889] adlı eser yazmıştır. Bundan başka, üroloji üzerine birçok yazıları da vardır. (H. Eren)

NIVELLE, Robert Georges (Tulle 1856 - Paris 1924), Fransız generali. 1900'de Çin seferine katıldıktan sonra, 1914'te Kuzey Afrika'da görev almış, Alsace'ta ve Aurcq'ta başarı kazanmıştır. 1916'da Verdün savunmasında, önce 3. ordunun, sonra 2. ordunun başında büyük bir ün sağlamıştır. 12 Aralık 1916'da Joffre'un yerine başkumandan olmuş, 16 Nisan 1917'de görevinden alınmıştır. 1917 aralık ayında Cezâyir'e 19. kolordu komutanlığına getirilmiştir.

NIVELLE, R. Georges

NİVH'LER, Sahalin adasında ve Amur vadisinde yaşayan Gilyak'ların yeni adı. Bk. GİLYAK'LAR. (H. Eren)

NIXON [*niksn*], **Richard Milhous** (doğ. Yorba Linda, California 1913), Amerika Birleşik Devletleri'nin 37. cumhurbaşkanı (1969 - 1974). Frank ve Anna Milhous N.'ların beş oğlunun en büyüğünden bir küçüğü. Önce, küçük bir okul olan Whittier kolejinde okudu; 1937'de Duke Üniversitesi hukuk fakültesini bitirdi. Birkaç yıl sonra memleketi olan Whittier'ye döndü, bir hukuk firmasında avukat olarak çalıştı. Buraya gelişinden kısa bir süre sonra Patrica Ryan (doğ. 1913) adlı bir kızla evlendi. Bu evlenmeden Patrica (doğ. 1946) ve Julie (doğ. 1948) adlı iki kızı oldu.

NIXON, Richard Milhous

N., II. Dünya Savaşı'nda bahriyeye girdi. Güney Pasifik'teki bahriye hava ulaştırmasında yer subayı olarak görev yaptı. 1946'da siyasete atıldı ve 1947'de Temsilciler Meclisi'ne seçilerek 1950'ye kadar bu görevde kaldı. Aynı yılın aralık ayında senato seçimini kazandı ve 1951 yılı ocak ayında senatörlük görevine başladı. Senatodaki iki yıllık görevi olaysız geçti. Daha sonra Cumhuriyetçi Partinin başkan adayı Dwight D. Eisenhower (b. bk.), yeni seçimlere girmek üzere başkan yardımcısı adayı olarak seçti. 1952 yılı sonunda yapılan seçimi, Demokrat Partinin adayı A. Stevenson ve yardımcısı J. Sperkman'a karşı, Eisenhower ve N., büyük bir farkla kazandı. Böylece N., başkan yardımcısı oldu. 1956 seçimlerini de A. Stevenson ve yardımcısı E. Kefauver'e karşı daha da büyük bir ekseriyetle yine Eisenhower ve N. kazandı. Böylece N., 1960 yılına kadar sekiz yıl başkan yardımcılığı görevinde bulundu.

Sekiz yıl süren Eisenhower idaresi boyunca, N., herhangi bir cumhurbaşkanı yardımcısından çok daha önemli ve faal bir rol oynadı. Bunun başlıca sebebi Eisenhower'in, 1955, 1956 ve 1958 yılında geçirdiği ciddî rahatsızlıklar ve ameliyattı. N., başkan yardımcılığı sırasında, çeşitli ülkelere iyi niyet seyahatleri yaptı. 1958 yılında Latin Amerika'ya yaptığı seyahatte Venezuela ve Peru'da bulunduğu sırada, öğrencilerin Amerikan aleyhtarı hasmâne duygularını ifade den gösterileriyle karşılaştı. Komünist tahrikleriyle yapılan bu gösteriler karşısındaki olgun davranışı pek çok Amerikalı tarafından takdirle karşılandı.

N., 1960 cumhurbaşkanı seçimlerine Cumhuriyetçi Parti adayı olarak katıldı. Başkan yardımcısı adayı olarak da H. Cabot Lodge'u seçmişti. Karşısında Demokrat Partinin adayı J. F. Kennedy, başkan yardımcısı adayı olarak da L. B. Johnson vardı. Kennedy, bu seçimde birinci seçmen oyunun sadece 110 000 fazlasını almıştı. Ancak ikinci seçmen oylarının 303'ünü aldı. N. ise 219 ikinci seçmen oyu alarak seçimi kaybetti. 1964 seçimlerinde, Kennedy'nin katli üzerine cumhurbaşkanı olan Lyndon B. Johnson'a karşı B. Goldwater'i destekledi, ama Cumhuriyetçiler bu seçimi de kaybettiler.

N., 1968 seçimlerinde büyük bir kampanyaya girişti. Kampanyasını hukuk ve nizam esaslarına oturttu. Rakiplerini iflâs etmiş bir dış politika takib etmekle itham etti. Sonunda Demokrat Parti adayı Humphrey'ye karşı seçimi kazandı; Birleşik Devletler'in 37. cumhurbaşkanı oldu. N.'ın başkanlığı sırasında A. B. D. Vietnam'daki kuvvetlerini azaltmaya başladı. Kızıl Çin'i ziyaret etti (şubat 1972); Kızıl Çin'in

Birleşmiş Milletler Teşkilâtına kabûlü dünya siyasetinde önemli bir dönüm noktası oldu. N., 1972 yılı kasımında yapılan başkanlık seçimlerinde de Demokrat aday Mc Govern'e karşı önemli bir fark sağlayarak yeniden başkan seçildi.

N. 1971'den başlayarak danışmanı H. A. Kissinger ile Vietnam savaşında "şerefli bir barış" uğrunda çaba harcadığı gibi, Amerika Birleşik Devletlerinin dış politikasında da dünya çapında yeni bir yön takip etmiştir. 1972'de Moskova'yı ziyaret etmesi yeni gelişmeler sağlamış, ilmî alanda iş birliği yapılmasına yol açmıştır.

Ancak, Watergate olayı (b. bk.), N. ile Kongre arasında büyük bir anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuştur. Bu konuda en büyük basın organlarının Kongreyi desteklemesi, bu olayın gittikçe derinleşmesine yol açmıştır. N.'ın savunmasını yaparken gerçeğe uymayan birtakım iddialar ileri sürmesi, siyasî ve şahsî otorite ve itibarını azaltmıştır. Yüksek Mahkemenin Watergate Otelinde tespit edilen ses bandları ile ilgili olarak aldığı karar karşısında N. 8 Ağustos 1974'te başkanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Amerika Birleşik Devletleri tarihinde başkanlıktan istifa eden ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Başkan Gerald R. Ford (doğ. 1913), N. için "tam ve kesin bir af" ilân etmişse de, bu karar iç siyaset çevrelerinde sert bir tepki ile karşılanmıştır. N., Watergate olayında tamamıyle suçsuz olduğu görüşünü muhafaza etmiştir. (O. Yüksel)

NİYÂZ (Fars. "yakarma"). Abdülbâki Nâsır Dede'nin (b. bk.) yaptığı 7 mürekkep makamdan biri. Daha önce de bu isimde, fakat başka terkipte bir makam vardı. Hicâz + Isfahân şeklindedir ve dügâh (lâ) perdesinde kalır. (Y. Ö.)

NİYÂZ (Far. = yalvarma, yakarma, rica), tasavvufta, Tanrı'ya içini dökerek sığınma anlamındadır. Bektâşîlik'te, posta oturan babaya saygı. Diz çökerek babanın sağ ve sol dizini öpmek.

Niyâz âyîni: Mevlevîlik'te kısa âyînin ve bu törende okunan iki selâmlı âyîn-i şerîf'in adı.

Niyâz akçası: Tarîkattan olanların özel bir amaç için topladıkları para.

Niyâz taşı: Bektâşî tekkelerinde pîr postu yanında bulunan bir N. yeridir, makamdır. Tarîkate girip nasîb alanlar burada N. ederler. Bektâşîler'e göre, burada bütün dilekler kabûl edilir, dilekler yerine getirilir. N. taşının önünde N. etmenin belli kuralları vardır. Genel anlamda "tarîkat büyüklerine uymak, boyun eğmek" anlamında elleri göğüste çapraz olarak birleştirip başı öne doğru eğmek suretiyle yapılan saygı duruşunu bildirir. (C. Öztelli)

NİYÂZÎ (Mısrî) (Soğanlı, Malatya 1617-Limni 1694), Türk sûfî ve şâiri. Asıl adı Mehmed'dir. Halvetiyye tarîkatinin Mısrıyye kolunun da kurucusudur. Babası köyün ileri gelenlerinden Ali Çelebî, Nakşıbendî tarîkinden olup sonradan Malatya'ya yerleşmiştir. N., kardeşi Ahmed ile birlikte okula gitmiş, islâmî ilimlere âit temel bilgileri elde ettikten sonra medrese eğitimi görmüş, ilâhî ilimler üzerinde çalışarak tefsir, hadîs, fıkıh ve tasavvuf alanlarında adı yayılmağa başlamıştır. Medreseyi bitirdikten sonra camilerde vaazlar vermeğe başlamış, iyi bir hatîb olan N. etrafında geniş bir hayranlar topluluğu bulmuştur. Gelenek gereğince bir tarîkate girmeyi düşününce Halvetiyye'yi seçti. Böylece Halvetiyye şeyhi Malatyalı Şeyh Hüseyin Efendi'ye intisâb etti. Bundan sonra halvete çekilerek bütün varlığı ile tarîkate bağlandı ve gittikçe olgunlaşarak aşk ve iman safhalarını aştı. N., bilgi ve görgüsünü arttırmak için seyahate çıktı. Diyarbekir, Bağdad ve Kerbelâ'ya gitti. Dört yıl dolaştıktan sonra Kahire'ye geldi. Burada ünlü bilginlerle tanıştı. Uzun süre Mısır'da kaldı. Otuz yaşlarında, şeyhinden icâzet alarak İstanbul'a geldi. Bu yolculuğu sırasında Anadolu şehirlerindeki bilginlerle tanıştı. Bu suretle her yerde tanındı. Mısır'da uzun zaman kaldığı için kendisine lâkap olarak Mısrî denildi. N., İstanbul'dan Bursa'ya geçti. Buradan sonra Uşak'a giderek Halvetiyye'nin Yiğitbaşı kolunun kurucusu Ümmî Sinân'a intisâb etti. Onunla birlikte Elmalı'ya gitti. Şeyhin tekkesinde imamlık ve şeyhinin oğluna hocalık etti. Şeyhinin ölümünden sonra Bursa'ya döndü. Burada evlendi (1662).

Sadrâzam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın daveti üzerine Edirne'ye gitti. İyi karşılandı. Cifre dayanarak söylediği bâzı sözler üzerine Rodos'a sürüldü. Dokuz ay sonra afvedilerek Bursa'ya döndü.

1676 yılı sürüldüğü Limni adasında altı yıl kaldı. Afvedildi, yine Bursa'ya geldi. II. Ahmed zamanında Avusturya'ya sefer açılmasına karar verilince N., Allah rızası için sefere gideceğini bildirdi (1693). İki yüz kişilik müritleri ile hazırlığa başladığı sırada, müritleri çoğalan şeyhlerin ayaklanmaya kalkıştıkları düşünülerek, hükûmet tarafından Bursa'da oturarak dua etmesi bildirildi. N. bu emri dinlemedi, yola çıktı. Edirne'ye gelince yeniden Limni'ye sürülmesi için emir çıktı (1693). Burada öldü.

İki yüz kadar şiiri bir dîvân hâline getirilmiştir. Arûz ile yazdıklarında Fuzûlî'nin, hece ile yazdıklarında Yûnus Emre'nin etkisi görülür. Hakkında birçok araştırmalar yapılmış, menâkıbı da yazılmıştır. N.'nin başka eserleri arasında *Risâletü't-tevhîd, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Sûre-i Yûsuf tefsiri, Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre, Tâhirnâme, Risâle-i Hasaneyn, Fâtiha Tefsîri, Mevâızü'l-İrfân ve avâidü'l-ihsân* anılabilir. Bu son eserinde hayatı hakkında bilgiler de vardır. N. nesirde sade bir dil kullanmıştır. (C. Öztelli)

NİYAZİ, Tagi-zâde Zulfugar-oğlu (doğ. 1912), Azerî bestekârı ve orkestra şefi. Bakû Konservatuvarında okumuştur. 1935-1937 yılları arasında Bakû Radyosunda müzik şefi ve film stüdyosu bestekârı olarak çalışmıştır. 1937'de Bakû Operası orkestra şefliğine tâyin edilmiştir. Bu görevde 1951'e kadar kalan N., 1948'de Bakû senfonik orkestrası şefliğine getirilmiştir. Musiki alanındaki hizmetlerinden dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti san'atçısı unvânını kazanmıştır. Bestekâr olarak iki opera, sahne kantatı, iki senfonik süit vardır. Film müziği de bestelemiştir. (H. Eren)

NİYÂZİ BEY, Resneli (Resne 1873-Avlonya 1913), İkinci Meşrûtiyet'in ilânını hazırlayan ve Kahramân-ı Hürriyet diye anılan Türk subaylarından. Resne ileri gelenlerinden Abdullah Ağa'nın oğludur. Öğrenimini Manastır Askerî İ'dâdîsi ile Harbiye'de tamamlayarak 1896'da teğmen rütbesiyle orduya katılmıştır. 1897 Yunan Harbi'nin başlangıcında N., ordunun geri çekilmesini durduran ve kıt'alara canlılık

NİYÂZİ BEY, Resneli

kazandıran genç subaylardan biri olmuştur. Gösterdiği yararlıklardan ötürü üsteğmenliğe yükseltilen N., Balkanlardaki Sırp ve Bulgar komitacılarının ihtilâl hareketleri başlayınca onların üstüne gönderilmiştir. Komitacıları başarı ile bastırmak ve dağıtmakta ün kazanmıştır. N., daha sonra İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ne girerek bu siyasî kuruluşun başlıca liderlerinden biri olmuştur. N., Meşrûtiyetin ilân edilmesi için İttihad ve Terakkî'ye bir yazı yazarak Resne'den dağa çıkacağını bildirmiştir. Merkez-i Umûmî'nin tasvibini alarak 200 fedâisiyle 3 Temmuz 1908'de dağa çıkmıştır. Onun bu davranışı, İngiltere, Fransa, Rusya başta olmak üzere bütün Avrupa ülkelerinde geniş yankılar uyandırmıştır. II. Sultân Abdülhamîd, İttihad ve Terakkî mensuplarının isteğine uyarak 23 Temmuz 1908'de ikinci defa Meşrûtiyet'i ilân etmek zorunda kalmıştır. Yeni kurulan hükûmet, N. ile Enver Bey'i Kahramân-ı Hürriyet ilân etmiştir. O devrede doğan erkek çocukların pek çoğuna bu iki hürriyet kahramanının adı konmuş; aynı yıllarda onları öven türkü ve marşlar çıkarılmıştır. İstanbul'da 31 Mart ayaklanması başladığı vakit de N., yanına aldığı fedâî müfrezeleriyle Hareket Ordusu'na katılmıştır. Ayaklanma bastırıldıktan sonra ordudan ayrılarak Resne'ye çekilmiş ve orada imar ve eğitim işleriyle uğraşmıştır. Balkan Harbi çıkınca yine yanına topladığı gönüllü birliklerle Cavid Paşa ordusuna katılarak ön saflarda çarpışan N., bilinmeyen bir gizli kuruluşun üyeleri tarafından, iskelede vapur beklerken arkasından vurularak öldürülmüştür. Hâtıraları sağlığında *Hâtırât-ı Niyâzî* (İstanbul 1910) adıyla yayımlanmıştır. (F. Tevetoğlu)

NİYET, Arapça en - niyye. Nevâ masdarından isim. Bir işe başlamadan önce o işe gönül bağlayıp onu merâm etmek, kasd etmek ve bu yolda irâdeyi kullanmak anlamına gelir. İbâdetlerin de N.'e bağlı olarak yapılması şarttır. Allah'a yönelmekte tâat ve yakınlaşma N.'e bağlı olmazsa, ibâdet sayılmaz. İbâdetin temelini oluşturan N., kulun bilerek ve isteyerek, şuurlu olarak Rabbine yönelmesinin açığa vurulmasıdır. Bunun içindir ki N. edilmeden gönülden ve düşünceden geçen 'ma'rifetullah'ı gözlemek, Kur'ân okumak, sadaka vermek, yaklaşma ve tâat olmakla birlikte ibâdet değildir. Namaz, oruç, zekât v.b. sadakalar, Ka'be'yi tavâf, hattâ savaşa gitmek gibi işler eğer Allah için kulluğu belirtmek amacı ile yapıldığına dâir iş yapılmadan bilerek ve inanarak N.'e bağlanmışsa, bunlar da ibâdet olmazlar. N.'in yuvası, aklın ve dikkatin temeli olan kalbtir. N.'in ibâdet boyunca devam etmesi de gereklidir. Bir N.'te dört şartın bulunması îcâb eder. Bunlar, N. sahibinin müslüman olması, aklî melekelerinde noksanlık bulunmaması, yapacağı işi iyice bilmesi ve bu işi yapmayı istemesidir. N. deyimine Kur'ân-ı kerîm'de yer verilmemiştir. Ancak, hadîs-i şerîflerde N. deyimi sık sık geçmekte ve N. edilen her işin onu yapanın dileğine bağlı olduğu açıklanmaktadır. 'İnneme'l - a'mâlü... İşler ancak N.'le iş olur' veya 'Mü'minin N.'i amelinden daha iyidir' gibi hadîsler göz önünde tutulursa, çok hâlis ve temiz bir N., yerine getirilmese dahi, Allah katında değer bulacağı sonucu çıkmaktadır ki N., sâdece ibâdetin yâni amelin kendisi olmuyor, aynı zamanda üstün bir dinî ve ahlâkî değer de kazanmış bulunuyor, demektir. Öte yandan ise, bir işe N. etmenin kötü bir ameli önleyici mânevî bir tedbir olarak da değer taşıdığı meydandadır. Bu bakımdan, bâzı hâllerde, N. ihlâsa yakın bir anlam kazanmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NİYET, bir kişinin hukukî sonuç doğuran fiilini yönelten art düşünce. Bu düşüncenin cemiyetçe benimsenen dürüst davranış esaslarına uygun olması hâlinde iyi N.'i, aksi halde kötü N.'i söz konusu olur. Türk Medenî Kanunu'nun 2. maddesi herkesin haklarını kullanmada ve borçlarını yerine getirmede iyi N. kurallarına uygun hareket etmesi gerektiğini, 3. maddesi ise duruma göre kendinden beklenen özeni göstermeyen kimsenin hak kazandırıcı iyi N. iddiasında bulunamayacağını belirtmiştir. (E. Korur)

NİYOBİYUM, Kolumbiyumun yeni adı. Bk. KOLUMBİYUM.

NİZÂM-I CEDÎD: bk. SELİM III.

NİZÂMÎ (Cemâleddîn Ebû - Muhammed İlyâs, Nizâmî-i Gencevî) (Gence 1150? - Gence 1214?), İran şiirinin en büyük mesnevî şâiri. Kuzey Âzerbaycan'da Gence şehrinden ve Türk asıllıdır. Babasının adı, Yûsuf, onun babasınınki Zekî, onunkinin de Müeyyed'dir. Sünnî'dir ve Selçuklu çevresinde yetişmiştir. Fevkalâde bir tahsil görerek Doğu dillerini öğrenmiştir. *Mahzenü'l - Esrâr* mesnevîsi ile (1177) genç yaşında parladı. Şiirlerini sunduğu hükümdarlardan çok büyük ilgi gördüğü, servet teşkîl edecek atıyyeler aldığı halde, zâhidâne bir hayat yaşadı. 3 defa evlendi ve 3 eşinin de ölümünü gördü. Gence'den hiç ayrılmadı. Irak Selçuklu sultânı II. Tuğrul, Gence'ye 30 fersah mesafeye geldiği zaman, büyük şâirle tanışmak üzere kendisini dâvet etti, fakat N. özür diledi. Bunun üzerine Sultan, Gence'ye gelip şâiri ziyaret etti; bir kasabanın vergi gelirini N.'ye bıraktı. Gence'deki muhteşem türbesinde yatmaktadır.

Türk mesnevî şâirlerine ve kendisinden sonra gelen Fars şâirlerine örnek teşkîl eden ve en büyük üstad sayılan N., *Hamse* sahibidir. *Hamse*'si şu 5 mesnevî'den oluşur: 1. *Mahzenü'l - Esrâr* (1177), 2 400 beyittir. Erzincan melîki Mengücekoğlu Fahreddin Behrâm - Şâh'a sunulmuştur. 2. *Husrev-ü Şîrîn* (1191), 5 700 beyittir. Irak Selçuklu sultânı II. Tuğrul'a sunulmuştur. 3. *Leylî vü Mecnûn* (4 ay içinde 24 Eylûl 1188'de tamamlanmıştır), 5 100 beyittir. Şîrvân-Şâh Celâlüddevle'ye sunulmuştur. N.'nin şâheserleridir. 4. *Heft Peyker* (31 Temmuz 1197'de tamamlanmıştır), 5 600 beyittir. Merâga valisi Aksungur oğlu Körp - Arslan'a sunulmuştur. 5. *İskender - Nâme* (1201), 10 800 beyittir. Âzerbaycan atabeyi Nusretüddîn Ebû - Bekr'e sunulmuştur. 3 700 beyitlik 2. kısmına *Ikbâl - Nâme,* ilk kısmına ise *Şeref - Nâme* denmektedir. 6. *Dîvân,* 20 000 beyitlik büyük bir kasîde, gazel, rubâî, kıt'a vs. dîvânı olup kaybolmuştur; 1 200 beyitlik parçaları elimizdedir.

Nizâmî'nin şöhreti ölümsüz olup, kendisinden sonra gelen bütün İran ve Türk şâirleri tarafından saygıyle anılmıştır. Mesnevîlerine yüzlerce Farsça ve Türkçe nazîre yazılmış, yahut onlar örnek alınarak yeni te'lifler vücûde getirilmiştir. Eserleri pek çok dile çevrilmiştir. Te'sîrinde kalan şâirler arasında Husrev, Hâcû, Kâtibî, Hâtifî, Orfî, Nevâî, Fuzûlî gibi dâhîlerin adlarını saymak kâfîdir. Farsça'yı en iyi kullanan bir kaç şâirden biridir. 29 600 beyitlik *Hamse*'si ile, dünyanın en büyük şâirlerinden biri sayılmış, mevzûlarını fevkalâde lirik bir şiir dili ile işlemiştir. (Y. Ö.)

NİZÂMÎ-İ ARÛZÎ, Nizâmüddîn (Necmüddîn) Ahmed b. Ömer b. Ali, İranlı şâir ve yazar. Semerkand'da doğan N.'nin hayatı, yetişmesi hakkında sarih bilgiler yoktur. Bütün bilinenler, kendi eseri olan *Çahâr-Makâle*'de kendine dâir verdiği bilgilerden ibârettir. Ünlü şâir Nizâmî-i Gencevî'den ayırd edilmek için, daha sonraki yazarlar tarafından, ona Arûzî yâni arûz meraklısı lâkabı takılmıştır. Bu, belki de, N.'nin kendi şiirlerini beğenmesine rağmen, onun basma kalıp bir şâir olduğunu telmîh etmek üzere verilmiş bir lâkaptır. Hayatının, ünlü şâirlerin menkıbelerini, hâtıralarını toplamak üzere seyahatler içinde geçtiği bilinmektedir. Bu gezilerinden birinde, söz gelimi 1116'da Herât'ta Ömer Hayyâm ile tanıştığını, 1117'de Sultan Sencer'in ünlü şâiri Muizzî ile dostluk kurduğunu söyleyebiliriz. Muizzî'nin aracılığı ile Büyük Sultan'ın katında da itibar bulan ve Sencer'in Tûs'taki karargâhına yerleşen N., daha sonra, Selçuklu sarayındaki yüksek şâirler arasında barınmayıp Gur hükümdarlarının sarayına girmiş ve onlara 45 yıl sadâkatle hizmet etmiştir. Selçuklu ordusunun Gazne üzerine, Gurlular'a karşı giriştiği harekâtta nedense Gur sarayını terk edip kaçmış ve saklanmıştır. Onun bundan sonraki hayatı hakkında bilgi yoktur. Yalnız, *Cahâr-Makâle*'nin en geç 1156'da yazıldığı kabûl edilirse, onun bu tarihten sonraki yıllarda öldüğü söylenebilir. Devrin moda kültür anlayışına göre, şiir ve edebiyattan ayrı, astroloji ve tıp ile de uğraşmış bulunan N., şiirde birinci derecede bir şâir olmamıştır. Onun birkaç mesnevî de yazmış olduğu bilinmekte ise de, hepsi kaybolmuştur. Beş parça şiiri zamanımıza kadar ulaşabilmiştir. N.'ye şöhret kazandıran asıl eseri, İran nesrinin bir şâheseri olan *Çahâr-Makâle* adlı kitabıdır. *Mecma'u'n-nevâdir* adını da taşıyan *Çahâr-Makâle*, adından da anlaşılacağı veçhile, dört makaleden oluşmaktadır. XII. yüzyıl Türk-İslâm dünyası saraylarının hangi durumda bulunduklarını ve hükümdarların maiyetlerinde hizmet gören yazar (münşî), şâir, müneccim ve hakîmleri tanıtan bu eser, konular yanında, şahsî hâtıralarla dolu 40 kadar hikâyeden oluşmaktadır. *Çahâr-Makâle*'nin, XII. yüzyıl İslâm Asya'sındaki ilmî ve edebî görünüşü aks ettirmesi bir yana, en büyük kusuru yazarın da yaşadığı olaylarda dahi görülen tarih hatâlarıdır. Böyle olmakla beraber Fars nesrinin en parlak örneği olarak ve verdiği sosyal bilgilerle *Çahâr-Makâle* mühim bir eserdir. *Çahâr-Makâle*'nin metni 1910'da Mirzâ Muhammed Kazvînî, İngilizce tercümesi de 1921'de E. G. Brovne tarafından yayınlanmıştır. 1927'de Almanca'ya yapılan tercümesinden başka M. Muin yeni düzeltme, şerh ve eklerle 1955-1957'de Tahran'da yeniden yayınlamıştır. Türkçe'ye sâdece hekimlere âid bölümü çevrilmiştir. (A. Gölpınarlı, *Tıp İlmî ve Meşhur Hekimlerin Mehâreti,* Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1936). N.'nin kendisi gibi şâir olan oğlu Nizâmî-i Semerkandî'nin adına da tezkirelerde rastlanmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NİZÂMİYE MEDRESESİ, Büyük Selçuklu vezîri Nizâmü'l-Mülk (b. bk.) tarafından 1067 yılında Bağdad'da inşaatı tamamlanarak öğrenime açıldı. N. M.'nin inşaatına 1064'de başlanmış ve dört yılda tamamlanmıştır. Medresenin inşa edildiği arsa, önce Emîrü'l-ümerâ Mûnisü'l-Muzaffer'in (b. bk.) muhteşem sarayının bulunduğu ve sonra da Muizü'd-devle Ahmed Büveyhî (b. bk.) tarafından onarılıp Dârü'l-memleke olarak kullanılan binanın sahasından alındı. Medrese, şehrin doğu kesiminde, bugünkü Sûku'l-Gümrük (Gümrük Çarşısı) ile Sûku'l-Haffâfîn (Kavaflar Çarşısı) ve Çağân hanı arasındaki sahada, Dicle'ye yakın bir yerde bina edilmişti. Sünnî-Şâfi'î mezhebi öğrenimine açık olan N. M.'nin ilk müderrisi Ebû İshak-ı Şîrâzî'dir. Ancak Ebû İshak, medresenin inşa edildiği arsanın haksız olarak alındığını ileriye sürerek, bu görevi kabûl etmedi. Bunun üzerine, N. M.'nin açılışında, ilk 20 gün Ebû Nasr b. es-Sabbâğ müderrislik görevini üstüne aldı. Zengin kütüphanesi ve Şâfi'î fıkhına göre düzenlenen programı bir yana, N. M.'nin en büyük vasfı, o güne kadar gelişigüzel gayret ve masraflarla yapılan öğrenimin devletçe güven ve kontrol altına alınmış olmasındadır. N. M. ile doğan yeni tip medreselerde öğrenciler için yurtlar (hücre'ler), kütüphane, hamam, yemekhane (imâret), dârü'ş-şifâ (hastahane) ile; öğrencilere ödenen harçlık (dersiye) gibi masrafları karşılayacak vakıf te'sisler (galle) kurulmuştur. Bu suretle, o tarihe kadar dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen, yeni bir öğretim sistemi ortaya çıkmış bulunmakta idi ki, bunların ilk örneğidir. N. M. ile öğrencileri yedirip içiren ve barındıran dört yıllık yüksek öğrenim veren bir okul şekli doğmuş oldu. Bu medresenin Nizâmiye adını almış olması, kurucusunun unvânına bağlanır. Ancak, bu ismin, kendi anlamı ile yâni öğrenimi bir düzene koyma anlamı ile ilgili bulunması da mümkündür. Zira bu adın, daha önce, 960'da es-Sâiğ en-Nîşâbûrî tarafından kurulan ve ücretle ders verilen medreseden itibaren, Ebû Ali el-Hüseynî'nin, İbn. Fûrek ve Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin, Beyhakî ve Ebû İshak Esferâyînî'nin şahsî medreselerinden ayırd edilmesi için konmuş olması da düşünülebilir. Nitekim, Bağdad N. M.'nde, Nizâmü'l-Mülk'e âit bir kitâbe bulunmadığı halde, binanın cephesinde, celî hatla Nizâmiye adı yazılı bulunmakta idi. Nizâmü'l-Mülk, Bağdad N. M.'nden başka, Nîşâbûr'da, dış ülkelerden getirttiği bilginlerden İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Cüveynî için başka bir medrese ile Isfahân, Belh, Herât, Merv, Âmül ve Basra'da da yaptırdığı medreseleri N. M.'nin programına bağlamış ve bunlarla daha çok Şâfi'î mezhebinin yayılmasını tasarlamıştı. Bağdad N. M.'nde, ünlü bilginler ders okutmuşlardır. Bunlardan, sözgelimi, bu medresenin ikinci rektörü İmâm el-Gazzâlî, tarihçi İbnü Şeddâd, *Kâmûs* sahibi Fîrûzâbâdî ve Radiyyüddîn-i Kazvînî anılabilir. İbnü Cübeyr'in açıklamasına göre, N. M.'nin vakıflarının yeniden düzenlenmesi ve binanın onarımı için, 1110 yılında, ciddî bir çalışma yapılmıştı. N. M., 1184'te, Bağdad'daki 35 medrese içinde, en parlak ve üstün durumunu hâlâ korumakta idi. Moğolların Bağdad'a girişinde de N. M., en ufak bir zarara uğramamıştı. Fakat, 1248 ve 1256 yıllarındaki Dicle taşmaları, N. M.'ne büyük zarar verdi. N. M., eski ününü bu gibi olaylarla yitirmekle birlikte, XV. yüzyılın ortalarına kadar yaşayabildi. Bugün ise, ona âit yapılardan hiçbir iz kalmamıştır. En çok dayanan çini kaplamalarla süslü kapısı da, geçen yüzyılın sonlarına doğru çöküp yıkılmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

NİZÂM-ŞAHLAR (1490 - 1633), Nizâm-Şâhî hânedânının kurucusu Ahmed Bahrî, Behmenî vezirlerinden Nizâm Han Nizâmülmülk Bahrî'nin oğludur. Bu hânedân, diğer Dekken hânedânları gibi Türk olmayıp Güney Dekkenli Müslüman Hindli'dir. 1633'e kadar 143 yıl sürmüştür. 1537'de Sünnî/Hanefî mezhebini bırakıp Şiî/İsnâ-Aşerî olmuşlardır. Başkentleri, ilk hükümdarları tarafından kurulan ve onun adını taşıyan Ahmednagar'dır. 1574'te Berâr eyâleti de bu devlete katılmış, bu suretle Dekken eyaleti ile beraber 160 000 km²'yi geçen bir büyüklüğe erişilmiştir. 1600'de Timuroğulları'na tâbî olmuşlar, nihayet onlar tarafından ortadan kaldı-

rılmışlardır. Fars kültürü tesirinde olan ve Türk an'anelerine göre yöneltilen bu devletin hükümdarlarının adlarının sonuna "Nizâm-Şah Bahrî" sanı getirilmektedir.

Ahmed Şâh'tan sonra yerine oğlu Burhan Şâh, sonra bunun oğlu Hüseyin Şâh, bunun oğlu Murtazâ Dîvâne Şâh, bunun oğlu Mîrân Şâh, bunun amcası II. Burhan Şâh, ondan önce II. Burhân'ın oğlu İsmail Şâh, sonra bunun kardeşi İbrahim Şâh, bunun oğlu Bahâdır Şâh, tahta geçmişlerdir.

Nizâm-Şâhlar (1490-1633 = 143):

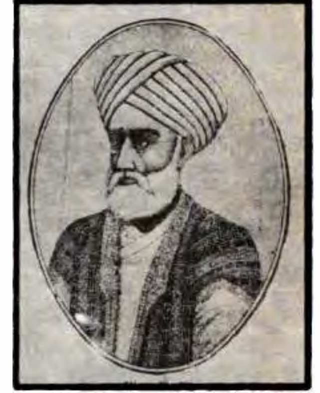
1) Ahmed Nizâm-Şâh I. (1490-1508)
2) Burhân Nizâm-Şâh I. (1508-1553)
3) Hüseyin Nizâm-Şâh I. (1553-1565)
4) Murtazâ Nizâm-Şâh (1565-1588)
5) Mîrân Hüseyin Nizâm-Şâh II. (1588-1589)
6) İsmail Nizâm-Şâh (1589-1591)
7) Burhân Nizâm-Şâh II. (1591-1595)
8) İbrahim Nizâm-Şâh (1595)
9) Ahmed Nizâm-Şâh II. (1595)
10) Bahâdır Nizâm-Şâh (1595-1633)

(Y. Ö.)

NİZÂMÜDDÎN, Ahmed b. Muhammed Mukîm 1551? - 1594), Hindistan Timuroğulları devrinde yetişen bir Hindistan tarihçisi. Ünlü mutasavvıf Abdullah-ı Ensârî soyundan gelmekte olup, babası Mukîm-i Herevî, Bâbur'un maiyetinde onun hazinedârı olarak Hindistan fütuhâtına katılmış ve N., babasının Gücerât valisi Mirzâ Askerî'nin vezirliğini yaptığı sırada doğmuştur. Babası Mukîm tarafından yetiştirilen N., çeşitli ve gittikçe değer taşıyan memuriyetlerde bulunmuş, en son Gücerât'a, sonra da bütün Hind-Türk İmparatorluğu'na bahşı (Türk-Moğol devletlerinde hükümdarların buyruklarını Uygurca yazan yazıcı, Bâbur imparatorluğunda ise orduların masraflarını, hesaplarını inceleyen müfettiş) tâyin edilmişti. N., ömrünün en faâl çağında, 43 yaşında iken vefat etmiştir. N., daha çocuk yaşta iken, babasının teşviki ile tarih araştırmalarına eğilmiş, bu arada Müslüman Hindistan'ın genel tarihinin yazılmamış olmasının yarattığı boşluğu görerek, Sebük-Tigin'in 977 yılında iktidarı ele alışından Ekber'in 37. saltanat yılının sonuna kadar yâni 1593 yılına kadar *Tabakât-ı Ekber-Şâhî* yahut *Ekberî* veya *Târih-i Nizâmî* adı altında 600 yıllık bir Hindistan tarihi kaleme almıştır. Oldukça objektif bir yazar olan N., eserini bir mukaddime ve dokuz bölüm (tabaka) ve bir hâtime olarak tertib etmiştir. Metin ve İngilizce tercümesi Asiatic Society of Bengal tarafından 1913-1936 yılları arasında yayınlanmıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

NİZÂMÜDDÎN AHMED PAŞA (ölm. 1348?), Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda vezâret rütbesini alan ikinci devlet adamı. Hayatı ve gösterdiği faaliyet konusunda pek bilgi yoktur. Şeyh Edebâli'nin torunu ve Ahî Şeyh Mahmud'un oğludur. N. A. P. da, öteki ilk Osmanlı vezirleri gibi, ilmiye mesleğinden siyasete geçen ve vezirlik rütbesini kazananlardan biridir. Öğreniminin mâhiyeti ve bu alandaki çalışmaları hakkında da bilgi yoktur. İlk vezir Alâeddin Paşa'nın ölümü üzerine Orhan Gazi vezirliği önce kardeşi Alâeddin Paşa'ya teklif etmişse de, onun kabûl etmemesi ve büyük dayısının oğlu olan Nizâmeddîn Ahmed Çelebî'yi tavsiye etmesi üzerine vezâret makamına getirilen N. A. P., Osmanlı Devleti'nin ikinci vezîri olmak şerefini kazanmıştır. Ali Emîrî Efendi, kaynak göstermeden, Mevlid sahibi Süleyman Çelebî'yi (b. bk.) N. A. P.'nın oğlu olarak bildirmekte ise de, son incelemeler Süleyman Çelebî'nin ana tarafından Şeyh Mahmud'un torunu olduğunu; fakat N. A. P.'nın oğlu olamıyacağını ortaya koymuştur (A. Ateş, *Vesîletü'n-Necât,* İstanbul. 1954, 24). Buna göre, Süleyman Çelebî, N. A. P.'nın yeğenlerinden biri olmaktadır. Tahminlere ve elde bulunan bir vakfiye kaydına göre, en yakın ihtimalle, 1348 yılından sonra Bursa'da vefat etmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

NİZÂMÜLMÜLK, Nizâmü'l-Mülk Hasan b. Alî b. İshak et-Tûsî (1018-1092), Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ünlü vezîri ve Orta Çağ İslâm dünyasının en tanınmış devlet adamı. Horasan'da Tûs şehrine bağlı Nukan kasabasında doğan N., âilesinin sağladığı imkânlarla, kardeşi Ebû'l-Kasım Abdullah ile birlikte, çok iyi şekilde yetişti. Daha küçük yaşta iken bilgisi, zekâsı ve çalışkanlığı ile dikkati çekti. İlk memuriyeti, babası Ali b. İshak'ın maiyyetinde, Gazneli devletinin Horasan valisi Ebû'l-Fazl es-Sûrî'nin hizmetinde geçti. 1040'daki Dandânakan savaşından sonra bir süre Gazne'de bulunarak Sultan Mes'ûd'un hizmetinde çalışmışsa da, Asya ülkelerine Selçuklular'ın hâkim olacaklarını tasavvur etmekle, tekrar Horasan'a dönmüş ve Alp Arslan'ın Belh valisi Ebû Ali Şâdân'ın maiyyetine girerek, Belh eyâletini idâresine memur olmuştu. Aradan kısa bir süre geçince, Alp Arslan tarafından çağrıldı ve böylece Büyük Selçuklu hânedânının hizmetine girmiş oldu. Tuğrul Bey'in ölümü üzerine Alp Arslan ile kardeşi Süleyman arasındaki mücadelede, ileri görüşleri ve yerinde aldığı tedbirlerle dikkati çekti. Bu başarıları üzerine, 1063'de, Alp Arslan'ın vezîri oldu. Alp Arslan resmen 1064'te Selçuklu sultanı ilân edilince de N., bu büyük devletin baş vezîri mertebesine kendiliğinden yükselmiş oldu. Halîfe el-Kâim bi-Emri'llâh, taltif etmek için, kendisine Nizâmü'l-mülk, Kıvâmü'd-devle ve'd-dîn ve Râziye Emîrü'l-mü'minîn ünvânlarını verdi. Ancak, İslâm dünyasında Nizâmü'l-mülk ünvânı, adını ve öteki sanlarını gölgeleyerek, bu unvânla şöhret yaptı. Bundan sonra, ölümüne kadar, 29 yıl Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun vezirliğini aralıksız yürüttü. Dirâyeti, bilgisi, isâbetli kararları ve muharebe meydanlarında gösterdiği cesareti ile Alp Arslan'ın ve oğlu Melikşâh'ın vazgeçilmez yardımcısı olmuş, meşrû Selçuklu sultanlarına muhalefet eden veya başkaldıran öteki Selçuklu prenslerini, söz gelimi Kutalmış, Kara Arslan Kavurd, Tökiş v. b.'lerini itâat altına almada veya yola getirmede başlıca destek olmuştur. Bu gibi siyasî hizmetlerinin yanında, devlet teşkilâtında, idarî, malî ve askerî alanlarda aldığı tedbirler ve getirdiği düzenlemeler ile Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu Orta Çağ'ın en sağlam teşkilâtlı bir devleti hâline getirdiği gibi, kurduğu organizasyon Büyük Selçuklu devletinden sonra doğan bütün Türk-İslâm devletlerince, Batı Avrupa modeline yönelinceye kadar

NİZÂMÜLMÜLK (minyatür)

Osmanlı İmparatorluğu'nca da az veya çok gelişme ve değişmelerle uygulanagelmiştir. Hele askerî alanda ve toprak hukukunda geliştirdiği sistem (Bk. İKTÂ, ZEÂMET ve TİMÂR) Türk - İslâm devletlerinin temel taşı olmuş ve bütün Orta Çağ boyunca uygulanarak İslâm dünyasında Batı örneği bir feodalizmin doğmasını da engellemiştir. N., askerî, malî, idarî alanlarda giriştiği düzenlemelerde İslâm öncesi Türk devletlerinin kuruluşlarından faydalandığı kadar; Sâsânî, Abbâsî, Sâmânî ve Gazneli devletlerinin yapılarından da yararlanarak yepyeni bir terkip meydana getirmiştir. Bu çalışmalarında, Alp Arslan'ın ve hele Melikşâh'ın destek ve teveccühlerine, sonsuz güvenlerine mazhar olmakla, başarısı da gerçekten köklü ve büyük olmuştur. Nitekim, Halîfe el - Muktedî bi - Emri'l - lâh, Melikşâh'ın kızı Hatice Mâhmelek Hâtun'a tâlib olduğu zaman, nikâh şartlarının, İslâm şeriâtı yerine, Türk töresine göre bağlanması konusunda çıkan anlaşmazlıkta N. hakem olmuş ve, Türk töresini İslâm Halîfesi'ne kabûl ettirmekte de mahâret göstererek, Büyük Sultan'ın kendisine olan güvenine liyâkatini bir kere daha ispatlamıştır. N.'ün dinî politikası ise, Büyük Selçuklu Devleti'nin Sünnîliği yayma, organize etme ve yükseltme çabalarını gerçekleştirme yolunda gelişmiştir. Eş'arîye ve Şâfi'îye mensuplarının tâkib edilmelerini durdurmuş, İslâm dünyasının büyük bilginlerini Hemedân, Rey, Herât, Isfahân, Nîşâpûr, Belh, Merv v.b. şehirlerde kurdurduğu Nizâmiye medreselerinde (b. bk.) toplayarak Büyük Selçuklu Devleti'ni ilmin her dalına değer veren ve koruyan yüksek bir kuruluş hâline getirmiştir. N., bu uzun vezirlik yıllarında devlet işlerinde gösterdiği tâkib fikri, idarede uyguladığı amansız disiplin ve devlet otoritesini sağlamadaki titizliği yüzünden, tabiatiyle başta Selçuklu sarayı ileri gelenleri olmak üzere, kendisine karşı pek çok düşmanın türemesine de sebeb olmuştu. Bunların başında, Büyük Sultan Melikşâh'ı bile ondan soğutacak entrikaları ile tanınan Karahanlı prensesi Terken Hâtun ve baş vezir olmak ihtirası içinde kıvranan Tâcü'l - mülk Ebû'l-Ganâim ile Hasan b. es - Sabbâh ve adamları geliyordu. Hayatının son günlerinde Halife el - Muktedî, Terken Hâtun ve Melikşâh arasında gerek saltanat verâseti, gerek hılâfet verâseti konularında çıkan anlaşmazlıklar, ona karşı olan gizli düşmanlıkları da kamçıladı. Terken Hâtun, N.'ün gerçek velîahd Berkyaruk'u tutması ve onu savunması karşısında, kendi oğlu Mahmûd'u velîahd yaptırmak için N.'e karşı Tâcü'l - mülk ile birlikte cephe aldı. Melikşâh da, Mâhmelek Hâtun'dan doğan torunu Abbâsî prensi Ebû'l - Fazl Ca'feri meşrû velîahd el - Muztazhir'in yerine hılâfete getirmek istediğinden, bunu engellemeğe çalışan N.'e karşı soğukluk duymağa başladı. Öyle ki, o güne kadar hep bir arada oldukları halde, Sultan'ın son Bağdad yolculuğuna N.'ün katılması mümkün olamamış ve Vezir, Melikşâh'ın arkasından yola çıkmak zorunda kalmıştı. İşte bu yolculuk sırasında, Hasan b. es - Sabbâh ile işbirliği yaptığı söylentisi yaygın bulunan Terken Hâtun ile Tâcü'l - mülk'ün hazırladıkları bir komplo sonunda, Kangâver ile Bîsütûn arasındaki Suhnâ'da, 15 Ekim 1092 günü, 74 yaşında olduğu halde bir Bâtınî fedâîsi tarafından öldürüldü. Cenazesi Isfahân'daki türbesine gömüldü. Ölümü büyük üzüntüye yol açtı. Enverî, Muizzî v.b. şâirler, onun için mersiyeler yazdılar. Ama, onun asıl değeri ölümünden sonra anlaşıldı. Ondan sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun içine düştüğü kargaşalık ve hele Selçuklu prensleri, atabeyleri ve komutanları arasında başgösteren amansız çatışmalar, bu büyük vezîrin nasıl bir ayarlayıcı devlet adamı olduğunu daha açık bir şekilde göstermiştir. Oğullarından vezirlik derecesine yükselen Fahrü'l - mülk, İmâdü'l-mülk, Müeyyidü'l - mülk ve İzzü'l - mülk ve Selçuklu devleti ile hılâfet makamında hizmet alan torunlarından hiçbiri onun yerini dolduramadı. N., devlet idaresindeki görüşlerini açıklayan ve *Siyâset - nâme* adını verdiği bir de eser kaleme almıştır. 1087 ile 1092 yılları arasında yazılan bu eser, Türk - İslâm devletlerinin idarî, malî, askerî, kültürel ve sosyal yapılarını belirttiğinden, öteden beri dikkati çekmiş ve hemen hemen bütün Batı dillerine ve Türkçeye tercüme edilmiştir. Bir de, ölümünden birkaç yüzyıl sonra yazılan fakat N.'e mâl edilen *Vasıyyet - nâme* adlı bir eser daha vardır (N.'ün vezirliği sırasında geçen siyasî ve sosyal olaylar için Bk. SELÇUKLULAR, ALP ARSLAN, MELİKŞÂH, EL - ḲÂİM Bİ - EMRİ'L - LÂH, EL - MUKTEDÎ Bİ'L - LÂH, TERKEN HÂTUN, HASAN b. ES - SABBÂH ve BÂTINÎLER). (İ. Parmaksızoğlu)

NİZÂR (1045 - 1095), Fâtımî halîfelerinden el - Mustansır'ın (b. bk.) büyük oğludur. Küçük kardeşi Ahmed'in vezir Bedrü'l - Cemâlî'nin kızı Sittü'l - Mülûk ile evlendirilmesi, Fâtımî - Şî'î doktrininde önce siyasî, sonra da dinî ayrılığa sebeb oldu. N.'ın velîahdlikten alınması ve Ahmed'in veliahd ilân edilmesi, N.'ı tutanlarca, başta Dâ'îyü'd-du'ât Nâsır Husrev ve Hasan b. es - Sabbâh tarafından tasvîb edilmedi. Bunlar Asya kıt'asındaki İsmâilî gruplarını N.'ın imamlığı çevresinde toplarlanken, Afrika ile Yemen, Ahmed'i imam olarak tanıdılar (Bk. BOHORA - BOHRA). el - Mustansır'ın 1094'te ölümü ve Ahmed'in el - Musta'lî unvânı ile halîfe olması üzerine, sâdık taraftarları ile N., İskenderiye'ye kaçtı. Burada İskenderiye valisi Nâsırü'd - devle Af - Tigin ve şehrin kadısı Celâlü'd - devle tarafından karşılandı ve el - Mustafa li - Dîni'llâh unvânı ile halîfe ilân edildi. Ancak Musta'lî'nin komutanı ve Bedrü'l - Cemâlî'nin oğlu Melik el - Efdal (b. bk.), N.'ı İskenderiye'de kuşattı. Önce Efdal'e karşı başarılı bir mukavemet gösteren N. ve taraftarları, onun ikinci saldırısı karşısında yenildiler. N. yakalandı ve bir odaya kapatılarak kapı ve pencereleri duvarla örülmek suretiyle ölüme terk edildi. Taraftarları da, başta Af - Tigin olmak üzere, öldürüldüler. Ancak N.'ı tutanlar, hele Alâmût şeyhleri, onun adıyla, Şî'îler arasında yeni bir fırkanın doğmasına öncülük ettiler. Bk. NİZÂRİYE. (İ. Parmaksızoğlu)

NİZÂRİYE, Fâtımî halifesi el - Mustansır'ın (b. bk.) büyük oğlu Nizâr'ın (b. bk.) meşrû halîfe olduğu, haksız yere kardeşi el - Müsta'lî tarafından öldürüldüğü, kıyametten önce Mehdî (b. bk.) olarak veya Mehdî ile birlikte yeryüzüne ineceği inancını savunan Şî'î mezheplerinden Gulât (b. bk.) koluna mensup bir fırka. Sabbâhiye, Ta'lîmiye, Haşîşiye, Fidâviye ve en son olarak da Da'vetü'l - cedîde adları ile anılır. Halk arasında ise, Hoca adı ile tanınır. Bu Bâtınî hareketin önderi Hasan b. es - Sabbâh'tır (b. bk.). Nâsır Husrev'in b. bk.) öğrencisi olan Hasan 1080'de Fâtımî Mısır'ı terk etmek zorunda kalınca, memleketi olan Rey'e dönüşünde, Bâtınî - İsmailî - Nizârî anlayışını Dâîleri (dâvetçi, propagandacı) aracılığı ile yaymağa başladı. Taberistân, Kûhistân, Cürcân ve Tohâristân halkı üzerinde hârikulâde bir tesir yarattı. Hele, Damgan taraflarında çok yayıldı. Gird-i Kûh'daki Emîr-i Dâd Altuntak'ın nâibi Muzaffer ve Kûhistân hâkimi Hüseyin Kâinî da taraftarları arasına katıldılar. Büyük Selçuklu veziri Nizâmü'l - mülk Rey valisi Ebû Müslim Râzî'ye onu tevkif etmesi için emir verdi ise de, Hasan kaçarak Kazvin civarında Rûdbâr vâdîsinde müstahkem bir mevki olan

Alâmût (b. bk.) kalesini, kale dizdârı Mehdî'yi hîle ile aldatarak ele geçirdi ve N. fırkası için burasını merkez hâline getirdi. N.'nin anlayışına göre, düşünce ve akıl insanları kargaşalığa ve anlayışsızlığa götürür. Çünkü, herkes başka başka düşünür. Halbuki insanın amacı, birliğe ve tesânüde ulaşmak olmalıdır. Bu amaca ulaşabilmek için de, rehber olan İmâm-ı Ma'sûm'a bağlanmak geretkir. Yeryüzünde, insanları irşâd etmek için, her zaman bir İmâm-ı Ma'sûm bulunacaktır. İmâm'dan kötü şeyler sâdır olmaz. O, Allah'ın yeryüzündeki vekilidir. Kur'ân âyetlerinin ve hadîs-i şerîflerin kaba anlamına değil, özüne, bâtınî anlamlarına inmek lâzımdır. Bu anlamları da, ancak, İmâm ve onun yakınları bilirler. Bunun içindir ki her mü'min, kendisini İmâm'a iletecek olan bir "dâ'î"e tutunmalıdır. N. şeyhine, Alâmût'ta oturduğu için, Şeyhü'l-cebel veya Sâhibü'l-âzam unvânı verilmekte idi. N.'ye inananlar arasında en alt tabakayı Lâsık (bağlanan)lar teşkil ederler. Bunların üzerinde Refîk'ler (yoldaşlar), daha sonra da Dâ'î/Dâ'î-i kebîr, Dâ'îyü'd-duât olmak üzere hiyerarşik bir koni meydana getirilmiştir. N. mensupları, sekiz nesil boyunca, Alâmût'taki varlıklarını korudular. Lâsık ve Refîkler, Dâ'îlerin öğrettikleri şeylere körü körüne inanmakla ve onların buyruklarına tereddüdsüz itâat etmekle tanınmışlardır. Bunlara, vecd hâlinde iken Hind kenevirinden veya haşhaştan çekilmiş esrar kullandıklarından, "Haşhâşiyûn" denir. Yaptıkları tedhiş ve cinayetlerle de Haçlı Ordularınca Avrupa topluluklarına da tanıtıldıklarından, bu kelime, "insan öldürenler" anlamında "assassins" şeklinde Avrupa dillerine geçmiştir. Güçlü bir propaganda ve teşkilât kuran N. fedaîleri, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda ve ondan sonra teşekkül eden devletler zamanında Horasan, İran, Irak ve Suriye'de büyük tedhiş hareketleri ve suikastler tertiblemişler ve başarıya ulaştırmışlardır. Öte yandan, N. hiyerarşisinin üst derecelerinde bulunanlar, İsmailî (b. bk.) ilkelerinin gerçekten savunucuları ve ateşli birer felsefe ve ilim araştırıcıları olarak şöhret yapmışlardır. 1256'da Hülagû, Alâmût kalesini ele geçirdiği zaman, orada zengin bir kütüphâne ile içinde değerli rasad âletleri bulunan bir de rasadhâne görmüş ve bunların Nasîrüddîn-i Tûsî (b. bk.) nezâretinde Merâga'ya taşınmasını buyurmuştu. Alâmût'un düşmesi ile ve Moğolların sıkı tâkibleri sonunda N. mensupları Türkistan, Afganistan ve Hindistan'a kaçtılar, eski etkinliklerini de yitirdiler. Zamanla Bombay civarında ve Gücerât'ta toplanan N. fırkası mensupları, yerli bir Müslüman - Hind kastı olan, Hoca kastını aralarına aldılar ve ondan sonra bu adla tanındılar (b. bk.). Ahmed Müsta'lî'yi imam kabûl edenler ise, yine bu bölgede, Bohorâ adı ile anılırlar. Bugün Hoca'lara liderlik etmekte olan ve taraftarları Doğu Afrika'da da tutunmuş bulunan N. şeyhi Ağa Han, Alâmût'un son şeyhi Rüknüddîn Hûrşâh neslinden gelmektedir (bk. İSMÂÎLİLER). (İ. Parmaksızoğlu)

NİZİP (türlü kaynaklarda Nezib, Nisib, Nizib olarak geçmiştir), Gaziantep iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 348 km², nüfusu 95 436 (1975), ilçe merkezi N.'in nüfusu 36 187, ilçede nüfus yoğunluğu km² ye 71 kişi, denizden yüksekliği 510 m, merkez bucağından başka Barak (Kargamış) bucağı var, köy sayısı 114'dür. 1911'de belediyesi kurulmuş, 1926'da ilçe olmuştur.

İlçe toprakları, ilin doğu bölümündedir. Kuzeyindeki Yavuzeli ilçesinden güneyde Suriye sınırına kadar uzunluğu 60 km'ye yaklaşır. Doğusundan Fırat nehri geçer ve Urfa'ya bağlı Birecik ve Halfeti ilçeleriyle burada sınırlanır. Büyük Birecik köprüsü iki yakayı biribirine bağlamıştır. N. şehri bu köprünün 17 km batısındadır. Urfa ve çevre illerini Gaziantep ve ötelerine bağlayan geniş ve düzgün ana yol buradan geçer, N.'i doğu ve batısına bağlar.

İlçe arazisi, en yüksek yerlerinde 750 - 950 m olan ve şehrin 10 - 15 km batısında 977 m'ye çıkabilen yassı görünüşlü tepelerle dalgalı platolar durumundadır. İlçenin kuzey bölümünde 880 m'ye kadar yükselebilen arazide dereler, bâzı yerlerde dik yamaçlı vâdîler açmışlardır. Bütün bu arazi, bir yandan Fırat vâdîsine, bir yandan da güneyde sınırımıza doğru alçalır. Çok yeri Üçüncü Zamanın Eosen devri tabakalarından oluşmuş bulunan ilçe arazisi, N. Çayı ve kollarıyle yarılmıştır. Şehirden geçen bu çayın beslendiği yerler ilçe arazisinin orta ve kuzey bölümündedir. Şehri geçtikten birkaç km sonra doğuya dönerek Birecik'in 7 km güneyinde Fırat'a karışır. İlçenin Barak bucağı batısında ise, alüvyonlarla örtülü arazi çok yer tutar.

N.'in Akdeniz ikliminin etkilerini alan bir iklim özelliği vardır. Bu iklime uyan zeytin ağacı verimli olarak bol miktarda yetişir. İlçede yazları kurak ve sıcak (aylık ortalama yağış 2 - 6 mm; aylık ortalama sıcaklık 25 - 28°C; en fazla sıcaklıklar 38 - 41°C), kışları yağmurlu, serin ve soğukça (aylık ortalama yağış 90 - 110 mm; aylık ortalama sıcaklık 3 - 5°C; en düşük sıcaklıklar - 15°C'ye kadar) bir iklim hüküm sürer. Yıllık yağış tutarı 550 - 600 mm'yi bulur.

Bu iklim şartlarına uyan zeytin ağaçları N. çevresiyle ilçenin orta ve kuzey bölümlerinde geniş yer kaplar. Gaziantep ilindeki 50 bin hektara yaklaşan zeytinliklerin %40'ı N. ilçesindedir. Bu durumuyle Türkiye'nin önemli zeytincilik alanlarındandır. Burada zeytin işleyen zeytinyağı fabrikaları ve presleri çalışır. Bu arada 10 presli Ülfet Zeytinyağı fabrikasında günde 70 ton tane zeytin işlenir. İlçede herbirinin kapasitesi 10 ton olan 12 pres, kampanya mevsiminde çalışarak bölgenin zeytinlerini işler ve herbiri 2 700 kilo zeytinyağı üretir. Sabun yapımevleri de vardır. N. ilçesinde fıstık bahçeleri de geniş yer tutar. Birkaç m'ye kadar boylanan bu verimli ağaçlar, Antep fıstığı ile menengiç'lerin aşılanmasıyle yetiştirilmiştir. İlde sayıları 6 milyonu geçen bu ağaçların beşte biri N.'tedir. N., önemli bir bağcılık ve meyvecilik sahasıdır. Elde edilen ve başka yerlere de gönderilen meyveler arasında incir, kayısı, şeftali, elma, erik başta gelir. İlçede bağlık yerler 18 bin hektarı geçer, yıllık yaş üzüm miktarı 60 - 70 milyon kiloyu bulur. Çeşitleri 30'u geçen üzümler arasında kurutmalık, sofralık, şaraplık olanları vardır. İlçenin güney bölümü ile doğusunda tahıl (buğday, arpa) ekilen yerleri çoktur. Sulak yerlerde sebzecilik de yapılır.

İlçenin geçim kaynakları arasında hayvancılık da vardır: 43 000 koyun, 12 000 keçi, 12 000 sığır, 8 000 at ve eşek. Tavukçuluk da gelişme yoluna girmiştir.

İlçe merkezi olan N., aynı addaki çayın vâdîsinde ve yamaçlarında serpilmiş, son 20 - 25 yılda önemli gelişmeler göstererek güzel evlerin bahçeler arasında yayıldığı, nüfusu 30 bini geçen (1927'de 7 bin nüfuslu bir kasaba idi) modern bir şehir görünüşü almıştır. İşlek çarşısı, sebze ve meyve hali, parkları, garajı, üç dizel motorlu elektrik üretim santralı, ayrıca Seyhan hidroelektrik hava hattından alınan enerji, 7 km uzaktaki Karpuzatan kaynağından depoya getirilmiş içme suyu, sinemaları, otel ve gazinoları, okulları (lise, ortaokul, kız san'at okulu, ilkokullar), spor kulüpleri ile orta büyüklükte bir şehir olmuş bulunan N.'in adı, 24-6-1839'da bu şehrin yakınlarında geçmiş bulunan N. Muharebesi (b. bk.) ile daha çok tanınmıştır.

İlçede turistik değeri bulunan yerler olarak, şehire 10 km uzakta ve Fırat kenarında geniş yer kaplayan Belkıs harabeleri, 30 km uzakta Barak bucağında, sınır yakınındaki Karkemiş (Karkamış, Kargamış şeklinde de geçmiştir) harabeleri (b. bk.) ilçeye bu yönden de değer kazandırmıştır. (R. İzbırak)

Tarih: Gaziantep vilâyetinin üçüncü şehri olan N., Fırat'ın batı kıyısı yakınında ve Birecik'in karşısındadır. Uzun zaman Birecik'in yanında ikinci derecede kalmış, son zamanlarda onu geçerek kalkınmıştır. Âsî Kavalalı İbrahim Paşa'nın 40 000 kişilik ordusu ile Hâfız Mehmed Paşa'nın 30 000 kişilik Osmanlı ordusu arasında 24 Haziran 1839'daki vuruşma, N. yakınlarında oldu ve Osmanlı kuvvetleri dağıldı. XX. asır başlarında şehrin nüfusu 3 500 kadardı, 6 camii vardı. 3 - 7 Eylül 1919 arasında 4 gün İngilizler'in eline geçti. 26 Kasım 1920'de de Fransızlar tarafından işgal edildi. 25 Aralık 1921'de Türkiye'ye iade edildi. Birecik'in inhitatı üzerine gittikçe gelişerek, bir şehir şeklinde büyüdü. 1956'da N. - Birecik Köprüsü, bu kalkınmayı kolaylaştırdı.

NİZİP : bir görünüş.

Şehirde Bizanslılar'dan kalma bir kilise harabesi ile Pazar, Tahtânî, Yenişeyhler, Zeytinlik, Sâha, Fevkanî, Hamam, Şeyhlar camileri vardır. Şehir civarında Hititler'in meşhur Karkamış sitesi harabeleri, Belkıs harabeleri, tarihî su yolları bulunur. (Y. Ö.)

NİZİP ÇAYI, Fırat ırmağının bir kolu. Uzunluğu 100 km, yağış alanı 1 020 km²'dir. Bu akarsu, Gaziantep şehrinin kuzey - batısındaki dağlardan kaynağını alır, önce doğuya doğru akar, sonra güneye dönerek Birecik kasabasının 8 km kadar güneyinde Fırat'a dökülür. Nizip şehrinden geçtiği için bu adla anılır. Aşağı kesimindeki bir su rasat yerinin (1968'den beri su seviye ölçmeleri yapılıyor) verilerine göre, ortalama akımı 4 m³/sn, âzamî akımı 66 m³/sn, asgarî akımı 0,120 m³/sn'dir. 1970 ağustos ayı ortalarında çayın suyu kuruyacak kadar çekilmiş ve 0,090 m³/sn'ye inmiştir (bk. GAZİANTEP, NİZİP). (R. İzbırak)

NİZİP MUHAREBESİ (23 - 24 Haziran 1839), Hâfız Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır kuvvetleri arasında yapılan muharebe. Kütahya Andlaşması'na rağmen, Mehmed Ali Paşa'nın (b. bk.), hükümdârı Osmanlı padişahının buyruklarını dinlememesi ve en son da tek taraflı olarak istiklâlini ilân etmesi üzerine, Sultan II. Mahmud, 21 Haziran 1839'da bu âsî paşanın yola getirilmesi için bir ferman yayınladı. Osmanlı kuvvetlerinin başına Hâfız Mehmed Paşa getirildi. Hâfız Mehmed Paşa, cesur fakat saf denecek kadar temiz yürekli bir komutan idi. Emrinde toplanan kuvvetler 35 piyade, 9 süvari alayından ve 160 toptan ibâret olup, 25 - 30 000 kişi kadardı. Bu ordu ile harekete geçen Hâfız Paşa, mayıs 1839 sonlarında Fırat'ı atlayarak, Nizip çayı ile bu çaya karışan Orul suyu kenarında ordugâhını kurmuştu. Mısır kuvvetleri Hâfız Paşa ordusundan 10 000 nefer daha kalabalık ise de, teçhizat ve bakım itibarıyle daha zayıf bir durumda bulunuyordu. Taraflar arasında, 20 hazirana kadar, mühim bir çarpışma olmadı. 21 haziranda İbrahim Paşa, Halep - Birecik yolu ile, iki koldan Birecik doğrultusunda harekete geçti. Osmanlı ordusunda, maiyetindeki iki Prusyalı subayla dört yıldan beri müşâvir olarak çalışan Helmuth von Moltke, İbrahim Paşa'nın Osmanlı ordusunun ric'at hattını ele geçirmek istediğini ileriye sürerek, derhal karşı taarruza geçilmesini tavsiye etti. Ancak, Hâfız Paşa yanında bulunan ulemâ, Cuma günü savaşa tutuşmağa izin vermediler. Bunun üzerine müşâvirler, gece baskını yapılmasını öne sürdüler. Bunu da Hâfız Paşa, ulemânın tesiri altında kalarak, kabûl etmedi. Geriye çekilmeyi ise, yiğitliğine ve askerlik şânına yakıştırmıyordu. Böylece, 23 haziran günü yanlardan başlayan Mısır taarruzu, Livâ (tuğgeneral) Hâlid Paşa, Mîralay (Albay) İbrahim Bey kendi kıt'alarının, Hâfız Paşa da Hâssa Alayı'nın başında olarak verdikleri savaşta geriye püskürtüldü. Fakat ertesi 24 haziran günü akşama kadar süren çarpışmada, Mısır süvari birliklerinin baskısı altında Osmanlı kuvvetleri ezildi ve Hâfız Paşa çekilme emrini vermek zorunda kaldı. Geç verilen bu emir, ordu saflarının dağılmasına ve Mısır kuvvetlerinin galebesine yol açmış oldu.

Hâfız Paşa, bu durumda, kurtarabildiği kuvvetleri ile Rumkale - Besni üzerinden Malatya'ya çekildi (N. M.'nin sonuçları için bk. ABDÜLMECİD ve LONDRA KONFERANSI). Daha sonraları mareşal olan Moltke'ye göre, Hâfız Paşa'nın çok çekingen davranması ve kararlarında büyük bir saflıkla inandığı ulemânın tesirinde kalması yüzünden, Osmanlı ordusu kazanabileceği bir savaşı kaybetmiş bulunuyordu. (İ. Parmaksızoğlu)

NKRUMAH, Kuwame (1909 - 1972), Ganalı devlet adamı, Gana cumhurbaşkanı. Amerika Birleşik Devletlerinde üniversiteye devam ettikten sonra, London School of Economics'den mezun olmuştur. 1947'de idealist bir genç olarak Afrika milliyetçiliği uğruna çalışmak üzere memleketine dönmüş ve politikaya atılmıştır. Gana'nın bağımsızlığına kavuşması için yapılan hareketlere katılmış ve 1949'da Convention People's Parts adlı aşırı milliyetçi siyâsî partinin kurucusu olmuştur. 1950 yılında usulsüz ve gayri kanunî grevler ve hükûmete karşı hareketler tertipleme suçundan hapse mahkûm edilmişse de, 1951 genel seçimlerinde partisinin büyük çoğunlukla kazanarak iktidara gelmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Hızla yükselerek, 1952'de Altın Kıyı (Gold Coast, daha sonra Gana) başbakanı olmuştur. Onun önderliği sayesinde Altın Kıyı 1957'de bağımsızlığına kavuşmuş ve 1960'ta Gana Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu devletin cumhurbaşkanlığına N. getirilmiştir. Disiplin ve şahsî otoriteye aşırı düşkün olan N. kısa zamanda ülkeye tek başına hükmetmeğe başlamıştır; ordunun, dış ticaretin, maliyenin idaresini kendi üzerine almış ve muhalefeti yıkarak, Gana'da kuvvetli tek bir siyasî parti bırakmıştır. Ününe ün katmak için başlattığı büyük projeler, dış ticarette yaptığı büyük hatâlar ve bunları örtmek için ödenen büyük komisyonlar, Gana'nın dış ticaret açığını karşılanamayacak hâle getirmiştir. Bundan başka, memleketi bir diktatör gibi idare etmesi eski hizmetlerinin ve Afrika milliyetçiliği uğruna harcadığı çabalarının, halkı tarafından unutulmasına ve gözden düşmesine yol açmıştır. 1966 yılı şubat ayında, Asya'da resmî bir geziye çıktığı sırada, ordu tarafından yapılan bir hükûmet darbesi sonucu iktidardan düşürülmüştür. N. yurduna dönmeden siyasî mülteci olarak Gine'ye sığınmıştır. (F. Ortaç)

NKRUMAH, Kuwame

NOAILLES, Anna (Paris 1876 - Paris 1933), Brancovan prensesi, Mathieu de N. kontesi, Fransız kadın şâiri. Romen asıllı olan N. Fransa'da yaşadı ve birçok derlemeler yayımladı. Başlıcaları : *Le coeur innombrable* (Sayısız kalp) [1901]; *L'ombre des jours* (Günlerin gölgesi) [1902]; *Les Eblouissement* (Göz kamaşmaları) [1907]; *Les Vivants et les morts* (Yaşıyanlar ve ölüler) [1913]. (C. Kurt)

NOAILLES [*noay*], **Anne Jules** (Paris 1650 - Versailles 1708), Ayen kontu, Fransız mareşalı. 1682'den itibaren Languedoc valiliği yapmış, sert bir şekilde dragonad sistemini uygulamıştır. Katalonya'da bâzı askerî başarılar kazanarak 1693'te mareşal olmuştur. Kardeşi N. Louis Antoine de (Château de Peynières, Aurillac yakını 1651 - Paris 1729), Paris başpiskoposu (1695), kardinal (1700) olmuştur. (C. Kurt)

NOAILLES, Adrien Maurice (Paris 1678 - Paris 1766), Ayen kontu ve Noailles dükü. Fransız mareşalı. Anne Jules N.'ın oğlu olan N. Philippe nâmına Katalonya'yı egemenliği altına almış, Nâiplik devrinde maliye konseyi başkanı olmuştur. 1734'te mareşal olmuş, 1735'te İtalya'da, 1743'te Almanya'da orduya kumanda etmiştir. (C. Kurt)

NOAILLES, Louis Marie (Paris 1756 - Havana 1804), Arpajon şövalyesi, Noailles vikontu. Fransız generali. Adrien Maurice N.'in torunu. 1789'da milletvekili seçilmiş, 4 ağustos gecesinde imtiyazların kaldırılmasında öncü olmuş ve Fransa'yı terketmiştir. 1803'te Haiti'de savaşmıştır.

NOAILLES, Louis Joseph Alexis (Paris 1783 - Paris 1935), Noailles kontu. Louis Marie N.'in oğlu. Bernadotte'un yaveri olmuş, sonra milletvekili seçilmiş, I. Napoléon'dan hemen sonra gelen krallık devrinde bakan olmuştur.

NOBEL, Alfred Bernhard (Stockholm 1833 - San Remo 1896), İsveçli kimya bilgini. Özel öğrenim gördü. 1850'de mühendislik öğrenimini tamamlamak üzere Amerika'ya gönderildi. Birleşik Devletler'de bir yıl kaldı. İsveç'e döndükten sonra bir süre babasıyle birlikte Saint - Petersburg'da bulundu. Bir yandan da nitrogliserini patlayıcı madde olarak kullanmanın yollarını arıyordu. Sonunda bu maddenin, emici bir maddeyle birleştirilmesi hâlinde emniyetle kullanılabileceğini keşfetti. 1859'da Stockholm'a döndü. 1863'te, Stockholm yakınındaki Heleneborg'da nitrogliserin yapımına başladı; ancak bir patlama sonunda laboratuarı havaya uçtu ve kardeşi Emile'in ölümüne yol açtı. N., çalışmalarına yılmadan devam etti. 1867 yılında dinamit'in İngiltere için, 1868'de de Birleşik Devletler için patentini aldı. Daha sonra nitrogliserini, pamuk barutu ile birleştirerek dinamitten daha fazla patlama gücüne sahip, pelteye benzer bir madde elde etti; 1876'da bu maddenin patentini aldı. 13 yıl sonra "balistit" adını verdiği ve dumansız barutun öncüsü olan maddeyi yaptı. Daha sonra bu buluşu sayesinde, İngiltere'de dumansız barut (cordite) yapıldığını iddia ederek İngiltere hükûmetini dâvâ ettiyse de mahkeme, aleyhine sonuçlandı.

NOBEL, Alfred Bernhard

N.'in icad ettiği patlayıcı maddelere eşit değerdeki bir başka başarısı da bunların patlamasını kontrol altına alacak düzeni geliştirmesidir. Bu sayede dinamit vs.'nin emniyetli bir şekilde patlatılması mümkün olmuştur.

N., hayatı boyunca evlenmedi; kötü bir sağlığı vardı. Daima yalnız ve bedbin bir ruh hâli içinde yaşadı. Dinamit ve icad ettiği başka patlayıcı maddelerin imalâtından elde ettiği muazzam serveti, kendi adını taşıyacak olan beş mükâfat hâlinde (fizik, kimya, fizyoloji veya tıp, edebiyat ve barış) dağıtılmak üzere vakfetti. (O. Yüksel)

NOBEL MÜKÂFATLARI, İsveçli bilgin Alfred Bernhard Nobel'in vasıyeti ile kurulan Nobel Vakfı'ndan her yıl dağıtılan mükâfatlardır. N. M., fizik, kimya, fizyoloji veya tıp, edebiyat ve barış olmak üzere beş dalda verilirdi. 1969'dan itibaren iktisat dalında da verilmeye başlanmıştır. Her mükâfat bir altın madalya, bir diploma ve vakfın gelirinden ayrılan ve yılda 30 - 40 000 dolar arasında değişen bir paradan ibarettir. N. M.'nın her yıl mutlaka verilmesi şartı yoktur; arka arkaya bir veya birkaç yıl verilmeyebilir. Verilmeyen bir mükâfatın parası ya ana vakfa kalır veya her bölümün özel ihtiyaçlarına ayrılır. N. M. bütün milletlere açıktır.

N. M. için gösterilecek adayları aşağıdaki müesseseler tesbit eder: Fizik ve kimya, Stokholm, Kıraliyet İlimler Akademisi; fizyoloji yahut tıp, Stockholm Caroline Tıp Enstitüsü; Stockholm'deki İsveç Edebiyat Akademisi ile Fransa ve İspanya'daki akademiler; barış, Norveç parlamentosunca seçilen beş kişilik bir komite.

Nobel Mükâfatını kazananlar

Fizik

1901 Wilhelm Konrad Röntgen (Alman)
1902 Hendrik Antoon Lorentz (Holandalı)
Pieter Zeeman (Holandalı)
1903 Henri Becquerel (Fransız)
Pierre Curie (Fransız)
Marie Curie (Fransız - Polonya doğumlu)
1904 Baron Rayleigh (İngiliz)
1905 Philipp Lenard (Alman)
1906 Sir Joseph John Thomson (İngiliz)
1907 Albert A.Michelson (A. B. D.)
1908 Gabriel Lippmann (İtalyan)
1909 Guglielmo Marconi (İtalyan)
Karl Ferdinand Braun (Alman)
1910 Johannes Diderik van der Waals (Alman)
1911 Wilhelm Wien (Alman)
1912 Nils Gustaf Dalén (İsveçli)
1913 Heike Kamerlingh - Onnes (Holandalı)
1914 Max von Laue (Alman)
1915 Sir William Henry Bragg (İngiliz)
William Lawrence Bragg (İngiliz - oğlu)
1916 Verilmedi.
1917 Charles Glover Barkla (İngiliz)
1918 Max Planck (Alman)
1919 Johannes Stark (Alman)
1920 Charles Edouard Guillaume (İsviçre)
1921 Albert Einstein (Alman)
1922 Niels Bohr (Danimarkalı)
1923 Robert Andrews Millikan (A. B. D.)
1924 Karl Manne Siegbahn (İsveçli)
1925 James Franck (Alman)
Gustav Hertz (Alman)
1926 Jean Perrin (Fransız)
1927 Arthur H. Compton (A. B. D.)
Charles T. R. Wilson (İngiliz)
1928 Sir Owen Willams Richardson (İngiliz)
1929 Louis - Victor de Broglie (Fransız)
1930 Sir Chandrasekhara Raman (Hintli)
1931 (Verilmedi)
1932 Werner Heisenberg (Alman)
1933 Paul Adrien Maurice Dirac (İngiliz)
Erwin Schrödinger (Avusturyalı)
1934 (Verilmedi)
1935 James Chadwick (İngiliz)
1936 Victor Hess (Avusturyalı)
Carl David Anderson (A. B. D.)
1937 Clinton Joseph Davisson (A. B. D.)
George P. Thomson (İngiliz)
1938 Enrico Fermi (İtalyan)
1939 E. O. Lawrence (A. B. D.)
1940 (Verilmedi)
1941 (Verilmedi)
1942 (Verilmedi)
1943 Otto Stern (A. B. D.)
1944 Isidor Isaac Rabi (A. B. D.)
1945 Wolfgang Pauli (Avusturyalı)
1946 Percy Williams Bridgman (A. B. D.)
1947 Sir Edward Appleton (İngiliz)
1948 Patrick Maynard Stuart Blackett (İngiliz)
1949 Hideki Yukawa (Japon)
1950 Cecil Frank Powell (İngiliz)
1951 Sir J. Douglas Cockcroft (İngiliz)
Ernest Thomas S. Walton (İrlandalı)
1952 Felix Bloch (A. B. D.)
E. M. Purcell (A. B. D.)
1953 Frits Zernike (Holandalı)
1954 Max Born (İngiliz - Alman asıllı, 1939'da İngiliz vatandaşı oldu).
Walther Bothe (Alman)
1955 W. E. Lamb, Jr. (A. B. D.)
Polykarp Kusch (A. B. D.)
1956 W. B. Shockley (A. B. D.)
John Bardeen (A. B. D.)
W. H. Brattain (A. B. D.)
1957 Tsung Dao Lee (Çinli)
Chen Ning Yang (Çinli)
1958 P. A. Cherenkov (Rus)
İlya M. Frank (Rus)
İgor Y. Tamm (Rus)
1959 Emilio G. Segrè (A. B. D.)
O. Chamberlain (A. B. D.)
1960 D. A. Glaser (A. B. D.)
1961 R. Hofstadter (A. B. D.)
R. Mössbauer (Alman)
1962 L. Landau (Rus)
1963 E. Wigner (A. B. D.)
M. Goeppert - Mayer (A. B. D.)
H. Jensen (Almanya)
1964 Ch. H. Townes (A. B. D.)
N. G. Bassov (Rus)
A. M. Prokhorov (Rus)
1965 R. Feynman (A. B. D.)
J. Schwinger (A. B. D.)
S. Tomonaga (Japon)
1966 A. Kastler (Fransız)
1967 H. A. Bethe (A. B. D.)
1968 L. W. Alvarez (A. B. D.)
1969 M. Gell - Mann (A. B. D.)
1970 Hannes Alfven (İsveçli)
Louis Neel (Fransız)
1971 Dennis Gabor (İngiliz)
1972 John Bardeen (A. B. D.)
Leon N. Cooper (A. B. D.)
John R. Schrieffer (A. B. D.)

1973 B. Josephson (İngiliz)
L. Esaki (Japon)
1974 A. Hewish (İngiliz)
M. Ryle (İngiliz)
1975 J. Rainwater (A. B. D.)
A. Bohr (Danimarkalı)
B. Mottelson (Danimarkalı)

Kimya

1901 J. H. van't Hoff (Holandalı)
1902 Emil Fischer (Alman)
1903 Svante Arrhenius (İsveçli)
1904 Sir William Ramsay (İngiliz)
1905 A. von Baeyer (Alman)
1906 Henri Moissan (Fransız)
1907 Eduard Buchner (Alman)
1908 Sir Ernest Rutherford (İngiliz)
1909 W. Ostwald (Alman)
1910 Otto Wallach (Alman)
1911 Marie Curie (Fransız)
1912 Victor Grignard (Fransız)
Paul Sabatier (Fransız)
1913 A. Werner (İsviçreli)
1914 T. W. Richards (A. B. D.)
1915 R. Willstätter (Alman)
1916 (Verilmedi)
1917 (Verilmedi)
1918 Fritz Haber (Alman)
1919 (Verilmedi)
1920 Walter Nernst (Alman)
1921 Frederick Soddy (İngiliz)
1922 F. W. Aston (İngiliz)
1923 Fritz Pregl (Avusturyalı)
1924 (Verilmedi)
1925 Richard Zsigmondy (Alman)
1926 Theodor Svedberg (İsveçli)
1927 Heinrich Wieland (Alman)
1928 Adolf Windaus (Alman)
1929 Sir Arthur Harden (İngiliz)
Hans von Euler - Chelpin (İsveçli)
1930 Hans Fischer (Alman)
1931 Karl Bosch (Alman)
Friedrich Bergius (Alman)
1932 Irving Langmuir (A. B. D.)
1933 (Verilmedi)
1934 H. Clayton Urey (A. B. D.)
1935 Fédéric Joliot (Fransız)
Irène Joliot - Curie (Fransız)
1936 Peter Debye (Holandalı)
1937 W. N. Haworth (İngiliz)
Paul Karrer (İsviçreli)
1938 Richard Kuhn (Alman) (Mükâfatı redetti)
1939 A. Butenandt (Alman) (Mükâfatı reddetti)
L. Ruzicka (İsviçreli)
1940 (Verilmedi)
1941 (Verilmedi)
1942 (Verilmedi)
1943 G. von Hevesy (Macar)
1944 Otto Hahn (Alman)
1945 Artturi Virtanen (Finlandiyalı)
1946 J. B. Summer (A. B. D.)
J. H. Northrop (A. B. D.)
W. M. Stanley (A. B. D.)
1947 Sir Robert Robinson (İngiliz)
1948 Arne Tiselius (İsveçli)
1949 W. F. Giauque (A. B. D.)
1950 Otto Diels (Alman)
Kurt Alder (Alman)
1951 E. M. McMillan (A. B. D.)
G. T. Seaborg (A. B. D.)
1952 A. J. P. Martin (İngiliz)
R. L. M. Synge (İngiliz)
1953 Hermann Staudinger (Alman)
1954 Linus C. Pauling (A. B. D.)
1955 Vincent du Vigneaud (A. B. D.)
1956 N. N. Semenof (Rus)
Sir Cyril Hinshelwood (İngiliz)
1957 Sir Alexander Todd (İngiliz)
1958 Frederic Sanger (İngiliz)
1959 J. Heyrovsky (Çek)
1960 W. F. Libby (A. B. D.)
1961 M. Calvin (A. B. D.)
1962 J. C. Kendrew (İngiliz)
M. F. Perutz (İngiliz)
1963 G. Natta (İtalyan)
K. Ziegler (Alman)
1964 D. Crowfoot Hodgkin (İngiliz)
1965 R. B. Woodward (A. B. D.)
1966 R. S. Mulliken (A. B. D.)
1967 M. Eigen (Alman)
R. G. W. Norrish (İngiliz)
G. Porter (İngiliz)
1968 L. Onsager (A. B. D.)
1969 D. H. Barton (İngiliz)
Odd Hassel (Norveçli)
1970 Luis A. Leloir (Arjantinli)
1971 Gerhard Herzberg (Kanadalı)
1972 Christian B. Anfinsen (A. B. D.)
S. Moore (A. B. D.)
William H. Stein (A. B. D.)
1973 E. O. Fischer (Alman)
G. Wilkinson (İngiliz)
1974 P. J. Flory (A. B. D.)
1975 J. W. Cornforth (Avustralyalı)
V. Prelog (İsviçreli)

Fizyoloji veya Tıp

1901 Emil von Behring (Alman)
1902 Sir Ronald Ross (İngiliz)
1903 N. Ryberg Finsen (Danimarkalı)
1904 Ivan P. Pavlov (Rus)
1905 Robert Koch (Alman)
1906 Camillo Golgi (İtalyan)
Santiago Ramón y Cajal (İspanyol)
1907 Ch. L. Alphonse Laveran (Fransız)
1908 Paul Ehrlich (Alman)
Elie Meçnikof (Rus)
1909 Emil Theodor Kocher (İsviçreli)
1910 Albrecht Kossel (Alman)
1911 Allvar Gullstrand (İsveçli)
1912 Alexis Carrel (Fransız)
1913 Charles Richet (Fransız)
1914 Robert Bárány (Avusturyalı)
1915 (Verilmedi)
1916 (Verilmedi)

1917 (Verilmedi)
1918 (Verilmedi)
1919 Jules Bordet (Belçikalı)
1920 August Krogh (Danimarkalı)
1921 (Verilmedi)
1922 Archibald Vivian Hill (İngiliz)
Otto Meyerhof (Alman)
1923 Sir F. Grant Banting (Kanada)
J. J. R. Macleod (İskoç)
1924 Willem Einthoven (Holandalı)
1925 (Verilmedi)
1926 Johannes A. G. Fibiger (Danimarkalı)
1927 Julius Wagner - Jauregg (Avusturyalı)
1928 Charles Nicolle (Fransız)
1929 Christian Eijkman (Holandalı)
Sir Frederic Hopkins (İngiliz)
1930 Karl Landsteiner (A. B. D.)
1931 Otto Heinrich Warburg (Alman)
1932 E. Douglas Adrian (İngiliz)
Sir Charles S. Sherrington (İngiliz)
1933 Thomas Hunt Morgan (A. B. D.)
1934 G. R. Minot (A. B. D.)
William P. Murphy (A. B. D.)
George H. Whipple (A. B. D.)
1935 Hans Spemann (Alman)
1936 Sir Henry Hallett Dale (İngiliz)
Otto Loewi (Alman)
1937 Albert von Szent - Györgyi von Nagyrapolt (Macar)
1938 Corneille Heymans (Belçikalı)
1939 Gerhard Domagk (Alman) (Mükâfatı reddetti)
1940 (Verilmedi)
1941 (Verilmedi)
1942 (Verilmedi)
1943 Edward Adelbert Doisy (A. B. D.)
Henrik Dam (Danimarkalı)
1944 Joseph Erlanger (A. B. D.)
H. Spencer Gasser (A. B. D.)
1945 Sir Alexander Fleming (İngiliz)
Ernst Boris Chain (Britanya vatandaşı)
Sir Howard Florey (İngiliz)
1946 Hermann J. Muller (A. B. D.)
1947 Carl F. Cori (A. B. D.)
Gerty T. Cori (A. B. D.)
Bernardo A. Houssay (Arjantin)
1948 Paul Mueller (İsviçreli)
1949 W. Rudolf Hess (İsviçreli)
Antonio Egas Moniz (İsviçreli)
1950 Philip S. Hench (A. B. D.)
Edward C. Kendall (A. B. D.)
T. Reichstein (İsviçreli)
1951 Max Theiler (Güney Afrikalı)
1952 Selman A. Waksman (A. B. D.)
1953 F. Albert Lipmann (Alman - A. B. D.)
Hans Adolf Krebs (Alman - İngiliz)
1954 John F. Enders (A. B. D.)
Thomas H. Weller (A. B. D.)
Frederic C. Robbins (A. B. D.)
1955 Axel Hugo Theorell (İsveçli)
1956 Werner Forssmann (Alman)
D. W. Richards (A. B. D.)
André F. Cournand (A. B. D.)
1957 Daniel Bovet (İtalyan)
1958 G. Wells Beadle (A. B. D.)
Joshua Lederberg (A. B. D.)
E. L. Tatum (A. B. D.)
1959 Severo Ochoa (A. B. D.)
Arthur Kornberg (A. B. D.)
1960 F. M. Burnet (Avusturyalı)
P. B. Medawar (İngiliz)
1961 G. von Bekesy (A. B. D.)
1962 F. H. Compton Crick (İngiliz)
M. H. F. Wilkins (İngiliz)
J. D. Watson (A. B. D.)
1963 A. L. Hodgkin (İngiliz)
A. F. Huxley (İngiliz)
J. C. Eccles (Avusturyalı)
1964 K. E. Bloch (A. B. D.)
F. Lynen (Alman)
1965 F. Jacob (Fransız)
A. Lwoff (Fransız)
J. Monod (Fransız)
1966 F. P. Rous (A. B. D.)
C. B. Huggins (A. B. D.)
1967 G. Wald (A. B. D.)
H. R. Hartline (A. B. D.)
R. Granit (İsveçli)
1968 R. W. Holley (A. B. D.)
H. G. Khorana (A. B. D.)
M. W. Nirenberg (A. B. D.)
1969 M. Delbrück (A. B. D.)
A. Hershey (A. B. D.)
S. Luria (A. B. D.)
1970 J. Axelrod (A. B. D.)
Sir B. Katz (İngiliz)
Ulf van Euler (İsveçli)
1971 E. W. Sutherland (A. B. D.)
1972 Gerald M. Edelman (A. B. D.)
Rodney R. Porter (İngiliz)
1973 K. von Frisch (Avusturyalı)
K. Lorenz (Avusturyalı)
1974 C. de Dure (Belçikalı)
G. E. Palade (A. B. D.)
A. Claude (Belçikalı)
1975 D. Baltimone (A. B. D.)
R. Dulbecco (İtalyan)
H. M. Temin (A. B. D.)

Edebiyat

1901 René Sully - Prudhomme (Fransız)
1902 Theodor Mommsen (Alman)
1903 Björnstjerne Björnson (Norveçli)
1904 Frédéric Mistral (Fransız)
José Echegaray (İspanyol)
1905 Henryk Sienkiewicz (Polonyalı)
1906 Giosuè Carducci (İtalyan)
1907 Rudyard Kipling (İngiliz)
1908 Rudolf Eucken (Alman)
1909 Selma Lagerlöf (İsveçli)
1910 Paul von Heyse (Alman)
1911 Maurice Maeterlinck (Belçikalı)
1912 Gerhart Hauptmann (Alman)
1913 Sir Rabindranath Tagore (Hintli)
1914 (Verilmedi)
1915 Romain Rolland (Fransız)
1916 Verner von Heidenstam (İsveçli)

1917 Karl Gjellerup (Danimarkalı)
Henrik Pontoppidan (Danimarkalı)
1918 (Verilmedi)
1919 Carl Spitteler (İsviçreli)
1920 Knut Hamsun (Norveçli)
1921 Anatole France (Fransız)
1922 J. Benavente y Martinez (İspanyol)
1923 William Butler Yeats (İrlandalı)
1924 Wladyslaw S. Reymont (Polonyalı)
1925 George Bernard Shaw (İrlandalı)
1926 Grazia Deledda (İtalyan)
1927 Henri Bergson (Fransız)
1928 Sigrid Undset (Norveçli)
1929 Thomas Mann (Alman)
1930 Sinclair Lewis (A. B. D.)
1931 Erik Axel Karlfeldt (İsveçli)
1932 John Galsworthy (İngiliz)
1933 Ivan Bunin (Rus)
1934 Luigi Pirandello (İtalyan)
1935 (Verilmedi)
1936 Eugene O'Neil (A. B. D.)
1937 R. M. du Gard (Fransız)
1938 Pearl S. Buck (A. B. D.)
1939 Frans Emil Sillanpaa (Finlandiyalı)
1940 (Verilmedi)
1941 (Verilmedi)
1942 (Verilmedi)
1943 (Verilmedi)
1944 Johannes V. Jensen (Danimarkalı)
1945 Gabriela Mistral (Şilili)
1946 Hermann Hesse (İsviçreli)
1947 André Gide (Fransız)
1948 T. S. Eliot (İngiliz)
1949 William Faulkner (A. B. D.)
1950 Bertrand Russel (İngiliz)
1951 Pär Fabian Lagerkvist (İsveçli)
1952 François Mauriac (Fransız)
1953 Sir Winston Churchill (İngiliz)
1954 Ernest Hemingway (A. B. D.)
1955 Halldor K. Laxness (İrlandalı)
1956 J. R. Jiménez (İspanyol)
1957 Albert Camus (Fransız)
1958 Boris Pasternak (Rus) (Mükâfatı reddetti)
1959 Salvatore Quasimodo (İtalyan)
1960 Saint-John Perse (Fransız)
1961 Ivo Andric (Yugoslav)
1962 John Steinbeck (A. B. D.)
1963 G. Seferis (Yunanlı)
1964 J. P. Sartre (Fransız) (Mükâfatı reddetti)
1965 M. A. Şolohov (Rus)
1966 S. J. Agnon (İsrail)
N. Sachs (İsveçli)
1967 M. A. Asturias (Guatemala)
1968 Y. Kavabata (Japon)
1969 Samuel Beckett (Fransız)
1970 A. Soljenitsin (S. S. C. B.)
1971 Pablo Neruda (Şili)
1972 Heinrich Boell (Alman)
1973 P. White (Avusturyalı)
1974 E. Johnson (İsveçli)
H. Martinson (İsviçreli)
1975 E. Montale (İtalyan)

Barış

1901 Jean Henri Dunant (İsviçreli)
Frédéric Passy (Fransız)
1902 Elie Duccommun (İsviçreli)
Charles Albert Gobat (İsviçreli)
1903 Sir William R. Cremer (İngiliz)
1904 Milletlerarası Hukuk Enstitüsü (kuruluşu 1873)
1905 Barones Bertha von Suttner (Avusturyalı)
1906 Theodore Roosevelt (A. B. D.)
1907 E. Teodoro Moneta (İtalyan)
Louis Renault (Fransız)
1908 K. P. Arnoldson (İsveçli)
Fredrik Bajer (Danimarkalı)
1909 Auguste Beernaert (Belçikalı)
Baron d'Estournelles de Constant (Fransız)
1910 Milletlerarası Barış Bürosu (kuruluşu 1801)
1911 Tobias Asser (Holandalı)
Alfred Frier (Avusturyalı)
1912 Elihu Root (A. B. D.)
1913 Henri la Fontaine (Belçikalı)
1914 (Verilmedi)
1915 (Verilmedi)
1916 (Verilmedi)
1917 Milletlerarası Kızılhaç Komitesi (kuruluşu 1863)
1918 (Verilmedi)
1919 Woodrow Wilson (A. B. D.)
1920 Léon Bourgeois (Fransız)
1921 K. H. Branting (İsveçli)
Ch. L. Lange (Norveçli)
1922 Fridtjof Nansen (Norveçli)
1923 (Verilmedi)
1924 (Verilmedi)
1925 Sir J. Austen Chamberlain (İngiliz)
Charles Gates Dawes (A. B. D.)
1926 Aristide Briand (Fransız)
G. Stresemann (Alman)
1927 Ferdinand Buisson (Fransız)
Ludwig Quidde (Alman)
1928 (Verilmedi)
1929 Frank B. Kellogg (A. B. D.)
1930 Nathan Söderblom (İsveçli)
1931 Jane Addams (A. B. D.)
N. Murray Butler (A. B. D.)
1932 (Verilmedi)
1933 Sir Norman Angell (İngiliz)
1934 Arthur Henderson (İngiliz)
1935 Carl von Ossietzky (Alman)
1936 Carlos Saavedra Lamas (Arjantin)
1937 Vikont Cecil of Chelwood (İngiliz)
1938 Milletlerarası Nansen Mülteciler Bürosu (kuruluşu 1921)
1939 (Verilmedi)
1940 (Verilmedi)
1941 (Verilmedi)
1942 (Verilmedi)
1943 (Verilmedi)
1944 Milletlerarası Kızılhaç Komitesi (kuruluşu 1863)
1945 Cordell Hull (A. B. D.)
1946 Emily G. Balch (A. B. D.)
J. R. Mott (A. B. D.)
1947 The Friends Service Council (Büyük Britanya);
The American Friends Service Committee (A. B. D.)
1948 (Verilmedi)

1949 J. Boyd - Orr (İngiliz)
1950 Ralph Bunche (A. B. D.)
1951 Léon Jouhaux (Fransız)
1952 A. Schweitzer (Fransız - Alsace'lı)
1953 George C. Marshall (A. B. D.)
1954 Mülteciler İçin B. M. Yüksek Komiserliği Bürosu (kuruluşu 1951)
1955 (Verilmedi)
1956 (Verilmedi)
1957 Lester B. Pearson (Kanadalı)
1958 G. Pire (Belçikalı)
1959 Philippe Noel - Baker (İngiliz)
1960 A. Luthuli (Güney Afrikalı)
1961 Dag Hammarskjöld (İsveçli)
1962 (Verilmedi)
1963 Milletlerarası Kızılhaç Komitesi; Milletlerarası Kızılhaç Cemiyetleri Birliği
1964 M. Luther King (A. B. D.)
1965 Milletlerarası Çocuklara Yardım Fonu
1966 (Verilmedi)
1967 (Verilmedi)
1968 R. Cassin (Fransız)
1969 Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı (I.L.O.)
1970 A. Samuelson (A. B. D.)
1971 Willy Brandt (Alman)
1972 (Verilmedi)
1973 Le Duc Tho (K. Vietnamlı)
H. Kissinger (A. B. D.)
1974 E. Sato (Japon)
S. Macbride (İrlandalı)
1975 A. D. Saharor (Rus)

İktısat

1969 R. Friseh (Norveçli)
J. Tinbergen (Holandalı)
1970 A. Samuelson (A. B. D.)
1971 S. Kuznets (A. B. D.)
1972 John R. Hicks (İngiliz)
Kenneth J. Arrow (A. B. D.)
1973 W. Leontief (A. B. D.)
1974 G. Myrdal (İsveçli)
F. von Hayele (Avusturyalı)
1975 L. V. Kontoroviç (Rus)
T. C. Koopmans (Holandalı)

NOBELİYUM (Nobelium), 1957 yılında, Amerikalı bir uzmanlar grupu tarafından laboratuvarda geliştirilmiş sun'î bir kimyasal element. Simgesi *No* olan N.'un atom numarası 102 olup uranyumdan ağırdır (253). Kimyasal özellikleri henüz tam olarak bilinmemektedir.

NOBILE [*nobili*], **Umberto** (doğ. Lauro - Avellino - 1895), İtalyan generali, Napoli üniversitesinde profesör. 1911'den itibaren güdümlü balon imalinde çalışmış, ve "Norge" ile, "Italia" güdümlü balonlarının planlarını çizmiştir. 1926'da "Norge" ile Kuzey Kutbunun üzerinde uçmuş, 1928'de de "Italia" ile yapılan Kuzey Kutup seferini idare etmiştir. Fakat, son seferi bir felâketle neticelenmiş; balon, Kuzey Kutbunu geçtikten sonra Svalbard (Spilzbergen)'da inmek zorunda kalmıştır. Kazada ölmemiş olanlar Rus buzkıran gemileri "Krassin" ve "Malygin" tarafından kurtarılmıştır. (V. Örs)

NOBİLİTAS (Lat. = asılzâdelik), Roma'nın, cumhuriyet devrinde, konsüllük etmiş olanların torunlarına verilen asâlet adı (Nobiles = asılzâdeler). Bunların bâzıları halk (Plebs)'tan, bâzıları da soylulardan (Patricici) idiler.

NOCARD, Edmond - Isidore Etienne (Provins 1850 - Saint - Maurice, Seine 1903), Fransız baytarı ve biyoloji bilgini. Alford okulunda önce öğrenci, sonra klinik şefi, daha sonra da patoloji profesörü olmuştur. 1887'de bu müessesenin müdürü, Bulaşıcı Hastalıklar Kürsüsü profesörü ve Louis Pasteur'ün asistanlarından biri olmuştur. Büyük başarısı, Bang ile birlikte, sığır vereminin erken teşhis metodu olarak, tüberkülin'in kullanılışını genelleştirmiş olmasıdır.

NOCARD, Edmond - Isidore - Etienne

Attaki suam hastalığı (Fr. morve du cheval)'nı inceleyerek, malein enjeksiyonları yolu ile erken teşhisini bulmuş, iyileşebilir hastalık olduğunu göstermiştir. Ayrıca profilaksisini formüle etmiştir. Kuş veremi ve memeli veremi basilinin de aynı olduğunu göstermiştir.

Alman doktoru Koch'un teorisine karşı çıkarak, veremin, hasta sığırların et veya sütü ile insana bulaşabildiğini de açık olaylarla ispât etmiştir. (V. Örs)

NOCTUINA (Lat. Noctua = gece kuşu), gece kelebekleri âilesi. "Agrotis, triphaena" gibi benzeri cinsleri içine alır. Bu âilede Fransa'da yaşayan altı yüz otuzdan daha çok tür yer alır. Bunların çoğu zararlıdır. (V. Örs)

NOCTULA (Lat. noctulus = geceye âit tam Lat. ad. Vesperugo N.), Vesperti Lionidae âilesinden bir yarasa türü. Bu kuşlar sert ve iğrenç bir koku yayarlar. Fransa'da ormanlıklarda, içi boş ağaçlarda yuva yaparlar. (V. Örs)

NOCTURNE (Fr., "noktürn" ok.), Gece Musikisi. Geceye âit musiki parçası. Gece duâsı, gece âyini (sıfatı : nocturnal, e). Chopin'le başlayan romantik bir şekildir ki, ekseriya piano için yazılmıştır. Hulyâlı, hüzünlü, karanlık karakterde olur (XVIII. asırda mânâsı başka idi). İng. nocturne, Alm. Nokturne, Nachtmusik, Abendmusik, İt. notturno, İsp., Por. nocturno. (Y. Ö.)

NODDACK [*noddak*], **Walter Karl Friedrich** (Berlin 1893 - Bamberg 1960), Alman fiziko - kimyacısı. 1922'den itibaren Teknik Fizik Devlet Enstitüsü'nde (Physikalisch - Technische Reichsanstalt) çalışmış; 1935'te Freiburg'ta profesör olmuş; 1941'de Strasbourg'da, 1946'da da Bamberg'te profesörlük yapmıştır. N. karbondioksit asimilasyonunda kimyasal olayları ve enerji faaliyetini incelemiş; fotoşimik problemlerle uğraşmış; 1925'te, eşi Ida (kız adı : Tacke, doğ. 1896) ile birlikte Rhenium elemanını bulmuştur. N. ile eşi elemanların yerdeki yüzdelerini tayin etmişlerdir. (V. Örs)

NODIER, Charles (Besançon 1780 - Paris 1844), Fransız yazarı, gazetecisi ve bilgini. Arsenal kitaplığının binasındaki salonunda romantik ekolun şâirleri, ressamları ve

heykeltraşları toplanırdı. N., Shakespeare'in ve özel olarak İngiliz ve Alman romantiklerinin eserlerini Fransa'da yaymağa çalışmıştır. Bu yazarların etkisi altında roman ve kısa hikâyeler yazmıştır.

Başlıca eserleri : *Le peintre de Salz bourg* (Salzburg'un ressamı) [1803]; *Jean Sbogar* (ad) [1818]; *Contes Trilby* (Trilby hikâyeleri) [1822]; *La fée aux miettes* (Kırıntılar perisi); *Inés de las Sierras* (ad) [1837]; *La neuvaine de la chandeleur* (bir Katolik yortusu ve âyîni) [1839]; *Souvernirs de Jeunesse* (Gençlik hâtıraları) [1832]. (V. Örs)

NODIER, Charles

NOEGGERATH, [*nöggerat*], **Johann Jakob** (Bonn 1788 - Bonn 1877), Alman maden mühendisi ve petrografı. Bonn'da Yüksek Maden Bürosu'nde (Obergamt) üye olarak çalışmış, Bonn'da profesör olmuş; Rheinland ve Vestfalya'da madenciliğin gelişmesine yardım etmiştir.

Başlıca eserleri : *Das Gebirge in Rheinland* (Rheinland - Vestfalya'da dağlar) [1821 - 1826], *Der Bau der Erdrinde, nach dem heutigen Standpunkt der Geognosie* (Bugünün jeognozi görüşüne göre yer kabuğunun yapısı) (J. Burkhart ile birlikte) [1838]; *Die Entstehung der Erde* (Yerin oluşumu) [1834]; *Die Entstehung und Ausbilgung der Erde* (Yerin oluşumu ve gelişmesi) [1847]. (V. Örs)

NOEL (Lat. natalis = doğuma âit), Îsâ'nın doğumu (Mîlâd)'na âit yortu. Tarihi 25 aralıktır. Hıristiyan kiliselerinin hepsi Îsâ'nın doğum gününü törenlerle kutlarlar. Latin kilisesi bu yortuyu daima 25 aralık olarak tesbît etmiştir. Ortodoks kiliseleri ise, ancak IV. yüzyıldan beri bu tarihi kabûl etmişlerdir. Latin kilisesi VI. yüzyıldan daha önceki zamanlardan beri, o günü kutlamak için üç âyin (missa) yapar. Bunların birincisi gece yarısı, ikincisi güneş doğarken, üçüncüsü de sabahleyin yer alır. Orta Çağ'da, Batı'da Îsâ'nın doğumunu bir temsil şeklinde göstermek âdet olmuştur. Ancak, bundan bâzı yolsuzluklar doğunca, kilise bu temsilleri yasak etmiştir. Fakat, halk yine kendi dilinde ilâhîler okumağa devam etmiştir. Bu ilâhîlere ve bunların melodilerine de N. adı verilir. Temsiller bazı yerlerin mahalle folklorunda hâlâ yaşamaktadır. (V. Örs)

NOEL BABA

NOEL, Marie (asıl adı : **Marie Melanie Rouget**) (doğ. Auxerre 1883), Fransız kadın şâiri. N., sâde mecazlar kullanarak, tabiatın ve dinin insanlara bahşettiği sevinçleri ifâde eder. Dayandığı bilgi, yalnız gönül bilgisidir. Başlıca eserleri : *Les Chansons et le beures* (Şarkılar ve saatler) [1921]; *Les Chants de la Marci* (İlâhîler) [1925]; *Le rosaire de Joies* (Sevinçler tesbihi) [1930]; *Chants et psaumes d'automne* (Sonbahar şarkıları ve mezmurları) [1947]. Şiirleri külliyat olarak *Oeuvres poétiques complètes* başlığı altında [1957] çıkmıştır. (V. Örs)

NOEL - BAKER [*nouel beykı*], **Philip John** (doğ. Londra 1889), 1919 Barış Konferansında ve Cenevre Silahsızlanma Konferansında (1932 - 1933) İngiltereyi temsîl etmiştir. 1929'dan sonra işçi milletvekili olmuş; birkaç defa (1945 - 1951) başkan olarak çalışmıştır. Sürekli olarak silâhsızlanma için savaşmıştır. 1959'da Nobel Barış Ödülünü almıştır.

Başlıca eserleri : *Disarmament* (Silâhsızlanma) [1926]; *The Arms Race* (Silâhlanma yarışı) [1958]. (V. Örs)

NOETHER, Max (Mannheim 1844 - Erlangen 1921), Alman matematikçisi. 1875'ten itibaren Erlangen'de profesör olarak çalışmıştır. A. Clebsch'in öğrencisi olarak cebir meseleleriyle uğraşmış, ama öğretmeninden farklı olarak bu meselelerin özel olarak fonksiyonel ve kalitatif cephelerini incelemiştir. Böylece İtalyanlar'ın L. Cremona tarafından kurulan cebir - geometri okuluna yaklaşmıştır.

Riemann ve Clebsch'in çalışmaları küçümsenmeksizin söylenebilir ki N. cebir - geometri'ye âit sistematik incelemelerin kurucusudur. (V. Örs)

NOGAY, Altın Ordu şehzâdelerinden Tatar oğlu olup Coçı Han'ın torunlarındandır. N., Batu Han'ın kardeşi Berke Han'ın (ölm. 1265) saltanatı devrinin en büyük kumandanı ve onunla beraber müslüman olmuştu. 1262 - 1265 yıllarında Hülagü'nün İran Moğolları ile savaştı. N. Berke hanın ölümünden sonra müstakil han gibi hareket etmeğe başladı. Altın Ordu tahtına istediği şehzâdelerden birini çıkarırdı. Kendisi cariyeden doğduğu için yasaya göre han olmaya hakkı yoktu. Yasaya karşı hareket etmektense Cengizlilerden işine yarayan birini "han" ilân etmeği uygun buluyordu. Emîr Temür de aynı siyaseti tatbik etmiştir. Hülagü ile Berke Han arasında cereyan eden savaşlarda N. büyük yararlıklar gösterdi. İran Moğolları'na karşı yaptığı savaşlarda kazandığı zaferle onun Mısır'da büyük şöhret kazanmasına sebep oldu. Berke Han'ın ölümünden sonra N., Altın Ordu'nun tam diktatörü olmuştu. İran Moğolları ile Altın Ordu'nun en büyük savaşı Terek ırmağında 13 Ocak 1263'de oldu. Hülagü ordusu korkunç yenilgiye uğramıştı. Bu sırada Altın Ordu Mısır'la münasebete girdi. Berke Han'ın gönderdiği mektup 11 Mayıs 1263 tarihli idi. Buna göre Berke Han bu elçilerini Terek zaferinden iki, üç ay sonra göndermiş olduğu anlaşılmaktadır. Mısır tarihçileri Altın Ordu - İran savaşından bahsederken Berke Han'dan ziyade N.'dan bahsetmişlerdir.

Mısırlılar, Hülagü'nün İran'da yerleştiğinden sonra büyük tehlikenin çok yaklaştığını anladılar. Altın Ordu'nun İran Moğolları ile aralarının açılıp bir birine amansız düşman olmaları Mısır'ın işine çok yaradı. Berke Han'ın ölümünden (1265) sonra N. onun yerine istediği şehzâdeyi han ilân ederek tahta çıkarıyordu. Berke Han'ın ölümünden sonra Mısır'la münasebeti kendi namından devam ettirdi. Altın Ordu'daki Moğol ve onlarla beraber gelen Şamanist ve Hıristiyan Türklerin İslâmlaşma'larında Berke'nin, bilhassa N.'ın Mısır'la yaptıkları siyasî münasebetin rolü büyük olmuştur. Hülagü'nün ordusunda bulunan Altın Ordu kıt'alarının bir

kısmının, İran'dan kaçıp, Mısır'a iltica etmeleri de N.'ın emri ve talimatı üzerine olmuştu. Bütün bu olaylar Hülagü'-nün tasarladığı Mısır istilâsı seferini imkânsız kıldı. Mısır hükûmeti bunu çok iyi biliyoı ve takdir ediyordu. O devrin Mısır tarihçileri Altın Ordu hanlarından ziyade N.'dan bahs ederler. Rus yıllıklarında N. ilk defa 1259'da görülür.

N.'ın karargâhı Hazar yakınlarındaki Sarayçık şehri idi. 1269 - 1270 yıllarında faaliyet sahasını Karadeniz'in kuzeyindeki kıyılarda, sonra Tuna mansabında genişletti. Buradan her yana asker sevketti. Bizans'ı korku içinde bıraktı. Sırp ve Bulgaristan işlerine karıştı. Bir savaşta Bizans imparatoru Michail Paleologu yenip haraca bağladı. İmparator ona cariyeden doğmuş kızını verip dâmâd edindi. Bulgarlar'ın hükümdar seçimini idare etti, Bulgar, Sırp kıralları da N.'ı dâmad yaptılar. Bütün Güney Rus düklerini itaat ettirdi ve onları Litva üzerine saldırttı. 1288 - 1290 yıllarında Rus düklerinden birkaçı N.'ın Lehistan seferine iştirak ettiler. N. ordusunun çoğunluğunu Deşt-i Kıpçaktaki Türkler (Oğuz, Kanlı...) ile Moğolistandan gelen Türkler teşkil ediyordu, bir kısmı da Ruslar ve Fin - Ugor ırkından olan kavimlerdendi. N. ordusunda halis Moğollar pek az olmuştur. Bir rivayete göre Çingiz Han zamanında Kıpçak Bozkırına gelip yerleşen Moğollar ancak dört bin idi. Berke Han ile onun kumandanı N.'ın resmen Müslüman olmaları Kıpçak Bozkırlarındaki Şamanist ve sözde Hıristiyan olan Türk'lerin kesin surette Müslüman olmalarına sebep olmuştur. N.'ın ordusu Macaristan içerilerine kadar akın yapıyordu. N. devrinde Selçuk prenslerinden Sultan İzzeddin Keykâvus, Berke Han'ın hayatının son yıllarında Altın Ordu'ya gelmiş, devletin merkezi olan Saray şehrinde yerleşmiş, orada ondört yıl oturduktan sonra 1278'de vefat etmiştir. Berke Han'ın kızı Urbay Hatunla evlenmişti. N.'ın son tahta çıkardığı Toḫta Han 1299 yılında kendisine kafa tutmaya başladı. N.'ın birçok emirleri Toḫta tarafına geçtiler. Bu emirlerin idarelerinde 30 000 asker bulunuyordu. Bu hareket N. diktatörlüğüne karşı en büyük ayaklanma idi.

N. tam bir bozkıroğlu idi. Süs ve tatlılara hiç önem vermezdi. Bir gün Bizans elçisi ona imparatorluğun armağanı olarak çok pahalı elbise, türlü türlü tatlılar, yemek, hoş kokulu şaraplar takdim etmişti. N. yemekleri, içkileri, altın ve gümüş fincan ve kapları memnuniyetle kabûl etti. Elbiselere gelince elçiye sordu: "bu şapka fenalıklardan başı koruyabilir mi? Onu süsleyen inci ve kıymetli taşları yıldırımdan koruyacaklar mı? Bu kıymetli elbiseler insanın sıhhati için faydalı mı?". Elçinin sözüne göre bu eşyada öyle özellikler yoktu. N. bu armağan elbiseyi ve şapkayı, nezaket icabı, bir kaç dakika giydikten sonra çıkarıp kendisinin koyun ve köpek derisinden yapılmış elbisesini giyerek ağır bir sıkıntıdan kurtulmuş gibi "oh" diye nefes almıştır. Bizans tarihçisi Georgii Pachymeris'in verdiği bilgiye göre bu olay 1273'de N.'ın Michail Paleog'un kızıyle evlendiği sıralarda olmuştur. 1299'da N., Altın Ordu hanı Toḫta'nın ordusu ile Kukanlık denilen yerde karşılaştı ve katî surette yenildi. N.'ın çocukları ve askerleri tam bir bozguna uğradı. N. yapayalnız meydanda kaldı. Kaşları gözünü kaplamış, iyi göremiyordu. İhtiyarlık ve yorgunluk onu bitkin bir hâle koymuştu. Toḫta'-nın askerlerinden bir Rus onu yakaladı ve kim olduğunu sordu. N. ona kim olduğu, kendisini Toḫta'ya götürmesini söyledi. Rus onun kafasını kesip Toḫta'ya getirdi ve N.'ın söylediklerini anlattı. Toḫta Han, N.'ın katilini "büyük bir devlet adamını öldüren adamın cezası ölümdür" diye idam ettirdi. N.'ın oğulları Toḫta ordusunun o günkü parolası olan "İdil - Yayık" sözünü öğrenip düşman ordusunun içinden geçip kaçmayı başardılar. N.'ın savaşlar, zaferler, siyasî entrikalarla dolu kırk yıllık hayatı Altın Ordu tarihinin en meraklı sahifelerini teşkil eder. (A. İnan)

NOGAY TÜRKÇESİ veya NOGAYCA, Türk dilinin Kıpçak grupuna giren kollarından birine verilen ad. Bu grup içinde Nogayca ile Kara Kalpakça ve Kazakça arasında büyük bir yakınlık göze çarpar. Türk dilinin bu kollarında *ç*'ler *ş*'ye ve *ş*'ler de *s*'ye çevrilmiştir. Örnekler: Türkçe *çıkmak* > Nog. *şıkmak;* Türkçe *kaçmak* > Nog. *kaşmak;* Türkçe *taş* > Nog. *tas;* Türkçe *kış* > Nog. *kıs.*

Gramer yapısı ve kelime hazinesi bakımlarından da Nogayca ile Kara Kalpakça arasında büyük bir benzerlik vardır. Nogayca ve Kara Kalpakçada *l* sesinin olduğu gibi saklandığını biliyoruz. Buna karşılık bu ses Kazakçada benzeşmeye uğramıştır. Örnekler: Nog. *taslar* [= taşlar] ~ Kaz. *tastar;* Nog. *kızlar* ~ Kaz. *kızdar;* Nog. *kıslav* [= kışlak] ~ Kaz. *kıstav;* Nog. *atlar* ~ Kaz. *attar.*

Nogay dili üç ana kola ayrılır. Bu kollar arasında yalnız fonetik bakımından değil, gramer ve kelime hazinesi yönünden de farklar vardır: 1. Ak Nogay kolu, Karaçay - Çerkes Muhtar Bölgesi topraklarında konuşulur. Bu kola eskiden yalnız Nogay kolu adı verilirdi. 2. Asıl Nogay kolu, Stavropol' ülkesinin Açikulak ve Koyasula bölümlerinin idarî sınırları içinde yayılmıştır. 3. Kara Nogay kolu ise Dağıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kara Nogay bölümü topraklarında yayılmıştır. Bu kol, adını bu bölümde yaşayan Kara Nogaylar'dan almıştır. Bu kollar arasında Ak Nogayca özel bir yer tutmuştur.

Yazı dilinin baskısı altında Nogaycanın kolları arasındaki farklar gittikçe azalmaktadır.

Nogaycanın kollarında göze çarpan özelliklere gelince: Ak Nogaycada kelime başında *y* yerine *j* (Kara Nogayca ve asıl Nogayca *y -, c -)* kullanılır. Bu kolda kelime başında *b* yerine daha çok *p* (Kara Nogayca ve asıl Nogayca *b -)* geçer: *pışak* (Kara Nogayca, asıl Nogayca *bışak)* [= bıçak]. Ak Nogaycada *- mız, - miz* ve *- ŋız, - ŋiz* gibi eklerde *- z* sesi saklanmıştır. Bu kolda gramer alanında da birtakım farklar göze çarpar. Örnek olarak, gelecek zaman partisipi *- ır, - ir* (Kara Nogayca, asıl Nogayca *- ar, - er)* olarak geçer. Öbür kollarda *- mın, - min, - sıŋ, - siŋ* biçiminde kullanılan kişi ekleri, *- man, - men, - san, - sen* biçimine girmiştir. Ak Nogaycanın sözlüğünde Arapça ve Farsça alıntılar azdır. Buna karşılık, Rusçadan gelen eski birtakım unsurlara rastlanır. Bu kolda *keruv* [=kuzey] (Kara Nogayca, asıl Nogayca *sırt, tün yagı), kıral* [= ülke] (Kara Nogayca, asıl Nogayca *el, ölke), suvsıyır* [= su sığırı] (Kara Nogayca, asıl Nogayca *kavmuş)* gibir birtakım kelimeler göze çarpar.

Asıl Nogaycada kelime başında *y* - yerine *c* - (Ak Nogayca *j -*, Kara Nogayca *y -)* kullanılır. Kelime başında *b* (Ak Nogayca *p -)* olduğu gibi saklanmıştır: *bışak* (Ak Nogayca *pışak)* [= bıçak]. Bu kolda *- mız, - miz; - ŋız, - ŋiz* ekleri *- mıs, - mis; - ŋıs, - ŋis* (Ak Nogayca, Kara Nogayca *- muz, - miz; - ŋız, - ŋiz)* biçimini almıştır. Gramer alanında gelecek zaman partisipi *- ayak, - eyek* (Ak Nogayca, Kara Nogayca *- ıyak, - iyek; - acak, - ecek)* olarak kullanılır. Sözlük alanında da birtakım farklar göze çarpar: *cılgın* [= ılgın, Tamarix]; *acırak* [= yosun]; *yayın* [= yayın balığı]; *tün*

[= gece] (Ak Nogayca, Kara Nogayca *keşe); karmış* [= su sığırı] (Ak Nogayca, Kara Nogayca *suvsıyır*). Bu kolda Arapça ve Farsça alıntılar da çoktur.

Kara Nogaycada kelime başında yalnız *y* - (Ak Nogayca ve asıl Nogayca *c* - ve *j* -) sesi geçer. Bu kolda *nl* > *ll* benzeşmesi (Fr. assimilation) göze çarpar. Gramerde - *acak*, - *ecek* (Ak Nogayca, asıl Nogayca - *ayak*, - *eyek*, - *ıyak*, - *iyek*) ekleri kullanılır. Şahıs ve işaret zamirleri datif halinde *mağar* [= bana], *sağar* [= sana], *ağar* [= ona]; *buğar* [= buna], *soğar* [= şuna], *ağar* [= ona] (Ak Nogayca, asıl Nogayca *mağa*, *sağa*, *oğa*, *buğa*, *soğa*, *oğa*) biçimlerine girer. Emir 2. kişide özel bir biçim kullanılır: *barayıŋız* [= gidiniz] (Ak Nogayca *barıŋız*). Sözlükte Kumukçanın baskısı göze çarpar. Farklı kelime örnekleri: *tün yagı* [= kuzey] (Ak Nogayca, asıl Nogayca *kerüv*, *sırt*); *el* [= ülke] (Ak Nogayca, asıl Nogayca *kıral, ölke*).

Nogay dili, tarihî bakımdan Büyük Nogay Ordusu, Altın Ordu ve Kıpçak boyları birliği gibi birtakım eski birlik ve toplulukların gelişmesi sonunda oluşmuştur.

Eskiden Nogaylar Arap yazısını kullanıyorlardı. Ancak, Ekim İhtilâlinden sonra Nogaylar için Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemi kabûl edilmiştir. 1928 yılında ise Rus (Kiril) yazısına dayanan yeni bir alfabe kurulmuştur. Bu alfabede 33 işaret vardır. Rusçada bulunmayan — *ö*, *ü* ve *ŋ* gibi — sesler için özel digraphe'lar kabûl edilmiştir. İnce ve kalın *l* için yalnız bir harf (*l*) kullanılır. Örnekler: *kol* [= el], *köl* [= göl].

Nogayca alanında başlangıçta yalnız folklor örnekleri toplanmıştır. 1883'te M. Osmanov (b. bk.) Arap harfleriyle birtakım Nogayca (ve Kumukça) metinler yayınlamıştır (*Nogayskie i kumıkskie tekstı*. "Sbornik po izuçeniyu plemen Kavkaza", No. 17, 3 - 59. s.). Daha sonra P. A. Falev (1888 - 1922) de Nogay halk edebiyatı örnekleri toplamıştır (*Zapisi proizvedeniy narodnoy slovesnosti u nogaytsev Stavropol'skoy gubernii v svyazi s ranee opublikovannım materialam.*" Zapiski Vostoçnogo otdeleniya İmp. Russkogo arḫeologiçeskogo obşçestva", 1915 - 1916, No. 23, vıp. 3 - 4; *Nogayskaya skazka ob Ak - Kobeke.*" Sbornik muzeya antropol. i êtnografii" V, vıp. 1, 1918, 189 - 196. s.).

Son yıllarda Nogayca üzerinde N. A. Baskakov çalışmıştır. Baskakov, *Nogayskiy yazık i ego dialektı* [1940] adlı çalışmasında Nogaycanın kollarını gözden geçirmiştir. Bundan başka, Baskakov Rusça - Nogayca (*Russko - nogayskiy slovar'*) [1956] ve Nogayca - Rusça (*Nogaysko - russkiy slovar'*) [1962] sözlükler de yazmıştır.

Nogay kolları arasında ortak Türk motiflerini kapsayan zengin bir halk edebiyatı gelişmiştir. Şu son yıllarda yazılı edebiyat da gelişmeye başlamıştır. (H. Eren)

NOGAY'LAR, Türklerden bir bölük. XIII. yüzyılın ortalarında Altın Ordu hanlığı prenslerinden Nogay (b. bk.) idaresinde Türk ve Moğol boylarından kurulmuş olan büyük bir siyasî birlik idi. Sonraları bu birlik etnik bir zümre olarak zamanımıza kadar varlığını muhafaza etmiştir. Bu N. zümresi Edüge devrinde Mangıt - N. adıyle anılmıştır. Türk boyları büyük siyasî birlik ve devlet kuran başbuğlarının adıyle anılmışlardır (Selçuklu, Osmanlı, Çağatay, Özbek... gibi). Bununla beraber uruğ ve oymak adlarını muhafaza etmişlerdir. XIII. yüzyılda büyük birlik teşkil eden N.'ların Kıpçak, Nayman, Kanlı gibi boy adlarını şimdiye kadar muhafaza etmiş olduklarını biliyoruz.

N. birliği XV. yüzyılın sonlarına doğru iki birliğe ayrıldı: "Ulu N." ve "Küçük N." Bunlardan Ulu N.'lar bugünkü Kazakıstan'a, Küçük N.'lar batıya göçtüler. Bunların başbuğu en büyük Rus düşmanı olan Bilek Bulat Mirza idi. O, Küçük N. birliğini alıp batıya gelmiş, Kuban ve Çerkes sınırlarında dolaştıktan sonra tekrar doğuya gelip batı Sibirya'daki Tümen şehri çevresinde bulunmuş ve buraları kuzeyden istilâ etmek isteyen Ruslarla savaşmıştı. Bu N. Türkleri tam bir göçebe kavimdi. Yerleşmeyi, şehir hayatını zindan hayatı gibi sevmezlerdi. Başbuğları çok iyi askerdi. Kırım'dan Sibirya'ya, oradan kalkıp Kafkasya ve Kuban'a göç etmek bu N. göçebeleri için hiç de güç ve yorucu değildi. Ulu N. adını alan N.'lar İsmail Mirza ve oğulları idaresinde bugünkü Kazakistan'da ve güney Ural çevresinde bulundular. 1557-1558 yıllarında Büyük N.'ların bulundukları sahada korkunç kıtlık oldu. Eski yazma kitapların boş sahifelerinde o zamanki okur yazar biri, bu kıtlık yılını şöyle tavsif etmiştir: "Öyle korkunç bir açlık oldu ki halkımız ekmek yemeğe mecbur oldu". Bu tarihî not, N.'ların zihniyetine göre bu kıtlığın dehşetini bütün çıplaklığıyle ifade etmektedir. Çünkü göçebe N.'lara göre en iyi gıda maddeleri süt ve ondan yapılan maddeler, kısrak sütünden kımız ve at etinden ibaret idi. 1558 yılında, Büyük N. başbuğu İsmail Beyin karargâhında bulunan Rus elçisi Moskova'ya gönderdiği raporunda şöyle diyor: "N.'lar tamamiyle harâb oldular, iflâs ettiler. Başlarını nereye sokacaklarını bilmiyorlar. Buhârâ veya Kırım'dan hangisine geçeceklerini tayin edemiyorlardı. Fakat son günlerde Kırım'a gitmeyi tercih ettiler."

Bu kıtlık felâketinden sonra N.'lar eski güçlerini kaybettiler. Küçük N.'lar Azak Denizi çevresinde bulundukları zaman Rus kazakları tarafından sıkıştırıldıktan sonra daha batıya göçtüler ve Kırım hanlarına, daha sonra Osmanlı sultanına tâbi oldular.

XVI - XVII. yüzyıllarda büyük bir Türk boyu olan N. kavmi bugün Türkler arasında söylenen kahramanlık destanlarının konusu olarak yaşamaktadır. Onların başından geçen büyük tarihî olayları hikâye eden Er Targın, Edige, Koblandı v.b. destanları son yıllara kadar Kazak - Kırgız bozkırlarında, Türkistan'ın her yanında, Ural dağlarında, Kırım'da, Kafkasya'da terennüm edilmektedir. Yıkılmış, dağılmış bu büyük Türk boyunun kalıntılarını bugün Türkiye'de, Kuzey Kafkasya'da, hattâ Romanya'da görüyoruz. N.'ların Osmanlı devletine sığınma ve göçleri XVIII. yüzyılın başından 1890 yıllarına kadar devam etmiştir. (A. İnan)

NOGENT - SUR - MARNE [*nōjă sür marn*], **Fransa**'da Val-de-Marne vilâyetinde şehir. Paris'ten 5 km uzaklıkta olup, Vincennes ormanına yakındır. Denizden 56 m yüksekliktedir. Nüfusu 26 700 (1968)'dür. Kimya maddeleri endüstrisi ve cihaz fabrikaları ile tanınmıştır. (V. Örs)

NOHL [*nōl*], **Herman** (Berlin 1879-Göttingen 1960), Alman feylesofu ve pedagogu. 1919'dan itibaren Jena'da, 1920'den sonra Göttingen'de profesör olarak çalışmıştır. W. Dilthey'in öğrencisi olan N., estetik ve ahlâkî problemleri hayat felsefesine dayanarak incelemiştir. Eğitim reformuna dair modern düşüncelerin tesiri altında ruhî pedagojiyi kurmuş, öğretmenlerin öğrencileri ile mesleklerine hazırlanması ve sosyal pedagoji alanında büyük etki yapmıştır.

Başlıca eserleri: *Sokrates und die Ethik* (Sokrat ve ahlâk bilimi) [1904]; *Die Weltanschauungen der Malerei* (Re-

sim san'atında dünya görüşü) [1908]; *Pädagogische und politische Aufsätze* (Pedagojik ve siyasî araştırmalar) [1919]; *Zur den deutschen Bildung* (Alman kültürüne dair) [1926]; *Die pädagogische Bewegung in Deutschland und ihre Theorie* (Almanya'daki eğitim hareketi ve teorisi) [1933]; *Einführung in die Philosophie* (Felsefeye giriş) [1935]; *Die äusthetische Wirklichkeit* (Estetik gerçek) [1935]; *Charakter und Schicksal* (Karakter ve mukadderat) [1938]; *Die sittlichen Grunderfahrungen* (Ahlâkî temel bilgiler) [1939]; *Pädagogik aus 30 Jahren* (Otuz yıldan beri eğitim ilmi) [1949]; *Die pädagogischen Aufgaben der Gegenwart* (Şimdiki zamanın pedagojik görevleri) [1949]; *Schiller* (ad) [1954]; *Schuld und Aufgabe der Pädagogik* (Pedagojinin suçu ve görevi) [1962].

NOHUT, baklagillerden, sarımsı çiçekleri olan bitki ve meyvası. Anavatanı Akdeniz sahilleri olan N., yıllık bir bitkidir. Toparlak N. taneleri besleyici bir besindir. Samanı hayvanlara verilir. Taze olarak yenirse de daha çok kurutulmuşu kullanılır. Leblebi denen "eğlencelik", N.'tan yapılır. N., birçok ilimizde yetiştirilir. Bazı ülkelerde sağmal hayvanların süt verimini arttırması bakımından N. özellikle hayvan yemi olarak yetiştirilmektedir. Nemli toprakta iyi yetişen N., nişasta vc azotlu maddeler bakımından zengin bir besin maddesidir.

NOİN ULA (Moğ. = Bey dağı), Kuzey Moğolistan'da bir dağ grupu. Ulan-Bator'un 130 km kuzeyinde uzanan bu ormanlık bölgede iki yüzden çok kurgan bulunmuştur. Bu kurganlar 1924 ve 1925 yıllarında tanınmış Rus gezgini P. K. Kozlov (b. bk.) tarafından araştırılmıştır. Daha sonra bu kurganlarda Moğol kurulları da araştırmalar yapmışlardır.

N. U. çevresinde açılan kurganlarda, 5-10 m derinlikte, etrafı kalın direklerle çevrili, ağaç kirişlerle örtülü, 5 m uzunluk ve 3 m genişlikte, 1.5 m yükseklikte bir dış bölme ile bunun içinde ağaç direkli bir mezar odası bulunmuştur. Bu odanın duvarları, tavan ve yer, halı ve yün örtülerle kaplı idi. Bu örtülerden birçoğu hayvan figürleriyle işlenmişti. Bundan başka, mezarda eyer takımları, tunç kazanlar, renkli cam boncuklar, çatal olarak kullanılan çubuklar, Çin işi aynalar, hayvan ve bitki tasvirleriyle süslü gümüş ve altın levhalar, Çin işi lake kâseler, mücevherler, demir gem ve ok ucları, saç örgüleri, giyim kuşam eşyası ele geçirilmiştir. Bulunan eserler arasında lake bir kâsenin kitabesinde Çince bir tarih kaydına da rastlanmıştır. Kurganlarda bellemeler, keçe örtüler de ele geçmiştir. Büyük bir keçe örtü üzerinde, ince, renkli derilerden kesilmiş parçalarla bir hayvan mücadelesi tasvir edilmiştir. Bu kompozisyonda kanatlı arslana benzer bir grifon bir geyiğe saldırmaktadır. Bu keçede can çekişen geyiğin gerçekçi çizgilerle tasvir edildiği göze çarpmaktadır. Yün kumaş üzerine işleme olarak yapılmış bir örtüde, siyah beyaz kaplan çizgileriyle üstte ve altta kaplan başı işlenerek, serilmiş bir kaplan postu etkisi uyandırılmak istenmiştir. Duvardaki örtülerden biri, yün üzerine işlenmiş bir kompozisyon göstermektedir. Bu kompozisyonda su bitkileri arasında kaplumbağalar ve balıklar yer almaktadır. Başka bir işlemeli yün örtüde de su içinde kuşlar ve balıklar göze çarpmaktadır. N. U.'da açılan başka bir kurganda atlı tasvirleri kapsayan bir işleme de bulunmuştur.

N. U. kurganlarında ele geçen halı ve kumaşların büyük bir kısmı Çin ustalarının eseridir. Dokuma eşyanın bir kısmında ise batı motifleri göze çarpar. Batı etkisinin en karakteristik örneği, bir grifonun saldırısına uğrayan bir geyiği tasvir eden örtüdür. N. U. buluntularında özellikle İskit-Sibirya sanatının yeri büyüktür. Bunlardan başka, bu eşyalar arasında Karadeniz çevresinde gelişen Yunan san'atının etkisine tanıklık eden hâtıralar da vardır. Bununla beraber, N. U.' da elde edilen buluntular yalnız ithal malı değildir. Kazılarda yerli göçebelerin eseri olan birtakım kalıntılar (özellikle çanak çömlek) da ele geçmiştir. Son olarak, N. U. kurganlarında, gömme sırasında kurban edilen hayvanların kemikleri de bulunmuştur.

N. U. kurganlarında çıkan buluntuların ilmî değeri açıktır. Başka yerlerde de bunlara benzer birtakım maddî eserler ele geçmiştir. Ancak, bu buluntular daha çok bir tesadüf eseri olarak ortaya çıkmış ve çok defa da kazı yerleri açık olarak tespit edilememiştir. N. U. buluntuları ise eski Asya göçebelerinin yaşadıkları geniş alanda, ilmî bir biçimde yapılmış ve kontrol edilmiş bir kazı sonunda ele geçirilen bir eser grupudur. Bu durum, N. U.'da bulunan eşyanın değerini bir kat daha arttırmaktadır. Yalnız, bu zengin mezarların soyguncular tarafından birkaç defa açıldığını da saklamayalım. Bu bakımdan mezarlarda soygunlardan sonra altın eşya hemen hemen kalmamıştır.

N. U. buluntularını arkeologlar Hiung-nu'lara mal etmişlerdir. Bu görüş, direkt delillerle ispat edilemezse de, bu yolda birtakım endirekt deliller vardır. Bunlar arasında lake takımlar, aynalar ve paralar özel bir yer tutar. Bunlara dayanarak gömme olayının Han sülâlesi dönemine rastladığı kesin olarak tespit edilebilir. Rus arkeologlarına göre, N. U. mezarı M. Ö. II veya I. yüzyıldan kalmıştır. Başka uzmanların görüşüne göre, N. U. mezarının M. S. II. yüzyıldan kaldığı anlaşılıyor.

Bu konuda ilim çevrelerinde görüş birliğine varılamamıştır. Ancak, uzmanlar N. U. buluntularının Asya Hunlarından kaldığı konusunda birleşmişlerdir.

Şimdiye kadar Hiung-nu'lara mal edilebilecek buna benzer başka bir buluntu ele geçmemiştir. Doğu Altay çevresinde Pazırık'ta yapılan kazıda bulunan atlı mezarı yaklaşık olarak bu dönemden kalmadır. Kazı yerinin de Hun imparatorluğunun sınırları içine girdiği düşünülebilir. Buna rağmen bu mezar N. U. mezarıyle birleştirilemez. Çünkü bu mezardan çıkan buluntular büsbütün ayrıdır. Bk. PAZIRIK. (H. Eren)

NOINTEL, Charles Marie François Ollier, Marquis d'Angervilliers et de (Paris aş. yu. 1635 - Paris 1685), Picardie'li bir Paris Parlamento (yargıtay) müşâvirinin oğlu olup, önce Almanya ve İtalya'da geziler yapmış, sonra kendisi de Paris parlamentosuna müşâvir olmuştur (1661). 1670'te İstanbul'a büyük-elçi olarak gönderilmiştir. N., önce Sadrâzam Köprülü-zâde ile iyi anlaşamamış ise de, 1673'te ondan kapitülasyon'ların yenilenmesini ve genişletilmesini elde etmiştir N., "Binbir Gece" nin Fransızca mütercimi Galland (b. bk.) ile birlikte Doğu limanları (Echelles du Levent)' na bir gezi yapmıştır. Lüks içinde sürdürdüğü gezinin şöhreti sâyesinde büyük-elçilik işleri kolaylaşmıştır. Fransa'ya yaptığı bir gezi sırasında N.'in XIV. Louis ile arası bozulmuş; kral onu İstanbul'da bırakmış ise de parasını kestirmiştir (1677). N., 1680'de döndüğünde, beraberinde pek güzel ve zengin bir san'at eseri, madalyon, yazma ve kitap koleksiyonu da getirmiştir. Ancak, fakir düşünce bu koleksiyon dağılmıştır. (V. Örs)

NOLA, Domenico da (asıl adı : **Don Juan Domenico del Giovene**), XVI. yüzyılın ilk 25 yılında Napoli'de Annunziata kilisesinde orkestra şefi (maestro di Cappella) olarak çalışmıştır. 1541 - 1564 yılları arasında ilâhîler kitabı (motet) ile vilanel (villanella) arasında (19 beyitli ve iki kafiyeli sürtürü) ve madrigal (birkaç beyitlik aşk şiiri) türünden birkaç eseri yayımlanmıştır. Başka türden muhtelif eserlerine çeşitli külliyatlarda rastlanır. (V. Örs)

NOLDE, Emil (asıl adı : **Hansen**) (Nolde - Südtondern 1867 - Seebüll - Kuzey - Frisya 1956), Alman ressamı ve grafikçisi. Flensburg'taki tahta oymacılığı okulunda okumuş, 1892 - 1898 yıllarında Sankt Gallen (İsviçre) san'at okulunda hoca olarak çalışmış ve sonra Münih, Paris ve Kopenhag'da okumağa devâm etmiştir. N., çok zaman Berlin'de oturmuştur. 1913 - 1914 yıllarında bir dünya gezisine çıkarak Sibirya, Japonya, Güney Pasifik adalarını gezmiştir. 1918'den sonra bazan Berlin'de, bazan da Seebüll'deki evinde çalışmıştır. 1933'ten sonra san'atı soysuzlaşmış (entartet) olarak ilân edilmiş ve kendisine resim yapmak yasaklanmıştır. N., Alman ekspresyonizminin bir ustası olmakla beraber, hiçbir grupa bağlı değildir. Kısa bir süre için "Bruucke" (Köprü) hareketine bağlanmıştır. N.'nin gerek yağlı boya, gerek sulu boyalarında başlıca ifade vasıtası renktir. Rengi, şiddetli zıtlaşmazlar yolu ile, parlaklığın en yüksek seviyesine çıkarmasını bilir. Çiçek, peyzaj ve deniz manzaralarında, tabiatın kendisine verdiği heyecanı ifade eder. Çizdiği sîmâlarda ve maskelerde hayâlet dünyasına ve korkunçluğa olan derin sevgisi belirir. Ayrıca, ekzotik şekillere olan meyli de göze çarpar. 1909'dan sonra *Das Leben Christi* (Mesih'in hayâtı) örneğinde görüldüğü gibi birçok dinî resim de yapmıştır. Kabiliyetini en çok taş ve tahtaya hakkedilmiş resimlerinde göstermiştir. Bunlarda yaptığı siyah ve beyaz renkler arasındaki zıtlaşmalar büyük ifade kuvvetine sahiptir. N. bazı yazılar da bırakmıştır: *Briefe aus den jahren 1894 - 1926* (1894 - 1826 yıllarından kalan) [1927]; *Das eigene Leben* (Kendi hayatı) [1931]; *Jahre der Kampfe* (Çatışma yılları) [1934]. (V. Örs)

NOLHAC, Pierre Girault de (Ambert - Puy de Dome 1859 - Paris 1936), Fransız tarihçisi ve yazarı. İtalyan Rönesansı ile XVII ve XVIII. yüzyıllar Fransız kültürünü incelemiştir. Klasik tarzda şiir ve felsefî romanlar yazmıştır. 1923'te Fransız Akademisine girmiştir. Eserleri: Şiirler: *Poèmes de France et d'Italie* (Fransa ve İtalya şiirleri) [1904]; *Sonnets* (Soneler) [1907]; *Le testament d'un latin* (Bir latinin vasiyetnâmesi) [1929]; *Le rameau d'or* (Altın dal) [1933]. Kısa hikâyeler: *Contes philosophiques* (Felsefî hikâyeler) [1932]. Tarih: *Erasme en Italie* (İtalya'da Erasmus) [1888]; *La reine Marie - Antoinette* (Kraliçe Marie Antoinette) [1889]; *Pétrarque et l'humanisme* (Petrarca ve Hümanizm) [1892]; *Louis XV et Marie Leszynska* (XV. Louis ile Marie Leszynska) [1900]; *Madame de Pompadour* [1928]. (V. Örs)

NOLHAC, Pierre Girault de

NOLI, Fan (İbriktepe, Doğu Trakya 1882 - Boston 1965), Arnavut siyâset adamı ve Ortodoks ilâhiyatçısı. 1906'da ABD'ne gitmiş, orada "Dielli" (Güneş) başlıklı bir dergi kurmuştur. 1920'de Arnavutluğa dönmüş ve Valona'da Ortodoks piskoposu olmuştur. 1922 - 1924 yıllarında başbakan, 1924-1925'te de cumhurbaşkanı olmuştur. A. Zogu onu istîfâya zorlayınca, tekrara Amerika'ya gitmiştir.

Çeşitli dillerden Arnavutçaya tercümeler yapmış ve Skanderbeg'in biyografisini yazmıştır [1921]. Eser, 1947'de İngilizceye çevrilmiştir. (V. Örs)

NOMANKLATÜR (Fr. nomenclature; Lat. nomen = ad; calo = çağırıyorum'dan), adlandırma; bir ilimde kullanılan teknik terimlerin listesi. Başlıca biyoloji ve kimya dallarında geçerlidir.

1. Biyolojide : Carl von Linné'den beri organizma cinslerine (insan, hayvan, bitki) iki ad verilmiştir. Bu adlar ya Latincedir yahut da Latinceleştirilmiştir. Adların birincisi cins (genus)'i, ikincisi de tür (species)'ü gösterir. Buna binominal veya binar (yani iki adlı) N. denir. Bu N., türün içindeki alt türleri ayırdetmek için üçüncü bir adla (trinominal veya ternar N.) tamamlanır.

N.'ler için 1905'te milletlerarası kaideler konulmuştur. Bu kaide gereğince türün adının kesin bir şekilde tesbîti için bu türü bu ad altında ilk defa tarif eden bilginin adı çok zaman kısaltılmış olarak verilir ve yazının tarihi de katılır.

Pulec irritans L. (1758) (L. Linné demektir) gibi. Bu Pire'nin ilmî adıdır. Biyolojik N., biyolojik sistematiğin ve takronomi'nin bir dalıdır. Bunun yanında bitki birlikleri (bitki sosyolojisi) ve anatomi için de ayrı birer N. vardır.

3. Kimyada: Kimya birleşimlerine verilen adlar, kimya ilminin kuruluşundan beri sık sık değiştiği gibi şimdi de homojen değildir (bk. KİMYA).

3. Gümrükte: Çeşitli malların tarifeli listesi. Milletlerarası esaslara bağlı kalınarak 1913'te Brüksel'de kabûl edilmiştir.

NOMELLİNI, Plinio (doğ. Livorno 1866 - ?), İtalyan ressamı. Tarihî sahneler, günlük yaşayış resimleri, portreler ve peyzajlar bırakmıştır. Betti ve Fattori'nin öğrencisidir. İtalyan neo - realist ve empresyonist ekolün önderlerindendir. 1885'ten itibaren Floransa'da sergiler açmıştır. San'atkârın eserleri Roma Modern San'at Müzesi'nde ve Floransa Müzesi'nde saklanmaktadır. (V. Örs)

NOMİNAL (Lat. nominalis; nomen = ad'dan), yalnız isme, ada ait olup şeye ait olmayan veya ad söylenerek yapılan. Bunun zıddı real (Lat. realis; res=şey'den), yani şeye ait olandır.

NOMİNALİZM (Lat. nomen = isim'den), 1. Felsefede : Adçılık, genel kavramların gerçekte var olmayıp yalnız birer isimden ibâret olduğunu kabûl eden ve gerçekliği kelimelerde arayan felsefî görüş. Zıddı realizm'dir. Geniş ve dar anlamları vardır. Geniş anlam ile genel kavramların gerçek varlığını inkâr eden görüş tarzıdır. Dar anlamı ile, yalnız kelimelerle temsîl edilen genel anlamlar (adlar, flatus vocis, yâni sesler)'ın ve şematik tasavvur'ların varlığını benimser. Bunların da ancak özel somut, duygularla kavranabilen örneklerle anlaşılabileceğini iddia eder. Buna göre gerçek şey (ses) ancak hislerle kavranabilen özel konudur. Anlaşılabilen ancak odur.

XI ve XII. yüzyıllarda, yani Orta Çağ'ın sonlarında Abaelard ve Roscellin tarafından ortaya atılmış olan N., çeşitli şekillere girmiştir. William of Ockham, Saksonyalı Albert, Gabriel Biel, Conceptualismus ve Terminismus adları altında N.'ın en ılımlı şekillerini temsil ettikleri halde, Wicolas d'Autrecourt ve Fierre d'Ailly de bunun en müfrit (radikal) şekillerini temsîl etmişlerdir. Bunların temsîl ettikleri N. çeşitleri de farklı olmuştur. Daha sonraları N. prensipleri Berkeley, D. Hume, D. Hartley ve J. Priestley tarafından association psyhology şeklinde savunulmuştur. Son zamanlarda N.'i, Pozitivizm ve mantıkî Neo - pozitivizm temsîl etmektedir. N.'in anlayış eleştirici temâyülleri, modern ampirist (deneye dayanan) ilim anlamına, metafizik eleştirimine ve ilim ile zamanın birbirinden ayırımına ve özel olarak ilâhiyatta Voluntarizm'e götürmüştür. Voluntarizm, düşünceye nazaran "irade"ye daha üstün bir yer vermiştir.

2. Ekonomi iliminde: Para teorisinin bir şekline verilen ad. Buna göre para hiç bir kıymete sâhip olmayıp, ancak bir senbol karakteri taşır. Bunun aksi metalizm adını taşır.

NOMİNATİF (Lat. nominativus, nominare = ad koymak'tan), yalın hal, çekim (tasrif)'de bir ismin hâli.

NOMOGRAFİ (Fr. nomographie, Yun. nomos = kanun; graphein = yazmak, çizmek'ten), uygulamalı matematiğin bir bölümü; fonksiyonların aynı düzlükte eğriler tarafından temsîli ve canlandırılması. Bazı matematik hîlelere başvurularak bu yolla birkaç değişkenin fonksiyonu tesbît edilebilir (bu hilelerden biri kaçış noktaları cedvelleridir). Eğriler, hesapla çözülmesi çok uzun ve karmaşık olan bâzı problemlerin jeometrik yoldan çözülmesi için kullanılabilir.

NOMOGENEZ (Fr. nomogénèse; Yun. nomos = kanun; genesis = oluş, meydana geliş'ten), Rus biyoloji bilgini Lev Berg tarafından canlıların oluşmasını izah etmek için 1922'de ortaya atılan bir teori.

Berg'e göre iki çeşit oluşma vardır: 1) Otonomik ve 2) Kronomik oluşmalar. Otonomik (kendi kanununa göre) yapılan oluşmalar, organizmanın içerisindeki imkânların, dışdan gelen etkiler olmaksızın meydana çıkmasını sağlar. Kronomik (zamana tâbî) oluşmalar ise, organizmaların ortama uymasını sağlar. Bu iki çeşit oluşma N. adı altında birleşir. Ve bütün bir grupta benzer ve birbirine tekabül eder değişmeler husule getirir; tabiî seçim'e hiç bir rol bırakılmamıştır.

NOMOGRAM (Fr.; Yun. nomos = kanun; gramma = yazı), Nomografi'de kullanılan bir cetvel veya grafik tasvir. Kot (eksenlerden uzaklık)'ları gösterilmiş ve birbirine özel bir şekilde bağlanmış noktalardan ibarettir.

NỌMOS (ç. **Nọmoi**; Yun. önce = otlak, sonradan = eyâlet, bölge), Hellenistik Mısır'da ve bugünkü Yunanistan'da bir idare bölümünün adı (Nomarşi de denir). Bunun başında hükûmetçe atanan bir nomark bulunur.

Yunanistan bugün 53 N.'a bölünmüştür. Aynı kelime, eski Yunanlılar'da "örf" ve "âdet" anlamında da kullanılmış ve M. Ö. VI. yüzyıldan itibaren "kanun" anlamını almıştır. Yunanlılarda musiki icrasına ait geleneksel, yazılmamış talimat, usul veya tipler. Türkler'in makam'larına, Hintlilerin raga'larına tekabül eder.

NONIUS, Petrus [Lat.; Portekizce adı : **Pedro Nunes veya Nunez**] (1492 - 1577), Portekizli matematikçi ve astronom. Baş kozmograf unvânı altında çalışmıştır. Gemicilik ve geometri hakkında yazılar bırakmış, Nonius adı verilen ve âletleri derecelemek için kullanılan bir âlet icat etmiştir. Bu âlet sonradan Fransız matematikçisi Pierre Vernier adı altında da bilinir.

Başlıca eserleri : *Tratado da esfera* (küre hakkında anakitap); *Tratado sobre Certos duvidas de nave gaçao* (Gemiciliğe ait bazı problemler hakkında).

NỌNO, Luigi (doğ. Venedik 1924), İtalyan bestekârı. H. Scherchen ile B. Maderna'nın öğrencisi. Kendi neslinin önder bestecilerinden biri olarak, "seriyel" musikinin gelişmesi üzerinde başlıbaşına tesîri olmuştur. Kendi musiki dilini, sosyalist gerçekçiliğin isteklerine uydurmağa çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Epitaph auf F. G. Lorca* (F. G. Lorca'nın mezar kitâbesi) [1953]; *Rote Mantel* (Kırmızı manto) (balet) [1954]; *Il canto sospeso* (Kesilen şarkı) [1956]; *Intolleranza* (Müsamahasızlık) (Opera) [1960]; *La fabbrica illuminata* (Donanmış fabrika) [1964]. (V. Örs)

NONO, Luigi

NORD, Fransa'nın kuzeyindeki departman. Fransız Flandr'ı, Cambresis, Hainaut'dan ve Vermandois ile Ortois'nun bazı kısımlarından meydana gelir. Kuzey denizi, Belçika, Aisne nehri ve Pas de Calais ile sınırlanır. Yüzeyi 5 774 km, Nüfusu: 2 443 900 (1968)'dir. Merkezi Lille'dir. 6 arrondissemetn'a ayrılır. Çok çeşitli bölgeleri vardır. 1) Üst Hainaut: Ardenne yaylasının devamı olup, soğuk devon veya karbonifer topraklarından ibarettir. En yüksek noktası 266 m yüksekliğindeki Bois Saint Hubert'dir. Bu bölgenin en büyük kısmı ormanla kaplıdır. 2) Alt Hainaut: Valenciennes'e doğru tebeşirli topraklardan ibarettir. 3) Cambrésis Artois'ya bağlı olup rutubetli, killi, tebeşirli topraklardan teşekkül eder. 4) Pévelle veya Puelle: bu bölge Lille şehrini Artois'dan ayıran bir sırttır. 5) Fransız Flandr'ı düz bir tersyer ovadır.

İklim rutubetlidir, ama bunun sebebi yağmurlardan daha çok sislerdir. Endüstrisi gelişmiştir. (V. Örs)

NORDEN, Eduard (Emden 1868 - Zürih 1941), Alman klasik diller uzmanı. 1895'ten itibaren Greifswald'da, 1898'de Brẹslau'da, 1906'dan sonra Berlin'de profesör olmuş, 1938'de Almanya'yı terketmek zorunda kalmıştır. N. üslûp araştırmalarında öncü rolü oynamış ve her şeyden çok din tarihini incelemiştir.

Başlıca eserleri : *Die Antike Kunstprosa vomb jahrhundert bis in die Zeit der Renaissance* (Eski zaman san'at nesri:

VI. yüzyıldan Rönesansa kadar) [1898]; *Publius Vergilius Maro, Buch 6 der Aeneis* (Vergilius, Eneid'in 6. Kitabı) [1903]; *Die römische Literatur* (Roma Edebiyatı) [1910]; *Agnostos Theos, Untersuchungen zur Formengeschichte religiöser Rede* (Bilinmeyen İlâh, dinî nutkun şekli tarihine dair araştırmalar) [1913]; *Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germenia* (Tacitus'un Germania'sında en eski Alman tarihi) [1920]; *Die geburt des Kindes, Geschichte einer religiösen idee* (Çocuğun doğumu, bir dinî düşüncenin tarihi) [1924]; *Aus altromischen Priesterbuchern* (Eski Romalı din adamlarının kitaplarından) [1939]; *Kleine Schriften zum klassischen altertum* (Klasik Eski zamana ait kısa yazılar) [1966]. (V. Örs)

NORDENFLYCHT, Hedvig Charlotta (Stockholm 1718 - Lugnet, Skokloster, Uppland, 1763), İsveçli şâir kadın. Creutz ve Gyllenborg ile arkadaşlık kurmuştur. Ülkesinin birinci önemli lirik şâir kadını olup şahsiyetini ve gönlünün en gizli duygularını serbestçe ifade etmiştir. İlk şiirlerini eşinin ölümünden sonra yazmış Fransız edebiyatının, bilhassa Rousseau'nun te'sîri altında kalmıştır.

Başlıca eserleri: *Den Sörjande turturdufvan* (Yas tutan kumru) [1743]; *Kvinnligt turturdufran tankespel af en herdinna Norden* (Kuzeydeki bir çoban kızının düşünce oyunları) [1744 - 1750]; *De Fralsta Svea* (Kurtulan İsveç) [1746]. (V. Örs)

NORDENSKJÖLD, Baron Adolf Erik (Helsinki 1832 - Lund 1901), İsveçli kâşif. Kuzey Kutbu kâşiflerindendir. Keşif gezilerinin başında Spitsbergen bölgesine yaptığı dört seferi, Gröland adasının batı kıyısından içerilere doğru iki kere ilerlemesi (1870 ve 1883), Sibirya'nın kuzey kıyılarının incelenmesi takib etmiştir. En önemli keşif seyahati Göteborg limanından Bering Boğazına olanıdır (1878 - 1879). Nihayet kuzey - doğu geçidi problemini halletmiştir. 1868 ve 1872 yıllarında iki sefer Spitzbergen adalar denizinden gemi ile Kuzey Kutbuna gitmeyi denemiş, fakat başarı kazanamamıştır.

Kuzeni, Nils Otto Gustof Nordenskjold (1869 - 1928) da kâşif ve jeologdur. Macellan boğazına (1895); Alaska'ya (1898); Grönland adasına (1900 ve 1909) keşif seyahatleri yapmıştır. 1901'de Güney Kutbuna gitmek üzere İsveç keşif kafilesine başkanlık etmiştir. Bu seyahatte "Antarctica" gemisi buzlara çarparak parçalanmış ve batmıştır. (F. Ortaç)

NORDHOFF, Heinrich (Hildesheim 1899 - Wolfsburg 1968), Alman mühendisi. Adam Opel A. G. Firması idare meclisi üyesi olup 1948'den itibaren Volkswagen otomobil fabrikasını idâre etmiş ve bunu Avrupa'nın en büyük otomobil fabrikası haline getirmekte büyük rol oynamıştır. Braunschweig teknik üniversitesinde fahrî profesör olmuştur. (V. Örs)

NORDHOFF, Heinrich

NORDLING, Raoul (doğ. 1882), İsveçli iş adamı ve Paris'te başkonsolos (1926 - 1958). Alman işgali altında Almanlar ve Müttefikler arasında aracılık yapmış ve Paris'in Ağustos 1944 hasarsız kurtarılmasında büyük rol oynamıştır. 1958'de Paris fahrî hemşerilik unvânı verilmiştir. (V. Örs)

NORDSTRÖM, Ludvig (Lubbe) (Härnösand 1882 - Stockholm 1942), İsveçli yazar. Härnösand limanındaki insanların kaba tasvirleriyle yazarlığa başlamıştır. İngiliz romancısı H. G. Wells'in etkisi altında, teknik ilerlemeye, bütün milletleri sınıfsız demokratik bir topluluk hâlinde birleştirecek bir gelişme gözü ile bakar.

Başlıca eserleri: *Fiskare* (Balıkçılar) [1907]; *Borgare* (Orta sınıflılar) [1909]; *Herrar* (Efendiler) [1910]; *Petter Svensks historia* (İsveçli Petter'in hikâyesi) [1923 - 1927]; *Till alla Sverges litteraturintresserade* (Edebiyat ile ilgilenen bütün İsveçlilere) [1926]. (V. Örs)

NORFOLK, John Howard, N. Dukası (aş. yu. 1420 - aş. yu. 1485), İngiliz mareşalı. Castillon muharebesine katılmıştır (1453). York partisine bağlı olup, Kral IV. Edward tarafından şövalye, N. ve Suffolk sheriff'i (1461), tümamiral (1466), Galais valisi (1471) olmuştur. Kral III. Richard onu N. dukası (1483), İngiltere, İrlanda ve Aquitania amirali yapmıştır. 1484'te İskoçya kralı ile müzakereye girişmiş ve Bosworth muharebesinde ön saffa kumanda ederken öldürülmüştür. (V. Örs)

NORFOLK ADASI, Avustralya'nın doğusunda, Tasman denizinde bir ada. Sydney'den 1 035 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 36 km²; nüfusu 1 150 (1966)'dir. Merkezi: Kingston. N., bir bazalt blokudur. Mount Pit zirvesi 316 m yüksekliğindedir. Kıyısı 100 m yüksekliğindeki kayalardan ibarettir. Ziraatinde tohumluk bitkiler ön planda gelir.

Tarih: Cook tarafından keşfedilmiştir. Önce cezalılar sömürgesi olarak kullanılmıştır. Pitcairn adaları nüfusunun bir kısmı buraya yerleştirilmiştir. 1913'ten beri ada Avustralya Federasyonu'nun bir kısmıdır.

NORFOLK DUKALARI, İngiliz asillik unvânı. İlk olarak 1397'de Thomas Nowbraya verilmiş, sonradan Howard âilesinde irsî olmuştur. 1483'te John Howard, Kral III. Richard tarafından I. N. dukalığına yükseltilmiştir. John Howard, Bosworth muharebesinde ölmüş (1485), oğlu Surrey Kontu Thomas Howard (1443 - 1524), Flodden Field'de İskoçya Kralı IV. James'e karşı kazandığı zaferden sonra, İngiltere kralı VIII. Henry tarafından 1513'te dukalığı tekrar elde etmiştir. Aynı adı taşıyan oğlu (1473 - 1554), 3. N. dukası olmuştur. Anne Boleyn'in dayısı ve Catherina Howard'ın amcası olarak bir zaman VIII. Henry üzerine büyük bir tesir yapmış ve bakanlardan Wolsey ve Thomas Cromwell'in düşmesinde rol oynamıştır. Oğlu Surrey Kontu Henry Howard 1546'da devlete karşı ihanet'ten ötürü idam olunmuştur. Onun torunu Thomas Howard (1536 - 1572) 4. N. dukası olmuştur. Babası gibi o da Katolik partiye bağlı olup, tutuklu Mary Stuart ile evlenmeyi planlamış ve neticede onu kurtarmak için kurulan bir komplo'dan ötürü Tower Hill'de idam edilmiştir. Böylece Howard âilesi bir zaman için N. dukalığını kaybetmiştir. İdam olan 4. N. dukasının torunu Arundel Kontu Thomas Howard, 5. N. kontu olmuş (1664) ve onun, torunu Thomas Howard da yine 1664'te 5. N. dukası olmuştur. 12. N. dukası Bernard Edward Howard, Katoliklere bütün hakların iâdesinden sonra, 1829'da birinci Katolik lord olarak lordlar kamarasında yer almıştır. 1842'de N. D., Fitzalan - Howard âile adını almışlardır. (V. Örs)

NORIS, Enrico (Verona 1631 - Roma 1704), İtalyan kardinali ve bilgini. İngiliz asıllı olup, Aziz Agostino tarîkatine girmiş ve ilâhiyat profesörü olmuştur. Papa XII. Innocentius onu Vatikan kitaplığının müdürü ve kardinal yapmıştır (1695).

Başlıca eseri: *Historia Pelagiana* (Pelagiusluların tarihi) [1673]. Bu eser, Jansenius'lular lehinde olduğu için Fransa'da büyük bir direnişle karşılaşmıştır. (V. Örs)

NORMAL DENKLEM: bk. DENKLEM.

NORMAND, Charles Pierre Joseph (Goyencourt, Somme 1765 - Paris 1840), Fransız mimarı, desinatörü ve gravürcüsü. Dikkati çeken birkaç tecrübeden sonra 1800'de eski süs, arabesk ve mobleleri gösteren bir büyük forma atlas çıkarmıştır. Bundan sonraki eserleri şunlardır: *Nouveau recueil de divers genres d'ornements et autres objets propres à la décoration* (Çeşitli süs cinslerini ve süslemeye yarayan başka şeyleri içine alan yeni külliyat) [1803]; *Fragments d'ornements dans le style antique* (Eski zaman üslûbunda süs parçaları) [1820] (Beauvallet ile birlikte); *Souvenirs du musée des monuments français* (Fransa âbideleri müzesine âit hatıralar) [1821]; bu eserin metni Brès tarafından yazılmıştır. Hâlâ ilgi uyandırır. *Recueil varié des plans et des façades* (Çeşitli Plan ve Cepheler külliyâtı) [1823]; *Guide des ornemenistes pour la décoration des bâtiments* (yapıların süslenmesi için uzmanlara mahsus rehber) [1826]; *Vignole des architectes* (Mimarların rehberi) [1826]; (bu esere uzmanlar yüksek kıymet biçerler); *Les principaux monuments, palais et maisons de Paris* (Paris'in başlıca âbide, saray ve evleri). (V. Örs)

NORMANDİYA, Fransa'nın kuzey - batısında bir bölge ve eski bir eyâlet. Kuzeyde Manş denizi ile sınırlıdır. Doğuda Bresle, batıda Couesnon ırmakları arasında kalır. N.'da bugün Calvados, Manche, Orne, Eure ve Seine - Maritime idarî bölgeleri vardır. Bunlardan Orne ve Eure kısmen N.'ya girer. Seine nehri, doğuda, bölgeyi keserek Manş'a dökülür. N.'nın nemli bir iklimi vardır. Kuzeyinin Manş deniziyle sınırlı olması, buradaki denizcilik hayatını geliştirmiştir. Ticareti tarım ve bilhassa hayvancılık üzerinedir. Fransa'nın ünlü Camembert peyniri burada yapılır. İdare merkezi Rouen'ın Seine nehri üzerinde olması burasını çok önemli bir endüstri ve ticaret merkezi hâline getirmiştir. N.'nın diğer önemli limanları Cherbourg ve Le Havre'dır.

Tarih : N., adını Normanlar'dan alır. Burası Keltler ve Belçikalılar'la, İberler ve Ligürler'in yerleştiği bölgeydi. M. Ö. 56'-da Titurius Sabinus tarafından Roma adına feth edildi. Milâdî IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Merovenjler bu yayılışı korudular. N., IX. yüzyıldaki Norman ve Viking istilâlarından büyük zarar gördü. 911 yılında Fransa Kıralı III. Charles le Simple, Normanlar'ın re-

NORMANDİYA : Gaillon şatosu

NORMANDİYA : Etretat'ya yakın kıyı

isi Rollon'a toprak verdi. Rollon böylece ilk N. dükü oldu. Kendisinden sonra gelen dük, Guillaume da onun gibi hareket ederek topraklarını genişletti. 1066'da Dük Guillaume le Bâtard İngiltere'yi fethetti. Daha sonra N., 1106'dan 1204'e kadar İngiliz krallarının hâkimiyetinde kaldı. Yüz yıl Savaşları sırasında İngiltere ile Fransa arasında çekişildi. İngiltere Kıralı V. Henry 1420'de dükalığa tamamen hâkim oldu. Ancak Fransızlar 1436 ve 1450'de N.'yı kesin olarak feth ettiler. Bundan sonra da N.'nın tarihi oldukça hâdisesiz geçti. 1944 yılındaki N. çıkarmasında ise, II. Dünya Savaşı'nın en önemli rolünü oynadı. (O. Yüksel)

NORMANDİYA ÇIKARMASI, Müttefikler'in, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Batı Avrupa'nın işgali için, Fransa'nın kuzey sahillerine yaptığı muazzam çıkarma hareketi. 1942 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesi üzerine genelkurmay başkanları Londra'da toplanarak 1943 yılında Batı Avrupa'yı işgal etmeye karar vermişlerdi. Yapılacak harekâta "Round Up" adı takılmıştı. Ancak, Sovyet Rusya'nın, şiddetli Alman hücumları karşısında iyice tâkatten düşmesi üzerine hareketin 1942 sonbaharında yapılması kararlaştırıldı ve harekâtın adı da "Sledgehammer" olarak değiştirildi. Ancak Rusya'nın tamamen çökme ihtimali, Libya'daki İngiliz kuvvetlerinin Rommel'in birlikleri karşısında gerilemesi, Sledgehammer harekâtının 1942 sonbaharında yapılmasının imkânsız olduğunu ortaya koydu. Elde, ne yeteri kadar çıkarma gemisi ne de yeteri kadar eğitim görmüş asker vardı. 1943 yılı mayısında Washington'da toplanan bir üçlü konferansta Kuzey - Batı Avrupa'nın istilâsı için yeni bir tarih tesbit edildi: 1 mayıs 1944. Harekâtın adı da "Overlord"

olarak değiştirildi. 10 aralık 1943'te General Eisenhower çıkarma kuvvetlerinin başkumandanlığına tayin edilerek İngiltere'ye gelip karargâhını kurdu.

Overlord harekâtının çıkarma yeri olarak, Cotentin yarımadası da dahil olmak üzere, Caen'dan batıya doğru olan sahil şeridi seçilmişti. 80 km. kadar uzunluğundaki bu kısım, Danimarka'dan Bretanya'ya kadar olan sahil şeridinin büyük bir titizlikle incelenmesi sonunda seçilmiş bulunuyordu. İngiltere'ye çok yakın olan Pas-de-Calais çevresi hiç düşünülmemişti, çünkü burada çok sıkı koruma tedbirleri alınmış bulunuyordu. Seçilen yerin başlıca mahzuru ise eğilimin son derece az olması yüzünden, cezir zamanlarında önemli bir kumsal parçasının meydana çıkmasıydı. Başka bir mahzur da bu kesimde önemli bir liman olmamasıydı. Bu mahzuru gidermek için ilk elde Cherbourg'un zaptedilmesi planlanmıştı.

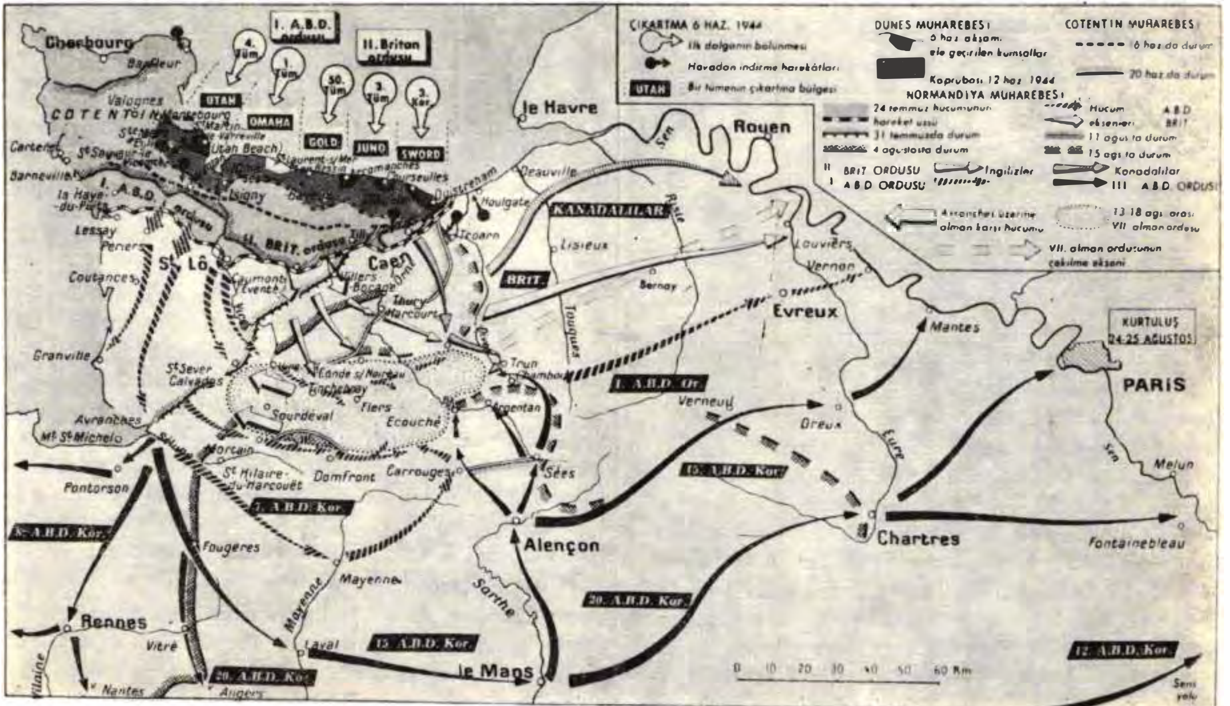
Çıkarma tarihi de rasgele tesbit edilemiyordu. Med ve cezir durumunun ay ve gün ışığının durumuyla uyuşması lâzımdı. Savaş gemileri ve bombardıman uçakları görerek bombardıman yapabilmeli, öte yandan med-cezir durumu da çıkarmaya imkân verecek seviyede olmalıydı. Ve nihayet bir gece önceden paraşütle inecek birlikler için ay ışığının da elverişli olması gerekiyordu. Eldeki çıkarma teknelerinin azlığı, Akdeniz'den gelecek teknelerin beklenmesi mayısın ilk haftası için düşünülen çıkarmanın, haziranın ilk haftasına bırakılmasına sebep oldu. 5, 6 ve 7 haziran tarihlerinin istenen şartlara uygun olacağı hesab edilmişti. Bu üç günün içinden 5 haziran seçildi.

Çıkarma birliklerinin kara kuvvetleri General Montgomery'nin komutasına verilmişti. Overlord harekâtına katılacak olan 21. İngiliz ordular grubu, General H. D. G. Crerar komutasındaki Kanada 1. ordusu (2 kolordu); General Sir Miles Dempsey komutasındaki İngiliz 2. ordusu (1., 8., 12. ve 19. kolordular) ile General F. A. M. Browning'in komutasındaki 1. ve 6. paraşüt tümenlerinden ibaretti. Amerikan kuvvetleri ise General Omar N. Bradley komutasındaki 1. ordu (5., 7., 8. ve 19. kolordular) ile 82. ve 101. paraşüt tümenlerinden meydana geliyordu. Çıkarma sırasında A. B. D. 7. kolordusu, 4. piyade tümeniyle birlikte Vire nehrinin denize döküldüğü yere ("Utah" sahili), yine Birleşik Devletler'in takviyeli 5. kolordusu da Vire nehri ağzının doğusuna ("Omaha" sahili) taarruz edecekti. 21. İngiliz ordular grubu da, 3. Kanada ve 5. ve 50. İngiliz tümenleriyle Ouistreham ("Sword"), Courseulles ("Juno" ve Asnelles ("Gold") sahillerine taarruz edecekti.

7. A. B. D. kolordusu ile paraşüt tümeninin hedefi Cotentin yarımadasının kara ile ilgisini kesmek ve Cherbourg'u ele geçirmekti. 5. A. B. D. kolordusu güneyde St. Lô'ya doğru ilerliyecek, 7. kolordunun da desteğiyle doğuya dönük bir cephe meydana getirecekti. Bu arada General Patton komutasında 3. A. B. D. ordusunun da dahil olduğu birlikler karaya çıktıktan sonra Bretanya limanlarını zaptetmeye hazırlanacaklardı. 21. İngiliz ordular grubu Caen civarında karaya çıkarak cephenin sol kanadını korumakla görevlenmişti.

1944 yılı haziranında İngiltere'de 26'sı İngiliz, Kanada ve Polonyalı, 21'i de Amerikalı olmak üzere 47 tümen vardı. Bu tümenlerden her birinin mevcudu, kendine mahsus uçaksavar, tank ve tanksavar unsurlarıyle 17 000'i buluyordu. Çıkarma birliklerinin kuvveti 1945 mayısında 4 000 000'a çıktı. Bunun 2 585 000'ini Birleşik Devletler, 1 073 000'ini İngiltere, 413 000'ini de Fransa sağlıyordu. Diğer müttefik kuvvetlerin toplamı da 67 000 kişiydi.

Müttefik deniz kuvvetleri Amiral Sir Bertram Ramsay'in komutasındaydı. 5 000 gemiden mürekkep deniz kuvvetlerinde 93 destroyer, 22 kruvazör, 6 saffıharp gemisinden başka binlerce çıkarma gemisi vardı.

NORMANDİYA : Normandiya çıkarması ve Seine nehrine doğru takip

Hava kuvetlerine Mareşal Sir Trafford Leigh - Mallory komuta ediyordu. Çıkarma için hazırlanan hava ordusunda 4 900 avcı, 5 800 bombardıman uçağı vardı.

Bu muazzam kuvvet için, 1942'den itibaren yığınak yapılmasına başlanmıştı. 1944 haziranında aylık ithal 1 900 000 tonu bulmuştu; istilâ için ise, birliklerin kendi taşıdıklarına ilâveten 2 500 000 tona daha ihtiyaç vardı. Bu muazzam miktarı barındırmaya yetecek bir limanın ele geçirilmesinin gecikeceği düşünülerek "Mulberrie" adı verilen iki sun'î liman hazırlanmıştı. İngiltere'de yapılan bu taşınabilir liman, kurulduğu zaman, rıhtımları, dalgakıranı vesairesiyle orta boylu modern bir liman büyüklüğündeydi. Birini İngilizler, diğerini Amerikalılar çıkarma yaptıkları yerde kurarak kullanacaklardı.

"Overlord"un hazırlıkları büyük bir titizlikle gizli tutuluyordu, öyle ki diplomatik personelin bir yerden bir yere gitmesine ve muhtelif yabancı bürolarıyla muhaberesine bile ambargo konmuştu.

İstilâdan önce Batı Avrupa: 1944 haziranında Batı Avrupa'da 60 Alman tümeni vardı. Bu, bütün Alman kuvvetlerinin dörtte birine eşit bir kuvvetti ve Mareşal Gerd von Runsted komutasındaydı. Bu kuvvetin 36 piyade, 6 zırhlı tümeni İngiltere'ye bakan sahilde mevzilenmişti. 15. Alman ordusu, asıl Müttefik hücumunun beklendiği Pas - de - Calais'yi tutuyordu. Almanlar'ın bu hatası Normandiya'da bozguna uğramalarının başlıca âmili olmuştur. 9 piyade ve 1 zırhlı tümenden ibaret olan 7. ordu ise Rommel'in komutasında, Normandiya'da bulunuyordu.

Almanlar bir istilâ hareketine karşı "Atlantik Duvarı"nı yapmışlardı. Hitler bunu "Norveç'ten Pireneler'e kadar uzanan müstahkem mevkiler ve dev istihkâmlardan mürekkep bir şerit" olarak tasvir ediyordu. Sahillerde, bazıları suyun altında olmak üzere sıralar hâlinde engeller yapılmış, bunların bir kısmı mayınlara bağlanmıştı.

Müttefik hava kuvvetleri, 1944 yılı ilkbaharı boyunca, hücumları petrol tasfiyehanelerine ve sentetik yakıt fabrikalarına yönelttiler. Öyle ki, aynı yılın yazında, Almanlar'ın yakıt istihsali % 95 azalmıştı. Öte yandan Seine ve Loire nehirleri üzerindeki köprüler, kara ve demiryolları durmadan bombalanıyor, çıkarmanın yapılacağı bölgenin mümkün olduğu kadar tecrid edilmesine çalışılıyordu.

İstilâ başlıyor: Büyük çıkarma hareketinin yapılacağı tarih D-day diye adlandırılmıştı. D-day'den haftalarca önce, muazzam çıkarma filosu İngiltere'nin bütün güney sahili boyunca yerleşmeye, çıkarma kuvvetleri güneye inmeye başlamıştı. D-day'den birkaç gün önce de çok çetrefil bir iş olan yükleme ve bindirmeye başlandı. Müttefik hava kuvvetleri, hiçbir düşman uçağını yaklaştırmamak suretiyle bu müşkül işe büyük destek oldular.

4 haziranda, Manş denizi fazla çalkantılı olduğu için Eisenhower D-day'i 6 hazirana aldı. 6 haziran günü sabah saat 01,30'da 101. ve 82. A.B.D. paraşüt tümenleri Utah sahilinin arkasına; 6. İngiliz paraşüt tümenine ait birlikler de Orne nehrinin doğusuna inmeye başladılar. Gece yarısından hemen sonra R.A.F. bombardıman uçakları 6 000 tonluk bomba yüklerini Le Havre ile Cherbourg arasındaki sahil bataryalarının üstüne boşaltmaya başladılar. Ortalık ağarınken, A.B.D. ağır bombardıman uçakları, istilânın başlamasından yarım saat önce, çıkarmanın yapılacağı sahile 3 000 ton bomba attılar. Öte yandan orta ve hafif bombardıman uçaklarıyla, savaş uçakları perakende savunma hedeflerine göz açtırmıyordu. Hava kuvvetlerinin bu büyük üstünlüğü karşısında, Almanlar havada bir varlık gösteremediler.

İlk müttefik birlikleri, savaş gemilerinden ve çıkarma gemilerindeki tank ve toplardan açılan ağır ateşin himayesinde, saat 06,30'da karaya çıkmaya başladı. Tanklar, piyadeler ve çeşitli silâh ve malzeme, ardı arkası kesilmeyen dalgalar hâlinde karaya çıkarılıyordu. Bazı noktalardaki mukavemet merkezlerinin ağır kayıplar verdirmesine rağmen, istilâ kuvvetleri aralıksız çıkarma hareketine devam etti. Öyle ki, gecenin başlamasından önce, beş tümen sağlam bir şekilde karada tutunmuş bulunuyordu. İngiliz ve Kanadalılar, Caen istikametinde ilerleyerek 7 haziran'da Bayeux'yü aldılar. Amerikalılar da Carentan çevresinde kuvvetlendi. 11 haziranda, artık kuvvetli bir cephe meydana getirilmiş bulunuyordu.

Amerikan 7. kolordusu 17 haziranda Cotentin yarımadasını kesmiş ve dokuz gün sonra da Cherbourg'u almıştı. Ancak liman tahrib edilmiş olduğundan temmuzun 19'una kadar kullanılması mümkün olamadı. Diğer taraftan çıkarmada kullanılmak üzere yapılan iki Mulberry limanından Amerikalılarınki 19 hazirandaki şiddetli fırtına sonunda harab olmuştu. İngilizler'inki ise tamir edilerek kullanılır durumda tutuldu. Bütün yaz ayları boyunca her türlü ikmal, kumsallar ve bu Mulberry vasıtasıyle yapıldı. Çıkarmanın ilk altı gününde Avrupa'ya 326 000 asker, 54 000 taşıt ve 100 000 ton ikmal malzemesi geçirilmişti. Kasım ayında ise bu miktar 2 628 240 er, 549 664 taşıt ve 4 522 192 ton ikmal malzemesine yükselmiş bulunuyordu. (O. Yüksel)

NORMANLAR, "kuzeyliler, kuzeyli insanlar" anlamındaki bu ad ile, IX - XI. yüzyıllar arası, Fransa ve İngiltere ile; güneyde Afrika, kuzeyde Grönland, doğuda Rusya ve Bizans'a kadar akınlar yaparak yerleşme merkezleri kuran İskandinavlar kastedilir. N.'a (Northmen, Norsemen), Vikingler, Danlar, Varangian'lar (Rusya'da) da denir. Bunlar İsviçreli, Norveçli ve Danimarkalılar'dı. Çok ileri bir denizcilik tekniğine sahiptiler, çok dayanıklı insanlardı. *Drakker* veya *Snekkjur denen* 40 - 50 kişilik, hafif, güvertesiz tekneleriyle seyahat eder, yıldızlara bakarak yönlerini bulurlardı. Kendilerine yeni topraklar arıyan bu mâcerâ - perest, tüccar ve yağmacı insanlar, zaman zaman zayıf buldukları topraklara yerleştiler, zaman zaman yağmacılık ettiler ve zaman zaman ticaret münasebetleri kurdular. N.'ı bu göç ve yeni yarleşme merkezleri aramaya iten sebepler hâlâ kesinlikle anlaşılamamıştır. İklim şartları, nüfus çokluğu, siyasî buhranlar ve servet kazanma hırsı akla gelen sebepler arasındadır.

N. akınları Karolenjler devrinde, bilhassa Charlemagne zamanında başladı. IX. yüzyılın ikinci yarısında Karolenj imparatorluğu Arap ve Macarlar'ın akınlarıyla birlikte ağır N. akınlarına uğradı. Aynı dönemde Norveçliler İslanda'yı keşfederek burada yerleşmeye başladılar. N.'ın Batı Avrupa'ya sızması perâkende akınlar hâlinde başladı. Önce ıssız manastırları ele geçirme yoluna gittiler. Ardından nehir ağızlarındaki adaların, nehirlerin denize döküldüğü yerlerin ele geçirilmesi başladı. Bunlar ileriki yıllarda çok esaslı üs vazifeleri gördü. Öyle ki, nihayet XI. yüzyılda İskandinav hükümdarları, büyük devletlere karşı ordularını sevkettiler.

Charlemagne'ın son zamanlarında Fransa kıyılarına çıkarak içerilere doğru ilerleyen N., Franklar'a göre askerlik san'atı bakımından çok üstündüler. Fransa'nın bu kısmına yerleştiler. Franklar'la evlilik münasebetleri kurdular. Hafif tekneleriyle nehir ağızlarından içerilere giren N. 886'da Paris'i

NORMANLAR : Bir Norman Prensi

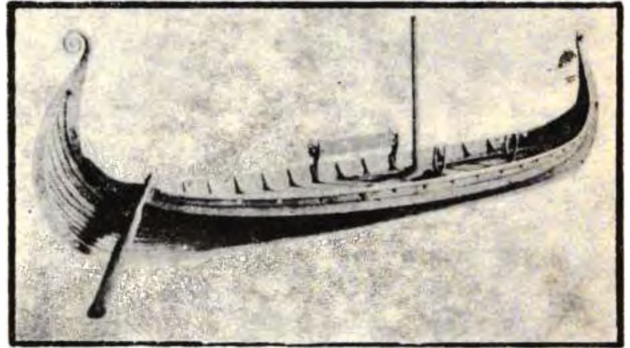
kuşattılar. Şehir istilâcılara karşı koyduğu hâlde kral III. Charles bir anlaşma imzaladı. 911'deki Sainte - Claire - Sur-Epte anlaşması gereğince N. hükümdarı Rollon'a, Seine nehrinin denize döküldüğü yerdeki toprakları verdi. Bu mıntaka bugün Normandiya diye anılır. Rollon, III. Charles'ın bu hareketine karşı ona bağlı bir dük oldu. Buraya yerleşen N. kısa bir süre içinde Fransız geleneklerini ve lisanını benimsediler.

Öte yandan Danimarkalılar VIII. yüzyılın sonlarından itibaren İngiltere'ye akınlar düzenlemeye başlamıştı. IX. yüzyılın yarısından itibaren Sakson krallıklarını fethetmeye başladılar. Yüzyılın sonuna doğru yapılan anlaşma ile (Danelaw) İngiltere'nin kuzey - doğusu onlara verildi.

1066 yılında, Fransa'ya yerleşen N., İngiltere'yi istilâ etti. Orada kuvvetli bir Norman hâkimiyeti kurdular. N.'ın fethettikleri yerlerdeki ileri hukuk ve idare tekniğini benimseyip tatbik etmekte büyük kabiliyetleri vardı. İngiltere'deki Norman hâkimiyeti 1066'dan 1154'e kadar devam etti. Bu devre içinde dört kral hüküm sürdü: I. William (1066-1087), II. William (1087 - 1100), I. Henry (1100 - 1135) ve Stephen (1135 - 1154). N.'ın hüküm sürdüğü devir tam bir değişiklik ve geçiş devri oldu. II. William, kuzeyde eski Cumbria krallığının büyük bir kısmını ele geçirdi. N.'ın etkisi Kelt geleneklerine rağmen İskoçya krallığına nüfuz etti. Batıda South Wales'i kolonileştirdiler.

İngiltere ve Fransa'daki Norman hâkimiyeti çok fazla ilgi çektiği hâlde, Sicilya'ya hâkim olmaları üzerinde fazla durulmamıştır. N. eskiden beri Akdeniz'i tanıyor, Akdeniz'e seferler düzenliyorlardı. Normandiya'dan hareket eden N., güneye doğru ilerleyerek XI. yüzyıl içinde Robert Guiscard'ın idaresinde İtalya'yı fethettiler ve Sicilya'da önce bir kontluk, XII. yüzyılda da bir krallık kurdular. Burada kurulan idare şekli dikkati çekecek derecede İngiltere'deki yönetime benzer. Güney İtalya ve Sicilya ile de yetinmeyen N., Papa'yı da yendiler ve Melfi anlaşmasıyla Papa'nın Güney İtalya'daki hâkimiyetlerini tanıması karşısında askerî yardımda bulunmayı vâdettiler. 1084'te bir Norman ordusu Papa VII. Gregorius'u kurtardı ve IV. Henri, Roma'yı terk etmek zorunda kaldı.

N., bugünkü Rusya üzerine de seferler düzenlediler. Esasen, Rusya'ya bu adı verenler de N.'dır. Bu topraklarda yaşıyan Doğu Slavları yüzyıllar boyunca Asya'dan kopup gelen Türkler'in baskısı altında yaşamış ve kendi başlarına bir devlet kuramamışlardı. III - IV. yüzyıllarda Hunlar'la Gotlar'ın, VI. yüzyılda da Avarlar'ın taarruzuna uğradılar. Daha sonra Hazarlar bu bölgeyi ele geçirdi. IX. yüzyılın ortalarında da Türk asıllı Macarlar'la Peçenekler bu bölgeyi altüst ettiler. Bir türlü, kendi başlarına bir devlet kuramayan Doğu Slavları nihayet Normanlar'dan yardım istediler. *"Rus"* adını taşıyan İskandinav kabîlesi istenen yardıma cevap verdi. IX. yüzyılda Fin körfezinin güneyindeki Novgorod mıntakasında yaşıyan Slav kabîleleriyle birleşen Rus kabîlesi hem bugünkü Rusya'nın temelini atmış oldu, hem de Rusya'ya adını verdi. Novgorod'a gelen Rus beyleri kısa zamanda buradaki yerli Slavlar'ı hâkimiyetleri altına aldılar. Ağır vergiler koydular; ardından güneye sarkmaya başladılar. Kiev ve çevresini ele geçirdiler. Öyle ki Rusya sözü Kiev ve çevresini de içine alır oldu. X. yüzyıl sonlarında Rus hânedânı Kiev'e yerleşti. XI. yüzyılda Slavlar arasında Rus hânedânına karşı tepki belirdiyse de Ruslar, Cengiz'in torunu Batu Han'ın Kiev'i zabtetmesine kadar hâkimiyeti ellerinde bulundurdular.

NORMANLAR : Norman gemisi (IX. yüzyıl sonu) (Bygdoy müzesi, Oslo)

N., Doğu (Bizans)'ya da göz dikmişler, İtalya'ya hâkim olan Guiscard'lar XI. yüzyıl sonlarında, dikkatlerini buraya yöneltmişlerdi. Robert Guiscard'ın 1085'teki ölümünden önce Bizans imparatoruna karşı ciddî savaşlar açtığı bilinmektedir.

N.'ın Amerika'ya da gittikleri biliniyor. Kızıl Eric 981'de Grönland'ı keşfetti. Daha sonra İslanda'ya döndü. Bir süre sonra bir kısım halkı da Grönland'a gelmeye ikna etti ve böylece dört yıl sonra 985'te Grönland'da ilk yerleşme merkezini kurdu. Onun oğlu Leif (Leif Ericsson), 1000 yılında

Amerika'yı keşfetti. Leif'ın bugün Nova - Scotia olduğu sanılan yere ayak bastığı sanılıyor. Amerika'ya ilk gelen N. buraya Vinland adını verdiler. Üç yıl sonra Thorfinn Karlsefni adındaki İslandalı, üç gemiyle Grönland'dan hareket ederek yeni bir koloni yeri aradı. 1007'de İslanda'ya döndüğü zaman başından geçenler yazıldı. Bu hâtıralarda çeşitli yer adları geçmekteyse de bunların bugün hangi yerlere tekabül ettiği kestirilememektedir. Sadece *Halluland* diye adlandırdıkları yerin Labrador olduğu sanılıyor. Karlsefni'nin ardından, Rahip Eric tarafından 1121'de bir sefer daha yapılmış, ancak sefere çıkanlar geri dönmemişlerdir. Grönland'da kurulan yerleşme merkezlerinin koloni durumu XV. yüzyıla kadar devâm etmiş, daha sonra bunların anavatanlarıyle ilgisi kesilmiştir. (O. Yüksel)

NORODOM (1835 - 1904), I. Kamboc kralı. 1859'da babası kral Ong Doong'un halefi olmuştur. Siyam (Thailand) onu desteklemiş, buna mukabil Angkor ve Battambang eyâletini ilhak etmiştir. Fransızlar'ın yardım ve protektorasını istemiş (1863) ve böylece kardeşi Si - Watha'nın meydana çıkardığı ayaklanmayı bastırmıştır. 1864'te tahta çıkmıştır. Fransız protektorası 1867'de Siyam tarafından tanınmış ve Kamboç'un bağımsızlığı garanti altına alınmıştır. Hileye baş vurmayan N., 1867 ve 1885 yıllarında kopan ayaklanmaları bastırmak için Fransa'nın yardımından faydalanmıştır. 1884 mukavelesine dayanarak Fransızlar'la beraber Kamboç idaresini yeniden teşkilatlandırmıştır.

NORODOM

Oğlu Sisowath halefi olmuştur. (V. Örs)

NORODOM SIHANOUK (doğ. 1922), Kamboç kralı (1941-1955), I. N.'un torunu olan N. S. Battambang ve Siemreap eyâletlerini Tayland'a bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. 1945'te Japonlar, Kamboç'u işgal etmişler ve karşısına Son Ngoc Than'ı çıkarmışlardır. Fransızlardan destek görmüş, tekrar tahta çıkmıştır. Demokratik Mayıs 1947 anayasasını çıkarmıştır. Vietminh'le savaşa girmiş, Aralık 1954'te yapılan Paris Antlaşmasıyla Fransa'dan bağımsızlık elde etmiştir. Babasının ölümü üzerine kral unvânını bırakmış, devlet başkanı adını almıştır. Yurdunu olumlu bir tarafsızlıkla idare etmiş, Eylül 1966 seçimlerini kazanmıştır. Vietnam savaşından uzak kalmak istemiştir. Komünistler, Kamboç'u ele geçirince, kendisine maaş bağlanmış, devlet hayatından çekilmiştir.

NORODOM SIHANOUK

NORRIS, Frank (asıl adı : **Benjamin Franklin Norris**; Chicago 1870 - San Francisco 1902), Amerikalı yazar. Harb muhâbiri olarak çalışmış ve Emile Zola'nın te'sîriyle birinci Amerikalı "natüralist" yazar olmuştur. Kaliforniya'nın sosyal bakımdan alt tabakalarında cereyan eden romanlar yazmıştır, meselâ *Mc Teague* (ad) [1899] ve triloji olarak planlanmış, ama tamamlanamamış olan *Epic of the Wheat* (Buğday destânı) başlıklı eserleri gibi.

Diğer eserleri: *Vandover and the brute* (Vandover ve canavar) [1894 - 1895; 1914'te çıkmıştır]; *Moran of the Lady Letty* (Lady Letty'nin Moran'ı) [1898]; *The octopus* (Ahtapot) [1901]; *The pit* (Çukur) [1903]. Bu eserlerin hepsi romandır. Ayrıca kısa hikâyeleri vardır: *A dealin wheat* (Buğday spekülasyonu) [1903]; *The Third circle* (Üçüncü daire) [1909]. (V. Örs)

NORRIS, Kathleen (asıl adı : **Kathleen Thomson;** 1880 - 1966), Amerikalı romancı. Frank N. (b. bk.)'ın kardeşi Charles G. N. ile evlenmiştir. Başlıca eserleri: *Mother* (ana) [1911]; *Saturday's child* (Cumartesi'nin çocuğu) [1914]; *Sisters* (Kız kardeşler) [1919]; *The sea gull* (Martı) [1927]; *My California* (Benim Kaliforniyam) [1933]; *Heartbroken Melody* (Yaz ezgisi) [1938]. (V. Örs)

NORRIS, Kathleen

NORRISH, Ronald George Wreyford (doğ. Cambridge 1897), İngiliz fizikokimyacı. 1937'den beri Cambridge'de profesör olarak çalışmıştır. Özel olarak incelediği meseleler şunlardır: fotoşimik reaksiyonlar, fotoliz reaksiyonlarında elde edilen Kvantlar, moleküler aktivasyonun mekanizması. 1967'de M. Eigen ve G. Porter ile birlikte, olağanüstü çabuk cereyan eden kimyevî reaksiyonları araştırdığı için Nobel Kimya ödülünü kazanmıştır. (V. Örs)

NORSTAD, Lauris (doğ. Minneapolis - Minn. 1907), Amerikalı general. 1942 - 1944 yıllarında Akdeniz sâhasında, 1944 - 1945 yıllarında da Washington'dan Japonya'ya karşı Müttefikler'in hava taarruzlarını stratejik bakımdan planlamıştır. 1947'de National Security Act (Millî güvenlik Kanunu)'ın hazırlanmasına katılmış, 1950'den beri de Avrupa'daki Amerikan hava kuvvetlerinin başkumandanı olarak Kuzey Atlantik Paktının havada savunması planını kurmuş, sonra NATO başkumandanı olmuştur. 1956 - 1962 yıllarında bu savunma işlerini idare etmiştir. Nato birliklerinin, taktik atom silâh taşıyıcılarıyle techîzi yolu ile, konvansyonel vuruş kuvvetinin arttırılması fikri N.'ın eseridir. (V. Örs)

NORSTAD, Lauris

NORTH, Frederick (Londra 1732 - Londra 1792), İngiliz devlet adamı. N., İngiltere siyasî tarihinde basın tarafından haksız yere Amerika'daki sömürgeleri kaybetme mesuliyeti ile suçlandırılmıştır. Ethon ve Trinity kolejlerinde eğitim gördükten sonra, Oxford Üniversitesi Klasik Edebiyat ve Diller bölümlerinden büyük başarı ile mezun olmuştur. Memleketi olan Bamburi bölgesinin Muhafazakâr Parti temsilcisi olarak 1754'te Avam Kamarasına girmiştir. 1759'da Newcastle Dükünün emri üzerine Ticaret Bakanlığında orta derecede bir göreve tayin edilmiştir. N., bu görevde iki değişik bakan emrinde çalışmıştır. 1766 yılı başlarında belirli bir görevi yokken, Chantham Earl'ünün hükûmet kadrosuna Savunma Bakanlığı başhaznedarı olarak katılmış, daha sonra aynı hükûmetin ticaret bakanı olmuştur. Grafton Dükünün iki yıllık bakanlığından sonra 1770'de hükûmetin başına gelerek iktidarı devir almıştır. Güçlü bir siyaset adamı olmadığı gibi, ileri sürebileceği belirli bir politikası da yoktu. Buna rağmen, şahsî beceriksizliği ve uysallığı ilk kabinede birlik sağlamayı ve üstün maliyeciliği sayesinde, memleketine huzurlu bir dönem yaşatmayı başarmıştır. Bu dönemde, John Wilkes'i nazik bir ustalıkla idare etmesi gözden kaçmaz. İlk kanunlaştırdığı hükûmet kararı, Hindistan hükûmeti ve Doğu Hindistan Ortaklığını etkiliyen Ayarlama Kanunu'dur. Çay üzerindeki gümrüğü azaltan ve Amerika ile aracısız ticareti sağlayan bu kanun, 1773 tarihinde Boston Çay Partisinin kurulmasına yol açmıştır. Bu partinin kurulmasıyle başlayan Amerika İstiklâl Savaşı'nda İngilizler'in yenilgisinde, zorlu bir savunma bakanı olmadığı gibi, III. George'un fikirlerine de fazla önem vermesi tesir etmiştir. Devrinin birçok İngiliz politikacısı gibi, Amerika'daki şartlardan habersiz kalmıştı.

NORTH, Frederick

1781 yılının sonlarına doğru Yorktown'ın düşmesi üzerine savaş yenilgi ile sonuçlanmış, ertesi yıl da N. görevden istifa etmiştir. On iki yıllık iktidarı süresince İngiltere istikrarlı ve sakin bir dönem yaşamıştır. 1783 yılında, Charles James Fox ile birleşerek, dokuz ay süren, yeni bir hükûmet kurması sebebiyle, Fox'tan nefret eden kralla N.'un arası bozulmuştur. Aralık 1783'te Lordlar Kamarası Fox'un Hindistan tasarısını reddetmiş ve N.'u da partiden ihraç etmiştir. (F. Ortaç)

NORTHROP, John Howard (doğ. Yonkers - New York 1891), Amerikalı biyokimyacı. Bakteryoloji Profesörü ve Rockefeller Tıb Enstitüsü üyesi olarak protein ve enzimlerin yapısı ve kimyevî kinetiği üzerinde araştırmalar yapmıştır. 1946'da, enzim'lerin tecridi için J. B. Sumner ve W. M. Stanley ile Nobel Kimya ödülünü almıştır.

Eseri: *Crystalline enzymes* (Kristalleşmiş Enzimler) [1939]. (V. Örs)

NORVEÇ, Kuzey Avrupa'da, İskandinav yarımadasının batı kıyısında bir krallık. Kuzeyde, Kuzey Buz Denizi; kuzey - doğuda, Rusya ve Finlandiya; doğuda, İsveç; güneyde ve güney - doğuda Skager Rak; batıda, Kuzey Denizi ve Atlas Okyanusu ile sınırlıdır. Kuzey Buz Denizi'ndeki Spitzberg (Svalbard) adaları ile, Ayı adası (Björnöya) ve 500 mil kuzey - batıdaki Jan Mayen adası da N.'indir. Antartika kıtasındaki Kraliçe Maud arazisi ile bu kıta sularındaki Bouvet ve Peter I adaları N. hâkimiyetindedir. Yüzölçümü: 323 917 km², nüfusu: 3 919 000 (1972), başşehri: Oslo'dur.

N.'in toprakları, dağlar, yaylalar; kıyıları ise fiyordlar ve adalarla kaplıdır. Bu bakımdan kıyılarının uzunluğunu kesin olarak ifade etmek güçtür. Girinti çıkıntılar hesaba katılmazsa 3 400 km kadardır. Ancak fiyordlar ve adalarla birlikte hesaplanınca 19 000 km'yi bulur. İskandinav yarımadası kuzey - doğudan güney - batıya kadar aşınmış bir dağ kitlesiyle kaplıdır. Bu kitlenin, yavaş akan ve nisbeten uzun nehirlerle yarılmış az eğilimli doğu kesiminin İsveç topraklarında kalmasına karşılık; sarp, yüksek ve hızlı akan kısa akarsularla yarılmış batı kesimi N. topraklarını kaplar. Bu dağların Trondheim (Trondhjem)'den güneyde kalan ve İskandinav yarımadasının bütün güney batısını, N.'in de güneyini içine alan kısmında N.'in en yüksek yerleri yer alır. Dağlık ve yaylalık bir bölge olan bu kesim Vestland, Östland, Tröndelag ve Sörland olarak dörde ayrılır. Vestland, Trondheim'in güneyinde kalan bu dağlık bütünün batı kısmıdır. Sogne, Bukken, Hardanger fiyordları burasını yaylalara böler. Doğu kısmını teşkil eden Östland'da vâdîler alçalarak İsveç sınırına doğru uzanır. Oslo fiyorduna akan nehirler bu arada, bunların en önemlisi Glomma bu kesimde doğar. Birbirine paralel vâdîlerle bölünmüş bu bölgenin kuzeyi Tröndelag'dır. Sörland kısmı, Skager Rak'a doğru alçalan vâdîleri içine alır. N.'in en yüksek dağları da, ülkenin Trondheim'in güneyinde kalan bu kesimindedir. Bunların başlıcaları Jotunheim, Dovrefjell ve Rondanefjell'dir. Jotunheim'daki Galdhopig N.'in en yüksek tepesidir (2 468 m). Glittertind 2 481 m'dir ama, bunun 30 m'si kardır. Dovrefjell'deki Snöhetta'nın yüksekliği de 2 300 m'yi geçer. Trondheim'in kuzeyinde, Finmark'a kadar olan şerit hâlinde bölgedeki yükseltiler fazla değildir. Hiçbir yükselti 2 000 m'yi bulmaz. Kuzey - doğuda Rusya ve Finlandiya ile sınır teşkil eden Finmark, ülkenin başka tarafları gibi derin fiyordlarla yarılmış bir yayladır. N. ile İsveç arasında sınır teşkil eden Kjölen dağları bu bölgenin güney batısından başlayarak Trondheim'a kadar devam eder.

Güney - doğuda, İsveç sınırı boyunca akarak Oslo fiyorduna dökülen Glomma dışında, N.'in akarsuları, havzaları çok sınırlıdır. Eski buzul yataklarını dolduran göller, ince, uzun yapılı ve derindir. N.'in en büyük gölü 300 km²'den fazla yüzölçümü olan Mjösa'dır. Bu gölün derinliği 460 m'dir. Deniz yüzeyinden 120 m yüksekte bulunan gölün, dibi, deniz yüzeyinin 340 m altına iniyor demektir. Aynı şekilde 125 km² yüzölçümündeki Tyrifjord gölünün derinliği deniz yüzeyinden 200; 100 km² yüzölçümündeki Tinnsjö gölünün derinliği de deniz yüzeyinden 240 m aşağıdadır. N.'teki irili ufaklı göllerin sayısı çok fazladır. Hepsinin alanı, N.'in yüzölçümünün % 4'ünü bulur. N.'in akarsularının mecraları fazla eğilimli olduğundan çok hızlı akarlar. Ulaştırmaya elverişli olmayan bu akarsulardan elektrik enerjisi üretiminde faydalanılır ve yılda milyonlarca kilovat elektrik üretilir. Glomma'dan sonra başlıca akarsular Lagen, Tistedalselv, Drammenselv'dir. Bunlar Oslo fiyorduna akar. Kuzey Buz denizine akan nehirlerin başlıcaları ise Altealv ve Tanaelv'dir. N. nehirlerinin akıntıları hızlıdır. Sarp yamaçlardan akan nehirlerin mecrasında çok güzel çavlanlara raslanır. Başlıcaları, önem sırasına göre, Bjoreia üzerindeki Vöringfoss (180 m.), Tysso üzerindeki Skjeggedalsfoss (100 m.)'dur. Bunlar Hardanger

fiyordu bölgesindedir. Sogne fiyordu bölgesindekilerin en önemlisi belki bütün çavlanların en ilgi çekici olanı Mörkedola üzerindeki Vettisfoss çavlanıdır (256 m). Ünlü Yedi Kızkardeş çavlanları Stor fiyordunun bir kolu üzerinde bulunur.

Sahil, fiyordlar, buzullar: N. dağları birdenbire denizde son bulur. Bu bakımdan hemen hemen bütün sahil sarp yamaçlarla kaplıdır. Sahillerin bir başka özelliği baştanbaşa adalarla kaplı olmasıdır. Ülkenin kıyılarını bir baştan bir başa kuşatan adaların sayısının 150 000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Adalar ve fiyordlarla kaplı olan sahil Stavanger'den başlar ve Kuzey Burnu'na kadar devam eder. Sadece Stavanger'in güneyi ve Egersund civarında, sahilde, adalar yoktur ve toprak, ovalıktır. Sahilin bazı bölgelerinde, büyük gemiler fiyordların içlerine kadar girebilirler. Ancak böyle yerler azdır. Küçük tekneler ise fiyordlar boyunca olan kü-

NORVEÇ HARİTASI

çük köylere giderler. N. kıyılarının en büyük adası Hinnöy'dür (Lafoten ve Vesteralen grubu); yüzölçümü 2 000 km²'yi geçer. Adaların çoğu, bilhassa kuzeydekiler genellikle yüksektir. Lofoten adalarının başlıca özelliği olan granit kayalar yer yer 1 200 m'ye kadar yükselir.

N.'in güneyindeki Oslo fiyordu, yapı bakımından batıdaki fiyordlardan farklıdır. Sahilleri yüksek ve sarp değildir. Diğerlerine göre daha sığ ve geniştir. Çeşitli adalarla doludur. Stavanger'deki Bukken (Bokn) fiyordu geniş ve adalarla kaplı bir fiyorddur. Ülkenin içlerine doğru çeşitli kollar sarmıştır. Bu kollardan Lyse, 40 km uzunluğunda 800 m genişliğindedir. Sahilleri sarp olan bu fiyord, N.'in en güzel ve en esrarengiz fiyordudur. Bunun kuzeyindeki Hardanger fiyordunun uzunluğu 160 km'yi, derinliği 100 m'-yi geçer. Burası Bergen yolu üzerinde olduğundan turistlerin uğrak yeridir. Ancak daha kuzeyde Sogne ve Nord fiyordları güzellik bakımından Hardanger'den üstündür. Sogne, fiyordların en derin ve en büyüğüdür. Uzunluğu 200 km'ye yaklaşır. Derinliği de 500 - 660 kulaç arasında değişir. Kuzeye doğru, diğer önemli fiyordlar Jostedalsbre, Nord, Stor, Trondheim'dır. Trondheim bunların en büyüğüdür. Daha sonra Salt, Skjerstad fiyordları gelir. Kuzey - batıdaki Lofoten adaları ve Vesteraalen adası da, karadan West fiyorduyla ayrılır. Bu sonuncu fiyord, ülkenin içine doğru Ofoten fiyorduyla devam eder. Bu fiyordun sonunda İsveç'ten gelen demiryolunun sonunda bulunan Narvik limanı vardır. Tam kuzeye açılan başlıca fiyorlar Porsanger ve Tana, doğuda açılan tek fiyord da Varanger'dır.

NORVEÇ : Daemmeranel buzulu

Buz çağında, N.'e bugünkü yüzey şeklini veren buzullara göre, bugünkü buzullar önemsizdir. N. kıyılarının bugünkü şeklini meydana getiren, fiyordlar ve adaların meydana gelmesine sebep olan buzullar Buz çağının buzullarıdır. U biçimli vâdîler, akarsuların dökülerek N.'in "beyaz kömür"ünü sağladığı set set mecralar da eski buzulların eseridir. Bugünkü buzulların en büyüğü ve Avrupa'nın en büyük buzulu Jostedalsbre'dır. Yüzölçümü 1 250 km²'dir. Diğer önemli buzullar, Folgefonn, Svartisen, Engabre ve Seiland'dır. Svartisen, Jostedalsbre'dan sonra en büyük buzuldur.

İklim : N. bir kuzey ülkesi olduğu halde iklimi sanıldığından daha yumuşaktır. Gulf Stream ve bilhassa N. Akıntısı, ülkenin mutedil bir iklime sahip olmasını sağlar. Öte yandan, iklimde bölgelere göre önemli değişiklikler görülür. Sörland'ın yağışlı ve nisbeten ılık iklimine karşılık, Vestland'-da yıllık sıcaklık ortalaması düşüktür. Östland'da kara iklimi hüküm sürer. (Oslo'da temmuz ortlaması 16,9°). Ülkenin kuzeyinde sıcaklık tamamen azalır. Tromsö'de yılda 300 günden fazla don olayı görülür.

Geceyarısı güneşi : Güneş, Kuzey Burnu'ndan 13 mayıstan 31 temmuza kadar hiç batmaz, daima ufkun üstünde görünür; Bodö'de de 1 hazirandan 13 temmuza kadar batmaz. Daha güneydeki Trondheim'da bile 23 mayıstan 30 hazirana kadar gece olmaz. Diğer taraftan N.'in en güneyinde bile nisan sonundan ağustos ortasına kadar geceleri, ortalık tamamen kararmaz. Öte yandan kışın, Kuzey Burnu'nda iki ay hiç güneş doğmaz. Sadece öğle vakti, hafif bir alacakaranlık olur. N.'in güneyinde ise kış aylarında gece uzunluğu 17,5 saattir.

Bitki ve hayvanlar; tabiî kaynaklar : N.'in ormanları başlıca kozalaklı ağaçlardan meydana gelir. Ormanlık bölgeler, güney ve güney - doğudadır. Trondheim bölgesi ve Nordland'da çam ormanları vardır. Ülkede 2 000'den fazla çiçekli bitki çeşidi yaşar. Eskiden ormanlarda ayı, vaşak ve kurtlar yaşardı. Bugün ayı ve vaşak kalmamış, kurtlar da çok azalmıştır; bugün sadece Röros çevresinde bol miktarda kurt vardır. N.'te geyik çeşitleri boldur. Yabani rengeyiği pek azalmıştır. Laponlar sürüler hâlinde rengeyiği yetiştirir. Ayrıca, tavşan, tilki, küçük kemirgenler, kır fareleri yaşar. Av kuşları boldur. Kıyılarında, çeştili balıkların yanısıra fok ve çeşitli balinalara raslanır. N.'te ticarî önemi olan başlıca mineraller demir, bakır ve pirittir.

Halk, din, kültürel hayat : N., yüzölçümüne göre az nüfuslu bir ülkedir. 1801 yılında ülkenin nüfusu 1 000 000'dan azdı. 1815'ten sonra hızlı bir artma başladı ama çoğunluğu B. D.'e olan göçler yüzünden nüfus artışı yine yüksek olmadı. 1836'dan 1936'ya kadar geçen yüzyıl içinde göçenlerin sayısı 860 694'tür. Daha sonra göçler azalmıştır. 1930'da 2 814 194 kişi olan nüfus, 1950'de 3 278 546'ya, 1970'te 3 754 000'e çıkmıştır.

Buzul çağından sonra N.'e ilk yerleşenler İskandinavlar'dır. Bunlar, Laponlar'ı ülkenin içlerine doğru çekilmeye zorlamışlardır. Nordlan bölgesindeki yerleşme Orta Çağ boyunca devam etmiştir. XVI. yüzyıldan beri kuzey bölgelere bir Finli unsur sızması vardır. Mahallî olarak Kvener denilen bu topluluğun sayısı 1930'da 10 000 kadardı. En kuzey kesimde ise sayısı 20 000 kadar olan Laponlar yaşar. N.'liler, binlerce yıldan beri bugünkü ülkelerinde yaşayan bir kavimdir. İlk yerleşenler daha sonra Danimarka ve İsveçliler'le karışmıştır. N.'in ilk yerlileri Normanlar diye bilinir.

N.'lilerin büyük çoğunluğu Protestan'dır. Halkın tamamı okuyup yazma bilir. Nüfusun çoğunluğu sahillerdeki şehir, kasaba ve köylerde yaşar. Ülkenin en önemli şehirleri, başşehir Oslo (482 000 - 1970), Bergen (117 000-1970), Trondheim (113 000 - 1970), Stavanger (78 000 - 1970) ve Kristiansand'dır (50 000 - 1970). N.'liler iki lehçe konuşur. Şehirlilerin konuştuğu yazı dili Bokmaal, köylerde konuşulan lehçe ise Riksmaal veya Landmaal'dir. Nüfusu 4 000 000 civarında olan N.'te 8 000'den fazla okul, tam kuruluşlu 3 üniversite vardır: Oslo, Bengen ve Trondheim üniversiteleri.

NORVEÇ : Lyngen Fiyord'unun bir görünüşü

N.'lilerin edebiyat ve san'ata büyük katkıları olmuştur. N. edebiyatının Vikingler çağına kadar uzanan (800 - 1000 yılları) bir geçmişi vardır. O devirden kalan edebiyat örnekleri İzlanda kitaplarındaki perâkende şiirlerden ibarettir. Gerçek N. edebiyatı XIII. yüzyılda başlar. XIV. yüzyılın sonunda N.'in Danimarka ile birleşmesinden sonra, N. edebiyat ürünlerinin çoğu Danca yazılmıştır. Reform'dan sonra N.'te yeni bir edebî faaliyet başlamış, Dorothe Engelbretsdatter (1634 - 1716), Peter Dass (1647 - 1708) gibi isimler, daha çok N.'li kalmasını bilmiştir. Ancak, modern Danimarka edebiyatının kurucusu olan Ludvig Holberg'te (1684 - 1754) ise, N.'li oluşunun pek küçük izleri vardır.

Ülke'nin Danimarka'dan ayrıldığı XIX. yüzyıl başından itibaren, edebiyatta bir rönesans görülür. Bu ilk dönemin önemli isimleri Henrik Wergeland (1808 - 1845), J. S. Welhaven (1807 - 1873), P. Christen Asbjörnsen (1812 - 1885), Jörgen Moe (1813 - 1882) ve Magnus Landstad'tır (1802 - 1880). XIX. yüzyılın daha sonraki bölümünde roman ve tiyatroda büyük gelişme olmuş, Henrik Ibsen'in (1828 - 1906) eserleri dünya romancılığını etkilemiştir. Nobel edebiyat mükâfatını alan Björnstjerne Björnson (1832 - 1910) ise, şâir, romancı ve tiyatro yazarıydı. Bu çağın diğer iki ünlü yazarı Jonas Lie (1833 - 1908) ile A. Kielland'dır (1849 - 1907).

N. edebiyatı XX. yüzyılda, Nobel mükâfatı kazanan Knut Hamsun (1859 - 1952) ve Sigrid Undset'in (1882 - 1949) romanlarıyla zirvesine çıkmış; lirik şiir Arnulf Överland (1889 -), Herman Wildenvey'in (1886 - 1959) eserleriyle yeniden canlanmıştır. Olaf Duun (1876 - 1939), Hans E. Kinck de N. edebiyatının ünlü simalarındandır. Çağdaş yazarlardan iki romancı bilhassa beğenilmektedir: Tarjei Vesaas ve Johan Borgen.

N. musikisi önceleri İtalyan ve Alman musikisinin etkisinde kalmış, ancak başka ülkelerde olduğu gibi N.'te de belirli bir milliyetçilik göze çarpmaya başlamıştır. Bu alanda Fjeldeventyret (Dağın hikâyeleri - 1824) adlı milliyetçi eseriyle Valdemar Thrane (1790 - 1828) ön sırayı tutar. Onu viyolonist Ole Bornemann Bull (1810 - 1880) takib etmiş bu san'atçı Edvard Grieg'e (1843 - 1907) zemin hazırlamıştır. Grieg'in Peer Gynt müziği, Ibsen'in eserinden daha fazla ün kazanmıştır. Diğer romantik besteciler Ole Olsen (1850 - 1927), Johan Svendsen (1840 - 1911), ve Christian Singing'dir (1856 - 1941).

NORVEÇ : Alesund'un kuşbakışı görünüşü

N.'te, Norveççe temsil veren ilk tiyatro 1849'da besteci Ole Bornemann Bull tarafından kurulmuştur. Bull'un yerini 1850'de dünyaca tanınmış piyes yazarı Henrik Ibsen almış, Ibsen romantik temaları kırarak, günlük hayatı en acı gerçekleriyle sahneye aktarmıştır. N. millî tiyatrosunun kurulmasında önemli rolü olan bir başka san'atçı da Bjönsterne Björnson'dur.

Ekonomi: 1905 yılında, İsveç'le olan birliğin bozulmasından sonra, N.'in ekonomik hayatı geniş ölçüde endüstri alanında gelişmiş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu gelişme daha da artmıştır. Ülkedeki iş gücünün %25

NORVEÇ : Bergen'de bir tersane

kadarı endüstri, ona yakın bir kısmı da tarım ve ormancılık alanında kullanılır. Toprakları ekime elverişli olmayan N.'te tarıma ayrılan alanlar, ülke yüzölçümünün %3 kadarını kaplar. Tabiî şartlar, hayvancılığa elverişlidir ve N., hayvan ve hayvan mâmulleri ihtiyacının tamamını kendi sağlar. Çiftçilerin orman holdinglerinden geliri büyüktür. Memleketin bir çeyreğini kaplayan ormanların %80'i özel şahısların, geri kalanı devletin ve mahallî idarelerindir. Ülkede 120 000 kadar orman holdingi vardır ve orman ürünleri N.'in başlıca ihraç malını teşkil eder. N. ekonomisinde balıkçılığın büyük yeri vardır. Yılda 1 500 000 ton balık avlanır. Bunların çoğu morina ve ringadır. Balina avcılığı da yapılır.

Endüstri, en çok elektrometalürji ve elektrokimya alanında gelişmiştir. Büyük ölçüde, nitrojen, demir alaşımları, alüminyum elde edilir ve bunların çok önemli bir kısmı ihraç edilir. Gemi inşaatı, elektrikli makineler ve diğer makine yapımı da önemlidir. Demir ve pirit üzerindeki madencilik endüstrisi ülkenin kuzeyindedir. N.'te bakır, çinko ve sülfür de elde edilir. Demirin çoğu ülkede işlenir. N., hidroelektrik gücü çok zengin bir ülkedir. Fert başına düşen elektrik enerjisi bakımından N. dünyanın en zengin ülkesidir. Nitrat üretimi dolayısıyle elde edilen "ağır su" N.'e dünya ölçüsünde bir önem kazandırmıştır. Elektrik enerjisinin çok bol ve ucuz olması elektrometalürji ve elektrokimyanın gittikçe gelişmesini sağlamaktadır.

N., zengin bir ülkedir. Avrupa'da hayat seviyesi en yüksek ülkelerden biri olan N.'te işsizlik tamamen ortadan kalktığı gibi, işçi sıkıntısı bile başgöstermiştir.

Tarih : N.'in güneyini işgal eden İskandinavlar'ın Danimarka ve İsveçliler'den farklılaşması, Mîlât'tan sonra başlamış ve uzun bir zaman almıştır. Kuzeyde ise Laponlar yaşıyordu. Toplum düzenine hâkim olanlar, ticaretle uğraşan, emirlerinde köleler ve yoksul halkı çalıştıran toprak sahipleriydi. Bunlar, kendi bölgelerinin kralını seçer ve denetlerdi. N.'in yazılı tarihi Vikingler devriyle başlar. Bu devirde N.'in enerjisi Batı'ya yöneldi. Toprak sahipleri filolar kurarak Kuzey ve Batı İskoçya'yı, İngiltere'nin kuzeyini, Man adasını, Far Öer adalarını, İzlanda'yı işgal ettiler. Grönland'a kadar uzandılar. Diğer taraftan memleketteki perâkende idare sistemi, yerini, yavaş yavaş merkezî mutlakiyete bırakıyordu. Güzel Saçlı Harald, yarım yüzyıl süren ve 930'da son bulan iktidarı sırasında, bu yönde önemli bir adım attı. Birçok mahallî şefler ise, böyle bir idareye tâbî olmaktansa, yukarıda saydığımız ülkelere kaçmayı tercih ettiler. Vikingler devrinin sonu Hıristiyanlığın resmen yerleşmesine de şahit oldu. 995 - 1000 yılları arasında hüküm süren Olaf Tryggvason ile 1015 - 1030 arasında hüküm süren Olaf Haraldsson Hıristiyanlığın sağlam bir şekilde yerleşmesine en büyük yardımcı oldular.

Bundan sonra iki yüzyıl kadar süren taht kavgalarının sonucunda Haakon (IV) Haakonsson (hükümdarlık zamanı: 1217 - 1263) ülkede sağlam bir idare kurdu. Onun zamanında Norveçliler'in batı adalarındaki yayılması son haddine ulaştı. Grönland ve İzlanda bile (1261) ve 1262'de) N. dominyonu hâline geldiler. IV. Haakon ve oğlu VI. Magnus (hükümdarlık zamanı : 1263 - 1280) zamanında ülkede ekonomi ve kültür gelişti, başta Bergen olmak üzere şehirler kuruldu.

Ancak, Danimarka, İsveç ve N. hükümdarlarının birbirlerinin işlerine karışması sonunda Danimarka ve İsveç birleşerek N. soylularını ezdiler. Böylece XIV ve XV. yüzyıllarda millî birlik dağıldı. İsveç, Danimarka ile kurduğu birlikten 1523 yılında kesin olarak ayrılınca, N., Danimarka'ya bağlı bir ülke hâline geldi. Bu durum XVIII. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Daha sonra iki millet arasında ekonomik bir anlaşmazlık başladı. N.'in ticareti başlıca İngiltere ile olduğu halde, Danimarka'nınki, Almanya, Fransa ve Amerika ile idi. 1807'de, İngiliz donanmasının Kopenhag'ı bombardıman etmesi üzerine, Danimarka'nın Napoléon ile kaçınılmaz hâle gelen ittifakı, N.'lilerin memnuniyetsizliğini arttırdı. Üstelik savaşın yenilgiyle bitmesi de pahalıya mal oldu. 1814'teki Kiel antlaşmasıyle, N., İsveç'e verdirildi. Ancak N.'liler buna karşı geldiler. Gerekirse İsveç'e karşı koymaya hazırlanarak Eidsvoll anayasasını yaptılar ve Dani-

NORVEÇ : Tromsö'nün görünüşü

markalı Prens Christian Frederick'i de kendilerine kral olarak seçtiler. Sonradan yapılan anlaşmayla da, N., Eidsvoll anayasası yürürlükte kalmak, iç işlerinde bağımsızlığını korumak şartıyle İsveç kralını hükümdar tanımayı kabûl etti.

Ancak ekonomik farklar ve İsveç'in siyasî bakımdan hâkim olmasının verdiği memnuniyetsizlik neticesinde, birlik 1905'te N.'liler tarafından bozuldu. Danimarkalı Prens Carl, VII. Haakon adıyla kral seçildi ve N. tam bağımsız oldu.

XX. yüzyılda N., II. Dünya Savaşı'ndaki Alman işgaline ve 1940 - 1945 arasındaki kukla hükûmet devrine rağmen, hızla gelişti. I. Dünya savaşında ise , İsveç ve Danimarka ile işbirliği yaparak bağımsız kalmayı başarmıştı. Ama II. Dünya Savaşı'nda böyle olmadı. Hitler 8 nisan 1940'ta bir ültimatum verdi ve ertesi gün, Oslo, Stranger, Bergen, Trondheim gibi önemli şehirleri işgal etti. N. teslim olmak zorunda kaldı. Kral ve hükûmet, teslimden önce İngiltere'ye çekilmişti. Kral Haakon ve hükûmeti, yurt dışından yapılan her türlü mukavemeti destekledi. Ülkede Quislang, işbirlikçi bir hükûmet kurdu. Savaştan sonra kurtulan N. NATO'ya girdi. 1957'de ölen kralın yerine oğlu V. Olaf tahta çıktı.

N.'in 150 üyesi olan bir meclisi vardır. Meclis seçildiği zaman üyelerinin dörtte birini Lagting olarak seçer. Diğerleri Odelsting'i meydana getirirler. Odelsting'in yaptığı kanunlar daha sonra Lagting'e sevkedilir.

San'at : N. S.'nın en eski ve en orijinal devri, tarih öncesi ve tarihin ilk zamanlarından sonra gelen Hıristiyanlaşma sonrası devridir (X. yüzyıl). Norveç tahta kiliseler üslûbunu geliştirmiştir. Bunların süslerinde, gerek şekil gerek muhtevâ bakımından, Cermen elemanları yaşamaktadır (Oslo ve Bergen müzelerindeki kapılar). Taş yapı tarzına geçince, N. S. gerek Roman (Stavanger katedrali yapımına, aş. yu. 1130'da başlanmıştır) gerek Gotik (Drontheim, 1152'de başlanmıştır) üslûplarında İngiliz örneklerini taklid etmiştir. Dünyevî yapılardaki gelişme de buna benzer. Bunun örneklerini Bergen'deki Hokonshallen (1261'de tamamlanmıştır) ve Oslo'daki Akershus kalesi (1300'de başlanmıştır) teşkil eder. Bu kale, XVII. yüzyılda bir Rönesans sarayı hâline getirilmiştir. Heykeltıraşlık (özel olarak tahta üzerine) ve ressamlık (özel olarak altar [sunak] örtüleri) oldukça yüksek seviyede kalmıştır. Karakteristik eserler ise halıcılıkta meydana getirilmiştir. Halıcılık muhtemel olarak pek yaygın idi. Baldishol halısı aş. yu. 1200'de dokunmuştur.

Bu devreyi takip eden zamanlarda ülkenin siyâsî karışıklığı N. S.'nın gelişmesine engel olmuştur. Orta Çağ'ın sonlarında Norveçlilerin, Lübeck'ten sonra Holanda'dan yontmalar ve resimler, İngiltere'den de albatr kabartmalar getirttiklerini görüyoruz.

Rönesans ve Barok, Norveç'te sınırlı birtakım izler bırakmıştır. Kabiliyetli san'atkârlar (mimar Lambert van Haven, fildişi yontucusu Magnus Berg) Kopenhag'da kraliyet sarayına gitmişlerdir. Mimarînin gelişmesi, ahşap yapıların rağbeti ile engelleniyordu. Halk san'atı sahasında (köylü "gül resimleri" Telemark ve Hallingdal'da başlayarak ülkede yayılmışlardır) Rönesans - Barok - Rokoko motifleri, yabancı ülkelerden kabûl edilmiş, ama çok karakteristik ve orijinal şekillere sokulmuştur. Çok zarif eserler yaratan bu san'at dalı ancak **XIX.** yüzyılda başlayan sanayileşmenin kurbanı olmuştur. Bu yüzyılda Norveç geniş ölçüde kâgir yapıları kabûl etmiştir. Tahta yontucusu J. B. Klugstad büyük kabiliyet göstermiştir. Her şeyden çok süslü kilise mobilyaları yapmıştır. Chr H. Grosch (Oslo üniversitesi, 1838 - 1852) ve H. D. F. Linstow (Oslo'da saray 1823 - 1848) gibi klasik san'atkârlar devresinden sonra "tarihçilik" (Historisme) hareketine bağlı san'atkârlar gelmiştir. Bunların en çoğu Almanya'da tahsil görmüşlerdir. Plastikte, Fransa'nın etkisi altında çalışan St. Sinding ve G. Vigeland şöhret kazanmışlardır. En önemli eserleri ressamlar yapmıştır. Bunların bâzıları uzun zaman Norveç'in dışında çalışmışlardır. J. C. Dahl ve öğrencisi Th. Fearnley gibi ressamları anmak gerekir. Dahl, C. D. Friedrich'in tesiri altında kalmıştır. A. Tidemand ve H. Gude ise Düsseldorf ressamlar okulunun tesiri altında eserler vermişlerdir. Gude Düsseldorf, Karlsruhe ve Berlin'de profesör olarak çalışmış ve orada birçok öğrenciler yetiştirmiştir. Bu öğrencilerin en şöhretlisi çok orijinal bir manzara

NORVEÇ SAN'ATI : Hylestad'da bir kilise kapısında ağaç işçiliği (12. yüzyıl), ortada Baldishal'de bulunan bir halıdan parça (aş. yu. 1200), sağda J. B. Klustad'ın lesje kilisesindeki bir eseri (1749)

NORVEÇ SAN'ATI : Heddgl'de bir tahta kilise (1250 dolayı)

ressamı olan L. Hertervig'dir. G. Munthe, Chr. Krog, Harriet Backer, F. Thaulow, E. Petersen, Chr. Skredig, E. Verenskiold adlı ressamlar önce Fransızlar'ın manzara ressamlığı san'atına bağlanmış, ama sonradan ondan ayrılmışlardır. Yeni üslûpları (Jugendstiel) bütün Avrupa'da önem kazanmıştır. E. Munch bu yolda en büyük rolü oynamıştır. Munch, grafik ve ressamlıkta ekspresyonizme öncülük etmekle yetinmemiş, fresk san'atını da yenilemiştir (Oslo Üniversitesi'nin Aula'sı, 1910 - 1916).

1890'da başlayan "Romantikler" arasında şu adlar zikredilmelidir: H. Egedius, H. Solberg ve N. Astrup. 1900'den sonra gelen yeni "kolorist'ler" arasında Th. von Erichsen ve L. Karsten gibi ressamlar vardır. 1908 - 1910 yıllarını Heiberg, H. Sörensen, A. Revold ve P. Krohg Paris'te geçirmişler ve H. Matisse (b. bk.)'in öğrencileri olarak çalışmışlardır. Revold, Krohg ve daha genç olan A. Rolfsen ve A. Storstein (özel olarak Storstein) Kübizm'in tesirinde kalmışlar ve 1920'de Norveç Fresk okulunu kurmuşlardır. Bu okul özel olarak yeni Oslo hükûmet binasında (1938 - 1950) çalışmıştır. XX. yüzyılın 20 ve 30. yıllarında çalışmış büyük san'atkârlar arasında B. Ness, K. Fjell ve A. Ekeland yer alır. Bunlara büyük bir ifade kabiliyetine sahip halıcı kadın Hannah Ryggen ve hümorist E. Enger katılmalıdır. Enger çok zarif bir alaycılıkla köy hayatını tasvir etmiştir. 1933'ten beri Norveç'te yaşayan Alman san'atkârı R. Nesch, malzeme resimleri ve metal grafiği ile önemli bir yer tutmuştur

1950'den sonra özel olarak S. Winge mozaikimsi eserler yaparak yeni bir süsleme san'atı kurmuştur. Bu hareket 1960'tan sonra hemen hemen tam olarak fresk san'atının yerine geçmiştir. Aynı zamanda bugüne kadar manzara ressamlığında sürmüş olan gerçekçi temayülün yerine modern soyut hareketler geçmeye başlamıştır. Burada anılması gereken adlar şunlardır : J. Rian, Th. Heramb, K. Rumohr, L. Eikaas, J. Weidemann ve G. S. Gundersen. Plastikte, 1920'den beri beliren genç kuşak (St. Fredriksen, G. Janson, E. Lie) ile beraber daha yaşlı sanatkârlar olarak, J. Vik, W. Rasmussen ve G. Vigeland anılabilir.

Biraz sonra beliren adlar da Ö. Bast, P. Hurum, K. Orud ve P. P. Storm'dur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra H. J. Meyerk, K. Steen, A. V. Gunnerud ve figüratif olmayan A. Haukeland yetişmiştir. Mimarîde 1920 - 1930 yıllarına kadar millî romantik hareket hâkimdir (H. Bull, O. Nordhagen, A. Arneberg, M. Poulsson). Bundan sonra gelen yeni klasistik hareket ancak kısa zaman sürmüştür (G. Blakstad, H. Munthe - Kaas). 1920 yıllarının sonuna doğru Fonksiyonalizm adını taşıyan hareket başlamıştır (L. Backer, O. Bang, A. Korsmo, N. Beer ve başkaları). II. Dünya Savaşı'ndan sonra beliren adlar şunlardır : K. Knutsen, E. Viksjö, N. Holter, S. Fehn, J. Engh. Bu san'atkârlara şu iki mimar da katılmalıdır: J. Eikvar ve S. E. Engebretsen. Her ikisi de Henie - Onstad - Zenter müessesesine bağlıdır (1968). (O. Yüksel ve V. Örs)

NORVEÇ DİLİ, Hint - Avrupa dillerinin Germen (German) koluna bağlı bir dil. Germen kolu, Doğu, Kuzey ve Batı olmak üzere üç dala ayrılmıştır. Norveççe Germencenin kuzey kolunda yer almıştır. Kuzey Germencenin en eski kitabeleri *run* harfleriyle yazılmıştır. Bu kitabelerin diline Ana Kuzey Germence veya Ana Nordca (Urnordisch) adı verilir. Bu dil Doğu ve Batı olarak iki bölüme ayrılmıştır : Doğu bölümünde İsveç dili (İsveççe) ve Gotland dili, Batı bölümünde ise N. D. (Norveççe), Danca, Föro adaları dili, Orkney adaları dili, Shetland adaları dili, Hebrid adaları dili ve İzlanda dili yer almıştır. Bu dillerin 700 - 1530 yılları arasındaki evresine Eski Kuzey Germencesi veya Eski Nordca (Altnordisch) adı verilir.

N. D. VIII. yüzyılda İskoçya ve İrlanda'ya kadar yayılmış, Föro, Orkney, Shetland ve Hebrid adalarında yerleşmiştir. Bu dilin Orkney, Shetland ve Hebrid adalarında konuşulan biçimine Eski Norm dili adı verilmiştir. Bu dil XVIII. yüzyıla kadar adalarda kullanıldıktan sonra yerini İngilizce ve Keltçeye terk etmiştir. Föro adalarında konuşulan dil ise gelişmiş ve İzlandca ile Norveççe arasında yer alan bir edebî dil olmuştur. (H. Eren)

NORWICH [*nǫriç*], İngiltere'de bir şehir - kontluğu ve Norfolk kontluğunun merkezi. Nüfusu 119 800 (1974)'dür. Tarihî eski şehir ve iş merkezi Wesum nehrinin meydana getirdiği kavis boyunca uzanır. Nehir limanına küçük kıyı gemileri girebilir. Great Yarmouth deniz limanından uzaklığı 45 km dir. Demriyolu ve yol kavşak noktası olarak N., Norfolk ve Kuzey Suffolk için üst merkezdir.

Deri, ayakkabı, eşya yapımevleri vardır. Canlı hayvan pazarları ve mezbahalarıyle bir ziraî iç bölgenin merkezini teşkil eder. 1963'te kurulan University of East Anglia (Doğu Anglia Üniversitesi)'nın merkezidir. Bundan başka, bir yüksek öğretmen okulu ve başka yüksek okulları vardır. Catle Museum adlı müzesi tanınmıştır.

Orta Çağ'da N. İngiltere'nin birinci tahıl pazarı idi. Yünlü kumaşları her yerde rağbet görürdü. Orta Çağ'dan kalma 30 kilisesinin en önemlisi Norman Katedrali adını taşır (1096 - 1145). Bunun 1416 - 1472 yıllarında yapılmış

yelpaze şeklinde zarif kemeri meşhurdur. Normanlardan kalma bir belfrey (gözetleme kulesi) (XII. yüzyıl), surların bir kısmı (1294 - 1342), Guildhall (1407) ve başka tarihî yapıları vardır. (V. Örs)

NOSTRADAMUS [Latince şekli; asıl adı : **Michel de Notredame**] (Saint Rémy, Provence 1503 - Salon Provence 1566), Fransız astroloğu. Fransa kralı IX. Charles'ın özel doktoru. Anlaşılması güç, kafiyeli quatrains'lerden meydana gelen 10 "centuries" (yüzlük) hâlinde *Prop-héties* (Kehânetler) adlı şiir kitabı önce Lyon'da, 1555'te, tam olarak 1568'de çıkmıştır. 1940'ta tekrar basılmıştır. E. Bareste 1940'ta, A. Le Pelletier de 1867'de bu eserin açıklamalı bir metnini çıkarmışlardır. Bu esere önem veren bazı modern yazarlar, dörtlüklerin bazılarında açıklanan gelecek olayların gerçekten tarihte yer aldıklarını iddia ederler. Meselâ kral XVI. Louis'nin idamının N. tarafından açıkça bildirildiğine kanidirler. (V. Örs)

NOSTRATİK DİLLER, Ural, Hint - Avrupa, Altay, Hamî - Samî, Bask, Kafkas, eski Küçük Asya, Eskimo, Yukagir dilleriyle Bering Boğazı çevresinde konuşulmuş olan eski dilleri içine alan bir dil topluluğuna verilen ad. Bu ad (Alm. Nostratisch, İng. Nostratic = "Bizimkiler", yani "beyaz ırktan olanlar" anlamına gelir) ilk olarak 1903 yılında Holger Tedersen (b. bk.) tarafından kullanılmıştır (*Türkische Lautgesetze:* "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft" dergisinde, LVII, 435 - 561).

Pedersen'in bu teorisi ilim çevrelerinde uzun süre bir tepki uyandırmamıştır. Ancak son yıllarda V. M. İlliç - Svitıç ve A. B. Dolgopol'skiy gibi bilginler bu teori üzerinde durmaya başlamışlardır.

İlliç - Svitıç ve Dolgopol'skiy başlangıçta N. D. topluluğuna giren dil aileleri konusunda Pedersen'e tamamiyle uymuşlardır (Dolgopol'skiy bu dillere başlangıçta Boreal diller adını vermiştir; daha sonra ise Sibirya - Avrupa dilleri adını kullanmıştır). İlliç - Svitıç'e göre, Hamî - Samî, Kartvel, Hint - Avrupa, Ural, Dravid ve Altay aileleri N. D. topluluğuna bağlıdır. Dolgopol'skiy ise başlangıçta Çukç - Kamçadal dillerini de bu topluluğa sokmuştur. Ancak, sonradan Çukç - Kamçadal dillerini bir yana bırakmıştır. Son olarak Dolgopol'skiy ("Voprosı Yazıkoznanii" dergisinde, 1964/1 : 53 - 63), Hint - Avrupa, Ural, Altay, Çukç ve Kartvel dil aileleri arasında eski bir genetik yakınlık bulunduğu inancına varmıştır. İlliç - Svitıç (*Opıt sravneniya nostratiçeskih yazıkov)* ise 245 Nostratik kelimeyi karşılaştırmıştır.

N. D. teorisi, yeni bir inanç olarak dikkate değer. Bu teori, dil ilmine "dil ailesi" kavramı yerine area (= alan) kavramını getirmiştir. (H. Eren)

NOTA YAZISI (Fr., İng. notation, Alm. Notenschrift, İt. notazione, İsp. notacion, Port. notaçao).

I. Tarih :

Tarih, yazı ile başlar. Her ülkede, yazıdan önceki devir, o ülkenin tarih öncesidir. İnsanlığın bir kısmı, bundan ancak 6 000 yıl kadar önce tarih çağına girmiştir. M. Ö. 4000'e doğru Sümerliler, yazıyı bulmuşlar, bir müddet sonra Mısırlılar da onları tâkib etmişlerdir. Sonra yazı, Yakın Doğu'da başka kavimlere de geçmiştir. Ancak bu yazılar, alfabe sistemine dayanmıyordu. Alfabetik yazıyı M. Ö. 1500'lere doğru ancak Fenikeliler — Mısır hiyeroglif yazısından da faydalanarak — bulmuşlardır. Gerek Yunanlılar, gerek Arablar, yazılarını bu Fenike alfabesinden almışlardır. Göktürk yazısının menşei bile Fenike alfabe yazısıdır. Yunanlılar'da Latinler ve Slavlar'la Germenler alfabe almışlardır. Hulâsa, hem Latin, hem Arab alfabesi, Fenikeliler'den muktebestir. Yunanlılar'ın alfabede yaptığı gelişme, sessizlerden müteşekkil olan Fenike alfabesine, zengin sesli harfleri de eklemek ve harf şekillerini basitleştirmekten ibarettir.

Medeniyetin beşiği olan Yakın Doğu kavimleri, lisanlarını yazılı hâlde tesbit edebildikten sonra, musikilerini de yazı ile tesbiti düşünmüş ve başarmışlardır. Daha Fenikeliler alfabe yazısını bulmadan, musiki yazısı yani nota, keşfedilmişti. Sümerler, yazıyı buldukları gibi, musiki yazısını da bulmuşlardır. İlk N. Y.'nın Sümerler'ce kullanılması M. Ö. 2000'lere doğrudur. Yani bugünkü bilgilerimize göre insanlık, en az 4 000 yıldan beri musiki yazısı kullanmaktadır. Sümer musiki yazısını ve bu yazı ile yazılmış besteleri 1937'de İngiliz bilgini Francis Galpin deşifre edip yayınlamıştır. Galpin'e göre Sümerler'den musiki yazısı, Mezopotamya'nın Sâmî kavimlerine, ezcümle Bâbilliler'e yayılmıştır. Yalnız Galpin'in fikirlerini henüz faraziye olarak kabûl eden bilginler de vardır.

Sümerler ve Bâbilliler'den az sonra Eski Mısırlılar da musiki yazısı kullanmışlardır. Buradan İbrânîler ve sonraları Habeşler gibi diğer Sâmî kavimler de, musiki yazısı istimal etmişlerdir (Eski Mısırlılar, Sâmî değil, Hâmî'dir; Sümerliler ise ne Sâmî, ne Hâmî'dir). Bu Yakın Doğu medeniyetleriyle ilgileri olmıyan Çinliler ve Hindûlar da, belki bundan 2 000 yıl kadar önce, kendi kendilerine musiki yazısı bulup kullanmışlardır. Sümer ve Mısır musiki yazılarından faydalanan Ârâmîler ve Süryânîler, bu yazıyı geliştirmişlerdir (bunlar, Sâmî kavimlerdir). Bütün bu Yakın Doğu Mezopotamya - Mısır medeniyetinin unsurlarını iktibâs eden Yunanlılar'da da tabiatiyle nota yazısı mevcuttu. Önce Girit'e ve belki İyonya'ya gelen nota yazısı, M. Ö. V. asırdan evvel Yunanistan'da kullanılmaya başladı. Yunan notası da, şimdiye kadar andığımız bütün antik notalar gibi alfabe notası idi; yani sesler, harflerle gösteriliyordu (Fr. notation alphabétique).

Yunanlılar, şüphesiz nota yazısını çok geliştirdiler. Bizanslılar (395 - 1453) ise Yunan notasına sadık kalmıyarak, son derecede karışık bir sistem kullandılar (notation byzantine ou ekphonétique). Orta Çağ (476 - 1453) Hıristiyan âleminde kullanılan pek yaygın bir sistem de, Gregoryenler'in VII. asırdan beri istimal ettikleri "nömatik nota yazısı" idi (Fr. notation neumatique ou grégorienne). Bu nota yazısının, bugünkü sistemin doğmasında mühim yardımı oldu. Nihayet XII - XV. asırların Batı âleminde hâkim sistemi olan "mensüral nota"yı zikretmek lâzımdır (Fr. notation proportionnalle, Alm. Mensuralnote).

Romalılar notayı, M. Ö. II. asırda Yunanlılar'dan aldılar. Yunanlılar'dan elimize bugün sadece 10 kadar bestenin notası geçmiştir ki bunları Th. Reinach yayınlamıştır. III. asırdan itibaren Sâsânî İran'da da "Mani nota yazısı" kullanılmış ve bu sistem, Avrupa'ya kadar uzanmıştır.

Türkler'de Nota Yazısı :

1) Göktürk alfabesi ile bir nota yazısı olup olmadığı, bu husustaki vesikaların nedreti dolayısıyle, bugün için tamamen meçhuldür.

2) Uygurlar (Dokuz Oğuz - On Uygur Hânedânı), 745'te Göktürkler'in yerine Büyük Türk Hâkanlığı'na geçmişlerdir. 845'te, yani Türk imparatorluk tahtına yükseldikten tam bir asır sonra, devletin başkentini bugünkü Moğolistan bölgesinden Doğu Türkistan bölgesine götürmüşlerdir. Bir çok Uygur hâkanı, Mani dininden idi. Binaenaleyh Türkler'in, Doğu Türkistan'da Mani nota yazısını kullandıkları muhakkaktır. Esasen Uygur devrinde Türk Musikisi'nin çok geliştiğini biliyoruz.

3) Sonra Türkler'in İslâmî hayatı başlar. Bu devirde Türkler, müşterek İslâm medeniyetinin ebced notasını kullanmışlardır. Ebced notası da, bütün yukarıda sayılanlar gibi bir alfabetik, seslerin harflerle gösterildiği bir sistemdir. Yalnız Arab harfleri kullanılmakla ötekilerden ayrılır ve tabiatiyle Türk Musikisi'ne ait seslerle zenginleşir. Bir değil, bir çok ebced notası vardır.

NOTA YAZISI (Kindî, - 874, Risâle Fî Khubr Te'lîfi'l - Elhân)

IX. asırda Kindî (b. bk.), bir ebced notası kullanmıştır. Maamafih Arablar'ın Kindî'den önce de nota kullandıkları tahmin edilebilir. Kindî'nin yabancı medeniyetlere vukufu düşünülürse, Yunan alfabe notasından ilhâm alarak, Arab harfleri ile bir ebced notası yaptığı ileri sürülebilir. Yakın Doğu'nun, Yunan notasının da menşei olan başka nota yazılarından, meselâ Süryânî sisteminden faydalanmış ve ilhâm almış olması da mümkündür. Kindî'den sonra da ebced notası, tatbikî musikide değil, fakat ilmî eserlerde kullanılmıştır. X. asrın ilk yarısında Fârâbî (b. bk.) — ki Türk'tür — bu notayı biliyordu ve onun izahatına göre "elf = do", "bâ = re b", "cîm = re" olduğunu biliyoruz. Fakat Fârâbî, Türk veya İslâm musikisinden, yani kendi zamanında çalınıp okunan musikiden değil, ekseriya Yunan musiki nazariyatından, ölü bir musikiden bahseden bir filozoftur. Esasen Arab ebced notasının musikişinaslar, icracılar ve bestekârlar tarafından bilinmediği, hiç olmazsa kullanılmadığı, bilginlere ve filozoflara mahsus bulunduğu muhakkaktır. Kindî'nin notası *Risâle fî Khubr Te'lîfi'l - Elhân*'ında (British Museum, Or. 2.361) mevcuttur ve bir sahifenin fotokopisi Farmer'da (s. 108 - 9 arası) yayınlanmıştır. Ebced notası, Endülüs'te de kullanılmıştır (İspanya Arab âlemi: 711 - 1492). Endülüs Arab medeniyetinin ve bu arada musikisinin Orta Çağ Avrupası'na büyük tesirlerini biliyoruz. Bu arada nota yazısı mevzuunda da karşılıklı tesirler düşünülebilir.

4) Türk bilginleri ebced notasını geliştirmişlerdir. XIII - XV. asırlar Türk Musikisi nazariyatçıları, eserlerinde bu notayı kullanmışlardır (Urmiyyeli Safîüddin, *Şerefiyye* ve *Kitâbu'l - Edvâr;* Kutbuddin Şîrâzî, *Dürretu't - Tâc;* Merâgalı Abdülkaadir, *Câmi'u'l - Elhân).* XIII - XV. asırlar Türk Musikisi nazariyatının parlak devridir. XVI. asırdan itibaren, diğer müsbet ilimlere paralel olarak, musiki nazariyâtı da ihmâl edilmiş, gittikçe tereddî etmiş ve unutulmuş, R. Yektâ, S. Ezgi, S. Arel gibi bilginlerce XIII - XV. asır kitaplarından çıkartılarak yeniden keşfedilmiştir. XV. asırdan sonra musiki bilgisi üzerinde yazılmış orijinal esere hemen hemen tesadüf edilmez. XVI - XIX. asırlarda yazılmış edvâr'lar varsa da, bunların değeri, XIII - XV. asırlarda yazılmış olanlarla mukayese edilemez. İşte bu parlak devirde aynı zamanda Türk'lüğün yetiştirdiği en büyük bir kaç bestekârdan biri olan Abdülkaadir, *Kenzu'l - Elhân* (= Nağmelerin Hazinesi) adlı, baştan başa nota ile dolu bir nota mecmuası kaleme almışsa da, notaya rağbetsizlik yüzünden, bu eser, bugün yoktur. Bundan sonra rastlanacağı ümidi son derece zayıftır. Zira musiki icracılarınca kullanılmayan bu tip eserler, zamanında çoğaltılıp nüshalar hâlinde yayılmamıştır. XVII. ve sonraki asırlarda te'lîf edilen Kantemiroğlu'nun, Ali Ufkî'nin, Nâsır Abdülbâki Dede'nin nota külliyatlarının bile elimizde bir veya ikişer nüshası bulunması bunu gösterir. Kimse rağbet etmediği için çoğaltılmamışlardır. Bir *Kenzü'l - Elhân*'ın keşfi, XV. ve daha önceki asırlardaki Türk Musikisi hakkındaki bilgilerimizi, defalarca ve defalarca genişletebilecek ve o devrin en değerli bestelerini canlı hâle getirecek mahiyettedir.

Safîüddîn'in *Kitâbu'l - Edvâr*'ında ebced notasına aldığı bir Nevrûz Beste — ki muhtemelen kendi eseridir — bugün elimizdeki Türk Musikisi eserlerinin en eskisidir ve Ertuğrul Gazi zamanına (1231 - 1281) âittir; zira Safîüddin, 1293'te ölmüştür. Bu eserin ebced notası ile fotokopisini Farmer (s. 202 - 3 arası) yayınlamış ve Baron d'Erlanger, bugünkü notaya çevirmiştir.

Bu Orta Çağ müzikologlarımızın kullandıkları ebced notasında, Arab harflerinden her biri ve bir harf grupu, bir sese tekabül eder. Seslerin uzunlukları, harflerin altına konan rakamlarla belirtilir. Sesler şöyledir:

Re (elif), bakıyye diyezli re (be), küçük mücenneb diyezli re (cîm), mi (dâl), fa (he), bakıyye diyezli fa (vâv), küçük mücenneb diyezli fa (ze), sol (ha), bakıyye diyezli sol (tı), küçük mücenneb diyezli sol (ye), lâ (ye - elif), bakıyye diyezli lâ (ye - be), küçük mücenneb diyezli lâ (ye - cîm), si (ye - dâl), d (ye - he), bakıyye diyezli do (ye - vâv), küçük mücenneb diyezli do (ye - ze), re (ye - ha), bakıyye diyezli re (ye-tı), küçük mücenneb diyezli re (kef), mi (kef-elif), fa (ke-be), bakıyye diyezli fa (kef-cîm), küçük mücenneb diyezli fa (ke-dâl), sol (kef-he), bakıyye diyezli sol (kef-vâv), küçük mücenneb diyezli sol (kef-ze), lâ (kef-ha), bakıyye diyezli lâ (kef-tı), küçük mücenneb diyezli lâ (lâm), si (lâm-elif), do (lâm-be), bakıyye diyezli do (lâm-cîm), küçük mücenneb diyezli do (lâm-dâl), re (lâm-he), bakıyye diyezli re (lâm-vâv), küçük mücenneb diyezli re (lâm-ze), mi (lâm-ha).

Bu sistemin yegâh'dan tîz hüseynî'ye kadar uzandığı görülüyor. 2 sekizliden bir ses fazladır. Bir sekizlide 25 değil, 18 ses vardır. Diğer seslerin, makamlara göre, okuyan tarafından tayin edileceği ve bir koma oynatılacağı anlaşılır.

5) Kutb-ı Nâyî Şeyh Osman Dede (1652? - 1730) de bir ebced notası yapmıştır. Bu nota, musikiye çok meraklı ve müzisyen olan II. Mustafa devrinde (1695 - 1703) yapılmış olabilir. Diğer ebced notalar gibi yegâh'dan başlar ve tîz hüseynî'de biter. Osman Dede'nin bunu, eski nazariyatçıların eserlerinden öğrendiği muhakkaktır. Bu sistemde ilk sekizlide (yegâh-nevâ) 15, ikincisinde (nevâ-tîz nevâ) 17 ses vardır. Klasik ebced notasında noktalı harfler noktasız kullanıldığı halde, burada noktalı harfler noktaları iledir:

Yegâh (he), aşîrân (şın), acem-aşîrân (aynın başı), ırak (kaf), geveşt (şın-te), rast (re), zengûle (zîr=ze ye re), dügâh (dâl), kürdî (kef-vâv), segâh (sîn), bûselik (be), çârgâh (cîm-elif=câ), sabâ (nîm hicâz) (cîm-noktasız nûn), hicâz (ze), nevâ (nûn); şûrî (nîm hisâr) (başı uzatılmış vâv), hisâr (ha-sâd-re), hüseynî (ha), acem (ayn), evc (vâv), mâhûr (nîm-elif=mâ), gerdâniye (kef-re), şehnâz (şın-he=şe), muhayyer (mîm-re), sünbüle (lâm-he), tîz segâh (üstü çizgili sîn), tîz bûselik (üstü çizgili be), tîz çârgâh (üstü çizgili cîm-elif), tîz sabâ (tîz nîm hisâr), tîz hicâz, tîz nevâ, tîz şûrî (tîz nîm hisâr), tîz hisâr, tîz hüseynî (bunlar da hep bir sekizli pestlerini işaretliyen harflerin üzerine çizgi çekilerek gösterilmiştir).

6) Prens Kantemiroğlu (1673 - 1727)'nun ebced notası, Osman Dede'ninki ile çağdaştır. O, perde isimlerinin ilk harflerini kullanmış ve bu nota ile 348 parça peşrev ve saz semâîsi yazmıştır. Bu emsalsiz değerdeki nota mecmuasının tek nüshası Arel Kütüphânesi'ndedir. Osman Dede böyle bir mecmua yazmışsa bile, bugün elimizde yoktur. Kantemir'den yarım asır kadar sonra Mustafa Kevserî, Kantemir'in mecmuasındaki eserlerin hemen hepsini kopya etmiş, bunlara kendisi de 50'ye yakın saz eseri ilâve edip Kantemir'in ebced notası ile yazmıştır. Bu mecmuanın tek nüshası da Raûf Yektâ Kütüphânesi'ndedir. Sekizlide 15 - 16 ses vardır:

Yegâh (he), aşîrân (kuyruğu çekilmiş ayn), acem-aşîrân (ayn-he), ırak (fe), rehâvî (re), rast (başı çekilmiş re),

در مقام عراق سماعی

NOTA YAZISI (Kantemiroğlu, *Edvâr,* 131: İbrahim Ağa, Irak Saz Semâîsi)

zengûle (nûn), dügâh (dâl), nihâvend (he), segâh (dişsiz sîn), bûselik (be), çârgâh (ha-elif), sabâ (sâd), uzzâl (lâm), nevâ (he); bayatî (noktasız be-elif), hisâr (ha), hüseynî (bitişik düzende ha), acem (ayn), evc (elif), mâhûr (mîm-elif), gerdâniye (kef), şehnâz (bitişik düzende sîn), muhayyer (mîm), sünbüle (lâm-he), tîz segâh (dişli sîn), tîz bûselik (noktasız be-he), tîz çârgâh (el yazısı karakterinde ha), tîz sabâ (sâd-he), tîz nevâ (lâm-elif); tîz bayatî (noktasız be-he, el yazısı karakterinde), tîz hüseynî (ha-he).

7) Osman Dede'nin torunu Şeyh Abdülbâki Nâsır Dede (1765 - 1821), III. Selim'in (1789 - 1807) emriyle, ebced notasını tekâmül ettirmiştir. Bugün kullandığımız sisteme kadar en iyi Türk Musikisi nota yazısı budur. 1794 - 1795'te müellif 29 - 30 yaşındayken yazılmış *Tahrîriyye*'de bu notayı izah etmiş ve biri Âyîn-i Şerîf olmak üzere 4 eseri notaya almıştır. Bu mecmuanın tek nüshası Süleymâniye Kütüphânesi'nde ve bunun bir kopyası Arel Kütüphânesi'ndedir. III. Selim'in notaya ihtiyaç duyduğu, hem bu teşebbüsle, hem de Hamparsum'a yaptırdığı teşebbüsle sâbittir. İlk sekizlisinde 18, ikincisinde 17 ses vardır. Bu da yegâh ile tîz hüseynî arasında olmak bakımından, diğer ebced notalarının ses sâhasını almıştır. Maamâfih, tîz hüseynî'den tîz perdeler, o perdenin bir sekizli pestine 2 rakamı konularak gösterilebilmektedir. Şöyledir:

Yegâh (elif), pest bayatî (noktasız be), pest hisâr (hâl), aşîrân (ayn), acem-aşîrân (he), ırak (vâv), geveşt (ze), rast (hâ), şûrî (tı), zengûle (ye), dügâh (ye-elif), kürdî (ye-be), segâh (ye-cîm), bûselik (ye-dâl), çârgâh (ye-he), sabâ (ye-vâv), hicâz (ye-ze), nevâ (ye-ha); bayatî (ye-tı), hisâr (kef), hüseynî (kef-elif), acem (kef-be), evc (kef-cîm), mâhûr (kef-dâl), gerdâniye (kef-he), şehnâz (kef-vâv), muhayyer (kef-ze), sünbüle (kef-ha), tîz segâh (kef-tı), tîz bûselik (lâm), tîz çârgâh (lâm-elif), tîz sabâ (lâm-be), tîz hicâz (lâm-cîm), tîz nevâ (lâm-dâl), tîz bayatî (lâm-he), tîz hisâr (lâm-vâv), tîz hüseynî (lâm-ze).

8) Baba Hamparsum Limoncıyan (1768 - 1839), Abdülbâki Dede ile akrandır ve o da nota yazısını aynı yıllarda yapmıştır. Bu nota, son zamanlara kadar kullanılmıştır. Kullanan değilse bile bilen hâlâ birkaç müzisyen vardır. Bu nota ile binlerce parça yazılmıştır. Bizzat yüzlercesini Hamparsum yazmıştır. Arel Kütüphânesi'nde çok zengin bir Hamparsum koleksiyonu vardır. Mandoli Artin'in 1875'te yazdığı 588 saz eserini muhtevî bir mecmua da Ankara Radyosu Kütüphânesi'ndedir ve Hamparsum'un kendi defterinden alınmıştır. Eksik ve kötü olan, Türk Musikisi'ne hiç uymıyan bu nota yazısı, porte çizmiye ve nota kâğıdına ihtiyaç bırakmadığı, çok az yer aldığı için çok yayılmış, Ermeni müzisyenler bu yazıyı yaymıya çok gayret göstermişlerdir. Bir de gizli Hamparsum vardır ki, bunu çok az müzisyen öğrenebilmiştir. Bu, bazı eserleri kendi inhisarlarında tutmak istiyen bir kaç kıskanç müzisyence kullanılmıştır. Hamparsum notasında bütün sistem şudur :

Sekizli şöyledir: re, bakıyye diyezli re, mi, fa, bakıyye diyezli fa, sol, bakıyye diyezli sol, lâ, bakıyye diyezli lâ, koma bemollü si, si, do, bakıyye diyezli do, re. Her ses, bir takım Ermeni harflerinden ilhâm alınarak yapılmış harflerle gösterilir. 4'lük için iki nokta, 2'lik için tek nokta, birlik için uzunlamasına küçük çizgi, 8'lik için iki tane böyle çizgi, 16'lık için bir küçük yuvarlak, 32'lik için iki küçük yuvarlak kullanılır; bunlar, âit oldukları sesin üzerine işaret edilir. Üstüste iki nokta usul çizgisi, dört köşe teşkîl edecek surette konulan dört nokta da çifte çizgi hizmetini görür. Ayrıca bir mükerrer işareti vardır. Noktalı birlik ve noktalı 8'lik için de iki işaret mevcuttur. Sükût işaretleri ise, biribirine benzeyen şekillerden yapılmıştır.

9) Türk Musikisi'nde Ali Ufkî Bey (b. bk.), XVII. asır ortalarında, eski batı nota yazısını da kullanmıştır. Yüzlerce saz ve söz eserini bu nota ile yazmıştır. Bu eser *(Mecmû'a-i Sâz-u Söz)*, Bibliothèque Nationale (Paris) ve British Museum (Londra)'da 2 nüsha hâlindedir. Türkiye'de birkaç mikrofilmi vardır.

10) Sekizliyi 12 eşit parçaya bölen şimdiki Batı notasını hiç bir işaret ilâve etmeksizin Türk Musikisi'nde kullanarak zamanımıza kadar yayılmasına sebeb olanlar, 1830'lardan bu yana, Mızıkay-ı Hümâyûn'un İtalyan müzisyenleri ve onların Türk talebeleridir. Türk Musikisi'ni ifade etmeyen bu sisteme, bir çok bestekârımız tabiatiyle iltifat etmemişlerdir.

11) Diğer bazı nota yazıları icadına da heves edilmiştir: Biri, Necib Paşa'nın (b. bk.) hiç taammüm etmemiş nota yazısıdır. Bir diğerini Mustafa Nezih Albayrak (b. bk.) yapmış, o da hiç kullanılmamıştır. Albayrak'ın sistemi de, bir ebced notasından ibarettir ve adını "yıldırım notası" koymuştur.

12) Bugün kullandığımız 24 sesi mükemmel şekilde ifade eden nota, Batı notasının Türk Musikisi'ne tatbik edilmiş şeklidir. Yarım asır önce Sâdeddin Arel ve Subhi Ezgi

KIYMETLER — NOKTALI NOTLAR

Birlik
İkilik
Dörtlük
Sekizlik
Onaltılık
Otuzikilik
Altmışdörtlük

TRIOLE

= Yay aşağı çekilecek
= Yay yukarı itilecek
= Point d'orgue

NOTA YAZISI

taraflarından müşterek çalışma ile yapılmıştır. Bugün bu sistemi kabûl etmemiş müessese ve şahıslar yok denecek gibidir. Halbuki ilk zamanlarda mukavemetle karşılaşmıştı. Çeyrek asır önce bile bir hayli mukavemet eden müzisyen ve müessese vardı. Gerçi Raûf Yektâ Bey, Arel - Ezgi'den önce 24 sesi ihtivâ eden nota sistemini kullanmıştır. Fakat bu sistem, Raûf Yektâ Bey'in Rast dizisini anadizi itibar etmesi dolayısıyle kötü iltibaslara sebeb verecek mahiyettedir. Bk. DEĞİŞTİRME İŞARETLERİ. Batı Musikisi notasının, Türk Musikisi notasından farkı şudur: Batı notası, sekizlinin 12 eşit kısma bölünmesi esasına dayanır. Bunun için, sekizliyi başka türlü taksîm eden musiki sistemlerini bu nota ile yazabilmek, ona, hususî işaretler katmakla mümkün ve kabildir. Nitekim, Türk Musikisi'nde sekizli, eşit olmıyan 24 kısma bölündüğü için, Batı Musikisi'nde mevcut olmıyan seslere ait işaretler zarûrîdir (Bk. DEĞİŞTİRME İŞARETLERİ). Nitekim başka musiki sistemlerini, Çin, Japon, Hindû... sistemlerini de, en mükemmel yazı olan Batı nota yazısı ile yazmak için, o musikilerin bünyelerine ait yeni işaretler katmak lâzımdır.

13) Arel - Ezgi'nin koyduğu bemol ve diyezlerin estetik şekillerini beğenmiyen bazı müzisyenler (bunların arasında Mes'ud Cemil ve Halil Bedîi Yönetken vardır), aynı şeyi ifade etmek üzere başka işaretler teklif etmişlerse de, artık bunlar maziye karışmış, esasen tamamen haksız ve yanlış şeylerdir.

II. Sistem :

Aşağıda, Batı musikisinde XVIII. asırdan beri kullanılan nota yazısı sistemi hulâsa edilmiştir. Yalnız bu nota yazısının Türk Musikisi'nin hususiyetlerine ait olan kısmı DEĞİŞTİRME İŞARETLERİ maddesinde verilmiştir. Bu nota

NOTA YAZISI

yazısı sistemini tam olarak anlıyabilmek için, atıf yapılan maddeleri de teker teker okumak icab eder. Zira o maddelerde yazılanlar, burada tekrar edilmemiştir.

Nota yazısı, porte (b. bk.) denilen beş paralel çizgiye yazılır. Ses işaretleri, bu çizgilerin ya üzerine veya arasına gelir. Aslında bu çizgiler 11 aded olduğu halde, bu fazlalık gözü şaşırttığı için, beşinden geri kalan altısının kaldırılması vzarûrî görülmüştür. Zaten insan sesleri sınıflara ve sazlar registre'lere (b. bk.) ayrılıp çeşitli anahtarlar kullanıldığı için, bunlara ait sesler, 5 çizgi içinde mükemmelen ifade edilebilmektedir. Sol anahtarı ele alınırsa, portenin alttan itibaren birinci çizgiye yazılan nota mi, ikincideki sol, üçüncüdeki si, dördüncüdeki re, beşincideki fa'dır. Gene alttan itibaren birinci aralıktaki nota fa, ikincideki lâ, üçüncüdeki do, dördüncüdeki mi'dir. Porte'nin en altındaki nota re, en üstündeki ise sol'dür. Bu 5 çizgi yetişmezse, porte'nin altına veya üstüne küçük ilâve çizgller kullanılır. Yukarıdaki sesler, sol (keman) anahtarına göredir. Gerek her sesi ifâde eden işarete, gerek bir musiki eserinin yazılmış hey'et-i umûmiyyesine "nota" denilir. Portenin başındaki anahtar, çizgi ve aralıklara yazılan notaların isimlerini değiştirir(bk. ANAHTARLAR). Nota: Fr. note, İng. note, Alm. Note, Tonzeichen, İt., İsp., Port. nota; Türkçe'de İt.'sı kullanılıyor. Anahtar: Fr. İng. clef, key, Alm. Schlüssel, İt. chiave, İsp., Port. clave, ilave, Ar. miftâh; Türkçe'deki "anahtar" Yunanca'dan gelir.

Bugün kullandığımız nota isimleri, eski bir Latince ilâhînin güftesindeki ilk kelimelerin ilk hecelerinden alınmıştır. İlâhî şudur:

UT queant laxis
REsonare fibris
MIra gestorum
FAmuli tuorum
SOLve polluti
LAbii reatum
Sancte Joannes

Tercümesi: Ey Azîz Yahyâ, biz müttehimlerin mülevves dudaklarını salıver, tâ ki senin kölelerin olan bizler, idare eden (Tanrı'ya) hayranlıklarını, boğazlarının elyâfı ile serbestçe aksettirmeye muktedir olsunlar!".

Burada "si" notası yoktur, sonradan ilâve edilmiştir. Bu notaların isimleri, sırasıyle Türkçe, İtalyanca (aynı zamanda İsp. ve Port.), Fransızca, İngilizce ve Almanca'da şöyledir: do, do, ut, C, C; re, re, ré, D, D; mi, mi, mi, E, E, E; fa, fa, fa, F, F; sol, sol, sol, G, G; lâ, la, la, A, A; si, si, si, B, H.

Almanlar, Anglo - Saksonlar (A. B. D., İngiltere, Kanada, Avustralya vs.), Felemenkliler, Macarlar vs., alfabetik notayı kullanırlar. Yani, yukarıda görüldüğü üzere, notaları alfabe harfleriyle isimlendirirler. Kullanılmamakla beraber, bazan edebî san'atlarda görülen şu listeyi de verelim:

A = la, B = si b, C = do, D = re, E = mi, F = fa, G = sol, H = si, I = do diyez, J = re diyez, K = mi diyez, L= fa diyez, M = sol diyez, N = lâ diyez, O = do b, P = re b, Q = mi b, R = fa b, S = sol b, T = lâ b, U = ince si b, V = ince do, X = ince re, Y = ince mi, Z = ince fa.

Bu sisteme göre meselâ nota ile BACH yazılmak istenirse B için si b, için lâ C için do, H için si bekar kullanılır. Bunlar yanyana getirilince bir nağmecik teşekkül eder.

Seslerin uzunlukları, notaların şeklinden anlaşılır:

1) 2 tane birlik kıymetine eşit olarak, ya birlik notanın yanına iki küçük çizgi çekilir, veya iki paralel çizginin iki tarafına iki küçük ve ince çizgi çizilir. Böyle bir nota, meselâ 2/4 usûlünde olan bir eserin bir ölçüsünü tamamen işgal eder; fakat nâdir kullanılmıştır. Lat. Longa, Fr. brève, carrée İng. breve (A. B. D.'nde: double whole - note), Alm. Doppoltak - note, Brevis, zwei Taktnoten, İt. breve, İsp., Port. breve.

2) "Birlik" veya "dört dörtlük" denilen nota, az basık bir ellipse (kat'-ı nâkıs) şeklindedir. Lat. brevis, Fr. ronde, İng. semi breve, Alm. gance Taktnote, İt. semibreve, İsp., Port. redonda (A. B. D.'nde: whole - note).

3) "İkilik" veya "iki dörtlük" denilen nota, birlik notanın üste ve alta çekilmiş kuyruklu şeklinden ibarettir. Lat. semibrevis, Fr. blanche, İng. minim (A. B. D.'nde: half-note), Alm. halbe Taktnote, Halbe, Halbenote, İt. bianca, minima, İsp., Port. blanca, minima.

4) "Dörtlük" veya "bir dörtlük" denilen nota, ikilik notanın siyah yuvarlaklı şeklidir. Fr. noire, İng. crotchet (A. B. D.'nde: quarter-note), Alm. viertelnote, Viertel, İt. semiminima, neva, İsp., Port. negra, Lat. minima.

5) "Sekizlik" denilen nota, dörtlük notanın ucu çengelli şeklidir. Lat. seminima, Fr. croche, İng. quaver (A. B. D.'nde: eighth-note), Alm. Achtelnote, Achtel, İt. croma, İsp, Port. corchea.

6) "Onaltılık" denen nota, iki çengelli olur. Lat. fusa, Fr. double croche, İng. semi-quaver (A. B. D.'nde: sixteenth-note), Alm. Sechzehntelnote, Sechzehntel, İt. semicroma, İsp., Port. semicorchea, Port. semicolcheia.

7) "Otuzikilik", üç çengelli olur. Lat. semi-fusa, Fr. triple criche, İng. demisemi-quaver (A. B. D.'nde: thirty-second-note), Alm. Zweiunddreissigstel-Note, İt. biscroma, İsp., Port. semifusa.

8) "Altmışdörtlük", 4 çengelli olur. Nâdiren virtuosité eserlerinde veya pek ağır hareketli parçalarda kullanılır. Fr. quadruple croche, İng. semi-desemi-quaver (A. B. D.'nde: sixtyfourth-note), Alm. Vierundsechzigstel Note, İt. semibiscroma, İsp., Port. semobisfusa.

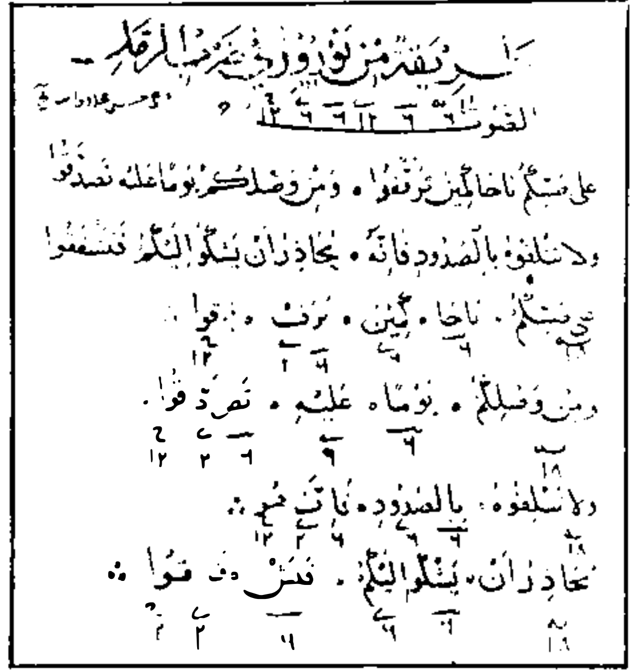
9) 5 çengelli 128'lik de bâzı eserlerde görülmüştür. Bunların hepsi, biribirinin yarısı veya bir katıdır. Sonra gelen, bir evvelkinin yarısı ve bir evvelki de, bir sonrakinin iki katıdır. "4'lük, 8'lik, 16'lık..." demek de, vâhid-i kıyâsî (birim) olan birlik notanın 4'de, 8'de, 16'da... biri demek olur. Şu halde meselâ bir tane birlik nota, 2 tane 2'lik notayı, veya 4 tane 4'lük notayı, veya 8 tane 8'lik notayı, veya 16 tane 16'lık notayı... muhtevîdir.

Bir de nota işaretlerinin önüne konulan nokta vardır. "Nokta" ve önüne geldiği notla beraber "noktalı dörtlük, sekizlik..." denilir. Nokta, önüne geldiği notanın kıymetini, o kıymetin yarısı kadar arttırmış olur. Meselâ 16'lık notanın önüne konulan noktanın kıymeti 32'lik, 32'lik notanın önüne konulan noktanın kıymeti 64'lük olur. Bu şekilde, bir de noktalı kıymetler ortaya çıkar ve bunlar şöylece sıralanabilir: noktalı 1'lik veya iki bir buçukluk, noktalı 2'lik veya bir buçukluk, noktalı 4'lük veya 3'lük, noktalı 8'lik veya 6'lık, noktalı 16'lık veya 12'lik, noktalı 32'lik veya 24'lük, noktalı 64'-lük veya 48'lik.

İşte bu muhtelif kıymette notalarla, her istenilen uzunluk ve nisbette sesler, mükemmelen yazılabilir. Yalnız bunların kullanışlarında da bir takım teferruat vardır ki, bunları zikretmek elzemdir.

8'lik ve daha küçük kıymette notalarda, sesler biribirine bağlı bir şekilde icrâ olunacaksa, notalar, kalınca bir çizgi ile birleştirilir. Çizgi, çengel sayısına eşit olur (8'lik için bir, 16'lık için iki, 32'lik için üç, 64'lük için dört çizgi).

Bazan bir notanın önüne yanyana iki nokta konulur. Bu halde, ikinci noktanın kıymeti, birinci noktanın kıymetinin yarısı kadardır. Meselâ 8'lik bir notanın önüne iki nokta konulursa, ilk noktanın kıymeti 16'lık, ikincisinin ise 32'lik olur.

NOTA YAZISI (Safînüddin, - 1294, *Kitâbu'l-Edvâr:* **Nevrûz Remel Beste)**

"Üçüz" (daha fazla dilimizde "triole" denmektedir) şudur: Üç tane notanın üzerine (veya altına) rakam ile "3" yazılır (bu 3 rakamını bir yay içine alıp almamak ihtiyârîdir). Bu halde o üç nota, kendi kıymetlerinde olan iki notaya eşit bir kıymet kazanır; yani üç nota, kıymetçe biribirine eşit olur ve üçü birden iki notaya tekabül eder. Üçüzün çeşitleri vardır. Bazan üç notanın kıymeti biribirine eşit olmıyabilir; fakat üçü birden yine iki notaya tekabül eder. Kezâ notaların bağlı okunup okunmaması da üçüz ile alâkalı değildir; yani üçüz notalar mutlaka biribirine bağlanmak icab etmez. Üçüzdeki notalardan biri veya ikisi sükût da olabilir. Fr. triolet, İng. triplet, Alm. Triole, İt. terzine, terzina, İsp. tresillo.

Üçüzden başka çifte üçüz, altız, ikiz, dördüz ve başka yazış tarzları da vardır; fakat bunlar, nâdiren kullanılmışlardır.

Notalara eşit değerde olan bütün susma işaretleri için bk. SÜKÛTLAR.

Sesler kesiksiz ve biribirine ulaşmış bir şekilde icrâ olunacaksa, altlarından veya üstlerinden bir kavis ile bağlanır. Yalnız bu kavisler güfteli eserlerde, yaylı sazlarda, pianoda ayrı mânâlara gelir. Bunlar için bk. BAĞ. Güfteli eserlerde her hece'nin payına düşen sesler, bir kavis altına alınır. Güfte, notanın altına yazılır (üstüne yazılmaz). Her kelimenin hecelerinden sonra (tabiî son hece hâriç) bir küçük çizgi ile kelimenin bitmediği işaret edilir. Mısrâ başları büyük harfle başlar. Notanın porte altına yazılan güftesine noktalama işaretleri konmaz; bu vazifeyi beste ifa edecektir. Güfte ayrıca parçanın sonuna müstakil şiir hâlinde ilâve edildiği zaman noktalama işaretleri kullanılır (klasik Türk şiiri için buna da ihtiyaç yoktur).

Bir notanın altına küçük noktalardan ibaret bir çizgi çekilip bu çizginin başındaki düz ucuna "8" yazılırsa, bu, o ses tam bir sekizli pest okunacak demektir. Daha çok kullanılanı,

sesin üzerine aynı noktalar ve çizginin yapılıp "8" yazılmasıdır ki, bu takdirde o ses, bir sekizli tîz olarak icrâ edilir. İt. all'ottava (milletlerarası, tercüme olarak: Fr. à l'octave, İng. at the octave, Alm. in der Oktave, İsp. a la octava). Bu bir sekizli tîzleştirmeye "rödublöman" denir: Fr. redoublement, İng. doublig, Alm. Verdop pelung, İt. raddoppiamento, İsp. redoblamento, Port. redobro, re duplicaçao. Bir sekizli tîzleştirmek: Fr. redoubler, İng. to double, Alm. Verdoppeln, İt. raddoppiare, İsp. redoblar, doblar, Port. redoblar. Bir sekizli tîzleştirilmiş: Fr. redoublé, İng. redoubled, Alm. verdoppelt, İt. raddoppiato, İsp. doblado, aumentado.

Bir çok kısaltmalar kullanılır. Eğer ikilik veya dörtlük notanın çizgisi üzerine bir kısa eğri çizgi çekilirse, nota, sekizliklere parçalanıp icrâ edilecek demektir; iki çizgi çekilmişse, 16'lara parçalanıp icrâ olunur. Eğer çizgi çekilen notanın üzerine yanyana üç küçük nokta konulmuşsa, nota "triolet" gibi okunacak demektir. Bazan çizgiyle birleştirilmiş 8'lik veya daha küçük kıymette notalar grubunun yanına, iki tarafında birer nokta bulunan küçük iki eğri çizgi (%) çekilir ki, bunun mânâsı, o nota grubu iki defa tekrâr edilecek demektir. Eğer 2'lik gibi çizgi ile birleştirilmeyen iki nota birleştirilmişse, bunun mânâsı, o iki notanın 8'liklere ayrılarak bir kaç defa tekrar edileceğidir; çizgi iki tane olursa, notalar 16'lıklara ayrılarak, birleşik ve mükerrer 16'lıklar gibi icrâ edilir. Bazan birden fazla 2'lik veya 4'lük nota — çoksesli notalarda olduğu gibi — altalta yazılarak yanlarına bir çizgi çekilir; bu, o notaların 16'lıklara ayrılarak tekrar edileceğini gösterir. Tafsilât için bk. TREMOLO.

Musikinin ruhunu ve yürüyüşüne temin ve tesis eden işaretler, kelimeler, kısaltmalar vs. için bk. NÜANS İŞARETLERİ ve TEMPO. Aralıklar, değiştirme işaretleri, donanımlar, makamların teşekkülü ve dizilerin hususiyetleri için bk. DEĞİŞTİRME İŞARETLERİ, DONANIM, MAKAM, MAJÖR ve MİNÖR MAKAMLAR, DİZİ, BASİT MAKAM ve bu maddelerde işaret edilen maddeler. Usullerin yazılması için bk. BATI MUSİKİSİ'nde DÜZÜM ve USUL, DÜZÜM, USUL vs.

Çok sesli musikinin nota yazısı için bk. ORKESTRA, ORKESTRASYON ve PARTITION.

Notanın ilk usûlünün sükût ile başlayıp, parça sonunda bu sükûtun kıymeti kadar fazlalık olmasına "anakruz" (b. bk.) (anacrouse) denilir; bu hâlde sükût, çok defa yazılmaz (Yun. anakrusis'ten Fr. anacrouse, İng. anacrusis, Alm. Anakrusus, Auftakt, İt. anacruse, İsp., Port. anacrusis). — Senkop için bk. BAYIM (Fr. syncope, İng. syncopation, Alm. Syncope, İt., İsp., Port sincopa). — Bir parçanın son notasına "finalis = son nota" denilir. — Ses sıralamaları için bk. DİZİ, MERDİVEN, SEKİZLİ vs.

Bir notanın üzerine nokta konulup, bu nokta küçücük bir kavis içine alınırsa, o nota, usûlün bozulduğuna bakılmaksızın kıymetinin bir kaç misline kadar uzatılabilir. Bu hal, bedîî maksatlarla kullanılabilir. Lüzumsuz yere istimali çirkin olur. Buna Fr. point d'orgue denilir ("puan dorg", İng. organ point, Alm. Orgelpunkt, İt. punto d'organo, İsp. calderon, Port. caldeirao). Eğer nokta, küçük kavis içine değil de, taban çizgisi olmıyan küçük bir üçgen içine alınmışsa (bunu Vincent d'Indy icâd etmiştir), point d'orgue'dakinden daha kısa bir uzatma yapılır ve buna Fr. "couronne" (kron) denilir (İng. hold, Alm. Krone, İt. corona, İsp. sorona, Port. coroa, Or., Türk. tâc). Eğer point d'orgue bir sükût üzerindeyse, vazifesi değişmeksizin, "point de repos" (Fr., "puan dö rö po" ok., "istirahat noktası, dinlenme noktası", İng. point of repose) denilir.

Parçanın bittiği, sonuna "fine = son" yazılmasından anlaşılır (Fr. fin, İng. end, the end, close, Alm. Ende, Schluss, İt. fine, İsp. fin, finimiento, Port. fim).

Notaların başları üzerine veya altına konulan yalnız noktalar, notaların kesik kesik ve diğerlerinden daha hafif ve gösterişsiz icrâ edileceğini anlatır. Bk. STACCATO ("stakkaato" ok.) (İt. staccato, Fr. détaché, İng. detached, Alm. abgestossen, İsp. destacado, maamâfih İtalyanca'sı beynelmilel-dir).

Nota başının altına veya üzerine uzunca bir vurgu işareti (Λ) konulursa, o nota, kuvvetli ve vurgulu icrâ edilir. Eğer nota başının altına veya üzerine bir çizgi (—) çekilirse, diğerlerinden biraz daha belirtilerek icrâ edilecek demektir. — Bir tek notanın altına cresc. veya descresc. işaretinin konulması, o notanın imtidâdınca cresc. veya descresc. yapılacağını gösterir (bk. NÜANS İŞARETLERİ). — Notayı muhtelif şekillerde tâdîl ile icrâ ettiren trille, mordant vs. gibi işaretler için bk. SÜS İŞARETLERİ.

Piyano, org, armonyum gibi tuşlu sazlar için, başlıca şu işaretleri zikretmek lâzımdır: "1" birinci parmak ile, "2" ikinci ile, "3" üçüncü ile, "4" dördüncü ile, "5" beşinci ile demektir (yalnız İng.'de birinci (baş) parmak için küçük bir artı işareti (+) kullanılır ve diğer parmaklar "2, 3, 4, 5" rakamları ile gösterilir).

Yaylı sazlar için başlıca şu işaretler vardır: "1" birinci parmak (şehadet) ile, "2" ikinci (orta) ile, "3" üçüncü (yüzük) ile, "4" dördüncü (serçe) ile. — "V" işareti "yayı itiniz" demektir. "Yayı çekiniz" işareti ise, iki ucu aşağıya doğru veya yukarıya doğru kıvrık bir ufkî çizgiden ibarettir. — "G. B." tam yay ile (Fr. tout l'archet, İng. whole bow, Alm. Ganzer - Bogen, breit gestrichen, İt. tutto arco, İsp. arco ileno); "Fr." yayın topuğu ile (Fr. talon de l'archet, İng. nut frog, Alm. Frosch, İt. taco, İsp. talon, Port. talao); "M." yayın ortası ile (Fr. la pointe de l'archet, İng. the point of the bow, Alm. Mitte des Bogens, Spitze des Bogens, İt. punta d'arco, İsp. punta del arco).

Parçanın sonuna "Da capo" veya kısaca "D. C." yazılırsa, parçanın başına tekrar dönüleceği anlaşılır (İt. da capo, Fr. au commencement, İng. from the beginning, Alm. von Anfang, İsp. al principio, fakat daima İt.'sı kullanılır).

Güfteli eserlerde bazı nota aralarına konulan üstten virgül ('), orada nefes alınabileceğini gösterir .

Şu al segno işareti (%), aynı işaretin evvelce bulunduğu yere gidilip orasının tekrar edileceğini gösterir. Ekseriya nakarat, mülâzime vs. gibi bir parçada, müteaddid defa tekrar edilen kısımlar, ilk icrâ edilecekleri zaman yazılırlar; sonrakilerde, yukarıda gösterilen al segno ile, aynı yere gönderilirler. Fakat işaretin hükmünün bittiğini göstermek üzere, tekrar edilecek yerin sonuna "fine" veya "da capo al fine" yazılır (İt. al segno, F. au signe, İng. tothe sign, to the mark, Alm. vom Zeichen, İsp. al signo, Türk. "işaret'e, bu işarete", fakat hemen daima İt.'sı kullanılır).

"Dolap" şudur: Bazı nota grupları, düz ve yanları aşağıya doğru uzatılmış çizgilerle üzerlerinden sınırlanır; bu çizgiler, yanyana iki tane olur ve birincisinin içine "1", ikincisine ise "2" yazılır. Bu, eserin o kısmında bir tekrarın bulunduğunu gösterir. Kısmen ilk defa icrâ olunurken, "1" yazılı çizginin sonuna kadar gidildikten sonra, geriye dönülür; bu seferki icrâda, "1" yazılı kısım atlanıp, "2" yazılı kısım icrâ edilerek parça bitirilir.

Bir de, üç çeşit daha mühim tekrar işareti vardır (Fr. reprise, İng. repeat, Alm. Wiederholung, İt. ripresa, İsp. repetition de un motivo). Birinci çeşit, porteyi yukarıdan aşağıya kat'eden kalın bir çizgiden sonra bir ince çizgi ve porteṉin üçüncü çizgisinin iki tarafında bulunan üstüste iki noktadan ibarettir; mânâsı "kendisine dönülecek" demektir. İkinci çeşit bunun tersidir; yani ince çizgi ile iki nokta, kalın çizgiden evveldir; bu da "kendisinden dönülecek" demektir. Üçüncü çeşit, kalın çizginin her iki tarafında da birer ince çizgi ile birer üstüste konulmuş iki noktadan ibarettir; mânâsı "her iki tarafa dönülecek"tir. Bu işaretler arasına alınan parçalar, tekrar edilir ve bu şekilde, notanın mükerreren yazılmaması temin edilmiş olur.

Başka nota yazısını alâkadâr eden işaretler, kısaltmalar, kaideler vs. den mühim olanlar ve çok kullanılanlar, muhtelif maddelerde gösterilmiştir. Nota yazısını iyi bilmek, musikinin alfabesine vâkıf olmak demektir.

Bibliyografya. Öztuna, *Türk Musikisi Ans.* Aynı yazar, *Meydan L.*, IX, 412; René Alix, *Grammaire Musicale*, Paris, 1953; Sürelsan, *Dinî Musiki*, 31 - 40; Cemil Bey, *Rehber-i Musiki*, 1 v. dd.; Armand Machabey, *La Notation Musicale*, Paris, 1952; *Encyclopédie de la Musique*, 2. kısım, I, 464 - 504; J. Wolf, *Handbuch der Notationkunde*, 2 c., 1919; Francis Galpin, *The Music of Sumerians*, 1937; J. Wolf, *Geschichte der Mensural Notation*, 1904; Apel, *The Notation (900 - 1600)*, 1949; P. Thibaut, *La Notation Musicale*, 1912; Carsten Hoeg, *La Notation Ekphonétique*, 1935; Reinach, *La Musique Grecque*, 1926; Vincent, *Manuscrits Grecs Relatifs à la Musique*, 1847; J. Wolf, *Musicalische Schrifttafeln*, 1922; aynı yazar, *Die Tonschriften*, 1924. (Y. Ö.)

NOTA'ya KARŞI DÖRT NOTA (Fr. Quatre notes contre une), bire karşı dört nota kullanılarak yapılan iki kısımlı contrepoint ki, şu noktalara dikkat edilir:

a) Birinci ölçüde bir dörtlük sükût işareti ile 3 tane birer dörtlük nota bulunur. Bunların ilki ya birli, ya beşli, veya sekizli olmalıdır.

b) Son ölçü ancak sekizli veya birli olur.

c) Lâhnî olarak küçük altılı aralığı, aynı ölçüde ve aynı uygunun devâmı müddetince olmak şartıyle kullanılabilir.

d) Her ölçünün ilk notası derli olmalıdır. Öteki notalar derli de olabilirler, geçiş notası veya oya hâlinde dersiz de olabilirler.

e) Gerçek notaların arasında düz hareketle çifte sekizli veya çifte beşli, 4 tane dörtlük nota ile ayrılmış olmadıkça caiz değildir. Ters hareketle çifte sekizli veya çifte beşliden ikisinin bir tek dörtlük nota ile ayrılmış bulunması kâfi gelir. Ancak ikinci sekizli veya beşlinin ilk zamana tesadüf etmemesi, şarttır. Çifte beşliler eğer iki yabancı nota arasında, yahut birincisi gerçek, ikincisi yabancı nota olan iki nota arasında bulunur ve bir, iki, üç tane dörtlük nota ile ayrılmış olursa câizdir. — Eğer birincisi yabancı, ikincisi gerçek olan iki nota arasında çifte beşli hâsıl oluyorsa, yabancı nota'nın, geçit notası veya oya olması hâlinde, bu türlü çifte beşliler de câizdir. — Herhalde, ikinci beşli, ölçünün ilk zamanına tesadüf etmemelidir. Bir de, beşlilerin ikisi birden ölçülerin ikinci yarısına gelmemelidir. — Beşlilerden biri eksik beşli olursa, aralarında ya bir, ya iki, veya üç tane dörtlük nota bulunmak şartıyle câizdir. Fakat gene ikinci beşli, ölçünün ilk zamanına gelmemelidir.

f) Şayet 4 tane dörtlük nota bir uyguyu değil de iki uyguyu gösteriyorsa bu uygular, ikişer notayı ihtivâ etmelidir. Yalnız son ölçüde, bir tek nota bulunmak icab eder.

g) Birli, ölçünün ilk notasında olmamak şartıyle tecvîz edilir; lâkin birliye yarım sesle gidilmemelidir. Birliden yarım ses ile ayrılmak câizdir.

h) Hiç bir zaman, birli ile oya yapılmamalıdır.

i) Bâzı tarzlar, ancak ölçü zamanlarının zayıf kısımlarında olmak şartıyle câizdir. Çünkü yine aynı notaya döndüğü için, ikinci çevirme hissini vermez (meselâ: birinci ölçüde dörtlük hüseynî - aşîrân'a karşı hepsi birlik kaba çârgâh, kaba rast, kaba çârgâh, kaba bûselik; ikinci ölçüde dörtlük acem - aşîrân'a karşı hepsi birlik kaba dügâh, kaba rast, kaba dügâh, kaba acem - aşîrân).

j) Geçit notasına, veya üstten oyaya değiştirme işareti konulursa, bir geçki yapılmış olur. Fakat alttan oya geçkiyi icab ettirmez. (Y. Ö.)

NOTA'ya KARŞI İKİ NOTA (Fr. Deux notes contre une), bire karşı iki nota kullanılarak yapılan iki kısımlı contrepoint ki, yapılırken şu hususlara dikkat edilir:

a) İlk ölçü, ya birli, ya beşli, veya sekizli aralığı ile başlamalı ve bir (ikilik sükût) ile (ikilik nota)'yı muhtevî olmalıdır.

b) Son ölçü, ya sekizli, veya birli olacaktır. Verilen lâhin bas'da bulunduğu zaman, bütün bitişlerin biribirine benzememesi için, istisnaî bir şekilde bayım kullanılabilir.

c) Kuvvetli zamanda, daima derli bir nota bulunmalıdır. Zayıf zaman, ya derli veya geçit notası ile dersiz olabilir.

d) Gerçek notaların arasındaki çifte beşliler veya çifte sekizliler, biribirlerinden en az (ikilik nota) ile ayrılmış bulunmalıdır.

e) Eğer iki tane beşliden biri zayıf zamanda ve çeşit notası mahiyetinde ise, yahut beşlilerin her ikisi de geçit notalarından ibaretse, veya ikisinden birisi eksik beşli ise, yahut da ters zaman üzerinde hâsıl oluyorsa, ikisi arasında tek bir (ikilik nota) nın bulunması kâfidir.

f) Majör makamlarda, dördüncü derecenin üçüncüye yürümesinden doğan "aykırı üçüz", yasaktır. Fakat minör makamlarda, aykırı üçüzün bazı şekilleri caizdir.

g) Zayıf zamanda, birliye izin vardır.

h) Bir'e bir contrepoint'daki (b. bk.) diğer kaideler, Bir'e iki contrepoint'da da cârîdir. (Y. Ö.)

NOTA'ya KARŞI NOTA (Fr. note contre note), bir'e bir, yani bir notaya karşı bir nota kullanılarak yapılan İki Kısımlı Contrepoint çeşidi. Yapılırken şu hususlara dikkat edilir:

a) Birinci ölçü daima tam derli hâlinde olmalıdır.

b) Son ölçü ya sekizli yahut birli olmalıdır.

c) İki kısımlı contrepoint'da beşli veya sekizli aralıklarını sık sık kullanmak, polifoniyi zayıflatır.

d) Biribiri ardınca 3 taneden fazla üçlü, yahut 3 taneden ziyâde altılı yapılmamalıdır.

e) Birli, yalnız ilk ve son ölçüde caizdir.

f) İki kısımlı contrepoint'da, yalnız üçlü, beşli, altılı, sekizli aralıkları kullanılır. Dersiz aralıklar kullanılmaz (halbûki 3, 4, 5, 6, 7, 8 kısımlı contrepoint'larda başka kaideler vardır).

g) Verilen lâhne, "cantus firmus" denilir. Bu lâhnin son iki ölçüsü, ekseriya ikinci ve birinci derecelerdir. Eğer "cantus firmus" altta ise, sondan evvelki ölçü büyük altılı

olur. Eğer verilen lâhin üstte ise, sondan evvelki ölçü küçük üçlü olmalıdır. Mamâfih, bütün bitişlerin biribirine benzememesi için, sondan evvelki ölçüde beşli de kullanılabilir.

h) Aynı nota, biribiri ardınca iki kereden fazla işittirilmemelidir.

İng. note against note, Alm. Note gegen Note, İt., İsp., Port. nota contra nota. (Y. Ö.)

NOTER (Fr. Notaire; Lat. notarius = not tutan, yani çabuk yazan, stenograf), devlet tarafından görevlendirilmiş ve halkın emniyetinden faydalanan bir hukukçu. Şahısların resmîleştirmek istedikleri akit ve mukaveleleri kaleme almak ve saklamakla görevlidir.

Tarih: Romalılarda *notarius* özel bir yazıcı idi, ama sonraları resmî bir görevli hâline gelmiştir. Orta Çağda, XII. yüzyıldan beri, evrakı daha büyük güvenirlikten faydalanan resmî bir görevli olmuştur. N.'ler Meroving'lerin sarayında evrak görevlisi olarak çalışırlardı. Çok geçmeden N.'lerin işi nezaret altına alınmış ve birleştirilmiştir.

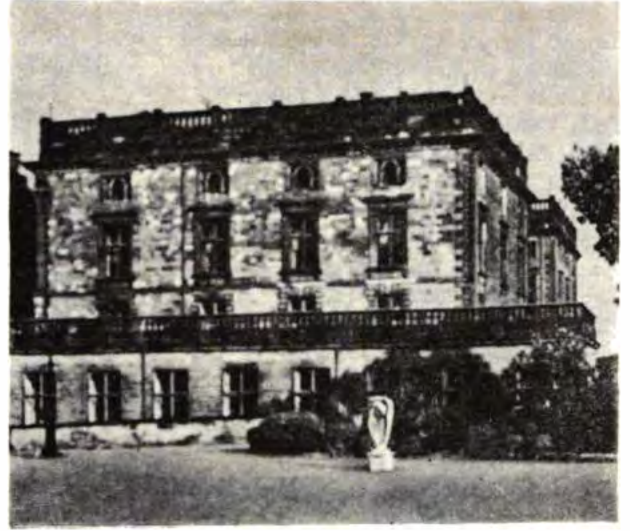
Ülkemizde N., N. Kanunu ve başka kanunlarda gösterilen işleri, muayyen ücretleri karşılığında görmekle görevli, Adalet Bakanlığınca tayin edilen ve özel bir statüye tâbî olan memurdur. Ehliyet tâyin usulleri, görevi ve sorumlulukları "N. Kanunu" ile düzenlenmiştir. Eski kanunlar aynı anlamda kâtibi adl, mukavelât muharriri terimlerini de kullanmıştır. (V. Örs)

NOTRE - DAME DE PARIS [*notr dam di pari*], Paris'te, Seine nehri üzerinde Île de la Cité diye anılan adada bir katedral. İnşasına 1163 yılında başlandı. Cephe ve kuleler XIII. yüzyılın ilk yarısı içinde bitirildi. Daha sonra yapılan yeni ilâvelerle inşaat XIV. yüzyılın ilk yıllarında tamamlandı. N.'nin uzunluğu 130 m, genişliği, en geniş yerinde 105 m'dir. Kubbenin yüksekliği 35 m, kulelerin yüksekliği 69 m'dir. N., Gotik üslûbla yapılan ilk büyük katedraldir. Kuruluşundan bu yana, N., çeşitli tarihî olaylara sahne olmuştur. I. Napoléon 1804'te burada taç giymiş, İskoçya kraliçesi Mary Stuart, Fransa kralı II. François ile burada evlenmiştir. Devlet başkanlarının cenaze törenleri de burada yapılır.

NOTRE - DAME DE PARIS : Batı Cephesi

NOTTINGHAM [*notingım*], İngiltere'de bir şehir. İngiltere'nin doğusundaki N. kontluğunun merkezi. Nüfusu 303 100 (1969)'dür. N. İngiltere'nin büyük kömür havzasının güney kıyısında, Orta İngiltere'nin endüstri bölgesi ile bunun doğusunda bulunan ve daha çok tarımsal karakter taşıyan bir ovada uzanır. Eski şehir (burada en çok XIX ile XX. yüzyıllardan kalma yapılar bulunur) ticaret merkezi olup Trent ırmağının ovaya indiği noktaya yakındır. Bir yandan Londra - Leeds otomobil yolu ve başka şehirlerarası yollar, öbür yandan da demiryolu üzerinde bulunması, tabiî ve ekonomik bir köprü olması, N.'in büyük bir merkez olarak rol oynamasına imkân sağlamıştır. N. kömür havzası ve bölgesindedir.

NOTTINGHAM : Saray

Bölgenin başlıca altı şehri vardır. Bunların her biri 20 000 - 60 000 nüfuslu olup kömür havzasının nüfusu aş. yu. 500 000'dir.

Eskiden N. dantelası ile ün kazanmıştır. Şimdi bu endüstrisi nisbeten genişlemiş ve makine, taşıt, çorap, tekstil, giyim eşyası, kimya maddeleri, ecza, yiyecek maddeleri, çikolata ve şekerleme endüstrileri başlıca endüstrileri durumuna gelmiştir.

N.'da East Midlands bölgesinin planlama bürosu, kitaplıklar, iki tiyatro, müzeler, üniversite ve yüksek teknik okullar vardır. (V. Örs)

NOTTINGHAM, Daniel Finch (1647 - 1730), ikinci N. kontu; birinci kont Heneage Finch'in oğlu. 1679'da Linchfield milletvekili olarak Parlamentoya girmiş, First Lord ofthe admiralty (bahriye nâzırı) (1681 - 1684) olmuş ve 1682'de, babası ölünce, N. Kontu olmuştur. Privy councillor (özel müşavir) olarak 1685'te II. James'in kral ilânı emrini imzalamış, ama kralın kiliseye karşı güttüğü politikayı benimsemeyerek krala olduklarından daha çok İngiltere kilisesine bağlı olan Toryleri başına geçmiştir. Her şeye rağmen, William Orange'e yönelen İngiltere tahtına çıkma çağrısını imza etmek istememiş ve kral James'in kaçmasından sonra bir niyabet konseyinin kurulmasını teklif etmiştir. Devrim'den sonra Secretary of state (devlet nâzırı) olmuş (1688 - 1693) ve Toleration Act (Müsamaha Kanunu)'in kabûlünde başrolü oynamıştır.

1702 - 1704 yıllarındaki resmî görevi esnasında Fransa'ya karşı harbi pek gevşek bir şekilde idare etmiş olması şikâyetiyle devlet hizmetinden uzaklaştırılmıştır. 1711'de Whig'lere katılmıştır. 1714'te I. George tahta çıkınca başbakan olmuş, ama 1716'da bu görevden uzaklaştırılmıştır.

1729'da Winchilsea Kontluğunu miras olarak almış ve bu unvânını N. kontluğu ile birleştirmiştir. (V. Örs)

NOVA (yeni anlamında Latince kelime), kısa bir süre için, parlaklığında çok büyük bir artma görülen yıldız. Bir N. patlayışında meydana gelen parlaklık normal parlaklığın yüz katından bir milyon katına kadar değişir. Âzamî parlaklıktan sonra, normal hâle dönülmesi tedricen ve düzensiz bir şekilde olur. Parlaklığın artması daha önceden kestirilemez; birden başlar ve bir gün ilâ bir hafta sürer. Parlaklığın azalarak tekrar eski hâline dönmesi ise 7 - 10 yılı bulur.

En parlak N.'lardan bazıları N. Persei (1901), N. Aquilae (1918, hemen hemen Sirius kadar parlak) ve N. Puppis'tir (1942). Bu N.'lardan kalan yıldızların etrafındaki gaz bulutları 1970'lerde hâlâ müşahede edilebilmektedir. Bahis konusu gaz bulutlarının genişleme hızı ise saniyede yüzlerce km'yi bulur.

Bir N.'nın âzamî parlaklığı, eğer aradaki mesafe biliniyorsa kesin olarak tesbit edilebilir. Yapılan araştırmalara göre alelâde N.'ların parlaklığı, güneşin parlaklığının 10 000 ilâ 1 000 000 katını bulmaktadır. Gözle görülebilen büyük bir N. patlamasında meydana gelen enerji 10^{45} ergdir ki, bu, güneşin 10 000 yılda yaydığı radyasyona eşittir.

Samanyolu'ndaki ve büyük Andromeda nebulasındaki (Messier 31) N.'lar en çok yıldızların yoğun olduğu bölgede (yaklaşık yılda 20 - 50 kadar) görülmektedir.

Süpernova: Normal N.'lardan çok daha parlak olan N.'lar bu adla anılır. Yapılan müşahedeler sonunda en parlak süpernovanın, en parlak hâlindeki ışık şiddetinin güneşinkinden milyarlarca defa daha parlak olduğu tesbit edilmiştir. Bazı durumlarda bir süpernovanın parlaklığı içinde bulunduğu galaksinin parlaklığından daha parlak olabilmektedir. Meselâ XX. yüzyılda keşfedilen (ağustos 1937) en parlak süpernovanın parlaklığı, içinde bulunduğu, cüce, helezonî galaksinin (IC 4182) parlaklığından yüz defa daha parlaktı. Bir süpernovanın, görülebilir ışık olarak bir yıl içinde yaydığı bütün radyasyon 10^{50} ergdir ki, bu güneşin 1 000 000 000 yılda yaydığı enerjiye eşittir.

Süpernovaların parlaklığı, genellikle birkaç gün içinde âzamî derecesine ulaşır, ve birkaç hafta bu durumda kalır. Parlaklığın azalması çok yavaş olur ve yıllar sürer. Âzamî ve asgarî derecelerdeki parlaklık farkı N.'larınkine göre daha fazladır. Bunların bazılarının yaydığı gazların hızı saatte 5 000 - 7 000 km'yi, daha büyük süpernovalardan yayılan gazların hızı ise saniyede 14 000 km'yi bulur.

1885 yılından bu yana ekstragalaktik (samanyolu dışı) nebulalarda 230 süpernova kendi Samanyolu'muzdan ise son 1 000 yıl içinde beş süpernova müşahede edilmiştir: 1 006, 1 054, 1 572 (Tyoho N.'sı), 1 604 (Kepler yıldızı) ve 1843 (Eta Carinae). Bu süpernovalar görülebilir kalıntılar bırakmışlardır, bunların bazısı radyo dalgaları, X ışınları, hattâ kozmik ışınlar yaymaktadır. 1572 ve 1604'lerde müşahede edilenler tarihte süpernova olarak tesbit edilen ilk N.'lardır. XX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan radyo araştırmaları Samanyolu sisteminde, düzinelerce muhtemel süpernova kalıntısını meydana çıkarmıştır.

Hiçbir süpernova'nın başlayışı henüz görülebilmiş değildir. Kararsız ve çöken bir gaz ve toz bulutunun süpernovaya yol açması mümkündür. Çok muhtemel sebeplerden biri de alelâde yıldızların veya cüce yahut pigme yıldızların çökerek neutron yıldızlara dönüşmesidir. Bu çeşit yıldızların çapı birkaç kilometreden ibarettir ve yoğunlukları santimetre küb başına 100 000 000 tondur, - ki, bu, atom çekirdeğindeki kitle yoğunluğuna eşittir. Süpernovalar yıldızların galiksilerin, ve genellikle kâinâtın istihâlesi üzerindeki görüşlere katkısı olacak yeni fenormenler getirdikleri için önemlidir. (O. Yüksel)

NOVA SCOTIA [Lat. Yeni İskoçya], Kanada'nın Atlantik kıyısı boyunca uzanan bir eyâlet. Yüzölçümü 55 000 km², nüfusu 769 000 (1969))'dir. Bu nüfusun % 71'i Anglo-Sakson, % 12'si Fransız, % 6'sı Alman asıllı, 4 300'ü yerlidir. Merkezi ve en önemli limanı Halifax'tır.

Bu eyâlet, N. S. adını taşıyan yarımada ile Cap Breton adasından meydana gelir. N. S. yarımadası 27 km eninde bir dil ile New Brunswick'e bağlıdır. Cap Breton adası yarımadaya 1955'te inşa edilmiş bir köprü ile bağlıdır. Güneydoğu kıyı iyi ve kışın buzsuz limanlara sahiptir. N. S.'nın % 80'i ormanlıktır.

Ekonomi: Başlıca rolü kereste oynar. Ziraat her şeyden çok karmaşık çiftlik ekonomisine dayanır ve az gelişmiştir. Toprağın az verimli olması sonucunda sâkinlerin çoğu Orta ve Batı Kanada'ya sığınır. XX. yüzyılın başlangıcından beri işlenen toprakların üçte ikisi terkedilmiştir. Son zamanlarda tavuk çiftlikleri kurulmuştur. Annapolis vâdîsi'nde elma yetiştirilir. Balıkçılık da gelişmiştir. Kömür, alçıtaşı, barit ve tuz elde edilir. Endüstri'nin 931 kurumu ve 33 500 işçisi vardır (1966). Başta Sydney'in demir ve çelik endüstrisi gelir.

NOVA SCOTIA: Sahilde bir kotra

Tarih : N. S., 1604'te Fransızlar'ın iskân ettikleri Akadya'nın bir bölümü idi. 1713'te İngilizler'in eline geçmiştir. Akadyalılar kovulduktan sonra toprak Loyalist (İngilizlere sadık kalan Amerikalılar)'lerce iskân edilmiş (1755 - 1758), bunlara sonradan İskoçya'lılar katılmıştır.

N. S. Kanada Senato'suna 10 üye, Avam Kamarasına da 11 üye gönderir. (V. Örs)

NOVAK, Vjenceslav (Senj 1859 - Zagreb 1905), Hırvat yazarı. Zagreb'de öğretmen okulunda okumuştur. Senj'de ilkokul öğretmenliği yapmıştır. Burs alarak Prag'da musiki öğrenimi görmüştür. Zagreb konservatuvarında öğretmen olarak görev almıştır. Hırvat gerçekçiliğinin mümessili olan N., roman ve kısa hikâyelerinde Hırvatistan'ın deniz kıyısında yaşayan eski asil âilelerin çöküşünü, şehre gelen köylülerin sefaletini, san'atkârların ıztıraplarını ve aydınların yoksul tabakaların hayatını tasvire çalışmıştır. Buna göre eserleri sosyal bir karakter kazanmıştır. Başlıca eserleri : *Pod Nehajem* (Nehaj'ın altında) [1892]; *Posljednji Stipančić* (Son Stipançiç'ler); *Tita Dorčić* (ad). (V. Örs)

NOVAKOVIĆ [*novakovit'*], **Stojan** (Šabac 1842 - Niş 1915), Sırp dilcisi, tarihçisi ve siyaset adamı. Birkaç kere eğitim bakanı ve elçi olarak çalışmış (1895 - 1896); 1909'da başbakan olmuştur.

NOVAKOVIĆ, Stojan

N., Terakki Partisi'nin önderi idi. Birçok ilmî eser yazmıştır. Eski Sırp edebiyatından parçalar, tarihî ve kanûnî anıtlar yayınlamıştır. Türk hâkimiyetine ve Sırpların bağımsızlık savaşlarına dair monografiler yazmıştır. Sırp edebiyatı tarihi ve bibliyografyası üzerinde çalışmış, tarihî ve edebî eserleri ve başka parçalar çevirmiştir.

Başlıca eserleri : *Srbi i Turci XIV i XV veka* (XIV ve XV. yüzyıllarda Sırplar ve Türkler) [1893]; *Tursko carstvo pred srpski ustanak* (Sırp ayaklanmasından önce Türk idaresi) [1906]. (V. Örs)

NOVALIS [kendisinin *Novalis* olarak telâffuz etmiş olması muhtemeldir] (Wiederstedt - Mansfeld 1772 - Weissenfels 1801), **Freiherr (Baron) Friedrich von Hardenberg**'in kalem adı. Jena'da hukuk ve felsefe okumuş ve orada Schiller ile arkadaşlık kurmuştur. Sonra Leipzig'te okumuş ve Friedrich Schlegel ile yakından tanışmıştır. Wittenberg'te 1794 - 1796 yıllarında idare görevlisi olarak çalışmış ve Jena'nın İlk Romantikler birliğini sık sık ziyaret etmiştir. 1795'te 13 yaşında olan Sophie von Kühn ile nişanlanmış, ama bu kız 1797'de ölmüştür. 1796'da N. Weissenfels tuzlasında görev almış, 1797 - 1799 yıllarında da Freiberg'te madencilik okumuştur. 1798'de Julie von Charpentier ile nişanlanmıştır. 1799'da Weissenfels'te tuzla yargıç yardımcısı olmuştur.

NOVALİS

Eserleri : Genç nişanlısı Sophie von Kühn'ün ölümü N.'e derin bir etki yapmış ve hayatına, düşüncelerine ve şiirlerine yeni bir şekil vermiştir. 1797'de yazdığı altı *Hymnen an die Nacht* (Gece ilâhîler) kafiyeli şiirlerin de karıştığı âhenkli nesirde ve musikiyi andıran çok zarif bir dille ölümü ve geceyi över. Ölüm, N. için daha yüksek, Tanrı'ya daha sıkı bağlı bir hayata giriş olarak görünür, gece ise onun şiirlerinde hayallerin, önceden malûm olmaların ve ilâhî sevgi ile mistik birleşmenin sonsuz ülkesidir.

Die Lehrlinge zu Sais (Sais'teki çıraklar) bitirilmemiş bir roman parçasıdır. Bunun ortasında Hyazinth (Sünbül) ve Rosenblüt (Gül) masalı bulunur. Burada N. şu inancını anlatır: İnsan rûhunun kendisine önceden malûm olma kuvveti ve iman etme kudreti rûha canlı bir muammâ açıklar. Şâir rûhlarla dolu, canlı Kâinat'ın derinliğini insanlara masallarla, kehanetlerle açıklamak görevini üzerine almıştır.

Tabiata, rûha, dine ve her şeyden çok şâirin görevine dair en derin fikirlerini N. "Mavi Çiçek" başlıklı senbolik şiirde ifade etmiştir. Bu şiir *Heinrich von Ofterdingen* (ad) (1798 - 1801) başlıklı romanda yer almıştır. Yazarın bitiremediği bu romanı, Goethe'nin *Wilhelm Meister* (ad)'ıne karşılık olarak yazılmıştır. N. *Wilhelm Meister*'i önceleri çok beğenmiş, ama sonradan "orta sınıf" rûhunu taşıdığı için benimsemeyerek, yerine kendi romanını koymak istemiştir. Bu roman Orta Çağ başlarında cereyan eder ve bir genç şâirin rûhî gelişmesini tasvîr eder. Bu şâir, Tabiat, Tarih ve Sevgi ile karşılaşarak asıl yolunu bulur.

Hristiyanlığa sıkı sıkıya bağlı olan N., bu yoldaki duygularını büyük bir sadelikle *Geistliche Lieder* (Rûhânî şarkılar) başlıklı şiirlerde ifade etmiştir. Bunların bazıları kiliselerde kullanılan ilâhîlere katılmıştır.

Die Christenheit oder Europa (Hıristiyanlık veya Avrupa) [1799] başlıklı kalem tecrübesinde N., Orta Çağ'ın imanla dolu ve birlik hâlindeki kilisesini bir örnek olarak Reformasyon'dan doğan, rasyonalist ve ikiye bölünmüş Batı dünyasının karşısına kor.

N.'in "sihirli idealismi" (Magischer Idealismus) özel olarak din, şiir, tabiat bilgisi ve devlet bilgisi hakkında açıkladığı fikirlerde bulunur. Bunları hâtıra ve inceleme defterlerine yazmıştır. Ölümünden önce ancak bazı parçalar *Blütenstaub* (Polen) başlığı altında Fr. Schlegel'in "Athenaum"unda çıkmıştır (1798). N. rûhunda ancak çocuklarda görülen dinî imanı en derin felsefî spekülasyonlarla birleştirmiştir. İlk Romantikler arasında en büyüğü odur. Onun rûhunda ansiklopedik bilgi, şiir, felsefe ve tabiat bilgisi, Dünya ve Hayatı romantik - mitik bir şekilde yorumlamak için toplanmıştır. (V. Örs)

NOVARA (coğ.), 1. Kuzey İtalya'da, Piemonte bölgesinde bir il. Yüzölçümü 3 594 km². Nüfusu 489 800 (1968)'dür.

2. Aynı adlı ilin merkezi. Kent Agogna ve Terdoppio ırmakları arasında olup deniz seviyesinden yüksekliği 148 m'dir. Nüfusu 100 000 (1970)'dir. Bir Katolik piskoposluktur.

NOVARA : Aziz Graudenzio Kilisesi

De Agostini kartografik enstitüsü buradadır. Önemli bir kavşak noktası ve İtalya'nın pirinç kültürü ve pazarının merkezidir. Şehir, pamuk ve örgü endüstrisine sahip olup, büyük basımevleri, makine fabrikaları, kimya maddeleri (azotlu gübre, asit nitrik) fabrikaları vardır.

N., bir Kelt yerleşme yerinden hâsıl olmuştur. Orta Çağ'da, Milano dukalığının önem bakımından ikinci kenti idi. Orta Çağ'da yapılan birçok yapıdan ancak pek azı kalmıştır. M. S. IV. yüzyıllara âit bir binadan ancak sekiz köşeli bir vaftiz evi vardır. Bu vaftiz evi X. yüzyılda yeniden yapılmıştır. Eski Roma üslûbundaki kubbeli kilise yıktırılmış ve 1865 - 1869 yıllarında A. Antonelli tarafından yeniden yapılmıştır. Eski Roma üslûbundaki kubbeli kilise yıktırılmış ve 1865 - 1869 yıllarında A. Antonelli tarafından yeniden yapılmıştır. Palazzo del Broletto adını taşıyan saray Orta Çağ'dan kalma ve geniş ölçüde yeniden yapılmış üç binadan ibarettir. Burada Museo Civico (Millî müze) ve Galleria d'Arte Moderna (Modern san'at müzesi) bulunur. Fransa kralı XII. Louis 8 Nisan 1500'de N. civarında Milano dukası Ludovico Sforza'yı yenmiş ve esir almıştır. 6 Haziran 1513'te İsviçreliler Fransızlar'ı mağlûb etmişlerdir. (V. Örs)

NOVARRO, Ramon (asıl adı : Ramon Gil Samaniegos) (doğ. 1899), Meksika asıllı Amerikan sinema oyuncusu. Çok küçük yaşlarda Amerika'ya göçmen olarak gelmiş ve yerleşmiştir. Orijinal ve çekici dans gösterileri ona Hollywood'un kapılarını açmıştır. Özellikle hanımların hoşuna giden, romantik âşık rollerinde oynayarak kısa zamanda üne kavuşmuştur. 1922'de "The Prisoner of Zenda" (Zenda Mahkûmu) adlı filmde rol almış ve 1927'de şöhretinin doruğuna "Ben Hur" filmiyle erişmiştir. Sesli filmlerin yapılması üzerine seyirci gözünde cazibesini hızla kaybetmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha küçük rollerde beyaz perdeye dünmüştür. (F. Ortaç)

NỌVAYA ZEMLẠ (Rusça : Yeni toprak), Kuzey Buz Denizi'nde, Sovyetler'e âit bir takım ada. Barentz denizi ile Karadenizi arasında bulunur. Yüzölçümü: 82 600 km²'dir. İki büyük ve birkaç küçük adadan ibarettir. Başlıca iki adanın eni 40 ile 110 km arasında değişir. N. Z. Ural dağlarının kutup kısmının devamı olarak güney - batıdan kuzey - doğuya uzanan bir yay şeklinde aş. yu. 1 000 km lik bir mesafe kaplar. Kara boğazı, güneydeki adayı Vaygaç adasından, 2 - 3 km enindeki Matoçkin boğazı da güney adasını kuzey adasından ayırır.

N. Z., Paleozoik bir dağlık bölge teşkil eder. Kuvarsit, kaygantaş, kalker, kumtaşı ve ateşimsi taşlardan yapılmıştır. Güney adanın en yüksek zirvesi 1 292 m, Kuzey adasınınki de 1 547 m ye yükselir. Güney adası kısmen düz, kısmen de dalgalanan bir ovayı teşkil eder. Ortasında buzul vâdîler ve derin fyordlar bulunur. Kuzey adası, kıyılar dışında, 400 - 450 m kalınlığında bir buz tabakasıyle kaplıdır. Bu tabaka bütün yüz ölçümünün aş. yu. dörtte birini kaplar. Buz devrinden sonra yer alan yükselme Güney adasında 250 m yi, Kuzey adasında da 540 m yi bulmuş ve hâlâ yılda aş. yu. 10 cm olarak devam eder. N. Z.'da sert bir kutup iklimi hüküm sürer. Ocak ortalaması 22 santigrad (Kuzey adası) ve 16 (Güney adası) temmuz ortalaması 2,2 (Kuzey adası) ve 6,4 (Güney adası)'dür. Yağışlar 150 - 250 mm'dir. Hava rutubeti yüksek, sis sık sık görülür. Rüzgârlar fırtına şiddetiyle eser. Güney adasında birçok tundra vejetasyonu türleri görülür. Kuzey adası ise bir buzlu çöldür. Orada liken ve yosunlar hâkimdir. Hayvanlar şunlardır : Leming ren, kutup tilkisi, beyaz ayı, fok ve birçok kuş türleri. Kuzey adası ise bir buzlu çöldür. Liken ve yosunlar hâkimdir. Ada sâkinleri az sayıda olup Nenzler ve Ruslardan ibarettir. Bunlar Güney adasında balıkçılık ve kürklü hayvan avcılığı ile geçinirler. Adalarda bir kaç meteorolojik ve jeofizik istasyon bulunur.

Adaların keşif tarihi bilinmiyor. Bunların Vareglerce bilindiği sanılır. XI. ve XII. yüzyıllarda gemicilerin buraya geldikleri biliniyor. Kuzey - doğu geçitini ararken İngiliz Burrough (1556) ve Holandalı Barents (1594 - 1597) N. Z.'ya uğramışlardır. (V. Örs)

NOVGOROD, Sovyetler Birliği'nde bir şehir. N. idârî bölgesinin merkezi olan N., Volhov nehrinin İlmen gölünden çıktığı yerde, Leningrad'ın güney - doğusundadır. 61 000 nüfuslu bir şehir olan N.'un başlıca endüstrileri giyim eşyası, mobilya ve başka ağaç işleri, balık konserveciliği, nehir teknelerinin kalafatı üzerinedir. Eski bir şehir olan N.'un adı kaynaklarda ilk defa, İskandinavyalı tüccarların Baltık ve Karadeniz arasındaki yolu üzerinde bir mola yeri olması dolayısıyle 862 yılında geçer. İskandinavyalılar tarafından kurulmuş, çok uzun süre bağımsız kalarak çeşitli hücumlara karşı kendisini başarıyle korumuştur. N., XIV. yüzyılın başlarında en parlak devrini yaşadı, nüfusu arttı. N.'un başlıca rakibi Moskova idi. Nitekim bir yüzyıl sonra, Moskof prensi III. İvan, 1475'te burasını ilhak etti. II. Dünya Savaşı'nda büyük zarar görmesine rağmen, N. yeniden yapıldı, san'at hazineleri restore edildi. Şehirdeki en önemli tarihî eser XI. yüzyıldan kalma Sv. Sofiya katedrali ve başpiskoposluk sarayıdır. (O. Yüksel)

NOVIẠL (nov. = yeni, international auxiliari lingue = milletlerarası yardımcı dil), milletlerarası konuşma ve haberleşmede kullanılmak üzere meydana getirilen yapma dillerden birine verilen ad. Bu dil Danimarkalı Otto Jespersen (b. bk.) tarafından meydana getirilmiştir. (H. Eren)

NOVİKOV, Nikolay İvanoviç (Avdot'ino - şimdi Tihvinskoe, Moskova 1744 - Avdot'ino 1818), Rus gazeteci ve yayıncısı. Babası malikâne sahibi idi. 1762 - 1767 yıllarında 67. Muhafız Alayında asker olarak yer almıştır. 1767'de yeni kanunu hazırlayan komisyonda kâtip olarak çalışmış, 1769'da haftalık "Truten" (Yabanarısı) dergisini çıkarmaya başlamışsa da, bu dergi 1770'te yasak edilmiştir. 1770'te günlük "Pustomelya" (Gevezelik) gazetesini, 1772 - 1773'te de «jivopisets» (Ressam) gazetesini çıkarmıştır. 1774'te "Köşelëk" (Torba)'u çıkarmıştır. 1779'da Moskova'da yerleşmiştir. Burada Farmason teşkilâtlarında yayıncı, basımevi müdürü ve kitapçı olarak çalışmıştır. 1792'de İmparatoriçe II. Ekaterina, Farmasonlar'a karşı cephe alınca N. 15 yıl kale tutukluluğu cezasına çarptırılmıştır.

NOVİKOV, Nikolay İvanoviç

1796'da serbest bırakılmış, ancak çekingen bir hayat sürmüştür. N.'un güçlü hiciv yazıları, Rusya'nın kültürel, sosyal ve ahlâkî noksanlarını meydana çıkarmış ve Rus edebiyatında derin bir iz bırakmıştır. N., Rusya'da ilk yazarlar sözlüğünü çıkarmıştır. (V. Örs)

NOVOKUZNETSK (eski adı: Stalinsk), Sovyetler Birliği'nde bir şehir. Orta Sibirya'da Kemerovo idârî bölgesinde bulunan N., 519 000 (1974) nüfuslu bir şehirdir. Kuznetsk havzasının en büyük şehri olan N., Obi nehrinin kollarından Tom ırmağının başlangıç yerinde kurulmuştur. Bu ırmaktaki su ulaştırmasının başlangıç noktasıdır. N., dev bir demir - çelik sanayii merkezidir. Alüminyum ve kimyevî maddeler sanayii çok gelişmiştir. 1617 yılında kurulan N., 1932 - 1961 arasında Stalinsk adını taşımıştır. Şehirde çeşitli öğretim müesseseleri vardır. (O. Yüksel)

NOVOMESKÝ, Laco (doğ. Peşte 1904), Slovak şâiri. Önce öğretmen olarak çalışmış, sonra Praha (Prag)'da "Rude Pravo" gazetesinin redaktörlüğüne getirilmiştir. Propaganda hizmetindeki proleter şiiri hareketinden 1930'da ayrılarak kendini saf lirik şiire vermiştir. Yazıları hayal gücü, orijinal mecazlar, duygu derinliği ve mükemmel dili ile derin bir etki yaparlar. Başlıca eserleri: *Nedela* (Pazar günü) [1927]; *Romboid* [1932]; *Otvorene okná* (Açık pencereler) [1935]; *Svätý za dedinou* (Köy dışındaki aziz) [1939]. 1964'te devlet edebiyat ödülünü kazanmıştır. (V. Örs)

NOVOSİBİRSK, Sovyetler Birliği'nde bir şehir. Güney - batı Sibirya'daki N. idarî bölgesinin merkezi olan N., Obi nehri üzerinde kurulmuştur. 1 243 000 (1974)) nüfuslu bir şehir olan N., Sibirya'nın en büyük, Sovyetler Birliği'nin de en büyük beşinci şehridir. Önemli bir su ulaştırma yolu üzerinde bulunan N., Trans - Sibirya demiryolunun doğu ucunda ve Obi nehrinin Trans - Sibirya demiryoluyle birleştiği yerde kurulmuştur. Şehir bu demiryolu vasıtasıyle doğudaki Kuznetsk havzasına (Kuzbas) bağlıdır. Kuzbas'ın

NOVOSİBİRSK : Opera ve Bale Tiyatrosu

çelik fabrikaları, N.'in kamyon, türbin, hidroelektrik ve termoelektrik enerji malzemesi, tarım ve maden makineleri sanayiini besler. Şehirde ayrıca plastik maddeler, sunî gübre ve kimya maddeleri imal edildiği gibi, dokumacılık da yapılır; besin sanayii de gelişmiştir. Şehirde çeşitli yüksek öğretim müesseseleri, teknik okullar vardır.

N., 1893'te, Trans - Sibirya demiryolunun yapımı sırasında kurulmuştur. O zamanki adı Novonikolaevsk idi. Bulunduğu yer bakımından hızla gelişti; öyle ki, 1926 yılında nüfusu 120 000'i bulmuştu. (O. Yüksel)

NOVOSİLÇEV, Nikolay Nikolaviç (1761 - 1836), Rus siyaset adamı, I. Aleksandr'ın gençlik arkadaşı. 1801'de Aleksandr'ın özel konseyinin üyesi olmuştur.

N. çeşitli reform projeleri üzerinde çalışmış, özel olarak yönetimin yeniden teşkilâtlandırılmasıyle uğraşmıştır. 1815'te imparatorluk komiser'i olarak Polonya'ya gönderilmiş ve orada hürriyet isteyen öğrencilere karşı cephe almıştır. Çarın özel konseyinde eski arkadaşlarının biri olan Adam Czartoryski'ye karşı çıkmış ve 1831'de Polonya'dan kovulmuştur. (V. Örs)

NOVOTNÝ [*novotni*], **Antonín** (doğ. Praha yakınında Letnany 1904), Çekoslovak komünist lideri. II. Dünya Savaşı'ndan önce Komünist Partisinin mahallî sekreterliklerinde çalıştı. 1935'te VII. Komintern'e delege oldu. 1941'de Gestapo tarafından tevkif edildi ve savaşın sonuna kadar bir Nazi temerküz kampında kaldı. 1946'da Çekoslovakya Komünist Partisi merkez komitesine seçildi; 1951'de bu komitenin sekreteri oldu ve partinin en yüksek organı olan siyasî sekreterlikte üyelik aldı. 1953'te Başkan Klement Gottwald'ın ölümü üzerine parti birinci sekreteri oldu. 1957'de ve 1964'te cumhurbaşkanlığına seçildi, 1968'de görevinden uzaklaştırıldı, aynı yıl Komünist Partisi merkez komitesi üyeliğinden de çıkarıldı.

NÖROFİBROMATOZ (Fr. Neurofibromatose, Yun. neurofibromatosis = sinirle ilgili fibrom urları hastalığı), Karakteristikleri şunlar olan bir âilevi durum: sinir sisteminden, kaslara da kemiklerde ve deride gelişme değişmeleri; satıhta birçok saplı yumuşak urların meydana gelmesi (bunlara nörofibroma adı verilir). Bu urlar bütün bedene dağılmış olup, bunlarda birlikte pigmantasyon sahaları da görülür. Bu hastalığa multiple (katmerli) neuroma, neuromatosis veya Reclinghausen's diasease adları da verilir.

NÖROFİZYOLOJİ (Yun. Neerophysiologia = sinir fizyolojisi), fizyoloji ve nöroloji'nin sinir sisteminin faaliyetini ve fonksiyonlarını araştıran kesimine verilen ad.

Yüz yıldan daha uzun bir zamandan beri periferik sinirler titizlikle incelenmiştir. Beyin ve omurilik ise aş. yu. 50 yıldan beri incelemektedir. Her iki alanda da elektrofizyoloji metfollar ve kompüter'ler büyük rol oynamış ve gelişmesi son derece hızlandırmıştır. Tecrübî N. her şeyden daha çok hayvanlar üzerinde yapılan deneylerden yararlanır. Klinik N. her şeyden daha çok elektrofizyolojik metodlar kullanır. Bunlar üç çeşittir: Elektroensefalografi, beyinde yer alan elektrik faaliyeti kollar; Elektromiyografi, kas faaliyetlerinin meydana getirdikleri elektrik akımlarını inceler; Elektronistağmografi, göz hareketlerini tespit eder. N. bu metodları kullanarak, özel olarak beyin hastalıkları ve epilepsi (sara) lerde bir klinik, nörolojik teşhise ulaşır. Ama bu metodlar klinik araştırmayı tamamlayabilirse de, onun yerine geçmez.

NÖROLOJİ (Fr. Neurologie; Yun. neurologia=sinir bilgisi), eskiden anatomi ve fizyolojinin sinirlerle uğraşan kesimine verilen bir ad. Bugün sinir hastalıklarıyle ilgili araştırmaların sonuçlarını toplayan bilgiye bu ad verilir.

NÖRON (Yun. *neuron* = kiriş, sinir), insan ve hayvanın sinir sisteminin bir sinir hücresi ile bunun uzantılarından mürekkep hücre birimi. Bu uzantılar dendritler ile nevrislerdir. Almanca Nikroblcitung adını taşıyan ve elektrik akımına dayanan usul ve ferdî N.'ların faaliyetini incelemek mümkün olmuştur. O zamandan beri N. teorisi nöroloji ve nörofizyolojide atom teorisinin kimyada sahip olduğu öneme benzer bir önem kazanmıştır. Bu teoriye göre N. bir anatomik jenetik fonksiyonel ve beslenme birim teşkil etmektedir. Her bir N. öbür N.'lardan dar aralıklarla ayrılmıştır. Elektrik potansiyelleri bu fonksiyona uygulanmıştır ve Sinops (Alm. Synopsen) adını taşıyan zar kesimleri yolu ile yayılır. N.'ların her birinin birçok (100 ile 1 000 arası) sinopsu olduğuna göre N., çoğu zaman başka başka yerlerde aynı zamanda potansiyeller elde eder. Bu potansiyellerin zamanda ve mekânda toplanması N. zarının bünyesine ve özelliklerine bağlı bir fonksiyondur. Tam anlamda intefratif (birleştirici) bir faaliyettir. Eğer zar potansiyeli, N.'un etkinliğe gitme eşiğine erişse, bir impuls (atılma, hamle) hâsıl olur ve nevritler yolu ile başka N.'ları etkiler. Böylece N.'larda olağanüstü karmaşık bir karşılıklı etkileme meydana gelir.

İki çeşit N. vardır: kısa uzantılı N.'lar ve uzun uzantılılar. İkinci kategori, beyin, omurilik ve periferik sinir yollarını teşkil eder. Omurilikte bulunup uzun nevritleri kaslara kadar uzanan N.'lara Notor N. adı da verilir. Duygu N.'larının tek kutuplu sinir hücreleri omurilik gangliyolarında yatar ve iki çok uzun uzantıya sahiptir. Beyin ve omurilikteki N.'ların en çoğu kısa uzantılara sahiptir; bu uzantılar başka N.'lara kadar uzanır. Asabî tahrik (excitation) olaylarının düzenlenmesi ve kordinasyonunda bir rol oynarlar.

N. teorisi XIX. yüzyılın sonlarında geliştirilmiştir. Bir zaman ona nürofibril teorisi rekabet etmiştir. Bu teorinin dayandığı şu idi: N.'larda görülen çok ince nürofibriller kesintisiz bir ağ teşkil eder (Retikularizm). Ama bu düşüncenin gerek morfolojik gerek fizyolojik bakımdan doğru olmadığı ispatlanmıştır.

NÖROPSİKOLOJİ, fizyolojik psikolojinin, psikolojik olayların nörofizyolojik temellerini araştıran bölümü. Sözü geçen psikolojik olaylar davranış (Alm. Verhaltem), görüp geçirme (Alm. Erleben) ve Şuur (Alm. Bewstesein)'dur. Bu araştırmada N.'nin dayandığı incelemeler şunlardır: Beyin yara ve zararlarının rûhî sonuçlarının izlenmesi; beyin fonksiyonlarının ilâç (zehir)'larla, direkt elektrik etkisi veya kimyevî etkiyle tecrübî yoldan etkilenmesi; beyin potansiyellerinin tesbiti. Bunlardan başka şu araştırma imkânlarına da başvurulur: Davranış değişmelerinin öğrenme olaylarının konsantrasyon gayretlerinin, heyecan ve benzer duyguların biyoşimik ve biyoelektrik beyin fonksiyonları üzerindeki etkisi incelenir. Bu alanda hayvanlarla yapılan deneylerin de önemi çok büyüktür.

NÖTRON [Fr. Neutron; Lat. Neutrum = tarafsız], bir elementer parça. Proton'la birlikte atom çekirdeğini oluşturan iki unsur'dan biri N., 11,8 dakikalık bir yarım ömür devresinden sonra parçalanır ve Proton, bir Elektron, bir de kitlesiz e - Antinötrino ($n \rightarrow p + e + \bar{\nu}_e$ oluşur. Bu oluşmada kitle farkı: N., 1,29 MeV/c^2 kere Proton'dan daha ağırdır; elektron ise 0,511 MeV/c^2 dağılma ürünlerinin kinetik enerjisine değişir. N.'un spin'i $\frac{1}{2}$ h/2 π dir. (h = Planck'ın etki kvantum'u); hareketsiz halde kitle = 939,55 MeV. N.'un mağnetik Dipolmoment'i = — 1, 91314 μ k'dır (μ k = çekirdek magneton'u). Hipoteze göre, bu magnetik moment, ki klasik olarak dönen bir negatif yük'e tekabül eder, sebebini N. çekirdeğinin çevresinde bulunan yüklü bulutlarda bulur. Bu bulutlar, virtüel, yani doğrudan izlenemeyen Mesonlar daimî surette dışarı çıkarılır ve tekrar emilir. ler. Böyle bir oluşma Heisenberg'in kesinlikten yoksun münasebeti (Unschärferalation)'ne göre her ne kadar enerji teoremine uygun geliyorsa da, mümkündür. Yüksek enerji taşıyan elektronların dağılmasından, N.'ların magnetik yapısı için, $0,8 \cdot 10^{-13}$ cm büyüklüğünde bir yarı çap elde edilir. Şu durum da mümkündür: N.'un pozitif ve negatif yük taksimi, bir birinden farklı ortalama yarıçaplara sahip olabilir, buna rağmen N., yine dışarıya doğru nötr (tarafsız) görünebilir. Termik N.'ların elektronlarda dağılması (Streuung), farklar gösteren bir yük taksiminin yer almış olduğunu isbat eder. Buna karşılık yüksek enerji taşıyan elektronların dağılması, kısa mesafelerde nötr bir N. ile bağdaşabilir.

N.'lar, dadyoaktif kaynaklardan kazanılır. Ancak bu radyoaktif kaynaklar x ışınları çıkaran maddeleri iyice birbiriyle karıştırarak elde edilir, meselâ 241 Am. 210 Po nun berilyum tozu ile yapılması gibi. Bu durumda, N.'lar'ın en çoğu şu gelişme sonucuda hâsıl olur: ^{9}Be (x, n)^{12}C. Bununla beraber, x ışını veren madde 1,67 MeV'nin üstünde gamma ışınları da hâsıl ederse (meselâ radyum), reaksiyon şu şekli de alabilir: ^{9}Be (γ, n) ^{8}Be 2 ^{4}He (γ, n) gelişimini istikrarsız olan ^{8}Be'nin dağılması takibeder. ^{8}Be ise iki parçacık husule getirerek dağılır.

Şeritli jeneratörler (Bandgeneratoren), siklotronlar ve başka hızlandırıcı âletler kullanılırsa, N. kaynakları elde edilir, meselâ (p,n) — ve (d,n) — reaksiyonları yolu ile aş. yu. 50 MeV'den daha çok enerjiye kadar gidilir. İçerde kapatılmış, yüklü parçacıkların enerjisini değiştirmek imkânı olduğundan, N. enerjisi de kontrol altına alınabilir. Sinkrotonlarda döteronlar o dereceye kadar hızlandırılabilir ki, meselâ

ince bakır yaprakları üzerine yayılmış olan N.'lar 300 Me V'yi geçen enerjilere yükselebilirler.

En güçlü N. kaynakları çekirdek reaktörleridir. Bunlar başka kaynaklara göre çok daha zengindirler. Erişilen hıza göre N.'lar şu kategorilere bülünür:

1) Termik (yavaş) N.'lar: bunların hızı, parçacıkların termik ısı hareketi sınırları içerisindedir.

2) Epitermik N.'lar: bunların hızı, termik N.'ların hızından daha yüksektir.

3) Çabuk N.'lar: bunların hızı, çekirdek parçalanmasında serbest duruma gelen N.'ların hız dereceleri arasındadır.

4) "Prompt" N.'lar, parçalanmada bir aralık serbest duruma gelen N.'lardır.

5) Gecikmiş (verzögerte) N.'lar ise, parçalanmada önce gecikerek ara çekirdekler (zwischenkerne) yolu ile serbest duruma gelen parçalanma N.'larıdır. N. ışınları çekirdek reaksiyonların nicelenmesinde önemli rol oynarlar (özel olarak ağır çekirdeklerin reaksiyonlarında), çünkü burada N.'lar, nötr parçacıklar olduklarından, çekirdeklerin Coulomb sahası tarafından geri itilmezler. Yapı analizlerinde de kullanılırlar.

Kutuplaştırılmış N. ışınları, N.'ları magnetize edilmiş demirle elde edilir. Antinötron $\bar{n}$ adını taşıyan N. antiparçacığı şöyle elde edilir:

1) Bir N.'la beraber bir çift meydana getirerek, 2) Antiprotonların yük mübadele dağılması yolu ile, 3) Başka antibaryon'ların parçalanmasında.

Tarih : Hafif atom çekirdeklerinde görülen atom ağırlığı ile nizam sayısı münasebetine dayanarak, Lord Rutherford 1921'de, atom çekirdeklerinde aş. yu. protonun kitlesine sahip olan nötr parçacıkların da bulunması gerektiğini söylemiştir. Ancak, 1932'de W. Bothe ve H. Becker'in çalışmalarından sonra, Rutherford'un öğrencisi J. Chadwick N.'u bağımsız elementer parçacık olarak keşfetmiştir. Chadwick, berilyum'un parçacıkları bombardımanı altında çıkardığı sert (durchdringend) ışınları incelenmiştir. Bu ışınları ince yapraklara yöneltmiş ve geri tepilen protonların ve başka hafif parçacıkların enerjisini çıkış açısına dayanarak ölçmüştür. İlk olarak, berilyum ışınlarının aş. yu. proton kitlesine sahip nötr parçacıklardan mürekkep olduğunu kabûl etmekle, olayların hepsinin izah olunabildiğini göstermiştir.

NUBAR (Kaanûnî) (1885 - 1954), Ermeni asıllı piyasa kaanûnîsi ve şarkı bestekârı. İstanbul'da doğdu, 69 yaşında Haleb'de öldü. Armonika çalarak musikiye başladı. Âmâ Ali'den kaanun ve musiki öğrendi. 1920'de 35 yaşında İstanbul'dan ayrıldı, Bağdad'a gitti. Kahire ve Beyrut'ta da kaanûnî olarak çalıştı. Nihayet Haleb'de gazino sahibi oldu. Şu şarkılar onundur:

1. Hüzzâm Düyek (Benim yârem çâre bilmez, kimden - imdâd - umayım?), 2. Hüzzâm Düyek (Tatlı tatlı sözlerine kandığım), 3. Karcığar Orta Aksak (Oldu gönlüm bir perînin â'şık-î âvâresi), 4. Mâhûr Curcuna (Haste-î hicrânınım, ey nâzenînim), 5. Rast Ağır Aksak (Söyle ey şevk-ıy hayâtım, hûri-î Cennet misin?), 6. Şedd-i Arabân Ağır Aksak (Derd-i aşkınlaa dem - â - dem meskenim mey - hânedir), 7. Tâhir - Bûselik Ağır Devr-i Hindî (Derd-i aşkın, işliyor, artık ciğerdê yâresi). (Y. Ö.)

NUBAR PAŞA (İzmir 1825 - Paris 1899), Mısırlı devlet adamı. Ermeni asıllı olup, Fransa'da okumuş, yakınlarından Boğos Bey, Mehmed Ali'nin sekreteri olarak onu Mısır'a çağırmış ve burada İbrahim ve Abbas paşalarla arkadaşlık kurmuştur. 1849'da Abbas Paşa Mehmed Ali'nin halefi olunca, N. P. onun özel müşaviri olmuştur. 1866 ve 1867 tarihli Mısır'a yeni haklar sağlayan ve Mısır valisine hıdîv unvânı veren meşhur fermanlara götüren görüşmeleri N. P. idare etmiştir. O sırada paşa olmuş ve Avrupa devletleri ile Süveyş kanalının açılması yolundaki görüşmeleri idare etmiştir. Kendini hukuk reformuna vermiş, 1876'da yabancıların faydalandıkları konsolosluk hukukunun yerine karma mahkemeleri koymuştur. Malî felâket ve bunun sonunda İsmail'in düşmesinden sonra, İngiliz - Fransız kondominyumu hizmetinde çalışmış, ama Lord Cromer'in aşırı istekleri karşısında işten çekilmiştir (1888). 1894'te Abbas Hilmi Paşa'ca yeniden iş başına getirilmiş, ama sağlığından ötürü çekilmek zorunda kalmıştır. Paris'e gitmiş, orada ölmüştür. (V. Örs)

NUBAR PAŞA

NÛH (Hazret-i), Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem, Hz. Şît, Hz. İdris'ten sonra adı geçen peygamber. Birçok sûrelerde adı geçen peygamberin kavmiyle ilişkileri, Hz. Nûh sûresinde şöyle anlatılır: "Biz N.'u kavmine göndererek (dedik ki) kavmine acı, azap gelmeden evvel onu (eğri yolun encâmından) korkut. N. da kavmine: Ey kavmim, dedi, ben sizi (eğri yolun encâmından) apacık korkutmak üzere gönderildim. Allah'a kulluk edin, Allah'a karşı vazifelerinize dikkat edin. Bana itaat edin. (Hak Taâlâ da) günahlarınızı bağışlar, muayyen bir vakte kadar size mühlet verir. Allah'ın takdir buyurduğu o muayyen zaman gelince de hiç geriye kalmaz. N. (Ulu) Tanrım dedi, kavmimi gece gündüz dâvet ettim, dâvetim onların benden daha fazla uzaklaşmalarından başka bir işe yaramadı. Sen onları bağışlayasın diye çağırdıkça parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar, esvaplarıyla örtündüler, (kendi yollarında) israr ettiler, (beni dinlemeyi) kibirlerine asla yediremediler. Sonra onları yüksek sesle dâvet ettim, onların umumuna alenî nasihatlerde bulundum, kendileriyle gizli gizli konuştum. Onlara dedim ki: Tanrınızdan mağfiret dileyin, çünkü hakkıyle bağışlayıcı O.'dur. Gökyüzünden size faydalı, bol yağmurlar gönderir, size mallar, çoluk çocuklar vererek nimetini arttırır. Size bağlar verir, nehirler akıtır. Size ne oluyor ki, Allah'tan vakarlı olmayı ummuyorsunuz? Halbuki O sizi türlü türlü hallerde yarattı. Görmüyor musunuz: Allah birbirinin tıpkısı olan yedi kat göğü nasıl icat etti. Orada ayı ışık, güneşi de çerağ yaptı. Allah sizi yerden bir nebat gibi bitirdi. Sonra sizi yere döndürür, sonra sizi yeniden çıkarır. Hak Taâlâ yeryüzünü sizin için geniş bir yaygı yaptı ki, onun geniş yollarında yürüyesiniz. N. (Ulu) Tanrı'm, dedi, onlar bana karşı geldiler; mal ve çocuk sahibi olmaları ziyanlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimselere uydular; büyük hileler, büyük desîseler kurdular; sakın ilâhlarınızı, hele Vedd'i, Süva'i, Yeğus, Yeûk ve Nesr'i asla bırakmayın, dediler. Bunlar nice nice kimseleri saptırdılar.

(İlâhî) zalimlerin sapıklıklarından başka bir şey arttırma. Bunlar günahları yüzünden suda boğulup, hemen ateşe atıldılar. Allah'a karşı yardımcı da bulamadılar. N. (Ulu) Tanrı'm dedi, kâfirlerden yeryüzünde dolaşır bir kimse bırakma. Sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Onları bırakırsan, ahlâksız, nankörlüğe düşkün (evlâtlar) getirirler. (Ulu) Tanrı'm beni, ana ve babamı, mü'min olarak evime girenleri, kadın mü'minleri bağışla. Zâlimlerin de ancak helâkini (cezasını) arttır" *(Tanrı Buyruğu,* Ömer Rıza Doğrul tercümesi).

Kutsal kitaplar, Allah'ın, N. kavminin âsî davranması üzerine, ceza olarak Tûfân'ı gönderdiğini ve N.'un gemisindekilerin dışında herkesin bu Tûfân sonucu mahvolduğunu kaybeder. Kur'ân-ı Kerîm'in el-hâkka sûresinde, N. tûfânına şu âyetle temas edilmektedir: "Biz, sular taştığı zaman sizi gemide taşıdık ki sizin için ibret olsun". Kamer sûresinde de Tûfân'a şu âyetlerle ve N.'un gemisine temas edilmektedir: "Onlardan evvel N. kavmi (Hakk'ı) reddettiler. Kulumuzu yalancı saydılar; ona deli dediler. (Onu) sürüp attılar. N. tanrısına yalvardı: Mağlûbum, yardıma gel. Biz de gökyüzünün kapılarını açıp sular akıttık. Yerden pınarlar fışkırttık. Sular, mukadder olan bir işi başarmak için birleşti. Onu tahta (bölmelerle çakılmış) mıhlardan yapılan gemi üzerinde taşıdık. (Gemi) gözümüzün önünde duruyordu."

Hz. N. kavminin Tûfân'a sebep olan taşkınlıklara insanlara ders olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'in birçok sûrelerinde temas edilmektedir. N. kavminin azgınlıkları Şuarâ sûresinde şu âyetlerle (105-120. âyetler) anlatılıyor: "N. kavmi, gönderilen peygamberleri reddettiler, yalana çıkardılar. Hani kardeşleri N. onlara: (gözünüzü açıp) Hâlâ sakınmıyacak mısınız? Ben size gönderilmiş emin bir peygamberim. O halde Allah'ın (azâbından) sakının ve bana itaat edin. Ben sizden (bu iş için mükfat beklemiyor), bir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım bütün âlemleri var eden Tanrı'dadır. O halde Allah'ın (azâbından) sakının ve bana itaat edin. Onlar cevap verdiler: Biz sana nasıl inanalım ki sana uyanlar bir takım süflî ve âdî kimselerdir? (Onların îmanı da yapmacıktır). N.: Onların ne yaptıklarını ben nereden bileyim? dedi. Onlardan hesap sormak yalnız Tanrı'ma aittir. Düşünürseniz (siz de bunu anlar) bilirsiniz. Ben, îman edenleri kovacak değilim. Ben ancak apaçık ihtarlarda bulunan (bir peygamberim)! Onlar N. dediler (bu işten) vazgeçmezsen, taşlana taşlana öldürülenlerden olursun! N. (Ulu) Tanrı'm dedi, kavmin beni yalancı saydı; benimle onların arasını ayır, aramızda hükmet, beni de benimle beraber îmân edenleri de kurtar. Bunun üzerine biz, onu ve onunla beraber olanları yüklü gemide kurtardık, sonra geride kalanları boğduk."

N.'un gemisinin yapılışı ve içine alınan canlılar Mü'minûn sûresinin 27.-29. âyetlerinde şu şekilde anlatılır: "Biz de ona vahyettik: Gözümüzün önünde sana bildirdiğimiz gibi bir gemi yap. Emrimiz gelip vâdî kaynayınca geminin içine her çeşitten ikişer tane al; içlerinden hükmü giyenlerden başka aileni götür. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Onlar boğulacaklardır. Sen ve seninle beraber olanlar gemiye yerleşince de ki: Bizi zâlim olan kavmin elinden kurtaran Allah'a hamdolsun. Sonra de ki: (Ulu) Tanrım bizi (hayırlısıyle) mübârek bir yere indir. Hayırlı yere indirenlerin en hayırlısı sensin."

Hûd sûresinde de, kaviminin Hz. N.'u dinlemediği, gemiyi yaparken onunla alay ettiği, canlı varlıklardan birer çift almasının vahyedildiği anlatıldıktan sonra Tûfan sonucu her tarafın sular altında kaldığı, canlıların boğulduğu ve nihayet geminin Cûdî (Ağrı) dağı üzerine oturduğu anlatılır. Hz. N.'un ailesi de muhtelif vesilelerle Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilir. Peygamber karısı veya evlâdı olsalar bile, âyetleri yalan sayanların cezadan kurtulamıyacağı belirtilir: "N. da daha evvel niyâz etmiş, biz de onun niyâzını kabûl ederek, onu ve ailesini büyük bir felâketten kurtarmıştık. Âyetlerimizi yalan sayanlara karşı ona yardım etmiştik. Çünkü onlar kötü insanlardı. Biz de onların hepsini suda boğduk "(Enbiyâ sûresi, 76-77. âyetler)." N.'un karısının âkıbeti hakkında Tahrim sûresinin 10. âyetinde şöyle denilmektedir: "Hak Taâlâ kâfirlere N.'un karısı ile Lût'un karısını misal olarak irad eder. Bu iki kadın, kullarımızdan doğru dürüst iki insanın (nikâhında) idiler. Onlara hıyanet ettiler. Zevçleri onlara Allah'a karşı bir şey yapamadılar. Ateşe girenlerle beraber siz de girin denildi."

Kur'ân-ı Kerîm'in Ankebût sûresinde, Hz. N.'un 950 yaşında öldüğü belirtilir. Ankebût sûresinin 14. âyeti şöyle başlar: "Biz, N.'u kavmine göndermiştik. Onların arasında bin seneden elli yıl eksik eğleşti."

Hz. N. Menkıbesi: Hz. N.'un kavmiyle mücadelesi, geminin yapılışı, bütün canlılardan birer çiftin gemiye binmesi ve nihayet Tûfan hâdisesi bütün insanlar üzerinde büyük bir etki yapmış, bu konuda kitaplar yazılmış, filmler çevrilmiş, tablolar yapılmıştır. Hz. N. menkıbesi şöyledir:

Hz. N.'un babası 182 yaşındayken oğul sahibi olmuştu. Bu çocuğun kendisini rahat ettireceğine inandığı için adını İbrânîce "rahat" anlamında N. koydu. N., büyüyüp evlenince dört oğlu oldu: Hâm, Sâm, Yâm ve Yâfes. Hz. N., uzun ömrü boyunca kavmini Allah'ın birliğine inanmak, onlara sakınılması gereken şeyleri öğretmek için uğraştı. Ne yazık ki kendisine inananlar pek azdı. Öyle ki oğullarından biri ve karısı bile ona inanmamıştı. Herkes onunla alay ediyordu. N., sonunda, çâresiz kaldığını Allah katına iletti. Allah de insanları cezalandırmaya karar vererek, N.'a bir gemi yapmasını emretti. Bu emre göre, Hz. N. büyük bir gemi yapacak, bu gemiye erkek ve dişi olmak üzere her canlıdan birer çift alacaktı. Hz. N. bu emri yerine getirmeye başladı. Allah'ın emriyle çalıştığı yerin yakınından zift fışkırdı. N. bu ziftten faydalanarak gemisinin tamamen su geçmez hâle getirdi. 600 yaşına geldiği zaman gemisini tamamen su geçmez hâle getirdi. 600 yaşına geldiği zaman geminin yapımı bitmişti. İlk yağmurlar başlarken, bütün canlıların birer çifti N.'un gemisine koştular. Ancak kendisine inanmıyan oğlu Yâm ile karısı gemiye girmemiş; diğer oğulları, karılarıyla birlikte binmişti. Gemiye binecek olanlar bindikten sonra, yerden sular fışkırmaya, gökten seller gibi yağmur yağmaya başladı. Karada kalanlar, N.'a inanmıyan ve Allah'a isyan edenlerin hepsi mahvoldu. Gemi kırk gün kırk gece dalgalar arasında yol aldı. Her taraf denize dönmüştü. Bir süre sonra sular çekilmeye başlayınca Hz. N. bir güvercin saldı. Güvercin bir süre sonra geri döndü. Çünkü ayak basacak bir yer bulamamıştı. Bir hafta sonra güvercini yeniden saldı. Bu defa hayvan ağzında bir zeytin dalıyla geri döndü. Demek ki artık karaya ayak basabileceklerdi. Nitekim çok geçmeden gemi Cûdî (Ağrı, Ararat) dağında karaya ulaştı. Hz. N. gemide kalan son yiyeceklerin hepsini birbirine karıştırıp pişirerek bir yemek yaptı. Buna Aşûrâ dendi. Günümüzde hâlâ pişirilen *aşûre*'nin tarihi o derece eskidir. Gemidekiler yeryüzüne indiler. İnsanlık N.'un oğulları Hâm, Sâm ve Yâfes'ten türedi. N. tufandan sonra 350 yıl daha yaşadı. (O. yüksel)

NÛH EFENDİ (Seyyid Mehmed) (? - 1714), Türk bestekârı. O zaman Âmid ve Kara - Âmid denen Diyarbakır şehrinde doğdu, orada öldü ve gömüldü. IV. Mehmed devrinde (1648 - 1687) şöhret yaptı. Enderûn-ı Hümâyûn'da baş hânende oldu. Sonra kendisine doğum yeri olan Diyarbakır'da tımar verilerek emekliye ayrıldı. Musikide bilgili, sevimli bir adamdı. Şeyhulislâm Es'ad Efendi 30'dan fazla beste, semâî ve şarkı bestelediğini yazıyorsa da, verdiği sayı, kendi devrinde okunan, bilinen, Es'ad Efendi'nin bizzat bildiği veya dinlediği eserlerin sayısıdır. Eski güfte mecmualarında bile Seyyid Nûh'un 100'den fazla eserinin güftesi yazılmıştır. Ölümüne şöyle tarih düşürülmüştür: Bin yıl da olsa ömrü kişînin ne kârı var? — "Nûh'un da bir müsâ'ade-î rûzgârı var" (1126). Üslûbu pek muhteşem ve mutantandır. Şehnâz Beste'si, musikimizin gerçek şâheserlerindendir. (Y. Ö)

NUHA, Sovyetler Birliği'nde, Kuzey Azerbaycan'da, Kafkas dağlarının eteğinde, Gence şehrinin aş. .yu. 75 km kuzey - doğusunda bir şehir. Nüfusu 22 965 (1949)'tir. Şehirde başlıca endüstrisi ipek böceği yetiştirilmesi ve ipekçiliktir. Eskiden bir Türk hanlığının merkezi idi. 1819'da Rus' larca zabtedilmiştir. (V. Örs)

NÛMÂN AĞA (Musâhib-i Şehryârî Tanbûrî Hacı) (1750? - 1834), Türk bestekârı. İstanbul'da doğdu ve aynı şehirde 84 yaşlarında öldü. Hem şarkı, hem saz eserleri bestekârı olarak III. Selim (1789 - 1807) ve II. Mahmud (1808 - 1839) saraylarında büyük şöhret kazandı. Enderûn'da yetişen Nûmân Ağa, orada tanbur hocası oldu. "Çavuş" pâyesi aldı ve sonradan padişaha musâhib oldu. Oğlu ve talebesi bestekâr Tanbûrî Zeki Mehmed Ağa (1776 - 1846) ve onun da oğlu meşhur saz eserleri bestekârı Tanbûrî Büyük Osman Bey'dir. En meşhur Bestenigâr ve Şevk - Efzâ Peşrevleri, Nûmân Ağa'nınkilerdir. Şevk - Efzâ Peşrev ve Saz Semâîsi'ni, Dede Efendi ile Kömürcü - zâde'nin III. Selim şerefine bestedikleri fasıl için yapmıştır. Nev - Eser Peşrevi'ni, Dede Efendi ile Kömürcü - zâde'nin Nev - Eser faslı için Dede Efendi şerefine bestelemiştir. Hüseynî - Aşîrân Peşrev ve Saz Semâîsi, Sâdullah Ağa'nın faslı içindir. Evc - Bûselik Peşrev ve Saz Semâîsi, Dede Efendi'nin faslı için yapılmıştır. Zamanımıza kalan eserleri 59 Şarkı, 1 Beste, 1 Yürük Semâî, 6 Peşrev ve 6 Saz Semâîsi'dir. Rast-ı Cedîd faslını, Dede Efendi ile müştereken bestelemiştir. (Y. Ö.)

NUMEA (Noumea), Yeni Kaledonya'nın başşehri. Nüfusu 59 869 (1974)'dur. Şehir, hükûmet, Katolik piskoposluğu ve birkaç bankanın merkezidir. Milletlerarası bir hava alanı ve geniş liman tesisleri sayesinde ticaret gelişmiştir. (V. Örs)

NUMEN (Lat. *nuere* = baş sallama, başla işaret etme), bir tanrıya atfolunan istek ve etki ifadesi. Daha sonra tanrının kendisi hâline gelmiştir.

R. Otto *(Das Heillige* = Kutsal şey) [1958] bu kelimeden Almanca *numinos* (= numenli, kutsal) kelimesini çıkarmış ve buna "ahlâk bakımından örnek olmağa değer" anlamından farklı olarak "özel olarak kutsal" anlamını vermiştir. Bu anlamın öfke ve şefkat yönleri ayırt edilir. (V. Örs)

NUMİDYA (Eski Coğ.), Roma çağında imparatorluk eyâleti. N., II. Juba'dan alınmış, M. Ö. 25'te Augustus tarafından prokonsüllüğe bağlanmıştır. Askerî bir ülke hâline getirilen N.'da bağımsız bir konfederasyon vardı. Septimus Severus N.'yı bağımsız bir eyâlet hâline getirmiştir. N.'da Romalılar tarıma önem vermişler bilhassa, buğday, zeytin, üzüm yetiştirmişlerdir. Hayvancılıkta da at ve sığır yetiştirilmiş, şehircilik de zamanla gelişmiştir. M. S. 295'te Diocletianus Kuzey N.'yı Güney N.'dan ayırmıştır. 313'te Constantinus Kuzey N. ile Güney N.'yı tekrar birleştirmiştir. 429'da N. Geiserich ile Vandallar tarafından işgal edilmiştir. Ülke sosyal ve iktisadî bakımdan sarsılmış, tarım işçileri şehirleri yakıp yıkmıştır. Bu durumda, Berberîler Güney N.'yı ele geçirmişlerdir. Bir bağımsız prenslikler kurulmuştur. Justiniaus Afrikayı ele geçirince, N. yeniden teşkilâtlandırılmış ve 4 valilik kurulmuştur. 565'te Justinianus ölünce, Bizansın gücü azalmış, Arap akınları sonunda Kuzey Afrika zabtedilmiştir. (V. Örs)

NUMİDYA : Tebessa'da Caracalla kemeri

NUR, Doktor Rızâ (Sinop 1879 - İstanbul 1942), Türk doktoru, siyaset, diplomasi ve devlet adamı. Sinobun İmamoğlu adını taşıyan köklü bir âilesine mensuptur. Babası kunduracı Mahmud Efendi, annesi Zarflıoğlu'nun kızı Hâcere Hanım'dır. Çocukken yalnız Rızâ adı ile çağrılan,

Dr. RIZÂ NUR

Askerî Tıbbiye'de N. mahlasını alan ve 1938'de bu ikinci adını soyadı olarak da tescil ettiren N., dört yaşında Sinop'taki Kapan İbtidâî Mektebi'ne başlamış, 12 yaşında iken Mülkiye Rüşdiyesi ile Kuleli Askerî İ'dâdîsi'nde devam eden N., 1895'te Tıbbiye İ'dâdîsi'ni bitirerek yüksek öğrenim için Sarayburnu'nda bulunan altı sınıflı Askerî Tıbbiye Mektebi'ne girmiştir. İstibdadla mücadele, milliyetçilik, Türkçülük faaliyetlerinin en teşkilâtlı bir ocağı olan Askerî Tıbbiye'de "Sinop'lu Rızâ Nur", dâima ön safta gelen bir genç fikir ve aksiyon lideri olmuştur. Son sınıfta tez olarak hazırladığı modern metodlarla sünnet yapmak konusundaki *Fenn-i Hıtân* eseri ile meslekteki ilk ününü kazanan N., 1901'de yüzbaşı rütbesi ile doktor çıkmış, 1902'de Gülhane'de Alman profesörler yanında stajını tamamlamış ve iki yıl asistanlıktan sonra Profesör Deike'nin yanında doçent olmuştur. 1905'te ikinci defa basılan eseri ve sünnet için yaptırdığı âletlerin koleksiyonu solkolağalığa (kıdemsiz önyüzbaşılığa) yükseltilmesi suretiyle mükâfatlandırılmış ve bu orijinal eser Profesör Widing Paşa tarafından Almancaya çevrilmiştir. 1907'de cerrahî profesörü olan ve 1903'de binbaşılığa yükselen N., aynı yıl Meşrûtiyetin ilânı üzerine Sinop meb'usu seçildi. İttihatçılara muhalefet ettiği için kürsüsü lâğvedilerek profesörlükten çıkarılan ve rütbesi kolağalığına indirilen N., 1910'da askerlikten istifa etmiştir. Balkan Harbi'nde silâh altına alınarak askerî hekim olarak vazife görmüş; daha sonra İttihatçılara karşı sert ve çetin mücadelesinden ötürü yurt dışına sürülmüş ve sekiz yıl gurbette yaşamıştır. Mütareke olunca yurda dönen ve tekrar son Osmanlı Meclisi'ne Sinop meb'usu seçilen N., burada Mîsâk-ı Millî (b. bk.)'nin kabûlünde ve Meclis'in kendi kendisini feshederek meb'usların Ankara'daki Millî Mücadele'ye katılmalarında öncü ve örnek olmuştur. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sinop meb'usu olarak katılan Doktor Rızâ N., Fevzi Paşa (Mareşal) Çakmak) reisliğinde 3 Mayıs 1920 târihinde kurulan ilk İcrâ Vekilleri Hey'eti'ne Meclis tarafından maârif vekili (millî eğitim bakanı) seçilmiştir. Çok sınırlı bir kadro ve bütçe ile Millî Mücadele'nin ilk çetin yıllarında maârife, Türk kültür, san'at ve târihine millî bir esas ve Türkçü bir şuur kazandırmayı başaran N., Türkiye'ye komünizmin sıçramaması ve bulaşmaması için de büyük çaba harcamıştır. Hariciye Vekâleti'nin vekilliğini de yaptığı sırada fevkalâde murahhas hey'etle Rusya'ya vazifeli gönderilmiş ve 22 Nisan 1921'de Tiflis'te yazdığı *Komünizm tehlikesi hakkında uyarıcı bir rapor*'unu Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemâl (Atatürk) paşalara göndermiştir. 24 Aralık 1921'de sağlık vekili olan N., Sakarya Meydan Muharebesi'nin buhranlı günlerinde kurduğu seyyar hastahanelerde bizzat çalışarak pek çok Türk yaralısının hayatını kurtarmıştır. 1922'de Ukrayna muahedesini imzalayan fevkalâde murahhas hey'ete başkanlık eden N., 25 Eylûl 1922'de Hüseyin Rauf (Orbay) kabinesine tekrar sağlık vekili seçilmiş ve üç defa Hariciye Vekâleti'ne vekâlet etmiştir. 1923'te sağlık vekilliği uhdesinde kalmak üzere Lozan Konferansı (b. bk.)'na ikinci murahhas olarak katılan Doktor N., müzakereler sırasındaki çetin mücadelelerde selis Fransızcası, bilgi, zekâ, diplomatik tecrübe ve metanetiyle pek büyük hizmetlerde bulunmuş; İsmet İnönü'nün Meclis zabıtlarına geçen ifadesiyle "Dr. Rızâ Nur Bey, Türk Hey'et-i Murahhasası içinde başlıca medâr-ı muvaffakıyet olmuştur."

İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yine Sinop'tan meb'us seçilen N., vekillik, büyükelçilik gibi teklifleri de kabûl etmeyerek Aralık 1926'da meb'usluktan ayrılarak Paris'e gitmiştir. 12 yıl gurbette yaşamıştır. İskenderiye'de durmadan çalışmıştır. İskenderiye'de "Türkbilik Revüsü"nü ve *Namık Kemal* eserini yayımlayan N., buhranlı bir hâlet içinde kaleme aldığı hâtıralarını ölümünden 25 yıl sonra açıklanmak üzere British Museum ve Paris Millî Kütüphânesine bırakmıştır. N., 1938'de yurda dönmüş, tedahülde kalmış emekli maaşlarını alarak haftalık Türkçü "Tanrıdağ" dergisini çıkarmaya başlamıştır. 1942 yılının 7 eylûlünde 8 eylûle bağlayan gece yarısından yirmi dakika sonra ağzından kan gelerek başı çalışma masasına düşen N., "Tanrıdağ" müsveddeleri içinde ölü bulunmuştur. 9 eylûl günü sevdiği dostları ve genç Türkçüler tarafından cenazesi kaldırılan N., Teşvikıye Camii'nde namazı kılındıktan sonra Merkez Efendi'de toprağa verilmiştir. Bütün kitaplarını ve servetini örnek bir vakıfla Sinop Kütüphânesi'nde Sinoplulara bırakan N.'un basılmış yetmişten fazla eserinde bâzıları şunlardır: *Türk târihi*, 14 cild, ilk 12 cildi 1924-1926 yıllarında Maârif Vekâletince basılmıştır. *Servet-i Şâhâne ve Hakk-ı Millet* [1324]; *Meclis-i Meb'ûsân'da Fırkalar* [1325]; *Cem'iyyet-i Hafiyye* [İstanbul 1330]; *Opera ve Opera-Komikler; Namık Kemal* [İskenderiye 1936, Arap harfleri ile]; *Gurbet dağarcığı, Hücumlara cevaplar* [İstanbul 1941]; *Hayat ve hâtırâtım* [1967].

İskenderiye'de *Oğuzname*'yi ilmî bir biçimde yayınlamıştır *(Ougouzname, épopée turque.* İskenderiye 1928). Bu baskı Avrupa'da ilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. Büyük Fransız bilgini Paul Pelliot, *Sur la légende d'Uguz-khan en écriture ouigoure* ["T'oung Pao" **XXVII**, 1930, 147-358] adlı yazısında N.'un eseri üzerinde durmuş, bu destanın tartışmalı yerlerini dil bakımından açıklamıştır.
(F. Tevetoğlu)

NURA, Kazakıstan Cumhuriyeti'nde bir ırmak. Uzunluğu 978 km'dir. Kızıltaş dağlarının kuzey yamaçlarında topraktan fışkırır ve Tengis gölüne dökülür. Bu gölün suyu hiçbir yandan boşalmaz. N. üzerinde iki baraj vardır. Karaganda ve Temir Tau bu barajlardan su alır. (V. Örs)

NÛR - CİHÂN (1577-1645), Hind Türk tarihinde yer alan ünlü bir kadın politikacı. Nûr-Mahall, Hând-Türk, İmparatoru Cihangîr'in eşi. Asıl adı Mihrünnisâ olup, babası Ustaclı Türkmen boyunun beyi İ'timâdüddevle Gıyâs Bey'in İran'dan Hind-Türk İmparatoru Ekber'in hizmetine girmek üzere Hindistan'a geldiği sırada, 1577'de dünyaya geldi. Büyüyünce, yine Ustaclu boyunun tanınmış beylerinden, Şîrefgen veya Şîr-i Afgan (Arslan deviren ya da Afgan arslanı) sanı ile tanınan İmam Ali Kulu Bey'le evlendirildi. Babası Ekber'in Başbakanı (İ'timâdüddevle), eşi de onun en güvenilir komutanlarından biri olmuştu. Ekber'in ölümünden sonra yeni hükümdar Cihangîr (1605-1627), bir söylentiye göre N.'ı sevdiği için, bir söylentiye göre de ayaklanan bâzı Afganlılara yardım ettiği için eşi İmam Kulu Bey'i Bengal valisi eliyle öldürtünce (1606-1607), N. padişahın üvey annesi Selime (Rukıyye) Begüm'ün sarayına alındı. Cihangîr, onu bu sarayda tanıdı, beğendi ve sevdi. Bunun sonunda, N. ile Cihangîr evlendiler. Ancak, N. ile Cihangîr'in evlilikleri 1611 yılında gerçekleştiğine göre, hükümdarla N. arasındaki münasebetler İmam Kulu Bey'in ölümünden birkaç yıl sonrasına rastlamakla, birinci söylentinin yâni İmam Kulu'nun bir aşk izdivacına kurban gittiği söylentisinin gerçekten uzak olduğu kabûl edilebilir. Cihangîr, N.'ı bütün gönlü ile sevmiş, ona önce Nûr-Mahall, sonra da Nûr-Cihân unvânını vermişti. Padişah, eşinin bütün kaprislerine müsaade ettiği

gibi, onun siyasî ihtiraslarını da alabildiğine hoş gördü. Öyle ki Cihangîr, "ben padişahlığı Cihan Begüm'e verdim" diyecek kadar ona karşı düşkünlük göstermiştir. Gerçekten de, — hutbe dışında — bütün padişahlık yetkilerini N.'a bıraktı. N., bütün bu üstünlükler içinde, fakirleri koruyan, insanların iyiliği için çalışan hükümdar oldu. Aynı zamanda sporu seven, cesur bir kadın olarak da tanınmakta idi. Gerçekten de, ilk olarak bundukıyye (tüfek) ile ava çıkacak ve bir kaplan avlayacak derecede cesurdu. Ancak, Cihangîr'e vâris olacak şehzâde konusunda, kardeşi de devletin sayılı ileri gelenlerinden biri olan Yemînüddevle Âsaf Hân ile arası açıldı. Âsaf Hân, kızı Ercmend Bânû'yu (Mümtâz - Mahall, daha sonra ünlü Tâc - Mahall türbesinin sâhibesi) Cihangîr'in büyük oğlu Hurrem (Şah-ı Cihân) ile 1611'de evlendirince, N. da İmam Kulu Han'dan olan kızı Lâdlû (Çiçekli) Begüm'ü padişahın büyük oğlu Husrev'e vermek istemişti. Ancak, Husrev'in, eşine olan sevgisi sebebiyle bu teklifi redd etmesi N.'ı zor durumda bıraktı. Bunun üzerine N., Lâdlû Begüm'ü 1620'de Cihangîr'in en küçük oğlu Şehriyâr ile evlendirmeğe muvaffak oldu. Bundan sonra da, dâmâdına saltanatı hazırlamak için, çeşitli entrikalara girişti. Babası ile Hurrem'in arasını açtığı gibi, Dolpur ve Pencâb hâslarını onun elinden aldırtıp kendi dâmâdına tuyûl (hâs) olarak tahsis ettirdi. Ayrıca, Kandehâr ordusu komutanlığına da Şehriyâr'ı getirtti. Fakat ne kendisi, ne de Şehriyâr, Âsaf Hân ve Hurrem ile baş edecek ne idarî, ne de fikrî güçte idiler. Nitekim, Cihangîr ölünce, N., Şehriyâr'ı saltanat dâvâsı ile harekete geçirdi ise de, az sonra, Âsaf Hân kuvvetleri tarafından yakalanan Şehriyâr'ın önce gözlerine mil çekildi, az sonra da öldürüldü. Yenilgiye uğrayan N., Şâh-i Cihân devrinde, daha 18 yıl hayatta kaldı. Fakat, siyasî hayattan tamâmen uzaklaştırıldı. N., siyasî faaliyetleri yanında, san'at hayatında da gösterdiği varlıkla devrine ismini yazdırmış bir kadındır. Onun, minyatürlerde, Hind kadın giyimleri yerine Orta Asya soylu kadınlarının kıyafetleri ile dolaşmayı sevdiğini ve bu kıyafetler içinde bütün zarafeti ile kendini gösterdiğini görmekteyiz. Eşi Cihangîr için, Lâhûr'da, Şah Dere'de Dilgüşâ bahçesinde inşa ettirdiği türbe ise, onun hem şahsî zevkini, hem de devrinin mîmârîsine kattığı değerleri ortaya koymakla, Hind - Türk mîmârîsinde yeni bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır. 1645'te öldüğü zaman, vasıyyeti üzerine, bu türbedeki eşinin yanına gömüldü. Şüphe yok ki N., gene Türk tarihinde, zevkleri, ihtirasları ve meziyetleri ile adını unutturmayan ünlü kadınlardan biridir. (İ. Parmaksızoğlu)

NURCULUK : bk. SAÎD NÛRSÎ.

NÛREDDÎN EFENDÎ (Şehzâde Ahmed) (22.VI.1901-XII.1944), Türk müzisyeni, II. Abdülhamîd'in (1876 - 1909) 6. oğlu. İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda doğdu, 43,5 yaşında Paris'te öldü. 4. Ikbâl Behîce Hanım - Efendi'den doğdu. Türk ordusunda süvâri birinci - mülâzım (üsteğmen) idi. 4 Mart 1924'te 23 yaşında Türkiye'den ayrıldı. 5 Mayıs 1919'da Maslak Kasrı'nda 2 Ağustos 1902 doğumlu Hüsnü Paşa'nın kızı Andelîb Hanım'la evlendi. Bu izdivâc, Hânedân Meclisi'nce tanınmadı. Çocukları olmadı. Piyanisttir. Piyano için eserler yazmıştır. Piyano için I ve II numaralı Vals'leri (ilki 1935) vardır. Hâtıralarını da yazmıştır. (Y. Ö.)

NÛREDDÎN ZENGÎ, Selçuklu atabeglerinden iki hükümdarın lâkabı ve unvânı. Biri, Musul hükümdarı Nûreddîn Ebû'l - Hâris Arslanşâh b. Mes'ûd Zengî (1193 - 1211); diğeri de, İslâm - Türk tarihinde celâdeti, yiğitliği, dürüstlüğü, adaleti ve ilme hizmeti ile ün yapan İmâdüddîn-i Zengî b. Aksungur'un oğlu Nûreddîn Ebü'l - Kasım Mahmûd-i Zengî'dir (1146 - 1174). Aynı zamanda Melik el - Âdil lâkabı ile de şöhret yapan N., şubat 1118'de, Musul'da doğdu. Türk töresine göre, iyi bir silâhşör olarak yetiştirildi. Ayrıca, kuvvetli bir islâmî terbiye de aldı ve bütün hayatı boyunca bu vasfı ile tanındı. Zamanındaki pek çok âlimler ve yazarlar onu, bu vasfı ile, Hulefâ-yi Râşidîn'e katılan Emevî Halîfesi Ömer b. Abdülazîz'e benzetmişlerdir. 1146'da, babası İmâdüddîn Zengî'nin yönetimindeki Ca'ber kalesi kuşatmasına katılmış; bu kuşatmada babası öldürülünce, Atabeglik topraklarını kardeşi ile bölüşerek kendisi Haleb'e yerleşirken, kardeşi Seyfeddîn Gazî de Musul'da emîrliği üzerine almıştı. Daha önce Tel - Başer'e çekilmiş bulunan Haçlıların Urfa kontu II. Joscelin, İmâdüddîn'in ölümü üzerine, çoğunluğu Ermeni olan Urfa halkına dayanarak şehri kuşatınca, Türk muhafızlar iç kaleye çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu durumu haber alan N., süratle Urfa üzerine yürüdü. Joscelin, onun gelmesi üzerine, kaçmak zorunda kaldı. Şehre giren N., İslâm savaş hukukuna (Âmân) göre, Hristiyan halkı şiddetli bir şekilde cezalandırdı. Bu olay, N.'in adının çevrede duyulmasına kâfi geldi. Bundan sonra da, Haleb civarında Haçlıların elinde bulunan Ertah, Kefertus v. b. kalelere taarruza geçti. Onun bu faaliyetleri Avrupa'da derin akisler uyandırdı ve, Papa III. Eugenius'un teşvik ve tahriki ile, yeni bir Haçlı seferinin açılmasına sebeb oldu (Bk. HAÇLI SEFERLERİ, İKİNCİ HAÇLI SEFERİ). N., Haçlı ordularının Şam üzerine giriştikleri saldırıyı Şam emîri Mücîrüddîn Abak'a, kardeşi Seyfeddîn Gazî ile birlikte yaptıkları yardımlar sonunda, engelledi. Böylece, Haçlıların Şam önünden çekilmelerinde başlıca âmil oldu. Haçlı kuvvetleri çekilirlerken Trablus kontu Raymond'u Baalbek'te esir aldığı gibi, bir Haçlı ordusunu da Yağra'da bozguna uğrattı. 1149'da, harekâtı Antakya prensliği üzerine çevirdi. Prens Raymond'u bir pusuya düşürerek öldürdü, arkasından da Joscelin'i tutsak aldı. Bu suretle, ülkesinin kuzey kesiminde tehlike teşkil eden Haçlıları ortadan kaldırmış oluyordu. 1151'de kardeşi Seyfeddîn Gazî'nin ölümü üzerine Musul tahtına oturan öteki kardeşi Kutbeddîn Mevdûd ile aralarının açılmasına çalışan düşmanlara rağmen N., duruma hâkim olarak, anlazmazlığı barış içinde çözmeğe muvaffak oldu. Bundan sonra, bütün gücünü Lübnan kıyılarında ve Filistin'de yerleşmiş olan Haçlılara ve onların yerli yardımcıları olan Mütevâlî, Dürzî, Nuseyrî, Mârûnî gibi Hıristiyan ve aşırı şî'a guruplarına karşı harekete geçirdi. 1153'te Askalan üzerine Mücîrüddîn ile birlikte giriştikleri harekât bir sonuç vermeyince, Haçlılar karşı taarruza geçtiler. N., tehlikeye düşen Şam'ı kurtarmak için, önce Mücîrüddîn'i bu şehirden uzaklaştırdı. Şam'daki komutanlar, 1154 nisanında, şehrin kapılarını N.'e açtılar. N., bu zengin şehre Esedüddîn Şîrgûh'u muhafız olarak tâyin etti. Haçlılar ise, uğradıkları bozgun sonunda, Şam'dan sağladıkları bütün maddî imkânlardan vazgeçmek zorunda kaldılar. Ama, az sonra, Banyas tarafındaki bâzı Türkmen aşîretlerine saldırmaktan yine de geri kalmadılar. Bu saldırı, savaşın yeniden başlamasına sebeb oldu. Esedüddîn Şîrgûh, Salâhaddîn Eyyûbî ve Nâsırüddîn Zengî Haçlıları bütün cephelerde bozguna uğrattılar. N. ise, bu harekât sırasında, Banyas ve Taberiye kalelerini kuşattı. N.'in 1157'de ağır bir hastalığa yakalanması, Haçlıların yeniden harekete geçmelerine vesile teşkil etti. Baalbek ile Şeyzer kaleleri kendilerini korurlarken N., Bizans imparatoru Manuel'in Haleb'e yönelen

bir saldırısını — hasta olmasına rağmen — bizzât karşılamak mecburiyetinde kaldı. Manuel, uğradığı yenilgi sonunda, ancak Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a karşı N.'e yeteri ölçüde yardımda bulunmak şartıyle barışı sağlayabildi. Bu anlaşmaya dayanan N., Kılıç Arslan'ı dinî politikası bakımından tenkid etmekle, onu tecdîd-i îmân'a dâvet ederek, Selçuklular'a karşı savaş açtı. Bu savaşta kardeşi Nâsırüddîn'e Rakka ve Harrân'ı temin ettiği halde, Kudüs kralı Baudouin'in Haleb topraklarına tecavüz etmesi üzerine, geriye döndü. Hısnü'l-ekrâd önünde Haçlılar karşısında yenilgiye uğradı ise de, 1164'te, Harim ile Banyas'ı kesin olarak feth etmeğe muvaffak oldu. Bu sırada kardeşi Kutbeddîn Mevdûd'un ölümü üzerine, Atabeglik topraklarının doğu kesimine düzen vermek için, Musul'a gitti. Musul'u yeğeni II. Seyfeddîn Gazî'nin ve Sincâr'ı da öteki kardeşi İmadüddîn Zengî'nin yönetimine verdi. Bu yöredeki Yıva ulusunu alarak, beyleri Yaruğ ile birlikte, Haleb'e yerleştirdi. Bugün Haleb'deki Yarukıye mahallesi, sözü edilen bu Yıva türkmenlerinden oluşmuştur. 1171'de değerli komutanlarından Salâhaddin Eyyûbî'yi Mısır'a göndermekle, Fâtımî hılâfetinin sonuna hazırlamış oldu. Abbâsî halîfesi ise, ona Elcezîre, Suriye, Rûm, Filistin ve Mısır sultanlıklarının menşûrunu göndermiş ve N., böylece, Ön Asya'nın en kudretli hükümdarı olarak kendini kabûl ettirmiş bulunuyordu. Fakat kısa bir süre sonra, mayıs 1174'de, bir boğaz iltihâbından öldü. Önce İç kaleye, sonra da Şam'da yaptırmış olduğu Nûriye medresesinin bahçesine gömüldü. N., sâdece bir din savaşçısı, mücâhid olarak tanınmaz. İslâm dinini savunmak ve yükseltmek için sarf ettiği gayretler kadar, ilme, ilmî kuruluşlara ve ilim adamlarına gösterdiği yüksek ilgi de onun Orta Çağ'ın ünlü bir ilim hâmîsi olarak tanınmasına yardım etmiştir. Daha emîrliğinin ilk günlerinde Haleb'e girdiği zaman, Sirâciye câmi'ine eklettiği revak ve hücrelerle burasını bir medrese hâline getirdiği gibi, Şam'da da Nizâmiye benzeri ilk medreseyi (Nûriyetü'l-kübrâ) o kurmuştur. Ayrıca, yine bu devrin ünlü hastahanesi, Şam Nûriyesi de onun eseridir. Ülkesinin çeşitli yerlerinde hastahane, cami, medrese ve kervansaraylar inşa ettirmiştir. Musul'da yaptırdığı Cami'en-Nûri minaresinin değişik üslûbu ile, bugün de, Musul'un olduğu kadar, Irâk'ın da mîmârî bakımından en güzel eseridir. Muhammed b. İbrahim en-Nücûmî, Alâüddîn Semerkandî, Radiyyüddîn Serahsî, Alâüddîn Kâşânî ve Hüsâmüddîn Râzî gibi bilginler yanında, ender görülen bir olay olarak da, bir Türk kadın bilgini Fâtımatü'l-Kâşî'yi himâyesine almıştı. Bu ilgi, sözü edilen bilginlerin onun için bir rasadhane kurmalarına ve onun adına bir güneş saati hazırlamalarına imkân sağlamıştır. Büyük bir teşkilâtçı olan N., Haçlıların faaliyetlerini tâkib etmek üzere, çok hassas bir haber alma şebekesi meydana getirmiş; askerî faaliyetleri ile giriştiği onarım işlerinin masraflarını karşılamak için, 1/3 oranında gümüş ihtiva eden bakır dirhemler (kırtâs) yâni bir çeşid tahviller çıkartmıştı. Dinî konularda şerîate çok bağlı olduğundan, onun ordugâhında oyun ve mûsiki sesleri duyulmaz; devamlı Kur'ân okunurdu. Bu konuda anlaşamadığı Sultan II. Kılıç Arslan, varlıklarına tahammül edemediği kaba sofuları Anadolu'dan onun ülkesine sürgün etmekte idi. N. de, bu sürgünlere gereken ilgiyi gösteriyordu. Onun Kılıç Arslan'a karşı giriştiği her iki seferde de bu dinî anlaşmazlık başlıca sebeb olmuştur. (İ. Parmaksızoğlu)

NÛREDDÎNLİK, Kırım Hanlığı'nda (b. bk.) Cuci Ulusu'ndan Giray Hânedânı'nın 2. velîahdlik makamına verilen ad. Hanlık ve kalgaylık (velîahtlik) gibi padişahça tevcîh edilirdi.

NUREYEV, Rudolf Hametoviç (doğ. İrkutsk bölgesi 1938), Türk asıllı bale san'atçısı ve koreograf. Annesi ve babası Türk olan N., İrkutsk'a gelirken bir trende dünyaya gelmiştir. II. Dünya Harbi'nin ağır şartları altında annesi tarafından yetiştirilmiştir. Moskova'nın boşaltılması üzerine Ufa'ya yerleşmişlerdir. Ailesinin muhalefetine rağmen gizlice Başkurt folklor oyunlarını öğrenmiş ve Ufa Operasına girmiştir. 17 yaşında Leningrad Kirov Bale Okuluna öğrenci olarak kabûl edilmiş ve çok kısa zamanda okulun en gözde öğrencisi olmuştur. "Taras Bul'ba", "Giselle" ve "Don Quijote" balelerinde başrolleri oynayarak mezun olmuştur. Mısır, Bulgaristan, Viyana ve Berlin'e turnelere gitmiştir. 1961 yılında bir turne sırasında siyasî mülteci olarak Fransa'ya sığınmıştır. Fransa'da Marquis de Cuevas Bale Topluluğunda çalışmıştır. 1962'de Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve bazı Batı Avrupa ülkelerinde birçok bale topluluklarında konuk san'atçı olarak oynamıştır. Bunun yanı sıra birçok ülkelerde televizyon programlarına da çıkmıştır. 1962'de İngiltere'deki Covent Garden Kraliyet Balesinde daimî konuk san'atçı olarak Margot Fonteyn'le birlikte hem klasik, hem de modern eserleri üstün başarıyle sahnelemiştir. (F. Ortaç)

NUREYEV, Rudolf Hametoviç

NÛRÎ (? - 1650?), Türk bestekârı. Şu Hüseynî Düyek İlâhî onundur: Ey dil bize ver bir haber (5 kıt'a) (Ali Ufkî, *Mecmû'a)*. (Y. Ö.)

NÛRÎ, Abdülehad (Sivas 1594 - İstanbul 1650), Türk ilim adamı ve şâiri. Sivaslı Ebülberekât İsmail Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini Sivas'ta gören A. N., daha sonra İstanbul'a gitmiş ve zamanının ilimlerini orada tamamlamıştır. İstanbul'da Mehmed Ağa zaviyesinin şeyhi olan A. N., önce Sultan Mehmed, sonra Ayasofya camilerinde vâızlık yapmış; dinî konularda halka açık dersler vermiştir. Bir yandan da şiirle uğraşan A. N., eski edebiyat anlayışı doğrultusunda eserler vermiştir. Şiirlerini bir dîvânda toplamış; ayrıca 150'ye yakın ilâhî de yazmıştır. İstanbul'da ölen şâir, Sivasî Abdülmecîd Efendi türbesi yakınında gömülmüş; mezarının üzerine bir de türbe yaptırılmıştır.

NÛRÎ, Tokatlı (1820 - Samsun 1882), Türk saz şâiri. Yirmi yaşlarında iken Erzurumlu Emrah ile birlikte Orta Anadolu şehir ve kasabalarını dolaştı. Emrah'ın ölümünden sonra N. de birçok âşıkların yetişmesine yardım etti. Bunların başında Zileli Ceyhunî gelir.

Orta derecede bir öğrenim görmüş olan N., hem hece, hem arûz ölçülerini kullanmıştır. Hece ile yazdıklarında daha

sade bir dil kullanmış ve daha başarılı şiirler vermiştir. Arûz ile yazdıklarında dili oldukça ağırdır, daha az başarılıdır. Ustası Emrah'tan daha üstün bir san'atçı olan N., duygulu ve çok samimî bir şâirdir. Şiirleri dîvân halinde basılmıştır.. (Ahmed Tal'at, *Âşık Tokatlı Nûrî*, Çankırı 1933). (C. Öztelli)

NÛRÎ BEY (Bolaahenk) (Hânende ve Neyzen Eyyûbî Mehmed) (1834 - 1910), Türk bestekârı. İstanbul'da Eyüp'te doğdu, aynı yerde 76 yaşında öldü. Fâtih Türbesi yanına gömüldü. Mültezim Hacı Mehmed Ali Efendi'nin oğludur. Büyük babası Moralı Bekir Paşa'dır. 1848'de Bâb-ı Zabtıyye istintak dairesine kâtip yardımcısı olarak memuriyet hayatına başladı. 1851'de stajını tamamlayarak yarım altın maaşla aslî memur oldu. Bir çok görevlerde bulundu. Tophâne-i Âmire istihkâm ve muayene dairesi mümeyyizi iken emekliye ayrıldı. Bir çok hocadan musiki meşk etti. Dindışı eserleri daha fazla Dellâl-zâde İsmail Efendi'den, dinî eserleri ise Şeyh Rızâ Efendi'den geçti. Mevlevî tarîkatine intisâb etti. Neyzen oldu. Fakat hânendenliği daha meşhurdu. Zamanının en meşhur musiki hocası olarak şöhret yaptı. 80 kadar makamdan zamanında bilinen hemen bütün eserleri ezberden okuyabiliyordu. Sarıgüzel'de otururdu. Eğrikapı dışında Yenimahalle'de meşk-hânesi vardı. Talebesine burada ders verirdi. Sayılamayacak derecede çok talebesi oldu. Kirâmî Efendi, Hâfız Sâmi, Zâkir Hakkâk Mehmed Efendi, Şekerci-zâde Hâfız Hayreddin Bilgen, bunlardandır. Üsküdar'da İnâdiye'de bir sokağa onun adı verilmiştir. 18 makamdan müteşekkil "Mehmed Nûrî" imzâlı güfte mecmuasını İstanbul'da 1290 (1873)'da bastırdı: *Mecmû'a-i Şarkıyyât ve Kârhâ ve Nakşhâ.* Klasik üslûbda metîn eserler bestelemiştir. Hicâzkâr Aksak Semâî, musikimizin şâheserlerindendir.

Eserlerin tasnifi şöyledir: 23 makamdan 2 Âyîn, 2 dinî Peşrev, 1 Sirto, 4 Kâr, 11 Beste, 14 Semâî, 37 Şarkı (Semâîler: 7 Ağır ve 7 Yürük: 6 Aksak, 1 Nakış Aksak, 2 Yürük, 5 Nakış Yürük). (Y. Ö.)

NÛRÎ BEY (Menâpîr-zâde Reji Komiseri Hacı Mustafa) (I.1844 - 16.VII.1906), Türk devlet adamı, edib, şâir ve müzisyeni. Maraş'ta doğdu, 62,5 yaşında İstanbul'da Yakacık'ta öldü. Doğduğu zaman babası Maraş mutasarrıfı (valisi) idi. Babası Vezir Yusuf Paşa, Harput valisi (umumî valisi) iken 1850'de N. B. 6-7 yaşında iken öldü. İlkokuldan sonra Bâyezid rüşdiyesini bitirdi. Hususî olarak Fransızca ve başka ilimler öğrendi. Annesi saraylı olduğu için, 1853'te yetişmesi için Harem-i Hümâyûn'a kâtip yardımcısı alındığı zaman 10 yaşında idi. N. B.'in ağabeyi Fâzıl Bey, kendisinden çok büyük bir adamdı. Fâzıl Bey'in zevcesi, I. Abdülmecîd'in zevcesi Perestû IV. Kadın-Efendi'nin kızkardeşi idi. Perestû Kadın - Efendi, annesi ölen Şehzâde Abdülhamîd Efendi'yi yetiştirmiş, ona annelik etmiş ve üvey oğlu II. Abdülhamîd olunca, Vâlide — Sultân ilân edilmiştir. N. B.'in Saray ve Harem-i Hümâyûn ile ilgisi budur. N. B.'le II. Abdülhamîd'in süt kardeşi olduğu hakkında bir rivayet varsa da, bu rivayetin doğru olmaması lâzımdır. Zira Perestû Kadın-Efendi'nin hem çocuğu olmamış, hem de II. Abdülhamîd'in annesi Tîr-i Müjgân III. Kadın-Efendi öldüğü zaman, II. Abdülhamîd, süt emme yaşını çoktan geçmiştir. Üstelik Saray'a verildiği zaman N. B. de 7 yaşındadır, yani süt emecek yaşta değildir. Zira N. B.'in annesi, babasından 7 ay sonra ölmüştür. N. B.'in ağabeyi Fâzıl Bey'le, Perestû Vâlide-Sultân'ın kızkardeşi olan Fatma Hanım'ın çocukları Hayri Paşa, İzzet Paşa ve Es'ad Paşa'dır. Bu Es'ad Paşa, göz hekimi ve İttihadçı olmakla meşhurdur; eski dış işleri bakanlarından Hasan Işık'ın babasıdır. N. B., 3 defa evlendi. 18 yaşlarında evlendiği Hasan Paşa'nın kızını boşadı. İkinci hanımı da evlendikten 6 ay sonra öldü. İlk zevcesinden olan kızı, küçük öldü. Üçüncü hanımı da genç öldü ve ondan 3 çocuğu oldu: Ayşe Sıdıka Burak, Yusuf Menapir ve Sabîha Menapir. Sonradan Mızıkay-ı Hümâyûn'a verildi, orada musiki öğrendi. 1861 başında Meclis-i Vâlâ'ya kâtib oldu. Orada sırasıyle evrak odası'nda, mazbata odası'nda, kavânîn dairesi'nde, terceme kalemi'nde çalıştı. 1864'te 20 yaşında iken, 2. zevcesini koleradan kaybetti. Kayınvâlidesi ile Hicâz'a gidip hacı oldu. Dönünce terceme kalemi'ndeki vazifesine devam etti. "Yeni Osmanlılar" denen meşrûtiyetçi gruba dahildi. Ziyâ Bey (Paşa) ile Nâmık Kemâl'in yakın arkadaşı idi. Bu ikisi Avrupa'ya gidince, o da arkalarından, vazifesini bırakıp Paris'e gitti. 1871'de Almanlar'ın Paris'i muhasarasında bu şehirdeydi. 5 yıla yakın Paris ve Londra'da yaşadı. 1872'de arkadaşları ile beraber İstanbul'a döndü. Onlarla beraber *İbret* gazetesini neşretti. Ankara vliâyeti mektupçusu (özel kalem müdürü) oldu. Bir müddet Ankara'da kaldı. Vali Müşir Nusret Paşa ile geçinemeyip istifa etti. *İbret*'in 131. sayısına yazdığı makale ve *Vatan ve Silistre*'nin kurucularından olduğu Gedikpaşa Tiyatrosu'ndaki galasındaki büyük nümâyişler dolayısıyle Nâmık Kemâl ile beraber tevkif edildi. Akkâ'ya (Kuzey Filistin'de liman) sürüldü. 3 yıl, 2 ay Akkâ'da kaldı, edebiyatla uğraştı. 1876 temmuzunda İstanbul'a döndü. 28 ağustosta Meclis-i Sıhhiyye üyesi oldu. 22 Nisan 1878'de, şehzâdeliğinden tanıdığı II. Abdülhamîd'e (1876-1909) Mâbeyn-i Hümâyûn 3. kâtibi oldu. Rütbesi ûlâ sınıf-ı evveline yükseltildi (korgenerale eşit mülkî rütbe). Padişaha akıl öğretmeğe kalktığı için 1 Mayıs 1880'de Cem'iyyet-i Rüsûmiyye üyeliği ile Saray'dan uzaklaştırıldı. 3 Nisan 1883'te tekrar Mâbeyn-i Hümâyûn kitâbetine alındı. Bu görevine ilâve olarak 5 Kasım 1883'te tütün rejimi komiserliğine tayin edildi. 9 Nisan 1888'de bâlâ rütbesi verildi (orgenerale eşit mülkî rütbe). Çeşitli tarihlerde birinci rütbe Osmânî, birinci rütbe Mecîdî nişanları ile altın ve gümüş İmtiyâz, altın Liyâkat, gümüş Girid ve Hilâl-i Ahmer madalyaları aldı. 1896'da ölen, hayatının sonuna kadar unutamadığı 1. zevcesinin yanına, Çamlıca'da Selâmî Dergâhı hazîresine gömüldü.

N. B., işlek Fransızca konuşur, Türk ve Batı musikilerine vâkıf, piyano ve flüt çalar, hakikaten edîb, güzel konuşur, doğru, hamiyetli bir zât idi. Yusuf Bey adında bir oğlu oldu. Bir kaç kitabı, makaleleri, şiirleri vardır. Fransızca'da Peygamberimiz'in biyografisine ait yaptığı bir kitap tercümesi basılmayıp kayboldu. Şîrpençeden öldü. İkinci zevcesinin ölümünün verdiği üzütüyle Çamlıca'daki musiki ve edebiyat mensuplarının toplandığı muhteşem köşkünü satmış, inzivâya çekilmişti. "Bak şu güzel köylüye..." diye başlayan şiiri Hüseynî'den bestelenmiş, çok sevilmiştir. Kendi bestelediği şarkıların çoğu kaybolmuştur. Şunlar elimizdedir: Bestenigâr Devr-i Hindî (Ey leb-î canbahş-ı mey-gûn), Hüzzâm Sengîn Semâî (Çöz düğmeyi, sîne-i billûr görünsün, muhammes) ve Rast Türk Aksağı (Şûh-ı cihansın, cânânesin sen). (Y. Ö.)

NÛRÎ PAŞA, Dâmâd (?-1883), Osmanlı devlet ve Saray adamlarından biridir. Ârif Paşa'nın oğlu olup, İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini tamamladıktan sonra Mâbeyn-i Hümâyûn kitâbetine girmiş, burada gerek görgüsünü, gerek

bilgisini arttırarak Sultan Abdülmecîd'in karînlerinden (mâbeynci) olmuştu. Reşid Paşa-zâde eski Paris elçisi Ali Galib Paşa'nın Boğaz'da bir deniz kazasında ölümü üzerine, Paşa'dan dul kalan Sultan Mecîd'in kızı Fatma Sultan'la evlendirildi ve, bu suretle, Dâmâd-ı şehriyârî oldu. Bu yolla devlet idaresinde sözü geçer kimseler arasına katıldığı gibi, Mâbeyn Müşîrliği'ne de yükseldi. Fakat, Sultan Abdülazîz'in tahta cülûsundan sonra, hele verâset-i saltanat meselesinden ötürü, Abdülmecîd'in çocukları ile Abdülazîz çocukları arasında artan soğukluk, Osmanlı hânedânı ferdlerini ikiye bölmekle, Velîahd-Şehzâde Murad'ın ve eşinin ana bir kardeşi Şehzâde Reşad Efendi saflarında yer aldı. Sultan V. Murad'ın tahta çıkarılışı hazırlıklarına katıldı ve bu arada Şeyhulislâm Hayrullah Efendi, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa ile işbirliği yaptı. Sultan Abdülazîz'in hal'i ve ölümü ile ilgili olaylarda Hüseyin Avni Paşa'dan aldığı direktifleri uygulamakla, fi'len bu işlere katılmış oldu. Sultan V. Murad'ın pek kısa süren saltanatında, ona Başmâbeynci olarak hizmet etti. Sultan II. Abdülhamîd'in tahta cülûsu üzerine, tekrar kenara çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra da, Sultan Abdülazîz'in hal'i ve ölümü olayında ilgili görülerek, Dâmâd Mahmud Celâleddin Paşa ve Midhat Paşa ile birlikte yargılandı. Yargılama sırasında, Mahmud Celâleddin Paşa'nın el yazısı ve imzası bulunan bir belgeye göre, N.'nın bu işi yürütmekle görevlendirildiği ortaya çıktı. Bu belgeyi Karahisarlı Karadeli oğlu Pehlivan Mustafa Çavuş'un tanıklığı da destekleyince, N. P.'nın suçlu olduğuna karar veren mahkeme, onun da idamına karar verdi. Sultan II. Abdülhamîd bu kararı da, öteki suçlular için yaptığı gibi, sürgün ve müebbed hapis cezasına çevirdi. N. P.'nın bütün rütbe ve nişanları alınarak, dâmatlığı da kaldırıldı. Bu gelişmeler N. P.'nın âsâbını tamâmen meflûç hâle getirdiğinden, sürgün yeri olan Tâif'e giderken, yolda cinnet getirdi. Bir süre sonra da, Tâif'te öldü. (İ. Parmaksızoğlu)

NÛRÎ PAŞA, Mustafa, Sırkâtibi, Serasker, Şeyhu'l-vüzerâ (1798 - 1878), İstanbul'da doğan N., Osmanlı Devleti'nin son dönem devlet adamlarından biridir. Babası Çankırılı olup İstanbul'a gelmiş, Küçüksu Bostancıları ocağına girmiş ve Kandilli'den bir kızla evlenmekle Boğaz'da yerleşmişti. N., babasını ve annesini küçük yaşta kaybedince, büyük annesi Hadîce ve dedeliği Köşk bekçisi Câfer Ağa tarafından büyütüldü. 12 yaşında iken bir gezi sırasında Göksu'da Sultan II. Mahmud'un dikkatini çekmekle, Enderûn-ı Hümâyûn'a alındı. Hazine Odası'na yetiştirildi. Yaşı kemâle erince, Hazine kethudâsı Emin Efendi'nin tütüncülük hizmetine getirildi. 1822'de, Tırnakçılık (b. bk.) hizmeti ile, Mâbeyn-i Hümâyûn'a girdi. 1824'te Sırkâtibi tâyin edilmekle, bundan sonra Sırkâtibi onun unvânı oldu. 1832 mayısında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı devletçe takınılan davranışı tenkid etmekle, o günlerde Serasker bulunan ve Mehmed Ali Paşa'nın en sert düşmanlarından biri olan Mehmed Husrev Paşa ile çelişkiye düşünce, Paşa'nın telkîni sonunda, vezîrlik rütbesi ile Tırhala ve Yenişehir (Tesalya) sancaklarının birleştirilmesi suretiyle yeniden meydana getirilen Tırhala (b. bk.) valiliğine gönderildi. Bu suretle, Saraydan ve dolayısıyle Sultan II. Mahmud'un yanından uzaklaştırılmış oldu. Daha sonra Elviye-i Selâse (Yanya, Tırhala, Manastır), bir süre geçince de Selânik, Yanya, Manastır, Tırhala ve Yenişehir sancaklarından meydana getirilen Elviye-i Hamse müşîrlikleri görevinde bulundu. Sultan Abdülmecîd'in cülûsundan az sonra, 1840'ta, taşradaki hizmeti 8 yılı doldurmuş olmakla, Halil Rif'at Paşa'nın görevden ayrılması üzerine, İstanbul muhâfızlığı da eklenmek suretiyle, Seraskerlik görevine getirildi. 1841'de, Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin boşaltmış bulunduğu Lübnan'da Osmanlı idaresini yeniden kurmak ve gerekli ıslâhâtı yapmak görevi ile, Seraskerlik de üzerinde kalmak şartıyle, Beyrut'a gönderildi. N. P., Lübnan'ı devlet merkezinden gönderilecek bir vali tarafından idare edilmesi gereğine inandığından, bu yolda tedbirler ve teklifler getirirken, Avrupa devletlerinin Cebel'e bir Hristiyan vali tâyin edilmesi hususunda Bâb-ı âlî'yi sıkıştırmaları, onun bu teşebbüsünü baltaladı. N. P. da, 1842'de İstanbul'a döndü ve seraskerlik görevinden alınarak Edirne, Vidin, Hudavendigâr (Bursa) ve Trablus-Garp (Libya) gibi bölgelere vali gönderildi. 1860 nisanında ise, Bağdad valisi oldu. Bu görev sırasında Ebû Muhammed aşîreti reisi Şeyh Faysal, Osmanlı idaresine başkaldırmakla, N. P. âsîler üzerine sevk ettiği kuvvetlerle sıkı tedbirler aldı. Osmanlı ordusunun konduğu yer, bu harekât sırasında onarılarak, bir yerleşme merkezi hâline geldi. Bir süre el-Urfî (Ordu) adı ile anılan bu yeni kasaba, giderek, bugünkü Irak'ın mühim şehirlerinden biri olan el-İmâre oldu. Ancak, Bağdadlıların N. P.'nın malî ve idarî alanlardaki sert tutumundan şikâyetleri yüzünden, gönderilen Süleyman Fâik Bey'in raporu üzerine, N. P., Bağdad valiliğinden alındı. Bir süre sonra, 1864'te, Selânik vilâyetinin yeniden teşkili üzerine, oraya ilk vali olarak gönderildi. Görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi ve, Şeyhu'l-vüzerâ olarak kendisine tahsis edilen ödenekle, Boğaziçi'ndeki yalısında yaşadı. 1878 yılında, İstanbul'da öldü. N. P., Tanzîmât devri ricâli arasında başarılı bir vali olarak tanınmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NÛRÎ PAŞA, Mustafa

NÛRÎ SAÎD PAŞA, Nûrî es-Saîd (1888-1958), Irak devlet adamı. Kerkük'te doğmuştur. Kerkük Askerî Rüşdiyesini ve Bağdad İdâdîsini bitirdikten sonra İstanbul'da Mekteb-i Harbiye'de okumuş ve yüzbaşı rütbesi ile mezun olarak VI. Ordu emrine verilmiştir. Ancak, daha İstanbul'da iken, İkinci Meşrûtiyet'in getirdiği imkânlarla Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden unsurlar arasında yaygınlaşan milliyetçilik akımına kapılarak, el-Cem'iyetü'l-Kahtâniyye'ye girmiş bulunuyordu. Arap milliyetçiliği ve Arap ülkelerinin bağımsızlığı ile dolu olan N., bu yüzden, Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti katılınca, Mekke Şerîfi Hüseyin Paşa'nın İngilizler'le işbirliği ederek başlattığı isyan hareketine katıldı. Süleyman Askerî Bey'in Şuaybiye baskını sırasında arkadaşı Cemil el-Midfa'î ile birlikte, Osmanlı birliklerini terk ederek ve Kût ez-Zîn'deki mevzilerinden kaçarak, önce Müntefik şeyhi U'ceymî'ye iltica etti. Oradan da, Şerîf Hüseyin'in oğlu Emîr Faysal'ın maiyetine girdi. Savaşın sonuna kadar onunla çalıştı, ondan sonra da Faysal'ın sâdık bir adamı olarak tanındı. 1917'de, Şam'da göstermelik bir Arap Hâşimî devleti kurulduğu zaman, bu devletin kurmay başkanlığını üzerine alan Yâsîn el-Hâşimî, Cemîl el-Midfa'î, Alî Cevdet el-Eyyûbî ve Ca'ferü'l-Askerî gibi eski Osmanlı subayları

ile birlikte, bu yeni devlette görev aldı. Ancak, galib devletlerin onların anladıkları biçimde bir istiklâl vermeğe yanaşmadıklarını görmekle, Osmanlı Devleti'ne hiyanetlerinin de ilk mükâfatını alarak, İngilizler tarafından, ötekilerle birlikte tevkif edildi. Fakat N., arkadaşı Cemîl el-Midfâ'î ile birlikte, yeni duruma ötekilerden daha çabuk intibak etti. İngiltere'nin yüksek himayesine hizmet etmeyi kabûl ederek, serbest bırakıldı. İngiltere ve Fransa, Asya'daki Osmanlı İmparatorluğu'na âit Arap ülkelerini parçalayarak Suriye, Lübnan, Filistin, Irak, Ürdün ve Hicâz gibi ayrı mahallî manda idareleri kurarlarken, N. de, Emîr Faysal'dan aldığı direktifle, Irak'ta bir Hâşimî krallık idaresi kurma faaliyetine katıldı. Irak'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Türkler'le eski ve sâdık Osmanlı memur ve tebaasının ileri sürdükleri Osmanlı şehzâdesi Burhâneddîn Efendi'ye karşı Basra nakıybi İbnü Tâlib ve Bağdad nakıybü'l-eşrâfı Abdurrahmân el-Geylânî ile birleşerek, güney Iraklılar ve Şîî'lerle birlikte, Emîr Faysal'ı destekledi. İngiliz politikasına da uygun gelen bu çaba sonunda Emîr Faysal, 1921'de manda idaresindeki Irak krallığının başına getirilince, N., yeni kralın sâdık bir adamı olarak, Irak kabinelerinde içişleri ve daha çok da dışişleri bakanlığı görevlerini aldı. 1930'da, başbakan oldu. 1933'de iktidardan ayrılmak zorunda kaldı ise de, I. Faysal'ın arzusu üzerine, birinci el-Hâşimî, el-Midfa'î ve ikinci el-Hâşimî kabinelerinde dışişleri bakanlığı görevlerini korudu. Bekir Sıdkı'nın askerî darbesinin sonuçsuz kalması üzerine iş başına geçen el-Midfa'î'ye cephe aldı ve, 1938 aralığında, Bekir Sıdkı'ya bağlı subayların desteği ile el-Midfa'î'yi devirdi ve bu eski kader arkadaşının feci bir şekilde öldürülmesine göz yumdu. Bu olaylar geçerken I. Faysal eceliyle ölmüş, yerini alan oğlu Gazî ise, bir araba kazâsıyle öldürülmüş veya kazâen ölmüş bulunduğundan, küçük II. Faysal'ın vesâyetini üzerine alan Emîr Abdülilâh ile tam bir uyum içinde Irak'ı yönetmeğe devam etti. Ancak, 14 Temmuz 1958'de, üç albayların, Abdüsselâm Ârif, Abdülkerîm Kasım ve Ahmed Hasen el-Bekr'in giriştikleri Arap milliyetçiliği ve Nâsır sosyalizmine dayanan ayaklanma sonunda Kıral II. Faysal, vasî Abdülilâh ve adamları imhâ edilirlerken kılık değiştirerek kaçtı ise de yakalandı ve, Irak devletinin kuruluşunda geçen bunca hizmetiyle te'lif olunamayacak bir biçimde, öldürüldü. N., Irak'ın istiklâle kavuşturulmasında hizmeti geçen bir Arap milliyetçisidir. Türk-Osmanlı yönetimine karşı amansız tutumuna karşılık İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Amerika gibi devletlerin politikası ile çelişmeyecek bir yöntemle ülkesini istiklâle doğru götürme çabası içinde bulunmuştur. Ancak, Filistin Arap toprakları üzerinde bir İsrail devletinin kuruluşunda, Albay Abdünnâsır'ın yeni bir sosyalist-Arap milliyetçiliği (el-İştirâkiyye el-Arabiyye) atılımıyle Arap ülkelerinin liderliğini üzerine almasında, onun saf değiştirmeyerek, İngiliz politikasına bağlı kalışı ve bunu ısrarla devam ettirme çabası, Irak halkının ve hele ordunun ona karşı çıkmasına yol açtı. Bu da, hayatının acı bir şekilde sona ermesine sebeb oldu. N.'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı tutumu ise, başlangıçta çekimser iken, Yeni Türkiye'nin barışçı bir politika izlemesi ve öteki Arap ülkeleri arasındaki geçimsizlikler karşısında N.'nın kendi iktidarını destekleyecek yakın bir komşu araması, onu Türkiye'ye yaklaştırdı. Irak'ın önce Sâdabâd, sonra da Bağdad paktlarına girmesini sağladı. Öte yandan, şartları ağır olmakla beraber, 1931 Irak-İngiltere andlaşması ile, bir görüşe göre 945 veya 1055 yahut 1258'denberi istiklâlini kaybetmiş bulunan Irak'ın yeniden hür bir devlet olması onun başbakanlığı zamanına rastlar. (İ. Parmaksızoğlu)

NÛRÎ ŞEYDÂ BEY (Mehmed) (1866-24.V.1901), Türk şarkı bestekârı ve müellifi. İstanbul'da doğdu ve bu şehirde 35 yaşında öldü. Eyüb'e gömüldü. Uzunçarşı esnafı kethudâsı İğci Hâfız Efendi'nin oğludur. Soğukçeşme askerî rüşdiyesini bitirdi. Sonraki tahsili, âdet olduğu üzere memuriyetinde yaptı. Hâriciye, sonra adliye nezâretlerinde kâtip, sonra ticaret nezâreti icrâ dairesi muavini oldu. İçki yüzünden genç yaşında öldü. Medenî Aziz Efendi'den dindışı, Yeniköylü Hasan Efendi'den dinî musiki meşk etti. Güzel sülüs ve rik'a yazardı. Şiirleri ve nesirleri çok düzgündür. Fransızca, İngilizce, Almanca, Farsça bilir, Arabca'dan anlardı. Çok istidatlı bir gençti. Daha muntazam tahsil görse ve yaşasaydı, mühim eserler verebilirdi. Sarı sakallı, orta boylu, güzel yüzlü, zarif bir adamdı. Devrin gazete ve mecmualarında makaleleri, basılmış hayli kitabı vardır. *İkdam* gazetesinde musikimize dair makaleler yazdı. Bazı hatalara düştüğü için Raûf Yektâ gibi gerçek bir musiki âlimi ile sert polemiklere girişti. Yazdığı bestekâr biyografilerini *Kaafile-i Mûsikî-şinâsân-ı Osmânî* adlı bir tezkire hâlinde tamamlamak istiyordu; ömrü vefâ etmedi. Güftelerinin çoğu kendisine âit olmak üzere 38 şarkı besteledi. Bir de Beste'si vardır. Şiirleri, hem klasik tarzda, hem de Tanzimat ekolü tarzındadır. Kitapları: *Târîh-ı Enbiyâ* (peygamberler tarihi), *Mükemmel Sarf-ı Fransevî* (Fransız dili grameri), *İhsâs-ı Kalb, Âyîne-i Dil, Kızlar Mektebi* (üçü de roman), *Barnom'un Milyonları* (İngilizce'den tercüme), *Hamlet* (kezâ), *Rafael* (Lamartine'-den), *Terâne, Manon Lescaut* (son üçü Fransızca'dan tercüme). (Y. Ö.)

NÛRÎ ŞEYDÂ BEY (Mehmed)

NÛRUDDÎN ABDURRAHMAN CÂMÎ : bk. CÂMÎ.

NÛRİSTÂN (eski adı: Kâfiristân), Afganistan'ın doğu kesiminde girilmesi güç derin uçurum şeklinde ovaların bulunduğu dağlık bölge. Hindistan'dan gelen yaz muson rüzgârlarının tesiriyle komşu bölgelerden daha çok yağış alır. Dağların orta yükseklikteki yamaçları ormanlarla kaplıdır. Halkı 1896'da islâm dinini benimsemiştir. Canlı hayvan yetiştirerek geçimini sağlar. N.'da ormancılığın önemi yeni yolların yapılmasıyle artmaktadır. (V. Örs)

NÛRUOSMÂNİYE CAMİİ, İstanbul'un XVIII. yüzyıla âit büyük Sultan (Selâtin) camilerinden. N.'nin yerinde evvelce Hasancan-zâde Hoca Sâdeddîn Efendi'nin zevcesi Fatma Hanım'ın bir mescidi bulunuyordu. Şehrin merkezî bir kesiminde ve ticaret bölgesinin hemen hemen içinde, Büyük Çarşı (veya Kapalı Çarşı)'ya komşu olarak Sultan I. Mahmud (1730-1754) tarafından H. 28 Muharrem 1162 (=1748)' de yaptırılmağa başlanmış ise de, kurucusunun 1754'te ölümü üzerine kardeşi III. Osman (1754-1757) tarafından H. 1169 (=1755-1756)'da bitirilmiştir. Aslında herhalde I. Mahmud bu büyük eseri yaptırırken, onun kendi adını yaşatacağını

NÛRUOSMÂNİYE CAMİİ

düşünmüştü. Fakat III. Osman bu camie Nûruosmânî veya Nûruosmâniye adını vermekle, görünüşte hânedânın adını, gerçekte ise kendi adını ölümsüz yapmıştır. Hammer'in ileri sürdüğü gibi, bu ad verilirken Halîfe Osmân'ın düşünülmüş olduğuna pek ihtimal verilemez. Zâten bir kitâbede N.'nin kurucusu olarak III. Osmân'ın anılması bu hususta hiçbir şüphe bırakmaz. N. C. ile etrafındaki ek yapılar Ahmed Efendi adında bir bina emininin idâresinde Simeon (= Simyon) veya Simon Kalfa adında bir mimar tarafından, yeni bir san'at akımına uygun olarak meydana getirilmiştir. Ahmed Efendi, İstanbul'a değişik görünüşte büyük bir eser kazandıran bu camiin yapımını, *Târîh-ı Câmî'-i Şerîf-i Nûr-i Osmâniyye* başlıklı bir risalede anlatmıştır.

N. C.'ni tamamlayan külliyesi (veya manzumesi), medrese, kütüphane, türbe, sebil, çeşme ve aşhane - imâretten meydana gelmiştir. Cami meyilli bir arazide kurulduğundan, avlunun teşkil ettiği terasın altına, dışa açılan sıra dükkânlar da yapılmıştır ki bunlar da külliyenin arasta (çarşı)'sını teşkil ederler. Ayrıca, camiin altında bir mahzen bulunmaktadır. Esasında belki çarşı olarak düşünülmüş bulunan bu bodrum bugüne kadar hiçbir vakit kullanılmamıştır. N. C.'nin güney tarafında, bir kenarı medrese ve imâret ile sınırlanan ve dışarı iki kapı ile geçit veren bir dış avlu bulunmaktadır. Dış avludan merdivenlerle çıkılan harim avlusu ise, Türk san'atında ilk defa olarak yarım yuvarlak bir biçimde yapılmıştır. Tamamen genel estetiği tamamlayan bir süs unsuru gibi düşünülen bu avlu, kullanışsız ve sapa kalmıştır. Abtest muslukları ise dış avluda bulunmaktadır.

N. C. esas mekânı kare biçiminde olup, ağırlığı dört büyük kemere dağılan tek ve büyük bir kubbe bunu örter. Camiin yapıldığı yıllarda İstanbul'da bulunan Fransız mimarı Le Roy, bu kubenin tuğlalarının örtülüş metodunu görmüş ve anlatmıştır. Mihrap kıble tarafında, dışarı bir çıkıntı teşkil eden küçük bir mekân içinde olup, bu kısmın da üstü bir yarım kubbe ile örtülmüştür. Ayrıca kuzey ve güneyde, bu kıble duvarına bitişik iki küçük kanat bulunmaktadır. İkişer şerefeli iki minare ise yivli gövdelere sahiptir. Aslında kurşun külâhlı olan bu minarelere geçen yüzyılın sonlarında bugün görülen taş külâhlar yapılmıştır. N. C.'nde XVIII. yüzyıl içinde Türk san'atına sızan Avrupa'nın Barok üslûbu kuvvetle kendisini belli eder. O sırada yapılan başka eserlerde Türk mimari geleneklerinin de az da olsa yaşamasına karşılık burada sadece mekân şekli istisna edilecek olursa, her şey tamamen Barok san'atın izlerini taşır. Avlunun yarım yuvarlak biçimi, pencere ve kapıların kemer profilleri, büyük kapıların nişlerinin üst bölümleri ve içerideki süsleme, Türk Barok'una göre yapılmıştır. Pencerelerdeki renkli camlı alçı pencerelerin desenleri ve mermer mihrâb ile minber bile Barok motiflerin yardımı ile meydana getirilmiştir. N. C.'nde Türk san'at geleneklerini sürdüren tek unsur içeride ve dışarıda çeşitli yerlerde görülen kitâbeler ve yazılardır. Bunlar o devrin en iyi hattatları tarafından yazılmıştır.

N. C.'nin kuzey tarafında yan cepheleri pencereli, Hunkâr mahfeline çıkışı sağlayan büyük bir rampa bulunmaktadır. Etrafındaki ek yapılardan medrese ile imâret dış avlunun etrafında bulunmaktadır. Üzerlerindeki kitâbe bunların 1755'te yapıldıklarını bildirir. Bunlarda da Barok üslûbu daha az gösterişli olarak hâkimdir. Büyük Çarşı'ya açılan avlu kapısının dışında bulunan sebil ile çeşme, Türk Barok'unun güzel ve zarif örnekleridir. Bunların mermer işlemelerinde ve sebilin tunç şebekelerinde Barok süsleme motifleri çok bilgili olarak kullanılmıştır. Yıllardır saçağı kaldırılmış olduğundan sebil gerçek güzelliğini belli edemez durumdadır. N. C. yanındaki kubbeli türbede ise II. Mustafa'nın zevcelerinden ve III. Osmân'ın annesi Şebsüvâr Vâlide Sultan (ölm. 1756) yatmaktadır. Ayrıca, burada Hibetullah Sultan (ölm. 1766)' dan başka, II. Mahmud'un 1809 - 1824 yılları arasında ölen bir kızı ile dokuz oğlu gömülüdür. (S. Eyice)

NURSÎ : bk. SAÎD NÛRSÎ.

NUSAYBİN, Mardin iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 177 km^2, nüfusu 56 262 (1975), nüfus yogunluğu km^2'ye 48 kişidir. 2 bucağı (Akarsu, Girmeli), 67 köyü vardır. Nüfusun % 70'i köylerde oturur. Bucak merkezleri 1 000 - 2 000 nüfuslu köylerdir. Köylerin çoğu 200 - 500 nüfusludur. İlçe toprakları, ilin güney bölümündedir. Güneyinde Suriye toprakları uzanır.

İlçenin kuzey bölümü dağlık ve tepelik (700 - 800 m, en yüksek yeri Bakuk dağında 1 254 m), güney bölümü daha alçaktaki (500 - 550 m) ova ve dalgalı arazidir. Bu çukur arazi, güneyde Suriye'ye doğru alçalarak uzanır. Mardin dağlarının güneye doğru uzantısı olan kuzeydeki dağlık ve tepelik yerler, Midyat serisi adıyle de anılan kıvrımlı Eosen devri tabakalarından bir yapı gösterir. Girmeli bucağı çevresinde ise, Neojen devri tabakaları yer tutmuştur. Bunların güneyinde ve N. kasabası çevresinde sınırımız boyunca uzanan yeni alüvyonlarla örtülü düz arazi bulunur.

İlçenin başlıca akarsuyu Çağçağ (b. bk.) çayıdır. Bu akarsu, Midyat ile N. arasındaki Sivrice köyünün güneyinde iki kaynaktan çıkan Aksu ve Karasu'nun birleşmesinden oluşmuş ve güçlenmiş olarak güneye doğru dik yamaçlı vâdîsi içinde akar, N., ovasına iner, buradan Suriye topraklarına uza-

NUSAYBİN : Bir görünüş

nır. Türkiye arazisindeki boyu 50 km kadardır. N. kasabasının 4 km kuzeyinde derin vâdîsinde akan bu çay, Bahçebaşı köyünün hemen güneyinde birkaç kol hâlindeki kanallar olarak güneydeki ovada akar, 8 000 ha'lık arazi sulanır. Bu sulamalarla ilgili olarak N. ovasında pamuk ve çeltik ekim alanları genişlemiştir. Ürünler Adana ve Gazitantep'e gönderilir. Çağçağ suyunun dar vâdîsinde baraj işlerine girişilmiştir. Bu çay boyunda sulama regülatörü yükseltisinde küçük bir hidro - elektrik santrali kurulmuştur. Çay boyunda bahçeler ve sıra sıra değirmenler vardır. N.'in 5 km kuzeyindeki Şahnişin köyündeki çağlayanlar ilçenin tabiî güzelliklerindendir. Her iki yanında meyve bahçeleri, pamuk ve çeltik tarlaları uzanır. Devlet Su İşleri'nin te'sisleri burayı bir dinlenme yeri durumuna getirmiştir.

Akdeniz'den birkaç yüz km içeride bulunan ve güneydeki sıcak bölgelere açık olan N., yağışın az olduğu (370 mm), yaz sıcaklarının uzun sürdüğü bir iklim özelliği gösterir. Sıcaklar bazı yaz günlerinde 37°'yi bulur, kışlar soğuk geçer, donma olur. Başlıca bitki örtüsü otluk, çalılık bozkırlardır. Dağların bazı yerlerinde bozulmuş ormanlar vardır. Ekilebilen arazinin (275 bin dönüm) % 95'i tarla (hububat), % 5'i bağ ve bahçedir. Hayvancılık da geçim kaynağıdır. Son zamanlarda pamuk ve Antep fıstığına da yer verilmiş, meyvecilikte (badem, ceviz) gelişme olmuştur.

N., güney demiryolu boyunda, karayolu üzerinde, sınıra yakın yerde bir küçük şehirdir. Nüfusu 23 651 (1975)'dir. 1927'de 2 850 idi. Yüksekliği 500 m, Çağçağ suyu üzerinde, çevresine yollarla bağlı, gümrük kapısı, çarşı ve pazarı, okulları, elektriği, suları ile işlek bir küçük şehirdir. (R. İzbırak)

NUSAYRÎ, İçel (Tarsus), Adana, Hatay illeri ile Kuzey Suriye'de (Lâzkıye - Haleb) bölgesinde yayılmış bulunan ve öteden beri resmen Alevî (Fransız manda idaresinde Lâzkıye bölümü l'Etat Alévites), kendi aralarında ise el - Mü'minûn adı ile anılan aşırı Şîî inançta bir Müslüman dinî topluluğa verilen ad. N.'liğin menşei ve bu adın türeme şekli kesin olarak çözülmüş değildir. Tarih boyunca Sünnî idarelerce (Selçuklu, Eyyûbî, Memlûk ve Osmanlı) baskı altına alınan N.'ler, bir yandan da aynı bölgede yerleşen kendileri gibi aşırı öteki dinî fırkaların da (Dürzî ve Mütevâlî) baskısı altında kalmışlarsa da, inançlarını bin yıldan beri sürdüregelmişlerdir. Onları kötülemek isteyenler, N. kelimesinin, Nasârâ (Hristiyanlar)'dan "Hristiyanlık" anlamına gelen Nusayr şeklindeki bir küçültme şekli ile oluştuğunu ve bununla İslâmlaşmış Hristiyanların kasd olunduğunu iddia ederler. Kendileri ise, fırkalarının Hz. Alî'nin Fâtir (Fâtıma)'den olmayan çocuklarından birinin adı olan Nusayr'den çıktığını ve bu zâtin Muâviye'ye vezîr iken şehîd edildiğini, ona bağlananların da N. adı ile tanındığını ileriye sürerler. Gerçekte Türk, Arap ve eski Suriyelilerin karışmalarından ortaya çıkan bu etnik topluluğun bağlandığı dinî görüşü meydana koyan, Bekr b. Vâil kabîlesinin Abdülkays kolundan gelen Muhammed b. Nusayr en - Nemîrî adında, cerbezeli bir Şîî kelâmcısıdır. Nitekim, İslâm fırkaları ve mezhebleri hakkında yazılan ilk eserler de, onları Nemîrî (Nevbahtî, *Firaku'ş-Şî'a,* İstanbul 1931, 78) adı ile tanıtmaktadır. Şerî'înin Cenâb-ı Hakk'ın beş kimseye (Hazret-i Peygamber, Hazret-i Alî, Fâtıma, Hasan ve Hüseyn) hulûl ettiği görüşünü genişleten İbnü Nusayr, Basra'da onuncu Şîî imamı Alî b. Musa et-Takıy ile onun büyük oğlu Muhammed b. Alî el - Hâdî'yi önce Bâb olarak kabûl etmişse de, 864'te İmam Hasan el - Askerî'nin tenâsüh yolu ile peygamber olarak geldiğini ileriye sürmekle kalmamış, ona tanrılık isnâdında da bulunmuştur. Böylece, Şîî fırkaları arasında yeni bir fırkanın teşekkülü gerçekleşmiştir. Sebe'iyye, Muhammere, Hurremiyye, İsmâiliyye, Bâbekiyye ve Karâmita gibi Gulât (aşırılar)'tan olan N.'lık, daha sonra Kûfe ve Vâsıt halkı arasında da ilgi ile karşılandı. N.'nin öğrencilerinden Ayyâşî ve Muhammed el - Cunbulânî tarafından çevrede yayılmasına girişilen bu inancın Kuzey Suriye'de Cebel-i Nusayr (Lukkam) bölgesinde Âsî ırmağının batısında tutunması, Hasîbî'nin (ölm. 957) gayretleri ve, N. olmamakla beraber, onları himâye eden Hemdânî hükümdarı (Hüseyin b. Hemdân ve şâir Ebû Firâs) sâyesinde olmuştur. Hasîbî, *Hidâye* adlı eserini onlara ithâf etmiş ve Haleb'de vefat ederek bu şehirde gömülmüştür. Bugün, Şeyh Bayrak adını taşıyan türbesi hâlâ bir ziyaretgâhtır. Onun 51 tilmizinden Muhammed el - Cillî, ondan, sonra, N.'lerin en güçlü lideri olarak görülür. N.'lik de, zamanla ve muhtelif şeyhlerin etkisiyle, kollara bölündü. Bunların en ünlüleri, kuzeyde Antakya civarında XV. yüzyılda şeyhlik eden Ali Haydar'a izâfetle Haydarî/Şimâlî; Lâzkıye'de İshakî, güneyde Kıblî ve Kamerî olmak üzere dörttür. Bununla beraber, bugün, N.'lik Gaybiyye (Kuzey) ve Ayniyye (Güney) olmak üzere, iki ana kol hâlinde yaşamaktadır. Son yıllarda ise, Lübnan'dan gelen Ca'ferî mürşidlerin telkinleri ile, aralarında Şîî - Ca'ferî mezhebi gittikçe bâriz bir gelişme göstermeğe başlamıştır. N.'lik de, öteki Bâtınî - İsmâilî fırkalar gibi, devamlı bir baskı ve tâkib altında kalmış bir dinî inanç olmakla, kapalı bir topluluk meydana getirmiştir. Yayıldığı bölgedeki öteki dinlerden, bu arada Hristiyanlıktan da bâzı unsurlar alan N.'liğe karşı ilk ciddî müdâhaleyi Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh yapmıştır. 1086'da, onun Akdeniz kıyılarına, N.'liğin merkezi Suveydiye'ye kadar uzanan seferi, N.'lerin Hemdânîlerden beri elde ettikleri imtiyazları kaldırmağa yöneliktir. Bu harekât, N.'ler ile İslâm dünyasına hâkim olan Sünnî Selçuklu Türkleri arasında açık bir düşmanlığın yeşermesine kaynak oldu. Nitekim, aradan on yıl geçtikten sonra başlayan Haçlı seferlerinde, N.'lerin Sünnîler'e karşı Hristiyanlar'la işbirliği yaptıkları görülür. Buna karşılık, Nûreddîn Zengî'nin 1153 Banyas, 1158 Harim seferlerinde N.'lere şiddetle muamele ettiği tesbît olunmuştur. N.'leri kesin olarak itâat altına alan ilk hükümdar, Salâhaddîn Eyyûbî oldu. 1176 ve 1188 seferleri sonunda, Lâzkıye de dâhil olmak üzere, bütün N. toprakları Salâhaddîn'in hâkimiyetine girdi. Bundan sonra N.'ler, 1265 ve 1266 yıllarında, Suriye kıyılarındaki Frenkler'le birlikte

Moğollarla anlaşarak Mısır - Memlûk hâkimiyetine baş kaldırmağa kalkışınca, Melik ez - Zâhir Baybars tarafından ağır şekilde cezalandırıldılar. Mercidâbık muharebesinden sonra Osmanlı idaresine giren N.'ler, Haleb eyâletine bağlı olarak, Mukata'a Kalemi mârifetiyle idare edildiler. Böylece, mahallî şeyhlerin denetimi altında, muhtar bir halde yaşadılar. Bunlardan Osmanlı devletinde hizmet alanlar, muhtelif mertebelere kadar çıkmışlardır. En tanınmış olanlarından biri, 1822 yılında, Kapudân-ı Deryâ olan Topçubaşı Kara Mehmed Paşa'dır. 1832 - 1833 yıllarında Mısırlı İbrahim Paşa'nın devlete karşı giriştiği harekâtta, N.'ler Osmanlı padişahına sâdık kaldılar. 1839'a kadar, müstahkem mevkilerinin düşmesine rağmen mukavemete devam eden N.'ler, Suriye'de Osmanlı idaresinin yeniden kuruluşu sırasında devletten bekledikleri ilgiyi göremeyince ve hele Orta Çağ'dan kalma siyasî teşkilâtlarının modernleşmeğe başlayan Osmanlı idaresince kaldırılması üzerine, 1854'te, İsmail Bey'in liderliğinde ayaklandılar. 120 000 kadar N.'nin katıldığı bu ayaklanma, Tâhir Paşa tarafından bastırıldı. Sultan II. Abdülhamîd zamanında N.'ler de, öteki Şîî - Bâtınî toplulukları gibi, Müslüman kitle arasına ilk defa resmen kabûl edilerek, mecburî askerliğe tâbi tutuldular. Ayrıca, N.'lerin yaşadıkları bölgelerde açılan modern okullar onlarla Osmanlı devleti arasındaki ilişkilerin yeni bir safhaya girmesine hizmet etti. N. topluluğu, Osmanlı Devleti'nin boyunduruğunda yaşayan etnik veya dinî bir gurup olmaktan çıkarak, devleti oluşturan kitlelere karışmağa başladı. Fakat, I. Dünya Savaşı'nın sonunda, bölgenin önce İngilizler, sonra da Fransızlar tarafından işgali, bu gelişmeyi kısmen aksattı. Fransız manda idaresi Suriye'yi Şam, Cebel-i Dürüz ve Alevî gibi idarî bölgelere ayırmakla, N.'ler, göstermelik Etats Alévites kesmiini teşkil ettiler. 1936'da Suriye'ye istiklâl verilmesi sorunu ortaya çıkınca, Türkiye'nin 1920 Ankara i'tilâfnamesinin İskenderun sancağı ile ilgili haklarını savunmağa girişmesi, N.'lerle ilgili tartışmalara yol açtı. Atatürk, çoğu köylerinin adları Türkçe olan, taşıdıkları oymak ve soy adları Türkçe bulunan N.'lerin, Hata (Eti) Türkleri'nden olduklarını ileriye sürerek (Bk. köy isimleri listesi için : A. Faik Türkmen, *Mufassal Hatay Coğrafyası ve Edebiyatı*, İstanbul 1937, 104 - 109), kırk asırlık bu Türk yurdunun Suriye idaresine bırakılmayacağını belirtti. Bu siyasî ve kültürel tavır, eski İskenderun sancağının en sonunda Hatay İli olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasının hareket noktası oldu. Gerçekte Arap diyalektlerinin en bozuk fonetiği ile konuşan N.'ler, Türkçeyi unutmuş olmakla beraber, yeniden öğrendiklerinde, en pürüssüz bir biçimde konuşmak sûretiyle, dinî ve etnik baskı ve kaynaşmalarla kavmî şuurlarını kaybeden nice Türk topluluklarından biri olduklarını ortaya koymuş bulunmaktadırlar. N.'lerin, kendilerine göre, bir kültür birikimleri de vardır. Dürzî ve Mütevâlîler'ce reddedilen, belki de Sünnî fakîhlerce yapılanlardan daha ağır şekilde itham edilen N.'lik hakkında en ağır isnadları derleyen eser, el - Hakîm'in mevlâsı Hamza'nın *er - Risâletü'd - dâmiga* adlı eseridir. N.'lerin temel akaid kitaplarından biri olan *el - Kakâyik'i* tenkid eden bu eser, S. de Sacy tarafından *Journal Asiatique*'de yayınlanmıştır (X. 321). Fakat N.'liği teşhir eden, aslında bir N. iken sonra Mûsevîlik, Müslümanlık ve nihayet Protestanlık gibi dinleri nefsinde tecrübe etmiş olan Süleyman Antâkî Efendi'nin *Kitâbü'l - Bakurâ*'sıdır (Beyrut 1890). Konuyu tarafsız bir gözle inceleyen ise, R. Dussaud'nun *Histoire et Religion des Nosaïris* (Paris 1900) adlı kitabıdır. Sünnî bilginlerden N.'ler üzerinde duranların başında İbnü Teymiye gelmektedir. N. kültür birikimi bugüne kadar tesbît olunanlara göre 40 kadar eser olup, bunların 10'unu N. şâirlerin dîvânları meydana getirir. *Ta'lîmü Diyâneti'n - Nusayriyye, el - Hidâye* ve *el - Mecmû'* adlı kitaplar, N. itikadını açıklayan eserlerdir. Türkçede ise en derli toplu bilgi, Hasan Reşit Tankut'un *Nusayrîler ve Nusayrîlik Hakkında* (Ankara 1938) adlı eserde bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

NUŠIĆ [*nuşit'*], **Branislav** (Belgrad 1864 - Belgrad 1938), Sırp yazarı. Graz (Avusturya) ve Belgrad üniversitelerinde hukuk öğrenimini görmüştür. Türlü resmî görevler almış, gazetecilik yapmış, Belgrad, Üsküp (Skoplje) ve Saraybosna (Sarajevo)'da tiyatro müdürü olarak çalışmıştır.

N. yazar olarak hikâye, hâtıra, gezi notları ve oyun gibi çeşitli türlerde eserler vermiştir. Ancak, asıl ününü komedilerine borçludur. N. oyunlarında Sırp dilinin sağladığı bütün imkânları büyük bir ustalıkla kullanarak Sırp toplumunun tutumunu ele almış, değerini kaybetmiş olan eski gelenek ve görenekleri ortaya koymuştur. *Sumnjivo lice* (Şüpheli şahıs), *Protekcija* (İltimas) [1889] ve *Narodni poslanik* (Millet vekili) [1891] gibi oyunlarıyle büyük bir ün kazanmıştır. Daha sonra birtakım dramlar da kaleme alan N., *Gospodja ministarka* (Bakanın karısı) [1931], *Mister Dolar* [1932], *Ozalošćena porodica* (Yaslı âile), *D - r* (Doktor) [1936] ve *Pokojnik* (Rahmetli) [1937] adlı komedileriyle büyük ününü sürdürmüştür. Onun bu komedileri yabancı dillere de çevrilmiş, Avrupa'nın birçok yerlerinde oynanmıştır.

N. Priština ve Manastır (Bitolj) gibi şehirlerde memurluk yaparken yerli Türklerin gelenek ve göreneklerini yakından tanımak imkânını bulmuştur. Yazar, bu gözlemlerini romantik bir renk taşıyan hikâyelerinde değerlendirmiştir (*Ramazanske večeri*) [1898]. Bu hikâyeler Türkçeye çevrilmiştir. N., *Autobiografija* [1924] adlı eserinde kendi hayatını da anlatmıştır. (H. Eren)

NUSRET PAŞA, Müşîr, Deli (? - 1896), Son devir Osmanlı generallerinden biridir. Çerkes asıllı olup, Sadrâzam Husrev Paşa tarafından Sultan II. Mahmud'a takdîm edilen bir köledir. Enderûn-ı Hümâyûn'a alınmış ve burada Mehterhâne'de yetiştirilmiştir. 1826'da Mızıka-i Hümâyûn kurulunca, N. P.'da bu yeni teşkilâta katıldı. Zamanla, Enderûn-ı Hümâyûn ağaları derecesine yükseldi. Harbiye ve Tıbbiye okullarının açılması üzerine Padişahın emri ile, Harbiye'ye girdi. Mezun olduktan sonra, bu okula öğretmen yetiştirilmek maksadıyle, Avrupa'ya gönderildi. Dönüşünde, kurmay imtihanını vererek, kurmay yüzbaşı oldu. Ordu saflarına katıldı, çeşitli hizmetlerde bulunarak süratle yükseldi. Ferîk oldu. Tuna ordusunda görevli iken, Tuna valisi Midhat Paşa ile geçinemedi ve onun isteği üzerine bu vilâyetten uzaklaştırıldı. Ancak, öğretmeni ve hâmisi Mütercim Rüşdi Paşa tarafından tutulduğundan, İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra, 1872'de Ankara valiliğine tâyin olundu. Daha sonra Trabzon vâlisi olan N. P., Sırp ve Karadağ isyanları üzerine, Karadağ cephesine tümen komutanı olarak gönderildi. Burada gösterdiği başarılar sonunda da, müşîrliğe terfi ettirildi. Âsî prensliklerle mütâreke kararlaştırıldıktan sonra, İstanbul'a dönerek, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî üyeliğine atandı. Sultan II. Abdülhamîd'in cülûsundan sonra, siyasî olaylara karıştı.

Mahmud Nedim Paşa ile Cevdet Paşa'nın ve Sürûrî Efendi'nin Midhat Paşa'ya karşı yürüttükleri muhalefette kendini gösterdi. Kanûn-ı Esâsî'yi hazırlayan komisyona, Saray temsilcisi olarak, II. Abdülhamîd tarafından tâyin edildi. Midhat Paşa'nın iktidardan düşmesinde rolü olduğu kadar, Hayreddin Paşa'nın sadâreti sırasında takdim ettiği, 12 nisan 1294 (24 Nisan 1878) tarihli, *Tahkıykat-ı Hafiyye İcâbınca İstihsâl Olunan Havâdis-i Münteşire Jurnali* adı altındaki raporu ile hükümdarın kendisine olan güvenini daha da arttırdı. Bu rapor, Sultan Abdülazîz'in hal'i ve ölümü ile ilgili soruşturmayı belgelemiş oldu (bu rapordan bâzı örnekler için bak. İbnü'l - Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrâzamlar*, İstanbul 1940, I, 118, 496 ve 590). Bir süre sonra, 1879 da, Mecâlis-i âliye'ye memur oldu. Bu sırada, Karadağ Prensi Nikola'nın İstanbul'u 22 ağustos 1299'daki ziyaretinde (1882), Türkiye - Karadağ sınırı müzakerelerine Tercüman Münir Paşa ile birlikte delege olarak katıldı ve Göksu Kasrı Anlaşması'nı imzaladı. Ancak, vükelâ ve ricâl-i devletçe, jurnalciliği ve geçimsizliği ile tanınmakta ve sevilmemekte idi. Nitekim Mahmud Celâleddin Paşa, onun hakkında "muzırrü'n - nâs bir mecnûn-ı melâmet - zede ıtlâkına mâsadak" yani "halka zarar verici ve melâmete kapılmış deli dense yeridir" demekle bu görüşü ortaya koymaktadır. N.'nın şahsına yönelen bu düşmanlık, en sonunda tesirini gösterdi ve, VI. Ordu Müfettişi unvânı ile 1890 da Bağdad'a gönderildi. 1892'de, yeni vali Hasan Refik Paşa göreve başlayıncaya kadar, Bağdad vali vekilliğinde bulundu. 24 Eylûl 1896 da Bağdad'da ölerek, İmâm-ı Âzam kabristanına gömüldü. (İ. Parmaksızoğlu)

NUSRETİYE CAMİİ, İstanbul'un Galata tarafında XIX. yüzyıla âit büyük Sultan (Selâtin) camilerinden. N. C. II. Mahmud (1808 - 1839) tarafından, Tophane'de yeniden yapılan askerî tesislerin arasında inşa edilmiştir. H. 12 Cemâziyülâhır 1238 (= 1823)'deki büyük yangında yanan Toparabacıları kışları ve camiin yerinde yapılan N. C.'nin yapımına H. 1238 Şevvâlinde (= 1823) başlanarak, inşaat H. 29 Şâban 1241 (= 1826)'de bitirildi. Keçeci-zâde İzzet Molla (1785 - 1829) ile aynı olduğu tahmîn olunan İzzet adlı şâirin yazdığı tarih kitabesinde adı Câmi-i Nusret olarak gösterilir ise de, burası halk arasında daha çok Tophane Camii olarak tanınır.

N. C. deniz kıyısındaki bir düzlükte, Galata surlarının hemen dışında ve Mimar Sinan'ın eseri olan Kılıç Ali Paşa camiinin az ilerisindedir. Şehrin içinde artık Büyük Selâtin Cami ve külliyeleri için yer kalmadığından, son devrin başka büyük eserleri gibi (Beylerbeyi camii, Dolmabahçe camii, Ortaköy camii, Maçka'da yapımı yarım kalan Azîziye camii ve Yıldız'da Hamîdiye camii), bu da eski şehrin dışında inşâ edilmiştir. Mimarı, son devirde pek çok devlet binası yapan Balyan ailesinden Kirkor Amira (1764 - 1831) kalfadır. Aslında N. C. eski külliyelerden farklı olarak medrese, imâret gibi ek yapılarla değil, komşusu olduğu Tophane-i Âmire ve Tophane kışlası ile bir manzume teşkil ediyordu. Türk san'atının geleneklerinden tamamen kopmuş yabancı bir üslûbu anıtlaştıran bu büyük camiin açılışında büyük bir tören yapıldığı gibi, bir de hâtıra madalyası basılmıştır. Böyle bir hâtıra madalyası, geniş ölçüde tamir edilen Ayasofya'nın yeniden açılışında da basılmıştır.

N. C. ilk yapıldığında etrafını yüksek bir avlu duvarının çevirdiği ve bu avluya büyük kapılardan geçildiği 1855'e doğru çekilen eski fotoğraflardan anlaşılır. Ayrıca şimdi camiin

TOPHANE'DE NUSRETİYE CAMİİ

yan tarafında solda olan tarihleri yine İzzet Efendi'nin olan sebîl ile muvakkıthânenin de, aslında caddenin karşı tarafında, kışla kapısı yanında oldukları da eski fotoğraflarda görülür. Geçen yüzyıl içinde caddenin düzenlenmesi sırasında bunlar şimdiki yerlerine kaldırılmış, avlu duvarı da yıktırılarak, yerine, üzerinde dökme demir bir parmaklığın bulunduğu alçak bir duvar yapılmıştır. Bu sonuncu da 1956'da kaldırıldığından, N. C. bugün cadde kenarında açıkta kalmıştır. Normal genişlikte bir avlu için yer olmadığından, şadırvan sol tarafa yapılmıştır. Bunun da esasında geniş saçağının altında manzara resimleri bulunduğu eski fotoğraflarda görülür.

N. C. yüksek olarak yapıldığından namaz mekânına merdivenle çıkılır. Son devir camilerinde görüldüğü üzere, ufak çapta bir saray veya kasır karakterinde olmak üzere son cemaat yerinin üstüne, Cuma selâmlığında padişahın kısa bir süre kalması ve bazı kabûlleri yapması için bir "kasr-ı hümâyûn" inşâ edilmiştir. Bu kasır yanlarda birer kanat hâlinde dışarı taşmakta ve mermer sütunlar üstüne oturmaktadır. Kürsü kısmından, soğan biçiminde pabuçlarla gövdeye geçen ikişer şerefeli çifte minarenin ise, inşaat henüz bitmeden bir Ramazan aralarına kurulan mahyanın denizden görünüşünü camiin kubbesinin engellediğinin anlaşılması üzerine daha yükseltirildikleri bilinir. Böylece N. C. aşırı bir derecede ince ve uzun minarelere sahip olmuştur. Cami mekânı kare planlı olup, dört büyük kemere oturan büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Kıble tarafından dışarı taşkın bir çıkıntı içine mihrap yerleştirilmiştir. N. C., içinde ve dışında çok zengin bir süslemeye sahip bulunmakla beraber, bunların arasında Türk motiflerinden hiçbir şey yoktur. Türk san'atı burada artık eski geleneklerinden bütünüyle kopmuş ve yabancı san'at

üslûplarının hâkimiyetine girmiştir. N. C.'nin bütününde, Avrupa'nın Barok ve Empire üslûplarının karma bir şekilde uygulandıkları görülür. Türk geleneklerini yaşatan tek süsleme, ünlü hattat Mustafa Râkım ve Şâkir efendilerin eserleri olan yazılardır. N. C.'nin mimarisi ve dış süslemesine uygun bir biçimde, tam önüne II. Abdülhamîd tarafından H. 1319 (= 1901 - 1902)'da İtalyan mimar D'Arencó'ya yaptırtılan çeşme ise 1956'da yerinden sökülerek Maçka'da yeniden kurulmuştur.

N. C. dikey çizgilerin hâkim olduğu bir yapı olarak, şehrin Boğaziçine bağlandığı bir kesimde gösterişli bir eser hüviyetine sahiptir. Yabancı üslûpların bir örneği olmakla beraber, İstanbul'u ve şehrin bu kıyısını alışılmamış dış çizgileri ile süslediği bir gerçektir. Şehrin 1956'dan sonraki gelişmesi sırasında karşısındaki Tophane binalarının yıktırılması ve çevresine yapılan yeni binalar, N. C.'nin dış görünüşü için zararlı sayılabilecek neticeler doğurmuştur. (S. Eyice)

NÛŞÎN - GÜL (Fars. "tatlı çiçek"), Türk Musikisi'nde bir kaç asırlık bir mürekkep makam. Hamparsum - Mandoli'deki (572, 574) Ermenioğlu Murâd'ın Peşrev ve Saz Semâîsi, makamın elimizdeki örneklerini teşkil eder. — Eski İran (Sâsânî) Musikisi'nde bir "Nûşîn - bâde" (tatlı içki) makamı olduğu rivayet edilir ki, gûyâ Bârbed'in icad ettiği 8. makam imiş. (Y. Ö.)

NUTK-I DARB, yakın zamanlara kadar Türk Musikisi'nde "sükût, es, susma işareti" mânâsında kullanılan terim. Arab Musikisi'nde "neber" (c. neberât) denilir. (Y. Ö.)

NUTUK (Ar. nutk, tı ile = konuşmak, söz), Bektaşî nefesleri'nin (b. bk.) besteleri ile değil, yalnız güftelerinin inşâdı. (Y. Ö.)

NUTUK, Atatürk tarafından, Kurtuluş Savaşı'nın yapılışını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu belgeleri ile anlatmak üzere Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci kurultayında yaptığı konuşma. 15 - 20 Ekim 1927 günleri arasında 36 saat 33 dakika sürmekle, dünya hitâbet örnekleri arasında en uzun konuşma olarak başta gelmektedir. Atatürk'ün bu konuşması, çok kere, öteki konuşmalarından ayırd edilmek için, *Büyük Nutuk* diye de anılır. Metin içinde geçen telgraf, mektup v. b. belgelerden başka, 200 parça müstakil belgeyi de ihtiva etmekle, Yeni Türkiye'nin kuruluşu ile ilgili kaynakların ilkini teşkil etmektedir. Dil ve ifade bakımından, edebî bir metin olarak da büyük bir değer taşır. Atatürk'ün Osmanlı Türkçesindeki vukufunu, hâkimiyetini ve üstün ifade gücünü belirttiği kadar, ifadedeki canlılık, akıcılık, samimiyet ve heyecan, onun inandırıcı ve aydınlatıcı yönlerini ortaya çıkarmaktadır. Atatürk, N.'da, 19 Mayıs 1919'dan itibaren 15 Ekim 1927'ye kadar Türk vatanının ve milletinin geçirdiği hârikulâde olayları, bu olayların birinci sorumlusu ve baş kahramanı olarak dile getirmiş ve sözlerini belgelerle de pekiştirmiştir. N., 19 Mayıs 1919'da Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu anlatmakla başlar ve Türk vatanının yeniden istiklâlini sağlayacak bütün tedbir ve kararları, bunların uygulama safhalarını, sonuçlarını, karşılaşılan iç ve dış engelleri teker teker açıklar. N., genellikle, iki ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm, 1919 - 1920 yılları arasında,

NUTUK : Cumhuriyet Halk Fırkası İkinci Büyük Kongresi'nde Gazi, tarihî Büyük Nutkunu söylerken (15 - 20 Ekim 1927). Fırka Reis Vekili İsmet Paşa riyaset kürsüsünde

Kurtuluş Mücâdelesi'nin hazırlık dönemini anlatır. İkinci bölüm ise, yeni Türk devletinin kuruluş safhalarını yâni Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden başlayarak Osmanlı saltanatının sona ermesine kadarki olayları, Hilâfetin kaldırılmasını ve, nihayet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde girişilen inkılâblarla medenî hamlelerin gerçekleşmesinin 1927 yılına kadar uzanan gelişmesini anlatmakta ve gençliğe yapılan vecîz bir hitâbe ile son bulmaktadır. 1927 tarihinden 1973 yılına kadar yapılan çeşitli baskıların bir kısmı metin ve belgeler olarak iki cild halinde, çoğu da yukarıda belirtilen kategorik plâna göre yâni 1919 - 1920, 1920 - 1927 olayları ilk iki cildi ve belgeleri de üçüncü cildini teşkil etmek üzere yayınlanmıştır. İlk yayım, Arap hafleri ile ve lüks baskı olarak 1927'de Ankara Türk Ocağı tarafından metin kısmı Ankara'da harita, resim v. b. belgeler de Viyana'da bastırılmıştır. Aynı yıl, halk için, ikinci baskısı 50 000 nüsha olarak yine Arap harfleri ile yapılmıştır. Her iki baskı da, metin ve belgeler ayrı olarak, iki cilddir. Bundan sonra, yeni harflerle, 1934'te Maarif Vekâleti; Cumhuriyet'in 15. yıldönümü münasebetiyle, 1938'de, Kültür Bakanlığı; 1950, 1952, 1959, 1960, 1961 ve 1962 yıllarında üç cild hâlinde Türk Devrim Tarihi Enstitüsü; 1963, 1967, 1973'te Millî Eğitim Bakanlığı taraflarından, metinde hiçbir tasarruf yapılmadan, 13 kere yayınlanmıştır. Bunun yanında, Türk Dil Kurumu tarafından, Dr. Mehmed Tuğrul, Salâh Birsel, Cahit Öztelli ve Sunullah Arısoy'dan oluşan bir heyete yaptırılan sâdeleştirilmiş şekli, yine üç cild hâlinde ve *Söylev* adıyla yayınlanmıştır. Söylev'in de 1973'e kadar, 5 baskısı yapılmıştır. Kültür Bakanlığı ise, 1973'te, Bin Temel Eser serisi arasında 67. sırada yayınladığı sâdeleştirmeyi Dr. Birol Emil, Metin Has - Er ve Mehmed Ali Aydın'a hazırlatmıştır. Milliyet Çocuk yayınları dizisinin 61. sırasında çıkan ve çocuklar için özetlenmiş olan metni ise, A. Köklügiller hazırlamıştır. N., bundan başka, 1963'te İngilizceye, 1929, 1934 ve 1966'da da Rusça'ya çevrilmiştir. N. hakkında yapılan inceleme, tahlil ve tenkidler ise uzunca bir bibliyografya teşkîl eder (bunlar için bk. Muzaffer Gökman, *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası,* I - II, İstanbul, 1968 - 1974). (İ. Parmaksızoğlu)

NÜANS (Fr. nuance), fark, ince fark. Tafsilât için bk. NÜANS İŞARETLERİ. — Fransızca'da bu kelimenin asıl mânâsı (yukarıda verilen mânâ mecâzîdir, fakat daha çok bilinir) "bir rengin muhtelif dereceleri, iki çeşitli renk derecesi arasındaki fark" demektir. Aynı sazın muhtelif çeşitlerinin ses karakteri hakkında da kullanılır. Tafsilât için bk. RENK. (Y. Ö.)

NÜANS İŞARETLERİ, bir musiki eserinin makine intizamıyle değil de, her türlü beşerî hissi ve fikri ifade edebilecek bir surette icrâsı için, nota yazısı'nda (b. bk.) birtakım işaretler vardır. Bunlara "nuance (nüans) işaretleri" diyoruz. Çünkü eserin incelikleri, ancak bunlar sayesinde belli olabilmektedir.

Nota başına eserin yürüklüğünün (hareketinin) kat'î bir rakam ile işaret edildiğini, fakat bu rakamın kıymetinin mutlak olamayacağını biliyoruz. Bk. METRONOM. Ayrıca yine notanın başına hareket derecesini ifade eden birtakım İtalyanca kelimeler yazılır; aşağıda bunlar görülüyor (bu hususta tamamlayıcı bilgi için bk. MERTEBE) :

Largo (geniş) : Son derece ağır,
Largetto (az geniş) : Çok ağır,
Lento (çok ağır) : Daha ağır,
Adagio (yavaş) : Ağır,
Andante (ağır) : Az ağır,
Andantino (ağırca) : Ağırca,
Moderato (mûtedil) : Orta,
Allegretto (az çabuk) : Yürükçe,
Allegro (çabuk) : Yürük,
Allegro vivace (canlı, çabuk) : Daha yürük,
Presto (hızlı) : Çok yürük,
Prestissimo (çok hızlı) : Son derece yürük.

Bu 12 derecenin her birinin de muhtelif şekilde tâdîl edilmiş isimleri kullanılmışsa da, bunlar, az çok bestekârın maksadına göre izâfî kıymet taşırlar. Misâl olarak, Largo'nun derecelerini kaydedelim : larghezza, larghissimo, largo assai, largo di molto, largo ma non troppo, largo, un poco. Bütün medenî dünyada bu İtalyanca terimler kullanılır. Çünkü her dilde bu terimler değişseydi, nota yazısı, milletlerarası mahiyetini kaybeder ve bir notayı anlamak için, yazıldığı dile vukuf lâzım gelirdi. O sebeple bâzan bu gibi İtalyanca terimlerin yerine başka dillerde birtakım karşılıklar ikamesi, münferid kalmış vak'alardan ibarettir; bunlar, tercüme veya şerh mahiyetinde o dili bilenlere mahsus işaretler olarak telâkki edilmek doğrudur. İşte meselâ Adagio'nun ("adacyo" ok.) çeşitli dillerdeki tercümeleri : Fr. posément, avec aisance, İng. slow, with freedom, Alm. maessig, langsam, İsp. comodamente, despacio. Bazan bu kelimeler kısaltılarak da yazılır; meselâ: Adgo (adagio), Andte (andante), Andno (andantino), Mod (veya : Modto) (moderato), Aletto veya Allgtto yahut Alltto (allegretto), Allo (allegro), Allo viv (allegro vivace).

Aşağıda, portenin altına icab eden yerlere işaret edilen ve bir musiki eserinin icrâsında hayatî ehemmiyeti bulunan kuvvet işaretleri ve kısaltmaları gösterilmiştir (tamamlayıcı mahiyette bilgi için bk. FON):

fff Fortississimo (son derece kuvvetli),
ff Fortissimo (çok kuvvetli),
f Forte (kuvvetli),
mf Mezzo forte (yarım kuvvetli, orta, mûtedil),
p Piano (hafif),
pp Pianissimo (çok hafif),
ppp Pianississimo (son derece hafif),
fp Forte piano (evvelâ kuvvetli, sonra hafif),
pf Piano forte (evvelâ hafif, sonra kuvvetli).

Ayrıca modern bestekârlarda ffff ve pppp de görülmüştür. Bazan bu işaretler büyük harf ile de gösterilmiştir: FF, MF, P gibi. Bunlardan bazılarının büyük dillerdeki tercümelerini misâl olarak verelim : It. fortissimo, Fr. très fort, İng. very loud, extremely forcible, Alm. auf das staerkste, İsp. muy fuerte; İt. piano, Fr. piano, très doux, İng. piano, soft, Alm. piano, leise, İsp. piano, dulce.

Aşağıdaki işaretler, eserin yürüyüşünde büyük ehemmiyeti haizdir :

Crescendo (Cresc.) ("kreşendo" ok.) : Hafiften kuvvetliye doğru gidileceğini gösterir. Köşesi sol tarafa gelmek üzere açık bir açı teşkîl eden iki çizgi şeklinde gösterilir. Bu şekilde işaret edildikten sonra, ayrıca "Cresc." diye yazmaya lüzum yoktur; fakat te'yîd için yazılabilir.

Decrescendo (Dec., Decres., Decresc.) ("dekreşendo" ok.) veya Diminuendo (Dim.) : Crescendo'nun aksidir. Kuvvetliden tedrîcen hafife doğru gidileceğini gösterir. Bunun işareti de terstir; dirseği sağ tarafa gelir.

Rinforzando (Rinf., Rf., Rfz.) : Sesi biraz kuvvetlendirmek icab ettiğini gösterir.

Sforzando (Sfor., Sf., Sff., Sfz.) : Sesin ansızın kuvvetlendirileceğini bildirir.

Stringendo (Strin., String.) : Çabuklaştırarak.

Accelerando (Accell., Acclo., Acc.) : "Acele ederek" ("akselerando" ok.).

Rallentando (RALL, bazan rall., rallen., rallo.) : Ağırlaştırarak.

Ritenuto (Riten.) veya Ritardando (Rit., Ritar.) yahut Ritenenzo (Ritenz.) : Geciktirerek (umumiyetle RIT. şeklinde işaret edilir).

RALL ve RIT. gibi hükümleri geçici nuance'lar, tempo'da (b. bk.) muvakkat bir değişme meydana getirirler. Hükümlerinin bittiği yere, ya "a tempo" veya "primo tempo" (pmo. tem.) yazılır. Birincisi hemen bir önceki tempo'ya, ikincisi ise eserin başındaki ilk tempo'ya avdeti âmirdir. İt. a tempo, Fr. en mesure, İng. in time, Alm. im Zeitmass, im Takt, İsp. a compas; İt. primo tempo, Fr. premier mouvement, İng. first time, Alm. erstes Zeitmass, erstes Takt, İsp. primero tiempo.

Aşağıda da, eserin rûhunu veren İtalyanca milletlerarası kelimelerden mühim olanları gösterilmiştir :

A Cappella : saz refaketi bulunmayan koro eseri

A Due : çift olarak, yani iki saz veya iki ses, yahut bir saz ve bir ses ile

Affrettando, Affrettoso : acele ederek

Agitato : heyecanlı

Allargando : yavaşlatarak

Amabile, Amabilmente : sevimli

Amoroso : âşıkane

Animando, Animato : canlandırarak, canlı

Animoso : ruhlu

Appassionata : muhteris, ihtiraslı

Burlando : şakacılıkla, işveli

Calando : sakinleşerek, yavaşlatıp hafifleştirerek

Calmando : sükûnet vererek

Con calore : hararetli, ateşli

Carezzando, Carezzevole : okşar gibi

Celere : çabuk

Chiaro : parlak, aydınlık

Comodo : rahat

Dolce : tatlı

Eroica, Eroicamente : kahramanca

Feroce : şiddetli

Funebre : matemli

Con fuoco, Fuocoso : ateşli

Furioso : öfkeli

Giocondo, Giocoso : sevinçli, neş'eli, şen, şakrak

Glissando : piyano veya yaylı sazlarda parmakları tuşlar veya tel üzerinde kaydırarak

Grandioso : azametli

Grazioso : zarif

Gustoso : zevkli

Leggiero, Leggieramento, Con leggierezza : hafif

Maestoso : muhteşem, haşmetli

Malincolico, Con malinconia : hazin bir hulyâya dalarak, kuruntulu

p f mf sf

mf	mezzoforte		crescendo
dim.	diminuendo		
smorz.	smorzando		diminuendo
rinf.	rinforzando		
cresc.	crescendo		marcato
stacc.	staccato		
rall.	rollentando		tenuto
f	forte		
p	piano		
ff	fortissimo		staccato
pp	pianissimo		
sf	sforzando		

NÜANS İŞARETLERİ

Martellato: çekiçle vurur gibi (işareti: nota başının üzerine kalın bir aksan)

Mesto, Mestoso, Mestamento: mahzun, kederli

Mezza voce: yarı sesle

Con moto: hareketli, sür'atli, serî

Parlando: konuşur gibi

Quierta: sessiz, sâkit, sakin, ıssız

Recitativo: recitative (b. bk.) tarzında

Replica, Ripresa: tekrar, mükerrer

Risoluto: azimli, azimkâr

Scherzando, Scherzoso: şaka tarzında, şaka ederek

Sotto voce: hafif sesle

Tardando, Tardamente: geciktirerek

Tranquillo: sâkin, sükûnetle

Tutti: hep beraber

Veloce, Velocemente: çabuk

Vivace: canlı ve çabuk

Ayrıca şu kelimeler çok geçer:

Piu: daha (meselâ: un poco più lento = biraz daha ağır, più dolce = daha tatlı...)

Un poco: biraz (meselâ: un poco più scherzoso = biraz daha alaycı...)

Assai: çok, epeyce, kâfi (meselâ: amoroso assai = kâfi derecede, çok âşıkane...). (Y. Ö.)

NÜBYE, Kuzey-doğu Afrika'da eski bir bölge. Yaklaşık olarak Nil vâdîsinde Asvân'a, Yukarı Mısır'daki Nil'in ilk şelâlesine kadar, doğuda Kızıldeniz, batıda Libya çölü, güneyde Hartum'a kadar uzanırdı. Kuzey - güney doğrultusundaki uzunluğu 900 km kadardır. Sınırları kesin çizgilerle belirtilemez. Firavunlar zamanında buraya Kuş denirdi. Yunanlılar Etyopya dedi. Bugünkü isim N. dilinin Mahass lehçesinde "köle" anlamına gelen nob'dan çıkmıştır.

Ülke başlıca kum çöllerinden ve Nil'in etrafındaki kumtaşından meydana gelen ârızalı yaylalardan ibarettir. Nehir hemen hemen hiç ovası olmıyan dar bir vâdîde akar; Sudan'daki Hartum'dan Mısır sınırına kadar olan bölgede büyük bir S çizen nehir; seri hâlinde şelâleler meydana getirerek Asvan barajının meydana getirdiği göle akar. Nil'in büklüm içindeki batı ve güney kısmını Beyuda çölü (Sahrâ Bayyudah), aynı kısmın doğusunu N. çölü kaplar. N.'nin büyük kısmı hemen hemen tamamen yağmursuz bölgededir.

Mısır'da yapılan Asvan barajı, güneye doğru 550 km'den fazla bir uzunluğu olan dar bir baraj gölü meydana getirmiş, bu göl Vâdî Halfa'yı su altında bırakmıştır. Aynı zamandaki bölgedeki bütün iskân mahalleri ile tarıma elverişli topraklar da sular altında kalmış, burada tarımda çalışan 60 000 köylünün yeniden iskân edilmesi gerekmiştir.

Arkeoloji: Taşdevri N.'de normal seyrini takib etmiş, araştırmalarda taş devrine ait muhtelif eşya bulunmuştur. Nil nehrinin Birinci ve Üçüncü şelâleleri arasında, kaya resimlerine sık sık rastlanır. Yabanî hayvan resimlerinin bazıları prehistorik çağdan kalmadır, diğerleri ise tarih çağlarını dile getirir. İkinci şelâle yakınındaki bir kayada, N.'nin I. hânedânın ikinci kralı Zer tarafından işgalini ifade eden resimler vardır. N.'nin tarihte ilk zikri Sneferu (M. Ö. 2613) tarafından yapılan bir akın dolayısıyle geçer. Bu firavun birçok esir almış ve pek çok sığırı ülkesine götürmüştür. N.'ye yapılan bu tip akınların sık sık tekrarlandığı tahmin ediliyor. Neolitik ve hânedanlar öncesi çağda yapılan bu tip akınların N.'de gelişmekte olan medeniyeti tahrib ettiği sanılmaktadır.

NÜBYE: Pilak'da Traian tapınağı

V ve VI. hânedanlar zamanında (M. Ö. 2494 - 2181) Mısır'ın güneyle olan temasının barışçı yola döküldüğü görülür.

Birinci kırallık düştükten sonra sığır sahibi bir halkın Birinci ve İkinci şelâleler arasında yerleşti ve XVIII. hânedânın başlangıcına kadar burada yaşadı. Bunlar deri elbise giyiyor, sahillerde, kerpiçten yapılı duvarlarla korunmuş köylerde yaşıyorlardı. Çanak çömlek işlerinde ileriydiler.

XI. hânedandan itibaren Mısır'ın dikkati yine N. üzerine döndü. XII. hânedânın ilk fivavunları, Amenemhet ve I. Sesostris (Senusret) İkinci Şelâlenin 80 km güneyine kadar N.'yi işgal ettiler. Mısır'la olan münakale, özel olarak yapılan kalelerle korunuyordu. Bunların güzel bir örneği 1960'larda Vâdî Halfa'nın karşı tarafında Buhen'de bulundu. Burası bir ticaret merkeziydi ve muhtemelen II. Amenemhet (M. Ö. 1929 - 1895) zamanından kalmaydı.

XVIII. hânedânın kurucusu I. Ahmose zamanında N.'nin tekrar işgali başladı. Onun halefi I. Thutmose (Tuthmosis) Dördüncü ve Beşinci şelâleler arasındaki Nil nehrinin dirseğinde bulunan Ebû Hamed'e kadar olan bölgeyi işgal etti ve bu kısım bir kıral nâibi yönetiminde Mısır'a katıldı. Bu nâibin ilk görevi N.'den alınan haracı toplayıp Mısır'a sevk etmekti. Lüksor'daki tapınak ve mezarda bu haracın vasıl oluşu tasvir edilmiştir. Hemen hemen her firavun N.'de bir şehir kurdu, bir veya daha fazla sayıda tapınak yaptı. Bunların en muhteşemi Sulb'de (Soleb) III. Amenhoteb tarafından yapılan idi. Bu tapınak Amon'a ve firavunun kendisine ithaf edilmişti. III. Amenhoteb Seddenga'da da, kraliçesi Tiy için daha küçük bir başka tapınak daha yaptı.

Tapınakların inşası XIX. hânedan zamanında da devam etti. II. Ramses (M. Ö. 1304 - 1237), Ebû Simbel'de kayalara oyulmuş iki büyük tapınak yaptırdı, biri kendisi, diğeri de kraliçesi Nefertari içindi. Bu hükümdar bölgenin başka taraflarında da daha küçük tapınaklar yaptırdı. I. Seti Batı Amarah'a şehir surlarını ve muhtemelen buradaki tapınağı yaptırdı; bu tapınağa IX. Ramses'e kadar olan hükümdarlar çeşitli ilâveler yaptılar.

M. Ö. 1100 - 750 arasındaki dönem hakkında bir bilgi yoktur. M. Ö. 750'de Kaşta, kendisini Kuş kıralı ilân etti ve Yukarı Mısır'ı feth ederek Kuş (Cushite) hânedânı diye anılan XXV. hânedânı kurdu. Piankhi (M. Ö. 730) Mısır'ın kalan kısmını imparatorluğa kattı; halefi Şabaka, başşehri Teb'e nakletti; Kuş ve Mısır kıralı olarak tanındı. O devirden kalma eski eserler Kurru piramidleridir. Bu mezarlıktaki bütün piramidler Tanutamon ve kızkardeşi Kalhata'nınkiler müstesna olmak üzere yıkılmış durumdadır. Tharka, Napata'da birden fazla tapınak yaptırmış Cebeli Barkal dağının cephesine dört dev figür işletmiş, Nuri'deki mezarlıkta da en büyük piramidi inşa ettirmiştir. Ancak Filistin'i henüz zabteden ve demir silâhlarla mücehhez olan Âsûrlular'la vuku bulan bir çatışma bir facia ile sonuçlanmış, Mısır, Tharka tarafından tahliye edilmiştir. Daha sonra halefi Tanutamon geçici olarak Yukarı Mısır'ı ele geçirmişse de, oğlu yeniden terk etmek zorunda bırakılmıştır (M. Ö. 631). Bununla beraber, hânedân önce Napata'da, sonra Moroe'de olmak üzere 1 000 yıl daha varlığını devam ettirmiştir.

NÜBYE : Ebû-Simbel tapınağını yükseltme çalışmaları

Tanutamon'dan hemen sonra gelen hükümdarlar (Atlanersa, Senkamanisken, Anlaman, Aspelta, Antalka, ve Malenakan) (M. Ö. 653-538), tam Mısır üslûbunda piramidler ve tapınaklar inşa etmeyi başardılar.

Kırallığın Sennar'a kadar yayıldığına şüphe yoktur; oradan da altın ülkesi Beni Shangul'a (Habeşistan) kadar uzandığını tahmin etmek mâkul olur. Napata M. Ö. 590'da, Mısır üzerine yeni bir Kuş hâkimiyetinin kurulmasını önlemek için II. Psamtik tarafından yağma edildi. Bu yağma siyasî başşehrin Meroe'ye nakline yol açtı. Persler'in de M. Ö. 522'de Kombiz yönetiminde N.'yi istilâ ettikleri söylenir. Ancak bu hususta kesin deliller yoktur.

Napata ve Meroe'deki kıral mezarlarında yapılan incelemeler sonunda o devir kralları tesbit edilmiştir. Nuri'de yirmi kıral ve kıraliçeden bâzıları gömülüdür; bunların hepsinin adları öğrenilmiştir. Bu kırallardan sonra gelen kırk bir hükümdardan yirmi üçü teşhis edilmiş bulunmaktadır, bunların 4 - 5'i kadındır. Ölen hükümdarlar M. Ö. 300. yıldan itibaren Meroe'deki piramidlere gömülmüşlerdir. Bütün bunlar Mısır'la münasebetlerin dostça olduğu zamanlarda yapılmış, zamanla Mısır'dan ve Mısır medeniyetinden kopan devlet dejenere olmuş, bu hâl M. Ö. 45 yılında Kıraliçe Amanishakhete'in tahta çıkışına kadar devam etmiştir.

M. Ö. 25 yılında Gaius Petronius komutasındaki bir Roma ordusunun Napata'yı istilâ ederek, yakıp yıktığına şahit oluyoruz. Kıraliçe Amanishakhete ikinci en büyük piramide gömülmüş, Guiseppe Ferlini bu piramidde çok zengin hazineler bulmuştur. Bu hükümdardan sonra gelen Kıral Natakamani ile Kıraliçe Amanitere (M. Ö. 15 - M. S. 15), Meroe ve Napata'daki Amon tapınaklarını tamir ettikleri gibi yenilerini de yaptılar. Bu hükümdarlardan sonra çöküş bütün bütün hızlandı. Piramidler gittikçe küçüldü, inşaatta taş yerine tuğla kullanılmaya başlandı.

N. Meroe devrinde demir çağına girdi. Piramidlerdeki ilk demir eşyalar M. Ö. 360 yıllarına âittir. Meroe kıralları hakkındaki son kayıt M. S. 253 yılına rastlar.

N.'ye Meroe kültüründen sonra Nebâtî kültürü hâkim oldu ve ülke VI. yüzyılın ortalarından itibaren Hıristiyanlaştırıldı. VII. yüzyılın ortalarından Mısır'dan gelen bir Müslüman ordusu Dongola'yı aldı ve kırallığı vergiye bağladı. Arab tarihçileri sık sık Mısır ile N. arasındaki münasebetlerden bahsederler. Dongola krallığı Mısır'dan gelen Türk Memlûk orduları tarafından işgal edildiği XIV. yüzyıla kadar Hıristiyan kaldı. (O. Yüksel)

NÜFÛD ÇÖLÜ, Arabistan yarımadasının kuzeyindeki büyük çöl. Yarımadanın güneyini kaplayan Rub'ül - hâlî ile birlikte Arabistan'ı kaplayan önemli iki çölün biri. Bunlardan Rub'ül - hâlî, bir kum kuşağı vasıtasıyle, orta kesimin doğusundaki Dehna çölüyle birleşir. N. Ç., Suriye çölü ile Şammar dağları arasındaki büyük alanı kaplar. Çöldeki başlıca vâhalar, kuzeyde Cevf, güneyde Hâil vâhalarıdır. Küçük Nüfûd (veya Dehna çölü) Orta Arabistan'ın doğusunda bir yay çizerek Rub'ül - hâlî çölüne kadar uzanır. Küçük Nüfûd, Necd bölgesinin ve Tuvayık dağlarının hemen doğusundadır. (O. Yüksel)

NÜFUS, bir şehirde, bölge veya ülkede vs. yaşayan insanların bütünü. İnsanlar çok eski çağlardan beri kendi sayılarıyla ilgilenmiştir. *İncil*'de İsrâil kabilelerinin sayımının bahsi geçer; eski Roma ve Çin'de de sayımlar yapıldığı bilinmektedir. Ne var ki, bu sayımlar vergi ve askerlik hizmeti dolayısıyle olur ve halk arasında büyük tepkiyle karşılanırdı.

N. ve N. hareketlerinin ilmî olarak incelenmesi, ancak güvenilir istatistiklerin yapılmaya başlanmasından sonra mümkün olabilmiştir. Bu bakımdan XVIII. yüzyıldan öncesine âit güvenilebilir N. rakamları azdır. Türkiye'de, cumhuriyetten sonra ilk N. sayımı 1927'de, ikinci sayım 1935'de yapılmıştır; 1935'den bu yana da her beş yılda bir N. sayımı yapılmaktadır. Birleşik Devletler'de ilk nüfus sayımı 1790'da, İngiltere'de 1801'de yapılmıştır; her iki ülkede de o tarihten beri her on yılda bir N. sayımı yapılır.

N. sayımı istatistikleri, tek başlarına, N. hareketlerinin etraflı bir şekilde incelenmesine yetmez. Zira N., göç olmadıktan sonra, doğumlarla çoğalır, ölümlerle de azalır. Doğumlar, evlenme oranıyla yakından ilgilidir. Birçok ülkelerde, doğum, ölüm ve evlenmeler idarî ve hukukî maksatlarla kaydedilir. Bugün, ölümlerde ölenin yaşı, işi, cinsiyeti ve ölüm sebebi kaydedilmekte, doğumlarda da bebeğin ana ve babasıyla ilgili çeşitli bilgiler toplanmaktadır. Böylece, N. denince, sadece belirli bir yerde, belirli bir tarihte hayatta olan insanlar topluluğu akla gelmemekte; N.'u meydana getiren insanlar, yaşadıkları bölgelere, yaş, cinsiyet, meslek vs. gibi açılardan da tahlil edilmektedir. N.'un hastalık, sağlık, ölüm, doğum, evlilik, ekonomik durum ve diğer özellikleriyle demografi ilmi uğraşır. Demokrafi, Yunanca "demos = halk, grafein = yazmak" sözlerinden gelir. Kelimeyi ilk defa Achille Guillard "Eléments de Statistique Humaine ou démographie comparée" (1855) adlı eserinde kullanmıştır.

Dünya nüfusu: Daha 1977 yılına kadar hiç sayım yapılmamış yerler vardı. Meselâ Afganistan, Etyopya, Liberya ve Nepal'de tatmin edici bir N. sayımı yapılmış değildir; Sudan'da ilk N. sayımının yapılması ise 1955 yılında planlanmaya başlanmıştı. Dünya N.'unun beşte bir kadar bir kısmını

meydana getirdiği tahmin edilen Çin, modern bilgide daima bir kopuk nokta olarak kalmıştır. 1950'lerde Çin'in N.'u 450 000 000 tahmin edilirken, 1953'te yapılan N. sayımı, nüfusun 582 603 417 olduğunu göstermiştir. Daha başka birçok yerler hakkında da güvenilir bilgiler yoktur. Yeryüzündeki N.'un dağılışı da çok dengesizdir. Asya ve (Rusya hariç) Avrupa'nın yüzölçümü, dünya yüzölçümünün % 22,3'ünü teşkil eder. Buna karşılık dünya N.'unun % 69,1'i bu iki kıt'ada yaşamaktadır. Öte yandan burada verilen yüzölçümü genel bir rakamdır ve yalnız işlenebilir toprakları içine almamaktadır; bu bakımdan bu iki kıt'adaki yoğunluk, ilk bakışta sanıldığından daha da fazladır. Kısacası, dünya N.'u yüzölçümüne göre çok küçük bir alanda toplanmıştır.

Nüfus basıncı ve nüfus patlaması: N. basıncının, dünyanın bâzı yerlerinde oldukça büyük bir yoğunluğa ulaşmasına rağmen, hızlı bir ekonomik gelişmenin sağlanması, öte yandan N. artış hızının da azaltılması sâyesinde, buralarda durumun kurtarılabileceği sanılmaktadır. Bugün, yeryüzünde yaşayanların ancak beşte biri ekonomik bakımdan ilerlemiş ülkelerde yaşamakta; beşte dördü ise hâlâ gelişme gayreti içinde, yatırımlarda bulunmak için sermaye yığmaya çabalamaktadır. Diğer taraftan dünya N.'unun üçte ikisi hâlâ, besin, barınak ve sağlık hizmetleri bakımından yetersiz bir hayat yaşamaktadır.

N. artış hızı da, dünyanın her tarafında aynı değildir. En hızlı artış Latin Amerika, Güney Asya, Afrika ve Okyanusya'da görülmektedir. Bunun yanısıra, demografi ile uğraşanlar, genellikle bütün dünyadaki N. artışını "hızlı" olarak nitelendirmektedir. Nisbeten az olan, Avrupa'nın % 0,8'lik N. artış hızı bile, dünya nüfusunun iki, üç yüzyıl içinde tahammül edilmez bir dereceye yükseltecektir. Halbuki aslında, normal N. artış oranı bu rakamın iki mislidir.

1650'den bu yana dünya nüfusunun artışı oranı gittikçe artan bir gelişme göstermektedir. Bâzı mütehassıslar, insanoğlunun N. meselesini hal için 2000 yılına kadar vakti olduğunu söylemektedir; ne var ki, Çin, Pâkistan, Hindistan, Seylan ve Orta-Doğu ülkelerinin çoğu daha şimdiden fazla N. artışının acısını çekmektedir. N. bakımından en önemli problem de Çin'dir. Bu ülkenin tabiî kaynakları çok zayıfladığı halde, artış yıllık 20 000 000 civarındadır.

1650'den bu yana dünyada nüfus artışı (Milyon olarak)

Yıl	Dünya	Afrika	Asya (1)	A.B.D. ve Kanada	Latin Amerika	Avrupa (2)	Okyanusya
1650	470	100	257	1	7	103	2
1750	694	100	437	1	10	144	2
1800	919	100	595	6	23	193	2
1850	1 091	100	656	26	33	274	2
1900	1 550	120	857	81	63	423	6
1920	1 834	136	997	115	92	485	9
1930	2 008	155	1 069	134	110	530	10
1940	2 216	177	1 173	144	132	579	11
1950	2 406	199	1 272	166	162	594	13
1960	3 016	257	1 684	198	214	647	16
Muhtemel gelişme:							
1975 (3)	3 830	303	2 210	240	303	751	21
2000 (4)							
Yüksek tahmin:							
	6 900	663	4 250	326	651	987	30
Vasat tahmin:							
	6 280	517	3 870	312	592	947	29
Düşük tahmin:							
	4 880	420	2 890	274	445	824	27

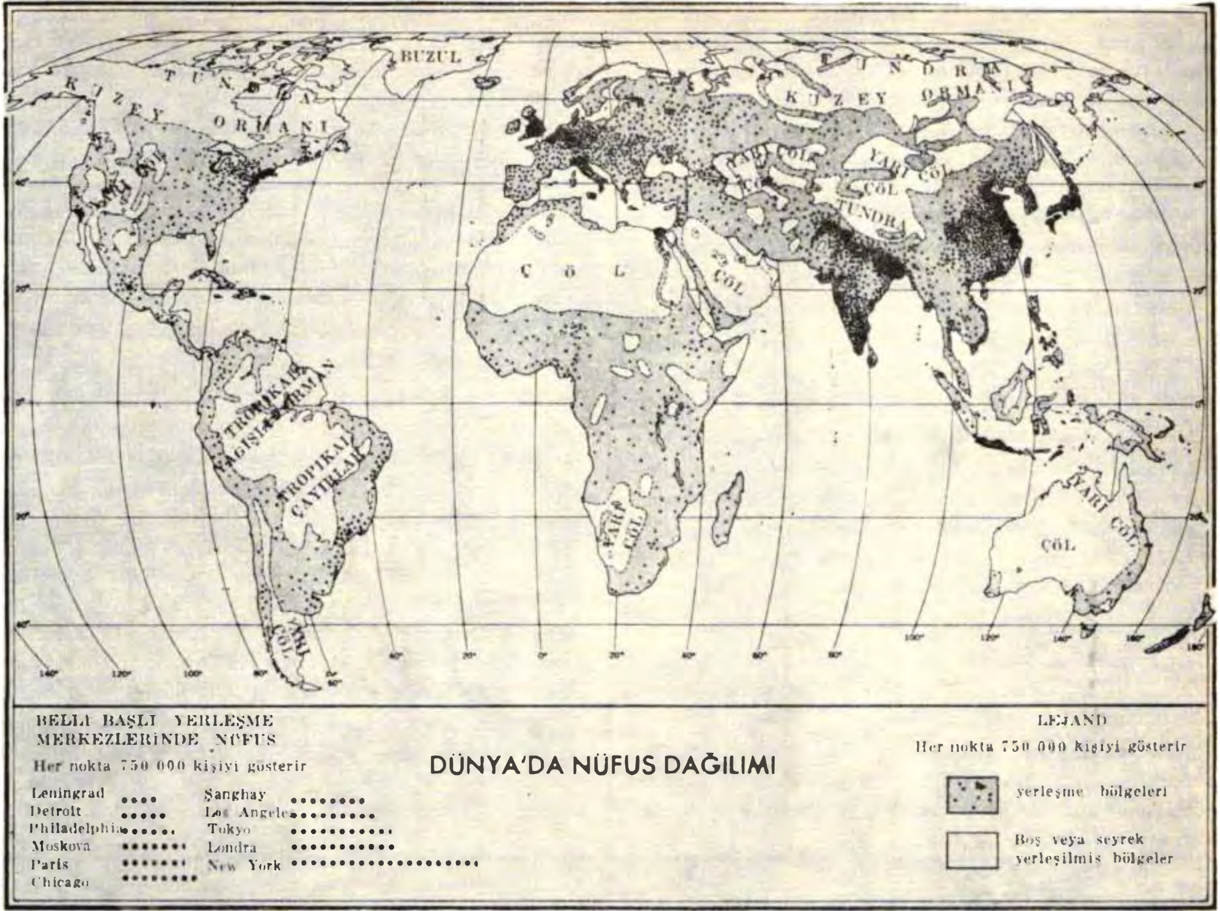
1) S.S.C.B. hâriç. 2) Asya Rusya'sı dâhil. 3) Ortalama tahmin. 4) Ortalama tahminlerde, N. artışının 1975'ten itibaren; düşük tahminlerde ise 1950'den itibaren gerilemeye başladığı kabûl edilmiştir.

Hızlı N. artışı ve büyük fakirliğe rağmen, dünyanın birçok yerinde ekonomik gerilik, N.'un yanında daha önemli bir mesele teşkil etmektedir. Besin maddeleri istihsali ve sınâî gelişme için henüz el sürülmemiş sahalardan faydalanıldığı takdirde Latin Amerika'nın bir kısmı, Afrika ve Asya çok daha fazla nüfusu kaldırabilir; yeter ki buradaki ülkeler Kuzey Amerika ve Avrupa'nın ekonomilerini destekleyen teknik imkânlardan faydalanabilsinler. Toprak reformu, hükümran sınıfların demokratlaştırılması, insan gücünün israfının önlenmesi halledilmesi gereken meselelerdir. Şurasını da akılda bulundurmak lâzımdır ki, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki az gelişmiş ülkelerde, ölüm oranı yüksek olmasa, nüfus artış hızı daha da yüksek olurdu.

Dünya N.'unun hızla artışı, nisbeten kısa bir süre önce başlamıştır; aksi halde yeryüzü daha binlerce yıl önceden aşırı bir N.'la yüklenmiş olurdu. Günümüzdeki çok hızlı artış da, muhtemelen, çok kötü olaylar sonucu, böylece devam edip gitmez. Doğum oranı hızla düşebileceği gibi, savaş, kıtlık veya büyük salgınların getireceği yüksek ölüm oranı da N. artışını yavaşlatabilir. N. basıncının çok olduğu bölgelerde bu belirtiler şimdiden görülmektedir. Milletler, bir yandan planlı ekonomi sayesinde ve genellikle yabancı yardımlarla hayat standartlarını yükseltmeye çalışırken, öte yandan, en geç endüstrileşen bölgelerdeki hızlı N. artışıyla bu işin gittikçe güçleştiğini görmektedir.

Dünyada en çok N.'u olan ülkeler, Çin (697 260 000-1970), Hindistan (547 900 000-1971), A. B. D. (208 439 000-1972) ve Rusya (242 612 000-1970)'dır. Dünya N.'unun yarısı bu dört ülkede yaşar. Birleşik Devletler'deki yıllık N. artışı % 1,7'dir. Bu, Sovyetler Birliği'ndekine eşit bir nisbettir. Birleşik Devletler de N. patlayışı denen olaydan hissesini almaktadır. A. B. D. daha önce asla görülmemiş şekilde bir N. artışı meselesiyle karşı karşıyadır. Birleşik Devletler'de, her yıl, ölenlerin üstüne 3 000 000 doğum olmaktadır. Ancak bu ülkede henüz bir besin azlığı meselesi bahis konusu değildir. N. artışı Amerikalı'nın hayatının çeşitli safhalarında değişikliklere yol açacağa benzemektedir.

Dünya N.'unun günümüzdeki hızlı artışı, doğum ve ölüm oranları arasındaki nisbetsizlikten ileri gelmektedir. Dünyadaki yıllık doğum nisbeti 1 000'de 34, ölüm nisbeti de 1 000'de 16'dır. İkisi arasındaki fark, yeryüzündeki N.'un net çoğalma nisbetidir ki, 1 000'de 18 eder. Son birkaç yüzyıl dikkate alınmazsa, yüzlerce asır boyunca, yeryüzündeki doğum oranı da ölüm oranı da çok yüksekti ve hemen hemen

DÜNYA'DA NÜFUS DAĞILIMI

birbirine yakındı. Diğer taraftan bu denge de kararlı bir denge değildi; kıtlık ve salgınlar arada bir, biriken fazla N.'u silip süpürüyordu; dünya N.'unun artışı, bu bakımdan ancak, büyük facialar arasındaki fâsılalarda mümkün olabiliyordu. Demografi ile uğraşanlar, şu andaki N. artış oranının daha bir asır devam edeceğini tahmin ediyorlar. Ancak yine aynı bilginler zamanla doğum ve ölüm oranının azalacağını, böylece bir denge kurulacağını tahmin ediyorlar. Böyle bir denge, ancak, her çiftin kendi yerlerini tutacak iki çocuk sahibi olması, beşte bir çiftin de küçükken ölenlerin, çocuk yapmayanların veya evlenmeyenlerin yerini doldurmak üzere üç çocuk sahibi olmasıyla kurulabilecektir.

Diğer taraftan, endüstri ihtilâli geçirmiş ülkelerde yapılan N. incelemeleri, bu konuda başka çeşit bir dengenin gerçekleşebileceğini ortaya koymaktadır. Teknolojik gelişme ve hayat standardının yükselmesinin ilk etkisi ölüm oranının düşmesinde görülmektedir (Bu, bilhassa az gelişmiş ülkeler için doğrudur. Çünkü günümüzde, bu gibi ülkeler sağlık bakımından yardım görmekte, bu konuya önemle eğilmektedir). Ölüm oranındaki azalmanın yanında doğum yine eski oranında kalmakta veya ölüme göre çok daha az bir düşüklük kaydetmektedir. Doğum ve ölüm oranları arasındaki bu nisbetsizliğin, N. artışının hızlanmasına yol açacağı tabiîdir. Ancak böyle hızlı bir artış olunca, halk buna tepki göstermekte ve çoğalmayı kendiliğinden yavaşlatmaktadır. Bu safhada halkın çoğunun şehirleştiği, daha iyi bir eğitim gördüğü ve nihayet ekonomik bakımdan da müreffeh olduğu görülür. Böyle bir seviyeye gelen halk topluluklarının bulundukları durumu muhafaza etmek için aşırı nüfus artışına karşı gerekli tedbiri kendiliklerinden alacağı da tabiîdir. Bunun en büyük örneğini İngiltere, İsveç, Fransa ve Almanya vermiştir. Günümüzde de Doğu Avrupa ülkeleri ile Asya'da Japonya bu teoriyi destekleyecek şekilde davranmaktadır. Bu ülkelerde ekonomik gelişmelerinin başlamasından sonra doğum oranının azaldığı görülüyor.

Öte yandan ekonomik gelişmenin ilk safhalarında aile planlamasına karşı büyük bir tepki görülmektedir. Ama aradan bir süre geçtikten sonra, kendinden sonra gelecek olanları daha iyi şartlar altında yaşatma, anne sağlığını koruma ve fakirlikten kaçınma isteği, insanları kendiliğinden aile planlamasına karşı senpati duymaya sevkettiği müşâhede ediliyor. Ekonomik gelişme, herkesin okur yazar olmasını, hiç değilse ilkokul eğitimi görmüş olmasını öngürür. Gelecek hakkında daha aklî olarak düşünmeye sevkeder ve zamanla herşeyin kadere bağlı olduğu inancını ortadan kaldırır. Bunun yanısıra şehirleşme hızla gelişir, ulaştırma hizmetleri de bu gelişmeye paralel olarak artar. Sonuç olarak, bütün bu gelişmeler aile planlaması ihtiyacını kendiliğinden ortaya koyar.

Demografik geçiş: Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri, bugün, demografik geçişe daha yeni başlamaktadır. Birçok müşâhitler, bu ülkelerin, bu geçişi gerçekleştirip gerçekleştiremiyeceğinden şüphe içindedir. Bunlar, öğrenim seviyesinin son derece düşük olduğunu, halkın daha çok köylerde oturduğunu, ulaşım imkânlarının gerekli bilgileri

yaymaya yetmeyecek kadar zayıf olduğunu ve nihayet halkların mukadderâta aşırı derecede bağlı olduğunu ileri sürüyorlar. Bu karamsar müşâhitler, hiç eksilmeyen bir hızla artmakta devam edecek olan N.'un, bu milletleri daima fakirliğe mahkûm edeceğini ve ekonomik gelişme çabalarının N. artışı dolayısıyle hiçbir fayda vermiyeceğini ileri sürüyor. Bunun neticesi olarak okur yazarlık oranı düşük kalacak, ölüm oranı çoğalacak ve teknolojik gerilik önlenemiyecektir.

Ancak bu konuda çalışan başka ilim adamları bu karamsar görüşlere katılmamakta, demografik geçişin gerçekleşeceğine inanmaktadır. Yeryüzündeki canlı varlıkların en zekisi, yeni şartlara en kolay uyanı insandır. İnsanoğlunun bu kör gidişte sonuna kadar ısrar etmesinde imkân yoktur. Az gelişmiş ülke halkları okur yazar değildir, ama yine de zekidir. Daha şimdiden N.'ların hızla artışının yaratacağı tehlikeyi hissetmiş bulunuyorlar. Asya ve Latin Amerika'da yapılan çeşitli incelemeler, daha az çocuk sahibi olma arzusunun gittikçe yayıldığını gösteriyor. Sosyal ve psikolojik araştırmaların, demografik geçişi hızlandıracak ve istenen dengeyi sağlayacak yeni teoriler getirmesi de mümkündür.

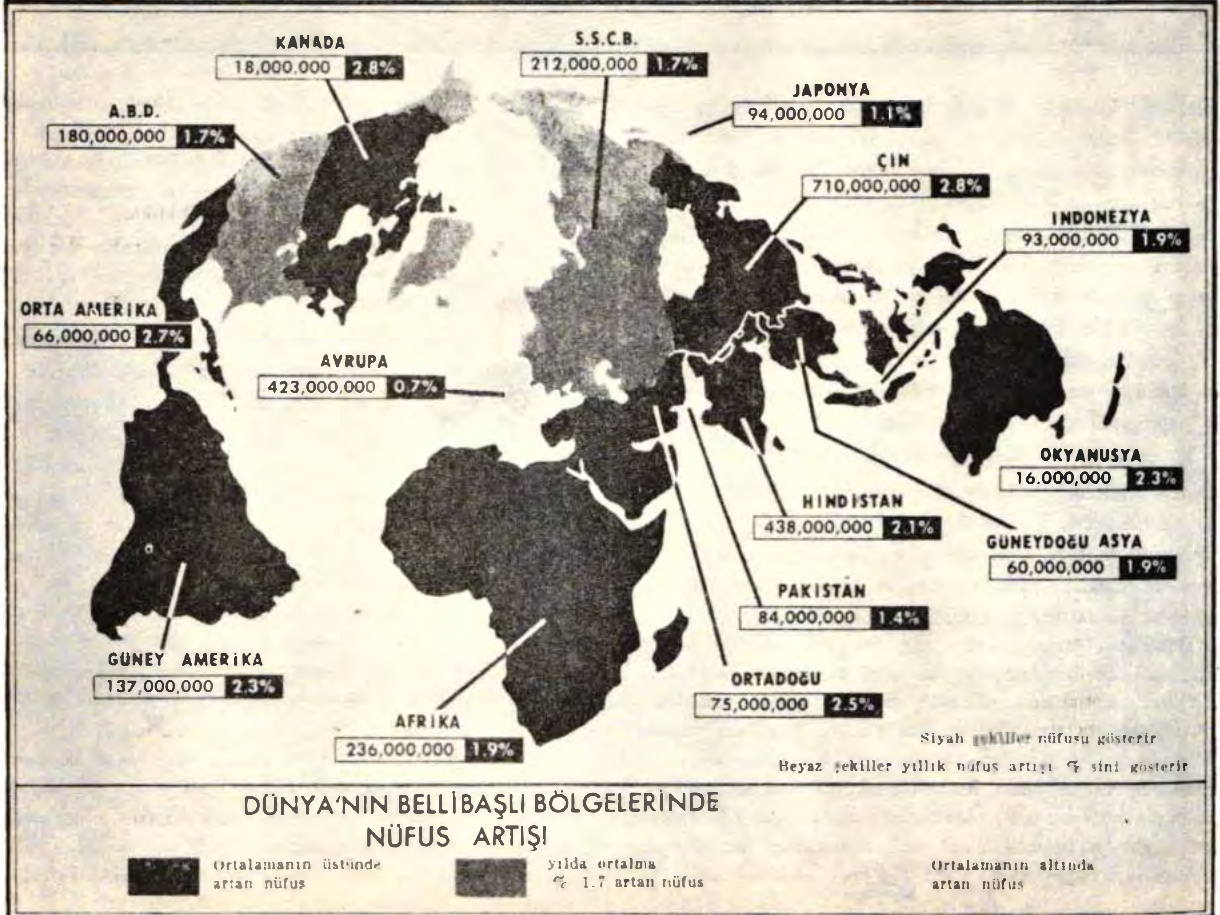
Nüfus hareketleri

N. hareketlerini gerektiği gibi anlayabilmek için, unsurlarını ayrı ayrı incelemek lâzımdır. N. hareketlerinin en büyük iki unsuru doğum ve ölümdür.

Doğumlar: İnsanlar, ölümü mümkün olduğu kadar uzaklaştırmak, geciktirmek istiyor; doğuma karşı tutumları ise büsbütün başka. Neslin devamı ve geride çocuklar bırakma arzusu zamanla büyük bir dengesizliğin meydana gelmesine sebep oluyor ve bunun sonucu olarak da, bilerek veya bilmeyerek birçok toplumlarda doğumun kontrol edilmesi eğilimi doğuyor; çeşitli cemiyetler bunu çeşitli şekillerde tatbik ediyorlar. Meselâ ilkel toplumlarda, hâmileliği önlediğine inanılarak, süt verme devresi mümkün olduğu kadar uzun tutulmakta, yine aynı şekilde hâmileliği önlemek için çeşitli büyülere başvurulmaktadır. Gelişmiş toplumlarda ise hâmileliği önlemek için çeşitli, modern usuller tatbik edilmektedir. Bu usullerin aynı derecede etkili olmadığı muhakkaktır ama hepsinin de doğum kontrolünü hedef tutması ilgi çekicidir.

Öte yandan, her ülkede, halkın sınıfına göre de büyük doğum farkları görülmektedir. Meselâ, yakın zamana kadar, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde iyi öğrenim görmüş, çok gelirli ve yüksek bir sosyal mevkıe sahip âileler, daima az çocuk yaparken, daha aşağı sınıflardan olanlar, çok çocuk yapmaktaydı. Ancak, ekonomik şartlar ilerleyip, öğrenim imkânları genişledikçe ve halk daha yüksek bir sosyal seviyeye geldikçe ve nihayet âile planlaması konularının etraflı bir şekilde izah edilmesi imkânı bulundukça, doğum oranındaki bu farkın gittikçe ortadan kalktığı görülmeye başlandı. Bugün, Birleşik Devletler'de Beyazlar arasında çok küçük bir doğum farkı kalmıştır. Diğer taraftan ırk, an'ane ve dinî duyguların da doğumun kontrolü kadar etkili olduğu bir gerçektir.

Ölüm oranının fazla olduğu yerlerde, doğum oranının da fazla olduğu görülüyor; şüphesiz, bu, tabiî bir hâldir. Neslin devamı için, ölümün fazla olduğu yerlerde çok N.'lu âilelerin yaşamasını normal karşılamak gerekir. Diğer taraftan

DÜNYA'NIN BELLİBAŞLI BÖLGELERİNDE NÜFUS ARTIŞI

doğum oranı yüksek olan ülkelerde hızlı bir endüstrileşme başladığı takdirde — meselâ Japonya — bu oran düşmektedir. Ayrıca, bâzı doğu ülkelerinde de (Japonya ve Hindistan) Batı ülkelerinde olduğu gibi, şehirlerde yaşayanların, köylerde yaşayanlara göre daha az çocuk sahibi olduğu tesbit edilmiştir. Şüphesiz bunda öğrenimin olduğu kadar, âile planlamasını duyurup anlatabilmenin büyük rolü vardır.

Ölümler: Ölüm ihtimali cinsiyet ve yaşa göre değişiklik gösterir. Genellikle, aynı yaştaki bir kadın ve bir erkekten, kadının ölüm ihtimali daha azdır. Ancak bâzı fakir bölgelerdeki çocuk yapacak yaşta olan kimseler arasında, kadınların doğum sırasında ölmesi dolayısıyle erkeklerin ölüm oranı daha düşük kalmaktadır. Ancak, ölüm konusunda, yaş farkı, cinsiyet farkından daha önemli bir âmil olarak kendini gösterir. Ölüm ihtimalinin en yüksek olduğu devre, doğumdan itibaren başlar ve hayatın ilk ayının sonuna kadar sürer. Bundan sonra ölüm ihtimali gittikçe azalır ve 12 yaş civarında en düşük haddini bulur. Bundan sonra ihtimal tekrar artmaya başlar ve yaşla birlikte ölüm ihtimali yükselir. Bir topluluk içindeki vefiyâtı ölçmenin çeşitli yolları vardır: bunun en kolayı, kabaca ölüm nisbetidir. Bu nisbet bütün N.'un her 1 000'ine düşen ölüm ile ifade edilir. Ancak şu noktayı akıldan çıkarmamak lâzımdır: Aynı yaşta ölme ihtimalinin tamamen aynı olduğu iki ayrı toplulukta, bu nisbet aynı olmayabilir. Yaşlı kimselerin hatırı sayılır derecede fazla olduğu bir toplulukta bu kaba ölüm nisbeti de şüphesiz fazla olacaktır. Bu yüzden, kabaca ifade edilen bu binde ölüm oranı, kıyaslamalar için yetersizdir ve topluluğun yaş yapısının ölüm oranının yükselmesinde büyük etkisi vardır. Diğer taraftan yaş yapısının etkisini ortadan kaldırmayı hedef tutan muhtelif standard ölüm oranları ortaya atılmışsa da bunlar çeşitli tenkidlerle karşılaşmıştır. Muhtelif halklar arasındaki ölüm seviyesini mukayese etmeye yarayacak daha iyi bir usul, doğuşta tahmin edilen ömür uzunluğu esasına dayanır. Ancak bu da nazarî rakamlar vermekten öteye gitmemektedir. Ömür uzunluğunu doğumda tahmin etmek için, insanların hangi yaşlarda öldüğünü bilmek gerekir. Bu iş için, ölüm kayıtlarının kesin olmadığı ülkelerde yaklaşık tahmin usulü kullanılır; diğer taraftan ölüm kayıtlarının tam olarak yapıldığı yerlerde bile, ölülerin yaşı tam doğru olarak tesbit edilemediğinden yine de muhtemel ömür tahmininde hataya düşülmektedir.

Yüksek ve alçak vefiyât sahalarındaki başlıca fark hayatın başlangıcındaki ölüm oranından gelmektedir. Doğan çocuklar hayatlarının ilk yılında ağır bir vefiyât riskiyle karşı karşıyadır. Bu ilk dönemdeki çocuk vefiyâtının başlıca sebepleri doğumdaki bozukluklar, erken doğumlar, doğum sırasındaki ârızalar ve bebeklere mahsus bazı hastalıklardır. Bu ölümlerin çoğu da ilk dört hafta içinde görülür; ayrıca küçük çocuklar sindirim ve solunum sistemi bazukluklarının doğurduğu hastalıklardan da ölebilirler. Bu hastalıklar çok defa kötü çevre şartları ile ilgilidir. Hayat şartlarının bozukluğu ölüm oranını yükseltmektedir. Vefiyâtın yüksek olduğu yerlerde çocuk ölümünün 1000'de 100'ü bulmasına karşılık, alçak olduğu yerlerde bu miktar 1000'de 30'a kadar düşmektedir. Bununla beraber çocuk vefiyâtındaki farklar, tahminî ömür farklarını pek etkilemez. Alçak vefiyât sahalarında ölüme sebep olan başlıca bulaşıcı hastalıklar (muhtemelen akciğer tüberkülozu hariç) artık ölüme sebep olmaktan çıkmıştır. Diğer taraftan hayatın her safhasında görülen bu hastalıklar yüksek vefiyât sahalarında yine de etkilerini göstermektedir. Avrupa ve benzeri bölgelerde, ileri yaşlarda çok sık raslanan kanser ve dolaşım sistemi hastalıkları başlıca ölüm sebebi hâline gelmiştir.

Bugünkü alçak vefiyât alanları daha XIX. yüzyılın ortalarına kadar ağır vefiyât alanlarıydı. 1841 yılında İngiltere'de, bir kimsenin doğum sırasında tahmin edilen ömrü 40 yıldı. Ölüm oranının iyiden iyiye eksilmesi oldukça yakın zamanlara aittir.

Az gelişmiş ülkelerdeki vefiyâtın azaltılması konusunda da, son zamanlarda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Modern, böcek imha etme metotları, bu hayvanların sebep olduğu hastalıklardan meydana gelen ölümlerin geniş ölçüde azalmasına yol açmıştır. Meselâ Seylan'da, sıtmaya karşı yapılan mücadelede, 1946 yılında sivrisineklere karşı DDT ile mücadele edilmesi bir yıl içinde, ölüm oranı, 1000'de 19'dan 13'e düşürmüştür. Aynı dönem içinde çocuk vefiyâtı 1000'de 140'tan 101'e düşmüş, 1949'da ise 1000'de 87'ye inmiştir. Bu, üç yıl içinde % 38'lik bir eksilme demektir. Japonya'da da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, vefiyâtta büyük düşme olmuştur. Böylece vefiyât oranının yüksek olduğu alanlarda yeni ilâçların ve böcek öldürücü maddelerin kullanılmasının vefiyâtı geniş ölçüde azalttığı açıkça görülmektedir. Ne var ki, bu eksilme, Batı'da olduğu gibi sosyal ve ekonomik gelişmeyle paralel yürümemekte, bu da bakıma muhtaç N.'un artmasına yol açmaktadır. İleride hem çocuk hem de ileri yaşlar vefiyâtının daha da azaltılacağı tahmin edilmektedir ki, bu meseleyi büsbütün güçleştirecektir. Batı ülkeleri, bugün, bir yaşlı N. meselesiyle karşı karşıyadır.

Yaş meselesi: Bir milletin yaş yapısının N. konusunda büyük önemi vardır. İnsanları ergin hâle gelmesi hayvanlarınkinden çok daha fazla vakit alır; ayrıca insanlar istihsal güçleri kalmadıktan sonra da daha bir süre yaşamaya devam ederler. Bu bakımdan, insan cemiyetlerinin, kaynaklarının bir kısmını, artık istihsalde bulunamıyan ve başkalarının eline bakan hemcinslerine ayırması gerekir. İnsanlar iki dönemde başkalarına muhtaçtır: Hayatlarının başında ve sonunda. Bu muhtaç olanların oranı da çeşitli sahalara göre değişiklikler gösterir. Ancak, az gelişmiş ülkelerde N. istatistikleri kifayetsiz olduğundan bahis konusu değişiklikleri kesinlikle tesbit etmek mümkün olamamaktadır.

N., genellikle üç yaş grubuna ayrılır. Birincisi 15 yaşından aşağı olanlar, ikincisi 15 - 59 yaşları arasındakiler ve nihayet üçüncüsünü de 60'tan yukarı olanlar teşkil eder. Batı toplumlarında küçük yaşın muhtaçlığı 15'ine kadar sürmektedir. Fakir ülkelerde ise, çocuklar daha küçük yaştan müstahsil durumuna geçmektedir. Yine batıda 60 yaş, emeklilik çağı kabul edilmektedir. Böylece asgarî istihsal kaabiliyeti 15 - 59 yaşlar arasında kendini göstermektedir. Asya ve Afrika'daki yaş yapısının, Avrupa, Amerika ve Okyanusya'dakinden çok fark olduğu bir gerçektir. Buralarda 15 - 59 yaş arasında bulunanların sayısı çok daha azdır. Bu oranlara göre ülkeler, genç, orta yaşlı ve yaşlı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Birinci grubun dikkati çeken özelliği 65 yaşından yukarı olaların oranının azlığıdır. Bunlarda bu oran % 2,5 ve % 4 arasında değişir. Türkiye bu bakımdan genç ülkeler arasındadir. Orta yaşlı ülkelerde bu oran % 5, yaşlı ülkelerde de % 7 ilâ % 10'dur. Avrupa ülkeleri, bu açıdan genellikle yaşlı ülkelerdir. Diğer taraftan hayatın başı dikkate alınınca durumun tersine döndüğü görülür. "Yaşlı" gruba dahil ülkelerdeki N.'un % 25 - % 28'i 15'ten aşağıdır. "Genç" gruptan olan Filipinler'de erkek N.'unun % 45'i bu sınıfa girer. Ancak hayatın her iki ucundan muhtaç olanlar hesaba katılırsa aradaki fark oldukça eksilmektedir.

Cinsiyet: Dünyanın çeşitli yerlerinde, iki cinsin birbirine oranı çok az değişiklik gösterir. Doğumlarda, kızdan çok erkek doğduğu cihanşümul bir gerçektir. Ancak, erkeklerde ölümün fazla olması, bu fazlalığı gittikçe eksiltir öyle ki, birçok ülkelerde kadın nüfusu erkeğe göre biraz daha fazla olur. Bazı fakir ve az gelişmiş ülkelerde ise, doğuştaki ölümler yetişkin çağdaki kadın ölümü oranının aynı yaştaki erkek oranının üstüne çıkarmaktadır. Diğer taraftan savaşlar da erkeklerin daha çok ölmesine yol açmaktadır. Göç yapılan memleketlerde de erkek nüfusunda küçük bir fazlalık göze çarpar ki, bu erkeklerin göçe daha müsait olmasından ileri gelir.

Göçler: XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında Avrupa, Çin ve Japonya'dan, Yeni Dünya'ya büyük bir N. akımı oldu. Sonraları, N. yoğunluğu arttıkça, göçler sınırlandırıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli mecburiyetler altında milyonlarca insan göçmek zorunda kaldı. Almanlar ve Japonlar'ın memleketlerine geri gönderilmeleri, Hindistan'daki Müslümanlar'la Pâkistan'daki Hindûlar'ın yerlerinden ayrılmaları en büyük göç örnekleridir. Buna Doğu Almanya'dan Batı Berlin ve Batı Almanya'ya yapılan iltica hareketlerini de katabiliriz.

Milletlerarası göçler azaldıkça, milletlerin içindeki göçler artmaktadır. Ekonomik gelişmelerin N.'u köylerden, tarım alanı olmayan bölgelere, şehirlere doğru kaymaya sevkettiği görülüyor. Hemen dünyanın her tarafında şehirlere doğru bir akım var. Afrika'nın en dağınık yerlerinden, Avrupa'nın en fazla şehirleşmiş yerlerine kadar bu durum aynıdır. Bununla beraber ekonomik bakımdan gelişmiş bir ülkede, nüfusun üçte ikisinin şehirlerde yaşamasını normal kabûl etmek gerekir.

Nüfus politikası: Aile hacmi, doğrudan doğruya şahsî bir meseledir. Bu konuda bazı hükûmetler N.'larının artma oranını etkileyecek bazı teşebbüslerde bulunmuşlardır. 1930'larda Batı Avrupa ülkelerinin N.'unda bir eksilme meyli olduğu sanıldığı zaman, Fransa ve İsveç bazı tedbirlere başvurmuşlardı. Alınan ilk tedbir çeşitli büyüklükteki ailelerin hayat standartları arasındaki farkı ortadan kaldırmaya çalışmak oldu. Alınan tedbirlerde çeşitli ülkelere göre değişti. Bazıları çok çocuklu ailelerin vergilerini azalttı, bazıları okul çocuklarına parasız yemek verdi. Ancak, bütün bunlar, bir çocuğun bakımı için gerekli olan masrafları karşılamaktan uzaktı. Yalnız Fransa'da, çeşitli büyüklükteki ailelerin satın alma gücünü eşit hâle getirmek için ciddî teşebbüslere geçildi.

Diğer taraftan günümüzde ise doğumun kontrolü bahis konusudur. Ancak bu kontrole karşı da hükûmetlerin tutumu değişik olmakta, çeşitli ülkelerde, çeşitli N. politikası takib edilmektedir. Ancak, bunların hiçbirinden sıhhatli sonuç alındığı söylenemez. Esasen bir çiftin sahip olmak istediği çocuk sayısını tesbit eden psikolojik, ekonomik ve sosyal âmiller manzûmesi hakkında bildiklerimiz de henüz çok azdır. N. politikaları ise dokümanlı araştırma sonuçlarına değil, faraziyelere göre tesbit edilmektedir. Diğer taraftan nüfus artışının çok fazla olduğu Hindistan ve Japonya'da bu konu üzerinde büyük bir önemle durulmaktadır. Her iki ülke de, nüfus artışının hayat standartlarının yükselmesine büyük bir engel teşkil edeceğini bilmekte, doğumun kontrolü için ciddî şekilde çalışmaktadır. Bugün Japonya'da çocuk aldırmaya kanunen izin vardır ve Japonlar bunun faydasını gördüklerini söylemektedir; Hindistan'da ise elde edilen sonuç henüz çok küçük gibi görünüyor.

N. artışı teorileri: İnsan N.'unun artışıyla ilgili en ünlü teori T. R. Malthus'un 1798'de yayınladığı "Essay on Population" eserinde ortaya attığı teoridir. Malthus'a göre N., maddî imkânlardan daha hızlı artmakta ve aşırı artış, ancak, savaş veya salgın hastalıklar gibi büyük basınçlar sonucunda dengelenmektedir.

Malthus'un, sabit bir yıllık artış oranı ileri sürmesinin gerçekle ilgili olmadığı çok geçmeden anlaşılmış, N. artışı ile ilgili yeni bir "kanun" bulma çalışmalarına girişilmiştir. Bu arada XIX. yüzyılın ortalarında P. F. Verhulst; ondan sonra da R. Pearl ve L. J. Reed "mantıkî kanun"u keşfetmişlerdir. Onlara göre, bir yerde N. artmaya başladığı zaman, artış oranı daima belirli bir faktör tarafından düşürülmektedir ve bu faktör de doğrudan doğruya yaşayan N.'un çokluğuyla ilgilidir.

Aslında N. artışı konusunda bir "kanun" kabûl etmek çok güçtür. Çünkü insan N.'u basit matematik terimlere göre artmamakta çok çeşitli etkiler altında bulunmaktadır. Sosyal yapı ve sosyal şartların rolü çok önemlidir. Yalnız matematik formüller N. artışını kanunlaştırma konusunda yeterli olamaz. (O. Yüksel)

NÜHÜFT (Fars. "gizli, saklı"; "nihüft" şekli de câizdir, fakat kullanılmaz), Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. Bu makamdan bugün elimizde 92 parça vardır ve makamlar listesinde 50. sırayı işgal eder. En az 6,5 asırlıktır. Yegâh (b. bk.) mürekkep makamına aşîrân (mi) perdesine nakledilmiş bir uşşak dörtlüsü (tîzden peste: dügâh, rast, ırak ve aşîrân) ilâvesinden mürekkeptir (Yegâh - Aşîrân). Bu dörtlü ile aşîrân (mi) perdesinde kalır. Bu dörtlü makamı, Yegâh'a nisbetle yumuşatır ve mistik bir karakter verir. Güçlüleri - Yegâh'da olduğu gibi - birinci derecede nevâ (re) ve ikinci derecede de dügâh (lâ) perdeleridir. Umumiyetle ikinci olarak seyreden. Donanımına Yegâh gibi si koma bemolü (segâh) ile fa bakıyye diyezi (evc) konulur. İkinci ârıza olan fa bakıyye diyezi, aşîrân perdesindeki uşşak dörtlüsünde de vardır. Yegâh'ın terkîbindeki Nevâ'da Rast için, nota içinde icab eden yerlerde, si bekar (bûselik) ve do bakıyye diyezi (nîm hicâz) kullanılır. (Y. Ö.)

NÜHÜFT - HİCÂZÎ, Türk Musikisi'nde zamanımıza örneği gelmiyen, en az 6,5 asırlık bir mürekkep makam: Nühüft + Hicâz (Mübârek - Şâh (- 1375), IX). (Y. Ö.)

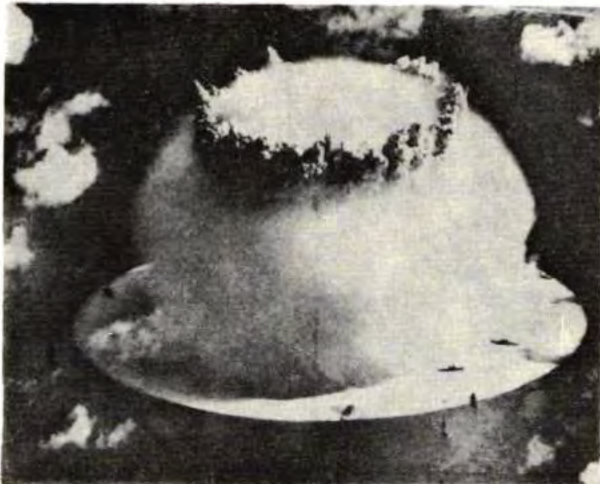
NÜHÜFT-İ KADÎM (= **Eski Nühüft**), zamanımıza örneği gelmemiş bir mürekkep makam. Herhalde Nühüft (b. bk.) makamının sonradan terkedilen eski şekli. (Y. Ö.)

NÜKLEER ENERJİ (Fr. Energie nucléaire = çekirdek, yani atom çekirdeği gücü veya enerjisi), Atom çekirdeklerinin içindeki güç, ve kuvvet, veya enerji. Özel olarak atom çekirdeklerinin şeklini değiştirmekle elde edebilen kuvvet. Fizik temelleri: A. Einstein'in İzafiyet teorisine göre bir kitle m. meselâ bir atom çekirdeğinin kitlesi, tam olarak Enerji E'ye eşittir, bu ise şu formülle ifade edilir: $E = mc^2$ (c ışığın hızı). Meselâ bir proton'un kitle enerjisi, proton'un yok edilmesiyle kazanılamaz, çünkü baryonlar sayısına ait muhafaza kanunu bir proton'un yok edilmesine karşılık bir anti-proton'un da yok edilmesini gerektirir. Bu çifti

NÜKLEER ENERJİ : 1955'te Nevada'da atom bombasının patlaması

yok etmeden teknik bakımdan faydalanmak şimdilik imkânsızdır. Çünkü antiprotonların husule getirilmesi pek büyük mikdarda enerji ister. Buna göre şimdi kazanabildiğimiz N. E. ancak bağlama enerjisidir, yani atom çekirdeğini teşkil eden elemanlar (Proton'lar ve Nötronlar)'ı birbirine bağlayan enerjidir. Elemanlar arasındaki bu enerji bu elemanların kitle enerjisini değiştirmez. Proton ve nötronlardan hafif çekirdekler inşâ edilirken serbest bırakılan enerji miktarı, çekirdeği, içindeki kuvvetleri yenerek elemanlarına ayırmak için gereken enerji miktarına eşittir. Bu sebeple, elemanları toplayarak yapılmış çekirdekler, elemanların toplamından daha hafiftirler (kitle eksikliği). Atom çekirdeklerinin elemanlarını birbirine bağlayan enerji kitle sayısının orantısında artmaz. Nukleon sayısına tekabül eder. Bu ise orta ağırlıktaki çekirdeklerde en yüksek haddini bulur. Buna göre bu bağlama enerjisi gerek hafif çekirdekleri birleştirmekle (füzyon) gerek ağır çekirdekleri parçalamakla (fisyon) elde edilebilir. Çekirdekteki kuvvetler, molekülleri birer birlik hâlinde tutan kuvvetlere nazaran çok daha büyük olduğuna göre, N. E. kimyevî reaksiyon enerjisinden o derece daha büyüktür. Örnek: Bir uranyum atomunun parçalanmasında meydana çıkan enerji, bir karbon atomunun yakılarak karbon dioksid hâline getirilmesinde serbest kılınan enerjinin 50 milyon katıdır. (V. Örs)

NÜKLEER ENERJİ : Bikini'de deniz atom bombasının patlaması

NÜMİSMATİK (Latince "sikke" anlamındaki numisma'dan yapılan bir XVIII. yüzyıl terimi; Fr. numismatique, İng. nümismatic ve, ilim anlamıyla nümismatics), sikke ve madalyalar ilmi. Sikke, değerini garanti eden resmî bir otorite tarafından çıkarılan, üzeri hâkkedilmiş metal parçası, madenî para demektir. Madalyalar N. sınırları içine girer, mühürler girmez. Kâğıt para bazan N. çerçevesi içinde mütâlaa edilir.

Sikke veya sikkeye benzer şeylerin ilk defa M. Ö. VII. yüzyılda Anadolu'da kullanıldığı biliniyor. Hemen hemen aynı sıralarda Uzak Doğu'da da kullanılmaya başlanmıştır. Sikkelerin kullanılışı, çok kısa bir süre içinde Akdeniz memleketlerinde yaygınlaşmış, oradan bütün medenî dünyaya yayılmıştır. Çağların çoğunda kıymetli metallerden yapıldığı için, sikkeler daima değerli olmuş ve çok defa da muhafaza edilmek maksadıyle gömülmüştür. Bu çeşit tasarruf noktaları, çağlar boyunca kazılmış, muhtevâları ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde ise kazı işlerinin büyük teknik imkânlara kavuşması, daha derin kazılar yapma imkânı, eski medeniyetlere âit sikkelerin hemen hemen hiç bozulmamış olarak ele geçmesini sağlamaktadır.

Elde edilen sikkeler, arkeolojik değerlerinden başka, çok önemli bilgileri de bize ulaştırır. Bu bilgiler bilhassa ekonomik alanda ve kronoloji alanında büyük faydalar sağlar. Sikkeler serveti, mensub oldukları şehirlerin ve devletlerin zenginliğini, durumunu gösterirler. Muayyen bir sikkelerin yayılış alanı, çıkaran ülkenin iktidarının yaygın olduğu sahaları işaret eder; ayrıca bilinen bir kronoloji içindeki ticarî alâkaların yaygınlığını ortaya koyar. Meselâ, Roma imparatorluk altın sikkelerinin Hindistan'da bulunması, Romalılar'ın bu doğu ülkesinin özelliklerine nasıl para döktüğünü açıklayan Plinius'un yazdıklarını haklı çıkarır; İskandinavya'da bulunan Arab gümüş sikkeleri, zengin Abbâsîler ve Sâmânîler devrindeki kürk merakını ortaya koyar. Bu derece geniş bir yayılma, bâzı madenî paraların milletlerarası bir değer kazandığını gösterir.

Ekonomik ve ticarî tarihin öğrenilmesinde sikkeler büyük önem taşır; belirli bir devre âit araştırmalarda ele geçen sikke mikdarının azlığı ekonomik buhranı ortaya koyar. Sikke ve madalyalarda bulunan portreler, bunların kimin tarafından çıkarıldığını öğretir. Sikke ve madalyalar, eski din anlayışlarına, mitolojiye, güzel san'atlara ışık tutmak bakımından da önemlidir.

Üzerlerinde tarih olması san'at tarihi bakımından çok büyük değer taşır. Bu husus, sikkelerin sadece, unutulmuş eski ekolleri ve çoktandır kaybolmuş san'at şâhaserlerinin nümunelerine ışık tutması bakımından değil, eski san'atın kronolojisinin tesbitine yaraması bakımından da önemlidir.

Sikke ve madalya yapımında kullanılan başlıca metaller, elektrum, altın, gümüş, bakır, pirinç ve tunçtur. Elektrum tabiî altın ve gümüş karışımıdır. Anadolu'da **(Lidya)**, Krezüs'ün sâf altından para bastırmasından önce, elektrumdan mâmûl sikkeler kullanılmıştır.

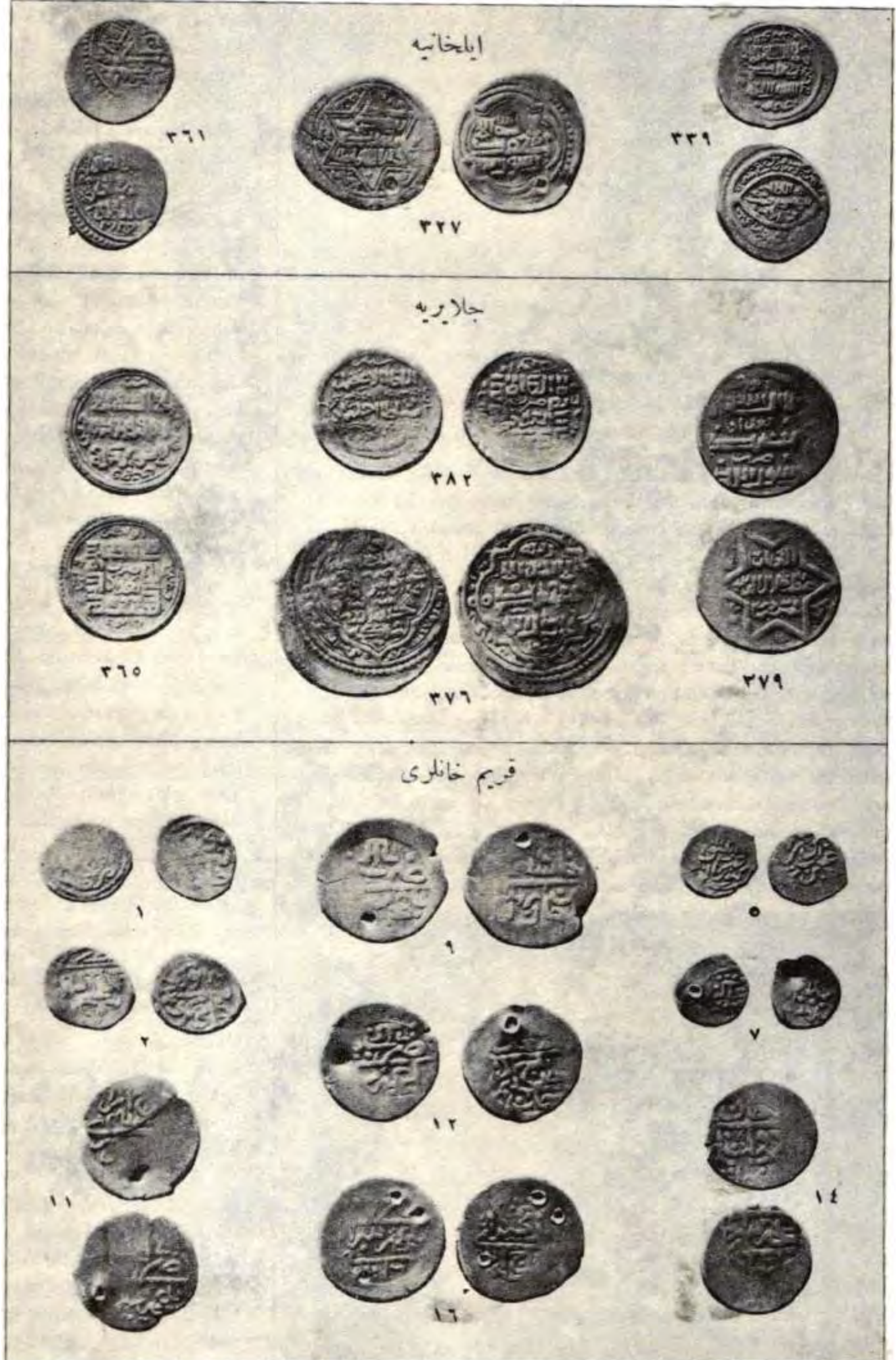
Altın sikkelerin Asya'da büyük bir yayılış sahası bulduklarını görüyoruz. Muahhar Lidya kralları ve Ehemenîler zamanında, Asya'da birçok Hind hânedânı tarafından XII. yüzyıla kadar ve o XVII. yüzyılda kullanılmıştır. Avrupa'da ise, M. Ö. II. Philip, Büyük İskender ve Makedonyalı Lysimachus'un çıkardıkları geniş ölçüdeki sikkelere kadar altın para görülmez. Roma ve Bizans imparatorlukları ve halefleri zamanında ise VIII. yüzyıla kadar görülür. İslâm imparatorluğu zamanında, halîfeler altın dinarlar bastırmışlardır. XII. yüzyılda İtalya cumhuriyetlerinin büyük ticarî faaliyet gösterdikleri devirde altın paranın yeniden canlandığını ve XIV. yüzyılın ortasından itibaren, Kuzey Avrupa ülkelerinde de standard hâle geldiğini görürüz.

Madenî para koleksiyonculuğu :

Eski devirlerden beri bulunagelen büyük mikyastaki madenî paralar, zamanla, düzenli kolleksiyonlar hâlinde toplanmaya başlamıştır. Bunun sebebi kısmen paraların âit olduğu devirlere karşı duyulan tecessüs, kısmen de o çağların ekonomik, politik ve artistik hayatına dâir bilgi ihtiyacıdır. Sürekli koleksiyonculuğu Rönesans'la birlikte başlar. O devrin en ünlü koleksiyoncusu Petrarka'dır. XV. ve XVI. yüzyıllarda bâzı asilzâdeler tarafından güzel koleksiyonlar yapıldığı bilinir. En ünlü koleksiyonlar arasında Duc de Berry, Este âilesi, I. Maximilian ve Matthias Corvinus'unkileri sayabiliriz. Bu son iki koleksiyon şimdiki Avusturya ve Macaraistan koleksiyonlarının temelini teşkil etmiş; daha sonra XIV. Louis'nin koleksiyonu da Fransa millî koleksiyonunun temeli olmuştur.

N. üzerindeki sistemli çalışmalar XVI. yüzyılda başladı. N. mütehassısları eldeki paraları mukayese etmeye, kataloglar yayınlama yoluna gittiler. O sıralarda İtalya'da 350, Fransa'da 200 koleksiyon bulunmaktaydı, Almanya'daki koleksiyonların sayısı da daha az değildi. Tek şahıs olarak en büyük koleksiyon İsviçre'li münismat André Morelle'inkiydi. Bu koleksiyonda 25000 adet sikke bulunduğu bilinmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren daha büyük koleksiyonlar kuruldu, daha sistemli çalışmalara başlandı. XIX. asırdan itibaren N. pazarın merkezi hâline gelmeye başlayan Londra, bugün de aynı durumunu muhafaza etmektedir. Bu alanda her yıl muazzam paralar döner.

Modern koleksiyonculuk : Günümüzde Batı ülkelerinde madenî para koleksiyonculuğu, neredeyse pul koleksiyonculuğu kadar yayılmış bulunmaktadır. Bu konuda en ileride olan ülkeler A. B. D., Kanada, İtalya, Fransa, İngiltere ve Meksika'dır. Yalnız Amerika Birleşik Devletleri'nde kayıtlı para koleksiyoncularının sayısı 10 000 000'a yakındır, bir bu kadar da koleksiyoncu olduğu tahmin edilmektedir. İstanbul'daki darphanede, madenî paralar seriler hâlinde, hazırlanarak özel

NÜMİSMATİK : Yukarıda : İlhanlı sikkeleri; ortada : Celâyir sikkeleri; aşağıda : Kırım Hanlığı'na âit sikkeler

NÜMİSMATİK : 1. Pontus, 2-3: Sâsânî, 5-6: Abbâsî, 7: Safevî, 8-10: Budist Hind, 11-17: Bizans sikkeleri

NÜMİSMATİK : Çeşitli Eski Yunan ve Roma sikkeleri

mahfazalar içine konmakta, ve yurt dışındaki koleksiyonlara yekûnu yılda on binlerce doları bulan satışlar yapılmaktadır. Bugün dünyada bu konuda pek çok neşriyât vardır. Haftalık ve aylık gazete ve dergiler meskûkât hakkında geniş yayınlar yapar. Bunlar genellikle N. dernekleri tarafından yayınlanır. N. dergilerinde hem eski ve yeni madenî paralar hakkında bilgi verilir, hem de sikkelerin alım satım fiyatları neşredilir.

Kazılarda bulunan madenî paralar müzelerde saklanır. Nümismatlar bunları tasnif ederek künyelerini tutar. N. derneklerinin tecrübeli mütehassısları vardır. Dünyadaki N. derneklerinin en tanınmışı İngiltere'de *The Royal Numismatic Society* ile Amerika'da *The American Numismatic Society*'dir.

Türkiye'de bu konudaki özel, sistematik çalışmalar çok yenidir. İlk defa 1968'de Türk Nümistatik Derneği kurulmuştur. Türkiye'nin en zengin N. koleksiyonu İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin N. kısmındadır. Buradaki sikke sayısı 450 000 civarındadır; İslâmî ve gayr-ı İslâmî olarak ikiye ayrılmış bulunan sikkelerin çok önemli kısmı teşhir edilmemektedir. Özel koleksiyonların en önemlilerinden biri Yapı ve Kredi Bankası'ndaki koleksiyondur. Sultan Orhan'ın bastırdığı sikkelerden biri bu koleksiyondadır. En eski Osmanlı parası olarak yeryüzünde tek olduğu söylenmektedir. Sultan Osman zamanında para basıldığı iddia edilmekteyse de o devre âit olduğu söylenen bir sikkenin gerçekten o devre âit olup olmadığı kesinlikle isbat edilememiştir.

Osmanlı imparatorluğu zamanında, 96 ayrı yerde sikke darbedildiği bilinmektedir. Şüphesiz bu darb yerlerinin başında İstanbul gelir. Osmanlı devrinde basılan paraların üzerine tarih koyma usulü I. Sultan Murad'dan itibaren başlamış, Sultan Orhan'dan itibaren de sikkelerin üzerine padişahların isimleri hâkkedilmiştir.

İstanbul darphanesinde Osmanlı devri madenî paralarının kıymetli bir koleksiyonu bulunmaktadır.

Madenî paraların yapılışı

Madenî para ve madalyaların yapımı tekniği en eski zamanlardanberi sürekli olarak gelişmiştir. Makinanın kullanılmaya başlaması dizaynın yaratıcı tarafını azaltmışsa da kabartma dizaynın ilk yapılışına olan san'atkârâne katkı devam etmektedir.

Madenî para ve madalyalar döküm ve darp olmak üzere iki usulle yapılır. Döküm daha kolay bir tekniktir, buna rağmen antik çağda az kullanılmış, rönesans san'atkârları tarafından ise bilhassa tercih edilmiştir. Bu usulle hazırlanan madalyalar daha büyük ve daha etkili oluyordu; bu iş için, hazırlanan para modeli kil veya mumdan yapıldıktan sonra ince kum veya başka bir maddeden kalıp içine konuyor, döküm bu kalıp içine yapılıyordu.

Darp usulünde ise madenî levha, kazılmış damgaların arasına konur ve basınç altında damgalara kazılan şeklin, metal üzerine çıkması sağlanır. Baskı işinde kullanılan modern damgalar sertleştirilmiş çelikten yapılmaktadır. Zaten eski devirlerde de bunun, özellikle sert bir metalden olmasına önem verilirdi. Yunanlılar tunç, Romalılar demir, hattâ çelik kullandılar.

Para dört safhada basılır. Önce, ham madde külçe hâlinde dökümhâneye gelir; burada eritilerek çubuklar elde edilir. Elde edilen çubuklar, haddeden geçirilerek basılacak paranın çapına getirilir; bundan sonra yine basılacak paranın kalınlığında olmak üzere pullar hâlinde doğranır. Pullar "kenarlama" adı verilen kenar baskısı yapılır, bizdeki madenî paralarda kenar baskısı Türkiye Cumhuriyeti yazısı, motif veya tırtıldan ibarettir. Yazısı yahut motifi olmayan on kuruşluk veya beş kuruşluklara da bombe verilir. Kenar baskısı işi bittikten sonra, "tavlama" denen bir ameliyenin tatbikı ile, metale, baskının yapılmasını kolaylaştıracak bir yumuşaklık verilir. Bir çeşit fırınlama suretiyle yapılan bu tavlamadan sonra pullar özel bir eriyikle yıkanıp temizlenir ve dev bir santrifüj makinesinde kurutulur. Bundan sonra pullar, darb makinelerine sevkedilir ve iki yüzüne aynı anda olmak üzere gerekli baskı yapılır.

Darphanelerde para basımında kullanılan damgalar, hakkâklar tarafından kazılarak şekillendirilir. İstenen model, hakkâklar tarafından en sert çeliğe işlenir. Damga yapmak için önce, para deseninin 30 cm kadar çapında büyük bir modeli alçıdan yapılır; sonra galvanoplasti denilen muameleye tabi tutularak, bakırla kaplanır; böylece alçı modelin bakırdan bir kopyası elde edilmiş olur; bu kopya pantograf denen bir cihaz vasıtasıyle basılmak istenen çaptaki çelik üzerine aynen işlenir; hakkâk daha sonra gerekli rötuşları yapar. Bâzı darphanelerde alçıyı hazırlayan heykeltraşla, hakkâk ayrı ayrıdır; aslında tam hakkâklar hem alçı kalıbı hazırlar, hem de hâk işini yapabilir.

Kâğıt paralar

Bilinen ilk kâğıt para VIII. yüzyıldaki Tang hânedânı zamanındaki Çin'e âittir. Marco Polo, XIII. yüzyılda Çin'de, kâğıt paranın alışılagelmiş bir şey olduğunu kaydeder. Kubilay Han'ın bu paraları dut ağacı kabuğundan yapılan kâğıtlara basılıyordu. Bundan sonra 1661'de İsveç Bankası tarafından kısa bir süre için çıkarılan kaaimelere kadar başka kâğıt paraya rastlanmamaktadır. 1694'te kurulan Bank of England da hemen kaaime ihracına başlamıştır.

Türkiye'de ilk kaaime Tanzimat'tan sonra çıkarılmıştır. Bu, 1840 yılında "Kaaime-i Nakdiyye-i Mûtebere" ismi altında tedavüle çıkarılan kâğıt paradır. Halk arasında bunlara, zamanla *kayma* veya *kayme* denildi. Kaaime-i Nakdiyye kâğıt paradan çok bir çeşit hazine bonosuydu. Daha sonra, Kırım Harbi sırasında ordu kaaimesi, 1876 yılı Türk-Rus harbinde de (Doksanüç Savaşı) yeniden kaaime çıkarıldı. 1915 yılında ilk banknotun basımına başlandı (bk. PARA). (O. Yüksel)

NÜMÜLİT, çağımızda soyu tükenmiş, kalker kabuklu, Foraminiferler sınıfından, tek hücreli protozoer. Bu hayvancıklar, üçüncü jeolojik zamanın ilk dönemlerinde, tropikal sığ denizlerde yaşamış, deniz dibine çöken sayısız miktarda kabukları, zaman içinde, nümülitik kalker tabakaların oluşmasına yol açmıştır. Mısır'daki piramitler, Eosen ve Oligosen dönemlerinde oluşan nümülitik kayaçlar ile yapılmıştır. (E. Ediger)

NÜRNBERG (Nüremberg), Federal Alman Cumhuriyeti'nde (Batı Almanya) 509 813 (1974) nüfuslu bir şehir. Ülkenin güney-doğusunda, Orta Bavyera'nın kuzeyinde, Pegnitz ırmağı üzerinde kurulmuştur. Irmak üzerinde şehrin iki yakasını birbirine bağlayan 14 köprü vardır. Bavyera'nın ikinci büyük şehri olan N., bütün Orta Çağ boyunca Avrupa'nın ehemmiyetli şehirlerinden biri; İtalya ile Kuzey Avrupa arasında önemli bir ticaret merkeziydi.

N.'in adı, kaynaklarda ilk defa 1050 yılında geçer. III. Henrich şehre pazar kurma ve para basma yetkisi vermişti. XIII. yüzyılın başlarında N.'ın belediye reisliği Hohenzollern kontlarının eline geçti. Hızla gelişmeye başladı. Alman imparatorları sık sık N.'e gelirdi. II. Fiedrich 1219'da, şehre hür imparatorluk şehri haklarını tanımıştı.

NÜRNBERG : Şarap ambarı

N., XV ve XVI. yüzyıllarda bir Alman kültür merkezi olarak en parlak dönemini yaşadı. XVI. yüzyılda şehirde bir üniversite kuruldu. Örnek bir idare altında Avrupa'nın en büyük san'at merkezlerinden biri hâline geldi. İtalya'dan ve Doğu'dan gelen ticaret mamullerinin deposu ve metalürji imâlâtının merkeziydi. İlk cep saati XVI. yüzyılın başlarında burada yapıldı. Veit Stoss, ağaç üzerine gravür yapma tekniğini burada buldu. Albrecht Dürer, Peter Vischer, Adam Krafft gibi sanatçılar, Hans Sachs, Hans Folz gibi şâirler ve zamanın çeşitli bilginleri N.'de bulundular, orada çalıştılar ve yetiştiler. Şehir, aynı zamanda basının ilk merkezlerinden, Protestanlık reformunun ilk kabûl edildiği yerlerden biridir.

N. 1618 - 1648 arasındaki Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra eski önemini kaybetti. XIX. yüzyılda ise yeniden bir canlanma başladı. Almanya'daki ilk demiryolu (8 km) N. ile Fürth'ü birleştiriyordu (1835). N. uzun süre, musiki âletleri ve oyuncak yapımında da başta gelen bir şehirdi. Bu çalışmalar N.'de, makineler, hassas âletler, dizel, otomobil ve uçak sanayiini geliştirdi. Kimya maddeleri imâlâtı da aynı şekilde arttı.

NÜRNBERG : Heilig - Geist Hastahanesi

N. 1806'da Bavyera'ya katıldıysa da 1818'de idârî muhtariyetini yeniden elde etti; bu da, ekonomi ve kültür bakımından şehrin yeni bir gelişme dönemine girmesini sağladı.

N. 1927 - 1929 yılları arasında Alman Nazi partisinin gelişmesi sırasında, Naziler'in önemli merkezlerinden biri hâline geldi; çok büyük gösterilere sahne oldu. Öyle ki şehir Yahudi aleyhtarlığının kalesi hâline getirildi. N.'in Orta Çağ şehri görünüşü II. Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Savaşta şehir hemen tamamen tahrib edildi. Yeniden yapılırken, eski mimarî üslûbun korunmasına dikkat edildi. 1945 - 1946'daki harp suçları mahkemesi burada kuruldu. (O. Yüksel)

NÜRNBERG DAVÂSI, II. Dünya Savaşı sonunda harp suçlusu görülen yirmi iki Alman lideri aleyhine açılan ve Nürnberg'de görülen davâ. 20 Kasım 1945'te yirmi iki Alman lideri Almanya'nın Nürnberg şehrinde, milletlerarası bir mahkeme heyetinin huzuruna çıkarıldılar. Sanıklar arasında Hermann Göring, Rudolf Hess, Alfred Rosenberg, Joachim von Ribbentrop, Wilhelm Keitel, Hjalmar Schacht, Arthur von Seyss - Inquart ve Franz von Papen de vardı. Aslında yirmi dört kişi olan sanıklardan Bormann kaçmış, Krupp'un davâsı da ayrılmıştı.

Kararlar 1 Ekim 1946'da açıklandı. Ribbentrop, Jodl, Keitel, Kaltenbrunner, Rosenberg, Frick, Frank, Streicher, Sauckel, Seyss - Inquart, Göring, Bormann (gıyaben), Robert Ley (duruşmaların başlangıcında intihar etmişti) idama mahkûm edildiler. Goering îdam edileceği günün gecesi intihar etti. Von Papen, Fritsch ve Schacht beraat etti. Dönitz, Raeder, K. von Neurath, Speer, von Schirach, Funk ve Hess'e çeşitli hapis cezaları verildi. Îdam kararları 16 Ekim 1946'da infaz edildi. Nazi savaş suçluları dört çeşit suçla itham edilmişti : Almanya'nın idaresini zorla ele geçirmek ve iktidarlarını topraklarını genişletmek için kullanmak, savaş suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar, barışa karşı işlenen suçlar.

Barışa karşı işlenen suçlar, çeşitli milletlerarası antlaşmaları hiçe sayarak mütecaviz savaşlara yol açmak; insanlığa karşı işlenen suçlar, Almanya'da ve işgal altındaki yerlerde sivil halka kötü muâmele, katliâmlar; savaş suçları da, milletlerarası savaş kurallarına uymamaktı.

Davânın önemi : N. D. milletlerarası hukukta bir çığır açıyordu. Gerçi savaş suçlularının muhakemesi yeni bir şey değildi; cinayetler, savaş esirlerine kötü muâmele, rehinleri öldürmek zaten kanun dışıydı. Ancak bir devletin liderlerinin savaş açmak ithamiyle muhakeme edilmesi yeniydi. Daha önce böyle bir muhakeme yapılmamış ve daha önce milletlerarası bir mahkemede hiçbir hükûmet kendi halkına karşı reva gördüğü muameleden ötürü sorumlu tutulmamıştı. (O. Yüksel)

NÜSHA, bir yazma eserin muhtelif kopyaları. N. farkı: Bir eserin yazmaları arasındaki aksan, harf, kelime, ibâre ayrılıkları. Tenkıydî metin (b. bk.) te'sîsi ve müteâkıben inşâsında, bu farkların rolleri mühimdir. Edition critique'de nüshaların kıymetlendirilmesi, tasnifi, tab'a esas olarak birisinin seçilmesi vs., çok mühim bir ihtisas işidir. Türk Musikisi'nde notalar arasındaki N. farkları da aynı şeydir. Farklı nüshalardan aslı çıkarabilmek, klasik Türk Musikisi'ni, devirler ve bestekârların üslûblarını çok iyi bilmeye, üstelik çok zevkli olmaya vâbestedir. Fr. copie. (Y. Ö.)

NÜVEYRÎ, Şehâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed b. Abdüdâim el - Bekrî el - Kureşî el - Kindî el - Mısrî eş - Şâfi'î (1279 - 1332), Mısırlı Arap tarihçisi ve ansiklopedisti. Tahminen, 5 Nisan 1279'da, Yukarı Mısır'daki Kûs'ta dünyaya geldi. Babası, Mısır devlet

memurlarından Abdülvehhâb tarafından yetiştirildi. İyi bir yazıcı ve memleketin bürokratik nizâmını tanıyan bir kimse olarak, Memlûk devletinin hizmetine girdi. Mesleğinde başarı göstererek, kendisini önce kitâbet sâhasında; sonra edebiyat ve daha sonra da san'at konularında tanıttı. İyi bir edîb ve yazar olduğu kadar, hat san'atında ve cildçilikteki mehâreti ile de şöhret yaptı. Sultan Melik en-Nâsır Muhammed Kalavun'un dikkatini çekti. Trablus-ı Şâm'ın ve Mısır'ın çeşitli yerlerinde Nâzırü'l-ceyş veya Nâzırü'd-dîvân olarak hizmet gördükten sonra, Memlûk hükümdarlarının müşâvirleri arasında yer aldı. Sultan Kalavun adına hazırladığı ünlü ansiklopedisi *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-edeb* ile Orta Çağ Müslüman tarihçi ve ansiklopedistleri arasında ün yaptı. Avrupa'da daha XVII. yüzyıl başlarında tanınan N.'nin bu eserini tam olarak derleyen ve 1923'ten itibâren Dârü'l-kütübi'l-Mısrıyye yayınları arasında yayınlayan, Ahmed Zeki Paşa'dır. Eser beş bölüme ayrılmış olup, her bölüm de beş kısma bölünmüştür. Her kısımda, 2 ile 14 arasında değişen, başlıklar vardır. Birinci bölüm göklere ve yere, ikinci bölüm insanlara, üçüncü bölüm sessiz dünyaya, dördüncü bölüm bitkilere, beşinci bölüm de tarihe ayrılmış olup, hepsi 31 cild tutmaktadır. N.'nin, bundan başka, 30 cildlik bir *Târîhü'l-kebîr*'i ve, ayrıca, *et-Tavzîh ani't-tenkîh* adlı, muhâdaraya dâir bir eseri daha vardır. (İ. Parmaksızoğlu)

NÜZHE (Ar. nüzhe, nüzhet = neş'e), XIII. yüzyılın 2. yarısında büyük Türk musiki âlimi ve bestekârı Urmiyyeli Safiüddîn Abdülmü'min'in icad ettiği bir saz. Kaanûn'a benzer, dört köşe bir tahtaya yerleştirilmiş 81 telden ibaretti. XV. yüzyılda hâlâ kullanılıyordu. Sonraları terk edildi. (Y. Ö.)

NÜZHET ÇELEBÎ (-1750), Türk bestekârı. Hamparsum - Mandoli (112, 113) bir Irak Peşrevi ile Irak Saz Semâîsi'ni yazmıştır. (Y. Ö.)

NYASSALAND: bk. MALAVİ.

NYERERE, Julius Kamberage (doğ 1921), Tanzanya devlet adamı. Uganda'da Makerere Kolejinde eğitim gördükten sonra Edinburg Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Sekiz yıl muhtelif Katolik okullarında öğretmenlik yapmıştır. 26 Nisan 1954'te Tanganika Afrika Ulusal Birliğini (T. A. N. U.) kurmuştur. 1958'de Tanganika Temsilciler Meclisi üyeliğine seçilmiştir. 9 Aralık 1961 tarihinde Tanganika bağımsızlığına kavuşmuştur. 1961'de başbakan olan N. bir yıl sonra da cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1965'te Zengibar ile Tanganika birleşmiş, yeni kurulan cumhuriyet Tanzanya adını almıştır. O yıl yapılan referandum sonucu olarak, halkın % 96'sının oyunu alarak Tanzanya cumhurbaşkanı seçilmiştir. Komşu Afrika ülkelerine göre çok daha fazla sol politikası tatbik eden N., 1965'te Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir. 1967'de uzun zamandır planladığı tasarılarından birçoğunu gerçekleştirme imkânını bulmuştur. Bunlardan en önemlileri bankaların ve büyük işletmelerin devletleştirilmesi olmuştur. Bunun yanısıra N. olumlu bir dış politika tutumuyle Afrika ve Avrupa devletleri ve Hindistan'la eskiden beri olan iyi ilişkilerini sağlamlaştırmıştır. (F. Ortaç)

NYERERE, Julius Kamberage

NYMPHE'LER (Fr. nymphe; Yun. *nymphai* = küçük tanrıçalar), Yunan mitolojisinde, halka yakın tabiat tanrıçalarına verilen ad. Bunlar arasında suya, özel olarak kaynaklara bağlı Nayad'lar, dağlarda yaşayan Oread'lar, ağaçlarda yaşayan Briyad'lar yer alır. Deniz ve Okyanus'ta yaşayan Nereid'ler ve Okeanid'ler bunlara yakındır. N.'ler daima bir grup hâlinde görünürler. Birçok hallerde, Artemis'in, bazan de Hermes'in, Dionysos veya Pan'ın yanında yer alırlar. Bereket tanrıçaları, doğum tanrıçaları olarak mağaralarda kaynaklarda kendilerine tapılırdı.

Hellenistik-Roma yüzyıllarında özel olarak su tanrıçaları olarak tasvir edilirlerdi. Ayakta duran veya yatmış ve bir kap, deniz hayvanı kabuğu, kavanoz ve benzerini elinde tutan kızlar hâlinde gösterilirlerdi. N.'in kültü Yunanistan'dan İtalya ve Roma'ya da geçmiş ve Roma imparatorluğunun eyâletlerinde Germen'lerin, Kelt'lerin ve başka milletlerin millî tanrıçaları birçok hallerde nimfa olarak adlandırılmışlardır. (V. Örs)

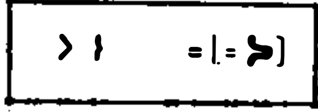
NYON KONFERANSI, 1937 yılında Akdeniz'de türeyip bâzı ticaret gemilerine saldıran meçhul denizaltılara karşı tedbirler alınmak üzere, Akdeniz'le ilgili devletlerin İsviçre'nin Nyon şehrinde düzenledikleri konferans. Akdeniz'de cereyan eden korsanlık olaylarına karşı sıkı tedbirler alınması için konferans toplanması fikri İngiltere ve Fransa tarafından ileri sürülmüş; konferans, 1937 ağustosunda Çanakkale Boğazı açıklarında ve yine o bölgede karasuları içinde iki İspanyol gemisi torpillenmiş, Türkiye ve diğer ilgili devletlerle beraber Almanya ve İtalya da dâvet edilmişlerdir. Korsanlığın karasularımıza kadar yayılması karşısında, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin aldığı kat'î ve şiddetli tedbirlerle harcadığı faâliyet, konferansın toplanmasında başlıca müessir olmuştur. Türkiye adına konferansa Dışişleri Bakanı bulunan Dr. Tevfik Rüşdü Aras katılmıştır. (F. Tevetoğlu)

NYIRÖ [*nyirö*], **József** (Székely - Zsonbor 1889 - Madrid 1953), Macar yazarı. Karlburg ve Viyana'da okumuştur. 1920 yılında gazeteciliğe başlamış, Transilvanya (Mac. Erdély)'da yaşayan Macarların hayatını tasvir eden hikâye ve romanlar yazmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra (1945) yurdunu terk etmiştir. Belli başlı eserleri şunlardır: *Jézusfaragó ember* (İsa heykelleri oyan adam) [hikâyeler, 1924]; *Isten igájában* (Tanrının boyunduruğunda) [roman, 1930]; *Uz Bence* (ad) [roman, 1933]; *Havasok könyve* (Karlı dağların kitabı) [1936]; *Az én népem* (Benim halkım) [roman, 1936]; *Újhaza* (Yeni yurt) [oyun, 1940]. (H. Eren)

O

O Türk alfabesinin on sekizinci harfi; bu harfin işaret ettiği ses. Ses olarak *o* kalın, geniş ve yuvarlak bir ünlüdür.

Fenike alfabesinde *ain* "göz" anlamında kullanılır. Bu işaretin boğazsı bir ünsüzün yazılmasına yaradığı anlaşılıyor. Eski Yunancada kısa *o, omikron* (= küçük *o), uzun o* ise *omega* (= büyük *o)* adıyle anılan iki ayrı harf ile yazılmıştır. Başlangıçta bu iki harf arasında ancak boy farkı vardı. Daha sonraki dönemlerde *omega,* at nalına benzer bir biçim almıştır. Latince yazılarda *o* harfi normal olarak iki yarım çenberden meydana gelirdi. Bu yazı biçimi daha Etruskçada ortaya çıkmıştır. Son dönem Latincesinde çenber biçiminde çizilmiş *o*'ya da rastlanır.

O harfi : Orhun (I,II,III) yazısında o (=u).

Eski Türk (Gök Türk veya Orhun) alfabesinde *o* sesini belirtmek için özel bir işaret vardı. Ancak, bu işaret *u* sesini belirtmek için de kullanılırdı. Uygur alfabesinde de *o* ve *u* sesleri için yalnız bir işaret vardı. Bundan başka, bu işaret *u* sesini belirtmek için de kullanılırdı. Uygur alfabesinde kelimenin başında, içinde ve sonunda bulunduklarına göre harflerin biçimleri biraz değişir. Osmanlı alanında *o* sesi kelime başında *elif* ve *vav* harfleriyle (bazen yalnız *elif*'le veya *elif* ve *ötre* ile), kelime içinde *vav* harfi veya *ötre* ile veya her ikisiyle belirtilirdi. Arap harflerine dayanan başka Türk yazı sistemlerinde de bu harfler kullanılırdı.

Latin alfabesine dayanan yeni Türk yazı sisteminde *o* sesi için yalnız bir harf vardır.

Türk fonetiği : Ana Türkçeden beri kullanılan *o* ünlüsü Türkçede ana sesler arasında yer alır. Bununla birlikte, bu sese normal olarak yalnız kelime başında veya birinci derecede rastlanır. Örnek olarak *od* (= ateş), *oğul, ok, on* (= 10), *orta, ot, otuz, oyun* gibi kelimelerde *o* kelime başında, *kol, yol, son, dokuz* (< *tokuz), çok, çocuk, boğaz, boyun, koyun, boz, domuz* (< *toŋuz), komşu* gibi Türkçe kelimelerde ise *o* birinci hecede kullanılmıştır. Türkçede *o* ünlüsü ikinci ve daha sonraki hecelerde kullanılmaz. Yalnız fiillerde *- yor* eki bu kurala uymaz. Bundan başka, birleşik kelimelerde de bu kurala uyulmadığı göze çarpıyor (Türkçe *karakol* kelimesinde olduğu gibi). Birleşik kelimelerde ikinci veya üçüncü hecelerde kalan *o* sesinin arasıra *a*'ya (veya *u*'ya) çevrildiğine tanık oluyoruz. Örnek olarak, *dokuz on* kelimesi Türkçede *doksan* biçimini almıştır. Bunun gibi, *altı on* (= altmış) kelimesi de Altaycada *altan* (< *alton)* biçimine girmiştir. Bu kelime Televütçe, Şorca, Karayca gibi diyalektlerde *alton* olarak kullanılır. Bundan başka, Türkçe *iç ton (iç don)* kelimesi Tarançılar arasında *iştan* biçiminde tespit edilmiştir. Bu örnekte *o* sesi ikinci hecede *a*'ya çevrilmiştir : *iç ton* > *işton* > *iştan.* Bu kelime Çağataycada da *iştan* olarak saklanmıştır. Rusça *štanı* biçimi de Türkçeden alınmıştır.

O harfi : Uygur, Soğd ve Mani yazılarında 1. o -, u -; 2. - o -, - u -; 3. - o, - u.

Türkçede kullanılan yabancı kelimelerde *o* sesi birinci hecelerde saklandığı gibi, ikinci ve üçüncü hecelerde de kalmıştır. Örnekler : *ambargo, balyoz, doktor, işporta, kadro, kolyoz, konsolos, kopoy* (= bir cins av köpeği), *koridor, lodos, lokomotif, sigorta. Kolonya* kelimesi de bu örneklere eklenebilir. Yalnız, bu kelimenin halk arasında *kolanya* biçimine sokularak Türkçeleştirildiğini saklamayalım.

Çuvaşçada kelime başında *o* ünlüsünün birçok yerlerde bir protez (Fr. prothèse) aldığını biliyoruz: Türkçe *on* ~ Çuvaşça *von(nâ), vun(nâ);* Türkçe *od*~Çuvaşça *vot, vut;* Türkçe *ot* ~ Çuvaşça *vuDâ;* Türkçe *orta* ~ Çuvaşça *vâDa;* Türkçe *orman* ~ Çuvaşça *vârman;* Türkçe *otuz* ~ Çuvaşça *vâDâr;* Türkçe *oğru* (> *uğru)* (= hırsız) ~ Çuvaşça *vârâ.* Çuvaşçadaki bu protezin eski bir geçmişe çıktığı anlaşılıyor.

Ana Türkçe *o* sesinin çağdaş Türk dil ve diyalektlerinde normal olarak olduğu gibi saklandığına tanık oluyoruz. Örnekler : Türkçe, Kazakça *otuz,* Kırgızca *otus;* Türkçe *odun,* Kazakça *otun,* Türkî *otun;* Türkçe *orta,* Kazakça, Şorca, Sagayca, Türkî *orta;* Türkçe *doru,* Sagayca *tor,* Kazakça *toru;* Türkçe *boz,* Türkmence, Kazakça *boz,* Altayca, Televütçe *pos;* Türkçe *boş,* Türkmence *boş,* Kazakça *bos,* Altayca, Televütçe, Şorca *poş,* Sagayca *pos.* Yalnız, Volga diyalektlerinde ve Başkurtçada *o* ünlüsü *u*'ya çevrilmiştir. Örnekler : Tatarca *utız* (< *otuz*); Tatarca *utın* (< *otun*); Tatarca *urta,* Başkurtça *urtå* (< *orta);* Tatarca *buz* (< *boz);* Tatarca *buş* (< *boş);* Tatarca *turı* (< *toru);* Başkurtça, Tatarca *urman* (< *orman);* Başkurtça *tuğâð* (< *tokuz* = 9). Buna karşılık, Ana Türkçe *u* ünlüsü Volga diyalektleriyle Başkurtçada *o*'ya çevrilmiştir. Bk. U.

Türk dil ve diyalektlerinde *ö*'nün durumu da *o*'ya benzer. Bk. Ö. (H. Eren)

OAHU, Hawaii takımadalarındaki en büyük adalardan biri ve nüfusça en kalabalık olanı. O., büyüklük bakımından Hawaii ve Manui adalarından sonra gelir. Yüzölçümü 1 574 km^2, nüfusu 630 000 (1970) kişidir. Hawaii eyâletinin idare merkezi olan Honolulu (324 000 - 1970) O. adasındadır. (O. Yüksel)

OAKLAND, Birleşik Devletler'in Kaliforniya eyâletinde şehir. San Fransisco körfezini çeviren metropoliten mıntıkanın bir bölümünü teşkil eder. Nüfusu 362 000 (1970) olan O., önemini, çok mahfuz limanından ve batıya gelen önemli bir demiryolu terminali olmasından alır. Bölgeye yerleşme 1820'de olmuş, 1852'de O. adıyla şehir hâline getirilmiştir. (O. Yüksel)

OAK RIDGE, Birleşik Devletler'in Tennessee eyâletinde şehir. II. Dünya Savaşı'nda, Atom enerjisi çalışmaları karargâhı olarak kurulmuş, inşası 1944 yılı ortalarında bitmiştir. Şehrin 1945'te 75 000 olan nüfusu 1950'de 30 000, 1970'te 28 000'e inmiştir. (O. Yüksel)

OATES, Titus (Oakham, Rutland 1648 - Londra 1705), İngiliz macaraperesti ve daleveracısı. Doğuştan dalavere için yaratılmış bir insandı. Londra'daki Merchant Taylors okulundan kovuldu. Ardından papaz olmanın yolunu bulduysa da yerine göz diktiği bir okul müdürüne iftira ettiği için buradan ayrılıp, papaz olarak donanmaya girdi. Çok geçmeden oradan da ayrıldı. Londra'da bir komplo hazırladı. Buna göre Katolikler kral II. Charles'ı öldürecek, yerine York dükünü geçirecekti. Bütün tedbirlerini aldıktan sonra gidip komployu ihbar etti. Bunun üzerine İngiltere'de Katolikler aleyhine büyük bir temizlik hareketi başladı. O. ise kudretinin zirvesine çıkmış, her dediğini yaptırıyordu. İtham ettiği bir kimseyi derhal darağacına gönderebiliyordu. Bu şekilde 35 kişinin canına kıydı. Durum anlaşılınca müebbed hapse mahkûm olduysa da 1688 ihtilâlinden sonra serbest bırakıldı. 1693'te evlendi ve unutulup gitti. (O. Yüksel)

OAXACA, Meksika'nın güneyinde bir eyâlet ve o eyâletin idare merkezinin adı. Eyâletin yüzölçümü 95 364 km^2 nüfusu 2 164 000 (1974) kişidir. Şehrin nüfusu 78 000 (1970) kişidir,*Oaxaca de Juarez* de denir. Tehuantepec bölgesinin büyük bir bölümünü kaplayan eyâletin ekonomisi tarım ve madenciliğe dayanır. 1486'da bir Aztek garnizonu olarak kurulan şehir 1521'de İspanyollar'ın eline geçmiştir.

OBA, geçici bir yerleşme yeri olarak her zaman birlikte konup göçen çadırların hepsine birden verilen ad. böylece oba, hayvancılıkla geçinen göçebelerin bir süre için konakladıkları yer anlamına gelir. Obaların çoğu, zamanla sürekli yerleşme yerleri durumuna gelerek türlü büyüklükte birer köy olmuşlardır. Anadolunun türlü yerlerinde kimi köylerin adı "oba" ile başlar (Obaköy, Obaalacami gibi) veya "oba" ile biter (Kıroba, Akoba gibi). Oba kelimesi, bölmeli büyük göçebe çadırlarına da verildiği gibi, bâzı yayla evlerine "oba damı" denir. (Bk. AĞIL, ÇİFTLİK, YAYLACILIK). (R. İzbırak)

OBA ÇAYI, Alanya kasabasının 3 km kadar doğusunda denize dökülen bir akarsu. Boyu 20 km kadar olan bu akarsu, kaynaklarını kuzeydeki Çaklıca Tepesi (1 661 m)'nden alır, bol sulu derelerle beslenir, Obaköy arazisinde düzlükten geçerek denize dökülür. Orta ve yukarı kesiminde derin vâdîsi içinde akan O. Ç.'nın her iki yamacında çam ve meşe ormanları vardır. Alanya düzlüğündeki aşağı kesiminde sulama işlerinde yararlanılır. Bu çay ile Dim çayı arasında az derin bir çanakta oluşmuş bulunan Oba Gölü, zamanla çok yerini tarım alanlarına bırakmıştır. (R. İzbırak)

OBAD (Aubade), sabaha karşı, güneş doğarken icrâ edilmek üzere yapılan musiki parçası. Sabah musikisi. Nasıl ki "serenad", akşam ve gece için yazılmış musiki eseridir. Tafsilât için bk. SERENAD. Fr. aubade, İng. morning - music, Alm. Morgenstaendchen, İt. mattinata, İsp. ve Port. (Ar.'dan) albada, alba, alborada, ayrıca Port. algazaria, gritaria. (Y. Ö.)

OBERHAUSEN, Almanya'da, Kuzey Rhine - Westphalia bölgesinde şehir. Düsseldorf'un 36 km kuzey - doğusunda, Hannover - Berlin demiryolu üzerindedir. 1845'te kurulmaya başlanan şehrin nüfusu 240 000 (1973) kişidir. Demir işleri, kömür madenleri, çinko, boya işleri, cam eşya, kimyevî madde, porselen ve sabun imâli vs. vardır.

OBERON, Uranus gezegeninin dördüncü uydusu. 1878'de Herschel tarafından keşfedildi. O.'un, Uranus'tan uzaklığı 584 000 km'dir (Bk. URANUS).

OBERON, muhtelif efsanelerde veya edebî eserlerde, çeşitli kılıklarda meydana çıkan periler veya cinlerin kralı. Merovenj hânedânının efsanevî tarihinde sihirbaz olarak geçer. Alman kahramanlık destanı Nibelungenlied'de adı Alberich olur ve hazineyi korur. *Huon de Bordeaux* adlı Fransız eserinde periler kralıdır. Shakespeare O.'u Bir Yaz Gecesi Rüyası'nda kullanmıştır. Richard Wagner'in O. adında bir operası vardır.

OBERON, Merle (Tasmanya, Hobart 1911), İngiliz sinema artisti. Macar asıllı İngiliz film prodüktörü Sir Alexander Korda tarafından desteklenerek yıldızlığa yükseldi. Sonra onunla evlendi. Başlıca filmleri : Don Juan'ın Özel Hayatı (1935), Lady X'in boşanması (1937), Unutulmaz Şarkı (1944) ve Temptation (Günaha Teşvik) (1946).

OBERHUMMER, Eugen (München 1859 - Viyana 1944), Alman coğrafya bilgini. 1892 yılında München Üniversitesi'nde coğrafya profesörlüğüne tayin edilmiştir. 1903 - 1931 yılları arasında Viyana Üniversitesinde çalışmıştır. Avrupa ülkelerinde ve özellikle Yunanistan'da ve Kıbrıs adasında araştırma gezileri yapmış, Batı Asya, Kuzey Afrika ve Kuzey Amerika'da da coğrafî çalışmalarda bulunmuştur. O. daha çok tarihî coğrafya alanındaki çalışmalarıyle ün kazanmıştır. Bu çalışmalarında modern yayın ve araştırmalar yanında bütün Batı ve Doğu kaynaklarını da göz önünde tutmuştur. Bu alanda verdiği eserler arasında *Akarnanien, Ambrakia, Amphilokien, Leukas im Altertum* (Eski Çağ'da Akarmania, Ambrakia, Leukas) [1887], *Eine Reise nach Griechenland* (Yunanistan'da bir gezi) [1912], *Die Inseln Cypern* (Kıbrıs adası) [1903], *Griechenland* (Yunanistan) ["Handbuch der geographischen Wissenschaft", 1931] gibi eserler vardır. Bunlardan başka, Türkiye coğrafyası ve Türk (Osmanlı) tarihi alanında da birtakım eserler yazmıştır: *Konstantinopel unter Suleiman der Grosse* (Kanunî Sultan Süleyman devrinde İstanbul) [1902]; *Die Türken und das Osmanische Reich* (Türkler ve Osmanlı devleti) [1917] gibi. (H. Eren)

OBİ, Asya'da, Kuzey Buz Denizi'ne dökülen nehir. Ostiyaklar, *As, Yag, Kolta* ve *Yema;* Samoyedler *Kolta* veya *Kuay;* Tatarlar *Omar* veya *Umar* diye adlandırır. Uzunluğu 5 565 km'dir. Havzasının büyüklüğü 3 000 000 km² kadardır. Nehrin 2 700 km'lik bölümü ulaştırmaya elverişlidir. O., Altay dağlarından çıkar, sarp bir arazide aktıktan sonra Batı Sibirya ovasına iner. Batıdan karışan 2 970 km uzunluğundaki *İrtiş* kolunu aldıktan sonra, Kuzey Buz Denizi'nin 1 000 km'ye yakın uzunlukta bir girintisi olan O. körfezine dökülür.

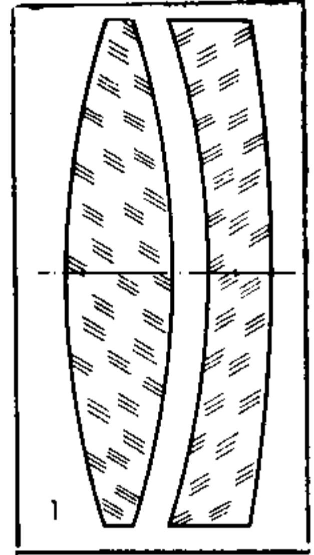
O. ile İrtiş arasında Vasuiga bataklığı vardır. Bataklığın yüzölçümü, yaz aylarında 250 000 km²'yi geçer. Hemen hemen geçit vermez bir bataklıktır, sedir ve kuzey çamları ile kaplıdır. Bölge tamamen sular altında kaldığı ilkbahar aylarında Vasuiga Denizi adını alır. Kış aylarında ise tamamen donar ve geçilebilir hâle gelir.

O., kasımdan mayıs, hazirana kadar donar; O.'nin güney kesiminde bir kolu olan Çulim, Yenisey'e 10 km kadar yaklaşır. Ancak aradaki büyük irtifa farkı iki nehrin birleştirilmesini imkânsız kılmaktadır. (O. Yüksel)

OBJEKTİF (Lat. *öne yerleştirilen* anlamında" objectus" tan Fr. objectif), fotoğraf makinesi, dürbün, teleskop gibi cihazların optik tertibatı. O., bir tek mercek (b. bk.) veya mercekler sisteminden, yahut yansıtıcı ayna ve merceklerden meydana gelir. En basit O., bir tek yakınsak mercekten ibarettir. Bir merceğin gördüğü işin esası, katı maddeler içindeki ışık hızının, hava veya boşluktakinden daha az olmasına dayanır. Bir ışın demetinin, bir yüzü düz, bir yüzü tümsek (plan - convex - düzlem - tümsek) bir merceğin düz tarafına çarptığını düşünelim. Gelen ışınlar önce merceğin her yanına birden çarpar ve merceğin içinde yine düz, fakat hızı azalmış olarak ilerlemekte devam eder. Işınlar, merceğin tümsek tarafına geldiği zaman girişte olduğu gibi hepsi birden aynı anda mercekten çıkamaz. Merceğin ortası tümsek olduğundan önce kenarlara çarpan ışınlar dışarı çıkar; bunun sonucu olarak bu ışınlar normal hızlarına kavuşur, buna karşılık ortadaki ışınların hızı henüz azalmış durumdadır. Ortaya gelen ışınlar mercekten çıktığı zaman, kenarlardan çıkan ışınlar onlara göre daha fazla yol almış olur; kısacası böyle bir mercekten geçen ışın demetinin ön yüzü içbükey bir hâl alır. İki yüzü tümsek (bi - convex) bir mercekten geçen ışınlarda da buna benzer şekilde değişiklikler olur. O halde bu O.'in meydana getireceği hayâl, istenen nitelikte olmaz. Böyle bir O. astronomi, mikroskopi ve fotoğrafçılıkta hassas neticeler vermez. Bu kusuru gidermek için birçok mercek unsurlarını bir araya toplıyan O.'ler yapmak lâzımdır. Böyle bir O.'te kullanılacak mercekler çeşitli tiplerde olur. Bunların kombinezonu sâyesinde bir veya iki mercekli O.'lerde meydana gelecek kusurlar düzeltilmiş olur.

Muhtelif merceklerden meydana gelen bir O.'in âzamî itina ile monte edilmesi lâzımdır. Bu alanda dikkat edilecek hususların başında, mercekler veya grupları arasındaki açıklığın çok hassas olması ve bütün merceklerin yine çok hassas bir şekilde bir hizaya getirilmiş olması gelir. Merceklerin bir hizaya getirilmesi demek, bütün mercek yüzeylerindeki tümseklik merkezlerinin O. mihveri denen tek bir çizgi üzerinde bulunması demektir. Bu özelliklerden mahrûm bir O.'in vereceği hayâller net olmaz. İyi bir O.'in pahasının önemli bir kısmı, muhtelif kısımlarının bir hizaya getirilmesindeki güçlükten doğar.

O.'ler 1960'ta en büyük teleskop O.'i olan Yerkes rasathanesindeki çapı 100 cm olan O.'ten, 0,15 cm çapındaki mikroskop O.'ine kadar çeşitli boylarda olur. Öte yandan Mount Wilson ve Palomar rasathânelerindeki en büyük teleskoplarda ise mercek yerine ayna kullanılır. İçbükey bir ayna olan teleskop O.'lerinin parlatılması da merceklerin parlatılması kadar, hattâ daha da zordur.

OBJEKTİF : Fraunhoffer tipinde dürbün objektifi

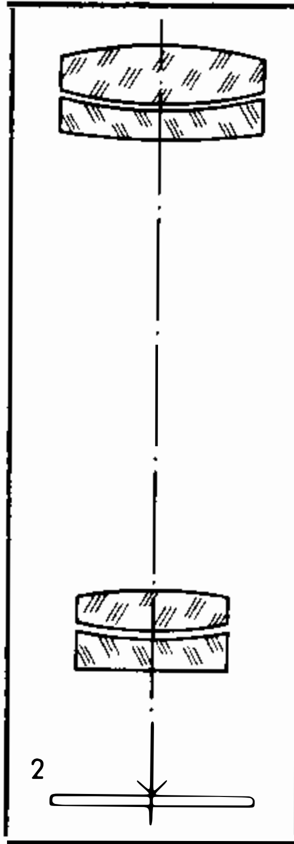
O. yapımı : Bir O.'in ana maddesini mercekler, merceklerin de ana maddesini cam teşkil eder. G. B. della Porta, 1589'da yayınladığı *Magia Naturalis* adlı eserinin ikinci baskısında merceklerin yontulma ve perdahlanmasını açıklamıştır. Aynı usûl, XX. yüzyılda da ufak tefek değişikliklerle tatbik edilmektedir. Mercek yapılacak cama, önce çeşitli âletlerle, kabaca arzu edilen şekil verilir. Ardından yontma işlemine geçilir. Yontma, mercek olacak camı, yapılacağı cinse uygun olarak hassas bir şekilde yapılmış demir bir satha sürerek olur. Eğer mercek dışbükey olacaksa, sürülecek satıh içbükey; mercek içbükey olacaksa, sürülecek satıh dışbükey olur. Yontma işini gerçekleştirmek için de iki satıh arasında önceleri ıslak kum konurdu. Sonradan zımpara tozu kullanılmaya başlandı. Yontma sırasında kullanılan zımpara tozu gittikçe daha inceltilerek pürüz giderme işlemi de tamamlandıktan sonra, sıra merceğin perdahlanıp cilâlanmasına gelir. Bunun için de mücevherci kırmızısı (demir oksit) kullanılır. Bu işlem, üzeri ziftli veya mumlu metal bir âlet üzerinde yapılır. Yontulup perdahlanan bir mercek için yapılacak son işlem, kenarlarını taşlıyarak merkezini tesbit etmek ve istenen çapı vermekten ibarettir.

Bu usûl, bugün de küçük imâlâthânelerde tatbik edilmektedir. Cam kalıpları genellikle cam testeresi veya döner diskle kesilir. Döner disk, yumuşak demirden yapılma incecik dâirevî bir âlettir. Kenarlarına elmas zerreleri gömülmüştür. Dakikada 240 devir yapan bu disk, bir çeşit cam testeresi gibi kullanılır. Böylece elde edilen cam kübler, yontularak veya ısıtılarak şekillenir. Isıtılarak şekillemede, mercek yapılacak camlar özel fırında kıpkırmızı oluncaya kadar ısıtılır, sonra yuvarlanarak küremsi bir şekil verildikten sonra istenen biçimdeki bir kalıba konur.

Pürüz düzeltme yine eski usûlde yapılmakta, yalnız zımpara tozu yerine silisyum karbürden yapılan karborundum kullanılmaktadır. Diğer taraftan birçok imâlâthânelerde de inhinâ veren makineler kullanılmaktadır. Bu makineler, herhangi dâirevî bir halkanın, kendi yarı çapından daha büyük bir inhinâ yarı çapı olan, küre biçiminde bir yüzeye tam olarak intibak etmesi esasına göre çalışır. Fincan biçiminde, uçları elmaslı döner bir âlet, dönüş mihveri, merceğin inhinâ eksenini kesecek şekilde makineye monte edilir. Elmaslı âletin çapı yapılacak merceğin yarı çapından biraz daha büyüktür; mihverinin eğriliğini de, âletin uçları, yapılacak olan

merceğin merkezinden geçecek şekilde ayar edilir. Böylece hem inhinâ verici âlet, hem de yapılmakta olan mercek döndükçe, merceğin yüzü, istenen yarıçaptaki içbükey veya dışbükeyliği kazanır. Bu işlem sırasında elmaslı âlet hafifçe aşınır ama, âletin ekseniyle merceğin ekseni tam inhinâ merkezinde karşılaşırsa bu aşınmanın yüzey eğikliğinin yarı vapına bir etkisi olmaz.

İnce pürüz düzeltme çok hassas bir şekilde hazırlanmış kürevî bir satıh üzerinde zımpara pudrasıyle yapılır. Burada önemli olan, zımpara pudrası zerrelerinin tamamen aynı büyüklükte olmasıdır. Biraz büyük bir tek zerre merceğin yüzünün çizilmesine yol açar. Küçük mercekler, bütün bu işlemler sırasında, özel olarak yapılmış metal bloklardaki boşluklara yerleştirilir; böylece birçok merceğin bir defada düzeltilmesi sağlanmış olur.

OBJEKTİF: Mikroskop objektifi: İki kısımdan oluşmuştur. Orta (ay. yu. 150 defa) büyültmeler için kullanılır.

Mercek yapımında son safha olan perdahlama yine klasik usûlle yapılmakta ve genellikle zift kullanılmaktadır. Bu iş için ince düzeltme âletinin yerine zift kaplı bir âlet konur. Perdahlama işleminde (parlatıcı olsun, mercek olsun) genellikle dış bükey unsur altta, iç bükey unsur üstte olur. Üstteki kısım hafifçe iki yana doğru titreştirilirken, alttaki unsur da dikey bir eksen üzerinde döndürülür. Bu işlem yapılırken zift yerine muhtelif mumlar da kullanılmakta, ama yapılan terkipte zifte yine yer verilmektedir. Mum olarak kullanılacak malzemenin en iyisi balmumudur.

İnce pürüz düzeltme işlerinde kullanılan zımpara pudrası yerine günümüzde alüminyum oksit; demir oksit yerine de zirkonyum veya seryum oksit — bazan başka metallerle de karıştırılarak — kullanılmaktadır.

Merceklerin kaplanması: Perdahlanan her cam satıh, üzerine düşen ışınlardan bir kısmını yansıtır. Gerçek yansıtıcılık gelen ışının eğilimine ve camın yansıtıcılığına *(n)* bağlıdır. Fresnel kanununa göre normal yansıtıcılık *(R)* formülü şöyledir:

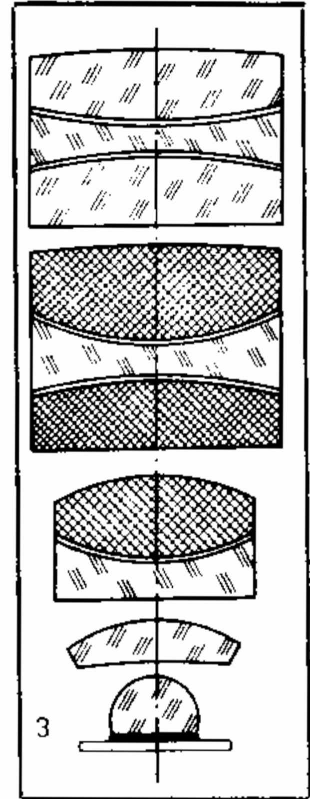
$$R = \left(\frac{n - 1}{n + 1}\right)^2$$

Bu, normal cam için % 4 ($n = 5$) olan yansıtıcılıktan "n" değeri 1,75 olan % 7,5 tutarındaki yansıtıcılığa kadar olan değerleri gösterir. Muhtelif merceklerden meydana gelen bir fotoğraf O.'i, bir bakıma, üzerine düşen ışınların bir kısmını yansıtarak, bir ayna vazifesi görür. Bu yansıtma, belki pek önemli sayılmayabilirdi ama, O.'in içindeki cam hava yüzeylerinin de bir yansıtıcılığı vardır. Bu yansıtıcılık bir kısım ışının makine içinde geri dönmesine yol açar, filmi bir sis tabakası gibi etkiler. O. sathının dışbükey olması da yansıtıcılığı etkiler.

Daha 1896 yılında eskimiş ve hafiften kararmış O.'lerin, yeni perdahlanmış O.'lere göre daha fazla ışık naklettiği fark edilmişti. Bunun üzerine O.'lerin sun'î olarak karartılması yoluna gidildi ama, başarı sağlanamadı. 1936'da John Strong, bir cam yüzeyin yansıtıcılığının, havasız bir yerde kalsiyum fluoridle kaplamak suretiyle azaltılabileceğine dikkati çekti. Bu konu, II. Dünya Savaşı sırasında, birçok ülkelerde büyük bir dikkatle incelendi, nihayet bu iş için magnezyum fluorid'in en iyi madde olduğu tesbit edildi. 1945'ten bu yana, pek âdî merceklerin dışında bütün mercekler bir magnezyum fluorid tabakasıyle kaplanmaktadır. Tam usûlüne uyarak yapıldığı takdirde, magnezyum fluorid bizzat cam kadar sert ve dayanıklı bir satıh meydana getirmekte ve camın yansıtıcılığını % 1 veya 2'ye indirmektedir.

Yapıştırma: O. yapımında, merceklerin birbirine yapıştırılması çok önemlidir. Satıhları birbirine uyacak şekilde olan bir veya birkaç merceğin birbirine yapıştırılması gereklidir. Bu maksatla eskiden Kanada balsamı kullanılırdı. Bu madde, henüz sıcak iken, merceklerin birbiri üzerine gelecek yüzeylerine sürülür: fazlası mercekleri birbirine sürterek ve sıkıştırarak çıkarılır; bundan sonra mercekler bir merkezli hâle getirilir. 1940'tan sonra Kanada balsamı yerine, hararet altında yapıştırma işini yapan başka maddeler geliştirildi; çünkü fazla soğuk yerlerde, kutuplarda ve fazla yüksek yerlerde Kanada balsamının yapıştırdığı mercekler biribirinden ayrılıyordu. Bu iş için günümüzde *butylmethacrylate* kullanılmaktadır. Aynı maksatla başka polimerler de geliştirilmiştir. Genellikle 7,5 cm'den fazla çapı olan mercekler yapıştırılmaz. Çünkü eşit olmayan sıcaklık genişlemelerinde, genişleme oranları birbirini tutmamaktadır. O. yapımında kullanılacak olan bu gibi merceklerin birbirinden ayrı tutulmasına özellikle dikkat edilmektedir.

Merkezin tesbiti: Tashih edilmiş (corrected) iyi bir O. yapımındaki en önemli adımlardan biri merkezin tesbitidir. Bu iş başlangıçtan beri pek çok denemelere ve mekanik gelişmelere konu olmuştur. Yakın zamanlara kadar per-

OBJEKTİF: Güçlü mikroskop obpektifi (a. yu. 1 000 defa büyültmeler için kullanılır)

dahlanmış mercekler bir torna tezgahının dönen milinin ucundaki mahfazaya tutturularak birbirine yapıştırılır ve henüz yapıştırıcı madde yaşken, mil döndürülür ve yakındaki bir lâmbadan merceklere düşürülen ışın demetinin yansıması kontrol edilirdi. Eğer yansıyan ışınlarda sapma olursa merkezin iyi tesbit edilmemiş olduğu anlaşılır ve mercekler kıpırdatılarak yansıyan ışınlar sapmadan durabilecek bir hâle getirilir, ondan sonra kurumaya bırakılırdı. Bundan sonra objektifin kenarları taşlanarak istenilen çap verilirdi.

1930'dan sonra merkez tesbiti için mekanik âletler kullanılmaya başlandı. Bunlar, merkez tesbitini merceklerin, benzer eksendeki çelik tüblerin veya fincanların perdahlı uçlarına sıkıştırılmasıyla yapılır. Eğer fincanlar mükemmel bir şekilde aynı eksendelerse, merceklerin optik ekseni de, fincanların mekanik mihverine mutabık olur. Bu durumda fincanı yavaş döndürerek gerekli düzeltmeleri yapmak artık kolay bir iştir.

O.'in montajı: Bir O.'i meydana getirecek mercekler hazırlandıktan sonra en uygun bir şekilde metal hücreler içine monte edilirler. Silindir biçimindeki O. hücresinin içinde her merceği yerli yerinde tutacak yuvalar vardır. Mercekler, buralara ya vidalı sıkıştırma halkası veya yuvanın kenarlarını doğrudan doğruya sıkıştırmak suretiyle tutturulur. Bazı durumlarda da mercekler monte edileceği yere çok kuvvetli bir yapışkanla tutturulur. Yüksek güçlü mikroskop O.'lerinin ön merceklerinde durum budur.

Fotoğraf O.'leri bu şekilde tamamlanıp bitirildikten sonra yeniden tam bir denemeye tâbi tutulurlar. Bu deneme, genellikle uzaktaki bir nokta ışık kaynağının O. tarafından meydana getirilen hayâlinin kalitesinin mikroskopla incelenmesi suretiyle yapılır. Eğer O. iyi yapılmışsa, bütün mercekleri hem birbirine hem de O.'in bütününe göre kusursuz merkezî hâle getirilmişse, bütün hava boşlukları en iyi şekilde ayarlanmışsa o zaman nokta ışık kaynağının hayâlinin çok küçük olması gerekir. Tecrübeli mütehassıslar bunu kolaylıkla anlar ve lüzum görürlerse, gerekli düzeltmeleri yaptırırlar. Bu safhadan da geçen bir O., son olarak fotoğraf çekilerek denenir. Elde edilen resimle laboratuar denemelerinin sonuçları karşılaştırılır. Bu, fotoğraf O.'lerinin denemesidir. Başka O.'ler daha başka yollarla denenirler. Meselâ bir mikroskop O.'i doğrudan doğruya, çok hassas şeylere bakmak suretiyle kontrol edilir.

Fotoğraf O.'leri :

1) *Portre O.'leri:* İlk fotoğraf O.'i, 1812'de, yani fotoğrafçılığın ortaya çıkmasından 25 yıl önce çizilmiştir. Bu O. basit bir mercekten ibaretti. Bir tarafı içbükey, diğer tarafı dışbükeydi. İngiliz fizikçisi William H. Wollaston tarafından *camera obscura* (karanlık oda) çalışmalarında kullanılmak üzere teklif edilmişti. Ancak, bu merceğin verdiği hayâl, orta taraflarda net oluyor, kenarlarda ise netliğini kaybediyordu. Bunun üzerine O.'te şöyle bir değişiklik yapıldı: Gelen ışınlar önce bir aynaya çarpacak, oradan yansıyarak O.'in içbükey yüzüne vuracaktı. Bu, elde edilen hayâle müsbet bir değişiklik getirdi.

Wollaston O.'lerinin, basit kutu makinelerinde milyonlar tarafından kullanılmasına rağmen düzeltilmesi gereken çeşitli kusurları vardı: Muhtelif renkteki ışınlar, mercekten muhtelif uzaklıklarda bir odak noktasına geliyordu. Aynı şekilde muhtelif açıklık bölgelerinden dönen ışınlar da mercekten muhtelif uzaklıklarda bir odak noktasına gelmekteydi. Ayrıca küb biçimli eşya da şeklini değiştiriyor, müdevver bir hâl alıyordu.

Fransız C. Chevalier, ilk Daguerreotype fotoğraf makineleri için yaptığı O.'te iki merceği bir arada kullandı. Bunlardan biri bi-konveks, diğeri bi-konkav idi ve merceklerin 7,5 cm önünde de diyafram vardı. Bu O., bir yüzyıl boyunca iyi vasıflı makinelerde kullanıldı; ama 1930'dan sonra yine sadece basit Wollaston O.'leri kullanılır oldu.

2) *Petzval portre O.'i:* Normal manzara O.'lerini (F/15) portre için yavaş bulan Viyanalı J. Petzval daha hızlı O. yapımını düşünmeye başladı. 1841'de ilk portre O.'ini yaptı. Bu O.'in f/3,6'lık bir hızı vardı ve 10° ilâ 12°'lik bir yarım alanı kaplıyordu. Bu açının alan yuvarlaklığı ve astiğmatizm o hâle geliyordu ki, görülen şeyler iyiden iyiye belirsizleşiyordu; ama objektif ekseni üzerinde olan şekiller son derece netti. Petzval O.'i iki teleskop O.'inin değiştirilerek, belirli bir mesafede karşı karşıya konmuş şeklinden ibaretti. Bunların her ikisi de akromatikti ve kürevî olarak tashih edilmişti (corrected). Bu O., belirli bir aralıkla yerleştirilmiş ikişerden dört mercekten meydana gelmişti.

3) *Simetri prensibi:* Manzara O.'lerindeki şekil bozukluğunu düzeltmek için yapılan ilk teşebbüsler, simetrik merceklerden meydana gelen bir O.'in sadece şekil bozukluğunu değil, aynı zamanda yandan gelen renklerin sebep olduğu bozuklukları da düzelttiği tesbit edildi. Yine de bazı hatâlar olmasına rağmen simetri prensibi çok beğenildi ve manzara O.'lerinin bu esasa göre yapılması 1865 - 1910 arasında milletlerarası bir kural olarak kabûl edildi. Bu tip O.'lerin en kullanışlı olanını Münih'te A. Steinheil yaptı f/7 yahut f/8'lik bir açıklığı olan bu O.'ler, elli yıl boyunca hemen bütün imâlâtçılar tarafından taklid edildi. Steinheil O.'lerinin daha da geliştirilmesi için muhtelif çalışmalar yapıldıysa da baryum camının kullanılmaya başlandığı 1886 yılına kadar bu alanda gerçek bir gelişme olmadı.

4) *Baryum camları ve anastigmat O.'ler:* Şimdiye kadar bahsettiğimiz O.'lerdeki negatif unsur, yüksek bir dağıtma gücü ve yüksek bir inkisar müş'iri (indeksi) olan sert camdan, pozitif unsur da düşük dağıtma gücü ve inkisar müş'iri olan ayna camdan (ayna cam = İng. crown glass "pencere camının en iyisi") yapılıyordu. 1881'de E. Abbe ve O. Schott, yüksek inkisar müş'iri ve düşük dağıtıcılığı olan bir ayna cam yapımı için çalışmaya başladılar. 1886'da emekleri müsbet sonuç verdi ve Schott istenen özellikle ilk baryum ayna camını yaptıklarını ilân etti. 1890'da Zeiss şirketinden Paul Rudolph bu camdan faydalanarak yeni bir O. yaptı. Dört mercekten meydana gelen O.'in arkadaki iki merceğinden biri baryum ayna camından yapılmıştı. Bu O.'in astigmatlığı çok düşüktü. 1890 yılında Anastigmat adıyle piyasaya çıkarıldıysa da, bu ismi başka firmalar da kullanmaya başlandığından O.'in adı Protar olarak değiştirildi. Önceleri bu O.'ler f/9 olarak yapılırken sonradan f/4,5 açıklıkta olanları bile yapıldı. Protar, XX. yüzyılın ortalarında bile çok geniş açılı olarak yapılmaktaydı.

5) *Dagor* ve *Celor:* Protar'ın icâdından hemen sonra E. von Höegh, altı mercekten meydana gelen simetrik bir anastigmat O. yaptı. Bu O.'te mercekler üçer üçer birbirine yapıştırılıyor ve iki unsur arasında aralık bulunuyordu. Bu, f/6,3'lük çok başarılı bir O. oldu ve Gourz veya Dagor diye adlandırıldı. Bu O.'ler küçük bir O. açıklığına rağmen geniş bir alanı görebiliyordu. Von Höegh 1898'de de yepyeni bir O. tipi olan Celor'u geliştirdi. Bu da simetri esasına dayanıyordu ve dört mercekten meydana gelmiş ve mercekler ikişerden iki unsur hâlinde karşı karşıya getirilmişti. Ancak,

şimdiye kadar olan O.'lerde mercek grupları birbirine yapıştırıldığı hâlde Celor'un merceklerinin arasında hava boşluğu vardı. Ayrıca ikişer mercekten meydana gelen grupların arasında da, daha öncekilerde olduğu gibi bir boşluk bulunuyordu. Dagor gibi bu da Goerz firması tarafından imâl edilmişti. Celor O.'leri Dogmar serilerinde kullanıldı. Daha sonra buna benzer tipte başka O.'ler de yapıldı ve bunlar, 1925'e kadar bütün Kodak makinelerinde kullanıldı.

6) *Tessar:* Dagor ve Celor'un yapıldığı sıralarda Zeiss firmasında Paul Rudolph da, 1890'da yaptığı Protar üzerinde çalışıyordu. Dört mercekten meydana gelen Protar'ın mercekleri ikişer ikişer birbirine yapıştırılmıştı. İki unsur arasında boşluk vardı. Rudolph öndeki unsurun merceklerinde değişiklik yaptı ve iki mercek arasına bir hava boşluğu koydu. Böylece 1902'de ünlü Tessar O.'i doğdu. Tessar genellikle f/4,5 olarak yapılıyor ve 26°'lik bir alanı kaplıyordu. 1910'dan sonra aynı O.'in f/3,5, hattâ f/2,7 ve minyatür makineler için de f/2,8 O. açıklığında olanları yapıldı.

7) *Planar ve Xenon O.'leri:* 1817'de C. F. Gauss, negatif ve pozitif bir çift meniscus (bir tarafı dışbükey, bir tarafı içbükey mercek. Devam ettiği takdirde her iki yüzey birbirini kesecek şekilde yapılmıştır) merceğini teleskop O.'i biçiminde birleştirerek kullanmayı düşündü. Bu düşüncesi muhtelif sebeplerden gerçekleşmedi. 1890'da ise Alvan Clark Birleşik Devletler'de simetrik olarak monte edilmiş iki Gauss O.'inden mürekkep bir O.'in patentini aldı. Aynı fikri, Clark'tan bağımsız olarak Rudolph da işlemişti. Böylece 1895'te Planar O.'ini yaptı. 1920'de İngiltere'de Taylor and Hobson şirketinden H. W. Lee orijinal altı unsurlu Planar'ı canlandırdı. Ancak mutlak simetriyi bir tarafa bırakmıştı. O.'in üçer mercekli unsurlarının esası aynıydı ama birbirleriyle simetrik değillerdi. Böylece f/2'de 24°'lik bir açıyı kaplıyan Opic O.'ini yaptı. Opic O. tipi 35 mm film kullanan minyatür fotoğraf makinesi yapımcıları tarafından çok benimsendi. Bu tipin en ünlüsü O.'i f/2'lik Schneider Xenon'dur.

8) *Topogon (Metrogon) O.'i:* 1933'te Zeiss firmasından R. Richter, Gauss tipi O.'in açısını mümkün olduğu kadar genişletmeye çalıştı ve f/6,3 O.'e 45°'lik bir alan vermeyi başardı. Bu O., 1850'lerde kullanılan Globe ve Pantoskop O.'lerinin değiştirilmiş şekli gibiydi. Sadece negatif unsur, pozitif unsurdan ayrılmış ve çok fazla eğilmişti. Bu O., 1938'den sonra Birleşik Devletler'de Bausch ve Lomb firması tarafından Metrogon adı altında imâl edilmeye başlandı.

9) *Üçlü Cooke O.'i:* 1893 yılında Dennis Taylor, O.'in o zamana kadar olan bütün gelişmesini bir tarafa bırakarak en iyi ve en basit bir fotoğraf O.'i yapmaya girişti. Sonunda iki konveks ve bir bi-konkav mercekten meydana gelen Cooke O.'ini yaptı. Bu O.'in f/4,5'luk dar açılışından f/6,3'lük geniş açılışına kadar birçok çeşitleri yapıldı ve 1893'ten itibaren milyonlarcası imâl edildi.

10) *Üçlü O.'lerin geliştirilmesi:* Tessar O.'i bir bakıma üçlü bir O. gibiydi. Sadece arkadaki unsur iki adeseden meydana gelmişti. 1902'de Voigtländer firmasından H. Harting aynı şeyi öndeki unsur için de tatbik etmeyi düşündü. Bunda ön ve arka unsurlar birbirine yapışık ikişer adeseden meydana geliyordu. Böylece Heliar O.'i doğdu. Bir çok meziyetlerine rağmen bu O. pek geniş ölçüde kullanılmadı. Başlıca örnekleri Dallmeyer'in f/29'luk Pentac'ı ile Kodak'ın f: 3,5'luk Ektar'ıdır.

11) *Sonnar O.'i:* Üçlü O.'lerin daha da geliştirilmesi 1916'da C. C. Minor tarafından teklif edilmişti. L. J. Bertele, 1920'de Ernemann şirketi için yeni bir O. geliştirdi. Bertele, Cooke üçlüsünde öndeki hava boşluğuna bir meniscus eleman yerleştirmekle işe başladı. Sonra ilk iki ön unsuru birbirine yapışık çift adeseler hâline getirdi. Böylece f/2'lik 19°'lik bir alanı kaplıyan Ernostar O.'ini yaptı. Daha sonra bu O.'ler geliştirildi ve Zeiss Sonnar'lar yapıldı ki, bunların en tanınmış f/1,5'luk Sonnar'dır.

12) *Telefoto O.'leri:* Bu tip O.'ler 1891'den itibaren kullanılmaya başlandı. Telefoto O.'lerinin esası, O.'in, ön tarafındaki en yüksek noktasından, odak sathına kadar olan bütün mesafenin kısaltılmasıdır. Gerçekten bazı telefoto O.'lerinde bütün mesafe, normal odak uzaklığının % 60'ı kadardır. Halbuki meselâ Tessar veya üçlü Cooke O.'lerinde % 115'i, Uetzval portre O.'inde ise % 145'i bulmaktadır.

Telefoto O.'inin esası, pozitif ön kısmın, negatif arka kısımdan iyice uzaklaştırılmış olmasıdır. Bu tertip neticesinde arkadaki ana nokta, öne doğru yaklaşmış olur. Aslında normal bir fotoğraf makinesi objektifi tam takım hâlinde pozitif kısım olarak kullanılabilir. Gerideki kısım için ise, ince bir akromatik adese yeterlidir. Pozitif ve negatif sistemler arasındaki açıklığın ayarlanabilir olması, istenen büyütmeyi elde etmeye yeter. Ancak bu tip O.'ler, optik bakımdan kifâyetsizdir. Bu, bilhassa küçük O. açıklığı kullanıldığı zaman kendini gösterir.

Telefoto O.'lerinin modern çağı 1905'te Busch Bistelar tarafından açıldı. Bu, kapladığı yarım alanı 15° olan f/8'lik bir O.'ti. O.'in iki unsuru, birbirine yapıştırılmış ikişer mercekten ibaretti. Ancak öndeki mercekler tashih edilmiş olduğundan, O., öncekilerden daha iyiydi ve çektiği resimler de günümüzdeki f/8'lerin çektikleriyle kıyaslanabilecek nitelikteydi. Ancak, nisbeten daha büyük açıklıktaki O.'lerin yapımı denendiği zaman çeşitli güçlüklerle karşılaşıldı. Cooke ve Dallmeyer'in 1919 ve 1920'de f/5,6'lık anastigmat telefoto O.'lerini takdim etmesinden sonra bu tip O.'ler modern anastigmatlarla boy ölçüşebilir hâle geldi. Bununla beraber O.'lerin asıl çizimini yapanların bütün gayretine rağmen % 80'lik bir telefoto O.'inin açıklığı f/3,5'u geçemedi ve yarı alanı 12° ilâ 15°'ni nüstüne çıkarılamadı. II. Dünya Savaşı sırasında keşif uçaklarında kullanılmak üzere odak uzaklıkları 30 ilâ 150 cm olan telefoto O.'leri yapılmıştı. 1953'ten sonra telenegatif mercekler yapıldı. Bunlar, görüntüyü büyütmek için tek O.'li refleks fotoğraf makinelerinin normal O.'lerinin arkasına monte edilebilmektedir. Bu gibi O.'ler, ana O.'in odak uzaklığını iki, hattâ üç misline çıkarabilmektedir.

13) *Balık gözü veya gök O.'leri:* Bir telefoto O.'inin yapımı ters çevrilir ve negatif kısım öne alınırsa, yüksek açıklıklı, geniş açılı O.'ler elde edilebilir. Bu gibi O.'lerin odak uzaklığı kısa, arka odak ise çok geridedir. Bu tip O.'ler ilk defa 1945 civarında 8 ve 16 mm'lik sinema makinelerinde kullanılmaya başlandı. Böylece çok kısa bir odak uzaklığı olan O.'lerle geniş açı elde etmek mümkün oluyordu. 1950'den sonra refleks fotoğraf makinelerinde geniş ölçüde tersine çevrilmiş telefoto O.'leri kullanıldı. Tek mercekli refleks makinelerinde kullanılan bu O.'lerdeki mercek sayısı 4 ilâ 10 arasında değişiyordu. Bu tip makinelerde O. sathının arka yüzüyle, film arasındaki mesafenin O.'in odak uzaklığından daha fazla olması gerekir; çünkü, ancak bu sâyede, görüntünün bir vizöre aktarılması mümkün olabilir. Eğer böyle bir O.'i meydana getiren unsurlar çok kuvvetli olur ve O. mahfazasında geniş ölçüde distorsiyona gerektiği kadar yer verilirse "balık gözü" veya "gök" O.'i denen O. elde edilmiş

olur. Bu O.'lerde bütün bir yarım küreyi, düz film sathına aktarmak mümkündür. 1957'den sonra bu tip birçok O. piyasaya çıktı. Bunların en dikkat çekmiş olanı pek mübalağalı olmıyan ve yarımkürenin bir kısmını kaplayan Zeiss Pleon O.'idir. Bu O. II. Dünya Savaşı'nda havadan resim çekme işinde kullanılmıştır.

14) *Aviogon ve Biogon*: 1950'den itibaren tamamen yeni tipte bir O. piyasada görülmeye başlandı. Bu, çok iyi neticeler veren ve hemen hemen hiçbir distorsiyonu olmıyan geniş açılı bir O.'ti. Bu O.'in yapısı, iki uçlu telefoto O.'ine benzer. Pozitif unsuru, iki negatif unsurun arasında, yani ortadadır. Bu O'in patenti 1946'da alınmış, L. J. Bertele ve diğerleri tarafından geliştirilmiştir. Zeiss firması tarafından yapılan Biogon O.'i 90°'lik bir açıyı içine alır. Bunlar kısa odak uzaklıklarında kullanılmaktadır.

15) *Sinemaskop ve Zoom O.'leri*: Bir Galile dürbünündeki teleskopik bağlantıyı kullanmak suretiyle görüntüyü büyültmek veya küçültmek mümkündür. Normal fotoğraf makinelerinin odak uzaklığı yaklaşık olarak resmi çekilecek konuya olan uzaklığın aynıdır (120 sm). Fotoğraf veya sinema makinesi daha fazla yaklaşamadığından, küçük nesneleri çekebilmek için bazan kuvvetli O.'ler kullanılır. Halbuki küçük Galile teleskoplarının bağlantıları görüntünün durumunda ve nisbî açıklıkta hiçbir değişiklik olmaksızın, resmi küçültme ve büyütme unsuru olarak kullanılabilir. 1950'den beri bu tip O.'ler 8 mm'lik alıcı sinema makinelerinde kullanılmakta ve bir foküs uzaklığı serisi meydana getirilmektedir. 13,3 mm olan bir O., 25 mm'ye kadar yükseltilebilmekte veya 8,5 mm'ye kadar düşürülebilmektedir.

Galile teleskobu bağlantısını kullanarak bir fotoğraf görüntüsünü - yalnız bir yönde - iki misli genişletmek mümkündür. Bu sistemin 1910'da sinema alıcılarında kullanılacağı ve böylece küçük bir film görüntüsü içinde geniş bir resmi sığdırmanın mümkün olacağı ortaya atıldı. Bu alandaki çalışmalar, 1953'ten sonra sinemaskop adı altında anılan geniş ekranlı filmlerin doğmasına yol açtı.

Zoom O.'i, hareket edebilen bir odak sâyesinde aynı konuyu hem dar, hem geniş açıdan çeken, yani hem yaklaştırıp büyülten, hem de uzaklaştırıp görüş açısını genişleten bir O.'tir. Değişen odaklı zoom O.'lerinde, O.'i meydana getiren unsurlardan bir veya birkaçı, O. ekseni boyunca hareket ederek odak uzaklığını değiştirebilirler ve resmi çekilecek konu sürekli olarak odak noktasında tutulabilir.

Zoom O.'leri daha 1932 yılından beri 35 mm'lik sinema filmlerinde kullanılır olmuştu. Ancak, kullanış alanı, 1950'lere kadar sınırlı kaldı. O tarihten sonra bu O.'lerin 8 mm ve 16 mm'lik alıcı makinelere de tatbik edilebilen şekilleri yapılmaya başlandı. Ancak zoom O.'lerinin en büyük faydalı kullanış alanı televizyon alıcılarında oldu. Genellikle odak uzaklığı 3/1 ile sınırlı iken, bu nisbet 1960 başlarında 10/1'e yükseldi. 1964'ten sonra ise 20/1'i buldu.

1960'larda 35 mm'lik alıcılar için odak uzaklığı 50 mm ilâ 300 mm arasında değişen O.'ler yapıldı. Ancak genellikle zoom O.'leri 100 mm ilâ 200 mm'lik bir alanı kaplar. Bu O.'ler küçük sinema makineleri için olduğu kadar renkli fotoğraf filmi sâbit projeksiyon makinelerinde de yararlı olmaktadır (teleskop ve mikroskop O.'leri için bk. TELESKOP, MİKROSKOP). (O. Yüksel)

OBJEKTİVİZM (Lat. objectus'tan), objektif, felsefede madde ile (obje ile) ilgili; maddede olan; maddeden gelen anlamında kullanılır. O. bunu kabûl eden görüştür. Descartes sadece dış gerçekleri değil, zihnin üzerinde durduğu fikri bile obje olarak kabûl ediyordu. Kant'tan sonra obje kelimesi başka bir anlam kazandı: Gerçeğin zihindeki temsil ediliş şekline sübjektif deniyordu. Zihnin dışında var olan gerçekler ise objektif idi.

OBRUK, eriyen taşların (kalker, jips) kalın tabakalar hâlinde bulunduğu yerlerdeki derin tabiî kuyulara verilen ad. O., Batı dillerinde Sırpçadan alınarak yayılmış bulunan jama teriminin karşılığıdır. O.'ların derinlikleri bâzı yerde 40 - 50 m veya 200 - 300 m'dir. Türkçede O. yerine düden kelimesinin kullanıldığı da olur. O., eski bir Türkçe kelimedir ve çukur, oyuk, kuyu, derin yer anlamına gelir. Eski kaynaklarda "sarp kayalar oynadı, yer obruldu" gibi deyişlere rastlanır. Türlü yerlerde Cehennem Obruğu sözü de derin kuyu anlamını karşılar.

Yeryüzü biçimi olarak O., derin kuyular, huni şeklinde derin çukurluklar olarak görülür. Bâzısının dibi vardır ve görülebilir, bâzısı ise uçurumlar biçiminde derinlere uzanır, bir mağaraya (b. bk.) dalar. Karstik arazide uzaklardan akıp gelen dereler böyle bir kuyudan dibe dalar, yer altındaki su yollarından geçtikten sonra, gür su kaynakları olarak yeryüzüne çıkarlar. Türkiye'nin arazi yapısının, yaklaşık olarak, beşte biri kalkerlerden oluşmuş bulunduğundan, tabakaların pek kalın olduğu böyle yerlerde derin O.'lar meydan gelmiştir. Toroslar'da, İç Anadolu'nun bâzı yerlerinde O. şekilleri çoktur. (R. İzbırak)

OBRUK GÖLÜ, İç Anadolu'nun türlü yerlerinde ve çoğunlukla Neojen devri kalın kalker tabakalarının uzandığı alanlarda karstik olaylar sonucu oluşmuş küçük göllere verilen ad. Bu göllerin çapları 20 - 30 m kadar olup, derinlikleri 30 - 40 m'yi bulur, hattâ bâzısında 100 m'yi geçer. Bu küçük göller, bulundukları bâzı yerlerde "deniz" adıyle anılır, böylece Meyil Denizi, Çıralının Denizi gibi adlarla belirtilmiş bulunur. Tuz Gölü ile Batı Torosların iç kenarı arasındaki bölgede karstik şekiller vardır. İç Anadolu'nun bu bölümünde, dağların arasındaki teknelerin birçoğu Pliyosen devrine âit beyazımsı, kalın ve hemen hemen yatay duruşla tatlı su kalkerlerinin uzandığı yerlerdir. Konya Ereğlisi ve Akşehir teknelerinde bu tabakalar Dördüncü Zaman kum ve killeriyle örtülüdür. Pliyosen kalkerleri içinde obruk ve düden biçiminde oluşmuş karstik şekiller vardır. Bozdağ kuzeyinde bulunan ve bu çeşit olaylar için adı geçmiş bulunan O. G., Neojen kalkerleri arasına gömülmüş dairemsi küçük bir tatlı su gölüdür. Buna benzer göller olarak Konya bölgesinde Tavşanköprü Obruğu ile Karapınar çevresinde iki göl daha vardır. Bunlardan biri çenberimsi biçimde, göl yüzü araziden 80 m kadar aşağıda olup, kenarları çok diktir. Bu göllerin suyu tatlı ve bol balıklıdır. Bu çukurların dışında bu bölgede daha az derin obruklar da vardır. Bütün bu karstik

çukurluklar, suların kalkerleri eritme ve oymalarıyle oluşmuşlardır. Bu bölgede karstik yeraltı sularının zengin olduğu üzerinde de durulmuştur. (R. İzbırak)

OBUA (Hautbois) (Fr. haut = yüksek, bois = tahta, ağaç), orkestrada bir tahta nefesli çalgı. Zurna'nın (b. bk.) çok geliştirilmiş şekli. XV. asırda "auboy" adıyle mevcuttu. Zamanla geliştirildi. XVI. asır Fransızca'sında "hautboy" şeklinde yazılıyordu. XVII. asırla beraber "haut - bois" imlâsı yerleşti. Sazın menşei ve geliştirilmesi Fransa'da oldu. Anahtarları gittikçe çoğaltılarak bugünkü şeklini XIX. asrın son yarısında aldı. Ekseriya nar ağacından yapılır. Pozisyonları flüt'ünkilere benzer. Ses sahası 3 sekizliye yakındır (kaba kürdî - tîz gerdâniye, hattâ tîz muhayyer). Abanozdan yapılanları çok değerlidir. Brod ve Verroust, en iyi obua metodlarıdır. Rast ile tîz nevâ arasındaki ses sahasında çok başarılı ve tatlı ses verir. Flüt'teki virtüozluk imkânları yoktur. Fakat tabiat, kır, sâfiyet tasvirlerinde birinci derecede kullanılan, Lavignac'a göre "yeşil renkli" bir sazdır. Çok güzel ve vaz geçilemez bir orkestra sazıdır. Obua için bir çok oda musikisi eserleri de yazılmıştır. Fr. hautbois, İng. oboe, Alm. Hoboe, Oboe, İt., İsp., Port. oboc. (Y. Ö.)

OBUA

OBÜS (Fr. obus, İng. howitzer), topçulukta kullanılan bir top çeşidi. Hafif (75 mm - 105 mm); orta (150 mm - 152 mm), ve ağır (200 mm - 240 mm - 210 mm ve 305 mm) çeşitleri vardır (Bk. TOPÇULUK).

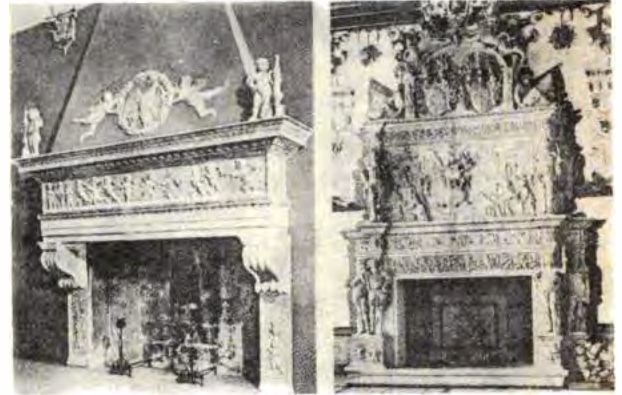
OCAK, yılın ilk ayı. 31 gün sürer. Eskiden *"kânûn-ı sânî"* veya *"ikinci kânûn"* deniyordu. 1945 yılında çıkarılan bir kanunla, ayın adı *ocak* olarak değiştirildi. "Kânûn", Süryanî asıllı bir kelimeydi ve "ocak" anlamındaydı. Araplar, bunu *Kânûnü'l-evvel* ve *kânûnü's-sânî* şeklinde iki ay adı olarak kullanıyorlardı. Türkçe'ye Arapça'dan geçti ve 1944 yılına kadar kullanılmakta devam etti. Kânûn-ı evvel ve kânûn-ı sânî Rûmî takvimde onuncu ve on birinci ayların adıydı.

Eski Roma takviminde bu ayın adı iki yüzlü "başlangıçlar" tanrısı Janus'un adına izafeten *Ianuarius* idi; bugün de aynı kökten olarak Fr. *janvier*, İng. *january*, Alm. *januar* denir. Bu kelime en azından M. S. 153 yılına kadar yılın on birinci ayı için kullanılıyordu; daha sonra yeni yıl bu ayın birinci günü başladığı kabûl edildi.

OCAK, ateş yakılan yer. Eskiden beri pişirme, ısınma maksadıyla ve sınâî maksatlarla kullanılmaktadır. Bugün ısınma maksadıyla kullanılan ve "şömine" denen O.'lar — ısınmak için de kullanılsalar bile — daha çok dekoratif maksatlarla yapılmaktadır (bk. ŞÖMİNE).

Günümüzde O.'ların, kömür, havagazı, bütan gazı, elektrik, odun, gazyağı (gazocağı) ve ispirto O.'ı vs. gibi çeşitleri vardır. Sanayide de çok çeşitli O. tipleri kullanılır. Bunlardan metalleri eritmekte, alaşımlar yapmakta, kireç ve kok kömürü yapımında faydalanılmaktadır. Fırın da tarif bakımından O.'ın tarifine uyar (bk. FIRIN).

Ayrıca, maden ve taşların, mermerin çıkarıldığı yerler için de O. deyimi kullanılır: Maden O.'ı, taş O.'ı, mermer O.'ı gibi.

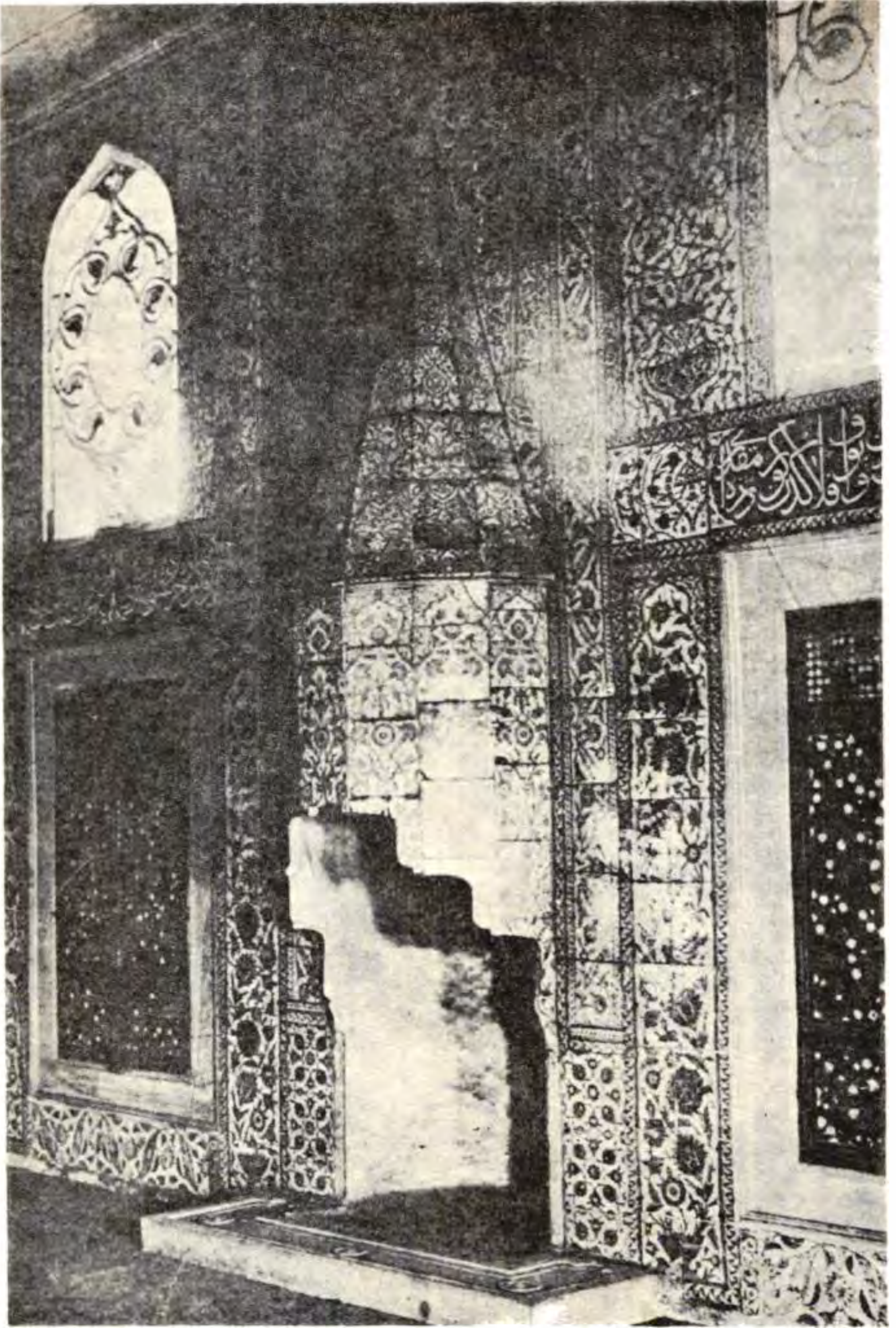
OCAK: Solda; Urbino'da Dukalar sarayında bir ocak (XVI. yüzyıl) Sağda: M. Junker'in Weikersheim sarayında yaptığı ocak (aş. yu. 1600)

O.'ın varlığı ateşin insanoğlu tarafından kullanılmasıyle birlikte başlar (bk. ATEŞ). Aralıklı olarak yanyana konan iki taş bir O. meydana getirmiş olur, bu iki taşın arasında çalı çırpı yakılırdı. Ateş, ilkel barınakların içinde yakılma dönemine geldiği zaman, tam tepede bir delik bırakılmaya başlandı. Ortada yanan O.'ın dumanı, bu delik vasıtasıyle emilip çıkarılıyordu. Romalılar çok seçkin bir baca düzeni geliştirdiler. Böylece hamamlarını, villalarını ısıtmaları mümkün oldu. Ateşin kulübenin ortasında yakılması ve dumanın tepedeki delikten çıkmasını sağlamanın tarihi, kuzey kavimlerinin tarih öncesi kulübelerine kadar gider. Bugünkü anlamda bildiğimiz baca şekli Orta Çağ'da başlamıştır, en eski bacaların yapımı XII. yüzyıla kadar uzanır (bk. BACA).

Eski Türkler'de göçebelik zamanında O. için baca bahis konusu değildi. Kullanılan O.'lar zamanla değişti, tandır şekli ortaya çıktı (bk. TANDIR); yerleşik düzene geçildiği zaman, evin duvarının içine gömülmüş bacalı O.'lar yapılmaya başlandı. Bunlar hem pişirme hem de ısınmada kullanılıyordu. Selçuklular devrinden itibaren O. mimarisinde değişiklikler oldu ve Osmanlı imparatorluğu zamanında gerçekten hem gördüğü iş bakımından, hem dekoratif bakımdan son derece güzel O.'lar yapılmaya başlandı. Bunların en eşsiz örneklerini İstanbul saraylarında görmek mümkündür.

OCKEGHEM (veya **OKEGHEM, OCKEGHEM, OCKENDEİM, HOC QUEHAM, Jean de Joannes**; aş. yu. 1430 - Ours, aş. yu. 1495), Flaman bestekârı. İkinci Nederland (Flaman) Ekolünün kurucusu. 1444'e kadar Antwerpen (Anvers)'de koro şarkıcısı olarak çalıştı. 1446 - 1448 yıllarında Bourbon dukasının hizmetinde Moulins'te yaşadı. Aş. yu. 1452'de Fransa kralı VII. Charles'in hizmetinde bulundu. Sonra kral XI. Louis'nin hizmetine geçerek, onun tarafından Ours'daki Saint - Martin kilisesinin hazinecisi oldu. Ömrünün en büyük kısmını Ours'da geçirmiştir. 1469'da İspanya'ya bir gezi yaptı.

Öğrencileri arasında Josquin des Près ve Pierre de la Rue tanınmıştır. Eserleri : 17 missa, 7 motet, 36 kısım'dan oluşan bir kanon, 19 şarkı ve birkaç kanon. (V. Örs)

OCAK : Bir Türk ocağı. Yeni Cami Hunkâr dairesinde çini kaplı ocak

O'CONNELL [*okînıl*], **Daniel** (Cahirciveen, Kerry 1775 - Cenova 1847), İrlandalı devlet adamı. "Liberator" (= Kurtarıcı) lâkabı ile tanınır. Küçük bir çocukken amcası Maurice O'Connell tarafından evlât edilmiştir. İlk ve orta öğrenimini Queenstown'da gördükten sonra Fransa'da St. Omer ve Douai yüksek okullarında okumuştur. 1798'de İrlanda Barosuna dava avukatı olarak kabûl edilmiştir. O yıl başlayan "İrlanda Ayaklanması" hareketlerine katılmamıştır. O.'ın inancına göre, İrlanda'nın başarısı Katoliklerin hürriyeti elde etmesine bağlıydı. Bu da ancak Protestan kilisesinin, Katolik İrlandalılar'a yapmakta oldukları baskının kaldırılması ile elde edilebilirdi. Bu inançlarına dayanarak 1823'te Katolik cemiyetini kurdu. Katolik kilisesi tarafından desteklenen bu cemiyet kısa zamanda İrlanda'nın dört bir yanına yayıldı. 1825'te ağır baskılarla dağıtılan bu cemiyetin faaliyetlerini, bir yıl sonra, 1826'da "Order of Liberators" (Kurtarıcılar Partisi) adıyle kurulan topluluk devam ettirmiştir. Bu partinin kurucusu olarak O.'a "Kurtarıcı" unvânı verilmiştir. O. 1828'de Wellington ve Peel muhafazakârlar hükûmetine meydan okumaya karar vermiş ve adaylığını ilân etmiştir. Büyük farkla kazanmış olmasına rağmen, Katolik olarak Avam Kamarası'ndaki yerini alamamıştır. İkinci genel seçimlerde yine kazanması üzerine, hükûmet "Emancipation" kanununu kabûl etmiştir. Bu şekilde O.'ın planı gerçekleşmiş ve metodları büyük başarı kazanmıştır. Reform Beyannâmesi (Reform Bill) tasarısının kritik dönemlerinde O. Liberal Parti'yi destekledi ve 1832'de kendisini parlamentodaki İrlanda Partisi'nin ilk lideri olarak buldu. İrlandalılar, reform kabinesinin âşar vergisini azaltacak tedbirler alacağına inanırken, bu konuda kabinede fikir ayrılıklarıyle karşılaştı. Bundan sonra Muhafazakârlar kısa bir süre yine iktidara geldi ise de, O. Liberal Parti'yi desteklemeye devam etti. 1835 - 1840 yıllarında İrlanda'da hükûmet idaresinde büyük gelişme ve ilerleme olmasına rağmen, İrlandalılar'ın lehine ancak birkaç tasarı kanunlaşabildi. 1840'ta O., Sendika kanununu protesto etmek amacıyle bir birlik kurdu. Bu arada İrlandalı genç milliyetçi kuşağın itimadının azalması, bu kanuna karşı açılan protesto kampanyasının zayıflamasına ve 1841 se-

çimlerinde İrlanda Radikal Partisi'nin seçimi kaybetmesine yol açmıştır. Fakat O.'ın fikirleri, İrlanda'nın çok ötesine uzandı ve Katolik Birliği 1830 - 1840'ların Radikalizm harekâtına model oldu. Bu harekâtın barışçı, buna rağmen coşkun bir ruh taşıması İngiliz orta sınıfını uyandırdı. Radikalizm ve İrlanda davasının birleşmesi O.'ın en büyük başarısı sayılır. (F. Ortaç)

O'CONNELL, Daniel

OCTAVA: bk. SEKİZLİ.

OCTETTE: bk. SEKİZLEME.

OCTUOR: bk. SEKİZLEME.

ODA MUSİKİSİ, dar mânâsıyle, yalnız yaylı sazlar veya piano ile yaylı sazlar, bazan da onlara refakat eden nefesli sazlardan mürekkep üçleme, beşleme, yedileme vs. hâlinde yazılmış musiki eserlerinin umumî hey'eti. Bir veya birkaç ses için yazılmış eserlere de bazan bu isim verilir. Yani oda musikisi, küçük bir topluluk tarafından icra edilen musikidir. Fr. musique de chambre, İng. chamber - music, Alm. Kammermusik, İt. musica di camera, İsp. musica de camara. (Y. Ö.)

ODAK, 1. *Optikte:* Mercekten geçerek kırıldıktan veya çukur aynada yansıdıktan sonra, ışınların toplandığı nokta. O.'ın baş noktadan uzaklığına O. uzaklığı denir. Bunun büyüklüğü kıvrılma yarım çapına, mercekte de, buna ilâve olarak merceğin kırma sayısına bağlıdır. O.'tan geçen ışınların hepsine O. ışınları denir. O.'tan geçen ve eksene dik olan düzleme O. düzlemi denir.

2. *Matematikte:* Koni kesimleri (elips, hiperbol, parabol)'nde bulunan özel noktalar. Elips ile hiperbolun iki O.'ı, parabolun ise yalnız bir O.'ı vardır; ikincisi sonsuzluktadır. (V. Örs)

ODE (Fr., "od" ok.), menşei Eski Yunan'da olan tanınmış şiir formu. Batı şiirinde çok kullanılır. Lirik şiirlere mahsustur; onun içindir ki mevzu yakınlığı sebebiyle "gazel" kelimesi, bir çok Batı eserinde "ode" diye tercüme edilmiştir. Bu şekil için bestelenen güfteli musiki eseri de aynı karakterde olur ve aynı adı alır. Yun.'dan Fr., İng., Alm., İt. ode, İsp., Port. oda. (Y. Ö.)

ODELETTE (Fr., "odlet" ok., "küçük ode"), Batı şiirinde lirik mevzuları işliyen tanınmış form. Türk şiirinde Edib Ayel de çok güzel O.'ler yazılmıştır. Böyle bir şiir bestelenirse, musikide de aynı adı alır. (Y. Ö.)

ODENSE, Danimarka'da 137 000 (1970) nüfuslu bir şehir. Fynen adasının kuzeyindedir. Şehrin eski adı, Odin'in adası anlamında Odinsoe idi. O. Danimarka'nın en eski şehirlerindendir. O. fioruna 6 km kadar mesafede olan şehir XVI. yüzyılda muhtelif parlamentoların merkeziydi. O. kalesini bu şehirde ölen IV. Frederick yaptırmıştır. O., tereyağı, Jambon ve yumurta ihrac eder.

ODER (Lat. Viadua, Slav. Vjodr), Avrupa'da nehir. Uzunluğu 884 km. Çekoslovakya'dan doğan nehir önce kuzey - doğuya akar; Polonya'ya girdikten sonra kuzey - batıya yönelir, daha sonra kuzeye dönerek Pomeranya koyunda Baltık denizine dökülür. O., en önemli kollarını sağ sahilinden alır; başlıcaları Warthe, Malapane ve Bartsch'dır. Soldan aldığı kollar önemsizdir. Başlıcaları Neisse ve Bober'dir. Nehir boyundaki en önemli şehirler Breslau (Wroslav), Frankfurt am Oder, Stettin, Ratibor'dur. O., akıntısının bir kısmında Almanya, Polonya sınırını çizer, kısım kısım su yolu ulaştırmasına elverişlidir. (O. Yüksel)

ODESSA (Odysseus'ten türediği sanılır), Ukrayna (Sovyetler Birliği)'da şehir ve liman. Aynı adı taşıyan idârî bölümün merkezi. Nüfusu: 1 002 000 (1976). Karadeniz'in üzerinde, modern, geniş ve düzenli bir şekilde yapılmış bir şehirdir. Katedrali, amirallik sarayı, malûllar ikametgâhı, belediye binası, borsası, opera ve bale tiyatrosu vardır.

Richelieu lisesinin yerine bir üniversite kurulmuştur. Tersaneler, sabun, deri, mum, şeker ve buharlı un fabrikaları, dökümhaneler ve demircilik atölyelerine sahiptir. Liman oldukça geniş, fakat fırtınaya karşı korunması iyi değildir. Buğday, un, işlenmiş ve ham deri, yün ticareti gelişmiştir.

Kömür, demir, çay, keten, pamuklu ithal eder. 1917 devriminden önce O. deniz kenarında bulunduğundan, bütün Güney Rusya'nın gerçek merkezi hâlinde idi. Sovyet rejimi altında refahı ve faaliyeti azalmıştır.

O., Romalılar'ın Istrianorum Portus'unun yerinde yükselir. Türk idaresinde Hocabey adıyle yönetilirken Ruslar'a geçmiş, yeni şehir II. Ekaterina'nın emriyle 1795'te kurulmuş, 1803'te de Yeni Rusya ve Besarabya gubernya'sının merkezi olmuştur.

İki Fransız göçmeni Richelieu Dukası ve General Langeron O.'nın refahına çok hizmet etmişlerdir. 1817 - 1859 yıllarında serbest liman olmuştur.

Kırım harbinde bombalanmıştır (1854). I. Dünya Savaşı'nda O.'yı Türk donanması topa tutmuştur.

12 Mart 1918'de Almanlar'ın eline düşmüştür. 1920'de Bolşeviklerin eline geçmiştir. 1941 - 1944 yıllarında Alman ve Romen ordularınca işgal edilmiştir. (V. Örs)

ODİN (veya OTHİN), Kuzey mitolojisinin tek gözlü baş tanrısı. Karısı Frigg, Thor ve Balder oğullarıdır. Ayrıca birçok efsane kralının babası olduğu da söylenir. Maceraları ve yaptığı işler mensur ve manzum Edda'ların başlıca konusudur. O., savaşçılığıyla olduğu kadar bilgeliğiyle de tanınırdı; şiir san'atında da ustaydı. O. zaman zaman hem zafer veren bir tanrı, hem ölüm tanrısı olarak görünür. Şerefiyle ölenlerin rûhunu alır ve bunlar onun Valhalla denilen sarayında savaşarak bol bol yiyerek yaşarlar. O.'e çoğu savaşta alınan esirler olmak üzere insanlar da kurban edilirdi.

ODİN: İskandinav tanrısı

ODONTOLOJİ (Fr. odontologie), diş ilmi. Diş hastalıklarını, ağız ve dişteki muhtelif bozuklukları inceleme ve tedavi etme üzerinde çalışan ilim kolu (bk. DİŞÇİLİK ve DİŞ CERRAHİSİ).

ODUN (Od = ateş'ten), ısı elde etmek amacıyle yakılan kuru bitkiler ve kuru ağaçlar. Madencilikte eskiden yakıt olarak O. kullanılırdı. Köylerde hâlâ başlıca ısıtma yakıtı O.'dur. Esasen katı yakıtların çoğunun kaynağı jeolojik çağlarda gömülüp kimyevî bakımdan değişmiş büyük ormanlardır.

Yakıt olarak O. elverişlidir. Kolayca ateşlenir ve az bazik kül bırakır. Ama kullanılmasının sakıncalarının biri naklinde belirir: O. eşit ısıtma kabiliyeti esasına göre, taşkömüründen iki kat daha ağır olup beş kat daha hacimlidir. Bu sebeple bir çok hallerde O. yerine O. kömürü kullanılır. Böylece bir kamyon motorunu bir taşınır gazojenle işletirken, gazojen çok kuru O. veya tercihan O. kömürü ile beslenir. Genel olarak O. ster (= 1 m^3) ile ölçülür.

O. olarak kullanılmağa en elverişli ağaç türleri şunlardır: Gürgen, kestane ağacı, meşe, akçaağaç, dişbudak, karaağaç, kayın ağacı, kızıl ağaç. Türkiye'deki odun durumu için bk. ORMAN. (V. Örs)

ODUN YAĞI: bk. ÇİN YAĞI.

ODYOMETRE (Fr. audiomètre) işitme duyusunu ölçmeye yarayan cihaz. Odyometride kullanılan bu cihazla, önce hastanın hangi frekanstaki sesi duyabildiği tesbit edilir, daha sonra başka frekanslarla da denemeler yapılır. Frekansa göre meydana gelen değişiklikler Odyogramla gösterilir.

ODYSSEİA, Homeros'un kahramanlık destanı. Destanın kahramanı Odysseus veya Ülis'tir. Eski Yunan'ca çeşitli varyasyonlarla "Oulixes", Latince Ulixes, İngilizce Ulysses şeklindedir. Odysseus, Homeros'a göre Laertes'in oğlu, Ithaca kralıdır; sonraki bir an'aneye göre de Sysyphus'un oğludur. Eser, Truva'nın düşmesinden sonra Odisseus'un macaralarını sonra Ithaca'ya gelişini anlatır. O. 24 kitaba ayrılmıştır. Homeros, Odysseus'u eşsiz bir cesaret, dayanıklılık, çok iyi konuşan, ikna kabiliyeti olan, bilge bir insan olarak tasvir eder.

Odysseia'nın temasını, Odysseus'un geçirdiği maceralar teşkil eder. Aynı zamanda tahta atla Truva'nın nasıl düşürüldüğü de anlatılır. VI. ilâ XIII. kitaplar Truva ile Ithaca arasındaki maceralara ayrılmıştır. Yıllarca süren bu efsanevî maceralar devam edip giderken karısı Penelope ile oğlu Telemakhos da, onun yokluğu sırasında Ithaca'da otoriteyi elde tutmakta güçlük çekmektedirler. Birçok kimseler Odysseus'un karısı Penelope'yi kandırmak, onunla evlenmek istemektedir. Bu yüzden onu çeşitli yalanlar, bu arada Odysseus'un öldüğünü söylerler. Telemakhos çaresiz babasını bulmak için yola çıkar. Onun da başına efsanevî maceralar gelir. Odysseus sonunda Ithaca'ya döner ve karısını elinden almak isteyenleri öldürür.

ODYSSEUS (Lat. Ulixes, eski Yunanca Oulixes ve muhtelif varyasyonları, İng. Ulysses, Fr. Ulysse), Homeros'un Odysseia adlı destânının kahramanı. Aynı zamanda İliada'da da geçer. Batı edebiyatında adına çok rastlanan tiplerdendir. Homeros'a göre O., Laertes ve Anticleia'nın oğlu, Ithaca kralı, Penelope'nin kocası, Telemakhos'un da babasıdır. Homeros, O.'u, üstün akıllı, zarif, dayanıklı, cesur, kuvvetli olarak tasvîr eder.

ODYSSEUS

Odysseia destânının teması O.'un evinden ayrılması, âilesini ve krallığını tekrar ele geçirmesi esasına dayanır. Destan, bu arada onun tahta atla Truva'yı zaptedişini de dile getirir. VI. - XIII. kitaplar O.'un Truva ile Ithaca arasında dönüp dolaşmasını, Lotus Yiyenler ülkesine gelişini; Cyclop'la mücadelesini, bir koçun karnına sarılarak kurtuluşunu, 12 gemisinden 11'ini yamyam Laistrygones ülkesinde kaybedişini, yamyam devlerin bu 11 geminin tayfalarını yemesini, O.'un kalan tek gemiyle, büyücü kadın Circe'nin ülkesine gelişini anlatır. Destan daha sonra O.'un sirenlerin bulunduğu bölgeden geçerken gemicilerinin kulaklarını tıkayışını, kendi kendisini de geminin direğine bağlatışını, Scylla ve Charibde arasından geçişini, adamlarının bir kısmını kaybedişini ve nihayet bir dilenci kılığında Ithaca'ya dönüşünü dile getirir. Orada, yıllarca peşinden koşanların elinden güçlükle kurtulan karısı Penelope, nihayet O.'un yayını ve okunu kullanabilene varacağını söyler. Bu işi ancak O. başarır ve kimliğini meydana vurur. Karısına göz diken düşmanlarını da ortadan kaldırır. (O. Yüksel)

OF, Trabzon iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 511 km^2, nüfusu 87 430 (1975), nüfus yoğunluğu 171. Nüfusun % 90'ı köylüdür. Bir bucağı (Hayrat) vardır; köy sayısı 80, ilçe merkezi olan O. kasabasının nüfusu 10 376 (1975)'dir. Eski ilçelerden olan O., ilin doğu bölümünde olup, doğusunda Rize ili arazisi, batısında Sürmene, batı ve güneyinde Çaykara ilçeleri vardır. 14 km'ye yakın deniz kıyısı bulunan ilçe, güneydeki dağlık yerlere doğru 40 km sokulur.

İlçe arazisi çok dağlık ve inişli çıkışlıdır. Bu arazi akarsularla derin bir şekilde parçalanmıştır. Buna bağlı olarak köyler ve mahalleler pek dağınık durumdadır. Rize dağlarından (3 000 - 3 300 m) Karadeniz kıyısına doğru alçalarak uzanan dağ kolları (bu arada Harmanyayla dağı), ilçede 1 500 - 2 000 m'lik yükseklikler gösterir, yer yer dik yamaçlı olarak uzanırlar. Burada Solaklı ve Ballacı dereleriyle kollarının açtığı derin vâdiler, ilçe arazisine pek engebeli bir görünüş vermiştir. Bu arazi, kıvrımlı ve kırıklı Üst Kretase tabakalarıyle volkanik oluşuklardan bir yapı gösterir. Hayrat bucağı kesiminde Üst Kretase flişleri de çok yer tutar. Daha güneydeki yüksek yerlerde Paleozoik zamanın metamorfik taşları uzanır. Kıyı boyuna yakın yerlerde kara Pliyosen tabakaları ve kıyı boyunda, bilhassa dere ağızlarında alüvyon birikintileri vardır.

İlçe arazisi, yağışların bol olduğu (yılda 1 500 mm'den çok) ve her mevsimin yağışlı geçtiği bir iklim bölgesindedir. Yazlar, kıyı boyunda oldukça sıcak geçer, hemen gerideki dağlarda ise serindir. Yaz ile kış arasındaki sıcaklık farkları, çok değildir. Kış mevsimi ılımlı veya serin geçer, dağlarda

soğuk olur. Bu iklimin etkisiyle ilçede gür ve türlerin çok olduğu bir bitki örtüsü oluşmuştur. Kıyı boyundan, içerilerdeki dağların belirli yükseklikierine kadar tarım alanları, ormanlar (ladin, köknar, kayın, çamlar, gürgen, karaağaç, meşe, kızılağaç, kestane..) vardır. Ormanlar yamaçlardadır. İlçede fındıklıklar, kıyı boyundan birkaç yüz m yukarılara kadar vardır (5 000 hektar). Orman ağaçları arasında yabanî fındık ağaççıkları da bulunur. Sebze ve meyve bahçeleri, çay yetiştirme yerleri de arazide önemli yer tutar. Küçük boylu akarsular, burada gür ve çoğunlukla hızlı akışlıdırlar. İlçede bahçeler 11 500 hektar, tarım toprakları 9 000, çayır - mera 10 500, orman 5 600, bozuk orman 10 500 hektar yer tutar.

İlçenin başlıca geçim kaynağı ve ihraç ürünü fındıktır (yılda 1 - 2 milyon kilo). Bu ürün iç pazarlara gönderilir. Çay, fasulye, kayısı çekirdeği, elma, portakal, mandalina ile patates, tütün, bolca tereyağı, canlı hayvan (sığır, koyun), yün elde edilir, başka yerlere satılır. Arazi dar, nüfus yoğunluğu çok olduğundan, başka yerlere mevsimlik çalışmalara gidenler ve oralarda yerleşenler de çoktur. Kasaba yakınında kereste fabrikası vardır. O. ve Hayrat'da her hafta pazar kurulur. Kasabanın 4 km doğusunda Eskipazar köyünde Tekel'e âit bir çay fabrikası 1959'dan beri çalışmaktadır. Yılın 6 ayında işleyen bu fabrikada yılda 3500 - 4000 ton yaş yaprak işlenir, 800 - 1000 ton kuru çay üretilir. Fabrikada 500 işçi çalışır.

Daha 20 yıl öncesine kadar ilçede elektrik enerjisi yok iken, İkizdere santralinin çalışmaya başlamasından sonra, ilin bütün ilçeleriyle birlikte, O.'a da enerji verilmiştir. Yeniköy santralinden de yararlanmaya çalışılmaktadır.

İlçe merkezi olan O., Trabzon - Rize kıyı yolu üzerinde, Solaklı deresi ağzına yakın bir yerde, işlek bir kasabadır. 1927'de nüfusu 718, 1945'te 1 228, 1960'da 2 237 iken, son yılda gelişerek nüfusu 10 bine yaklaşmıştır. Kasabanın bulunduğu yer ve yakınında küçük düzlükler var ise de, hemen çevresinde 200 - 300 m ve daha yüksek tepeler ve sırtlar vardır. Daha gerilerde arazinin yüksekliği artar, birkaç kilometre uzaklarda 400 - 500 m yükseklikteki arazi ve derin vâdîler bu çevreye özelliğini verir. Fındık ve çay bahçeleri çevreye ayrı bir güzellik vermiştir. Kıyı boyunca kumsallar ve buralarda plaj tesisleri vardır. Belediye 1870'te kurulmuştur. İçme ve kullanma suyu 1 - 2 km uzaktaki kaynaklardan sağlanmıştır. İmar planı bulunan ve günümüzde bir küçük şehir özelliği alan O.'un çarşısı ve pazarı, parkı, balıkhânesi, mezbahası, düzgün yolları, banka şubeleri, sineması, ilk ve ortaokulları vardır. Trabzon'a 50 km'lik bir asfalt yol ile bağlıdır. Ayrıca, güneyde Çaykara ve Bayburt üzerinden Erzurum'a ve iç bölgelere dönemeçli bir yol ile bağlanmıştır. Bu yol, Soğanlı dağları geçidinden (2 370 m) geçer. Birinci Dünya Savaşı'nda O. arazisi savaşlara sahne olmuş, 28.2.1918'de işgalden kurtarılmıştır. (R. İzbırak)

OFFENBACH, Jacques (asıl adı : Jacob Eberst) (Köln 1819 - Paris 1880), Alman bestecisi. Babası Juda Eberscht (veya Eberst) 1818 yılında Köln'e hicret etmişti. Bir sinagogdaki koroda şarkı söylüyordu. O. beş yaşında keman çalmaya başladı. İlk bestesini altı yaşında yaptı. Babası, oğlunun violonsel çalmasına karşı çıkmıştı ama, O., 1833'te, Paris konservatuvarına girmeyi başardı. 1837 yılında Opéra - Comique orkestrasında görev aldı, 1844 yılında Katolik oldu ve Herminie de Alcain ile evlendi.

1848 olaylarından dolayı bir süre Almanya'ya gittiyse de ertesi yıl Paris'e döndü ve Comédie Française orkestrasına şef oldu. 1876'da Amerika'da bir seri konser verdi, 1877'de Théâtre Lyrique'in müdürlüğüne getirildi. O. yüzden fazla eser bestelemiştir. Operetleri ünlüdür. Başlıcaları şunlardır: İki kör, Güzel Helena, Mavi Sakal, Hoffman'ın masalları.

OFFENBACH, Jacques

OFFENBACH (Offenbach am Main diye de bilinir), Batı Almanya'da şehir. Frankfurt'un 6 km kadar doğusunda bulunan şehir Main nehri üzerinde 120 000 (1973) nüfuslu bir sanayi merkezidir. Madenî eşya, giyim eşyası, deri işleriyle tanınır. X. yüzyıldan beri iskân merkezi olan O. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar küçük bir prenslikti. Yüzyılın sonlarında Frankfurt'un büyümesine paralel olarak büyüdü. Bugün Frankfurt'un ikamet bölgesi durumundadır.

OFİKLEİD, Bugle âilesinden bir madenî nefesli saz. 1790'a doğru imal edilmiştir. Ucu yılan şeklinde kıvrıktır. Dilcik'le çalınır. Düğmeli perdelere basılarak icra edilir. 1.10 m olanı kaba kaba kaba kürdî ile rast arasındaki 3 sekizliye yakın sesi muhtevîdir. Bandoda çok kullanılır. Daha

OFİKLEİD

önceleri bandoda bu saz yerine serpent (yılan) denilen saz mevcuttu. Orkestrada az kullanılır; yerine daha çok trombon veya tuba tercih edilir. Başlıca metodları Guilbaut ve Cornette'inkilerdir. Kaba ve korkutucu bir sesi vardır. Bir kaç perde daha peste inmesi de kabildir. Bugün bandolarda kullanılan bas ofikleid'dir. Daha incesi olan alto ofikleid'le daha pesti olan kontrbas ofikleid, terkedilmiştir. Bugünkü şekli 1817'de Halary tarafından verilmiştir. (Y. Ö.)

OFLAZOĞLU, Turhan (Adana 1932), güümüz tiyatro yazarlarından. İlk öğreniminden sonra Vefa Lisesi'ni bitirdi (1951). Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin hem İngiliz Dili ve Edebiyatı hem de Felsefe bölümlerinde tamamladı (1960). Sonra Amerika'ya gitti. Washington Üniversitesi'nde tiyatro derslerine devam etti, oyun yazarlığı üzerinde çalışmalar yaptı. İstanbul radyosu tiyatro şubesinde çalıştı. Bu arada Shakespeare, Bergman, Lorca, R. M. Rilke, Kafka ve Nietzsche'den tercümeler yaptı ve yayımladı. Edebî alanda da yazdığı tiyatrolar ile tanındı. Bu tiyatroları İstanbul Şehir Tiyatrosu ve Ankara Devlet Tiyatrolarında sahneye konuldu. Piyeslerinde daha çok tarihî

konuları işleyen yazar, *Deli İbrahim* adlı oyunu ile Türk Dil Kurumu Tiyatro Ödülü'nü aldı (1968). *IV. Murat* adlı oyunu ile de T.R.T. Sanat Ödülleri yarışmasında başarı ödülü aldı (1970). Eserleri: *Keziban Allahın Dediği Olur* (1965'te Ankara Devlet Tiyatrosu'nda oynandı) (1967), *Deli İbrahim* (1967), *Sokrates Savunuyor* (1969'da Ankara Devlet Tiyatrosunda ve 1971'de İstanbul Şehir Tiyatrolarında sahneye konuldu) (1971), *IV. Murat* (Ankara Devlet Tiyatrolarında oynandı) (1970). (İ. Parlatır)

OFTALMOLOJİ (Fr. Ophtalmologie; Yun. ophthalmos = göz; logos = nutuk), gözlerin bünye, fonksiyonunu ve hastalıklarını inceleyen ilim. O., tababetin bir dalı olduğuna göre anatomiye, genel ve patolojik histolojiye ve fizyolojiye dayanır.

Göz ile bütün organizma arasındaki bağlantı gün geçtikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Bu sebeple O., her ne kadar kendi sahasında da geniş ölçüde teşhis ve tedavi cihazı geliştirilmiş ise de, başka tıbbî dallarla sıkı işbirliği hâlinde çalışmaktadır. Bu dallar şunlardır: Nöroloji, dâhilî tıb, boğaz burun ve kulak tıbbı, dermatoloji. Bu sahalarda çalışan mütehassıslar da O. ile temasta çalışırlar.

Tarih : Hippokrat'ın okulu ve daha da büyük ölçüde İskenderiye tıb okulu bu alanda nisbeten geniş ilme sahip idi. Bu ilim her halde daha eski kaynaklardan elde edilmiştir. Meselâ yaşlılardaki perde (Fr. cataracte) bir ilkel operasyonla iyi ediliyordu. Avrupa Orta Çağ'ında Araplar'ın geleneğine rağmen, O., gerilemiştir. Ancak XVII ve XVIII. yüzyıllarında, kaybolan O. bilgileri tekrar elde edilmiştir. 1851'den itibaren gözün bünyesi ve fonksiyonuna âit bilgiler ilerlemiştir. H. von Helmholtz'un 1850'de yaptığı göz aynası ve A. von Graefe (1828 - 1870)'nin araştırmalarının da katkısı büyüktür. (V. Örs)

OGAN, Aziz (İstanbul 1888 - İstanbul 1956), arkeoloğ ve müzeci. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Sanâyî-i Nefîse (Güzel San'atlar Okulu) mektebine girdi 1907' de bu okulu bitirerek Eski Eserler Müzeleri'nde görev aldı. Bir süre Amerikalılar ile birlikte arkeolojik kazılara girdi. Bu kazıları Sardes (Manisa), taraflarında sürdürdü. Arkasından Fransızlar'la Afrodisias (Geyre köyü, Aydın) yöresinde yapılan kazılara katıldı. Avusturyalılar ile Efes ve Almanlar'la Didima bölgesinde çalıştı. Eski eserler müfettişliği görevini yaptı. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyle orduya yedek subay olarak katıldı. Askerde de bir yandan müzeler üzerinde araştırmalar yaptı. Şam'da bulunduğu yıllarda Sanâyî-i Nefîse mektebinin müdürlüğünü yaptı. İstanbul'a döndükten sonra yeniden arkeolojik çalışmalara yöneldi. Bu arada İzmir Arkeoloji Müzesi'nin kuruluşunda görev aldı. 1953'de emekliye ayrılıncaya kadar İstanbul Arkeoloji Müzesi müdürlüğünde bulundu. Berlin, Prag, Viyana arkeoloji enstitülerinin üyesiydi. Ayrıca, Mainz Akademisi ile Türk Tarih Kurumu üyeliklerinde de bulundu. 1953 yılında emekliye ayrıldı. Bir yandan arkeolojik çalışmalar yapan, bir yandan eski eserler müzelerinde görev alan A. O., bir yandan da bu konular üzerindeki araştırmalarını kitap hâline getirdi. Bu eserler daha çok açıklayıcı ve yol gösterici niteliktedir. Eserleri: *Bergama Tarihi ve Rehber* (1929), *İzmir Müzesi Rehberi* (1932), *Didim'de Apollon Mâbedi Kılavuzu* (1951). (İ. Parlatır)

OGDEN, Birleşik Devletler'in, Utah eyâletinde şehir. Nüfusu 169 478 (1970). O., eyâletin merkezî kuzey bölümünde Büyük Tuz Gölü (Great Salt Lake) vâdîsinde ve gölün batısındadır. Union Pacific demiryolunun 1869'da tamamlanmasından sonra O. önemli durumunu kazanmış, konserve ve tarım mahsullerinin dağıtım merkezi durumuna gelmiştir. Şehirde Mormon kilisesinin kurduğu Weber koleji vardır. Kolej 1933'te devlet tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

OĞLAK, astronomide, Zodiak'ta bir burç (bk. ZODYAK). Kelimenin Latincesi *capricornus*'tur (*caper*, keçi ve *cornu* boynuz). Bu burç bazan balık kuyruklu bir keçi olarak tasvir edilir. Burcun yıldızları zayıftır, kabaca ters dönmüş bir külâhı andırır. O., Zodyak'ın 10. burcudur. O. dönencesi adını bu burçtan alır.

OĞLAK DÖNENCESİ (cedî medârı), güney yarımküresinde, güney ışınlarının aralık ayında dik olarak düştüğü paralel dairesidir. O. D. 23° 27′ güney paralelinden geçer. Güneş ışınları 22 aralığa doğruya buraya tam dikine düşer. Bu tarih, güney yarımküresinde yazın başlama tarihidir. Aynı gün güneş Oğlak burcuna girer.

OĞUZ HAN, Büyük destan kahramanı. Biri Uygur yazısıyla yazılmış eski, biri de Arap yazısıyla yazılmış yeni olmak üzere iki şekli vardır. Yeni şekli çok tafsilâtlıdır. Bu tafsilâtlı şekle göre Oğuz, babası Kara Han'la çarpışıp onu öldürdükten sonra devletin başına geçip büyük fütuhat yapar. Hattâ Mısır'ı da alır. Tarihte görülen Uygur, Kıpçak, Kanklı, Karluk, Kalaç gibi Türk kavimlerinin adlarını koyar. Sonra büyük bir şölenle altı oğlunun devletteki hisselerini tâyin eder.

O. H.'ın, tarihî bir şahsiyetin destanlaşmış şekli olduğu eskiden beri tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Bunlara göre O. H., büyük Kun yabgusu Mete yahut Motun'un (M. Ö. 209 - 174) halk muhayyelesinde aldığı şekildir. Arada çok büyük benzerlikler vardır:

1) O. H., babası Kara Han'la mücadele edip onu öldürdükten sonra tahta geçer.

Mete de babası Tuman Yabgu ile çarpışıp onu öldürdükten sonra tahta geçmişti.

2) Oğuz'la babasının savaşına sebep, Oğuz'un amcalarının kızları olan zevceleri, yani kadınlar, olmuştu.

Mete ile babasının çarpışmasına, Mete'nin üveyanası olan kadın sebep olmuştu.

3) Oğuz, Uzakdoğu'dan İdil ırmağına ve Mısır'a kadar olan yerleri zapteder.

Mete, Mançurya'dan İdil'e kadar olan yerleri almıştı.

4) Oğuz, devletini 6 oğlu ve 24 torunu arasında bölüştürür. Mete de devletini 24 parçaya bölmüştür.

5) Oğuz, devletine kanunlarla yeni bir düzen verir. Mete de aynı şeyi yapmıştır.

Bu kadar benzerliğin bir tesadüf olamayacağı tabiîdir. Esasen her destan kahramanı bir tarihî kahramanın az veya çok mübalegalanmış şekli olduğuna göre O. H.'ın da Mete Yabgu'nun biraz değiştirilmiş bir şekli olduğu muhakkaktır. Eski Türkler O. H. destânına eski tarihleri gözüyle bakıyorlardı.

Kunlar, daha sonraki Oğuz ve Kıpçaklar'ın eski topluluğu olduğuna göre bu destânın Oğuzlar arasında yaşaması, Kun Devleti'nde hâkimiyetin Oğuzlar'da olduğunu ve Oğuzlar'ın Kıpçaklar'dan daha kalabalık olduğunu gösterir.

XIII. yüzyılda, İlhanlılar sarayında yazılan Câmi'ü't-Tevârîh adlı cihan tarihinde Oğuz destanı mufassal şekilde kayıtlı bulunduğundan Oğuz destanının XIII. yüzyıla kadar canlı bir şekilde yaşadığı anlaşılıyor.

Fakat daha sonraki yüzyıllarda, islâmiyetin tesiriyle, islâmiyetten önceki zamana âit her şey gibi bu destan da unutturulmuş, gitmiştir. Osmanlı Türkleri'nde İran destanı olan Şehnâme ve İslâm hurafeleri pek canlı bir şekilde yaşarken "Oğuz" kelimesi "kabasaba adam" anlamını taşıyor, Oğuz'un yerine de bir Arap kahramanı olan Battal Gazi millî kahraman diye nesilden nesile anlatılıyordu. (N. Atsız)

OĞUZCAN, Ümit Yaşar (Tarsus 1926), Cumhuriyet dönemi şâirlerinden. İlk öğreniminden sonra orta öğrenimini Eskişehir Ticaret Lisesi'nde tamamlayan O., bu arada bankacılık mesleğine girdi. Önce Osmanlı Bankası'nda çalıştı. Sonra uzun yıllar İş Bankası'nda görev aldı. 1961'den sonra İstanbul'a yerleşti. Ümit Yaşar Yayınevi'ni kurdu. Bir süre bu işle uğraştı; yayınevini kapattıktan sonra Akbank Genel Müdürlüğü'nde görev aldı. Hâlen İş Bankası Halkla İlişkiler Genel Müdür Yardımcısı olarak çalışmaktadır. Edebiyata, özellikle, şiire olan yakın ilgisi 1940'larda başlayan ve gelişen O.'ın ilk denemeleri hece iledir. O yıllarda ortaya çıkan Orhan Veli kuşağının şiir anlayışına uyan şâir, *İstanbul, Yücel, Varlık, Toprak, Türke Doğru, Çığır, Hisar, Çağrı* gibi dergilerde yazdı. Kısa sürede edebî çevrede kendini kabûl ettirdi. Daha çok Faruk Nâfiz Çamlıbel doğrultusunda aşk, ayrılık, özlem temalarını işledi. Şiirde duyguya ağırlık verdi. Halk arasında sevilen bir şâir oldu. Ancak, son yıllarda san'atı üzerinde pek titiz davranmadığı söylenebilir. Çünkü, şâir, günlük gazeteler için şiir yazmaya başlayınca san'atı biraz zorlama yoluna itmiş oldu. 33 şiir kitabı, 13 antoloji ve biyografik eserleriyle kitaplarının sayısı 50'nin üzerindedir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *İnsanoğlu* (1947), *Deniz Musikisi* (1949), *Dillere Destan* (1954), *Aşkımızın Son Çarşambası* (1955), *Bir Daha Ölmek* (1956), *Akıllı Maymunlar* (1960), *Seninle Ölmek İstiyorum* (1960), *Sahibini Arayan Mektuplar* (1961), *Üstüme Varma İstanbul* (1961), *Sevenler Ölmez* (1962), *Ötesi Yok* (1963), *Mihribana Şiirler* (1965), *Seni Sevmek* (1966), *Toprak Olana Kadar* (1968), *Halktan Yana* (1969), *Önce Sen Sonra Sen* (1971), *Rübâiler* (1972), *Yalan Bitti* (1975). Ayrıca, 1967 yılında "Ümit Yaşar - 25. San'at Yılı Jübilesi" adlı kitapta, şâirin o yıllara kadar olan hayatı ve san'atı hakkında yazılanlar bir araya toplanmıştır. (İ. Parlatır)

OĞUZELİ, Gaziantep iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 474 km^2, nüfusu 35 577 (1975), nüfus yoğunluğu 75, nüfusun % 80'i köylerde oturur, 2 bucağı (Elbeyli, Doğanpınar), 88 köyü var, köylerin çoğu 400 - 700, bir kısmı 100 - 300 nüfuslu (yalnız Yeşildere köyü 2 124 nüfuslu ve belediyesi var), ilçe merkezi 7 164 (1975) nüfusludur. İlçe, ilin güney bölümünde olup, Suriye sınırına kadar uzanır. Batı ve kuzeyinde Kilis ile merkez ilçesi, doğusunda Nizip vardır. Daha önce arazisinin çoğu Kilis ilçesine bağlı iken, Eski Büyük Kızılhisar veya Eski Büyükhisar adını taşıyan yerleşme yerinin bulunduğu alanda, 1946'da, bugünkü adiyle ilçe durumuna getirilmiştir. İlçede köyler biribirine yakın, nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının üstündedir.

OĞUZELİ : Bir görünüş

İlçe toprakları, güney - doğuya ve Fırat vâdîsine doğru az eğimli şekilde uzanan hafif dalgalı düzlüklerdir (750 - 800 m). Burası, Kızılhisar deresi ve Akçadere tarafından yarılmıştır. Bu iki su daha güneyde birleşir, Sacir Suyu oluşur. Bu su, Gaziantep taraflarında da bu ad ile anılır. İlçenin yeryüzü şekillerinin yapısında Orta Eosen, Lütesiyen, Alt Eosen, Paleosen tabakaları yer tutmuştur. Bu tabakalar Doğanpınar'ın batısında da dar bir şerit hâlinde bulunur. Burada yer yer genç volkanik arazi (bazaltlar) de vardır. Doğanpınar yakınında petrol arama kuyuları da açılmıştır, 1 665 m derinliğe inilmiştir. En güneyde Elbeyli ile Çobanbey istasyonu arasında da genç volkanik arazi vardır. İlçenin doğu bölümünde Oligo - miosen denizsi tortul tabakalar bulunmaktadır. Bütün bu oluşuklar arasında, kuzeyden güneye doğru yer yer bu arazi bölümleri arasında kalmış geniş alüviyal arazi bölümleri sıralanmıştır: Kuzeyde Oğuzeli ovası (10 km boyunda, 7 km eninde), ortada daha geniş bir ova, güneyde sınır boyuna uzanan ilçenin en geniş alüvyonlu düzlükleri, bunun doğusunda Doğanpınar düzlüğü.

İlçenin Akdeniz ikliminin katkıları da bulunan bir iç bölge iklimi vardır. Yazlar çok sıcak ve kurak geçer, kışlar yağmurlu ve oldukça soğuk olur, donma olayları da belirir. Soğuklara dayanıklı olan fıstık ağaçları yaylalar bölümünde yetiştirilir. İlçeye doğru arasıra güneyden sıcak ve kuru, kuzeyden ise serin rüzgârlar eser. Yıllık yağış 500 - 550 mm'dir. Güneye doğru yağışlar azalır, kuraklık belirginleşir.

İlçenin doğal bitki örtüsü bozkırlardır. Yazın otlar ve dikenler sararır. İlkbaharda her taraf yeşilliğe bürünür. Ağaç bitkileri, türlü aşılamalarla yetiştirilmiş antep fıstığı alanları, zeytinlikler, meyve bahçeleri, kavak ve söğüt ağaçlıklarıdır. Bağlar (16 bin hektar) ve sebze bahçeleri de bu kültür bitkileri arasındadır. İlçenin sulak olmayan yerleri tarla tarımına ayrılmıştır (buğday, arpa). Arazinin bir kısmı otlak şeklinde değerlendirilir. Hayvancılık, tarımdan sonra gelir. En çok koyun (34 bin), keçi (8 bin), sığır (9 bin) vardır.

İlçe arazisi eski yerleşme yerlerindendir. Kasabanın güney - doğusundaki Tınazdere köyünde (eski adı Hülümen) ve Doğanpınar (eski adı Haral) bucağının sınır boyundaki Kersentaş köyünde san'at değeri olan ve Romalılar çağından kaldığı sanılan mozaikler ve su yolları gibi çeşitli kalıntılar bu eskiliği göstermektedir. Bir dere içinde bulunan bu eski su yolları 7 - 8 m derinliktedir. Düzlüğe doğru derinlikleri azalır ki, halk bunlara "kapak" adını vermiştir. Selçuklular ve Osmanlılar çağında da buralarda yerleşilmiş, Türk kültürü kökleşmiştir.

Oğuzeli kasabası, Gaziantep şehrine 18 km lik asfalt karayolu ile bağlıdır. Dar bir yol buradan Akçakoyunlu istasyonuna uzanır ve çevreyi güney sınır boyundan geçen demiryoluna bağlar. Bir dar yol da Elbeyli ve Çobanbey istasyonuna, buradan da Kilis şehrine uzanır. Çobanbey'de gümrük kapısı vardır. Güney sınır boyundan Çobanbey - Akçakoyunlu - Karkamış demiryolu geçer. İlçe merkezi olan kasaba (7 164 nüfuslu), doğusundaki dalgalı ve tepelik arazinin (750 - 800 m) batı eteğindedir. İçinden Sacir Suyu geçer. Batısı ovalık, kuzey ve güneyi tepeliktir. Çevrede ağaçlıklar (Antep fıstığı, zeytinlik, bağ - bahçe) vardır. Gelir kaynakları sebze, üzüm, zeytin, fıstık ve dokumacılıktır. Kasabada hayvan pazarı kurulur, içme ve kullanma suyu, elektriği, çarşısı, parkı, ilk ve ortaokulları vardır. (R. İzbırak)

OĞUZLAR, Türk kavimlerinin en meşhuru ve mühimmi.

Selçukoğulları'nın tarih sahnesine çıkmasiyle O., tamamen birinci dereceye yükselmişler ve Türklüğe hâkim olmuşlardır. Anadolu'yu fetheden, Türkiye Devleti'ni kuran, Türkler'in Oğuz şûbesidir. Türkiye Türkleri, tamamen Oğuz'dur. Hun ve Göktürk iktidarları çağında da O., Türk imparatorluğunun en mühim ve hâkim zümresini teşkîl etmişlerdir.

Orhon Kitâbeleri'nden bir - iki asır önce Göktürk Alfabesi ile yazılmış, Türkçe bir kitâbede, O.'ın adı geçmektedir. Bu kitâbe, O.'dan 6 boyun prensi olan Öz - Yigen Alp - Turan'ın genç yaşta ölümü münasebetiyle kazılmıştır. O., Kuzey Asya'da ve Göktürkler'in kuzeyinde yaşıyorlardı. Bahsi geçen kitâbe, Barlık ırmağı kenarında bulunmuştur. Göktürk Âbideleri'nde O.'ın adı pek çok geçmektedir. Bu kitâbelere göre Büyük Türk Hâkanlığı'nda en güçlü ve en mühim boyun Oğuz boyu olduğu anlaşılmaktadır. Göktürk tarihinin "Kutluğlar" denen son devresinde VII. yüzyıl sonlarında ve VIII. yüzyıl başlarında, yani Orhun Âbideleri ile çağdaş olarak O., Selenga Irmağı boyunda oturuyorlardı. Orhun ırmağının, Selenga'nın kolu olduğu mâlumdur. VII. yüzyıl sonlarında O.'ın başında Baz Kağan bulunuyordu. O., hâkimiyeti Göktürk Hânedânı'nın aleyhine olarak ele geçirmek istiyorlardı. Son Göktürkler, O.'ın sinsi veya açık muhalefeti altında yaşamışlar, Göktürkler de gerçekten Dokuz - Oğuz - On Uygurlar tarafından iktidardan uzaklaştırılmış ve VIII. yüzyıl ortalarında Büyük Türk Kağanlığı, Oğuz ve Uygur boyları tarafından yöneltilmiştir. Kutluğ Kağan, Baz Kağan'ı öldürtmek zorunda kalmıştı. Bununla beraber Kapgan ve Bilge Kağanlar zamanında O. muhalefetlerini arttırmışlardır.

Büyük Türk Hâkanlığı'nda iktidar Uygur - Oğuz partisine geçince, O.'ın zaten Göktürkler devrinde pek mühim olan mevkileri, bir kat daha yükselmiştir. Fakat O., bununla da iktifa etmek niyetinde değillerdi. Uygurlar'ı bertaraf edip, tek başlarına Türk İmparatorluğu'na hâkim olmak istiyorlardı. Bu maksatla Moyunçur Kağan'a baş da kaldırmışlardır. Türkler'in kültürce diğer Türk boylarından pek geri olan Kırgız boyu, Uygurlar'la beraber O.'ı da IX. yüzyıl ortalarında bugünki Moğolistan'dan kovmuştur. Büyük Türk Hâkanlığı'nda birinci derecede gelen Uygurlar güneye, şimdiki Doğu Türkistan'a çekilmişler, O.'ın büyük kısmı ise batıya, Sır - Deryâ ve Aral boylarına göçmüşlerdir. İkisinin arasında Karahanlılar vardı ve Karahanlılar, Moğolistan'dan kovulup itibarı geniş ölçüde sarsılan Uygurlar ile Büyük Türk Hâkanlığı tâcını çekişiyorlardı.

Sır - Deryâ ve Aral civarında bu Oğuz dalgasından önce de O. vardı ve ezcümle Oğuz boylarından Peçenekler yaşıyordu. O.'ın büyük kısmı bu ülkeye gelince, Peçenekler, kardeş boyla bir arada yaşamayıp Doğu Avrupa'ya akmışlardır. Zâten bu sıralarda O.'da dehşetli bir nüfus artışı vardı. Fazla nüfusun taşması gerekiyordu. Bu sebeple yüz binlerce, belki bir milyon Oğuz da Peçenekler'den ayrı bir dalga hâlinde Karadeniz kuzeyine bugünki Ukrayna'ya göçmüş, Balkanlar'a inmiştir. Bugün Dobruca ve küçük bir kısmı Besarabya'da yaşıyan Gagauzlar, bu O.'ın torunlarıdır. Birkaç milyon Oğuz da, Aral Gölü'nden önce güneye inmiş, sonra batıya sapmış, Anadolu'yu açıp Türkiye devletini kurmuştur. Bu suretle Mâverâünnehir kuzeyinde pek kesifleşen Oğuz nüfusu teskîn olmuştur.

Bu sıralarda yani IX. yüzyılın son ve X. yüzyılın ilk yarısında Türk dünyasının coğrafî durumu şöyleydi:

I — Oğuz İli, Üst - Yurt'ta yani Hazar ile Aral arasında, Aral'ın doğusunda, Sır - Deryâ'nın kuzey boylarında yaşıyor, geniş ölçüde güneye, Müslüman ülkelerine taşıyordu. Bu ülkeler, İranlı Sâmânîler'in elindeydi ve Karahanlı Hânedânı, Sâmânî ülkelerine yerleşmek için fırsat gözlüyordu. Sâmânîler'in yüzbinlerce Türk teb'ası vardı ve bunların bir kısmı Müslüman da olmuştu. Kızılkum Çölü, Oğuz hâkimiyetindeydi.

II — Karluk İli, Oğuz İli'nin doğusunda idi. Karluklar'ın en mühim boyu, Çigiller idi. Karahanlılar, ki Büyük Türk Hâkanlığı'nı temsîl ediyorlardı, başlıca Karluklar'a dayanıyordu.

III — Kimek İli, O.'ın kuzeyinde idi. Şimdiki Kazakıstan'ın kuzey - batısını kaplıyordu. Bunların batısında, Ural Dağları güneyinde ve Ural nehrinin kıyılarında O.'ın bir boyu olup onlardan ayrılmış bulunan Peçenekler yaşıyordu.

IV — Uygur İli, Karluk İli'nin doğusunda, Doğu Türkistan'da idi. Moğolistan'dan göçen Uygur Kağanları burada idiler.

V — Kırgız İli, Uygurlar'ın kuzeyinde, şimdiki Moğolistan'da idi. Kuzeyden gelip O.'ı ve Uygurlar'ı bu ülkeden kovmuşlardı.

VI — Hazar İli, bugünki Ukrayna'yı, Kuzey Kafkasya'yı içine alıp doğuya, batıya, kuzeye doğru geniş ölçüde taşıyordu. O.'ın 965'e kadar Hazar Kağanlığı'na tâbî olduklarıı, ekseri tarihçiler tarafından kabûl edilmektedir.

Üst - Yurt'ta yani Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında yaşıyan O.'ın bazı kabileleri İtil (Volga) ve Yayık (Ural) nehirlerini geçerek Avrupa'ya geçmişler ve XI. yüzyıl Doğu Avrupa tarihinde rol oynamışlar, Balkanlar'a inmişlerdir.

İşte Türkler'in en mühim zümresi olan O.'ın küçük bir parçası, gene Oğuz olan Osmanlı Türkleri'nden yüzyıllarca önce Balkanlar'da görünmüşlerdir. Bu Oğuz kabîleleri Bizans tarihlerinde "Uz", Rus tarihlerinde "Tork" (cem'i : Torki) yani "Türk" şeklinde geçer. Bir müddet Hazar'ın

kuzey kıyılarında, yani İtil ve Yayık nehirleri arasında yaşamışlar, sonra Yayık'ı da atlayıp bugünki Ukrayna'ya gelmişlerdir. Tuna'yı aşan O.'ın sayısı, Bizans kaynaklarına göre 600 000 kişidir. Yunanistan'a kadar inerek Bizans eyâletlerini yağmalamışlardır. Tuna'yı aşma tarihleri olan 1065'ten bir müddet sonra, Balkanlar'daki Peçenek ve Bulgar Türk zümrelerinin taarruzu ile perişan olup dağılan O., Bizans'a iltica etmişlerdir. Peçenek ve Bulgarlar'a katılmayan O.'a Bizans, Makedonya'da toprak vermiş ve bir kısmını da asker yazıp İstanbul'a getirmiş, Anadolu eyâletlerine yollamıştır. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizans ordusunda Oğuz ve Peçenek Türkleri'nden de birlikler vardı. Bilindiği üzere bunlar, Selçuklu ordusuna katılıp Bizans ordusunun mağlûbiyetini çabuklaştırmışlardır. Bizans hizmetine geçen O., zamanla Hıristiyan olmuşlardır.

X. yüzyılda Oğuz Yabguluğu yani kırallığı, Hazar Kaganlığı'na tâbî idi. Ama Karahanlı Kağanlığı ile de alâkası vardı. Fakat aşağıda görüleceği üzere O., Büyük Türk Kağanlığı'nı Karahanlılar'dan alacaklar ve bunun için uzun bir mücadeleye girişeceklerdir. Oğuz - Karahanlı rekabetinin bu devrede jeopolitik sebepler ve Türk boylarının durumları ile alâkadar olarak başladığı kabûl edilebilir. O., mazide Büyük Türk Hâkanlığı'nda oynadıkları rolü asla unutamıyorlardı ve eski tarihî mevkilerini yeniden elde etmek için teşebbüste bulunacakları muhakkaktı.

Oğuz Yabguluğu'nun batı sınırını Hazar Denizi teşkîl ediyordu (bu denizin bir kısmının Asya, kuzey - batı sahillerinin de Avrupa'ya âit olduğu hatırlanmalıdır). Kuzey - doğuda devlet pek Ural (Yayık) nehrine erişemiyor, onun daha doğusunda Hazar'a dökülen Emba ırmağına dayanıyordu. Kuzey - batıda Avrupa kıt'ası ile hemen hemen sınırdaş idi. Bütün Emba kıyısını kuzeybatıdan kuzeye doğru takip ederek Aral'ın kuzeyindeki Çalkar Gölü'ne geliyor, kuzey - doğuda Sarısu'ya vâsıl oluyor, doğuda Karadağ'a dayanıyor, Sır - Deryâ'nın Aral'dan başlayarak yarıdan fazla mecrâsını içine alıyor, güney kıyıları dışında Aral'ın tamamına hâkim görünüyordu. Kızılkum ve Karakum Çölleri tamamen O.'da idi. Bu büyük saha Harzem (yani Amû - Deryâ deltası) hâriç Karakalpakıstan ve güneyde Horasan'a bağlı Merv şeridi dışında Türkmenistan ülkelerini ihtivâ eder. Çölde — vâhalar dışında — yaşamak mümkin olmadığından, O. "Üst - Yurt" denen Aral ile Hazar arasındaki ülkede keşif şekilde yaşıyorlar ve fırsat buldukça dışarıya taşıyorlar, daha büyük miktarda taşmak için de siyasî sebepler gözlüyorlardı. Üst - Yurt'un batısında Mangışlak yarımadası vardır; bu yarımada, Hazar Denizi'nin iki körfezi (güneyde Kara - Boğaz Körfezi, kuzeyde Ölü - Koltuk Körfezi) arasında kalır. Mangışlak yarımadasında X. yüzyılda O. gelmeden insan yaşamazdı; İranlılar buraya "Siyâh - Kûh" yani "Kara Dağ" derlerdi; O. yerleşince "Mangışlak" adını vermişler ve "Siyâh - Kûh" unutulmuştur. O.'ın yaşadığı Üst - Yurt bozkırına Arap coğrafyacıları "Mefâzâtu'l - Guzzîye" yani "Oğuz Çölleri" demektedirler.

Oğuz Yabguluğu'nun (kırallığının) başkenti Yenikent (Yangıkent) idi. Bu şehir, Üst - Yurt'ta değil, Aral'ın kuzey - doğu kıyılarında, Sır - Deryâ'nın göle döküldüğü mahal civarında idi (tahminen 46° arz ve 62° tûl).

Kırallığın Yenikent'ten sonra gelen şehirleri Sabran (eski adı: Savran), Suğnak (Sığnak), Karaçuk (Araplar "Fârâb" derler; diğer adı "Otrar"dır, Fârâbî burada doğmuştur), Öksüz, Sütkent, Çardarı, ikinci derecedeki kasabalar da Altıntepe, Tokaytepe, Çaplakteke, Bıçaktepe, Aktepe, Artıktepe, Buzuktepe, Mirtepe, Cuvantepe, Karaspantepe, Çuytepe, Şornaktepe, Sadıkatatepe, İkan, İşkan, Bayırkam, Kavganata idi. Sır - Deryâ'nın kuzey kıyıları tâ Karadağ'ın güney yamaçlarına kadar O.'a âit şehirlerle dolu idi. Başkent Yenikent, Sır - Deryâ'nın kuzeyinde değil, güneyinde idi. Yenikent'in mukabilinde nehrin kuzey sahili yakınlarında Selçuk Bey'in sığındığı meşhur Cend şehri vardı ki, burasının yabguluğun sınırları dışında kaldığı anlaşılıyor (bazı tarihçiler Yenikent'in Otrar şehri olduğunu ileri sürmektedirler).

Sır - Deryâ ile beraber güneye doğru inildikçe, O., Karluk boyu ile karışıyorlardı. Bu taraflarda mevziî olmakla ve sathî kalmakla beraber birçok Oğuz ve Karluk'un Şaman'lığı bırakıp Müslüman dinini kabûl ettiği görülüyordu. Gene bu şehirlerde mahdut olmakla beraber gayri Türk nüfus da vardı. Bunlar İran kavimlerinden Sogdlular (Sogdaklar) idi. Asırlardan beri Türkler'le temasta ve kaynaşmakta idiler.

Oğuz Yabguluğu aşağı yukarı 1 milyon km²'lik bir sahayı kaplıyordu. Fakat bu sahanın yarısını kuzeyde Kızılkum, güneyde Karakum Çölleri teşkil ediyordu.

O., tamamen Müslüman ülkelerinin sınırında idiler ve bu hususta Karahanlılar gibiydiler. Ancak Karahanlılar, daha mühim illere dayandıkları, başlarında Göktürkler'den ve Bozkurt Sülâlesi'nden inme kağanlar olduğu için siyasî ve askerî bakımdan, O.'dan güçlü idiler. O., Karahanlılar'ın yıprandığı bir anda müdahale ederek Türk dünyasının başına geçebilirlerdi. Bu yıpranma da, İranlı Sâmânî ve Türk Gazneliler'in yardımıyla tahakkuk edecekti.

X. asrın ilk yıllarında bile vazıyet böyle idi. Selçukoğulları'nın daha 915'e doğru Müslüman olduklarını görüyoruz. Bundan sonra Oğuz Yabguluğu'nda Müslümanlık, hele Karahanlılar'ın resmen Türk İmparatorluğu'nu bu dine sokmasından sonra yıldırım hızıyla yayılacak ve XI. asrın başlarında tamamlanacaktır. XI. asrın ikinci çeyreğine girerken, bütün O.'ı Müslüman görüyoruz.

Müslümanlar, Müslüman olan O.'a "Müslüman Türk" mânâsına "Türkmen" demişlerdir. Fakat XI. asırdan beri "Oğuz" kelimesiyle müterâdif (aynı mânâda) olarak kullanılan bu "Türkmen" kelimesi, O.'ın yerleşik olmayan, henüz yerleşmeyen, göçebelikte devam eden kısımlarına verilmiş gibi görülüyor. Şehir Türkleri'ne göre "Oğuz" denmiştir. Sonradan "Oğuz" kelimesi tamamen bırakılmış, yerleşik O.'a "Türk", göçebelikte berdevâm olanlarına "Türkmen" denilmiştir, ve bu kelimeler Türkiye'de ve Türkiye dışındaki Türk ülkelerinde ve Avrupa'da hâlâ bu mânâda kullanılmaktadır. "Türk"ün "Türkmen"den daha medenî olduğu bu suretle ortaya çıkar. Bu suretle "Oğuz" yerine "Türkmen" kelimesi kaim olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 15 cumhuriyetinden biri de Türkmenistan'dır ve ahalisi tamamen O.'a mensup Türkler'den ibarettir.

O.'ın güney - batı sınırını Etrek ırmağı teşkil ediyor ve sık sık bu ırmağın güneyine geçip İran ülkelerini yağmalıyorlardı. Türk dünyasını güneyden İran unsurunu çeviriyordu. O., Hazarlar'a az çok tâbî olsalar bile, Büyük Türk Hâkanlığı ile alâkalarını kesmiş değillerdir. Hele 965'te Hazar İmparatorluğu yıkılınca, Karahanlılar'a tâbî oldukları ileri sürülebilir. 1040'a kadar Oğuz Yabguluğu, Karahanlılar'ın temsîl ettiği Büyük Türk Hâkanlığı'nın bir şûbesi idi.

O.'da kadının mevkii yüksekti. Kadın erkekten kaçmaz, cemiyet işlerini onunla paylaşırdı. Oğuz erkekleri sakallarını ve bıyıklarını tıraş ederler, fakat saçlarını uzatırlardı. Siyah elbise giymez ve bu rengi uğursuz sayarlardı. Sevdikleri ve uğurlu saydıkları renk beyazdı. Mezarlarının üzerindeki toprağı kubbe şeklinde yığarlardı. Selçuklular'ın "künbed" şeklindeki türbeleri, O.'ın bu an'anesinin devâmıdır.

Hükümdar fermânına O. "tuğrağ", halbuki Doğu Türkler'i "yarlık" derlerdi. Oğuz olan Osmanlılar'da da padişah fermânının altına konan padişah imzâsına "tuğra" denildiği malûmdur.

Arkeolojik keşifler, Oğuz Yabguluğu'nun milyonlarca nüfusu olduğunu gösteren tarihî delilleri takviye etmektedir. Bir - iki asır içinde büyüyen ve XI. asırda son haddini bulan bu nüfus artışı, Oğuz İli'nin tarihî coğrafyasını tetkikle daha iyi anlaşılmaktadır. Oğuz İli'nin Otrar bölgesinde VII. asırda Göktürkler zamanında 10 şehir varken, XI. asırda bu sayı 24'e yükselmiştir. XIII. asırda ise 4 şehir kalmıştır. Zira bütün Oğuz nüfusu Anadolu'ya ve başka Yakın Doğu ülkelerine yığılmış, Karahıtay ve Cengiz Moğol istilâları da Türk illerine büyük zarar vermişti. Gene XI. asırda 13 kervansaray ihtivâ eden bu bölgede XIII. asırda işler halde ancak 2 kervansaray kalmıştır. Oğuz Türk'lüğü, bu ülkelerden nüfus ve ticaretini boşaltmış, Anadolu'ya götürmüştür.

Ruslar, Oğuz şehirlerini kazarak meydana çıkarmışlardır. Ortrar kalesinin $400 \times 300 = 120\,000$ m^2'lik yer kapladığı anlaşılmıştır. Otrar, bilindiği gibi 813 - 818 arasında Arap idaresinde yaşamış, Bağdâd'a bağlanmıştır. Otar'ın 7 km kuzey - batısındaki Altıntepe şehrinin sûrları da $950 \times 500 = 475\,000$ m^2'lik bir sahayı çevirmektedir. Otrar'ın 13 km güney - doğusundaki Tokaytepe şehrinin sûrları da $380 \times 280 = 106\,400$ m^2'lik bir sahayı içine almaktadır. Gene Otrar şehrinin 10 km batısında Gaplaktepe şehri, Otrar'ın 4 km güneyinde Bıçakçıtepe şehri vardır. Otrar ovası, muazzam nüfusunu besleyebilmek için ağ gibi kanallarla örülmüştü. Bu şebekeyi meydana çıkaran Rus arkeologları hayrette kalmışlar, Prof. Agayeva bu tesisatı "muazzam" kelimesiyle tavsif etmiştir. Bu kadar kısa mesafeler arasında âdetâ kesiksiz denecek şekilde şehirlerin serpilmiş olması, Oğuz İli'nin nüfusunun milyonlara vardığı hususunda hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır (bu yıllarda İngiltere'nin nüfusunun sadece 1 milyon olduğu hatırlanabilir).

Sütkent şehrinin kalesinin büyüklüğü Rus arkeologlarınca $900 \times 800 = 720\,000$ m^2 olarak hesaplanmıştır; şehrin az ötesinde Rus bilginlerinin "II. Sütkent" dedikleri banliyönün büyüklüğü de $240 \times 200 = 48\,000$ m^2'dir. Orta Çağ şehirlerinde varoşların ve meskûn mahallerin sûrların çok dışına taştığı, ancak harb ve muhasara sırasında ahalinin sûrların içinde toplandığı malûmdur. Şu halde nüfusun derecesi hakkında bir fikir edinmek mümkin oluyor. Bu nüfus fazlalığı, Anadolu'nun fethinde ve Türkiye devletinin kuruluşunda baş âmil olmuştur.

Sütkent'in 26 km kuzeyinde Ruslar, Bayırkum şehrini meydana çıkarmışlardır. Bu şehrin kalesi $300 \times 200 = 60\,000$ m^2 büyüklüğündedir. Gene Sütkent'in 25 km ötesinde, Sır - Deryâ üzerinde Aktepe şehri bulunmuştur; $360 \times 260 = 93\,600$ km^2 büyüklüktedir. Bayırkum yakınlarında ve gene nehrin kıyısında Öksüz, Öksüz'ün 25 km kuzey - batısında Kavganata, bunun 10 km kuzeyinde Artıkata, bunun az yanında Buzuktepe şehirleri, hep son zamanlarda Rus arkeologları tarafından bulunmuş ve esas aktivitesi X. asırda geçmiş Oğuz şehirleridir.

Sütkent'in güneyinde Sır - Deryâ kıyısında Çardarı şehri vardır. Bu şehrin dış kalesi $310 \times 240 = 74\,400$ m^2 ve iç kalesi ise $140 \times 120 = 16\,800$ m^2'dir. Çardarı'dan 16 km'de ve nehrin kıyısında başka bir Aktepe şehri daha vardır.

Karadağ'ın güney yamaçları da Oğuz şehirleri ile dolu idi. Buradaki şehirlerin en meşhuru Sığnak (Suğnak) idi. Sûrları, $650 \times 400 = 260\,000$ m^2'lik bir sahayı çeviriyordu. Sığnak'ın güneydoğusunda ve Sır - Deryâ üzerinde O.'ın en ünlü şehirlerinden diğeri olan Savran yükseliyordu. Bunun sûrları $800 \times 550 = 440\,000$ m^2'lik şehir sâhasını çevreliyordu. Göktürkler'in kurduğu bu şehir, O. devrinde pek büyümüştü. Sûrlar, burçlar, şehrin iki kapısı, hâlâ ayaktadır. Savran yakınlarında Mirtepe, bugünki Türkistan (Yesi) şehrinin 25 km kuzeyinde de İşkan şehirleri yer alıyordu. Savran'ın 8. km'sinde Şornaktepe vardı. Gene bu civarda Sâdıkatatepe şehri bulunuyordu. Bugün "Türkistan" denen Yesi şehri mühim Oğuz yerleşme merkezlerinden biriydi. Bunun 8 km. güneyinde Çuytepe vardı. Çuytepe'nin sulama kanalları ve su tesisatı pek meşhurdu. Gene Yesi yakınlarında İkan ve Karaspantepe şehirleri yer alıyordu. Bu sonuncusunun büyüklüğü $850 \times 600 = 510\,000$ m^2 yani 0,5 km^2'den fazla idi. Cuvantepe de bu yakınlarda bulunuyordu.

Sayram şehri, O.'ın Müslüman ülkeleri sınırı üzerindeki yerleşme merkezlerinden biri idi. Göktürkler devrinde mühim bir şehir hâline gelmiş olan Sayram, bir ara Sâmânîler'in eline yani Müslüman hâkimiyetine de geçmiştir. Sayram ile Taraz arasında Bulakkoal, Turkultepe ve daha 3 şehir yer alıyordu. Karadağ'ın güney - batı eteklerinde Çimkent (Evliyâ - Ata) ve sıradağların öte tarafında, güney - doğu yamacında Cumbul şehirleri vardı ki, bu ikisi bugün de Türkistan'ın mühim şehirlerindendir. Bu şehirler çok işlek bir kervan yolu ile zencirleme birbirine bağlı idi. Daha sonra güneyde İranlı Sâmânî devletinin toprakları başlıyordu. O. kadar Müslüman Karahanlılar yani Büyük Türk Hâkanlığı ve Gazneliler de bu topraklara akmak için fırsat gözlüyorlardı (Oğuz şehirlerine âit bu malûmat, Bahaeddin Ögel'in T. T. K. tarafından 1963'te yayınlanmış eserinden hulâsa edilmiştir).

Yukarıda gözden geçirdiğimiz Oğuz Devleti'nin başındaki hükümdar "yabgu" unvânını taşıyordu. "Yabgu" Hunlar ve Tabgaçlar çağında Büyük Türk Hâkanı'na verilen isimdi. "İmparator" demekti. Fakat sonradan bu mânâda "kağan, hâkan" kelimesi kullanıldı ve unvanlarda görülen zamanla aşınıp alçalma kaidesine uygun şekilde "yabgu", "kıral" mânâsına kullanıldı. Bazı Türk zümreleri de kıral yerine "han" kullanmışlardır. O.'ın "yabgu" yu kullanmaları dikkati caliptir ve Hunlar'ın Oğuz olduğu hakkında bazı tarihçiler (ezcümle Z. V. Togan) tarafından ileri sürülen nazariyeyi destekler mahiyettedir. Yabgu'dan sonra devletin en ileri geleni "sü - başı" ("sü" Türkçe'de "asker", "sülemek" ise "asker sevketmek" demekti) denen başkumandan idi. Yabguluk gibi subaşılık da irsî idi (Türkler'de büyük askerî mevkı'lerin irsî olduğu bilinmektedir). Sü - başlık, Selçukoğulları'nın yani ileride Türk cihan imparatorluğuna sahip olup Anadolu'yu feth edecek ve Türkiye devletini kuracak olan âilenin elindeydi. Daha sonra "Kül - erkin", "ınal/yınal", "tarhan" unvanlarını taşıyan yüksek memurlar gelirdi. O.'ın bölündüğü 24 boyun her birinin başına "beg" denirdi. Boy beyliği de irsî idi, babadan oğula veya kardeşe kalırdı. Beyler, zengin, nüfuzlu asılzâdelerdi; mühim miktarda atlı kuvvet çıkarırlardı.

Oğuz atlı ordusu mühim kuvvetti. O. birkaç kere Emba'yı ve Ural'ı, hattâ Volga'yı geçip Avrupa topraklarına girmişler, Hazar ülkesine akmışlardı. Bir Oğuz boyu olan Peçenekler ve bir Türk kavmi olan Çigiller gibi başka Türkler'le de savaşırlardı. Doğuda sınırdaş oldukları Karluk ili ile savaşta Oğuz Yabgusu ölmüştü.

O. 24 boya, her boy oymaklara ayrılmıştı. Boyların 12'si "Bozoklar", 12'si de "Üçoklar" diye anılırdı. Boyların ataları Oğuz Han'ın 6 oğlu olan Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz idi. O., VII. asırdan önce Yenisey (Kem) nehrinin güney kıyılarında bu 6 boy hâlinde yaşıyorlardı. Sonradan Gün Han, Ay Han, Yıldız Han ile Gök Han, Dağ Han ve Deniz Han'ın her birinin 4'er oğlundan inen kabîleler çoğalarak birer boy olmuş, Oğuz kavmi 24 boya ayrılmıştır. Oğuz Han destânında bahsi geçen Oğuz Han'ın Mete olduğu şüphesizdir. O.'ın 24 boyunun da Mete'nin 24 torunundan indiğine Türkler inanmışlardır. İslâmî devreden önce O.'ın Bozok grupu iktidarda idi; İslâm'dan sonra hânedanlar Üçok grupundan da çıkmıştır. Bozoklar'ı teşkîl eden 12 boyun umûmî alâmeti yay, 12 Üçok boyununki ise ok idi. Ayrıca her boyun kendisine mahsus damgası vardı. Silâhlarını, hayvanlarını, her şeylerini bu damga ile damgalarlardı. XVI. asırda Kaanûnî Sultan Süleymân'ın toplarına bile Osmanoğulları'nın mensûb olduğu Kayı boyunun damgasının basıldığı görülmektedir. Kezâ sikkelere de bu damgalar konmuştur.

O.'ın 24 boy teşkilâtı mâruftu. O., Anadolu'ya Türkiye devletini kurmak gayesiyle girdikleri zaman, Ermeniler, fâtih ırkın 24 boydan meydana geldiğini biliyorlardı (Ermeni tarihçisi Urfalı Vahram'ın kaydı).

24 boy O. şöyledir: Bozoklar (Oğuz Han'ın oğulları Gün Han, Ay Han, ve Yıldız Han'dan inerler): Kayılar, Bayatlar, Alkaevliler, Karaevliler, Yazırlar, Dodurgalar, Dögerler, Yaparlılar, Avşarlar, Beğdililler, Kızıklar ve Karkınlar.

Üçoklar (Oğuz Han'ın oğulları Gök Han, Dağ Han, ve Deniz Han'dan inerler): Kınıklar, Bayındırlar, Peçenekler, Çavuldurlar, Çepniler, Salgurlar, Eymürler, Alayuntlular, Yüregirler, İğdirler, Büğdüzler ve Yıvalar.

Bu boyların nüfusu birbirine eşit veya yakın değildi; çok farklı idi. Bazıları yüz binlerce nüfus, hattâ çadırı içine alıyordu. Her boy ayrıca oymaklara ve daha küçük dallara ayrılmıştı. Anadolu'yu feth eden Oğuz boyları Kayılar, Kınıklar, Avşarlar, Bayatlar, Çepniler, Salgurlar, Yazırlar, Eymürler, Bayındırlar, Kızıklar, Beğdilliler, Karkınlar, Dodurgalar, Çavuldurlar'dır. Diğer 10 boy da Anadolu'ya gelmişlerdir; fakat az nüfuslu oldukları için Anadolu'nun iskân ve Türk'leşme tarihinde rolleri ikinci derecededir. Bugün Anadolu'da birkaç bin yer adı, bu Oğuz boylarının ismini taşımaktadır.

Selçukoğulları Kınık, Osmanoğulları Kayı boyunun beyleri idiler. En şerfli boy olarak Kayılar sayılmakta, 24 boy aralarında teşrîfat derecesine göre sıralanmaktadır. Şüphesiz İslâm dinini kabûlden bir müddet sonra bu teşkilât ve teşrîfâtın ehemmiyeti kalmamış, hattâ ilga edilmiştir. Fakat izleri, zamanımıza kadar devâm eylemiştir. İran'da saltanat süren Türk imparatorluk hânedanlarından Akkoyunlulaı Bayındır, Avşarlar Avşar, Kaçarlar Yıva boyundan idiler. Anadolu beyliklerinin en mühimlerinden olan Karamanoğulları Avşar, Cândâroğulları Kayı, Dulkadıroğulları Bayat, Ramazânoğulları Yüregir, Kadı Burhaneddin Salgur boyundan idiler. Akkoyunlular gibi Karamanoğulları da, kendilerinin açıkça Oğuz Han'ın yani Mete'nin torunu olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hânedânın kurucusu Karaman Bey'in kardeşinin adı da zâten Oğuz Bey idi.

Osmanoğulları da kendilerinin Mete'den indiklerini söylemişler, Osman Gazi'nin Oğuz Han'a kadar çıkan kesiksiz uydurma şecerelerini yapmışlardır. Fâtih Sultan Mehmed, torunlarından birine Oğuz-Han, diğerine de O.'ın meşhur velîsinin adı olan Korkut ismini vermiştir. XV. yüzyıl bazı Osmanlı tarihçileri, Osmanlılar'ın Büyük Türk Hâkanlığı tâcını Selçukoğulları'ndan aldığını yazmakla kalmamış, Selçuklular'ın da Karahanlılar'ın vârisi olduğunu zikretmek suretiyle Büyük Türk Hâkanlığı'nın coğrafî ve irsî tablosunu çizmişlerdir.

O., Türkler'in bugün de en kalabalık ve mühim zümresidir. O., Selçukoğulları zamanında Türk Büyük Hâkanlığı'nı eskisinden büyük ve azametli bir cihan devleti hâline getirmişler, ve dünya tarihinin en büyük hânedânı olan Osmanoğulları, cihan tarihinin en mühim siyasî teşekkülü olan Türk-Osmanlı devletini kurmuşlardır. Bu hâdise, yani O.'ın Yakın Doğu'ya müdâhalesi ve Türkiye devletinin kurulması, dünya tarihinin altüst etmiş ve ona bugünki vechesini vermiştir. Bu müdâhale olmasaydı dünya tarihinin takib edeceği istikameti düşünmek bile imkânsızdır.

XI. yüzyıl ortalarında Anadolu kapılarına erişen O. tamamen Müslüman idiler ve millî mefkûrenin yanında dini Müslümanlık mefkûresini taşıyacak derecede de İslâmlaşmışlardı; aralarında Şaman dininde kalmış hiçbir fert yoktu. O.'ın Anadolu'ya ve civar ülkelere (İran, Irak, Suriye, Kafkasya) gelmesi, Orta Asya'yı Oğuz nüfusundan tamamen boşalttı. Yalnız Horasan'ın bir imtidâdı gibi olan Hazar'ın güneydoğusunda yani bugünki Türkmenistan'da O. kaldı. Onun için O.'a veya Türkmenler'e "Batı Türkleri" de denmektedir.

O., Üst-Yurt'a ve Sır-Deryâ kuzeyine geldikleri ve burada takriben 1 milyon km² genişliğinde bir devlet kurdukları zamanda 990'a kadar geçen müddet içinde başlarında bulunan ve "yabgu" titrini taşıyan hânedânı ve hükümdarlarını bilmiyoruz. Belki bundan sonra yeni vesika ve kitaplar bulunup bilgimiz genişleyecektir.

O.'ın Kınık beyi olan Selçukoğulları aynı zamanda Büyük Türk Hâkanlığı'nın bir krallığını teşkil eden bu devletin sü-başlık (başkumandanlık) makamını irsî olarak ellerinde bulundurmuşlardır. O.'ın sonraki tarihleri için bk. SELÇUKLULAR. (Y. Ö.)

O'HARA, John (Henry) (Potteville 1905) ünlü Amerikan romancısı. Babası fizikçidir. 1924 yılında okulu bitirince hayata atıldı, çeşitli işlere girip çıktı. Gazeteci Heywood Broun, O.'yı himayesine aldı; gazetelere yazı yazmaya başladı. 1934'te yayımladığı "Appointment in Samarra" adlı romanıyle ün yaptı. Romanlarında yarattığı kasaba tiplerinin ruhî durumlarını başarıyle çizmiştir. Başlıca romanları: *Pal Joep* (Yaşama Hırsı), *Ten North Frederick*. (Ö. Dokuman)

O'HARA, John

O'HENRY (asıl adı : **William Sydney Porter**) (Greensboro, North Carolina 1862 - New York 1910), Amerikalı hikâye ve roman yazarı. Malî güçlükler sebebiyle 15 yaşında okulu terk etti. Beş yıl kadar amcasının eczahanesinde çalıştı, sonra Texas'a gitti. İki yıl bir çiftlikte sığır yetiştirmeye yardım etti, daha sonra da Austin'e yerleşti, burada muhasebecilik, eczacı kalfalığı gibi çeşitli işlerde çalıştı.

1887 yılında Athol Estes ile evlenen O'H. "The Rolling Stone" adlı haftalık bir gazeteye hikâyeler yazmaya başladı. 1896 yılında zimmetine para geçirdiği iddiasıyle mahkemeye verildiyse de, duruşmaya çıkmayarak New Orleans'a, oradan da Güney Amerika'ya kaçtı. On yıl kaçak hayatı sürdürdüyse de 1897 yılında karısının hastalığı sebebiyle Amerika'ya döndü ve karısının ölümü üzerine de teslim oldu.

Duruşma sonunda beş yıl hüküm giydi ve Ohio'daki Columbus cezaevine gönderildi. Cezasını çekerken çeşitli kimliklerle hikâyeler yazdı. Bu kimlikler içinde en çok O,Henry adını beğendi.

1901'de tahliye edilen O'H. hikâye yazarak geçimini sağlamaya başladı. Hikâyeleri aylık dergilerde yayımlanıyordu. Çoğunlukla XIX. yüzyıl hikâyecilik tekniğiyle çalışan O'H.'-nin hikâyelerinde sürpriz sonlar, devrin kılık, yaşayış, davranış tabloları canlı olarak tasvir edilmiştir.

En tanınmış eserleri arasında *Cabbages and Kings* (Lahanalar ve krallar) [küçük hikâyeler, 1904], *The Four Million* (Dört milyon) [Küçük hikâyeler, 1906], *The Voice of the City* (Şehrin sesi) [Küçük hikâyeler, 1908], *Roads of Destiny* (Kaderin yolları) [Küçük hikâyeler, 1909] gibi kitapları anılabilir. (Ö. Dokuman)

OHIO [ouhayou], Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Mississippi ırmağının en büyük sol kolu. Uzunluğu 1 586 km'dir. Su toplama havzası 528 000 km²'dir. Pittsburgh (denizden yüksekliği 214 m) şehri yakındaki bir noktada Allagheny ve Monongahela ımaklarının birleşmesinden meydana gelir. Cairo (denizden yüksekliği 82 m) şehrine yakın bir yerde Mississippi (b. bk.)'ye karışan O.'nun Mississippi'den daha çok suyu vardır. O.'nun mikdarı değişkendir. O. önemli ve iyi ayarlanmış bir su yolu olup, Kanada göllerine kanallarla bağlıdır. (V. Örs)

OHIO [ouhayou], Amerika Birleşik Devletlerinin doğu bölümünde bir devlet. Yüz ölçümü 106 763 km. Nüfusu 10 652 000 (1970)'dir. 1960'ta nüfusun % 8'i zenci idi. Büyük çoğunluk şehirlerde yerleşmiştir. Başkenti Columbus (nüfusu 540 025)'tur. Bu şehirde bir devlet üniversitesi vardır. En büyük şehirler Cleveland (750 879) ve Cincinnati (451 455)'dir (bu iki şehir çevresiyle 2,5 ve 1,5 milyona erişir). "Oh." şeklinde kısaltılır.

O., Allagheny yaylasının ve Erie gölü ile O. ırmağı arasında yayılan ovanın bazı kısımlarını içine alır. Düz olan kuzey - batı kısmı dışında bütün O. topraklarını kurumuş eski buzul gölleri teşkil eder. Arazi dalgalı olup en büyük kısmı verimli bir buzultaşı toprağıdır. Eskiden ormanlarla kaplı idi. Sıcak yazlardan faydalanan bu devlette tarım çok gelişmiştir. Batıda her şeyden çok mısır yetişir, doğuda ve Erie gölü çevresinde her cins ziraî kültür bulunur. En önemli kültürler mısır, soya ve buğdaydır. Bununla beraber ziraî ürünlerinin en değerli kısmını sığırlar (süt ve et) ve mısırla beslenen domuzlar teşkil eder. Kömür ve kireç elde edilir. Petrol ve gaz yatakları ancak XIX. yüzyılın ortalarından beri işleniyor. Endüstride O., Amerika Birleşik Devletleri'nde New York ve Kaliforniya'dan sonra gelir. O. Industrial Belt (endüstri kuşağı) adını taşıyan bölgenin batı kısmındadır. Buradaki endüstri şehirleri Erie gölünün kıyılarında ve O. ve Erie göllerine doğru inen büyük vâdîlerde ve kanallar boyunca (özel olarak 546 km uzunluğunda O. - Erie kanalı üzerinde) toplanır. Demir ve çelik endüstrisi, makine ve taşıma vasıtaları fabrikaları, kimya maddeleri ve kauçuk fabrikaları başta gelir. Demiryolu ve yol sistemi gelişmiştir. Bunda O. ırmağının ve Erie gölünün su yolları önemli yer tutar. En önemli liman, Erie gölünün batı ucunda bulunan Toledo limanıdır.

OHIO : Columbus'daki hükûmet binası

1851 tarihini taşıyan yasa aş. yu. 90 kere değiştirilmiştir. İcra kuvvetinin başında dört yıl için seçilen vali ve yardımcısı bulunur. General Assembly adını taşıyan parlamento, bir senato ile bir milletvekili meclisini içine alır. Devlet 88 kontluğa (İng. county) bölünmüştür. Devletin arması 1903'te teşkil edilmiş olup doğan güneşten ibaret idi. Sonra 17 ok ile bir buğday demeti eklenmiştir. Devlet senbolü bir kızıl karanfildir (scarlet carnation).

OHIO : Kömür, demir filizi ve çelik taşıyan bir gemi

Tarih : O.'nun işgal ettiği topraklar eski Kuzey - batı Toprakları'nın doğu kısmını teşkil ediyordu. Fransız ve İngiliz kürkçüleri arasında çıkan anlaşmazlıklar ve toprak spekülasyonu 1754 harbine yol açmıştır.

O., 1803'te 17. devlet olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne girmiştir. İngilizler tarafından iskân edilmiştir. XIX. yüzyılda birçok Alman da burada yerleşmiştir. Cumhuriyetçi Partinin kalesi sayılır. 1869 - 1923 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'ne yedi cumhurbaşkanı vermiştir. Washington'da 2 senatör ve 23 milletvekilince temsîl edilir. (V. Örs)

OHM, Georg Simon (Erlangen 1789 - Münih 1854), Alman fizikçisi. En büyük başarısı elektrik iletiminde kendi adıyle anılan kanunu, O. kanununu bulmuş olmasıdır. O., öğrenimini doğduğu şehirde tamamladı. 1817'de Köln'deki Jezuit kolejinde, matematik profesörü oldu, 1833'ten 1849'a kadar da Nürberg mühendislik okulunda bulundu. 1849'da profesör olarak Münih'e tayin edildi ve ölünceye kadar orada kaldı. En önemli eseri: *Die galvanische Katte, matematisch bearbeitet*'tir.

OHM, Georg Simon

OHM KANUNU : bk. OM KANUNU.

OHOTSK DENİZİ, Büyük Okyanus'un, kuzey - batıda, dev bir körfez şeklindeki kolu. O. D. batıda ve kuzeyde kıt'a toprakları, doğuda Kamçatka yarımadası, güney - doğuda Kuril adaları, güneyde Hokkaido ve güney-batıda Sahalin adası arasındadır. Yüzölçümü 1 500 000 km² kadardır. En derin yeri Kuril adaları yakınında bulunur (3658 m), ortalama derinliği ise 800 m'yi geçer. O. D., Sahalin adasıyle kıt'a arasındaki Tatarski boğazı; yine Sahalin adasıyle Hokkaido adası arasındaki La Perousse bağazıyle Japon denizine bağlanır. Amur nehri Tatarski boğazının kuzeyine dökülür. O. D.'ne akan başka bir önemli akarsu yoktur. Deniz, kış aylarında buzlarla örtülür. Başlıca limanları Ohotsk, Nikolayevsk'tir. (O. Yüksel)

OIDIPUS (Yun. = Şiş ayaklı, ayakları şişmiş; Lat. Oedipus), Thebai kralı Laios ve Jokaste'nin oğlu. Kâhin (oraculum) Laios'a, oğlu tarafından öldürüleceği bildirilmiş olduğundan, onu, doğar doğmaz, ayaklarını deldirdikten sonra, tenha bir yere bıraktırmıştır. Ama O. kurtarılmış ve onu Korinthos kralı evlâd edinmiştir. Kâhin tekrar O.'un babasını öldürüp anasıyle evleneceğini bildirince yurdu sandığı Korinthos'tan ayrılmıştır. Boiotis veya Phokis'te, bir üç yol ağzında tanımadığı Laios ile karşılaştığında, kavga edip onu öldürmüştür. Sonradan Sphine denilen bir canavarın bilmecelerini çözerek, Thebai'lıları bunun zorbalığından kurtarmış ve mükâfat olarak Thebai tahtını elde etmiş, kraliçe Iokaste ile evlenmiştir.

Iokaste'den Eteokles, Ployneikes, Antigone ve Ismene adında dört çocuğu olmuştur. Thebai'da veba çıkınca, Kâhin "mel'ûn" ün uzaklaştırılmasını istemiştir. Tiresias adında bir kehânet sahibinin yardımıyle gerçek meydana çıkmıştır. Iokaste kendini asmıştır. O. iki gözünü kendi kör edip, kızı Antigone ile birlikte yola çıkmıştır. Atina yakınlarında Kolonos'ta Eumenidler (intikam tanrıçaları)'e âit bir koruda esrarengiz bir şekilde dünyadan alınmıştır. Bu ailenin üzerindeki lânet, babalarının bedduâsına uğrayan Eteokles ile Polyneikes arasında kopan düşmanlıkta devâm etmiştir.

Bu efsanenin en eski şeklinde O.'un kör olmasından ve yurdundan uzakta ölmesinden söz etmez; bu, özel olarak tiyatro şâiri Sophokles tarafından işlenmiştir. Sophokles'in O.'a ait iki piyesi *"Kral O."* ve *"Kolonos'ta O."* başlıklarını taşır. Bundan başka Aiskhylos *(Thebai'e karşı yediler)*, Euripides *("Finikeli Kadınlar")* ve Seneca *("O. dipus"* ve *"Finikeli Kadınlar")* aynı temayı işlemişlerdir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından beri O. teması, eski piyeslerden bağımsız olarak, tekrar tekrar işlenmiştir (Pierre Corneille, 1659; N. Lee J. Dryden, 1679; Voltaire, 1718). XX. yüzyılda psikolojik problemlere olan ilgi uyanmış ve O. masal (mythos)'ı Sigmund Freud tarafından senbolleştirilmiştir (O. Kompleksi).

Bunun sonucu olarak bu tema'yı işleyen bir takım değerli yeni yazılar çıkmıştır. J. Péladan, *Oedipe et le Sphinx* (O. ve S.) [1903]; H. von Hofmannsthal, *Oedipus und die Sphinx* (O. ile S.) [1905]; J. Cocteau, I. Strawinsky, *Oedipus rex* (Kral O. Operası) [1928]; A. Gide [1930]; J. Cocteau, *La machine infernal* (Cehennem makinesi) [1934]; T. S. Eliot, Kolonos'ta O. temasını modernleştirmiştir: *The elder Statesman* (Eski Devlet adamı) [1958]. F. Hölderlin hikâyeyi Almancaya çok serbestçe çevirerek nefis bir eser yaratmıştır. (V. Örs)

OIL, Fransa'da günümüzde özelliğini kaybetmiş, bir lehçeler grubu. Bazı özelliklerine konuşma dilinde rastlanır. O. lehçeler grubunun yeri Fransa'nın kuzey mıntakasıdır.

OISE, Kuzey Fransa'da bir idâre bölgesi (département). Yüzölçümü 5 887 km², nüfusu 608 100 (1975 tahmini), idâre merkezi Beauvais'dir. O. nehri kuzey-doğu - güney-batı doğrultusunda departman topraklarını keser. Nehrin en önemli kollarından olan Aisne, Compiègne'de O.'a katılır. Compiègne, Senlis ve Chantilly yoğun ormanlıktır. Buraları Parisliler'e yazlık vazifesi görür. Compiègne ormanı 1918 yılı kasımında mütarekenin imzalandığı yer olarak ünlüdür. Departmanda en çok buğday, şeker pancarı yetiştirilir, bol miktarda sığır beslenir. Bölge O. nehri vasıtasıyle kuzeyin endüstri bölgelerine ve Seine sistemine su yoluyla bağlıdır. Beauvais'de tekstil endüstrisi önemlidir. Departmanda küçük endüstriler gelişmiştir.

OISTRAKH, David Fyodoroviç (doğ. Odesa 1908), Ukraynalı viyolonist. Beş yaşında keman dersleri almağa başlamış, kısa zamanda fevkalâde kabiliyeti dikkati çekmiştir. Müzisyen bir ailenin oğlu olan O. Odessa Konservatuarında eğitim görmüştür. Bu okulda kendisini çok takdir eden bestekâr Aleksander Glazunov ile yakın arkadaşlık kurmuştur. Ömrünü konserlerine adamış olan O., klasik eserlerde (Bach, Mozart, Beethoven, Brahms) olduğu kadar modern eserlerde de

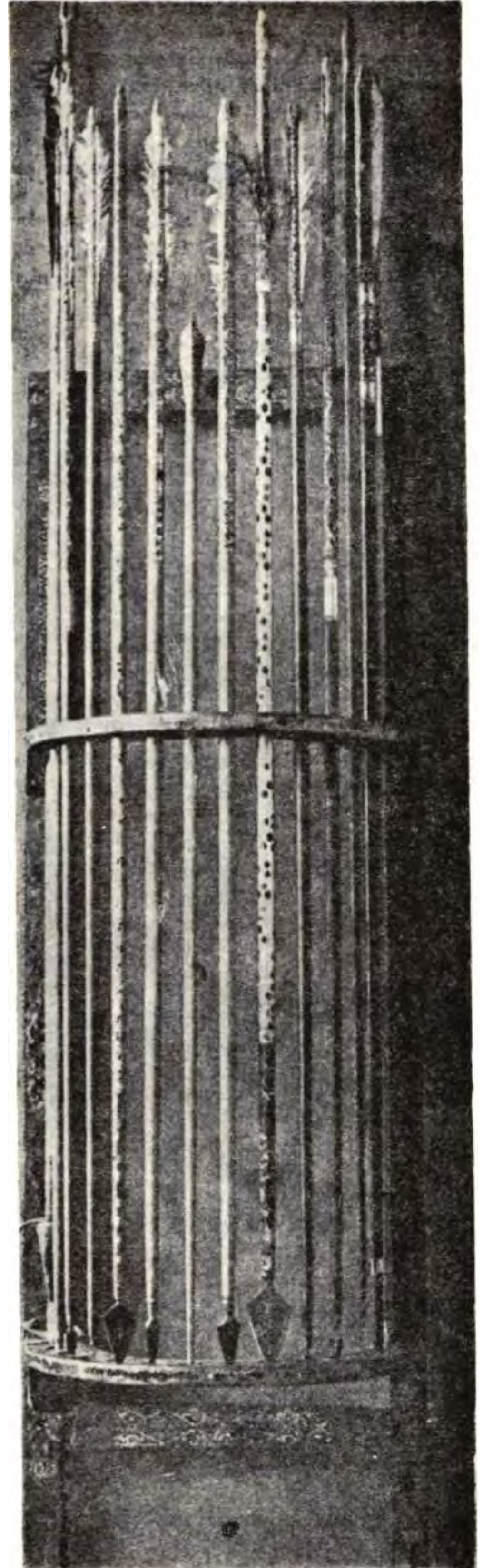

OISTRAKH, David

(Karol Szymanowski, Sergei Prokofiev) üstün başarı göstermiştir. Bütün eserlerinde görülen büyük açıklık, sadelik, fevkalâde ses zenginliği ve derin entelektüel anlayışla icrâdaki ustalığı ile O. bu gün dünyaca kabûl edilen en büyük violonistlerden biri olmuştur. (F. Ortaç)

OK (Türklerde): Yay ve O.'un Türklerin millî silâhlarından biri olduğu genellikle kabûl edilir. En eski Türk toplum yapısının da O.'a dayandırılması ve Oğuz Han destanından itibaren çeşitli destanlarda ve halk masallarında O., O. atıcılığına, yapımcılığına ve ünlü O.'çulara yer verilmesi bu görüşün doğru olabileceğine delil teşkil etmektedir. Hattâ *Oğuz* adının etimolojisinde dahi J. Németh *ok+z* açıklaması ile ok sözünün "boy" anlamına geldiği ve z ekinin çoğul takısı olduğu sonucunu çıkarmıştır. Böylece en büyük Türk grupu olan Oğuzlar, "Oklar" demek olmaktadır. Bunun yanında Oğuzların daha destanî devirde Boz-ok ve Üç-ok olmak üzere iki büyük kola ayrılışı, Gök Türk devletini On-ok, yani on boydan teşekkül etmesi, O.'un Türklerde sadece bir silâh değil, aynı zamanda göçebe döneminde toplulukların senbolü olan bir eşya olduğunu da göstermektedir. Bu destanî bilgileri Tula, Orhon, Altay dağlarında yapılan arkeolojik kazılar da desteklemektedir. Daha maden çağından önce kaymak taşından ve kemikten yapılmış temrenler bulunduğu gibi, ilk madenî temrenlerin kemik temrenleri andırması ise, maden çağına geçişin ilk anlarını tesbît etmektedir. Bu kazılarda bulunan ilk O.'lar üç yapraklı olmakla O.'çuluk san'atında eski Türkler'in epeyce mahir oldukları da ortaya çıkmış bulunmaktadır. Çin kaynakları ise ıslıklı O.'un (Osmanlılarda çavuş O.'u) Mete (Motun) Kağan tarafından icad edildiğini bildirirler. Bu çeşit O.'un sadece komutanlarca kullanılmasının törelere girmiş olması, bunu doğrulayan bir belge olarak kabûl edilebilir.

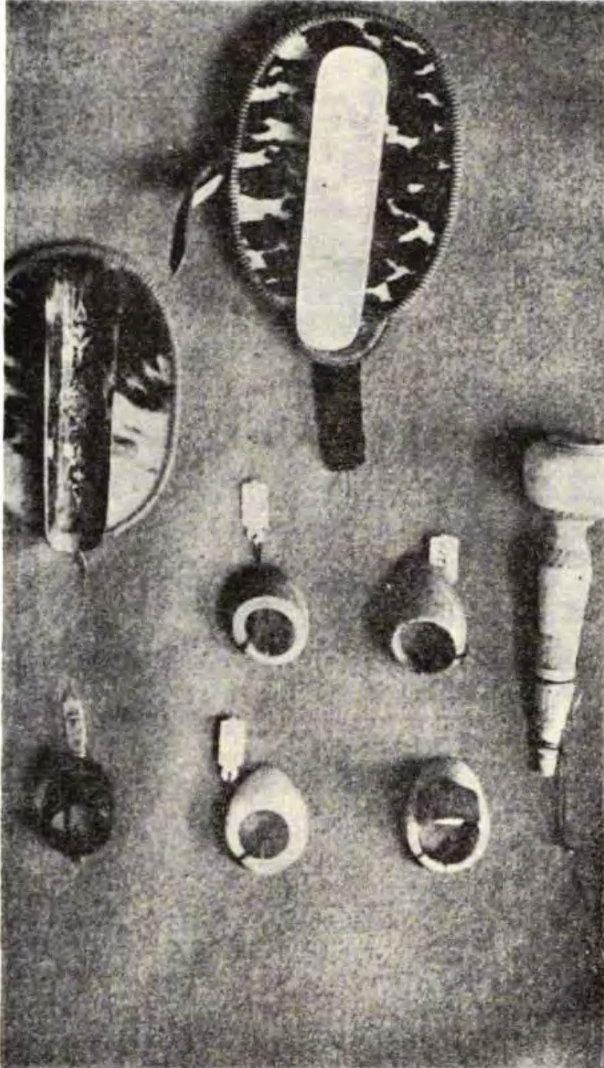
İslâmdan önce O.'çulukta ve O. yapımında ün yapan bir Türk kavmi de Türgişlerdi. Türgiş O.'unun ünü, XV. yüzyıl sonlarına kadar unutulmamış ve yazarlarca övülerek anılmıştır (bk. Uzun Firdevsî, *Kutb-nâme)*. Oğuzlar'da ise O., toplum hayatının çeşitli kesimlerinde etkili bir eşya olarak görülmektedir. Oğuz Kınık boyunun damgası O. olduğu gibi, Şamanlar da omuzlarında dokuz O. (yebe) taşımakla bir çeşit kutsallığı temsil etmekte idiler. Oğuz düğünlerinde güveyinin arkadaşları onun yüzüğüne O. atarak eğlenirler, güveyi ise gerdeğe gireceği yeri attığı bir O.'la tâyin etmek zorunda idi. Selçuklu hâkimiyetinde O. ve yayın hem adaleti temsil eden, hem de hükümranlığın işareti bir senbol olduğu bilinmektedir (bk. Osman Turan, *Eski Türkler'de O.'un Hukukî bir Senbol Olarak Kullanılması*. Belleten, 1945, IX). Nitekim Sultan Tuğrul Bey 1050'de Bizans imparatorluğu ile barışa geçerken İstanbul'da Mesleme b. Abdülmelik tarafından yaptırılan camiin ihyâsın ve mihrâbına da kendi hâkimiyetini temsil eden O. ve yay işaretinin işlenmesini şart koşmuştu. Selçuklu hükümdarları yazmış oldukları nâmelerde kâğıdın üzerine O. ve yay remizleriyle işaret ederlerdi. Bk. TUĞRA. Ayrıca sultanın oturduğu müzeyyen tahtın yanı başında bir O. ve sadağı ile yay bulunmakta idi.

Moğollar da Türkler gibi O.'lu kavimlerden idiler. Genellikle başlıca silâhları O. ve yay idi. Nökerler O.'çulukta mahir kişilerden seçilirdi. Çingiz Han, kardeşi Borçu'ya Ogelay, Haciun, Çiyiday ve Doholho'yu nöker olarak seçerken onlara O.'çu olmalarını emreylemişti.

OK : Muhtelif Türk okları (Topkapı Sarayı Müzesinde)

Anadolu beyliklerinin her birinde O.'çu veya atıcı birlikleri olduğu gibi, Osmanlı Türklerinde de ateşli silâhlar yerleşinceye kadar O. önemli bir savaş aracı idi. Orhan Gazi'nin İzmit ve Gebze kalelerini fethinde, I. Kosova savaşında, Varna meydan muharebesinde, Otlukbeli'nde ve Mısır seferinde Gazze savaşında, en son da 1521 Belgrad kuşatmasında Osmanlı O.'çu birliklerinin bu savaşların kaderlerini çizecek kadar etkili olduklarını tarih kaynakları açıklamaktadır. Böyle güçlü birlikler meydana getirebilmek için O. talimleri yapılması amacıyle spor sahalarının da kurulduğu yine kaynaklardan öğrenilmektedir. Genellikle O. talimleri belli uzaklıklara konulan kabaklara atış yapılmakla olduğundan, Anadolu ve Rumeli'deki Türk şehirlerinde bu alanların genel adı Kabak Meydanı idi. Ama söz gelimi Orhan Gazi'nin Bursa'da yaptırdığı meydan Atıcılar, Fâtih'in İstanbul kuşatması devam ederken kurdurduğu ve sonra II. Bâyezid'in geliştirdiği alan O. Meydanı, Yavuz Sultan Selîm'in inşâ ettirdiği alan Yenibahçe (Yeniçeri Tâlimhânesi), Yıldırım Bâyezîd'in Gelibolu Tekkesi bunlar arasında hatırlanabilir. O. atıcılarının kurdukları kulüpler ise Atıcılar veya O.'çular tekkesi adıyle anılmakta idi. O. atımında bir O. atımı menzil almak, O.'çu olabilmek için birim sayılırdı. 400 zirâ (arşın) tutan bu mesafeyi geçen O.'çu kemankeş unvânını alır, daha uzak mesafelere O. kaçırdığında (attığında) pehlivanlıkta ileri geçerdi. Atıcılar tekkesinde bu işin başsorumlusu atıcılarbaşı (şeyhü'l-meydan, O.'çular şeyhi) idi. Aynı zamanda Rikâb-i Hümâyûn atıcıbaşısı olan şeyhin yanında talimlerde hakemlik eden havacı, menzil ihtiyarı, korucu, mütevellî v. b. unvânları taşıyan yöneticiler yer alırdı. O. talimlerine Hıdırellez'de (6 mayıs) başlanır, altı ay süre ile pazartesi ve perşembe günleri devam edilirdi. O. atmada abdestli olmak şarttı. Okçu O.'u salınca Ya Hak diye salâ verir, koşu (yarışma) hedefe veya mesafe atışı ise başarı gösteren pehlivana padişah, vezîr-i âzam, yeniçeri ağası v. b. tarafından konan ödüller, en aşağısı bir şal olmak üzere dağıtılırdı. Padişah, vezir v. b. ünlü O. atıcılar için şâirler medhiyeler yazarlar, büyük mesafelere O. uçuranlar, rekor kıranlar için nişantaşları dikilirdi. Bunlar arasında Yavuz Sultan Selîm'in önünde menzil alan Tozkoparan İskender için Yahyâ Kemal Beyatlı'nın yazmış olduğu şiir, Türk şiirinin güzel örneklerindendir. Atıcılıkta ün yapan padişahlar arasında II. Bâyezid, Genç Osman, IV. Murad, IV. Mehmed, III. Selim, II. Mahmud ve Sultan Abdülaziz, vezirler arasında ise Dâmâd İbrahim Paşa (kabri Ok Meydanındadır), Kemankeş Ali, Kemankeş Kara Mustafa, Deli Hüseyin ve Kemankeş Ahmed paşalar çağlarının şampiyonları idiler.

OK : Ok atanların parmaklarına taktıkları halkalar ve ok siperleri

Osmanlı imparatorluğunda Bursa, Edirne, İstanbul v. b. şehirlerde O. yapıcıları büyük çarşılar meydana getirmişlerdi. İstanbul'daki çarşı bugün de Bâyezid yöresinde Okçularbaşı diye hâlâ adını korumaktadır. Osmanlı ordusunun (Yeniçeri, Kapıkulu süvarileri ve Donanma) O. ihtiyacını Cebeci ocağı karşılamakta idi. Söz gelimi 1511'de bu ocak için 780 000 O. yaptırılmış ve bu işe, 100 000 akça İstanbul okçularına, 30 000 akça da Edirne okçularına ödenmişti. 1572'de ise 200 000 O. yapımı ısmarlanmıştı. Cebeciler O.'ları sandıklar içinde savaş meydanlarına ulaştırırlar ve burada okçulara dağıtırlardı. Savaş sırasında ise padişahı 400 okçu solak ihâta ederek muhâfaza eylerdi. II. Bâyezid devrinde bu san'atta Muhyiddin, Süleyman ve Bâyezid ustalar kadar bizzat padişah da ün yapmıştı. Saray okçuları müteferrika sınıfına dâhil idiler.

Mete Kağan'dan böylece II. Bâyezîd'e kadar, Kağan Arslan'ından erine kadar özen gören okçulukta Osmanlı döneminden önce Tatar, yani Moğol O.'ları pek meşhurdu. Osmanlı Türklerinde ise, çatal, üç yapraklı, delikli, dilimli ve yassı tipleri revaçta idi. Destanlarda Türk O.'larının kayın ağacından yapıldığı kayıtlıdır. Osmanlılarda ise çam ve gürgen ağaçları kullanılmıştır. Temrenin gövdeye bağlandığı yerde yuvarlak örgü kurt veya manda siniri ile berkitilir, O. ucuna kuş veya horoz tüyleri yapıştırılırdı. Bu tüylere yülek, yelek yahut da yele adı verilir, bunlar balık çirişiyle yapıştırılırdı. O.'ların konduğu kaba belig, sadak veya ok torbası denir, her torba 80, 90 O. alırdı. Boy itibarıyle üç tür O. vardır: Tarz-ı has, Kiriş, Mum. Bu tanımlar O.'un boyu eni ile ilgili idi. Ayrıca, temreni küçük kemik O., peşrev, dilimli O., puta, savaşta kullanılan O.'lar ise hadeng adını taşırdı. En değerli oklar Bayramiç'in Çavuş köyü, Kumunç dağından kesilen çamlardan yapılırdı. Herhangi sebeple kırılan O.'un tamiri mümkündü. Kırılan O., ustası elinde belli olmayacak ve atış değeri bozulmayacak biçimde onarılabilirdi ki, bu işe O. ayaklamak denilmekteydi. Ayrıca bk. OKÇULUK ve YAY. (İ. Parmaksızoğlu)

OKA, Volga nehrinin sağ sahilden aldığı kolların en büyüğü. Havzası 250 000 km²'ye yaklaşan nehrin uzunluğu 1 464 km'dir. O., Orta Rusya yaylasından çıkar, kuzeye doğru aktıktan sonra Kaluga'da keskin bir dönüşle doğuya yönelir ve Gorki'de, Volga'ya katılıncaya kadar bu genel doğrultuyu muhafaza eder. Yayladan ovaya indiği kısımlarında Meshchera bataklığı vardır. O. nehrinin en önemli kollarından biri Moskova'nın üzerinde kurulmuş bulunduğu Moskova'dır (502 km). Diğer kolları Klyazma (646 km), Ugra (447 km), Mokşa (696 km) ve Upa'dır (337 km). Bu son ikisi sol sahilden katılır. Nehir, aralık başından mart, nisan ayına kadar donar. Muayyen yerlerinde ulaştırmadan yararlanılır.

Bir başka O. nehri de Sayan dağlarının doğusundadıı (Buryat muhtar S. S. C.), 950 km kadar akarak Angara nehrine katılır.

OKALİPTUS (ÖKALİPTÜS), mersingillerden bir ağaç. Vatanı Avustralya ve Tasmanya'dır. 1854'ten sonra Güney Avrupa, Cezâyir, Mısır, Tahiti, Yeni Kaledonya, Natal ve Hindistan'da başarılı olarak yetiştirilmeye başlanmıştır. Kaliforniya ve bütün Güney Amerika'da da yetiştirilmektedir. O., pek fazla su emdiği ve bataklıkları kuruttuğu için sıtma bölgelerinde bataklıkların kurutulmasında kullanılır ve bu bakımdan *Sıtma Ağacı* diye de anılır. Yaprakları dar ve uzundur. Odunsu bir kapsül içinde bulunan meyvasında küçük tohumlar bulunur.

O. çabuk büyür ve birçok türleri çok yüksek boy atar. Victoria'daki *regnans* çeşidi bilinen en uzun boylu ağaçlardandır. Boyu 90 m'yi geçen bu ağaç Kaliforniya'nın dev ağacı sekoyanın (sequoia gigantea) boyunu bulur. Ancak onun kadar kalın değildir.

O. ağaçlarının birçok türünün bilhassa (eskiden *amygdalina* diye bilinen) *salicifolia* ve *globulus*'un yaprak bezeleri uçucu, kokulu bir yağ çıkarır. O. yağı buhar damıtımıyla elde edilir; A. B. D. ve İngiliz eczacılarına göre bu yağda % 70 ökaliptol (teknikte cineole diye bilinir) vardır. Ökaliptol bir çeşit reçine ihtivâ eder; bu reçinenin kâfur kokusu vardır, serinleticidir ve baharlı bir lezzeti vardır. Suda erimez, fakat % 60 alkolde erir. Nefes açıcı özelliği vardır. Akciğer tüberkülozu ve bronşitte kullanılır.

O.'ün kerestesi çok dayanıklıdır. Avustralya'da odun ve kereste olarak geniş ölçüde kullanılır. Kerestesinden faydalanılan birçok O. çeşidi arasında *salicifolia, botryoides, diversicolor* vesairedir. Botryoides'in çok sert olan kerestesi gemi yapımına çok uygundur. O. kerestesinden genellikle inşaat işlerinde faydalanılır. (O. Y.)

OKÇULUK, yay ile ok atma san'atı. O.'un bugün mevcut san'atların en eskilerinden biri olduğu muhakkaktır. Buna ilâve olarak yay da silâhlar arasında en çok kullanılanı ve en yaygınıdır.

En eski zamanlardan başlayarak XVI. yüzyıla kadar yay erkeklerin elinden eksik olmazdı. Yayın İngiltere'deki günlük hayatta oynadığı rol Archer, Arrowsmith, Bowman ve başka birçok O.'a bağlı soyadlarından anlaşılmaktadır.

Harp silâhı olarak yayın yerine ateşli silâhlar geçince, yay sporda en sevilen âlet hâline geldi. Böylece yay, içad edildiğinden beri, hiç kesintisiz olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır.

Tarihte en şöhretli okçular arasında İngilizler'in Robin Hood'ı, İsviçreliler'in millî kahramanı Wilhelm Tell ve Homeros'un "ilâhi" olarak vasıflandırıldığı Troia harbi kahramanı Teukros zikredilir.

Yay ve ok Avustralya'dan başka bütün dünyada bulunmuştur. Tarihöncesi mağara sâkinlerince İspanya ve Fransa'da duvarlara çizilmiş okçu resimleri vardır. Âsûrîler'den kalma kabartmalarda, İsveç'te kayaların üzerine çizilmiş resimlerde, Romalılar'dan kalma taşlarda, Mısır hiyerogliflerinde, Orta Çağ san'atçılarının eserlerinde, *Kitâb - Mukaddes*'te, tarihî ve efsanevî metinlerde okçulara rastlanır.

Boynuzdan, kemikten veya taştan yapılmış ok uçları buluntuları, O.'un Taş devrinden beri kullanıldığını gösterir. Tahta yaylar, ancak göl kenarında kazıklar üzerine kurulmuş köyler zamanından beri kullanılmıştır.

Mısırlılar, firavun mezarlarında çok güzel işlenmiş yaylar bırakmışlardır. İskitler ve İranlılar en mükemmel okçu olarak tanınırdı. Okçular, eski zamanda ağır silâhlı askerlerin kat'î bir rol oynayamadığı durumlarda kullanılırdı, özel olarak deniz ve atlı muharebelerinde, Atina'da okçulardan oluşan bir polis vardı. Giritliler okçu olarak şöhret bulmuştu. O. san'atı Yunanistan'da yaygın idi. Homeros (Odyseia, XXII) Odyseius'un boynuzdan yapılmış yayını tasvîr eder. Kuzey Amerika Kızılderililerinin ve Brezilya ormanlarında yaşayan Caboslos'ların O.'u övülür. O.'u en iyi bilenler arasında Osmanlı Yeniçerileri anılır.

Avrupada Germenler oku en eski zamanlardan beri tanıyorlar, ama, bataklıklarda bulunan kalıntıların gösterdiği gibi, harp silâhından daha çok av silâhı olarak kullanıyorlardı. Doğu Germenler ile Anglosaksonlar'ın boynuzdan yapılmış yayları zikredilir. Sonradan, malzeme olarak dişbudak ve karaağaç kullanılmıştır, ama en çok sevilen malzeme porsuk ağacı idi. Porsuk ağacı çelik gibi esnek olup, Avrupa ormanlarının en sert tahtasıdır. Porsuk ağacı ise yavaş büyür. Sonuçta, bu ağacın Avrupa'dan yok olmasının sebebi bu olmuştur.

Muhtemel olarak Türk Hun ve Avarlar'ın etkisiyle, Avrupa'da, Orta Çağ'ın başlangıcında O. daha çok yayılmıştır. Büyük Karl O.'un gerek piyade gerek atlı için gerektiğini bildirir. O., Viking'lerin deniz muharebelerinde daima zikredilir. Bayeux halısının okçu resimleri bilinir. Her şeye rağmen yay, mızrak ve kılıca nazaran gölgede kalıyordu. Doğu milletlerinin (Türk ve Moğollar) O.'unu Batılılar taklîd edememiştir. Diğer yönden Normanlar uzun yayı İngiltere'ye getirdiler. Burada gelişmiş ve İngiltere tarihinin birçok muharebelerinde zaferi sağlamıştır. İngilizlerin Fransa'daki muharebelerinde de yay önemli bir rol oynamıştır. Alman Şövalyeleri İngiliz okçularını paralı asker olarak kullanırlardı. Esasen bu İngiliz askerleri bütün Orta Çağ'da büyük şöhret kazanmış olup paralı asker olarak aranıyordu. Kundaklı yay (Fr. arbalète)'ın XII - XIII. yüzyıllarda yayılması, yayın askerlik için gözden düşmesine sebep olmuştur. XV. yüzyılda gelişen ateşli silâhlar, O.'un gerek harp gerek av silâhı olarak da gerilemesine sebeb olmuştur.

Japonya'da Kyudo adını taşıyan O., Avrupalıların bu kelimeye verdikleri anlamda bir spor değildir; ferdin kendi iç âlemine dalma san'atıdır. Başka bir deyişle teknik değil, rûhi bir olaydır. Okçu kendi varlığını tam olarak terk etmeyi öğrenmeli ve böylece "bensizlik" durumuna erişmelidir. Bu duruma erişmek için, ruhun solumasına toplar. Ok ve yay geleneksel bir törenle kullanılarak, bu duruma varmak için bir yol görevini görür. Beden ve ruh tam olarak "büyük amaç" ta toplanınca, ok yayın ipini bırakır ve muhakkak hedefe çarpar. Bu bir "benliğini kaybetme" olayıdır. Mesafe 25 m dir.

OKİNAVA, Japonya'nın güneyinde bir adalar topluluğu ve aynı adla anılan ada. Adalar grubu Japonya'dan Formoza'ya kadar uzanan takım adalardan (Japonca: Nansei-Şoto; İngilizce Ryukyu) meydana gelir. Ryukyu adaları 1951'-deki barış anlaşmasıyle A. B. D. kontrolüne girdi. Kuzey adaları grubu Osumi, Tokara ve Amani 1954'te Japonlar'a bırakıldı. Okinava adası da 1972'de Japonya'ya geri verildi. Adalarda oturanların dörtte üçü çiftçi ve balıkçıdır. Şeker kamışı başlıca mahsuldür. Takımadalar grubundaki en büyük ada olan O.'nın yüzölçümü 1175 km² nüfusu 812 000 (1965), idare merkezi Naha'dır. Ada II. Dünya Savaşı'nda şiddetli muharebelere sahne olmuştur.

OKKA (Ar. Ukıyye), Ön Asya ülkelerinde ilk çağlardan beri kullanılan bir ağırlık ölçüsü, rıtl veya ratl'in on ikide biri. O., aslında Arapça bir kelime olup, *hogge, vukıyye, kıyye* biçimlerinde de söylenir. Her ülkeye, hattâ her şehre ve devirlere göre ağırlık tutarı değişerek kullanılmıştır. İslâmdan önceki ağırlık tutarı İslâmdan sonrakinin iki katı idi. Söz gelimi İslâmdan önce bir O., 2 564 gr'a tekabül ederken, en son ve en yaygın dönemi olan XX. yüzyıl başlarında 1 282 gr ağırlık demekti. Orta Çağda Şam'da 600 dirhem, Haleb'-de 720 dirhem çekerken, 1792'de Mısır'da 444,6 gr karşılığı 144 dirhem, 1936'da ise 444,75 gr hesap edilmekte idi. Buna karşılık Irak'ta bir hogge 1 600 dirhem, yani 5 128 gr, bir vukıyye ise 427 gr çekmekte idi.

Osmanlı devletinde Orhan Gazi zamanında yapılan ilk tespitte şer'î dirhemin dörtte biri 3,148 gr olarak bunun 400 katı tam O. kabûl edilmişti. 400 dirhemlik O.'nın en son ağırlık değerlendirilmesinde dirhemin gram karşılığı 3,207 gr olarak tespit edilmiştir. Türkiye'nin batı tekniklerini kabûle yönelmesi üzerine, 26 Mart 1931 tarih ve 1782 sayılı Ölçüler Kanunu ile uzunluk ölçüleri yanında dirhem/okka/kantar/çeki v. b. ağırlık ölçüleri de yerlerini ondalık sisteme (gram, kilogram, ton'a) bırakmıştır. Bugün Ön Asya ülkelerinde ve Yunanistan'da halk arasındaki alışverişlerde yine de kullanılmaktadır. İslâm Orta Çağında O. ile ilgili olarak kullanılan küçüklü büyüklü ağırlık ölçülerinin adları ve değerleri şöyledir :

Zerre	: 0.0015 gr.
Habbe	: Bir derhemin kırk sekizde biri olup, yarım Tasuc'a eşittir: 0.0668 gr.
Tasuc	: 2 habbe veya yarım kırat, 0.1002 gr.
Kırat	: Miskalin yirmi dörtte biri. 4 keçiboynuzu çekirdeği olarak hesap edilir, 0.2004 gr.
Denk veya Danik	: 0.80175 gr.
Dirhem	: 4 denk, 3.207 gr.
Miskal	: 24 kırat, 4,81 gr.
Astar	: 0.6 vukıyye, 77 gr.
Vukıyye	: 40 dirhem, 128,280 gr.
Mud	: 122 dirhem, 391,25 gr.
Rıtl veya Ratl	: 12 vukıyye, 480 dirhem, 1539,36 gr.
Kafız	: 2 mekük ölçekte bir ağırlıktır.
Mekük	: Çeşitli yerlerde değişik ağırlıklarda bir ölçektir. Kimi yerde 1,5 sağ, yani 1 560 dirhem, kimi yerde yarım rıtl, yani 240 dirhem, fakat genellikle 8 vukıyye, yani 320 dirhem olup, 1026,24 gr. çekmektedir.
Man	: 2 Rıtl karşılığı 960 dirhem, 3078,75 gr.
Kilce	: 8 Mud veya 976 dirhem, 3130 gr. 1 040 dirhem, 3 335 gr. olup, Ramazan'-da verilen fitreler ile fetvâ mecmualarındaki ölçekler çoğunlukla buna göre hesâb edilir.
Batman	: 7 697 gr.
Vibe	: 2928 dirhem, 9 390 gr.
Okka	: 400 dirhem, 1 282 gr.
Kantar	: 44 okka, 56 449 gr.
Çeki	: 4 kantar, 225,798 gr.

(İ. Parmaksızoğlu)

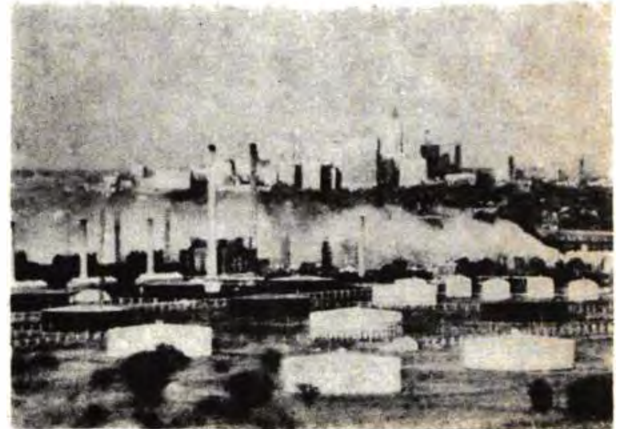
OKLAHOMA, A. B. D.'nin orta güney kesiminde bir eyâlet. Kuzeyde Kansas, doğuda Arkansas, güneyde ve batıda Teksas, kuzey - batıda New Mexico ile sınırlıdır. Yüzölçümü 178 000 km², nüfusu 2 559 000 (1970), idare merkezi O. City'dir. "Okla." şeklinde kısaltılır.

O. toprakları, Arkansas nehrinin çeşitli kollarıyla sulanır. Eyaletin ârızalı kısımları daha çok kuzey - batı ve batıdadır. En büyük yükseklikler 600 m ile 1 500 m arasında değişir.

Ülkenin bir kesimi Ozark yaylasına dahildir. Ovalık bölgeler çoktur. İklim kara iklimidir; rutubet ve sıcaklık değişiklikleri fazla olur. Eyâletin doğusu ağaç bakımından zengindir; orta kesimlerde ise sınırlıdır. Bu durum batıda daha da artar. Otlaklar boldur. O. vaktiyle bizon bakımından çok zengindi; bugün en çok rastlanan hayvanlar, geyik, ayı, panter, yaban kedisi, tilki vesairedir. Kuş çeşitleri arasında yaban hindisi, atmaca, güvercini sayabiliriz.

O.'nın ekonomisi tarım, hayvancılık ve petrole dayanır. Eyâlette 1960 yılında 84 000 çiftlik vardı ve bunların dörtte üçü özel şahıslara âitti. Elde edilen en büyük tarım ürünü buğdaydır. O., Birleşik Devletler'in buğday bakımından üçüncü müstahsil eyâletidir. Buğdayın ardından, pamuk, yulaf, mısır vesaire gelir. Meyvacılık da ileridir. O.'nın en büyük zenginliklerinden birini sığır teşkil eder. 4 000 000'un üstünde sığır beslenir. Ayrıca, domuz, koyun, at da yetiştirilir. Kereste de ekonomide önemli bir yer tutar.

O. büyük bir petrol müstahsili olarak bilinir; gerçekten petrol, eyâletin en büyük gelir kaynağını teşkil eder. A. B. D. eyâletleri arasında petrol istihsali bakımından üçüncüdür. O. topraklarında başka mineraller de vardır.

OKLAHOMA : Tulsa şehrinden bir görünüş

OKLAHOMA : Bir protestan kilisesi

Tarih : O., 1907'de 46. eyâlet olarak A. B. D.'ne katılmıştır. Eyâlet 1889'a kadar bir Kızılderili ülkesiydi. Birleşik Devletler'in başka taraflarından sürülen Cherokee'ler, Seminole'ler gibi Kızılderili soyları bu bölgeye yerleşmiş, her biri kilisesiyle, okuluyla, hükûmetiyle kendilerine göre bir yönetim kurmuştu. A. B. D. iç savaşından sonra bu bölgenin ekonomisi altüst oldu. Öte yandan beyazların yeni yerleşme yerlerine ihtiyacı vardı. Bu bölgeye yerleşmek için hükûmet üstündeki baskılar gittikçe artıyordu. Sonunda bölgenin Kızılderililer'den alınmış kısmına isteyenlerin yerleşebileceği ilân edildi. 22 Nisan 1889 tarihinde patlayan bir tabancayla *toprağa hücum* başladı. 100 000 kişi, atla, arabayla, hattâ yaya olarak ülkeye yayıldı. Kurallara uymayan ahlâksızlar işaretten önce ülkeye girmişlerdi. Bunlara *Sooners* (Erkenciler) dendi ki, bugün O.'nın takma adı budur. Daha sonra ülkenin geri kalan tarafları da Kızılderililer'den satın alınarak iskâna açıldı. Gerekli hazırlıkların yapılmasından sonra O., 1907'de 46. eyâlet olarak federasyona katıldı. Bugün Washington'da 2 senatör ve 6 milletvekilince temsil edilir. (O. Yüksel)

OKLAHOMA CİTY, Oklahoma devletinin merkezi. Canadian River adlı nehir üzerinde olup önemli bir petrol ve tabiî gaz bölgesinde bulunur. Nüfusu: 363 200 (1970). Metropolitan Area, yani şehir ve dolaylarının nüfusu 623 600 (1970). Ekonomisi petrol tasfiyesini ve petrol elde etme endüstrilerini içine alır. Uçak fabrikaları, buğday ve canlı hayvan ticareti değirmenleri ve mezbahaları vardır. O. C.'nin bir üniversitesi olduğu gibi, şehir A. B. D.'nde bir sivil pilot hazırlama merkezidir. Şehre yakın bir yerde büyük askerî hava üssü Tinker bulunur. Şehrin bir Katolik başpiskoposu vardır. (V. Örs)

OKSALİK ASİT (Fr. Acide oxalique; Yun. *oksus* = ekşi, batan, sivri):

O. A. (Co_2H) Co_2H formülüne uyan diyasit'ler serisinin birinci termi olup 1776'da Scheele tarafından şekerin oksidasyonunda keşfolunmuştur.

O. A.'e bitkilerde, potasyum veya kalsiyum tuzu hâlinde sık sık rastlanır. Birçok oksidasyon reaksiyonlarında hasıl olur. Endüstride sentez yolu ile sentetik sodyum formiyat'tan elde edilir. Bu tuz çok ucuz olup, boşlukta az mikdarda alkali ile birlikte 300°'ye kadar ısıtıldığında, sodyum oksalatı ve hidrojen hasıl olur.

O. A. suda çözülür ve renksiz monoklinik prizm (biçme)'ler şeklinde kristalize olur. Bunlarda ise su molekülü bulunur. Havada kalınca sularını kaybeder ve toz hâline gelirler. O. A. 98°'de erir ve suyunu tam olarak kaybeder. Yavaş yavaş ısıtılırsa 150°'de süblime olur ve 200°'de parçalanır. Alkolde çözülür. Suyunu kaybetmiş olan O. A. konsantre sülfürik ve nitrik asitlerde kristalize eder. Çok mikdarda zehirlidir. O. A. ısının etkisi altında kolayca dağılır. Gliserinle ısıtılırsa, formik asit elde edilir.

O. A. güçlü bir redükleyicidir.

OKSAZİNLER, oksijen ihtiva eden azinlere verilen ad. Bk. AZİNLER. Azinler, karbon'a ilâveten altışar atomdan mürekkep halka hâlinde azot atomları da ihtivâ eden organik heterosiklik bileşiklerdir. Azinler şekil bakımından benzol'den türerler. Azinlerden birçok önemli boyar madde yapılır.

OKSAZOL'LAR (Fr. Oxazol), beşköşeli zincirli (Fr. chaîne pentagonale) heterosiklik bileşikler. Alfa halojenli setonların amid'lerle reaksiyon yapmasıyle elde edilir. O., isoksazol'un hipotetik C_3 H_3 NO izomer çekirdeğinden hasıl olur. O.'lar zayıf bazlardır.

OKSETON'LAR (Fr. Oxétone), yapısı gamma dioksiseton anhidridlerinin aynı olan bileşikler. O. kötü kokulu sıvılardır. O.'ların en basitinin formülü C_7 H_{12} O_2 olup, kaynama noktası 159°'dir.

OKSHİDRİK GAZ (Fr. Gaz okhydrique), Oksijen ile hidrojenin karışımından meydana gelen gaz. Biraz maviye çalan beyaz bir alevle yanarak çok ısı yayar.

Yanma olayı, oksijenin ve hidrojeni aleve kadar getiren iki tübden yapılmış bir üfleç (Fr. Chalumeau)'in ucunda yer alır. Bu gazın aydınlatıcı gücü ilk defa olarak 1820'de Drummond tarafından kullanılmıştır. Gazın alevi, sönmemiş bir kireç bloku üzerine yöneltilir, kireç akkor hâline getirilirdi. Sonradan kireçin yerine manyezi, zirkon, alümin ve nadir toprak blokları konulmuştur. Nadir topraklar ısıya daha çok mukavemet eder. Bu aydınlatma usulü elektriğin kullanılmadığı yerlerde hâlâ kullanılır. Paris'te 1872'de O. G. ışığının kullanılması denenmiştir. Bu gaz, daha çok ısı elde etmek için kullanılır. Platinin kireç bir potada eritilmesi için başarı ile kullanılmıştır. Alevin ısı derecesi 2 250 olduğundan madencilikte, demirin, dökme demirin, bakırın ve alüminyumun kendinden lehimlenmesinde ve başka lehimleme ve öğütme işlerinde kullanılır. 160 mm kalınlığındaki çelik

zırhlar, O. G. aleviyle 10 dakikada bir bıçakla kesilir gibi kolayca kesilebilir. Bu iş suyun altında bile yapılabilir. Bazı hallerde, oksijenle birlikte hidrojen yerine hava gazı (karbür), asetilen, petrol esansı, alkol ve eter (Fr. éther) kullanılır. Bu bileşikler özel olarak laboratuvarlarda ve sinemada kullanılır. Eve giren hırsızlar, bu usulü para kasalarını açmak için kullanırlar. (H. Eren)

OKSİASETİLEN, oksijen ve asetilen karışımı. Yüksek ısı dereceleri elde etmek için kullanılan okshidrik gaz (b. bk.) cihazlarında oksijen yerine asetilen de kullanılabilir. Usul aynı kalır.

OKSİDAZ, suda çözülen ve çeşitli elemanlardan mürekkep bir maya. Bünyesinde bir metal molekülü de bulunur. Bu molekül mayaya, oksijeni tesbit edip, kolayca okside edilebilen organik maddelere götürmek özelliğini verir (eğer metal uzaklaştırılırsa, O. özelliklerini kaybeder). Hemoglobin bir O.'dır. Bunun metali demirdir. Keza hemosiyanin ve lakkaz O.'dırlar.

OKSİJEN (Fr. oxygène; Yun. oscys = asit gennân = doğurmak'tan), senbolü O, atom ağırlığı 16, molekül ağırlığı 32 olan bir kimya elemanı. O., dünyamızda en çok miktarda olan kimya elemanıdır. Serbest halde atmosferde bulunur ve ağırlık bakımdan havanın $\frac{1}{5}$'ini teşkil eder. O. suda da bulunur ve suyun ağırlığının $\frac{8}{9}$'unu teşkil eder. Yerin kabuğunun önemli bir kısmını teşkil eden silikat'larda da bulunur. Keza birçok madenlerde, hayvan ve bitkileri teşkil eden organik maddelerin çoğunda vardır. Güneşte tesbit edilememiştir. 1774'te Priestley, cıva oksidini ısı ile parçalayarak O. elde etmiştir. Lavoisier, sonradan başlıca özelliklerini keşfetmiş, havada ve suda bulunduğunu ispat etmiş ve soluma ve yanmada oynadığı rolü göstermiştir. O.'i elde etme usulleri çok sayıdadır. Laboratuvar'da kullanılanlar, ya bir metal oksidinin, ya O. bakımından zengin bir metal tuzunun ısı yoluyla parçalanmasından başka bir şey değildir. Gümüş ve cıva oksitleri ısı ile kolayca, yani nisbeten alçak ısı derecesinde parçalanırlar ve saf O. verirler. Manganez diyoksid ($Mn\ O_2$) kızgın demir ısı derecesine getirilirse ihtiva ettiği O.'in $\frac{1}{3}$'ini kaybeder. $Mn\ O_2$ tabiî bir ürün olduğundan değeri yüksek değildir, ama saf değildir. Özel olarak karbonatlar ve azotatlar ihtiva eder, bunlar ise, çıkan O.'e karbon diyoksidi ve azot katar. En çok kullanılan usul potasyum kloratı (Clo_3K) yakıp kireçleştirmek usulüdür. Klorat önce klorür ve perklarür hâline gelir, ihtiva ettiği O.'in $\frac{1}{3}$'i çıkar. Isı artınca, perklorat parçalanır ve geri kalan O.'i de bırakır. Eğer klorata küçük miktarda kahverengi manganez oksid katılırsa parçalanma kolaylaşır. Manganez oksidi, klorat'tan O. alarak sürokside olur. Bu bileşimde hemen yine parçalanır, O. çıkar ve manganez oksidi tekrar teşekkül eder (régénération). Böyle elde edilmiş O.'de az miktarda klorlu ürünler bulunur. Nihayet suyun elektrolizi de kullanılan bir usuldür. Bu usul anodda hâsıl olan O.'e ilâveten biraz ozon da meydana getirir. Bu ozon, ısıtılarak yok edilir. Endüstride, O. havadan kazanılır. Ama havadaki O. başka gazlarla karışık bulunduğundan, bunlardan da kolay ayrılmadığından, önce bir bileşime sokulur ve sonra çıkarılır. Eskiden anhidr barit ($Ba\ O$) kullanılırdı. Bu bileşim 500°C'a doğru havanın O.'ini emer ve barit diyoksidi $Ba\ O_2$ hâline gelir. Bu ürün ise 800°C'ye doğru ters reaksiyon verir, emmiş olduğu O.'i bırakır ve barit'i rejenere eder. Çağımızda su elektrolizi tercih edilir. Claude'un icad ettiği sıvı havanın damıtma (distillation)'sına da başvurulur.

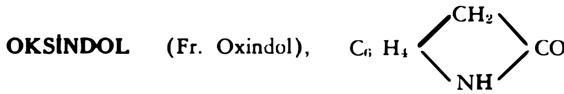
O. 120 atmosfer basıncı altında çelik tüb'ler içersinde satılır. Nihayet, bazı kullanılışlar için, çabuk O. veren bazı maddeler hazırlanır. Su ile temasta O. veren maddelere oksilit (Oxylithe); yakılınca verenlere oksijenit (Oxygénite) adı verilir. O. renksiz, tatsız kokusuz bir gazdır. Havaya göre yoğunluğu 1,105'dir. O.'de ve 76 cm basınç altında bir litre O.'in kitlesi $1{,}2939 \times 1{,}105 = 1{,}4299$'dür. Suda pek az çözülür. 41 cm^3 O°C'de 1 litrede sıvı hâline güç getirilir. Kritik noktası = 118°C'dir. Ancak 1877'de Cailletet ve Pictet tarafından sıvılaştırılmıştır, 1883'te de Wriblewski ve Olzewski O.'i statik bir sıvı hâline getirmişlerdir. O. mavi bir sıvıdır. - 184°C'de atmosfer basıncı altında kaynar boşlukta da - 200°C'de Dewar O.'i sıvı hidrojen'le soğutarak, katı hâle getirmiştir. Gaz hâlinde O erimiş gümüş tarafından emilir. Gümüş donunca, O.'i bırakır.

1400°C'de, elektrik, O.'i kısmen ozon hâline getirir.

O. doğrudan kimyevî elemanların hepsiyle, fluor, klor, brom, azot, altın ve platin hariç, bileşim teşkil eder. Bu bileşme bileşen elemanların fizik durumlarına göre çeşitli ısı derecelerinde yer alır. Demir, yoğun kitle hâlinde, O. ile ancak kızınca bileşir. Ama toz hâlinde soğukta da bileşir. Bazı elemanlar, meselâ alüminyum O. ile sathî bir tabaka hâlinde bileşirler. Demir ise tam olarak bileşir.

O. pek çok yerlerde kullanılır. Hidrojen veya hava gazı ile yanması pek yüksek ısı dereceleri husule getirir. Sanayide saf O. çelik kutularda bulundurulur. Tıb için kullanılacak O. ise kauçuk kürelere doldurulur. Birçok hastalıklarda (kalp hastaları dispnoe'si, astım, üremi, ciğer veremi zâtülcenb ve asfiksiler) kullanılır. O. füronkülozda enjeksiyon için ve kangrenli yaralarda ensüflasyon için kullanılır. (V. Örs)

OKSİN [Fr. Auxine; Yun. büyüme], bitkilerin gelişmesinde büyük rol oynayan ve hücre cidarlarını uzatan bazı maddeler. Bunlar yapraklarda ve filizlerin ucunda hasıl olurlar. Filizin ucunda hasıl olan O.'ler yavaş yavaş köke doğru akarlar. Eğer filizin ucu kesilirse, büyüme birkaç saat için sona erer. Uç yeniden teşekkül edince, büyüme tekrar başlar. Büyümenin durakladığı esnada O. ihtivâ eden bir agar-agar kübcüğü filizinin bir yanına basılırsa, tek taraflı bir büyüme yer alır ve neticede filiz bükülür. Bükülme açısı (α) Went tarafından kullanılan Avena Test (deneme)'inde, agar-agar'ın ihtiva ettiği O. mikdarının ölçüsüdür. Bitkilerin jeotropik (yer çekiminden ileri gelen) ve fototropik (ışığın etkisinden doğan) bükülmeleri, O.'lerin filizlerin yanlarında eşitsiz bir şekilde dağılmasından ileri gelir. O.'lerin fonksyonu, kimya bakımından birbirinden çok farklı olan bileşimlerce icra edilmektedir. Asıl O. gözü ile β-indolil-asetik asidine bakılır. Buna eskiden Hetero-O. adı verilirdi. Kögl'un idrardan elde ettiği O.'lerin bitkilerde bulunup bulunmadığı tesbit edilememiştir. Giberellin asidi, hücre cidarları üzerindeki genişletici etkisi bakımından, O.'lere benzer. Dev bitkiler elde etmek için kullanılır. Kinetin (6 furfuriladenin) hücre bölünmesini etkiler. (V. Örs)

OKSİNDOL (Fr. Oxindol),
formülünde heterosiklik bileşik; endoksilin izomeri. O.'a, orta - aminofenil - asetik asidin laktam'ı gözü ile bakılabilir. Orta - nitrofenilasetik asidin redüklenmesi yolu ile elde edilir. Bu bileşiği elde etmenin başka bir yolu izatin'in hidrojenlenmesidir. Oksitleyiciler bu bileşiği diyoksindol hâline getirir.

OKSİYÜR [Fr. Oxyure, Yun. Oksys = sivri, oura = kuyruk'tan], Askarid familyasına, nematod cinsine bağlı bazı kurtlar. Bunlar çeşitli hayvanlarda parazit olarak yaşar. Ancak bir tek türü Oxyuris vermicularis, insanın barsağında, oniki parmak barsağı (duodenum) ile anus arasında bulunur. Özel olarak çocuklarda rastlanır. Bazan büyük rahatsızlık verici kaşınmalara sebep olur. Tuzlu veya şekerli soğuk su lavmanlar kurtları kolayca yokeder.

Botanik: Compositae familyasına bağlı bir cins bitki. Beyaz ve sarı çiçekleri için bahçelerde büyütülür.

OKSİYÜROZ, Oksiyür (b. bk.) kurtlarının barsakta bulunması sonucunda hâsıl olan patolojik olayların hepsine verilen ad. Bu olaylar birbirinden çok farklıdır. Aralarında sinir rahatsızlıkları olduğu gibi, hazım güçlükleri ve cinsî rahatsızlıklar zikr edilmelidir. Cinsî rahatsızlıklar, kurtların devamlı bir kaşınmaya sebep olduklarından ileri gelir. Nihayet apandisit de hâsıl olabilir.

OKTAN (Fr. Octane; Yun. *okto* = sekiz), $C_8 H_{18}$ formüllü doymuş hidrokarbürlere verilen genel ad. Petrol yağlarında bulunan normal O. sıvı olup 125°C'de kaynar.

OKTAR, Hun ortak - hükümdârı. 3. Avrupa Hun imparatoru Karaton'un (410? - 415?) ortanca oğlu ve Attila'nın babasının amcası. Avrupa Hun imparatorluğunun "elig = kral" sanıyle Doğu kanadı hükümdarı (Batı kanadında: kardeşi Aybars). (Y. Ö.)

OKTAV: bk. SEKİZLİ.

OKTAY, Kaan: bk. ÖGEDAY.

OKTAY, Metin (doğ. İzmir 1936), Türk futbolcusu. Futbola İzmir'de başlamış, Damlacık adlı mahalle kulübünden Yün Mensucat Kulübü'ne geçmiştir (1954). İzmir Genç Karmasına, sonra genç millî takıma girmiş (1954), 1955'de İzmirspor Kulübü'ne, 1956'da Galatasaray Kulübü'ne geçmiştir. 1961 - 1962 yılında İtalya'nın Palermo takımında oynamış, Türkiye'ye dönüşünde tekrar Galatasaray'a girmiştir. On yıl gol kralı unvânını korumuş, 25 defadan çok millî olduğu için Futbol Federasyonu tarafından kendisine gümüş madalya verilmiştir. 1969 yılında futbolu bırakmış, hâlen ticaretle meşgul olmaktadır.

OKTAY RİFAT (doğ. Trabzon 1914), Türk şâiri. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da yapmış, Ankara Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 1937'de hukuk doktorası için devlet hesabına Paris'e gitmiştir. Orhan Veli, Melih Cevdet, Cahit Sıtkı ile arkadaşlık kurmuş olan başlıca eserleri: *Garip* (Orhan Veli ve Melih Cevdet'le beraber) [1941]; *Aşağı Yukarı* [1952]; *Perçemli Sokak* [1956] *İkilik* [1963]; *Şiirler* [1970].

OKTET: bk. SEKİZLEME.

OKTÜOR: bk. SEKİZLEME.

OKUL (Fr. école'e benzetilerek yapılmış bir kelime; eski ter. mektep), herhangi bir öğretimin yapıldığı yer. Osmanlı imparatorluğu devrinde, Türkiye'de, öğretim *sıbyan mektebi* denen okullarda başlardı. Sıbyan mekteplerine 4 - 7 yaşındaki kız, erkek çocuklar devam ederdi. Bu O.'lar hemen her mahallede bulunduğu için, halk bunlara *mahalle mektebi* derdi. Sıbyan mekteplerinde Tanzimat devrine kadar yalnız Kur'ân, namaz âyetleri, alfabe ve basit matematik öğretilirdi. Bu O.'lar genellikle cami ve mescid yakınlarında, kârgir ve üstü kubbeli yapılır, binalar kârgir olduğundan halk arasında *taş mektep* diye de anılırdı. O.'da hazır döşeli büyücek bir oda sınıf vazifesi görür, hoca için de küçük bir oda bulunurdu. Öğrenciler diz çökerek yer minderine otururlardı, önlerinde bir rahle olurdu. Hoca, karşılarında bir sedirde oturur, onun da önünde bir rahle olur; yanında da falaka, çeşitli sopalar; ayrıca uzaktaki çocuklara vurmak için uzun bir sopa bulunurdu. Bu okullarda 1846'dan sonra hareketli Türkçe yazı ve ilm-i hâl, kısa ahlâk risaleleri okutulmaya başlandı; 1869'dan sonra bunlara hesap, kısaltılmış Osmanlı tarihi, coğrafya ve faydalı bilgiler (mâlûmât-ı nâfia) ilâve edildi. Sıbyan mekteplerinde önceleri yazı malzemesi kullanılmazdı; 1847 - 1848'de yazı öğretmek için her okula yeteri kadar taş tahta ve kalem verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak bu karar pek tatbik edilebilmiş olmamalı ki, 1858'de İstanbul ile Bilâd-ı Selâse'de (Eyüp, Galata, Üsküdar) bulunan mekteplerin talebesine bir defaya mahsus olmak üzere birer taş tahta, birer taş kalem, birer de divit verileceği bildirilmiştir. Kâğıdın O.'lara girmesi çok daha sonradır.

Sıbyan mekteplerinin bazılarında kız ve erkek çocuklar birlikte okurdu, bazıları ise kızlara ve erkeklere olmak üzere ayrılmıştı. Ayrıca çocukların karışık olarak oturdukları mektepler olduğu gibi ayrı ayrı oturduğu mektepler de vardı.

Tanzimattan önce *Umûr-ı Nâfia* meclisi, sıbyan mekteplerin bir düzene koymak gayesiyle bunları ikiye ayırmıştı. Küçük mahalle mekteplerinde öğretim yalnız bir, iki hatim indirmeye munhasır kalacak, camilerin yanındaki büyük mekteplerde ise hat, kitâbet, Türkçe inşâ (kompozisyon) ahlâk kitapları vs. okutulacaktı. Sonraları bu lâyiha bazı değişikliklere uğradı; Kur'ân hatminin sayısı arttırıldı, sarf ve nahiv (gramer) ilâve edildi. Bu okullara *rüşdiye* dendi.

1846'da yayınlanan tâlimatnâme ile sıbyan mekteplerine gitmek mecburî hâle getirilmiştir. Esasen daha önce II. Sultan Mahmud bir ferman çıkararak çocukların mektepten alınarak çıraklığa veren ana - babaları suçlamış ve bu şekilde hareket etmeyi yasak etmişti. 1846'daki tâlimatnâmede ise, altı yaşını bitiren çocukları mektebe vermiyenlerin cezalandırılacağı bildiriliyordu.

Sıbyan mekteplerindeki öğretim süresi 1846'da 4 sene idi. 1869'daki nizamnameyle süre, yine 4 yıl olarak tesbit edilmiş, O.'a devam mecburiyeti erkekler için 7, kızlar için 6 yaşından başlayıp 11 yaşına kadar süreceği hesaplanmıştı.

Sıbyan mektepleri, padişahlar, büyük devlet memurları, sultanlar veya iyilik sever kimseler tarafından yaptırılır, özel

vakıfların gelirleriyle idare edilirdi. Meşrûtiyet'e kadar ilk tahsil için bütçelerde tahsisat olmadığından, vakıfların dışında varlıklı öğrencilerden de para alınırdı.

Sıbyan mektepleri hocaları Tanzimat'a kadar medresede okumuş kimselerden seçilirdi. Kız çocuklarına mahsus okulların hocası da genellikle Kur'ân'ı okuyabilen yaşlı kadınlar olurdu. 1862 - 1867 yıllarında Sıbyan mekteplerine hoca yetiştirmek için *Dârü'l - Muallimîn-i Sıbyân* adıyla bir O. açıldı. Yine aynı yıllarda İstanbul'daki 36 O.'un hocalarına aylık bağlandı ve ancak bu O.'dan diploma alanların veya bu diplomayı almak için açılacak imtihanda kazananların sıbyan mekteplerine öğretmenlik edeceği esası kondu.

Sıbyan mekteplerinin özel bir tahsisatı yoktu. Genellikle vakıflardan faydalanırlar veya çocuklar, güçlerinin yettiği bir miktar parayı getirip hocaya verirlerdi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, sıbyan mekteplerinin önemini kaybettiğini görüyoruz. Artık *ibtidâî* denilen ilkokullar açılmaya başlanmıştır. Ancak, bu defa da eski usûle göre eğitim yapan ilkokul şekli ortaya çıkmış oluyardu.Yeni usûle göre öğretim yapan O.'lara tam bir örnek teşkil etmek üzere Nûruosmâniye camiindeki ibtidâî O.'u 1872'de nümûne mektebi hâline getirildi. 1880 yılında İstanbul'da 19'u erkek, 3'ü kız çocuklara mahsus olmak üzere 22 ibtidâî O.'u açılmıştı. Eski usûlle öğretim yapan sıbyan mekteplerinin de yavaş yavaş ibtidâî O. usûlüne çevrilmesine başlanmıştır.

İlkokullardaki bu ayrılık cumhuriyetten sonraya kadar devam etmiş, 1924'te çıkarılan Tevhîd-i Tedrîsât (öğretimi birleştirme) kanunu ile, eski ve yeni O.'lar birleştirilmiş, medreseler, sıbyan mektepleri kaldırılmıştır (bk. EĞİTİM, İLKOKUL, İLKÖĞRETİM, ORTAOKUL, ORTA ÖĞRETİM, ÖĞRETİM, ÜNİVERSİTE).

OKUR (Binbaşı Hâfız Yaşar) (1885 - 23.XI.1966), Türk hâfız ve hânendesi. Bestekâr olarak da tanınmıştır. İstanbul'da Kocamustafapaşa'daki Sâdî dergâhında doğdu. Babası "Sancakdar Hayreddin Dergâhı" denen bu tekkenin şeyhi Rif'at Efendi, annesi Hacıye Hâfız Ayşe Zîşân Hanım'dır. Kocamustafapaşa'da ilk, Davudpaşa merkez rüşdiyesinde orta tahsilini yaptı. 8 yaşında Hâfız Hakkı Efendi'den hıfza başladı. 3 yıl sonra hâfız oldu. 12 yaşında içinde yaşadığı tekkenin zâkirbaşısı Aksaraylı Âmâ Hâfız Hasan Efendi'den dinî musiki eserleri meşkine başladı. Nakşî Efendi'den de dindışı musikiden 4 fasıl (Hicâz, Nihâvend, Rast, Sûznâk) meşk etti. 17 yaşında defter-i hâkaanî mektûbî kalemine (tapu ve kadostro özel kalemi) kâtip yardımcısı oldu, sonra kadroya geçti. Bu sırada defter-i hâkaanî nâzırı olan bestekâr Vezir Zıyâ Paşa tarafından himaye edildi. Paşa'dan Nevâ ve Nîşâbûrek fasıllarını geçti. 1905'de İsmail Hakkı Bey'in talebesi oldu. 1908'den sonra İsmail Hakkı Bey'le Selânik'e gidip konserler verdi. İyi bir hânende olarak tanındı ve Sanâyî-i Nefîse (güzel san'atlar) madalyası ile mükâfatlandırıldı. Bu sıralarda 4 plak şirketi ile anlaşarak binden fazla plak doldurdu. Yalnız hânendelik ve hâfızlıkla değil, mevlid - hân olarak da şöhret yaptı. 1 Nisan 1914'te Mızıkay-ı Hümâyûn'a mülâzım-ı evvel (üsteğmen) rütbesiyle Türk Musikisi fasıl hey'etine hânende alındı. 1917'de saray-ı hümâyûn müezzini oldu ve Sultan Reşâd'ın takdirini kazandı. Bu görevde iken Mızıka'daki vazifesine de devam etti. 1924'te hılâfetin ilgasına kadar her iki görevini bırakmadı. Bu tarihte Atatürk tarafından Ankara'ya çağrılarak yüzbaşı rütbesiyle riyâset-i cumhûr fasıl (ince saz) hey'eti şefi yani serhânende oldu. Az sonra binbaşılığa yükseldi. 1930'da emekli oldu. Fakat 1938'e kadar Atatürk'ün yanından ayrılmadı. Atatürk'ün emriyle İstanbul Konservatuarı için 20 plak doldurdu. 81 yaşında İstanbul'da öldü. 2 gün sonra Merkezefendi'ye gömüldü. Şinasi Okur adında bir oğlu vardır. Piyasa hânendesi olan Aksaraylı Hâfız Yaşar Bey'le karıştırılmamalıdır. (Y. Ö.)

OKYANUS (Lat. *oceanus*'tan), yeryüzünün % 70,8'-ini kaplayan tuzlu su kitlesinin, kıt'alar arasındaki başlıca kısımlarından her biri. O.'ların kısmen kapalı durumdaki kısımlarına deniz denir.

O.'lar, nehirler, göller, yer altı suları ve havanın nemiyle birlikte yeryüzünün idrosfer (hydrosphère) diye bilinen en önemli kısmını meydana getirir. Diğer kısımlar gazlardan meydana gelen kısım, atmosfer, katı kısım, litfosfer, ve yaşayan kısım biyosfer'dir.

O'lar insanları çok çeşitli yollardan etkiler. Bu yollar, o derece çeşitlidir ki bazan birbirlerine ters düştükleri bile olur. O.'lar dünyanın iklimini ve hava şartlarını etkileyen suyu ve harareti depo eder; buna karşılık, erzaksız olarak denizde kalan bir kimse, susuzluktan ve soğuktan ölebilir. Denizler istilâya karşı büyük önleyicilerdir; bu sâyede, adalar demokratik idareye çok önce kavuşmuştur (İzlanda 930, İngiltere 1275). Buralarda parlamento ve başka demokratik müesseseler kurulduğu zaman, kıt'a devletleri henüz derebeylik çağındaydılar. Aynı şekilde Atlas okyanusunun büyüklüğü Amerika Birleşik Devletleri ile Amerika'daki İspanya sömürgelerinin sür'atle bağımsızlıklarını kazanmalarına, ardından Monroe doktrininin doğuşuna yardımcı olmuştur. Diğer taraftan, teknolojisine hâkim olanlar için, deniz bir ulaşım aracıdır.

O.'lar bilhassa hayvanî protein ve yağlar bakımından önemli bir besin kaynağıdır. Öte yandan sahil toplulukları her türlü artıklarını, hattâ radyoaktif artıkları bile denize döker. Deniz, hem dinlenme yeri, hem çöplük olarak kullanılır. Denizlerde yaşayan hayvan ve bitkilerden sadece kıymetli mücevherler elde edilmekle kalmaz; boya, gübre, tutkal gibi maddeler için ham maddeler de elde edilir. Toprağın bereketi, verimliliği denize akar, sonra denizden tekrar geri alınır. Tuz ve kimyevî maddeler O. sularından elde edildiği gibi, sahillerin açığındaki sığ sulara yapılan sondajlarla, buralardan maden kömürü, petrol, tabiî gaz ve sülfür çıkarılır.

Okyanusların oluşu :

Kıt'aların arasında yer alan O.'lar bakımından güneş sistemimizin gezegenleri arasında, dünya, muhtemelen tek gezegendir. Bunun neden böyle olduğunu anlamak için üç sorunun cevabına ihtiyacımız vardır :

1) O. çukurları niçin var olmuştur? Bu sorunun cevabı, yeryüzü kabuğunun dış sathını meydana getiren kayaların özellikleri, yahut kimyevî terkipleri bakımından yeknesak olmayışıdır. Yeryüzünün çok büyük alanlarındaki kayalar, açık renklidir ve açık renkli oldukları nisbette de hafiftir. Bunlara granit tipi kayalar denir; granit, en önemli kaya örneğidir. Diğer taraftan bazı büyük alanlarda da kayalar renk bakımından daha koyudur; aynı zamanda daha ağır olan bu kayalara da bazalt kayaları denir, çünkü bunların da başlıca örneği bazalttır. Deprem dalgalarının yayılması üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, yer kabuğunun, anlaşıldığına göre, birkaç yüz km altında bulunan iç kısmı sıvı özelliğinde-

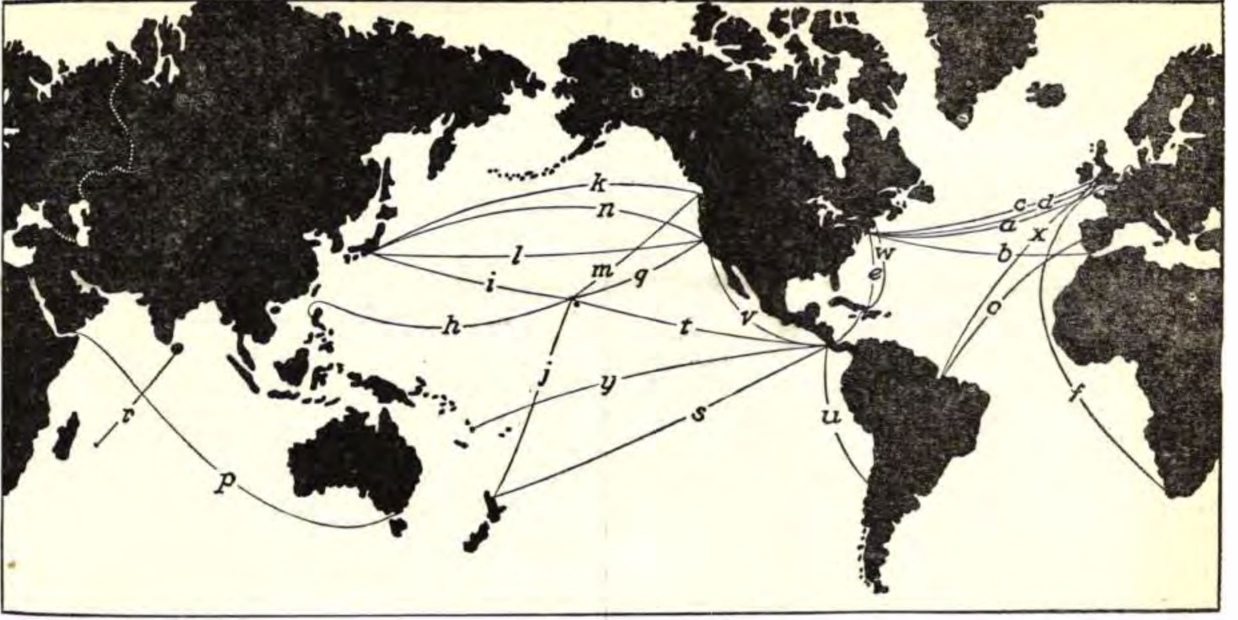
OKYANUS : Okyanus'un dibinde merak uyandırıcı hayvan ve bitkiler

dir. Yaklaşık olarak seksen km kalınlığında olan ve yer kabuğunu teşkil eden kayalar, bu sıvı üzerinde yüzmektedirler. Nisbeten daha hafif olan granit kayaları, kendilerini çeviren ve daha ağır olan bazalt kayalardan daha yüksekte kalır; bu, suya atılan aynı büyüklükte bir tahta ve bir mantar parçasından, mantarın, tahtaya göre daha yüksekte durmasına benzer. Böylece granit alanlar kıt'aları, bazalt alanları da O. çukurlarını meydana getirir. Eğer yer kabuğunu meydana getiren kayaların cinsi ve ağırlığı aynı olsaydı, yeryüzü, iki km kadar derinliği olan bir tek O.'tan ibaret olacaktı. Bu şartlar altında, herhangi bir deniz altı indifaı sonunda meydana gelecek volkanik bir ada, mahallî olarak kabuğun o noktasında fazla bir ağırlık meydana getirdiği için, muhtemel olarak tekrar batıp gidecekti.

2) O.'larda niçin su vardır? O. çukurlarının oluşunu izah etmemiz, O.'ları tamamen açıkladık anlamına gelmez. Meselâ ayda da aynı şekilde çukur alanlar vardır ama, bunlar çoraktır.

O.'larda niçin su olduğunun cevabı üç şıklıdır. Birincisi, lav gibi erimiş kayalar, sıvı hâldeyken, katı hâlde olduklarından çok daha fazla su tutarlar. Bu bakımdan, jeolojik çağlar boyunca yer kabuğu soğudukça, erimiş kayaların içindeki su buharı atmosfere yükseldi. Volkanlardan çıkan gazların tahlili bu olayın bugün de devam ettiğini göstermiştir. Ancak buna benzer durum ayda da olmuştur, fakat ayda yine de su yoktur. Bunun cevabı yer çekiminin, aydaki çekim gücünden çok daha kuvvetli olmasıdır. Dünya atmosferindeki gaz moleküllerinin hareketi yerçekimi alanı içinde hareket eden diğer bütün cisimlerin hareketine benzer. Dünyada hızı saniyede 7 mil (11 263 km) olan kaçış hızını aşan her cisim yerçekiminden kurtulup uzaya fırlar. Aydaki kaçış hızı ise sadece 1,4 mil'den (2 253 km) ibârettir. Böylece moleküller kolayca bu hıza erişerek, uzaya uçabildikleri için, ay, etrafında bir atmosfer muhafaza edemez. O.'da su bulunması sorusunun ikinci cevabı, arzın, teneffüs ettiğimiz havayı, câzibesiyle tutmayı başardığı gibi, yine aynı câzibe ile, suyun da uzaya uçmasını önlemesidir. Nihayet üçüncü cevap, dünyadaki basınç - harâret münasebetlerinin suyu başlıca sıvı şekilde muhafaza edecek durumda olmasıdır. Yani, eğer atmosfer, çok sıcak olsaydı, mevcut suyun hepsi buhar hâlinde bulunabilir; yahut bunun aksi olsaydı, fazla soğuktan O. çukurları buzla kaplı olurdu. Bu durumda havada yine de su buharı olacağından kar yağışları olur, bugünkü yağmur ve akarsu sisteminin yerini kıt'a buzulları alırdı.

3) O.'lar niçin tuzludur? O. sularının tuzluluğu 2 000 000 000 yıl boyunca, yer kabuğundaki bazı çeşit kayaların eriyip çözülmesinden meydana gelmiştir. Eriyebilecek maddeler eriyip O. sularına karışmış, erimiyenler de deniz dibi tortularını (sediment) ve sedimanter (tortul) kayaları meydana getirmiştir. Eriyebilen kayalarda bulunan bütün maddeler eriyebilme oranlarına göre O. sularında mevcuttur. Kıt'a kayalarındaki tuzlar ve başka maddeler, hâlâ nehirler vasıtasiyle O.'lara taşınmaktadır. Bugün de erozyonla denize taşınan maddelerin çoğu daha önce aynı devirleri atlatmış olan sedimanter kayalardan gelmekte; denizlere aynı oranda yeni sedimanlar eklenmektedir. Bunun sonucu şudur ki denizler, terkiplerindeki tuz bakımından sâbit durumdadır ve muhtemelen milyonlarca yıldan beri de bu durumda olduğu sanılmaktadır.

OKYANUS : Birkaç önemli deniz yolu ve bunların deniz mili ile uzunlukları :

(a) New York - Hamburg; 3,395 mi.
(b) New York - Cebelitârık; 3,208 mi.
(c) New York - Liverpool; 3,079 mi.
(d) New York - Southampton; 3,080 mi.
(e) New York - Panama; 2,018 mi.
(f) Cape Town - Plymouth; 5,948 mi.
(g) San Fransisko - Honolulu; 2,091 mi.
(h) Honolulu - Manila; 4,767 mi.
(i) Honolulu - Yokohama; 3,397 mi.
(j) Honolulu - Auckland (Yeni Zelanda); 3,820 mi.
(k) Vancouver - Yokohama; 4,262 mi.
(l) San Fransisko - Yokohama; 4,536 mi.
(m) Vancouver - Honolulu; 2,423 mi.
(n) Yokohama - San Fransisko; 4,536 mi.
(o) Belem - Lizbon: 3,251 mi.
(p) Aden - Avustralya; 6,310 mi.
(r) Mauritius - Kolombo; 2,098 mi.
(s) Panama - Auckland; 6,516 mi.
(t) Honolulu - Panama; 4,685 mi.
(u) Panama - Valparaiso (Şili); 2,616 mi.
(v) Los Angeles - Panama; 2,913 mi.
(w) Boston - Kolon; 2,157 mi.
(x) Liverpool - Belem; 4,010 mi.
(y) Apia (Samoa) - Panama; 5,710 mi.

Bir gölün suları herhangi bir sebeple denize akmaz hâle gelince bu göl tatlılığını kaybedip, tuzlanmaktadır. Birleşik Devletler'de Utah'taki Büyük Tuz Gölü (Great Salt Lake) bu şekilde teşekkül etmiştir. Denizden 1281 m yüksekliği olan bu göl hiçbir zaman bir O.'un parçası olmamıştır. Buharlaşma yüzünden suları akıp gitmeyince komşu dağlardan sürüklenip gelen tuzlar gölde birikip kaldı.

Okyanus çukurları :

Karaların ve denizlerin enlemlere göre dağılışı, bütünüyle O.'ları tanımak ve O.'ların karakterlerini anlamak bakımından önemlidir. Kuzey kutbu mıntakası başlıca Atlas Okyanusu'nun kuzey kısmı ile geniş ölçüde bağlantılı olan, buna karşılık Büyük Okyanus'la bağlantısı sadece Bering boğazı yoluyla olan bir O. çukurudur. Diğer taraftan güney kutbu kara üzerindedir ve tamamen sularla çevrilidir. Bu sular dünyanın diğer bütün O.'larıyla temas hâlindedir. Aşağıda, enlemlere göre kuzey ve güney yarımkürelerindeki denizlerin dağılış yüzdesini bulacaksınız :

Enlem şeridi	*denizlerle kaplı kuzey yarımküresi*	*alanların yüzdesi güney yarımküresi*
0° - 5°	78,6	78,4
5° - 10°	75,7	75,4
10° - 15°	76,5	76,4
15° - 20°	70,8	79,6
20° - 25°	65,2	76,9
25° - 30°	59,6	75,9
30° - 35°	57,7	84,2
35° - 40°	56,8	93,4
40° - 45°	51,2	96,4
45° - 50°	43,8	97,5
50° - 55°	40,7	98,5
55° - 60°	45,0	99,9
60° - 65°	31,2	99,7
65° - 70°	28,7	79,5
70° - 75°	65,5	38,6
75° - 80°	77,1	10,7
80° - 85°	85,2	0,0
85° - 90°	100,0	0,0
Bütün yarımkürede	60,6	81,0

O.'ların derinliği : Gezegenlerimizin hacmiyle kıyaslanacak olursa O.'lar, bulundukları yerin üzerinde, incecik, ıslak bir tabakadan ibârettir. Bunu şöyle açıklayabiliriz : Büyük O.'un Panama ile Manila, yahut Yokohama ile Callao ara-

sındaki ortalama derinliği bir kurşun kalemin bıraktığı iz gibidir. 0,15 cm kalınlığında olan bu iz, O.'un ortalama derinliğini gösterir. Aynı ölçek üzerinde 13 000 km kadar olan bir mesafeyi göstermek için de bu kurşun kalem çizgisini 150 cm kadar uzatmamız gerekir. Yahut Atlas O.'nun ortalama derinliğini karatahta üzerinde 0,95 cm. kalınlığında bir tebeşir çizgisiyle göstermek istesek, Birleşik Devletler'deki Jacksonville'den, İngiltere'deki Southampton'a kadar olan mesafeyi 17 m uzunlukta bir çizgiyle göstermemiz gerekir.

Tabiî, bu ifâdeden, O.'ların dibinin aynı şekilde, düz bir ovadan ibâret olduğunu sanmamak gerekir. Gerçi karalara şekil veren başlıca âmillerden biri akarsulardır ama, denizlerin altında böyle bir şey bahis konusu olamaz. Ama yine de O.'ların dibinde, tıpkı karalardaki gibi dağlar, sıradağlar, tepeler, vâdîler, kanyonlar vardır. Biz bunları, karadakileri gördüğümüz gibi, çıplak göremeyiz. Denizlerin dibinin şekli, ancak ses titreşimleriyle yapılan sondajlarla anlaşılır. Bu çalışmaların gösterdiğine göre, denizlerin en derin yerinin, karaların en yüksek yerinden daha fazla derinliği vardır.

Yedi deniz: İslâm âleminin Orta Çağ coğrafyacıları bu tâbiri sık sık kullanmıştır. Yedi Deniz'i ilk defa tasvir eden Türk coğrafyacısı Pîrî Reis'tir. Pîrî Reis, XVI. yüzyılda Yedi Deniz'i şöyle saymıştı: Güney Çin denizi, Bengal körfezi, Arabistan denizi, Basra körfezi, Kızıldeniz, Akdeniz ve Atlas Okyanusu. Bunlar İstanbul'un fethinden önceki Müslüman dünyasının sularıydı. Bu tâbir E. Fitzgerald'ın 1859'da yaptığı Ömer Hayyâm tercümesiyle Batı dünyasına intikal etti; Rudyard Kipling'in 1896'daki bir şiir kitabına başlık olarak kullanması Yedi Deniz sözünün halk arasında yayılmasına yol açtı.

Bugün otoritelerce, Büyük Okyanus, Hind, Atlas ve Arktik O.'ları olmak üzere dört O.'un varlığını kabûl edilmektedir. Tâlî bölümler hakkında anlaşamamakla beraber, bugün Yedi Deniz'i şu şekilde ayırmak mümkündür:

Kuzey Buz Denizi (Arktik Okyanusu)
Kuzey Atlas Okyanusu
Güney Atlas Okyanusu
Kuzey Büyük Okyanus
Güney Büyük Okyanus
Hind Okyanusu
Antarktik Okyanusu

Bu sıralamada Ekvator, Kuzey ve Güney Atlas Okyanusu ile Kuzey ve Güney Büyük Okyanus arasında sınır olarak kabûl edilmiştir. Antarktik ise geçici olarak 55° güney paraleliyle sınırlanmıştır. O.'ların denizlere bölünüşünde genellikle boğazlar, körfezler dikkat alınmakta ve bu konu Milletlerarası Hidrografik Büro tarafından büyük bir dikkatle incelenmektedir.

O. sularının A.B.D.'nin doğu sahillerinde bir asırda 60 cm kadar yükseldiği tesbit edilmiştir. Bu olay kutup buzlarının eriyip O.'a su göndermesiyle açıklanmaktadır. Diğer taraftan İskandinavya'da yapılan çalışmalar, su seviyesine göre karanın yükselmekte olduğunu gösteriyor ve bu olay da izostatik ayarlanma ile açıklanıyor: Daha önce Pleistosen devrinin kalın buz tabakası altında batmış bulunan kara, üzerindeki ağırlığın kalkmasıyle yavaş yavaş yükselmektedir.

Kıt'a sahanlıkları: O. çukurlarının hacmiyle, O.'larda bulunan su arasında bir sebep ve netice ilişkisi yoktur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, kesin olarak tesbit edebileceğimiz bir deniz seviyesi yoktur; öyle ki O.'lardaki suların bugünkü hacmi, O. çukurlarının kapasitesinin üstündedir. Bu bizi, kıt'aların sığ ve suya batmış bir kısımla çevrildiğini, sahil ovalarının denizin içinde de bir süre uzandığını gösteriyor. İşte buna kıt'a sahanlığı diyoruz. Karakteristik olarak kıt'a sahanlıklarının meyli 1 600 m'de 3 m; genişliği de ortalama 70 km kadardır. Kaliforniya ve Şili açıklarında sahanlık 1 km'ye kadar daralmakta, Sibirya ve Kuzey Avrupa açıklarında 1 200 km'ye dadar genişliyebilmektedir. Kıt'a sahanlıklarının sonunda genellikle 180 m'yi bulan bir derinlik tesbit edilmektedir. Ancak bu derinlik bazan 50 m - 900 m arasında da değişerek ortalamayı bozabilmektedir.

Dünyanın en büyük balıkçılık alanları kıt'a sahanlıklarında bulunmaktadır; bu kısımların yapı bakımından kıt'aların bir kısmı olduğunun anlaşılması, 1945'ten sonra kıt'a sahanlıklarının önemini arttırmış, kıt'alardaki minerallerin buralarda da bulunduğu anlaşılmıştır.

Denizaltı kanyonları: Dünyanın bir çok yerinde kıt'a yamaçlarından aşağıya doğru sarkıp kıt'a sahanlığını yaran kanyonlar vardır; bunlardan bazıları Colorado nehri üzerindeki Büyük Kanyon'la aynı ölçektedir; çoğu bugünkü nehirlerle bir birlik gösterir. Bu kanyonların, deniz seviyesi metrelerce aşağıdayken, yeryüzünün nehirleri tarafından oyulduğu kabûl edilmektedir.

Adalar, atoller: Kıt'a sahanlıklarında yükselen kıt'a adaları, menşe bakımından karadaki dağların, tepelerin yapısı bakımından farksızdır.

O. adaları ise O.'ların derinliklerinden yükselir. O.'larda kıt'alar gibi yüksek sıradağlara pek fazla rastlanmaz ve hemen hemen bütün O. adalarının menşei volkaniktir. Deniz yüzüne ulaşamıyan volkanik tepeler de vardır. Charles Darwin 1837'de atollerin denizin altında kalan bu gibi tepelerin üzerinde teşekkül ettiği fikrini ortaya attı. Bu tepelerin etrafında meydana gelen resifler, atol denen ve ortasında lagün bulunan adaları meydana getirmektedir. Muhtelif atollerde ve bilhassa Bikini'de 1946'da yapılan araştırmalar bu fikrin doğruluğunu göstermiş bulunmaktadır.

Renk ve saydamlık: Deniz suyunun mavi rengi, gökyüzünün rengi gibi, ışığın deniz suyu moleküllerine yayılmasından gelir. Sahil sularının yeşil rengini veren de çürüyen bitkilerin suda eriyen sarı pigmentleridir. Nehir ağızlarındaki kahverengimsi renk suda bol miktarda asılı sedimanlar ve bitki planktonu yüzünden meydana gelir.

O.'ların Sargasso denizi gibi, bitki planktonunun nâdir olduğu alanlarında, deniz suyu, hemen hemen damıtılmış su kadar berraktır. Bu planktonlar çoğaldıkça, suyun berraklığı azalır. Yeteri kadar ışığın süzülerek bitki planktonunun fotosentez yapmasına imkân veren bölgelere *euphotic mıntaka* denir. Bu mıntakanın kalınlığı 1 m ilâ 100 m arasında değişir.

O.'ta ses: Sesin, deniz sularındaki hızı ve başka özelliklerinin pratikte çok önemi vardır. Bir yere çarparak yansıyan ses dalgalarının zaptı, derinliği, balık sürülerinin yerini ve nihayet batıkları göstermesi bakımından önemlidir. Bahriyede sonar denen yankıyla tesbit sistemi, suyun altından giden denizaltı gemilerini tesbit etmekte çok yararlı olmaktadır.

Sonar faâliyetinde sesin kırılması, emilmesi ve dağılması sınırlayıcı âmillerdir. Kırılma, ses hızında ses ışınlarının

yön değiştirmesine sebep olan değişikliklerden ileri gelir. Sesin % 34,75 tuzlulukta ve 1 atmosfer basıncında, 4°C sıcaklıktaki hızı saniyede 1 500 m'ye yakındır, yani sesin havadaki hızının 4,5 katına yakındır. Tuzluluk, basınç ve hararetin artması sesin su içindeki hızını da arttırır. Daha derinlerde hararet hızla düşer; halbuki büyük derinliklerdeki hararet değişmesi daha az olur, basınç da gittikçe artar. Bu bakımdan ses hızı, vasatî derinliklerde asgarî bir değere düşer. Yatay olarak sevkedilen sesler, alçak ses mıntakasına doğru kırılma istidadı gösterir, böylece asgarî ses hızı mıntakasında tutulurlar. Bu sâyede de yoğunluklarından kaybetmeden çok uzak mesafelere sevkedilmeleri mümkün olur.

Bu tabaka veya kanaldan yararlanarak sofar denen bir sistem geliştirilmiştir. Sofar sözü sesle tesbit ve tâyin, anlamındaki "sound fixing and ranging" sözlerinin ilk hece ve harflerinin bir araya getirilmesiyle yapılmış bir kelimedir. Bu sistem uzak mesafelerde haberleşme ve bilhassa deniz kazazedelerinin yerini tesbit için geliştirilmektedir. Ses kanalında meydana getirilecek bir patlama binlerce mil uzaklıkta uygun derinliğe yerleştirilmiş hidrofonlar vasıtasıyle tesbit edilebilecek; sinyallerin geliş süresi arasındaki fark vasıtasıyle de patlama yerini tâyin etmek mümkün olacaktır.

O.'larda yayılan seslerin çoğunu canlı organizmaların meydana getirdiği yankılar teşkil eder. Bunların en fazlasını, geceleri 300 m derinlikten yukarı doğru çıkanlar meydana getirir. Sesin emilmesi başlıca, deniz suyundaki magnezyum sulfat dolayısıyle olur; bu maddenin bilhassa yüksek frekanslardaki sesi emme özelliği vardır.

Okyanus sularının hareketleri :

Genellikle dalga, alçalma ve kabarma (med ve cezir) gibi hareketlerin dışında O. sularının muhtelif yatay ve dikey hareketleri vardır. Suların yatay hareketine akıntı denir. O.'larda alçalma ve kabarma ile ilgili olan ve olmıyan akıntılar vardır. Alçalma ve kabarma akıntıları deniz seviyesinin yükselip alçalmasıyle ilgilidir.

Coriolis kuvveti : Dünya üzerinde herhangi bir zerrenin hareketini tasvir ederken dünyanın dönüşünü dikkate almak gerekir. Hareket, uzaydaki bir müşâhide, dönen dünyanın üzerindeki bir müşâhide olduğu gibi görünmez. Harekete geçirilen bir cisim, uzaya nisbeten olan bu hareketine devam eder, ama dönen dünya üzerindeki bir müşâhide göre de yolunda sapma olur. Bu sapmanın yatay unsuru, hareketin meydana geldiği enleme bağlıdır. Böylece kutuplarda, âzamî derecesini bulur, ekvatorda da sıfıra iner.

Bu sapmayı meydana getiren kuvvete, olayı ilk defa matematik olarak 1835'te açıklayan Fransız mühendisinin adına izâfeten Coriolis kuvveti denir. Bu kuvvet, yeryüzündeki her türlü harekete tesir eder; ancak diğer sürtünme ve tepki kuvvetlerine nazaran daha zayıftır. Yine de füze uçuşlarında, saat sarkaçlarında (Foucault sarkacı), hava kitlelerinin hareketinde ve O. akıntılarında tesirli olur.

Coriolis kuvvetinin yönü, kuzey yarımküresinde saat yelkovanı yönünde, güney yarımküresinde de aksinedir. Bu O. akıntılarında bilhassa dikkati çeker. Kuzey yarımküresindeki akıntıların yönü saat yelkovanı doğrultusunda, güneydekilerin yönü de aksinedir.

Alçalma - kabarma akıntıları ve nehir ağızları : Tahditli kanallarda, alçalma ve kabarma akıntısı düzenli olarak denize ve karaya doğru akış olarak kendini gösterir. Bunlardan her birinin süresi, genellikle suların alçalma ve yükselme süresine göredir. Ama nehir ağızlarında denize doğru akış daha uzun, yahut sür'atli; karaya doğru akış da daha yavaştır. Böyle bir nehir ağzında genellikle, deniz suyunun, karaya doğru bir su altı akıntısı olur. Bu deniz suyu, daha sonra tatlı su ile karışmış olarak, nehir yüzünden denize döner.

Nehirlerden denize dökülen sular, daima daha tatlı sulardır. Bunlar, sahil boyunca Coriolis kuvvetine göre bir akıntı meydana getirirler. Meselâ Birleşik Devletler'in Atlas Okyanusu sahillerindeki birçok nehrin suyu, sahil sularının tuzluluğunu belirli bir şekilde azaltır; bunun sonucu olarak suyun yoğunluğu azalır. Akıntı bu mıntakada sahile doğrudur. Yağışlı mevsimlerin kış aylarına mahsus olduğu Kaliforniya sahillerinde ise, akıntı yaz aylarında güneye doğru olur, kış aylarında ise kuzeye doğru bir akıntı belirir. Davidson akıntısı ortaya çıkar.

O. sularının alçalıp kabarmasından meydana gelen akıntılar denizin derinliklerini pek etkilemez. Ama bunlar, kıt'a sahanlıklarında kendilerini belli ederler.

Rüzgâra bağlı akıntılar : Rüzgâr, ne zaman bir su sathı üzerinde oldukça sürekli esse, rüzgârla suyun devamlı sürtünmesi sonunda suyu harekete geçirir. Yine sürtünme ile suyun daha alt tabakaları da harekete geçer. Deniz yüzeyinin altındaki her tabakanın akıntısında Cariolis kuvvetine göre sapmalar olur; bunların hızı daha azdır.

Sabit akıntılar : Büyük Okyanus'un kuzeyinde ve güneyinde; Atlas Okyanusu'nun kuzeyinde ve güneyinde; Hind Okyanusunda devamlı, büyük akıntılar vardır. Bunu şu şekilde de ifâde edebiliriz: Her okyanusun Ekvatorun kuzeyinde ve güneyinde kalan kısımlarının kendilerine mahsus kapalı yüzey akıntıları vardır. Kuzeydekilerin dönüş yönü saat yelkovanı doğrultusunda, güneydekilerin doğrultusu da bunun aksinedir. Antarktika'daki akıntı bütün Antarktika çevresinde ve doğuya doğrudur. Kuzey Buz Denizi'ndeki akıntı ise Atlas okyanusundan Barents denizine girer, kuzey - doğuya doğru akarak kutbun etrafından dolaştıktan sonra Grönland'ın doğu kıyısına yönelir. Buna karşılık Bering boğazı vasıtasıyle Büyük Okyanus'tan gelen akıntı çok daha az önemlidir. Buna rağmen Martin Johnson yaptığı zooplankton incelemeleri sonunda, Bering Denizi'nden Alaska'nın Arktik sahiline önemli miktarda su aktığını tesbit etmiştir.

Bu arada, önemle belirtmek gerekir ki, O.'lardaki satıh akıntılarında pek az bir su ekvatoru geçmektedir (Güney ekvator akıntısının, Güney Amerika'nın şişkin yerinden kuzeye geçen akıntı bunun dışındadır). Öte yandan Atlas Okyanusu'nun kuzeyindeki akıntının kuzey kısmındaki satıh sularının, yazın suyun derinliklerine indiği ve ekvatoru dibe yakın geçtiği tesbit edilmiştir.

O. akıntıları, ekvatorun kuzeyinde veya güneyinde olduklarına göre Kuzey Ekvator akıntısı ve Güney Ekvator akıntısı olarak adlandırılır. Büyük Okyanus'ta, Atlas Okyanusu'nda ve Hind Okyanusu'ndaki iyi gelişmiş Ekvatora karşı akıntıları, Ekvatorun hemen kuzeyinde ve ters istikamette, yani doğuya doğru akar. Atlas Okyanusu'nun kuzeyindeki Gulf Stream, Büyük Okyanus'un kuzeyindeki Kuroshio, ve Hind Okyanus'undaki Agulhas gibi O.'ların batı sahillerinde teşekkül eden akıntılar mahallî rüzgârlarla ilgili değildir.

Satıh altı akıntıları : O. akıntıları yalnız satıhta olmaz. Denizlerin 1 000 m'den fazla derinliklerinde bile akıntılar vardır. Kaliforniya akıntısının 450 m, Kuroshio ve Gulf Stream'in 900 m, hattâ 1 500 m'ye kadar olan derinliklere

eriştiği tesbit edilmiştir. Bazı mıntakalarda deniz altı akıntıları, satıh akıntılarının aksi yönünde akar. Wüst, 1955'teki incelemeleri sonucunda Güney Amerika'nın Atlas Okyanusu sahillerinde 3 000 m derinlikteki akıntının güneye doğru saatte 450 m hızla aktığını, diğer taraftan, dibe yakın 3 500 m derinlikte 560 m hızla aksi yöne aktığını tesbit etmiştir. Stommel 1956'da, Gulf Stream'in altında da buna benzer akıntıların olabileceğini gösterdi.

Satıh altı akıntılarıyla ilgili bir başka özelliği de Townsend Cromwell 1952'de ortaya koymuştu. Büyük Okyanus'un orta mıntakasındaki ekvator akıntısı satıhta saatte 1 500 m'yi geçen bir hızla aktığı hâlde, sadece 60 m derinlikte aksi yöne seyreden dar bir akıntı keşfedilmişti. Buna *Cromwell akıntısı* adı verildi.

Yoğunluk akıntıları: Deniz suyundaki yoğunluk değişiklikleri de akıntılara yol açabilir. Meselâ, Cebelitârık boğazında, hızı saatte 7 km'ye yaklaşan bir satıh akıntısı vardır. Öte yandan satıh altında, hemen hemen aynı şiddette bir karşı akıntı dikkati çeker. Bu deverân (circulation) Akdeniz'deki buharlaşmanın fazlalığından ileri gelir. Fazla buharlaşma suyun tuzluluğunun artmasına yol açar; bunun sonucu olarak da tuzlu su kış aylarında satıh altına çöker. Akdeniz'deki buharlaşma, günde 1,5 mil küb olduğu halde bunun 25 misli suyun yer değiştirmesine sebep olur; bunun sonucu olarak boğazdan satıh altından 36,3 mil küb su girer, satıhtan da 34,8 mil küb su çıkar. Bu su alış verişi her 75 yılda bir Akdeniz'in bütün hacmine eşit bir su değişimine sebep olur.

Bulanık akıntılar: Buraya kadar bahsettiğimiz akıntılardan tamamen farklı bir başka akıntı şekli daha vardır. Bu çeşit akıntılar daha çok kıt'a sahanlıklarının meyilli olduğu yerlerdeki tortuların bulunduğu yerlerde olur. Zaman zaman, bu maddelerin en çok depremlerin etkisiyle yerinden oynayıp aktığı sanılmaktadır. Şüphesiz bu akan kısmın yoğunluğu suyun normal yoğunluğundan fazla olmakta, ancak bunlar yine de sıvı özelliğine sahip bulunmaktadır. Bu tip akıntılar, meyilden aşağıya bir çığ şeklinde ortaya çıkar. Bu tip akıntıların varlığı, yıllarca, sadece jeologlar tarafından kabûl edilmiş, laboratuarlarda bunu isbat edecek küçük denemeler yapılmıştır. Bruce C. Heezen ve Maurice Ewing 1952'de yaptıkları çalışmalar sonucunda bu gibi akıntıların hızının saatte 100 km'ye yaklaşabileceğini açıkladılar. Onların bu iddiası cihanşümûl olarak kabûl edilmedi, ama 1954 yılında Cezâyir'de (el - Asnam) Orléansville'deki deprem sonucunda kopan su altı kabloları bu tip bir akıntının hızının saatte 70 km'den fazla olabileceğini ortaya koydu.

O. sularının dikine hareketleri: Sürekli bir rüzgâr, rüzgâr istikametinin solunda kalan bir sahil boyunca eserse (batı yarımküresinde), rüzgârın tahrik ettiği sular sahilden açığa doğru hareket eder. Bu durumda sahil, engel teşkil ettiği için, kıyıdan açığa doğru sürüklenen suların yerini, ancak daha derin tabakalardan gelen sular doldurabilir. Bu olay suyun dikine yükselmesine yol açar. Bu çeşit bir harekete yaz aylarında Kuzey Kaliforniya ile Fas, Peru ve Güney - batı Afrika açıklarında rastlanır. Sürüklenen suların yerini alacak sular 180 ilâ 300 m derinlikten gelir. Suların bu hareketi, bulundukları mıntakanın iklimini etkiler; bu gibi yerler, aynı zamanda balıkçılığa elverişli alanlardır. Bazı durumlarda açık denizlerde de suların bu şekilde te'sîr ettiği mıntakalara rastlanır (bk. DENİZ, OSEANOGRAFİ). (O. Yüksel)

OKYANUSYA, Büyük Okyanus'un orta - güney kesimine yayılmış kara parçalarını ifâde eden coğrafî tâbirdir. Dünyanın 6. kıt'asıdır. O.'nın en fazla benimsenen sınırları tesbit edilirken, kuzeyde Aleut adaları; kuzey - batıda Kuril ve Japonya adaları ile Ryu - Kyu adaları dışarıda bırakılır. Daha yaygın bir sınırlarda İndonezya, Filipinler ve Formoza da O.'nun dışında kalır. Çünkü bu adalar ve halkları daha çok Asya kıt'asına ve halklarına benzerlik göstermektedir. O hâlde geriye şu sınırlar içindeki mıntakası kalır: Batıda Yeni Gine, Palau ve Mariana adaları; kuzeyde Hawaii; doğuda Markiz (Fr. Marquises), güney - doğuda Easter (Fr. Pâques) adaları ile güneyde Avustralya ve Yeni Zelanda. Avrupalılar, bu adaların haritasını çıkardıkları zaman O.'yı dörde ayırdılar: 1) Avustralya, 2) Melanezya (Yeni Gine'den Fiji'ye doğru), 3) Mikronezya (Mariana, Karolin, Marshall ve Gilbert adaları), 4) Polinezya (Hawaii - Yeni Zelanda - Easter üçgeni arasında kalan birçok ada).

O., 9 250 935 km² bir alanı kaplayan 10 000 'den fazla adadan meydana gelmiştir. Bunlardan Polinezya adaları volkanik ve mercan menşe'lidir. Büyük Okyanus'un derinliği çok fazla olduğundan adalar genellikle batı ve güney kesimlerde bulunur. Buralarda sular nisbeten az derindir ve okyanus zemininde dağ yapıcı kuvvetler faal durumda olduğundan yanardağlar dikilmiş, danizaltı sıra dağları meydana gelmiştir. Okyanus adalarının tipik örneği olan mercan atolleri, "lagün" denen derin su kitlelerini çevreleyen kalkerli resiflerdir. Kalkerli alg ve resif yapan mercanlardan meydana gelen mercan adalarının teşekkülü için nisbeten sığ, tropikal sulara ihtiyaç vardır. Mercan adalarının yüksekliği genellikle azdır, denizin med hâlindeki yüksekliğinden 1 - 2 m daha

OKYANUSYA : Mikronezya Gilbert adaları savaşçısı

yüksek olurlar. Ancak sonradan yükselmelerini sağlayan şartlar gerçekleşirse yükselmiş mercan adaları teşekkül eder. Bu sonuncular çok defa zengin fosfat deposudur. Mercan adalarının teşekkülü için gerekli olan sığ sular, bâzan yüksek denizaltı dağlarının veya volkanların su sathına yaklaşan tepelerinde olur. Atoller yahut mercan adaları Mikronezya ve Polinezya'nın tipik adalarıdır. Büyük Okyanus'un yanardağların daha faal olduğu diğer bölgelerinde kıt'a adaları teşekkül etmiştir. Bu adalar denizaltı sıradağlarının denizin üstüne yükselmiş kısımlarıdır ve genellikle yüksekliği fazla olan adalardır. Bu tip adalar en çok Melanezya'da görülmekle beraber Mikronezya ve Polinezya'da da bunlara rastlanır.

İklim : O.'nın bütün adaları tropikal enlemlerdedir. Bâzı büyük adaların dışında iklimleri deniz tropik iklimidir. Ancak yağışların dağılışı ve tutarı bir adalar grubundan diğerine farklılık gösterir. Okyanusya sürekli ticaret rüzgârları kuşağındadır. Yüksek adaların rüzgâra bakan tarafları çok yağmur alır. Buna karşılık rüzgâr almıyan taraflarında yağış azdır. Dağdan mahrum olan alçak adaların yağışı ise vasattır. Line adaları ve Phoenix grubu gibi bâzı adalar ise yüksek atmosfer basıncı bölgelerinde olduğundan yılda ortalama ancak 75 - 100 sm yağış alırlar. Bu adaların çoğunda içme suyu ihtiyacını karşılamak önemli bir meseledir. Okyanusya'nın batıdaki adalarında sık sık tayfunlara raslanır.

Okyanusya'nın bitki ve hayvan çeşitleri fazla zengin değildir; bunun sebebi kıt'alardan uzak olmaları ve genellikle toprağın ve ve kara sularının tuzluluğudur. Hayvanlardan en çok kuşlar ve kemirgenler, bitkilerden de hindistan cevizi vardır. Yüksek adalar bitki bakımından daha zengin olur.

O.'yı meydana getiren adalar hakkında fazla bilgi için bk. AVUSTRALYA, MELANEZYA, MİKRONEZYA, POLİNEZYA.

OKYANUSYA : Melanezya, Bougainville'de ağaçtan yapılmış evler

OKYANUSYA : Cook adalarında genç bir rarotonga çifti

Etnoloji : Günümüzden 30 000 yıl önce, O.'da hiçbir insan yaşamıyordu. İlk insanlar, bu bölgeye girdikleri zaman, O. için yeni olan bitki ve hayvanları da beraberlerinde getirdiler. Aynı şekilde anavatanları olan Asya'daki siyasî, dinî, ekonomik ve sosyal âdetler de kendileriyle beraber O.'ya gelmiş oldu; O.'daki her ada, küçük insan cemaatlerinin mahallî imkânlarla denendiği birer laboratuar hâlini aldı. Zamanla ayrı ayrı bir hayat tarzı geliştiren adalar halkı da birbirlerine te'sîr ettiler. O. adalarında XX. yüzyılın ortalarında yaklaşık 2 500 000 kişi yaşıyordu (Avustralya - Yeni Zelanda hariç). Avrupalılar'la temasları sonunda O. kültüründe büyük inkılâblar oldu.

Göçler : Bilginler O.'daki göçler hakkında hâlâ kesinlikle bir anlaşmaya varamamışlardır; teferruât üzerinde münakaşalar devam etmektedir. Ancak çok büyük bir çoğunluk, O. yerlilerinin Doğu Asya menşe'li olduğu kanaatindedir. Muhtemelen 11 000 yıl önce biten Pleistocene (Buz Çağı) çağında Asya'da ve İndonezya adalarının en batısında ilk insan şekilleri yaşamaktaydı. Bu adalar, o çağda, Asya kıt'asına bitişik olan bir tek toprak kitlesinin (Sunda - Land) kısımlarıydı. Daha sonraları, Kuzey yarımküresindeki buzullar gerilemeye başlayınca Büyük Okyanus'un suları 90 m kadar yükseldi ve bunun sonucu olarak kara köprüleri sular altında kaldı. O çağda Yeni Gine ve Avustralya da birleşmiş durumdaydı ve Sahul - Land'ın kısımlarını teşkil ediyorlardı. Burası Sunda - Land'dan, jeolojik bakımdan kararsız bir takım adalarla (Moluk, Sunda, Selebes gibi) ayrılıyordu. Wallacea diye adlandırılan, aradaki bu mıntakanın karakteristiği 5 000 m'yi bulan okyanus derinlikleri ve birbirinden uzaklıkları 60 mili geçmeyen adalardı.

Pleistocene çağının son büyük kısmında küçük halk toplulukları alelâde sallar ve sandallarla Wallancea'yı geçerek Yeni Gine ve Avustralya'ya gittiler. Güney - doğu O.'ya ilk gelenlerin başlıca üç ırkı temsil ettikleri kabûl edilmektedir: Kısa boylu, koyu derili, kıvırcık saçlı O. zenci topluluğu; bunlar Queensland'in tropik ormanlarında ve Yeni Gine'nin içlerinde otururlar. Açık derili, dalgalı saçlı, kısa boylu ve kıllı vücutlu Murrayian yahut Ainoid topluluğu; bunlar karışık şekilde Güney - doğu Avustralya'da ve Yeni Gine'nin yüksek yaylalarında yaşarlar. Koyu derili, dalgalı saçlı, ince uzun yapılı Carpentarian topluluğu; Güney Hindistan'da yaşayanlara benzedikleri için bunlara bazan Veddoid de denir.

Orta Avustralya ile Yeni Gine'nin kuzey ve güney sahil kabîleleri arasında rastlanırlar.

İndonezya adalarından ilk göçenler avcılık, balıkçılık ve yabanî bitkilerle geçiniyorlardı. Bunlar, daha sonra Asya'dan gelenlerin eriştiği kültür seviyesinden mahrumdular. Nerelere yerleştilerse, oraların şartlarına uydular, böylece bir çok özel kültürler ve diller gelişti. Zamanla, aradaki farklar gittikçe arttı. Öyle ki, her topluluğun fizik görünüşü diğerleriyle büyük farklar göstermeye başladı.

Bu ilk durumdaki hayat, insanların Büyük Okyanus'un güney - batısında oturduğu sürenin ilk dörtte üçünü kaplar. Bu dönemde, hemen hemen bütün Avustralya ve Melanezya'nın büyük bir kısmı, yiyecek peşinde koşan bu ilkel topluluklar tarafından keşfedilmiş bulunuyordu. O devrin sonlarına doğru, Asya'da hayvancılık ve bitki yetiştirilmesinden ibâret olan büyük bir kültür değişikliği oldu. Böylece halk daha kararlı bir varlığa kavuştu; merkezîleşme ve sabit yerleşme yerleri kurulmaya başlandı. M. Ö. 3 000 - 2 000 yıllarında bu değişikliğin ilk tesirleri O.'ya ulaştı. Giriş yolu muhtemelen İndonezya adaları ve Filipinler'dir. Bunlara genellikle İndonezyalılar (veya proto - Malaylar) denir. Kahverengi derili, düz veya dalgalı siyah saçlı, orta boylu ve çıkık elmacık kemikli bu halkların, Aneoid bir ecdâdın o sırada Asya'da güneye doğru hareket hâlinde bulunan Mongoloid halkların jenetik unsurlarıyla birleşmesinden meydana geldiği sanılıyor.

İndonezyalılar'ın (Avustralya'ya değil) Yeni Gine ve diğer Melanezya adalarına doğru akışı adalar halklarının birbirleriyle daha geniş ölçüde karışmasına yol açtı. Yeni gelenler Austronesia (yahut Malayo - Polinezya) dili konuşuyorlardı. Böylece adalılar, Asya'dan gelenlerden basit tarım usûllerini öğrendiler; ancak, İndonezyalılar'ın etkisine rağmen Melanezya yerlileri Negritoid soylarının özelliklerini unutmadılar ve Avustralyalılar'ınkine benzeyen sosyal ve dinî âdetlerini muhafaza ettiler.

Mikronezya ve Polinezya'nın daha kuzeye ve doğuya doğru serpilmiş adaları ise (İndonezya'dan olsun, Melanezya'dan olsun), göçenlere muazzam birer engel teşkil etti. Büyük Okyanus'un güney - batısına yerleşmiş olanların aksine, bu küçük adalar, yalnız avcılığa ve başka şekilde besin toplamaya alışmış insanlara, uzun süre için elverişli besin sağlıyamıyordu. Bilhassa Caroline, Marshall ve Gilbert mercan atollerinde durum böyleydi. Üstelik, bu adaların diğerlerinden çok uzak oluşu, iyiden iyiye denize dayanıklı teknelere ihtiyaç gösteriyordu. Bu engellerin ancak M. Ö. 2000 yıllarında yenilebildiği tahmin ediliyor.

OKYANUSYA : Society adalarında Bora Bora'da toplantı evi

Rüzgârlar, okyanus akıntıları, göçmen sahil kuşlarının uçuş yolları Mikronezya'ya yapılan ilk göçlerin, İndonezya'nın Moluk adasıyle Yeni Gine'nin kuzey - doğusundaki Bismarck adalarından başlamış olmasını akla getirmektedir. Arkeolojik buluşlar ise göçlerin Filipinler'le ilgisi olduğunu da akla getiriyor. Oldukça gelişmiş taştan âletlerle kendilerine besin sağlamayı başaran bu adalar sâkinlerinin denize dayanıklı tekneler yapmış olmaları mümkündür. Batı Karolinler'deki Palau, Moluk adalarından 450 mil uzaktadır; ayrıca, arada barınak teşkil edecek dört mercan adası vardır. Bu ada Filipinler'den de fazla uzak değildir. Karolin adalarının ortasındaki Truk adası Moluk'lardan uzak, ama Bismarck'lara daha yakındır. Bu sonuncu ile arasındaki mesafe 500 mildir ve arada, barınak sağlıyacak sadece iki atol vardır. Mikronezya adalarının bu ilk keşfi, maceraperestlerin yaptığı keşif gayelerinden çok, fırtınalar veya başka sebeplerle yollarını kaybeden balıkçılar vs. tarafından tesadüfen olması daha mâkûl görünmektedir.

Her ne şekilde gelmiş olurlarsa olsunlar Mikronezya'ya gelenlerin, bu küçük adaları çeşitli tarım usûlleriyle tavuk ve domuz besleyerek yaşanabilir hâle getirdikleri şüphesizdir. Ama sonuç olarak kendi kabuklarına çekilmişlerdir. Ancak bazı adalar arasında (bilhassa Karolin'lerde) ticaret yapılmamış da değildir. Bu ticarî çalışmalara paralel olarak, tekne yapımında ve yıldızlara bakarak yön bulma alanında gelişmeler olduğu görülür. Daha sonra kalabalık artmış, yani toprak arama ihtiyacı baş göstermiş, ancak Mikronezyalılar'ın geliştirilmiş tekneleriyle yeni yeni topraklar aramayı düşünmesi en azından 60 - 70 nesil sonra olmuştur. Kuzeylerinde sonsuz ufukların boşluğu, doğularında Marshall, Gilbert ve Ellice takımadalarının atolleri vardı. Güney - doğuda Melanezya adalarının bazı kısımları vardı ki, bunlar da o zamana kadar yerleşme merkezleri hâline gelmiş olabilirlerdi. Sir Peter Buck bu okyanus "Vikingler"inin, Melanezya'nın atoller perdesini aşarak Samoa adalarına gelmiş olabileceğini ileri sürer. Bir başka görüş de Yeni Hebridler ve komşu adalar halklarından bir kısmının Fiji, Tonga ve Samoa'ya göçmüş olduğu merkezindedir.

Polinezya'ya gelince, bu bölgedeki yerleşme hakkında önemli görüş ayrılıkları vardır; ancak bazı otoriteler Polinezya'ya olan göçlerin doğrudan doğruya oraya müteveccih olduğunu; gidenlerin Polinezya'ya varmadan önce Mikronezya veya Melanezya'da kısa bir süre oyalandıklarını ileri sürerler. Polinezya'da ilk yerleşme yeri olan adalar, Melanezya ve Mikronezya'ya komşu olan adalardır. Genellikle Polinezya adalarından çoğunun M. Ö. 1000 yılları ile M. S. 500 yılları arasında iskân edildiği ve bu arada en az 60 nesil geçtiği tahmin edilmektedir. Böylece Batı Polinezya'da önce Samoa ve Tonga yerleşme merkezi olmuştur. O.'nın başka taraflarına yayılmış adalar (Hawaii, Easter adaları ve en uçtaki Yeni Zelanda da dâhil olmak üzere) Polinezya'nın diğer adalarından gelenlerle iskân edilmişlerdir. Polinezyalılar da diğer O. sâkinleri gibi birkaç yüz kişilik cemaatler hâlinde yaşamıştır. Kültür an'aneleri ve fizik yapıdaki mahallî farklaşmalar etraftan tecrîd edilme sonucu 25 asır süresince, kendiliğinden meydana gelebilecek değişikliklerdir. Ayrıca, eğer bütün Polinezyalılar

M. Ö. 1000 yıllarında vuku bulan bir tek göç sonunda gelmemişler ve nesiller boyu süren bir hicret sonunda bölgeye yerleşmişlerse o zaman ırk, dil ve kültür değişiklikleri daha mâkul şekilde açıklanabilir.

Polinezyalılar, Mikronezyalılar'dan daha uzun boylu, daha sağlam yapılıdır; ancak bu, Polinezya'daki daha iyi hayat şartlarının bir sonucu olabilir. Polinezyalılar'dan fizik bakımından farklı olan Mikronezyalılar, İndonezya tipinde kahverengi derilidirler. Karolinliler daha çok Polinezyalılar'a benzer. Doğu Mikronezya'daki Gilbert adası yerlileri ise ikisi arasında mutavassıt durumdadır. Birçok Polinezyalı'ya bir miktar Negritoid izi olan İndonezyalı tipi göziyle bakılmaktadır.

Dil bakımından Polinezyalılar'ın Fijililer'le bir yakınlığı vardır (diğer Melanezya dilleri ise daha farklıdır ve daha büyük bir eskiliği gösterir) ve Mikronezyalılar'dan da pek farklı değildirler. Polinezya adalarının iskânı sırasında doğu Asya'daki Mongoloid Malayalılar (daha önceki Mongoloid proto - Malaylar'dan ayırt edilmek için bunlara deutero - Malay da denir) İndonezya ve Filipinler'i işgal ederek daha önce yerleşmiş olanları, daha kötü bölgelere sürdüler. Asya'dan gelen bu akın, Mikronezya'nın ancak batı ucunu, Melanezya'nın da Yeni Gine'nin kuzey sahillerini etkiledi. Polinezyalılar ise, Hıristiyanlık çağında bile müstakil yaşayışlarını devam ettirdiler, Mikronezya ve Melanezya'nın çeşitli bölgelerinde izlerini bıraktılar.

Kültür değişikliği : İngiliz, Fransız, Alman, Holandalı ve İspanyollar, XVI. yüzyılın yarılarından itibaren Büyük Okyanus'u keşfe başladıkları zaman çeşitli insanlarla karşılaştılar. Onların naklettiğine göre O. halkı, ilk bakışta sonsuz gibi görünen yollarla hayatlarını devam ettiriyorlardı. Avrupalılar, Yeni Gine'nin içlerindeki Negrito avcılarının küçük gruplar hâlinde ve asgarî teknik ve siyasî şartlar altında yaşadıklarını müşahede ettiler. Aynı şekilde son derece fakirleşmiş olan Avustralya yerlilerinin çeşitli törenleri ve çok karışık görünen akrabalık ilişkileri şaşkınlıkla karşılandı. Öte yandan Melanezya'nın bazı bölgelerindeki koyu derili adalılar tarımla uğraşıyor, domuzlarının sayısını arttırıp, deniz canlılarının kabuklarından meydana gelen paralarla servet yapıyorlardı; kabîle münasebetleri ise Avustralyalı avcılarınkine benziyordu. Diğer tarafıtan başka Melanezya adalarındaki koyu derili yerliler rûhânî değerlerle ilgilenmiyor, buna karşılık jeneolojiye, aristokratik derecelenmeye büyük önem veriyor, düzenli bir savaş teşkilâtı kuruyordu; bazı Polinezya ve Mikronezyalılar da böyleydi.

O. büyük bir laboratuar olarak tasvir edilir. Bu canlı insan laboratuarındaki 1 000 kadar grup, çevreye uyarak, kendi imkânları dahilinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Kil bulunmayan adalarda çömlekçilik etmek imkânsızdı. Yeni Gine'nin içlerinde yaşayanlar için deniz teknelerinin hiçbir anlamı yoktu; öte yandan kurak bölgelerdeki mercan adalarında ekmek ağacı yetişmiyordu. Ama adalılar, çevreye hâkim olmasını bildiler. Adalarda domuz ve tavuk beslediler; hastalık yapan böceklerden korunmak için uyku torbasını icad ettiler; mercan adalarına toprak taşıyarak bitki yetiştirdiler. O.'lıların sosyal organizasyon, siyasî görüş ve dinî itikadının fizik faaliyetleriyle olan münasebeti daha az anlamlıdır. Böylece, meselâ Yeni Gine ve Avustralya kabîleleri merasim âdetlerinde birbirlerine ne derece yakınlık gösterirlerse teknoloji bakımından birbirlerinden o derece ayrıdırlar. Aynı şekilde Polinezyalılar her ne kadar başlıca balık ve hindistancevizine dayanan bir ekonomiyi paylaşırlarsa da bazıları başkanın ve râhibin fonksiyonunu bir kişide birleştirmişlerdir. Öte yandan Hawaii adalarında oturanlar toprak esasına dayanan yarı feodal bir sistem geliştirmiştir.

O.'lıların kültür sistemlerini belirli bir düzen altında ifade etmek, Mikronezya, Polinezya, Melanezya ve Avustralya'nın mıntaka bakımından değerlendirilmesine bağlıdır.

Arkeoloji : O.'da rastlanan ilk kültür izi Orta Taş Çağ'ına (Mesolithic) âittir. Melanezya ve Yeni Gine'de bu devreye âit kalıntılar bulunmuştur. Orta Taş Çağı insanları avcı ve balıkçıydı. Bunlar, Asya ve Güney - doğu Asya'dan İndonezya ve Melanezya yolu ile Avustralya ve Tasmanya'ya yayıldılar. Bu çağ, İndonezya'da M. Ö. 3000 - 2500 yıllarında bitti.

Yeni Taş Çağı (Neolithic) tarım, evcil hayvanların geliştirilmesi, taşların cilâlanması, açık denizlere dayanıklı teknelerin yapılması, inşaat ve heykelcilikte büyük taşların kullanılmasıyle kendini gösterdi. Yeni Taş Çağı, yakın zamanlara kadar Melanezya, Mikronezya ve Polinezya halkının temel kültürünü teşkil ediyordu. Avustralya'nın tarihöncesi ise Güney - doğu Asya, Güney O. ve İndonezya ile yakından ilgilidir. Avustralya - Tasmanya kültürünün teselsülü radyokarbon tarihlemesiyle tesbit edilmektedir. Güney - orta Avustralya'da M. Ö. 4000 yıllarında küçük zıpkın uçları, küçük taşlardan mürekkep bir kültür geliştiği şüphesizdir.

Melanezya'dan kalan ilk arkeolojik eserler, buzul yataklarını kaplayan 60 m yüksekliğindeki suların altında gömülmüş bulunmaktadır. Buradaki arkeolojik kalıntılar çok azdır.

Fiji adasının Neolithic kültür bölgelerinde üç kat göze çarpar. Birinci katta domuz ve tavuk kemikleri ve kaba çömlek eşya, ikinci katta köpek kemikleri ve çömlek eşya, üçüncü katta da daha öncekilerde görülmeyen istiridye kabukları ve üzeri kalem işli çömlek görülmektedir. Radyokarbon tarihleme ilk tabakayı Milât sırası, ikinci tabakayı M. S. VII.-X. yüzyıllar, son tabakayı da XIV. yüzyıl olarak tesbit etmiştir. Çömlekler Batı'yı, İndonezya kültürünü hatırlatmaktadır. Yeni Kaledonya radyokarbon tarihlemesi M. Ö. 3000 yıllarından başlayıp, yakın yüzyıllara kadar gelmektedir. Bu da Neolithic çömlek yapımcılarının M. Ö. 1000 yıllarında Melanezya'ya girdiğini gösterir.

Dil ve arkeoloji araştırmaları büyük göç hareketlerinin M. Ö. 1000 yılında Samoa'ya, ondan birkaç yüzyıl sonra da Tahiti'ye ulaştığını ortaya koymaktadır. 1960'larda yapılan radyokarbon tarihlemeleri Samoa için M. S. 79, Markiz adaları için M. Ö. 386, Easter adası için M. S. 124 ve Hawaii için M. S. 1015 yıllarını tesbît etmiştir. Polinezya alanının, Neolithic denizcileri tarafından 1500 yıl içinde keşfedildiği ve yerleşme merkezi hâline getirildiği sanılmaktadır. En son keşfedilip yerleşilen de Yeni Zelanda olmuştur. IX. - XI. ve XIV. yüzyıllarda Cemiyet (Société) adalarına, Polinezya'nın muhtelif yarlerine göçler olmuştur. Hawaii adalarından Nihoa ve Necker'de çok eski bir Polinezya kültürü dikkati çeker. Buralara X. ve XI. yüzyıllarda yerleşilmiş bulunulması muhtemeldir.

Merkezî Polinezya'nın eski çağlarda *Âhû* denen defin platformlarına raslanmaktadır. *Âhû*'nun taraçalı şekli sadece Pâques (Easter) adasında vardır. Bu adada, *Âhû*'ların çevresinde dev boyda, taştan yontma kafa heykelleri sırala-

nırdı. Bu heykellerin hepsi olmasa bile hiç değilse bir kısmı ecdâd hâtırasına dikilir, bir tek *Âhû*'da 1 ilâ 15 heykel bulunurdu. Eski devirlerde Polinezya'da *Âhû*'lar ile meclislerin toplantı yerleri ayrıydı. Bunlar daha sonraki devirlerde *Marae* adı altında birleşti. *Marae* geniş taşla kaplı bir alandı ve çok defa bir ucunda piramide benzer, taraçalı bir platform olurdu. İnşâî veya mimarî unsur olarak seri hâlinde yekpâre sütunlar kullanılıyordu. Yeni Zelanda yerlileri *Maoriler* ise buraya Cemiyet adalarından geldi. Büyük ormanlarda bina ve deniz teknesi yapmak için bol ağaç âletlerde ve süs eşyasında kullanabilecekleri bazalt ve yeşim taşı gibi taşlar vardı. Yeni Zelandalılar, normal Polinezyalılar'ın bilmediği taş âletler geliştirdiler. Yeni Zelanda'da *Marae* ve *Âhû*'lar da görülmez. En eski yerleşme merkezlerinde yapılan kazılar, Maori'lerin *Moa* adını verdikleri - hâlen var olmayan - dev boyda kanatsız kuşları geniş ölçüde avladıklarını göstermiştir. Yeni Zelanda'nın IX., X. ve XIV. yüzyıllarda Cemiyet adalarından gelenlerle iskân edildiği görülmektedir.

Bu arada dikkati çeken bir nokta Maori'lerin *kumara* diye adlandırdıkları tatlı patatesi beraberlerinde getirmiş olmalarıdır. *Kumara* bir Güney Amerika bitkisidir ve 82000 millik bir gidiş - dönüş seyahatiyle Peru'dan getirilmiş olmalıdır. Bu, her hâlü kârda adalıların bu derece uzun bir seyahati başarabilecek imkânlara sahip olduklarını göstermektedir.

Batı Polinezya'daki Tonga grubu ise, Fiji ile olan temas sonucu te'sîr altında kalmıştır. En önemli arkeolojik gelişme, çömlek işlerinde görülür. Çömlekçiliğe Markiz ve Samoa adalarında da rastlanmaktadır. Samoa'daki çömlek eşyanın radyokarbon tarihlemesi M. S. I. yüzyılı Markiz'dekiler ise bir yüzyıl sonrasını göstermiştir.

Tonga grubunda görülen ve *Langi* denen taş cepheli defin höyüklerinin XI. yüzyıldan daha sonra olmadığı bellidir. Büyük Tonga Trilithon'u 5,15 m yüksekliğinde ve 5,75 m genişliğinde üç parçalı bir cümle kapısıdır. Bu anıtın görülebilen kısmının 100 ton olduğu tahmin edilmektedir. Tonga taşçılığının XIII. ile XVI. yüzyıllarda çok geliştiğini gösteren buluntulara raslanmıştır.

Mikronezya adalarından çoğu Polinezya'nın ekvator bölgesindeki adaları gibi atollerden ibaretti. Buralarda taş işçiliği için imkânlar azdı. Onlar da taş yerine *Tridacna* denilen deniz kabuklusunun kabuklarını kullandılar. Öte yandan Mikronezya'nın yüksek volkanik adalarında Taş çağı kültürü izlerine rastlanmaktadır. Mariana'larda yapılan kazılarda defin yerlerine ve sayısız çömleklere rastlanmıştır. Elde edilen eşyanın en yenisi radyokarbon vasıtasıyle M. S. 845, en eskisi M. Ö. 1527 olarak tesbit edilmiştir. Hattâ, eğer radyokarbon tarihlemesine güvenilirse, Saipan'da M. Ö. 2000 yılına âit maddeler bulunmuştur.

Palau adaları ve Yap'ta da çömlek eşyaya rastlanmıştır. Bunlar, kültür bakımından Filipinler ve güney - batıdaki Malaysia ile ilgilidir. Yap adasının taş platformları ve taştan yapma araba tekerleği büyüklüğündeki paraları adanın Taş devri kültürünü yansıtmaktadır. Yine Yap'ta, radyokarbon tarihlemesine göre M. S. 176'da tarımla uğraşan ve çömlekçilik yapan bir halkın yaşadığı ortaya konmuştur.

Batılılar O.'da : O.'ya ilk gelen Avrupalı'nın Ferdinand Magellan olduğu sanılıyor. Magellan, dünya seyahati sırasında, 1521'de Mariana adalarına vardı ve bu adalara Lateen Sails adını verdi, sonra bu adı Isles of Thieves (Hırsız adaları) diye değiştirdi ve adaların İspanyol toprağı olduğunu ilân etti. Ancak, İspanyollar buralara karşı büyük bir ilgi göstermediler.

Bir asır sonra Holandalılar, Büyük Okyanus'un güney kesimine çeşitli sefer heyetleri gönderdiler. Jacob Le Maire 1616'da, Abel Tasman 1642 ve 1644'te, Jacob Roggeveen 1722'de O. sularına geldilerse de, ilgileri daha çok, zengin İndonezya toprakları üzerinde toplandı. XVIII. yüzyılda ise, İngilizler ve Fransızlar, O.'ya yüzlerce keşif heyeti yolladı. George Anson, John Byron, Samuel Wallis, Philip Carteret, Louis de Bougainville ve James Cook gibi seyyahların çalışmaları sonunda O. keşfi ve haritasının yapılması tamamlandı. XIX. yüzyılda, O.'nın en zengin adaları bu iki büyük Avrupalı devlet tarafından kazanılmıştı. Almanya, Japonya ve Birleşik Devletler'in O.'da görünmesi çok geç oldu; ve onlar, ancak geri kalan adaları ele geçirebildiler. Almanya, Solomon ve Bismarck adaları ile Yeni Gine'ye ve 1899'da da İspanya'dan satın aldığı Mikronezya'ya hâkim oldu. Birleşik Devletler, Hawaii, Doğu Samoa, Guam ve merkezî Büyük Okyanus'taki perâkende adalara sahip oldu. Japonya, 1914'te Mikronezya'daki Alman adalarını aldı ve 1920'den sonra da buralarda manda idaresi kurdu. Avustralya, 1914'te Büyük Okyanus'un güney - batısındaki Alman adalarını ele geçirdi.

O., dünyanın keşfedilip büyük devletler arasında paylaşılacak son kısmıydı. Havacılığın gelişmesinin başlangıcına kadar O. adalarının dünya ticaretindeki yeri önemsizdi. Havacılık gelişmeye başlayınca Büyük Okyanus'a yayılmış olan adalar birden stratejik bir önem kazandı. Japonya kendi mandasında olan adaları takviye ederken, Birleşik Devletler, Pearl Harbor ve Oshu'da büyük deniz üsleri kurdu. II. Dünya Savaşı'nın büyük muharebeleri stratejik adaları ele geçirebilmek amacıyla yapıldı. Tarawa, Ktajalein gibi önemsiz atoller, adından en çok bahsedilen yerler hâline geldi. Savaştan sonra A. B. D., Mariana, Marshall ve Karolin adalarından eskiden Japonya mandasında olan adalara sahip oldu ve O.'da en büyük kuvvet hâline geldi. Son zamanlarda, uzun menzilli modern uçaklar, O. adalarının stratejik öneminin yeniden azalmasına yol açtı. (O. Yüksel)

OKYAR, Ali Fethî (Pirlepe 1880 - İstanbul 1943), Türk devlet adamı ve diplomatı. Hâriciye vekâleti memurlarından İsmail Hakkı Bey'in oğludur. 1891'de ilk öğrenimini Manastır'da bitirmiş; 1898'de Rüşdiye ve İ'dâdî tahsillerini de tamamlayarak Harbiye Mektebi'ne girmiştir. 1901'de Harp Okulundan ve 1904'te 56. sınıfın birincisi olarak Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı rütbesi ile çıkan O., 3. ordu kadrosunda kıt'a hizmetine başlamıştır. O., bir sınıf ileride bulunmasına rağmen, Mustafa Kemâl Atatürk'ün, Harp Okulu ve Harp Akademisi'ndeki gençlik yıllarından başlayarak, en yakın arkadaşı olmuştur. İstibdadla mücadeleden, Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırıncaya kadar ve daha sonraki yıllarda O., dâimâ Atatürk'ün en samimî silâh ve dâvâ arkadaşı kalmıştır.

OKYAR, Fethî

1904 - 1905'te Manastır'da, 1906 - 1908 yıllarında Edirne, Kesriye, Naslic ve Selânik'te kurmay subay olarak hizmet gören O., bu bölgede istibdad rejimine karşı teşkilâtlanan hürriyet mücadelecilerine katılmış; gizli İttihad ve Terakkî Cemiyeti (b. bk.)'nin ordu saflarındaki mensup ve savunucularından biri olmuştur. 24 Temmuz 1908 Meşrûtiyet inkılâbı sonrasında Paris'e ataşemiliter gönderilen O., Hareket Ordusu (b. bk.)'nun İstanbul'a girmesinde, Berlin ve Viyana'da ataşe bulunan Enver ve Hâfız Hakkı beylerle birlikte derhâl yurda dönerek Hareket Ordusu'nda müfreze komutanı olmuşlardır. Tahtından indirilen Sultan II. Abdülhamîd'e Ordu adına, Selânik'e naklolunacağını bildiren heyette bulunan O., 27 Nisan 1909 gecesi İstanbul'dan özel bir trenle 28 Nisan akşamı Selânik'e getirilmesinde eski hükümdâra refakat etmiştir.

Paris ataşemiliterliğinden (1908 - 1911) sonra, Trablusgarb cephesine koşan O., bu cephenin korunmasında başarı ve yararlık göstermiştir. Balkan Harbi'nin patlaması üzerine (1912), Bolayır'da Bahr-i Sefîd Boğazı Kuvây-ı Mürettebesi'ne kurmay başkanı verilen O., Osmanlı Meclis-i Meb'usânı'nın 2. döneminde Manastır meb'usu seçilmiş ve meclisin feshi üzerine yeniden askerî görevine dönmüştür. 1913 Haziranında kurmay yarbay iken askerlikten istifa eden O., 10 Ekim 1913'te Sofya'ya orta elçi tâyin edilmiştir. Mustafa Kemâl (Atatürk) de 27 Ekim 1913'te Sofya'ya ataşemiliter verilmiş ve I. Dünya Harbi'nin ilk aylarına, Atatürk'ün 2 Şubat 1915'te 19. tümen komutanlığına tâyinine kadar, iki silâh ve ideal arkadaşı yine aynı yerde yan yana vazife görmüşlerdir. 4 Aralık 1917 târihine kadar Sofya'da orta elçilik vazifesinde kalan O., daha sonra İstanbul meb'usu seçilerek, Ekim 1918'de kurulan Ahmed İzzet Paşa kabinesinde dâhiliye nâzırı olmuştur. Ali Fethî Bey, bu arada, arkadaşı Mustafa Kemâl ile ortak olarak (1 Kasım 1918'den 22 Aralık 1918'e kadar 51 sayı süren) "Minber" adlı siyasî bir gazete çıkarmışlardır. 1919 martında Ferid Paşa hükûmeti tarafından, İzzet Paşa kabinesindeki Hayri Efendi (Ürgüplü), Rauf Bey (Orbay) gibi arkadaşları ile beraber tutuklanan O., Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmiş ve 28 Mayıs 1919'da diğer 66 tutuklu ile Malta'ya sürülmüştür. 30 Nisan 1921'e kadar Salvator Kal'ası'nda sürgün kalan O., buradan kurtulur kurtulmaz yurda dönmüş; 29 Temmuz 1921'de İstanbul'a gelmiş; burada kalmadan Anadolu'ya geçmiş ve 3 Ağustos 1921'de İnebolu'ya çıkmış, 8 Ağustos'ta Ankara'ya ulaşarak Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk)'ya mülâki olmuştur. 10 Ekim 1921'de içişleri bakanlığına getirilen O.'ın, 20 Ekim 1921'de imzalanan Türk - Fransız Andlaşması (Ankara İ'tilâfnâmesi)'nın hazırlanmasında mühim çaba ve hizmetleri olmuştur. 11 Ağustos 1923'te meclis başkanlığına seçilen O., 14 Ağustos 1923'te dâhiliye vekilliği de yeniden üzerinde kalmak üzere İcrâ Vekilleri Hey'eti Başkanlığı (Başbakanlık)'na getirilmiştir. 24 Ekim 1923'te içişleri bakanlığından istifa eden O., 27 Ekim 1923'te başvekillikten de istifa suretiyle ayrılmıştır. Meclis başkanlığı görevi 26 Mart 1925 târihine kadar sürmüş; bu arada, 22 Kasım 1924'ten 3 Mart 1925'e kadar ikinci defa başbakanlık ve millî savunma bakanlığı vazifelerini yapmıştır.

Hükûmet başkanlığından ve 26 Mart 1925'te meb'usluktan da istifa eden O., 27 Mart 1925'te Paris büyükelçiliğine tâyin olunmuş ve 9 Ağustos 1930 târihine kadar bu vazifede kalmıştır.

3 Haziran 1925'de kapatılmış bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası (b. bk.)'ndan sonra, Cumhuriyet devrinin ikinci muhâlefet partisi olarak, Atatürk'ün de tasvib ve muvafakatı ile kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (b. bk.), 12 Ağustos 1930 günü O.'ın genel başkanlığında faâliyete geçmiştir. Programında daha fazla hürriyet, daha az vergi vâdederek C. H. P. prensiplerini içine alan ve özel sektöre daha geniş yer vererek liberal bir görüşü aksettiren Serbest Fırka lideri O., 24 Eylûl 1930'da bir ara seçimle, boş bulunan Gümüşhâne milletvekilliğine seçtirilmiş; böylece yeni partinin Meclisteki üye sayısı 14 olmuştur. Kısa ömürlü partisini arkadaşları ile birlikte 17 Kasım 1930'da fesheden O., 1934'te Londra büyükelçiliğine tâyin edilmiş; 1939'da yeniden milletvekili olmuş ve bir süre Adalet Bakanlığı yapmışsa da, 1942'de politikadan çekilmiştir. Millî Mücadele'ye âid *Fethî Okyar'ın Günlük Hâtıraları* yayımlanmıştır (bk. *Hayat Târih Mecmuası,* 1973 (2) 11, 1973 (3) 54). (F. Tevetoğlu)

OKYAY, Mehmed Necmeddin (İstanbul 1883 - İstanbul 1976), Türk güzel san'atlarının son büyük ustası, okçuluk ve gül mütehassısı. 29 Ocak 1883'de Üsküdar'da doğmuştur. Üsküdar Yeni Camii imamı ve Mahkeme-i Şer'iyye başkâtibi Mehmed Nebih Efendi'nin oğludur. Karagazi Mahalle Mektebine gittiği sırada Kur'ân-ı Kerîm'e başlamış, Ravza-i Terakkî isimli hususî rüşdiyede tahsiline devam ederken hıfzını tamamlayıp hâfız olmuş, sonra Aşere ve Takrib'den de izin almıştır. Ravza-i Terakkî'deki hat hocası Hasan Tal'at Bey Rik'a, Dîvânî, Celî Dîvânî yazılarından kendisine icâzet vermiş ve bu kabiliyetli talebesini yetiştirmesi için, o devrin Sülüs - Nesih hat üstâdı Bakkal Ârif Efendi'ye götürmüştür. Necmeddin Efendi Ravza-i Terakkî'yi bitirip Üsküdar İdâdîsine başlamış, fakat hat derslerine gitmek için haftada bir gün müsaade edilmeyişi yüzünden, bir yıl sonra tahsilini bırakmıştır. Ebrû kâğıdı yapmaya da merak sardığından Üsküdar Özbekler Dergâhı Şeyhi Hezarfen İbrahim Edhem

OKYAY, Mehmed Necmeddin : Kendi yetiştirdiği gülleri ile

Efendi (b. bk.)'den Ebrûculukla beraber âhâr (b. bk.) yapmasını da öğrenmiş, yine aynı yıllarda üstâd Sami Efendi'den de Ta'lîk ve Celî Ta'lîk meşkederek 1323 H. (1905)'de Ta'lîk'den, 1324 H. (1906)'de Sülüs - Nesih'den icâzet (bk. HAT ve HATTAT) almıştır. Eski Türk mürekkebçiliğini Vehbi Efendi'den, kemankeşliği (eski Türk okçuluğu) de Sultan Azîz'in okçubaşısı Seyfeddin Bey'den öğrenen Necmeddin Efendi, cami derslerine devam ederek ilmiyye icâzetnâmesi de almış, babasının ölümü üzerine Üsküdar Yeni Camii'ne imam ve hatib olarak tâyin olunmuştur. Bu hizmetine, aksatmadan kırk yıl kadar devam ettikten sonra, rahatsızlığı dolayısiyle 1947'de ayrılmıştır.

OKYAY, Mehmed Necmeddin : Okyay'ın Celî Ta'lîk ile yazdığı bir âyet

1914'de açılan Medresetü'l - Hattâtîn'e de devam ederek Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'den Celî Sülüs ve Tuğra çekmeyi öğrenmiş, 1916'da aynı mektebin Ebrû ve âhâr muallimliğine getirilmiştir. Sonradan "Necmeddin Ebrûsu" adıyle anılan çiçekli ebrûları ve yazılı ebrûları buluşu işte bu yıllara rastlar. Üsküdar Toyogartepesi'ndeki evinin geniş bahçesinde gülcülüğe de başlayan Necmeddin Efendi, her birini Latince ilmî isimleriyle tanıdığı 400 çeşit kadar gül yetiştirmiş ve bunlarla katıldığı sergilerden madalya almıştır. 1925'de eline geçen "şemse" cild kalıbları sebebiyle, eski tarz mücellidliğe merak sarmış, kendi gayretiyle ve mücellid Bahâ (Tokatlıoğlu) Efendi'nin de yardımıyle eski Türk cildinin en güzel örneklerini yapmaya başladığı gibi, Topkapı Sarayı kütüphânesindeki cildlerin tamiriyle de uzun yıllar uğraşmıştır. Medresetü'l - Hattâtîn'in kapanışıyla (1924) açılan Hattat Mektebi'nde, onun da kapanışıyla (1929) açılan Şark Tezyînî San'atlar Mektebi'nde ve nihâyet 1936'dan itibâren Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde hocalığını sürdüren N. O., 1948'de yaş haddinden emekliye ayrılmış, fakat yine de evinde öğretim faaliyetine devam etmiştir.

Büyük kabiliyeti ve yorulmak bilmez gayreti ile hiç bir ânını boşa geçirmeyen N. O., genç yaşında ellerine gelen titremeden dolayı ince bir yazı cinsi olan Nesih hattı ile uğraşamamış, onun dışında öğrendiği diğer yazılar ile eserler vermiş, ancak hocası Sâmi Efendi'nin arzusuyla daha ziyâde Ta'lîk ve Celî Ta'lîk hattını yazmakta söz sahibi olmuştur. Hususî koleksiyonlarda ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde eserleri bulunmakla beraber, topluca yazıları Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ndedir (140 yazı). Yaptığı Şemse cild'ler ve Ebrû'lar ile bu san'atların yeniden canlanmasına vesîle olduğu muhakkaktır.

N. O.'ın hayatı boyunca topladığı müstesnâ san'at eserlerinin büyük bir kısmı 1960'da Topkapı Sarayı Müzesi'ne intikal etmiştir. Üstâdın belki en önde gelen hüneri, imzâsız yazıların hangi hattata âit olduğunu, hattâ yazıldığı târihi kesin bir isâbetle tâyin edebilmesindedir. Bu yüzden, mahkemelerde de uzun yıllar bilirkişi olarak bulunmuştur.

OKYAY, Mehmed Necmeddin : Okyay'ın yazılı Ebrûsu ile Celî Ta'lîk hattı : ALLAH

Eski Türk sporlarının en önemlisi sayılan okçulukta da usta olan N. O., soyadı kanunu çıkınca Okyay soyadını alarak bu spora bağlılığını göstermiş, tarihî Okmeydanı'nın Vakıflar İdâresi tarafından — 1922 ve 1940'da olmak üzere iki defa — satılmasını önlemiştir. Ebced hesâbıyle târih düşürmekte de mehâreti olan N. O. lehçe taklidinde usta, sohbetine doyulmaz bir nüktedan idi.

Bu kadar çeşitli dallarda derinliğine söz sâhibi oluşundan dolayı, hocası Edhem Efendi gibi Hezarfen (= bin san'at sahibi) lâkabıyla anılan N. O.'ın son yıllarda görme kabiliyeti azalmıştı. Buna rağmen tavsiye ve hâtıralarıyle talebesine faydalı olmaya çalışırdı. 93 yaşında iken, kısa bir hastalıktan sonra, 5 Ocak 1976 günü Haydarpaşa Nümûne Hastahanesi'nde vefat eden N. O., ertesi günü Karacaahmet Kabristanı'na defnedilmiş, klasik Türk san'atlarının parlak bir sayfası da böylece kapanmıştır. Merhumun, çeşitli san'at dallarında yetiştirdiği pek çok talebesi vardır. (U. Derman)

OLAV, V. (Sandringham/İngiltere 1903), Norveç kralı. Babası Danimarka prensi Carl'dır ve 1905 yılında Norveç tahtına çıkmıştır. Olav, Norveç ve İngiltere'de okudu. Küçük yaşta hükûmet toplantılarına katılırdı. Yaman bir sporcuydu, 1928 Olimpiyad oyunlarında yat sporunda altın madalya kazanmıştır. 1929 yılında, İsveç prensesi Martha ile evlendi.

V. OLAV

1940 yılında ülkesi Naziler tarafından işgal edilince babasıyle birlikte İngiltere'ye kaçtı; orada direniş harekâtını yönetti. 1945 yılında Naziler, Norveç'ten çekilince babasıyle birlikte ülkesine döndü; babası iyice yaşlanmıştı, 1957 yılında V. O. tahta çıktı. (Ö. Dokuman)

OLCAY (Kaanûnî İsmail Safâ) (1907 - 28.IX.1969), Türk bestekârı. Amasya'da doğdu, 62 yaşında İstanbul'da öldü. Müderris Kara Vâız Ahmed Hilmi Efendi ile Ferîde Hanım'ın oğludur. Ailenin 3. ve küçük çocuğudur. Amasya'da

ilkokulu bitirdi ve babasının isteğine rağmen okumadı. Musikiye istidadı vardı. Kunduracılığa başladı. 16 yaşında iken babası öldü. 1924'te Amasya'da Giriftzen Âsım Bey'den kaanun ve musiki öğrenmiye başladı. 1926'da İstanbul'a geldi. Burada kunduracılığa devam etti. Ferid Alnar'a da kaanun öğreten Vitali (b. bk.)'den 6 ay kaanun dersi aldı. Sonra Artaki Candan'a devam etti. Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde Levon Hancıyan ve Kemânî Serkis'in idare ettiği fasıl hey'etinde 2 yıl kaanun çaldı. 1937'de devlet demiryollarında memur oldu. Bu teşekkülün ustabaşı, san'at ve çırak okullarında resim dersi verdi ve istidat taşıyanlara Türk Musikisi öğretti. 1952'ye kadar 15 yıldan fazla bu görevle Eskişehir'de kaldı. Bu tarihte Adapazarı vagon fabrikasında Türk Musikisi hocalığına başladı. Sonra emekli oldu. İstanbul'da yerleşti. Ölümünün ertesi günü Karacaahmed'e gömüldü. Büyük oğlu Ahmed Tuncer Olcay, Devlet Konservatuarı yüksek keman kısmından mezundur ve Devlet Operası'nda çalmaktadır. Diğer oğulları Hilmi Dinçer Olcay ve Ârif Taner Olcay, halk musikisini seçmişler, saz çalmaktadırlar. Kızı, Ayfer Olcay'dır. Ud, keman, kemençe, tanbur ve yaylı tanbura benzer nâle, feryad, figan, ses ve lâhut adlarını verdiği beş fantezi çalgı imal etmiştir. (Y. Ö.)

OLCAYTU, Türk - Moğol imparatorluklarında iki hükümdârın adı.

1. **Olcaytu Gıyâsüddîn Muhammed Hudâbende** (1281 - 1316) (hük. 1304 - 1316), Moğol - İlhanlı hükümdârlarının 8.'si olup, Argun Han ile Kerayit prenseslerinden Hıristiyan Urug Hâtun'un oğlu. 1281'de doğan O.'nun pek çok adı ve unvanı vardır. Vaftiz adı Nicola'dır. Türk - Moğol töresine göre önce "Buga" ve "Temür", sonra da O. adını almıştır. O.'nun unvanlarından "Gıyâsü'd - dünyâ ve'd - dîn" gibi islâmî olanı dışında yine Moğolca "üçüncü" anlamına gelen "Harbende" Farsçada "eşek çobanı" demek olduğundan, O. Şîî'liği seçtikten sonra bunu "Hudâbende" ye (Tanrı kulu) çevirerek benimsemiş ve bu şekilde tanınmıştır. Çeşitli dinlere karşı ilgi gösteren O., İlhanlı hattâ, Moğol hükümdarları arasında en çok din değiştiren bir kimse olarak bilinmektedir. Annesi Urug Hâtun'un etkisiyle Hıristiyan olarak yetişen O., daha sonra Burkan (Budizm) dînine girmiş, bir süre geçince atalarının dîni olan Şamanlığa yönelmiş, en sonra da Müslümanlığın çeşitli mezheplerini denedikten sonra "isnâ aşeriyye" (Oniki İmâm) Şîî mezhebini benimsemiş ve onun sâdık bir mürevvici olmuştur. Öyle ki, XIV. yüzyıl içinde hattâ, bugün bile Âzerbaycan, Anadolu ve Rumeli Alevî Türkleri arasında hâtırası, kutsallığını muhâfaza etmekte devâm etmiştir. Enverî gibi yazarlar onu sâlih ve dindâr, hayırhâh bir hükümdâr olarak tasvîr ederler.

Siyasî hayatı: İyi bir silâhşör ve stratej olarak yetiştirildikten sonra, Hülegü'nün koyduğu töre gereğince İlhanlı devletinin velîahdi olmuş ve en mühim eyâlet sayılan Horasan vâliliğine getirilmişti. Bu görevde iken İlhanlı hâkimiyetine başkaldıran Nevrûz'u, Fâris bölgesinde Kutlug Hoço'yu ve Herat'ta Niguderayanları ortadan kaldırarak kendisini tanıttı. Gazan Han'ın hastalığı ve ölümü haberini kurduğu istihbârât servisi ile zamanında haber alarak, saltanatı için tek rakîb olan amcası Geyhatu'nun oğlu Alafrang'ı, bir kızı dışında, bütün mensupları ile birlikte imhâ ettikten sonra 22 Temmuz 1304'te Şamanların uğurlu tuttukları bir saatte Ucan'da İlhanlı tahtına çıktı. Ulug Kağan Mengü Temür ile ilişkilerinde tâbî ve metbû durumundan çıkarak bu akrabâ impratorlukla eşit şartlarda dostluk kurmayı başardı. Ancak, Mısır - Memlûk sultanlığı ile gerçekleştirmek istediği dostluk teşebbüslerinde muvaffak olamadı. Bunun üzerine Memlûk sultanlarının düşmanları olan Avrupa Hıristiyan devletleriyle ve Bizans'la siyasî temaslara geçti. Bizans imparatoru II. Andronichos'un kızkardeşi Mariam ile evlendi. Buna dayanarak Anadolu Beylikleri (Osmanoğulları, Saruhan ve Aydınoğulları)'ne baskı yapmayı denedi ise de teşebbüsleri bir sonuç vermedi. İngiltere kralı I. Edward'a ve Fransa kralı Güzel IV. Philippe'e gönderdiği yarlıglardan Fransa'ya yolladığı yarlıg 3 m boyunda, 48 cm enindedir. O.'nun üzerindeki altamgası ise 13 cm² ve dört köşe olup, hâlen Paris Millî Müzesi'ndedir. O., bu siyasî teşebbüsler sonunda 1312'de Mısır üzerine saldırıya geçerek Rehbe'ye kadar ilerlemişse de ordusunda baş gösteren bir salgın hastalık yüzünden geriye dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Mâverâünnehr'de Memlûkler'in teşvikî ile ayaklanan Köpek'in ısyânını bastırmakla ve Geylan'ı hâkimiyeti altına almakla uğraştı. 14 Aralık 1316'da bir av partisinde hastalandı. Oğlu ve velîahdi, Ebû Saîd Bahâdır Hân'a davet haberini gönderdikten sonra öldü. Oldukça kısa olan saltanat döneminde O., İslâmiyeti kabûl ettikten sonra da Cengiz yasasını aksatmadan uygulayan bir İlhanlı hükümdârı olarak tanınır. Hattâ Geylan seferinden dönüşünde, bu seferin bir çeşit muhâsebesini yapan yargıcılar önünde yargılanmaktan da çekinmemiştir. O.'nun en büyük faaliyeti yerleşik hayâtı teşvîk edici ve göçebe Türk ve Moğolları belli yörelere yerleştirici tutumunda görülür. Zamânında Tebrîz, Orta Doğu'nun en bakımlı beldelerinden biri hâline gelirken, oğlu Ebû Saîd'in doğumu üzerine Âzerbaycan'da Sultâniye kentini kurmuş, bunu Kuzey Irak'ta Sultânâbâd (bugünki Çemçemal) ve Mugan'daki Olcaytu Sultân şehirleri izlemiştir. Bu sûretle Âzerbaycan ve Doğu Anadolu'nun Türkleştirilmesinde katkıları olmuştur. Ayrıca kardeşi Gazan Hân'ın giriştiği zirâî ve malî reformları devam ettirmiş; ülkenin kalkınmasına hizmet etmiştir. Sultân Veled bu ünlü hükümdârın dinler tarihi ve felsefe üzerindeki merâkından yararlanmak ve böylece onu tekrar Sünnî akîdeye kazandırmak için oğlu Ulu Ârif Çelebî'yi Merâga'ya göndermek teşebbüsünde bulunmuştu. Ama, İlhan'ın erken ölümü bu buluşmaya imkân vermemiştir. O., aynı zamanda tarih ilmi ile de ilgilenmiştir. Reşîdüddîn'in *Câmi'ü't - Tevârîh*'inin ve Vassâf'ın ünlü *Târîh*'inin yazılmasında bu iki yazarı devamlı olarak teşvîk etmiştir. O., kurmuş olduğu Sultâniye şehrinde yaptırmış olduğu türbeye defnedildi. İlhanlı - Türk san'atının en güzel örneklerinden biri olan bu türbenin planı sekizgen olup, kubbe yüksekliği 51 m'dir. Yapının her köşesinden zarîf birer minâre yükselmekte idi. Bu da onun 8. hükümdâr olduğunu işâret etmekteydi. Binânın dışı mâvi ve fîzûze renkli çinilerle kaplı idi. Bu güzel yapı ve yanındaki O. camii, Sultâniye gibi bugün harâbe hâlindedir.

2. **Olcaytu Temür** (hük. 1294 - 1307), Cengiz İmparatorluğunun ulug yurtta "od - tigin" olarak saltanat süren ulug kağanlarından ve Kubilay Kağan'ın oğlu Çim - Kim'in ile Gök - Çin Hâtûn'un oğlu. Kubilay'ın vasiyeti ve kurultayın onayı ile dedesinin ölümü üzerine Uyguristan'dan gelerek Hanbalıg'ta (Pekin) ulug kağan ilân edildi. O., törelere dedesi Kubilay'dan daha fazla bağlı olduğundan, bilhassa Öngütlerin desteğini sağladı. Kızı Kudatmış'ı Öngüt beyi Körguz (Georgius) ile evlendirerek Budist Moğolların desteğini kazanmış bulunan rakîb Han Kaydu'ya karşı Hıristiyan Kerayit ve Öngütlerin yardımını te'mîn etmiş oldu.

1297'de Körguz, Kaydu'ya karşı kazandığı zaferle kayın babasının iktidârını kesinleştirmiş oldu. O., Çin'e yerleşmiş olan Moğollar'ın daha önce Topalar gibi Çinli'leşmelerini engelleyecek bir sıra tedbirler aldı. Kubilay Kağan Tibet alfabesini benimsediği ve Budizm'i kabûl ettiği hâlde O., resmî dil olarak Moğolcanın, yazı olarak da Uygur alfabesinin korunmasında ısrâr etti. Onun bu tutumu, bozkırdaki Türk ve Moğol unsurlarının kendi saflarına geçmesinde etkili oldu. Şamanlığı koruması hattâ, Ricardo ve Johannes tarafından yayılmaya çalışılan Hıristiyanlığı desteklemesi, 1301'de rakîb kağan Kaydu'nun kesin olarak ortadan kaldırılmasına yardımcı oldu. Ancak 1302'de yakalandığı sar'a illeti onun daha faal bir hükümdâr olmasını engelledi. 1307'de Hanbalıg'ta öldü ve yerini kardeşi Güyük aldı. (İ. Parmaksızoğlu)

OLDENBURG, Federal Almanya cumhuriyetinin Aşağı Saksonya (Niedersachsen) eyâletinde şehir. Nüfusu 134 168 (1973 tahmini). Ülkenin kuzey-batısında Bremen'le Emden arasındadır. Weser nehrinin 20 km kadar güney-batısında aynı nehre dökülen Hunte suyu üzerindedir. Bölgedeki en eski yerleşme merkezlerinden olan O.'un bahsi ilk defa 1108'de geçer. 1345'te Kont I. Conrad tarafından şehir statüsü verilmiştir. Eskiden O. büyük - dükalarının merkezi olan şehirde müze, tiyatro, mühendislik akademisi, san'at galerileri vardı. O., önemli bir çiftçilik mıntakasının pazarı durumundadır; sığır ve at satışları yapılır; Avrupa'nın en büyük et mamulleri fabrikaları buradadır. Cam ve tekstil de gelişmiştir.

OLDENBURG, eski bir Alman eyâleti. Sırasıyla kontluk, dükalık, büyük - dükalık ve *Land* olduktan sonra 1946'da Aşağı Saksonya'nın bir idarî mıntakası hâline geldi. 1854'ten 1937'ye kadar süren dönemde yüzölçümü 6 400 km²'yi geçiyordu. Bu, eyâletin âzamî büyüklüğünü bulduğu dönemdi. İdare merkezi Hunte üzerindeki Oldenburg (b. bk.) şehriydi.

Tarih : Karolenj'ler zamanında bölge Sakson dükü Widukind ailesinin elindeydi. Widukind'in torunu Walbert M. S. 851'de, orta Hunte'de Wildeshausen manastırını kurdu. Diğer taraftan 1108'de Kont I. Egilmar diye birinin buraya yerleştiğini görüyoruz. Onun soyundan gelenler, Saxon dükü Arslan Henrich'ın 1180 yılında düşmesinden sonra, pratik olarak bağımsızlık kazandılar. Bunlar 1531'e kadar *Reich*'ın vasıtasız vasalı değildi ve resmen tımar hâline getirilmemişti. I. Egilmar'ın soyundan gelen vârislerden biri olan Christian, 1448'de Danimarka kralı, 1460'ta Schleswig dükü ve Holstein kontu oldu (aynı zamanda 1450'den itibaren Norveç kralıydı, 1457'den sonra da birkaç yıl İsveç kralı oldu). Oldenburg'u kardeşi Gerhard'a bıraktı. Gerhard'ın soyundan gelen ve 1573'ten itibaren kont olan Johann, 1575'te Jever baronu oldu. Onun oğlu Anton Günther (ölümü 1667) Otuz Yıl Savaşları'nda tarafsız kalarak Mukaddes Roma İmparatoru II. Ferdinand'dan, Weser'den geçen gemilerden vergi alma hakkını elde etti. Anton Günther vâris bırakmadan öldüğü için O. Holstein - Gottorp'lara ve Danimarka'ya kaldı, 1676'da tamamen Danimarka'nın oldu.

Danimarka kralı VII. Christian, 1773'te, O.'u uzaktan kuzeni olan, müstakbel Rusya imparatoru Pavel'e bıraktı. O da aynı yıl büyük babasının birinci kuzeni olan Lübeck piskoposu Friedrich Augustus'a verdi. O., 1774 - 1777'de dükalık oldu. 1785'te dük olan Wilhelm zayıf akıllı olduğundan kuzeni Peter von Holstein - Gottorp nâib oldu; O.'un sınırlarını genişlettiyse de, Napoléon zamanında Fransızlar tarafından sürüldü (1806). 1807 restorasyonundan sonra ve 1810'da yeniden sürüldü. 1813'te yeniden nâib olarak döndü. Viyana kongresi Wilhelm'e "büyük - düka" unvânını verdi. 1823'te dük olarak Wilhelm'in yerine geçen Peter 1829'da ölünce oğlu Augustus (ölümü 1853) kendisini büyük - düka ve sahip olduğu toprakları da büyük - dükalık ilân etti. 1849'da bir anayasa yaptı.

O., Yedi Yıl Savaşları'nda Prusya'yı destekledi; 1867'de Kuzey Almanya konfederasyonunun, 1871'de de Almanya imparatorluğunun bir üyesi oldu. 1900'den itibaren büyük - düka olan I. Friedrich Augustus, 1918'de tahttan feragat etti ve O. cumhuriyetçi Almanya'da bir *Land* oldu. *Land,* 1932'de bir Nazi hükûmeti seçti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra cumhuriyet devrinin tanınmış simalarından Theodor Tantzen'i buraya başbakan yaptılar (mayıs 1945), sonra da Aşağı Saksonya'ya kattılar (kasım 1946). (O. Yüksel)

OLEFİN'LER (Alkilenler, Alkenler), karbon zinciri açık olan hidrokarbonlar dizisi. Genel formül C_nH_{2n} dir. Böylece bir O. formülü içinde, ona karşılık olan doymuş hidrokarbonunkine kıyasla daima 2H noksan bulunur. Örnek olarak, Propan formülü $CH_3 - CH_2 - CH_3$ iken, doymuş propileninki $CH_3 - CH = CH_2$ dir. O.'ler, adlarını, karşılıkları olan ve ad sonları "an" ile biten doymuş hidrokarbonlardaki "an" yerine "ilen" veya "en" ekinin getirilmesi ile alırlar : Etan yerine Etilen veya Eten, Propan yerine Propilen, Bütan yerine Bütilen gibi.

O.'ler, doymuş hidrokarbonlarda olduğu gibi, homolog bir dizi oluştururlar. Doymamış olduklarından katılma yoluyle tepkime verirler. O.'ler, Bütilen'e kadar olanlar olmak üzere gaz hâlinde, izleyenler sıvı hâlinde ve daha yüksek dereceliler katı haldedirler. Ergime ve kaynama noktaları, karşılıkları olan doymuş hidrokarbonlarınkilerine kıyasla biraz daha alçakta kalır. Özgül ağırlıkları, molekül ağırlıkları ile orantılı olarak yavaş yavaş artar (0,63 - 0,79). O.'ler, suda ya çok zor erir veya hiç erimezler, alkol ve eterde ise kolayca erirler. (E. Ediger)

OLEİN, mum üretiminde, yağların ayrılması sırasında büyük miktarda oluşan, ham oleik asidin ($C_{17}H_{33}.COOH$) teknikte kullanılan adı. Ham, arıtılmamış O., sarımtırak kahverenginden koyu kahverengine kadar rengi değişebilen, acı kokulu, hafifçe asit reaksiyonu gösteren bir sıvıdır. 15 - 17°C'da, O.'den beyaz kristaller ayrışır. 8 - 10°C'da katılaşma başlar. İyi nitelikteki O.'lerde toplam yağ muhtevâsı %98 - %99 arasında bulunmalı, sabuna dönüşecek yağlar oranı en az % 94 - % 97 olmalıdır. Ayrıca, su ve yabancı madde muhtevâsı % 2'nin altında olmalı, Jod rakkamı 70 - 81 sınırları içinde bulunmalıdır. O., sabun ve tekstil endüstrilerinde büyük ölçüde kullanılır. (E. Ediger)

OLGUN, Tâhir (Tâhirülmevlevî adıyle de anılır; İstanbul 1877 - İstanbul 1951), son devir yazarlarımızdandır. Öğrenimine askerî okullarda başladı. Önce, Gülhâne askerî rüşdiyesini bitirdi. Sonra Menşe-i Küttâb-ı Askeriyye'de okudu. Ayrıca dışarıdan da medrese eğitimi gördü. *Mesnevî*'yi okudu. Daha sonra öğretmenlik yaptı. Edebiyat öğretmeni olarak görev yaparken edebiyat tarihi ile de yakından ilgilendi. Edebî meselelerle uğraştı. Bunun yanı sıra dinî konularda da eserler verdi. Eserleri : *Mir'ât-ı Hazreti Mevlânâ* [1898]; *Fuzûlî'ye dâir* [1936]; *Edebiyat Lugati* [1936]; *Şâir Nev'î ve Sûriyye Kasîdesi* [1937]; *Bâkî'ye dâir* [1938]; *Müslümanlık'ta İbâdet Tarihi* [1946 - 1947]. (İ. Parlatır)

OLGUNLAŞMA (Fr. maturation; Lat. maturus = olgun'dan), olgunluğa doğru ilerleme. Biyolojide cinsî O.'nın esas olayı, Weismann'ın sandığı gibi basit bir kromatik indirgeme (fr. réduction)'den ibaret değildir. Bunun daha karmaşık bir olay olduğunu erkek gamet'lerin gelişmesi gösterir. Bunlar, tekrar tekrar bölünerek spermatogoni, spermatotin, spermatid ve nihayet spermatozoid hâline gelirler, bunların hepsi de döllemeğe muktedirdirler.

Dişi gametlerin O.'sı buna benzer, fakat ovosit, bölünerek, ancak bir tek üretim elemanı meydana getirir.

Bu eleman yumurtacık (Fr. ovule)'tır. Ovosit'in ikiye bölünmesinden doğan diğer üç ürün ise kutup kürecikleri (Fr. globules polaires) şeklinde uzaklaştırılırlar. Loeb ile Delage'ın tecrübî partenojenez hakkındaki araştırmaları, spermatozoid'in, olgun ovülün gelişmesi için tam anlamda gerekmediğini göstermiştir. Buna göre şu hakikat ortaya çıkar:

Cinsî elemanların O.'sı ovülün özel bir fizik durumuna bağlıdır, bu durum ise şöyle tarif edilebilir: Ovül, koloidal dengesi değişmedikçe gelişmez.

OLIFANT (Fr., "olifan" ok.), Orta Çağ'da kullanılan (İlk Çağ'da da var) fildişinden av borusu, cor de chasse'ın ilkeli. (Y. Ö.)

OLİGARŞİ, muayyen zümrenin hoş karşılanmıyan hâkimiyetini ifade etmek için kullanılan an'anevî tâbir. Kelime Yunanca "sayıca az" anlamında *oligoi* ile "kumanda" anlamında *arkhê* sözlerinden türemiştir. Aristotales bu kelimeyi iyi insanlardan meydana gelen muayyen bir zümrenin idaresi değil, kötü insanların haksız idaresi anlamında kullanmıştır.

Aslında her türlü hükûmet şeklinin netice itibariyle muayyen zümrenin hâkimiyeti anlamına geleceği sık sık düşünülmemiş değildir. Böyle bir idarenin başında bulunanlar ya halkın, ya hükümdârın, ya proleteryanın veya diktatörün irâdesini temsîl ederler. Bununla beraber bütün hükûmetlerin esas itibariyle oligarşik olduğunu söylemek mübalâğa kabûl edilebilir. Siyasî ilim ve sosyoloji, muhtelif kontrol ve iktidar tipleri arasındaki farkları daha büyük bir itinayla ayırmaktadır. Bir demokrat parti liderinin elinde bulundurduğu iktidar tipi; totaliter ve otoriter bir tek parti liderinin elnide bulunduğu iktidardan çok farklıdır. Aynı şekilde demokratik şartlara uygun olarak doğan bir kontrol grubu da, otoriter tipteki bir kontrol grubuyla aynı durumda değildir. Çünkü demokratik grup, daima dışarıdakilerin tenkidi ve sualleriyle karşı karşıyadır. (O. Y.)

OLİGOELEMENT (Yun. *oligo* = az, Lat. *elementum* = element), canlı organizmaların yapısında çok küçük mikdarlar hâlinde bulunan, buna rağmen çok önemli bir rol oynayan maden ve madensiler. Bunların yokluğu hayvan ve bitkilerin gelişmesine ve yaşamasına engel olur. Bunların gerektiği hallerde organizmaya sokulması beslenme hastalıklarının tedavisine yarar. Tıbda kullanılan O.'ler şunlardır: aluminyum, bakır, bor, çinkofluor, iyot, kobalt, litiyum, magnegyum, manganez, nikel ve titan. İyot yokluğu guatr (guşa) hastalığına yol açar. O.'ler veterinerlikte de önemli rol oynar.

OLİMPİYAD OYUNLARI (Fr. Jeux Olympiques, İng. Olympic Games), bütün milletlerin amatör sporcularına açık olan ve dört yılda bir tekrarlanan spor müsabakaları. Olimpiyad sözü, aslında, Eski Yunan'da Olympia denilen yerde yapılan spor müsabakaları arasında geçen dört yıllık zaman için kullanılır, bu müsabakalar her olimpiyad dönemi başında tekrarlanırdı.

O. O., milletlerarası spor federasyonları ve millî komitelerle temas hâlinde bulunan Milletlerarası Olimpiyad Komitesi (Fr. Comité International Olympique, İng. International Olympic Commitee - IOC) tarafından, özel kural ve nizamlara göre yönetilir. Komitenin merkezi İsviçre'de Lausanne'daki Mont Repos'dur. Üyeleri çok etraflı bir incelemeden sonra ömür boyu seçilir. Hiçbir ülkenin komitede ikiden fazla üyesi bulunamaz; üyeler kendi memleketlerinin değil, memleketlerindeki komitelerin temsilcileridir. Bu üyeler ne başka bir teşkilâttan ne de kendi hükûmetlerinden — işlerine müdahale sayılacak veya oylarının bağımsızlığına tesir edecek — direktifler alamazlar. Komitenin ilk başkanı Baron Pierre de Coubertin idi. Pierre de Coubertin bu görevi 1925'te bıraktı. Onun yerine Belçikalı Kont Henri de Baillet Latour başkan oldu. Onun 1942'de ölümü üzerine İsveçli J. Sigfrid Edström, ondan sonra da 1952'de Birleşik Devletler'den Avery Brundage başkan oldu. Türkiye'yi bu komitede ilk temsil eden Selim Sırrı Tarcan'dır (1908 - 1930). Ondan sonra Kemâleddin Sâmi Paşa (1930 - 1933), sonra Reşid Safvet Atabinen (1933 - 1952), daha sonra da Suad Erler temsil etmiştir.

Tarih : O. O.'nın menşei kesin olarak bilinmemekle beraber ilk defa M. Ö. 776'da yapıldığı kabûl edilir. O tarihten itibaren M. S. 393 yılına kadar her dört yılda bir olmak üzere, tam 1169 sene yapıldı. Yunanistan'ın bağımsızlığını kaybetmesi üzerine de Roma imparatoru I. Theodosius

OLİMPİYAD : Kayakçı Avusturya'lı Toni Sailer

tarafından oyunlara son verildi. İnsanoğlunun kurduğu pek az şey bu derece uzun devam edebilmiştir. İlk O. O. bir günde yapılırdı ve genellikle stadyum boyunca yapılan bir koşudan ibaretti. Daha sonra disk atma, cirit atma, uzun atlama, boks, güreş, pentatlon, araba yarışı gibi diğer müsabakalar da O. O.'na katıldı. Oyunların süresi de, dinî törenler de dahil olmak üzere bir haftaya kadar uzadı. Önceleri oyuna sadece Yunanlılar katılabiliyor, ancak müsabıklar Grek kolonilerinin her tarafından gelebiliyordu. Kadınlar, müsabık olarak O. O.'na katılamadıkları gibi, Demeter râhibesi hâriç, seyirci de olamazlardı. Müsabakaların açılmasından önce, müsabıklar, aileleri, antrenörler ve hakemler, dürüst davranacaklarına dair yemin ederlerdi.

O. O., Yunanlılar'ın hayatında öyle önemli bir yer tutuyordu ki, zamanı, oyunlar arasındaki dört yıllık süre (bir Olimpiyad) ile ölçüyorlardı. Erişilebilecek en büyük şeref O. O.'nda başarı göstererek basit bir yabanî zeytin dalını kazanmaktı. Krallar da halktan insanların yanısıra müsabakalara katılırdı. Hattâ Roma imparatoru Neron bile "Olympic" bir şeref kazanmak için bu yarışlara katılmıştı. Kazananlar millî kahraman olur, müzisyenler onların başarısını terennüm eder, heykeltraşlar onların kuvvetini ve güzelliğini mermere işlerdi. Şâirler ve yazarlar, kazanan müsabıkların hünerini anlata anlata bitiremezlerdi. Müsabıkların zarif hareketleri ve sportmence davranışları da bir zafer kadar takdir görürdü.

O. O., Zeus şerefine Mora (Peloponnessos) yarımadasının kuzey - batısındaki Olympia'da yapılırdı. Oyunlar her dört yılda bir, hattâ daha kesin söylemek gerekirse her 49 ilâ 50 kamerî ayda bir tekrarlanırdı. Vak'anüvisler bu düzenli oyunlarda kullanacakları tarihler için çok esaslı bir destek buldular. Meselâ Termopil ve Salamis savaşlarının 75. Olimpiyad'ın 1. yılında olduğunu kaydederlerdi. Bir Olimpiyad, böyle bir oyunlar festivaliyle, diğeri arasındaki zaman açıklığıydı.

Oyunlara katılacak atletlerin Yunanlı olması lâzımdı. Ancak daha sonraları mitolojik jenealojilerin de te'sîri ile Makedonyalılar ve Romalılar da müsabakalara katılmaya başladı. O. O.'na katılacak atletler çok uzun ve sıkı bir antrenmana tâbî tutulur ve kutsal bir itikadla korunurlardı.

Programlar çok çeşitliydi. Müsabıklar çırılçıplak yarışırdı. Sınıflama ağırlığa göre değil, yaşa göre yapılırdı ve üç sınıf müsabık vardı: Çocuklar, gençler, erkekler. Ağır sıklet, hafif sıklet diye bir şey bilinmiyordu. Araba yarışlarında, arabayı kullanan değil araba ve atların sahibi birinci gelmiş sayılırdı. Arabayı kullanan ise mal sahibinin hizmetinde çalışan aylıklı, profesyonel bir araba sürücüsü olurdu. At yarışları için de durum aynıydı.

Bir müsabakayı kazanmak, sadece kazanan için değil, mensup bulunduğu şehir için de büyük şerefti. Zaferden sonra, ânında dostları tarafından tebrik edilir, zaferi kutlanır; ayrıca şehrine dönüşünde de bir zafer töreni yapılırdı. Yarışı kazanan sporcu, şehre giderken kutsal bir yabanî zeytin dalından kesilmiş çelengini başına takardı. Muzaffer sporcunun şehre girişi, genellikle kendisi için şehir surlarında özellikle açılmış bir kapıdan yapılırdı. Şehirde, şerefine büyük bir ziyafet verilir ve meşhur bir şâir tarafından kendisi için yazılan şiir koro tarafından okunurdu.

O. O. I. Theodosius tarafından muhtemelen M. S. 393'te ve 293. Olimpiyad'da lağvedildi. O tarihten tam 1503 yıl sonra, 1896'da yeniden başladı. O. O.'nu canlandıran bir Fransız terbiyecisi Baron Pierre de Coubertin'dir (1863 - 1937). Pierre de Coubertin, her türlü siyaset, ırk, din, servet, sosyal durum mülâhazalarından uzak, millî rekabetleri bir tarafa bırakarak, amatör sporcular tarafından milletlerarası müsabakalar yapılmasının müsbet mânevî sonuçları olacağını düşündü ve 1894 yılında, Paris'te milletlerarası bir konferans topladı. Sorbonne'da yapılan toplantıya 12 ülkenin temsilcileri katılmıştı.

OLİMPİYAD: Amerikalı kadın dalgıç Pat McCormick

Modern çağda yapılan I. O. O. 1896'da Atina'da başladı. Ardından sırayla şu şehirlerde yapıldı: Paris (1900), St. Louis (1904), Londra (1908), Stockholm (1912), Anvers (1920), Paris (1924), Amsterdam (1928), Los Angeles (1932), Berlin (1936), Londra (1948), Helsinki (1952), Melbourne (1956), Roma (1960), Tokyo (1964), Mexico City (1968), Münih (1972) ve Montreal (1976). VI., XII. ve XIII. O. O.'nın sırayla Berlin'de (1916), Tokyo, sonra Helsinki'de (1940) ve Londra'da (1944) yapılması kararlaştırılmıştı. Ancak savaşlar, bu oyunların yapılmasını engelledi.

1924 yılında Fransa'nın Chamonix şehrinde ilk kış O. O. yapıldı. Diğer kış oyunları şu şehirlerde geçti: İsviçre'de St. Moritz (1928), A.B.D. New York eyâletinde Lake Placid (1932), Almanya'da Garmish - Partenkirchen (1936), St. Moritz (1948), Oslo (1952), İtalya'da Cortina d'Ampezzo (1956), A.B.D. Kaliforniya'da Squaw Valley (1960), Avusturya'da Innsbruck (1964), Fransa'da Grenoble (1968), Japonya'da Saporro (1972) ve yine Innsbruck (1976).

IOC nizamnâmesi, O. O.'na katılacak olanlarda aradığı amatör vasfını 26. maddede şu şekilde açıklar:

O. O.'na müsâbık seçilebilmek için sporu hiçbir kazanç düşünmeksizin, merak ve heves sâikasıyle çalışmış olması gerekir.

Böylece bir yarışmacı:

a) Hâlini ve geleceğini teminât altına alan esas bir meslek sahibiyse,

b) Meşgul olduğu spor dalı dolayısıyle hiçbir zaman maddî bir karışıklık almamışsa,

c) Milletlerarası federasyonun ve 26. maddenin getirdiği kurallara uymayı kabûl ediyorsa...

O. O. açısından amatör sayılır.

O. O.'nın getirdiği yeniliklerden biri Olimpiyad köyüdür. İlk defa Los Angeles oyunları sırasında böyle bir köyün kurulması düşünülmüş ve kurulmuştur. Bu, muhtelif ülkelerden gelen bütün sporcuların aynı çatı altında barınması, birbiriyle kaynaşması bakımından çok anlamlı bir harekettir.

O. O. boyunca, stadyumda Olimpiyad meş'alesi yanar. İlk defa 1936 Berlin oyunlarında bu meş'aleyi tutuşturacak olan ateş, Yunanistan'daki Olympia'dan getirildi ve bu âdet diğer O. O.'nda da devam etti.

IOC, O. O. dolayısıyle aşağıdaki mükâfat ve kupaları vermektedir :

Olimpiyad Kupası: 1906'da Baron de Coubertin tarafından te'sîs edilmiştir. Amatör spora veya Olimpiyad hareketine müstesna bir katkıda bulunan müessese ve teşekküle verilir.

OLİMPİYAD : 1964 Tokyo olimpiyatında 800 m ve 1500 m şampiyonu Yeni Zelandalı Peter Snell

Olimpiyad Liyakat Diplomast : 1905'te Brüksel'deki IOC kongresi tarafından ihdas edilmiştir; yine yukarıdaki vesilelerle şahıslara verilir.

Fearnley Kupası : Eski IOC üyesi Sir Thomas Fearnley tarafından kuruldu. Özel bir üstünlük gösteren atletlere verilir.

Kont Bonacossa Hâtırası : İtalya Millî Olimpiyad Komitesi tarafından IOC üyesi Kont Alberto Bonacossa şerefine kurulmuştur. Her yıl, Olimpiyad hareketine faydalı bir katkıda bulunan bir millî komiteye verilir.

Tokyo Hâtırası : 1964'te Tokyo şehri tarafından kurulmuştur. Bu hâtıra, O. O. sırasında, örnek teşkil edecek müstesna bir sportmenlik gösteren atlete veya atletler grubuna verilir.

Ayrıca her yarışmanın birincisine altın, ikincisine gümüş, üçüncüsüne bronz madalya, altıncıya kadar olanlara da diploma verilir. Takım oyunlarında birinci gelen takımın bütün oyuncuları altın, ikincininkiler gümüş, üçüncüler de bronz madalya alır.

O. O.'na katılma işi millî komitelerce düzenlenir. 1960'larda bunların 100'den fazlası IOC tarafından tanınmış bulunuyordu. Millî Olimpiyad komitelerine, O. O. programında bulunan sporlarla meşgul olan her millî kuruluşun millî komitelerde temsilci bulundurması lâzımdır. O. O.'na katılacak olanları ancak millî komiteler seçebilir. Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi 1962'de kurulmuştur.

Merasimler : O. O.'nın açılış töreni en büyük stadyumda yapılır. Oyunların yapıldığı ülkenin devlet başkanı, IOC ve organizasyon komitesi başkanları tarafından, stadyumun kapısında karşılanarak locasına götürülür. Devlet başkanı orada kendi ülkesinin millî marşıyla selâmlanır. Bundan sonra geçit resmi başlar. O. O.'na katılan ülkelerin sporcuları kendi üniformalarıyle ve ülkelerinin isminin harf sırasına göre geçerler. Sadece Yunanistan en önce; ev sahibi ülke sporcuları da en sonra geçer. Her ülke sporcuları geçerken önlerinde ülkelerinin adı yazılı bir levha ve bayraklarını taşırlar. Geçit bittikten sonra bütün sporcular, kendi bayraklarının arkasında şeref tribününe dönerek sıralanırlar. Organizasyon komitesi başkanı kısa bir konuşma yaparak oyunların açıldığını bildirir, aynı anda boru sesleri arasında Olimpiyad bayrağı çekilir, güvercinler uçurulur, ardından topçular selâm atışı yapar ve aynı anda Olimpiyad meş'alesi stadyuma girer ve o meş'alenin ateşiyle kutsal alev tutuşturulur. Ardından Olimpiyad marşı söylenir. Bundan sonra müsabakanın yapıldığı ülkenin sporcularından biri kürsüye çıkarak aşağıdaki yemini eder:

Bu O. O.'nda bütün kurallara saygılı olacağıma ve bu kuralları tatbik edeceğime ekiplerimizin şerefi, sporun zaferi ve gerçek sportmenlik rûhu için oyunları yöneten bütün müsabıklar adına söz veririm.

Nihayet koro, ev sahibi ülkenin millî marşını söyler ve sporcular stadyumu terkederler. Ardından müsabakalar başlar. O. O.'nın kapanış töreni de aynı şekilde heyecan vericidir. O. O. IOC başkanı tarafından kapatılır; dünya gençliğini dört yıl sonra oyunlara katılmaya çağırır. Sonra, boru sesleri arasında Olimpiyad bayrağı indirilir, selâm atışı yapılır ve koro bitiş marşını söyler.

Modern Olimpiyadlar :

1896'dan sonra O. O.'nda en büyük ilgi atletizm üzerinde toplanmaya başladı. Modern Olimpiyatlar üç safha gösterir : 1) 1896 - 1912; 2) 1920 - 1932; 3) 1936'dan bu yana. Birinci devrede daha çok A. B. D., İngiltere İmparatorluğu ve Avrupa kıt'asının atletleri dikkati çeker. I. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ikinci devrede diğer kıt'alardan oyunlara katılma oranının hızla arttığı görülür. Üçüncü devreden itibaren de O. O. artık gerçekten bütün dünyayı ilgilendiren bir olay hâline gelmiştir.

O. O.'nda sürekli atletik gelişmeler olduğu dikkati çekmekte, her Olimpiyad'da, hemen her spor dalında rekorlar tazelenmektedir. Bilhassa atletizmde hiç değilse bir yeni rekorun tesis edilmediği hiçbir Olimpiyad olmamıştır.

Her Olimpiyad programında aşağıdaki sporlardan en az 15'inin bulunması lâzımdır : Atıcılık, atletizm, bisiklet, boks, basketbol, okçuluk, jimnastik, atlı sporlar, futbol, halter, hendbol, hokey, judo, modern pentatlon, kürek, yüzme, su polosu, voleybol, güreş, yelken. Ayrıca Olimpiyad programında gösteri mâhiyetinde iki spora yer verilebilir.

Modern Olimpiyad'larda yaş tahdidi yoktur; bir ülkeyi ancak o memleketin vatandaşları temsil edebilir; hiçbir müsabık din, renk ve siyasî sebepten diskalifiye edilemez; oyunların 16 gün içinde tamamlanması lâzımdır; oyunlarda puan hesabı tutulamaz; ancak IOC ile ilgisi olmayan gruplar gayrı resmî olarak puan hesabı yapmaktadır. Bunlara göre birincinin puanı 10, ikincininki 5, üçüncününki 4'tür. Dördüncü 3, beşinci 2, altıncı da 1 puan alır; O. O. memlekete değil şehre emânet edilir.

1896 Atina O. O.: Bütün ağırlığın atletizmde olduğu bu oyunlarda Amerikalı James Connolly ilk olimpiyad şampiyonu oldu.

1900 Paris O. O.: Ünlü Paris sergisiyle aynı yıla rastlayan bu Olimpiyad'larda A. B. D. atletleri büyük başarı kazandılar. Ray Ewry 3, Alvin Kraenzlein 4 altın madalya aldı. Birleşik Devletler 22 yarışmanın 17'sini kazandı.

1904 St. Louis : Amerika'daki bu oyunlara katılan ülke sayısı pek azdı. A. B. D. sporcuları 22 müsabakadan 21'ini kazandılar. Kanada da 1 birincilik aldı. Ewry bu oyunlarda da 3 altın madalya kazandı.

1908 Londra : Altın madalyalar A. B. D., İngiltere ve İsveç arasında paylaşıldı. Bu, A. B. D. ve İngiltere'nin madalyaları paylaştığı son Olimpiyad oldu.

1912 Stockholm : Bu V. modern O. O.'nın en büyük atleti Jim Thorpe'un adına hiçbir kayıtta rastlanmaz. Pentatlon ve dekatlonu kazanan bu Amerikalı Kızılderili atletin profesyonel olduğu sonradan anlaşıldı ve diskalifiye edildi. Bu oyunlar çok büyük bir ilgi gördü.

1920 Anvers : I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan bu ilk Olimpiyad'ın programı o zamana kadar yapılanların en yüklü olanıydı. Bu oyunlarda Finlandiyalı atlet Nurmi iki altın madalya kazanarak parlak bir geleceği olduğunu gösterdi. Finliler ve Amerikalılar 8'er madalya kazandılar.

1924 Paris : Bu oyunların yıldızı Finlandiyalı Paavo Nurmi idi. Bir gün öğleden sonra hem 1 500, hem 5 000 m koşularını kazandı. 10 000 m kır koşusunu da aynı atlet kazandı. Aynı yıl ilk kış Olimpiyadlar'ı Fransa'da Chamonix'te yapıldı.

1928 Amsterdam : Nurmi bu oyunlarda 6 madalya alarak eşsiz bir başarı gösterdi. İlk defa bu oyunlarda, Japon Mikio Oda, 3 altın madalya kazanmak suretiyle Asyalılar'ın da O. O.'nda söz sahibi olduğunu gösterdi.

1932 Los Angeles : Birleşik Devletler'de ikinci defa yapılan bu O. O.'na katılma oranı dünyayı saran kriz yüzünden çok düşük oldu. Los Angeles oyunlarının başlıca özelliği Olimpiyad köyünün kurulmasıydı.

1936 Berlin : Bu oyunlar, o tarihe kadar yapılan O. O.'nın en muhteşemi oldu. Hitler'in, oyunları bir Nazi gövde gösterisi hâline getirmesi Birleşik Devletler'de tepkiyle karşılandı ama A. B. D. atletleri büyük başarılar kazandılar. Zenci Jesse Owens 4 altın madalya kazandı; 1924 Paris oyunlarında Nurmi'nin ulaştığı zirveye vardı.

Türk güreşçisi Yaşar Erkan 61 kiloda dünya greko - romen güreş şampiyonu olarak Türkiye'ye ilk altın Olimpiyad madalyasını kazandırdı. Türk atleti Ruhi Sarıalp de üç adım atlamada üçüncü oldu.

1948 Londra : XIV. O. O. (aslında bu, on birinci oyunlardı. Ancak Olimpiyad dört yıllık bir süreyi gösteren zaman ifadesi olduğundan 1896'dan itibaren geçen dört yıllık süreler esas alınmakta oyunlar buna göre isimlendirilmektedir) Londra'nın Wembley stadyumunda Rusya hariç II. Dünya Savaşı'nın muzaffer ve tarafsız devletleri arasında açıldı. Türk sporcuları, bu oyunların güreş dalında eşsiz bir başarı gösterdiler. Nasuh Akar, Gazanfer Bilge, Celâl Atik ve Yaşar Doğu serbestte birer altın madalya kazandılar, ayrıca iki de gümüş madalya kazanan Türk takımı, takım hâlinde şampiyon oldu. Greko - Romen güreşlerde de Mehmet Oktav ve A. Kireççi Olimpiyad şampiyonu olarak altın madalyalar aldılar. Takımımız ayrıca iki gümüş ve 1 bronz madalya kazandı.

OLİMPİYAD : Amerikalı gülle atıcı Parry O'Brien

1952 Helsinki : Bu O. O., Paavo Nurmi'nin yaktığı Olimpiyad meş'alesiyle açıldı. Ancak ev sahibi ülke, 1908'den beri ilk defa bu oyunlarda altın madalya kazanamadı. Serbest güreşlerde H. Gemici ve Bayram Şit birer altın madalya kazandılar.

1956 Melbourne : Avustralya'da yapılan bu oyunlarda A. B. D. 15 altın madalya kazanarak büyük bir parlayış gösterdi. Serbest güreşte Mustafa Dağıstanlı ve Hâmid Kaplan altın madalyalar aldılar. Greko - romen'de de M. Bayrak Olimpiyad şampiyonu oldu. Bu oyunlarda Ruslar güreşte ve jimnastikte büyük başarı sağladılar.

1960 Roma : Ruslar ve Amerikalılar'ın büyük başarı kazandıkları XVII. Olimpiyad'da Türkiye serbest güreşte takım hâlinde şampiyon oldu. Bu oyunlarda A. Bilek, Mustafa Dağıstanlı, Hasan Güngör ve İsmet Atlı altın madalya kazandılar. Ayrıca iki de gümüş madalya kazanan takımımız şampiyon oldu. Greko - romen'de ise M. Sille, M. Bayrak ve T. Kış altın madalya aldı.

1964 Tokyo : Bu, Asya'da yapılan ilk O. O. idi. A. B. D. atletleri erkek atletlere verilen 24 altın madalyanın yarısını kazanarak büyük bir başarı gösterdiler. A. B. D. 36 altın madalya ile takım hâlinde şampiyon oldu. İkinciliği 30 madalya ile Rusya aldı. Serbest güreşte İ. Ogan, Greko - romen'de de K. Ayvaz şampiyon oldu.

1968 Mexico City : İlk defa Latin Amerika'da yapılan bu O. O.'nda Amerikalılar 100'ün üstünde altın madalya kazandılar. Oyunların yapıldığı yerin yüksekliği birçok rekorların kırılmasına sebep oldu. Serbest güreşlerde A. Ayık ve M. Atalay Türkiye'ye iki altın madalya kazandırdılar.

1972 Münih : Bu XX. O. O.'nda Rusya 50, A. B. D. 33 altın madalya kazandı. Türkiye için başarısız geçen bu oyunlarda güreşte bir gümüş madalya kazandık. Amerikalı Mark Spitz yüzmede 7 altın madalya alarak erişilmesi güç bir rekor tesis etti. Münih O. O.'nda Arab komandolarının 13 İsrâil atletini rehin alması eşine rastlanmadık kötü bir hâdise oldu. Rehineler ve komandolar öldürüldüler.

1976 Montreal : Kanada'da yapıldı. II. Elizabeth tarafından açıldı. Türkiye başarı gösteremedi.

Kış Olimpiyadları : Kış O. O., yaz Olimpiyad'larının yapıldığı yılın kışında, yani yaz oyunlarından önce yapılır. Kış oyunlarının dalları şunlardır : Biatlon (bayraklı ve bayraksız), bobsled, buz hokeyi, kızak, patinaj (sür'at ve artistik) ve kayak (ski).

Biatlon 1960'da kış Olimpiyadlar'ına alınmıştır. Ski ile kayarken, aynı zamanda ateş etmek esasına dayanır. Yarışmacılar belirli yerlere konulan hedeflere ateş etmek için yarış sırasında dört defa dururlar. Bobsled (veya bobsleigh) tabiî veya sun'î meyilli ve buzla kaplı bir pistte "sled" ile yapılan kaymadır. Sled, ikisi önde, ikisi arkada olmak üzere dört ayrı kayak üzerine oturtulmuş bir kızaktır. Ön ve arka kayaklar bir aks ile birbirine bağlıdır ve sağa, sola hareket edebilirler. Sled'i kullanan, ön aksa bağlı olan kayakları, ya iple veya direksiyonla sağa sola hareket ettirerek dilediği yönü verir. Sled'lerin ayrıca fren düzeni de vardır.

Buz hokeyi 1924'ten beri Kış Olimpiyadları'nda yer almaktadır. Bu oyunun vatanı olan Kanada bu spor dalında en çok madalyayı kazanmıştır.

Kızak ise ilk defa 1964 yılında O. O.'na katıldı. Yarışlar, iki kişilik ve dört kişilik ekiplerle yapılır. Mesafesi ortalama 1 500 m dir.

Patinaj, hem sür'at, hem artistik olarak iki kısma ayrılır. Sür'at yarışlarında erkekler 500 - 10 000, kadınlar 500 - 3 000 m'lik mesafelerde yarışırlar.

Kayak da Alp kayağı ve Kuzey kayağı olarak iki türde yapılır. Alp kayağı iniş, slalom ve büyük slalom diye kısımlara ayrılan bir iniş yarışıdır. Kuzey kayağı ise bir kır koşusunu ve atlama müsabakalarını içine alır.

Türkiye ve Olimpiyadlar :

Türkiye'nin O. O.'na katılma yolundaki çabaları ilk Modern O. O.'na kadar uzanır. 1896 yılında Atina'da yapılan ilk Modern O. O.'na katılmak üzere Koç Mehmed adındaki Türk pehlivanının Yunanistan'a kadar gittiği, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Olimpiyad Komitesi'ne kayıtlı bulunmayışı yüzünden oyunlara alınmadığı bilinir.

OLİMPİYAD : Aşkın Tuna, 1970 Meksika Olimpiyadları, üç adım atlama

Modern O. O.'nın onuncu yıldönümü sebebiyle Yunanlılar'ın 1906 yılında Atina'da tertipledikleri "Ara Olimpiyad" a, İstanbul'dan atlet Konstantin Devecis, atlet Celepoğlu, atlet Mihail Doricas, atlet Nurmuris, eskrimci Kritikos, jimnastikçi Yorgo Alibrantis, güreşçi Menelas Karuçeris'in katıldıkları, ayrıca Selânik'ten tamamen Rumlar'dan müteşekkil bir futbol karmasıyle İzmir'den de İngiliz, Fransız ve Rumlar'dan meydana gelen bir başka futbol karmasının oyunlarda Selânik ve İzmir'i temsil ettiklerine rastlanmaktadır. Jimnastikçi Yorgo Alibrantis, iki elle 10 m'lik ipe tırmanma yarışında 11,4 saniyelik derecesiyle dünya rekoru kırarak Atina'da şampiyon oldu.

Modern O. O.'nın kurucusu Fransız Baron Pierre de Coubertin, Uluslararası Olimpiyad Komitesi'ne üye olacak yeni ülkeler bulmak üzere 1907 yılında büyük bir dünya turu yaparken İstanbul'a da uğradı. Baron, Galatasaray Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yapan arkadaşı M. Juéry'den spor meraklısı bir Türk'le tanıştırılmasını istedi. Bu sâyede beden terbiyesi öğretmenlerinden Selim Sırrı Tarcan ile tanıştı. İki spor adamının Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan otelinde yaptıkları görüşme, Türkiye'nin O. O. çerçevesi içine alınması yolundaki ilk büyük adımı teşkil etti. Ancak, Türkiye'de günün şartları Türk gençlerinin bir dernek kurmalarına elverişli bulunmadığından Baron Pierre de Coubertin'in, Selim Sırrı Tarcan'a şahsî temsilcisi olması yolundaki teklifi sonuç vermekten uzak kaldı. 1908 yılında Meşrûtiyet'in ilânıyla bu teşebbüs gerçekleşti. Selim Sırrı Tarcan, Baron Pierre de Coubertin'in şahsî temsilcisi olarak Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi'ni kurdu. 1908 yılının eylûl ayında kurulan Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi'nin başkanlığına "Servet-i Fünûn" dergisi sahibi gazeteci ve yazar Ahmed İhsan Tokgöz getirildi. Selim Sırrı Tarcan, genel sekreter olurken üyelikleri de Hasib, Âsaf ve Cevad Rüştü Beyler arasında paylaşıldı.

Türkiye ilk defa 15 Aralık 1909 günü Uluslararası Olimpiyad Komitesi'nin toplantısında Selim Sırrı Tarcan tarafından temsil edildi. 23 - 28 Mayıs 1911 günleri arasında Budapeşte'de yapılan XII. Uluslararası Olimpiyad Komitesi toplantısında da Türkiye'nin üyeliği resmen ve ittifakla kabûl olundu.

Bu arada 1908 Londra Olimpiyad Oyunları'nda Türkiye'nin ilk defa resmen temsîl edildiğine rastlanmaktadır. Kendi parasıyla İngiltere'ye giden Galatasaray Lisesi öğrencilerinden Aleko Mulos, orada jimnastik müsabakalarına katıldı.

1912 yılında Stokholm'de yapılan Olimpiyad Oyunları'nda ise Türkiye, yine kendi imkânlarıyle İsveç'e giden Vahram Papazyan ve Mıgır Mıgıryan isimlerinde iki atlet tarafından temsîl edildi. Bunlardan Vahram Papazyan, Stokholm sefîrimizin eşi tarafından kırmızı atlet fanilesinin üzerine dikilen beyaz Ay - yıldız altında yarışan ilk atletimiz oldu.

Türkiye'nin ilk defa bir O. O.'nda devletçe gönderilen resmî bir sporcu kafilesiyle temsili ise Cumhuriyet'in ilânından sonra yapılan 1924 Paris Olimpiyad Oyunları'na rastlar. Türkiye Cumhuriyeti bu O. O.'nda, atletizm, bisiklet, futbol, güreş, halter ve eskrim dallarında 41 sporcu, 8 yönetici, 1 hakem ve 3 antrenörden ibaret 53 kişilik bir sporcu kafilesi tarafından temsîl edildi.

Türkiye daha sonra 1928 Amsterdam, 1936 Berlin, 1948 Londra, 1952 Helsinki, 1956 Melburn, 1960 Roma, 1964 Tokyo, 1968 Meksiko, 1972 Münih ve 1976 Montréal yaz Olimpiyatları ile 1936 Garmisch Parten Kirchen, 1948 Saint Moritz, 1956 Cortina d'Ampezzo, 1960 Squaw Valley, 1964 Insbrück, 1968 Grenoble Kış Olimpiyadları ile 1956 Stokholm Atlı Olimpiyad Oyunları'nda temsîl edildi.

Bu Olimpiyad Oyunları'nda Türkiye toplam olarak 23 altın, 13 gümüş, 6 bronz madalya kazandı.

1936 Berlin : 1 altın (güreş, Yaşar Erkan), 1 bronz (güreş, Mersinli Ahmed Kireççi).

OLİMPİYAD : 1970 Meksika Olimpiyadlarında Celâl Sandal Doğu Alman rakibiyle

1948 Londra: 6 altın (güreş, Mersinli Ahmed Kireççi, Nasuh Akar, Gazanfer Bilge, Celâl Atik, Yaşar Doğu, Mehmet Oktav), 4 gümüş (güreş, Kenan Olcay, Muhlis Tayfur, Halit Balamir, Adil Candemir), 2 bronz (atletizm, Ruhi Sarıalp ve güreş, Halil Kaya).

1952 Helsinki: 2 altın (güreş, Hasan Gemici, Bayram Şit), 1 bronz (güreş, Adil Atan).

1956 Melburn: 3 altın (güreş, Mithat Bayrak, Mustafa Dağıstanlı, Hamit Kaplan), 2 gümüş (güreş, Rıza Doğan, İbrahim Zengin), 2 bronz (güreş, Dursun Ali Eğribaş, Hüseyin Akbaş).

1960 Roma: 7 altın (güreş, Müzahir Sille, Mithat Bayrak, Tevfik Kış, Ahmet Bilek, Mustafa Dağıstanlı, Hasan Güngör, İsmet Atlı), 2 gümüş (güreş, İsmail Ogan, Hamit Kaplan).

1964 Tokyo: 2 altın (güreş, Kâzım Ayvaz, İsmail Ogan), 3 gümüş (güreş, Hüseyin Akbaş, Hasan Güngör, Ahmet Ayık), 1 bronz (güreş, Hamit Kaplan).

1968 Meksiko: 2 altın (güreş, Mahmut Atalay, Ahmet Ayık).

1972 Münih: 1 gümüş (güreş, Vehbi Akdağ).

Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi:

1908 yılı eylûl ayında Ahmed İhsan Tokgöz'ün başkanlığında, Selim Sırrı Tarcan'ın genel sekreterliğinde ve Hasib, Âsaf ve Cevad Rüştü Beyler'in üyeliğinde kurulan ilk "Osmanlı Millî Olimpiyad Cemiyeti" çalışmalarını 1918 yılına kadar sürdürdü. Bu arada Selim Sırrı Tarcan, Uluslararası Olimpiyad Komitesi nezdinde Türkyie temsilciliği görevini de îfâ etti.

OLİMPİYAD: 1964 Tokyo Olimpiyadları için yakılan meşalenin Türkiye'den (Yeşilköy-İst.) geçişi sırasında yapılan tören

Cumhuriyet'in ilânından sonra 1923 yılında kurulan Türkiye Millî Olimpiyad Komitesinin kurucuları şunlar oldu: Selim Sırrı Tarcan (Uluslararası Olimpiyad Komitesi nezdinde Türkiye temsilcisi), Ali Sami Yen (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Başkanı), Burhan Felek (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı İkinci Başkanı), Hasib Bey (Ziraat Genel Müdürlerinden), Tâlib Servet (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı muhasebecisi), Refik İsmail (Avukat), Sûdi (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı İstanbul mıntıka başkanı), Yusuf Ziya Öniş (Futbol Federasyonu Başkanı), Muvaffak Menemencioğlu (Bisiklet Federasyonu Başkanı).

1926 yılına kadar seçimle görev başına gelen Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi Yönetim Kurulu, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın Ankara'da yapılan Üçüncü Kongresinde alınan bir kararla Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Başkanı ile Federasyon Başkanları ve Uluslararası Olimpiyad Komitesi Türkiye temsilcisinden meydana gelmeye başladı.

1938 yılında çıkarılan Beden Terbiyesi Kanunu ile kurulan Beden Terbiyesi Merkez İstişare Heyeti, Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi Yönetim Kurulu görevini de yürütmeye başladı.

Uluslararası Olimpiyad Komitesi, 1956 Melburn Olimpiyad Oyunları sırasında Türkiye'nin bu durumuna itiraz ederek statü değiştirilmediği takdirde Türkiye'nin Olimpiyad Oyunlarına alınmayacağını söylemesi üzerine Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi şu kişiler tarafından seçimle işbaşına geldi:

Burhan Felek, Suat Erler, Bekir Silâhçılar, Sadi Batu, Suat Yurtkoru, Prof. Dr. Rasim Adasal, Cemal Alpman.

Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi'ne kuruluşundan bu yana başkanlık yapan kişiler şunlardır:

1908 - 1918 Ahmed İhsan Tokgöz
1921 - 1924 Hasib Bey
1924 - 1928 Selim Sırrı Tarcan
1928 - 1931 Ali Sami Yen
1931 - 1932 Ali Rana Tarhan
1932 - 1936 Aziz Akyürek
1936 Ali Hikmet Ayerdem
1936 - 1937 Halit Bayrak
1937 - 1938 Adnan Menderes
1938 - 1943 Cemil Cahit Taner
1943 - 1945 Vildan Aşir Savaşır
1950 - 1952 Danyal Akbel
1952 - 1955 Cemal Alpman
1955 - 1956 Faik Binal
1956 - 1957 Nizamettin Kırşan
1957 - 1959 Şinasi Ataman
1959 - 1960 Mehmet Arkan
1960 - 1964 Burhan Felek
1964 - 1965 Dr. Reşit Serdengeçti
1969 - Burhan Felek

Bugüne kadar Uluslararası Olimpiyad Komitesi nezdinde Türkiye temsilciliğini yapan kişiler şunlardır:

1908 - 1930 Selim Sırrı Tarcan
1930 - 1933 Kemâleddin Sâmi Paşa
1933 - 1952 Reşit Safvet Atabinen
1955 - Suat Erler

Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi tüzüğünün 18. maddesi gereğince Türkiye Millî Olimpiyad Komitesi konseyi, Yönetim kurulu aslî ve yedek üyeleri ile genel kurulca seçilen 5 üye, Uluslararası Olimpiyad Komitesi temsilcisi, Beden Terbiyesi Genel Müdürü ve Millî Federasyonlar tarafından seçilen temsilcilerden oluşmaktadır. Yönetim kurulunda uzun yıllar şu kimseler çalışmıştır (Kurul her iki yılda bir değişmektedir):

Burhan Felek (Başkan), Dr. Reşit Serdengeçti (Başkan, II. başkan), Suat Erler (U. O. K. Temsilcisi ve Genel Sekreter), Erdoğan Arıpınar (Genel sekreter yardımcısı), Turgut Atagöl, Güner Frik, Mustafa Vefa, Prof. Necati Akgün.

Olimpiyad Şampiyonları
Atıcılık

Tüfek:

1908 Helgerud (Norveç)
1912 Colas (Fransa)
1920 Fisher (Amerika)
1924 Fisher (Amerika)

1928 Grunig (İsveç)
1932 Yapılmadı
1936 Yapılmadı
1948 Yapılmadı
1952 Bogdanov (S. Rusya)
1956 Borissov (S. Rusya)
1960 Hammerer (Avusturya)
1964 Anderson (Amerika)
1968 Anderson (Amerika)
1972 Wigger (Amerika)
1976 Smieszek (Almanya)

Küçük kalibreli tüfek (üç pozisyon) :

1908 Carnell (İngiltere)
1912 Hird (Amerika)
1920 Nuesslein (Amerika)
1924 de Lisle (Fransa)
1928 Yapılmadı
1932 Ronnmark (İsveç)
1936 Rogeberg (Norveç)
1948 Cooke (Amerika)
1952 Sarbu (Romanya)
1956 Ouelette (Kanada)
1960 Kohnke (Almanya)
1964 Hammerl (Macaristan)
1968 Kurka (Çekoslovakya)
1972 Li - Ho (Kuzey Kore)
1976 Bassham (Amerika)

Tabanca (25 metre) :

1896 Phangulidis (Yunanistan)
1924 Bailey (Amerika)
1928 Yapılmadı
1932 Morigi (İtalya)
1936 Van Oyen (Macaristan)
1948 Takacs (Macaristan)
1952 Takacs (Macaristan)
1956 Petrescu (Romanya)
1960 McMillan (Amerika)
1964 Linnosvuo (Finlandiya)
1968 Zapedski (Polonya)
1972 Zapedski (Polonya)
1976 Potteck (D. Almanya)

Tabanca (50 metre) :

1896 Paine (Amerika)
1900 Roeder (İsveç)
1912 Lane (Amerika)
1920 Fredrick (Amerika)
1924 Yapılmadı
1928 Yapılmadı
1932 Morigi (İtalya)
1936 Ullmann (İsveç)
1948 Vasques (Peru)
1952 Benner (Amerika)
1956 Linnosvuo (Finlandiya)
1960 Gutchin (S. Rusya)
1964 Markhanen (Finlandiya)
1968 Kosykh (S. Rusya)
1972 Skaanaker (İsviçre)

Trap :

1900 de Barbarin (Fransa)
1908 Ewing (Kanada)
1912 Graham (Amerika)
1920 Mc. Arie (Amerika)
1924 Halasy (Macaristan)
1928 Yapılmadı
1932 Yapılmadı
1936 Yapılmadı
1948 Yapılmadı
1952 Gerereux (Kanada)
1956 Rossini (İtalya)
1960 Dimitrescu (Romanya)
1964 Mattarelli (İtalya)
1968 Braitwaite (İngiltere)
1972 Scamzone (İtalya)
1976 Haldeman (Amerika)

Skeet :

1968 Petrov (S. Rusya)
1972 Wirnhier (Almanya)
1976 Panacek (Çekoslovakya)

Hareketli Hedefe Atış :

1952 Larsen (Norveç)
1956 Romanenko (S. Rusya)
1972 Zhelezniak (S. Rusya)
1976 Gazov (S. Rusya)

Atletizm

Erkekler :

100 metre :

1896 Burke (Amerika)	12.0
1900 Jarvis (Amerika)	10.8
1904 Hahn (Amerika)	11.0
1908 Walker (G. Afrika)	10.8
1912 Craig (Amerika)	10.8
1920 Paddock (Amerika)	10.8
1924 Abrahams (İngiltere)	10.6
1928 Williams (Kanada)	10.8
1932 Tolan (Amerika)	10.3
1936 Owens (Amerika)	10.3
1948 Dillard (Amerika)	10.3
1952 Reminigo (Amerika)	10.4
1956 Morraw (Amerika)	10.5
1960 Harry (Almanya)	10.2
1964 Hayes (Amerika)	10.0
1968 Hines (Amerika)	9.9
1972 Borzov (S. Rusya)	10.1
1976 Crawford (Amerika)	10.06

200 metre :

1900 Tewkesbury (Amerika)	22.2
1904 Hahn (Amerika)	21.6
1908 Kerr (Kanada)	22.6
1912 Craig (Amerika)	21.7
1920 Woodring (Amerika)	22.0
1924 Scholz (Amerika)	21.6
1928 Williams (Kanada)	21.6
1932 Tolan (Amerika)	21.2
1936 Owens (Amerika)	20.7
1948 Patton (Amerika)	21.1

1952 Stanfield (Amerika)	20.7
1956 Morrow (Amerika)	20.6
1960 Berruti (İtalya)	20.5
1964 Carr (Amerika)	20.3
1968 Smith (Amerika)	19.8
1972 Borzov (S. Rusya)	20.0
1976 Qvarrie (Jamaika)	20.23

400 metre :

1896 Burke (Amerika)	54.2
1900 Long (Amerika)	49.4
1904 Hillman (Amerika)	49.2
1908 Halswell (İngiltere)	50.0
1912 Reidpath (Amerika)	48.2
1920 Rudd (G. Afrika)	49.6
1924 Liddell (İngiltere)	47.6
1928 Barbuti (Amerika)	47.8
1932 Carr (Amerika)	46.2
1936 Williams (Amerika)	46.5
1948 Wint (Jamaika)	46.2
1952 Rhoden (Jamaika)	45.9
1956 Jinkins (Amerika)	46.7
1960 O. Davis (Amerika)	44.9
1964 Larrabee (Amerika)	45.1
1968 Evans (Amerika)	43.8
1972 Matthews (Amerika)	44.6
1976 Juantorena (Küba)	44.26

800 metre :

1896 Flack (Avustralya)	2.11.0
1900 Tysoe (İngiltere)	2.01.2
1904 Lightbody (Amerika)	1.56.0
1908 Sheppard (Amerika)	1.52.8
1912 Meredith (Amerika)	1.51.9
1920 Hill (İngiltere)	1.52.4
1928 Lowe (İngiltere)	1.51.8
1932 Hampson (İngiltere)	1.49.8
1936 Woodruff (Amerika)	1.52.9
1948 Whitfield (Amerika)	1.49.2
1952 Whitfield (Amerika)	1.49.2
1956 Courtney (Amerika)	1.47.7
1960 Snell (Y. Zelanda)	1.46.3
1964 Snell (Y. Zelanda)	1.45.1
1968 Doubell (Avustralya)	1.44.3
1972 Wootle (Amerika)	1.45.9
1976 Juantorena (Küba)	1.43.05

1 500 metre :

1896 Black (Amerika)	4.33.2
1900 Bennett (Amerika)	4.06.2
1904 Lightbody (Amerika)	4.05.4
1908 Sheppard (Amerika)	4.03.4
1912 Jackson (İngiltere)	3.56.8
1920 Hill (İngiltere)	4.01.8
1924 Nurmi (Finlandiya)	3.53.6
1928 Larva (Finlandiya)	3.53.2
1932 Beccalı (İtalya)	3.51.2
1936 Lovelock (Y. Zelanda)	3.47.8
1948 Eriksson (İsveç)	3.49.8
1952 Barthel (Lüksemburg)	3.45.2
1956 Belany (İrlanda)	3.41.2
1960 Elliot (Avustralya)	3.35.6
1964 Snell (Y. Zelanda)	3.38.1
1968 Keino (Kenya)	3.34.9
1972 Vasala (Finlandiya)	3.36.3
1976 Walker (Y. Zelanda)	3.39.17

5 000 metre :

1912 Kolehmainen (Finlandiya)	14.36.6
1920 Guillemot (Fransa)	14.55.6
1924 Nurmi (Finlandiya)	14.31.2
1928 Ritola (Finlandiya)	14.38.0
1932 Lehtinen (Finlandiya)	14.30.0
1936 Hockert (Finlandiya)	14.22.2
1948 Reiff (Belçika)	14.17.6
1952 Zatopek (Çekoslovakya)	14.06.6
1956 Kuts (S. Rusya)	13.39.6
1960 Halberg (Y. Zelanda)	13.43.4
1964 Schull (Amerika)	13.48.3
1968 Gammoudi (Tunus)	14.05.0
1972 Viren (Finlandiya)	13.26.4
1976 Viren (Finlandiya)	13.24.76

10 000 metre :

1912 Kolehmainen (Finlandiya)	31.20.8
1920 Nurmi (Finlandiya)	31.45.8
1924 Ritola (Finlandiya)	30.23.2
1928 Nurmi (Finlandiya)	30.18.8
1932 Kusocinski (Polonya)	30.11.4
1936 Salminen (Finlandiya)	30.15.4
1948 Zatopek (Çekoslovakya)	29.59.6
1952 Zatopek (Çekoslovakya)	29.17.0
1956 Kuts (S. Rusya)	28.45.6
1960 Bolotkinov (S. Rusya)	28.32.2
1964 Mills (Amerika)	28.24.4
1968 Temu (Kenya)	29.24.7
1972 Viren (Finlandiya)	27.38.4
1976 Viren (Finlandiya)	27.40.38

110 metre engelli :

1896 Curtis (Amerika)	17.6
1900 Kraenzlein (Amerika)	15.4
1904 Schule (Amerika)	16.0
1908 Smithson (Amerika)	15.0
1912 Kelly (Amerika)	15.1
1920 Thompson (Kanada)	14.8
1924 Kinsoy (Amerika)	15.0
1928 Atkinson (G. Afrika)	14.8
1932 Saling (Amerika)	14.6
1936 Towns (Amerika)	14.2
1948 Porter (Amerika)	13.9
1952 Dillard (Amerika)	13.7
1956 Calhoun (Amerika)	13.5
1960 Calhoun (Amerika)	13.8
1964 Jones (Amerika)	13.6
1968 Davenport (Amerika)	13.3
1972 Nilburn (Amerika)	13.2
1976 Drut (Fransa)	13.30

400 metre engelli :

1900 Tewkensbury (Amerika)	57.6
1904 Hillman (Amerika)	53.0
1908 Bacon (Amerika)	55.0
1912 Yapılmadı	
1920 Loomis (Amerika)	54.0

1924 Morgan (Amerika)	52.6
1928 Burghley (İngiltere)	53.4
1932 Tisdall (İrlanda)	51.8
1936 Hardin (G. Afrika)	52.4
1948 Cochran (Amerika)	51.1
1952 Moore (Amerika)	50.8
1956 G. Davis (Amerika)	50.1
1960 G. Davis (Amerika)	49.3
1964 Cawley (Amerika)	49.6
1968 Heemry (İngiltere)	48.1
1972 Akii - Bua (Uganda)	47.8
1976 Moses (Amerika)	47.64

3 000 metre steeple :

1900 Orton (Amerika)	7.34.4
1904 Lightbody (Amerika)	7.39.6
1908 Russel (İngiltere)	10.47.8
1912 Yapılmadı	
1920 Hodges (İngiltere)	10.00.4
1924 Ritola (Finlandiya)	9.33.6
1928 Loukola (Finlandiya)	9.21.8
1932 Iso - Hollo (Finlandiya)	10.33.4
1936 Iso - Hollo (Finlandiya)	9.03.8
1948 Sjostrand (İsveç)	9.04.6
1952 Ashenfelter (Amerika)	8.45.4
1956 Brasher (İngiltere)	8.41.2
1960 Krzyaszkowiak (Polonya)	8.34.2
1964 Roelants (Belçika)	8.30.8
1968 Biwott (Kenya)	8.51.0
1972 Keino (Kenya)	8.23.6
1976 Gaderud (İsveç)	8.08.02

Yüksek atlama :

1896 Clark (Amerika)	1.81 m.
1900 Baxter (Amerika)	1.90 m.
1904 Jones (Amerika)	1.81 m.
1908 Porter (Amerika)	1.90 m.
1912 Richard (Amerika)	1.93 m.
1920 Osborn (Amerika)	1.98 m.
1924 Landon (Amerika)	1.94 m.
1928 King (Amerika)	1.94 m.
1932 Mo. Naughton (Kanada)	1.97 m.
1936 Johnson (Amerika)	2.03 m.
1948 Winter (Avustralya)	1.98 m.
1952 Davis (Amerika)	2.04 m.
1956 Dumas (Amerika)	2.12 m.
1960 Chavlakadze (S. Rusya)	2.16 m.
1964 V. Brumel (S. Rusya)	2.18 m.
1968 Fosbury (Amerika)	2.24 m.
1972 Tarmak (S. Rusya)	2.23 m.
1976 Wszola (Polonya)	2.25 m.

Uzun atlama :

1896 Clark (Amerika)	6.35 m.
1900 Kraenzlein (Amerika)	7.18,5 m.
1904 Prinstein (Amerika)	7.35 m.
1908 Irons (Amerika)	7.84 m.
1912 Gutterson (Amerika)	7.60 m.
1920 Patterson (İsveç)	7.15 m.
1924 Hubbard (Amerika)	7.44,5 m.
1928 Hamm (Amerika)	7.72 m.
1932 Gordon (Amerika)	7.64 m.
1936 Owens (Amerika)	8.06 m.
1948 Steele (Amerika)	7.82,5 m.
1952 Biffle (Amerika)	7.57 m.
1956 Bell (Amerika)	7.83 m.
1960 Boston (Amerika)	8.12 m.
1964 Davies (İngiltere)	8.07 m.
1968 Beamon (Amerika)	8.90 m.
1972 Williams (Amerika)	8.24 m.
1976 Robinson (Amerika)	8.35 m.

Üçadım atlama :

1896 Connoly (Amerika)	13.71 m.
1900 Prinstein (Amerika)	14.47 m.
1948 Consolini (İtalya)	52.78 m.
1952 Iness (Amerika)	55.03 m.
1956 Oerter (Amerika)	59.17 m.
1960 Oerter (Amerika)	59.17 m.
1964 Oerter (Amerika)	81.00 m.
1968 Oerter (Amerika)	64.78 m.
1972 Damek (Çekoslovakya)	64.40 m.
1976 Wilkins (Amerika)	68.28 m.

Cirit atma :

1908 Lemming (İsveç)	54.83 m.
1912 Lemming (İsveç)	64.54 m.
1920 Myrrha (Finlandiya)	65.28 m.
1924 Myrrha (Finlandiya)	62.96 m.
1928 Lundquist (İsveç)	66.60 m.
1932 Jarvinen (Finlandiya)	72.71 m.
1936 Stock (Almanya)	71.84 m.
1948 Rautavaara (Finlandiya)	69.76 m.
1952 Young (Amerika)	73.78 m.
1956 Danielsen (Norveç)	85.71 m.
1960 Sybulenko (S. Rusya)	84.64 m
1964 Nevala (Finlandiya)	82.66 m.
1968 Lusis (S. Rusya)	90.10 m.
1972 Wolfermann (Almanya)	90.18 m.
1976 Nemeth (Macaristan)	94.58 m.

Çekiç atma :

1900 Flanagan (Amerika)	49.73 m.
1904 Flanagan (Amerika)	51.23 m.
1908 Flanagan (Amerika)	51.92 m.
1912 Mc. Grath (Amerika)	54.74 m.
1920 Ryan (Amerika)	52.87 m.
1924 Tootell (Amerika)	53.87 m.
1928 O'Callaghan (İrlanda)	51.39 m.
1932 O'Callaghan (İrlanda)	53.92 m.
1936 Hein (Almanya)	56.49 m.
1948 Nemeth (Macaristan)	56.07 m.
1952 Csermak (Macaristan)	60.34 m.
1956 Connoly (Amerika)	63.19 m.
1960 Rudenkov (S. Rusya)	67.10 m.
1964 Klim (S. Rusya)	69.74 m.
1968 Zsivotsky (Macaristan)	73.36 m.
1972 Bondarschuk (S. Rusya)	75.50 m.
1976 Sedyh (S. Rusya)	77.52 m.

Dekatlon :

1912 Wieslander (İsveç)	7724,49 pn.
1920 Lovland (Norveç)	6774 pn.
1924 Osborn (Amerika)	7710,77 pn.

1928 Yrjola (Finlandiya)	8053,29 pn.
1932 Baush (Amerika)	8642,23 pn.
1936 Morris (Amerika)	7900 pn.
1948 Matthias (Amerika)	7139 pn.
1952 Matthias (Amerika)	7887 pn.
1956 Campbell (Amerika)	7937 pn.
1960 Johnson (Amerika)	8392 pn.
1964 Holdorf (Almanya)	7887 pn.
1968 Toomey (Amerika)	8193 pn.
1972 N. Avilov (S. Rusya)	8454 pn.
1976 Jenner (Amerika)	8618 pn.

Maraton :

1896 S. Louis (Yunanistan)	2 s. 55.20
1900 Theato (Fransa)	2 s. 59.45
1904 Hicks (Amerika)	3 s. 28.53
1908 Hayes (Amerika)	2 s. 55.18.4
1912 McArthur (G. Afrika)	2 s. 36.54.8
1920 Kolehmainen (Finlandiya)	2 s. 32.35.8
1904 Prinstein (Amerika)	14.32 m.
1908 Ahearne (İngiltere)	14.92 m.
1912 Lindblom (İsveç)	14.76 m.
1920 Tunlos (Finlandiya)	14.50,5 m.
1924 Winter (Avusturalya)	15.52,5 m.
1928 Oda (Japonya)	15.21 m.
1932 Nambu (Japonya)	15.72 m.
1936 Tajima (Japonya)	16.00 m.
1948 Ahman (İsveç)	15.40 m.
1952 Da Silva (Brezilya)	16.22 m.
1956 Da Silva (Brezilya)	16.35 m.
1960 Schmidt (Polonya)	16.81 m.
1964 Schmidt (Polonya)	16.65 m.
1968 Sanejev (S. Rusya)	17.30 m.
1972 Sanejev (S. Rusya)	17.35 m.
1976 Sanejev (S. Rusya)	17.29 m.

Sırıkla atlama :

1896 Hoyt (Amerika)	3.30 m.
1900 Baxter (Amerika)	3.30 m.
1904 Dvorak (Amerika)	3.50 m.
1908 Cooke (Amerika)	3.71 m.
1912 Babcock (Amerika)	3.95 m.
1920 Foss (Amerika)	3.80 m.
1924 Barnes (Amerika)	3.95 m.
1928 Carr (Amerika)	4.20 m.
1932 Miller (Amerika)	4.31 m.
1936 Meadows (Amerika)	4.35 m.
1948 Smith (Amerika)	4.30 m.
1952 Richards (Amerika)	4.55 m.
1956 Richards (Amerika)	4.56 m.
1960 Bragg (Amerika)	4.70 m.
1964 Hansen (Amerika)	5.10 m.
1968 Saegren (Amerika)	5.40 m.
1972 Nording (D. Almanya)	5.50 m.
1976 Slosarski (Polonya)	5.50 m.

Gülle atma :

1896 Garret (Amerika)	11.22 m.
1900 Shelton (Amerika)	14.10 m.
1904 Rose (Amerika)	14.81 m.
1908 Rose (Amerika)	15.34 m.
1912 Mc. Donald (Amerika)	14.81 m.
1920 Porhola (Finlandiya)	14.81 m.
1924 Houser (Amerika)	14.99,5 m.
1928 Kuck (Amerika)	15.87 m.
1932 Sexton (Amerika)	16.00 m.
1936 Woelke (Almanya)	16.20 m.
1948 Thompson (Amerika)	17.21 m.
1952 O'Brien (Amerika)	17.41 m.
1956 O'Brien (Amerika)	18.57 m.
1960 Nieder (Amerika)	19.68 m.
1964 Long (Amerika)	20.33 m.
1968 Matson (Amerika)	20.54 m.
1972 Komar (Polonya)	21.18 m.
1976 Beyer (D. Almanya)	21.05 m.

Disk atma :

1896 Garret (Amerika)	29.15 m.
1900 Bauer (Macaristan)	36.04 m.
1904 Sheridan (Amerika)	40.89 m.
1908 Sheridan (Amerika)	39.28 m.
1912 Taipale (Finlandiya)	44.68,5 m.
1920 Niklander (Finlandiya)	45.21 m.
1924 Houser (Amerika)	46.15,5 m.
1928 Houser (Amerika)	47.32 m.
1932 Anderson (Amerika)	49.45 m.
1936 Carpanter (Amerika)	50.48 m.
1924 Stenroos (Finlandiya)	2 s. 41.22.6
1928 El Quafi (Fransa)	2 s. 32.57
1932 Zabala (Arjantin)	2 s. 31.36
1936 Son (Japonya)	2 s. 29.19.2
1948 Cabrera (Arjantin)	2 s. 34.51.6
1952 Zatopek (Çekoslovakya)	2 s. 23.03.2
1956 Mimoun (Fransa)	2 s. 25.00
1960 Bikila (Habeşistan)	2 s. 15.16
1964 Bikila (Habeşistan)	2 s. 12.11.2
1968 Wolde (Habeşistan)	2 s. 20.26.4
1972 Shorter (Amerika)	2 s. 12.19.8
1976 Cierpinski (D. Almanya)	2 s. 09.55.0

4 X 100 metre bayrak :

1912 İngiltere takımı	42.4
1920 Amerika takımı	42.2
1924 Amerika takımı	41.0
1928 Amerika takımı	41.0
1932 Amerika takımı	40.0
1936 Amerika takımı	39.8
1940 Amerika takımı	40.6
1952 Amerika takımı	40.1
1956 Amerika takımı	39.5
1960 Amerika takımı	39.5
1964 Amerika takımı	39.0
1968 Amerkia takımı	38.2
1972 Amerika takımı	38.1
1976 Amerika takımı	38.33

4 X 400 metre bayrak :

1908 Amerika takımı	3.29.4
1912 Amerika takımı	3.16.6
1920 İngiltere takımı	3.22.2
1924 Amerika takımı	3.16.0
1928 Amerika takımı	3.10.4
1932 Amerika takımı	3.08.2
1936 İngiltere takımı	3.09.0

1948 Amerika takımı	3.10.4
1952 Jamaika takımı	3.03.9
1956 Amerika takımı	3.04.8
1960 Amerika takımı	3.02.2
1964 Amerika takımı	3.00.7
1968 Amerika takımı	2.56.1
1972 Kenya takımı	2.59.8
1976 Amerika takımı	2.59.52

10 kilometre yürüyüş :

1912 Goulding (Kanada)	46.28.4
1920 Frigerio (İtalya)	48.06.2
1924 Frigerio (İtalya)	47.49.0
1948 Mikaelson (İsveç)	45.13.2
1952 Mikaelson (İsveç)	45.02.8

20 kilometre yürüyüş :

1956 Sprine (S. Rusya)	1 s. 21.27
1960 Golubichny (S. Rusya)	1 s. 34.07.2
1964 Mattewes (İngiltere)	1 s. 29.34
1968 Golubichny (S. Rusya)	1 s. 33.58.4
1972 Frenkel (D. Almanya)	1 s. 26.42.4
1976 Bautista (Meksika)	1 s. 24.40.46

50 kilometre yürüyüş :

1932 Green (İngiltere)	4 s. 50.10
1936 Whitlock (İngiltere)	4 s. 30.41.4
1948 Ljungren (İsveç)	4 s. 41.52
1952 Dordoni (İtalya)	4 s. 28.07.8
1956 Read (Y. Zelanda)	4 s. 30.42.8
1960 Thompson (İngiltere)	4 s. 25.30
1964 Pamich (İtalya)	4 s. 11.12.4
1968 Hohne (D. Almanya)	4 s. 20.13.6
1972 Kannenberg (Almanya)	3 s. 56.11.6
1976 Yapılmadı	

Kadınlar :

100 metre :

1928 Robinson (Amerika)	12.2
1932 Walasiewicz (Polonya)	11.9
1936 Stephens (Amerika)	11.5
1948 Blankers Koen (Holanda)	11.9
1952 Jackson (Avustralya)	11.5
1956 Cuthbert (Avustralya)	11.5
1960 Rudolph (Amerika)	11.0
1964 Tyus (Amerika)	11.4
1968 Tyus (Amerika)	11.0
1972 Stecher (D. Almanya)	11.0
1976 Richter (Almanya)	11.08

200 metre :

1948 Blankers Koen (Holanda)	24.4
1952 Jackson (Avustralya)	23.7
1956 Cuthbert (Avustralya)	23.4
1960 Rudolph (Amerika)	24.0
1964 Mc Guire (Amerika)	23.0
1968 Swezinska (Polonya)	22.5
1972 Stecher (D. Almanya)	22.4
1976 Eckert (D. Almanya)	22.37

400 metre :

1964 Cuthbert (Avustralya)	52.0
1968 Besson (Fransa)	52.0
1972 Zehrt (D. Almanya)	51.8
1976 Szewinska (Polonya)	49.29

800 metre :

1928 Radke (Almanya)	2.16.8
1960 Chevzova (S. Rusya)	2.04.3
1964 Paoker (İngiltere)	2.01.1
1968 Manning (Amerika)	2.00.9
1972 Falok (F. Almanya)	1.58.6
1976 Kazankina (S. Rusya)	1.54.94

1 500 metre :

1972 Bragine (S. Rusya)	4.01.4
1976 Kazankina (S. Rusya)	4.05.48

80 metre engelli :

1932 Didrikson (Amerika)	11.7
1936 Valla (İtalya)	11.7
1948 Blankers Koen (Holanda)	11.2
1952 Strickland (Avustralya)	10.9
1956 Strickland (Avustralya)	10.7
1960 I. Press (S. Rusya)	10.8
1964 Balzer (F. Almanya)	10.5
1968 Caird (Avustralya)	10.3

100 metre engelli :

1972 Erhardt (D. Almanya)	12.5
1976 Schaller (D. Almanya)	12.77

Yüksek atlama :

1928 Catherwood (Kanada)	1.59 m.
1932 Shirley (Amerika)	1.65 m.
1936 Csak (Macaristan)	1.60 m.
1948 Coachman (Amerika)	1.68 m.
1952 Bradt (G. Afrika)	1.67 m.
1956 Mc Daniel (Amerika)	1.76 m.
1960 Balaş (Romanya)	1.85 m.
1964 Balas (Romanya)	1.90 m.
1968 Reskova (Çekoslovakya)	1.82 m.
1972 Meyfarth (F. Almanya)	1.92 m.
1976 Ackermann (D. Almanya)	1.93 m.

Uzun atlama :

1948 Gyarmati (Macaristan)	5.69.5 m.
1952 Williams (Y. Zelanda)	6.24 m.
1956 Grzezinska (Polonya)	6.35 m.
1960 Krapkina (S. Rusya)	6.37 m.
1964 Rand (İngiltere)	6.76 m.
1968 Viscopoleanu (Romanya)	6.82 m.
1972 Rossendahl (F. Almanya)	6.78 m.
1976 Voigt (D. Almanya)	6.72 m.

Gülle atma :

1948 Ostermeyer (Fransa)	13.75 m.
1952 Zybina (S. Rusya)	15.28 m.
1956 Tychievitch (S. Rusya)	16.59 m.
1960 T. Press (S. Rusya)	17.32 m.
1964 T. Press (S. Rusya)	18.27 m.
1968 Gumel (D. Almanya)	19.61 m.
1972 Tchischova (S. Rusya)	21.03 m.
1976 Christova (Bulgaristan)	21.16 m.

Disk atma :

1928 Konopacka (Polonya)	39.62 m.
1932 Copeland (Amerika)	40.58 m.

1936 Maurmayer (Almanya)	47.63 m.
1948 Ostermayer (Fransa)	41.92 m
1952 Romachkova (S. Rusya)	51.42 m.
1056 Fikotova (Çekoslovakya)	53.00 m.
1960 Ponomareva (S. Rusya)	55.10 m.
1964 T. Press (S. Rusya)	57.22 m.
1968 Manolin (Romanya)	58.28 m.
1972 Melnik (S. Rusya)	66.62 m.
1976 Schlaak (D. Almanya)	69.00 m.

Cirit atma :

1932 Didrickson (Amerika)	43.68 m.
1936 Fleischer (Almanya)	45.18 m.
1948 Bauma (Avusturya)	45.57 m.
1952 Zatopekova (Çekoslovakya)	50.47 m.
1056 Jaounseme (S. Rusya)	53.40 m.
1960 Ozolina (S. Rusya)	55.98 m.
1964 Penes (Romanya)	60.54 m.
1968 Nemeth (Macaristan)	60.36 m.
1972 Fuchs (D. Almanya)	63.88 m.
1976 Fuchs (D. Almanya)	65.94 m.

4 X 100 metre bayrak :

1928 Kanada takımı	48.4
1932 Amerika takımı	47.0
1936 Amerika takımı	46.9
1948 Holanda takımı	47.6
1952 Amerika takımı	45.9
1956 Avustralya takımı	44.5
1960 Amerika takımı	44.5
1964 Amerika takımı	43.9
1968 Amerika takımı	42.8
1972 F. Almanya takımı	42.8
1976 D. Almanya takımı	42.55

4 X 400 metre bayrak :

1972 D. Almanya takımı	3.23.0
1976 D. Almanya takımı	3.19.23

Pentatlon :

1964 T. Press (S. Rusya)	5246 pn.
1968 Besker (D. Almanya)	5098 pn.
1972 Peters (İngiltere)	4801 pn.
1976 Siegl (D. Almanya)	4745 pn.

Basketbol

1936 Amerika takımı
1948 Amerika takımı
1952 Amerika takımı
1956 Amerika takımı
1960 Amerika takımı
1964 Amerika takımı
1968 Amerika takımı
1972 S. Rusya takımı
1976 Amerika takımı

Binicilik

At terbiyesi :

1908 Haegeman (Belçika)
1912 Bonde (İsveç)
1920 Lundblad (İsveç)
1924 Linder (İsveç)
1928 Von Langen (Almanya)
1932 Lesage (Fransa)
1936 Pollay (Almanya)
1948 Moser (İsviçre)
1952 St. Cyr. (İsveç)
1956 St. Cyr (İsveç)
1960 Filatov (S. Rusya)
1964 Chamartin (İsviçre)
1968 Kizimov (S. Rusya)
1972 Linsenhoff (F. Almanya)
1976 Stuechelberger (İsviçre)

At Terbiyesi (Takım) :

1928 Almanya takımı
1932 Fransa takımı
1936 Almanya takımı
1948 Fransa takımı
1952 İsveç takımı
1956 İsveç takımı
1960 Yapılmadı
1964 Yapılmadı
1968 D. Almanya takımı
1972 S. Rusya takımı
1976 Almanya takımı

Konkur Komple (Ferdî) :

1912 Nordlander (İsveç)
1920 Morner (İsveç)
1924 Van Zyip (Holanda)
1928 De Mortanges (Holanda)
1932 De Mortanges (Holanda)
1936 Stubbendorf (Almanya)
1948 Chevalier (Fransa)
1952 Von Bilxon (İsveç)
1956 Kastenman (İsveç)
1960 Morgan (Avustralya)
1964 Checcoli (İtalya)
1968 Guyon (Fransa)
1972 Meade (İngiltere)
1976 Coffin (Amerika)

Konkur Komple (Takım) :

1912 İsveç takımı
1920 İsveç takımı
1924 Holanda takımı
1928 Holanda takımı
1932 Amerika takımı
1936 Almanya takımı
1948 Amerika takımı
1952 İsveç takımı
1956 İngiltere takımı
1960 Avustralya takımı
1964 İtalya takımı
1968 İngiltere takımı
1972 İngiltere takımı
1976 Amerika takımı

Büyük Mükâfaat (Ferdî) :

1912 Cariou (Fransa)
1920 Lequio (İtalya)
1924 Gemuseus (İsviçre)
1928 Ventura (Çekoslovakya)
1932 Nishi (Japonya)
1936 Hasse (Almanya)
1948 Mariles (Meksika)
1952 d'Oriola (Fransa)
1956 Winkler (Almanya)
1960 d'Inzeo (İtalya)
1964 d'Oriola (Fransa)
1968 Steinkraus (Amerika)
1972 Manichelli (İtalya)
1976 Vailancourt (Kanada)

Büyük Mükâfaat (Takım) :

1912 İsveç takımı
1920 İsveç takımı
1924 İsveç takımı
1928 İspanya takımı
1932 Yapılmadı
1936 Almanya takımı
1948 Meksika takımı
1952 İngiltere takımı
1956 Almanya takımı
1960 Almanya takımı
1964 Almanya takımı
1968 Almanya takımı
1972 Almanya takımı

Bisiklet

Sür'at (1 kilometre) :

1896 Masson (Fransa)
1900 Taillandier (Fransa)
1904 Hurley (Amerika)
1908 İptâl edildi
1912 Yapılmadı
1920 Peeters (Holanda)
1924 Michard (Fransa)
1928 Beaufrand (Fransa)
1932 Van Egmond (Holanda)
1936 Merkens (Almanya)
1948 Ghella (İtalya)
1952 Sacchi (İtalya)
1956 Rousseau (Fransa)
1960 Giardoni (İtalya)
1964 Petenella (İtalya)
1968 Morelon (Fransa)
1972 Morelon (Fransa)
1976 Trac (Çekoslovakya)

Saate karşı (1 kilometre) :

1896 Masson (Fransa)
1900 Johnson (İngiltere)
1904 Yapılmadı
1908 Yapılmadı
1912 Yapılmadı
1920 Yapılmadı
1924 Yapılmadı
1928 Falk - Hansen (Danimarka)
1932 Gray (Avustralya)
1936 Van Vliel (Holanda)
1948 Dupont (Fransa)
1952 Mockridge (Avustralya)
1956 Faggin (İtalya)
1960 Giardoni (İtalya)
1964 Sercu (Belçika)
1968 Trentin (Fransa)
1972 Fredborg (Danimarka)
1976 Grunke (D. Almanya)

Tâkip Yarışı (Ferdî) :

1964 Daler (Çekoslovakya)
1968 Rebillard (Fransa)
1972 Knudsen (Norveç)

Tâkip Yarışı (Takım) :

1900 Amerika
1904 Yapılmadı
1908 İngiltere
1912 Yapılmadı
1920 İtalya
1924 İtalya
1928 İtalya
1932 İtalya
1936 Fransa
1948 Fransa
1952 İtalya
1956 İtalya
1960 İtalya
1964 Almanya
1968 Danimarka
1972 F. Almanya
1976 F. Almanya

(NOT : Takım Tâkip Yarışı 1900 yılında 1 500 m üzerinden yapılmaya başlanmış olup bu mesafe 1908 yılında 1 810,47 m'ye, 1920 yılından itibaren de 4 000 m'ye çıkarılmıştır.)

Tandem :

1908 Fransa takımı
1920 İngiltere takımı
1924 Fransa takımı
1928 Holanda takımı
1932 Fransa takımı
1936 Almanya takımı
1948 İtalya takımı
1952 Avustralya takımı
1956 Avustralya takımı
1960 İtalya takımı
1964 İtalya takımı
1968 Fransa takımı
1972 S. Rusya takımı
1976

Yol Mukavemet (Ferdî) :

1896 Konstantinidis (Yunanistan)
1912 Lewis (G. Afrika)
1920 Stenquist (İsveç)
1924 Blanchonnet (Fransa)
1928 Hansen (Danimarka)
1932 Pavesi (İtalya)
1936 Charpentier (Fransa)
1948 Bayaert (Fransa)
1952 Noyelle (Belçika)
1956 Baldini (İtalya)
1960 Kopitonov (S. Rusya)
1964 Zanin (İtalya)
1968 Vianelli (İtalya)
1972 Kuiper (Holanda)
1976 Johansson (İsveç)

Yol Mukavemet (Takım) :

1912 İsveç takımı
1920 Fransa takımı
1924 Fransa takımı
1928 Yapılmadı
1932 İtalya takımı
1936 Fransa takımı
1948 Belçika takımı
1952 Belçika takımı
1956 Fransa takımı
1960 İtalya takımı
1964 Holanda takımı
1968 Yapılmadı
1972 S. Rusya takımı
1976 S. Rusya takımı

Boks

48 kilo :

1968 Rodriguez (Venezuella)
1972 Gedo (Macaristan)
1976 Fernandez (Küba)

51 kilo :

1904 Finnegan (Amerika)
1920 De Genaro (Amerika)
1924 La Barba (Amerika)
1928 Kocsis (Macaristan)
1932 Enekes (Macaristan)
1936 Kaiser (Almanya)
1948 Perez (Arjantin)
1952 Brooks (Amerika)
1956 Spinks (İngiltere)
1960 Torok (Macaristan)
1964 Atzori (İtalya)
1968 Delgado (Meksika)
1972 Kuznetzov (S. Rusya)
1976 Randolph (Amerika)

54 kilo :

1904 Kirk (Amerika)
1908 Thomas (İngiltere)
1920 Walker (G. Afrika)
1924 Smith (G. Afrika)
1928 Tamagnini (İtalya)
1932 Gwynne (Kanada)
1936 Sergo (İtalya)
1948 Csik (Macaristan)
1952 Hamalainen (Finlandiya)
1956 Behrendt (Almanya)
1960 Gregoriev (S. Rusya)
1964 Sakurai (Japonya)
1968 Sokolov (S. Rusya)
1972 Martinez (Küba)
1976 Yong Jo-Gu (K. Kore)

57 kilo :

1904 Kirk (Amerika)
1908 Gunn (İngiltere)
1912 Yapılmadı
1920 Fritsch (Fransa)
1924 Fields (Amerika)
1928 Van Klaveren (Holanda)
1932 Robledo (Arjantin)
1936 Casanova (Arjantin)
1948 Formenti (İtalya)
1952 Zachara (Çekoslovakya)
1956 Safranov (S. Rusya)
1960 Musco (İtalya)
1964 Stepachkin (S. Rusya)
1968 Holdan (Meksika)
1972 Kuznetzov (S. Rusya)
1976 Herrera (Küba)

60 kilo :

1904 Spanger (Amerika)
1908 Grace (İngiltere)
1920 Mosberg (Amerika)
1924 Nielsen (Danimarka)
1928 Orlandi (İtalya)
1932 Stevens (G. Afrika)
1936 Harangi (Macaristan)
1948 Dreyer (G. Afrika)
1952 Bolognesi (İtalya)
1956 Mc. Taggard (İngiltere)
1960 Pazdzior (Polonya)
1964 Grudzien (Polonya)
1968 Harries (Amerika)
1972 Szepanski (Polonya)
1976 Howard (Amerika)

63,5 kilo :

1952 Atkins (Amerika)
1956 Yengibaryan (S. Rusya)
1960 Nemecek (Çekoslovak)
1964 Kulej (Polonya)
1968 Kulej (Polonya)
1972 Seales (Amerika)
1976 Leonard (Amerika)

67 kilo :

1904 Young (Amerika)
1908 Schneider (Kanada)
1924 Delarge (Belçika)
1928 Morgan (Amerika)
1932 Flynn (Amerika)
1936 Suvio (Finlandiya)
1948 Torma (Çekoslovakya)
1952 Chychla (Polonya)
1956 Linca (Romanya)
1960 Benevenuti (İtalya)
1964 Kasprzyck (Polonya)
1968 Wolke (Almanya)
1972 Gorrea (Küba)
1976 Bachfeld (D. Almanya)

71 kilo :

1952 Papp (Macaristan)
1956 Papp (Macaristan)
1960 Mc Lure (Amerika)
1964 Lagutin (S. Rusya)
1968 Lagutin (S. Rusya)
1972 Kottysch (B. Almanya)
1976 Rybicki (Polonya)

75 kilo :

1904 Mayer (Amerika)
1908 Douglas (İngiltere)
1920 Mallin (İngiltere)
1924 Mallin (İngiltere)
1928 Hasconi (İtalya)
1932 Barth (Amerika)
1936 Despaeux (Fransa)
1948 Papp (Macaristan)
1952 Patterson (Amerika)
1956 Chatkov (S. Rusya)
1960 Crook (Amerika)
1964 Ponenchenko (S. Rus.)
1968 Finnegan (İngiltere)
1972 Lemeschev (S. Rusya)
1976 Mike Spinko (Amerika)

81 kilo :

1920 Eagan (Amerika)
1924 Mitchell (İngiltere)
1928 Avendano (Arjantin)
1932 Carsteus (G. Afrika)
1936 Michelot (Fransa)
1948 Hunter (G. Afrika)
1952 Lee (Amerika)
1956 Boyd (Amerika)
1960 M. Ali Clay (Amerika)
1964 Pinto (İtalya)
1968 Pozniak (Polonya)
1972 Parlov (S. Rusya)
1976 Leon Spinles (Amerika)

Ağır Sıklet :

1904 Berger (Amerika)
1908 Oldman (İngiltere)
1920 Rawson (İngİltere)
1924 Von Porat (Norveç)
1928 Jurado (Arjantin)
1932 Lovell (Arjantin)
1936 Runge (Almanya)
1948 İglesias (Arjantin)
1952 Sanders (Amerika)
1956 Rademacher (Amerika)
1960 De Piccoli (İtalya)
1964 Frazier (Amerika)
1968 Foreman (Amerika)
1972 Stevenson (Küba)
1976 Stevenson (Küba)

Jimnastik

Erkekler :

Genel (Ferdî) :

1896 Flatow (Almanya)
1900 Sandras (Fransa)
1904 Spinnler (Almanya)
1908 Braglia (İtalya)
1912 Braglia (İtalya)
1920 Zampori (İtalya)
1924 Stukelj (Yugoslavya)
1928 Miez (İsviçre)
1932 Neri (İtalya)
1936 Schwarzmann (Almanya)
1948 Ruhtanen (Finlandiya)
1952 Chukarin (S. Rusya)
1956 Chukarin (S. Rusya)
1960 Charlin (S. Rusya)
1964 Endu (Japonya)
1968 Sawao (Japonya)
1972 Kato (Japonya)
1976 Andrianov (S. Rusya)

Genel (Takım) :

1896 Almanya
1904 Amerika
1908 İsveç
1912 İtalya
1920 İtalya
1924 İtalya
1928 İsviçre
1932 İtalya
1936 Almanya
1948 Finlandiya
1952 S. Rusya
1956 S. Rusya
1960 Japonya
1964 Japonya
1968 Japonya
1972 Japonya
1976 Japonya

Halka :

1896 Mitropulos (Yunanistan)
1924 Martino (İtalya)
1928 Stukelp (Yugoslavya)
1932 Gulak (Amerika)
1936 Hudec (Çekoslovakya)
1948 Frey (İsviçre)
1952 Chaguinian (S. Rusya)
1956 Azarian (S. Rusya)
1960 Azarian (S. Rusya)
1964 Hayata (Japonya)
1968 Nayakama (Japonya)
1972 Nayakama (Japonya)
1976 Andrinov (S. Rusya)

Barfiks :

1896 Weigartner (Almanya)
1904 Heida (Amerika)
1924 Stukelj (Yugoslavya)
1928 Niez (İsviçre)
1932 Bixier (Amerika)
1936 Saarvala (Finlandiya)
1948 Stalder (İsviçre)
1952 Gunthard (İsviçre)
1956 Ono (Japonya)
1960 Ono (Japonya)
1964 Chaklnie (S. Rusya)
1968 Nayakama (Japonya)
1972 Tsukahara (Japonya)
1976 Tsukahara (Japonya)

Paralel :

1896 Flatow (Amerika)
1904 Eyser (Amerika)
1924 Guttinger (İsviçre)
1928 Vecha (Çekoslovakya)
1932 Neri (İtalya)
1936 Frey (Almanya)
1948 Reusch (İsviçre)
1952 Eugster (İsviçre)
1956 Chukarine (S. Rusya)
1960 Chalkine (S. Rusya)
1964 Endo (Japonya)
1968 Cerar (Yugoslavya)
1972 Kato (Japonya)
1976 Andrinov (S. Rusya)

Kulplu Beygir :

1896 Zutter (İsvçire)
1904 Heida (Amerika)
1924 Wilhelm (İsviçre)
1928 Hanggi (İsviçre)
1932 Pelle (Macaristan)
1936 Frey (Almanya)
1948 Aaltonen (Finlandiya) Hurtanen (Finlandiya) Savoainen (Finlandiya)
1952 Chukarine (S. Rusya)
1956 Chakline (S. Rusya)
1960 Chakline (S. Rusya)
1964 Cerar (Yugoslavya)
1968 Cerar (Yugoslavya)
1972 Klimenko (S. Rusya)
1976 Magyar (Macaristan)

Yer Hareketleri :

1932 Pelle (Macaristan)
1936 Miez (İsviçre)
1948 Pataki (Macaristan)
1952 Thoresson (İsveç)
1956 Muratov (S. Rusya)
1960 Aihara (Japonya)
1964 Menichelli (İtalya)
1968 Kato (Japonya)
1972 Andrianov (S. Rusya)
1976 Andrianov (S. Rusya)

Beygir Atlama :

1896 Schuman (Almanya)
1904 Heida (Amerika) Eiser (Amerika)
1924 Kris (Amerika)
1928 Mack (İsviçre)
1932 Gugliementi (İtalya)
1936 Schwarzmann (Almanya)
1948 Aaltonen (Finlandiya)
1952 Chukarine (S. Rusya)
1956 Muratov (S. Rusya) Mantz (Almanya)
1960 Chalkine (S. Rusya)
1964 Yamashita (Japonya)
1968 Veronine (S. Rusya)
1972 Koste (D. Almanya)
1976 Andrinov (S. Rusya)

Bayanlar :

Genel (Ferdî) :

1952 Gorokhovsjiva (S. Rusya)
1956 Latynina (S. Rusya)
1960 Latynina (S. Rusya)
1964 Caslavska (Çekoslovakya)
1968 Caslavska (Çekoslovakya)
1972 Turicheva (S. Rusya)
1976 Comaneci (Romanya)

Genel (Takım) :

1928 Holanda
1936 Almanya
1948 Çekoslovakya
1952 S. Rusya
1956 S. Rusya
1960 S. Rusya
1964 S. Rusya
1968 S. Rusya
1972 S. Rusya
1976 S. Rusya

Denge :

1952 Bochtharova (S. Rusya)
1956 Keleti (Macaristan)
1960 Bosakova (S. Rusya)
1964 Caslavska (Çekoslovakya)
1968 Kuchinskava (S. Rusya)
1972 Korbut (S. Rusya)
1976 Comaneci (Romanya)

Barfiks :

1952 Korondi (Macaristan)
1956 Keleti (Macaristan)
1960 Astakhova (S. Rusya)
1964 Astakhova (S. Rusya)
1968 Caslavska (Çekoslovakya)
1972 Jans (D. Almanya)
1976 Comaneci (Romanya)

Beygir Atlama :

1952 Kalinchouk (S. Rusya)
1956 Latyniua (S. Rusya)
1960 Nikolaova (S. Rusya)
1964 Caslavska (Çekoslovakya)
1968 Caslavskka (Çekoslovakya)
1972 Korbut (S. Rusya)
1976 Kim (S. Rusya)

Yer Hareketleri :

1952 Keleti (Macaristan)
1956 Keleti (Macaristan)
1960 Latynina (S. Rusya)
1964 Latynina (S. Rusya)
1968 Petrik (S. Rusya)
1972 Korbut (S. Rusya)
1976 Tourisheva (S. Rusya)

Eskrim

Erkekler :

Flöre (Ferdî) :

1896 Gravelotte (Fransa)
1900 Coste (Fransa)
1904 Fonst (Küba)
1912 Nadi (İtalya)
1920 Nadi (İtalya)
1924 Ducret (Fransa)
1928 Gaudin (Fransa)
1932 Marzi (İtalya)
1936 Gaudin (Fransa)
1948 Buhan (Fransa)
1952 d'Oriola (Fransa)
1956 d'Oriola (Fransa)
1960 Zvadovich (S. Rusya)
1964 Franke (Polonya)
1968 Drimba (Romanya)
1972 Woyda (Polonya)
1972 Talvard (Fransa)

Flöre (Takım) :

1904 Küba
1920 İtalya
1924 Fransa
1932 Fransa
1936 İtalya
1948 Fransa
1952 Fransa
1956 İtalya
1960 S. Rusya
1964 S. Rusya
1968 Fransa
1972 Polonya
1976 S. Rusya

Epe (Ferdî) :

1904 Fonst (Küba)
1908 Alibert (Fransa)
1912 Anspach (Belçika)
1920 Massard (Fransa)
1924 Delporte (Belçika)
1928 Gaudin (Fransa)
1932 Cornaggia (İtalya)
1936 Riccardi (İtalya)
1948 Cantone (İtalya)
1952 Mangiarotti (İtalya)
1956 Pavesi (İtalya)
1960 Delfino (İtalya)
1964 Kriss (S. Rusya)
1968 Kulcsar (Macaristan)
1972 Fenyevsi (Macaristan)
1976 Kulcar (Macaristan)

Epe (Takım) :

1908 Fransa
1912 Belçika
1920 İtalya
1924 Fransa
1928 İtalya
1932 Fransa
1936 İtalya
1948 Fransa
1952 İtalya
1956 İtalya
1960 İtalya
1964 Macaristan
1968 Macaristan
1972 Macaristan
1976 İsviçre

Kılıç (Ferdî) :

1896 Georgiadis (Yunanistan)
1900 de la Falaise (Fransa)
1904 Diaz (Küba)
1908 Fuchs (Macaristan)
1912 Fuchs (Macaristan)
1920 Nadi (İtalya)
1924 Posta (Macaristan)
1928 Terzstyansky (Macaristan)
1932 Piller (Macaristan)
1936 Kabos (Macaristan)
1948 Gerevihth (Macaristan)
1952 Kovaos (Macaristan)
1956 Karpati (Macaristan)
1960 Karpati (Macaristan)
1964 Pezsa (Macaristan)
1968 Pawlavski (Polonya)
1972 Sidiak (S. Rusya)
1976 Krovopouskov (S. Rusya)

Kılıç (Takım) :

1908 Macaristan
1912 Macaristan
1920 İtalya
1924 İtalya
1928 Macaristan
1932 Macaristan
1936 Macaristan
1948 Macaristan
1952 Macaristan
1956 Macaristan
1960 Macaristan
1964 S. Rusya
1968 S. Rusya
1972 S. Rusya
1976 S. Rusya

Bayanlar :

Flöre (Ferdî) :

1924 Osiier (Danimarka)
1928 Mayer (Almanya)
1932 Preis (Avusturya)
1936 Elek (Macaristan)
1948 Elek (Macaristan)
1952 Camber (İtalya)
1956 Sheen (İngiltere)
1960 Schmidt (Almanya)
1964 Rejto (Macaristan)
1968 Novikova (S. Rusya)
1972 Lonzi (İtalya)
1976 Schwarczenberger (Macaristan)

Flöre (Takım) :

1960 S. Rusya
1964 Macaristan
1968 S. Rusya
1972 S. Rusya
1976 Almanya

Futbol

1900 İngiltere
1904 Kanada
1908 İngiltere
1912 İngiltere
1920 Belçika
1924 Uruguay
1928 Uruguay
1932 Yapılmadı
1936 İtalya
1948 İsveç
1952 Macaristan
1956 S. Rusya
1960 Yugoslavya
1964 Macaristan
1968 Macaristan
1972 Polonya
1976 Doğu Almanya

Güreş

Serbest Güreş :

48 kilo :

1972 Dimitriov (S. Rusya)
1976 İsaev (Bulgaristan)

52 kilo :

1904 Curry (Amerika)
1948 Vitala (Finlandiya)
1952 Hasan Gemici (Türkiye)
1956 Chakalamanidze (S. Rusya)
1960 Ahmet Bilek (Türkiye)
1964 Yoshida (Japonya)
1968 Nakata (Japonya)
1972 Kato (Japonya)
1976 Takada (Japonya)

57 kilo :

1904 Mehnerd (Amerika)
1924 Philajamaki (Finlandiya)
1928 Makkinen (Finlandiya)
1932 Pearce (Amerika)
1936 Zambori (Macaristan)
1948 Nasuh Akar (Türkiye)
1952 Shochi (Japonya)
1956 Mustafa Dağıstanlı (Türkiye)
1960 Mc Cann (Amerika)
1964 Uekata (Japonya)
1968 Uekata (Japonya)
1972 Yanagida (Japonya)
1976 Yumin (S. Rusya)

62 kilo :

1904 Nifcoth (Amerika)
1908 Dole (Amerika)
1920 Akerlay (Amerika)
1924 Reed (Amerika)
1928 Morrison (Amerika)
1932 Philajamaki (Finlandiya)
1936 Philajamaki (Finlandiya)
1948 Gazanfer Bilge (Türkiye)
1952 Bayram Şit (Türkiye)
1956 Sassahara (Japonya)
1960 Mustafa Dağıstanlı (Türkiye)
1964 Watanabe (Japonya)
1968 Kaneko (Japonya)
1972 Abdülbegov (S. Rusya)
1976 Mo Yang (G. Kore)

67 kilo :

1904 Bradshaw (Amerika)
1908 Relyskow (İngiltere)
1920 Antilla (Finlandiya)
1924 Viss (Amerika)
1928 Kapp (Estonya)
1932 Pacome (Fransa)
1936 Karpati (Macaristan)
1948 Celâl Atik (Türkiye)
1952 Andenberg (İsveç)
1956 Habibî (İran)
1960 Shelbi (Amerika)
1972 Gable (Amerika)
1976 Pinigin (S. Rusya)

70 kilo :

1964 Dimov (Bulgaristan)
1968 Muvahhid (İran)

72 kilo :

1904 Roen (Amerika)
1920 Leino (Finlandiya)
1924 Gehri (İsviçre)
1928 Haaviste (Finlandiya)
1936 Lewis (Amerika)
1932 Venabber (Amerika)
1948 Yaşar Doğu (Türkiye)
1952 Smith (Amerika)
1956 İkeda (Japonya)
1960 Blubaught (Amerika)
1972 Wells (Amerika)
1976 Jichiradote (Japonya)

79 kilo :

1904 Erickson (Amerika)
1908 Bacon (İngiltere)
1924 Haggmann (İsviçre)
1928 Kyburz (İsviçre)
1932 Johansson (İsveç)
1936 Poilve (Fransa)
1948 Brandt (Amerika)
1952 Chimakuridze (S. Rusya)
1956 Nikolov (Bulgaristan)
1960 Hasan Güngör (Türkiye)
1964 İsmail Ogan (Türkiye)
1968 Mahmut Atalay (Türkiye)

82 kilo :

1976 Peterson (Amerika)

90 kilo :

1972 Peterson (Amerika)
1976 Tediashvili (S. Rusya)

97 kilo :

1964 Medved (S. Rusya)
1968 Ahmet Ayık (Türkiye)

100 kilo :

1972 Jarigin (S. Rusya)
1976 Jarigin (S. Rusya)

Ağır Sıklet :

1904 Hansen (Amerika)
1908 O'Kelly (Amerika)
1920 Rodlı (İsviçre)
1924 Steele (Amerika)
1928 Richthoff (İsveç)
1932 Richthoof (İsveç)
1936 Palusula (Estonya)
1948 Bobis (Macaristan)
1952 Megoshvili (S. Rusya)
1956 Hâmit Kaplan (Türkiye)
1960 Dietrich (Almanya)
1964 Ivantzki (S. Rusya)
1968 Medved (S. Rusya)
1972 Medved (S. Rusya)
1976 Andiev (S. Rusya)

Greko - Romen :

48 kilo :

1972 Berceanu (Romanya)
1976 Lec (Kore)

52 kilo :

1948 Lombardi (İtalya)
1952 Guverich (S. Rusya)
1956 Soloviev (S. Rusya)
1960 Pirvulescu (Romanya)
1964 Hanahara (Japonya)
1968 Kirov (Bulgaristan)
1972 Kirov (Bulgaristan)
1976 Raca (Macaristan)

57 kilo :

1924 Putseppe (Estonya)
1928 Leutch (Almanya)
1932 Erendel (Almanya)
1936 Borioz (Macaristan)
1948 Peterson (İsveç)
1952 Hodoş (Macaristan)
1956 Vyroboev (S. Rusya)
1960 Karaveev (S. Rusya)
1964 Ishıguchi (Japonya)
1968 Varga (Macaristan)
1972 Kazakov (S. Rusya)

62 kilo :

1976 Pereira (Portekiz)
1912 Koskelo (Finlandiya)
1920 Friman (Finlandiya)
1924 Antilla (Finlandiya)
1928 Valli (Estonya)
1932 Gozzi (İtalya)
1936 Yaşar Erkan (Türkiye)
1948 Mehmet Oktav (Türkiye)
1952 Jakov (S. Rusya)
1956 Makkinen (Finlandiya)
1960 Müzahir Sille (Türkiye)
1964 Polyak (Macaristan)
1968 Roman (S. Rusya)
1972 Markov (Bulgaristan)
1976 Hjelt (Finlandiya)

67 kilo :

1908 Forro (İtalya)
1912 Vare (Finlandiya)
1920 Vare (Finlandiya)
1924 Firman (Finlandiya)
1928 Kerezsten (Macaristan)
1932 Malmberg (İsveç)
1936 Koskela (Finlandiya)
1948 Freij (İsveç)
1952 Safina (S. Rusya)
1956 Lehtonen (Finlandiya)
1960 Koridze (S. Rusya)
1972 Kisamutdinov (S. Rusya)
1976 Marcy (Amerika)

70 kilo :

1964 Kâzım Ayvaz (Türkiye)
1968 Mumemura (Japonya)

72 kilo :

1932 Johansson (İsveç)
1936 Swenberg (İsveç)
1948 Anderson (İsveç)
1962 Szivlasi (Macaristan)
1956 Mithat Bayrak (Türkiye)
1960 Mithat Bayrak (Türkiye)
1972 Macha (Çekoslovakya)
1976 Nagatomo (Japonya)

79 kilo :

1908 Martenson (İsveç)
1912 Johansson (İsveç)
1920 Westergreen (İsveç)
1924 Westergreen (İsveç)
1928 Kokkinen (Finlandiya)
1932 Kokkinen (Finlandiya)
1936 Johansson (İsveç)
1948 Groenberg (İsveç)
1952 Groenberg (İsveç)
1956 Kartozia (S. Rusya)
1960 Dobrev (Bulgaristan)
1964 Kolezov (S. Rusya)
1968 Wesper (D. Almanya)

87 kilo :

1908 Weckman (Finlandiya)
1912 Ahlgreen (İsveç)
1920 Svensson (İsveç)
1924 Westergreen (İsveç)
1928 Mustafa (Mısır)
1932 Svensson (İsveç)
1936 Cadier (İsveç)
1948 Nielson (İsveç)
1952 Gröndahl (İsveç)
1956 Nikolaev (S. Rusya)
1960 Tevfik Kış (Türkiye)
1964 Smiç (Yugoslavya)
1968 Metz (D. Almanya)
1972 Hegedüs (Macaristan)
1976 Vittuci (İtalya)

90 kilo :

1972 Resantsev (S. Rusya)
1976 Sato (Japonya)

97 kilo :

1964 Radev (Bulgaristan)
1968 Radev (Bulgaristan)

100 kilo :

1972 Martinescu (Romanya)
1976 Skrzylewski (Polanya)

Ağır Sıklet :

1896 Schumann (Almanya)
1908 Weiss (Macaristan)
1912 Faerela (Finlandiya)
1920 Lindfors (Finlandiya)
1924 Deglane (Fransa)
1928 Svensson (İsveç)
1932 Westergreen (İsveç)
1936 Palusula (Estonya)
1948 Mersinli Ahmet (Türkiye)
1952 Kotkas (S. Rusya)
1956 Parvenov (S. Rusya)
1960 Bogdan (S. Rusya)
1964 Kozma (Macaristan)
1968 Kozma (Macaristan)
1972 Roshin (S. Rusya)
1976 Rovnyai (Macaristan)

Halter

52 kilo :

1972 Smalcerz (Polonya)	337,5 Kg.
1976 Voronin (S. Rusya)	

56 kilo :

1948 De Pietro (Amerika)	307,5 Kg.
1952 Oudodov (S. Rusya)	315 Kg.
1956 Vinci (Amerika)	342,5 Kg.
1960 Vinci (Amerika)	345 Kg.
1964 Vakhonine (S. Rusya)	357,5 Kg.
1968 Nasırî (İran)	367,5 Kg.
1972 Földi (Macaristan)	377,5 Kg.
1976 Nurikyan (Bulgaristan)	

60 kilo :

1920 De Haes (Belçika)	220 Kg.
1924 Gabetti (İtalya)	402,5 Kg.
1928 Andrysek (Avusturya)	287,5 Kg.
1932 Suvigny (Fransa)	287,5 Kg.
1936 Terlazzo (Amerika)	312,5 Kg.
1948 Fayad (Mısır)	332,5 Kg.
1952 Chimiskian (S. Rusya)	337,5 Kg.
1956 Berger (Amerika)	352,5 Kg.
1960 Minae (S. Rusya)	372,5 Kg.
1964 Miyake (Japonya)	397,5 Kg.
1968 Miyake (Japonya)	392,5 Kg.
1972 Nurikian (Bulgaristan)	402,5 Kg.
1976 Koleskinov (S. Rusya)	

67,5 kilo :

1920 Neyland (Estonya)	257,5 Kg.
1924 Decotignies (Fransa)	440 Kg.
1928 Helbig (Almanya)	322,5 Kg.
1932 Duverger (Fransa)	325 Kg.
1936 Misbah (Mısır)	342,5 Kg.
Fein (Avusturya)	342,5 Kg.
1948 Shams (Mısır)	360 Kg.
1952 Kono (Amerika)	362,5 Kg.
1956 Rybak (S. Rusya)	380 Kg.
1960 Bouchouev (S. Rusya)	397,5 Kg.
1964 Bazsanowski (Polonya)	432,5 Kg.
1968 Bazsanowski (Polonya)	437,5 Kg.
1972 Kirshinov (S. Rusya)	460 Kg.
1976 Kaczmarek (Polonya)	

75 kilo :

1920 Gance (Fransa)	245 Kg.
1924 Calimberti (İtalya)	492,5 Kg.
1928 François (Fransa)	335 Kg.
1932 Ismayr (Almanya)	345 Kg.
1936 El Touni (Mısır)	387,5 Kg.
1948 Spellman (Amerika)	390 Kg.
1952 George (Amerika)	400 Kg.
1956 Bogdanovski (S. Rusya)	420 Kg.
1960 Kourynov (S. Rusya)	437,5 Kg.
1964 Zdrazila (Çekoslovakya)	445 Kg.
1968 Kourentsov (S. Rusya)	475 Kg.
1972 Bikov (Bulgaristan)	485 Kg.
1976 Mitkov (Bulgaristan)	

82,5 kilo :

1920 Cadine (Fransa)	290 Kg.
1924 Rigoulot (Fransa)	502 Kg.
1928 Nosseir (Mısır)	355 Kg.
1932 Hostin (Fransa)	465 Kg.
1936 Hostin (Fransa)	372,5 Kg.

1948	Stanczyk (Amerika)	417,5 Kg.
1952	Lomanike (S. Rusya)	417,5 Kg.
1956	Kon (Amerika)	447,5 Kg.
1960	Palinski (Polonya)	442,5 Kg.
1964	Plyukfelder (S. Rusya)	475 Kg.
1968	Zelitsky (S. Rusya)	485 Kg.
1972	Jenssen (Norveç)	507 Kg.
1976	Shary (S. Rusya)	

90 kilo :

1952	Shemansky (Amerika)	445,5 Kg.
1956	Vorobiev (S. Rusya)	462,5 Kg.
1960	Vorobiev (S. Rusya)	472,5 Kg.
1964	Golovanov (S. Rusya)	487,5 Kg.
1968	Kangasniemi (Finlandiya)	517,5 Kg.
1972	Nikolov (Bulgaristan)	525 Kg.
1976	Rigert (S. Rusya)	

110 kilo :

1972	Talts (S. Rusya)	580 Kg.
1976	Christov (Bulgaristan)	

Ağır Siklet :

1920	Bottino (İtalya)	270 Kg.
1924	Tanani (İtalya)	517,5 Kg.
1928	Stassberger (Almanya)	372,5 Kg.
1932	Skosla (Çekoslovakya)	380 Kg.
1936	Manger (Almanya)	410 Kg.
1948	Davis (Amerika)	543 Kg.
1952	Davis (Amerika)	460 Kg.
1956	Anderson (Amerika)	500 Kg.
1960	Vlassov (S. Rusya)	537,5 Kg.
1964	Jabotinsky (S. Rusya)	572,5 Kg.
1968	Jabotinsky (S. Rusya)	572,5 Kg.
1972	Alexejev (S. Rusya)	640 Kg.
1976	Alexejev (S. Rusya)	

(NOT : 1924 Paris Olimpiyadı'nda halter müsabakaları 4 stil toplamı üzerinden yapıldığı için toplamlar yüksek olmuştur)

Hokey

1908	İngiltere	1952	Hindistan
1920	İngiltere	1956	Hindistan
1924	Hindistan	1960	Pakistan
1928	Hindistan	1964	Hindistan
1932	Hindistan	1968	Pâkistan
1936	Hindistan	1972	B. Almanya
1948	Hindistan	1976	Yeni Zelanda

Judo

63 kilo :

1964	Nakatani (Japonya)	1976
1972	Tawaguchi (Japonya)	

70 kilo :

1972	Nomura (Japonya)	1976

80 kilo :

1964	Okano (Japonya)	1976
1972	Sekine (Japonya)	

93 kilo :

1972	Chochosvili (S. Rusya)	1976

Ağır Sıklet :

1964	Geesnik (Holanda)	1976
1972	Ruska (Holanda)	

Tüm Kategoriler Karışımı :

1972	Ruska (Holanda)	1976

Kano

Erkekler :

Kanadiyen (Tek) :

1936	Amyont (Kanada)	5.32.1
1948	Holecek (Çekoslovakya)	5.42.0
1952	Holocek (Çekoslovakya)	4.56.8
1956	Rottman (Romanya)	5.03.5
1960	Parti (Macaristan)	4.33.15
1964	Eschert (Almanya)	4.35.14
1968	Tatai (Macaristan)	4.36.14
1972	Patzaichin (Romanya)	4.08.94
1976	Helm (D. Almanya)	3.48.20

Kanadiyen (Çift) :

1936	Çekoslovakya	4.50.1
1948	Çekoslovakya	5.07.1
1952	Danimarka	4.38.3
1956	Romanya	4.41.4
1960	S. Rusya	4.17.94
1964	S. Rusya	4.05.65
1968	Romanya	4.07.18
1972	S. Rusya	3.52.60
1976	S. Rusya	3.29.33

Kanadiyen (Tek) 10 000 metre :

1948	Capek (Çekoslovakya)	62.05.8
1952	Navens (Amerika)	57.41.1
1956	Rottman (Romanya)	56.41.0

Kanadiyen (Çift) 10 000 metre :

1936	Çekoslovakya	50.33.5
1948	Amerika	55.55.4
1952	Fransa	54.08.33
1956	S. Rusya	52.02.4

Kayak (Tek) :

1936	Hradezky (Avusturya)	4.22.9
1948	Fredericson (İsveç)	4.33.2
1952	Fredericson (İsveç)	4.07.9
1956	Fredericson (İsveç)	4.12.8
1960	Hansen (Danimarka)	3.53.0
1964	Patterson (İsveç)	3.57.13
1968	Hezs (Macaristan)	4.02.63
1972	Skaparenko (S. Rusya)	3.48.06
1976	Diba (Romanya)	

Kayak (Çift) :

1936	Avusturya	4.03.8
1948	İsveç	4.07.3
1952	Finlandiya	3.51.1
1956	Almanya	3.49.6

1960 İsveç	3.34.73
1964 İsveç	3.37.54
1968 S. Rusya	3.38.54
1972 S. Rusya	3.31.23
1976 S. Rusya	3.52.76

Kayak (Tek) 10 000 metre :

1936 Krebs (Almanya)	46.01.6
1948 Fredericson (İsveç)	50.47.7
1952 Fredericson (İsveç)	47.43.4
1956 Stromberg (Finlandiya)	47.43.4

Kayak (Çift) 10 000 metre :

1934 Almanya	41.45.0
1948 İsveç	46.09.4
1952 Finlandiya	44.21.3
1956 Macaristan	43.37.0

Kayak (Dörtlü) :

1964 S. Rusya	3.14.67
1968 Norveç	3.14.38
1972 S. Rusya	3.14.02
1976 S. Rusya	3.08.69

Bayanlar :

Kayak (Tek) :

1948 Hoff (Danimarka)	2.31.9
1952 Saimo (Finlandiya)	2.18.4
1956 Damentieva (S. Rusya)	2.18.9
1960 Kredosiuk (S. Rusya)	2.18.87
1964 Seredina (S. Rusya)	2.08.8
1968 Pinaeva (S. Rusya)	2.11.9
1972 Ribiskieva (S. Rusya)	2.03.17
1976 Zirzow (D. Almanya)	2.01.05

Kayak (Çift) :

1966 S. Rusya	1.54.76
1964 Almanya	1.56.95
1968 Doğu Almanya	1.56.44
1972 S. Rusya	1.53.50
1976 S. Rusya	1.57.15

Kürek

Tek Çifte :

1900 Barrelet (Fransa)	7.35.6
1904 Greer (Amerika)	10.08.4
1908 Blackstaffe (İngiltere)	9.26.0
1912 Kinnear (İngiltere)	7.47.6
1920 Kelly (Amerika)	7.35.0
1924 Bresford (İngiltere)	7.49.2
1928 Pearce (Avustralya)	7.11.0
1932 Pearce (Avustralya)	7.44.4
1936 Schafer (Almanya)	8.21.5
1948 Wood (Avustralya)	7.24.4
1952 Tyukalov (S., Rusya)	8.12.8
1956 Ivanov (S. Rusya)	8.02.5
1960 Ivanov (S. Rusya)	7.13.9
1964 Ivanov (S. Rusya)	8.21.5
1968 Wienese (Holanda)	7.47.8
1972 Malischev (S. Rusya)	7.10.1
1976 Karppınen (Finlandiya)	7.29.03

İki Çifte :

1904 Amerika takımı	10.03.2
1920 Amerika takımı	7.09.0
1924 Amerika takımı	7.45.0
1928 Amerika takımı	6.41.1
1932 Amerika takımı	7.14.4
1936 İngiltere takımı	7.20.8
1948 İngiltere takımı	6.51.3
1952 Arjantin takımı	7.32.2
1956 S. Rusya takımı	7.24.0
1960 Çekoslovakya takımı	6.47.5
1964 S. Rusya takımı	7.10.6
1968 S. Rusya takımı	6.51.8
1972 S. Rusya takımı	7.01.7
1976 Norveç takımı	7.13.20

Çift (Dümencisiz) :

1900 Belçika takımı	9.41.0
1904 Amerika takımı	7.56.0
1908 İngiltere takımı	8.19.4
1920 İtalya takımı	7.06.4
1924 Holanda takımı	8.00.0
1928 Almanya takımı	8.16.1
1932 İngiltere takımı	7.21.1
1936 Almanya takımı	8.20.7
1948 İngiltere takımı	7.55.4
1952 Amerika takımı	7.01.2
1956 Amerika takımı	7.32.9
1960 S. Rusya takımı	7.26.5
1964 Kanada takımı	6.53.1
1968 B. Almanya takımı	6.57.6
1972 D. Almanya takımı	6.58.7
1976 D. Almanya takımı	7.58.99

Çift (Dümencili) :

1900 Holanda takımı	7.34.2
1924 İsviçre takımı	8.39.0
1928 İsviçre takımı	7.42.6
1932 Amerika takımı	8.25.8
1936 Almanya takımı	8.36.9
1948 Danimarka takımı	8.00.5
1952 Fransa takımı	8.28.6
1956 Amerika takımı	8.26.1
1960 Almanya takımı	7.29.4
1964 Amerika takımı	8.21.3
1968 İtalya takımı	8.04.6
1972 D. Almanya takımı	7.17.2
1976 D. Almanya takımı	7.23.31

Dörtlü (Dümencisiz) :

1900 Fransa takımı	7.11.0
1904 Amerika takımı	9.53.8
1908 İngiltere takımı	8.34.0
1922 İngiltere takımı	7.08.6
1928 İngiltere takımı	6.36.0
1932 İngiltere takımı	6.58.2
1936 Almanya takımı	7.01.8
1948 İtalya takımı	6.39

1952 Yugoslavya takımı	7.16.0
1956 Kanada takımı	7.08.8
1960 Amerika takımı	6.26.2
1964 Danimarka takımı	6.59.3
1968 B. Almanya takımı	6.39.1
1972 D. Almanya takımı	6.24.2
1976 D. Almanya takımı	6.37.42

Dörtlü (Dümencili) :

1900 Almanya takımı	5.59.0
1912 Almanya takımı	6.58.0
1920 İsviçre takımı	6.54.0
1924 İsviçre takımı	7.18.4
1928 İtalya takımı	6.47.8
1932 Almanya takımı	7.19.0
1936 Almanya takımı	7.16.9
1948 Amerika takımı	6.50.3
1952 Amerika takımı	6.25.9
1956 Amerika takımı	6.35.2
1960 Almanya takımı	5.57.1
1964 Amerika takımı	6.18.2
1968 D. Almanya takımı	6.07.0
1972 B. Almanya takımı	6.31.8
1976 S. Rusya takımı	6.40.22

Sekiz Tek :

1900 Amerika takımı	6.09.8
1904 Amerika takımı	7.50.0
1908 İngiltere takımı	7.52.0
1912 İngiltere takımı	6.15.0
1920 Amerika takımı	6.02.6
1924 Amerika takımı	6.33.4
1928 Amerika takımı	6.37.6
1932 Amerika takımı	6.25.4
1936 Amerika takımı	6.25.4
1948 Amerika takımı	5.56.7
1952 Amerika takımı	6.25.9
1956 Amerika takımı	6.35.2
1960 Almanya takımı	5.57.1
1964 Amerika takımı	6.18.2
1968 D. Almanya takımı	6.07.0
1972 Yeni Zelanda takımı	6.08.9
1976 D. Almanya takımı	5.58.29

Modern Pentatlon

Ferdî :

1912 Lilehcok (İsveç)
1920 Dyrssen (İsveç)
1924 Lindman (İsveç)
1928 Thofeld (İsveç)
1932 Oxenstierna (İsveç)
1936 Handrick (İsveç)
1948 Grut (İsveç)
1952 Hall (İsveç)
1956 Hall (İsveç)
1960 Nemeth (Macaristan)
1964 Torok (Macaristan)
1968 Ferm (İsveç)
1972 Balcso (Macaristan)
1976 Pyciak (Polonya)

Takım :

1952 Macaristan
1956 S. Rusya
1960 Macaristan
1964 S. Rusya
1968 Macaristan
1972 S. Rusya
1976 D. Almanya

Okçuluk

Erkekler :

1972 Williams (Amerika)
1976 Pace (Amerika)

Bayanlar :

1972 Wilber (Amerika)
1976 Ryon (Amerika)

Voleybol

Erkekler :

1964 S. Rusya
1968 S. Rusya
1972 Japonya
1976 Polonya

Bayanlar :

1964 Japonya
1968 S. Rusya
1972 S. Rusya
1976 Japonya

Yelken

1908 Londra :

6 metre : İngiltere
8 metre : İngiltere
10 metre : İngiltere
12 metre : İngiltere

1912 Stokholm :

6 metre : Fransa
8 metre : Norveç
10 metre : İsveç
12 metre : Norveç

1920 Anvers :

6 metre (eski tip) : Belçika
6 metre (yeni tip) : Norveç
8 metre : Amerika
Dingys : İsveç

1932 Los Angeles :

6 metre : İsveç
8 metre : Amerika
Star : Amerika
Racer : Fransa

1936 Berlin :

6 metre : İngiltere
8 metre : İtalya
Star : Almanya
Racer : Holanda

1948 Londra :

6 metre : Amerika
Dragon : Norveç
Star : Amerika
Hirondel : İngiltere
Luciole : Danimarka

1952 Helsinki :

5,5 metre : Amerika
6 metre : Norveç
Dragon : Norveç
Star : İtalya
Racer : İsveç

1956 Melburn :

Finn : Danimarka
Şarpi : Yeni Zelanda
Star : Amerika
Dragon : İsveç

1960 Roma :

Finn : Danimarka
F. D. : Norveç
Star : Rusya
Dragon : Yunanistan
5,5 metre : Amerika

1964 Tokyo :

Finn : Almanya
F. D. : Yeni Zelanda
Star : Bahama
Dragon : Danimarka
5,5 metre : Avustralya

1968 Meksiko :

Finn : S. Rusya
F. D. : İngiltere
Star : Amerika
Dragon : Amerika
5,5 metre : İsveç

1972 Münih :

Finn : Fransa
F. D. : İngiltere
Star : Avustralya
Dragon : Avustralya
Tempest : S. Rusya
Soling : Amerika

Yüzme

Erkekler :

100 metre serbest :

1896	Haos (Macaristan)	1.22.2
1904	Halmay (Macaristan)	1.02.8
1908	Daniels (Amerika)	1.05.6
1912	Kahnamoku (Amerika)	1.03.4
1920	Kahnamoku (Amerika)	1.01.4
1924	Weismüller (Amerika)	59.0
1928	Weismüller (Amerika)	58.6
1932	Miyazaki (Japonya)	58.2
1936	Csik (Macaristan)	57.6
1948	Ris (Amerika)	57.3
1952	Sholes (Amerika)	57.4
1956	Henricks (Avustralya)	55.4
1960	Devitt (Avustralya)	55.2
1964	Shollander (Avustralya)	53.4
1968	Wenden (Avustralya)	52.2
1972	M. Spitz (Amerika)	51.2
1976	Montgomery (Amerika)	44.99

200 metre serbest :

1968	Wenden (Avustralya)	1.55.2
1972	M. Spitz (Amerika)	1.52.78
1976	Furniss (Amerika)	1.50.29

400 metre serbest :

1896	Neumann (Avustralya)	8.12.6
1904	Daniels (Amerika)	6.12.6
1908	Taylor (İngiltere)	5.36.8
1912	Hodgson (Kanada)	5.24.4
1920	Ross (Amerika)	5.26.8
1924	Weissmüller (Amerika)	5.04.2
1928	Zorilla (Arjantin)	5.01.6
1932	Crabbe (Amerika)	4.48.4
1936	Medica (Amerika)	4.44.5
1948	Smith (Amerika)	4.41.0
1952	Boiteaux (Fransa)	4.30.7
1956	Rose (Avustralya)	4.27.0
1960	Rose (Avustralya)	4.18.2
1964	Shollander (Avustralya)	4.12.2
1968	Burton (Amerika)	4.09.0
1972	Cooper (Avustralya)	4.00.27
1976	Goode (Amerika)	3.37.93

1 500 metre serbest :

1896	Hajos (Macaristan)	18.22.2
1900	Jarvis (İngiltere)	13.40.0
1904	Raush (Almanya)	27.18.2
1908	Taylor (İngiltere)	22.48.4
1912	Hodgson (Kanada)	22.00.0
1920	Ross (Amerika)	22.23.2
1924	Charlton (Avustralya)	20.06.6
1928	Borg (İsveç)	19.51.8
1932	Kitamura (Japonya)	19.12.4
1936	Tereda (Japonya)	19.13.7
1948	Mac Lane (Amerika)	19.18.5
1952	Konno (Amerika)	18.30.3
1956	Rose (Avustralya)	17.58.9
1960	Konrads (Avustralya)	17.19.6
1964	Windle (Avustralya)	17.01.7
1968	Burton (Amerika)	16.38.9
1972	Burton (Amerika)	15.53.58
1976	Goodel (Amerika)	15.02.40

100 metre sırtüstü :

1904	Brak (Almanya)	1.16.8
1908	Bieberstein (Almanya)	1.24.6
1912	Hebner (Amerika)	1.21.2
1920	Kealoha (Amerika)	1.15.2
1924	Kealoha (Amerika)	1.13.2
1928	Kojac (Amerika)	1.08.2
1932	Kiyokawa (Japonya)	1.08.6
1936	Kioffer (Amerika)	1.05.9
1948	Stack (Amerika)	1.06.4
1952	Oyakawa (Japonya)	1.05.4
1956	Theile (Avustralya)	1.02.2
1960	Theile (Avustralya)	1.01.9
1958	Matthes (B. Almanya)	58.7
1972	Matthes (B. Almanya)	56.58
1976	Naber (Amerika)	55.49

200 metre sırtüstü :

1900	Hoppenberg (Almanya)	2.47.0
1964	Graef (Amerika)	2.01.3
1968	Matthes (B. Almanya)	2.09.6
1972	Matthes (B. Almanya)	2.02.82
1976	Naber (Amerika)	1.59.19

100 metre kurbağalama :

1968	Mc Kenzie (Amerika)	1.07.7
1972	Taguchi (Japonya)	1.04.94
1976	Hencken (Amerika)	1.03.11

200 metre kurbağalama :

1908	Holman (İngiltere)	3.09.2
1912	Bathe (Almanya)	3.01.3
1920	Malmroth (İsveç)	3.04.4
1924	Skelton (Amerika)	2.56.8
1928	Tsuruta (Japonya)	2.48.8
1932	Tsuruta (Japonya)	2.45.4
1936	Hamuro (Japonya)	2.42.5
1948	Vandeur (Amerika)	2.39.3
1952	Davies (Avustralya)	2.34.4
1956	Furukawa (Japonya)	2.34.7
1960	Mulliken (Amerika)	2.37.4
1964	O'Brien (Avustralya)	2.27.8
1968	Munoz (Meksika)	2.28.7
1976	Wilkie (D. Almanya)	2.15.11

100 metre kelebek :

1968	Russel (Amerika)	59.9
1972	M. Spitz (Amerika)	54.27
1976	Vogel (Amerika)	54.35

200 metre kelebek :

1956	Yorzyk (Amerika)	2.19.3
1960	Troy (Amerika)	2.12.8
1964	Berry (Avustralya)	2.06.0
1968	Robie (Amerika)	2.08.6
1972	Mark Spitz (Amerika)	2.00.70
1976	Bruner (Amerika)	1.59.23

400 metre karışık :

1964	Roth (Amerika)	4.45.4
1968	Hickcoox (Amerika)	4.48.4
1972	Larsson (İsveç)	4.31.98
1976	Strachan (Amerika)	4.23.68

4 X 100 metre bayrak (serbest) :

1964 Amerika takımı	3.33.2
1968 Amerika takımı	3.31.7
1972 Amerika takımı	3.26.42

4 X 200 metre bayrak (serbest) :

1908 İngiltere takımı	10.55.6
1912 Avustralya takımı	10.11.6
1920 Amerika takımı	10.04.4
1924 Amerika takımı	9.53.4
1928 Amerika takımı	9.36.2
1932 Japonya takımı	8.56.4
1936 Japonya takımı	8.51.2
1948 Amerika takımı	8.46.0
1952 Amerika takımı	8.31.1
1956 Avustralya takımı	8.23.6
1960 Amerika takımı	8.10.2
1964 Amerika takımı	7.52.1
1968 Amerika takımı	7.52.3
1972 Amerika takımı	7.35.78
1976 Amerika takımı	7.23.32

4 X 100 metre bayrak (karışık) :

1960 Amerika takımı	4.05.4
1964 Amerika takımı	3.58.4
1968 Amerika takımı	3.54.9
1972 Amerika takımı	3.48.16
1976 Amerika takımı	3.42.22

Tramplen atlama :

1904 Sheldon (Amerika)
1908 Zurner (Almanya)
1912 Gunther (Almanya)
1920 Kuehn (Amerika)
1924 White (Amerika)
1928 Desjardins (Amerika)
1932 Galitzer (Amerika)
1936 Degener (Amerika)
1948 Harlan (Amerika)
1952 Browning (Amerika)
1956 Clothworty (Amerika)
1960 Tobian (Amerika)
1964 Sitzberger (Amerika)
1968 Wrightson (Amerika)
1972 Vasin (S. Rusya)
1976 Boggc (Amerika)

Kule atlama :

1904 Sheldon (Amerika)
1908 Johanson (İsveç)
1912 Adienz (İsveç)
1920 Pinkston (Amerika)
1924 White (Amerika)
1928 Desjardins (Amerika)
1932 Smith (Amerika)
1936 Wayne (Amerika)
1948 Lee (Amerika)
1952 Lee (Amerika)
1956 Perez (Meksika)
1960 Webster (Amerika)
1964 Webster (Amerika)
1968 Dibiasi (İtalya)
1972 Dibiasi (İtalya)
1976

Bayanlar :

100 metre serbest :

1912 Duraok (Avustralya)	1.22.2
1920 Bleibtrey (Amerika)	1.13.6
1924 Lackie (Amerika)	1.12.4
1928 Osipovitch (Amerika)	1.11.0
1932 Madison (Amerika)	1.06.8
1936 Mastenbroek (Holanda)	1.05.9
1948 Andersen (Danimarka)	1.06.3
1952 Szoke (Macaristan)	1.06.8
1956 Fraser (Avustralya)	1.02.0
1960 Fraser (Avustralya)	1.01.2
1964 Fraser (Avustralya)	59.9
1968 Henne (Amerika)	1.00.0
1972 Neilson (Amerika)	58.9
1976 Ender (D. Almanya)	55.65

200 metre serbest :

1968 Meyer (Amerika)	2.10.5
1972 S. Gould (Avustralya)	2.03.56
1976 Ender (D. Almanya)	1.59.26

400 metre serbest :

1920 Bleibtrey (Amerika)	6.34.0
1924 Norelius (Amerika)	6.02.2
1928 Norelius (Amerika)	5.42.8
1932 Madison (Amerika)	5.28.5
1936 Hastenbroek (Holanda)	5.26.4
1948 Curtis (Amerika)	5.17.8
1952 Gyenge (Macaristan)	5.12.1
1956 Grapp (Avustralya)	4.54.6
1960 Von Saltza (Amerika)	4.50.5
1964 Duenkal (Amerika)	4.43.3
1968 Meyer (Amerika)	4.31.8
1972 S. Gould (Avustralya)	4.19.04
1976 Thumer (D. Almanya)	4.09.84

800 metre serbest :

1968 Meyer (Amerika)	9.24.0
1972 Rothhammer (Amerika)	8.53.68
1976 Thumer (D. Almanya)	8.37.14

100 metre kelebek :

1956 Mann (Amerika)	1.11.0
1960 Schuller (Amerika)	1.09.5
1964 Stoudler (Amerika)	1.04.7
1968 Mc Slements (Amerika)	1.05.5
1972 Aoki (Japonya)	1.03.34
1976 Ender (D. Almanya)	1.00.13

200 metre kelebek :

1968 Kok (Holanda)	2.47.7
1972 Moe (Amerika)	2.15.57
1976 Pollack (D. Almanya)	2.11.41

100 metre sırtüstü :

1924 Bauer (Amerika)	1.23.2
1928 Braun (Holanda)	1.22.0
1932 Holm (Amerika)	1.19.4
1936 Senff (Holanda)	1.18.9
1948 Harup (Danimarka)	1.13.4
1952 Harrison (G. Afrika)	1.14.3
1956 Grinham (İngiltere)	1.12.9
1960 Burke (Amerika)	1.09.2
1964 Ferguson (Amerika)	1.07.7
1968 Hall (Amerika)	1.06.2
1972 Belote (Amerika)	1.05.78
1976 Richter (D. Almanya)	2.13.43

200 metre sırtüstü :

1968 Watson (Amerika)	2.24.8
1972 Belote (Amerika)	2.19.19
1976 Richter (D. Almanya)	2.13.43

200 metre kurbağalama :

1924 Norton (İngiltere)	3.33.2
1928 Schrader (Almanya)	3.12.6
1932 Dennis (Avustralya)	3.06.3

1936	Maehata (Japonya)	3.06.3
1948	Van Vliet (Holanda)	2.57.0
1952	Szekely (Macaristan)	2.51.7
1956	Happe (Almanya)	2.53.1
1960	Lonsbrought (İngiltere)	2.49.5
1964	Prozumenchikova (S. Rusya)	2.46.4
1968	Wichman (Amerika)	2.44.4
1972	Whitfield (Avustralya)	2.41.71
1976	Koshevaia (S. Rusya)	2.33.35

200 metre karışık :

1968	Kolb (Amerika)	2.47.7
1972	S. Gould (Avustralya)	2.23.07

400 metre karışık :

1964	De Varona (Amerika)	5.18.7
1968	Kolb (Amerika)	5.08.5
1972	Neal (Avustralya)	5.02.97
1976	Tauber (D. Almanya)	4.42.77

4 × 100 metre bayrak (serbest) :

1912	İngiltere	5.52.8
1920	Amerika	5.11.6
1924	Amerika	4.58.8
1928	Amerika	4.47.6
1932	Amerika	4.38.0
1936	Holanda	4.36.0
1948	Amerika	4.29.2
1952	Macaristan	4.24.4
1956	Avustralya	4.17.1
1960	Amerika	4.08.9
1964	Amerika	4.03.7
1968	Amerika	4.02.5
1972	Amerika	3.55.19
1976	Amerika	3.44.82

4 × 400 bayrak (karışık) :

1960	Amerika	4.41.1
1964	Amerika	4.33.9
1968	Amerika	4.28.3
1972	Amerika	4.20.75
1976	D. Almanya	4.07.95

Tramplen atlama :

1920 Riggin (Amerika)
1924 Becker (Amerika)
1928 Meany (Amerika)
1932 Coleman (Amerika)
1936 Gestring (Amerika)
1948 Draves (Amerika)
1952 Mac Cormick (Amerika)
1956 Mac Cormick (Amerika)
1960 Kramer (Almanya)
1964 Kramer (Almanya)
1968 Gossick (Amerika)
1972 King (Amerika)
1976 Chandler (Amerika)

Kule atlama :

1912 Johansson (İsveç)
1920 Fryland (Danimarka)
1924 Smith (Amerika)
1928 Pinkston (Amerika)
1932 Poynton (Amerika)
1936 Poynton (Amerika)
1948 Draves (Amerika)
1952 Mc Cormick (Amerika)
1956 Mc Cormick (Amerika)
1960 Kramer (Almanya)
1964 Busch (Amerika)
1968 Duchkova (Çekoslovakya)
1972 Knape (İsveç)
1976 Vaytsekhovskaia (S. Rusya)

Sutopu

1900 İngiltere
1904 Amerika
1908 İngiltere
1912 İngiltere
1920 İngiltere
1924 Fransa
1928 Almanya
1932 Macaristan
1936 Macaristan
1948 İtalya
1952 Macaristan
1956 Macaristan
1960 İtalya
1964 Macaristan
1968 Yugoslavya
1972 S. Rusya
1976 Macaristan

(E. Arıpınar)

OLIVIER, [*ɔlivii*], **Laurence (Sir Laurence Kerr)** (doğ. Dorking, Surrey 1907), İngiliz sinema ve tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Profesyonel sahne hayatına 1926 yılında Birmingham Repertory Tiyatrosunda başlamıştır. Oxford Üniversitesinde öğrenimini tamamlanmış olan bu genç san'atkâr çok kısa zamanda büyük kabiliyet olduğunu göstermiştir. İlk defa kendini 1934'te seyirciye tanıtmış ve takdir kazanmıştır. 1935'te arkadaşı John Gielgud ile, modern ve dinamik bir anlayış içinde, Shakespeare'in *Romeo and Juliet* adlı eserinde, Romeo ve Mercutio rollerini değişerek oynamışlardır. 1937'de Old Vic tiyatrosunda alışılmışın çok dışında, orijinal ve modern bir anlayışla *Hamlet*'i sahnelemesi önceleri seyircinin yadırgamasına sebep olmuş, ancak daha sonra günün en modern yorumu olarak kabûl edilmiştir. Bu tiyatroda çalıştığı sürece oyunculuk mesleği yanı sıra, sahneye uygulama ve yönetmenliği de öğrendi. 1944'te tekrar Old Vic tiyatrosuna döndü ve Ralph Richardson (b. bk.) ile birlikte iki sezon çalışarak İngiliz tiyatro tarihinin en başarılı örneklerini verdi. 1951'de sahneye koyduğu Bernard Shaw'ın *Caesar and Cleopatra,* Shakespeare'in *Anthony and Cleopatra* adlı oyunları ve 1964'te oynadığı Othello rolündeki başarısı ile ününe ün kattı.

OLIVIER, Laurence

Tiyatro hakkındaki bilgi ve yeteneklerini O. sinemada da kullanmıştır. İlk olarak Almanya'da 1929'da çevrilen *The Temporary Widow* (Geçici dul) filminde rol aldı. Sesli film yapımının başlaması ile Hollywood yönetmenleri kendisi ile anlaştı ve onu Ronald Colman'ın yerine koymak istedilerse de, bu yolda beklenildiği kadar başarılı olamadı. Hollywood'da 1931'de *The Yellow Ticket* (Sarı bilet) filminde oynadıktan sonra İngiltere'ye döndü. Yeniden sinemaya dönüşü 1939'da *Wuthering heights* (Ölmeyen aşk) filmi ile oldu. Bir kere daha üstün kabiliyetini ispatlayan sanatçı, bundan sonraki yıllarda birçok filmde sinema san'atının en güzel ve değerli örneklerini vermeğe devam etti. Bunlardan bazıları : *Rebecca* [1940], *Carrie* (Sefâhat kurbanı) [1952], *Spartacus* [1960], *The Entertainer* [1960], *Term of Trial* (Mahkeme kararı) [1962]. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'ye dönerek, hem yönetmeliğini yaptığı, hem de rol aldığı, kendine has cüretkâr ve modern yorumu ile perdeye aktardığı Shakespeare'in eserlerine dayanan *III. Richard* [1955], *Hamlet* [1948], *V. Henry* [1945] ve *Othello* [1965] filmleri ile Shakespeare tiyatrosunda âdetâ bir inkılâp yapmıştır. 1947'de "Sir" unvânı verilen

san'atkâr üç ünlü aktristle evlenmiştir (Jill Esmond, Vivien Leigh ve Joan Plowright). O. 1963'te National Theatre (Devlet Tiyatrosu)'ın başına getirilmiştir. (F. Ortaç)

OLİVİN (Peridot, Krizolit) (Mg, Fe) 2 SiO_4. Yeşil, sarımtırak kahverengi, kırmızımsı kahverenginde (nadir olarak gri veya renksiz) rombusal - holoedrik kristaller. Parlaklığı cam gibidir. Kristaller saydam olup, kırılma yüzeyleri midye kabuğumsudur. Çok gevrek olan O.'in yoğunluğu 3,3, sertliği 6,5 - 7 dir. Demir muhtevâsı bakımından çok zengin olan parçalar hamlaçta ergitilebilir ve hidroklorik asitte kolaylıkla ayrışmaya tâbi tutulabilir. O., bazik püskürük kayalarda (gabro, diabaz, bazalt, melafir gibi) bol miktarda bulunduğu gibi, meteoritlerde de gözlenmiş bulunmaktadır. O., hava etkisi ile zamanla bozuldukça serpentin'e dönüşür.

OLLIVIER, Emile (Marsilya 1825 - St. Gervais - les - Bains, Haute - Savoie 1913), Fransız siyaset adamı ve yazarı; ihtilâlci Demosthène Ollivier'nin oğlu. 1846'da hukuku bitirerek baroya kaydoldu. 1848 ihtilâli arifesinde Bouches-du- Rhône departmanına genel komiser oldu. 1857'de "beşler" diye bilinen cumhuriyetçi ekalliyetin beş üyesinden biri olarak parlamentoya seçildi. III. Napoléon'un diktatörlüğüne karşı şiddetli hücumlarda bulundu. İmparator, 1860'ta liberal yönetime dönünce Napoléon'u desteklemeye başladı, cumhuriyetçilerle bozuştu. 1870'te liberal hükûmeti kurma görevi verildi; aynı kabinede adalet bakanlığını da üzerine aldı. Yeni bir anayasanın kabûl edilmesini sağladı ve muhtelif reform hareketlerine girişti. Ancak, Fransa - Prusya savaşı üzerine görevinden istifa zorunda kalarak İtalya'ya çekildi. 1873'te Fransa'ya döndüyse de, siyasetle uğraşmadı. Yazı hayatına yönelerek muhtelif eserler verdi. Michelangelo ile ilgili bir etüd hazırladı, roman yazdı ve din konusunda, siyasî konularda eserler verdi. En büyük eseri ise *L'Empire Libéral'dir* (Liberal İmparatorluk). Eserin 16 cildi 1895 - 1912 arasında yayınlanmış; son cildi ve indeks, ölümünden sonra (1915 - 1918) neşredilmiştir. O., ilk izdivacını Franz Liszt'in kızı Blandine Liszt ile yaptı. 1870'ten itibaren Fransız Akademisi'ne üye oldu. (O. Y.)

OLLONE, Max d' (Besançon 1875 - Paris 1959), Fransız bestekârı. Paris konservatuvarında Lavignac, Gédalge, Massenet ve Lenepveu'nün öğrencisi olmuştur. 1897'de Roma birinci ödülünü almış; *La Vision de Dante* (Dante'nin hayali) için de Rossini ödülünü kazanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Bacchus et Silène* (Bakkhos ve Silenos) [bale, 1901]; *Les Amants de Rimini* (Rimini sevgilileri) [opera, 1916]; *Le Retour* (Dönüş) [musikili piyes, 1913]; *Les Uns et les Autres* (Bazıları ve başkaları) [operakomik, 1922]. Senfonik şiirler de yazmıştır. (V. Örs)

OLMUTZ (Alm: Olmütz [*olmüts*], Çek: Olomouc [*ǝlomouts*]), Çekoslovakya'nın Kuzey - Moravya idarî bölümünde şehir. Morava nehrinin kenarında, deniz seviyesinden 220 m yüksekliktedir. Nüfusu: 78 700 (1967) (1930 : 66 000)'dür. Nüfusun % 22'si Almanca konuşur. Katolik başpiskoposluğu liseleri, meslek okulları, bir üniversite ve buna âit kütüphanesi vardır. Üniversitesi 1569'da kurulmuş, 1854'te kapanmış; 1946'da tekrar açılmış olup "Palacky Üniversitesi" adını taşır. Bir tıb, bir de felsefe fakültesine sâhiptir. O. eskiden, bir garnizon şehri idi. Şimdi çelik ve makina fabrikalarına, gıda maddeleri ve şekerleme endüstrilerine sâhiptir.

Tarih : O., XIV. yüzyılda, bir kale olarak Morava ırmağının gerisinde yükselen bir tepe üzerinde kurulmuştur. 1641'e kadar Moravya'nın başşehri olmuştur. 1579 ile 1636 yılları arasında bir parlaklık devresi yaşamıştır. XVIII. yüzyılda tahkîm edilmiştir. 1848'de imparator Ferdinand Viyana'dan buraya kaçmış ve burada, Franz Joseph lehine tahttan çekilmiştir. O. ancak XX. yüzyılda bir endüstri şehri olabilmiştir. Eski binaları arasında sayılmağa değer olanları şunlardır: Roman üslûbunda revaklı "Wenzer Katedrali" ve gotik üslûbundaki küçük "Johannes Kilisesi" ile "Maria - Schnel Kilisesi" (1267'de bu adı taşıyan kilise, sonradan "Jesuit Kilisesi" ve en son "Garnizon Kilisesi" olmuştur); Moravya'nın en büyük orgunu içine alan "Mauritius Kilisesi" XVII. yüzyıldan kalmıştır. Ayrıca, 1378'de inşâ edilen "Belediye Sarayı" ile birçok asılzâde sarayları ve süslü çeşmeler vardır. (V. Örs)

OLTA, balık avlamak için kullanılan O. takımının başlıca parçası. O. takımının kılavuzu Olta ile kelebek arasındaki kısmına O. denir. O. takımının diğer önemli parçası ucu çentikli, kıvrık O. iğnesidir. Kelebek veya kelebek mantarı, O.'nın sarıldığı ve kabaca kelebeğe benzeyen mantar parçasıdır. Kelebek, tahtadan da yapılabilir. O., at kuyruğu kılından, misina denen ipek veya naylon telden, kuvvetli özel bir sicimden yapılır. Son yıllarda piyasaya çıkarılan naylon misinalar olta olarak pek geniş ölçüde kullanılmaktadır.

İğne, O. ile birlikte takımın en önemli kısmını teşkil eder. Genellikle çelikten yapılan iğnelerin ucu çengelli olduğu için, yutan hayvanın ağzına saplanır. O. iğnelerinin büyüklük ve kalınlıkları çok değişik olur; bunlar avlanacak balığın cinsine göre kullanılır. Başlıca çeşitleri : çatal iğne, kertikli iğne, palalı iğne, düz iğne, delikli iğnedir. *Kılavuz* O., iğne ile O. arasına bağlanan misinadır. Buna *beden* de denir. Uzunluğu bir buçuk m kadar olur. *Fırdöndü,* gerilen O.'nın dönerek dolaşmasını önlemek için, O.'nın kılavuza yakın yerine eklenen bir parçadır. *Köstek,* asıl O.'nın kılavuza bağlandığı yere eklenir. Bir m kadar uzunlukta bir misina parçasıdır. Onun da ucunda O. iğnesi bulunur.

O.'ların muhtelif çeşitleri vardır. *El O.'sı,* basit bir O. takımından ibarettir. Uzunluğu 10 - 20 kulaç olan bu O.'nın ucuna bir kılavuz O. bağlanır. İğnenin yakınında da küçük bir kurşun parçası vardır. Bu O.'yla sahilde, ufak balıklar tutulur. *Kamışlı O.* daha çok akıntılı sularda veya sığ sulardan derinlere O. atmak için kullanılır. Kamış sayesinde O.'yı uzaklara fırlatmak mümkün olur. O.'nın kamış denen kısmı, kamıştan olabileceği gibi çelikten veya başka maddeden de olabilir, önemli olan kolayca eğilip bükülebilir olmasıdır. Kullanılacak kamışların uzunluğu avlanılan yere ve avlanmak istenen balığın cinsine göre değişir. Bu tip 0. kamışlarının altında, genellikle bir de makara bulunur. Özel bir kolla çevrilen bu makara sayesinde, O.'yı rahatça toplamak mümükün olur.

Bir başka O. çeşidi de *çapari*'dir; aslında çapari çok iğneli bir O. takımından ibarettir. Bir çaparide O. iğnelerinin sayısı 8 - 10'dan 30 - 40'a kadar olabilir. Yani, bir çapariye bu sayılarda köstek takılabilir. Çapari O.'sının uzunluğu 40 kulaç kadar olabilir. Kılavuz O.'nın uzunluğu ise takılacak köstek sayısına göre değişir. Bu tip O. en çok uskumru ve istavrit için kullanılır. Balığın bol olduğu zamanlarda iğne sayısı çoğaltılır.

Amatör balıkçılarca pek kullanılmayan bir O. çeşidi de *parakete*'dir. Parakete'ye bağlanan köstek sayısı yüzlerce ve yüzlerce olabilir. Özelliği, bu O.'nın deniz dibine boydan boya uzatılmış olmasıdır. Profesyonel balıkçılar tarafından kullanılır.

OLTEȚIA, Romanya'da tarihî bir bölge. Eflak'ın Olt (Aluta) ırmağının batısında bulunan kısmı (Küçük Eflâk). Bu bölgenin kuzeyi, Karpatlar'ın eteği boyunca uzanan bir tepelik bölgesidir. Güneyde buna aş. yu. 80 km eninde bir ova hâlinde Eflak ovası katılır. Merkezi Craiova (nüfusu 194 235 [1974])'dır.

O., 1718 - 1739 yıllarında Avusturya'ya bağlı idi. İdarî bakımdan beş bölüme (Olt, Vîlcea, Dolj, Gorj ve Mehedinti) ayrılır. (V. Örs)

OLTU, Erzurum iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 380 km², nüfusu 38 333 (1975), nüfus yoğunluğu 28, nüfusun % 80'i köylerde oturur, 62 köyü var, köylerin çoğu 400 - 600 nüfusludur. İlçe merkezi 10 060 (1975) nüfusludur. İlçe, ilin kuzey bölümündedir. Çevresinde Tortum, Narman, Şenkaya, Olur ilçeleriyle Artvin ilinin ilçeleri (Ardanuç, Yusufeli) vardır. O., eski ilçelerdendir. 1958 yılına kadar şimdiki Olur ilçesi buraya bağlı bir bucak iken, bu tarihte ilçe durumuna getirilmiştir.

İlçe arazisi dağlık ve yüksektir. Burada en alçak vâdî tabanları bile 1 250 m'den aşağı düşmez. O. çayı vâdîsindeki ilçe merkezinin yüksekliği 1 275 m'dir. Arazinin çoğu yeri 1 500 - 1 800 m'dir. Batıda Akdağ (3 030 m) ve Güllübağdad dağı (2 900 m)'nın doğu bölümleri, doğuda Keçalcı dağı (2 669 m)'nın batı yanları ilçenin yüksek yerleridir. Bu arazi O. çayına yönelen birçok derelerle derin bir şekilde yarılmıştır. İlçede düzlükler, sadece vâdî tabanları olarak görülür. Kasaba çevresiyle Ayyıldız köyü (eski Pitkir bucağı) çevresinde vâdî tabanları birkaç yüz m genişliktedir. Arazi, çok yerinde, Oligo - miosen jipsli oluşuklarıyle kıvrımlı ve kırıklı Jura, Kretase tabakalarından ve Paleozoik'e âit metamorfik taşlardan bir yapı gösterir. Yer yer genç volkanik örtü (andezitler) de vardır. Vâdî tabanları yeni alüvyonlarla örtülü verimli topraklardır.

İlçenin kışları sert ve uzun, kar yağışlıdır; yazları ise çok sıcak geçmeyen ve dağlık yerlerde yayla iklimi gösterir. Kar örtüsünün yerde uzunca süre kalması, köyler araşındaki gidiş - gelişi güçleştirir. Vâdî içlerinde yazın sıcaklık daha çok olur. Bu yayla ikliminde gür otluklar, yer yer doğal çayırlar bulunduğu gibi, ormanlar da oldukça geniş yer tutar. O.'da Erzurum Orman Baş Müdürlüğüne bağlı Devlet Orman İşletmesi vardır. O. çayı vâdîsinin iki yanındaki dağlarda, oldukça iyi korunmuş çam ormanları vardır. Buralardan elde edilen tomruk ve keresteler başka yerlere gönderilir. Burada orman, ilçe halkının geçimi için tabiî bir kaynaktır. İlçenin başlıca akarsuyu, O. çayı (b. bk.) ve buradaki kollarıdır. Bu çayın vâdîsi boyundaki geniş düzlükler, önemli tarım alanlarıdır.

İlçe halkının geçim kaynakları ormancılık, tarım, hayvancılık, tezgâhlarda dokunan bazı yün kumaşlardır. Bu ürünler, başka yerlere de satılır. Kereste, canlı hayvan (sığır, koyun, keçi), meyve, yün dokumalar başta gelir. Kasabada haftada iki gün pazar kurulur, buraya çevreden gelenler de olur. Balkaya linyit yatakları, bir çeşit kehribar özelliğinde olan ve süs eşyası ile ağızlık, tesbih yapılan siyah renkli "Oltu taşı" çevrede tanınır.

İlçe merkezi olan O., aynı addaki çayın batı yakasında, önünde geniş vâdî tabanı düzlüğü bulunan yamaçta kurulmuş eski bir kasabadır. Hemen yanında O. kalesi ve burada Arslanpaşa camii vardır. Bu camiin yanındaki hamam da Arslan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kasabanın nüfusu 10 060 (1975)'dır. 1927'de 1202, 1950'ye kadar 3 - 4 bin nüfuslu idi. Son yıllarda gelişme olmuştur. İçme ve kullanma suyu, çevredeki kaynaklardan borularla getirilerek çeşmelere verilmiştir. Kasabanın çarşı bölümü 1946'dan beri elektrikle aydınlatılmış ise de, daha bol elektrik enerjisinin verilmesine çalışılmaktadır. Kasabanın, çoğu 1 - 2 katlı evleri, işlek bir çarşısı, parkı, sağlık merkezi, ilk ve ortaokulları, sineması vardır. Erzurum - Tortum - Göle - Kars karayolu O.'dan geçer, her mevsimde taşıtlar işler. Ayrıca, Narman üzerinden de Tortum'a bağlayan bir yol daha vardır. Erzurum'a uzaklığı 120 km'dir. (R. İzbırak)

OLTU ÇAYI, Erzurum ilinin kuzey bölümünün önemli bir akarsuyu ve Çoruh ırmağının başlıca kollarından biri. Uzunluğu 165 km, yağış alanı (beslenme alanı) 2 900 km²'dir. Yusufeli yolu üzerindeki Aşbişen köyü yakınında İşhan köprüsünün bulunduğu yerde 1962'den beri yapılan ölçümlere göre, çayın ortalama akımı saniyede 35 m³'dür. Her yıl yağmurlarla ve dağlardaki karların erime mevsimlerinde bu akım artar, çay kabarır, akımı saniyede 250 m³'e ulaşır. Çok çekildiği zamanda bile yine de gür akışlıdır (10 m³).

Çayın başlangıç yerlerinden en uzağı Kargapazarı dağlarının kuzeyindeki Dura dağındadır (2 800 m). Bir başka kaynak kolu Karadağ'dadır (2 900 m). Dura dağından çıktıktan sonra yukarı kesiminde Ekrek deresi, Narman yakınlarında İd deresi adıyle anılan bu akarsu, Karadağ'dan inen Sivridere'yi aldıktan sonra, Oltu kasabası yakınından Çoruh ırmağına döküldüğü yere kadar O. Ç. adını alır. Bu kasaba önlerindeki geniş vâdîden geçen bu çay, Oltu kasabasının 20 km kuzey - batısında, Akşar (eski adı Kosor)'dan gelen gür çayı alır. O. Ç.'nın en büyük kolu olan bu çay, Allahüekber dağları (3 125 m) ile Güllüdağ'ın (2 885 m) ve Gaziler (eski adı Bardız) çevresinin sularını toplar, O. Ç.'na karışır. Bundan sonra O. Ç. daha gür akışlı bir akarsu durumunu alır, Olur ilçesinden gelen suyu ve daha birçok dereleri aldıktan sonra, Tortum gölünün (b. bk.) ayağını (Tortum çayını) da alarak Çoruh ırmağına dökülür. Yolu boyunda yer yer geniş vâdîlerden de geçen O. Ç., birçok kesimlerinde dar, yamaçları dik, derin vâdîsinden akar. Erzurum'u Kars'a bağlayan karayolu, bu geniş vâdî bölümlerinden geçer. Çayın dar ve derin vâdî kesimleri ise yoldan yoksundur. (R. İzbırak)

OLUR, Erzurum iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 820 km², nüfusu 19 207 (1975), nüfus yoğunluğu km² başına 23 kişi, nüfusun hemen hepsi köylerde oturur; 40 köyü vardır. Bu köylerin çoğu 200 - 400, ilçede üç köy 1 000'den çok nüfusludur. İlçe merkezi 1 754 nüfuslu büyükçe bir köy özelliğindedir. O., daha önce Oltu'ya bağlı bir bucak iken, 1958'de ilçe durumuna getirilmiştir. İlçe merkezinin yüksekliği 1 300 m'dir.

O. ilçesi, ilin kuzey uc bölümündedir. Batı ve kuzeyinde Artvin ilinin ilçeleri, doğusunda Kars'ın Göle ilçesiyle Erzurum'un Şenkaya ilçesi, güneyde Oltu vardır. İlçe arazisi, çok inişli çıkışlı, dağlık ve yüksektir. Bu arazi, sularını kuzeydeki dağlardan (2 500 - 2 700 m) toplayarak O. yakınından geçen ve Oltu çayına karışan derenin açtığı vâdî ve çevresiyle (1 300 - 1 400 m) doğusundaki Serekli dağı (2 000 m)

ve batısındaki Karadağ ve Akdağ (2 000 m), Oltu çayı güneyindeki Ahmet Dağı'ndan oluşmuştur. Vâdî tabanlarındaki dar düzlüklerden başka hemen her yer engebelidir. İlçenin başlıca akarsuyu, Oltu çayının (b. bk.) buradaki kesimi ile buna kuzeyden karışan deredir. O. ilçesi arazisi, çok çeşitli jeolojik oluşukların bir araya geldiği bir yerdir. Burada kıvrılmış ve kırılmış olarak Jura, Kretase tabakalariyle Eosen flişleri, Oligo - miosen tabakalar ve bu arada jipsli arazi, genç volkanik örtü (andezitler) yer almıştır. Oltu çayı vâdîsinin her iki yakasında ise Paleozoik, Mezozoik taşlar alanı yer tutar. Bu eski arazi içinde yer yer granit damarları bulunur.

İlçenin Erzurum - Kars bölgesinin yayla iklimi vardır. Kışlar uzun, sert ve kar yağışlı geçer. Yazlar ise kısa ve serince olur. Sağlam ve güzel havalı olan ilçede dağların bazı yerlerinde orman (çam, meşe) ve çalılıklarla gür otluklar ve çayırlar vardır. İlin orta ve güneyindeki iç bölümlere göre daha çok yağışlıdır. Kışın yollar kar ile kapanır, geçilmesi güçleşir.

Başlıca geçim kaynakları arasında ormandan faydalanma, tarım ve hayvancılık vardır. En çok buğday, arpa, çavdar ekilir; sığır, koyun, keçi beslenir. Elverişli yerlerde meyve ve sebze bahçeleri de vardır. Buralarda çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilir; bunlar, bu ürünleri yetiştiremeyen çevrede çok aranır. O.'un iyi cins kayısıları buralarda tanınmıştır.

İlçe merkezi olan O., büyük bir köy özelliğindedir. Burası 1955'te 653 nüfuslu bir köy büyüklüğünde ve bucak merkezi iken, ilçe olduktan sonra oldukça gelişmiş, yeni evler yapılmış, küçük bir çarşısı oluşmuş, nüfusu 1975'te 1 754'ü bulmuştur. İlk ve ortaokulu vardır. Erzurum - Göle karayolunun Oltu'dan sonra ayrılan 30 km'lik bir kolu O. ilçe merkezine kadar uzanır. Bu yol burada kalır. (R. İzbırak)

OLYMPIA [*olimpio*] Eski Yunanistan'da, Peloponez yarımadasının kuzey - batısındaki Elis bölgesinde bir şehir. Alphios ırmağının sağ kıyısında kurulmuştur. Burada dört yılda bir,, Olympos Zeus'un şerefine, olympik oyunlar yapılırdı. Bu oyunları Elis'in, başkenti Pisa'nın sâkinleri idare ederdi. Oyunların yapıldığı ova, Alpheios ve Kladeos ırmakları arasında uzanır. (V. Örs)

OLYMPİA : Hera tapınağı

OLYMPOS [*olimpos*], Eski Yunan dünyasında üç dağın adı :

1) **Mysia (Misya) O.'u** : Anadolu'nun kuzey - batısında 2 910 m yükseklikteki, şimdiki Keşiş dağıdır.

2) **Kıbrıs O.'u** : "Troodos" adını da taşır. Adanın başlıca zirvelerinden biridir. Yüksekliği 2 010 m'dir.

3) **Tesalya O.'u :** şimdiki adı "Olymbos Vouno"-dur. Yunanistan'ın en dikkati çeken dağlarından biridir. Selânik Körfezi'nin üzerinde yükselir. Yüksekliği 2 985 m'dir.

Eski Yunanlılar bu karlı zirveye ilâhların ikametgâhı gözü ile bakarlardı.

OM KANUNU, Alman fizikçisi Ohm tarafından bulunan kanun. Bir iletkenin iki ucu arasındaki gerilim farkının bir iletkenden geçen akım şiddetine oranı sabittir. Buna

O. K. denir. $\frac{\text{Gerilim (Volt)}}{\text{Akım (Amper)}}$ = Sabit iletkenler üzerinden

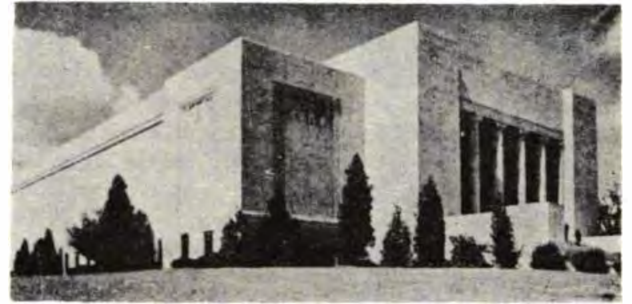
geçen akım şiddetine karşı bir zorluk gösterirler. Bu zorluğa rezistans da denir (meselâ ütünün rezistansı yandı dediğimiz zaman yanan, ütünün direnç telidir).

Rezistans kelimesinin baş harfi (R) alınır: Sabitin yerine yazılır. O. K. formülle şu şekilde yazılabilir.

$$\frac{I}{V} = R$$

Direnç birimi Ohm'dur. 1 ohm = uçları arasındaki akım şiddeti 1 amper ise, iletkenin direnci 1 Ohm'dur.

OMAHA, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Nebraska eyâletinin en büyük şehri. Iowa eyâletindeki Council Bluffs'-un karşısına düşer. Nüfusu 347 000 (1970). Eyâletin doğusunda, Missouri nehri üzerinde bulunan şehir önemli bir limandır. Adını bir Kızılderili kabîlesinden alır. 1854'te kurulmuştur. Büyük bir demiryolu merkezi olan şehir XX. yüzyılın

OMAHA : Joslyn Âbidesi

ikinci yarısından itibaren Birleşik Devletler'in büyük hayvan pazarlarından biri hâline gelmiştir. O., aynı zamanda tahıl merkezidir. Et konserveciliği sanayii çok ileridir. Gübre, çiftlik makineleri, petrol damıtımı, demiryolu malzemesi yapılır. O., sigorta şirketlerinin bolluğuyla tanınan bir şehirdir.

OMSK, Rusya'da, Sibirya'da bir şehir ve bir *oblast*'ın idare merkezi. İrtiş nehrinin sağ kıyısında, Om'la birleştiği yerdedir. Trans - Sibirya demiryolu O.'tan geçer; şehir doğusundaki Novosibirsk'e 610 km mesâfededir. 925 000 (1974) nüfuslu olan O., 1890'da Trans - Sibirya demiryolunun inşa-

sı üzerine, İrtiş'te bir yükleme yeri olarak büyük önem kazandı, ticarî alanda hızlı bir gelişme gösterdi. II. Dünya Savaşı'nda endüstri bakımından çok gelişen şehir, o tarihten sonra iki misli büyüdü. Muhtelif makineler ve bilhassa tarım makinelerinin yapımı gelişmiştir. İkinci Bakû petrol alanından gelen dört boru hattı O.'taki büyük rafineri ve petro-kimya endüstrisi için ham madde taşır. Diğer endüstriler tekstil, ayakkabı, deri eşyalar, un ve et mâmûlleri üzerinedir.

OMURGA (amûd-ı fıkarî), belkemiği. Birçok hayvanlarda ve bütün O.'lılarda vücûdun genel şeklini sertleştiren unsurların bir araya gelmesiyle teşekkül eden iskelet vardır. O.'lıların iskeletinde en önemli yeri tutan O. elastik entervertebral diskler ve başka bağlarla birbiriyle irtibatlı omurlardan meydana gelir. İnsan O.'sı vücudun arka tarafındadır. Altta (havsala) *iliac* kemiklerinin arasındaki *sacrum kemiği* üzerine oturur. Üstünde de kafatası vardır. Omurga ve kafatası axial iskeleti meydana getirir. Her omurga bazı istisnâlarla "omur cismi" denen kalın, yuvarlakça bir kısımla üç çıkıntı vardır. Çıkıntılardan ortadaki "dikensi çıkıntı", yandaki çıkıntılar da "yan çıkıntıları"dır. Diksensi çıkıntılar, zencir gibi sırtımızda bir sıra kemik çıkıntısı meydana getirir. Omurların ortasındaki yuvarlak delikler, bütün omurlar boyunca bir kanal meydana getirir. Buna "omurga kanalı" denir. Omurilik bu kanalın içindedir.

Küçük çocukların omurgası, ayrı ayrı 33 omurdan meydana gelir. Yetişkinlerde ise bazılarının birbirine kaynaması sonucu omur sayısı 26'ya düşer. Omurlar yukarıdan aşağıya göre şöyle sıralanırlar: Boyun omurları 7; sırt omurları, 12; bel omurları 5; sağrı omurları 5; kuyruk sokumu omurları 4. Yetişkinlerde sağrı omurlarının beşi birleşerek üçgen biçiminde sacrum omurunu, kuyruk sokumu omurları da birleşerek cocyx'i meydana getirir.

Omurlar kuvvetli bağlarla (ligaments), sıkı sıkıya birbirine tutturulmuş durumdadır. Bunların başlıcaları omurlar arasındaki (intervertebrale) diskler; omur cisimleri arasındaki, uzunlamasına ön ve arka bağlar ve *lamina*'lar arasındaki *ligamentum flavum*'dur. Entervertebral diskler, omur cisimleri arasında eğilip bükülebilir bir irtibat kurar. Bu mafsallı omurga, iskeletin merkezî eksenini teşkil eder; başın, gövdenin ve kolların ağırlığını taşır. Hem kendini, hem de başı ve kolları hareket ettiren kaslara destek vazifesi görür. Omurganın üç türlü hareketi vardır: 1) öne ve arkaya doğru eğilme, 2) sağa ve sola doğru eğilme, 3) vücudun dikine ekseni etrafında dönme. Bu hareketlerin cinsi ve derecesi omurganın muhtelif yerlerine göre büyük değişiklikler gösterir. Boyun kısmında sırt ve bel kısmında en fazladır. Bk. ANATOMİ. (S. İçli)

OMURGALILAR: bk. ZOOLOJİ.

OMURİLİK (mühâ-i şevkıy), insanda, merkezî sinir sisteminin, omurganın üst üste iki kısmındaki O. kanalında bulunan kısmı. Başka bir deyişle O. soğanının devamı.

O. 45 sm kadar uzunluktadır. Kafatasının hemen altındaki omurdan (cervical vertebra) ilk bel omuru (conus medillaris) hizasına kadar devam eder. O.'e bağlı olan küçük sinir teli grupları birleşerek sırt ve karın köklerinin (dorsal roots, ventral roots) parçalı serilerini meydana getirir. Bir sırt kökü ve bir karın kökü, iki omur arasındaki bir delik kısımda birleşerek 31 çift O. sinirinden birini meydana getirmiş olur. Sırt kökleri, vücudun muhtelif kısımlarından O.'e gelen duyu (sensory) sinirlerini; karın kökleri ise, O.'ten kaslara ve bezlere giden sinir tenbihleri götüren motor sinir tellerini ihtivâ eder.

O., omurgadaki O. kanalının hepsini işgal etmez, çünkü omurga, O. tam büyüklüğüne ulaştıktan sonra da büyümekte devam eder. Omurga, O.'ten daha uzun olduğu için, O. her sırt kökünden çıkan sinir filamanı, O.'ten, kökün, omurlar arası açıklığa girdiği yerden ayrılır.

Her O. siniri, omurgadan çıktığı omurun tam üstünde bulunan omura göre adlandırılır.

O.'in çapı her yerinde aynı değildir. Ortalama 1 sm'dir. Dışı fildişi renginde, içi de boz renktedir. Asıl görevi beyinle vücut arasındaki münâsebetleri sağlamaktır. O.'in iki tarafında, boylu boyunca uzayan iki oluğu vardır. Bunlardan biri öne, diğeri arkaya bakan tarafta bulunur. Dolayısıyle, kesit olarak bakıldığı zaman O., bu iki oluğun arasında bir kelemek biçimi gösterir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, öndeki kısımda yani karın kısmında hareket sinirleri, sırt kısmında da duyu sinirlerinin kökleri yer alır.

O. aynı zamanda refleks hareketinin merkezidir. Bu hareketler, önlenmesi imkânız hareketler olduğu gibi, kendi isteğimizle yapmamıza da imkân olmıyan hareketlerdir. İradeye bağlı olan hareketlerin emrinin beyinden verilmesine karşılık, refleks hareketleri O.'ten gelir. Bu sâyede O., beynin yükünü azaltır. Karanlıktan aydınlığa çıkınca gözbebeğinin genişlemesi veya bunun aksi; uykuda bile olsa, bir gıdıklama sonucu ayağın çekilmesi bir refleks hareketidir.

O. alışkanlık hâline gelen hareketlerde de beynin yükünü üzerine alır. Bisiklete binmek, yüzmek, dans etmek önceleri beynin yardımıyla yapılırsa da, bu gibi hareketler bir defa alışıldıktan sonra meleke hâline gelir ve artık hiç düşünmeden yapılır ki, buna da O. sağlar (bk. SİNİR SİSTEMİ). (S. İçli)

OMURTAG HAN (hük. 814-831), Tuna Bulgarları hanı. Krum (Krumiş) Han'ın oğlu. Babasının İstanbul surları önünden Macaristan'da Pest'e (Buda-Peşte) kadar uzanan geniş fütûhâtı devrinde, onun en güvendiği komutanlarından biri olmuştu. 22 Haziran 813'te İmparator Michael'in ordusunun Edirne civarındaki yenilgisi sırasında O. H., Bulgar artçılarının komutanı bulunuyordu. Bu savaşta Bizans ordusunun çevrilmesi işini O. H., başarı ile gerçekleştirmişti. Bu zaferden sonra İstanbul kuşatmasına katılmış ve babasının 14 Nisan 814'te İstanbul surları önünde maktul düşmesi üzerine Bulgarlar'ın hanı olmuştu. Hükümdâr olur olmaz ilk iş olarak eski Bulgar-Bizans ticaret andlaşması esas olmak üzere ve Bizans imparatorluğunun kendi hanlığını tasdîk etmesi şartiyle 30 yıllık bir barış yaptı. O. H., saltanatı süresince barışçı bir politika izledi. Sofya, Niş, Arnavutluk Belgrad'ı (Berat) ve Budin ile Bjelograd'a (Belgrad) hâkim olan Bulgarların, sâhip oldukları imkânlarla kültür bakımından kalkınmalarını sağlayacak tedbirleri aldı. Şumnu yöresinde Aboba köyü civârında Pliska kale şehri onun zamanında genişletildiği gibi, Preslav Bulgar şehrinin temellerini de o atmış ve Madara yaylasında babası Krum Han adını ünlü rölyefi yaptırmıştır. Tuna Bulgarları'nın medenî varlıklarının dayandığı temelleri açıklayan bu anıtlar, Macar türkoloğu Géza Féher tarafından tanıtılmıştır (yayınları için bk. L. Rasonyi, *Tarihte Türklük* ve *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1943). O. H. devrinde Tuna Bulgar Hanlığı batıda Frank Krallığı, doğuda da Bizans İmparatorluğu ile boy ölçüşecek derecede güçlü bir devlet hâline gelmişti. Barışçı bir hükümdâr olan O. H., bâzı savaş fırsatlarını, verdiği söze dayanarak kullanmıştır. Nitekim, 823'te Bizans İmparatoru II.

Michael'e baş kaldıran Slav Toma'yı desteklememiş, onun Lüleburgaz'da tutsak düşmesinde başlıca âmil olmuş; böylece Bizans'la yaptığı anlaşmaya bağlılığını ispatlamıştı. 831'de ölünce babası Krum Han'ın yanına gömüldü. O. H., Bulgar - Türk tarihinin ünlü bir hükümdârı olarak tanınmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

OMURTAK, Sâlih (İstanbul 1889 - Ankara 1954), Türk Genelkurmay Başkanlarından. Harbakademisi'ni 1910'da kurmay yüzbaşı olarak bitirmiş, 1911 - 1913 yıllarında Erkân-ı - harbiye reisliğinde çalışmıştır. Müşir Ahmed İzzet Paşa ile birlikte Yemen'de bulunmuş; 2. ve 4. ordularda çalışmıştır. Savaş cebhelerini müşâhede etmek için Almanya'ya gitmiş, 1917'de Brestlitovsk barış konferansına delege olarak katılmıştır. 1918'de 1. Kolordu Harekât Şubesi müdürü olan O., daha sonra Şark Ordular Grubu Harekât Şubesi müdürlüğünde, 3. Ordu Erkân-ı - harbiye reis muâvinliğinde ve Başkumandanlık karargâhı Birinci Şube müdürlüğünde bulunmuştur. 1919'da Harbiye Nezâreti başyâverliğine atanan O., 1920' de görevli olarak Ankara'ya gelmiş ve bir daha İstanbul'a dönmeyerek Millî Mücadele'ye katılmıştır. Millî Hükûmet kurulunca Erkân-ı - harbiye reisliğinde Harekât Şubesi müdürlüğüne getirilen O., binbaşı rütbesi ile Erkân-ı harp ikinci başkanı olmuştur. 1921'de yarbaylığa yükselmiş ve 61. Tümen komutanlığına getirilmiştir. İstiklâl Harbi sonuna kadar bu görevde kalmış, Büyük Taarruz'a albay olarak katılmıştır. 1924'te 3. Ordu kurmay başkanlığına ve sonra 8. Kolordu komutanlığına getirilen O., 1927 Ağustosunda general olmuştur. Bundan sonra 9. Kolordu komutanlığına atanmış ve 1930'da korgeneralliğe yükselmiştir. 1934'te 3. Ordu komutanı olmuş ve 1940'da orgeneralliğe yükselerek Yüksek Askerî Şûrâ üyeliğine tâyin edilmiştir. 1944'te Genelkurmay ikinci başkanı, 1946'da Genelkurmay Başkanı olan O., 1950'de rahatsızlanarak Amerika'ya tedaviye götürülmüş ve dönüşünde emekliye ayrılmıştır. (F. Tevetoğlu)

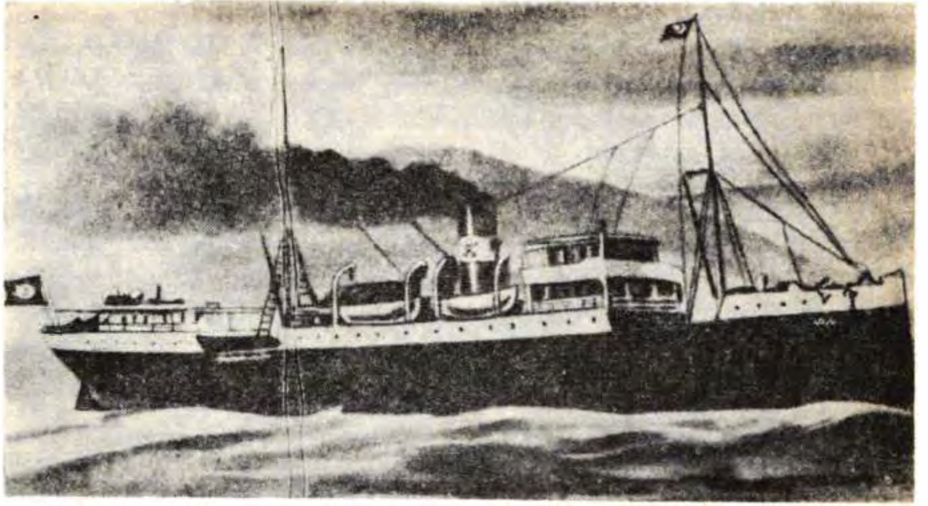
ON DOKUZ MAYIS, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun başlangıç tarihi ve Türk millî bayramlarından Gençlik ve Spor Bayramı. Osmanlı imparatorluğunun 30 Ekim 1918'de imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütârekesi'nin (b. bk.) 7. maddesi hükmüne dayanarak galip devletlerin Türk vatanının önemli stratejik noktalarını işgale başlamaları; posta, telefon, telgraf, demiryolu, liman v. b. haberleşme ve ulaşım vasıtalarına el koymaya girişmeleri, bütün Türk aydın, subay, yazar ve politikacılarını derin bir teessür ve şaşkınlığa uğratmış idi. Osmanlı devletini kıpırdayamıyacak bir duruma getirmeyi ve dikte edilecek sulh anlaşmasını bu şartlar altında kabûl ettirmeyi tasavvur eden galip devletler (İngiltere, Fransa, İtalya) Doğu sorununu (Şark Mes'elesi veya Türk Mes'elesi) kendi çıkarlarına göre çözümlemeyi öngören ve Birinci Dünya Harbi boyunca geliştirilen gizli anlaşmaları da ele alarak Paris'te bir Sulh Komitesi teşkîl etmişlerdi. Galip devletler, kendi çıkarları yanında kendileri için dâima bir maşa olabilecek Rum, Ermeni, hattâ Kürt azınlıklar için de çeşitli plan ve projeler üzerinde kafa yoruyorlardı. Böylece, 900 yıldan beri süre gelen, Hıristiyan kavimler ile Türk savaşının sona erdiği; 200 yıldan beri gelişen Türkiye'yi parçalamak ve yok etmek amacının da artık gerçekleştiği inancını taşıyorlardı. Buna karşı, 1908'denberi çeşitli iç ve dış savaşlar, askerî faaliyetler ile çelikleşen Türk komuta heyeti, yani her kademedeki bütün Türk subayları ile yarım yüzyıldan beri milliyetçilik akımı içinde millî şuûra ulaşan yazar ve aydınlar grubu da bu mez-

ON DOKUZ MAYIS : Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketinden 28 gün önceki fotoğrafı

bûhâne saldırıyı nasıl durdurabileceklerinin düşünce ve hazırlıkları içinde idiler. Tekirdağ'dan İstanbul'a çağrılan Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Anadolu'yu tahkîm için XV. Kolordu komutanlığı ile Erzurum'da görev alırken, XX. Kolordu komutanı Ali Fuad Paşa (Cebesoy) da Batı Anadolu'yu savunma çarelerini araştırıyordu. Daha sonra II. Ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşa (b. bk.) Konya - Adana çevresinde kuvvetlerini toplamayı, Çukurova ile Güneydoğu Anadolu'nun işgalini engellemeyi tasarlıyordu. İstanbul'da hükûmeti teşkîl eden Ahmed İzzet Paşa ise, yanına aldığı Cevad Paşa (Çobanlı), Fevzi Paşa (Çakmak), Rauf ve Fethi Beyler bilgili, tecrübeli komutan ve devlet adamları ile Türk devletinin temel yapıları olan Harbiye ve Bahriye nezâretlerini Mondros mütârekenâmesinin getirdiği tehlikelerden korumaya çalışıyor; Türk ordusunun terhis edilmekle birlikte beraber çekirdek hâlinde ayakta kalması için gerekli tedbirleri araştırıyordu. Bu gibi teşebbüslere girişenler arasında büyük ve küçük rütbeli daha birçok komutan, subay, aydın, yazar, yönetici ve politikacı saymak mümkündür. Bunlardan biri de Çanakkale'deki başarısı ile halkın gönlünü alan, Bitlis'i kurtarmakla şöhretini arttıran, İngiliz saldırısı karşısında dağılan, eriyip tükenen Suriye'deki son Türk kuvvetlerini Anadolu yaylası eteklerine çekebilen Mustafa Kemal Paşa idi. Daha savaşın başından beri kendine has görüşleri ile gerek Enver, gerek Cemal Paşalarla anlaşmazlık içinde olan, generaller komplosu hazırlamakla töhmet altında tutulan fakat, dirâyetinden, askerî ve idarî tecrübe ve bilgisinden de uzak kalınmayan bu Osmanlı generali, Mondros Mütârekesi'nin şartlarını öğrenir öğrenmez kendisini, görev ve sorumluluk taşıyanları uyarmağa mecbur saymıştı. Saray'a, Sadrâzam İzzet Paşa'ya kendisi de en büyük sorumluluğu yüklenmek şartıyle çeşitli tekliflerde bulunmuştu. Bazı görüşlere göre Mustafa Kemal, İstanbul'da tehlikeli olabileceği düşüncesi ile,

fakat gerçekte, Ahmed İzzet Paşa'nın Anadolu'da Türk ordusunu ayakta tutabilecek ondan daha kabiliyetli bir komutan tasavvur edememesi üzerine İzzet Paşa kabinesine alınmadı. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa uzaktan da olsa Rauf Bey ve Fethi Bey gibi arkadaşları aracılığı ile sürekli olarak fikirlerini empoze etmeye çalıştı. Hükûmetin mütarekenâmenin maddelerini uygulamadaki çalışmalarını tenkîd etmeye devam etti. Bunun üzerine, son görevi olan Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Ordu karargâhı lağvedildi. Bu durumda Osmanlı kuvvetlerinin en büyük grubuna komuta eden, en üst sıfatta bir general olarak açıkta kalınca, İstanbul'a dönmek mecburiyeti ile karşılaştı. İstanbul'a gelir gelmez Fethi, Rauf, İsmail Canbulat Beyler v.b. ile temasa geçerek politikada ağırlığını koymaya çalıştı. Görevden çekilen Ahmed İzzet Paşa'nın tekrar sadrâzamlığını sağlayacak siyasî manevralara girişti ise de, Tevfik Paşa kabinesinin meclisten güven oyu almasını engelleyemedi. Elindeki birkaç kuruşu Osmanlı Hürriyetperverân Avam Partisi'nin yayın organı "Minber" gazetesine sermaye olarak verdiği gibi, veliâhdliğinde yâverliğini yaptığı Sultan Vahîdeddîn ile de iki görüşmede bulundu. Padişah bu konuşma sırasında onun, ordu komutan ve subayları üzerindeki nüfûzunu ileri sürerek, kendisine onlardan bir fenalık gelmemesinin sağlanmasını istemiş fakat, Mustafa Kemal Paşa'ya hiçbir vaadde bulunmamıştı. Böylece Mustafa Kemal Paşa kanunî yolların kendisine kapalı olduğunu ve bütün teşebbüslerinin boşa çıktığını gördüğü için mücadeleye Anadolu'da, stratejik bakımdan en güvenilir bir bölgede başlamayı tasarlamaya koyuldu. Gerçi, daha önce, Konya Ereğlisi'ndeki kolordusunu, şartlar bakımından daha güvenli bulunan Ankara'ya getirmiş olan Ali Faud Paşa'dan ve Erzurum'da sağlam bir mesned te'sîs eden Kâzım Karabekir Paşa'dan birlikte çalışmak teklifleri almışsa da, o, bunları şimdilik ertelemiş; hattâ, II. Ordu müfettişliği teklifini de sağlık durumunu ileri sürerek geri çevirmişti. Mustafa Kemal Paşa, tam yetkili ve müstakil bir görev üstlenmeyi, tasarladıkları için gerekli görüyordu. O günlerde yakın arkadaşı Fethi Bey de tutuklanıp hükûmeti tutan gazeteler de onun ve Rauf Bey'in tevkiflerini âdetâ istercesine yayınlara girişince, Mustafa Kemal ile Rauf Bey artık Anadolu'ya geçme zamanının gelip çattığı kanaatine vardılar. İşte o günlerde, galip devletler mümessillerinin Türkler'in Samsun ve dolaylarında yaşayan Rumlar'a revâ gördükleri zulümlerin önlenmesi için askerî tedbirler alınması yolundaki teklifleri üzerine, Çanakkale'deki şehâmetli müdafaasından beri kendisine karşı hayranlık duyan Mehmed Ali Bey, Harbiye nâzırı Şâkir Paşa ve kayınbabası Bahriye nâzırı Avni Paşa üzerinde yaptığı telkinlerle bu göreve Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesini önermişti. Mustafa Kemal Paşa, Şâkir Paşa'dan aldığı teklifi benimsedi. Dokuzuncu Ordu Müfettişi (15 Haziran 1919'da bu unvân Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne çevrilmiştir) olarak Samsun'dan başlayıp hemen hemen bütün Doğu Anadolu vilâyetlerini içine alan bölgedeki bütün askerî birliklere, idarî makamlara, Bahriye Nezâreti emrindeki sâhil muhâfaza kuvvetlerine, Harbiye Nezâreti'ne bağlı olmakla beraber doğrudan doğruya emir vermek ve ilgili nezâretlerle muhaberede bulunmak yetkisini veren yönetmeliği Genel Kurmay İkinci başkanı Kâzım Paşa'nın da yardımları ile Harbiye nâzırı Şâkir Paşa'ya imzalattı. Bu yönetmelik 6 Mayıs 1919'da Hey'et-i Vükelâ'ca (= Bakanlar Kurulu) onaylandı. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Harbiye nâzırını, sadrâzamı ve en son da Padişahı ziyaret etti. Sultan Vahîdeddîn ona: "Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık tarihe geçmiştir. Bunları unutun. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin" demiş ve hâtıra olarak da üzerinde hükümdârın adının ilk harfi işlenmiş bulunan bir altın saat hediye etmişti. Mustafa Kemal Paşa bundan sonra karargâhını teşkîl edecek kurmay heye'tini meydana getirdi ve 16 Mayıs 1919 Cuma günü akşamı küçük ve köhne Bandırma vapuru ile İstanbul'dan ayrıldı. Kendisini arkadaşlarından Rauf Bey yolcu etmiş ve Anadolu'da buluşmak üzere anlaşmışlardı. İstanbul'dan ayrılacağı gün Mustafa Kemal Paşa'ya, kendisinin Karadeniz'de karakol gezen İngiliz gemileri tarafından tutuklanacağı veya gemisinin batırılacağı ihbar edilmişti. Paşa, bu endişesini Rauf Bey'e açmış, Rauf Bey buna ne lüzum var, isterlerse burada da tutuklarlardı diyerek onu tesellî etmişti. Atatürk de hâtıralarında İstanbul'da kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmayı müreccah gördüm, der. Herkesin bildiği, bütün aydınların ve bütün milletin istediği, devletin istiklâlini, Türk milletinin varlığını temin edecek çalışmaların el ve gönül birliğiyle yürütülmesi idi. Yine bu görev dolayısiyle Padişah'a Mustafa Kemal Paşa'yı kaçırmayınız; o, cumhuriyetçidir şeklinde ihbarlar yapıldığı; fakat, padişahın bunlara önem vermediği söylentileri de vardır. Mustafa Kemal Paşa da o tarihlerde, Osmanlı saltanatına son vermek ve yeni bir devlet, yani Cumhuriyet kurmak gibi bir düşünce yeşermiş olsa bile, onun, sahip olduğu hasletler dolayısıyle bu düşünceyi söyleyip yaymak değil, kendisinden bile gizlemek ihtiyacını duymuş olması icap ettiğine inanmak gerekir. Mustafa Kemal Paşa böylece 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü Samsun limanına ulaşan Bandırma vapurundan karaya ayak bastı. Mutasarrıf Edhem Bey'le özel saymanlık müdürü Osman Bey ve mutasarrıflık erkânı Paşa'yı şimdiki Sahil Palas önünde karşıladılar. Kendisi ve maiyyeti için hazırlanmış bulunan Mantika Palas'a kadar yürünerek resmî tören burada bitirildi.

ON DOKUZ MAYIS : Atatürk'le Samsun'a çıkanları getiren tarihî Bandırma Vapuru

ON DOKUZ MAYIS : Ön sırada, soldan itibâren Atatürk'le Samsun'a çıkanlar'dan beşi : Topçu Bnb. Kemâl (Doğan), Kurmay Yarbay Mehmed Ârif (Ayıcı), - arka sırada, kordonlu - Ütğm. Ârif Hikmet (Gerçekçi), Kurmay Alb. Re'fet (Bele), Dr. Alb. İbrâhim Talî (Öngören) (Â. Hikmet Gerçekçi koleksiyonundan)

Bölgeye el koyan paşa, yaşlı mutasarrıf Edhem Bey'i görevden almakla işe başladı. Kurtuluş savaşının ünlü kişilerinden Hamîd Bey'i Samsun mutasarrıflığına getirdi ve Refet Bey'i (Bele) de mutasarrıf vekili tâyin etti. Bu tasarruf Paşa'nın hiç de idâre-i maslahatçı olmadığını derhal halka anlatmış oldu. O günün Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun başlangıç tarihi olarak değerlendirilmesine yine bizzat Atatürk tarafından işaret edilmiştir. Büyük Zaferden sonra 24 Eylül 1924'te tekrar Samsun'u ziyaret ettiği vakit yaptığı konuşmada, "ben, Samsun'u ve Samsunluları gördüğüm zaman, memleket ve millete âit bütün tasavvurlarımın, kararlarımın kaabil-i istihsâl olduğuna bir def'a daha kuvvetle kaanî oldum. Samsunlular'ın vaziyetlerinde gördüğüm, gözlerinde okuduğum vatanperverlik ve fedakârlık beni müsbet kanaate ulaştırmağa kâfi gelmiştir" demesi, daha sonra 1927 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci kurultayında yaptığı konuşmada (bk. NUTUK) sözlerine memleketin ve devletin 19 Mayıs 1919'daki manzara-i umûmiyyesi (genel görünüşü)'ni gözler önüne sermekle başlaması, bizzat kurucusu tarafından cumhuriyet tarihinin, bugün başladığını Türk halk efkârına ihsâs etmiş olduğuna başka bir delildir. Nitekim bu tarih genellikle benimsenmiş, ilk defa 19 Mayıs 1924'te Samsun'da kutlanmış; daha sonra *Büyük Nutuk*'un son paragrafında Türk gençliğine yapılan hitapla da bağdaştırılarak, 20 Haziran 1938 tarih ve 3469 sayılı kanunla Gençlik ve Spor bayramı olarak bütün yurtta kutlanan millî günlerden biri hâline getirilmiştir. Gençlik sorunlarıyle ilgili olarak kurulan en son bakanlık da adını bu günden ve bu millî bayramdan almıştır. (İ. Parmaksızoğlu)

ON EMİR veya EVÂMİR-İ AŞERE, Allah'ın insanları doğru yola yöneltmek için Mûsâ Peygamber (b. bk.) aracılığıyle gönderdiği O. E. veya ahlâk düsturu. Bunlar:

Allah'ın birliğine inanmak, yalnız ona tapmak ve onu sevmek;

Allah'ın adını devamlı olarak anmak (zikr), sadece ona saygı duymak;

Rabb'in gününü yani cumartesi günlerini kutlu tutmak;
anne ve babaya saygı ve sevgide kusur etmemek;
kimsenin kanına girmemek;
zinâ yapmamak;
hırsızlık etmemek;
kimsenin malına göz dikmemek;
kendini kötü isteklere karşı korumaktır;
yalan söylememek.

İslâm dînine göre Hazreti Mûsâ, O. E.'i kavmini Mısır'dan çıkardıktan sonra Şam'a giderken almıştır. Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ'ya gösterdiği veya verdiği 9 mûcizeden "Asâ", "Beyaz el", "Denizin yarılması" v.b. mûcizeler O. E.'den öncedir. "Kasas" sûresinde tasvîr edildiğine göre, Mûsâ kavmi ile giderken tûr yönünden yani dağ tarafından (Tûr-ı Sînâ) bir ateş sezinledi (el-Kasas, XXVIII, 29). Bunun üzerine "hele durun! Size Ondan belki bir haber veya bir parça getiririm" diyerek yürüdü. Oraya varınca vâdînin sağ yanından veya en bereketli yerinden bir ağaçtan "dur" diye bir ses geldi. Tevrât'a göre ses veren ağaç, Uleyka ağacı idi. Ağaç ona: "Ey Mûsâ! işte ben gerçek olan âlemlerin Rabbi, Allahım" diye seslendi (el-Kasas, 30). Cenâb-ı Hak, Mûsâ'ya emirlerini burada tebliğ etti ve ona: "sen en güvenli kişisin, sakın korkma! Sana apaçık bir bürhan verdik" denildi. İslâm ulemâsı, bu karşılaşmanın metninden çok, sesin (nidâ) ne şekilde tecellî ettiğinin tartışmasını yapar. Zîrâ O. E., İslâm dîninin hükümleriyle daha da olgunlaşmış bulunduğundan (el-Fürkan, XXV, 63-75, bk. İSLÂM VE İSLÂMİYET) ve esâsen îmân edilmesi gereken bir düstur olduğundan bunun üzerinde durmamışlardır. Yine islâmî anlayışa göre O. E.'in inmesiyle

dînî tarihleme ve zamanlamada da ilk çağlar kapanmış bulunmaktadır (el-Kasas, 43). Böylece O. E.'in inişinden İslâm'ın ortaya çıkışına kadar din tarihinin orta çağı başlamış oluyordu. O. E.'in bir hususiyeti de, Mûsâ'nın bu emirleri aldıktan sonra nebîlikten resûllüğe yükselmiş olduğuna işaret edilmesindedir. İslâm dîni ile, din tarihinin âhır zamanı yani son çağı başlamıştır. Mûsevî inancına göre O. E.'in her biri bir levhaya kazılmış ve, on levha hâlinde indirilmiştir. Hıristiyan rivâyetinde ise bunların iki levhaya kazılmış olarak gönderildiği kabûl edilir. İslâmiyet onların doğrudan doğruya sesle (nidâ) Mûsâ'ya duyurulduğunu kabûl eder. Bu sebepledir ki, Mûsâ peygamber, Kelîmu'llah (Tanrı ile konuşan) sanı ile tanınır. Hıristiyanlık da O. E. üzerinde titizlikle durmuş ve bu emirler çeşitli Hıristiyan mezheplerince de temel düstur olarak benimsenmiştir. Daha sonra bütün hukuk sistemlerinde O. E., bir ahlâk düsturu olarak yer almış bulunmaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

ON İKİ ADA (Yun. Dodekanesos), Ege (Adalar) denizinin, güney-doğu kesiminde irili ufaklı 38 adadan oluşan Sporad takımadalarından bir kısmının veya Osmanlı imparatorluğu'nun Cezâyir-i Bahr-i Sefîd eyâletinin, Rodos sancağına bağlı, Türkçe adları ile Kerpe, Yalı, İncirli, Sönbeki, İleki, Demirciler, Kaşot, Aya Yani, İstampalya, İstanköy ve Uzun ada'nın 1911 Türk-İtalyan harbinden sonra aldığı ad. Osmanlı imparatorluğunun XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında uğramış olduğu yenilgiden yararlanarak Avrupa sömürge imparatorluklarınca bölüşülme tasarıları arasında İtalya'ya bırakılmasında sakınca görülmeyen adalar grubu. Bunlar en güney-doğudan itibaren Kızılhisar (Meis-Castellorizi), Rodos (Rodes), Kerpe (Karpathos-Scarpanto), Alaca at (Alimnia), Yalı (Jali), Kaşot (Kasos), Demirciler (Harke-Khalkhia), Aya Yani (Syrina), Altın başmak (Tria Nissia), İleki (İliaki-Tilos-Episcopi), Opladusa, Beş koy (Penthakeita), İncirli (Nisyros), Kapari, İstampalya (Astypalia), Güzelce (Kalotimnos), Telendos, Sömbeki (Symi), Küçük Harke (Arky-San Nicola),

ON İKİ ADA HARİTASI

Kos (Stanco), Eşek (Gaidaronisi), Uzun ada (Kalimnos), Fırın (Phurni), İleryos (Leros), Diminas, Minas, Papas (Patmos), Pharmaconisi, Mikro, Kerpe (Nikaria), Küçük Kerpe (Niseria), Levitha, Kinara, Armatia, Saria ve Susam (Sisam-Samos) adalarıdır. O. A.'nın çoğu, yalnız balıkçılığa ve gemi barındırmaya elverişli büyüklükte kaya parçalarından ibarettir. Ancak Rosos, Sisam, İstanköy gibi büyücek adalarda zeytincilik, bağcılık ve bahçecilik gibi tarım faaliyetlerine imkân bulunmaktadır. Adaların tarihi ise, ilk çağlardan beri, Rodos (b. bk.) ve Sisam (b. bk.) adalarının sosyal ve tarihî gelişmelerine bağlı kalmıştır. O. A., Osmanlı devrinde bu devletin deniz gücünün iyice kuvvetlendiği 1522-1538 yılları arasında Türk yönetimine girerek Midilli Sancakbeyliği'ne bağlanmıştır. Daha sonra, yeniden kurulan Kaptan Paşa Eyâleti'ne bağlı Rodos Sancakbeyliği'ne bırakıldı. 1867'de Kaptan Paşa Eyâleti, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vilâyeti hâlinde mülkî teşkîlâta katılınca, eski Rodos Deryâ Beyliği'ni meydana getiren Rodos adası ile ona bağlı küçük adalar, bu def'a Rodos Mutasarrıflığı idâresine verildi. 1876'da vilâyet merkezi Sakız adasından Rodos'a taşınınca, Rodos Mutasarrıflığı da Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vilâyetinin merkez sancağı hâline getirildi. 1911'de başlayan Türk-İtalyan Savaşı'nın ilk yarısında, O. A. ve Anadolu kıyıları İtalyan donanması tarafından abluka altına alındı ise de, İtalyanlar ilkbahara kadar her hangi bir işgal hareketinde bulunmadılar. Buharla birlikte harekâta girişen İtalyan deniz kuvvetleri önce, mayıs 1912'de Kızılhisâr'ı, sonra Rodos'u (17 Mayıs 1912), arkasından da öteki adaları işgal etti. Osmanlı donanmasının güçsüz durumu, bu işgali önleme imkânını vermediği gibi, Rodos garnizonunun pek zayıf olması da mukavemete fırsat bırakmadı. Öteki adalarda bulunan gümrük kolcuları ve zabtiye birlikleri de teslim olmak zorunda kaldılar. Ekim 1912'de İsviçre'de Ouchi şatosunda yapılan anlaşma mûcibince İtalyan hükûmeti Trablus-Garp'teki Türk silâhlı kuvvetlerinin geriye çekilmesi ve yerli halkın İtalyan hâkimiyetine alınmasının Halîfe tarafından sağlanması kaydiyle O. A.'yı boşaltmayı taahhüd etmişti. Ne var ki, az sonra başlayan Balkan Harbi'nin bir bozgun hâlini alması, Yunan donanmasının Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vilâyetinin öteki sancaklarını teşkîl eden adaları işgal etmesi, bu tahliye işini aksattı. Hattâ Osmanlı hükûmeti, Balkan Savaşı boyunca O. A.'nın İtalyan işgalinde kalmasını bir çeşit emniyet unsuru olarak görüyordu. Balkan Harbi'nden sonra O. A. üzerinde Yunan hükûmeti de hak iddiasında bulunmaya başlayınca, konu büyük devletlerin müdâhalesine yol açtı. Londra'da yapılan görüşmelerde büyük devletler, O. A.'nın Yunanistan'a terk edilmesi kararına vardılar. Buna Osmanlı hükûmeti itiraz etti. Birinci Dünya Savaşı başlayınca da konu kesin bir sonuca bağlanmadan askıda kaldı. İtalya'nın Osmanlı Devletine karşı savaşa katılması üzerine, İtalyan hükûmeti Ouchi anlaşmasının O. A. ile ilgili hükmünü ilga ettiğini ve O. A.'yı İtalya'ya kattığını ilân etti. Bununla birlikte savaş boyunca Yunanistan ile İtalya arasında O. A. ile ilgili müzakereler devam etmekte idi. Nitekim 29 Temmuz 1919'da Venizelos-Tittoni, arkasından da 10 Ağustos 1920'de Bunin mukavelelerine göre O. A.'nın Yunanistan'a bırakılması karara bağlandı. Fakat, bu sırada Musolini'nin iktidara gelmesi, bu sözleşmenin uygulanmasını önledi. Türkiye, O. A. üzerindeki hükümranlık hakkından bazı şartlarla 24 Temmuz 1923 Lausanne andlaşması ile vazgeçti. Bu şartların en önemlisi Türkiye kıyılarına pek sokulmuş bulunan Kızılhisar, Sönbeki, Pharmakonisi ve Eşek adası gibi adalarla o tarihlerde nüfus çokluğu Türkler'de bulunan

İstanköy adasının Türkiye'ye iâdesi idi. Ama daha sonra Ankara'da yapılan müzakerelerde Türkiye lehine herhangi bir sonuç alınamadı. 1931 Ankara andlaşması ile sadece adaların askerden arınması esasına göre İtalyan hâkimiyetinde kalmasına rızâ gösterildi. İtalya, İkinci Dünya Savaşına kadar O. A.'yı Isole Italiane dell'Egeo "Ege Denizi İtalyan adaları" adını verdiği özel bir kuruluşla idare etti. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında İtalya'nın Yunanistan'a savaş açması üzerine O. A., yeniden konu hâline geldi. Bu savaşta Yunanistan ve İngiltere, Türkiye'nin müttefikleri oldukları halde İtalyan kuvvetlerinin bu adalardan çekilmesi karşısında O. A.'nın Türk ordusunca işgali yerinde, Alman kuvvetlerinin eline geçmesini tercîh ettiler. 1945'te O. A., İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi. Zira Almanlar'ın adaları boşaltırken Türkiye'ye yaptıkları adaları işgal etme teklifini İnönü reddetmişti. 31 Ocak 1948'de de Paris Andlaşması'na göre Yunanistan'a devredildi. Bu sırada bile Türkiye dışişleri, kara suları içine kadar sokulan bu adaların statükosunu değiştirmeye dahi imkân bulamadı. Bu statü içinde A. O., bilhassa karasuları, balıkçılık, hava alanı ve askerden arıtılma konularında Türkiye ile Yunanistan arasında daimî bir anlaşmazlık konusu olarak kalacaktır. 1912'de bir Türk kenti görünümünde olan Rodos şehrinde yaşayan Türkler'in çoğu Anadolu'ya göç ettikleri gibi, yine Türkler'in çokluk teşkil ettikleri İstanköy'de de bugün ancak 2 000 - 3 000 kadar Türk yaşamaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

ON İKİ HAYVAN YILI TAKVİMİ, Târîh-i Türkî (Türkestan, Khata ve Uygur), ve Sâl-i Türkân diye de adlandırılan ve Ural - Altay kavimlerinin buluşu olan bir takvim biçimi. Eldeki belgelere göre Tuna Bulgarları'ndan Kuzey - Amerika'nın doğu kıyılarında yaşayan eski Meksikalılar (Aztek)'a kadar bütün Eurasia, Amerika'da kullanılan, Gök - Türk, Uygur, Gazne, Selçuklu, Moğol ve Timurlular devletlerinde olduğu kadar, Çinliler, Hindliler ve Tibetliler tarafından da benimsenen bu takvimin menşei, Chavannes'ın araştırmalarına gelinceye kadar, Çin kültürüne bağlanmakta idi. Onun *Le Cycle Turc de Douze animaux* adlı araştırması 1906 yılında yayınlanıncaya kadar, böylece değerlendirilen bu takvim sisteminden Müslüman araştırıcılardan ilk önce el - Bîrûnî söz etmiştir *(el - Âsârü'l - Bâkıyye ve'l - Kaanûnî'l - Mes'ûdî)*. Kâşgarlı Mahmud da *Divânu Lugaati't - Türk* adlı eserinde bu takvim hakkında pek değerli folklorik bilgi vermiştir. Daha sonra Nasîrüddîn-i Tûsî, *Ziyc-i İlhânî*'de, her on iki yıllık devresine bir Müçel (Müçe) de denilen bu takvim sistemini incelemiş bulunmaktadır. Onu Muhyiddîn-i Mağrîbî'nin *Ziyc-i edvâr*'ı ve özellikle Ulug Beg'in *Ziyc-i Gürgânî* adlı eseri tâkib etmiş bulunmaktadır. Bu üç yazarın araştırmaları, Batıda bu konudaki çalışmaların başlıca kaynağı olmuştur. Bugün artık büyük sinologlar bile bu takvimden söz ederlerken onu Türkler'e mâl etmeyi bir türlü benimseyemediklerinden, Çin veya Türk takvimi diyerek işin içinden sıyrılmak istememektedirler. Halbuki, başlıca geçimleri avcılık olan kavimlerin kültürü ile ilişkili olduğu, taşıdığı hayvan adlarıyla apaçık ortada bulunan bu takvimin atlı-göçebelere âit olması pek tabiî olduğu kadar, Çin kültüründe bu türlü hayvan temalarına rastlanmadığı da bir gerçektir. 60'lık bir kuşağın 5 döneme ayrılmasiyle meydana gelen O. H. Y. T.'nde her dönem, 12 hayvan adını taşımaktadır. Bunlar sırasıyla Sıçgan (Sıçgan, Mogolca Khulukuna), Ud (Öküz, Mogolca Hogur), Kaplan (Mogolca Bars), Tafışkhan (Tavşan, Mogolca Tolay), Balık veya Lu (Ejder - Semender-Kertenkele, Mogolca Loo), İlan (Yılan, Mogolca Mogay), Yunt (At, Mogolca Murin), Koy (Koyun, Mogolca Nokay), Beçin (Maymun, Mogolca Piçin), Taguk (Tavuk, Mogolca Dakıko), İt (Köpek, Mogolca Nokay), Tonguz (Domuz, Mogolca Kokay)'dur. Güney yılına göre düzenlenen takvimin başlangıç yılları dâima ünlü bir olaya rastlatılmakta idi. Nitekim Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, kendi doğum tarihinden söz ederken ol kağanın ortaya çıkışında "Yılan" yılında doğmuşum demekle onun bu sözlerini yaşına göre hesapladığımızda Karahanlı hükümdârı Hârûn Buğra Hân'ın iktidâra geldiği yıl tesbît edilmektedir ki, 994 tarihi demektir. Müçel sisteminde aylar, sayılarla "Aramay" veya "Birinç ay" yahut "Ulug ay", "İkindi" yani "ikinci" veya "Küçük ay", "Üçünç, Törtünç, Bişinç, Altınç, Yetinç, Sekzinç, Tokzunç, Onunç ay" olarak sıralanmakta idi. Eski Meksikalılar'ın kullandıkları takvimde ayların 13 günlük iki parçaya ve artı 4 güne bölünmesi, yılların 24 mart veya 12 şubatta başlatılması, artı günlerin 13. ay olarak hesaplanıp dünyâ'nın uydusu ay'ın bir yılda 28 konak dolanması ölçekleri ile O. H. Y. T.'ndeki, 24 yarım aylık ölçek tam bir güneş yılına tekabül etmektedir. Bu da O. H. Y. T.'nin yayılışının düyanın öte yarım küresine geçtiğini bize göstermektedir (ay ve günün, ad ve hesapları için bk. Osman Turan, *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul, 1941). Öte yandan Kiril alfabesiyle, Tuna Bulgar Hanları'nı gösteren bir listede, bu hanların saltanat sürelerinin O. H. Y. T.'ne göre hesaplanması ise, bu takvîmin yayıldığı alanın batı sınırını çizmektedir. O. H. Y. T. Müçel sisteminde bir çenberin çevresinde eşit aralıklarla sıralanan 12 hayvan adiyle bir yandan 60 yıllık bir kuşakta, 5 merhaleden her dönem, insanın ortalama hayat süresi ile ilgili gelişmesini işâret etmektedir. 1 - 12 çocukluk, 13 - 24 ergenlik, 25 - 36 yiğitlik, 37 - 48 olgunluk ve 49 - 60 yaşlılık dönemlerini göstermektedir. Ayrıca her 60'lık kuşağın üçü birleştirilmek suretiyle 180 yıllık bir zaman birimi meydana getirilir ki, bu birim insanın yaradılışından itibaren geçen zamanı hesaplamakta kullanılırdı. Öte yandan, her hayvan adı 12 aydan 1'ini, bir yandan da 12 saatten 1'ini belirtmekte idi. Bu sayı dengesi ile birlikte 12'nin 4'e bölünmesiyle 4 yön ve her 5'te 1 de 3 aylık bir süreyi yani, mevsimleri işaret etmekte idi. Bu suretle eski Türkler'de zaman ve mekân unsurlarının iç içe düşünüldüğü sonucu elde edilmektedir ki, Müçen sistemi bu yönüyle eski Çin kültürüyle de bir bağlantı meydana getirmektedir. O. H. Y. T.'nin menşei üzerinde yapılan çalışmalar sonunda, bu takvimin, Türklerin 12'li ve 24'lü boy teşkilâtına mensup oldukları bir dönemden kaldığı ve ongunlarla bağlantılı olduğu sonucu çıkartılmıştır. Bunun ise ilkel hayata kadar gittiği ve bu kadar eski olduğu kanaatı kuvvetlenmiştir. Nitekim 12'lik dönemin her bir çağına adını aldığı hayvanla ilişkili bir takım uğurlu, uğursuz, hayırlı veya hayırsız hükümler atfedilmesi de onun menşeinin ne kadar eski olduğunu ortaya koymaktadır. Söz gelimi "Sıçgan" yılında kargaşa ve kan dökme çok olur. Uğrılar (= hırsız) çoğalır. Bazı illerde huzur kurulur. Beyler ve dîvân ehline çok noksanlık ve zarar erişir gibi yılı değerlendirmede görülen manevî ölçekler, bu ongunlarla ilişkili olduğu kadar, günümüz Türk toplulukları arasında da gerek din adamları, gerek ilim adamlarınca bâtıl inançlar denilmesine rağmen yaşayagelen kültür değerleri ve kalıntılarıdır (bk. İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme,* 131 - 133). (İ. Parmaksızoğlu)

ON İKİ İMÂM veya EİMME-İ İSNÂ - AŞER, Şî'a mezheplerinden Câferiyye veya İmâmiyye-i isnâ aşeriyye (b. bk.) mezhebince hüccet, rehber, din ve dünya işlerini düzenleyen lider olarak kabûl edilen 12 din ulusunun toplu adıdır. O. İ.'ın ilki, inanca göre Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı'ndan dönerken Gadir-i Humm'da okuduğu hutbe ile işaret edilen Hz. Alî'dir. Peygamber bu hutbe sırasında 24 000 kişi önünde onun elinden tutup kolunu havaya kaldırmış ve "... ben kimin mevlâsı isem Alî de onun mevlâsıdır" dedikten sonra "Allah'ım, sen ona dost olana dost, düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et. Nerede bulunursa bulunsun hakkı ve hakîkati onunlá birlikte bulundur" diye duâ etmişti (Hakîm, *el - Müstedrek;* Ahmed b. Hanbel, *el - Müsned)*. İmâmiyye'ye göre, Hz. Alî'nin imâmetini işaret eden âyetlerden, bu hutbeden önce "sizin mevlânız önce Allah, onun peygamberi, sonra da îmân edip namazını kılanlar, zekâtını ödeyenler olup, onlar dâimî rükû hâlindedirler. Ve her kim Allah'ı, peygamber'ini ve îmân sahiplerini mevlâ tutarsa o, Allah'ın yolundadır. Şüphe yok ki, onlar üstün geleceklerdir" *(el - Mâide* Sûresi, V, 55 - 56) âyetindeki üçüncü ve çokluk şahıslardan kasit O. İ.'dır. Bunun içindir ki, bu âyetin arkasından 67. âyette Hz. peygamber'e "Ey Resûl, Allah'tan indirileni insanlara duyur! Bunu yapmazsan peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun" ihtârı gelmiş ve peygamber de yukarıda açıklanan hutbeyi okumak ve Hz. Alî'yi tanıtmak suretiyle onun imâmetine işâret etmiştir. Buna göre Hz. Alî'nin imâmeti "nass" ve "sünnetle" sâbittir. Ondan sonra, Hz. Hasan'la Hüseyn'in ve soyunun imâmetleri peygamber'in "Hasaneyn bendendir. Ben de onlardanım. Allah'ım onları sevenleri sev" ve bir başka hadîste: "bunlar benim oğullarımdır. Kızımın oğullarıdır. Allah'ım ben onları seviyorum. Sen de onları ve onları sevenleri sev" (Tirmizî, *es - Sahîh)* sözleri ve "Ey ehl-i beyt. Hiç şüphe etmeyin ki Allah sizden ricsi yâni pisliği, günâhı, Allah hakkında her türlü şüpheyi gidermek istiyor. Sizleri tertemiz, pâk bir hâle koyuyor *(el - Ahzâb,* XXXIII, 33) âyeti ile onların mâsûm ve her çeşit ayıptan berî oldukları, sâfiyet ve temizliklerinin ise Allah tarafından ihsân edildiği belirtilmiş ve yine "nass" ve "sünnetle" ortaya konmuş bulunmaktadır. İsnâ aşeriyye inancında, onların imâmeti ile kimlerin imam olacakları hakkında daha pek çok rivâyetler vardır. O. İ.'ın aslî görevleri ise, Hz. Peygamber'in misyonunu devâm ettirmek, insanların dünya ve âhıret hayatlarını düzenlemek ve onların sevk ve idâresini de üstlenmektir. Bu görevler hadîs ve âyetlerin delâletiyle Tanrı tarafından Hâşimoğullarına verilmiştir. Ancak, Şî'a mezhepleri arasında ard arda gelen imamların sayıları, imâmet hakkı ve imâmetin devamlılığı konularında anlaşmazlık olduğundan bu münâkaşa sonunda bir zamanlar bu inançtakiler bir çok fırkaya bölünmüşlerdi. İlk anlaşmazlık 6. İmâm Câfer es - Sâdık'ın oğlu Mûsâ el - Kâzım'dan sonra baş gösterdi. Şîî'lerin bir kısmı Mûsâ'nın oğlu Ahmed'i imâm tanırken bir kısmı da Alî er - Rızâ'yı imâm olarak benimsediler ve imâmetin ondan sonra münhasıran onun soyundan yürüyeceği inancında oldular. Böylece, İmâmü'l - Magıyb'e kadar İ. İ.'a gerçek imam nazariyle inandılar. Aralarında çıkan 11 fırka ise şu noktalarda beliren farklı görüşlerin eseri olmuştur:

— Câferü's - Sâdık halef bırakmadan ölmüştür.

— Alî er - Rızâ'dan sonra imâmet oğlu Muhammed'in hakkıdır.

— el - Hasen el - Askerî ölmemiştir, kayıptır.

— İmâm el - Askerî ölmüştür fakat, yeniden gelecek ve imâmetini sürdürecektir.

— el - Askerî imâmete kardeşi Câfer'i halef göstermiştir.

— el - Hasen el - Askerî'nin oğlu Muhammed babasının ölümünden 2 yıl önce doğmuştur.

— Muhammed babasının ölümünden 8 ay sonra doğmuştur.

— el - Askerî'nin bir oğlu varsa da kim olduğu belli değildir.

— el - Askerî'nin zürriyeti olmamış ve insanlar günahkârlıkları yüzünden imamsız kalmışlardır.

— Ali er - Rızâ'dan sonra bir imam gelecektir. Fakat, bu imamın nesebi belli değildir (bk. Vâkıfiyye).

— Yeryüzünde her zaman bir imamın bulunması gereklidir. Fakat bu imamın kim olacağı belli değildir.

Bu anlaşmazlıklar daha sonra İmâmü'l - Magıyb'in (Gizlenen İmâm) (bk. MEHDÎ) yâni, Ebü'l-Kasım Muhammed el - Mehdî el - Hücce'nin Sâmerrâ'da bir serdabda gizlenmesi ve sonra göklere çekilmesiyle (Mehdî el - Muntazar/Gözlenen Mehdî) ve kıyâmetten önce insanları irşâd etmek üzere yer yüzüne inmesiyle oldukça kaynaştırılmış ve O. İ. inancı sistematik bir hâle konmuştur. Böylece Hz. Alî ile iki oğlu ve onların haleflerinden 9 kişi Müslüman'ların velîleri olarak kabûl edilmişlerdir. Bunlar: 1. Alî el - Murtazâ (598? - 661), Kûfe'de şehîd edildi. Havle bint el - Hanefiyye'den doğan Muhammed b. el - Hanefiyye (b. bk)'nin oğlu Abdullah imâmet hakkını Abbâsî halîfelerine terk etmiştir.

2. el - Hasen el - Müctebâ (625 - 669) Medîne'de öldü. Fas'ta bir devlet kuran İdrîsîler (b. bk.) ata olarak kendilerine Hz. Hasan'ı tanımaktadırlar.

3. el - Huseyn eş - Şehîd (626? - 680) Kerbelâ'da şehîd edildi.

4. Alî Zeyn el - Âbidîn es - Seccâd (655 - 713) Medîne'de öldü. İmâm Zeyn el - Âbidîn'in diğer oğlu Zeyd (ölm. 740), Zeydiyye mezhebinin kurucusu olmuştur (bk. ZEYD b. EL - HUSEYN, ZEYDİYYE ve YEMEN).

5. Muhammed el - Bâkır (677 - 731), Medîne'de öldü.

6. Câfer es - Sâdık (702 - 765) Medîne'de öldü. Öteki oğlu İsmâil, kendi adını taşıyan mezhebin kurucusu olmuştur (bk. İSMÂİLİYYE, SEBE'İYYE ve FÂTIMÎLER).

7. Mûsâ el - Kâzım (746 - 799), Bağdad'da öldü.

8. Olî er - Rızâ (770 - 817), Tûs'da öldü.

9. Muhammed el - Cevâd et - Takî (810 - 835) Bağdad'da öldü.

10. Alî en - Nakî (827 - 868) Sâmerrâ'da öldü.

11. el - Hasen el - Askerî (846 - 874) Sâmerrâ'da öldü.

12. Muhammed el - Muntazar el - Mehdî (? - 880) Sâmerrâ'da izi kayboldu.

İmâmiyye itikadına göre bunlar *Kur'ân*'dandır, *Kur'ân* da onlardandır. Bunlar hüccet'tirler. Her hüccet yâni imâm, halefini belirttikten sonra dünyâdan çekilmiştir. İmâm, ümmetin en bilgini, en üstünü ve en doğrusu, ismet sâhibi kişidir. Bunların adları Allah tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmiş, Hz. Peygamber de onları ümmetine tanıtmıştır. Onların hepsi Hz. Muhammed hâriç, bütün peygamberlerden üstündürler fakat, hiç biri nübüvvet ve risâlet Hz. Muhammed'de son bulduğu için peygamber değillerdir. et - Tûr (LII, 21) âyetine göre, bu oniki ma'sûm Hz. Peygamber ve Hz. Fâtıma

da dâhil olmak üzere 14 mâsûm İslâm'ın temel direkleri olup, Müslümanlığı yücelten varlıklardır. O. İ.'ın şahsî hayatları hakkında O. İ.'a bağlı olarak kurulan mezhep yâni İmâmiyye-i İsnâ Aşeriyye, Safevîler'den beri İran devletinin resmî mezhebi olmuştur. Şâh - İsmâil-i Safevî (b. bk.) soy kütüğünü uydurma olarak İmâm el - Hasen el - Askerî'ye bağladığından, bu mezhep onun zamanında siyasî baskı ile de halk arasında yayılma fırsatı buldu. Esas itibariyle Şâh İsmâil'in temsil ettiği Erdebiliyye veya Safeviyye tarîkati dedesi Sultân Hâce Alî'den beri İmâmiyye itikadına yönelmiş olduğundan, Doğu Anadolu, Irak ve Azerbaycan'da büyük çokluğu teşkil eden Ustaclu, Rumlu, Musullu, Tekelü, Çapanlu, Bayburdlu, Karamanlu, Dulkadırlu, Varsak, Avşar ve Kaçar gibi Türk boyları ondan önce de O. İ.'a ikrâr getirmiş bulunuyorlardı. Bunlar yanında Anadolu ve Rumeli'deki Alevîler, Kızılbaş, Çıtak, Tahtacı ve Terekemeler ile Melâmî - Hamzavîler de O. İ.'a bağlılıkları ile tanınmışlardır. Bektaşîlik ise bütün erkânı ile O. İ.'a bağlı bir tarîkat olarak gelişmiştir. Ayrıca, bu mezhep, Irak Türk, Kürt ve Arapları arasında olduğu kadar, Suriye, Lübnan ve Filistin'de de kuvvetle tutunmuştur. Türk Tasavvuf edebiyatının ünlü şâirleri arasında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî 18 beytlik bir medhiye ile O. İ.'i öğerken, Hatâyî (Şâh İsmâil) bütün şiirlerinde bu temayı işlemiştir. Bunlardan başka Dibil-i Huza'î'nin *Nâd-i Alî*'sini şerh eden Hüseyin Gaybî yanında Sârbân Ahmed yine 18 beytle Mevlânâ'nın medhiyesine bir nazîre yazmıştır. Eğriboz Yemînî *Fazîlet-nâme*'si ile, Sarı Abdullah Efendi *Cevhere. Semerâtü'l - Fuâd. Telhîsü'n - Nesâyib* ve *Ankaa-yi Magrib* adlı eserlerinde O. İ.'ın hayat hikâyelerini ve menkıbelerini dile getirmiştir. Ayrıca O. İ.'a medhiye ve mersiye yazan şâirler arasında Gaybî, Oğlan Şeyhi İbrâhim, Niyâzî-i Mısrî ve Muhammed Nûr'u da anmak gerekir. (İ. Parmaksızoğlu)

ON İKİ PARMAK BARSAĞI (Fr. ve Lat. duodenum, Lat. duodeni = onikişer'den), ince barsağın ilk veya üst (proximal) kısmı. Aş. yu. 12 parmak eni uzunluğunda olduğundan bu adı almıştır. Pylorus'tan jejunum'a kadar uzanır. İki bölüme ayrılır. Protoduodenum (proto = ilk), pylorus ile duodenal papilla arasında bulunur; metaduodenum (meta = sonra) ise duodenal papilla'nın altındadır. Bk. BARSAK.

ONAÇ ÇAYI, Göller Bölgesi'nde Kestel gölüne dökülen bir akarsu. Uzunluğu 50 km kadardır. Bu karstik bölgede kaynaklarını Karaevli çukurluğundan alır, doğuya doğru aktıktan sonra güneye dönerek Kestel gölüne dökülür. Yerüstü ve yeraltı akışları bulunan bir akarsudur. (R. İzbırak)

ONAN, Necmettin Halil (Çatalca 1902 - İstanbul 1968), Cumhuriyet dönemi şâiri ve edebiyat tarihçisi. Küçük yaşta Tuna boylarından âilesiyle birlikte İstanbul'a gelen O., ilk öğrenimini Koska Mahalle Mektebi, Burhân-ı Terakkî, Çatalca İbtidâîsi ve Bakırköy Nümûne Rüşdiyyesi'nde tamamladı; sonra Vefâ Sultânîsi'nde okudu. Arkasından Dârülfünûn Edebiyat Fakültesine girdi. Orada Cenâb Şahâbeddin, Fuad Köprülü, Ferid Kam, Yusuf Şerif, Yahya Kemâl Beyatlı gibi üstadlardan okudu. İstanbul'un işgali üzerine okul kapanınca o da Kurtuluş Savaşına katıldı. Savaş bitince de yarıda kalan öğrenimini tamamladı (1925). İzmir'de çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı. Bir ara Adana'ya gönderildi ise de, buna pek memnun olmadı; kısa bir süre sonra da Ankara Erkek Lisesi müdürlüğüne tayin edildi (1933). 1936'da yeniden İzmir'e gönderildi, orada üç yıl daha kaldı. Sonra Maarif Vekâleti umumî müfettişliği görevi verildi. 1942'de Yüksek Öğretim genel müdürü oldu. 1946 yılında Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü profesörlüğüne getirildi. Bu tarihten emekli olduğu 1960 yılına kadar bu bölümün başkanlığını yürüttü. Kendi isteği ile emekli oldu ve İstanbul'a yerleşti. Ölünceye kadar da oradan ayrılmadı. Cenazesi Kandilli Mezarlığına gömüldü.

O., Türk edebiyatında şiirleriyle tanındı; sonra edebiyat tarihçiliği ile yer etti. Şiire arûz ile başlayan şâir, Millî Edebiyat akımının tutunması ile heceye yöneldi. Ancak, bu yöneliş de uzun sürmedi, yeniden arûza döndü. Şiirlerinde ferdî konular yanında yurtseverlik temaları ile de dikkati çekti. Öte yandan edebiyat tarihi ile de yakından ilgilendi. Değerli araştırmalar ortaya koydu. Eserleri: Şiir kitapları: *Çakıl taşları* [1919], *Bir yudum daha* [1933]. Roman: *İşleyen yara* ("Vakit" gazetesinde tefrika halindedir, yıl: 16, sayı 5327 - 5389). Edebiyat tarihi ile ilgili yayınları: *İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi* [1946], *Nâmık Kemâl'in Tâlîm-i Edebiyyât üzerine bir Risâlesi* [1950], *Fuzûlî - Leylâ ile Mecnûn* [1955]. Ayrıca dilbilgisi olarak birçok okul kitabı yanında gazete ve dergilerde yayımladığı makaleleri de bu arada zikredilmelidir. (İ. Parlatır)

ONARMA: bk. METİN TAMİRİ.

ONASSIS, Aristotelis Sokratis (İzmir 1906 - Neuilly - sur - Seine/Fransa 1975), Yunan amatörü. 16 yaşındayken Arjantin'e gitti. Tütün ithalatçılığı etti. 1930'dan itibaren Buenos Aires'e Yunan konsolosu olunca ticaret işini genişletti; ticaretini yaptığı malları bizzat taşımak için de armatörlüğe başladı. Gemiler yaptırdı. II. Dünya Savaşı sırasında gemilerini kaybettiyse de, zararını sigorta şirketlerinin ödediği paralarla telâfi ederek yeni bir ticaret filosu kurdu. Tankerler yaptırdı. 1957'de Olympic Airways havayolları şirketini kurdu. Başarılı iş hayatının yanında dedikodulu, sefih bir özel hayatı vardı. 1968'de müteveffa A. B. D. cumhurbaşkanı Kennedy'nin dul karısı Jacqueline ile evlendi.

ONAT, Ahmet Rasim (Yanya 1898 - İstanbul 1963), tıp adamlarımızdan. Öğrenimini İstanbul'da yaptı. Vefâ lisesinden sonra Tıp Fakültesi'ne girdi. Bu okulu başarı ile bitirdi (1921). İhtisasını dâhiliyeci olarak yaptı. Haydarpaşa Nümune Hastanesi dâhiliye kliniğinde uzun yıllar çalıştı ve bu kliniği yönetti. Bir ara Türk Tabibler Odası başkanlığını yürüttü (1953 - 1960). Bu yıllarda ünü sınırlarımız dışına da taştı. Hattâ 1957 - 1958 döneminde Dünya Tıp Birliği başkanlığına da getirildi. Bir yandan mesleğindeki çalışmalarını başarı ile yürütürken bir yandan da tıp alanında eserler vermekten de geri kalmadı. Bu konuda yazdıkları şunlardır: *Thyroïlea* (Tiroit hastalıkları) [1948], *Türk doktorunun sosyal durumu* [1956]. (İ. Parlatır)

ONAT, Emin (İstanbul 1908 - İstanbul 1961), Türk mimarı. İlk ve orta öğreniminden sonra Yüksek Mühendis Mektebi'ne girdi. Bu daldaki öğrenimini Zürich Yüksek Teknik Okulu'nda tamamladı. Bu okulun mimarlık bölümünden mezun olarak yurda döndü. Ardından da İstanbul Yüksek Mühendis Okulu'na öğretim üyesi oldu (1935). 1938 yılında bu bölümün başkanlığına getirildi. Birçok projeleri başarı kazandı. Bunlar arasında Atatürk'ün Anıtkabir'i için açılan yarışmayı, Orhan Arda ile birlikte kazandı ve bunu 1944 - 1953

yılları arasında gerçekleştirdi. Anıtkabir projesiyle üne kavuşan O., 1954 yılında politikaya atıldı. Aynı yıl İstanbul'dan Demokrat Parti milletvekili seçildi. Bir dönem bu görevde kaldı; daha sonra eski mesleğine döndü.

ONAT, Hikmet (doğ. İstanbul 1885 - İstanbul 1977), Türk ressamı. Heybeliada Deniz Harb Okulu'ndan mezun olduktan sonra Sanâyî, Nefîse Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi)'ne girdi; mektebi 1910'da bitirdi. Aynı yıl açılan Avrupa yarışmasını İbrahim Çallı (b. bk.), Nazmi Ziya (b. bk.), Feyhaman Duran (b. bk.) ile birlikte kazanan O., Paris Güzel San'atlar Akademisi'ne gönderildi. Paris'te kaldığı yıllar, onun san'atı olgunluğa erişti. Birçok san'atkâr ile tanıtşı; onlarla yakın ilgi kurdu. Özellikle Fernand Cormon'un atelyesinde çalıştığı dört yıl ona çok şeyler kazandırdı. Ancak, I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine yurda dönmek zorunda kaldı. İstanbul'a dönüşünde Nişantaşı lisesinde öğretmenliğe başladı. Oradan Güzel San'atlar Akademisi'ne geçti. Bu arada çeşitli sergilere katıldı: Viyana ve Berlin savaş resmileri sergileri gibi. Resimleri, genellikle tabiata dönüktür. Kır ve deniz manzaraları, renk kompozisyonu, eserlerinin belirgin özelliğidir.

ONAT, Hikmet

Türk resim san'atının gelişmesinde O.'ın emeği büyüktür. O, hem san'atı ile, hem de san'atkâr grupunu desteklemekle bu emeğini değerlendirme yoluna gitmiştir. 1908 yılında Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kurulmasında öncü olmuş, bu yolda Güzel San'atlar Birliği'nin teşekkülüne katkıda bulunmuştur (1929). Eserlerinin birçoğu Resim ve Heykel Müzesi'ndedir. Ayrıca, özel koleksiyonlarda da resimleri vardır. (İ. Parlatır)

ONAT, Naim Hazım (Konya 1889 - Ankara 1953), Türk dil bilgini. İlk ve medrese öğrenimini Konya'da görmüştür. Konya'da bir süre Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmış, 1936, 1937 ve 1938 yıllarında da Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde Arap dili profesörü olarak çalışmıştır. 2. dönemden 9. döneme kadar Türkiye Büyük Millet Meclisinde Konya milletvekilliği yapmıştır.

O., yurdumuzda Arap dili ve edebiyatı alanında bir üstad olarak ün almıştır. Türk Dil Kurulu'nda Ragıp Hulûsi Özdem (b. bk.)'den sonra Derleme Kolbaşısı olarak çalışmıştır.

O.'ın Konya'da "Babalık" gazetesinde, İstanbul'da "Sebîlü'r - Reşâd" dergisinde, Ankara'da Türk Dil Kurumu'nun "Türk Dili Belleten" v.b. dergilerinde ve "Ulus" gazetesinde birçok yazıları, şiirleri çıkmıştır. İkinci Dil Kurultayı'na *Türk dilinin Sâmî dillerle münasebeti* [1934] adlı bir tez sunmuştur. Daha sonra *Türkçe - Arapça karşılaştırmalar* adlı bir broşür yazmıştır. Onun bu yolda meydana getirdiği en büyük çalışma, *Arapça'nın Türk diliyle kuruluşu* adlı bir kitaptır (I, 1944, II, 1. fasikül 1951). Bu kitapta birçok karşılaştırmalar yapılmış, birçok örnekler verilmiştir. (H. Eren)

ONAY, Ahmed Tal'at (Çankırılı Ahmed Tal'at) (Çankırı 1885 - Ankara 1956), yazar ve milletvekili. İlk ve orta öğreniminden sonra Dârülfünun Edebiyat Fakültesini bitirdi (1910). Kastamonu ve İzmir liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. Meclis-i Meb'ûsân'ın ikinci döneminde Çankırı'dan milletvekili seçildi. O., bir yandan edebiyat araştırmaları yaparken, bir yandan da şiirle uğraştı. Arûz ile yazdığı şiirlerin eskinin bir taklîdi husûsiyeti taşır. Millî edebiyat akımının etkisi ile heceye yönelir. Ancak, bu yolda pek başarılı olamaz. Onun bir özelliği de halk edebiyatı alanındaki araştırma ve incelemeleridir. Kastamonu'da "Tirâje" (1910) adlı haftalık bir dergide çıkarmıştır. Eserleri: *Âşık Derdli* [1928], *Türk halk şiirlerinin şekil ve nev'i* [1928], *Çankırı şâirleri* [1931 - 1933, 2 cilt], *Âşık Tokatlı Nuri* [1933], *Tâstân-ı Ahmed Harâmî* [1933], *Kızılbaş şiirinde suâl - cevap* [1953]. (İ. Parlatır)

ONBİRLİ, 1 - 11 yanaşık sesten müteşekkil dizi (dizi onbirlisi), 2 - Biribiriyle 11 ses aralıkta olan iki nota (yegâh ile gerdâniye gibi) (onbirli aralık), 3 - Armonide 11 ses aralıklı uygu (âhengî onbirli). Onbirli çevrilirse, beşli hâline gelir. Fr. onzième. Onbirli âhengî uygu, dörtlü uygunun oktavı demektir. (Y. Ö.)

ONCKEN [*onkən*], **Wilhelm** (Heidelberg 1838 - Giessen 1905), Alman tarihçisi. 1870'den itibâren Giessen'de profesör olarak çalışmıştır. 1874 - 1876 yıllarında Giessen'i Reichstag'da temsîl etmiştir. Başlıca eserleri: *Das Zeitalter Friedrichs des Grossen* (Büyük Friedrich'in zamanı) [1881 - 1882]; *Das Zeitalter der Revolution, des Kaiserreichs und der Befreinaskriege* (Inkılâp, imparatorluk ve kurtuluş harpleri yılları) [1884 - 1886]; *Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm* (İmparator Wilhelm zamanı) [1888]; *Osterreich und Preussen im Befreingskrieg* (Kurtuluş harbinde Avusturya ve Prusya) [1876 - 1879]. (V. Örs)

ONEGA, Sovyetler Birliği'nin Avrupa kesimi kuzeyinde 416 km uzunluğunda bir nehir. Laça gölünden çıkar ve iki koldan Beyaz Deniz'in, 185 km uzunluğu ve 50 - 100 km genişliği bulunan O. körfezine akar. Ağzında yine O. adını taşıyan 25 000 nüfuslu (1967) endüstri şehri kurulmuştur. Şehirde Selüloz, kereste ve gıda maddeleri fabrikaları vardır.

ONEGA GÖLÜ, Sovyetler Birliği'nin kuzey - batısında, Karelya'da bir göl. 9 900 km² yüzölçümü ile, Avrupa'nın en büyük tatlı su göllerinden ikincisidir. Derinliği güneyde 50 m, batıda 100 m, kuzeyde en çok 115 m'dir. Göl tektonik tarzda oluşmuş ama ancak, buzul devrinde geniş ölçüde şekil değişikliğine uğramıştır.

Kıyılarının batı, kuzey ve doğu kesimleri çoğu zaman kayalık olup, kıyıya yakın yerlerde kayalar ve adacıklar bulunur; derin koylar açılır. Güney ve güney - batıda kıyıların gerisinde bataklığımsı topraklar vardır. Yoldia devrinde O., Baltık Denizine ve Beyaz Deniz'e bağlı idi. Gölün, Büyük Klimetskiy ve büyük Lelikovskiy gibi adaları (ikisinin toplamı 85 km²)'nın üzerinde oturanlar vardır.

Göl, Suna, Ştşuya, Vodla, Andoma, Megra nehirlerinin ve birçok küçük ırmakların sularıyla beslenir ve kendisinden çıkan Svir nehriyle Ladoga gölüne bağlanır. O. G.'nün sularının yüzeyi yazın 20 - 24°'ye yükselir. Gölün çok balığı vardır. Kasımdan Mayıs ortalarına kadar buzla örtülüdür. En

önemli limanları şunlardır: Petrosavodsk, Kondopoga, Medveşegorsk. O., kuzeydeki Beyaz Deniz kanalı ve güneydeki Volga - Baltık Denizi kanaliyle birlikte Rus iç su yollarının önemli bir kısmını teşkîl eder.

Tarih: O. G. kıyılarında ilk taş devrinde yaşamış olan bir avcı ve balıkcı topluluğuna ait birçok iskân yerleri keşfedilmiştir. Bu yerleşmelerin daha eskileri, tarak örnekleri çanak çömlek şekil guruplarıyle karakterize edilmiştir, ilk metal devrine (M. Ö. 1500'den sonrası) ait olan yerleşmeler ise asbest ve tekstil çanak çömlekleriyle karakterize edilir. Kıyıdaki kayalar üzerinde av sahneleri ve mitolojik sahneler gösteren kabartmalar bulunmuştur. Oleniz Ostrov (geyik adası) adını taşıyan ada yalnız mezarlık olarak kullanılırdı. Burada 100'den çok mezar incelenmiştir. Bu araştırmalar, henüz eski taş devri geleneklerine bağlı kalmış Karelya kültürü topluluklarının yaşayışına dair bilgi kazandırmıştır. Buraya gömülen ölüler arasında bazıları, ayakta durur halde gömülmüştür; bunların mezar çeyizleri zengindir. Burada, kemik üzerinde yapılmış insan, hayvan ve özel olarak Ren geyiği kafası kabartmaları ve heykelcikleri güzel san'atlar ve din tarihi bakımından çok önemlidir. (V. Örs)

O'NEILL, Eugene Gladstone (1888 - 1953), Amerikalı tiyatro yazarı. İrlanda asıllı meşhur bir Amerikan tiyatro artistinin oğludur. Babası James O'Neill'in maceraperest, düzensiz hayatı; annesinin daima hasta ve uyuşturucu maddelere müptelâ oluşu; ağabeyi, yakışıklı James II'nin basit bir tiyatro oyuncusu, serseri ve nihayet alkolik olması O.'e çocukluğunda çok tesir etmiştir. Bu bozuk aile atmosferinin ve çocukluğunda şahit olduğu çeşitli üzücü hâdiselerin derin izlerini otobiyografik türde olan bütün eserlerinde görmek mümkündür. Babasının mesleği sebebiyle çeşitli okullarda eğitim görmüş, bir yıl kadar da Princeton Üniversitesi'ne devâm etmiştir. Ailesinden kaçarcasına uzaklaşmış, uzak ülkelere giden gemilerde denizcilik, yırtıcı hayvan terbiyeciliği, Orta Amerika'da altın arayıcılığı, aktörlük ve daha sonra rejisörlük yapmıştır. İlk eserlerinin konularını bu hayattan edindiği bilgi, görgü ve tecrübelerden almıştır.

O'NEILL, Eugene Gladstone

1918'de *Moon of the Caribbees* (Karayiblerde ay ışığı) ve 1919'da yazdığı *Beyond the Horizon* (Ufkun ötesinde) adlarında ilk uzun piyesleriyle büyük ün kazanmıştır. Bunları, 1921'de *The Emporer Jones* (İmparator Jones); *Anna Christie* (1922'de) *The Hairy Ape* (Tüylü Maymun); 1924'te *Desire under the Elms* (Karaağaçlar altında arzu) adlı eserleri takib etmiştir. İlk eserleri 1925 yılına kadar Provincetown kasabasında kurulmuş, Provincetown Players adlı bir taşra tiyatro topluluğu tarafından sahneye konulmuştur. Aynı topluluk daha sonra New-York'a taşınmış ve orada O.'in eserlerini sahneye koymaya devâm etmiştir. Kısa zamanda Amerika'nın en ünlü tiyatro yazarı olmuş, 1928'de yazdığı *Strange Interlude* (Garip fâsıla) ile de o yılın Pulitzer armağanını kazanarak ününü dünyaya duyurmuştur. Olgunluk devresinin (1931) en önemli ürünlerinden olan *Morning Becomes Electra* (Elektra'ya yas yaraşır) ve *Strange Interlude* Brodway'de başarı ile sahnelenmiştir. Eski bir Yunan efsânesinden ilhâm alarak yazdığı *Elektra'ya yas yaraşır* adlı eserinde ailesinin dramatik hikâyesini büyük bir samimiyetle canlandırmış ve Amerikan tiyatrosuna modern bir trajedi kazandırmıştır. Oyunlarında, dünyadaki kötülükleri ve sebeplerini; XX. yüzyılın insanının duygularını ve düşüncelerini; açık ve sade bir dille ortaya koyarak Amerikan tiyatrosunda gerçekçi çığırını ilk açan yazar olmuştur. 1934'te *Days Without End* (Sonu gelmeyen günler), 1946'da *The Iceman Cometh* (Buzcu Kometh), 1956'da *Long Day's Journey Into Night* (Gece içinde uzun gün) adlı birbirinden güzel eserler vermiştir. Öldüğü zaman üç eseri bitmeden kalmıştır.

O.'in birçok eseri Türkçeye çevrilmiş ve sahneye koyulmuştur. (F. Ortaç)

ONGAN (Kemânî Emin) (14.IX.1906), Türk şarkı bestekârı. Edirne'de doğdu. Operatör kolağası (kıdemli yüzbaşı) Ahmed Ongan'la Zehrâ Ongan'ın oğludur. Dâru'l - Edeb, Ravza-i Terakkî ve Edirne Sultânîsi'ni (lisesi) bitirdi. 1918'de ağabeyi öğretmen Nedim Ongan'la beraber kemana başladı. İstanbul'a geldi. Ûdî Edib Nâzım Bey'den nota, Neyzen Yusuf Paşa - zâde Mızıkalı Celâl Bey'den solfej öğrendi ve ikincisinden şarkı meşk etti. 1925'te musiki cemiyetlerinde keman çalmaya başladı. 1927'de Üsküdar Musiki Cemiyeti'ne girdi. Buradaki arkadaşları ile icrâda ilerledi. Bestenigâr Zıyâ Bey'den, Arab Cemal Bey'den, Ûdî Sâmi Bey'den faydalandı. 1927'den 1936'ya kadar piyasada keman çaldı. Bu tarihte inhisarlara memur oldu. 1956'da 20 yıllık memuriyetten kısım âmiri iken emekliye ayrıldı. Arel tarafından Konservatuvar İcrâ Hey'eti'ne alındı ve sonraları arada konservatuvar konserlerini de yönetti. İstanbul Radyosu'nda keman çaldı, fasıl idare etti, Repertuar Kurulu üyeliğinde bulundu. 1938 yılında Üsküdar Musiki Cemiyeti'nin (b. bk.) idaresini aldı ve günümüze kadar devam ettirdi. Çok talebe yetiştirdi (Cüneyd Orhon, Cüneyd Kosal, Hüsnü Anıl, Sâdun Aksüt, Ârif Sâmi Toker, Târık Kip, Vecdi Seyhun, Niyâzi Sayın, Ekrem Erdoğru bunlar arasındadır. Şimdi İstanbul Konservatuarı İcrâ Hey'eti'nden de emekli olup, yalnız İstanbul Radyosu'nda çalışmaktadır. 1925'den beri bestekârlık yapmaktadır; pek çok şarkısı vardır. Ud da çalar. (Y. Ö.)

ONGUN, aslında Moğolca bir kelime olup, uluslararası bir deyim hâline gelmiştir. Atlı kavimlerin Şamanlık inancında Totem (b. bk.) karşılığı anlamını taşır. "Ongun" veya "Ongon"un Türkçedeki eş anlamı "kök" ve "menşe" demek olan "Tüz" veya "Töz"dür. O. sözünü ilk defa Moğol devri tarihçisi Reşîüddîn kullanmıştır. O. kültürünün doğusundaki temel unsur, insan rûhu ile tabiat arasındaki ilişkilerin ayarlanmasıdır. Önceleri ilkel insanlar tabiatta kendisine zarar verecek hayvan veya eşyadan sakınma duygusu ile bunlarda insanüstü vasıflar, az rastlanır görünüşler ve gizlilikler tevehhüm ederek onlarda ruhlar bulunduğu inancına varmışlardı. Daha sonra, işte bu ruhlar kavramı gelişmiş ve O.'a inanmak olgunlaşmıştır. Ruhlar insana, hayvana,

hastalıklı bir vücûda, ölü bir cesede, en son da sun'î olarak o rûha tasvîr eden puta veya heykelciğe nüfûz edebilirdi. Böylece insan rûhu ile O. rûhu ortak bir yaşayış içine girebilirdi. Bu inanç insanlarla hayvan türleri arasında bir anlaşma yapma ihtiyacını doğurdu. Bu hayalî anlaşmanın amacı, hayvan biçimine bürünen O.'un sebep olduğu hastalıkları, avlanma sırasında ortaya çıkan şanssızlıkları ortadan kaldırmaktı. Bu hayalî anlaşma daha sonra gelişme göstererek bir insan topluluğunun (klan) bir hayvan türünden neş'et ettiği ve o hayvanın adını verdiği insanların atası olduğu inancını getirmiştir. İnsanlar ölürse de O'un varlığı ölümle sona ermez. Gözle görünmeyen O.'un rûhu, bir başka hayvanda veya bitkide yaşamaya devâm ettiği gibi, ağaçtan yontulmuş veya çamurdan yapılmış putta, keçeden örülmüş figürde hayatını sürdürebilir. O. genel inanışa göre rûhların meskenidir. O., sadece hayvan şeklinde (zoomorf) olmaz, insan biçiminde de (antropomorf) olabilir. Ölülerden özellikle soyluların, hanların, şamanların (kam) rûhları da O. sûretine bürünebilirler. Kimin ve neyin O. olacağını ancak şaman tâyin eder. O.'lar genellikle ağaçtan, taştan, kemikten, madenden ve çamurdan yâni, o boydaki san'atçının san'at gücü ve zevki neye yatkın ise o maddeden yapılırdı. Böyle bir O.'a sahip olan soy, oba veya boy da artık mutluluklarını ondan beklerler, dinî törenlerde ona yemekler sunarlar, türlü saçılar saçarlardı. O.'dan doğan boylara gelince söz gelimi Reşîdüddîn 24 Oğuz boyunun her birinin yırtıcı bir kuştan neş'et ettiğini söyler. Yakutlar ise kuğu, kaz, karga gibi kuşlardan geldikleri inancındadırlar. Samoyed'lerde de balık - insan, kaz - insan, kartal - insan, turna - insan O. idi. O. olan hayvanın eti yenmez, derileri veya tüyleri Şaman'a bırakılırdı. Bulgarlar bir anlaşma yaptıklarında O.'larından birini kurban ederler, onun kanını akıttıktan sonra o yeri su ile yıkarlardı. Böylece, hem kutsal O.'un üzerine and bağlamış olurlar, hem de onun kendilerine kötülük etmesini de önlemiş olurlardı. O. sayılan kutsal senbol, insanlara iyilik ettiği gibi kötülük de getirebilirdi. Söz gelimi bütün hastalıklar ondan gelirdi. Bu kötülükleri savmak görevi ve yetkisi Şaman'da toplanmakta idi (bk. ŞAMANLIK VE ŞAMANİZM). O., hayvan olarak senbolleştirilince, insanların atası özelliğini de kazanmaktadır. Buna örnek olarak Altay Dağları'nda oturan Tarduşlar'ın atası kurt başlı bir insan, proto - Moğollar'dan Khitanlar'ın ataları ise köpek veya domuz başlı birer insandı. Bunlara kartal - ata, ayı - ata, kök - böri (kurt - ata) misal olarak verilebilir. Yine bitki olarak benimsenen O.'lar da bâzı boylarda atalık derecesine yükselmişlerdir. Kutsal kayın, kara çam, dokuz budaklı ağaç, Gök - Türk, Uygur ve Moğollar'ca ata sayılan O.'lardı (atlı kavimlerdeki O. kültü için bk. D. K. Zelenin; *Kult Ongonov Sibiri* (Sibirya'da ongun kültü), Moskova Leningrad 1936; A. İnan, *Türk Tarih - Arkeologya ve Etnografya Dergisi,* 1934, *Ongon ve Töz Kelimeleri Hakkında* II, 274). (İ. Parmaksızoğlu)

ONİKİLİ, 1 - 12 yanaşık sesten müteşekkil dizi (dizi onikilisi), 2 - Biribiriyle 12 ses aralıkta olan iki nota (yegâh ile muhayyer gibi) (onikili aralık), 3 - Armonide 12 ses aralıklı uygu (âhengî onikili). Onikili çevrilirse, dörtlü hâline gelir. Zira beşli uygunun oktavı demektir. Fr. douzième. (Y. Ö.)

ONİKİTELLİ, Anadolu'da 12 telli, çöğür veya meydan yahut divan sazı büyüklüğünde mızrablı saz. Herbiri 3'er telden mürekkep 4 yani cem'an 12 teli olur. En kaba teli, dem telidir. Tanbur (b. bk.) gibi düzenlenir. Az çok tanburun taklidi ve ilkel şeklidir. Boyu 65 - 70 cm olur. (Y. Ö.)

ONKOSERKOZ (Fr. Onchocercose veya Oncocercose; Yun. Onkos = kanca, kerkos = kuyruk, — osis hastalık gösteren sonek'ten), Onchocerca cinsine bağlı bazı ipliğimsi kurtların, Afrika ve Amerika'nın tropik ülkelerinde, insanda meydana getirdikleri bir deri ve göz hastalığı. Körlüğe götürebilir.

ONLAMA, 10 saz veya ses için yazılmış musiki eseri Fr. vs. dixtour. Nâdiren kullanılmıştır. (Y. Ö.)

ONLU, 1 - 10 yanaşık sesten müteşekkil dizi (dizi onlusu), 2 - biribiriyle 10 ses aralıkta olan iki nota (yegâh ile acem gibi) (onlu aralık), 3 - armonide 10 ses aralıklı uygu (âhengî onlu). Onlu çevrilirse, altılı hâline gelir. Zira üçlü uygunun oktavı demektir. Fr. dixième, İng. tenth, Alm. Dezime. (Y. Ö.)

ONNİK ZADORYAN, Ermeni asıllı Türk Musikisi nota tâbii. Dükkânı Çemberlitaş'ta idi, 1950'de kapandı ve bu tarihten sonra öldü. Bilhassa 1920 - 1925 arasında büyük bir faaliyet göstererek pek çok nota bastı. Bu arada Arşak'ın 21 ciltlik fasıl koleksiyonunu neşretti. Bastığı notalar umumiyetle pek yanlıştır, zayıf me'hazlardan alınmış ve piyasa üslûbuyle tahrîf edilmiştir. (Y. Ö.)

ONNİK (Hânende Sarı) (öl. 1885?), Ermeni asıllı müzisyen. Birincisi meşhur olan şu 2 Kürdî'li Hicâzkâr Şarkı onundur: Orta Aksak (Bu gönül, ne gülde, ne gülşendedir) ve Ağır Aksak (Söyle Allah - aşkınâ ey nev-civân). (Y. Ö.)

ONOGURLAR, M. Ö. I. yüzyıl ile M. S. VIII. yüzyıl arasında Kıpçak bozkırında ve Tuna boylarında varlıklarını gösteren kuzey Türk kavimlerinden biri. Ogurlar'ın (b. bk.) en önemli kollarından olan O.'ların ilk yurtlarının Tarbagatay dağları çevresinde bugünkü Kobdo ile Semipalatinsk bölgesinde olduğu görüşü hâkimdir. Avarlar'ın batıya doğru harekete geçmeleri üzerine, yerlerinden oynatılan Sabirler (b. bk.), Ogurları yurtlarından çıkartmakla, bunların doğu zümresini teşkîl eden O.'lar da batıya doğru göçmek zorunda kalmışlardı. Bunların bir bölüğü İtil (Volga) ırmağını geçerek Kuban yöresine ve Ten (Don) ırmağı çevresine yerleştiler. Bu bölge bundan sonra VIII. yüzyıl sonlarına kadar "Onogurya" adı ile anıldı. İtil'in doğusunda kalan O.'lar, ise kuzeye yönelerek İtil Bulgarları'nı oluşturdular. Zichy'e göre Ural dağlarının her iki yamacında da rastlanan ve biribirlerinin benzeri olup M. Ö. I. yüzyıla âit bulunan "Pianobor", "Ananyino" ve "Abaşevo" kültür kalıntıları, bu O. grubunun eserleridir. Türk lehçelerinden A - I grubuna yani, "R" türkçesine bağlı olan O.'ın tarihi, Evrasya'da kurulan Türk imparatorluklarının gelişmeleriyle biçimlenmiştir. Buna göre, onlar Büyük Hun İmparatorluğu'nu meydana getiren Türk kavimlerinden biri oldukları kadar, Gök - Türk federasyonuna da dahil kavimlerden bulunmuşlardır. Bunun içindir ki, adları da Hun sözünden gelmektedir. Kuzey Kafkasya'da kalan Hun kalıntıları ile kaynaştıkları için kendilerine Honagur adı verilmiştir. Bu görüşe karşılık, Avarların baskısı ile 463'ten itibaren batıya göçüp Onogurya'da kuvvetli bir devlet kurmuşlar ve Avarlar'ın rakîbi ve düşmanı oldukları için

de Bizans İmparatorluğu ile ittifaklar yaparak Avarlar'a karşı savaşmışlardır tezi de ileri sürülür. Bilinen gerçek, onların 576'da Gök - Türk federasyonuna dâhil bulunduklarıdır. VII. yüzyılın başlarında Kobrat Kağan, İtil kıyılarından Tuna boylarına kadar yayılan Büyük Bulgaristan Hanlığı'nı meydana getirdi. Bizans imparatoru Heracleos ile yaptığı karşılıklı anlaşmadan sonra Avarlarla savaşa devâm etti. Devletinin sınırlarını Panonya'ya kadar genişletti. Ölürken Bulgar Devleti'ni beş oğlu arasında paylaştırdı. Bunlardan en büyükleri Bayan Han od - tigin olarak Onogurya'da kaldı ve daha sonra Hazarlar'ın hâkimiyetini kabûl ederek Gök - Türkler'in vârisi olan bu federasyonun en güçlü unsurlarından biri oldu. Üçüncü oğul Asparuch (Esperik) ise 668'de kendisine bağlı Kutrugur ve O. boyları ile Tuna'yı aşarak küçük Bulgaristan'ı (b. bk.) kurdu. Bulgarlar, Onogurya'da kalanlar arasında VIII. yüzyıl başından itibaren Hıristiyanlık, daha yakın bir deyimle Ortodoks mezhebi yayılmaya başladı. Bunun sonucu olarak da İstanbul patrikhanesine bağlı bir Onogurya Piskoposluğu kuruldu. Macarlar'ın (b. bk.) tarihleri ötedenberi Ogurlar'a ve özellikle O.'lara bağlı bulunmaktadır. Macarlar'ın taşıdıkları Yun. Ungros, Lat. Hungarus ve Almanca Ungar adı O.'lardan gelmedir. Hiç şüphe yok ki, O.'lar Macarlar'ı kültürleri ve siyasî hâkimiyetleri ile etkileri altında bulundurdukları kadar, adlarını da onlara mîras bırakmışlardır. (İ. Parmaksızoğlu)

ONTARIO, Kanada'nın güney - doğusunda bir eyâlet. O. kuzeyde Hudson ve James körfezi, doğuda Quebec, güneyde A. B.D. ve batıda Manitoba eyâletiyle sınırlıdır. Güney sınırının büyük kısmını Superior, Huron, Erie ve Ontario gölleri meydana getirir. Yüzölçümü 1 055 000 km²'dir, nüfusu 7 700 000 (1971), idare merkezi: Toronto.

O. eyâleti coğrafyasının en büyük özelliklerinden biri çok geniş tatlı ve tuzlu su sınırları bulunmasıdır. Hudson ve James körfezine olan sınırının uzunluğu 1 000 km'yi geçer; buna karşılık güneyin göller bölgesindeki tatlı su sınırı 2 800 km kadardır. O. Kanada'nın ikinci büyük eyâletidir. Yüzölçümünün % 17'sini tatlı sular meydana getirir. Kanada eyâletlerinin en kalabalık olanı da O.'dur. Bütün nüfusun üçte bir kadarı O.'da yaşar.

Eyâletin toprakları düzdür. Hudson ve James körfezi sahillerindeki toprakların çoğu deniz seviyesinden pek yüksek değildir. Ontario gölü ile St. Lawrence nehri arasındaki toprakların yüksekliği 45 - 150 m arasında değişir. Güney - doğu yarımadasının yüksekliği ise 150 m - 300 m arasındadır. En büyük yükseklik Georgia körfezi yaylasında 500 m'yi biraz geçer. Eyâletin her tarafındaki kış sıcaklığı donma derecesinin altındadır. Güneyde kışlar, kuzeye göre daha kısadır. Yazın kuzeyde ancak 60 gün don olmaz; güneyde ise bu rakam 175'e çıkar.

ONTARIO : Toronto şehrinde Kanada millî sergi binası

O.'da muhtelif göl ve nehirler vardır. Kuzeyde James körfezine dökülen nehirlerin başlıcaları Moose Ekwan, Attawapiskat, Albany'dir; Severn ve Winisk de Hudson körfezine dökülür. Güneydeki akarsuların hemen hepsi St. Lawrence'in kollarıdır. Erie gölleri arasındaki Niyagara nehri üzerinde ünlü Niyagara şelâlesi vardır. Güneydeki Büyük Göller'den Superior, Huron, Erie ve Ontario'nun binlerce km karelik kısımları O.'ya dâhildir. Bunların dışında tamamen veya kısmen O. topraklarında olan göllerin başlıcaları, Woods, Rainy, Seul, Nipigon, Nipissing, Abitibi, Simsoe ve St. Clair gölleridir.

O.'da yaşayanların üçte ikisi İngiliz, onda biri Fransız asıllıdır. Fransızlar'ın hepsi İngilizce de konuşur. Eyâletin başlıca şehirleri: Toronto 2 628 000 (1971), Hamilton 498 000 (1971), Ottawa 602 000 (1971), Windsor 480 000 (1971) ve London 286 000 (1971)'dır.

Bitki ve hayvanlar: O.'nun büyük kısmı tabiî olarak ormanlıktır. Yalnız Hudson körfezi sahilinde iklim, ağaç yetişmesine elverişsizdir. Bunun dışında bütün Kuzey O. iğne yapraklı ağaçlarla kaplıdır. Güneyde ise yapraklarını döken ağaçlarla kaplı ormanlar vardır. Eyâletteki başlıca av hayvanları moose denen geyik çeşidi, beyaz kuyruklu geyik, sayısı gittikçe azalan karibudur. Diğer yabanî hayvanların başlıcaları tavşan, tilki, kurt, kemirgenler, siyah ayı vs. dir. Çok çeşitli kuş ve balıklar yaşar.

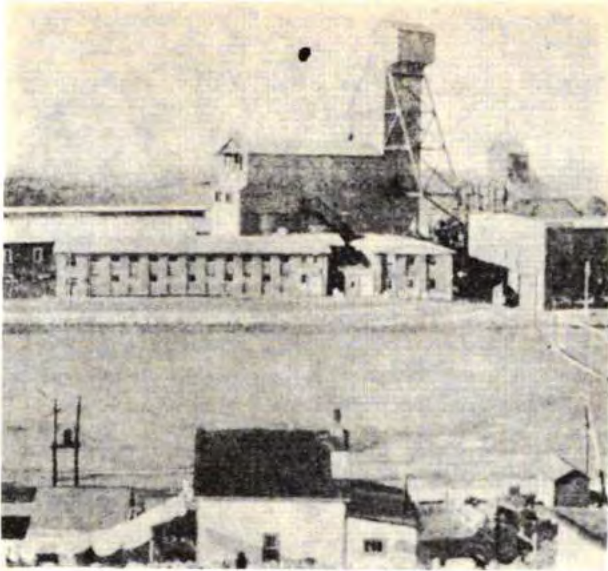
Ekonomi: O. büyük bir endüstri alanıdır. O. ekonomisinde tarım, balıkçılık ve kürk ticareti, madencilik ve ormancılık en önemli yer tutar. Kanada'nın ekonomisinde çok önemli olan ve millî gelirin % 40'ını sağlayan O.'da çiftçilik, hâlâ en başta gelen endüstridir. Eyâlette 140 000 çiftlik vardır. 200 000'den fazla işçi bu alanda çalışır. O.'da tarıma ayrılan alanların onda dokuzu güney kesimdedir. Çok çeşitli olan tarım ürünlerinin başlıcaları arpa, yulaf, buğday, şeker pancarı, soya fasulyesi, tütün, keten vs.'dir. Ayrıca sebze, meyva yetiştirilir; tavuk, domuz, sığır beslenir.

O. topraklarının % 58'i ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlık alanların % 76'sının mahsûldar olduğu, bunların da % 54'ünün ticarî değerde tomruk verdiği tesbit edilmiştir. Bu bakımdan orman mahsûllerinden geniş ölçüde faydalanılmaktadır.

O.'da tatlı su balıkçılığı önemlidir. Büyük göllerden yılda 20 000 tondan fazla balık tutulur. En önemli balıkçılık alanı Erie gölüdür. Vaktiyle Kuzey Kanada'nın yegâne servet kaynağı olan kürk ticareti artık o kadar önem taşımamaktadır. Elde edilen yıllık kürk miktarının % 40'ı yabanî hayvan kürküdür. Geri kalanını çiftliklerde yetişen hayvanların kürkü teşkil eder.

O.'da elde edilen madenlerin başında altın, gümüş, nikel, bakır, demir, kobalt, uranyum gelir. Tabiî gaz ve petrol vardır.

O. aynı zamanda büyük endüstri merkezidir. Kanada'da kullanılan bütün motorlu araçların % 98'i, yedek parçaların % 96'sı, ağır elektrik makinalarının % 93'ü ve tarım makinelerinin % 92'si O.'da yapılır. Diğer endüstri mâmullerinin

ONTARIO : Sudbury'ye yakın nikel ocağı

başlıcaları kâğıt, matbaacılık malzemesi ve makineleri, kimyevî maddeler, uçak, petrol mâmulleri, deri eşya, et ve her türlü konservedir.

Tarih : O.'ya ilk gelen Avrupalı, Ottawa nehrinde keşif seyahatleri yapan Etienne Brulé'dir (1613). 1615'te Brulé ve Champlain Fort Frontenac'ta (Kingston) bir kürk ticareti merkezi kurdular. 1671'de Hudson Bay şirketi burada bir fabrika kurdu. Ardından İngilizler de rakip olarak ülkeye yerleşmeye başladılar.

1763'te O. Kanada ile birlikte İngiltere'ye bırakıldı. 1791'de Kanada iki eyâlete ayrılınca, O. Yukarı Kanada'yı meydana getirdi.

1837'de başgösteren ayaklanma üzerine, Yukarı Kanada ile Aşağı Kanada'nın birleştirilmesi istendi. Yukarı Kanada 1841'de Batı Kanada oldu. 1867'de Britanya Kuzey Amerikası, Kanada demiryolu hâline getirilince, Batı Kanada da, O. adı ile Kanada'nın eyâleti oldu. (O. Y.)

ONTARIO GÖLÜ, Kuzey Amerika'daki Büyük Göller'in en küçüğü ve en doğuda olanı. Kuzeyde Kanada, güneyde A. B. D.'nin New York eyâletiyle sınırlıdır. Yüzölçümü 19 680 km²'dir. Kabaca elips görünüşünde olan gölün uzunluğu 310 km, genişliği, en geniş yerinde 85 km'dir. Denizden ortalama yüksekliği 73 m olan O. G.'nün en derin yeri 244 m'yi bulur. Gölün deniz yüzeyinden ortalama yüksekliği güney - batısındaki Erie gölünden fazladır. Bu seviye farkı iki göl arasında akan Niyagara nehrindeki, Niyagara şelâlesini yaratır. Gölün sathında, doğuya doğru genel bir yüzey akıntısı vardır. Niyagara nehri ve Welland kanalıyla Erie gölüne bağlı olan O. G. Oswego kanalıyla da New York eyâleti kanal sistemine ve Atlas okyanusuna bağlıdır.

O. G. 1615'te Etienne Brulé ve Samuel Champlin tarafından keşfedilmiştir. Göl çevresinde önceleri Fransızlar ticaret yapmış, 1763'te Fransa, bütün Büyük Göller mıntıkasıyle birlikte O. G.'nü de İngilizler'e devretmiştir.

O. G.'ndeki başlıca Kanada limanları Kingston, Toronto ve Hamilton'dur. Birleşik Devletler'in başlıca limanı ise Oswego'dur. Göl maden kömürü, demir, tahıl, kereste nakliyatı bakımından önemlidir.

ONTOLOJİ (Fr. Ontologie; Yun. *on, ontos* = var olan, *logia* = ilim), O. kelimesi aslında matafizik ilminin bir parçasıdır: varlığın varlık olarak ilmi, genel olarak var olma ilmi, var olmanın çeşitli türleri, özellikleri, münasebetleri ilmi anlamında kullanılan bir terimdir. O.'nin tartıştığı var olma tarzları şunlardır: mümkün olan, gerçek olan ve mümkün olmayan, kuvvede olan ve fiiliyatta olan, olağan olan (Fr. contingent) ve gerekli olan, belirtilmiş olan (Fr. déterminé) ve belirtilmiş olmayan (Fr. indéterminé), tam olan (Fr. fini) ve sonsuz olan (Fr. infini), mükemmel olan ve mükemmel olmayan (Fr. parfait, imparfait, madde (Fr. substance) ve tarz (Fr. mode), öz (Fr. essence) ve âraz (Fr. accident). O.'nin esaslı bir kısmı sebepleri araştırır, bunların anlatımı ile Aristo'nun metafiziğinin girişini teşkil eder.

Kant'ın felsefesi, O.'nin eski anlamını sarsmıştır. Birçokları için O. artık bilgi teorisine bağlıdır. Kendiliğinden var olma (Fr. l'être en soi) hakkında araştırmalara girişmeden O. önce süje ile obje, düşünce ile var olma arasındaki münasebetleri inceler. Asıl problem şöyle formüle edilir: Süje'den obje'ye nasıl geçilir? Düşünce gerçeğe nasıl uyabilir? Kant'ın asıl öğretisinde O.'nin yeri vardır. Ona göre O., saf mantık (Fr. raison pure) sistemidir, saf bilgiler ile bunlardan türeyen bilgiler arasındaki bağlantıdır.

Çağımızda sadece eleştirici olan bu metafiziğe artık O. adı verilmiyor. Bu ad, artık maddî (Fr. substantiel) metafiziğe verilen bir addır, bu ise, görünüşlerin arkasında saklanan gerçeğe erişmeğe çalışır.

ONTOLOJİZM (Fr. Ontologisme), Psikolojizm'e karşı olarak, varlığın (Fr. être, Alm. Sein) esâsını ve şeklini amaçlayan felsefe hareketi. Dar anlamda V. Gioberti'nin ilâhiyat felsefesi. Gioberti'ye göre Allah, esas itibarıyle tanınamaz, ama yarattığı varlık'ta ve ruhî tasavvurda dolaylı olarak kendini gösterir. Allah'ın ruhta kendini bildirmesi, mutlak varlığı, doğrudan doğruya sezgi konusu hâline getirir. Gioberti'ye göre felsefe ayrılmaz bir şekilde ilâhiyata bağlı olup, esasını ontolojik verilerden alır. O.'in ilk şekli Nicolas Malebranche ve G. S. Gassendi'de işlenmiştir. Gioberti'den sonra A. F. A. Hugonin ve P. Garaballese bu fikri kabûl etmişlerdir. 1861'de Katolik Kilisesi O.'in teorilerini reddetmiştir. Çünkü bu fikirleri temsîl edenler, Allah görüşünün kesin olarak "öte" (Fr. au delà)'ye âidiyetini kabûl etmezler.

V. Gioberti'nin bu konudaki eseri: *Introduzione allo studio della filosofia* (Felsefe incelenmesine giriş) [1840]'dır.

ONÜÇLÜ, 1 - 13 yanaşık sesten müteşekkil dizi (dizi onüçlüsü), 2 - biribiriyle 13 ses aralıkta olan iki nota (yegâh ile tîz bûselik gibi) (onüçlü aralık), 3 - armonide 13 ses aralıklı uygu (âhengî onüçlü). Onüçlü çevrilirse, üçlü hâline gelir. Zira altılı uygunun oktavı demektir. (Y. Ö.)

OOMS, Karel veya Charles (Desschel 1845 - Cannes, Fransa 1900), Belçikalı ressam. Tarihî ve günlük sahneler yapmıştır. O., Anvers (Antwerp) Akademisi'nde Nic. de Kayser'in öğrencisi olmuş, 1870'de Roma ödülünü kazanmıştır. Holanda, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve doğuyu gezmiştir. 1878'de Brüksel'de madalya kazanmıştır. Anvers Akademisi üyesi Leopold tarîkatı şövalyesi olmuştur. Anvers

müzesinde başlıca eserleri şunlardır: *Philippe II. d'Espagne* (İspanya kralı II. Felipe), *Antonio Pérez* (ad); *Granvelle* (ad); *le duc d'Albe rendant les derniers honneurs à Don Juan d'Autriche* (Alba dukası Avusturyalı Don Juan'ın cenaze töreninde); *Fantasia le soir en Egypte* (Mısır'da akşam üzeri atlı gösterisi). Brüksel müzesinde: *Lecture prohibée* (Yasak kitabın okunması). Prag. müzesinde: *Marchands de rues* (Sokak satıcıları).

OPAL (Lat. *opalus*'tan Fr. opale, İng. opal), silisyum ve değişen miktarda sudan meydana gelmiş bir mineral. Birçok çeşidi vardır, bazıları değerli taş olarak kuyumculukta kullanılır. Eski devirlerde O. tamamen değerli taşlar arasındaydı; Romalılar devrinde zümrütten sonra gelirdi. Orta Çağ'da uğurlu taş sayıldı, modern çağda uğursuz sayılagelmiştir.

O. esas itibariyle renksiz olmasına rağmen renksiz hâliyle nâdiren bulunur; genellikle yabancı maddelerle bulaşık olur ve rengi böylece demir oksitlerin sarı ve kırmızısından manganez oksit ve organik karbonların siyahına kadar değişiklik gösterir. Birçok beyaz ve gri O.'lerin sütümsü rengi, minik, gaz dolu boşluklardan ileri gelir.

Değerli O.'ler yarı şeffaf veya şeffaftır. Sütümsü veya inciyi andıran oynak renkli ışınlar yayar; birçok renklerin bu şekilde renk oyunlarıyla titreştiği görülür. Bu renkler taşa bakış yönüne göre değişiklik gösterir. Bunun sebebi ışığın, çok küçük çatlaklara ve mütecanis olmayan kısımlara çarpıp yansımasıdır. O.'in, siyah O., beyaz O. ateş O.'i, süt O.'i, pullo O. gibi çeşitleri vardır.

O.'in formülü $SiO_2 . nH_2O$'dur. Alelâde O.'lerdeki su oranı % 1 ilâ % 21; değerli O.'lerdeki su oranı ise % 5 ilâ % 10 arasında değişir. Mineralin sertliği 5,5 - 6,5'tur. Kuvartzla kolayca çizilebilir.

Değerli taş özelliğinde olan O.'ler, en çok Avustralya'-da Queensland ve New South Wales'de elde edilir. Japonya'-nın beyaz O.'i, Meksika ve Honduras'ın ateş O.'i ünlüdür. O.'e, panzehir taşır, güneş gözü (veya aynü'ş - şems) de denir.

Hindistan'da, Yeni Zelanda'da ve A. B. D.'de de değerli O.'ler çıkar. Eski çağlarda piyasaya sürülen O.'lerin çoğu Çekoslovakya'da elde edilirdi. (O. Yüksel)

OPERA, lugat mânâsı "eser" demektir (bk. OPUS). İtalyanca'da "musikili eser" mânâsında "opera in musica"dan alınarak, başından sonuna kadar musikili olmak üzere orkestra refakatiyle icra edilen hazin veya şen mevzulu tiyatro eserlerine "opera" denilmiştir. O.; tiyatro, edebiyatın hemen her sahası, resim, heykeltıraşlık, raks ve bale ile nihayet musikiyi bir araya getiren çok mühim ve büyük bir san'attır. Tabiî O. denince, akla önce musiki gelmektedir.

Bu san'atın daha teşekkül devresinden başlayarak, İstanbul'a bir çok Avrupalı O. ve bale hey'etleri gelmiştir. O., İtalya'da doğup Avrupa'ya yayıldığı ve "bel canto"yu esas aldığı için, İstanbul'a gelenlerin ekserisi de İtalyan trupları olmuştur. III. Murad (1574 - 1595) zamanından beri İstanbul, bu gibi Batılı temsiller görmüştür. III. Selim (1789 - 1807) devrinde bu Batı O. san'atkârlarının Türkiye, hassaten İstanbul'a gelip temsil vermeleri fazlalaşır. II. Mahmud (1808 - 1839), bilhassa I. Abdülmecîd (1839 - 1861) devirlerinde iyiden iyiye artar. Bu sonuncu hükümdar üstelik, Batı Musikisi'ni tercih eden ilk padişahtır. Bu temsiller, sarayda padişaha ve onun davetlilerine mahsus olduğu gibi, halka verilenleri de çoktu. Cumhuriyet devrinde Türk bestekârları da O. bestelemişlerdir. Ankara'da bir O. binası yapılmış, İstanbul'da "Kültür Sarayı" denen muhteşem bina komünist sabotajcılarca yakılmıştır. Son çeyrek asırda O. Türkiye'de büsbütün yayılmıştır. Fakat Türk musikisi tekniği (yani makam ve usulleri) ile bir O. yazılmış değildir. Tabiî oda musikisinden geçmeden çoksesli Türk Musikisi'nde orkestra ve sahne eserlerine, operaya varmak kolay değildir. Sâdeddin Arel bir O. ile

OPERA : Mozart'ın "Don Giovanni" operasından bir sahne

OPERA : Verdi'nin "Aida" operasından bir sahne

bir senfoni yazmayı düşünmüşse de, icrâ edilemiyeceğini bildiği için başlıyacak gücü kendinde bulamamıştı. O., teknik ve tarih bakımından musikinin başlı başına çok mühim bir bahsidir. Bk. TÜRKİYE CUMHURİYETİ (musiki). İt. opera, Fr. opéra, İng. opera, Alm. oper, İsp., Port. opera. "Komik opera": Fr. opéra comique, opéra bouffe, İng. comic opera, Alm. komische oper, İt. opera comica, opera buffa, İsp. opera comica, opera bufa. "Opera", aynı zamanda "opera temsil edilen tiyatro binası" mânâsında kullanılır (yalnız İngilizce'de mutlaka "opera - house" demek lâzımdır). (Y. Ö.)

OPERET, bu isim XVIII. asırda kısa operalara verilirdi. Fakat XIX. - XX. asırlarda mânâsı değişti (Fransızca'da kelime "küçük opera, operacık" mânâsındadır, lugat mânâsı budur). O., basit, halka yakın üslûpta, hafif ve ekseriya komik mevzularda, arada muhâvereler ve dans sahneleri de bulunan musikili tiyatro eseridir. Modern O. Viyana'da von Suppé (1819 - 1895) ile meydana çıktı. Bu zât, 1834 - 1894 arasındaki 60 yılda 31 O. besteledi. Paris'te de Jacques Offenbach'ın (1819 - 1880) eserleri, aynı zamana rastlar. Offenbach, 1855 - 1879 arasındaki 24 yılda 90 O. besteledi. Viyana'da Johann Strauss'ın (1825 - 1899) yazdığı O.'ler, milletlerarası büyük şöhret yaptı. Bu zât, 1871 - 1895 arasındaki 24 yılda 30 O. besteledi ki, *Die Fledermaus* (Yarasa) gibi kalbürüstü olanları hâlâ oynanmaktadır. Sonra Macar Lehar (1870 - 1948), 1896 - 1934 arasında pek çok ve meşhur O.'ler yazdı. Gene Macar olan Kálmán'ın (1882 - 1953) eserleri çok tutuldu. Bilhassa *Czardasfürstin* (1916), en ünlü O. sayılabilir.

Yabancı, bilhassa İtalyan operet trupları, Türkiye'de XIX. asır boyunca temsiller verdiler. Bilhassa İstanbul'da, Avrupa'nın başlıca operetlerini oynadılar. Türk Musikisi makamları ile Türk bestekârlarınca da operet yazılmasına rağbet edildi. İtalyan Radeglia (doğ. İstanbul, 1863) "Şâbân" adlı operasında Türk Musikisi makamlarını ve usullerini kullandı. Levanten olduğu için Türk Musikisi'ne yakındı. Ayrıca Osman Bey'in Nihâvend Peşrevi gibi tanınmış Türk eserlerini orkestraya tatbik etti. Fakat ilk defa Ermeni pianist Dikran Çuhacıyan (1836 - 1898), Türk Musikisi ile "operet" dediğimiz şeklin mahsullerini vermiştir. Çuhacıyan'ın eserleri çokseslidir ve zamanında büyük rağbet görmüş, operet şeklinden Türk halkı çok hoşlanmıştır. Polifonisi basit, orkestrasyonu ibtidâî ve tekniği kusurlu olan Çuhacıyan'ın operetlerinde nağmeyi hâkim kılma temayülü vardır. Melodiye verilen bu ehemmiyetin de, Türk halkını çoksesliliğe alıştırmak için olduğu muhakkaktır. Zira Türk Musikisi, tam bir melodi (nağme) musikisidir. Çuhacıyan'ın en meşhur opereti Leblebici Horhor Ağa'dır, başka operetleri de vardır: Köse Kâhya, Ârif, Zamîre vs. (bk. ÇUHACIYAN). Âlî Bey'in (b. bk.) (1844? - 1899), Letâfet opereti de (1897) bu devrin eseridir. Mızıkay-ı Hümâyûn'dan Haydar Bey (1846 - 1904) (b. bk.) bir çok operet bestelemiş ve Türk makamları ile usullerini kullanmıştır : Penbe Kız, Çengî, Sigorta, Binbirdirek, Allâk

OPERA : Verdi'nin "La Traviata" operasından şölen sahnesi

Kız. Genç dâhî Cemil Bey, Haydar Bey'in bu eserlerine alâka duymuş, onu teşvika çalışmıştır. Fakat sonradan Cemil, bu mevzua girmedi. Çünkü pek hür yaratılışlı bir san'atkârdı ve âdetâ tesadüfen diyebileceğimiz şekilde eser veren bir bestekârdı. Büyük eserler üzerinde sabırla uğraşacak karakterde değildi. İsmail Hakkı Bey (b. bk.), tamamen Türk Musikisi kaidelerine bağlı kalarak, operet tarzını da denedi. "İstanbul Opereti" ni kurdu. Eseri icrâ eden orkestrayı, incesaz hâline getirdi. Fakat devrinde büyük rağbet kazandı. Ancak çeşitli sebeplerden, savaşlardan, siyasî istikrarsızlıklardan bu iş devam edemedi. İsmail Hakkı Bey, Musâhib - zâde Celâl'in (ki meşhur bestekâr Şâkir Ağa'nın torunudur) piyeslerine musiki tatbik etti. Üçer perdelik Bülbül ve Kaşıkçılar çok tutuldu. Dr. Subhi Ezgi de 1916'da Musâhib - zâde'nin Lâle Devri'ni 28 parça besteliyerek musikiledi. 1923'te Fahri Kopuz, aynı müellifin Atlı Ases'ine musiki yaptı. Ferid Alnar da çocuk yaşında bir operet besteledi. Muhlis Sabâhaddin Ezgi (b. bk.) ise, pek çok operet yazdı. Bazan yalnız çoksesli olarak Türk makam ve usullerini kullanıyor, bazan Batı Musikisi ile Türk Musikisi'ni karıştırıyordu. Polifoni tekniği itibariyle kusurlu ve basit olan bu operetlerden haylisi sevildi. Onunla eski operet devri zaten kapanır ve yeni bir anlayış gelir. En tutulan opereti Ayşe'dir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, bu eserlerle beraber, Avrupa operetleri de temsil ediliyordu. 1930'larda metnini Ekrem Reşid Rey'in yazıp kardeşi Cemal Reşid Rey'in bestelediği operetler veya musikili oyunlar rağbet görmeye başladı. Cemal Reşid'le, operetlerde Türk makam ve usullerinin kullanılması devri son buldu. 1940'larda operet çeşidi, tereddî etti. Bu isimle çok garip eserler sahnelendi. Bu oyunlarda musiki derleme oluyor, oynayanlar da ses san'atkârı olmadıkları için, sahne kakofoni ile doluyordu. Derleme musiki şöyle oluyordu: klasik ve hafif Batı Musikisi'nden parçalar, Türk san'at ve halk musikilerinden, hattâ Mısır musikisinden parçalar, biribirine karıştırılıyordu. Müstehcen ve kaba sahneler hâkimdi. Piyes, ekseriya dansözler ve dansörlerle süsleniyor ve bunlara "bale" deniyordu. Bu tip oyunlarda Kürtçe türkü okunduğu bile hatırlardadır. Bu yıllarda rövü (revue) (b. bk.) tarzı da gerçek operete büyük darbe vurdu. O zamanlar "bar musikisi" yerine "operet" tâbirinin kullanıldığı açıktır. "Meyhâne musikisi" ne "Türk Musikisi" denildiği gibi.

Fr. opérette, İng. operet, light opera, Alm. Operette, Singspiel, İt. operetta, İsp., Port. pequena opera, operetta. (Y. Ö.)

OPHULS, Max (Max Oppenheimer'in takma adı Saarbrücken 1902 - Hamburg 1957), Alman asıllı film yapımcısı ve tiyatro yönetmeni. Almanya, Avusturya, Fransa, Holanda, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çalıştığı için milletlerarası sahnenin tanınmış bir şahsiyetiydi. Meslek hayatına 1919 yılında sahnede başlamasına rağmen 1924'te artistliği bırakarak rejisörlüğü denemiştir. Shakespeare, Ben Jonson, Molière gibi klasiklerle oluşan geniş repertuarı ile dikkati çekmiştir. Ancak 1930'larda film direktörü olarak Arthur Schnitzler (b. bk.)'in eserini perdeye uygulayarak "Liebelei" adlı filmle milletlerarası üne ulaşmıştır. O. kısa

zamanda günün Barok üstâdı olarak tanınmıştır. Konularını ekseriyetle romanlardan aldığı filmlerinin hemen hepsinde baştan sona zevk ve mutluluk elde etme peşinde koşan temaları dikkati çeker. Bunlardan tipik örnekler 1948'de yaptığı "Letter from an Unknown Woman" (Meçhul bir kadından mektuplar), 1954'te "La Ronde" (Dans), 1951'de "Le plaisir" (Zevk), 1953'te "Madame de" ve 1955'te "Lola Montes" gibi filmleridir.

OPHULS, Max

OPITZ [*opits*], **Martin** (Bunzlau 1597 - Danzig [Gdańsk] 1639), Alman şâiri. Genç yaşta şekil itibariyle mükemmel yazılmış Latince şiirlerle kendisini tanıtmıştır. 1617'de *Aristarchus* (Yunanlı bir eleştirici) başlıklı Latince nutkunda Alman millî edebiyatının kurulmasını istemiştir. Heidelberg'te hukuk öğrencisi iken lirik şâir olarak şöhret kazanmıştır. Harp korkusu ve şahsî güçlükler, onu, 1620'de Holanda'ya kaçmağa zorlamıştır. Leiden'de Daniel Heinsius ile arkadaşlık kurmuştur. Bundan sonra Izlland (Danimarka)'a kaçmıştır. Burada 1621'de *Trostgedichte in Widerwärtigkeit des Krieges* (Harbin iğrençlikleri içinde teselli şiirleri) başlıklı şiirleri yazmış ve bunu, 1633'te yayınlamıştır. Bu eserinde harbin vahşîliklerini canlandırmış ve bu durum karşısında Stoacı felsefeye ve Tanrı'ya sığınmıştır. 1622' de O, Weissenberg (Transilvanya) lisesinde öğretmen olmuştur. Burada, ilmî yazılardan başka, *Zlatna oder von der Ruhe des Geümtes* (Zlatna veya gönlün huzuru) [1623] başlıklı kır hayatını öven bir şiir de yazmıştır. Silezya'ya dönüşünde, *Teutsche Poemata* (Almanca şiirler) [1624] başlığı altında toplanan ve kendinden izinsiz çıkarılmış olan şiirleri, külliyâtı ile karıştırılmıştır. Bundan hoşlanmayan şâir, *Buch von der deutschen* Poeterey* (Alman şiir san'atı hakkında kitap) [1624] adlı eserinde bu konudaki prensiplerini ortaya koymuştur. Bu Alman Barok şiir teorisi, her şeyden fazla, Pierre Ronsard ve J. C. Scaliger'in düşüncelerine dayanarak Alman dilinin şiir dili olarak mükemmelliğini ispat ediyordu (Ali Şir Nevâî'nin Türkçe için yaptığı gibi). Bu eserin, Alman millî edebiyatının teşekkülünde önemli rolü olmuştur. Burada O., vurgu ve münâvebe prensipini anlatır ve iambik "Alexandrin" (12 heceli mısra)'i müdâfaa eder. Bu mısra, bir asırdan fazla yüksek Alman şiirinin başlıca mısraı olarak kalmıştır. 1625'te O., kendi şiirlerini, vezin bakımından yeniden gözden geçirmiş ve düzelterek yayınlamıştır. *Acht Bücher Deutscher Poematum* (Sekiz kitaplık Alman şiirleri) adlı bu eser, XVII. yüzyıl Alman şiir san'atının bir ekol hâline gelmesini sağlamıştır. İmparator II. Ferdinand, O.'i şâirler kralı ilân etmşitir (1624). 1629'da da O., Die fruchtbringende Gesellschaft (Verimli Birlik) adını taşıyan edebî akademiye girmiştir. Dinî şiirler, medhiyeler ve didaktik şiirlerden başka O. birçok tercüme ve adaptasyonlar yapmış, Alman edebiyatının gelişmesinde büyük emeği geçmiştir. Seneca'dan Troerinnen (Troialı kadınlar) [1625], Sophokles'ten *Antigone* (kadın adı) [1636] adlı eserleri Almancaya tercüme etmiş, Rinucci'nin *Daphne* (kadın adı) operasını çevirmiş, bu eserin de H. Schütz musikisini yazmıştır (1627). O., A. Salvadori'nin *Judith* (kadın adı) [1635] trajedisini ve J. Barclay'-nin *Argenis* (ad) [1626] romanını Almancaya çevirmiş, Alman edebiyatına yeni türlerden örnekler kazandırmıştır. O. aynı zamanda Alman edebiyatına "çoban şiiri" denilen edebî türü getirmiştir. *Kitâb-ı mukaddes*'ten ve eski Alman şiirlerinden ilhâm alarak nefis şiirler yazmıştır.

O., edebî faâliyetinden başka, diplomat olarak da çalışmış; imparator tarafından asılzâdelikle taltif edilmiştir. Polonya kralı onu tarihçi olarak himâyesine almış ve Denzig'te Polonya kraliyet sekreteri unvânını vermiştir.

O.'e, Gottsched'e kadar "Alman edebiyatının babası" gözü ile bakılırdı. Orjinalitesi büyük olmasa bile, çağın edebî yeniliklerini kavramış ve yerine getirmeğe çalışmıştır. Şiirleri, örnek olarak ve teorileri, bir teşvik ve ilhâm kaynağı olarak bütün XVII. yüzyılın Alman edebiyatına damgasını vurmuştur. Opitzieren (O.'in taklidi) bir moda hâline gelmiştir. O. yalnız Alman edebiyatına değil, Alman yazı dilinin teşekkülüne de bir yön vermiştir. (V. Örs)

OPPENHEIMER [*opnhaymir*], **Jacob Robert** (New York 1904 - Princeton, New Jersey 1967), Amerikalı atom fizikçisi. Harvard Üniversitesinde fizik ve kimya okuduktan sonra birkaç yıl Avrupa'-nın çeşitli atom fiziği merkezlerinde çalışmıştır. 1927'de Göttingen'de Max Born'ın öğrencisi olarak doktorasını yapmıştır. 1929'dan beri Berkeley'deki California Üniversitesinde ve Pasadena'daki California Institute of Technology'-de profesör olarak çalışmıştır. Özel olarak kvantlar teorisinin Amerika'da yayılmasında hizmetleri olmuştur. Temmuz 1943'te O. Los Alamos'taki araştırma laboratuvarının müdürü ve böylece Amerikan atom gücü projesinin ilmî başkanı olmuştur. 1947'de O., Princeton N. J.'deki Institute for Advanced Study direktörlüğüne getirilmiştir. 1966'da bu vazifeden istifa etmiş, ama aynı enstitüde Comittee'si müdürü olarak bu ülkenin atom politikasına oldukça büyük tesiri olmuştur. O., teknik ve insanî sebeplerle hidrojen bombasının yapılmasına mâni olmak istemiştir. Nisan ve mayıs 1954'te Atom Gücü Bürosu bir araştırma yaparak O.'ı doğruluğa aykırı bir davranışla suçlamıştır. Bunun üzerine O. devlet sırlarından uzak tutulmuştur. 1963'te kaldırılmış olan haklar kendisine geri verilmiş ve cumhurbaşkanı ona, Atom Gücü Bürosu'nun en yüksek mükâfâtı olan Enrico - Fermi armağanını vermiştir. (V. Örs)

OPPENHEIMER, Jacob Robert

OPPENHEIMER [*opnhaymir*], **Franz** (Berlin 1864 - Los Angeles 1943), Alman ekonomisti ve sosyologu. Tıp tahsil etmiştir. 1919 - 1929 yıllarında Frankfurt - am Main'daki birinci sosyoloji kürsüsü kendisine verilmiştir. Bir nevi "liberal sosyalizm"i temsil ediyordu. Bu teoriye göre sosyal fakirliğin sebebi "toprak monopolü" (Alm. Bodensperre)'nde aranmalıdır. O., büyük toprak mülkiyetinin yok edilmesini ve yerleşme birliklerinin kurulmasını istiyordu. O. sosyal düşünüşüyle

L. Gumplowicz ve W. McDougall'in tesirinde görünür. O., psikolojiye ve tarih felsefesine dayanan bir beynelmilel ilim kurmağa çalışmıştır. Bu ilim, ekonomiyi, hukuk sosyolojisini, devlet sosyolojisini ve sosyal pedagojiyi içine alır. Başlıca eserleri: *Die Siedlungsgenossenschaft* (Yerleşme birliği) [1896, 3. bas. 1922]; *Grossgrundeigentum und soziale Frage* (Büyük toprak mülkiyeti ve sosyal mesele) [1898, 2. bas. 1921]; *Das Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre* (Marx sosyolojisinin ana kanunu) [1903, 2. bas. 1926]; *Der Staat* (Devlet) [1908, 5. bas. 1964]; *Theorie der reinen und politischen Ökonomie* (Sade ve siyasî ekonominin teorisi) [1910]; *System der Soziologie* (Sosyoloji sistemi) [1922-1935]; *Wege zur Gemeinschaft* (Topluma götüren yollar) [1924-1927]; *Erlebtes, Erstrebtes, Erreichtes* (Gördüklerim, elde etmeğe çalıştıklarım, elde ettiklerim) [1931]; *Das Kapital* (Sermaye) [1938]; *Weder Kapitalismus noch Kommunismus* (Ne kapitalizm, ne de komünizm) [3. bas., 1962]. (V. Örs)

OPUS, Latince "eser" demektir. Milletlerarası musiki terimidir. Bir bestekârın bestelediği musiki parçalarının sayısını ve sırasını gösterir. "Beethoven'in op. 125 choral symphonie'si" denildiği zaman, bu eserin, bestekârın 125. eseri olduğu anlaşılır. Kısaltılmış olarak "Op., op." şeklinde yazılır. Her opus, ayrıca numaralanabilir. Kısa bir kaç musiki parçası bir opus teşkil eder ve her parçaya sıra numarası verilir: opus 5, no. 1, 2, 3... gibi. Türk Musikisi'nde kullanılmamıştır. Son zamanlarda Arel gibi bir kaç kişi kullanmışlardır. Meselâ Arel de son zamanlarda yazdığı bir kaç parçayı numaralamıştır. Esasen Türk Musikisi'nde küçük formlar çok büyük ekseriyetle kullanıldığı için, meselâ her şarkıyı bir opus saymak biraz garip olur. Ancak bir demet şarkı ayrı numaralarla bir opus teşkil eder. Bu usulün, bestekârın eserlerinin kronolojisi için büyük kolaylık teşkil ettiği muhakkaktır. (Y. Ö.)

OPHICLÉIDE : bk. **OFİKLEİD.**

OPTİK (Yun. optikos'tan, Fr. optique, İng. optics), fiziğin ışık ve ışığa benzerlik gösteren uzun ve kısa dalga uzunluğundaki (mikro-dalga, enfrared, ultraviyole) radyasyonlarla ilgili kolu. O. ilmi, genellikle fizik, fizyolojik ve geometrik olarak üçe ayrılır.

Fizik O.: Temel ışık ilmidir. Işığın, hız, dalga uzunluğu, polarizasyon efekleri, girişim, kırılma ve yansıma gibi taraflarıyla uğarşır (bk. IŞIK, GİRİŞİM, KUANTUM).

Fizyolojik O.: Görme olayının O. prensipleriyle uğraşır. Cisimler yaydıkları veya göze yansıttıkları ışık vasıtasıyle görülürler; bu olay O. bakımından renkli televizyon kamerasının resimleri alma prensibine benzer. M. kameradaki fotoelektrik hücresine benzeyen basit bir alıcı sinir, aydınlık veya karanlığı gösteren tepkiler gösterir. Öte yandan cisme, tanınabilir bir şekil verilebilmesi için, bir kaynaktan gelen ışığın hassas bir ekran üzerine yansıtılması gerekir ki, bu işi de retina görür. Memelilerin ve başka birçok hayvanların gözündeki imaj, basit bir fotoğraf makinesindeki gibi bir mercek vasıtasıyle teşekkül ettirilir. İnsanlarda ve renkleri seçebilen başka canlılarda muhtelif renklere karşı hassaslığı olan hücreler retinada birbirine girift olmuş haldedir. Bu hücrelerin muhtelif derecelerde tahrik edilmesi beyne sinir impulsleri gönderir; bunlar şekil, parlaklık, gölge ve renk intıbâlarını uyandırırlar.

Geometrik O.: Teleskop, mikroskop, mercekler, spektroskop, fotoğraf mercekleri, ayna gibi O. cihazların özellikleriyle uğraşır. Işığın dalga teorisinin incelenmesinde, O. ilminin bu kısımlarına tatbik edilen, geometrik metodların pratik olarak çok faydalı olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun sebebi ışığın dalga uzunluğunun son derece kısa olmasıdır. Ne var ki, dalga uzunluğu sınırsız olmadığından, geometrinin ışın teorisinde tabiatiyle sınırlamalar meydana gelmekte, meselâ ideal O. cihazların nihâî tahlil kuvvetini açıklayamamaktadır. Bununla beraber geometrik ışın teorisi O. cihazların birçok özelliklerini açıklamaktadır (bk. AYNA, DALGA, DALGA MEKANİĞİ, MERCEK, TELESKOP).

ORADEA (Almanca adı : **Grosswardein;** Macarca adı : **Nagyvárad**), Romanya'nın Crişana region'unun merkezi. Şehrin denizden yüksekliği 126 m olup Çabukakan Körös (Mac. Sebes Körös, Rus. Grişul Repede) ırmağının her iki kıyısında, Macar sınırından 6 km uzaklıktadır. Romen ve Macarlar'dan meydana gelen nüfusu 153 437 (1974)'dir. O.'da birkaç lise, bir müze (Tabiat ilimleri ve san'at koleksiyonu), bir de tiyatro vardır. Barok mîmârî binâlar çok sayıdadır. Bunların arasında Katolik katedrali ayrıca zikr edilmelidir. O. demiryolu kavşak noktasındadır. Bükreş'e hava yolu ile bağlıdır. Ekonomisinde en büyük yeri, alüminyum, kimya maddeleri, deri, gıda maddeleri ve bira endüstrileri alır. (V. Örs)

ORAK, ekin biçmekte kullanılan bir çeşit küçük tırpan. Kesmeye yarayan yassı ve içe bakan kenarı metal bir kısımla bir saptan meydana gelir. İlkel bir biçme âletidir. Günümüzde O. yerine O. makinesi (b. bk.), hattâ O. makinesinden de çok, O. makinesiyle harman makinesinin birleştirilmişi olan biçer-döverler kullanılmaktadır (bk. BİÇER-DÖVER).

ORAMİN, dimetil anilin ve formolden elde edilen kimyevî bir madde. Difenil metan'dan da elde edilir. O. klorhidrat pamuğun boyanmasında kullanılır.

ORAN (Ar. **Vahrân**), Cezâyir'de bir idarî bölge ve bölgenin aynı adla anılan idâre merkezi. İdarî bölgenin yüzölçümü 16538 km², nüfusu 1 175 000 (1966)'dir. Şehrin nüfusu da 325 000 (1967)'dir (bugün yarım milyondan fazla).

Cezâyir'in batı sahilinde bir liman şehri olan O., La Blanca (kale ve eski şehir); La Marine (deniz tarafı) ve La Ville Nouvelle (taraçalarda inşâ edilen yeni şehri) olarak üç bölüme ayrılır. Vâdînin batı tarafında eski liman, onun üstünde La Blanca vardır. Santa Cruz kalesi ise en tepede dikkati çeker. Bu kaleyi ilk yapanlar Türkler'dir. İspanyollar, XVI. yüzyılda burasını değiştirmiş; XIX. yüzyılda da Fransız askerî mühendisleri tarafından restore edilmiştir.

O., sırasıyle Araplar, İspanyollar, Türkler ve Fransızların elinde kalmıştır. La Blanca'nın İspanyol kısmında St. Louis katedrali; Türk kısmında da 1796'da yapılan cami vardır. Bir zamanki O. beylerinin, sonradan da Fransız ordusunun karargâhı olan Château Neuf doğuda yer alır. Şehrin en yüksek noktasında Kasbah vardır. Kasbah İspanyol kalesini çevreler; Kasbah'ın arka tarafında eskiden yeniçerilerin kışlası vardı.

Fransızlar, 1831'den itibaren şehri imar ettiler. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni şehir, şehrin ikinci sûrunun dışına yayıldı.

O., Avrupa'dan Amerika'ya giden gemiler için bir uğrak limanıdır. Fransızlar tarafından genişletilen liman önemli bir ticaret merkezi hâline gelmiştir. Şehir, demoryolu ile doğuda Cezâyir'in diğer kısımlarına, batıda Fas'a bağlıdır. Hava limanı şehrin güney - doğusundaki La Sénia köyündedir. O.'da zeytin ve başka besin maddelerini işleyen imâlâthaneler vardır. Ağır sanayi de gelişmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kundura imâlâtı, dokumacılık, halı, sigara ve içki imâlâtı gelişmiştir. Başlıca şarap, tahıl, sebze, meyve ve zeytin ihrâc edilir.

O. 1708'de Türkler'in eline geçtiyse de, 1732'de İspanyollar tarafından geri alındı. Şehir 1792'de tekrar Türklere geçti ve 1831'de Fransızların eline geçinceye kadar Türklerde kaldı.

X. yüzyılda Endülüslü denizciler bölgeye yerleştiler. O tarihten itibaren XV. yüzyıla kadar O., Vahran adıyla liman olarak büyük önem kazandı. Tlemsen krallığının önemli bir limanı oldu. Fildişi, altın tozu, devekuşu tüyü ve esir ihraç edilen bir liman durumuna geldi. XVI. yüzyılın başında şehri İspanyollar işgal etti. O.'ın hemen yanındaki Mers - el - Kebir limanı korsanların merkezi hâline geldi. Burası bugün 15 yıl süre için Fransa'ya kiralanmış durumdadır. (O. Yüksel)

ORANGE EYÂLETİ (Flamanca: *Oranje - Vrystaat;* İng. *Province of Orange Free State),* Güney Afrika Birliği'nin bir iç eyâletidir. Ülkenin doğusundaki Lesotho'nun batısına düşer. Yüzölçümü 129 152 km², nüfusu 1 716 000 (1970), idâre merkezi Bloemfontein. Güney Afrika iç platosunun bir kısmını teşkil eden O. E., ortalama olarak denizden 1 200 m - 1 500 m yükseklıktedir. Doğudaki dağlık bölge, batıya doğru alçalır. Ülke, geniş, dalgalı, ağaçsız bir ova görünüşündedir; yalnız akarsu kıyılarında bazı söğütlere ve dikenli ağaçlara rastlanır. O. E.'nde Orange nehriyle Vaal ve Caledon'dan başka akarsu yoktur.

ORANGE : Bloemfontein'de yargıtay

Ülkede çok geniş ölçüde altın elde edilir, hayvancılık ve tarım yapılır.

O. E. nüfusunun büyük kısmını siyah deriliIER teşkil eder. 1970 sayımında beyaz olmayan halkın 1 319 510'u Bantu idi.

Tarih : Daha XIX. yüzyılın başlarında Vall ve Orange nehriyle Drakensberg dağlarının arasındaki büyük plato katillerin, yamyamların uğrağı olan sahipsiz bir yerdi. Yerli kabîle yapısının esasını Bechauna'lar ile buraya göçmüş Zulu'lar teşkil etmekteydi ve bunlar kendi yarattıkları vahşet içinde, birbirleriyle vuruşarak yaşıyorlardı.

1810 ve 1820 yıllarında, bugünkü Hür O. E.'nin güney bölümüne yerleşmeler başladı. 1836'da göçenlerin sayısı arttı. 1848'de Sir Harry Smith, Orange nehriyle Vaal nehri arasındaki bütün mıntıkanın İngiltere'ye âit olduğunu ilân ettiyse de İngiltere 1854'teki Bloemfontein kongresinde, kendi hâkimiyetini kaldırdı ve ülkenin bağımsızlığı tanındı.

Hür O. devleti, bağımsızlığının ilk beş yılında şiddetli Basuto taarruzlarına uğradı; sonunda Basutolar ülkeyi fethettilerse de İngilizler'in müdahalesiyle yapılan Aliwal North anlaşması Basuto topraklarından bir kısmının O. E.'ne katılmasıyla sonuçlandı.

Güney Afrika Birliği'yle yapılan muahede gereğince O. E., Güney Afrika savaşında (1899 - 1902) önemli bir rol oynadı. 28 Mayıs 1900'de Orange Nehri Kolonisi (Orange River Colony) olarak ilhak edildi. Koloni idâresi 1907'ye kadar devam etti; sonunda O. E., 31 Mart 1910'da Province of the Orange Free State adını taşıyan bir eyâlet olarak Güney Afrika Birliği'ne katıldı. (O. Yüksel)

ORANGUTAN [= "orman adamı"] (Pongo Pygmaeus), memeliler sınıfından bir hayvan olup, İnsansı maymungiller familyasındandır. Anavatanı Asya'dır. Pliyosen Çağ'ında Güney Çin'de, Çin Hindi ve Cava'da en çok bulunan bu tür maymunlar, günümüzde yalnız Borneo ve Sumatra ormanlarında bulunmaktadır. Yalnız veya küçük gruplar hâlinde yaşarlar. Sakin micazlı olup, insan veya hayvanlara saldırmazlar. Çoğunlukla ağaç üstlerinde yaşarlar, daldan dala temkinli ve ağır hareketlerle geçerler. Yerde hiç bir zaman iki ayakları üzerinde yürümezler. Kendilerine çalı ve dallardan yatak yaparlar, kötü havalarda büyük yapraklarla örtünerek kendilerini korurlar. Zekâları aşağı yukarı şempanzelerinkine eşittir. Gorilden sonra ikinci büyüklükte gelen maymun cinsidir. Meyve, yaprak, yumuşak kök ve tomurcuklardan besinlerini elde ederler. Bir kısmı kuş yumurtalarını ve böcekleri de yer. Dik durdukları zaman erkeğinin boyu 2 m'yi, dişisinin ise 1.10 - 1.15 m'yi bulur. Kolları çok uzun

ORANGUTAN

ve gelişmiş olup, ayakta durdukları zaman 3 m.'yi bulup yere değerler. Bacaklar ise daha kısa, zayıf, az gelişmiş ve çarpıktır. Gövde kol ve bacaklara göre küçük kalır. Eller ve ayaklar ince ve uzundur. Ellerde dört parmağın çok gelişmiş olmasına rağmen paşbarmak küçük ve ilkeldir. Yürürken el avuç ayalarına ve ayaklarının dışa doğru olan kenar kısımlarına basarak yürürler. Gövdelerine göre küçük ve uzunca, tepeden kubbe şeklini alan bir kafa yapısı vardır. Kulak kepçeleri çok küçük, gözler küçük ve birbirine çok yakındır. Göz ve burun deliklerinin kenarlarında yağ keseleri vardır. Yaşlılarda yanak yanlarında mavi, siyah şişkinlikler bulunur. Gırtlak keseleri oluşu boyunu kalın ve tuhaf gösterir. Dudaklar geniş, kalın ve etlidir, aynı zamanda her zaman hareket hâlindedir. Postu kahverengi - kızıldır, üzerinde sık sık kalın kıllara rastlanır. Yüzünde, göğsün ve karnın mühim bir kısmında, ellerde ve ayaklarda tüy yoktur. Deri rengi yaşlılarda ve erkeklerde koyu mavimsi, dişi ve gençlerde pembemsidir. (F. Ortaç)

ORATORIO ("Oratoryo"), Katolik veya Protestan kilise musikisine mahsus, dinî orkestra ve koro eseri. Fr. oratorio, İng. sacred drama, Alm. geistliches Musikdrama, Oratorium, İt. azione sacra, İsp., Port. oratorio. (Y. Ö.)

ORBAY, Hüseyin Rauf (İstanbul 1881 - İstanbul 1964), "Hamîdiye" kahramanı ve yeni Türkiye'nin kuruluşunda önde gelen devlet adamlarından biri, Hey'et-i Vekîle reisi. Trablus - Garp valisi ve daha sonra Âyân Meclisi üyesi olan Muzaffer Paşa'nın oğludur. İstanbul'da doğan O., öğrenimine Trablus - Garp (Libya) Askerî rüşdiyesinde başladı ve Deniz Harp Okulu ile Mühendishane'yi bitirerek, yüzbaşı rütbesi ile Osmanlı Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. 1905'de, denizaltılar üzerinde incelemeler yapmak üzere, Amerika'ya gönderildi. Dönüşünde, Yemen harekâtı sırasında Kızıldeniz'de faaliyette bulunan Osmanlı donanmasında görev alarak, Ahmed İzzet Paşa'nın maiyetinde çalıştı. 1908'de, Sisam ayaklanmasını bastırmakla görevli filoya katılan, Peykişevket torpido kruvazörü süvarisi oldu. 1909'da, Tuna Milletlerarası Su Yolu Komisyonu'nda Türkiye temsilcisi olarak bulundu. 1911 Türk - İtalyan Savaşı'nda, Trablus - Garb'e ikmâl işlerini sağlamak için, Akdeniz'deki kaçak faaliyetleri ile dikkati çekti. Balkan Harbi'nde, Hamîdiye Kruvazörü komutanı olarak, Karadeniz ile Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri ile ün yaptı. Aralık 1912 - Eylül 1913 tarihleri arasında Varna, Draç, Şinkin baskınları ile Balkan bozgunundan doğan moral çöküntüyü nisbeten telâfi etmekle ve Türk Deniz Kuvvetleri'nin haysiyetini kurtarmakla, halk efkârı arasında Hamîdiye Kahramanı olarak tanındı. Bu akından dönüşte daha İzmir'de iken binbaşılığa yükseltildi. Ağustos 1914'te, daha önce Brezilya hükûmeti adına Armstrong tezgâhlarında yapılmakta iken Osmanlı hükûmetince 12 milyon İngiliz altını karşılığında satın alınan Sultan Osman dritnotu ile Reşâdiye ve Fâtih kruvazörlerini teslim almak üzere İngiltere'ye gitti ise de, İngiliz hükûmetinin gemilerin teslim ânından iki saat önce bunlara el koyması karşısında, çâresiz, yanındaki mürettebât ile yurda döndü. Afganistan hükûmetini I. Dünya Savaşı'nda Türkiye saflarına çekebilmek için, fevkalâde mümessillikle, kara yolundan Afganistan'a gönderildi. Irak sınırındaki Mendeli kasabasına kadar gitti ise de, bu görevi gerçekleştiremeyince, Enver Paşa tarafından Umum İran Cephesi Komutanlığı'na getirildi. Elindeki cüz'î kuvvetlerle, Kirmanşâh'ı işgale muvaffak oldu. Fakat, yerli aşîretlerin mukavemeti ile tasavvur olunan İran seferi askıda kalınca, İstanbul'a geldi; yarbaylığa terfi ettirilerek Deniz Kuzzetleri Kurmay Başkanlığı'na getirildi. Bir ara, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa ve Müsteşar Vâsıf Bey'le, İmparator Wilhelm'i ziyaret maksadıyle Almanya'ya gitti. Dönüşünde, albaylığa yükseldi. 1917'de Türk ve Rus tutsakların mübadelesi için Danimarka'da toplanan komisyonda Türk heyetine başkanlık etti. Brest - Litowsk Barış Konferansı'nda ise, Osmanlı Deniz Kuvvetleri delegesi olarak bulundu. 5 Haziran 1918'de Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'ndan istifa etti. Az sonra, 14 ekimde, Ahmed İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nâzırı olarak görev aldı. Sadrâzam'ın verdiği tâlimat gereğince, müttefiklerle mütâreke imkânlarını araştırmakla işe başladı. General Townshed'in aracılığı ile bu imkân hâsıl olunca, Osmanlı delegelerinin başında, Mondros Mütâreke - nâmesi'ni imzaladı (Bk. MONDROS MÜTÂREKE - NÂMESİ). Mütârekenin uygulanmasında İngiliz komiserlerin ve hükûmetinin tutumu karşısında büyük bir hayâl kırıklığına uğradı ve memleketin, düşmüş olduğu çâresizlikten ne yoldan kurtulabileceğini öteki vatansever subay ve aydınlarla birlikte araştırmağa başladı. Bu arada, Balkan Harbi'nde Bolayır'da Fahri Paşa ordugâhında tanışmış olduğu Mustfa Kemal ve öteden beri arkadaşlığını sürdürdüğü Fethi Beylerle (bk. OKYAR, FETHİ) sıkı münâsebetler kurdu. Dâmâd Ferid Paşa kabinesinin bilhassa İngilizlere karşı uysal bir politika tâkib etmesi üzerine, 8 Mayıs 1919'da albay rütbesinde iken askerlikten ayrıldı. Mustafa Kemal ile birlikte, önce, İstanbul'da birtakım siyasî teşebbüslerde bulundu. Ahmed İzzet Paşa'nın ikinci defa sadârete getirilmesi projesi başarısızlığa uğrayınca ve arkadaşları Fethi Bey'in tevkif edilip, kendisi ile Mustafa Kemal hakkında da hükûmeti tutan gazeteler aleyhte yayınlara başlayınca, iki arkadaş, mücadeleyi Anadolu'da sürdürmek kararını aldılar. O., Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta Samsun'da Anadolu'ya ayak bastığını haber alınca, anlaştıkları vechile, 24 mayısta, yanında Topçuoğlu Nazmi, İbrahim Süreyya, Yüzbaşı Osman Tûfan ve Abdurrahman Beyler olduğu halde, Bandırma yoluyla Anadolu'ya geçti. Balıkesir, Uşak, Ödemiş, Salihli, Aydın, Nazilli, Sandıklı yörelerini dolaşarak bir millî teşkilât kurmağa girişti. Times gazetesinde yayınlanan İngiliz raporlarına göre, O.'ın bu teşkilâtı gayet cılız kalmıştır. O., Afyon'dan 8 haziranda Ankara'ya geçerek Kolordu komutanı Ali Fuad Paşa (Cebesoy) ile

ORBAY, Hüseyin Rauf

ORBAY, Hüseyin Rauf

buluştu. Onunla birlikte, 10 haziranda da, Mustafa Kemal ile Amasya'da birleşti. Burada üç vatansever, ilk kurtuluş beyannâmesi sayılabilecek olan; Amasya Tâmîmi'ni (b. bk.) hazırladılar. Erzurum'da bulunan XV. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın, Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın ve III. Kolordu komutanı Refet Bey'in (Bele) onayını alarak, Türk efkârına duyurdular. Sivas'ta toplanması düşünülen millî kongrenin, Kâzım Karabekir Paşa'nın teklifi üzerine, Erzurum'da toplanacak olan Doğu İlleri Hukukunu Savunma Kongresi'nden sonraya bırakılmasına karar verildiğinden; Mustafa Kemal Paşa ile birlikte, Erzurum'a gitti. Erzurum Kongresi sonunda teşekkül eden Temsil Hey'eti'ne seçildi. 4 eylülde Sivas'ta toplanan kongrede ise, Reis Vekilliğinde bulundu. Bu arada Mustafa Kemal, 8 temmuzda, ordudan ve bütün görevlerinden ayrıldığını Türk halkına duyururken; O. da, yayınladığı bir beyannâmede, "vatan ve milletin kurtuluşu ve istiklâli, saltanat ve hılâfet makamının masûniyeti bilfiil te'min olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmağa mukaddesâtımız nâmına ahd-ü mîsak eylediğimizi arz ve ilân eylerim" demek suretiyle, onun liderliğini kabûl ediyordu. Bu gelişmeler, bilhassa Anadolu'da görevlendirilmiş bulunan General Milne'yi sinirlendirmiş ve Türk mukavemetinin başları olarak gördüğü Mustafa Kemal ile O.'ın tevkiflerinin te'minini İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'ndan istemişti. Calthorpe ve Defrance'ın Sadrâzam Dâmâd Ferid Paşa nezdinde bu konuda yapmış oldukları teşebbüs, kabinedeki bâzı nâzırların hâlâ direnmeleri yüzünden, 5 gün süren toplantılardan sonra sonuç verdi. 29 ve 30 ağustos günleri Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa ile Dâhiliye Nâzırı Âdil Bey, adı geçenlerin tevkifini ilgililere tebliğ ettiler. Buna XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 1 eylûlde, "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in ef'âl-ü harekâtında vatan ve milletin maksad ve menâfi'ine ve kavânîn-i mevcûdeye muhâlif telâkki edilecek hiçbir hâl ve hareketi olmadığı" görüşünü belirterek red cevabı verdi. Sivas kongresinde ise Millet temsilcilerinin aldıkları kararlar, gerek İstanbul hükûmetini, gerek İşgal Kuvvetleri'ni uyardı ve onları bâzı yumuşatıcı tedbirler almağa zorladı. Bunların başında, şüphesiz, Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'nın açılışı gelir. O., bu meclise Sivas milletvekili olarak katıldı ve, Mustafa Kemal Paşa'nın tâlimatı gereğince, Mecliste Kuvâ-yı Milliyye'yi temsil eden Felâh-ı Vatan Grubu'nu kurduğu gibi; Sivas Kongresi'nde ana hatları belirtilen ve daha sonra Mustafa Kemal tarafından son şekli verilen Mîsâk-ı Millî'nin (b. bk.) kabûlünde de başlıca rolü oynadı. Bu arada, O.'ın İngilizler tarafından tevkif edileceği haberi yayılmağa başladı. Bunu haber alan Mustafa Kemal, onun tevkifine karşılık, Anadolu'da bulunan Lord Curzon'un yeğeni Binbaşı Rawlinson'un göz altında tutulmasını ligililerden isterken; O.'a da ısrarla Anadolu'ya dönmesini bildiriyordu. Ancak O., İstanbul'da kalmayı ve tevkifi ile dünya halk efkârı önünde İngiltere'yi zor duruma düşürmeyi hesab ediyor, Sultan Vahîdeddin'i de Meclis'in kabûl etmediği hiçbir andlaşmaya imza atmaması yolunda îkaz ediyordu. Fakat İngiliz askerleri, Meclis toplantı hâlinde iken, O. ile Kara Vâsıf Bey'i tevkif etmek üzere Meclis'e geldiler. Arkadaşları ona deniz yolundan kaçmasını söyledikleri halde O., İngiliz komutanın verdiği ve Meclis'ten zorla alındığını bildiren bri senet karşılığında, teslim olmayı kabûl etti. Arkasından da Benbow dritnotu ile Malta Adası'na gönderildi. 16 Mart 1921'de Bekir Sami Bey ile O. Vansittart arasında yapılan mübadele anlaşmasına göre, Malta'da 2 776 sicil numarası ile tutuklu bulunan O., İnebolu'da Binbaşı Rawlinson'la mübadele edildi. 11 kasımda Ankara'ya gelen O., Sivas milletvekili olarak çalışmağa başladı ve hemen, 86 oyla Nâfıa (Bayındırlık) Vekili seçildi. Bu görevi yüklenmek istemeyen O., 21 kasımda, bir çekimsere karşı oy birliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Reis Vekili olunca; her iki hizmeti de yönetmeğe mecbur oldu. 11 Ağustos 1922'de 204 oyun 197'sini alarak Hey'et-i Vekîle Reisi (Başbakan) oldu. Onun Hey'et-i Vekîle Reisliği sırasında Türk orduları kesin zafere ulaşmış, Mudanya Mütâreke-nâmesi (b. bk.) ile Türk vatanının istiklâli için ilk adım atılmıştı. Bu sırada yaklaşan barış konferansında, karşı taraflarca İstanbul hükûmetinin istismar edilmesini önlemek üzere saltanatın lâğvına dâir yapılan kanunun hazırlıklarında bulundu. Mustafa Kemal Paşa ile tam bir anlaşma içinde, Lozan Konferansı'nın ön hazırlıklarını yönetti. Bu arada, Türk hey'etine İsmet Paşa'nın (İnönü) başkan olmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa üzerinde etkili oldu. Ancak O., bir süreden beri Ankara siyasî mahfillerinde ve üst kademede, hele Büyük Zafer'den sonra, değer ölçülerinin değişmekte olduğunun farkında değildi. İstiklâl Mücadelesi'nde ikinci kuşakta olanların şimdi Lider'in çevresini almış olduklarını, onun en yakın arkadaşlarından tecrid ederek sivrilmesine ve Türkiye'de tek lidere bağlı, tek bir parti kenetlenmesi içinde kendi varlıklarını ortaya koymayı tasarladıklarını fark edememiştir. Lider ise, yeni gelişmeden memnun; fakat, eski arkadaşlarının üstüne çıkmaktan, başlangıçta, biraz mahcub bir tutum içinde bulunuyordu. Ama, zamanla, siyasî ihtiras galip gelecek; Millî Mücade'leyi birlikte yaptıkları aynı veya ona yakın derecede katkıları olanları çeşidli yöntemlerle politik alandan uzaklaştırarak Ebedî Şef durumuna getirilecekti. Bunun ilk tezâhürü, Lozan Konferansı devam ederken, Türk Hey'eti Başkanı İsmet Paşa ile Hey'et-i Vekîle Reisi O. arasında başgösteren anlaşmazlıkta görüldü. İsmet Paşa, Hükûmet Başkanından zamanında almadığı tâlimat v.b. konularda Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya devamlı şikâyetlerde bulundu. Bilhassa, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da meydana getirdiği tahribâta karşılık olmak üzere istenen tazminât ile İngilizler'in gasb ettikleri ve yukarıda sözü edilen savaş gemileri bedellerine karşılık Edirne'nin istasyonu olan Karaağac'ı bedel tutmasında, O.'ın tâlimâtından tamâmen dışarı çıktı. Liderden destek alan İsmet Paşa'nın bu tutumuna karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın onu yalnız bırakması, haysiyetine pek düşkün bir yaradılışta olan O.'ın, en sonunda, hattâ Lozan dönüşü İsmet Paşa ile karşılaşmamak üzere istifâsına yol açtı. O., kendisinin istifâsından sonra yerini alan Fethi Bey'in davranışını da aynı derecede yadırgadı. Ankara'dan ayrılarak Sivas'a, oradan annesini görmeğe İzmir'e gitti ve İstanbul'a döndü. Onun bu havasına kısa zaman içinde Kâzım Karabekir, Ali Fuad ve Refet Paşalarla İsmail Canbulat ve Dr. Adnan Adıvar gibi Millî Mücâdele'nin hem fikriyâtında, hem de aksiyonunda ön planda olan kimseler de katıldılar. Muhâliflerince Dörtler veya Beşler diye anılan bu gurup, yeni ilân edilen Cumhuriyet rejimine muhâlif kişiler olarak tescil edilmek ve böylece politikadan uzaklaştırılmak isteniyordu. O.'a ve arkadaşlarına en sert hücumları Receb Peker, Yunus Nadi, Topçu İhsan ve Ali Sâib Beyler yapıyorlardı. Hele O.'ın İstanbul'da Halîfe Abdülmecîd Efendi ile görüşmesini yeni Türkiye'ye bir lider aramak gibi tefsir ediyorlar, onu ve arkadaşlarını geleneklere bağlı, Cumhuriyet'e karşı kimseler olarak niteliyorlardı. Bu durumda Halk Partisi'nden ayrılan 26 milletvekili ile demokratik bir mücadeleye girişmek üzere, 17 Kasım

1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'ni (b. bk.) kurdular. Kâzım Karabekir Paşa başkanlığa, Ali Fuad Paşa da partinin genel sekreterliğine getirildi. Partinin Meclis'te fi'len varlığını göstermesi, İsmet Paşa kabinesinin çekilmesine yol açtı. Fakat az sonra başgösteren Şeyh Said isyanı, Yeni Türkiye'de başka bir partiye ve dolayısı ile daha demokratik bir yönetim biçimine taraflı olmayanlarca fırsat bilindi. Partinin tüzüğünde bulunan "Fırka dinî itikadlara hürmetkârdır" maddesinin, Şeyh Said isyanına yol açtığı iddiası ileri sürüldü ve bu, o günkü Anayasa'da "Devletin dinî İslâmdır" maddesi apaçık dururken, yeni partiye ve onda toplanmış bulunan eski liderlere hücuma başlıca vesîle oldu. İsmet Paşa'nın ikinci kabinesinde ülkedeki demokratik denetimi kaldıracak ve tek parti yönetimini hâkim kılacak tedbirlerin ilki, 4 Mart 1925'te kabûl edilen, Takrîr-i Sükûn kanunu oldu. Şeyh Said isyanını bastırmayı hedef alan bu kanunla ilk ağızda İstanbul'da 6 gazete ve dergi kapatıldığı gibi, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin isteği üzerine, 13 nisanda, parti mensuplarının evleri de aramaya tâbi tutuldu. Bu durumda, bir süreden beri tropikal malaryadan rahatsız bulunan O., sıhhî bir rapor ve Meclis Başkanlığının izni ile, Avusturya'da Bad - Gaschtein kaplıcalarına tedâviye gitti. Az sonra, İzmir suikasdi ile ilgili bulunarak, gıyâben muhâkeme edilerek Ali Çetinkaya'nın başkanlık ettiği heyetçe ve 10 yıl süre ile kalebendliğe mahkûm edildi. O., bundan sonra, Cumhuriyet'in Onuncu Yılı münâsebetiyle çıkartılan genel afva, hattâ onu iki yıl geçinceye kadar, yâni 1935'e kadar yurd dışında yaşamak zorunda kaldı. Bu süre içinde, uzun süren askerî ve siyasî hayatının bir eseri olarak, İngiltere'de, Hindistan'da, Çin'de ve Mısır'da edindiği dostları tarafından ağırlandı. 1935 yılında, ailesinin ısrarı üzerine, Türkiye'ye döndü. Ancak, genel afva rağmen, hakkında İstiklâl Mahkemesi'nin verdiği kararı yâni, hayatta en sevdiği ve vatanın kurtluşuna kadar işbirliği ettiği arkadaşı Mustafa Kemal'i öldürmek teşebbüsünde bulunduğu ithâmını kabûl etmiyordu. Bu sebeble, tekrar barışmak için Atatürk tarafından Ali Fuad Cebesoy aracılığı ile yapılan dâvet üzerine, Ankara'ya gitti. Fakat, hakkındaki haysiyet kırıcı kararın tashihi cihetine gidilmeden, bir çeşid taltifle gönlünün alınmasına çalışıldığını görünce, yine küskün olarak İstanbul'a avdet etti. Nihâyet, Refik Saydam'ın başbakanlığı sırasında, daha önce Askerî Temyiz Mahkemesi'ne yaptığı müracaat yeniden ele alınarak hakkındaki adlî hatâ tashih olunduktan sonra, İsmet İnönü'nün dâvetini kabûl etti ve Kastamonu milletvekili olarak Meclis'e girdi. 1942 yılında ise, siyasî ortamın gereği olarak, Londra Büyükelçiliğini kabûl etti. Ünlü İngiliz Başbakanı Churchill ile yakın arkadaşlık kurarak, görevini başarı ile yürüttü. 1944'te Dışişleri Bakanlığı ile bir anlaşmazlığa düşmekle, elçilikten ve devlet memurluğundan çekildi. Türkiye'ye dönünce İnönü'nün ülkede gelişen muhalefeti kanalize etmek üzre bir parti kurması tklifini de, eski günleri hatırlayarak, "Siz yine Halk Partisi'nin başında ve ben de karşınızda mı?" lâtifesi ile geçiştirdi. Son günlerinide İstanbul'da Bebek'teki evinde sâkin bir hayat yaşayarak ve çok haysiyetli bir Türk devlet adamı olarak öldü. (İ. Parmaksızoğlu)

ORBAY, Kâzım (İzmir 1886 - Ankara 1964), Türk generali. İlk ve orta öğrenimini İzmir Hamîdiye İlkokulu ile İzmir İ'dâdîsinde ve İstanbul'da Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi'nde tamamladıktan sonra Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'a giren O., 1904'te Harbokulu'nu bitirmiş ve 1907'de Harbakademisi'ndeki öğrenimini de başararak Kurmay Yüzbaşı olmuştur. 1908'de Almanya'da Topçu Okulu'nda topçuluk ve ağır makinalı tüfek kursları gören O., 31 Mart Vak'ası (b. bk.) üzerine Nisan 1909'da Selânik'de kurulan ve Mustafa Kemâl (Atatürk)'in de adını koyup ön safında bulunduğu Hareket Ordusu'nun öncü bölük komutanlığına ve 1910'da Yıldız Mürettep Tümen kurmaylığına getirilmiştir. 1912'de Balkan Savaşı sırasında Selânik ve Manastır Garp Ordusu Karargâhı İstihbârât Şubesi'nde çalışan O., 1914'te Kurmay Binbaşılığa yükselerek Harbiye Nezâreti başyâverliğine getirilmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın büyük güven ve teveccühünü kazanan O., Enver Paşa'nın Başyâveri ve daha sonra da hemşiresi ile evlenerek eniştesi olmuştur. 1916'da yarbaylığa, 1918'de albaylığa yükselen O., Harbiye Nezâreti Müsteşar Muavinliğine getirilmiş ve 1920'de Erzurum'da Şark Cephesi Kurmay Başkanı olmuştur. 1921'de Ankara'da Millî Müdafaa Ordu Dâiresi Başkanlığı'nda bulunan O., 1922'de III. Kafkas Tümeni komutanlığı yapmış ve Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli birliklerde önemli kurmaylık ve komutanlık görevlerinde bulunmuştur. Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nden sonra tuğgeneralliğe, 1926'da tümgeneralliğe yükselen O., daha sonra Erkân-ı Harbiye İkinci Başkanı olmuş ve 1929'da kolordu komutanlığı, 1930'da Jandarma Genel Komutanlığı yapmıştır. 1935'te orgeneralliğe yükselerek 1943'e kadar III. Ordu Müfettişi (komutanı) olan O., 1943'te askerî şûrâ üyeliğine getirilmiş; 1944'te ise Genelkurmay Başkanı olmuştur. 1946'da oğlu Haşmet Orbay'ın dâvâsı sırasında Genelkurmay Başkanlığından istifa etmiş ve 1950'de emekliye ayrılmıştır. 1960'da, 27 Mayıs askerî darbe harekâtından sonra teşkil edilen Temsilciler Meclisi'ne başkan getirilen O., 1961'de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından kontenjan senatörlüğüne atanmış ve ölümüne kadar bu teşriî görevde bulunmuştur. O., Türk ordusunda hizmet gördüğü sürece kazandığı başarılarından ötürü IV. Osmânî, gümüş, altın Liyâkat, IV. Mecîdî, I. Demir Salîb, kılıçlı krom şövalye, Alman kırmızı kartal ve Türk İstiklâl madalyası gibi nişanlar almıştır. (F. Tevetoğlu)

ORBAY, Kâzım

ORCHÉSOGRAPHE (Fr., "orkezograf" ok.), Orchésographie (b. bk.) ile uğraşan kimse. (Y. Ö.)

ORCHÉSEOGRAPHIE (Fr., "orkezografi" ok.), bale (Fr. ballet) için yazılmış musiki eserinin notasının altına, yerli yerine, balenin hareket ve adımlarını tesbit eden bir choréographie (b. bk.) notası ilâve etmekle meşgul ilim dalı. (Y. Ö.)

ORCHESTIQUE (Fr., "orkestik" ok.), yüksek, en yüksek dans (raks) san'atı. (Y. Ö.)

ORCHESTRATION: bk. ORKESTRASYON.

ORCHESTRE: bk. ORKESTRA.

ORDİNAT (Fr. Ordonnée), analitik geometride, bir noktanın Descartes'ın kuralına göre bir saha üzerindeki yerini tayin eden iki sayıdan biri. O., noktanın X ekseninden uzaklığıdır. Noktanın Y ekseninden uzaklığı absis (Fr. abscisse) olup her iki uzaklığa birden koordinat (Rr. coordonnées) adı verilir.

ORDJONİKİDZE, Grigoriy Konstantinoviç (Goreşa, Kutaisi 1886 - Moskova 1937), Gürcü asıllı Sovyet siyaset adamı. 1903 yılında Bolşeviklere katılmış, 1912'de Bolşevik Partisinin merkez komitesine seçilmiştir. 1920 - 1921 yıllarında halk komiseri Stalin (b. bk.)'in emri üzerine Kızıl Ordu'nun yardımıyle Gürcistan ve Ermenistan'ı Bolşevik Rusya'nın politik düzenine bağlamıştır. 1926 yılından başlayarak, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbüro üyesi (1930 - 1937) ve ağır endüstri halk komiseri (1930 - 1937) sıfatıyle Stalin'in en yakın çalışma arkadaşı olarak tanınmış ve ekonomik planların hazırlanmasında vazife almıştır. (H. Eren)

ORDJONİKİDZE, Sovyetler Birliği'nde, Kafkasya'da, Terek ırmağı kıyısında bir şehir. Kuzey Oset Muhtar Sovyet Cumhuriyeti'nin baş şehri. 1932'ye kadar adı Vladikavkaz adıyle anılmıştır. 1944 - 1954 yıllarında ise Dzaudjikau adını almıştır. Son olarak, 1954'te G. K. Ordjonikidze (b. bk.)'nin adıyle adlandırılmıştır. Nüfusu 265 000 (1975)'dir. O. önemli bir kavşak noktası olup, Gürcistan'a giden ordu yolunun başlangıcındadır. Metal işleri, makina, cam, gıda maddeleri, dokuma, giyim ve deri endüstrilerine sahiptir. Dört enstitüsü, iki tiyatrosu, dört müzesi vardır.

1784'te kale olarak kurulmuş, 1924'te Kuzey Oset Cumhuriyeti'nin başşehri olmuştur. (V. Örs)

ORDÓÑEZ veya RODRIGUEZ DE MONTALVO veya GARCIA - ORDOÑEZ *Amadis de Gaula* (Galia'lı Amadis) başlıklı şövalyelik romanının bilinen en eski metnini düzeltip buna bazı ilâveler yapan İspanyol yazarı ve Medina del Campo valisi. Orta Çağ'da Avrupa'da çok sevilen bu romanın asıl metni bilinmemekle beraber, Portekizli yazar Lobeira'nın eseri olduğu sanılır. O., bunun 3 kitap (fasıl)'tan mürekkep olan İspanyolca metnini daha güzel bir şeklo sokmuş ve iki kısım daha katmıştır. Bu katkısı *Sergas de Esplandián* (Esplandián'ın kahramanlıkları) başlığını taşır.

O.'in eseri 1492'de yazılmış ve 1508'de basılmıştır.

Yer ve insan adları Fransız edebiyatının Breton destan çevresini teşkil eden şiirli romanların etkisini gösterir (esasen Gaula adı Fransa'ya işaret eder). Tristan, Lancelot ve Gral efsanesine atıflar vardır. Kahraman Amadis asil rûhu ile şövalyenin idealini temsil eder. O., bunun doğuşunu, eğitimini, Oriana'ya olan sevgisini, efsanevî varlıklar ve canavarlarla savaş ve maceralarını, hayalî ülkelerde gördüklerini ve başına gelenleri anlatır. (V. Örs)

ORDOS, Çin'de, İç Moğolistan'da ve Kansu ve Şen - si eyâletinde yaşayan bir Moğol boyuna verilen ad. O. Moğolların dili, Moğol dillerinin güney-doğu kolunda yer alır. O. Moğolcası alanında Belçikalı misyoner Antonie Mostaert (b. bk.) çalışmıştır. Mostaert bu yolda *Dictionnaire Ordos* (Ordos sözlüğü) [1941 - 1944] adlı bir sözlük de yazmıştır. (H. Eren)

ORDOS BOZKIRI, Doğu Çin'de bir bölge. Hoang - Ho (Sarı Irmak) nehrinin kuzeye doğru yaptığı büyük kıvrımın içinde kalır. Çince *Ho-t'ao* denir. Güneyde Çin Seddi ile sınırlıdır. Bölge XV. yüzyılda Cengiz Han'ın kalıntılarından Ordos kabîlesi tarafından işgal edilmiştir. O. B.'nda Yukarı Paleolitik çağa ait önemli yerler keşfedilmişse de o zamandan kalma iskelete rastlanmamıştır. Keşfedilen iki iskân mahalli ve ibadet yerinden biri Ningsia'nın karşısında Hoang - Ho'ya yakın olan Shui - tung - k'ou diğeri de güney - doğu Ordos'taki Sjara - osso - gol'dur. (O. Yüksel)

ORDU, bir devletin silâhlı kuvvetlerinin tamamı. Tarih boyunca devletlerin muhtelif çağlardaki sosyal ve politik durumları, O.'larda devamlı olarak değişiklikler yapılmasına sebep olmuştur. Ayrıca yeni keşifler, yeni silâhlar O.'ları daima etkilemiş; bunlara paralel olarak da savaş taktiklerinde olduğu kadar O.'ların bünyesinde de değişiklikler olmuştur. O.'lar zaman zaman profesyonel veya gönüllülerden; sırf para kazanmak ve yağmacılık etmek isteyen paralı askerlerden yahut bir gaye uğruna çarpışmak isteyen vatanperverlerden kurulmuştur. O.'ların inkişafı üzerinde çalışırken meydana geldiği ve savaştığı devrin şartlarını göz önünde bulundurmak gerekir.

Eski ordular :

O.'ların başlangıcı tesbit edilemez. Ancak Mezopotamya ve Mısır'da şehir devletlerinin görülmesi, ekilebilir toprak ve su hakkı için birbirleriyle sürekli mücadeleleri, surların inşası, şehir devletlerinin krallık ve imparatorluklara dönüşmesi, ilk O.'ların burada doğmasına yol açmış olmalıdır. Mezopotamya ve Nil vâdîsinde dört çeşit silâhlı kuvvet tefrik edilebilir. Hükümdârın muhâfız kuvvetlerini meydana getiren savaşçı, seçkin ve imtiyazlı, hükümdarla birlikte sofraya oturabilen mümtaz sınıf.

Önem bakımından, hükümdarın şahsına bağlı olan bu birinci seçkin sınıftan sonra gelenler idare merkezinin dışında, hükümdarın tayin ettiği bir vâlinin emrinde hizmet gören eyâlet askerleriydi. Üçüncü tip silâhlı kuvvet de, antik çağda çok yaygın olan paralı askerler, bazan kölelerden meydana gelirdi. Bu arada firavunlara hizmet eden Nübyalılar ve Filistinlileri sayabiliriz ki, eski Orta Doğu'nun bütün tarihi boyunca bütün O.'larda bunlara rastlanır. Ve nihayet öyle görünüyor ki "angarya" müessesesi çok eski çağlardan beri birçok toplumlarda vardı; bunlar alelâde halk arasından mecbur edilerek toplanan kimselerden kurulan birliklerdi. Bu mecbur oluş çok defa âmme hizmetlerinde görülürdü. Ama bir savaş zamanında da mecbur edilerek toplananlar hafif silâhlarla donanmış olarak takviye teşkil eder veya yol inşaatında çalıştırılırdı. Bunlar, asıl hizmet birliklerini yük taşıyarak, kuşatmalarda tahkimat yaparak, ölüleri gömerek de takviye ederdi. Kaide, savaşlarda O.'ya bizzat hükümdârın kumanda etmesiydi. Din ve devlet işlerinin, hukuk işlerinin olduğu gibi O.'nun da başı o idi. O devirlerde O.'lar şimdiki gibi millî gelirle beslenmiyor, aksine kazandıkları ganîmetler, aldıkları esirler sağladıkları vergilerle hükümdârın servetini arttıran bir gelir kaynağı olarak görülüyordu.

Sumerler : Tarihte bilinen ilk O. teşkilâtını M. Ö. 4000'lerde Sumerler kurdu. Bir kral mezarında ele geçirilen bir tasvir kısa mızraklarla silâhlı askerleri düzenli sıralar hâlinde göstermektedir. Askerlerin başlarında bakır miğferler, üstlerinde koruyucu olarak kalın paltolar vardır. Bu devirde savaş arabaları da vardı ama, henüz dört tekerlekli oldukları için kullanılış alanları pek fazla değildi. Sumer O.'sunda, daha sonraları altışar kişiden meydana gelen ve "phalanx" denen birlikler kuruldu. Savaşa girişen ilk sıradakiler dikdörtgen biçiminde kalkanlar taşırdı; birlikler savaş baltaları ve ağır kargılar kullanırdı. Akad kralı I. Sargon'un Lagash krallarının kudretini "phalanx" a karşı daha açık bir düzen kurarak kırdığını gösteren belirtiler vardır. Akad kuvvetlerinin yay ve ciritle bir çeşit füze atışı yaptıkları da sanılmaktadır.

Babilonya: M. Ö. II. Bin'in başlarındaki Hamurabi kanunları, O.'ya asker alınmasını ve Babilonya içindeki görevleri oldukça etraflı şekilde aksettirir. Babil'de muvazzaf O. kral tarafından verilen ve verasetle intikal eden toprak sahibi asker sınıfı arasından hizmete alınanlarla kurulurdu. Dış hizmete gidildiği zaman, asker, arazisinden elde edilen üçte birini karısına veya oğluna vermek zorundaydı; kendi hakları da savaştayken özel kanunlarla korunurdu. Nizâmî askerin — birinci sosyal sınıfın üyesi olarak — çok sıkı bir disiplin altında bulunması lâzımdı. Herhangi bir şiddet hareketine giriştiği takdirde, cezası diğer sosyal sınıf mensuplarına verilecek cezadan çok daha ağır olurdu. Sosyal derecelenmede ikinci sırayı alan orta sınıftan, ordu için ancak parasız olarak (angarya) asker alınırdı. Bunlar hafif silâhlarla donatılır veya servis birlikleri olarak hizmet ederlerdi.

Hititler: M. Ö. XVIII. yüzyıl sıralarında kuzey - doğudan gelen istilâcılar, Mezopotamya'yı işgal etti. Bunlar, beraberlerinde atı ve hafif, iki tekerlekli savaş arabalarını getirdiler. İki yüzyıl içinde yeni silâh çok yaygınlaştı. Ancak, Hitit ve Mitanni gibi, istilâcılar duruma hâkim oldular. Yeni arkeolojik keşiflere rağmen, istilâcı kuvvetler tarafından kurulan devletlerin O. teşkilâtı hakkında çok az şey bilinmektedir. Bunların O.'larının ağırlığı harp arabası savaşçılarının aristokrasisindeydi. Kral bunlara tımar olarak büyük otlaklar verirdi. Hititler'in devlet kontrolü altında bir silâh endüstrisi kurdukları, bu sayede Kadeş savaşında Hitit kralının 17 000 piyadesinin yanısıra 3 500 savaş arabasını muharebeye soktuğu bilinmektedir. Bir Hitit kanununa göre O. her yıl bir defa kralın göstereceği bir yerde toplanırdı. Aynı kanun, savaşçı olmayan sınıfın, savaşa giden askerlerin topraklarına nasıl bakması gerektiğini de tesbit etmiştir. Nazarî olarak Hitit O.'ları, her yıl sadece savaş mevsiminde toplanırdı; ancak bir Hitit hükümdârının 20 yıl süreyle Suriye'de ordu bulundurduğu da bilinmektedir.

Mısır: Mısır'da eski krallığın O.'ları nâdiren yabancılarla savaşmak için kullanılır, daha çok köle bulmak ve yağma için sefere gönderilirdi. Hiyerogliflerden anlaşıldığına göre, Nübyalı'lar, despot firavunlar tarafından hem askerlikte, hem de büyük anıtların yapılmasında kullanılıyordu. Orta krallık süresinde büyük hükümdarlar hür toprak sahiplerinden tımar sistemine dayanan O.'lar kurdular. I. Amasis, hür orta sınıf halktan askere aldığı erlerle iki tümenden meydana gelen sürekli bir O. kurdu. Birlikleri bakır savaş baltaları ve yaylım ateş için yay ve okluk kullanmaya başladılar. II. Ramses zamanında (M. Ö. 1292 - 1225) Mısır O.'su teşkilât alanında mükemmelliğe erişti. Sürekli profesyonel O., savaş zamanlarında muharip sınıftan alınan takviyelerle büyütülüyordu. Varak hâline konmuş yünden yapılma zırh ve deri başlık üniforma olmuştu. Devletin elinde bir silâhlanma endüstrisi vardı. O.'nun taktik düzeni kenarları yüz kişi olan bir kare şeklinde standardlaştırılmıştı. Bununla beraber her yıl Suriye'yi işgal eden imparatorluk ordusu mevcut bakımından küçüktü, muhtemelen 20 000 kişiyi bulmuyordu.

Âsûr: II. Assur - Nasirpal'in M. Ö. IX. yüzyılda Âsûr imparatorluğunu kurması devlet gibi organize edilmiş bir O. şeklini meydana çıkardı. Her türlü siyasî, ekonomik ve kültürel hayat, O.'yu destekleyecek ve mükemmelleştirecek şekilde düzenleniyordu. Savaşlar, savaşları beslemekteydi. Eğer bir şehir, silâh kuvvetiyle fethedilirse, kılıçtan geçirilmekten kurtulabilenler Âsûr kuvvetlerine katılırdı; eğer bir krallık, tâbî olmayı kabûl ederse, bunun bedelini savaş arabaları, muhasara cihazları ve askerler ödemek zorundaydı. Ninova sanki bir başkent değil de binlerce askerî raporun gelip gittiği bir genel karargâh idi.

Kraliyet O.'su, vurucu kuvvet olarak kralın muhâfız birliğini kullanırdı. Bu kuvvetler bütün imparatorluktaki tımar sahiplerinden alınan yeni askerlerle durmadan büyütülüyordu. Büyük savaşlarda tâbî krallar ve her köy hissesine düşen birliği göndermek zorundaydı. Asur O.'larının büyüklüğü hakkında kesin bir şey söyliyemeyiz ama, imparatorluğun zirvesinde bulunduğu II. Şalmaneser'in devrinde, O. mevcudunun 120 000'i bulduğunu tahmin edebiliriz. O.'nun asıl kuvveti okçularla, eğersiz ata binen ve at üzerinde savaşan mızraklı süvarilerdeydi. Hareket kabiliyetini arttırmak için piyadelerin çoğu da atlı hâle getirilmişti; ancak bunlar yine de yaya savaşırlardı. Nizâmî askerler koni biçimli başlık ve deri veya yün üzerine metal parçaları dikilerek yapılmış göğüs zırhı giyerdi.

İran: Âsûrlular'ın vârisi olan Persler yeni bir O. teşkilâtı veya yeni taktik anlayışlar getirmediler. Pers O. teşkilâtının merkezinde an'anevî İranlı muhârip sınıfı vardı. Bunlar kan bağıyla hükümdara bağlıydılar ve onun "arkadaşları" olarak bilinirlerdi. Âsûr O.'su gibi Pers O.'su da savaş arabalarına okçulara ve süvariye dayanırdı. Ancak Âsûrlular kadar disiplinli değildi.

Eski Yunan ve Makedonya: Eski Yunan tarihinde savaş normal bir durum ve mevsimlik bir meşgaleydi. Truva savaşı sıralarında kapanmaya yüz tutan Homeros devrinin kaybolmasıyle düzenli O.'lar görülmeye başlandı. Daha önce savaş alanlarına, ferdî kahramanların veya bir kahramanlar grubunun savaşları hâkimdi. Sağlam olan her erkek vatandaş, daha genç yaştan itibaren askerlik yapabilecek şekilde yetiştirilirdi. Bunlar 18 - 20 yaşlar arasında sınırda görev yapardı ama daha sonra da kendi akranlarıyla birlikte harp eğitimi görmek üzere çağırılabilirdi. Askerlik eğitiminin 7 yaştan itibaren sürekli olarak başladığı Sparta'da silâh taşıma mecburiyeti 60 yaşına kadar sürerdi.

Yunan vatandaşları savaş techizatlarını kendileri sağlardı. Asker vatandaşlar toprak sahibiydiler. Zenginler süvari, orta halliler ağır piyade, fakirler de hafif silâhlı piyadeyi meydana getirir, deniz kuvvetlerinde ise kürekçi olurlardı. Bazı Yunan sitelerinde topraksız vatandaşlar para mukabilinde donanmada çalışırdı. Tahkimat ve gemiler için gereken fevkalâde masraflar ya zenginler tarafından veya hükûmetin giriştiği işlerden sağladığı kazançla karşılanırdı. Böylece Temistokles, Laurium (Laurion) gümüş madenlerinin hasılatıyla Atina donanmasını yaptı; Perikles, devlet kârları ve alınan vergilerle bir savaş hazinesi kurdu. Sparta sistemi, vatandaşı 30 yaşına kadar garnizonda tutuyordu.

Yunanlılar tarafından geliştirilen ve bütün tarihleri boyunca devam ettirilen taktik düzen "falanks" ağır silâhlarla donanmış ve hiç ara vermeden omuz omuza duran piyadelerden meydana gelen bir düzendi. Derinliği genellikle 8 kişiden meydana gelirdi, bazan daha derin falankslar da olurdu. Falanks'ın kullanılışı M. Ö. VII. yüzyılda çok yaygınlaştı. Falanksı meydana getiren ağır zırhlı Yunan askeri yuvarlak bir kalkan kullanır, deri ve metalden yapılma bir göğüs ve baldır zırhı giyer; 2,5 m kadar uzunlukta bir kargı ve 60 cm uzunluğunda çift kenarlı kılıç taşırdı. Flanksı meydana getiren askerler birbirine sımsıkı yapışmış sıralar meydana getirdikleri ve ancak merkezde ve kanatlarda bölündükleri için genellikle subay ihtiyacı azdı. Bütün saf flüt sesine

uyarak adım atardı. Spartalılar flanksa manevra yaptıracak subaylar yetiştirdiler, aynı zamanda siyasî bir görevi de olan generaller tayin ettiler.

Yunan siteleri askerî kuvvetlerini yalnız, sahip oldukları ağır zırhlı asker sayısına göre ölçerdi. Yunanlılar at nalını bilmiyorlardı. Nalsız atların ülkenin taşlı arazisinde yürümesi güçlüğünden dolayı da süvariye pek önem vermediler.

Makedonyalı Büyük İskender'in O.'su da falanks esasına göre kurulmuştu. İskender'in falanksındaki başlıca birlik, normal olarak 16 kişilik derinliği olan "syntagma" idi. Askerler 6,5 m'ye yakın uzunluğu olan zıpkın kullanırdı. Savaşta falanksın önündeki ilk beş sıra zıpkınlarını yatay, diğerleri muhtemelen dikine tutardı.

Düzgün olmıyan arazide biçimi bozulduğu takdirde 256 kişilik syntagma'ların idaresi güç oluyordu. Buna karşılık düzgün arazide V biçimini alabilmesi bir avantajdı. Bu birliklerden dördü bir *Chiliarchia,* dört chiliarchia veya 4 000 kişi de bir büyük falanksı meydana getiriyordu. Bir O., hafif silâhlı piyadeler, süvari ve başıbozuk efratla takviye edilmiş ve büyük falankstan meydana gelmekteydi.

Büyük İskender'in O.'sunda mancınık da vardı ki, bu modern topçuluğun öncüsü sayılabilir. Ayrıca daha başka muhasara cihazları ve nihayet ilk tıbbî hizmet de Büyük İskender'in O.'sunda görülmüştü. Hipokrates'in süregelen etkisiyle Büyük İskender, kendisi için bir hekim taşıyordu. Onasilos adlı biri de savaşçıların tedavisiyle uğraşmaktaydı. Küçük Asya ve Hindistan savaşlarında Makedonya ordusunun mevcudu 30 000 - 40 000 kişi arasındaydı.

Kartaca: Kartaca askerî dehâsının modeli Anibal'dir. Yaptığı savaşların tarihi askerî yönetimin en parlak örnekleriyle doludur. Birinci Pön savaşlarında Sicilya, Sardinya ve Korsika'nın kaybedilmesi üzerine Kartaca hem bir servet kaynağı, hem de Roma'ya karşı girişilecek harekâtta askerî üs olarak kullanılması bakımından İspanya'ya yöneldi.

Anibal, üstün liderlik kabiliyetini yeteri kadar değerlendiremiyen bir milletin hizmetinde, millî olmıyan unsurlardan (Nübyalılar, Afrikalılar, İspanyollar) birbirine kaynamış bir savaş kuvveti kurdu. Üstün kabiliyeti muhtelif milletlere mensup kimselerden meydana gelmiş bu O.'yu zaferden zafere koşturdu. Bu paralı askerler, ancak ihtiyaç olduğu zaman hizmete alınır, savaştan sonra da terhis edilirlerdi. Millî bir gayeleri olmadığı için sık sık isyan eder, ayaklanmalar çıkarırlardı. Disiplin iyi değildi. Kartaca O.'su Yunanlılar'ı model almıştı. Önde sapancılar ve başka hafif birlikler bulunur, onların ardından filler gelirdi. Piyadeler, ağır süvari birlikleriyle desteklenirdi. Savaşlar ilerledikçe, falanks, Roma lejyonlarının havasına büründü, buna mukabil Romalılar da Kartacalıların süvarilerini taklid ettiler.

Anibal, birliklerine en uygun düşecek savaş yerini seçmekte büyük bir strateji ustasıydı. Ayrıca düşmanı şaşırtmak için savaş hileleri de yapardı. Başarısının çoğunda seçkin casuslarının etkisi büyüktür. Silâh ikmali de onun için önemliydi. Çünkü İspanyollar batırmak ve kesmek; Gauller yalnız kesmek ve uygun kılıç istiyorlardı; Afrikalı piyadeler, uzun mızrakları, ok ve yayı tercih ediyordu. Nümidyalı süvariler kalkan olarak leopor derisi kullanıyor, kılıç ve cirit ve mızrak taşıyorlardı.

Roma: Roma'nın tarihi O.'larının tarihi demektir. Romanın stratejik politikası, tâbir câizse, bir donanmaya sahip olmak ihtiyacından kaçınmaktı. Kartaca ile giriştikleri gemi inşası yarışı hesaba katılmazsa, Roma dünyasının yayılması sadece piyadelerin emeğiyle olmuştur. Roma tarihi nasıl ki, O.'larının tarihi demekse, O.'larının tarihi de lejyonların tarihi demektir.

Roma, küçük bir Latin şehir devletiyken mahsullerinin korunması için toprak sahibi vatandaşlarına güvenirdi. Askerlerin O.'daki yeri ve silâhları, sahip oldukları servete göre beş sınıfa ayrılmıştı. Bu sınıflardan her biri *centurie* veya "yüzler" diye bilinen bölüklerden muayyen bir miktarını teşkil etmek durumundaydı. İmparatorluğun sonuna doğru 210 piyade centurie'si (21 000 kişi) ile 18 süvari centurie'si (1 800 kişi) vardı. 17 ilâ 46 yaşlar arasındaki her vatandaş savaşa girmek üzere askerlikle mükelleftiler. Fakat 60 yaşına gelinceye kadar savunma için askere çağrılmaları da mümkündü.

Sitenin kuruluşundan M. Ö. II. yüzyılın sonuna kadar Roma sâbit olmıyan vatandaşlar ordusu tarafından hizmet gördü. Etrüsk ve Yunan usûlüne göre silâhlanan Roma lejyonu, önce Latium'un ovalarına uygun olan falanks sistemini kabûl etti ve onun başlıca silâhı olan *hasta*'yı (dürtücü mızrağı) tercih etti. *Hastati* denen ağır silâhlı piyadeler adlarını bu silâhtan aldılar.

Roma, Latium'dan çıkıp da Orta İtalya'nın tepelerine ve vâdîlerine doğru ilerledikçe, falanksın bu gibi yerlerde savaşmak için uygun olmadığını gördü. Taktik ve teknik yenilikler yapıldı. Lejyonlar 120 kişilik küçük gruplara bölündü. *Hasta* yerine 2 m kadar uzunlukta *pilum* denen fırlatma zıpkınları kullanılmaya başlandı, Büyük kalkanların yerini küçükler aldı; başlıklar küçüldü, yanak parçaları ilâve edildi.

Roma İtalya yarımadasında yayıldıkça, vatandaşlık görev ve hakları da genişliyordu. M. Ö. 216'daki kanlı Cannae bozgunundan sonra bile 23 lejyon çıkaracak kuvvetteydi. M. Ö. III. yüzyılda Kartaca ve Makedonya ile yapılan savaşlar Roma O.'sunu savaş san'atının zirvesine çıkardı. M. Ö. 107 yılından itibaren Roma'nın vatandaşlar O.'su, yerini topraksız halk tabakasından ve yeni İtalyan vatandaşı olmuş kimselerden kurulan O.'ya bıraktı. Askerler paralıydı.

İmparatorluğun kurucusu Augustus, Roma O.'su üzerinde sivil hâkimiyetini kurmayı başardı, ama iç savaşların tecrübelerine rağmen profesyonel askerliği muhafaza etti. Lejyonların sayısını 60'tan 28'e indirdi; sürekli hizmet müddetini 20 yıl yaptı ve bir O. hazinesi kurdu. İmparatorluk toprakları, Augustus, Domitianus, Trajanus ve Hadrianus tarafından, sınırlarda yapılan kalelere yerleştirilen ve oralarda yaşayan lejyonlarla korundu. Lejyonlar Ren, Tuna ve Fırat'ı birbirine bağlayan büyük bir askerî yollar sisteminde sür'atle yer değiştirme kabiliyetine sahiptiler. Her kişi 20 kilo kadar malzeme taşırdı. O.'ların ağırlıkları 3 600 katır naklederdi. Ayrıca büyük askerî yollar üzerinde bir depolar sistemi kurulmuştu. M. S. II. yüzyıldan itibaren üç ana O. mevcuttu: Galya, İtalya ve Doğu O.'ları. Diolectianus M. S. III. yüzyılda O.'da büyük değişiklik yaptı. Lejyonların mevcudu 2 000'e indirildi. O.'nun kuvveti de 500 000 kişiye yükseltildi.

Constantinus, IV. yüzyılda imparatorluğu tekrar birleştirdiği zaman askerî üstünlük Roma'dan İstanbul'a kaydı. Aynı yüzyılda, hem savaş tekniğinde, hem de O.'ların karakterinde büyük değişiklikler oldu. 378 yılında Visigot süvarileri karşısındaki ağır yenilgiler üzerine, piyadeye değil, ağır silâhlı süvariye önem verilmeye başlandı; bunlar 1 000 yıl süreyle Avrupa O.'larına hâkim oldular.

Bizans İmparatorluğu: Roma'nın düşmesi askerî müessese ve an'anelerin İstanbul'a ve Doğu Roma İmparatorluğu'na intikaline yol açtı. VII. yüzyıldaki İran ve Arab yayılması O.'da yeni değişiklikleri gerektirdi. *Rum Ateşi*'nin icadı imparatorluğa muazzam bir silâh kazandırmış oldu, bu sayede hiç değilse iki defa İstanbul'u kurtarmaları mümkün oldu. İmparatorluk topraklarının Suriye ve Kuzey Afrika'daki kısımlarının kaybı imparatorluğun stratejik durumunu değiştirdi, artık lüzumsuz hâle gelen sınır birliklerinin kaldırılmasına O.'nun Anadolu'da temerküz etmesine yol açtı. Siyasî idare teşkilâtı da askerliğe paralel olarak değişti. O.'yu teşkil edecek olanlar, imparatorluk topraklarında yaşayan halktan askere alınıyordu. Askere alınanlar kendi at ve silâhlarını da birlikte getirmek zorundaydılar.

İyi teçhiz edilmiş ve mutaassıb bir şekilde Hıristiyan'lığa bağlı bu yeni askerlik X. yüzyılda imparatorluğun taarruz hareketlerinde bulunmasını ve yüzölçümünü iki misline çıkarmasını sağladı. XI. yüzyıldan itibaren Küçük Asya'ya akmaya başlayan Selçuklu Türkleri yavaş yavaş imparatorluğun topraklarına hâkim olmaya başladılar. İmparatorluğu gittikçe sıkıştırarak, İstanbul surlarının içinde mahsûr bırakan Türk O.'ları ise, XV. yüzyılda şehri aldılar. 29 Mayıs 1453, Bizans O.'larıyla birlikte imparatorluğun da sonu oldu.

Orta Çağ Orduları:

Roma imparatorluğu'nun parçalanmasından sonraki yüzyıllar boyunca, tarih sahnesinde birçok milletler görüldü ve kayboldu. Müslümanlar birkaç başarısız İstanbul muhasarası dışında hemen hemen bütün Akdeniz dünyasına hâkim oldular. Batı Avrupa'da Franklar, Roma sisteminden tevârüs ettiklerini geliştirdiler; Fransa'yı Müslümanlar'a karşı korudular. Daha sonraları Charlemagne zamanında feodal sistemin ilk işaretleri görülmeye başlandı. Batı Avrupa'da şövalyelik gelişti; en seçkin şövalyeler Müslümanlar'la çarpışmak üzere Doğu Akdeniz sahillerine yollandılar.

Haçlılar'ın son yıllarında Cengiz Han'ın ve ondan sonra gelenlerin yaptıkları akınlar Tuna üzerinde, bugünkü Budapeşte civarında, ancak durdurulabildi. Bu dönemde askerlik alanında pek gelişme olmadı. İngiltere ve Danimarka'da piyade yine eski prestijini korudu.

Arablar: Dinî savaşlarının başlaması O.'ların rûhuna yeni bir ruh, dinî bir coşkunluk getirdi. Müslümanlar, Hıristiyanlar'la savaşırken Allah yolunda, yalnız Allah yolunda savaştıklarını düşünüyorlardı. Bu onlara cansiperâne bir savaş gücü veriyordu. Hıristiyanlar da kendi dinleri uğruna taassupla Haçlı seferleri düzenliyor, aynı ruh hâleti içinde savaşıyordu. İslâm imparatorluğu kılıç kuvvetiyle, hızla yayılıyordu. İslâm O.'ları cesur, kuvvetli kimselerden kuruluydu. İyi yönetiliyor, iyi savaşıyorlardı. Çok disiplinliydiler. Savaşta taktik yerine kuvvete güveniyorlardı. Kalkan kullanmıyor, fakat zırh ve miğfer kullanıyorlardı. Silâhları, kılıç, mızrak, hançer, ok ve yay ve pala idi. Pala eğri bir silahtı, en iyi Şam veya Telodo çeliğinden yapılıyor ve mü'minlerin elinde etrafa dehşet saçıyordu. Palalardan başka, piyadeler düz ve uzun kılıç da taşırdı. Süvarilerde de düz, uzun kılıçlar vardı; ama asıl silâhları, uzunluğu 1,80 m kadar olan mızraklardı.

Müslüman kuvvetleri feth ettikleri ülkelerdeki düşmanları da O.'ya katıyordu. O.'larda eski lejyon ve falakanslarda olduğu gibi, kuvvetli bir merkezin gerektiğini anladıkları zaman bu amaçla Avrupalı paralı askerleri de kullandılar. Süvarilik ise yalnız Müslümanlar'a mahsustu.

732 yılındaki Tours savaşına kadar bütün Akdeniz'de yayılmaya başladılar. Ancak Charles Martel o tarihte Pireneler'i aşan 80 000 kişilik Müslüman ordusunu yenerek Fransa'yı kurtarmayı başardı. Müslümanlar Avrupa'da o noktadan daha ileriye gidemediler.

Feodal sistem ve Haçlılar: Franklar'ın idaresi zamanında Fransa'da bir cins toprak sahipliği ve askerî hizmet çeşidi gelişti. Buna feodalizm (derebeylik) dendi. Fâtihler senyör, feth edilenler de serf oluyordu. Senyörler en başta gelen savaşçı sınıftı. Kendilerine hafif silâhlı serfler ve silâhsız hizmetçi serfler yardım ederdi. Toprak verasetle intikal ettiğinden serfler cemiyette, hiçbir zaman mevki sahibi olamazlardı; senyörler, kabiliyetleri sayesinde değil, durumları dolayısıyle idare mevkiindeydiler. Şüphesiz senyörler arasında da, krala varıncaya kadar bir derecelenme vardı. Her biri bir üstündekine tâbî idi. Her tâbî olan, kendi senyörünün hizmetinde, yılda 40 gün savaşmak üzere belirli mikdarda silahlı asker sağlamak zorundaydı. Bunun sonucu, savaşlar kısa süreli muharebeler hâlinde oluyor ve yılın tarlalarda iş olmıyan mevsimlerine rastlıyordu.

Kırk günlük O. hizmeti büyük savaşlar ve Haçlı seferleri için şüphesiz uygun değildi. Artık profesyonel O.'lar lâzımdı. Profesyonel askerleri kiralayabilmek işi, tab'adan, asker yerine altın toplamakla halledildi.

Ancak yine de bütün gözler tek tek şövalyelerdeydi. Onların tek başlarına kazandıkları başarılar, yalnız gezen şövalyeler için bile şiirler yazılmasına, şarkılar bestelenmesine sebep oluyordu. Ancak bu şekilde perakende unsurlar ekip çalışmasına ve disipline uyamazdı. Dolayısıyle bir kumanda zinciri de yaratılamıyordu. Kötü silâhlandırılmış yaya askerlerin görevi üstün kastlara hizmet etmekten ibaretti. Bu bakımdan savaşlarda rolleri az oluyordu.

1096 - 1279 yılları arasındaki yedi Haçlı seferi (bk. HAÇLILAR), ağır zırhlı şövalyeler tarafından yapıldı; bunların ayrıca hafif zırhlı yardımcıları vardı. Serfler, bâzı paralı askerler ve muhâfızlar da onlara yardım ederdi. Haçlı O.'ları bir milletin değil, perakende derebeylerinin hizmetinde olduğundan askerlik bakımından başarısızdı. Savaşlarda müşterek hareket edemiyor, ortak bir kumanda heyetinden mahrum bulunuyordu. İkmal merkezleri yoktu. Bu durum düzenli O.'lara ihtiyaç olduğunu açıkça ortaya çıkardı.

Hıristiyanlar Kutsal Topraklar'ı Müslümanlar'dan kurtarmak için giriştikleri Haçlı seferlerinde muvaffak olamadılar. Bunların çoğu, daha Türkiye'de, muntazam Selçuklu O.'larıyla karşılaştıkları zaman eriyip gidiyordu. Kısmen birçok asılzâdenin ölmesi yüzünden toprak sahipliği esası ve serflik zamanla ortadan silindi. İlk Haçlı O.'larının yaptığı büyük hatalar, sonrakilerde düzeltilmeye çalışıldı. Friedrich Barbarossa ve Aslan Yürekli Richard iyi bir kumanda ile O.'larını yönettiler.

Moğollar: XIII. yüzyılda, Cengiz Han'ın O.'ları bilinen dünyanın yarısını feth etti. Tuna boylarından Aral gölünün ötelerine kadar uzayan Altın Ordu devleti kuruldu. Türk-Moğol O.'ları son derece disiplinli, çok iyi eğitim görmüş, çok iyi teşkilâtlanmıştı. Kumanda heyeti çok genç ve çok kabiliyetliydi. Cebe ve Subutay gibi kumandanlar, 25 yaşındayken bulundukları mevkıe yükselmişlerdi. Türk-Moğol O.'larında en büyük bağımsız birlik 10 000 süvariden meydana gelen "tümen" idi. O.'lar hemen tamamen süvari kuvvetlerinden mürekkepti. Üç tümen bir O.'yu teşkil ediyor, tümenlerin her biri 1 000'er süvarilik alaylardan meydana geliyordu.

Alaylar 100'er kişilik 10 bölükten, kuruluyor; bölükler de 10'arlık kısımlara ayrılıyordu. Yani tam bir desimal sistem hâkimdi. Savaş alanında yapılacak manevralarda haberleşme için siyah ve beyaz bayrak kullanılır, böylece yazılı veya sözlü emirlere başvurulmazdı. Yüksek bir hareket kabiliyeti ve sür'at Türk - Moğol O.'larının en büyük özelliğiydi. Bir de, ilk beş safın vurucu etkisinin savaşlarda büyük rolü oluyordu. İlk iki safta bulunan süvariler ve atları deri zırhlara bürünür, kılıç ve mızrakla savaşırdı. Diğer üç sıra ok, yay ve ciritle silâhlı olur; zırh kullanmazdı.

Askerî açıdan bakılırsa Cengiz Han'ın büyük bir taktik ve strateji ustası olduğu görülür. Bir O.'nun nasıl teşkilâtlandırılacağını, casusların nasıl kullanılacağını ve düşmanları üzerinde ne şekilde propaganda yapacağını çok iyi bilirdi. Türk - Moğol O.'larının, Buhara ve Gran savaşlarında yüzlerce km'lik mesafelerden muhtelif kıt'alar hâlinde gelerek tesbit edilen yerde buluşabilmeleri, içinde yaşadığımız radyo ve telefon çağı için bile parlak bir başarıdır. Türk - Moğol O.'ları, başka başka kumandanların idâresinde savaş hilelerine de başvurarak büyük zaferler kazandılar. Altın Ordu'nun en son yayılma yeri Macaristan'da Gran oldu.

XIV. yüzyıldan itibaren artık feodal O.'ların sona ermeye başladığı görülür. Zamanla yeni teknikler, yeni teşkilât, yeni taktikler ortaya çıktı.

Sürekli orduların gelişmesi :

Kuzeyin Protestan'ları ile güneyin Katolikler'i arasındaki Otuz Yıl Savaşları, savaş usullerinde ve bilhassa O. teşkilâtında önemli bir dönüm noktasıdır. *Musket* denen tüfek ve özel mızrakla silâhlandırılmış serbest piyade birlikleri, süvarinin uzun süren üstünlüğüne son verdi. O.'lar yine eski Roma ve Yunan usullerine göre düzenlendi, süvari piyadenin destekleyicisi oldu. Ateşli silâhlara karşı etkili olmıyan zırh da önemini kaybetti, kullanılmaz oldu. Zırh yerine deri çizme ve meşin caketler kullanılmaya başlandı.

II. Gustavus Adolphus : Savaş taktiği, silâhlar, teşkilât ve idâredeki yenilikler, ilk defa İsveç kralı II. Gustavus Adolphus tarafından yeni bir askerî sistemde bir araya getirildi. 1631'de Breitenfeld'de yapılan ilk savaştan itibaren, on altı yıl içinde altı savaş veren bu hükümdar, kendisi 1632'de Lützen'de öldürülmesine rağmen, modern savaşın babası unvânını almaya hak kazandı.

II. Gustavus Adolphus'un en büyük özelliği ilk defa *"millî"* bir O. kurmasıdır. Başarıyla sonuçlandırdığı savaşlarına başlamadan önce İsveç'te, sürekli bir millî O. kurdu. Bu O. tipi daha sonraki bir buçuk yüzyıl içinde Avrupa'da yaygınlaştı. 15 yaşını geçen her erkek, bazı istisnalarla askerlikle mükellefti. Ancak az nüfuslu İsveç'ten toplayacağı asker kifayetsiz olacağından kendi vatandaşlarını O.'nun çekirdeği olarak kullandı. Scot ve Germenler'den meydana gelen paralı askerler ise piyade kuvvetini çoğaltmaya yardım etti.

Gustavus'un O.'sunun esası 6 sıralık bir derinlik hâlinde düzenlenen ve 150 kişiden kurulan bölüklere dayanıyordu. Dört bölük bir tabur, üç tabur bir alayı meydana getiriyordu. Bütün bunların dışında, ateşli silâhların savaş alanlarındaki önemini çok iyi kavrayan hükümdar, ayrıca, çabucak doldurulabilen yeni bir musket tüfeği tipi de geliştirmiş, imâlât tekniğinde değişiklikler yaparak, tüfeğin ağırlığını da azaltmıştı. Askerleri kâğıt kartuşlar içindeki saçma ve barutu, mermi olarak kullanırdı.

Ayrıca topçu birlikleri de geliştirilerek O.'ların ateş gücü arttırıldı. Her 1 000 kişi için yaklaşık olarak 6 top tahsis ediliyordu. Toplar iki kiloluk mermiler atıyor, bir veya iki atla çekiliyordu. Topçu kolay yer değiştirecek şekilde tertiplenmişti; böylece süvari birliklerini desteklemesi mümkün oluyordu.

Savaşta Gustavus'un O.'sunun önünde süvariler yer alır, onların ardında, merkezde, piyadeler bulunurdu. Süvariler hücuma geçince ilk sıra önce tabancalarını ateşler, ardından mızraklarını kullanırdı; onların ardından piyade birlikleri ilerler, gerektiği zaman durarak ateş ederlerdi.

Diğer ülkeler :

İngiltere : Avrupa'nın diğer milletlerinin aksine, İngilizler'in askerî an'anesi zayıftı. Askerlikte, başlıca dayanakları donanma idi. Oliver Cromwel sonradan İsveçliler'i örnek alarak bir O. kurdu; ama onların taktiğine yabancıydı; O.'nun yenilenmesi birliklerin din şevkındeydi.

Fransa : XVII. yüzyılın son zamanlarında XIV. Louis savaş san'atında büyük ün yapmış bazı mütehassısları etrafında topladı. Yeni bir O. kuruldu. Ayrıca, özel bir yöneticiler kadrosu askerleri teftiş için organize edildi. Terfiler kabiliyet esasına göre yapılıyordu. Savaş bakanı François Michel le Tellier Louvois tarafından kurulan bu O.'nun malzeme ve teçhizatının ikmali, özel olarak yetiştirilmiş bir birlik tarafından yapılıyordu. Louvois, ayrıca ikmal yolları, bu yollaı üzerinde depolama merkezleri yaptırdı. XIV. Louis genç mühendis Sébastien le Prestre de Vauban'dan da büyük fayda gördü. Vauban, kalelere sistemli taarruz usulünü icad etmişti. Bu usul o derece başarılıydı ki, sonraki bir buçuk yüzyıl içinde muhasaralar bu sisteme göre yapıldı.

Prusya : Büyük Friedrich, O.'sunu stratejik kullanışından çok, demir gibi disiplini ve taktik alanındaki ustalığıyla tanınır. Eski O.'ların teşkilâtını, teçhizat ve eğitimini yenileştirdi, modern savaş alanında harekete önem verdi. Daha önceki yüzyılın tecrübesine dayanarak piyadenin daha etkili ateş gücüne sahip olması, bir yandan da ilerleyebilmesi gerektiğine inanmıştı. Ateş açma ve hareket hakkındaki fikirleri II. Dünya Savaşı'nda bile tatbik edildi. Büyük Friedrich, piyadeyi üç çeşit süvariyle destekliyordu. Bunlar *zırhlılar, dragonlar* ve *hussard*'lar idi. Zırhlı denenler, piyadenin önünden ilerleyen ağır süvarilerdi; dragonlar bindirilmiş piyadelerden ibarettir; bunların ata bindirilmesi, sadece gidecekleri yere çabuk varmalarını sağlamak içindi. Hussardlar ise keşif için kullanılan hafif süvari birlikleriydi. Friedrich, topçuyu kullanmakta yavaş davranmıştır.

Silâhlanan millet :

Napoléon şöhrete eriştiği zaman Fransız ihtilâli altı yaşındaydı. Bu dönemde O.'lardaki en büyük gelişme 1798'de oldu. Artık profesyonel askerlerin yerini vatanperver duygularla savaşan vatandaş - asker almıştı. Bu, profesyonel O.'larda bilinmeyen bir şeydi. Askerden kaçmalar son derece azalmıştı.

Avusturya ve Prusyalılar'ın ilerlemesini durduramıyan Fransa cumhuriyet hükûmeti 1793'te 300 000 kişiyi silâh altına aldı. Daha sonra 18 - 25 yaşlar arasındakilerden asker topladı. Askere alınanlar arasında, sakatlar hâriç hiçbir istisna tanınmıyor, gelmek istemiyenler şiddetle cezalandırılıyordu. Böylece toplanan asker sayısı birkaç ay içinde 1 000 000'u aştı. O. için gerekli insan gücünün mecburî askerlikle karşılanması bundan sonra cihanşümul bir yaygınlık kazandı.

Milletin silâhlanması, savaş san'atında muazzam değişikliklere sebep oldu. Daha önceki paralı O.'ların savaş taktiğinde ve stratejisinde büyük değişiklikler yapmak gerekti. Silâhlanan milletin ortaya çıkardığı bir başka şey de, O.'lara vatanperverlik rûhunun hâkim olmasıydı. Askerlik artık vatandaşın hislerine hitâb ediyordu. O., artık toplumun her seviyesindeki insanlardan meydana gelmeye başlamış, eski asalet ve köylülük farkı ortadan kalkmıştı. Bizzat Napoléon bile bir hiçken general olabilmişti.

Napoléon: Napoléon ilk defa 1795'te cumhuriyet hükûmetine adını duyurmuştu. Müstesna bir topçu subayıydı. Paris'te cumhuriyetçilerin hükûmeti devirmesini önleyince İtalya'daki O.'ya kumandan oldu. O tarihten itibaren Waterloo'ya kadar savaş san'atı ve O.'lar tarihi Napoléon'un etrafında toplandı.

Napoléon topçu subayı olarak bu silâhın nasıl kullanılacağını biliyordu. Tümenlerde, topçu, süvari ve piyadeyi bir araya getirdi. Diğer taraftan tümenlerin birleştirilmesiyle teşkilât ve büyüklükleri değişen kolordular da bir araya getirildi. Piyadenin topçu ateşi desteğindeki vurucu hücumları yeni bir taktik olarak ortaya çıktı.

Napoléon, strateji alanında, birliklerini, bir savaştan önce, kendi seçtiği harp meydanında toplamakta büyük ustaydı. Kanatlardan hücum ve kuşatma hareketlerini savaşlarının çoğunda kullanmıştır. Düşman bocalar gibi olunca da ihtiyat birlikleriyle son darbeyi vurmak onun için esastı. Napoléon topçuluğu çok geliştirmişti ama süngüye çok güvenir, süngü için: "Fransız askerine en çok yakışan silâhtır," derdi.

Napoléon yenilmesinden sonra Avrupa ve Amerika'ya hâkim olan barış döneminde uzun hizmet süresi olan O.'ların Avrupa ülkeleri ve sömürgeler için en iyi korunma vasıtası olduğu anlaşıldı.

XIX. yüzyıl :

XIX. yılın ilk yarısında O.'ların teşkilât ve idâresinde küçük değişiklikler oldu. Asıl büyük değişiklik teknik gelişmelerde kendini gösterdi. Endüstri ihtilâli, askerî techizatta büyük yeniliklere yol açtı. Ateşli silâhlarda önemli değişiklikler görüldü.

Teknolojinin ilerlemesi, buhar makineleri, daha sonra telefon, telsiz ve bisikletin O.'ya girmesini sağladı. O.'lardaki teknik birliklerin mikdarı gittikçe arttı. Tümen teşkilâtı daha fazla birlikleri içine alacak şekilde genişletildi. Bazı teknik birlikler de doğrudan doğruya veya genel karargâha bağlandı. XIX. yüzyılın getirdiği bir başka yenilik de erkânıharbiye'de yani kurmay heyetinde görüldü.

Endüstri ihtilâlinin ilk askerî denemesi A. B. D. iç harbinde oldu. İmâlât çok önemli olduğu gibi, ulaştırmada birliklerin naklinde de artık demiryolundan faydalanılıyordu.

Amerikan iç harbi modern çağların ilk büyük savaşıdır. Savaş taktiği ve silâhları aşağı yukarı I. Dünya Savaşı'nınkilerine benzer durumdaydı. Daha önceki savaş alanlarına ve O.'lara göre, iç savaş dev bir görünüş taşıyordu. Savaş alanı, uzunluğu 1 300 km'ye varan bir eksenin etrafında 2 400 km'lik bir sahaya yayılmıştı. Bu savaşta, büyük birliklerin idâresinde demiryolu ve telgraf birinci derecede önem kazanmıştı. Ayrıca demir zırhla kaplı savaş gemilerinin yanında, yine bu harpte ilk defa denizaltı gemisi kullanılıyor, manyeto ile patlatılan torpido meydana çıkıyordu. Askerî keşif balonları ve kara mayınları ile el bombaları da bu savaşın O.'ya getirdiği yenilikler arasındaydı. 9 000 000 nüfuslu olan Güneyliler 500 000; 22 000 000 nüfuslu olan Kuzeyliler de 1 000 000 kişilik bir O. çıkarmışlardı. Belirli sayıdaki paralı askerlerin dışında, bütün mevcut gönüllülerden meydana gelmekteydi. Her iki tarafın kumandanlarının çoğu A. B. D.'nde aynı okulda okumuşlardı; bu bakımdan her iki taraftaki O.'ların teşkilâtı da birbirine aynıydı. Piyade alayları 1 000 kişiden kuruluyor, bunlar on bölüğe ayrılıyordu. Bu savaşta süvariler de çok önemliydi. Süvari alaylarındaki erlerin sayısı da, piyade alaylarındaki kadardı. Normal olarak bir alay 70'er kişiden kurulu 12 birlikten meydana gelmekteydi. Topçu bataryaları savaşın başında altı toptan mürekkepti ve birbirlerinden ayrı olarak kullanılıyordu. Daha sonraları beş bataryadan kurulu alaylar daha büyük birlikler hâline getirildi.

Savaş sırasında kurmay sistemlerinde büyük gelişmeler oldu. Her O.'nun kurmay heyetinde muhtelif görevler için subaylar yer aldı. Sağlık bakımından da bu savaş daha öncekilere benzemiyen değişiklikler getirdi. Yaralıların bakımına çok büyük önem verildi. Ama yine de savaş 500 000 cana mâl oldu. Askerî mühendislik alanında da son derece büyük merhaleler aşıldı.

Sür'atle yapılan tahkimât, ilk defa bu savaşta, savaş alanının normal işi hâline geldi. Amerikalı askerler, siperler kazmaya, düşmanın hareketlerini engelleyecek mânialar yapmaya başladılar. Bu savaşta demiryolunun büyük önemi, hiç şüphesiz savaş alanının büyüklüğü yüzündendi. Bulundukları yerden çok uzaklara giden O.'lara sürekli olarak ikmal malzemesi taşınıyordu. Diğer taraftan yine tarihte ilk defa, demiryollarındaki sivil ve askerî trafik bir mesele olarak kendini gösterdi. Birlikçilerin O.'sundan 23 000 kişi bir hafta içinde ve her türlü ağırlıklarıyla birlikte 1 900 km. mesafeye nakledilerek askerlik tarihinde büyük bir başarı kazanıldı.

I. Dünya Savaşı ve sonrası :

Bismarck'ın güç ve çelik politikası 1870 Fransa - Almanya savaşına yol açtı. Bu savaşta Almanya'nın gösterdiği büyük başarı, Avrupa ülkelerinin ve Japonya'nın Alman O.'sunu misal almalarına sebep oldu. Savaş sırasında askere alınma usûlü tamamen kalktı, barışta da savaştaki gibi sürekli O. beslenmeye başlandı. Her Alman erkeği 20 yaşından itibaren üç yıl için faal askerlik hizmeti görüyordu. Daha sonra ihtiyata ayrılıyor, arada bir yine eğitim görüyordu.

Sonraki 40 yıl içinde Avrupa milletleri, O.'larının barış mevcudunu da arttırdılar. Meselâ Almanya, O.'sunun barıştaki mevcudunu 400 000'den 850 000'e çıkardı. Fransa da aynı kuvvette bir O. besleyerek Almanya ile aralarındaki dengeyi korudu. Ancak nüfusu daha az olduğu için bazı grupları askerlikten muaf tutamıyordu; tıp talebeleri ve rahipler bile sıradan asker gibi hizmet görüyordu. Avusturya - Macaristan'ın faal ordusu 500 000 kişiydi ve 2 000 000 kişilik eğitim görmüş bir potansiyeli vardı. Rusya'nın O.'su 1 500 000 kişiydi, 6 000 000'luk bir ihtiyatı vardı. Mecbûrî askerlik yalnız İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kabûl edilmemişti.

Bu arada Almanya ve Fransa topçu ve süvariye de önem veriyordu. Yaklaşık, her 1 000 tüfeğe karşı 120 kılıç ve 6 top vardı. Piyade 450 kişilik taburlarla standard hâle getirilmişti. Taburlar dörder bölüğe ayrılıyor; bölükler de bir subay komutasındaki en küçük birlik olan üç yahut dört takıma bölünüyordu.

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Fransa da, Almanya da 48 saat içinde 2 000 000 kişiyi harekete geçirdiler ve 5 gün içinde 1 000 000 Alman askeri fiilen Belçika sınırını aştı. Alman O.'sunun toplanması parlak bir başarı örneğiydi. Askerler belki de savaşın çabucak biteceği düşüncesiyle, şiddetle taarruz ediyorlardı. Piyadeler kısa mesafelerde, yoğun hatlar hâlinde hücuma geçiyordu. Kısa hamlelerle, düşmana 500 m kadar yaklaşıyor, sonra birden hücum ediyorlardı. Savaşın ilk büyük süprizi silâhlarının çok etkili olmasıydı. Ayrıca kısa bir süre içinde siperlere çekilebiliyorlardı. Genellikle tabur mevcudunun yarısı siperlerde bulunuyor, diğer yarısı, savaş hatlarının gerisinde yedekte bekliyordu

Topçu kuvvetleri de şaşırtıcıydı. Artık açık mevzîlerden ateş etmek bahis konusu değildi. Topçular büyük bir topçu düellosunun savaşın başlangıcında en mühim âmil olduğunu öğrenmişlerdi. Yoğun topçu ateşinin düşman topçularını savaş dışı edeceğini, piyadeye tevcih edilecek topçu ateşinin çok etkili olacağını biliyorlardı. Öte yandan görevi hücum etmek olan süvari ateş hızı fazla olan silâhlar karşısında etkisiz kalmış; daha çok keşif için kullanılır olmuştu.

I. Dünya Savaşı, dövüşen insanlardaki moral meselesinin önemini de ilk defa belirli bir şekilde ortaya koydu. (bk. TANK, SİPER SAVAŞI).

I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı arasında Rus ihtilâli, Çin iç harbi, Çin - Japon savaşı ve İspanya iç harbi gibi mahallî savaşlar oldu. I. Dünya Savaşı sırasında iç yakımlı motorlar geliştirilmiş, askerî uçaklar kullanılmaya başlanmış ve radyo ilk defa kullanılmıştı. İki savaş arasında teknik alanda büyük gelişmeler oldu, ticarî maksatlarla yapılan birçok keşifler askerlik alanında da kullanış yeri buldu.

1920'lerde Rusya sadece 500 000 kişilik bir O. besliyordu. Silâhlar da I. Dünya Savaşı tipi silâhlardı. Sonraları silâh imâline büyük önem verildi ve 1939'dan önce, O. mevcudu 2 000 000'a çıkarıldı.

Almanya'nın artık kendini toparlıyamıyacağını sanan muzaffer Batılılar ise O.'ları için fazla bir harcama yapmayı düşünmüyordu. Gönüllü askerlik esasına dayanan A. B. D. ve İngiltere O.'larının mevcudu, Yugoslavya ve Polonya'nın barış zamanı O. mevcutlarından daha aşağıya düşürülmüştü. Fransa normal olarak asker almaya devam ediyordu ama, bütçe zayıflığı yüzünden onun O.'sunun miktarı da sınırlıydı.

Almanya'ya gelince, Batılı gâlipler kendi savunmaları için gevşek davranırken, o Versailles anlaşmasından kaçamaklar yapıyor, yasak edilmiş olan savaş teçhizatını yapmak için planlar kuruyordu. Her Alman bilgini ve sanayicisi, aynı zamanda sür'atle ve seri hâlde savaş malzemesi yapabilecek olan, barış endüstrilerini geliştirmek için âzamî gayreti sarfetmekteydi. Aslında, eğitilmiş askerî birlikleri sağlamak daha zordu. Anlaşmaya göre 100 000 kişinin askere alınabilmesi için 12 yıllık bir zaman kaydı vardı. Almanlar bunu daha çok yeni bir O.'yu yetiştirecek subayları eğitmek amacıyla kullandılar. Bir yandan da her vasıfta atletik gruplar teşkil edildi. Kültür fizik bütün Almanya'da bir mani hâline geldi. Bu yarı eskerî kulüpleri kurma metodu, onlara bir yedek O. kazandırmıştı. Henüz silâhların tahta kopyaları kullanılıyordu ama, Almanlar gizlice silâh yığınağı da yapıyorlardı. Hitler iktidara geldiği zaman memleketin askerî kuvvetine güveniyordu; bu sâyede, açıkça Almanya'yı yine birinci sınıf bir askerî kuvvet hâline getirme çalışmalarına başladı.

Japonlar'ın askerî doktrini de Almanlar'ınkine benzemekteydi. Memleketin bütün kaynakları O.'yu kuvvetlendirmek amacıyla kullanılıyordu.

Fransa'da halk Almanya ile üçüncü bir savaş (üç nesil içinde üçüncü savaş) fikrinden ürküyordu. 1930'lardan itibaren askerî alanda elden gelen her yatırımın yapılması yoluna gidildi.

A. B. D. ve İngiltere'nin nizâmî O.'ları küçüktü; birlikler, bir harp vukuunda genişletilecek O.'lara temel olacak şekilde eğitiliyordu.

İki savaş arasındaki dönemin en ilgi çekici özelliği hava kuvvetlerinin büyük önem kazanması ve O.'ların kara, hava ve deniz olarak, üç boyutlu bir savaşa hazırlanmasıydı. Savaş endüstrisi gittikçe büyüyor, milletler topyekûn savaşa hazırlanıyordu. Bir başka nokta da, bu dönemde propagandanın büyük bir önem kazanması, 1939'dan hemen önceki yıllarda da soğuk harbin kendini göstermesidir. Kumandanlar, Büyük İskender zamanından beri düşmanları hakkında bilgi almak için casuslar kullanmıştır; ancak tarihin hiçbir döneminde II. Dünya Savaşı'ndan önceki faaliyet seviyesine ulaşmamıştır. *Beşinci kol* (millî halk arasındaki hainler) ise dedikodular yayarak, yanlış haberler verip sabotajlar düzenleyerek efendilerine yardım ediyordu. Beşinci kolun amacı halkın korkusunu istismar etmek, onları paniğe sevketmek ve savaş sırasında kaçmak için yollara dökülerek O.'ların hareketini güçleştirmeyi sağlamaktı.

II. Dünya Savaşı ve sonrası :

Bir bakıma yeni savaş, bir öncekinin kaldığı yerden devamı oldu. Almanya Avrupa'da mütecaviz durumundaydı ve savaş üç yıl içinde, Merkezî Avrupa'dan, Rusya, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Büyük Okyanus'a yayılmıştı.

II. Dünya Savaşı'nda O.'ların mevcudu milyonlarla ölçülüyordu. Üç boyutlu savaş, aynı zamanda milletin insan kuvvetinin de, kara kuvvetlerine olduğu kadar, hava ve deniz kuvvetlerine de tahsis edilmesini gerektirdi. Birleşik Dev letler ordusu âzamî kuvvetindeyken 11 000 000 kişiden meydana geliyordu. Bunun 5 000 000'u kara ordusunu, üçer milyonu deniz ve hava ordusunu teşkil etmekteydi.

Sovyetler'in O.'su 12 000 000'luk mevcuduyla O.'ların en büyüğüydü. Bu rakamlar muazzam bir organizasyona ihtiyaç gösteriyordu. Bunun sonucu olarak O. grupları doğdu. Genellikle bir O. grubu beş ordudan meydana geliyordu. O.'lar ise 2 ilâ 6'şar kolordudan teşekkül etmekteydi. Rusya'nın O. grupları mevcudunun 2 000 000 kişiyi bulduğu oluyordu.

II. Dünya Savaşı'nda bir ülkenin O.'sunu, o ülkenin sosyal âdetlerinin temsilcisi olduğu sözü sık sık duyuldu. Nitekim Amerikan O.'sundaki otomobil ve radyo sayısı başka hiçbir O.'da görülmedik derecede daha çoktu. A. B. D. mekanik üstünlüğünden faydalanarak topçu nisbetini çok geniş ölçüde tutmuştu. Ancak Rusya top bakımından Amerika'yla kıyaslanabilirdi.

Birliklerin organizasyonunda ise savaştan önceki döneme göre pek bir fark yoktu. Tümenler dünyanın her O.'sunda 11 000 - 15 000 kişiden meydana geliyordu. Yalnız hava kuvvetleri farklıydı ve 6 000 - 10 000 arasında değişiyordu. Tümen anlayışı çok genişlemiş ve askerlikte bilinen her türlü birliği içine alır hâle gelmişti. Kolordu ise sadece birkaç tümenin birleşmesinden meydana gelen bir birlik olmaktan çıkmıştı. Kolordular muazzam sayıda yardımcı birliklerle destekleniyordu.

Savaştan sonra bütün anti - komünist milletlerde sadece kendi savunmaları bakımından değil, aynı zamanda dünya barışını korumak amacıyla da birlik olma temayülü doğdu. Mazi, kısa ömürlü sayısız ittifak anlaşmalarına sahne olmuştu.

II. Dünya Savaşı'nı takib eden yıllarda ise çok daha köklü çalışmalar yapıldı. Anlayış artık değişmişti. Kurulacak teşkilâta girecek olan üye devletler, tam hükümranlıklarına ve dilediği anda teşkilâttan çekilme hakkına sahip olacak, diğer taraftan da bir yüksek kumanda esasını kabûl etmiş olacaktı. Yüksek kumanda hey'eti üye ülkelerin kaynaklarını ve kuvvetlerini kontrol edebilecekti.

1950'de Birleşmiş Milletler'in Kore'deki harekâtı ile Kuzey Atlantik Paktı Teşkilâtı (NATO) bu anlayışın iki büyük örneğidir. NATO, özellikle Batı'nın korunmasını sağlamak amacıyle kurulmuştu; esası, üye ülkelerin askerî ve ekonomik alanda iş birliğine dayanıyordu. NATO'da, bütün üye ülkeler eşittir. Askerî kuvvetleri olmadığı hâlde, stratejik mevkıi bakımından üye olan İzlanda da Birleşik Devletler de aynı oy hakkına sahiptir. Ancak yüksek askerî kumanda, gerçekten yüksektir. Öyle ki üye ülkelerin sağladığı her kaynak "yüksek kumanda" nın idaresi altında kullanılır.

NATO, Sovyet tehdidi fazla olduğu zaman kuvvetlerini çoğaltıyordu. Sonradan Moskova iyi niyet gösterilerinde bulununca (çünkü NATO ülkeleri 1950'lere göre daha kuvvetli hâle geldiler) NATO kuvvetleri de azaltıldı, ama sıkı işbirliğinde asla bir azalma olmadı.

Atom bombasının gelişmesi: 6 Ağustos 1945 tarihinde Hiroşima'ya, daha sonra da Nagasaki'ye atılan atom bombası, Japonya'nın teslim olmasını sağlayarak, II. Dünya Savaşı'na son vermekten çok daha fazla bir önem taşıyor; O. teşkilâtı ve savaş alanında bir çağın kapandığını ilân ediyordu. Artık nükleer silahlar, O.'larda muhtelif şekiller altında kullanılacaktı.

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra askerî teknologlar nükleer fizik bilginleriyle ilişki kurarak, Hiroşima tipindeki bombanın ağırlığını azaltmak için çalışmalara başladılar. Bu çalışmalar çok geçmeden meyvasını verdi ve Hiroşima'ya atılandan küçük, orta büyüklükte bir uçakla rahatça taşınabilecek atom bombası yapıldı. 1952'de ise ağır topçunun kullanacağı atom mermisi gerçekleştirildi. 1950'lerin ortalarında atom silâhlarının çeşidi daha da arttı. Atom mermileri artık özel yapılmış silâhlar, havan ile atılabilen, roket taburları tarafından kullanılabilecekti. Bunların bir kısmı NATO Avrupa karargâhlarına tahsis edildi.

Nükleer silâhların hızla gelişmesi (çok geçmeden termonükleer silâhların da ortaya çıkması), askerî planlamanın muhtelif sahalarında ihtilâl denecek değişikliklerin yapılmasına sebep oldu. Yeni silâhlar kaçınılmaz bir şekilde yeni taktiklere ve yeni teşkilâta ihtiyaç gösterdiği gibi, karşı silâhlara da ihtiyaç gösteriyordu. Hiroşima'ya atom bombası atan uçak, çok uzun menzilli bir uçaktı ama, hızı azdı. İlk iş olarak, tepkili motorlarla mücehhez savaş uçakları yapılması yoluna gidildi. Diğer taraftan gittikçe geliştirilen atom silâhlarının düşman ülkesine götürülmesi için uçak hızının da yetmiyeceği düşünüldü. Almanlar'ın II. Dünya Savaşı'nda kullandığı V-2 roketleri atom başlığı taşıyacak şekilde geliştirildi. Yüksek itme gücü sağlanarak, füzelere akla hayale gelmiyecek sür'atler sağlandı. Sonunda mekanik bir canavar denebilecek bir silâh ortaya çıktı. Bu silâh saatte 24 000 km hızla ve düşman radarının takibinden kurtulmak için yolunun çoğunu atmosferin üstünde alarak ve çok kısa bir sürede 8 000 km mesafe uzaklıktaki hedefe termonükleer başlığını bırakıyordu.

A. B. D. ve Rusya bir yandan bu şekilde silâhlanma yarışına devam ediyor, diğer taraftan bu dehşet verici silâhlara karşı savunma tertibatını da ihmal etmiyordu. A. B. D., çok kuvvetli bir erken haber alma şebekesi kurmuştu (stratejik olarak yerleştirilmiş güdümlü mermi bataryaları; hazır bekleyen uçaklar). Bunların hepsi mekanik olarak çalışan bir kompüterler ve yön vericiler şebekesine bağlıydı. Bir düşman hücumu karşısında, mukabil füzeleri, son sür'atle gelen düşman füzelerine ânında yönetebileceklerdi. Bu gibi çalışmalar kara, hava ve deniz kuvvetlerinin bir örgü gibi birbirine kenetli olarak çalışmasını gerektiriyordu.

Diğer taraftan atom silâhlarının gelişmesi ve ses üstü hızın rahatça kullanılabilmesi, bazılarına, eskisi gibi büyük mevcutlu O.'lar beslemeye artık lüzum olmıyacağı zehabını uyandırdı. Halbuki gerçek böyle değildi. Avrupa ve Asya'da muhtelif komünist tecavüzleri oluyor, komünistler büyük arazi parçalarını ve halkları hükümleri altına alıyordu. O zaman kara O.'larına düşen görevin tamamen başka olduğu anlaşıldı. Bunlar atom bombasının kullanılmadığı bir savaşta sür'atle hareket edecek bir kapasitede olacak; aynı zamanda atom bombası kullanılan bir savaşta hücum ve müdafaa kabiliyetini haiz olacaktı. Böylece her şeyden önce O.'ların çok büyük hareket kabiliyeti olmalı; ulaşım, haberleşme ve ateş kuvveti aynı şekilde âzamî dereceye yükseltilmeliydi. Yeni taktikler ancak bu şartlarla tatbik edilebilirdi. Yeni taktik toplu hedef teşkil etmemek için birliklerin metodik bir şekilde dağıtılmasını gerektiriyordu. Diğer taraftan, düşmana taarruz için de kolayca toplanabilmeleri gerekti. Bunun için de şüphesiz çok sıkı bir eğitim ve benzeri görülmemiş bir radyo haberleşme teşkilâtına lüzum vardı. Cesaret ve fedakârlık, şüphesiz her zamanki gibi esastı; ama yine her zaman olduğu gibi yalnız bunlar yetmiyordu. İleri teknolojiler, artık her zamankinden daha önemli hâle gelmişti.

1947'de Sovyet O.'sundaki piyade tümenlerinin sayısı, mekanize ve zırhlı tümenlerin iki misliydi. 1950'lerde bunlar eşit hâle getirildi. Aslında, bütün Sovyet tümenlerinde, piyade, küçük gruplar hâlinde motorlu topçu ve tanklarla tamamlanıyordu.

İngiliz O.'su, 1960'larda, II. Dünya Savaşı'ndan çıkan üçlü tümen esasını benimsedi. Bu tümenler üç mürekkep tugaydan, tugayların her biri de bir zırhlı alay, üç piyade taburu ve bir orta topçu bataryasından meydana geliyordu. Tümenler tanklar ve orta topçu bataryası dışında havadan nakledilecek şekilde düzenlenmişti.

Fransız O.'sunun yeniden teşkilâtlanması 1955'te başladı. *Régiment Inter-armes* denen alaylar kuruldu. Bu küçük alaylar, tanklar, tüfekli erler, güdümlü antitank füzeleri ve 120 mm.'lik ağır havanlardan meydana geliyordu. Bu tip alay *Division Mécanique Rapide* denen tümenlerde kullanıldı ve aynı zamanda piyade tümenlerine de teşmil edildi.

A. B. D. O.'sunda *pentomic* denen tümenler kuruldu. Bunlardan havadan nakledilme esasına dayanıyor; zırhlı tümenler olsun, piyade tümenleri olsun gerek normal savaşta, gerekse bir atom savaşında kullanılacak şekilde düzenleniyordu. İlk pentomic tümen 1950'lerin ortalarında düzenlendi. Bu hava tümeninin mevcudu 17 000 yerine 11 500 kişi kadardı ve beşli sisteme dayanıyordu. Bu tümende beş savaş grubu vardı; bunların her biri beş piyade bölüğü, bir ağır havan bataryası, beş 105 mm'lik obüs bataryası, bir 762 mm'-lik Honest-John roketleri bataryası, bir istihkâm taburu, bir işaret taburu, bir kumanda ve kontrol taburu, ikmal ve bakım işlerini sağlamak için de bir destek grubu ihtivâ ediyordu. Yeni piyade tümeni de savaş grupları bakımından

aynı beşli esasa göre tertiplenmişti; ama topçusu daha fazlaydı. Bu piyade tümenini tanklar ancak keşif için kullanıyordu, mevcudu da 17 455 yerine 13 750 kişiydi.

1960'ların başlarında Batı dünyasının askerî nazariyatçıları geleceğin O.'larının rolleri ve görevleri üzerinde yeniden çalışmaya başladılar. Çünkü yeni silâhlar, tarihî kara, hava ve deniz kuvvetleri farkını tamamen ortadan kaldırmış gibi görünüyordu. S. S. C. B. ve Komünist Çin'in askerî ve siyasî liderleri ise ayrı bir kara O.'sunun varlığını lüzümlu addediliyordu (tarih boyunca Türk O.'sunun gelişmesi ve bugünkü Türk O.'su için bk. TÜRKLER (ORDU), OSMANLI İMPARATORLUĞU, TÜRKİYE CUMHURİYETİ). (O. Yüksel)

ORDU, Karadeniz bölgesinde bir il ve şehir. İlin yüzölçümü 5 984 km², nüfusu 661 679 (1975), nüfus yoğunluğu km² başına 111 kişi, il merkezi olan O. şehrinin nüfusu 47 302 (1975)'dur. Nüfusunun beşte dördü köylerde oturur, köy sayısı 526, ilçe sayısı 10, bucak sayısı 8, belde (belediyesi bulunan yer) sayısı 15'tir. İlin doğusunda Giresun, batısında Samsun, güneyinde Tokat ve Sıvas illeri, kuzeyinde Karadeniz vardır. Deniz kıyısından en uzak iç bölümüne kadar olan uzaklığı 90 km'dir.

Yeryüzü şekilleri: O. ilinin başlıca yerşekilleri, güney bölümü ve sınırı boyunca (doğu-batı) uzanan Canik dağları (b. bk.)'nın doğu bölümü ile bunun Karadeniz kıyı boyuna doğru uzanan ve derin vâdîler arasında birer dağ kolu ve sırt durumunda bulunan kabarıklıklardır. İl arazisi hemen bütüniyle dağlık, tepelik ve derin vâdîlerin çok yer tuttuğu bir bölgededir. Canik dağları çok yerde 1 500-1 800 m, bazı yerlerde 2 000 m'yi geçer, yer yer geçit veren yüksekliklerdir. Bu dağların üstü genellikle dalgalı düzlükler ve tepelikler görünüşündedir. Canik dağlarının güneyinde Kelkit çukurluğunun (500-700 m) Niksar-Koyulhisar arasındaki kesimi uzanır. Bu dağların doğusunda Koyulhisar-Mesudiye-Ordu karayolunun, batı ucunda Niksar-Akkuş-Ünye yolunun geçirilebilmiş olduğu yerler vardır. Canik dağları doğuda Melet çayı ve ötesine, batıda Kızılırmak vâdîsinin aşağı kesimine kadar (125 km kadar) uzanır. Bu dağların daha yüksek olan doğu bölümünün kuzeye bakan tarafları O. ili içindedir. Bu arazinin çok yeri kıvrımlı, kırıklı Kretase devri tortul tabakalarıyle Üst Kretase volkanik seresinden ve Eosen devri kıvrımlı tabakalarından bir yapı gösterir. Gölköy çevresinde yer yer iç püskürük taşlar (granitler) yüzde görülür. Alüvyonlarla örtülü yerler, kıyı boyunda ve buraya yakın vâdî tabanlarında küçük ölçüde görülür.

Akarsular: İlin başlıca akarsuları, Canik dağlarından kaynaklarını alan ve herbiri kısa yoldan denize yönelen, biribirine paralel çok sayıda dere ve çaylardır. Bunların en büyüğü, Mesudiye çevresindeki dağlardan beslenen ve O. şehrinin 5 km doğusunda denize dökülen Melet çayı (uzunluğu 125 km)'dır. Kabarık zamanında ırmak görünüşü alan bu su, Mesudiye doğusundaki dağlardan (2 500-3 000 m) kaynağını alır, yayvan bir vâdîde akar, Mesudiye'ye doğru düzlüklerden geçer, sonra kuzeye dönerek O. yakınlarına kadar dar ve derin boğazlar içinde akar. Normal akışı sırasında yatağından saniyede 10-15 m³ su geçirir, kabardığı zamanlarda ise akımı 100-120 m³/sn'yi bulur. Daha batıda Bolaman çayı (uzunluğu 75 km) ile Elekçi, Kahve, Ceviz, Curi dereleri, Akçay (55 km) ve kolları vardır. Bütün bu akarsular, kaynaklarını aldıkları güneydeki dağlardan kıyı boyuna kadar derin ve çok yerde dar vâdîler içinde akarlar. Yağmurların bol yağdığı, dağlardaki karların eridiği mevsimlerde bunlar çok kabarır, çekildikleri zaman da kuruyacak duruma gelmezler. Bunların bazılarından tomruk taşınmasında yararlanılır.

İklim, bitki örtüsü: O. ilinin her mevsimi yağışlı, kışları ılımlı ve serin, yazları az sıcak bir iklimi vardır. Kıyı boyu ve hemen gerisindeki tepeliklerin bu iklim özelliği, dağlara çıkıldıkça sıcaklık bakımından değişikliğe uğrar, buralarda yazları daha serin, kışları daha soğuk yayla iklimi belirir. Yıllık yağış tutarı 1 000 mm'yi geçer, 1 500 mm'ye yaklaşır. Burada her mevsimde yağış vardır. Yağmurlar en çok güzün ve ilkbaharda yağar, haziran ve temmuz nisbeten az yağışlı geçer. İl toprakları bütüniyle kuzey rüzgârlarına açıktır. Bu sebeple liman ve koylarda bunların tesiri çok olur. En soğuk ayın (şubat) ortalaması 7°C, en sıcak ayınki (ağustos) 23°C'a yakındır. Kıyı boyundaki ılımlı iklim özellikleri, ilin iç taraflarına gidildikçe değişir, türlü derecelerde sertleşir.

Tabiî bitki örtüsü, bu elverişli iklimde (nemli, ılımlı) orman şeklindedir. Ormanlar, yerine göre, 500-600 m yüksekliklerden başlar, yukarılara çıkar. Kıyıya yakın yerlerde geniş yapraklı ağaç ormanları, daha yukarılarda iğne yapraklılar çok yer tutar. Burada dağların yamaçları yaz kış yeşildir. Kıyı boyundaki ilçelerde de ormanlar var ise de, buralarda tarla ve bahçeler, yeryüzü şekillerine göre, içerilere türlü derecelerden sokulmuş, ormanın yerini almıştır. Buralarda orman, fundalık gibi ağaç formasyonları arasında ekim-dikim yerleri vardır. Bu arada kıyı yakını yamaçlarda fındık bahçeleri geniş yer tutmuştur. Bu bahçeler arasında yer yer mısır, daha yükseklerde ise buğday, arpa, soya, çavdar, patates yetiştirilir. Ormanlardaki ağaç çeşitleri arasında ladin, köknar, kayın, meşe, gürgen, kızılağaç, sarıçam, akçaağaç, kestane, kavak başta gelir. İl ormanlarından yılda 30 000 m³ tomruk, 2 000 m³ maden direği ve çok miktarda yakacak odun sağlanır. İlde her yıl ağaçlandırma yapılır. Orman içi köylerinin çokluğu ve otlatmalar sebebiyle orman bakımı ve korunması güçleşmiştir. Bu arada Akkuş Devlet Orman Kereste Fabrikası 1957'de işletmeye açılmış, 1960 yılında tam kapasiteyle çalışmaya başlamıştır (yılda 16 000 m³). Ayrıca yılda 20 000 m³ fırınlı parke de çıkarır ki, ham maddesi Akkuş ormanlarından elde edilir. Fabrikada 200-300 kişi çalışır. Ormanlık yerler, daha çok, ilin iç ve yüksek ilçelerinde (Gölköy, Akkuş, Mesudiye, Kumru, Korgan) toplanmıştır.

Tarım: O. ilinde tarımın en geniş olarak yayıldığı yerler, nüfusun yoğun bulunduğu (km²'ye 100'den çok), arazinin tarla ve bahçeye elverişli olduğu (çoğu fındık bahçeleri), denizden 300-500 m'ye kadar yükseklikteki düzce yerlerdir. Buralarda mısır, fasulye (yılda 4 000 ton), soya, kendir, patates, fındık yetiştirilir. Fındık bahçeleri son 15 yılda 20-30 km içerilere yayılmış, içteki ilçelere doğru da yer yer sokulmuştur. İl topraklarının en az işlenen yerleri, otlak olarak yararlanılan yaylalardır. Buralarda dar ölçüde tahıl ve patates ekilir, ot yetiştirilir, hayvan otlatılır. İlde 1 500 m yükseklere kadar vâdî ve dağ yamaçları ormanlarla kaplıdır. En yoğun yeri Akkuş ilçesidir. Buralarda ormanların bazı yerleri fındık bahçelerine ve patates tarlalarına çevrilmiş, tarla tarımı, ormanların zararına yayılmaya başlamıştır. İl ekonomisine en uygun ve verimli tarım fındık yetiştiriciliğidir. Bugün O. ilinde fındıklar bütün arazinin % 14'ünü (80 000 hektar) tutmuştur. Bunun yanında arazinin % 18'i orman (böylece arazinin üçte biri ilde orman ve fındıklık), % 23'ü çayır ve

mera, % 20'si tarla ve bahçe, % 25'i de şimdilik ekilmeye elverişli olmayan yerlerdi. Ormanların işletildiği ve korunduğu ilçelerde (Akkuş, Gölköy, Fatsa gibi) meralar az, öteki ilçelerde daha genişti.

İlde tarım işletmelerinin % 96'sı küçük köylü işletmeleridir. Tarımla ilgili işletmeler, genellikle, fındık, mısır, patates üzerinde toplanmıştır. Bugünkü değeriyle (1973) bir dönüm fındık bahçesi 10 - 15 bin lira değer bulmaktadır. İlde bütün fındık alanının %70'i, 50 dekara kadar olan küçük işletmelerdir. İlde sebze yetiştiriciliği, türlü sebeplerle (arazi durumu, sulama güçlüğü, gübreleme azlığı, kredi) gelişmemiştir. Sebzeler, fasulye ve mısır ile karışık olarak, veya fındık bahçeleri arasında yetiştirilir. Sebze ihtiyacı, Samsun'un Çarşamba ve Terme ilçelerinden, turfanda zamanında da Güney Anadolu'dan sağlanır. İçteki ilçelerin ve yüksek yerlerin başlıca tarım ürünü tahıldır.

Fındık, O. ilinin başta gelen ürünü ve ihtiyaç malıdır. Burada 100 yıl önce (1867 - 1871), o zamanın O. kazâsı (ilçesi) kaymakamı, Giresun'dan fındık fidanları getirtmiş, merkezin Ebulhayır bölümünde, deniz kıyısına yakın yerlerdeki bahçelere dikilmiş, bu teşebbüs gittikçe yayılmış, Birinci Dünya Harbi sıralarında Ulubey, Perşembe, Fatsa ve Ünye'deki kıyı köylerinde fındıklıklar kurulmuştur. Savaş yıllarında yavaşlayan bu gidiş, 1924'den sonra yine gelişme yoluna girmiş (1928'de ilde 23 000 hektar fındıklık), son yıllarda çok yaygınlaşmıştır (1966'da 80 000 hektar). O., Giresun ile birlikte, Türkiye'de en geniş fındıklıkları bulunan ildir. Bunlardan çok sonra Trabzon, Bolu, Kocaeli, Sakarya, Rize ve Samsun gelir. İlde fındık yetiştiriciliği tekniğe uygun olarak yapılır, her yıl eski dikimlerden çoğu sökülür, yenileri dikilir, ilâçlama, gübreleme yapılır. Türkiye fındık üretiminin üçte birini O. ili verir. İl içinde de en yaygın yerler merkez ilçesi, Fatsa, Ünye, Perşembe, Ulubey ilçeleridir.

Mısır, ekmek yapmada yararlandığı O. köylüsünün önemli yiyecek maddesidir. İlde yaz aylarının normalden az yağışlı olması hâlinde mısır ürünü az olur, başka yerlerden mısır ve buğday getirilir. Nüfusun artması, önceleri mısır ekilen yerlerin fındıklıklara çevrilmesi, ilde üretilen mısırı yetersiz duruma getirmiş, son gübreleme yoliyle verimin çoğaltılması işlerine girişilmiştir. İlde yalnız mısır ekilen tarlalar bulunduğu gibi, fındık bahçelerinde de mısır yetiştirilir.

Patates, ilin iç ilçelerinde (Aybastı, Gölköy, Korgan ve merkezin Kabadüz bucağı) yetiştirilir. Patates tarımına XX. yüzyılın başlarında başlanmış, gittikçe yayılmıştır. İlde, başta yaylalar olmak üzere, patates yetiştirmeye elverişli geniş topraklar vardır. Ekimine 1935'te başlanan soya fasulyesinin

ORDU : Genel görünüş

günümüzde Türkiye'de en çok yetiştirilen ve sanayii kurulan bölgesi O. ilidir (yılda 4 - 5 bin ton). "Ordu Soya Fabrikası" 1965'te işletmeye açılmıştır. Bu fabrikada 250 - 300 işçi ile 40 - 50 mühendis ve teknisyen çalışır. Şimdiki kapasitesi 10 000 tondur. Burada soya yağı (1 700 ton) ve soya küspesi elde edilir.

Hayvancılık: O. ili topraklarının dörtte biri (140 bin hektar) çayır ve meradır. Bunlar, dağ yamaçlarında, yassı sırtlarda ve tepelerdendir. Otlaklar (meralar), çayırlardan daha geniş yer tutar. Buraları doğal otluklardır. Bazı dar alanlarda çayır ve ot yetiştirme işlerine de girişilmiştir. İlde büyük bir küçükbaş hayvan sayısı 700 000'dir. En çok bulunanları koyun (335 bin), sığır (225 bin) ve manda (33 bin) ve keçi (50 bin)'dir. Her köylünün yük taşıma ve koşum ihtiyacını karşılamak üzere at, eşek ve katır da vardır. Hayvancılık, çiftçi âilelerinin önemli bir gelir kaynağı, beslenme yoludur. Bir âileye düşen toprak dar olduğundan (çoğu 5 - 30 dekar), yoğun nüfus (km^2'ye 100 kişiden çok)'dan ötürü hayvan yetiştirme değer kazanmıştır. Bu bölgede O. ili, Samsun'dan sonra, ikinci hayvan yetiştirici ildir. Hayvancılık, iç ilçelerde daha çoktur. Koyun yetiştiriciler, kışın Samsun'un Terme, Çarşamba ve Bafra topraklarında davarlarını barındırır, ilkbaharda ilin yaylalarına çıkarır, otlatırlar. Koyunlar, daha çok, süt, yağ, yün ürünleri bakımından verimli

olmaktadırlar. En çok inek ve manda sütü elde edilir. Verimi arttırmak ve hayvan soylarını ıslah etmek için 1959'dan beri sun'î tohumlama yapılmakta, bu iş yayılmaktadır (1960'ta 71 inek, 1965'te 5 840 inek tohumlanmıştır). Bazı ilçelerde tohumlama laboratuarları açılmıştır.

Henüz büyük tavuk çiftlikleri bulunmamakla beraber, O. ilinde hemen her köylü âilesinin en az 5 - 15 tavuğu vardır. İlde 400 000 kadar kümes hayvanı bulunmakta, yılda 15 - 20 milyon yumurta elde edilmekte, bir tavuktan yılda 50 - 65 yumurta alınmaktadır.

O. ili kıyıları, balıkçılığın gelişebileceği doğal zenginliktedir. Verimi arttırmak için balıkçılık usul ve tekniğinin günümüz tekniğine göre düzenlenmesi gerekir. İlde balıkçılık, kıyı avcılığı özelliğindedir ve buraya uyabilen ağlardan yararlanılır.' Verimli yıllarda 60 bin ton kadar balık ürünü alınır. Verimsiz yıllarda bu değer 15 - 20 bin tona düşer. En çok avlanan balık hamsi'dir. Bundan sonra istavrit, kefal, barbunya, kalkan balığı gelir. İl kıyılarında süreli olarak balık avlanır, bu süre balıkların geçiş zamanlarına rastlar. Hamsi avı Kasımdan Nisana kadar sürer. İlde "Yalıköy Balıkçılık Kooperatifi" vardır. Tutulan balıklar taze olarak piyasaya gönderilir.

Madencilik, ticaret: O. ili arazisinde bazı madenler vardır: Çinko, simli kurşun, demir, kömür, bakır. Bunların bir kısmından yararlanılmaktadır. İlin birçok yerlerinde kurşunla karışık halde bulunan çinko, üzerinde en çok çalışılmış olan madendir. Merkezin Kabadüz bucağında, Fatsa ve Korgan ilçelerinde çinko yatakları vardır. Kabadüz'deki simli kurşun (% 70 oranında kurşun) işletilmesine başlanmıştır. İlin türlü yerlerinde eskiden işletilerek bırakılmış demir ocaklarına rastlanmıştır. Bu arada merkezin Şambaşı yaylalarında demir madenlerinin uzun süre işletildiği ve çevrenin demir ihtiyacının buradan karşılandığı anlaşılmaktadır. Gölköy ve Aybastı ilçeleri arazisinde kömür bulunduğu görülmüştür. Fatsa ve Ünye'de bakır oranı yüksekçe cevherler üzerinde çalışılmıştır. Ulubey ilçesinde seramik işlerinde ham madde olacak değerde zengin kil yatakları vardır. Hâlen İstanbul'daki bir seramik kuruluşuna bundan gönderilmektedir.

İlin kıyı bölümündeki kasabalarda, il merkezinde, Kumru, Korgan, Akkuş liçelerinde elektrik enerjisi vardır. Mesudiye'ye kadar olanları da yapılmaktadır. İlde sanayi gelişememiş ise de, soya fabrikası, fındık kırma, kavurma ve paketleme fabrikaları, gürgen fırınlama kuruluşu, kereste atölyeleri, soğuk demir işleri atölyeleri, tuğla ve kireç ocakları, dokuma atölyeleri, bazı yiyecek maddeleri yapımevleri ve başka küçük san'atlar vardır.

O. piyasasının en canlı zamanı Eylûldür. Bu ayda fındık piyasası açılır. Köy düğünleri hazırlıkları da bu ayda başlar. Bu canlılık Kasım ayına kadar sürer. İl merkezinde, kıyı boyu kasabalarında, başta fındık olmak üzere, patates, fasulye, ceviz gibi tarım ürünleri satan toptancılar vardır. İhracatçılıkla uğraşan firmalar O., Fatsa ve Ünye'de toplanmıştır. Bu il ve ilçelerde çeşitli banka şubeleri vardır. O., Perşembe, Fatsa ve Ünye'de 1938'de kurulan Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birlik merkezince yönetilir. Buralarda fındık kırma fabrikaları vardır.

Nüfus, yerleşme: O. ili, Türkiye nüfusunun en yoğun bulunduğu bölgelerdendir (km^2'ye 110,6 kişi). İl için verilen bu ortalama değer, denize yakın bölümde ve iç ilçelerde farklılık gösterir. Kıyı boyu ilçelerinde yoğunluk km^2'de 150 - 200'ü bulur, bazı yerlerde bunu da geçer. Buralarda toprak çak pahalı ve artan nüfusa yetmeyecek durumdadır. İç ilçelerde yoğunluk km^2'ye 70 - 90 kişi ve Korgan ilçesinde 126 kişidir. Yalnız en güneydeki ve içerideki Mesudiye'de nüfusun yoğunluğu 30'dur.

İlde arazinin derelerle çok parçalanmış bir biçim göstermesi, uzun mesafeler içinde ekilmeye elverişli geniş arazinin azlığı, burada köy yerleşmelerini pek dağınık bir duruma getirmiştir. "Köy" adı altında toplanan yerleşme yerinin, çoğunlukla birkaç, hattâ birçok mahallesi vardır. Bu mahalleler arasında yüzlerce metre, hattâ 1 - 2 km uzaklık olur, aralarında dik vâdî yamaçları ve sırtlar da bulunur. Böylece ilde çok dağınık bir kırsal yerleşme (350 köy böyle dağınıktır) görülür. Nüfusları 1 000'den çok, hattâ 2 000 olan köylerin (sayıları 200 kadar) çoğu böyle mahallelerden oluşmuşlardır. Çoğu 10 - 15 hâneden oluşmuş bu köy mahallelerinin herbiri bir yamaçta, bir derenin sağlı sollu kollarında dizili olarak yayılmıştır. Çoğunlukla bir sıra hâlinde dizilidirler. Bunlarda her ev, tarlasının başındadır. Köylerin % 70'i yamaçlarda ve sırtlardadır. Büyük köyler arasında nüfusu 3 - 8 bin olanları da vardır ki, bunların bir kısmının belediyeleri, PTT'leri bulunmaktadır: Saraycık, Ilıcaköy, Ohtamış, Alakent. Bunların da mahalleleri vardır.

İlde şehir yerleşmesi olarak başta O. şehri (47 302 nüfuslu) olmak üzere ilçe merkezleridir. Bunların başlıcaları Ünye (23 bin), Fatsa (20 bin), Aybastı (13 bin), il e herbiri 4-10 bin nüfuslu kasabalar (Gölköy, Korgan, Perşembe, Kumru, Mesudiye, Ulubey)'dir. Akkuş ise 3 000 nüfusludur. İlde arazi darlığı ve geçimi sağlama ihtiyaciyle yazın yaylalara ve memleketin türlü yerlerine olan geçici nüfus hareketleri vardır. Gurbetçilik adı altında anılan başka illere gidişte İstanbul, Ankara, Samsun, Sakarya, İzmir başta gelir.

Ulaştırma, turizm: İlde deniz yollarının önemli yeri vardır. O., Fatsa, Ünye, Perşembe iskeleleri, ticaret merkezleriyle sürekli temas hâlindedir. Bu iskeleler, gerilerindeki yerlere birer karayolu ile bağlıdırlar. O. iskelesi 3 - 7 bin tonluk gemilerin yanaşabildiği, kuzeybatı rüzgârlarına oldukça kapalı bir yükleme ve boşaltma yeridir. Ünye, Fatsa ve Perşembe iskelelerine 100 - 200 tona kadar olan deniz taşıtları yanaşır. Samsun - Trabzon kıyı yolu O.'dan geçer. Bu iskelelerden dağlık yerlere düzgün yollar uzanır.

O. ili, doğal güzelliklerin toplandığı turistik yerlerdendir. Çok sayıdaki temiz kumsalları, ormanlık, fındık bahçeleri, kaplıcaları, eski eserleriye turizmin gelişebileceği bir ildir. O.'nun Kiraz Limanı, Kumbaşı, Güzelyalı, çarşısı ve otelleriyle Çambaşı Yaylası, Akkuş'un ormanlarıyle Taz ve Çağman yaylaları, Fatsa yanında Gaga gölü, Gölköy'ün Ulu gölü, ladinleri ve alabalıkları ile ünlü Kuzören köyü, Fatsa - Ünye sınırındaki mağaralar, nâdir turistik yerlerdendir.

Eski eserlerden en çok kale kalıntıları ile camiler vardır. Kevgürk kalesi (Akkuş'un 30 km güneybatısında), Kız Kulesi (Fatsa'nın güney - doğusunda), Cıngırt Kaya (Fatsa'nın batısında), Hoynat kalesi ve Kurtuluş Kalesi (Perşembe), Ünye yakınındaki eski kale, Süleyman Paşa Sarayı bunlardandır. O. ve bir kısım ilçe merkezlerinde iyi oteller, motel ve lokantalar vardır.

Kültür, sağlık: O., Türk kültürünün köklü olduğu, çeşitli gelenek ve göreneklerin bulunduğu bir ildir. Burada din ve ilim adamları, şâirler yetişmiştir. Osmanlılar devrinde bugünkü ilin türlü yerlerinde medreseler bulunduğu, buralarda gramer, mantık, fıkıh, fizik, kozmografya, coğrafya dersleri

okutulduğu eski kayıtlardan anlaşılmaktadır. İlk matbaa 1914'-te kurulmuştur. Günümüzde O., kültür bakımından gelişme göstermiş illerimizdendir. Okuma - yazma oranı % 50'nin üstündedir. İldeki 490 köy okulunun 63'ü köylülerce yaptırılmıştır. İlde 3 lise (Ordu, Ünye, Fatsa) vardır. Bütün şehir ve kasabalarda ortaokul bulunmaktadır. O.'da kız ve erkek sanat enstitüleri ile akşam kız sanat okulu, yetiştirme yurdu, Perşembe'de yatılı ilköğretmen okulu, Ünye erkek sanat enstitüsü ile akşam kız sanat okulu, Fatsa akşam kız sanat okulu vardır.

Sağlık kuruluşları olarak, O. şehrinde 250 yataklı devlet hastahanesi, ana - çocuk sağlığı merkezi, sıtma eradikasyon çalışmaları, eczahaneler vardır. İlçe merkezlerinde 5 - 10 yataklı muayene ve tedavi evleri, verem savaş çalışmaları bulunmaktadır.

Fatsa'ya 10 km uzaklıkta Sarmaşık Kaplıcaları ile Gölköy'ün Çermik adıyle anılan ve madensuyu niteliğinde suyu bulunan göl, şifalı kaynaklardandır.

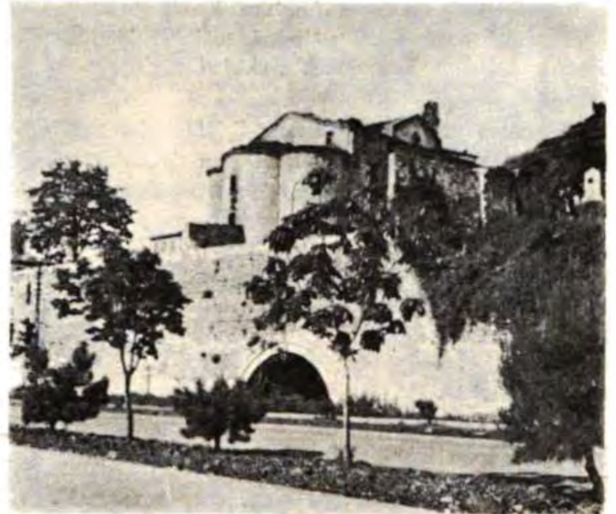
Şehir : Bu şehir, denize doğru 10 km uzanan bir yarımadanın doğu kıyısında, Boztepe'nin (550 m) batıdan çevirdiği Kiraz limanı adlı koy'un kenarında gelişmiştir. Şehrin bu yeri, kuzey - batı rüzgârlarına oldukça kapalı olması sebebiyle, iskele - şehir için elverişli olmuştur. Şehir ve çevresinde birkaç akarsu (Melet çayı, Ağcaova, Bülbüldere, Civil dereleri) denize dökülürler. Bu akarsuların aşağı kesimlerinde genişçe vâdî tabanları ve küçük deltaları vardır.

Şehir, kıyı boyunca ve gerideki tepeye doğru yayılmıştır. Volkanik taşlarla (bazalt, tüf) örtülü bu tepeden şehir ve çevresinin yeşilliklere bürünmüş bütün güzellikleri görülür. O., işlek kıyı yolu üzerinde bulunduğu gibi, Kelkit vâdîsi boyundaki şehirlere ve ötelerine de yollarla bağlıdır.

O. ili arazisi eski çağlardan beri yerleşilmiş bir bölge olmakla beraber (O. - Samsun yolu üzerinde Bozukkala adıyle anılan yerdeki Eski Çağ'ın Kotyora şehri), şimdiki şehir, Karadeniz kıyılarının en yenilerindendir. Şehrin çekirdeği, Bülbül deresinin ağız çevresindeki düzlükte bulunan çarşı semti olmuş, şehir buradan Boztepe'nin yamaçlarına ve kuzeyde Keçikköyü'ne doğru büyümüştür. Bugünkü şehrin 5 km güney - doğusunda, şimdiki Eskipazar köyünün yerinde Bayramlı kasabası bulunuyordu. Burası zaman zaman bir idare bölümünün merkezi ve Türkmen beylerinin ünlü bir uc şehri olmuştu. XIX. yüzyıl başlarında bu eski kasaba halkının isteğiyle, şimdiki şehrin bulunduğu yerde bir iskele yapılmış, bunun çevresinde yerleşmeler çoğalarak, işlek bir pazar yeri olmuş, sonraları şehir özelliğini almaya başlamıştır. Bu ilk büyüme sırasında adı Bucak olan şehre, daha sonra (1869'da) bu adın yerine, halkın isteğiyle O. denilmiştir. Eski Bayramlı kasabasının asıl adının O. - Bayramlı olmuş bulunduğu, O. adının buradan geldiği ileri sürülmüştür. Bucak mahallesi denilen bu yer, Bayramlının bir köyü idi. 1873'teki yangında çok yeri yanan o zamanki küçük şehir, planlı olarak yeniden kurulmuş ve gelişmiştir. 1927 nüfus sayımında 8 209 nüfuslu bir küçük şehir olan O., şimdi 50 bine yaklaşan nüfusiyle orta büyüklükte bir şehir ve Karadeniz kıyılarının önemli kentlerinden biri olmuştur. Şehrin 1858'de kurulmuş belediyesi, içme ve kullanma suyu, elektriği, çarşı ve pazarı, otel, lokanta ve sinemaları, okulları, sağlık kuruluşları vardır.

Ordu ili : XVIII. yüzyılın başlarında Bayramlı sönmeye yüz tutunca, O. şehri şimdiki yerinde Bucak Kazâsı adıyle oluşmaya başlamış, sonraları O. kazâsı olmuştur. Bu kazâ, uzun yıllar Trabzon'un bir ilçesi olarak yönetilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, o zamanki pek geniş sahalı Trabzon vilâyetinin 8 kazâsından biri olmuş bulunan O., daha sonra idarî değişiklikler geçirmiştir. 1920'de O., Samsun vilâyetinden alınan Ünye ve Fatsa kazâlarından oluşan bir vilâyet durumuna getirilmiş, 1923'te vilâyet olmuştur. 1933'te Şebinkarahisar'ın Sivas vilâyetine bağlı bir kazâ (ilçe) durumuna getirilmesiyle, buradan ayrılan Mesudiye ilçesi O.'ya bağlanmış, ilin 3 ilçesi (Ünye, Fatsa, Mesudiye) olmuştur. Bundan sonra, Gölköy O. merkezine bağlı bucak iken 1936'da ilçe olmuş, 1945'te Perşembe bucağı ilçe olmuş, 1954'te Ünye'ye bağlı Karakuş bucağı Akkuş adıyle, 1957'de Ulubey, Aybastı, Kumru ve Korgan bucakları ilçe durumuna getirilerek O. ilinin bugünkü idarî durumu oluşmuştur. Günümüzde ilin 10 ilçesi (Akkuş, Aybastı, Fatsa, Gölköy, Korgan, Kumru, Mesudiye, Perşembe, Ulubey, Ünye), merkezî bucakları dışında 8 bucağı (Kabadüz, Uzunisa, Bolaman, Çamaş, Topçak, Yeşilce, Çaybaşı, Tekkiraz) vardır. (R. İzbırak)

Tarih : Bugün O. vilâyetinin üzerinde bulunduğu topraklar, Hitit hâkimiyetinin dışında kalmıştır. M. Ö. VI. yüzyılda İran (Pers) İmparatorluğuna dahil olmuş, M. Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender bu imparatorluğa son verince, buraları, bütün Güney Karadeniz sahilleri ve Kırım gibi, Yunanlaşmış bir İran krallığı olan Pontos Devletine geçmiştir. Büyük Mithridates'in bütün çabalarına rağmen Roma'lılar, sonunda burasını da ele geçirmişlerdir. M. S. 395 yılında Roma ikiye ayrılınca, bu topraklar da bütün Anadolu gibi Doğu (Bizans) İmparatorluğunun payına düşmüştür. İyonyalı, yani Batı Anadolulu tacirler tarafından erken zamanlarda ticaret kolonileri kurulan O. sahilleri, daha çok, pek gelişmiş olan Sinop Limanı'nın tarihî mukadderâtına katılmıştır. 1071 Malazgirt zaferinden sonra bu bölge de bütün Anadolu gibi, Anadolu Fâtihi ve Türkiye Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu I. Süleyman - Şah tarafından feth edilmiştir. Haçlı seferleri üzerine Türkler bu toprakları Bizans'a geri vermeye mecbur olmuşlar, 1204 IV. Haçlı Seferi neticesinde kurulan Trabzon Rum (Bizans) İmparatorluğu, bu topraklara da hâkim olmuştur. Bu imparatorluk, Konya'ya tâbî olmuşsa da, bağımsızlığını korumuştur. Sonradan Trabzon İmparatorluğu'-nun sınırları Türkler lehine daralmış ve O. da Türkler'e geçmiştir. Yıldırım Sultan Bâyezid XIV. yüzyılın son senelerinde bu toprakları da Osmanlı Devletine katmışsa da, 1402

ORDU : Eski bir kilise

Ankara felâketinden sonra Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda büyük gerileme olmuştur. Ancak XV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde bu topraklar Fâtih Sultan Mehmed tarafından kesin şekilde Osmanlı İmparatorluğuna katılmıştır. Osmanlı çağında O., Trabzon Beylerbeyliği'nin ve Tanzimat'tan sonra vilâyetinin (eyâletinin) bir kazâsı idi. 1873 yangını ile yanan O. kasabası, yeniden imar edilmiş, Cumhuriyet Devri'nde vilâyet olmuştur. (Y. Ö.)

ORDUZU, Malatya ilinin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı bir köy. Şimdiki adı Bahçebaşı olan bu köyün nüfusu 4 513 (1970)'tür. Belediyesi, PTT'si, küçük bir çarşısı, okulları vardır. Malatya şehrinin 5 km kuzey - doğusunda bulunan bu köy ve çevresi, binlerce yıllık tarih kalıntılarını kendinde toplamış olması bakımından önem taşır. Malatya güneyinin dağlarından kaynağını alan Pınarbaşı deresinin (O. deresi veya Elmasuyu deresi de denilmiştir) vâdî tabanında kurulmuş, bahçeler arasında güzel bir köydür. Bu dere, Tohma çayının Fırat ırmağına döküldüğü yer yakınında bu çaya karışır. Uzunluğu 25 km. kadardır. O. (Bahçebaşı) köyünün çevresi dağlık ve tepelik, güney tarafı çok yerinde dik ve yer yer sarp yamaçlıdır. Geçilmesi oldukça güç arazî ile çevrili olması, sadece kuzeye açık bulunması dolayısıyle, eski çağlarda burasının savunulması kolayca olmuş, o zamanların önemli bir yerleşme yeri olmuştur. Bu yerleşme yerinin birkaç km. kuzeyinde Eski Malatya (b. bk.) vardır. Malatya'ya iyi bir yol ile bağlıdır.

O.'un önemi, Anadolu'da çok eskiden beri yerleşme yeri olmuş bulunan Malatya havzasının merkezinin buralarda olduğu, daha Hititler ve Âsûrlular çağında gelişmiş bir yerleşme yerinin (türlü kaynaklarda Melidu, Miled, Melidi, Meliddu, Meliliya, Maldiya, Melitene gibi adlarla geçmiştir) de bu çevrede bulunmuş olduğu üzerinde durulmasından ileri gelmiş bulunmaktadır. Hititler Malatyasının, Eski Malatya'nın birkaç km. güneyinde Bahçebaşı (O.) köyünün bulunduğu yerde, Arslantepe adı verilen bir hüyükte olduğu üzerinde durulmuştur. Bu hüyük, önce köylülerce duyurulmuş, burada pek önemli arkeolojik kalıntılar bulunmuştur. Bu yerleşme yerinin, Eski Malatya'dan da eski olduğu belirtilmiştir. 1932 yılında hüyükte ilk araştırmalar ve kazılar, Fransız "Hititler ve Asya Araştırmaları Kurumu"nca yapılmış, L. Delaporte tarafından hüyüğün önemi ve kazı sonuçları ortaya konulmuştur. Hüyüğün dünyaya tanıtılması, ilk defa "Geyik avı reliefi" yoluyle olmuştur. 1946 - 1951 arasında C. Schaeffer tarafından kazılar yapılmış, daha köklü incelemeler 1961 - 1962'de F. Merigge ve S. M. Puglisi yönetimindeki İtalyan kurulunca yapılmıştır. Bütün bu araştırmalarla Arslantepe hüyüğünde M. Ö. 3 000 yılları ile M. Ö. 30 arasında 7 yerleşme katı bulunmuş, böylece Tunç çağı, Hitit çağı ortaya konulmuştur.

Arslantepe hüyüğünün 2 km. kadar kuzey-doğusunda Gelinciktepe hüyüğü vardır. Burası da Bahçebaşı (O.) belediye sınırları içindedir. Burada ilk kazı 1966 yılında İtalyan arkeoloji kurumunca yapılmış çeşitli yayınlarla burası da dünyaya tanıtılmıştır. Burada da türlü eserler bulunmuş, bu arada eski Bronz çağını tanıtan kültür eşyası önemli yer tutmuştur. Bulunan bütün bu kalıntılar Malatya müzesinde sergilenmiştir. Gelinciktepe'nin önemi, Malatya yöresinde Tunç çağı hayatını verebilmiş olmasındandır. Arslantepe ve Gelinciktepe kazılarının verdiği tarihî ve arkeolojik eserler, Malatya müzesinin kuruluş ve gelişmesinde önemli yer tutmuştur (bk. MALATYA). (R. İzbırak)

ORAMAR, şimdi adı "Dağlıca" olan ve Hakkâri ilinin Yüksekova ilçesine bağlı bulunan bucağın eski adı. Bu bucağın 12 köyü vardır. Nüfusu 1 650 (1970)'dir. 215 hâneli, dağlık bir yerde, küçük bir yerleşme yeridir. İlçe merkezine uzaklığı 70 km. olup, Türkiye - Irak sınırına 10 km. uzaklıktadır. Başlıca geçim keynağı hayvancılık ve biraz da tarımdır (bk. YÜKSEKOVA) (R. İzbırak)

OREGON, Amerika Birleşik Devletleri'nin 33. eyâleti. Kuzey - batıda, Büyük Okyanus kıyısında olan O., kuzeyde Washington, doğuda Idaho, güneyde Nevada ve Kaliforniya ile sınırlıdır. Yüzölçümü 250 000 km², nüfusu: 2 266 000 (1974 tahmini), idare merkezi : Salem'dir, Oreg. şeklinde kısaltılır.

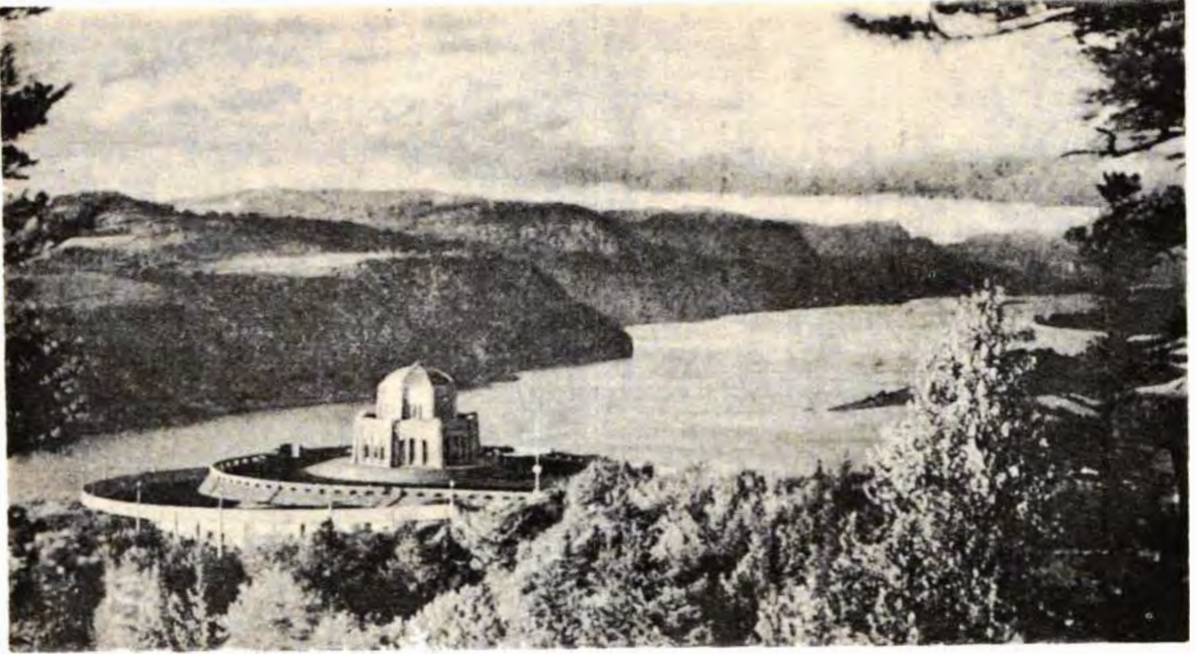
O. toprakları kumsal sahillerden, karlarla kaplı tepelere, ârızalı yaylalardan düz ovalara kadar büyük değişiklik gösterir. O.'un batısı iki sıra hâlinde Coast Range (Kıyı Sıradağları) ve Cascade Range (Çavlan Sıradağları) ile kaplıdır. Cascade dağlarının en yüksek yerleri Jefferson (3 199 m) ve Hood (3 421 m) tepeleridir. Doğuda ise volkanik yaylalar vardır. Bu kısmın en yüksek yeri Wallowa tepesidir (3 058 m). Arazi kuzeydeki Colombia nehrine doğru alçalır. O.'nun başlıca akarsuları Columbia ile bu nehrin başlıca kolu olan Snake nehri ve bunların kollarıdır. Eyâletin kuzey sınırının dörtte üçünü Columbia, doğu sınırının yarısını da Snake meydana getirir. Batıda da O. dağlarından çıkıp, okyanusa akan

OREGON : Salem'de Capitol

ırmaklar vardır. En büyük göl Upper Klamath gölüdür. Diğer önemli göller Crater, Malheur, Harney ve Summer gölleridir. Deniz yüzeyinden 1 880 m yüksekte olan gölün derinliği 600 m'den fazladır ve Birleşik Devletler'in en derin göllerinden biridir. O. topraklarının yaklaşık olarak yarısı ormanlarla kaplıdır. Bunların % 60'ı devletin elindedir. Ormanlarda çok çeşitli geyikler, ayılar, pumalar ve Kayalık Dağlar koyunları yaşar. Eyâletin iklimi yer yer değişiklik gösterir. Genellikle batıdaki üçte bir daha çok yağış alır, sıcaklık farkları da fazla olmaz. Doğudaki üçte ikide, hem yağış daha azdır, hem de sıcaklık farkları fazla olur.

Halkın % 67'si (1970) şehirlerde yaşar ve yedide altısı batı kesiminde oturur. Başlıca şehirlerin nüfusları 1974 tahminlerine göre şöyledir: Portland, 372 000; Eugene, 76 000;

OREGON : Columbia ırmağı

başşehir Salem, 68 000. Eyâlette on beş kadar yüksek okul ve üniversite vardır. Bunlar devlet tarafından desteklenir.

Ekonomi: O. ekonomisi orman zenginliklerine, çiftlik mahsullerine dayanır. Cascade dağlarının batısı çok verimlidir; doğusunda ise hayvancılık edilir ve buğday yetiştirilir. Tahıl, tarım gelirinin yarısını teşkil eder. En çok buğday, arpa, yulaf, saman elde edilir, meyvacılık yapılır. Tahıl kadar hayvan mamulleri de önemlidir. 1 562 000 sığır (92 000'i sağmal inek), 485 000 koyun, 100 000 domuz beslenir (1973). O.'nun başlıca endüstrisini orman mahsulleri ve mamulleri teşkil eder. Kereste îmâlâtında Birleşik Devletler'de birincidir. Ayrıca kâğıt, metal mâmûller, muhtelif makineler, ulaştırma malzemeleri ve elektrikli makineler, elektronik cihazlar ve tekstil îmâlâtıyle de ekonomide yeri vardır. Maden kaynaklarının başlıcası nikel, altın, gümüş, bakır, kurşun, civa, kromit'tir. Birleşik Devletler'de nikel, yalnız O.'da elde edilir.

Tarih: O.'da ilk gelen Bartolomeo Ferrelo adındaki İspanyol kâşifidir. Ondan sonra 1602'de yine bir başka İspanyol, Sebastian Vizcaino geldi; ondan hemen hemen iki asır sonra bir başka İspanyol Bruno Heceta 1775'te Dregan kıyılarında seyretti. 1778'de büyük İngiliz kâşifi James Cook, O. sahillerinde keşif seyâhatleri yaptı. Bu bölgede ilk yerleşme merkezi 1811'de Pacific Fur Company (Pasifik Kürk Şirketi) tarafından Astoria'da kuruldu. 1834'te geçici bir hükûmet teşkîl edildi; 1859'da da O. Birleşik Devletler'e kabûl edildi Parlamento 60 üyelik bir temsilciler meclisiyle 30 üyelik bir senatodan meydana gelir. A.B.D. kongresinde 2 senatör ve 4 milletvekiliyle temsil edilir. (O. Yüksel)

ORELLANA, Francisco de (Trujillo aş. yu. 1470 - Mantalegre 1550), İspanyol kâşifi. Peru kâşifi Francisco Pizarro'nunu dostu ve arkadaşı olup onunla birlikte Peru'nun fethine katılmıştır. 1539 yılına doğru Gonzalo Pizarro'nun emri ile Coca nehrinin seyrini inceledikten sonra gemi ile Napo nehrine kadar erişti ve bu nehri Amazon nehriyle birleştiği yere kadar takip etti. Amazon nehrine O.'nın arkadaşları Orellana adını verdiler. 1541'de ırmağı Machiparo'ya kadar takip etti. Burada Paraguanas ve Picotas bölgeleri diye adlandırdığı toprakları ve amazon (atlı kadınlar) gördüğünü sandığı geniş bölgeyi keşfetti. Güneye doğru ilerleyerek, San Juan adını verdiği bir ülkeden geçerek yerlilerin bir donanmasını bozguna uğrattı. Dokuz aylık bir geziden sonra Pará körfezinde ırmağın ağızlarına ulaştı. Manaos adını taşıyan yerlilerin topraklarında öldü. (V. Örs)

ORENBURG 1. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde bir bölge (oblastı). Yeni adıyle 7 Aralık 1934'te kurulmuştur. Yüzölçümü 122 800 km²'dir. Nüfusu 1 776 000 (1956)'dir. Kuzeyde Tatar ve Başkurt cumhuriyetleri ve Çelyabinsk bölgesiyle, doğuda Kustanay bölgesiyle, güneyde Aktyubinsk ve Batı Kazak bölgeleriyle, güneyde ise Saratov ve Kuybışev bölgeleriyle çevrilmiştir. Bölge 49 çevre (rayon)' ye ayrılmıştır. O. bölgesinin sınırları içinde 10 şehir vardır. Bölgenin merkezi O. şehridir. Bölge ve şehir tarihî Türk illerinden olmakla beraber bugün Türkler azınlık hâlindedir.

O. bölgesinin batı kesimi Ural dağlarının batısında, orta kesimi Güney Ural bölgesinde, doğu kesimi ise Ural'ın doğusunda bulunur. Akarsuları Ural ve Volga ırmaklarına bağlıdır. Bölge genel olarak bozkır ve ormanlarla kaplıdır Bölgenin en yüksek yeri 668 m'dir.

O. bölgesinde çeşitli maden yatakları (demir, nikel, bakır) vardır. Petrol ve kaya tuzu yatakları da bulunmuştur.

2. Rus Sovyet Federatif Cumhuriyetinde, Ural ırmağının sağ yakasında bir şehir ve istasyon. Aynı addaki bölgenin merkezi olan şehrin nüfusu 400 000 (1975)'dir.

1735 yılında Orsk çevresinde kurulan kale O. adını almıştır. 1744'te O. eyâletinin merkezi olmuş ve tarihte önemli bir rol oynamıştır. Şehir 5 Ekim 1773 gününden 23 Mart 1774 gününe kadar Pugaçëv ayaklanmasına katılan askerler tarafından kuşatılmıştır. Pugaçëv ayaklanması üzerine bir eser yazan Rus şairi A. S. Puşkin, bu ayaklanma ile ilgili belgeleri toplamak üzere şehri ziyaret etmiştir. 1867 yılında

O.'da "Orenburgskie gubernskie vedomosti" gazetesi çıkmağa başlamıştır (Bu gazete 1838'de Ufa'da kurulmuş ve 1867'ye kadar Ufa'da basılmıştır). Çarlık devrinde O. siyasî sürgün yeri idi. Kale 1863'te boşaltılmıştır. O. kurulduğu günden beri Kazakıstan ve Orta Asya ile yapılan alım satımda önemli bir rol oynamıştır. XVIII. yüzyılın ortasında şehirde büyük bir mübadele sarayı kurulmuştur. 1868 yılına kadar O.'da gümrük örgütü de vardı. Şehir XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızla gelişmiştir. 1870 yılına doğru O. - Samara arasında demir yolu kurulmuştur. Ancak O. bu sırada endüstri bakımından geri bir durumda bulunuyordu. 1904 - 1906 yıllarında O.'dan Taşkent demiryolunun geçirilmesi şehrin büyük bir endüstri merkezi hâlini almasını sağlamıştır.

XX. yüzyılın başlarında O.'da ilk sosyal - demokratik akımlar başlamıştır. 1905'te O. demiryolu işçileri Rusya ölçüsündeki demiryolu grevine katılmışlardır. 1917 Şubat devriminden sonra şehir devrim aleyhindeki kuvvetlerinin merkezi hâline gelmiş ve yönetim 14 Kasım 1917'de Ataman Dutov'un eline geçmiştir. Dutov'un kurduğu yönetim 18 Ocak 1918'e kadar sürmüştür. Sonradan şehir tekrar Dutov'un eline geçmişse de, 22 Ocak 1919'da yeniden Kızıl Ordu birlikleri tarafından alınmıştır. 4 Ekim 1920'de O.'da Kırgız elinin kurucu meclisi toplanmış ve bu toplantıda Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (bugün : Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) kurulmuştur. 1920 - 1924 yılları arasında O. bu cumhuriyetin başşehri idi. 1934'te şehir O. bölgesinin merkezi olmuş, 26 Aralık 1938 günü Çkalov adını almıştır.

1917'de şehir büyük bir sıkıntı içinde kalmıştır. Bugün O.'da birçok fabrikalar (madenî eşya, besin maddeleri, pamuk ve yün kumaş) kurulmuş, şehir işlek bir ticaret merkezi olmuştur. (H. Eren)

ORESTES, Yunan mitolojisinde Agamemnon ile Clytemnestra'nın oğlu. Babası Truva'dan döndüğü zaman, karısının âşıkı Aegisthus tarafından öldürüldü. O., büyüdüğü zaman Aegisthus ve Clytemnestra'yı öldürerek babasının intikamını aldı. Efsane çağının moral anlayışına göre, bu hareketi nümûne bir davranış olarak kabûl edildi. Ancak annesinin ölümünden sonra Fury'ler (Erinye'ler) tarafından takib edildiği için Delphi'ye saklanmak zorunda kaldı. Sonunda Areopagus huzûrunda dâvâsını savundu.

O., Euripides'in *Iphigenieia Tauris'te* adlı eserinde, Apollo'nun emriyle Artemis'in heykelini Atina'ya getirmek üzere Tauris'e gönderilir. Arkadaşı Pylades ile oraya gider; ancak hemen tevkif edilirler, çünkü buranın mahallî âdetlerine göre gelen bütün yabancılar tanrıçaya kurban edilmektedir. Kurban merasimini yürütecek olan ise kız kardeşi Iphigeneia'dır. Törende iki kardeş birbirlerini tanır ve birlikte kaçar, heykeli de kaçırırlar. O. babasının Micenae krallığını tevârüs eder.

Orestes konusu yazarlar tarafından çok işlenmiştir. Bu arada, Euripides'in *Iphigeneia Tauris'te* adlı eserini yanısıra *Orestes* ve *Electra* isimli eserlerini; Sophocles'in *Electra*, Aeschylus'un *Oresteia* adlı eserlerini sayabiliriz.

O. efsanesi daha sonraki yazarları da etkilemiş, bu etki XX. yüzyıla kadar sürmüştür. Voltaire'in *Oreste,* Goethe'nin *Iphigenie auf Tauris,* Eugene O'Neill'in *Mourning Becomes Electra* ve Jean Paul Sartre'ın *Les Mouches* adlı eserleri bu arada zikredilebilir. Gluck'un *Iphigénie en Tauride,* Richard Strauss'un *Elektra* adlı operaları da aynı konuyu işlemiştir. (O. Yüksel)

OREŞNİKOV, Aleksey Vasil'eviç (1855 - 1933), Sovyet nümismatik uzmanı ve tarihçisi. 1928'de İlimler Akademisi muhabir üyeliğine seçilmiştir. 1887'den ölümüne kadar Moskova'daki Tarih Müzesinin müdürü olarak çalışmıştır. Burada eski Rus sikkeleri ve Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda bulunan sikkeler hakkında neşriyat yapmıştır: *Moneti Bosporskogo tsarstya i drevnegreçeskih gorodov* (Bosforus imparatorluğunun ve eski Yunan şehirlerinin sikkelerini) [1887]. Başlıca çalışma konusu Rus ve Bizans sikkeleri ve Rus madalyaları olmuştur.

Başlıca eserleri: *Etyudı po numizmatike Çernomorskogo Poberej'ya* (Karadeniz çevresi nümismatiği hakkında etüdler) [1921 - 1922]; *Denejnıe znaki domongol'skoy Rusi* (Moğollar öncesi Rusya'da paralar) [1936]. (H. Eren)

ORFEON (Fr. Orphéon; Yunan efsanevî musikici Orpheus'un adında), latarnaya benzer bir çeşit musikî âleti. Telleri ve klavyesi olup, sesler, tellere sürten bir tekerlek tarafından hasıl edilir. O. adı Fransa'da ilk olarak Bocquillon Wilhem adında bir şan öğretmeni tarafından kız ve erkek ilkokul öğrencilerinden teşkil ettiği korolara verilmiştir. Bunlar ilk olarak 1833'te Paris'te toplanmış ve büyük başarı elde etmiştir.

ORFF, Carl (doğ. München 1895), Alman bestekârı ve sahne şâiri. Diessen (Bavyera)'da yaşar. 1914'e kadar München Musiki Akademisinde okumuş ve München, Mannheim ve Darmstadt'da orkestra şefi olarak çalışmıştır. München'a dönerek 1921 - 1922 yıllarında H. Kaminsky'nin öğrencisi olmuştur. 1924'te München'da kurulan Günther - Schule (Günther Jimnastik ve Dans Okulu)'de çalışmış ve burada musiki öğretimi ve orkestra tekniği hakkında yeni fikirlerini denemiştir. Bu konudaki deneylerinin sonuçları *O. Schulwerk* (O. Okul Çalışması) başlıklı eserde toplanmıştır. Bu eseri G. Ketman ile birlikte 1930 - 1935'te yayınlamıştır. Bu eser, 1950 - 1954 yıllarında yeni şekilde çıkmıştır. O. Schulwerk'in milletlerarası merkezi olarak 1963'te O. Institut (O. Enstitüsü) kurulmuş ve Salzburg'taki Mozarteum'a bağlanmıştır. O. Institut'ta musiki öğretmenleri yetişir. O. yalnız yeni musiki (I. Strawinsky ve başkaları) değil, eski musikişinaslardan ve özel olarak C. Monteverdi ve Orta Çağ musikisinin etkisini almıştır. O.'un amacı, bir Batı Tiyatrosu kurmak ve burada Eski Çağ ve Hıristiyanlığa bağlı temaları musiki ile işleyerek canlandırmak olmuştur. O.'un tiyatro üslûbu orijinaldir. Şan'dan çok konuşulan sözün hâkim olduğu eserlerde bile O. ilhâmını musikinin rûhundan alır. O.'un musikisine özel karakterini veren statik unsurlar, geniş sahalar ve dil'dir. O. musikisinde modern Almancadan başka Yunanca, klasik Latince, Orta Çağ Almancası (Mittelhochdeutsch), Orta Çağ Latincesi, İtalyanca ve Bavyera lehçesini kullanmıştır.

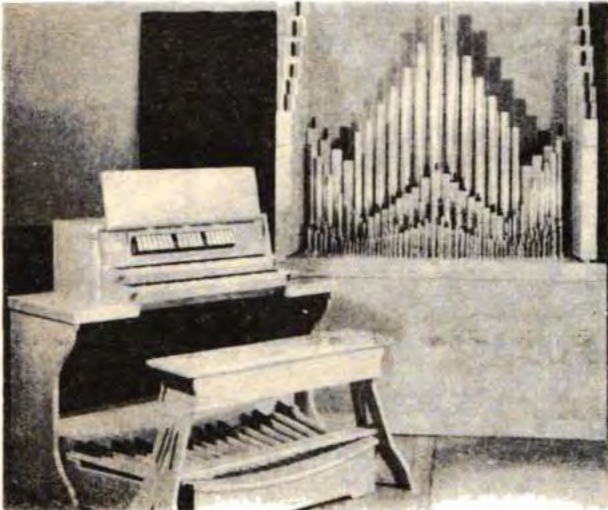
Başlıca eserleri : *Das kleine Weltheater; Der Mond* (Küçük Dünya Tiyatrosu, Ay) [1939, O.'un şiirleri]; *Die Kluge* (Akıllı kız) [1943, manzum]; *Ein Sommernachtstraum* (Bir yaz gecesi rüyası) [1952]; *Bairisches Welttheater: Die Bernauerin* (Bavyeranın Dünya Tiyatrosu : Bernau'lı kız) [1947, manzum]; *Astutuli* (ad) [1953]; *Osterspiel* (Paskalya oyunu): *Comodia de Christi Resurrectione* (İsâ'nın tekrar canlanması oyunu) [1957, manzum]; *Weihracthspiel* (Noel gecesi oyunu): *Ludus de nato infante mirificus* (Çocuğun doğumu hakkında mûcizevî oyun) [1960, manzum];

Trionfi (Zafer törenleri); *Carmina Burana (Benediktbeuern'*-li şarkılar) [1937]; *Catulli Carmina* (Catullus'un şarkıları) [1943]; *Trionfo di Afrodite* (Afrodit'in zafer töreni) [1953]. Üzerinde işlediği eserler: C. Monteverdi, *Klage der Ariadne* (C. Monteverdi'nin Ariadne'nin serzenişleri), *Orpheus* (Orfe) [1925]. Eski Yunan trajedileri için musiki de yazmıştır. (V. Örs)

ORFÎ : bk. URFÎ.

ORG, en büyük ve mükemmel musiki âleti. Çeşitli yaylı ve nefesli sazların (flüt, klarnet, fagot vs.) seslerini veren binlerce borudan müteşekkildir. Piano gibi — fakat birkaç sıra — tuşlar vardır; bunlara basılarak çalınır. Krş. bir de: REGISTRE. Pek çok pédale (b. bk.) de mühim rol oynar. Bilhassa Hıristiyan kilise musikisi âleti olmakla meşhurdur. Hemen her kilisede bir O. bulunur. Büyük kiliselerdeki, muazzam cesamette muhteşem ve çok pahalı şeylerdir (milyonlarca lira, hattâ dolar). Bazı bestekârlar bu âlet için dindışı musiki eserleri de yazmışlar, hattâ orkestrada kullanmışlardır (Saint-Saëns'ın do minör O.'lu senfoni'si pek meşhurdur). Dindışı musikide piano ne kadar kullanılmışsa, Hıristiyan dinî musikisinde O. o derecede mühim yer almıştır. Piano gibi 7 sekizli civarında ses ihtivâ eder. Yun. organon'dan; Ar. urgan, urganûn; Fars. arganûn, Türk. (Osm.) erganûn, Lat. organum (= ilkel O., pan flütü, çifte flüt), Orta Çağ Fransızca'sı: orguene, XIV. asırdan itibaren Fr. orgue, İng. organ, Alm. Orgel, İt. organo, İsp., Port. organo; "büyük O.": Fr. grand orgue, İng. great organ manual, Alm. Hauptmanual, Hauptwerk, İt. gran organo, İsp. teclado principale del organo.

O.'un tarihi ve ilkel şekilleri çok eski ve çeşitlidir (Wright'ın eserinde eski zamanlardan zamanımıza kadar gelen 80 kadar O. çeşidi sayılmıştır). XVII. asırda Türkiye'de kullanılan bir ilkel O. borusu için bk. ERGANÛN BORUSU. Salon O.'u için bk. ARMONYUM. O.'un esası, boru ve borulardan geçirilen tazyik edilmiş havadır. Eski Yunan'ın çifte flütü ve pan flütü, bunun en ilkel şekli sayılmaktadır. Çin ve Laos gibi Uzak Doğu ülkelerinde de bunun benzeri İlk Çağ'da kullanılmıştır, hâlen de mevcuttur. Fakat bugünkü O.'un gerçek ilk şeklini, M. Ö. 170'de İskenderiyeli Yunan

ORG : Bir taşınabilir modern org

mekanikçisi Ctésibios yapmıştır. Orta Çağ'da Bizans'ta ve İslâm dünyasında O. geliştirilmiş ve Avrupa'ya ihraç edilmiştir. 800'de Halife Hârûnu'r-Reşîd'in, İmparator Charlemagne'a hediye gönderdiği O. meşhurdur. Diğer taraftan idrolik O.'u Kubılay Han, Çin'e sokmuş, hattâ bir rivayete göre Cengiz'in bu meşhur torunu, O.'u bizzat geliştirmiştir. Bununla beraber O., daha çok kilisede kullanılan bir musiki âleti olmuştur. Bütün İslâm dünyasında, bu arada Osmanlı toplumunda pek çok kilise olduğu için, Müslümanlar ve Türkler, daima O. dinlemişlerdir. Âlet zamanla geliştirilmiş, büyütülmüştür. XIII. asırda kromatik klaviyeler yapılmış, XIV. asırda pedal sistemi tatbik edilmiştir. XV. asırdan XX. asra kadar her asırda tuşlar artmış ve âlet gitgide büyümüştür. (Y. Ö.)

ORGAN (Fr. organe, İng. organ), uzuv; canlı organizmada bazı fonksiyonları yerine getiren, birbiriyle yakından işbirliği hâlindeki dokular grubu. Yüksek hayvanlarda O.'lar, O. sistemlerini meydana getirir; meselâ yutak, mide, karaciğer, sindirim sisteminin O.'larıdır. Yüksek bitkilerde kök, gövde ve yaprak nebâtî (vegetatif) O.'lar, çiçek ve kozalaklar döllenme (reproductif) O.'larıdır (muhtelif O.'lar için kendi maddelerine bakınız).

Organ nakli : O. veya dokuların aynı şahısta bir yerden başka yere veya bir şahıstan başka şahsa nakledilmesinden ibaret olan tıbbî ameliyeye konuşma dilinde O. nakli, tıp dilinde "transplantasyon" denir (bk. TRANSPLANTASYON).

ORGANİK (Fr. organique, İng. organic), uzvî; uzuvlara, organlara âit; organlara etkili olan. Jeolojide, birleşiminde canlı varlık kalıntıları bulunan kayalara O. kaya; tıpta fonksiyonel hastalıkların karşılığı olarak, organlardaki hastalıklara O. hastalıklar denir. Kimyanın karbon birleşimini konu alan kısmı da O. kimya diye anılır, kimya ilminin iki büyük kısmından biridir. Karbon kimyası da denir.

ORGANIST, Org (b. bk.) çalan san'atkâr (bazan (org imalcisi hakkında da kullanılır). Fr. organiste, İng. organist, Alm. Organist, Orgenspieler, İt., İsp., Port. organista. (Y. Ö.)

ORHAN (Gazi, Bey, Sultan, Han) (Söğüt 1287 - Bursa 1362), Osmanoğulları'nın ilk hükümdarlarından. Osman Gazi'nin (I. Osman) büyük oğludur. Annesi Rabîa Hâtun'dur. O. Gazi'nin saltanatı 1324 şubatından 1362 martına kadar 38 yıl, 1 ay sürer (daha sarih tarihler teklifi şimdilik mümkin değildir). Bu müddet, Osmanlı hükümdarları içinde Ertuğrul Bey, Kanûnî, Osman Gazi ve IV. Mehmed'den sonra 5.'dir. Bursa'nın alınmasından (1326) önceki hayatı için bk. OSMAN I.

Bursa'dan Çanakkaleye (1326 - 1345) :

Bursa'nın fethinden sonra O. G. için hedef, İznik'tir. İznik, o zamanlar Bursa'dan mühim bir şehir olup, Anadolu'daki Bizans şehirlerinin en büyüğü idi. Büyük Konstantin tarafından Hıristiyan dininin akîydelerini tesbît eden en mühim konsil burada toplandığı için, tarihî ve mânevî bakımdan da büyük ehemmiyeti vardı. 1204'ten 1261'e kadar 57 yıl da Bizans imparatorluğunun başkenti olmuştu. Nihayet Kocaeli yarımadasının ağzını kapamak bakımından stratejik ehemmiyeti büyüktü. İznik Gölü'ne hâkim olan kuvvetin önünde İzmit Körfezi ve Kocaeli yarımadası açılırdı.

ORHAN GAZİ

Yeni başkent Bursa ise, Bizans çağında ikinci derecede bir şehirdi. Ancak Türkler'in elinde büyük bir şehir olmuştur. Fetihten 9 sene sonra (1335) Bursa'yı ziyaret eden büyük Arap seyyahı İbnü Battûta (Türkçe trc., I, 333 - 42), Bursa'yı büyük bir şehir olarak tavsîf etmektedir. Bursa'nın Türkler tarafından yeniden bina edilircesine kurulduğunu ve genişletildiğini söyleyebiliriz. Öyle ki, 1375'e doğru Anadolu'nun en büyük şehri hâline gelmiş, Karamanoğulları'nın Konya'sını geçmiştir.

Bursa'nın uzun bir ablukadan sonra Bizans'tan hiçbir ciddî yardım görmeden düşmesi, O. Bey'in ehemmiyetini Bizans'a ihtâr etmiş oldu. Türk hükümdarlarının İznik hakkındaki niyetleri şüphesiz Bizans'ın meçhulü değildi. İznik'i gözden çıkarmak ise, pek çok şeyi gözden çıkarmak demekti. Hiç olmazsa Asya yakası ile alâkayı kesmek neticesini doğurdu. 1329 mayısında O. Bey, İznik'i aldı. Türkler'i İznik Gölü üzerinden uzaklaştırmak ve şehri geri almak istiyen imparator III. Andronikos Paleologos, mühim bir kuvvetle O. Gazi'nin üzerine yürüdü. Türk hükümdârı, 8 000 askeriyle İzmit Körfezi üzerinde batıya doğru ilerliyordu. Gebze Darıcası civarında Pelekanon mevkiinde Osmanlı tarihinin ilk mühim meydan muharebesi cereyân etti. Bu muharebe için 2 Mart 1331 tarihi verildiği gibi, 1329 haziran tarihi de ileri sürülmektedir. İkinci ihtimale göre, İznik'in düşmesinden birkaç hafta sonradır. Hattâ başka bir rivayete göre, bu zaferden sonra İznik şehri Türkler'e teslîm olmuştur. XV. asrın ikinci yarısına kadar Osmanlı tarihi için hele gün tarihleri bakımından sağlam kronolojiye mâlik olunmadığı unutulmamalıdır. Bu tarihler de, en son tetkiklerin neticelerinde ortaya çıkmıştır. Eski ve klasik kitaplardaki tarihlerin hemen çoğu yanlıştır.

Pelekanon meydan muharebesinin Boğaziçi'ne ancak 40 km. mesafede cereyan ettiğini hatırlamak lâzımdır. O. Gazi'nin teşebbüsü düşmana bırakmadan müthiş bir taarruza geçmesi, Bizans ordusunu derhal dağıttı. III. Andronikos'un yaralanması ve 2 imparatorluk prensinin maktul düşmesi üzerine panik başladı. Muharebe meydanını ölüleriyle dolduran Bizanslılar ve İmparator, hızla İstanbul'a kadar kaçtılar. Türkler'in zâiyâtı 275 şehitten ibaretti. Türkler, Bizans ordusunun ve imparator çadırının bütün ağırlıklarını ganîmet olarak ele geçirdiler. Bu muharebede, O. Gazi'nin yanında kardeşi Pazarlı Bey de bulunmuştur. O. Gazi'nin 2. oğlu Murad Bey, "Bey Sancağı" denen Bursa sancakbeyi olarak başkentte bulunuyordu; fakat küçük bir çocuk olduğu için sancakbeyliği bir unvandan ibaretti. Velîahd - Şehzâde Süleyman Paşa, İznik önleriydeydi.

İznik'in fethi, Avrupa'da akisler uyandıran mühim bir hâdise idi. Türkiye devletinin de 1077'den I. Haçlı Seferi'ne kadar ilk başkenti İznik idi. Türkler'in 2,5 asır önceki tehditlerinin tekrarlandığı şüphesizdi. Yeni bir Haçlı dalgası bu tehdîdi gene asırlar için uzaklaştırabilir miydi?

325 konsilinin toplandığı İznik'in meşhur Ayasofya kilisesi camie çevrildikten sonra O. Gazi, şehirde pek çok eser yaptırdı. Halktan arzu edenlerin taşıyabilecekleri her şeylerini alarak Bizans topraklarına çekilip gitmelerine müsaade edildi. Fakat Türk idaresindeki âsâyişe meftûn olan halkın pek az bir kısmı bu arzuyu gösterdi. Yalnız İznik tekfuru ile maiyeti İstanbul'a gitti.

Pelekanon, Bizans için mühim bir darbeydi. Müstakbel imparator Kantakuzinos'un atının vurulup yere düşmesi ve III. Andronikos'un halı içinde muharebe meydanını terketmesi, Bizans'ın zaten mahdut olan mânevî gücünü sıfıra indirmiştir. Hammer'in "imparatorluğun (İstanbul'dan sonra) 2. şehri" dediği (Fransızca trc., I, 135) İznik'in düşmesi, Avrupa'da olduğu gibi Bizans'ta da me'yûsiyet uyandırdı. İmparator Büyük Konstantin'in 318 piskoposu topladığı ve asırlarca sonraki diğer bir konsilde de kiliselerde tasvîre mesağ verildiği Ayasofya'nın camie tahvil edilmiş olduğu haberi, büsbütün teessür yarattı (Hammer, I, 142). Velîahd - Şehzâde Süleyman Paşa'nın yaptırdığı medrese, annesi Nîlûfer Hâtûn'un yaptırdığı imâret, bizzât Orhan Bey'in kurduğu medrese ve imâretin yanında yer aldı.

1334'te Gemlik, 1335'te Armutlu fethedildi. İznik Gölü Türk'leştirildikten sonra, İzmit Körfezi'nin güney kıyıları da Türk devletine katıldı.

Akçakoca, ona izâfeten "Kocaeli" denen tarafları fethetmiş ve onun ölümünden sonra Şehzâde Süleyman Paşa, Kocaeli sancak beyi olmuştu. Bu suretle Karadeniz sahillerine çıkılmıştı. Fakat İzmit ve İzmit Körfezi'nin kuzey kıyıları daha Bizans'ta bulunuyordu. Bu fetihlerde Akçakoca'nın yanında Konur Alp da mühim rol oynamıştır. Akçakoca Kandıra'da, Konur Alp ise Akyazı'da gömülüdürler. İznik fethedilince, Kocaeli sancağının merkezi oldu ve birkaç yıl sonra İzmit de fethedilince, velîahdin idaresindeki bu sancak, Boğaziçi'ne daha yakın olan İzmit'e nakledildi. Bursa'nın gerçek idaresinin Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin Bey'de olduğu tahmîn edilebilir.

İzmit, ancak üçüncü ciddî teşebbüsle alınabilmiştir. İlk teşebbüste şehir hattâ kısa bir zaman için Türkler tarafından işgal edilmişti. İznik'in düşmesi üzerine tekrar muhasara edildiyse de bu muhasara az sonra kaldırıldı. Bu muhasarayı kaldırtmak için imparator III. Andronikos, bizzât şehrin imdadına koşmuştu. Nihayet ocak 1337'de sonuncu muhasaraya dayanamıyan şehir, Türkler'e teslîm oldu. Şehrin tekfuru Prens Paleologos, maiyeti ve mallarını alıp İstanbul'a gitti.

Karası Beyliği'nin İlhâkı (1345) :

Bundan sonra batıya doğru da genişlemek, İstanbul Boğazı'na yaklaşıldığı nisbette Çanakkale'ye yaklaşmak icâb ediyordu. Çünkü yalnız bir taraftan tutulan Marmara ile büyük stratejik güc kazanmak mümkün olamazdı. Bu küçük iç deniz iki taraftan kıskaçlandığı takdirde kıskaç sahibine imparatorluk tâcını giydirebilirdi. Batıda, Karasıoğulları vardı ve Dânişmendoğulları'ndan indikleri için Osmanoğulları'ndan daha asîl oldukları iddiasında idiler. Fakat Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını tutmanın stratejik nîmetlerini takdîr edecek dehâda bir şahsiyet yetiştiremedikleri için, Osmanlılar'ın kucağına düşmeleri mukadderdi. Daha Bizans, Güney Marmara'dan tamamen kovulmuş değildi. Osmanlı kırallığı ile Karası prensliği arasında Bizans'a ait birtakım topraklar vardı: Mihalıç, Kirmastı, Karacabey gibi ki bunlar 1342'de fethedilmiştir. Bu suretle 1342'de Bizans'ın güneyden Marmara ile irtibatı kesilmiş gibidir. 1345'te Manyas Gölü ile Kapıdağı yarımadası da Osmanlılar'a geçmiş, nihayet 1352'de Marmara Adaları da alınıp Bizans, Trakya'ya atılmıştır.

Karasıoğulları'ndan bazı prenslerin Osmanlı hizmetine girmeleri ve hânedanda rekabet mevcûd olması, çeşitli prenslerin çeşitli çevrelerde hüküm sürmeleri, Osmanlılar'ın işini kolaylaştırmış ve hiçbir kanlı vuruşma olmadan ilk defa olarak bir Anadolu Türkmen Beyliği, Osmanlılar'a katılmıştır. Balıkesir'in ve çevresinin yani Karası beyliğinin Osmanlılar'a geçişi üzerinde ileriye sürülen birçok tarihin içinde 1345 yılının gerçek veya gerçeğe çok yakın olduğu, hâdiselerin incelenmesi neticesi tezâhür eylemektedir. Yalnız Bergama'da Karasıoğulları mukavemet etmişlerse de, onlara göre pek güclü olan Osmanlılar'a baş eğmek mecburiyetinde kalmışlardır. Edremit Körfezi ile Çanakkale Boğazı arasında uzanan bir şerit 1360 yıllarına kadar Karasıoğulları'na bırakılmışsa da, 1345'ten sonra bunların bir Osmanlı sancakbeyinden farklı olmadıkları âşikârdır.

Karası beyliğinin ilhâkı şu bakımdan da Osmanlı gücünü ehemmiyete şâyan bir miktarda arttırdı ki, Karası askeri ve bilhassa bunların çok değerli kumandanları, Osmanlı hizmetine geçti. Bu kumandanlar, Çanakkale Boğazı'nı çok iyi tanıyorlardı. Gazi Fâzıl Bey, Ece Halil Bey, Evrenos Bey, bilhassa gerçek bir askerî dehâya sahip olan Hacı İlbeyi, bu kumandanların en mümtazlarıdır. Bunlardan Evrenos Bey'in torunları zamanımıza kadar gelmiş ve Evrenosoğulları, XVII. asra kadar Osmanlı akıncı beyleri ailelerinden en meşhurlarından birini teşkîl eylemişlerdir. Veliahd - Şehzâde Süleyman Paşa'nın maiyetine verilen bu pek değerli müşâvirler sayesinde Rumeli'ne ayak basılmış ve öylesine basılmıştır ki, Anadolu'nun bir parçası olarak ebedî Türk yurdunu tamamlamıştır.

Gazi Süleyman Paşa'nın Ankara'yı Alması (1354):

Rumeli fütûhâtı için insanca büyük sayılara ihtiyaç hâsıl olduğundan, Türk nüfusunu daha da çoğaltmak icâb ediyordu. Bolu tarafından başka Ankara taraflarına doğru da genişlemek, buradaki Türk unsurundan faydalanmak elzemdi. Germiyan, bilhassa Karaman devletlerinden toprak kazancını Orhan Bey hiçbir zaman düşünmemiş olsa gerektir. Zira bu kudretli Türk beylikleri ile ne kadar süreceği meşkûk bir maceraya girişmek, Osman Gazi ile oğlunun takip eyledikleri politikaya tamamen aykırı idi. Bizans'a karşı elde edilecek muvaffakıyetlerin vereceği şân-u şeref Osmanoğulları'nı o kadar yükseltecekti ki, Germiyan da, Karaman da, diğer Türkmen beylikleri de, hiçbir çatışmaya vesîle vermeksizin olgun bir meyve gibi Osmanlılar'ın kucağına düşecekti. Osman Bey'le oğlunun ve torununun bu politikası, onların bütün davranışlarından ortaya çıkmaktadır. Türk devletleri ile harbe girişip kuvvetlerini Bizans lehine yıpratmak, Osmanoğulları'nın akıllarından geçmemiştir. Zira bu yol, onları ikbâle değil, idbâra sürüklerdi. Rumeli maddî, fakat Anadolu mânevî güçle fetholunacaktı.

İşte komşu ve kardeş beyliklerle çatımaksızın Osmanlılar'ın şiddetle muhtaç bulundukları Türk nüfusunu çoğaltmak, ancak Ankara'nın fethiyle kabil olabilirdi. Diğer yollar şimdilik Osmanlılar'a kapalı idi. Ankara, bir Türk cumhuriyeti idi ve şimdiki Ankara vilâyetinin ancak bir kısmını kaplıyordu. Karamanlılar'ın bu Ahi Cumhuriyeti'nde emelleri mevcutsa da, onların toprağı olmadığı için, bu mesele dolayısiyle Osmanlılar'la harb çıkartmayı göze alamazlardı. 1354'te Süleyman Paşa, Ankara'yı fethetti; Ahi Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırarak şehri ve çevresini Osmanlı devletine kattı. Bu, mühim bir hâdisedir. Osmanlılar'ı Sakarya ile Kızılırmak arasındaki topraklara hâkim kılmıştır. Kızılırmak çevresinin fethi ise, Anadolu hâkimiyeti demekti. Ankara, 1361 - 1362 arasında 1 yıl kadar Osmanlılar'ın elinden çıkmışsa da, 1362'de Sultan Murad, şehri ve çevresini geri almıştır. Bundan sonra Ankara'da Osmanlı hâkimiyeti kesin olmuştur.

Bu suretle Ege ile Kızılırmak arasında çok ehemmiyete şayan bir Osmanlı devleti teşekkül etmiştir. Ankara, Anadolu'nun mühim bir şehriydi. Karasıoğulları'ndan alınan şehirler, bu arada Bergama da ehemmiyetliydi. Antikite'de yarım milyon nüfusa ve yüz binlerce parşömen rulosundan müteşekkil bir kütüphâneye sahip olan bu şehir, azametli tarihî hâtıralar taşıyordu. Karası sancakbeyliği (merkezi Balıkesir), Hacı İlbeyi'ne verildi. Böylece Osmanlı sancak (vilâyet) sayısı artmış oldu. Henüz birkaç sancağı içine alan beylerbeyilik (eyâlet) teşkilâtı yoktu.

Büyüyen devletin teşkilâtı da büyütüldü. 1327'de Bursa'da ilk Osmanlı gümüş akçası kesildi. Bu paranın üzerinde, Osmanoğulları'nın mensûb oldukları Kayı boyunun damgası da vardır. Bu sıralarda vezir yani başbakan Alâeddin Paşa idi (Orhan Gazi'nin kardeşi olan Alâeddin Bey değildir). Hacı Kemâleddinoğlu Alâeddin Paşa'nın 1340 yıllarında ölümünden sonra Ahi Mahmûd'un oğlu Nizâmeddin Ahmed Paşa, Hacı Paşa, Sinâneddin Yusuf Paşa vezîr olmuşlardır. İlk Osmanlı vezîri olan Alâeddin Paşa, Hacı Kemâleddin'in oğludur; Sinan ve Ahmed adlı oğulları ile Gülpaşa Hâtûn adlı kızının da isimlerini biliyoruz. Vezirler, ilmiye sınıfından idiler ve askeriye'den vezir tâyini daha başlamamıştı. Henüz şeyhulislâmlık ve kazaskerlik yoktu (1. Murad devrinde kazaskerlik ihdâs edilmiştir). Bursa Kadısı olan zat, ilmiye'nin başı sayılırdı. Bursa kadısı, müstakbel vezîr-i âzam Çandarlı Kara Halîl idi.

Askerî teşkilâtta da geniş ölçüde tedbirler alınmıştır. Osmanlı askerinin başlığı Göktürkler'de ve sair Türk kavimlerinde olduğu gibi börk idi ve rengi beyazdı (diğer Anadolu beylikleri askeri kırmızı börk giyerlerdi). Eski Türkler'deki on, yüz, bin, on bin teşkilâtı da muhâfaza edilmişti. Onbaşı, yüzbaşı, binbaşı rütbeleri mevcuttu. Eski Türk ve Moğollar'da bulunan ellibaşı adlı en küçük subayın var olup olmadığı malûm değildir.

Gazi Süleyman Paşa Rumeli'ni fethe başlıyor :

Rumeli'ne geçiş, Türk tarihinin en büyük hâdiselerinden biridir. Ancak İstanbul'un Fethi, Malazgirt, Dandânakan,

Türkler'in resmen İslâm dinini kabûlü, Miryokefalon gibi 5 hâdisenin Rumeli'ne geçişten mühim olduğu kat'î şekilde ileri sürülebilir. Rumeli'ne geçiş, yukarıda sayılan vak'alar gibi sade Türk tarihine yeni bir akış veren bir hâdise olmakla kalmamış, Avrupa, dolayısiyle dünya tarihine de geniş ölçüde te'sîr eylemiştir. Bu mühim hâdisenin kahramanı, Süleyman Paşa'dır.

Rumeli'nin fethini hazırlıyan sebepler derindir. Bu sıralarda yani XIV. asır ortalarında Rumeli'nde, Trakya'da Bizans hâkimiyeti sallantıda idi. Halk, Rum olsun, başka kavimlerden olsun, çok büyük bir memnuniyetsizlik içindeydi. Bizans idaresinden müteneffirdi. 8 000 Katalan'ın başındaki Roger de Flor adlı Alman, Bizans'ın ücretlisi iken, Bizans'ın başına belâ olmuştu. İmparator, bu zorlu kabadayıyı öldürtmek mecburiyetinde kalınca Katalanlar, eski rezâletlerini birkat daha arttırdılar. Gelibolu yarımadasını ve Trakya'yı feci şekilde yağma ettiler. Gelibolu gibi çok mühim bir Bizans üssü, Türkler'e karşı kendini savunamıyacak derecede zayıfladı. Biga'yı ellerinde tutan Katalanlar, Aynaroz Manastırı gibi mukaddes Ortodoks mahallerini de yağmalayıp rahipleri katlettiler ve büyük zulümler yaparak Atina dukalığına girdiler, Bizans topraklarını terkettiler. Ortodoks ahali, bu son darbeden çok müteessir oldu. 1311'de Mora'da Latinler'in 15 000 kişilik bir kuvvetini yok eden Katalanlar, Atina dukalığını da ellerine geçirdiler ve uzun müddet ellerinde tuttular.

Bu yabancı müdahaleler, Bizans'ın iktisâdiyâtını mahvetti, netice itibariyle zaten parlak olmıyan askerî gücünü kırdığı gibi, tab'anın Katolikler'e ve kendilerini savunamıyan İmparator'a karşı nefretini arttırdı. Bu şerâit içinde Latinler, hâlâ İstanbul'u alıp Bizans imparatorunu Anadolu'ya atmak için teşebbüsten geri durmuyorlardı. Bu durum, İmparator'u, Türkler'e, bilhassa Osmanlılar'a karşı zaman zaman yumuşak bir siyaset takibine zorluyordu.

Bizans, her taraftan Latinler'le sarılıyor, Katolik tehlikesi karşısında vicdan hürriyetinden mahrûm olmak tehlikesiyle karşı karşıya geliyordu. Memlûkler tarafından Akkâ'dan kovulan ve sığındıkları Kıbrıs'tan da Kıbrıs kıralı tarafından çıkarılan Saint-Jean Şövalyeleri, büyük kısmı Bizans'ın, bazı sahilleri Menteşeoğulları'nın elinde olan Rodos'u almışlar, adayı pek kuvvetle tahkim etmişlerdi. Türkler kadar Ortodoks Bizanslılar'a karşı da düşmanca bir siyaset takib ediyorlardı.

Ticaretten, hattâ gelirli topraklarından mahrum kalan Bizans'ta malî müzâyaka son haddini bulmuştu. İznik ve Bursa gibi iki mühim sanayi şehri, Türkler'e geçmişti. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi imparatorluk peşinde olan Sırbistan kıralı Stefan Duşan'ın Makedonya'da Bizans aleyhine genişlemesi de, mühim bir gaile yarattı. Orhan Bey, Sırbistan'a karşı Bizans'ı destekledi. Zira kudretli bir Slav devletinin Balkanlar'da teessüsü Türk siyasetine kökünden aykırı bir şeydi.

Osmanlılar'ın kuruluş yıllarından başlıyan te'sîsine muvaffak oldukları kuvvetli merkeziyetçilik Bizans'ta yoktu. Yarı müstakil prensler hâline gelmiş olan Bizans valileri (tekfurlar), vilâyetlerinin iç işlerine İmparator'u karıştırmıyorlardı. Esasen imparatorluk hânedânında da baba, oğul ve kardeş mücadelesi eksik olmuyor, kanlı geçiyor, yıllarca sürüyor, Doğu Roma'nın kudretini kemiriyordu. Nihayet Paleologoslar, imparatorluk tahtında rakipsiz bile değillerdi. Kantakuzinoslar'dan İoannes, imparatorluk tâcını ele geçirmek için fırsat kolluyor, Paleologoslar'ın salâhiyetlerini yavaş yavaş ellerinden alıyor, nüfuzlarını kırıyordu. Bir tek kelimelik emriyle her şeye muktedir olan Osmanoğulu Orhan Bey'le, böyle kimse tarafından dinlenmiyen Bizans imparatorları, karşı karşıya idiler.

İktisadî sefalet ve âsâyişin kesin şekilde muhtel bulunması, Bizans halkının ahlâkını da geniş ölçüde bozmuş, birçok an'anevî meziyetlerini yok etmişti.

İmparator İoannes Kantakuzinos'un yazdığı mühim tarih elimizde olduğu için, o devirdeki Bazans siyasetinin hurda teferruâtı üzerinde bilgimiz eksik değildir.

Bu vazıyet, Osmanoğulları tarafından adım adım takib ediliyor ve Rumeli'ne geçmek için yarım asırdan beri ele alınan projenin tahakkuk şartları belirmek üzere bulunuyordu. Karası beyliğinin ilhâkı, Türkler'e bu hususta geniş imkânlar hazırlamıştı.

Paleologoslar nâmına Bizans'ı idare eden İoannes Kantakuzinos, Aydınoğlu Umur Bey'le çapraşık münasebetlere girişmiş ve kudretli bir donanmaya sahip bulunan bu Türk hükümdârından birçok kereler askerî ve bahrî yardım görmüştü. Ancak Venedik, Ceneviz, Kıbrıs, Rodos, Papalık kuvvetlerinden müteşekkil bir Haçlı taarruzu neticesinde Umur Bey'in İzmir limanındaki donanmasının yakılması ve İzmir kalesinin işgali, bir müddet için Aydınoğlu'nu Rumeli işlerinden uzak tutmuştu. Kantakuzinos yeniden Umur Bey'den yardım isteyince, Aydınoğlu özür diledi ve dostu Orhan Bey'e müracaat edilmesini tavsiye etti.

Bu suretle Aydın, Saruhan ve Karası beylerinin, Gazi Umur Paşa'nın başkumandanlığı altında müttefikan Rumeli'ne yaptığı teşebbüsleri Orhan Gazi ele aldı ve büyük oğlu Velîahd-Şehzâde Gazi Süleyman Paşa vasıtasiyle gerçekleştirdi. 1347'de Osmanlılar, Çanakkale Boğazı'nın kilidi olan İmroz adasına bir çıkarma yapmak istemişlerse de, püskürtülmüşlerdi (Le Roux, *Les Hospitaliers à Rhodes,* s. 109). Bundan sonra Bizans'ın son büyük imparatoru sayılabilecek olan İoannes Kantakuzinos'un talebiyle Orhan Gazi, önce 10 000, 1349'da da 20 000 kişilik bir birlik göndererek Bizans'ı destekledi. İlk defa Çanakkale Boğazı'nı Bizans'ın müttefiki sıfatiyle geçen Osmanlılar, Trakya'daki Bizans düşmanlarına kuvvetli darbeler vurdular. Sırbistan kıralına itaat eden çevreleri yağmaladılar.

Gelibolu yarımadasının fethi fikri bu suretle olgunluk kazandı. Trakya'ya geçen Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden Gazi Süleyman Paşa, Rumeli ahvâline yakından vâkıf oldu. 1354'te Bolu, Ankara ile aynı yılda fethedilmişti. Bolu'da Umuroğulları denen küçücük bir Türk beyliği vardı; yalnız Bolu şehri ile yakın çevresine hâkimdi. Bolu'nun diğer kasabaları, esasen Osmanlılar'ın elindeydi.

1352'de Marmara Adaları da Osmanlı filosu tarafından fethedilmiş bulunuyordu. Gene 1352'de Türkler, Boğaz'ın Asya yakasında at oynatıyorlardı, Üsküdar'ı bile almışlardı. VI. İoannes Kantakuzinos'un kızı Prenses Theodora ile evlenen Orhan Gazi, Sırp tehlikesine karşı kayınpederine teminat verecek kudreti iktisâb eylemişti. 1347'de İmparator ile Orhan Bey, Üsküdar'da buluşmuşlar ve müşterek saydıkları Slav tehlikesine karşı takip etmeleri gereken siyasetin esas noktaları üzerinde mutâbık kalmışlardı. İmparator, Orhan Gazi'yi Bizans'a da davet etmiş, fakat Türk hükümdârı kabûl etmemiş, karşı yakadan İstanbul'u seyredip Bursa'ya dönmüştü (Kantakuzinos, Bonn tab'ı, III, 28). Zâten Türk birlikleri,

İstanbul'a müttefik sıfatiyle girmiş bulunuyorlardı. 3 şubat 1347'de hava karardıktan sonra Kantakuzinos'un kuvvetleriyle beraber hareket eden 6 000 Türk askeri, Paleologos hânedânına bir darbe vurarak Doğu Roma'nın taht şehrine girmişler ve bu muhteşem şehri hayranlıkla seyretmişlerdi. (Kantakuzinos, III, 99). 1346 mayısında Prenses Theodora ile evlenen Orhan Bey, Üsküdar mülâkatına deniz yoluyla ve donanması ile beraber giderken, Hıristiyan dinini muhafaza eden Theodora'yı da beraberinde götürmüştü. Prenses, babası ile beraber ziyaret için Bizans'a gitti. 3 gün orada kaldıktan sonra Üsküdar'a geldi. Orhan Gazi, donanması ile geri döndü.

1353'te Türkler, Bizans'a yardım olmak üzere bu kere İstanbul Boğazı'ndan, Üsküdar'dan karşı yakaya geçmişlerdir. Hammer'e göre bu geçiş, 1263'ten beri Türkler'in Rumeli'ne 17. geçişini teşkîl eylemektedir (I, 190).

1349'da Süleyman Paşa, 20 000 kişilik Türk kuvveti ile, yanında Kantakuzinos'un oğlu Prens Mattheos olduğu halde Selânik'in imdadına koşmuş ve Sırplar'ın eline düşmek üzere bulunan bu mühim şehri kurtarmıştı. Bu sefere 22 parça Osmanlı gemisi de katılmıştı. 1352'de ise Dimetoka meydan muharebesinde Süleyman Paşa, müttefik Sırp - Bulgar ordusunu dağıtmış, Edirne'yi kurtarmıştı. Sırplar'dan sonra Bulgarlar da Bizans'ı tehdîd ediyor ve bu Slav dalgası, müstakbel projeleri bakımından Orhan Gazi'yi endişelendiriyordu. 1353'te İmparator, Süleyman Paşa'ya, askerlerini îcâbında barındırmak üzere Çimpe hisârını vermişti. Bu, Rumeli'nde dostça küçücük bir üs tutuştu. Asıl fetih, 1354'te, ertesi yıl başlıyacaktı. *Mevlid* şâiri Süleyman Çelebî'nin büyük babası ve Orhan Gazi'nin kayınbirâderi Şeyh Mahmûd'un, Gazi Süleyman Paşa için her halde 1354'te söylediği

Kerâmet gösterip halkaa suyâ seccâde salmışsın
Yakaasın Rûmelî'nin dest-i takvâ île almışsın

beytini Süleyman Paşa, gerçekleştirmek üzereydi. 1356'da Gelibolu yarımadasının tamamı, artık Türkler'in elindeydi. 1357'de yarımadanın dışındaki Doğu Trakya topraklarının fethi başlamıştır.

1354'te Süleyman Paşa filhakika Gelibolu şehri gibi son derece mühim bir üssü fethetti. Bu, Çanakkale Boğazı'nın iki yakasını da Türkler'in hâkimiyetine koyan mühim bir vak'a idi. Gelibolu fethini hazırlıyan vak'a, 1352 sonbaharında Süleyman Paşa'nın 10 000 Türk askeri ile V. İoannes'in Bizans ve müttefiki Sırp ordusunu, Kantakuzinos'a yardım etmek üzere Rumeli'nde kesin şekilde bozmasıdır (Cantacuzène, Cousin trc., 206-8). Bu zaferden sonra Süleyman Paşa, Gelibolu yarımadasında birkaç yeri işgal etmiştir. Bu suretle 1352'de yarımadanın en dar yerinde birkaç yer elde eden Süleyman Paşa, 2 yıl sonra, 1354 senesinin martının ilk haftasında, pek mühim Gelibolu kalesini fethetmiştir. İmparator, dâmâdı Orhan Gazi'ye, fethedilen bu yerlerin kendisine para karşılığında iâdesini teklif ettiyse de, Türk hükümdârı tarafından atlatıldı. Bunun üzerine Kantakuzinos, Türkler'e karşı, azılı düşmanları Sırplar'la Bulgarlar'a baş vurdu. Gelibolu yarımadası elden çıktıktan sonra Bizans'ın elinde Doğu ve Batı Trakya, İstanbul, Boğaz'ın Asya yakasında birkaç köyle Adalar, Limni, İmroz, Bozcaada adaları, Selânik ve Halkidikya yarımadası ile Taşoz ve Semendirek adaları, Güney Mora, Alaşehir, Struma çayına kadarki Doğu Makedonya ve bir-iki ehemmiyetsiz yer kalıyordu (85 000 km²). Orhan Gazi'nin son zamanlarında Osmanlı devletinin toprakça büyüklüğü (95 000 km²), Bizans'ınkini geçmişti.

Gelibolu yarımadasının Türkler'ce fethi, Bizans'ı altüst etmiştir. Kantakuzinos, buna sebebiyet vermekle ithâm edilmiş ve bu yüzden Paleologoslar lehine imparatorluk tahtından ferâgat edip bir manastıra çekilmeye mecbur kalmıştır. Kantakuzinos, rakîbi Paleologoslar'a, Türk fütûhâtına karşı koymanın imkânsız olduğunu söylemiştir (Cantacuzène, 245-8).

Bu suretle Osman Gazi'nin, oğlu Orhan Bey tarafından titizlikle takip ve intâc edilen dehâkâr projesi gerçekleşmişti. Artık Ege ile Karadeniz'e hâkim olan Marmara'nın, bir iç deniz hâline getirilmesi bir zaman meselesiydi. 1321'de Mudanya'dan birkaç parça küçük gemi ile hareket eden bir miktar Türk'ün Trakya'ya geçtiği ve tam 18 ay Trakya'da kalarak bu bölgeyi Osmanlılar'a tanıttığı malûmdur (Necîb Âsım ve Mehmed Ârif, *Osmanlı Tarihi*, s. 621). Daha 1327'de de Orhan Bey, İmparator'un arzusu üzerine Çorlu ve Silivri'ye küçük bir kuvvet göndermişti. Bilindiği gibi bu Osmanlı yardım kuvveti zamanla 20 000 asker gibi o zamanlar çok mühim askerî kuvvet sayılan bir adede bâliğ olmuştur.

Süleyman Paşa, 1354'ten itibaren Rumeli'nde, Gelibolu'da kendisine yaptırdığı sarayda oturmaya başladı. Fetih harekâtı bölgesinin içinde kaldı. Orhan Bey, oğluna bütün salâhiyetleri vermişti. En değerli kumandanlar, Orhan Bey'in 2. oğlu ve Süleyman Paşa'nın ana-baba bir kardeşi Murad Bey, Hacı İlbeyi, Lala Şâhin Paşa, Evrenos Gazi, Gazi Fâzıl ve Ece Yâkub Beyler, Süleyman Paşa'nın kurmayını teşkîl etmek üzere Gelibolu'da onun emrindeydiler. Gene 1354'ten itibaren sivil Türk halkı da Süleyman Paşa tarafından teşvik görerek yarımadaya yerleşmeye başladı.

Bolayır'ı da alan Süleyman Paşa, Doğu Trakya topraklarına ayak bastı. Şarköy, Malkara ve Keşan'ı fethetti. Maiyetindeki kardeşi Gazi Murad Bey de 1357'de Çorlu'yu aldı. Bu arada Tekirdağ da fethedildi. Hattâ bir rivayete göre 1357'de Lüleburgaz da Murad Bey tarafından alındı ki, bu suretle Istranca Dağları'nın güney eteklerine yaklaşılmış ve Kırklareli ile Edirne'ye giden yollar kesilmiş olur.

1359'da 43 yaşında bulunan Gazi Süleyman Paşa, atıyla beraber düşmek suretiyle kazâen vefât etti. Yerine Rumeli başkumandanı olarak 33 yaşındaki kardeşi Gazi Murad Bey tâyîn edildi ve tabiatiyle Murad Bey, aynı zamanda velîahd oldu. 5 sene içinde Gelibolu yarışmadasını kuzeye doğru Doğu Trakya'dan mühim bir parça ile baraber fetheden, Istranca Dağları ve Meriç nehrine yaklaşan Süleyman Paşa'nın çok iyi hazırlanmış olan bu fütûhâtı, asırlar boyunca Türkiye'nin tarihî kaderini çizmiştir. 1354'te Türkler'in Gelibolu'yu almalarının mânâsından filhakika Avrupa gafil değildi. 20 Aralık 1355'te ölen ve "imparator" sanını takınmış bulunan kudretli Sırbistan kıralı Stefan Duşan, ölümüne takaddüm eden günlerde Papa VI. Innocentius'dan "Türkler'e karşı Başkumandan" unvânını almıştı (Vos, *Histoire de la Yougoslavie* s. 41). Yerli halka Süleyman Paşa, son derece iyi muamele etti ve onlara Bizans idaresinden çok üstün şartlar te'mîn eyledi. Böylece halefi I. Sultan Murâd'a büyük fütûhâtının yollarını çizmiş oluyordu. Gazi Süleyman Paşa, kendi fethettiği Bolayır'daki türbesine gömüldü. Millî ziyaret yerlerinden olan mezarını, II. Abdülhamîd yeniden yaptırmıştır. Yanında, aynı hükümdar tarafından yaptırılan Nâmık Kemal Bey'in türbesi vardır.

Süleyman Paşa'nın Melik - Nâsır, İsmail, İshak Beyler adlı 3 şehzâdesi ile 2 de kızı kalmıştır. Oğullarından Melik-Nâsır, denizde boğulmuş ve bu hâdise galiba Süleyman Paşa'nın hayatında olmuştur. Bolayır'a kendisinden önce gömülen oğlunun bu şehzâde olması muhtemeldir.

Orhan Gazi'nin son yılları ve şahsiyeti :

Büyük oğlunun ölümü haberiyle son derece sarsılan ihtiyar O. Gazi, Bolayır'a gelip oğlunun kabrini ziyaret etti. Fütûhâtı velîahd olan oğlu Murad Bey'e emânet ettikten sonra Bursa'ya döndü.

O. Gazi, 1362 martında öldü. En kuvvetli rivayete göre 75 yaşında idi. Murad Bey, hükümdar olarak acele Bursa'ya gitmeye, hattâ yeniden fethetmek üzere Ankara'ya yollanmaya mecbur oldu. 1354'te Süleyman Paşa'nın fethettiği Ankara, 1361'de, Karaman ve Eretna devletlerinin teşvikı üzerine şehirde büyük nüfuzları olan ve evvelce Eretnaoğulları'na tâbî bulunan Ahiler tarafından geri alınmış, Osmanlı asker ve memurları kovulmuştu. 1362'de hızla yetişen Sultan Murad, Ankara'yı ve çevresini aldı ve Eretna ve Karaman kuvvetlerinin müdâhalesine fırsat vermedi. Ankara çevresindeki Türk nüfusuna olan ihtiyaç, bu iki Türk devleti ile çatışmayı göze aldıracak derecede fazla idi. Yeni hükümdârın Orta Anadolu'daki meşguliyetinden faydalanan Bizanslılar, Lüleburgaz, Çorlu, Malkara, belki Tekirdağ'ı (Tekfurdağı/Rodosto), Türkler'den geri aldılar ve Gelibolu yarımadasını tehdîde başladılar. Sultan Murad yetişinceye kadar az bir kuvvetle Lala Şâhin Paşa, Hacı İlbeyi, Gazi Evrenos Bey, yarımadayı şiddetle savundular ve düşmanı bu son derece hassas bölgeye sokmadılar.

1356'da O. Bey'in Prenses Theodora'dan doğan oğlu Şehzâde Halil Bey'in —ki henüz çocuktu— İzmit Körfezi'nde kayık gezintisi yaparken Foçalı Ceneviz korsanları tarafından esir edilmesi de bu sıralarda mühim bir siyasî mesele oldu. 1359 martına kadar 3 yıl Şehzâde, Foça'da kaldı. Nihayet 100 000 altın (şimdiki râyiçle 500 000 000 TL.) ödenip Şehzâde esâretten kurtarıldı. O. Bey tarafından bu meblağın yarısını ödemeye mecbur edilen İmparator V. İoannes, 10 yaşındaki kızını Şehzâde'ye nişanladı.

O. Bey'in tazyiklerinden bunalan Bizans, 1361'de Venedik ile Türkler'e karşı anlaşmak istediyse de, kudretli Cumhuriyet, Türkler'le olan ticarî münâsebâtını bozacak olan böyle bir ittifâka yanaşmadı. İmparator'un Avrupa seyahati ve Avrupa'nın en güçlü hükümdarlarından olan Macaristan kralını ziyareti de işe yaramadı. İmparator, Katolik olmaksızın yani vicdanını satmaksızın Avrupa, ciddî bir yardıma yanaşmıyordu.

Stefan Duşan'ın temsîl ettiği Sırp tehlikesi, bu hükümdârın ânî ölümiyle zâil olmuş, devleti parçalanmıştı. Duşan, 80 000 kişilik ordusu ile başkenti Üsküb'den İstanbul'u tehdîd ediyordu. Duşan, bir ara O. Bey'e yanaşmış, kızını O. Bey'in oğullarından birine teklîf etmişti. Fakat Bizans'ı Slavlar'ın kucağına atmak demek olan böyle bir teşebbüs, Türkler'in menfaatine, hattâ istikbâline kat'iyyen mugayirdi, bir netice vermedi.

O. Bey zamanında Venedikliler ve Cenevizliler'le siyasî münasebetler mühim olmuştur. 1355'te, yani Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu aldığının ertesi yılı Venedik doçu Marino Falieri, Senato'ya, Osmanlılar'a karşı tedbîr alınmadığı takdirde Bizans'ın Türkler'in eline düşmesini önlemenin imkânı bulunamıyacağını bildirmiştir. Bu sıralarda Venedik, ağır zâyiâta uğramasına rağmen, Ceneviz Cumhuriyeti ile yaptığı harbi kazanmıştı.

Ceneviz, Bizans'ın İstanbul'u Latinler'den almasını desteklemişti. Venedik ise, Latin imparatorluğunun tarafını tutmuştu. Paleologoslar İstanbul'a yerleşince, Galata'yı âdetâ müstakil bir site halinde Ceneviz'e verdiler. 1350 - 1355 Venedik - Ceneviz harbini, daha güclü olan Venedik kazanmıştı. (1378 - 1381 harbini de Venedik kazanacaktır). Bu iki Cumhuriyet, Akdeniz ticaretinin parlak kârını bölüşemiyorlardı. O. Bey, 1350 - 1355 harbinde Ceneviz'i desteklemiş, bu suretle Avrupa siyasetine faal surette iştirâk etmiştir. O. Bey'in Ceneviz'i desteklemesinin sebeplerine henüz iyice vâkıf değiliz. Çünkü 1352'den önce yapıldığı anlaşılan Ceneviz - Osmanlı muâhedesinin şartları malûm değildir.

Bu sıralarda Cenevizliler, Galata'dan başka Kırım'da Kefe ve Sudak ile Kerç Boğazı'nın karşısında birkaç siteye, Amasra'ya, Foça'ya, Gâvur İzmir'e, Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya adalarına, Kıbrıs'ta Famagusta sitesine, bir ara Taşoz adasına hâkimdiler. Samsun, Sinop ve Trabzon iskelelerinde de ticarî antrepoları ve mümessillikleri vardı.

O. Gazi devrinde Osmanlı devletinin bünyesini ve hukukî durumunu incelemekte fayda vardır. O. Bey'in takınmış olduğu "sultan" (imparator) sanı, hukukî olduğu kadar fiilîdir. O. Bey, "Şücâeddin, İhtiyâreddin, Seyfeddin" lakaplarını kullanmıştır.

Arap âlimi İbnü Fazlullaahi'l - Ömerî'nin verdiği bilgilere göre 1332 senesinde, yani Bursa'nın fethinden 6 yıl sonra ve O. Bey'in büyük fetihlerinden önce Osmanlı beyliğinin 40 000 atlı ve 50 000 kadar yaya, cem'an 90 000 askere, az sonra bu devlete katılacak olan Karası beyliğinin ise 25 000 kadar askere malik oldukları anlaşılıyor. Bu iki beyliğin kuvvetleri 115 000 asker ediyor ki, O. Bey'in ölümünde bu miktarın biraz daha artmış olması lâzımdır. Bu sıralarda Anadolu beyliklerinin hiçbirinin 115 000 kişilik bir ordusu olmadığını kesin olarak ileri sürebiliriz. Meselâ Osmanlılar'dan sonra en güclüleri olan Karamanoğlu'nun kuvvetleri, aynı müellife göre 25 000 atlı ve 25 000 yayadan ibaretti. Eretna devletinin de 50 000'den fazla bir kuvveti olması muhtemel görülmez. Şu halde 1332'de Osmanlı - Karası nüfusu 1 250 000 kadar tahmîn edilebilir. 1362'de yani O. Bey'in ölümünde bu nüfusun yapılan fetihlerle en az 3 milyonu bulduğu muhakkaktır. Bu, o zamana göre mühim bir nüfustur; çünkü İngiltere krallığının nüfusu bu tarihte 2 000 000, İskoçya krallığınınki ise 400 000'den ibaretti.

Bu nüfusun üçte birinin Hıristiyan olduğu da tahmîn edilebilir. Bu Hıristiyanlar'ın ezici çoğunluğu Ortodoks, küçük bir kısmı Katolik idi. Bu Hıristiyan nüfus zamanla Müslüman nüfusun yanında daha küçük bir azınlığa düşmüştür. Fakat buna sebep ihtidâ hâdiselerinin çokluğu değil, Müslümanlar'ın fazla çoğalması ve doğudan mütemâdiyen Türk göçmenlerinin gelip yerleşmesidir. Kitle hâlinde hiçbir ihtidâ hâdisesi olmadığını tekrarda fayda vardır. O. Gazi'nin 1345'te Bizans'tan feth ettiği Ulubad ve Manyas Gölleri çevresindeki Rumlar, 1923'e kadar 6 asır milliyet, din, mezhep ve dillerini korumuşlar; ancak Lausanne muâhedesi ile Yunanistan'daki Türkler'le mübadele edilmek suretiyle burasını terketmişlerdir. Bu misal, daha yakın zamanlarda feth edilen yerler için örnek alınabilir.

O. Gazi, feth ettiği ülkelerde teb'asına tatbik ettiği siyasete çok dikkat etmiş, imparatorluğun temellerini adalet üzerine kurmuştur. Yaptırdığı imârette kendi eliyle fakirlere yemek dağıttığı olmuştur. 1335'te kurduğu Bursa Medresesi, zamanla İznik medresesini gölgede bırakmış ve bir yüksek tahsil müessesesi olmuştur. Değerli adamları takdir ve temyîz etmekte mahirdi. Bilginlere hürmetkârâne davranırdı. İlk zamanlarında kendisini İznik'te ziyaret etmiş olan büyük Arap seyyahı İbnü Battûta, O. Gazi için: "Türkmen melikle-

rinin (krallarının) büyüğüdür" demek suretiyle açıkça Anadolu beylerinin en büyüğü olduğunu zikretmiş ve "yüze yakın kalesi vardır" demiştir. İbnü Battûta, o zamanlar Türkler'de kadınların erkekten kaçma âdeti olmadığı için, O. Gazi'nin zevcesi ve Süleyman Paşa ile Sultan Murad'ın annesi Nilûfer Hâtun'la da görüşmüştür.

Orhan Gazi'nin son yıllarında Osmanlı Devleti'nin durumu :

Diğer Anadolu beylerinin ne zamandan beri Osmanoğulları'nın üstünlüğünü kabûl ve tasdik ettiklerini bilmiyoruz. Bu galiba tedrîcen ve kendiliğinden olmuş, Osmanoğulları'nın gazâ, cihad ve fetih siyasetinin verdiği şân-u şeref tarafından te'mîn edilmiş bir keyfiyettir. Osmanlılar'ın diğer beyliklerden askerî birlikler talep etmesi, zamanla bir metbûluk şeklini almıştır. Bu suretle Karaman ve Eretna krallıkları hâricinde bütün Anadolu Türkmen beylikleri, Osmanlılar'ın sözünü dinler bir hâle gelmişlerdir. Sonunda Karamanoğlu da 1389'da Sultan Murâd'ın emriyle Osmanlılar'a yardımcı asker göndermeye mecbur olmuştur.

Orhan Bey'in son yıllarda ilk defa olarak sancakların (vilâyetlerin) üstünde Anadolu ve Rumeli beylerbeyilikleri (eyâletleri) kurulmuş, yani sancaklar, bu iki eyâlet arasında taksim edilmiştir. Gene Sultan Orhan'ın son zamanlarında, o zamana kadar bir tek vezîr varken (başbakan olarak) vezir sayısının çoğaldığı ve "vezîr-i âzam = en büyük vezir" denen I. vezîrin başbakan olduğu görülmektedir.

Orhan Gazi'nin son zamanlarında Osmanlı devleti güney-batıda Saruhan, güney - doğuda Germiyan, doğuda Eretna, kuzeyde Candar, kuzey - doğuda Karadeniz, kuzeyde Marmara, kuzey - batıda Bizans, batıda Ege devlet ve denizleri ile çevrilmişti. Germiyan ve Eretna devletleri arasında Karaman devletinin de Osmanlılar'la küçük bir hududu olması muhtemeldir.

1329 mayısında İznik, 1334'te Gemlik, 1335'te Armutlu, 1337 ocağında İzmit alınmış, 1335'te İzmit Körfezi ile Sapanca Gölü'nün bütün güney sahilleri Türkler'e geçmiştir. Bundan sonra 1342'de Kirmastı (Mustafakemalpaşa), Karacabey, Mihaliç gibi Güney Marmara'daki son Bizans toprakları ortadan kaldırılmış, 1345'te Kapıdağı yarımadası, Manyas Gölü bölgesi ve Karasıoğulları ile beraber Balıkesir şehri dahil Çandarlı Körfezi'ne akan Bakır çayına kadar olan bölge fethedilmiş, Ege'ye çıkılmıştır. 1352'de Marmara Adaları, 1353'te Rumeli'nde ilk toprak olmak üzere Çimpe kalesi, 1354'te Gelibolu ve doğuda Ankara ile çevresi, 1354'ten sonra da Gelibolu yarımadasının tamamı ve Doğu Trakya'nın bir kısmı (Lüleburgaz ve Çorlu dahil) devlete katılmıştır. Bolu da alınmış ve bu taraflarda da genişleme olmuştur. Bu suretle Osmanlı devleti, Marmara ile Ege ve Karadeniz arasında dünyanın en stratejik bölgesine sıkıca yerleşmiş, Büyük Türk Hâkanlığı tahtına hak ve liyakat kazanmıştır.

Osman Gazi, babası Ertuğrul Gazi'den kalan 4 800 km²'lik devleti 16 000 km²'ye yani 3-3,5 misline çıkarmış ve bunun için 43 yıl (1281 - 1324) uğraşmıştı. Orhan Gazi ise, 38 yılda (1324 - 1362) devleti 95 000 km²'ye, yani babasının bıraktığının 6 misline çıkarmıştır. 1362'ye doğru devlet, şu toprakları içine alıyordu:

Bugünkü Bilecik, Bursa, Balıkesir (Marmara Adaları dahil) Sakarya, Kocaeli, Bolu vilâyetlerinin tamamı; Biga, İmroz ve Bozcaada hariç Çanakkale vilâyeti; Çifteler ve Seyitgazi hariç Eskişehir vilâyeti; İstanbul vilâyetinin Adalar ve Boğaz'da birkaç köy hariç Asya toprakları; Edirne'nin Keşan, İspala ve Kırklareli'nin Lüleburgaz kazâları, Saray kazâsı hariç Tekirdağ vilâyeti; Ankara'nın merkez, Nallıhan, Beypazarı, Ayaş, Kızılcahamam, Haymana, Polatlı kazâları, Manisa'nın Soma ve Kırkağaç, Kütahya'nın Domaniç, İzmir'in Bergama, Dikili ve Kınık kazâları. (Y. Ö.)

ORHAN KEMAL (asıl adı : **Raşit Öğütçü**) (Ceyhan 1914 - İstanbul 1970), Cumhuriyet dönemi hikâye ve roman yazarı. I. Büyük Millet Meclisi Kastamonu milletvekili olan babası Abdülkadir Kemalî Bey'in, birtakım politik sebeplerle Suriye'ye kaçması üzerine öğrenimini yarıda bıraktı. Babası ile birlikte bir yıl Suriye ve Lübnan'da kaldıktan sonra Adana'ya döndü (1932). Ortaokulun son sınıfına kadar sürdürdüğü öğrenimini tamamlama yoluna gitmedi. Pamuk fabrikasına işçi olarak girdi. 1937'ye kadar dokumacılık, kâtiplik gibi işlerde çalıştı. Askerde iken suç unsuru taşıyan bir hareketinden ötürü beş yıl hüküm giydi. Edebiyata karşı ilgisi de bu yıllarda başladı. Önce Raşit Kemal ve Orhan Raşit takma adlarıyle şiirler yazdı. Bu denemelerini "Yedigün" ile "Yeni Edebiyat", "Yeni Ses", "İkdam", "Yürüyüş", "Yurt ve Dünya", "Genç Nesil", "Yığın", "Gün", "Varlık" adlı dergilerde çıktı. Daha sonra romana geçti. 1950 - 1960 yılları arasında birçok hikâye ve roman yazdı. 1958'de *Kardeş payı* ile Sait Faik Hikâye Armağanı, 1969'da *Önce ekmek* ile de gene Sait Faik Hikâye Armağanı ile Türk Dil Kurumu ödülünü aldı. Hikâye ve romanlarında hayatın değişik yönlerini ve kişilerini işleme yoluna gitti. Bir yandan Anadolu'yu işlerken bir yandan da büyük şehrin yaşayışını yansıtmaya çalıştı. Eserlerindeki sürükleyiciliği gerçekçiliğe yönelmede buldu. Edebiyatımızda toplumcu gerçekçiliği en çok işleyenlerden biridir.

Eserleri : Hikâye kitapları : *Ekmek kavgası* [1949], *Sarhoşlar* [1951], *Çamaşırcının kızı* [1952], *72. Koğuş* [1954], *Grev* [1954], *Arka sokak* [1956], *Kardeş payı* [1957], *Babil Kulesi* [1957], *Dünyada harp vardı* [1963], *İşsiz* [1966], *Önce ekmek* [1969]. Romanları: *Baba evi* [1949], *Âvâre yıllar* [1950], *Murtaza* [1952], *Cemile* [1952], *Bereketli topraklar üzerinde* [1954], *Suçlu* [1957], *Devlet kuşu* [1958], *Vukuat var* [1959], *Gâvurun kızı* [1959], *Küçücük* [1960], *Dünya evi* [1960], *El kızı* [1960], *Hanımın çiftliği* [1961], *Eskici ve oğulları* [1962], *Gurbet kuşları* [1962], *Sokakların çocuğu* [1963], *Mahalle kavgası* [1963], *Kanlı topraklar* [1963], *Bir Filiz vardı* [1965], *Müfettişler müfettişi* [1966], *Yalan dünya* [1966], *Evlerden biri* [1966], *Arkadaş ıslıkları* [1968], *Sokaklardan bir kız* [1968], *Üç kâğıtçı* [1969], *Kötü yol* [1969], *Kaçak* [1970]. O. K., ayrıca tiyatro türünde de eserler verirken bâzı hikâyeleri de oyunlaştırılarak sahneye konulmuştur. *İspinozlar* [1964, daha sonra *Yalova kaymakamı* adı ile sahnelendi], *72. Koğuş, Kardeş payı, Bekçi Murtaza* oyunlaştırılan hikâyeleridir. *Eskici dükkânı* ise *Eskici ve oğulları* adlı romanının oyunlaştırılmış şeklidir. (İ. Parlatır)

ORHANELİ, Bursa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 731 km², nüfusu 56 150 (1975), nüfus yoğunluğu 32,4, nüfusun % 95'den çoğu köylerde oturur, 2 bucağı (Büyük Orhan ve Harmancık), 121 köyü vardır. Bucak merkezleri 2 400 - 2 600 nüfuslu ve belediyeleri, PTT merkezleri bulunan büyük köylerdir. İlçe merkezi O. 3 316 (1975) nüfuslu küçük bir kasabadır. Köylerin çoğu 200 - 400 nüfusludur.

ORHANELİ : Bir görünüş

İlçe arazisi, ilin güney bölümünde, Keles ve M. Kemalpaşa ilçeleri arasındadır. Güneyinde Kütahya ve Balıkesir illerinin birer bölümü vardır. Arazi çok yerde dağlık ve tepeliktir (500 - 700 m). En alçak yerleri vâdî tabanlarında 450 m'-dir. En yüksek yerleri 1 000 - 1 100 m'dir. İlçede dağlar, belirgin sıralar hâlinde olmayıp, akarsularla parçalanmış, üstleri dalgalı ve tepeliktir. Arazi, jeolojik yapı ve oluş bakımından çeşitlilik gösterir. Kasaba çevresinde Paleozoik metamorfik oluşuklar (mermerler, kristalin kalkerler, mikaşistler) çok yer tutar. Bunun hemen güneyinde Büyük Orhan çevresine kadar iç püskürük taşlar alanı (granit, granodiorit, kuvarslı diorit) uzanır. Bunun hemen batısında bazalt ve andezitler vardır. Bunun doğusunda serpantinler, gabro, diorit ve peridotitlerden bir yapı bulunur. Doğuda Harmancık çevresine kadar Neojen devri tabakaları (kalker, kumtaşı, kil) bulunur.

İlçenin iklimi, Marmara ikliminin iç bölge özelliğini gösterir. Kışlar oldukça sert geçer, yazlar sıcak olur. Yıllık yağış 550 - 600 mm'dir. Yağışlar kışın, çoğunlukla, kar şeklinde olur, kar örtüsü dağlarda uzunca süre kalır. Yazlar büsbütün kurak geçmez. İlçeden geçen başlıca akarsu, O. çayı (b. bk.) ve kolları (Keles, Gönükbelen, Nalınlar, Çınarcık, Kaya dereleri)'dır. Bu çay, Susurluk ırmak ağının büyük kollarından biridir. İlçenin güney bölümünde Harmancık (Çardı) bucağının sularını toplayan Kepek deresi ise Simav çayına dökülür.

Başlıca doğal bitki örtüsü ormanlar ve fundalıklardır. İlin en geniş ormanlık yerlerinden biri de burasıdır. İl merkezine bağlı 6 orman işletme müdürlüğünden biri Orhaneli'ndedir. En çok çam ağaçlarının (karaçam, kızılçam) bulunduğu bu zengin ve gür ormanlardan elde edilen ağaçların bir kısmı, tomruklar hâlinde, uzun süre Orhaneli çayı yolıyle Karacabey taraflarına indirildiği gibi, şimdi kamyonlarla da taşınmakta, bir kısmı da bu çevredeki kereste fabrika ve imalâthânelerinde işlenmekte, Marmara kıyılarındaki iskelelere ve İstanbul'a gönderilmektedir.

İlçenin, hafif dalgalı düzlükleri ve vâdî tabanları tarla ve bahçe olanlarıdır. Çeşitli tahıllar (buğday, arpa...), daha az olarak pamuk, susam, keten, üzüm, çeşitli meyveler elde edilebilir. Turfanda üzümleriyle çevrede tanınmıştır. Hayvan yetiştirme (koyun, keçi, sığır, kümes hayvanları) da geçim kaynaklarındandır. Yün, keçi kılı, koza, yumurta, sâde yağ, peynir, süt ve yoğurt gibi ürünler çevreye de gönderilir. Evlerde yapılan ve yerindeki ihtiyacı karşılayan dokumacılık (şayak, bez çamaşırlık kumaşlar) vardır. İlçede mâdenler ve özellikle krom mâdenleri bulunmaktadır.

O., ilçesinde birkaç kaplıca vardır: Ağaçhisar ılıca ve çamuru (Ağaçhisar gölü yakınında, kükürtlü çamuru deri hastalıklarına şifa verici), Sağdağ ılıcası (kasabanın 6 km batısında), Şükriye çamuru (kasabanın 6 km doğusunda, sıcak çamur hâlinde ve kükürt kokulu).

İlçe merkezi olan O., kendi adını taşıyan çayın 3 km güneyinde, dağ eteğindeki az eğimli bir yerde kurulmuş bir kasabadır. Nüfusu 3 316 (1975)'dır. 1927 de nüfusu 992 idi ve yakın vakitlere kadar 1 500 nüfuslu küçük bir kasaba hâlinde kalmıştı. Son yıllarda gelişme olmuştur. Kasaba çevresi gür ağaçlıklar, bahçeler ve bağlarla süslüdür. Kurtuluş Sa-

vaşı'nda bir bölümü harâb olmuş bulunan kasaba, yeni baştan îmar görmüş, yeni cadde ve sokaklarla meydanlar açılmış, parklar yapılmıştır. Evlerinin çoğu iki katlı ve kiremitle örtülüdür. Bursa'ya 69 km'lik ve Kütahya - Tavşanlı - Balıkesir yoluna 40 km'lik il yollarıyle bağlıdır. Kasabada ilkokul, ortaokul, spor kulübü, avcılar kulübü, çeştili kurumlar ve banka şubeleri, içme ve kullanma suyu, elektrik, çarşı ve pazarı, otel, sağlık merkezi, gezme ve dinlenme yerleri vardır.

O. yöresi eski yerleşme yerlerindendir. Burası Osman Gazi'nin ilk savaşlarına sahne olması bakımından da değer taşır. Bursa'nın Osmanlılar tarafından alınması sonucu O., Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. Osmanlılar'a geçmeden önce, bu çevre Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular idaresinde kalmıştır. Burası Orhan Gazi zamanında îmar edilmiştir. Yerleşme yerinin Eski Çağ'daki adı Adriani ve daha sonra Adranos olarak geçmiş, Osmanlılar'a geçtikten sonra Beyce olmuş (bu adın Orhan Gazi'nin kumandanlarından Durdu Bey'in adına göre verildiği sanılmaktadır) ve bu ad, uzun süre kullanılmış, zamanla O. adı yerleşmiştir. Kasabada Durdu Bey'in mezarı ve camii, çevre köylerinde eski Türk mezarları ve eserleri vardır. (R. İzbırak)

ORHANELİ ÇAYI, Güney Marmara bölgesinin Susurluk ırmağı ağının büyük ve önemli kollarından biri. Uzunluğu 160 km, yağış alanı 4 680 km²'dir. Bu akarsuyun adı çeşitli tarihlerde çıkmış haritalarda ve eserlerde farklı şekilde geçmiştir. Rhyndacus ırmağı, Adranos çayı, Atranas çayı (b. bk.), Andıraz çayı, Atranos çayı, Adronos çayı, Kocadere, Koca çay (b. bk.), O. Ç. (bk. ORHANELİ) başlıcalarıdır. Bazı haritalarda (Richard Kiepert'in Karte von Kleinasien adlı 1 : 400 000'lik haritasının Bursa paftasında olduğu gibi) birkaçı bir arada yazılmıştır. Daha sonraki yıllarda çıkan harita ve yazılarda Adranos çayı adı çokça kullanılmış, bunun yanında da, bu akarsuyun yukarı kesimi için o çevrede kullanılagelmiş olan Kocaçay adı geçmiştir. Ancak, Türkiye'de Kocaçay ve Kocadere adları 8 yerde geçtiğinden, ad karışmalarına yol açmıştır. Son 30 - 40 yıl içinde çıkmış haritalarımızda eski Adranos kasabasının adı olarak uzun süre kullanılmış bulunan Orhaneli (b. bk.) adına göre, bu ad, önce bu kasabadan sonraki kesim için "Orhaneli Çayı" olarak kullanılmış ve yerleşmiş, zamanla bu çayın adı olmuştur.

O. Ç., ilk kaynaklarını Kütahya'nın güney - batısındaki Tava dağından alır (buradaki adı Yağmurlar deresidir), bu çevredeki Alacaçeşme'den de bir kaynak koliyle beslenir, Kocasu adiyle Tavşanlı ovasından geçer (burada Tavşanlı çayı adiyle de anılmıştır), doğusundaki Yeşildağ'dan, Yirce dağından, Domaniç Yaylasından inen gür derelerle beslenir, Kocaçay adiyle Orhaneli'ne yönelir, daha aşağıda birtakım boğazlardan geçerek Mustafa Kemalpaşa çayına (eski adı Kirmastı çayı) dökülür. O. Ç.'nın vâdîsi, çok yerde derin olup, yer yer boğaz biçimi de gösterir.

O. Ç., yılın yarısında bol suludur. Mustafa Kemalpaşa'nın 20 km güney - doğusundaki Kestelek köyü önünde 1938'den beri yapılan ölçümlere göre, çayın ortalama akımı saniyede 35 m³'dür. Yıllara göre değişmekle beraber, çayın kabarık zamanlarında (kış, ilkbahar) bu miktar 160 m³'ü bulur, çok çekildiği mevsimde (yaz, güz başları) 10 m³'e iner. Dağlardaki karların kısa sürede erimesi ve sağanak yağmurlarının da araya girmesiyle bazı yıllarda çayın akımı birkaç yüz m³'ü, hattâ 700 - 900 m³'ü bulur. (R. İzbırak)

ORHANGAZİ, Bursa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 476 km², nüfusu 32 873 (1975), nüfus yoğunluğu 69, köy sayısı 24, ilçe merkezi O.'nin nüfusu 12 178'dir. Türkiye'nin kalabalık yerlerinden olan ilçede 1 000'den çok nüfuslu 8 köy vardır. Bunlar arasında ikisi kasaba özelliğinde, belediyesi, PTT'si bulunan yerleşme yerleridir: Yenisölöz (2 023 nüfuslu), Yeniköy (4 127 nüfuslu).

İlçe toprakları, ilin kuzey bölümünde, Gemlik ile İznik arasındadır. Kuzeyinde Yalova ve Karamürsel ilçeleri vardır. İznik gölünün batı bölümü O. ilçesi içindedir. İlçenin göl dışındaki toprakları 330 km²'dir. Kuzeyde Samanlı dağlarının bir kesimi uzanır. İlçeye düşen bu kesimde yükseklikler 500 - 750 m arasındadır. Bu kesimde Miosen tortul tabakalarıyle çok daha eski olan mermerler, kristalin kalkerler, metamorfik şistlerle gnayslar vardır. İlçenin göle doğru uzanan bölümü ve göl kenarındaki bâzı yerler düzlük ve hafif dalgalı olup, yeni alüvyonlarla örtülüdür. Bu düzlük 10 - 15 km eninde ve boyundadır. Burası ilçenin tarım ve bahçecilik alanlarıdır. Kasabanın bir bölümü mermer ve kalkerler üzerindedir. Bir bölümü ise alüvyol alandadır. İlçe toprakları Gemlik körfezi deprem kuşağı içindedir.

İlçenin iklimi, içerisinde Akdeniz katkılarının bulunduğu bir Marmara iklimidir. Yıllık yağış 450 - 550 mm kadardır. Yağışların yarıdan çoğu kışın ve baharlarda olur, yazlar kurakça geçer. Yıllık ortalama sıcaklık 14°C'a kadar çıkar, Ocak ortalaması 5°C, temmuz 23°C'dır. Kışın kar yağar. Yazın bâzı günlerinde sıcaklığın 37°C'a çıktığı, kışın donma olayları belirdiği olur.

İlçede bitki örtüsü 200 - 250 m'ye ve vâdî içerilerinde 500 m'ye kadar çıkan makiler ve fundalıklar şeklindedir. Buralarda kermez meşesi, pırnal meşesi, süpürge çalısı çok yer tutar. Bunların yukarısında ormanlar (çamlar) vardır. O. ovası ve ilçenin göl kenarı düzlükleri ve tepelikleri sebze ve meyve bahçeleri, bağlar, zeytinlikler, tarlalar olarak değerlendirilmiştir. Geçim kaynakları bu ürünlere dayanır. Zeytincilik, tütün yetiştirme, sebzecilik ile kozacılık önemli yer tutar.

Samanlı dağlarının geçit veren bir bölümünün güney ağzında kurulmuş bulunan ve İznik gölü çevresini Yalova üzerinden İstanbul'a bağlayan O. kasabası, eski bir yerleşme yeridir. Bu çevrede kurulmuş eski bir yerleşme yerinin adının Basilinopolis olduğu ileri sürülmüştür. Suları bol, bağ ve bahçeler arasında serpilmiş olan kasabanın nüfusu 12 178 (1975'dir. 1927'de nüfusu 2 125 idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra istilâya uğramış yerlerimizden biri olan O., Kurtuluş Savaşları sırasında hemen bütüniyle yanmış, yıkılmıştır. Kasaba, yeniden onarılarak düzgün cadde ve sokakları, parkları, bahçeleri, çoğu iki katlı ve kiremitle örtülü evleri, işlek çarşısı, zeytinyağı fabrika ve imâlâthâneleri, ilk ve ortaokulları, banka şubeleri ile yeşilliklere bürünmüş bir küçük şehir (yüksekliği 125 m) hâlinde büyümüştür. Kasabanın ilk yeri, Osmanlı padişahı Orhan Gazi zamanında (XIV. yüzyıl başları) belirmiştir. Burası, bir pazar yeri için elverişli görülmüş, bir süre karargâh ve çevredeki köyler için pazar yeri olmuş, o sıralarda bir de cami yapılmış, eski köy gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde han, hamam gibi yapılarla da donatılan kasabanın adı olarak "Pazarköy" yakın tarihlere kadar gelmiştir. O. adı, kuruluşiyle ilgilidir.

O., 20 km'lik karayolu ile Yalova iskelesine, 17 km'lik yol ile Gemlik'e ve iyi yollarla Bursa ve İznik'e bağlıdır. Bu

ORHANGAZİ : Genel görünüşü

yollarda düzenli taşıtlar işler. Haftada bir gün pazar kurulur, her yıl eylül ayında 3 gün süren panayır açılır. Kasabada Cumhuriyet Meydanı, Atatürk anıtı, iki park ile 5 km uzakta fidanlık vardır. İçme ve kullanma suyu 3 km uzaktaki Nadır kaynağından alınarak, demir borularla getirilmiş ve bir su deposu yapılmıştır. Pek yakınındaki Kaynarca su kaynaklarından sulamada yararlanılmıştır. Yakın zamana kadar elektriği bulunmyan bu kasaba, son yıllarda elektrik ağlarına bağlanmış ve yeterince elektrik enerjisi almıştır. İlçede zeytinyağı fabrikaları ve ilgili başka sanayi, araba, demir işleri, dokumacılık, hasırcılık gibi el san'atları geçim kaynaklarındandır. O., alım ve satım işlerini, en çok, Yalova üzerinden yapar. Kasabada tarım satış kooperatifi, banka şubeleri, İznik gölü kenarında iskelesi, gezinti yerleri vardır. (R. İzbırak)

ORHON, Orhan Seyfi (İstanbul 23 Ekim 1890 - İstanbul 22 Ağustos 1972), şâir ve yazar. Babası, albaylıktan emekli Mehmed Emin Bey'dir. İlk öğrenimine Çengelköy Mekteb-i İbtidâîsi'nde başladı, Havuzbaşı mektebinde bitirdi. Rüşdiyyeyi Beylerbeyi'nde okuduktan sonra, Mercan İdâdîsi'ne girerek, oradan mezun oldu (1909). O.'un yüksek öğrenim hayatı biraz karışıktır. Hem Mekteb-i Mülkiyye (Siyasal Bilgiler) ve hem Tıbbiyye'ye, hem de Mekteb-i Hukuk'a kaydını yaptırdı. Ancak, biraz havâî oluşu, biraz da okuldaki devam mecbûriyetinin onu sıkması yüzünden, Mülkiye'deki öğrenimini sürdüremediği gibi; gözünün önünde bir hastanın omuriliğine hissi yok etmek için yapılan bir iğnenin uyandırdığı tepki, Tıbbiye'deki öğrenimini yarıda bırakmasına yol açtı. Böylece, Hukuk Mektebi'nde karar kıldı ve buradan 1914'te mezun oldu. Bu sıralarda biraz geçim sıkıntısına düşen şâir, memurluk hayatına atılmak zorunda kaldı. Bir süre Meclis-i Meb'ûsân'ın Kavânîn Kalemi'ne girdi. Fakat, Hükûmet-i Milliye kurulup Meclis-i Meb'ûsân dâireleri de kaldırılınca, açıkta kaldı. Bunun üzerine, geçimini gazetecilikle sağlama yolunu seçti. Önceleri, mizâhî yazılar yazdı. Sonra *Akbaba* (1919) adlı mizâh dergisini çıkarmağa başladı. Bu derginin çıkmasında hem bacanağı, hem de "Beş Hececiler" topluluğundan arkadaşı olan Yusuf Ziya Ortaç'ın büyük desteğini gördü. Dergi, kısa zamanda, büyük rağbet kazandı. Hattâ, ona iyi bir kazanç da temin etti. Böylelikle, basın hayatına yerleşmiş oldu. Ayrıca *Papağan* (1924), *Resimli Dünya* (4.12.1924 - 23.4.1925 arası, 21 sayı), *Güneş* (1.10.1926 - 1.1.1927 arası, 17 sayı), *Edebiyat Gazetesi* (1932), *Ayda Bir* (1935), *Çınaraltı* (9.8.1941 - 15.8.1944 arası, 6 cilt, 136 sayı) adlı mizâh, magazin ve edebiyat dergilerini çıkardı. 1922'den başlayarak milletvekili olduğu 1946 yılına kadar, gazetecilik onun esas mesleği hâline geldi. Bir yandan da *Milliyet, Tasvîr-i Efkâr, Cumhuriyet, Ulus, Zafer, Havâdis, Son Havâdis* gazetelerinde mizâhî yazılar ve fıkralar yazdı. Bir ara, Harb Akademisi'nde ve Harbiye Mektebi'nde edebiyat dersleri de okutan O., daha sonra da bu işini sürdürdü ve İstanbul Erkek Lisesi edebiyat öğretmenliğine tâyin olundu (1941). Bir yandan da, İtalyan Lisesi'nde Türkçe dersleri okuttu. 1944'te, Ankara'da yapılan "komünizmi tel'în" mitinginde meydana gelen öğrenci olayları ile ilgili görülerek öğretmenlikten Bakanlık emrine alındı. Bu olay üzerine oldukça sinirlenen şâir, siyasî hayata atıldı. C. H. P.'nden Zonguldak milletvekilliğine adaylığını koydu. 1946'da, yedinci dönem milletvekili olarak,

ORHON, Orhan Seyfi

Millet Meclisi'ne girdi. Ancak, 1950'deki seçimlerde kaybetti ve yeniden gazeteciliğe döndü. 27 Mayıs'tan sonra, tekrar siyasî hayata atıldı. Bu defa, 1965'te yapılan seçimlerde, İstanbul milletvekilliğini kazandı. 1969 seçimlerinde gene AP'nden Ankara merkez adayı idi; fakat sırası kazanamadı. Birkaç yıl sonra, bir kalb krizi sonunda, İstanbulda öldü. Şişli Camii'nde namazı kılındıktan sonra çok büyük ve seçkin bir kalabalıkla Zincirlikuyu mezarlığına gömülmüştür.

Edebiyatımızda "Beş Hececiler" diye adlandırılan topluluğun üyelerinden olan O.'da şiire karşı ilk heves, Beylerbeyi Rüşdiyesi'nde iken başlar. Daha o yıllarda okuduğu "kıràat" (okuma) kitaplarında, bilhassa Atâ Bey'in "İktitâf" ında gördüğü manzûmeler pek hoşuna gider; onları ezberler ve başkalarına da okur. Daha sonraları, beğendiği şiirleri taklid ederek, ilk şiir denemelerine başlar. O yıllarda Sarafin'in kıràathânesine devama başlayan şâir, orada, günlük gazeteleri ve daha çok *Servet-i Fünûn*'u okur, o dönemin edebî hareketlerini yakından tâkib eder. Onu şiir yazmağa teşvik edenler arasında, o sıralarda tanıştığı, İbrahim Alâaddin (Gövsa), Mustafa Enver ve Halil Nihad (Boztepe) gibi genç şâirler de vardır. O., onlarla sık buluşur, edebiyat üzerinde konuşurlardı. Bilhassa eski edebiyatı iyi bilen Mustafa Enver ile Halil Nihad, şâirin bu edebiyat hakkındaki bilgisinin artması için de büyük çaba sarf etmişlerdir. İlk şiir denemelerini 1911 yılında kaleme almaya başlayan O., bu şiirlerini yayımlamak için, birkaç arkadaşı ile birlikte, *"Hıyâbân"* (1911) adlı, ancak beş sayı çıkarabildikleri, küçük bir dergi neşr etmişlerdir. Bu arada, ayrıca, *Türk Yurdu* ve *Yeni Mecmua*'da da şiirleri çıkar. Bu ilk şiirlerinde arûzu kullanan şâir, daha çok, Hâmid ve Fikret'in tesiri altındadır. Dil bakımından da, Millî Edebiyat anlayışına uygun bir dil kullanmıştır. San'atının ilk safhasını teşkil eden 1916'ya kadarki yıllarda şâir, kişiliğini bulma çabası içindedir. 1916'da çıkan *Fırtına ve Kar* adlı şiiri, onun, edebî çevrelerde birdenbire tanınmasına yol açtı. Öte yanda Ziya Gökalp ile tanışması, onda, millî duyguların ve millî san'at anlayışının yanı sıra, millî dil görüşünün de doğmasını sağladı. Şahsiyetini bulduğu dönem olan 1916 - 1922 yılları arasında yazdığı şiirlerde kullandığı dil, bu anlayışa tamâmıyle uygundur. *Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi* (1919) adlı uzun manzûmesi ile de, bu anlayışın en güzel örneğini verdi. 1916'dan sonra şahsiyetini her geçen gün biraz daha kazanan şâir, 1917'de, "Şâirler Derneği" ni kuranlar arasında yer alır. Bu derneğin Türk şiiri için kabûl ettiği prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalan O., *Gönülden Sesler* (1922) adlı kitabının çıkması ile, şöhretini iyice yaymış oldu. Bu sıralarda, şiir târihimizde ayrı bir yeri olan, "Beş Hececiler" topluluğunun da üyesidir. O., hâtıralarının bir yerinde, "bu topluluğun teşekkül etmesinde Celâl Sâhir'in büyük rol oynadığını ve kendilerine bu adı da İsmail Habib Sevük'ün verdiğini" söyler. Faruk Nâfiz Çamlıbel, Yusuf Ziya Ortaç, Hâlit Fahri Ozansoy, Enis Behiç Koryürek ile birlikte hece veznini savunan yazar, kendilerine karşı çıkanlara aldırmadan, bu vezinle çok güzel şiirler yazmağa devam etti. Bu döneme âit şiirinde, saz şâirlerinin bâzı nazım şekillerini kullanmada da büyük başarı gösterdi. Fakat, nazım şekli olarak, zamanındaki hemen bütün genç şâirler gibi, daha çok, dörtlüklerden kurulu nazım şekillerine bağlı kaldı. Ayrıca batılı nazım şekilleri ile birlikte, ne Batı, ne de Doğu şiirinde bulunan değişik şekiller de kullandı. O.'un şiirinde dikkati çeken bir vasıf da daha çok manzum hikâye ve masallarında yer alan, "tahkiye" dir.

1922'den sonra, O.'un san'atında, bir durgunluk dönemi başladı. Şâir, bir süre, şiirden uzak kaldı. Bunda, büyük emek verdiği edebiyattan yeterli bir maddî karşılık alamamanın payı büyüktür. Bunun için, tekrar gazeteciliğe bağlanır ve sâdece bir mizâh ve fıkra yazarı olarak çalışmağa başlar. Bu suskunluk, 1935'e kadar devam etti. Bu yıl çıkarmağa başladığı *Ayda Bir* adlı magazin dergisine, yeniden şiirler yazdı. Bu şiirler, önceki yazdıklarına oranla muhtevâ açısından her ne kadar değişik iseler de, pek büyük yankı uyandıramadı. Çünkü, o yıllarda, Türk şiirinde yeni bir anlayış hâkim duruma geçmiş, daha çok serbest nazım rağbet görmeğe başlamıştı. O. ise, bu anlayışa pek ayak uyduramadı. Bu yüzden, şiirle uğraşmaktan gene vazgeçti. 1955'den sonra, bu sefer, serbest nazım da dâhil olmak üzere, yeniden şiir yazmağa başladı. Bu şiirlerini, Behçet Kemal Çağlar, *20. Asır* adlı dergide "Orhan Seyfi'nin Yepyeni Şiirleri" başlıklı bir yazısı ile övdü. Ancak şâir, bu yeni denemelerin de arkasını getiremeyince, artık, şiirle uğraşmadı.

O.'un şiirleri, birçok bestekârımıza güfte kaynağı olmuştur. Son devir bestekârlarımızın lâdînî (dindışı) konulardaki bestelerinde onun hissî şiirlerine sık sık rastlanır. Hattâ, şâirin *"Dünyâda biricik sevdiğim sensin"* adlı şiiri birkaç bestekâr tarafından ayrı makamlarda bestelenmiştir. Onun 25'ten fazla şiirinin bestelendiği söylenebilir.

O., şiirleri yanında, nesirleri ile de dikkati çeken bir yazarımızdır. Mizâhî yazıları ve fıkraları, ince bir nükte ve sohbet havası taşır. Fıkralarında ise, daha çok, millî ve ictimâî konular ağır basar. Millî şuur, ideal, Türkçülük ve

milliyetçilik, din, Anadoluculuk v. b. temalarını bol bol işlemiştir. Ayrıca, halk hikâyelerini roman türüne uygulamadaki başarısı da dikkate değer. *Çocuk Adam* adlı tek romanı ise, üç kısımdan meydana gelir. Bu türde başka eser vermediğine bakılırsa, kendisi de bu romanını pek değerli bulmamış olsa gerektir.

Eserleri : A — Manzûm eserler :

Fırtına ve Kar (1919), ilk şiirlerini bir araya getirdiği bu kitapta, şâirin arûzla yazılmış 17 şiiri vardır. Arûzun konuşulan Türkçeye uydurulmasındaki başarısı yanında, âhenk ve şekil yenilikleri de eserin belli - başlı meziyetleridir. Daha sonra, bu eserin tamamı *Gönülden Sesler*'in sonuna eklenmiştir.

Peri Kızı ile Çoban Hikâyesi (1919), Hece ile yazdığı bu uzun manzûme, Türk edebiyatının en güzel manzûm masallarından biridir. Bu manzûme de, daha sonra, *Gönülden Sesler* ile *O Beyaz Bir Kuştu* adlı kitablarının sonuna alınmıştır.

Gönülden Sesler (1922), Şâirin en mühim eseridir. 1928 ve 1935'te iki baskısı daha yapılmıştır. Kitab, beş bölümden meydana geliyor: 1. Gönülden Sesler, 2. Fanteziler, 3. Hikâyeler, 4. Memleket Duyguları, 5. Fırtına ve Kar. O.'un Hece'nin Beş Şâiri arasında çok seçkinleşmesinde bu eserin payı büyüktür.

Hayat Bilgisi Şiirleri (1929), bir antoloji durumundaki bu kitabta, şâirin 17 şiiri yanında; Fuad Köprülü, Tevfik Fikret, Serâceddin, İbrahim Alâeddin, Mehmed Emin, Ali Ulvi'nin şiirlerinden de seçmeler yer alıyor. Bu şiirlerin çoğunluğunu manzûm hikâyeler meydana getirmektedir. Daha çok, çocuk şiirleri antolojisi olarak kabûl edilebilir.

O Beyaz Bir Kuştu (1941), Şâirin 1935'den sonra yazdığı şiirleri içine alan bu eseri de beş bölümden meydana geliyor: 1. O Beyaz Bir Kuştu, 2. Melankoli, 3. Münâcâtlar, 4. Gönülden Sesler'den Seçmeler, 5. Hikâyeler. *Ayda Bir* adlı dergide yayınlanan bu şiirlerin birçoğu, onun san'atında yeni bir hamle yapmak istediğinin açık ifadesidir. Ancak, bunda pek başarılı olduğu iddiâ edilemez.

Hicviyeler (1951), 1922'den sonra yazdığı mizâh ve hiciv yazıları yanında, daha çok, İsmet İnönü'yü hicv etmek için yazdığı manzûmeleri *Kervan* (1964), içine almaktadır.

B — Mensûr Eserler:

Fiskeler (1922), yazarın ilk mensûr eseridir. O döneme kadar dergi ve gazetede çıkmış olan ve "Fiske" takma adı ile yayınlanan mizâhî yazılarını ihtivâ eder. Bu kitabta, ayrıca, 8 manzûme de vardır.

Kerem ile Aslı (1938), Halk romanları serisinden yayınlanan bu eser, halk hikâyesinin basit bir kuruluşla romana uygulanışıdır.

Abdülhak Hâmid (1937), biyografik bir çalışmadır. Hâmid'in hayatı ve eserleri hakkında bazı bilgileri ihtivâ etmektedir.

Mehmed Âkif (1937) de bir biyografik eserdir.

Nâzım Hikmet (1937), *Yahyâ Kemal* (1937), *Ziyâ Gökalp* (1937) de gene küçük biyografik çalışmalardır.

Asrî Kerem (1938), Matbûât Umum Müdürü Vedat Nedim Tör'ün halk destanlarının modernize edilmesi gerektiği hakkında verdiği beyânât üzerine yazılmıştır. Kerem ile Aslı hikâyesinin modernize edilmiş şeklidir.

Çocuk Adam (1941), O.'un tek romanıdır.

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e Mektup (1944), Ankara'da kominizmi tel'in maksadıyle düzenlenen mitingte çıkan öğrenci olayları üzerine öğretmenlikten vekâlet emrine alınan yazar, bu mektubu ile, o dönemin Maarif Vekili olan Hasan Âli Yücel'e kendi fikirlerini ve ideolojisini açıklar.

Dün, Bugün, Yarın (1943), yazarın *Çınaraltı* dergisinde çıkan 39 fıkrasının bir araya getirilmesi ile meydana gelmiş bir kitabdır.

Gençlere Açık Mektup (1951), gençlere hitâben yazılan bu yazısında O., bir taraftan Atatürk'ü överken, bir taraftan da İsmet İnönü'yü muhtelif yönlerden yerer.

Düğün Gecesi (1957), Akbaba neşriyâtından olan bu eser, 39 mizâhî hikâyeyi içine almaktadır.

O., çok kudretli bir milliyetçi siyasî fıkra yazarı olarak da görülür. *Son Havadis*'teki son gündelik fıkrasını yazdıktan bir kaç saat sonra Büyükada'da Anadolu Kulübü'ndeki otel odasında öldü. (İ. Parlatır)

ORHUN ÂBİDELERİ, Göktürk devletinden kalma VIII. asra âit tarihi belli en eski taş kitâbeler. O. Â. çok yönlü vesikalardır. Başlıca vasıfları şöyle sıralanabilir : Türk adının, Türk milletinin adının geçtiği ilk Türkçe metin. Taşlar üzerine yazılmış ilk Türk tarihi. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri; Türk nizâmının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askerî dehâsının, Türk askerlik san'atının esasları. Türk gururunun ilâhî yüksekliği. Türk feragat ve fazîletinin büyük örneği. Türk içtimaî hayatının ulvî tablosu. Türk edebiyatının ilk şâheseri. Türk hitâbet san'atının erişilmez şâheseri. Hükümdârâne edâ ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı nümûnesi. Türk milliyetçiliğinin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık. Türk mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulâde işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1 250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesîlesi olan eser. İnsanlık âleminin sosyal muhtevâ bakımından en mânâlı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1 250 sene evvelki Türk ikazı v.b.

Orhun âbidelerini vasıflandırmak isteyince, insanın zihninde işte bu gibi ifadeler sıralanmaktadır.

Orhun âbideleri Göktürk devrinden kalma kitâbelerdir. Göktürkler, milâttan önceki asırlarda Hunlar tarafından kurulup, değişen sülâleler ve boylar idaresinde devam edegelen Asya'daki büyük Türk imparatorluğunun VI. asırla VIII. asır arasındaki devresinde hüküm sürmüşlerdir. VI. asrın ilk yarısında Türk devletinin başında Avarlar bulunuyordu. 552 tarihinde Bumın Kağan Avar idaresine son vererek Türk devletinin Göktürk hânedânı devrini açtı. O devirde büyük kağanlığın merkezi devletin doğu kısmında idi ve batı kısmı da doğuya bağlı tâbî bir kağanlıkla idare ediliyordu. Bumın Kağanın kardeşi İstemi Kağan da 576'ya kadar bu batı bölümünün kağanı idi.

Bumın Kağan, Göktürk hâkimiyetini kurduğu sene içinde öldü ve sırasıyla üç oğlu, büyük kağanlık yaptılar. Birincisi 553'te, ikincisi 553 - 572'de, üçüncüsü de 572 - 581 tarihlerinde hüküm sürdüler. Bunlardan ikincisi olan Mukan zamanında devlet Mançurya'dan İran'a kadar uzanan kuvvetli bir imparatorluk hâline geldi.

ORHUN ÂBİDELERİ : 1958'de Kuzey Moğolistan'da ele geçen bu heykel başının, Gök - Türk kahramanı Kül Tigin'e âit olduğu ileri sürülmüştür. Baş, Ortaasya Türk tipi ve Türk başlıkları hakkında kıymetli bir vesîkadır

Daha sonra devlet, bir yandan kuvvetli hâkanların yokluğu ve devleti teşkil eden kavimlerin çekişmeleri, öte yandan Çin entrikası yüzünden bir sürü karışıklıklar geçirdi ve nihayet 630'da devletin asıl doğu kısmı Çin hâkimiyetine geçti. Zamanla Çin hâkimiyeti batı kısmına da sirayet etmeğe başladı. Fakat bu Çin esareti daha fazla devâm etmedi ve Kutlug Kağan veya ikinci adıyle İltiriş Kağan, Çin hâkimiyetine son vererek 680 - 682 senesinde devleti yeniden toparladı. İltiriş Kağan ve 691'de ölünce yerine geçen kardeşi Kapgan Kağan idaresinde devlet yeniden eski haşmetini buldu.

İltiriş Kağan'ın Bilge ve Kül Tigin adlı iki oğlu vardı. Öldüğünde bunlar 8 ve 7 yaşlarında idiler. Kapgan Kağan 716'da ölünce idareyi onun oğulları almak istedi. Fakat Bilge ve Kül Tigin kardeşler buna mânî olarak ve amcazâdelerini tasfiye ederek babalarının devletine el koydular ve Bilge Kağan hükümdâr oldu. İki kardeş babalarının ve amcalarının devrinden kalmış ihtiyar vezîr ve Bilge Kağan'ın kayınpederi Tonyukuk'un da yardımıyle devleti daha da kuvvetlendirdiler. Sonra 731'de Kül Tigin, 734'te de Bilge Kağan öldü. Bilge Kağan'ın ölümünden 10 sene kadar sonra da Uygurlar, devleti ele geçirerek 745'te Göktürk hâkimiyetine son verdiler.

İşte böylesine ehemmiyetli olan O. Â., bu Türk hânedânının Bilge Kağan devrinin mahsulleridir. Birincisi olan Kül Tigin Âbidesi'ni ağabeyi Bilge Kağan 732'de diktirmiş, ikincisi olan Bilge Kağan Âbidesi'ni de ölümünden bir yıl sonra 735'te kendi oğlu olan kağan diktirmiştir. Üçüncü olarak verilen Tonyukuk âbidesi ise 720 - 725 senelerinde kendisi tarafından dikilmiştir.

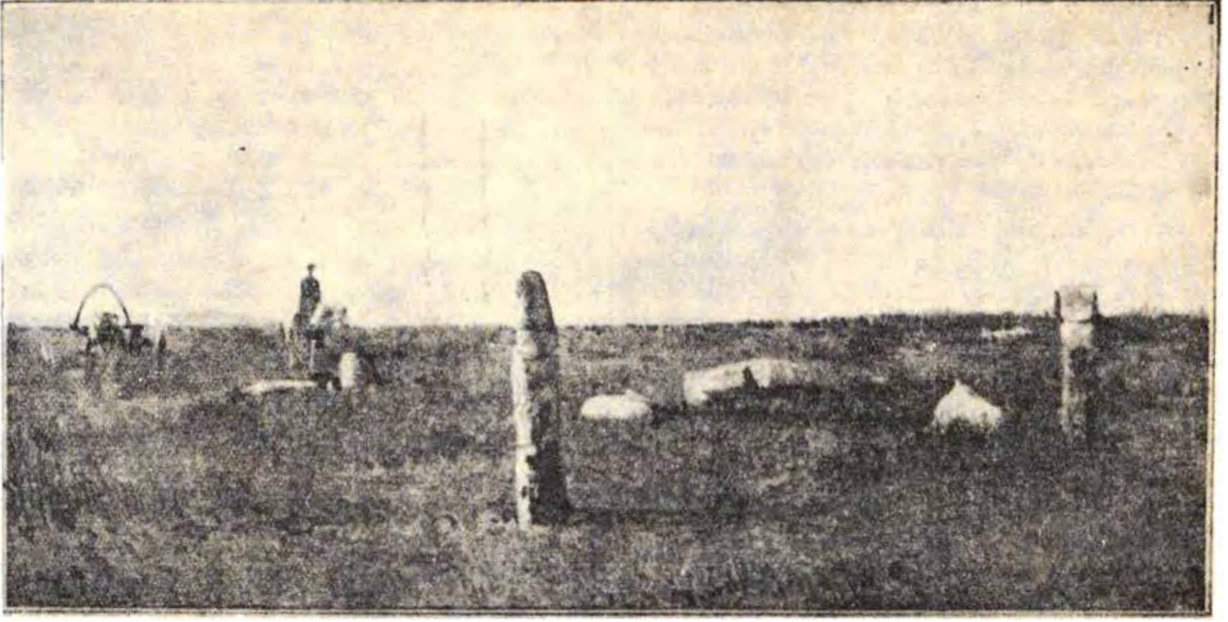
Orhun civarında Orhun yazısı ile yazılı daha başka kitâbeler de bulunmuştur. Belli başlıları altı tanedir. Fakat bunların en büyükleri ve mühimleri bu üç tanesidir.

O. Â.'ne Orhun Kitâbeleri de denir. Şüphesiz bunlar kitâbedir. Fakat hem maddî bakımdan, hem manevî bakımdan bu kitâbeler söz götürmez birer âbidedirler. Muhtevâları gibi heybetli yapıları da âbide hüviyetindedir. Onun için bunları ifade eden en iyi sim O. Â. tâbiridir.

Kül Tigin Âbidesi : Kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine karşı Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ve kendisini san'atkârâne bir vecd ve coşkunluğun içine atan müthiş teessürünün ebedî bir ifadesidir. Bilge Kağan bu ruh hâli ile âbide inşaatının başında oturup, eserin hazırlanmasına bizzat nezâret etmiştir. Âbidedeki ulvî ve mübarek hitâbe onun ağzından yazılmıştır, âbidede o konuşmaktadır, müellif odur.

Kül Tigin âbidesi, kaplumbağa şeklinde oyuk bir kaaide taşına oturtulmuştur. Keşfedildiği zaman, bu kaaidenin yanında devrilmiş bulunuyordu. Bilhassa devrik vaziyette rüzgâra marûz kalan kısımlarında tahrîbat ve silintiler olmuştur. Sonradan yerine dikilmiştir. Yüksekliği 3,75 m'dir. İtinâ ile yontulmuş, bir çeşit kireç taşı veya saf olmayan mermerdendir. Yukarıya doğru biraz daralmaktadır. Dört cephelidir. Doğu ve batı cephelerinin genişliği aşağıda 132, yukarıda 122 cm'dir. Güney ve kuzey cepheleri ise aşağıda 46, yukarıda 44 cm'dir. Âbidenin üstü kemer şeklinde bitmek ve yukarı kısımda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üstünde kağanın işâreti vardır. Batı cephesi büyük bir Çince kitâbe ile kaplıdır. Diğer üç cephesi Türkçe kitâbelerle doludur. Cepheler arasında kalan ve keskin olmayan kenarlarda ve Çince kitâbenin yanında da Orhun yazısı vardır. Doğu cephesinde 40, güney ve kuzey cephelerinde 13'er satır vardır. Satırlar yukarıdan aşağıya doğru yazılmış ve sağdan sola doğru istif edilmiştir. Satırların uzunluğu aşağı yukarı 235 cm kadardır. Cetvelden çıkmış gibi, çok muntazam, düzgün ve güzel harflerle yazılmıştır. Âbidenin Çince kitâbesinde Türk - Çin dostluğu, Türk imparatorluğu ve Kül Tigin methedilmekte ve tanıtılmakta: "gelecek hadsiz, hesapsız nesillerin dimağlarında, onların müşterek muvaffakıyetlerinin şâşaası her gün yeniden canlansın diye, uzakta ve yakında bulunan herkesin bunu öğrenmesi için, bilhassa muhteşem bir kitâbe yaptık" ve "böyle adamların ebediyyen pâyidâr olacaklarının muhakkak olmadığını kim söyleyebilir? Uğurlu haberleri ebediyyen ilân için şimdi dağ gibi yüksek bir âbide dikilmiştir" gibi ifadeler sıralandıktan sonra, tarih kaydedilmektedir.

Âbidenin civarında türbe enkazı, pek çok heykel parçaları ve âbideye çıkan iki tarafı heykeller, taşlar dizili 4,5 km lik bir yol bulunmuştur. Bu heykel parçaları arasında son zamanlarda Kül Tigin'in başı ile karısının gövdesi ve yüzünün bir kısmı da bulunmuştur.

ORHUN ÂBİDELERİ : Kül Tigin kitâbesinin genel görünüşü

Âbidenin ve türbenin inşâsında Türk ve Çin san'atkârları beraber çalışmışlardır. Âbidedeki kitâbeleri Bilge Kağan ve Kül Tigin'in yeğeni Yollug Tigin yazmıştır.

Bilge Kağan Âbidesi : Aynı yerde Kül Tigin âbidesinin bir kilometre uzağındadır. Şekli, tertibi ve yapısı tamamiyle birincisine benzemektedir. Yalnız bu birkaç santim daha yüksektir. Bu yüzden doğu cephesinde 41 ve dar cephelerinde de 15'er satır vardır. Bunun da batı cephesinde asıl Çince kitâbe vardır. Çince kitâbenin üstünde ayrıca Türkçe kitâbe devâm etmektedir. Çince kitâbe hemen hemen tamamiyle silinmiştir.

Bilge Kağan âbidesi, kendisinin 734'te ölümünden sonra 735'te oğlu tarafından dikilmiştir. Bu âbidede de Bilge Kağan konuşmaktadır. Esâsen âbidenin kuzey cephesinin ilk 8 satırı Kül Tigin âbidesinin güney cephesinin, doğu cephesinin 2-24. satırları ise Kül Tigin âbidesinin doğu cephesinin mukabil satırlarına benzemektedir. Bu âbidede ayrıca Kül Tigin'in ölümünden sonraki vak'aların ilâve edildiği görülür.

ORHUN ÂBİDELERİ : Bilge Kağan kitâbesinin genel görünüşü

Bilge Kağan Âbidesi hem devrilmiş, hem de parçalanmıştır. Onun için tahrîbat ve silinti bunda çok fazladır. Bu âbideyi de yeğeni Yollug Tigin yazmıştır. Her iki âbidede de Bilge Kağan'ın sözlerinin dışında Yollug Tigin'in kitâbe kayıtları ve ilâveleri yer almaktadır. Bu âbidenin etrafında da yine türbe enkazı ve daha az olmak üzere heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesi: Diğer iki âbidenin biraz daha doğusunda bulunmaktadır. Devrilmemiş, dikili dört cepheli iki taş hâlindedir. Birinci ve daha büyük olan taşta 35, ikinci taşta 27 satır vardır. İkinci taşta yazılar daha itinâsızdır ve aşınma da daha çoktur. Bu âbidenin yazıları Kül Tigin ve Bilge Kağan'ınki kadar düzgün değildir. Bu âbidede de yazı yukarıdan aşağı yazılmıştır. Fakat diğer ikisinin aksine satırlar soldan sağa doğru istif edilmiştir. Tezyînâtı da diğer kitâbelerdeki kadar san'atkârâne değildir. Tonyukuk âbidesinin yanında da büyük bir türbe kalıntısı, heykeller, balballar ve taşlar vardır.

Tonyukuk âbidesini, İltiriş Kağan'ın isyânına iştirâk eden ve o günden Bilge Kağan devrine kadar devlet idaresinin baş yardımcısı olarak kalan büyük Türk devlet adamı ve başkumandanı Tonyukuk, ihtiyarlık devrinde bizzat diktirmiştir. Bu âbidede Tonyukuk konuşmaktadır, bu âbidenin müellifi odur.

Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri Baykal gölünün güneyinde Orhun nehri vâdîsinde Koşo Tsaydam gölü civarında 47,1. arz ve 102 ½. tul derecelerinde bulunmaktadır. Ötüken ormanının da buradaki Hangay sıradağlarının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Tonyukuk Âbidesi ise biraz daha doğuda 48. arz ve 107. tul dereceleri arasında Tola nehrinin yukarı mecrâsında Bayan Çokto denilen yerin yakınında bulunmaktadır.

ORHUN ÂBİDELERİ : Bilge Kağan kitâbesinin Doğu tarafı

O. Â.'nin bulunuşu insanlığın en büyük keşiflerinden biridir. Orhun harfleri ile yazılı kitâbelerden, daha XII. asırda tarihçi Cuveynî *Târîh-ı Cihângüşâ*'sında bahsetmiştir, ayrıca Çin kaynakları da çok eskiden bu âbidelerin dikildiğini bildirmekte idi. Fakat 18. ve 19. asırlara kadar Orhun harfli yazılar ve âbideler ilim âleminin meçhulü olarak kalmıştı. Önce Kırgızlar'a âit mezar taşlarından ibaret bulunan ve tek tük kelimelerle isimleri ihtivâ eden Yenisey Kitâbeleri bulunmuştur. İlk defa nebâtatçı Messerschmidt 1721 yılında Yenisey vâdîsinde bu yazı ile yazılı bir taşı tesbît etmiştir. Fakat Orhun harfli kitâbelerin yolunu açan ve bu hususta ilim âleminin dikkatini çeken Strahlenberg olmuştur. 1709'da Poltava muharebesinde esir düşen bu İsveçli subayı Ruslar Sibirya'ya sürmüşlerdir. Sürgünde 13 sene kalan, Messerschmidt'e yardım eden ve serbestçe gezip dolaştığı yerlerde incelemelerde bulunan Strahlenberg, 1722'de vatanına döndükten sonra, 1730'da araştırmalarının neticesini yayınlamış ve bu arada eserinde meçhûl Yenisey Kitâbeleri'nden de bahsederek bazılarını yayınlamıştır. Bu yayın derhâl ilim âleminin dikkatini çekmiş ve O. Â.'nden bir iki asır öncesine âit bulunan Yenisey Kitâbeleri arka arkaya bulunmaya başlamıştır. Nihayet 1899'da Rus bilgini Yadrintsev, sonradan Kül Tigin ve Bilge Kağan âbideleri olduğu anlaşılan O. Kitâbeleri'ni bulmuş, bunun üzerine 1890 tarihinde

ORHUN ÂBİDELERİ : Bilge Kağan Kitabesi'nin yakınında bir heykel

Heikel'in başkanlığında bir Fin, 1891'de de W. Radloff'un başkanlığında bir Rus ilmî sefer heyeti mahalline gönderilmiştir. Her iki sefer heyeti de âbideleri yakından tetkik etmiş ve fotoğrafları Avrupa ilim merkezlerine dağıtılmış, öte yandan hem Fin heyeti, hem de Radloff, getirdikleri malzemenin fotoğraflarını büyük atlaslar hâlinde neşretmişlerdir. Bu atlas yayınları ile âbidelerin okunması çalışmaları hızlanmış ve daha başka yazıları da çözmüş bulunan Danimarka'lı büyük âlim V. Thomsen, kısa bir zaman sonra, 1893'te Orhun yazısını çözmeğe muvaffak olmuştur. Önce, âbidelerde çok geçen *tengri, Türk* ve *Kül Tigin* kelimelerini çözen Thomsen, sonra bütün âbideleri okumuş ve böylece Türk milletinin, ebedî minnettarlığına mazhar olmuştur.

Artık bu çözümden sonra bir yandan Thomsen, bir yandan Radloff, âbidelerin metni ve tercümeleri üzerinde âdetâ yarışa girmişler, bunu diğer âlimler takîb etmiş ve zamanımıza kadar bu büyük Türk âbideleri elden düşmemiştir. Amerika'dan Japonya'ya kadar Avrupa'da ve medenî âlemde hemen hemen her dilde bu âbideler üzerinde araştırmalar yapılmış, 6 tanesi büyük olan Orhun harfli yeni kitâbeler ve metinler bulunmuş, neşirler birbirini kovalamıştır. Son olarak genç Türk âlimi Talât Tekin Amerika'da Orhun Türkçesinin mükemmel bir gramerini ve kitâbelerin yeni bir neşrini yapmıştır. Son zamanlarda Orhun sâhası arkeolojik araştırmalarda da ön plana geçmiş ve burada yüzlerce heykel, balbal, çeşitli eserler ve şehir harâbeleri bulunmuştur. Bu arada Çekoslovak âlimi L. Jisl, Kül Tigin heykelinin başına da bulup gün ışığına çıkarmıştır. Bugün, O. Â.'leri üzerinde yapılan araştırmaların adları bile bir kitap teşkîl eder.

O. Â.'nin manzum olduğunu ileri sürenler vardır. Hattâ bir Rus bilgini bu hususta geniş bir deneme yapmış ve âbideleri manzum olarak yayınlamıştır. Tabiî, bu görüş doğru değildir. Fakat âbidelerdeki dilin ve üslûbun âhengini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur.

O. Â. hakkında tam bir fikir verebilmek için aşağıda her üç kitâbe metninin tercümeleri yer almıştır:

(Noktalı yerler metindeki eksik yerleri göstermektedir)

Kül Tigin Âbidesi Güney cephesi :

1 Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu
zamanda oturdum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa
küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim,
güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk
2 beyleri, Otuz Tatar...... | Dokuz Oğuz beyleri, mil-
leti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle:

Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına,
batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar,
onun içindeki millet hep bana tâbîdir. Bunca mille-
3 ti | hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk
kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur.

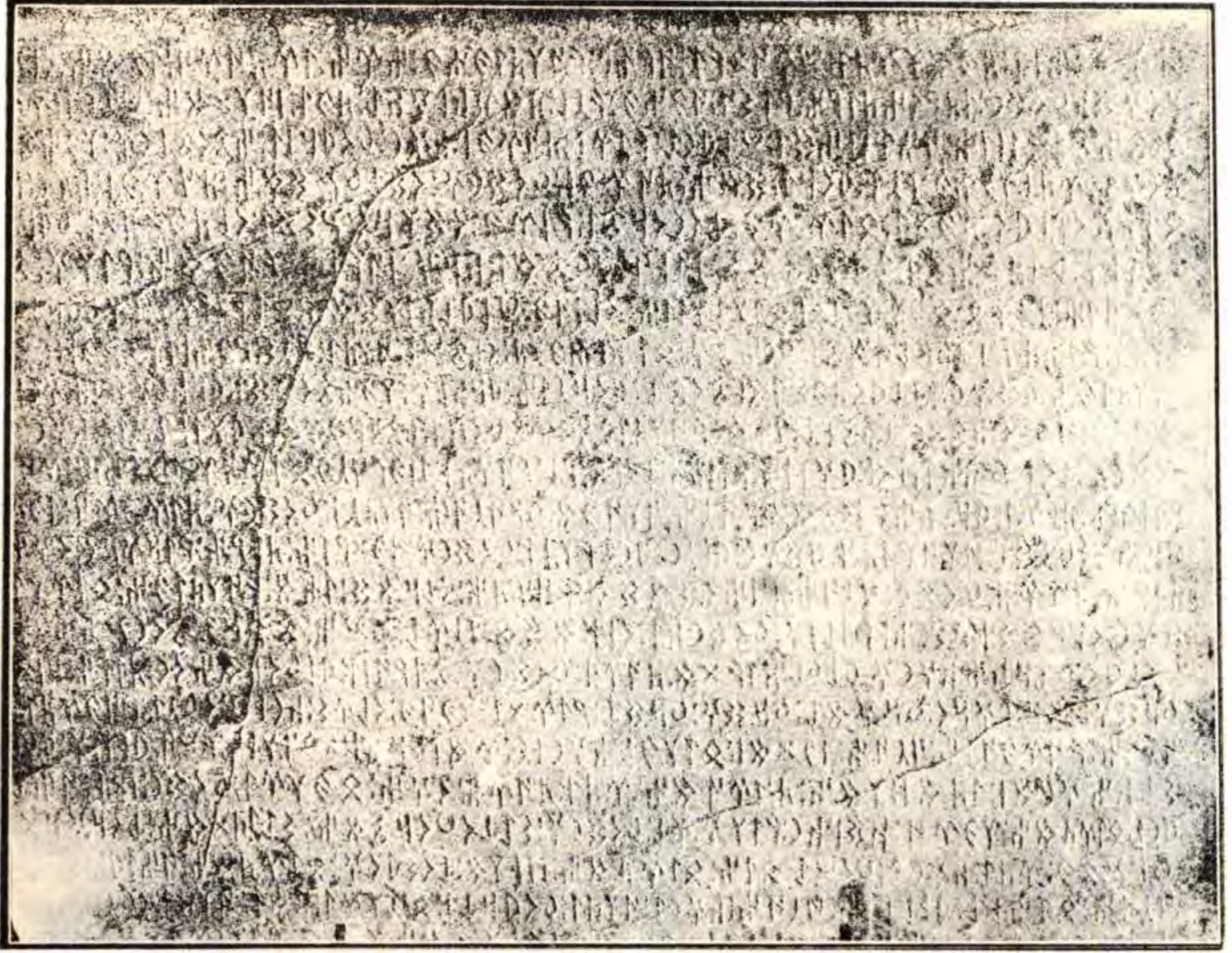
Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim,
denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersin'e
kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Ba-
4 tıda İnci nehrini geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu
sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu
sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken or-
manından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötü-
ken ormanı imiş.

5 Bu yerde oturup Çin milleti ile | anlaştım. Altını,
gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.

Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak
imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak
milleti öylece yaklaştırırmış. Yaklaştırıp, konduktan
6 sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. | İyi bilgili
insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanıl-
sa, kabîlesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış.
Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok,
Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güney-
7 de, Çogay ormanına, Tögültün | ovasına konayım
dersen, Türk milleti, öleceksin!

Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü
mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğreti-
yormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip,
8 çok insan öldün! O yere doğru gidersen, Türk mille-
ti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile
gönderirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanın-
da oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.

Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Aç-
lık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmez-
9 sin. Öyle olduğun | için, beslemiş olan kağanının sö-
zünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun,
yok edildin. Orda, geri kalanınla her yere hep zayıf-
layarak, ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için,
kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. Kağan

ORHUN ÂBİDELERİ : Kül Tigin yazıtının Doğu tarafı

10 oturup | aç fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti
zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa, bu sö-
zümde yalan var mı?

Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini
toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceği-
11 ni yine | burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî
taşa vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk mille-
ti, beyleri, bu zamanda itaat eden beyler olarak mı
yanılacaksınız?

Ben ebedî taş yontturdum.... Çin kağanından re-
simci getirdim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı.
12 | Çin kağanının maiyyetindeki resimciyi gönderdi. Ona
bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka re-
sim vurdurdum. Taş yontturdum. Gönüldeki sözümü
vurdurdum....... On Ok oğluna, yabancına kadar
13 bunu görüp bilin. Ebedî taş | yontturdum..... İl ise,
şöyle daha erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde
ebedî taş yontturdum, yazdırdım. Onu görüp öyle bi-
lin. Şu taş.... dım. Bu yazıyı yazan yeğeni Yollug
Tigin.

Doğu cephesi :

1 Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi
arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine
ecdâdım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Otu-
rarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, dü-
2 zenleyi vermiş. | Dört taraf hep düşman imiş. Ordu
sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hem tâ-
bi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş.
Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda Demir Ka-
3 pı'ya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek | teşkilât-
sız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş,
cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabiî,
cesur imiş tabiî. Beyleri de milleti de doğru imiş.
Onun için ili öylece tutmuş tabiî. İli tutup töreyi
4 düzenlemiş. Kendisi öylece | vefât etmiş. Yasçı, ağla-
yıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin,
Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar,
Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.
Öyle ünlü kağan imiş.

5 Ondan sonra küçük kardeşi kağan | olmuş tabiî,
oğulları kağan olmuş tabiî. Ondan sonra küçük kar-
deşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu ba-
bası gibi kılınmamış olacak, bilgisiz kağan oturmuş-
tur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş
6 tabiî, kötü imiş tabiî. | Beyleri, milleti âhenksiz oldu-
ğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için,
aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi
birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çe-
kiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çı-
7 karmış, | kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin

milletine beylik erkek evlâdı kul oldu, hanımlık kız
evlâdı câriye oldu. Türk beyler Türk adını bıraktı.
Çinli beyler Çin adını tutup, Çin kağanına itaat et-
8 miş. Elli yıl işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda
Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş. Batıda De-
mir Kapı'ya kadar ordu sevk edivermiş. Çin kağanına
ilini, töresini alıvermiş.

9 Türk halk | kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim,
ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Ka-
ğanlı millet idim, kağanım hani, ne kağan işi gücü ve-
riyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman
10 olmuş. | Düşman olup, kendisini tanzîm ve tertîb ede-
mediğinden yine teslîm olmuş.

Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk mil-
letini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok ol-
maya gidiyormuş.

Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, su-
11 yu öyle tanzîm etmiş. Türk milleti yok olmasın diye,
millet olsun diye babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge
Hâtunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış ola-
cak. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışa-
12 rı | yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağ-
daki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet
verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düş-
manı koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip
13 toplamış yığmış. Hepsi | yedi yüz er olmuş.

Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış mil-
leti, câriye olmuş, kul olmuş, milleti, Türk töresini
bırakmış milleti, ecdâdımın töresince yaratmış, yetiştir-
14 miş. Tölis, Tarduş milletini orada tanzîm etmiş. | Yab-
guyu, şadı orda vermiş.

Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz
Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Ku-
rıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş.
15 Babam kağan bunca ...... | Kırk yedi defa ordu sevk
etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi
ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbî kıl-
mış; dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Ba-
16 bam kağan öylece ili, | töreyi kazanıp, uçup gitmiş.

Babam kağan için ilkin Baz Kağan'ı balbal olarak
dikmiş. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Amcam
kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzîm etti, bes-
17 ledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı. | Amcam ka-
ğan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad
idim. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung
ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapı'ya
kadar ordu sevk ettik. Kögmen'i aşarak Kırgız ülkesine
18 kadar ordu sevk ettik. | Yekûn olarak yirmi beş defa
ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliyi ilsizleştir-
dik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük,
başlıya baş eğdirdik.

Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi. Bilme-
19 diği | için, bize karşı yanlış hareket ettiği için kağanı
öldü. Buyruku, beyleri de öldü. On Ok kavmi eziyet
gördü.

Ecdâdımızın tutumuş olduğu yer, su sahipsiz ol-
masın diye az milletini tanzîm ve tertîb edip.......

20 Bars bey idi. Kağan adını burda biz verdik. Kü-
çük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, ka-
ğanı öldü, milleti câriye, kul oldu.

Kögmen'in yeri, suyu sâhipsiz kalmasın diye Az,
Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaştık......
21 ilini | geri verdik.

Doğuda Kadırkan ormanını aşarak milleti öyle
kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tar-
mana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle dü-
zene soktuk.

O zamanda kul kullu olmuştu, câriye câriyeli ol-
muştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu
22 babasını bilmezdi. | Öyle kazanılmış, düzene sokul-
muş ilimiz, töremiz vardı.

Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök bas-
masa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni
23 kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç, | pişmân
ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili ka-
ğanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hatâ et-
tin, kötü hâle soktun.

Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızrak-
lı nereden gelerek sürüp gönderdi. Mukaddes Ötüken
24 ormanının milleti, gittin. Doğuya giden, | gittin. Ba-
tıya giden, gittin. Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Ka-
nın su gibi aktı, kemiğin dağ gibi yattı. Beylik er-
kek evlâdın kul oldu, hanımlık kız evlâdın câriye ol-
du. Bilmediğin için, kötülüğün yüzünden amcam ka-
ğan uçup gitti.

25 Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk
milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı,
annem hâtunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı,
Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o
26 Tanrı kağan oturttu tabiî.

Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte
aşsız, dışta donsuz (elbisesiz, çıplak); düşkün, perîşan
milletin üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin
ile konuştuk. Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu
27 milletin adı sanı yok olmasın | diye, Türk milleti için
gece uyumadım, gündüz oturmadım Küçük kardeşim
Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle ka-
zanıp bütün milleti ateş, su kılmadım.

28 Ben kendim kağan oturduğumda, her yere | git-
miş olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dö-
nüp geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kav-
mine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, gü-
neyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim,
29 ...... savaştım. Ondan | sonra, Tanrı bağışlasın, dev-
letim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, öle-
cek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli,
fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. De-
ğerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört
30 taraftaki milleti hep tâbî kıldım, düşmansız kıldım.
Hep bana itâat etti. İşi gücü veriyor. Bunca töreyi ka-
zanıp küçük kardeşim Kül Tigin kendisi öylece vefât
etti.

Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Ti-
31 gin yedi yaşında kaldı...... | Umay gibi annem hâ-
tunun devletine, küçük kardeşim Kül Tigin er adını
aldı. On altı yaşında, amcam kağanın ilini, töresini
şöyle kazandı: Altı Çub Soğdaka doğru ordu sevk et-
tik, bozduk. Çinli Ong vâli, elli bin asker geldi, sa-
32 vaştık. | Kül Tigin yaya olarak atılıp hücûm etti. Ong
vâlinin kayın biraderini, silâhlı, elle tuttu, silâhlı ola-
rak kağana takdîm etti. O orduyu orda yok ettik.

Yirmi bir yaşında iken, Çaça generale karşı sa-
vaştık. En önce Tadıgın, Çorum boz atına binip hücûm
33 etti. O at orda | öldü. İkinci olarak Işbara Yamtarın
boz atına binip hücûm etti. O at orda öldü. Üçüncü
olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hü-
cûm etti. O at orda öldü. Zırhından kaftanından yüz-
den fazla ok ile vurdular, yüzüne başına bir tane değ-
34 dirmedi...... Hücûm ettiğini, Türk beyleri, hep bi-
lirsiniz. O orduyu orda yok etti.
Ondan sonra Yir Bayırkunun Uluğ İrkin'i düşman
oldu. Onu dağıtıp Türgi Yargun Gölünde bozduk.
Uluğ İrkin azıcık erle kaçıp gitti.
35 Kül Tigin yirmi altı | yaşında iken Kırgız'a doğ-
ru ordu sevk ettik. Mızrak batımı karı söküp, Kög-
men ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda
bastık. Kağanı ile Songa ormanında savaştık. Kül Ti-
36 gin, Bayırkunun ak aygırına | binip atılarak hücûm
etti. Bir eri ok ile vurdu, iki eri kovalayıp tâkîb ede-
rek mızrakladı. O hücûm ettiğinde, Bayırkunun ak ay-
gırını, uyluğunu kırarak, vurdular. Kırgız kağanını
öldürdük, ilini aldık.
O yılda Türgiş'e doğru Altın ormanını aşarak, İr-
37 tiş nehrini geçerek yürüdük. Türgiş kavmini uykuda
bastık. Türgiş kağanının ordusu Bolçu'da ateş gibi, fır-
tına gibi geldi. Savaştık. Kül Tigin alnı beyaz boz ata
38 binip hücûm etti. Alnı beyaz boz...... | ...tutturdu.
İkisini kendisi yakalattı. Ondan sonra tekrar girip Tür-
giş kağanının buyruku Az vâlisini elle tuttu. Kağanını
orda öldürdük, ilini aldık. Türgiş avam halkı hep tâbî
oldu. O kavmi Tabar'da kondurduk..........
39 Soğd milletini düzene sokayım diye İnci nehrini
geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettik. Ondan
sonra Türgiş avam halkı düşman olmuş. Kengeris'e
doğru gitti. Bizim askerin atı zayıf, azığı yok idi. Kö-
40 tü kimse er.......... | kahraman er bize hücûm et-
mişti. Öyle bir zamanda pişman olup Kül Tigini az
erle eriştirip gönderdik. Büyük savaş savaşmış. Alp
Şalçı ak atına binip hücûm etmiş. Türgiş avam hal-
kını orda öldürmüş, yenmiş. Tekrar yürüyüp.......

Kuzey cephesi :

1 ....ile, Koşu vâli ile savaşmış. Askerini
hep öldürmüş. Evini, malını eksiksiz hep getirdi.
Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince Karluk kav-
mi hür ve müstakil iken düşman oldu. Tamag Iduk
2 Başta savaştık. | Kül Tigin o savaşta otuz yaşında idi.
Alp Salçı ata binip atılarak hücûm etti. İki eri tâkîb
edip kovalayarak mızrakladı. Karluk'u öldürdük, yen-
dik.
Az milleti düşman oldu Kara Gölde savaştık. Kül
3 Tigin otuz bir yaşında idi. Alp Salçı akına | binip
atılarak hücûm etti. Az ilteberini tuttu. Az milleti orda
yok oldu.
Amcam kağanın ili sarsıldığında; millet, hüküm-
dâr ikiye ayrıldığında, İzgil milleti ile savaştık. Kül
4 Tigin Alp Şalçı akına binip atılarak hücûm etti. O at
orda düştü. İzgil milleti öldü.
Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer
bulandığı için düşman oldu. Bir yılda beş defa savaş-
tık.
5 En önce Togu Balık'ta savaştık. | Kül Tigin Az-
man akına binip atılarak hücûm etti. Altı eri mız-
rakladı. Askerin hücûmunda yedinci eri kılıçladı.

İkinci olarak Kuşalgukta Ediz ile savaştık. Kül
Tigin Az yağızına binip, atılarak hücûm edip bir eri
6 mızrakladı. | Dokuz eri çevirerek vurdu. Ediz kavmi
orda öldü.
Üçüncü olarak Bolçu'da Oğuz ile savaştık. Kül
Tigin Azman akına binip hücûm etti, mızrakladı. As-
kerini mızrakladık, ilini aldık.
7 Dördüncü olarak Çuş başında savaştık. Türk |
milleti ayak titretti. Perîşân olacaktı. İlerleyip gelmiş
ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu,
yiğit on eri Tonga Tigin mâteminde çevirip öldürdük.
Beşinci olarak Ezginti Kadız'da Oğuz ile savaştık.
8 Kül Tigin | Az yağızına binip hücûm etti. İki eri
mızrakladı, çamura soktu. O ordu orda öldü.
Amga kalesinde kışlayıp ilk baharında Oğuza doğ-
ru ordu çıkardık. Kül Tigin'i evin başında bırakarak,
müdafaa tedbiri aldık. Oğuz düşman, merkezi bastı.
9 Kül Tigin | öksüz akına binip dokuz eri mızrakladı,
merkezi vermedi. Annem hâtun ve analarım, ablala-
rım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar câriye
olacaktı, ölenler yurtta yolda yatıp kalacaktınız Kül
10 Tigin olmasa hep ölecektiniz.
Küçük kardeşim Kül Tigin vefât etti. Kendim
düşünceye daldım (veya : mâteme gark oldum). Görür
gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Ken-
dim düşünceye daldım. Zamânı Tanrı yaşar. İnsanoğlu
11 hep ölmek için türemiş. | Öyle düşünceye daldım. Göz-
den yaş gelse mânî olarak, gönülden ağlamak gelse geri
çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım.
İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beyle-
rimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşün-
ceye daldım.
Yasçı, ağlayıcı olarak Kıtay, Tatabı milletinden
12 başta | Udar general geldi. Çin kağanından İsiyi Li-
keng geldi. On binlik hazîne, altın, gümüş fazla fazla
getirdi. Tibet kağanından vezîr geldi. Batıda gün ba-
tısındaki Soğd, İranlı, Buhârâ ülkesi halkından Enik
13 general, Oğul Tarkan geldi. | On Ok oğlum Türgiş
kağanından Makaraç mühürdâr, Oğuz Bilge mühürdâr
geldi. Kırgız kağanından Tarduş Inançu Çor geldi.
Türbe yapıcı, resim yapan, kitâbe taşı yapıcısı olarak
Çin kağanının yeğeni Çang general geldi.

Kuzey - doğu cephesi :

Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu.
Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertîb
ettik. Türbesini, resmini (veya: heykelini), kitâbe taşını
maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bi-
tirdik. Kül Tigin kendisi kırk yedi yaşında bulut çök-
türdü......Bunca resimciyi Tuygut vâli getirdi.

Güney - doğu cephesi :

Bunca yazıyı yazan Kül Tigin'in yeğeni Yollug
Tigin, yazdım. Yirmi gün oturup bu taşa, bu duvara
hep Yollug Tigin, yazdım.
Değerli oğlunuzdan, evlâdınızdan çok daha iyi
beslerdiniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi......

Güney - batı cephesi :

Kül Tigin'in altınını, gümüşünü, hazînesini,serve-
tini, dört binlik at sürüsünü idare eden Tuygut bu...
...... Beyim prens yukarı gök......... taş yazdım.
Yollug Tigin.

Batı cephesi :

Batıdan Soğd baş kaldırdı. Küçük kardeşim Kül Tigin.......... için, öle yite işi gücü verdiği için, Türk Bilge Kağanı, nezâret etmek üzere, küçük kardeşim Kül Tigini gözeterek oturdum. Inançu Apa Yargan Tarkan adını verdim. Onu övdürdüm.

Bilge Kağan Âbidesi (Doğu cephesi) :

1 Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı,
sözüm :

Babam Türk Bilge Kağanı.......... Sir, Dokuz
Oğuz, İki Ediz çadırlı beyleri, milleti.......... Türk
2 tanrısı.......... | üzerine kagan oturdum. Oturdu-
ğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti mem-
nûn olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı.
Bu zamanda kendim oturup bunca ağır töreyi dört
taraftaki.......... dim.

Üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldığında, ikisi
3 arasında insan oğlu yaratılmış. | İnsan oğlunun üzeri-
ne ecdâdım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş.
Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş,
düzene sokuvermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Or-
du sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep
tâbî kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktür-
4 müş. Doğuda Kadırkan ormanına kadar. batıda | De-
mir Kapı'ya kadar kondurmuş. İkisi arasında pek teş-
kilâtsız Gök Türkü düzene sokarak öylece oturuyor-
muş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku
bilgili imiş tabiî, cesur imiş tabiî. Beyleri de milleti
de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabiî. İli
5 tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefât etmiş. |
Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü
halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan,
Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağla-
mış, yas tutmuş. Öyle ünlü kağan imiş.

Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabiî,
oğulları kağan olmuş tabiî. Ondan sonra küçük kar-
6 deşi büyük kardeşi gibi | kılınmamış olacak, oğlu ba-
bası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuş-
tur; kötü kağan oturmuştur. Buyruklu da bilgisizmiş
tabiî; kötü imiş tabiî. Beyleri, milleti âhenksiz oldu-
ğu için, Çin milleti hîlekâr ve sahtekâr olduğu için,
aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi
7 birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti | karşılıklı
çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden
çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin
milletine beylik erkek evlâdını kul kıldı, hanımlık kız
evlâdını câriye kıldı. Türk beyler Türk adını bıraktı.
Çinli beyler Çin adını tutarak, Çin kağanına itâat et-
8 miş. Elli yıl | işi gücü vermiş. Doğuda gün doğusunda
Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş. Batıda De-
mir Kapı'ya ordu sevk edivermiş. Çin kağanına ilini,
töresini alıvermiş.

Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim,
9 ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. | Ka-
ğanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi, gücü
veriyorum der imiş. Öyle diyip Çin kağanına düşman
olmuş. Düşman olup, kendisini tanzîm ve tertîb ede-
mediğinden, yine tâbî olmuş.

Bunca işi, gücü verdiğini düşünmeden, Türk mil-
letini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok ol-
maya gidiyormuş.

10 Yukarıda | Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öy-
le tanzîm etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, mil-
let olsun diye, babam İltiriş Kağan'ı, annem İlbilge
Hâtun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır.
Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürü-
11 yor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki | in-
miş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği
için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı
koyun gibi imiş. Doğuya, batıya asker sevk edip top-
lamış, yığmış. Hepsi yedi yüz er olmuş.

Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış; mil-
leti, câriye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bı-
12 rakmış | milleti, ecdâdının töresince yaratmış, yetiş-
tirmiş. Tölis, Tarduş milletini orda tanzîm etmiş.
Yabguyu, şadı orda vermiş.

Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz
Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız,
Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş.
Babam kağan bunca....

13 ...... kırk | yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi
savaş yapmış. Tanrı lûtfettiği için illiyi ilsizletmiş,
kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbî kılmış, dizliye
diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan
öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş.

14 Babam kağan için ilkin Baz Kağan'ı balbal ola-
rak dikmiş. Babam | kağan uçduğunda kendim sekiz
yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu.
Oturarak Türk milletini tekrar tanzîm etti, tekrar bes-
ledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.

Amcam kağan oturduğunda kendim prens.......
15 Tanrı buyurduğu için | on dört yaşımda Tarduş mil-
leti üzerine şad oturdum. Amcam kağan ile doğuda
Yeşil Nehir'e, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.
Batıda Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettik. Kögmen'i
aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. Yekûn
olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa sa-
vaştık. İlliyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık.
16 Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik.

Türgiş kağanı Türküm, milletim idi. Bilmediği
için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihânet ettiği için
kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü. On Ok kav-
mi eziyet gördü.

Ecdâdımızın tutmuş olduğu yer, su sâhipsiz kal-
masın diye Az milletini tanzîm ve tertîb edip........
17 Bars bey | idi. Kağan adını burda biz verdik.
Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, ka-
ğanı öldü, milleti câriye, kul oldu.

Kögmenin yeri, suyu sâhipsiz kalmasın diye Az,
Kırgız milletini tanzîm ve tertîb edip geldik. Savaş-
tık....... ilini geri verdik.

Doğuda Kadırkan ormanını aşarak milleti öyle
kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarba-
18 n'a kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene
soktuk.

O zamanda kul kullu, câriye câriyeli olmuştu.
Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babası-
nı bilmezdi. Öyle kazanılmış, öyle düzene sokulmuş
ilimiz, töremiz vardı.

Türk, Oğuz beyleri, milleti işit: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, | Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç, pişmân ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan kağanına, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hatâ ettin, kötü hâle soktun.

Silâhlı nereden gelip dağıtarak gönderdi? Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi? Mukaddes Ötüken ormanının milleti, gittin! Doğuya giden, git-
20 tin! Batıya | giden, gittin! Gittiğin yerde hayrın şu olmalı: Kanın nehir gibi aktı? Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evlâdını kul kıldın. Hanımlık kız evlâdını câriye kıldın. O bilmemenden dolayı, kötülüğün yüzünden amcam kağan uçup gitti.

Önce Kırgız kağanını balbal olarak diktim. Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağa-
21 nı, | annem hâtunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabiî.

Varlıklı, zengin millet üzerine oturmadım. İçte aşsız, dışta donsuz (elbisesiz, çıplak); düşkün, perîşân millet üzerine oturdum. Küçük kardeşim Kül Tigin, iki şad, küçük kardeşim Kül Tigin ile konuştuk. Babamı-
22 zın, | amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım. Öyle kazanıp bütün milleti ateş, su kılmadım.

Ben kendim kağan oturduğumda her yere gitmiş
23 olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri | geldi. Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz kavmine doğru; doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru; güneyde Çin'e doğru on iki defa ordu sevk ettim......... savaştım. Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli kıldım. Fakir milleti
24 zengin kıldım. | Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbî kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana itâat etti.

On yedi yaşımda Tanguta doğru ordu sevk ettim. Tangut milletini bozdum. Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini orda aldım.

25 On sekiz yaşımda Altı Çub Soğdaka | doğru ordu sevk ettim. Milleti orda bozdum.

Çinli Ong vâli, elli bin asker geldi. Iduk Başta savaştım. O orduyu orada yok ettim.

Yirmi yaşımda, Basmıl Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim. K.......... m tâbî kıldım, malını çevirip getirdim.

26 Yirmi iki yaşımda Çine | doğru ordu sevk ettim. Çaça general, seksen bin asker ile savaştım. Askerini orada öldürdüm.

Yirmi altı yaşımda Çik kavmi Kırgız ile berâber düşman oldu. Kem'i geçerek Çik'e doğru ordu sevk ettim. Örpen'de savaştım. Askerini mızrakladım. Az milletini aldım.......... tâbî kıldım.

Yirmi yedi yaşımda Kırgıza doğru ordu sevk et-
27 tim. Mızrak batımı | karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastım. Kağanı ile Songa ormanında savaştım. Kağanını öldürdüm, ilini orda aldım.

O yılda Türgiş'e doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım. Türgiş kağanının ordusu ateş gibi, fırtına gi-
28 bi geldi. | Bolçuda savaştık. Kağanını, yabgusunu, şadını orda öldürdüm. İlini orda aldım.

Otuz yaşımda Beş Balık'a doğru ordu sevk ettim. Altı defa savaştım........ askerini hep öldürdüm. Onun içindeki ne kadar insan........ yok olacaktı .... çağırmak için geldi. Beş Balık onun için kurtuldu.

29 Otuz | bir yaşımda Karluk milleti sıkıntısız, hür ve serbest iken, düşman oldu. Tamag Iduk Baş'ta savaştım. Karluk milletini öldürdüm, orada aldım...... Basmıl kara........ Karluk milleti toplanıp geldi ....m, öldürdüm.

Dokuz Oğuz benim milletim idi Gök, yer bulan-
30 dığı için, ödüne | kıskançlık değdiği için düşman oldu. Bir yılda dört defa savaştım:

En önce Togu Balık'ta savaştım. Togla nehrini yüzdürerek geçip ordusu........

İkinci olarak Andırgu'da savaştım. Askerini mızrakladım........

Üçüncü olarak Çuş başında savaştım. Türk milleti
31 ayak titretti, perîşân | olacaktı. İlerleyip yayarak gelen ordusunu püskürttüm. Çok ölecek orada dirildi. Orada Tongra yiğiti bir boyu Tonga Tigin mateminde çevirip vurdum.

Dördüncü olarak Ezginti Kadız'da savaştım. Askerini orda mızrakladım, yıprattım..........yıprat.... ....

Otuz iki yaşımda Amgı kalesinde kışladıkta kıtlık
32 oldu. İlk baharında | Oğuza doğru ordu sevk ettim. İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi. Üç Oğuz ordusu basıp geldi. Yaya, kötü oldu diyip yenmek için geldi. Bir kısım ordusu evi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik Oğuz..........düşman.......... Tanrı kuvvet verdiği için ordu mız-
33 rakladım, | dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır. Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk beyleri, milleti, böyle düşünün, böyle bilin!

Oğuz kavmi..........göndermeden, diye ordu
34 sevk ettim. | Evini barkını bozdum. Oğuz kavmi Dokuz Tatar ile toplanıp geldi. Aguda iki büyük savaş yaptım. Ordusunu bozdum. İlini orda aldım. Öyle kazanıp ....

Tanrı buyurduğu için otuz üç yaşımda.....
35 idi. Seçkin, muhterem, güç | beslemiş olan, kahraman kağanına ihanet etti. Üstte Tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabûl etmedi olacak. Dokuz Oğuz kavmi yerini, suyunu terk edip Çine doğru gitti. Çin......... bu yere geldi. Besleyeyim diye düşünüp .... millet .... suçla ....güney-
36 de Çinde adı sanı yok oldu. Bu yerde bana kul oldu.

Ben kendim kağan oturduğum için Türk milletini
.... kılmadım, İli, töreyi çok iyi kazandım....
...... toplanıp........ orda savaştım. Askerini mız-
37 rakladım. Teslim olan teslim oldu, millet oldu; ölen
öldü. Selengadan aşağıya yürüyerek Kargan vâdîsinde
evini, barkını orada bozdum.......... ormana çıktı.
Uygur vâlisi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti.....
38 ..... | .... Türk milleti aç idi. O at sürüsünü
alıp besledim.
Otuz dört yaşımda Oğuz kaçıp Çin'e girdi. Esef-
lenip ordu sevk ettim. Hiddetle.........., oğlunu,
39 karısını orda aldım. İki vâlili millet.......... | ....
......
Tatabı milleti Çin kağanına itaat etti. Elçisi, iyi
sözü, niyâzı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim. Mil-
leti orda bozdum. At sürüsünü.......... askeri top-
40 lanıp geldi. Kadırkan ormanına kon........ | .....
..... yerine doğru, suyuna doğru kondu.
Güneyde Karluk milletine doğru ordu sevk et, di-
yip Tudun Yamtarı gönderdim, gitti.......... Karluk
vâlisi yok olmuş, küçük kardeşi bir kaleye..........
41 | .... kervanı koşmadı. Onu korkutayım diyip
ordu sevk ettim. Koruyucu iki üç kişi ile beraber kaçıp
gitti. Halk kütlesi kağanım geldi diyip övdü..........
ad verdim. Küçük adlı..........

Güney - doğu cephesi :

.... Gök Öng'ü çiğneyerek ordu yürüyüp, gece ve
gündüz yedi zamanda susuzu geçtim. Çorağa ulaşıp
yağmacı askeri.......... Keçin'e kadar..........

Güney cephesi :

1 .... Çin süvârîsini, on yedi bin askeri ilk
gün öldürdüm. Piyâdesini ikinci gün hep öldürdüm.
2 Bi.......... aşıp vard.........., | .... defa
ordu sevk ettim.
Otuz sekiz yaşımda kışın Kıtay'a doğru ordu sevk
ettim..........
Otuz dokuz yaşımda ilk baharda Tatabı'ya doğru
3 ordu sevk ettim. .... ben .... öldürdüm.
Oğlunu, karısını, at sürüsünü, servetini..........
4 .... | millet.......... karısını yok kıldım. ....
5, 6, 7 ...... | .... | savaştım. .... | verdim.
Kahraman erini öldürüp balbal kılıverdim.
Elli yaşımda Tatabı milleti Kıtaydan ayrıldı. ....
8 ...... Iker dağına.......... | Ku general kumanda-
sında kırk bin asker geldi. Töngkes dağında hücûm
edip vurdum. Otuz bin askeri öldürdüm. On bin.....
9 .... ise.......... öktüm. Tatabı .... | öldür-
dü. Büyük oğlum hastalanıp yok olunca Ku'yu, gene-
rali balbal olarak dikiverdim.
Ben on dokuz yıl şad olarak oturdum, on dokuz
yıl kağan olarak oturdum, il tuttum. Otuz bir.......
10 .... || Türküm için, milletim için iyisini öylece ka-
zanı verdim.
Bu kadar kazanıp babam kağan köpek yılı, onun-
cu ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay,
yirmi yedide yas töreni yaptırdım. Bukağ vâli........
11 .... | babası Lisün Tay generalin başkanlığında beş
yüz yiğit geldi. Kokuluk.......... altın, gümüş faz-
la fazla getirdi. Yas töreni kokusunu getirip dikiver-
12 di. Sandal ağacı getirip öz.......... | Bunca mil-
let saçını, kulağını.......... kesti. İyi binek atını,
kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bı-
raktı.
13 Tanrı gibi Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağan'ı
sözüm :
Babam Türk Bilge Kağan'ı oturduğunda şimdiki
Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri : Kül Çor başta
olarak, arkasından şadpıt beyleri; önde Tölis beyleri;
14 Apa Tarkan | başta olarak, arkasından şadpıt beyleri;
bu.......... Tamam Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga
Tarkan ve buyruk.......... iç buyruk; Sebig Kül
İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki
15 beyler, babam kağana | fevkalâde çok ilticâ etti........
Türk beylerini, milletini fevkalâde çok yüceltti, övdü
.... babam kağan .... ağır taşı, kalın
ağacı Türk beyleri, milleti.......... Kendime bun-
ca..........

Kuzey cephesi :

1 Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu
zamanda oturdum. Sözümü tamamıyle işit. Bilhassa
küçük kardeş yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim,
güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk
beyleri, Otuz Tatar,.......... Dokuz Oğuz beyleri,
milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle :
2 Doğuda gün | doğusuna, güneyde gün ortasına,
batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun
içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep
düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı
Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur.
Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim,
3 denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz | Ersin'e
kadar ordu sevk ettim, Tibet'e ulaşmama az kaldı. Ba-
tıda İnci nehrini geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu
sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu
sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken or-
manından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötü-
ken ormanı imiş.
Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını,
4 gümüşü, ipeği, | ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.
Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak
imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak
milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırıp, konduktan son-
ra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi bilgili in-
san iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılsa
5 kabîlesine, milletine, akrabasına kadar barındırmaz |
imiş. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp
çok çok, Türk milleti öldün; Türk milleti, öleceksin!
Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım
dersen, Türk milleti, öleceksin!
Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş : Uzak ise kö-
tü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğreti-
6 yormuş. Bilgi | bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp,
çok insan, öldün. O yere doğru gidersen Türk milleti,
öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gön-
derirsen hiç bir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında
oturursan ebediyyen il tutarak oturacaksın.
Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Acık-
san tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmez-
7 sin. Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının | sö-
zünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun,

yok edildin. Orda, geri kalanınla, her yere hep zayıf-
layarak ölerek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için,
kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan
oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti
8 zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa bu | sö-
zümde yalan var mı?

Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini
toplayıp il tutacağını burda vurdum. Yanılıp öleceğini
yine burda vurdum. Her ne sözüm varsa ebedî taşa
vurdum. Ona bakarak bilin. Şimdiki Türk milleti, bey-
leri, bu zamanda itâat eden beyler olarak mı yanıla-
caksınız?

9 Babam | kağan, amcam kağan oturduğunda dört
taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş.......... Tan-
rı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki
milleti düzene soktum ve tertipledim..........kıl-
dım.

..........Türgiş kağanına kızımı..........fev-
10 kalâde büyük törenle alıverdim. Türgiş kağanının |
kızını fevkalâde büyük törenle oğluma alıverdim....
...... fevkalâde büyük törenle alıverdim..........
yaptırdım. ....

.... başlıya baş eğdirdim, dizliye diz çök-
11 türdüm. Üstte Tanrı, altta yer bahşettiği için | gözle
görülmeyen, kulakla işitilmeyen milletimi doğuda gün
doğusuna, güneyde .... batıda .... Sarı
altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kuma-
12 şını, binek atını, aygırını, kara samurunu, | mavi sin-
cabını Türküm'e, milletime kazanıverdim, tanzîm edi
verdim. .... kedersiz kıldım. Üstte Tanrı kud-
retli .... Türk beylerini, milletini ....
besleyin, zahmet çektirmeyin, incitmeyin!

.... benim Türk beylerim, Türk milletim,
.... kazanıp .... bu .... bu ka-
ğanından, bu beylerinden .... suyundan ayrıl-
13 mazsan, Türk milleti, | kendin iyilik göreceksin, evine
gireceksin, dertsiz olacaksın.

.... Ondan sonra Çin kağanından resimciyi
hep getirttim. Benim sözümü kırmadı, maiyyetindeki
resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım.
İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yonttur-
dum. Gönüldeki sözümü vurdurdum .... On
15 Ok oğluna, yabancısına kadar bunu görüp bilin! Ebe-
dî taş yontturdum .... yontturdum, yazdırdım.
..........O taş türbesini..........

Batı cephesi :

1 .... üstte ....
2 Bilge Kağan uçtu.
3 Yaz olsa, üstte gök
4 davulu gürler gibi, öylece ve
5 dağda yabanî geyik gürlerse, öylece
6 mâteme gark oluyorum. Babam kağanın
7 taşını kendim kağan
....
....

Güney - batı cephesi :

Bilge Kağan kitâbesini Yollug Tigin, yazdım. Bun-
ca türbeyi, resmi, san'atı........ kağanın yeğeni Yol-
lug Tigin ben bir ay dört gün oturup yazdım, resim-
ledim..........

— Birinci Taş —

Tonyukuk Âbidesi (Batı cephesi) :

1 Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım.
2 Türk milleti Çine tâbî idi. | Türk milleti hanını bul-
mayıp Çinden ayrıldı, hanlandı. Hanını bırakıp Çin'e
tekrar teslîm oldu. Tanrı şöyle demiştir: Han verdim,
3 | hanını bırakıp teslîm oldun.

Teslîm olduğun için Tanrı öldürmüştür. Türk mil-
leti öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir milletinin ye-
4 rinde | boy kalmadı.

Ormanda taşta kalmış olanı toplanıp yedi yüz ol-
du. İki kısmı atlı idi, bir kısmı yaya idi. Yedi yüz ki-
5 şiyi | sevk eden büyükleri şad idi. Katıl dedi. Katıla-
nı ben idim. Bilge Tonyukuk.

Kağan mı kılayım, dedim. Düşündüm. Zayıf bo-
6 ğa ve semiz boğa arkada | tekme atsa; semiz boğa, za-
yıf boğa olduğu bilinmezmiş derler diyip, öyle düşün-
düm. Ondan sonra Tanrı bilgi verdiği için kendim
bizzat kağan kıldım.

7 Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan | ile beraber
İltiriş Kağan olunca güneyde Çin'i, doğuda Kıtay'ı, ku-
zeyde Oğuz'u pek çok öldürdü. Bilicisi, yardımcısı biz-
zat bendim. Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda
oturuyorduk.

Güney cephesi :

1 Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Mille-
tin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi,
biz ateş idik.

Öylece oturur iken Oğuzdan câsus geldi. Câsusun
2 sözü şöyle: Dokuz Oğuz milletinin üzerine kağan otur-
du der. Çin'e doğru Ku'yu, generali göndermiş, Kıtay'a
doğru Tongra Esim'i göndermiş, sözü şöyle göndermiş:
3 Azıcık Türk milleti | yürüyormuş; kağanı cesur imiş;
müşâviri bilici imiş; o iki kişi var olursa, seni, Çini
öldürecek derim; doğuda Kıtay'ı öldürecek derim; be-
4 ni, Oğuzu | da öldürecek derim; Çin, güney taraftan
hücûm et; Kıtay, doğu taraftan hücûm et; ben kuzey
taraftan hücûm edeyim; Türk Sir milleti, yerinde hiç
5 yürümesin; mümkünse hep yok edelim | derim.

O sözü işitip gece uyuyacağım gelmedi, gündüz
oturacağım gelmedi. Ondan sonra kağanıma arz ettim.
6 Şöyle arz ettim: Çin, Oğuz, Kıtay bu üçü birleşirse |
kalakalacağız. Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz. Yuf-
ka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak ko-
7 lay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce | yoğun
olsa kırmak zor imiş. Doğuda Kıtay'dan, güneyde Çin-
den, batıda batılılardan, kuzeyde Oğuz'dan iki üç bin
askerimiz, geleceğimiz var mı acaba? Böyle arz ettim.
8 | Kağanı benim kendimin. Bilge Tonyukuk'un arz et-
tiği mârûzâtımı işitiverdi. Gönlünce sevk et didi.

Kök Öng'ü çiğneyerek Ötüken ormanına doğru
9 sevk ettim. İnek, yük hayvanı ile Toglada | Oğuz gel-
di. Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaştık. Tan-
rı lûtfetti, dağıttık. Nehre düştü. Dağıttığımız, yolda
yine öldü hep.

10 Ondan sonra Oğuz tamamiyle geldi. | Türk mille-
tini Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuk'u Ötü-
ken yerine konmuş diye işitip güneydeki millet, batı-
daki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi.

Doğu cephesi :

1 İki bin idik. İki ordumuz oldu. Türk milleti kı-
lınalı, Türk kağanı oturalı Şantung şehrine, denize
ulaşmış olan yok imiş. Kağanıma arzedip ordu gön-
2 derdim. | Şantung şehrine, denize ulaştırdım. Yirmi üç
şehri zaptetti. Uykusunu burda terkedip, yurtta yatıp
kalırdı.

Çin kağanı düşmanımız idi. On Ok kağanı düş-
3 manımız idi. | Fazla olarak Kırgız'ın kuvvetli kağanı
düşmanımız oldu. O üç kağan akıl akıla verip Altun
ormanı üstünde buluşalım demiş. Şöyle akıl akıla ver-
mişler: Doğuda Türk kağanına karşı ordu sevk ede-
lim. Ona karşı ordu sevk etmezsek, ne zaman bir şey
4 olsa o bizi | — kağanı kahraman imiş, müşâviri bilici
imiş — ne zaman bir şey olsa öldürecektir. Her üçü-
müz buluşup ordu sevk edelim, tamâmiyle yok edelim
demiş. Türgiş kağanı şöyle demiş: Benim milletim or-
5 dadır demiş. | Türk milleti yine karışıklık içindedir
demiş. Oğuzu yine sıkıntıdadır demiş.

Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu,
gündüz yine oturacağım gelmiyordu. O zaman düşün-
6 düm. | İlk olarak Kırgız'a ordu sevk etsek iyi olur de-
dim. Kögmen'in yolu bir imiş. Kapanmış diye işitip,
bu yol ile yürürsek uygun olmayacak dedim. Kılavuz
aradım. Çöllü Az kavminde bir er buldum. İşittim:
7 Az ülkesinin yolu Anı boyunca .... imiş, bir
at yolu imiş, onunla gitmiş. Ona söyleyip, bir atlı
gitmiş diye o yolla yürürsek mümkün olacak dedim.
Düşündüm, kağanıma.

Kuzey cephesi :

1 arzettim. Asker yürüttüm. Attan aşağı dedim. Ak
Termil'i geçip sırlattım. At üzerine bindirip karı sök-
tüm. Yukarıya, atı yedeğe alarak, yaya olarak, ağaca
2 tutunarak, çıkarttım. Öndeki er | çiğneyiverip, ağaç
olan tepeyi aştık. Yuvarlanarak indik. On gecede yan-
daki engeli dolanıp gittik. Kılavuz yeri şaşırıp boğaz-
3 landı. Bunalıp kağan dört nala koşturuver demiş |
Anı suyuna vardık. O sudan aşağıya gittik. Yemek ye-
mek için attan indirdik. Atı ağaca bağlıyorduk.

Gündüz de gece de dört nala koşturup gittik. Kır-
4 gız'ı uykuda bastık. | Uykusunu mızrak ile açtık. Ha-
nı, ordusu toplanmış. Savaştık, mızrakladık. Hanını öl-
dürdük. Kağana Kırgız kavmi teslîm oldu, baş eğdi.
Geri döndük, Kögmen ormanını dolanıp geldik.

5 Kırgızdan döndük. Türgiş kağanından câsus geldi.
Sözü şöyle: Doğuda kağana karşı ordu yürütelim de-
miş. Yürütmezsek, bizi — kağanı kahraman imiş, mü-
6 şâviri bilici imiş — ne zaman bir şey olsa | bizi öl-
dürecektir demiş. Türgiş kağanı dışarı çıkmış dedi.
On Ok milleti eksiksiz dışarı çıkmış der. Çin ordusu
var imiş.

7 O sözü kağanım, ben eve ineyim dedi. | Hâ-
tun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım dedi. Or-
du, gidin dedi, Altun ormanında oturun dedi. Ordu
başı İnel Kağan, Tarduş şadı gitsin dedi. Bilge Ton-
8 yukuk'a, bana şöyle dedi : | Bu orduyu sevket dedi.
Cezayı gönlünce söyle. Ben sana ne söyleyeyim dedi.
Gelirse hîle toparlanır, gelmezse haberciyi, sözü alarak
otur dedi.

9 Altun ormanında oturduk. | Üç câsus geldi. Sözü
bir: Kağan ordu çıkardı, On Ok ordusu eksizsiz dışarı
çıktı der. Yarış ovasında toplanalım demiş.

O sözü işitip, kağana o sözü ilettim. Han tara-
10 fından söz dönüp | geldi. Oturun diye söylemiş. Ke-
şif kolunu, nöbet işini çok iyi tertip et, baskın yap-
tırma demiş.

Bögü Kağan bana böyle haber göndermiş. Apa
Tarkan'a gizli haber göndermiş: Bilge Tonyukuk kötü-
11 dür, kindârdır, şaşırır. | Orduyu yürütelim diyecek,
kabûl etmeyin.

O sözü işitip orduyu yürüttüm. Altun ormanını
yol olmaksızın aştık. İrtiş nehrini geçit olmaksızın geç-
tik. Geceyi gündüze kattık. Bolçu'ya şafak sökerken
ulaştık.

— İkinci Taş —

Batı cephesi :

1 Haberci getirdiler. Sözü şöyle: Yarış ovasında yüz
2 bin asker toplandı der. O sözü işitip beyler bütün |
dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi. Ben şöyle de-
rim, ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak gel-
3 dik. İrtis nehrini | geçerek geldik. Geleni cesur dedi,
duymadı. Tanrı, Umay ilâhe, mukaddes yer, su, üze-
4 rine çöküverdi her hâlde. Niye kaçıyoruz? | Çok di-
ye niye korkuyoruz? Az diye neden kendimizi hor göre-
lim? Hücum edelim dedim.

Hücûm ettik, yağma ettik.

5 İkinci gün | ateş gibi kızıp geldi. Savaştık. Biz-
den, iki ucu, yarısı kadar fazla idi. Tanrı lûtfettiği için,
6 çok diye | korkmadık, savaştık. Tarduş şadına kadar
kovalayıp dağıttık. Kağanını tuttuk. Yabgusunu, şadı-
7 nı | orda öldürdüler. Elli kadar er tuttuk.

O aynı gece halkına haber gönderdik. O sözü işi-
8 tip On Ok beyleri, milleti hep | geldi, baş eğdi. Ge-
len beylerini, milletini tanzîm edip, yığıp — az mik-
darda millet kaçmıştı — On Ok ordusunu sevk ettim.
9 | Biz de Ordu sevk ettik. Anıyı geçtik. İnci nehrini
geçerek Tinsi Oğlu denilen mukaddes Ek dağını aşır-
dım.

Güney cephesi :

1 Demir Kapıya kadar eriştik. Ordan döndürdük.
İnel Kağan'a, korkup .... Tezik, Tokar ......
2 ..... | ondan berideki Suk başlı Soğdak milleti hep
geldi, baş eğdi....

Türk milletinin Demir Kapı'ya, Tinsi Oğlu, Tinsi
3 Oğlu denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş. O yere ben
Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gü-
4 müş, kız kadın, eğri deve, mal zahmetsizce getirdi.
5 İltiriş Kağan bilici olduğu için, | cesur olduğu
için, Çine karşı on yedi defa savaştı, Kıtay'a karşı yedi
defa savaştı, Oğuz'a karşı beş defa savaştı. Onlarda mü-
6 şâviri | yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat
ben idim. İltiriş Kağan'a, Türk Bögü Kağanı'na, Türk
Bilge Kağanı'na •

Doğu cephesi :

1 Kapgan Kağan yirmi yedi yaşında ..... orda
2 .... idi. Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı, | gün-
düz oturmadı. Kızıl kanım döktürerek, kara terimi koş-
turarak işi, gücü verdim hep. Uzun keşif kolunu yine

3 gönderdim hep. | Siperi, nöbet yerini büyüttüm hep.
Geri dönen düşmanı getirirdim. Kağanımla ordu gön-
4 derdim. Tanrı korusun, | bu Türk milleti arasında si-
lâhlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım.
İltiriş Kağan kazanmasa, | ve ben kendim kazanmasam,
5 İl de, millet de yok olacaktı. Kazandığı için, ve ken-
6 dim kazandığım için | il de il oldu, millet de millet
oldu.
Kendim ihtiyâr oldum, kocaldım. Her hangi bir
7 yerdeki kağanlı millette | böylesi var olsa, ne sıkıntısı
mevcûd olacakmış?
8 Türk Bilge Kağanı ilinde | yazdırdım. Ben Bilge
Tonyukuk.

Kuzey cephesi :

1 İltiriş Kağan kazanmasa, yok olsa idi, ben kendim,
2 Bilge Tonyukuk, kazanmasam, ben yok olsa idim, |
Kapgan Kağan'ın, Türk Sir milletinin yerinde boy da,
3 millet de, insan da hep yok olacaktı. | İltiriş Kağan,
Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağan'ın,
Türk Sir milletinin yürüdüğü bu .... Türk Bil-
4 ge Kağanı Türk Sir milletini, Oğuz milletini besleyip
oturuyor.

Metindeki siyah rakamlar âbidelerdeki satır başlarını göstermektedir.

Köşeli parantezlerin içindeki kısımlar eksik yerleri göstermektedir. Buradaki noktalar tam eksik yerler, yazılar ise mukayese veya tahmin yolu ile doldurulanlardır. Eksik kısımların uzunluğu ne olursa olsun, noktalar hep ayni miktarda konmuştur.

KÜL TİGİN ABİDESİ

Güney cephesi

1 Teñgri teg teñgride bolmış Türk Bilge Ḳağan bu ödke olurtum. Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu ini yigünüm oğlanım biriki oğuşum budunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz [Tatar.........] **2** Toḳuz Oğuz begleri budunı bu sabımın edgüti eşid ḳatığdı tıñgla :

İlgerü kün toğsıḳ[ḳ]a birigerü kün ortusıñgaru ḳurığaru kün batsıḳıñga yırığaru tün ortusıñgaru anda içreki budun [ḳop] m[añg]a k[örür]. [Bunç]a budun **3** ḳop itdim. Ol amtı añyığ yoḳ. Türk ḳağan Ötüken yış olursar ilte buñg yoḳ.

İlgerü Şantuñg yazıḳa tegi süledim, taluyḳa kiçig tegmedim. Birigerü Toḳuz Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig [teg]medim. Ḳurığaru Yinçü öğ[üz] **4** keçe Temir Ḳapığḳa tegi süledim. Yırığaru Yir Bayırḳu yiriñge tegi süledim. Bunça yirke tegi yorıtdım. Ötüken yışda yig idi yoḳ ermiş. İl tutsıḳ yir Ötüken yış ermiş.

Bu yirde olurup Tabğaç budun birle **5** tüzültüm. Altun kümüş işğiti ḳutay buñgsuz ança birür. Tabğaç budun sabı süçig ağısı yımşaḳ ermiş. Süçig sabın yımşaḳ ağın arıp ıraḳ budunuğ ança yağutır ermiş. Yağuru ḳonduḳda kisre añyığ bilig anda öyür ermiş. **6** Edgü bilge kişig edgü alp kişig yorıtmaz ermiş. Bir kişi yañgılsar oğuşı budunı bişükiñge tegi ḳıdmaz ermiş. Süçig sabıñga yımşaḳ ağısıñga arturup öküş Türk budun öltüg. Türk budun ölsikiñg. Biriye Çoğay yış Tögültün **7** yazı ḳonayın tiser Türk budun ölsikig.

Anda añyığ kişi ança boşğurur ermiş: Iraḳ erser yablaḳ ağı birür, yağuḳ erser edgü ağı birür tip ança boşğurur ermiş. Bilig bilmez kişi ol sabığ alıp yağuru barıp öküş kişi öltüg. **8** Ol yirgerü barsar Türk budun ölteçi sen. Ötüken yir olurup arḳış tirkiş ısar neñg buñguğ yoḳ. Ötüken yış olursar beñggü il tuta olurtaçı sen.

Türk budun toḳurḳaḳ sen. Açsıḳ tosıḳ ömez sen. Bir todsar açsıḳ ömez sen. Antağıñgın **9** üçün igidmiş ḳağanıñgın sabın almatın yir sayu bardığ. Ḳop anda alḳıntığ, arıltığ. Anda ḳalmışı yir sayu ḳop toru ölü yorıyur ertig. Teñgri yarlıḳaduḳın üçün [ö]züm ḳutum bar üçün ḳağan olurtum.* Ḳağan olurup **10** yoḳ çığañy budunuğ ḳop ḳubratdım. Çığañy budunuğ bay ḳıldım. Az budunuğ öküş ḳıldım. Azu bu sabımda igid bar ğu?

Türk begler budun eşidiñg. Türk [budun ti]rip il tutsıḳıñgın bunda urtum. Yañgılıp ölsikiñgin yime **11** bunda urtum. Neñg sabım erser beñggü taşḳa urtum. Añgar körü biliñg. Türk amtı budun begler bödke körügme begler gü yañgıltaçı siz?

Men b[eñggü taş toḳıtdım .... Tabğ]aç kağanında bedizçi kelürtüm, bedizet[t]im. Meniñg sabımın sımadı. **12** Tabğaç ḳağanıñg içreki bedizçig ıtı. Añgar adınçığ barḳ yaraturtum. İçin taşın adınçığ bediz urturtum. Taş toḳıtdım. Köñgülteki sabımın u[rturtum......... On Ok oğlıñg]a tatıñga tegi bunı körü biliñg. Beñggü taş **13** toḳıtdım. b[u .... il] erser, ança taḳı erig yirte irser, ança erig yirte beñggü taş toḳıtdım, bitid[d]im. Anı körüp ança biliñg. Ol taş[.........]dım. Bu bitig bitigme atısı Yol[l]uğ T[igin].

Doğu cephesi

1 Üze kök teñgri asra yağız yir ḳılınduḳda ikin ara kişi oğlı ḳılınmış. Kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Ḳağan İstemi Ḳağan olurmış. Olurupan Türk budunuñg ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş. **2** Tört buluñg ḳop yağı ermiş. Sü sülepen tört buluñgdaḳı budunuğ ḳop almış. ḳop baz ḳılmış. Başlığığ yükündürmiş tizligig sökürmiş. İlgerü Ḳadırḳan yışḳa tegi kirü Temir Ḳapığḳa tegi ḳondurmış. İkin ara **3** idi oḳsuz Kök Türk ança olurur ermiş. Bilge kağan ermiş, alp ḳağan ermiş. Buyruḳı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunı yime tüz ermiş. Anı üçün ilig ança tutmış erinç. İlig tutup törüg itmiş. Özi ança **4** kergek bolmış. Yoğçı sığıtçı öñgre kün toğsıḳda Bökli çöl[l]üg il Tabğaç Tüpüt Apar Purum Ḳırḳız Üç Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtañy Tatabı bunça budun kelipen sığtamış yoğlamış. Antağ külüg ḳağan ermiş.

Anda kisre inisi ḳağan **5** bolmış erinç, oğlıtı ḳağan bolmış erinç. Anda kisre inisi eçisin teg ḳılınmaduḳ erinç, oğlı ḳañgın teg ḳılınmaduḳ erinç. Biligsiz ḳağan olurmış erinç, yablaḳ ḳağan olurmış erinç. Buyruḳı yime biligsiz erinç, yablaḳ ermiş erinç. **6** Begleri budunı tüzsüz üçün Tabğaç budun tebligin kürlüg üçün armaḳçısın üçün inili eçili kiñgşürtükin üçün begli budunlığ yoñgşurtuḳın üçün Türk budun illedük ilin ıçğınu ıdmış, **7** ḳağanladuḳ ḳağanın yitürü ıdmış. Tabğaç budunḳa beglik urı oğlın ḳul boldı, işilik ḳız oğlın küñg boldı. Türk begler Türk atın ıtı. Tabğaçğı begler Tabğaç atın tutupan Tabğaç ḳağanḳa **8** körmiş Elig yıl işig küçüg birmiş. İlgerü kün toğsıḳda. Bökli ḳağanḳa tegi süleyü birmiş. Ḳurığaru Temir Kapığḳa tegi süleyü birmiş. Tabğaç ḳağanḳa ilin törüsin alı birmiş.

Türk ḳara ḳamağ **9** budun ança timiş: İllig budun ertim, ilim amtı ḳanı, kimke ilig ḳazğanu men tir ermiş. Ḳağanlığ budun ertim, ḳağanım ḳanı, ne ḳağanḳa işig küçüg birür men tir ermiş. Ança tip Tabğaç ḳağanḳa yağı bolmış. **10** Yağı bolup itinü yaratunu umaduḳ yana içikmiş.

Bunça işig küçüg birtükgerü saḳınmatı Türk budun ölüreyin uruğsıratayın tir ermiş. Yoḳadı barır ermiş.

Üze Türk Teñgrisi Türk ıduḳ yiri **11** subı ança itmiş. Türk budun yoḳ bolmazun tiyin budun bolçun tiyin ḳañgım İltiriş Ḳağanığ ögüm İlbilge Ḳatunuğ teñgri töpüsinde tutup yügerü

kötürmiş erinç. Ḳan͡gım ḳağan yiti yigirmi erin taşıḳmış. Taşra **12** yorıyur tiyin kü eşidip balıḳdaḳı tağıḳmış, tağdaḳı inmiş, tirilip yitmiş er bolmış. Ten͡gri küç birtük üçün ḳan͡gım ḳağan süsi böri teg ermiş, yağısı ḳon͡y teg ermiş. İlgerü ḳurıġaru sülep ti[r]m[iş] ḳubrat[mış]. [Ḳ]amağı **13** yiti yüz er bolmış.

Yiti yüz er bolup ilsiremiş ḳağansıramış budunuġ kün͡gedmiş ḳuladmış budunuġ. Türk törüsin ıçġınmış budunuġ eçüm apam törüsinçe yaratmış, boşġurmış. Tölis Tarduş [budunuġ anda itmiş.] **14** Yabġuġ şadıġ anda birmiş.

Biriye Tabġaç budun yağı ermiş. Yırıya Baz ḳağan Toḳuz Oğuz budun yağı ermiş. Ḳırḳız Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtan͡y Tatabı ḳop yağı ermiş. Ḳan͡gım ḳağan bunça .... **15** Ḳırḳ artuḳı yiti yolı sülemiş, yigirmi sün͡güş sün͡güşmiş. Ten͡gri yarlıḳaduḳ üçün illigig ilsiretmiş, ḳağanlığ ḳağansıratmış, yağıġ baz ḳılmış, tizligig sökürmiş, başlığıġ yükündü[rmiş. Ḳan͡gım ḳağan ança ilig] **16** törüg ḳazġanıp uça barmış.

Ḳan͡gım ḳağanḳa başlayu Baz ḳağanıġ balbal tikmiş. Ol törüde üze eçim ḳağan olurtı. Eçim ḳağan olurupan Türk budunuġ yiçe itdi, igit[t]i. Çıġan͡yıġ [bay ḳıldı, azıġ öküş ḳıldı].

17 Eçim ḳağan olurtuḳda özüm Tarduş budun üze şad ertim. Eçim ḳağan birle ilgerü Yaşıl Öğüz Şantun͡g yazıḳa tegi süledimiz. Ḳurıġaru Temir Ḳapıġḳa tegi süledimiz. Kögmen aşa Ḳı[rḳız yirin͡ge tegi süledimiz]. **18** Ḳamağı biş otuz süledimiz, üç yigirmi sün͡güşdümüz. İlligig ilsiretdimiz, ḳağanlığıġ ḳağansıratdımız. Tizligig sökürtümüz, başlığıġ yükündürtümüz.

Türgiş ḳağan Türkümüz [budunumuz erti. Bilmedükin] **19** üçün bizin͡ge yan͡gıl[d]uḳın üçün ḳağanı ölti. Buyruḳı begleri yime ölti. On Oḳ budun emgek körti.

Eçümüz apamız tutmış yir sub idisiz bolmazun tiyin Az budunuġ itip yar[atıp.........]

20 Bars beg erti. Ḳağan at bunda biz birtimiz. Sin͡gilim ḳunçuyuġ birtimiz. Özi yan͡gıldı, ḳağanı ölti, budunı kün͡g ḳul boldı.

Kögmen yir sub idisiz ḳalmazun tiyin Az Ḳırḳız budunuġ yarat[ıp keltimiz, sün͡güşdümüz ...... ilin] **21** yana birtimiz.

İlgerü Ḳadırḳan yışıġ aşa budunuġ ança ḳondurtumuz, ança itdimiz. Ḳurıġaru Ken͡gü Tarmanḳa tegi Türk budunuġ ança ḳondurtumuz, ança itdimiz.

Ol ödke ḳul ḳulluġ bolmış erti, [kün͡g kün͡glüg bolmış erti. İnisi eçisin bilmez erti. oğlı ḳan͡gın bilmez erti.] **22** Ança ḳazġanmış itmiş ilimiz törümüz erti.

Türk Oğuz begleri budun eşidin͡g: Üze ten͡gri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilin͡gin törün͡gin kim artatı [udaçı erti]? Türk budun ertin, **23** ökün! Küregün͡gün üçün igidmiş bilge kağanın͡gın ermiş barmış edgü ilin͡ge kentü yan͡gıldığ, yablaḳ kigürtüg.

Yaraḳlığ ḳandın kelip yan͡ya iltdi. Sün͡güglüg ḳandın kelipen süre iltdi? Iduḳ Ötüken y[ış budun bardıġ. İlgerü barıġma] **24** bardıġ, ḳurıġaru barıġma bardıġ. Barduḳ yirde edgüg ol erinç: Ḳanın͡g subça yügürti, sün͡gükün͡g tağça yatdı. Beglik urı oğlun͡g ḳul boldı, işilik ḳız oğlun͡g kün͡g boldı. Bilmedük üçün [yablaḳın͡gın üçün eçim ḳağan uça bardı].

25 Başlayu Ḳırḳız ḳağanıġ balbal tikdim. Türk budunuġ atı küsi yoḳ bolmazun tiyin ḳan͡gım ḳağanıġ ögüm katunuġ kötürmiş ten͡gri il birigme ten͡gri Türk budun atı küsi yoḳ bolmazun [tiyin özümün ol ten͡gri] **26** ḳağan olurtdı erinç.

Nen͡g yılsıġ budunḳa olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablaḳ budunda üze olurtum. İnim Kül Tigin birle sözleşdimiz. Ḳan͡gımız eçimiz ḳaz[ġanmış budun atı küsi yoḳ bolmazun] **27** tiyin Türk budun üçün tün umımadum, küntüz olurmadım. İnim Kül Tigin birle iki şad birle ölü yitü ḳazġandım. Ança ḳazġanıp biriki budunuġ ot sub ḳılmadım.

Men [özüm ḳağan olurtuḳuma yir sayu] **28** barmış budun ölü yitü yadağnı yalın͡gın yana kelti. Budunuġ igideyin tiyin yırıġaru Oğuz budun tapa ilgerü Ḳıtan͡y Tatabı budun tapa birigerü Tabġaç tapa uluġ sü iki yigir[mi süledim .... sün͡güşdüm. Anda] **29** kisre ten͡gri yarlıḳazu ḳutum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi budunuġ tirgürü igit[t]im. Yalın͡g budunuġ tonluġ çıġan͡y budunuġ bay ḳıldım. Az budunuġ öküş ḳıltım. Iġar illigde [ıġar ḳağanlığda yig ḳıldım. Tört bulun͡gdaḳı] **30** budunuġ ḳop baz ḳıldım, yağısız ḳıldım. Ḳop man͡ga körti. İşig küçüg birür. Bunça törüg ḳazġanıp inim Kül Tigin özi ança kergek boldı.

Ḳan͡gım ḳağan uçduḳda inim Kül Tigin yi[ti yaşda ḳaltı ....] **31** Umay teg ögüm ḳatun ḳutın͡ga inim Kül Tigin er at buldı. Altı yigirmi yaşın͡ga eçim ḳağan ilin törüsin ança ḳazġandı. Altı Çub Soğdaḳ tapa süledimiz. bozdumuz. Tabġaç On͡g tutuḳ biş t[ümen sü kelti, sün͡güşdümüz?] **32** Kül Tigin yadağın oplayu tegdi, On͡g tutuḳ yurçın yaraḳlığ eligin tutdı, yaraḳlığdı ḳağanḳa ançuladı. Ol süg anda yoḳ ḳıldımız.

Bir otuz yaşın͡ga Çaça sen͡günke sün͡güşdümüz. An͡g ilki Tadıġın͡g Çorun͡g boz [atıġ binip tegdi. Ol at anda] **33** ölti. İkinti İşbara Yamtar boz atıġ binip tegdi. Ol at anda ölti. Üçünç Yigen Silig begin͡g kedimlig toruġ at binip tegdi. Ol at anda ölti. Yarıḳında yalmasında yüz artuḳ oḳun urtı, yüzin͡ge başın͡ga bir t[egürmedi ....] **34** Tegdükin Türk begler ḳop bilir siz. Ol süg anda yoḳ ḳıldımız.

Anda kisre Yir Bayırḳu Uluġ İrkin yağı boldı. Anı yan͡yıp Türgi Yarġun költe bozdumuz. Uluġ İrkin azḳın͡ya erin tezip bardı.

Kül Tigin [altı otuz] **35** yaşın͡ga Ḳırḳız tapa süledimiz. Sün͡güg batımı ḳarıġ söküpen Kögmen yışıġ toğa yorıp Ḳırḳız budunuġ uda basdımız. Ḳağanın birle Son͡ga yışda sün͡güşdümüz Kül Tigin Bayırḳun[un͡g aḳ adġı]r[ıġ] **36** binip oplayu tegdi. Bir erig oḳın urtı, iki erig udu aşuru sançdı. Ol tegdükde Bayırḳunun͡g aḳ adġırıġ udluḳın sıyu urtı. Ḳırḳız ḳağanın ölürtümüz, ilin altımız.

Ol yılḳa Tü[rgiş tapa Altun yışıġ] **37** toğa İrtiş ögüzüg keçe yorıdımız. Türgiş budunuġ uda basdımız. Türgiş ḳağan süsi Bolçuda otça borça kelti. Sün͡güşdümüz. Kül Tigin başġu boz at binip tegdi. Başġu boz k[....... **38** ....] tutuzt[ı]. İkisin özi alduzdı. Anda yana kirip Türgiş ḳağan buyruḳı Az tutuḳuġ eligin tutdı. Ḳağanın anda ölürtümüz, ilin altımız. Ḳara Türgiş budun ḳop içikdi. Ol budunuġ Tabarda ḳo[nturtumuz? ....]

39 Soğdaḳ budun iteyin tiyin Yinçü ögüzüg keçe Temir Ḳapıġḳa tegi süledimiz. Anda kisre ḳara Türgiş budun yağı bolmış. Ken͡geris tapa bardı. Bizin͡g sü atı toruḳ azuḳı yoḳ erti. Yablaḳ kişi er[.........] **40** alp er bizin͡ge tegmiş erti. Antağ ödke ökünüp Kül Tiginig az erin irtürü ıtımız. Uluġ sün͡güş sün͡güşmiş. Alp Şalçı aḳ atın binip tegmiş. Ḳara Türgiş budunuġ anda ölürmiş, almış. Yana yorıp ....

Kuzey cephesi

1 .... birle Ḳoşu tutuḳ birle sün͡güşmiş. Erin ḳop ölürmiş. Ebin barımın [ḳalı]sız ḳop kelürti.

Kül Tigin yiti otuz yaşın͡ga Ḳarluḳ budun erür barur erkli yağı boldı. Tamağ Iduḳ Başda sün͡güşdümüz. **2** [Kül] Tigin ol sün͡güşde otuz yaşayur erti. Alp Şalçı [aḳ]ın binip oplayu tegdi. İki erig udu aşuru sançdı. Ḳarluḳuġ ölürtümüz, altımız.

Az budun yağı boldı. Ḳara Költe sün͡güşdümüz. Kül Tigin bir ḳırk yaşayur erti. Alp Şalçı aḳın **3** binip oplayu tegdi. Az ilteberig tutdı. Az budun anda yoḳ boldı.

Eçim ḳağan ili ḳamşağ boltuḳında budun ilig ikegü boltuḳında İzgil budun birle süñgüşdümüz. Kül Tigin Alp Şalçı akın binip **4** o[playu tegd]i. Ol at anda tüş[di]. İzgil [budun] ölti.

Toḳuz Oğuz budun kentü budunum erti. Teñri yir bulğaḳın üçün yağı boldı. Bir yılḳa biş yolı süñgüşdümüz.

Añ ilk Toğu Balıḳda süñgüşdümüz. **5** Kül Tigin Azman aḳığ binip oplayu tegdi. Altı erig sançdı. Sü [t]egişinde yitinç erig ḳılıçladı.

İkinti Ḳuşalğuḳda Ediz birle süñgüşdümüz. Kül Tigin Az yağızın binip oplayu tegip bir erig sançdı. **6** Toḳuz erig egire toḳıdı. Ediz budun anda ölti.

Üçünç Bo[lçu]da Oğuz birle süñgüşdümüz. Kül Tigin Azman aḳığ binip tegdi, sançdı. Süsin sançdımız, ilin altımız.

Törtünç Çuş başında süñgüşdümüz. Türk **7** budun adaḳ ḳamşatdı. Yablaḳ bo[ldaç]ı erti. Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin ağıtıp Toñra bir oğuş alpağu on erig Toña Tigin yoğında egirip ölürtümüz.

Bişinç Ezginti Ḳadızda Oğuz birle süñgüşdümüz. Kül Tigin **8** Az yağızın binip tegdi. İki erig sançdı, b[alıḳḳ]a b[as]ıḳdı. Ol sü anda ö[lti].

Amğa ḳorğan ḳışlap yazıña Oğuzğaru sü taşıḳdımız. Kül Tigin ebig başlayu ḳıt[t]ımız. Oğuz yağı orduğ basdı. Kül Tigin **9** ögsüz aḳın binip toḳuz eren sançdı, orduğ birmedi. Ögüm ḳatun ulayu öglerim ekelerim kelingünüm ḳunçuylarım bunça yime tirigi küñ boldaçı erti, ölügi yurtda yolta yatu ḳaldaçı ertigiz. **10** Kül Tigin yoḳ erser, ḳop ölteçi ertigiz.

İnim Kül Tigin kergek boldı. Özüm saḳındım. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldı. Özüm saḳındım. Öd teñri yaşar. Kişi oğlı ḳop ölgeli törümiş. **11** Ança saḳındım. Közde yaş kelser tıda köñgülte sığıt kelser yanduru saḳındım. Ḳatığdı saḳındım. İki şad ulayu ini yigünüm oğlanım beglerim budunum közi ḳaşı yablaḳ boldaçı tip saḳındım.

Yoğçı sığıtçı Ḳıtañ Tatabı budun başlayu **12** Udar señgün kelti Tabğaç ḳağanda Isiyi Likeñ kelti. Bir tümen ağı altun kümüş kergeksiz kelürti. Tüpüt ḳağanda bölün kelti. Ḳurıya kün batsıḳdaḳı Soğd Berçik er Buḳarak uluş budunda Enik señgün Oğul Tarḳan kelti. **13** On Oḳ oğlum Türgiş ḳağanda Maḳaraç tamğaçı Oğuz Bilge tamğaçı kelti. Ḳırḳız ḳağanda Tarduş Inançu Çor kelti. Bark itgüçi bediz yaratığma bitig taş itgüçi Tabğaç ḳağan çıḳanı Çañ señgün kelti.

Kuzey - doğu cephesi

Kül Tigin ḳoñ yılḳa yiti yigirmike uçdı. Toḳuzunç ay yiti otuzḳa yoğ ertürtümüz. Barḳın bedizin bitig taş[ın] biçin yılḳa yitinç ay yiti otuzḳa ḳop alḳd[ımı]z. Kül Tigin ö[zi?] ḳırk artuḳ[ı y]iti yaşıñ[a] bulıt bust[adı] .... bunça bedizçig Tuyğut ilteber kelü[r]ti.

Güney - doğu cephesi

Bunça bitig bitigme Kül Tigin atısı Yol[l]uğ Tigin bitidim. Yigirmi kün olurup bu taşḳa bu tamḳa ḳop Yol[l]uğ Tigin bitidim. Igar oğlanıñızda tayğunuñuzda yigdi igidür ertigiz. Uça bardığız. Teñr[ide] tirigdekiçe ....

Güney - batı cephesi

Kül Tiginiñ altunın kümüşin ağışın barımın tör[t biñ?] yılḳ[ıs]ın ayığma Tuyğut bu .... begim tigin yügerü teñ[ri_.........] taş bitidim. Yol[l]uğ Tigin.

Batı cephesi

Ḳurıdın [S]oğud örti. İnim Kül Tigin .... üçün öl[ü yitü?] işig küçüg birtük içün Türk Bilge Ḳağan ayuḳıḳa inim Kül Tiginig küzedü olurtum. İnançu Apa Yarğan Tarḳan atığ [b]irtim. [An]ı ögtürt[üm].

BİLGE KAGAN ABİDESİ

Doğu cephesi

1 Teñri teg Teñri yaratmış Türk Bilge Ḳağan sabım: Ḳañım Türk Bilge [Ḳagan ....]ti Sir Toḳuz Oğuz iki Ediz kerekülüg begleri budunı [......... Tü]rk teñ[ri ....] **2** üze ḳağan olurtum. Olurtuḳuma ölteçiçe saḳınığma Türk begler budun ögirip sebinip toñtamış közi yügerü körti. Bödke özüm olurup bunça ağar törüg tört buluñdaḳı [.........] dim.

Üze kök teñri as[ra yağız yir ḳılınduḳda ikin ara kişi oğlı ḳılınmış]. **3** Kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Ḳağan İstemi Ḳağan olurmış. Olurupan Türk budunuñ ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş. Tört buluñ ḳop yağı ermiş. Sü sülepen tört buluñdaḳı budunuğ [ḳop almış, ḳop baz ḳılmış]. Başlığığ [yü]kündürmiş, tizlig[ig sökürmiş. İlgerü Ḳadırḳan yışḳa tegi kirü] **4** Temir Ḳapığḳa tegi ḳondurmış. İkin ara idi oḳsuz Kök Türk iti ança olurur ermiş. Bilge ḳağan ermiş, alp ḳağan ermiş olurur Buyruḳı bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunı [yime tüz ermiş. Anı] üçün ilig ança tutmış erinç. İlig tutup törü[g itmiş. Özi ança kergek bolmış]. **5** Yoğçı sığıtçı öñre kün toğsıḳda Bökli çöl[l]üg il Tabğaç Tüpüt Apar Purum Ḳırḳız Üç Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtañ Tatabı bunça budun kelipen sığtamış, yoğlamış. Antağ külüg ḳağan er[miş.

Anda kisre inisi ḳağan bolmış eri]nç. Oğlıtı ḳağan bolmış erinç. Anda [kisre inisi eçisin teg] **6** ḳılınmaduḳ erinç, oğlı ḳañın teg ḳılınmaduḳ erinç. Biligsiz ḳağan olurmış erinç yablaḳ ḳağan olurmış erinç. Buyruḳı yime biligsiz ermiş erinç, yablaḳ ermiş erinç. Begleri budunı tüzsüz içün. Tabğaç budun tebligin kürlügin [üçün armaḳçıs]ın üçün inili [eçili kiñşürtükin üçün begli budunlığ] **7** yoñşurtuḳın üçün Türk budun illedük ilin ıçğınu ıdmış, ḳağanladuḳ ḳağanın yitürü ıdmış. Tabğaç budunḳa beglik urı oğlın ḳul ḳıltı, işilik ḳız oğlın küñ ḳıldı. Türk begler Türk atın ıtı. Tab[ğaçğı] begler Tabğaç at[ın tutupan Tabğaç ḳağanḳa körmiş. Elig yıl] **8** işig küçüg birmiş. İlgerü kün toğsıḳ[ḳ]a Bökli ḳağanḳa tegi süleyü birmiş. Ḳurığaru Temir Ḳapığḳa süleyü birmiş. Tabğaç ḳağanḳa ilin törüsin alı birmiş.

Türk ḳara ḳamağ budun ança timiş: İllig budun [ertim, ilim amtı ḳanı, kimke ilig ḳazğanur men tir ermiş]. **9** Ḳağanlığ budun ertim, ḳağanım ḳanı, ne ḳağanḳa işig küçüg birür men tir ermiş. Ança tip Tabğaç ḳağanḳa yağı bolmış. Yağı bolup itinü yaratunu umaduḳ yana içikmiş.

Bunça işig küçüg birtükgerü saḳınmatı Türk budunuğ ölür[eyin, uruğsıratayın tir ermiş. Yoḳadu barır ermiş.

Üze **10** Türk teñrisi ıduḳ yiri subı ança itmiş erinç. Türk budun yoḳ bolmazun tiyin budun bolçun tiyin ḳañım İltiriş Ḳağanığ ögüm İlbilge Ḳatunuğ teñri töpüsinde tutup yügerü kötürti erinç. Ḳañım ḳağan yiti yigirmi erin [taşıḳmış. Taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıḳdaḳı tağıḳmış, tağdaḳı] **11** inmiş. Tirilip yitmiş er bolmış. Teñri küç birtük üçün ḳañım ḳağan süsi böri teg ermiş, yağısı ḳony teg ermiş. İlgerü ḳurığaru sülep tirmiş, ḳubratmış. Ḳamağı yiti yüz er bolmış.

Yiti yüz er bolup [ilsiremiş ḳağansıramış budunuğ küñgedmiş ḳuladmış budu]nuğ Tü[rk tö]rüsin [ıçğınmış] **12** budunuğ eçüm apam törüsinçe yaratmış boşğurmış. Tölis Tarduş budunuğ anda itmiş. Yabğuğ şadığ anda birmiş.

Biriye Tabġaç budun yaġı ermiş. Yırıya Baz Ḳaġan Toḳuz Oġuz budun yaġı ermiş. Ḳı[rkız Ḳurıḳan Otuz Tatar Ḳıtan͡y Tatabı ḳop yaġı ermiş. Ḳa]n͡gım [ḳaġan bunça .... ḳırḳ artuḳı] **13** yiti yolı sülemiş, yigirmi sün͡güş sün͡güşmiş. Ten͡gri yarlıḳaduḳ üçün illigig ilsiretmiş, ḳaġanlıġıġ ḳaġansıratmış, yaġıġ baz ḳılmış, tizligig sökürmiş, başlıġıġ yükündürmiş. Ḳan͡gım ḳaġan [ança ilig törüg ḳazġanıp uça barmış].

Ḳan͡gım [ḳaġanḳa] baş[lay]u Baz Ḳaġanıġ balbal [tikmiş] [Ḳan͡gım] **14** ḳaġan uçduḳda özüm sekiz yaşıma ḳaltım. Ol törüde üze eçim ḳaġan olurtı. Olurupan Türk budunuġ yiçe itdi, yiçe igit[t]i. Çıġan͡yıġ bay ḳıldı, azıġ öküş ḳıldı.

Eçim ḳaġan olurtuḳ[d]a özüm tigin erk[.........]iy [.........] ten͡gri [yarlıḳaduḳ üçün] **15** tört yigirmi yaşımḳa Tarduş budun üze şad olurtum. Eçim ḳaġan birle ilgerü Yaşıl ögüz Şantun͡g yazıḳa tegi süledimiz. Ḳurıġaru Temir Ḳapıġḳa tegi süledimiz. Kögmen aşa Ḳırḳız yirin͡ge tegi s[üledimiz. Ḳamaġı biş] otuz sü[ledimiz, üç yigirmi sün͡güşdümüz. İlligig ilsiretdimiz ḳaġanlıġıġ ḳaġansıratdımız. Tizligig] **16** sökürtümüz, başlıġıġ yükündürtümüz.

Türgiş ḳaġan Türk[üm] budunum erti. Bilmedükin üçün bizin͡ge yan͡gılduḳın yazınduḳın üçün ḳaġanı ölti, buyruḳı begleri yime ölti. On Oḳ budun emgek körti.

Eç[ümüz apamız tutmış yir sub idi]siz ḳalmazun [tiyin Az budunuġ itip yaratıp ....

Bars beg] **17** erti Ḳaġan atıġ bunda biz birtimiz. Sin͡gilim ḳonçuyuġ birtimiz. Özi yazındı, ḳaġanı ölti, budunı kün͡g ḳul boldı.

Kögmen yir sub idisiz ḳalmazun tiyin Az Ḳırḳız budunuġ i[tip] yaratıp keltimiz. Sün͡güşdümüz. [........ ilin yana birtimiz.

İlgerü] Ḳadırḳan y[ışıġ aşa] b[udunu]ġ ança [ḳondurtumuz, ança itdimiz. Ḳurıġaru] **18** Ken͡gü Tarbanḳa tegi Türk budunuġ ança ḳondurtumuz, ança itdimiz.

Ol ödke ḳul ḳulluġ kün͡g kün͡glüg bolmış erti. İnisi eçisin bilmez erti, oġlı ḳan͡gın bilmez erti. Ança ḳazġanmış ança itmiş ilim[iz törümüz erti.

Türk Oġuz begleri bud]un eşid: Üze ten͡gri basma[sar asra] yir telinmeser **19** Türk budun ilin͡gin törügün kim artatı udaçı [ert]i? Türk budun ertin, ökün! Küregün͡gün üçün igidmiş ḳaġanın͡ga ermiş [barmış edgü] ilin͡ge kentü yan͡gıldıġ, yablaḳ kigürtüg.

Yaraḳlıġ ḳandın kelip yanya iltdi? Sün͡güglüg ḳandın [kelipen] süre [iltdi? Iduḳ Ötüken yı]ş budun bardıġ. İlgerü [barıġma] bardıġ. Ḳurıġaru **20** barıġma bardıġ. Barduḳ yirde edgüg ol erinç: [Ḳanı]n͡g ögüzçe yügürti. Sün͡güküg taġça yatdı. Beglik urı oġlın͡gın ḳul ḳıldıġ. [İşilik ḳız oġlun͡gun] kün͡g ḳıldıġ. Ol bilmedüküġün üçün yablaḳın͡gın üçün eçim ḳaġan uça bardı.

Başlayu Ḳırḳız ḳaġan[ıġ balbal tikdim]. Türk budun atı küsi yoḳ bolmazun tiyin ḳan͡gım ḳaġanıġ **21** ögüm ḳatunuġ kötürügme ten͡gri il birig[me te]n͡gri Türk budun atı küsi yoḳ bolmazun tiyin özümün ol ten͡gri ḳaġan olurt[dı erinç.

Nen͡g] yılsıġ budunda üze olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablaḳ budunda [üze olurtum]. [İnim Kül Ti]gin iki şad inim Kül Tigin [birle] sözleşdimiz. [Ḳan͡gımız] **22** eçimiz ḳazġanmış budun atı küsi yoḳ bo[lmaz]un tiyin, Türk budun üçün tün udımadım, küntüz olurmadım. İnim [Kül Tigin birle iki şad] birle ölü yitü ḳazġandım. Ança ḳazġanıp biriki budunuġ ot sub ḳılmadım.

Men [özüm ḳaġan olurtuḳuma] yir sayu barmış bu[dun yadaġın yalın͡gın?] ölü yitü [yana] **23** kelti. Budunuġ igideyin tiyin yırıġaru Oġuz budun tapa ilgerü Ḳıtan͡y Tatabı [bu]dun tapa bigerü Tabġaç tapa iki yigir[mi süledim ....] sün͡güşdüm. Anda kisre ten͡gri yarlıḳaduḳ üçün ḳutum ülügüm bar üçün ölteçi budunuġ [tirgür]ü igit[t]im. Yalın͡g budunuġ tonluġ ḳıldım. Çıġan͡y bud[unuġ] bay ḳı[ldım] **24** Az budunuġ öküş ḳıldım. Igar illigde ı[ġar] ḳaġanlıġda yig ḳıldım. Tört bulun͡gdaḳı budunuġ ḳop baz ḳıldım, yaġısız ḳıldım. Ḳop man͡ga körti.

Yiti yigirmi yaşıma Tan͡gut tapa süledim. Tan͡gut budunuġ bozdum. Oġlın yo[tuz]ın yılḳısın barımın anda altım.

Sekiz yigirmi yaşıma Altı Ç[ub Soġdaḳ] **25** tapa süledim. Budunuġ anda bozdum.

Tab[ġaç O]n͡g tutuḳ biş tümen sü kelti. Iduḳ Başda sün͡güşdüm. Ol süg anda yoḳ ḳıldım.

Yigirmi yaşıma Basmıl Iduḳ [Ḳu]t oġuşum budun erti, arḳış ıdmaz tiyin süledim. Ḳ[.........]m içgertim, ḳalın͡g[ın] ebirü kelürtüm.

İki otuz yaşıma Tabġaç **26** tapa süledim Çaça sen͡gün sekiz tümen [sü] birle sün͡güşdüm. Süsin anda ölürtüm.

Altı otuz yaşıma Çik budun Ḳırḳız birle yaġı boltı. Kem keçe Çik tapa süledim. Örpente sün͡güşdüm. Süsin sançdım. Az [b]u[dunuġ altı]m. [.......... iç]gertim.

Yiti o[tuz yaşım]a Ḳırḳız tapa süledim. Sün͡güg batımı **27** ḳarıġ söküpen Kögmen yışıġ toġa yo[rıp] Ḳırḳız budunuġ uda basdım. Ḳaġanın birle Son͡ga yışda sün͡güşdüm. Ḳaġanın ölürtüm, ilin anda altım.

Ol yılḳa Türgiş tapa Altun yışıġ aşa [İr]tiş ögüzüg keçe yorı[dım. Türgiş budunuġ uda] basdım. Türgiş ḳaġan süsi otça borça kelti. **28** Bolçuda sün͡güşdümüz. Ḳaġanın yabġu[sı]n şadın anda ölürtüm. İlin anda altım.

Otuz yaşıma Biş Balıḳ tapa süledim Altı yolı sün͡güşdüm. [......... sü]sin ḳop ö[lü]rtüm Anda içreki ne kişi tin[.........]i yoḳ [bolda]çı er[ti.........]a oḳıġalı kelti. Biş Balıḳ anı üçün ozdı.

Otuz artuḳı **29** bir yaşıma Ḳarluḳ budun bun͡gsuz [er]lür barur erkli yaġı boldı. Tamaġ Iduḳ Başda sün͡güşdüm. Ḳarluḳ budunuġ ölürtüm, anda altım [......... Bas]mıl ḳara [......... bud..] Ḳarluḳ budun tir [ilip kelti ....]m ö[lürtüm].

T[oḳuz Oġu]z menin͡g budunum erti. Ten͡gri yir bulġaḳın üçün ödin͡g[e] **30** küni tegdük üçün yaġı boldı. Bir yılḳa tört yolı sün͡güşdüm.

An͡g ilki Toġu Balıḳda sün͡güşdüm. Toġla ögüzüg yüzüti keçip süsi [.........]

İkinti Andırġuda sün͡güşdüm. Süsin sançdım. [........].

Üçünç Çuş başında sü]n͡güşdüm. Türk budun adaḳ ḳamşat[t]ı, yablaḳ **31** boldaçı erti. Oza yan͡ya keligme süsin aġıt[t]ım. Öküş ölteçi anda tirilti. Anda Ton͡gra yılpaġutı bir oġuşuġ Ton͡ga Tigin yoġ[ında] egire toḳıdım.

Törtünç Ezginti Ḳadızda sün͡güşdüm. Süsin anda sançdım, yabrıtdım [.........] yabrıt [......... yaşı]ma Amġı ḳorġan ḳışladuḳda yut boldı. Yazın͡ga **32** Oġuz tapa süledim. İlki sü taşıḳmış erti, ikin sü ebde erti. Üç Oġuz süsi basa kelti. Yadaġ yabız boldı tip alġalı kelti. [Sın͡g]ar süsi ebig barḳıġ yulıġalı bardı, sın͡gar süsi sün͡güşgeli kelti. Biz az ertimiz, yabız ertimiz, Oġ[uz ....]t yaġ[ı......... ten͡gri] küç birtük üçün anda sançdım, **33** yanydım. Ten͡gri] yarlıḳaduḳ üçün men ḳazġanduk üçün Türk budun ḳazġ[anmış eri]nç. Men iniligü bunça başlayu ḳazġanm[asa]r Türk budun ölteçi erti yoḳ [bolda]çı erti. [Türk] begler [budun anç]a saḳının͡g, ança bilin͡g.

Oġuz bu[dun ....]d ıdmayın tiyin süle[dim]. **34** Ebin barḳın bozdum. O[ġuz] budun Toḳuz Tatar birle tirilip kelti. Aġuda iki uluġ sün͡güş sün͡güşdüm. Süsin [boz]dum. İlin anda altım. Ança ḳazġan[ıp.........

..teṅri] yarlıḳaduḳ üçün ö[züm] otuz artuḳı ü[ç yaşıma ....]uḳ erti. Ödsig ötülük küç 35 idigmiş al[p ḳaġanıṅa ya]ṅıldı. Üze teṅri uduḳ yir sub [eçim ḳa]ġan ḳutı taplamadı erinç. Toḳuz Oġuz budun yirin subın ıdıp Tabġaçġaru bardı. Tabġaç [.........] bu yirde kelti. İgideyin tiyin saḳ[ınıp......
...] budun [.........] 36 yazuḳla[......... bi]riye Tabġaçda atı küsi yoḳ boldı. Bu yirde maṅa ḳul boldı.

Men özüm ḳaġan olurtuḳum üçün Türk budunuġ [......
...]ı ḳılmadım. [İlig] törüg yigdi ḳazġandım. Id[.........]tirilip yi[.........] 37 [anda süṅü]şdüm. Süsin sançdım. İçikigme içikdi, budun boldı. Ölügme öldi. Seleṅe ḳodı yorıpan Ḳarġan ḳısılta ebin barḳın anda bozdum. [........] yışḳa aġdı. Uyġur i[t]eber yüzçe erin ilg[er]ü t[ezip bardı? ....]38 ....]ti. Türk budun aç erti. Ol yılkıġ alıp igit[t]im.

Otuz artuḳı tört taşıma Oġuz tezip Tabġaçḳa kirti. Ökünüp süledim. Suḳun [......... oġ]lın yotuzın anda altım. İki ilteberlig budun [.........] 39 [.........]

Ta[tab]ı budun Tabġaç ḳaġanḳa körti. Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim. Budunuġ anda bozdum. Yılḳı [sın.........] süsi tirilip kelti. Ḳadırḳan yış ḳon[.........]40 [.........]ġakıṅa yiriṅerü subıṅaru ḳontı.

Biriye Ḳarluḳ budun tapa süle tip Tudun Yamtarıġ ıtım, bardı. [......... Ḳarluḳ il]teber yoḳ bolmış, inisi bir ḳorġ[anḳa [.........] 41 [......... ar]ḳışı yelmedi, Anı aṅyıtayın tip süledim, Ḳorıġu iki üç kişiligü tezip bardı. Ḳara budun ḳaġanım kelti tip ög[di.........]ḳa at birtim. Kiçig atlıġ [.....
....].

Güney-doğu cephesi

[.........Kök] Öṅgüg yoġuru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim. Çoraḳḳa tegip yulıġçı [eri]g ḳ[.........]s Keçinke tegi [.........]

Güney cephesi

1 [.........Tab]ġaç atlıġ süsi bir tümen artuḳı yiti biṅ süg ilki kün ölürtüm. Yadaġ süsin ikinti kün ḳop [ölür]tüm. Bi [.........] aşıp bard[.........] 2 [......... y]olı şüledim.

Otuz artuḳı sekiz yaşıma ḳışın Ḳıtaṅ tapa süledim. [......
...]

Otuz artuḳı toḳuz yaşı]ma yazın Tatabı tapa sü[ledim ....
.....] 3 [.........] men [.........] ölürtüm. Oġlın y[otuzın yı]lḳısın barımın [.........]ra ḳo[.........] 4 bud[un ...
...... yo]tuzın yoḳ ḳı[ldım.........] 5 yon[.........] 6 süṅ[üşdüm? ....] 7 [bir]tim. Alp erin ölürüp [bal]bal ḳılu birtim.

Elig yaşıma Tatabı budun Ḳıtaṅyda ad[rıltı ....]lḳer taġḳa [.........] 8 Ḳu seṅgün başadu tört tümen sü kelti. Tönkes taġda tegip toḳıdım. Üç tümen süg [ölürtü]m. B[ir tümen? ....]rser [.........] öktüm. Tatabı [.........]
9 ö[lü]rti. Uluġ oġlum aġrıp yoḳ bolça Ḳuġ seṅgünüg balbal tike birtim.

Men toḳuz yigirmi yıl şad olurtum, to[ḳuz yigir]mi yıl [ḳaġan olu]rtum, il tutdum. Otuz artuḳı bir [.........] 10 Türküme budunuma [y]igin ança ḳazġanu birtim.

Bunça ḳazġanıp [ḳaṅım ḳaġan ı]t yıl onunç ay altı otuzḳa uça bardı. Laġzın yıl bişinç ay yiti otuzḳa yoġ ertürtüm. Buḳaġ tutuḳ [.........] 11 ḳaṅı Lisün Tay seṅün başad[u] biş yüz eren kelti. Ḳoḳuluḳ ö[.........] altun kümüş kergeksiz kelürti. Yoġ yıparıġ kelürüp tike birti. Çından ıġaç kelürüp öz yar[.........]
12 bunça budun saçın ḳulḳaḳın [......... b]ıçdı. Edgü özlük atın ḳara kişin kük teyeṅin sansız kelürüp ḳop ḳotı.

13 Teṅri teg teṅri yaratmış Türk Bilge [Ḳaġan s]abım: Ḳaṅım Türk Bilge Ḳaġan olurtuḳında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu ulayu şadpıt begler öṅre Tölis begler Apa Tarḳa[n] 14 başlayu şad[pıt] begler bu [.....
....] Taman Tarḳan Tonyuḳuḳ Boyla Baġa Tarḳan ulatu buyruḳ [.........] iç buyruḳ Sebig Kül İrkin başlayu ulayu buyruḳ bunça amtı begler ḳaṅım ḳaġanḳa ertiṅü 15 ertiṅü ti umuġ i[tdi? .... T] ürk beglerin budunun ertiṅü ti umuġ itdi ögdi[i......... ḳaṅım] ḳaġan [.........]ça aġar taşıġ yoġun ıġ Türk begler budun i[.........]irti. Özüme bunça [...
......].

Kuzey cephesi

1 Teṅri teg teṅride bolmış Türk Bilge Kaġan bödke olurtum. Sabımın tüketi eşid. Ulayu ini yigünüm oġlanım biriki oġuşum [budunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz Tatar......... Toḳuz Oġuz begleri budunı bu sabımın edgüti eşid, ḳatıġdı tıṅla:

İlgerü kün] 2 toġsıḳıṅa birigerü kün ortusıṅaru ḳurıġaru kün batsıḳıṅa yırıġaru tün ortusıṅaru anda içreki budun ḳop maṅa körür. [Bunça budun ḳop itdim.] Ol amtı anyıġ yoḳ. Türk ḳaġan Ötüken [yış olursar il]te [buṅ yoḳ].

İlg[erü Şa]ntuṅ [yazıḳa tegi süledim, taluyḳa kiçig tegmedim. Birigerü Toḳuz] 3 Ersinke tegi süledim, Tüpütke kiçig tegmedim. Ḳurıġaru yinçü ögüz keçe Temir Ḳapıġḳa tegi süledim. Yırıġaru Yir Bayırḳu yiriṅe tegi sü[ledim. Bunça yirke tegi yorıtdım. Öt]üken [yış]da yig i[di yoḳ] ermiş. İl [tutsıḳ yir Ö]tük[en] yış ermiş.

[Bu yirde olurup Tabġaç budun] birle tüz[ültüm. Al]tun kümüş işgi[ti] 4 ḳutay buṅsuz ança birür.

Tabġaç budun sabı süçig aġısı yımşaḳ ermiş. Süçig sabın yımşaḳ aġın arıp ıraḳ [budunuġ ança] yaġutır ermiş. [Yaġuru] ḳond[uḳda] kisre aṅyıġ biligin anda ö[yür ermi]ş. Edgü [bilge] kişig edgü alp kişig yo[rıtmaz] ermiş bir kişi yaṅıls[ar, oġuşı budunı biş]ükiṅe tegi ḳı[dmaz] 5 ermiş. Süçig sabıṅa yımşaḳ aġısıṅa arturup öküş Türk budun öltüg, Türk budun ölsikiṅ. Biriye [Çoġa]y yış Tögültün yazı [ḳonay]ın [tiser] Türk budun ölsikig.

Anda aṅyıġ kişi ança boş[ġurur] ermiş: Iraḳ erser yablaḳ aġı birür, yaġuḳ erser edgü aġı birür tip ança boşġurur ermiş. Bi[lig] 6 bilmez kişi ol sabıġ alıp yaġuru barıp öküş kişi öltüg. Ol yir[ger]ü barsar, Türk [budun] ölteçi sen. Ötüken [yir olurup arḳış] tirkiş ısar, neṅ b[uṅuġ] yoḳ. Ötüken y]ış olursar, beṅgü [il tuta olurtaç]ı sen.

Türk budun toḳurḳaḳ sen. Açsar tosıḳ ömez sen, bir todsar açsıḳ ömez sen. Andaġıṅın üçün igidmiş ḳa[ġanıṅın] 7 sabın almatın yir sayu bardıġ. Ḳop anda alḳındıġ arıl[tıġ]. Anda [ḳa]l[mışı] yir [sa]yu ḳop toru ö[lü yorıy]ur ertig. Teṅri yar[lıḳaduḳın üçün özüm] ḳutum bar üçün ḳa[ġan olurtu]. Ḳaġan olurup yoḳ çıġaṅ budunuġ ḳop ḳubratdım. Çıġaṅ budunuġ bay ḳıldım. Az budunuġ öküş ḳıldım. [Azu bu] 8 sabımda igid bar ġu?

Türk begler budun bunı eşidiṅ. Türk bunud[uġ tirip i]l tutsıḳıṅın bunda urtum. Yaṅılıp ölsikiṅin yime bu[nda urtu]m. Neṅ n[eṅ sab[ım erse]r beṅgü taşḳa urtum. Aṅar körü biliṅ. Türk amtı budun begler bödke körügme [begler gü yaṅıldaçı siz]

[Ḳaṅım] 9 ḳaġan eçim ḳaġan olurtuḳında tört buluṅdaḳı budunuġ neṅçe itm[iş ....]. Teṅri yarlıḳaduḳ [üçün ö]züm olurtuḳuma [tört buluṅdaḳı] budunuġ itdim, yaratdım i[.........] ḳıldım.

[......... T]ürgiş ḳaġanḳa ḳızım[ın.........] ertiñgü [uluġ] törün alı birtim. Tür[giş ḳaġan] 10 ḳızın ertiñgü uluġ törün oġluma alı birtim. [......... ertiñgü u]luġ [törün alı] birtim, ya[.........]t ertü[rtü]m [.....

..... başlıġ]ıġ yükündürtüm, tizligig sökürtüm. Üze teñgri asra yir yarlıḳaduḳ üç[ün.....] 11 közün körmedük ḳulḳaḳın eşidmedük budunumun ilgerü kün to[ġsıḳıñga?] birigerü [.........]ḳa ḳurıġaru [......... sarıġ altunı]n ürüñ kümüşin ḳırġaġlıġ ḳutayın kinlig işg[itis]in özlük atın adġırın ḳara k[işin] 12 kök teyeñgin Türküme budunuma ḳazġanu birtim, iti birtim. [.........]n buñgsuz ḳıltım. Üz[e teñg]ri erklig [.........]ümen oġ[.........]n [......... begle]rig budun [.........] 13 [.........] igidiñg, emgetmeñg, tolġatmañg.

[.........]m Türk begler Türk budunum [.........] at [.........]rtim [.........]ḳa ta[.........]ġ [......... ür] [.........] ḳazġanıp yañg[.........]ı bu [.........]a bu ḳaġanıñgda bu beglerig[de......... su]buñgd[a adrılmasar?] Tü[rk budun] 14 özüñg edgü körteçi sen, ebiñge [ki]rteçi sen, buñgsuz boldaçı s[en .....

..... anda] kisre [Tabġaç ḳaġand]a bedizçig ḳop k[elürtüm. Meniñg s]abımın sımadı, içreki bedizçig ıtı. Añgar adınçıḳ barḳ yarat[d]ım. İçin taşın adınçıġ bediz [urturtum. Taş toḳıtdım. Köñgülteki sabımın urturtum ....] 15 On Oḳ oġlıñga tatıñga tegi bunı körü biliñg. Beñggü taş [toḳıtdım ....] toḳıtdım, bitid[d]im. [.........] ol taş barḳın [........]

Batı cephesi

1 [....] üze [....]
2 Bilge Ḳaġan u[çdı?]
3 yay bolsar, üze t[eñgri]
4 köbürgesi öterçe anç[a taḳı?]
5 taġda sıġun ötser [ança?]
6 saḳınur men. Ḳañgım ḳa[ġan]
7 taşın özüm ḳaġan [....]
[.........]
[.........]

Güney - Batı cephesi

[.. Bilge] Ḳaġan b[itigin] Yol[l]uġ Tigin bitidim. Bunça barḳıġ bedizig uzuġ [.........ḳ]aġan atısı Yol[l]uġ Tigin men ay artuḳı tört kün [olu]rup bitidim, bedize[t]im. Yaġ[...... ...].

TONYUKUK ABİDESİ

— BİRİNCİ TAŞ —

Batı cephesi

1 Bilge Toñyuḳuḳ ben özüm Tabġaç iliñge ḳılındım. Türk budun Tabġaçḳa körür erti. 2 Türk budun ḳanın bulmayın Tabġaçda adrıldı ḳanlandı. Ḳanın ḳodup Tabġaçḳa yana içikdi. Teñgri ança timiş erinç: Ḳan birtim, 3 ḳanıñgın ḳodup içikdiñg.

İçikdük üçün Teñgri ölütmiş erinç. Türk budun ölti, alḳındı, yoḳ boldı. Türk Sir budun yirinte 4 bod ḳalmadı.

Ida taşda ḳalmışı ḳubranıp yiti yüz boldı. İki ülügi atlıġ erti, bir ülügi yadaġ erti. Yiti yüz kişig 5 uduzuġma uluġı şad erti. Yaġ[ġ]ıl tidi. Yaġmışı ben ertim. Bilge Toñyuḳuḳ.

Ḳaġan mu ḳılayın tidim. Saḳındım. Toruḳ buḳalı semiz buḳalı arḳada 6 böñgser, semiz buḳa toruḳ buḳa tiyin bilmez ermiş tiyin ança saḳındım. Anda kisre teñgri bilig birtük üçün özüm ök ḳaġan ḳıldım.

Bilge Toñyuḳuḳ Boyla Baġa Tarḳan 7 birle İltiriş Ḳaġan boluyın biriye Tabġaçıġ öñgre Ḳıtañyıġ yırıya Oġuzuġ öküş ök ölürti. Bilgesi çabışı ben ök ertim. Çoġay ḳuzın Kara Ḳumuġ olurur ertimiz.

Güney cephesi

1 Kiyik yiyü tabışġan yiyü olurur ertimiz. Budun boġuzı toḳ erti. Yaġımız tegre oçuḳ teg erti, biz isig ertimiz.

Ança olurur erkli Oġuzdındın körüg kelti. 2 Körüg sabı antaġ: Toḳuz Oġuz budun üze ḳaġan olurtı tir. Tabġaçġaru Ḳunı señgünüg ıdmış. Ḳıtañyġaru Toñgra Esimig ıdmış. Sab ança ıdmış: Azḳıñya Türk [budun?] 3 yorıyur ermiş, ḳaġanı alp ermiş, ayġuçısı bilge ermiş, ol iki kişi bar erser sini Tabġaçıġ ölürteçi tir men, öñgre Ḳıtanyıġ ölürteçi tir men, bini Oġuzuġ 4 ölürteçi ök tir men, Tabġaç biridin yan teg, Ḳıtañy öñgdin yan teg, ben yırıdınta yan tegeyin, Türk Sir budun yirinte idi yorımazun, usar idi yoḳ ḳılalım 5 tir men.

Ol sabıġ eşidip tün udısıḳım kelmedi, küntüz olursıḳım kelmedi. Anda ötrü ḳaġanıma ötüntüm. Ança ötüntüm: Tabġaç Oġuz Ḳıtañy bu üçegü ḳabış[ş]ar 6 ḳaltıçı biz. Öz içi taşın tutmış teg biz. Yuyḳa erkli tupulġalı uçuz ermiş, yinçge erklig üzgeli uçuz. Yuyḳa ḳalın bolsar tupulġuluḳ alp ermiş. Yinçge 7 yoġun bolsar üzgülük alp ermiş. Öñgre Ḳıtañyda biriye Tabġaçda ḳurıya ḳurıdınta yırıya Oġuzda iki üç biñg sümüz kelteçimiz bar mu ne? Ança ötüntüm. 8 Ḳaġanım [ben] özüm Bilge Toñyuḳuḳ örüntük ötünçümün eşidü birti. Köñglüñgçe uduz tidi. Kök Öñgüg yoġuru Ötüken yışġaru uduztum. İngek kölükün Toġlada Oġuz kelti. 9 [Süsi üç biñg] ermiş. Biz iki biñg ertimiz. Süñgüşdümüz. Teñgri yarlıḳadı, yañydımız. Öğüzke tüşdi. Yañyduḳ yolta yime ölti kök.

Anda ötrü Oġuz ḳopun kelti. 10 Türk budunuġ Ötüken yirke ben özüm bilge Tonyuḳuḳ Ötüken yirig ḳonmış tiyin eşidip biriyeki budun ḳurıyaḳı yırıyaḳı öñgreki budun kelti.

Doğu cephesi

1 İki biñg ertimiz. [İki] süm[üz b]oldı. Türk budun ḳ[ılınġal]ı Türk kaġan olurġalı Şantuñg balıḳ[ḳ]a taluy ögüzke tegmiş yoḳ ermiş. Ḳaġanıma ötürüp sü iltdim. 2 Şantuñg b[alıḳḳa] taluy [ögüzk]e tegürtüm. Üç otuz balıḳ sıdı. Usın bunda ıtu yurtda yatu ḳalur erti.

Tabġaç ḳaġan yaġımız erti. On Oḳ kaġanı yaġımız erti. 3 Art[uḳı Ḳırḳız] küç[lüg ḳaġan yaġımız] boldı. Ol üç ḳaġan ögleşip Altun yış üze ḳabışalım timiş. Ança ögleşmiş: Öñgre Türk ḳaġanġaru sülelim timiş. Añgaru sülemeser ḳaçan [n]eñg erser ol bizni, 4 [ḳaġanı alp ermiş] ayġuçısı bilge ermiş, ḳaçan [n]eñg erser ölürteçi kök. Üçegün ḳabışıp sülelim, idi yoḳ ḳılalım timiş. Türgiş ḳaġan ança timiş: Beniñg budunum anda erür timiş. 5 [Türk budunı yime] bulġanç [ol]l [timi]ş, Oġuzı yime tarḳınç ol timiş.

Ol sabın eşidip tün yime udısıḳım kelmez erti, kün yime olursıḳım kelmez erti. Anda saḳındıma. 6 [İlk Kırḳızḳ]a sü[les] er [yig er]miş tidim. Kögmen yolı bir ermiş. Tumış tiyin eşidip bu yolun yorısar yaramaçı tidim. Yirçi tiledim. Çölgi Az eri bultum. 7 Eşit[t]im: Az yir y[olı?] Anı b[irle.... er]miş bir at oruḳı ermiş, anın barmış. Añgar aytıp bir atlıġ barmış tiyin ol yolun yorısar unç tidim. Saḳındım. Ḳaġanıma.

Kuzey cephesi

1 ötüntüm. Sü yorıtdım. At altın tidim. Aḳ Termil keçe oġurḳalatdım. At üze bintüre ḳarıġ sökdüm. Yoḳaru at yete yadaġın ıġaç tutunu aġturtum. Öñgreki er 2 yoġuru [ıdıp] ı bar

baş aşdımız. Yubulu intimiz. On tünke yantaḳı tuğ ebirü bardımız. Yirçi yir yan͡gılıp boğuzlandı. Bun͡gadıp ḳağan yelü kör timiş. **3** Anı subḳ[a] bard[ımız]. Ol sub ḳodı bardımız. Aşanğalı tüşürtümüz. Atığ ıḳa bayur ertimiz.

Kün yime tün yime yelü bardımız. Ḳırḳızığ uḳa basdımız. **4** [Usın] sün͡gügün açdımız. Ḳanı süsi tirilmiş. Sün͡güşdümüz, sançdımız. Ḳanın ölürtümüz. Ḳağanḳa Ḳırḳız budunı içikdi, yükünti. Yandımız, Kögmen yışığ ebirü keltimiz.

5 Ḳırḳızda yandımız. Türgiş ḳağanda körüg kelti. Sabı anteg: Ön͡gdin ḳağanğaru sü yorılım timiş, yorımasar bizni, ḳağanı alp ermiş, ayğuçısı bilge ermiş, ḳaçan [n]en͡g erser **6** bizni ölürteçi kök timiş. Türgiş ḳağanı taşıḳmış tidi. On Oḳ budunı ḳalısız taşıḳmış tir. Tabğaç süsi bar ermiş.

Ol sabığ eşidip ḳağanım ben ebgerü tüşeyin tidi. **7** Ḳatun yoḳ bolmış erti. Anı yoğlatayın tidi. Sü barın͡g tidi, Altun yışda olurun͡g tidi. Sü başı İnel Ḳağan Tarduş şad barzun tidi. Bilge Tonyuḳuḳ[ḳ]a ban͡ga aydı: **8** Bu süg ilt tidi. Ḳıyınıġ kön͡glün͡gçe ay. Ben san͡ga ne ayayın tidi. Kelir erser kür ökülür, kelmez erser tılığ sabığ alı olur tidi.

Altun yışda olurtumuz. **9** Üç körüg kişi kelti. Sabı bir: Ḳağan sü taşıḳdı, On Oḳ süsi ḳalısız taşıḳdı tir. Yarış yazıda tirilelim timiş. Ol sabığ eşidip ḳağanğaru ol sabığ ıtım. Ḳanda yan sabığ yana **10** kelti. Olurun͡g tiyin timiş. Yelme ḳargu edgüti urğıl, basıtma timiş.

Böğ[ü] Ḳağan ban͡garu ança yıdmış. Apa tarḳanğaru içre sab ıdmış: Bilge Ton͡yuḳuḳ an͡yığ ol, üz ol, an͡gılur. **11** Sü yorılım tideçi, unaman͡g.

Ol sabığ eşidip sü yorıtdım. Altun yışığ yolsuzun aşdımız. İrtiş ögüzüg keçigsizin keçdimiz. Tün ḳatdımız. Bolçuḳa tan͡g öntürü tegdimiz.

— İKİNCİ TAŞ —

Batı cephesi

1 Tılığ kelürti. Sabı antağ: Yarış yazıda on tümen sü tirilti tir. Ol sabığ eşidip begler ḳop[un] **2** yanalım, arığ ubutı yig tidi. Ben ança tir men, ben bilge Ton͡yuḳuḳ: Altun yışığ aşa keltimiz. İrtiş ögüzüg **3** keçe keltimiz. Kelmişi alp tidi, tuymadı. Ten͡gri Umay ıduḳ yir sub basa birti erinç. Neke tezer biz? **4** Öküş tiyin neke ḳorḳur biz? Az tiyin ne basınalım? Tegelim tidim.

Tegdimiz, yulıdımız.

İkinti kün **5** örtçe ḳızıp kelti. Sün͡güşdümüz. Bizinte iki uçı sın͡garça artuḳ erti. Ten͡gri yarlıḳaduḳ üçün öküş tiyin **6** ḳorḳmadımız, sün͡güşdümüz. Tarduş şadra udı yan͡ydımız. Ḳağanın tutdumuz. Yabğusın şadın **7** anda ölürti. Eligçe er tutdumuz.

Ol oḳ tün budunın sayu ıtımız. Ol sabığ eşidip On Oḳ begleri budunı ḳop **8** kelti, yükünti. Keligme beglerin budunın itip yığıp, azça budun tezmiş erti, On Oḳ süsin sületdim. **9** Biz yime süledimiz. Anı ert[t]imiz. Yinçü ögüzüg keçe Tinsi Oğlı aytığma ben͡gilig Ek tağığ ertü[rtüm].

Güney cephesi

1 Temir Ḳapığḳa tegi irtimiz. Anda yandurtumuz. İnel Ḳağanḳa [an͡yıp . . . . t saḳa?] Tezik Toḳar [s. . in . . . .] **2** anda berüki Suḳ başlığ Soğdaḳ budun ḳop kelti, yükünti [. . . . .].

Türk budun Temir Ḳapığḳa Tinsi Oğlı **3** Tinsi Oğlı aytığma tağḳa tegmiş idi yoḳ ermiş. Ol yirte ben bilge Ton͡yuḳuḳ tegürtük üçün **4** sarığ altun ürün͡g kümüş ḳız ḳuduz egri tebi ağı bun͡gsuz kelürti. İltiriş Ḳağan bilgesin üçün **5** alpın üçün Tabğaçḳa yiti yigirmi sün͡güşdi, Ḳıtan͡yḳa yiti sün͡güşdi, Oğuzḳa biş sün͡güşdi. Anda ayğuçı[sı] **6** yime ben ök ertim, yağıçısı yime ben ök ertim. İltiriş Ḳağanḳa Türk Bögü Ḳağanḳa Türk Bilge Ḳağanḳa.

Doğu cephesi

1 Ḳapğan Ḳağan [yiti] otuz yaşḳa [. . . . . anda . . . . erti] Ḳapğan Ḳağan olurtı. Tün udımatı, **2** küntüz olurmatı. Ḳızıl ḳanım töküti ḳara terim yügürti işig küçüg birtim ög. Uzun yelmeg yime ıtım oḳ. **3** Arḳuy ḳarğuğ ulğartdım oḳ. Yanığma yağığ kelürir ertim. Ḳağanımın sü iltdimiz. Ten͡gri yarlıḳazu **4** bu Türk budun ara yaraḳlığ yağığ yeltürmedim, tögünlüg atığ yügürtmedim. İltiriş Ḳağan ḳazğanmasar **5** udu ben özüm ḳazğanmasar, il yime budun yime yoḳ erteçi erti. Ḳazğantuḳın üçün udu özüm ḳazğantuḳum üçün **6** il yime il boldı, budun yime budun boldı.

Özüm ḳarı boldum, uluğ boldum. Nen͡g yirdeki ḳağanlığ budunḳa **7** bünteği bar erser ne bun͡gı bar erteçi ermiş.

8 Türk Bilge Ḳağan ilin͡ge bititdim. Ben bilge Ton͡yuḳuḳ.

Kuzey cephesi

1 İltiriş Ḳağan ḳazğanmasar, yoḳ erti erser, ben özüm bilge Ton͡yuḳuḳ ḳazğanmasar, ben yoḳ ertim erser **2** Ḳapğan Ḳağan Türk Sir budun yirinte bod yime budun yime kişi yime idi yoḳ erteçi erti. **3** İltiriş Ḳağan Bilge Ton͡yuḳuḳ ḳazğanduḳ üçün Ḳapğan Ḳağan Türk Sir budun yorıduḳı bu. **4** Türk Bilge Ḳağan Türk Sir budunuğ Oğuz budunuğ igidü olurur.

KÜL TİGİN ÂBİDESİ

Güney cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible]

[illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

(8) [illegible]

(9) [illegible]

(10) [illegible]

(11) [illegible]

(12) [illegible]

(13) [illegible]

[illegible]

(10) [illegible]

(11) [illegible]

(12) [illegible]

(13) [illegible]

(14) [illegible]

(15) [illegible]

(16) [illegible]

(17) [illegible]

Doğu cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

(8) [illegible]

[illegible]

(18) [illegible]

(19) [illegible]

(20) [illegible]

(21) [illegible]

(22) [illegible]

(23) [illegible]

(24) [illegible]

(25) [illegible]

(26) [illegible]

(27) [illegible]

(28) [illegible]

(29) [illegible]

(30) [illegible]

(31) [illegible]

(32) [illegible]

(33) [illegible]

(34) [illegible]

[illegible]

(36) [illegible]

(36) [illegible]

(37) [illegible]

(38) [illegible]

(39) [illegible]

(40) [illegible]

Kuzey cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

(8) [illegible]

(9) [illegible]

(10) [illegible]

[illegible]

(11) [illegible]

(12) [illegible]

(13) [illegible]

Kuzey - doğu cephesi

[illegible]

Güney - doğu cephesi

[illegible]

Güney - Batı cephesi

[illegible]
[illegible]
[illegible]

Batı cephesi

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

(27) [illegible]

(28) [illegible]

(29) [illegible]

(30) [illegible]

(31) [illegible]

(32) [illegible]

(33) [illegible]

BİLGE KAĞAN ÂBİDESİ

Doğu cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(24) [illegible]

(25) [illegible]

(26) [illegible]

(34) [illegible]

(35) [illegible]

(36) [illegible]

(37) [illegible]

(38) [illegible]

(39) [illegible]

(40) [illegible]

(41) [illegible]

Güney - doğu cephesi

[illegible]
[illegible]

Güney cephesi

[illegible] (1)

[illegible] (2)

[illegible] (3)

[illegible] (4)

[illegible] (5)

[illegible] (6)

[illegible] (7)

[illegible] (8)

[illegible] (9)

[illegible] (10)

[illegible] (11)

[illegible] (12)

[illegible] (13)

[illegible] (14)

Batı cephesi

[illegible] (1)

[illegible] (2)

[illegible] (3)

[illegible] (4)

[illegible] (5)

[illegible] (6)

[illegible] (7)

Güney - Batı cephesi

[illegible]

[illegible] (15)

Kuzey cephesi

[illegible] (9)

[illegible] (10)

[illegible] (11)

[illegible] (12)

[illegible] (13)

[illegible] (14)

[illegible] (15)

TONYUKUK ÂBİDESİ

- BİRİNCİ TAŞ -

Batı cephesi

[illegible] (1)

[illegible] (2)

[illegible] (3)

[illegible] (4)

[illegible] (5)

[illegible] (6)

[illegible] (7)

Güney cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

(8) [illegible]

(9) [illegible]

(10) [illegible]

Doğu cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

Kuzey cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

(8) [illegible]

(9) [illegible]

(10) [illegible]

(11) [illegible]

İKİNCİ TAŞ

Batı cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible]

(6) [illegible]

(7) [illegible]

(8) [illegible]

(9) [illegible]

Güney cephesi

(1) [illegible]

(2) [illegible]

(3) [illegible]

(4) [illegible]

(5) [illegible]

(6) [illegible]

Doğu cephesi

[illegible] (1)

[illegible] (2)
[illegible]

[illegible] (3)
[illegible]

[illegible] (4)
[illegible]

[illegible] (5)
[illegible]

[illegible] (6)
[illegible]

[illegible] (7)

[illegible] (8)

Kuzey cephesi

[illegible] (1)
[illegible]

[illegible] (2)
[illegible]

[illegible] (3)
[illegible]

[illegible] (4)
[illegible]

Bu bölümdeki Orhun harfli metinler Malov'dan, Malov'da olmayan üç küçük parça da H. N. Orkun'dan alınmıştır.

Bilge Kağan âbidesinin Kül Tigin âbidesine benzeyen kısımları verilmemiştir. (M. Ergin)

(Yirmibeşinci Cildin Sonu)